

«МАТЕНАДАРАН»
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ имени МАШТОЦА
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ АРМЯНСКОЙ ССР

МХИТАР ГОШ

СУДЕБНИК

*Сводный критический текст,
предисловие и комментарии*

ХОСРОВА ТОРОСЯНА

«ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ»
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ
ՄԱՇՅՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՉԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՄԻՒԹԱՐ ԳՈՇ

ԳԻՐՔ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Աշխատասիրությամբ՝
ԽՈՍՐՈՎ ԹՈՐՈՍՅԱՆԻ

Խ Վ Բ ա գ ի ռ ն ե թ՝

Լ. Ս. ԽԱՉԻԿՅԱՆ, Պ. Մ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Երկու խոսք	է—ՃԺԸ
2. Առաջարան	1—523
3. Բնագրեր	1—154
Ա խմբագրություն	155—279
Տարբերակներ Ա խմբագրության	283—416
Գ խմբագրություն	417—523
Տարբերակներ Գ խմբագրության	525—528
4. Հավելված	531—608
5. Մանրագրություններ	609
6. Ցանկեր	
Համեմատական տախտակ դատաստանագրքի ԱԳ	
և Բ խմբագրությունների	611—612
Առարկայական	613—627
Անունների	628—629
Առաջարանի	630
Դատաստանագրքի զլուխների	631—642
Ա խմբագրության	631—637
Գ խմբագրության	637—642

Ե Ր Կ ՈՒ Խ Ո Ս Ք

Ժամանակակիցներն ու հետագա սերունդները Մխիթար Գոշի անունը նշել են մեծ հարգանքով ու խոր ակնածանքով: Նրան դասել են մերագնյա եռամեծ վարդապետների շարքը, մի մեծարանք, որին արժանացել են շատ ֆէրը. անվանել են «հոշակավոր», «իմաստուն ու հեզ», «աշխարհալույս» և այլն, որով արժանին են մատուցել արժանավորին: Պատմության գնահատականն է դա, որ հաստատվել է ամեն անգամ, երբ հաջորդ սերունդները արժեքների վերաբերմամբ լուրջ են կատարել: Մխիթար Գոշը աշխարհի մեծ օրենսգետներից է, գեղարվեստական արձակի հիմնադիրներից մեկը հայ գրականության մեջ, հասարակական-քաղաքական ու հոգևոր-եկեղեցական խոշոր գործիչ, հրմուտ մանկավարժ, կառուցող, կազմակերպող, շինարար:

Պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին՝ Մխիթարի աշակերտի աշակերտը վկայում է, որ մեծ վարդապետը թողել է, որպես հիշատակ և արձան գերեզմանի, իմաստախոն զբեր՝ հօգուտ ուսումնասերների: Մխիթար Գոշի հոգևոր ժառանգության մեջ, սակայն, առանձնանում են երկու գործ, որոնք կոթող են դարի համար, նաև՝ որոշ գաղափարների համար, որ այլուր ծագելու էին շատ ավելի ուշ ժամանակներում և որոնք խոր հետք են թողել հայկական հետագա կյանքի ու մտքի վրա: Առաջինն են դրանք և, մանավանդ, Դատաստանագիրքը: Սակայն դարի հարթության վրա Մխիթար Գոշը լեռնանում է մեր դեմ ոչ միայն իր գրական-գիտական ծանրակշիռ վաստակով, այլև որպես Հայրենասեր, որպես Քաղաքացի և որպես Մարդ: Նա մարտնչել է իր հայրենիքի անկախության ու միասնության համար, պաշտպանել է, անշուշտ, այն կարգերը, որոնց ծնունդն էր ինքը, բայց և պայքարել է այդ կարգերի որոշ երևույթների դեմ՝ մարդու համար, մարդկայինը մարդու մեջ բարձրացնելու համար: Դրա վառ արտահայտությունն ու վկայությունն է Դատաստանագիրքը:

Դատաստանագրով Մխիթար Գոշը ընդառաջում էր ցանկալի գալիքին և սահմանում հայկական ապագա թագավորության պետա-իրավական հիմունքները: Սակայն Դատաստանագիրքը մեծ նշանակություն ուներ նաև ներկայի համար: Մխիթարի մտահոգության անմիջական առարկան, այնուամենայնիվ, ներկան է: Երազելի թագավորության վերականգնումը իրական հիմքերի վրա դնելու համար նա ջանում է բարեփոխել շատ կոդեքսով խաթարված ներկան: Հրահանգում է, որ եկեղեցական դասը հոգևոր գործերով զբաղվի, ծառայի առտծուն և ոչ մամոռային. փարոզում է, որ աշխարհիկ իշխող դասը չմիջամտի հոգևոր գործերին, չտանձգի եկեղեցու ունեցվածքի դեմ. կարգադրում է, որ շինականները հնազանդ լինեն տերերին, անտրտունը վրնարեն սահմանված տուրքերը: Բայց Մխիթարը միաժամանակ պահանջում է

նաև, որ հոգևոր և աշխարհական տերերը չափից ավելի շնեղեն շինականներին, չվերցնեն ավելի, քան սահմանված է օրենքով ու սովորությամբ, «քանզի քաղաքում է և իշխանք... յԱստուծոյ կարգեցան ի պահպանութիւն և ի փրկութիւն աշխարհի և ոչ ի կործանումն»: Իր Դատաստանագրով Մխիթարը ձգտում է իրավական շրջանակների մեջ առնել պաշտոնեության՝ շարաշանումներով լի գործունեությունը. ջանում է օրինական դատարանի ֆունկցիայի փոխարինել ավատական կամայականության անգուսպ փմայի, «...զի ուր դատաստանք պակաս է, խռովութիւն քաղում է, և ուր դատաստանք և իրաւունք կայցեն՝ խաղաղութիւն քաղում է յաշխարհի և յեկեղեցիս»: Միտումը գերազույցն այն նպատակն է, որը, դարի հրամայականը լինելով, իր խոր դրոշմն է դրել Մխիթարի՝ դրանով միայն իմաստավորված գործունեությանն ու քաղաքական մտածելակերպի վրա. ապահովել երկրի ներսում արդարադատությունն ու խաղաղությունը, կայունացնել հասարակական ներքին անդորրը, կենտրոնացնել երկրի բոլոր ուժերը մի զսպանակի մեջ, որը միայն կկարողանար հարմար պահին հզոր պոռթկումով դեն նետել կաշկանդող արգելիքները և վերականգնել «յաննուրջս երեսութացող» քաղաքականությունը: ԺԲ—ԺԳ դարերի միջակա հիսնամյակում հայ ժողովուրդը լարել էր իր հոգևոր-ֆիզիկական բոլոր ուժերը երկրի անկախությունը վերականգնելու համար: Դատաստանագիրքը այդ լարման հոգևոր կողմի արտահայտությունն էր, որը մեծապես նպաստելու էր այդ նպատակի իրականացմանը:

Դատաստանագիրքին, այսպիսով, ոչ միայն Մխիթարի գրական-գիտական նախասիրությունների արդյունք էր, այլև ժամանակի հրամայական պահանջ, գիտակցված անհրաժեշտություն, որով Մխիթարը իր ժողովրդին ավելց քաղաքական ամենօրյա պայքարի մի ազդու զենք: Այդ զենքը նվազ հատու չէր, քան սուրը, և գործոն էր ինչպես նպատակը: Դա զենք էր գոյամարտի համար, գոյամարտում հաղթանակելու համար, հաճախելու համար: Դրա մեջ էր Դատաստանագրի մեծ խորհուրդը ժամանակի հանդեպ և պատմական իմաստը՝ սերունդներին ավանդած:

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԺԲ—ԺԳ ԴԱՐԵՐՈՒՄ: ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇԻ
ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԺԲ—ԺԳ դարերի միջակա հիսնամյակը պատմա-քաղաքական մեծ հեղափոխությունների ժամանակաշրջան էր Հայաստան աշխարհի ու հայ ժողովրդի կյանքում: Մի դարաշրջան էր դա, որ կարիք ուներ մեծությունների և տվեց զենքի ու մտքի մեծություններ: Դրանցից մեկը Մխիթար Գոշն էր:

Մխիթար Գոշի ծննդյան թվականը հայտնի չէ: Նրա կենսագիրը՝ պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին, հաղորդում է, որ Մխիթարն ապրել է շատ երկար. «ենհաս ի խորին ծերությունն.... և փոխեցաւ յաստեացս.... ալեւորեալ և լի աւուրբք»¹: Ստույգ է, որ նա մահացել է 1213 թվականին: Կիրակոս Գանձակեցու այս վկայությունների համաձայն Մխիթար Գոշը պետք է ծնված լինի ժԲ դարի 20—30-ական թվականներին, ենթադրելով, որ նա ապրել է 80—90 տարի: Պատմիչը վկայում է. «Հռչակաւորն այն և մեծիմաստն գիտութեամբ՝ էր ի քաղաքէն Գանձակայ, քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ, որք ետուն զնա յուսումն զրոց սրբոց»²: Չափահաս դառնալով Մխիթարը ձեռնադրվում է կուսակրոն քահանա: Ստացած կրթությունը, սակայն, չի բավարարում ուսումնատենչ երիտասարդին, և նա ձգտում է խորացնել այն: Որոնումների ճանապարհին Մխիթարը հանդիպում է Հովհաննես Տավուշեցի վարդապետին, որն այն ժամանակ «երևելի էր գիտութեամբ»³: Երկար տարիներ աշակերտելով սրան ու ալլոց, ինքը Մխիթարն էլ դառնում է վարդապետ, այսինքն՝ արժանանում է ժամանակի ամենաբարձր գիտական կոչմանը: Բայց «և այնու ոչ շատացաւ», դրանով էլ չբավարարվեց, ասում է Կիրակոսը⁴: Իր գիտելիքները առավել հարստացնելու ձգտմամբ Մխիթարը գնում է Կիլիկիա, Սև լեռան հուշակավոր վանքերը և թաքցնելով, որ ինքը վարդապետ է, տեղի համբավավոր վարդապետների ղեկավարությամբ ավելի ևս խորանում է աստվածաբանության ու գիտության այլևայլ բնագավառներում: Ուսումնառության վերջում Մխիթարը վարդապետական քննություններ է հանձնում և երկրորդ

¹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրությամբ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 219—220:

² Անդ, էջ 207:

³ Անդ:

⁴ Անդ, էջ 208:

անգամ ստանալով վարդապետի կոչում, վերադառնում է հայրենիք: Վերադարձի ճանապարհին, Կարին քաղաքում, նա ծանոթանում է հայազգի Քուրդ իշխանի՝ Կայեն զավառի տիրոջ հետ, և «սիրեցաւ ի նմանէ իբրեւ զհայր»⁵: Հայրենիքում նրա ու Աղվանից Ստեփանոս կաթողիկոսի հարաբերությունները շուտով լարվում են. վերջինս սկսում է հալածել Մխիթարին: Հավանաբար խորն ու սկզբունքային էին տարաձայնության պատճառները և անզիջում՝ դիրքերը, որովհետև Մխիթարին հալածելու համար Ստեփանոս կաթողիկոսը չի բավարարվում իր հնարավորություններով և առանց խորշելու դիմում է նույնիսկ մահմեդական իշխողների օգնությանը: «Եւ բազում հնչեաց ի վերայ մեր փորձութիւնք, ներքոյ և արտաքոյ», — դառնությամբ գրում է Մխիթար Գոշը հետագայում՝ 1187 թ., Նրեմիայի մեկնության հիշատակարանում⁶: Մխիթարը ստիպված տեղափոխվում է Հաթերքի իշխան Վախթանգի ու նրա մերձավորների մոտ, «որք բազում պատուով պատուեցին զնա»⁷: Սակայն այստեղ էլ երկար չի մնում նա: Իմանալով, որ Քուրդ իշխանը վերահաստատվել է իշխանության մեջ ու վերադարձել իր տիրույթները, Մխիթարը տեղափոխվում է Կայեն զավառ (այժմ ՀՄՀ Իջևանի և Ադրբեջանական ՄՍՀ՝ Աղախի շրջանները) և հաստատվում Գետիկ վանքում:

Երբ երկրաշարժի հետևանքով կործանվում է Գետիկը, Մխիթարը հիմնադրում է Նոր Գետիկ վանքը, ուր և բնակվում է մինչև իր կյանքի վերջը: Նոր Գետիկի կառուցման գործում նրան մեծապես օգնում են Զաքարիան, Իվանեն, Վախթանգը, Քուրդը և այլք:

Հայրենիք վերադառնալուց հետո շուտով տարածվում է «համբաւ իմաստութեան նորա ընդ ամենայն աշխարհս. և բազումք աշակերտէին նմա յուսումն վարդապետութեան»⁸, հաղորդում է պատմիչը:

Աստիճանաբար աճում է Մխիթարի հեղինակությունը նաև որպես հոգևոր քաղաքական գործչի: Նրա ազդեցիկ քաղաքական դիրքի և բարձր հեղինակության վկայությունն է, անշուշտ, որ նա մեծագույն Զաքարիայի՝ Հյուսիսային Հայաստանի ինքնիշխան տիրակալի խոստովանահայրն էր: Զաքարիան որոշ հարցերում Մխիթարի կարծիքը ավելի կարևոր էր համարում, քան եկեղեցական մի ամբողջ ժողովի կարծիքը:

Այդպսովոր է եղել Մխիթարի գրիչը: Պատմիչը վկայում է. «Եւ եթող նա յիշատակ և արձան գերեզմանի գիրս իմաստախոհս յօգուտ ուսումնասիրաց»⁹: Ասացինք արդեն Դատաստանագրքի ու առակների մասին: Այլևայլ ձեռագրերում Մխիթարի անվամբ հանդիպում են նաև աղոթքներ, ճառեր, քարոզներ, մեկնություններ, թղթեր, ժամանակագրություն և այլն:

Դարն իր կնիքը դնում է բոլորի վրա. բոլորից վեր բարձրացողը բարձրանում է հենց նրանով, որ նաև իր կնիքն է դնում դարի վրա: Վերջինը, սակայն, պայմանավորված է այն խորքով ու լայնքով, որով ըմբռնվում է դարի պահանջը, և այն ճշտությամբ ու ուժով, որով արտահայտվում է դարի հրամայականը: Ուրեմն, նախ դարի մասին:

ԺԱ. դարի առաջին կեսի վերջերին, ներքին ու արտաքին մի շարք անբա-

⁵ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, էջ 208:

⁶ Գաբեզին Ա. Կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց. Հ. Ա, Անթիլիաս, 1951, էջ 521. տն՝ նաև Կիրակոս Գանձակեցի..., էջ 209, Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Վենետիկ, 1901, էջ 408:

⁷ Կիրակոս Գանձակեցի..., էջ 209:

⁸ Անդ:

⁹ Անդ, էջ 221:

րենպաստ հանգամանքների հետևանքով, ժողովրդի համառ ու հերոսական դիմադրությունից հետո, Բյուզանդիան գրավեց Անի. ընկավ Բագրատունյաց հարստությունը, և հայ ժողովուրդը կորցրեց իր պետականությունը: Սակայն շուտով Բյուզանդիան իր տեղը զիջեց Ասիայի տափաստաններից հուժկու հորձանքով Անդրկովկաս ու Փոքր Ասիա խուժած սելջուկ-թուրքերին: 1047—48 թթ. առաջին արշավանքից հետո կարճ ժամանակում սելջուկները գրավեցին Անդրկովկասը, այնուհետև մի շարք երկրներ ու հիմնեցին իրենց աշխարհակալությունը՝ Զինաստանից մինչև Եգիպտոս: Հայ ժողովրդի քաղաքական, հասարակական, տնտեսական ու մշակութային զարգացման ընթացքը նորից կասեցվեց, իսկ որոշ բնագավառներում ավելի ետ մղվեց, քան ձեռք բերված մակարդակն էր: Սուլթան Մելիքշահի օրով (1072—1092 թթ.) արդեն երկրի ներքին կյանքն սկսեց աշխուժանալ: «Ենեւելով իր պետության շահերից, — գրում է ակադ. Հ. Մանանդյանը, — Մելիքշահը հնարավորություն տվեց նվաճված երկրների ժողովուրդներին մասամբ վերականգնելու իրենց քայքայված երկրներն ու տնտեսությունները»¹⁰:

Հայաստանի ու Անդրկովկասի քաղաքական աշխուժացման համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծվեցին, մասնավոր, Մելիքշահի մահից հետո, երբ սելջուկյան պետությունը, գահակալական կոիվների հետևանքով, մասնատվեց մի շարք ավելի մանր պետական միավորների¹¹: Այդուհանդերձ, օտար բռնատիրությունը դեռ շատ ծանր ուժով իշխում էր Անդրկովկասում: Սելջուկյան տիրապետությունը խիստ դժգոհություն էր առաջացրել հայկական հասարակության բոլոր խավերում. ռամիկ-շինականության մեջ՝ հարկերի ծանրություն, որը հաճախ վերածվում էր ավարառության, կրկնակի (բնիկ և օտար) շահագործման, անապահով կյանքի ու նման այլ պատճառներով, իշխող աշխարհիկ դասի մեջ՝ նրանց իրավունքներից զրկելու, սահմանափակելու, հալածանքների և այլ պատճառներով: Դժգոհ էր նաև հոգևորականությունը: Ծիշտ է, եկեղեցին օտար տիրապետությունների ժամանակ էլ պահպանել է իր իշխող դիրքը երկրի ներսում, բայց զգալիորեն արդեն սահմանափակ ձևով: Բացի դրանից, կար կրոնական հալածանքը և հալածանքը հոգևորականների նկատմամբ:

Սելջուկյան պետության թուլացումը մի կողմից, հայ (նաև անդրկովկասյան) հասարակության բոլոր խավերի դժգոհությունը սելջուկյան լծից՝ մյուս կողմից, միասնաբար նպաստավոր հող էին ստեղծել քաղաքականազատագրական բաղձանքներ սնելու համար: Սակայն քաղաքական բաղձանքներից քաղաքական-ազատագրական շարժման անցնելու համար պետք էին այլ բաղադրիչներ ևս: Ծիշտ է, Սելջուկյան պետությունը, մասնատման հետևանքով, զգալիորեն թուլացել էր, բայց տեղերում, մասնավորապես Անդր-

¹⁰ «Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության», հ. 9, Երևան, 1952, էջ 66—67:

¹¹ Դեպքերին ժամանակակից Հովհաննես Իմաստասերը այսպես է ներկայացնում քաղաքական վիճակը Մելիքշահի մահից հետո. «Եւ յետ մահուան նորա անպատմելի եղև խռովութիւն ամենայն ազգաց՝ զամս Դ. զի եղբայր նորա Դըղուշն և որդի նորա Թեքիարուխն զայսոսիկ զամս մարտիւ պատերազմաց զբարեյարմարութիւն զամենայն ի բաց կտրեցին, վասն զի ոչ ընդ փոյթ միոյ ի նոցանէ տիրելոյ՝ հոսմունս արեանց իրեն զուղիսից լինէր, ոչ միայն զինակիր նահատակացն, այլև առհասարակ ազանց և դատաւաց և նեղութիւնք վշտաց՝ սովու և զերութեան, և այսպէս բարբէն ի բաց վճարեցան ընդ խզման կենաց թաղաւորին»։ Սամուէլի քահանայի Անեցույ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893, էջ 119:

կովկասում, այն դեռ բավարարչափ ուժեղ էր, և ո՛չ Հայաստանը ինքյամբ, ո՛չ էլ Վրաստանը առանձին չէին կարող իրականացնել քաղաքական-ազատագրական իրենց ձգտումները: Անդրկովկասի մտավոր-քաղաքական իշխող առաջադեմ շրջանակներում ծնվում և հետզհետե ամրապնդվում է սելջուկյան բռնատիրությանը անդրկովկասյան ժողովուրդների միասնական ճակատ հակադրելու դադափարը: Մի կերպ իր գոյությունը պահող վրաց թագավորությունն ու հայ իշխանական տները, դառն փորձից խրատված, միացան՝ համատեղ ջանքերով վերջ տալու օտարատիրությանը: Ստեղծվեց հայ-վիրական զինակցությունը, որն, իրոք, մեծ հաջողություններ բերեց թե՛ Հայաստանին և թե՛ Վրաստանին:

Արտաքին ռազմա-քաղաքական միասնական ճակատ ստեղծելու հետ միասին ու, թերևս, դրանից էլ առաջ, Հայաստանն ու Վրաստանը առանձին-առանձին պետք է հասնեին նաև ներքին ուժերի համախմբման, ցրված կամ անջատողական միտումներով համակված ավատական ուժերի ռազմա-քաղաքական միավորման ընդհանուր համակարգի մեջ և այս վերջինին խստորեն ենթարկված: Վրաստանում ներքին ուժերի համախմբման գործը, բնականաբար, գլխավորեց թագավորը, որովհետև թագավոր կար: Հայաստանում նույն այդ դերը, իրերի բերումով, կատարեցին Զաքարյանները:

ԺԲ դարի վերջին քառորդից սկսած հայ ժողովուրդը թևակոխում է ազգային-պետական վերականգնման մի նոր շրջան, որն անխզելիորեն կապված է Հայաստանի հարավ-արևմուտքում Ռուբինյան, հյուսիս-արևելքում՝ Զաքարյան իշխանական տների հետ: Արևմուտքում պայմաններն, ըստ երևույթին, ավելի բարենպաստ էին և Ռուբինյան հայկական իշխանությունը շուտով պսակվեց արքայական թագով (1198 թ.), իսկ Զաքարյանները դեռ պայքարելու էին: «Զաքարյանների տոհմի նախահայրերը, — գրում է ակադ. Հ. Մանանդյանը, — որ Կյուրիկյան Բագրատունիների ժամանակ հաստատվել էին Ձորադեղում՝ խնամիանալով իշխանական հայ տոհմերի և, հավանաբար, նաև Բագրատունիների հետ՝ հետզհետե զորեղացան և ձեռք բերին Լոռում և Վրաստանում բացառիկ դիրք ու հեղինակություն»¹²: Զաքարյանների բուռն վերելքը սկսվում է ԺԲ դարի 80-ական թվականներից, և հենց այս ժամանակներում էր, որ Մխիթար Գոշը սկսեց մտածել դատաստանադիրը կազմելու մասին ու կազմեց այն. մի զուգահեյություն, որը դժվար կլինի պատահական համարել: Այն ժամանակ ներքին ուժերի համախմբումը առանցքային նպատակի համար, ցրված-կազմալուծված զինական ուժերի միավորումից, ավատական անջատողական կամ ինքնազուլուս նկրտումների սանձումից բացի, անպայման ենթադրում էր նաև միջդասակարգային հակամարտությունների հիմն ոչ վերացում, ապա զոհե կասեցում, ինչպես և ներդասակարգային հարաբերությունների կայունացում և այդ բոլորը գոյություն ունեցող սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական համակարգի սահմաններում, իրերի ավանդաբար սրբագործված շրջանակներում: Անշուշտ, այս խնդրի լուծման գործում ևս առաջին տեղը պատկանում էր հարկադրանքի ամբողջ մեքենային, մասնավորապես ազդեցության զինական-ոստիկանական միջոցներին, սակայն նվազ արդյունավետ չպետք է համարել նաև հոգևոր-քաղաքական ազդեցության միջոցները: Այս սլարազան գիտակցում էին և՛ իշխող քաղաքական խավերը, և՛ առաջադեմ մտավորականությունը: Սուրն ու գրիչը պետք է միանային և, իրոք, միացան հանուն այն նպատակի, որ գերագույնն է որևէ ժողովրդի համար բոլոր մյուս

¹² «Քննական տեսություն...», հ. 9, էջ 126:

նպատակներից և որին պետք է ենթարկվեն մյուս բոլոր շահերը: Խոսքը վերաբերում է ազգային ազատագրությանն ու պետականության վերականգնմանը:

Նախ սրի մասին: Մխիթար Գոշը՝ դեպքերի ժամանակակիցն ու ազանա-տեսը, Խոսրով Դանձակեցու վկայաբանության մեջ այսպես է ներկայացնում Հյուսիս-արևելյան Հայաստանը ԺԲ դարի 60—70-ական թվականներին. «Ի ժամանակս բռնակալութեանն Ղեմացոց՝ յորում վաղ ուրեմն բարձեալ էր թա-գաւորութիւնն Հայոց ի սպառ-սպառ, և անտերուշք շրջէին մնացորդք իշխա-նաց՝ որ ընդ բնաւ աշխարհս վարատեալք՝ ոչ հնազանդելով միմեանց, մա-նաւանդ այնորիկ՝ որ բնակեալ էին յամուրս աշխարհին Արցախայ...», իշխանները «լաւ համարէին ի ստրկութեան կալ ամենայն ազգաց, քան թէ հնազանդել միմեանց և կեալ յազատութեան: Վասն այսորիկ նեղեցան և տա-ռապեցան յանօրէն և յամբարիշտ ազգաց, յորդոց Քստուրայ և Իմալեյի և յՆոնմացոց, որոց առաւել ծանր էր քան զերկաթ լուծ անրոյ նոցա ի վերայ քրիստովնէից... որ վասն առաւել հարկապահանջութեանն վաճառէին զորդիս իւրեանց և տալին ի գինս փրկանաց անձանց. և բազում էր ամպրոպ խռովու-թեան ամենայն ուստեք յամենայն տեղիս: Քանզի զաստուածաշէն եկեղեցիս, որ փոխանակ դրախտին տուան մեզ, տապալէին, զվանորայս ի հիմանց քակ-էին, զմատրունս վկայիցն անասնոց տեղի սպառաստէին, զպատուական արս անարգէին և իմաստունք յոչինչ համարեալ լինէին...»¹³: Մխիթար Գոշը ընդ-գծում է, և դա, անշուշտ, գիտակցում էին ժամանակի առաջագիմ մտավոր և ռազմա-քաղաքական գործիչները, որ Հայաստանի նման վիճակի հիմնական պատճառներից մեկը երկրի զինական ուժերի ցրվածությունն է, իշխանների ներփակումը իրենց զավառների կամ ամրոցների անձուկ շրջանակներում, որոնք թեև պայքարում էին օտար բռնակալության դեմ, բայց պայքարում էին անկաղմակերպ, առանձնական, ուստի և առանց ընդհանուր շոշափելի ար-դյունքի: Հաջողության երաշխիքը միավորվելու մեջ էր: Զաքարյանները, իրենց ռազմական հաջողություններին զուգընթաց, աստիճանաբար կարողացան ի-րենց շուրջը համախմբել երկրի ցրված ու անջատ ուժերը: ԺԲ դարի 80-ական թվականների երկրորդ կեսից արդեն Զաքարյանները գլխավորում էին հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը, որը, ռազմական տեսակետից, հզոր ու կազմակերպված ուժ էր: Քսանհինգ տարի տևած դրեթե անընդհատ ու միշտ հաղթական պատերազմների շնորհիվ հայկական բանակը, Զաքարյաններին առաջնորդութամբ, ազատագրեց երկրի զգալի մասը սելջուկյան տիրապե-տությունից: Ստեփանոս Օրբելյանի վկայութեամբ, Զաքարյանները «բազում ջանիւ թափեցին զաշխարհս Հայոց ի Պարսից. և առին յԱռանայ մինչև ցներքին Բասեն և ի Բարկուշատայ մինչ ի Մծնկերտ: Առին Ղլարս, զՎաղարշակերտ, զԿալզվան, զՍուրբ Մարի, զԱնի, զԱնբերդ, զԲջնի և զԴառնի, զԴվին մայրա-քաղաք, զԴարդման, զԴանձակ, զՉարէք, զՀերթ, զՇամբոր, զՇաքի, զՊար-տու, զՉարաբերդ: Առին ի 660 թուին զՍիւնիս, զՈրոտն, զԲորոտան, զԲղեն, զԲարկուշատ: Եւ թէպէտ յայլ և յայլ թուականս առան, սակայն զհասարակն սորա առին և որդիքն իւրեանց. և ազատեցին զաշխարհս ի դառն ծառայու-թենէ Տաճկաց»¹⁴: Ստեփանոս Օրբելյանը նշում է, որ հենց Զաքարյաններն

¹³ «Հայոց նոր վկաները», աշխատութեամբ Հ. Մանանդյանի և Հ. Աճառյանի, Վաղարշապատ, 1903, էջ 23—24:

¹⁴ «Պատմութիւն նահանգին Սիսական», Թիֆլիս, 1910, ԿԶ, էջ 391—392:

ու հայկական զորքերն են ազատագրել երկիրը սելջուկ նվաճողներից: Նույն փաստը ընդգծում է նաև դեպքերին ժամանակակից պատմիչը՝ Կիրակոս Գանձակեցին. «Զաքարյանները «բազում մարտս քաջութեան ցուցին, քանզի զբազում աշխարհս հայոց, զոր ունէին պարսիկք և տաճկունք, առին ի նոցանէ յինքեանս... ընդարձակեցին զսահմանս իրեանց յամենայն կողմանց»¹⁵, Նույնն են վիժագրել նաև իրենք Զաքարյանները Հաղարծնի իրենց արձանագրութեամբ¹⁶,

Զաքարյանների իշխանությունը տարածվում էր ոչ միայն նրանց ավատական տիրույթներում՝ Լոռի, Ձորագետ և այլն, որ ինքնին հասկանալի է, այլև վերանվաճված ամբողջ Հայաստանի վրա: Արձանագրություններում կարդում ենք. «Ի Ոսէ (=1198) թիս ես Մխիթար... զԱկանաց ջուրն... մեծ ծախիւք... ածի ի Հոռոմոսի վանս... Եղեւ այս... ի տէրութեան քաղաքիս և բոլոր երկրիս Մեծ Հայոց... Զաքարէի և Իւանէի»¹⁷, կամ՝ «ի տէրութեան բոլոր երկրիս Մեծ Հայոց, Քրիստոսի մեծ զաւրականացս Զաքարէի և Իւանէի»¹⁸ և այլն և այլն:

Այսպիսով, կազմակերպելով հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը ընդդէմ սելջուկ նվաճողների, Զաքարյանները, պատմական կարճ ժամանակահատվածում, վերականգնեցին հայկական պետականությունը մի տարածքի վրա, որը, թերևս ավելի մեծ էր, քան Բագրատունյաց Հայաստանը: Թագավորության վերականգնումը Արեւելյան Հայաստանում օրակարգի մեջ էր և օրվա հարց: Զաքարյանները հասել էին դրան. նրանք հավակնում էին գահի, ավատական մյուս ուժերն ու ժողովուրդը ընդունում էին նրանց հավակնությունը և համարում ոչ միայն բնական, այլև ցանկալի: Հավակնության հիմքը, ամենից առաջ, Զաքարյանների իշխանության ուժն ու ծավալն էր: Հայաստանում նրանց իշխանությունը լիիրավ էր ու ինքնակա և վեր երկրի ներսում եղած ամեն մի այլ իշխանությունից: Ժամանակակիցները այդպես են ընկալել նրանց իշխանության բնույթն ու ծավալը, ընդունել են այն ու արձանագրել. «Ի թուին ՈՍԵ (=1206) յաշխարհակալ տէրութեան Զաքարէին և Իւանէի»¹⁹, կամ՝ «Թուին ՈՍԸ (=1209) յաշխարհակալութեան մեծն շահնշահաց Զաքարէի և Իւանէի»²⁰, կամ՝ «ՈՍԹ... ի պետական իշխանութեան շահնշահ»²¹ Զաքարիաի...»²²: Զաքարյան եղբայրներին կոչել են նաև թագավոր, որի մասին վկայում է, օրինակ, Անիի Աղջկաբերդ եկեղեցու 1187 թ. արձանագրությունը. «Սուրբ մեղսաքաւիչ պատարագ, որ ի սմա կատարի, Սահա-

¹⁵ «Պատմութիւն Հայոց», Երևան, 1961, էջ 163:

¹⁶ Տե՛ս Ս. Զալալյան, Ճանապարհորդութիւն ի մեծն Հայաստան, մասն Ա, Տփղիս, 1842, էջ 131—132:

¹⁷ «Վիժական տարեգիր. Ցուցակ ժողովածոց արձանագրութեանց հայոց», կազմեաց Կ. Կոստանեանց, Ս. Պետերբուրգ, 1913, էջ 39:

¹⁸ Անդ, էջ 42:

¹⁹ Անդ, էջ 47:

²⁰ Անդ, էջ 50:

²¹ Վիժական տարեգրում «շահնշահ» բառը հրատարակված է մեծատառով, որով այն պետք է ընկալվի որպես հատուկ անուն և կարող է թվալ, թե խոսքը Զաքարիայի որդու մասին է. որի անունը Շահնշահ էր: Մինչդեռ «շահնշահ» այստեղ հասարակ անուն է, որպես տիտղոս Զաքարիայի, թեկուզ այն պատճառով, որ արձանագրությունը գրված է ի կենդանության Զաքարիայի: Այդպես է նաև նախորդ արձանագրությունում, որտեղ Զաքարիան ու Իվանեն անվանված են շահնշահներ:

²² Անդ, էջ 50, № 1210. տե՛ս նաև էջ 44, 57 և այլուր:

կազմաւորուի է, ծնողի Զաքարիայի և Յիւանէ, թագաւորաց Հայոց»²³։ Եթե մեկին, որը պաշտոնապէս օծված չէ թագաւոր, կոչում են թագաւոր և, նույնիսկ, շահնշահ, ապա այդ փաստը վկայում է գոնե այն մասին, որ նրա իշխանութունը, իրականում, ըստ էութեան չի տարբերվել թագաւորականից։ Ընդհանրապէս միջնադարյան, մասնավորապէս հայկական միջնադարյան իրավաբանական միտքը մշակել է իշխանութեան գերակայութեան (սուվերենիտետ) իր ըմբռնումը։ Մխիթար Գոշը, որ արտահայտել է ժամանակի ըմբռնումը այդ մասին, այսպէս է բնութագրում իշխանութեան գերակայութունը, որը, բնականաբար, պատկերացվում էր թագաւորական իշխանութեան ձևով. «Թագաւորք այնոքիկ անուանին, որք ազգաց իւրեանց տիրեն համանգամայն եւ յայլոց հարկս առնուն յազգաց, եւ եթէ ոչ՝ ոչ հարկիցին» (Դատաստանագիրք, հոդվ. 2=Բ, II, Ա)։ Իշխանութունը գերակա է, եթե այն կրողը «համանգամայն» տիրում է իր ժողովրդին, իր ազգին և ուրիշներից էլ հարկ է վերցնում, իսկ եթե ուրիշներից հարկ չի վերցնում, ապա ինքը, գոնե, հարկ չի տալիս։ Գիտենք, որ Զաքարյանները ոչ ոքի հարկ չէին տալիս։ Ժամանակի ըմբռնումների համաձայն, այդքանը արդեն բավական էր նրանց իշխանութունը գերակա համարելու Սակայն, ըմբռնումը խորանում է, երբ հայտնի է դառնում, որ Զաքարյանները ոչ միայն հարկ չէին տալիս որեւէ մեկին, այլ հենց իրենք էին հարկ վերցնում ուրիշներից։ Վկայում է դարաշրջանի պատմիչը. Զաքարիան և Իվանեն «հարկատուս արարին և զսուլտանն Կարնոյ քաղաքին»²⁴։ Նույն պատմիչը շարունակելով խոսքը, դարձյալ գրում է. «Եւ այսպէս յաջողեցաւ նոցա ի վերուստ յազմութիւն նոցա, զի համբաւ քաջութեան նոցա եւ ընդ բազում գաւառս, և բազում ազգք հաւկէին նոցա՝ որ սիրոյ աղագաւ և որ յերկիւղէ»²⁵։

Միով բանիվ, դարի հրամայականը ժողովրդի ազատագրումն էր օտար լծից և պետականութեան վերականգնումը։ ԺԲ դարի վերջերից հայ ժողովուրդը լարել էր իր հոգևոր-ֆիզիկական բոլոր կարողութիւնները այդ նպատակին հասնելու համար և հասավ դրան։ Դատաստանագիրքը այդ լարման հոգեւոր կողմի արտահայտութիւնն էր։ Սուրն ու գրիչը գործում էին միասնաբար ու պայմանավորում հաջողութիւնը փոխադարձաբար։

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐՆ ՈՒ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

Այժմ գրչի մասին։ Այստեղ, սակայն, զուգորդվում են երկու հարց. ինչպե՞ս արձագանքեց Մխիթար Գոշը, ամենից առաջ իր Դատաստանագրքով, դարի գլխավոր պահանջին և այս ճանապարհին առանձին ի՞նչ հարցերի լուծման էր ձգտում, որով նպաստելու էր գլխավոր խնդրի իրականացմանը, և ո՞րչափ իրական դարձավ ենթադրականը։ Ինքը Մխիթար Գոշը արդեն նախագրութեան Բ գլխում դատաստանագիրք գրելու անհրաժեշտութիւնը բացատրում է տասներկու պատճառով.

Առաջին, մեզ՝ հայերիս բազում անգամ պարսավել են թե՛ այլադավանները և թե՛ քրիստոնյաները, որ մենք գրավոր դատաստան-դատաստանագիրք չունենք։

²³ Անդ, էջ 41։

²⁴ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1961, էջ 163։

²⁵ Անդ, էջ 163—164։

Երկրորդ, շարութիւնը մարդկանց մեջ, շարն ընդհանրապէս զորացել է և նա հանգցրել է «զբնատրականն ի մեզ արէնս» կամ «զգիտութիւնն, որ ի բնութենէ ունէաք»։ Նույն այդ շարը, որ վերածվել է հոգու անկատարութեան, վերացրել է կատարելութիւնը և վշտակցութեան, սիրո փոխարեն դրել ատելութիւնը։ Դատաստանագիրքը պետք է նպաստի վերականգնելու բնական օրենքի զգացողութիւնը, կատարելութիւնը, և ատելութիւնը միմյանց նկատմամբ փոխարինի վշտակցութեամբ ու սիրով։

Երրորդ, ծովութեան պատճառով մարդիկ չեն վարժվում օրենսգիտութեան մեջ, անդիտակ են օրենքներին, հետևապէս նրանց որոշումներն էլ ճիշտ չեն կամ շեղվում են օրենքից, ուստի «կամեցաք գրով դատաստանիս զնոսա իբրեւ ի քնոյ դարթուցանել»։

Չորրորդ, Մովսիսական օրենքը, մարգարեների խոսքը և Ավետարանը մեկ անգամ արդեն տրված լինելով, այդպէս էլ մնացել են անշարժ, քարացած. մինչդեռ մարդկանց վարքն ու բարքը տարբեր է և փոփոխվում է ըստ ժամանակի, ըստ ժողովրդի և ըստ երկրի։ Նշված օրենքները այդ հանգամանքը հաշվի չեն առել։ Դատաստանագիրք է պետք և այնպիսին, որը նկատի ունենա այդ շատ կարևոր հանգամանքը²⁶։

Հինգերորդ, առաջ սուրբ հոգին, ասել է թե քրիստոնեական կրօնը, ներգործում էր և նպաստում ճշմարիտ դատաստան կատարելուն, կրօնը հենց օրենք էր՝ գրված մարդկանց սրտի մեջ, ուստի գրավոր օրենքի կարիքը չկար։ Այժմ սուրբ հոգին այլևս այն ազդեցողութիւնը չունի մարդկանց վրա, «վրիպել ենք» քրիստոնեական եղբայրասիրութիւնից, ուղղամտութիւնից և այլն, «վասն այնր պատճառի հարկեցաք գրել»։

Վեցերորդ, դատական գործերը վճռվում են նաև երդմամբ, բայց աճել է շարութիւնը մարդկանց մեջ, և նրանք, չնայած որ երդումն արգելել է Աստված, տեղի ու անտեղի երդվում են և հաճախ սուտ։ Խախտված այս կարգը կանոնավորելու նպատակով է նաև, որ գրվում է դատաստանագիրքը։

Յոթերորդ, դատաստանագիրքը գրվում է, որպէսզի հայերը այն չունենալու պատճառով չդիմեն այլազգիներին, որ միևնույն է թե, մահմեդական դատարաններին։

Ութերորդ և ամենակարևոր պատճառներից մեկը. «Տեսանեմք այժմ,— գրում է Մխիթար Գոշը,— զի բազումք յեպիսկոպոսաց, եւ ի վարդապետաց, եւ ի քահանայից, եւ ի գլխաւոր աշխարհականաց աշառանաւք եւ կաշառաւք բազում անգամ եւ տգիտութեամբ թիրեն զուղիղ դատաստան։ Սակա որոյ յուղղութիւն եւ յանդիմանութիւն սակաւաւք այնոցիկ զգիրս դրոշմեցաք դատաստանի»։ Ուշագրավ են նաև մյուս պատճառները։

Նվ այնպէս, օտարազգիները պարսաւում են հայերին, որ նրանք չունեն դատաստանագիրք, հայերը զգում են դատաստանագրքի պակասը և, այդ պատճառով, իրավացի են համարում հանդիմանութիւնը։ Իրավական առօրյայի բավարարման համար դատաստանագիրքը անհրաժեշտութիւն էր դարձել։ Վկայում է նաև Ներսէս Լամբրոնացին՝ Տարսոնի եպիսկոպոսը. «Յամս քահանայապետութեանն Հայոց Գրիգորի, որ երրորդ էր նախնեացն իւրոց ի Հռոմկլայն, յաջորդ աթոռոյն, թուին Ոհթ (=1193—16. թ.), յութեւտասներորդ ամի նորին հայրապետութեան, խնդիր եղև առ նոյն սրբազանն ի քաղաքաց և ի գաւառաց բնակչաց՝ քաղաքական արինացն. զի որք Իսմայելացւոց էին

²⁶ Դատաստանագրքի Բ խմբագրութեան մեջ այդ կետը սահմանված է այլ կերպ։

իշխանք ի քաղաքս և դատաւորք, գդատ հայաստանեայցս ոչ դատէին. այլ զինդրողսն իրաւանց՝ առ իւրեանց արէնս առաքէին. զի այս էր ի նախ-
զլուծս մեկիքացն հրաման առ դատաւորս քաղաքաց՝ յիւրեանց արինացն դատ
թողուլ զնոսին: Եւ եկեալ ոսոխք յեկեղեցին՝ հարցանէին արէնս ի քահանա-
յից և ի քահանայապետաց. ոչ ունէին զիրս, որով ընտրեսցեն զիրաւունս. զոր
և այլոց ազգաց տեսանէին՝ քրիստոնէից և մսլիմաց. այսինքն հռոմայեցոց,
հելլենացոց, ասորոց, եգիպտացոց, արաբացոց, պարսից և այժմու իշխողացս
թուրքաց: Ի խնդիր եկին ապա առ հայրապետս ի Հայաստանեայց՝ արթունք,
կղերիկոսք և աշխարհականք. խեթկեալք յայլոց ազգաց և նախանձեալք զբա-
րուոքն, և խուզեալ ընդ նա մեր յարկեղս դրոց կաթուղիկոսարանին՝ ոչ գտաք
արէն. բայց միայն զկանոնականս, որ ի սուրբ հարցն ժողովելոց էր դրեալ.
և որ ի նոյն յարեցաւ ի նոցանէ կանոնս զգուշաւորս եկեղեցւոյ: Իսկ քաղաքի
արէնս ոչ գտաւ ի մէջ Հայոց, ոչ յեկեղեցիս և ոչ առ իշխանս»²⁷: Տեսնում ենք,
որ ժԲ դարի վերջերին դատաստանագիրք ունենալու կարիքը Հայաստանում
խիստ հասունացել էր. դրա պահանջը զգում էին թե՛ վերինները, թե՛ վարին-
ները: Այն պետք է ստեղծվեր, և մտքի ու գրչի ժամանակի երկու մեծերը՝
Ներսէս Լամբրոնացին հայաշխարհի արևմուտքում, Մխիթար Գոշը՝ արեւել-
քում, զրեթե միաժամանակ գործի անցան բավարարելու ժամանակի պահան-
ջը: Սակայն Լամբրոնացու ստեղծածը համարյա չունեցավ կյանք, առավելա-
պես մնաց ձեռագրերում ու դուրս չեկավ վանքերից. Մխիթար Գոշի ստեղծածը
ձեռագրից անցավ կյանք, մտավ իր ժողովրդի մեջ ու, նույնիսկ, քայլեց նրա
հետ: Պատճառը այն մեկնակետն էր, որից ելնում էին հեղինակները, և այն
վերջնակետը, որին ձգտում էին հասնել նրանք: Ամեն օրենսգիրք, ստեղծվե-
լով իրավական առօրյայի կարիքները բավարարելու համար, այդ անում է
զեկավարվելով իրավական որոշ փիլիսոփայությամբ, գրավելով սոցիալ-
դասակարգային նկատելի դիրք և ելնելով իրավա-քաղաքական որեէ տեսու-
թյունից հետամտում է քաղաքական որոշակի նպատակներ: Այս ամենը
կարող է ուղղակիորեն ասված չլինել օրենսգրքում, ինչպես Լամբրոնացու
մոտ է, կամ ասված լինել մասամբ, ինչպես է Մխիթար Գոշի Դատաստանա-
գրքում, սակայն այն անպայման կա, և երևան է հանում գործն իր ամբող-
ջությամբ: Այս տեսակետից նշանակելի տարբերություն կա Ներսէս Լամբրո-
նացու և Մխիթար Գոշի միջև, թեև կա նաև ընդհանրություն: Ընդհանուրն այն
է, որ երկուսն էլ տիրապետող դասակարգի ներկայացուցիչներ են ու երկուսն
էլ կանգնած են նրա դիրքերում, ձգտում են ամրապնդել տիրող հարաբերու-
թյունները և այլն. մի խոսքով, երկուսն էլ ելնում են ժամանակի պահանջից,
փորձում են պատասխանել դարի առաջադրած կարևոր հարցերին. ու թեև
նույնն է այս վերջինների՝ նրանց ըմբռնումը, բայց սկզբունքորեն տարբեր
են այն ուղիները, որոնցով ընթանում են դեպի այդ հարցերի պատասխանը:
Դա առավել նկատելի է Ներսէսի ու Մխիթարի պատասխաններից այն հարցե-
րին, որոնք պատկանում են իրավա-քաղաքական տեսության բնագավառին
և գործնական նպատակներ հետապնդելով, էական էին հայ ժողովրդի քաղա-
քական հեռանկարի տեսակետից: Ժամանակի մտածողները տարբեր ուղիներ
էին տեսնում թագավորության վերականգնման և, մասնավոր, վերականգնածը
պահպանելու համար: Պետականության վերականգնման միևնույն վիճակն

²⁷ Գ. Զաբինաւայան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, Վենետիկ,
1889, էջ 754—755:

ապրող մեր հատվածյալ հայրենիքի երկու ծայրերում միաժամանակ մեր դեմ լեռնացող ներսես Լամբրոնացին ու Մխիթար Գոշը լավագույնս ցուցադրում են պետականության վերստեղծման ու պահպանման ուղիների տարրնթաց որոնումները: Տարստնի եպիսկոպոսը դիմորոշված է դեպի լատին արևմուտքն ու Բյուզանդիոնը: Խոսքը, ամենից առաջ, չի վերաբերում ծիսական-դավանաբանական այն զիջումներին արևմուտքին, որով արտաքուստ պայմանավորվում էր հայ ժողովրդի գերագույն շահի ապահովումը: Խոսքն այն մասին է, որ գերազանցապես արտաքին ուժերի միակողմանի հաշվարկման վրա կառուցված այդ դիրքորոշումը անտեսում էր արտաքին մյուս գործոնները և, մանավանդ, թերագնահատում ժողովրդի ներքին ուժերի համախմբման ու ամրապնդման հանգամանքը, որը միայն կարող էր լինել թագավորության վերականգնման ու պահպանման համար առավել նպատակասլացությամբ օգտվել արտաքին ազդակից, միաժամանակ զսպելով «բարեկամների» հեռու միտող ձգտումները: Տեսականորեն անընդունելի էր և գործնականում վնասակար նաև քրիստոնեական աշխարհաքաղաքացու ներսիսյան ուսմունքը, հենց թեկուզ այն պատճառով, որ նա ծիսական-դավանաբանական բնդհանրություն էր ուզում ստեղծել ոչ թե հավասար փոխզիջումների ճանապարհով, այլ հայկական հունա-լատինականին ենթարկելու սահուն թեքության վրա²⁸: Այսպիսով, հունա-լատինական կղերի կողմից առաջ քաշվող ու եռանդով պաշտպանվող ընդհանուր եկեղեցու գաղափարի մեջ սքողված էր քաղաքական ներկլանման գաղափարը²⁹, և Լամբրոնացին օրենսդրական իր գործունեությամբ, կամա թե ակամա, տուրք տվեց այդ գաղափարին: Քաղաքական բնդհանուր իր կողմնորոշմանն էլ համապատասխան, Լամբրոնացին ոչ թե փորձեց ազգային օրենսգիրք ստեղծել, այլ հայերենի թարգմանեց հունական օրենքները: Սակայն օրենքն այն ժամանակ նաև կրոն էր, իսկ այս վերջինը ոչ միայն ծես էր ու հավատք, այլև քաղաքական ինքնորոշման ու ազգային ինքնապահպանության հատու զենք: Հունական օրենքների թարգմանությունը Լամբրոնացու արևմտյան կողմնորոշման արտահայտություններից մեկն էր ու դրսևորումը նաև, որով նա փորձում էր ժողովրդայնացնել, ուրեմն և, ընդհանուր ուժ տալ այդ կողմնորոշմանը: Ծիշտ է, այդ օրենքներով նա նպաստում էր հայ իշխող խավերի դասակարգային դիրքերի ամրապնդմանը երկրի ներսում, սակայն չէր սատարում ընդհանուր համազգային շահերին՝ հայ ժողովրդի քաղաքական ինքնորոշման ու ազգային ինքնապահպանման գործին: Պատմությունը ցույց տվեց, որ Լամբրոնացին ճիշտ չէր: Այդ պատճառով Լամբրոնացու թարգմանած օրենքները կյանքի կայուն ուղեգիր չստացան ու մնացին իբրև առավելապես մատենագրական գործ, և եթե գործել են, ապա սահմանափակ կիրառմամբ միայն:

Այլ ուղիներ է ուրվագծում Մխիթարի հեռատես ու խորագնաց միտքը: Նա չի անտեսում արտաքին գործոնները, բայց շեշտը դնում է ներքին ուժերի համախմբման ու զորեղացման ճշմարիտ գաղափարի վրա: Դատաստա-

²⁸ Տե՛ս «Մորոն ներսեսի Լամբրոնացու խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագին», Վենետիկ, 1847, էջ 168—192 և այլուր. Տեսա՛ն ներսեսի Լամբրոնացու Ատենաբանութիւն, Նույնի՝ Քուղթ առ քրիստոսազօր իշխողն մեր ինքնակալութեամբ Լեոն, ի գիրս Տն. ներսեսի Լամբրոնացու Ատենաբանութիւն և Քուղթ և ճառք, Վենետիկ, 1865:

²⁹ Տե՛ս նաև Ա. Հովհաննիսյան, Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, առաջին գիրք, Երևան, 1957, էջ 279 և այլուր:

նազիրքը կազմելուց շուրջ մեկ տասնամյակ առաջ դեռ, Մխիթարը նշավակում է հայ իշխաններին, որոնք ավատական անջատամտության հեցած՝ «լաւ համարէին ի ստրկութեան կալ ամենայն ազգաց, քան թէ հնազանդել միմեանց և կեալ յազատութեան»³⁰։ Սանձել ավատական կենտրոնախույս մղումները, համախմբել ներքին ուժերը, կենտրոնացնել երկրի բոլոր հնարավորութիւնները մի զսպանակի մեջ, որը միայն կկարողանար հարմար պահին հզոր պոռթկումով դեն շարտել կաշկանդող արգելքները և ստեղծել «յանուրջս երեսութացող» թագավորութիւնը։ Ահա Մխիթարի նշած ուղին, նրա քաղաքական կողմնորոշումը։ Պատմութիւնն ու կյանքը հաստատեցին Մխիթարի ճշմարտացիութիւնը։ Քաղաքական ընդհանուր իր կողմնորոշմանն էլ համապատասխան, Մխիթար Գոշը ոչ թե օտար օրենքները թարգմանեց հայերենի, այլ ձեռնամուխ եղավ ստեղծելու ազգային օրենսգիրք։ Սեփական դատաստանագրքի ստեղծումը Մխիթարի ազգային կողմնորոշման արտահայտութիւնն էր ու զբոսնորումը նաև, որով նա ձգտում էր ժողովրդայնացնել, ուրեմն և, ընդհանուր ուժ տալ այդ կողմնորոշմանը։ Իր Դատաստանագրքով նա ամրապնդում էր հայ իշխող խավերի դասակարգային դիրքերը երկրի ներսում, բայց և մեծապես սատարում ընդհանուր համազգային շահերին՝ հայ ժողովրդի ինքնապահպանման ու քաղաքական ինքնորոշման գործին։ Հենց այդ պատճառով էլ Դատաստանագիրքը ոչ միայն հոգևոր մեծագույն արժեք դարձավ իբրև մատենագրական գործ, այլև կյանքի կայուն ուղեգիր ստացավ որպես ամենօրյա կիրառութիւն ուղեցույց և որպես իրավա-քաղաքական ծրագիր։

Մխիթար Գոշն ունի պետա-իրավական իր տեսութիւնը, որը նրա ընդհանուր քաղաքական տեսութիւնն էր մասն է կազմում։ Դատաստանագիրքը նա կազմել է իր այդ տեսութիւնն հիման վրա։

Ներկա կյանքի դիտումների ու անցյալ փորձի ընդհանրացմամբ նա հանգում է այն եզրակացութիւն, որ պետութիւնն ու եկեղեցին են այն երկու հիմնական սյուները, որոնք պահում են հասարակութիւնն ամբողջ շենքը որպես քաղաքական կրողութիւն։ Այդ երկու սյուների ուժը գումարն է այն գործոնների, որոնք ի հայտ են գալիս հարաբերութիւնների մեջ-պետութիւնն՝ առ եկեղեցին, առ իշխանս, առ ռամիկս. եկեղեցուն՝ առ պետութիւնը, առ իշխանս, առ ռամիկս. այդպես նաև ավատատերերի ու ռամիկների գծով առանձին-առանձին։ Գումարը մեծացնելու համար Մխիթարը ձգում է ուժեղացնել գումարեղինները կամ, զեթ, դրանց մի մասը։ Դատաստանագրքի ամբողջ նյութը հիմնականում ընտրված է այդ հենքին համապատասխան ու հյուսված է այդ հենքի վրա։ Ու նա սկսում է պետութիւնից, որը պատկերացվում է թագավորութիւնն ձևով։ Իր Դատաստանագրքով Մխիթար Գոշը ընդառաջում է ցանկալի գալիքին ու սահմանում ապագա թագավորութիւնն պետա-իրավական հիմունքները։ Թագավորութիւնն նպատակահարմար կառուցվածքը կենտրոնացված իշխանութիւնն է՝ միապետի գլխավորութիւնով։ Մխիթարը քաջատեղյակ է մեր պատմութիւնը. անցյալը սոսկ պատմութիւն չէ, այլև դաս ապագայի համար, ու նա պաշտպանում է Արշակունիների չիրականացած ձգտումը, չկրկնելու համար Բագրատունիների դառը փորձը։ Այստեղ առաջնակարգ նշանակութիւն է ստանում գահի ժառանգման հարցը։ Մխիթարը գիտի, որ կենտրոնացված կայուն իշխանութիւնը ենթադրում է գահի ժառանգման կա-

³⁰ «Հայոց նոր վկաները», էջ 24։

յուն կարգ: նա սահմանում է զահի փոխանցում ուղիղ գծով՝ հորից որդուն: Մխիթարը, սակայն, քարացած չի համարում այս սկզբունքը: Քանի որ պետական մեքենայի մեջ թագավորը կենտրոնական լծակն է, ուստի նա ճկունություն է տալիս այդ սկզբունքին և պահանջում, որ զահը անցնի ոչ թե անպայման անդրանիկ որդուն, այլ որդիներից «անկաւորին», այսինքն նրան, որն առավելագույնս համապատասխանում է այդ բարձր դերին: Մի այլ առիթով Մխիթարը սահմանում է, որ զահը կարող է անցնել թագավորի եղբորը, շրջանցելով նրա որդիներին: Թվում է, որ սա նրբացումն է գլխավոր սկզբունքին տրված այն ճկունության, որի հիմնական նպատակն է ապահովել զահի անցումը «անկաւորին», եթե հարկադիր տուրքը չէ պետական կյանքի նախորդ շրջանի փորձին: Սակայն, թվում է, թե պետք էր նկատի ունենալ, որ Զաքարիայի կողքին կար նաև Իվանեն:

Թագավորը կարգվում է աստծուց և միայն աստված է կարող նրան փոխել: Մխիթարը հայտարարում է թագավորի անձը սրբազան ու անձեռնմխելի: Կենտրոնացված ու խիստ ուժեղ թագավորական իշխանության մեջ է տեսնում Մխիթարը ռաղմա-քաղաքական ուժեղ ու կենսունակ պետության գրավականը: Կենտրոնացված ուժեղ թագավորական իշխանության Մխիթարի տեսությունը իր մեջ պարունակում է արդեն ներքին զարգացման այն հակումը, որը պետք է տաներ դեպի բացարձակ միապետության զաղափարը: Գիտենք, որ բացարձակ միապետությունների առաջացումը Եվրոպայում առաջագեմ երևույթ էր, և դրան ձգտում էին բոլոր առաջագեմ ուժերը: Որքան ավելի առաջադիմական կլինեին նույն իրողության հաստատումը Հայաստանում Մխիթարի ժամանակ: Գիտենք նաև, որ այդ բանը Հայաստանում տեղի չունեցավ և չէր էլ կարող տեղի ունենալ այն ժամանակ, որովհետև երկիրը ներքուստ հասունացած չէր դրա համար և որովհետև կար արտաքին խանգարիչ ուժը: Բայց դրանից Մխիթարի տեսության արժեքը չի նսեմանում, որովհետև այն վկայում է քաղաքական հասուն մտքի ու ճիշտ կողմնորոշման մասին: Զափազանցություն չի լինի ասել, որ Մխիթարը գիտակցում է ներքին տնտեսական ընդհանրության անհրաժեշտությունը, որպես ժողովրդի համախմբման էական գործոն ու նախապայման: Սակայն մարմնապես զգալի էր ու առարկայորեն տեսանելի արտաքին ուժը: Եվ հենց սրան հակակշիռ ուժ որոնելու ուղիներում է, որ Մխիթարը հասնում է տեսությանը կենտրոնացված գորեղ թագավորական իշխանության, որը միայն կարող է, ըստ նրա, ապահովել երկրի արտաքին անվտանգությունը: Թերևս կարիք կա նշելու, որ Մխիթարի իրավա-քաղաքական այդ տեսությունը և դրան ենթարկված նրա գրական ու գործնական քայլերը արտահայտում էին հայ ժողովրդի ընդհանուր կենսական շահերը, ճիշտ էին կողմնորոշում նրան գոյամարտի ասպարեզում և հենց այդ պատճառով խորապես առաջադիմական էին:

Մխիթար Գոշը նպատակահարմար առաջարկներ է անում նաև այն բնագավառում, որն արտահայտում է թագավորական իշխանության վերաբերումը երկրի դասային-դասակարգային ու սոցիալ-տնտեսական մյուս ուժերին:

Սակայն այս բոլորը վերաբերում է ապագային, ի դեպ այն իրողության, երբ կստեղծվի թագավորական իշխանությունը: Մինչդեռ, Մխիթարի բուն նրպատակը պետականության վերականգնումն է և ձգտումը՝ սատարել այն ուժերին, որոնք կարող են ապահովել այդ իշխանության ստեղծումը: Այստեղ առաջնակարգ նշանակություն է ստանում եկեղեցին: Վերջինս, իհարկե, նախ

կրողն էր ծեսի ու կրոնի, որով, անշուշտ, մեծապես նպաստում էր ազգային ինքնապահպանման գործին: Սակայն ազգային ինքնապահպանումը որքան էլ անհրաժեշտ պայման լինի ազգային-քաղաքական կեցության համար, այնուամենայնիվ, ինքյամբ դեռ չի ստեղծում այդ կեցությունը և մնում է, թեկուզ և շատ կարևոր, բայց միայն պայման: Սակայն եկեղեցին ծեսի ու հավատամքի կրողը լինելուց բացի նաև կազմակերպություն էր: Հայաստանի քաղաքականապես կոտորակված պայմաններում եկեղեցին միակ հաստատությունն էր, որ ներքին կապով իրար էր միացնում Հայաստանի բոլոր մասերը, ում և ինչ իշխանության տակ էլ նրանք լինեին, և միավորում էր ամբողջ հայ ժողովրդին մի կենտրոնի շուրջ: Համահայկական միակ կենտրոնացված կազմակերպությունը լինելով, եկեղեցին մեծ հնարավորություն ուներ հայ ժողովրդին քաղաքական որոշ ընդհանուր գաղափարի շուրջ համախմբելու գործում: Բայց դրա համար պետք էր, որ եկեղեցին ազգային լիներ: Հոգևոր-եկեղեցական իր ամբողջ գործունեությամբ Մխիթար Գոշը հաստատում էր ազգային եկեղեցին և իր Դատաստանագրքով պաշտպանում էր եկեղեցու ազգայնությունը: Հավատացյալի իր նվիրումով քրիստոնեական աստծուն, որ մեկն է բոլորի համար, և հոգևոր-եկեղեցական բարձրագույն գործչի իր կոչումով, որ ապրում է ընդհանրապես եկեղեցու ներկայով և մտահոգված է նրա ապագայով, Մխիթարը համոզված կողմնակիցն է ընդհանուր եկեղեցու³¹: Անօրենները, որ քրիստոնյայի լեզվով նշանակում է ալլակրոն, օրավուր գորանում են ու մեծագույն սպառնալիք դառնում ընդհանրապես քրիստոնեական կրոնի ու եկեղեցու բուն իսկ գոյության համար: Մխիթարը գիտակցում է, որ մահմեդականության հարաճուն ճնշմանը դիմագրավելու իսկական միջոցը քրիստոնեության միավորումն է միասնական ճակատի մեջ, որի լավագույն ու ճիշտ ձևը քրիստոնեական բոլոր ազգային եկեղեցիների միավորումն է մեկ ընդհանուր եկեղեցու մեջ, ինչպես էր քրիստոնեության առաջին դարերում: Ընդհանուր եկեղեցին, սակայն, Մխիթարը պատկերացնում է հենց առաջին դարերի եկեղեցու նման, երբ ընդհանրության գաղափարը հատկանշում էր նաև եկեղեցիների հավասարություն, ուստի չէր հետապնդում որևէ եկեղեցու ազգային-պետական շահ: Հակակա կազմակերպության վիճակից բարձրանալով տիրապետող կազմակերպության աստիճանին, եկեղեցին, բռնականաբար, դարձավ տիրապետող դասակարգի կազմակերպություն, ուրեմն և պետական գաղափարախոսության կրող ու հաստատություն: Որպես այդպիսին, եկեղեցին արդեն պետական մեքենայի անիվներից մեկն էր, ըստ որում զլխավոր անիվներից մեկը, և, բնականաբար, նրա պատույտը չէր կարող ունենալ ուրիշ ուղղություն, քան ընթացքն էր պետական ամբողջ մեքենայի: Եվ եթե պետությունը վարում էր աշխարհակալական, նվաճողական քաղաքականություն, նրա հետ քայլում էր նաև եկեղեցին, որը կամ սրբագործում էր այդ քաղաքականությունը կրոնի դիրքերից, եթե սլաքն ուղղված էր ալլակրոնների

³¹ «Այն էր հաճոյ Աստուծոյ, զի ամենայն ազգ միակրան լինէր», — գրում է Մխիթարը. տե՛ս «Թուղթ Մխիթար վարդապետին, որ Գօշն կոչիւր», «Արարատ», 1900, էջ 497. կամ՝ «Յաղագս այնորիկ Քրիստոս»՝ սկիզբն բարեաց հաւատացելոց, զիստնարհութիւնն եւ երանութեամբ, և աւետարանան արար մի հաւտ և մի հովիւ, զցրուեալ զորդիսն Աստուծոյ ժողովէ ի մի եկեղեցի», անդ, էջ 498. կամ՝ «Եւ որպէս ցուցաք յառաջագոյն՝ այն էր Աստուծոյ հաճոյ և Քրիստոսի կամք, զի ամենայն ազգ քրիստոնէից միայկրան էին լեալ», անդ, 1901, էջ 126—127 և այլուր:

դեմ, և կամ քողարկում էր այն նույն այդ կրոնի շղարշով, եթե բանակաները շարժվում էին կլանելու քրիստոնյա մի երկիր: Այս պայմաններում նվաճվող երկրները նվաճողին դիմագրավելով գինական ուժով, հակադրվում էին նաև կրոնապես, եկեղեցիներով, առավել ևս երբ չկար գինական հակադրությունը, որովհետև նման դեպքում կրոնն ու եկեղեցին էին դառնում ժողովրդի ինքնապահպանման գլխավոր պատվարը: Մի խոսքով, քրիստոնեությունը պետական կրոն դառնալուց հետո եկեղեցին ևս դարձավ պետական և հետամտում էր ազգային-պետական շահեր: Ընդհանուր եկեղեցին տրոհվել էր գրեթե նույնքան միավորների, որքան պետություն կամ ժողովուրդ էր ներկայացնում քրիստոնեական աշխարհը: Որչափ ընդհանուր եկեղեցին տրոհող պատճառները, ազգային-քաղաքական լինելով, տեականորեն գործող ու կայուն պատճառներ էին, նույնչափ դրանք կայուն արգելքներ էին ընդհանուր եկեղեցու վերականգնման համար: Նախկին ընդհանուր եկեղեցու վերականգնումն, ուստի, ենթադրում էր վերականգնող ուժ, որը կարող էր միայն ազգային լինել: Հենց այդ պատճառով ընդհանրությունը կարող էր լինել միայն այնպիսին, ինչպիսի բնույթ կտար դրան վերականգնող ուժը: Վերականգնվող ընդհանուրը պետք է ենթարկվեր վերականգնող մասնավորին, վերջինիս պետական շահերին: Մխիթարի ժամանակ ընդհանուր եկեղեցու վերականգնման դրոշակակիրները երկուսն էին՝ լատին արևմուտքն ու ուղղափառ Բյուզանդիոնը, մեկը ներկայացված պապով, մյուսը՝ Կ. Պոլսի պատրիարքով: Սրանց դրոշի վրա նույնպես գրված էր ի Քրիստոս եղբայրության ու հավասարության կոչը ու թեև եկեղեցիների միությունը քարոզվում էր հանուն Քրիստոսի, բայց կատարվում էր հօգուտ կամ Բյուզանդիայի, կամ լատինական աշխարհի³², Թե Արևմուտքը, որ ներկայացնում էր պապը, և թե Բյուզանդիան, որ ներկայանում էր պատրիարքով, միանման կլանիլ ուժ էին ու հավասարապես վտանգավոր փոքր ժողովուրդների համար. մեկը տանում էր դեպի լատինացում, մյուսը՝ հունացում, երկու դեպքում էլ վտանգվում էր կամ վերացվում նշված ժողովուրդների մշակութային ինքնությունը, այն նպատակով, որպեսզի վերացվեր նաև նրանց քաղաքական ինքնությունը կամ հող պատրաստվեր դրա համար: Բյուզանդիան իր օրինակով քիչ դաս չէր տվել հայ ժողովրդին գեթ նկատելու, որ դավանաբանական-աստվածաբանական վեճերը հաճախ սոսկ քաղաքական վեճերի այլընթերցումներն են եղել ու ավելի սրվել են հենց այն ժամանակ, երբ առավել լարվել են քաղաքական հարաբերությունները: Ու այն ժամանակ դավանաբանական-աստվածաբանական վեճերը Քրիստոսի մեկ թե երկու բնության շուրջ ստացել են իրենց իսկական տեսքը՝ հույների հետ ու հույների մեջ, թե հույներից առանձին, և վանքի խցերից փոխադրվելով ռազմադաշտ, լուծվել են ոչ թե պատրիարքին ենթակա վանականների գրչով, այլ կայսեր հնազանդ գորականների նիզակով: Մի խոսքով, եկեղեցիների միության քաղաքականությունը նրբահյուս մի շղարշ էր, որով քողարկվում էր հայ ժողովրդին քաղաքականապես կլանելու գործնական նպատակագրումը: Հենց այս պատճառով Մխիթար Գոշը մերժում է ընդհանուր եկեղեցու գաղափարը³³ և կանգնում ազգային եկեղեցիների սկզբունքի պաշտպանու-

³² «Զի յոյն զինքն կարծէ ճշմարիտ և հոռոմն զինքն», «և ամենեքեան խորհին զայս յինքնան դարձուցանել, ալ ոչ զընտրութիւն ճշմարտութեան կամին և զմիաբանութիւն հաճութեամբ», տե՛ս «Քուղթ Մխիթար վարդապետին, որ Գօշն կոչիւր», «Արարատ», 1900, էջ 503:

³³ «Եւ վասն այն անհնարին տեսանեմք զգալն ի միաբանութիւն», անդ, 1901, էջ 122. կամ՝ «ոչ է միաբանելոյ հնար», անդ, 1900, էջ 498 և այլուր:

թյան դիրքերում: Հայ ժողովրդի նկատմամբ ընդհանուր եկեղեցու դադափարն ու քաղաքականությունը նույնքան թշնամական էր, որքան և իսլամը. առաջինը, թերևս, ավելի վտանգավոր էր, որովհետև թշնամությունը քողարկված էր բարեկամության հրապուրիչ շղարշով: Այդպիսի «բարեկամությունից» ազատվելը պահանջում էր նույնքան ուժ ու ջանք, որքան և բացահայտ թշնամիներից պաշտպանվելը: Եվ Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքով ձեռքտում է ամրապնդել հայ եկեղեցին որպես հուսալի պատվար թե՛ ընդդեմ եղբայրների ի Քրիստոս և թե՛ ընդդեմ թշնամիների առ Քրիստոս: Ի տարբերություն Քրիստոսի երկու բնության հավատամքի մարտնչող ներկայացուցիչների, Մխիթարը դեմ է դավանաբանական տարբերությունները ժողովուրդների հարաբերությունների լարման առիթ դարձնելուն ու կոչով դիմում է մյուս ազգերի հոգևորականներին, որպեսզի սրանք զսպեն իրենց և համապատասխան ձևով էլ ներգործեն իրենց ժողովուրդների վրա. «Թէև ոչ է միաբանելոյ հնար, այլ հնար է զհայհոյութիւնն բառնալ»³⁴: Եկեղեցիների միության անհնարինությունը, առավել ևս, չի կարող ու չպետք է վերածվի ժողովուրդների թշնամության. «Այլ թէ ասացեալ հինգ ազգոյ (հոռմեացիները, հույները, հայերը, ասորիները, վրացիները—ն. Թ.) ոչ կարեն միաբանել, բայց կարող են թշնամիք միմեանց չիմնել»³⁵: Մխիթար Գոշը ժողովուրդների բարեկամության ջերմ կողմնակիցն է ու համոզված քարոզիչը:

Եկեղեցիների հակամարտության պայմաններում, որ դավանաբանական տարաձայնությունների արդյունք լինելով իր հետնախորքում ունեն քաղաքական ոչ պակաս ծանրակշիռ գրգռապատճառներ, դարի գլխավոր հարցադրումներից մեկը, որը երկար ժամանակ հուզել էր ու Մխիթարի օրերում էլ շարունակում էր հուզել քրիստոնեական աշխարհը, որոնումն էր այն ուղիների, որոնք ելք էին նշելու ճգնաժամից: Մխիթարը ևս դնում է այդ հարցը. «Արդ, ցուցից թէ որպէս հնար է միաբանիլ, և կամ որոց ազգաց և զինչ է, որոց ոչ լինի միաբանութիւն և քէ ոչ լինի՝ գինչ առնելի է»³⁶: Հարցը կար, այն դրել էր կյանքը, ուստի կարևորը դրան տրվող պատասխանն էր: Ուրույն դավանանք ներկայացնող բոլոր եկեղեցիները կամ նրանց վարդապետները տվել են դրա պատասխանը. հույներ ճշմարիտ է համարում իր դավանանքը, լատինադավանը՝ իրենը, «նմանապէս և ազգ ամենայն», սակայն մեկ է աստված և մեկ է ճշմարտությունը, ու Մխիթարը հետեւելով Ավետարանին ասում է. «Արդ, եղիցի Աստուած ճշմարիտ և ամենայն մարդ սուտ: Թէ այնպիսի ունէաք կամք, որ զբարին յամենայն ազգաց ժողովէաք և զխոտանն ի բաց ընկուաք, Աստուած գործակից լինէր և ուղղէր կարգ եկեղեցոյ. զի չիք ազգ, որ բարի կարգ ոչ ունի և խոտան»³⁷: Բոլոր ազգերն էլ ունեն բարի, լավ և ոչ-լավ «կարգեր»: Ժողովուրդները պետք է ձգտեն վերցնել իրարից լավը և մերժել սեփական վատը, բայց այդպես չեն վարվում ժողովուրդներին ուղղություն տվող ուժերը: Այս և մի շարք այլ պատճառներով կամավոր միաբանությունը հնարավոր չէ: Առավել ևս սխալ է բռնի միաբանության ճանապարհը, որով ընթանում են հունա-և լատինադավան եկեղեցիները, որովհետև դրանով ոչ ճշմարտությունն է պարզվում և ոչ խաղաղություն ու բարեկամություն հաստատվում ժողո-

³⁴ Թուղթ Մխիթար վարդապետին..., «Արարատ», 1900, էջ 498:

³⁵ Անդ, 1901, էջ 122:

³⁶ Անդ, 1900, էջ 562:

³⁷ Անդ, էջ 503—504:

վուրդների միջև Ուղին, որ նշում է Մխիթարը, միակ ճշմարիտն է. «Արդ, այլ ինչ հնաւ բառեալոյ զայդ հակառակութիւնդ ոչ տեսանեմք, բայց թէ միմեանց հաւանելն և կալ յիւրաքանչիւր կարգի ամենայն ազգ»³⁸: Ազգերը պետք է հարգեն իրար, հարգեն միմյանց «կարգերը» և թողնեն, որ յուրաքանչիւր ազգ ապրի այն «կարգով», որ ընտրել է ինքը: Մեծերը, հավանաբար, մեծ են նրանով, որ երբ էլ ապրած լինեն, նրանց խոսքն ու գործը միշտ այժմեական է հնչում: Որքան հարազատորեն են արձագանքում դարերի խորքից եկող այս խոսքերը մեր օրերին և դրանով իսկ պատիվ բերում հայ վարդապետին, որը դեռ այն ժամանակ ճշակել է ժողովուրդների խաղաղ գոյակցութեան սկզբունքը և ձգտել, որ այն ոչ միայն կոչ լինի, այլև գործողութեան ծրագիր, լինի ժողովուրդների հարաբերութիւնները որոշող միակ կանոնը:

Եկեղեցին հայ ժողովրդի պաշտոնական զաղափարախոսութեան կրողն ու համահայկական՝ կազմակերպութիւնը լինելուց բացի նաև ավատական հաստատութիւն էր: Ավատատեւերի հավաքական շահը հաստատող ու պաշտպանող Մխիթար Գոշը, բնականաբար, չէր կարող անտեսել եկեղեցու ավատական շահերը, և դա նաև այնու, որ ինքը՝ հենց՝ այդ եկեղեցու մեծ ներկայացուցիչն էր: Եկեղեցին իր տնտեսական կարողութեամբ ավելի հզոր էր ու հարուստ, քան առանձին որևէ ավատատեւ, իշխան կամ նախարար, նույնիսկ ավելի, քան սրանցից մի քանիսը միասին վերցրած: Բայց եկեղեցու հզորութեան հիմք հանդիսացող տնտեսական մեծ կարողութիւնը՝ հողային ընդարձակ տարածութիւնները, ոսկեղեն, արծաթեղեն մեծաքանակ դանձր և այլն, միաժամանակ նաև խայծ էր, որ ձգում էր դեպի ինքը ընչաքաղց տարրերին, պատճառ՝ լուրջ ոտնձգութիւնների, որ կատարում էին կամ փորձում էին կատարել իշխաններն ու նախարարները, և հիմք, որ իրավացի դժգոհութիւն էր առաջացնում աշխատավոր զանգվածների մեջ և տեղիք տալիս, նույնիսկ, ընդվզումների, որովհետև այդ ամենը կուտակված էր նաև ծանր շահագործման ու հարստահարումների միջոցով: Եվ Մխիթար Գոշն անում է իրենից կախված ամեն բան՝ պաշտպանելու եկեղեցին նաև այդ կողմից և ամրապնդելու նրա դիրքերը նաև այդ բնագավառում: Դատաստանագրքում քիչ չեն հողվածները, որ վերաբերում են եկեղեցու սեփականատիրական իրավունքներին ընդհանրապես, եկեղեցու ունեցվածքի պաշտպանութեանը՝ մասնավորապես: Դատաստանագրքի հողվածները մեկ հորդոր են, խրատ ու քարոզ, այն բարոյախոսութեամբ, որ սրբազան ու անձեռնմխելի է եկեղեցու ունեցվածքը, մեկ սպառնալիք ծանր ու խիստ պատիժներով նրանց հասցեին, ովքեր կհանդգնեն ոտնձգել եկեղեցու ունեցվածքի դեմ, և այդ բոլորը մի մտահոգութեամբ՝ պաշտպանել եղածը, ապահովել նորի ձեռքբերումը: Նույնիսկ այն դեպքում, երբ հիվանդը, ենթադրելով, որ մոտենում է առ աստված երթալու ժամը, կտակ է կազմել և որոշ փոխանցում կատարել եկեղեցու օգտին, հարկավ, անցագրի հուսալիութիւնն ապահովելու համար, առողջանալիս նրան իրավունք է տրվել փոփոխութիւններ մտցնել կտակի մեջ կամ, նույնիսկ, կազմել նոր կտակ, բայց նախկին կտակով եկեղեցուն խոստացածը նա ոչ միայն չէր կարող չեղյալ համարել, այլև իրավունք չունէր նվազեցնել. Դատաստանագիրքը թույլ է տալիս միայն ավելացնել:

Հայ ժողովրդի ինքնուրույնութիւնը՝ թագավորութեան ձևով պատկերաց-

³⁸ Անդ, 1901, էջ 125:

վող պետականությունը վերականգնելու և, մասնավանդ, վերականգնվողը ամուր հիմքերի վրա պահելու գործում եկեղեցին, որքան էլ կարևոր, այդուհանդերձ, միակ գործոնը չէր: Հավասարապես կարևոր գործոններ էին նաև ավատական ուժերը մի կողմից և ռամիկ-շինականությունը՝ մյուս կողմից: Սրանց հարաբերությունները միմյանց և հասարակության մյուս ուժերի նկատմամբ որքան էլ էական նշանակություն ունենալին ապագայում՝ կայուն պետական կյանքի ու վերջինիս քաղաքական գործության համար, առավել ևս կարևոր էին ու որոշող ներկայում՝ հենց այդ ապագան նախապատրաստելու համար: Մխիթար Գոշի մտահոգության անմիջական առարկան, այնուամենայնիվ, ներկան է: Ապագան երևակվում է Դատաստանագրքում միայն որպես նրանում շոշափված հարցերի հանրագումար, ամեն առանձին դեպքում այդ հարցերը բխում են ներկայից և ուղղված են ներկային: Վերջինս իր բազմաթիվ ու բազմազան քաղաքականներով հանդերձ ամբողջությունն էր երկու հիմնական միակցության՝ արտաքին-քաղաքական և ներքին սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների: Առաջինի մասին ասացինք, այժմ մի քանի խոսք երկրորդի մասին:

Ինչպես Մխիթարից առաջ ու երկար ժամանակ էլ դեռ նրանից հետո, այնպես էլ Մխիթարի դարում, ամենուր (նաև Հայաստանում) ներքին կյանքի հիմնական զսպանակը դասակարգային, սոցիալ-տնտեսական հարաբերություններն էին: Ինչպես նկատել է Ֆր. Էնգելսը, ավատականության դեմ հեղափոխական հակադրությունը անցնում է ամբողջ միջնադարով: Ժամանակի պայմաններին համապատասխան այն հանգես է գալիս կամ խորհրդապաշտության ձևով, կամ բացահայտ աղանդի տեսքով և կամ զինված ապստամբությամբ³⁹: Հայաստանում եղել է թե մեկը, թե մյուսը և թե երրորդը: Մխիթարից առաջ հընթացս մի քանի դարի ավատականությունը Հայաստան աշխարհում ցնցվել էր նախ՝ պավլիկյանների, ապա՝ թոնդրակեցիների հզոր շարժումից:

Հայաստան աշխարհի ավատականությունը ցնցող հայ ուժերը մասնակից եղան նաև աշխարհի ավատականությունը ցնցող ուժերի գրոհին, անցնելով Բյուզանդիա, ապա Բուլղարիա ու, նույնիսկ, Ֆրանսիա և բողոքիչներին ու ալբիգոյցիներին տվեցին թե իրենց դրոշը և թե կոշը: Սակայն, մինչ աշխարհի բնագոյությունների միացումը՝ դեռ դարեր էին անցնելու, այնինչ աշխարհի բնատերերը միացած էին արդեն դարեր առաջ և նրանք միացյալ ջանքերով խեղդեցին այդ շարժումները թե Հայաստանում և թե Բուլղարիայում ու Ֆրանսիայում: Մխիթարի ժամանակ թոնդրակյան շարժման թույլ արձագանքներ էին միայն մնացել: Ընդհանուր առմամբ վերացվել էր շարժումը, բայց մնացել էին այն ծնող պատճառները, որոնց հետևանքով դասակարգային հարաբերությունները Հայաստանում բավական լարված էին: Մխիթարը չի խուսափում սուր անկյուններից և անդրադառնում է դասակարգային հարաբերությունները շիկացնող թե պատճառներին և թե հետևանքներին:

«Ազատ յԱրարչէն եղև մարդայինս բնութիւն,—գրում է Մխիթարը Դատաստանագրքի 21-րդ (=Բ, II, 3) հոդվածում,—այլ ծառայել տեսնեց յաղագս պիտայից եղև հոգոյ և ջրոյ»: Մինչ Մխիթար Գոշը և փիլիսոփաները, և աստվածա աններ, և իրավաբանները նույնպես արձանագրել են, որ աստըծու կողմից, ասել է թե բնությունից, մարդ ազատ է ծնվում, անա-

³⁹ Ф. Энгельс, Крестьянская война в Германии, М., 1952, էջ 34.

զատութիւնը առաջանում է հետո. փնտրել են նաև այս վերջինի պատճառը: Ոմանք դա համարել են պատերազմը, որը գերի է բերում և գերեվարվածներին դարձնում անազատ, մյուսները դրա մեջ տեսել են աստծու պատիժը մարդու նախածին մեղքի համար և այլն: Մեծն Արիստոտելը նույնիսկ բնական կարգ էր համարում, որ մարդկանց մի մասը ծնվում է ազատ, մյուսը՝ ստրուկ: Բոլոր դեպքերում անազատութեան հիմքը գտել են արտաքին պատճառների մեջ և չեն փորձել այն որոնել հասարակութեան ներքին կյանքում, այն իրական հարաբերութիւնների մեջ, որ պայմանավորում է այդ կյանքը իր բոլոր կողմերով: Մարդկային մտքի պատմութեան մեջ մինչև ԺԳ դարը Մխիթար Գոշը մեկն է առաջիններից ու եզակիներից, եթե ոչ միակը, որ անազատութեան հիմքը փնտրել է հասարակութեան ներքին կյանքում ու գտել սոցիալ-տնտեսական պատճառների մեջ: Անազատութեան, ուրիշներին ծառայելու պատճառը հողն ու ջուրն է, երբ հարաբերութիւնները մարդկանց միջև այնպես են դասավորվում, որ դրանից ոմանք զրկվում են, իսկ մյուսները իրենց ձեռքը կենտրոնացնում այն: Շինականի վիճակը ավելի ծանրացել էր, որովհետև ավելի ուժեղացել էր շահագործումը: Հայաստանում, Մխիթարի դարում, որոշ ուժգնությամբ տեղի էր ունենում սոցիալ-տնտեսական վիճակի բեկումն՝ մի կողմից հողային և այլ կարողութեան կենտրոնացում հասարակութեան փոքրամասնութեան ձեռքում, մյուս կողմից՝ շինականութեան որոշ մասի հողազրկում, որ արդյունք էր շահագործման ուժեղացման, առևտրա-վաշխառուական կապիտալի աշխույժ գործունեութեան ու ներթափանցման հողային հարաբերութիւնների բնագավառը և այլն: Պատահական չէ, որ Դատաստանագրքում մի շարք հոդվածներ կան վարձկանների վերաբերյալ, և դա լավագույն ապացույցն է, որ վարձկանութիւնը զանգվածային երևույթ էր դարձել: «Յայտ է զի յաղագս աղքատութեան եղև վարձկան եւ աւուրն պիտոյից»,—գրում է Մխիթարը Դատաստանագրքի 126(=Բ, II, 83)-րդ հոդվածում: Հողազրկված շինականը աղքատանում էր և օրվա հացը հոգալու համար հարկադրված դառնում վարձկան: Բարվոք չէր նաև վիճակը շինականութեան այն մասի, որ դեռ ուներ իր հողակտորը: Մանրանում էին եղած հարկերը, ավելանում նորերը, քիչ չէին հին ու նոր տուրքերը հօգուտ եկեղեցու, իշխանի, հողատերի, հարկահանի, ոստիկանի և այլն և այլն: Պատկերը կամբողջանա, եթե այս ամենին ավելացնենք նաև շարաշահումները, կամայականութիւնները շինականութեան նկատմամբ, նույնիսկ բացահայտ հափշտակումները, որ նույնպես լինում էին: Բնական է, որ այս ամենը ծայրահեղ դժգոհութիւն էր առաջացնելու շինականութեան մեջ տիրող կարգերի նկատմամբ և սրելու դասակարգային հարաբերութիւնները:

Շինականութեան դժգոհութեան պատճառները բացահայտելով, Մխիթար Գոշը ցույց է տալիս նաև, թե ինչ հետևանքների կարող են հանգեցնել դրանք: Մրա մասին նա շատ պատկերավոր ձևով խոսում է իր առակներից մեկում. «Զբոյն մրջեան արջ փորէր, և լեզուաւ ժողովէր և ուտէր: Եւ հնարի մրջին սատակել զնա. երթեալ առ պիծակ և գոռեխ և մժեխ և շնաճանճ և բրէտ և առ նմանք նոցին, և աղաչէ օգնել իբր ազգայինք: Յաւակցեն՝ հարկանեն զաշ և զլսելիս արջուն, և հարկանէ գլուխ զբարի, և նեխի և որդունք ևս ծնանին. և ի սաստկութենէ ցաւոց՝ զբերան բացեալ գոչէր. և նոցա մտեալ յորովայնն՝ խոցոտեն զաղիսն. և նեղեալ դիմէ ի հոսանս ջրոյ, և անշափ ի ներքս մտեալ՝ հեղձանի:

Զօրութիւն առակիս այսպիսի է. զի հզօրք զտկարս արհամարհեն, և ոչ երկնչին. սակայն իմաստութեամբ զօրանան փոքունք, և յաղթեն հզօրաց: Եւ այս իմաստութիւն է՝ ի փոքունց իբրեւ ի մեծամեծաց երկնչել»⁴⁰: Ակնհայտ է Մխիթարի միտքը. մրջյունները, ասել է թե փոքրերը, տկարները, երբ ծայր աստիճանի հասնի նրանց համբերությունը, կարող են միավորվել և այս դեպքում նրանք այնպիսի ուժ կդառնան, որ կկարողանան վերջ տալ նաև շատ հզորին և, նույնիսկ, նրանց բոլորին միասին վերցրած: Ակնհայտ է նաև հզորներին հասցեագրված Մխիթարի հանձնարարականը նրանց սոցիալ-քաղաքական վարքագծի վերաբերյալ տկարների՝ շինականների նկատմամբ. ավատատերերի հավաքականութեան ընդհանուր շահի տեսակետից անթույլատրելի է, երբ նրանք ավերում են բույնը՝ ընչազրկում և աղքատութեան աստիճանի հասցնում շինականին: Ավատատերերից յուրաքանչյուրը հետամտում է իր անձնական օգուտը, անգիտանալով իրենց ընդհանուր շահը, որի հենց հիմքերին ծանր սպառնալիք է ստեղծվում այս դեպքում՝ երկու ձևով, երկուսն էլ հավասարապես անցանկալի ու վտանգավոր. նվազում կամ մարում է այն աղքատները, որը նրանց գոյութեան հիմքն է, և վտանգվում է նրանց բուն դասակարգային կեցութիւնը: Ավատատերերը չպետք է ծայրահեղ վիճակի հասցընեն մրջյունների նման օրն ի բուն վաստակող աշխատավորներին, սրանց վաստակից պետք է օգտվեն ինչ-որ բանական ու բնական սահմաններում: Իրավա-քաղաքական իր այս առողջ մտածողութեան համաձայն էլ Մխիթար Գոշը նորմեր է սահմանում իր Դատաստանագրքում, որով ձգտում է հարթել սուր անկյունները և, դրանով իսկ, գեթ մեղմել զասակարգային հակամարտութեան բորբոքվող կրակը: Եվ հենց այս իմաստով ու այս չափով էլ նա պաշտպանում է շինականին ու զսպում ավատատիրոջը: Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքով սահմանում է հարկերի ու տուրքերի կայուն ու որոշակի չափ, հանդիմանում է վաշխառուներին ու արգելում վաշխը, ռաստում է պաշտոնյաներին ու պատիժ սահմանում չարաշահումների համար և այլն. այս հօգուտ շինականի: Նա սահմանում է նաև, որ շինականները հնազանդ լինեն, անտրտունջ վճարեն օրենքով սահմանված հարկերն ու տուրքերը և այլն. այս հօգուտ ավատատիրոջ: Մխիթարը դա է համարում արդարը, ղեկավարվելով արդարութեան մասին իր պատկերացումներով, որոնք խառնված լինելով բնական իրավունքի տեսության վրա, բնական են համարում տիրող կարգերը և բացարձակ արդարութիւն՝ այդ կարգերի ծայրահեղութիւններից զերծ վիճակը: «Աստուած ի սկզբանէ ի բնութիւն մարդոյն սահմանեաց ընտրել զիրաւացին»,—գրում է Մխիթարը Դատաստանագրքի նախադրութեան արդեն առաջին գլխում: Մխիթար Գոշը ևս ընտրել է իր «իրավացին», արդարութեան իր գաղափարն ու չափանիշը: Սակայն առանձին մտքերում ձևավորված արդարութեան գաղափարը վերջնականապես խմբագրում է տիրող սոցիալ-տնտեսական հարաբերութիւնների զորեղ գրիչը և այս վերջինից է կախված՝ կանցնի՞ այդ գաղափարը կյանքի տիրող բնագրի մեջ, թե կտարվի տողատակ, սոսկ որպես այլընթերցում: Արդարութեան մխիթարչան գաղափարը տարբերութեցվածքների բաժնից չի վերցված, այլ՝ բնագրից և, ուրեմն, ուրիշ բան չէ, բան ավատական դասակարգի ըմբռնումներով կաղապարված արդարութիւն: Ըստ Մխիթարի արդար է, որ բերքի մեկ հինգերորդը շինականը տա ավատա-

⁴⁰ Մխիթար Գոշ, Առակներ, Երևան, 1951, էջ 114, առակ ՃԾԴ:

տիրոջը, արդար է, որ շինականը «շաբաթ ի յեկեղնէն մին գործիցէ իշխանի եւ տէրունի», արդար է, որ շինականը «ի տարեմուտս ըստ կարի ծառայեսցէ եւ յատուրս տանիցց» (Դատաստանագրքը, հոգված 2-րդ=Բ, II, 1): Անարդարը միայն այն է, երբ հարկ են դանձում «աւելի, քան զառաջնոցն սովորութիւնս», անարդարը այն է միայն, երբ տերերը ստիպում են շինականին աշխատել ավելի, քան մեկ օրը յոթից, անարդարը միայն այն է, երբ նոր տարվա կամ այլ տոների կապակցութեամբ տերերը պահանջում են շինականներից ավելի, քան նրանք տալիս են կամավորաբար: Միխիթարը միայն այս անարդարութեան դեմ, միայն այն վերացնելու համար է պայքարում: Միխիթարյան բացարձակ արգարութեան գաղափարն, այսպիսով, հավելյալ անարդարութեան վերացման մտքին է հանգում և դրանով սահմանափակվում: Նա պաշտպանում է շինականին և զսպում ավատատիրոջը, բայց շինականությունը զսպելու և ավատականությունը պաշտպանելու համար: Այդուհանդերձ, դա չի նսեմացնում Միխիթարի տեսութեան և դրան համապատասխան նրա ձեռնարկած գործնական քայլերի դրական մեծ նշանակությունը իր ժամանակի համար, որովհետեւ ինքնահաճ շարաշահումներին նա հակադրում է կարգն ու կանոնը, սանձարձակ կամայականությունը՝ կայուն օրինականությունը:

Երազելի թագավորության վերականգնումը իրական հիմքերի վրա դնելու համար Միխիթարը իր Դատաստանագրքով ջանում է բարեփոխել շատ կողմերով խաթարված ներկան: Միխիթարը եկեղեցական դասին հրահանգում է, որ նա հոգևոր գործերով զբաղվի, ծառայի աստծուն և ոչ մամոնային, որը թեև աստված էր նույնպես, բայց ոչ երկնքի, այլ երկրի: Աշխարհիկ իշխող դասին խրատում է չմիջամտել հոգևոր գործերին, եկեղեցու ունեցվածքի դեմ չտոնձգել: Ավատատերերի դասակարգին խրատում է չափից ավելի չնեղել շինականներին. «զի (տերերը—ն. Թ.) յԱստուծոյ կարգեցան ի պահպանութիւն եւ ի փրկութիւն աշխարհի եւ ոչ ի կործանումն» (հոգված երկրորդ): Շինականներին կարգադրում է, որ հնազանդ լինեն տերերին, անտրտունջ վճարեն օրենքով սահմանվածը: Իր Դատաստանագրքով նա ձգտում է իրավական շրջանակների մեջ առնել պաշտոնեություն՝ շարաշահումներով չի գործունեությունը և օրինական դատարանի քննութեամբ փոխարինել ավատական ինքնիրավ կամայականության անզուսպ քմայքը. «զի ուր դատաստանք եւ իրաւունք կայցեն—խաղաղութիւն բազում է յաշխարհի եւ յեկեղեցիս»,—գրում է Միխիթարը (Նախադրութիւն, հոգված Գ): Նրա ցանկությունն ու գլխավոր նպատակներից մեկն է դա՝ ապահովել իր աշխարհի ներքին խաղաղությունը, որի համար և ձգտում է մեղմել դասակարգային հակամարտությունը, վերացնել կամ կասեցնել դասակարգային բախումները, որպեսզի դրանով իսկ հնարավորություն ստեղծվի կենտրոնացնելու իր ժողովրդի բոլոր ուժերը ընդդեմ արտաքին թշնամու, հանուն գերագույն նպատակի՝ պետականության վերականգնման:

Երկրի ներսում խաղաղության ապահովման հարցը հիմնականում կախված էր, անշուշտ, միջդասակարգային հարաբերությունների լարվածության աստիճանից, սակայն երկրորդական չէր նաև ներդասակարգային՝ իշխող դասակարգի երկու հիմնական՝ հոգևոր և աշխարհիկ դասերի հարաբերության նշանակությունը: Գիտենք, որ եկեղեցին շատ խոշոր ավատատեր էր և նրա տնտեսական կարողության բազմացմանը մեծապես նպաստում էին աշխարհիկ ավատատերերը իրենց փոքր ու մեծ նվիրաբերումներով: Մյուս կող-

մից հենց իրենք՝ ավատատերերը, թվում է՝ առավելապես մանր ազնվականները, պաշքարում էին եկեղեցու տնտեսական ուռճացման դեմ և ոտնձգություններ կատարում նրա սեփականության նկատմամբ: Իր տնտեսական կարողությամբ եկեղեցին վտանգավոր էր դառնում նույնիսկ պետության համար և վերջինս երբեմն քայլերի էր դիմում այդ կապակցությամբ: Հիշենք Հայր Մարգարեի մտադրությունը և Պապի վճռական միջոցառումները: Ինչևէ, այդ հոգի վրա երկու դասերի հարաբերությունները երբեմն լարվում էին: Տեսանք, որ Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքով պաշտպան էր կանգնում եկեղեցու սեփականության և այդ առիթով երկու դասերի հարաբերությունները կարգավորող նորմեր սահմանում: Բայց երկու դասերի բախման համար կար այլ հիմք ևս: Եկեղեցին սկզբից ևեթ Հայաստանում քաղաքացիական իշխանություն ուներ: Իր տնտեսական զորության առաջնիացին համեմատ աճում էր նաև եկեղեցու հավակնությունը քաղաքական իշխանության նկատմամբ: Երկրի քաղաքական իշխանության մեջ պետության և եկեղեցու տեսակարար կշիռը հաստատապես որոշված կայուն մեծություն չէր երբեք և միշտ փոփոխվում էր նրանց ուժերի իրական հարաբերության համեմատ: Դատադրադառնում էր նաև երկրի ընդհանուր վարչակարգում աշխարհիկ և հոգևոր մարմինների իրավասության շրջանակներին: Կառավարման որոշ բնագավառներ միշտ էլ եղել են եկեղեցու իրավասության ներքո, բայց որոշակի այդ բնագավառներից դուրս աշխարհիկ և հոգևոր մարմինների քաղաքացիական իրավասության սահմանները դարձյալ հեղհեղուկ են եղել: Ծիշտ է, Մխիթարի ժամանակ Զաքարյան Հայաստանում եկեղեցին քաղաքական իշխանությունը իրեն ստորադրելու հավակնություն չուներ. ուժեղ էր Զաքարյանների պետությունը, բացի դրանից կաթողիկոսությունը գտնվում էր Կիլիկիայի մոտերքում և եթե կար այդպիսի հավակնություն, այն կարող էր ուղղված լինել Ռուբինյաններին: Բայց աշխարհիկ և հոգևոր մարմինների բախումները իրավասության շրջանակների համար ներքին վարչության համակարգում կային նաև Զաքարյան Հայաստանում, որովհետև իրերի վիճակը տվյալ ժամանակաշրջանում ևս այնպիսին էր, ինչպես էր և անցյալում: Կար մի էական տարբերություն նախորդ մեկուկես դարի համեմատությամբ: Հայկական ավատականությունն ընդհանրապես և իշխող աշխարհիկ դասը՝ մասնավորապես, մի նոր զարգացում ու վերելք էր ապրում: Հայ ավատատերերը բնաշխարհում ու նրանից դուրս զենքի փայլուն հաղթանակներ էին տանում: Դա չէր կարող չանգրադառնալ նրանց դիրքերի վրա երկրի ներսում: Իշխող դասակարգի երկու դասերի ուժերի հարաբերությունը փոխվել էր և փոխվել էր հոգուտ աշխարհիկ դասի: Աշխարհական մարմինները ոչ միայն վերականգնում էին քաղաքացիական իշխանության իրենց իրավասությունը, այլև անցնում էին կամ փորձում էին անցնել եկեղեցու բուն մենաշնորհը հանդիսացող բնագավառը: Մի խոսքով, իշխող դասակարգի երկու դասերի բախումների համար այս ասպարեզում բավական հոգ կար և այն ստեղծողը նաև իրավասության սահմանների անորոշությունն էր: Որքան էլ այս դեպքում որոշողը լիներ ուժի օրենքը, այնուամենայնիվ ազդեցիկ գործոն էր նաև օրենքի ուժը, մասնավանդ վերականգնվող պետականության ակնկալիք ներքին բարեկարգ վարչության պայմաններում: Եվ Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքով լուրջ փորձ է անում որոշելու այդ սահմանը: Նա ուրվագծում է կառավարման թե կենտրոնական և թե տեղական մարմինների իրավասության

շրջանակները: Վերջին դեպքում առանձին նշանակություն ունեւ հոգեւոր և աշխարհական դատական ատյանների իրավասութեան հարցը: Բանն այն է, որ միջնադարում դատաւորի գործունեութեան բնագավառը շատ ավելի լայն էր և չէր սահմանափակվում միայն քրեական և քաղաքացիական գործերով արդարադատութեան իրականացմամբ, այդ պատճառով այս ասպարեղում էլ ավելի լայն էր երկու ատյանների միջև իրավասութեան սահմանային վեճերի հնարավորութիւնը: Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքում բավական մանրամասն որոշում է նաև հոգեւոր և աշխարհիկ ատյաններից յուրաքանչյուրին ընդգատյա գործերի շրջանակը: Որքան թույլ էին տալիս պայմանները կամ որքան կարող էր ինքը, որոշելով իշխանութեան կամ կառավարման հոգեւոր և աշխարհիկ մարմինների իրավասութեան սահմանները, Մխիթար Գոշը դրանով իսկ իր զգալի ավանդն էր բերում երկու դասերի շահերի շփման եղբերը հարթեցնելու, ներդասակարգային հարաբերութիւնները կայուն ու ներդաշնակ հունի մեջ դնելու գործին, որով ոչ միայն ապագա պետական կյանքի ներքին վարչութեան նպատակահարմար հատակագիծն էր տալիս, այլև լրջորեն նպաստում էր իր ժողովրդի ուժերի համախմբմանը ներկայում, հենց այդ ապագայի համար:

Արտաքին այդ համախմբմանը ավելի կայուն ու տեական բնույթ տալու համար Մխիթար Գոշը ձգտում է դրան տալ նաև ներքին միասնականութիւն, որին նա փորձում է հասնել միասնականութիւն ստեղծելով մի կողմից պարտիկուլյար իրավունքի, մյուս կողմից՝ ավատական անջրպետներով մասնատված ներքին շուկայի մեջ: Ենթադրվում է, որ համազգային դատաստանագիրքը լավագույն միջոցներից մեկն է դրան հասնելու համար, և Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքով հակադրում է տեղական իրավունքին՝ ընդհանուր օրենքը, ավատական-գավառական խոչընդոտներով արգելակվող ներքին առևտրին՝ այդ արգելքներից զերծ շուկան:

Դեռևս հոռմեացի իրավաբաններն էին գրում. «Արժանավորապես պահպանվում է և այն, որ ժողովուրդը առանց որևէ գրառման արտահայտում է իր կամքը իրականում և փաստերով»⁴¹: Առանց գրառման, իրականում և փաստերով արտահայտված ժողովրդի այդ կամքը սովորույթն է: Առանձին գործերով ու փաստերով արտահայտվող ժողովրդի կամքի դրսևորման եղակի երևույթները, առանց որևէ գրառման դրոշմվելու համար, բնական մի եղանակ էր մնում՝ նույն երևույթների պարբերական կրկնութիւնը: Այդպիսով, որևէ դեպքի կապակցութեամբ արտահայտված վարվելակերպը տեական կրկնութեան հետեանքով դառնում է սովորույթ և վերածվում վարքագծի ընդհանուր նորմի: Սակայն միևնույն վարվելակերպի տեական կրկնութիւնը անպայման ենթադրում է այդ վարվելակերպը պայմանավորող հասարակական հարաբերութիւնների տեական նույնութիւն: Հասարակական հարաբերութիւնների պարզ վերարտադրութիւնը տեականորեն կրկնվող ինքնահավասարութեամբ, ամրապնդում-քարացնում է մի անգամ արդեն յուրացված վարքագիծը և դրանով իսկ հայտնի չափով ավելորդ դարձնում նույն վարքագծի ամրապնդումը գրավոր օրենքով: Եվ եթե մինչև Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը Հայաստանում չի եղել ընդհանուր օրենսգիրք, ապա պատճառը պետք է փնտրել վերոհիշյալ իրողութեան մեջ: Օրենքի և սովորութեական իրա-

⁴¹ „Римское частное право“, М., 1948, էջ 28:

վունքի տեսակարար կշիռը միջնադարյան իրավունքում, որպես կա՛նչ, համեմատական է ուժերի այն հարաբերությանը, որ պատմականորեն գրավորվում է յուրաքանչյուր պատմաշրջանում տնտեսական-քաղաքական կենտրոնաձիգ և կենտրոնախույս գործոնների միջև: Առաջինի զարգացման համեմատաճում է օրենքի տեսակարար կշիռը: Հայկական ավատական հասարակարդի տնտեսական ներփակվածությունը բնական պատենշներով զծագրվող սահմաններում պահպանում էր եղած տեղայնությունն ու ամրապնդում այն: Տնտեսական տարանջատ կացությունը, սակայն, բնականից ավելի զորեղ այն պատենշն էր, որ դիմակայում էր միասնական իրավակեցությանը: Նման պայմաններում, դեպի այս մղող գործոն ուժը կարող էր լինել կենտրոնական զորեղ իշխանությունը, իշխանության նույնքան զորեղ կենտրոնացվածությունը: Սակայն միասնական իրավակեցությունը անպայման ենթադրում է նաև ներքին միասնական առևտուր՝ կարգավորող ընդհանուր չափանիշներով ամբողջ երկրի տարածքով մեկ: Եվ Մխիթարը իր Դատաստանագրքում ձևակերպում է նորմեր, որոնք ներքին առևտրի միասնական չափանիշներ են սահմանում ամբողջ երկրի համար. նա արգելում է ավատական սահմաններում գանձվող մաքսը, սահմանում է միասնական չափ ու կշիռ, սննդամթերքների գների որոշումը հայտարարում է կենտրոնական իշխանության մենաշնորհ և այլն: Միշտ չէ, որ Մխիթարը տեղական սովորության իրավունքը փոխարինում է ընդհանուր օրենքով, օրինակ. «Եւ հովիւք եւ անդէրդք ըստ սովորութեան գաւառաց զանազանին ի վարձս, սակայն ի ճշմարտութիւնն, որպէս կարգեալ եղեն, պահեսցի ի նոսա» (հոգված ՄԼԸ) և այլն: Բայց սրանք բացառություններ են միայն, որ դարձյալ հաստատում են նրա ընդհանուր ձրգտումը, որի իրականացման երաշխիքը նա տեսնում է կենտրոնացված ուժեղ իշխանության մեջ: Եվ սա մեկն է հիմնական այն պատճառներից, որը Մխիթարին դարձնում է կենտրոնացված ուժեղ իշխանության համոզված կողմնակից ու ջերմ պաշտպան: Ասացինք, որ Մխիթարը ձգտում է նաև իր ժողովրդի ներքին միասնականության. դեպի այն տանող մի շարք միջոցներից մեկը նա համարում է տեղական իրավունքի փոխարեն ընդհանուր օրենքի կիրառությունը: Ըիրտ է, այս ընդհանուր օրենքը նա ձևում է տեղական, սովորութական իրավունքից, բայց դրանից էությունը չի փոխվում, որովհետև երբ տեղական իրավունքի տարբերակներից մեկը բարձրացվում է օրենքի աստիճան, այն դադարում է տեղական լինելուց և դառնում է ընդհանուր: Այս հատվածում քննարկվող երկու միջոցներից մյուսը, որի օգնությամբ նույնպէս ակնկալվում է ժողովրդի ներքին միասնականության իրականացում, Մխիթարը համարում է ներքին ազատ շուկան: Քն մեկի և թե մյուսի ապահովումը Մխիթարը կապում է կենտրոնացված իշխանության հետ: Իհարկե, հարց է, թե որքան կարող է քաղաքական իշխանությունը, թեկուզ և ուժեղ ու կենտրոնացված, ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որոնք ստեղծվում են ամենից առաջ տնտեսական աշխարհի առարկայական օրենքների թելադրմամբ, բայց ներկա դեպքում ընդգծելին հարցի մյուս կողմն է: Հայտնի է, որ ավատականությունը կործանած երրորդ դասը ձևավորվել էր Բաստիլիան գրոհելուց դեռ շատ առաջ: Ինչպես նվիրաբաժնում, այնպես էլ Հայաստանում այն սկիզբ է առնում ԺԲ—ԺԳ դարերից: Գիտենք նաև, որ ավատական հասարակության այն ուժերը, որոնք պայքարում էին տեղայնության, քաղաքական անջատողականության ու տնտեսական ներփակվածության դեմ, պայքարում էին հանուն քաղաքական ու տնտեսական

միասնականության, հանուն ավատական արգելքներից զերծ ներքին ազատ
շուկայի և այլն, պատմականորեն առաջադեմ ուժեր էին, ինքը՝ բնապատմա-
կան այդ պրոցեսը պատմականորեն առաջադիմական էր, որովհետև հեռա-
նկարում տանում էր դեպի մի ավելի բարձր հասարակարգ: Ինքնին հաս-
կանալի է, որ առարկայապես, պատմականորեն մարդկության առաջընթացի
դիրքերն էր անցնում ամեն ոք, ով կանգնում էր այս ուժերի կողմը, սատա-
րում էր դրանց: Ընդգծելի է, որ Մխիթար Գոշը իր ժամանակի Հայաստանի
ներքին կյանքի զարգացման բարդ, խճողված ու միահյուսված միտումների
մեջ նկատում է հենց պատմականորեն առաջադեմ կողմը և իր Դատաստա-
նագրքով կանգնում է դրա պաշտպանության դիրքերում:

Կային Դատաստանագիրքը գրելու այլ պատճառներ ևս, որոնց այստեղ
անդրադառնալ չենք կարող, ինչպես օրինակ, քաղաքների աճը, քաղաքային
կյանքի աշխուժացումը, առևտրի, վաշխառության, արհեստների զարգացումը
և դրանց հետ կապված իրավահարաբերությունների կարգավորումը, որոնց
զգալի տեղ է հատկացված Դատաստանագրքում և այլն: Սակայն հարկ ենք
համարում մի քանի խոսք ասել ևս մի հարցի մասին:

Դատաստանագիրքը գրվում էր մի ժամանակ, երբ Անդրկովկասի քրիս-
տոնեական ուժերը ընդհանրապես և հայկական բանակները՝ մասնավորա-
պես լայն ճակատով հարձակման էին անցել մահմեդական զինական ուժերի
դեմ և ազատագրում էին երկիրը օտար բռնակալությունից: Ու թեև ջախջախ-
վում ու երկրից դուրս էին քշվում մահմեդական զինական ուժերը, բայց
երկրում մնում էր մահմեդական խաղաղ բնակչություն, աշխատող ու շահա-
գործվող այնպիսի մի տարր, ինչպիսին էին հենց հայ ժողովրդի ստորին խա-
վերը: Դատաստանագիրքը գրվում էր, մանավանդ, ի գործադրություն այնպիսի
հանգամանքներում, երբ հայկական գալիստի տակ լինելու էին ոչ միայն հայ
ու քրիստոնյա ուրիշ հպատակներ, այլև հպատակ մահմեդականներ: Պետք
էր որոշել հայկական պետության մահմեդական հպատակների իրավական
ստատուսը: Հարցը իր ժամանակի համար շատ կարևոր էր ու այժմեական՝
կապված, մանավանդ, մահմեդական պետություններում քրիստոնյա հպա-
տակների, մասնավորապես հայերի իրավական վիճակի հետ: Այնտեղ դա-
ժան շահագործումը, կողոպուտի հասնող ծանր հարկերը և պարբերաբար
տեղի ունեցող թալանը ուղղակի իմաստով մի կողմից, կրոնական անհան-
դուրժողականությունը, նույնիսկ մարդկային արժանապատվության սոսկա-
լի ոտնահարումը և այլն՝ մյուս կողմից, քրիստոնյային գրեթե իշեցրել էին
իրավագուրկ ստրուկի աստիճանի: Բացի դրանից, ազատագրված հայկական
տարածքներում նախկին իրավագուրկ հպատակները՝ հայերը դառնում էին
երկրի տեր, իսկ նախկին տերերը՝ հպատակներ: Այս պայմաններում արժեք-
ների վերաարժեքավորումը, թվում է, պետք է կատարվեր նույն դրամով, որ
ենթադրել է տալիս, թե հայոց Դատաստանագիրքը հայկական պետության
մուսուլման հպատակներին պետք է դներ նույն վիճակի մեջ, ինչ վիճակի մեջ
որ էին մահմեդական պետության հայ հպատակները: Սակայն բոլորովին այլ
ու սկզբունքորեն տարբեր է մեր Դատաստանագրքի վերաբերմունքը: Մեր Դա-
տաստանագիրքը հայկական պետության հպատակ մահմեդականին չի դնում
ստորացված այն վիճակի մեջ, որի մեջ գտնվում էին մահմեդական պետու-
թյան հպատակ քրիստոնյաները: Ընդհակառակը, ըստ մեր Դատաստանա-
գրքի հպատակ մահմեդականը դրվում է հպատակ հային հավասար վիճակի մեջ:

Ճիշտ է, որոշ սահմանափակումներ կան, բայց, նախ, հարցի լայն դրվածքի գնալը՝ դրանք կարելի է երկրորդական համարել և, նույնիսկ, անտեսել, որովհետև դրանք վերաբերում են միայն և միայն հանցագործություն կատարած մահմեդականին և չեն վերաբերում սովորական քաղաքացուն, երկրորդ՝ այդ սահմանափակումները միայն և միայն պատասխան միջոցառումներ են: Կրկնություններից խուսափելու համար, այս սահմանափակումների մասին ավելի հանգամանալի խոսք կասվի քիչ հետո:

Ըստ հայոց Դատաստանագրքի մահմեդականի նկատմամբ կրոնական անհանդուրժողականության վերաբերմունք չկա, նրա մարդկային արժանապատվությունը չի ոտնահարվում, մահմեդականը, հենց միայն այն բանի համար, որ մահմեդական է, լրացուցիչ հարկ ու տուրք չի վճարում, մահմեդականը հայի նկատմամբ նվաստացած դրուժյան մեջ չի դրվում և այլն: Ընդհակառակը, մահմեդականը վճարում է նույն հարկերը, ինչ և հայը, նրա անձը, կյանքը, գույքը պաշտպանվում են օրենքով և իրավունքով և այլն: Իհարկե, Մխիթար Գոշը որպես քրիստոնյա և բարձրաստիճան հոգևորական չի հանդուրժում մահմեդականությունը որպես կրոն, բայց այս անհանդուրժողականությունը նա չի վերածում անհանդուրժողականության մահմեդականի նկատմամբ, չի վերածում իրավական խտրականության. Մխիթարը հանդես է գալիս մարդու, մարդկայնության դիրքերից և նրա համար մարդ են հավասարապես և՛ քրիստոնյան, և՛ մահմեդականը: Մարդու և անձի պրոբլեմի ոլորտում կրոնական նեղմիտ ելակետին հակադրելով մարդասիրության լայնախոհ դիտակետը, Մխիթար Գոշը կրոնական-գաղափարական հակառակորդներին հակադրում էր ավելի մեծ ու վսեմ գաղափարաբանություն, զինական թշնամիների իրավա-քաղաքական խտրական համակարգին՝ անխտրելի համակեցության մարդամեծար ծրագիրը:

Ահա հիմնականում ու զլխավոր գծերով մի քանիսը այն էական պատճառներից, որոնց թելադրմամբ Մխիթար Գոշը գրեց Դատաստանագիրքը, և այն նպատակները, որոնց իրականացմանը ձգտում էր նա սատարել իր Դատաստանագրքով:

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐՔԻ ԳՈՐԾԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Դատաստանագիրքը զգալիորեն նպաստեց այն նպատակների իրագործմանը, որոնց համար ստեղծվել էր: Այս դիտումը իր հաստատումն է գտնում թեկուզ այն փաստի մեջ, որ Դատաստանագիրքը իր ստեղծումից հետո շուտով կյանք մտավ և գործադրվում էր դատական ատյաններում գրեթե մինչև Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը:

Հայագիրտության մեջ, սակայն, կարծիք է եղել, թե Դատաստանագիրքը դործնական կիրառություն երբեք չի ունեցել և միշտ մնացել է որպես գիտական հետազոտություն: Այս կարծիքը, թվում է, արդեն կորցնում է իր ուժը՝ տեղը զիջելով այն ճիշտ կարծիքին, որ Դատաստանագիրքը եղել է գործող օրենսգիրք:

Դատաստանագրքի գործնական կիրառության մասին բացասական կարծիքը հիմնված է, ամենից առաջ, արտաքուստ շատ ծանրակշիռ հետևյալ փաստի վրա. Դատաստանագիրքը չի բխել լիազոր իշխանության կողմից, այն

մասնավոր մարդու նախաձեռնությունն արդյունք է, իսկ այսպիսի աղբյուրից բխող օրենսգիրքը, բնականաբար, չէր կարող ընդհանուր պարտավորիչ ուժ ունենալ: Այս հանգամանքը, անշուշտ, կարելի էլիններ անտեսել, եթե Դատաստանագիրքը հետադաշտում հաստատվեր ու վավերացվեր ազգային լիազոր իշխանությունների կողմից, մի բան որ չի եղել: Առ այս պետք է դիտել տալ հետևյալը: Դատաստանագրքի հեղինակին արդեն մտահոգել է իր օրենսդրքի պարտավորիչ ուժի հարցը: Մխիթար Գոշը քաջ գիտակցել է, որ մասնավոր անձից բխող օրենսգիրքը կարող է և չունենալ ընդհանուր ուժ, և միջոցներ է որոնել Դատաստանագրքին այդ ուժը հաղորդելու համար. «Սե քանզի արժանավայելուչ այն իսկ էր, զի ընդ բազումս քննելով յայտոսիկ ձեռնարկէաք, զսոյն զայս բաղձանաւք հայցէի, բայց սակայն ոչ պատահեաց ըստ բազում պատճառի: Զի թէ դատաւորաց երկուց եւ երից ի միասին լինել ի դատելն իրաւունս համարեցաք, որչա՞փ եւ աստ ի դէպ էր լինել բազմաց ի միասին դատել զիրաւացին իրս եւ ապա զրով զորո՞մեք» (Նախադրութին, Ժ. Բ խմբագրությունում ձևակերպված է շատ ավելի հստակ. «բայց վայելուչ եղեալ՝ թէ ժողովով կամ ընդ բազումս քննելով էր եղեալ սա. զոր եւ ես ախորժելով խնդրէի, բայց ոչ պատահեաց այս, վասն բազում պատճառի...»), — գրում է Մխիթարը: Այսպիսով, Մխիթար Գոշը «բաղձանքով հայցել» ու «ախորժելով խնդրել» է, այսինքն՝ ճիգ ու ջանք է գործադրել, որ ազգային ժողով գումարվի և այդ ժողովը հաստատի ու վավերացնի իր Դատաստանագիրքը, որով այն, բնականաբար, կստանար ընդհանուր պարտավորիչ ուժ: Սակայն, ինչ-ինչ պատճառներով այդ ժողովը չի գումարվել: Այսպիսով, իրեն իսկ հեղինակի խոստովանությունից էլ իմանում ենք, որ նրա ժամանակ Դատաստանագիրքը օրենսդրական մեքենայի բովով չի անցել: Սակայն որքան էլ տարօրինակ թվա, անվերապա՝ բացասական այս փաստից չի բխում նույնքան բացասական այն եզրակացությունը, թե Դատաստանագիրքը չէր կարող գործնական կիրառության մեջ լինել: Պատկերացումը, թե Դատաստանագիրքը չէր կարող պարտավորիչ ուժով գործնական կիրառման մեջ լինել, բխում է նոր ժամանակների ու այսօրվա մեր իրավաբանությունից, ըստ որի չէ թե որևէ օրենսգիրք, այլ, նույնիսկ, մեկ օրենք էլ չի կարող պարտավորիչ ուժով ընդհանուր կիրառություն գտնել, եթե չի բխում իշխանության համապատասխան լիազոր մարմնից: Սակայն այսօրվա մեր իրավաբանությունները չի կարելի տարածել անցյալի վրա և այն ժամանակվա իրողությունները արտաբերել ըստ այսօրվա մեր ըմբռնումների. ըստ այսմ հին աշխարհի ու միջնադարի իրավաբանությունները նույնական են դառնում մերի հետ, որով խախտվում է պատմականության սկզբունքը: Իհարկե, տարբեր դարաշրջանների, սոցիալ-տնտեսական տարբեր տիպերի արդյունք հանդիսացող որոշ ըմբռնումներ, մասնավորապես իրավաբանությունների գեթ արտաքուստ կարող են նման և, նույնիսկ, նույնական լինել, սակայն նույնությունը ըստ էության՝ պետք է հաստատվի ամեն առանձին դեպքում և նոր միայն դարձվի եզրակացության հիմք: Մեթոդական այսօրինակ ոչ-ճիշտ կողմնորոշումն էլ դարձել է պատճառ ոչ-ճիշտ եզրակացության: Շոշափվող հարցի տեսանկյունից արմատապես տարբեր են հին աշխարհի ու միջնադարի և մեր իրավաբանությունները: Հայտնի է, որ հին Հռոմում իրավաբանները օրենսդրական որևէ իշխանություն չունեին: Սակայն իրավագետները, մասնավորապես նրանցից առավել աչքի բնկածները, շատ մեծ հեղինակություն ունեին (auctoritas iurisprudentium),

որով գործոն մասնակցություն ունենին իրավաստեղծման բնագավառում և գրանով իսկ իրավունքի աղբյուր էին: Առաջին դարի իրավաբաններից մեկը՝ Պոմպոնիուսը հանրապետության դարաշրջանի իրավաբաններ էլիոս Պետուս Կատուսի, Մարկուս Մանիլիուսի, Յունիուս Բրուտուսի և Պուբլիուս Մուկիուս Սկեվոլայի մասին ասում է, որ նրանք հիմնադրեցին, ստեղծեցին մասնավոր իրավունքը⁴²: Բայց ահ հենց այն իրավունքն է, որ գործում էր թե հանրապետական, թե կայսերական շոտմում: Հոռմեական իրավաբանների հեղինակությունը պաշտոնապես ճանաչում գտավ միայն Օգոստոսից սկսած: Վերջինս որոշ իրավաբանների տվեց *ius publice respondendi*: Այս արտոնություն համաձայն, իրավաբանի հայտնած կարծիքը տվյալ գործի կապակցությամբ համարվում էր որպես որոշում՝ տված կայսեր կողմից: Իսկ 426 թ. որոշում ընդունվեց, որով օրենքի ուժ էր տրվում դասական շրջանի հինգ իրավաբանների կարծիքներին: Օրինակների թիվը հոռմեա-բյուզանդական դարաշրջանից կարելի է շարունակել, ներառնելով նաև եկեղեցու իրավասության բնագավառը, որտեղ նույնպես դատական ասպաններում կիրառվում էին մասնավոր անձանց կողմից կազմված և լիազոր իշխանությունների կողմից չհաստատված ժողովածուներ՝ օրենսգրքեր ու կանոնագրքեր (նոմոկանոններ): Ի դեպ նշենք, որ մինչև Հովհան Օձնեցու կազմած Հայոց Կանոնագիրքը, արտաքին եկեղեցին ունեցել է կանոնական որոշումների բազմաթիվ ժողովածուներ, որոնց մեջ առանձնանում են Դիոնիսիոս Փոքրի և Հովհան Սքուլաստիկոսի ժողովածուները, 14 տիտղոսից բաղկացած Սինտագման և 50 տիտղոսից կազմված Նոմոկանոնը: Այս բոլոր ժողովածուները կազմվել են մասնավոր անձանց կողմից ու թեև կիրառվել են գործնականում, բայց չեն բխել իրավազոր իշխանությունից: Դիոնիսիոս Փոքրի ժողովածուն, լրացված պապերի դեկրետալներով, 774 թ. Ագրիանոս առաջին պապը նվիրեց թագավորին, ապագա կայսր Կառլոս Մեծին: Միայն 802 թ. Ախենի կայսերական հավաքում այդ ժողովածուն հաստատվեց որպես ֆրանկյան եկեղեցու պաշտոնական կանոնագիրք: Ինչ վերաբերում է Հովհան Սքուլաստիկոսի ժողովածուին, ապա վերջինս կազմվել է այն ժամանակ, երբ պատրիարքը Անտիոքի եկեղեցու երեսն էր: Ուստի, մեր կանոնագիրքը որպես ժողովածու, առաջինն է, որ բխում էր անմիջականորեն լիազոր իշխանությունից, հետևապես առաջին պաշտոնական կանոնագիրքն է բրիտանական աշխարհում:

Միջնադարում ևս իրավաբանները, մասնավորապես առանձնապես աչքի ընկած գիտնական իրավաբանները, շատ մեծ հեղինակություն ունենին օրենսդրության ու դատական առօրյայի բնագավառում և պատճառներից մեկն էլ դա էր, որ դատավորները հաշվի էին առնում նրանց կարծիքը վճիռ կայացնելիս, նրանց կազմած իրավական ժողովածուները օրենքի ուժ էին ստանում և նրանց իրավագիտական գործերը (տրակտատ), նույնիսկ, տեղ էին գրավում դատավորների սեղանների վրա, օրենսգրքերի կողքին: Հենց Մխիթար Գոշի դարաշրջանին պատկանող բազմաթիվ փաստերից նշենք մի քանիսը: Գիտությունը հայտնի է ժժ դարի կեսերին կազմված *Lo codi* ժողովածուն, որ գործում էր Ֆրանսիայի հարավում: Գլոսատորների դպրոցի վերջին խոշոր ներկայացուցիչը՝ Ակկուրսիուսը շուրջ 1250 թ. հրատարակեց *Glossa ordinaria*, որը ամբողջ դպրոցի կազմած գլոսաներն էին *Corpus juris*-ի վերաբերյալ և որը կիրառվում էր դատարաններում: Պոստգլոսատորներից Բարտոլուսի (1314—

⁴² D. 1. 2. 2. 39. *ius civile fundaverunt*.

1357 թթ.) մեկնությունները մեծ հեղինակություն ունեին դատարաններում և նրանցով էին ղեկավարվում իսպանական դատարանները: Մխիթարին ժամանակակից էր անգլիացի Հենրի Բրակտոնը (+1268), որը ոչ ուշ քան 1256 թ. գրել է մի գործ՝ «Անգլիայի օրենքների ու սովորությունների մասին»: Բրակտոնը դատավոր էր և իր գործը գրել է որպես մասնավոր անձ, շնչյաժ գրան այն լայնորեն կիրառվում էր անգլիական դատարաններում: Նույնը կարելի է ասել նաև Մխիթարի ու Բրակտոնի մի այլ ժամանակակցի՝ էյկե Ֆոն Ռեպպաուի ու նրա կազմած ժողովածուի՝ «Սաքսոնյան հայելու» մասին: Օրինականների թիվը կարելի է շարունակել, ընդգրկելով միջնադարյան Եվրոպայի բոլոր երկրները, բայց բավականանանք հիշատակվածով: Կարող ենք եզրակացնել, նորից հաստատելով վաղուց հայտնի ու հաստատված ճշմարտությունը. միջնադարում մասնավոր անձի կողմից կազմված օրենսգիրքը կարող էր դատարաններում դործնական կիրառություն գտնել առանց համապատասխան մարմինների կողմից հանրային-իրավական վավերացման կամ հաստատման. այս բանը կատարվում էր լեռնային, իշխանության մարմինների կողմից ամենօրյա դործնական կիրառման փաստի ուժով, մանավանդ, եթե օրենսգիրքը կազմողը ընդհանուր ճանաչման արժանացած ու մեծ հեղինակություն վայելող անձ էր: Տեսանք, որ Մխիթարի ժամանակ օրենսգրքի պակասը խիստ զգալի էր, այն ստիպողաբար պահանջվում էր: Գիտենք նաև, որ այդ օրենսգիրքը կազմեց Հայաստանում լայն ճանաչման արժանացած և, իրոք, մեծ հեղինակություն վայելող մի անձ: Այսբանն էլ արդեն բավական էր, որպեսզի Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը Դասնո անապատի առանձնական խցից անցներ դատավորի հանրային ատենատեղին:

Ասացինք, որ Մխիթարի դարաշրջանում դատաստանագիրքը անհրաժեշտություն էր, նրա կարիքը զգում էին և՛ վերինները, և՛ վարինները, և այս պայմաններում Մխիթար Գոշը գրեց մի դատաստանագիրք, որ բավարարում էր և՛ վերիններին, և՛ վարիններին: Հայ հասարակության բոլոր խավերի համար ընդհանուր, համազգային շահի վճռական պաշտպանության դիրքորոշմամբ հանգեծ, Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքով ընդառաջում էր նաև այդ խավերից յուրաքանչյուրի դասային-դասակարգային շահերին, հարկավ, գոյություն ունեցող սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների թուլատրած սահմաններում: Իր Դատաստանագրքով Մխիթար Գոշը ազդեցիկ մի գեներ էր տալիս իշխող դասակարգին՝ քաղաքական իր դիրքերն ամրապնդելու և սեփական իշխանությունը հաստատելու համար, եկեղեցուն՝ կրոնա-դավանաբանական պայքարում իր կացությունը անվթար պահելու, ազգային ինքնությունը պահպանելու, նվիրապետությունը սրբազործելու և հոգևորականությանը՝ դասային իր արտոնությունները պահպանելու համար, ավատատերերին՝ իրենց կեցության հիմքերն ամրապնդելու և սոցիալ-տնտեսական գերիշխող դիրքը անսասան պահելու համար, շինականներին՝ ավատական կամայականություններից, գերկեղեքումից, պաշտոնեական շարաշահումներից պաշտպանվելու համար:

Դատաստանագիրքը մեզ է հասել բազմաթիվ գրչագրերով, որոնք թվագրվում են սկսած Մխիթարի կենդանության ժամանակից և ներառյալ հետագա բոլոր դարերը: Միայն Մաշտոցի անվան մատենադարանում Դատաստանագրքի գրչագրերի թիվը հասնում է շուրջ 40-ի: Իրավացիորեն նկատել են արդեն, որ Դատաստանագրքի մեզ հասած ձեռագրերի բազմաթվությունը նույն-

պես ապացույց է, որ այն գործող օրենսդիրք է եղել: Դատաստանագրքի բովանդակությունը ոչ ժղլանքի նյութ է և ոչ էլ հոգեփրկիչ ընթերցանության, և եթե այն բազմացրել են, ապա պիտի մտածել, որ դա արել են գործնական պահանջմունքին բավարարություն տալու համար:

Դատաստանագրքի խմբագրությունների մասին մանրամասն խոսք կլինի հետագայում, այստեղ նշենք միայն, որ Մխիթարի գործը մեղ է հասել երեք խմբագրությամբ՝ Ա, Բ և Գ: Ինչպես կտեսնենք ստորև, Գ խմբագրությունը զգալիորեն համառոտված է: Համառոտումն իրականացվել է, առաջին հերթին, նորմատիվ նյութը կրոնական հավելումներից թոթափելու հաշվին: Բացի դրանից, Ա խմբագրությունը, որը Դատաստանագրքի բուն հեղինակային օրինակն է, գործող իրավունքը արձանագրելուց բացի, պարունակում է նաև նորմեր, որոնք անցել են հեղինակի հայացքների խառնարանով և որոշ երանգ ստացել: Գ խմբագրությունը, որ ստեղծվել է հետագայում, զրեթե զերծ է դրանցից: Այստեղ աշխատել են առավելապես հարազատ մնալ գործող իրավունքին: Դատավորին պետք էին ոչ թե այս կամ այն նորմը հաստատող աստվածաշնչային օրինակներ, և ոչ էլ բարոյախոսական խրատ ու քարոզ, այլ կոնկրետ իրավա-նորմ, որով պետք է կարգավորվեր կոնկրետ իրավահարաբերություն՝ քաղաքացիական վեճ, քրեական գործ: Նկատելի է, որ Դատաստանագրքի հեղինակային սկզբնօրինակը Գ-ում խմբագրվել է հենց այդ տեսանկյունով: Բայց դա մի միջամտություն է, որ գործնական նպատակադրում է հուշում ու կիրառական խնդիրներ հետամտում: Պատահական չէ բնավ, որ Դատաստանագրքի ձեռագրերի ընդհանուր թվի մեջ մեծագույն մասը ընկնում է Գ խմբագրությանը: Մեր Մատենադարանում եղած շուրջ քառասուն ձեռագրերից մոտ կեսը բաժին է ընկնում Ա և Բ խմբագրություններին միասին վերցրած, իսկ կեսը Գ խմբագրության գրչագրերն են: Դատելով ձեռագրացուցակներից, այդպես է իրերի վիճակը նաև Սփյուռքի Մատենադարաններում, այնտեղ էլ Դատաստանագրքի ձեռագրերի մեծագույն մասը ներկայացնում է Գ խմբագրությունը: Պատճառը, թվում է, պարզ է. ամենից շատ բազմացրել են հենց այն գործերը, որ ամենից շատ են օգտագործել, և եթե Դատաստանագրքի խմբագրություններից ամենից շատ բազմացել է Գ խմբագրությունը, նշանակում է գործածության մեջ եղել է առավելապես հենց այդ խմբագրությունը: Հասկանալի է, որ Դատաստանագրքի գործածությունը, ամենից առաջ, դատական գործածություն է նշանակում: Իր տեղին թողնելով հանգամանալի փաստարկումը, այստեղ պարզապես ասենք, որ Գ խմբագրության գոյությունը ուղղակի ապացույց է, որ Դատաստանագիրքը գործող օրենսդիրք է եղել:

Հայտնի է, որ 1265 թ. Կիլիկիայում Սմբատ Սպարապետը գրեց իր Դատաստանագիրքը՝ Կիլիկյան հայկական պետության պաշտոնական օրենսգիրքը: Ցարդ կասկած չի եղել և չի էլ կարող լինել այն մասին, որ Սմբատի Դատաստանագիրքը գործող օրենսգիրք է եղել, որովհետև բխում էր բարձրագույն լիազոր իշխանությունից: Բայց Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրքը այլ բան չէ, քան Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը որոշ փոփոխություններով ու լրացումներով, որ կատարել է Սմբատը տեղի պայմաններին համապատասխան: Մի կողմից, եթե Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը լայնորեն տարածված ու գործող օրենսգիրք չլիներ, հազիվ թե հենց այդ Դատաստանագիրքը գրվեր Սմբատի օրենսգրքության հիմքում, մյուս կողմից՝ Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի միջոցով Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը,

արտաքուստ թեև անուղղակի, բայց ըստ էության ուղղակի հաստատվել է ազգային լիազոր իշխանության կողմից: Այս փաստը իր հերթին ավելի ևս բարձրացնելու էր Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հեղինակությունը մայր հայրենիքում: Եվ եթե, այնուամենայնիվ, կարող է կասկած լինել Մխիթարի Դատաստանագրքի գործադրության մասին, ապա դա կարող է վերաբերվել առավելագույնը մինչև 1265 թ. ընկած ժամանակահատվածին, դրանից հետո այդ թերահավատությունը արդեն միանգամայն անհիմն է դառնում, եթե, իհարկե, հիմնավորված համարվի կասկածը նախորդ ժամանակահատվածի վերաբերյալ:

Նույնն է հաստատում նաև լեհահայոց Դատաստանագրքի գոյության փաստը: Երբ լեհահայ գաղութի՝ ներքին ինքնավարության համար մղված երկարատև պայքարից հետո, հարցն հասավ նրան, որ կառավարությունն արդեն պիտի տար դատական ինքնավարություն, գաղութին առաջարկվեց կառավարության հաստատմանը ներկայացնել իրենց օրենքները: 1518 թ. գաղութը, հայերենից լատիներեն թարգմանած, կառավարությանը ներկայացրեց իր ազգային օրենքների հավաքը: Կառավարությունը հաստատեց այն, որից հետո լեհահայ գաղութը ղեկավարվում էր իր ազգային՝ հայկական օրենքներով: Բայց լեհահայոց Դատաստանագիրքը այլ բան չէր, քան Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը, որը, բնական է, համապատասխան փոփոխությունների էր ենթարկվել: Արդ, հայերի հետ լեհաստան գաղթած Դատաստանագիրքը պետք է որ հայերի մեջ մայր հայրենիքում տարածված, ընդունված ու իրավական կյանքում արմատացած լիներ, հակառակ պարագային դժվար է պատկերացնել, որ այդքան պատասխանատու ու շահագնաց կարևոր մի գործի համար, ինչպիսին էր ինքնավարությունը, հայերը կարող էին կառավարությունը ներկայացնել իրենց անծանոթ, կյանքում չփորձված մի օրենսգիրք: Անհնայտ է, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը հայերի համար կյանքում փորձված, իրավական առօրյայում ստուգված օրենսգիրք էր: Աներկբա է, որ Դատաստանագրքի նկատմամբ այդ փորձը չէր կարող ձեռք բերված լինել լեհաստանում, ուրեմն, այն գալիս էր մայր հայրենիքից:

Նույնարժեք փաստ է նաև Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրությունը, որը ԺԼ դարի սկզբներից գործում էր Վրաստանում վրացական օրենսգրքի հետ միասին ու դրան հավասար ուժով:

Նշենք մի փաստ ևս հօգուտ այն իրողության, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը գործող օրենսգիրք է եղել: Ընդհանրապես՝ Դատաստանագրքի և մասնավորապես՝ նրա աղբյուրների մասին հանգամանալից խոսքը սույն առաջաբանի նպատակներից դուրս է, և վերջինիս ծավալն էլ այդ թույլ չի տալիս: Նշված հարցերը մանրամասն կքննարկվեն Դատաստանագրքին նվիրված մեր հատուկ և ընդարձակ ուսումնասիրության մեջ, որը հետևելու է սույն հրատարակությանը, այստեղ նշենք միայն հետևյալը: Դատաստանագրքի աղբյուրներն են Աստվածաշունչը (Մովսիսական իրավունք), Կանոնագիրքը (կանոնական իրավունք) և սովորութեական իրավունքը: Վաղուց նշված ու հաստատված փաստ է, մենք էլ ընդգծենք, որ այս աղբյուրներից յուրաքանչյուրը առանձին, դարեր շարունակ մինչև Մխիթարի և Մխիթարի ժամանակ էլ, Հայաստանում գործող ու կիրառվող իրավունք էր: Բնական է, որ գործող իրավունքի աղբյուրներից կազմված օրենսգիրքը նույնպես գործող էր լինելու, որովհետև «ի մի տփի» հավաքվելով այդ աղբյուրները չէին կարող

կորցնել իրենց ուժը, այնքան որքան գրանցից յուրաքանչյուրի աղբյուրը անկախ էր Դատաստանագրքի հեղինակից, վեր նրանից ու հզոր. և վերջապես գումարելիների տեղափոխությունից գումարը չի փոխվում:

Թվարկվածներով չեն վերջանում այս կարգի փաստերը, ուստի շարունակենք: Դատաստանագրքի հորինման պատմությունը ծանոթանալու համար ընթերցողին դարձյալ հղելով մեր ուսումնասիրությանը, այստեղ սույն առիթով ու համառոտակի նշենք միայն հետևյալը: Նախագրության Բ գլխից դիտենք, որ Հայաղվանքի Ստեփանոս կաթողիկոսը զգալիորեն նպաստել է Դատաստանագրքի երևան գալուն. «Հանդիպեցաք առաջի տեառն Ստեփաննոսի՝ շնորհիւ Տեառն Յիսուսի Աղուանից կաթողիկոսի,—գրում է Մխիթարը,—եւ նոյն իրի (խոսքը Դատաստանագրքի մասին է—Խ. Թ.) վերստին յիշատակ եղեւ: Եւ նա յորդորեալ փութացոյց զմեզ ասելով, եթէ շնորհ յոյժ ունիմ իրիդ կատարման: Առաջի եւ մեք զմերս եղաք անկարութիւն, որպէս վերագոյնն: Սակայն յերկրորդելն եւ ի քաջալերելն խորհուրդ իմն ի մեզ եղեւ, եթէ արժան է հոգեւոր հրամանի անսալ»: Սակայն պատմությունը միայն Ստեփանոս կաթողիկոսով չի վերջանում: Մխիթարը հարցը բարձրացրել է ավելի վեր, մինչև Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը: Այս մասին ուշագրավ տեղեկություն է պահպանվել Դատաստանագրքի Ա խմբագրության պատկանող մեր Մատենադարանի № 2775 ձեռագրում. Դատաստանագրքի նախագրությանը կցված Մխիթարի հիշատակարանի «ձեռնատուութեամբ հար Յովսէփայ եւ եղբար Պաղոսի յորդորմամբ յառաջարկութիւնս» բառերից հետո ձեռագրում շարունակվում է. «զոր ի խնդրո կաթողիկոսին Աղուանից հրաւիրեցաք ի ձեռնարկութիւնս գրոց դատաստանիս եւ յորդորմամբ ի ձեռն թղտո տեառն Գրիգորիսի հոռց կաթողիկոսի՝ ձեռնարկի եւ սկսա ես՝ տառապեալս Մխիթար, որ եւ Գոշ եւ յետին ի գիտնականս, վստահանալով յաւթընդակութիւն աղաւթից սուրբ հայրապետացն եւ ամենայն սիրողաց Քրիստոսի Աստուծոյ»: Ուրեմն, Մխիթար Գոշը Դատաստանագիրը ստեղծելու իր մտադրության և դրա հետ կապված իր մտորումների մասին նախապես տեղյակ է պահել նաև Հայոց կաթողիկոսին և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը հատուկ թղթով «հորդորել», այսինքն՝ համոզել, քաջալերել, թերևս և առաջարկել-կարգադրել է, որ Մխիթարը գրի դատաստանագիրը: Բերված տեղեկությունը թե ինչպես է հայտնվել № 2775 ձեռագրում, ուրիշ հարց է և ներկա դեպքում կարևոր էլ չէ, կարևորը այն հարցն է, թե հավաստի է, արդյոք, այդ տեղեկությունը: Պատասխանը դրական է, որովհետև այն արձագանքում է մի այլ փաստաթղթի: Խոսքը վերաբերում է Մխիթար Գոշի նամակին, հասցեագրված Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին. «Ձսուրբ և դաստուածաբեալ գլխոյդ եկեղեցեացս Հայաստանեաց.... զհարկ հոգեւոր հրամանի նուաստս յամենայնի ամենայնիս Մխիթար ընկալայ, զոր վասն գրոցս էր դատաստանի, ի ձեռն եղբար եկելոց ի ձէնջ.... Սակայն իրաւացի կարծեցի յապաղել յայս հրաման մնալ և գրոյ, զի մի ցոյց ինչ կարծիցիմ դիմս առնել վաստակաւ սակաւ, այլ փութացայ և անվեհեր կատարել զայս գործ հոգեւոր ըստ իմում կարի, խոշոր նիւթով և գրով.... Ընդ միտ ածելով և զայս, թէ հաճելի ձեզ լիցի՝ դիւրին է փոխել ի նիւթ մագաղաթեայ գրչաւ ճարտարաւ, ապա թէ ոչ՝ բաւական է և մեզ յաշխատութիւնս սնոտիս և այս կորուստ նիւթոյ: Աղաչեմ պարապմամբ և մտադիր ընթերցմամբ քննել զախտաժէտ մտաց իմոց զեկսդ, զի և ես միշտ ընդ կարծիւք քամահանաց լինելով և հալածեալ ի խնդրողէն զդատաստանացդ գիրք՝ փութով և

տառապանաւք գծեալ յանգեցի.... Եւ արդ, եթէ ինչ գտցի հաճելի ձեզ, Տեառն շնորհ.... իսկ եթէ ոչ՝ այն մերոյ տգիտութեան է.... Եւ եթէ բնաւին անաւգուտ յեկեղեցի իցէ և պատճառ գայթակղութեանն, հրոյ տացես ճարակ և հրամայիցես և որ առ մեզ է աւրինակ զնոյն առնել և անխափան ձերդ կացցէ հրաման, թէպէտ և մերքս ընթերցեալ վարդապետք՝ հաճեալ ընկալան....»։ Այս նամակը պահպանվել է Դատաստանագրքի հնագույն ձեռագրերից մեկում, որն այժմ պահվում է Զմմառի կաթողիկէ հայոց վանքի մատենադարանում։ Նամակը հաջորդում է Դատաստանագրքի վերջին հոդվածին։ Դատաստանագրքի ստեղծման պատմության համար արժեքավոր այս նամակից ընդգծենք խնդրո առարկա հարցին վերաբերող մասը միայն։ Նամակից նույնպես իմանում ենք, որ Դատաստանագիրք գրելու իր մտադրության մասին Մխիթարը նախապես հայտնել է կաթողիկոսին։ Վերջինս հատուկ մարդու միջոցով թուղթ է ուղարկել Մխիթարին, հոգևոր հրաման՝ գրել Դատաստանագիրք։ Մխիթարը շտապել է կատարել կաթողիկոսի հրամանը և գրելով Դատաստանագիրքը, մի օրինակ, սույն նամակի հետ միասին, ուղարկել է նրան ի քննություն, ի հավանություն և ի կարգադրություն առ ի կիրառումն։ Ընդգծելի է նաև, որ կաթողիկոսին ուղարկելու ժամանակ Դատաստանագրքից ընդամենը երկու օրինակ կար, մեկը Մխիթարի օրինակը, մյուսը՝ դրանից արտագրվածը՝ կաթողիկոսի համար, այսինքն՝ Դատաստանագրքի ամբողջ «տպաքանակը» հավասար էր երկուսի։ Մխիթարը խնդրում է, որ կաթողիկոսը հանգիստ և ուշադիր կարդա Դատաստանագիրքը և այնպես վճիռ կայացնի։ Եվ եթե կաթողիկոսը կհանգի այն եզրակացության, որ «անօգուտ» գործ է կատարված, Մխիթարը խնդրում է այրել ուղարկված օրինակը և հրամայել, որ ինքն էլ նույն ձևով վարվի իր օրինակի հետ, որով Դատաստանագիրքը ոչնչանալու էր, իբր բնավ չէր գրվել։ Դիտենք, որ կաթողիկոսը շայնք իրեն ուղարկված օրինակը (դա Զմմառի ձեռագիրն է կամ նույնությամբ կամ ընդօրինակությամբ), նաև՝ որ Մխիթարի օրինակն էլ բազմացավ ու տարածվեց։ Արդ, չի՞ նշանակում այդ, որ կաթողիկոսը հավանել ու ընդունել է Դատաստանագիրքը և իր բարձր ու լիազոր իշխանությամբ հանձնարարել գործադրության։ Եթե այդպես է, ապա մենք ուղղակի փաստ ունենք այն մասին, որ Դատաստանագիրքը պաշտոնապես հաստատվել է ազգային բարձր իշխանության կողմից։

Սակայն, անկախ վերը բերված նկատումից, ուշագրավ է նաև հետևյալ փաստը։ Նամակից իմանում ենք, որ արևելյան վարդապետները կարդացել են ու հավանություն տվել Դատաստանագրքին («մերքս ընթերցեալ վարդապետք՝ հաճեալ ընկալան»)։

Բացի դրանից, Դատաստանագրքի անդրանիկ օրինակներից մեկը (վենետիկյան հնագույն գրչագիրը) նվիրվել է Վախթանգին, հետևյալ մակագրությամբ. «Տէր Աստուած վայելել տացէ աստուածասէր եւ բարեպաշտ իշխանաց իշխանին Վախտանկայ՝ որդւոյ Հասանա ի կամս իւր զգիրքս դատաստանի անսխալ ուղղութեամբ վարել զպատուիրան սորին» (նույն ձեռագիր, թ. 100դ)։ Վախթանգը Արևելյան Հայաստանի հզոր իշխաններից մեկն էր, Վերին Խաչենի տերը, Մխիթարի հովանավորն ու բարեկամը։ Ինքնին ծագում է հնթադրությունը, որ Վախթանգը, բարեկամի հանգամանքով, նախապես պետք է իմանար Դատաստանագրքի ինչ-ընչոցը, դրական վերաբերմունք ունենար դրա նկատմամբ, որպեսզի հեղինակը կարողանար նման մի հանձնարարականով («անսխալ ուղղութեամբ վարել զպատուիրան սորին») Դատաստանա-

գիրք նվիրել նրան: Մեր ասելիքն այն է, որ թեև չի հաջողվել Դատաստանագիրքը Ազգային ժողովի քննարկման առարկա դարձնել, այնուամենայնիվ ժողովրդի տերերն ու մեծերը՝ կաթողիկոսները, վարդապետները, իշխանները, նրանք, ովքեր հենց կիրառողներն էին օրենքների, հավանել և ընդունել են Դատաստանագիրքը: Այդքանն արդեն լիովին բավական է անկասկած համարելու, որ Դատաստանագիրքը ընդունվեց ի գործադրություն և գործադրվեց իրականում:

Քերենք ևս երկու փաստ, որոնք արդեն ուղղակի հաստատում են վերնասածը: Գրիգոր Տաթևացին գրում է. «Եւ փոխանակ արտաքին գործեաց՝ ունի և դատաւորն և առաջնորդն գիրս ուսուցութեան դատաստանի և քննութեան կանոնաց և օրինաց»⁴³: Մեր մատենագրության մեջ «Գիր դատաստանի» կամ «Գիրք դատաստանի» կոչվում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը (բերված վկայությունը գայթակղում է հասկանալ այն այնպես, որ դատավորը ուներ գիրք դատաստանի ուսուցության և կանոնների ու օրենքների (մովսիսական) քննության գիրք, այլ կերպ՝ իրավունքի դասագիրք, ձեռնարկ, որ շատ երեւի փաստ կլիներ հայ իրավագիտության պատմության համար): Ինչպես տեսնում ենք, Տաթևացին ասում է, որ դատավորը և առաջնորդը (հավանաբար պետք է հասկանալ թեմակալ առաջնորդի իմաստով, որը սովորաբար եպիսկոպոս էր) ղեկավարվում են դատաստանի գրով: Նույն միտքը շատ ավելի պարզ ձևով արտահայտված է քարոզի շարունակության մեջ. «Այլ չորս ինչ պիտանի է մարդոյն (դատավորին—Խ. Թ.). նախ՝ խոնարհութիւն, զի լիցէ զգանկատն. երկրորդ՝ հեզութիւն, զի մի բարկացցի. երրորդ՝ համբերութիւն, զի մի շուտափոյթ լիցի. չորրորդ՝ զի զօրութեամբ տացէ զպատիւն և զպատիժն դատախազացն: Իսկ զառաջինն պարտ է ստանալ զիմաստութիւնն: Նախ՝ կրթել և վարժիլ ուսմամբ զգիր դատաստանացն և զկանոնացն և զնոմոսացն թագաւորաց և զՄովսէսին, եւ ապա առնել դատաստան»⁴⁴: Վերջապես, Տաթևացին հանդիմանում է դատավորին, որը «ոչ ընթեռնու զգիրս դատաստանի»⁴⁵: Ինչպես տեսնում ենք, դատավոր դառնալու առաջին պայմանը համարվել է Դատաստանագրքի (և գործող այլ օրենքների) իմացությունը, որպեսզի նրանով «առնեն դատաստան», այսինքն՝ վճիռ կայացնեն:

Վերջապես, մի շատ կարևոր փաստ էլ հրապարակել է պրոֆ. Լ. Խաչիկյանը: Խոսքը վերաբերում է Գրիգոր Մերենց Խլաթեցու (մհ. 1425 թ.) մի նամակին, որի մեջ, ի պատասխան հարցումի, ասված է. «Մեր օրէնքս այս է, թէ հարսին զարդերքն ու բաժինքն է, թէ փեսային, թէ տղայ եղեալ է ի միջին՝ այն ամենայն տղային է, և թէ տղայ չէ եղեալ ի մէջ՝ ուրան է դայն՝ զնացելոյ հոգին հոգան: Եւ թէ այլ մնայ՝ փեսային հօր տուածն յիւր տէրն դառնայ և աղջկայ հօր տուածն՝ յիւր տէրն դառնայ, ապա կերածն ու մաշածն չգայ յիշումն: Մեր առաջնորդաց հրամանքն այս է, և որ ռազի չլինի՝ մասն ու բաժին ընդ անհաւատսն դիցէ և դուք ողջ լերուք ի տէր Աստուծով»: Հրապարակելով նամակը, Լ. Խաչիկյանը գրում է. «Այս կարևոր նամակը... հնարավորություն է տալիս պարզելու, որ Մխիթար Գոշի «Դատաստանագիրքը» իրոք գործածության մեջ է եղել միջնադարյան Հայաստանում»⁴⁶: Ի հաստատումն, ուսում-

⁴³ «Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամառան հատոր», Կ. Պոլիս, 1741, էջ 458:

⁴⁴ Անդ, էջ 458—459:

⁴⁵ Անդ, էջ 459:

⁴⁶ «Ժն դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», մասն երկրորդ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1958, Առաջաբան, էջ LXXXIV:

նասիրողը վկայակոչում է Դատաստանագրքի՝ Վ. Բաստամյանցի հրատարակության առաջին մասի ՃԻԱ հոդվածը, որին և, իրոք, վերաբերում է խլաթեցու՝ «մեր առաջնորդաց հրամանքն այս է» ակնարկը: Այս հոդվածում նշված է, որ կնոջ մահուան դեպքում «թէ մնայցէ զաւակ՝ հոգասցի հոգոյ նորա պէտք եւ մնացեալն զաւակին լիցին: Իսկ եթէ զաւակ չիցէ մնացեալ... դարձցի անդրէն բաժինն ի ձեռս ծնողացն կամ եղբարցն նորա. եւ ըստ նորին պատուիրելոյ հոգասցին զհոգի գիտութեամբն առնն, եւ որ սակաւ մնայ, նոցա լիցի» (տե՛ս նաև սույն հրատարակության հ.հ. ՃԳ, ՃՁԴ և այլն):

Այսպիսով, թվում է, այլևս կասկած լինել չի կարող, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը միջնադարյան Հայաստանում գործող ու կիրառվող օրենսգիրք է եղել: Այս ասելով, նախ, մենք նկատի ունենք Դատաստանագիրքն ընդհանրապես, իր ամբողջության մեջ և ոչ այնտեղ արձանագրված ամեն մի տառն առանձին: Երկրորդ՝ բնավ չենք պնդում, թե Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը եղել է միջնադարյան Հայաստանում գործող միակ օրենսգիրքը: Միջնադարում դատավորները ընդհանրապես կաշկանդված չէին հրապարակի վրա եղած օրենքների ու օրենսգրքերի՝ ի ղեկավարութուն ընտրութեան հարցում:

Ավելորդ չենք համարում մեջ բերել ևս մի տեղեկություն Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գործադրության մասին արդեն մեր օրերում. «1930-ական թուականներուն հայ փաստաբան մը (Վ. Խրլագեան) գրողիս դիմեց Հալէպ՝ որ իրեն փոխ տամ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը, յայտնելով թէ՝ Հնդկաստանի Կալկաթա քաղաքին մէջ հանգուցեալ հարուստ հայ մը իր կտակին մէջ յիշած էր, որ իր՝ թողած ժառանգութիւնը բաժնուի Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքին օրէնքներուն տրամադրութեամբ: Որոշ երաշխաւորութեամբ յանձնեցի Դատաստանագիրքը փաստաբանին: Վեց ամիս վերջ Գիրքը վերադարձուց Պր. Խրլագեան, յայտնելով որ՝ Հնդկաստանի անգլիական իշխանութիւնները յարգած էին կտակարարին կամքը եւ դատավարութիւնը տեղի ունեցած էր Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքին տրամադրած օրէնքներու համաձայն»⁴⁷:

Հայկական որոշ գաղթօջախներում Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը գործում է նաև այժմ: Սուդանի հայկական գաղութի վարչական ժողովի առաջին նախագահ Սարգիս Իզմիրլյանի (պաշտոնավարել է 1917—1949 թթ.) ջանքերով գաղութը ճանաչվել է պետության կողմից և ստացել մի արտոնություն ևս, որով հայկական համայնքի անդամների՝ ժառանգական իրավունքի բնագավառի գործերը քննելիս Սուդանի դատարանները ղեկավարվում են Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքով⁴⁸:

* * *

Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը մեր մատենագրության եզակի հուշարձաններից է: Որպես միջնադարյան սկզբնաղբյուր նա հարուստ նյութ է

⁴⁷ Նշան Պ. Սաաբեան, Մխիթար Գոշ Դանձակեցի, «Զարթօնք» օրաթերթ, 9 նոյեմբեր, 1963 թ., № 39:

⁴⁸ Տե՛ս Սարգիս Իզմիրլյան, Դատումներ մեր հարյուրամյա հեղափոխության մասին (անձնական հուշերու քնդմեջն), Պելրութ, 1962, էջ 11 (սուդանաբնակ Տիգրան Հարությունյանի առաջաբանը) և Ռ. Մարտիրոսյան, Սուդանի հայ գաղութը, «Հայրենիքի ձայն», 1970, 9 սեպտեմբերի, № 36:

պարունակում գիտության բազմաթիվ բնագավառների համար: Հայտնի է, որ մեր մատենագրությունը հարուստ չէ հայ ժողովրդի ներքին կյանքին՝ սոցիալ-տնտեսական հարաբերություններին, հասարակական տարբեր խավերի իրավական դրությունը և նման այլ հարցերի վերաբերող տեղեկություններով: Այս տեսակետից Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը բացառիկ նշանակություն ունի, որովհետև առատ նյութ է պարունակում մեր ժողովրդի ներքին կյանքի նշված բնագավառների ուսումնասիրության համար, ավելի, քան իր ժամանակի մեր ամբողջ մատենագրությունը:

Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը, սակայն, ամենից առաջ իրավական հուշարձան է և որպես այդպիսին այն նույնպես առաջնակարգ տեղ է զբաղում աշխարհի նույնանման հուշարձանների շարքում: Դատաստանագրքի, որպես ժամանակի գործող իրավունքի և, մանավանդ, որպես իրավական մտքի հուշարձանի կուլտուր-պատմական արժեքի լրիվ բացահայտումը հնարավոր է միայն նրանում ներկայացված իրավունքի ճյուղերից յուրաքանչյուրի առանձին ուսումնասիրությամբ, մի բան, որն այստեղ անել չենք կարող: Նշենք միայն, որ Դատաստանագիրքը տիրող սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների ամրապնդման, շահագործողական դասակարգի դիրքերի պահպանման ու պաշտպանման գործոն զենք լինելով, պարունակում է նաև իր ժամանակի համար խորապես առաջադիմական մի շարք գաղափարներ ու մտքեր: Այս բնագավառի փաստերից են հանցանքի ու պատժի համամասնության, պատժին ոչ թե վրեժի ու տանջանքի, այլ դատախարակի ղեկ վերադրելու, բնական ու զրական իրավունքների հարաբերության, մարդու ու անձի պրոբլեմի տեսական լուծման, մարդասիրության գաղափարները և մի շարք այլ մտքեր:

Իրավունքի պատմության մեջ մինչև Մխիթարը և հենց Մխիթարի ժամանակ էլ օրենքը պաշտպանում էր ոչ թե մարդուն, այլ անձին, որոշակի մարդուն, կապված նրա սոցիալական դիրքի հետ: Այդպես էր իրականությունը ամենուր, անշուշտ, նաև Հայաստանում, որովհետև մարդու և անձի հակադրությունը հասարակության՝ հակադիր դասակարգերի բաժանվելու արդյունք էր և հարատևելու էր այնքան ժամանակ, քանի դեռ հասարակությունը շարունակելու էր մնալ երկփեղկված հակադիր դասակարգերի: Շահագործողական միևնույն հասարակարգի ներքին զարգացմանը զուգընթաց և նոր հասարակարգի առաջացմամբ այդ հակադրությունը անպայման ենթարկվում է որոշ փոփոխությունների, ստանում է նոր երանգ, նոր ձև, բայց ըստ էության չի լուծվում և չի կարող լուծվել, քանի դեռ չի վերանում այն տնտեսակարգը, որը հնարավորություն է ստեղծում մարդը մարդուն շահագործելու համար:

Միջնադարում (և ընդհանրապես) մարդու և անձի հակադրությունը չէր կարող վերացնել որևէ անհատ, որքան էլ հանճարեղ ու առաջադիմական լիներ նա: Այդ հնարավոր էր միայն աշխատավոր լայն զանգվածների հեղափոխական ելույթի միջոցով և այն ղեպում միայն, երբ հասարակարգը իր ներքին զարգացմամբ արդեն հասունացած լիներ դրա համար, ինչպես և եղավ 1789 թ.: Այս տեսակետից ու այս թվականի համեմատությամբ Մխիթարի ժամանակը դեռ խոր միջնադար է, թեև զարգացած ավատատիրության դարաշրջանն է ընդգրկում: Բայց, որոշակի արժեք է ներկայացնում նաև այս դարաշրջանում առանձին անհատների արտահայտած վերաբերմունքը մարդու և անձի հակադրության հարցին. ներկայացնում է ոչ միայն իրավաբաղադրական մտքի պատմության ու զրանում այդ անհատների տեղն ու դիրքը որոշելու

համար, այլև գալիքը նախապատրաստող պատմական հեռանկարի տեսակետից: Մարդու և անձի հակադրության հարցերն ընդգրկող բնագավառում արտահայտված առաջադիմական գաղափարներն են նաև, որ աստիճանական կուտակմամբ տիրապետելով լայն զանգվածներին, հետագայում գառնալու էին նյութական այն հզոր ուժը, որն ընդհանրապես վերացնելու էր մարդու և անձի հակադրությունը:

Գիտենք, որ Մխիթարից դեռ շատ առաջ և՛ փրիստիանները, և՛ իրավաբաններն ու աստվածաբանները արձանագրել են, որ ըստ բնական իրավունքի բոլոր մարդիկ հավասար են: Գիտենք նաև, որ նրանք, ըստ բնական իրավունքի, մարդկանց հավասարության գաղափարից եզրակացություն չեն արել նրանց հավասարության մասին նաև ըստ դրական իրավունքի, այդ գաղափարը առաջին իրավունքի մարդից չեն փոխադրել երկրորդ իրավունքի համակարգը:

Մխիթար Գոշի ելակետը նույնպես հավասարությունն է ըստ բնական իրավունքի: Սակայն, ըստ բնական իրավունքի մարդկանց հավասարության գաղափարից Մխիթար Գոշը եզրակացություն է հանում նաև նրանց հավասարության վերաբերյալ ըստ դրական իրավունքի, և մարդկանց հավասարության գաղափարը բնական իրավունքից փոխադրելով դրական իրավունքի համակարգը, սահմանում է մի շարք նորմեր, որոնցով, իրոք, հավասարեցնում է մարդն ու անձը դրական իրավունքում: Անշուշտ, սա չի նշանակում, թե Մխիթար Գոշը վերացնում է մարդու և անձի հակադրությունը ընդհանրապես, թե բոլոր կետերում հավասարեցնում է նրանց, դա անհնար էր և առարկայապես, որովհետև հասարակարգը ներքուստ հասունացած չէր դրա համար և ընդհանրապես դա անհատի գործ չէ, և ենթակայապես, որովհետև ինքը՝ Մխիթար Գոշը ավատական կարգերի ներկայացուցիչն էր ու ջերմ պաշտպանը, ավատական մտածելակերպի տիպիկ օրինակը: Այլ հասարակարգ, քան ավատականը, Մխիթարը չի պատկերացնում և չէր էլ կարող պատկերացնել: Սակայն սա նրա թերությունը չէ և ոչ էլ որևէ հիմք կա հանդիմանելու Մխիթարին դրա համար: Ուստի, ստորևն ու ճորտը նրա համար հենց այդպիսին են: Սակայն, ընդգծելին այն է, որ Մխիթար Գոշը ամբողջովին չի ձուլվում իր հասարակարգի սեղմիչ կաղապարներին և հաղթահարելով դրանց դիմադրական ուժը, վեր է բարձրանում դրանցից, որով վեր է բարձրանում և իր դարից և կանգնելով մարդու պաշտպանության դիրքերում, դարի ամենամեծ հակասությունը բնական ու դրական իրավունքներում լուծում է հօգուտ առաջինի: Մարդու և անձի հակադրության վերացման բնագավառում պատմականորեն առաջին քայլը պիտի լիներ խտրականության վերացումը մարդու և անձի կյանքի հանրային-իրավական պաշտպանության բնագավառից և Մխիթար Գոշը արել է պատմական այդ մեծ քայլը և իրավունքի պատմության մեջ, թերևս, առաջինն է եղել, որ արել է այդ քայլը: Այս կետում է, որ նա վերացրել է մարդու և անձի հակադրությունը և հավասարեցրել նրանց: Սա հակայական մի առաջընթաց է իր դարի համար: Գործե՞լ են այս նորմերը, ունեցե՞լ են իրական ուժ, թե ոչ, այլ հարց է: Սակայն անկախ դրանից, չի կարելի չընդունել, որ մարդու կյանքը, մանավանդ աշխատանքի ընթացքում նրա կյանքի անվտանգությունը պաշտպանող Մխիթարադիր օրենքները, բխելով աշխատավոր լայն զանգվածների կենսական շահերից, տիրապետելու էին նրանց մտքերին և դրանով իսկ բարոյական մեծ ազդեցություն էին ձեռք

բերելու: Անշուշտ, Մխիթար Գոշը չէր կարող անել ավելին, քան թույլ էին տալիս դարի հնարավորություններն ու իր ծառայական դիրքը տիրապետող կարգերի նկատմամբ, բայց և այն, ինչ վերցրել է Մխիթարն իր դարից ու տվել մարդուն, մեծ է իր դարի համար համաշխարհի շափանիշով:

Մխիթարի՝ իրավունքի փիլիսոփայության ելակետը հանդիսացող մարդասիրությունն է, որ անցնելով նաև Դատաստանագրքի մեջ, դարձել է այս վերջինս առինքնող ուժերից մեկը և մեկը այն գործոններից, որոնք պայմանավորել են Դատաստանագրքի կիրառումը դարերի ընթացքում ու աշխարհադրական լայն տարածքներում:

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐՔԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ԹՎԱԿԱՆԸ

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հորինման թվականի շուրջ հայագիտության մեջ տարակարծություն է եղել: Գոյություն է ունեցել երկու տեսակետ. ա) Դատաստանագրքը գրվել է 1184 թ. և բ) 1184 թ. Մխիթար Գոշը միայն սկսել է գրել իր Դատաստանագրքը և անավարտ թողել: Որպես կանոն, առաջին տեսակետը ներկայացնում են Մխիթարյան ուսումնասիրողները:

Նոր ժամանակի հետազոտողներից առաջինը Միքայել Չամչյանն է, որ անդրադառնում է այս հարցին և գրում. Մխիթար Գոշը «արար և զդատաստանագիրքն՝ խոհական մտօք ի թուին հայոց ՈԼԳ»⁴⁹, նույնն է գրում նաև հ. Մատթեոս վ. Մաղաթ-Թեոփիլյանցը 1839 թ.⁵⁰, Այնուհետև, Ղևոնդ Ալիշանը երկու-երեք հոգված⁵¹ նվիրեց Վենետիկի մատենադարանի № 1237 ձեռագրին, որը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հնագույն գրչագրերից մեկն է, և փորձում էր հաստատել, որ այդ ձեռագիրը անձամբ Մխիթար Գոշի ձեռքով գրված բուն օրինակն է: Այս տեսակետը հերքեցին, նախ Վ. Բաստամյանցը⁵², ապա Հ. Ոսկյանը⁵³, Վ. Հացունին⁵⁴ և այլք: Սակայն պետք է նշել, որ մինչև Վ. Բաստամյանցը ոչ ոք հատկապես չի քննել Դատաստանագրքի ստեղծման թվականի հարցը և չի հաստատել իր տեսակետը: Առաջին տեսակետի հիմքը, հավանաբար, Դատաստանագրքի նախադրությանը Մխիթարի կցած հիշատակարանի հետևյալ հատվածն է. «Բայց ձեռնարկութիւն մեզ յայսմ իրողութեան եղև ի թուականութեանն Հայոց ՈԼԳ» (=1184 — ի. Թ.): Բայց, ինչպես կտեսնենք ստորև, նույն այս վկայությունից Վ. Բաստամյանցը և ուրիշներ այլ եզրակացություն են հանգել: Վ. Բաստամյանցը Դատաստանագրքի իր հրատարակությանը կցած ընդարձակ ու արժեքավոր առաջաբանում այս հարցի մա-

⁴⁹ «Պատմութիւն Հայոց», հ. Գ, Վենետիկ, 1786, էջ 96:

⁵⁰ «Կենսագրութիւն երեւելի արանց», հ. Ա, Վենետիկ, 1839, էջ 815:

⁵¹ «Մարաշու վանքին Դատաստանագիրքը», «Բաղմավէպ», 1848, էջ 40—44. «Յաղագս իսկագիր և նախադադափար օրինակի գրոցն Դատաստանի Մխիթարայ Գոշի», անդ, էջ 117—122. «Ձեռագիր Մխիթարայ Գոշի», անդ, էջ 154—155:

⁵² Տե՛ս Դատաստանագրքի «Յառաջաբանութիւն», էջ 111—112:

⁵³ Մխիթար Գոշ, «Հանդէս ամսօրեայ», 1925, էջ 548—564, 1926, էջ 25—35, 129—137, կա նույնի առանձին հրատարակությունը:

⁵⁴ «Դատաստանագիրք Մխիթար Գոշի և հնագույն օրինակները» «Բաղմավէպ», 1942, էջ 4—9: Սփյուռքահայ վերջին հեղինակը, որ անդրադարձել է այս հարցին, որքան մեզ հայտնի է, հ. Վ. Հովհաննիսյանն է. տե՛ս «Մխիթար Գոշի Ս. Ղազարու թիվ 1237 ձեռագիրը և 225 կանոնը», «Բաղմավէպ», 1960, էջ 266—273:

սին գրում է. Մխիթարը «որոշապէս ասում է թէ սկսել է իւր մեծ գործը հայկական Ուր (633) թուականին որ հաւասար է 1184 թ.: Այդ ժամանակ նա աւարտել է միայն Նախադրութիւնը, և շիմանալով թէ ե՞րբ կ'աջողի աւարտել բոլոր Դատաստանագիրքը՝ նա ասում է. «Բայց գծագրութիւն յիշատակիս (Յիշատակարան) ի Նախադրութիւնս գրոցս դատաստանի եղև, զի կատարած սորա ի ձեռս մեր միանգամայն ոչ է.... Եւ արդ՝ որքան է կար ի գործ անկանիմք հիւսել զկնի զիրս դատաստանի»: Այս խոսքերից պարզ երևում է որ Մխիթարը գրել է իւր Դատաստանագիրքը ոչ թէ կանխապէս ժողովելով և պատրաստելով բոլոր աղբիւրները և նիւթերը և ապա ամբողջութիւն տալով նոցա միանգամից, այլ որոշելով յօրինել մի դատաստանագիրք՝ նա գրել է նախ իւր Նախադրութիւնը ամբողջապէս, իսկ Դատաստանագիրքը կազմել է յետոյ՝ ժողովելով հետզհետէ ձեռքին ընկած նիւթերը: Այս հաստատվում է և նորանով որ՝ մինչդեռ Նախադրութիւնը ունի կանոնաւոր շարայարութիւն և ամփոփութիւն, Դատաստանագիրքը թէպէտ և բաժանուած է երկու զլխաւոր մասի՝ Եկեղեցական և Աշխարհական, բայց շունի կանոնաւոր դասաւորութիւն.... Իսկ գալով թուականին թէ երբ աւարտեց Գօշը իւր Դատաստանագիրքը՝ այդ չէ երևում ոչ Յիշատակարանից և ոչ Դատաստանագրքից, բայց որովհետև հաստատ կերպով յայտնի է որ՝ նա վախճանուեցաւ 1213 թուին, ուրեմն այդ միջոցներին նա պէտք է աւարտած լինէր իւր աշխատասիրութիւնը: Սակայն՝ նայելով Դատաստանագրքի ներկայ դրութեան վերայ, որոյ մէջ ոչ Առաջին մասն և ոչ Երկրորդ մասն չունին մի ամփոփ ամբողջութիւն և վերջաւորութիւն, ես կարծում եմ որ՝ այդ Դատաստանագիրքը չէ բոլորովին վերջացրած, և Մխիթարը հարստացնում էր նորան մինչև իւր մահը գրեթէ 25—30 տարու ընթացքում» (էջ 100—101, տե՛ս նաև էջ 111—112): Վ. Բաստամյանցի այս տեսակետը, որ թեև ճիշտ չէ, ինչպես կտեսնենք ստորև, ընդունվեց ուսումնասիրողների կողմից⁵⁵, հավանաբար այն պատճառով, որ արտաքուստ համոզիչ են թվում նրա փաստարկները:

Դատաստանագրքի հորինման թվականի վերաբերյալ Դատաստանագրքի տվյալները բաժանվում են երկու խմբի: Մի խմբի տվյալները վկայում են, որ Դատաստանագրքի շարագրանքը սկսվել է 1184 թ., տվյալների մյուս խումբը հաստատում է, որ Մխիթար Գոշը նույն թվականին էլ ավարտել է իր շարագրանքը: Վ. Բաստամյանցը և նրան հետևողները ուշադրություն են դարձրել միայն առաջին խմբի տվյալների վրա և չեն նկատել կամ անտեսել են տրվյալների երկրորդ խումբը: Որ Դատաստանագրքի շարագրանքը սկսվել է 1184 թ., ստույգ է և անվիճելի, ուստի այս խմբի փաստերի մեջբերումը ավելորդ է թվում: Ավելի ուշագրավ են երկրորդ խմբի փաստերը, որոնցից կվկայակոչենք երկու-երեք վկայություն միայն⁵⁶: Նախադրության մեջ Մխիթար Գոշը մի քանի անգամ գրում է. «Բայց գիտելի է, զի ոչ միանգամայն պարու-

⁵⁵ Տե՛ս Աս. Խանդավազյանց, Զաքարյան Երկախաբազուկ տոհմի ծագումը, Շողակաթ, գիրք առաջին, Վաղարշապատ, 1913, էջ 82: Խ. Սամուելյան, Հին հայոց իրավունքի պատմություն, հ. 1, Երևան, 1939, էջ 76: Մ. Արեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, հ. 11, Երևան, 1946, էջ 150: Հ. Անադյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Գ, Երևան, 1946, էջ 370 (հենվում է «Շողակաթի» վրա): Ս. Պողոսյան, Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 2, Երևան, 1965, էջ 170 և այլն:

⁵⁶ Տե՛ս Խ. Քառասյան, Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հետ կապված մի քանի հարցերի մասին, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1964, № 4, էջ 149—170:

նակեալ այժմ բաւանդակի գիրքս դատաստանի, զի կանոնական ունի դաւ-
 րութիւն, որպէս ասացեալ է յառաջագոյն» (նույնը Բ խմբագրութիւնում.
 «Բայց պարտ է գիտել, զի ոչ թէ այս միայն է գիրս դատաստանի զոր այժմս
 գրեմք»), կամ՝ «զի այժմ սկիզբն սորա եղեւ» (Բ խմբագրութիւն. «զի այժմ ի
 մէնջ սկիզբն սորա եղեւ»), կամ՝ «ըստ ցուցելոցս յեղանակի լիցի եւ այս ձեռ-
 նարկութիւն տառի, եթէ ի մէնջ եւ ոչ ի միում ժամանակի, եթէ ի բազմաց եւ
 յայլ եւ այլ եւս ժամանակս...» (Բ խմբագրութիւն. «ըստ սմին օրինակի այս
 գիրք որ ի մէնջ սկսեալ եղեւ...»): Վերջապես, Նախագրութեանը կցած իր
 հիշատակարանում Մխիթարը գրում է. «Բայց զծագրութիւն յիշատակիս ի
 Նախագրութիւն գրոցս դատաստանի եղեւ, զի կատարած սորա ի ձեռն մեր
 միանգամ ոչ է, որպէս ասացեալ է կանխաւ պատճառն: Եւ արդ, որքան է կար
 ի գործ անկանիմք հիսել զկնի գիրս դատաստանի»: Մխիթարի այս վկայու-
 թիւնների իմաստը ճիշտ չի ընկալվել կամ ճիշտ չի բացատրվել: Վ. Բաստամ-
 յանցը (Յառաջաբանութիւն, էջ 101) և նրան հետևողները, բերված քաղվածք-
 ներից և, մասնավոր, վերջին մեջբերումից եզրակացնում են, թէ 1184 թ.
 Մխիթարը գրել էր միայն Նախագրութիւնը և այդ թվականին Դատաստանա-
 գրքի ավարտի մասին խոսք լինել չի կարող, որովհետեւ հեղինակն էլ չգիտեր,
 թե երբ է ավարտելու Դատաստանագիրքը: Մխիթարը ոչ թե չգիտեր, թե երբ
 է ավարտելու Դատաստանագիրքը, այլ հաստատ գիտեր, որ երբեք չի ավար-
 տելու այն ոչ ինքը և ոչ էլ իրենից հետո որեւէ մեկը, որովհետեւ ըստ նրա՝ Դա-
 տաստանագիրքն առհասարակ ավարտվող գործ չէ. կյանքի զարգացմանը,
 դատական փորձի հարստացմանը զուգընթաց, ըստ մեր իրավագետի, այն
 անընդհատ պետք է հարստանա և լրացվի: Բայց սա բնավ ապացույց չէ այն
 բանի, որ Դատաստանագիրքը տվյալ ժամանակում՝ 1184 թ. մի ամփոփ ամ-
 բողջութիւն չէր, ավարտված չէր (պայմանականորեն): Մխիթարը գրում է.
 «Բայց գիտելի է, զի ոչ միանգամայն պարունակեալ այժմ բաւանդակի գիրքս
 դատաստանի, զի կանոնական ունի դաւրութիւն, որպէս ասացեալ է յառաջա-
 գոյն: Զի զոր արինակ ոչ միանգամ եղաւ կանոնք, եւ ոչ ի միում ժամանակի,
 եւ ոչ ի միոյն, այլ առ սակաւ սակաւ, եւ ի բազում ժամանակս, եւ ի բազմաց:
 Զի նախ առաքելականն եղաւ, եւ ապա ի Նիկիայ, եւ նախ քան զնա այլք, և
 ապա յայլսն ժողով, եւ ի զանազան ժամանակս, եւ ի բազում հարց: Այսպէս
 ի դէպ է լինել գրոցս դատաստանի: Զի այժմ սկիզբն սորա եղեւ եւ առ սակաւ
 սակաւ ի դէպ է աճել ի զանազան ժամանակս եւ այլ եւս կարգել ի բազմաց,
 եւ այդպէս գալ ի կատարումն ամենատես գիտութեամբ: Քանզի հրաման է
 կանոնական՝ երկիցս ի տարւոյն ժողով լինել եւ գիրս պատահման սխալանաց
 աշխարհի քննել եւ կարգել կանոնս եւ ապաշխարութիւնս: Ըստ այսմ պատշաճ
 է լինել եւ դատաստանիս իրաց, զի որքան նորոգ պատահի իրս, զայն եւս
 քննել եւ կարգել ի գիրս դատաստանի, զկնի գիրաւունս առնելոյ եւ տեսանե-
 լոյ: Եթէ ոք միտ գիցէ՝ զտցէ զամենայն իսկ զմատեանս առ սակաւ սակաւ
 եկեալ ի կատարումն եւ յայլ եւ այլ ժամանակս, եթէ ի միոյն և եթէ ի բազ-
 մաց, որպէս Գիրք Արարածոցն ի Մովսիսէ ոչ ի միասին գրեցան եւ ոչ ի միում
 ժամանակի: Նոյնպէս եւ այլ մարգարէութիւնքն... Ըստ այսմ արինակի եւ
 Աւետարանքն գրեցան ի շորից աւետարանչացն եւ յայլ եւ այլ ժամանակս.
 նմանապէս չորեքտասան թուղթքն առաքելոյն Պաղոսի, բազում եւ այլ եւս մա-
 տեանք ի վարդապետաց եւ ի հարց: Ըստ ցուցելոցս յեղանակի լիցի եւ այս
 ձեռնարկութիւն տառի, եթէ ի մէնջ եւ ոչ ի միում ժամանակի, եթէ ի բազմաց

եւ յայլ եւ այլ եւս ժամանակս....» (Նախադրութիւն, Ժ): Մխիթարի պատկերացմամբ, ուրեմն, դատաստանագիրք գրելը մի երկարատե, շարունակական, բայց և շավարտվող ու անվախճան պրոցես է: Այդ պրոցեսի սկիզբը ոչ թե Դատաստանագրքի սկիզբն է, այլ Դատաստանագիրքն ամբողջութեամբ է սկիզբ: Այդ պրոցեսն սկսվում է ոչ թե Դատաստանագիրք գրելու ձեռնարկումով, այլ Դատաստանագիրքն ինչ-որ մի կետում պայմանականորեն ավարտի հասցնելուց հետո: Քանի դեռ Դատաստանագիրքը պայմանականորեն ավարտված չէ, քանի դեռ տվյալ ժամանակահատվածում հեղինակը չի արել այն ամենը, ինչ հնարավոր է համարել և, հետևապես, Դատաստանագիրքը դեռ շրջանառութեան մեջ չէ, այդ պրոցեսը չի կարող սկսվել: Մխիթարի խոսքերը վկայում են, որ այդ պրոցեսն է սկսվել: Կանոնագրքի և այլ գրքերի հետ Մխիթարի կատարած համեմատություններն էլ այդ են հաստատում և միայն այդ կերպ են իմաստավորվում: Կանոնագրքի սկիզբը գրվեց ոչ թե առաջին կանոնախմբի առաջին կանոնը գրվելիս, այլ առաջին կանոնախումբը կամ կանոնախմբերը գրվելուց հետո: «Զի այժմ ի մէջն սկիզբն սորա եղեւ» չի նշանակում, թե Դատաստանագիրքը գրել սկսվեց, Նախադրութեան կամ Դատաստանագրքի առաջին հոդվածի սկիզբը գրվեց, այլ նշանակում է, որ Դատաստանագրքի, որպես ամբողջութեան, օրենսգիրք ունենալու սկիզբը գրվեց: Եվ որովհետեւ Մխիթարի համոզմամբ Դատաստանագիրքը ավարտվող գործ չէ, այն անընդհատ պետք է աճի, լրացվի, շարունակվի, հենց այդ պատճառով է, որ նա իր հայտնի հիշատակարանը կցել է Նախադրութեանը («Բայց գծագրութիւն յիշատակիս ի Նախադրութիւն գրոցս Դատաստանի եղեւ, զի կատարած սորա ի ձեռն մեր միանգամ ոչ է») և ոչ Դատաստանագրքի վերջին, ինչպես պետք է լիներ ըստ սովորութեան, որպեսզի «չփակի» Դատաստանագիրքը, հնարավորութիւն տա լրացնելու «այլոց, որք կամին գրել և յաւելուլ»:

Վերը վկայակոչեցինք Մխիթարի նամակը ուղղված Գրիգոր Տղային⁵⁷, Այժմ ուշադրութիւն դարձնենք այդ նամակի վրա սուլն հարցի տեսանկյունից: Մխիթարը գրում է. «....զհարկ հոգևոր հրամանի նուաստս յամենայնի ամենայնի Մխիթար ընկալայ, զոր վասն գրոցս էր դատաստանի ի ձեռն եղբար եկելոյ ի ձէնջ.... Այլ փութացայ և անվեհեր կատարել զայս գործ հոգևոր ըստ իմում կարի խոշոր նիւթով և գրով.... ընդ միտ ածելով և զայս, թէ հաճելի ձեզ լիցի՝ դիրին է փոխել ի նիւթ մագաղաթեայ գրչաւ ճարտարաւ, ապա թէ ոչ՝ բաւական է և մեզ յաշխատութիւնս սնոտիս և այս կորուստ նիւթոյ: Աղաչեմ պարապմամբ և մտադիր ընթերցմամբ քննել զախտածէտ մտաց իմոց զերկսդ, զի և ես միշտ ընդ կարծիւք քամահանաց լինելով և հալածեալ ի խնդրողէն զդատաստանացդ գիրք՝ փութով և տառապանաւք գծեալ յանգեցի.... Եւ եթէ.... անաւգուտ յեկեղեցի իցէ.... հրոյ տացես ճարակ.... թէպէտ և մերքս ընթերցեալ վարդապետք՝ հաճեալ ընկալան»: Նամակից ակնհայտ է, որ այն գրելու պահին Մխիթարը Դատաստանագրքից մի օրինակ ուներ իր համար, մի օրինակ էլ դրանից արտագրելով ուղարկում է կաթողիկոսին: Արդ, ե՞րբ է գրվել նամակը: Գրիգոր Տղան մահացել է 1193 թ., ուրեմն, նամակը գրվել է ամենաուշը 1193 թ.: Նշանակում է, ամենաուշը 1193 թ. Դատաստանագիրքն արդեն ավարտված էր: Միայն այս փաստն արդեն բավական է, որ հերքվի

⁵⁷ 2. Ոսկյանի կարծիքով նամակն ուղղված էր Աղվանից Ստեփանոս կաթողիկոսին. տե՛ս «Մատենագրական ֆեոլոթիւններ», Վիեննա, 1926, էջ 147, 148, 154, ծնթգր. 2:

Վ. Բաստամյանցի տեսակետը: Սակայն նամակից երևում է նաև, որ 1193 թ. առաջ արդեն Դատաստանագիրքը ավարտված էր, որովհետև վարդապետները այն կարդացել ու հավանել էին, որի համար, անշուշտ, ժամանակ էր պետք: Բացի դրանից, շարադրանքն սկսելուց հետո Մխիթարը շուտով վերջացրել է այն («զդատաստանացդ գիրք փութով և տառապանաբ գծեալ յանգեցի»):

Այս բոլորից բացի կա Մխիթարի ուղղակի վկայությունն այն մասին, որ Դատաստանագրքի շարադրանքն ավարտվել է 1184 թ.: Ահա այն. «Փառք Փրկչին մերոյ Յիսուսի, ընդ նմին Հաւր եւ Հոգւոյն, որ ետ զդադարումն աստանոր տալ գրոցս դատաստանի, զի թէեւ յառաջագոյն ասացաք, գրելով զսակաւ յիշատակարան, եթէ աւարտումն սորա ոչ է, սակայն այժմ մեք հանգուցանել կամեցաք գրելով ըստ կարի, ոչ խափանել զայլոց, որք կամին գրել եւ յաւելուի: Եւ թէպէտ յամի, յորում սկսաք, գրեցաք զեղեալ չափս դատաստանի, սակայն յաղագս հալածանաց, որ եհաս մեզ, ընտանի և ոչ աւտար, յապաղեաց գրել զյիշատակս զայսոսիկ»: Այս հիշատակարանը պահպանվել է Վենետիկի և Ջամատի ձեռագրերում և դրված է Դատաստանագրքի վերջում, հետևապես «զեղեալ չափս դատաստանի» խոսքերը վերաբերում են Դատաստանագրքի այն տեսքին ու ծավալին, որ ներկայացնում են այդ ձեռագրերը: Նշված ձեռագրերում Դատաստանագիրքը կազմված է Նախադրությունից և 251 հոդվածից (Ա խմբագրություն): Նշանակում է՝ Դատաստանագիրքը այդ ծավալով 1184 թ. ավարտված էր⁵⁸: Այդ են հաստատում նաև մատենագիտական որոշ ցանկերի վկայությունները:

⁵⁸ Այս հիշատակարանի հիման վրա Ալիշանը ևս գրում է. «Կարծածէն՝ շուտ հեղինակն Դատաստանագիրքը գրել կամ շինել սկսած տարին՝ կրքցեր է և աւարտել և ի վերջն յարել այս Յիշատակարանս» (Հայաստանում, Վենետիկ, 1901, էջ 408, ծնթգր. 1): Վենետիկյան Մխիթարյանները, այդ թվում և Ալիշանը, իրենց № 1237 ձեռագիրը Մխիթար Գոշի ինքնագիր համարելու, ինչպես վկայում է Վ. Բաստամյանցը (Յառաջաբանություն, էջ 111—112), հիմնվել են նաև այս հիշատակարանի վրա: Սակայն Վ. Բաստամյանցը ընդհանրապես կասկածի տակ է առնում այդ հիշատակարանի վավերականությունը. «Բայց նախ՝ մի այսպիսի Յիշատակարան չկայ ոչ էջմիածնի և ոչ Վինենայի օրինակների մեջ, երկրորդ՝ դժուար է անորոշ խոսքերս՝ քէպէտ յամի յորում սկսաք գրեցաք զեղեալ չափս դատաստանի վերաբերել ամբողջ Դատաստանագրքի աւարտման, մանաւանդ հետեւեալ տողերի մէջ ակնարկած հալածանքները պիտի համարենք այն նեղությունները, որը կրեց նա մահմետականներից Գանձակում, ինչպէս յիշում է Կիրակոսը, իսկ դրա պատահեցան Դատաստանագիրքը սկսելուց առաջ. և երրորդ՝ այդ Յիշատակարանը չունի թուական, ուստի յայտնի չէ թէ՛ ե՞րբ է գրել այդ տողերը Մխիթարը» (Յառաջաբանություն, էջ 112): Նախ, որ այս հիշատակարանը չկա էջմիածնի (= Բաստամյանցի հրատարակած ձեռագրին, մեր Մատենադարանի № 488) և Վինենայի (= էջմիածնի ձեռագրին) օրինակներում, ոչ զարմանալի է և ոչ էլ փաստ հօգուտ դրա անվավերականության: Վ. Բաստամյանցի նշած ձեռագրերը ներկայացնում են Բ խմբագրությունը. Դատաստանագրքի բովանդակության, էություն համար այդ հիշատակարանը որեւէ նշանակություն չունի և խմբագիրը կամ խմբագիրները կարող էին դուրս թողնել: Հիշատակարանը չկա Ա խմբագրության մյուս ձեռագրերում ևս (ունեն միայն Վենետիկի և Ջամատի ձեռագրերը), դարձյալ զարմանալու չէ, որովհետև այն պատկանել է հեղինակային օրինակին և մյուսներից կարող էր դուրս մնալ, թերևս, հեղինակի իսկ ցանկությամբ և այլն: Վերջապես, մեր ձեռագրերի աշխարհում շատ ու շատ են զեպքերը, երբ գրիչները բաց են թողել հեղինակային այս կարգի հիշատակարանները: Ներդրած, «թէպէտ յամի յորում սկսաք գրեցաք զեղեալ չափս դատաստանի» խոսքերը, շատ պարզ են և միայն զարմանալ կարելի է, որ Վ. Բաստամյանցը դրանք համարում է անորոշ և դժվար վերաբերելի ամբողջ Դատաստանագրքի ավարտման: Ավելի որոշ ու պարզ դժվար թե կարելի լինե՞ր ասել այն, ինչ ասել է Մխիթարը. թեպետ այն տարում, երբ (որում) սկսեցինք, գրեցինք Դատաստանագիրքը ներկա (դրված-տրված) չափով.... Դատաստանագրքի դրված-տրված չափը, բնականաբար այն ծավալն է, որ ունե՞ր Դատաստանագիրքը մինչև հիշատակա-

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը ցարդ ունեցել է մի հրատարակութուն, որը լույս է տեսել 1880 թ.⁵⁹ Վահան Բաստամյանցի ջանքերով: Հրատարակիչը բնագրին կցել է ընդարձակ ու արժեքավոր առաջաբան և իրավա-

բանը՝ այն է Նախադրությունը և 251 հոդված, ուստի Դատաստանագիրքը այս շափով ու ծավալով 1184 թ. կար, բայց դա Դատաստանագրքի հենց այն շափն ու ծավալն է, որով հասել է մեկ ու հայտնի է մեզ: Բացի դրանից, Ազգանից Ստեփանոս կաթողիկոսի հալածանքները Մխիթարի նկատմամբ սկսվել են ոչ թե Դատաստանագիրքը սկսելուց առաջ, այլ նետո, ինչպես ակնհայտ է այս հիշատակարանից և, մանավանդ, Մխիթարի նամակից հայոց կաթողիկոսին. «և հայածեալ ի խնդրողէն զդատաստանացդ գիրք՝ փութով և տառապանաբ գծեալ լանգեցի»: Համաձայն իր այն համոզման, որ Դատաստանագրքն ընդհանրապես ավարտվող գործ չէ, Մխիթարը մտադրություն է ունեցել, 1184 թ. առկա ծավալին հասնելուց հետո էլ, շարունակաբար լրացնել Դատաստանագիրքը, սակայն հալածանքների պատճառով վերջապետ է դրել: Վերջապես երրորդ, հիշատակարանն, իրոք, շունչի թվական, բայց կարևորը այն չէ, թե երբ է գրել Մխիթարն այդ տողերը, այլ այն, թե ինչ է գրել այդ տողերում: Քանի որ այդ տողերը կան Ձմմառի ձեռագրում, ուստի կարող ենք ստուգապես ասել, որ գրվել են 1193 թ. առաջ: Սակայն, երբ էլ գրված լինեն այդ տողերը, Մխիթարը, բնական է գիտեր, թե երբ է ավարտվել իր Դատաստանագիրքը, և եթե նա ասում է, որ Դատաստանագրքի սկիզբն ու ավարտը եղել են նույն տարում, ապա ոչ մի հիմք չկա չհավատալու հեղինակին: Մխիթարի այս հիշատակարանի հարադատությունն ու վավերականությունը ոչ մի կասկած չեն հարուցում, որովհետև լիովին համապատասխանում ու հաստատվում են մի շարք այլ տվյալներով՝ Դատաստանագրքում եղած Մխիթարի հիշատակարաններով ու այլ վկայություններով, նրա նամակով հայոց կաթողիկոսին, Մխիթարի հիշատակարանով, որ կցված է Երեմիայի մարգարեության նրա մեկնությանը, Կիրակոս Գանձակեցու վկայություններով և այլն: Վ. Բաստամյանցի թիրազավատությունը հետևյալն է, թերևս, նրա այն համոզման, որ 1184 թ. գրվել է միայն Նախադրությունը, իսկ Դատաստանագիրքը՝ աստիճանաբար մինչև հեղինակի մահը: Տեսանք, որ այդպես չէ: Սակայն, անկախ դրանից, իրոք, կարող է շատ էլ հավանական լքվալ, որ ծավալով այդքան մեծ, արժեքով այդքան բարձր, ըստ էության այդքան բարդ ու պատասխանատու, գործնական-գիտական-քաղաքական մեծամեծ դժվարությունների հաղթահարման հետ կապված մի գործ, ինչպիսին մեր Դատաստանագրքն է, գրվել-ավարտվել մեկ տարում: Սակայն, այս տարակուսանքը ևս վերանում է մի շարք տվյալներով հաստատվող այն պարզ իրողությամբ, որ Դատաստանագիրքը կազմվելու համար անհրաժեշտ նախապատրաստական ամբողջ աշխատանքը Մխիթարը կատարել է մինչև 1184 թ. և այդ թվականին միայն ի մի է բերել ու թղթին հանձնել կուտակված նյութը:

Քննվող հիշատակարանը կասկածի տակ է առել նաև Հ. Ոսկյանը: Վերը գրվածը ամբողջովին ուժի մեջ թողնելով նաև Հ. Ոսկյանի կասկածի կապակցությամբ, հատկապես այդ առիթով նշենք հետևյալը. «Փառք Փրկչին մերոյ» բառերով սկսվող Մխիթարի հիշատակարանը, ինչպես նշել ենք, կա միայն Վենետիկի և Ձմմառի ձեռագրերում, ըստ որում վերջին ձեռագրում կա նաև հայոց կաթողիկոսին ուղղված Մխիթարի նամակը, որը հիշատակարանի անմիջական շարունակությունն է և որը չկա Վենետիկի ձեռագրում: Արդ, Վենետիկի ձեռագրի մասին խոսելիս Հ. Ոսկյանը գրում է. «Այս յիշատակարանին հարադատությունն երկբայական կը թուի» (Ստուգադրական քննութիւններ, Վիեննա, 1926, էջ 142): Իսկ Ձմմառի ձեռագրի մասին խոսելիս, քերելով հիշատակարանն ու նամակը ամբողջապես, նա գրում է. «հարադատութեան անհերքելի կնիք մը ունին» (անդ, էջ 154):

Կարտը նշված հիշատակարանը ուշ շրջանի կեղծիք (Machwerk) է համարում, որի միտումն է եղել, իբր, որքան հնարավոր է, հին ցույց տալ Վենետիկի ձեռագիրը (Grundriß der Geschichte des armenischen Rechtes, Sonderabdruck aus der Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XIX-Band, Stuttgart, 1906, էջ 87): Բոլորովին անհիմն է և՛ կասկածը, և՛ փաստարկը, որովհետև առանց այդ հիշատակարանի էլ ստույգ է ու բոլորի կողմից ընդունված, որ ձեռագիրը շատ հին է:

⁵⁹ Մխիթարայ Գոշի Դատաստանագիրքը Հայոց, իրաւարանական հետազոտութիւնը հանգերձ ծանօթութեամբ, Վահան ժ. վարդապետի Բաստամյանց, միաբանի սրբոյ էջմիածնի և վանա-

գիտական, պատմա-բանասիրական ու բնագրագիտական բազմաթիվ հմտա-
լից ծանոթագրություններ: Ժամանակի հայկական, ռուսական ու եվրոպական
մամուլն ու գիտական շրջանակները⁶⁰ շատ բարձր են գնահատել Վ. Բաստամ-
յանցի գործը, որն իր արժեքը չի կորցրել նաև այսօր: Բավական է նշել, որ
հայ իրավունքի պատմագիտության հիմքը դրել է Վ. Բաստամյանցը և դրել է
Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի բնագրի հրատարակությանը: Վ. Բաստամ-
յանցի գործը ժամանակին միակն էր իր տեսակի մեջ և եղակիներից է նաև
այսօր: Հայկական միջնադարյան բնագրերի հրատարակությունները մինչև
Վ. Բաստամյանցը դժվար թե կարելի լինի համարել գիտական մեր օրերի շա-
փանիշներով: Հրատարակիչները, որպես կանոն, բնագիրը հրատարակել են մեկ
ձեռագրի հիման վրա և եթե իրենց տրամադրության տակ ունեցել են նաև այլ
ձեռագրեր ու բնագրի մեջ փոփոխություն են մտցրել, ապա սովորաբար չեն
նշել համարը և այլն այն ձեռագրի, որի ընթերցումը վերցրել են, և այլն: Իրա-
վամբ կարելի է ասել, որ Վ. Բաստամյանցի հրատարակած Մխիթար Գոշի
Դատաստանագիրը միջնադարյան հայկական որևէ բնագրի առաջին գիտա-
կան համահավաք հրատարակությունն է: Վ. Բաստամյանցը իր գործը կատա-
րել է պատասխանատվության բարձր զգացումով, մեծ բարեխղճությամբ ու
զովելի բժախնդրությամբ: Եվ, որպես արդյունք, Վ. Բաստամյանցի գործը մտել
է հայագիտական մնայուն հրատարակությունների գանձարանը: Վ. Բաստամ-
յանցի բնագրագիտական աշխատանքում համարյա չկան թեթույթություններ,
եղածները երկրորդական են, որոնց այստեղ չարժե իսկ անդրադառնալ (դրան-
ցից յուրաքանչյուրը հիշատակված է իր տեղում): Սակայն կա սկզբունքային
վրիպում հիմնական ու գլխավոր մի հարցում, որի քննությանը և նվիրված
են հետագա էջերը:

Բնագիրը կազմելու հանգամանքների մասին Վ. Բաստամյանցը գրում է.
«Մեր մայր Աթոռոյ .... Մատենադարանում ես գտայ ձեռագիր հինգ օրինակ
Գոշ Մխիթարի Դատաստանագրքի հետևյալ համարներով— № № 488, 489,
490, 492 և 749. բացի սորանից՝ էջմիածնի Սինօղում գործածվում է ի վաղուց
անտի.... մի.... կանոնագիրը, որոյ մէջ կայ և Մխիթարի Դատաստանագիրքը:
Բաղդաստեղով այս բոլոր օրինակներն՝ ես տեսայ որ սոցա մէջ ընտրելագոյնն
էր № 492. սորա.... յիշատակարանից.... պարզ երևում է որ սոյն օրինակը
գրված է Հայոց Զեմ (744) թուին, այսինքն Փրկչականի 1295 թուին, ուրեմն

հոր ու Գայիանիայ վանուց, ի Վաղարշապատ, ի տպարանի սրբոյ կաթուղիկէ էջմիածնի,
1880—ՌՅԼ: Գրքի տիտղոսաթերթում թեև նշված է 1880 թվականը, բայց իրականում այն լույս
է տեսել 1884 թ., ինչպես հաղորդում է ժամանակի մամուլը. տե՛ս, օրինակ. «Юридическое
обозрение», т. XI, 1884, № 187, էջ 213—217. «К этому изданию Бастамянц приступил
в 1880 г., но его смерть приостановила издание. Только летом текущего года вышел в
свет...», նաև նշված հրատարակություն, էջ 27, ծանոթություն տպարանի. «Տպագրութիւն Յա-
նազարանութեան սկեան յայմ թերթէ, որպէս եւ տպագրութիւն բնագրին Դատաստանագրոց
Գոշ Մխիթարայ սկսեալ ի 25-րդ թերթէ, լինելով յետ մահուանն Վահան վարդապետի Բաստա-
մեանց...»: Վերջապես, ինքը՝ Վ. Բաստամյանցը, դեռ 1881 թ. ապրիլին, գրում է. «Մենք ար-
դեն սկսեցինք Դատաստանագրքի տպագրութիւնը... որ յոյս ունինք աւարտել մինչև 1881 թ.
մայիս ամիսը — «Փորձ», 1881, № 4, էջ 62, ծանոթգր. № 2:

⁶⁰ Տե՛ս, օրինակ, «Юридическое обозрение», т. XI, 1884, № 187, № 191, 1885,
№ 226 և այլն. ֆրիդրիխ Մյուլլերի գրախոսականը ի Wiener Zeitschrift für die Kunde
des Morgenlandes, 5. Band, Wien, 1891, էջ 52—58. Josef Karst, Grundriß der Ges-
chichte des armenischen Rechtes, 1. und 2., Sonderabdruck aus der Zeitschrift für
vergleichende Rechtswissenschaft, XIX Band, Stuttgart, 1906, XX Band, Stuttgart,
1907, մասնավորապես առաջին մասի էջ 56-62, և այլն:

ԽԲ

111 տարի Դատաստանագիրքը սկսելուց յետոյ և միայն 82 տարի Մխիթարի մահից յետոյ.... Այս օրինակը գուցէ ամենահին օրինակներից մէկն է կամ գոնեա հնագոյն օրինակից ընդօրինակած ....Միւս օրինակները.... շունին յիշատակարաններ, ուստի չէ կարելի որոշել նոցա գրութեան թուականը, բայց սոքա ևս պէտք է բաւականին հին լինին, մանաւանդ № 488, որը շատ տեղ ցեցը ծակծկոտել է.... Այս բոլոր ձեռագիր օրինակները կարելի է բաժանել երկու դասակարգի: № № 488, 489, 749 և Սինօղի օրինակները գրեթէ բոլորովին նման են միմեանց, իսկ № № 490 և 492 օրինակները՝ միմեանց, բայց այս երկու խմբի մեջ մեծ տարբերութիւն կայ բառերի և ոճի կողմից, թէպէտ իմաստը գրեթէ միշտ միեւնոյն է: Բաց ի սորանից՝ № № 490, 492 և 749 օրինակների մէջ Դատաստանագրքի յօդուածները բաժանուած են երկու մասն՝ Եկեղեցական և Աշխարհական, իսկ № № 488 և 489 օրինակների մէջ բոլոր յօդուածները խառնած են միասին, և այն շատ անկանոն կերպով: Այլ և № 489 օրինակը շունի ամենին Մխիթարի Նախագրութիւնը.... Ահա այս բոլոր օրինակներից ևս ընտրեցի տպագրութեան համար իբրև լաւագոյն № 492 օրինակը⁶¹: Շարունակութեան մեջ Վ. Բաստամյանցը հայտնում է, որ № 492 ձեռագիրը էջմիածնի մյուս շորս ձեռագրերի հետ բաղդատելուց բացի, 1876—1877 թթ. Եվրոպայում ճանապարհորդելիս, Փարիզի Ազգային մատենադարանում, իր օրինակը համեմատել է ևս շորս ձեռագրի հետ, իսկ վերադարձին դարձյալ երկու ձեռագրի հետ, որոնք այդ միջոցին մուտք էին գործել էջմիածնի մատենադարան, այն է՝ Կարապետ եպիսկոպոսի և Սարգիս Զալալյանցի օրինակների հետ: Փարիզի Ազգային մատենադարանի շորս ձեռագրից երեքը՝ № 104, № 55 և № 111, ինչպես վկայում է Վ. Բաստամյանցը⁶², ընդօրինակված են Բառնաբաս Եսայանի, էզվարդ Դյուլորիեի և էվարիստ Պրյուդոնի կողմից 1857—1861 թթ.: Եսայանը ընդօրինակել է Վենետիկի № 1237 հայտնի ձեռագրից, իսկ մյուսները՝ Եսայանի ընդօրինակութիւնից: Այնպես որ, այս երեք ձեռագրերը կարելի է համարել մեկ ձեռագիր: Իսկ շորսորդ ձեռագիրը Փարիզի մատենադարանին է նվիրել Լազարյան ճեմարանի հայոց լեզվի ուսուցիչ Ոսկան Հովհաննիսյանը: Ինչպես հաղորդում է Վ. Բաստամյանցը, «այս օրինակը շատ թերի է և նման է էջմիածնի մատենադարանի № 488 օրինակին»⁶³: Բացի սրանցից, Վ. Բաստամյանցը օգտվել է նաև Վիեննայի Մխիթարյանների մատենադարանի մի ձեռագրից, որը «ոչ միայն բառ առ բառ, այլ գրեթէ կէտ առ կէտ»⁶⁴ նման է եղել իր № 492 օրինակին և որից լրացրել է № 492 ձեռագրի պակաս տեղերը: Այսպիսով, օգտագործելով տասնմեկ ձեռագիր, ինչպես գրում է աշխատասիրողը. «ևս վերականգնեցի, որչափ այդ հնարաւոր էր, մի կատարեալ օրինակ Մխիթարի Դատաստանագրքի»⁶⁵:

⁶¹ «Ճառաշարանութիւն», էջ 109—110:

⁶² Անդ, էջ 111:

⁶³ Անդ:

⁶⁴ Անդ, էջ 112:

⁶⁵ Անդ, էջ 114: Այս կապակցութեամբ Խ. Սամուելյանը գրում է. «Այդ Դատաստանագրքի գիտական հրատարակութեան բնույթը որոշ չափով հնացել է և չի կարող բավարարել արդի գիտական պահանջներին:

Բանն այն է, որ Վ. Բաստամյանը հրատարակութեան համար վերցրել է իբրեք միայն մի ձեռագիր, իր կարծիքով համեմատաբար լրիվ օրինակը, կցելով իբրև ծանոթութիւններ մի քանի այլ ձեռագրերի տարբերութիւնները. մինչդեռ գիտական արժեք կարող է ունենալ այն հրատարակութիւնը, որ կազմվում և խմբագրվում է բոլոր ձեռագրերի համեմատութեամբ» — Հին հայ իրավունքի պատմութիւն, հ. 1. Երևան, 1939 թ., էջ 17:

Շփոթություն ստեղծելու առիթից խուսափելու համար հարկ ենք համարում այստեղ տալ Վ. Բաստամյանցի օգտագործած ձեռագրերի համարները, ըստ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի համարակալության.

Քիճը	Նորը
488	485
489	209
490	486
492	488
749	657

Կարապետ եպսի. օրինակ 2593

Բոլոր ձեռագրերը, ինչպես տեսանք, Վ. Բաստամյանցը բաժանել է երկու խմբի՝ № 209⁶⁶, 485, 657⁶⁷ և № 486 ու № 488. առաջին երեք ձեռագրերի խմբին միացնելով «Վենետիկ» անվանված Փարիզի ձեռագրերը, Սինոդի և Կարապետ եպիսկոպոսի օրինակները, իսկ վերջին երկուսին՝ Վիեննայի գրչագիրը: Վ. Բաստամյանցի իսկ վկայությամբ, որ լիովին համապատասխանում է իրականության, «այս երկու խմբերի մէջ մեծ տարբերութիւն կա բառերի և ոճի կողմից» և բացի դրանից, մի խմբում Դատաստանագիրքը բաժանված է երկու մասի՝ եկեղեցական և աշխարհական, իսկ մյուս խմբում հոգվածները «խառնված են իրար և այն շատ անկանոն կերպով»: Մասերի բաժանված խմբում Դատաստանագիրքն ունի ևս երեք հոգված, որոնք չկան միահար համարակալում. ունեցող խմբում: Ինչպես տեսնում ենք, թեկուզ բնութագրման արտաքին հատկանիշների կողմից, զգալի, նույնիսկ, սկզբունքային տարբերություն կա այս երկու խմբերի միջև:

Այս հանգամանքներում, թվում է, բնականորեն հարց պիտի ծագեր՝ ձեռագրախմբերով ներկայացված երկու բնագրերից որն է սկզբնականը, որն է ստեղծվել ավելի առաջ, որը հետո, որն է հեղինակայինը, երկուսն էլ, թե միայն մեկը: Այս հարցերը շատ կարևոր են և որևէ բնագիր հրատարակելիս ամենաառաջնահերթ ու էական հարցերից էլ առաջ դրանք պետք է լուծվեն, խուսափելու համար այնպիսի տհաճ թյուրիմացություններից, երբ որևէ հեղինակի գործ վերագրվում է մի ուրիշի և կամ որևէ հեղինակ հանիրավի գրկվում է հեղինակային իր արդար իրավունքից: Այդ հարցերը, ցավոք, Վ. Բաստամյանցի առաջ չեն ծագել, իսկ եթե ծագել են, ապա նա լռելյայն լուծել է հօգուտ այն ձեռագրախմբի, ըստ որի Դատաստանագիրքը բաժանված է երկու մասի: Հրատարակելով երկու մասի բաժանված բնագիրը, Վ. Բաստամյանցը դրանով իսկ սկզբնական ու հեղինակային է համարել հենց այդ բնագիրը:

Հաջորդ հեղինակը, որ հատկապես անդրադարձել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ձեռագրերի ու նրանց խմբավորման հարցին, Հովսեփ (Յոզեֆ) Կարստն է: Դատելով նրա աշխատության այն էջերից, որ նվիրված են այս

⁶⁶ Այս ձեռագրի մասին Վ. Բաստամյանցը ասում է, թե «չունի ամենևին նախադրություն»: Ձեռագրում նախադրությունը կա, սակայն գտնվում է ոչ թե Դատաստանագրքի սկզբում, այլ՝ ձեռագրի. տե՛ս Թ. Յա—17բ:

⁶⁷ № 657 ձեռագրում Դատաստանագիրքը բաժանված չէ մասերի:

հարցին⁶⁸, Կարստը ձեռագրերը չի տեսել և դրանց փաստական կողմին վերաբերող բոլոր տվյալները, որ հաղորդում է նա, քաղել է Վ. Բաստամյանցից⁶⁹։ Այդուհանդերձ, Հ. Կարստը Վ. Բաստամյանցից մի քայլ առաջ է անցել և ձեռագրերի նրա կատարած դասդասումը ավելի խորն է, քան Վ. Բաստամյանցի խմբավորումը։ Հ. Կարստը ևս ձեռագրերը բաժանում է երկու գլխավոր խմբի. առաջին գլխավոր խումբ՝ ձեռագրեր № № 486 և 488, որպես բնագրի գլխավոր ներկայացուցիչներ, և երկրորդ գլխավոր խումբ, որն ընդգրկում է մնացած բոլոր ձեռագրերը։ Հ. Կարստը գրում է. «Երկու գլխավոր խմբերի բաժանման հիմքը ամենից առաջ ձևական է, հոդվածների շարակարգին վերաբերող. առաջին գլխավոր խմբի ձեռագրերում բնագիրը բաժանվում է երկու մասերի կամ գրքերի — առաջին՝ կանոնական կամ եկեղեցախրավական և երկրորդ՝ աշխարհական կամ քաղաքացիական-իրավական, որոնցից յուրաքանչյուրը իր սեփական գլխակարգությունն ունի։ Այս խմբում ներկայացված բնագիրը (Version) հնագույնն է (ընդգծումը մերն է — ի. Թ.), այնքան, որքան, մասնավորապես առարկայական համակարգման ոչ մի հետք դեռ չկա. ընդհակառակը, երկու գլխավոր մասերի ներսում գլուխների շարակարգին ուղղություն տվողը բացառապես այն աղբյուրներն են, որ դրվել են հիմքում անհրաժեշտության չափով։ Նյութը վերամշակված ու շարված է իրար հետևից ճիշտ նույն հաջորդականությամբ, որ աստիճանաբար ստացվում է աղբյուրագրություններում եղած հերթականությունից։ Կանոնական և աշխարհիկ իրավունքի բաժանման մաքուր ձևական այս հիմքը երկրորդ գլխավոր խմբում բացակայում է։ Հակառակ առաջին վերսիայի երկմասնությանը, երկրորդում բնագիրը միմասնյա է, գլուխների անընդհատ շարակարգով։ Առաջինի զուտ արտաքին ձևական բաժանման փոխարեն այստեղ հանդես է գալիս, թեկուզ և փորձի ձևով ու իր մոտեցմամբ, իրավական նյութի ներքին առարկայական համակարգումը։ Եվ որպես հետևանք այս ձգտման, որով առարկայապես իրար պատկանող հատվածները միավորված են մի ամբողջության մեջ, առաջին վերսիայի գլուխների հերթակարգը այս խմբում լիովին տեղաշարժված է։ Դրանով երկրորդ վերսիան առաջինի համեմատությամբ մատնում է պարզորեն իր կրտսերությունը և արդեն խիստ հիշեցնում Սմբատի Դատաստանագիրքը»։ Այնուհետև Հ. Կարստը գրում է. «Երկրորդ գլխավոր խումբը դարձյալ բաժանվում է երկու ենթախմբի.

1. Վենետիկի և 209 ձեռագրերի ենթախումբը,

2. 485 (Կարապետ) և Սինոդի ձեռագրերի ենթախումբը....

486—88-ում ներկայացված վերսիայի համեմատությամբ, որը մենք նշանակում ենք A-ով, առաջին ենթախմբի (խմբագրություն B) և երկրորդ ենթախմբի (խմբագրություն C) խմբագրությունները ներկայացնում են հետագայի վերամշակումներ։ Վերջին երկուսից հնագույն խմբագրությանը ամենից մոտ կանգնած է B ....»⁷⁰։ Այս հարցին նվիրված գլուխը Հ. Կարստը, ի վերջո, եզրափակում է այսպես. «Թանասիրորեն-բնագրագիտորեն (philologisch-

⁶⁸ Grundriß, էջ 56-62.

⁶⁹ Դա հաստատվում է թեկուզ նրանով, որ Հ. Կարստը ևս կրկնում է ձեռագրերի նկարագրին վերաբերող այն անճշտությունները, որ հաղորդում է Վ. Բաստամյանցը։ Այսպես Վ. Բաստամյանցը գրում է, որ Վենետիկի № 1237 ձեռագիրը մագաղաթյա է, նույնն է գրում և Հ. Կարստը։ Բաստամյանցը գրում է, որ № 209 ձեռագիրը շունի նախագրությունը և որ 749 ձեռագրում Դատաստանագիրքը բաժանված է երկու մասի, նույնը կրկնում է նաև Հ. Կարստը։

⁷⁰ Grundriß, էջ 58-60.

textkritisch) նախապատվությունը (Vorzug) պետք է տալ A-ին և ճիշտ է վարվել Բաստամյանցը, որ Դատաստանագրքի բնագիրը ըստ այս վերսիայի հրատարակելով, հիմքում դրել է 488 ձեռագիրը»⁷¹:

Այսպիսով, Հ. Կարստը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ձեռագրերը բաժանում է երեք խմբի, որոնցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է մի վերսիա-խմբագրություն: Սա առաջընթաց է Վ. Բաստամյանցի համեմատությանը, որովհետև ավելի ճիշտ է արտահայտում իրերի վիճակը: Այս երեք խմբագրություն-վերսիայից, ըստ Կարստի, հնագույնը մասերի բաժանվածն է, մյուսները «կրտսեր» են, այսինքն՝ հետագայի վերափոխում-վերամշակում մասերի բաժանված խմբագրության: Ըստ Կարստի, ուրեմն, Դատաստանագրքի սկզբնական հեղինակային բնագիրը մասերի բաժանված խմբագրությունն է:

Հաջորդ հեղինակը, որ անպայման պետք է նշվի քննվող հարցերի կապակցությամբ, հ. Վ. Հացունին է, որի հոգվածը⁷² փոքրագույն չափի մեջ մեծ տարրություն ապահովելու փայլուն օրինակ է: «Փառք Փրկչին մերոյ....» հիշատակարանի հիման վրա Վ. Հացունին, նախ, հաստատում է, որ Դատաստանագիրքը գրվել-ավարտվել է 1184 թ., համոզիչ փաստարկներով ցույց է տալիս, որ Մխիթարի նամակը հասցեագրված է Գրիգոր Տղային, շոշափում է և այլ կարևոր հարցեր, որոնցից յուրաքանչյուրի մասին իր տեղում, այստեղ անդրադառնանք մեզ հետաքրքրող զլխավոր հարցին, որը զլխավոր է նաև Վ. Հացունու հոգվածի համար:

Վ. Հացունին ևս Դատաստանագրքի ձեռագրերը բաժանում է երկու խմբի — խմբագրության, զանց առնելով երրորդը՝ համառոտը, որը նրան չի հետաքրքրում: Ճերկու կարեւոր խմբագրութիւն ունի Մխիթարայ գործը: Առաջնոյն մէջ եկեղեցական եւ քաղաքական խնդրոց վերաբերեալ կանոնները խառն կը գտնուին.... Իսկ երկրորդին մէջ երկու օրէնքները զատուած են իրարմէ.... Առաջին խմբագրութիւնն անտիպ կը մնայ, եւ երկրորդն ի լոյս ընծայեց Վահան Վ. Բաստամեանց՝ 1880-ին: Գօշի վաստակն է այս երկրորդն ալ՝ թէ օտարի, պիտի հետեւեցնենք օրինակաց քննութենէն: Իսկ հրատարակելը նկատելով հանդերձ այդ երկուութիւնը զանազան օրինակաց մէջ.... չուզեց խօսիլ անոնց մէկ կամ երկու ձեռքերէ լինելու մասին»⁷³: Նշելով Դատաստանագրքի երեք հնագույն ձեռագրերը՝ Զմմառի, Վենետիկի (№ 1237) և մեր Մատենադարանի № 488, Վ. Հացունին գրում է. «Առաջին երկուքը կը ներկայացնեն նախկին խմբագրութիւնները, եւ վերջինն՝ երկրորդը: Ո՞րն է օրինակացս մէջ երիցագոյնը, եւ կրնա՞յ մին կամ միւսն հեղինակին սկզբնագիրը լինել»⁷⁴: Վ. Հացունին սկզբնական հեղինակային է համարում Վենետիկ-Զմմառի ձեռագրերով ներկայացված խմբագրությունը, իսկ երկու մասի բաժանված խմբագրությունը՝ հետագայի գործ, թեև ենթադրաբար՝ դարձյալ Մխիթարի: Հացունու բերած ապացույցը վերը նշված հնագույն ձեռագրերի ծագման ժամանակագրական հաջորդականությունն է: Ուշագրավ փաստարկ է, որը, սակայն, համոզիչ չի թվացել հետագա ուսումնասիրողներից ոմանց, որովհետև հենց

⁷¹ Անդ, էջ 61:

⁷² «Դատաստանագիրք Մխիթար Գոշի և հնագույն օրինակները» «Բազմավէպ», 1942, էջ 4—9:

⁷³ Անդ, էջ 4:

⁷⁴ Անդ:

վերջերս եռանդուն փորձ արվեց հաստատելու, որ սկզբնական հեղինակայինը երկու մասի բաժանված խմբագրությունն է:

Այսպիսին է, ընդհանուր առմամբ, հարցի պատմությունը, որն արձանագրում է երկու կարծիք, երկու իրարամերժ տեսակետներ.

ա) սկզբնական հեղինակային խմբագրությունը մասերի բաժանված բնագիրն է, մյուսները ստեղծվել են հետագայում,

բ) սկզբնականը մասերի չբաժանված, Վենետիկ-Ջամադյան ձեռագրերով ներկայացված խմբագրությունն է, մասերի բաժանվածն է ստեղծվել հետագայում:

Մաշտոցի անվան Մատենադարանի տնօրենության հանձնարարությամբ, 1961 թ. ձեռնամուխ լինելով Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գիտական-քննական բնագիրը հրատարակության պատրաստելու գործին, այս պարագաներում, ի շարս առաջնահերթ լուծում պահանջող այլևայլ հարցերի, նախ պետք է որոշվեր նաև խմբագրությունների ժամանակագրական հաջորդականության և հեղինակային պատկանելության հարցը: Եվ ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ երկրորդ տեսակետը, ճիշտ իրականում, բայց նվազ հիմնավորված ըստ էության և, մանավանդ, շատ ուշ արտահայտված լինելով, մնացել է որպես Դատաստանագրքի խմբագրությունների հեղինակային հարցի պատմության փաստ, այնինչ առաջին տեսակետը, ոչ-ճիշտ իրականում և շատ ավելի նվազ հիմնավորված ըստ էության, դարձել է կյանքի փաստ, այնու, որ Մխիթար Գոշի անունով հրատարակվել է հենց այդ խմբագրությունը, և ընթերցող հասարակության շրջանակներում վերջինիս շուրջ հարյուրամյա շրջանառությունը նաև ավանդությամբ արդեն իրական փաստի ուժ է տվել այդ տեսակետին. սակայն, ըստ կարգի:

Էջմիածնի, ապա Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրական հավաքածուի հարստացման հետևանքով, Վ. Բաստամյանցի օգտագործած տասներմեկ ձեռագրի փոխարեն մեր տրամադրության տակ կար արդեն շուրջ 45 ձեռագիր: Այս ձեռագրերի մանրակրկիտ համեմատությունը նորից ցույց տվեց ու հաստատեց, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի գրչագրերը բաժանվում են երեք խմբի, որոնցից յուրաքանչյուրը առանձին խմբագրություն է ներկայացնում: Դատաստանագրքի ձեռագրերի դասդասման հատկանիշները կարող են տարբեր լինել ու բազմաթիվ, բայց դրանք բոլորը դարձյալ միավորվում են երկու խմբի մեջ՝ արտաքին-ձևական հատկանիշներ և ներքին-էական հատկանիշներ: Դատաստանագրքի գրչագրերի ստորաբաժանումը ցարդ կատարվել է միայն արտաքին հատկանիշներով և անտեսվել են ներքին հատկանիշները: Բնավ չանտեսելով արտաքին-ձևական հատկանիշները, շեշտը պետք է դնել ներքին-էական հատկանիշների վրա, որովհետև դրանցով է պայմանավորված խմբագրությունների առկայությունը, և արտաքին հատկանիշները, հիմնական կետում, առաջացել են միայն որպես հետևանք ներքին, ըստ էության տարբերակող հատկանիշների: Դատաստանագրքի խմբագրությունների առկայությունը նախ և առաջ դասային տարբեր շահերի արտահայտման արդյունք է և հետո միայն ձևական հատկանիշներով տարբերակվող փաստ: Յուրաքանչյուր օրենսգիրք անպայման արտահայտում, ամրապնդում ու պաշտպանում է այն հասարակական հարաբերությունները, որոնց ծնունդն է, այն պետա-իրավական կարգը, որ սահմանել է իշխող դասակարգը, որովհետև իրավունքը այլ բան չէ, քան իշխող դասակարգի կամքը բարձրացված

օրենքի աստիճանին: Բայց շահագործողական հասարակարգում, այդ թվում և ավատատիրական կարգերում, իշխող դասակարգը երբեք միատարր, միասեռ չի եղել: Ավատատիրական կարգերում իշխող դասակարգը կազմված էր զանազան դասերից, տարբեր խմբերից, որոնք, ընդհանուր դասակարգային շահերից բացի, ունեին նաև իրենց նեղ դասային, խմբային շահերը: Պատմության մեջ միշտ էլ գիտված երևույթ է իշխող դասակարգի տարբեր դասերի, խմբերի պայքարը հանուն իրենց դասային, խմբային շահերի: Եվ այդ պայքարը, դասային այդ տարբեր շահերը արտացոլվել, արտահայտվել են իրավական միեւնույն հուշարձանում: Այլ կերպ նույնիսկ դժվար է պատկերացնել: Բախվող շահերի արդյունքը կարող է լինել մի իրավական փաստաթուղթ, որի մեջ այդ տարբեր շահերը արտահայտվում են ըստ դրանք կրողների ուժերի իրական հարաբերության: Իսկ որ Մխիթար Գոշի ժամանակ հայկական հասարակության իշխող դասակարգի երկու դասերի շահերը ինչ-որ կետերում հակադրվում էին, այդ տեսանք վերը և կտեսնենք ստորև: Ուստի խմբագրությունները բաժանող հիմնական, գլխավոր հատկանիշը ամենից առաջ այն տարբերություններն են, որոնցով բնորոշվում է միեւնույն իրավահարաբերության կարգավորումը տարբեր ձեռագրախմբերում: Այս կարևոր հանգամանքի անտեսումը նախորդ ուսումնասիրողների կողմից, հավանաբար, ոչ այնքան աշուու վերաբերմունքի հետևանք է, որքան ինքնին արդյունք աշխարհայացքի սահմանափակություն:

Ասացինք, որ Դատաստանագրքի ձեռագրերը բաժանվում են երեք խմբի, որոնցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է առանձին խմբագրություն: Այս խմբագրությունները պայմանականորեն նշանակում ենք Ա, Բ և Գ տառերով: Վերջինը կարելի է կոչել նաև համառոտ խմբագրություն: Արդ, ինչ տարբերություններ կան այս ձեռագրախմբերի մեջ, որ թույլ է տալիս դրանք առանձին խմբագրություն անվանելու, և ինչով են բնութագրվում խմբագրությունները:

Ա. խմբագրություն—ձեռագրական գլխավոր ներկայացուցիչներն են Զրմմառի հնագույն օրինակը՝ կաթողիկոսին ուղարկվածը կամ սրանից կատարված մի ընդօրինակություն, Վենետիկի № 1237 և № 1738 ձեռագրերը: Առաջինը Ալիշանի և այլոց կողմից Մխիթարի ինքնագիր օրինակ համարվածն է, երկրորդը ընդօրինակվել է 1238 թ.⁷⁵: Պետք է նշել նաև մեր Մատենադարանի մի քանի ձեռագրեր, որոնք ավելի ուշ շրջանի ընդօրինակություններ են:

Բ խմբագրություն—ձեռագրական գլխավոր ներկայացուցիչներն են Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 488 գրչագիրը: Այս խմբի ձեռագրերի մեջ թվակիր հնագույն ձեռագիրն է, ընդօրինակված 1295 թ.: Վիեննայի Մխիթարյան Մատենադարանի № 205 ձեռագիրը⁷⁶, որը Վ. Բաստամյանցի վկայությամբ՝ տառ առ տառ համապատասխանում է № 488 ձեռագրին: Վ. Բաստամյանցի հրատարակությունը այս ձեռագրերն են: Մաշտոցի անվան Մատենադարանում այժմ կան այս խմբին պատկանող մի շարք այլ ձեռագրեր ևս, որոնք ուշ շրջանի գրչագրեր են և որոնց մի մասը ընդօրինակված է № 488 ձեռագրից:

⁷⁵ Տե՛ս Գաբրիել Ա. կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց, հ. Ա, Անթիլիաս, 1951, էջ 930—932:

⁷⁶ Տե՛ս հ. Յակովբոս վ. Տաշյան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, Վիեննա, 1895, էջ 257—258:

Գ խմբագրություն—բաժանվում է ենթախմբերի. ձեռագրերի քանակով ամենամեծ խումբն է. գլխավոր ձեռագրերն են մեր Մատենադարանի № № 485, 657, 2593, 2776, 3291 և այլ ձեռագրեր. թվակիր ամենահին ձեռագիրը, որ հայտնի է ինձ, № 2593-ն է, ընդօրինակված 1303 թ. (Կարապետ Էպիսկոպոսի օրինակը):

խմբագրություններ բնօրոշոգ արտափն-ձեական հատկանիշներ.

Ա խմբագրություն—կազմված է Նախագրությունից և բուն Դատաստանագրքից⁷⁷. վերջինս ունի 251 հոդված, թվական շարքի անընդհատ ու սովորական հաջորդականությամբ: Գիտակ բանասերների կարծիքները լեզվի ու ոճի մասին տարբեր են. բնութագրումների եզրերն են՝ ընտիր և հմուտ—ոչ-կանոնավոր և աղավաղ:

Բ խմբագրություն—կազմված է Նախագրությունից և Դատաստանագրքից, որը բաժանված է երկու մասի՝ Եկեղեցական և Աշխարհական, առաջինը 124, երկրորդը՝ 130 հոդվածով, ընդամենը 254 հոդված. ճշգրիտը, սակայն, 253 թիվն է: Եկեղեցական մասի 124-րդ հոդվածի մասին (Յաղագս դատաստանաց արբեցութեան) վ. Բաստամյանցը գրում է. «Սույն ՃԻԴ կանոնը թէպէտ չկայ մեր № 492 և 490 օրինակների մեջ, բայց որովհետև դայ կայ № 488, 489, Սինօդի, Կարապետ եպս. Վենետիկի (ՄԻԴ համարով) օրինակների մէջ, մենք եւս մէջ բերինք այստեղ» (Դատաստանագիրք, էջ 293, ծանոթք. 642): Բ խմբագրության Եկեղեցական մասի 121—123 հոդվածները: Ուշագրավ է, որ Բ խմբագրության երկու ձեռագրերում նախ Աշխարհական մասն է, հետո Եկեղեցականը: Ա խմբագրության լեզվի ու ոճի մասին ասվածը ընդհանուր առմամբ ուժի մեջ է մնում նաև այս խմբագրության համար, սակայն, այստեղ նկատելի է պարզեցման ձգտումը:

Գ խմբագրություն—նույնանում է Ա-ի հետ. տարբերվում է լեզվով, համառոտությամբ և այլ հատկանիշներով, որոնց մասին ստորև: Եթե նկատի առնվեն միայն արտաքին տարբերությունները, ապա Գ խմբագրությունը կարող է դիտվել որպես ենթախումբ Ա խմբագրության: Այնինչ, Գ-ն զատվում է որպես առանձին խմբագրություն այն պատճառով, որ Ա-ից (նաև Բ-ից) տարբերվում է ըստ էության:

խմբագրություններ բնօրոշոգ ներփն-էական հատկանիշներ.

խմբագրությունների միջև եղած քիչ թե շատ էական բոլոր տարբերությունները, յուրաքանչյուր հոդվածի դեպքում, բերված են ծանոթագրություններում, ուստի այստեղ բավականանաք մի քանի օրինակով միայն:

⁷⁷ Նախագրությունը և մյուս օրենքները իրարից անշատելը ճիշտ չէ, որովհետև Նախագրությունը Դատաստանագրքի բաղկացուցիչ, օրգանական մասն է, այդ երկուսը միասին են կազմում Դատաստանագիրքը. ուստի այդպես ենք գրում միայն պայմանականորեն, միայն և միայն խոսքի հարմարության համար:

Ա Գ

Բ

Այլ քանզի առ մեզ ապականեալ է աշխարհի կարգ, աւանդելի է զիրս և զգիրս (Գ՝ շիճ և զգիրս) դատաստանի ի ձեռս եպիսկոպոսաց, զի ոչ ոք է ի մեզ (Գ՝ առ մեզ) ըստ արտաքինոցն վարժեալ իմաստութեամբ յաշխարհականաց կամ ըստ Իսրայելի դպիր։ Եւ զի այժմ նոցա է (Գ՝ եպիսկոպոսաց է) յանձն (Գ՝ յանձին) հոգք և կեդեցեաց (Գ՝ և կեդեցոյ) և աշխարհականաց (Գ՝ աշխարհաց), և ըստ պատահմանն (Գ՝ և յետ եպիսկոպոսաց) եղիցի իշխանաց (Գ՝ + ըստ պատահմանն) և զխաւորաց ժողովրդեան, հմտագունից քահանայից (Գ՝ այլև քահանայից իմաստնոց) և վարդապետաց, սակայն աւանդապահ՝ այսմ իրի եպիսկոպոսունք (Գ՝ եպիսկոպոսք) եղիցին։

Եւ արդ՝ մեզ աշխատէ լիցի. զի ի տեղւոյ յորում լիցի քրիստոնեայ թագաւոր կամ իշխան-նոքա զաշխարհի դատաստանս հոգայցեն ատենիւ և իրաւամբք. իսկ զեկեղեցւոյ դատաստան եպիսկոպոսն հոգացէ վարդապետական վարժմամբ և երկու կամ երեք կատարեալ արամբք ընդ նմա ի դատաստանի։ Եւ ի տեղւոյ, ուր ոչ իցեն թագաւոր կամ իշխան, պարտ է յեպիսկոպոսն տալ զսա յաւանդ, զի զամենայն դատաստանս նոքա հոգացեն։

Մի դեպքում դատական ամբողջ իրավասութիւնը տրված է հոգեւոր իշխանութեանը, մյուս դեպքում այն բաժանված է հոգեւոր և աշխարհական իշխանութիւնների միջև։ Ինչպես կտեսնենք ստորև, Ա (Գ) և Բ խմբագրութիւններն արտաքին հիմնական տարբերութիւնը (մասերի բաժանվածութիւնը) արդյունք է նաև այս ներքին-էական տարբերութեան։

Հոգված Ա (=Բ, I, 1)

Ա Բ

Գ

Ձի եթէ ի սեփական վիճակի (կաթողիկոսի) իցէ վախճանեալն անժառանգ, հայրապետին եղիցի ժառանգութիւնն, և եթէ ի վիճակի եպիսկոպոսի իցէ՝ յերիս բաժանեացի՝ հայրապետին, և եպիսկոպոսին, և քահանայից ժողովրդեանն։ Եւ եթէ վարդապետ ոք ի նահանգին իցէ և զնոյն աշխատութիւն կրէ դատաստանի, մասն լիցի նմա (Բ՝ և նմա), նովին չափով (Բ՝ չափելով) ալլոցն։

Ձի եթէ ի կաթողիկոսի վիճակ եղիցի անժառանգ վախճանեալն, կաթողիկոսին եղիցի ինչքն, և եթէ յեպիսկոպոսի՝ եպիսկոպոսն երեք բաժին առնէ զինչս մեռելոյն և զմինն իւրն առցէ, և զմիւսն կաթողիկոսին տացէ, և զմիւսն ալլ քահանայիցն։ Եւ եթէ թիմին վարդապետ կայ, ի վեց բաժնեն, զմինն նմա տան և զալլսն ապա երեք բաժին արացնեն։

Ըստ ԱԲ խմբագրութիւնների վարդապետը ոչ միայն ստանում է մյուսներին հավասար բաժին, այլև գույքի բաժանման չափանիշը նրա ստացած մասն է. վարդապետի դերն ու նշանակութիւնը ընդգծված է։ Ըստ Գ խմբագրութեան վարդապետի դերը ավելի նսեմացած է. նա պարզապէս ստանում է գույքի 1/6-ը ԱԲ-ի 1/4-ի դիմաց։ Սակայն, այդ տարբերութիւնը, գուցե, պայմանավորված է նրանով, թե վարդապետը անձամբ մասնակցել է ատյանին թե ոչ, որովհետև ԱԲ խմբագրութիւնները շեշտում են այդ հանգամանքը, իսկ Գ՝ ոչ։ Բայց այս դեպքում էլ այն հետևութիւնն է բխում, որ ըստ ԱԲ-ի վարդապետը մաս էր ստանում, եթե մասնակցում էր ատյանին, իսկ ըստ Գ-ի անկախ դրանից։ Բոլոր դեպքերում կարգավորման տարբերութիւնը խմբագրութիւններում առկա է։

Ա Բ

Գ

Իսկ եթէ ի կնոջէն իցէ մեկնիլն անպատ-
ճառ, յերիցն զմին մասն յիւրոց ընչիցն առն
թողցէ:

Եթէ ի կնոջէն է պատճառն, զկէս ընչիցն
կնոջն տուգանք տացեն յայրն:

Մեկնաբանութիւններն ավելորդ են:

Հոդված ԻԱ (= Բ, II, 3)

Ա Բ

Գ

Ազատ յԱրարչէն եղև մարդկայինս բնու-
թիւն, այլ ծառայել տերանց յաղաքս պիտու-
ից եղև հողոյ և ջրոյ: Եւ զայս պատշաճ
կարծեմ դատաստան. զի թողեալ զտէրունիսն
աղատ է ուր եւ կամեսցի կալ: Ապա թէ այ-
սրմ ոչ ներէ որ ի տերանցն եւ բռնադատէ
զգնացեալսն անդրէն դառնալ, զկնի մահուան
հարն ազատ են որդիքն ծնեալք այլուր և ոչ
անդ:

Ազատ յԱրարչէն եղև մարդկային բնութիւ-
նըս, այլ ծառայել տերանց յաղաքս պիտուից
եղև հողոյ և ջրոյ: Եւ որք ոչ ունիցին ջուր և
հող, ազատ է ուր և կամեսցի գնասցէ և բնա-
կեսցէ, և ոչ է իրաւունք թագաւորաց և իշ-
խանաց բռնադատել զորք կենալ ի գեղ մի կամ
ի մի երկիր:

Սա Դատաստանագրքի հռչակված հոդվածներից մեկն է, եթե ոչ ամե-
նահռչակվածը. այդ մասին գրվել է շատ, իսկ խոսվել՝ ավելի շատ, որովհետև
իրավա-քաղաքական ու հասարակական-սոցիալական մեծ խորքի ու մեծ հրն-
չեղութեան հոդված է, բայց այժմ ընդգծենք մի կետ միայն, որը վերաբերում
է քննվող հարցին: Ըստ ԱԲ խմբագրութիւնների տերն իրավունք ունի վե-
րադարձնելու հեռացած շինականին (կախալ գյուղացուն և այլն), նույնիսկ
վաղեմութեան ժամկետ չի սահմանված, հետևապես տերը դա կարող է անել
երբ կամենա, քանի տարի էլ անցած լինի: Ըստ Գ խմբագրութեան շինականը
ազատ է և ոչ ոք իրավունք չունի հարկադրելու նրան բնակվել որոշակի վայ-
րում:

Մի օրինակ եւս.

Հոդված ԼԱ (= Բ, II, 10)⁷⁸

Ա Բ

Գ

Այլ գետք, յորոց հասին սահմանաց՝ ոչ է,
բայց առ որ հասանեն:

Այլ գետք, ուստի ալն ելանէ՝ նոցա է, և
ոչ առ ուր հասանեն:

Հայտնի է, թե Հայաստանում հողագործութեան համար ինչ նշանակութիւն
ունեն ջուրը, ուստի ջրի կարգավորման հարցը բացառիկ կարևորութիւն ունեն:
Եվ ահա, միևնույն հարցը սկզբունքորեն հակառակ ձևով է կարգավորվում:

Ինչպես տեսնում ենք, Դատաստանագրքի ձեռագրախմբերի միջև կան
ներքին-էական տարբերութիւններ, որոնք վերաբերում են նյութի ոչ թե կամ
ոչ միայն ձևին, այլ բովանդակութեանը, որովհետև միևնույն իրավահարաբե-
րութիւնը տարբեր ձեռագրախմբերում կարգավորվում է տարբեր կերպ. դա-
սային-դասակարգային տարբեր դիրքերից: Հենց այս տարբերութիւններն են,
որ առաջին հերթին պետք է նկատի առնվեն ձեռագրերը դասդասելիս և նաև
դրանք են, որ թույլ են տալիս ձեռագրախմբերը առանձնացնել որպես ուրույն
խմբագրութիւններ: Ընթերցողը, անշուշտ կնկատի, որ վերը բերված օրինակ-

⁷⁸ Տե՛ս ձե՞թը., № 65:

ներում միայն մի դեպքում կա տարբերություն մի կողմից ԱԳ և մյուս կողմից՝ Բ խմբագրությունների միջև, մյուս բոլոր դեպքերում հակադրելիները միշտ ԱԲ և Գ-ն են։ Սակայն, այս չի նշանակում, թե Ա-ի ու Բ-ի տարբերությունները ըստ բովանդակության սպառվում են այդ մի օրինակով։ Կան ուրիշ տարբերություններ ևս, որոնք ամեն անգամ նշված են ծանոթագրություններում։ Ինչպես նաև քիչ չեն դեպքերը, երբ համեմատելիները դառնում են մի կողմից Ա, մյուս կողմից ԲԳ խմբագրությունները։ Այդուհանդերձ չի կարելի չնկատել, որ հիմնականում համեմատելիները մի կողմից ԱԲ և մյուս կողմից Գ խմբագրություններն են, որովհետև Գ խմբագրությունը մյուսներից տարբերվում է մի շարք այլ հատկանիշներով ևս։

Գ խմբագրությունում Դատաստանագրքի հոդվածների զգալի մասը, ներառյալ Նախադրությունը, այս կամ այն չափով, իսկ երբեմն խիստ, համառոտված են։ Այն դեպքերում, երբ բուն հոդվածները համառոտված չեն, դրանց վերնագրերը, գրեթե, միշտ համառոտված են։ Այս վերջին հանգամանքը նկատի ունենալով, կարելի է ասել, որ Գ խմբագրությունում գրեթե բոլոր հոդվածները համառոտված են։

Օրինակ.

Հոդված ԺԳ (=Բ, I, 12)

Ա Բ

Գ

Ցաղագս դատաստանաց, թէ ատելութեան պատճառաւ զմիմեանս թողցեն այր եւ կին եւ այլում զուգիցին, եւ պատահի մեռանել ընդ որ զուգեցաւ, եւ առ միմեանս դարձցին։

Եթէ կին ատելութեամբ յառնէ մեկնեացի եւ այլում լիցի, եւ պատահի մեռանել զոր էառն եւ հարկաւորաբար յառաջինն դարձցի, իբր զի չիցէ առեալ այրն այլ կին, կայցէ զնա զղջացեալ, զոր շէր արժան լինել առն այլում եւ եղեւ, թէպէտ եւ իշխան է շառնուլ, զի ի կնոջն իցէ պատճառն մեկնելոյ, սակայն շահելոյ աղագաւ զոգի նորա՝ առցէ։ Սոյնպէս, թէ առն պատահի առնուլ այլ կին եւ մեռցի զոր էառն եւ զղջացեալ դարձցի յառաջինն, իբր զի այլում չիցէ լեալ կին, առցէ, եւ հաւանեացի նմա կին յաղագս զղջմանն եւ ապաշխարութեանն արինակի երկուցն։

Իսկ եթէ զկնի մեկնելոյն ի միմեանց այրն կին առցէ եւ կինն՝ այր, եւ մեռանիցի կին առն եւ այր կնոջն զոր առին, եւ զի այլ պսակ ոչ է նոցա, հարկաւորեալք դառնան առ միմեանս, որ պատճառ մեկնելոյն եղեւ՝ դապաշխարութիւն նմա տալով միաւորեացին։

Եւ եթէ այր կնոջն մեռանիցի եւ կին առն կենդանի իցէ, եւ կինն իցէ պատճառ մեկնելոյն, եւ հարկաւորաբար զղջացեալ զայրն խնդրէ, շէ արժան առնուլ զնա առնն ըստ իրաւանց, մանաւանդ թէ մանկունք իցեն, եւ այլ այր ոչ հասանիցէ կնոջն, ապա եթէ հասանիցէ՝ իշխան լիցի այր զհարկիւ զղջացեալ կինն առնուլ եւ կամ ոչ։ Նմանապէս, եթէ կին առն մեռանիցի։

Վասն ատելութեան պատճառաւ զմիմեանս թողուլ այր եւ կին։

Այր և կինն, եթէ ատելութեամբ դիրար թողցեն, և պատահի մեռանել զոր էառն, և այրն, զոր թողեալն էր, անայր կայր, պարտ է առնուլ զայն, քանզի այլ պսակ ոչ հասանի նոցա. այլ ոչ բռնութեամբ, այլ կամօք վասն Աստուծոյ։

Հատկաւնշական է, որ Գ խմբագրութիւնում համառոտելու աշխատանքը կատարվել է ոչ թե իրավաբանական միտքը, իրավաբանական բովանդակութիւնը կրճատելու հաշվին, այլ իրավաբանական բովանդակութիւնը կրոնական տարրերից մասամբ զտելու ուղղութիւնով: Ճիշտ է, Դատաստանագիրքը իր ամբողջ ծավալով չէ, որ Գ խմբագրութիւնում ենթարկվել է մշակման այս դիտակետից, սակայն այդ միտումն առկա է:

Օրինակ.

Նախագրութիւն, է

Ա Բ

....Եւ թէ ընդէ՞ր երկուք կամ երեք ընտրին, ասելի է:

Երկուքն եւ երեքն ոչ վասն առաւելութեան խափանման է, այլ յաղագս զի մի պակաս իցէ. եթէ բազումք իցեն, բարիոք է եւ թէ ոչ՝ մի նուագիցի: Ըստ որում ասէ՝ առաքեալն՝ զերիցուէ շարախաւութիւն մի ընդունիցիս ի միոյէ, բայց եթէ երկու կամ երեք վկայիք: Զի դիւրին է միոյն ախտի ինչ շարախաւել, եւ երկուց վկայից ի վեր քան զպատրանս եւ զկաշառս լինել՝ երեքն: Եւ զի ուսցի դատաւորն, եթէ երկուց վկայիցն նման միմեանց իցեն բանքն եւ երիցն ոչ՝ անհաստատ է, որպէս Տեառն վկայիցն աննմանք միմեանց, զոր եւ Պիղատոս երկբայի, սակայն երկուցն հաստատի: Եւ եթէ խորդախանաք բազումք եղեալ վկայ ի գլուխ զշարն տարան վճիռ, որպէս Նաբէովթայն եւ սուրբ Նախավկային, այդոքիկ գաւաճանութիւնք դատախազաց են, եւ միշտ զպատրուակեալ շարութիւնն ծածկել ոչ կարեն, այլ ճշմարիտ է երկուքն եւ երեքն ըստ կարգի իրաւանց, վասն որոյ ամենայն ուրեք այսքան ընտրին: Զի արինացն տուշութեան Սովսիսի՝ Ուլր, եւ Ահարովն, եւ Յեսու վկայեն. եւ Աստուծոյ՝ փողքն, եւ ամպն, եւ մէգն, եւ հուր վկայեն. եւ ծննդեան Տեառն՝ հրեշտակք, եւ հովիւք, եւ մոզք վկայեն, եւ դարձեալ՝ Յովսէփ, եւ Մարիամ, եւ մսուրն. եւ ի տաճարն՝ Սիմէոն, եւ Աննա, եւ դուռնն. եւ յԵփայտոս՝ հրեշտակքն, եւ ձեռագործքն, եւ նշանքն որ անդ. եւ դարձեալ ի տաճարն՝ Մարիամ, եւ Յովսէփ եւ քահանայքն. եւ մկրտութեանն՝ Հայր, եւ Հոգին, եւ Յովհաննէս: Իսկ ի Թաբովր երկուքն եւ երեքն միանգամայն ի միասին վկայեն, զի երկու են մարգարէքն եւ երեք՝ առաքեալքն: Ի նշանն՝ մարմնոցն բժշկութիւնք, եւ դիւացն հալածումն, եւ մեռելոցն յարութիւն. եւ դարձեալ՝ ի ծովու դնալն, եւ ընդ աղս ընթանալ, եւ հացի կերակրել. եւ շարշարանացն եւ մահուն՝ խաւարումն արեգականն, եւ շարժումն երկրի, եւ պատա-

Գ

....Եւ եթէ ընդէ՞ր երկու կամ երեք ընտրեն.

ոչ եթէ զայլ շատն խոտեմք, այլ զի մի պակաս իցէ, քան զայս, որպէս եւ գրեալ է.

Եթէ յերկուց եւ յերից վկայից հաստատի ամենայն բան: Զի դիւրին է մին վկային ախտի սուտ վկայել, իսկ երկու եւ երեքն՝ ոչ, եւ զի ուսցի դատաւորն, եթէ երկուց վկայիցն նման լիցի բանքն եւ անտի ճշմարտեցի:

առման վիճաց, եւ դարձեալ՝ արիւնն, եւ շուրն, եւ վարազոյրն, եւ մեռեալքն. եւ յարութեանն՝ հրեշտակքն, եւ վէմն, եւ պատանքն, եւ վարշամակն. եւ դարձեալ՝ կանայքն, եւ առաքեալքրն, եւ պահապանքն. եւ ամբարձմանն՝ առաքեալքն, եւ հրեշտակքն, եւ կանխաւ՝ մայրդարէքն:

Եւ թէպէտ եւ միոյ վկայի հաւատարմի ճշմարիտ է վկայութիւնն, սակայն ոչ հաստատի, ըստ Տեառն՝ դուք առաքեցէք առ Յովհաննէս, եւ վկայեաց ճշմարտութեանն, եւ զի ոչ հաւատացին, ասաց՝ այլ ես ունիմ վկայութիւն մեծ քան զՅովհաննէսն՝ զգործսն, եւ դարձեալ՝ ես եմ, որ վկայեմ վասն իմ եւ է Հայր, որ վկայէ. եւ յարէնսն իսկ ձեր գրեալ է, եթէ երկուց մարդոց վկայութիւնն ճշմարիտ է եւ միոյ վասն իւր վկայելն անվաւեր է, ըստ ասելոյն հրէիցն Տեառն՝ դու վասն անձին քո վկայես: Եւ թէպէտ տիրապէս ճշմարիտ, սակայն ասացին՝ եւ չէ ճշմարիտ, յազազս այնորիկ զՀայր եւ զՅովհաննէս կոչէ վկայ: Եւ դարձեալ զառաքեալսն կոչէ վկայս՝ եղիշիք, ասէ, ինձ վկայք յԵրուսաղէմ, եւ ի Սամարիա, եւ մինչեւ ի ծագս երկրի: Ըստ այսմ եւ Պետրոս վկայէ, լուեալ զծայնն եկեալ ի մեծ վայելչութիւնէ փառաց անտի, թէ դա է որդի իմ սիրելի, սակայն ընդ իւր առնու զբանն մարգարէական: Ինքն իսկ ճշմարիտ վկայէ Յովհաննէս, սակայն եւ ասէ՝ երեք են, որ վկայեն՝ արիւնն, եւ շուր, եւ հոգին: Յայսմանէ առեալ կանոնքն հրամայէ վկայիւք ձեռնադրել եպիսկոպոսաց, եւ առաքելոցն ընծայական թղթովք շրջէին աշակերտք նոցա: Ըստ այսմ եւ առաքեալն Քաղէոս ի կողմանս քնաց Հայոց նամակաւ թաղաւորին Աբգարու:

Բայց սակայն երկու լինել արիւնակ վկայութեանն՝ կամ զի տեսանէ կամ զի լսէ, զոր եւ յոյժ ճշգրտելի է վկայից, զի մի այլ ընդ այլոյ տեսեալն իցէ եւ կամ լուեալն. այլ ճշմարիտ տեսանելն, քան զլսելն է, զոր եւ դատաւորաց ստուգելի է ի ժամ դատին զվկայսն, զի ըստ գրեցելոյն՝ մի ի կարծս դատիցի:

Գ խմբագրութիւնում վերացված են ԱԲ խմբագրութեան իրավական մի շարք անորոշ սահմանումները:

Հոդված Գ (=Բ, II, 12)

Ա Բ

Եթէ կոուիցին արք եւ մին պատահի անկատար լինել եւ յանգանեալ փետտիցէ զմորու կատարելոյն, դատաստան լիցի. կրկին մասամբ զհերոսն հատանել եւ գանիւ ըստ արժանւոյն կսթփեցուցանել, մանաւանդ զի զպատուաւոր անարգեաց:

Գ

Եթէ կոուիցին արք երկու եւ մինն մաւազ լինի եւ մինն կատարեալ, եւ ձգէ մաւազն եւ փետէ զմուրուք կատարելոյն, դատաստան լիցի, որ կտրեն զմաւազին մազն երկու տարւայ, քան զի զկատարելոյն մուրուքն քարշեաց եւ հհան, եւ եթն փայտ ի վերայ թիկանցն տան:

Գ խմբագրությունը տարբերվում է ԱԲ-ից նաև մի շատ կարևոր ու էական հատկանիշով. բուն հայկական ազգային իրավունքը, սովորութեկան իրավունքը, մյուս խմբագրությունների համեմատությամբ ավելի լայն է ներկայացված Գ խմբագրությունում, որի հոդվածների որոշ մասը զերծ է Մխիթարի հայացքների երանգավորող խառնուրդից: Այս փաստարկումն այստեղ մեզ շատ հեռու կտաներ, ուստի ընթերցողին հղենք մեր ուսումնասիրությանը, որտեղ ցույց են տրված այդ տարբերությունները:

Նշենք, ի վերջո, մի հատկանիշ ևս, որով Գ խմբագրությունը տարբերվում է ԱԲ-ից: Ականավոր հայագետ ու հայկաբան Հ. Կարստը վկայում է, որ Գ. խմբագրությունում Դատաստանագրքի լեզուն փոխել են ու դարձրել ռամկորեն⁷⁹: Ճիշտ է, Դատաստանագրքը իր ամբողջ ծավալով չէ, որ ենթարկվել է այդ փոփոխության և ոչ էլ այդ խմբագրության բոլոր ձեռագիրների մասին է խոսքը, բայց և այնպես այդպիսի աշխատանք արվել է: Վերը բերված ԼԳ հոդվածը օրինակ է նաև այս առումով, բայց բերենք մի նմուշ ևս.

Նախագրութիւն, Ա

Ա Բ

....եւ զի ինքեանք զայթակղեալք զբաղումս զայթակղեցուցանեն սոքաւք ի պարզամտացն, որոց եւ զայս նախ ասասցուք....

Գ

.... եւ այս անյարմար մարդոց բանք են, որ ոչ գիրք են կարդացեալ և ոչ ուսեալ: Ապա պարտ է մեզ ասել բղորդ և գրել.... զայնցեղ մարդն սպաննել արժան է, հայնց պինտ է ու այլքն....

Ինչպես տեսնում ենք, առկա է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի երեք խմբագրություն: Արդ, այս խմբագրություններից ո՞րն է սկզբնականը, հեղինակայինը, այն խմբագրությունը, որը Մխիթար Գոշը գրել-ավարտել է 1184 թ., ե՞րբ են առաջացել մյուս խմբագրությունները, ո՞վ է դրանց հեղինակը, և, մանավանդ, ինչ պատճառներով են կյանքի կոչվել մյուս խմբագրությունները: Անցնենք այս կարևոր հարցերի քննությանը:

Ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ այն եղանակը, որով Մխիթար Գոշն օգտվել է իր գրավոր աղբյուրներից, առաջնակարգ, վճռական նշանակություն ունի Դատաստանագրքի խմբագրությունների հաջորդականությունը որոշելու համար:

Դատաստանագրքի տպագիր բնագիրը՝ Բ խմբագրությունը նկատի ունենալով, հետազոտողներն արդեն նշել են⁸⁰, որ հոդվածների հաջորդականությունը Դատաստանագրքում համապատասխանում է օգտագործած աղբյուրներում դրանց ունեցած հաջորդականությանը: Սակայն Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունում կան այս սկզբունքից զգալի շեղումներ, որոնց վրա հարկ չեն համարել ուշադրություն դարձնել նշված ուսումնասիրողները: Սակայն հենց այս շեղումները վճռական ապացույց են դառնում հոգուտ մասերի չթափանցված խմբագրության սկզբնականության: Ակնառու դարձնելու համար ցուցադրենք մեր ասածը համեմատական մի տախտակով, սյունակների հետևելով նշանակությամբ:

⁷⁹ Grundriß, I, էջ 60—61:

⁸⁰ J. Karst, Grundriß, I, էջ 58—62. С. Тигранян, „Судебная книга“ Мхитара и „Книга канонов“, „Известия Кавказского историко-археологического института“, т. III, Тифлис, 1925, էջ 61—72:

1. Դատաստանագրքի հոդվածները ըստ Բ խմբագրության (Վ. Բաստամյանցի հրատարակություն, առաջին մաս),
2. Կանոնագրքի կանոնախմբերի հաջորդականությունը Դատաստանագրքում,
3. Կանոնագիրք հայոց⁸¹ (Տ. Ա. Երևան, 1964),
4. Կանոնախմբերի հաջորդականությունը Կանոնագրքում,
5. Կանոնագրքի կանոնախմբերի կանոնները,
6. Դատաստանագրքի հոդվածները ըստ Ա (Գ) խմբագրության:

Բ խմբագրություն, I մաս		Կանոնագիրք հայոց			Ա (Գ) խմբագրություն
1	2	3	4	5	6
22	1	Ա. Առաքելյան	1	ԻԴ	36
23	2	Կղեմի	2	ԼԸ	39
24		"		ԼԹ	40
25		"		ԾԴ	41
26		"		ԿԱ	42
27		"		ԿԳ	43
28		"		ԿԷ	44
29		"		ԿԸ	45
30		"		ԿԹ	46
31		"		Հ	47
32		"		ՀԵ	48
33	3	Հարանց հետևողաց	3	Ա	51
34		"		ԺԵ	53
44		"		ԺԸ	133
45		"		ԻԵ	134
46	4	Նիկիայի	4	Դ	135
47		"		Ե	136
48		"		Զ, Է	137
49		"		ԺԵ	138
50		"		ԺԶ	139
51	5	Անկյուրիայի	5	ԺԲ	140
52		"		ԺԵ	141
53		"		ԺԶ	142
54		"		Ի	143
55	6	Ն. Կեսարիայի	7	Զ	144
56		"		ԺԱ	145
57		"		ԺԲ	146
58		"		ԺԳ	147
59		"		ԺԴ-ԺԵ	148
60		"		ԺԶ	149
61		"		ԺԷ	150
62		"		ԺԸ	151
63		"		ԺԹ	152
64	7	Գանգրայի	8	Ե	153
65		"		ԻԱ	156
66	8	Անտիոքի	9	Թ	157
67		"		ԺԲ	158
68		"		ԺԳ	159
69		"		ԺԴ	160
70	9	Նիկիական II	34	Զ	161
71		"		Դ	162
72	10	Լաոդիկիայի	10	Ժ	163
73	2	Կղեմի	2	ԶԳ	164
74	11	Աթանասի	15	ԺԱ	165
75		"		ԺԲ	166
76		"		ԻԱ	167
77		"		ԻԳ	168
78		"		ԻԶ	169

⁸¹ Կանոնագրքի Էրկու հատորների ցանկը՝ համակարգը տե՛ս Ա հատորի էջ 3—4:

1	2	3	4	5	6
79	12	Աթանասի	16	ԼԲ	170
80		"		ԼԴ	171
81		"		ՄԹ	172
82		"		ՀԲ	173
83		Բարսեղի		ԽԴ	176
84		"		ՁԴ	177
86	13	Բարսեղի	26	ՄԷ	187
87		"		ՄԸ	188
88		"		ՄԹ	189
90		Բարսեղի		ՄԺ	191
91		"		ՄԺԸ	192
92		Թադևոսի		ԼԱ	193
93	14	Շահապիվանի	18	Դ	195
94	15	"	20	Ե	196
95		"		Զ	197
96		"		Է	198
97		Դվինի II		Ժ	199
98		"		ԺԳ	200
99		"		ԺԴ	201
101	16	Պարտավի	25	ԺԸ	203
102	17	"	38	ԺԹ	204
103		"		ԻԱ-ԻԲ	205
104		Դվինի V		Է	206
105		"		Ը	207
106		"		Թ	208
107		"		Ժ	209

Բ. խմբագր. II մաս		Կանոնագրերը հայոց		Ա(Գ) խմբագրու- թյուն
15		Ա. Առաքելական	ԻԵ	37
16		"	ԻԶ	38
17		Կղեմի	ՀԶ	49
18		"	ՀԸ	50
19		Հարանց հետեողաց	Դ	52
—				—
89		"	ԺԵ	132
90		Գանդրայի	ԺԵ	154
91		"	ԺԶ	155
92		Բարսեղի	Ը	174
93		"	ԻԷ	175
94		"	ՁԸ	178
95		"	ՁԾ	179
—				—
100		Բարսեղի	Մ	185
101		"	ՄԱ	186
102		Թադևոսի	ԼԳ	194
103		Դվինի	ԺԱ	210
104		"	ԺԲ	211

Ինչպես երևում է համեմատական տախտակից, Դատաստանագրքում կանոնախմբերի հաջորդականությունը գրեթե նույնն է, ինչ և Կանոնագրքում, բացառելով այն կանոնախմբերը, որոնցից Մխիթարը չի օգտվել: Սակայն Կանոնագրքի համակարգը ըստ Դատաստանագրքի չի նույնանում Կանոնագրքի համակարգին ըստ հրատարակված բնագրի: Այս շեղումները չեն անդրադառնում ընդհանուր սկզբունքի վրա, այլ կարող են վկայել միայն, որ

Մխիթարի տրամադրության տակ եղած Կանոնագրքի ձեռագրում կանոնախմբերը ունեցել են, հավանաբար, փոքր-ինչ այլ դասավորություն: Եվ սա կարող է հաստատվել այն փաստով, որ Կանոնագրքի համակարգը տարբեր է տարբեր ձեռագրերում ու ձեռագրախմբերում, ինչպես արդեն հաստատել են ուսումնասիրողները⁸²: Կանոնագրքի համակարգից նկատվող շեղումները առավել ևս կարելի է անտեսել, եթե հաշվի առնենք, որ օգտագործված կանոնախմբերից յուրաքանչյուրի կանոնների հաջորդական կարգը պահպանված է Դատաստանագրքում. ներկա դեպքի համար կարևորը դա է:

Համեմատական տախտակից, ինչպես նաև Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունից, հետևում է, սակայն, մի շատ էական խախտում, որն անհարիր է թվում Մխիթարի սկզբունքին, այսինքն՝ այն եղանակին, որով նա օգտվել է իր աղբյուրներից: Բանն այն է, որ Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունում որևէ կանոնախմբի ոչ բոլոր կանոններն են կենտրոնացված մի տեղ թվահամարների հաջորդականությամբ, այն շրջանակներում, որով օգտագործվել են: Կանոնախմբերից յուրաքանչյուրի կանոնների հերթականությունը իվահամարների աճող կարգով թեև պահպանված է, բայց ընդհատված՝ կանոնների անմիջականորեն կամ մոտագույնս իրար հաջորդող թվահամարների բացակայությամբ: Բացակայող այդ թվահամարները Բ խմբագրության մեջ տեղաշարժված են և գտնվում են Դատաստանագրքի երկրորդ մասում: Այսպես, Դանգրայի կանոնախմբից Դատաստանագրքում կա չորս կանոն՝ է, ԺԵ, ԺԶ և ԻԱ: Այս կանոններից երկուսը՝ է և ԻԱ գտնվում են Դատաստանագրքի առաջին մասում 64 և 65 հոդվածների ձևով, իսկ մյուս երկուսը՝ ԺԵ, ԺԶ՝ երկրորդ մասում, որպես 90 և 91 հոդվածներ: Ինչպես տեսնում ենք, Դատաստանագրքի առաջին մասում Դանգրայի կանոնների հարաճուն կարգը, այն սահմաններում, որ օգտվել է Մխիթարը, պահպանված է՝ է-ին հաջորդում է ԻԱ, բայց ընդհատված է կանոնների անմիջականորեն իրար հաջորդող թվահամարներով՝ ԺԵ, ԺԶ, որոնք գտնվում են երկրորդ մասում: Ա Առաքելական կոչված կանոնախմբից Դատաստանագրքում կա երեք կանոն՝ ԻԴ, ԻԵ, ԻԶ: Սրանցից ԻԴ գտնվում է առաջին մասում, որպես 22-րդ հոդված, իսկ ԻԵ, ԻԶ՝ երկրորդ մասում 15 և 16 հոդվածների ձևով: Նույնն է նկատվում նաև մյուս կանոնախմբերի և Հնգամատյանի կապակցությամբ: Թվում է, թե սկզբունքը, այսինքն՝ այն եղանակը, որով Մխիթարն օգտվել է իր աղբյուրներից, խախտված է և այնքան հաճախ, որ անկարելի է սկզբունք անվանել: Իրոք, եթե այդպես չէ, ապա միևնույն կանոնախմբի կանոնները, որոնք առկա են Դատաստանագրքում, պետք է կենտրոնացված լինեին մի տեղ իրենց թվահամարների հերթականությամբ: Եյս ենթադրությունը հաստատում է Ա (Գ) խմբագրությունը: Նշված սկզբունքի համաձայն Դանգրայի կանոնախմբի ԺԵ, ԺԶ կանոններն արտահայտող Դատաստանագրքի երկրորդ մասի 90 և 91 հոդվածները պետք է լինեին առաջին մասի 64 և 65 հոդվածների միջև: Դիտենք համեմատական տախտակը. Բ խմբագրության առաջին մասի 64-րդ հոդվածին համապա-

⁸² С. Тигранян, Древне-армянская книга канонов, I. Описательная часть, Записки Российской Академии наук, VIII серия, по историко-филологическому отделению, т. XIII, Петроград, № 3, 1918. Կանոնագրքը հայոց, Ա, աշխատասիրությամբ՝ Վազգեն Հա-կոբյանի, Երևան, 1964, Նախաբան. В. Акопян, „Армянская книга канонов“, к ее редак-ции, Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора историче-ских наук, Ереван, 1967.

տասխանում է Ա (Գ) խմբագրություն 153-րդ հոդվածը և, համապատասխանաբար 65-րդին՝ 156-րդը: Այս մի կողմից, մյուս կողմից՝ Բ խմբագրության երկրորդ մասի 90 և 91 հոդվածներին համապատասխանում են Ա (Գ) խմբագրության 154 և 155 հոդվածները: Բայց, 64 և 65 կամ 153 ու 156 և 90 ու 91 կամ 154 ու 155 հոդվածները արտահայտում են Գանդրայի կանոնախմբի է, ԻԱ և ԺԵ, ԺԶ կանոնները: Սակայն այս կանոնները իրենց թվահամարների բնական հաջորդականությամբ, այն չափով, որչափ առկա են Դատաստանագրքում, ընթանում են Ա (Գ) խմբագրությունում և ոչ Բ-ում: Նույն ձևով էլ Ա Առաքելական կոչված կանոնախմբի ԻԴ, ԻԵ, ԻԶ կանոնները Ա (Գ) խմբագրությունում կենտրոնացված են մի տեղ և հաջորդում են իրար որպես 36, 37, 38-րդ հոդվածներ: Ասածը սոսկ ակնառու դարձնելու համար ցուցադրենք տախտակի ձևով:

Կանոնախումբ	Կանոն	Դատաստանագրքի Ա(Գ) խմբագրության հոդվածներ	Դատաստանագրքի Բ խմբագրության հոդվածներ
Ա. Առաքելական	ԻԴ	36	1,22
	ԻԵ	37	11,15
	ԻԶ	38	11,16
Գանդրայի	է	153	1,64
	ԺԵ	154	11,90
	ԺԶ	155	11,91
	ԻԱ	156	1,65

Ա (Գ) խմբագրությունում ճիշտ նույն ձևով մյուս կանոնախմբերի կանոններն էլ կենտրոնացված են մի տեղ (վերը ցույց տրված մի բացառությամբ) և հաջորդում են իրար թվահամարների աճող հերթականությամբ, այն սահմաններում, որով առկա են Դատաստանագրքում: Ստացվում է այսպես. եթե երկու մասի բաժանված Դատաստանագրքի երկուրդ մասից կանոններ պաշտոնապես հոդվածները փոխադրենք առաջին մաս և տեղադրենք համապատասխան կանոնախմբերի ու դրանց կանոնների հերթականությամբ, ստացվում է Դատաստանագրքի այն համակարգը, որը կա մասերի չբաժանված խմբագրությունում: Նույն օրինաչափությունը դիտվում է նաև Հնդամատյանի կապակցությամբ:

Նշանակում է, Դատաստանագիրքը սկզբում եղել է այն ձևով, ինչ ձևով այն ներկայացված է Ա (Գ) խմբագրությունում: Կանոններ և Մովսիսական օրենքներ արտահայտող հոդվածների ընդհատումները, որ առկա են Բ խմբագրությունում, առաջացել են հետո, երբ Դատաստանագրքի հոդվածների ընդհանուր հաջորդական շարքից որոշ հոդվածներ, հաճախ խմբերով, առանձնացվել են որպես երկրորդ մաս: Նշանակում է, Դատաստանագրքի սկզբնական հեղինակային խմբագրությունը մասերի չբաժանված խմբագրությունն է: Սա հաստատվում է մի շատ կարևոր փաստով ևս. Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունից, ճշտության մեծ մոտավորությամբ, կարելի է վերականգնել Ա (Գ) խմբագրության համակարգը, մինչդեռ հակառակն, այնպես, որ ստանայինք Բ խմբագրության ներկա համակարգը, անկարելի է:

Այնուհետև. Բ խմբագրության երկրորդ մասի առաջին հոդվածը սկսվում է այսպես. «Յառաջագոյն գրեցաք զեկեղեցւոյ դատաստան... իսկ երկրորդ նմին կարգեսցուք զգատաստան թագաւորի եւ իշխանաց...»: Պարզ է ասված՝

«եկեղեցու դատաստանից» հետո (երկրորդ նմին) դրվել է «թագավորի դատաստանը», այնինչ Բ խմբագրությունում «թագավորաց դատաստանը» զերված է «եկեղեցու դատաստանից» 124 (123) հոդված հետո: Այս հոդվածների կարգը ճիշտ և ճիշտ Մխիթարի ասածի նման է Ա (Գ) խմբագրությունում, որտեղ առաջին հոդվածը «եկեղեցու դատաստանն» է, իսկ երկրորդը՝ «թագավորի»: Նշանակում է՝ Դատաստանագիրքը սկզբում ունեցել է այն համակարգը, որը կա Ա (Գ) խմբագրությունում: Ուստի, Դատաստանագրքի սկզբնական հեղինակային խմբագրությունը մասերի չբաժանվածն է, Բ խմբագրությունը՝ մասերի բաժանվածը ստեղծվել է հետո:

Վերը տեսանք, սակայն, որ Դատաստանագրքի երեք խմբագրություններից երկուսում՝ Ա և Գ, բնագիրը բաժանված չէ մասերի: Արդ, այս երկուսից՝ Ա և Գ, ո՞րն է սկզբնականը: Հարցը պարզելուն օգնում է արդեն Հ. Ոսկյանի և, մանավանդ, Վ. Հացունու կողմից հաստատված՝ Դատաստանագրքի հնագույն ձևագրերի ծագման ժամանակագրական հաջորդականությունը, որը նաև բնդհանրապես ապացույց է Ա խմբագրության սկզբնականության: Այստեղ դարձյալ պետք է հիշենք Մխիթարի նամակը Հայոց կաթողիկոսին: Ինչպես տեսանք, Մխիթար Գոշը նամակի հետ միասին կաթողիկոսին է ուղարկել նաև Դատաստանագրքի մի օրինակ: Ուշադրություն դարձնենք նամակի հետևյալ տողերի վրա. «Եւ արդ, եթէ ինչ գտցի հաճելի ձեզ, Տեառն շնորհ... Եւ եթէ բնաւին անաւգուտ յեկեղեցի իցէ և պատճառ գայթակղութեանն, հռոյ տացես նաւակ և հրամայիցես և որ առ մեզ է աւրինակ զնոյն առնել և անխափան ձեռդ կացցէ հրաման»: Եթե կաթողիկոսը այդքան իր օրինակը և եթե նույն կերպ վարվեր նաև Մխիթարը, ապա Դատաստանագիրքը ոչնչանալու էր, չքանալու, իբր բնավ չէր եղել: Նշանակում է, ինչպես իրավացիորեն եզրակացրել է Վ. Հացունին, նամակը գրելու ժամանակ Դատաստանագրքից ընդամենը երկու օրինակ կար, Դատաստանագրքի ամբողջ «տպաքանակը» հավասար էր երկուսի՝ Մխիթարի օրինակը և դրանից արտագրված օրինակը կաթողիկոսի համար: Ահա, բուն Մխիթարյան, իրեն՝ Մխիթարի գրչի տակից դուրս եկած անմիջական օրինակից կաթողիկոսի համար արտագրված այդ օրինակը (կամ սրանից կատարված մի ընդօրինակություն) հասել է մեզ, դա Զմմառի ձեռագիրն է: Իսկ Զմմառի ձեռագիրը ներկայացնում է Ա խմբագրությունը: Հետևությունը բխում է ինքն իրեն. սկզբնական, հեղինակային խմբագրությունը Ա-ն է, Բ-ն և Գ-ն կազմվել են հետո: 1184 թ. Մխիթարի կողմից գրված-ավարտված Դատաստանագիրքը Ա խմբագրությունն է: Գ խմբագրության կրտսերությունը հաստատող այլ փաստեր ևս կարող ենք բերել, մասնավորապես այդ են ապացուցում ըստ էության այն տարբերությունները, որ կան Ա-ի և Գ-ի միջև: Այս հարցերի մասին մասամբ գրվել է վերը, իսկ ավելի հանգամանալից խոսք կապի Դատաստանագրքում ներկայացված իրավունքի ճյուղերից յուրաքանչյուրին նվիրված ուսումնասիրության մեջ, ուստի այստեղ թողնենք այդ:

Ե՞րբ, ո՞ւմ կողմից և ինչո՞ւ է կազմվել Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունը, մասնավորապես՝ ինչո՞ւ է Դատաստանագիրքը բաժանվել երկու մասի:

Բ խմբագրության հեղինակի հարցը պարզելու համար դրական որևէ փաստ չունենք: Անուղղակի որոշ տվյալներից միայն կարող ենք ենթադրել, միանալով Վ. Հացունուն, որ Բ խմբագրության հեղինակը նույնպես Մխիթարն է: Սակայն, սա միայն ենթադրություն է և ավելին չէ, քան հակառակ ենթադրությունը:

Եթե չենք կարող, գոնե առայժմ, պատասխանել առաջին հարցերին, ապա վերջին հարցին, թեկուզ և փորձի ձևով, բացատրություն տալու հնարավորություն կա. և այստեղ դարձյալ պետք է նշվի Վ. Հացունու վերը հիշված հոգվածը:

Վերը համադրվեցին նախադրության Ե գլխի միևնույն հատվածները ըստ Ա և Բ խմբագրությունների: Տեսանք, որ ըստ Ա խմբագրության աշխարհիկ իշխանության մարմիններին չի տրված օրինական ու մշտական դատիրավասություն: Զիշտ է, հենց Ա խմբագրության մի շարք հոգվածներում, ինչպես կտեսնենք մեր ուսումնասիրության այն բաժնում, որը նվիրված է Դատաստանագրքով ներկայացված դատարանակազմությանն ու դատավարությանը, նշված են համարյա բոլոր այն գործերը, որոնց ընդգատությունը տրված է աշխարհական իշխանությանը, բայց դրանով սոսկ արձանագրված է իրերի փաստական վիճակը, այնինչ ընդհանուր ու սկզբունքային ձևակերպում ստացած հոգվածը իր մեջ արդեն պարունակում է մի ձգտում, որը վաղուց հատուկ էր հայ եկեղեցուն: Նշանակություն չունի, թե Մխիթարը ինչով է բացատրում հոգվածի նմանօրինակ ձևակերպումը: Միտումով, թե ոչ, համենայն դեպս գոնե տեսականորեն, Մխիթարը սահմանում է եկեղեցու դատական մենաշնորհ: Եթե նախորդ շրջանում, պետականության անկման պատճառով, եկեղեցին ազգովին կենտրոնացած միակ իշխանությունն էր, հետևապես հայտնի չափով դատական իրավունքի միակ իրացնողը երկրի այն շրջաններում, ուր չկար ազգային աշխարհիկ իշխանություն, ապա հոգվածի խմբագրման ժամանակ իրադրությունը տրամագծորեն փոխվել էր: Հայկական պետականությունն ընդհանրապես և աշխարհիկ իշխող դասը՝ մասնավորապես, մի նոր զարգացում ու վերելք էին ապրում: Հայ իշխանները բնաշխարհում ու նրանից դուրս զենքի փայլուն ու տեսական հաղթանակներ էին տանում, հայկական նոր պետականության հիմքերն էին դնում: Դա չէր կարող չանդրադառնալ նրանց դիրքերի վրա երկրի ներսում: Իշխող դասակարգի երկու դասերի ուժերի հարաբերակցությունը փոխվել էր և փոխվել էր հօգուտ աշխարհիկ դասի: Հայ իշխաններն իրենց զենքի հաղթանակներին, իրենց դիրքերի ամրապնդմանը զուգընթաց, բնականաբար, երկրի ներսում վերականգնելու էին իրենց իշխանությունը ամբողջ ծավալով, որի մեջ անպայման մտնում էր նաև դատական իրավասությունը: Ոչ մի վարդապետ չէր կարող զրկել հզոր Զաքարիային դատական իր իրավասությունից, մասնավանդ ավատատիրական կարգերի այն շրջանում, երբ ապրում էր Մխիթար Գոշը, որովհետև հասարակարգի զարգացման ներքին օրինաչափությամբ ավատատերերի իրավունքները խորանում էին ու զարգանում և ավելանում նոր իրավունքներ: Բացի դրանից. Դատաստանագրքի անդրանիկ օրինակներից մեկը Մխիթարը նվիրել է Վախթանգ իշխանին՝ իր բարերարին ու հովանավորին: Մի օրինակ էլ, հավանաբար, նվիրած կլինեի Քուրդ իշխանին, որի տիրություններում և որի հովանավորության տակ Գեորգի վանքում ապրում էր Մխիթարը: Թվում է, չէր կարող անտեսվել նաև հեղինակի մեծազոր հոգևոր որդին և այլն. Դատաստանագիրքը նվիրվել է «անսխալ ուղղությամբ գրա պատվիրաններով վարվելու» համար: Ստացվում է մի հակասություն. մի կողմից Մխիթարը Դատաստանագիրք է նվիրում, ասենք, Վախթանգ իշխանին, դրա պատվիրաններով ղեկավարվելու համար, մյուս կողմից՝ նույն Մխիթարը, նույն Դատաստանագրքում սահմանում է, որ Վախթանգը և նմանները դատելու իրավասություն չունեն: Բնական է, որ այս

հակասությունը պետք է վերացվեր: Եվ ահա, հոգվածը ի նորո խմբագրվելիս վերականգնվել է աշխարհիկ իշխողների դատական իրավասությունը. «Եւ արդ՝ մեզ այսպէս լիցի. դի ի տեղւոջ յորում լիցի քրիստոնեայ թագաւոր կամ իշխան—նորա զաշխարհի դատաստանս հոգայցեն ատենիւ եւ իրաւամբք. իսկ ղեկեղեցւոյ դատաստան եպիսկոպոսն հոգասցէ վարդապետական վարժմամբ եւ երկու կամ երեք կատարեալ արամբք ընդ նմա ի դատաստանի»: Սրանով հարցը չսպառվեց: Աշխարհիկ իշխանությունների դատական իրավասությունը de jure ամրապնդելուց հետո անհրաժեշտ էր նաև Դատաստանագրքի միջոցով ու Դատաստանագրքում որոշել շրջանակը այն գործերի, որոնք պետք է ենթարկվեն նրանց իրավասությանը: Այս հարցի լուծման ամենահարմար միջոցը համարում են այն, որ Դատաստանագրքի հոգվածների ընդհանուր քանակից առանձնացնում են մի ինքնուրույն բաժնի մեջ (թեև ոչ խիստ հետևողականությամբ) այն հոգվածները, որոնցով նախատեսված դիպվածները ենթակա են համարել աշխարհիկ դատարանների իրավասությանը:

Քվում է, այսպես բաժանվեց Դատաստանագիրքը երկու մասի: Դատաստանագիրքը երկու մասի բաժանվելու փաստը տրամաբանական շարունակությունն ու ամրապնդումն է հոգևոր դատիրավասությունից զատ աշխարհիկ դատիրավասության ընդունման սկզբունքի:

Այս եզրակացությունը հաստատվում է նաև ձեռագրական փաստով, որն արդեն ոչ թե տրամաբանական, այլ առարկայական ապացույց է. Դատաստանագիրքը բաժանված է երկու մասի միայն և միայն այն ձեռագրերում, որոնց մեջ նախագրության Ե զլխի հայտնի հատվածը ընդունում է հոգևոր իշխանությունների դատիրավասությունից զատ նաև աշխարհիկ մարմինների դատական իրավասությունը:

Այժմ անցնենք Գ խմբագրությանը և փորձենք պարզել, թե ո՞վ է կազմել, ե՞րբ և ինչո՞ւ:

Առաջին հարցին պատասխանելու համար որե՛է փաստ չունենք, ուստի հարցը առայժմ բաց է մնում:

Երկրորդ հարցին պատասխանելու համար մատենագրական վկայություններ նույնպես չունենք: Որոշումները ցույց տվեցին, որ խնդիրը լուծելու միակ հնարավոր միջոցը հոգվածների համեմատական-իրավագիտական վերլուծումների ու բանասիրական պրպտումների ճանապարհն է, որը տվյալ դեպքում տարավ դեպի Մխիթար Գոշի և Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի համեմատությունը:

Վաղուց արդեն հաստատված է, և այս պատիվը պատկանում է ամենից առաջ Հ. Կարստին, որ Սմբատ Սպարապետը իր Դատաստանագիրքը կազմելիս լայնորեն օգտվել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքից, ավելի ճիշտ՝ Սմբատը որոշ փոփոխություններով կլիկյան հայերենի է վերածել Մխիթարի Դատաստանագիրքը: Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի երեք խմբագրությունների առկայության պայմաններում բնականորեն հարց էր ծագում, թե որ խմբագրությունից է օգտվել Սմբատը: Այս հարցը պարզելու մի միջոց էր մնում՝ բնագրային համեմատությունը: Եվ իրոք, Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի խմբագրությունների և Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի բնագրերի մանրաքննի համեմատությունը ուշագրավ շատ փաստեր երևան հանեց: Սակայն պրպտումները ցույց տվեցին, որ կարևոր նշանակություն ունի և արդյունավետ հետևությունների հիմք կարող է դառնալ նաև Մխիթարի Դատաստանագրքի

տանագրքի խմբագրությունների և Սմբատի Դատաստանագրքի համակարգերի բաղադրատուր: Գործը դժվարանում է նրանով, որ Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքում Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համակարգը մեծապես խախտվել է, հոդվածները վերադասավորվել են: Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի Առաջաբանության մեջ այս մասին ասված է. «Յառաջ պատեհ համարեցաք զվիճակեալ դատաւորացն գրել. բուն յառաջ զթագաւորացն, վասն զի յԱստուծոյ կարգեցաւ թագաւորութիւն եւ յԱստուծոյ տեղին է համարած ի յերկրի: Եւ զնոցին դատաստանն եւ զիրաւունքն գրեցաք. եւ ապա զկարգաւորացն եւ զաշխարհականացն եւ զայրուկնոցն»⁸³: Սմբատը (կամ ով որ է, միևնույն է) ստեղծել է իր սեփական և բավական հաջող համակարգը, որն ընդհանրապես իրավագիտական մտքի նվաճում է իր ժամանակի համար: Բնական է, որ այս նոր համակարգը կարող էր ստեղծվել Մխիթարի Դատաստանագրքի համակարգի խախտումով միայն: Այս պարագային, Սմբատի Դատաստանագրքում, լավագույն դեպքում միայն հետքեր կարող էին մնալ Մխիթարի Դատաստանագրքի համակարգից, միայն հետքեր: Այդ հետքերը, բարեբախտաբար, կան, բավական ցայտուն են և անշեղորեն տանում են դեպի Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրությունների համակարգը: Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքում Մխիթարի Դատաստանագրքի համակարգից եղած շեղումներն ու խախտումները չէ, որ պետք է հաշվի առնվեն ներկա դեպքում, որքան էլ դրանք նշանակալից լինեն. դա, ինքնին, հասկանալի է, որովհետև Սմբատը գիտակցաբար ու որոշակի նպատակադրությամբ խախտել է այն: Այս պարագային առավել ևս ուշադրավ է, որ Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքում, զգալի թվով դեպքերում, պահպանվել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի որոշ հատվածների համակարգը և դա համապատասխանում է ոչ թե Բ, այլ ԱԳ խմբագրությունների համակարգին: Առածը ցուցադրենք համեմատական մի տախտակով, սյունակների հետևյալ նշանակությամբ.

1. Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի հոդվածների հաջորդականությունը⁸⁴:

2. Նույն հոդվածների համապատասխանությունները Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ և Բ խմբագրություններում:

Սմբատ	Մխիթար	
	ԱԳ	Բ
1	2	II 1
2	20	II 2
3	31	II 10
4	32	II 11
5	33	II 12
6	34	II 13
7	35	II 14
8	36	I 22
9	37	II 15

Սմբատ	Մխիթար	
	ԱԳ	Բ
10	38	II 16
	39	I 23
	40	I 24
11	41	I 25
	42	I 26
12	43	I 27
13	44	I 28
14	45	I 29
15	46	I 30

⁸³ Սմբատ Սպարապետ, Դատաստանագիրք, հրատ. Ա. Գալստյանի, Երևան, 1958, էջ 5. Armenisches Rechtsbuch, erster Band, Sempadscher Kodex aus dem 13. Jahrhundert oder mittelarmenisches Rechtsbuch von Josef Karst, Strassburg, 1905, էջ 14:

⁸⁴ 2. Կարստի և Ա. Գալստյանի հրատարակություններում այս հատվածում հոդվածների հաջորդականությունը նույնն է:

Սմբատ	Մխիթար	
	ԱԳ	Բ
16	47	I 31
17	48	I 32
18	49	II 17
19	50	II 18
20	4	I 3
21	157	I 66
22	158	I 67
23	159	I 68
24	160	I 69
	161	I 70
25	162	I 71
26	163	I 72
27	164	I 73
28	170	I 79
	173	I 82
29	173	I 82
30	199	I 97

Սմբատ	Մխիթար	
	ԱԳ	Բ
31	200	I 98
32	201	I 99
	202	I 100
33	Սահակի կանոն.	Սահակի կանոն.
34	Սահակի կանոն.	Սահակի կանոն.
35		
36		
37	203	I 101
38	204	I 102
39	205	I 103
40	206	I 104
41	207	I 105
42	208	I 106
43	209	I 107
44	210	II 103
45	211	II 104

Ուշագրութիւն դարձնենք այս տախտակի հետեւյալ հատվածների վրա. հոգվ. 7—9, 10, 16—19, 41—45: Սմբատի Դատաստանագրքի 7-րդ հոգվածը = Բ, II, 14, 8-րդը՝ Բ, I, 22, 9-րդը՝ Բ, II, 15, բայց Մխիթարի Դատաստանագրքի Բ խմբագրութիւն տարբեր մասերի այդ հոգվածները հավասար են ԱԳ խմբագրութիւնների 35, 36, 37-րդ հոգվածներին:

Այսպես.

Սմբատի Դատաստանագիրք	Մխիթարի Դատաստանագիրք	
	ԱԳ խմբագր.	Բ խմբագր.
7	35	II 14
8	36	I 22
9	37	II 15

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Բ խմբագրութիւն տարբեր մասերի հոգվածները այնպես են միացված կամ այնպիսի հաջորդականութեամբ են տեղադրված Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքում, որ ստացվել է ԱԳ խմբագրութիւնների հերթականութիւնը:

Կամ.

Սմբատի Դատաստանագիրք	Մխիթարի Դատաստանագիրք	
	ԱԳ խմբագր.	Բ խմբագր.
10	38	II 16
	39	I 23

Եթե ելնենք փաստ համարվող այն ենթադրութիւնից, որ Սմբատ Սպարապետը օգտվել է միայն Բ խմբագրութիւնից, ապա զարմանքով պիտի ար-

ձանագրենք, որ Սմբատը իր ձեռքի տակ ունենալով միայն Բ խմբագրությունը հետևել է հողվածների ԱԳ խմբագրություններում եղած հաջորդականությունը: Դարձյալ.

Սմբատի Դատաստանագիրք	Մխիթարի Դատաստանագիրք	
	ԱԳ խմբագր.	Բ խմբագր.
16	47	I 31
17	48	I 32
18	49	I 17
19	50	I 18

Սմբատ Սպարապետը, դարձյալ, այնպիսի հաջորդականությամբ է տեղադրել Բ խմբագրության տարբեր մասերի հողվածները, որ ստացվել է ԱԳ խմբագրությունների հողվածների շարակարգը:

Մի օրինակ էս.

Սմբատի Դատաստանագիրք	Մխիթարի Դատաստանագիրք	
	ԱԳ խմբագր.	Բ խմբագր.
41	207	I 105
42	208	I 106
43	209	I 107
44	210	II 103
45	211	II 104

Նորից ու նորից Սմբատ Սպարապետը իր Դատաստանագրքում այնպիսի հերթականությամբ է տեղադրել Մխիթարի Դատաստանագրքի Բ խմբագրության տարբեր մասերի հողվածները, որ ստացվել է ԱԳ խմբագրությունների շարակարգը: Եզրակացությունը, թվում է, բխում է ինքնին. Սմբատ Սպարապետը իր Դատաստանագիրքը կազմելիս օգտվել է ոչ թե (կամ ոչ միայն) Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունից, այլ (կամ այլև) մի այնպիսի ձեռագրից (կամ ձեռագրերից), որը պատկանում է ԱԳ խմբագրություններին:

Քանի որ Սմբատ Սպարապետը իր Դատաստանագիրքը կազմելիս հետևել է նյութի առարկայական դասդասման սկզբունքին, մի բան, որ նվաճում է իրավագիտության մեջ իր ժամանակի համար, ապա վերը բերված համընկնումները կարող են համարվել հենց այդ աշխատանքի հետևանք, որով նշված համապատասխանությունները դառնում են արդեն պատահականության արդյունք: Այս պատկերացումը, թերևս, ճիշտ կլիներ, եթե Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքում պահպանված լիներ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հողվածների առանձին խմբերի կարգը միայն և միայն այն դեպքերում, երբ Մխիթարի Դատաստանագրքում, անկախ խմբագրություններից, հողվածները հարմար դասավորություն ունեն և միմյանց հաջորդում են բովանդակությամբ

նման հոդվածներ: Սակայն պետք է նշենք, որ Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքում հաճախ իրար հաջորդում են Մխիթարի Դատաստանագրքի իրար հետևող այնպիսի հոդվածներ, որոնք բովանդակությամբ նման չեն:

Օրինակ.

Սմբատի
Դատաստանագիրք

Մխիթարի
Դատաստանագիրք

հոդված

հոդված

4 = Յաղագս դատաստանաց գիտից:

ԱԳ 32, Բ II 11

5 = Յաղագս դատաստանաց կոուղաց

ԱԳ 33, Բ II 12

և խլուղաց զմորուս:

6 = Յաղագս դատաստանաց հորոց սերմանց:

ԱԳ 34, Բ II 13

7 = Յաղագս դատաստանաց վնասելոց

ԱԳ 35, Բ II 14

շինականաց ի տերանց առանել քան

զսովորականն լեալ հրաման:

8 = Յաղագս դատաստանաց որ չիցեն քա-

ԱԳ 36, Բ I 22

հանայք եւ իրս ինչ առնիցեն եւ

կամ քահանայք անիրաւս ինչ:

9 = Յաղագս դատաստանաց զքահանայս

ԱԳ 37, Բ II 15

անարգողաց:

10 = { Յաղագս դատաստանաց դատաւորաց:

ԱԳ 38, Բ II 16

{ Յաղագս դատաստանաց ընչից եկե-

ԱԳ 39, Բ I 23

{ ղեցւոյն եպիսկոպոսին:

Օրինակ.

15 = Յաղագս դատաստանաց վկայից

ԱԳ 46, Բ I 30

եպիսկոպոսաց:

16 = Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպո-

ԱԳ 47, Բ I 31

սաց շձեռնադրել զոր յիւրոցն

արտաբոյ կամաց եւ միաբանութեան ալլոցն:

17 = Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպո-

ԱԳ 48, Բ I 32

սաց որ արկանէ զանձն յերկրաւոր հոգս:

18 = Յաղագս դատաստանաց զծառայս ի

ԱԳ 49, Բ II 17

ժառանգութիւն ածելոյ նշանակ:

19 = Յաղագս դատաստանաց անարգողաց

ԱԳ 50, Բ II 13

զթագաւորս եւ զիշխանս:

Օրինակների թիվը կարելի է շարունակել, բայց այսքանն էլ բավական է թվում: Եթե Մխիթարի Դատաստանագրքի Բ խմբագրության տարբեր մասերի բովանդակությամբ նման հոդվածները միշտ իրար հետևից շարված լինեին Սմբատի Դատաստանագրքում, ապա վերը նշված ենթագրությունը, թերևս, ճիշտ կլիներ: Բայց, ինչպես տեսնում ենք, Սմբատի Դատաստանագրքում իրար հաջորդում են Բ խմբագրության տարբեր մասերի այնպիսի հոդվածներ, որոնք բովանդակությամբ իրար նման չեն, այսինքն՝ առարկայական խմբավորման ենթակա չեն: Սմբատ Սպարապետը, ճիշտ է, ձգտել է առարկայապես նման հոդվածները կենտրոնացնել մի տեղ, բայց այդ սկզբունքից շեղումներ կան և քիչ չեն: Սմբատ Սպարապետը իր Դատաստանագրքի առանձին հատվածներում հետևել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համակարգին, բայց այս հատվածների առանձին մասերի հիման վրա, թվում է, անկարելի է որոշել, թե Մխիթարի Դատաստանագրքի որ խմբագրության համակարգին է հետևում

Սմբատը: Սակայն, երբ այդ հատվածները դիտում ենք ամբողջությամբ, վերը նշված շեղումներն են հենց (Բ խմբագրության տարբեր մասերի այլաբովանդակ հոդվածների այնպիսի հաջորդականությունը Սմբատի Դատաստանագրքում, որ համընկնում է այդ խմբագրությունների հաջորդականությանը), որ ցույց են տալիս, թե Սմբատի Դատաստանագրքը հետևում է ԱԳ խմբագրություններին: Ուստի, սրանով ևս հաստատվում է, որ Սմբատ Սպարապետը օգտվել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրությունից:

Շարունակելուց առաջ, հենց այստեղ նշենք, որ ներկա դեպքում մեզ չի հետաքրքրում Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի և Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Ա ու Բ խմբագրությունների առնչակցության հարցը, որովհետև դա շունի որևէ կապ այն խնդրի լուծման հետ, որ հետամտվում է այս դեպքում՝ Գ խմբագրության ծագման ժամանակը որոշելու հետ: Հետևապես երբ ասում ենք, թե Սմբատն օգտվել է Գ խմբագրությունից, նկատի ունենք միայն այս խմբագրությունը:

Անցնենք բնագրային համեմատություններին: Պետք է նշել, սակայն, որ մեզ հետաքրքրող տեսանկյունով զուգահեռներ գտնելը Սմբատի Դատաստանագրքում շատ դժվար է, որովհետև Սմբատի Դատաստանագրքում Մխիթարի Դատաստանագրքի համապատասխան հոդվածները բերված են խիստ համառոտ, կիլիկյան բարբառով և ազատ շարադրանքի ձևով, տրված է ամենաէական, իրավական-նորմատիվ արժեք ունեցող նյութը միայն, «խոսքի սիրտը», ինչպես վկայում է հիշատակագիրը. «Եւ զսիրտ բանիցն առեալ եզի համառօտաբար», կամ՝ «Եւ արդ գրեցի.... համառօտաբար զսիրտ բանիցն»: Մի այլ առիթով Սմբատը դարձյալ գրում է. «Բայց ինչ ասեմ ես՝ որ կու գրեմս, չկարցի այլ ցեղ գրել քան զոր յարինակն գտայ, յանդիմանութիւն առ առաջնորդացն եկեղեցոյ—բայց կարճեցի քանի կարցի....»⁸⁵: Այս պարագաներում, բնական է, որ երկու Դատաստանագրքերում բնագրային բառացի նույնություններ կարող են և չլինել, ուստի պետք է նկատի առնվեն նույնություններն ըստ բովանդակության, ըստ էության, ըստ իրավահարաբերությունների կարգավորման նույնության: Զուգահեռները երկու Դատաստանագրքերում գերազանցապես այս բնույթի են և նվազ խոսուեն ապացույցներ չեն, քան բառացի զուգահեռները:

Համեմատենք.

Մխիթարի Դատաստանագիրք	Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրք
Հոդված Բ (=Բ, II, 1)	Հոդված Ա
ԱԲ խմբագր.	Գ խմբագր.
Եւ եթէ շինիցէ քաղաք եւ կամ դղեակ, եւ աշխարհագիր եթէ առնիցէ, եւ եթէ դահեկան և դրամ հաստատիցէ եւ կամ հատանիցէ,	Եւ եթէ շինիցէ քաղաք կամ բերդ, և թէ աշխարհագիր առնիցէ, և թէ դահեկան կամ դրամ հատանիցէ, ինքնիշխան կամօք
Եւ թագաւորն մէն է, որ կարէ դեկան շինել, և քաղաք, եւ բերդ, եւ մեծ դատոց կանդարայ, եւ հոգետուն ի մեծ ճանփնի և ի	

⁸⁵ J. Karst, Sempadscher Kodex, 1. Band, էջ 40. «Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրք», էջ 27: Ըստ այսու քաղվածքներն այս Դատաստանագրքից բերվում են միայն ըստ Հ. Կարստի հրատարակության:

իշխանութիւն կայցի ըստ
իրաւանց դատաստանի: Այլ
իշխանաց ոչ է իրաւացի
հատանել զահեկան եւ
դրամ, եւ եթէ հատանիցէ,
հրամանաւ թագաւորին լի-
նիցի. նոյնպէս՝ շինել քա-
ղաքս եւ բերդս:

Կամուրջս շինել մեծամեծ
զեւոոց՝ թագաւորաց լիցի,
եւ պանդոկի եւ իշաւանաց
տունս. եւ այնոցիկ՝ հրա-
մանաւ նոցա լիցին:

արասցէ, ըստ օրինաց դա-
տաստանի:

Այլ իշխանաց ոչ է
պարտ դահեկան կամ դրամ
հատանել եւ եթէ հատանի-
ցէ, թագաւորին կամօք լի-
ցի:

Նոյնպէս՝ շինել կամուրջ
ի վերայ մեծամեծ զեւոոց,
թագաւորաց լիցի:

Կապնի երկրին. եւ թէ իշ-
խան կամենայ յայտոց շի-
նել, նա թագաւորին հրամ-
նաւք շինէ:

ԱՐ և Գ խմբագրութիւնների տարբերութիւններն արտահայտող նրբե-
րանգներից նշենք միայն մեկը: Ըստ ԱՐ խմբագրութեան թագաւորը պարզա-
պէս իրավունք ունի քաղաք կառուցելու, դրամ հատելու և այլն: Գ խմբա-
գրութեան համաձայն թագաւորն այդ անում է ինքնիշխան, միահեծան կամ-
քով: Վերջին ձևով է արտահայտվում և Սմբատը (միայն թագաւորն է, որ
կարող է...), ուրեմն՝ Սմբատն օգտվել է Գ խմբագրութիւնից:

Այնուհետև.

Մխիթարի
Դատաստանագիրք

Հոդված 2 (=Բ, 1, 5)

ԱՐ խմբագր.

Եւ եթէ անասուն բերեալ
իցէ, զգլուխն տացն եւ
զաճն յերկուս բաժանիցեն,
յաղազս աշխատելոյ ի պա-
հելն:

Գ. խմբագր.

Եւ եթէ անասուն բերեալ
իցէ կինն, զգլուխքն առցէ
և զկէսն աճոյն և կէսն այր-
կանն տացի վասն աշխա-
տութեան և ծախիցն:

Սմբատ Սպարապետի
Դատաստանագիրք

Հոդված 2Բ

Ապա անասուն զինչ որ
լինի՝ գլուխքն դառնայ, եւ
այճն ի կէս լինի. ու վասն
արծելոյ կամ ստածելոյ
կամ վասն այլ իրաց վարց
կամ այլ աւելի պակաս
չկայ:

Ամուսինների բաժանման դեպքում կինն ստանում է իր բերած անասուն-
ները լրիվ գլխաբանակով, իսկ այդ անասունների տված աճը ըստ ԱՐ խմբա-
գրութիւնների բաժանվում է երկու մասի, ըստ Գ խմբագրութեան և Սմբատի
Դատաստանագրքի կիսվում է: Ուրեմն, ԱՐ խմբագրութիւններում նորմի
ձեակերպումը հստակ չէ, իրավական անորոշութիւն է պարունակում, որով-
հետև չի ասված, թե անասունների աճը ինչ հարաբերությամբ պետք է բա-
ժանել երկու մասի և ո՞ր մասը պետք է տալ տղամարդուն: Ինքնին հասկա-
նալի է, որ այս անորոշութիւնը պիտի դառնար ամուսինների միջև լրացուցիչ
վեճերի առիթ: Գ. խմբագրութիւնում, ամենայն հավանականությամբ դատա-
կան փորձի հետևանքով, այդ անորոշութիւնը վերացված է: Նորմին արված է
հստակ և օրենսդրի դիտավորութիւնից տարբեր մեկնաբանում բացառող ձեա-
կերպում. աճի կեսը՝ կնոջը, կեսը՝ տղամարդուն: Ինչպես տեսանք, Սմբատի
Դատաստանագրքում նորմը սահմանված է ոչ թե ԱՐ, այլ Գ խմբագրութեան
սկզբունքով, հետևապէս Սմբատ Սպարապետը օգտվել է Գ խմբագրութիւնից:

Մի փաստ ևս.

Մխիթարի
Դատաստանագիրք

Հոգված ժն (= Բ, I, 14)

ԱԲ խմբագր.

Գ խմբագր.

Եթէ դիւական ախտիւ
լցեալ ալր զկին իւր անար-
դէ նախատանաւք միշտ,
եթէ խորթք իցեն եւ այնո-
րիկ աղաղաւ մոլի, դա-
տաստան լիցի, թէ յառաջ-
նումն յանձին կալաւ զնո-
սա, համբերեւ պարտի, ա-
պա թէ ոչ՝ յազգ դարձցի
կնոջն:

Եթէ ալր զկին իւր անար-
դէ անդադար մախանօք,
եթէ խորթ կալր ի մէջ իւ-
րեանց և վասն այնորիկ
նախատեն զիրեարս, դա-
տաստան լիցի, եթէ պոմ-
նով էառ զկինն և զխոր-
թերն, պարտ է համբերել,
ապա թէ ոչ՝ յազգ կնոջն
դարձուցեն զխորթսն:

Սմբատ Սպարապետի
Դատաստանագիրք

Հոգված ՀԲ

Եւ թէ անհանգստութիւն
լինի ի յայրուկնաց մէջ, եւ
վասն խորթերոյ լինի պատ-
ճառն՝ նա պատեհ է որ, թէ
պոմնով չլինի շաւկել ալ-
րին զխորթերն՝ ի մաւրն
առնուին, նա տան զխոր-
թերն ի յազգն, որ հանգչին:

Առանց մեկնաբանութիւնների էլ ակնհայտ է, որ Սմբատն օգտվել է Գ և ոչ թե ԱԲ խմբագրութիւններից:

Ամփոփենք. Սմբատ Սպարապետը իր Դատաստանագիրքը կազմելիս, որը տեղի է ունեցել 1265 թ., օգտվել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Գ խմբագրութիւնից, հետեւապես Գ խմբագրութիւնը կազմվել է 1265 թ. առաջ:

Գ խմբագրութիւնը կազմվել է գործնական նպատակադրումով, և դատա-
րաններում կիրառվող Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը եղել է առավելա-
պես Գ խմբագրութիւնը: Այդ է պատճառը, որ ամենից շատ բազմացվել ու
տարածվել է Դատաստանագրքի հենց այս խմբագրութիւնը:

Այսպիսով, տեսանք, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը ունի երեք
խմբագրութիւն, որոնք իրենց ծագման հաջորդականութեամբ նշանակված են
Ա, Բ, Գ տառերով: Պետք է ավելացնել նաև Սմբատ Սպարապետի Դատաս-
տանագիրքը, որը, վերջին հաշվով, այլ բան չէ, քան Մխիթարի Դատաստանա-
գրքի խմբագրութիւն:

Դատաստանագրքի մեկ հասած երեք խմբագրութիւններից ցարդ հրատա-
րակվել է միայն մեկը և միայն մեկ անգամ. դա Վահան Բաստամյանցի՝ ամե-
նաբարձր գնահատականի արժանացած հրատարակութիւնն է, որը ներկա-
յացնում է Բ խմբագրութիւնը. Ա և Գ խմբագրութիւնները այստեղ տրված են
տողատակում, միայն որպես Բ խմբագրութիւն տարբերացվածքներ: Սակայն
դրանով Մխիթար Գոշի անվամբ հրատարակվել է մի գործ, որի հեղինակի
մասին չենք կարող ստուգապես ասել, թե Մխիթար Գոշն է: Մինչդեռ, Դատաս-
տանագրքի այն բնագիրը, որի հեղինակը ստուգապես ինքը՝ Մխիթար Գոշն է,
Ա խմբագրութիւնը, ցարդ հրատարակված չէ, ինչպես նաև հրատարակված չէ
Գ խմբագրութիւնը, որը, ինչպես քանիցս նշվել է վերը, մեծապես արժեքավոր
խմբագրութիւն է:

Տասը տարվա կարի ծանր ու հոգնաշան աշխատանքի արդյունք հանդի-
սացող սույն հրատարակութեամբ ընթերցող հասարակութեան տրամադրութեան
տակ է դրվում Դատաստանագրքի՝ իրեն՝ մեծն Մխիթարի կողմից գրված, հե-
ղինակային բնագիրը՝ Ա խմբագրութիւնը, ինչպես նաև Գ խմբագրութիւնը,
որով ամբողջանում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հայկական խմբա-
գրութիւնների հրատարակութիւնը:

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքը հայերեն խմբագրություններից բացի ունեցել է նաև ալլալեզու խմբագրություններ և սրանց թարգմանություններ՝ լատիներեն, լեհերեն, դիչադերեն, վրացերեն, ռուսերեն։ Այս փաստն արդեն, ինքնին, խոսում է Դատաստանագրքի տարածման լայն շրջանակների ու աղ-գեցության ընդարձակ ոլորտների մասին։

ԱՏԻՆԵՐԵՆ ԽՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ալլալեզու խմբագրություններից ժա-մանակով առաջինը լատիներենն է, կազմված Լեհաստանում։ Հայերը Լեհաս-տան են գաղթել ԺԱ դարի երկրորդ կեսից սկսած տարբեր ժամանակներում և տարբեր չափերով։ ԺԴ դարում հայերը Լեհաստանում արդեն համայնք էին կազմում⁸⁶ և «կառավարվում էին իրենց տանուտերերով, վոյթով ու ավագնե-րով... և ապրում էին իրենց հետ բերած իրավունքով, բարքերով ու սովո-րություններով»⁸⁷։ Լեհաստանի թագավորները ելնելով թե երկրի առևտրա-ար-դյունագործական զարգացման և թե իրենց ֆիսկալ շահերից, հայերին պար-բերաբար տվել են առևտրա-արհեստագործական, նաև իրավական արտոնու-թյուններ։ Սակայն հենց այս արտոնություններն էլ հիմքն են դարձել, մաս-նավորապես Լեմբերգ-Վոլովում, հայկական և քաղաքային համայնքի պար-բերական բախումների։ Այս բախումների պատճառը, ամենից առաջ, տնտե-սական էր. տեղի առևտրա-արհեստագործական խավը նեղվում էր հայկական նույն խավի մրցակցությունից։ Քաղաքային համայնքը Միգիզմունդ Գ թա-գավորին ուղղած բողոքագիր-խնդրագրի մեջ տրտնջում է, թե «Հայք այժմ իրենց վաճառականությունն ամբողջ թագաւորութեան մէջ, Բրուսիոյ, Լիթուա-նիոյ և Մոսկուայի մէջ տարածած են, ուր իրենց նախնիքն միայն Արեւելքի վաճառականութեամբ զոհ կ'ըլլային։ Այս վճռագրէն ի վեր իրենց վիճակն այն-պէս երջանիկ եղած է, որ ծովէ ի ծով իրենց առուտուրը կը հասցընեն, առիթ չեն կորսընցներ գեղեր եւ աւաններ վարձելու, իրենց կալուածներն ու պար-տէզներն արուարձանէից մէջ կը բազմանան եւ քաղաքին գրեթէ ամէն վաճա-ռատները ձեռք անցուցած են, Ի՞նչ կրնան այլ եւս քաղաքին կաթողիկեայ բնակիչքն յուսալ, եթէ տակաւին Հայոց թողուի՝ որ իրենց տանց եւ շուկայի մէջ կարենան ամէն տեսակ կերպասեղէն մաս մաս վաճառել, կարենան գա-րեջուր, մեղրաշուր, գինի եւ օղի ծախել եւ ամէն արուեստ գործագրել։ Կաթո-ղիկեայ քաղաքացեաց վիճակէն վատթարագոյնը չկայ, եւ չկայ քաղաքին Հա-յոց վիճակէն լավագոյնը»⁸⁸։ Իրավական արտոնությունները ևս հայերը ձեռք էին բերում ոչ առանց պայքարի։ Պրոֆ. Ֆերդինանդ Քիշոֆը, որ հատկապես ուսումնասիրել է այս հարցը և առաջինն է եղել այդ բնագավառում, գրում է. «Բարձրանալու իրենց ձգտմամբ (Emporstreben) հայերը հաճախ հակասու-

⁸⁶ Տե՛ս Պիշոֆ. Լեհահայոց հին իրաւունքը (Թարգմանեց Գ. Գալեմբարեան), Վիեն-նա, 1890, F. Bischoff, Das alte Recht der Armenier in Lemberg, Wien, 1862, նույնի՝ Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg, Wien, 1864.

⁸⁷ Das alte Recht der Armenier in Lemberg, էջ 255.

⁸⁸ Պիշոֆ, Լեհահայոց հին իրաւունքը, Վիեննա, 1890, էջ 36—37:

թյան մեջ էին ընկնում տիրապետող գերմանական քաղաքային համայնքի հետ, հատկապես դատիրավասության կապակցությամբ, որի շուրջ թունդ վեճ էր մղվում երկու հարյուր տարի շարունակ: Մինչդեռ հայերը, վկայակոչելով ավանդությունը, չէին ուզում ընդունել ոչ մի այլ դատիրավասություն, բացի իրենց սեփական վոյթից ու ավագներից, քաղաքային համայնքը հիմնված վավերագրերի վրա, պնդում էր, որ հայերը ստորագրվեն քաղաքային վոյթին»⁸⁹: Լեհ թագավորները պարբերաբար քննել են այս վեճերը և իրենց հրամանագիր-հրովարտակներով այս կամ այն ձևով լուծել: 1469 թ. իր մի հրովարտակով Կազիմիր Դ-ն հայերին, դատիրավասության գծով, ստորագրեց քաղաքի վոյթի իշխանությունը, միաժամանակ պարտավորեցնելով վերջինիս, որ հայի դատելիս ատյան հրավիրվեն հայ ավագները և սրանց կարծիքի համաձայն կայացվի վճիռը: 1476, 1510 և 1518 թթ. հրովարտակներով այս որոշումը ավելի ճշտվեց. քաղաքային համայնքի վոյթի ու դատարանի իրավասությունը տարածվեց հայերի վրա միայն որոշակի գործերով՝ անշարժ գույքի, սպանության և մարմնական վնասվածքի, բռնաբարության և գողության: Այս գործերով դատում էր քաղաքի վոյթը քաղաքի դատավորների հետ միասին, ըստ Մագդեբուրգյան իրավունքի, մնացած բոլոր դեպքերում դատում էր թեև նույնպես քաղաքի վոյթը, սակայն քաղաքի դատավորների փոխարեն հայոց ավագների հետ և ըստ հայկական իրավունքի»⁹⁰: Այս որոշումներից հետո էլ վեճերը քաղաքային իշխանությունների ու հայկական համայնքի միջև չզարգարեցին. դրանցից մեկը առիթ դարձավ, որ ստեղծվի Դատաստանագրքի լատինական խմբագրությունը: «Դատական իրավասության վերաբերյալ դեռ 1518 թ. թագավորի առջև հարուցած վեճի առիթով Սիգիզմունդ առաջինը հրամայեց հայերին, որ թարգմանեն իրենց օրենքները (Recht) հայերենից ռուբեններեն կամ լատիներեն և ներկայացնեն իրեն սեյմի առաջիկա նիստի ժամանակ: 1519 թ. Աստվածածնի ավետման օրը, հայերը Կրակովում թագավորին ներկայացրին իրենց օրենքները (Recht) լատիներեն թարգմանությամբ: Նույն թվականի Պենտեկոստեի շաբաթ օրը, թագավորը հաստատեց այն: Հայկական օրենքներն հաստատող իր հրովարտակում թագավորը ասում է, որ իրեն անհրաժեշտ է թվացել, որ հայերեն լեզվով գրված և այդպիսով միայն հայերին հասկանալի օրենքները (Recht) լատիներեն թարգմանվեն, որպեսզի դրանք հասկանալի դառնան նաև քաղաքի վոյթին և այն մարդկանց, ովքեր հայերի հետ իրավական վեճեր կունենան: [Այնուհետև թագավորն ասում է, որ] իր խորհրդականների հետ հասուն կերպով կշռադատելուց հետո նա փոխել ու կատարելագործել է մի քանի հոդված և պետական խորհրդարանի համաձայնությամբ տալիս է այժմ հայոց օրենքներին (Recht) իր հավանությունը և հաստատում է»⁹¹: 1519 թ. լեհահայ գաղութն այնուհետև ղեկավարվում էր Սիգիզմունդ Մեծի հաստատած հայկական օրենսգրքով: Լեհահայ համայնքի ինքնավարության վերացման և ընդհանրապես գաղութի ուժացման հետ միասին լեհահայոց Դատաստանագիրքը մոռացու-

⁸⁹ F. Bischoff, Das alte Recht .... էջ 255: Միխայիլ Գոշի Դատաստանագրքի լատինական խմբագրության՝ Բիշոֆի հրատարակության առաջաբանը, որից կատարված է մեջբերումը, թարգմանել է նաև Վ. Բաստամյանը. տե՛ս «Միխայիլ Գոշի Դատաստանագիրքը Հայոց», Յառաջաբանություն, էջ 22—27, մեթոդ. 19:

⁹⁰ F. Bischoff, Das alte Recht... էջ 256:

⁹¹ Անդ:

թյան տրվեց: Սակայն, թերևս, մի դար էլ չանցած, բարեպատեհ առիթն օգնեց, որ նշանավոր այդ հուշարձանը փրկվի կորստից և դառնա հայագիտության, ընդհանրապես գիտության սեփականությունը. դրա համար պարտական ենք Լեմբերգի Համալսարանի ուսուցչապետ, գերմանական իրավունքի հայտնի պատմաբան Ֆերդինանդ Բիշոֆին: Այս կապակցությամբ ինքը Ֆ. Բիշոֆը մի առիթով գրել է. «Երբ ես Աւստրիական Բադաբային իրաւանց ժողովածոյիս համար Լեմպերկի քաղաքային դիւանին դիմած էի.... գտայ հոն Լեմպերկի Հայոց յարաբերութեանց մասին վավերագրերու (Urkunden) մեծ քանակութիւն մը, որոնց մէջէն մանաւանդ Սիկիզմունտ Ա-ի մէկ վճիռն իմ մտադրութիւնս վերջին աստիճանի գրաւեց: Այս վճիռն, որ քաղաքին վարչաց եւ Հայոց մէջ եղած իրաւանց խնդրոյ մ'առթիւ 1523-ին տրուած էր, ի մէջ այլոց նաեւ միտ զնել կու տար՝ որ Հայոց իրաւունքն թագաւորին հրամանաւ հայեթնէ լատիններէն թարգմանուած է, եւ յետոյ բաւական ուղղութիւններէ եւ փոփոխութիւններէ ետեւ՝ թագաւորէն հաստատուած է: Ասկէ գրգռեցայ նոյն իրաւունքը փնտռել, մանաւանդ որ Լեմպերկի Հայոց երբեմն սեպհական իրաւունք ունենալուն վրայ յիշատակութիւններ կարգացած էի: Եւ արդեամբք՝ հետաքրքրութեամբ փնտռածս շուտով գտայ նոյն դիւանին մէջ: ...Թէեւ կրնամ ուրախանալ, որ այս շատ կողմանէ նշանակալից դատաստանագիրքն հրատարակել պիտի կարենամ, կ'ուզեմ սակայն առ այժմ իմ մինչեւ ցայժմ բրած խուղարկութեանցս արդիւնքն հոծ եւ համառօտ կերպով ծանուցանելով՝ նպաստել նոյն արդիւնքն ամբողջացնելու եւ ուղղելու, եւ կամ նոր ծանօթութիւններ տալու՝ որոնք կրնան իրն աւելի կատարելագործել»⁹²: Ֆ. Բիշոֆը կատարեց իր խոստումը և հրատարակեց լեհահայոց Դատաստանագիրքը, լատիններէն բնագրին կցելով փոքրիկ (4 էջ), բայց բովանդակալից առաջաբան⁹³: Ֆ. Բիշոֆը իր հրատարակության համար ունեցել է երկու ձեռագիր: Առաջինը պատկանել է Լեմբերգի քաղաքային դիվանին. «Սա ստորագրված է,— գրում է Ֆ. Բիշոֆը,— լեհական թագավորության փոխկանցլեր՝ Պրեծեմիսլ Պետրոս Կալուկոպոսի կողմից, ուստի վավերական և բնագրի հետ նույն ժամանակ կատարված ընդօրինակություն է, հավանաբար քաղաքային դատարանի գործածության համար: Երկրորդը գտնվում է Լեմբերգի կայսերական-թագավորական համալսարանի գրադարանում»⁹⁴: Այս ձեռագրի առաջին էջի վրա կա հետևյալ վերնագիրը. «Statuta juris Armenici per Sigismundum primum Regem Poloniae pientissimum approbata et confirmata iussuque ac mandato eiusdem Regiae Majestatis ex lingua illorum natua in latinum sermonem translata et hic fideliter ex exemplari descripta»⁹⁵:

⁹² Ուսումնասիրութիւնք Լեհահայոց դատաստանագրոյն, 1. Պիշոֆ, Լեհահայոց հին իրաւունքը (Թարգմանեց Գ. Գալէմբերեան), Վիեննա, 1890, էջ 1—2: Ֆ. Բիշոֆի այս աշխատութիւնը՝ Das alte Recht der Armenier in Polen. Aus Urkunden des Lemberger Stadtarchivs, հրատարակվել է 1857 թ. ավստրիական թերթում՝ Österreichische Blätter für Literatur und Kunst. Beilage zur Öster.-Kais. Wiener Zeitung, №№ 28, 33, 37, 39.

⁹³ Das alte Recht der Armenier in Lemberg. Կապարված սկզբում՝ Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Klasse B. 40, Wien, 1862, որից և շրջանառութեան մեջ գտնվող առանձնատիպը նույն թվականով:

⁹⁴ Անդ, էջ 257—258:

⁹⁵ Անդ, էջ 258. «Օրէնքներ Հայոց իրաւանց Լեհաստանի բարեպաշտ Սիգիսմունդ առաջին թագաւորից հաւանութիւն ստացած և նորա հրամանով հաստատած, և նորա թագաւորական մեծութեան հրամանով նոցա մայրենի լեզուից լատիններէն թարգմանած և բնագրից ուղիղ ընդօրինակած». Թարգմանութիւնը Վ. Բաստամյանցի — Յառաջաբանութիւն, էջ 26—27:

Միգրիզմունդ Առաջինի կողմից հաստատված Լեհահայոց Դատաստանագիրքը բաղկացած է տասը գլխից, որոնք համարակալված չեն, և 124 գլխից, որոնք և՛ համարակալված են, և վերնագրված (բացի առաջին երեք գլխից): Ֆ. Բիշոֆը ծանոթ չէր ոչ հայ իրավունքին և ոչ էլ նրա հուշարձաններին, նրա գիտելիքները այս բնագավառում սահմանափակվում են իր իսկ հրատարակած բնագրի շրջանակներով: Ուստի, նրան չէր կարող հայտնի լինել իր հրատարակած օրենսգրքի կապը հայ իրավունքի որևէ առանձին հուշարձանի, մասնավորապես Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հետ: Առաջինը Վ. Բաստամյանցն էր, որ ցույց տվեց ու հաստատեց նաև, որ Միգրիզմունդ թագավորի կողմից հաստատված և Բիշոֆի հրատարակած՝ Լեհահայոց օրենսգիրքը կազմված է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հիման վրա: Վ. Բաստամյանցը մեկ առ մեկ համեմատել է Լեհահայոց օրենսգրքի հոդվածները Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի իր հրատարակած բնագրի հետ և ցույց տվել, որ դրանք, գրեթե բոլորը, ուղղակի թարգմանված են Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համապատասխան հոդվածներից, որոնցից «մի քանիսը վերցրած են.... գրեթե բառ առ բառ, մեծագոյն մասը ենթարկուած է քիչ կամ շատ փոփոխութիւնների, մի քանիսը աւելի համառօտուած են և մի քանիսը ընդհակառակը աւելի ընդարձակուած են: Սոյն փոփոխութիւններից մի մասը արել են երկի ինքեանք՝ Լեմբերգի հայերը յարմարացուցանելով իւրեանց կեանքին, ժամանակին և դրութեան. միւս մասը արել է Լեհաստանի տէրութիւնը, յարմարացուցանելով իւր պետական օրէնքներին»⁹⁶:

Համադրենք այս օրենսգրքերից մի քանի հոդված

Capitulum primum

Si quis Juris Regii aut domini fuerit excessiws contra Regiam Maiestatem aut dominum suum, demerebitur talis ellum, filij uero eius et fratres lokum paternum non obtinebunt propter excessum criminolum patris eorum, pueri uero bona paterna non petdunt, si cum patre in talii consilio criminoso non fuerint, et similiter fratres predicti excessoris si uero fuerint in consilio prefato, tunc quilibet eorum iuxta factum pat debet.⁹⁷

Մխիթար

Մասն Բ, հոդված Բ

Եթէ իշխանք եւ այլք ի թագաւորական տանէ յանցաւորք թագաւորի լիցին, եւ կամ այլ նուաստք իշխանի, ըստ դատաստանի է գկնի յանցաւորացն մահու զորդիս եւ զեղբարս ի ժառանգութիւն նոցա կացուցանել, եւ մի պատճառաւ հարց որդիք զրկիցին, եթէ հա-

Բիշոֆ

Հոդված Ա

Եթե որ դուրս կգա թագավորի կամ (իբ) տիրոջ իրավունքից ընդդէմ Արքայական Մեծութեան կամ իր տիրոջ, այդպիսին արժանի է մահի, իսկ նրա որդիք և եղբայրները չպիտի ստանան փոխանակ հոր իրենց՝ հոր հանցանքի փոխարենը, և որդիք չպիտի կորցնեն

⁹⁶ «Ճառաջարանութիւն», էջ 31:

⁹⁷ F. Bischoff, Das alte Recht .... էջ 262: Վ. Բաստամյանցը համադրել է վեց հոդված. բերել է լատիներենը, այնուհետև սրա հայերեն թարգմանութեանը զուգահրեւ Մխիթարի համապատասխան հոդվածը: Մեր բերած երեք օրինակներն էլ բաղված են Վ. Բաստամյանցից (տե՛ս Ճառաջարանութիւն, էջ 33—36), լատիներենը՝ Բիշոֆի հրատարակութիւնից:

մարարոյք նոցա չիցեն, զի իւրաքանչիւր ի մեզս իւր մեղքի բոտ տէրունական հրամանի:

Հայրական գուշքը, եթե հոր հետ այդպիսի հանցավոր խորհրդի մեջ մասնակից չեն եղել, որպէս և հիշյալ հանցավորի եղբայրները. իսկ եթե մասնակից լինեն հիշյալ հանցանքին, այն ժամանակ նրանցից ով որ կլինի, գործին համեմատ պիտի պատժվի:

Capitulum secundum

Humanum genus deus liberum creavit et fecit. verum quia necessarii sunt dominis suis servi ad servendum propter terram et aquam, simile hoc ius est quando aliquis colonus seu Kmeto domino suo nichil mouendo a domino suo ubi vult trasire potest, si vero aliquis dominorum istud tollerare nollet, scilicet libere emittere eundem subditum suum, volens eundem retinere in sua Jurisdictione tunc pueri post mortem patris si tales pueri in dominio huiusmodi domini non fuerint procreati habent libertatem eundi et se transferendi sub alios dominos ubi uoluerint.

Մխիթար

Մասն Բ, հոդված Գ

Ազատ յարարչէն եղև մարդկայինս բնութիւն, այլ ծառայել տերանց յաղագս պիտոյից եղև հողոյ և ջրոյ: Եւ զայս պատշաճ կարծեմ դատաստան — զի թողեալ զտէրունիսն ազատ է ուր և կամեսցի կալ: Ապա թէ այսմ ոչ ներէ ոք ի տերանցն և բռնադատէ զգնացեալսն անդրէն դառնալ, զկնի մահուան հօրն ազատ են որդիք ծնեալք այլուր և ոչ անդ:

Թիշոֆ

Հոդված Բ

Մարդկային աղղը Աստված ազաւ ստեղծեց և արավ, բայց որովհետեւ հարկավոր են իրենց տերերին ծառաները ծառայելու հողի և ջրի համար, այսպիսի մի օրէնք կա, որ երբ մի գլուղացի կամ կմեթ⁹⁸ իր տիրոջ ուրիշ տեղ փոխադրվի իր տիրոջից, որտեղ կամենա, կարող է փոխադրվել: Իսկ եթե տերը չի կամենում թույլ տալ այդ, այսինքն՝ ազատ թողնել իր ստորադրյալին (ստրուկին) կամենալով պահել նրան իր իրավասութեան տակ, այն ժամանակ որդիք հոր մահից հետո, եթե նրանք նույն տիրոջ իշխանութեան տակ չեն ծնված, ունեն ազատութիւն զնալու և փոխադրվելու ուրիշ տերերի մոտ որտեղ և կամենան:

⁹⁸ «Կմեթ» բառի համար վ. Բաստամյանցը գրում է. «Անծանօթ բառ է և հաւանական է որ հայերէն լինի, բայց իբրև մի գաւառական բառ՝ սա իւր հնչմունքով փոքր-ինչ նման է վրացերէն կմա կամ դմա յոգնակի՝ բառին, որ նշանակում է ստրուկ, ճորտ: Սակայն, կարելի է, որ սա լինի և գաւառական բառ լեհերէն լեզուի» (Ճառաչաբանութիւն, էջ 33, ծնթդր. 24): «Կմեթ» հայերէն չէ և ոչ էլ վրացերէն յծա բառն է: Ակադեմիկոս Բ. Գրեկովը գրում է. «Происхождение слова „кмет“ до сих пор точно определить не удалось. Несомненно, что слово это старое славянское... Во всех славянских языках известно это слово, однако в различных значениях: у чехов—это член земского суда (conventus baronum); на руси-военный человек, дружинник; у поляков-крестьянин...»: Մլաժոնական տարբեր ժողովուրդների մոտ «կմեթ» բառի իմաստի այս տարբերութիւնները Բ. Գրեկովը բացատրում է հետևյալ կերպ. «Կմեթ» բառը սլաւոնական ժողովուրդների լեզվում սկզբում նշանակել է մարդ, համայնքի անդամ՝ նախ տոհմային, ապա՝ տեղիտորիալ: Դասակարգների առաջացմամբ այդ բառն արդեն նշանակել է կամ համայնքից բարձրացած մարդկանց, կամ համայնականներին, ի տարբերութիւն բարձր դասակարգների, որոնք յուրացրել են նոր անվանումներ. «всякий есть кмет от своих предков» —ամեն ոք կմեթ է բոտ իւր նախնիների: Б. Д. Греков, Полица, М. 1951, էջ 46—47:

Capitulum sexagesimum nonum

Si aliquis nouiter vxorem duxerit, tali non licebit ad bellum proficisci, propterea ne sibi ibi aliquid aduersi et nociui contingat, ideo talem nouiter vxoratum ius a bello liberat, ut cum sua vxore noua sponsa gaudeat in domo sua. pauperes enim deus diligit et non sinit deus vt in eorum domo ita cito post nouas nuptias aliquid noui molestie tistitieque emergat, ideo tali nouo vxorio nullus imputare debet.

Մխիթար

Մասն Բ, Հոգված Զ

Եւ եթէ առնուցու ոք կին նորոգ, մի մտցէ ի պատերազմ եւ մի անկցին ի վերայ նորա եւ մի ինչ իրք. անպարտ լիցի, ի տան իւրում ուրախ արասցէ զկին իւր զոր էառ:

Մարգասէր է Աստուած, կամի զի մի անկեալ ի պատերազմին՝ ռուգ լիցի տարածամ, յաղագս որոյ անմեղադրելի են միանգամայն. կամ ամբարտաւանեալ՝ յանդգնի ճակատեալ եւ կամ երկբայի՝ զանգիտեալ: Զայս իրաւունս պահելի է զօրավարաց առ զօրս:

Բիշոֆ

Հոգված ԿԹ

Եթե մեկը նոր կին առնի, ալլապիսին չպիտի գնա պատերազմ, որ նրան այնտեղ ոչինչ անբախտութիւն և վնաս չպատահի, ուստի ալլապիսի նոր պատկվածին օրենքը ազատում է պատերազմից, որ իր նոր ամուսնացած կնոջ հետ ուրախանա իր տան մեջ, որովհետեւ Աստված սիրում է աղքատներին և չի թողնում Աստված, որ նրանց տան մեջ նոր հարսանիքից հետո ալլապիս շուտով մի նոր տաքաբախտութիւն և տրամոթիւն պատահի, ուստի ալլապիսի նոր ամուսինը ոչ ոք չպիտի հաշվի (զորքի համար):

Իր համեմատութիւններն արդյունքը Վ. Բաստամյանցը ներկայացրել է նաև տախտակի ձևով, որտեղ լեհահայոց Դատաստանագրքի Հոգվածների գիմաց նշել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համապատասխան Հոգվածները ըստ իր հրատարակութեան (Բ խմբագրութիւն)⁹⁹: Վ. Բաստամյանցի համեմատական այս տախտակում զգալի թվով անճշտութիւններ կան, որոնց մեծ մասը հետագայում ուղղել է Ֆրիդրիխ Մյուլլերը¹⁰⁰: Նույն աշխատանքը, թվում է Գ. Մյուլլերից անկախ, կատարել է և Հ. Կարստը¹⁰¹, որն ավելի ևս ճշտել է երկու Դատաստանագրքերի Հոգվածների համապատասխանութիւնը, թեև մի քանի դեպքում երեք գիտնականներն էլ Մխիթարի Դատաստանագրքի տարբեր Հոգվածներ են նշում լեհահայոց օրենսգրքի միևնույն Հոգվածի համար:

⁹⁹ «Յառաջարկանութիւն», էջ 29—31: Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի այն Հոգվածները, որոնք Առաջին մասից են, ընդգծել է աստղանիշով:

¹⁰⁰ Տե՛ս Վ. Բաստամյանցի հրատարակութեան նրա գրախոսականը ի Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, V Band, Wien, 1891, էջ 52—53: «Յավոք,— գրում է Ֆ. Մյուլլերը,— այս համեմատութիւնը ամբողջովին անճիշտ է և այդ պատճառով՝ անօգտագործելի: Այս տհաճ փաստի համար մեղքն ընկնում է այն հանգամանքի վրա, որ, ինչպես հետևում է էջ 27-ի ծանոթագրութեանց, հրատարակիչ Վահան Բաստամյանցը իր գործի տպագրութեան սկզբում մահացել է և սրբագրիչը Հոգվածների թվահամարները չի համեմատել բնագրի հետ: Ես թույլ եմ տալիս ինձ սրանով համեմատութեան սխալները սրբագրել» — անդ, էջ 54: Մենք միանում ենք Մյուլլերին, որովհետև չենք կարող մտածել, որ Վ. Բաստամյանցը կարող էր նման անճշտութիւններ թույլ տալ:

¹⁰¹ Grundriß der Geschichte des armenischen Rechtes, Sonderabdruck aus der Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XIX Band, Stuttgart, 1906, էջ 38—39:

Ստորև տալիս ենք երկու դատաստանագրքերի համեմատության ամփոփիչ տախտակը սյունակների հետևյալ նշանակությամբ.

1. Լեհահայոց Դատաստանագրքի հոդվածների հաջորդականությունը ըստ Քիշոֆի հրատարակության (նշանակում ենք B), Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համապատասխան հոդվածների թվահամարները՝

2. Ըստ Վ. Բաստամյանցի (նշանակում ենք B),

3. Ըստ Ֆ. Մյուլլերի (նշանակում ենք M),

4. Ըստ Հ. Կարստի (նշանակում ենք K) և

5. Երեք ուսումնասիրողների նշանակած հոդվածները ըստ սույն հրատարակության (նշանակում ենք Ա — Ա խմբագրություն)։

Լեհահայոց Դատաստանագրքի առաջին 10-ը չհամարակալված գլուխները նշանակում ենք հոռմեական թվանշաններով։ Մյուլլերը և Կարստը Մխիթարի Դատաստանագրքի առաջին մասը նշանակել են հոռմեական առաջին (I), իսկ երկրորդ մասը՝ առանց որևէ նշանի. այդպես է նաև այստեղ։

B	Բ	M	K	Ա
1	2	3	4	5
I	—		ԱՀ ¹⁰² 44	
II	Նխդր. ¹⁰³ IV		ԱՀ	
III)	Նխդր.		{ Նխդր.	
IV)	VI		{ VI	
V)				
VI	Նխդր. VII		Նխդր. VI	
VII	101		99	
VIII	98, գնդ. ¹⁰⁴		62—65	
IX	I 121		I 121	
X	I 123		I 122—123	
1	2		2	20
2	3		3	21
3	4		4	22
4	5		5	23
5	6		6	24
6	7		7	25
7	8		8	26
8	9		9	27
9	10	11	10	31, 32
10	12		12	33
11	13		13	34
12	14		14	35
13	15		15	37
14	18		18	50
15	17		17	49
16	20		20	54
17	21		21	55
18	22		22	56
19	23		23	57
20	85		85	128
21	24		24	58
22	25		25	59
23	26		26	60
24	27		27	61
25	28		28	62

¹⁰² ԱՀ = Ասորա-Հռոմեական Դատաստանագրքի հայկական խմբագրություն։

¹⁰³ Նխդր. = Նախագրություն Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի։

¹⁰⁴ Զնդն = Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի զանազան տեղեր։

1	2	3	4	5
26	31		31	65
27	30		30	64
28	32		32	66
29	33		33	67
30	34		34	68
31	35		35	69
32	36		36	70
33	37		37	71
34	34	40	34	68, 74
35	41		41	76
36	42		42	77
37	43		43	78
38	44		44	79
39	44—45		44—45	79—80
40	46		46	82
41	47		47	83
42	48		48	84
43	49		49	85
44	51		51	89
45	52		52	90
46	53		53	91
47	54		54	93
48	55		55	94
49	56		56	95
50	57		57	96
51	58		58	97
52	59		59	98
53	60		60	99
54	61		61	100
55	I 40		I 40	105
56	67	66	66	108, 107
57	68	67	67	109, 108
58	69	68	68	111, 109
59	71	70	70	113, 112
60	72	71	71	114, 113
61	ՀԺ(ՀԳՆԲԲ. 73 ի. թ.)	19	—	115, 52
62	20		I 19, 20	54, 28 և 29
63	74		72	116, 114
64	$\beta\alpha\delta = 210^{105}$		73	115
65	75	74	74	117, 116
66	77	76	76	119, 118
67	79	78	78	121, 120
68	80	79	79	123, 121
69	81	80	80	124, 123
70	82	81	81	125, 124
71	83	82	82	126, 125
72	84	83	83	127, 126
73	87	86	86	130, 129
74	89	88	88	132, 131
75	90	89	89	154, 132
76	91, I 93	92, I 93	I 44	155, 195, 174, 195, 133
77	92	90	90	174, 154
78	93	91	91	175, 155
79	94	92	92	178, 174
80	95		95	179
81	100	98	98	185, 182
82	102	100	100	194, 185
83	104	102	102	211, 194
84	105	103	103	214, 210
85	106	104	104	216, 211

1	2	3	4	5
86	107	105	105	217, 214
87	108	106	106	218, 216
88	109	107	107	220, 217
89	98	96	108	182, 180, 218
90	111		109	222, 220
91	19		19	52
92	111		111	222
93	114	112	112	230, 226
94	115	113	113	231, 227
95	117	115	115	233, 231
96	118	116	116	234, 232
97	119	117	117	235, 233
98	120	118	118	236, 234
99	121	119	119	237, 235
100	122	120	120	238, 236
101	123	121	121	240, 237
102	124	122	122	241, 238
103	153		153	142
104	125	123	123	242, 240
105	126	124	124	243, 241
106	127	125	125	244, 242
107	1		130	2, 251
108			ԱՀ 53	
109			—	
110			ԱՀ 27, 97	
111	Ուրբշ տեղից		ԱՀ 130	
112			—	
113			ԱՀ 145	
114			ԱՀ 149—150	
115 ¹⁰⁶			ԱՀ ¹⁰⁷ 1, 142	101
116	62		1	2
117	1		—	
118	Ուրբշ տեղից		Նխոր. VI	
119			Նխոր. VI	
120			Նխոր. VI	
121	VI		—	
122	Ուրբշ տեղից		—	
123	Նխոր. VII		Նխոր. VII	
124	Նխոր. VIII		Նխոր. VIII	

Լեզերեն եւ ՂՓՁԱԼԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Լեհահայոց Դատաստանագրքի լատիներեն խմբագրությունը թարգմանվել է նաև լեհերեն, Ֆ. Բիշոֆի, Կ. Վույցիցկու, Օ. Բալցերի և այլոց վկայությամբ՝ 1601 թ.¹⁰⁸:

¹⁰⁶ 115-րդ հոդվածը Հ. Կարստի աղյուսակում չկա:

¹⁰⁷ Առաջինը Հ. Կոչլերն է ցույց տվել, որ այդ վեց հոդվածի աղբյուրը Ասորա-Հռոմեական Դատաստանագիրքն է. տե՛ս Das Recht der Armenier, ի Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, Band VII, 1888, էջ 385—436, Գույնի հայերեն թարգմանությունը, որ կատարել է Գ. Գալեմբեքյանը, տե՛ս Ուսումնասիրությունը լեհահայոց դատաստանագրոյն, Վիեննա, 1880. ինչ հետաքրքրող տեղեկությունը՝ էջ 31:

¹⁰⁸ «Լեհահայոց հին իրավունքը», էջ 27. Das alte Recht... էջ 258, և այլն: Նույնն է գրում նաև Հ. Անասյանը. տե՛ս «Армянский Судебник Мхитаря Гоша», Ереван, 1954, էջ 259: Լեհահայ Դատաստանագրքի լեհերեն թարգմանությունը հրատարակվել է մի քանի անգամ, առաջինը՝ К. Wójcicki, Prawa y artykuły ormian lwowskich, łacin'skiego oryginału pilnie na polski język przetłumaczone roku 1601, ի Biblioteka starożytna pi-

Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը թարգմանվել է նաև ղփչաղերեն (թյուրք-թաթարական լեզու)։ Կա երկու թարգմանություն, երկուսն էլ հայատառ ղփչաղերեն։ Միայն այս փաստով արդեն այդ թարգմանությունները մեծագույն արժեք են ներկայացնում համաշխարհային լեզվաբանության համար, որովհետև մեռած այդ լեզվի սակավամթիվ հուշարձաններից են և հնագույն փաստաթղթերը։ Հայատառ ղփչաղերենով կան նաև լեհահայոց դատարանների բազմամթիվ արձանագրություններ և այլ վավերագրեր, որոնք վերջին տասնամյակներում դարձել են աշխարհի ղփչաղագետների հատուկ քննության առարկա¹⁰⁹։

Մինչև վերջերս հայտնի էր Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հայատառ ղփչաղերեն թարգմանության երկու ձեռագիր՝ Վիեննայի Մխիթարյանների Մատենադարանի № 468¹¹⁰ և Փարիզի ազգային գրադարանի № 176¹¹¹ ձեռագրերը, իսկ բնագրերը հրատարակված չէին։

№ 468 ձեռագիրը, որ ամբողջովին հայատառ-ղփչաղերեն է, մեզ հետաքրքրող երկու գործ է պարունակում։

Առաջին բնագիրը, որն զբաղեցնում է ձեռագրի (գրված 1575 թ. Կամենեցում) 1ա—28բ թերթերը, ներկայացնում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի նախադրության 1—10 գլուխները և 2-րդ (=B, II, 1) հոդվածն ամբողջապես։ 2. Տաշյանը գրում է. «Ամբողջ ներածութիւնն տասն գլուխներով ճշդիւ կայ՝ ստրկական թարգմանութեամբ, եւ որչափ կրցանք համեմատել առանց մեծ տարբերութեանց այժմու հայ բնագրէն»¹¹²։ Այս բնագիրն, ուրեմն, թարգմանություն է ուղղակի Մխիթար Գոշի բուն Դատաստանագրքի և կապ չունի մյուս բնագրի հետ, որը գրավում է ձեռագրի 68բ—126ա թերթերը և ներկայացնում է լեհահայոց Դատաստանագրքի թարգմանությունը ղփչաղերեն։ Այս երկու բնագրերը, լուսանկարային վերարտադրությամբ, վերջերս հրատարակեցին լեհ արևելագետներ Մ. Լեիցկին և Ռ. Կոհնովան¹¹³, Վրոցլավի Օսոլինյան հաստատության № 1916 ձեռագրից, ըստ որում լեհահայոց Դատաստանագրքի ղփչաղերեն բնագրից հրատարակվել են միայն առաջին տասը շահմարակված գլուխները, իսկ բուն օրենսգիրքը (124 հոդվածները) չի հրատարակվել։ Սա-

sarzy polskich, tom I, Warszawa, 1843, էջ 31—137. այնուհետև՝ S. Barącz, Rys 'dziejów ormian'skich, Tarnopol, 1869, էջ 205—261 (Սաղոկ Բարոնչը՝ դոմինիկյան հայտնի հայ կրոնավոր)։ այս հրատարակությունները հեռու են գիտական լինելուց։ Նշենք նաև մեկը, որ լույս է տեսել Օ. Բալցերի ջանքերով, 25 ձեռագրի հիման վրա՝ Corpus juris Polonici v. III, Cracovio, 1906.

¹⁰⁹ Տե՛ս Թ. Ի. Грунин, Документы на половецком языке XVI в. (Судебные акты Каменец-Подольской армянской общины), М. 1967. Edward Tryjarski, Dictionnaire arméno-kiptchack, в Zakład orientalistyki polskiej akademii nauk, tome I, fascicule 1, Warszawa, 1968, tome I, fascicule 2, Warszawa, 1968, tome I, fascicule 3, Warszawa, 1969, տե՛ս նաև Փրանսիացի Ժան Դընիի, հունգարացի Էդմունդ Շյուլցի՝ հայտնի ղփչաղագետների աշխատությունները և այլն։

¹¹⁰ Տե՛ս 2. Տաշյան, Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանցի և Վիեննա, Վիեննա, 1895, էջ 943—945։

¹¹¹ Տե՛ս F. Macler, Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale, Paris, 1908, էջ 97—98։

¹¹² «Ցուցակ ձեռագրաց», էջ 943։

¹¹³ Marian Lewicki, Renata Kohnowa La version turque—kiptchak du Code des lois des Arméniens polonais d, après le ms. № 1916 de la Bibliothèque Ossolineum в Rocznik orientalistyczny, tom XXI, Warszawa, 1957, էջ 153—300, բնագիրը՝ էջ 166—252։

կայն, ինչպես երևում է հրատարակիչների առաջաբանից, նրանք այս երկու բնագիրը մի բնագիր են համարում:

Առաջին բնագիրը՝ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի թարգմանությունը դրադեցնում է ձեռագրի 156թ—193թ թերթերը և ունի հետևյալ վերնագիրը. «Աւալկի բօլօծէնեասի թօրա պիղիքինինկ», որից հետո նախադրության 10 գլուխների ցանկն է և ապա բնագիրը: Նմուշի համար բերենք նախադրության առաջին գլխի վերնագիրը. «Պուրունկիսի քի բամբասել էդարար պիղնի քի թօրայլարի եօիդուր» (ձեռագիր № 1916, թ. 157ա. Պատասխանի այնոցիկ, որ բամբասեն զմեզ ոչ ունել դատաստան)¹¹⁴, Ուշագրավ է, որ ձեռագրի տարբեր էջերում այս բնագրի հեղինակ է անվանվում Միքայել վարդապետը. «Տաղը-տայ եազար Միգանլ վարդապետ թօրայլ...» (թ. 165բ), «Տաղըտայ Միգանլ վարդայպետ եազար...» (թ. 187բ և այլուր): Մ. Լևիցկին և Ռ. Կոհնովան շրջանցում են այն հարցը, թե ինչ կապ կա այս Միքայել վարդապետի և Դատաստանագրքի իսկական հեղինակ Մխիթար վարդապետ Գոշի միջև¹¹⁵, այնինչ Հ. Տաշյանը ուղղակի նշում է, որ ղփչաղերեն բնագրի Միքայել վարդապետը Մխիթար Գոշն է¹¹⁶:

Երկրորդ բնագիրը, որը միայն հատվածաբար է հրատարակված, ներկայացնում է լեհահայոց Դատաստանագիրքը: Բնագրի հենց սկզբում ասված է թե ղփչաղերենը ինչ լեզվից է թարգմանված. «Պաշլանիիրլար թորայլարը էրմէնիլարներնկ, էրմէնի դիլինտան տայ պուիրմախընտան եարբիլը ուլու պիյնինկ¹¹⁷ տայ պիյնինկ Զիկմունդնունկ բօլսքիյ քօրօլնունկ, բաննընկ տայ տէտիլնինկ. դիլինտան էրմէնիլնինկ լադինկայ շիխարկան տր, լադինտան բուլսքիկայ, այ բուլսքիտան՝ պիղիմ դիկլայ...» (ձեռագիր, թ. 209ա)¹¹⁸: Ըստ այսմ Դատաստանագիրքը հայերենից թարգմանվել է լատիներեն, լատիներենից՝ լեհերեն, իսկ ղփչաղերենը թարգմանվել է լեհերենից:

Ինչպես տեսանք, գիտության մեջ ընդունված է, որ լեհահայոց Դատաստանագիրքը լատիներենից թարգմանվել է լեհերեն 1601 թ.: Սակայն, և՛ Վիեննայի, և՛ Փարիզի, և՛ մանսվանդ, Մ. Լևիցկու ու Ռ. Կոհնովայի հրատարակած ձեռագրերը, թվում է, հնարավորություն են տալիս վերանայելու ընդունված տեսակետը:

Վիեննայի ձեռագիրը գրված է 1575 թ., Փարիզինը՝ 1568: Քանի որ ղփչաղերենը թարգմանություն է լեհերենից, ինչպես ասված է նաև Վիեննայի ձեռագրում, ապա լեհերենը պետք է գոյություն ունեցած լիներ, բնականաբար, նշված թվականներից առաջ, ուրեմն 1568 (կամ 1575) թվականից առաջ: Օսլինյան հաստատության ձեռագիրը հնարավորություն է տալիս այդ թվականը ավելի առաջ տանելու: Զեռագրի 297ա թերթում, ուր շարադրված է Միգիզմունդ առաջինի՝ լեհահայոց Դատաստանագիրքը հաստատող հրովարտակի բովանդակությունը, դրանից անմիջապես հետո կա հիշատակարան, որը վերջանում է հետևյալ բառերով. «Եազըլտը թվականնընկ ԶԶԲ սինայ», որ նշանակում է «գրեցավ թվականին ԶԶԲ», հայոց 972 թվականին, կամ ըստ մեր թվարկության՝ 1523 թ.:

¹¹⁴ M. Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 167. տե՛ս նաև Հ. Տաշյան, Ցուցակ... էջ 943, որտեղ և թարգմանությունը:

¹¹⁵ M. Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 165:

¹¹⁶ «Ցուցակ ձեռագրաց», էջ 943:

¹¹⁷ Բառը կրկնված է:

¹¹⁸ M. Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 241, նաև Տաշյան, Ցուցակ... էջ 944:

Մ. Լեիցկին և Ռ. Կոհնովան նշում են, որ իրենք մի կողմ են թողնում ձեռագրի լեհերեն բնագիրը, որովհետև գրանով մանրամասն զբաղվել է Օ. Բալցերը¹¹⁹, ուստի նրանք կարող էին ուշադրություն չգարձնել այս ձեռագրի թվականի վրա՝ կապված Դատաստանագրքի լատիներենից լեհերենի թարգմանության թվականի հետ: Սակայն, վերը բերված հիշատակարանը, ինչպես երեւում է, վերաբերում է մյուս ուսումնասիրողների ուշադրությունից: Ինչևէ, լեհահայոց Դատաստանագրքի թարգմանությունը ղփչաղերենի, գրված հայերեն տառերով, գտնում ենք արդեն 1523 թ. գրված ձեռագրում: Քանի որ հենց այս ձեռագրում էլ է ասված, որ ղփչաղերենը թարգմանություն է լեհերենից, ապա ակնհայտ է, որ Դատաստանագրքի լեհերեն թարգմանությունը 1523 թ. արդեն կար: Ինչպես նշում են Մ. Լեիցկին և Ռ. Կոհնովան, Օսոլիյան հաստատության № 1916, մեզ հետաքրքրող այս ձեռագրում կա նաև Դատաստանագրքի լեհերեն թարգմանությունը: Ձեռագրի 1—155բ թերթերը բովանդակում են լեհերեն թարգմանության բնագիրը, 156բ—319բ թերթերը՝ ղփչաղերենը¹²⁰, Ցավոք, հրատարակիչները նկարագրական անհրաժեշտ տեղեկություններ չեն հաղորդում ձեռագրի առաջին՝ լեհական մասի վերաբերյալ, ուրեմն պետք է ենթադրել, որ նրանց նկարագրությունը վերաբերում է ամբողջ ձեռագրին. եթե այդպես է, ապա 1523 թվականը վերաբերում է ամբողջ ձեռագրին: Սակայն, անկախ վերջին հանգամանքից, վերը նշված փաստն արդեն հաստատում է, որ լեհահայոց Դատաստանագիրը լեհերեն է թարգմանվել ոչ թե 1601 թ. ինչպես ընդունված է գիտության մեջ, այլ 1523 թ. կամ ավելի ճիշտ՝ 1519—1523 թվականների միջև ընկած ժամանակահատվածում:

Լեհահայ գաղութի լեզուն սկզբում, բնականաբար, հայերեն էր: Սակայն աստիճանաբար մայրենին տեղի է տալիս, և Միգրանտնդ Մեծի ժամանակ արդեն, գոնե դատարանի համար, հայերի գործածական լեզուն նաև լեհերենն էր ու ղփչաղերենը: Գործնական այս կարիքները բավարարելու համար է, որ լեհահայ Դատաստանագիրը թարգմանվել է լեհերենի և ղփչաղերենի: Գաղութի դատարանների արձանագրությունները ևս սկզբում եղել են հայերեն, սակայն հետագայում, հայերենից բացի, դրանք կազմվել են նաև լեհերեն և ղփչաղերեն¹²¹: Լեհահայ գաղութի կյանքին վերաբերող փաստաթղթերի, մասնավորապես նրանց Դատաստանագրքի շուրջ հարուստ գրականություն կա հայերեն, ռուսերեն, ուկրաիներեն, լեհերեն և եվրոպական այլևայլ լեզուներով¹²², ի մասնավորի այդ բացատրվում է նաև այն նշանակությամբ, որ ունեցել է լեհահայոց Դատաստանագիրը իր տարածման սահմաններում և իրավունքի պատմության մեջ: Այս հարցի վերաբերյալ խոսքն ավարտելով՝ վկայակոչենք համեմատական իրավագիտության մեծանուն ներկայացուցիչներից մեկին՝

¹¹⁹ Marian Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 163:

¹²⁰ Անդ. էջ 163:

¹²¹ Ավելի քան 600 հայերեն դատական արձանագրությունների հրատարակությունը, իրականացված առաջին անգամ, գիտական բարձր մակարդակով ու արժեքավոր ուսումնասիրությամբ տե՛ս «Կամենեց-Պոդոլսկի բաղաբի հայկական դատարանի արձանագրությունները (XVI դ.)», աշխատասիրությամբ Վ. Ռ. Գրիգորյանի, Նրևան, 1963 թ.: Նույն բաղաբի դատարանի ղփչաղերեն արձանագրությունները հրատարակվել են 1967 թ. Գրունինի աշխատասիրությամբ. տե՛ս վերը նշվ. աշխատությունը:

¹²² Մեզ հայտնի վերջին ուսումնասիրությունը՝ В. С. Кульчицкий, Армянский «Судебник» Гоша и его применение во Львове (Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, Сборник материалов второй украинско-армянской научной сессии, Киев, 1965, էջ 146—150):

կայն, ինչպես երևում է հրատարակիչների առաջաբանից, նրանք այս երկու բնագիրը մի բնագիր են համարում:

Առաջին բնագիրը՝ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի թարգմանությունը զբաղեցնում է ձեռագրի 156բ—193բ թերթերը և ունի հետևյալ վերնագիրը. «Աւալի բօլօժէնեասի թօրա պիգիքինինկ», որից հետո նախագրության 10 գլուխների ցանկն է և ապա բնագիրը: Նմուշի համար բերենք նախագրության առաջին գլխի վերնագիրը. «Պուրունկիսի քի բամբասիկ էգարլար պիգնի քի թօրայլարի եօիդուր» (ձեռագիր № 1916, թ. 157ա. Պատասխանի այնոցիկ, որ բամբասեն զմեզ ոչ ունել դատաստան)¹¹⁴: Ուշագրավ է, որ ձեռագրի տարբեր էջերում այս բնագրի հեղինակ է անվանվում Միքայել վարդապետը. «Տաղըտայ եաղար Միգաել վարդապետ թօրայ...» (թ. 165բ), «Տաղըտայ Միգաէլ վարդայպետ եաղար...» (թ. 187բ և այլուր): Մ. Լեիցկին և Ռ. Կոհնովան շրջանցում են այն հարցը, թե ինչ կապ կա այս Միքայել վարդապետի և Դատաստանագրքի իսկական հեղինակ Մխիթար վարդապետ Գոշի միջև¹¹⁵, այնինչ Հ. Տաշյանը ուղղակի նշում է, որ զփշաղերեն բնագրի Միքայել վարդապետը Մխիթար Գոշն է¹¹⁶:

Նրկորոգ բնագիրը, որը միայն հատվածաբար է հրատարակված, ներկայացնում է լեհահայոց Դատաստանագիրքը: Բնագրի հենց սկզբում ասված է թե զփշաղերենը ինչ լեզվից է թարգմանված. «Պաշլանիիրլար թորայլարը էրմէնիլարնընկ, էրմէնի դիլինտան տայ պուլիւմախընտան եարբիլը ուլու պիլնինկ¹¹⁷ տայ պիլնինկ Զիկմունդնունկ բօլսքիլ քօրօլնունկ, բաննընկ տայ տէտիշինկ. դիլինտան էրմէնիինկ լագինկայ չիխարկան տր, լագինտան բուսքիլայ, այ բուսքիտան՝ պիլիմ դիկլայ...» (ձեռագիր, թ. 209ա)¹¹⁸: Ըստ այսմ Դատաստանագիրքը հայերենից թարգմանվել է լատիներեն, լատիներենից՝ լեհերեն, իսկ զփշաղերենը թարգմանվել է լեհերենից:

Ինչպես տեսանք, գիտության մեջ ընդունված է, որ լեհահայոց Դատաստանագիրքը լատիներենից թարգմանվել է լեհերեն 1601 թ.: Սակայն, և՛ Վիեննայի, և՛ Փարիզի, և՛ մանսվանդ, Մ. Լեիցկու ու Ռ. Կոհնովայի հրատարակած ձեռագրերը, թվում է, հնարավորություն են տալիս վերանայելու ընդունված տեսակետը:

Վիեննայի ձեռագիրը գրված է 1575 թ., Փարիզինը՝ 1568: Քանի որ զրփշաղերենը թարգմանություն է լեհերենից, ինչպես ասված է նաև Վիեննայի ձեռագրում, ապա լեհերենը պետք է գոյություն ունեցած լիներ, բնականաբար, նշված թվականներից առաջ, ուրեմն 1568 (կամ 1575) թվականից առաջ: Օսոլինյան հաստատության ձեռագիրը հնարավորություն է տալիս այդ թվականը ավելի առաջ տանելու: Զեռագրի 297ա թերթում, ուր շարադրված է Սիգիզմունդ առաջինի՝ լեհահայոց Դատաստանագիրքը հաստատող հրովարտակի բովանդակությունը, գրանից անմիջապես հետո կա հիշատակարան, որը վերջանում է հետևյալ բառերով. «եազըլտը թվականնընկ ԶՀԲ սինայ», որ նշանակում է «գրեցավ թվականին ԶՀԲ», հայոց 972 թվականին, կամ ըստ մեր թվարկության՝ 1523 թ.:

¹¹⁴ M. Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 167. տե՛ս նաև Հ. Տաշյան, Ցուցակ... էջ 943, որտեղ և թարգմանությունը:

¹¹⁵ M. Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 165:

¹¹⁶ «Ցուցակ ձեռագրաց», էջ 943:

¹¹⁷ Բառը կրկնված է:

¹¹⁸ M. Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 241, նաև Տաշյան, Ցուցակ... էջ 944:

Մ. Լեիցկին և Ռ. Կոհնովան նշում են, որ իրենք մի կողմ են թողնում ձեռագրի լեհերեն բնագիրը, որովհետև զրանով մանրամասն զբաղվել է Օ. Բալցերը¹¹⁹, ուստի նրանք կարող էին ուշագրություն չգարձնել այս ձեռագրի թվականի վրա՝ կապված Դատաստանագրքի լատիներենից լեհերենի թարգմանության թվականի հետ: Սակայն, վերը բերված հիշատակարանը, ինչպես երեւում է, վրիպել է մյուս ուսումնասիրողների ուշագրությունից: Ինչևէ, լեհահայոց Դատաստանագրքի թարգմանությունը ղփշաղերենի, գրված հայերեն տառերով, գտնում ենք արդեն 1523 թ. գրված ձեռագրում: Քանի որ հենց այս ձեռագրում էլ է ասված, որ ղփշաղերենը թարգմանություն է լեհերենից, ապա ակնհայտ է, որ Դատաստանագրքի լեհերեն թարգմանությունը 1523 թ. արդեն կար: Ինչպես նշում են Մ. Լեիցկին և Ռ. Կոհնովան, Օսոլինյան հաստատություն թվական Ն 1916, մեզ հետաքրքրող այս ձեռագրում կա նաև Դատաստանագրքի լեհերեն թարգմանությունը: Ձեռագրի 1—155թ թերթերը բովանդակում են լեհերեն թարգմանության բնագիրը, 156թ—319թ թերթերը՝ ղփշաղերենը¹²⁰, Յավոք, հրատարակիչները նկարագրական անհրաժեշտ տեղեկություններ չեն հաղորդում ձեռագրի առաջին՝ լեհական մասի վերաբերյալ, ուրեմն պետք է ենթադրել, որ նրանց նկարագրությունը վերաբերում է ամբողջ ձեռագրին. եթե այդպես է, ապա 1523 թվականը վերաբերում է ամբողջ ձեռագրին: Սակայն, անկախ վերջին հանգամանքից, վերը նշված փաստն արդեն հաստատում է, որ լեհահայոց Դատաստանագիրքը լեհերեն է թարգմանվել ոչ թե 1601 թ. ինչպես ընդունված է գիտության մեջ, այլ 1523 թ. կամ ավելի ճիշտ՝ 1519—1523 թվականների միջև ընկած ժամանակահատվածում:

Լեհահայ գաղութի լեզուն սկզբում, բնականաբար, հայերեն էր: Սակայն աստիճանաբար մայրենին տեղի է տալիս, և Սիգիզմունդ Մեծի ժամանակ արդեն, գոնե դատարանի համար, հայերի գործածական լեզուն նաև լեհերենն էր ու ղփշաղերենը: Գործնական այս կարիքները բավարարելու համար է, որ լեհահայ Դատաստանագիրքը թարգմանվել է լեհերենի և ղփշաղերենի: Գաղութի դատարանների արձանագրությունները ևս սկզբում եղել են հայերեն, սակայն հետագայում, հայերենից բացի, գրանք կաղմվել են նաև լեհերեն և ղփշաղերեն¹²¹: Լեհահայ գաղութի կյանքին վերաբերող փաստաթղթերի, մասնավորապես նրանց Դատաստանագրքի շուրջ հարուստ գրականություն կա հայերեն, ռուսերեն, ուկրաիներեն, լեհերեն և եվրոպական այլևայլ լեզուներով¹²²: Ի մասնավորի այդ բացատրվում է նաև այն նշանակությամբ, որ ունեցել է լեհահայոց Դատաստանագիրքը իր տարածման սահմաններում և իրավունքի պատմության մեջ: Այս հարցի վերաբերյալ խոսքն ավարտելով՝ վկայակոչենք համեմատական իրավագիտության մեծանուն ներկայացուցիչներից մեկին՝

¹¹⁹ Marian Lewicki, Renata Kohnowa... էջ 163.

¹²⁰ Անդ, էջ 163:

¹²¹ Ավելի քան 600 հայերեն դատական արձանագրությունների հրատարակությունը, իրականացված առաջին անգամ, ղիտական բարձր մակարդակով ու արժեքավոր ուսումնասիրության մեջ սեփականեց-Պողոսիկ քաղաքի հայկական դատարանի արձանագրությունները (XVI դ.), աշխատասիրության վ. Ռ. Գրիգորյանի, Նրևան, 1963 թ.: Նույն քաղաքի դատարանի ղփշաղերեն արձանագրությունները հրատարակվել են 1967 թ. Գրունինի աշխատասիրության մեջ, տե՛ս վերը նշվ. աշխատությունը:

¹²² Մեզ հայտնի վերջին ուսումնասիրությունը՝ В. С. Кульчицкий, Армянский «Судебник» Гоша и его применение во Львове (Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, Сборник материалов второй украинско-армянской научной сессии, Киев, 1965, էջ 145—150):

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրությունը բնագրի ստուգագույն-բառացի թարգմանությունն է: Վրացերեն թարգմանվելիս Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը որոշ փոփոխությունների է ենթարկվել ըստ բովանդակության՝ կապված տեղի ու ժամանակի պայմանների հետ և ըստ ձևի. որոշ հոգվածներ կրճատվել են, մի քանիսը՝ ընդարձակվել, որոշ հոգվածներ միացված են մեկի մեջ և ընդհակառակը՝ մեկ հոգվածը վերածվել է մի քանի հոգվածի, և այլն¹³⁰: Բոլոր այս փոփոխությունները ամբողջությամբ վերագրվել են թարգմանիչ-խմբագիրներին¹³¹: Այսպես, Ի. Դուլիձեն թարգմանիչ-խմբագիրների գործ է համարում նաև Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համակարգի խախտումը, որով «Դատաստանագրքի առաջին և երկրորդ մասերի հոգվածները վրացերենում տեղափոխված են մի մասից մյուսը»¹³²: Պետք է նշել, սակայն, որ այդ փոփոխությունների, թե ըստ ձևի, թե ըստ բովանդակության, մի մասը թարգմանիչ-խմբագիրների գործը չէ և գալիս է բնագրից: Բանն այն է, որ վրացերեն խմբագրությունը ուսումնասիրողների կողմից ցարդ համեմատվել է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի այն բնագրի հետ, որը հայտնի է Վ. Բաստամյանցի հրատարակությամբ, այսինքն՝ Բ խմբագրության հետ: Մինչդեռ իրերի վիճակը փոխվում է, երբ վրացերեն խմբագրությունը համեմատում ենք Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրությունների հետ: Մեր համեմատությունները ցույց տվեցին հետևյալը: Եթե հաշվի չառնենք հոգվածների միացում-կոտորակումները, ապա վրացերեն խմբագրությունը նույնությամբ հետևում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրությունների համակարգին, ինչպես կտեսնենք ստորև բերվող համեմատական տախտակից, ուստի վրացերեն թարգմանության մեջ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի մի մասից մյուսը հոգվածներ չեն տեղափոխված: Այս փաստն ինքնին հուշում էր, որ վրացերեն թարգմանությունը կատարված է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ոչ թե Բ, այլ ԱԳ խմբագրություններից: Այս մի կողմից, մյուս կողմից հայերեն և վրացերեն բնագրերի համեմատությունն արդեն ըստ բովանդակության դարձյալ ուշագրավ փաստեր տվեց: Պարզվեց, որ Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրության և հայերեն բնագրի Բ խմբագրության միջև եղած տարբերությունները, որ նշվել են ցարդ, չի կարելի ամբողջությամբ վերագրել թարգմանիչ-խմբագիրներին: Այդ տարբերությունների մի մասը հենց այն տարբերություններն են, որ առկա են Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի մի կողմից Գ, մյուս կողմից՝ ԱԲ խմբագրությունների միջև: Սրանից հետևում է, որ վրացերեն խմբագրությունը թարգմանված է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Գ խմբագրությունից: Համեմատենք.

յ, տաճի ասամոցլատերոմեցի

յ. աճաճի Լամբաճեղեղիսաճն Կաճտաճնի Եղեղեղ, մաճրամ Բաճրոնեղեղեղ Եղիսա Նեղեղեղեղ Եղմնա միճիսա Լա մեղիսա. Լա ճիսաճ Եղա Եղլս միճա Լա մեղա-

¹³⁰ Վախթանգի Հավաքի «Հայկական օրհներգեր» հրատարակվել են նաև առանձին, հայտնի հայագետ-վրացագետ Լ. Մելիքսեթ-Բեգի աշխատասիրությամբ. տե՛ս Լամբարտալի Լոմեղի, Դարեղի Վերսիա Մեղրեղեղեղ Վաճեղեղ Եղ-VI-Եղ Եղճաճեղեղ, ԵղմոլԵղ Լեղեղ Մեղլեղեղ-Եղեղեղ, Եղեղիսի Մեղլեղեղեղեղ ԵղմոլԵղ, Եղեղիսի, 1927, Եղ 256:

¹³¹ Տե՛ս Լ. Մելիքսեթ-Բեգի հրատարակության առաջաբանը և Ի. Դուլիձեի հրատարակության Եղ 596:

¹³² Անդ, Եղ 596:

ლი, ის კაცი აზატია, სადაც უნდა წავიდეს, არ არის სამართალი ზელმწიფე-
თაგან და თავადთაგან ძალად დაჭერა და დაყენება ერთ ადგილს, გინდა და
არა იქ იყავი.¹³³

Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրք

վախժարանի քի ժողովածու

21 (=B, II 3)

Հայկական օրենքներ

ԱՐ Խմբագրություն

Գ խմբագրություն

Գլուխ 171

Ազատ ինքնագրքին եղեւ մարդկայինս բնութիւն, այլ ծառայել տերանց յաղագս պիտտից եղեւ հոգոյ եւ շրթոյ։ Եւ զայս պատշաճ կարծեմ զատատաւան. զի թողալ զտէրունիսն ազատ է ուր եւ կամեացի կալ։ Ապա թէ այսմ ոչ ներէ ոք ի տեիրանցն եւ բռնադատէ զգնացեալսն անդրէն դառնալ, զկնի մահաճան հաւրն ազատ եւ ուրդիրն ծնեալ այլուր եւ ոչ անդ։

Ազատ յԱրարչէն եղև
մարդկային բնութիւնս, այլ
ծառայել տերանց յաղաղս
պիտոյից եղև հողոյ և
ջրոյ: Եւ որք ոչ ունիցին
շուր և հող, ազատ է ուր
և կամեցի գնացէ և ընա-
կացէ, և ոչ է իրաւունք
թագաւորաց և իշխանից
բռնազատել զսք կենալ ա
գեղ մի կամ ի մի երկիր:

Ազատ է Արաբալից մարդկային բնությունը¹³⁴, սակայն սրա ճորտությունը¹³⁵ հղաժ հողի ու ջրի կարիքից: Եվ մի շունի հող ու ջուր, այն շարժք ազատ է, ուր ուզում է թող գնա, ոչ է իրավունք թազավորենքին և իշխաններին ուժով բռնակ և կեցցենեկ նրան մի տեղ (աստիով) ուզում հսթն ոչ, այնտղ մնա¹³⁶:

Ակնհայտ է, որ թարգմանությունը կատարված է Գ խմբագրությունից:

ქ. თავი ასორმოცდათექუსმეტი

... და თუ პირუტყვი მოჰყოლოდეს, თავი მთლივ მისცენ და ნაშენისა ნახეარო.

Մխիթար Գոշի - Դաստաստանագիրք

Վախճանդի ժողովարան:

Στη συνέχεια (6) ($=F, I, 5$)

Հայկական օրենքներ

ԱՅ Խմբագրություն

Դ խմբագրություն

Գլուխ 156

Եւ եթէ անասուն բերեալ
իցէ, զգլուխն տացեն հւ
դաճն չերկուս բաժանիցեն:

Նւ եթէ անասուն բերեալ
իցէ կինն, զգլուխքն առցէ
և զկէտն, աճոյն, և կէտն
աչրկանն տացի:

Եվ թե անասուն բերած
լինի, գլուխն լրիվ տան և
աճի կեսը:

ქ. თავი ასოთხმოცდასამი

ქ თუ წაიკიდნონ კაცნი ორნი, ერთი წვერიანი და ერთი უწვერული, პირშიშველი, და მან პირშიშველმან სტაცოს წვერიან კაცს ხელი და დააგლიჯოს წვერი, ამისი სამართალი იქნას ასე, რომ მოიყვანონ ის პირშიშველი,

¹³³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ლ. 286—*ჟაქაქიანის ბიუიქაბიუი აჯაკაკიან*
იქნებნიქ 171 ზიქაბი.

134 Պետք է հասկանալ՝ ազատ է ստեղծվել արարչի կողմից:

¹³⁵ Զօ՞րոյնցմովա՝—տրեկութիւն, ճորտութիւն, կախկիւծութիւն, ծառայութիւն, հը-
պատակութիւն:

136 Հորդածի ուսեհրեն թարգմանությունը դարձյալ շատ անհաշող է. տե՛ս 1887 թ. հրատ., էջ 277:

დაწვინონ და მოსჭრან ქოჩორი ორჯელ, დაჰკრან ორჯელვე შვიდ-შვიდი ჯო-
ბი ზურგსა.

და თუ დანაშაული უფროს კაცს ჰქონდეს, ერთხელ მოსჭრან ქოჩორი
და ჯობიც ერთხელ ჰკრან, შვიდი, მას პირშიშველსა.

შჩიქმარ ზოიზი ზათათათანაგირე

Հոգված 32 (= 1, II, 12)

ԱԲ խմբագրություն

Գ խմբագրություն

Եթէ կուիցին արք եւ մին
պատահի անկատար լինել
եւ յանդգնեալ փոխութե
զմորուս կատարելոյն, դա-
տաստան լիցի. կրկին մա-
սամբ զհերան հատանել եւ
դանիւ ըստ արժանոյն կըռ-
կըծեցուցանել, մանաւանդ
զի զպատուաւոր անար-
գեաց: Ապա թէ բռնագոյն
եւ կամ պատուաւոր յան-
դըգնեալն իցէ, միոյ զգա-
լութեան տուգանի կէսն լի-
ցի ի տուգանս: Եւ այդ առ-
այդ լիցի, զի այլոց արի-
նակն ցուցեալ է ի կուտոյ
դատաստանաց:

Եթէ կուիւն արք երկուս եւ
մինն մալազ լինի եւ մինն
կատարեալ, եւ ձգէ մալազն
եւ փնտէ զմորուս կատա-
րելոյն, դատաստան լիցի,
որ կտրեն զմալազին մազն
երկու տարպայ, քանզի
զկատարելոյն մուրուքն
քարշեաց եւ եհան, եւ եթն
փայտ ի վերայ թիկանցն
տան: Ապա թէ յաւազ մար-
դոյն եղև պատճառ կուու-
ոյն, կէս վրիժուցն խնդրեա-
ցի ի փոքերն, զոր ի վն-
բոյ գրեցաք, զի մի այլք
այսպիսի իրս գործեացն:

Վախթանգի Ժողովածու

Հայկական օրենքներ

Գլուխ 183

Եթն կուինն մարդ երկուս,
մեկը մորուքով եւ մեկն
անմորուք, անմազ¹³⁷ եւ նա՝
անմազը ձգի ձեռքը մորու-
քավոր մարդուն եւ պոկի
մորուքը, սրա դատաստանը
այսպէս լինի, որ բերեն
այն անմազին, պառկեցնեն
եւ կտրեն քոշորը¹³⁸ երկու
անգամ եւ երկու անգամ էլ
յոթ-յոթ փայտ թիկունքին
տան:

Ապա թէ մեղքը ավագ
մարդունը լինի, մեկ ան-
գամ կտրեն քոշորը եւ փայ-
տըն էլ մի անգամ յոթ տան
նրան՝ անմազին:

Ակնհայտ է, որ վրացերենը թարգմանված է Մխիթար Գոշի Դատաստա-
նագրքի Գ եւ ոչ թե ԱԲ խմբագրություններից: Գ խմբագրության եւ վրացերենի
որոշ տարբերությունները (երկու անգամ յոթ փայտ՝ մեկ անգամ յոթ փայտի
փոխարեն եւ այլն) հենց այն փոփոխություններից մեկն է, որ հանդիպում ենք
Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրության այլևայլ հոդ-
վածներում եւս:

Վ. Բատամյանցն առաջինն էր, որ ցույց տվեց, թե արքայազն Վախթան-
գի «Հավաք օրինաց»-ում եղած Հայկական օրենքների երկրորդ մասը Մխի-
թար Գոշի Դատաստանագիրքն է: Նա էլ կազմել է համեմատական աղյուսակ,
որ վրացերեն խմբագրության հոդվածների դիմաց նշված են Մխիթար Գոշի
Դատաստանագրքի համապատասխան հոդվածները ըստ իր հրատարակու-
թյան¹³⁹: Նույն աղյուսակը կազմել են նաև Հ. Տեր-Հովհաննիսյանը¹⁴⁰, Հ. Կարս-

¹³⁷ Բնագրում 30-րդ հոդվածում—մեկը զեմբով, երեսով:

¹³⁸ Գոչոր—քոշոր (գլխի) մազափունջ, հերափունջ, ցցունք, քյանքուլ:

¹³⁹ Տե՛ս «Յառաջաբանութիւն», էջ 106, ծնթգր. 68: Սխալաշատ է, ինչպէս եւ լատինական
խմբագրության աղյուսակը. պատճառը հավանաբար նույնն է, ինչ նշվել է առաջին դեպքի հա-
մար:

¹⁴⁰ „Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI,“ Тифлис, 1887, էջ 350—351:
Ուղեղ աղյուսակ է, կան միայն մի քանի վրիպումներ:

თრ¹⁴¹, ლონ შელიფს-ბეგ¹⁴² და ბ. ზოიბბენ¹⁴³, რომელთა ავტობიოგრაფიები კარგად იყვნენ შესწავლილი და შედგენილი იყო. მათგან პირველი, რომელიც გამოქვეყნდა, იყო ლონ შელიფს-ბეგის ავტობიოგრაფია, რომელიც 1927 წელს გამოქვეყნდა. მისი ავტობიოგრაფია, რომელიც 1927 წელს გამოქვეყნდა, იყო ლონ შელიფს-ბეგის ავტობიოგრაფია, რომელიც 1927 წელს გამოქვეყნდა.

1. შელიფს-ბეგის ავტობიოგრაფია, რომელიც 1927 წელს გამოქვეყნდა.

2. ლონ შელიფს-ბეგის ავტობიოგრაფია, რომელიც 1927 წელს გამოქვეყნდა.

3. ლონ შელიფს-ბეგის ავტობიოგრაფია, რომელიც 1927 წელს გამოქვეყნდა.

კრთ. წელი.	შელიფს-ბეგის ავტობიოგრაფია		
	ბ. ბიოგრაფიული		შ. ბიოგრაფიული.
	შ. ბიოგრაფიული.	ბ. ბიოგრაფიული.	
151	1		1
152		1	2
153	2		3
154	3		4
155	4		5
156	5		6
157	6		7
158	7		8
159	8		9
160	9		10
161	10		11
162	11		12
163	12		13
164	13		14
165	14		15
166	15		16
167	16		17
168	17		18
169	18		19
170		2	20
171		3	21
172		4	22
173		5	23
174		6	24
175		7	25
176		8	26
177		9	27
178	19		28
179	20		29

კრთ. წელი.	შელიფს-ბეგის ავტობიოგრაფია		
	ბ. ბიოგრაფიული		შ. ბიოგრაფიული.
	შ. ბიოგრაფიული.	ბ. ბიოგრაფიული.	
180	21		30
181		10	31
182		11	32
183		12	33
184		13	34
185		14	35
186	22		36
187		15	37
188		16	38
189	23		39
190	24		40
191	25		41
192	26		42
193	27		43
194	28		44
195	29		45
196	30		46
197	32		48
198	31		47
199		17	49
200		18	50
201	33		51
202		19	52
203	34		53
204		20	54
205		21	55
206		22	56
207		23	57
208		24	58

¹⁴¹ J. Karst, Grundriß... I, էջ 42—44; ბრელი. გეოგრაფიული ავტობიოგრაფია, რომელიც 1927 წელს გამოქვეყნდა.

¹⁴² სამართალი სომხური, ქართული ვერსია, ტფილისი, 1927, էջ 240—245; მისივე ავტობიოგრაფია, რომელიც 1927 წელს გამოქვეყნდა.

¹⁴³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, էջ 559—560; მისივე ავტობიოგრაფია, რომელიც 1927 წელს გამოქვეყნდა.

Վրաց. խմբագր.	Մխիթարի Դատաստանագիրք		
	Բ. խմբագրություն		ԱԳ. խմբագր.
	Ա մաս	Բ մաս	
209		25	59
210		26	60
211		27	61
212		28	62
213		29	63
214		30	64
215		31	65
216		32	66
217		33	67
218		34	68
219		35	69
220		36	70
221		37	71
222		39	73
223		40	74
224	35		75
225		41	76
226		42	77
227		43	78
228		44	79
229}			
230}		45	80
231	36		81
232		46	82
233		47	83
234		48	84
235		49	85
236		50	86
237	37		87
238	38		88
239		51	89
240		52	90
241		53	91
242	39		92
243		54	93
244		55	94
245		56	95
246		57	96
247		58	97
248		59	98
249		60	99
250		61	100
251		62	101
252		63	102
253		64	103
254		65	104
255	40		105
256	41		106
257		66	107
258		67	108
259		68	109
260	42		110
261		69	111
262		70	112
263		71	113
264		72	114
265		73	115
266		74	116
267		75	117
268		76	118
269		77	119
270		78	120

Վրաց. խմբագր.	Մխիթարի զատաստանագիրք		
	Բ. խմբագրություն		ԱԳ. խմբագր.
	Ա մաս	Բ մաս	
271		79	121
272	43		122
273		80	123
274		81	124
275		82	125
276		83	126
277		84	127
278		85	128
279		86	129
280		87	130
281		88	131
282		89	132
283	44		133
284	45		134
285	46		135
286	47		136
287	48		137
288	49		138
289	50		139
290	51		140
291	52		141
292	53		142
293	54		143
294	55		144
295	56		145
296	57		146
297	58		147
298	59		148
299	60		149
300	61		150
301	62		151
302	63		152
303	64		153
304		90	154
305		91	155
306	65		156
307	66		157
308	67		158
309	68		159
310	69		160
311	70		161
312	71		162
313	72		163
314	73		164
315	74		165
316	75		166
317	76		167
318	78		169
319	(78)		(169)
320	79		170
321	80		171
322	81		172
323	82		173
324		92	174
325		93	175
326	83		176
327	84		177
328		94	178
329		95	179
330		96	180
331		97	181
332		98	182

Վրաց. խմբագր.	Մխիթարի դատաստանագրքը		
	Բ խմբագրություն		ԱԳ խմբագր.
	Ա մաս	Բ մաս	
333		99	183
334	85		184
335		100	185
336		101	186
337	86		187
338	87		188
339	88		189
340	89		190
341	90		191
342	91		192
343	92		193
344		102	194
345	93		195
346	94		196
347	95		197
348	96		198
349	97		199
350	98		200
351	99		201
352	100		202
353	101		203
354	102		204
355	103		205
356	104		206
357	105		207
358	106		208
359	107		209
360		103	210
361		104	211
362	108		212
363	109		213
364		105	214
365	110		215
366		106	216
367		107	217
368		108	218
369	111		219
370		109	220
371		110	221
372		111	222
373	112		223
374	124		224
375	113		225
376		112	226
377		113	227
378	114		228
379	115		229
380		114	230
381		115	231
382		116	232

Վրաց. խմբագր.	Մխիթարի դատաստանագրքը		
	Բ խմբագրություն		ԱԳ խմբագր.
	Ա մաս	Բ մաս	
383		117	233
384		118	234
385		119	235
386		120	236
387		121	237
388		122	238
389	116		239
390		123	240
391		124	241
392		125	242
393		126	243
394		127	244
395		128	245
396	117		246
397		129	247
398	118		248
399	119		249
400	120		250
401		130	251
402	Նախադրություն, Ը		
403		1	2
404		1	2
405		1	2
406		1	2
407		1	2
408		1	2
409		1	2
410		1	2
411		1	2
412		1	2
413		1	2
414		1	2
415		1	2
416		1	2
417		1	2
418		1	2
419		1	2
420		1	2
421		1	2
422		1	2
423		1	2
424		1	2
425		1	2
426		1	2
427		1	2
428		1	2
429		1	2
430		1	2
431=165			

Վրացերենում չկան Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի նախադրության գլուխները, բացի Ը-ից, և հետևյալ հոդվածները՝ 72 (=Բ, II 38), 168 (=Բ, I, 77) և Բ խմբագրության Ա մասի 121—123 հոդվածները, որովհետև այս երեք հոդվածը չկա նաև ԱԳ խմբագրություններում: Բացի դրանից, Մխիթարի Դատաստանագրքի որոշ հոդվածներ վրացերենում կան մասամբ:

Համեմատական այս աղյուսակը ցույց է տալիս, որ վրացերենում հայերեն բնագրի համակարգը չի փոխված. թարգմանիչ-խմբագիրները նույնու-

Յայմբ հետեւել են բնօրինակի համակարգին, և դա Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրութեան համակարգն է, որից հետեւում է, որ վրաց հեղինակները օգտվել են Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրութունից: Այս եզրակացութիւնը առաւել ևս հաստատւում է, եթէ համեմատական տախտակը դիտենք նաեւ այն եղանակով, որով դիտվել են վերը նման տախտակները Մխիթարի Դատաստանագրքի խմբագրութիւնների և այս վերջինների ու Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքի կապակցութեամբ: Այս մի կողմից, մյուս կողմից էլ երկու Դատաստանագրքերի բնագրերի համեմատութիւնը ըստ բովանդակութեան ցույց է տալիս, որ վրացերենը թարգմանութիւն է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի Գ խմբագրութունից:

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրութեան հետ կապված վերջին հարցը, որ շոշափվելու է այստեղ, վերաբերում է այն բանին, թէ կիրառվում էր, արդո՞ք, այդ խմբագրութիւնը Վրաստանում, ունե՞ր պարտավորիչ ուժ, և եթէ այո, ապա ի՞նչ չափով և ի՞նչ շրջանակներում: Այս խնդիրը, սակայն, նույնանման հարցադրմամբ կապվում է արքայազն Վախթանգի ամբողջ ժողովածուի հետ, որն ընդգրկում է հետեւյալ միավորները.

1. Մովսիսական օրենքներ,
2. Հունական օրենքներ,
3. Հայկական օրենքներ,
4. Կաթողիկոսների օրենքներ,
5. Գևորգ թագավորի օրենքներ,
6. Բեքայի և Աղբուղայի օրենքներ,
7. Արքայազն Վախթանգի օրենքներ¹⁴⁴,

Այս օրենքները կարելի է բաժանել երկու խմբի, ինչպես արել են Ա. Ֆրենկելն ու Գ. Բաքրաձեն և ինչպես ընդունված է նաեւ վրացագիտութեան մեջ, ազգային վրացական օրենքներ՝ օրենսդիրների ազգային պատկանելութեամբ և օտարերկրյա օրենքներ: Արքայազն Վախթանգի հավաքի և դրա մեջ մտնող օրենքների այս երկու խմբերի գործադրութեան ու պարտավորիչ ուժի մասին տարբեր են եղել ուսումնասիրողների կարծիքները: Ոմանք, ինչպես օրինակ՝ Ա. Զամբ.—Օրբելյանը, առհասարակ ժխտել են և՛ ամբողջ Հավաքի, և՛ իր՝ Վախթանգի օրենքների պարտավորիչ ուժը, հետեւապես՝ նաեւ հայկական օրենքների պարտավորիչ ուժը Վրաստանում: Նույն կարծիքին է նաեւ Կ. Բորոգինը: Կոմս Բլուդովի, իշխան Բագրատիոն-Մուխրանելու, Գ. Բաքրաձեի և այլոց կարծիքով, Վրաստանում գործող օրենքը եղել է բացառապես Վախթանգի բուն օրենսգիրքը: Հաքստհաուզենի ու Հոլզակի կարծիքով պարտավորիչ ուժ ունեն միայն Վախթանգի բուն օրենսգիրքը, իսկ Հավաքում եղած վրացական աշխարհական մյուս օրենքները և օտարերկրյա օրենքները ունեին միայն օժանդակ նշանակութիւն և օգտագործվում էին այն դեպքում, երբ նրա օրենքները բավարար չէին: Հետաքրքրական է նաեւ Հ. Կարստի կարծիքը, որի

¹⁴⁴ Արքայազն Վախթանգի «Հավաք օրինաց»-ում օրենքներն ունեն նշված հերթականութիւնը: Սակայն Ա. Ֆրենկելն ու Գ. Բաքրաձեն իրենց հրատարակութեան մեջ ձեռագրերում եղած համակարգը խախտել են՝ ենթակելով խմբավորման. 1) վրացական օրենքներ՝ Վախթանգի, Գևորգի, Աղբուղայի և կաթողիկոսների, 2) օտարերկրյա օրենքներ՝ Մովսիսական, Հունական, Հայկական, որով Հայկական օրենքները, որ բոլոր ձեռագրերում երրորդ տեղում են, ընկել են յոթերորդ տեղը:

համաձայն պարտավորիչ ուժ ունեցել է Վախթանգի բուն օրենսդիրքը, իսկ Հավաքում եղած վրաց աշխարհական մյուս օրենքները ունեցել են առաջին կարգի օժանդակ իրավունքի ուժ: Հավաքում եղած օստարեկրյա օրենքները նույնպես օժանդակ իրավունքի ուժ են ունեցել, բայց երկրորդ կարգի:

Արքայազն Վախթանգի Հավաքում եղած օրենսխմբերի գործադրության և նրանց պարտավորիչ ուժի հարցին վրաց սովետական հետապնդողներից վերջին տասնամյակներում անդրադարձել են Ա. Վաչեիշվիլին, Ի. Սուրգուլաձեն, Ի. Դոլիձեն և այլք: Առաջինը կանգնած է ճշմարտության ավելի մոտ և գտնում է, որ Վախթանգի բուն օրենքները պարտավորիչ ուժ ունեին, սակայն գործող օրենքը միայն Վախթանգի օրենսդիրքը չէր, վերջինն ուներ կիրառության նախապատվություն միայն, որովհետև դատարանն իրավունք ուներ կիրառելու Հավաքում եղած մյուս նորմերը ևս, եթե դրա անհրաժեշտությունը առաջանար: Պրոֆ. Ի. Սուրգուլաձեն հակասական կարծիքներ է հայտնում այս հարցի կապակցությամբ: Նա մեկ գրում է, որ Վախթանգի բուն օրենսդիրքը պարտավորիչ ուժ ուներ ամբողջ Վրաստանում, մեկ էլ թե՛ այդպիսի ուժ չունեի և, բնականաբար, եղրակացնում է, որ եթե Վախթանգի բուն օրենսդրքի պարտավորիչ ուժը պայմանական էր, առավել ևս նվազ պետք է լիներ Վախթանգի Հավաքում եղած մյուս օրենսխմբերի պարտավորիչ ուժը¹⁴⁵:

Բացառելով Ա. Վաչեիշվիլուն և Ի. Դոլիձենին, պետք է ասել, որ մյուս բոլոր ուսումնասիրողների կարծիքները այս հարցի կապակցությամբ կամ ճիշտ չեն, կամ միակողմանի են և չեն հիմնված գիտությանը հայտնի բոլոր փաստերի ամբողջության վրա: Պրոֆ. Ի. Դոլիձեն հիմնավոր փաստերով ցույց է տալիս, որ Վախթանգի բուն օրենսդիրքը գործող և պարտավորիչ ուժ ունեցող օրենսդիրք էր: Բացի դրանից, նա հատկապես քննում է նաև Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրության գործադրության և պարտավորիչ ուժի հարցը Վրաստանում, և հայ իրավունքի պատմաբաններին ևս հայտնի մի շարք փաստերով, համոզիչ ու անառարկելիորեն ցույց է տալիս, որ «Հայկական օրենքները» Վրաստանում գործադրվում էին մյուս օրենքների հետ միասին ու պարտավորիչ ուժ ունեին: Բերենք այս իրողությունն հաստատող փաստերից մի քանիսը:

Բուն իր օրենսդրքի առաջաբանում արքայազն Վախթանգը դիմում է դատավորներին՝ ասելով, որ իմանան իր ժողովածուի մեջ մտած բոլոր օրենսխմբերը, կշռադատեն դրանք և որը ավելի լավ կհամարեն ու որին իրավունք կտան՝ նրանով էլ դատեն և արդարադատություն անեն¹⁴⁶: Այսպիսով, ինքը օրենսդիրն արդեն պարտավորիչ ուժ է հաղորդել իր ժողովածուի բոլոր օրենսխմբերին, այդ թվում և՛ «Հայկական օրենքներին»:

Որ «Հայկական օրենքները» Վրաստանում գործադրվում էին և պարտավորիչ ուժ ունեին, հաստատում է նաև արքայազն Դավիթը, որ իր հոր՝ Վրաստանի վերջին թագավոր Գևորգ 13-րդի հանձնարարությամբ կազմել է ավելի ընդարձակ օրենսդիրք¹⁴⁷: Ուստի նա քաջ ծանոթ էր իր հայրենիքում գործող

¹⁴⁵ Այս հարցերի մասին մանրամասն տե՛ս Ի. Դոլիձեի ուսումնասիրությունը՝ լեռնա-տաղի սամարտոլիս ժեղածի, Ե. I, էջ 637—640:

¹⁴⁶ Եւրոպական սամարտոլիս ժեղածի, Ե. I էջ 478: «Նոլո ցեցա և ցանո, օգլլեո, և օգլլ-լոսմոլցեցեո, և րոմելլոց ցեցեոստ և ւշմոլոց ցեցեոստ, մոտ և ցոլլեո և սամարտոլս օլլմոլլեո» կամ «և րոմելլոց ցեցեոստ մոսամարտոլս, մոտ օլլմոլլեո սամարտոլս»-անդ էջ 479:

¹⁴⁷ Տե՛ս սամարտոլիս Զատոնիշվիլի և Դոլիձեի, Եւրոպական սամարտոլիս ժեղածի, Ե. I, էջ 479: «Նոլո ցեցա և ցանո, օգլլեո, և օգլլ-լոսմոլցեցեո, և րոմելլոց ցեցեոստ մոսամարտոլս, մոտ օլլմոլլեո սամարտոլս»-անդ էջ 479:

ორენებნებრინ: «*Վրաստանի պատմություն*»-ի աշխատության մեջ նա գրում է, որ *Վրաստանում* „уголовные преступления судимы были особенно по Греческим Уставам“, *აწილსაჲსა* „Царь Вахтанг... управлял кротко и благоразумно Ивериею по законам Греческим, а для купечества по законам Армянским...“¹⁴⁸; *Ի՞նչ ալլ փաստաթղթում կարդում ենք*. «К сему царевич Давид присовокупил, что при царствовании в Грузии родителей его и предков край сей управляем был: 1. Законами пророка Моисея. 2. Законами греческих императоров... 5. Законами армянскими от-носительно торговли».¹⁴⁹

Վախթանգ 2-ի և *արքայազն Գավթի վկայությունները* հաստատվում են մի շատ ուշագրավ փաստաթղթով ևս՝ վրաց սովորութեական իրավունքի *Ժողովածուով*, որը կազմվել է ԺԺ դարի սկզբին: Այս *Ժողովածուի*¹⁵⁰ առանձին հոդվածների տակ նշումներ կան, արված կազմողների կողմից, թե տվյալ հոդվածով նախատեսված իրավահարաբերությունը *Վախթանգի Ժողովածուի* որ օրենսխմբի որ հոդվածով էր կարգավորվում: Սույն *Ժողովածուի* 10-րդ հոդվածում խոսքը անշարժ գույքը գրավ գնելու և դրա հետ կապված այլ հարցերի մասին է: Հոդվածի վերջում նշված է, որ տվյալ իրավահարաբերությունը կարգավորվում է «Հայկական օրենքների 233-րդ հոդվածով»¹⁵¹: Նույնպիսի նշումներ կան նաև 20-րդ, 31-րդ հոդվածների տակ: Ակնհայտ է, որ «Հայկական օրենքները», մասնավորապես Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացական խմբագրությունը, գործադրվում էր *Վրաստանում*:

Նույն փաստը հաստատում է և դատական պրակտիկան: Այս բնագավառի մի փաստաթղթում կարդում ենք. «Судьи нашли, что по греческим зако, нам малолетние не имеют права продавать имение, а если продадут то братья его имеют право выкупить; грузинские же и армянские законы говорят, что имение только с согласия помещика и родственников может быть продано, а если это при продаже не исполнено, то родственники могут выкупить его»¹⁵²:

«Հայկական օրենքների» վրացական խմբագրությունը ոչ միայն գործող օրենք է եղել *Վրաստանում*, այլև աղբյուր է դարձել *Վախթանգի բուն օրենսգրքի* համար: Հայկական և *Վախթանգյան օրենսգրքերի* մի շարք հոդվածների համադրմամբ պրոֆ. Ի. Դոլիձեն ցույց է տվել և ապացուցել, որ *Վախթանգը* իր օրենսգրքի 23 հոդված քաղել է «Հայկական օրենքներից», որից 13-ը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի վրացերեն խմբագրությունից¹⁵³:

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի այսպիսի արմատական դոյուկյան ու աղդեցության փաստը *Վրաստանում*, հարկավ, դժվար կլինի բացատրել միայն

¹⁴⁸ խართული სმარტლის ძეგლები, ტ. I, էջ 652: *სხ"ა* *ნახ* *ზ.* *ფილგესაძის* *ზრათ*, էջ 6204, *ორიგ* և *ოქაყელ* է *Դոլիձեն*:

¹⁴⁹ *Անդ*, էջ 653:

¹⁵⁰ *სხ"ა* „Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI“, Тифлис, 1887, էջ 365—382. „Обычян, введенные при грузинских царях законом“: *Այս հուշարձանի վրացերեն բնագիրը* հայտնաբերվել է միայն 1930-ական թվականներին *ուսուցչապետ Գ. Գուգուշվիլու* *կողմից* և *հրատարակվել* *հետևյալ ժողովածուում*. *მისაღები სიქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის*, ნაკ. III, თბილისი, 1938, էջ 67—90: *სერტიფ* *ანუ* *ამ* *ხრათარა-კელ* է *Ի. Դოլիձեն*. *ო.* *დოლოძე*, *საქართველოს ჩვეულებითი სჯული*, თბილისი, 1960, *բնագիրը* էջ 41—80. *վրացերեն* *ბნագիր* *დოქტრინა* *თქვამ* է *დოქტრინ* *ქარვანთაქილ*, *ორ* *ქრეცვამ* է *Վախթანգի* *Ժողովածուի* *Ա. Զրենիկ* *և* *Դ. Բաგրაძის* *ხრათარակութուն* *ი*:

¹⁵¹ *Անդ*, էջ 368—369, *ნახ* *ქართული სმარტლის ძეგლები*, ტ. I, էջ 651:

¹⁵² *ქართული სმარტლის ძეგლები*, ტ. I, էջ 651:

¹⁵³ *Աნդ*, էջ 657—662:

ԺՐ դարի իրողությանը և ենթադրել է տալիս պատմական շատ ավելի մեծ խորք, որտեղից գալիս են երկու բախտակից ու եղբայրական ժողովուրդների սերտ հարաբերությունները: Այս և պատմական մի շարք այլ փաստերի ամփոփմամբ, ակադեմիկոս Ի. Ջավախիշվիլին, որին միանում է նաև Ի. Դոլիձեն, իրավացիորեն եկրակացնում է, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը Վրաստանում գործում էր, բնագրով կամ լրագրմանությամբ, Վախթանգից դեռ շատ առաջ և դարեր շարունակ¹⁵⁴:

ԲՆԱԳԻՐԸ ԿԱԶՄԵԼՈՒ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ

Վ. Բատամյանցը Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունը, որն համարել է սկզբնական հեղինակային բնագիր, իր ուսումնասիրության հետ միասին հրատարակել է հետևյալ վերնագրով. «Մխիթարյ Գոշի Դատաստանագիրք Հայոց»: Այս վերնագրի բաղկացուցիչ բոլոր տարրերը վիճարկվել են, բացի «դատաստանագիրք» բառից¹⁵⁵: Մխիթար Գոշի հեղինակային իրավունքը վավերական է ու ստույգ, ուստի Դատաստանագրքի վերնագրի այդ մասը փոփոխության ենթարկվել չի կարող: Անցնենք վերնագրի հաջորդ բաղկացուցիչ տարրին՝ «դատաստանագիրք» բառին: Այս տարրը ենթակա է փոփոխության, հասկանալի է, ոչ ըստ բովանդակության, այլ ըստ ձևի: Բանն այն է, որ թե ինքը Մխիթար Գոշը և թե ժամանակակիցները նրա աշխատությունը չեն կոչում «Դատաստանագիրք» բարդ բառով: Այդ բառը, սակայն, թվում է թե, ավելի ուշ շրջանի բարդություն է, որին հանդիպում ենք Դատաստանագրքի ԺԾ և հետագա դրերի ձևագրերի հիշատակարաններում: Մինչդեռ, Դատաստանագրքի բնագրում, բոլոր դարերի ձևագրերում, գործը կոչված է երկու բառով՝ «Գիր դատաստանի» կամ «Գիրք դատաստանի», որ նշանակում է, թե և՛ հեղինակը, և՛ խմբագիրները գործը կոչել են հենց այդպես: Դատաստանագրքի երեք խմբագրություններում, միասին վերցված, հանդիպում ենք 28 դեպքի, երբ գործածված է աշխատության բնույթն արտահայտող բառը և այն միշտ գործածված է ոչ բարդ ձևով. այսպես՝ «ի ձեռն գրոց դատաստանի», «զգիրս դրոշմեցաք դատաստանի», «յօժարեցաք գրել զդատաստանաց գիրքը», «պատճառ գրոցս դատաստանի», «գիրս դատաստանի», «զգիր դատաստանի», «զգիր դատաստանի», «ի գիրս դատաստանի», «գրոցս դատաստանի»:

¹⁵⁴ օչ. քաջանիշვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი პირველი, ტფილისი, 1928, էջ 104, 110. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, էջ 650 և აქուი:

¹⁵⁵ Ն. Ակինյանը իր աշխատություններից մեկում ջանացել է հիմնավորել, որ Դատաստանագրքի հեղինակը Մխիթար Գոշը չէ: Այս տեսակետի հանդամանալի քննությունը վերապահելով մեր ուսումնասիրությանը, այստեղ նշենք միայն, որ այն անհիմն է: Վիճարկվել է նաև «Հայոց» բառի առկայության իրավասությունը վերնագրում. տե՛ս 3. Бунятов, Азербайджан в VII—IX вв., Баку, 1965: Այս գրքի՝ հայ ժողովրդի պատմությանը վերաբերող մասի հակապատմական և հակադեմոկրատիկ կոնցեսիայի քննադատությունը, կատարված անհրեքի փաստերի հիմամբ և գիտական բարձր մակարդակով, տե՛ս Ա. Մնացականյան, Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը, Երևան, 1966. А. Мнацаканян, П. Севак, По поводу книги 3. Бунятова „Азербайджан в VII—IX вв.“, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1967, № 1, էջ 177—190. К. А. Мелик—Оганджаниян, Историко—литературная концепция 3. Бунятова, «Բանբեր Հայաստանի արվեստների», 1968, № 2, էջ 169—190. Հ. Անասյան, Նոր հայացք աղվանագիտության բնագավառում, Melanges d'etudes armeniennes. Venise, 1969, էջ 289—315. Н. Anasayan, Une mise au point relative á l'Albanie caucasienne, Revue des études arméniennes, nouvelle série, t. VI, Paris, 1969, էջ 299—330:

և այլն: Ուստի, վերնագրի մեջ «դատաստանագիրք» ձևի փոխարեն պետք է ղենել «գիրք դատաստանի» ձևը: Այժմ «Հայոց» բառի մասին, Գիտենք, և այդ մասին հաղորդում է Մխիթար Գոշը թե՛ Դատաստանագրքում և թե՛ Հայոց կաթողիկոսին ուղղված նամակում, որ օտարները հանդիմանում, նախատում էին հայերին Դատաստանագիրք չունենալու համար: Դատաստանագիրք գրելու պատճառներից մեկը ինքը՝ Մխիթար Գոշը համարում է հենց այդ հանդիմանությունը, այլ կերպ՝ Մխիթարը սկզբից եթե ձեռնամուխ եղավ գրելու դատաստանագիրք հայերի, հայ ժողովրդի, հայկական պետության համար և գրեց, իրոք, Հայոց Դատաստանագիրք: Ուրեմն, անկախ այն բանից՝ կա՞մ վերնագրում «Հայոց» բառը, թե ոչ, ինքնին հասկանալի է, որ Դատաստանագիրքը հայոց է: Սակայն հարցին նայելով բնագրագիտական տեսակետից, «Հայոց» բառը չենք կարող ղենել վերնագրի մեջ, որովհետև ձեռագրային տվյալներից այդ հնարավորությունը չեն տալիս: Դատաստանագրքի վերնագրում «Հայոց» բառի առկայության համար Վ. Բաստամյանցին քննադատողները չեն կարողացել, թերևս ճիշտ կլինի ասել՝ չեն ուզեցել տեսնել այն ակնհայտ փաստը, որ Վ. Բաստամյանցի հրատարակության մեջ երկու վերնագիր կա. առաջին՝ «Մխիթարայ Գոշի Դատաստանագիրք Հայոց, իրաւաբանական հետազոտութիւնք հանդերձ ժանօթութեամբ» և երկրորդ՝ «Դատաստանագիրք Մխիթարայ Գոշի»: Առաջին վերնագիրը Վ. Բաստամյանցի հետազոտության վերնագիրն է: Ամեն ուսումնասիրող ազատ է իր հետազոտության վերնագիրը ղենելու այնպես, ինչպես ինքն է հորմար գտնում: Սակայն, երբ վերջանում է «հետազոտությունը», և սկսվում է բնագիրը, Վ. Բաստամյանցը այն սկսում է նոր էջահամարով և այն վերնագրով, որ ունի բնագիրը՝ «Դատաստանագիրք Մխիթարայ Գոշի»:

Դատաստանագրքի ձեռագրերի մեծ մասում հոգվածները վերնագիր ունեն, սակայն բուն հոգվածները ձեռագրերում, որպես կանոն, անվանում չունեն, սակավ բացառություններով. օրինակ՝ «Նախադրութիւն գրոց դատաստանի. գլուխ առաջին» (ձեռ. № 10311, թ. 263ա): Մի շարք ձեռագրերի ցանկերի սկզբում հոգվածները անվանված են «գլուխ» (տես օրինակ՝ ձեռ. № № 2775, 209, 6890, 2593, 3291 և այլն). այսպես օրինակ՝ «Կատարեցաւ նախադրութիւնս գրոցս դատաստանի ի ճառս ԺԱ: Զկնի սորին զհամար եւ թիւ գլխոցն դիցուք, որ է ցանկ» (ձեռ. № 2775, թ. 41ա), կամ՝ «Սկիզբն ամենայնի աստուած, զնոյն և կատարած ամենայնի աստուած: Եւ արդ սկիզբն դատաստանի գրոց ցանկս և թիւ գլխոց ի կարգի» (ձեռ. № 208, թ. 83ա: Այս կա շատ ձեռագրերում): Ինչպես տեսնում ենք, հոգվածը անվանված է գլուխ: Սակայն ցանկերում հոգվածները հաջորդում են իրար թվահամարների հերթականությամբ, և թվահամարներից առաջ չկա «գլուխ» բառը:

Դատաստանագրքի բնագրում Մխիթար Գոշի և խմբագիրների կողմից, որոնք, հավանաբար, անփոփոխ են թողել հեղինակային անվանումները, հոգվածներն անվանված են տարբեր կերպ, ավելի հաճախ՝ դատաստան, ապա ճառ՝ հինգ անգամ, գլուխ՝ երեք անգամ, վիճակ՝ երկու անգամ, դպրութիւն՝ երկու անգամ և զրաւթիւն: Անտեսում ենք «կանոն», «օրենսդրութիւն» և այլ բառերը, որոնք ավելի շուտ վերաբերում են Դատաստանագրքի աղբյուրներին, քան նրա հոգվածներին: Քանի որ ցանկը առկա է Դատաստանագրքի համարյա բոլոր ամբողջական ձեռագրերում, ապա պետք է ենթադրել, որ այն գալիս է հեղինակային օրինակից: Այս տեսակետից ուշագրավ է ձեռագրերից մեկի հետևյալ վկայությունը, որով եզրափակվում է ցանկը. «Կատարեցաւ ցանկ

զրոց դատաստանիս, որ ըստ Գոշայ վարդապետի» (ձեռ. № 2775, Թ. 48բ)։ Այս նախադասությունը, թվում է, կարելի է հասկանալ նաև այնպես, որ «որ ըստ Գոշայ վարդապետի» բառերը վերաբերում են ցանկին։ Սակայն, անկախ դրանից, միջնադարում հոգվածների անվան համար ընդունված ու տարածված էր «գլուխ»—capitulum անվանումը։ Համոզվելու համար բավական է, թեկուզ, թերթել Եվրոպայի ավատական իրավունքի հուշարձանները։ Ինչ վերաբերում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքին, ապա հեղինակը այս կապակցությամբ միօրինակ տերմինաբանության չի հետևում։ Ինչպես տեսանք, նա հավասարապես գործածում է «գլուխ», «ճառ», «վիճակ» և այլ բառեր՝ նույն նշանակությամբ։ Սակայն, նկատի ունենալով Դատաստանագրքի ձեռագրերի ցանկերի վերը բերված բանաձևերը, այն փաստը, որ ձեռագրերում նախադրության առաջին հոգվածը և Դատաստանագրքի այլ հոգվածներ երբեմն անվանված են «գլուխ» հենց բնագրում, և մի շարք այլ փաստեր, պետք է ասել, որ հոգվածների անվան համար ավելի տարածված էր «գլուխ» բառը։ Այդ պատճառով, նաև այնու, որ հոգվածները առանց անվան չմնան, և միօրինակություն մտցնելու համար դրանց անվանակոչության մեջ, մենք հոգվածների թվահամարներից առաջ դրինք «գլուխ» բառը։ Սա մեր միակ միջամտությունն է բնագրին, որ արել ենք առանց ձեռագրական բավարարչափ տվյալների։

Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի զգալի թվով հոգվածներից յուրաքանչյուրը արտաքին կառուցվածքի տեսակետից բաժանվում է երկու մասի. առաջին մասը աղբյուրն է, որից օգտվել է հեղինակը, և որը բերվում է, որպես կանոն, բառացի, իսկ հոգվածի երկրորդ մասը հեղինակի սահմանումն է, որով նա աղբյուրի իրավագրությամբ կամ հաստատում է, կամ փոփոխում, կամ լրացնում և այլն։ Վ. Բաստամյանցը իր հրատարակության մեջ հոգվածի այս երկու մասերը իրարից բաժանելու յուրօրինակ ձև է ընտրել։ Հոգվածի երկրորդ մասը նա ոչ միայն սկսել է նոր ու կարմիր տողից, որ միանգամայն ճիշտ է, այլև Մխիթարի խոսքը առել է չակերտների մեջ, որը, թվում է, ճիշտ չէ։ Դրանով արհեստականորեն անջատվել են իրարից ներքին միասնություն կազմող ամբողջի մասերը, և այնպես է ստացվել, որ աղբյուրը մղվել է առաջին գիծ, իսկ Դատաստանագրքի հեղինակը՝ երկրորդ։ Մինչդեռ օրենքը մի ամբողջություն է և անկախ նրանից, թե ինչ աղբյուրից է քաղված, այն ամբողջապես պատկանում է օրենսդրին։ Մագումնային, աղբյուրագիտական տեսակետից ոչ-մխիթարյանը ոչ-մխիթարյան է դարձվել նաև իրավական-օրենսդրական տեսակետից, մի բան, որ ճիշտ չէ։ Պահպանելով հոգվածի շարահյուսական-տրամաբանական-աղբյուրագիտական տարանջատումը (հոգվածի երկրորդ մասը սկսել ենք նոր և կարմիր տողից) մենք, բնականաբար, վերացրինք հոգվածի իրավական-օրենսդրական ամբողջականությունը խախտող տարանջատումը, Մխիթարի խոսքից հանելով չակերտները։

Բնագրերը կազմել ենք հետևյալ ձեռագրերի համեմատությամբ։

Ա խմբագրություն.

Ա—Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության Մատենադարանի № 1237 ձեռագիրը։ Դատաստանագրքի հնագույն և ընտիր ձեռագրերից մեկն է։ Ինչպես ցույց է տվել Վ. Հացունին, Դատաստանագրքի չորրորդ օրինակն է՝ հաշված հեղինակային օրինակից։ Նվիրվել է Հաթերքի Վախթանգ իշխանին՝ Մխիթարի բարեկամին ու հովանավորին, «զրա պատվիրաններով ղեկավարվելու համար»։

Ձեռագիրը չենք տեսել և ոչ էլ մանրամասնապես ենք ունեցել, սակայն այնպես է ստացվել, որ կարող ենք ասել, թե ձեռագիրը գտնվել է մեր տրամադրության տակ: Գնահատանքի ամենաբարձր խոսքերով ու երախտապարտության ամենախոր զգացումով պետք է ասենք, որ դրա համար պարտական ենք Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության ընդհանուր քարտուղար՝ հանգուցյալ հայր Նդիա Փեչիկյանին:

ա—Վրացական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի Կ. Կեկելիձեի անվան Ձեռագրաց ինստիտուտի հայկական ֆոնդի № 14 ձեռագիրը: Չափսը՝ 20×31 սմ, կազմը՝ սովորաթուղթ (սև և կապույտ նախշերով), նյութը՝ թուղթ, գիրը՝ նոր ժամանակի ձեռագիր, թերթերը՝ 146, որոշ թերթեր կամ մաքուր են, կամ զրված են մասամբ (թթ. 55, 91, 98, 99-րդը կրկնված է երկու անգամ): Չունի ցանկը ոչ Նախագրության և ոչ Դատաստանագրքի: Պահպանակի երկրորդ երեսի վրա. «Մխիթար Գօշի Դատաստանագիրք, ի գրչագրաց. օրինակեալ է ի Վենետիկ ի վանս ս. Ղազարու, 1862»:

Թ. 145-ում գրիչը գրում է. «Յիշատակարան երկաթագիր յաւարտ մատենին» և բերում հետևյալ սկզբնատողով հիշատակարանը. «Յս Քս, յորժամ զաս ի նորոգել...»:

Թ. 146.—«Այլ յիշատակարան, բուրբաղիր»—«Փառք փրկչին մերոյ...»:

Թ. 146.—«Յիշատակարան երկաթագիր միջանկեալ»—«Տէր ած տացէ ածասէր...»:

Այս ձեռագրի համեմատությունը Վ. Բաստամյանցի հրատարակության մեջ «Վենետ.» կամ «Վեն.» նշված ձեռագրի ընթերցումների հետ ցույց տվեց, որ ա-ն ընդօրինակված է Վենետիկի № 1237 (մեր Ա) գրչագրից: Եւ ձեռագիրը մենք ամբողջովին արտագրեցինք և հիմք դարձրինք մեր համեմատությունների համար, որովհետև դեռ չունեինք մեր տրամադրության տակ ոչ Վենետիկի և ոչ Զմմառի ձեռագրերը: Սակայն և ձեռագրի համեմատությունը Վ. Բաստամյանցի հրատարակության «Վեն.» ձեռագրի ընթերցումների հետ ցույց տվեց, որ այս երկու ձեռագրերի ընթերցումների մեջ կան տարբերություններ, թեև ոչ էական և ոչ շատ: Վ. Բաստամյանցի «Վեն.» նշված ձեռագիրը Փարիզի օրինակն է, որ արտագրել է Բ. Սսայանը Վենետիկի № 1237 ձեռագրից: Փարիզից Վենետիկ գալով՝ Վ. Բաստամյանցը, ինչպես նշում է ինքը, այլևս չի համեմատել իր օրինակը № 1237 ձեռագրի հետ: Այստեղից հետևում է, որ «Վեն.» և ա ձեռագրերի որոշ ընթերցումների տարբերությունները արդյունք են այն բանի, որ № 1237 ձեռագիրը ոչ-խստագույն ճշգրտությամբ է ընդօրինակվել կամ Բ. Սսայանի կողմից և կամ ա ձեռագրի գրչի կողմից: Բանի որ բնագրի հիմքում, բնականաբար, գրվելու էր նաև № 1237 ձեռագիրը, ուստի պետք է մեր ձեռքի տակ ունենայինք նրա ստուգագույն ընդօրինակությունը: 1962 թ. երբ հ. Նդիա Փեչիկյանը գտնվում էր Երևանում, Մատենադարանի տնօրեն Լ. Խաչիկյանի միջոցով դիմեցինք նրան, և նա սիրով հանձն առավ կատարել մեր խնդրանքը: Նույն թվականին Վենետիկ ուղարկեցինք մեր ա ձեռագրի մեքենագիր օրինակը (230 էջ) խնդրանքով. համեմատել № 1237 ձեռագրի հետ և նշել բոլոր տարբերությունները, նշել № 1237 ձեռագրի էջերը, բոլոր հիշատակարան-հիշատակագրությունները և այլն: Հ. Նդիա Փեչիկյանը մեծ բարեխղճությամբ կատարել էր այդ ամենը: Երբ 1965 թ. Վենետիկից ստացանք մեր մեքենագիր օրինակը, նկատեցինք, որ մահը խանգարել էր հ. Ն. Փեչիկյանին մինչև վերջ հասցնելու գործը, և այն, 147 էջից

սկսած, շարունակել էր, նույն բարեխղճությամբ, Հ. Ներսես Տեր-Ներսեսյանը, որին երախտապարտ ենք նույնչափ:

Տարընթերցվածքների բաժնում Ա-ի վերաբերյալ բոլոր ծանոթագրությունները, այսպիսով, պատկանում են Հ. Ն. Փեշիկյանին և Հ. Ն. Տեր-Ներսեսյանին:

Ա ձեռագրի կարևոր հիշատակարաններն են.

«Տէր աստուած վայելել տացէ աստուածասէր եւ բարեպաշտ իշխանաց իշխանին Վախտանկայ օրդոյ Հասանայ, ի կամս իւր զգիրքս դատաստանի, անսխալ ուղղութեամբ վարել զպատուիրան սորին» (ձեռ., Թ. 100բ):

«Յիսուս Քրիստոս, յօրժամ գաս ի նորոգել զեկկիր, նորոգեա հոգով եւ մարմնով զաստուածասէր իշխանն իշխանաց զՎախտանգ եւ զամուսինն իւր զԱրզովաթուն ի կեանս անմահս: Եւ ի ներկայիս առանց փորձանաց պահեսցես զաւակաւ հանդերձ եւ ամենայն ընտանեաւ: Եւ բազում առատ ողորմութեամբ քո ողորմեսցիս ննջեցելոց նոցա. ամէն: Եւ տառապեալ գրիչս ողորմեա, Քրիստոս Աստուած» (այս և հաջորդ հիշատակարանը քաղում ենք ա ձեռագրից. տե՛ս նաև Գ. Ալիշան, Հայագատում, էջ 407—408, և այլոց մոտ):

«Փառք Փրկչին մերոյ Յիսուսի, ընդ նմին Հաւր եւ Հոգւոյն, որ ետ զդադարումն աստեաւ տալ զոցս դատաստանի: Զի թե եւ յառաջագոյն ասացաք, գրելով զսակաւ յիշատակարանն, եթե աւարտումն սորա ոչ է, սակայն այժմ մեք հանգուցանել կամեցաք գրելով ըստ կարի, ոչ խափանել զայլոց, որք կամին գրել եւ յաւելուլ: Եւ թեպետ յամի, յորում սկսաք, գրեցաք զեղեալ չափս դատաստանի, սակայն յաղագս հալածանաց, որ եհաս մեզ՝ ընտանի եւ ոչ աւտար, յապաղեաց գրել զյիշատակս զայսոսիկ (այս երկու հիշատակարանները գրված են յաւարտ մատենին):

Բ — Զմմառի միաբանության № 180 (հին № 226) ձեռագիրը (նկարագրությունը տե՛ս Մեսրոպ Վ. Քէշիշեան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Զմմառի վանքի մատենադարանին, Վիեննա, 1964, էջ 414—426): Օգտվել ենք մանրածապավենից, որը սիրով մեզ ուղարկեց Զմմառի միաբանությունը և որի համար խորապես երախտապարտ ենք:

Ձեռագրի բովանդակությունն է. Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրք՝ Թ. 1—252ա, Ասորա-հոմեական Դատաստանագիրք՝ Թ. 255բ—299բ, Մովսիսական օրենքներ՝ Թ. 299բ—308բ: Ձեռագրի վերջում, Թ. 308բ, կա հետևյալ հիշատակարանը. «Տէր Յիսուս ի վայելումն տացէ տեառն Վրթանիսի արհիեպիսկոպոսի և հոգևոր վերադիտողի և բազմաց բարիս շնորհողի և մոլորելոց դարձուցչի և մեղուցելոց մխիթարիչի. ՈՁԹ» (=1240 թ.): Մ. Վ. Քէշիշեանը (Յուցակ... էջ 414), Հ. Մ. Մարյանը (Bulletin Arménologique-Beyrouth, 1947—1948, Mélanges de l' Univ. St. Joseph, t. XXVII fasc. 10, էջ 209—214) և այլք գտնում են, որ ձեռագիրը երկու գրիչ ունի, մեկը գրել է ձեռագրի 1բ—255բ թերթերը՝ Դատաստանագիրքը, մյուսը՝ օտար օրենքները և որ 1240 թ. վերաբերում է ձեռագրի միայն երկրորդ մասին, ուստի առաջին մասը՝ Դատաստանագիրքը, շատ հին ընդօրինակություն է: Հ. Կետիկյանը (Զմմառու ձեռագիր Դատաստանագրքի թուականը, «Բազմավէպ», 1952, էջ 152—154) 1240 թ. վերագրում է ամբողջ ձեռագրին: Դիտենք, որ Մխիթարը Դատաստանագրքի իր իսկ օրինակից արտագրված մի օրինակ, որը ընդհանրապես երկրորդ օրինակն էր Դատաստանագրքի, նամակով ուղարկել է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին: Այդ նամակը կա Զմմառի ձեռագրում: Արդ, եթե Զմմառի ձե-

ռագիրը կաթողիկոսին ուղարկված օրինակը չէ, ապա ընդօրինակություն է գրանից: Բոլոր դեպքերում Զմմառի գրչագիրը Դատաստանագրքի հին և մեծարժեք ձեռագրերից է:

Թ. 1բ, ոչ գրչի գրով. «Ի վայելումն Աբրահամ եպիսկոպոսին է: Զգուշ լեր, ով բարեմիտ ընթերցող, զի հերձուածողին է գիրքս այս, և զբաղում սխալանս պարունակէ, դարձեալ ասեմ զգուշ լիք»:

Ձեռագրի առաջին մասի վերջում, Դատաստանագրքից անմիջապես հետո, Թ. 253ա—255բ կա Մխիթարի հետեյալ հիշատակարանը և նամակը.

«Փառք Փրկչին մերոյ Յիսուսի, ընդ նմին Հաւր և Հոգւոյն սրբոյ, որ ետ զդադարումն աստանաւ տալ գրոցս դատաստանի: Զի թէ և յառաջագոյն ասացաք, գրելով զսակաւ յիշատակարանն, եթէ աւարտումն սորա ոչ է, սակայն այժմ մեք / հանգուցանել կամեցաք գրելով ըստ կարի, ոչ խափանելով զայլոց, որք կամին գրել և յաւելաւ: Եւ թէպէտ յամի, յորում սկսաք (բնագրում՝ սկսաք—*ն. Թ.*), գրեցաք գեղեալ չափս դատաստանի, սակայն յաղագս հալածանացն, որ եհաս մեզ՝ բնոանի և ոչ աւտար, յապաղեաց գրել զյիշատակարանս գայստսիկ:

Զսուրբ և զաստուածաբեալ գլխոյդ եկեղեցեացս Հայաստանեաց և հանուրց կարգաց պետի անուանակրօքեամբ տեսնող մերոյ հոգեւորի և Լուսաւորչին մերոյ սրբոյ կոչման և արքողոյ ժառանգատրի, զհարկ հոգեւոր հրամանի նուաստս յամենայնի ամենայնիվ Մխիթար ընկալայ, զոր վասն գրոցս էր դատաստանի, ի ձեռն եղբար եկելոյ ի ձէնջ, որ երբեմն ընդ մեզ սակաւ ինչ դեգերեալ ի վարժս և յիւրոցն շարժեալ փափագանաց ի ձեռ/նադրօրքին տեսչութեան, զոր և բարտք դատեալ ի կորովի ձեռ տեսութենէ, դարձաւ ի ձէնջ, խափանեալ յիւրոց խորհրդոցն, թէպէտ և այլուր զիւրն ելից ախտ: Սակայն իրաւացի կարծեցի յապաղել յայս հրաման մնալ և գրոյ, զի մի ցոյց ինչ կարծիցիմ զիմս առնել վաստակ սակաւ, այլ փութացայ և անվեհեր կատարել զայս գործ հոգեւոր ըստ իմում կարի, խոշոր նիւրով և գրով, քանզի ժառանգութիւն իմ Լեւս անձեռնհասութիւնն ի սկզբանէ, ընդ միտ ածելով և զայս, թէ հանելի ձեզ լիցի, դիւրին է փոխել ի նիւր մագաղաթեայ գրչաւ նարտարաւ, ապա թէ ոչ՝ բաւական է և մեզ յաշխատութիւնս սնոտիս և այս կորուստ նիւրոյ: Աղաչեմ պարապմամբ

Թ. 254բ և մտադիր ընթերցմամբ քննել զախտածէտ մտաց իմոց զերկադ, զի և ես միշտ ընդ կարծիք քամահանաց լինելով և հալածեալ ի խնդրողէն՝ զդատաստանաց գիրք փութով և տառապանաւ գծեալ յանգեցի: Եւ այնորիկ աղագաւ սիրելի եղև ինձ համառօտն բան, իբր պատնառ ինչ տալ իմաստնոց, և հակիրճն բան ամփոփել սովոր է զմիտս յայտնիս, և աշխատասիրաբար երևելի լինել: Եւ արդ, եթէ ինչ գոցի հանելի ձեզ, Տեառն շնորհ, որ ոչ շիջուցանէ զփայլակն իմաստից և ոչ ի միում ժամանակի, իսկ եթէ ոչ՝ այն մերոց տգիտութեան է, անպարտ ի պարսաւանաց շնորհն կացցէ, զի և ոչ ես իսկ ձեռնամուխ եղէ արտաբոյ ազդման շնորհին: Եւ եթէ բնալին անաւգուտ յեկեղեցի իցէ և պատնառ զաշխակոյթեանն՝ հրոյ տացես նարակ և հրամայիցես և որ / առ մեզ է արինակ զնոյն առնել և անխափան ձերոյ կացցէ հրաման, թէպէտ և մերքս ընթերցեալ վարդապետք՝ հանեալ ընկա-

լան: Աստուծոյ վարկանելի է զանեղ վնիս և մի (մի—աժեւացված է տողամիջում—*Խ. Թ.*) անփոյթ առնիցէ՛ք այլոց վննից և զայդ դնել զործ, զի յոյժ եպերիմք յայլասեռից՝ ոչ ունելով գիրս դատաստանի:

Գրեալ էա՛ք և սակաւ ժամանակագրութիւն ընդ դատաստանի գրոցքս ի մերն յարիմակ, զոր անպատշաճ վարկայ և աստ գրել, զի յառուկ և այդ կացցէ գիրք: Սկիզբն արարա՛ք ի կատարածէ Պատմութեանն Աղուանից զշար հայրապետացն մինչև ցայն, որ այժմ ունի և զայլ զիրս, որքան լուա՛ք և տեսա՛ք, զի և այդ այժմ ի մերս շիջաւ յագգէ. զի թէ ունէ՛աք սովորութիւն գրել զժամանակս իւրաքանչիւր՝ զկնի / *Թ. 255բ* եկեալն ի միասին յարմարելով առնէին լիով պատմութիւն, բայց զի ծովացեալ թողա՛ք, հատաւ և ժամանակաց կարգ, զոր թէ և այժմ կամ ձեզ իցէ և զայս ևս դուք գրել փութայք, զոր ինչ յատուս ձերոյ հայրապետութեանդ պատմեաց, զի մերձ է՛ք յամենայնսդ գիտել անթերի, քանզի ձեր է զպատշաճն զամենայն լնու իշխանութիւն: Թողութիւն արացես ներելով և յանդուգն մերոյդ համարձակութեան և յիշատակի ևս արժանի արացես ի սուրբ ձեր աղաւթս հաստատելով և ի յոյսն բարեաց, զոր զանձեալ ունիք ի փառքս Քրիստոսի» :

Գ — № 2577 ձեռագիրք (այստեղ և հետագայում, բոլոր այն ձեռագրերը, որոնց ուր գտնվելու վայրը չի նշվում, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի գրչագրերն են: Այս ձեռագրերի նկարագրութիւնը վերաբերող տեղեկութիւնները ևս չենք բերում, ընթերցողին հղելով Մատենադարանի Ձեռագրաց ցուցակի հրատարակված երկհատորյակին). ԺԴ դար. գրիչը՝ Սիմէոն. գրչութիւն վայրը՝ անհայտ. բովանդակութիւնը՝ Դատաստանագիրքը. ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ. հոդվածների հերթակարգը՝ երբեմն խախտված. տեղ-տեղ չի կարդացվում՝ տառերը մաշված կամ քերված, թերթերը պատռված լինելու և այլ պատճառներով:

Թ. 219 Թ. «զՍիմէոն գրիչ յիշեցէք ի տէր աղաշն...»:

Սկսած Թ. 212ա գրիչը փոխվել է: Թ. 211ա վերանորոգված մասի վրա 1629 Թ. հիշատակագրութիւն:

Թ. 124բ կա զաղտնագրութիւն, որը կարդացվում է «Հարութիւն» երկ պաղտնագրի «եգ» կարգանք «եդ»:

Գ — №6564 ձեռագիրք. ԺԴ դար. գրիչը, գրչութիւն վայրը՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ Թ. 2—66, թերի՝ չունի Նախագրութիւնը և հոդվածների զգալի մասը. գլխակարգութիւնը սեփական է: ՄԻԾ (ըստ այս ձեռագրի՝ ՃԼԴ) հոդվածի վերջում՝ «Ոն գգեղեցիկ կարգս խափանեալ». ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ:

Ե — № 6398 ձեռագիրք. մեր կարծիքով ԺԳ—ԺԴ դար (Ձեռագրաց ցուցակում վրիպակով՝ 1303 Թ.) գրիչը, գրչութիւն վայրը՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ Թ. 52—111, չունի Նախագրութիւնն առաջին երկու գլուխները և մի շարք հոդվածներ, մի քանի հոդված միացված են. Դ հոդվածից հետո գրված է վերնագիր՝ «Յաղագս դատաստանաց առն և կնոջ» և շարունակվում է. «ղյաղագս քահանայիցն թողել դատաստան սակս կանոնացն դայն յոլով անգամ յեղ. յ եղլոյս յարմարապէս առն և կնոջ սակս խառնեցուք» և շարունակվում է 2 հոդվածը կեսից (Թ. 58ա). ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ, աղավաղ:

Զ — № 209 ձեռագիրք. ԺԵ դար. գրիչը, գրչութիւն վայրը՝ անհայտ. ժո-

զովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 83—156, Նախադրությունը՝ ձեռագրի սկզբում՝ թ. 2—17. Դատաստանագրքի վերջին երեք հոդվածները չկան, մի քանի անգամ երկու հոդված միացված են մեկի մեջ և մի հոդվածը դարձված է երկու. ուղղագրությունը ոչ-միօրինակ. սղագրությամբ հաճախ զրվում է «օ», երբ անպայման պետք է լինե՞ր «ա»։ ւօ-ւաւ, գրօ-գրաւ, օան-աւան, Գօիթ-Դաւիթ և այլն։ Այսպես է նաև այլ ձեռագրերում։

Է — № 6890 ձեռագիր. Ժէ դար. գրիչը՝ Սկանդար. գրչության վայրը՝ անհայտ. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 66—114, Նախադրությունը՝ ձեռագրի սկզբում՝ թ. 5—16։ Ինչպես Զ ձեռագրում, այստեղ ևս ԿԵ հոդվածի «իսկ եթէ զժառայ» բառերից սկսած հատվածը անջատվել է որպես առանձին հոդված՝ ԿԶ համարով. շունի վերջին երեք հոդվածը, ինչպես և Զ ձեռագիրը և այլն. հոդվածների միացում-անջատումները մյուս դեպքերում ևս համընկնում են Զ ձեռագրին. բոլոր էական տվյալներով նույնանում է Զ-ի հետ, որից հետևում է, որ այս երկուսը ընդօրինակված են կամ իրարից, կամ ընդհանուր նախագաղափարից։ Թ. 55ա գրչի հիշատակարանը. «Եւ զիս գմեղուցեալ ուրեմայեցի Սկանդար սարկապա, որ աշխատեցայ ի ծուռ արինակ սորին և զրստոյգն գրեցի, յիշեցիք մի աստուած ուրիշ»։ Իրոք, օրինակը «ծուռ» է եղել։

Ը — № 3276 ձեռագիր. 1640 թ. հետո. գրիչը, գրչության վայրը՝ անհայտ. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 191—193, ունի միայն Նախադրության երկու գլուխը, Բ (թերի) և Ը, և վեց հոդված։

Թ. 193ա. «Ի քվին ՈԺԶ (=1167) տէր Ներսէս կաթողիկոս նստի և ի ՈԻԲ (=1173) վախճանի. և տէր Գրիգոր նստի, որ կոչի Տղայ, ամս Ի (=20)։ Եւ ՈԿԲ (=1213) վախճանի վարդապետս գրոցս շինօղն Մխիթար, որ է Գռն»։

Թ. 191բ. «Կատարեցաւ կանոնական գիրքս ի դառն և ի դժնեա ժամանակիս, յորում ոչ գոյր թագաւոր յազգէն նետողաց.... ի սոյն ատուր եղև զբաւ սորա ի փաղափս եղևայ, ի ձեռն ստատանուն երիցու Ստեփաննոսի, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարիս, որ Մառով սուրբ Յակոբ կոչի... բայց գրեցաւ սա ՊԻ (=1355) քվին, յամսեանն օգոստոսի Դ (=4)....»։ Ուսուցչապետ Լ. Խաչիկյանը այս հիշատակարանը համարում է նախագաղափար օրինակինը (տե՛ս ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Երևան, 1950, էջ 411)։

Թ — Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության մատենադարանի № 1738 ձեռագիր. 1238 թ., գրիչ՝ Բարսեղ. ստացող՝ Մարկոս արքեպիսկոպոս. տեղ՝ Հոռմկլա։ Ա խմբագրության թվակիր ամենահին ձեռագիրն է, նույնքան արժեքավոր, որքան և Ա ու Բ ձեռագրերը։ Այս ձեռագրից օգտվել ենք նույն միջոցով, ինչ և Ա ձեռագրից։ Վենետիկ ուղարկված մեքենագիր մեր օրինակի վրա հ. Շղիա Փելիկյանը և հ. Ներսիս Տեր-Ներսեսյանը նշել են նաև այս ձեռագրի տարբերակները (առանց Նախադրության)։

Թ. 146—148. «Փառք Աստուծոյ յաւիտեանս, ամէն։ Ի թուիս ՈԶէ (=1238) գրեցաւ Գիրքս Դատաստանաց առ ափն մեծ գետոյս, որ կոչի Եփրատէս, առ ստորոտ Կաստուածապահ գղեկիս Հոռմկլայ կոչեցեալ, և հայրապետութեան տեանն Կոստընդնա, ի շար և ի դառն ժամանակի.... Եւ արդ գրեցաւ սա ձեռամբ Բարսղի մեղապարտի և փցուն գրչի, հրամանաւ աստուածապատիւ և առաքելաշնորհ տէր Մարկոսի արքեպիսկոպոսի.... Եւ արդ եր սա ի դաւառէն Սուրբ Մարոյ, և ըստ խոտորելոյ մեր ի պատուիրանացն տեանն՝ մատենացու աշխարհն Հայոց ի ձեռն խուժաղում ազգացն, որ կոչի Դադար, քան զի յաւարի եառ զաշխարհն ամենայն առ հասարակ, բազում քաղաքս և աւանս, և բազում

եպիսկոպոսը և վարդապետը և քահանայը և սարկաւազունը և իշխանայք և ազատը և շինականը և բազում այլ եւս կանայք և մանկտիք, զոր ոչ կարէ որ ընդ գրով արկանել, զոր ըմբռնեցին ընդ ձեռամբ իրեանց: Եւ արդ եպիսկոպոսս այս, զոր յառաջ ասացաք զանունն, մատնեալ եղեւ ի ձեռս անաւրինաց, նաեւ եղբարք իւր եւ ազգատոհմ իւր, և ոչ ուստեք կայր ավանական գերելոցն, բայց միայն այն, որ ազատեացն զմեզ արեամբն իւրով.... Եւ արդ զեպիսկոպոսս զայս իշխան ոմն ի գերելոցն, որոյ անունն Քուրդ ասի, յիշատակ նորա՝ արհնութեամբ, ազատեալ յանաւրինացն, և սա ցաւագին սրտիւ և բեկեալ անձամբ դիմեալ յայս աթոռս հայրապետական, ուստի և սրբասնեալ կաթողիկոսս Հայոց, զոր յառաջ յիշատակեցաք զանունն, սիրով ընկալաւ զսա ըստ արժանոյն իւրոյ:

Եւ արդ ցանկացող այսմ տառիս, զոր է հաստատած յաշխարհս Կայենոյ՝ ի մենաստանին Գետիկ՝ ի սուրբ վարդապետաց սահմանած, որոյ անունն Մխիթար յորջորջի: Եւ արդ ես մեղապարտ ծառայս ձեր.... աղաչեմ զամենեւեան, որք կարգայք կամ եղանակէք, զսուրբ եպիսկոպոսն զտէր Մարկոս.... և զիս զանարժանս... յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր...» (Գարեգին Ա. կաթողիկոս, Յիշատակարանը ձեռագրաց, հ. Ա, Անթիլիաս, 1951, էջ 930—932):

Այս ձեռագրերը՝ Ա—Թ, պատկանում են Ա խմբագրութեան: Բնագրի հիմքում գրված են Ա, Բ և Թ ձեռագրերը: ա, ինչպես տեսանք, ընդօրինակված է Ա-ից: Ա, Բ և Թ ծագում են հեղինակային օրինակից կամ անմիջականորեն կամ, առավելագույնը, մեկ-երկու սերնդի միջնորդավորվածությամբ: Այսպես. Ա-ն ծագում է հեղինակային օրինակից կամ անմիջականորեն (երկրորդ սերունդ), կամ նրա մի ընդօրինակությունից անմիջապես (երրորդ սերունդ): Բ-ն, եթե իր առաջին մասով կաթողիկոսին ուղարկված օրինակը չէ (երկրորդ սերունդ), որը անմիջականորեն ծագում էր հեղինակային օրինակից, ապա ընդօրինակված է կաթողիկոսին ուղարկված ձեռագրից (որով դառնում է երրորդ սերունդ): Թ-ն, քանի որ իր տարբերակվածությունով նույնանում է Բ-ի հետ և գրված է Հռոմկլայում, ընդօրինակված է կաթողիկոսին ուղարկված օրինակից (որով նույնպես դառնում է երրորդ սերունդ), եթե չենք ընդունում, որ հենց Բ-ն է կաթողիկոսին ուղարկված օրինակը: Նշված ձեռագրերն, այսպիսով, հեղինակային օրինակի առաջին կամ երկրորդ սերունդն են, ուստի մեծապես արժեքավոր պրագմենտ են, և, եթե անտեսենք 225-րդ հոգվածի փոքրիկ մի հատվածը, կարող ենք ասել, որ հարազատորեն արտահայտում են հեղինակային բնագիրը:

Գ խմբագրություն.

Ժ — № 485 ձեռագիր. ԺԴ դար. գրիչ՝ Գրիգոր. գրչության վայր՝ Թաղեի վանք. ստացող՝ պարոնտէր Ներսէս (Ձեռագրաց ցուցակում՝ Պարոնտէր Ներսէս, որով «Պարոնտէր» հատուկ անուն է, մինչդեռ պետք է լինի «պարոնտէր Ներսէս», որ նշանակում է, թե պարոնը հոգևոր անձ էր, ինչպես հաստատվում է թթ. 16ա, 159ա, 196բ հիշատակագրություններով. «Ջստացաւդի գրոցս զտէր Ներսէսն յիշեցէք», «Ջտէր Ներսէսն, որ ստացաւ զգիրս դատաստանի.... յիշեցէք», «Ջստացողի այսմ կտակիս դատաստանի գրոց նօմոսիս՝ զտէր Ներսէս, որ է պարծանք մեր ամենիս.... յիշեցէք....» «Պարոն-տէր» կամ «պարոնտէր» սոցիալական նոր տերմինի ծագման ու բովանդակութեան մասին տե՛ս

ԺԾ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն երկրորդ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1958, էջ LXII—LXIV: Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 1—170. չունի ՃԶ—ՃԼԷ հոգվածները. ձեռագրից պակաս է շուրջ տասը թերթ. ուղղագրությունը ոչ-միօրինակ: Այս և № 2776 ձեռագրերը ընդօրինակված են կա՛մ իրարից, կա՛մ ընդհանուր նախագաղափարից:

Թ. 8ա. «Զատացող գրոցս զպարոն տէր Ներսէսն յիշեցէք ի Քրիստոս, ընդ նմին և զեղկեղի գծողս Գրիգոր, և որպէս դուք զմեզ յիշէք, աստուած զձեզ յիշէ»:

Թ. 16բ. «Աղաչեմ զձեզ, ով պատուական եղբայրք, թողութիւն արէք պա-կասութեան գրոցս»:

Թ. 16բ. «Խիստ տառապանաւք գրեցի. ցաւահար կանայք կակաւեցուցա-նէին, մեղայ աստուծոյ»:

Թ. 20բ. «Աստուած տէր Ներսէսն փառաւորէ, որ այսօր զմեզ մեղրօք կրա-կրեց»:

Թ. 27ա. «Զմերուկն խիստ առատ է այս տարիս»:

Թ. 48բ. «Մէկ աղքատ երեկ մէկ լաւ բաղարճ երեք. աստուած իւրան առա-տութիւն տայ. ամէն»:

Թ. 70ա. «Մէկ այրի կին մի երեկ մեզ եւղով հաց երեք. աստուած զինքն աւրհնէ. ամէն»:

Թ. 233ա. «Խիստ է ցուրտ, գրիչս ձեռնէս կընկէ»:

Ի — № 657 ձեռագիրք. տարբեր գրիչներ. Ժողովածու, Դատաստանա-գիրքը՝ թ. 3—87. ԺԴ դար. գրիչը, գրչութեան վայրը՝ անհայտ. Կանոնագրքի հատվածի գրիչը՝ Ստեփանոս, գրչութեան վայրը՝ Զուղա, թվականը՝ 1614. թ. 218. «գրեցօ ի թվականիս հայոց ՌԿԳ (=1614) ի յաստուածախնամ գօղա-քաղաքս Զուղայ»: Ուղղագրությունը ոչ-միօրինակ. թերի՝ ՃԼԶ հոգվածի կեսից վերջանում է:

Լ — № 3788 ձեռագիրք. 1825 թ., գրիչը՝ Պետրոս Ավետ Սեթ, գրչութեան վայրը՝ Մաղրաս. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ էջ 188—320:

«Յամին մերդ կենարարին
Հաղար ութ հարիւր քսան հինգին,
Զայս գծագրեալ տառս տերունի
Զեռամբ Պետրոս Աւետ Սեթին....
Որ և Հնդիկս բնակի,
Մաղրաս քաղաք վերայկոչի....
Եղև աւարտ գրքոյս լրման
Դեկտեմբերի երկոտասան»:

Ընդօրինակված է 1392 թ. մի ձեռագրից, որի հիշատակարանը բերում է Պետրոս գրիչը. էջ 184. «.... Արդ գրեցաւ սա ի վանս Գոփորու սուրբ Թէոդո-րոսս, ընդ հավանեալ սուրբ Աստուածածնիս եւ սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչիս ևս սուրբ Սարգիս զինաւորիս ի թվին հայոց ՊԽԱ (=1392 մեր թվականութեան— Խ. Թ.) ի մարտի 20, որ է հասարակ գահն: Գրեցաւ սա ի խնդրոյ Յակոբ քա-հանայի՝ նուաստ կրօնաւորի, զի ի վաղուց հետէ փափագէի այսմ ծաղկաւէտ բուրաստանիս: Զի ի կենդանութեան իմում ով որ մի իշխանութիւն արասցէ գրոյս և յետ ելից իմոց տայ պատուէր, զի ի վանս սուրբ Թէոդորոսու գիցեն ի վայելումն աստուածասէր կրօնաւորաց» (հավանաբար պետք է լինի Գորոբու

կամ Գորոփու վանք՝ համաձայն Ղ. Ինձիճյանի (Ստորագրութիւն Հին Հայաստանեայց, Վենետիկ, 1822, էջ 21—22). «Սեղեմնուա Զոր՝ որ նահատակեցաւ և թաղեցաւ սուրբն Թէոդորոս յառաջ Գրիգորի Լուսաւորչի. յորում ապա շինեցաւ վկայարան ի Լուսաւորչէն, և եղև միայնարան, որ և կոչի Գորոփու վանք սուրբ Թորոս... ի յերկրին Եկեղեցաց, որ է յեզնկա...»): Համեմատութիւնները ցույց տվեցին, որ այս ձևագիրը ըստ էության ոչինչ չի ավելացնում, ուստի և տարբերութեամբները չնշեցինք:

Խ — № 2593 ձևագիրը. 1303 թ., գրիչը՝ Կարապետ. գրչության վայրը՝ Երզնկա. ստացող՝ Ֆռանկ. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 1—179. ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ:

Թ. 30թ. «Զմեղուցեալ գծողս աղաչեմ զԿարապետ (բնագրում՝ զԿր.) երեսցա յիշել ի տէր» (թ. 179թ՝ գրչի անունը՝ լրիվ):

Թ. 231թ—232ա. «.... Արդ գրեցաւ սայ ի մայրաքաղաքս» ||| (կարելի է կարդալ՝ Եզնկայ), ընդ հովանեաւ կաթողիկէ եկեղեցւոյ, ձեռամբ ||| քահանայի, ի թվիս հայոց ՉՄԲ (=1303), ի հայրապետութեան ||| (տեառն—Խ. Թ.) Գրիգորիոսի և յառաջնորդութեան Եզնկայի՝ տեառն Ն[երսիսի], [ի թա]գաւորութեան Հեթմոյ աստուածասիրի և բարեպաշտի և [ի ժա]մանակս աշխարհակալ և մեծ դանին Ղազանին....»:

Մ — Լեւիեգրադի Սալտիկով-Շչեդրինի անվան պետական հանրային գրադարանի ձեռագրական բաժնի հայերէն ձեռագրերի հավաքածուի նոր շարքի № 39 ձևագիրը (այս հավաքածուի մասին տե՛ս Լ. Խաչիկյան, Կոստանդին Բարձրբերդցու խրատական թուղթը, առաքված Արևելյան Հայաստան, 1251 թվականին, «Բանբեր Մատենադարանի», Երևան, 1958, № 4, էջ 267—268). օգտվել ենք մանրածապավենից: Ժամանակ՝ 1404 թ., գրիչ՝ Թումա. ձեռագիրը էջակալված է, համեմայն դեպս մանրածապավենի վրա էջահամարներ չեն երևում. Ժողովածու. սկզբում՝ Ասորա-հռոմեական դատաստանագիրքը, ապա՝ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը. Դատաստանագրքից հետո՝ մի քանի էջ մանր բաներ և ապա. «ԺԱ. յիշատակարան սուրբ վարդապետին, որ ղայս գիրքս ասաց....» և հիշատակարանը. ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ: Ունի հոգվածների և թերթերի ետևառաջութիւն, այսպես. ԺԱ հոգվածից հետո հոգ. ԺԳ, ԺԲ, ԺԳ. ԻԱ հոգվածից հետո հոգվ. Բ՝ համարյա ամբողջութեամբ, բայց իՅ համարով, որին հաջորդում են հոգվ. Գ, Դ և նոր միայն՝ ԻԲ համարով իսկական իԲ հոգվածը: Իր տեղում «Վասն վարդապետաց» հոգվածը կա լրիվ, այստեղ միայն այսքանը. «և վարդապետք եղիցին ըստ իրաւանց նախակըրթեալք հին և նոր կտակարանաց և կանոնական հրամանաց աներկիւղ»: ՂԸ հոգվածի մի քանի տողով վերջանում է թերթը, և հաջորդ թերթը սկսվում է ՃԶԳ հոգվ. կեսից, որին հաջորդում են հ. հ. ՃԶԳ, ՃԶԵ, ՃԶԶ: ՃՄԷ հոգվածի կեսից թերթը վերջանում է և հաջորդ թերթը սկսվում է ՂԸ հոգվածի ընդհատված կետից և շարունակվում է ՂԹ, Ճ, ՃԱ: ՃԱ հոգվածը վերջանում է նախավերջին բառով, որն անմիջապես շարունակվում է ՃԽԶ հոգվածի «ապաշխարութիւն կալցի՝ հինգ ամ արտաքոյ և երկու՝ ի ներքս....» բառերով, մինչև «զգրոցն առնելով անբամբաս զմեզ թողցեն», որով վերջանում է էջը. հաջորդ էջը սկսվում է ՃՄԷ հոգվածի կեսից, այնուհետև ՃՄԸ, ՃՄԱ—ՃԶԲ. հաջորդ էջը ՃԲ հոգվածն է և հաջորդները մինչև ՃԽԶ հոգվածի ընդհատված կետը և ապա հոգ. ՃԶԳ:

Դատաստանագրքի ցանկից հետո. «Թվին ՊՄԳ (= 1404) գրեցաւ գիրս

ԺՈՒ ԴԱՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն երկրորդ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1958, էջ LXII—LXIV: Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 1—170. շունի ՃԶ—ՃԼԷ հոգվածները. ձեռագրից պակաս է շուրջ տասը թերթ. ուղղագրությունը ոչ-միօրինակ: Այս և № 2776 ձեռագրերը ընդօրինակված են կա՛մ իւրարից, կա՛մ ընդհանուր նախագաղափարից:

Թ. 8ա. «Զատացող դրոցս զպարոն տէր ներսէսն յիշեցէք ի Քրիստոս, ընդ նմին և զեղկելի գծողս Գրիգոր, և որպէս դուք զմեզ յիշէք, աստուած զձեզ յիշէ»:

Թ. 16բ. «Աղաչեմ զձեզ, ով պատուական եղբայրք, թողութիւն արէք պապասութեան գրոյս»:

Թ. 16բ. «Խիստ տառապանաւք գրեցի. ցաւահար կանայք կակաւեցուցանէին, մեղայ աստուծոյ»:

Թ. 20բ. «Աստուած տէր ներսէսն փառաւորէ, որ այսօր զմեզ մեղրօք կրակընց»:

Թ. 27ա. «Զմերուկն խիստ առատ է այս տարիս»:

Թ. 48բ. «Մէկ աղքատ երեկ մէկ լաւ բաղարճ երեք. աստուած իւրան առատութիւն տայ. ամէն»:

Թ. 70ա. «Մէկ ալրի կին մի երեկ մեզ եւդով հաց երեք. աստուած զինքն արհնէ. ամէն»:

Թ. 233ա. «Խիստ է ցուրտ, գրիշս ձեռնէս կրնկէ»:

Ի — № 657 ձեռագիրը. տարբեր գրիչներ. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 3—87. ԺԴ դար. գրիչը, գրչութեան վայրը՝ անհայտ. Կանոնագրքի հատվածի գրիչը՝ Ստեփանոս, գրչութեան վայրը՝ Զուղա, թվականը՝ 1614. թ. 218. «գրեցօ ի թվականիս հայոց ՌԿԳ (=1614) ի յաստուածախնամ գօղաքաղաքս Զուղայ»: Ուղղագրությունը ոչ-միօրինակ. թերի՝ ՃԼԶ հոգվածի կեսից վերջանում է:

Լ — № 3788 ձեռագիրը. 1825 թ., գրիչը՝ Պետրոս Ավետ Սեթ, գրչութեան վայրը՝ Մադրաս. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ էջ 188—320:

«Յամին մերդ կենարարին
Հազար ութ հարիւր քսան հինգին,
Զայս գծագրեալ տառս տերունի
Զեռամբ Պետրոս Աւետ Սեթին....
Որ և Հնդկիս բնակի,
Մադրաս քաղաք վերայկոչի....
Եղև աւարտ գրքոյս լրման
Դեկտեմբերի երկոտասան»:

Ընդօրինակված է 1392 թ. մի ձեռագրից, որի հիշատակարանը բերում է Պետրոս գրիչը. էջ 184. «.... Արդ գրեցաւ սա ի վանս Գոփորու սուրբ Թէոդորոս, ընդ հավանեալ սուրբ Աստուածածնիս եւ սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչիս և սուրբ Սարգիս զինաւորիս ի թվին հայոց ՊԵԱ (=1392 մեր թվականության— Խ. Թ.) ի մարտի 20, որ է հասարակ զահն: Գրեցաւ սա ի խնդրոյ Յակոբ քահանայի՝ նուաստ կրօնաւորի, զի ի վաղուց հետէ փափագէի այսմ ծաղկաւէտ բուրաստանիս: Զի ի կենդանութեան իմում ով ոք մի իշխանութիւն արասցէ գրոյս և յետ ելից իմոց տայ պատուէր, զի ի վանս սուրբ Թէոդորոսու գիցեն ի վայելումն աստուածաւէր կրօնաւորաց» (հավանաբար պետք է լինի Գորոբու

կամ Գորոփու վանք՝ համաձայն Ղ. Ինճիճյանի (Ստորագրութիւն Հին Հայաստանեայց, Վենետիկ, 1822, էջ 21—22). «Սեղեմնուա Չոր՝ ուր նահատակեցաւ և թաղեցաւ սուրբն Քնդորոս յաւուրս Գրիգորի Լուսաւորչի. յորում ապա շինեցաւ վկայարան ի Լուսաւորչէն, և եղև միայնարան, որ և կոչի Գորոփու վանք սուրբ Թորոս... ի յերկրին Եկեղեցաց, որ է յնպնկա...»): Համեմատութիւնները ցոյց տվցին, որ այս ձեռագիրը ըստ էութեան ոչինչ չի ավելացնում, ուստի և ասորն թերցվածքները չնշեցինք:

Խ — № 2593 ձեռագիր. 1303 թ., գրիչը՝ Կարապետ. գրչութեան վայրը՝ Երզնկա. ստացող՝ Յոանկ. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 1—179. ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ:

Թ. 30բ. «Զմեղուցեալ գծողս աղաչեմ զԿարապետ (բնագրում՝ զԵր.) երեսցս յիշել ի տէր» (թ. 179բ՝ գրչի անունը՝ լրիվ):

Թ. 231բ—232ա. «... Արդ գրեցաւ սայ ի մայրաքաղա[քս] ||| (կարելի է կարգալ՝ Եզնկայ), ընդ հովանեաւ կաթողիկէ եկեղեցւոյ, ձեռամբ ||| քահանայի, ի թվիս հայոց ՉՄԲ (=1303), ի հայրապետութեան ||| (տեառն—Խ. Թ.) Գրիգորիոսի և յառաջնորդութեան Եզնկայի՝ տեառն Ն[երսիսի], [ի թա]գաւորութեան Հեթմոյ աստուածասիրի և բարեպաշտի և [ի ժա]մանակս աշխարհակալ և մեծ դանին Ղազանին...»:

Մ — Լեւիեգրադի Սալտիկով-Շչեդրինի անվան պետական հանրային գրադարանի ձեռագրական բաժնի հայերէն ձեռագրերի հավաքածուի նոր շարքի № 39 ձեռագիրը (այս հավաքածուի մասին տե՛ս Լ. Նաչիկյան, Կոստանդին Բարձրեղոցու խրատական թուղթը, առաքված Արևելյան Հայաստան, 1251 թվականին, «Բանբեր Մատենադարանի», Երևան, 1958, № 4, էջ 267—268). օգտվել ենք մանրաժապավենից: Ժամանակ՝ 1404 թ., գրիչ՝ Թումա. ձեռագիրը էջակալված չէ, համենայն դեպս մանրաժապավենի վրա էջահամարներ չեն երևում. Ժողովածու. սկզբում՝ Ասորա-հոմեակյան դատաստանագիրքը, ապա՝ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը. Դատաստանագրքից հետո՝ մի քանի էջ մանր բաներ և ապա. «ԺԱ. յիշատակարան սուրբ վարդապետին, որ դայս գիրքս ասաց...» և հիշատակարանը. ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ: Ունի հոդվածների և թերթերի եռեռոնացութիւն, այսպէս. ԺԱ հոդվածից հետո հոդ. ԺԴ, ԺԲ, ԺԳ. ԻԱ հոդվածից հետո հոդվ. Բ՝ համարյա ամբողջութեամբ, բայց իՅ համարով, որին հաջորդում են հոդվ. Գ, Դ և նոր միայն՝ ԻԲ համարով իսկական իՅ հոդվածը: Իր տեղում «Վասն վարդապետաց» հոդվածը կա լրիվ, այստեղ միայն այսքանը. «և վարդապետք եղիցին ըստ իրաւանց նախակերթեալք հին և նոր կտակարանաց և կանոնական հրամանաց աներկիւղ»: ՂԸ հոդվածի մի քանի տողով վերջանում է թերթը, և հաջորդ թերթը սկսվում է ՃՀԳ հոդվ. կեսից, որին հաջորդում են հ. հ. ՃՀԴ, ՃՀԵ, ՃՀԶ: ՃՄԷ հոդվածի կեսից թերթը վերջանում է և հաջորդ թերթը սկսվում է ՂԸ հոդվածի ընդհատված կեսից և շարունակվում է ՂԹ, Ճ, ՃԱ: ՃԱ հոդվածը վերջանում է նախավերջին բառով, որն անմիջապէս շարունակվում է ՃԽԶ հոդվածի «ապաշխարութիւն կալցի՝ հինգ ամ արտաքոյ և երկու՝ ի ներքս...» բառերով, մինչև «զգրոցն առնելով անբամբաս զմեզ թողցեն», որով վերջանում է էջը. հաջորդ էջը սկսվում է ՃՄԷ հոդվածի կեսից, այնուհետև ՃՄԸ, ՃՄԱ—ՃՀԲ. հաջորդ էջը ՃԲ հոդվածն է և հաջորդները մինչև ՃԽԶ հոդվածի ընդհատված կետը և ապա հոդ. ՃՀԳ:

Դատաստանագրքի ցանկից հետո, «Թվին ՊՄԳ (= 1404) գրեցաւ գիրս

դատաստանի ձեռամբ մեղապարտ գրչի Թումաի՝ բանի խնդրողի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի և Գէորգեա զաւրավարի: Ով որ ընթեռնու յիշէ ի մարրափայլ յազօթս իւր զհոգեւոր հայր մեր զԵլէքսան կրօնաւոր և զծնաւորսն մեր....» Ասորա-հոռմեական դատաստանագրքի վերջում. «Զթումա խնդրող բանի աղաչեմ յիշել ի տէր. թվին ՊՄԳ»:

ՄՍ հոգվածի վերնագրի կողքին. «ՊՄԳ. աանսուէր աղեղնաւորն»:

Ձեռագրի վերջում, ուրիշ գրչով. «Ով որ զայս գիրքս հանէ ի դրանէ սուրբ առաքելոցս կամ զողանա՝ ով յափշտակելով և կամ գրաւ դնելով, զպատիժն Յուդայ առցէ և զխաշողացն Քրիստոսի. ամէն. Եւ ով զայս թուխթս կարէ կամ զայս գիրս քերէ՝ և նայ նոյնպէս պատժի որպէս զԿորնս և զԴադան. ամէն»:

Կա հետագայի այլ հիշատակարան ևս (1622 թվականի):

Կ — № 2880 ձեռագիրը. 1784 թ., Ասորխան. գրիչը՝ Հովհաննես Փառակեցի. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 38—63, Նախադրությունը՝ ձեռագրի սկզբում՝ թ. 6—12, որից հետո՝ Ասորա-հոռմեական դատաստանագիրքը. թերի՝ ունի մինչև ՃԻԱ հոգվածը: Ընդօրինակված է, հավանաբար, նախորդ ձեռագրից, որի մասին վկայում են ոչ միայն նախագաղափարի հիշատակարանը, այլև նախորդ ձեռագրի հոգվածների ետևառաջության որոշ հետքերը, որ կան նաև այստեղ. այս ձեռագրում ևս ՃԱ հոգվածը ճիշտ նույն կետից շարունակվում է ՃԽԶ հոգվածի ճիշտ նույն բառով:

Ս և Կ ձեռագրերում վարդապետների դերը և նշանակութունը ընդգծված է, ինչպես կարելի է տեսնել տարբերակվածքներից:

Թ. 9, որը տիտղոսաթերթն է. «Գիրք դատաստանաց հայոց: Արարեալ ի վաղնջուց ժամանակաց եռամեծար վարդապետաց տանն Աղուանից, ժողովեալ յաստուածային գրոց և յայլ դատաստանական մատենից, որով յայնժամ ազգ մեր վարիւր ի դատողութիւնս հոգեւորս և մարմնաւորս:

Այժմ ի բուն իսկ հեղինակէն արտագրեցաւ, որ գրեցեալն էր ի ԸՃՄ և Գ թուականիս հայոց (=1404) ի վայելս հայկազունեաց ժողովրդեան մերոյ և բանասէր մանկանց եկեղեցականաց և աշխարհականաց:

Հրամանաւ սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի ծայրագոյն նուիրակ, Ռուստաց երկրի ամենայն հայոց ազգին առաջնորդ և նոր նախիջևանաց հիմնադիր՝ Սանահնեցի Երկայնաձեռն Արղութեաց Շեօշէգի որդի իշխանազնեայ տեառն Յովսեփայ՝ սրբազան արքեպիսկոպոսին, ի վեհափառ հայրապետութեան Քրիստոսահիմն սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի՝ մօր մերոյ, տեառն Ղուկասու՝ սրբազնասուրբ կաթողիկոսի ամենայն հայոց, ձեռամբ փառակեցի հանգուցեալ Ոսկանի որդի ընչին Յովհաննէսիս, յամի Տեառն 1784 և ի թուաբերութեանն Հայոց ՌԲՃԼԳ, յերկիրս Ռուստաց, ի քաղաքս Հաշտարխան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածին Աւագ եկեղեցւոյս Հայոց»:

Հ — № 8964 ձեռագիրը. Ժն դար. գրիչ, գրչության վայր՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 192—203. թերի՝ ունի միայն նախադրության Ա—է գլուխները:

Թ. 193. «Գիրք դատաստանաց, զոր արարեալ է սուրբ վարդապետին Մխիթարայ Դոշի կոչեցեալ»:

Ձ — № 2776 ձեռագիրը. 1335 թ., գրիչ՝ Գրիգոր երեց. գրչության վայր՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 1—176. ուղղագրությունը՝ ոչմիօրինակ: Այս և № 485 ձեռագրերը ընդօրինակված են կամ իրարից, կամ ընդհանուր նախագաղափարից, որովհետև նույնական են բովանդակություն-

նից սկսած մինչև ամենամանր նշանները և որոշ հիշատակագրութունները: Օրինակ՝ ձեռ. № 485, թ. 219ր, երբ վերջանում է «Համառոտ ժողովումն օրինաց վերստին», կա հետևյալ հիշատակագրությունը. «Գրչի սորա և ստացողի Քրիստոս զթաձն ողորմեսցի. ամէն»: Նույն հիշատակագրությունը նույն օրենքների վերջում կա նաև № 2776 ձեռագրում, թ. 223ր, և այլն:

Թ. 260ր. «...Այս ամենայն սքանչելիքս, որ սուրբ գրաւքս մեզ ցուցան, ի յԱզամայ եղև ըսկիղբն, մինչև ի յայս նոր թվական եւթնհարիւր 27 (=1335 թ.) որ զաւրացան յա[զգն հագարեան]....

Եւ թէ զանունս հարցանես, Գրիգոր չէրէց եմ անարժան, Որ կարգեցի յայսմն տառի տունըս թվով ճ և քսան:

(Զեռագրի 259—263 թերթերը զրավող այս ընդարձակ ու չափածո հիշատակարանի հրատարակությունը տե՛ս ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1950, էջ 268—269: Զեռագրում, ուստի և ԺԴ դարի հիշատակարաններում, չկա վերջին տունը, որը կա № 8245 ձեռագրում: Ուղղանկյուն փակագծի մեջ վերցրածը ուրիշ ձեռք է, հավանաբար վերանորոգողինը):

Թ. 32ա. «Ես Դաւիթ երեց անունս ունեմ և զծո[ւ] առի սուրբ գիրքս աստուածային իշատակ ինձ և ծնուղաց իմոց եւ հար իմոյ Ճահանշային և մայր իմոյ Մուտամփաշային՝ զհանգուցեալ ի Քրիստոս, եւ որդին իմ Հաբրամ և Առատոմ և Մրկրաիշ եւ աւակ որդին իմ Թաթիոս եւ արեան մերձաւորաց իմոց առի իշա[տակ] ինձ, ի վաստա[կոց] իմոց առի [թուրայմի] Փիրիճան [էսին] [չձ թվիս հա[յոց] (=1531 թ.)»:

Թ. 32բ. «...Արդ, ես՝ Դաւիթ էրէցս տվի իմ սրտի կամաւս զսուրբ գիրքս Յոհանէս վարդապետին իմ հոգոյս անմահ յիշատակ....»:

«...Գրեցաւ թվիս ՌՃՀԹ (=1723), որ մեր խեղճ ազգս քրիստոնէից շատ գոտորվեցան ի ձեռաց .... մահմետականաց ի երկիրս Գեղամայ»:

Թ. 266ա. «...Արդ, ես՝ մեղուցեալ Մարեցի նըւստ Յոհանէս վարդապետս, որդի Մելքոնին որդոյ Միրզաշանին յորդոյ Զհանշահի, որոյ որդի նորին մեծ վարդապետն Յոհանէս ի ԶԶ թվին (=1531) ստացեալ էր այս սուրբ Գիրքս զատաստանաց, եւ ես ի Ռ և ի ԽԹ թվիս (=1600) նորոգել տվի զսուրբ մատենս յիշատակ ինձ և կրկնակի՝ ձնողացն իմոց Մելքոնին և Փիանդին և եղբարցն իմ Թումայ իրիցոյն և նորին որդոյն Ռստակես իրիցոյն և միւս եղբօրն իմ Միրզին և հանգուցելոյն [լուխանին և քեւրցն իմ Փարին, Խանսուլթանին և Ազլուխանին և հօր եղբօրն իմոյ Յաղուրլուին.... Արդ, աղաչեմ.... յիշո զմեծ վարդապետն Յոհանէս և զիս՝ զփոքր Յոհաննիսիկս...

Նորոգեցաւ սուրբ կտակս ձեռամբ յԱլեքսանոս կրօնաւորի....», որից հետո՝ Ժամանակագրութուն, որը հրատարակվել է մի քանի անգամ (բնագիրը, սրա վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկություններով, տե՛ս Մանր Ժամանակագրություններ, XIII—XVIII դդ., հ. II, կազմեց՝ Վ. Հակոբյան, Երևան, 1956, էջ 235—249):

Թ. 264բ. «Զմեծ վարդապետն Յոհանէս զՋահնշինց կոչեցեալ՝ զստացող գրոցս, յիշեցէր ի Քրիստոս, ով հանգիպողք, և աստուած զձեզ յիշէ, և թէ կամիք՝ զփոքր Յովհաննէսիկս վասն աստուծոյ այլ յիշեցէր աստուած ողորմեալիւ, աղաչեմ»:

Ղ — № 3562 ձեռագիրը. 1597—1599 թթ., գրիչը՝ Արիստակես Տարոնացի. գրչության վայրը՝ անհայտ. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 51—172, նախադրությունը՝ ձեռագրի սկզբում՝ թ. 1—12. ուղղագրությունը՝ ոչ-միօրինակ, աղավաղ: Կազմելու կամ վերակազմելու ժամանակ թերթերը դասավորվել են ետևառաջ, մանավանդ դա վերաբերում է նախադրությանը:

Թ. 16ա. «Զգործս ձեռաց իմոց ուղիղ արա ի մեզ, սէր, զգործս ձեռաց իմոց աշողեա ի մեզ: Այսօր շորեքշաբթի է և յուլիս 6. սկիզբն արարի Ռեշ թվին» (=1597):

Թ. 422բ. «Դաւիթ վարդապետ Ալաւկայ որդին, որ գրեաց զկանոնական օրինադրութիւնս գեղեցկայարմարս և պիտանացուս ի խնդրոյ քահանայի միոջ, որում անուն էր Արքայութիւն, ի քաղաքէն Գանձակայ, և զանպիտան գրիչս զԱրիստակէս Տարօնացիս յիշեցէք ի Քրիստոս և զծնաւդսն իմ, հանգուցեալ ի Քրիստոս, և զհարազատ եղբարքն իմ՝ զտէր Մարգարէն և զՎարդանն և զԾղիարն և զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն իմ: Գրեցաւ ի թվին Ռեշ» (=1599):

Ճ — № 10311 ձեռագիրը. 1637 թ., գրիչը, գրչության վայրը՝ անհայտ. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 263—364: նախադրության Զ հոգվածից հետո ձեռագրից պակաս է 12 թերթ, որով չկան նախադրության է, Ը, Թ, Ժ զլուխները, Ա հոգվածը և Բ հոգվածի մի մասը:

Թ. 261բ. «Գրեցաւ Կանոնագիրքս և դատաստանագիրքս ի լաւ օրինակէ թվին ՌԶԶ (=1637) ձեռամբ ումեմն մեղապարտի»:

Մ — № 7580 ձեռագիրը. 1651 թ., գրիչը՝ Ազարիա. գրչության վայրը՝ անհայտ. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 1—27. թերի՝ սկսվում է ՀԸ հոգվածով և շարունակվում մինչև ՂԾ հոգվածի կեսը, որից հետո, թերթերի պակասության պատճառով, սկսվում է ՄԶ հոգվածի կեսից և շարունակվում մինչև վերջին հոգվածը. ուղղագրությունը՝ ոչ-միօրինակ:

Թ. 141բ. «Զմեղաւոր և զապիկար Ազարիայս յիշել մաղթեմ ի տէր: Թվին ՌԾ (=1651) ամին գրեցաւ: Վերջում ունի չորս հոգված, որոնց մասին տե՛ս 3 ձեռագրի նկարագրության մեջ:

Յ — № 3291 ձեռագիրը. 1653—1654 թ., գրիչը՝ Ազարիա քարտուղար (ղպիր). գրչության վայր՝ նոր Զուլա. Ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 4—124. ուղղագրությունը՝ ոչ-միօրինակ: նախադրության մի քանի զլուխներ խառնաշփոթ են՝ մի գլխից ամբողջական հատվածներ գտնվում են մյուս գլխի մեջ: Թ. 62ա, ՃԴ համարի տակ կա մի հոգված՝ հետևյալ վերնագրով. «Վասն հօրն, որ թաղիցէ զորդի իւր և ունից թոռն՝ ուստր կամ դուստր և տացի ժառանգութիւն», որը Դատաստանագրքի մեջ է բնկել ուրիշ օրենսգրքից: Այս փաստերից պետք է եզրակացնել, որ № 3291-ի նախադադափարը կազմելու կամ վերակազմելու ժամանակ թերթերը ետևառաջ են դասավորվել, և № 3291-ի գրիչը նույնությամբ ընդօրինակել է, ինչպես արել է նաև № 3059 ձեռագրի գրիչը՝ № 3291 ձեռագիրը ընդօրինակելիս:

Թ. 124ա. «Արգ, յերես անկեալ աղաչեմ հանդիպողացդ և պատահողացդ՝ յիշեցէք ի Քրիստոս զմեղսամած նուաստ քարտուղայր սուտանուն Ազարիայս և զծնողսն իմ և ամենայն արեան մերձաւորսն իմ, և դուք վարձն ի Քրիստոսէ առնուցուք: Ի թուին ՌԾԲ (=1653) գրեցաւ, մարտի ամսոյ 10»:

Թ. 165բ. «Յիշեցէք ի Քրիստոս զփծուն գրիչ սուտանուն Ազարիայս և ծնողսն իմ և ամենայն արեան մերձաւորօք իմովք: Ի թուին ՌԾԲ (=1653) կատարեցաւ»:

Ք. 166ա. «Արդ, յերես անկեալ աղաչեմ հանդիպողացդ՝ յիշեցէք ի Քրիստոս ըզմեղսամած նուաստ և անարժան սուտանուն Յոհաննէս քահանայս, որ եւմ ազգաւ յերևանցի, և զսիրելի եղբայր իմ սրբանուէր՝ զՄկրտիչ քահանայն յիշեցէք»։ Հովհաննէս քահանան Աղարիայի հորեղբայրն է, ըստ այս հիշատակարանի, և կամ նա ունեցել է Հովհաննէս անունով եղբայր ևս, ինչպէս երևում է ստորեւ բերվող հիշատակարանից. Մկրտիչը Աղարիայի հայրն է։

Ք. 471. «....Յիշեցէք և զծնողսն իմ՝ զտէր Մկրտիչ քահանայն.... և զեղբարքն իմ.... զտէր Յոհան քահանայն, որ բազում աշխատեցաւ ի վերայ Կանոնգրքիս. Ե և Զ տետր տէր Յոհանն գրեաց»։

Ք. 470. «Արդ, եղև զբաւ սուրբ գանձարանիս ի Թուարերութեանն հայոց ՌՃԳ (=1654) և մայիսի ամսոյ յոթ և մեհնեկի 30, և ի մարդեղութենէն Քրիստոսի մինչև ցայս ՌՈՄԶ, ձեռամբ մեղսաներկ և անհմուտ, անծան և անծող գրչի Աղարիայ սուտանուն դպրի» (այստեղ հայոց ՌՃԳ=1654 և փրկչական ՌՈՄԶ=1656 թվականների միջև հակասություն չկաւ։ 1656 թ. հայոց փրկչական թվականով է, որը երկու տարով առաջ է հոռմեական կամ ընդհանուր քրիստոնեական թվականից, ըստ այդմ հայոց քրիստոնեական 1656 թվականը=ընդհանուր քրիստոնեական 1654 թվականին. տե՛ս ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1950, մասնավորապէս՝ էջ 174, և Ա. Գ. Աբրահամյան, Ներկա թվականի սկզբնավորությունը ըստ հայ տոմարագետների հաշվումների, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1970, № 3, էջ 95—108)։

Ձեռագրի վերջում (Ք. 471—472) կա չափածո հիշատակարան, որի առաջին տառերը հոգում են. «Աղարիա գրչես ընկալցիր»։

Ք. 470բ. «....Բայց գրեցաւ սա ի յաշխարհս պարսից ի գեօղաքաղաքն Զուղայու, ընդ հովանեաւ ի դուռն սուրբ Յակոբու սքանչելագործին....»։

Այս ձեռագրի վերջում (Ք. 123—124), որպէս Դատաստանագրքին պատկանող, կա ևս չորս հոգված.

ՄԾԳ

Վասն իշխանաց տրոց, որ յեկեղեցիս տան

Իշխանք զգեօղս և զգաստակերտս և զգանձս ոսկւոյ և արծաթոյ և այլք յանդաստանաց և ի պատճառաց և ի հանդերձից պատուականաց. ոմանք՝ վասն անձանց փրկութեան, կէսք՝ յաղագս սիրելեաց և ծնողաց և զվախճանելոց հատուցանել հատուցմունս՝ զարդ և պայծառութիւն կազմելով հոգոց և մարմնոց։ Քանզի անսայթազ յորդորութեամբ տէրունական բանն զգուշացուցանէ ծառայից և պատուիրանապահաց իւրոց, թէ գանձեցէք ձեզ գանձս յերկինս, ուր ոչ ցեց և ուտիչ ապականեն, և ոչ գողք ական հատանեն և ոչ գողանան, և թէ դատարկաձեռն ամենեկին մի երեւեցիս առաջի իմ։ Զեն, ասէ, յերկրիս այդրէն իւրական տուրդք ձեր, այլ ի կատարս բարձրութեանն երկնից (Մ՝ յերկնից) յանապառ և յանվրէպ դանձարանին։

ՄԾԴ

Վասն քահանայի, որ գիշերն [յ]երագի փորձի

Եթէ քահանայ ի գիշերի փորձի յերագի (Մ՝ երագի) և հարկ լինի հաղորդ տալոյ կամ մկրտութիւն առնելոյ վասն երկիւղի մահու, պարտ է առնել (Յ՝ ձԺԴ

ազնեւ) վամենայն պէտս (Յ՝ տէտս) քահանայութեան, և մի խղճել, յորժամ քահանայ ոչ գոյ. նոյնպէս և թէ ընդ կնոջն իւրոյ էր ի գիշերի՝ և այսպիսի հարկ հասանէ, բայց քսան օր ապաշխարեացէ՝ աւուրն հարիւր ծունր և կանոն մի: Իսկ եթէ ի ժամու (Յ՝ |||մու) հարկ լինիցի և երազախաբ լեալ էր ի գիւէն և տօն մեծ է տէրունական և ժողովք, և այլ ոք չկայ, արասցէ պատարագ (Յ՝ պատարագ), բայց քառասուն օր կարգ կրեսցէ՝ հարիւր ծունր և օրն կանոն մի և ապա այլ ժամ արասցէ:

ՄԾԵ

Վասն եպիսկոպոսաց և կրօնաւորից,
որ հեծնուն ի ձի

Այլ են ոմանք [յ] եպիսկոպոսաց և կրօնաւորք ձիաբոյժք և վաճառականք և վաշխառուք, որ ոչ է արժան հեծնուլ ձի կամ կէս իշոյ. եթէ տկար է անձամբ, պարտ է հեծնուլ յէշ, յօրինակ (Մ՝ օրինակ) Տեառն մերոյ. փոխանակ կրօնաւորութեան՝ շահաժողովք առնեն: Յայսմ հետէ դադարեացեն և ապաշխարեացեն զմեղս, ապա թէ ոչ՝ յանդիման արժանի է զործոցն, դատաստանաւ պատիժ կրեսցեն:

ՄԾԶ

Վասն եպիսկոպոսաց, որ աշխարհի
իշխանօք վարին

Եւ են եպիսկոպոսք ամբարտաւանեալք ի զործս իւրեանց աշխարհական իշխանօք, վարեցեալ նորօք, բուռն ի վերայ ժողովրդոց կամ քահանայից կամ եկեղեցոց եղիցի, լուծցի և որոշեսցի, և ամենայնքն (Մ՝ ամենեքեան), որք հաղորդին ընդ նմա, նոքա ևս նզովեալք են. եւ որք արասցեն անմեղմաբար՝ ընդ երկոտասան սուրբ վարդապետացն դասակից լիցին: Քրիստոսի փառք (Մ՝ յաւիտեանս ամէն):

Այս շորս հոգովածները կան նաև Մ ձեռագրում: Մ և Յ ձեռագրերը, որպէս կանոն, նույնանում են նաև տարբերցվածքներով: Մ ձեռագիրը գրվել է 1651 թ., Յ՝ 1653 թ. և երկուսի գրիչն էլ Աղաբիան է. Արդ, եթե Մ ձեռագրի գրիչ Աղաբիան նույն Աղաբիան է, որ ընդօրինակել է Յ ձեռագիրը, ապա սկստք է ենթադրել, որ Յ-ն ընդօրինակվել է Մ-ից, իսկ եթե նրանք տարբեր Աղաբիաներ են, ապա անտարակույս է, որ Մ և Յ ծագում են նույն նախազաղափարից: Հավանաբար, երկու ձեռագրերի գրիչն էլ նույն Աղաբիան է:

Յ₂ — № 3059 ձեռագիրը. 1843 թ., գրիչը՝ Հովսէփ Տեր-Հովհաննիսյան Տեր-Հովսէփյան. գրչության վայրը՝ Քավրիդ. ստացողը՝ Մելիք Մեհրաբյան Ավագ խան Տփլիզեցի. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ ձեռագրի սկզբում:

Թ. 2բ. «...Անարժան մանկավարժ Յովսէփ դպիրս Տէր Յովհաննեսեան Տէր-Յովսէփեան ծագիւ մատին շնորհաց հաղորդելով՝ ետ զօրութիւն ընդօրինակել զսոյն գիր դատաստանաց և ստիպմանէ և ի յորդորանաց գերագահ բարեպաշտօն Մելիք Մեհրապեան Աւագ խանի, ի օգտութիւն և ի շահ համայն մերազնէից, թողով անշինջ յիշատակ իւրն բարեհռչակ անուն, զոր և սկսեալ ի 1843 յամի մարդեղութեան Տեառն մերոյ, վեցն փետրվարի և աւարտեալ ի նոյն 1843 ամի և յուլիսի ամսոյ 21-ին ի Դարէժ, առանց յաւելման կամ պակասեցուման, զի ի ընդօրինակելն մեր տեսաք ինչ-ինչ վրիպակս և սխալանս և ուրեք-ուրեք գեղջկական և աշխարհաբառ բառս ի գործ եղեալ, անպատեհ վարկացեալ՝ ոչ կամեցաք զնոսին ուղղագրել և ըստ կարգի յօրինել, յանիծից և ի նզովից հարցն սրբոց երկնշելով...»:

Այս ձեռագիրը ընդօրինակված է 3 (№ 3291) ձեռագրից, որն հաստատվում է հետևյալ փաստերով.

№ 3291 ձեռագրում, Դատաստանագրքի վերջում (թ. 124ա) գրիչը գրում է. «Ի թուին ՌՃԲ գրեցաւ, Մարտի ամսոյ 10»: Այս ձեռագրում ևս, Դատաստանագրքի վերջում (թ. 109բ) կա նախագաղափարի հիշատակագրութիւնը, որ բերել է № 3059-ի գրիչը. «Ի թուին ՌՃԲ գրեցեալ. ի մարտի ամսոյ 10-ին»:

№ 3059-ի գրիչը դարձյալ գրում է (թ. 147բ). «Հին գաղափար գրոյս գրեցեալ ի թուին ՌՃԲ»:

Այս ձեռագրում ևս կա № 3291-ում եղած շորս հոգւածը:

№ 3059-ում ևս նախադրութիւնն նշված գլուխները խառնված են իրար ճիշտ և ճիշտ այնպես, ինչպես № 3291 ձեռագրում, և № 3059-ի գրչի խոսքերը, թե հին գաղափարից ընդօրինակելիս չի կամեցել «բոս կարգի յօրինել», վերաբերում են հենց նախադրութիւնն խախտված կարգին:

Համեմատութիւնը ևս ցույց տվեց, որ № 3059 նույնանում է № 3291-ի հետ: Նշված պատճառներով № 3059 ձեռագրին առանձին տեղ չենք հատկացրել, և տարբերակները քննարկելու միջոցով 3 ձեռագրի հետ միշտ պետք է նկատի ունենալ նաև № 3059 ձեռագիրը:

Ն — № 8938 ձեռագիրը. 1685 թ., գրիչը՝ Ներսէս. գրչութիւնն վայրը՝ անհայտ (Պոլիս?). ստացողը՝ Պոլսի Եփրեմ պատրիարք. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 312—414. Մխիթարի հիշատակարանը՝ թ. 487բ—488բ. ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ:

Թ. 309ա. «Զմեղաւոր և զանարժան Ներսէս զծօղս սորա յիշեալ: Զեռս երթա, գիրս մնա, ով որ կարգա՝ ողորմի տա»:

Թ. 495բ. «Զայս կանոնգիրքս և դատաստանի գիրքս է Ըստամպօլու պատրիարք Եփրեմ վարդապետին ի վայելումն իւրում անձին: ՌՃԼԳ (=1685) թուականին»:

Շ — № 2750 ձեռագիրը. Ժէ դար. գրիչը՝ անհայտ (գուցե՝ Միքայել, որ գաղտնագրված է թ. 148բ—Միքայել). գրչութիւնն վայրը՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 29—148. ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ. հոգւածներ չեն համարակալումը՝ խախտված, կրկնված և այլն. շունի «Վասն կարգաց եկեղեցւոյ և տան թագաւորի» հոգւածը, թեև ցանկում կա:

Ո — № 2383 ձեռագիրը. ԺԸ դար (գրված է տպագիր շրջադարձ ունեցող թերթերի վրա). գրիչը, գրչութիւնն վայրը՝ անհայտ. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 1—89. Նախադրութիւնը՝ թ. 70բ—89բ. թերթի պակասում է, թերթերի կորստյան պատճառով, ավելի քան 100 հոգւած. ուղղագրութիւնը՝ ոչ-միօրինակ:

Չ — № 8101 ձեռագիրը. Ժէ դար (ավելի հավանական՝ ԺԸ—ԺԹ դար). գրիչը, գրչութիւնն վայրը՝ անհայտ. ձեռագիրը բաղկացած է ընդամենը 11 թերթից. ունի միայն նախադրութիւնն Ա—Ը գլուխները, վերջինը՝ կիսատ: Գլուխները իրարից անջատված չեն:

Պ — № 8245 ձեռագիրը. 1847 թ., գրիչը՝ Սողոմոն Մանուչակյան Տփլիսեցի. գրչութիւնն վայրը՝ Տփլիս. ստացող՝ Գրիգոր Իզմիրլյանց. ժողովածու, Դատաստանագիրքը՝ թ. 2—66:

Թ. 1ա. «Արդեամբ պարոն Գրիգորի Իզմիրեանց և աշխատասիրութեամբ գաղափարեաց զայս գիրք ընտիր օրինակէ տփլիսաբնակ Սողոմոն Մանուչակեանց, յամի Փրկչին 1847, օգոստոսի 12, ի Տփլիս»:

Բոլոր կետերով նույնանում է № № 485 և 2776 ձեռագրերի հետ, ունի № 2776-ում եղած բոլոր հիշատակարանները և այլն, ուստի ընդօրինակված է կամ այդ ձեռագրերից, մասնավորապես՝ № 2776-ից, կա՛մ սրա նախագաղափարից:

Ժ—Պ ձեռագրերը ներկայացնում են Գ խմբագրությունը: Այս ձեռագրերը իրենց հերթին բաժանվում են երկու հիմնական խմբի՝ Ժ, Ի, Զ, Պ՝ մի խումբ և մնացած ձեռագրերը՝ մյուս խումբը: Այս վերջին խումբը դարձյալ կարելի է բաժանել ենթախմբերի (առնվազն՝ երեք), որոնք պայմանականորեն անվանում ենք Խ ենթախումբ (№ 2593-ը՝ հարակից ձեռագրերով), Մ ենթախումբ (Լենինգրադի № 39-ը՝ հարակից ձեռագրերով) և Ն ենթախումբ (№ 8938-ը՝ հարակից ձեռագրերով): Ենթախմբերի միջև տարբերությունները էական չեն, ուստի այստեղ հարկ չենք համարում կանգ առնել դրանց վրա (կարելի է, օրինակ, նշել, որ Մ ենթախմբում վարդապետների գերն ու նշանակությունը ավելի ընդգծված է և այլն): Սակայն ենթախմբերի առկայությունը երևում է թեկուզ նրանից, որ տարբերակվածքների բաժնում երկրորդ խմբի ձեռագրերը, առնվազն, երեք խմբավորում են կազմում:

Ավելի զգալի են առաջին և երկրորդ խմբերի տարբերությունները, որոնք չենք վկայակոչում, որովհետև դրանք ցայստուն երևում են տարբերակվածքների բաժնում:

Բնագրի հիմքում դրել ենք ԺԻԶՊ խումբը, սակայն մեզ չենք կաշկանդել հիմքում դրված ձեռագրախմբով, քանի որ կազմել ենք քննական բնագիր, անհրաժեշտության դեպքում բնագիր ենք տարել մյուս խմբի ընթերցումը:

Խմբագրությունների ներսում չկաշկանդվելով բնագրի հիմքում դրված ձեռագրերով, խիստ ենք եղել մի խմբագրության ընթերցումը մյուս խմբագրության ընթերցմամբ սրբագրելու հարցում. այսպիսի դեպքերը հատուկենա են և ամեն անգամ նշված են կա՛մ տարբերակվածքներում, կա՛մ ծանոթագրություններում:

Երկու խմբագրությունների էլ բնագրերը կազմելիս, որպես կանոն, խուսափել ենք բնագիրը սրբագրելուց առանց ձեռագրական տվյալի, իսկ եթե բնագրի ընթերցումը կարևոր նշանակություն է ունեցել, երբեմն անփոփոխ ենք թողել նույնիսկ այն դեպքում, երբ բանասիրոթեն միանգամայն հիմնավորվել է առաջարկվող սրբագրումը:

Ա խմբագրության ուղղագրությունը, որպես կանոն, Ա, Բ ձեռագրերի ուղղագրությունն է, սակայն Ա-ն գրեթե միշտ գրում է «թե», «եթե» և այլն, որ մենք դարձրել ենք «թէ», «եթէ» և այլն:

Գ խմբագրության ձեռագրերից և ոչ մեկը հետևողական չէ ուղղագրության հարցում. օրինակ՝ միեկնույն ձեռագիրը ունի «ծնաւոյ», «ծնօղ» և «ծնող» և այլն: Այս խմբագրության ուղղագրությունը տվել ենք սովորական, ընդունված ուղղագրությամբ:

Տարբերակվածքների բաժնում բառը չենք նշել բոլոր այն դեպքերում, երբ բնագրի ընթերցման համեմատ տարբերությունը եղել է միայն սեռականի «» կամ բառավերջի «յ»: Այսպես, օրինակ. Դատաստանագրքում ամենից հաճախ գործածվող բառերից մեկն է «եկեղեցի». այն հանդիպում է համարյա ամեն էջում, իսկ երբեմն միեկնույն էջում մի քանի անգամ: Այս բառի եղակի սեռականը գրվում է ավելի քան վեց ձևով. եկեղեցւոյ, եկեղեցո, եկեղեցոյ, եկեղեցո, եկեղեցիւ և այլն, կամ՝ ուղւոյ, ուղւո, ուղւոյ, ուղւո և այլն և այլն: Այս կարգի տարբերությունները չենք նշել:

Չեն նշվել նաև այն ընթերցումները, որոնք տարբերվել են միայն աւ-օ-ս գրությամբ. օրինակ՝ հար, հօր, հոր, կամ՝ ծնաղ, ծնօղ, ծնող և այլն: Սակայն եթե բառը այլ պատճառով պետք է նշվեր տարբերակվածքներում, ապա բերվել է այնպես, ինչպես գրված է ձեռագրում:

Տարբերակվածքներում չենք նշել նաև այն դեպքերը, երբ «օ» գրվել է «աւ»-ի փոխարեն. օրինակ՝ իրօունք փխ իրաւունք, գրօ փխ գրաւ, Դօիթ փխ Դաւիթ և այլն և այլն:

Տարբերակվածքների բաժինը չծանրաբեռնելու նույն այդ նպատակով, այնտեղ բերված ընթերցման ուղղագրությունը, որպես կանոն, տրված է առաջինը նշված ձեռագրի ուղղագրությամբ:

Շատ բառերի համար, որպես կանոն՝ առաջին հանդիպման դեպքում, բերել ենք ձեռագրերում նրանց ունեցած ուղղագրական բոլոր ձևերը նույն տեղում և, մի անգամ արդեն տալով դրանք, հետագայում այլևս չենք նշել:

Տարբերակվածքների բաժնում երեք փոխադարձաբար զուգահեռ ուղղահայաց գծերը (|||) փոխարինում են ինչ-ինչ պատճառներով (տառերն են մաշված, թուղթն է պատռված, քերված է և այլն) չկարդացվող տառերը կամ բառերը: Օրինակ. Ա խմբագրություն, էջ 218, տ. 7՝ Գ ||| աղատէ (կամ բռնաղատէ) նշանակում է՝ «կամ բռն» չի կարդացվում:

Երբ մի քանի ձեռագրով արտահայտված տարբերակվածքին հաջորդում է փակագծերի մեջ նշված՝ ձեռագիր նշանակող տառ և «չիք», ապա «չիք»-ը վերաբերում է փակագծին անմիջապես նախորդող բառին միայն: Օրինակ՝ աջէ բայց սարկաւագունք են (Ձ չիք), «չիք»-ը վերաբերում է միայն «են»-ին, և տեղ շահելու նպատակով է, որ չենք գրել (Ձ չիք են):

Այսպիսով, աշխատել ենք, որքան հնարավոր է, իդուր չծանրաբեռնել տարբերակվածքների բաժինը, հակառակ դեպքում այն, թերևս, կրկնակի չափով ավելի մեծ կլիներ, քան է:

Մատենադարանի այլևայլ ձեռագրերում (օրինակ № № 5610, 8901, 10132 և այլն) կան Դատաստանագրքից առանձին հոդվածներ: Այս ձեռագրերի այլ-ընթերցումները, որպես կանոն, տարբերակվածքների բաժիններում չենք նշել, թեև համեմատել ենք բնագրի հետ, որովհետև եղած ընթերցումներին ըստ էության նոր բան չեն ավելացնում:

Երբ աշխատանքը լիովին ավարտված էր և գործն ուղարկված տպարան, հայտնի դարձավ, որ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 9513 ձեռագիրը ևս պարունակում է Դատաստանագրքի ամբողջական մի օրինակ (թ. 298ա—417): Բնական է, որ նշված օրինակը ամբողջովին այլևս չէր կարող արտացոլվել աշխատասիրության մեջ, ուստի արեցինք միակ հնարավորը. առանձին դեպքերում մի քանի կարևոր ընթերցումները նշեցինք ծանոթագրությունների մեջ և երկու դեպքում՝ տարբերակվածքների բաժնում: Սակայն համեմատությունը մեր օրինակի հետ ցույց տվեց, որ № 9513 ձեռագրում եղած Դատաստանագիրը, որը պատկանում է Գ խմբագրությանը և Ժ՛ դարի ընդօրինակություն է, չի տարբերվում այս խմբագրության մյուս ձեռագրերից:

ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ

Գ Ի Ր Ք
ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Ա
ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԳՐՈՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա

ՅՈՐՈՒՄ ԿԱՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԱՅՆՈՑԻԿ, ՈՐՔ ԲԱՄԲԱՍԵՆ ԶՄԵԶ,
ԵԹԷ ԶԿԱՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆ Ի ՀԱՅԲ*

- 5 Հանդերձեալ գրել զգիրս դատաստանաց, նախ զընդդիմադրութիւն
դիցուք պարսաւողաց զաւրէնս Տեառն, եթէ դատաստան ոչ է, զի յուրվք
քան զսակաւս են, որոց գործ եւ բան եղեւ պատուել զայլասեռս՝ իրաւացի
ունել դատաստանս, եւ զի ինքեանք գայթակղեալք՝ զբազումս գայթակղե-
ցուցանեն սոքաւք ի պարզամտացն, որոց եւ զայս նախ ասասցուք, եթէ
10 բնաւորական է ի մեզ ընտրել զիրաւացին ի սկզբանէ, ըստ որում եւ ի-
մաստունք հեթանոսաց զաստուածանարգս մահուամբ դատեցան եւ
զհայրատանջան՝ ձեռնատմամբ, եւ զայլսն՝ այսպիսի ուղղացի դատաս-
տանաւ: Իսկ Աւրէնքն⁽¹⁾ առաւելութեամբ վարին, առեալ զպատճառն
ի բնաւորական արինացն՝ մահու մեռնիլ հայրանարգին՝ եւ յայլսն
15 նմանապէս:

- Այլ Աւետարան Փրկչին մերոյ լրումն երկոցունցն է, յաղագս որոյ
հրամայէ՝ ասացաւ առաջնոցն այս ինչ, բայց ես ասեմ ձեզ զայս ինչ²:
Զի թէպէտ Աւրէնքն եւ Աւետարանն իբր մոռացեալ զբնաւորական արէն-
սըն յիշեցուցանեն, սակայն զիշխանական կամսն ոչ բառնան, ասելով
20 առաջնոցն՝ սիրեսցես զընկեր քո իբրեւ զանձն քո³, զի բնաւորական է
գիտել զանձին սէր: Եւ երկրորդն, մանաւանդ թէ առաջինն, ի կամս ա-
պաստան առնէ զաշակիրտութիւնն եւ զայլ եւս ուղղութիւնն, որովք
հաստատի ի մեզ լինել եւ իրաւամբք առ ամենեւին վարիլ. յաղագս որոյ
եւ ոչ Աւետարանն յիսկզբանն զրով աւանդեցաւ:

* Տողամիջում փակագծերի մեջ առնված թվանշանը հղում է գործի վերջում գտնվող ծա-
նոթագրութիւններին, բառի գլխին դրված թվանշանը՝ էջատակի ծանոթագրութիւններին:

¹ Եւք, ԻԱ, 15

² Մատթ., Ե, 21, 27, 33, 38, 43

³ Ղևտ., ԺԹ, 18: Մատթ., ԺԹ, 19

Եւ երկրորդ՝ եկն նա արկանել արէնս կատարեալս ի մէջ կատարե-
 լոց, ոչ կամեցաւ զարկն անկաաարից գրով աւանդել դատաստան⁽²⁾,
 ըստ որում խրատելը՝ ի ճանապարհի հաշտիլ ընդ ոսոխի, զի մի՛ ի դա-
 տաստան մատնիցի դատաւորի՜: Եւ երբեմն անիրաւ դատաւորին առա-
 5 կաւ⁵ յայտնի եցոյց զամենայն ինչ վճարել խղճիւն մտաց, զոր դատաւոր
 կոչեաց. նմանապէս եւ զիրս դատաստանի: Զսոյն եւ յառակս նշանակեաց
 տնտեսին⁶, թէպէտ եւ յառաջնումն անիրաւ, սակայն յետոյ գովելի՛
 զղջմամբն, որով ոչ հմուտ յատեան դատաստանի տալ զհաշիւն. ասե-
 լովն, եթէ՛ տուր զհամար տնտեսութեան քո, եցոյց հարկաւոր լինել
 10 դատաստանի, իսկ գովելովն՝ եթէ հնար է ոչ կարաւտանալ դատաստանի:
 Այսորիկ աղազաւ հրաժարեաց առնել զդատաստան այնմ, որ աղաշեաց,
 եթէ՛ ասա եղբար իմոյ բաժանել ընդ իս ժառանգութիւն⁷, իբրու թէ ասի-
 ցէ՛ կրկնապատիկ ունիք զպատճառն ձեզէն ընտրել զիրաւացին, ընդէ՞ր
 այլոյ կարաւորք դատաստանի: Յայսմանէ ուսաւ առաքեալ ասելով. զի
 15 բնաւ իսկ դատաստանք գոն ի ձեզ, ընդէ՞ր ոչ դուք զրկիք եւ նեղիք, այլ
 դուք զրկէք եւ նեղէք, եւ այդ՝ զեղբարս եւս⁸:

Եւ երրորդ՝ կամեցաւ զի մի՛ հարկաւորաբար յիրաւունս կայցեմք
 ընդ միմեանս գրով դատաստանի, այլ սիրով եւ վշտակցութեամբ, ըստ
 զանազան ժամանակի անդիր արինաք, զարդարադատութիւն պահիցեմք:
 20 Զորրորդ՝ զի բաւական համարեցաւ զորս ըստ Աւրինացն եւ Աւետա-
 րանին իբր սերմն լինել յողիս, եւ նոքաւ վարիլ յարժանիս դատաստա-
 նին:

Զինգերորդ՝ զի ոչ նման է իրք դատաստանին Աւրինաց, կամ
 Մարգարէից, կամ Աւետարանին անշարժութեան, այլ զի միշտ ըստ ազգի
 25 եւ աշխարհաց փոփոխին հարկաւորաբար՝ իրաւացոյց թողուլ հմտագու-
 նից փորձել ըստ պատահմանն:

Վեցերորդ՝ գրէ, թէ երդմամբ հաստատի դատաստան, եւ Տէր արգել⁹
 կամելով բնաւին զհաւատացեալս զմեզ լինել:

Գ Լ ՈՒՆ Բ

30 ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ԸՆԴԷ՛Ր ԱՅԺՄ ԿԱՄԵՑԱՔ ԳՐԵԼ ԿԱՄ ՅՈՒՄԷ
 ՇԱՐԺԵԱԼ ՅԱՅՍՈՍԻԿ ԵԿԱՔ ՄԻՏՍ

Զի թէպէտ ասացաւ ոչ լինել հարկաւոր գրով աւանդել մեզ դատաս-
 տան ի Տեառնէ, այլ այժմ կամեցաք, յաղագս զի բազում անգամ լուաք
 պարսաւանս ոչ յայլասեոից միայն, այլ եւ ի քրիստոնէից, եթէ բնաւին
 35 ըստ Աւետարանին դատաստան ոչ է՝ անգիտանալով զկամս աստուած-
 ալինս, որ ի նոսա, եւ այսպիսի կարծիք երկուս ախտանայ չարս. մի՛

⁴ Մատթ., Ե, 25: Դուկ., ԺԲ, 58

⁵ Դուկ., ԺԸ, 2 և հաջորդ համարները

⁶ Դուկ., ԺԶ, 1 և հաջորդ համարները

⁷ Դուկ., ԺԲ, 13

⁸ Ա Կորնթ., Զ, 7—8

⁹ Մատթ., Ե, 34

զանխմատութիւն օրինադրին, եւ երկրորդ՝ ոչ կամել զուգահաւասար կենցաղաւարել մարդկան ազգի:

Եւ երկրորդ՝ զի զբնաւորականն ի մեզ արեւնս շարութիւնն շիջոյց, եւ զկատարելութիւնն՝ անկատարութիւն հոգոյ, եւ զվշտակցութիւն սիրոյ՝

ատելութիւն:

Երրորդ՝ զի ի հեղգութենէ անվարժք եղեալ Աւրինաց, եւ Մարգարէից. եւ Աւետարանին, յորոց զարութենէ անկարացաք ընտրել զիրս դատաստանի, զոր արժան վարկաք իբր ի քնոյ զարթուցանել ի ձեռն գրոց դատաստանի:

Չորրորդ՝ զի նուազեաց հմտութիւն ի մէնջ փորձել ըստ ժամանակի, եւ ազգի, եւ աշխարհաց զփոփոխելն ըստ պատահման, եւ ոչ նման Աւրինաց, եւ Մարգարէից, եւ Աւետարանին մնալ անշարժ⁽³⁾:

Հինգերորդ՝ զի այժմ ոչ ներգործէ Հոգին Սուրբ, որպէս ի Դանիէլ եւ ի Սողոմոն երբեմն, եւ կամ որպէս ի Կորնթոս ի հաւատացեալսն եւ յայլս՝ ճշմարտիւ առնել զդատաստան, յաղագս որոյ անկարաւտ էին զորոյ արինաց, զի արէնք էին ի սիրտս նոցա, ըստ խոստման մարգարէին: Ըստ որում եւ առաքեալքն ոչ կամեցան գրով տալ Աւետարան, մինչեւ այնմ կարաւտացան, ըստ այնմ եւ ոչ դատաստան գրով աւանդեցին, քանզի փոյթ էր նոցա յաղագս յոյժ հարկաւորացն, թողին եւ նոքա բնաւորական արինաւք, եւ քաղաքական կրթութեամբ, եւ այլաւք յառաջագոյն ասացելովք վարիլ պատճառովք: Իսկ գրելն այժմ պատճառս ունի զամենայնի վրիպանսն:

Վեցերորդ՝ զի իբր դատաստանի երդմամբ յանկի, եւ ի Տեառնէ ոչ թողացաւ¹⁰, եւ այժմ յաճախ, եւ գործ առ գործով, եւ վայրապար ի դատաստանի, եւ առանց դատաստանի լինի ի հաւատացեալս: Նմին իրի կամեցաք ոչ զՏեառն լուծանել զհրաման, այլ լուծելոյն աւրէնս եւ կանոնս հաստատել ի դատաստանի, ըստ հարկաւորութեան գրելոյն զդատաստան:

Եւթներորդ՝ զի մի՛ ի պատճառս ոչ լինել գրով դատաստան՝ դիմեալ երթիցեն յայլասեռս, ըստ ամբաստանելոյ մարգարէին՝ առ ի չգոյէ՞ Աստուած ի մէջ Իսրայէլի երթան հարցանել ի Ճանճիկ¹¹. զոր եւ առաքեալ յայտնապէս յանդիմանէ, ասելով՝ այլ եղբայր ընդ եղբար դատի եւ զայն ի մէջ անհաւատից¹²:

Ութերորդ՝ տեսանեմք այժմ, զի բազումք յեպիսկոպոսաց, եւ ի վարդապետաց, եւ ի քահանայից, եւ ի գլխաւոր աշխարհականաց աշառանաւք եւ կաշառաւք բազում անգամ եւ տգիտութեամբ թիւրին զուղիղ դատաստան⁽⁴⁾: Սակա որոյ յուղղութիւն եւ յանդիմանութիւն սակաւաւք այնոցիկ զգիրս դրոշմեցաք դատաստանի:

Իններորդ՝ զի արարածական բնութիւնս միշտ ի մոռացման է բարւոյն ըստ զանազան ախտից հոգւոյ եւ մարմնոյ, եւ ի ժամանակ դատաստանին թէպէտ եւ ուղիղ կամիցիմք վճարել, բազում անգամ ի մոռացմանէ սխալիմք եւ զղջացեալ յետոյ տարակուսիմք՝ էութեան եւ շէութեան կար-

¹⁰ Մատթ., Ե, 34—36

¹¹ Գթագ., Ա, 3

¹² Ա Կորնթ., Զ, 6

ծեալք շարշարեալք: Այլ զի մի՛ աշտ լիցի, զգիրտ եզաք դատաստանի ի պատճառս յիշման, զի զոր յայնմ ժամու ոչ կարեմք յիշել՝ ի ձեռն առնալ վերստին յիշեմք եւ ատարաց ցուցանեմք ազգաց՝ պրոց վարիլ դատաստանաւ, որով ըմբերանեալք՝ մի՛ լիցին յանդիմանիչք մեզ:

- 5 Տասներորդ՝ յստեղծմանն հոգւոյն յառաջանայր շնորհ պատկերին ազագաւ, եւ յեղիւն ի շար, ասաց՝ ոչ մնալ հոգի ի մարդկանն, իբրու զի եղեն մարմին¹³: Ուստի եւ Տէր, զնոյն վերստին առնուլ մեզ կամելով, զհոգւոյն հաստատէ դատաստան, այսինքն է՝ զԱւետարանն եւ զկանոնսն, գիտելով, զի հարկաւորաբար մարմնոյ լինի դատաստան ի մարմնաւորաց: Եւ քանզի դարձեալ եղեաք մարմին, սպասաւորեսցուք դարձեալ մարմնոյ՝ գրութեամբ դատաստանի:

Մետասաներորդ՝ զի դատաւորք միշտ երկիցեն, գիտելով, զի դատաւորին առաջի կալոց են երկնաւորի՝ անվրէպ գիտութեամբ արինակաւ գրութեամբ դատաստանի:

- 15 Երկոտասաներորդ՝ եւ զի դատեալքն նմանապէս զարհուրեսցին, զի թէ զստութիւն արդարացուցանել առաջի մարդկան ոչ կարեն, թէպէտ եւ բազում անգամ պատրեն զդատաւորս, զի՞նչ անդ գործեսցեն, որ զխորս տեսանէ, որում առաջիս պատրանաւք արդարանալ ոչ է:

- 20 Յայտնիկ երկոտասան գլուխս պարունակեալ եղև պատճառ գրոցս դատաստանի: Զի եւ երկոտասանս բաղկանայ յերկուց վեցեկաց, եւ վեցեակն առաջին կատարեալ թիւ է⁽⁵⁾: Իբրու թէ որպէս.

- Առաջին՝ զի երկւքն ի կոճատէ եւ երկական ի դարէ բաղկանայ. եւ ամենայն թիւ դար է եւ կոճատ: Երկրորդ՝ զի քանակ է արարչութեան⁽⁶⁾: Երրորդ՝ զի շափ է շարժման մարմնոյ: Չորրորդ՝ զի թիւ է ներգործութեան մարմնոյ: Հինգերորդ՝ զի ծնանի զայլ երկարսն: Վեցերորդ՝ զի ի կողմանց իւրոց յանգի եւ կրկնելով ծնանի զերկոտասան թիւն, եւ երկոտասանն, ի կողմանց իւրոց զուգեալ, ծնանի զվեշտասանն, զերկուս կատարեալս՝ զտասն եւ զվեց: Եւ է խորհուրդ երկոտասան առաքելոցն՝ դատաւորաց աշխարհի, զի զայլս ծնան դատաւորս յեկեղեցի: Եւ զի դար ունի վեցեակըն եւ կոճատ, որ է ներգործական եւ կրական: Եւ զի դատաւորաց է ներգործել, եւ կրել՝ դատելոց: Ի սոյն թիւ դատաւորին եղև գալուստ երկնաւորի, զոր եւ ի վեցից վշտաց փրկեաց զարդարն եւ նովին թուով զտանջողսն առաքեաց զԻսրայելի տապարաւքն: Այսոքիկ առ այս շատ լիցի, զի ոչ զբնութիւն թուոյ քննել առաջի արկաք, այլ եթէ ոչ վաշրապար եղև յերկոտասան գլուխս աւարտիլ գրոցս դատաստանի:

- 35 Իսկ եթէ յումէ՞ յորդորեալ եկաք ի գրել:
- Ի բազում ժամանակաց հետէ տարակուսեալ յաղազս սորին լինէի՝ խոցոտելով ի նախատեւն զմեզ մերոց եւ ատարաց ազգաց: Սակայն վստահել ի սոյն ոչ իշխէի՝ գիտելով զանձին տկարութիւն: Յաղազս որոյ զվարանսն ի զրուցատրեւն մեր լուաւ եղբայրն Պաւլոս՝ սիրելի աշակերտն աստուածային գրոց, եւ խոստովան եղև փափազող այնմիկ լինել. առաւել եւս սկսաւ շարժել զմեզ հարկեցուցիլ բանիւք: Նաեւ ոչ այնու ձեռնամուխ լինել կամեցաք, այլ խորհէի զայլս աղաշել զաւրաւորս, որք կարող էին զհարկ վճարել բանին, զի բազումք իսկ էին: Բայց զի

զանքնգունելութիւն ազգիս գիտէի պատճառել եւ այնու ոչ կամեցայ զոր առ այս աղերսել. լռեցի ապա այնուհետեւ եւ ես: Եւ զարմացեալ յաղագս այսորիկ լինէի, թէ զի՞արդ յառաջնոցն հարանցն մերոց ոչ կարգեցաւ: Եւ զնոյն գիտացեալ պատճառ, զի եւ ոչ առաքելոց Տէրն տուաւ, եւ կամ զի ոչ ոք հրաւիրեաց եւ անձամբ ոչ ետուն՝ զարհուրեալք ի պարսաւադիտաց, եւ կամ ի հալածանաց եւ ի խռովութեանց անպարապ պատահեցան, եւ կամ ընդ տէրութեամբ անկեալ այլոց ազգաց՝ նոցունց վարեցան դատաւտանաւ: Եւ թէպէտ ամենայն պատահեաց ըստ ժամանակիս եւ նոյն պատճառ, որպէս յաւուրս հարցն մերոց՝ ոչ աւանդիլ գրով դատաստան, բայց ի միոյն, զի եւ ոչ յառաքելոց անտի տուաւ, բայց սակայն հարկաւոր եղև գրել, որպէս վերագոյն ցուցաւ: Եւ սկիզբն առնել այսմ իրողութեան այսպիսի եղև:

Հանդիպեցաք առաջի տեառն Ստեփաննոսի⁽¹⁾ շնորհիւ Տեառն Յիսուսի Աղուանից⁽²⁾ կաթողիկոսի, եւ նոյն իրի վերստին յիշատակ եղև: Եւ նա յորդորեալ փութացոյց զմեզ՝ ասելով, եթէ շնորհ յոյժ ունիմ իրիդ կատարման: Առաջի եւ մեր զմերս եղաք անկարութիւն, որպէս վերագոյնն: Սակայն յերկրորդելն եւ ի քաջալերելն խորհուրդ իմն ի մեզ եղև, եթէ արժան է հոգեւոր հրամանի անսալ, զի թէ ի Տեառնէ իցէ, բարւոք յանգեալ կատարեացի իմաստախորհութեամբ, զի թերեւ ի նմանէ լինի առաջատուութիւնս, ապա թէ ոչ՝ պատճառ լիցի կատարելոց ոմանց շարժիլ ի սոյն: Զի եւ ոչ գործ ամենայն եւ արուեստ ի միոցէ սկսողէ աւարտեալ կատարեցաւ ի սկզբանէ, այլ ի բազմաց, զի մասնաւոր զտեալքն ժողովեալ գոյացուցին զարուեստն, ըստ առակի ոստայնանկաց: Նաեւ պատշաճ ինձ վարկայ ընդոստնով սովաւ, եթէ յատեան մտանելոց եմ յանկաշառ եւ յանողորելի, ըստ որում ձեռամբ իսկ զծեմ զապագայիցըն նշանակ:

Եւ արդ, մի՛ ոք պարսաւանս դիցէ ասացելոցս, զի եթէ տիմար ոք իցէ՝ ուսցի, եւ թէ ամենակատար իմաստուն՝ զթերին լցցէ: Երկաքանչիւրոցն պատրաստ եմք սիրով ընդառաջել:

30

ԳԼՈՒԽ Գ

ՆՇԱՆԱԿ ԶԱՓԱՆՈՐԱՊԷՍ ԶԱՒՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋԻԿԱՅ ԻՐՈՂՈՒԹԵԱՆՍ
ՀԱՆԴԵՐՁ ԱՂԵՐՍԱՐԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ԱՌ ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԱՂՈՒԱՆԻՑ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Քանզի հարկաւոր է զկնի այսոցիկ սակաւութեանց ցուցանել զգալութիւն առաջիկայ ձեռնարկութեանս, զոր եւ աղաչեմ, ո՛վ պատուականդ գլուխ եկեղեցեաց սրբոց տանս Աղուանից, մի՛ վարկպարագի համարել զհարկըս հոգեւորս, զոր եզիր, զի եւ կանոնական ունի սահման գիրս դատաստանի, զոր յարմարել յայնոսիկ պարտիմք, զի յայտ լիցի շափ նորին:

Եւ արդ, այսպէս համեմատեացուք: Կանոնական սահման հոգւոյ է ուղղիշ, եւ սա՝ մարմնոյ, եւ թէպէտ բաժանեալք ի միմեանց են, սակայն ի բազում իրս միաւորին, որպէս ոգի եւ մարմին. բնութեամբ՝ երկու եւ անշփոթ խառնմամբ՝ մի, բազում անգամ ի միասին վարին մի կա-

- մաւր: Վասն այսորիկ, թէպէտ պատահի միով սահմանաւ վարիլ, ոչ միմեանց լուծիչ են: Եւ զոր արիւնակ անդ հմտագունից է ընտրութիւն առաջիկայ իրին, նմանապէս եւ՝ աւստ: Եւ որպէս է անդ պատիժ պատուհասի յանցաւորաց եւ մեղաւորաց՝ ըստ զանազանութեան իրին, նոյնպէս եւ՝ աւստ: Եւ որպէս յանգղնելոցն աւստ զկնի բանդ է եւ կապանք, այսպէս եւ անդ բանդ է եւ կապանք բանագրանքն: Եւ զի ի վերայ արդարոց արէնք ոչ կան կանոնաց, եւ ոչ ի վերայ ուղիղ ընթացողաց ի կենցաղս՝ դատաստանք: Եւ զի այլ արդարամիտ ոչ զարհուրի ի դատաւորէ երկնաւորէ, նաեւ՝ ոչ յերկրաւորէ:
- 10 Հայցեմ եւ ըստ երկրորդ բանի միտ դնել, զի ոչ փոքր-ինչ զմեզ աւգտեցուցանէ, քանզի զհամարէն գիրս զուգընթաց նոցա լինելով ըստ շափու, զի գիտաւորութիւն նոցա ի կարճել զմեզս է, եւ սորա՝ նմանապէս հատանել զլարս: Եւ այսոքիկ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ զի համամիտ եւ համակարիս զմեզ առնիցեն, յորոց եւ հաստատի սէրն՝ զլուսն ամենայն պատուիրանաց:
- 15 Իսկ ի շորրորդ առաքինութիւնսն համեմատեալ՝ հաւասար է արդարութեան, զի ի վերայ կայ երիցն մասանց, ըստ որում եւ սա ի վերայ կայ հաւասարել զանհաւասարսն. եւ այդ ըստ երրորդ բանի է:
- Իսկ յարհեստս՝ նմանեալ է ոսկեգործաց, որոց ոսկին յառաջագոյն 20 ի նիւթս անյայտ եղեալ կայ եւ դժուարաւ ի գիւտ եկեալ գործի. եւ է ըստ շորրորդ բանի:
- Հինգերորդ՝ զքերթողի ունի զաւրութիւն՝ յապաւել եւ քերթել զաւելորդսն զամենայն:
- 25 Չափաւորապէս յայտոսիկ զլուսս, իբր իմաստնոյ, տուաք տեսալս, որովք եւ գիտել ունիցիք, եթէ այսոցիկ հետեւելով՝ որքան աւգուտ՝ եւ շահ հասարակաց կենացս իցէ, զի զրէ եթէ ամենայն սլատերազմ եւ ամբոխ խռովութեան ի նուագութենէ սորա իցէ, եւ հաստատելով յեկեղեցի՝ խաղաղութեան իցէ պատճառ եւ բազում բարեկարգութեան, քանզի եւ մի մասն յաստուածային շնորհացն տուեալ յեկեղեցիս, ի հին եւ ի 30 նորս, սա իսկ է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ

ՅԱՂԱԴՍ ԹԷ ՈՅՔ ԵՆ ԴԱՏԱԻՈՐՔ, ԶԱՆԱԶԱՆԵԱԼՔ Ի ՄԻՄԵԱՆՑ ԻՐՐ
ՃՇՄԱՐԻՏՔՆ ԵՒ ՊԻՏԱԿՔՆ

- Առաջին դատաւոր ամենեցուն Աստուած է, ըստ այնմ՝ դատի Տէր 35 զժողովուրդս իւր¹⁴, եւ այլուր՝ Տէր դատաւոր մեր¹⁵, եւ եթէ՝ քննէ զսիրտս եւ զերիկամունս Աստուած¹⁶, եւ դարձեալ՝ արի, Աստուած, եւ դատեալ զդատաստանս քո¹⁷, եւ՝ Աստուած դատաւոր արդար¹⁸, եւ այլք այսպիսիք

¹⁴ Բ օրին., 1Գ, 36: Սաղմ., է, 9. ՂԵ, 13. ՂԵ, 9

¹⁵ Սաւյի, 1Գ, 22

¹⁶ Սաղմոս, է, 10

¹⁷ Սաղմոս, 2Գ, 22

¹⁸ Սաղմոս, է, 12

նախանկար տնտեսական զարգացման, որով յայտ է մարդկան լինել
 դատաստան, զի ոչ անմարմնոց եւ ոչ զգայականաց է դատաստան,
 թէպէտ եւ անասունք՝ սպանողք սպանեալ լինէին՝ յաղագս երկիւղի մարդ-
 կան: Եւ դիւաց եղեւ անկումն ի դատաստան եւ լինի, այլ ոչ միշտ: Վասն
 5 այնորիկ եւ ի լինելութեանն ի մարդոյն կազմածի ի կիր առեալ եղեւ
 անուն դատաւորութեան, որ է Տէր: Իսկ ըստ տնտեսական նոյն իսկ
 ասաց՝ ի դատաստան եկի յաշխարհս այս¹⁹, եւ թէ՛ Հայր ոչ զոք դատի,
 այլ զամենայն դատաստան ետ Որդւոյ իւրոյ²⁰ եւ՝ այս իսկ է դատաստան,
 զի լոյս եկն յաշխարհ²¹, եւ այլք այսպիսիք: Բայց Աստուածդ անուն
 10 զբնութիւն ոչ որոշէ, զի իբր դատաւոր Որդի, դատաւոր Հայր եւ Հոգի,
 ըստ վկայութեանցդ եւ բնութեանն: Եւ սակայն ոչինչ դժուարին է զյատ-
 կութիւնն դատողութեան ցուցանել զՀայր եւ զՀոգւոյ, ըստ այնմ՝ դա՛տ
 արա ինձ: Աստուած²², եւ դատեա զայնոսիկ, [ոյք դատեն զիս]²³, զոր
 եւ Հայր պատշաճի, եւ Հոգւոյն: Եւ նա եկեալ յանդիմանեացէ զաշխարհս
 15 վասն մեղաց, եւ վասն արդարութեան, եւ վասն դատաստանի, եւ որք
 նման սոցունց:

Երկրորդ՝ զանուն դատողութեան ետ մարդկան, ըստ այնմ՝ դա՛տ
 արարէք որբոյն²⁴, հասարակաբար շնորհելով թագաւորաց, եւ իշխանաց,
 եւ ծերոց ժողովրդեանն, մարդարէից, եւ քահանայից: Յայտցիկ տե՛ս
 20 զՍողոմոն²⁵, եւ զորս զկնի Յեսուայ, եւ զորս յանապատին կարգեաց Մով-
 սէս²⁶, զԴանիէլ, եւ զոր ասաց մարդարէն՝ քահանայքն կացցեն ի վերայ
 դատաստանի արեան²⁷: Եւ հանրական ետ, թէպէտ եւ մի է ի շնորհաց ըստ
 հնոյն:

Առաջին՝ զի մի՛, առ ի չգոյէ դատաւորին մերձ, անիրաւութիւնքն
 25 վնասեցեն:

Եւ երկրորդ՝ թէպէտ ըստ հարկի պատահի մին⁽⁹⁾, ամենեքեան
 զշնորհս վայելեն, զտիպ արինակի առաջնոցն Ելից: Իսկ Տէր ի ձեռս
 առաքելոցն ասելով՝ նստջի՛ք յերկոտասան աթոռ դատել զերկոտասան
 ազգն զԻսրայելի²⁸, զոր ըստ փոխանորդութեան առեալ ունին առաջնորդք
 30 եկեղեցեաց ըստ իւրաքանչիւր ազգաց: Նաեւ զիւրաքանչիւր ոք անձին
 դատաւոր եցոյց Տէր յառակս դատաւորին անիրաւութեան²⁹, զի ի մեզ
 խորհուրդքն ի վերայ կալով զգայութեանցն՝ նման դատաւորաց հաւասա-
 րութեամբ վարեսցին, անըմբռնելի անիրաւութեանցն լինելով, եւ լցեալ
 զոգին արդարութեամբ յարգարեալ միշտ անպարսաւ վարուք:

¹⁹ Յովհ., Թ., 39

²⁰ Յովհ., Ե., 22

²¹ Յովհ., Գ., 19

²² Սաղմոս, է, 9. ԽԲ, 1

²³ Սաղմոս, է

²⁴ Բ օրին., Ժ, 18. Իէ, 18: Սաղմոս, 2Ա, 3

²⁵ Գ. Թագ., Դ: Բ Մնաց. Ա

²⁶ Ելք, ԺԸ, 25, 26

²⁷ Եզեկիէլ, ԽԳ, 24

²⁸ Մատթ., ԺԹ, 28

²⁹ Դուկառ, ԺԸ, 2—3

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

ՅԱՂԱԴՍ ԹԷ ԶԻՆՉ Է ԴԱՏԱՍՏԱՆ, ԵՒ ՈՐՈ՞Յ, ԵՒ ՈՒՄ ԱՒԱՆԴԵԼԻ
Է ԶԻՐՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻՆ

Բաղկանայ անունդ յիրէ եւ ի տեղւոյէ. յիրէ՝ դատել, որ է քննել, եւ
5 աստան, որ է տեղի, եւ ըստ փոխման՝ արան, որ է դատարան եւ է զննա-
րան, զի զննելով լինի իրք դատաստանաց ի դատաւորէ քննաւորէ, դատա-
խազաց եւ ամբաստանելոց ի տեղւոյ: Զի բազումք են յանուանցդ այսպի-
սիք, որպէս՝ Հայաստան եւ Ասորեստան, նմանապէս եւ՝ այլքդ:

Իսկ եթէ որոց՝ յառաջ քան զայս ցուցաւ ի ճառի՝ մարդկան լինել
10 դատաստան ըստ ազգի: Բայց այժմ ասելի է, եթէ որո՞ց մարդկան: Յայտ-
նապէս բարեաց ոչ է դատաստան մարդկան եւ ոչ երեւելի շարեաց ա-
րանց, այլ յերկուց անյայտ եղելոց: Զի երեք են, որով վարին մարդիկ՝
բարի, եւ չար, եւ միջակ: Եւ ընտրելի է դատաւորաց ոչ զայտնապէս
զողս եւ ոչ զայր, վկայեալ ի բարի գործս, այլ առ որս կարծեալք է
15 շարն⁽¹⁰⁾: Որպէս Սողոմոն երկուց կանանցն քննէր զկարծեցեալ իրան³⁰,
եւ Դանիէլ զսուրբեամբ ասացեալսն ի ծերոցն յայտնէր³¹, սոյնպէս եւ
Տէր ի կատարածի ցուցանէ առ բնաւին արդարսն, ասելով՝ եկա՛յք,
աւրհնեալք հար իմոյ³². եւ մեղաւորացն անբաժ յարդարութեանց՝ եր-
թա՛յք, անիծեալք, ի հուրն³³. յորոց յայտ է միջակացն լինել դատաս-
20 տան: Եւ աստ միջակքն են ապաշխարողք, զորոց զգործս ապաշխարու-
թեան կշռելի է ընդ մեղացն, եւ առաւելեալն տանի զվճիռն: Զերկուս
առնելով զծայրսն՝ եցոյց առանց դատաստանի զոմանս կոշիլ գովութե-
ամբ գործոցն եւ զոմանս մերժել պարսաւանաւք գործոցն, յորոց ուսա-
նիմք՝ ընդ ծայրիցն եւ միջակացն լինել դատաստան: Եւ արդ յայտոսիկ
25 յոյժ պէտք են հմտութեան դատաւորաց՝ քաջուսումնութեան, եւ հանճա-
րոյ, եւ տեղեկութեան աստուածայնոց եւ մարդկայնոց իրողութեանց լինե-
լոյ, որպէս զի անսխալ գատեանն հատուցէ դատաստանի, նաեւ՝ առու-
գութեան եւ քաջ զգայութեան, զի մի՛ հարկաւորաբար սխալանս ինչ
գործիցէ:

Այլ թէ ո՞ւմ աւանդելի է: Եւ քանզի ըստ Աւրինացն յատուկք էին
30 դատաւորք, եւ ըստ պատահման եղեն թագաւորք, եւ իշխանք, եւ մարդա-
րէք, եւ քահանայք, որպէս ասացաւ յառաջագոյն: Այլ քանզի առ մեզ
ապականեալ է այսպիսի կարգ, աւանդելի է զիրս եւ զգիրս դատաստանի
ի ձեռս եպիսկոպոսաց⁽¹²⁾, զի ոչ ոք է ի մեզ ըստ արտաքնոցն վարժեալ
35 իմաստութեամբ յաշխարհականաց կամ ըստ Իսրայելի դպիր: Եւ զի այժմ
նոցա է յանձն հոգք եկեղեցեաց եւ աշխարհականաց, եւ ըստ պատահ-
մանն եղիցի իշխանաց եւ զլիաւորաց ժողովրդեան, հմտագունից քահա-
նայից եւ վարդապետաց, սակայն աւանդապահ այսմ իրի եպիսկոպոս-
ունք եղիցին⁽¹¹⁾: Բայց մի՛ ոք ինձ ընդդէմ դիցէ զեպիսկոպոսունս

30 Գ թադ., Գ 16—18

31 Մարգ. Դանիէլի, ԺԳ

32 Մատթ., Ին 34, 41

33 Մատթ., Ին, 41

տգէտս եւ արծաթով առեալս զպատիւ, եւ անհանձարս՝ բաւական ոչ լինել այսմ իրի, զի ոչ ինչ անգէտ եմ: Զպատշաճն եւ զյարմարն ցուցաբ կարգ: Եթէ չիցեն բաւական, գործակցաւք վարեցին՝ աշխարհականաւք եւ քահանայիւք եւ վարդապետաւք փորձագունիւք: Եւ եղիցի անբասիր
5 այնուհետեւ՝ ամբարհաւանութեան՝ եւ ամբարտաւանութեան ոչ տալով կարծիս: Եւ պատճառ եւս լիցի նմա վարժման՝ այլոցն ուղիղ հատուցումըն դատաստանի:

ԳԼՈՒԽ Զ

ՅԱՂԱԳՍ Թէ ՈՐՊԷՍ ԱՐԺԱՆ Է լԻՆԵԼ ԴԱՏԱԽՈՐԱՅ,
ԱՄԲԱՍՏԱՆԱՅ ԵՒ ԴԱՏԱՆԱԶԱՅ

10

Եւ դատաւորացն անկաշառս լինել արժան է, զի ըստ գրեցելոյն՝ կաշառ զաշս կուրացուցանէ քաջատեսս³⁴,—որպէս զի համարձակ լիցի յատենի անդ դատաստանի՝ կաշառ ի վերայ իրաւանց ոչ առնլով եւ զվճիռն ուղիղ ցուցցէ հատանելովն. մի՛ աշառանաւք, ըստ որում Տէր
15 իսկ ասաց, այլ ուղիղ դատաստան արարէք³⁵, զի մի՛ միտք գայթակղեալ խոցոտեսցին տկարագունիցն եւ պատճառաւք յայլազգիս վարեցին: Այլ զի համարձակ լիցի ասել ըստ Տեառն՝ թէպէտ եւ դատիմ ես, դատաստանըն իմ արդար է³⁶:

Զի մի՛ զանձին խնդրեսցէ զաւգուտ, այլ զի զմիտս բազմաց յինքն յանգուցէ եւ զդատաստանն յորդորեսցէ ճշմարիտ վճռաւ: Եւ թէպէտ յամենայնի ղողորմութիւն յիշելի է, այլ սակայն ի դատի զգուշանալի, հարթ եւ արդակ սահել զիրաւացին առ երկաքանչիւր կողմանս, իբրո՛ւ ոչ խոնարհեցուցանել զանձն յողորմութիւն տղքատին, ըստ այնմ՝ մի՛ ողորմիր որբոյն եւ այլոյն ի դատաստանի³⁷, զի մի՛ պատճառ գայթա-
25 կղութեան իցէ. դատ առնել որբոյ եւ տալ իրաւունս այլոյ ի դատաստանի՝ ասացաւ³⁸: Եւ թէպէտ զայս պահելի է դատաւորաց, սակայն ուսուցեն զիրաքանչիւրսն՝ մի՛ անզարմապէս առ միմեանս լինել, այլ կարողաց՝ ողորմութեամբ առ անկարսն խոնարհիլ:

Մի՛ զամբաստանի կամ զդատախազի միայն լուիցէ զբան, եւ եթէ
30 լուիցէ, ուսցի միայն, այլ մի՛ վճիռ հատցէ մինչ ի միասին կատարելապէս քննեսցի:

Երկուք կամ երիւք վկայիւք զվճիռն հատցէ հաւատարմաւք, ըստ Աւրինացն³⁹: Եւ եթէ զի՞նչ հաւատարմութիւնն իցէ կամ ընդէ՞ր երկուք եւ երեք, ասացուք զկնի այսորիկ ճառի:

35 Իսկ որոյ վկայ ոչ իցէ, երզմամբ միւսոյ կողմանն հատցի վճիռ: Այլ զերդմունս ոչ հրամայեմք, զի եւ ոչ հրամայեցաւ, բայց սովորու-

³⁴ Եւթ, ԻԳ, 8: Բ օրին., ԺԶ, 19

³⁵ Յովհ., է, 24

³⁶ Յովհ., Ե, 30. Ը, 16

³⁷ Եւթ, ԻԳ, 3

³⁸ Եսայ., Ա, 17

³⁹ Բ օրին., Ժէ, 6. ԺԹ, 15: Մատթ., ԺԸ, 16: Յովհ., Ը, 17: Բ Կորնթ., ԺԳ, 1

թեանցն, զոր ունին՝ անաւրէն եւ անհրաման, կանոնս եւ ապաշխարութիւնս սահմանեմք: Իսկ եթէ ո՞րպէս լիցի երդումն եւ որո՞ց, ասասցի յիւրում ճառին, ոչ արինադրելով, այլ խրատելով:

- Պարտ եւ պատշաճ իսկ է ի ժամ դատաստանի դատաւորաց երկուս կամ
 5 երիս ունել արս փորձս, յորոց եւ իցէ կարգաց, վկայս ուղիղ նոցա լինել դատաստանի⁽¹⁴⁾, զի որպէս ոսոխացն հաստարմանան բանք վկայիք, սուչնպէս եւ դատաւորաց առանց կարծեաց լիցի դատաստանն վկայիք: Զայս սովորութիւն եւ Հռովմայեցիք կալան յառաջնումն՝ արս եւթանսուն եւ երկուս ընտրեալս միշտ քննութեան պարապեցուցանել դատաստանի
 10 եւ այլոց, զի անվթար եւ յառաջ դատեալքն ի նոցանէ իցեն: Եւ եւթանսուն եւ երկուս ըստ լեզուաց ընտրեն ազգաց, իբրու այն, եթէ զամենայն ազգաց ունել զիմաստութիւնն նոքաւք: Իսկ այժմ երկոտասան, ըստ թուոյ երկոտասան առաքելոցն, կացուցանեն զդատաւորս՝ ոչ միայն ընտրել զիրաւացին եւ անսխալ ունել զարդարն, այլ եւ բազմացն վկայութեամբ
 15 ճշգրտել զատեան դատաստանին: Իսկ Յոյնք զերիս կացուցանեն դատաւորս, նմանապէս եւ՝ Վիրք, ուսեալք ի նոցունց, ըստ թուոյ Երրորդութեանն եւ կամ ըստ վկայիցն թուոյ⁴⁰: Զոր եւ մեզ զկարելիս զերիսն ընտրելի է, զի ի դատելոյ ժամանակի եպիսկոպոսն, զի նա է դատաւոր, զերկուսն կամ զերիսն յառ ինքեան կալցի⁽¹⁵⁾ ոչ միայն վկայ, այլ եւ
 20 նոքաւք կրթիլ եւ հմտանալ յամենայն ժամանակի:

- Ի գիշերի եւ ի տուրնջեան հարկաւոր է խոկալ դատաւորաց՝ ոչ միայն յընթերցումն բնաբանական գրոց եւ կամ տառից դատաստանաց, այլ եւ որսալ զբանս իմաստուն արանց ըստ իւրաքանչիւրոց ազգաց: Եւ
 թէպէտ ոչ պատահի յատուկ իրք դատողական, այլ զարութիւն առեալ
 25 համեմատութեամբ բանիցն զարասցի միշտ: Ամենազանս առաքինութեամբ կատարիլ նոցա իրաւացի է յոյժ, յաւէտ անսորտութեամբ եւ աննախանձ բարութ յամենայն ժամանակի, մտնաւանդ ի ժամ դատաստանի, զի մի՛ միտք շարչարեցին դատելոցն լարկութեան եւ կամ նախանձու աղազաւ թիրել դատաստանին: Երկայնամիտք եւ ներողք լիցին դատողքն: Եւ զի բազում անգամ անյայտ իրքն պատահին, մի՛ կարճամտեալ
 30 լուծցեն, այլ շտեմարանեալ պահեսցեն եւ պարապով տեսեալ՝ վերստին տեսնիւ լուծցեն, որքան եւ իցէ առնուլ զնոյն:

- Բանակոռութեան ոսոխաց յատենի անդ սաստեացին, զի մի՛ ամբոյս լիցի խռովութեան յատենի անդ եւ պատճառ խափանման դատաստանին:
 35 Ուսցին միանգամայն դատախազքն՝ ոչ վիճոյ վասն գալ յատեան, այլ վշտակցաբար զարժանն առնուլ վճիռ:

Ըստ կարգի խաւսել երկաքանչիւրոցն տայցեն՝ լուծեամբ միոյն, զի ստուգեալ ճշմարտին՝ վճիռ նովաւ բերցի:

- Զգոյշ դատաւորն եւ յիւրոցն կացցէ յատենախաւսից սպասաւորաց,
 40 զի սովորութիւն կալան ամբաստանք եւ դատախազք վարձու խաւսել նոցա յատենի, զի մի՛ կախարդեալ լսելեալք ի բանս նոցա լիցի եւ արտաքոյ անկցի արդարեւ դատաստանին: Անպատիր դատողութեամբ երկնայինն եւ եթ վարի դատարանն, իբր զի զնեբրին ամենեցուն տեսանէնէ զխորս, իսկ երկրաւորս՝ անպարսաւ լիցի արտաքոյ կամաւորի

⁴⁰ Բ օրին., Ժէ, 6. ԺԹ, 15 : Մատթ., ԺԸ, 16 : Յովհ., Ը, 17 : Բ Կորնթ., ԺԳ, 1

սխալանքն, եւ կամաւորն ընդ վերին դատաստանին զատապարտութեամբ կացցէ:

Մի՛ ամբարհաւանալ զինքեանս մոռացցին դատաւորք, ալլ պիտասցեն, զի մի է ամենեցուն դատաւոր Աստուած, ըստ զրեցելումն⁴¹, Յամենայն պատրանս իւր ընդ միտ ածցէ զմարդարէին Ամբակումայ կոշեւ զԱստուած վրէժինդիր անիրաւ դատաւորին⁴²:

Բանտ լինել դատաւորին առ ի խրատել նոքաւք զստահական: Եւ հրամանք Տեառն զեկուցանէ յասելն՝ եւ դահիճն արկանիցէ ի բանտ⁴³, որովք վարելի է հարկաւորապէս: Իսկ ամբաստանաց եւ դատախազաց եւ Տէր իսկ խրատ տայ՝ ի ճանապարհի լուծանել զհաշիւն⁴⁴, զի մի՛ հակառակ ինչ պատահիցի:

Ոչ վայել է Քրիստոսի աշակերտաց նախահոգութեամբ խաւսել սուտ երկաքանչիւր կողմանցն, զի սուտն ի շարէն է: Եւ յորժամ խաւսի սուտ, յիւրոց անտի խաւսի, զի սուտ է եւ հայրն նորա՝ սատանայ⁴⁵, եւ կորուսանէ Տէր, որ խաւսին սուտ⁴⁶, եւ՝ մի՛ ստէք միմեանց, եւ խաւսեցի իւրաքանչիւր ոք զճշմարտութիւն ընդ ընկերի իւրում⁴⁷, զի բաւական է վրիպանաւքն ստութիւն խղճին մտաց ի շարշարանս: Ոչ է յարինաց Տեառն որոգայթս միմեանց դնել բանիւք յատենի անդ, որով եւ բմբռնել ջանայցեն, զի որ դնէ որոգայթ ընկերի, անձամբ զնա լցցէ⁴⁸:

Մի՛ լիցի ի հաւատացեալս յաղթասէր անիրաւութեամբ միմեանց լինել ի հրապարակի անդ, զի եթէ յաղթէ՝ զանձն զրկէ, եւ թէ յաղթի՝ կրէ ամալթս:

Մի՛ կացուցեն սուտ վկայս ի զլանալն եւ ի ցանկալն ընչիցն ընկերին, զոր եւ Աւրէնքն զերկաքանչիւրսն արգելու⁴⁹:

Մի՛ բնաւ լիցի ի վարձու ունել զճարտասանս ոմանս ատենախաւսս, որովք զշարն ի գլուխ տանիցեն յաղթութիւն:

Մի՛ բանակոտութեամբ զմիմեանս նախատիցեն եւ հարկանիցեն ի յայանութիւն ատենին:

Մի՛ կաշառիցէ զդատաւորս՝ յափշտակել զընկերին, ախտացեալ զարծաթսիրութիւն, զի արմատ ամենայն շարեաց է: Լուիցէ եւ ալլուր առաքելոյ՝ ընդէ՛ր ոչ դուք զրկիք եւ նեղիք, ալլ զրկէք եւ նեղէք, եւ ալլ՝ զեղբարս եւս⁵⁰: Զարհուրեացին յառաքելական հրամանէ կանոնացն, որ վասն Տեառն գրեալ է, եթէ հալաւ, քան թէ եհար, բամբասեցաւ, քան թէ բամբասեաց⁵¹:

Մի՛ վայրապար զհրապարակն լցցեն երդմամբ, մինչեւ ի վճիռ դատաւորին, զի ոչ հրամայէ բանն երդնուլ⁵²: Գիտացեն զի Տեառնէ զասացե-

⁴¹ Եբր., ԺԲ, 22

⁴² Մարգ., Ամբակ., Ա, 3

⁴³ Մատթ., Ե, 25: Գով., ԺԲ, 58

⁴⁴ Մատթ., Ե, 25

⁴⁵ Յովհ., Ը, 44

⁴⁶ Սաղմ., Ե, 7

⁴⁷ Մարգ. Զաքար., Ը, 16: Եփես., Դ, 25

⁴⁸ Գիրք Առակաց, ԻԶ, 27: Ժողովօղ, Ժ, 8: Սիրաբ., ԻԷ, 29

⁴⁹ Ելք., Ի, 16—17: Բ օրին., Ե, 20—21

⁵⁰ Ա Կորնթ., Զ, 7—8

⁵¹ Ա Պետրոսի, Բ, 23

⁵² Մատթ., Ե, 34

ալն՝ ընդ ամենայն դատարկ բանի համարս տացեն մարդիկ յաւորն դատաստանի⁵³, եւ յայլսն, եւ եթէ՝ վասն այսր ամենայնի ածցէ զքեզ Աստուած ի դատաստան⁵⁴, Խորհիցի եւ զայն, զի լաւ իսկ է ի դատաստանի աստ զյափշտակութիւն ընչից խնդութեամբ ընդունել եւ անվրէպ
 5 զանձն ունել, քան ազահել եւ ոչ համբերել եւ ի դատաստան անթիւրելի մտանել դատաւորին ահեղի եւ երկնաւորի: Խրատեսցին եւ յայսմ, զի աղաւթիւք ի Տեառնէ նախ՝ աւգնութիւն հայցեսցեն եւ ապա՝ յատեան կացցեն դատաստանի՝ զիրան եւ զարդարն խորհելով: Եթէ տացէ եւ ոչ յաղթեսցին իրան, շնորհ նմա կալցին, զի Հոգի Հայր նորա ետ բերան
 10 եւ իմաստութիւն: Ապա եթէ ըստ նախատեսութեան իրիք Տէր ետ ի ձեռս անիրաւին զարդարն, միայն զոհութեամբ համբերիցեն, զի լաւագոյն հատուցմանն հասանիցեն եւ զնախանձ վրէժխնդրութեան ի Տէր թողցեն, ըստ գրեցելոյն⁵⁵,

Գ Լ Ո Ւ Խ Է

15 ՅԱՂԱԳՍ ՎԿԱՅԻՅ, ԵԹԷ ԶԻՆՉ Է ՀԱՒԱՏԱՐՄՈՒԹԻՒՆ
 ՆՈՅԱ, ԵՒ ԿԱՄ ԸՆԴԷ՞Ր ԵՐԿՈՒՔ ԵՒ ԵՐԵՔ ԸՆՏՐԻՆ

Եւ հարկաւորապէս իսկ զվկայսն խնդրէ դատաստանն, զի զհակառակութիւնսն ձգտեալ եւ յերկարեալ դատախազացն՝ նոքովք լուծցէ դատաւորն, զի անհաւատալի է դատաւորի հակաճառութիւն նոցա մինչ ի դալ
 20 նոցա, զի մոռացեալ զԱւրէնս՝ խորհիլ զընկերին եւ ոչ զիրն⁵⁶, եկին յայնոսիկ. նաեւ ոսոխքն նոքաւք առաւել, քան դատաւորան զիջանին, յորժամ անկասկած ի վարձկանաց իցեն եւ հաւատալի ատենին դատաստանն գտանիցի:

Իսկ հաւատարմութիւն նոցա, նախ, ի վարուց ընտրին, իբր զի
 25 ճշմարտախաւք իցեն եւ չիցեն կաշառուք եկեալ ի տեղի ատենին. եւ զի չիցեն մերձաւոր ազգատոհմ դատախազաց, եւ թէ իցեն՝ եւ բազմաց վարք նոցա հաւատարիմ իցեն՝ ընկալեալ լիցին: Երկրորդ՝ հաւատարիմն լինել երկուքն եւ երեքն⁽¹⁶⁾, որպէս արեգակն եւ լուսին, զի հաւատարիմ հաստատեալ է վկայ յերկինս⁵⁷: Երրորդ՝ զի կրկին ալեւաւք պատուեալ
 30 իցեն, որովք առաւել պատիւ նոցա ցուցցի:

Բայց հարկաւոր է եւ զհաւատարմութիւն ժամանակացն յայտնել: Եւ է ըստ այսմ. զի եռամենի խաւսելն է, եւ եւթնամենի ուսանելն է, եւ շորեքտասանամենի՝ սերմանելն, եւ քսանամենի՝ զինուորելն, եւ քսանհինգամենի՝ քահանայելն: Արդ, ի դէպ է զքահանայական հասակն
 35 հաւատարիմ կարծել ի վկայութիւն, զի թէ առաջի Աստուծոյ կալ հավատարիմ է եւ վկայ ժողովրդեանն լինել գործոց, առաւել հաւատարիմ լիցի եւ առաջի մարդկան:

⁵³ Մատթ., ԺԲ, 36

⁵⁴ Ժողովող, ԺԱ, 9

⁵⁵ Եբր., Ժ, 30: Հոով., ԺԲ, 19

⁵⁶ Ա Կորնթ., Ժ, 24: Փիլիպ., Բ, 4—5

⁵⁷ Մաղմ., Ը, 4. 29, 16

Իսկ հասակ որդեժնութեան հաւատարիմ լիցի ի տուրեւառութիւն վաճառաց, զի թէ զանձն եւ զսերմն վաճառել կնոջ եւ գնել զկինն յամուսնութիւն հաւատարիմ է, հաւատարիմ լիցի ի տուրեւառս վաճառաց:

Ապա թէ պատահի միոյ վկայի մանուկ լինել, ըստ հասակին ցուցելոյ, եւ միւսոյն՝ ծեր, ընկալեալ լիցի, ըստ այնմ՝ երիտասարդն ընդ ծերոյն, եւ ուղիղ են ճանապարհք նորա: Եւ եթե երկուքն կամ երեքն պատահի մանուկ ըստ ասացելոյդ, ընկալեալ լիցի:

Իսկ ըստ աղգաց կրանից՝ ոչ է պարտ զանհաւատից վկայութիւն առնուլ ի վերայ քրիստոնէից, թէպէտ եւ արգարք իցեն եւ բազումք, որպէս եւ ոչ ընկալաւ զգիրացն Տէր⁵⁸, թէպէտ եւ արդար վկայիցին, զի ունէին ընդ ճշմարիտն խառնեալ եւ զսուտն. նաեւ ոչ Պաւղոս ընկալաւ⁵⁹, զի մի՛ միաբանութիւն ինչ կարծիցի. նաեւ ոչ զհերձուածողաց, զի թէ Տեառն ոչ են ճշմարիտ վկայք, զի՞ արդ մեզ եղիցին, բայց զնոցունցն նոցունց ընդունելի է, թէ պատահիցի ինչ այնպիսի հարկաւորութեամբ:

Իսկ զկանայս վկայս ոչ է ընդունելի, բայց արբանեակս վկայից⁽¹⁷⁾, որպէս ի յարութեան Տեառն արբանեկեցին առաքելոցն շորք ի կանանցն, երկուս՝ յառաքելոցն, եւ նոքա հաստատեալք զյարութիւն՝ վկայք եղեն ճշմարիտ յարութեան Տեառն մերոյ⁶⁰:

Այսպէս, եթէ պատահիցի իրիք վկայ լինել ի կանանց եւ ճշմարիտք իցեն եւ վարուք վկայեալք, հաւատարիմ արանց զիրն պատմեսցեն եւ ինքեանք կրկին իցեն, հաւատարիմ լիցի վկայութիւն կանանց ի ձեռն արանց⁽¹⁸⁾: Բայց յատենի մի՛ կացցեն, որպէս ո՛չ է քահանայել նոցա, եւ ո՛չ զինուորել, եւ ո՛չ հնձան հարկանել, եւ ո՛չ ի կապեղայս նստել, եւ ո՛չ առնացի ունել հանդերձ ըստ կանոնաց⁶¹, այսպէս ո՛չ դատել եւ ո՛չ վկայել, բայց միայն ըստ ցուցելոյդ աւրինակի: Բայց մի՛ ոք ապախտ առնել զվկայութիւն Տեառն կարծիցէ ինձ զկանանց, զի այլազգ Աստուծոյ վկայ լինելն է եւ այլազգ՝ մարդկան. թէ պատահին, որպէս եւ պատահցան բազումք, ի Տեառնէ ընկալեալք լիցին⁽¹⁹⁾ եւ ի մարդկանէ՝ յաղազս Աստուծոյ, բայց ի մարդկայինս, յաղազս գիրազրգոթեանն, երկբայելի են:

Այլ զկանանցն ի կանանց ընդունել արժան է, զի բազում անգամ պատահի իրաց նոցա մերձ ոչ լինել արանցն, այլ զկանանց յարանց ընդունել որպէս ցուցաւ: Եւ զի կրկին պարտին լինել յերկաքանչիւր տեղիսն:

Եւ զի որպէս ամենայն հասակ վկայութեան Տեառն ընդունելի է, ըստ որում Բեթղազէմի մանկունքն, եւ Կիւրակոս սուրբն⁶², եւ Նախավկայն⁶³ եւ այլք, բայց սակայն ի մարդկայինս ցուցաւ ընդունելին հասակ. այսպէս եւ կանանց վկայութիւն ընդունելի է Տեառն, իսկ մարդկան՝ որպէս ասացաւ, զի Աստուած ի սիրտս, որպէս ասացեալ է, հայի, իսկ մարդ՝ յերեսս եւ ի տիս⁶⁴: Վասն որոյ դուն ուրեք է մարգարէանալ նոցա

⁵⁸ Մատթ., Ը, 29: Մարկ., Ա, 24. Ե, 7

⁵⁹ Գործք Առաք., ԺԶ, 16—18

⁶⁰ Մարկ., ԺԶ, 1—13: Յովհ., Ի, 1—18

⁶¹ Բ օրին., ԻԲ, 5: Կանոնք Բասիկ Կեսարացոյ ՃԻԳ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 130

⁶² Վարք Սրբոց, Վենետիկ, 1810 թ. հատ. 1, էջ 170—178

⁶³ Գործք Առաք., Զ, է

⁶⁴ Ա թագ., ԺԶ, 7

- և ոչ տտենիւ, և քարոզեալ ընդ առաքեալսն կանանց և ոչ արանց։
 Եւ եթէ ոմանք մարգարէամուտով վկայ եղեն հոգւոյն Աստուծոյ, և Մարիամ
 կոյս անճառ ծննդեամբ՝ Բանին Աստուծոյ, մանաւանդ այլաւք, քան ինքե-
 ամբ եղեն վկայք, և զի ոչ Մարիամայ կուսի ընդ այսոսիկ հարցանելի է։
- 5 Եւ թէ ընդէր երկուք կամ երեք ընտրին, ասելի է։
- Ծրկուքն և երեքն ոչ վասն առաւելութեան խափանման է, այլ յաղա-
 գըս զի մի՛ պակաս իցէ. եթէ բազումք իցեն՝ բարիոք է, և թէ ոչ՝ մի՛
 նուազիցի։ Ըստ որում ասէ առաքեալն՝ զերիցուէ շարախոսութիւն մի՛ ըն-
 դունիցիս ի միողէ, բայց եթէ երկու կամ երեք վկայիք⁶⁵։ Զի դիւրին է մի-
 ոյն ախտիւ ինչ շարախաւել, և երկուց վկայից ի վեր քան զպատրանս և
- 10 զկաշառս լինել՝ երեքն։ Եւ զի ուսցի դատաւորն, եթէ երկուց վկայիցն
 նման միմեանց իցեն բանքն և երիցն ոչ՝ անհաստատ է, որպէս Տեառն
 վկայիցն աննմանք միմեանց, զոր և Պիղատոս երկբայի, սակայն
 երկուցն հաստատի⁶⁶։ Եւ եթէ խարդախանաւք բազումք եղեալ վկայ՝ ի
- 15 զլուի զչարն տարան վճիռ, որպէս Նաբէովթայն⁶⁷ և սուրբ Նախաւկա-
 յին⁶⁸, այդոքիկ դաւաճանութիւնք դատախազաց են և միշտ զպատրուա-
 կեալ շարութիւնն ծածկել ոչ կարեն։ Այլ ճշմարիտ է երկուքն և երեքն
 ըստ կարգի իրաւանց, վասն որոյ ամենայն ուրեք այսքան ընտրին։ Զի
 Աւրինացն տուշութեան Մովսիսի՝ Ովր, և Ահարոն, և Յեսու վկայեն⁶⁹,
- 20 և Աստուծոյ՝ փողքն, և ամպն, և մէզն, և հուրն վկայեն⁷⁰. և ծննդեան
 Տեառն՝ հրեշտակք, և հովիւք, և մոգք վկայեն⁷¹, և դարձեալ՝ Յովսէփ, և
 Մարիամ, և մսուրն⁷². և ի տաճարն՝ Սիմէոն, և Աննա, և դուռն⁷³. և
 յնդիպտոս՝ հրեշտակն, և ձեռագործքն, և նշանքն որ անդ⁷⁴. և դարձեալ
 ի տաճարն՝ Մարիամ, և Յովսէփ, և քահանայքն⁷⁵. և մկրտութեանն՝
- 25 Հայր, և Հոգին, և Յովհաննէս⁷⁶։ Իսկ ի Թաքովր երկուքն և երեքն մի-
 անգամայն ի միասին վկայեն⁷⁷, զի երկու են մարգարէքն և երեք՝
 առաքեալքն։ Ի նշանսն՝ մարմնոցն բժշկութիւնքն, և դիւացն հալածումն,
 և մեռելոցն յարութիւն⁷⁸. և դարձեալ ի ծովու գնալն, և ընդ աւզս
 ընթանալ և հացիւ կերակրել⁷⁹. և շարշարանացն և մահուն՝ խաւարումն
- 30 արեգականն, և շարժումն երկրի, և պատահումն վիմաց⁸⁰, և դարձեալ՝
 արիւնն, և ջուրն, և վարագոյրն, և մեռեալքն⁸¹. և յարութեանն՝ հրեշ-

⁶⁵ Ա Տիմոթէոս, Ե, 19

⁶⁶ Մատթ., Իէ։ Մարկ., ԺԵ, 1—15։ Յովհ., ԺԹ 1—16

⁶⁷ Գ Թադ., ԻԱ, 1—13

⁶⁸ Գործք Առաք., Զ, 8—13

⁶⁹ Եւր., ԻԳ, 12—14

⁷⁰ Եւր., ԺԹ, 11—19. Ի, 18

⁷¹ Մատթ., Բ, 1—11։ Ղուկ., Բ, 8—20

⁷² Ղուկ., Բ, 7, 16

⁷³ Ղուկ., Բ, 25—38

⁷⁴ Մատթ., Բ, 19—20

⁷⁵ Ղուկ., Բ, 25—38

⁷⁶ Մատթ., Գ, 13—17։ Մարկ., Ա, 9—11

⁷⁷ Ղուկ., Թ, 28—36

⁷⁸ Մատթ., Դ, 23—25. Ը, 2—3, 5—16, 30—34, Թ, 2—7, 18—26 և այլն.

⁷⁹ Մատթ., ԺԳ, 16—30 և այլն.

⁸⁰ Մատթ., Իէ, 51։ Ղուկ., ԻԳ, 44—45

⁸¹ Յովհ., ԺԹ, 34

սակքն, և վեմն, և պատանքն, և վարշամակն⁸². և դարձեալ՝ կանայքն, և առաքեալքն, և պահապանքն⁸³. և մարարձմանն՝ առաքեալքն, և հրեշտակքն, և կանխա՝ մարգարէքն⁸⁴:

5 Եւ թէպէտ և միոյ վկայի հաւատարմի ճշմարիտ է վկայութիւնն, սակայն ոչ հաստատի, ըստ Տեառն՝ դուք առաքեցէք առ Յովհաննէս, և վկայեաց ճշմարտութեանն⁸⁵. և զի ոչ հաւատացին, առաց՝ այլ ևս ունիմ վկայութիւն մեծ քան զՅովհաննուն՝ զգործսն⁸⁶. և դարձեալ՝ ես եմ, որ վկայեմ վասն իմ, և է Հայր, որ վկայէ⁸⁷, և յարէնսն իսկ ձեր գրեալ է, եթէ երկուց մարդոց վկայութիւնն ճշմարիտ է⁸⁸, և միոյ վասն իւր վկային անվաւեր է, ըստ ասեալսն Հրէիցն Տեառն՝ դու վասն անձին քո վկայես⁸⁹, 10 Եւ թէպէտ տիրապէս ճշմարիտ, սակայն ասացին՝ եւ չէ ճշմարիտ⁹⁰, յաղա-գըս այնորիկ զՀայր և զՅովհաննէս կոչէ վկայ⁹¹: Եւ դարձեալ զառաքեալսն կոչէ վկայս. եղիշիք, ասէ, ինձ վկայք յԵրուսաղէմ, և ի Սամարիա, և մինչեւ ի ծագս երկրի⁹²: Ըստ այսմ և Պետրոս վկայէ՝ լուեալ զձայնն եկեալ ի մեծ վայելութենէ փառաց անտի, թէ դա է որդի իմ սիրելի⁹³, սակայն ընդ իւր առնու զբանն մարգարէականն⁹⁴, Ինքն իսկ ճշմարիտ վկայէ Յովհաննէս, սակայն և ասէ՝ երեք են, որ վկայեն՝ արիւնն, և ջուր, և հոգին⁹⁵: Յայսմանէ առեալ՝ կանոնքն հրամայէ վկայիւք ձեռնադրել եպիսկոպոսաց. և առաքելոցն ընծայական թղթովք շրջէին աշակերտք 20 նոցա: Ըստ այսմ և առաքեալն Թադէոս ի կողմանս գնաց Հայոց նամա-կաւ թագաւորին Արզարու⁹⁶:

Բայց սակայն երկու լինել արինակ վկայութեանն՝ կամ զի տեսանէ, կամ զի լսէ, զոր և յոյժ ճշգրտելի է վկայից, զի մի՛ այլ ընդ այլոյ տեսեալն իցէ և կամ լուեալն. այլ ճշմարիտ տեսանելն, քան զլսելն է. 25 զոր և դատաւորաց ստուգելի է ի ժամ դատին զվկայսն, զի ըստ դրեցն-լոյն՝ մի՛ ի կարծս դատեսցի:

⁸² Մատթ., ԻԸ, 2: Մարկ., ԺԶ, 3—7: Ղուկ., ԻԴ, 2—6

⁸³ Մատթ., ԻԸ, 1—7

⁸⁴ Մարկ., ԺԶ, 19: Ղուկ., ԻԴ, 51: Գործք Առաք., Ա, 9

⁸⁵ Յովհ., Ե, 33

⁸⁶ Յովհ., Ե, 36

⁸⁷ Յովհ., Ը, 18

⁸⁸ Յովհ., Ը, 17

⁸⁹ Յովհ., Ը, 13—14

⁹⁰ Յովհ., Ը, 13—14

⁹¹ Յովհ., Ե, 31—37

⁹² Գործք Առաք., Ա, 8

⁹³ Ղուկ., Թ, 28—36: Բ Պետր., Ա, 17—18

⁹⁴ Բ Պետր., Ա, 19

⁹⁵ Ա Յովհ., Առաք., Ե, 8

⁹⁶ Մովսէսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1913 թ., էջ 148—152

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը

ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԴՄԱՆ, ԵԹԷ ՈՐՓԷՍ ԼԻՑԻ ԵՆ ՈՐՈ՞Յ, ՈՉ ԱՌԻՆԱԴՐԵԼՈՎ,
 ԶԻ ՈՉ ՀՐԱՄԱՅՆՅԱՆ⁽²⁰⁾, ԱՅԼ ԽՐԱՏԵԼ ԵՆ ԿԱՆՈՆՈՍ ԵՆ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒ-
 ԹԻՆՈՍ ՍԱՀՄԱՆԵԼ ԱՆԱԻՐԷՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹԵԱՆՅՆ

- 5   Զմեծ եւ զտէրունական պատուիրանս տեսանեմք այժմ կոխան լեալ
 ի մարդկանէ, զի վայրապար յաճախեաց երդնուլ, եւ յայն, զոր բնաւին
 արգել Տէր, ասելով՝ ամենեւին մի՛ երդնուցուա՞ր⁹⁷: Զի եւ հասարակաբար
 բանից կարգ եղեւ առնուլ յոչինչ պէտս ի գոհոս, եւ ի կապեղացս, եւ ի
 բանակոտութիւնս հրապարակաց, ոչ մանկանց, այլ եւ ծերոց եւ կատարե-
 10   լոց: Եւ եթէ պատահի դատախազ լինել ոմանց, մինչ ի տեղի անդ
 դատաստանի եւ ի հրաման դատաւորի հասանել, բազում անգամ երդնուն
 սոսկալի աւրինակաւ: Եւ եթէ հրամայիցէ դատաւորն ըստ իրաւանց դա-
 տաստանին երդնուլ, հակառակին, թէ յաղագս ամենայն շահից աշխարհի
 ոչ երդնումք, եւ այնու աւրինապահս զինքեանս ցուցանեն, այն որ սակաւ
 15   մի յառաջ առանց ուրուք հարկի բազում անգամ երդուան: Եւ եթէ ոք յան-
 դիմանէ, եթէ չէ աւրէն, ասեն՝ եւ զի ոչ հաւատան բանից մերոց: Եւ
 զՏեառն բամբասեն զաւրէնս, եթէ ամենեւին մի՛ երդնուլ, նմանեալք կու-
 րաց, զի տեսանին նոցա շաւշափելն է: Որոց ասելի է, թէ աւրէնք Տեառն
 ոչ յանհնարից է, ապա եթէ ոչ՝ ոչ եղեալ լինէր, քանզի կամեցաւ զմեզ բնա-
 20   ւին հաւատացեալս լինել, որպէս եւ յայսն՝ կատարեալս: Եւ եթէ ծուլութե-
 ամբ վրիպեցաք, անպարսաւ լիցի Աւրէնքն, զի նա համեմատելով առ Աւ-
 րէնսն ասաց՝ ոչ եղնուլ, զի այսպէս լրումն է Աւրինացն, ապա եթէ յանցա-
 ւոր գտանիցի՝ ոչ լնու զԱւրէնսն, այլ ընդ Աւրինաւքն է տակաւին, եւ հարկ
 է ապաշխարութեամբ լնուլ: Յաղագս այնորիկ ասացաք, եթէ ոչ հրամայէ
 25   բանս մեր երդնուլ, զի եւ ի Տեառնէ ոչ հրամայեցաւ: Բայց խրատս եւ
 կանոնս սահմանեմք սովորութեանց: Իսկ եթէ ասիցեն՝ անհնարին է
 չերդնուլ, եւ յայտ է, զի Աբրահամու երդուաւ Աստուած, ասելով ի ձեռն
 հրեշտակին՝ յանձն իմ երդուայ, ասէ Տէր⁹⁸, եւ Աբրահամ ծառային ետ
 երդումն⁹⁹, եւ դարձեալ՝ երդուաւ Տէր Դաւթի ճշմարտութեամբ¹⁰⁰, եւ այլս
 30   այսպիսիս. եւ երդնու առաքեալն, ասելով՝ ի պարծանս ձեր երդնում, եղ-
 բարք¹⁰¹: Եւ թագաւորք երդնուն արդարք, նմանապէս եւ՝ իշխանք, որովք
 հաստատի հարկաւոր լինել երդմանն, մանաւանդ ի դատաստանի:

- Եւ արդ այսոցիկ եղից զլուծումն: Երդնուլ Աստուծոյ Աբրահամու
 առաքեալ ուսուցանէ, ասելով՝ ամենայն հակառակութեան մարդկան
 35   հաստատուն վճիռ երդումն է¹⁰², զոր եւ կամեցեալ Աստուծոյ երկու ան-
 փոփոխելի իրաւք միջնորդել, երդմամբն եւ յանձն երդմամբն, խոստանալ
 զաւրհնութիւն: Եւ է այսպէս ասացեալդ. եթէ մարդկան, մանաւանդ, թա-
 գաւորաց յանձն երդնուլ սովորութիւն է, որովք զկատարած բանին

⁹⁷ Մատթ., Ե, 34

⁹⁸ Մնունդք, ԻԲ, 15—16: Եսայի, ԽԵ, 23

⁹⁹ Մնունդք, ԻԴ, 2—3

¹⁰⁰ Սաղմոս, 2Ը, 50

¹⁰¹ Ա Կորնթ., ԺԾ, 31

¹⁰² Եբր., 2, 16

- անվրէպ կնքեն, նոյնպէս եւ Աստուած զձեւս զայս էառ բանի՝ ոչ երգմամբ, այլ ցուցանելով, եթէ առ մարդկան անստելի է երգումն, նոյնպէս եւ խոստումնդ իմ անստելի է¹⁰³։ աշխատէ եւ՝ երգուաւ Տէր Դաւթի¹⁰⁴ եւ աշխն։ Եւ երկրորդ՝ զի Աստուած ընդ Աւրինաւ ոչ անկանի, զմարդկան սովորութիւն առնու, որպէս ի սկզբանէ բազմաւորինակ պատճառս առին հաստատութեան բանի։ Տակաւին ըստ Աւրինաց է եւ Աբրահամուն, որպէս զՋոհորն, եւ զկարկան, եւ զբլուրն¹⁰⁵, զոր եւ Աստուած զաղեղն եղ յամպս առ Նոյիւ¹⁰⁶, ըստ որում եւ այժմ Սկիւթացիք զմտրակս առին երիվարաց։ Իսկ առաքելոյ նոյն արինակ է, զի ոչ ասաց՝ երգուայ, այլ՝ երգում¹⁰⁷, եւ զի ոչ երգուաւ, միայն եցոյց ցսովորութեանցն հաստատութիւն, զի առաքելոյ ի տեղի երգմանն է՝ քաւ լիցին¹⁰⁸, որ է մի՝ լիցի. եւ է ըստ Տեառն՝ այոն եւ ոչն, ըստ որում եւ ինքն այլոք ասէ՝ զի իցէ ի կողմանէ իմմէ այոն այո եւ ոչն՝ ոչ¹⁰⁹։ Եւ զի Թագաւորք երգուան արդարք՝ հաստատուն ցուցանել զուխտ խաղաղութեան ընդ ինքեանս եւ ընդ աշխարհ։ Եւ այս հարկաւորաբար եղեալ, զի հաւատալիք լիցին յայդոսիկ սովորեալք մարդկան. նմանապէս եւ իշխանք՝ յիւրաքանչիւր ժամանակըս։ Զի թէ Տեառն հրամանի հասարակաբար հնազանդեալ էր մարդկային ազգ, այոն այո լինել եւ ոչն՝ ոչ, այդմ ոչ կարատէին։ Բայց արդ, յաղագս սովորութեանց զհրաման Տեառն լուծեալք՝ արք արդարք ապաշխարութեամբ զհրաման Տեառն լնուն, որպէս ասացաւ յառաջագոյն։ Այլ հարկաւոր լինել զերգումն՝ ցուցաւ ոչ լինել, եթէ ըստ հրամանի Տեառն հաւատալիք միմեանց լինէին, եւ մանաւանդ ի դատաստանի լինի հարկաւոր։ Գիտելի է, զի եւ վեցերորդ պատճառ էր ոչ լինել դատաստան¹¹⁰ վասն այդորիկ, զի մի՝ հարկ լիցի երգման։ Եւ եթէ ոք ասիցէ՝ զի ա՛րդ էր հնար ոչ լինել դատաստան։ Եթէ զհրաման Տեառն ընկալեալ էաք ի հանապարհի տալ զհաշիւն¹¹¹, այնմ ոչ կարատէաք, ընդ նմին եւ՝ ոչ երգման։ Եւ զի յայտնապէս յայդմանէ անկաք, ապաշխարութեամբ լնումք զպարտսն, յաղագս որոյ ասացաք, եթէ ապաշխարութիւնս եւ կանոնս սահմանեմք վրիպելոցն եւ խրատս։
- Եւ թէ ո՞րպէս լիցի երգումն, ասելի է։ Երկու արինակ է երգման. մին՝ ուրացութեան եւ միւսն՝ խոստովանութեան։ Եւ ուրացութեան է, յորժամ հրաժարէ ոք՝ ի խաչ կամ յԱւետարանն զձեռն եղեալ, եւ կամ յեկեղեցի, կամ ըստ այլ արինակի, յորժամ այլազգիք ուրացութեան արինակս առաջի դնեն, կամ զլոյս շիջուցանել, եւ կամ ջուր եւ ձէթ բերանաւ փշել, եւ կամ զշան ձետոյ բուռն հարկանել, կամ խաչ ի գետնի նկարել եւ կոխել, եւ կամ ծիրս ինչ յերկրի առնել երկուս եւ ի միոշէն ի միւսն անցանել։ Զի այդ ամենայն եւ այգպիսիք ուրացութեան արինակ է, զոր չէ պարտ յանձն առնուլ, թէ եւ մահ հասանիցէ եւ բնաւին տանց քակտումն։

¹⁰³ Մնունդք, ԻԲ 15—16։ Եսայի ԽԵ, 23

¹⁰⁴ Սաղմոս, 2Ը, 50

¹⁰⁵ Մնունդք, ԻԱ, 31—32

¹⁰⁶ Մնունդք, Բ, 12—16

¹⁰⁷ Ա Կորնթ., ԺԵ, 31

¹⁰⁸ Հռովմ., Գ, 3, 6, 31. Զ, 2, 15

¹⁰⁹ Մատթ., Ե, 37

¹¹⁰ Նախադրութիւն, զուխս Ա

¹¹¹ Ղուկ., ԺԲ, 58

Իսկ խոստովանութիւն է, յորժամ իբր ի սրտագէտ ոք հաւատացեալ յԱստուած եւ զձեռն եղեալ ի խաչ եւ յԱւետարանն եւ կամ յեկեղեցի, այսպէս ասիցէ՝ գիտէ Աստուած, եւ խաչս եւ Աւետարանս վկայ է սրտիս, զի այսպէս է, որպէս ասեմ, եւ ոչ ստեմ: Եւ կամ ասիցէ՝ փառք սոցա
 5 եւ զարութիւն, զի ճշմարիտ է, զոր ասեմ, եւ ոչ ստեմ: Զի այսպիսի ասացեալքս խոստովանութիւն է. զԱստուած սրտագէտ գիտել, եւ զխաչն՝ Քրիստոսի նշան, եւ զԱւետարանն՝ Աստուծոյ բան, եւ զեկեղեցի՝ տուն Աստուծոյ: Արդ, երգումն խոստովանութեան լիցի եւ մի՛ ուրացութեան: Մի՛ ոք աւելի, քան զայդ, երգուիցի: Եւ զի ոչ արինադրելով ասեմ, այլ
 10 խրատ տամ, որպէս բազում անգամ ասացաւ:

Ապա եթէ մի կողմ դատախազին յանհաւատից իցէ եւ հակառակիցի զուրացութեանն տալ զերգումնս, մի՛ յանձն առցէ բնաւ, թէ եւ մահ հասանէ կամ աւեր, որպէս ասացաւ, զի եւ ոչ դատաւոր նոցա աւելի հրամայէ երդնուլ ըստ իրաւանց դատաստանի, քան ի խաչ, եւ յԱւետարան, եւ յեկեղեցի խոստովանութեամբ: Որպէս ասացաւ յառաջագոյն,
 15 մի՛ ոք խաբիցի: Ապա եթէ երկաթունչիւրքն քրիստոնեայք իցեն եւ հակառակին միմեանց զշար եւ զուրացութեան զերգումն տալ, հալածեսցին ի սաստէ դատաւորին յատենէ անտի, մինչեւ յանձն առցեն զխոստովանութեան երգումն: Բայց մի՛ փութով երգումն լիցի եւ կամ յաղագս սակաւ ընչից, այլ նախ դատաւորն հնարիցի առանց երգման զբանն հատանել: Եւ եթէ չիցէ հնար, եւ երգմամբ հատանի, նախ զարինակ երգմանն ուսուցէ եւ զծանրութիւն ապաշխարութեանն յայտ արասցէ, եւ ապա զերգումն հրամայիցէ: Եւ ընչիցն շափ այսքան իցէ. որպէս թէ պակաս իցէ՝ տաան դահեկանի շափ եւ այլ նուազ, մի՛ լիցի յաղագս
 25 այնորիկ երգումն, զի ոչ վայել է եւ ոչ յաղագս ամենայն ընչից աշխարհիս երդնուլ: Ապա եթէ հակառակին աղքատութեան աղագաւ, զկէսն գին միմեանց տացեն երգման եւ այնպէս ազատիցին, եւ դատաւորն զնոյն արինակ ապաշխարութեան եւ ուսման երգմանն ցուցանիցէ: Եթէ զկէսն յանձն ոչ առնուցուն, եւ այնպէս լիցի երգումն եւ թէ ոչ՝ զապաշխարութիւն առնուն, անպարտ է դատաւորն: Իսկ եթէ աւելի իցէ քան զտասն՝ մինչեւ ի քսան եւ յայլս եւս բազումս, նոյն արինակաւ՝ մի՛ լիցի փութով, այլ աւուրբք յամեցուցէ դատաւորն, զի թերեւս զղջասցին եւ կամ միմեանց գին տալով զերծցին: Ապա եթէ անհնար է առանց երգման լինել, որպէս անդ եւ աստ դատաւորն ցուցցէ, եւ անպարտ լիցի շառնուլ յանձն:
 30 Եւ այդ ոչ արինադրելով, այլ խրատելով ասացաւ:

Եւ եթէ որո՞ց է երգումն, ասելի է: Հասարակաբար առ ամենայն իրս դատաստանի, որոյ վկայ է, ոչ է երգումն նորա, իսկ որոյ վկայ չիցէ, հարկաւոր է երդնուլ⁽²¹⁾:

Ապա եթէ ոք զոք ըմբռնէ ի դատաստան, եւ չիցէ իւր վկայ, եւ ոչ այնմ
 40 որ ըմբռնեցաւ, իցէ վկայ, հարկաւոր է երգումն ոչ ըմբռնողին, այլ որ ըմբռնեցաւ. այլ այնմիկ, որոյ չիցէ կասկած ստութեան ըմբռնողին: Ապա թէ կասկածանք ինչ իցէ եւ նմանութիւն ստութեան, ըմբռնողին լիցի երգումն, զի թերեւս զարհուրեալ լուծցի դատաստանն: Ապա եթէ յանդուգն ոք է, զի որպէս զրպարտեաց՝ նոյնպէս եւ երդնու, ապա հարկ է ըմբռնե-
 45 լոյն երդնուլ, զի կասկած ճշմարտութեան է ի նմա⁽²²⁾:

Այլ թէ ըմբռնեն զոք ի գողութեան, կամ ի շնութեան, եւ կամ յաւա-

դակութեան կասկածանա, եւ քմբոնողքն շունին վկայ, երդումն է նոցա, զի աշնպիսի շարսղործքն չզանգիտեն երգնուլ. մի տացի նոցա երդումն: Ապա եթէ աղաղակին եւ զինքեանս անպարտս խոստովանին եւ զքմբոնողս՝ զրպարտողս եւ սուտս, եւ ի դէպ թուի դատաւորին եւ ատենին

5 աղաղակ նոցա, նոցա լիցի երդումն եւ մի՛ զրպարտողացն⁽²³⁾:

Իսկ հաւատարիմ հասակ երգմնողի՝ վկային լիցի՝ քսան եւ հինգ ամն:

Հիւանդին մի՛ լիցի երդումն մինչև առողջասցի, զի առաջի կայ կասկած մահու, գուցէ անապաշխար ելանէ յաշխարհէ: Մանկան մի՛ լիցի՝ յաղագս խակութեան հասակին եւ ոչ գիտելոյ զահ ու զերկիւղ դատաստանին Աստուծոյ: Նմանապէս մի՛ լիցի եւ ծերոյ, զի ժամանակն գուցէ ոչ ներէ ապաշխարել: Մի՛ լիցի եւ ապաշխարողի, զի մի՛ բռն ի վերայ դիցէ մեղաց: Եւ կանանց, որ ի հաւատս իցեն⁽²⁴⁾ եւ յապաշխարութեան, կամ յանմաքրութեան, եւ կամ ի ծերութեան, նմանապէս եւ ի մանկութեան, եւ կամ մերձ ի ծնունդս, եւ կամ անմաքուր յետ ծննդեան, մի՛ լիցի: Մաքսաւորի, եւ ամենայն մեղաւորի, եւ արբեցողի, մինչեւ զղջասցին, մի՛ լիցի երդումն եւ մի՛ կալցին վկայս: Առ ի խրատ եւ ոչ յարինադրութիւն ասացաւ: Ոչ յարինադրութիւն՝ զի եւ հրաման երդման ոչ է, բայց խրատ զկնի սովորութեանցն յարինադրութիւն լիցի:

Այլ եթէ յառաջագոյն ասացելոցդ, որոց անդէպ ցուցաւ երդումն, եւ իցեն եղբարք, եւ հարք, եւ որդիք, եւ կանանց՝ մայր, եւ դուստր, եւ ալր, եւ եղբայր, եւ այլ եւս մերձաւոր արեան, եւ կամ բարեկամ եւ սիրելիք, եթէ հաւատարիմք իցեն, զմիմեանց բռն բարձցեն երդմանցն, եւ ընկալցին դատաւորք զայդոսիկ:

Կրանաւոր քահանայ եւ մոնաղն մի՛ մտցեն ի դատաստան, զի մի՛ հարկ լիցի երդման, այլ զպէտս իւրեանց ազգատոհմիւ լցցեն, որպէս աշնոքիկ, որոց անդէպ ցուցաւ երդումն, եւ ընկալեալ լիցին ի դատաւորաց: Այլ վճիռ⁽²⁵⁾ ուղիղ բոտ հարկի, եւ վկայ, եթէ ճշմարիտք իցեն, համարձակ նոցա լիցի: Սոյն կարգ կացցէ ի վերայ աշխարհական քահանայից: Եւ եթէ ի տեղի երթիցեն դատաստանի, ի ձեռս թողցեն, որպէս ասացաւ, ազգատոհմին եւ ինքեանք անձանց զգոյշ կացցեն, գուցէ յիրս ինչ անկարգս անկանիցին եւ ի գայթակղութիւնս:

Եւ արդ, զապաշխարութիւն եւ զկանոնս սահմանելի է զերդմանն, զի թէպէտ յառաջագոյն սահմանեալ է եւ կանոնեալ սրբոցն, սակայն բնաւին լուծեալ է եւ յիրս դատաստանի սովորեալ լինել վայրապար: Եւ որպէս բազում անգամ ասացաւ՝ ոչ արինադրեմք, եթէ արժան է երգնուլ եւ ապաշխարել, այլ զի շար սովորութեանցն ղեմք զապաշխարութիւն եւ զկանոնս, զի մի՛ բնաւին անտես լիցի մեծ արինադրութիւն եւ հրամանն Տեառն: Եւ եթէ սուկալ ինչ ներելով գրեմք, ոչ առ ի լուծանել զառաջնոցն, այլ զի ներմամբն թերեւ յառաջինսն եկեսցեն: Եւ դարձեալ՝ զի ոչ զրով աւանդեցաւ դատաստան, յաղագս աշնորիկ եւ ոչ յատուկ կանոնեցաւ երդման նորա ապաշխարութիւն, թէպէտ եւ հասարակաբար ամենայն երդմանց սահմանեցաւ: Եւ մեք ոչ եթէ կանոնեմք, զի կանոն լինի ի հանդէս ժողովոյ, այլ զդատաստանս գրով զորոշմել յաւթարեցաք,

45 որպէս ցուցեալ է պատճառն, եւ երդմանց նորա, որ լինի սովորաբար եւ անաւրէն, կանոնս եւ ապաշխարութիւնս զյառաջագոյն սահմանեալսն

դնեմք ներմամբ, ոչ զընտան, որպէս եւ ցուցաւ եւ այսոցիկ պատճառն: Եւ եթէ ոչ էր զիրք դատաստանի եւ ոչ երգման նորա սահման, ստկայն զհասարակարար կանոնելոցն առաք զարութիւն զիջմամբ, որպէս ասուցաւ:

- 5 Եւ արդ, այսպէս, եթէ կամի Տէր, սահմանեցուք: Եթէ որ ճշմարտութեամբ, եւ ոչ յաղագս զոյգն ինչ իրաց, զխոստովանութեան զարինակ եւ ոչ զուրացութեան երգնու, երեք ամ ապաշխարութիւն եպիսկոպոսն սահմանեցէ, զի նա է դատաւոր: Եւ եթէ առ այլ որ դատաստանն լիցի, որպէս ցուցեալ է, ում եւ կամիցի վարդապետաց⁽²⁶⁾, որ զիտակ
- 10 են իրաց դատաստանին, խոստովան լիցի, եւ նա սահմանիցէ: Ապա եթէ ստութեամբ երգնու զխոստովանութեանն՝ եւթն ամ, եւ սահմանողքն տեսցեն ի շատն եւ ի նուազն ընչիցն եւ զինչսն աղքատաց տալ հրամայիցեն: Ապա եթէ զուրացութեան երգնու, մինչեւ ի մահ լիցի ապաշխարութիւնն ըստ կանոնաց առաջնոցն, եթէ ճշմարիտ եւ եթէ սուտ, զի աստ ոչ է
- 15 ներել: Բայց իշխանութիւն լիցի սահմանողացն՝ որպէս եւ տեսցեն, զաւգուտն արասցեն:

- Իսկ եթէ կրանաւոր իցէ, որոց ոչ հրամայեցաւ, եթէ զխոստովանութեան եւ եթէ զուրացութեան, եթէ սուտ եւ եթէ ճշմարիտ, մինչեւ ի մահ լիցի սահմանն: Բայց իշխանութիւն լիցի տեսանել զիտնականաց
- 20 յամենայնսդ եւ այնպէս կանոնել: Եւ քահանայիցն նոյն կարգ լիցի՝ աշխարհականաց եւ վանականաց: Զի թէ երդումն, որ վասն ծառայից⁽²⁷⁾, յետ բազում ջանից, որ ոչ զժողովրդականաց յանձն առնուն այլազգիք, լուծանէ ի քահանայութեան պատուոյն¹¹³, ո՞րչափ եւս աստ: Այլ սակայն իշխան լիցին առաջնորդք ընտրել յամենայնսն, ի սուտն եւ ի ճշմարիտն,
- 25 յառաւել նիւթն եւ ի նուազն, ի խոստովանութեան երդումն եւ յուրացութեանն եւ այնպէս կանոնել հաստատութեամբ անեպեր ի կամս Աստուծոյ, եւ եթէ ի ներքոյ բեմի կարգեալ, եւ եթէ յայլսն ամենայն: Այլ այնոքիկ, որ երգնուն յաղագս այնոցիկ, որոց ոչ իցէ ի դէպ երգնուլ, եւ եթէ ընդ կրանաւորի եւ եթէ ընդ քահանայից, ըստ որում արինակի եւ իցէ,
- 30 եւ ինքեանք անգէտ իցեն իմիք պատճառի, նոքա զապաշխարութիւն կրիցեն, յաղագս որոց երգուանն: Եւ թէ որպէս վշտակից եղեն երգմանն, նոյնպէս եւ՝ ապաշխարութեանն, որչափ եւ կամիցին յաւգուտ ինքեանց զործեն եւ այնոցիկ, ընդ որոց երգուանն: Ապա եթէ ինքեանք զիտակ իցեն իմիք պատճառի եւ յանդգին, զապաշխարութիւնն, որպէս կամին,
- 35 սահմանեցեն առաջնորդքն, եւ ընկալեալ լիցին ի կամս Աստուծոյ: Ապա եթէ որ երգնուցու յարանց կամ ի կանանց, որոց ոչ իցէ պատշաճ, որպէս յառաջագոյն ցուցեալ է արինակն եւ ընտրութիւն նոցա, եւ զայս եւս տեսցեն իմաստուն ուղղիչք եւ որպէս կամին արասցեն, զի ոչ ժամանակն է հաճոյ ապաշխարութեան, այլ ջերմութիւն վարուցն եւ յաւարութիւն եւ յեղանակ դարձին: Զայդոսիկ յամենայնսն տեսցեն եւ կարճել եւ յերկարացուցանել ուսցին, եւ ընկալեալ լիցի ի կամս Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:
- 40

¹¹² Կանոնք Դաթի որդոյ Աւակայ, ԿՆ

ԳԼՈՒԽ Թ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ՈՉ Է ՊԱՐՏ ՀԱՒԱՏԱՅԵԼՈՅ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ
ՅԱՏԵԱՆ ԵՐԹԱՂ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ ԱՆՀԱՒԱՏԻՑ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ,
ԲԱԶՈՒՄ ՈՒՆԵԼՈՎ ՄԻՋՈՅ, ՈՐՊԷՍ ՅՈՒՅԱՆԷ

5 Յայտնի է ամենեցուն հեռաւորութիւն հաւատացելոց յանհաւատից։
յասելն առաքելոյ՝ զի՞նչ միաբանութիւն է լուսոյ ընդ խաւարի, եւ կամ՝
զի՞նչ բաժին կայ հաւատացելոյ ընդ անհաւատին¹¹³, եւ այլն այսպիսիք։
Յասացելոցս ուսանիմք անբաւ լինել զմիջոցն, այլ զի ընդել արինակաւն
յայտնիցէ յաղազս անհնար ելոյն։ Եւ զի երբեմն որդի բարկութեան
10 կոչէ եւ երբեմն՝ խաւարի¹¹⁴, ուսեալ ի Տեառնէ զասելն՝ որ ոչ հաւատայ
յՈրդի Աստուծոյ, բարկութիւնն Աստուծոյ մնայ ի վերայ նորա¹¹⁵, եւ դար-
ձեալ՝ որ ոչ ծնանի ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյ, ոչ տեսանէ զարքայութիւն Աստու-
ծոյ¹¹⁶։ Նմանապէս եւ Յովհաննէս ի մատենի անդ իւրում աթէ՝ որ ոչ
խոստովանի զՈրդին Աստուծոյ մարմնով եկեալ յաշխարհ, նա իսկ է
15 Նեոնն¹¹⁷։ Զոր եւ մարգարէք ամբարիշտս եւ հեթանոսս անուանեն զհեռա-
ցեալսն յուղիղ հաւատոց։

Զի Թէպէտ եւ այժմ մահմետականք զԱստուած խոստովանին Հայր,
այլ զՈրդի արարած ասելով, նոյն է եւ հեթանոսս եւ ընդ նոսա անուանեալ
եւ համարեալ յուղիղ գիտողաց¹¹⁸։ Եւ զի չէ պարտ հաւատացելոց
20 դատաստանաւ նոցա վարիլ, յայտնի է յառաքելոյ, զոր գրէ Կորնթաց-
ւոցն, ասելով՝ ոչ ոք է ի ձէնչ այնքան իմաստուն, որ կարիցէ իրաւունս
ընտրել ի մէջ եղբար իւրոյ, այլ եղբայր ընդ եղբար դատի եւ զայն՝
ի մէջ անհաւատիցն¹¹⁹, եւ եթէ՝ զանարգս եկեղեցւոյ դատաւորս նստու-
ցանէք¹²⁰։ Զի նոքա ըստ կրանից իւրեանց վարին զդատաստանն։ Թէպէտ
եւ սկիզբն յԱրինաց անտի Մովսիսի ունին, բազում ինչ կեղծաւորութե-
ամբ այլայլեն եւ ըստ ախորժակաց իւրեանց առնեն։ Սուտ վկայիւք
վարին, եւ կեղծաւոր ատենիւ, եւ զրպարտող ճարտարաւք, եւ անզեղչ
երդմամբ։ Զմեռեալս զրկեն կենդանեացն անուամբ եւ զանժառանգսն
բնաւին աւար հարկանեն բարեգործելոյ պատճառաւ։ Եւ որբոց այցելու
30 լինին ազահելով եւ կանանց վարձս տան անխնայ։ Զամենայն գործեն
չարիս եւ զլուացումն սրբութիւն համարին հոգւոյ եւ մարմնոյ։ Զհեշտու-
թիւն պատուեն մարմնոյ եւ ոչինչ արգելուն, զոր կամին։ Զարքայութիւնն
կանամբք խոստովանին եւ զդրախտն՝ պոռնկանոց։ Աստուծոյ սիրելի
ասեն զմոլար առաջնորդն իւրեանց եւ զբազում շարեաց վկային նորա։
35 ԶԱստուած պաշտել պարծին եւ հայհոյեն զՈրդի նորա։ Յարութիւն խոս-
տովանին եւ ոգւոյ ոչինչ շնորհեն։ Հատուցումն ասեն զործոց եւ զշիրի-
մըս զարդարեն։ Զգինի չար ասեն, եւ ոչ ոք է, որ ոչ արբենայ. եւ զի մի՛

113 Բ Կորնթ., 2, 14—16

114 Եփես., Բ, 3։ Փիլիպ., Ե, 8 (°)

115 Յովհ., Գ, 36

116 Յովհ., Գ, 5

117 Բ Յովհ., Ա, 7

118 Ա Յովհ., Բ, 23

119 Ա Կորնթ., 2, 5—6

120 Ա Կորնթ., 2, 4

երկայնեցից: Որոց այսքան ատարութիւն է վարուց եւ հաւատոյ թիրու-
թիւն, զի՞արդ ի դատաստան նոցա դոցի ուղղութիւն ըստ կրանից մե-
րոց: Եւ թէպէտ ըստ Արինաց բազում ինչ է նոցա, եւ հաւանելի է մեզ
իրբ Արինաց Աստուծոյ, եւ ոչ նոցա, զի նոցա ոչ ինչ է ի ճշմարտութենէ:

- 5 Իսկ ուղիղ հաւատացելոցս ի Քրիստոս եւ բաժանելոցս ի Հրէից, եւ
ի բարբարոսաց, եւ ի Սամարացւոց, ի հերձուածողաց եւ յաղանդաւորաց,
եւ ի մահմետականաց՝ պարտ է վերագոյն, եւ ճշմարիտ, եւ վշտակից
դատաստանաւ վարիլ: Քանզի մեք խոստովանիմք զԾրորդութիւնն
Սուրբ՝ միով աստուածութեամբ, եւ զարութեամբ, եւ փառաւ, եւ զՈրդի
10 Աստուած ճշմարիտ, որ եղեւ մարդ ճշմարիտ, եւ անքակ միութեամբ եւ
յաւիտեան, եւ փութամբ գործոց բարեաց: Եւ թէ պատշիմք ինչ ի ցան-
կութիւնս աշխարհի՝ ոչ կեղծաւորիմք, այլ խոստովանիմք եւ հաւատամք
թողութեան: Զմիմեանս սիրեմք եւ յանցաւորաց թողութիւն շնորհեմք:
Զսրբութիւն կամիմք եւ դարշիմք ի մեղաւորաց: Պահոց եւ աղաւթից
15 զգոյշ կամք: Ի վերայ հաւատոյ մեռանիմք եւ յարութեան, եւ հատուց-
ման, եւ արքայութեանն ակն ունիմք: Եւ զի ոչ յաղազս հաւատոյ եւ գոր-
ծոց է այժմու ճառս, զի բաւանդակ ինչ գրեցուք, այլ զի շահաւորապէս
ցուցցուք, եթէ որպէս հաւատովք եւ գործովք ի բազմաց բաժանեալ եմք՝
նմանապէս արժան է եւ դատաստանաւ բաժանիլ: Քանզի դատաստան մեր
20 ճշմարտութեամբ եւ իրաւամբք պարտի լինել, ո՛չ կաշառաւք, եւ ո՛չ սուտ
վկայիւք, եւ ո՛չ պատրող ճարտարովք, ո՛չ զմեռեալս զրկել, եւ ո՛չ կա-
նանց վարձանս տալ, եւ ո՛չ զանորդեացն բնաւին հանել զժառանգու-
թիւն, ո՛չ անզեղջ երդմամբ վարիլ, եւ ո՛չ յանձանձիշ լինել սրբոց կեղծա-
ւորութեամբ:

- 25 Եւ արդ, որ այսքան հեռաւորութիւն է ի դատաստանի, ոչ է արժան
ի դատաստան նոցա երթալ քրիստոնէի, ապա եթէ յանգզնի, բազում
չարեաց պատճառս տայ զայթակղութեան զմէնջ եւ զարինաց մերոց.
զմէնջ՝ ամենեւին տգէտս լինել եւ կամ բազմաւրինակ ախտաւորս, եւ
զարինաց՝ եթէ ոչ ճշմարտութեամբ ուսուցանէ, այլ մոլարս եւ խոտոր-
նակս: Եւ կատարի առ նոսա ասացեալն, եթէ՝ վա՛յ ձեզ, զի անուն իմ
30 վասն ձեր հայհոյի ի մէջ հեթանոսաց¹²¹: Զբազումս տեսանեմք ի հաւա-
տացելոց, յորժամ տեսանեն, եթէ յայլազդիս երթալով դատաստան մեր
յաղթութեամբ վճարի, անդ դիմեն, եւ եթէ առ հաւատացեալս լինի բարիոր
ըստ կամաց նոցա, առ նոսա իսկ երթան: Զոր չէ պարտ յաղազս ազա-
35 հութեան եւ յաղթութեան հաւատացելոց երթալ առ անհաւատսն, այլ առ
հաւատացեալս, թէպէտ եւ ուղղութեամբ զրկիցի, զի յիրաւացին կալով
դատաստան գիտասցէ, զի կենաց արժանասցի ի Քրիստոս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ

- 3ԱՂԱԿՍ ԹԷ ՅՈՐՈ՞Յ ԱՐԿԵԱԻՔ Ի ԿՐՈՅ ՀԱՆԿԵՐՁԵԱԿ ԵՄՔ ՀԱՒԱՔԵԼ
40 ԶԻՐՍ ԴԱՏԱՍԱՆԻ ԵՒ ԿԱՄ ՅԱԶԴԱՅ, ՈՐՈՎՔ ՀԱՍՏԱՏԻ ՃԾՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ
ՄԵՐ, ԵՒ ԵԹԷ ՈՐՊԷՍ ՊԱՐՈՒՆԱԿԻ ՏԱՌՍ ԴԱՏԱՍԱՆԻ

Հարկաւոր իսկ է այնմ, որ հանդերձեալ է զրով աւանդել զիրս
դատաստանի, ցուցանել զգիրս եւ զազգս, յորոց առնուցու, զի յայտ

ճշմարտութիւնն լիցի, եւ մի՛ ոք զայթակղիցի մտացածին վարիլ բանիւ։ Արդ, նախ եւ առաջին՝ հաւատարիմ համարիմք առնուլ եւ ի բնաւորական արինաց, որովք վարեցան հեթանոսք, զի զգողս, եւ զսպանողս, եւ զամենայն շարագործս դատել ուսան։

5 Երկրորդ՝ զի մահմետականք առեալ զբնաւորական արինաց, եւ զգրաւորական առնումք ոչ ի նոցունց, զի ոչ է նոցա, որպէս ցուցեալ է յառաջագոյն, զի զոր ինչ սեփհական է մերոցս արինաց՝ ընդունիմք, իսկ զախտաւոր խառնուածսն ի բաց լուծանեմք, երբեմն իսկ զարինաւորն լրմամբք ընդունիմք Աւետարանին⁽²⁸⁾։

10 Երրորդ՝ յամենայն ազգաց հաւատացելոց ի Տէր, իբր ի հարազատաց, պարտիմք հաւաքել, զոր լուաք եւ տեսաք։ Այդոքիկ՝ յազգաց, զի զոր ինչ անկ մերոց պիտոյիցս իցէ, յամենեցունց հաւաքելի է։

Իսկ ի գրոց. առաջին՝ յԵլից, յԵրկրորդ արինաց եւ յայլոց եւս զլիսոց, որ է ճշմարիտ աստուածատուր դատաստան, զի ի բազում տեղիս յեշատակէ, ասելով՝ այս են պատուիրանք, եւ վկայութիւնք, եւ դատաստանք, զոր պատուիրեաց ձեզ Տէր¹²²։

Երկրորդ՝ ի կանոնական հրամանաց, զի եւ անդ գտանի ոչ միայն զաւրութեամբ ընտրել դատաստան, այլ եւ յատուկ լինել բան դատաստանի։

20 Երրորդ՝ յամենայն իսկ տառից ի Հնոց եւ ի Նորոց առնլի է զիմաստս եւ զխրատս, զի եւ ամենայն Կտակարանք զի՞նչ այլ ինչ է, եթէ ոչ խրատ դատաստանի։

Արդ, այսպիսի հաւաքումն յայտ ճշմարտութիւն մեր առնէ կրկնակի արինակաւ։

25 Բայց գիտելի է, զի ոչ միանգամայն պարունակեալ այժմ բաւանդակի գիրքս դատաստանի, զի կանոնական ունի զաւրութիւն, որպէս ասացեալ է յառաջագոյն։ Զի զոր արինակ ոչ միանգամ եղաւ կանոնք, եւ ոչ ի միում ժամանակի, եւ ոչ ի միոջէ, այլ առ սակաւ սակաւ, եւ ի բազում ժամանակս, եւ ի բազմաց։ Զի նախ՝ առաքելականն եղաւ, եւ ապա՝ ի Նիկիայ, եւ նախ քան զնա՝ այլք, եւ ապա՝ յայլսն ժողով, եւ ի զանազան ժամանակս, եւ ի բազում հարց։ Այսպէ՛ս ի դէպ է լինել գրոցս դատաստանի։ Զի այժմ սկիզբն սորա եղեւ եւ առ սակաւ սակաւ ի դէպ է անել ի զանազան ժամանակս եւ այլ եւս կարգել ի բազմաց, եւ այսպէս գալ ի կատարումն ամենատես գիտութեամբ։ Քանզի հրաման է կանոնական՝

35 երկիցս ի տարւոջն ժողով լինել¹²³ եւ զիրս պատահման սխալանաց աշխարհի քննել եւ կարգել կանոնս եւ ապաշխարութիւնս։ Ըստ այսմ պատշաճ է լինել եւ դատաստանիս իրաց, զի որքան նորոգ պատահի իրս, զայն եւս քննել եւ կարգել ի գիրս դատաստանի՝ զկնի զիրաւունս առնելոյ եւ տեսանելոյ։ Եթէ ոք միտ դիցէ՝ գտցէ զամենայն իսկ զմատենանս առ սակաւ սակաւ եկեալ ի կատարումն եւ յայլ եւ այլ ժամանակս, եթէ ի միոջէ եւ եթէ ի բազմաց, որպէս Գիրք Արարածոցն ի Մովսիսէ ոչ ի միասին գրեցան եւ ոչ ի միում ժամանակի, եւ երկոտասան մարգարէիցն՝ ոչ ի միոջէ եւ ոչ ի միում ժամանակի։ Նոյնպէս եւ այլ մարգարէութիւնքն, զոր եւ

¹²² Ղևտ., ԻԶ, 46։ Թիւք, 13, 13։ Բ օրին., 2, 1 և այլն

¹²³ Կանոնք Նիկիական Եւ Կանոնք Անտիոքայ Ի Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 119—120, 218

- յայտ առնէ Նսայիաս յասելն՝ եւ եղև յամին, յորում մեռաւ Ոգիա¹²⁴, նաև յայլ եւս թագաւորացն պատմլ ի ժամանակս զմարգարէութիւնսն լինել: Ըստ այսմ արինակի եւ Աւետարանքն գրեցան ի շորից աւետարանչացն եւ յայլ եւ այլ ժամանակս. նմանապէս շորեքտասան թուղթն առաքելոյն
- 5 Պաղոսի, բազում եւ այլ եւս մատենաք ի վարդապետաց եւ ի հարց: Ըստ ցուցելոցս յեղանակի լիցի եւ այս ձեռնարկութիւն տառի, եթէ ի մէնջ եւ ոչ ի միում ժամանակի, եթէ ի բազմաց եւ յայլ եւ այլ եւս ժամանակս, իշխանութիւն լիցի ընուլ միայն զթերին՝ ուղիղ տեսութեամբ եւ անպարսաւ իրավամբք:
- 10 Իւ քանզի արժանավայելուչ այն իսկ էր, զի ընդ բազումս քննելով յայսոսիկ ձեռնարկէաք, զսոյն զայս բաղձանաւք հայցէի, բայց սակայն ոչ պատահեաց ըստ բազում պատճառի: Զի թէ դատաւորաց երկուց եւ երից ի միասին լինել ի դատելն իրաւունս համարեցաք, որչափ եւ աստ ի դէպ էր լինել բազմաց ի միասին դատել զիրաւացին իրս եւ ապա
- 15 զրով զորոշմել: Արդ, զայսոսիկ զտեղի ընումք զրոց վկայութեամբ, զորս ի զարութենէ նոցա առնումք, եւ զբազումս՝ յեղեւոց իրաց դատաստանաց իսկ նոցունց, եւ ի տեսութենէ եւ ի լրոյ քննութեանց հաւաստի իրաւանց՝ ըստ իւրաքանչիւր ազգաց: Եւ այսպէս անպարսաւ լինիմք:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Ա

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՍԱԿԱՒՈՒՔ

20

- Եւ զի թէպէտ բնաւորական է ամենեցուն լաւին ցանկալ եւ անսխալ յիրս ամենայն լինել, սակայն ոչ է հնար, որ ի լինելութեան եւ յապականութեան է բնութիւնս, եւ այդ՝ յոյժ քաջաբանից, ո՞րչափ եւ մեզ իցլ, որ ամենայն ինչ զործ սխալեալն եղև եւ գրեթէ ի սկզբանէ: Վասն որոյ
- 25 զամենեսեան զկնի մեր եկեալսդ՝ զհարս եւ զեղբարսդ ի զանազան ժամանակս, աղաչեմ մաղթանալք՝ զյոյով եւ զոչ սակաւ սխալանս ուղղեսցիք պատահեալք յընթերցման տառիս եւ զիրաւացի թերին լըցչիք⁽³⁹⁾, որպէս վերագոյն ծանուցաւ: Զի հասարակ եւ ի վեր քան զհասարակ սխալանացն ունիմ զպատճառ. նախ՝ զբիծս անձին, զոր զներգործութիւն խափանէ զձողուն. եւ ապա՝ զախտս մարմնոյ. եւ զի յայտ անվարժութիւն համարէն է սեռի եւ յատկի. եւ դարձեալ՝ անպարապութիւն, զի ընդ ստեամբք ախտաժէտիւ զմանկունս ունէի բանի. եւ զպանդրխտութիւն եւ զանտեղութիւն. եւ զանտեղեկութիւն զրշութեան. եւ զհակառակութիւն ներքնոց եւ արտաքնոց. զզայութեանց տկարութիւն եւ զմարտս
- 30 դիւաց⁽³⁰⁾. եւ զպակասութիւն գործեաց դժագործեան. եւ զաղքատութիւն մատենից, յորոց զնիթս հաւաքել ի դէպ էր բանից: Ապա եթէ ընտանի ազգիս բարոյիւք սխալանացն լինիք պարսաւիչ եւ ոչ ուղղիչ, գիտելով զործ Հայկազնեայցս զայդոսիկ, միանգամայն զչափ անձին, անմեղադիր ձեզ յայդոսիկ լինիմք: Ապա եթէ սիրով մերոցս պատահիք բանից եւ խնամիչ կամաւք զթերին ընուսչիք, ի Տեառնէ զհատուցումն առջիք բարեաց եւ զզանձս բանից ձերովք երկամբք յեկեղեցիս ամբարեսցիք՝ յիշատակ բարեաց մնալ ձեզ ի նմա:

Բայց ձեռնարկութիւն մեզ յայսմ իրողութեան եղեւ ի թուականութեանն Հայոց ՈԼԳ եւ շրջանին երթալոյ ի բաց ՃԱ, որ կոչի Փոքր, իսկ Հոռոմին՝ ՆԵ⁽³¹⁾, յամս անիշխանութեան թագաւորութեան մերոյ, ի վաղընջոց ժամանակի մնացելոց սակաւ իշխանացս ի կողմանս խաչենոյ, 5 ընդ ժամանակս անուանելոյ Հասանայ՝ որդւոյ Վախտանկայ կրանաւորեցելոյ, եւ որդւոյ նորա Վախտանկայ⁽³²⁾, ի ղղեկին, որ անուանեալ կոչի Հաթերք, գլխաւորի ալլոց իշխանացն, եւ կողմանցն Կիւղիկեայ մեծի իշխանին Ռոբենի⁽³³⁾, յամի, յորում մեռաւ յաղթող թագաւորն Վրաց Գեարգե⁽³⁴⁾, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի⁽³⁵⁾ Հայոց Մեծաց 10 եւ ի գիտապետութեան տեառն Ստեփաննոսի⁽³⁶⁾ տանս Աղուանից, յաշխարհս Առանայ, ի նահանգիս, որ կոչի մայրաքաղաքին Գանձակայ⁽³⁷⁾, յանապատի եւ յեղբայրանոցիս անուանեալ Դասնոյ, սկզբնաւորեալ ի լեռնակողմն մենաստանին կոչեցելոյ Հոռոմաշէն, ընդ հովանեաւ սրբոց եկեղեցեաց կուսաստանացն յիշեցելոց, ձեռնտուութեամբ հար Յովսէփայ եւ եղբար Պաղոսի յորդորմամբ յառաջարկութիւնս:

Բայց գծագրութիւն յիշատակիս ի Նախադրութիւն գրոցս դատաստանի եղեւ, ղի կատարած սորա ի ձեռն մեր միանգամ ոչ է, որպէս ասացեալ է կանխաւ զպատճառն: Եւ արդ, որքան է կար՝ ի գործ անկանիմք հիւսել ղկնի ղիրս դատաստանի: Ընդ որս եւ զայս եւս մաղթեմք. 20 եթէ պատահի եւ հաճոյ ոմանց թուի յաւրինակէ աստի փոխել ղիրս դատաստանի, ընդ նմին փոխենջիք եւ ղյիշատակս զայսորիկ, յիշատակել սոքաւք զմեզ, որով եւ դուք համարէն յիշեալ լիջիք ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր, որում փառք յաւիտեանս ամէն:

Կատարեցաւ Նախադրութիւն գրոցս դատաստանի ի ճառս մետասանս:

**ՍԿԻԶԲԵՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ Ի ԿԱՄՍ ՀԱԻՐ ԵՒ ՈՐԴԻՌՑ ՆՈՐԱ, ՅԻՍՈՒՍԻ
ՔՐԻՍՏՈՍԻ, ԶԱԻՐՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ՇՆՈՐՀԱԻՔ ՀՈԳԻՈՅՆ ՍՐԲՈՅ**

Գ Լ ՈՒՒ Ս Ա

ՅԱՂԱԳՍ ՎԻՃԱԿԱՅ ԴԱՏԱԻՈՐԱՅ

5   Եկեացուք այժմ իսկ ի գործ դատաստանի՝ գիտելով, զի ըստ քաղա-
քաց դատաւորս հրամայէ լինել Մովսէս եւ նոցունց դպիրս¹²⁵, յորոց
յայտ է, զի ոչ զամենայն գրով աւանդեաց Մովսէս զիրս դատաստանի,
այլ տեսակս ետ սակաւս եւ ի դատաւորս ապաստան արար ի զանազան
իրս եւ ի ժամանակս: Եւ վասն այնր զդպիրս նոցա կարգեաց, զի զեղեալ
10 դատաստանս գրով պահեսցեն: Ըստ որում եւ մերս եղիցի, որպէս եւ
յառաջ իսկ ասացաւ¹²⁶:

      Եւ արդ, նախ զայս եւս տեսցուք, զի հարկաւոր իսկ է դատաւորաց
յաղագս աշխատութեան դատաստանին թոշակս մտից լինել, զի մի՛ ան-
պտուղ գործն նոցա կարծիցի, եւ տաղտկացեալ ի բաց կայցեն ի դատե-
15 լոյ: Զի թէպէտ բազում անգամ Մովսէս զդատաւորս յիշատակէ եւ զթո-
շակս նոցա ոչ առնէ յայտ, զի ոմանք Ղեւտացիք իսկ էին եւ առանձինն էին,
եւ նոցա քաղաքս եւ հասս ի ժողովրդենէ անտի: Եւ որք յայլոց ազգաց ի
դէպ է, թէ եւ ի թագաւորաց եւ յիշխանաց կարգեալ իսկ լինէին՝ ոչ ա-
ռանց վիճակի, եւ եթէ յիշխանաց պատահէին՝ նմանապէս զմասն ունէին
20 դատողութեան: Եւ զի այժմ ոչ ունիմք թագաւոր եւ իշխան, զի այսպիսի
բարեկարգութիւն ի ձեռս նոցա լիցի, զայսոսիկ ի հայրապետէ մերմէ
լցցուք, զի նա է գլուխ դատաւորաց եկեղեցւոյ⁽³⁸⁾:

      Եւ այսպէս լիցի. զի թէ մեռանիցի այր ոք, եւ ուստր ոչ իցէ նորա
եւ ո՛չ դուստր, եւ ո՛չ այլ ոք ի ցեղէ հարց նորա, ժառանգութիւն նորա
25 դատաւորաց լիցի թոշակ, զի ինքեանք կերակրեսցին եւ հոգեւորապէս
ի գործ յեկեղեցի արկանիցեն⁽³⁸⁾: Բայց ըստ այսմ արիւնհակի արասցեն.
զի եթէ ի սեփհական վիճակի իցէ վախճանեալն անժառանգ, հայրապե-
տին եղիցի ժառանգութիւնն, եւ եթէ ի վիճակի եպիսկոպոսի իցէ՝ յերիս
բաժանեսցի՝ հայրապետին, եւ եպիսկոպոսին, եւ քահանայից ժողովրդե-
30 անն: Եւ եթէ վարդապետ ոք ի նահանգին իցէ եւ զնոյն աշխատութիւն
կրէ դատաստանի, մասն լիցի եւ նմա, նովին շափով՝ այլոցն⁽³⁸⁾:

      Իսկ աշխարհականաց դատաւորաց մի՛ լիցի մասն, զի ոչ բնաւորա-
կանք են դատաւորք, այլ պատահմամբ: Զի թէ ոք զկնի վճարման դա-

¹²⁵ Բ օրին., ԺԶ, 18

¹²⁶ Նախադրութիւն, գլուխ Ե, 2

տաստանին, տեսեալ զաշխատութիւն նոցա, տացէ ինչ նոցա, այնու շատասցին, այլ մի՛ ինչ աւրինաւոր լիցի նոցա, զի առաջնորդաց արինաւորն թողացաւ յաղագս հոգեւոր հատուցմանն:

Ապա եթէ կրանաւոր իցէ վախճանեալն ի վանս, ըստ մարմնոյ եղբայր, եւ այլ ազգատոհմ, եւ կամ հայր մի՛ լիցի նորա ժառանգ, այլ՝ հոգեւոր եղբարք եւ հարք, զի ի մարմնաւորացն վաղ ուրեմն հրաժարեաց: Զի կամ վարդապետ իցէ, եւ կամ աշակերտ նորո, եւ կամ եղբայր հոգեւոր եւ կամ ուսումնակից՝ դոքա լիցին ժառանգ եւ զհասս մահուանն եւ այլոց ծախից հարն տայցեն վանաց, զի մոնագն ի նմանէ ձեռնադրի: Յայսմանէ մի՛ լիցի դատաւորաց: Այլ եթէ ոչ լիցի յայդցանէ ոք, հայրն լիցի ժառանգ եւ զհասսն տացէ եպիսկոպոսին:

Իսկ հաւատաւոր կանայք, եթէ յաշխարհական քահանայէ ձեռնադրեսցի եւ մաւտ ի նա վախճանեսցի, նմա լիցի. եւ թէ ի վանս ձեռնադրի եւ մերձ ի նոսա վախճանի, նոցա լիցի. մի՛ եպիսկոպոսն ազահիցէ ի նոսա:

Իսկ եթէ քահանայ իցէ վախճանեալ կրանաւորն, եւ ժառանգ իցէ նմա, որպէս ասացաւ՝ զգեմանն հար վանացն տայցեն եւ զայլսն՝ եպիսկոպոսին, զի նա է ձեռնադրող նորա եւ դատաւոր. եւ եթէ չիցէ ժառանգ, եպիսկոպոսն եղիցի, զի նա է հայր նորա, եւ զընծայս մահուն վանացն տացեն եւ զայլսն՝ կաթողիկոսին:

Այս դատաստան իրաւանց կացցէ եւ յաղագս սենեկաւորացն, իսկ միաբանակեցացն՝ ամենայնի ինքեանք են ժառանգք, բայց զքահանայի հանդերձն տացեն եպիսկոպոսին, զի նա է ձեռնադրող նորա: Եւ այս կրկին իրաւունս է յաղագս վիճակի եւ դատողութեան:

Նմանապէս թէ եպիսկոպոս փոխիցի, եւ ժառանգ իցէ, որպէս ասացեալ է, զվախճանին հասոյթս, եւ զհանդերձն, եւ զգաւազանն, եւ զմիւռոնն, եւ զայլ ընծայս տայցեն հայրապետին. ապա թէ չիցէ ոք ժառանգ՝ հայրապետն եղիցի, զի նա է ձեռնադրող եւ դատաւոր նորա, եւ զհասս մահուն տայցէ դրան եպիսկոպոսին, եւ զհանդերձն, եւ զգաւազանն, եւ զմիւռոնն՝ այնմ, որ ձեռնադրիցէ, եւ թէ ում կամեսցի:

Իսկ տան հայրապետին տանիցն զենմունքն իւրոյ եկեղեցւոյն սպասաւորին եղիցի, բայց ննջեցելոյն յիշատակի եւ ազգատոհմին պսակի զենմանցն, եւ տոհմին վախճանելոյն զենմանցն, եւ ընծայիցն հասոյթս բաժանեսցի ի դրան եպիսկոպոսունսն եւ ի վարդապետն, որ մերձաւոր իցէ տան հայրապետին: Եւ եթէ այլք ի վարդապետաց ի ժողով անդ կոչեսցին, նմանապէս մասնաւորեսցին զոյգ:

Ապա եթէ վախճան եւս հայրապետին հասանիցէ, ամենայն զենմանցըն հասոյթք եւ այլ եւս ընծայքն ի ժառանգաւորաց նորա հոգեւորաց զոյգ բաշխիցի, ժողովելոց եպիսկոպոսաց, եւ վարդապետաց, եւ հարց, եւ քահանայից այլ եւս տացի ընծայ:

Այդ լիցի իրաւունս ի դատաւորս եկեղեցւոյ. եւ մի՛ ոք ի վերայ իրաւանց ընկերին ելցէ, ապա թէ ոչ՝ զդատաստան պարտի անաշառ եւ անկաշառ:

Գ Լ ՈՒԽ Բ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԱԳԱՒՈՐԱՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ ՆԻ
ՈՐՔ ԸՆԴ ՁԵՌԱՄԲ ՆՈՅԱ

Նախ զի եղաք զվիճակ դատաւորաց եւ զդատաստան նոցա, զի
5 առաջին է պատիւ նոցա եւ հարկաւոր: Իսկ երկրորդ դիցուք զդատաստան
թագաւորաց, զի թէ եւ մեր ոչ է, յաղագս յարմարութեան եղաք զդատաս-
տան նոցա⁽³⁹⁾:

Բայց գիտելի է, զի թագաւոր տիրապէս Աստուած է, եւ անուանակիր
միայն մարդիկ, ոչ ճշմարիտք: Սակայն թագաւորք այնոքիկ անուանին,
10 որք ազգաց իւրեանց տիրեն համանգամայն եւ յայլոց հարկս առնուն
յազգաց, եւ եթէ ոչ՝ ոչ հարկիցին⁽³⁹⁾:

Եւ եթէ պատահիցի ուստերս լինել նմա եւ դատերս, զոյգ եւ արդար
զվիճակ թագաւորութեանն բաժանիցէ⁽³⁹⁾: Զի թէպէտ եւ զանդրանիկն ի
դէպ է թագաւորեցուցանել, այլ զյառաջադէմն յաթոռ նստուցէ արքայու-
15 թեանն: Եւ որքան եղբարք իցեն նորա, որդւոց նորա ոչ է իրաւացի առ-
նուլ թագաւորութիւն, եւ ի հատանել եղբարցն տպա նստին որդիքն: Եւ
եթէ դուստր իցէ նորա, նահապետութեան տուն կարգեսցէ հանդերձ
արամբն, կէս եղբար մասն առցէ⁽³⁹⁾:

Եւ եթէ մահուամբ բարձցին թագաւորք, եւ որդւոյ իցէ որդի եւ դու-
20 տեր, որդւոյ որդին առցէ զաթոռն եւ ոչ դատերն. եւ որքան յորդւոյն իցէ
ի ծննդոց, դստերն մի՛ առցէ, ապա եթէ առցէ՝ յաւատարս համարեսցի:
Զի այդպէս մերն արքայ Աբգարիոս կարգեաց զտուն թագաւորութեան
Պարսից⁽⁴⁰⁾: Եւ նահապետն նոյ ընդ րդիսն եւ դստերն ետ մասն վիճակի
զկողմն հարաւոյ¹²⁷, ըստ որում եւ կանայք թագաւորեն կողմանցն, զոր եւ
25 Սողոմոն⁽⁴¹⁾ երբեմն էած զղշիսոյն հարաւոյ¹²⁸, եւ Տէր իսկ վկայէ¹²⁹:
Սակայն զանդրանիկն պատուէ ընտիր վիճակաւ, զոր եւ Աւրէնքն կրկին
հրամայէ տալ¹³⁰: Ի դէպ է թէ եւ դստերն իբր կէս եղբար տայ վիճակ,
սակայն թագաւոր է իբր նախնի եղեալ:

Իսկ եթէ ուստր ոչ իցէ, եւ դուստր իցէ, տացէ զթագ իւր դստերն: Եւ
30 ունիմք հաստատուն վկայ զԱւրենսն. եթէ որ մեռանիցի, ասէ, եւ դուստր
իցէ եւ ոչ ուստր, զժառանգութիւն իւր նմա տայցէ¹³¹: Եւ առեալ այր՝
զթագ իւր տալ նմա իշխան լիցի, բայց զկնի մահուան նորա իբր յա-
տարս համարեսցին ծնունդք նորա: Ապա թէ որ ասիցէ՝ զիս՝ որ ոչ ըստ
արինակի կողմանն հարաւոյ իշխան լիցի ինքն թագաւորել, այլ առն
35 տալ, գիտասցէ, զի անդ սովորութիւն զայնոսիկ յառաջէ, այլ ըստ գրոց
դատաստանի զայդոսիկ հաստատուն կարծեմ:

Եւ եթէ կտակ արասցէ արքայ, որքան կենդանի է, իշխան լիցի փո-
փոխել ըստ արժանւոյն, զի կտակ յետ մահու հաստատուն է, ըստ
առաքելոյ¹³², որպէս արքայ Կոստանդիանոս կտակաւ թագաւորեցուցանէր

¹²⁷ Մեռնաք, Զ—ԺԱ

¹²⁸ Գ թագ., Ժ, 1: Բ Մնաց., Թ, 1

¹²⁹ Մատթ., ԺԲ, 42: Ղուկ., ԺԱ, 31

¹³⁰ Բ օրին., ԻԱ, 17. տե՛ս նաև հ. ԿԹ

¹³¹ Թիւք, Իէ, 8

¹³² Եբբ., Թ, 17

զարդիս խոր: Եւ զսահմանսն լերամբք եւ գետովք հաստատեացէ եւ արծա-
նաւք, ըստ տառչին թողաւորացն:

Եթէ շիցէ բնաւին ժառանգ ի ցեղէ հորց, իշխան լիցի տալ զթագ
խոր աստարի՝ ոչ ըստ կրտսնից⁽³⁹⁾, որպէս որպի թագաւորին Հնդկաց եւ
5 Մակեդոնացին Աղեքսանդր, եւ զայլ եւս մատակարարութիւն թողուլ ի Տէր:
Իսկ եթէ ի տանէ հաւր նորա իցեն ժառանգք, որք մերձաւորք իցեն՝ նոքա
լիցին: Եւ յորդոց⁽⁴²⁾ թէ իցեն, զմի առ ինքն կալցի, ի բացեալ միշտ եւ
զայլսն, մինչև զմին ժառանգեցուցանէ զանկաւորն, հեռի բնակեցուցէ,
որպէս եւ զայս սովորութիւն կալան առաջինքն թաքաւորք¹³³: Այս իրաւունք
10 դատաստանի յասացեալս ամենայն եղիցի իշխանաց եւ ազատաց միան-
գամայն⁽³⁹⁾: Բայց ի թագաւորեցուցանելն մի՛ առանց հրամանի հայրա-
պետին լիցի:

Եւ եթէ շինիցէ քաղաք եւ կամ զղեակ, եւ աշխարհագիր եթէ առնիցէ,
եւ եթէ դահեկան եւ դրամ հաստատիցէ եւ կամ հատանիցէ, իշխանութիւն
15 կալցի ըստ իրաւանց դատաստանի⁽³⁹⁾: Այլ իշխանաց ոչ է իրաւացի հա-
տանել դահեկան եւ դրամ, եւ եթէ հատանիցէ, հրամանաւ թագաւորին
լինիցի. նոյնպէս՝ շինել քաղաքս եւ բերդս:

Կամուրջս շինել մեծամեծ գետոց՝ թագաւորաց լիցի, եւ պանդոկի
եւ իշխանաց տունս. եւ այնոցիկ՝ հրամանաւ նոցա լիցին:

20 Իշխանք զթագաւորաց մի՛ զլեցցին զգեստ, մինչև նոքա հրամա-
յեցեն եւ կամ տայցեն պատիւս:

Առաջի արքայի մեծամեծ իշխանք մի՛ նստցին, բայց եթէ հրամա-
յիցէ: Ի սեղան արքայի, բայց ի հայրապետէ, մի՛ ոք կերիցէ, եւ յորժամ
նա կամիցի:

25 Այլ յարքունիս ինքնիշխան լիցի հայրապետն նստել, այլ ոչ արքայ՝
ի տուն հայրապետի:

Մի՛ լիցի հաւատացեալ ի Տէր թագաւորի զարէն հեթանոս թագաւո-
րի հարձաւք վարիլ, այլ արինաւոր լիցի ի կարգ ամուսնութեան, զի
իշխանութիւն է նմա ընդ հայրապետի ի բեմի կալ, այլ զձեւ առցէ
30 բարեպաշտիցն Ովսիայ¹³⁴, եւ Եզեկիայի¹³⁵, եւ զնոյն ինքն Դաւթի¹³⁶,
զԿոստանդիանոսի եւ զԹէոդոսի, զՏրդատայ եւ զնմանեաց նոցա:

Դատաստանաւ վարեսցի յամենայն իրս եւ ի գործս հաւատացեալ
թագաւոր:

Եթէ պատահի պատերազմել ընդ այլազգիս հարկաւորաբար, յորժամ
35 սուրն վերասցի, մի՛ տացէ առնել սպանումն, բայց եթէ որ պատճառ
պատերազմին իցէ յայլազգեացն⁽³⁹⁾:

Եւ եթէ զքաղաք պաշարիցէ այլազգեաց, նախ ի խաղաղութիւն զնոսա
կոչիցէ¹³⁷ մի անգամ, եւ երկիցս, եւ երկուցս. եւ եթէ ոչ կամիցին գալ,
եւ բռնաբար առցէ, զընդդիմացեալսն սպանեալ՝ զայլսն ընդ հարկի կալ-
40 ցէ. ապա թէ անձնատուրք լիցին, յայլսն հարկիցին, այլ մի՛ ի գլուխս⁽³⁹⁾:

¹³³ Մովսիսի նորենացույ Պատմութիւն Հայոց, Տփղիս, 1913, էջ 118

¹³⁴ Դ թագ., Ժէ, 1, 2 եւ այլն

¹³⁵ Դ թագ., ԺԸ, 1—6 եւ այլն

¹³⁶ Ա, Բ, Գ թագ.

¹³⁷ Բ օրին., Ի, 10

Եւ զժառանգութիւնսն ոչ հարկանել ի սլաշարել քաղաքի՝ զպտղաբերս¹³⁸:

Զքաղաքատուրս եւ զքերդատուրս, եթէ ճշմարիտ իցէ եւ յալլազգեաց, մատնիցէ մահու: Ապա եթէ բաւական իցէ փրկել զանձն, զկին եւ զմանկունս յարքունիս կալելալ վաճառիցէ եւ տարազիր ի ժառանգութենէ 5 արասցէ՝ խրատեալ յաշս: Ապա եթէ չարն ի գլուխ ելանիցէ եւ ընդ ձեռամբ գայցէ, մի՛ ապրեցուցէ: Իսկ եթէ քրիստոնեայ եւ հանդերձեալ իցէ յալլազգիս մատնել եւ եթէ ի քրիստոնեայս, նոյն դատաստան մահու է: Բայց վասն մարդասիրութեան մեր արինացս խրատեսցի յաշս, կամ ի ձեռս, կամ յալլս, զի ապաշխարութեան հասանիցէ եւ մի՛ կորիցէ, թէ ի 10 գլուխ ելեալ իցէ չարն եւ թէ ոչ:

Այլ զգող գանձուն տէրունի. զալլազգի՝ խրատեալ յաշս կամ ի ձեռս, եւ զկին, եւ զորդի, եւ զժառանգութիւնսն յարքունիս կալելալ տարազիր արասցէ, բայց զքրիստոնեայ՝ զգողանն առեալ եւ զինքն, եւ զկին, եւ զորդիսն յազգատոհմ եւ ի քրիստոնեայս վաճառեալ, թողցէ: Ապա թէ 15 այս ոչ իցէ, խրատիցի յաշս կամ ի ձեռս եւ թողցի⁽³⁹⁾:

Իսկ եթէ սպանանիցէ ալլազգի զքրիստոնեայ կամաւ, սպանցի փոխանակ նորա, ապա եթէ ահամայ՝ խրատեսցի ի ձեռս⁽³⁹⁾ եւ զգին արեանն տուժեսցի:

Իսկ գինն արեան մարդոյ ըստ արժանւոյն գնոյ ոչ է, զի գործ է 20 Աստուծոյ եւ պատկեր, եւ յարուցանել միայն Աստուծոյ է զմեռեալն: Բայց մի՛ ոք զՅովսէփայ եւ զՏեառն գինն կարծիցէ ճշմարիտ զքսան¹³⁹ եւ զերեսուն¹⁴⁰, զի գող իսկ էին վաճառողքն: Այլ հանդիպողութեամբ եւ ըստ կարի ի դէպ կարծեմ երեքհարիւր վաթսուն եւ հինգ լինել գին դահեկանի⁽⁴³⁾ ըստ ժամանակի վարման⁽²⁹⁾: Այդ գին ըստ բանականի 25 շնորհին, եւ ըստ քրիստոնէութեանն կրկին լիցի եւ ըստ աստիճանացն յաւելցի, իսկ ալլազգեաց՝ յերից մասանցն մինն լիցի, իբրու զի ոչ զբանի ունել շնորհ եւ ոչ զքրիստոնէութեանն: Այդ յայդոսիկ լիցի դատումն: Ապա թէ չիցէ կար հատուցանել, վաճառեսցի եւ սպանելոցն հատուցի, եւ տունն յաւար յարքունիս լիցի:

Այլ թէ քրիստոնեայ զալլազգի սպանանէ կամաւ, զգին արեանն տու- 30 ժեսցի ըստ ցուցելոյդ արինակի, եւ եթէ ահամայ՝ զկէս գնոյն, եւ գինն յարքունիս լիցի, բայց յերից մասանց զմինն տացի իւրոցն:

Իսկ եթէ քրիստոնեայ զքրիստոնեայ սպանցէ կամաւ, զգինն տու- ժեսցի արեան՝ իւրոցն, եւ արքայի տուգանն ըստ կարի լիցի: Եւ թէպէտ 35 ըստ Աւրինացն մահու արժան է¹⁴¹, այլ ի ձեռս խրատ առեալ՝ ապաշխարութեան հասցէ: Եթէ աղքատ իցէ, վաճառեսցի իւրովքն յազգատոհմ եւ հատուցէ: Ապա թէ ահամայ՝ զկէս գնոյն իւրոցն տացէ եւ արքայի՝ ըստ կարի տուգանք, բայց խրատ մի՛ առցէ: Զայդոսիկ թագաւոր դատի- ցի եւ զայլ եւս դատաստան հասարակաց ի դատաւորսն թողցէ⁽⁴⁴⁾, եւ 40 զանյայտս զբնաւ՝ ի խոստովանութիւն ուղղչաց:

Իշխանաց մի՛ լիցի զսպանողսն սպանանել առանց հրամանի թագա-ւորին, իսկ զգողսն խրատել իշխան լիցի:

¹³⁸ Բ. օրին., Ի, 19

¹³⁹ Մնունդք, Լէ, 28

¹⁴⁰ Մատթ., ԻԶ, 15

¹⁴¹ Եւք, ԻԱ, 12: Ղեռ., ԻԳ, 17

Եւ ազատ առանց հրամանի իշխանի մի՛ իշխեսցէ զգողսն խրատել: Բայց ասելի է զարինսկի բաժանման զերւոյն եւ աւարին: Եթէ պատահի թագաւորի երթալ յաւայր ամենայն զտւարաք, զրոշիւք եւ փողովք յաշխարհ՝ թշնամեաց եւ աւար առեալ զարձցի, ոսկի զտեալ յաւարին՝

5 արքայի լիցի: Բայց մի՛ երդմամբ առցէ, այլ քարոզ լիցի, զի թէ յետոյ առ ոք զտցի, ընդ միւսլ եւթն տուժեսցի: Բայց տասանորդս յեկեղեցին տացէ⁽³⁹⁾:

Եւ զերւոյն եւ աւարին կէսն արքայի լիցի, եւ տասանորդեսցէ յեկեղեցիս, եւ ի կիսոյն՝ զարացն: Իւրաքանչիւր իշխանք զնոյն բաժին արացցեն

10 եւ նորա եւս նախ տասանորդեսցեն յեկեղեցիս իւրաքանչիւր⁽³⁹⁾:

Իսկ եթէ չիցէ արքայ ընդ զաւրս, եւ իշխանք ինքեանց զրաւիւք եւ փողովք իցեն, ոսկին նմանապէս արքայի լիցի, եւ ի զերւոյն եւ յաւարէն՝ տասանորդ արքայի, իսկ յեկեղեցիսն՝ յիսներորդիցեն, որ է ըստ Աւրինացն¹⁴²:

15 Փողս եւ զրաւս տալ իշխանի՝ ի վերայ գաւառի եւ բերդի լիցի:

Իսկ զողս թագաւորի եւ իշխանի ոչ վայել է, բայց միայն լրտեսս: Ապա թէ արտաքոյ իրաւանց ելցեն եւ առաքեսցեն, վասն հրամանին կէսն նոցա լիցի ի մարդոյ եւ յանասնոյ, իսկ եթէ առանց հրամանի երթիցեն, երկու բաժինն երթողին լիցի, զի կամաւք ի մահ դիմեցին⁽³⁹⁾:

20 Զայս ըստ սովորութեան ասացաք, զի ոչ է հրաման ի զրոց. զի ի պատերազմի զարականին մեռանել՝ անպարտ է տէրն: Իսկ զող առաքեալ եւ մեռեալ՝ պարտապան արեան է տէրն, իսկ իւրովի երթողին՝ ոչ: Եւ զոր առաքեսցէ եւ ըմբռնեսցի, զնեսցէ, եւ զոր ոչն առաքեսցէ, ինքնին զնեսցէ զանձն:

25 Զարական ի պատերազմի զոր ըմբռնեալ՝ զգետն եւ զէնքն ամենայն նորա լիցին, այլ զրահն տեառն լիցի⁽³⁹⁾:

Արծաթ յաւարին իշխանացն լիցի, պղինձ եւ երկաթ եւ նման նոցա՝ զարացն: Դիպակ, կերպաս ամենայն արինակաւ թագաւորին լիցի, եւ ասրեղէն պատուական եւ կտաւ՝ իշխանացն, եւ անարգ ասրեղէն եւ կտաւեղէն՝ զարացն⁽³⁹⁾:

30

Իսկ զհարկս գաւառաց եւ ազգաց թագաւորք եւ իշխանք արդարութեամբ առցեն. մի՛ ինչ աւելի, քան զառաջնոցն սովորութիւնս, կալցեն, զի ընդ ամենայնի համարս ունին տալ, զի յԱստուծոյ կարգեցան ի փրկուիւն եւ ի պահպանութիւն աշխարհի եւ ոչ ի կործանումն:

35 Եւ արդ, այսպէս լիցի: Զանդաստանացն զհինգերորդ մասն առցեն, որպէս Յովսէփ արինադրեաց յնգիպտոս¹⁴³, զի յորժամ ստացաւ զերկիրն փարաւունի, յայնժամ զհինգերորդն կարգեաց. յայտ է, զի նախ ինքեանց էր ժառանգութիւն, եւ ոչ էր հինգերորդ: Սոյնպէս եւ այժմ լիցի, զի արծաթագին անդաստան, եւ այգեստան, եւ բուրաստան մի՛ լիցի ընդ հարկաւ հնգեկին, նմանապէս՝ ջրաղաց եւ տուն⁽³⁹⁾: Այլ թէ բնակիչքն ընդ արուեստի եւ կամ ընդ վաճառի հարկիցեն, զի ոչ է հարկ գլխոյ քրիստոնէից, բայց այլազգեաց, յորժամ բռնի ընդ հարկաւ արացցեն:

Բայց անդաստանք ջրարբիք լիցին ընդ հնգեկաւ, այլ ոստինք՝ տա-

¹⁴² Թիւք, ԼԱ, 30

¹⁴³ Մնումդք, Խէ, 26

սանսորդեացին, զի հող միայն է իշխանի եւ թագաւորի եւ ոչ ջուր: Սոյն-
պէս՝ ոստինք աշգիբ եւ ծառաստանք⁽³⁹⁾:

Այսպէս եւ յաւորս շաբաթի յեկեղեցի մին զործիցէ իշխանի եւ
տէրութի, այլ աւելի աշխատելն գձեռամբ անկեալն տնիրաւութիւն մեծ է:
5 Եզին առանձին այլ հարկ մի՛ լիցի, զի այն իսկ է, զոր աշխատեալ
հնգեկի:

Կովու լըտր եղն միայն լիցի:

Արաւտի հարկ այլ մի՛ լիցի, զի այն իսկ են արաւտականք, որ
հարկին⁽³⁹⁾:

10 Ուշաբք ի գառինսն տասանորդեացին. թէ հաճոյ իցէ տէրունեացն՝
ընդ ուշաբքի փոխանակիցէ ըստ արժանւոյն⁽³⁹⁾:

Զիոյ, եւ ջորոյ, եւ իշոյ մի՛ լիցի հարկ, զի նոքաւք բազում անգամ
ծառայէ զտէրունիսն⁽³⁹⁾:

Ի տարեմուտս ըստ կարի ծառայեսցէ եւ յաւորս տանից: Մի՛ լիցի
15 չէքէք բազում, այլ շիբ լիցին անիրաւ սովորութիւնքն, զի եւ սահմանդ ի
բազում եւ յաւելորդ սովորութեանց եղեւ:

Առանց դատաստանի մի՛ տուժեսցի կամ տուգանիցէ, այլ ըստ կա-
րի լիցի՝ յանցաւոր ի տէրունիսն գտեալ, իսկ յայլս յանցաւոր գտեալ՝
դատաւորաւք վճարեսցի:

20 Անդատաստան է իշխանաց հարկել զհաւատացեալս, զոր հարկեն
այլազգիք, զի յայլազգեաց հարկ արժան է առնուլ եւ ոչ ի նոցունց, որպէս
առնեն Վիրք ընդ ձեռամբ անկելոցն:

Թագաւոր իշխանի տուեալ զաւառ, եթէ շինէ ըստ հրամանին նորա
բերդ, եւ կամ աւան վաճառի, եւ կամ աւերակս միոյ նահանգի, ժառան-
25 գութիւնս համարեսցի նմա: Մի՛ լիցի փոխել զնա առանց մեծի եւ իրա-
ւացի յանցանաց եւ զկնի մահու նոցա՝ որդւոց նոցա լիցի՝ հրամանաւ
արքայի: Սոյնպէս ընդ ձեռամբ իշխանաց ազատք լիցին, եւ ընդ ազա-
տաց ձեռամբ՝ շինականք. յորժամ աւերս շինեսցեն եւ հողս հատանիցեն
ի մայրեաց, ստացուած լիցի անփոփոխ եւ որդւոց նոցա յետ մահու:
30 Այլ փոփոխումն ի վերայ մեծի յանցանաց եւ իրաւացի լիցի, եւ մի՛ ի
պատճառս զրպարտութեան փոփոխիցեն:

Նոր շինեալ տեղեաց ազատութիւն լիցի, մինչ զի ամենայնիւ հաս-
տատեսցի:

Ի շինուածս քաղաքի եւ բերդի, թէ պակասիցի զանձ արքայի, ամե-
35 նեքեան հասարակ նպաստ լիցին:

Արք քաղաքացիք առաւել, քան զգեղջկունս, պատուիցին⁽⁴⁵⁾, եւ
զգեղջկաց նմանապէս առաւել պատիւ լիցի, քան բնակչաց ազարակի:
Սոյնպէս լիցի բերդի բնակչացն եւ աւանի, զի եւ կարդ առաջնոցն է մերոց
թագաւորացն այգոքիկ⁽⁴⁴⁾:

40 Հարկաւորք եւ աւգտակարգք յարուեստս հողագործութիւն է, եւ
դարբնութիւն, եւ հիւանութիւն. եւ բազմաց է հողագործել: Առաւել պա-
տուիցի երկաթագործ եւ փայտագործ: Իսկ աւգնական բնութեանս մարմ-
նոյ եւ հարկաւոր յարուեստս է բանական բժշկութիւն, պատուիցի եւ սա:
Եւ թէպէտ ամենայն կարծեալքն նուազունք յոյժ հարկաւորք են, այլ

¹⁴⁴ Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց, Տիգրիս, 1913, էջ 117—118

որոց սակաւ գիտն է, յարբունուստ առաւել ի պէտս հասարակաց պատուիցիւ Ստեփաննի պիտանի եւ հարկուոր ի բանական արուեստս եւ փրկական՝ վարդապետութիւն է, նախապատիւ լիցի յիշխանս եւ յարբունիս, զի հասարակաց հայր է եւ բմիշկ հոգւոց:

- 5 Սաղըր ամենայն արիւնակաւ զարէնս իրաւանցս արասցեն, որք ընթերցման սորա պատահին, նմանս զմեզ տեսանելով այնոցիկ, որք յանուրջս երեւութանան թագաւորութիւնս եւ բազում ինչ ախորժելիս, եւ զարթուցեալ դատարկս եւ ունայնս յամենայնէ իցեն: Բայց գիտասցեն, զի ոչ անգիտանամ, եթէ ամենայն թագաւորութիւն երկրաւոր անցաւոր
- 10 եւ փոփոխելի է, այլ առաւել մերս եղեւ արքայութիւն, զի անցեալն ոչ է ի միշի, եւ ի ներկայս չիք, եւ ապագային ոչ պատահիմ, բայց զփոփագս ձեանաւով ընում եւ զյարմարութիւն առաջարկութեանս ամբողջ պահել փութամ: Յաղաքս որոյ թողութիւն մեզ յայտոսիկ լիցի ի հաւաստի տեսողաց, զի պատրաստ եմ յանխուզ պարսաւողաց զբամբասանս ժողովել,
- 15 եւ ի նոցունց եւս, թէ ի դէպ իցէ եւ ոչ կամիցին թողուլ աղատս:

ԳԼՈՒԽ Գ

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՐՑ ԱՆԱՊԱՏԱՑ ԵՒ
ՆՈՑՈՒՆՑ ԵՂԲԱՐՑ

- Կարգ ոգւոց դատաստանաց եւ հրահանգ բարիաց ի սրբոյն, բաւակա-
- 20 նապէս եղբարց եւ նոցունց հարց, եղեալ է ի Բարսղէ: Բայց չափաւորապէս եւ մարմնատեսակ արիւնաց դատաստանի զնշանակս յաւելումք հարկաւորապէս, զի ոչ այժմ ամենեցուն է ըստ հրամանի նորին վարիլ: Նաեւ ոչ հեռի ի դիտաւորութենէ սահմանի սրբոյն ինչ ընդ միտ ածել իշխեմք, այլ յարմար նորին վարիմք շաղաւք:

- 25 Եւ արդ, սկսցուք այսպէս: Զի թագաւորաց եւ իշխանաց, միանագամայն եւ ամենայն հաւատացելոց շինել վանս ոչ յաղաքս մարմնաւոր ինչ յուսոյ է, այլ մանաւանդ՝ հոգեւոր, յաղաքս այնորիկ ոչ պարտի ժառանգութիւն լինել: Զի որ յառաջնումն հայր եղեւ եղբարց, թէ՛ յիւր շինեալ տեղի եղբարց եւ թէ՛ յայլոց, եւ բարիոր առաջնորդէ, անդատաս-
- 30 տան է փոփոխել, ապա թէ հակառակ ինչ գործէ, երկու եւ երեք վկայիւք հարկաւոր է փոխել:

- Եւ եթէ իւրովք ընչիւք ոք գայ յառաջնորդութիւն եղբարց, զառաջին ինչսն վանացն գրով եւ վկայիւք արժան է ի նա տալ: Եւ եթէ պատահի թողուլ եւ զոր երեւն ոչ կամիցի թողուլ յեկեղեցին, իշխան լիցի առ-
- 35 նու զիւրն, եւ զոր ինչ յանուն եկեղեցւոյն տուեալ եղեւ, անդէն թողուլ:

- Իսկ զկնի մահու հարց մի՛ լիցի իբր ժառանգութիւն առնուլ ազգատոհմին զառաջնորդութիւն եղբարց, եթէ ոչ կամիցին եւ չիցէ ի դէպ⁽⁴⁵⁾: Ապա թէ հաճելի հարց շաղաւք իցեն ազգայինքն, եւ եղբարքն կամիցին, բարիոր է նոցա լինել, քան աւտարացն, իբր գիտակք իւրոցն վարուց,
- 40 ըստ այնմ՝ փոխանակ հարց եղիցին որդիք⁽⁴⁶⁾: Ապա թէ չիցեն ազգայինքն

յարմար, հարկաւորաբար ընտրիցին յայլ հզարացն՝ բարիոր հովուել ի կամս Աստուծոյ:

Արտաքոյ իրաւանց և իշխանաց կաշառաւք առաջնորդ եղբարցն կացուցանել¹⁴⁶, զոր նոքա ոչ կամիցին, եւ ըստ դատաստանի է կլանել
5 եղբարցն, մինչեւ ըստ կամաց նոցա ընտրիցի լան: Բայց հասարակ լիցի կամքն, եւ եպիսկոպոսունք եղիցին ալոցիկ կարգիչք, եւ մի՛ ոք յաշխարհական կարգաց:

Եւ քանզի են ի գործոց ի վանս առաւել աշխատելի, եւ ամենեցուն մի է դիտաւորութիւն՝ յոյս կենացն յաւիտենականաց, բայց եթէ կար-
10 ճամտաբար ոք ոչ զամենայն հոգեւորականին թողցէ հատուցման, տացի ինչ առաւել նմա, զի մի՛ ի պատճառս այնմիկ նուազութիւն ինչ եղբարցն լիցի: Եւ թէ ալոցիկ տրտունչ իցէ, դատաստան լիցի տրտնջողին առնել զգործն: Եւ զայս արտաքոյ կանոնի կամաց սրբոյն եղաք Բարսղի՝
կարճամտելոցն աղագաւ: Բայց զանաւթ ինչ ի գործեացն վնասել, որք
15 մերձ գործաւորքն շիցեն, դատաստան լիցի վնասողին զնա ստանալ:

Ալոցիկ դատաստանի աղագաւ սակաւաւք եղաւ ի պատճառս բարեկարգութեան: Այլ սահմանք ամենատես ուղղութեանց սրբոց ցուցեալն բաւականացի:

Գ Լ Ո Ւ Ն Դ

20

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՑ

Եւ վարդապետք եղիցին ըստ իրաւանց նախակրթեալք Հին եւ Նոո կտակարանաց եւ կանոնական հրամանաց: Յերկուց եւ յերից վարդապետաց կոչեսցին ի պատիւ հրամանի, թէ եւ պատահի միոյ աշակերտի:
Եւ եթէ զկամս եպիսկոպոսի եւ կամ եւս առաւել զհայրապետի ընդ իւրե-
25 անս առնուցուն, նաեւ՝ զիշխանի, բարիորք եւս գործիցեն, ապա թէ ոչ՝ ըստ արինացն յերկուց եւ յերիցն հաստատեսցի: Իսկ ի միոջէ զկարգեալսն եւ անձամբ զընտրեալսն իրաւունք կայցէ դատաստանի լոեցուցանել, Այլ ըստ արինացն զկարգեալսն պատուել, իբրու զի երկրորդ է ըստ մարգարէական շնորհին, զի աշխատութեամբ առաքելոցն հաղորդի եւ
30 շնորհաւք՝ մարգարէիցն, ուստի եւ բանիւ ընտրեալ կոչի:

Իսկ նախակրթեալք ի միոջէ վարդապետէ եւ ամբարտաւանեալք՝ յայլմէ առնուցուն պատիւ հրամանի՝ արհամարհելով զիւրն, իրաւունք լիցի դատաստանի՝ ի նմանէ զուսեալն երկրորդել, եւ կամ զղջացեալ արժանաւոր ապաշխարութեամբ՝ իւրոյն հրամանաւ վերստին ուղղիցի:
35 Եւ կոչողն առանց կամաց իւրոյն վարդապետի, հատուցէ պատիժս՝ անգեղջ եղեալ, եւ զղջացեալ ի դէպ ապաշաւանաւք՝ թողութիւն առցէ յայնմանէ, զոր քամահացն՝ զնորայն առանց նորուն հրամանի կոչել յառաջ:

Եւ եթէ պատահիցի վարդապետի զոք կապել յաշխարհականաց եւ կամ յեկեղեցականաց, այլ ոք վարդապետ մի՛ լուծցէ¹⁴⁷. Թէ ախտաւոր

¹⁴⁶ Կանոնք Դունայ Թ, Ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 209—211

¹⁴⁷ Կանոնք Շահապիվանի ԺԼ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 460, տե՛ս նաեւ Շնորհալի, Թուղթ ընդհանրական, էջմիածին, 1865, էջ 90

իցէ եւ կամ տգիտութեամբ՝ միջնորդ լիցի ուղղել ղիրաւացին՝ անեպեր, առանց հակառակելոյ, եւ թէ ոչ անսասցէ՝ կապիցի փոխանակ կապելոյն, մինչեւ զղջացի։ Ապա եթէ իրաւացի իցէ, եւ ոչ անսասցէ այլ ոք նմա, դատաստան լիցի՝ եւ նա ընդ կապելոյն կապիլ, մինչեւ զղջացի՝ եթէ ի տգիտաց եւ յամբարտաւանից իցէ, եւ եթէ ի վկայելոց՝ առաջի նորա զպատճառ կապանցն ցուցցէ եւ ի նա թողեալ զպատասխանին՝ անպարտ լիցի։

Եւ եթէ պատահի ի միում եղբայրանոցի երկու լինել վարդապետ եւ կամ աւելի եւս, զմի, որ յառաջադէմն իցէ, ինքեանց զլուխ եւ աւագ կոչեսցեն՝ ըստ հրամանի առաջնորդաց, զի բարեկարգութիւն եւ ի նոսա իցէ, եւ մի՛ պատճառ տայցեն զայթակղութեան՝ իւրաքանչիւր զգահերիցութիւն խնդրելով։ Եւ թէ իւրաքանչիւրքն զոյգ կարծիցին, զոր չէ հնար համեմատել զշնորհսն, առաւելեալն տարցի զպատին, եւ ըստ հրամանի նորա այլքն զտաւնս զարդարիցեն բանիւ, նաեւ զայլ եւս զհարկս բանից։ Եթէ ոք ընդվզեալ լուծցէ զսահման կարգին, դատաստան լիցի միաբանութեամբ եղբարցն՝ ելանել նմա։

Իսկ զաշակերտս միմեանց, առանց գրոյ եւ կամաց ինքեանց, մի՛ առցեն։ Ապա եթէ քամահելով առցէ, դատաստան լիցի՝ որքան ուսեալ իցէ ի նմանէ, վերստին նա ուսցի, եւ նա ուսուցէ, եւ կամ զղջացեալ՝ կամաւք նորա կացցէ, եւ նա ընկալցի։

Իրաւունք են աւագ վարդապետի ընդ հայրապետի եւ ընդ եպիսկոպոսի ի վիճակ ելանել ըստ նոցա կամացն, եւ կամ այլ ոք՝ ըստ կամաց երկուցունց, զի մի՛ արտաքոյ կանոնաց յեպիսկոպոսէ գործիցի ինչ, զի եւ եպիսկոպոսն միաբանութեամբ վարդապետին զիւրաքանչիւր զկարգն գործիցէ։ Եւ եթէ այսմ ոչ անսասցէ ոք ի վարդապետացն, ըստ դատաստանի եպիսկոպոսին եւ առաջին վարդապետին ելցէ ի միաբանութենէ նոցա։

Այլ զայնոսիկ, որ հանդերձեալ իցեն կոչիլ յաստիճան հրամանի, զհամար ուսման գրոցն արժան է պահանջել, թէ ո՞ր եւ կամ յումէ՞ զտառս զիւրաքանչիւր ընթերցաւ ուսմամբ։ Եւ այս առ այն լիցի, զոր ի բազումս շրջեալ՝ անգիտանամք ուսման, զի մի՛ պատրեալ անկատարս զպատիւ առեալ՝ բազում վնասս խակութեամբն գործիցեն։ Եւ այդ իրաւունք նոցա կացցէ, բայց համարէն ընտրութիւն լիցի։ Մի՛ ինքեանց կամաւ գալ յառաջ, այլ զյառաջադիմութիւն նոցա, եւ զերկիւղ, եւ զբարիք շինել զոգիս ինքեանց, եւ զայլոց տեսեալ՝ հարկաւորիցեն, շարժեալք ոգւով՝ անստգիտ մտացն խղճիւ կոչիցին ի սպասաւորութիւն բանին։

Այլ վաղվաղկոտացն իրաւունք լիցի եւ այնոցիկ, որ զայլս աղաչիցեն ի պատիւ ելանել բանին, լուել մինչեւ յախտիցն նախ բժշկիցին, զի մի՛ հիւանդք ոգւով զբազումս ախտացուցեն։ Եւ այդ իրաւացի է դատաստան նոցա։ Այլ ոչ անվիճակս զնոսա իրաւացի է յամենայն տեղիս արձակել, այլ եթէ ի գաւառի իւրեանց կամիցին եւ եթէ յայլում պանդխտանալ, եպիսկոպոսաց միաբանութեամբ եւ հրամանաւ լիցին՝ շրջելով բարեկարգութեամբ. այդոքիկ վկայելոցն լիցին։ Իսկ զաննշան շրջողսն, եւ զաշաքաղս, եւ որք կամիցին ցուցանել զանձինս հետաքնինք առ ամենայնս գնալով, մշակք եղեալք որովայնի եւ այլոց ախտից, բանավաճառք եւ վկայելոց պարսաւադէտք, զայնպիսիս լռեցուցեն իրաւացի

դատաստանաւ՝ առեալ ի ձեռանէ զգաւադանն եւ տացեն ցուպ շրջողութեան:

- Եւ եթէ պատահի հիւրութեամբ երթալ վարդապետի յայլ վանս, որ վարդապետ իցէ, մի՛ առանց մեծարանաց վարդապետի տեղոյն խաւեացի, այլ զի նա նախ ըստ տեղոյն սովորութեան խաւսիցի, եւ ըստ ամենեցունց հարկի՝ հիւրն: Եւ եթէ վկայեալ ոք իցէ հիւրն, եւ բնականն նախ նմա կամիցի, ըստ կամաց նորա խաւսեացի. սակայն մի՛ յաճախիցէ եւ զսպնջականն ամաշխուցէ, եւ յիւրոցն զնա քամահել տացէ: Ապա եթէ զսահմանս զայս լուծցէ եւ յանդգնութեամբ անաղերս խաւսիցի, դատաստան լիցի՝ անպատիւ զնա ի բաց դարձուցանել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՔԱՂԱՆԱՅԻՑ

- Եւ մի՛ լիցի քահանայից ժառանգութիւն առնել զժողովուրդն, որպէս տեսանեմք, զի եւ դատերաց ի բաժինս տան ժառանգութեան զգինս արեանն Քրիստոսի: Դատաստան լիցի յեպիսկոպոսաց յայնպիսեացն առնուլ զհաւտն Քրիստոսի եւ տալ ի ձեռս այնոցիկ, որ Տեառն զտէրունիսըն հովուիցէ, եւ պատասխանել նոցա իրաւամբք, եթէ զոր սրով քո զերեսցես¹⁴⁸ եւ զնով քո զնեսցես՝ զնոսա կալցես քեզ ժառանգութիւն եւ մի՛ զլարչարանաւքն Քրիստոսի փրկեալսն. եւ եթէ յանդգնի՝ լռեցուցանել եւ ի քահանայութենէ:

- Եւ թէ պատահի ժողովրդականաց փոփոխել բնակութեամբ, այնմ քահանայի լիցի ի հաւտս, որ եւ բնակիցի, եւ մի՛ առաջինն յաղագս այնորիկ հակառակիցի, զի մի է արինակ հովուութեան ընդ ամենայն տեղիս ուղղափառաց. զի այդոցիկ դատաստան լիցի՝ զժամանակ առաջնոյ քահանային առաջինն Տեառն տալ համար եւ զվերջնոյն՝ վերջինն: Եւ թէ այդմ հակառակին, իբր անբան ոչխարաց ի վերայ ագահիլ, իրաւացի է լռել եւ ի քահանայութենէ հակառակողին: Այլ այնոցիկ, որ ոչ ունին զպատիւ քահանայութեան եւ հարկիւ զժողովուրդ Տեառն ստանան, դատաստան լիցի՝ կամ քահանայանալ եւ կամ լռել ի շար սովորութենէն, եւ եթէ ոչ հնազանդին իրաւանց, որոշեացին յեպիսկոպոսաց, մինչեւ զղաւացին: Իսկ քահանայից վանականաց ոչ է պարտ ժողովրդականաց լինել հովիւ, այլ կրանաւորութեան, զոր ընկալան, պարապիցին եւ զհասս ի ժողովրդենէն ըստ սահմանի կանոնաց սրբոյն կալցեն Սահակայ¹⁴⁹:

- Բայց զհոգեհանգիստ ի վանս առնել ոչ է ըստ արինաց դատաստանի գրոց, զի մսակերութիւն ի վանս կուսանաց ոչ է, բայց եթէ զենմունս յաշխարհի առնիցեն, եւ մասն ի վանս, իբրեւ վայել է նոցա, տարցեն: Իսկ եթէ յաղագս անձեռնհասութեան եւ կամ յաղագս յուսոյ ի վանս տարցեն եւ արտաքոյ գրոց դատաստանաց մսակերութիւն անդ աշխարհականաց առնիցեն, մի՛ լիցի հակառակիլ քահանայից աշխարհի յաղագս այնոցիկ, զի ոչ է դատաստան աւելի քան զկարն պահանջել կամ զյոյս

¹⁴⁸ Դ Թադ., 2, 22

¹⁴⁹ Կանոնք Սահակայ Պարթևի Խ, ԽԱ, ԽԲ, ԽԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 397—402

հատանել, զի այլոց անկարգութեան պարտին վրէժխնդիր լինել եւ ոչ յաղագս այսոցիկ:

5 Եթէ աղ ոք յաշխարհականաց ի տան իւրում արհնել տացէ, յաղագս անհնազանդութեան իւրում քահանային, այլում քահանայի եւ նմա զմորթ եւ զերի տացէ, դատաստան լիցի՝ իւրում քահանային կրկին տալ, եւ լուծիչ իրաւանց քահանայն արժանապէս դատ առցէ յեպիսկոպոսաց: Այլ եթէ յաղագս յուսոյ ընտրելոց եւ կամ առ ի չղոյէ մերձ իւր քահանայի ի տանն արասցէ եւ զմորթ եւ զերի յիւր տացէ յեկեղեցի, մի՛ լիցի ինչ դատ նմա:

10 Եւ եթէ ժողովրդական ոք արհամարհէ զքահանայ իւր նախատելով, եւ կամ յանդգնի եւ կամ հարկանէ, դատաստան է իրաւամբ հատանել զձեռն: Բայց եթէ յոյժ զղջմամբ առաջի անկանիցի եւ աղաչիցէ ապաշխարել, ներեացէ նմա:

15 Եւ քահանայ եթէ յաղագս անձին խնդրելով վրէժ զոք կապիցէ ըստ որում եւ իցէ պատճառի, զանձն մանաւանդ դատապարտէ, բայց եթէ յաղագս վրէժխնդրութեան արինաց Տեառն իցէ, եւ ի զղջանալն ներիցէ ցաւակցաբար ապաշխարել: Իսկ եթէ յաղագս անձին վրէժխնդրութեան ոչ ներէ ապաշխարողին, դատաստան լիցի յեպիսկոպոսաց՝ կապել զնա, մինչեւ զղջացեալ՝ թողցէ զղջացելումն: Բայց սակայն որ կապեցաւ, թէ՛

20 իրաւ, թէ՛ անիրաւ, ընդ կապանաւք է, մինչեւ զղջացեալ թողցէ:

Այլ ամենայն դատաստան ի գրոց ցուցեալ է քահանայից:

ԳԼՈՒԽ Զ

ՅԱՎԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ, ՈՐՔ ԱՆԿԱՐ ԴՈՆ ԼՈՒԾԱՆԵԼ ԶԿՈՒՍՈՒԹԻՒՆ

25 Յարմարումն առն եւ կնոջ ըստ պատշաճի ցուցեալ է՝ ժամանակաւ երէց լինել առն, եւ կրօնք՝ կնոջն, որպէս ի ստեղծմանն ցուցաւ նախաստեղծիցն, զի ամենայնիւ իշխան լիցի այլն ի վերայ կնոջն, որպէս յայլսն, նմանապէս յամուսնանալն:

30 Եւ եթէ պատահի ամուսնութեամբ ոչ տիրել կնոջ առն, ըստ հրամանի կանոնաց ի միասին զժամանակն կացցեն⁽⁴⁷⁾: Եւ թէ դատաստան լիցի բաժանմանն, զամենայն զկնոջն զինչսն զբերեալն ի տուն առն՝ տացէ ի ձեռն կնոջն եւ արձակիցէ լինել առն այլում: Եւ զի թէպէտ ոչ ըստ կանոնաց առաջնոցն է, այլ ըստ վերջնոցն, այնպէս թողացաւ: Բայց մի՛ լիցի յաղագս այսորիկ տուգանք առն, զի ակամայ է ախտն. եւ ամենայն տացի, բայց ի հանդերձիցն, զոր արարաւ երկոցունցն ի հարսանիսն: Եւ եթէ 35 անասուն բերեալ իցէ, զգլուխն տացեն եւ զաճն յերկուս բաժանիցեն՝ յաղագս աշխատելոյ ի պահելն⁽⁴⁸⁾: Եւ ծախք եւ միմեանց ազգականաց ընծայք մի՛ յիշեցին:

40 Զայսոսիկ իրաւունս հաճոյս վարկաք դատաստանի, զի որպէս ոչ տիրէ ամուսնութեամբ կնոջն, մի՛ լիցի իշխան ընչից նորա: Սակայն հաւանութեամբ եւ ըստ կամաց առն լիցի այլում առն, եւ այլն կին արասցէ ամուսնացեալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է

ՅԱՂԱԳՄ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԴԱՐՁՆԱԼ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ, ԵՔԷ ՊԱՏԱՀԻ ՄԻՈՅՆ
ԱՅՍԱՀԱՐԻՎ, ԿԱՄ ԱՆՏԱՆԱԼ ՈՒՐԿՈՒԹԵԱՄԲ, ԿԱՄ ԲՈՐՈՏՈՒԹԵԱՄԲ, ԵՒ
ԿԱՄ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՄԲ ՅԵՐԿԱՐԺԱՄԱՆԱԿԱՅՑ, ԿԱՄ ՀԱՇՄՈՒԹԵԱՄԲ
5 ԵՒ ՈՐ ԻՆՁ ՆՄԱՆ ՍՈՑՈՒՆՑ

Եթէ պատահի առն եւ կամ կնոջ այսահարիւ, քննել արժան է. եթէ
յառաջ քան զ'ի միասին գալն իցէ եւ ծածկեցաւ խաբէութեամբ ի ծնողա-
ցրն կնոջ, ի տունս իւրեանց առցեն եւ զընծայս ուխտից եւ զայլ ծախս
պիտոյից ինքեանք հոգասցեն եւ մի՛ այրն, զի ոչ ի տան առն, այլ կան-
10 խաւ ի տան իւրեանց ախտացաւ: Զայդ յամենայնսն⁽⁴⁹⁾ ըստ սահմանի
կանոնաց արասցեն¹⁵⁰: Եթէ բժշկիցի, յայր իւր դարձեալ տացի, եթէ ան-
սասցէ այրն, ապա եթէ ոչ՝ իշխան լիցի:

Ապա եթէ ի տան առն լեալ ախտն իցէ, այրն ըստ ցուցմանդ
հոգասցէ մինչ ի սահման բժշկութեան: Ապա եթէ անբժշկելի զկնի եւթն
15 ամին իցէ, ըստ հրամանի վերջնոցն կանոնաց արձակիցի յառնէն ի տուն
հար իւրոյ հանդերձ իւրովք ընչիւք, եւ այրն այլ կին արասցէ: Եւ եթէ
մանկունք իցեն, առ իւր այրն կալցի եւ ըստ կարի զկեանս եւս հոգասցէ
կնոջն, սակայն թողութեամբ ի կնոջէն եղիցի, եւ ապա առցէ այլ կին:
Իսկ եթէ ի տան հար իւրոյ եղեալ իցէ ախտաւոր, իշխան լիցի այրն ի
20 ընդ սահմանի բժշկութեան եւ ոչ բժշկիլ, եւ նախ քան զսահմանն առանց
կամաց կնոջն առնուլ այլ կին: Եւ իրաւունք դատաստանի բաժանմանն
նոյն լիցի, որ եւ յառաջագոյն անկարողացն ասացաւ:

Իսկ եթէ առն պատահիցի ախտն ի դիւէ. եթէ նախ քան զպսակն
առնուլ, իշխան լիցի կինն մնալ սահմանի բժշկութեան եւ կամ ոչ մնալ,
25 եւ թէ յետ պսակին՝ համբերել բժշկութեան սահմանին արժան է, եւ ըստ
հրամանի առն լիցի այլում:

Այլ թէ լիցի ուրկութիւն կամ բորոտութիւն, այսոքիկ ախտք դժուարաւ
ծածկին: Եթէ գիտելով յանձն առ կարծեալք բժշկութեան, իբրու զի չէր
տարածեալ ախտն, պարտապան է ամենայնի բառնալ եւ ոչ իշխան է թո-
30 ղուլ, ապա թէ զղջացեալ կինն թողութիւն առն արասցէ առնուլ կին՝
առցէ: Նման այսմ լիցի, եթէ ի տան առն ախտն եղեալ իցէ: Իսկ եթէ
խորամանկեալ գողացան ծնողքն, իշխան է այրն թողուլ զկինն եւ առ-
նուլ այլ ըստ իւրոց կամացն: Եւ իրաւունք դատաստանի այս լիցի. գիտե-
լով զախտն յառնուլն եւ ի տան առն ախտանալն, մինչ ի մահ զկեանս
35 նոցա հոգասցեն եւ զինչսն բաժնի անդրէն դարձուցեն, իսկ ծածկելով
ծնողացն՝ ինքեանց հոգքն լիցին իւրեանց ընչիւքն: Ապա թէ առն պատա-
հիցի ախտն. եթէ նախ քան զպսակն կարծեալք առողջութեան եւ եթէ զկնի
պսակին, ոչ է իշխան կինն առնուլ այր, բայց եթէ կամաւք առն, ապա
եթէ խաբէութեամբ ծածկեալ իցէ, իշխան է կինն առնուլ այր արտաքոյ
40 կամաց նորա:

Եւ եթէ պատահիցի յերկար եւ անբժշկելի հիւանդութիւն, եւ կամ
հաշմութիւն, եւ կամ այլ ինչ, որով անկար գոյ կնութեան, ի տան առն

¹⁵⁰ Տե՛ս օրինակ՝ Կանոնք Բասդի Կեսարացոյ Մեջ և հոգ. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 168

պատահեալ՝ ոչ է իշխան թողուլ այրն: Ասյա եթէ խղճացեալ կնոջն՝ հրաման տայցէ, առնն առնուլ կին՝ առցէ եւ զկեանս նորա հոգասցէ եւ զինչս նորա ի ձեռս նորա տացէ, ըստ դատաստանի իրաւանց: Նոյն եւ պատահման առն լիցի, եւ ըստ հրամանի առն՝ լիցի այլում կինն:

5

ԳԼՈՒԽ Ը

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ ԳԵՐԵԼՈՅ

Եթէ ի տանէ առն մատնիցի ի գերութիւն, յառնէն միայնոյ գնեսցի, եւ թէ ի տանէ ծնողացն՝ յերկուցն, յորժամ ոչ ըստ կամաց առն անդ իցէ: Եւ այդ լիցի այլոմ դատաստան: Բայց ժամանակն անսալոյ՝ կանոնացն լիցի¹⁵¹. զի եթէ ոչ գտցէ մինչեւ ցեւթն ամն շրջեալ, կին առցէ կամաւք ծնողաց կնոջն գերելոյ, եւ զինչսն անդէն դարձուցէ զտուեալն ի բաժնի: Եւ առն գերելոյ նոյն լիցի՝ առնուլ այր կնոջն ըստ սահմանի ժամանակի:

10

ԳԼՈՒԽ Թ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ

Յորժամ դիւակտն ախտիւ զմիմեանս այր եւ կին ատիցենն առանց շնութեան պատճառի, եթէ նախ քան զամուսնութիւն իցէ սկիզբն ախտիցըն եւ յառնէն իցէ, եւ ոչ կամիցի յարմարիլ ընդ նմա, սահման բաժանման այսահարացն լիցի: Զկնի բազում խրատու եւ յանդիմանութեան քակտիցին, եւ ըստ կանոնաց դատաստանի¹⁵² այրն ոչ իշխէ առնուլ կին, եւ կինն լիցի առն՝ տանելով զիւրն բաժին եւ յերից զմինն՝ յառնէն, իբր զի անարգեաց զպսակ նորա:

15

20

25

Նոյն դատաստան կացցէ, թէ կնոջն իցէ, եւ ոչ իշխէ առն լինել, բայց եթէ խղճացեալք միմեանց հրամայիցեն: Բայց հրամանաւ եպիսկոպոսին լիցի միմեանց ներելն, յորժամ ի դէպ եւ հաճոյ Տեառն կարծիցէ զներելն: Այսպէս յամենայնսն լիցի ի կամաց առաջնորդին միմեանց հրաման տալն, զի առաջնորդքն եւ ոչ նոքա միմեանց իշխեն: Իսկ տուգանք եւ ապաշխարութիւն ցուցեալ է ի կանոնաց¹⁵³:

Իսկ եթէ զկնի ամուսնութեան եւ որդիս ծնանելոյ ախտն իցէ, ըստ վերագոյն սահմանին խրատիւք եւ յանդիմանութեամբ բազում՝ մեկնիլն լիցի, եւ զկէս ընչիցն կնոջն տացէ, իբր զի միացեալք էին, եւ ոչ իշխէ, բայց եթէ ըստ հրամանի կնոջն, առնուլ կին: Եւ եթէ ըստ իւրոց կամացն որում ակն եղեալ իցէ եւ առնուցու, կանոնքն զայդոցիկ ցուցին զդատաստան, եւ զտուգանս, եւ զապաշխարութիւն¹⁵⁴: Իսկ եթէ ի կնոջն իցէ մեկնիլն անպատճառ⁽⁵¹⁾, յերիցն զմին մասն յիւրոց ընչիցն առն թողցէ⁽⁵⁰⁾ եւ մի՝ լիցի առն այլում, բայց եթէ ի հրամանէ առնն:

35

¹⁵¹ Կանոնք Դուռայ է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 205—206

¹⁵² Կանոնք Նեղեկաարեայ ԺԲ, Կանոնք Շահապիվանի Գ եւ այլուր, Կանոնագիրք Հայոց,

հ. Ա, էջ 183, 432

¹⁵³ Անդ

¹⁵⁴ Անդ

Գ Լ ՈՒՒԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՇՆԱՅՈՂԱՅ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ

- Եթէ շար յայտոսիկ ախտս գտցի կին ուրուք, իշխան լիցի այրն արձակել զնա ըստ հրամանի Տեառն¹⁵⁵, եւ զի ոչ թողացուցանէ զարձակեալ առնուլ¹⁵⁶, զի ընդ առն հաշտեցցի, ըստ առաքելոյ¹⁵⁷, եւ կամ անայր մնացէ, վասն որոյ զղջանալով կնոջն՝ իշխան լիցի դարձեալ առնուլ, եւ այդ առանց բանի պոռնկութեան: Նոյն իշխան լիցի շնացող կնոջ այր ի զղջանալն առնուլ զնա եւ կամ ոչ: Իսկ կին ոչ լիցի առն, ըստ դատաստանի կանոնաց¹⁵⁸, բայց այր իշխան է առնուլ կին, եւ կին առն լիցի ըստ հրամանի առն: Եւ կին ոչ իշխէ ի շնացող առնէ ելանել, բայց վասն խրատու առ ժամանակ մի մեկնիլ: Իսկ բաժանման յեղանակ ընշիցն նոյն լիցի, որ վասն ատելութեան գրեցաւ:

Գ Լ ՈՒՒԹ ԺԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՄՂՈՑ ԱՐԱՆՑ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ

- 15 Ամուլ գտեալ կին ուրուք՝ մի՛ լիցի յաղագս այնորիկ արձակել զնա, զի Արարչին է զբնութեան տալ զծնունդն: Փորձելի է, զի թէ ի ցաւոց իցէ՝ բժշկաւք աւգնեսցի, եւ թէ չիցէ՝ ըստ այսմ, բառնալի է զբնաւորական ամուլթիւնն:

- Ապա եթէ յաղագս անժառանգութեան տեսանիցէ զայրն տրտմեալ եւ ցաւակցեալ, ըստ արքինակին Աբրահամու եւ Սառայի¹⁵⁹, տացէ համարձակութիւն առնուլ կին՝ առցէ. բայց մի՛ լիցի զամուլն եւ զծննդականն ի միասին պահել: Նոյնպէս, թէ առն իցէ անծնունդ լինել, արասցէ: Իսկ սահման ժամանակին առաւել քան զանկարողացն լիցի, եւ մի՛ նուազ⁽⁵²⁾:

- Եւ եթէ կինն այլում ոչ կամիցի լինել, զկեանս, իբր այրութեան 25 յայլում տան, մինչ կենդանի է, հոգասցէ եւ զինչս բերեալ զկնոջն դարձուցէ: Իսկ եթէ կանխաւ գիտասցէ զամուլթիւն եւ տոբանաւք առնուցուցանկութեամբ, մի՛ լիցի մինչն ի մահ մեկնիլ: Զայդ ճշմարիտ կարծեմ դատաստան:

Գ Լ ՈՒՒԹ ԺԲ

- 30 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ԹԷ ԸՍՏ ՈՐՈ՛Յ ՊԱՏՃԱՌԱՑ ԵԼՅԷ ԿԻՆ ՅԱՌՆԷ

- Յորժամ կին զառն զշար ախտ գիտասցէ զարուագիտութեան, եւ կամ զանանագիտութեան, եւ կամ ընդ այլազգիս պղծիցի, իշխան լիցի ելանել, ապա եթէ զղջացեալ՝ զհայր խոստովանութեանն հաւատացուցէ 35 եւ նովալ՝ զկինն, մի՛ ելցէ: Բայց զապաշխարութիւն եւ զմիջոց սահմանին մեկնելոյն ի կնոջն ցուցցէ հայր խոստովանութեանն եւ այնպէս խրատեալ զմիաբանութիւնն հաստատիցէ: Իսկ եթէ մի անգամ եւ երկիցս զայս

¹⁵⁵ Մատթ., Ե, 32. ԺԹ, 9

¹⁵⁶ Ղուկաս, ԺԶ, 18

¹⁵⁷ Ա. Կորնթ., Է, 11

¹⁵⁸ Կանոնք Նեոկեսարեայ ԺԱ, Աթանասի ԿԱ, Դոմնայ է ե այլուր:

¹⁵⁹ Մենուղբ, ԺԶ, 1—4 ե այլն:

արասցէ եւ ի նոյն կացցէ ախտ, ելցէ իրաւամբք դատաստանի՝ զկէս ընչիցն տանելով յառնէն⁽⁵³⁾:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

5 3ԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԹԷ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌԱԻ ԶՄԻՄԵԱՆՍ
ԹՈՂՅԵՆ ԱՅՐ ԵՒ ԿԻՆ ԵՒ ԸՆԴ ԱՅԼՈՒՄ ԶՈՒԳԻՑԻՆ, ԵՒ ՊԱՏԱՀԻ
ՄԵՌԱՆԵԼ ԸՆԴ ՈՐ ԶՈՒԳԵՑԱԻ, ԵՒ ԱՌ ՄԻՄԵԱՆՍ ԴԱՐՁՅԻՆ

5 Եթէ կին ատելութեամբ յառնէն մեկնեսցի եւ այլում լիցի, եւ պատահի մեռանել զոր էառն, եւ հարկաւորաբար յառաջինն դարձցի, իբր զի չիցէ առեալ այրն այլ կին, կալցէ զնա զղջացեալ, զոր շէր արժան լինել առն այլում եւ եղեւ, թէպէտ եւ իշխան է շառնուլ, զի ի կնոջէն իցէ պատճառըն մեկնելոյ, սակայն շահելոյ աղազաւ զոգի նորա՝ առցէ: Սոյնպէս թէ առն պատահի առնուլ այլ կին, եւ մեռցի զոր էառն, եւ զղջացեալ դարձցի յառաջինն, իբր զի այլում չիցէ լեալ կին, առցէ, եւ հաւանեսցի նմա կինն յաղագս զղջմանն եւ ապաշխարութեանն արինակի երկուցն:

15 Իսկ եթէ զկնի մեկնելոյն ի միմեանց այրն կին առցէ եւ կինն՝ այր, եւ մեռանիցի կին առն եւ այր կնոջն զոր առին, եւ զի այլ պսակ ոչ է նոցա, հարկաւորեալք դառնան առ միմեանս, որ պատճառ մեկնելոյն եղեւ՝ զապաշխարութիւն նմա տալով, միաւորեսցին:

20 Եւ եթէ այր կնոջն մեռանիցի, եւ կին առն կենդանի իցէ, եւ կինն իցէ պատճառ մեկնելոյն եւ հարկաւորաբար զղջացեալ զայրն խնդրէ, չէ արժան առնուլ զնա առնն ըստ իրաւանց, մանաւանդ թէ մանկունք իցեն, եւ այլ այր ոչ հասանիցէ կնոջն, ապա եթէ հասանիցէ՝ իշխան լիցի այր զհարկիւ զղջացեալ կինն առնուլ եւ կամ ոչ: Նմանապէս՝ եթէ կին առն մեռանիցի:

25

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

3ԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԵՐ ԵՒ ԿԱՄ
3ԱՂԱԳՍ ԱՅԼՈՅ ԻՐԻՔ ԱՅՐՆ 3ԱՄԻՑԷ, ԵՒ ԿԻՆՆ ԱՅԼՈՒՄ ԼԻՑԻ

Յորժամ այր վասն սլատճառի իրիք եւ կամ յաղագս վաճառի ի ճանապարհ երթեալ յամիցէ, անսալ արժան է կնոջն: Ապա եթէ համբու շար գայցէ մահու եւ այլոց կորստեան, մի՛ լիցի այլում առն մինչեւ ստուգիցէ, թէ եւ յամել հասանիցէ ամս բազումս: Ապա թէ եւ հաւաստի յաղագս մահուան բանն, մինչեւ յեւթն ամ մի՛ առցէ այր, ըստ սահմանի գերելոցն¹⁰⁰: Իսկ եթէ նախ քան զսահմանն առն լիցի եւ կամ քան զստուգելն, եւ գայցէ այրն, իշխան է առնուլ զկին իւր, թէ եւ այնմ առն պսակ ոչ իցէ, եւ մանկունք իցեն: Ապա եթէ ինքեան պսակ իցէ եւ հաւանիցի աղաշողաց, կամք իւր են հնազանդիլ կամ ոչ:

35 Ապա եթէ զկնի սահմանին եւ ճշմարիտ կարծեալք սուտ մահուանն գայցէ, մի՛ առցէ զկին իւր, թէ ինքեան պսակ իցէ եւ այնմ առն չիցէ:

¹⁰⁰ Կանոնք Դունայ է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 205—206

ապա թէ այնմ առն իցէ եւ իւր լիցէ՝ առցէ, թէ եւ մանկունք իցեն, Իսկ
 եթէ այնմ լիցէ եւ ոչ իւր, եւ յայնմանէ մանկունք իցեն, մի՛ առցէ, զի զկնի
 սահմանի դարձաւ Ապա թէ այսմ ոչ անստացէ, հարցեալ զկինն՝ զոր
 ախորժէ՝ նմա լիցի, զի թերեւս այդպէս հակառակութիւնն լիցի լուծեալ:
 5 Եւ պատշաճ յաղագս երիտասարդութեանն տեսեալ ի նա յանգեցուցեն
 յերկուցն, եթէ անսան: Զայդ տեսաք յաղագս այդոցիկ իրաւացի դատաս-
 տան:

Իսկ եթէ յամեալ այր յաշխարհ հեռի, թե՛ վաճառականութեամբ եւ
 թէ՛ ալլով պատճառաւ, եւ կին անդ առնուցու, եւ թէ չյամեալ արասցէ,
 10 կին նորա մի՛ լիցի առն ալլում մինչեւ ցեւթն ամ, զուցէ զղջացեալ դայցէ:
 Ապա թէ զկնի այնորիկ, իբր ստուգէ զամենայն ի ձեռն քահանայից, լուծ-
 ցի յաւրինաց առն եւ ալլում լիցի: Այլ մի՛ նախ քան զայսոսիկ ալլով
 պատճառաւ առն լիցի, թէ եւ յամել հասանիցէ բազում ամ, զի սլատահի
 քսան ամ յամել նոցա, աւելի եւ պակաս. ստուգի եւ փորձիւ լիցի: Իսկ եթէ
 15 զկնի սահմանի դայցէ, յորժամ առն լեալ իցէ կինն. մի իշխեսցէ առնու
 զնա ըստ դատաստանի, զի անարգեաց զպսակն արհնութեան:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Ե

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ՄԻՇՏ ԿԱԳԻՑԻ ԱՅՐ ԸՆԴ ԿՆՈՋ ԱՆԱՐԳԵ-
 ԼՈՎ, ԵՒ ՀԱՐԿԱՆԵԼՈՎ՝ ԲԵԿԱՆԻՑԷ, ԿԱՄ ԽԼԻՑԷ ԿԱՄ ԽԵՂԻՑԷ

20 Իթէ դիւական ախտիւ լցեալ այր զկին իւր անարգէ նախատանաբ
 միշտ, եթէ խորթք իցեն եւ այնորիկ աղագաւ մուլի, դատաստան լիցի. թէ
 յառաջնումն յանձին կալաւ զնոսա, համբերել պարտի, ապա թէ ոչ՝ յազդ
 դարձցի կնոջն⁽⁵⁴⁾:

Իսկ եթէ յաղագս ժանդ բարուց գործէ, բեկանձ կամ խլէ, դատաս-
 25 տան նոյն լիցի, որպէս ատարացն՝ հատուցանել զտուգանս, որոց կնոջն
 են, եւ կրկին լիցի, զի մի՛ իբրեւ զհարճս կալցին, այլ իբրեւ զմարմին
 ինքեանց. եւ այդ՝ յորժամ զղջացին⁽⁵⁵⁾: Իսկ եթէ ի նոյն յամառութեան
 կացցեն, երկիւղ է՝ մի գուցէ հարեալ սպանցէ, յետ բազում խրատու եւ
 յանդիմանութեան մեկնեսցի, զի Տէր իսկ ասաց. Մովսէս վասն խստա-
 30 սրբատութեան ձերոյ ասաց թողուլ զկանայս ձեր⁽⁵⁶⁾: Եւ զի մի՛ լուկ պատճա-
 րաւ խստասիրտք լիցին, յաւել՝ զառանց բանի պոռնկութեանն: Եւ զի
 յԱրէնսն հրամայեցաւ թողուլ, զի մի՛ գործիցի մահ: Եւ ի Տեառնէ նորին
 աղագաւ ասացաւ, զոր եւ աստ նորին արինակաւ պատշաճ զմեկնիլն
 դատեցաք: Իսկ ընչիցն բաժանումն գրեալ է յաղագս ատեցողաց⁽⁵⁶⁾:

35

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Զ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ՈՉ ՅԱՅՏՆԻ ԱԽՏ ԻՑԷ ՈՒՐԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ
 ԿԱՄ ԱՅԼ ԻՆՉ ԱՅՍՊԻՍԻ, ԽԵԼԱԳԱՐՈՒԹԵԱՆ, ՊՈՌԿՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄ ԱՅ-
 ՍԱՀԱՐՈՒԹԵԱՆ, ՈՐՈՎՔ ՈՉ Է ԹՈՂՈՒԼ ԶՄԻՄԵԱՆՍ ԿԱՄ ԹՈՂՈՒԼ, ԱՅԼ
 ՄԻԱՅՆ ՅԻՄԱՐՈՒԹԵԱՄԲ ԶՄԻՄԵԱՆՍ ԹՈՂՈՒՆ

40 Եթէ այր, անպատճառ, յաղագս պակասամտութեան ընդ վայր յաժե-
 ւով, թողու զկին՝ ոչինչ զնորա հոգալով, եւ կինն համբերէ ի վեր քան

զեւթն ամ, եւ բազում անգամ, որ կնոջն են, յանդիմանեն եւ կոշեն, եւ նա ոչ կամի, եւ հաւաստեն, թէ ոչ է հնար, ի բերանոյ նորա խնդրիցն՝ կամ առնուլ զկինն եւ կամ հրաման լինել արձակման, եւ զկնաթողացն ապաշխարել. եւ այլ կին ոչ իշխէ առնուլ, որչափ կենդանի է կին նորա⁽⁶⁷⁾,—եւ
 5 այս դատաստան ամենայն անպատճառ կնահանից լիցի,—եւ կամ կին խղճացեալ՝ հրամայիցէ, նոյն լիցի դատաստան եւ յազազս կնոջն, եթէ ըստ այդմ ախտի պատահիցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՐԱՆՑ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ ՈՒՐԱՑՈՂԱՅ

10 Եթէ պատրեալ ի սատանայէ եւ ի նորին արբանեկաց կամ ի բռնութենէ՝ ուրասցի այր, մի՛ բնակեսցէ կին նորա ընդ նմա, թէ եւ բռնաբարիցէ, զի մի՛ ի մոլորութիւն նորա անկցի: Իսկ եթէ յանձին կալցի յաշխարհ երթալ հեռի եւ անդ ապաշխաւանաւք ունել զճշմարտութիւն, յազազս առն փրկութեան ընդ նմա զնասցէ կինն՝ միշտ յորդորելով եւ մխիթարելով, եւ ընդ նմա ըստ կարի ապաշխարել, զի իբր զշահող ոգւոյ նորա վարձս առցէ: Նոյն լիցի, թէ կնոջն պատահի Զնոյն իրաւունս պահելի է զխոտորեալն յազանդս եւ ի հերձուածս:

15

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ՔԻՆՈՒ ՎԱՍՆ ԱՅՐ ԿՆՈՋ ԱՆԿՅԻ

20 ՅՈՒՐԱՑՈՒԹԻՒՆ, ԵՒ ԿԱՄ ԿԻՆ ԱՌՆ

Իսկ եթէ այր, քինու կնոջ, անկցի յուրացութիւն, զղջացեալ՝ կամաւորի ապաշխարութիւն կնոջն լիցի եւ ակամայի՝ առն: Ապա եթէ անզեղջ կացցէ, արիւն նորա, ըստ իրաւանց, ի կնոջն խնդրեսցի զնով, հանդերձ ապաշխարութեամբ, եւ դատաստան նորա Տեառն լիցի: Նմանապէս՝ եթէ
 25 կինն անկցի:
 Եւ եթէ զիրովին երթայցէ, եւ կամ խեղդիցի այր եւ թէ կին, նոյն լիցի դատաստան: Ըստ դատաստանի կանոնաց կարծեմ եւ խափանել զամուսնութիւն զերկրորդ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ

30 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ ԶՄԻՄԵԱՆՍ ՍՊԱՆՈՂԱՅ

Եթէ այր զկին սպանցէ յազազս պոռնկութեան, արեան դատաստան լիցի Բաւանդակ, զի ի Տեառնէ արձակել հրամայեցաւ եւ ոչ սպանանել¹⁶². եւ թէ ըստ այլ պատճառի ի շարութենէ բարուց՝ կրկին տուժիցի: Իսկ եթէ կին զայր զեղաւք սպանանէ եւ կամ այլ արիւնակաւ, նոյն լիցի
 35 դատաստան:

Բայց մի՛ ոք զապաշխարութիւն հայցիցէ ի գիրս դատաստանի, զի այդ կանոնաց է եւ ոգւոյ, իսկ սա՝ մարմնոյ, եւ ապաշխարութիւն յազա-

¹⁶² Մատթ., Ե, 32. ԺԹ, 9

զրս տուգանին թեթեւ լիցի: Եւ զի ոչ անըմբոն կարծեմ եւ զոգոյ զնել
դատաստան երբեմն, որպէս եւ նա՝ զմարմնոյ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՅԱՆՅԱԻՈՐ ԻՇԽԱՆԱՅ ԱՌ ԹԱԳԱԻՈՐՍ, ԵՒ ԱՅԼՈՑ՝ ԱՌ ՆՈՍԱ

5

Եթէ իշխան եւ այլք ի թաղաւորական տանէ յանցաւորք թաղաւորին
լիցին, եւ կամ այլ նուաստք՝ իշխանի, ըստ դատաստանի է զկնի
յանցաւորացն մահու զորդիս եւ զեղբարս ի ժառանգութիւն նոցա կացու-
ցանել, եւ մի՛ պատճառաւ հարց որդիքն զրկիցին, եթէ համարարոյք նոցա
լիցեն. զի իւրաքանչիւր ի մեղս իւր մեղքի ըստ տէրունական հրամա-
նին¹⁶³:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԻԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՇԻՆԱԿԱՆԱՅ

15

Ազատ յԱրարչէն եղեւ մարդկայինս բնութիւն, այլ ծառայել տերանց
յաղագս պիտոյից եղեւ հողոյ եւ ջրոյ: Եւ զայս պատշաճ կարծեմ զատաս-
տան, զի թողեալ զտէրունիսն՝ ազատ է ուր եւ կամիցի կալ: Ապա թէ այսմ
ոչ ներէ ոք ի տերանցն եւ բռնադատէ զգնացեալսն անդրէն դառնալ, զկնի
մահուան հաւրն ազատ են որդիքն ծնեալ այլուր եւ ոչ անդ⁽⁵⁸⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԻԲ

20

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՆԿԱՆՅ

Սպանութիւն ի մանկունս եղեալ, եթէ որ սպանն ի վեր քան զերկո-
տասան ամն է, իբր զկատարեալ արիւն լիցի եւ ըստ այնմ տուժիցի, իսկ
խոնարհաց քան զայդ, որպէս մետասանից եւ տասնամենից, կէսն լիցի.
իսկ ի վայր քան զտասն՝ յերիցն մին լիցի մասն: Եւ զի թէպէտ յայլ յան-
ցանս հնգետասանից ի խոնարհ հրամայէ զմեղս մանկութեանն մի՛ յիշել
կանոնք¹⁶⁴, յաղագս արեան այդպէս իրաւունս համարեցաք:

Եւ թէպէտ բնաւ յամենայն դատաստանս ի տեղիս տեղիս կարծի ար-
տաքոյ կանոնաց եւ ընդդէմ, որպէս յաղագս արանց եւ կանանց ի դա-
տաստանս, սակայն ի քննութենէ վարդապետաց զյիշատակն ունելով՝
համարձակեցաք:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԻԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՄԱՆԿԱՆՅ, ԵԹԷ Ի ԽԱՂԱ ՉՄԻՄԵԱՆՍ ԽԵՂԻՑԵՆ, ԿԱՄ ԲԵԿՑԵՆ, ԿԱՄ ԽԼԻՑԵՆ Ի ԶԳԱՅՈՒԹԵԱՆՅ

Յորժամ մանկունք ի խաղս զմիմեանս վնասիցեն, թէ՛ պատահմամբ
իցէ եւ թէ՛ ցասմամբ, այդոքիկ դատեալ լիցին նմանապէս եւ ի սպանու-

¹⁶³ Բ օրին., ԻԴ, 16: Դ Թագ., ԺԴ, 6: Եզեկ., ԺԸ, 20

¹⁶⁴ Կանոնք Բազիկ Կեսարացոյ ՃԼԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 131—132. տե՛ս նաև Սաղմոս ԻԴ, 7

թիւն. և ամբն նման սպանութեանն լիցին: Եւ ի զգայութիւնսն համեմատեալ տուգանքն լիցի, և խափանածոյն և բժշկութեանն տուժիցի: Չայդ ըստ մանկանցն իրաւամբ տեսաք զատաստան:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Դ

5 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԹԷ Ի ԶՈՒՐՍ ԶՄԻՄԵԱՆՍ
ՎՆԱՍԻՑԵՆ ԶՄԱՆԿՈՒՆՔ

Ի շուրս լողալով մանկունք զմիմեանս հեղձուցանիցեն, տեսանելով դատեսցեն՝ եթէ պարզմտաբար ի խաղս, և եթէ ցատուցեալ ընդու, և կամ իւրովի՞ դիմեալ ի խորս և անկար ի բերել արտաքս ալլոց: Այդոքիկ
10 դատեալ համեմատիցի ընդ սպանութեան ամբն և այնպէս վճիռն տացի իրաւամբք⁽⁵⁹⁾:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Ե

15 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՄԱՆԿԱՆՅ, ԵԹԷ ԳՐԱԲՈՒ ՊԱՏՃԱՌԱԻ
ԶՄԻՄԵԱՆՍ ՇԱՐԺԵՆ Ի ԲԱՐՁԱՆՅ Ի ԽՈՆԱՐՀ ՎԱՋԵԼ, ԵՒ ԸՆԴ
ԴԺՈՒԱՐՍ, ԵՒ ԸՆԴ ԶԻՒՆՍ, ԵՒ ԸՆԴ ԱՅԼ ԻՆՉ ԱՅՍՊԻՍԻՍ ԳՆԱԼ

Եթէ յասացելոցդ և յայդպիսեացդ պատահի մանկանց, ամբն ըստ սպանմանն դատիցի՝ շարժողին, և կէս վնասու լիցի, թէ մահ լիցի, մանաւանդ թէ վնասեալն առաւել լիցի ամառքն, ապա թէ խոնարհ՝ կիսու
20 կէս լիցի, որպէս մետասանամենից և տասնամենից. և այլ եւս խոնարհագոյնքն նովիմք դատեսցին: Զի որպէս կանոնք ըստ վարդապետաց շարդարացուցանէ բնաւին զայդոսիկ, նաեւ՝ ոչ դատաստան: Եւ թէ կատարելոց իրդ լիցի, դովիմք դատեսցի:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Զ

25 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՅ ՎՆԱՍՈՂԱՅ ԶՄԻՄԵԱՆՍ Ի
ՊԱՏՃԱՌՍ ՎԱՅՐԱՊԱՐ ԳՐԱԲՈՒՅ

Սովոր են երիտասարդք վայրապար զմիմեանս շարժել՝ բառնալ ինչ ծանոնս, որպէս քարինս և այլս ալսպիսիս, և վնասիլ և վնասել զմիմեանս: Եթէ որ շարժեացն ինչս եղ ի գրաւու յալտնի, և յայնմանէ որ պատրեալ վնասեցաւ, կէս վնասու արեան լիցի, ըստ որում բանիւ յանցոյց, մանաւանդ թէ պատրեալն ամառ առաւել իցէ, և խափանածոյն և
30 բժշկութեանն տուժիցի: Եւ զայս եղաք, զի մի՞ վայրապար մահ լիցի:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Է

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳԻՆԱՐԲՈՒԱՅ ԵՒ ՆՈՑՈՒՆՅ ՎՆԱՍՈՒՅ

Ի գինարբուս վնաս ինչ եղեալ, ըստ հոգեւոր մեր արինաց¹⁶⁵ մի՞
35 լիցի յաղազս այնորիկ ինչ ներել, զի նախ արբեցութիւնն դատի: Եւ թէ

¹⁶⁵ Կանոնք Սահակայ Է, Յովհաննու Իմաստասիրի Ա և Բ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 371, 576—577 և այլուր:

- անդ զմիմեանս ի մարտնչերն բեկանիցեն եւ կամ խեղդիցեն, հաւատարի
 դատ լիցի, եւ բժշկութեանն եւ խափանածոյն տուժիցի. եւ եթէ մահ գոր-
 ծի՝ տեսցի պատահումն. թէ մախանաւք, եւ կամ վրիպամար, եւ կամ
 5 աշխար աշպպիսի՝ իցէ, յերկսւոցն շարժեալ եղև, թէ միոյն առաւելեաց,
 եւ այնպէս վճիռն հատցի եւ գին արեանն տուժեացի: Եւ գինարբուացն
 կցորդութիւնն դատիցի հաւատարի, եւ նոցայն ընդ նմին լիցի տոյժն. եւ
 թէ ի զգայութեանցն ինչ վնասիցի, ըստ այնմ եւ դատն լիցի: Բայց զի
 ըստ Աւրինացն մահու են իսկ արժանի, այլ զի խրատ ի ձեռս առցեն եւ
 ըստ Աւետարանիս⁽⁶⁰⁾ ապրիցին¹⁶⁶, Զայդ պատշաճ վարկանիմք դատա-
 10 տան: Եւ զայդ նախախնամաբար գործիցեն, զի թէ չիցէ երկիրդ նոյն
 գործոյ շարի, մի՛ լիցի խրատ, բայց միայն տոյժ եւ ապաշխարութիւն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ը

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՇՆԱՑՈՂԱՅ ԵՒ ԱՅԼՈՅ ԶԱՐԱԳՈՐԾԱՅ

- Յորժամ յայտնի շար գործ շնացողաց ընդ առնակնոջ, վրէժ լիցի
 15 դատաստանաւ: Եթէ կամաւք եւ կոչմամբ կնոջն իցէ, եւ եթէ լրբութեամբ
 առն պղծի, մի անգամ եթէ բազում անգամ, եւ այսու եթէ պարտաւորի
 այրն վնասիչ, ըստ Աւրինացն մահու արժանի է ¹⁶⁷, այլ ըստ Աւետարանիս
 փրկանաւք լիցի արիւնն, ընդ [նմին] հարցի եւ կամք կնոջն, եւ այլն:
 Բայց այլք ի դատաւորաց արժան վարկան հատանել զառականս այդոցիկ
 20 եւ զանասնապղծի եւ զարուագիտի. այլ ներէ արէնք զայդ իսկ զպատու-
 հաս կանոնական եւ փրկանաւք: Եւ դոքա լիցին, եթէ հարկ ինչ իցէ դա-
 տաստանի:

Եթէ յայլազգեաց պատահի, եւ ընդ ձեռամբ մեր իցեն, հատանելն
 իրաւացի է:

- Իսկ եթէ ընդ այրոյ շնայցէ, եթէ խաբիցէ առնուլ կին, եւ կամ ի
 25 կնոջէն իցէ պատճառն, եթէ բռնադատելով զայդ դատեալ եւ պարտաւոր
 ցուցեալ, այրն տուժիցի ըստ արինակի կիսոյ խաւեցելոյ կուսին¹⁶⁸,
 եթէ առցէ կին եւ թէ ոչ զպարտեալն այրի⁽⁶¹⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ք

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՈՒՍԻՑ, ՈՐՔ ԶԻՑԵՆ ԽԱՒՍԵՑԵԱԼ

Զխաւսեալն բռնադատել՝ նոյն կացցէ դատաստան առնակնոջն, ըստ
 որում արինակի եւ իցէ¹⁶⁹:

Ապա եթէ գտանիցէ որ աղջիկ կոյս, որ չիցէ խաւսեալ առն, եւ բռնա-
 բար ննչիցէ ընդ նմա, տացէ այրն, որ ննչեացն ընդ նմա, հաւր աղջկանն

¹⁶⁶ Մատթ., Ե, 38, 39 և այլն:

¹⁶⁷ Ղևտ., Ի, 10: Բ օրին, ԻԲ, 22

¹⁶⁸ Տե՛ս հոգվ. 2Ա

¹⁶⁹ Տե՛ս հոգվ. ԻԳ

յիսուն հրկորամեան արծաթոյ, եւ նորա լիցի կին. եւ մի՛ իշխեսցէ արձակել զնա զամենայն ժամանակս իւր¹⁷⁰,

Այդ՝ ըստ Աւրինացն¹⁷⁰. մեզ լիցի՝ անբաժին առն առնուլ զնա անարձակելի: Ապա թէ ոչ կամեսցին, ըստ խաւելոյն տոյժն լիցի¹⁷¹,

5

ԳԼՈՒԽ Լ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԲԱՄԲԱՍԱՆԱՅ ԶԿԱՆԱՅՍ

Եթէ ոք առնուցու կին եւ ատիցէ, եւ ստութեամբ բամբասիցէ ոչ լինել կոյս, խոստովանութեամբ ճշգրտեալ կնոջն եւ այլոց կանանց դիտութեամբ, խրատիցի այրն զանիւ եւ տուժիցի հարիւր սիկզ ըստ Աւրինացն¹⁷², համեմատեալ ընդ մերս, եւ նորին լիցի կինն, եւ մի՛ արձակիցէ զամենայն ժամանակս: Ապա թէ ճշմարտիցի բանն, եւ ոչ գտցին կուսութիւնք աղջկանն, մահ ըստ Աւրինացն¹⁷³: Եւ առ մեզ լիցի. առնն արձակել, եթէ կամիցի, եւ պահել՝ եթէ հաճոյ իցէ, եւ ոչ հրապարակիցէ, զի բազում ինչ վրիպանաւք գործի կուսից, եւ զի ոչ ի տան առն եղեւ անարգութիւնն: Եւ այրն, եթէ արձակէ, իշխան է առնուլ կին, եւ կինն՝ այր, զի ոչ ընդ արիւնաւք առն շնացաւ: Ըստ լրման եւ ճշգրտելոյ եղիցի մեզ այս դատաստան: Եւ թէ ոչ կամիցի առնուլ ըստ սուտ բամբասանացն, եւ այնորիկ ցուցեալ է տուգանքն յայլսն¹⁷⁴:

ԳԼՈՒԽ ԼԱ

20 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳԱՒԱՌԱՅ ԵՒ ԳԻՒՂԻՑ ԵՒ ՆՈՅՈՒՆՑ ԻՐԱՅ

Ի զաւառս ոսկեհանս գտեալ յամենայն սահմանս իշխանաց, արքունի լիցի, իսկ արծաթ՝ թաղուհեաց. եւ ի կամս նոցա է մասնաւորել նոցա կամ ոչ:

Այլ պղինձ եւ երկաթ եւ այլք ի նմանեաց սոցին՝ իշխանաց իցէ մեծամեծաց, պարգեւաւք թաղաւորաց. նմանապէս եւ՝ աղ եւ բաւրակ, նաւթ եւ կուպր, ապակի եւ այլ ինչ այսպիսի:

Իսկ ակն եւ մարգարիտ արքունի լիցի, եւ այլ ինչ՝ ի պատուաւորաց: Իսկ ձիւթ, եւ խունկ, եւ դեղնախունկ, գղթոր եւ մազտաքէ, դարիկոն եւ սակամունի եւ այլք այսպիսիք, որք վաճառին եւ շահին, տասանորդիցին իշխանաց⁽⁶⁸⁾:

Իսկ պտուղ ամենայն, գտեալ ի մայրիս իւրաքանչիւր սահմանաց, նոցին լիցի շինականաց: Իրաւացի է տասանորդել աւտարացն ի կթել

¹⁷⁰ Բ օրին., ԻԲ, 28, 29

¹⁷¹ Տե՛ս հոդվ. 2Ա

¹⁷² Բ օրին., ԻԲ, 13—19

¹⁷³ Բ օրին., ԻԲ, 20—21

¹⁷⁴ Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ Ժ, Շահապիվանի Դ և այլուք, Կանոնագիրք Հայոց, Գ. Ա, էջ 342, 435

պտղոյն⁽⁶⁴⁾, որ ոչ իւրեանց իցէ, այնոցիկ, որոց իցէ սահմանն, եւ ըստ խնդրոյ նոցին կամաւք եղիցի: Այսպէս եւ՝ փայտ ի շինուած, եւ խոտ յարատ, եւ ի հնձել, եւ հող ի վարել:

- Այլ գետք, յորոց հոսին սահմանաց՝ ոչ է, բայց առ որ հասանեն⁽⁶⁵⁾:
- 5 Եւ որսք իւրաքանչիւր նոցա լիցին, առ որս անցանեն. եւ յաւտարաց որսացեալ՝ տասանորդիցի, որոյ եւ իցէ սահմանի⁽⁶⁶⁾: Նմանապէս եւ ի մայրեաց հանեալ որս այնոցիկ տասանորդիցի, որոյ եւ իցէ սահմանն: Ըստ այսմ եղիցի եւ ծովու որս, ըստ որում յայլսդ:

ԳԼՈՒԽ ԼԲ

10

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳԻԻՏԻՑ

- Եթէ պատահիցի ումեք գտանել յանդաստանի, կամ յայլ ինչ ի կալուած իւր, կամ ի շինել զտուն իւր, ոսկի կամ արծաթ ի գանձուց, եթէ նմանութեամբ գիտացեն, թէ յառաջնոց թագաւորաց է, արքունի լիցի⁽⁶⁷⁾ եւ գտողին տասանորդիցի՝ յազազս տեղւոյն եւ գտանելոյն՝ կրկին, ապա
- 15 թէ գտանելն միայն իցէ, պարզաբար տասանորդիցի, եւ տեղւոյն տեառնն կրկինն լիցի: Իսկ եթէ կարծիցի նախարարի ուրուք, եւ թէ այլոց փարթամաց, եթէ յազգէ նոցա իցեն, որոց անկ իցէ ժառանգութիւնն՝ նոցա լիցի, եւ տասանորդիցի արքունի, եւ գտողին, եւ տեղւոյն. թէ չիցէ իւրեանց: Ապա թէ ի դէպ իցէ իւրոց նախնեացն լինել, տասանորդիցի արքունի: Եւ
- 20 եթէ ի վարձկանաց որ իցէ գտողն, ոչ կարծեմ իրաւացի տասանորդել, այլ մասնաւորել:

ԳԼՈՒԽ ԼԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿՌՈՒՈՂԱՑ ԵՒ ԽՈՂԱՑ ԶՄՈՐՈՒՍ

- Եթէ կռուիցին արք, եւ մին պատահի անկատար լինել եւ յանդգնեալ
- 25 փետտիցէ զմորուս կատարելոյն, դատաստան լիցի. կրկին մասամբ զհերսըն հատանել եւ գանիւ ըստ արժանւոյն կսկծեցուցանել, մանաւանդ զի զպատուաւոր անարգեաց⁽⁶⁸⁾: Ապա թէ բռնագոյն եւ կամ պատուաւոր յանդգնեալն իցէ, միոյ զգայութեան տուգանի կէսն լիցի ի տուգանս: Եւ այդ առ այդ լիցի, զի այլոց արինակն ցուցեալ է կռուոյ դատաստանաց¹⁷⁵,
- 30

ԳԼՈՒԽ ԼԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀՈՐՈՑ ՍԵՐՄԱՆՑ

Եւ թէ բացեալ ոք հոր ցորենոյ եւ կամ այլոց սերմանեաց՝ յիւրոց թէ յաւտարաց ի ներքս թողցէ հանել ի նմանէ, եւ մեռանիցի, մահու

¹⁷⁵ Տե՛ս հոգւ. ԽԲ և Կ

դատաստան լիցի. եւ թէ ախտասցի, բժշկութեանն եւ խափանածոյն տու-
մեացի, զի պարտ էր թողուլ մինչ յեկանել հոտոյն եւ այնպէս զգուշանալ:
եւ այդ ըստ այդմ կացցէ դատաստան: Սակայն վարձու կալեալն եւ կան-
խաւ զգուշացուցեալն տեսցի ճշգրիտ քննութեամբ, նմանապէս եւ՝ բռնա-
դատեալն:

5

ԳԼՈՒԽ ԼԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎՆԱՍԵԼՈՑ ՇԻՆԱԿԱՆԱՅ Ի ՏԵՐԱՆՑ ԱՌԱԻՅԼ,
ՔԱՆ ԶՍՈՎՈՐԱԿԱՆՆ ԼԵԱԼ ՀՐԱՄԱՆ

եւ թէ աւելի, քան զաւելնն, անգթաբար հրամայիցէ գործել, եւ այնու
վնաս մահու հասցէ ի տերանց ընդ հարկիւ անկելոց, պարտապան լիցի
10 արեան դատաստանի գերազունից տերանց, եւ ըստ արժանւոյն զապա-
շաւանս ցուցցեն խոնարհութեամբ, եւ զայլսն ի վնասից՝ զբժշկութեան եւ
զխափանածոյն հատուցեն, եւ յանբժշկելեացն՝ զտուգանս⁽⁷⁰⁾:

ԳԼՈՒԽ ԼԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ՈՐ ԶԻՑԵՆ ՔԱՀԱՆԱՅՔ ԵՒ ԻՐՍ
ԻՆՁ ԳՈՐԾԻՑԵՆ, ԵՒ ԿՍՄ ՔԱՀԱՆԱՅՔ՝ ԱՆԻՐԱՒՍ ԻՆՁ

15

Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ մի՛ ոք յանդըզ-
նեսցի ի մարդկանէ, որոյ չիցէ զաւժումն քահանայութեան ընկալեալ, եւ
արասցէ իրս ինչ իշխանութեամբ իբրեւ զքահանայ, եւ կամ քահանայ
աշառանաւք եւ ակնառութեամբ գործիցէ ինչ առանց աւրինաց եւ իրա-
20 ւանց, այլ արդարութեամբ եւ անակնառութեամբ¹⁷⁶:

եւ զայս ահա զառաքելական կանոնի զհրաման այսպէս դատել պար-
տին առաջնորդք, զի զսովորութիւնն շար լուծցեն, զոր աշխարհականք
առնեն արք եւ կանայք՝ վերակացու լինել եկեղեցւոյ, եւ զքահանայս
լուծցուցեն զաւշաքաղութեամբ վարեալս եւ ակնառութեամբ եւ այլովք
25 ախտիւք: Եւ այդ ճշմարիտ դատաստան է յեկեղեցի անզղջից, իսկ զղջա-
ցելոց՝ ուղղիւ⁽⁷¹⁾:

ԳԼՈՒԽ ԼԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶՔԱՀԱՆԱՅՍ ԱՆԱՐԳՈՂԱՅ

Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ մի՛ ոք անար-
30 գեսցէ, եւ անգոսնեսցէ, եւ արհամարհանաւք կալցի զքահանայն, թէ եւ
կարի ոք յանարգաց իցէ. գիտասցէ, զի զԱստուած անարգէ, զի Աստու-

¹⁷⁶ Կանոնք Առաքելականք ԻԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 43

ծոյ սպասաւոր է ձեզ ի բարիս, եւ համարս տացեն ընդ ողոց ձերոց. ո՞չ զրեալ է¹⁷⁷, զիշխան ժողովրդեան քոյ մի՛ բամբասիցես¹⁷⁸:

- 5 Եւ դայս դատաստան եւ որ նախ քան զսա երբեմն թէ եւ սակաւ ինչ գրեցաք¹⁷⁹, այլ երկրորդել յաւթարեցաք այժմ յառաքելական կանոնաց՝
 5 ցուցանելոյ աղապաւ զմեծութիւն պատժոցն անարդողաց քահանայից, զի դատել զոյգ է զնոսա ընդ աստուածանարգս՝ իրաւացի դատաստանաւ:
 15 Ըստ այնմ՝ որ զձեզ անարգէ, զիս անարգէ¹⁸⁰, Եւ որ չիցեն՝ եւ այն իսկ ըստ արժանւոյն ցուցաւ¹⁸¹:

ԳՆՈՒՄ ԼԸ

10

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԴԱՏԱԻՈՐԱՑ

- Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ որք են յաշտի-
 ճան դատաւորութեան եւ իշխան են առնել դատաստան, եթէ թիրիցէ եւ
 աշտիցէ երեսաց, եւ պարտաւորիցէ զարդարն եւ արգարացուցէ ըզ-
 պարտաւորն, մի՛ եւս կացցէ ի կարգի դատաւորութեանն եւ պատուհասե-
 15 ալ կշտամբիցի, զի ոչ իմացաւ զգրեալսն աստուածային ձեռամբն յԱւ-
 րէնսն Մովսիսի¹⁸², եթէ մի՛ խոտորեցուցես զիրաւունս ի դատաստանի եւ
 կաշառ ի վերայ իրաւանց մի՛ առնուցուս¹⁸³:

- Ի դատաստանէ դատաւորացս, ի կանոնական հրամանացս ուսաք՝
 մի շնորհ յաշտիճանսն լինել եւ եկեղեցւոյ զդատողութիւնն. եւ եթէ ար-
 20 տաքոյ իրաւանց եւ աշտանաւք վարիցի, անկցի յայնմ շնորհէ: Զի դոն
 եւ դատաստանք դատաւորաց ի վեհիցն քան զնոսա՝ գիտողացն զիրա-
 ւունս Աւրինացն⁽⁷²⁾:

ԳՆՈՒՄ ԼԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԸՆԶԻՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ԵՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ

- 25 Եղիցին յայտնի եւ եպիսկոպոսին իրք, եթէ առանձին ինչ ունի, եւ
 եկեղեցւոյն յայտնի լիցի, զի իշխանութիւն կալցի իւրոցն, վախճանեալ
 եպիսկոպոսն, որոց կամի, թողուլ, եւ մի՛ պատճառանաւք եկեղեցական
 իրաց անկանել յիւրմէն եպիսկոպոսին, թերեւս կին եւ մանկունս ստացե-
 ալ ունիցի, կամ ազգական կամ ծառայս: Զի իրաւացի է Աստուծոյ եւ
 30 մարդկան, զի մի՛ եկեղեցւոյն վնաս ինչ կրել անգիտութեամբ եպիս-

¹⁷⁷ Եւթ, ԻԲ, 28: Գործք առաք. ԻԳ, 5

¹⁷⁸ Կանոնք Առաքելականք, ԻԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 43—44

¹⁷⁹ Տե՛ս հոգւ. Ե

¹⁸⁰ Ղուկ., Ժ, 16

¹⁸¹ Տե՛ս հոգւ. ԼԶ

¹⁸² Եւթ, ԻԳ, 6, 8: Ղևտ., ԺԹ, 15: Բ օրին., ԺԶ, 19

¹⁸³ Կանոնք Առաքելականք ԻԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 44

կոպտսին իրաց, եւ մի՛ զեպիսկոպոսն եւ զազգականսն իւր պատճառա-
նաւք եկեղեցւոյն յամենայնէ զերծանել, եւ կամ յիրս ինչ անկանել նորա
ազգականացն եւ մահու նորա լինել պատճառք հայհոյութեան¹⁸⁴։

- Ահաւանիկ յանդիմանին բամբասողքն զեկեղեցի, Լթէ դատաստան
5 ոչ ոնի, զի այս իրաւունք դատաստանաց նոցունց իսկ է առաքելոցն. զի
եւ զգատաւորս հրամայեն դատել զանիրաւ, եւ զեպիսկոպոսաց եւ
զեկեղեցւոյ զընչից ցուցին զիրաւունս։ Յորոց յայտ է, զի ոչ միայն աւան-
դութեամբ վարէին դատաստանաւ, այլ եւ չափաւոր գրեցելովքն՝ իբր
պատկերաւ զբաւանդակն ուսեալք վարէին։ Ըստ այդմ եւ մեզ յոյժ ի դէպ
10 է վարիլ եւ մի՛ այլազգ ինչ։

ԳԼՈՒԽ Խ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԻՇԽԵԼՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԱՅՆ ԻՐԱՑ

- Հրամայեմք եպիսկոպոսին իշխանութիւն ունել եկեղեցական իրաց,
15 քանզի թէ զպատուական հոգիս մարդկան նմա հաւատալի է, առաւել եւս
իրաւացի է զիրս կատարել, որպէս զի ըստ իշխանութեան նորա խնամ ու-
նել կարաւտելոց, եւ ի ձեռն երիցանց եւ սարկաւազաց ունել խնամակալու-
թիւն երկիրդին Աստուծոյ եւ ամենայն զգուշութեամբ առնել. եւ ինքեանք
իսկ, եթէ կարաւտ ինչ իցեն, եւ յաւտարաց եղբարց ի պէտս, զի մի՛ ինչ
20 իրաւք նոցա պակասութիւն լիցի, վասն զի Աւրէնքն Աստուծոյ հրամայեն՝
որք սեղանոյն պաշտանկեայք են՝ ի սեղանոյ անտի կերակրել.¹⁸⁵ ըստ
որում եւ ոչ զինուորն իւրովք թողակաւք զզէնս զպատեւրազմացն բերէ¹⁸⁶։

- Եւ զի ասաց վերագոյն¹⁸⁷ եպիսկոպոսին իրաց յայտնի լինել եւ
եկեղեցւոյն, եւ թէպէտ յաւել զպատճառն, զի մի՛ կարծիցի ոչ իշխել
25 եպիսկոպոսին իրաց եկեղեցւոյն, եցոյց զիշխանութիւնն, սակայն եւ
զսահմանն յայտ արար, զի մի՛ վայրապար ինչ գործիցէ, զոր եւ իրաւա-
ցի կարծելի է ի դատաստանս եկեղեցւոյ։

ԳԼՈՒԽ ԽԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ԵՒ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ, ՈՐ ՋՊԷՏՍ ԺԱՌԱՆԳԱԻՈՐԱՅՆ ՈՉ ՏԱՅՑԵՆ

- Եպիսկոպոս ոք կամ երէց, ի ժառանգաւորացն, որ կարաւտ իցեն, եւ
30 ոչ տայցէ նոցա զպէտս, որոշեսցի իբրեւ զսպանող եղբար իւրոյ¹⁸⁸։

Լուիցեն զկանոնականս դատաստան հարք միաբանաց, զի զանգուի
բարսն ընդ սպանողս կարգէ, եւ այդմ դատաստանի բազում կան վկայք։

¹⁸⁴ Կանոնք Կղեմայ ԼԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 85—86

¹⁸⁵ Ա Կորնթ., Թ. 13

¹⁸⁶ Կանոնք Կղեմայ ԼԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 86—87

¹⁸⁷ Տե՛ս հոդվ. ԼԹ

¹⁸⁸ Կանոնք Կղեմայ ՍԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 90

ԳԼՈՒԽ ԽԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԺԱՌԱՆԳԱԻՈՐԱՅ Ի ԿՐՈՒԻ ՀԱՐԿԱՆՈՂԱՅ

Եթէ որ ժառանգաւոր ի կռուի զոր հարցէ, եւ ի միողէ հարուածոյն մեռցի, լուծցի վասն յանդգնութեան իւրոյ, իսկ եթէ ժողովրդական որ
5 իցէ՝ որոշեսցի¹⁸⁹:

Եւ այս կանոնական հրաման ըստ Աւրինացն է¹⁹⁰. զի թէ ոչ մեռցի, այլ ի մահիճս դնիցի, եւ յառնիցէ եւ շրջիցի ի ցպոյ, անպարտ լիցի, որ եհարըն: Սահման եղ, զի թէ զկնի այնր մեռցի. սոյն եւ այս է ի միողէ հարուածոյ: Ապա թէ ոչ մեռցի ի միողէ հարուածոյ, ոչ լուծցի, այլ դատաստան
10 լիցի յուղղութիւնն եւ յապաշխարութիւնն՝ եթէ՝ ժառանգաւոր եւ եթէ՝ ժողովրդական:

ԳԼՈՒԽ ԽԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՐԿՐՈՐԴ ԶԵՌՆԱԴՐԵԼՈՅ

Եպիսկոպոս, կամ երէց, կամ սարկաւագ երկրորդ ձեռնադրութիւն
15 ընկալեալ յումեքէ, լուծցի նա, եւ որ ձեռնադրեացն, բայց եթէ ցուցցէ ի թերահաւատից ունել նմա զձեռնադրութիւնն, քանզի յայսպիսեացս զմկրտեալն եւ զձեռնադրեալն ո՛չ հաւատացեալս եւ ո՛չ ժառանգաւորս հնար է լինել¹⁹¹:

ձեռնադրեցան, ուստի իրաւացոյց լուծանել զնոսա իրաւամբբ:
20 ի հայրապետէ կամ ի ժողովոյ, այլ զոր տակաւին յաշտիճանի իցէ, այնպիսին ախտացեալ ամբարտաւանութեամբ գործէ, նմանապէս եւ՝ որ ձեռնադրեցան, ուստի իրաւացոյց լուծանել զնոսա իրաւամբբ:

Եւ ի թերահաւատից, այսինքն՝ ի հերձուածողաց, զմկրտեալսն եւ զձեռնադրեալսն հրամայէ երկրորդել:

25

ԳԼՈՒԽ ԽԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳՈՂՈՑ ՅԵԿԵՆԵՑԻՈՅ

Եթէ որ ժառանգաւոր կամ ժողովրդական առցէ ի սուրբ եկեղեցւոյ մոմեղէն կամ ձէթ, որոշեսցի եւ հնգապատիկ տուժեսցի, որով առն անաթով ոսկեղինաւ կամ արծաթեղինաւ սրբեցնելով: Եւ մի՛ որ ի պէտս
30 գողացեալ, զի արինազանցութիւն է. ապա եթէ որ ըմբռնեսցի՝ պատուհասեալ⁽⁷³⁾ որոշեսցի¹⁹²:

189 Կանոնք Կղեմայ ԿԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 91

190 Ելք, ԻԱ, 18, 19

191 Կանոնք Կղեմայ ԿԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 91—92

192 Կանոնք Կղեմայ ԿԷ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 92—93

ԳԼՈՒԽ ԽԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ԱՄԲԱՍՏԱՆԵԼՈՑ

5 Եպիսկոպոս ամբաստանեալ առաջի հաւատարմաց ոմանց կամ հաւատացելոց, կարդալ զնա հարկաւոր է եպիսկոպոսաց: Եթէ եկեալ խոստովանեսցի, յանդիմանեալ զնա՝ սահմանեսցի պատուհասն: Ապա եթէ կարդացեալ զնա՝ ոչ լուաւ, կոշեսցի երկրորդ անգամ յառաքելոց առ նա երկուց եպիսկոպոսաց: Ապա թէ եւ այսպէս ոչ լուաւ, կոշեսցի երրորդ անգամ դարձեալ յերկուց եպիսկոպոսաց առաքելոց առ նա: Ապա թէ եւ այնպէս արհամարհեալ ոչ եկեսցէ ի ժողովն, վճիռն հատցի այնպիսոյն՝

10 որ ինչ արժանն թուեսցի, որպէս զի մի՛ շահել ինչ թուեսցի⁽¹⁴⁾ փախուցելոյն¹⁹³,

Այդ ճշմարիտ իրաւունք են ամբաստանելոցն առնել ըստ այդմ: Իսկ վճիռն այնպէս ընտրին, զի զպատճառն ստուգագոյն գիտելով հատցի:

ԳԼՈՒԽ ԽԶ

15

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԿԱՅԻՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ

Եւ ի վկայութիւն զթերահաւատ ոք մի՛ ընդունել, այլ եւ ոչ զհաւատացեալ զմի, քանզի ի բերանոյ երկուց եւ երից վկայից¹⁹⁴ հաստատեսցի ամենայն բան¹⁹⁵:

ԳԼՈՒԽ ԽԷ

20

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ՉՁԵՌՆԱԴՐԵԼ ԶՈՔ ՅԻԻՐՈՑՆ ԱՐՏԱՔՈՑ ԿԱՄԱՑ ԵՒ ՄԻԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՅԼՈՑՆ

25 Զի ոչ է պարտ եպիսկոպոսին եղբաւր, կամ որդւոյ, կամ աչուս արգականի շնորհել զպատիւ եպիսկոպոսութեան, որպէս ինքն կամի՝ ձեռնադրել ժառանգաւոր եպիսկոպոսութեան իւրոյ: Զէ արժան զԱստուծոյն շնորհել մարդկային սիրոյ, քանզի եւ ոչ զեկեղեցին ընդ ժառանգութեամբ դնել: Ապա թէ ոք արասցէ զայս, անհաստատ լիցի ձեռնադրութիւն նորա, եւ ինքն որոշեսցի¹⁹⁶:

30 Կանոնականս իրաւունք այսպէս է. զի ոչ իշխէ իւրոցն տալ, եւ ոչ միայն ձեռնադրել, եւ ոչ զեկեղեցին ժառանգութիւն առնել: Ապա եթէ յանդգնի, հոգեւոր դատաստան է. թէ հաճոյ բազմաց թուեսցի՝ արհնութեամբ մասնաւորաւ հաստատել, ապա թէ ոչ՝ նոյն անհաստատ կացէ, եւ ինքն որոշեսցի, մինչեւ զարժանաւոր զապաշխարանս ցուցցէ:

¹⁹³ Կանոնք Կղեմայ ԿԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 93

¹⁹⁴ Բ օրին., ԺԹ, 15: Մատթ., ԺԸ, 16: Ա, Տիմ., Ե, 19 և այլուր:

¹⁹⁵ Կանոնք Կղեմայ ԿԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 94

¹⁹⁶ Կանոնք Կղեմայ Հ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 94

ԳԼՈՒԽ ԽԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ, ՈՐ ԱՐԿԱՆԷ
ԶԱՆԶՆ ՅԵՐԿԻՐԱԽՈՐ ՀՈԳՍ

Ոչ է պարտ եպիսկոպոսին արկանել զինքն յերկրաւոր հոգս, այլ
5 պարապել եկեղեցական պիտոյից, ապա թէ ոչ՝ ի բաց զնիցէ⁽⁷⁵⁾, զի ոչ ոք
կարէ երկուց տերանց ծառայել¹⁹⁷, ըստ տէրունական բանին¹⁹⁸:

Եւ զայս ոչ յաղազս հոգալոյ՝ զիշխանացն պարտիմք իմանալ միայն,
այլ թէ եւ ըստ պայմանի զվիճակ առցէ յայլազեաց, որպէս եւ այժմ
գործեն բազումք յեպիսկոպոսաց եւ ի քահանայից, որոց եւ տէրունականն
10 զարժանաւորն բերէ դատաստան, ասելով՝ ոչ ոք կարէ երկուց տերանց
ծառայել: Յայտ է, զի զանգեղջսն հրամայէ լուծանել իրաւամբք:

ԳԼՈՒԽ ԽԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԶՄԱՌԱՅՍ Ի ԺԱՌԱՆԴԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՅՆԷԼ
ՆՇԱՆԱԿ

Զծառայս ի ժառանգաւորութիւն ընդունել առանց կամաց տերանցն՝
ոչ հրամայեմք, ի տրտմութիւն ստացողացն, քանզի տանց կործանումն
այս գործէ: Ապա եթէ երբէք արժանի երեւեսցի ծառայն առ ի ձեռնադրու-
թիւն աշտիճանի, որպէս Ոնէսիմոսն¹⁹⁹ երեւեցաւ, եւ թողացուցեն տնարք
իւր, եւ ազատեսցնեն, եւ ի տանէն ի բաց առաքեսցնեն, եղիցի²⁰⁰:

20 Դատաստան կանոնացս հրամայէ զայսոսիկ պահել անգայթակղ զե-
կեղեցին, զի մի՛ պատճառաւ բարեպաշտութեան վնաս ինչ գործիցեն եւ
տեղի տայցեն չարախաւսաց զմէնչ:

ԳԼՈՒԽ Ծ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆԱՐԳՈՂԱՑ ԶԹԱԳԱԽՈՐ ԿԱՄ ԶԻՇԽԱՆ

25 Եթէ ոք թշնամանեսցէ զթագաւորս եւ զիշխանս անիրաւաբար, պա-
տուհաս կրեսցէ. եթէ ժառանգաւոր է՝ լուծցի, իսկ եթէ ժողովդդական՝
որոշեսցի²⁰¹:

Եւ զայս դատաստան դատել եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց է, զի
պատկեր են Աստուծոյ թագաւորք եւ իշխանք: Եւ թէ անգեղջ անարգողն
30 իցէ ժառանգաւոր, իրաւացի է լուծանել, եւ տշխարհական ոք՝ որոշել,
մինչեւ զղչացի: Եւ այդ հաստատիցի այժմ:

¹⁹⁷ Մատթ., 2, 24, Ղուկ., ԺԶ, 13

¹⁹⁸ Կանոնք Կղեմայ 2Ե, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 95

¹⁹⁹ Փիլիմ., Կողոս., Դ, 9

²⁰⁰ Կանոնք Կղեմայ 2Զ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 95—96

²⁰¹ Կանոնք Կղեմայ, 4Ը, անդ, էջ 96

ԳԼՈՒԽ ԾԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԵՂՁՈՒՑՈՂԱՑ ԶՏՂԱՅՍ

Եթէ հեղձուցանէ որ զտղայ իբրեւ զխեղ կամ ի շնութենէ, կամաւ զայն արարեալ՝ փոխանակ ինքն մեռցի, զի որպէս ոչ է հնար ի վեր կացուցա-
 5 նել, նոյնպէս եւ ոչ ապաշխարել²⁰²,

Եւ զի ըստ Աւրինացն աւամայիցն եւ ոչ կամաւորացն ապաստանի եղեւ ի քաղաքսն ապրել²⁰³, եւ զի ըստ Աւրինացն յաղազս հաւատացեալ Հրէիցն վարի, ուստի եւ յետոյ եւ այդմ տուաւ ապաշխարութիւն: Եւ այ-
 10 դոցիկ կամաւոր խոստովանողացն ապաշխարութիւն, իսկ անզեղչիցն՝ արեան դատաստան:

ԳԼՈՒԽ ԾԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳՈՂՈՑ ԵՒ ԱԻԱԶԱԿԱՑ ԵՒ ՆՈՑՈՒՆՑ ՄԵԾԱՐՈՂԱՑ

Գողք կամ ասպնջական իւր, ըստ կամաց հկեղեցւոյն, զնոսա մահու մատնել արժանի լիցի, զի հնացեալ աւազակն եւ իւր հացամեծարքն միշտ
 15 լինին ի մահ դատապարտեալք: Զայդր զկնի պարտ է դատաւորին հետեւել²⁰⁴,

Եւ զայս մարդագողոց եւ աւազակաց ասէ եւ ըստ Աւրինացն հրամայէ ի մահ դատապարտել²⁰⁵, նաեւ՝ զկամակից հացտուն. եւ ըստ հկեղեցւոյ աւրինաց եւս կարգէ:

20 Բայց զկնի կանոնաց եւ այդ եւս ցուցեալ է դատաստան²⁰⁶:

ԳԼՈՒԽ ԾԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՌԵՒԱՆԳԱՑ

Զառեւանգ, թէ եւ որդիս ծնցի, եւ հայր, եւ մայր, եւ աղջիկն չկամի-
 25 ցին, մի՛ ինչ վնաս կրիցէ ի շարագազան հոգւոյն, անդրէն դարձուցա-
 նել²⁰⁷,

Յայտ է, թէ պսակեալ եւ թէ առանց պսակի ընդ բռնապսակսն է ար-
 տաքոյ կամաց: Եթէ ձեռնհաս իցեն, անխիղճ է անդրէն դարձուցանել եւ
 կամաւ պսակել: Իսկ եթէ յետոյ կամեցան, ապաշխարութեամբ կարգես-
 30 ցի, որպէս եւ զայս ցուցեալ է կանոնաց²⁰⁸: Եւ այդ ճշմարիտ դատաստան
 է հկեղեցւոյ:

²⁰² Կանոնք Հարանց հետեւողաց Ա, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 103: Տե՛ս նաեւ Կանոնք Թաղէոսի ԻԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 36

²⁰³ Թիւք, ԼԵ, 9—15: Բ օրին., ԺԹ, 2—7: Յետւ, Ի, 2, 3

²⁰⁴ Կանոնք Հարանց հետեւողաց Ի, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 104

²⁰⁵ Ելք, ԻԱ, 16: Բ օրին., ԻԴ, 7

²⁰⁶ Տե՛ս հոգվ. ԾԸ

²⁰⁷ Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԺԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108

²⁰⁸ Հեղինակն ակնարկում է Գրիգոր Լուսավորչի Թ, Բարսեղ Կեսարացու ՄԺՁ (հ. Բ, էջ 159), ՄԲ (հ. Բ, էջ 115) և Շահապիվանի ժողովի է կանոնները:

ԳԼՈՒԽ ԾԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՄԱՌԱՅԻՑ ԱՌՆԼՈՎ ԸՍՏ ԱԻՐԻՆԱՑՆ

5 Եթէ պատահի քրիստոնէի գնել ծառայ քրիստոնեայ, ըստ Աւրինացն՝ վեց ամ ծառայել եւ ելանել յեւթներորդ ամին²⁰⁹: Իղիցի մեզ՝ յորժամ ըստ
 5 գնոյ իւր ծառայեսցէ, ելցէ ազատ: Եթէ ինքն միայն մտեալ իցէ, միայն
 ելցէ, եթէ կնաւ հանդերձ մտեալ իցէ, ելցէ եւ կինն ընդ նմա:

Ապա թէ տէր իւր տացէ նմա կին, եւ ծնանիցի նմա ուստերս եւ դրս-
 տերս, կինն եւ որդիքն տեառն նորա եղիցին, եւ նա միայն ելցէ. փրկանաւք
 ելցեն եւ նոքա⁽⁷⁶⁾: Ապա եթէ պատասխանի տուեալ ասիցէ ծառայն՝ սի-
 10 բեցի զտէր իմ, եւ զկին իմ, եւ զորդիս իմ, եւ ոչ գնասցէ յազատութիւն,
 տարցէ զնա տէր իւր յեկեղեցի Աստուծոյ եւ քահանայիւք, եւ հաւատարիմ
 վկայիւք, եւ գրով առցէ զնա ծառայ յաւիտեան²¹⁰: Եւ մի յաղագս այնո-
 րիկ փոյթ կալցէ, եթէ եւ կարիցէ ազատ լինել, զի ըստ առաքելոյ՝ Տերամք
 կոչեցեալ ծառայն ազատ Տեառն է²¹¹:

15

ԳԼՈՒԽ ԾԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՂԱԽՆՈՅ

Իսկ եթէ պատահի ումեք վաճառել զգուտոր իւր, ըստ որում եւ իցէ
 պատճառի, յաղախնութիւն առն հաւատացելոյ, մի՛ իբրեւ զաղախին
 վճռաւ վաճառիցէ, զի թէ ոչ իցէ յաշտ տեառն իւրոյ հաճոյ, որում հաստե-
 20 ցան, փրկիցէ զնա հայրն իւր: Բայց յազգ աւտար չէ իշխան վաճառել
 զնա տէր իւր, զի անարգեաց զնա. ապա թէ որդւոյ իւրում հաստիցէ զնա,
 ըստ արինաց դստեր արասցէ նմա: Ապա թէ ո՛չ իւր եւ ո՛չ որդւոյ իւրում
 հաստիցի ի կնութիւն, ի ընդ ամի սպասարորութեան նորա չափով գնոյ
 իւրոյ՝ ազատ լիցի ձրի: Ապա եթէ կանխաւ հայրն իւր փրկել զնա կարիցէ՝
 25 փրկիցէ²¹²:

ԳԼՈՒԽ ԾԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՅԼԱԶԳԻ ՄԱՌԱՅԻՑ, ՆՄԱՆԱՊԷՍ ԵՒ՝ ԱՂԱԽՆԱՅ

Եթէ գնիցէ ոք ծառայ այլազգի եւ կամ աղախին, եթէ յանձն առնուն
 մկրտիլ՝ ընդ փրկանաւք լիցին. գնոյ չափ ծառայեալք՝ ազատք լիցին.
 30 ապա թէ ոչ կամիցին՝ վաճառել իշխան լիցին: Այլ մի՛ յաղագս ոչ ազատե-
 լոյ հեղգասցին ի մկրտել: Իսկ մկրտելոցն ազատիլ եւ կամ ոչ՝ նոյն լիցի,
 որպէս ի բնէ քրիստոնէից²¹³. նմանապէս եւ՝ աղախնաց:

209 Եւք, ԻԱ, 2: Բ օրին., ԺԱ, 12

210 Եւք, ԻԱ, 3—6, Բ օրին., ԺԵ, 16—17

211 Ա Կորնթ., է, 22

212 Տէ՛ս Եւք, ԻԱ, 7—22

213 Տէ՛ս Հոգւ. ԾԳ

ԳԼՈՒԽ ԾԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՐԿԱՆՈՂԱՑ ԶՀԱՅՐ ԿԱՄ ԶՄԱՅՐ

Որ հարկանէ զհայր կամ զմայր իւր, մահու մեռցի²¹⁴,

- Այդոքիկ ըստ Աւրինացն²¹⁵, նմանապէս կանոնք լիցին մահու չափ
 5 ապաշխարել: Իսկ դատաստան այս լիցի. եթէ յանգալութեան եւ ի
 մանկութեան գործէ, ներելի է ծնողացն, ապա թէ յանգալութեամբ եւ
 արհամարհանաւք՝ իշխան լիցին ծնողքն, յետ բազում անգամ խրատու,
 առաջի քահանայից եւ ծերոց հրաժարիլ ի նմանէ եւ տարագրել ի ժառան-
 գութենէ: Ապա թէ զղջացեալ ըստ կամաց նոցա դարձցի ապաշխարու-
 10 թեամբ արժանապէս, ընկալեալ լիցի դարձեալ⁽⁷⁷⁾:

ԳԼՈՒԽ ԾԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՄԱՐԴԱԳՈՂՈՑ

Ով որ գողացցի յորդուցդ Իսրայելի եւ վաճառիցէ զնա, եւ գտցի առ
 նմա, մահու մեռցի²¹⁵,

- 15 Իսկ մեզ փոխեալ լիցի այսպիսի լրմամբ. եթէ քրիստոնեայ գողացե-
 ալ զքրիստոնեայ վաճառէ յայլագղիս, եւ յայտ շար գործն գայցէ, յա-
 ղագս ապաշխարութեանն հասանելոյ մի՛ մեռցի մահու, այլ ի բանտ արկե-
 ալ՝ երաշխաւորաւք գառեալ գինն յղիցէ եւ դարձուցէ զվաճառեալն. ա-
 պա թէ չիցէ հնար՝ անզղջիցն լիցի խրատ, զգինն ի գողացելոյն տացեն
 20 տեարս, եւ խրատեալ յաշս՝ արձակիցեն⁽⁷⁸⁾:

ԳԼՈՒԽ ԾԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱՄԲԱՍՈՂԱՑ ԶՀԱՅՐ ԿԱՄ ԶՄԱՅՐ

Որ բամբասէ զհայր իւր կամ զմայր իւր, մահու մեռցի²¹⁶:

- Զյայտնի բամբասողաց եւ զյանցանս ծնողացն հրապարակողաց
 25 զմահու մեռանիլն ասէ, այլ ըստ մեզ՝ դատաստանաց հարկանողաց զծը-
 նողսն լիցի, որպէս ցուցեալն է²¹⁷:

ԳԼՈՒԽ Կ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿԱԴՈՂԱՑ

- Եթէ կագիցին արք երկու, եւ հարկանիցէ որ ի նոցանէ զընկեր իւր
 30 քարիւ կամ բռնցի, եւ ոչ մեռանիցի, այլ զնիցի ի մահիճս, եթէ յառնիցէ

²¹⁴ Եւթ, ԻԱ, 15

²¹⁵ Եւթ, ԻԱ, 16: Բ օրին., ԻԳ, 7

²¹⁶ Եւթ, ԻԱ, 17: Ղեւ., Ի, 9: Մատթ., ԺԵ, 5

²¹⁷ Տե՛ս հոգվ. ԾԷ

այրն եւ շրջի ի ցպոյն արտաքոյն, անսլարտ լիցի՝ որ հհարն, բայց զխափա-
նածոյ նորա եւ զբժշկութեան նորա տուծեսցի²¹⁸:

Այս դատաստան լրմամբ յԱրիինացն ասացաւ, եւ մեզ զնոյն ամբողջ
պահելի է: Եւ մեռելոյն ասպաշխարութիւն լիցի⁽⁷⁹⁾:

5

ԳԼՈՒԽ ԿԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԾԱԹԱՅԻՅ ԵՒ ԱՂԱԽՆԱՅ,
ՍՊԱՆԵԼՈՅ Ի ՏԵՐԱՆՅՆ

Եթէ ոք հարցէ զծառայ իւր կամ զաղախին իւր գաւազանաւ, եւ մեռցի
ի ձեռանէ նորա, դատաստանաւ վրէժխնդրութիւն լիցի²¹⁹ ի տերանց:

10 Տեառնն ասէ եւ դատաստան ի գաւազանն, եւ ի սուրն, եւ յայլսն
այսպիսիս, միանդամայն յապստամբութիւն նոցա եւ ի պատճառ լինելն:
Եթէ այլազգիք իցեն եւ եթէ քրիստոնեայք, ըստ այնմ գինք արեանն
տուծեսցին:

15 Բայց եթէ մի աւր կամ երկուս կեցցէ, մի խնդրիցի վրէժն, զի գինք
արծաթոյ իւրոյ են²²⁰: Ապաշխարութիւն լիցի:

ԳԼՈՒԽ ԿԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶՅՂԻ ՀԱՐԿԱՆԵԼՈՅ ԶԿԻՆ Ի ԿՈՌՈՒՆԵՆ ԱՐԱՆՅ

Իսկ եթէ կոռիցին արք երկու եւ հարկանիցեն զկին յղի, եւ ելանիցէ
սաղմնն աննկար, կէս վնասու տուծեսցի, որչափ ինչ արկանիցէ նմա
20 այր կնոջն, եւ տացէ աղաչելով: Ապա եթէ կերպարանեալ իցէ, տացէ
անձն ընդ անձին²²¹:

Յայտնի է եւ դատաստան աստուածային ըստ սահմանի, ապա եթէ
ոչ մի է նկարեալն եւ աննկարն ըստ յուսոյ առնն ծնանիլ կնոջն, զի թէ եւ
բազում միջոց է նկարելոյն եւ աննկարին: Եւ տացէ անձն ընդ անձին.
25 եւ այս դատաստան փոխեալ տուգանաւք եւ ապաշխարութեամբ վճարեա-
ցի, որպէս յայտնեալ է դատաստանաւք թագաւորացն, համեմատելով ընդ
այնոսիկ:

ԳԼՈՒԽ ԿԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՐՈՒԱՄՈՅ

30 Ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման, ձեռն ընդ ձեռին, ոտն ընդ
ոտին, խարան ընդ խարանի, վէր ընդ վիրի. հարուած ընդ հարուածի²²²:

²¹⁸ Եւք, ԻԱ, 18, 19

²¹⁹ Եւք, ԻԱ, 20

²²⁰ Եւք, ԻԱ, 21

²²¹ Եւք, ԻԱ, 21, 22

²²² Եւք, ԻԱ, 24, 25: ՂԼս., ԻԴ, 20: Բ օրին., ԺԹ, 21

Եւ այս դատաստան աստուածային, շնորհաւք Աւետարանին²²³, տու-
ղանաւք վճարեացի ընդ բանականի զնոյ արեանն համեմատեալ: Սակայն
յառաւելն եւ ի նուազն ի զգալութիւնսն քննութիւն լիցի եւ յանդամսն եւ ի
զործսն, եւ է բաժանումն իւրաքանչիւր յանդամսն եւ ի զգալութիւնսն
5 քսան եւ վեց դահեկան եւ կէս դանգ, գարի պակաս:

ԳԼՈՒԽ ԿԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԾԱՌԱՅԻՅ ԵՒ ԱՂԱԽՆԱՅ
ՀԱՐՈՒԱԾՈՑ Ի ՏԵՐԱՆՑ

Իսկ եթէ հարցէ որ զակն ծառայի իւրոյ կամ զաղախնոյ իւրոյ եւ
10 կուրացուցէ, արձակեացէ զնոսա ազատս փոխանակ ախան նոցա: Եւ
եթէ զատամն ծառայի իւրոյ կամ զաղախնոյ իւրոյ թափեացէ, արձակեացէ
զնոսա ազատս փոխանակ ատաման նոցա²²⁴:

Թերեւս եւ աստուածային Արէնքս զայլ եւս զգալութիւնս եւ զան-
դամս զուգահաւասար սմին հրամայիցէ նմանապէս ելանել ծառայիցն եւ
15 աղախնաց: Եւ այս դատաստան անփոփոխ կացցէ մեզ յԱրինացն առ
հաւատացեալս: Իսկ եթէ յայլազգեաց իցէ ծառայն եւ աղախինն, վաճա-
ռիցէ որքան արժէ՝ պակաս եւ կամ ընդ կէս գնոյ, ըստ որում ի դէպ իցէ
դատաստանի իրաւամբ: Սակայն իշխան լիցի թէ եւ ոչ կամիցի վաճառել:

ԳԼՈՒԽ ԿԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ՀԱՐԿԱՆԻՑԷ ՑՈՒՂ
ԶԱՅՐ ԿԱՄ ԶԿԻՆ

Իսկ եթէ հարկանիցէ ցու զայր կամ զկին, եւ մեռանիցին, ցուլն
քարկոծ լիցի, միս նորա մի՛ կերիցի, եւ տէր ցլուն անպարտ լիցի²²⁵:

Եւ այս դատաստան ըստ Աւրինացն հաստատուն մեզ կացցէ: Զենեալ
25 զցուլն՝ զքարկոծելոյ լցցէ տեղի, եւ վաճառեալ յայլազգիս զմիսն՝ զգինն
յաղքատս տայցեն, եւ հաստատուն լրմամբ իսկ ասացաւ՝ եւ տէրն ան-
պարտ լիցի:

Ապա թէ ցուլն հարկանող իցէ յերէկն եւ յեռանդն, եւ բողոքեալ իցէ
տեառն նորա, եւ նորա շիցէ ի միջոյ բարձեալ, եւ սպանանիցէ զայր
30 կամ զկին, ցուլն քարկոծ լիցի, եւ տէր ցլուն առ նմին մեռցի: Իսկ եթէ
փրկանք անկանիցի ի վերայ նորա, տացէ փրկանս ընդ անձին իւրում
ըստ ամենայնի, որչափ ինչ արկանիցեն նմա: Եւ եթէ զուստր կամ զդուս-
տրը հարկանիցէ, ըստ նմին աւրինակի արացեն նմա²²⁶:

Եւ այս իրաւունք փրկանաւք մեզ սահմանիցի ըստ Աւրինացն եւ ոչ
35 մահուամբ, զի զողորմութիւն պատճառաւ Աւրէնքն ընդ ստուգութեանն

223 ՏԵ՛ս Մատթ., Ե, 38—41

224 Եւր., ԻԱ, 26, 27

225 Եւր., ԻԱ, 28

226 Եւր., ԻԱ, 29—31

խառնէ: Եւ զի ցուցեալ է փրկանքն իր գինս արեան ի դատաստանս թագաւորացն:

Իսկ եթէ զծառայ կամ զաղախին հարկանիցէ ցուլն, երեսուն կրկին սատեր արծաթոյ տացէ տեառն նորա, եւ ցուլն կոծ լիցի²²⁷:

- 5 Զգին ծառային այդոքիւք նշանակէ տալ, եւ ցլուն ցուցեալ է ²²⁸: Սակայն ըստ դատաստանի քրիստոնեայն եւ յայլազգին ընտրութիւն լիցի:

- Ապա եթէ բեկանիցէ եւ կամ խափանիցէ ի զգալութեանցն, եւ չիցէ գիտակ վնասու ցլուն, անպարտ լիցի տէրն նորա. իսկ եթէ բողոքեալ
10 իցէ, եւ չիցէ ի միջոյ բարձեալ, տուժեսցի զբժշկութեանն եւ զխափանածոյն: Եւ այս յիրաքանչիւրսն լիցի դատողութեամբ:

ԳԼՈՒԽ ԿԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԹԷ ՀԱՐԿԱՆԻՅԷ ՑՈՒԼ ԶՑՈՒԼ ԵՒ ՍՊԱՆԱՆԻՅԷ

- 15 Իսկ եթէ հարկանիցէ ցուլ ուրուք զցուլ ընկերի եւ սպանանիցէ, վաճառեսցեն զցուլն կենդանի եւ բաժանեսցեն զգինս նորա, եւ զցուլն սպանեալ բաժանեսցեն⁽⁸⁰⁾: Ապա թէ յերէկն եւ եռանդն գիտէին զցուլն, եւ բողոքեալ իցէ տեառն նորա, եւ տեառն չիցէ ի միջոյ բարձեալ զնա, տուժեսցի ցուլ ընդ ցլու, եւ սպանեալն նորա⁽⁸¹⁾ լիցի²²⁹:
- 20 Եւ այս դատաստան հաստատուն մեզ յԱրինացն կացցէ:

ԳԼՈՒԽ ԿԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀՈՐՈՑ ԵՒ ԶՐՀՈՐՈՑ, ԵՒ ԹԷ ԱՆԿԱՆԻՅԻ Ի ԿԵՆԴԱՆԵԱՅ Ի ՆԱ

- Իսկ եթէ բանայցէ ոք հոր եւ կամ փորիցէ ջրհոր եւ ոչ խափանիցէ
25 զնա, եւ անկանիցի անդ արջառ եւ կամ էշ⁽⁸²⁾, տէր հորոյն տուժեսցի արծաթ եւ տայցէ տեառն նորա, եւ շաղիղն նորա լիցի²³⁰:

Եւ զայս դատաստան իմաւամբք պարտիմք պահել: Այլ թերեւս զանսուրբսն իշովն նշանակեաց եւ զսուրբսն՝ արջառովն:

ԳԼՈՒԽ ԿԸ

- 30 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵՒ ԱՆԿԱՆԻՅԻ ՅԱՐԱՆՑ, ԿԱՄ Ի ԿԱՆԱՆՑ, ԿԱՄ Ի ՄԱՆԿԱՆՑ Ի ՀՈՐ ԵՒ Ի ԶՐՀՈՐ

Այլ եթէ անկանի այր եւ կամ կին ի հոր բացեալ եւ ի ջրհոր փորեալ, թէ ի տուէ իցէ՝ կէս արեան տուժեսցի, իսկ թէ ի գիշերի՝ բաւանդակ

²²⁷ ԵԼՔ, ԻԱ, 32

²²⁸ ՏԵ՛ս սուլն հողվածի սկիզբը:

²²⁹ ԵԼՔ, ԻԱ, 35, 36

²²⁹ ԵԼՔ, ԻԱ, 35, 36

²³⁰ ԵԼՔ, ԻԱ, 33, 34

արիւնն: Նոյն լիցի յազազս կանանց, ծառայից եւ աղախնաց: Դատեալ լիցի քրիստոնեայն եւ այլազգին: Որպէս ի գիշերի լիցի կոյրն, եւ արբեալն, եւ մանուկն:

ԳԼՈՒԽ ԿԹ

5   **ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ԵՔԷ ԶԱՐԿԱՆԻՅԷ ՅՈՒԼ Ի ՍՐԲՈՑ ԿԱՄ
ՅԱՆՍՐԲՈՑ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑ ԵՒ ՍՊԱՆԱՆԻՅԷ**

Իսկ եթէ հարկանիցէ ցուլ զկով կամ զոշխար կամ այլ ինչ աշխարհի եւ սպանանիցէ, իբր զի ոչ գիտէր զցուլն հարկանող, զկէս գնոյն տուծիցի, եւ փոքրագոյն կենդանի սպանեալն իւրում տեառն լիցի, իսկ մեծն բաժանիցի, յորժամ զոյդ զգինն ունիցին, եւ վաճառիցի հարկանողն: Իսկ եթէ բողոքեալ իցէ, եւ չիցէ ի միջոյ բարձեալ, զբաւանդակն տուծիցի: Նոյն լիցի եւ յանսուրբսն, աշխիւքն՝ ի բեռնակիրսն:

ԳԼՈՒԽ Լ

15   **ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ԹԷ Ի ԲԵՌՆԱԿՐԱՑ ԿԱՄ ՀԵՂՁՈՒՑԱՆԵԼՈՎ
ԻՒ ԿԱՄ ՈՏԻՔ ԶԱՐԿԱՆԵԼՈՎ ԶՄԻՄԵԱՆՍ ՍՊԱՆԱՆԻՅԵՆ ԵՒ ԿԱՄ
ՎՆԱՍԻՑԵՆ**

Եթէ ձի, կամ էշ, կամ ջորի հեղձուցանելով եւ կամ ոտիւք զմիմեանս սպանանիցեն եւ կամ այլ ինչ վնասիցեն, եթէ գիտելով տեառնն զխստութիւն իւրոյն եւ ոչ զգուշացաւ՝ զբաւանդակն տուծեսցի, ապա թէ անգիտանալով՝ զկէս վնասուն: Նոյն լիցի եւ այլ ինչ ի կենդանեաց, եթէ սպանանիցեն եւ կամ վնասիցեն:

ԳԼՈՒԽ ԼԱ

25   **ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ԹԷ ՅԱՍԱՑԵԼՈՑ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑԻ ԿԱՄ ԽԱՄԱՆԵ-
ԼՈՎ ԵՒ ԿԱՄ ԸՆԴՈՑՆԵԼՈՎ ՍՊԱՆԱՆԻՅԷ ԶԱՅՐ ԿԱՄ ԶԿԻՆ, ԶՈՒՍՏՐ ԿԱՄ
ԶԳՈՒՍՏՐ, ԶԾԱՌԱՑ ԿԱՄ ԶԱՂԱԽԻՆ**

Եթէ բողոքեալ իցէ՝ զբաւանդակն տուծեսցի, եւ կամ ոչ զգուշացոյց. ապա եթէ անգիտանալով եւ կամ զգուշացուցեալ՝ զկէս վնասուն եւ մահուանն: Իսկ թէ ոչ վնասիցի եւ կամ ոչ մեռանիցի, զխափանածոյն եւ զբժշկութեանն տուծեսցի. գիտելով եւ ոչ զգուշացուցանելով՝ զբաւանդակն, եւ ոչ գիտելով եւ զգուշացուցեալ՝ զկէսն:

Իրաւացի կարծեմ յամենայնսն յոչ վնասեալսն եւ յոչ մեռեալսն զխափանածոյն եւ զբժշկութեանն տուծել:

Իսկ զապաշխարութիւնսն յամենայնսն տեսցեն վարդապետք, զի աստ միայն զդատաստանին փութամք հատուցանել զիրս, զի հարկաւորաբար զիրն հայցէ զիրս դատաստանի:

ԳԼՈՒԽ ԼԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԹԷ ՏԱՍԱՑԵԼՈՑ ԿԵՆԴԱՆԵԱՅ ՄԵՌԱՒ ՈՔ
ԿԱՄ ՎՆԱՍԵՑԱԻ, ԵՒ ՉԻ ՏԱՐԵԱԼ ՍՊԱՆ ԿԱՄ ՎՆԱՍԵԱՅ ՅԻՒՐՈՑՆ ԿԱՄ
Ի ՀՈՐ, ԿԱՄ Ի ԶՐՀՈՐ

- 5 Եթէ ծառայ, կամ աղախին, կամ ուստր, կամ դուստր, կամ կին, կամ
այլ ոք յիւրոցն սպանաւ կամ վնասեցաւ, թէ անգիտանալով կամ զգուշա-
ցոյց՝ անպարտ լիցի ի դատաստանէ: Իսկ թէ իւրքն բողոքիցեն, եւ նա ոչ
եբարձ կամ ոչ զգուշացոյց, դատաստան լիցի ի վարդապետաց՝ զապաշ-
խարութիւնն սահմանել զկամաւորի եւ զակամայի: Եւ այդ այդոցիկ իրա-
10ւունք կարծին:

ԳԼՈՒԽ ԼԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳՈՂՈՑ ԱՐՋԱՌՈՑ ԵՒ ՈԶԵԱՐԱՅ, ԻՇՈՑ
ԵՒ ՆՄԱՆԵԱՅ ՆՈՅԱ

- Իսկ եթէ գողացի ոք արջառ կամ ոչխար, սպանցէ կամ վաճառիցէ,
15 հինգ արջառ ընդ արջառոյ տուծիցի եւ չորս ոչխար՝ ընդ ոչխարին: Ապա
թէ ոչինչ գտանիցի նորա, վաճառիցի փոխանակ գողութեանն իւրոյ: Իսկ
թէ ըմբռնեցի, եւ գտցի ի ձեռս նորա գողանն, յարջառոյ եւ յիշոյ մին-
չեւ ցոշխարն կենդանի, կրկին տուծեացի²³¹:

- Յայտնի է այս դատաստան, զի զկորուսեալսն հինգ եւ չորս հրամա-
20յ է հատուցանել, եւ զոչ կորուսեալսն՝ միայն կրկին: Եւ զայս իրաւունք
Արինաց ըստ այսմ պահեսցուք:

ԳԼՈՒԽ ԼԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳՈՂՈՑ ԱԿԱՆԱՀԱՏԱՅ

- Իսկ եթէ յական գտցի գող եւ խոցեալ մեռանիցի, չէ այն նմա ի
25 սպանութիւն: Ապա եթէ արեգակն ի վերայ նորա ծագեացէ, մահապարտ
է. փոխարէն մեռցի²³²:

- Ընդ խաւար գիշերոյ անգիտացեալ, ոչ համարի մեղս սուրբ
Աւրէնքն, իսկ ընդ լուսոյ ծագիլն՝ իբր կամաւոր սպանող դատի իրա-
ւամբք, զի մարդագողոց հրամայեցաւ մեռանիլ, եւ մեզ կամաւորի եւ
30 ազամայի ապաշխարութիւն սահմանիցի, եւ փրկանք լիցի, որպէս ցուցե-
ալ է²³³: Եւ գողանն կորուսեալ՝ չորրորդ հատուցի, եւ ոչ կորուսեալսն՝
կրկին, որպէս յայլսն²³⁴:

²³¹ Եւք, ԻԲ, 1, 3, 4

²³² Եւք, ԻԲ, 2, 3 (կեսք)

²³³ Տե՛ս հոգվ. ԾԲ և ԾԸ

²³⁴ Տե՛ս հոգվ. ԼԳ

ԳՆՈՒԽ ՀԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳՈՂՈՑ ԿԵՂԵՑԻՈՑ

ԶԼԿԵՂԵՑՈՅԻՆ զՈՂԱՅԻՆ, ԵՒ ԿՈՐՈՒՆԵՆԻ ԵՒ ԿԱՄ ՎԱՃԱՌԵՆԻ, ՈՐ ՈՂ
 10 ԻՅԷ ՂԱՐԺ, ՀԻՆՂԵՐՈՐԴ ՀԱՄՈՒՆՅԷ, ԵՒ ՂՈՂ ԿՈՐՈՒՆԵՆԻՆ՝ ԿՐԿԻՆ, ԵՒ ՂԱՍԿԱՂ-
 5 ԽԱՐՈՒԹԻՆ ԵՑՈՅ ԿԱՆՈՆՔ:

ԳՆՈՒԽ ՀԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԶԱՆԴՍ ԿԵՐՈՂԱՑ

Եթէ արածիցէ ոք զանդ կամ զայգի, ԵՒ ԹՈՂ ԽԱՅԷ ԽԱՂԻՆ ԻՐՈՒՄ
 10 արածել զանդ ալոյ, յիւրմէ անդոյ անտի տուծիցի ըստ արդեանն: Ապա
 10 Թէ զամենայն իսկ զանդն արածիցէ, զընտիր կողմ անդոյ իւրոյ ԵՒ զըն-
 տիր կողմ ալգոյ իւրոյ տուծիցի²³⁵:

ԵՒ ԱՅՍ ԸՍՏ արդեանն զարձեալ լիցի իրաւամբք, ԵՒ ԱՅՍ ՀԱՄՈՒՆ-
 տեցի զատաստան ըստ մեզ:

ԳՆՈՒԽ ՀԷ

15

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀՐԿԵԶԻՑ

Իսկ եթէ Ելանիցէ հուր ԵՒ գտանիցէ փուշ ԵՒ ընդ նմին այրիցէ զկալ,
 կամ զաւրան, կամ զանդ, տուծելով տուծեսցի՝ որոյ զհուրն հանեալ
 իցէ²³⁶:

ԵՒ զԱՅՍ զատաստան ըստ քննութեան հրամայէ սուրբ Արէնքն դա-
 20 տել, Թէ ո՞ւր արդեալք հանեալ հուրն եղել՝ մե՞րձ Թէ հեռի, յանտա՞ռս
 Թէ յանդի, ԵՒ յումէ՞՝ ի բարեկամէ՞ Թէ ի թշնամույ, պատահա՞մք Թէ
 կամաւ, մանո՞ւկ Թէ ծեր, ԵՒ ԱՅՂ ԱՅՍԱԿԻՍԻ, զի զայդ յայտ առնէ տուծե-
 20 լով տուծիլն: ԵՒ մեզ ալսոցիկ հետեւելի է: Զի Թէ կամաւ իցէ, կրկին
 տուծիցի: Ապա Թէ մերձ ի կալ կամ յաւրան հանիցէ ոք հուր ԵՒ ոչ զգու-
 25 շացեալ շիշուցէ, զբաւանդակն տուծիցի, իսկ Թէ ի հեռաստանէ յանդէ
 զայցէ՝ զկէսն նորուն ԵՒ ՈՐ ԻՆՂ ԱՅՍՈՑԻԿ հետեւիլն: Նմանապէս եթէ յանա-
 նոց այրիցի ԵՒ կամ ի մարդկանէ, տուն ԵՒ Թէ ալ ինչ ի շինուածոյ, ԵՒ
 կամ հանդերձ ԵՒ ՈՐ ԻՆՂ նման սոցին, այնոքիւք ԵՒ զԱՅՍ զատեսցեն:

ԳՆՈՒԽ ՀԸ

30

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՒԱՆԴԻՑ

Իսկ եթէ ոք ընկերի իւրում արծաթ տայցէ ԵՒ կամ ալ ինչ կարասի
 զիւր յաւանդ, ԵՒ զՈՂԱՆԱՅԵՆ ի տանէ առն, եթէ գտցի ՈՐ զՈՂԱՅԱՆ՝

235 ԵԼՔ, ԻՔ, 5

236 ԵԼՔ, ԻՔ, 6

կրկին տուժեցի, ապա թէ ոչ գտցի որ զողացան, մատիցէ տէր տանն առաջի Աստուծոյ եւ երդուիցի, թէ իւր չէ նենգեալ ամենեւին զաւանդ ընկերի իւրոյ: Ըստ ամենայն վնասակար բանի՝ յարջառոյ, եւ յիշոյ, եւ յոշխարէ, եւ ի հանդերձոյ, եւ յամենայն կորստենէ, որում վնասակար առնիցեն, որ զինչ իցէ՝ առաջի Աստուծոյ եկեացէ դատաստան երկոցուն, եւ որ ոք ի նոցանէ ըմբռնիցի ի ձեռն Աստուծոյ, կրկին տուժիցի ընկերին իւրում²³⁷:

Անփոփոխի եւ զայս դատաւտան պահելի է: Գողն գտեալ՝ կրկին տուժեցի: Եւ երդմանն ցուցեալ է ի մեզ արինակն. եւ երդուեալ՝ ոչ տուժի: Եւ որ ոք ըմբռնի՝ կրկին տուժի. կամ զի սուտ երդուաւ, եւ յայտ եղեւ, եւ կամ զի ոչ երդուեալ՝ ցուցաւ սուտ լինել, իսկ միւսն՝ զի զրպարտող եղեւ սուտ:

ԳԼՈՒԽ ԷԹ

ՅԱՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՊԱՇԵՍՏԻՑ

Եւ թէ տացէ ոք ընկերի իւրում էշ, կամ եզն, կամ ոշխար, կամ ալ ինչ անասուն ի պահեստ, եւ բեկցի, կամ մեռցի, կամ գերի վարեցի, եւ ոչ ոք գիտացէ, երդումն Աստուծոյ լիցի ի մէջ երկոցուն. եթէ նենգանալ ինչ շիցէ զնացեալ ամենեւին ընդ աւանդ ընկերի իւրոյ, ապա յանձն առցէ տէր նորա, եւ մի՛ տուժիցի: Իսկ եթէ գողութեամբ գողանայցի ի նմանէ, տուժեցի տեառն նորա: Ապա թէ զազանաբեկ լինիցի, ածցէ զնա վկայ ի գէշ անդ եւ մի՛ տուժեցի²³⁸:

Յոյժ իրաւամբք եւ զայս կալցուք դատաստան, զի ի պահեստ տալ վարձու է: Յաղագս որոյ զգողանն հրամայէ տուժիլ, իսկ զաւանդն՝ ոչ եւս:

25

ԳԼՈՒԽ Զ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆՅԻԹ ԱՌՈՂԱՑ

Իսկ եթէ խնդրիցէ ոք անաւթ⁽⁸³⁾ լընկերէ իւրմէ, եւ բեկցի, եւ կամ մեռցի, կամ գերի զնացէ, եւ տէրն նորա ոչ իցէ ընդ նմա, տուժելով տուժեցի, ապա թէ տէր նորա ընդ նմա իցէ, ոչ տուժեցի. ապա թէ ի վարձու առեալ իցէ՝ ընդ վարձուց իւրոց եղիցի նմա²³⁹:

Տուժելով տուժեցի՝ ճշգրտիւ քննութիւն լիցի: Ըստ մերոցս եղիցի եւ այս:

ԳԼՈՒԽ ԶԱ

ՅԱՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԶԿՈՅՍ ԽԱԽԵՑԵԱԼ ԽԱՐՈՂԱՑ

Իսկ եթէ խաբիցէ ոք զկոյս խաւեցեալ⁽⁸⁴⁾ եւ ննջիցէ ընդ նմա, վարձանաւ վարձեցէ զնա իւր կնութեան: Եթէ ոչ առնու յանձն հայրն

²³⁷ Եւթ, ԻԲ, 7—9

²³⁸ Եւթ, ԻԲ, 10—13

²³⁹ Եւթ, ԻԲ, 14—15

տալ զնա նմա կնութեան, տուծիցի արծաթ հաւր նորա, որպէս իցեն վարձանք կուսից²⁴⁰։

- Գիտելի է եւ զայս դատաստան, զի խաբել եւ հաւանել ոչ մեռանին, թէպէտ եւ խաւսեալ, որպէս զայն, որ բռնաբարիցէ զխաւսեալ, այլ
- 5 հրամայէ վարձանաւք վարձել, զի ոչ հաւանութեամբ եւ խաւսիւք ծնողացն վարձելիք, այլ տուրք կամաւք, եւ զոչ հաւանիլ հաւրն՝ վարձիլ, որպէս արէն է կուսից հաւր հայցել։ եւ այս է տուծիլն։ Իսկ ըստ կանոնի²⁴¹ զնոյն հրամայէ առնուլ կին, ընդ որ հաճեցան։ Ապա թէ ոչ հայր եւ կամ մայր աղջկանն, եւ կամ նոյն կամեցցի, ըստ վարձանին, զոր սովոր են առնուլ
- 10 ծնաւորք կուսից, տուծիցի։ Ապա թէ երիտասարդն եւ կամ իւրքն ոչ կամին առնուլ, կրկին լիցի տոյժն։ Եւ տոյժն՝ ծնողացն եւ ոչ տեղանցն՝ ըստ իրաւանց։

ԳԼՈՒԽ ԶԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՓՈԽՈՑ

- 15 Եթէ արծաթ փոխ տացես եղբար քում, որ աղքատ իցէ առ քեզ⁽²⁵⁾, մի՛ ճեպեցես զնա եւ մի՛ արկանիցես նմա տոկոսիս²⁴²։

- Հին կտակարանս եւ նորս յայտոսիկ միաբանին՝ ի բաց բառեալ զվաշիս եւ զտոկոսիս²⁴³։ Ոչ աստ զտոկոսիս յիշատակելով՝ զվաշիս թողացուցանէ, զի զծայրն բառնալով՝ ընդ նմին եւ զարմատն բառնայ։ Եւ որ
- 20 ինչ ի նոր կտակարանս է սաստն²⁴⁴, աւելորդ է, իբր գիտողաց, երկրորդել, զի թէ եւ Աւրէնքն ոչ հրամայէ ճեպել, որչա՞փ եւ նորս։ Եւ փոխ ասացաւ, զի անդրէն հատուցի գլուխն։

- Արդ, իբրաւութեամբ դատաստանի լիցին՝ ներմամբ առնուլ զգլուխն, եւ վաշիս լիցի հատուցումն հանդերձեալ։ Ապա թէ կար իցէ փոխառողին,
- 25 տայցէ փոխատուին զնոյն գլուխն՝ մնալ առ նմա զնոյն շափն. եւ այդ ըստ կարի լիցի, զի Աստուծոյ ինքն է իսկ դատաստանդ՝ ոչ առնուլ վաշիս եւ տոկոսիս։

Եւ գիտելի է, զի թէ ոք զդատաստան Աստուծոյ թիրէ, վնասէ զոգին՝ ի հանդերձեալ հատուցմանէն զրկելով։

- 30 Ապա թէ ոք պատճառ ոչ հատուցանել անվաշին, դատ լիցի. ի հատանիլն գլխոյն՝ թողութիւն լիցի։

Որդոց, զկնի մահուան հարց, մի՛ լիցի զվաշիս հատուցանել, բայց միայն զգլուխն, զի բնաւին ոչ է ըստ իրաւանց։ Եւ այդ արինազրութիւն է, միանգամայն եւ դատաստան։

²⁴⁰ Եւր., Իբ., 16—17 (ըստ Ս. Պետերբուրգի 1817 թ. հրատարակութեան)։

²⁴¹ Տե՛ս Կանոնք Կղեմայ Կթ., Կանոնագիրք Հայոց, հ. Թ., էջ 31

²⁴² Եւր., Իբ., 25

²⁴³ Եւր., Իբ., 25։ Դևտ., Ին., 36։ Բ օրին., ԻԳ., 19 և արևմ. Դուկ., Զ., 34, 35 և արևմ.։

²⁴⁴ Տե՛ս Դուկ., Զ., 34, 35։

ԳԼՈՒԽ ԶԳ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳՐԱԽԻՅ

Եթէ ոք ի դրաւ անուցու զուրուք զտուն, կամ զայգի, կամ զհող, կամ զայլ ինչ աշխարհի, եւ պատահի յամիւր, զգլուխն որքանութեան ան-
 5 ալ անվաշխ՝ անդրէն դարձուցանիցէ զգրաւն: Եւ թէ լիցի աւելի կերեալ, եւ զայն եւս հատուցէ: Եւ զոր ինչ ծախեալ իցէ ի նմանէ⁽²⁶⁾, ի գլուխ իւր համարիցի, յորժամ յաղագս անձեռնհատութեանն տեառն չիցէ դարման-
 եալ զգրաւ իւր: Դոյնպէս լիցի, եթէ ինչ ի կենդանեաց իցէ:

Եւ թէ ինչ ի հանդերձից իցէ գրաւն եւ ի նմանեաց նորա, եւ մաշիցէ,
 10 ի գլուխն իւր լիցի պակասեալն:

Եւ զոսկեղէն եւ զայլ ինչ աշխարհի զգողացեալ եւ զկորուսեալ, եթէ չիցէ իւր նենգեալ եւ երդմամբ հաստատիցէ, իւրում տեառն լիցի, ապա
 թէ իւր նենգեալ իցէ եւ կորուսեալ՝ չորեքպատիկ հատուցէ: Իսկ եթէ
 15 ի ձեռին իցէ, եւ ստիցէ, կրկին տուժիցի: Իսկ յաւարի տարեալն՝ իւրում
 տեառն լիցի:

Զծառ հատեալ եւ զցանկ ալրեալ զայգւոյ, զտան եւ զայլ ինչ զվնա-
 սու զգրաւի, եթէ տեառն պատճառաւ իցէ՝ իւրում տեառն լիցի, ապա եթէ
 առ ում գրաւն է՝ այնմ լիցի:

Զվայրապար վնասեալն եւ զբեկեալն յանասնոց՝ ի գլուխ իւր կալցի,
 20 եւ զհասարակաց զմեռեալն՝ իւրում տեառն:

Եթէ Աւրէնքն զգրաւ ոչ տայ աւթեւ⁽²⁴⁵⁾, ո՞րչափ եւս հրաժարեցուցանէ
 ի վաշխից գրաւից:

ԳԼՈՒԽ ԶԴ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՅՐԵՅՈՂԱՅ

Եթէ կամաւ ոք հուր դիցէ տան եւ ըմբռնիցի որ եղ, տեսցեն՝ զի թէ ի
 մարդկանէ մեռցի ի հուրն, խրատ առցէ ի ձեռն, թէպէտ եւ մահու արժանի
 է ըստ Աւրինացն⁽²⁴⁶⁾, թերեւս ապաշխարութեան հասանիցէ: Եւ տոյժ լիցի.
 թէ կարող իցէ՝ զբաւանդակն պահանջիցի արիւն, ապա թէ ոչ՝ ըստ
 կարի լիցի: Եւ տուժին խրատ ոչ է, ո՛չ աստ եւ ո՛չ յայլսն, այլ անառակին
 30 խրատ եւ ոչ տոյժ ի դէպ է. ըստ արժանւոյն զպատշաճն արասցեն:

Իսկ թէ յանասնոց՝ չորեքպատիկ հատուցէ: Ապա թէ ամբար խոտոյ,
 կամ արանի, կամ յաշխարհեացս իցէ, կրկին լիցի տոյժն: Նոյն լիցի
 ցանկոյ կամ նմանեաց նորին: Այսպէս հանդերձից եւ նոցին նմանեաց:

ԳԼՈՒԽ ԶԵ.

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՏԵԿԱՀԱՏԻՅ

35

Շարժեալ ոք սատանայական ցամամբ հատանիցէ զտունկ ուրուք,
 եւ յայտ ճշգրտիւ գայցէ, դատաստան լիցի. դնել զտունկն հատողին եւ

²⁴⁵ Տե՛ս Ելք, ԻԲ, 26: Բ օրին., ԻԴ, 13

²⁴⁶ Տե՛ս հոգւ. 2է

խորոցն՝ զամսն, ցորբան անպտուղ իցեն տունկն, տուծիւ նովին չափով, ապա թէ իւր լիցէ՝ ըստ գնոյն լիցի: Զի Աւրէնքն եւ ոչ զթշնամեացն հրամայէ զայլագեհաց հարկանել զտունկս²⁴⁷: Եւ այդ ալոպէս լիցի իրաւամբբ:

5

ԳԼՈՒԽ ԶԶ

**ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՒԱՆԴԻՑ ԵՒ ԶՈՎՈՂՈՒԹԵԱՆ, ՅԱՓՇՏԱԿՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ՎՆԱՍԵԼՈՅ ԻՆՉ ԶՐՆԿԵՐԻՆ, ԵՒ ԳՏԱՆԵԼՈՅ ԶԿՈՐՈՒՄՏ ԻՆՉ**

Խաւսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի եւ ասէ. անձն որ եթէ մեղիցէ, եւ արհամարհելով արհամարհիցէ զպատուիրանս Տեառն, եւ ստիցէ ընկերի իւրում՝ եթէ յաւանդի, եթէ՛ ի զովողութեան, եւ եթէ՛ ի յափշտակութեան, եւ եթէ վնասիցէ ինչ ընկերի իւրում, եւ եթէ եզիտ կորուստ ինչ եւ ժխտիցէ ի վերայ նորա, եւ երդնուցու սուտ վասն միոյ իրիք, յամենայնէ զոր եւ առնիցէ մարդ առ ի մեղանշելոյ նորա նորաւք, եւ եղիցի յորժամ մեղանշիցէ եւ յանցանիցէ, հատուցէ զյափշտակութիւնն, զոր յափշտակեաց, եւ զվնասն, զոր վնասեաց, կամ զաւանդն, որ աւանդեցաւ նմա, կամ զկորուստն, զոր եզիտ: Յամենայն իրաց, զոր երդուաւ սուտ, տուծեսցի զզուխն եւ զհինգերորդ մասն յաւելցէ ի նոյն, եւ ոյր իցէ՝ հատուցէ նմա յաւուր, յորում յանդիմանեսցի²⁴⁸:

Աստուածխաւութիւնս դատաստանի հաստատուն եւ յեկեղեցի կացցէ, քանդի նոյն իսկ է Տեառն: Բայց խոյին քաւութեամբն²⁴⁹ եցոյց, եթէ որք միանգամ իրք դատաստանի են եւ տուծին, պէտք են ապաշխարութեանն: Եւ քանզի կանոնք եւ դատաստանք ի միմեանց աշնու բաժանին, զի զծածով եղեալ յանցանսն, որոց եւ պէտք իցեն տուծի, հրամայէ առնել ողորմութիւն, իսկ դատաստան թէ եւ տուծէ, ոչ բառնայ զապաշխարութիւնն: Սակայն ներմամբ եւ փորձիւ լիցի իմաստնոց, յաղագս որոյ յամենայն իրս դատաստանի զապաշխարութիւն ի կանոնսն թողար:

ԳԼՈՒԽ ԶԷ

**ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԶՊՏՈՒՂ ԵՒ ԶԱՅԼ ՀԱՍՍ ԿԵՐՈՂԱՑ
ԶԵԿԵՂԵՑԻՈՅ**

Եւ մարդ, որ յանգէտս կերիցէ զսրբութիւնսն, յաւելցէ ի նոյն զհինգերորդ մասնն եւ տացէ զսրբութիւնն ցբահանայն: Եւ մի՛ պղծեսցեն զսրբութիւն սրբութեանցն Իսրայելի, զոր զատուցին նորա Տեառն, եւ ածիցեն ի վերայ իւրեանց անաւրէնութիւն յանցանաց՝ ուտելով իւրեանց զսրբութիւն սրբութեանցն, զի ես եմ Տէր, որ սրբեմ զնոսս²⁵⁰:

²⁴⁷ Տէ՛ս Բ օրին., Ի, 19, 20 նաեւ հոգվ. Բ

²⁴⁸ Ղևտ., Զ, 1—5

²⁴⁹ Տէ՛ս Ղևտ., Զ, 6

²⁵⁰ Ղևտ., ԻԲ, 14—16

Աստուածային դատաստանս նշանակ անփոփոխ մեզ կացցէ յեկեղեցի՝

ԳԼՈՒԽ ԶԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՅՀՈՅԶԱՅ ԶԱՆՈՒՆՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

- 5 Եւ եւ որդի կնոջ Իսրայելացոյ, եւ նա էր որդի առն Եգիպտացոյ ի մէջ որդւոցն Իսրայելի. եւ կուեցան ի բանակին՝ որ յԻսրայելացոց անտի էր՝ եւ այր մի Իսրայելացի. եւ անուանեալ որդի⁽⁸⁷⁾ կնոջն Իսրայելացոյ զԱնունն՝ անէծ. եւ ածին առ Մովսէս. եւ անուն մար նորա Սաղամիթ, դուստր Դաբեհայ, յազգէ Դանայ. եւ արկին զնա ի պահ՝ դատել զնա
- 10 հրամանաւ Տեառն. եւ խաւեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի եւ ասէ. հանէ՛ք զայրն, որ անէծ, արտաքոյ բանակին, եւ դիցեն, որք լուանն, զձեռս իւրեանց ի վերայ զլիւոյ նորա, եւ քարկոծեսցեն զնա ամենայն ժողովուրդն. եւ ընդ որդիսն Իսրայելի խաւեսցիս եւ ասացես ցնոսա. այր ոք, որ անիծանիցէ զԱստուած, մեղս ընկալցի, զի անուանեաց զանուն Տեառն. մահու մեռցի, քարընկեցութեամբ քարկոծեսցեն զնա ամենայն ժողովուրդըն. եթէ՛ պանդուխտ իցէ եւ թէ՛ բնակ, յանուանել նորա զանուն Տեառն՝ սատակեսցի. եւ խաւեցաւ Մովսէս ընդ որդիսն Իսրայելի, եւ հանին զայրն, որ անէծն, արտաքոյ բանակին, եւ քարկոծ արարին զնա քարամբք ամենայն ժողովուրդն. եւ որդիքն Իսրայելի արարին՝ որպէս եւ
- 20 պատուիրեաց Տէր Մովսիսի²⁵¹.

- Իրաւացի է զդատաստանս զայս յեղափոխել այսպէս. եթէ ոք, շարժեալ ի սատանայէ, զանուն Քրիստոսի հայհոյէ, կամ զխաշ, կամ զեկեղեցի, կամ զքահանայ ի կռիւն իւրեանց, կամ զմկրտութիւն, եթէ մին յայլազգեաց իցէ, որպէս եւ անդ պատահեաց, եթէ՛ քարկոծ առնել եւ եթէ՛
- 25 այլով արինակաւ՝ սպանանել արժան է. ապա թէ քրիստոնեայք՝ մահու դատաստան լիցի՝ քննելով զպատահումն:

ԳԼՈՒԽ ԶԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՍՊԱՆՈՂԱՅ ԶԱՆԱՍՈՒՆՍ

- Եւ որ հարկանէ զանասուն՝ անձն ընդ անձին տուեցցի²⁵²,
- 30 Ըստ իւր յայտնի տեսութեանդ եւ ի մեզ կացցէ դատաստանդ աստուածային. Սակայն դատաստան կոչի, իբր զի քննիցի մախանաբ հարկանելն եւ պատահմամբ եւ այլն այսպիսի:

ԳԼՈՒԽ Դ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՃԱՌՈՂԱՅ ԵՒ ԳՆՈՂԱՅ ԶԻՐԿԻՐ

- 35 Եթէ աղքատացի եղբայր քո, որ ընդ քեզ իցէ, եւ վաճառիցէ ի կալուածոց իւրոց, եւ եկեսցէ մերձաւորիւն, որ մերձաւոր իցէ նորա, եւ փրկիցէ

²⁵¹ Ղևա., ԻԳ, 10—16 և 23

²⁵² Ղևա., ԻԳ, 18

զվաճառ եղբար իւրոյ: Ապա թէ չիցէ ուրուք մերձաւորիչ, եւ ձեռնհաս իցէ, եւ գտանիցի նմա բաւական փրկանաց իւրոց, եւ համարիցի զամս վաճառին իւրոյ եւ հատուցէ կարողն առնն, որում վաճառեաց նմա, եւ դարձցի ի կալուածս իւր: Ապա թէ ոչ գտցի ի ձեռին⁽⁸⁹⁾ նորա բաւական առ ի հատուցանելոյ նմա, եղիցի վաճառ նորա ալնմ, որ ստացան զնա, մինչեւ յամն թողութեան իւրոյ, եւ ելցէ յամին թողութեան եւ դարձցի անդրէն ի կալուած իւր²⁵³:

Ըստ Աւետարանին հրամանաց առաւելութիւն ի Տեառնէ հրամայեցաւ յամենայնս, նմանապէս եւ՝ յիրս դատաստանի²⁵⁴, Եւ զի ո՛չ առաւելութեամբ այժմ եւ ո՛չ հաւասարութեամբ վարիմք, պարտ է մեզ ընդ փրկանաւք լինել: Եթէ վասն աղքատութեան ի կալուածոյ վաճառէ, եղիցին ընդ փրկանաւք յազգատոհմէ իւրմէ մինչեւ յեթն ամ: Ըստ Աւրինացն զեթն ամն եղաք²⁵⁵, բայց առաւելու որքան կար է՝ արժան է, զի ոչ թողու ազատ ըստ Աւրինացն, զոր ի դէպ էր թողուլ նման Աւրինացն ազատս: Իսկ եթէ ոչ կարիցէ փրկել յեթն ամին, եւ անդ հաստատիցի վաճառն: Ապա թէ ըստ այլոյ պատճառի վաճառն իցէ, ի նմին ամի հաստատիցի:

ՊԼՈՒՆ ՂԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՃԱՌՈՂԱՑ ԵՒ ԳՆՈՂԱՑ ՏԱՆ

Եթէ վաճառիցէ ոք տուն բնակութեան ի պարսպաւոր քաղաքի, եղիցին փրկանք նորա մինչեւ ի կատարել տարւոյ աւուրցն վաճառին իւրոյ. արաթուի լինիցի փրկանք նորա: Ապա թէ ոչ փրկիցի մինչեւ լնուցու տարի նորա ողջոյն, հաստատիցի տունն, որ իցէ ի պարսպաւոր քաղաքի, հաստատութեամբ ստացողին իւրոյ յազգս իւր, եւ ելցէ⁽⁹⁰⁾ ի թողութեանն²⁵⁶:

Եւ զվաճառս փարթամաց եթէ ոմանց աղքատաց վաճառէ սահմանաւ, վասն ողորմութեան դարձուցանելի է ըստ պայմանին:

Իսկ տունք, որ յաւանս իցեն, որոց պարիսպ ոչ զուցէ շուրջանակի, ընդ անդս երկրի համարեցին, եւ հանապազ ընդ փրկանաւք լիցին, եւ ի թողութեանն ելցեն²⁵⁷:

Եւ զայս դատաստան այսպէս առցուք. զի թէպէտ եւ ամ թողութեան ոչ է առ մեզ, սակայն զամսն փրկանաց հաստատուն կալցուք, պակասեալք յառաւելութենէ. նմանապէս եւ՝ զաւուրսն:

ՊԼՈՒՆ ՂԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ՎԱՃԱՌՈՂԱՑ ԵՒ ԳՆՈՂԱՑ

ՉՏՈՒՆ ԵՒ ԶԱԳԱՐԱԿ

Եւ ի քաղաքս Ղեւտացւոց տունք, որ ի քաղաքս կալուածոց նոցա իցեն, ընդ փրկանաւք լիցին հանապազ ի մէջ Ղեւտացւոցն: Եւ որ ոք

²⁵³ ՂԼԽ., ԻԵ, 25—28

²⁵⁴ ՏԵ՛ս Մատթ., Ե, 21, 22. է, 2: Յովհ. է, 24

²⁵⁵ ՏԵ՛ս Բ օրին., ԺԵ, 1, 2, 9, 12 և այլուր: Եւք ԻԱ, 2, 3. ԻԳ, 10, 11: ՂԼԽ., ԻԵ, 8—15

²⁵⁶ ՂԼԽ., ԻԵ, 29, 30

²⁵⁷ ՂԼԽ., ԻԵ, 31

փրկիցէ ի Ղեւտացւոց անտի, ելցէ վաճառ տանց քաղաքաց կալուածոց նոցա ի Թողութեանն, զի տունք քաղաքաց Ղեւտացւոց՝ կալուածք նոցա են այն ի մէջ որդւոցն Իսրայելի: Եւ ազարակքն, զատուցեալք ի քաղաքս նոցա, մի՛ վաճառեսցին, զի կալուած յաւիտենական է այն նոցա²⁵⁸:

- 5 Պարտ է եւ զայս դատաստան այսպէս իմանալ. զի քահանայք զտուն բնակութեան իւրեանց վաճառել իշխան լիցին առ քահանայս, եւ միշտ ընդ փրկանաւք լիցին, առաւելութեամբ, քան աշխարհականաց վաճառք: Եւ ազարակք եւ այլ ստացուածք, զատուցեալք յեկեղեցիս, մի՛ վաճառեսցին, զի կալուած յաւիտենական է այն նոցա: Ըստ այսմ եղիցի եւ այս
- 10 իրաւունք, թէ եւ ամ Թողութեան առ մեզ ոչ է: Նաեւ յամենայն դատաստանդ ծախք ստացողին տեսցին ի փրկելն:

ԳԼՈՒԽ ՂԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶՐԱՂԱՅԱՅ

- Եւ յաղաքս աղքատութեան վաճառեալ ջրաղացք զամ մի ընդ փրկա-
- 15 նաւք լինիցին ինքեանց եւ ազգականաց, իսկ այլազգ՝ ի նմին ամի հաստատեսցի:

ԳԼՈՒԽ ՂԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՆԱՄՆՈՅ ՎԱՃԱՌԱՅ

- Եւ զշորքոտանիս վաճառեալ՝ երից վկայից առաջի հաստատիցէ զայ-
- 20 սոսիկ, զի մի՛ գողաւն իցէ, եւ մի՛ հնակաղ, եւ մի՛ հնահաղ, եւ մի՛ գիշերակոյր, եւ մի՛ անգնալի ի կամրջի, եւ մի՛ հարկանող ոտիւք: Յայացանէ զտեալ ի բեռնակիրս²⁵⁹, բայց ի գողաւնէից, մինչեւ յամ մի անդրէն դարձցի, կամ ի գնոյն անկցի ըստ արժանւոյն, եւ կամ տեառն հաստատիցի: Իսկ գողաւնն յամենայն ժամ դարձցի. եւ եթէ յայտնեալ՝ առաջինն
- 25 առցէ տէր, եւ զգինն ի վաճառողէն առցէ՝ որ գնեացն: Այլ արտաքոյ այսմ պատճառաց՝ մինչեւ յեթն աւր փորձի, վճիռ հատցի, եւ թէ ոչ դարձուցէ՝ հաստատեալ լիցի վաճառն: Իսկ վաճառողին նոյն կացցէ սահման ըստ արժանւոյն վաճառել: Եւ յայլսն գնոյն պահել ի վաճառսն զսահման, որպէս վաճառողին, նմանապէս եւ գնողին:

30

ԳԼՈՒԽ ՂԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՃԱՌԱՅ ԵԶԱՆՅ

Եւ վկայիւք երիւք եւ զայս հաստատիցեն, որ վաճառեն զեղինս, զի փորձ ի հերկ, եւ ի սայլ, եւ ի կալ իցէ, եւ մի՛ հնակաղ, եւ մի՛ հնահաղ,

²⁵⁸ Ղևտ., ԻԵ, 32—34

²⁵⁹ ՏԵՄ նաև հողվ. 2

եւ մի գիշերակայր եւ հարկանող իցէ, եւ մի՛ գողանա: Մինչեւ յամ մի լինել աշդոցիկ փորձի՛ դարձցի, եւ գողանա՝ յամենայն ժամ, եւ յայլսն եւթն ար փորձիցի: Իսկ անմղիցն յայլսն՝ դարձցի, բայց ի լծոյ, ի հերկ, եւ ի սալլ, եւ ի կալ, որոց փորձն անյայտ կանխաւ է²⁶⁰:

ԳԼՈՒԽ ՂԶ

5

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՈՎՈՒ Ի ՎԱՃԱՌ

Նմանապէս եւ յաղագս զկովս վաճառել զայլսն վկայիւք հաստատիցէ ընդ աշոսիկ, զի ազգաւ յիրաքանչիւր ամի ծնանիցի, եւ յաղագս սոցին՝ յամի դարձցի: Ըստ արժանւոյն զգինն հաստատելով եւ կամ տեսնել լինելով: Եւ յայլսն փորձիցի եւթն ար:

10

ԳԼՈՒԽ ՂԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՄԵՂՈՒԱՅ Ի ՎԱՃԱՌ

Եւ մեղուք վաճառեալ յաշնան ըստ մեղեր, զոր ունին, հաստատիցի սերկանն⁽⁹¹⁾:

15

Իսկ ըստ պիտոյից անկշիռ վաճառեալ եւ կամ կշռաւ նովին փեթակաւ եւ առեալ արտաքս եւ պակաս գտեալ, լցցի կշիռն ի վաճառողէն, ապա թէ ոչ՝ մի՛ լիցի աշդ պատիր վաճառ: Իսկ առաւել զտեալն, ո՛չ յոյժ եւ ո՛չ խաբէութեամբ, մի՛ դարձցի, զի յուսոյ դորին գնէ:

20

Եւ զարնան սերմանոց վաճառեալ եւ եղեալ ի մեղուոց, մինչ ի տասն ար կամ քսան փորձի. վճիռ վկայիւք հաստատիցի, որպէս զի մտանելն եւ ելանելն ուղիղ ցուցցի, հաստատիցի վաճառն: Ապա թէ թիրութեան յաւորսն վճռին կարծիս լիցի զողութեան եւ մահու առաջնորդին, ի վաճառողն դարձցի: Զկնի կարծեացն բառնալոյ աւուրցն՝ զնողին աշդպիտի վնասդ լիցի: Ի կերակրոյ մեռեալն եւ յամին անպտուղ եղեալն՝ զնողին լիցի:

25

ԳԼՈՒԽ ՂԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՃԱՌՈՅ ԱՄԱՆԱՅ

30

Եւ կարաս վաճառեալ եւ գնեալ՝ հաստատիցի, յորժամ լցեալ ողջ զարկեալն պահիցէ գինի յամին: Ապա եթէ կարծեալք բեկման ի թրծմանէ իցէ, եւ զգինին կորուսցէ, միմիայն զկարասն գործողն առցէ, ալ եւ զկէս վնասուն տուժիցի: Ապա թէ անկարծիս ի բեկմանէ իցէ, եւ ի թաղելն եղեւ կարծիսն, անտոյժ լիցի վաճառողն: Ալ եթէ յայդմանէ երկբայեսցի, զամանն միայն վաճառողն տուժիցի:

Այդ ըստ աշդմ լիցի ի փոքունս եւ ի մեծամեծս:

ԳՆՈՒՄ ՂԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՃԱՌՈՂԱՅ ԵՒ ԳՆՈՂԱՅ ԶՊՏՈՒՂ ԱՅԳԵԱՑ
ԵՒ ԶԱՅԼՈՑ ԱՐՄՏԵԱՑ

- 5 Վաճառել եւ գնել բազմաց պատահի զպտուղս յամի՝ յուսով շահի՝
եթէ լիցի պակասել, արժան է վաճառողին ամբողջ զգլուխն պահել՝
ոչ միայն յազազս յուսոյն, այլ եւ վասն աշխատութեանն: Եւ թէ շահիցի,
որ լիցէ խաբէութեամբ, մի՛ զղշացեալ վաճառողն դարձուցէ, զի վա-
ճառք յաջողմամբ բազմապատիկ շահս տան: Սակայն աւուրք փորձի
երեք վկայիւք լիցի տասն աւր. եւ կատարածն ցուցաւ ըստ իրաւանց:

10

ԳՆՈՒՄ Ճ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԸՍՏ ԳԼԵՈՅ ՀԱՏՈՒՅՄԱՆՑ ԶՐԱՂԱՑԱՑ
ԵՒ ԱՅԼՈՑ ԱՅՍՊԻՍԵԱՑ

- Եւ զայսպիսիս ըստ գլխոյ առեալ՝ վկայիւք հաստատիցէ: Շահին
անգեղջ իցէ տուողին, եւ մի՛ տացէ փոխանակ շահի տուգանս:
15 Եւ իւր լիցի պատրաստել զկազմածն ամենայն եւ վնասք՝ ըստ կար-
գի իրացն եղեալ, իսկ յանպատրաստութենէ եղեալ՝ առողին լիցի՝ ի քար,
ի նաւ, յերկաթ եւ յայլն ամենայն, եւ զողացեալն:
Իսկ այրեալն, եթէ ի պատճառս տեառն իցէ՝ նմա լիցի, եւ եթէ ի
պատճառս առողին՝ նմա լիցի:
20 Ըստ այդմ դատիցի եւ այլ ամենայն այդպիսիս, որ ինչ միանգամ
եւ իցէ:

ԳՆՈՒՄ ՃԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԵԱՆ ԱՐԱՆՑ

- Եւ մատեան դստերքն Սաղպաազու՝ որդւոյ Ոփերայ՝ որդւոյ
25 Գաղաազու՝ որդւոյ Մաքիրայ ի գնդէ Մանասէի՝ որդւոյն Յովսեփայ: Եւ
այս են անուանք նոցա՝ Մաղա, եւ Նուա, եւ Եղա, եւ Մեղբա, եւ Թերսա:
Կացին առաջի Մովսիսի, եւ առաջի Եղիազարու քահանայի, եւ առաջի
իշխանացն, եւ առաջի ամենայն ժողովրդեանն ի դրան խորանին վկա-
յութեան եւ ասեն. հայր մեր մեռաւ յանապատին, եւ նա ոչ էր ի մէջ ժողո-
վրդեանն գումարելոցն առաջի Տեառն ի ժողովրդեանն Կորիսայ, որ
30 վասն մեղաց իւրոց մեռաւ, եւ որդիք ոչ եղեն նորա: Եւ արդ, մի՛ ջնջեսցի
անուն հայր մերոյ ի միջոյ ցեղի իւրոյ, վասն զի ոչ գոյր նորա որդի.
տո՛ւք մեզ ժառանգութիւն ի մէջ եղբարց հայր մերոյ: Եւ մատուցց Մով-
սէս զդատաստանս նոցա առաջի Տեառն: Եւ խաւսեցաւ Տէր ընդ Մով-
սիսի եւ ասէ. ուղիղ խաւսեցան դստերքն Սաղպաազու, տալով տացես
35 նոցա կալուած ժառանգութեան ի մէջ եղբարց հայր իրեանց, եւ դիցես

զվիճակ հարն իւրեանց զնորաւ: Եւ ընդ որդիսն Իսրայելի խաւանացիս եւ
ասասցես. այր ոք եթէ մեռանիցի, եւ ուստր ոչ գուցէ նորա, տացէ զժա-
ռանգութիւն իւր դստեր իւրում. եւ եթէ ոչ գուցէ նորա դուստր, տաշիք
զժառանգութիւն նորա եղբար իւրում. եթէ ոչ գուցեն նորա եղբարք, տա-
5 շիք զժառանգութիւն նորա հարեղբար իւրում. եւ թէ ոչ գուցեն եղբարք
հար նորա, տաշիք զժառանգութիւն ընտանւոյ մերձաւորի նորա. ի
ցեղէ նորա ժառանգեսցէ զնորայն: Եւ եղիցի որդւոցն Իսրայելի այդ իրա-
ւունք դատաստանի, որպէս հրամայեաց Տէր Մովսիսի²⁶¹:

Անլուծանելի յամենայն հաւատացեալս եւ այս կացցէ վճիռ դատաս-
10 տանի, զի իւր իսկ է հաւատար գիտողին զամենայն իրաւունս: Զի ուստեր
անկ է ժառանգ լինել, թէ իցէ, ապա թէ ոչ իցէ՝ դստերն, որ տակաւին ի
տանն իցէ: Իսկ արտաքս գնացեալն եւ առն եղեալն՝ երկու դուստր զմիոյ
դստեր բաժին առցեն, այլ ոչ կարեն ժառանգ լինել: Եւ այս յայտ անտի
է, զի ոչ թողին զդստերսն Սաղաւաղու յաւտար ցեղս արանց լինել, զի
15 մի՝ ժառանգութիւնն յաւտարս ելցէ:

Ապա թէ չիցէ դուստր եղբայրն ժառանգիցէ:

Իսկ եթէ առն լեալ դուստրն կամիցի իւրովք ծննդաւք եւ արամք գալ
եւ զհայրենիսն ժառանգել, նոցա լիցի եւ մի լիցի եղբարն, եւ յորժամ
որդի չիցէ եղբարն. ապա թէ ոչ կամիցի գալ՝ զիւր մասնն առեալ,
20 եղբայրն ժառանգիցէ:

Ապա թէ չիցէ եղբայր, հարեղբայրն ժառանգիցէ: Եւ թէ չիցէ հար-
եղբայր, այլ ընտանի մերձաւոր ժառանգիցէ ի ցեղէ հարն: Որքան մեր-
ձաւոր իցէ, հեռաւոր ընտանւոյն ոչ հրամայէ. եւ զցեղ հար առնէ ժառանգ
եւ ոչ մար, մինչ ի դուստրն միայն կացոյց զժառանգ լինելն:

25 Ապա թէ հարեղբարն հրամայէ ժառանգ լինել, յայտ է, թէ հայր
իցէ, նա ժառանգէ, եւ թէ մայր, եւ քոյր, եւ կին ոչ ժառանգեն, այլ մա-
սունս առնուն, որպէս եւ ցուցանի(²⁶²). Կնոջն՝ դանգ, եւ քեռն՝ դանգ եւ
կէս, եւ մարն՝ երեք թասու:

Այլ ընտանի մերձաւոր համարիմք, զոր Աւրէնքն մինչ ի չորրորդ
30 զարմն հրամայէ զառականս ոչ յայտնել յառնուլ կին²⁶². զայս եւ ի ժա-
ռանգաւորսն պահելի է: Իսկ զկնի այնր ոչ են ժառանգ, այլ ժառանգու-
թիւնն վիճակ լիցի դատաւորաց, որպէս ցուցեալ է ի գրութիւնս նոցա²⁶³:

Իսկ եղբայրն, որ չիցէ համամայր, կէս դանգ պակաս ընդ համա-
հարսն եւ ընդ համամարսն ժառանգիցէ: Զայս եւ նահապետն եցոյց Աբ-
35 րահամ, զի ետ զամենայն ինչս իւր Իսահակայ որդւոյ իւրոյ եւ որդւոց հար-
ճիցն ետ պարգեւս եւ արձակեաց զնոսա²⁶⁴: Եւ թէ ասիցէ ոք. աստ՝ պաակ
արհնուլթեան, եւ անդ՝ Քեռուրա կին երկրորդ, սակայն անդ՝ տուրս, եւ
ժառանգութիւն եղիցի աստ, ըստ ցուցելոցդ, սակաւ պակաս. եւ յԱւր-
էնսն անդրանկանն տուաւ իրիցութեան պատիւ²⁶⁵, Ըստ այսմ արիւնա-
40 կի եւ հարեղբարքն լիցին:

Յանդիմանին յաստուածային արիւնացս դատաստանէ մահմետակա-

²⁶¹ Թիւք, Իէ, 1—11

²⁶² Տե՛ս Ղևտ., ԺԸ, 6—18

²⁶³ Տե՛ս հողվ. Ա,

²⁶⁴ Տե՛ս Սնունդք, ԻԱ, 5, 6

²⁶⁵ Տե՛ս Բ օրին., ԻԱ, 16—17

նացն դատաստանք, զի զգտերս ժառանգ ոչ առնեն հարց, այլ ընդ ընտանիս մասնաւորեն, որոց ոչ հետեւելի է, այլ անվրէպ՝ աստուածայինս դատաստանաց իրաւամբք:

ԳԼՈՒԽ ԾԲ

5 ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԵԱՆ, ՈՐՈՑ ՌԻՍՏԵՐՍ ՆԻ ԴՍՏԵՐՍ ԻՅՔ

Նախ զայն ասացուք, զի երկու դուստր միոյ ուստեր առցէ բաժին⁽²⁶⁵⁾: Եւ այս վկայեալ է ի կանոնաց եւ յԱւրինաց նշանակեալ ըստ այսմ:

- 10 Խաւսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի եւ ասէ. խաւսեա՛ց ընդ որդիսն Իսրայելի եւ ասացես ցնոսա. որ ոք ուխտիցէ ուխտս՝ տալ զգինս անձին իւրոյ Տեառն, եղիցին գինք արուին, ի քսանամենից մինչեւ ցվաթսամեանս, եղիցին գինք նորա յիսուն երկդրամեան արծաթոյ ըստ սրբութեան սկեղըն, եւ իգին⁽²⁶⁵⁾ լինիցին գինք երեսուն երկդրամեան: Ապա թէ ի հնգամենից մինչեւ ցքսանամեանս՝ լինիցին գինք արուին քսան երկդրամեան, եւ իգին՝ տասն երկդրամեան²⁶⁶:

- Նաեւ ի կազմածն տեսանի, զի կրկին աւուրց կարաւտանայ էզն ի ծնունդն, ըստ որում թերին առաւ կող²⁶⁷. եւ անունն իսկ նշանակէ, զի «կին» ըստ կիսոյն անուանի մարմնոյն: Եւ թէպէտ եւ ի մի պատուէրդ աւելի հնգիւ է, քան զերկպատիկն գինք իգին՝ յաղագս կատարելութեան հասակին եւ կամ յաղագս պիտոյից կարգաց⁽²⁶⁸⁾, սակայն ըստ կազմածին ի միւսն ցուցաւ արուին կրկին լինել: Յաղցանէ հաստատի երկու դուստր մի լինել որդի ի ժառանգութիւնս: Բայց զիտելի է եւ զայն եւս, զի կարգեալ դստերքն է երկուքն մի որդի, այլ ոչ որ ի տանն է, զի ժառանգ հրամայեցաւ, յորմէ յայտ է, զի զորդոյ առնու բաժին. եւ այլքն զկէս եղբար անելով ելեալքն, նմանապէս զոյգ դստանին եղբարց, ըստ հրամանի Տեառն՝ եթէ չիցէ որդի, դուստրն ժառանգիցէ²⁶⁸: Այլ այս դատեալ եղև ըստ կազմածին, եթէ զերկուս դստերս մի առնի է եղբայր, եւ ցուցաւ ըստ Տեառն հրամանի, եթէ ժառանգ է նման որդւոյ, որ ի տան իցէ:
- 30 Այլ կամ լիցի եւ զայս ըստ հաճոյից եւս ընտրել, եթէ զամենա՞յն դստերս զերկուսն մի առնի է եւ եթէ զեղեալսն: Այլ ինձ այսպէս թուի, եթէ ելեալքն ի տանէ բաժնիւ եւ առն եղեալ՝ զերկուսն մի լեալ, զոյգ ընդ եղբար առնու բաժին իւրով կրկին բաժնան, ապա որ ի տանն՝ հաւասար եղբարցն ժառանգէ զհարն: Հաստատի ըստ այսմ ուստերաց եւ դստերաց հաւասար լինել ժառանգութիւնն հար, ըստ որում եւ Աստուած զոյգ ետ զժառանգութիւն արքայութեանն արանց եւ կանանց: Սակայն ավանդապահք կարգաց եկեղեցւոյ արք եւ ոչ կանայք են. նմանապէս թէպէտ բաժանորդք ընդ եղբարս ժառանգութեան քորք են, այլ ոչ ժառանգապահք, յորժամ եղբարք իցեն:

266 Ղևտ., Իէ, 1—5

267 ՏԷ՛ս Մնոնդք, Բ, 21, 22

268 ՏԷ՛ս Թիւք, Իէ, 8

Եւ եթէ հայր իցէ, կինն միայն առցէ մասն, եւ ո՛չ մայր եւ ո՛չ քոյր, ապա թէ ոչ իցէ՝ մայր եւ քոյր մասնաւորին⁽²⁶⁹⁾:

Այլ որդի դստեր ո՛չ ժառանգէ եւ ո՛չ առցէ մասն, բայց եթէ մինչ կենդանի իցէ՝ գրով ժառանգ առնիցէ, զի իւր սերմ դուստրն է եւ ոչ որդի դստերն: Նոյն լիցի եւ խորթն, սակայն իշխան է կենաւք ժառանգեցուցանել զնա, թէ կամեսցի, իբրեւ զաւտարս. եւ թէ ի տան հարուսի աշխատեալ իցէ, իբր վարձկանի առցէ վարձ եւ ոչ մասն. նոյնպէս եւ՝ թոռն. զի եւ առաքեալ ոչ ընդ որդիս զնոսա համարի, ասելով՝ խորթք իցէք եւ ոչ որդիք²⁶⁹: Ապա թէ որ զկանոնացն⁽²⁷⁰⁾ ընդդէմ այսմ գիցէ, զի իբր զորդոց՝
 10 զծնունդս նոցա հրաժարեցուցանէ ի խնամութիւնսն²⁷⁰, գիտասցէ, զի պսական ընդ մարն ընտանութիւնն եղեւ, եւ խափանի ամուսնութիւնն, այլ զի սերմ ոչ է հարն, ոչ ժառանգէ. զի թէ Աբրահամ եւ ոչ զիւր ծնունդսն արար արժանի ժառանգ լինել²⁷¹, ո՞րչափ աւտար ծնունդն:

Նաեւ ոչ եղբայր մարն, եւ ո՛չ որդի նորա, եւ ո՛չ որդի քուերն, եւ
 15 ո՛չ մարքոյր եւ նորին որդի, կամ հարքոյր կամ ժառանգեն եւ կամ մասնաւորին, բայց եթէ կանխաւ ստանայցէ:

Իշխան է եւ զծառայս ստանալ ժառանգս, թէ կամեսցի, որպէս ի կանոնս եպիսկոպոսաց եցոյց²⁷² թերեւ ծառայս ստացեալ իցէ, յայտ է, թէ ժառանգս, որ զինչսն ասաց թողուլ:

Իսկ յորժամ դուստրն ժառանգէ՝ որ ի տան իցէ, հարեղբայրն եւ
 20 նորին որդիք ժառանգել ոչ կարեն եւ ոչ մասնաւորիլ. ապա թէ առն լեալ իցէ եւ զայցէ ժառանգ, հարեղբայրն մասն առցէ զանգ, այլ ոչ որդի նորա, բայց թէ պատահի ի հարցն ժառանգութիւնսն դատաստան լինել:

Իսկ եթէ չիցեն ուստերք եւ դստերք մինչ ի չորրորդ զարմն, որ ի
 25 հարէն ժառանգիցեն, եւ այլք՝ ոչ եւս, եւ ոչ՝ ի մարցն տոհմէ:

ԳՆՈՒՆ ԾԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿԱՆԱՆՑ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԵԱՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ

Եւ կանանց մեռելոց նոյն լիցի դատաստան, որպէս եւ արանց զկնի մահուան²⁷³. Եթէ չիցեն ուստերք եւ դստերք, իբրու թէ ծնեալ իցէ ուստերս
 30 եւ դստերս, եւ մեռեալ, եւ թէ՛ ի բնէ անժառանգ իցէ եւ թէ՛ ընդ պսակին փութով վախճանեալ կուտութեամբ, սակայն յայդոսիկ զանազանի դատաստանն:

Արդ, ըստ նմանութեան արանց, թէ ուստր իցէ, նա ժառանգիցէ զըմարն, ապա թէ չիցէ՝ դուստրն, եւ թէ չիցէ դուստր՝ եղբայրն, եւ թէ չիցէ
 35 եղբայր՝ հարեղբայրն, եւ թէ ոչ հարեղբայր իցէ, ի ցեղէ հարն ժառանգէ մինչեւ ի չորրորդ զարմն: Ապա թէ հայր իցէ, հայրն ժառանգէ, եւ այլն՝ զոյգ է միմեանց: Իսկ եթէ ծնունդք իցեն մարն, ամենայն ինչ նոցա է,

269 Տե՛ս Թուղթ առ Եբր., ԺԲ, 8

270 Տե՛ս Բազդի Կեսարացոյ Կանոնք ՄԺԴ

271 Տե՛ս Մնունդք, ԻԾ, 5, 6

272 Տե՛ս Կանոնք Կղեմայ 2Զ

273 Տե՛ս Հոգվ. ՃԱ, ԶԲ

որպէս եւ հարն ժառանգութիւնն: Ապա թէ մեռանիցի մանուկն, ժառանգութիւնն հարն եղեւ, ոչ անդրադարձի առ մայրն իբր ժառանգութիւն:

Ապա թէ մայրն եւս մեռանիցի, եւ հայր իցէ մարն, երկուցն լիցի
5 ժառանգութիւնն՝ հայր մանկանն եւ հայր մար մանկանն. նախ զպատշաճ հոգւոյ նորա տալով՝ յերկուս բաժանիցի:

Իսկ եթէ ի բնէ անժառանգ իցէ, ժառանգութիւնն հարն լիցի, եւ թէ
ոչ հայր՝ ալլոց ժառանգաւորացն լիցի, որպէս ցուցեալ է²⁷⁴, Իսկ առն
դանգ լիցի վասն ի միասին կենակցութեանն: Ապա թէ չիցեն միաւորեալք,
10 եւ մեռանիցի կիսն, մի՛ լիցի առն եւ ոչինչ ի կնոջէ, զի որպէս ոչ է տիրեալ
մարմնոյ նորա, նոյնպէս ոչ տիրէ բնչից նորա: Նոյն լիցի եւ կնոջն:
Ապա թէ ամուսնացեալ իցէ, թէ եւ սակաւ ժամանակ, նմանապէս դանգ
լիցի առն: Եւ զի որպէս զհարն ժառանգելով որդին՝ մայրն դանգ առցէ,
նոյնպէս զմարն ժառանգելով որդին՝ հայրն դանգ առցէ:

15

ԳՆՈՒԽ ԾԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱԺԱՆՈՂԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԸՆԶԻՑՆ Ի
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԻՒՆՆ

Ըստ բաժանողական արուեստի զժառանգութիւնն այսպէս ուղիղս
բաժանիցես: Զինչսն զամենայն մի համարիցիս դահեկան եւ զդահեկանն՝
20 վեց դանգ:

Եւ թէ մի որդի լինի եւ մի դուստր, որ ի տանն, յերկուս բաժանիցես.
զերկու դանգ եւ կէս՝ եղբարն, եւ զնոյն կողմն՝ քուերն, եւ զդանգն՝
մարն:

Ապա թէ կարգեալ քուերք իցեն, զերկուսն մի եղբայր կալցիս եւ
25 զերկու դանգ եւ կէսն եղբարն տացես, եւ զերկու դանգ եւ կէսն՝ երկու
քուերն, եւ զդանգն՝ մարն:

Իսկ թէ մի եղբայր իցէ եւ մի քոյր առնակին, կէս դահեկան եւ չորս
զարի եղբարն լիցի, եւ դանգ եւ կէս եւ երկու զարի՝ քուերն, եւ դանգ
մի՝ մարն:

30 Ապա թէ երկու եղբայր եւ մի քոյր իցէ, որ ի տանն, դանգ եւ կէս եւ
երկու զարի մի եղբարն լիցի, եւ նոյնչափ միւս եղբարն, եւ նոյնքան՝
քուերն, եւ դանգ՝ մարն: Իսկ թէ կարգեալ քոյրն իցէ, երկու դանգ մի
եղբարն լիցի, եւ երկու դանգ՝ մի եղբարն, եւ դանգ՝ քուերն, եւ դանգ՝
մարն:

35 Ապա թէ մայր ոչ իցէ, ինքեանց միայն բաշխեսցի. երկու դանգ եւ թասու
եւ մի զարի եւ չորս դանգ զարույ եւ երեք թասու զարույ՝ մի եղբարն,
նոյնպէս՝ միւս եղբարն, եւ դանգ եւ երկու զարի եւ երկու զարույ դանգ
եւ կէս դանգ զարույ՝ քուերն. կէս թասու զարույ աւելի է քուերն: Եւ զի
զայս ցուցաք յայժառանգելույ աղագաւ, եթէ զիրան եւ զարդարն խնդրէ
40 զատաստանն:

Իսկ եթէ երեք եղբայր եւ մի քոյր իցէ, դանգ եւ կէս եւ երկու դարի
 եւ կէս՝ իւրաքանչիւր եղբայր, եւ երեք թասու եւ դարի եւ կէս՝ քուերն: Եւ
 է քուերն դանգ եւ կէս աւելի գարուոյ: Զի թէ կամ լիցի, այդպէս տկար
 մասինն սակաւն թողցես աւելի, ապա թէ ոչ՝ եւ զայն եւս հաստատես-
 ցես:

Ապա թէ չորս եղբայր եւ մի քոյր իցէ, դանգ եւ թասու եւ մի դարի՝
 իւրաքանչիւր եղբայր, եւ կէս դանգ եւ կէս թասու եւ կէս դարի՝ քուերն:

Իսկ եթէ հինգ եղբայր եւ մի քոյր իցէ, իւրաքանչիւր եղբայր դանգ
 լիցի եւ մի դարի, եւ քուերն՝ կէս դանգ եւ մի դարի. կէս դարի եւ աստ
 աւելի լինի քուերն:

Ապա թէ վեց եղբայր եւ մի քոյր իցէ, երեք թասու եւ երկու դարի
 իւրաքանչիւր եղբայր լիցի, եւ կէս դանգ՝ քուերն. կէս դարի եւ աստ
 առաւելեալ է քուերն:

Ըստ այսմ արիւնակի եւ զայլսն որքան իցէ բաժանեսցես: Նմանա-
 պէս եւ զմարն բաժանիցես զժառանգութիւն:

Իսկ եթէ վեց քոյր եւ մի եղբայր իցէ, ի չորս ժառանգութիւնն բա-
 ժանիցի. երեք եղբայր վեց քոյրն լիցի: Ըստ այսմ արիւնակի եւ ալլքն
 լիցին: Եւ եթէ մայր լիցի՝ եւ այն ցուցաւ, եթէ ոչ՝ եւ այն: Եւ թէ ի տան
 քոյրն իցէ եւ թէ առն լեալ իցէ, ըստ զանազանութեան նոցա եւ դատաս-
 տանն հաստատիցի, զի սակաւ եւ այդ նշանակ տուաւ: Յորմէ զարժանն
 ոք գտցէ եւ զթերին լցցէ, եւ մի՛ ինչ պարտաւանս դիցէ, զի ըստ կարի
 մեր այդքան ծանուցաւ:

ԳԼՈՒԽ ԾԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՐՀԱՄԱՐՀՈՂԱՅ ԶԲԱՀԱՆԱՅՍ ԵՒ
 ԶԴԱՏԱԽՈՐՍ

Եւ եթէ վրիպեսցի ի քէն բան ի դատաստանի ի մէջ արեան եւ արե-
 ան, եւ ի մէջ դատաստանի եւ դատաստանի, եւ ի մէջ զրգոութեան եւ
 զրգոութեան, եւ ի մէջ հակառակութեան եւ հակառակութեան, բան դա-
 տաստանի ի քաղաքս քո, յուրացեալ ելցես ի տեղին, զոր ընտրեսցէ Տէր
 Աստուած քո անուանել զանուն իւր անդ: Եւ երթիցես առ քահանայս
 Ղեառացիսն եւ առ դատաւորսն, որ լինիցի յաւուրսն յայնոսիկ, եւ քննեալ
 պատմեսցեն քեզ զդատաստանն: Եւ արասցես ըստ հրամանին, զոր
 պատմիցեն քեզ, որք ի տեղւոյն իցեն, զոր ընտրիցէ Տէր Աստուած քո. եւ
 զգուշասցի՛ր յոյժ առնել ըստ ամենայնի, որպէս արիւնագրեսցի քեզ: Ըստ
 Աւրինաց եւ ըստ դատաստանին, զոր ասացեն քեզ, արասցես եւ մի՛
 խոտորեսցիս ի բանէն, զոր պատմեսցեն քեզ, մի՛ յաջ եւ մի՛ յահեակ: Եւ
 մարդ ոք, որ առնիցէ հպարտութեամբ առ ի շխելոյ քահանային, որ կացցէ
 պաշտել յանուն Տեառն Աստուծոյ քոյ, կամ գատաւորին, որ իցէ յաւուրսն
 յայնոսիկ, մեռցի մարդն այն²⁷⁵:

Տես զի զարհամարհողս քահանայից եւ դատաւորաց զոյգ եցոյց,
 զի մի է զարուծին Աւրինաց եւ դատաստանի, եւ պարտաւորութիւն նոցա

մահ է, զի շանուալ նոցա ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ անհնազանդութիւն Աստուծոյ. եւ արեանն յայտ է զատաստան:

ԳԼՈՒԽ ԾԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՍԻՑ Ի ԺՈՂՈՎՐԴԵՆՆԷ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ

- 5 Եւ այս են իրաւունք քահանայիցն ի ժողովրդենէն, որք զենուցուն զենլիս. եթէ արջառ իցէ եւ եթէ ոչխար՝ տացէ քահանային զերին, եւ զծնատան, եւ զխախացոցն: Եւ զպտուղս ցորենոյ եւ զգինոյ քոյ, եւ զիւղոյ քոյ, եւ զպտուղս կտրոց խաշանց քոց տացես նմա: Զի զնոսա ընտրեաց Տէր յամենայն ցեղիցն քոց կալ առաջի Տեառն Աստուծոյ քոյ,
- 10 պաշտել եւ արհնել յանուն նորա, նաեւ որդիք իւր զամենայն աւուրս²⁷⁶: Զայս զիրաւունս այժմ ոչ պահեն հաւատացեալք, զոր հարկաւոր էր առուելու քան զԱւրիկացն, զի հասարակաց զենմանն արիւնհորէ իբր զայլ պտուղան, զի ոչ զընծայից զենմանցն է բանդ:
- 15 Եւ զայդ եղաք, եթէ ըստ դատաստանի իրաւանց է եւ քրիստոնէից այդոքիւք զքահանայս պատուել:

ԳԼՈՒԽ ԾԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՍԱՀՄԱՆԱՅ ԱՄԵՆԱՅՆԻ

- Մի փոխեսցես զսահմանս ընկերի քոյ, զոր հաստատեսցին հարքն քո ի ժառանգութեան քում, զոր ժառանգիցես յերկրին, զոր Տէր Աստուած
- 20 տացէ քեզ ի ժառանգութիւն²⁷⁷: Զանդաստանաց եւ զայլոց ասէ ճառդ. առ եղբարս եւ ազգականս եւ առ աւտարս հրամայէ իրաւամբք վարիլ:
- Զոր ի հարէ ունի զսահման ժառանգութեան, ոչ պարտի փոխել զընկերին յաւիշտակելով, բայց եթէ կանխաւ զրկեալ իցէ, դատ վարել:
- 25 Այլ ճշմարտութեամբ ի հարէ առեալ ժառանգութիւնն ոչ է իրաւացի զկնի մահու հարն զղջմամբ փոխել ընդ այլ ժառանգակցաց:

ԳԼՈՒԽ ԾԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԿԱՅԻՑ ԵՒ ՍՈՒՏ ՎԿԱՅԻՑ

- Ոչ հաստատիցի մի վկայ վկայել զմարդոյ ըստ ամենայն ապիրատութեան, եւ ըստ ամենայն յանցանաց, եւ ըստ ամենայն մեղաց, զոր մեղանչիցէ: Ի բերանոյ երկուց եւ երից վկայից հաստատեսցի ամենայն բան: Եւ եթէ կացցէ յառաջ սուտ վկայ զմարդոյ եւ շարախաւսիցէ զըն-

²⁷⁶ Բ օրին., ԺԸ, 3—5

²⁷⁷ Բ օրին., ԺԹ, 14

մանէ ամբարշտութիւն ինչ, կացցեն երկոքին արքն, որոց իցէ հակառակութիւն, առաջի Տեառն, եւ առաջի քահանայիցն, եւ առաջի դատաւորացն, որ իցեն յատուրսն յայնոսիկ, եւ քննեցեն դատաւորքն ճշմարտութեամբ. եւ ահա վկայ տնիրաւ վկայեաց զանիրաւութիւն, եկաց հակառակ եղբար իւրում. արասջի՛ք նմա՝ որպէս խորհեցաւ շար առնել եղբար իւրում, եւ բարձջի՛ք զշարն ի միջոյ ձերմէ²⁷⁸:

Արինացս դատաստան զերկուց եւ զերից վկայիցն հաստատէ զբան եւ զսուտ վկայն ըստ շար կամացն հրամայէ տանջել: Եթէ արեան կամեցաւ վկայել եւ թէ այլոց՝ նովին դատել:

10

ԳԼՈՒԽ ԾԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ԳՏԱՆԻՑԻ ՍՊԱՆՆԱԼ Ի ՍԱՀՄԱՆՍ ԴԱՇՏԱՅ

Եւ եթէ դտանիցի վիրաւոր յերկրի քում, զոր Տէր Աստուած քո տացէ քեզ ժառանգել, անկեալ ի դաշտի, եւ ոչ գիտիցեն զայրն, որ խոցեացն
15 զնա, ելցէ ծերակոյտն քո եւ դատաւորքն քո եւ շափեսցեն շուրջ զվիրաւորան զվայրս քաղաքացն: Եւ եղիցի քաղաք, որ հուպ իցէ ի վիրաւորն, առցէ ծերակոյտ քաղաքին այնորիկ երինչ մի յարջառոց, այլաւքն հանդերձ²⁷⁹:

Յայսմանէ յայտ է ո՛չ տուգանս լինել այգպիսի սպանման եւ ո՛չ դատաստան արեան, այլ քաւութիւն պատարագաւ՝ անդ եւ աստ՝ ապաշխարութիւն: Այդոցիկ հետեւելի է դատաւորաց, որքան անյայտ է, իսկ յայտ եկեալն՝ տուգանք՝ հաղորդիցն, եւ արեան դատաստան՝ սպանողացն:

ԳԼՈՒԽ ԾԺ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳԵՐԵԼՈՑ ԿԱՆԱՆՑ ԱՅԼԱԶԳԵԱՅ

Եւ եթէ ելանիցես ի պատերազմ ի վերայ թշնամեաց քոց, եւ մատնեացէ զնոսա Տէր Աստուած քո ի ձեռս քո, եւ աւարեսցես զաւար նոցա: Եւ տեսանիցես յաւարին կին զեղեցիկ տեսլեամբ, եւ ցանկանայցես նմա, եւ առցես զնա քեզ կնութեան, եւ տարցիս զնա ի տուն քո, եւ գերծցես
30 զգլուխ նորա, եւ սրբեսցես զրդնզունս նորա, եւ հանցես զհանդերձ գերութեան նորա, եւ նստցի ի տան քում եւ լացցէ զհայր եւ զմայր իւր զաւուրս ամսոյ միոյ, եւ ապա մտցես առ նա եւ բնակեսցես ընդ նմա, եւ եղիցի քո կին: Եւ եղիցի թէ ոչ հաճեսցիս ընդ նմա՝ արձակեսցես զնա ազատ, եւ վաճառելով մի՛ վաճառեսցես զնա արծաթոյ, եւ մի՛ անարգեսցես զնա.
35 քանզի լլկեցեր զնա²⁸⁰:

²⁷⁸ Բ օրին., ԺԹ, 15—19²⁷⁹ Բ օրին., ԻԱ, 1—3, «այլաւքն հանդերձ» բառերով, ինչպես նշել է Վ. Բաստամյանցը, Մխիթարը նկատի ունի շարունակութիւնը մինչև 9-րդ համարը:²⁸⁰ Բ օրին., ԻԱ, 10—14

Եւ զայս ըստ Աւրինացն լրմամբ ընկայցին. թէ պատահի քրիստոնէի՝ նախ մկրտել եւ զաւրինակ հնութեանն բառնալ եւ ապա առնուլ կին ըստ կարգի ամուսնութեան. եւ ոչ եթէ յորժամ հաճեսցի ոչ⁽⁹⁸⁾, արձակէ ազատ, այլ եւ ոչ բնաւ արձակել, առանց բանի պոռնկութեան, իշխան է:

5

ԳԼՈՒԽ ԾԺԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՐԱՆՑ ԱՆԴՐԱՆԿԱՅՈՒՑԱՆԵԼՈՅ ԶՈՐԴԻՍ

Եւ եթէ լինիցին առն երկու կանայք, մին ի նոցանէ՝ սիրելի եւ մին՝ ատելի, եւ ծնանիցին նմա որդիս սիրելին եւ ատելին, եւ լինիցի որդի անդրանիկ ատելւոյն: Եւ եղիցի յաւուր, յորում ժառանգեցուցանիցէ որդւոց իւրոց զինչս իւր, մի՛ իշխեսցէ անդրանկացուցանել զորդի սիրելւոյն, անտես արարեալ զորդի ատելւոյն զանդրանիկ, այլ զանդրանիկ ատելւոյն ծանիցէ՝ տալ նմա կրկին յամենայնէ, որ ինչ գտանիցի նորա, զի նա է սկիզբն որդւոց նորա, եւ նմա անկ է անդրանկութիւնն²⁸¹:

Արդ, զայս զդատաստան ի մեզ այսպէս առցուք: Զի թէ ոչ է ունել քրիստոնէից միանգամայն երկուս կանայս, սակայն ի մի կնոջէ լինի որդիս, եւ թէ երկրորդ առցէ կին եւ յայնմանէ իցէ որդի, մի՛ վասն սիրոյ կրսերին զնա անդրանկացուցէ եւ կամ աշառեալ կնոջն վերջնոյ՝ զնորայն որդի: Այլ զսկիզբն պատուիցէ զորդւոցն, ըստ որում եւ Տէր պատուիրեաց. տալ զառաջին ծնունդն²⁸², առաւել տալ ի ժառանգութեանց²⁸³. բայց

Եթէ պատահի յաղագս անպիտանութեան շառնել արժանի:

ԳԼՈՒԽ ԾԺԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՆԶԳԱՄ ՈՐԴՈՑ

Եւ եթէ իցէ ուրուք որդի խեռ եւ անզգամ եւ ոչ լուիցէ ձայնի հար եւ մար իւրոյ, եւ խրատիցեն զնա, եւ ոչ անսայցէ, կալցին զնա հայր եւ մայր իւր եւ տարցին առ ծերակոյտ քաղաքին իւրեանց եւ ի դունն տեղւոյն իւրեանց եւ ասասցեն ցարս քաղաքին իւրեանց. որդիս մեր այս խեռ է եւ անզգամ եւ ոչ լսէ ձայնի մերում, հանգանակող է եւ արբշիւ: Եւ քարկոծեսցեն զնա արք քաղաքին նորա քարամբք, եւ մեռցի, եւ բարձջի՞ք զշարն ի միջոյ ձերմէ. եւ լուեալ այլոցն՝ զահի հարկանիցին²⁸⁴:

Զոյգ է այս դատաստան այնմ, որ զծնողսն հարկանէ²⁸⁵, զի անդ՝ մահու մեռցի, զի զիւր անարգէ զծնող եւ նովաւ՝ զհասարակացն Աստուած, եւ աստ՝ առանց միջնորդի՝ միայն զԱստուած, լուծմամբ պատուիրանին: Վասն որոյ անդ՝ մահու մեռցի, որ է երկու մահ, եւ աստ՝ պարզաբար

²⁸¹ Բ օրին., ԻԱ, 15—17

²⁸² Տե՛ս Ելք, ԺԳ, 2. ԻԲ, 29. ԼԵ, 19 և այլուր:

²⁸³ Տե՛ս Բ օրին., ԻԱ, 17

²⁸⁴ Բ օրին., ԻԱ, 18—21

²⁸⁵ Տե՛ս հոգվ. Մէ, նաե՛ Ելք, ԻԱ, 15, 17: Ղևա., Ի, 9: Մատթ., ԺԵ, 4 և այլուր:

մեռցի, որ է միայն առ Աստուած յանցանքն: Այլ որպէս անդ եղաւ իրաւամբք՝ ելանել ի Ժառանգութենէ փոխանակ մահու, նոյն լիցի եւ աստ:

ԳԼՈՒԽ ԾԺԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՄԱՀԱՊԱՐՏԱՅ ՄԵՌԵԼՈՅ

5 Եւ եթէ հասանիցեն ումեք մեղք մահապարտութեան, եւ մեռանիցի, կախեսցիք՝ զնա զփայտէ, եւ մի՛ ազանիցի մարմին նորա ի փայտին, այլ թաղելով թաղեսցիք զնա ի նմին աւուր, զի անիծեալ յԱստուծոյ է ամենայն, որ կախիցի զփայտէ²⁸⁶:

2 Զի թէպէտ ամենայն աւրինադրութիւնս ոչ միայն առ ճառն, այլ եւ
10 առ ի միտսն բազում ունի պատճառս, այլ մեզ որքան հարկաւոր է իրաւանց դատաստանի՝ առնի է: Եւ զի անդ Իսրայելի զազգայնոցն ասացաւ թաղել զմարմինս, եւ զի մերոց թաղաւորաց ոչ հրամայեցաւ զհաւատացեալ սպանանել, բայց միայն խրատել: Իսկ եթէ այլազգի պատահի ի մահ դատապարտեալն, ոչ է արտաքոյ իրաւանց, զբնութիւնս պատուելոյ
15 աղագաւ, թաղել տալ հրաման, յորում աւուր եւ իցէ:

ԳԼՈՒԽ ԾԺԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՈՐՍՏԷԻՑ

Գուցէ տեսեալ զարջառ եւ զոչխար եղբար քոյ, մոլորեալ ի ճանապարհի, անտես առնիցես զնոսա, այլ դարձուցանելով դարձուցես զնոսա եւ ածցես առ եղբայրն քո: Ապա եթէ չիցէ եղբայրն քո մաւտ առ քեզ, եւ ոչ ճանաչիցես զնա, ժողովեսցես զնոսա ի տուն քո, եւ եղիցին առ քեզ մինչեւ խնդրեսցէ զնոսա եղբայրն քո, եւ տացես ցնա: Նոյնպէս արասցես զէշ նորա, նոյնպէս արասցէս եւ զհանդերձ նորա, նոյնպէս արասցես զամենայն կորուստ եղբար քոյ. որ ինչ կորնչիցի ի նմանէ, եւ
25 զտանիցես, մի իշխեսցես անտես առնել զայն²⁸⁷:

Գուցէ եւ խնամ սիրոյ ունել ուսուցանէ արէնքս աստուածային ոչ միայն առ մերձաւորս, այլ եւ առ հեռաւորս. յամենայն կորուստս հաւատարիմ լինել եւ անվարձ, զի արտաքոյ իրաւանց է դատաստանի վարձաւք զկորուստ դարձուցանել:

30

ԳԼՈՒԽ ԾԺԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՅԱՐՈՒՑՈՂԱՅ ԶԱՆԿԵԱԼ ԶՈՐՔՈՏԱՆԻՍ

Գուցէ տեսանիցես զէշ եղբար քոյ կամ զեզն նորա անկեալ ի ճանապարհի եւ զանց առնիցես զնոքաւք, այլ յարուցանելով յարուցես ընդ նմա²⁸⁸:

²⁸⁶ Բ օրին., ԻԱ, 22—23

²⁸⁷ Բ օրին., ԻԲ, 1—3

²⁸⁸ Բ օրին., ԻԲ, 4

Անվարձ եւ զայս եւս հրամայէ: Եւ թէպէտ արինադրութիւն, սակայն եւ դատաւորաց է գիտել զայսոսիկ եւ խրատել, որ յաղագս սորին երթան յատեան:

ԳԼՈՒԽ ԾԺԶ

5

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՆԴԵՐՁԻՑ ԿԱՆԱՆՑ

Մի՛ եղիցի հանդերձ առնացի զկանամբք եւ մի՛ զգեցցի այր զգնստ կանացի, զի պիղծ է Տեառն Աստուծոյ քում ամենայն, որ առնէ զայն²⁸⁹:

- 10 Զի բազում դովաւ լինել շարեաց ի դէպ էր եւ անձեւութիւն իսկ, յաղագս որոյ հրաժարեցոյց: Ըստ այսմ խրատելի է դատաւորաց եւ քարոզչաց:

ԳԼՈՒԽ ԾԺԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲՈՒՆՈՑ ԹՈՉՆՈՑ

- 15 Եւ թէ դիպեցցիս բունոց հաւուց առաջի քո ի ճանապարհի, եթէ՛ ի ծառ եւ եթէ՛ ի գետնի, ձագուց կամ ձուռոց, եւ մայրն ջեռեալ նստիցի ի վերայ ձուռն կամ ձագուցն, մի՛ առնուցուս զմայրն հանդերձ որդւովքն, արձակելով արձակեսցես զմայրն եւ զորդիսն առցես քեզ, զի բարի լինիցի քեզ եւ բազմարեայ լինիցիս ի վերայ երկրի²⁹⁰:

- 20 Եւ արդ, մի՛ ոք պարսաւանս մեզ դիցէ յայսոսիկ, եթէ զի արինադրութիւն է, զի՞արդ լիցի յիրս դատաստանի, նմանապէս եւ՝ նմանք սոցին: Գիտելի է, զի ամենայն արինադրութիւն լուծեալ եւ զղջացեալ ոչ կարաւորի դատաստանի, իսկ անհնազանդիցն դատաստանի պէտք են: Եւ զայս Տէր յայտ արար, ասելով. ի ճանապարհի զղջացեալ՝ տո՛ւր զհաշիւն ոսոխի, զի մի՛ ի դատաստան անկցիս²⁹¹: Եւ զի այս արինադրութիւն է
- 25 եւ արդարութեան կատարումն: Իսկ լուծեալ եւ զղջացեալ՝ ի ձեռն վարդապետաց վերստին ուղղութիւն, այլ անզղջից՝ դատաստանաց իրաւունք: Փոքրագոյն արինադրութեամբս տեսցես այժմ եւ զմեծամեծսն սովաւ չափեալս: Եւ զի յայտ արասցէ զհաւս վասն մեր եղեալ, զոր հրամայէ թողուլ զմայրն անելոյ պատճառաւ եւ մեզ ի պէտս զձագս եւ զձուսն առնուլ:
- 30 Եւ սոքաւք վարձս խոստանայ՝ ցուցանելով, թէ որքան պսակին կատարողք մեծամեծաց պատուիրանացն, այլ զղջացեալքն ուղղին, եւ անզեղջքն յայսմ՝ դատին: Եւ իրաւացի կարծեմ զոյգ ամաց կենաց թոշնոցն իմանալով ձագուցն խափանման՝ զտուգանսն լինել ի դատաւորաց⁽²⁹⁾:

289 Բ օրին., ԻԲ, 5

290 Բ օրին., ԻԲ, 6—7

291 Տե՛ս Մատթ., Ե, 25: Ղուկ., ԺԲ, 58

ԳԼՈՒԽ ԾԺԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՆՈՐԱՇԷՆ ՏԱՆՑ

Եւ եթէ շինեսցես տուն նորաշէն, արասցես պսակ շուրջ զտանեալքն եւ մի՛ սպանումն գործեսցես ի տան քում, զի մի՛ անկանիցի, որ անկա-
 5 նելոց իցէ, ի նմանէ²⁹²,

Կարծելի է, թէ եւ զայս պատուիրան նման այնմ, որ զվիրաւոր գտե-
 ւալ՝ պատարապաւ հրամայէր քաւել եւ ոչ դատաստանաւ արիւն խընդ-
 րել²⁹³, ոչ տայ ի ձեռս դատաւորաց զպատահեալն: Եւ զի մի՛ ալսմ կա-
 րաւտ իցեն, զգուշանալ ուսուցանէ: Իսկ մեզ ապաշխարութիւն լիցի:

10

ԳԼՈՒԽ ԾԺԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԾԱՌԱՅԻՅ ՓԱՆՈՒՑԵԼՈՑ

Մի՛ մատնեսցես զծառայ տեառն իւրում, որ յաւելուցու ի քեզ ի տեառնէ իւրմէ: Ընդ քեզ բնակեսցէ եւ ընդ քեզ զետեղեսցի յամենայն տեղոջ, ուր եւ հաճոյ իցէ նմա. եւ մի՛ նեղիցէք զնա²⁹⁴,

15

Ոչ միայն զայլազգեաց ասէ, այլ եւ զԵբրայեցոց, որ թէ յանդգնեալ ոչ կամի յեթն ամին թողուլ զնա, եւ յաղագս այնր փախիցէ, զոր ասէ՝ ընդ քեզ բնակիցէ եւ թէ այլուր հաճոյ իցէ՝ անդ, եւ թէ այլազգ ինչ՝ հաշտեցուցանել եւ ոչ վայրապար տալ ի ձեռս: Զայս եւ մեզ պահել իրաւացի դատաստան է:

20

ԳԼՈՒԽ ԾԻ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՄՏԵԼՈՑ Ի ՀՈՒՆՁՍ

Եւ եթէ մտանիցես ի հունձս ընկերի քոյ, քաղեսցես ձեռաւք քովք զհասկն եւ մանզաղ մի արկանիցես յոճ ընկերի քոյ²⁹⁵,

25

Զի զողորմութիւն ի կամաց առնողին կամի Աւրէնքն եւ ոչ ի կամաց կրողաց, եւ թէ յանգզնի՝ դատաստանաւ է իբր ի յափշտակողէ տոյժ առ-
 նուլ:

ԳԼՈՒԽ ԾԻԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՄՏՈՂԱՑ ՅԱՅԳԻ ԸՆԿԵՐԱՑ

Եթէ մտանիցես յայգի ընկերի քոյ, կերիցես խաղող մինչեւ յագենալ
 30 անձին քոյ, բայց յամանս մի ամանիցես²⁹⁶,

²⁹² Բ օրին., ԻԲ, 8²⁹³ Տե՛ս հոգւ. ՃԹ, նաև Բ օրին., ԻԱ, 1—9²⁹⁴ Բ օրին., ԻԳ, 15—16²⁹⁵ Բ օրին., ԻԳ, 25²⁹⁶ Բ օրին., ԻԳ, 24

Զափս զնէ եւ իրաւունս աւամայ ողորմութեան ճշմարիտ արինա-
ղորութիւնս այգեգործաց, զի մի՛ տաղտկասցին, զի նոցուն կամաւ իցէ
ընդ ուտելոյն եւ բառնալն, իսկ ըստ կերողին⁽¹⁰⁰⁾ տոյժ լիցի:

ԳԼՈՒԽ ԾԻԲ

5

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՐՁԱԿԵԼՈՅ ԶԿԱՆԱՅՍ

Եթէ առնուցու ոք կին եւ մտանիցէ առ նա, եւ եղիցի, եթէ ոչ գտանի-
ցէ շնորհս առաջի նորա, զի եգիտ ի նմա իրս անարգութեան, գրեցէ նա
գիր ապահարզանի եւ տացէ ի ձեռս նորա եւ արձակեացէ զնա ի տանէ
10 իւրմէ: Եւ զնացեալ լինիցի առն ալլում, եւ եթէ ատիցէ զնա այրն վեր-
ջին, գրեցէ նմա գիր մեկնելոյ, եւ տացէ ի ձեռս նորա եւ արձակեացէ
զնա ի տանէ իւրմէ: Ապա թէ մեռանիցի վերջին այր նորա, որ առ զնա
կնութեան, մի՛ կարասցէ այրն առաջին, որ արձակեաց զնա, դառնալ
առնուլ զնա իւր կնութեան յետ պղծելոյ նորա, զի պիղծ է այն առաջի Տե-
առն Աստուծոյ քոյ. եւ մի՛ պղծիցէք զերկիրն, զոր Տէր Աստուած տացէ ձեզ
15 ի ժառանգութիւն²⁹⁷:

Զայս երբեմն Հրէայքն պատասխանի ետուն Տեառն՝ ասելով. Մովսէս
հրամայեաց գիր գրել մեկնելոյ կանանց. եւ Տէր եցոյց զպատճառն, թէ
յաղագս խտտարտութեան ձերոյ թողացաւ²⁹⁸: Զի մի՛ միշտ վայրապար
թողցեն, ասաց յԱրէնս՝ ոչ առնուլ զանարգեալն: Եւ զի ընդարձակ էր
20 առնուլ այլ, եւ միանգամայն երկուս ունել ի տան, եւ այն առանց բանի
պոռնկութեան: Եւ զի ըստ մեզ այս ոչ է, եթէ պատահի զկնի թողլոյն
եւ մահուն զղջանալ, որ ատելութեամբ մեկնեցան՝ ապաշխարութեամբ
միասցին, բայց եթէ պատահի այնպիսի լինել, որոց միաւորել չիցէ⁽¹⁰¹⁾
արժան:

25

ԳԼՈՒԽ ԾԻԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՌՈՂԱՑ ՆՈՐՈԴ ԿԱՆԱՅՍ ՉՄՏԱՆԵԼ Ի ՊԱՏԵՐԱԶՍ

Եւ եթէ առնուցու ոք նորոգ կին, մի՛ մտցէ ի պատերազմ, եւ մի՛
անկցին ի վերայ նորա եւ մի՛ ինչ իրք, այլ անպարտ լիցի, ի տան իւրում
30 ուրախ արասցէ զկին իւր, զոր էառ²⁹⁹:

Մարդասէր է Աստուած, կամի, զի մի՛ անկեալ ի պատերազմին՝ սուգ
լիցի տարածամ, յաղագս որոյ անմեղադրելի են միանգամայն, կամ ամ-
բարտաւանեալ՝ յանդգնի ճակատել եւ կամ երկբայի՝ զանգիտեալ: Զայս
իրաւունս պահելի է զաւրավարաց առ զաւրս:

²⁹⁷ Բ օրին., ԻԴ, 1—4

²⁹⁸ Տե՛ս Մատթ., ԺԹ, 8: Մարկ., Ժ, 5

²⁹⁹ Բ օրին., ԻԴ, 5

ԳԼՈՒԽ ԺԻԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳՐԱՌՈՂԱՑ ԶԵՐԿԱՆՍ

Մի՛ գրաւեսցես զվերին եւ զներքին երկանս, զի զոգիս գրաւէ այնպիսին³⁰⁰։

- 5 Ոչ հրամայէ բնաւ չգրաւել, այլ նոցուն ցուցանէ զիրաւունս, զի միովն թերեւս զղշասցի դարձուցանել զմիւսն, ուստի եւ ծանրացոյց զարինակ խղճին՝ զոգիս գրաւէ, ասէ, այնպիսին, զի նոցա սպասաւորութեամբ ոգի մնայ ի մարմին։ Զոր եւ յամենայնսն մեզ պահելի է՝ չգրաւել զյոյժ հարկաւորսն, եւ թէ յանդգնի՝ ի դատաւորաց վրէժ լիցի։

10

ԳԼՈՒԽ ԺԻԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՊԱՐՏՈՒՑ ԵՒ ՆՈՐԻՆ ԳՐԱՌՈՒՑ

- Եթէ պարտելով պարտիցի ընկեր քո զինչ եւ իցէ, մի՛ մտանիցես ի տուն նորա գրաւել ինչ գրաւ, այլ արտաքոյ կացցես, եւ այլն, առ որում պարտքն քո իցեն, հանցէ զգրաւն արտաքս։ Եւ թէ աղքատ իցէ այլն, մի՛ ազցի ընդ գրաւան իւրով։ Դարձուցանելով դարձուցես զգրաւ նորա ընդ մտանել արեւուն, եւ ննջեսցէ հանդերձին իւրով եւ արհնեսցէ զքեզ, եւ եղիցի քեզ յողորմածութիւն առաջի Տեառն Աստուծոյ քոյ³⁰¹։

- 20 Զտայ թոյլ մտանել եւ առնուլ գրաւ, զի մի՛ բռնութիւն լիցի, այլ՝ կամաւ. հանեալն, դարձեալ, ոչ ի հարկաւորաց գոյիցն իցէ։ Ապա թէ յազազս աղքատութեան հարկաւորքն իցեն, հրաժայէ չաթեցուցանել, եւ այսու ողորմած կամի զնոսա լինել ընդ իրաւանցն։ Զսոյն զայս եւ մեզ ընտրելի է ըստ դատաստանի։

ԳԼՈՒԽ ԺԻԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎԱՐՁԿԱՆԱՑ ԸՍՏ ԱՄԵՆԱՅՆԻ

- 25 Մի՛ զլասցիս զվարձս տնանկին եւ զկարաւտելոյ յեղբարց քոց կամ յեկաց քաղաքաց քոց։ Նոյն արին հատուցես զվարձս նորա, եւ մի՛ մտանիցէ արեգակն ի վերայ այնորիկ, զի տնանկ է եւ այն է յոյս նորա, եւ մի՛ բողոք հարկանիցէ զքէն առ Տէր, եւ լինիցի քեզ այն ի մեղս³⁰²։
- 30 Յայտ է, զի յաղազս աղքատութեան եղեւ վարձկան եւ աւուրն պիտոյից։ Զի թէ ոչ հատուցէ յաւուր գործոյն, դատաստանաւ է աւելի, քան որ վարձն իցէ, հատուցանել։

³⁰⁰ Բ օրին., ԻԴ, 6

³⁰¹ Բ օրին., ԻԴ, 10—13

³⁰² Բ օրին., ԻԴ, 14—15

ԳԼՈՒԽ ԾԻԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՉ ՄԵՌԱՆԵԼ ՀԱՐՑ ԵՒ ՈՐԴԻՈՑ ԸՆԴ ՄԻՄԵԱՆՑ

Մի՛ մեռանիցին հարք ընդ որդւոց, եւ մի՛ որդիք մեռանիցին ընդ հարանց իւրեանց. իւրաքանչիւր ոք ի մեղս իւրում մեռցի³⁰³:

- 5 Եւ զայս ասէ յաղազս այնորիկ, որ թէ պատահի մահապարտ լինել ըստ արինացն, հարք թէ եւ կամեսցին զորդիս ապրեցուցանելոյ վասն մեռանիլ, մի՛ մեռցին, այլ մեռցի որդին մահապարտ, զի մի՛ թիրեացի դատաստանն: Նոյնպէս եւ մի՛ որդիք ընդ հարանց մեռցին: Նաեւ ոչ դատաւորք, թէ ոչ կարասցեն զորդի մահապարտ ըմբռնել, պարտին զհայր ի
- 10 մահ դատապարտել: Եւ այս ի մեզ հաստատուն կացցէ:

ԳԼՈՒԽ ԾԻԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԽՈՏՈՐՈՂԱՅ ԶԻՐԱԽՈՒՆՍ

Մի՛ խոտորիցես զիրաւունս եկին եւ որբոյ եւ զայրւոյ³⁰⁴:

- Դատաւորաց դնէ արէնս՝ ոչ վարիլ կաշառաւք եւ ալլաւք պատրա-
15 նաւք, որպէս եցոյց յալլսն³⁰⁵. եւ եթէ զայս գործ արասցէ՝ անկցի ի պատուոյն:

ԳԼՈՒԽ ԾԻԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳՐԱԽՈՒ ԱՅՐԻՈՑ

Մի՛ գրաւեսցես զծործս այրւոյն³⁰⁶:

- 20 Զի թէպէտ յալլս ներեաց սահմանաւ զգրաւն³⁰⁷, այլ աստ եցոյց հարկաւոր ոչ գրաւել զայրւոյ, ուսուցանելով նոցա զխնամակալութիւնն յիւրմէ, որպէս յնգիպտոս ամենազանս, զի եւ արտաքոյ է դատաստանի զգրուել զնոսա:

ԳԼՈՒԽ ԾԻ

25

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՐԺԱՆԱԽՈՐԱՅ ԳԱՆԻՑ

Յատեան դատաստանի, ըստ որում եւ իցէ, յորժամ արժանի իցէ դանի, եթէ եւ ոչ ըստ Աւրինացն քառասուն³⁰⁸, սակայն անվնաս: Արժան է դատաւորաց վարիլ նովաւ ի խրատ ստամբակաց:

303 Բ օրին., ԻԴ, 16

304 Բ օրին., ԻԴ, 17

305 ՏԵ՛ս Եւք, ԻԴ, 8: ՂԼա., ԺԹ, 15: Բ օրին., Ա, 17 և ալլուր:

306 Բ օրին., ԻԴ, 17

307 ՏԵ՛ս Բ օրին., ԻԴ, 10—13 և հոդվ. ԶԻԵ

308 ՏԼ՛ս Բ օրին., ԻԵ, 2—3

ԳԼՈՒԽ ԺԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԿՌՈՒՈՂԱՑ ՆԻ ԿՆՈՋՆ ԹԱՓՈՂԻ

5 Եւ եթէ կռուիցին արք ընդ միմեանս, եւ թափելոյ աղագաւ կին միոյն բուռն հարկանիցէ զերկաւորեացն յաղթողի առն, ըստ Աւրինացն է հատանել զձեռն³⁰⁹, ալ մեզ՝ զին ձեռինն, որպէս եւ ցուցեալ է իւրաքանչիւր զգալութեանց³¹⁰:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԴԻԱԿՈՂՈՊՏԻՑ

10 Զդիակողոպուտ եթէ ըմբռնեսցի եւ ապա կամաւ խոստովանեալ՝ ոչ մեռցի⁽¹⁰²⁾, իսկ եթէ ոք ոչ սպանցէ, քննեսցէ զնա սուրբ եկեղեցի՝ մինչեւ ի մահ որոշեսցի, քանզի տեղի ապաշխարութեան նորա չի³¹¹:

Յայտ է յասացելոյս, թէ անզղշիցն մահ որոշեաց, ալ այնպիսեացն արեան լիցի զին ըստ ցուցելոյ արինաւին³¹², դարձեալ՝ եւ ապաշխարութիւն պատշաճիւ: Եւ այդ լիցի դատաստան այդոցիկ իրաւացի:

15

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱԿԱՄԱՅ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

Եթէ ոք անմեղ զնացէ ուղեւոր եւ ոչ զոր ունէր յառաջ թշնամի պատահեալ, ալ թէ որ ամենեցուն զողն եւ աւազակն սմա դիպեսցի, եւ սպանցէ սա զնա, մի՛ իբրեւ սպանող դատեսցի սուրբ եկեղեցի: Բայց վասն ահադին սեղանոյն սրբեսցէ զանձն աւուրս սակաւս՝ զմտաւ ածեալ, թէ ընդէր իսկ եւ ակամայք դիպեցան, թէպէտ եւ յԱստուծոյ իցէ մատնութիւնն³¹³:

Կարծեցուցանէ եւ յաղագս քահանայից վասն ասելոյն՝ ահադին սեղանոյն, ալ հասարակ ամենեցուն է: Բայց այս դատաստան եկեղեցւոյ դատաւորաց եւ ոչ արտաքնոց է դատել, զիւրաքանչիւրոցն աւգուտ ըստ իրին:

ԳԼՈՒԽ ԺԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

30 Զհիմունս եկեղեցւոյ եպիսկոպոսն միայն իշխեսցէ ծրագրել ուղղափառութեամբ, կամ քորեպիսկոպոս, կամ պերետուտ՝ հրամանաւ եպիս-

³⁰⁹ Տե՛ս Բ օրին., ԻԵ, 11—12

³¹⁰ Տե՛ս հոդվ. ԿԳ

³¹¹ Տե՛ս Կանոնք Հարանց հետևողաց ԺԷ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108

³¹² Տե՛ս հոդվ. Բ

³¹³ Կանոնք Հարանց հետևողաց ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108

կոպտոսին: Ապա թէ առանց եպիսկոպոսին կամ քորեպիսկոպոսին ոք յանդգնեացի՝ քակել զայն հիմունս հրամայեցաք. ապա թէ թողցի՝ երկրորդումն սահմանք կարգեացին, եւ այնպէս կարգ եկեղեցւոյ լինին անստգտանելի³¹⁴:

- 5 Գիտելի է, զի քորեպիսկոպոս երկու են, մի՝ ձեռնադրեալ եւ մի՝ ոչ. եւ պերետուտ է⁽¹⁰³⁾, որ այժմ է բոււտ⁽¹⁰³⁾: Եւ թէ ի պատահումն հայիցի եպիսկոպոսն եւ ի զեղշն եւ ոչ քակիցէ, երկրորդել հրամայէ զկարգն: Եւ այդ այդոցիկ դատաստան է հաստատուն:

ՊԼՈՒԽ ԱԼԵ

10 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ

- Զեպիսկոպոս արժան է, որք յաշխարհին եւ ի վիճակին եպիսկոպոսք իցեն, նոքիմքք նստուցանել յաթու. ապա թէ վասն փութոյ ինչ եւ վասն հեռաւորութեան ընկերացն՝ երեք եպիսկոպոսք, կամաւք այնոցիկ, որք հեռի են, թղթովք վկայութեան նստուցեն: Բայց զպատիւ եւ զշնորհս
15 գլխաւորին արժան է տալ, այսինքն է կաթողիկոսին. կամ եղեւ մեծ ժողովոյն³¹⁵:

- Կարգաւորապէս զձեռնադրութիւն հրամայէ լինել. նախ բնտրել բազմաց, եւ հաւանութեամբ ամենեցուն ձեռնադրէ կաթողիկոսն եւ կամ հրամանաւ նորա՝ երկուքն եւ երեքն: Այլ անուն կաթողիկոսի աստ
20 ցուցաւ գլխաւոր լինել այլոցն, բայց է այսուհետեւ մամոնայ:

ՊԼՈՒԽ ԱԼԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ՈՐՔ Ի ԿԱՐԳԷ ԵՒ ՅԱՂԱԹԻՑ ՄԵՐԺԵԱԼ ԻՑԵՆ

- Վասն այնոցիկ, որք ի կարգէ եւ յաղաթից մերժեալ իցեն, կամ ժողովորդական ոք եւ կամ ի կարգէ պաշտանէիցն, եթէ երթեալ ուրեք զինքն
25 ի կարգ արկցէ, մի՝ ընկալցին: Եւ որ այլոյ վարդապետի բանադրեալ իցէ եւ կամ մերժեալ, այլ վարդապետ մի՝ մերձեցուցէ եւ կամ ի կարգ արկցէ, բայց թէ հաւաստեաւ քննութիւն արասցեն, բանիւ վարդապետութեան բժշկել եւ անդէն հնազանդել ընդ բուն վարդապետան: Ապա թէ վասն մեղաց եւ շար գործոց մերժեալ իցէ յեկեղեցւոյ, դեղաւք ապաշխարութեան բժշկեացեն³¹⁶:

- 30 Եւ այս բարեկարգութիւն աստուածային դատաստանան է. ոչ զոք առանց գիտութեան ընդունել, եւ վարդապետաց չբամահել զմիմեանս եւ զանկարգսն⁽¹⁰⁴⁾ անդրէն դարձի իմաստութեամբ բժշկել:

³¹⁴ Կանոնք Հարանց հետևողաց ին, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 111—112

³¹⁵ Կանոնք Նիկիական. Գ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 119

³¹⁶ Կանոնք Նիկիական Ե, բերված է մի մասը որոշ կրճատումով, տե՛ս Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 119—120

ԳԼՈՒԽ ԾԼԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶՆՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՅ

Նախնեացն սովորութիւն կացցէ յնգիպտոս, զի Աղեքսանդրի եպիսկոպոսն ամենեցուն իշխեսցէ, վասն զի եւ Հռոմայ եպիսկոպոսին այս սովորութիւն է, սոյնպէս եւ Անտիոքացւոց եւ յայլ իշխանութիւնս պատիւ մեծութեանն պահեսցի եկեղեցեաց: Եւ ամենեցուն նմանապէս այն յայտ լիցի, զի թէ ոչ կամաւք կաթողիկոսի լիցի եպիսկոպոս, զայնպիսին մեծ ժողովն որոշեաց, զի մի՛ եւս իցէ եպիսկոպոս: Ապա թէ միաբան ամենեցուն ընտրելով ճշմարտութեամբ ըստ կարգին եկեղեցւոյ արժանի առնիցեն, եւ թէ երկու ուրեք կամ երեք ըստ անձին անզգամութեան կամ հակառակութեան ընդդէմ լինիցին, բազմացն ընտրութիւն հաստատեսցի³¹⁷:

Վասն զի սովորութիւն կալաւ եւ կարգ նախնեացն, զի Երուսաղեմի եպիսկոպոսն պատուեսցի, ընկալցի պատիւ, զի մայրաքաղաքացն ըստ արժանի պատիւն իւր պահեսցի³¹⁸:

Չոր յառաջ յիշատակեաց զանուն կաթողիկոսին³¹⁹, աստ ցուցանէ, զի ըստ նախնեացն սովորութեանց եւ ինքեանց կացցէ: Եւ ըստ չորից աւետարանչացն զայգոսիկ նշնակէ, եւ յայլ իշխանութիւնս նմանապէս, զի թէ իցեն առաքելական աթոռ եւ թէ լիցեն՝ հրամայէ կաթողիկոս լինել: Եւ թէ աթոռն Յովհաննու յեփեսոսէ ի Բիւզանդիա փոխեցաւ՝ պատուոյ աղաղաւ, այլ ոչ կաթողիկոսութեան պատճառաւ: Եւ որոշէ, որք կամաւք կաթողիկոսին շնորհադրին, յորոց յայտ է, զի հրամանաւ նորա ձեռնադրին: Թէ պատահի ոչ յիւրմէ, այլ ի բազմացն ընտրութենէն, ամենայն ուրեք ճշմարիտ է, եւ ի ձեռնադրել կաթողիկոս:

25

ԳԼՈՒԽ ԾԼԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՆՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ԵՒ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ, ՈՐ ԶԱՅԼՈՑ ՎԻՃԱԿ ԵՒ ԶԺՈՂՈՎՈՒՐԻ ՅԱՓՇՏԱԿԵՆ

Վասն բազում յուզիցն եւ մեծամեծ ամբոխիցն, որ լինին ի կողմանս կողմանս, որք եպիսկոպոսք լինին եւ զայլոյ վիճակ յափշտակել ջանան, եւ որք երիցունք լինին եւ յայլոյ քաղաքի եւ ժողովրդեան ցանկան յափըշտակել, — կամ եղև մեծ ժողովոյս, զի զայնպիսիսն դադարեցուցեն յիւրաքանչիւր վիճակի: Ապա թէ բռնութեամբ կամ կաշառաւք զգործն զայն յանդգնեսցի գործել եւ ընդդէմ եկեսցէ առաքելական կանոնին, կամ եղև մեծ ժողովոյս, զի զայնպիսին ի բաց ընկեսցեն յաթոռոյն եւ ի կարգէ քահանայութեան եւ բնաւ իսկ ի բաց մերժեսցեն ի պաշտամանէն, եւ այնուհետեւ եղիցի քեզ իբրեւ զմի յանզգամաց, զի³²⁰ որում տուեալն իցէ՝

³¹⁷ Կանոնք Նիկիական 2, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 120—121

³¹⁸ Կանոնք Նիկիական է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 121

³¹⁹ Տե՛ս հոգւ. ձև

³²⁰ Մատթ., ԺԳ, 12. Ին, 19: Մարկ., Գ, 25: Ղուկ., Ը, 18. ԺԺ, 26

տացի եւ յաւելցի, եւ որ ոչն զիտէ ունել՝ եւ զոր ունին բարձցի ի նմանէ³²¹։
Ոչինչ անյայտ է այս հոգեւոր—կանոնական դատաստան, եւ բազմաց ըստ այսմ մերժելի է այժմ եպիսկոպոսաց եւ քահանայից։

ԳԼՈՒԽ ԾԼԹ

5

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՆԿԱՐԳԱՊԷՍ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԱՅ

- Վասն այնոցիկ, որք ի կարգին իցեն եւ ի կանոնին եւ յուխտի եկեղեցւոյ, եւ յազահոթին, եւ ի զաւշաքաղութին անկանիցին, զարժաթ իւր ի վարձու տացէ եւ տոկոսեաւք պահանջիցէ, եւ մոռանայցէ զբարբառ աստուածեղէն Գրոց, որ ասէ, եթէ՝ զարժաթ իւր ի վարձու նա ոչ տացէ³²², եւ մանաւանդ, զայթ ի զայթ՝ ի պաշտանն եւ թուլասիրտ՝ յաղաւթսն, մեղկ եւ ծոյլ՝ ի հաւատս, այնպիսումն ասէ Գիր. վայ որոց թողեալ իցէ զուսումն մանկութեան եւ մոռացեալ զուխտն աստուածեղէն³²³։ Կամ եղեւ մեծ ժողովոյս զայնպիսին մերժել ի կարգէն եւ կամ բարեւէր կամաւք յուղղութիւն ածել³²⁴։
- 15 Լուիցեն քահանայք զվճիռ կանոնական դատաստանիս եւ զարհուրեացին, ապա թէ ոչ՝ վերջին եւ անաշառ դատաստանան զատելոց են։

ԳԼՈՒԽ ԾԽ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ՈՐՔ ԶԽԱՒՍԵԱԼ ԱՂԶԿՈՒՆՍ ՅԱՓՇՏԱԿԵՆ

- Որք միանգամ խաւսեալ աղջկունք են եւ զուգեալ գտանիցին, եւ յետ այսորիկ այլք յափշտակեսցեն, կամ եղեւ, զի անդրէն տացեն, որում խաւսեալն էր. թէ եւ ի բռնութիւն ապաստանի՝ մի թողցեն³²⁵։
- Մի զզուգեալն եւ զխաւսեալն համարի եւ անդրէն զարձուցանել, թէ եւ պսակիցի ընդ յափշտակողին։ Եւ այդ այդոցիկ ճշմարտիւ է դատաստան։

ԳԼՈՒԽ ԾԽԱ

25

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՄՍԱԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՈՒՆՏԱԿԱՆԱՅ

Որք յուխտի անդ իցեն՝ երիցունք կամ սարկաւազունք կամ այլ որ ի պաշտանէիցն, եւ հետի իցեն ի մտոյ, եւ միտք իւրեանց յաւժարիցեն ի ճաշակել, համարձակ կերիցեն եւ մի՛ զաղտաբար, ապա թէ կամեսցին՝ պահեսցեն. ընդունին կանոնք զերկոսին։ Ապա թէ որ պիղծ համարեսցի

³²¹ Կանոնք Նիկիական ժե, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 127—128

³²² Տե՛ս Սաղմոս ԺԴ, 5, Եզեկ., ԺԸ, 8

³²³ Առակք, Բ, 17

³²⁴ Կանոնք Նիկիական ժ2, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 128

³²⁵ Կանոնք Անկիւրեայ ժԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 162—163

կամ զբանջար եւ զհաց, որ մտաւ իցէ, ոչ ընդունին զնա կարգ եկեղեցւոյ³²⁶:

Ուխտական՝ յայտ է, զի զամուսնացեալս եւ զկուսանս եւ որք միանգամ յեկեղեցի են՝ անուանէ: Ապա ուրեմն վայրապար է աղագցն Յունաց եւ մեր զմիմեանս բամբասելն, զի զերկասին, ասէ, ընդունիլ կանոնաց: Արդ, բարիոք շուտելն, քան ուտելն է, թէպէտ եւ ոչ բամբասի, որպէս ի մեզ գտանին բազում պահողք. այլ արտաքոյ դատաստանի է զմիմեանս դատելն:

ԳԼՈՒԽ ԾԽԲ

10

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԸՆԶԻՑ

Վասն ընչից, որ անուանեալ կոչի եկեղեցւոյ, զինչ եւ իցէ՝ եթէ՛ գեւղ եւ եթէ՛ այլ ինչ, մինչչեւ եպիսկոպոսին լեալ էր ի տեղւոջն, եւ երիցունքն վաճառեցին, իշխան լիցի անդրէն ի նոյն պահանջել. բայց եպիսկոպոսըն կշռեսցէ զիրան եւ զարժանն, եթէ մարթ է առնուլ զգինն կամ դարձուցանել³²⁷:

Կանոնականս հրաման անվաճառելի լինել զեկեղեցւոյսն կամի եւ իշխան՝ զեպիսկոպոսն եւ ոչ զբահանայսն. եթէ առնուլ կամ դարձուցանել՝ եպիսկոպոսն տեսցէ: Այսպիսի է. զի թէ որ զնեացն ամառք գնոյն շափ կերեալ իցէ՝ զգինն ոչ դարձուցանել⁽¹⁰⁵⁾, ապա թէ չիցէ ինչ շահեալ՝ դարձուցանել: Ըստ այդմ արինակի զկշռելն ասէ: Ի դէպ է եւ զայս դիտել, զի այլազգ ոչ վաճառի եկեղեցւոյքն, բայց եթէ վաճառեսցէ զանպատշաճսն եւ այլ անկաւոր զնեսցէ նովին գնովն⁽¹⁰⁶⁾: Եւ այդ ընդունելի դատաստան է յեկեղեցիս:

ԳԼՈՒԽ ԾԽԳ

25

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ՈՐ ՍՏԷ ԽՈՍԱՑԵԱԼ ԿՈՒՍՈՒԹԵԱՆ

Վասն այնոցիկ, որ ի շափ հասեալ իցեն եւ կուսութիւն խոստանայցեն պահել եւ ստիցեն խոստմանն՝ ի շնութիւն անկան, կուսան այնուհետեւ ոչ կարէ լինել, այլ եղիցի նա որպէս զայն, որոյ երկուս կանայս արարեալ իցէ, եւ զսահման զնոցին կալցի եւ զապաշխարութիւն. երկուս ամս առ զրանն ընդ ձեռամբ եւ ամ մի մտեալ յեկեղեցին ընդ ապաշխարողսն ելցէ: Եւ զչերմութիւն ապաշխարութեանն տեսցեն, եւ հաղորդեսցի արինացն, բայց յաւժումն քահանայութեան մի՛ մերձեսցին³²⁸:

Ջայս յայտնադոյն ի նիկիական յերեսուն գլխին ասէ, այլ աստ՝ որ ամուսնանայ եւ շնայ: Յայտ է, զի զշնութեանն ապաշխարէ, այլ ամուս-

³²⁶ Կանոնք Անկիւրեայ ԺԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 163—164

³²⁷ Կանոնք Անկիւրեայ ԺԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 164

³²⁸ Կանոնք Անկիւրեայ Ի, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 166—167. Երվանդ է Վերջից որոշ կրճատումով:

նութեանն՝ երկակացն է, ուստի ոչ կարէ լինել քահանայ. եւ թէ երկրորդ ամուսնանայ՝ իբր զերրորդ համարեալ է: Բայց տեսցեն եւ զհասակ խոստովանողին եւ այնպէս դատեսցեն: Եւ այդ ըստ այդմ լիցի: Զայս եւս գտցես ի Լուսաւորչին կանոնսն յերեսուն զլսին, եւ յայլսն եւս:

5

ԳԼՈՒԽ ԺԽԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶՅՂԻ ԿԱՆԱՅՍ ՄԿՐՏԵԼՈՅ

Վասն յղի կանանց. զի արժան է մկրտել՝ յորժամ եւ կամին, զի ոչ յայսպիսի իրս հաւասարեալ է ծնողն ընդ ծննդեանն, այլ արժան է ամենայնիւ իւրովը կամաւը զյաւժարութիւնն ցուցանել առ ի խոստովանութիւն ընդունելութեան մկրտութեան³²⁹:

Եւ զայս յաղագս երկիւղի մահու, որ յերկունսն է, թողացուցանէ, եւ յաղագս այնորիկ անխեղձ են մկրտեալն եւ մկրտողն: Եւ զի մի՛ կարծիցի մանուկն ընդ նմին մկրտիլ, յաւելու զպատճառն: Հաւանելի է այս իրաւունք յեկեղեցի:

15

ԳԼՈՒԽ ԺԽԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՐՁԱԿԵԼՈՅ ԶԿԻՆ ՊՈՌՆԻԿ

Իսկ եթէ ոք արձակեսցէ զկին իւր վասն բանի պոռնկութեան եւ կամ վասն այլ շարագործութեան, որ ոչ միայն այրն, այլ եւ աշխարհ վկայէ շար գործոց նորա, արձակեսցէ. ընդունի զնա կանոնս: Բայց մի ամ⁽¹⁰⁷⁾ ապաշխարեսցէ, ի ձեռն ողորմութեան սրբեսցի եւ հաղորդեսցի արինացն եւ եթէ կամեսցի՝ կին արասցէ. եւ կինն այլ առն չիշխէ լինել, մինչդեռ կենդանի է այրն նորա³³⁰:

Եւ զայս թէպէտ գրեալ է մեր զդատաստան³³¹ երկրորդեցաք, զի ոչ վասն պոռնկութեան, այլ եւ յաղագս այլ շար գործոց հրամայէ թողուլ՝ կախարդութեան, դեղատուութեան եւ այլոց այսպիսեաց: Եւ զի դարձեալ միմեանց կամաւը ամուսնանալ, որպէս լուեալ էաք, ասացաք: Եւ զի մի՛ ընդդէմ կարծիցի կանոնաց, որպէս կամեսցին, այնպէս ընկալցին:

ԳԼՈՒԽ ԺԽԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՐՁԱԿԵԼՈՅ ԶԿԻՆ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՄԲ

30 Իսկ եթէ ո՛չ վասն պոռնկութեան եւ ո՛չ վասն շար գործոց եթող զկին իւր, այլ վասն վատաբարութեան, որպէս թէ այլում ահն հղեալ իցէ,

³²⁹ Կանոնք նէոկեսարեայ Զ, Կանոնագիրք Զայոց, հ. Ա, էջ 181

³³⁰ Կանոնք նէոկեսարեայ ԺԱ, Կանոնագիրք Զայոց, հ. Ա, էջ 183

³³¹ Տե՛ս հոգվ. Ժ

զայսպիսիս ոչ ընդունին կանոնք՝ մինչև ցղառնալ նորա յառաջին կինն. եւ ընդ յանցանացն եւթն ամ ապաշխարութիւն կալցէ, հինգ ամ՝ արտաքոյ եւ երկու՝ ի ներքս: Ապա թէ ոչ դարձցի առ բուն կին իւր, զկեանս տան իւրոյ բաժանեացէ. զկէսն կնոջ իւրում տացէ եւ տուգանս՝ յեկեղեցին, զի զպսակն արհնութեան, զոր ընկալաւ վասն ամուսնոյն իւրոյ, անարգեաց: Եւ ինքն զաւուրս կենաց իւրոց պոռնիկ կոշեացի եւ մի՛ մտցէ յեկեղեցի Աստուծոյ, այլ ի դրունս հաւասարեսցի աղաւթից, ի ձեռն ողորմութեան տրաւք տնանկաց, ջերմեռանդն արտասուաւք զյետին թոշակն առցէ: Ապա թէ կինն մեռանիցի, եւ այրն կին շառնիցէ եւ յապաշխարութիւն եկեացէ, հինգ ամ ի դրունս կացցէ եւ երեք ամ ընդ ձեռամբ հաւասարեսցի աղաւթիցն, ի ձեռն ողորմութեան քաւեալ՝ հաղորդեսցի³³²:

Նաեւ զայս եւս եղաք յառաջ եղեալս մեր դատաստան³³³, որպէս որ նախ քան զայս ի զլիսի ցուցաք, եթէ կամաւք միմեանց ամուսնանալ ասացաք: Եւ զի բոտ կանոնաց ոչ կարծեցեալ, զոր եղաք ի լրոյ, զկանոնականս առցեն բան եւ այնպէս անկարծիս դատեսցեն:

Միանգամայն ի գիրս դատաստանի, որ ինչ ընդդէմ Գրոց կարծի հրամանի, զԳրոցն առնելով՝ անբամբաս զմեզ թողցեն, զի ոչ հակառակ աստուածական եմ հրամանաց, այլ ի լրոյ զճշմարտիցն եղաք ներմամբ զբան: Սակայն ի կամս ապաստան է ընդունողաց եւ կամ ոչ, Իւ յաղագս այսորիկ սիրով ընդ մեզ լիչիք եւ մի՛ վայրապար զմերս համարեսչիք զսակաւս վաստակ:

ՊԼՈՒՍ ՃԽԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՍԱՐԿԱԻԱԳԱՅ ԱՐՁԱԿԵԼՈՅ ԶԿԱՆԱՅՍ ՇՆԱՅՅԱԼՍ

25

Վասն որ պատրաստեալն են ի քահանայութիւն եւ ունիցին կանայս, թէ մինչև ի քահանայութիւն մերձեալ իցէ, եւ կինն շնայցէ, արձակիցէ զկինն, եւ առն լիշխէ լինել, եւ այրն ի քահանայութիւն մատիցէ: Ապա թէ կամք իցեն նմա կեալ ընդ կնոջն, քահանայ ոչ կարէ լինել, զի ոչ ընդունի զնա եկեղեցի եւ ոչ՝ կանոնք³³⁴:

30

Իշխան առնէ յերկաքանչիւրսն. եւ աշխարհական կանանց ամուսնանալ զկնի մահուան առն կամի, իսկ գոցա՝ ոչ: Բայց տեսցի ընդունելի դատաստանաւ:

ՊԼՈՒՍ ՃԽԸ

35

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՅ ՊԼՍՈՒԹԵԱՆ

Քահանայ թէ ի պղծութեան գտանիցի, եւ իրքն յայտնեսցին, եւ խոստովան ոչ լինիցի, եւ յայտնապէս յանդիմանել ոք ոչ կարէ, ի կամս

³³² Կանոնք նէոկեսարեայ ԺԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 163—184

³³³ Տե՛ս Հոգվ. Թ, ԺԳ, ՃԻԲ

³³⁴ Կանոնք նէոկեսարեայ ԺԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 184—185

նորա թողցեն լինել և չլինել և եպիսկոպոսին³³⁵, նոյն կանոն և սարկա-
ւագաց է³³⁶,

5 նորաւէ եկեղեցականաց և ժողովրդականաց յինքեանս զայնպիսին
թողալ և յեպիսկոպոսն, զի նոքա են զատուորք քահանայից և սարկա-
ւագաց:

ԳԼՈՒԽ ԺԽԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԺԱՄԱՆԱԿԱՅ ԶԵՌՆԱԴՐԵԼՈՑ

10 Կամ եղև մեծ ամենայն ժողովոյն, թէ ցերեանամեանս մի՛ ոք
աւծցի ի քահանայութիւն, զի փորձեսցի և ընտրեսցի, պիղծն ի սրբոյն
ի բաց պարզեսցի, քանզի և Տէրն մեր երեսնամեայ էր, յորժամ առ
զաւծումն մկրտութեան և սկսաւ զնոյն արինակ ուսուցանել ամենեցուն՝
ութարեայ մկրտել, իսկ երեսնամեայ աւծանել ի քահանայութիւն³³⁷:

15 Եւ թէ ոչ բոստ այսմ սահմանի, զոր զպատկառելին եղին արինակ,
զոնեայ բոստ կանոնի սրբոցն արասցեն հայրապետացն Գրիգորիսի և
Ներսիսի⁽¹⁰⁸⁾ վերջնոց, զի զայս սահման լուծանել արտաքոյ համարելի
է գրոց դատաստանի:

ԳԼՈՒԽ ԺԾ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ՈՐՔ Ի ՀԱՐԿԷ Ի ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՅԱԳԱՇԵԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԱՅՑԵՆ ԸՍՏ ՈՐՈՒՄ ԱՐԻՆԱԿԻ ԵՒ ԻՑԷ

20 Վասն որք ի նեղութիւն անկանիցին կամ ի խիստ հիւանդութիւն, և
կամ ըմբռնեսցի ի բռնաւորաց և վասն նեղութեան մկրտեսցի, կամ յա-
ռաջ էր յանուն քրիստոնեայ և զործով՝ վատթար և ապա վասն նեղու-
թեանն ի հաւատս կացցէ, զայնպիսին ընդունի եկեղեցի, այլ ոչ կատարե-
լապէս, զի աւանդութեամբ են հաւատքն: Զայսպիսոյս առէ Գիր³³⁸
25 միթէ ի հո՞ղ խոստովան առնիցին առ քեզ³³⁹:

Եւ այս մարդասիրութիւն ի Տեառնէ ցուցեալ է առակաւ³⁴⁰, բայց բոստ
դատաստանի է անկատարն:

ԳԼՈՒԽ ԺԾԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳԱՒԱՌԻ ԵՐԻՑԱՆՑ

30 Գաւառի երիցունք ի քաղաքի եկեղեցւոյ, իբրեւ անդ իցէ եպիսկո-
պոս կամ երէց քաղաքին, չէ պատշաճ նոցա պատարագ մատուցանել կամ
հաց յագապի տալ և ոչ բաժանել յեկեղեցւոյ: Ապա թէ նոքա շատին⁽¹⁰⁹⁾

³³⁵ Կանոնք նէոկեսարեայ ժԴ, կրճատումով. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 185

³³⁶ Կանոնք նէոկեսարեայ ժԵ, միայն այդ նախադասութիւնը. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա,
էջ 185

³³⁷ Կանոնք նէոկեսարեայ ժԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 186

³³⁸ Սաղմոս, ԻԹ, 10

³³⁹ Կանոնք նէոկեսարեայ ժԷ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 186

³⁴⁰ Տե՛ս Ղուկ., ԺԵ, 11—32

իցեն, և կոչիցի՝ յագապի տուցէ, այլ շահն գինչ և իցէ ի նմին յեկեղեցւոցն պահեսցի³⁴¹։

2 Ձի թէ արք քաղաքի պատիւ ունին, ո՛րչափ ևս առաւել՝ հպիսկոպոս և քահանայ, Այլ թէ նոքա այլ ուրեք բաւականեալք իցեն և կամ անդ են 5 և անպարապք, և կոչին, հրամանաւ նոցա արասցեն։ Եւ իրաւամբք է շահն յեկեղեցւոցն լինել։

ԳԼՈՒԽ ԾԾԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՔՈՐԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ

Այլ քորեպիսկոպոսք են ըստ արինակի և ըստ կարգի եւթանաս-
10 նիցն, իբրեւ լծակիցք և գործակիցք վասն փրկութեան⁽¹¹⁰⁾, որ յաղքատս կատարելոց է³⁴²։ Գաւառի տեսուչ թարգմանեալ է քորեպիսկոպոսդ և ձեռնադրող է խոնարհագոյն աշտիճանաց, որ ի վայր է քահանայութեան։ Հակառակ է գրոց դատաստանի հպիսկոպոսաց զարս աշխարհականս քորեպիսկոպոս առնել կամ զտգէտ քահանայ, կոփիչ աղքատաց և ոչ
15 տեսուչ, զի և հպիսկոպոսդ տեսուչ թարգմանի և նոքա՝ գործակիցք նոցա։

ԳԼՈՒԽ ԾԾԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՊՏՂՈՏ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Որք զպտուղ եկեղեցւոյն կամին արտաքս քան զեկեղեցին առնուլ
20 կամ տալ, և ոչ կամաւք հպիսկոպոսին կամ որ ձեռնադրեաց զայնպիսին յայնպիսի իրս, և կամաւք նորա շառնիցէ և չգործէ, նզովեալ լիցի³⁴³։

Լուիցեն զլացողք զեկեղեցիս կամ յինքեանս և կամ յայլս տալ և զարհուրեսցին։ Եւ եթէ ալսքանեաց նզովք է, ո՛րչափ միանգամ յափըշ-
25 տակողաց զեկեղեցի միմեանց։ Եւ աստ դատաստանաւ է նզովս, զի որ զեկեղեցւոյն աւտարացոյց զպտուղ՝ աւտարանալ և ինքն յեկեղեցւոյ։

ԳԼՈՒԽ ԾԾԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՐ ԹՈՂՈՒՆ ԶՈՐԴԻՍ

Ոյք հարկանեն թողուն զորդիս իրեանց և ոչ սնուցանեն և որչափ
30 ձեռնհաս իցեն՝ ոչ փոյթ առնիցեն վասն Աստուծոյ կարգին և սննդեանն մինչեւ ի կատարմանն հասակի, այլ որպէս թէ ի պատճառս պահոց և

³⁴¹ Կանոնք Նեոկեսարեայ ժԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 187

³⁴² Կանոնք Նեոկեսարեայ ժԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 187

³⁴³ Կանոնք Գանգրայ է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 194

վանականութեան արհամարհիցէ եւ անփոյթ առնիցէ, նզովեալ լիցի³⁴⁴:

- 5 Եւ զայս սահման կանոնի թէպէտ եւ յաղագս աղանդոյն⁽¹¹¹⁾ կարծեմք սասաիւ լինել, որք զանձինս սուրբս քարոզէին եւ բազում նորաձեւութիւնս առնէին, որպէս վասն պտղոյ եկեղեցւոյ եւ այլոց, այլ սակայն աստուածային Գրոց հրաման է ըստ կամաց Աստուծոյ անուցանել զորդիս³⁴⁵, զի մի՛ հեռացին յԱստուծոյ արինացն: Եւ թէպէտ ինքեանք այնոքիւր կարծին մերձաւոր լինել Աստուծոյ, դատաստանաւ է որոշին, զի պատճառք եղեն ծննդոցն հեռանալ ի Տեառնէ:

ԳԼՈՒԽ ԾԾԵ

- 10 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՐԴԻՈՅ, ՈՐ ԹՈՂՈՒՆ ԶՄՆՈՂՍԻ,

Եթէ ուրուք որդի, որոյ ծնողն առաւել հաւատացեալ իցէ եւ առաքինի ի կարգս Աստուծոյ, հեռանայցէ ի պատճառս աստուածպաշտութեան եւ արհամարհիցէ եւ զարծան եւ զիրաւ պատիւ ծնողացն չհատուցանիցէ, նզովեալ լիցի³⁴⁶:

- 15 Եւ այսմ դարձեալ յոյժ պատուէր է ի Գրոց³⁴⁷, թէպէտ եւ յաղագս ասացեալ աղանդոյն⁽¹¹¹⁾ առաւել զգուշացուցանէ, որք ի պատճառս աստուածպաշտութեան արհամարհել զծնողսն տային, յաղագս այնորիկ զառաւելութիւնն եղ զհաւատոյ ծնողին: Զի եւ Տէր զխափանիչ աստուածպաշտութեան զծնողսն հրամայեաց թողուլ³⁴⁸, այլ նոքա՝ եւ զը-
20 լաւսն: Յաղագս այնորիկ զնզովսն եղին իրաւացի:

ԳԼՈՒԽ ԾԾԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿԵՐՈՂԱՅ ԶՀԻՆԳՇԱՐՔԹՆ ՄԵՍ

- Եթէ ոք զքառասունսն պահիցէ սուրբս եւ զատկի հինգշաբթն աւրն քան զհաղորդել արինացն եւ բաժակին սրբոյ աւելի ինչ համարձակիցի
25 ուտել, զպահոցն, զոր պահեաց, ընդունայն է եւ ի մեծ ժողովոյն նզովեալ³⁴⁹:

- Զայս եւ ի նիկիայ ժողովն եղին՝ յայնմ ատուր սակաւ շորակեր լինել: Լուիցեն Յոյնք եւ Վիրք զղատաստան կերողացն զաւրն մեծ, զի ո՛չ Գանգրայն ժողովեալքն եւ ո՛չ Նիկիայն Հայք էին, այլ յամենայն ազգաց, մանաւանդ Յունաց: Եւ այս դատաստան անլուծանելի է ի վերայ նոցա, զի ոչ յարժանաւոր ժողովոյ լուծաւ, այլ ի խոտեալ եւ յանարգեալ ժո-
30 ղովոյն Քաղկեդոնի:

³⁴⁴ Կանոնք Գանգրայ ժԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 196

³⁴⁵ Տե՛ս Եփես., 2, 4: Կողոս., 3, 21

³⁴⁶ Կանոնք Գանգրայ ժԶ, կրճատումով. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 196—197

³⁴⁷ Տե՛ս Ելք, Ի, 12: Բ օրին., Ե, 16: Մատթ., ԺԵ, 4: Մարկ., է, 10: Եփես., 2, 1—2 և այլուր:

³⁴⁸ Տե՛ս Մատթ., ԺԹ, 29, և այլուր:

³⁴⁹ Կանոնք Գանգրայ ԻԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 198

ԳԼՈՒԽ ԺԵԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ՀՆԱԶԱՆԴԻԼ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՑ

- Որ յիւրաքանչիւր իշխանութեան եպիսկոպոսք իցեն, իմասցին, զի մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն թիկունք է նոցա եւ հոգաբարձու, եւ ամենայն ոք, զինչ եւ պատասխանի կամի առնել, առ նա ընթանայ՝ եթէ մուրհակ արքունի եւ իշխանաց վասն իրաց եկեղեցւոյ եւ կարգաց հասարակաց: Վասն այսորիկ կամ եղեւ, եթէ պատուով յառաջ իցէ, եւ առանց նորա մի՛ իշխեսցէ գործել ինչ, ըստ նախնեացն սովորութեան հարցն մերոց, որ կարգեալ են կանոնք, բայց միայն զայս իշխեսցէ գործել յիւրում իշխանութեանն՝ թէ՛ գեղք, թէ՛ գաւառք, թէ՛ աւժումն քահանայութեան եւ կամ զինչ վարք իցեն իւրոյ գաւառին եւ իշխանութեանն, այլ այլոյ ամենեւին մի՛ իշխեսցէ գործել ինչ եւ ձեռնամուխ լինել արտաքոյ, քան զկամս մայրաքաղաքի եպիսկոպոսին: Եւ ո՛չ նմին կաթողիկոսին իսկ առանց հաւասարութեան այլոց եպիսկոպոսաց գործել ինչ³⁵⁰:
- Յայտնի է այս դատաստան հոգեւոր եւ բնաւին այժմ լուծեալ: Մի՛ ընդ մեզ զայրասցին յեպիսկոպոսաց եւ յեպիսկոպոսապետաց, զի ոչ խնդրեն նոքա զարժանիսն ձեռնադրել, այլ կան մնան, զի զանձն ուրուք շարժեսցէ ախտ, եւ նոքա՝ զայլ ախտաւորս գաւառին, եւ ընծայական թղթիւք ի դիմաց վկայելոցն երթեալք: Թէպէտ եւ յայտնի է հայրապետաց, զի ո՛րք ի լաւացն յանձնէ յայդոսիկ համարձակեաց, կամաւք պատրին: Եւ այդ պատճառ հակառակութեան նոցա ընդդէմ հայրապետաց, զի ո՛չ ի Տեառնէ կոչեցան եւ ո՛չ հաւասարութեամբ եպիսկոպոսաց ձեռնադրեցան:

ԳԼՈՒԽ ԺԵԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ՈՐԲ ՅԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷ ԼՈՒՄԱՆԻՆ

- Եթէ ոք յիւրմէ եպիսկոպոսէ անկաւ՝ երէց կամ սարկաւազ եւ զեպիսկոպոսին զգատաստան յանձին ոչ կալաւ եւ համարձակեցաւ ձանձրացուցանել զյուր ժողովրդոց բազմաց, որպէս թէ զինչ իրաւունս ունիցի՝ առաջի բազմաց եպիսկոպոսաց ասիցէ եւ ի նոցանէ զարդար դատաստանի վճիռն ակն ունիցի առնուլ: Ապա թէ եւ՛ ի նոցանէ սրտնեղեցաւ եւ անգոսնեաց, եւ համարձակեցաւ առ թագաւոր դիմել եւ ձանձրացուցանել, զայնպիսին մի՛ արժանի առնել թողութեան կամ ընդունելութեան կամ բնաւ յոյս ինչ տալ, զի առ յապայ հաստատեցի ի նոյն տեղի³⁵¹:
- Արդար է այս դատաստան, զի յետ մի անգամ եւ երկիցս յանդիմանելոյ յանդգնեցաւ: Զի թէ իւրոյ եպիսկոպոսին կարծի նախանձու լինել, միթէ եւ բազմա՞ցն եւս: Այլ ի զղջանալն՝ այդ եւս տեսցի:

³⁵⁰ Կանոնք Անտիոքայ Թ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 220—221

³⁵¹ Կանոնք Անտիոքայ ԺԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 213

ԳԼՈՒԽ ԺԾԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ՉԶԵՌՆԱԴՐԵԼ ՅԱՅԼՈՅ ՎԻՃԱԿԷ

Մի՛ ոք ուրեք յեպիսկոպոսաց իշխեսցէ եւ համարձակեսցի յայլմէ իշխանութենէ յայլ մտանել եւ ձեռնադրութիւն առնել յեկեղեցիս եւ մերձեցուցանել զոր յաշտիճան. եւ ոչ՝ բազմութեամբ մտանել յայլ իշխանութիւն, բայց եթէ համարձակելով եւ թուղթս տալով՝ որ մայրաքաղաքացն է եւ որ ընդ նմա եպիսկոպոսք են՝ մուտ տացեն նմա: Ապա թէ ոչ ուրուք կոչեցեալ՝ դիմեսցէ ստահակութեամբ ձեռնադրութիւնս առնել ումեք եւ հաստատութիւն իրաց եկեղեցւոյ, որ ոչ բնաւ անկ իցէ նմա, անհաստատ լիցի, որ ի նմանէ արարեալ գտանիցի, եւ նա պարտաւոր լիցի ստահակութեան իւրում եւ յանմիտ ձեռնադրութեանն զարժան դատաստանն ընկալցի՝ առ ետեղ մերժեսցի ի սուրբ ժողովոյն³⁵²:

Ի բազում կանոնս եւ զրեթէ յամենայնս այս եղաւ, զի շար է եւ անկարգութեան պատճառ: Անհաստատ լիցի՝ այսպէս է. զի թէ ի նմանէ ձեռնադրեալն արժանաւոր իցէ, զղջացեալ՝ հաստատեսցի արհնութեամբ պատշաճիս յիւրմէ եպիսկոպոսէն, նմանապէս եւ՝ այլ ինչ կարգեալքն. եւ ինքն եւս հաստատեսցի, ցուցանելով զարժանին ապաշաւանս, ապա թէ ոչ՝ մերժեալ լիցի միշտ:

ԳԼՈՒԽ ԺԿ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՄԲԱՍՏԱՆԵԱԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ

Եթէ յեպիսկոպոսաց յիրս ինչ յանցուածոց եւ մեղադրութեան դատապարտեսցի, եւ ապա դէպ լիցի վասն նորա ոչ միաբանել, որք յիշխանութեան են եպիսկոպոսք, եւ ոմանք ի նոցանէ անպարտ եւ արդար յայտ առնել կամեսցին, եւ ոմանք ի նոցանէ՝ պարտաւորել,—զի վախճանեսցի ամենայն իրաւք հակառակութիւն կեղծաւորութեանն,—կամ եղև սուրբ ժողովոյն, որ մայրաքաղաքացն եպիսկոպոսն է, զի ի մերձաւոր գաւառաց անտի եւ յիշխանութենէ կոչեսցէ զայլս ոմանս, որ դատեսցեն եւ զհակառակութիւն կեղծաւորութեանն ի բաց լուծցեն. զի հաստատուն է՝ յոր ինչ կարգեսցեն, որ յիշխանութենէ անտի են³⁵³:

Տես, եթէ որքան ստուգիւ հրամայէ դատել կաթողիկոսաց եւ ոչ պատրիլ ի պատճառս ազահութեան եւ թիւրել զճշմարիտ դատաստանս:

ԳԼՈՒԽ ԺԿԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՉ ՆՈՐԱԶԵԻՆԸ ԶԶԻՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Ոչ է պարտ զվաղնչուցն սովորութիւնս ի գաւառի եկեղեցեաց նորաձեւել³⁵⁴:

³⁵² Կանոնք Անտիոքայ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 213—214

³⁵³ Կանոնք Անտիոքայ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 214—215

³⁵⁴ Կանոնք Երկրորդ Նիկիականք Զ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 74

Զվիճակաց եւ զաթոժոց եւ զժողովրդոց ասէ: Եւ եթէ փոխել յասացելոցդ կամի ոք ի հայրապետաց, ժողովաւք պարտի առնել, որ է անվտանգ ըստ դատաստանի գրոց:

ԳԼՈՒԽ ԺԿԲ

5 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՉ ՏԱՆՆԱԼ ԵԿԵՂԵՑԻՄ ԶՍՐԲՈՒԹԻՒՆՍՆ

Ոչ է պարտ զսրբութիւնսն յարհնութեան կարգի ըստ զատկաց յայլ եկեղեցիս առաքել³⁵⁵:

Զնշխար տալն յայլ եկեղեցիս խափանէ, զի մի՛ պատճառ ամբոխի լիցի, զի յամենայնսն ուղիղ դատաստանի զգուշանան կանոնք:

10

ԳԼՈՒԽ ԺԿԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ՈՐՔ ԸՆԴ ԱՅԼԱԶԳԻՄ ԽԱՌՆԻՆ ԽՆԱՄՈՒԹԵԱՄԲ

Զէ մարթ, որք յեկեղեցւոյ մերոյ են, ի պէսպէս եւ ի ցոփ հարսանիս ալլազգեաց մերձեցուցանել զուստերս եւ զգտներս իւրեանց, կին տալ նոցա կամ կին առնուլ ի նոցանէ³⁵⁶:

15

Դատաստան ըստ կամաց կանոնաց այս լիցի այնպիսեացն, զի թէ ի հեթանոս ալլազգիս տան, եւ զրկին ի հաղորդութենէ, զրկեսցին տուողքն ի հաղորդութենէ իւրեանց, եւ եթէ ի հերձուածողս, յորոց մեք ոչ հաղորդիմք, զգատաստան խղճին ծնողքն, որք ընդ նոսա ամուսնացուցին, հատուցեն:

20

ԳԼՈՒԽ ԺԿԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՈՐ ԶԱՅԼՈՅ ԵԿԵՂԵՑԵԱՅ ԱՌԵԱԼ ԶԻՐՆ ԶԱՐԴԱՐԻՑԷ

Նպիսկոպոս ոք, եթէ իցէ զաւառաց բազմաց եւ ունիցի իշխանութիւն ընդ ձեռամբ իւրով, մի՛ իշխեսցէ յայլոյ իշխանութեանց առնուլ եւ զիւրն զարգարել զեկեղեցին, զի աշառութեամբ վարեցաւ եւ անձին իւրում դատապարտութիւն: Այնպիսին, թէ չհաւանեսցի դառնալ յիրացն, ի բաց լուծցի. եւ այն, զորոյ առն եւ զայլոյ շինեաց զեկեղեցին, մի՛ կոչեսցեն զանուն նորա իւրեանց վարդապետ³⁵⁷:

30

Յայտնի է այս հոգեւոր դատաստան եւ պահելի հաւաստեաւ յեկեղեցի:

³⁵⁵ Կանոնք Երկրորդ Նիկիականք 28, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 87 և Կանոնք Լաւողիկեայ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 232

³⁵⁶ Կանոնք Լաւողիկեայ ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 231

³⁵⁷ Կանոնք Կղեմայ 29, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 99

ՊԼՈՒԽ ԺԿԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ՈՐ Ի ՄԻՏՍ ՈՉ ԻՑԷ ԵՒ ԶԻՒՐՈՎԻՆ ԵՐԹԱՅՑԷ

Հարցումն. Որ յիւր միտս ոչ իցէ եւ երթիցէ զԿարօվին, այսինքն՝ կամ
 5 զահաւիթ առնի, կամ այլ ինչ մահու մեռանի, պարտ է ի վերայ պատա-
 րագ մատուցանել, թէ ոչ:

Պատասխանի. Պարտ է վիճակելոյն քննել, եթէ ճշմարտութեամբ
 պակասամիտ էր եւ արար զայս, քանզի բազում անգամ մերձաւորին
 ախտացելոյն կամելով դիպել, որ ի վերայ նորա պատարագ մատչի,
 ստեն, ասեն, թէ չէր յիւր միտս, զի մատուցեն զպատարագն: Արդ,
 10 քննել պարտ է, մի գուցէ ի բռնութենէ մարդկան կամ այլապէս արար
 զայս, ապա ոչ է պարտ լինել պատարագ ի վերայ նորա, քանզի ինքնաս-
 պան եղեւ անձին իւրոյ: Ապա պարտ է քննել զամենայն ճշմարտութե-
 ամբ, զի մի՞ ի դատաստան անկանիցի մատուցանողն³⁵⁸:

Արդ, թէպէտ յայտնի է ըստ հարցմանն եւ պատասխանիդ, այլ
 15 վերակացուքն պարտապան են ապաշխարել ըստ դատելոյ վարդապե-
 տաց: Եւ դատաւորաց ոչ է այդ:

ՊԼՈՒԽ ԺԿԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՅՍԱՀԱՐ ԿՆՈՉ

Հարցումն. Եթէ ոք կին այսահարիցի յոյժ, որպէս զի երկաթս
 20 ագանիցի, եւ այր նորա ասիցէ՝ ոչ կարեմ ժուժկալ լինել, եւ կամիցի
 առնուլ այլ կին, արե՞ն է, թէ ոչ:

Պատասխանի. Շնութիւն միջնորդի յիրսդ. եւ զի՞նչ պարտ եւ արժան
 է, ոչ գիտեմ վասն այդորիկ³⁵⁹:

Ըստ ներման եւ զայս գրեցաք երբեմն զդատաստան³⁶⁰. որպէս կամ է՝
 25 ընկալցին դատաւորք եւ անպարսաւս զմեզ թողցեն յայդմանէ:

ՊԼՈՒԽ ԺԿԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆՔՐԵԱՑ

Հարց. Եթէ այր ոք ոչ լինիցի ի գործ արութեան, եւ կինն ելանէ
 ի նմանէ, եթէ ոք զկինն զայն կին առնիցէ, ընդ հանեալ կանայսն պարտ
 30 է համարել զայնպիսին, եթէ անխի՞ղճ ունի: Կամ թէ այրն չարձակէ զը-
 կինն ի բաց եւ ասէ այսպէս, թէ՛ ինձ մասն հասեալ է յԱստուծոյ, կաց
 եւ պաշտեա զիս, —մեք զի՞նչ պատասխանի տացուք:

Պատասխանի. Չէ արժան արձակել եւ ոչ ձեզ թողացուցանել նմա³⁶¹:

358 Կանոնք Աթանասի ԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 295

359 Կանոնք Աթանասի ԺԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 295—296

360 Տե՛ս հոդվ. է

361 Կանոնք Աթանասի ԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 298—299

Եղեալ է եւ այս դատաստան կանոնական³⁶²։ Ներմամբ ի կամս ապաստան է հաճելն ընդ երկաքանչիւրսն, նմանապէս եւ՝ դատաւորաց եկեղեցւոյ։

ԳԼՈՒԽ ԺԵԸ

5

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՇՄԵԼՈՅ ԿՆՈՁ

Հարց. Եթէ կին ուրուք հաշմիցի եւ ասիցէ ցայր իւր, թէ՛ ես ահաւսիկ չեմ արժանի առնակնութեան, արա դու քեզ այլ կին, որ քեզ պիտանի է եւ զտուն շէն կալցի, եւ ինձ ամ ըստ ամէ հաց եւ հանդերձ տուր, եւ ես նստայց առ եկեղեցւոյդ մինչեւ ի վախճան ժամանակի իմոյ, եւ
10 առցէ յանձն առնել զամենայն, ընդ պատուհասի՞ւ ինչ են իրքն, զի այլ կին առնէ, թէ՞ անվնաս է։

Պատասխանի. Վնասակար է, ոչ է իշխանութիւն այլ կին առնուլ, մինչեւ այն կինն կենդանի է³⁶³։

Ընտրութեամբ զիջանելով եղաւ այս դատաստան կանխաւ³⁶⁴։ Ընդ
15 կամս դատաւորաց եկեղեցւոյ եղաք եւ զայսոցիկ ընդունելութիւն, միայն զի ի խղճէ ճողոպրիցիմ։

ԳԼՈՒԽ ԺԵԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՆԱՍՆԱՊՂԾԱՅ

Հարց. Եթէ այր ոք ընդ անասնոյ պղծիցի, եւ յետ պղծութեանն զրդջանայցէ եւ ապաշխարիցէ, եւ վաստակիցի յարկանոցի, որպէս եւ հրամայեն վարդապետք, եւ կին նորա յետ յանցանացն չկամի նմա ի կնութեան կալ վասն պղծութեանն, որ եղաւ ի վերայ նորա, եւ այրն այսպէս ասիցէ, թէ՛ կամ կինն առաջին հաւանեացի կամ այլ կին հրամայեցէք առնել։

25 Պատասխանի. Կինն իշխէ մեկնել, եւ այրն այլ կին⁽¹¹²⁾ առնուլ³⁶⁵։

Նշանակեցաւ երբեմն այս դատաստան³⁶⁶, այլ այժմ զսրբոյս եղաք հրաման ի լրումն այնմ։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՅ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ

30 Հարց. Եթէ ոք ի քահանայից յուղւոջ դիպեսցի, եւ աւագակք ի վերայ անկցին, եւ դէպ լիցի քահանային սպանանել զոմանս յաւագակաց եւ

³⁶² Տե՛ս հոգվ. Զ

³⁶³ Կանոնք Աթանասի ԻԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 299—300

³⁶⁴ Տե՛ս հոգ. է

³⁶⁵ Կանոնք Աթանասի ԻԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 301

³⁶⁶ Տե՛ս հոգ. ԺԱ

զանձն իւր եւ զընկերսն ապրեցուցանել, պարտ է նմա ի կարգի քահանայութեանն կալ, թէ ոչ:

Պատասխանի. Ոչ է արժան կալ ի քահանայութեան, վասն զի ոչ է արժան սպանանել քահանայի զմարդ որ, թէ եւ ինքն մեռանիցի, այլ եւ ոչ զանասուն³⁶⁷:

Յաղագս այսմ դատաստանի լուայ, եթէ վասն անձին չէ սլարտ սպանանել, այլ յաղագս ընկերաց լաւ է սպանանել, յորժամ աւազակքն այլազգիք իցեն: Եւ պաշտել զքահանայութիւն կամ ոչ՝ ի դիպուածսն տեսցի ի վարդապետաց³⁶⁸:

10

ԳԼՈՒԽ ԾԷԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՅՍԱՀԱՐԱՅ ԵՒ ԱՅՈՒ ԽԵՆԴԱՔԱՓԱՅ
ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ

Հարց. Եթէ ուրուք ի դիւահարիւ իւրում մարդ սպանեալ առ անդա-
յութեան իւրում, յորժամ սրբեսցի ի դիւն, իբրեւ սպանող սլարտ է
15 ապաշխարել, թէ ո՞րպէս:

Պատասխանի. Մահաւ ինչ, վասն զի ի շարէն է գործն³⁶⁹:

Սոյն լիցի եւ յաղագս այլ մտախաբացն: Բայց ըստ հոգեւոր դատաստանի, եթէ ինքեանց վնասիցեն եւ թէ այլոց, առանց ապաշխարութեան մի՛ լիցին տեսողքն: Այլ ըստ մարմնոյ դատաւորաց աստ գործ ոչ է:

20

ԳԼՈՒԽ ԾԷԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՄԼՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆԱՆՑ

Հարց. Եթէ որ վասն ամուսնեան եթող զկին իւր եւ առնէ կին ծննդա-
կան եւ ապաշխարութիւն խնդրէ նովին կնաւն, ի՞նչ պարտ է առնել:

Պատասխանի. Շնացող է³⁷⁰:

25 Գրեալ է քննութեամբ եւ այս դատաստան³⁷¹: Այլ դատաւորաց լիցի զսրբոյս մեծարել զհրաման եւ կամ զդատելն զկանխաւ, եւ աղատ զմեզ ի բամբասանաց թողուլ: Ներէ եւ Բարսեղ այսմ³⁷²:

ԳԼՈՒԽ ԾԷԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵՒ ԱՅՈՒՑ ԱԿԱՄԱՅ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

30 Հարց. Եթէ որ ի քահանայից սրբէ զանդաստան իւր կամ զպարտէզ եւ քար ընկենու գործով, եւ դիպի մարդոյ, եւ մեռանի, զի՞նչ պարտ է առնել

³⁶⁷ Կանոնք Աթանասի ի Բ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 303

³⁶⁸ Տե՛ս հոդվ. ՃԼԳ, նաեւ ՃԶԴ

³⁶⁹ Կանոնք Աթանասի ի Դ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 304

³⁷⁰ Կանոնք Աթանասի ՍԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 315

³⁷¹ Տե՛ս հոդվ. ԺԱ, նաեւ ԶԴԶ

³⁷² Տե՛ս Կանոնք Բարսեղի Կեսարացւոյ Գ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 336

վասն կարգի քահանայութեան պաշտամանն: Եւ կամ թէ ումեք յաշխարհականաց նոյնպէս ակամայ սպանութիւն դիպի, ո՞րպէս պարտ է տալ ապաշխարութիւն:

Պատասխանի. Սպանող է, ապաշխարեսցէ եւ զքահանայութիւն մի՞
5 սպաշտեսցէ³⁷³:

Նմանապէս եւ՝ ի վարդապետէ վասն խրատու հարեալ եւ մեռեալ ըստ սովորութեան³⁷⁴, նոյնպէս եւ՝ հայր՝ զորդի եւ այլ աշխարհի: Եւ այսպէս է. սաստիւ առաքեալ քահանայն զծառայան զհետ փախուցեալ ծառային³⁷⁵, այլ թէ յամբոխի միջի ձիով ընդ կուռն հարկանէ եւ սպանանէ, ի
10 քահանայութիւն գալ ասէ եւ աստ լուծանէ³⁷⁶, կամ զի շէր քահանայ եւ կամ յամբոխէն եղև, ներէ:

Նման այսմ զակամայ սպանութիւն Աւրէնքն ուսուցանեն, որպէս ոստշիլ տապարին, կամ այլ ինչ աշխարհի, զոր յապաստանի, ասէ, անկանիլ ի քաղաքսն եւ ապրել, որ զերկրորդ մահու ունի գտեղիսն³⁷⁷:

է կամայ դարձեալ եւ ակամայ, յորժամ նետ որ ձգէ որսոյ եւ կամ
15 գազանի, կամ ըստ այլոյ արինակի, եւ պատահէ թշնամւոյ, յորոյ վերայ խնդայ, խառն է յերկուցն: Յաղագս այնորիկ ի դատաստանս թագաւորաց, ի սպանանել այլազգւոյ զքրիստոնեայ ակամայ, իբր կամաւորի եղաք զդատաստան, զի բնութեամբ է խնդալ նոցա ի կորստեան
20 մերում: Եւ արդ, քանզի արժան է զակամայ սպանութիւն խոստովանեալ՝ ըստ կանոնական ուղղել դատաստանի, եւ ի ձեռս անկեալ դատաւորացն՝ ճշգրիտ դատել զկամայ եւ զակամայ եւ որ յերկուցն է եւ այնպէս դատօսն ուղղել: Այլ զկատարեալ կամայն եւ զակամայն ի կանոնաց ուսցիս սրբոյն Բարսղի³⁷⁸:

25

ԳՐՈՒՄ ԾՃԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՍՊԱՆՈՂԱՅ

Իսկ որ ի պատերազմունս մահք զործին, հարքն մեր ամենեւին շահմարեցան զայն ի մեղս. ըստ որում մեղ հաճոյ թուեցաւ սմին խորհրդոյս հետեւել: Բայց վասն զձեռս սրբելոյ բարիոք է այնպիսեացն երեք ամ
30 արտաքոյ հաղորդութեան լինել³⁷⁹:

Այս եւ ոչ ընդ արինաւքն եմուտ: Եւ աստ լոկ ի հաղորդութենէ ասէ արտաքոյ: Յայսմանէ ուսցին դատաւորք, եւ մի վրէժ ինչ լիցի:

³⁷³ Կանոնք Աթանասի ՀԲ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 320—321

³⁷⁴ Տե՛ս Կանոնք. Աթանասի ՀԳ

³⁷⁵ Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ՀԱ

³⁷⁶ Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԽԴ

³⁷⁷ Տե՛ս Ելք, ԻԱ, 12—13: Թիւք, ԼԵ, 6—28: Բ օրին., Դ, 41—42: Եսու, Ի, 1—9, տե՛ս նաեւ հոգվ. ՄԼԳ

³⁷⁸ Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Կեսարացւոյ Ն, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 338—341

³⁷⁹ Կանոնք Բարսղի Կեսարացւոյ Ը, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Ա, էջ 341

ԳԼՈՒԽ ԾՀԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՈՐԴԻՈՑ

Որդիք որ ոչ հնազանդին ծնողաց իւրեանց, որ ինչ եւ հասանէ յընչից իւրեանց, տացեն նոցա սիրով եւ նստուցեն զնոսա ուրոյն. զուցէ չարիք ինչ հանդիպեսցին: Եւ որ կանայս առնեն՝ նոյնպէս արասցեն, զի այն է հաճոյ Աստուծոյ, քանզի Պաւղոս զայս այսպէս հրամայեաց³⁸⁰:

Թերեւս այն է, որ ասէ. հարք, սիրեցէք զորդիս ձեր, եւ այլն³⁸¹, Եւ զայս ընտրելով ներմամբ կամի:

ԳԼՈՒԽ ԾՀԶ

10 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՆԵՐՔԻՆԵԱՅ ԵՒ ՄԱՐՄՆԱԶԵՆՂՄԱՅ

Եթէ ոք ներքինի իցէ կամ մարմնազեղծ եւ կեղծաւորութեամբ կին առնիցէ, եւ կնոջն հասեալ ի վերայ գործոցն՝ իշխան լիցի ի կալ եւ ի քակել. եւ եթէ քակեսցի, ում եւ կամի՝ լիցի առն: Եւ զկէսն ընչիցն առցեն եւ տայցեն տուգանս յեկեղեցին վասն անարգանաց պսակին: Եւ երեք ամ ապաշխարեսցէ³⁸²,

ԳԼՈՒԽ ԾՀԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ՈՐ ՈՒՏԷ Ի ՏԵՂԻՈՑ

Եթէ ոք ուտիցէ ի տեղւոյ(¹¹³), տացէ ընդ միոյն չորս, ապա թէ ոչ՝ ըստ կանոնին ապաշխարիցէ եւ կամ յաղքատս տալ, թէ այն պատահի³⁸³, 20 Եւ այդ լիցի դատաստան այդոցիկ:

ԳԼՈՒԽ ԾՀԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀՐԴԵՀԻՑ

Եթէ ոք հրդեհիցէ զարգար վաստակս, տուժեսցի ընդ միոյն երեք-կին, թէ ոչ՝ ապաշխարեսցէ տասն ամ³⁸⁴, 25 Յուցաւ այս եւ ըստ Աւրինացն³⁸⁵,

³⁸⁰ Կանոնք Բասղի Կեսարացւոյ իէ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 107

³⁸¹ Տե՛ս Եփես., Ե, 31. Զ, 4, Կողոս., Գ, 21

³⁸² Կանոնք Բասղի Կեսարացւոյ ԽԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 111—112

³⁸³ Կանոնք Բասղի Կեսարացւոյ ԶԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 121 և Կանոնք Գրիգորի Լուսաւորչի է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 246

³⁸⁴ Կանոնք Բասղի Կեսարացւոյ ԶԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 122

³⁸⁵ Ելք, ԻԲ, 6 և հոգվ. Հէ

ԳՂՈՒԽ ԾԸԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՅԱՓՇՏԱԿՈՂ ԱՐՈՒԵՍՏՅԱՌՈՐԱՑ

Արուեստաւորք, որք յափշտակեն զինչս ալլոց, տայցեն ընդ միոյ չորս, ապա թէ ոչ՝ ապաշխարեսցեն ըստ վարդապետին հրամանի³⁸⁶:

- 5 Զյայտենալն եւ ի դատաստան անկեալն հատուցանել ասէ, որք կարողքն են, եւ որ ոչ ոնին կար եւ զծածուկսն՝ ապաշխարել:

ԳՂՈՒԽ ԾԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԺԱԹԱՆԳՈՒԹԵԱՆ ՅՈՒՍՏԵՐՍ ԵՒ Ի ԴՍՏԵՐՍ

- 10 Եթէ որ վախճանի եւ ունիցի ուստերս եւ դստերս, զինչսն ծնողացն ընդ երկու քորսն մի բաժին եղբար դիցեն հաւասարապէս: Ըստ Արի-նաքն յառաջագոյն գրեցաք զայս դատաստան եւ եղաք³⁸⁷, զի զուտոր ի տան զորդոյ առցէ բաժին, եւ ելեալքն՝ երկուսն զմի եղբար: Եւ այս յայտնի յԱրիւնացն ոչ ասացաւ, եւ աստ կանոնական հրամանս զայս ոչ
- 15 ընտրեն, եւ ոչ հեթանոսք զանազանեն զսոսա: Այլ ես յիրացն հաւատարիմ զայն իսկ գիտեմ, զի ելանէ դուտոր ի տանէ հաւր բաժնի, եւ որ տակաւին ի տան է՝ անբաժին իսկ է: Արդ, զսոսա հաւասարաբաժին զկնի մահուան հաւրն առնել ոչ է արդարադատութիւն, զի այդպէս գտա-
- 20 նին կարգեալ դստերքն ընդ եղբարսն առեալ բաժին, եւ որք ի տան՝ երկուսն մի: Ապա թէ որ ասիցէ՝ որդւոցն ծախք լինել ածել կանայս, գիտելի է, զի որքան ծախք իցէ, եւ այնքան աշխատութիւն, իբր զի արու է, եւ բաժին ընդ կնոջ նորա ածաւ: Ըստ այսմ հաւատարիմ երեւի, զի կարգեալքն՝ երկուսն մի լիցին, եւ որք ի տան՝ ընդ որդիս համարեսցին: Եւ այդպէս ամենեցուն հաւասարութիւն եղիցի, եւ տկար ազգն խնամեսցի,
- 25 եւ մի՛ նուազ լիցի, զի բազում ծնողք զդստերս առաւել պատուեն. եւ զայս նախախնամութեամբ, զի որդւոց դիւրին է ապրել, քան դստերաց: Եւ զայս յայտ արարաք, զի եւ նոյն իրքդ այդպէս պատահի, այլ կամք ընտրեսցեն դատաւորաց՝ զամենայն դստերսն զերկուսն մի ունել եւ կամ ըստ դատմանդ, որպէս գրեցաւ: Նաեւ զայս իրաւունս համարիմ, զի բազում
- 30 անգամ պատահի զդուտոր երկիցս կարգել. այնոցիկ բաւական լիցի այն ի մասն բաժնի, եթէ ըստ ընչիցն ծնողացն եւ առ նա ծախքն ելեալ իցէ, ապա թէ ոչ՝ տեսցի հաւասարութիւն, սակայն մասն լիցի բաւական առեւոյցն: Եւ յերկրորդ ամուսնութենէ ուստերքն եւ դստերքն նուազ լիցին ի մասն բաժնի, որպէս եւ գրեալ է³⁸⁸:
- 35 Այլ զտուն հաւր կրսեր որդւոյն սովոր են տալ, բայց տեսցի՝ անկաւորին լինել, որ զտեղի հաւրն բաւական է ունել: Իսկ անդրանկանն պատիւ լիցի, որպէս ծանուցեալ է³⁸⁹. Ըստ այդմ, եթէ հաւասար բաժանիցի ժառանգութիւնն ուստերաց⁽¹¹⁴⁾, առաւել լիցի յազազս պատուոյ:

³⁸⁶ Կանոնք Բաղի Կեսարացոյ ձն, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 126

³⁸⁷ Տե՛ս հոդվ. ՃԱ, ՃԲ, ՃԴ

³⁸⁸ Տե՛ս հոդվ. ՃԲ

³⁸⁹ Տե՛ս հոդվ. ՃԺԱ

ԳԼՈՒԽ ԾՁԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԹԷ ԸՍՏ ՈՐՈ՞Յ ԺԱՄԱՆԱԿԱՅ Ի ԺԱՌԱՆԴՍ
ՀԱՄԱՐՆԵԼԻ Է ԶՄՆՈՒՆԴՍ

Աստուածային արինադրութիւնն եւ կանոնական հրամանն զնկարե-
 5 ալ սաղմնն ի դատաստանս զնէ արեան³⁹⁰, եւ այն, զի առաջի կայր ծնունդն
 յանվնաս լինելն: Բայց զժառանգ լինելն, թէպէտ աշակերտեալքն Մահ-
 մետի սնոտի իմաստասիրելով զտեսանել աստեղաց ասեմն մանկանն, այլ
 մեզ հաւատարիմ Տեառն լիցի ասելն՝ ոչ յիշէ զնեղութիւն վասն խնդութե-
 անն, զի ծնաւ մարդ յաշխարհ³⁹¹, եւ դարձեալ՝ ծնեալն ի մարմնոյ մարմին
 10 է³⁹²: Եւ մարմին ծնեալ ի մարմնոյ ժառանգ եղիցի⁽¹¹⁵⁾, որպէս յԱստուծոյ
 ծնեալքն՝ Աստուծոյ:

Ապա թէ յղի կին պատահի ի մեռանիլ առն, ակն կալցեն դատաւորք
 ծննդեանն եւ այնպէս զժառանգութիւնն հաստատիցեն ի ծնանիլն: Եւ եթէ
 ի նմին աւուր, յորում ծնաւ, մեռանիցի՝ մանուկն ժառանգ է. ի մանկանէն
 15 այլք ժառանգիցեն եւ ոչ ի հարէն:

Եւ եթէ մայր մանկանն մեռանիցի, թէ ի ծնունդս, թէ զկնի ծննդե-
 անն, թէ .եւ ի նմին աւուր մեռանիցի, մանուկն ժառանգ է մօւրն, եւ ի
 մանկանէն հայրն ժառանգէ:

Ըստ ասացելոցդ ուստերք եւ դստերք ժառանգ լիցին, ապա թէ չի-
 20 ցեն՝ ում եւ կամի ժառանգեցուցէ՝ արզատոհմի, թէ ծառայի, թէ սիրել-
 ւոյ, զի ինքնիշխան է զայդոսիկ ժառանգ առնել:

Այլ զկնի մահու, թէ ինքն ոչ հաստատեաց, մերձաւորքն ի տոհմէ
 եւ ոչ հեռաւորքն ժառանգեն, որպէս եւ դատեալ եղիւ այդ ըստ Աւրի-
 նացն³⁹³:

25

ԳԼՈՒԽ ԾՁԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՇՄՆԵԼՈՅ ԶԱՒԱԿԱՅ

Եւ եթէ պատահի հաշմ լինել զաւակ, որպէս թէ բնաւ չունել միտս եւ
 իմացուածս, սա ոչ է ժառանգ, զի ոչինչ իմանայ, որով ի գործ արկցէ
 զհայրենիսն, զի ի ծնէ այնպէս պատահեաց: Ապա թէ յետոյ ախտն
 30 եղեալ իցէ եւ կարծիցի բժշկիլ, յայլ ժառանգս աւանդեսցեն. թէ առողջա-
 ցին՝ ժառանգեն, ապա թէ ոչ՝ որք ժառանգենն խնամ կալցին մինչեւ ի
 մահ:

Իսկ եթէ այլազգ իցէ՝ կաղ, կամ կոյր, կամ այսահար, որ չիցեն
 անզգայեալ, կամ արկոտ, որ չիցէ բնաւին ապականեալ, կամ անգամա-
 35 լոյծ իմաստուն եւ այլք այսպիսիք, որ բաւական զոն այլաբ սպասաւորաւք
 զհայրենիս ժառանգել, մի՛ զրկեսցին ի ժառանգ լինելոյ, իսկ անբաւա-

³⁹⁰ Տե՛ս Ելք, ԻԱ, 22—23 և հոգվ. ԿԲ

³⁹¹ Տե՛ս Յովհ., ԺԶ, 21

³⁹² Տե՛ս Յովհ., Գ, 6

³⁹³ Տե՛ս Թիւք, ԻԷ, 1—11 և հոգվ. ԾԱ

կանքն՝ այլաւք ժառանգորդովք խնամիցին մինչ ի մահ, որպէս ահա ցուցաւ:

5 Եւ զայդ այդոցիկ իրաւամբք գիտեմք դատաստան: Զի եւ ըստ Աւրինացն անարատք ի կենդանեացն ի բազինան ելանէին Աստուծոյ նուէր, իսկ արատաւորքն հասարակաց էին զենլի³⁹⁴, Այսպէս անարատք հողով եւ մարմնով Աստուծոյ լիցին ընծայ ի մարդկանէ եւ ժառանգ, իսկ արատաւորքն մարդկան անխոտելի են ժառանգ:

ԳԼՈՒԽ ԾԶԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՏԱԿԱՅ

10 Եւ կտակ լիցի՝ որպէս ուսուցանեն կանոնք. զկնի երից աւուրց հիւանդութեան կոշիցէ հիւանդացեալն զքահանայս եւ զժառանգաւորս եկեղեցւոյն եւ երեք վկայիւք արասցէ զկտակն եւ զամենայն ինչ զտան իւր, եւ զհողոյ, եւ զթաղման իւրոյ խաւեսցի ըստ հաճոյից իւրոց: Եւ թէ ի նմին աւուր սպտահի մեռանիլ, հաստատուն լիցի կտակն, թէ չիցէ
15 թափեալ ի մտաց. ոչ որպէս Մահմետի անգոյ ասեն իմաստունք՝ յետ քառասուն արւ ապրելոյ հիւանդին հաստատի կտակ:

Բայց հաստատուն կտակ յառողջութեան է, թէպէտ եւ ասացեալդ անխոտելի է, զի կամաւոր՝ այն, իսկ այս խառն տեսանի:

20 Եւ թէ պատահի յառնել հիւանդին եւ փոխել զկտակն, իշխան լիցի, զի կտակ յետ մահու հաստատուն է ըստ առաքելոյ³⁹⁵: Այլ Աստուծոյ եղեալ կտակ հաստատուն կացցէ, մինչեւ կատարեսցէ զոր խաւեսցան բերանովք ի նեղութեան, եւ թէ՛ ուխտս դիք եւ կատարեսցէ³⁹⁶: Զոր ինչ ի դէպ իցէ ընդ յառնելն կատարել՝ կատարիցէ, եւ զոր ինչ զկնի մահու՝ եւ այն անվտանգ է, զկնի կատարիցեն: Եւ եթէ փոխէ յովստեցելոցն՝ յառա
25 լելն իշխան լիցի եւ ոչ ի նուազն: Եւ այդ ճահագոյն այդմ է դատաստան:

ԳԼՈՒԽ ԾԶԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԹԷ ՈՐՊԷՍ ԱՐԺԱՆ Է ԶՄԵՌԵԼՈՅՆ ԱՌՆԵԼ

Եւ թէ ի միասին բազում ժամանակս բնակեալ իցեն այր եւ կին եւ որդիս ծնեալ, որոց ի միասին զանազանութիւն չիցէ. ստացուածոց, ի
30 միաբանութենէ ընչից մեռելոցն լիցի, ապա թէ յայտնապէս կնոջն երեւի ստացուած՝ ժառանգաւորացն լիցի: Եւ թէ ձեռնհաս իցէ՝ այրն զմեռելոյթսն արասցէ, եւ թէ ոչ իցէ՝ յիւրոցն, եւ առն ի ժառանգութիւն մի՛ լիցի:

Եւ թէ ամուլ կինն պատահիցէ, եւ բազում ժամանակ ի միասին իցեն,
35 առն լիցի մեռելոցն, եւ մի՛ լիցի մասն ժառանգութիւն առն, այլ որք

³⁹⁴ Տե՛ս Ղևտ., Ա, 10. Գ, 1, 6. Դ, 14 և այլուր:

³⁹⁵ Տե՛ս Եբր., Թ, 17

³⁹⁶ Տե՛ս Թիւք, Լ, 2: Բ օրին., ԻԳ, 21—23: Ժողովօղ, Ե, 3

կնոջն են՝ ժառանգեցեն: Իսկ սակաւժամանակեայ եղեալ կինն եւ առանց ամուսնութեան մեռեալ՝ յիւրոցն լիցի, եւ այլն ոչ ժառանգէ: Ապա թէ որդի կամ դուստր ծնեալ, թէ կենդանի իցեն եւ թէ մեռեալ, առն լիցի մեռելոցն եւ մասն ժառանգութեան:

5 Եւ այդոքիկ յառաջին եւ յերկրորդ ամուսնութեան միեւնոյն լիցի արինալ:

Իսկ մեռեալ այր՝ յիւրոցն լիցի յամենայն ասացեալդ մեռելոցն:

Եւ ծնեալ ուստեհրս եւ դստեհրս՝ ի կնոջն ժառանգէ, եւ ի նորայոցն՝ կինն, իսկ յամուսն ոչ ժառանգէ, բայց սակաւ նշան մասին. այլ կին 10 ամուլ ժառանգէ յառն յաղազս տնտեսութեանն:

Եւ փութով մեռեալ այր, եւ կոյս մնացեալ կինն յառնէն ոչ ժառանգէ, եւ ծնեալ ծնունդ, թէ կենդանի իցեն, թէ մեռեալ, ժառանգէ յառնէն, թէ եւ սակաւժամանակեայ իցեն ի միասին:

Եւ հանդերձք մաշեալք ի բաժանմունս ոչ յիշին երկաքանչիւր կողմանցն, բայց որ ի միջի կացցէ. նոյնպէս եւ՝ պարզեւք միմեանց, թէ մաշեալք իցեն, այլ ոսկի եւ որ ինչ կայուն իցէ, այնոքիկ ըստ իրաւանց դատեալ վճարեցին:

Եւ ծախք հարսանեացն նմանապէս ի հաշիւ ոչ գան, զի ի կամաց այդոքիկ լինին:

20 Բայց զոր ինչ արժան է, իրաւամբք տեսցեն դատաւորք ըստ ւլատահման եւ ըստ սովորութեան զաւտին, զի դատաստանս, զոր եղաք, իրաւացի կարծեալք է: Ապա թէ արտաքոյ ըստ ճշմարիտ իրաւանց կարծիսն իցէ, յիրաւունս դարձուցանեն ուղղութիւն է, միայն զի ներեացէ մեզ սիրով եւ թողութիւն ի պակասութեանն արասցէ, կորովի տեսութեամբ 25 զթերին լցցէ:

ԳԼՈՒԽ ԺՁԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՃԱՌԱՅ ՆԵՆԳՈՒԹԵԱՆ

Եթէ ոք զիւր ինչ արատաւորն տայ ընկերի իւրում ի պատճառս վաճառի եւ նենգութեամբ զրկէ եւ խաբէ սուտ երդմամբ, եւ ինքն գովի յանձին 30 իւրում վասն զրկելոյ զընկերն, նզովեալ եղիցի³⁹⁷:

Եւ զի մի՝ ի նզովս անկցին այնպիսի վաճառողքն, զայսոցիկ գիցուք զդատաստան: Զարատաւորն տալն ըստ այսմ է. թէ հարկանող իցէ, կամ ի բարս կամ ի մարմին արատ ինչ գուցէ, կամ յանշնչից իցէ վաճառն, եւ այնպիսոյն բիծն իցէ, թէ վնաս ինչ գործեալ իցէ, զատաստանաւ է 35 վճարել վաճառողին, զի Աւրէնքն ի միջոյ բառնալ եւ ոչ վաճառել հրամայէ³⁹⁸: Ապա թէ այլազգ ինչ իցէ եւ յայտ գայցէ՝ կամ ի պարծիլ եւ կամ վկայք իցեն, զի գիտակ էր եւ վաճառեաց, անդրէն դարձցի, եւ թէ հաճոյ զնողին իցէ՝ որքան արժան է ուղղիցի: Եւ թէ չիցէ գիտակ եւ անգիտանալով վաճառէ, եւ ասպաշաւ գնողն իցէ, հանել զապաշաւանսն արժան 40 է:

³⁹⁷ Կանոնք Բասդի Կեաքացւոյ ՄԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 155

³⁹⁸ Տե՛ս ՆԱ, ԻԱ, 29, նաև հոդվ. ԿԵ

Եւ ի վաճառեն զբիծ զամենայն ասիցէ, որպէս Եպիփան ի վաճառելն զէշն խեղաբարոյ³⁹⁹. Էւ գիտելով զնողին զանվնաս պատճառն՝ ըստ հաճոյից իւրոց որքան արժան է գնեսցէ. Էւ այդպէս ի կանոնական նշովիցն ազատիցի, ապա թէ ոչ՝ ընդ զողոսն Էւ ընդ յափշտակողսն ապաշխարութիւնն լիցի:

ԳԼՈՒԽ ԾԶԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՍՈՒՏ ՎԿԱՅԻՑ

Եթէ երթայ սուտ վկայ Էւ ընկենու զոք յորոգայթ մահու կամ գանի, հինգ ամ ընդ ունկնդիրսն կացցէ Էւ մի ամ ընդ ձեռամբ տրաւք տնանկաց, ապա արժանի լիցի արինացն⁴⁰⁰:

Դատաստան այս եղաւ ըստ Աւրինացն⁴⁰¹, այլ կանոնականս այժմ երկրորդի: Յորոգայթ մահու Էւ կամ գանի ստէ, այլ որ ոչ մեռանի՝ կամ զի տուգանաւք ազատի, Էւ այսոցիկ դատաստան լիցի՝ որքան վնասեացն հատուցէ, ըստ այնմ, թէ որպէս խորհեցաւ առնել՝ եղիցի նմա⁴⁰². Էւ կամ թէ չիցէ բաւական՝ ըստ հրամանի կանոնացդ ապաշխարեսցէ:

ԳԼՈՒԽ ԾԶԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՈՒՍԱՆԻ ԵՒ ԵՐԿԱԿԻ

Իսկ որ մին կուսան է Էւ մին երկակ, Էւ մին վախճանի, ամուսնանալ անհնար է. Էւ թէ ոք յանդգնի՝ ապաշխարութիւն երեքկնոյն եղիցի, Էւ քահանայն լուծցի⁴⁰³:

Երկբայի այս կանոնք սրբոյն լինել Բարսղի, Էւ թէ նորա՝ անհնարին է լինել այս կանոնաց: Այլ յումմանէ ներմամբ այսպէս ծանեաք, զի կրկին ապաշխարութիւն երկկնոյն այնպիսեացն լիցի:

Եւ քահանային պարտ է զայս ուսուցանել զսահման կանոնի, զի մի՛ դատապարտեսցի յաղագս աշառելոյն:

Զայդ այդոցիկ գիտացաք լինել դատաստան:

ԳԼՈՒԽ ԾԶԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԽԱՒՍԵՑԵԱԼ ԿԱՆԱՆՑ

Իսկ եթէ խաւսիցի կին, Էւ կամ հաստատեալ իցէ քահանային երկու կամ երեք վկայիւք, մի՛ իշխեսցէ թողուլ զնա Էւ այլ կին առնուլ, բայց եթէ վասն պոռնկութեան կամ վասն մարմնազեղծութեան⁴⁰⁴:

³⁹⁹ Տե՛ս Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հ. Գ, էջ 211

⁴⁰⁰ Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ՄԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 155

⁴⁰¹ Տե՛ս Բ օրին., ԺԹ, 15—19, հոգվ. ԶԸ

⁴⁰² Տե՛ս Ելք, ԺԹ, 19

⁴⁰³ Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ՄԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157

⁴⁰⁴ Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ՄԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157

Զի խառնեալն քաճանայիւ եւ վկայիւր կին՝ երաշխաւորեալ է, եւ վասն պոռնկութեան իշխան լիցի, զի ոչ ի տան նորա է յանցումն, առնուլ կամ ոչ: Եւ մարմնագեղծ է՝ մարմնով ապականեալ, վէրս ունի անբժշկելի, եւ յայսմ իշխան է, կարծեաւք բժշկութեանն, առնուլ կամ ոչ: Իսկ ալլաւք պատճառաւոր չէ արժան թողուլ զխառնեալն:

ԳԼՈՒԽ ԾԶԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱԽՏԱԺԵՏԱՅ ԱՐԱՆՑ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ

Կին կամ այր ցաւագին, կամ ախտածէտ, կամ արուագէտ, մի՛ իշխեսցեն ամուսնանալ եւ անարգել զպսակն արհնութեան: Եթէ ոք յանդգնի՝
10 զկէս ընչից իւրոց յեկեղեցին տացէ եւ երեք ամ ապաշխարեսցէ⁴⁰⁵:

Եւ զայս յաղագս ծնկեցելոցն յախտս ասէ, զի նախ առողջասցին, կամ հոգեւորաց՝ յաղագս այնորիկ պարապեսցին, արուագիտաց եւ անասնագիտաց՝ զի մի՛ ի պատճառս այնորիկ զապաշխարութիւնն մոռասցին եւ զի միշոցաւք ժամանակաւ մաքրեսցին:

15

ԳԼՈՒԽ ԾՂ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՒՐԿԱՅ, ԲՈՐՈՏԱՅ, ԿԱՂԱՅ, ԿՈՒՐԱՅ, ԽԼԻՅ, ՀԱՄԵՐՑ ԱՄՈՒՍՆԱՆԱԼՈՅ ԵՒ ՈՉ

Եւ զայտոցիկ եղից այժմ զդատաստան՝ ամուսնանալ կամ ոչ: Ի կանոնաց յաղագս շնութեան⁴⁰⁶ ուսաք, ուրկաց՝ եթէ ծնունդ նոցա նմանապէս ւարուկ լինի, յաղագս այսորիկ արգելցին, զի մի՛ ախտն տարածեսցի ի ծնունդն:

Արգելցին եւ բորոտք, զի թէպէտ եւ ի բժշկաց ասի փոխիլ ախտից, յորոց հոտ է, եւ ի բորոտս ոչ լինի, զի ի յուրկոտոս յաղագս վիրաց լինի, եւ անդ վէր ոչ է, սակայն կանոնք փոխելի զախտն ցուցին: Եւ զի
25 մի՛ ի ծնունդսն ախտն լիցի, արգելցին. եւ զի Աւրէնքն ոչ միայն յամուսնանալոյ, այլ եւ ի բանակէ եւս մերժէ⁴⁰⁷: Եւ թէ ոք զԱւրինացն նշանակ ասէ, սակայն ըստ մարմնոյ խտրութիւն էր, որպէս եւ այժմ յաղագս ասացելոյ պատճառիդ:

Իսկ կաղ, թէ չիցէ բնաւին լուծեալ, զի խափանումն իցէ կամ ամուսնութեան, եւ կամ արուեստի, կամ այլոց հարկաւորաց, ամուսնասցի. եւ այդ՝ առն, նմանապէս եւ կնոջ լիցի:

Իսկ կուրաց յերկոսին յաշն. կին՝ մի՛ ամուսնասցի, զի ոչ մանկանութիւն մարթ է լինել եւ ոչ այլ ինչ սպասաւորութիւն, իսկ այլ՝ թէ ծուկալ է, բարիոք է, ապա թէ բաւական է զկին եւ զտուն հոգալ, թէ

⁴⁰⁵ Կանոնք Բաղի Կեսարացոյ ՄԺ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157

⁴⁰⁶ Տե՛ս Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 106—107

⁴⁰⁷ Տե՛ս Ղես., ԺԳ, 46

ընչիւք նախնեաց, թէ այլաւք պատճառաւք, ներելի է յաղագս այլոյ վտանդի:

Իսկ կին խուլ, թէ ուշիմ իցէ, եւ ոք հաւանեացի առնուլ, եղիցի. նմանապէս եւ՝ այլ:

5 Իսկ համբն, թէ այլ, թէ կին, ընդ անասունս համարեալ է. մի՛ լիցի ամուսնանալ:

2 Ձայդոսիկ զդատումն ես ճշմարիտ կարծեմ: Եւ թէ այլ ոք, ուղիղ ունելով տեսութիւն, պարսաւանս այսմ դիցէ, անխուով եմ խորհրդով, զի եւ ոչ միոյ դատաստանի վճիռ հատանի լինել եւ կամ կանոնական հրամանաց, որ յայսոսիկ ածի դատաստան, զնոյն դատաստանի ունելով զարութիւն, այլ ընդ մերոյն ընտրութեան եւ զկանոնացն երկրորդեցի: 3 Զի թէ ընդդէմ մերն կարծեսցի՝ զսրբոցն պատուեալ զբան ի նոյն, ի նոցունց թողութիւն ինձ խնդրեսցիք, զի ոչ այնքան յանդուգն եմ, թէ զսր ոչ ըստ ներման եւ կամ յայլմէ առեալ զարութիւն համարձակէի զնել: 15 Եւ թէ ոք համարեսցի յանդուգն՝ համարեսցի, միայն զաւգտակարն ընտրելով դատեսցի, եւ ես իսկ գամ զհետ՝ ոչ պարսաւելով, այլ շնորհ ունելով եւ գովելով:

ԳԼՈՒԽ ԺՂԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՅԼԱԶԳ ԽԱՒՍԵՑԵԱԼ ԿԱՆԱՆՑ

20 Եթէ ումեք խաւսեալ է կին, եւ նախ քան զմտանել աղջկանն յեկեղեցին շար գործքն յայտնեցան, իշխան է այրն առնուլ եւ շառնուլ: Ապա թէ յեկեղեցի մտեալ իցէ, մի՛ իշխեսցէ արձակել, եւ եթէ արձակիցէ, այրի կոշեսցի եւ երեք ամ ապաշխարեսցէ⁴⁰⁸:

25 Եւ յայլում զլիսի հրամայէ զխաւսեալն թողուլ վասն պոռնկութեան⁴⁰⁹, եւ աստ յաղագս յեկեղեցի մտելոյն՝ ոչ: Սակայն եւ թէ որդիս ծնեալ է, իշխան լիցի թողուլ յաղագս պոռնկութեանն, այլ աստ յաղագս պատուելոյ զեկեղեցի ասէ: Ապա ուրեմն ոչ է պսակ արտաքոյ եկեղեցւոյ եղեալն: Եւ զի ոչ է ի տան առն, առաջի կայ զգաստանալն, ապա թէ ի նոյն իցէ վարքն, իշխան է այնուհետեւ թողուլ:

30

ԳԼՈՒԽ ԺՂԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՏՂԱՅՈՑ ՊՍԱԿԱՅ

Տղայոց պսակ մի՛ ոք իշխեսցէ զնել, մինչեւ ի շափ հասեալ՝ զհաճոյն իւրեանց իմացին, եւ թէ ոք յանդգնի՝ լուծցի ի քահանայութենէն ու հարիւր դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցին. եւ տղայն ի շափ հասեալ՝ ում եւ կամեսցի ամուսնացի⁴¹⁰:

⁴⁰⁸ Կանոնք Բաղի Կեսարացւոյ ՄԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157—158

⁴⁰⁹ Տճ՝ս Կանոնք Բաղի Կեսարացւոյ ՄԺ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157

⁴¹⁰ Կանոնք Բաղի Կեսարացւոյ ՄԺԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 160—161

- Զոր եւ յայլում կանոնի առէ՝ ոչ պսակել ատանց զմիմեանս տեւա-
նելոյ⁴¹¹, զի անյայտ է, թէ բնաւին իսկ ոչ կամին ամուսնանալ եւ կամ ոչ
հաւանիլ միմեանց, հրամայէ շառնել: Ապա թէ լիցի, եւ ի շափ հասնալ
5 ոչ կամի, անվտանգ առնէ յաղագս ակամայ իրին: Հաւանելի լիցի այս
դատաստան յեկեղեցի Աստուծոյ:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ՈՐ ՄԻՈՅ ՄԱԻՐ ԿԱԹԱՄԲ ՍՆԵԱԼ ԻՅՆԵ

- Հարց. Որ միոյ մար կաթամբ սնեալ իցեն ատարք ի միմեանց,
յորժամ ի շափ հասանեն, արժա՞ն է ամուսնանալ:
10 Պատասխանի. Չէ արժան, քանզի ծնողն եւ ստնտուն ընդ մի համար
են⁴¹²:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՓՈԽՈՂԱՅ ԶՍԱՀՄԱՆՍ

- Հարց. Որ զսահմանս յափշտակէ զընկերին, ո՞րպիսի ինչ է:
15 Պատասխանի. Զոր գրեաց Մովսէս յԱւրէնսն հրամանաւ Աստուծոյ՝
իջցեն անէծքն այն ի վերայ զլիցոց նոցա⁴¹³, եւ եղիցի նզովեալ ի կեանս եւ
ի մահ⁴¹⁴:
- Լուիցեն զայս յափշտակողք սահմանաց եւ զարհուրեսցին, զի դա-
տաստան աստուածային է: Եւ թէ լիցի հակառակութիւն ինչ անդաստա-
նաց, վկայիւք լուծցի, զի զայն հաւաստի կարծեմ լինել, քան բառնալ
20 խաչ եւ Աւետարան միոյ, զի բազում անգամ խաբէութիւն լինի, եւ զի
երգումն է այդմ արիւնակաւ, զոր ոչ հրամայեցաւ: Եւ թէ այդպէս կատա-
րի բան դատաստանի, մի բարձող խաչին լիցի վկայ, եւ մի՝ երգումն, եւ
եղեւ երկու ըստ Աւրինացն⁴¹⁵: Այլ զայս ոչ հրաման տալով ասեմք,
25 որպէս յառաջ իսկ գրեցաք յաղագս երդմանն⁴¹⁶, այլ յայտ առնել կամե-
ցաք, թէ ոք զայսոսիկ առնէ՝ վճարեալ է իրք դատաստանին, որպէս ցու-
ցաւ⁴¹⁷, թէ զերկու վկայի ունի զտեղի: Եւ թէ այս լիցի, զապաշխարու-
թիւն լցցէ, որպէս ցուցեալ է յերդման ճառին⁴¹⁸:

⁴¹¹ Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթեւի ԻԷ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 382 և Կանոնք Ներսէսի և Ներշապէոյ ԻԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 487

⁴¹² Կանոնք առաքելոյն Թադէոսի Լ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 39

⁴¹³ Տե՛ս Բ օրին., ԻԷ, 17, նաև ԺԹ, 14

⁴¹⁴ Կանոնք առաքելոյն Թադէոսի ԼԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 39

⁴¹⁵ Տե՛ս Բ օրին., ԺԹ, 15 և հոգվ. ԾԸ

⁴¹⁶ Տե՛ս Նախադրութիւն, գլուխ Ը

⁴¹⁷ Տե՛ս հոգվ. ԾԷ, ԾԸ, ԾՁԶ

⁴¹⁸ Տե՛ս Նախադրութիւն, գլուխ Ը

ԳԼՈՒԽ ԺՂԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՆԱՀԱՆԻԹՅՈՒՆ

Եթէ ոք զկին թողցէ՝ զորդեաց մայր, առանց բանի պոռնկութեան, կամ կախարդութեան, կամ թէ արատ ինչ չար ի մարմնի չիցէ, այլ թէ
 5 այրն շնաբարոյ իցէ, այլում ակն եղեալ իցէ, դատաստան այս լիցի. զորդիսն, եւ զկեանսն, եւ զտունն, եւ զհողն, եւ զշուրն եւ զամենայն ինչ բաժանեացեն հասարակաց եւ զկէսն աղջկանն տացեն⁽¹¹⁶⁾: Եւ թէ կամք են կնոջն զայրն ի տուն ածել յինքն, համարձակ ածցէ: Եւ զբաժինն կալցին եւ զարքունի հարկն ողջ արասցեն: Եւ այրն, որ եթող, եւթն ամ
 10 ապաշխարեացէ եւ յեկեղեցին տուգանս տացեն. թէ ազատ է՝ երեքհարիւր դրամ, եւ թէ շինական՝ դանալից լիցի եւ հարիւր դրամ յեկեղեցի տուգանեացի⁽¹¹⁷⁾, փոխանակ զարհնութեամբ զամուսնութիւնն խոտելոյ: Ապա թէ մինչդեռ ի պայքարին եւ ի տուգանին իցեն, եւ կին ոք յանդգնեալ կնաթողին կին լիցի, եւ ամ մի չիցէ անցեալ, յայտ եղեւ, թէ զառաջին
 15 կինն նա ետ թողուլ, կալցեն զկինն եւ յարկանոցս տացեն, եւ զտարի մի աղասցէ գողեացն. թէ ազատ է եւ յարկանոց չերթայ՝ հարիւր դրամ տուգան տայցէ գողեացն⁽¹¹⁸⁾:

Մի անգամ եւ երկիցս զայս եղաք դատաստան⁽¹²⁰⁾. զարձեալ եւ այժմ, զի զանձն յընդդիմադրութենէ կանոնաց կարծեաց ազատիցեմ եւ զյաւել-
 20 լուած իւրաքանչիւր հրամանացն դիցեմ, ըստ որում եւ յայսմ կանոնի հանդերձ այլապն: Եւ զայրն ի տանէ մերժել եւ այլ ի ներքս ածել հրամայէ, որ է առաւելութիւն սաստի:

ԳԼՈՒԽ ԺՂԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿՆՈՋ ԱՄԼՈՅ

Եթէ կին ոք արար, եւ ամուլ պատահեաց, եւ այրն հանցէ վասն ամուլութեանն, որ ինչ կնոջն կարասի բերեալ է ի տունն՝ թէ աղախին, եթէ անասուն, եթէ հանդերձ, եթէ արծաթ, առնուլ իշխեսցէ եւ գնալ: Եւ թէ քան զամուլութիւնն այլ ինչ արատ չգուցէ ի կինն, տուգան եւս տացէ կնոջն վասն անարգանացն, եթէ ազատ է՝ հազար եւ երկերիւր դրամ, եւ
 30 թէ շինական՝ վեցհարիւր դրամ: Ապա թէ մինչդեռ ի դատաստանին եւ ի տուգանին իցեն, եւ ամ մի ի վերայ չիցէ անցեալ, եւ ոք ի կանանց յանդգնեացի եւ առն կին լիցի, կալցեն զկինն եւ յարկանոց տացեն, քանզի յայտ եղեւ, թէ հանելոյ կնոջն պատճառ նա եղեւ, եւ տարի մի աղասցէ գողեացն եւ յաղախնութեան կացցէ, եւ յեկեղեցի հարիւր դրամ
 35 տուգան կալցեն, փոխանակ զի բուն ամուսնութիւնն վասն նորա խոտեցաւ. ապա թէ ազատ է եւ ի գողենոց չերթայ, հարիւր դրամ տացէ գողեացն: Ապա թէ առնն յառաջագոյն խորհուրդ եղեալ է, թէ՝ զիմն թողում եւ զքեզ առնում, կամ պոռնկութեամբ խանժական լեալ իցէ, հարիւր դրամ

¹¹⁹ Կանոնք Շահապիվանի Դ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 435—436

¹²⁰ Տե՛ս հոդվ. Ժ, ԺԸ, Լ, ԺԽԾ, ԺԽԶ, ԺՂԱ

այրն տուգան տացէ յեկեղեցին, եւ ապաշխարութիւն առն՝ երեք ամ
ընդ ունկնդիրսն կացցէ եւ մի ամ՝ ընդ ձեռամբ եւ մտցէ յեկեղեցին: Եւ որ
զորդուց մայր թողցէ առանց պոռնկութեան կամ այլ արատոյ, առն եւ
կնոջ պատուհաս տուղան եւ ապաշխարութիւն կանոն այդ կացցէ⁴²¹:

- 5 Եւ որքան կար էր եւ ի դէպ, զդատաստան այսմ եղաք եւ մեք⁴²²,
եւ զորս ի կանոնսն՝ եւ զայն եւս դրոշմեցաք, զի յիրաքանչիւրոցն զար-
ժանն դիւրին լիցի դատաւորաց տալ զվիճիոն ուղղապէս: Եւ զի մեք
չափաւորապէս զդատաստանն եղաք յիրաքանչիւրսն եւ զապաշխարու-
թիւն ի կանոնս թողաք: Եւ զայս այժմ զեկուցաք, զի գիտասցես, թէ
10 յամենայն դատաստանս, ուր ապաշխարութեան պէտք են, ի կանոնս ա-
պաստան թողաք:

ԳԼՈՒԽ ԾՂԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿԱՆԱՆՑ, ՈՐՔ ԶԱՐՍ ԻՒՐԵԱՆՑ ԹՈՂՈՒՆ

- Եթէ կին որ յառնէ ելանէ, կալցեն եւ անդրէն յայրն իւր տայցեն,
15 եւ մանաւանդ զոր վարձանաւք իցէ վարձեալ եւ ոչ բողբար, թէպէտ եւ
վաճառիցէ, թէպէտ եւ յաղախութիւն կալցի, թէ կամք իցեն՝ հոգեւոր
եւ բարի խրատու եւ սիրով կալցի: Ապա թէ այրն չարաբարոյ իցէ եւ
կամ պոռնիկ, կամ հանգանակող եւ արբեցող, եւ կամ այլ ինչ խեղական,
զանիւ եւ խրատու կշտամբեսցեն զայրն եւ հնազանդեցուցեն զերկոսե-
20 անն. ապա թէ ազատ է, տուգանաւք եւ խրատու զայրն ի կարգ ածցեն:
Ապա թէ դիւափոխի այրն, կինն պաշտեսցէ զնա⁴²³:

- Եթէ որպիսի պատճառաւ կինն ելցէ յառնէ եւ թէ չելցէ, եւ այդ
նշանակեալ է մեր⁴²⁴ զիջմամբ յաղագս երկիւղի մեծագոյն վնասու: Նաեւ
կանոնական հրամանաւ յաւժարեցաք եւ այժմ զայս իսկ զսրբոց դնել
25 զբան, զի զանզգամ խրատել հրամայէ զկին եւ զայր:

Եւ զի յայտ արասցուք, թէ կամք մեր ոչ հակառակն կամի կանոնաց,
այլ թէ կամք լիցի դատաւորաց այլոց առնուլ ինչ ի մերոցն՝ առցէ, ապա
թէ ոչ՝ կանոնք հաստատուն կացցէ:

ԳԼՈՒԽ ԾՂԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՌԵՒԱՆԳԱՅ

Որ առեւանգս առնեն, կալցեն զկինն եւ անդրէն ցհայր իւր եւ
ցմայր իւր տայցեն. եւ տուգան տայցեն փոխանակ անարգանացն, թէ
ազատ է՝ հազար եւ երկերիւր դրամ, թէ շինական է՝ վեցհարիւր: Եւ որք
հրոս երթեալ էին եւ աւզնականք սուտ փեւսային, առ այրն հարիւր դրամ

⁴²¹ Կանոնք Շահապիվանի Ե, վերջում մի բառի տարբերությամբ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 436—438

⁴²² Տե՛ս հոդվ. ԺԱ, ՃՀԲ

⁴²³ Կանոնք Շահապիվանի Զ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 438

⁴²⁴ Տե՛ս հոդվ. ԺԲ

տուգանսն տայցեն. եւ զհրոսին զրամն զկէսն յեկեղեցին տայցեն եւ զկէսն՝ կարաւտելոց, Ապա թէ սուտ փեսայն ընդ աղջկանն պոռնկեցաւ առանց պսակ զնելոյ, յեկեղեցի տուգան կալցին հարիւր զրամ, զի զպսակն արհնութեան անարգեաց, եւ երեք ամ յապտշխարութեան կաց-
 5 ցէ: Ապա թէ երիցու ուրուք գաղտ պսակ իցէ եղեալ առանց հարւ եւ մար աղջկանն, երէցն զքահանայութիւնն շիշխէ պաշտել, եւ հարիւր զրամ տուգան կալցեն եւ կարաւտելոց բաշխեացեն, եւ պսակն, զոր եդ, անվա-
 10 են լիցի: Ապա թէ յետ այսր խոտվութեան եւ տուգանաց դարձեալ ի հաւանութիւն գան կամաւք աղջկանն եւ ծնողացն, եւ յառաջ պոռնկեալ են, պսակ մի՝ արհնեսցի, այլ իբրեւ երկակին՝ ուռ տեառնազրեալ զի-
 ցեն ի գլուխ. ապա թէ կուսանք կացեալ են, ըստ արինին արհնեսցի: Եթէ ազատ, եթէ շինական՝ կանոն այդ կացցէ⁴²⁵:

Թէպէտ եւ այս եղեալ է դատաստան ըստ զանազանութեան⁴²⁶, այլ աստ յոյժ լիով կարգեցաւ, վասն որոյ յաւժարեցաք եւ զայս եւս գրել,
 15 զի անտարակոյս լիցի դատաւորաց այդոցիկ պատահումն, եւ զտուգան-սըն ըստ ժամանակի եւ ըստ կարի համեմատելով արացեն:

Եւ ուսցին այժմու եպիսկոպոսունք, զի տուգանք պոռնկի յաղքատս հրամայի: Եւ այդոցիկ եւ այլոց զանազանութիւն է, զոր ինքեանց այժմու առնուն դատաւորք, որք են եպիսկոպոսք, յորոց զարհուրիլ եւ խորշիլ
 20 պարտ էր, զի յաղազս քաւելոյ զյանցանս լինի, եւ մնան այժմ անքաւելի:

ԳԼՈՒԽ ԾՂԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱԻՅԳ ԵՐԻՑԱՆՑ

Քահանայք զահասիրութեամբ մի՝ հակառակեցին ընդ միմեանս, զի զոր շնորհն Աստուծոյ ընտրեաց նախ ի քահանայութիւն՝ նա է նախագահ
 25 յեկեղեցւոյն⁴²⁷:

Եւ զայս ասէ՝ որք կամին զառաջին պատիւն: Եւ ուղիղ դատաստանաւ է, որ առաջին աւժաւ՝ առաջին լինել, եթէ իցէ յառաջադէմ, ապա թէ չի-
 ցէ՝ զոր ընտրեն այլքն, կամաւք եպիսկոպոսին առաջին կացուցեն, որպէս զի բարեզարդութեամբ լցցէ զեկեղեցին, մանաւանդ թէ հիւրա-
 30 սիրութեամբ վկայեալ իցէ:

ԳԼՈՒԽ Մ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵՒ ՄՏԻՑ ԺՈՂՈՎՐԻՅԱՆ

Եւ ժողովրդականք մի՝ հրապուրեցին ի նոցանէ ի բաժանումն սրբոյ եկեղեցւոյ, զի պատճառ խոտվութեան բերէ, այլ զպտուղս եւ ըզ-
 35 մուտս ժողովրդականքն միաբանութեամբ ի սուրբ եկեղեցին հատուցեն ամենայն յաւժարութեամբ անխափան եւ մի՝ ըստ դասուց բաժին արա-

⁴²⁵ Կանոնք Շահապիվանի է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 439—440

⁴²⁶ Տե՛ս հոդվ. ԾԳ

⁴²⁷ Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապէոյ Ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 482

ցեն եւ երգոց, որ եղեւ վնաս: Եւ քահանայիցն առեալ ի սրբոյ եկեղեցւոյն՝
բաժանեցեն կարգաւորաբար, որպէս եւ արէնն է. գլխաւոր քահանա-
յիցն՝ երկու մասունք եւ կէս մասին, եւ այլ քահանայքն մէն՝ երկու մա-
սունս, սարկաւագունքն՝ մի մի մասն, դպիրքն՝ կէս մասն, եւ աշրի կա-
նայքն, թէ իցեն պարկեշտք՝ մի մասն⁽¹¹⁸⁾, առանց ամենայն հակառակու-
թեան: Ապա թէ իցէ ոք, որ հակառակիցի եւ առնիցէ խռովութիւն, այն-
պիսին դատապարտեալ լիցի յիւր կարգէն, եւ ընկերքն իւր մի՛ իշխեսցեն
ընդ այնպիսումն հաղորդիլ, եւ ոչ ժողովրդականքն առ քահանայս ունել
զնոսա⁴²⁸:

10

ԳԼՈՒԽ ՄԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՍՊԱՍԱԽՈՐԵԼՈՅ

Պաշտան եւ պատարագիք եւ սպասք սրբոյ եկեղեցւոյն ի գլխաւոր
քահանային տանն եղիցին, որպէս յառաջագոյն կարգեալ է⁴²⁹: Գլխաւոր
քահանայն զեկեղեցին մի՛ իշխեսցէ թողուլ եւ գործոյ տանն պարապել,
այլ մշտնջենաւոր ի սուրբ եկեղեցւոյն կացցէ, զի զպաշտանն եւ զաղաթ-
սքն տուրնջեան եւ գիշերոյ ժամուցն եւ զտեսչութիւն ժողովրդեանն մի՛
խափանեցէ: Իսկ այլ ընկերքն զամառն փոխանակաւ կացցեն ընդ նմա
անպերզաբար: Ապա թէ իցէ ոք, որ սխալիցէ ի պաշտամանէն պղերգու-
թեամբ կամ երկրական հոգովք, ի մտիցն մի՛ իշխեսցէ մասն առնուլ:
Քահանայքն միակամ լիցին յաւրհանելն միաբանութեամբ զժողովուրդն եւ
որոշել ի սրբոյ եկեղեցւոյ⁴³⁰:

Բարեկարգապէս եցոյց զդատաստան հասոյից եւ զսպասաւորութիւն
քահանայից աստուածային եւ սուրբ կանոնս, եթէ ոք կամեացի կալ ճշ-
մարտութեամբ ի գործ քահանայութեան, ապա թէ ոչ՝ անպարտ լիցին
դատաստանք եկեղեցւոյ, եւ զպարտաւորութիւնն առցեն հեղգացեալքն:

ԳԼՈՒԽ ՄԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՆԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ԵՒ ԵԿԵՂԵՅԵԱՅ

Կամ եղեւ ինձ եւ յաղագս այսոցիկ սակաւ ինչ գրել, զի ոչ փոքր ինչ
հակառակութիւն ի մեր իսկ լինի յաշխարհս յաղագս այսոցիկ
աշխարհական քահանայից եւ վանաց: Սակայն ընդ միտ ածի
եւ յաղագս կանոնաց մեծին Սահակայ⁴³¹, եթէ որքան զեղեցիկ
եւ ըստ կարգի բաժանէ զվանաց եւ զեկեղեցւոյ, որ յաշխարհի, զհասս եւ
զտանս, եւ այժմ շփոթեալ եւ ապականեալ է այն ամենայն: Վասն այնո-
րիկ լռեցաք յասոցիկ դատաստանաց, զի թէ ի սրբոյն ոչ պատկառեն ի

⁴²⁸ Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապհոյ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 483—484

⁴²⁹ Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթեւի ժԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 378

⁴³⁰ Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապհոյ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 484

⁴³¹ Կանոնք Սահակայ Պարթեւի ԼԶ—ԽԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 386—400

բանից, դիտարկելու և ի մերոցս: Եւ եթէ վասն սորին դատաստանի կամի
 ոք, զի ուղղիցէ, այնոքիւք արժան է վարիլ եւ ոչ այլազգ, զի թէ կայր
 կարծիս՝ այժմու գրեցելովքս դատել, ոչ ի դէպ էր մեզ յանդգնիլ, թող
 թէ բնաւին ոչ է կարծիս: Ըստ այսմ կարծեմ եւ յամենայն ի մեր աշխա-
 5 տութիւնս:

ԳՆՈՒՄ ՄԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՆԱԶՆՅՆՈՑ

Ի յիշատակս վախճանելոցն յընտանեաց նոցա, որ ինչ ըստ կարգի
 աւրինաց քրիստոնէութեան, զոր հրամանաւ սուրբ հարցն կատարեն զմի-
 10 թարութիւն հոգւոց նոցա՝ կամ զքառասունս եւ զազապս ի հանգիստ
 նոցա, կամ զտուրս, զոր ինչ եւ հրամայիցէ վախճանեալն հոգւոյ իւրոյ,
 մի՛ իշխեսցեն յայլ եկեղեցիս կամ ի կրանաւորս տալ, այլ անդէն գեղջն
 եկեղեցւոյն երիցուն լիցին եւ վանաց՝ այնպիսեաց հասք, եւ իւրեանց
 տան երիցուն, ուր շնորհաւք սուրբ աւագանին վերստին եղեւ ծնեալ եւ
 15 պսակեալ եւ կենաց հացին կերակրեալ, ուստի եւ յզարկեալ առ Աստու-
 ւած երթայ: Իսկ յորժամ հարկաւորն յիւրում եկեղեցւոյն կատարեալ լինի
 եւ կամեսցի աւելորդս ինչ առնել յայլ եկեղեցիս, կամ ի կրանաւորս, կամ
 յաղքատս, ապա լիցի համարձակ առնել ինչ⁴³²:

Յոյժ ուղիղ է այս դատաստան՝ յետ զհարկաւորն յիւրն առնելոյ
 20 եկեղեցւոյ, ապա յայլս կամ ի կրանաւորս տալ: Կամ թէ պատահի
 յաղագս անձեռնհասութեան⁽¹¹⁹⁾ եւ կամ յաղագս յուսոյ ի հեռաւորս եւ
 զհարկաւորն տալ հաւանութեամբ իւր երիցուն եւ հրամանաւ իւր վանացն
 առաջնորդի, զնոսա ըստ կարի շահելով, ներելի են եւ այնոքիկ, յորժամ
 չիցէ յաղագս զիւրն արհամարհելոյ: Ապա թէ ոչ կամեսցին նոքա, անդէն
 25 որքան կարեն՝ արասցեն. եւ այդ անհակառակ է:

ԳՆՈՒՄ ՄԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԲԱՆԱԴՐԵԼՈՑ

Ժողովրդական ոք, որ յաղագս պէսպէս սխալանաց ինչ բանադրեալ
 լինին յեպիսկոպոսաց, թէ մեռեալ է՝ թող չթաղէ զնա քահանայն, եւ ոչ
 30 երեխայ՝ մկրտել: Եւ թէ դէպ լիցի երեխայ հասանել այնպիսւոյն կամ
 մեռել ոք⁽¹²⁰⁾, քահանայն մկրտեսցէ զերեխայն եւ զմեռեալն թաղեսցէ
 եւ զայլ կարգս բանին պնդութեամբ պահեսցէ անլոյժ⁴³²:

Զինքն իսկ զբանադրեալն հրամայէ շթաղել, թէ մեռանի, եւ թէ
 երեխայ է՝ չմկրտել, այլ զտան նորա մեռեալ թաղել եւ զերեխայ տան
 35 նորա մկրտել: Եւ երկուցն աւրինադրէ եպիսկոպոսաց, զի մի՛ զբոլոր
 տունն ընդ բանիւ արասցեն, եւ կամ քահանայն անդիտաբար վասն մի-

⁴³² Կանոնք Սիրոնի Հայոց կաթողիկոսի (Պարտաւի) ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 14

⁴³³ Կանոնք Պարտաւի ԺԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 15

ոյն բանադրանաց զայլսն զրկիցէ: Նաեւ ոչ քահանայի արէն է յաղագս միոյն զամենեւեան, որ ի տան, ընդ բանիւ առնել, եւ այլ քահանայ, թէ պատահի այդպիսի, թաղեսցէ եւ մկրտեսցէ, բայց զայլ սահման պահեսցէ:

- 5   Եւ թէ առաւելութեամբ իցէ բանադրանքն, աղաչանաւք յայտ ածելի է, զի մի՛ ալլքն ընդ բանիւ կացցեն վասն միոյ մեղուցելոյն:

ԳԼՈՒԽ ՄԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՓԱԿՈՂԱՅ ԶԴՐՈՒՆՍ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

- 10   Քորեպիսկոպոստունք մի՛ իշխեսցեն զդուռն եկեղեցւոյ փակել եւ խափանել զաստուածային աղաւթիցն ժամ վասն արբնթրեաց կամ վասն միոյ յանցանաց, բայց զպարտաւորս ընթրեացն եւ զմեղուցելոցն անձինս բանադրեսցեն⁴³⁴:

- 15   Կարծիս տայ, թէ վասն այլոյ յանցանաց հրամայէ փակել: Յայտ է, թէ ոչ վասն միոյ յանցանաց փակել ի դէպ է զեկեղեցիս եւ խափան առնել սպասաւորութեան, այլ սպասաւորացն սաստիկ յանցաւորաց, թէ փակել տայցեն զեկեղեցիս, բայց թէ պատահի հակառակ շինել եւ առանց հրամանի:

Զսոյն սաստ դնէ եւ գեղջաւագաց՝ հանդերձ նզովիւք⁴³⁵:

ԳԼՈՒԽ ՄԶ

20   ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳԵՐԵԼՈՅ ԱՐԱՆՅ ԵՒ ԿԱՆԱՆՅ

- Յորժամ վասն մեղաց մերոց աշխարհս գերեցաւ, բազում արք եւ կանայք, որ ի գերութեան էին, եւ նոցա ամուսինքն՝ աստ, առանց վարդապետաց հրամանի կանայս առին, եւ արանց եղեն: Վասն այնպիսեացն սահմանեցաք այսպէս: Զի թէ յառաջ քան զեւթն ամն⁽¹²¹⁾ ոք յանդգնեցաւ, մինչ զուգակիցքն ի գերութեան էին, եւ այլ առին, այնպիսեացն ի պոռնկութիւն համարեսցի, եւ զան եւ պատուհաս կրեսցեն, եւ յընչից եւ ի ստացուածոցն առնուլ եւ յաղքատս մատակարարել, եւ զատուցեն ի միմեանց, եւ ապաշխարեսցեն զեւթն ամ: Եւ յետ եւթն ամին թէ դառնան ամուսինքն ի գերութենէ, անդրէն դարձցին առ իւրաքանչիւր ամուսինս,
- 30   ապա թէ ոչ՝ յետ վերագրեալ ապաշխարութեանն կալցին զոր առին: Եւ նոքա, որք դառնան յետ եւթն ամին, արհնութեամբ այլ կանայս առցեն, եւ այլ արանց լիցին, եւ կրկնոցից ապաշխարութիւնն ի վերայ եղիցի: Իսկ որ համբերեացն ցեւթն ամն, յետ եւթն ամին այլ առցէ՝ առանց տուգանի եւ պատուհասի, եւ կրկնոցից ապաշխարութիւնն ի վերայ եղիցի⁴³⁶: Նոյնպէս եւ որ յետ եւթն ամին դառնան ի գերութենէ, եթէ կամք իցեն՝ այլ կին
- 35

⁴³⁴ Կանոնք Պարտաւի ԻԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 16

⁴³⁵ Տե՛ս նոյն կանոնը:

⁴³⁶ Կանոնք Դունայ է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 205—206

առցեն, եւ այլ առն լիցին, եւ նոյնպէս կրկնոցից ապաշխարութիւնն ի վերայ եղիցի:

Զայս իսկ առեալ է վերջնոյ կանոնի զհրաման, զոր եւ մեք շափաւորապէս ըստ զանազանութեան եղաք եւ ի մերն⁴³⁷, եւ զսոյն աստ յաւելաք, զի աստ ամենակատար իսկ է այս դատաստան: Եւ թէ ինչ ի մերն հակառակ կարծիցի, այսոքիւք վարելով՝ անբամբաս մեք մնասցուք, զի խնդիր մեր է միայն ճշմարիտն լինել յեկեղեցիս դատաստան:

ԳԼՈՒԽ ՄԷ

ՅԱՂԱԴՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԺԱՌԱՆԳԱՒՈՐԱՅ

- 10 Եթէ այր ոք կամ կին ի սրբոյ եկեղեցւոյ անորդի մեռցի, ի կենդանութեան իւրում իշխան լիցի ինքն ունել զամենայն ինչ, եւ անցեալ ըստ ինքն՝ ի մերձաւորաց իշխէ ոք հեռացուցանել զհող, եւ զջուր, եւ զժողովուրդ: Եւ ի մերձաւորսն, եթէ բազումք են, եւ կամի զմի ոք որդի առնել, իշխան է առնել՝ որ զնա հեշտ ոք կալցի, բայց հեռաւորի մի տացէ: Բայց զշարժուն ինչ եւ զհրիտակ, որում իշխան է, թէ աւտարի տայ, թէ որ ոք զնա հեշտ պաշտիցէ, եւ եթէ կամի վաճառել եւ կամ հոգւոյ տալ, իշխան լիցի: Իսկ եթէ ոք յորդեգրացն ի քահանայութիւն ձեռնադրի կամ գեղջն վկայութեամբ կամ յանձնէ, որում չէր անկ քահանայութիւնն, զկէս շնորհին կալցի յաղագս ձեռնադրութեանն յիւր
- 20 կենդանութեան՝ անհարկ եւ անբեկար⁽¹²²⁾, եւ զկէս շնորհին զհող եւ զջուր բաւանդակ սրբոյ եկեղեցւոյն յանկաւորսն թողցէ: Եւ անցեալ ըստ քահանայն եւ ըստ կին նորա՝ ամենայն շնորհն իսկ բաւանդակ յանկաւորսն երթիցէ, զի չվայելէ զսրբոյ եկեղեցւոյ զժառանգութիւնն յանկաւորացն հեռացուցանել եւ տալ հեռաւորաց եւ աւտարաց: Բայց եթէ անկաւորացն կամաւորութեամբ կամ հաճելով տալ՝ թողացուցէ վարդապետն, եւ զայն՝ մի շինականի ումեք, այլ սրբոյ եկեղեցւոյն յովստէ, թէպէտ եւ հեռաւոր իցէ՝ իշխան լիցի մերձաւորեցուցիչն մերձաւորեցուցանել: Ապա եթէ գիւղ դիպի, որ իրիցուն ի ժառանգութիւն բարձեալ իցէ, ժառանգութիւն սրբոյ աթոռոյն է, զոր վարդապետն կամի՝ ժառանգեցուցէ, իշխանութիւն է նմա: Եւ այս սահմանադրութիւն Հերակղայ եւ Խոսրովայ ժամանակաւ եւ այսր լիցի: Բայց յառաջ քան զնոցա ժամանակն որ ինչ լեալ է, մի՛ շարժեսցի, զի չգիտէ ինչ հաստատութեամբ, որպէս կալեալ է՝ կալցին: Բայց նոցա ժամանակացն եւ յայսմ հետէ եւ յաւիտեան այս գիր հաստատուն կացցէ եւ մի՛ ոք անցցէ ըստ այսմ սահմանաւ⁴³⁸:
- 35 Տեսցուք եւ զայս հոգեւոր դատաստան, զի իշխան առնէ՝ իւրոցն տալ ում եւ կամի, իսկ զեկեղեցւոյն չհեռացուցանել յանկաւորացն: Եւ թէ պատահի ի հեռաւոր անկաւորաց եւ կամ յաւտարաց, զոր որդեգիր արար, քահանայանալ, զկնի իւր ի մերձաւոր յանկաւորսն ասէ թողու. զի թէ պատահի ի նոցանէ քահանայանալ՝ կալցին, ապա թէ ոչ՝ յաւտարս տալ իշխան լիցի առաջնորդն⁽¹²³⁾, սակայն ի տանէ քահանայութեան իցէ՝ զոր ժառանգ առնեն:

⁴³⁷ Տե՛ս հոգվ. Ը և ԺԺ

⁴³⁸ Կանոնք Դոմայ Ը, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 206—209

- Յայտոսիկ զայս յաւելուլ ի դէպ է, զի ոչ միայն յորժամ ժառանգաւորքն բարձեալ լինին յեկեղեցոյն՝ սուրբ Թորոտն է, այլ թէ պատահին անկաւորքն անարժան լինել, թէ քահանայք իցեն եւ թէ շիցեն, իշխան է զարժանաւորսն ի քահանայից կացուցանել: Եւ այդ ըստ ճշմարտութեան է:

ԳԼՈՒԽ ՄԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՏԱՆՑ ՔԱՀԱՆԱՅԻՅ

- Ազատք յորժամ զիրեանց զերդ եւ զմարդ բաժանեն, յոլովք շարակնութեամբ առնեն եւ զմանկունս եկեղեցւոյ բղձանան ծառայս առնել եւ ի ստրկութեան ունել, որ չվայելէ քրիստոնէից: Զի երիցս երանելւոյն սրբոյն Գրիգորի եւ երանելւոյն Տրդատայ Թագաւորի զսրբոյ եկեղեցւոյ ժառանգութիւնն ընդ այլ ազատաց տունս կարգեալ է, եւ ազատ էին սրբոյ եկեղեցւոյն հողովն եւ ջրովն: Եւ ի Պարսից Թագաւորութեան ժամանակս թէպէտ եւ ի բեկար արկին, սակայն տունն ի դիւանի յայտնի է եւ չէ խառնեալ ի շինականս, բայց միայն զհարկսն տային յարքունիսն: Արդ, եթէ ոք ազահութեամբ ակամբ հայեսցի եւ զազատ մանկունս եկեղեցւոյ ի բաժին, եւ ի վիճակ, եւ ի ծառայութիւն արկանիցէ, այնպիսին ի մեր ժողովոյս արհնութենէ հեռի եղիցի, եւ մի՛ եղիցի իշխանութիւն վարդապետին եւ քահանայից զայնպիսւոյն զպատարագն արհնել: Այլ եւ ոմանք զՈղիտայի ախտն ախտանան⁴³⁹ եւ ըստ իւրաքանչիւր կամաց, եւ ըստ իւրաքանչիւր վրմի(¹²⁴) բաժանեն զշնորհս սրբոյ եկեղեցւոյն եւ որպէս կամին մատակարարեն, եւ վարդապետին հրամանի եւ իրաւանց ունկն շղեն. այնպիսիքն նոյնպէս ի մեր արհնութենէն հեռի եղիցին, որք յանդգնին զայնպիսի ինչ առնել⁴⁴⁰:
- Լուիցեն ազատք, որք ի Վիրս, զի զայսպիսի լուծին զուղիդ եւ զնախագոյն կանոնական հրաման:

ԳԼՈՒԽ ՄԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՆԱՅ

- Ոմանք տանուտեարք եւ ազատք ի վանաց վերայ իշխանութիւն առնեն եւ վանական՝ զոր կամին հանեն եւ զոր կամին՝ նստուցանեն վասն ժլատութեան: Այլ եւ ոմանք իսկ ի վանս նստին եւ ըստ գրեցելումն, որպէս թէ շունիցին արդեաւ տուն հաց ուտելոյ, որ զեկեղեցեալն Աստուծոյ արհամարհեն անպատկառելի անամաւթութեամբ: Այնպիսիքն եթէ յուղղութիւն գան եւ յեպիսկոպոսն թողուն, որ տեսչութիւն առնէ սրբոցն լուսոյ եւ պաշտաման եւ դպրոցս կարգաւորելոյ, այնպիսեացն անցելոց մեղացն թողութիւն շնորհեալ եղիցի, եւ ի ժողովոյս արհնեալ եղիցին:

⁴³⁹ Տե՛ս Բ Մնացորդաց, ԻԶ

⁴⁴⁰ Կանոնք Դունայ Թ, Կանոնագիրք Հայոց, Կ. Բ, էջ 209—210

5 Եւ ժողովրդեամբ, եւ պաղարեւութեամբ, եւ ուխտադրութեամբ երթիցեն եւ աղաւթիցեն ի վանորայն, որպէս պարտ է յիւրեանց հարանց վաստակս եւ յազաթանոցս, բայց ժլատանալ եւ հանել ինչ մի՝ իշխեսցեն: Ասլա եթէ հակառակ ինչ կայցեն հրամանի հարանցն եւ մեր պատուիրանիդ, 5 այնպիսիքն ի մեր արհնութենէ հեռի եղիցին եւ զհատուցումն ի սրբոց վկայիցն ընկալցին⁴⁴¹:

Որպէս եւ գրեալ է, թէ արասցեն վրէժխնդրութիւն յազգս եւ յանդիմանութիւն՝ ի ժողովուրդս⁴⁴²:

ԳԼՈՒԽ ՄԺ

10

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՏԿԱՐԱՆՈՑԱՑ

Ոմանք ի տկարանոցս իշխանութիւն առնեն եւ հարկս, եւ նշեմս, եւ կերակուրս, եւ ըմպելիս պահանջեն բռնութեամբ, եւ զիւրեանց զործակալս ի վերայ գումարեն, եւ կոռով⁽¹²⁵⁾ եւ պահակութեամբ նեղեն, եւ զողորմելի եղբարսն շարշարեն անխղճաբար, որում մանաւանդ դարման տանել առաւել պիտոյ է, եւ ամենայն քրիստոնէից պատել զամենայն վէրս նոցա⁴⁴³:

Արդ, եթէ ոք յայսմ հետէ յանդգնի զայսպիսի ինչ առնել ի տկարանոցս, անողորմ դատաստանաւ դատելոց են այնոքիկ, որք ոչ առնեն զողորմութիւն:

20

ԳԼՈՒԽ ՄԺԱ

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԻԶԱԽԱՆԱՅ Ի ՎԱՆՈՐԱՅՍ

Ոմանք ազատք եւ հեծեալք, որ ի գեւղորայս հասանեն, որոց բնաւ ի վանսն տեղի լինի, ի գեւղ շիջանեն, այլ ոմանք կանամբք եւ նաժշտաւք ի վանսն իջանեն եւ այնպէս կոխեն զկանոն հարցն, եւ գուսանաւք եւ վարձակաւք ի սրբութեանց եւ ի պաշտամանց ի տունն ընթրիս ուտեն, 25 որ սոսկալի է քրիստոնէից լսել, թող թէ տեսանել: Արդ, զվերադրեալ կանոնսդ ի լսելիս այնպիսեացն խաւսեցին վանաց երիցունքն. եթէ լինին լսող եւ ի շինին արթին՝ բարի է, ապա թէ ի նմին անհաւանութեան կացցեն՝ այնպիսիքն նոյնպէս ի մեր արհնութենէ հեռի եղիցին եւ զվրէժխնդրութիւնն ի սրբոցն ընկալցին: 30 Զի վանքդ անուն հանգստարան սրբոց են եւ արթեմանք եպիսկոպոսաց, եւ քահանայից, եւ արեղայից, եւ աղբատաց: Եւ ազատք եւ հեծեալք, մինչ կոշելով կոշին արք եւ կանայք, մեծաւ երկիւղի պարտ է աղաւթել եւ աղաւթից եւ պաշտաման հաղորդել, որպէս վայել է ի տան Աստուծոյ⁴⁴⁴:

35 Այսոքիկ արինադրական դատաստան յայտնի է ամենեցուն:

⁴⁴¹ Կանոնք Դունայ Ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 210—211

⁴⁴² Տե՛ս Միքիէ, Ե, 14 և այլուր:

⁴⁴³ Կանոնք Դունայ ԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 211

⁴⁴⁴ Կանոնք Դունայ ԺԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 211—213

ԳԼՈՒՆ ՄԺԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԲԱՆԻՈՆՈՒԹԵԱՆ
ԱԶԳԱԿԱՆԱՅ

- 5 Զի որպէս առ ամենայն մեր աթոռակիցս հարկ եղև գրել ի նոյն
 ութուսաներորդի ամի⁽¹²⁶⁾ տէրութեանն խոսրովայ՝ որդւոյ Որմզդի, ըզ-
 նոյն եւ առ քո սրբութիւնդ հարկեցաք գրել՝ պինդ ունել զպատուէր Հոգ-
 տոյն Սրբոյ ի ձեռն Աւրինաց եւ Մարգարէից, զորս առաքելական կանոնա-
 դրութեամբ հաստատեցին սուրբ եւ ուղղափառ վարդապետքն: Բայց մա-
 նաւանդ առաւելագոյն զգուշանալ յանիծեալ յամուսնութենէ մերձաւո-
 10 րաց, որ ազգաւ մերձաւորութիւն է, եւ կործանին յայնքան շարիս: Քանզի
 ոչ միայն զխառնակութիւն ազգահամարութեան գործեն յայնպիսիքն,
 այլ եւ զազահոլթիւն, զոր արմատ ամենայն շարեաց ասաց առաքեալն⁴⁴⁵,
 զհեթանոս արէնսն անաստուածն լինել, որպէս եւ նախամարգարէին
 ծանալթացոյց ամենայն աստուածապաշտաց. եւ բիւր եւ այլ շարիս,
 15 որպէս եւ իմաստնոց յայտնի է: Զի թէ աստուածային բերանն անիծանէ
 զմարդիկ, որ փոխեն զընկերի եղեալ սահմանս⁴⁴⁶, իսկ զԱրարչին
 բոլորեցուն զսահմանադրութիւն եւ զպատուէր առ ոտն հարու եւ
 արհամարհողք լեալք, մեծի բարկութեան ճանաչելի է, այլ վասն
 նոցա եւ այլք: Եւ յայտ անտի է, զի ի հնումն, զորս ըստ ելից,
 20 Աստուած այնպէս ասաց, թէ ըստ կրանից ազգացն Եգիպտացոց եւ
 Քանանացոցն մի՛ երթայցէք, ես եմ ՏէրԱստուած ձեր⁴⁴⁷: Եւ ի կարգ ար-
 կեալ՝ զայսպիսի անկողինս կոչեաց խայտառականաց առականս⁴⁴⁸, որով
 ամպարիշտքն վարէին: Հրաժարեցոյց յառաջին ազգէն եւ ապա՝ յերկրոր-
 դէն եւ հասեալ յայն, զոր մեք խորթս կոչեմք, եւ ասէ՝ մի յայտներ, զի
 25 համմարեայ⁽¹²⁷⁾ քոյր քո է: Եւ ապա յետ ոչ սակաւ բանից եւս զարմանա-
 լոյ արժանի իմն նշանակէ. քանզի իբր ասաց, թէ համմարեայ⁽¹²⁷⁾ քոյր է,
 դարձեալ երկրորդէ այսպէս, թէ զառականս կնոջ եւ զգստեր նորա, որ
 լինի մին կին, եւ միւսն՝ խորթ, մի՛ յայտնեսցես եւ զգուստր ուստեր նորա,
 այսինքն է՝ զխորթին, եւ կամ զգուստր դստեր նորա մի՛ առնուցուս,
 30 քանզի ամուսնացութիւն է: Ապա վերագոյն քան զայս նշանակէ, որ նոյն
 մեզ երրորդ ազգ կարծի, ըստ յառաջ յայտնագոյնդ առնելոյ մեր, զառա-
 կանս դստեր ուստեր քոյ կամ դստեր դստեր քոյ մի՛ յայտնեսցես⁴⁴⁹: Բայց
 մի՛ ոք կարծեսցէ զասացեալս ի վերայ ծնողին միայն, այլ եւ՝ որք ի նմա-
 նէն, քանզի եւ այս կատարեալ յիմարութիւն է, քանզի ոչ ուրուք եղբայր ա-
 35 ռանց հար եւ կամ քոյր, այլ թէ եւ հարաքեռ որդի եւ կամ մարաքեռ, քան-
 զի ազգակցութիւնն մի է եւ նոյն է եւ որդւոց: Զի որպէս առաջին, եւ երկ-
 րորդ, եւ երրորդ՝ ազգ ասին, այսպէս եւ եղբարորդւոյն եւ կամ այլոց առ
 միմեանս առաջին ազգն, եւ երկրորդ, եւ երրորդ, եւ քառորդ՝ ազգ ասին: Եւ
 ոչ այսչափ. բայց եւ այլ որոշումն, արժանի զարմանալոյ, ուսուցանէ
 40 աստուածազանն մեզ Աւրինք. զառականս նուոյ մի՛ յայտնեսցես եւ ըզ-

445 Տե՛ս Ա Տիմոթ., 2, 10

446 Տե՛ս Բ օրին., ԺԹ, 14

447 Ղևտ., ԺԸ, 2—4

448 Տե՛ս Ղևտ., ԺԸ, 6—18. Ի, 11—21

դուտոր դստեր նորա կամ զդուտոր ուստեր նորա մի՛ առնուցուս⁴⁴⁹։
 Որ ցուցանէ զայս. իբր թէ մեռեալ որդւոյն, եւ նուոյն առն աշխուժ եղեալ
 եւ ծնեալ ուստեր, եւ նորա կին առեալ այլ դուտոր ծնանիցի՝ մի առնու-
 ցուս զնա կնութեան, զի ամպարշտութիւն է։ Այսու զկատարեալն իսկ
 5 զսահման ցուցանէ եւ եթէ ցո՞ր խորշելի է յամուսնութենէ։ Իսկ Սուրբ
 Հոգին Ովսեաւ մարգարէիւ զամենայն անհնարին եւ զչարաշար
 մեղս փոքր համարեցաւ առ այսու յանցմամբ եւ ամբաստանութեամբ։
 Լո՛ւր որ զասացեալս նշանակէ. եթէ լոկ անուամբ գոյ, զի՞նչ
 հարազատութիւն ի միջի կայ, ասէ. դատաստան Տեառն է ընդ
 10 բնակիչս աշխարհի, զի ոչ գոյ ճշմարտութիւն, եւ ողորմութիւն, եւ
 գիտութիւն Աստուծոյ ի վերայ երկրի, այլ անէծք, եւ ստութիւն, եւ գողու-
 թիւն, եւ շնութիւն, եւ սպանութիւն հեղեալ ի վերայ երկրի⁴⁵⁰։ Իսկ աւելի
 ամպարշտութիւն եւ կսկծելի մեղք այն են, որ արիւն ընդ արիւնս խառնեն,
 որ է ազգականաց ամուսնութիւն։ Եւ հատուցումն այնմ զայս պատմէ.
 15 վասն այդր, ասէ, սուգ առցէ երկիր եւ նուաղեսցի ամենայն բնակչաւքն
 իւրովք, այլ եւ զազանք անապատի, եւ սողունք, եւ թռչունք երկնից պա-
 կասեսցին, զի ոչ ոք էր, որ յանդիմանէր եւ դատէր⁴⁵¹։ Արդ, մինչ բանն
 յանդիմանութեան եւ դատելոյ զայնպիսիսն ձեզ հաւատացաւ, եւ անփոյթ
 առնես՝ եւ՛ զանձն դատապարտես, եւ՛ որոց իշխեսն։ Բայց եթէ արեան
 20 յարիւն ոչ տաս խառնիլ, որ է մինչեւ անուն մերձատրութեանն սպառի,
 արդարութեամբ կատարեալ զարդարես զքո վիճակդ։ Իսկ յանդգնեցելոցն
 եւ պատերազմասիրաց ընդ Հոգւոյն Սրբոյ՝ բան կանոնին, զոր երանելի
 հարցն ի Քրիստոս հաստատեալ է եւ մինչեւ ցայժմ իբրեւ զարեգակն
 անշրջանելի պահի, նոցա զայս աւանդեսցես. սկիզբն ի հինգերորդէն
 25 յառաջ, քանզի որ յանասնոցն բնութիւն սիրելի էր անկանել, այնց ողոր-
 մութիւն արարեալ՝ զսահմանն մեղմացուցին, բայց լաւացն բնիկն է,
 որում տեղեակ է եւ քո սրբութիւնդ։

Յամենայն գրեթէ ի կանոնս այսոցիկ եղաւ սահման. այլ լիով աստ,
 զոր առեալ եցոյց յԱրիւնաց եւ ի Մարդարէից։ Զոր եւ մեզ զայսոսիկ
 30 բնեւելի է, թէ ո՞ր արդեաւք յաւելուած ըստ նորոյս եղեւ ի ձեռն կանոնաց։
 Քանզի Արեւնքն հրաժարեցոյց զառ ի հարէ եւ զառ ի մարէ քեռէ, որ է
 ըստ այսմ. թէ պատահի առնուլ կին, եւ նորա իցէ դուտոր եւ թէ զկնի
 առնուոյն ծնանիցի։ Իսկ կանոնք ըստ այսմ. մի՛ տալ զխորթս միմեանց
 եւ մի՛ զառ ի նոցանէ ծնունդս մինչեւ ի զարմն երրորդ, ապա ծնեալ ի
 35 ծնողաց խորթուցն մինչեւ ցորդիսն, որ առանց խորթուցն, որ լինին
 հինգերորդ ազգ, ապա ամուսնասցին⁽¹²⁸⁾։

Զխորթս միմեանց զխորթակիցսն ասէ մինչեւ ցերրորդն, յայտ է, զի
 չորրորդին հրամայէ, եւ ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչեւ ցորդիսն՝
 երրորդին ասէ, որ խորթովքն լինի չորրորդ եւ ծնողաւքն՝ հինգերորդ։ Եւ
 40 զայս ասէ, որ թէ պատահի մին ի խորթուցն, եւ մին՝ ի ծննդոց ծնողաց
 խորթուցն, եւ կամ ի խորթուցն ծնողաց՝ չորրորդ, եւ խորթն՝ հինգերորդ,
 ապա ամուսնասցին⁽¹²⁹⁾։

Եւ զի Արեւնքն զհարաքոյր եւ զմարաքոյր յիշէ, իսկ կանոնք զծնունդ

⁴⁴⁹ Տե՛ս Ղեա., ԺԸ, 15

⁴⁵⁰ Ովսէէ, Դ, 1—2

⁴⁵¹ Տե՛ս Ովսէէ, Դ, 3—4

սոցա եւ զծնունդ զեղբար մար եւ զայլոց միապէս հրաժարեցուցանէ։
Զխորթոցն եւ զթոռանց, որ յորդոյ եւ ի դստերէ, եւ զեղբարց ծնունդս
կանոնք եւ Արէնք միաւրինակ հրաժարեցուցանեն. նմանապէս եւ՝
զծնունդ, որ ի նուէ։

5

ԳԼՈՒԽ ՄԺԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ԸՍՏ ՅԻՐԻՆԱՅ ԵՒ ԿԱՆՈՆԱՅ ՈՐՊԷՍ
ԶՈՒԳԻՆ, ԵՒ ԹԷ ՈԶ՝ ՈՐՈՅ ՆԵՐԵԼԻ Է ԵՒ ԶՈՐՍ ԲԱԺԱՆԵԼԻ

Գիտելի է, զի կանոնք հրամայէ՝ մի՛ որ իշխեսցէ խնամութիւն առ-
նել մինչեւ ի շորրորդ եւ հինգերորդ զարմ։ Զնոյն իսկ զԱրինացն ասէ,
10 զի զերրորդն զծնունդն, զոր հրամայէ շառնուլ, յայտ է, զի շորրորդին
հրամայէ առնուլ, եւ որ առնու՝ լինի հինգերորդ։ Եւ զայս յամենայն
ընտանութիւնսն է իմանալ, եւ այս է շորրորդն եւ հինգերորդն։

Եւ թէ Արէնք եւ կանոնք զխնամիս ոչ յիշեն, յաղագս զմի ցուցանե-
լոյ արինակ՝ նման այլոցն բաժանիլ ծննդովք. զի զայս ասէ Արէնքն՝
15 երկուս քորս ոչ առնուլ, եւ կանոնք զքոյր կնոջն ընտանութիւն առն
փոխել ասեն։ Ուստի յայտ է, զի այսպէս ամենայն արինակաւ խնամիք
ընտանութիւն փոխին, եւ ըստ այլոց մերձաւորաց՝ ծննդաւք զատանին։

Եւ արդ, ըստ Արինաց եւ կանոնաց այսպէս զուգին, թէ եղբարց
ծնունդք իցեն եւ թէ այլոց, զի առաջին՝ ծնողքն ի թիւ ոչ անկանին, զի
20 վասն այնորիկ զարմ ասէ շորրորդ եւ կամ հինգերորդ։ Եւ դարձեալ՝ զի
մի՛ խոնարհագոյն քան զայս իցէ, զի շորրորդ ի միոյ կողմանէ ասէ լի-
նել, եւ թէ ի միւս կողմանէ մի պատահի՝ անխտրելի է.⁽¹³⁰⁾ եւ այս յայտ
յԱրինացն է՝ զառականս մի՛ յայտնեսցես⁴⁵². Իւրն իսկ ասէ, զի երրորդին
ոչ հրամայէ եւ զշորրորդն առնու, եւ առողն է հինգերորդ։ Նոյն է ըստ
25 կանոնաց։

Եթէ հինգ պատահի լինել՝ բարի է, եւ զարմիցն հինգ լինել նոյն է.
եւ թէ որքան մի կողմն իցէ, եւ միւսն նոյն գտանի՝ առաւելութիւն է, ապա
թէ ոչ գտանի՝ լիցի որպէս ցուցաւդ։

Եւ թէ երեք ի մի կողմանէ իցեն, եւ երեք՝ ի մի, լինելի է։ Եւ եթէ ե-
30 րեք ի մի կողմանէ իցեն, եւ երկու՝ ի մի, եւ այս եւս լինելի է, զի որպէս
հրամայեցաւ յԱրինացն՝ զշորրորդն առնուլ հինգերորդին, զի յորժամ
առցէ, մնասցէ երրորդն։

Նոյն է, յորժամ երեք ի միոյ կողմանէ իցէ, եւ երկուք՝ ի միւսն, ի լի-
նելն մնայ երեք, զի որպէս որ իւրն առնու ըստ Արինացն, եւ մնայ երեք։
35 Նոյն լիցի եւ որդւոց, զի մի է հեռաւորութեան արինակն։

Սոյնպէս, թէ երեք ի մի կողմանէ իցէ, եւ երեքն՝ ի մի, ի լինելն
մնայ շորրորդ. եւ այդ ըստ հինգերորդ զարմիցն է, որպէս այն՝ ըստ
շորրորդին։

Այսպէս յամենայն խնամութիւնս այնորիկ լիցին, զի ի լինելն մնայ
40 երեքն եւ կամ չորքն։ Բայց հինգերորդն լիցի քահանայից, շորրորդն՝
աշխարհականաց ամենեցուն։

Իսկ երեք ի մի կողմանէ, եւ մին՝ ի միոյ, ոչ է լինելի. նոյնպէս՝ երկու՝ ի միոջէ, եւ երկու՝ ի միոջէ, զի ի լինելն մնան երկու եւ ոչ երեք: Արդ, ալսոցիկ ոչ է համարձակելի, ապա եթէ յանդգնին՝ քակեսցեն. ապա թէ ոչ կարասցեն՝ ապաշխարութեամբ ուղղեսցեն: Իսկ եթէ անգիտանալով արասցեն կամ զընտանութիւնն եւ կամ զսաստ պատուիրանին, ալսոցիկ ալազգ լինիցի ներելն:

Ապա եթէ երկու ի մի կողմանէ իցէ, եւ մի՝ ի միոյ, բնաւին մի՝ տայցեն թոյլ, ապա թէ յամառեալ արասցեն՝ քակեսցեն. իսկ թէ ոչ կարեն՝ կամ յաղազս յանդգնութեան եւ կամ զի իշխանք իցեն, ծանր ապաշխարութեամբ սահմանեսցեն. իսկ թէ անգիտանալով ըստ ասացելոցն իցէ, ալազգ լիցի ներելն: Սակայն իշխանաց ալ արինակ լիցի ներման յամենայնսն:

Ապա թէ մի ի միոյ կողմանէ իցէ, եւ մի՝ ի միոյ, բնաւին մի՝ լիցի ներել, թէ զիտելով իցէ թէ անգիտանալով՝ նզովիւք քակեսցին, ապա թէ ոչ կարեն՝ մի լիցի հաղորդիլ ընդ նոսա, ալ լիցին հեռացեալք իբրեւ զպոռնիկս, մինչ զղչացեալ քակեսցին եւ ապաշխարութեամբ ուղղեսցին, զի ի լինելն ոչ մնայ եւ ոչ մի, որպէս ի շորորդին՝ երկուս եւ յերորդին՝ մի: Եւ այդ է ըստ կանոնաց ներման, որ ասէ. քանզի որ յանասնոցն բնութիւն սիրելի էր անկանել, այնց ողորմութիւն արարեալ զսահմանն մեղմացուցին, բայց լաւացն բնիկն է: Յայտ է, զի զշորորդէն եւ զհինգերորդէն ասէ:

Զայդ ըստ Արինացն եւ կանոնաց դատեցաք, թէ ո՞րպէս զուգին, եւ կամ ներեսցին, եւ կամ բաժանեսցին: Եւ թէ ունէի յաղազս ալսոցիկ ալ ինչ ըստ տեսութեան ղենել մտաց, ոչ կամեցայ, զի մի՝ ընդդէմ ինչ կարծիցիմ կանոնաց, ալ որ ոչ թուին ի կանոնաց, ի կենդանի առաք ձայնէ: Եւ թէ վարժ ոք զրոց սովորութեան իցէ, տեսցէ զամենայնսդ հաստատապէս յԱրինաց եւ ի կանոնաց, զի զբազումս ի զրոց տեսանեմք յարանց անտեղեակս ալոմ լինելով, զի որքան ի միոջէ իցէ ի կողմանէ շորորդն կամ հինգերորդն, զնոյն եւ ի միւսմէն պահանջեն ի կողմանէ, որ է դուն ուրեք գտանիլ, զի իւրն ասէ Աւրէնքն՝ զառականս մի՝ յայտնել, եւ զերորդն թողլով ի միջոցին՝ զշորորդն հրամայէ առնուլ: Նոյն եւ ծննդոցն է ըստ կանոնաց:

Սակայն բազումք ի տգիտաց յառաջ բերեն զՅովհաննու Ոսկեբերանին զասացեալսն, եթէ Աւրէնքն ի մերձաւորաց հրամայէ յազգականաց առնուլ կին՝ ոչ կամել յաւտարս զսէրն տալ, իսկ Աւետարանն՝ առ հեռաւորս զսէրն լինել: Եւ արդ, եթէ այդքան է պատճառն, ընդէ՞ր ճշդիւ խընդրեն ընտանիքն: Գիտելի է, զի սուրբն ասացուածովն զգարութիւն Արինացն եւ Աւետարանին ասէ, ալ ոչ զպահանսութիւնն, զի ոչ ասաց, թէ վասն այսորիկ ոչ է խտրելի ազգայինն, ալ գիտէ, զի Աւրէնք է եւ պահելի է, զի ըստ ժամանակաց զանազանեցան ալսոցիկ Աւրէնքն, զի ըստ բնութեան ոչ է մեղք, ալ ըստ Արինացն դրութեան յայտնելոյ գիտութիւն: Յառաջ քան զԱւրէնս զքոյրս իսկ առնուին, եւ Աւրէնքն հրաժարեցոյց: Աւրէնքն զհարբուր եւ զմարբուր եւ զեղբար մաւր դասերս ոչ հրաժարեցոյց, իսկ կանոնք զայսոսիկ եւ որ նման սոցին իբրեւ զմերձաւորսն հրաժարեցոյց, ասելով՝ մի՞ ոք արասցէ խնամութիւն մինչեւ ի շորորդ եւ ի հինգերորդ զարմն: Եւ զայս աննշան ասէ, ոչ ըստ Արինացն

թուելով, թէ ո՞րոց իցէ եւ ո՞րոց չիցէ, զի յայտ արասցէ ամենայն ընտանութեան ծննդաւք բաժանիլ: Եւ զի Հոգւոյն Սրբոյ է արինադրութիւնս, զգոշութեամբ պահեսցաւք, զի մի՛ դատապարտիցիմք:

- Եւ արդ, եթէ հաճոյ թուեսցին այս դատաստան յեկեղեցիս, զի որքան կար էր՝ ի գրոց ճշմարտելով եղաք⁽¹³¹⁾, բստ ոյսմ վարեսցին, ապա թէ անհաճոյ՝ մի՛ իբր զյանդուզն սագտցէ, այլ իբրեւ զտգէտ ելոյ՝ թողութիւն շնորհեսցէ մեզ եւ ուղղիդ դատաստանաւ վարելով ըստ գրոց, որպէս տեսանէ կորովի մտաւք զանձն, եւ զմեզ ազատէ ի մեծէ եւ յանաշառ դատաստանէ: Միայն մի՛ լիցին կաշառաւք կուրացեալք, որպէս զբազումս տեսանեմք, զի այնքան են վրէժխնդիրք այդորիկ արինաց, որքան զձեռս լի առնեն կաշառաւք, զորոց զգատն հատուցանելոց են:

ԳՆՈՒՄ ՄԺԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՆԱԻԱՑ ԲԵԿԵԼՈՑ Ի ՄՈՎՈՒ

- Եւ զնաւ բեկեալս ի ծովու մերձաւոր քաղաքն ձեռնատուութեամբ փրկեսցէ, իբրու զի հանդերձեալ էր վայելող շահից նորա լինել. այլ յաւար առնուլ վասն բեկմանն արտաքոյ է դատաստանի: Եւ թէ ձրի ոչ կամին փրկել, որքան հնար է՝ վարձս տացեն⁽¹³²⁾, եւ զԱրինացն ընդ միտ ածել՝ զանկեալ գրաստ յարուցանել ընդ տեսնոն իւրում⁴⁵³: Այլ ազահել եւ յափշտակել այսպէս լիցի դատաստան. կամ որպէս որ թափէ զաւար, կամ իբր զտէր, որ ի հնազանդելոց տասանորդէ, եւ կամ ի հնգէ:

Եւ սակաւ զայդ եղաք դատաստան, զի յոյժ ընդդէմ իրաւանց գործեն Հոռմայեցիք այդոցիկ. եւ զի մի՛ այն լիցի, թէ ի մերոց պատահի ազգաց տիրելոց ծովու:

ԳՆՈՒՄ ՄԺԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԽԱՐԵԲԱՅԻՑ

- Եւ զի բազումք շրջին խաբէութեամբ յանուն սրբոց, եւ եկեղեցեաց վանաց եւ այլաւք բազմադիմի պատճառաւք եւ զբազումս պատրեն, մինչ զի ոչ է դիրաւ ի վերայ կալ պատրուակեալ շարեաց նոցա, քանզի հնարին բնծայական ունել թուղթս եւ այլ եւս ձեւս ստանան կեղծաւորութեան: Արդ, յորժամ պատահի ի վերայ կալ նոցա եւ գտանել զխաբէութիւն նոցա, զժողովեալ ինչս առնուլ, որ յայլոյ եկեղեցւոյ յանուն իցէ, եւ թէ կարիս ինչ է՝ անդ առաքել, եւ թէ այս չիցէ՝ յիւրաքանչիւր տեղիս տալ: Եւ թէ չիցէ հնար այսմ լինել, իրաւունս կարծեմ ըստ պատճառի ժողովելոյն այնպէս մատակարարել հախսկոպոսաց եւ եթէ այլ ոք իցէ: Եթէ պատճառաւ եկեղեցի շինելոյ իցէ եւ բաւական այսմ իցէ, այնպէս առնել, եւ թէ չիցէ՝ ի պէտս ըստ բաւականին ածել եկեղեցւոյ: Եւ թէ պատճառաւ գերութեան իցէ, յայնոսիկ վարիլ: Ըստ այսմ արինակի լիցի եւ այլն ամենայն:

⁴⁵³ Բ օրին., ԻԲ., 1—4, նաև հոգվ. ԸԺԺ

ԳԼՈՒԽ ՄԺԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳԵՂԻՑ ՆՈՐՈԳԱՊԷՍ ՇԻՆՈՂԱՑ

Յորժամ զառաջինն շինիցի գիւղ, չէ հաստատուն բաժանումն հողոյն
 եւ ջրին եւ ալլոց ալսպիսեաց, մինչեւ բաւական բնակիչք ժողովիցին, եւ
 5 ապա բաժանումն հաստատիցի:

Ապա թէ աւերակ շինիցի եւ չիցէ բազմաժամանակեայ, մինչ զի
 գիտել իւրաքանչիւր զսահման անդաստանաց եւ զալլոց, իւրաքանչիւր
 ըստ սահմանի նախնեացն կալցին: Իսկ եթէ բազմաժամանակեայ իցէ
 եւ անգիտելի, եւ տէրութեան փոփոխումն եղեալ, նորոգ արասցեն բաժա-
 10 նումն հաւասարադատութեամբ, նախ՝ եկեղեցւոյն եւ ապա՝ ալլոցն, մասն
 աւելի տալով որ զլիաւորն իցէ գեղջն՝ վասն հոգալոյ զալլս:

ԳԼՈՒԽ ՄԺԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀԱՄԱԻՐԷՆ ՎԱՃԱՌԱՑ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ

Վաճառք ամենայն հաստատին, յորժամ որք վաճառենն՝ ամենեցուն
 15 յանձնառութեան վկայութեան կամքն ընդ նոսա իցէ: Ըստ այսմ՝ եթէ
 հայր վաճառիցէ, պարտ է ուստերացն եւ դստերաց կամքն ընդ նմա լի-
 նել եւ եղբարց, որք ժառանգ իցեն. նմանապէս՝ թէ որդի վաճառէ՝ հաւրն,
 եւ ալլ եղբարցն, եւ քերցն. ապա թէ ոչ, յորժամ կամին անդրէն դարձու-
 ցանել՝ իշխան լիցին, թէ եւ գրով հաստատեալ իցէ:

Եւ թէ ի միասին գրով եւ վկայիք վաճառիցեն, եւ յազազս աղքատու-
 20 թեան պատճառի իցէ, եւ սահմանաւ, զոր դնէ վաճառողն, եւ կամ որպէս
 լուրջ ցուցեալ է⁴⁵⁴, իշխան լիցին դարձուցանել, ապա թէ անպատճառ
 իցէ՝ հաստատուն լիցի: Արդ, այդպէս՝ կամ դարձցին եւ կամ հաւանեցին
 ըստ արժանւոյն:

Իսկ գիր հաստատուն՝ նշանաւ դատաւորին լիցի, սակայն նշանն կամ
 ճշմարիտ դատաւորին լիցի՝ Քրիստոսի նշան խաչին, եւ կամ պատկեր
 եպիսկոպոսին կամ ալլոց դատաւորաց, այսինքն՝ հայրապետաց: Եւ թէ-
 25 պէտ ալլոց գրին ձեռաւք, նոքաւք նշանակեալ հաստատուն լիցի, որպէս
 ի տուն թագաւորաց գրին գիր, սակայն նշանակին արքունի նշանաւ եւ
 30 այնպէս հաստատին. նոյնպէս եւ աստ լիցի:

ԳԼՈՒԽ ՄԺԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԱԺՆԱՑ ՀԱՐՍԱՆՑ

Եւ յորժամ բաժանիցին եղբարք ի միմեանց եւ բաժանումն արասցեն
 հայրենեաց, նախ զհարսանցն բաժինսն յայտ արասցեն եւ իւրաքան-
 35 չիւրսն տացեն, եւ ապա՝ ինքեանց հայրենեացն:

Իսկ եթէ ի մէջ եղբարցն ծախեալ իցէ ուրուք բաժին, յամենեցունց կանգնեսցի, զի տէր է իւրաքանչիւր ոք իւրոցն:

Զայդ հասարակ կարծելի է դատաստան ըստ քաղաքավարութեան աշխարհի:

5

ԳՆՈՒՄ ՄԺԹ

**ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ Ի ՅԱՌԷ ԱՆԿԵԼՈՅ ԵՒ ԿԱՄ ԿԱԽԵԼՈՅ, ԵՒ
ՅԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԱՆԿԵԼՈՅ ԵՒ ԿԱՄ ՔԱՐԻԻ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԵՌԵԼՈՅ**

Այլ որ յաղազս ի ծառէ անկեալ մարդոյ մեռելոյ հարցեալ էիր⁽¹³³⁾ եւ կամ թէ խեղդով կախեալ զծառէ, չկայ ինչ մեղանս տնկոցն, զի անշունչ
10 եւ անզգայք են, ոչինչ եղեն պատճառք մահունոցա, որ այնպէսն պատահեաց: Այլ թէ առնիցեն ըստ Աւրինացն Մովսիսի, յորում հրամայեաց Աստուած վասն անասնոցն, եթէ եղեւ ի նոցանէ յանաւթ պղծութեան ոգւոց եւ մարմնոց անասնագիտաց մարդոց, զկաթն նորա մի՛ կերիցեն, թէ յայնազգ կենդանեաց իցէ, եւ զանասունն քարկոծ արասցեն, եւ զմիս
15 նորա շունք կերիցեն⁴⁵⁵, նոյնպէս թէ եղջիրաւորք հարկանիցեն զմարդ, եւ մեռանիցի, սպանցեն զանասունն եւ մի՛ կերիցեն⁴⁵⁶. ոչ զի մեղանք են, այլ զի անաւթ եղեն մեղականաց պղծութեան եւ սպանութեան: Ըստ այսմ արինեակի թէ եւ առնիցեն զայս՝ հատանել զտունկն զայն, զի մի՛ կերիցեն ի պտղոյ նորա, բայց եթէ յարմատոյ նորա այլ բուսանիցի եւ եկեսցէ ի
20 հաս, կերիցեն անխտիր եւ մի՛ խոտեսցեն, որպէս եւ ծնեալքն յանասնոց աստի անխտիր են⁴⁵⁷:

Զայս հաւաստապէս ըստ Աւրինացն նոյնպէս եւ եկեղեցի ընդունի:

Այլ թէ յեկեղեցւոյ անկեալ ի խոնարհ, եւ թէ քար զերծեալ եւ անկանիցի ի վերայ մարդոյ, եւ մեռանիցի, անվնաս է եկեղեցին, մատուցի
25 ի նմա պատարազ, որպէս եւ կամի Տէր⁴⁵⁷:

Այլ ի դէպ թուի աւուրս ինչ, իբր մաւր՝ ի վերայ ծննդոց, ունել սուգ. եւ զայդ որպէս կամին՝ արասցեն:

ԳՆՈՒՄ ՄԻ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԳՈՂՈՅ Ի ՓԱՅՏ ՀԱՆՈՂԱՅ

Այլ վասն գողոց ի փայտ հանելոյ էիք հարցեալ⁽¹³⁴⁾: Եթէ այլազգի իցէ եւ եթէ քրիստոնեայ, եւ քրիստոնէի հրամայիցեն ի փայտ քարշիլ, եթէ հնար իցէ՝ խոյս տայցէ ի տեղւոջն, ապա թէ ոչ՝ կաշառով զերծցի: Իսկ եթէ այսոքիկ ոչ աւգնեսցեն, ապա զհրամայեալսն ի տերանց հարկաւորաբար պարտ է կատարել, այլ ոչ առաւելութեամբ, որպէս հրամայէ
35 Յովհաննէս զինուորացն, թէ մի՛ աւելի քան զհրամայեալսն ձեզ առնի-

⁴⁵⁵ Տե՛ս Եւթ, ԻԲ, 31, Ղևտ., Ի, 15 և ալլուր:

⁴⁵⁶ Տե՛ս Եւթ, ԻԱ, 28

⁴⁵⁷ Դավիթ Աւազկա որդու կանոնները, ՂԶ, «Էջմիածին» 1953:

ցէք⁴⁵⁸, քանզի Աստուած ի սիրան հայի, եւ մարդ՝ յերեսս⁴⁵⁹, որպէս հրամայեաց Տէր Սամուէլի⁴⁶⁰,

ԳԼՈՒԽ ՄԻԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՍՊԱՆԵԼՈՅ Ի ԿԵՆԴԱՆԵԱՑ

- 5 Այլ թէ մարդոյ լինիցի ջորի խեռական, եւ կամ ձի կիցսընկէց կամ մարդակեր, որպէս զուարկազլութիւն ձին Աղէկսանդրի, եւ կամ եզն հարկանող, եւ նա գիտիցէ, եւ այլք ազդ առնիցեն նմա եւ բողոք բառնայցեն եւ զվնասն ցուցանիցեն, եւ նա յանհոգս կացցէ եւ ոչ հնարեսցէ զնոսա, որպէս արժանն էր, եւ կիցս ընկեցեալ, կամ ատամնացեալ, կամ հարեալ
- 10 սպանանիցէ զոք, տէր նորա մահապարտ է, եւ անասունն սպանցի, ապա թէ ոչ գիտէր՝ անպարտ է: Եւ թէ յանսուրբ անասնոց իցէ՝ թէ ձի, թէ ջորի, ի մեռելոցն տեարքն տացեն, զի ի պէտս հոգւոյ նորա ծախիցեն⁴⁶¹, Սակայն յայտնիցեն զպատճառն եւ այնոցիկ վաճառիցեն, որ կարողն են խրատել զնոսա:
- 15 Եւ զայս դատաստան եղաք երբեմն ըստ Աւրիկացն⁴⁶², այլ հաստատել եւ կանոնաւք կամեցաք՝ մասամբ առաւելեալ⁽¹³⁵⁾:

ԳԼՈՒԽ ՄԻԲ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶՄԱՐԴ Ի ՃԱՆԱՊԱՐՀ ԵՒ ՅԱՅԼ ԳՈՐԾ ԱՌԱՔՈՂԱՅ ԵՒ ՎՆԱՍԵԼՈՅ ՍՊԱՆՄԱՍԲ⁽¹³⁶⁾

- 20 Այլ վասն զմարդ ի ճանապարհ յուղարկել ումեք բազում աւրինակք տեսանին ի հարցմունս խղճի եւ անխղճի: Զի են ոմանք, որ ի գործ մշակութեան են կարգեալք ի տերանց իւրեանց, եւ կէսք՝ յայգեգործութիւն, եւ այլք՝ ի զինուորութիւն, եւ դարձեալ այլք՝ ի յայլ գործ, որ ի պէտս հասարակաց մերոց կենացս աւրինաւք պատրաստեալ է: Այսոցիկ,
- 25 որոց ի գործս իւրեանց եկեսցէ որոգայթ մահու, անպարտ են տեարք նոցա, մանաւանդ այնոցիկ, որ զպատրաստութեան պատուէրն հանապազ կացուցանէ ի լսելի հնազանդելոց իւրոց: Ապա թէ հասարակաց միաբանութեան սիրոյ եւ խաղաղական մերոց կենաց զընդդէմսն հրամայիցեն գործել տեարք ծառայիցն, եւ անդ պատահիցէ ումեք մահ կամ սպանութիւն, մահապարտ է տէր նորա: Դարձեալ՝ եթէ ոք ի նոցանէ ծանուցանէ
- 30 տեառն իւրոյ զվնասն, որ առաջի կայր, եւ տէրն անհոգացեալ անպատրաստաբար առաքէ ի գործն, եւ պատահի վնասն, յորմէ խիթայր, որ առաքեացն՝ արենապարտ է⁴⁶³:

⁴⁵⁸ Տե՛ս Դուկ., Գ, 12—13

⁴⁵⁹ Տե՛ս Ա. Թագ., ԺԶ, 7

⁴⁶⁰ Դավիթ Աւագիւ որդու կանոնները, ԽԱ, «Էջմիածին», 1953,

⁴⁶¹ Դավիթ Աւագիւ որդու կանոնները, ԽԲ, «Էջմիածին», 1953:

⁴⁶² Տե՛ս հ. հ. ԿԵ, ԿԶ, ԿԷ, ԿԹ, 2, ԺԶԵ

⁴⁶³ Դավիթ Աւագիւ որդու կանոնները, ԽԳ, «Էջմիածին», 1953:

ԳԼՈՒԽ ՄԻԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՄԱՆԿԱՆՅ ՈՒՍՈՒՑՈՂԱՅ

Ոչ է պարտ վարձու զմանկունս ուսուցանել ըստ կանոնի հրամա-
նաց⁽¹³⁷⁾;

- 5 Եթէ որք իցեն, զամենայն խնամ տանել նոցա ի դէպ է, ապա թէ չիցեն՝ զկերակուր եւ զհանդերձ միայն իւրքն հոգասցեն: Եւ թէ կարողք իցեն եւ ըստ ինքեանց յաժարութեան ընծայ ուսուցողացն տացեն, արժան է հոգեւոր սերմանողաց զմարմնաւորսն հնձել, իսկ եթէ աղքատք՝ ոչ պահանջել:

- 10 Այլ եթէ որ հակառակիցի եւ բռնաբարէ, դատաստանաւ է՝ զոր ինչ ի մանուկն ծախեալ իցէ, զայն միայն հատուցանել, ոյլ ոչ զհոգեւոր շնորհին⁴⁶⁴:

Այդոցիկ զհետ երթալ դատաւորաց արժան է հոգեւորապէս:

ԳԼՈՒԽ ՄԻԴ

15 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՐԲԵՑՈՒԹԵԱՆ⁽¹³⁸⁾

Եւ զարբեցութեան բազումք անգիտանան զսահման յառաջնորդաց եւ ի սպասաւորաց եկեղեցւոյ: Միայն եթէ ոչ ժայթքեն՝ համարձակին ի գործ եկեղեցւոյ:

- Արդ, դնելի է զսահման նորա: Արբեցութիւն ըստ ստուգաբանութեան
20 յազեցումն իսկ է, իսկ ժայթքելն եւ կամ ոչ՝ ի կազմածէ բազում անգամ պատահի մարմնոյ: Իսկ եթէ սահման արբեցութեան յազեցութիւն է, ապա եւ սահման ոչ արբեանալոյ անյազեցութիւնն է: Իւ դարձեալ՝ նշանակ արբեցութեան զեղեւումն մարմնոյ է եւ բանի:

- Արդ, որ ըստ այսմ սահմանի եւ կամ նշանի իցէ, ի բաց կալ արժան
25 է յիւրաքանչիւր սպասաւորութենէ եւ ընդ զպաշխարութեան զչափ եւ ապա մատչիլ ի գործ շնորհին, իսկ եթէ անփոյթ արասցեն՝ ընդ դատաստանաւք արբեցողացն են⁴⁶⁵:

ԳԼՈՒԽ ՄԻԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԿԱՐԳԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒՅ ԵՒ ՏԱՆ ԹԱԳԱՒՈՐԻ⁽¹³⁹⁾

- 30 Զի՞նչ գործ մարդոյ՝ զաստուածպաշտութիւն ծանեալ: Ապա արժան է մարդոյս քննել զպաշտանակցաց իւրոց, որով մարթազոյն զինքն ջանայցէ առնել մաքուրս եւ զուարթունս՝ առ նոսա նայելով, եւ զկնի ախորիկ հասու լինել կարգաց եկեղեցւոյ եւ թագաւորաց, զոր պաշտեմք:

⁴⁶⁴ Տե՛ս Դավիթ Ալաւկա որդու կանոնները, ԼԵ, «Էջմիածին», 1953:

⁴⁶⁵ Տե՛ս Հոգւմ. Իէ

Արդ ահա, որպէս ամենեցուն յայտնի է, երկու արարածք եղեն խորհրդականք եւ բանաւորք՝ հրեշտակք եւ մարդիկք. մին՝ ի պարզ եւ յանխառն բնութենէ, իսկ միւսն՝ ի բազմաց դոյացեալ: Եւ Մովսէս ի սկզբանն ոչ գրեաց յաղագս հիշատակաց եւ վասն մարդոյն պատմեաց՝

5 *ասելով, եթէ ստեղծ Աստուած զմարդն հող յերկրէ եւ փշեաց յերեսս նորա շունչ կենդանի, եւ եղեւ մարդն յոգի կենդանի*⁴⁶⁶: Այլ ապուշքն կարծեն զԱստուած բերանով եւ այլաւք դործիւք վարիլ եւ զանբաւանդակելին ի զգայութիւն բաւանդակեալ. այլ իմանալի է զփշեալն՝ կենդանացոյց կամ հոգիացոյց: Նոյնպէս գիտեա եւ զհողն յերկրէ՝ ոչ մեկին

10 *իմանալ հող, այլ բաւանդակ զչորեսին բնութիւնսն ունելով՝ զցամաքն եւ զխոնաւն, զջերմն եւ զցուրտն, եւ զհողմն: Որպէս բժշկացն մանկունքն բաժանեն զհողոյն զցամաքութիւնն յոսկերան, եւ զմարմինն՝ ի խոնաւութիւն ջուրցն, եւ զջրոյն՝ յարեան երակսն, զցրտութիւն հողմոյն՝ ի շնչերակսն, զջերմութիւն հրոյն խառնեն ընդ ամենայն: Այլ եւ արականս եւ*

15 *իգականս բաժանեն եւ զմիսն եւ զմորթն իգական ասեն: Եւ զայս ամենայն Մովսէս ոչ ասաց եւ ոչ զբնութիւն հրեշտակաց, սակայն լինելութիւն է նոցա:*

Իսկ արդ, անեղք իցեն, կամ ինքնեղք, կամ նախ քան զսկսանիւն արարածոց, վասն որոյ ոչ ասաց Մովսէս, եթէ արար Աստուած զհրեշտակս, այլ թէ հրամայեաց սերովբէիցն բոցեղէն սրով պահել զճանապարհըս ծառոյն կենաց⁴⁶⁷: Թէ այդ այդպէս է, ապա անեղ պարտիմք իմանալ եւ զջուրն, քանզի ասաց, եթէ ի սկզբանէ արար Աստուած զերկին եւ զերկիր, եւ ոչ ասաց, թէ՛ զջուրն, այլ թէ երկիր էր աներեւոյթ եւ անզարդ, եւ հոգի Աստուծոյ շրջէր ի վերայ ջուրց⁴⁶⁸,

25 Այլ իմանալի է մեզ ասել, թէ մինչ արար Աստուած զերկին եւ զերկիր, ընդ նմին արար եւ զամենայն զաւրս երկնից, եւ զջուրս, եւ զքարս եւ զամենայն, որ ինչ յերկրի, զի երկիրս հող միայն ասի ըստ Եբրայիցոցն բարբառոյ: Ապա, ուրեմն, եւ ջուրք ընդ երկրի արարան, որպէս եւ Դաւիթ ասէ՝ նորա է ծով, եւ նա արար զնա⁴⁶⁹: Եւ ընդ երկնի

30 *հրեշտակք արարան, ասելով՝ ո՞ր արար զհրեշտակս իւր հոգիս եւ զպաշտաւնեայն իւր ի բոց հրոյ*⁴⁷⁰: Հրեշտակս եւ պաշտաւնեայս լսելով՝ դասս ոչ յայտնեն, այլ սեռական անուանեն զանունն: Բայց Մովսէս այսպէս ծածկաբար ոչ միայն զդասն ոչ յայտնեաց, այլ եւ ոչ իսկ յիշեաց զհրեշտակսն ի սկզբանն, այլ յետոյ ասաց առ Աբրահամու, եթէ եգիտ հրեշտակն զՀազար յանապատին⁴⁷¹. եւ դարձեալ ասէ, եթէ եկին հրեշտակքն ի Սոդոմ⁴⁷²: Եւ ոչ կերպարանս ինչ ասաց, այլ իբրեւ զարս երեւեալ. ոչ միայն զսոցա, այլ եւ ոչ զքերովբէիցն եւ ոչ զսերովբէիցն ինչ ասաց զկերպարանս: Իսկ Յակոբ ի տեսեանն ասէ զկերպս հրեշտակացն⁴⁷³, որ-

466 Մնունդք, Բ, 7

467 Մնունդք, Գ, 24

468 Մնունդք, Ա, 1—2

469 Սաղմոս, ՂԴ, 5

470 Սաղմոս, ՃԳ, 4

471 Մնունդք, ԻԱ, 17

472 Մնունդք, ԺԲ, 1

473 Մնունդք, ԻԸ, 12

պէս Ակիրդաս ցուցանէ, ասելով. տեսանէր սանդուխտս հաստատեալ
 յերկրի, որոյ պլուխն հասանէր յերկինս, եւ բազմութիւն մարդկան թեա-
 ւորաց, որ ելանէին եւ իջանէին⁴⁷³: Թուի ինձ՝ եւթանասնիցն⁽¹⁴⁰⁾ կարճելով
 վասն բանին, զանունս հրեշտակաց բաւական համարելով, զկերպսն
 5 ոչ յիշէն: Սոյն կերպաւ լսեմք եւ զքերովբէսն, զոր սակի արար Սողովմոն
 եւ եղի տաճարին⁴⁷⁴, զոր արարեալ էր Մովսէսի ի խորանին երկթեւեանս
 եւ թեւի թեւ կցող, որք հովանի ունէին ի վերայ քաւութեանն⁴⁷⁵: Դարձեալ եւ
 ի մեքենովթան լսեմք քերովբք, եւ առիւծունս, եւ եղինս, եւ ուսք մարդոյ
 եւ ձեռս, անիւս՝ որպէս կառաց⁴⁷⁶: Եւ ոչ ասեն ստուգիւ կամ կարեն հասու-
 10 լինել դասուցն եւ ոչ կերպիցն, այլ միայն նմանեցուցանեն, որպէս զթիթե-
 ղունսն թողցեալս լուսերամս: Իսկ Միքիաս զգարս երկնից ասէ զարա-
 ցուցանել շուրջ կացեալ զաթոռովն Աստուծոյ եւ ոչ զթիւ դասուցն եւ ոչ
 զանուանսն կոչէ: Բայց Եսայիաս ասէ զանուանս սերովբէից եւ վեցթեւեան
 կերպաւ եւ զփառաբանութիւնն յայտնէ⁴⁷⁷: Իսկ Եզեկիէլ այլ դասս յայտնէ
 15 եւ յաւելու չորեքկերպեանս եւ չորեքթեւեանս⁴⁷⁸. եւ այս նման է մեքենովթայ
 տաճարին: Բայց փոխանակ նորա արմաւենւոյն՝ սորա արծուին է, թէպէտ
 եւ ի խորհուրդ առ ի միտս զնոյն բերէ, սակայն կերպան որոշի: Տե-
 սանէ Եզեկիէլ եւ անիւս այլակերպս եւ ոչ որպէս մեքենովթայ նման,
 այլ անիւ ի մէջ անուոց⁴⁷⁹, նորոգ եւ հրաշալի: Այս այլ դասս թուի ինձ,
 20 քանզի առանձնական ասէ զանիւսն, զի ոգի կենդանի գոյր ի նոսա: Եւ
 ասէ այլ դասս, որք բազմաշեայք են, ասէ եւ հօր ահագին խառնեալ
 եւ բորբոքեալ⁴⁸⁰. զայս առանձնական ակնարկէ:

Թէպէտ եւ զայս ամենայն ասացին մարգարէքն, սակայն ծածկա-
 բար եւ ոչ յայտնապէս զիրարքանչիւր դասս: Նաեւ ոչ Տէրն յԱւետարանի
 25 անդ այլ ինչ յայտնեաց, բայց միայն զբազմութիւնս հրեշտակաց
 զնրացն⁴⁸¹:

Բայց սուրբ առաքեալն Յուդա պարզ եւ յայտնի ցուցանէ մեզ եւթն
 դասք եւ զանուանս եւս իւրաքանչիւրոցն ասէ. Հրեշտակք եւ Հրեշտակա-
 պետք, Իշխանութիւնք, Զարութիւնք, Աթոռք, Պետութիւնք, Տէրութիւնք,
 30 Սերովբէք եւ Քերովբէք⁴⁸²:

Իսկ սուրբն Դիոնիսիոս՝ պարծանքն Աթենացւոց, Արիսպագացի,
 առաքելոյն աշակերտ եւ հետեւող⁽¹⁴¹⁾, ինն դասս ասաց. զոր առաքելոյն
 երկու ի մի էր ասացեալ՝ ի զստ ասաց զՀրեշտակապետսն ի Հրեշտակացն
 եւ զՔերովբէսն՝ ի Սերովբէիցն: Եւ թուեաց զնոսա ինն դասս ստուգու-
 35 թեամբ այսպիսի կարգաւորութեամբ, յորմէ եւ մեր ուսեալ՝ պատմեմք
 քում հարցասիրութեանդ, որ են.

Ներքին դասք Հրեշտակացն, որք են պատգամաւորք եւ հրամանա-

474 Գ թագաւ. Զ, 23—28

475 Եւք, ԻԵ, 18—20. Ա, 7—9

476 Գ թագաւ., է, 27—36

477 Եսայի, Զ, 2—3

478 Եզեկ., Ա, 5 եւ այլն:

479 Եզեկ., Ժ, 10

480 Եզեկ., Ժ, 1 եւ այլն:

481 Մատթ., ԻԶ, 53, Յովհ., Ա, 51 եւ այլուր:

482 Տէս Թուղթ Յուդայի, նաեւ Հռովմ., Ը, 38—39: Եփես., Ա, 21 եւ այլուր:

տարք. եւ փառաբանութիւն է նոցա, զոր հովիւքն լուան՝ փառք ի բարձունս Աստուծոյ⁴⁸³:

Երկրորդ դաս Հրեշտակապետացն է. եւ փառաբանութիւն է նոցա՝ Տէր, ողորմեա քո արարածոց, զոր Զաքարիան լուաւ, թէ՛ մինչեւ ցե՞րբ ոչ ողորմեսցիս Երուսաղեմի եւ քաղաքացն Յուդայ⁴⁸⁴:

Երրորդ դաս Իշխանութեանցն է, որք են իշխանութեանցն Աստուծոյ փառաբանիչք, ասելով՝ տուաւ քեզ հեթանոսք ի ժառանգութիւն եւ իշխանութիւն քեզ յամենայն ժառա երկրի⁴⁸⁵:

Չորրորդ դաս Զարութեանցն է, որք զարութեանցն Աստուծոյ են փառաբանիչք, ասելով՝ Տէր հզար ի պատերազմի⁴⁸⁶:

Հինգերորդ դաս Աթոռոցն է, որք են փառաբանիչք աթոռոցն Աստուծոյ, ասելով՝ աթոռ քո, Աստուած, յաւիտեանս յաւիտենից, գաւազանն զարութեան՝ գաւազան արքայութեան քոյ⁴⁸⁷:

Վեցերորդ դաս Պետութեանցն է, որք են փառաբանիչք քահանայութեանն Աստուծոյ, ասելով՝ դու ես քահանայ յաւիտեան⁴⁸⁸:

Եւթներորդ դաս Տէրութեանց է, որք են փառաբանիչք տէրութեանցն Աստուծոյ, ասելով՝ արքայութիւն քո՝ արքայութիւն յաւիտենից⁴⁸⁹:

Ութերորդ դաս Սերովբէիցն է, որք լսին բերանք հրեղէնք, որք երեքսրբենին են փառաբանիչք, զոր լուան Եսայիաս՝ սուրբ, սուրբ, սուրբ ես⁴⁹⁰:

Իններորդ դաս Քերովբէիցն է, որք լսին վերինք կամ հանճար մեծութեան, որք գովողք են մեծութեանց Աստուծոյ, ասելով՝ Տէր զարութեանց, լի են երկինք եւ երկիր փառաւք քո⁴⁹¹:

Այս են իններորդ դասք երկնայինք եւ այս է դործ նոցա: Աւելի քան 25 զայս, մի՛ ինչ իմաստութիւն, որպէս եղկելին Որոգինէս⁽¹⁴²⁾ աւելի, քան զգրեալսն, իմանալով՝ կործանեցաւ անկանգնելի, զերկնային դասսն զանազանելով. հրաշալիս իմն բարբառելով, զպաիւրատութիւն ի բարձունս խորհեցաւ՝ այսպիսի ասելով բան, թէ մարդիկ ոչ տեսանեն զհրեշտակս, եւ ոչ հրեշտակապետք՝ զհոգիս մարդկան, եւ Հոգին Սուրբ ոչ տեսանէ զՈրդին, եւ Որդին ոչ տեսանէ զՀայր: Բայց մեզ քաւ եւ մի՛ լիցի այսպիսի բարբառել հայհոյութիւն, այլ ասել զերկնային դասսն փառաբանիչս աստուածութեանն:

Եւ կարգաւ կայանին բաժանեն զլուսաւորութիւնն եւ ապա շափով լուսաւորութեանն զդասսն առեալ, որպէս անձն է Հաւր, նոյնպէս եւ անձն 35 Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Եւ արդ, որ ինչ երկնային դասուցն է, բաւական լիցի այսչափ:

Իսկ եկեղեցի որպէս հարսն մի գեղեցիկ, որ պահի ի համար մեծի փեսային՝ որդւոյ թագաւորին եւ զիւր սենեակն յաւրինէ գեղեցիկ կարգա-

⁴⁸³ Ղուկ., Բ, 14

⁴⁸⁴ Զաքարիայ, Ա, 12

⁴⁸⁵ Սաղմոս, Բ, 8

⁴⁸⁶ Սաղմոս, ԻԲ, 9

⁴⁸⁷ Սաղմոս, ԽԴ, 7: Եբր., Ա, 8

⁴⁸⁸ Սաղմոս, ԺԹ, 4

⁴⁸⁹ Սաղմոս, ԺԽԴ, 13

⁴⁹⁰ Եսայի, 2, 3: Յայտն. Յովհ., Դ, 3

⁴⁹¹ Եսայի, 2, 3

տրութեամբ, որպէս զի նմանագոյն ինչ արքունական կարգաց յարդարի-
ցէ զպատիւ որդւոյ թագաւորին: Սոյնպէս եւ եկեղեցի երկնային դասուցն
ընտանութիւն զիւրն կարգեաց զնմանութիւնն եւ զդասսն ինն թուով,
քանզի ի խորանին ինն դասս տեսանեմք զՂեւտացւոցն եւ զպաշտանէիցն,
5 քանզի ոչ ամենեքեան միում արժանաւորեցան կայանիւ, այլ ըստ շափոյ
արժանաւորութեանն առին սպասաւորութիւն⁴⁹²:

- Առաջին դասն՝ Մովսէս եւ Ահարոն եւ որդիքն նորա⁴⁹³;
Երկրորդ դասն՝ գունդն Ամրամայ⁴⁹⁴;
Երրորդ՝ գունդն Սահառայ⁴⁹⁵;
10 Չորրորդ՝ գունդն Քերոնի⁴⁹⁶;
Հինգերորդ՝ գունդն Ոզիէլի⁴⁹⁷(¹⁴³);
Վեցերորդ՝ գունդն Ռոբենի⁴⁹⁸;
Եւթներորդ՝ գունդն Սեմէի⁴⁹⁹(¹⁴⁴);
Ութերորդ՝ գունդն Մոռդի⁵⁰⁰;
15 Իններորդ՝ գունդն Մոռսէի⁵⁰¹:

Ապա թէ ասասցէ ոք, թէ Մովսէս եւ Ահարոն ի նոյն գնդէ իցեն,
գիտասցէ, եթէ գատոյց Աստուած զնոսա, զի նոքա էին քահանայք՝
մատուցանել պատարագս, եւ արկանել խունկս քաւութեանն, եւ իջուցանել
զխորանն եւ ծածկեալ զնա նուարտանան⁵⁰²: Ապա այլ սպասաւորքն
20 մատչէին եւ բառնային ըստ արժանաւորութեանն, ոմանք՝ զտախտական
եւ զքաւութիւնն, եւ ոմանք՝ զցիցս խորանին, եւ զապաւանդական, եւ
զկրօնեացոյն կահ սպասուն սրբութեան⁵⁰³: Եւ բանակել ոչ ընդ այլ դասս
հրամայեաց Մովսէսի, այլ յարեւելից կողմանէ խորանին⁵⁰⁴:

Արդ, ահա յայտնապէս ցուցաք, թէ ըստ երկնային դասուցն ինն
25 երեւին, եւ ի հնումն՝ զՂեւտացիսն:
Պարզեւս, առաքեալ Սրբոյ Հոգւոյն, համարի. բան իմաստութեան,
բան գիտութեան, հաւատս, շնորհս բժշկութեան, աջողութիւն զարու-
թեանց, մարդարէութիւն, ընտրութիւն հոգւոյ, ազգս լեզուաց, թարգմա-
նութիւնս լեզուաց⁵⁰⁵:

30 Դարձեալ յայտնապէս ցուցանէ մեզ առաքեալն ինն դաս եկեղեցւոյ,
ասելովն այսպէս՝ զորս եդ Աստուած յեկեղեցւոյն, այս են.

նախ՝ զԱռաքեալս,
Երկրորդ՝ զՄարգարէս,
Երրորդ՝ զՎարդապետս,

492 ՏՆ՝ս Թիւք, Գ, Դ

493 Թիւք, Գ, 38

494 Թիւք, Դ, 19, 27

495 Անդ:

496 Անդ:

497 Անդ:

498 Մնունդք, ԽՁ, 9: Եւք, 2, 14: Թիւք, Ա, 20. ԻՁ, 3 և այլուր:

499 Թիւք Գ, 21 նաեւ Եւք, 2, 17: Թիւք Գ, 18: Բ թագ. ԺՁ, 5, 7, 13 և այլուր:

500 Թիւք, Դ, 20, 33

501 Անդ:

502 Ղևտ., Թ: Թիւք, Դ, 5—6 և այլուր:

503 Թիւք, Դ, 25 և այլուր:

504 Թիւք, Գ, 38

505 Ա Կորնթ., ԺԲ, 8—10

չորրորդ՝ զՋալուրութիւնս,
հինգերորդ՝ Շնորհս բժշկութեան,
վեցերորդ՝ Աւգնութիւնս,
եւթներորդ՝ Վարիշս,
5 ութերորդ՝ Ազգո լեզուաց,
իններորդ՝ Թարգմանութիւնս լեզուաց⁵⁰⁶:
Որք են այսոքիկ.

Առաջին դասք եկեղեցւոյ՝ պատրիարքք, որք թարգմանին հայրապետք, որք ունին զաթոռ չորից աւետարանչացն:

10 Եւ արդ, տես զՋալուրութիւն խորհրդոյն՝ փոխանակ շորեքկերպեան կենդանեացն⁵⁰⁷ եղան սուրբ աւետարանիչքն, որ նշանակէ. դէմք մարդոյն՝ զՄատթէոս⁵⁰⁸, քանզի որպէս զմարդ ծնեալ ասէ զՔրիստոս ի Բեղդէսէմ⁵⁰⁹:

Իսկ Մարկոս դէմք առիւծուն նշանակի⁵¹⁰, քանզի նա ասէ՝ ել Քրիստոս իբրեւ զառիւծ ի Յորդանանէ ի Դաթան⁵¹¹. Եւ սատանայ առիւծ ասի⁵¹²
15 վասն շաղղակերութեանն եւ զազանաբար կապտելոյն եւ գիշելոյն զկենդանիսն: Այլ Փրկիչն մեր կոչեցաւ առիւծ վասն զաւրութեանն եւ ի վերայ կենդանեացն թագաւորելով: Զնոյն եւ Մարկոս ասէ՝ ել Քրիստոս իբրեւ զառիւծ ի Յորդանանէ, այսինքն է՝ թագաւորել:

Իսկ դէմք եզինն նշանակէ զՂուկաս, քանզի նա ասէ՝ որպէս զեզն
20 փոխանակ աշխարհի զենեալ⁵¹³:

Իսկ դէմք արծուոյն նշանակէ զՅովհաննէս, որպէս ասէ զվերստին քարոզութիւնն, եւ ոչ ի յերկրէ եւ ոչ ի մարմնաւորութիւնն սկսանի, որպէս եւ այլքն, այլ նման արագաթիւ արծուոյ սրաթռիչ լեալ՝ սկիզբն արարեալ ասէ, թէ՛ ի սկզբանէ էր Բանն, եւ Բանն էր առ Աստուած, եւ Աստուած էր
25 Բանն, որով ամենայն ինչ եղեւ⁵¹⁴: Յիրաւի անուանէ զնա արծուի բարձրաթռիչ եւ թռչուն երկնից⁵¹⁵:

Արդ, ահա ցուցաք փոխանակ երկնից՝ զեկեղեցի, փոխանակ շորեքկերպեան կենդանեացն՝ զաւետարանիչսն, եւ նոցա փոխանակ՝ զհայրապետացն դասսն եւ զնոցին աթոռսն: Աւագ եւ մեծ աթոռ⁽¹⁴⁵⁾ Անտիոքայն՝ զՄատթէոսին, Աղէկսանդրոն՝ զՄարկոսին, Հռոմայն՝ զՂուկասուն, Եփեսոսին՝ զՅովհաննուն:

Այս կարգաւորութեամբ վարեցաւ եկեղեցի մինչեւ յաւուրս թագաւորութեան Յուստիանոսի, ըստ շորեքկերպեան կենդանեացն, շորեքկուսի եղեմական բխմանն⁵¹⁶, ըստ շորեքեզերեան տիեզերաց, ըստ չորից
35 աւետարանչացն բաժանեցաւ աշխարհս յիշխանութիւն չորից աւետարան-

⁵⁰⁶ Ա. Կորնթ., ԺԲ, 8, 28

⁵⁰⁷ Յայտն. Յովհ., Դ, 6—7: Եզեկ., Ժ, 14

⁵⁰⁸ Նույն տեղում:

⁵⁰⁹ Մատթ., Ա, 16 և այլուր, Բ, 1

⁵¹⁰ Յայտն. Յովհ., Դ, 7: Եզեկ., Ժ, 14

⁵¹¹ Այսպիսի նախադասութիւն Աստվածաշնչի մեջ չի հանդիպում:

⁵¹² Ա. Պետրոսի, Ե, 8

⁵¹³ Յայտն. Յովհ., ԺԴ, 8

⁵¹⁴ Յովհ., Ա, 1—3

⁵¹⁵ Տե՛ս Եզեկ., Ժ, 14: Յայտն. Յովհ., Դ, 7

⁵¹⁶ Տե՛ս Մնունդք, Բ, 10

չացն: Իսկ Յուստիանոս իբրեւ թագաւորեաց, կամ եղեւ փոխել զաթոռ սրբոյն Յովհաննու յնփեսոսէ ի Կոստանդնուպոլիս, եւ հաւանեցուցեալ զժողովն՝ եւ զսրբոյն Մատթէոսին՝ յԱնտիոքայ յերուսաղեմ, զի մինչ ի նորա ժամանակն ինքնագլուխք էին եպիսկոպոսքն, ոչ ինքեանք՝ ընդ աշխարհ, եւ ոչ աշխարհ ընդ նաքարք. Կոստանդնուպոլիս՝ վասն թագաւորելոյ քաղաքին, եւ Երուսաղէմ՝ վասն զի քաղաք երկնաւոր թագաւորին է: Բայց ի ժողովս հրամայեցին սուրբ հարքն՝ Երուսաղեմի եպիսկոպոսին գեր ի վերոյ նստիլ:

Ահա, ասացաք զեկեղեցւոյ առաջին դասն՝ զհայրապետսն, որք ունին զառաքելական զգեստ եւ զեմփորոն⁽¹⁴⁶⁾ հինգերկին: Եւ զործ է հայրապետին ձեռնադրել զարհիսկոպոսս, որք են ընդ վիճակաւ ի շորս բաժնի տիեզերաց. նա տայ հրաման վասն ժողով առնելոյ:

Երկրորդ դասք եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոսք: Սքեմ է նոցա արքականու⁽¹⁴⁷⁾ պճղնաւոր եւ փիլոն, եւ ի վերայ՝ եմփորոն չորեքերկին: Եւ զործ է նոցա ձեռնադրել մետրապոլիտս եւ արհնել ձէթ կնքոյ: Եւ ունին իշխանութիւն ձեռնադրել պատրիարքս:

Երրորդ դասք եկեղեցւոյ՝ մետրապոլիտք, որ թարգմանին մայրաքաղաքացիք, որք ունին զնոյն սքեմ, բայց եմփորոն երեքերկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոսունս եւ արհնել ձէթ կնքոյ վասն յաւելուածին արկանելոյ յառաքելական ձիթոյն, զոր պահէ եկեղեցի յաւելուածով: Եւ երեք մետրապոլիտք ունին իշխանութիւն ձեռնադրել իւրեանց արքեպիսկոպոս:

Չորրորդ դասք եկեղեցւոյ եպիսկոպոսունք են, որք ունին զնոյն սքեմ, բայց եմփորոն կրկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել զամենայն վիճակաւորս: Եւ երեք եպիսկոպոսունք ունին իշխանութիւն ձեռնադրել իւրեանց մետրապոլիտ: Եւ զործ է նոցա սեղան արհնել, եւ աւաղան, եւ եւղ աւծութեան:

Հինգերորդ դասք եկեղեցւոյ՝ եռիսունք եւ պապասք, որք են քահանայք եւ երիցունք: Քահանայք ի քաղաքս լինին, եւ երիցունք՝ ի գելդս եւ յազարակս. եւ երկոքեան մի են, բայց յաղաղս պատուոյն անուանքն զանազանին: Բայց սքեմ է նոցա՝ նոցայն, բայց չեմփորոնէ, զի սոքա փակեղն միայն արկանեն ի վերայ երկոցունց ուսոցն, նոքա եւ բաճկոնաւ իշխեն կալ ի վերայ բեմին: Եւ զործ է նոցա պատարազ մատուցանել, եւ բաշխել զկենդանարար մարմինն, եւ մկրտել, եւ աղաւթս մատուցանել, եւ խաղաղութիւն տալ. եւ ուր եպիսկոպոսն շլինի՝ արհնել զխաչն եւ զպատարազն սրբութեան: Եւ թէ հրաման առեալ իցէ յեպիսկոպոսէն, եւ զիւղն աւծութեան իշխանութիւն ունի արհնել եւ ձեռնադրել զանազանոսս, եւ զփսաղտսն, եւ զկրանաւորսն:

Վեցերորդ դասք՝ սարկաւագունքն: Եւ սքեմ է նոցա նոյն, բայց հոլանի կալ, է առանց զաւտոյ միայն, եւ զահեակ ուսովն արկեալ զուրարն: Գործ է նոցա Աւետարան կարդալ եւ քարոզել, եւ զմաղղմայն, եւ զսկիհն, եւ զքշոցն բերել ի սենեկէն ի սեղանն եւ ի սեղանոյն արտաքս զբաշխումն, եւ խունկ ծխել եւ առնել որ ինչ միանգամ սպասաւորութիւն է. եւ նստիլ՝ ոչ ամենեւիմք, բայց ի գիշերոյն ցժամ առաւատին, եւ եթէ հրամայէ քահանայն⁵¹⁷: Են եւ ի կանանց սարկաւագունք ձեռնադրեալք⁽¹⁴⁸⁾, որք

⁵¹⁷ Տե՛ս Կանոնք Լաւորիկեայ Ի, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 234

կոչին սարկաւագուհիք, վասն քարոզելոյ կանանց եւ ընթեռնուլ Աւետարան, զի մի՛ մտցէ անդ այր, եւ մի՛ նա արտաքս, քան զվանսն, Լլանիցէ: Բայց յորժամ մկրտութիւն առնեն քահանայքն, դան յաւազանն, զի զկանայսն նոքա լուանան ջրով քառութեանն՝ ներքոյ վարագուրին: Սքեմ է նոցա ամենայն ինչ հաւատաւորաց, բայց ի ճակատն խաչ լինի, եւ քուշկէն ի յաջմէ կողմանէ ի կախ ունելով: Մի՛ ինչ նոր եւ անկարգ վարկցիս զայս, քանզի ի սրբոյ առաքելոյն աւանդութենէ ուսանիմք, քանզի ասէ՝ յանձն առնեմ ձեզ զՓիբէ քոյր մեր, որ է սպասաւոր եկեղեցւոյն⁵¹⁸:

Եւթներորդ դասք⁽¹⁴⁹⁾ եկեղեցւոյ՝ դպիրք, որ են կէս սարկաւագաց: Սքեմ է նոցա պատմութեան երկփեղկեան եւ առանց աւձեաց: Եւ գործ է նոցա հոլանի եւ անգաւտի կալ ի վերայ բեմբի, եւ ունել զքոչոցսն, եւ արկանել ջուր ձեռաց քահանայից, եւ արկանել խունկս, եւ սպասաւորել զգեստուց քահանայից:

Ութերորդ դասք՝ անագանոսք: Սքեմ է նոցա խզել զվարսսն եւ փոքրել զհերս իւրեանց եւ հոլանի ընթեռնուլ զՄարգարէականսն եւ զառաքելական զգիրս ի մէջ տաճարին եւ արտաքս ի մէջ ժողովրդոցն: Եւ գործ է նոցա կալ առ դրան եւ արգելուլ զանարժանիցն մուտս յեկեղեցի, եւ դարձեալ՝ զերեխայսն եւ որք ոչ են կարող հաղորդիլ՝ արտաքս հանէ, յորժամ սարկաւագն քարոզէ, առ դրունս ելանել եւ աղաւթել:

Իններորդ դասք փսաղաք, որ են սաղմոս երգողք: Սքեմ է նոցա ոչ ալլ ինչ զգեստու երեւիլ, բայց ի կղերիկոսացն բոլոր պատմութեանաց, եւ սպիտակ ունել պարէզաւտկունս: Եւ գործ է նոցա երգել զսաղմոսս եւ ձայնիւ՝ ստողոգիսն:

Արդ, է յետ այսմ եւ ալլ գործ հայրապետի, զոր եւ Փռանգք պատկանունեն, կարգել եւ զդասս թագաւորաց: Զի թէ մարդ պատկեր է Աստուծոյ, եւ որք ի Քրիստոս մկրտեալ են՝ զՔրիստոս զգեցեալ են, որչափ եւս առաւել թագաւորք հաւատացեալք, որք ի վերայ զխոյն բերեն զնշան տէրունւոյն: Պարտ է նոցա նմանել Քրիստոսի, ոչ միայն խոնարհամտել եւ զչարշարանս Քրիստոսի ի մարմնի իւրում կրել, ալլ եւ փառացն նմանել, որ ցուցանէ զքաղցրութիւն Տեառն եւ Փրկչին մերոյ, զի եւ հեթանոս թագաւորաց լուեալ՝ յաւժարեացին զալ յերկրպագութիւն Տեառն Աստուծոյ մերոյ:

Եւ այս է նմանութիւն երկնաւոր դասուցն.

Հրեշտակքն՝ առաքելական զգեստիւ յաղաւթս.

Հրեշտակապետքն՝ քղամալս.

Իշխանութիւնքն՝ գնդաւ առաքելական զգեստիւ յաղաւթս.

Զարութիւնքն՝ առաքելական զգեստիւ.

Աթոռքն՝ հրապատիւք.

Պետութիւնքն՝ առաքելական զգեստիւ.

Տէրութիւնքն՝ պսակաւ առաքելական զգեստիւ.

Սերովբէքն՝ վեցթեւեանք.

Քերովբէքն՝ ութթեւեանք եւ բազմաշեանք:

Զայս ամենայն զմտաւ ածելով սրբոյն Կոստանդիանոսի թագաւորին, որ ըստ զիմիւթեան կարգ էին հեթանոսաց՝ զայն եղծեալ խանդարեաց եւ

այսպէս գերկնից եւ գեկեղեցւոյ յարմարեաց զկարգս դասուցն ի ոլատիւ
թագաւորութեանն եւ ի պատիւ պաղատանն եւ զտեղիս կայանիցն իւրա-
քանչիւրոցն որոշեաց եւ զգործս յայտնեաց, որք են այսոքիկ:

Առաջին դաս պաղատանն՝ եղենդիարքն⁽¹⁵⁰⁾, որք են պահապանք ոսկի
5 վաղարին: Սքեմ է նոցա գրատք մետաքսեայք վկնատին կաղմաւ, եւ
ունին գաւազանս ոսկիս: Եւ գործ է նոցա տանել յառաջ զագաւորողսն⁽¹⁵¹⁾
եւ զայլսն, զոր խնդրէ արքայն:

Երկրորդ դաս վեստիտորայն է⁽¹⁵²⁾, որք են պսակակապք արքային:
Սքեմ է նոցա գրատք դիպակք եւ զաղտաղէնք ի կոպաղս ոսկիս:

10 Երրորդ դաս կանտիտորայն է⁽¹⁵³⁾, որք զոսկէ տէգսն ունին: Սքեմ է
նոցա բեհեզ կտաւ ճամկաւոր եւ մանեակ ոսկի՝ ի պարանոցսն: Եւ յորժամ
ի ճանապարհի լինի արքայն, զսուրբ խաչն ի նոցանէ կրէ: Եւ ի նոցանէ
լինին սպատխարք⁽¹⁵⁴⁾ չորս արք, որք զգէնսն կրեն:

Զորրորդ դաս պաղատանն պոռքսետորայն է⁽¹⁵⁵⁾, որք զվաղերսն
15 ունին եւ ասպարս երկաթիս: Սքեմ է նոցա գրատք կաճէ դիպակաւ: Եւ
յորժամ վախճանի արքայն, նոքա են, որ զգազաղսն եւ զգահոյսն բառ-
նան:

Հինգերորդ դաս պաղատանն հսկոպոտիրայն է⁽¹⁵⁶⁾, որք լինին
մեծահասակք եւ ունին վահանս կմբրաւորս⁽¹⁵⁷⁾ եւ ասպարս փոքրս: Եւ
20 սքեմ է նոցա գրատք կտաւիք ուղղորդք, վարչամակս եւ կարթապատս
ճարմանդաւ եւ գաւտի ոսկի կրկին: Եւ ի սոցանէ լինին՝ որք սրկբունք⁽¹⁵⁹⁾
եւ մանդատորք⁽¹⁶⁰⁾:

Վեցրորդ դաս պաղատանն՝ սարատորք⁽¹⁶¹⁾, որք զձին թամբեն եւ
հեծուցանեն զարքայն: Եւ սքեմ է նոցա ապու կալամին գրատք կաղմաւ
25 եւ կապակք⁽¹⁶²⁾, եւ ի ձեռս իւրեանց՝ միասայրիք եւ ասպարք փոքր:

Եւթներորդ դաս պաղատանն՝ սքողարքն⁽¹⁵⁸⁾: Եւ սքեմ է նոցա գրատք
կտաւիք եւ թեզանիքն դիպակաւ: Ունին նիզակս եւ սեաւ ասպարս: Եւ ի
սոցանէ լինին՝ որք զգրաւսն եւ զվիշապազուխսն կրեն եւ կոչին սիգ-
նայք⁽¹⁶⁴⁾:

30 Ութերորդ դաս պաղատանն՝ դեկանիոնքն⁽¹⁶⁵⁾, որք են աղեղնաւորքն:
Եւ ունին կրկին վարոցս եւ ասպարս անկաղմս, սատակս: Եւ սքեմ է նոցա
այծենի գրատք կարմիր, եւ ունին տրեխք: Եւ յորժամ արքայն ի դրսմոնի
լինի, նոքա վարեն զամբոխն: Եւ զսոսա կոչեն Երրայեցիքն քերեթին⁽¹⁶⁶⁾:

Իններորդ դաս պաղատանն՝ կիւոսորքն⁽¹⁶⁷⁾, որք են սուրհանդակք
35 հետեւակք: Եւ սքեմ է նոցա բամբակէ գրատք կաղմաւ ճամկաւք եւ
զանկապանաւք, ունին հողաթափս: Եւ են սոքա սպասաւորք: Եւ զսոսա
կոչեն Երրայեցիք ոփեւեթին⁽¹⁶⁸⁾: Եւ ամենեքեան հոլանի կան եւ գաւտիս
ունին, բայց սոքա միայն են անգաւտի:

Այսոքիկ են դասք պաղատանն պահապանք, զինուորութիւնք որձիք
40 յիւրաքանչիւր կայեանս, արտաքոյ ոսկի բեղարին, եւ այս է նոցա գործ
եւ սքեմ:

Են եւ այլ սպասաւորք արքունիք, ոմանք՝ որձիք, եւ ոմանք՝ կուրտք,
որ ոչ են յինն զինուորութեանցն, այլ արձակք են, ոչ դասք են եւ ոչ
չափս քանեաց, ոչ կայք տեղեաց պահպանութեան, այլ երբեմն շատ
45 լինին եւ երբեմն՝ սակաւ:

Առաջին՝ դեմետրիտոսք⁽¹⁶⁹⁾, որք են պատգամասացք:

Երկրորդ՝ ռեքինարքն⁽¹⁷⁰⁾, որք զյայտակարարսն կարդան առաջի արքային:

Երրորդ՝ ասին կրիտքն⁽¹⁷¹⁾, որք են թղթագիրք արքային:

Զորրորդ՝ վենետորք⁽¹⁷²⁾ ասին, որք զբաղանիսն կազմեն եւ լուանան զարքային:

Հինգերորդ՝ տոհգլինարք⁽¹⁷³⁾, որք են տաճարապետք, որք զկոշեալսն ի հաց մատուցանեն առաջի արքային:

Իսկ ի կոտորացն լինին ակտարք⁽¹⁷⁴⁾, որք են նշանագիրք:

Եւ ոպսիտարք⁽¹⁷⁵⁾ ասին, որք արկանեն ձեռաց ջուր արքային:

Ապոկրիսիարք⁽¹⁷⁶⁾ ասին՝ սպասաւորք եկեղեցւոյն:

Իսկ փղակոնք⁽¹⁷⁷⁾՝ նոքա են կցրդասացք եւ արձակապաշտանք:

Սպուղէք⁽¹⁷⁸⁾՝ կրանաւորք քաղաքին, որոց գործ է նոցա զգործաշատն, եւ զպաշտանսն, եւ զկանոնսն երգել:

Իսկ արբասք եւ մոնոզոնք⁽¹⁷⁹⁾, որք խարազնազգեստք են եւ ըստ կամաց իւրեանց դան ի պաշտանսն:

Իսկ փղակոնքն եւ սպուղէս մոնաքոսքն⁽¹⁸⁰⁾՝ որք են միաւորք:

Դոմետիկոսք⁽¹⁸¹⁾՝ որք են հաւատադիրք, որք զարտաքնոցն աստուածաբանութիւնսն ուսանին եւ եկեղեցականաւքն վարժին:

Այսոքիկ ամենեքեան ոչ են ի յինն դասուէն եկեղեցւոյ եւ ոչ եթէ ի սպասաւորութիւն ինչ հպին, ոչ ի յամբոն ելանեն, եւ ոչ ի բեմն մտեն, ալլ են ամենեքեան սպասաւորք եւ փառաբանիչք, կարգեալք ի տան Տեառն Աստուծոյ:

Եւ քանզի վայս ոչ վայրապար ինչ եղաք ի գիրս դատաստանի, ալլ զի գիտասչիք, թէ այսոքիւք պարտին Հայք ի Յունաց, որպէս Աղուանիցն ուսուցանէ Պատմութիւն եւ այլք: Վասն որոյ հարկաւոր է այս կարգ յեկեղեցի ի հայրապետաց կարգիլ, եւ անփոյթ արարեալ՝ միշտ պարտաւոր ցուցանին յատեան դատաստանին: Քանզի ի մեր Լուսաւորէն եւ այս դասք պաշտաման երեւի յեկեղեցի, ըստ որում եւ ի սրբոյն յիշի յնդիշայի Պատմութեանն եւ այս դասք, սակեալ՝ ընդ ձեզ կան զրակարդացք եւ սաղմոսասացք: Նմանապէս եւ սարկաւազաց յիշին անուանք եւ ի կանոնս եւ յայլս:

Արդ, յայտ է յաւերածոյ եկեղեցեաց խանգարիլ եւ այս կարգի, եւ զկնի՝ ի հեղգութենէ ուղղաց: Թէպէտ եւ ալլ ինչ յաւդեն պատճառք, սակայն արդարացուցանել ոչ կարեն: Եւ թէ ալլազգ այսոքիկ յիշատակին ի սրբոյն Դիոնէսիոսի գիրս եւ աստ՝ ալլազգ՝ փոփոխմամբ, սակայն զթիւն ամբողջ պահեն, ուտի ոչ ինչ երկբայելիք են: Եւ արդ, ըստ ճշմարիտ դատաստանի վարելի է զեկեղեցի այսպիսի կարգաւ ըստ երկնայնոցն, զի թէ տուն թագաւորի ըստ այսմ յարինի, ո՞րչափ երկնաւոր թագաւորին Քրիստոսի:

40

ԳԼՈՒԽ ՄԻՋ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ, ԵԹԷ ՈՔ ԶՈՔ, ՈՐ ԶԻՑԷ ԻՒՐ, Ի ԳՈՐԾ ԱՌԱՔԷ

Իսկ եթէ ոք զոք, որ շիցէ իւր, ի գործ իւր առաքէ, եւ անդ որոգայթի, արեան պարտ է⁵¹⁹:

519 Դավիթ Աւազկա որդու կանոնները, ԽԳ, «էշմիածին», 1953:

Զգուշանալ հրամայէ կանոնքս⁽¹⁸²⁾՝ ոչ վայրապար զոք, որ շիջէ վարձկան եւ կամ այլ արինակաւ իւր, ի գործ առաքել, զի արեան դատաստան հրամայէ վնասելոցն լինել:

5 Եւ այդ ցուցեալ է դատաստան հոգեւորապէս եւ մարմնաւորապէս⁵²⁰: Սակայն քննութիւն լիցի արինակի առաքողին երախտեաց եւ ոլատահման մահուն կամայի եւ ակամայի:

ԳԼՈՒԽ ՄԻԷ

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՐՁԿԱՆԱՅ

Այլ եթէ վարձկան ոք լինի եւ ասիցէ ցտանուտէր տանն, թէ առաքեա
10 զիս եւ կամ տուր ինձ գործ, զի արարից, իսկ նա յառաջապատրաստ ծանուցանէ նմա զորոգայթ վնասուն, եւ վարձկանն առ կարիս հարկին իւրոյ յանձն առնուցու, եւ սա կրկին զանպարտութեան բանն ասէ առ նա, եւ անդ պատահի վարձկանին մահ, անպարտ է: Եւ եթէ անզգուշութեամբ ի բազմաց վկայեալ վնասն առաքիցէ կամ գործել հրամայիցէ, եւ անդ
15 հասանիցէ նմա որոգայթ մահու, արեան պարտ է⁵²¹:

Յայտնի է այս դատաստան կանոնական⁽¹⁸³⁾: Զի ըստ կամաց վարձկանին երթալ ի գործ՝ անպարտ առաքողն է, իսկ հարկաւորեալն եւ ի վկայեալ վնասն առաքեալ՝ ընդ դատաստանաւ արեան է, թէպէտ եւ վարձու իցէ:

20

ԳԼՈՒԽ ՄԻԸ

ՅԱՂԱԿՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀՅԿԱՌԱԿ ԻԿԵՂԵՑԻ ՇԻՆՈՂԱՅ

Այլ որ վասն հակառակ եկեղեցի շինելոյ հարցեալ էիք⁽¹⁸²⁾, զրեալ է վասն այսորիկ, թէ՛ որ քակէ զցանկ հայրենի, հարցէ զնա ամ եւ սպանցէ⁵²², այսինքն՝ զսահման եւ զկարգ, զոր եղին մարգարէքն, եւ
25 առաքեալքն, եւ վարդապետք եկեղեցւոյ: Արդ, որ զհարանցն մերոց ղեղեալ կարգն խափանէ եւ հակառակ եկեղեցի շինէ յեպիսկոպոսաց կամ յերիցանց, նզովեսցին ի մահ եւ ի կեանս եւ յամենայն քահանայական կարգէն լուծցին. եւ այլք, որ նոցին կամակից եղեն, զնոյն պատիժս կրեսցեն, եւ զշինեալ եկեղեցին ի ժառանգաւորս տեղեացն թողցեն
30 իրաւապէս: Ապա թէ մարդասիրապէս առնիցեն, զղինս աշխատութեան ցնոսա տայցեն, ապա թէ այս ոչ լինիցի, քակտեսցեն հանդարտութեամբ եւ մի՛ այրեսցեն: Իսկ եթէ ամենայն բազմութիւնքն եպիսկոպոսաւք, եւ քահանայիւք, եւ միաբան ժողովրդականաւք զշինեալն կամեսցին, մի՛ ոք հակառակ վիճաբանեսցէ ընդդէմ միաբանական հրամանացն: Ապա թէ
35 յանդգնի ոք եւ հօր դիցէ եկեղեցւոյն կամ յաւագաց կաշառաւք բռնութիւն

520 Տե՛ս մասնավորապէս հոգվ. ԼԵ

521 Դավիթ Աւակաւ որդու կանոնները, ԽԳ, «Էջմիածին», 1953:

522 Ժողովող, Ժ, 8

բերիցէ ի մէջ եւ քակտիցէ զեկեղեցին, աստուածամարտք են այնպիսիքն եւ ընդ խաչահանունն հղիցին, իսկ եթէ զղջանայցեն, մինչեւ ցմահ ասպաշխարհեցեն⁵²³ եւ յիս կենաց իրեանց յաշխարհէ հաղորդեցին:

Լի ամենայն ճշգրտութեամբ եղեալ է այս դատաստան կանոնական⁵²⁴,
 5 զի հակառակ շինելն յաղազս ազահութեան խափանելի է, բայց կամաւ եպիսկոպոսին եւ այլոցն հաստատի, զի մի՛ ժառանգութիւն ոք զեկեղեցի առնիցէ⁵²⁵, եւ այլ եկեղեցի ըստ պատշաճի շտայցէ շինել, զի միշտ եպիսկոպոսաց է ժառանգութիւն եկեղեցի եւ ոչ քահանայից ըստ ինքեան կամաց:

10

ԳԼՈՒԽ ՄԻԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՔՍՈՐԵԼՈՑ

Արդ, եթէ արժանաւոր ոք աքսորանաց իցէ, որք միանգամ յեկեղեցական կարգէ իցեն, ըստ իրաւանց այսպէս լիցի. սարկաւազ եւ քահանայք լուծցին յեպիսկոպոսէ, զի նա է ձեռնադրող նոցա . սարկաւազուհիք՝ ի սարկաւազաց. եւ աշխարհականք, եւ հաւատաւորք, եւ կրանաւորք եւ որք միանգամ ի քահանայէ ձեռնադրին՝ ի քահանայէն. եպիսկոպոսունք՝ յիրաքանշիր ձեռնադրողաց. եւ կաթողիկոս՝ կամ ի կաթողիկոսէ եւ կամ յիրոց ձեռնադրողաց եպիսկոպոսաց. իսկ վարդապետ՝ ի վարդապետաց հրամանատուաց: Այլ վարդապետաց ոչ է ըստ իրաւանց զքահանայ աքսորել՝ առնլով զկարգն, բայց միայն որոշել. նաեւ զիրաքանշիր զղաս խրատել, եւ յանդիմանել, եւ յուղղութիւն ածել իշխան լիցի, իսկ աքսորել՝ նոցունց իշխանաւքն, այսինքն՝ ձեռնադրողաւքն, արասցէ, զի բանիւ իշխէ ամենեցունց: Այլ հայրապետք ամենեցունց իշխեն, այլ ոչ ամենեքեան՝ նմա, բայց ձեռնադրողք նորա⁵²⁶:

25

ԳԼՈՒԽ ՄԼ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՔՍՈՐԵԼՈՑ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ԵՒ ՈՐՔ ԸՆԴ ՆԱՎԱԻ

Թագաւորք, կարգեալ յԱստուծոյ, որպէս Իսրայելին, յԱստուծոյ բարձցին եւ կամ աքսորեցին, իսկ ի մարդկանէ կացեալք՝ ի նոցունց աքսորեցին: Եթէ իշխանք թագաւորեցուցեն, եւ ոչ ըստ արժանոյն վարէ զթագաւորութիւնն, ի նոցունց կարգողացն աքսորեցի. այլ որդոց նոցա ոչ է իրաւացի փոխել:

Իսկ թագաւորութիւն սեփհական լիցի ի հարլէ անկեալ առ որդի:

Իսկ զիշխանս, զոր կարգէ թագաւորն, ի նմանէ եւ աքսորեցին եւ կամ խրատեցին:

⁵²³ Դավիթ Այալկա որդու կանոնները, ԿԱ, «Էջմիածին», 1953

⁵²⁴ Տե՛ս հոգվ. ՃԼԴ, նաեւ Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԻԵ

⁵²⁵ Տե՛ս հոգվ. Գ, Ե, ՄԷ

⁵²⁶ Տե՛ս հոգվ. Դ, նաեւ Կանոնք Նիկիական Ե, Կանոնք Շահապիվանի ԺԸ

Իսկ զթագաւոր խրատել, թէ այնպէս հարկ լիցի պահել զխաղաղութիւն, կամաւ լիցի այլ թագաւորի եւ հայրապետի, եւ հաւասարութեամբ ամենեցուն:

5 Իսկ եթէ իշխանք եւ ազատք ինքեանց կացուցանեն իշխան, ի նոցունց միաբանութենէ աքսորեսցի եւ խրատեսցի: Այլ զթագաւորի կարգեալ իշխան թագաւոր աքսորեսցէ եւ խրատեսցէ:

Այլ իշխանաց իշխան՝ զիշխան խրատել եւ կամ աքսորել եւ զազատ. թէ ի նոցունց կարգեալ իցէ՝ նոցունց միաբանութեամբ արասցէ, եւ թէ ի թագաւորէ՝ թագաւորին կամաւք արասցէ:

10 Իսկ ազատք զգինուորս ոչ իշխեն խրատել, այլ հանել յինքեանց. այլ խրատել իշխանաց լիցի:

Նմանապէս գինուորք զշինականս ո՛չ կարեն աքսորել եւ ոչ խրատել, այլ աքսորել՝ ազատք, եւ խրատել՝ իշխանք:

15 Զայդ ըստ այդմ կարգի իրաւացի գիտեմ դատաստան ի տունս թագաւորաց:

ԳԼՈՒԽ ՄԼԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎՆԱՍՈՂԱՅ ԶԿԵՆԴԱՆԻՍ Ի ՀԱՆՔԷ ԶՆՈՍԱ Ի ՎՆԱՍԷ ԵՒ ԿԱՄ ՈՉ

Եթէ ի կենդանեաց, ի սրբոց կամ յանսրբոց, մտեալ յանդաստան, 20 կամ յայգի, կամ յայլ ինչ այսպիսի, յաւրան կամ ի խոտ դիզեալ, եւ տէր նորա զլարեալ հարցէ եւ սպանցէ, դատաստան լիցի՝ զեղեալ վնասն վճարմամբ հատուցանել, եւ նա զսպանեալ կենդանին, որ եհարն, ըստ իրաւանց լիով հատուցէ, զի պարտ էր ի վնասէն հանել, այլ ոչ սպանանել: Այլ ի հարկանելն քննութիւն լիցի. եւ եթէ խրտուցեալ անկաւ եւ 25 մեռաւ, զի ոչ զմեռանիլ կամէր, այլ զփախուցանել, այդոքիկ յակամայից լիցին,—զկէսն հատուցէ գնոյն. ի հարուածսն տեսցին կամքն: Իսկ եթէ բժշկելի հարուածն իցէ, զխափանածոյն եւ զբժշկութեանն տացէ. այլ եթէ անբժշկելի հարուածն իցէ, եթէ ոտից, եւ ի սուրբ կենդանեաց իցէ, զգինն լիով տացէ, եւ նորա շաղիղն լիցի, եթէ յանսրբոց՝ բաւանդակ 30 հատուցցի: Եթէ կուրացուցէ, կամ զատամն ընկննուցու, կամ եղջիւր, կամ զկող բեկցէ, թէպէտ եւ բժշկիցի, զգինն ի չորս բաժանեալ՝ մի մասն ընդ միոյ վնասու տացի. եւ այդ ուտելեաց եւ անուտելեաց լիցի: Եւ եթէ զագի կտրիցէ, մի ի չորից մասանցն լիցի:

Ապա թէ տեառն անասնոյն բազում անգամ ասացեալ իցէ վնասն, եւ 35 նա անփոյթ արասցէ, տեսցին այդոքիկ եւ այնպէս դատեսցին:

Իսկ ոտիցն կաղութիւնն մնացեալ՝ մի ի չորիցն լիցի գնոյն տուգանքն:

Այլ ընդ խաղ եւ վայրապար վնասողացն առաւելութեամբ լիցի տուգանքն ի բեկանելն եւ ի հատուցանելն զգինն ի սպանանելն:

ԳԼՈՒԽ ՄԼԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆՅԱՑ, ԵԹԷ ՉԱՐ ԿԱՄԱՌԲ ԵՒ ԿԱՄ ԸՆԴ ԽԱՂ
ԽՐՏՈՒՅԱՆԷ ՈՔ ԶԵՐԻՎԱՐ, ԵՒ ԱՆԿԵԱԼ Ի ՆՄԱՆԷ ՈՔ ՄԵՌՅԻ ԿԱՄ
ԲԵԿՅԻ, ԵՒ ԵԹԷ ՅԱՅԼ ԻՆՉ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑ, ԿԱՄ ՄԻԱՅՆ ԽՐՏՉԻՅԻ
ԱՆՊԱՏՃԱՌ Ի ՏԵՍԱՆԵԼ ԶՈՔ

5

Եթէ կատարեալ որ իցէ եւ շար կամաւ գործիցէ, եւ անկեալն մեռցի,
արեան դատաստան լիցի, որպէս գրեալն է՝ հատուցի⁵²⁷։ Իսկ բեկեալն՝
բժշկութեանն եւ դարմանոյն տացի։ Իսկ զգալութեանցն վնասելոյ՝ որպէս
եւ գրեալն է, այնպէս հատուցի⁵²⁸։ Իսկ ոչ անբիծ բժշկեալն՝ կէս զգալու-
թեանցն հատուցի։

10

Ապա եթէ ընդ խաղ իցէ, նոյն լիցի դատաստան, զի ոչ խաղալ,
այլ զարհուրել արժան էր, սակայն ներեսցի վստն սովորութեան աշ-
խարհի՝ մինչ ի կէսն հատուցանել, եւ կամ յերիցն մի լիցի։ Սոյն արինակ
եւ ապաշխարութիւնն լիցի, թէ ի դատաստան ոչ մտանէ։ Իսկ թէ մանուկ
իցէ, տեսցի հասակն, որպէս յառաջագոյն գրեալն է⁵²⁹, եւ այնպէս դատեսցի,
միանգամայն շարակամութեամբն առնել եւ կամ ընդ խաղ։

15

Եւ յամենայնդ ճշգրտութեամբ տեսցի կամայն եւ ակամայն, զի
կատարեալ ակամայ է, որոց յետոյ զեղջ հետեւի, իսկ կամաւորին՝
ուրախութիւն։

20

Այլ թէ ըստ ինքեան զոր տեսեալ խրոշիցի, եւ այնպէս վնասն լիցի
մահու, թէ ի թշնամեաց յայլազգեաց իցէ, զի բնութեամբ է նոցա ի կո-
րուստ մեր խնդալ, կէս արեան դատաստան լիցի։ ապա եթէ քրիստոնեայ
թշնամի իցէ՝ կիսոյ կէս, այլ ըստ ապաշխարութեանն՝ կէսն լիցի։ Եւ
բեկելոյն եւ զգալութեանցն վնասելոյն այդոքիւք դատեսցին։

25

Իսկ եթէ շիցէ թշնամի, սակայն յահուր շարժմամբ վնասիցէ, մի՛
լիցի անպարտ յաղագս այլոյ ժամանակի զգուշութեան։ քննելով՝ սակաւ
յամենայնսն տուգանք լիցի։ Ապա թէ համեստ շարժմամբ եւ ըստ կարգի
զնացն իցէ, տուգանաց դատաստան մի՛ լիցի, բայց ըստ իւրոյ խղճին եւ
ըստ կամաց։ նմանապէս եւ ապաշխարութիւնն լիցի։

30

ԳԼՈՒԽ ՄԼԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆՅԱՑ ԱԿԱՄԱՑ ԵՒ ԿԱՄԱՑ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

Եւ ակամայ սպանութիւն լինի բազում արինակաւ, սակայն զնշա-
նական տացուք շափաւորապէս։ Եւ է այսպէս։

35

Ձի ի հարկանել ուրուք փայտ եւ ոստեալ տապարն ումեք դիպեալ
սպանցէ⁵³⁰։

⁵²⁷ ՏՆ՝ս հոգվ. ԿԵ—ՀԲ

⁵²⁸ ՏՆ՝ս հոգվ. Բ և ԿԳ

⁵²⁹ ՏՆ՝ս հոգվ. ԻԲ

⁵³⁰ ՏՆ՝ս Բ. որին, ԺԲ, 5

Եւ կամ ի խոնարհ՝ ի բարձանց եւ կամ ի լերանց թողեալ փայտ եւ կամ քար՝ դիպեալ սպանցէ:

Եւ կամ յայգուոյ, եւ կամ ի սարտիղէ, եւ կամ յայլ ինչ աշտպիսեաց արտաքս ոք ձգիցէ քար եւ սպանցէ⁵³¹:

- 5 Եւ կամ ի ծառ ձգիցէ քար թափել պտուղ եւ դիպեալ սպանցէ, եւ կամ ի ծառոյ ի խոնարհ թափել պտուղ, եւ քար մնացեալ, եւ կամ դաւազան անկեալ եւ կամ այլ ինչ աշտպիսի, ուստի մահ գործիցի⁵³²:

- Եւ կամ վարդապետ զաշակերտ վասն խրատու ըստ շափոյ հարկանիցէ⁵³³, եւ կամ հայր՝ զորդի, եւ կամ մայր՝ զդուստր⁵³⁴, կամ զհարսն՝ սկեսոր, կամ եղբայր՝ զեղբայր, կամ տէր՝ զծառայ, կամ զաղախին՝ տիկին, կամ ոք՝ զոք, ուստի վնաս մահու լիցի⁵³⁵:

Եւ եթէ զերիվար ոք ընդ հրապարակ վարիցէ⁵³⁶, եւ կամ զայլ ինչ ի կենդանեաց, կամ զսայլ, եւ առ ոտն կոխեալ՝ մահ լիցի:

- Կամ նեւ ոք որսոյ ձգիցէ, եւ կամ ի նպատակ, եւ կամ ի վայրի, եւ 15 պատահիցի ումեք եւ սպանցէ:

Եւ եթէ քար ոք ձգիցէ՝ կարծեցեալ կիսար(¹⁸³) գու:

է եւ այլազգ ակամայ, յորժամ զհետ մտանէ եղբայր զեղբայր սպանանել, եւ նա հարկաւորաբար դարձցի եւ սպանցէ⁵³⁷, կամ ոք՝ զուրուք:

- Եւ կամ յաւազակաց ի մէջ անկեալ՝ ի հարկէ սպանցէ⁵³⁸: Եւ են սոքա 20 յակամայէ եւ ի կամաւորէ:

Իսկ ի պատերազմի սպանանելն՝ ի կամաւորէ եւ յակամայէ⁵³⁹:

Եւ եթէ ի գիշերի ոք կարծիցէ զթշնամի հարկանել եւ հարեալ զբարեկամ սպանցէ. եւ է սա ի կամաւորէ եւ յակամայէ:

- Եւ թէ նեւ ոք ձգիցէ, եւ թշնամույ պատահեալ՝ սպանցէ, է յակամայէ 25 եւ ի կամաւորէ:

Իսկ կամաւորն⁵⁴⁰. եթէ ոք հարկանէ խիստ դաւազանաւ զմարդ՝ կարծելով յուղղութիւն ածել զշարագործն, մինչեւ հանել արիւն, յորմէ եւ մեղցի:

- Նոյնպէս՝ եթէ քարիւ եւ կամ փայտիւ զոք հարեալ շարշարիցէ 30 առաւել, քան զկարն, ընդ այնոսիկ համարեալ է, որ սրով սպանցէ, կամ այլ ինչ աշտպիսեաց:

Նոյնպէս՝ եւ որ փայտատ ինչ ձգիցէ, եւ ի ծանրութենէ երկաթոյն, եւ ի սրոյն իսկ, եւ ի ձեռացն երեւի հարուածն. ի բազմապատիկ դիմաց հարուածոյն, որ ի վերայ նորա են, զուշակէ զեղեալսն:

- 35 Նոյն արիւնակաւ՝ առանց իրիք հարկանելոյ կամաւոր շարիք, որ յաւազակաց գործին:

Իսկ կանայք, դեղս արբուցեալ, արտնց սովոր են սպանանել.

531 Տե՛ս հոգւ. ճՃԳ և Կանոնք Աթանասի 2Բ

532 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Ե, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 339

533 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի 2Գ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 321

534 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի ՃԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 126

535 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի Լ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 303

536 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԽԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 308

537 Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԻԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 302

538 Տե՛ս Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108

539 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի ՂԷ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 124

540 Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Ե, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 338—341

նոյնպէս, որ առ նախանձու դեղս տայ մերձաւորի, ընդ մահապարտս համարեալ է: Եւ արտնց եւ կանանց զոյգ է վճիռն:

Արդ, այսոքիկ են կամաւոր սպանութիւնք եւ նմանք սոցին, եւ աւկամայքն եւ խառն յերկոցունց, որպէս ցուցաւ. եւ բժշկել խոստովանու-
5 թեամբ յայտնի է:

Այլ զդատաստանին տացուք զարինակ: Զի որպէս գրեցաւ ի դատաս- տանս թագաւորաց, զի թէպէտ աւկամայ ալլազգի զքրիստոնեայ սպանցէ, իբրու զի խնդայ, ըստ կամաւորի դատիցի ի գինն արեան: Իսկ քրիստոնէի զքրիստոնեայ սպանեալ՝ կամաւոր:

10 Եւ է կամաւորն, յորժամ վասն նախունձու կնոջ, եւ կամ յաղագս ընչից, եւ կամ փառաց վասն, կամ ըստ այլ պատճառի սպանցէ. լիով, որպէս գրեալն է, դատեսցի: Եւ թէ զալլազգի սպանցէ, որպէս եւ անս գրեցաւ՝ դատեսցի: Իսկ եթէ աւկամայ, եւ թշնամի հանդիպի սպանեալն, յորոյ վերայ խնդայ, իբր զկամաւոր դատիցի կամ ըստ ներման՝ ընդ
15 կիսոյ, որպէս ի դատաստանս գրեցաւ թագաւորաց:

Իսկ եթէ բնաւին աւկամայ իցէ, ըստ այնմ լիցի դատեալ, եւ թէ խառն ի կամաւորէ եւ յաւկամայէ, ըստ այնմ դատիցի⁵⁴¹:

ՎՈՒՅՈՒՄՆԵՐ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՎՆԱՍՈՂԱՑ ԶՐՈՎ

20 Եթէ պատահի ումեք ջուր բերել առուով ի գործ ինչ կամ յաղագս ոռոգանելոյ եւ վճարեալ զիւր գործն եւ ընդ վայր թողեալ՝ վնաս ընկերի իւրոյ յայգի, կամ յանդաստան, կամ ի բնակութիւն ինչ առնիցէ, եթէ զգուշացոյց, եւ ինքն փոյթ կալաւ զգուշանալ, եւ աւկամայ վնաս ինչ գործեցաւ, կէս վնասուն դատաստանաւ վճարեսցի. ապա թէ հեղգացեալ
25 անփոյթ արար եւ ոչ զգուշացոյց, եւ ինքն ոչ զգուշացաւ, եղեալ վնաս ինչ՝ բաւանդակն տուեալ լիցի, մանաւանդ թէ շարակամութեամբ առնիցէ: Սակայն աւրինակն տեսցի, թէ յումէ՞ եղեւ՝ յուրմէ՞ թէ ի վարձկանէ, ի կատարելո՞յ թէ յանկատարէ, ի գիշերի՞ թէ ի տուրնջեան, եւ այլն այդպէս դատեսցի:

30

ՎՈՒՅՈՒՄՆԵՐ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԲԺՇԿԱՑ

Բազումք ի բժշկաց բազում վնասս գործեն դեղաւք կամ ի փորձել զդեղս յայլս, եւ կամ շարակամութեամբ սպանանեն դեղաւք, կամ վասն անգիտութեան զվնասակարսն տան ի դեղոց, կամ անվարժ գոլով՝ զցաւս
35 ոչ գիտեն ճանաչել եւ յաղագս այնորիկ մահ գործեն հիւանդաց, կամ հեղգան յաղագս ըստ կամաց զվարձն ոչ տալոյ եւ ալնպէս վնասեն, կամ նախանձելով ընդ աշակերտս՝ ոչ ուղիղ ուսուցին, եւ նոքա անգիտանալով՝

⁵⁴¹ Տե՛ս հոդվ. ՃՀԳ

բազում արարին վնասս, եւ եթէ այլ ինչ խնայեալ ցարաց մութին՝ եթէ ինքեանք, եթէ աշակերտաւքն, զայսոսիկ զամենեւեան կամաւորս գիտեմք:

- Իսկ ահամայր. զոր ի հիւանդին տեսողացն հեղգութենէ լիցի վնասն կամ ի հիւանդին, կամ զի ըստ հրամանի նորա զհիւանդն ոչ դարմանիցեն, կամ ի մեծ ինչ հարկէ ոչ եղև հնար գալ բժշկին առ հիւանդն, եւ յաղագս այնորիկ մահ եղև, կամ գիտութեամբ դեղ տուեալ կենաց՝ մահու եղև սլատճառ: Սոյնպէս հատանելն եւ խարելն այդոքիւք դատիցին:

- Արդ, կամաւորացն արեան լիցի դատաստան, եթէ յայտ վնասն գայցէ, ապա թէ խոստովանութեամբ ծանիցի՝ կամաւորի ապաշխարութիւնն լիցի. իսկ ահամային՝ անպարտ յերկաքանչիւրսն լիցի: Իսկ ի կամաւորէ եւ յահամայէ եղեալ վնասն՝ մի՛ լիցի անպարտ յերկաքանչիւրսն⁽¹⁸¹⁾:

ԳՆՈՒՄ ՄԱԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՀԱՐԿՈՂԱՅ ԵՒ ԲՈՆԱԴԱՏՈՂԱՅ ԶՈՔ Ի ԳՈՐԾ ԻՆՁ, ՅՈՐՄԷ ՎՆԱՍՔ ԼԻՅԻՆ ՄԱՀՈՒ

- Եթէ ոք զոր ի գործ ինչ հարկիւ առաքէ, եւ վնաս լիցի մահու, այսպիսի ինչ. եթէ ի ծառ հարկէ ելանել եւ թափել պտուղ, կամ ընդ դեռ անցանել հարկէ, եւ կամ ի ձի, որ խիստ իցէ, հարկէ ելանել, կամ այլ ինչ այսպիսի, կամ բռնադատէ, եւ շիցէ յիւրոց կամ վարձկան, եւ մահ պատահի, արեան դատաստան լիցի ի կամայէ եւ յահամայէ, առաւել լիցի բռնադատողացն: Իսկ վարձկանին եւ իւրոցն՝ եթէ աւելի քան գտովորութիւնն հարկէ կամ բռնադատէ, ընդ դատաստանաւ է կամաւորի եւ ահամայի⁵⁴²:

ԳՆՈՒՄ ՄԱԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԱՅԳԵԳՈՐԾԱՅ ՄՇԱԿԱՅ, ԸՆԿԵՐԱԻՈՐ ՄԱՍՆԱԻՈՐԱՅ ՀԱԿԱՐԱՇԱՅ ԵՒ ՎԱՐՁԱԿԱՅ

- Յաղագս այգեգործաց եւ այլոցդ ճշգրտել զարինական ոչ կարեմ՝ յաղագս զանազան սովորութեանց դաւառաց եւ աշխարհաց, բայց սակաւ ինչ նշանակ տացուք իրաւանց, զի ըստ սովորութեան վճռին այն հաստատուն առ նոսա կացցէ:
- Արդ, մի՛ ոք անիրաւութեամբ զրկանս ինչ գործիցէ, այլ իրաւամբք զբաժանումն արասցէ ընդ ընկերին: Իսկ գող գտեալ ոք ի նոսա, կրկին տուծիցի եւ ոչ չորեքկին՝ ըստ Աւրինացն⁵⁴³, զի յիւր վաստակսն եւ ոչ յատարին անիրաւէ, եւ յաղագս այնորիկ իրաւացի կարծեմ զներելն:
- Իսկ վարձաւոր մշակացն վարձն ի յեղանակս առատութեան եւ նուազութեանն դատիցի, առաւելաւն՝ ի նուազն լիցի, եւ պակասեալն՝ յառաւելուլն: Նմանապէս եւ յաղագս տեղեացն լիցի:

⁵⁴² Տե՛ս եւեւ հոգվ. Լե, ՄԻԲ, ՄԻԶ, ՄԻԷ

⁵⁴³ Ելք, ԻԲ, 1

ԳԼՈՒԽ ՄԼԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՀՈՎՈՒԱՅ ԵՒ ԱՆԴԵՈՐԴԱՅ

5 Եւ հովիւք եւ անդէորդք ըստ սովորութեան զաւառաց զանազանին ի վարձս, սակայն ի ճշմարտութիւնն, որպէս կարգեալ եղեն, պահեսցի ի նոսա:

Արութեամբ զգուշացեալք լիցին, եւ եթէ պատահի զազանաբեկ լինել, յորժամ շիցէ ի ծուլութենէ, վկայ ի գէշն ածցէ եւ անպարտ է: Իսկ եթէ շիցէ մերձ, եւ պատճառ անհոգութիւնն իցէ եւ կամ այլ ինչ, որ թէ պատահեալ էր մերձ՝ անվնասելի էր, դատաստանաւ է վճարել նոցա՝

10 կամ բաւանդակ, կամ ընդ կիսոյ. բաւանդակ՝ եթէ բնաւին յանփոյթութենէ եղեւ եւ ընդ կիսոյ՝ եթէ խառն ինչ էր:

Յակամայից եղեալ վնաս՝ ի վարձէ մի՝ զրկիցին: Իսկ եթէ ի ծուլութենէ եւ յայլոց ալղպիսեացդ պատճառանաց զողացցին, դատաստանաւ է վճարել. իսկ ոչ յալղպիսեացդ եղեալ եւ բնաւին յակամայիցն՝ անպարտ է:

15 Իսկ իւր զողացեալ եւ [ի] յայտ եկեալ՝ ըստ Աւրինացն պարտի վճարել⁵⁴⁴:

Այլ հարեալն եւ սպանեալն, վճարեալ լիցի, ի քարէ կամ ի գաւազանէ, նմանապէս եւ՝ բեկանելն կամ զլղի հարկանելն եւ վնասել: Ըստ այնմ

20 լիցի, եթէ ի վայր ելեալ մեռցի, յորժամ անփոյթ արար եւ մերձ ոչ էր: Դոյն լիցի եւ ձիատածիցն եւ այլոցն:

Իսկ զմիմեանս հարեալ եւ սպանեալ՝ ըստ Աւրինացն դատեսցին⁵⁴⁵:

ԳԼՈՒԽ ՄԼԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՆՈՒՐԱՅ ՅԵԿԵՂԵՑԻ ՀՈՂ, ԿԱՄ ԶՈՒՐ, ԿԱՄ

25 ԱՅԳԻ, ԿԱՄ ԱՅԼ ԻՆՉ ԱՅՍՊԻՍԻ

Եթէ պատահի աւեր եկեղեցւոյն, յոր նուէրն եղեւ, թէ ի վանս, թէ ի դեղ, եւ աշխարհականք բնակելով առցեն եւ կերիցեն, իշխանք լիցին նուիրողքն առնուլ եւ յայլ եկեղեցիս նուիրել, թէ շիցէ կարծիս շինութեան, ապա թէ իցէ՝ ինքեանք հոգեւորապէս մատակարարիցեն, մինչեւ շինիցի, եւ ապա անդրէն հաստատիցեն. այլ մի՝ առ իւրեանս կալցին, զի Աստու-

30 ծոյ է՝ յորմէ հեաէ նուիրեալն եղեւ:

Այլ թէ պատահի զաւերեալ եկեղեցւոյ զժողովուրդ առնուլ այլ եկեղեցի, յորժամ շինիցի՝ առանց ամենայն հակառակութեան անդրէն հաստատեսցէ եպիսկոպոսն:

35 Ապա թէ ոք յայլոյ ժողովուրդ կամիցի եկեղեցի շինել հակառակելով, մի՝ տացէ թոյլ եպիսկոպոսն. ապա թէ պահանջիցեն ըստ պիտոյից, ըստ հրամանի եպիսկոպոսին շինեսցի:

⁵⁴⁴ Տե՛ս Ելք, ԻԲ, 4

⁵⁴⁵ Տե՛ս Ելք, ԻԱ, 35—36 նաեւ հողվ. ԿԶ

ԳԼՈՒԽ ՄԽ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՃԱՌԱՑ

Եւ վաճառք ըստ հրամանի թագաւորաց կարգեսցին ի քաղաքս կամ յիշխանաց՝ ըստ հրամանի թագաւորաց, եթէ ի քաղաքս, կամ յաւանս, կամ յայլ ինչ տեղիս ի դատառս: Եւ նախահոգութեամբ զշափս, եւ զկշիռս, եւ զոյգս նոքա դիցեն՝ տեսանելով զգաւրութիւնս վաճառին: Կարգեսցեն եւ կռփիչս միշտ որոնել եւ տեսանել, զի մի՛ նենգութիւն ինչ արասցեն:

Այլ խարդախիցն խրատ ըստ հրամանի իշխանացն լիցի:

Դողիցն ի շափս եւ ի կշիռս հատուցանել շորերկին եւ յանդիմանութեամբ նշաւակել ի զարհուրումն աշխոյն:

Իսկ դահեկանահատիցն եւ դրամակոփիցն զձեռնս հատանել հրամանաւ իշխանաց:

Իսկ զմաքսն առնուլ իրաւապէս, յորժամ ի քաղաքս կամ ի դատառս եկեալ վաճառիցին: Այլ մի՛ լիցի յանցս ճանապարհաց մաքսել, եթէ ոչ վաճառիցեն, բայց վարձս միայն, թէ ի թշնամեաց ընդ նոսա զնալով պահիցեն:

Այլ մաքս հրամանաւ լիցի թագաւորաց, եւ իշխանք նմանապէս ի հրամանս նոցա մաքսեսցեն:

Այլ ի վաճառս խաբողաց զտգէտսն՝ ըստ գողիցն հատուցի:

Իսկ զգին հացի եւ զգինույ եւ զայլոց ալսպիսեաց, ըստ քաջաբերութեան ամի կամ ըստ այլ իմիք պատճառի, նմանապէս ըստ նուազութեան եւ ըստ ալոպիսեացդ պատճառի փոփոխել ի վեր եւ ի վայր՝ թագաւորաց լիցի հրամանաւ եւ իշխանաց, յիշատակելով գաւառապետաց եւ ժողովրդապետաց: Այլ անհաստատ լիցի փոխելն յազքատաց ըստ կարեաց վաճառողաց եւ կամ փարթամաց՝ անկարաւորից վաճառողաց: Բայց իշխանք ի վեր եւ ի խոնարհ զգինս առնել՝ ուղիղ տեսլեամբ արասցեն, զի մի՛ մշակք եւ այլ ինչ գործաւնեայք, նմանապէս՝ վաճառականք, վրիպեալ զրկիցին յիրաքանչիւր յերկանց. կամ դատաւորք ճշգրիտ քննութեամբ ըստ հրամանի իշխանաց առնիցեն:

30

ԳԼՈՒԽ ՄԽԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԲՆԱԻԻՅ ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆԱՅ ԽԱՐԴԱԽՈՂԱՅ

Արուեստաւորք ամենայն ըստ որում եւ իցեն արուեստի, եթէ հատուածով գործիցեն եւ եթէ վարձով, յորժամ ոչ ըստ հաճոյից տեսնն գործիցեն, այլ եւ զնիւթն ապականիցեն, դատաստանաւ է ըստ հաճոյից նոցա առնել դարձեալ կամ զպակասեալն ի գնոյն ըստ արժանւոյն լնուլ եւ ապա լիով հասանել վարձու, ապա թէ ոչ՝ պակասեալ ի վարձէ ըստ արժանւոյն, որպէս տեսանեն դատաւորք՝ արասցեն:

Իսկ զողք գտեալ՝ ըստ Աւրինացն⁵⁴⁶ հատուցեն եւ զկորուսեալն վճարեսցեն:

Իսկ զվնասեալն ի ցեցէ կամ ի մկանէ, թէ այնպիսի պատահի նիւթ, վասն բազմաժամանակեայ առ ինքեանս պահելոյն, եւ կամ այլ ինչ, որ վնասիցի, հատուցեն դատաստանաւ, զի ի գործիւ եւ ոչ յապականել հառն:

- 5 Այլ ի նոցանէ եթէ գողասցին եւ զինքեանց եւս, եւ հաւատարմասցին, անպարտ լիցին, ապա թէ զգործ առեալն միայն եւ յամբագոյն տեղոջէ առեալ իցէ, ընդ կիսոյ վճար լիցի. իսկ յանզգուշութեան տեղի զեղեալն՝ լիով հատուցեն:

Իսկ յաւարի երթելոցն անպարտք լիցին:

- 10 Այլ զգրաւ եղեալն եւ զկորուսեալն վճարիցեն:

Իսկ զհրով այրեալն ի հասարակաց թշնամեացն՝ մի՛ հատուցեն, այլ վասն ինքեանց եղեալ՝ հատուցեն, այլ տերանցն աղագաւ՝ մի՛ հատուցի: Զայդ աշպէս դատեսցեն⁵⁴⁷:

ՔԱՌԻՍ ՄԽԲ

- 15 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՎԱՐՁԿԱՆԱՅ ՎՆԱՍՈՂԱՅ ԶԳՈՐԾԻՍ

- Վարձկանք, որք տերանց գործիւք վարին, որպէս երկրագործք, ի վնասել զգործիսն ըստ սովորութեան, անպարտք են, իսկ յիւրեանց ի գործսն վնասելով՝ վճար լիցի տերանցն: Իսկ ինքեանց գործիւք վարելով, որպէս հնձողք, ինքեանց վնասն լիցի, իսկ եթէ զտեառն ի վարձու առցէ, 20 եւ ըստ սովորութեան վնասիցի, տեառն լիցի: Այլ թէ յանաւթ ի տեառնէ առնուցու եւ վնասիցէ, վճար լիցի. եւ շարակամութեամբ վնասելով՝ վճար լիցի:

ՔԱՌԻՍ ՄԽԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

- 25 Եւ զդատաստանս դատաստանի այսպէս պարտիմք իմանալ: Զի յորժամ սպանողի եւ կամ այլ շարագործի կրկին ցուցանէ պատիժս, քննել արժան է, զի յորժամ զգինն արեան առցեն, թեթեւ ապաշխարութիւն լիցի: Թէպէտ արեամբ գնոյ վճարիլ կարծի, մի՛ արասցեն առանց ապաշ-
30 խարութեան, զի չիք գին մարդոյ, բայց միայն փոխանակ մեռանիլ ըստ Աւրինաց եւ կանոնաց⁵⁴⁸: Այլ զի թէպէտ զիւրն գնելով զարիւն՝ զսպա-
նելոյն կարծի, այլ չիք գին մարդոյ, ապաշխարութեամբ լցցի, զի գինն ըստ կարի եղաւ եւ ոչ ըստ արժանւոյն: Այդ բաւական լիցի, թէ չիցէ սովորութեամբ շարն, ապա թէ կարծիս իցէ դարձեալ վնասու, զխրատն առցէ եւ ի ձեռս: Իսկ եթէ աղքատ իցէ, բաւական լիցի խրատն:
35 Իսկ աուղանք յաղագս արքունեաց գրեցաւ ըստ կարի⁵⁴⁹, իսկ աւարն՝

⁵⁴⁷ Տե՛ս հոդվ. ՃՀԹ

⁵⁴⁸ Տե՛ս ԵԼԲ, ԻԱ, 12: Ղևտ., ԻԳ, 17: Հոդվ. Բ

⁵⁴⁹ Տե՛ս հոդվ. Բ

փոխանակ տուգանի, այլ արեան գինն իւրոցն լիցի: Այդ ըստ դատաստանի լիցի յայտ եկելոցն, իսկ անյայտքն խոստովանութեամբ ուղղիցին ըստ իւրոյն սահմանի:

- Միանգամայն ամենայն դատաստան ըստ իրին քննութեամբ լիցի:
- 5 Իսկ պատիժն ըստ վնասուն համեմատ լիցի, որպէս չարագործաց զարականն հատանել զանդամ՝ նմանելով աստուածային դատաստանին, ըստ այնմ՝ հատուցէ իւրաքանչիւր ըստ գործս, որպէս մեծատանն փոխանակ ոչ արբուցանելոյն՝ պասքումն⁵⁵⁰, եւ ցանկացողաց շարեացն՝ հուր⁵⁵¹, եւ անողորմիցն՝ տանջանք⁵⁵², եւ ատողացն զլոյս գիտութեան՝ խաւար⁵⁵³, եւ որ ըստ այսմ: Այդոցիկ նման լիցի եւ մերս դատաստան:
- 10

ԳԼՈՒԽ ՄԽԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ Ի ԶՐԱՂԱՅՍ ԱՂԱԽՆԱՌՐԱՑ

- Եւ ջրաղացպանք փորձք լիցին արուեստի ամենայն կազմածոյ, զի մի՛ զբազմատանջն⁽¹⁸⁵⁾ ապականեսցեն զկերակուր աներկեղութեամբ:
- 15 Այնպիսի վնասողացն դատաստանաւ է ոչ վարձել⁽¹⁸⁶⁾, այլ զվնասն եւս տուժել: Ապա թէ պատճառն ի գիշութենէ աղանին իցէ, անպարտք լիցին, իսկ ի ջուր զաղացեալն վճարիցեն: Այլ զգողացեալն՝ չորեքկին, եւ ի կոփողացն յանդիմանութիւն լիցի նշաւակաց: Այլ թէ աղացողն աւելի, քան զպատրաստեալն, ի վեր եւ ի խոնարհ արասցէ զքար ջրաղացին եւ վնաս
- 20 ինչ արասցէ, վճար առ ի նմանէ լիցի, զի ասել ի դէպ էր պատրաստողին եւ ոչ իւր համարձակիլ:

Այլ վարձն ըստ դաւառաց զանազանին, բայց փոփոխին ի նուազութենէ հացի եւ ի ջրոյ եւ կամ յառաւելութենէ: Եւ այդ անսահման յիրս լիցի դատաստանի:

25

ԳԼՈՒԽ ՄԽԵ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶԵՐԻՎԱՐՍ ԵՒ ԿԱՄ ԶԱՅՆ ԻՆՉ ԶՈՐՔՈՏԱՆԻՍ Ի ԳՈՐԾ, ԿԱՄ Ի ԶՈՒՐ, ԿԱՄ ՅԱՐԱՆՏ ԱՌ ԺԱՄԱՅՆ Ի ԶԵՌՆ ԱՅՈՑ ԱՌԱՔՈՂԱՅ ԵՒ ՎՆԱՍՆԵՈՑ

- Զի եւ այս բազում անգամ պատահի լինել՝ տալ զերիվար կամ
- 30 զայլ ինչ եւ ի գործ առաքել զայլ ոք, եւ անդէն լինել վնաս՝ կամ ի ջուր, կամ յարատ, կամ շրջեցուցանել:

Եթէ խստերախ իցէ, եւ ոչ զգուշացոյց եւ բռնաբարելով առաքեաց, եւ հեծեալ անկաւ եւ մեռաւ, կամաւորի դատաստան լիցի. ապա թէ

⁵⁵⁰ Տե՛ս Գուկ., ԺԶ, 19—31

⁵⁵¹ Տե՛ս Մատթ., Ե, 22. ԺԳ, 40—42. ԺԸ, 8—9 և այլուր:

⁵⁵² Տե՛ս Մատթ., ԻԵ, 46

⁵⁵³ Տե՛ս Յովհ., Գ, 19

զգուշացոյց, եւ չէր խստերախ, եւ ոչ բռնադատեաց՝ ակամայի, զի ոչ էր յիւրոց եւ ոչ ի՞ վարձկանաց:

Իսկ եթէ կամաւք որ շողաւ վարձ զարշաւանսն ատեալ, եւ զգուշացոյց, եւ խստերախ լինելով՝ անկաւ կամ՝ անվարժ գոլով, մանաւանդ թէ կատարեալ հասակաւ իցէ, անպարտ տէր կենդանւոյն իցէ. իսկ թէ մանուկ իցէ, մի՛ լիցի անպարտ: Իսկ թէ անկեալ ոչ մեռանիցի, զդատարկութեանն եւ զբժշկութեանն այդոքիւք դատեալ լցցեն, նաեւ՝ ոչ զկատարեալ առողջանալն եւ զվնաս զգայութեանն:

Ապա թէ զերիվարն կամ զայլ ինչ կենդանի հեծեալքն վնասիցեն՝ կամ բեկանելով, կամ սպանանելով, թէ զսովորականն պահեաց հրահանգ ի վարելն, եւ կամ ըստ պատուիրանի առաքողին, յորժամ առաքեաց, վարիցէ, անպարտ լիցի հեծեալն, յորժամ եւ հաւատարմացուցէ: Ապա թէ արշաւանս արասցէ, եւ ոչ ըստ պատուիրանին վարիցէ, կամ ընդ դժուարինս կազիցէ եւ վնասիցէ, լիով տուժիցի՝ պակաս ի մասնէ. իսկ կամաւոր տարողացն՝ բաւանդակն:

ԳԼՈՒԽ ՄԽԶ

ՅԱՂԱԳՍ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՆՈՒԱՆԵԱՆ ԶՈՂԱԳՐԱՄԱՑ

Չողագրամդ այժմ անուանեալ ոչ է ի կանոնական հրամանաց, զի կանոնք զանկողին եւ զայլ ինչ այսպիսի, զոր ունի, յիշատակէ⁵⁵⁴: Արդ, յայտ է, թէ դրամդ հողոյ ի կապալաւոր քահանայից եղեւ վաճառել զգերեզմանս, մինչ զի եւ հաղորդի առնուլ դրամ եւ Աւետարանի: Բայց քրիստոնեայք ըստ յուսոյ տան զդրամն հողոյ, եւ այնոքիւք ոչ շատանան, այլ բռնադատեն եւ զայթակղեցուցանեն, որում համար տալոց են, կամ զի այլոց քահանայից ըստ կարի տալ կամեցան, յայնմանէ ուսան եւ իւրքն պահանջել: Այլ չէ պարտ այլ քահանայից, եթէ ոչ կոչիցէ քահանայ մեռելոյն, երթալ ի մեռեալ, ապա թէ սիրելի իցէ կամ ըստ այլ պատճառի ի սուգ երթիցէ, մի՛ առցէ ինչ:

Իսկ քահանայ վախճանեալ, որ յաշխարհի իցէ, եթէ չիցէ ժառանգ, դատաւորաց լիցի, որպէս ցուցեալ է ի վիճակս նոցա⁵⁵⁵, իսկ զհասոյթսն առցէ իւր եպիսկոպոսն, եւ զհանդերձսն, եւ զանկողինսն, զի նա է ձեռնադրող նորա, եւ զժողովուրդն ըստ կամաց իւրոց տացէ յայլ քահանայ. ապա թէ ժառանգ իցէ եւ արժանի որ, մի՛ փոխիցէ, իսկ յանարժանից՝ փոխիցէ, զի ժողովուրդ ժառանգութիւն ոչ է, բայց Լպիսկոպոսի: Քահանայն է՝ ժողովուրդ զոր ձեռնադրէ, այլ ոչ որ ի տանէ, զի կանոնք ոչ հրամայէ զեղբարս երիցանց ուսել ի ժողովրդեանէ, նոյնպէս ոչ լինել ժողովուրդ եպիսկոպոսին, կամ թէ իցէ կին եւ որդիք միայն: Այսպէս եւ իւրաքանչիւր ձեռնադրողք զձեռնադրեալն կալցեն:

Իսկ հայրապետ, զի ի բազմաց ձեռնադրի՝ բազումք կալցեն, այլ տունն ի բազմաց վայելէ՝ բազմաց լիցի, որպէս եւ զրեալ է⁵⁵⁶. ապա թէ

⁵⁵⁴ Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթևի և, Կանոնագիրք Զայոց, հ. Ա, էջ 398—399.

⁵⁵⁵ Տե՛ս հողվ. Ա

⁵⁵⁶ Տե՛ս հողվ. Ա

- ոչ կամենցի հայրապետն՝ իւր լիցի: Իսկ զխաշ, եւ զգիրք, եւ զշուրջառ, զոր տայ հայրապետն եպիսկոպոսին, զնոյն առցէ ի մահուն եպիսկոպոսին, իսկ զոր իւր ստացեալ իցէ եպիսկոպոսին, մի՛ առցէ, այլ նովին զեպիսկոպոսարանն ում կամի՝ շնորհիցէ. այլ զիւրն որպէս եւ կամի՝ ա-
- 5 րասցէ: Նոյնպէս արասցէ եպիսկոպոսն քահանային, թէ իցէ ժառանգ, թէ ոչ:

ԳԼՈՒԽ ՄԽԷ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ՍԱՀՄԱՆԱՑ

- Եւ սահմանք գաւառաց լերամբք, եւ գետաւք, եւ արձանաւք հաստատեն-
- 10 ցին, նմանապէս եւ՝ գեւղից: Եւ գեւղք, ի սահմանս շինեալք յերկուց կամ յերից գաւառաց, զոյգ բաժանիցին առաւելութեամբ եւ նուազութեամբ. նմանապէս՝ անդաստանք եւ այլք ի սահմանս գեւղից, սապէս եւ՝ ծառք բուսեալք ի սահմանս անդաստանաց: Իսկ զմիջոցի ցանկս այգեաց զոյգ երկաքանչիւրքն դիցեն, զի թէպէտ առաջինն իւրոյն աղազաւ եղ, երկրոր-
- 15 դին մի՛ լիցի պատճառ՝ միշտ նմա դնել, զի թէ այն ոչ էր, իւրն հարկ էր միանգամայն դնել, կամ որ ստացաւ կամ եղ այգի յաղագս այնր, զի մի՛ դիցէ ցանկ: Ըստ այսմ լիցի եւ տանց որմոց եւ այլոց այսպիսեաց:

ԳԼՈՒԽ ՄԽԸ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԱՅՍԱՀԱՐԱՑ ԱՆԱՍՆՈՑ

- Այսահարութիւն յանասունս գտեալ՝ ոչ ինքեանց լինի աղազաւ, զի ոչինչ անբանն մեղան բնութիւնք: Զի ի խրատ ի մարդիկ մեղանաց աղա-
- զաւ պատահի եւ ի նոսա՝ դարձեալ յաղագս մեղանաց մարդկան, որպէս ի խոգերամակն Գերգեսացւոց, զի ուխտ եղին նոքա ոչ տեսանել զՏէր մեր⁵⁵⁷: Արդ, յայտ է, զի անասնոց ոչ իշխէ եւ թողացուցանէ ի զարհու-
- 20 րումն տերանց: Արդ, յորժամ պատահի ի նոսա, արժան է տերանցն զգուշանալ եւ դիտել, զի խնայելով ի նոսա ոչ ետ թոյլ բարեգութն Աստուած. ապա թէ անփոյթ արասցեն՝ մի գուցէ թէ եւ ի նոսա մտցեն: Խոստովան լիցին զմեղս իւրեանց եւ աղաթիւք եւ պահաւք ըստ կարի երեք ամ զքառասնորդս պահելով եւ խաշիւ եւ Աւետարանաւ կնքելով,
- 25 թերեւ հաճեսցի Աստուած եւ հալածեսցէ, եւ բանականքն ազատիցին ի կարծեացն: Ապա թէ ոչ բժշկիցի, զենցեն եւ յայլազգիս վաճառեսցեն, մի՛ կենդանի, զի մի՛ դարձեալ ի քրիստոնեայս վաճառեսցի: Ապա թէ բժշկիցին եւ երեք ամս այլ ոչ լիցին, ապա թէ զենեալ կերիցեն եւ թէ ի քրիստոնեայս վաճառիցեն՝ անվնասք են ի կամս Տեառն⁽¹⁸⁷⁾. եւ այգ՝ եթէ
- 30 ի տանէ պատահի: Իսկ եթէ զնեալ իցեն, եւ այնոցիկ պատահի, հաւա- տարմացուցանէ վկայիւք, թէ ի տան նորա չիցէ լեալ, ապա թէ ոչ կարէ՝ անդրէն դարձցի: Ապա թէ զկնի զնելոյն իցէ, մի՛ դարձցի:

Այլ ժամանակ դարձին յամենայն ժամ լիցի, թէ ի վաճառողին տանն ախտն լեալ իցէ: Նոյն դատաստան դարձի եւ խելագարիցն լիցի: Իսկ զանուտելիսն՝ անբժշկելի եղեալ, յայլազգիս վաճառիցեն, եւ զբժշկեալն՝ ի քրիստոնեայս. այլ դարձուցանելն նոյն լիցի:

- 5 Այս դատաստան կանոնական է⁵⁵⁸, թէ հաճոյ թուեսցի՝ այսպէս հաստատուն կացցէ, ապա թէ ոչ՝ որպէս կամին արասցեն:

ԳԼՈՒԽ ՄԽԹ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԶԱՆԿԱՏԱՐՆ ԸՆԴ ԿԱՏԱՐԵԼՈՅ ԶՈՒԳԵԼ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՄԲ

- 10 Կանոնական հրամանաւ է տղայոց պսակ ոչ արհնել մինչեւ ի գիտել զկարիս բնութեանն⁵⁵⁹, Ապա թէ պատահի անկատար լինել կինն, եւ կատարեալ՝ այրն, կրկին շար, զի որպէս ուսաք ի խոստովանութենէ՝ յամուսնանալն հատանի կապ միջոցին երկուց վտառացն, յորմէ եւ մահանայ: Արդ, այսպիսի վնասուս կանոնական լիցի դատաստան.
- 15 զկամաւոր և պանողի զկարգն երիցն դնել՝ ծնողաց հարսինն, եւ փեսային, եւ ծնողաց նորա. եւ քահանային լուծանիլ ի կարգէն. եւ զխաւսողն շառնել անպարտ, այլ յակամայիցն դնել ի կարգն: Եւ յոյժ սաստել եպիսկոպոսացն՝ այնպիսեացն⁵⁶⁰,

ԳԼՈՒԽ ՄԾ

20 ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՒԽՏԻՑ

- Տեղիք ուխտից, եթէ վկայարանք իցեն եւ եթէ այլ ինչ տեղի շնորհաց աստուածայնոց, եւ կամ նշան խաչի հաստատեալ, յորոյ վիճակի իցէ եպիսկոպոսի՝ գեղջ երիցոյ, որոյ ի սահմանն կացցէ, այնմ տայցէ, զի զգուշութեամբ սպասաւորեսցէ, թէ պատահի ի հեռաւոր տեղիս լինել:
- 25 Ապա թէ ի մէջ սահմանաց իցէ, զայդ սպասաւորիցեն քահանայք եւ զհաս շնորհին ի գործ սպասու եւ կազմածոյ ածիցեն, սակայն եւ ինքեանք վայելիսցեն առանց ամենայն հակառակութեան: Այլ մի՛ յաղազս բնծայիցն, զոր վասն բժշկութեան մատուցանեն, պատերազմիցին, այլ յեպիսկոպոսէ ժողանդութիւն այնմ լիցի, որ բարիօքն սպասաւորէ: Ապա
- 30 թէ ազահեալք գտուրք տեղիսն ի հարկ արկանիցեն եւ խրատու եպիսկոպոսին ոչ անսան, ունայնանայ աստուածային շնորհն, եւ պարտական այնմ լիցին պակասութեան, որում համար տալոց են, իբր հակառակք

⁵⁵⁸ Տե՛ս Կանոնք Բաղի ՄԽԹ—ՄԿԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 167—174. Կանոնք Յովհաննու Մանդակունույ Թ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 499 և այլուր. Ելք, ԻԱ, 28—32, նաև հոգվ. ԿԵ և հաջորդները:

⁵⁵⁹ Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթևի ԻԷ, ԻԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 382—383. Կանոնք Ներսէսի և Ներշապուհոյ ԻԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 487. Կանոնք Բաղի ՄԹԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 160—161 և այլն:

⁵⁶⁰ Տե՛ս նաև հոգվ. ԾՂԲ

- մարդասիրութեանն Աստուծոյ եւ բարի կամաց սրբոցն, զի ձրի բարեխաւսք լինին միշտ աշխարհի: Այսպիսեացս քարոզ կարդալ արժան է եպիսկոպոսին, զի մի՛ ինչ ընծայ տարցին, այլ զընծայսն ի տունս իւրեանց աղքատաց տացեն եւ ինքեանք երթեալ աղաթեացեն, զի մի՛
- 5 շնորհ եկեղեցւոյն յայլազգիս անցցէ: Քանզի խորհրդականք են ամենայն ընծայք: զի դահեկան, յաղագս անախտ բնութեան ոսկւոյն, խորհուրդ է աստուածութեան Քրիստոսի, իսկ պատկերն իրիշական՝ մերն պատկեր, զոր էառն յառաջագոյն շնորհեալն զիւրն պատկեր, ըստ այնմ՝ տուք զկայսերն կայսեր եւ զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ⁵⁶¹: Իսկ վեց դանգն՝
- 10 խորհուրդ ժամանակացն գալստեանն, իսկ չորս թասուն՝ աւրինակ չորից տարերց եւ խորհուրդ չորից աւետարանչացն, իսկ երկոտասան գարին ի դանգ՝ երկոտասան առաքելոցն, իսկ եւթանասուն եւ երկու գարին ի դահեկան՝ խորհուրդ եւթանասուն եւ երկու առաքելոցն, իսկ զրամն՝ աւրինակ բնութեանս մերոյ, զի մարդ տառիւքն է անդրադարձութեամբ:
- 15 Իսկ այլ նիւթք, որպէս ի խորանն նուէրք⁵⁶² եւ ի տաճարն ընծայեալքն⁵⁶³, այսպէս են, իսկ անընծայքն՝ անխորհուրդ: Արդ, ի խորհուրդ եկեալքն մի՛ լիցին ընդ անխորհուրդսն յայլազգիս, ապա թէ յանդգնին՝ լուծցէ եպիսկոպոսն եւ ի կարգէն:
- 20 Այլ եւ զխաբեբայսն բնաւին հալածել, որք զան ձեւաւք կրանաւորաց եւ բնակին ի տեղիս ուխտից եւ բազում գայթակղութիւնս ասն լինել պարզամտաց, մոլեալք յորովայն եւ յայլ ախտս, ստութեամբ պատմիչք լինին երազոց եւ զբազումս մոլորեցուցանեն:

ԳԼՈՒԽ ՄԵԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ՈՐՔ ՅԱԽԱՐԷՎԱՃԱՌԱՅ

- 25 Եւ վաճառեալ եւ գնեալ զաւար՝ ոչ դարձցի անդրէն իբր զգողացեալն, զի այդ արինաւոր դործ թաղաւորաց եւ իշխանաց է՝⁵⁶⁴ ուստի եւ կանոնք ընծայս ընդունի պատարագի, իսկ զգողացեալն եւ զյափշտակեալն՝ ոչ եւս:

Կատարեցաւ գիրքս դատաստանի ի փառս Աստուծոյ

⁵⁶¹ Մատթ., ԻԲ, 21 ԺԲ, 17: Ղուկ., Ի, 25

⁵⁶² Տե՛ս Եւք, ԻԾ, ԻԶ, ԻԷ, ԻԸ, Լ, ԼԱ, ԼԵ եւ այլոր:

⁵⁶³ Տե՛ս Գ Թագ., Զ, է

⁵⁶⁴ Տե՛ս հոգվ. Բ

ՏԱՐԸՆԹԵՐՑՎԱՄՔՆԵՐ Ա. ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

1-ԻՆ ԷՁԻ

- 1 Ձէ գիր (է գիրք) գատաստանի ըստ ակներ-
կելոյ կամաց տեառն յիսուսի քրիստոսի.
նախադրութիւն գրոց գատաստանի (է շիւք)
2—4 ՔՁէ գլուխ (Ձէ շիւք) յորում ընդգիմադրէ
(Ձ ընդգիմա |||) բամբասողաց թէ (Ձէ էթէ)
ոչ են գատաստանք
5 ԱսՁէ հանդերձեալ էմք, Գ հանդերձեալ մէր,
Բ գգիրս դայս
6 Գ ||| (գիցուք), Գ ||| (գատաստան ոչ է)
7 Գ ||| (որոց.... եղեւ), Գ իբրու թէ իրաւացի,
Ձ իրաւասի
8 Գ ||| (ունել), Գ ||| (գայթակղեալք), Բ
գայթակղեալք
9 Բ գայթակղեցուցանեն, Ձէ մուրեկեցուցանեն
փխ գայթակղեցուցանեն, Գ տիմարաց փխ
պարզամտացն
10 Գ ընտրեալ, Գ շիւք եւ
11 Գ գատաստանարգան մահուամբ գատա-
պարտեցան
12 Գ զձեռն հատանելով եւ դայսն եւս, Ձէ ու-
ղիշ փխ ուղղացի
14 Գ յայս
14—15 Ձէ շիւք եւ յայսն նմանտպէս
- 15 Գ նոյնպէս
16 Գ աւետարանն, Գ Յիսուսի փխ փրկչին մէրոյ
16—17 Գ վասն որո և հրամաէ ասացաւ
17 Ա շիւք հրամայէ, Ձ յառաչնոցն, Գ այնպէս
փխ այս ինչ, Գ այսպէս փխ դայս ինչ
18 Ձէ թէպէտեւ, Գ զքնաւորական մոռացեալսն
փխ իբր.... արէնսն
19 Գ զանձնիշխան փխ զիշխանական, Ձ յիշ-
խանական, Գ ասելովն
20 Ձ առաջնոյն, Գ առա ||| (առաջնոցն....
զընկեր), է զընկերն, Գ ||| (քնաւորական է
գիտել)
21 Ձ երկրորդ, Գ ||| (եւ.... մանաւանդ), Ձէ
էթէ, Գ կա ||| (կամս.... առնէ)
22 Գ ||| աշակերտութիւնն, Գ գայսն, Ձ այլ,
ԲՁէ ուղղութիւն, Գ ||| (ուղղութիւնն որովք),
Ձ որով
23 Բ իրաւամբ, Գ ||| ին (իրաւամբ առ ամե-
նեմին), Քէ ամենեւան, Գ վարեալ, Ձէ վա-
րել, Գ վասն
24 Գ ||| աւ (որոյ.... աւանդեցաւ), Ձէ ի ըս-
կողբանէ

2-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Գ ||| որդ (եւ երկրորդ), Գ ||| (նա), Գ
||| (արէնս կատարեալս)
2 Գ ||| (ոչ.... զարէն), Գ անկատարեցից, Գ
||| (աւանդել գատաստան)
3 Գ շիւք ի ճանապարհի, ԱսՁէ հաշտել, Ձէ
ոսոխիւն
3—4 Գ ||| նեցի (մի ի գատաստան մատ-
նեցի)
4 ԱսՁէ մտնիցի փխ մատնիցի, Բ գատաստի
(առակաւ), Գ առակաւ
5 ՔՔ վճարիլ, Ձէ վճարելն, Աս խղճի
6 Գ ի տնտեսին յառակն նշանակեաց, Ձ ա-
ռակս
7 Աս շիւք եւ
8 Գ վասն գի փխ որով, ԱսՁէ ասելով, Գ յա-
սելն
9 Գ թէ, Գ զհամարն, Գ շիւք տնտեսութեան բո
10 է ||| (գատաստանի իսկ.... գատաստանի),
ԳՁ շիւք իսկ գովելովն.... գատաստանի
11 Գ վասն այսորիկ փխ Այսորիկ աղագաւ, Գէ
գատաստան, Գ այնմ որ աղաչեացն
12 Ձէ ասաց եղբայրն (է եղբայր) իմ, Ձէ շիւք
ընդ իս, Ձէ իբր, Գ եցոյց էթէ փխ իբրու թէ
ասիցէ
13 Ձ զպատմաւ, Ձ զիրացին փխ զիրաւացին,
Ձ ընտէր

- 14 Գ այլում, Զ այլոց, Գ ի սմանէ փխ Յայս-
մանէ, ԳՁ առաքեալն, Գ յասեղն
15 Զ դատաստանն, է դատաստան, ԱաթԳՁէ շիֆ
ընդէր... նեղիք
16 Գ նեղելով փխ եւ նեղէք, Գ զեղբարսդ, Գ շիֆ
եւս
17 Գ շիֆ եւ, Զ երրորդն, Աա հրկատր, ԲՁ
կացցեմք
18 ԳՁէ միմեանց փխ ընդ միմեանս, Գ ի փխ ըստ
19 Գ ժամանակս, Գ պահիցեմք պատուելով
դիրեալս
20 Գ զաւրէնսն եւ զաւետարանն փխ զորս...
աւետարանին
21 ԱաթԳՁէ Նովա, Զ դատաստանիս
23 Գ է նման իրք դատաստանի, Զէ շիֆ է, Գ

- շիֆ կամ
24 Գ եւ փխ կամ, Գ անշարժութեանն
25 Գ հարկատրապէս, Գ հմտագունիցն
26 Գ փորձեալ ըստ պատահմանն քաշ քննու-
թեամբ
27 Գ բազում անգամ հանգիպի զի փխ գրէ թէ
28 ԲԳէ հատատացեալս, ԱաթԳՁէ շիֆ լինել
30 ԱաթԳՁէ յումմէ
31 ԳՁէ յայս, Զէ իսկ եկաք, Զ շիֆ միտս
32 Ը թէպէտ եւ, Զէ շիֆ հարկատր, ԲԳՁ աւան-
դիւ
34 Զէ այլասեւոյց, Զ շիֆ ի
35 Բ դատաստանին դատաստան
36 Զէ յայսպիսի կարծիս, Բ զերկուս, Զէ եր-
կու, Ը շարն, Զ զի փխ մի

3-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Գ կամիլ
2 Գ կենցաղավարիլ, Զ կենցաղավարիլ
3 ԳՁէ երրորդ փխ երկրորդ, Գ շիֆ զի, Զէ
բնաւորականն, Զէ շիֆ արէնս, Աա շա-
րութեան, ԲԳ շարութիւն
4 է զկատարելութիւն, Զէ անկատար
6 ԳՁէ չորրորդ փխ երրորդ
7 Ը անգարացաք, Գ բնորեալ, Գ դատաստա-
նաց
8 ԳՁէ շիֆ զոր... դատաստանի
10 Զէ շիֆ չորրորդ, Գ հինգերորդ փխ չորրորդ,
Ը նուագնց, Գ հին հմտութիւնն, Գ որ ի
սուրբ հոգւոյն էր փորձեալ վիլ փորձել
11 Գ ազգաց, Գ զփոփոխեալն, Գ պատահմանց,
Զ ըստ փոփոխելն պատահման, Գ շիֆ
նման
12 Գ մարգարէից փխ եւ մարգարէից, Գ աւե-
տարանչաց փխ աւետարանին
13 Գ վեցերորդ փխ հինգերորդ, Գ սուրբ հոգին,
Գ Գաւիթ փխ Գանիէլ
14 Բ Սողոմոն, է Սողոմոն, Գ ի Սողոմոն ի
Գանիէլ եւ ի սոցին նմանս փխ եւ ի Սո-
ղոմոն երբեմն, Գ նոր հատատացեալսն
15 Գ յայլսն, Ը այս փխ յայլս, Գ վտոն փխ յա-
ղագս, Գ ոչ կարաւս
16 է գրոց, Գ զի ի սիրտս նոցա լին գրեալ աւ-
րէնքն, Գ Յովիլեա մարգարէին, Զէ մար-
գարէիցն
17 Գ որպէս փխ ըստ որում, Զէ՞ զաւետարանն
18 Գ որ փխ այնմ, Զ յայնմ, Գ կարաւտացաք,
Զ՝ կամեցան, է՝ կատարեցան փխ կարաւ-
տացան, Գ այլ փխ ըստ այնմ, Գ ետուն
մեզ փխ աւանդեցին
19 Գ զի փխ քանզի, Գ շիֆ յաղագս
20 ԳՁէ բնական փխ բնաւորական, ԱաԳՁէ այլ-
ովք
21 Գ ասացելովքն, ԲՁէ պատճառաւք, Գ պատ-

- ճառաւք վարիլ, Գ գրեալքն, Զ գրեալն, Զէ
զպատաճառս
22 ԲՁէ զամենայն, Զէ վրիպանս
23 Գ եւթներորդն փխ վեցերորդ, ԲՁէ յանգի,
Գ վճարի այժմ փխ յանկի, Գ որ փխ եւ,
Ը շիֆ ի
24 Գ բայց այժմ փխ եւ այժմ, Աա եւ յաճախ,
Գ վճարի այժմ փխ յանկի, Գ որ փխ եւ,
միայն ի
25 Գ այլ յամենայն ժամ յամենայն իրս ան-
պիտան փխ եւ առանց... հատատացեալս
26 Զէ զսահմանս փխ զհրաման
27 Գ միայն երկուլ զոր դատաւորք ուսու-
ցանն վտոն հարկի հակառակութեան դա-
ղաւման փխ ըստ... զգատատան, Բէ
գրեւոցն, Զէ ի դատաստան փխ ըզգատա-
տան
29 Գ ութերորդ փխ եւթներորդ, Գ լինելով, Զէ
ինչ շինել փխ ոչ լինել զրով, Գ շիֆ զի-
մեալ
30 Գ առ այլազգիս փխ յայլասեոս, Գ աստու-
ծոյ
31 Գ երթալք առ ճանճիկն ակկարովնի, Զէ
երթալ, Գ շիֆ հարցանել, Զ հարցանեն, Զէ
ճանճիկն, Գ եւ առ բահաղ զոր եղիս եզուկ
տայր եւ պաւղոս փխ զոր եւ առաքեալ
32 Գ շիֆ այլ
33 ԳՁ ալն, ԳՁէ անհաւատիցն
34 Ը շիֆ սկսած թուիթերոգ՝ տեսանեմք...»
միշէ Եիսկ եթէ յումէ եկաք ի գրել», Գ
իններորդ փխ ութերորդ, Զ տեսանեմ, Զ
շիֆ ի
35 Զ շիֆ ի (քահանայից)
36 Գ շիֆ եւ (կաշառաւք)
36—37 Գ վասն սուտ սիրո եւ սնոտի երկիւղի կեղ-
ծաւք կատաղութեամբ կորուսանեն զկարգ
կենարարին կատարմանն այլ եւ տգիտու-

- թեամբ տմարդի տնտեսքն տալալեն փխ
րազում.... դատաստան
37 Ձէ դատաստանս
38 Ձ զգիր, Գ դատաստանաց

- 39 Գ տասներորդ փխ իններորդ
40 ԱաբՁէ ախտի, Գ ժամանակի, ԲԳՁէ դա-
տաստանի
42 ԲՁէ սխալեմք, Գ սղալեմք, ԲԳ շէութեանն

4-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Գ և փխ ալլ, Գ հղաք տուալի զգիրս դա-
տաստանաց, Գ շիբ ի
2 Ձ ալմ փխ յայնմ, Ձ կարեմ, ԳՁէ ձեռս (Գ
ձեռն) առեալ զգիրս
3 փխ աւտարաց ցուցանեմք ազգաց Ձէ՝ աւ-
տարացուցանեմք ալլազգաց, Բ՝ հաւատար-
մացուցանեմք ազգաց (Բ-ում գրված է՝ աւ-
տարացուցանեմք և ողղված՝ հաւատար-
մացուցանեմք), Ձ գրով
3—4 Գ փխ եւ աւտարաց.... դատաստանաւ ալս-
պէս. եւ ալլոց աւտար ազգաց ցուցանեմք ի
դրոց դատաստան մեղ, զի ասէ՝ առնել նո-
ցա դատաստան ի գրոց: Փառք այս եւ
ամենայն սրբոց, այսինքն է՝ հաւատա-
ցելոց, եւ թէ՝ աստուած դիրաւունս քո
արքայի տուր, եւ դարդարութիւնս քո՝ որդոս
թագաւորի եւ երկրաւորի, եւ թէ՝ յողոր-
մութիւն եւ յիրաւունս հաստատեալ է աթոռ
քո, եւ յողորմութիւն եւ յիրաւունս արհնեցից
զրեզ, զի մի՝ աթիցէ, թէ դատաստանս տե-
առն է ընդ Յուդա ինդրիւ վրէժ Յակոբա,
վասն անիրաւ դատաստանաց, եւ թէ՝ դե-
րեսս դատաւորաց ծածկեցէ ամաթ,
4 Ձէ բմբերանեմք և
5 Գ մետասաներորդ փխ տասներորդ, է յըս-
տեղծմանն, Ձ շուորհս
6 Գ ի փոխիւն փխ յեղիւն, Գ՝ մի մարդիկն, Ձ՝
մարդիք, է՝ մարդիկ փխ մարդկանն, Ձ
իբր
6—7 Գ վասն լինելո գոցա փխ իբրու զի հղեն
7 Աաբ հղին փխ հղեն, Ձէ շիբ զնոյն
8 Ձ զդատաստանս, Ձէ շիբ է, է դաւեաւարանս
Գ շիբ եւ, Ձէ զկանոնս
9 Ձէ մարմնաւորացս.
10 Գ շիբ եւ, ԳՁէ հղաք, Ձէ շիբ դարձեալ,
11 Գ դատաստանիս
12 Գ եւ դարձեալ փխ մետասաներորդ, ԱԲ մե-
տասան, Գ երկիցեն միշտ
14 Գ գիտութեամբն, Ձ շիբ արինակաւ գրու-
թեամբ
15 ԱԲ երկոտասան, Ձէ դատեալք,
16 Գ եթէ, Գէ զստութիւն իւր (է շիբ) առաջի
մարդկան արդարացուցանել
17 Ձէ պարսաւեն փխ պատրեն, Գ շիբ անդ,
ԲՁէ գործիցեն, Գ գործիցեն առաջի ալնմ

- 18 Գ գիտուն, Ձ խորս, Գ առաջի նորա, Գ խաբէ-
ությամբ փխ պատրանաւք, Ա ոչ կարէ
19 Ձէ ալսոսիկ յերկոտասան գլուխ, Գ պատ-
ճառք, Ձէ պատճառս, է գրոց
20 ԲԳԷ երկոտասան, Ձէ վեցից, աԲՁէ վեցեա-
կան
22 Ձէ Երիւք
23 Ձէ զի ի, ԲԳ արարչութեանն
26 Ձ իւրեանց, Գ երկոտասան (թիւն).
27 Ձէ շիբ իւրոց, Բ գիւզեալ, Ձէ զվէշտասանսն
Ձ զերկուսն, Գ կատարեալ թիւս
28 ա վեց, Գ զվեցն
29 Բ զալլան, Գ դատաւոր, է յեկեղեցիս
30 Ձէ ըստ զի, Գ դատաւոր
31 Գ ներգործեալ, Գ եւ գալուտս դատաւորին
երկնաւորի
32 ԲՁէ վեցից ի, Գ շիբ ի, Ձ վիշաց փխ վշտաց
33 Գ առաքեաց զտանջողսն, Ձ առաքեալ, ԲՁէ
տապարաւք, Գ տապարաւք եւ ի վեցերոր-
դում աւուր փրկեաց զաշխարհ եւ
34 Ձ յայս, ԳՁ բնութիւն, Ձէ շիբ թուոյ, Գ թէ
35 Աա գլուխ, Գ աւարտել, Ձ յաւարտել, Բ շիբ
գրոցս, Ձ գործոց փխ գրոցս, է գրոց
36 Բոլոր ձեռ. յումմե, ա շիբ յորդորեալ, Գ
յորդորել
37 Գ զի ի, Գ մեր վասն փխ յաղագս, Գ շիբ
լինէի
38 Գ խոցոտէի, Բ խոցոտելուի, Գ ի մերոց, Գ
յաւտարաց, Գ շիբ ազգաց, Գ ալլ փխ
սակայն
39 Գ վատահանալ, Գ սասկ անձին տկարու-
թեան, Բ գիտել,
40 Գ և փխ որոյ, Գ զվարանս, Գ գրոցեալն, ԳՁ
հղբայրն մեր
41 ԲՁէԸ աշակերտ, Գ որ էր ի վարժ փխ սի-
րելի աշակերտն, Ա փափագող լինել այնմիկ
առաւել: Եւ սկսաւ, Գ փափագող այնմ լի-
նել ինքն առաւել և շարժել
42 Բէ և փխ եւս, ԲԳՁԷԸ բանիւ
43 Գ եղէ փխ լինել կամեցաւ, Գ զի փխ ալլ,
Գ զալլ ոք, Գ զաւրագոյն աղաշել
44 Գ զայս զերագոյն գործ կատարեալ զի յո-
ւովք գոին փխ զհարկ....էին, Բ եւ փխ էին
(զհարկ), Գ շիբ զի

5-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Գ զիտէին, Գ թէ պատճառեն, Գ չիք եւ
 2 Ձէ չիք առ այս, Ը առ այս զոր, Գ աղեր-
 սեայ, Ձ չիք ապա, Գ չիք այնուհետեւ եւ
 ես, Ը այնուհետ, Գ վասն
 2—3 Ա յազազս... լինէի գրված է լուսանցում
 3 ԲԸ յառաջնոց, Գ յառաջին, ա՛յլ հարանց, Գ
 հարցն, Գ որ կատարեաց զայս փխ կար-
 զեցաւ
 4 Գ թէ փխ զի, է չիք եւ, ԱսբԳ յառաքելոց,
 ԲէԸ տեառն, Գ տուաւ մեզ այս տնարէ-
 նութիւն փխ Տէրն տուաւ եւ
 5 Գ խնդրեաց փխ հրափրեաց, Գ երկուցեալք
 փխ զարհուրեալք
 6 Ձ չիք ի (խոտովութեանց), Գ նեղութեանց
 փխ խոտովութեանց, Գ անպարապք, Բ՛
 պատահման, Գ՛ եղեն փխ պատահեցան, Գ
 չիք եւ
 7 Գ ալլազկեաց անդեալ, ա՛յլ դատաստանօք, Գ
 դատաստանաւ նոցին
 8 Ձէ թէպէտ ե, Ձէ պատահեցաւ, Գ ի փխ
 բոտ, Գ չիք եւ (նոյն)
 8—12 Ը չիք եւ թէպէտ... այսպիսի եղև
 9 Գ պատճառի, Բէ յաւուրսն, ա՛յլ աւանդել
 10 Գ յառաքելոցն, Գ չիք անտի
 11 Գ չիք վերադոյն, Գ ցուցաքն, Ձէ առեալ, Գ
 իրի փխ իրողութեան
 12 Գ այսպէս եղեալ
 13 Ասբէ Ստեփանոսի, Ձ Ստեփանի, ԱԳ չիք
 շնորհիւ Տեառն Յիսուսի
 14 Ձէ չիք Յիսուսի, Գ հայրապետին փխ կաթո-
 ղիկոսի, է կաթողիկոսին, Գ սմին փխ
 նոյն իրի, Ձէ չիք վերստին
 15 Գ չիք յորդորեալ, Գ ասէ, Գ թէ, Գ կատար-
 ման իրիք (փխ իրիդ)
 16 Գ չիք առաջի, Ը առաջի եղաք ի մեր զմերս
 անկարութիւն, Գ զմեր, Գ անկարութիւնս
 առացաք փխ եղաք... յերկրորդելն, Ձ վե-
 րազուն
 17—20 Գ փխ եւ ի քաջալերելն... լինի առա-
 ջատութիւնս, այսպէս. այլ ի նեղեալն
 զմեզ յորդորմամբ հնազանդեցաք, որկու-
 ցեալ ի սպառնալեանց, թէ՛ անհնազանդն ի
 կորուստ եղիցի, ասելով, թէ ի տեառնէ

- բարիքը ||| ցի (լիցի), զի թէ ի նմանէ
 լինի առաջարկութիւնս:
 19 Ձ բարուք, Ը յանկեալ, Աս իմաստախոհու-
 թեամբ
 20 Ձէ լիցի, Ձ յառաջատութիւնս, Ը առաջատու-
 թիւնս, Գ լինի
 21 Ը շարժել, Գ՛ չիք ե (արուեստ), Գ արու-
 եստի, Գ սկսաւ
 22 ԳՁէ չիք աւարտեալ, Գ կատարեալ, Ը չիք
 սկսած զի մասնաւոր գտեալքն մինչև վերջ
 23 Ձ ժողովեալք, Բ զարհեստն, Ձ արուեստն,
 Ա զի բոտ, Գ նմանութեան փխ առակի, Ձ
 ոտալն տնկեաց, է ոտալնանկեաց
 24 Գ պատճառ փխ պատշաճ, Ձ շնորհեաց ինձ,
 է վարկաւ ինձ, Ձ չիք վարկալ, Գ թէ, Գ
 մտելոց
 25 Գ գրիմ ձեռամբ իմ, Ձէ գծադրիմ
 27 Ձէ դէ՛, ԲԳՁէ թէ, ա՛յլ տխմար, Գ ախ-
 մարք, Գ չիք որ
 28 Գ իցեն, Գ ուցին ի սմանէ, Գ կատարեալ
 29 Ձ եմ, ԲԳՁէ ընդ յառաջ (է առաջ) ելանել
 31 Գ զարութեանց, Բ առաջիկայի, Ձէ յառա-
 չակայիս, (է առաջիկայիս) իրողութեանց,
 Գ իրացս փխ առաջիկայ իրողութեանս
 31—36 Ե չիք նշանակ յափառորաղէս... տանս
 Աղուանից (ձեռագրում բերք է պակաս)
 32 Գ չիք առ տէր Ստեփաննոս, Ձ Հստեփանոս-
 սէ, է Ստեփաննոսէ
 33 Գ չիք կաթողիկոս
 34 Գ չիք Քանդի, ԲՁէ այնոցիկ, Ձ ցուցան
 35 Ձէ յառաջիկայ, Ձէ զգրուի
 36 Գ եկեղեցոյ, Գ սրբոյ, Ձ Աղուանեաց, է Աղաւ-
 նեաց, Ձ վայրպարաղի, Ե վարկանել փխ
 համարել
 37 ԲԵՁէ հոգեւոր, Գ եղբի իմում տկարութեանս,
 Ձէ կանոնականան
 38 Ե չիք զոր... նորին, Ձ յայնոցիկ
 39 Գ չիք եւ, Ձէ չիք արդ, Ձէ այդպէս, Ձէ կանո-
 նական (է կանոնական), Ե սահմանն
 40 Ձէ իսկ փխ սա, Ե ես փխ եւ սա, Գ չիք եւ
 (թէպէտ), Գ թէպէտ եւ բաժանեալք ի մի-
 մեանց, Ե չիք ի միմեանց եւ,
 41 Ձէ բազումս, Ձէ չիք իրս, Ե և որպէս, ԲԳԵՁէ
 հոգի

6-ՐԴ ԷՋԻ

- 1—11 Ե չիք վասն այսորիկ թէպէտ... զհամա-
 ւորէն գիրս զուգրեմթաց
 2 Գ ոչ են միմեանց լուծիլ, Գ որպէս փխ զոր
 արիւնակ, Ձէ չիք անդ
 3 է առաջակալ, Ձ նոյնպէս փխ նմանապէս,
 Ասէ չիք է, Գ պատուհասից

- 3—5 Ձ չիք եւ որպէս է անդ... նոյնպէս եւ
 աստ
 5 Գ յանդգնել, ԳՁէ չիք աստ (զկնի), է բանտ
 6 Գ և է կապանք այսպէս, Ձէ չիք այսպէս
 եւ... կապանք, Գ բանդ եւ կապանք եւ
 բանադրանք, Գ չիք եւ զի

7 Դ ի կանոնաց
 8 Գ չիք ի կենցաղս, Գ չիք եւ զի, ԲԳՁէ դատա-
 ւորէն
 10 է երրորդ փխ երկրորդ, Ձէ քանի փխ բանի
 11 ԱՌՁէ՝ քան, Գ՝ զի փխ քանդի, Գ համարելն,
 Բ զոյդընթաց զարութեանց, Գ նոցա զա-
 րութեանց, Ե չիք նոցա.... չափու, Ձէ զա-
 րութեամբն (է զօրութեանցն) աստ փխ ըստ
 12 ԲՁէ չափոյ
 13 Աս չիք զի (համամիտ)
 13—23 Ե չիք եւ աշտթիկ.... քերթել զաւե-
 յորդոն զամենայն
 14 Ձ որոց
 16 ԲԳ յառաքինութիւնսն, Գ հաւատարազատ, է
 տրդարութեանն
 17 Դ չիք եւ (սա), Գ սա փխ սա
 18 Ձ արդ փխ այդ
 19 Ձէ յարհետ, Գ նմանել, Ձ յոսկին
 20 Ձ չիք ի (նիւթս), Գ զժուարդիւտ փխ
 զժուարաւ ի գիւտ, Աս չիք է

22 Ձէ զաւարդս, ԲԳՁէ ամենայն
 24 Ձ տարտիկ, Ձ իբրեւ, Ե չիք իբր, Ե իմաստ-
 նոց, Ձէ առար տեսակն որով, ԲԳԵ տեսակ
 26 է կենաց կենացս, ԳՁէ թէ
 27 Ձ է ի, ԱսԳ հուսատութեանէ փխ հուազու-
 թեանէ, Ձ չիք եւ, Ե սորա հաստատելով
 29 ԳՁէ չիք եւ (մի), Բ մին փխ եւ մի, Ե չիք
 եւ մի, Ե է աստուածային, ԳԵ շնորհաց, Ձ
 ասել փխ տուել, Ե յեկեղեցի, Ե չիք ի
 հին.... իսկ է
 32 Գ վասն զանազանեալք դատաւորք փխ Յա-
 դագս.... պիտակքն, Ե չիք Յադագս, Ե չիք
 զանազանեալք.... իբր
 33 Ե ճշմարիտ, Ե պիտակքն, Ձ պիտակքն
 34 Ա ամենայնի փխ ամենեկուն
 35 ԲԳԵՁէ զժողովորդ, Գ իւր է զճառայս է, Ե
 չիք ալլուր, ԳՁէ թէ,
 35—37 Ե չիք Լթէ քննէ.... զգատաստանս բո եւ
 37 Ձէ արդար հօրք, Ե արդար է քննէ զպիւտս
 է զերեկամունս է, ԵՁէ ալլ, Գ չիք եւ ալլ

7-ԲԳ ԷՁԻ

1 Ձ նախանկարք, Ձէ չիք տնաւրելութեան, ԲԳՁէ
 տնաւրելութեանն, Գ չիք գատաստանի, ԲԳԷ
 որովք, Ձ յայտնէ
 2 Ձէ չիք զի ոչ նմարմնոց.... գատաստան,
 Բ սգայականաց
 4 Ձ զիւացն, ԲԳՁէ չիք ի, Ձէ գատաստանի
 4—16 Ե չիք դիւաց եղեւ.... եւ որք նմանք
 սոցանց
 5 ԳՁէ աշտթիկ, Գ չիք եւ, աեկ յինելութեան,
 Ձ նեղութեան փխ յինելութեան, ԳՁէ չիք ի
 (մարդոյն), ԳՁ կազմուածի
 6 ԲԳ գատողութեանն, ա գատողութեան, բայց
 գրիչն ուղղել է՝ գատաւորութեան, Ձէ իսկ
 ի անաւրելութեանն նոյն ինքն ասաց
 7 Ձ աշխարհ, ԲԳՁէ չիք ալս, Ձէ չիք զոր
 8 Գ գատաստանս, է չիք ետ, ԱԲԳ չիք իւրոյ
 9 Ձ լոյսն, Ձ աշխարհ, Գ յաշխարհս, ա յաշ-
 խարհ է սիրեցին մարդիկ զխաւար (Է....
 զխաւար բառեք ալկելացված են տողի վե-
 բում), Գ ալլ
 10 ԲԳԷ զքնութիւնն
 11 աեՁէ չիք եւ (բնութեանն), Ձէ չիք եւ (սա-
 կայն)
 12 ԳՁէ զատկութիւն, Գ գատողութեանն
 13 բոլոր ձեռագրեւում չիք ոյք գատեն զիս,
 վերցրել ենք Գ խմբագրութեանից
 14 ԱսԲՁէ չիք եւ նա, ԱԲՁէ չիք յանդիմանես-
 ցէ.... վասն արդարութեան, Գ զաշխարհ
 15 Գ ալլ որք
 17 Ձէ է երկրորդ, ԲԵՁ որում փխ այնմ, ա ո-
 րում, բայց գրի կողմից ուղղված է այնմ,
 Ե աեճ զատ

18 Ե որբոյն էւ ալլուրն, Ե չիք հասարակա-
 բար.... տես զՍողոմոն
 20 Գ եւ զՍողոմոն, է զՍողոմոն, Ե որպէս
 փխ զորս (զկնի),
 20—27 Ե փխ եւ զորս յանապատին.... իսկ
 տէր ի ձեռս ալլալս.
 գատաւորաւք վարեց զերուսաղէմ ալլ Ե քա-
 հանայիւք ըստ այնմ քահանայն կացցեն
 ի վերա գատաստանի արեան է հանրական
 ետ զի մի է է սա ի շնորհաց հոգոյն ըստ
 որում է տէր
 21 Գ նաեւ զԴանիէլ, Ձ մարգարէին
 22 ա հանրական ետ զհրաման (զհրաման
 բառք ալկելացված է գրի կողմից տողի
 վերում), Գ չիք եւ (մի), Ձէ չիք ըստ
 23 Ձ հոգոյն փխ հնոյն
 24 Ձէ չիք առ
 25 Ձ վնասեցին.
 26 Գ չիք եւ, Բ հարկին, բոլոր ձեռ. պատահին
 փխ պատահի մին, է զմենայնքն
 27 ԲԳՁէ ի շնորհս (Գ շնորհին), ԲԳՁէ առաջ-
 նոյն, Ձ ձեռն
 23 Ե աեճ, Գ յաթոռ, Ե յաթոռ, է աթոռս,
 ԱԳ չիք զերկոտասան ազգն
 29 Գ զԽորայել, Ձէ զորս, Ձ ընդ փխ ըստ
 30 Ե չիք ըստ իւրաքանչիւր ազգաց.... մինչև
 հողվածի վերջը
 31 Ձ ի յառակ, է յառակ.
 32 Գ իւրհնորդն
 33 Ձ վարեցեն, ԲԳՁէ անիրաւութեանց
 34 Ձէ հոգին, Ձէ չիք միշտ անպարսաւ, Ձ վա-
 րիք

8-ՐԴ ԷԶԻ

- 2 Գ վառն փխ Յաղագս, Ե չիք Յաղագս, Ե չիք
Ե Դ՝ԱՄ, Ե աւանդել
- 3 Ե չիք է գիրս դատաստանին, աջէ ղգիրս
փխ գիրս
- 4 Ե չիք է
- 5 Զ փոփոխման, Զ արար փխ արան
- 6 ԲԳԵԶԷ որոնելով փխ զննելով, ԲԵԶԷ դա-
տաստանի, Զ չիք ի դատաւորէ, Ե չիք դա-
տաւորէ, ԱԳ ի քննաւորէ, Ե քննողէ (փխ
քննաւորէ) և ի
- 7 Ե չիք Եւ ամբաստանելոց, ԳԵ քաղում, Զ
չիք Են, ա յանուանցն, ԲԳԵ յանուանող,
Զէ յօանող փխ յանուանող
- 8 աԳ աղպիրս, ԲԵԶԷ ալք
- 9 ԳԶԷ թէ, Զ յորոց, Ե չիք ի ճառի
- 10 Ե չիք ըստ ազգի, Զէ չիք բայց, Ե թէ
փխ է Եթէ, ԲԶԷ թէ, Գ ասել զորոց փխ ա-
սելի.... որոց
- 11 Ե բարեց փխ բարեաց, Գ մարդկան դա-
տաստան, Ե չարեց, Զէ չարաց
- 12 Գ լերկոցունց, Զ մարդիկ
- 13 Բ չիք է
- 14 Ե գողսն, Ե ի բարի զործս վկայեալ, Զ
աւուրս փխ առ որս, ԲԵ կարծիք
- 15 Է Սողովմուն, Գ առ երկուց, ԳԶԷ կանանց,
ԲԳ զկարծեցուցեալ, Ե զկարծեալ, ԲԳԷ
իրս
- 16 Զէ ասացեալս, ԲԳԶԷ չիք ի (ծերոցն), Զ
այնպէս
- 17 Զ բնաւորին փխ բնաւին
- 18 ԱԲԵԶԷ չիք իմոյ, Գ մեղաւորաց, Բ ար-
դարութեանց, Ե արդարութեան,
- 19 ԳԵ յինէն անիծեալք, ԲԳԵԶԷ չիք ի հուրն
- 20 Գ չիք Եւ, ԳԶ միջակք, Գ զղջացեալ փխ Են
Գ ապաշխարողք Են, ԲԳ ապաշխարութեանն
- 21 Զէ ընդդէմ, Ա ընդ անմեղացն (բայց «ան-ի
վրա դրված է շեղյալ համարելու նշանը»),
աԲԳ մեղանացն, Ե զվճիտն
- 22 Գ առնելովն, Բ և առանց
- 23 Զ զոման (մերժել)
- 24 Ա չիք Եւ (միջակացն)
- 25 Ե չիք հմտութեան, Է դատաւորաց հմտու-
թեան
- 26 Ա աստուածայնոյ, Զ մարդկան իրողութեան
- 27 Ե անսղալ, ԲԶԷ զատեան, Գ չիք զատեանն,
Ե զատեան
- 28 Ե առողանութեան, Ե քաջագութեան, Զ
սղալանս¹, Զ չիք ինչ
- 29 ԲԳԵԷ զործիցի
- 30 Ե բայց փխ Այլ, ԲԳ Եթէ, Գ չիք Եւ, Զ թէ Ե
փխ ըստ
- 30—35 Ե գիրս դատաստանիս ալլ ի փխ Եւ
բանդի ըստ.... Իսրայէլի զպիր: Եւ զի
- 31 աԳԷ Եղին
- 32 Գ չիք Այլ, Գ զի
- 34 Զէ չիք ի ձեռս, ԲԳԶԷ առ փխ ի (մեղ)
- 35 Գ աշխարհականաց, Գ չիք Եւ (զի), Զէ չիք
զի, Ե այժմն
- 36 Զէ չիք է, ԳԵ չիք յանձն, Ա հոգ, ԲԳԵԶ պա-
տահման
- 37 Ե Ե իշխանաց, Գ չիք Եւ (զլիաւորաց),
ԳԵ ժողովրդեանն
- 38 Զէ աւանդապահք, Զ Եպիսկոպոսուն,
- 39 Ե չիք բայց մի ոք ինձ.... ոչ տալով կար-
ծիս, Ա իցէ փխ դիցէ

9-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Գ տղիւքս, ԱսԳԶԷ առնալ, Ա զպատիւս
(բայց «ս»-ն ավելացված է վերևում և հե-
տագայում), ԲԳԶԷ չիք Եւ (անհանճարս)
- 2 Զէ Եմք, Զ զարմարն
- 3 ԲԳԶԷ զկարգ, ԵԶ թէ, Զէ չեն փխ չիցեն, Գ
բաւական ինքեանք
- 4 Գ բայց փորձագունեալքն, Զ և փորձագիւ-
նիք, Զէ իրն անբամբաս փխ տնրաւոր
- 5 Զէ ամենեկին փխ այնուհետեւ, Զէ տալ
- 6 Գ պատճառս, Գ չիք Եւ, Ե ուղիւղ
- 8—20 Ե չիք զլուիս Զ, Յաղագս թէ.... բազ-
մաց յինքն յանդուսէ
- 9 Գ վառն փխ Յաղագս
- 11 ԳԶԷ չիք Եւ, ԱսԶԷ զգատաւորս, Բ զգատա-
ւորսն, Գ չիք զի, Զէ զրեցելումն
- 12 Գ զարատես աչս, Է կուրացուցանէ զաչս,
Բ զքաջատեսս, Գ չիք քաջատեսս, Գ լիցին
- 13 ԲԶԷ իրաւանց նա, Զէ առնու
- 14 Գ ուղիւղ, Գ ցուցցեն, Զէ ցուցանէ, ԲԶԷ հա-
տանելով, Գ հատուցանելովն փխ հատանե-
լովն, Գ աշտոս դատել փխ աշտոանաւք,
Զ աշտոաւք, Գ տէրն
- 15 Զէ մի ոք, Բ զայթաղեալ
- 16 Գ խոցողիցին, Զ խոտորեցին, Զէ ի տկա-
րազունից, Բ տկարազունից, ԲԳԶԷ պատ-
ճառանաւք, Զ ալլազգիս, ԲԷ վարեցեն
- 17 Գ լիցին, Գ ասելն, Զէ չիք Եւ, Բ և փխ Եւ,
Գ Եւ զոք, Զէ դատաստան
- 19 Գ և զի, ԲԶԷ խնդրիցէ, Գ խնդրիցեն, Գ զաւ-
գոտն, Գ չիք զի (միտս), Գ բազմացն, Գ
լինքեան

¹ Հետագայում այս կարգի ալլընթերցումն է-
րը չեն նշվում:

- 26 Գ յանկուսցեն, Զէ յանդգիցէ, Եւ ըզգատարանն փխ զգատատանն, ա յարգարհացէ, ԲԳ յորդորիցէ, Զէ յարգարիցէ, Ե ուղղելի է փխ յորդորեսցէ Գ վճռան
- 21 Ե զողորմութիւն յամենայնի, Զ ողորմութիւն ԲԶէ զգուշալի, ԳԵ զգուշալի է
- 22 ԱԵԶէ արդար փխ արդակ, Ա յերկաքանչիւր, Աա կողմանան, Ե և փխ իրբու
- 24 ԲԶէ որբոյ, Գ որբոց, ԲԵԶէ ալրոյ, Գ ալրհաց, Զ ի յաւուր դատաստանի, Ե դատաստանն
- 26 Գ դատարացն
- 27 Ե շիք զիրաքնչիւրսն, ԵԶ զի փխ մի, Զէ անգթաբար փխ անգարմապէս, Ե միմենա, Զ ամենենան փխ միմենան, Գ առ միմենա լինել և ողորմաբար, քանզի ողորմութեամբ և ճշմարտութեամբ պատահեսցին, և յողորմութիւն և յիրաւունս արհեսցի տէր, քանզի ասէ թէ՝ որպէս արասցեն քեզ մարդիկ, նոյնպէս և դուք նոցա արարէք, այլ կարողաց ողորմու-

- թեամբ.... Զէ կարողացս (է կարողացո) ողորմութիւն
- 28 Ե անկարա, Գ լինել խոնարհութեամբ և փխ խոնարհիլ, Զէ խորհել
- 29 Ե լսիսէ, Զէ լսիցէ, Գ զբանն, ԵԶէ թի
- 30 Գ զվճիւնն հատուցէ
- 31 Գ քննեսցին, Զ կնքեսցի փխ քննեսցի
- 32 ԲԶէ երկու, ԲԳԶէ երեք, Գ և վճիւն հատուցէ, է վճիւն, Զէ հատցի
- 33 Զ շիք էթէ, է թէ, Ե շիք և թէ զինչ.... այսորիկ ճառի, Զէ նշան հաւատարմութեան, ԲԳ երկուք կամ, Զէ երկու կամ երեք
- 34 ԲԳԶէ որ զկնի, Զէ այսոցիկ
- 35 Գ վկայք, Գ իցին, ԳԶէ միոյ (Գ միոյն) փխ միւսոյ, Զ կողմանէ հատցէ, Գ վճիւն, Բ վճիւն
- 36 Ե շիք Այլ զերգմունս.... ապաշխարութիւնս սահմանեմք, Զ և զի, ԲԶէ հրամայեցաք, Գ հրամայեցաւ ի տեաննէ, ԲԳԷ սովորութեանց, Զ սովորութեան

10-ԲԳ ԷԶԻ

- 2 Գ ապաշխարութիւն, Զէ հրամայեմք փխ սահմանեմք, Ե թէ, Ե երգումն, Գ աստացեմ
- 3 Գ յիրում, Ե տեղոյ փխ ճառի, Գ խրատ տալով
- 4 Գ այլ պարտ, ԲԵԶէ պարտ է, Ե դատաւորաց փխ իսկ է, ԲԶէ շիք է, Գ դատաստանի, ԲԳ դատաւորացն, Ե շիք դատաւորաց, Զ դատաւորաց պարտ է, Զ երկուս և
- 5 ԵԶէ շիք ունել, Գ արս ունել, Զէ այլ որոց (է յորոց), Ե կարգաց միայն ի հաւատացելոց զի լիցին վկայս, Ե ի փխ նոցա լինել, Զէ շիք լինել
- 6 ԳԵ դատաստանին, Գ բանքն, Զ բան, է բան հաւատարմանն, Գ վկայիքն
- 7 Գ՝ նոյնպէս, Ե՝ այսպէս, Զէ՝ աշնպէս փխ սոյնպէս, ԳԵ դատաւորացն, ԳԵ լինի, ԳԵ դատաստան, Գ վկանաւքն, Ե վկայիքն
- 8 Բ հոռմայեցիք, Զէ հոռմայեցիքն, է յառաջնում
- 9 Գ քննութեանն, Զ քննութեամբ
- 10 Գ այլոց գրոց, Գ շիք և (յառաջ), Բ դատեալք, Ե իսկ յորմէ հետէ ի Քրիստոս հաւտացին փխ և ևթանասուն.... իսկ այժմ Զ ըստ ևթանասուն
- 11 Զ շիք ըստ ԳԶէ թէ
- 12 Բ զմիմաստութիւն, ԳԶէ զմիմաստութիւն
- 13 Բէ երկոտասանիցն (առաքելոցն), Գ մարգարիցն և առաքելոցն, Գ զդատաւորսն

- 13—14 Ե շիք ոչ միայն.... դարգարն այլև
- 14 Զ շիք և (բազմացն), Գ բազմաց ազգացն լեզուցն, Ե բազմաց
- 15 Զ ճշգրտել, Գ այժմ փխ յոյնք, ԲԳԵԶէ կրիստ զդատաւորս, Գ զդատաւորսն,
- 16 Ե շիք նմանապէս, Գ վիրացիք, Զ ուսեալ, Գ նոցանէ, Ա թուոց
- 16—17 Ե շիք ուսեալք.... և կամ, Զ շիք երրորդութեանն.... թուոյ,
- 17 Գ շիք և (կամ), Բ շիք կամ, Գ թուոյ և լից վկայիցն, որ ըստ արիւնացն, Բ թուոյ վկայիցն, ԵԶէ շիք զկարեկիս Գ և զայս և զայսն փխ զերիսն, Զ երիսն
- 18 Գ ժամանակին, Զէ ևպիկոպոսն դատի և շիք զի նա է դատաւոր
- 19 Զ զերկուս, ԳԶ և փխ կամ, Ե ինքն փխ ինքեան, Գ վկայս
- 20 ԱաԲԶ կրթել, Ե շիք և հմտանալ, Գ ժամանակի գրոց
- 21 Զ արւելչեան
- 22 Ե ի փխ ոչ միայն, Զ ընթերցման, Ե տառից փխ գրոց, Զ շիք և. Գ շիք կամ, Ե գրոց փխ տառից (դատաստանաց)
- 23 Ե յիմաստուն, ԲԳԵԶէ իւրաքանչիւր
- 24 Զէ զիրք փխ իրք, Գ դատողական ի նոցանէ
- 25 Զէ համեմատական, ԲԳԵԶէ բանից, Գ և ամենազանս
- 26 Զէ միշտ փխ յոյժ, Գ և յամենայն ժամ աղաթել նախ ըստ խրատու ամենայն սրբոց և իմաստնոց զանգիտութեամբ դա-

- տելն աղաշխարհէլ պիտո է առաւել փխ
յաւէտ, Ա անարտնոթեամբ, Ձ անորտու-
թեամբ, Ե և անորտնութեամբ
27 Բ բարոյիւք, Գեջէ բարոյիւք, Գ և մա-
նաւանդ, Ե դատաստանին
28 Ա չիք մի (միտք), Գե միտքն, Բջէ դա-
տելոց, Գեջէ բարկութեամբ, Գեջէ չիք և
29 Բի բարիւ, Ե երկայնամիտ, Բե գատողք,
Ձէ դատողք
30 Գե պատահէն, Ե կարեամտել
31 Եջէ լուծցին, Գ երկայնամտել փխ բշտե-
մարանեալ, Գ պահիցեն, Գ չիք պարապով,
Ե տեսել
32 Գ չիք ատենիւ, Ե քննեցեն փխ ատենիւ....
առնուլ զնոյն, Գ լուծցեն ուղիւ, Ձ լուծ-
ցին, Ձէ առցեն
33 Գ և բանակոտութեան, Բ բանակոտութեան,
Ե բանակութեան, Ձ բանակութեան, Գջ ոսո-
խացն, Ձ սաստեցին, ա ամբոխս
34 Ձէ չիք յատենի անդ.... դատաստանին Ե
չիք անդ
35 Գ այլ ուցին, Գ որ դատախազքն, Ձ դա-
տախազք, Գ վասն վիճո և յաղութեանն,
Ե աղազու փխ վասն, Ձ յատենան

- 36 Գ վճիւռ¹
37 Ե երկաքանչիւրոցն խաւել տայցեն, Գ լոնել
38 ԱԲԵՆ ստուգել, Գ ի ստուգել, Ձ ըստուգել,
Ձ ճշմարտել, Ե ճշմարտեցին, Գ հատցի
փխ բերցի
39 Ե զգոյշ կացցէ դատաւորն և յիւրոց առե-
նախաւից, Ձ զգուշ, Գ չիք և, Գ իրացն
փխ յիւրոցն, Գ այս է յատենախաւից, Ձէ
յատենախաւիցն, Գ դատաւորացն փխ ըս-
պասաւորաց Ձէ պարստնաւորաց փխ ըս-
պասաւորաց
40 Ձէ ապաստամբ փխ ամբաստանք, Գ տալ
խաւել, Ե նոցա խօսել
41 Գե կախարդել, Գ լսելեալն, Գ անկցի փխ
լիցի, Ե լինիցի
42 Գ արդար, Բեջէ դատաստանի, Գ այլ ան-
պատիւ
43 Ձ վարի փխ վարի, աէ դատաստան փխ
դատարանն, Բեջ դատարան, Գ որ զնորսն
տեսանէ զենքքինն ամենեցուն փխ իրր
զի.... զնորս, Ձ զամենեցուն
44 Ձէ չիք իսկ Ե ներքին փխ երկրաւորս, Բ
անպարսաւ, Ե անպարսաւ լիցի երկրա-
ւորս, Գ լիցի յորժամ

11-ԲԳ ԷՋԻ

- 1 Գ սխալանքն իցեն, Ե սղալանաց, Գ զի փխ
և Ը ըստ փխ ընդ
3 Գ յոյժ մի, ա ամբարհաւաճութեամբ, Գ ամ-
բարհաւաճել, Ե ամպարհաւաճեալ
3—6 Ե չիք Մի ամբարհաւաճեալ.... անիրաւ
դատաւորին
4 Ձէ ի վերայ ամենեցուն, Ձէ չիք դատաւոր,
Ե դատաւոր ամենեցուն, Գ չիք ըստ գրե-
ցելուն, Բջէ գրեցելուն
5 Աա ի պատրանս Գ կոչելն
6 Ձէ ի վրէժխդիր
7 Գ և բանդ, Բջէ զստահակս, Բեջէ զի
փխ և
8 Ձ զերկուցանէ փխ զերկուցանէ, Ե յասել
9 Ե չիք իսկ ամբաստանաց և դատախազաց....
միեւն հողվածի վերջը:
10 Գջէ չիք և (Տէր), ա ինքնին փխ իսկ (խը-
րատ)
11 Գ պատահեցի
12 Գ և տես ոչ վայել է, Ա աշակերտի, Գ ա-
շակերտացն, Ձ նախ ազահութեամբ փխ
նախաշողութեամբ
13 Ձէ կողմանց, Բ չիք խաւի
14 Ե չիք և (հայրն), ԲԳ հայր, ԲԳ չիք սա-
տանայ
15 Ձէ խաւսին (սուտ), Ձէ այլ փխ և (խա-
սեցի), Գ խաւսի փխ խաւսեցի
16 Գջէ չիք որ, Ձէ զճշմարիտն

- 17 Ձէ վրիպանքն, Ձ ստութեամբ, Գ չիք խղճին
մտաց, Գ ի շարշարանս, որ է անգիտու-
թեամբ վրիպելն, Գ և ոչ յարինացն, Ձ
արինաց
18 Ձ յորողայթս, Ձէ չիք անդ, Գջէ չիք և
19 ԲԳջէ շանսցեն, Ձ յորողայթ, Գ բնկերին
20 Գ և մի, Գ լիցին, Գ նոքա որ յաղթաւորս,
Ձէ յաղթաւորս,
21 ԲԳջէ թէ, Բ եթէ փխ թէ (յաղթի)
22 Ձ ամաւթ, Ե ամօթ կըրէ
23 ա՛ շլանալն, Գ՛ շլանալն, փխ զլանալն, Ձէ
ցանկանալն
24 Ձ զիւրաքանչիւրսն, Բջէ արգելուն
25 Ձ զի փխ Մի, Բեջ լիցի բնաւ, Ձէ չիք լիցի,
Գ զհարտար ասանս
26 Ձէ որով, Գ տանիցին, Ձէ տանիցի, Բ ըզ-
յաղթութիւն, Գ զյաղթութիւնն, Ձէ յաղթու-
թեամբ
27 Բջէ բանակութեամբ ԱաԳ նախատեցին
28 Բջէ յայտնութիւնս, Գ մէջ փխ յայտնու-
թիւն, Գ յատնին
29 Գ զդատաւորսն, ԱաԲ զարծաթասիրութիւն,
Գ զարծաթասիրութիւնն կամ զալլ ինչ շար,
Ձ զարծաթսիրութեամբ
30 Գ է նա, Ձ առաքլո

¹ Հետագայում այս կարգի ալլընթերցում-
ները (վճիւռ-վճիւռ) չեն նշվում:

31 Զ (գութ) զրկէք, Զ զերբայս փխ զեղբարս
32 Գ ի կանոնական հրամանացն առաքելո,
ԲՁէ կանոնաց
33 ԳԶ Բէ (հարաւ) ա եթէ (հհար), Բ որ
եհարն, Զէ եհարն, Բ բանբասեցաւ, Զ բամ-
բասաւ, Աա եթէ փխ քան Բէ, Բ բանբաս-
եաց

35 Զ լցցին, Զէ դատաստանին փխ դատաւորին
36 Զ չիք ոչ, Գ չիք երդնուլ, Զ երդման, Բէ ալլ
գիտասցեն, Բէ ի տեանէ, Աա զի ի տեան-
նէ, Գ զտեան փխ զի Տեանէ Զ ալլ գի-
տասցեն զասացեալ ի տէանէ Բէ, ԱաԲԶ
զասկեն, Գ ասեկն ամենեւին մի երդնուր
եւ Բէ

12-ԲԳ ԷԶԻ

1 Զ չիք ընդ, է Բէ փխ ընդ
2 Գ չիք եւ յալլան, Զ ալլն, ԳԶէ Բէ, Զէ ալս,
Զ զանգ փխ զքեզ
3 է աստուած զանգ փխ զքեզ Աստուած Բ է
իսկ, ԲԶէ դատի (աստ)
4 Գ չիք աստ, Զ զափշտակութիւն
5 Զէ չիք քան ազահել, Զէ չիք ոչ, է համբա-
րել փխ համբերել, Բ՝ դատարան, Գ՝ դա-
տարանն փխ դատաստան, Զ դատաստանն
6 Գ յայսմ ամենեւեան
7 Գ աղաւթեալք, Զ չիք աղաւթիք, ա նախ ի
տեանէ նախ, Գ չիք նախ, Զ յօգնականու-
թիւն, է ազնականութիւն, Գ հայցիցեն,
Զէ հայցեն, Զ ապ փխ ապա
8 Զէ տացէ տէր
9 ԲԶէ յաղթիցին, Գ յաղթիցեն նմա Զ իրան,
ԱաԲԳէ յիրան, Գ լինել շնորհ, Գ կալցին
յաստուծոյ
10 ԳԶէ Բէ
11 Գ տալիս իցին փխ համբերիցեն, Զ համբի-
րեցեն Գ չիք զի լաւագոյն, Զ լաւագոյ
12 ԲԳ վրէժխնդրութեանն
13 Զէ գրեցելումն
14 Գ վասն փխ ծաղագս, Գ եւ Բէ փխ եթէ,
Զ Բէ
15—16 Ե Բէ զինչ է հաւատարմութիւն վկայից
փխ ծաղագս.... ընտրին
16 Զէ երկու
17 ԳԶէ չիք եւ, Զէ զվկայն, Զէ դատարն ի
փխ դատաստանն զի, Ե զհակառակութիւնս,
Զ զհակառակսն
18 ա ձկտեալ, Գ չիք ձգտեալ եւ, Ե ձգտել, Գ
յերկարացեալսն, աԳԶԶէ նորօք Զէ յուծա-
նէ
18—21 Ե չիք անհաւատալի է.... յայտոսիկ
նաեւ
19 Գ չիք է, Գ դատաւորին, Գ հակառակութիւն
փխ հակաճառութիւն
20 Գ վկայիցն փխ նոցա զի, Գ զարէնսն,
ԱաԳ խորհել, Գ չիք ոչ, Գ զիր
21 Զ ախորհկ, Զէ ե փխ նաեւ, Գ դատախազն

փխ ոսոխքն, Գ դատաւարան, ԲԵԷ շիշա-
նին, Գ հաւանին փխ զիշանին, Զ զիշանիլ,
22—23 Ե չիք յորժամ անկասկած.... զտանիցի
24 Գ վարուցն
25 Զէ ոչ իցեն, փխ չիցեն, ԳԵԷ կաշառօք, Զ կա-
ռուք, ԲԳ եկեալք, Զէ դիմլ փխ զի, Գ |||
(եւ զի)
26 Գ ||| (չիցեն), Զէ իցեն փխ չիցեն, Գ աղ-
գատոհմք, Ե աղգատոհմն, ա աղգատոհմ
դատախազաց (դատախազաց ալիլացված
է լուսանցում), Զ երթիցեն փխ Բէ իցեն,
է երթիցեն փխ եւ Բէ իցեն, ԲԳԷ վարքն,
Զ վարքը
27 ԲԵԶԷ հաւատիրիմք (իցեն), Գ հաւատա-
րիմք իցեն վասն վեհագոյն վարուցն,
ա բնկալեալ իցեն, Ե բնկալել լիցին, Գ բն-
կալեալ իցին ի վկայս, Բ հաւատարիմ
27—29 Ե չիք հաւատարիմն լինել.... Երբորդ
28—29 Գ զի հաստատուի են հաւատարիմ
վկայք յերկինս նշանաւոր աստեղաւոյն
29 Բ երկրորդ փխ երբորդ, Ե պատուել
30 Զէ որով, Ե չիք որովք.... ցուցի, Բ ցուցի,
Զէ ցուցանի
31 Ե հարկ փխ հարկաւոր, Գ չիք եւ
32 Ե չիք եւ է ըստ ալսմ, Ա զի Գ: ամենի,
յնտոյ ջնջէ բեքեալալս զԳ եւ ի վերոյ զնէ
եւ.... եւ ապա՝ է: ամենի. ծանոր. հ.
եղիա Փիլիպպեի), Գ երեք տարեկանին
փխ եռամենի, Գ եւթ ամիս, ԲԳԵԶԷ ուսանել
փխ ուսանելն է
33 Գ չորեքտասան ամենին, Գ չիք եւ (քսանա-
մենի), Գ զինուորեալն, Գ չիք եւ, Գ
Լ. ամենի փխ քսանեւհինգամենի
34 Զ քահանայեցեալն ԲԶԷ զքահանայականն հա-
սակ
35 Գ՝ համարել, Ե՝ կարենել փխ կարծել, Ե իող
ի տուրեալութիւն վաճառաց հասակ որդէ-
ծընութեանն հաւատարիմ լիցի փխ զի Բէ
առաջի Աստուծոյ.... տուրեալութիւն վա-
ճառաց
36 Գ վկայ լինել գործոց ժողովրդեանն

13-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Բ հասարակ փխ հասակ, Բ որդեմութեանն,
2 յորդեմութեանն, Զէ և փխ ի, Բ տուրեա-
նութեանն
3 Զէ վաճառոց Զէ չիք թէ, Գ զարութիւնն փխ
զանձն եւ սերմն, Ա սերմ, ա սերմն, է ըզ-
սերմ, Գ կնոջն, Զէ դնել փխ գնել
3 Զ է փխ լիցի ի, է չիք ի, Զ տուրս և առս
4 Ե միում, Գ միումսն, Զ միումսումն
5 ԲԵՁ երիտասարդ
6 Գ ճանապարհ, (Ա թուի գրեալ՝ նորա,
եւ ապա սրբագրեալ՝ նոցա. ծանոթ. Հ. Ե. Փ.),
ԲԳՁէ թէ, ԳՁէ երկու, Զէ երեք
6—8 Ե չիք եւ եթէ.... պարտ
8 Զ որ փխ ոչ Ե իսկ զանհատոց վկայու-
թիւն ոչ է պարտ ընդունել Քրիստոնէից....
է զվկայութիւն
9 Է քրիստոնէի, Գ չիք եւ (արդարք), Զէ չիք
եւ բաղումք
10 ԳԵԷ տէրն, Ե չիք եւ (արդար), Ե չիք զի
ունէին.... զստեմ
11 ԳՁէ ճշմարտին, ԲԳՁէ խառնել, Ե չիք ըն-
կալաւ, Զէ ընկալաւ զգիւսցն, Գ ընկալաւ զի
զինչ միաբանութիւն է հաւատացելոյն ընդ
անհաւատին զի թէ....
12 Զէ զհերձածողաց (Զ հերձածողաց) ըն-
կալեալ լիցի, Ե որպէս փխ թէ, Զէ չիք թէ,
Ե ոչ ճմարտ վկա եւ
13 Ե և ոչ մեզ ընդունելի եւ փխ զի՞արդ մեզ
եղիցին ԲԳՁէ մեր իցեն (Զէ լինիցին) փխ
մեզ եղիցին, Ե թէ իրենց համախոհիցն
վկայիցեն փխ զնոցունցն նոցունց, Զ չիք
նոցունց
14 ա հարկաւորութիւն, Զէ հարկաւորութեամբ
այսպիսի
15 Ե արբանեակ
16 Գ յարութեանն, Զէ արբանակեցին, Ե չիք
արբանակեցին առաքելոյն, Գ շորս, Ա կա-
նացն, ԳԵ կանանց
17 Բ երկու, Գ երկուց, ԳՁ առաքելոց, Զէ հաւ-
տասեալ, ԳՁէ զյարութիւնն, Զէ վկայ
17—18 Ե չիք եւ նոքա.... Տեսն մերոյ
18 Ա ճշմարիտ (յաւելեալ է մանրատառ ի վեր-
ոյ ծանոթ. Հ. Ե. Փ.), Գ յարութեանն ԲԳՁէ
չիք մերոյ
19 ԵՁէ թէ, Ա իք, (ապա ի վերոյ յաւելեալ իր.
ծանոթ. Հ. Ե. Փ.), ԲԳՁէ չիք ի, Զ կա-
նանցն, Զ չիք եւ (ճշմարիտք)
19—20 Ե վկայել նոցա և վարիք ճշմարիտք
իցեն փխ վկայ լինել.... վարուք վկայեալք
20 Զէ եւ փխ իցեն, Զ վկայ վարուքն ԳԵ զիր-
սըն, ԲՁէ պատմիցեն
21 Ե ի ձեռն նոցա ընդունելի է փխ ինքեանք....

- կանանց, ԱսԲԳ հաւատարիմ լիցի վկայու-
թիւն արանցն ի ձեռն կանանց (ԲԳ կա-
նանցն), Զէ հաւատարիմ լիցի վկայու-
թիւն արանց (է արանցն): Բայց.... փխ
հաւատարիմ.... բայց
22 Զ և որպէս, ԲԳԵԷ որպէս և
23 Գ կապելայս
23—24 Ե չիք եւ ոչ ի կապելայս.... ոչ դատել
24 ԲԳԵԷ հանդերձս, Զ չիք այսպէս ոչ դատել,
է այսպէս և,
25 Գ վկաեալ
25—29 Ե բայց որք տեառն վկանցին ի կա-
նանց ընդունելի են, այլ ոչ այսպէս է
մարդկայինս փխ բայց միայն.... բայց ի
մարդկայինս
26 ԲԳ ինչ փխ ինձ, Զէ չիք ինձ, ԳՁէ զկանանցն,
Զ չիք Աստուծոյ
27 Զէ մարդոյ
28 ԲԳՁէ են փխ լիցին
29 Գ մարդկայինսս, Զէ մարդկայինսն, Ե այլ
վասն փխ յաղգաս, Ա նախ ունի գրողընու-
թեանն, ապա ի վերոյ մանրատառ յա-
ւելեալ՝ դիրա. ծանոթ. Հ. Ե. Փ., Ե զիւ-
րայգրողութեան, Զ զիւրագրաւութեան, է
զիրագրաւութեանն
31 Ե չիք այլ, Աս զկանանց, Զ չիք ի կանանց,
է կանանցն, Ե ընդունելի, Ե չիք արժան
32 Ե չիք իրաց, ԳԵԷ արանց, Ա զկնաց (յա-
րանց), Զէ զկանանցն յարանցն
33 Զէ չիք եւ, ԲՁէ յերկաքանչիւրսն տեղի
33—35 Ե չիք այլ զկանանց.... տեղիսն և
35 ԲԳՁէ չիք եւ, Ա որպէս եղեալ ի յուսանցի.
ծանոթ. Հ. Ե. Փ., Ե չիք որպէս, Գ հասակի,
Գ վկայութիւնն, Բ /// (վկայութեան)
36 Գ որպէս փխ ըստ որում, Ա Բեթղաեմի, Բ
Բեթղաեմի, Գ Բեթղաեմի, Զ Բեթղաեմի Ա
մանդունսն, ա մանկունսն, Ա եւ Կիրակոս
և սուրբ, Զէ Կիրակոս, Գ սուրբն Կիրակոս,
Բ սուրբ
36—37 Ե որպէս մանկանց բազմաց այլ ոչ
այսպէս մարդկան փխ ըստ որում.... և
այլք
37—40 Ե չիք բայց սակայն.... մարդարէանալ
նոցա
37 Գ այլք և քառասնաբայքն, Գ մարդ-
կայինսս
38 Բ վկայութիւնն Զ չիք է
39 Բ սիրտ, Գ սիրտն, Բ ասացաւ փխ ասացեալ
է
40 Զ չիք և ի տիս, ա ի տես, Գ հասակն փխ
տիս, Գ ուր փխ դուն, Բ /// (դուն ուրէք է
մար)

14-ՐԴ ԷՋԻ

- 1—4 Ե շիֆ և ոչ ատենիս... հարցանելի է
- 1 ԲԳԷ Բարոզել Զ շիֆ ընդ, Զէ շիֆ և ոչ արանց, Գ արանց ընդ կանանց,
- 3 Է ծընդհամբ, աԳ ալլուփ, Զ ալլեօք, Գ ինքհամբք
- 4 ԲԳԶԷ վկայ, Զ ըստ փխ ընդ, Ա ալս փխ ալսոսիկ
- 5 Բ ||| (և թէ ընդէ՞ր), Զէ երկու, Ե շիֆ աւելի է
- 6 Գ զի երկուքն, Ե զառաւելն արգելու փխ վասն... խափանման է, Գ զառաւելն փխ առաւելութեան, Գ են փխ է Ե շիֆ յաղագս
- 7 Գ իցեն, Ե քան զայս պակաս, Գ թէ ևս փխ եթէ, ԲԶԷ բարուք, Գ են փխ է, ԲԳԷ եթէ
- 7—31 Ե շիֆ Էթէ բազումք իցեն...և յարութեանն՝ հրեշտակքն
- 8 Գ նուազիցին, Զ և ասէ, ԲԳԶԷ առաքեալ, ԲԶ զիրիցուէ
- 9 Գ երկուք
- 10 Գ ի վեր քան զպատրանս ի վեր քան
- 11 Գ երեքն լինել, Զէ և երեքն, Զ գատաւորս Գ երկուցն, Գ վկայից
- 12 ԲԶԷ իցեն (Զ իցին) միմեանց
- 13 Գ միմեանց էին, Գ երկբեալ
- 13—14 Ա սակայն երկուցն հաստատի (ի լուսանցն ունի, ծանօթ. Հ. Ն. Փ.), Գ շիֆ սակայն երկուցն
- 14 Զ շիֆ և, է թէ, Զ խարդաղանօք
- 15 Զ գլուխն շարն ԱՐ նարեութայն, Գ նարէու-

- թայն, Զ նարէութան, Բ սուրբն նախավկայի
- 16 Զէ դաւաճանութիւնքդ, Գ են դատախազաց, Ա զպատրուակել (եւ) յետոյ յանելալ ի վերոյ. ծանօթ. Հ. Ն. Փ.)
- 16—17 ա զպատրուակ շարութեանն
- 17 Զէ շարութիւն Գ են փխ է
- 19 ԲԶ տրուութեան, Բ Մովսէսի, Զ Մովսէսի, ԲԳԶԷ Ահարոն
- 20 ԳԶԷ փողն, Գ ծննդեանն
- 20—21 Զէ շիֆ և ծննդեան... մոգք վկային
- 21 Գ հրեշտակքն, Գ շիֆ և (հովիւք), Գ հովիւքն, Գ մոգքն
- 22 Զ Սիմէոնի, Գ դուռն հարաւո, Զէ դուռն
- 23 Ա յծգալոսու, Աս հրեշտակքն, Զ նշանս,
- 23—24 Զէ շիֆ և դարձեալ... քահանայքն
- 24 Գ տաճարին, Աս ի մկրտութեանն, Զ մկրտութեան
- 25 Զէ հոգի Գ Յովաննէս, Ա ի թափար, աԲԷ ի թափար, Զ ի թափարն
- 26 Գ մարգարէք
- 27 Գ առաքեալք, Գ մարմնոց, ԲԶ բժշկութիւն, է բժշկութիւնն, ա դիւաց, Ա հալածումն
- 28 Գ յարութիւնն, Զէ ի վերայ, է շիֆ ընդ, Գ աւթս, Զ յօդս, է յաւթս
- 29 ԲԳԶԷ ընթանալն, ԳԶԷ կերակրելի
- 30 Ա արեւն, Զէ վիմացն, Գ շիֆ և (դարձեալ)
- 31 Զ վարագորն Գ շիֆ և (յարութեան) աԶ յարութեան, Զէ հրեշտակն

15-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Գ շիֆ և (վէմն), Գ շիֆ և (պատանքն), Զ շիֆ պատանքն, Բ վարշամակքն, է և վարշամակն և վէմն և դարձեալ պատանքն և կանայքն, Զ դարձեալ պատանքն և
- 1—21 Ե շիֆ և վէմն... թագաւորին Արգարու
- 2 ԳԶ համբարձմանն, Գ առաքեալք
- 3 Բ շիֆ և հրեշտակքն, Գ հրեշտակք, Զ կանխեօ, Ա մարգարեք,
- 4 Զ թէ փխ թէպէտ, ԲԳԶԷ շիֆ և (միոյ), Զէ վկայութիւն
- 5 ԱԲԷ Յովաննէս
- 6 Զէ ճշմարտութեան
- 7 ԱԲԷ զՅովաննուս, Զ զովհաննու
- 8 Գ շիֆ է, Զ յօրէնս, Զ ձեր իսկ
- 9 ԳԶԷ թէ, ԱսԳԵԶԷ վկայութիւն
- 10 Գ անհաւատ փխ անվաւեր, Զ անվաւեր
- 11 Գ ճշմարիտ է, ԳԶԷ թէ փխ և (չէ ճշմարիտ), Գ վասն փխ յաղագս

- 12 Գ զովաննէս, Զ զովաննէս¹
- 13 Զէ շիֆ ասէ, Բ ինձ ասէ, Բ վկայս, Զ վկայ, Զէ շիֆ և (մինչեւ)
- 14 ԲԷ մինչ, Զ ալմմ, Զէ զձայն
- 15 Զէ շիֆ թէ
- 16 ԳԶԷ զքան, Գ և ինքն
- 17 Զէ շիֆ սակայն, Գ շիֆ և (ասէ), ա արիւն, ԲԳԶԷ չուրն
- 18 ԲԳԶԷ կանոնք, Գ հրամանն
- 19 ա առեկոց, Ա թխթովք, Բ թղթաւք, Զէ թղթով, Գ աշակերտքն
- 20 Զ ալմմ, Գ առաքեալ (Թադէոս), Զ Թաթէոս
- 22 ԲԳԶԷ լինի, Ե է փխ լինել, ԲԳԵԶԷ վկայութեան, Ե տեսել իցէ փխ տեսանէ
- 23 Բ և կամ, Զէ շիֆ զի (լսէ), Ե լուել փխ զի լսէ, ԲԶԷ որ փխ գոր, ա ալլ ընդ ալլ

¹ Հետագայում այս կարգի ալլընթերցումները շին նշվում:

23—24 Ե ի՞նչ զոր եւ յոյժ... զսեւն է
24 ԲԳՁէ ի՞նչ եւ (կամ), Զէ ճշմարիտ է, Գ տե-
սանելն է, Ա զլսեալն, աջ զլուեալն, ԳՁ
ի՞նչ է (զոր)

25 ԲԵ ի՞նչ եւ, Զէ ի՞նչ զի, Գ ի՞նչ ըստ գրեցելոյն
25—26 Ե ի՞նչ զի ըստ... դատեցի
26 Ա կարծիս, Բ դատիցի, Զէ դատիցին, Գ դա-
տիցի ըստ գրեցելոյն

16-ՐԳ ԷՁԻ

2—4 Ե ամբողջ վերնագիրն այսպէս. Յաղագս
երդման թէ որպէս լինիցի
2 Գ վասն փխ Յաղագս, ԲԳ Ե թէ փխ եթէ, Ե
թէ, Զ ի՞նչ եւ, Զ արինադրեցաք
3 Գ եւ զի, Գ արինադրեցաք փխ հրամայե-
ցաւ, Ասի՛ն զի ոչ հրամայեցաք, Զ ի՞նչ զի
ոչ հրամայեցաւ Զ խրատելով, Զ ի՞նչ եւ
(կանոնս)
5 Զ գտնուեալ, Զէ պատուիրան, Ե լել
6 Գ վայրապար եւ, Գ ||| (յաճախեաց), Ե
յաճախեցին, Գ երդնուն, Զէ երդումն, Զէ ի
փխ եւ, Գ այն փխ յայն, Ե այնքան փխ յայն
զոր բնալին
7 Ե ի՞նչ արգել... երդնուցուս, Ե ի՞նչ հասա-
րակարար
8 Ե ի՞նչ առնուլ, Ե փողոցն փխ գոհն, Գ կա-
պելլայս որ է կուղպակ, Զ կապերնայս,
Ե կապեռնայս,
9 Ե ի՞նչ եւ ի բանակոտութիւնս... այլեւ,
ԲԳՁէ բանակոտութիւնս, Գ մանկաց միայն
9—10 Գ կատարելոց եւ քահանայից եւ որ
քակիչք եղեն քատութեանն
10 ԵՁ թէ, Ե պատահի ումեք, Ե ի՞նչ ոմանց,
Ա անդ (գրված է տողի վերեւում ծանո-
րագր. Հ. Ե. Փ.), Ե ի՞նչ անդ
11 Ե դատաւորին հասանել, Գ
դատաւորին հասանել
12 ԵՁ թէ, Ե իրաց փխ իրաւանց
13 ԲԳՁէ եթէ, Բ յամենայն, Զէ երկրի փխ աշ-
խարհի
13—14 Ե ի՞նչ թէ յաղագս... զինքեանս ցուցա-
նեն

14 Գ արինապահ, Բ զինքեան, Գ եւ այն
15 Ե ի՞նչ առանց ուրուք հարկի, ԵՁ թէ
16 Ե ի՞նչ եթէ ոչ արէն, Զէ ոչ է, ԳԵ ի՞նչ եւ,
Զէ հաւատաց
17—էջ 17,29 Ե՛ւ ի՞նչ Եւ զՏեառն բամբասեն...
վրիպելոցն եւ խրատս
17 Ա տեառն, Գ գտեառն, Բ բանբասեն, Զ
բամպասեն, Գ մի երդնուլ ասաց
18 ԲԳԷ տեսանել, ԲԳ եթէ
19 Գ անհնարից, ԳՁէ թէ, Զէ եղեալ հաստա-
տեալ
20 Ա այլն, Գ կատարեալս կամեցաւ, Զ թէ
21 Գ արէնքն տեառն, Զ օրէնս
22 Գ այսպէս է, Գ արինաց, ԲԳՁէ թէ
23 Գ գտանիցի որ, Զէ լնուլ
24 ԲՁէ թէ
25 Ե եւ ոչ ի տեառնէ հրամայեցաւ, Բ հրա-
մայեցաք, Գ սահմանեցաք փխ հրամայե-
ցաւ
26 ԲԳՁէ սովորութեանցն, Ասի՛ն ասացեն
27 Բ շերդնուլ, Բ երդնու
29 Գ այլ, Զ այս փխ այլս
30 Գ երդնու եւ, Զ երդուաւ (առաքեալն), ԲԳՁէ
առաքալ
31 Ա որով
32 Ա երդամբն
34 Ա հակառակութիւն
35 Ա վճիռն, Զէ մարդոյ փխ Աստուծոյ
36 Գ իւրաք փխ իւրաք, Զ երդմանն փխ (միջ-
նորդել) երդամբն, Զէ երդամբ
37 Գ զարհնութիւնն
38 Զէ որով, Գ բանիւ

17-ՐԳ ԷՁԻ

2 Ա անսրտելի փխ անստելի, Գ ցուցանելով ոչ
երդնու այլ ցուցանէ զսովորութիւն մարդ-
կան լինքն եւ ոչ
3 ԳՁէ խոստումդ, ա՛յ տեսողի փխ անստելի,
Ասի՛ն ի՞նչ եւ (երդուաւ), Ասի՛ն երդու-
աւ Դաթի
4 Ա ի՞նչ եւ (երկրորդ), Գ ոչ անկանի տակա-
լին ըստ արինացն Արթաշատոյն
5 Գ բազում արինակ, Զէ բազում արինակս
(Ե արինակք), Ա պատճառ
6 Գ հաստատութիւն, Ե բանին, Գ ի՞նչ Տակա-
լին... Արթաշատուն
7 Ե ջրհորն, Ե բլուրն
8 Զէ վասն Նոյի, Բ Նոյի, Ե Սկիւղացիք, Բ
մտրակս

9 Բէ երկարաց
10 Զէ զսովորութեան, Գ հաստատութիւնն
11 Գ ի՞նչ է (քաւ), Զէ լիցի (որ), Գ եւ որ է
12 Ասի՛ն այդն
12—13 Զէ ի՞նչ ըստ որում... եւ ոչն ոչ,
Գ Պաւղոս փխ ինքն, Բ առէ այլուր
13 Ա այոյ այո, ա՛յ այոյն այո, Բ այոյ այոյն,
Բ ոչ ոչն, Զ երդնուն, Զէ ի՞նչ արդարք
14 Բ ||| (հաստատուն ցուցանել), Զ ցուցանե-
լով, Բ ||| (յաղագրութեան), Բ աշխարհս
15 Ա յայտցիկ, Ե յայտոսիկ
16 ԲԳՁէ սովորեալ, Զ իւրաքանչիւր
17 Գ հրամանին հնազնդել էին հասարակա-
րար, ԲՁէ էին փխ էք, Զէ մարդկան

- 18 Ասթ ալոյ (ա ալոյն) ալո, Գ առն առ,
Գ լինէր, 2 իք լինել, 2է կարօտանային
19 ԲԳՁԷ սովորութեանցն, Գ գհրամանն, ԱսԳ
լուծեալ, Ա արք գրված է տողի վերեկից
20—21 Գ ցուցաւ ոչ լինել հարկաւոր գերդումն
փխ Այլ.... ոչ լինել
21 2է երդումն
23 2է իք գի, Գ պատճառն
24 2 երդմանն, 2է թէ
25 2է է փխ էր, Գ գհրամանն
26 ԲԳ իք ի, Բ իք ճանապարհի.... կարաւ-
տէաք, Գ ճանապարհին, 2 զճանապարհ, է
ճանապարհ
27 2է եւ զի յայդմանէ անկաք յայտնապէս
28 Բ ||| (ասացաք եթէ ապաշխարութիւնս)
29 Գ վրիպեցելոցն ի խրատ, 2է ի փխ եւ
30 Ե ալլ փխ Եւ, Բէ երդումն լիցի, ԵԼ երդումն
լինի, ԲԸ երդմանն
31 ԲԳԵԶԷԸ մի փխ մին, ԲԳԵԶԷԸ միւս, 2է իք

- Եւ (ուրացութեան), ԲԳ ուրացութեանն,
2է իք է
32 ԲԳԵԶԷԸ և փխ կամ (յաւետարանն), ԲԳԵԷ
յաւետարան, ԵԼԸ զձեռսն, Ե եղել, ԵԶԷ
իք եւ
53 Ա արինակս գրված է տողի վերեկից, Ը օրի-
նակ (առաջի)
34 Գ զկանթեղանն եւ կամ զմոմեղինի լոյս
փշմամբ անցուցանել փխ զլոյս շիշուցանել,
Ե իք եւ (կամ)
35 Ե իք եւ (կամ), Գ ազո, 2 յետոյ փխ ձե-
տոյ, Ը իք խաշ
36 ԲԳԵԷԸ իք եւ (կամ), Ե ծիր, ԲԷԸ առնել
յերկրի, 2 երկրի, Գ յերկուս
36—37 Ե հանել փխ ինչ յերկրի.... ամենայն
37 Ը զի ալդ ամենայն ուրացութեան օրինակ
է զի ալդպիսիքդ, Գ ամենայն ալդպիսիքդ
38 Ե են փխ է, է է արինակ, 2է թէ փխ թէև,
Ը հասանէ, Ե տան
39 Ե քակումն

18-ԲԳ ԷԶԻ

- 1 2 խոստովանութեանն, է խոստովանութեան,
2է իք է, Գ իք ոք, Ե հաւատացել
2 Գ ոչ եղեալ, Գ խաշն, Ե կամ փխ եւ (յԱւե-
տարանն), ԲԷԸ յաւետարան, 2է իք եւ
կամ յեկեղեցի, Ե իք եւ (կամ), Ը իք
կամ, Գ ալլ մերձ կացէ հաւատով ի լսելիս
հաւատացելոցն եւ անհաւատիցն երդնու,
ասէ՝ զիտէ սրտագէտն աստուած եւ յեկե-
ղեցին փխ եւ կամ յեկեղեցի
3 Ե և ալսպէս, Ը սապէս, եթէ փխ գիտէ, 2է
սուրբ խաշն, Գ սրտիս իմ
4 Ը սապէս, Գ ասեմա, Ե իք Եւ (կամ), Գ
սոցա փառքս
5 Գ զարութիւնս, 2 զգորութիւն, ԱսԲԳ զի
ճշմարիտ եմ, 2է ճշմարիտ ասեմ զոր ա-
սեմ, Ե իք ճշմարիտ է զոր ասեմ եւ, Ե
և փխ 2ի (ալսպիսի), 2է իք 2ի (ալսպի-
սի), Գ ալսպիսիք
6 Ե ասելս, Ը ասացեալք, Ը սրտագէտս, 2է
հաւատալ փխ գիտել
6—8 Ե իք զԱստուած.... տուն Աստուծոյ
7 Գ բերան փխ բան
8 Գ խոստովանութիւն, Գ ուրացութիւն, Բ ու-
րացութեան եւ
9 2 զպա, 2է երդնուցու, Ը երդուիցել, Ե իք
որ.... երդուիցի եւ, 2է իք եւ, Ե ալդ փխ
զի, Ե իք ասեմ
10 Ե փխ խարտ.... ասացալ ալսպէս. խրատ
տալով ասացաւ: Բայց ուր ոչ իցէ վկա
հարկաւոր է երդումն կատարելոցն հասա-
կաւ: (Ե ձեռագրում սրահով վերջանում է

- այս գլուխը):
11 ԳԶԷ Թէ, Ը իք եթէ, ա կողմն, 2 անհաւա-
տից, Ը յանհաւատ
12 աԶԷ զուրացութեան, Գ խեղդիցէ փխ տալ,
աԲ զերդմունս, Գ զերդումնն, 2է զերդումն,
Ը երդմունս, 2 անձն, ԲԳԶԷ Թէ փխ թէև
13 ԳԶԷԸ հասանիցէ, 2Ը դատաւորն
13—16 Գ Թող Թէ ալլ Թեթեւ ինչ փորձութիւնք
փխ որպէս ասացաւ.... մի ոք խարիցի
14 Ը աւետարանն
15 Ը եկեղեցի
16 ԳԶԷ Թէ, Ը քրիստոնեայ, 2է են փխ իցեն,
Գ հակառակիցին
17 Գ խեղդելով ի միմեանց, Բ ի միմեանց,
աԲԶԷԸ երդումն, Գ երդումնն, ԲԶԷԸ խեղդել
փխ տալ, Գ իք տալ
18 Գ իք ի սաստէ. դատաւորին, Բ անդի, Գ
անտի սաստի դատիւ դատաւորին Գ բզ-
խոստովանութեան երդումն, ի հինն երդ-
նութն աւն եւ աւն արասցէ տէր, Ե կեն-
դանի է տէր, եւ անձն իմ: Ե Դաւիթ ասէ՝
երդուա եւ հաստատեցի թէ պահեցից զամ
և թագաւոր յուսացաւ ի տէր. զովեացին
ամենեքեան որք երդնուն նովաւ եւ խցցին
բերանք, ոչք խարտութեամբ երդնուն: Բայց
մի փութով....
19 ԲԳԶԷԸ փութով և դիւրաւ (2 դիւրեալ)
20 2 իք երդման, 2 բանն, ԲԷ հաստատել,
21 ԲԳԷ Թէ, 2 իք եթէ, Գ իք եւ (երդմամբ)
22 աԸ զճանօթութիւն. փխ զճանօթութիւն, 2
զճանտրութիւն, ա ապաշխարութեան

- 23 Աս զերդումն, ԲԸ հթէ փխ որպէս թէ, Գ շիֆ որպէս
 23—24 Աէ շիֆ այսքան իցէ.... դահեկանի շափ
 24 ԲԸ պակաս իցէ որպէս թէ (Ը շիֆ թէ) Գ քան դոտս դահեկան պակաս իցէ եւ փոքր իցէ փխ պակաս իցէ.... եւ այլ նուազ
 25 Գ մի երդումու յաղազս այնորիկ, ԲԸԷԸ աշխարհի
 26 ԲԸԸԸ ԲԷ, ԲԸԷ զկէս, Գ երդման գին
 27 Գ շիֆ երդման, Աէ երդմանն, ԱԷԸ ազատեցին
 28 Գ ապաշխարութեանն, Գ դոտումն, է ցուցանէ, Գ եւ եթէ
 29 Բ երդումն, Գ թէ, ԲԸ զապաշխարութիւնն, Ա ապաշխարութիւն, է ապաշխարութիւնն,
 30 Գ առնուն յանձն, Ա յօնի լիցի
 31 ԲԳՁ մինչ, Գ քսանն, Բ յալլ, ԳԸԸ ալլ, Աէ շիֆ եւ
 32 ԳԸ աւուրք, Ա աւուրք, Ա շիֆ եւ Բ շիֆ եւ կամ միմեանց.... միեշէ հողվածի վերջը
 33 Գ գիր փխ գին, ԲԳՁէ թէ, ԲԳՁէ իցէ փխ է
 34 Գ ասացաք յառաջ փխ անդ եւ աստ, Աէ և անդ, Աէ շիֆ աստ, Բ աստ լիցի, Գ ցուցցէ

- զկարգն, Գ ի շանուշ
 35 ԳԷ զայդ, Ա զայտ, Գ խրատ տալով ասացաք
 36 ԳՁ թէ
 37 Ա որով փխ որոյ (վկայ է), Գ վկայք գո ի միջի փխ վկայ է, Գ ոչ է երդումն նոցա, ալլ վկայիցն, Գ ոչ իցեն փխ չիցէ
 38 ԲԳԷ երդումն
 38—40 Ա շիֆ հարկաւոր է.... բմբունեցաւ իցէ վկայ
 39 Գ շիֆ ապա, է շիֆ Ապա եթէ.... եւ ոչ Բ թէ, ալ շիֆ ոք, Գ շիֆ բմբունէ, Գ ի դատաստան ածէ, Գ վկայք (եւ ոչ)
 40 Գ ածան փխ բմբունեցաւ, Գ վկայք, Գ ածողին փխ բմբունողին
 41 Գ ածան ի դատաստան փխ բմբունեցաւ, Գ բմբունելուն, Գ իցեն
 42 Ա նմանութեամբ
 43 Գ զարհուրեալ բունաղն զերծցի եւ, է դատաստան, ԲԸ թէ, ԲԸ յանդուքն
 44 Ա որ փխ ոք, ԳԸԷ իցէ փխ է, ԲԸԷ շիֆ եւ
 45 Գ թէ փխ դի, Գ ճշմարիտ
 46 ԲԳԷ եթէ, Ա գողութիւն, Ա շնութիւն, Ա շիֆ և (կամ), Ա ավազակութիւն

19-ԲԳ ԷՋԻ

- 1 Գ վկայք, Գ չէ փխ է
 2 Գ զգանգիտեն, Ա նմա փխ նոցա
 3 Գ ասեն փխ խոստովանին
 4 ԲԷ զբմբունողն, Գ զբմբունողն, Ա բմբունողսն, Ա զրպարտողսն
 5 Գ (աղաղակ) նոց փխ նոցա
 6 Ա շիֆ Իսկ
 6—7 Աէ քսան և եթ ած, Գ փխ իսկ հաւատարիմ.... ամն այսպեւ.

Եւ թէ երկոքեանն հանապազատութեւն եւ շարահճիկք եւ մարդարէ ոչ կա ի միջի սրտագէտ, վճիւռ մի առնեն դատի, ալլ զտէր աստուած թողուն, զի նա է ճշմարիտ դատաւորն, եւ ստոյգ հատուցանաղն եւ ստի նորա սուր է մինչեւ յորոշումն շնո աւոդ եւ ուղղեւ քննիչ է խորհրդոց. կտրէ ընդ մէջ եւ յանհաւատուն գնէ զմասն նոցա: Ասէ իմաստունն, թէ ոչ կարէ ստախաւան ճշմարիտ խաւան եւ ոչ ճշմարտախաւան՝ ստու: Մարդիկք ինքնախաւան, թէ գտախաւան ոչ գտանեն եւ ոչ զնդանեն եւ ոչ ստագանեն. այն է շար խիստ, որ թէ եւ մէջ ընդ մէջ ճշմարիտ խաւան, ոչ հաւատան, զի պիւղծ է առաջի տեսնն, թէ եւ վաճառին վկայք ժծ ամաց եւ անասնոց Խծ ամաց, հողո եւ ջրո Լ ամաց. հաւատալի վկային հասակն լիցի Խծ ամեան:

- 8 ԳԸԷ հիւանդի
 9 Գ մահուն, ԲԳՁէ ելանիցէ, Ա աշխարհէ, Գ

- յաշխարհէս հնգիտասան ամեն շարժուն վաճառի վկա քարոզին Լ ամ: Մանկան տղաո մի լիցի.... Աէ մի լիցի երդումն
 11 Գ շիֆ եւ, Բ ծերոց
 12 Աէ ներել, Գ ապաշխարողաց (գի)
 13 ԳՁ զիցի, Աէ բեռանց փխ մեղաց, Աս կանայք, Գ շիֆ ի, Գ հաւատաւոր, Ա պաշխարութիւն, է յապաշխարութիւն
 14 ԲԳՁէ եւ կամ (յանմարտութեան), Ա անմարտութեան
 15 Աէ ծննդեանն
 16 Գ եւ մի լիցի
 16—17 Աէ շիֆ մաքսաւոր.... զգջացին մի լիցի
 17 Է կալցեն, ԲԸԷ ի վկայս
 18 Ա արինադրութեան, է արինադրութիւն (ասացաւ), Ա ստացաւ փխ ասացաւ, Ա ոչ յարինադրութիւն տողամիջում, Գ շիֆ ոչ յարինադրութիւն, Աէ շիֆ եւ
 19 ԲԸԷ խրատդ, Ա սովորութեւն, է սովորութեան, Գ զկնի սովորութեանցն եւ մի յարինադրութիւնս լիցի հնգիտասան ամեն մինչ ի Կ ամն է վկայիցն լինելն եւ ալլ ուշ Ալլ եթէ....
 20 Գ որ փխ որոց, Գ երդումն
 21 Գ շիֆ եւ (հարք), ԲԸԷ կանանցն, Գ մար, Գ դստեր, Գ շիֆ եւ (այր)
 22 Աէ շիֆ եւ (եղբայր), Ա բարեկամ, Աէ սիրելի

- 23 Ձ բարձեն, Գ զերդմանցն թէ եղբայր կամ
այլ մերձաւոր իցէ
25 Գ եւ կրոնաւոր, Ձէ մոնոզոն, Գ եւ փխ զի
26 Գ ազգատոհմին, Ձ լցցին
27 Գ որ փխ որոց, Ձէ լիցի
28 Բոլոր ձեռագրերը՝ այլ վճանա ուղիղ ըստ
հարկի փխ այլ վճիռ.... Գ վկայք, Ձէ էթէ
29 Գ լիցի նոցա, Ձէ լիցին, Ձ կացէ
30 Գ եւ ոչ երթիցեն էթէ ի տեղի գառաւորանի
Ձէ թէ, Ձ իցեն փխ երթիցեն, Գ յազգա-
տոհմին ձեռս
31 Գ ասացաւ, Գ շիք ազգատոհմին, ԳՁէ ին-
քեանց, Ձէ զգուշ, Ձ զուցցէ
32 Բ անկանիցեն
33 ԲԳ զապաշխարութիւնն, Ձէ զապաշխարու-
թեան, է շիք եւ (զկանոն), Բ զկանոնն,
Գ զկանոնն
34 Բ սրբոց

- 35 Գ որ ոչ միայն փխ եւ (իբրս), Ձ իբս, Գ սո-
վորեալ են այլեւ վայրապար ինեւ երդումն
յամենայն ժամու եւ որպէս
36 Ձէ աւրինակաւ փխ անգամ
37 Գ ապաշխարել յերակ ամենայն իրի այլ....,
Բ այլեւ, ԲԳ զապաշխարութիւնն
38 Գ զկանոնն, ԲԳ աւրինադրութիւնն, Ձէ աւրի-
նադրութիւնս
39 Ձէ հրաման, Գ տեառն լուծցի
40 Ձէ յառաջինս (եկեցեն)
41 ԲԳՁ և յաղագս, ԲԳՁէ շիք եւ, Գ շիք յատուկ
42 Գ կանոնեցաւ յայտնի
43 Գ հաստատեցաւ փխ սահմանեցաւ, Ձ շիք
էթէ, ԲԳՁէ կանոնք
44 աԳՁէ լիցի, Ձէ շիք ի, է յաւժարեցաք դրոշ-
մակ
46 է կանոնս, Ձէ ապաշխարութիւն, Ձ զառա-
ջագոյն, Գ սահմանեալն

20-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Ձ աշտորիկ
2 ԲՁէ շիք եւ էթէ, Գ ոչ զի ոչ փխ եւ էթէ ոչ,
Ձ ի գիրք, է գրել փխ գիրք
3 Ձէ գի հաւարակարար Ա սկզբում՝ զղջմամբ,
նետո ուղղված՝ զիջմամբ
5 Գ շիք եւ, Ձէ աշտպէս է թէ փխ աշտպէս էթէ,
Ձէ սահմանեցաք, Ձ և թէ փխ էթէ (որ)
6 Գ զխոստովանութեանն, Ձէ աւրինակ
7 ԲԳ զուրացութեանն, է եպիսկոպոսն ա-
պաշխարութիւն
8 Ձ թէ, Ձէ շիք առ
9 ԲՁէ կամեցի, Ձէ գիտակն
10 Ձէ զառաւորանի, Աս լիցին, ԲԳՁէ սահմա-
նեցէ, ԳՁէ թէ
11 է զխոստովանութեանն, Բ հինգ ամ, Գ սահ-
մանեալքն փխ սահմանողքն
12 Աս շատ, Աս նուազ, Գ յնչիցն, է յնչիցն,
Ձ շիք զինչսն, Ձէ հրամայեցեն, Գ հրա-
մայեցեն զսուտ երդմանն
13 ԲԳ զուրացութեանն, Ա սկզբնապէս՝ երդում-
նքն, ապա ուղղված՝ երդնու, բոլոր ձեռա-
գրերը մինչ ի մահ
14 Ձ շիք առտ
15 Գ ներկի
17 Գ թէ ի կրոնաւորաց փխ էթէ.... իցէ, Գ
որ փխ որոց, ԲԳէ զխոստովանութեանն
18 ԲԳ զուրացութեանն, Գ էթէ ճշմարիտ եւ
էթէ սուտ եւ ծանրագոյն, ԲՁ շիք եւ (էթէ
ճշմարիտ), բոլոր ձեռագրերը մինչ (ի
մահ)
20 Ձ ամենայնս, Ձ նոյնպէս, ԲԳՁէ քահանա-
յից
21 ԲՁէ յերդումն

- 22 Ձ որոց փխ որ ոչ, Գ զժողովրդականացն
23 ԲՁէ քահանայական, Գ քահանաութենէ, Ասէ
պատույն, Գ պատու, Գ աստ հանեն ի
հատէն
24 Ձ շիք իշխան, Ձ լինից, Բ առաջնորդքն,
ԲՁէ յամենայնսդ
25 Ձ շիք ի (խոստովանութեան), Ձ յերդումն
Բէ յուրացութեան
27 ԲԳՁէ շիք եւ (էթէ ի), ԲԳՁ կարգել, Բ շիք
եւ (էթէ յայլսն), է թէ (յայլսն), Գ ամեն-
այն անգամակողի լիցուք յամենայնի,
Ձէ աշտորիկ փխ աշտոցիկ
28 Գ իցէ փխ ոչ իցէ, Ձէ ոչ ի զպ իցէ, ԳՁ
շիք եւ (էթէ ընդ կրանաւորի)
29 Ա շիք էթէ (ընդ քահանայից), աԳէ ընդ փխ
ըստ (որում)
30 Ձ քան փխ նոքա, ԲԳէ զապաշխարութիւնն
31 Գ որո, Ձէ երգմանն, Գ բայց փխ եւ թէ, Բ
էթէ
32 Գ նոյնպէս եւ աշխատութեանն ի յապաշ-
խարելն, է ապաշխարութեան, Ձ որ ոչ փխ
որչափ, Ձ օգուտ, Ձէ իւրեանց փխ ինքե-
անց
33 Ձ աշտորիկ, Ձէ շիք ընդ, ԲԳՁէ թէ, Ձէ գի-
տակք
34 Գ յանգչին ոչ առնուլ յանձն
35 ԲՁէ առաջնորդք, Գ լիցի
36 ԲԳՁէ թէ, ԲԳՁէ և փխ կամ, Գ լիցէ փխ ոչ
իցէ Ա սկզբնապէս՝ պատճառ, ապա ռզղ-
ված՝ պատշաճ, Ձ պատճառ փխ պատշաճ
38 Գ ուղղիչքն
39 Գ ապաշխարութեանն, Գ յաւժարութիւն սրբ-
տին, Ձէ յօժարութիւն կամացն

40 Զ զայդոքիկ, Գ յամենայն ապաշխարողսն
փխ յամենայնսն, Զէ յամենայնսդ

41 Գ ուսցին զժամանակն, Գ շիֆ եւ (ընկա-
լեալ)

21-ԲԳ ԷՋԻ

2 Գ վաւն փխ Յազագո, Գ շիֆ ի, Գ Քրիստո-
սի
3 Զ ի դատաւտան, Գ անհաւատիցն
3—4 Զէ շիֆ ի Քրիստոս... որպէս ցուցանէ
5 Զէ շիֆ հեռաւորութիւն, Զէ անհաւատից ո-
րոշել
6 Գէ շիֆ եւ
7 ԲԳՁէ հաւատացելոյն, Զէ ալլ, Գ ալլն որ ի
կարգին է, Զ ալսպիսի, է ալսպիսիս
8 Զ ասացելոցս, Զէ միջոցին
9 Զէ անհնար կելոյն
11 ԲԳէ յորդին, Զ որդին, է բարկութիւն
12 Բ ե դարձեալ է, Զէ ծնցի, է շիֆ ի (Հոգւոյ),
Բ մտցէ փխ տեսանէ, Գ յարթութիւնն
13 Զէ շիֆ անդ
14 ԳՁ խոստովանեցի, Զ աշխարհ
15 ԲՁէ նեոն, Գ մարգարէքն, Զ մարգարէք է
արարելոյն, է ամպարիշտ, Զ հեթանոս
16 Զէ ուղիդ, ա հաւատոյ, Զ հաւատոյ է զի չէ
պարտ
17 Գ շիֆ եւ (այժմ), Զ մահմետականքն, Գ
հայր խոստովանին
18 Գ ||| (արարած), Զէ հեթանոսս, Գ համա-
րեալ փխ անուանեալ
19 ԲՁէ համարեալ է, Գ անուանեալ է փխ հա-
մարեալ, Զ ուղիդ գիտողացն, Գ գիտացո-
ղաց, Զէ շիֆ զի
20 Զ շիֆ նոցա, Զ առաքելոյ, Գ գրեց

21 Գ զո փխ է, Գ այնչափ փխ այնքան, Զէ շիֆ
այնքան
22 Զէ իւրոց, Զ ընդ եղբայր
23 ԳՁէ անհաւատից, Զէ թէ, Ա դատաւոր
24 ԲԳՁէ վարեն.
25 Գ շիֆ եւ, Զէ զսկիզբն, Գ յարինացն, Զ
արինաց, Գ շիֆ անտի, Զէ անդի, Բ Մով-
սեսի
26 Գ վկահար
27 Գ ատենեալ
28 Գ անուամբն, Զէ զանժառանգս
29 Գ այցելութիւն ատեն փխ այցելու լինեն
30 ԶՁէ լինին (Զէ լինել) է այրեաց, Բ վարձ,
Բ շարիս գործեն
31 Ա զվճարումն, Գ ոգո
32 Զէ սիրեն զմարմնոյ փխ պատուեն մարմնոյ,
Զ զարթայի փխ Զարթայութիւնն, է զար-
թայութիւն
33 Զ կանամբ
34 է առաջնորդս, ԲԳ զնորա, Զէ զնորայն
35 Գ կարծին փխ պարծին, Գ զորդին, է զոր-
դի նորա հայրոյն, Գ նորա գրանն աստ-
ուած
36 ԲՁէ հոգւոյ, Գ ոգո, Զէ ոչինչ խոստովանին
շնորհել
37 Զ զգինին, Գ արբենան, Ա մի-ն սողամի-
շում

22-ԲԳ ԷՋԻ

1 ա որոյ, ԳՁ հաւատոց
2 Գ գտանի
3 Գ շիֆ եւ, ԲԳՁէ արինացն, Բ բազում է
5 Բ հաւատացելոց
6 Ա ի սամարացոց—լուսանցքում, ԲԳ է ի
հերձուածողաց, Զէ շիֆ ի հերձուածողաց
է յաղանգաւորաց
7 է շիֆ եւ (վշտակից)
8 Զ դատաւտանս, Զ շիֆ մէք, է զերրորդո-
թիւն
9 է շիֆ եւ (զաւրութեամբ), Զ փառք
10 Ա որ եղև... Հշմարիտ—լուսանցում, Զէ
Հշմարտապէս, ԲԳ միութեամբ է
10—11 Զէ շիֆ եւ յարեան
11 ԲԳՁէ էթէ, ԳՁ պարտիմ փխ պատրիմ
12 ԳՁէ ցանկութիւն, Գ աշխարհիս
13 աԲԳէ յանցարացն
14 ԲՁէ մեղաց փխ մեղաւորաց

15 է զգուշ, ԲԳՁէ հաւատոց, Գ շիֆ եւ հատուց-
ման
16 է է արթայութեանն հատուցման, Զ ալթայութեան,
է հաւատոց
17 Գ բաւրնապ, է իսկ փխ ինչ, Զէ շիֆ ալլ...
ցուցցուր
18 Գ ցուցուր, Զ հաւատով, Ա գործար, Զ գոր-
ծով
19 Զ նոյնապէս է փխ նմանապէս, Զ շիֆ եւ
(դատաւտանաւ)
20 է իրաւամբ, Գ պարտ է
21 ԲԳՁէ ճարտարար, Գ գրկեալ
22 Զ գրեօին, Գ ղժառանգութիւնն
23 Զ յանձանցիւ, է յանձանց ի շինել
24 Գ շիֆ ի, Զ շիֆ է (արժան)
25 Զ շիֆ նոցա, Գ բրիստոնէից, Զ բրիստոնէ,
ԲՁէ թէ, Զէ յանգզի որ

27 Բ գայթաղութեան¹, Ա զմէնչ.... մերոց—
լուսանցում
28 Գ ամենայնի փխ ամենեին, Ձէ տգէտ
29 Գ թէ, ԲՁէ մոլար
30 Գ ուսուցնալս փխ ասացեալն
31 Ձ շիք վասն ձեր
32 Ձ ալլազգիս
33 Գ անդր փխ անդ, Բ բարուք, Ձ բարուք, է
բարուք
34 Գ ընթանան փխ իսկ երթան
35 Գ հաւատացեալսն
36 ա սկզբում գրված է եղել երկիցի, բայց
«ե»-ն վերեկից դարձվել է «զ» և ըստ այդմ

բառն ուղղել է զերկիցի
39 Գ վասն փխ ծաղագս, Ձ շիք թէ, Ձ որոց,
ԳՅ շիք արդեաւք ի, Ե շիք հանդերձեալ
էմք
39—40 Ե շիք հաւաքել... և
40 Ձէ զգիրս փխ գիրս, Ձ աղգաց, Ե շիք որովք
ԲԳՁէ ճշմարտութիւնն
40—41 Ե հաւաքեցաք զգիրս դատաստանաց փխ
հաստատի.... դատաստանի
41 Գ թէ, Գ դատաստանաց
42 Գ շիք իսկ, Ե իցէ փխ- է (գրով), Գ աւան-
դեալ
43 Ձ որոց

28-ԲԴ ԷՋԻ

1 Ձ ճշմարտութիւն, Ե գայթակղեցի, Բէ բա-
նիւ վարիլ, Ե բանաւք վարիլ, Գ բանեաւք
2 Զ երգ փխ Արդ, ԲԵՁէ շիք և (առաջին),
Ձ յառաջին, Ե շիք հաւատարիմ.... և, Ձ
հաւատարիմք, Ձ շիք համարիմք, Ձ բանա-
ւորական
3 ԲԵԷ արինացն, Ձ օրինացն զգրականն առ-
նումք, Ե որով, Ե շիք վարեցան, Ե զսղա-
նողս և զգողս փխ զի.... զսղանողս
4 Գ սպանանել փխ զատել
5 Գ առանել փխ առեալ, Գ շիք արինաց, Ձէ
արինացն
6 Ե զգրաւորականն խառնել առնումք, Ձէ բզ-
գրաւորականն, Ե շիք ոչ (ի), Ե նոցանէ,
Ձ և մեր ի նոցանէ փխ ոչ ի նոցունց, է և
մեր ոչ ի նոցանէ, Ե բայց փխ զի, Գ զի
է, Ե ցուցաւ փխ ցուցեալ է
7 Բ սեփական, Ձ սեփական, Ե շիք սեփա-
կան, Ե շիք է, ԵՁէ մերոց, Ե արինացս
անգ է, Ձ օրինացն
8 ԳԷ խառնուածն, Ձ խառնածն, Ե նոցա
խառնուածս փխ խառնուածսն, Ե ընկենումք
փխ լուծանեմք, Գ շիք երբեմն, Ե երբորդ
փխ երբեմն, Ե շիք իսկ, Ձ զօրաւորսն փխ
զարինաւորսն, է զօրինաւորսն
9 ԲԳԵԷ լրումք, Գ աւետարան, Ե աւետարա-
նին բնդունիմք
10 Ե Զորորդ փխ երբորդ, Ձ հազարաց փխ
հարազատաց
10—11 Ե շիք իբր.... հաւաքել
11 ԲԳ յալոցիկ, Ձէ յալոցիկ, ԳՁէ աղգաց,
Ե շիք Ալոցիկ յաղգաց զի
12 փխ անկ—Գ՝ պաշաճ իցէ, Ձ՝ անդ, Ե՝ անդ,
Ձէ մերոյ, ԲԵ է փխ իցէ, Գ շիք իցէ, Ե շիք
յամենեցունց, Ե հաւաքեցունք

13 ԲԳԵԷ և յերկրորդ, Գ արինացն, Ձ ալոց,
13—16 Ե շիք և ալոց ևս.... ձեզ տէր
14 Գ զլոցն, Ձ շիք ի
15 ԲԷ պատուիրանքն և դատաստանքն (է դա-
տաստանք) և վկայութիւնքն (է վկայու-
թիւնք), Գ դատաստանքն և պատուիրանքն
և վկայութիւնքն
17 Ե հրամանացն
17—18 Ե շիք զի և անդ.... բան դատաստանի
18 Գ ընտրեալ
20 Գ շիք իսկ, Աս շիք ի (հնոց), ԱսՁէ առ-
նելի
21 Ե շիք զիմաստս և զխրատս, է զխրատ, ԲԵ
շիք և (ամենայն), Գ շիք ինչ, Գ ալլ զինչ
է
23 Ձ երգ փխ Արդ, Ձ կրակի փխ կրկնակի
25 Ե փխ բայց զիտելի է... այսպէս. կա-
տարեցաւ նախադրութիւնս գրոց դատա-
տանի ի ճառս ԺԱ, Ձէ միայն այժմ փխ
միանգամայն, Ձէ շիք այժմ
26 ԲԳՁէ զիրք, Գ դատաստանիս
27 Ձէ եզան
28 Ձէ շիք առ
29 Ձ առաքելական, Ձ շիք (ապա) ի
30 Ձէ նիկիականն, ԲԷ յալլս, Ձ ալլս
31 Ձ գրոց
32 Ա այժմն, Ձ որոյ փխ սորա
33 ԲԳԷ կարդիլ
35 Ձ՝ երկց, է երկցս փխ երկիցս, ԲԳ տար-
ուչ, Ձ զիր
36 Գ ալլս
37 Ձ դատաստանիկ,
38 Գ շիք առնելոյ
35 Ձ շիք և տեսանելոյ, Գ տեսանել, ԲԳ և
եթէ, է և թէ փխ եթէ,
40 Ձ ալլ փխ յալլ, ԲԳԷ յալլ փխ ալլ, Գ թէ,
Ձ շիք եթէ
41 Ձ շիք ի միոյէ.... յազմաց, Գ թէ. Ձէ արա-
րածոց, է և ոչ

¹ Այս կարգի տարբերութիւնները հետագա-
յում չեն նշվում:

42 Գ նոյնպէս եւ այլ մարգարէութիւնքն փխ եւ
(երկոտասան)

43 ԲԳէ շիւ ոչ (ի միում), Գ սոյնպէս փխ
նոյնպէս, ԲՁէ մարգարէութիւնք

24-ՐԳ ԷՋԻ

1 Զ առկն, Զ որում, Զէ Ոգիայ արքայ
2 Զ այլ փխ յայլ եւս, Զէ շիւ ի
3 Գ ալնմ, Զէ ալս, Բ պատմի փխ ալսմ աւ-
րինակի, Գ շիւ եւ (յալլ)
4 Զ այլ փխ յայլ, ԲԳ յալլ փխ ալլ, Զ թուիտն
5 Զ մատեամբ, ա ըստ որում ցուցելոց
6 ԲԳէ ցուցելոյս
7 ԲԳ և եթէ, Զէ և թէ փխ եթէ, Զ այլ փխ
յալլ, Բ յալլ փխ ալլ, Գ շիւ եւս
8 Է միայն ընու
8—9 Զէ չիք եւ անպարսաւ իրամամբ
10 Զէ շիւ ալն, Զ բազումբ
11 Զ ձեռնարկաբ
13 Գ լինելո, Զէ լինելն, Զէ շիւ ի դատելն,
Գ եւս փխ եւ (աստ)
14 Գ լինել փխ դատել, Զէ շիւ դատել
15 Զէ դրոշմելով, ԲԳՁէ այլ փխ արդ, ԱԲԳէ
զայտոցիկ, Բ վկայութեամբբ
16 ԲԳՁէ յեղելոց, Ա ի յեղելոց
17 Գ շիւ իսկ, Զ շիւ եւ (ի լոյս)
18 Զէ բազմաց փխ ազգաց
20 ԵՁէ շիւ ամբողջ գլուխբ, Ը շիւ սկզբից մին-
չի բայց ձեռնարկութիւն մեզ, որք կա

21 Գ շիւ եւ (զի), Գ ցանկանալ
22 Բ յամենայն, Գ շիւ ի
24 Գ շիւ ինչ, Գ-ից բացի մյուսները յսկզբանէ
25 Բ զեղբարս
26 Գ ոչ, ԲԳ զսակաւ, ԱսԳ սխալանսն
27 Աս ընթերցման, ԲԳ ընթերցմամբ, Գ զգիրգս
փխ տառիս, Բ զիրաւացին թերի
28 ԲԳ վերագոյնն
29 ԲԳ զսխալանացն, Գ որ
30 ԲԳ զներգործութիւնն, Բ հոգւոյն
31 ԲԳ անվարժութիւնն, Գ շիւ է
32 Բ բտեամբ, Գ ստեամբ, Գ բանից, Գ նաեւ
փխ եւ, Գ զպանդխտութիւնն
33 Գ զանտեղութիւնն, Գ շիւ զանտեղեկութիւն
36 Գ զնիւթս բանից հաւաքել արժան էր փխ
զնիւթս... բանից, ԲԳ թէ
37 Բ լինել ինչ փխ լինիք, Գ լինիչիք
38 Գ գործ բնական, Գ շիւ զայդոսիկ
39 ԲԳ այդոցիկ. ԲԳ թէ, Բ մերոյս
40 Բ լցուաչիք, Գ զհատուցումն
41 Գ ձերով, Ա երկամբ, Գ յեկեղեցի, Բ ամ-
բարիչիք
42 Գ բանից փխ բարեաց

25-ՐԳ ԷՋԻ

1 Գ մեր փխ մեզ, Գ ալսմ, ԲԸ իրողութիւն,
Գ իրողութեանս, ԲԳ թուականութեանս, Ը
թվականութեան
2—3 Գ ի բաց որ կոչի նոր ձԱ փխ ի բաց...
նեւ, Ա իսկ Հոռմին նեւ լուսանցում:
3 Ը Հոռմին, Ը յամ
4 ԲԳԸ ի ժամանակի, ԲԳԸ իշխանաց, Բ ի փխ
ընդ
5 ԲԸ շիւ որդւոյ վախտանկայ, Գ վաղթանկա,
Գ կրանատրելո
6 ԱԲԸ վախտանգա (ի գլեկին), Բ շիւ անուա-
նեալ, ԳԸ անուանի, ԳԸ շիւ կոչի
7 ԲԸ Հայթերբ, ԲԳԸ իշխանաց, Ը կողմանց, Ա
կիւղիկեա, Բ կիւղիկեա, Գ կիւղիկիա
8 ԲԸ Ռուբենի, Գ յիւրենի եւ կզբար նորին
լեւոնի Ը շիւ վրաց
9 ա Գէորգէ, Բ Գեորգի, ԳԸ Գէորգի
10 ԲԸ դիտատրութեան փխ դիտապետութեան,
Աս դիտապետութեանն, Բ Ստեփանոսի
11 Ա Աղանա փխ Առանայ, ԲԸԸ Գանձակ
12 ԱսԲ յանապատ, Գ շիւ եւ, բացի Գ-ից
մյուսները եղբայրանոցս
13 ԲԳԸ լեւանկողմ, Աս կուչելոյ

14 Բ ձեռնատրութեամբ
15 Գ Յովսեփու, ա եղբայր, Գ յորդորմամբ
յառաջարկութիւնս, զոր ի խնդրո կաթո-
ղիկոսին Աղուանից հրաւերեցաք ի ձեռ-
նարկութիւնս գրոց դատաստանիս եւ յոր-
դորմամբ ի ձեռն թղտո տեառն Գրիգորի-
սի հաոց կաթողիկոսի ձեռնարկի եւ սկսա
ես՝ տառապեալս Միսթար, որ եւ Գոշ, եւ
յետին ի գիտնականս, վստահանալով յաւ-
ժընդակութիւն աղաւթից սուրբ հայրապե-
տացն եւ ամենայն սիրողաց Քրիստոսի
Աստուծոյ, Բայց գծագրութիւն....
16 ԲԸ ի նախագորութիւնս
17 Գ կղեւ դծեալ, Գ միանգամայն
18 Գ եմբ փխ է (կանխալ), Ա եւ արդ լու-
սանցում, ԱԲ անգանիմբ
19 Գ զկնի սորա, ա շիւ եւս
20 ԳԸ որ թէ փխ եթէ, Գ շիւ պատահի եւ, Ը
թվի, Գ թուի աշխատութիւնս մեր եւ պատա-
հի, Գ զրեւ փխ փոխել
21 Աս սմին փխ նմին, Ը փոխաչիք, Գ զիշա-
տակս զայս զի եւ սորաւք յիշատակաւք
յիշնաչիք զմեզ բարեմատութեամբ ի Քրիստոս

22 ԲԳԸ որդիք

23 Գ ընդ որում, հարւ եւ հոգոյն սրբո փառք
յաւիտեանս յաւիտենից ամէն ամէն, Ը յո-
րում

26-ԲԳ ԷԶԻ

1—4 Ե սկիզբն դատաստանի ի կամս հարւ եւ
որդոյ եւ շնորհք սուրբ հոգոյն, ԶԷ Սկիզբն
դատաստանաց ի կամս հօր եւ որդոյ նորա
Յիսուսի Քրիստոսի, զօրութեամբ հոգոյն
սրբոյ եւ յազազս վիճակի դատաւորաց, Գ
չի վերնագիր

1 ա իւրոյ փխ նորա

2 Ա չի սրբոյ, Բ ե յազազս վիճակի դատա-
ւորաց փխ սրբոյ

4 Բ չի Յազազս.... դատաւորաց, Գ վասն փխ
Յազազս վիճակի, Ա սկզբնապէս՝ դատա-
տանաց, ապա ուղղված՝ դատաւորաց

5 Աս եւ այժմ, Գ այսուհետեւ փխ այժմ իսկ,
եզ չի իսկ, Գ գործս, ԶԷ քաղաքաց քա-
ղաքաց

6 Ե հրամանց, Զ որոց

7 Գ յայտնի, Ե ավանդեց

8 Զ սակաւ

8—10Ե չի ի զանազան.... գրով պահեսցեն

9 Գ չի Ե (վասն), Գ այնք, Գ զպիրք, Գ
զպիրս, Ա նոցա տողամբում, Զ չի նոցա

10 Գ դատաստանսն, ԲԳԵԶԷ չի (որպէս) եւ
12 Ե զայս նախ, Ա զի իսկ է դատաւոր հարկաւո-
րաց

12—13 Ե չի դատաւորաց.... աշխատութեան

13 Ե դատաստանաց, Զ դատաւորին փխ դատա-
տանին, Զ թօշակս, Գ ինի

13—14 Ե չի զի մի.... կարծիցի եւ

14 աԲԳԵԶԷ գործ, Զ կարծեսցի, ԳԵԶԷ կացցեն
Զ դատելոց

15 Գ անգամ եւ, Գ Մօվսես

15—20 Ե չի Զի թէպէտ.... դատողութեան

16 ա նորա (ոչ առնէ), ԲԳԵԶԷ շառնէ փխ ոչ
առնէ, ԲԳԶԷ ոմանք եւ, Գ յղետացիք, Գ
ղետացիքն, ԶԷ առանձին

16—17 Գ ունէին փխ էին եւ նոցա, Զ չի էին եւ
17 է չի եւ (նոցա), ԶԷ ժողովրդենէն, Գ ան-
դի, ԶԷ չի անտի, Զ այլոց, Գ ազգաց լինէին

18 Զ և փխ թէեւ, ԳԶ իշխանաց, ԲԳԵ կարգեալք,
ԲԳԵ չի իսկ

18—19 ԶԷ չի կարգեալ իսկ.... եթէ յիշխա-
նաց

19 Գ թէ, Գ եթէ թաւշակ ի, Գ իշխանաց, Գ
նմանութեան փխ նմանապէս, ԳԶԷ մասն

24 Ը չի կատարեցաւ.... մետասան, ԲԳ նա-
խադրութիւնս, Գ մետասան: Զինի սորին
զհամար եւ զթիւ զլիոցն դիցուք որ է ցանկ

20 Է դատողութեանն, Գ վասն դատողութեանն

21 ա ի ձեռն, ԶԷ ուղղէր փխ լիցի

22 Գ չի գլուխ, Զ դատաւոր

23 Գ աշխարհիք, Ե լինիցի, Գ ոչ որդի ունիցի
փխ ուստր.... նորա, Գ նմա

23—24 Ե որդի եւ դուստր փխ ուստր.... դուստր,

24 Զ ոչ այլ ոչ այլ, Գ հարն ազգէն փխ ցե-
ղէ.... նորա, Զ չի հարց, Ե ինչք փխ ժա-
ռանգութիւն

25 Գ հասոյթ եւ թոշակ եւ, ԲԶԷ կերակրիցին,
Գ կերիցեն, Ե չի ինքեանք կերակրեսցին
եւ, Գ կերակրեսցին եւ եկքն առնոսա ի դատ

26 Ե հատուցումն, նմա արասցեն փխ ի գործ
լիկեղեցի, ԳԵԷ կեկեղեցոյ, Զ կեկեղեցի, ԲԳԵ
ածցեն, ԶԷ՝ ածիցեն փխ արկանիցեն,

26—28 Ե այլ դատաւորս ասեմ զհայրապետն եւ
զեպիսկոպոս փխ արկանիցեն.... ժառան-
գութիւնն

27 ԲԳԶԷ թէ, Զ չի ի, ԱԵ սեփական, Գ հայ
բապեաին փխ սեփական, Զ վարձանաւին,
է անժառանգք.

28 ԲԳԶԷ լիցի, Գ միայն լիցի փխ եղիցի, Գ
ժառանգութիւն, ԲԶԷ թէ, Գ եպիսկոպոս, Գ
երիս

28—30 Ե չի եւ եթէ.... քահանայից ժողովրդ-
եանն

29 Գ բաժանիցի, Զ և ժողովրդեանն

30 ԲԳԵԶԷ թէ, Գ վարդապ, Ե չի որ, Գ վայրքն
փխ նահանգին, Գ նահանգ, Գ չի իցէ, Ե
զնոյնն

31 Գ կրիցէ ի դատաստան առնելն, Գ դատա-
տանին, Գ մասն նմա եւս, Ասե՞ չի
եւ, Ասե՞ նորա, Գ նոյն չափ որպէս եւ փխ
նմա.... չափով, Ե որչափ եւ փխ նովին չա-
փով, Զ և այլոցն

32 Բ աշխարհականացն, Գ աշխարհական, ԶԷ
մի լիցի նոցա

32—33 Ե չի զի ոչ.... պատահամար, Գ բնա-
ւորական

33 Գ դատաւորք մինչ ի վաղճան դատաւոր
կալով, այլ պատահամար եւ փոփոխմամբ,
Գ բայց եթէ փխ զի թէ, Գ վճարանման

33—1 Գ դատաւորին փխ դատաստանին, Ե
դատապտանի տեսել զաշխատութիւնս

27-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ԱՅ՝ տարցի, Դ՛ տարցէ, Ե՛ բերիցէ, փխ տացէ, Ա ինչ տողամիջում, Գ տացէ ինչ նոցա ինքնակամ եւ ոչ հարկաւ
- 1—2 Ձ չիք տացէ ինչ... լիցի նոցա
- 2 Գ բաւականացին փխ շատացին, Դ սարինաւոր եւ ծալս դնելով, Ե դր այն
- 2—3 Ե է փխ արինաւորն թողացաւ, Գ եկեղեցու է արինաւոր դի կարաւղ եւն հողեւոր հատուցանել փխ արինաւոր... հատուցմանն
- 4 ԲԳԵՁ թէ, Ձ արդ փխ եթէ, Ջէ է փխ իցէ, Ե վաղճանելն, Ե ըստ մարմնի հայր կամ, Գ եղբայր եւ կամ հայր եւ մայր
- 5 Ե կամ փխ և այլ, ԲԳ ազգատոհմն, Գ ազգական փխ ազգատոհմ, ԳԵ չիք եւ կամ հայր
- 6 ԲԵԷ հողեւորն, Գ եղբարքն, Դ չիք ի, ան մարնաւորաց, է մարմնաւորացս, Ե հրաժարեց
- 7 ԳՋԷ թէ կամ, Ե այլ թէ փխ դի կամ, Գ նոցա փխ (իցէ) եւ, Ե չիք (իցէ) եւ. Գ չիք նորա եւ, Ե նոցա, Ե չիք (նորա) եւ, Ե չիք (հողեւոր) եւ
- 8 Գ ուսումնակից եւ կամ հողեւոր հողէրարձու, ԵՋԷ նոքա, է ժառանգ լիցին, ԴՋ զհաս, Ջէ մահուն
- 9 Գ զայլոց ծառային փխ ծախիցն, Գ վանացն, Դ վանից, Ջէ մոնողոնն
- 10 Ձ թէն փխ եթէ, ԲԳ յայտցանէ, Ջէ յայտցանէ, Գ որ ժառանգող զոր ասացաք հայրն վանացն
- 10—11 Ե չիք այլ եթէ... եպիսկոպոսին
- 11 ԲԳԴԷ զհասն
- 12 Ձ իսկ թէ, Ձ աշխարհական, ԲԳԴ ձեռնադրին, Ջէ ձեռնադրին
- 12—15 Ե թէ ի գեւղ ձեռնադրին թէ ի վանք և առ որս մերձ վախճանին նոցա լիցի փխ եթէ յաշխարհական... եպիսկոպոսն աղահիցէ ի նոսա
- 13 ԲՋ ի նա իցէ վախճանն, Գ ի նա նոսա վախճան հանդիպեցի, Դ ի նա իցէ վախճանեալն, է վախճանն, Գ նորա լիցի ինչրքն, Բ եթէ, ԲՋԷ վանք
- 13—14 Դ չիք եւ թէ ի վանս... նոցա լիցի
- 14 Գ եւ մի, ԲԳԴ եպիսկոպոս, ԲԳԴ ազահիցի, Ձ ազահիցէ
- 16—22 Ե չիք իսկ եթէ քահանայ... եւ ժառանգք
- 16 Դ քահանայից, Ձ վաղչանեալն, է վախճանեալն, Ջէ կրանաւոր
- 17 ԲԳՋ նորա, Գ ասացան, Ձ զգնեմանն, Գ որպէս ասաց հողեւոր հարք եւ եղբարք ուսումնակիցք եւ խորհրդակիցք խաղաղաբարք զգնեմանն, ԳԴ հարն, Դ չիք վանացն, Ձ վանաց, Ջէ զայլն
- 18 ԲԳԴ թէ, Գ չիցէ ժառանգ եւ ոչ մարմնաւոր բնդունիք եւ ոչ հողեւոր
- 19 ԴՋԷ եպիսկոպոսին, Ձ լիցի, ԲԳ զնծայս, Ջէ մահունն
- 20 Ձ վանաց, ԲԳ տացէ, Դ զայս, Ձ զայն, Դ ի կաթողիկոսն, Գ եւ այլքն իւրն դի մի զայն լվիցէ թէ մի մնասցէ ոգի իմ ի դոսա վասն լինելոյ դոցա մարմին եւ այլքն իւրն եւ կաթողիկոսին փխ եւ զայլն կաթողիկոսին
- 21 Դ չիք եւ
- 22 Դ միաբանակեցաց, ԲԴ ժառանգ, Ջէ ժառանգաւորք, Գ ժառանգք հողեւոր հարքն եւ այլքն որ ասացաւ
- 23 Գ զհանդերձ, Դ զհանդերձս, Ջէ զհանդերձն, ԲԴ եպիսկոպոսին, է նորին
- 23—24 Ե չիք եւ այս... դատողութեան
- 24 Ջէ կրանաւոր, Բ դատողութեանն
- 25 ԲԳԴԵՋԷ եթէ, Ա եպիսկոպոս, է իցի, Ե չիք եւ ժառանգ... ասացեալ է, Ձ որ փխ որպէս
- 26 Գ հողեւոր զվախճանին զհասոյթն, Ջէ զհասոյթն, Բ զհանդերձս, ԳՋԷ զհանդերձ, ԲԴԵ զղաւազան, ԲԵ զմիոսն, ԳՋԷ զմիոսն, Դ զմիոսն
- 27—30 Ջէ չիք եւ զայլ բնծայս... զղաւազանն եւ զմիոսն
- 27 Դ բնծայս, ԲԳԴ տարցեն փխ տայցեն, Ե եթէ փխ ապա թէ, Դ եթէ, Ե այլ փխ որ, Դ ժառանգ հողեւոր
- 28 Ե չիք հայրապետն եկիցի
- 28—30 Ե չիք եւ զհաս մահուն... ում կամեցի
- 29 ԲԳԴ զհանդերձ, ԲԳ զղաւազան
- 30 ԲԳ զմիոսն, Դ զմիոսն, ԲՋ եթէ, Դ կամ փխ թէ, ԲԳԴՋԷ եւ կամիցի
- 31 Ա տան տողամիջում. Դ տանից Ձ զննմունք, Ե եկեղեցու
- 32—36 Ե չիք բայց ննչեցելոյն... նմանապէս մասնաւորեցին զոյդ
- 32 ԲԳՋԷ ննչեցելոյն, Դ ի ննչեցելոյն, Ջէ պսակին
- 33 Ջէ զնեմանց, ԳԴ չիք եւ տոհմին... զնեմանցն, Ջէ վաղճանելոց, ԲՋԷ զնեմանց, Դ բնծայից, Ձ հաս
- 34 Դ բաժանիցէ, ԳՋ չիք ի (դրան), ԲՋ եպիսկոպոսուն, Դ եպիսկոպոս, Դ չիք ի, Դ վարդապետն, Ջէ վարդապետն

¹ Այդ կարգի տարբերութիւնները հետագայում ալիս շին նշվում:

35 Գ տանն, Զ թէ, Զէ անդր
36 ԲԳԳԷ կոչեցին, Զ կոչեցին, Գ զոյգ նոցա, Զ
զոգ
37 ԲԳԳԵԶԷ թէ, Զ հարապետին, Գ հասցել, Գ
դենմանն, Զէ զենմանց
38 ԲԳԵ հասոյթս, Գ հասոյթքն, է հասոյթ, ԲԳԵ
չիք եւ, ԲԵ ընծայիւք, ԳԶԷ ընծայք, Գ ըն-
ծայիւքն, ԵԶԷ չիք ի
39 ԴԷ բաշխեսցի, Ե բաշխիցէ, Զ և բաշխեսցի,
Գ բաշխիցի եւ հաստաւոր եւ ժողովելոցն,

Ե ժողովել իպիսկոպոսացն, Ա եպիսկոպոս-
տաց, Ա վարդապետաց տողամիջում
40 Դ քահանայից եւ սարկաւազաց եւ միակեցաց
եւ աղբատաց, ԶԷ չիք այլ, Գ ընծայք
41 Զ արդ փխ Այդ, ԲԳԳԵԶԷ իրաւունք, ԶԷ չիք
ի (դատաւորս), Զ դատաստանաց փխ դա-
տաւորս, է դատաւորաց
42 Գ դատաստանն, ԵԶԷ դատաստան
42—43 Ե անկաշառ և անաշառ պարտ է,

28-ԲԳ ԷԶԻ

2 Գ վասն փխ Յաղագս, ԲԳ դատաստանաց
թաղաւորաց, Ե չիք դատաստանի
2—3 ԶԷ չիք վերնագիր
3 ԱաԲ նորա, Գ նորա եւ
4 ԶԷ թաղաւորաց փխ դատաւորաց
5 Ե վասն քահանայութեանն փխ եւ հարկա-
ւոր, Ա դիցուց, Ե դիւտց փխ դիցուք, ԲԳԵ
զգատաստանս
6 ԶԷ դատաւորաց փխ թաղաւորաց, Բ և թէ, Գ
չիք եւ, Գ զո թաղաւոր, սակայն վասն ամ-
բութեան փխ է յաղագս յարմարութեան, ԶԷ
յարմար փխ յաղագս յարմարութեան
6—7 Ե չիք զի.... նոցա
8 Ե նախ գիտելի է, Ե իսկապէս փխ տիրա-
պէս
9 Գ այլ ոչ, Ե չիք ոչ ճշմարիտք, ԱաԳԵ չիք
թաղաւորք, Ե չիք այնոքիկ անուանին
10 ԲԳԶԷ միանգամայն, Ե չիք համանգամայն,
Ե այլոց, ԳԳԶԷ հարկ
11 աջ ազգաց, Ե չիք յազգաց, Ե թաղաւորք
կոչին և զի մահկանացուք են փխ եւ եթէ
(ոչ), Գ թէ փխ եթէ (ոչ), առջ չիք ոչ
(հարկիցին), Գ հարկանիցին, ԶԷ հարկի-
ցին յայլոց
12 Ե թէ պատահիցէ, է թէ (պատահիցի), Գ
որդիս, Ե նոցա, ԶԷ կամ դատերս
13 Գ թաղաւորութեան, Ե բաժանեացն, Գ թէ
փխ թէպէտ եւ, ԴԵԶԷ չիք եւ
14 Ե արժան փխ ի դէպ, Զ ի դէպ է զառա-
ջինն, Բ թաղաւորութեան, Ե յառաջ մա-
տուցանել փխ թաղաւորեցուցանել, ԳԳ
զառաջադէմն, Զ զառաջադէմն, Ե յաթոն
14—15 Բ չիք այլ զյառաջադէմն.... արբայու-
թեանն, ԶԷ նստուցանել արժան է փխ նըս-
տուցէ արբայութեանն, Գ թաղաւոր փխ
արբայութեանն, Ե չիք արբայութեանն
15 Գ յորդոց, ԳԶ որդոց, Ե որդոցն, Ե չիք նորա
(ոչ), ԶԷ առնու
16 ԳԶԷ զթաղաւորութիւնն Գ հատանելն ԲԳԶԷ
եղբարց, Ե զթաղաւորութիւնն փխ թաղա-
ւորութիւն.... նստին որդիքն, ԲԳԶ նստցին,
Գ նստցին յաթոն, է նստցին յաթոն, ԲԶԷ

որդիք
17 Գ թէ, Ե տան
19 ԲԳԳԷ թէ, Զ րարծին, ԶԷ որդոց, Զ դստերն,
է ուստերն փխ եւ դստերն, Գ դստեր եւս
19—28 Ե չիք եւ եթէ մահուամբ.... իբր նախ-
նի եղեալ
20 Ո որդիոյ որդիին առցէ, Ա՝ յորդոցն, ԲԳԳ՝
յորդոցն, Զ՝ որդոց, Է՝ յորդոց փխ յորդ-
ուցն
21 Գ ծնունդք իցեն, ԶԷ ծննդոց իցէ, ԲԳԳԶԷ
թէ, Գ աւտարս
22 Գ եւ փխ Զի այդպէս, Գ մեր արբայն, Բ
Աբգարուս, Զ Աբգարիոս, Գ այդպէս կար-
գեաց, ԲԳԳԷ թաղաւորութեանն
23 ԶԷ մեծ նահապետն, ԶԷ դատերցն
24 ԱԲԷ զկողմն, Բ հարաւու, Գ հարու փխ հա-
րաւու, Գ միշէ ցալժմ կանայք, Զ զկող-
մանն յայնմիկ, ԳԷ կողմանցն այնոցիկ
(է յայնմիկ)
25 բոլոր ձեռագրեւոր, բացի ԶԷ, Մովսէս փխ
Մոզոմոն, ԲԷ հարաւու, Զ զհարաւու
26 Գ պատուեաց, ԶԷ ընդ իւր փխ ընտիր
27 ԶԷ և փխ թէեւ, ԶԷ դստերն, Գ եղբարն, ԶԷ
տալ
28 Զ չիք է
29 Բ որդի չիցէ փխ ուստր ոչ իցէ, Գ որդի ոչ
ունիցի թաղաւորն այլ դուստր ունիցի փխ
ուստր.... դուստր իցէ, Ե նորա փխ եւ
դուստր իցէ, Զ՝ զթաղաւորութիւն, Ե՝ զթա-
ղաւորութիւն փխ զթաղ իւր
30—35 Ե չիք եւ ունիմք.... հաստատուն կար-
ծեմ
30 ԶԷ առ այսմ (է այս) փխ եւ (ունիմք), Զ
ունիմ, ԶԷ հաստատաւորն, Գ զարեւնքն, ԶԷ
չիք (առ) եւ
30—31 Գ եւ ուստր ոչ ունիցի եւ դուստր իցէ
նմա փխ առ.... ուստր, ԶԷ չիք դուստր
իցէ
31 ԶԷ ոչ է- ԶԷ տացէ դստեր իւրում փխ նմա
տայցէ, ԶԷ նա առցէ փխ առնալ
31—32 Գ եւ թէ այր առնիցէ զթաղ իւր տալ եւ
չտալ առն իւրս փխ եւ առնալ.... տալ նմա

- 32 Գ իւրո փխ նորա (իբր), Ա իբր սողալի-
շում
33 Ձ համարիցին, է համարիցին, Գ ծնունդին,
Ձէ եթէ, Գ ասասցէ, Ձ զի փխ զիւրո
34 ԳՁէ կողմանցն, ԱՐԿէ հարաւու, Գ եւ ոչ փխ
այլ (առն)
35 Գ տա, Ձէ իշխան լիցի ասցէ փխ գիտասցէ,
Գ հնացեալ սովորութիւնն, Գ սովորութիւն,
Բ յառաջ տան, Դէ յառաջ տանի, Ձ յառաջ
տանին, Գ վարձ փխ յառաջէ
35—36 Դ շիւ քստ.... դատաստանի

- 37 Ե թէ, Գ անդարձագիր փխ կտակ, Գ որշափ,
ԴՁէ իցէ փխ է
38 Դ քստ արժանոյն կամաց իւրոց, ԳՁ մա-
հուն, Ե շիւ քստ (առաքելոյ)
39 Գ առաքելոյն Պաղոսի, Գ արքայն, Գ կտա-
կագրով
39—էջ 29, 10 Ե և ոչ մինչ կտակագիրն կեն-
դանի է: Բայց որդին որ կտակաւ աւտարաց
կամից տալ որքան ի տան հար նորա իցին
ժառանգ նորա լիցին փխ առաքելոյ.... եւ
ազատաց միանգամայն

29-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Ձէ զսահմանս, Դ գետաւ, ԲԴ հաստատիցէ,
Ձէ հաստատեալ, Գ եւ արձանաւ պարտ է
հաստատել զորդոցն փխ հաստատեցէ եւ
արձանաւ
2 Գ թագաւորացն արիւնի
3 ԲԳԴՁէ և թէ փխ եթէ, Գ հայրենի ազգէն
ոչ արու եւ ոչ էգ փխ ի ցեղէ հարց
4 Գ աւտարին ում եւ կամեցի թէպէտեւ ոչ է
քստ կրանից
5 Ա Աղեկասնոր, ԱսԴ շիւ և (զայլ), ԲԳ
մատակարարութիւնն
6 Գ յազգէ հարն իցին ժառանգ փխ ի տա-
նէ.... ժառանգ, Ձ ժառանգ, Գ մերձաւորն,
Գ առաւել նորա լիցին մանաւանդ զառաջա-
գէմն բնորել
7 Գ զմիկն, Ա շիւ ի բացեալ, ա ի բացեալ ավե-
լացված է լուսեցում, Գ շիւ ի բացեալ
7—8 ԲԴ կայցի միշտ և զմին (Դ շիւ և զմին) և
զայլսն փխ կայցի.... զմին, Գ շիւ եւ զայլսն
8 Գ մինչեւ զմիկն, Ձ մինչ զմին, է և փխ
մինչ զմին, ԲՁ ժառանգեցուցէ, Գ ժա-
ռանգեցուցէ, Ա զանկաւորսն, Գ զպատշա-
հաւորն փխ զանկաւորն, Դ զանկաւորսն,
Ձէ զանկաւորն, Ձէ շիւ հեռի բնակեցուցէ,
Դ բնակեցուցէ, Գ բնակեցուցէ զայլսն
9 Գ (և) այս, Գ էր փխ կալան, Դէ առաջին, Ձ
առաջի, Գ թագաւորացն, Ձ թագաւորն, Դ
իրաւունք է
10 Գ որ առացաւ փխ յասացեալս ամենայն
11 Դ թագաւորի ցուցանելն, Գ մի լիցի, Դ շիւ
հրամանի, Ե հրամանաց,
12 Գ շիւ լիցի
13 ԲԴՁէ շիւ Ե (եթէ), ԳՁէ շիւ և (կամ), Գ
բերդ փխ զգեակ, ԲԴՁէ շիւ և (աշխար-
հագիր), Գ եթէ աշխարհագիր, Ձէ թէ (առ-
նիցէ)
13—21 Ե շիւ և եթէ շինիցէ.... տայցն պա-
տիւս
14 Գ կամ թէ փխ եթէ, Ձէ կամ փխ և եթէ,
Գ կամ դրամ, ԲՁէ շիւ հաստատիցէ և
կամ, Գ հարկանիցէ, Դ հատանիցէ փխ

- հաստատիցէ, Դ շիւ կամ, Դ շիւ և կամ
հատանիցէ, Գ հաստատիցէ փխ հատանիցէ
14—15 Դ իշխան է առնուլ փխ իշխանութիւն....
դատաստանի
15 Գ արժան և իրաւունք առնել և փխ իրաւա-
ցի
16 ԴՁէ կամ դրամ, Գ թէ
17 Դէ լիցի, ԲԴ լիցի թագաւորին, ԲԳԴՁէ քաղաք,
Ձ կամ փխ և, ԲՁէ բերդ և, ԳԴ բերդ
18 Դ կամուրջ, Գ շիւ թագաւորաց լիցի, Ձէ է
անգ փխ լիցի, Բ պանդոկի լուսեցում ուղ-
ղված է հոգեւորն, Ձէ պանդոկ
19 Դ իշխանաց, Դ իշխանատունս թագաւորաց
լիցի, Ձէ այնորիկ, ԲԳԴ այնորիկ որ (Դ
որք), Դ հրամանաց, Գ նորա շինեն, Ձէ՝
թագաւորին (է թագաւորաց) լիցի փխ նոցա
լիցին, Բ լիցի
20 Բ սգեցցին, Դ զգեցցեն, Գ զգեստ մի բզ-
զեցցին, Բ զսգեստ, Ձէ զհանդերձ փխ
զգեստ, Դ մինչ, Ձէ այլ թէ փխ մինչեւ, ԲԴ
հրամայիցեն
21 Ձ պատիւ, Գ կամ խիւ տացեն պատուելով
փխ տայցեն պատիւ
22 Ե շիւ մեծամեծ, Ձէ արքայ հրամայէ, Ե հրա-
մայցէ, Գ ինքն հրամայիցէ
23 Ձէ բաց (ի), Դ նոցի կերիցէ, Գ այն յը-
ծամ
24 ԲԳԴԵՁէ կամեցի
25 Ձ արքունիւն, ԲԴԵՁէ լիցի և, Գ արքայ ոչ
26 Ե հայրապետի, զձե արցէ զսրբոյն Կոստան-
դիանոսի, Թէոդոսի և Տրդատայ սրբութե-
ամբ, զի իշխանութիւն է նմա բնդ հայրա-
պետի ի բեմբի մալ
27—30 Ե շիւ Մի լիցի.... բարեպաշտիցն
27 Գ քրիստոնեայ փխ հատուցեալ ի Տէր,
Ձէ թագաւոր ի տէր, Դ շիւ զարէն, Ձէ
հեթանոսաց
27—28 Գ աղախնաւք վարիլ նմա այլազգի
անաւրէն թագաւորի փխ հեթանոս ....վարիլ
28 Գ ամուսնութեամբ լիցի վասն փխ լիցի....
ամուսնութեան

- 29 Զ հայրապետին, Գ արինակ փխ զձև
30 ԲԳ զբարեպաշտիցն, Գ չի՛ք բարեպաշտչին,
Գ զվարս բարեպաշտ թագաւորացն Ովսիաի
զեզեհիա եւ զառաջին թագաւորին փխ
Ովսիայ... ինքն, Զէ ԳԴաթի եւ
30—էչ 30, 1 Ե չի՛ք Ովսիայ... քաղաքի զպտղա-
բերս
31 ԲԳԴէ չի՛ք եւ (զԹէոդոսի), Զէ չի՛ք զԹէոդոսի
զՏրդատայ, Ա Տրդատա, Բ զՏրդատիոսի,
Գ զՏրդատիոսի զԹէոդոսիցն, Գ զՏրտա-
տիոսի
32 Գ քրիստոնեա թագաւոր դատաստանաւ վա-
րեսցի, ԳԶէ չի՛ք հաւատացեալ թագաւոր
33 ԲԳ արքայ փխ թագաւոր
34 Զէ հաւատացեալ արքայ եթէ պատահեսցի,
Զէ ազգիս

- 35 Գ յաղթիցն եւ անցանի պատերազմ փխ
սուրն վերսոցի, Զէ տացէ հրաման, Գ
սպանութիւն առնել, Զ յոր, Զէ պատճառաւ
36 Զ ալլազգացն
37 Զէ չի՛ք եւ եթէ... ալլազգաց, Գ (պաշարի-
ցէ) զալլազգաց, Գ յալլազգացն, Գ իւ-
ղաղութեան, Զ չի՛ք զնոսա
38 Զ կոշեսցէ, Ե կոշեսցի, ԳԶէ չի՛ք եւ երիցս,
Գ ապա փխ (երիցս) եւ, ԳԵ թէ, Ա կամեա-
ցին, Զ կամին, Գ զալ ի հնազանդութեան
39 Գ բռնութեամբ, Գ զնորդիմաղաքսն, ԳԶէ
սպանանել, Զ չի՛ք բնդ, Զէ հարաւ, ԲԳԵ կալ-
ցի, Գ արկցէ, Զէ կացուցանել փխ կալցէ
40 Գ եթէ կամաւ տացն քաղաքն փխ թէ... լի-
ցին, ԲԳ լինիցին, Գ յալլ ինչսն փխ յալլսն,
Զ հարկիցն, Գ եւ փխ ալլ, ԲԳ գլուխսն,
Գ գլուխն

80-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 ԲԳԶէ հատանել, ԱռԳ պաշարեալ, Ա եւ զծառա-
տունկս... զպտղաբերս լուանցեալ, Գ ոչ
է պարտ հարկանել զպտղաբերս ի պաշարել
քաղաքի փխ եւ զծառատունկս... զպտղա-
բերս
2 Բ եւ զքաղաքատուրս, ԲԶ ճշմարտիցէ, Գ
ալլազգաց, Զէ ալլազգաց, Ե չի՛ք եւ յալ-
լազգաց
2—3 Գ որ զքաղաք կամ զբերդ ի դուս տայցէ
ի յալլազգիս եւ ինքն ալլազգի իցէ եւ
ճշմարտիւ հաւատեսցի, մահու մատնիցէ,
ապա թէ կարաւանա փխ Զքաղաքա-
տուրս... բաւական իցէ
3 Ե մատնեսցէ, Զէ մահու մատնեսցի եւ ինչն,
Ե չի՛ք ապա եթէ բաւական... մինչեւ հոգ-
վածի վերջը. ձեռագրում բերքեր եւ պա-
կաւ: Գ զկինն, Զէ զմանկունսն
4 Զ արքունիս, Զէ չի՛ք կալեալ, Զէ վաճառեա-
ցն }
4—5 Գ հանցէ ի հայրենեացն փխ տարագիր...
արասցէ
5 Զէ արասցեն, Զէ չի՛ք խրատեալ յաշն, Գ
յաշն, ԲԳԴԶէ թէ, ԲԳԵ ի գլուխ շարն
6 Գ ածցէ փխ գայցէ, Զէ ապրեսցի, Գ ապրե-
ցուցէ զայրն, ԳԶէ քրիստոնեայ իցէ, Գ
կամիցի փխ հանգերձեալ իցէ, Զ լիցէ
6—7 Գ չի՛ք քրիստոնեայ... եւ եթէ ի
7 Գ տալ զքաղաքն եւ զբերդն փխ մատնել, Զէ
թէ, Գ կամ թէ փխ եթէ, Ա ի քրիստովնե-
այս, Գ մահու է եւ սմա, ԱռԲԳ մահու է եւ
ալլոց
8 ԲԳ արինաց, Բ խրատեալ
9 Գ չի՛ք ի, ԳԵ յալլ անդամս, Զ ալլ անդամս
9—10 փխ թէ ի գլուխ... եւ թէ ոչ այսպէս. Առ
յանգելոյ շարին եւ ոչ (Ա եւ ոչ ետին ծա-

- մանակի հասարակ գրով), Բ շարին յան-
գուելոյ, Գ շարին յանգեալ կոշելո, Զէ
շարին ոչ յանգ ելեալ
11 Զէ եւ փխ Ալլ, Զէ գանձուց, Գ զալլազգին,
ԴԶ խրատեալ, ԲԳԵ կամ, Գ եւ փխ կամ
12 Գ զորդիս, Գ ի յարքունիս առեալ հանցեն ի
գաւառեն, փխ կալեալ... արասցէ
13 Զ՝ առցեն, Ե՛ անու փխ արասցէ, Գ բայց
թէ քրիստոնեա իցէ զգողացեալ ինչսն առ-
ցեն փխ բայց... առեալ, Ա քրիստոնեա,
Զ քրիստոնէ, Ե զքրիստոնէի, Գ զգաւառն,
Զէ զգողաւսն, Զէ առնուլ, Գ զկինն
14 ԲԳ զորդիս, Զ յազգատոհմն, Գ կամ փխ եւ
(Ի), Գ վաճառեսցեն, Զէ վաճառել, ԳԶէ չի՛ք
թողցէ
14—15 Զէ ողորմութիւն լիցի փխ թէ... իցէ
15 Զէ խրատեսցի, Գ եւ կամ, ԲԳԶէ եւ փխ կամ
16 Զէ եւ փխ իսկ, Զէ սպանցէ (ալլազգի)
17 ԲԳԴԶ թէ, Զ յակամայ, Բ խրատիցի
18 Զ արեան, Բ բուծիցի, Գ առցեն, փխ սուծեսցի
19 Գ մարդոյն ոչ գո, Գ չի՛ք զնոյն ոչ է
20 Զ չի՛ք է... պատկեր եւ, Զ զի պատկեր փխ
միայն, Գ է աստուծոյ զմեռեալ, Բ մեռեալ,
Զէ զմեռեալս
21 Գ զՀովսեփա, Ե զՅովսեփայն, Գ զինսն
դին, Գ ճշմարտիւ
22 Գ զերեսունն, Զէ զերեսուն զահեկան, ԲԳԴԶէ
զողջ, Գ չի՛ք իսկ, Գ վաճառողքն, Զ վա-
ճառողջ
23 Գ չի՛ք ի
24 ԴԵ ժամանակին, Գ ժամանակի տարո աւուրց,
ԳԴ բաւականին, Զ բաւականի փխ բաւա-
կանի,
25 Գ իսկ փխ եւ, ԲԳԴԶ քրիստոնէութեան, Գ
աստիճանաց պատուո, ԴԶէ աստիճանաց

- 26 ԱսԹ յայլազգեաց, Դ ալլազգաց, Զէ չիք
իսկ.... միեն լիցի, Գ բաժանեն մին, Բ մին,
Դ բնաւին փխ գրանի, Զէ ըստ բանի
27 Զ շնորհին, Զէ իսկ յայլազգաց յերից մա-
սանցն մի փխ եւ ոչ.... յայդոսիկ, ԲԳ ըզ-
բրիստոնէութեան, Դ ըստ զրիստոնէու-
թեան, Դ դատաստան փխ դատումն
28 Գ կարաւ փխ կար, ԲԴ վաճառիցի, Գ սպա-
նկոյն տերանցն, Զէ սպաննւոց
29 Գ յալափ եւ յաւար, Զէ չիք յաւար, Զ՝ առ-
ցեն, Է՝ առցէ փխ լիցի
30 ԲԳՆ եթէ, Դ զայլազգիս, ԲԳՎ սպանցէ, Բ
զդինն
30—32 Զէ չիք ալլ թէ.... զինն յարբունիս լիցի
31 ԲԳՎ ցուցնոյ, ԲԴ արինակին, Գ արինակիդ
32 ԲԴԶէ մասանցն, ԲԶէ մին, ԳՎ մինն, Զ առցի
փխ տացի, Զ յիւրայնոցն, Է իւրայնոցն
33 Դ զբրիստոնէայս (սպանցէ), Դ զդին. ԲԴ
տուծիցի, Դ արեանն տուծեցի
34 Զէ աղգականին սպաննւոյ փխ իւրոցն, ԲԴ

- տուգանք, Դ տուգանք, Զէ տուգան
35 ԲԳՎ արժանի, Դ ձեռնն խրատեալ
36 Բ սպխարութեան, ԲԳՎ սպա թէ փխ եթէ,
Դ իւրաքն, ԳՎ յաղգատոնմն
36—37 Զէ չիք եթէ աղբատ.... հատուցէ
37 Բ անկամայ, Զ յակամայ, Դ ակամայ եւ-
պան, Դ զնոցն, Զէ իւրայնոցն
38 Զէ տուգան (է տուգանս) ըստ կարի, Զ
չախտսիկ
38—39 Ա Զայդոսիկ.... զատիցի լուսանցում,
Զէ դատեցի
39 Դ դատաստանս ի հասարակաց, Դ թողցան,
Զէ թողցի
40 ԳԶէ զանայատն, Բէ զբնաւն, Զ ի բնաւն,
Դ զբնաւ վարդապետաց, Դ չիք ի, Բ խոս-
տովանութիւնս, Դ ի խոստովանահայրսն
թողցեն փխ ի.... ուղղաց, Զէ ուղղացն,
41 Զ սպանողին, Դ սպանել, ԲԴԶէ թագաւորաց,
Դ թագաւորի,
42 Զէ զղող, Զ իշխանին

81-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 Զէ զգողս
2 Զէ եւ արդ փխ բայց, աԲԳէ զորօրինակ,
Դ աւարոյն, ԲԶէ պատահիցի, ԳՎ պատահիցէ
3 Բէ երթալ յաւար թաղաւորի, Զ աւար, Դ զաւ-
րաքն, Դ զբաշխաւք, Զ փողօք
4 Զէ աւարաւ փխ աւար առեալ, Դ աւար եւ
ալափ, Զ աւարին
5 Դ արքան, Դ որ դի, Ա յետոյ տողամիշում
6 Դ միոյն, Դ հինգ փխ եւթն, ԲԴԶէ յեկեղե-
ցիս
8 ԲԴ տասնորդիցէ, Զէ չիք եւ տասնորդեացէ
յեկեղեցիս
9 Է չիք ի, ԲԴԷ իշխանքն, Զ բաժանեցեն փխ
բաժին արասցեն
9—10 Դ թագաւորն եւ իշխանն եւ ազատն ըստ
չափոյն: Եւ ի յաւարէ զաւարացն կէսն իշ-
խանին լիցի եւ իշխանք եւ տասնորդեա-
ցեն յեկեղեցիս փխ եւ ի կիսոյն.... իւրա-
քանիւր, Է բաժանեցեն եւ տասնորդեացիս
եւ նորա փխ բաժին.... տասնորդեացեն
10 Զ չիք եւ նախ, Բ տասնորդեացին
11 Զէ արքայն, Դ զաւրս իւր, Դ իշխանք միայն,
Զ իւրեանց, Ա զբաշխաւք
12 Զէ չիք ոսկին, Բ չիք ի, Զ աւարէն
13 Զէ տասնորդեացի փխ տասնորդ արքայի,
Դ արքայի լիցի, ԲԴԷ յեկեղեցիս, Դ յեկե-
ղեցի, Զ եկեղեցոս, Ա յիսն տողամիշում, Բ
յիսնորդիցեն, Դ չիք որ է
15 Դ եւ փողս, Դ իշխանին, Զէ չիք լիցի
16 Զ զողոյ, ԴԶ լրտես
17 Զէ իցեն փխ ելցեն
18 Դ չիք ի

- 19 Զէ զնասցեն փխ երթիցեն, ԴԶէ բաժին
20 ԲԴՎ սովորութեանն, Դ ալլ փխ զի (ոչ)
21 Դ զաւրուն, Աս մեռանելն, Դ առաքել
22 Զէ պարտական փխ պարտապան, Դ տէրն
արեանն, իսկ որ իւր կամաւ երթիցէ, ան-
ողարտ է տէրն փխ տէրն.... ոչ, Զէ տէր
նորա, Զ երթողի
23 ԲԴԶէ առաքիցէ, Է բժբոնիցի, ԲԴԶէ ոչ, ԲԴ
առաքիցէ, Զէ առաքեացէ եւ բժբոնիցի, Զ
ինքն
25 Դ զաւրականն, Դ բժբոնել, Դ սղեստն, Բ
զէնք, Դ սլեհն փխ զէնքն
26 Դ ինքեան փխ նորա, ԴԶ լիցի, ԲԶէ զրուհ,
Դ զրահ եւ ձի
27 Զ աւարի, Է յաւարի, Դ յաւարին առեալ,
ԲԴԶէ իշխանաց, ԲԶ պղինձ, Դ եւ որ սոցին
նմանք, Զէ նմա սոցին
28 Զէ զօրացն լիցի, ԱԹ չիք դիպակ, Դ դի-
պակն, կեր պանն, Դ որպիսի եւ իցէ փխ
կերպաս.... արքինակաւ, Զէ ե կերպաս եւ ալլ
ամենայն աչտու օրինակաւ, ԲԴՎ թագաւորի,
Զէ արքայի փխ թագաւորին, Զէ չիք եւ
(սարեղէն)
29 Դ չիք սարեղէն, Զ ե պատուական, Դ բրդեղէնք
փխ եւ կտաւ, ԲԴ իշխանաց, Դ իշխանաց եւ
պատուական կտաւք, Զէ իշխանաց լիցի (է
եղիցի), Դ սարեղէնք, Դ կտաւեղէնք
31 Ա ազգաց լուսանցում եւ կիսովին եղծված
32 Զէ սովորութիւն կայցին, Դ չիք կայցեն
33 Է չիք զի բնդ.... ունին տալ, աԶ ըստ փխ բնդ,
Զ տալոց են փխ ունին տալ, Դ տալոց են

անկղ դաժաւորին եւ անմահ իշխանին
աստուծոյ, զի նմանէ փխ ունին տալ...
զի յլստուծոյ, Դ աստուծոյ
35 Դ չիք եւ, Ձէ այսպէս եղիցի (է լիցի) իրա-
ւունք սոցայ (է նոցա), է զանգաստանց
36 Դ Սովսէս փխ Յովսէփ, Գ զեզիպտոս, Գ
չիք զի, Ա յորժ փխ յորժամ
37 Դ չիք նախ
38 Գ իբրեւ ժառանգութիւն էր ինքեանց, Ա
իբր փխ էր ժառանգութիւն, Ձէ ընդ հարկաւ
փխ հինգերորդ, Ձէ չիք սոյնպէս.... լիցի, Ձէ
չիք զի

39 Դ չիք եւ այդեւտան եւ բուրաստան, Ձէ այդի
փխ այդեւտան, Ձ չիք ընդ
40 Բ հընգեկի, Դ հնկեկի, Ձէ հնգեկի, ԲԳԴՁ
նմանապէս եւ, Բ չիք եւ (տուն), Ձ բնակչիք
41 Ձէ չիք եւ, Դ չիք կամ, ԲՁ հարկիցին, Գ
բանեցուցեն ծառահլով փխ հարկիցեն, Ձ
չիք զլիսոյ
42 Դ չիք բայց (այլազգեաց), Ձ այլ ազգաց,
Ձէ բմբունի
43 Ձէ մի լիցին ընդ հարկաւ այսինքն ընդ հըն-
կեկաւ, Դ հարկաւ փխ հնգեկաւ, Գ անջրդիք
փխ ոստինք, Ձ տառանորդին

32-ՐԴ ԷՋԻ

1 Է թագաւորի եւ իշխանի, Դ այլ փխ եւ (ոչ)
2 Դ անջրդիք փխ ոստին, Ա՝ ծառատունգք, Գ՝
գրախար, Ձէ՝ ծառատունք, փխ ծառատ-
տանք, Դ այսպէս եւ ոստինք այդիք եւ ծա-
ռատանք այսպէս եւ
3 Դ յաւուրս, ԲԳԴ շաբաթու, ԲԳԴ յեթեմ,
Բ գործիցի, Գ գործիցեն կոռ (կոռ ավելաց-
ված է լուսանցում), Դ գործի, Դ իշխա-
նին
3-4 Ձէ չիք այսպէս եւ.... անիրաւութիւն
մեծ է
4 Դ արկեալսն փխ անկեալն
5 Ձէ չիք առանձին այլ, Դ այլ աւելի
5-9 Ձէ չիք զի այն իսկ է.... որ հարկին
5-6 Դ բաւական է որ զհնկեակն անու ի
նորա վաստակոցն փխ իսկ է....հնգեկի
6 ԲԴ հնկեկի
7 Դ լիտր եղ
8 ԲԳԴ այլ հարկ
9 Դ յոր եղովն հարկին
10 Դ ե փխ ի, Գէ գառինս, Դ գառինք, Ձ գա-
ւառինս փխ գառինսն, ԱսԲԳՁԷԹ տասնոր-
դեացին, Բ տէրունեանցն
10-11 Ձէ չիք թէ հաճոյ.... ըստ արժանւոյն
12 Դ չիք եւ, եւ, Դ չիք եւ իշոյ
14 Դ կարողութեանն, Ձէ ըստ կարի նուիրաք
ծառայեցէ տէրանց, Դ չիք ծառայեցէ
14-16 Ձէ չիք եւ յաւուրս.... սովորութեանց
եղեւ
15 Դ չէք չէք եւ բռնադատիւք բազումք, Ա
բազաւազում, Դ չիք եւ սահմանդ, Դ սահ-
մանքդ, ԲԴ չիք ի
16 Դ չիք եւ (յաւելորդ), Դ եղեւ սահմանդ
եղեալ
17 Ձէ մի ոք, Բ՝ տուգանեցէ, Դ՝ պատժեցէ
տուգանաւք, Դ՝ տուժեցէ փխ տուժեցի
կամ տուգանիցէ, ԱԹՁէ չիք կամ տուգա-
նիցէ
18 Դ լիցի տուգանք, ԲԴՁէ թէ յանցաւոր,
ԲԴՁէ ի տէրունիսն (Ձ տերունիս) գտցի

(է գտանիցի), Ա իսկ յայլս.... գտեալ լու-
սանցում, Ձէ իսկ եթէ, Դ յայլսն, Բ յան-
ցաւորս, Ձ գտաւ փխ գտեալ, է գտաւ
19 ԴՁէ դատաստանաւք փխ դատաւորաւք
20 ԲԴ՝ անգաստան, Ձէ՝ յանգաստանէ փխ ան-
դատաստան, Ձէ ոչ հարկել, Դ հարկեալ,
Դ գործատունեայս փխ գհաւատացեալս
21 Դ այլազգեաց, Ձ այլ ազգաց, Դ արժան է
հարկս տնուլ, Բ հարկ է արժան է, Դ հարկ
եւ արժան է, Դ նոցունց հաւատացելոց, Դ
նոցունց հարկել, ԲԳԴէ որպէս եւ
22 Դ վիբգք
23 Ձ թագաւորի, Ձ տընալ, Բ զգաւառ, Ձէ չիք
ըստ, ԲԳԴ հրամանի, Ձէ հրամանաւ նորա
չինէ
24 Է չիք (բերդ) եւ, ԲԴ չիք վաճառի, Ձէ չիք
վաճառի եւ, ԲԴ՝ ի նոյն սահման, Դ՝ ի
փխ միոյ նահանգի, Ձէ աւերակս ի նոյն
սահման միոյ....
24-25 ԲՁէ ի ժառանգութիւնս
25 Դ չիք նմա, Ձէ նմա փխ գնա, Գ մեծ, Ձ
մեծի հրամանի, Դ չիք եւ, Դ ստոյգ փխ
իրաւացի, Դ իրաւանցի
26 Դ չիք եւ
27 Ձ թագաւորին փխ արքայի
28 Դ աւերակս, Դ եւ կորդ հոգս, Ձ հոգ, Դ
կտրիցեն փխ հատանիցեն
29 Ձ ստացուածս, Ձէ նոցա փխ եւ, Ձէ մահու
լիցի
30 Դ փոփումն, Ձ անցանաց, Ձէ չիք եւ (իրա-
ւացի), Ձ չիք ի
31 ԲԴ փոփոխիցին, Դ փոխեցեն կամ խլե-
ցեն, Ձէ փոփոխիցի
32 Ձ տեղեացն, է տեղաց, Դ մինչեւ, ԲԴ հաստա-
տիցի
34 Ձ չիք ի, ԲԳԴՁէ եթէ, ԱՁէ պակասի, Դ
պակասեցի, ԲԳԴՁէ արքունի փխ արքայի,
Դ ամենեքեան
35 Ձէ առհասարակ, Բ վճարիցեն փխ նպաստ
լիցին

- 36 Ձէ արդ փխ Արք, ԱԹ դեղչկունս, ա զգեղ-
չունս, Գ զգեղչէից, Ձ զգեղչկաց, ԳՁէ պա-
տուեսցին
- 37 Ձ զեղչաց, Ձէ շիֆ նմանապէս, Ձէ ագարակար
- 38 Ձէ նոյնպէս, Բ և բերդի, Ձ շիֆ բերդի,
ԲԳԳՁէ բնակչաց, Աա առանից, Ձէ շիֆ (զի)
և, Դ Հնոցն փխ առաջնոցն, Ձ առաջնոց
- 38—39 Գ առաջին մեր թագաւորքն այդպէս էին
կարգեալ փխ կարգ.... արդորիկ
- 39 Ձէ թագաւորաց, Ձէ շիֆ այդորիկ
- 40 ԲԳԳ ազատակարք, Ձ յազատակարք, Ա. հո-
ղագործութիւն լուսանցում, Բ հողագոր-
ծութեան, Բ շիֆ է
- 41 Ձ հումանութիւն, Գ հողագործելն, ԳԳՁէ

- պատուեսցի
- 42 Գ հումանութիւն և դարբնութիւն, Դ երկրա-
գործ փխ երկաթագործ, Ձէ հողագործն և
երկրագործն փխ երկաթագործ և փայտա-
գործ, Գ իսկ հարկաւոր մարմնո մերո
բնութեանս և ազնական, Ձ՝ մերոյ է, է՝
մերոյ փխ մարմնոյ
- 43 Ձէ շիֆ և հարկաւոր, Ձէ շիֆ յարուեստս,
ԳՁ շիֆ է, Ձ բաւական փխ բանական, Գ
բժշկութիւնն է, ԳԳՁէ պատուեսցի, Ձէ և
այլ ևս առանել
- 44 Գ շիֆ և (թէպէտ), Գ փոքր և անպէտ կար-
ծին փխ ամենայն.... նուագունք, Գ հարկա-
ւորք են, ԱաԲԳՁէ շիֆ են

38-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Դ որք փխ որոց, Ձէ սակաւագիւտն, Ձէ հար-
կաւորաց փխ հասարակաց, ԳՁէ պատու-
եսցի
- 1—3 Գ սակաւք են ի դիւտք և պատու-
ականք և հասարակաց յազուտ, յարքու-
նուտ առանել պատուեսցի. նաեւ հարակա-
ւոր ևս պիտանի ի բանական արուեստս
վարդապետութիւնն է և փրկական ոգւոց
փխ սակաւ գիւտն.... վարդապետութիւն
- 2 Դ հարկեւոր, Դ շիֆ և (փրկական)
- 2—3 Ձէ ի փրկական վարդապետութեան (է
վարդապետութիւնն է)
- 3 Աա շիֆ է
- 4 Գ ոգոց
- 5 Գ Ձեմ անգէտ զի ծաղր, Գ արինակաւ արաս-
ցեն, Ձէ իրաւանց
- 5—6 Գ զոր եղբայր որք հանդիպին բնթերց-
մամբ գրոցս մանաւանդ ի մերոցս ազգէ
փխ արասցեն.... պատահին
- 6 Ձ բնթերծման, Ձէ պարապին փխ պատահին,
Ձ նմա փխ նմանս, է նման, Գ համարելով
փխ տեսանելով, Ձէ շիֆ այնոցիկ, Գ այնց,
Ձէ որ
- 7 Բ պազուորութիւնս, Ձէ թաղաւորութիւն
- 7—8 Գ երազի զենքեանս թագաւոր տեսա-
նիցեն և բազում ախորժելիս իրս ունելով
և յորժամ զարթնուցուն դատարկս փխ
երկութեանս .... դատարկ
- 8 Ձ ամենայնէ, Դ որ իցեն
- 9 Ձէ անգիտեանմբ, Ձ թէ, ԱաԹ աղցաւոր, Բ
աղցաւոր, իսկ լուսանցում ցայց տրված,
որ պետք է լինի անցաւոր, Դ անցաւոր է
և փոփոխելի
- 10 Ձէ փոփոխական, Բ շիֆ է, Գ շիֆ այլ, Գ որ
առանել և
- 11 ԱաՁԷՁ շիֆ ի (ներկայիս), Ձ ապալգիցն, Ձէ
պատահմբ, Ձէ փափագմամբս

- 11—12 Գ զփափականալովն զլրումն փխ զփա-
փագս.... լնում
- 12 Բ ձեանալով, Ձէ շիֆ ձեանալով, Ձէ լնումբ
Գ զլարմարութիւնս, Ձ զարմարութիւն, ԳՁ
յառաջարկութեանս, Բ ամոյոզ
- 13 Ձէ փութամբ
- 14 է եմբ, Գ յանհանձար և անխուզ, Գ պարսա-
ւողիտաց, Դ զբանբանանս փխ զբամբա-
սանս
- 15 ԲԳԳՁէ էթէ, Գ շիֆ ի (գէպ), Ձէ ազատս (Ձ
ազատ) թողցէ և նոցա տէր
- 17 Գ վասն փխ Յուդագս, Գ շիֆ դատաստանաց,
Աա հարց դատաստանաց, Ձէ շիֆ վերեա-
գիր, և շիֆ ամբողջ հողվածք. ձեռագրում
բերքեր են պակաս
- 17—18 Դ ծաղագս դատաստանաց հարց անա-
պատականաց և եղբայրց նոցունց
- 19 Դ բանից փխ բարեաց, աՁէ ի սրբոցն, Գ
սրբոյն Բարոզէ, Ձ բաւականապէս
- 20 Գ հարց և նոցունց եղբայրց, Ձ նոցին, Դ
եղեալ, Ձէ շիֆ է, Գ շիֆ ի Բարոզէ, Ձ Բար-
սեղէ, Ձէ շիֆ բայց, Ձ փառաւորապէս փխ
շափաւորապէս
- 21 Դ մանրութեան փխ մարմնատեսակ
- 22 Բ ամենեցունց, Գ սրբոյն փխ նորին, Դ
նորա, Գ վարիկ կանոնի
- 23 Ձ դիտաւորութեան, Ձէ սահմանէ, Դ շիֆ
ածել
- 25 Ձ բսկացութ, Դ ի փխ զի
- 26 է վասն ոչ, Ձէ շիֆ յաղազս
- 27 Ձէ շիֆ ինչ, ԱաԹ շիֆ է
- 28 Դ յառաջն, Ձէ շիֆ եղև, Դ եղբարցն, աԳՁ
իւր
- 29 Գ շինել, Ձ այլոց, Ձէ էթէ փխ և (բարիոր), Դ
բարոր, Ձ բարուոր, է բարուոր, Գ անդա-
տաստան և անիրաւունք, Ձէ անդատաւան
փխ անդատաստան, ԱԹ սկզբեալս ան-

դաստան, ապա ուղղված անդատաստան
 30 է կամ փխ հւ.
 30—31 Զ շիֆ ապա թէ.... փոխել
 31 Դ հարկ փխ հարկատր
 32 Զ թէ, Դ իրաւք փխ իւրովք, Դ գայ որ, Զէ
 շիֆ որ, Զ գառաշ
 33 ԲԳԴ ինչա, ԲԴ ի նա արծան է տալ, է ի նա
 տալ արծան է, ԴՁէ թէ
 34 ԱւԲԳԶԷԹ թողուլ զոր եբերն եւ ոչ կամիցի
 թողուլ, Դ շիֆ եւ, Գ եւ թէ, Զ եւ կամ թէ
 35 Զ անուն, Զէ առեալ փխ տուեալ, Գ եղեւ

յումեքէ, է անգրէն
 36 Զէ ի փխ իրր
 36—37 ԲԳԴԷ ազգատոհմի
 37 Ա սկզբնապես առաջնութիւն ապա ուղղված
 զառաջնորդութիւն, Զէ եւ թէ փխ եթէ,
 ԲԳԴԶէ շիցեն, է շիֆ ի
 38 Բ հաճելի է, Գ շաղուաւք, Զ շողուաւք, Զ
 ազգայինք
 39 ԲՁ բարուք, է բարուք¹, ԲԳԴԶէ աւտարաց,
 Դ գիտակ, Դ իւրոյն
 40 Դ հարցն, Դ շիցէ, Զ ազգայինք

34-ՐԴ ԷԶԻ

1 Զ ընտրեցին, Գ որ բարիոր կարողացի,
 Դ հովիւ, Զ հովիւի
 2 Զ կաման
 3 ԲԳԴԶէ առաջնորդաւ, ԴՁէ եղբարց
 4 Դ կարգել փխ կացուցանել, ԴՁէ զորս, Դ շիֆ
 զոր նոքա.... էլանել, Գ շիֆ է
 5 Դ շիֆ եղբարցն, ԴՁ մինչ, Գ շիֆ նոցա,
 Գ հասարակաց
 5—6 Զէ եղբարցն կամացն եղիցի փխ լիցի
 կամքն
 6 Ա եպսկովայոսունք¹, Դ շիֆ ալորցիկ, Զէ ալոր-
 ցիկ փխ ալորցիկ, Զ աշխարհականաց,
 է յաշխարհականաց
 7 Զէ շիֆ կարգաց
 8 Զէ շիֆ են
 9 ԲԳ դիտաւորութիւնն, է դիտաւորութեան
 10 ԲԳ զամենայնն, Զէ հոգեորին
 11 Զէ պատճառս ինչ, Գ շիֆ ինչ, Զ շիֆ ինչ
 եղբարցն, Ա ինչ (եղբարցն) տողամիջում
 12 Դ եթէ փխ եւ թէ, Զ վասն ալորցիկ, Զէ
 (տրտունչ) լիցի, Գ դատաստանաւ
 12—13 Զէ շիֆ առնել զգործն
 13 Զ կանոնին, Գ Բարսղի եղբար, Զ ի Բարսեղէ
 14 Ա սկզբնապես ի գործելն, ապա ուղղված
 ի գործեացն, Զէ ի գործոց, ԲԳԴԶէ վալ-
 րուպար վնասել
 15 Դ գործաւորքն մերձ, Գ ի տեղն գնել
 փխ զնա ստանալ, է զնոսա փխ զնա ոտա-
 նալ, Զ զնուլ փխ զնա
 16 Դ բարեգործութեան, Զէ բարեգործութեան
 փխ բարեկարգութեան
 17 Դ ի սրբոց, Զ սրբոցն, Ա ցուցեալ
 19 Ա շիֆ սկզբից մինչև զի մի հիւանդք ոգով
 զրազումս ախ [տացուցեն] (էջ 35, տող
 39), ձեռագրում քերքեր են պակաս

20 Աս ծաղագս վարդապետաց դատաստանաց,
 Գ շիֆ դատաստանաց, Զէ շիֆ վերնագիր
 21 ԴՁէ շիֆ եւ (վարդապետք), Դ եկեղեցոյն
 փխ եղիցին, Զ շիֆ եղիցին
 22 Զ կանոնաց, է կանոնականն, Գ երից
 23 Գ միոյ վարդապետի, Ա աշակերտել
 24 ԲԳԴ թէ, Զէ կամ թէ փխ եթէ, Գ զհայրապե-
 տին նաեւ զիշխանին (ընդ)
 25 Դ շիֆ նաեւ զիշխանի, Դ իշխանի, Դ գոր-
 ծեացն, Զ գործեցին, Դ եթէ
 26 Զ երկուց, Դ յերից, Զ երից, ԲԴ հաստա-
 տիցի, Գ հաստատեցի ամենայն բան
 նոյնպէս եւ սա յերից վարդապետաց, Զ շիֆ
 ի, Զ գմիռչէ
 27 ԲԴԶէ զանձամբ ընտրեալն իրաւունս կաց-
 ցէ, Գ կացցէ, Զէ լցուցանել փխ լոցու-
 ցանել
 28 Զ զկարգեալս, Զ իրր
 29 Դ հաղորդեցի
 30 Զ շիֆ եւ բանիւ, Դ ընտրել, Զ ընդրեալ
 31 Դ ամբարտաւանեալքն, Զ անպարտաւ-
 նեալք
 32 ԴՁէ որ յալլմէ
 33 Բէ լիցին, Զ ուսեալն, Զէ շիֆ եւ, Ա կամ տո-
 դամիջում
 34 ԲԳԴԶէ ուղղեցի
 35 Դ վարդապետին իրր
 36 ալ եղեալ փխ եղեալ, Դ եղեալն եւ շապաշ-
 խանքալն արժանաւոր եւ թէ զղջացի, Զ
 ապաշխարանք փխ ապաշխարանք
 37 Դ քամահարեացն, ԲԳԴԶէ նորին փխ նորուն,
 ԲԴԶէ կամաց փխ հրամանի, Դ հրամանի
 եւ կամաւ
 38 Դ շիֆ եւ (եթէ), ԲԴԶէ թէ, Դ պատահեցէ.
 Դ ընդ կապանաւք արկանել փխ կապել,
 Զ աշխարհականաց, ԴՁէ շիֆ եւ (կամ)
 39 Զ եկեղեցականաց, Դ եւ թէպէտ ախտաւոր
 եւ մարմնական իցէ կապաւղն փխ թէ
 ախտաւոր իցէ

¹ Այդ կարգի տարբերութիւնները հետա-
 զայում ալլես չեն նշվում:

85-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ԴՁ չիք եւ, Ձէ տգէտ
 2 Գ եւ առանց, Ձէ անասայցէ, Գ եւ ինքն կապիցի, Ձէ արձակելոյ փխ կապելոյ
 3 Բ թէ, Գ իցէ կապեալն, Բ անասցէ, Գ բարեխաւսի որ կապեաց իրաւամբ փխ այլ որ նմա
 3—4 Ձէ չիք Ապա եթէ.... մինչեւ զղջացի
 4 Գ նա եւս, Գ զղջացիքն, Ձէ և թէ փխ եթէ, Գ չիք ի
 5 Գ տգիտաց է, Գ յանպարտաւանից, Ձ անբարտաւանից, ԲՁէ թէ, Գ վկայելոց իցէ
 6 ԲԳՁէ անպարտաւ փխ անպարտ
 8 ԲԳՁէ թէ, Գ պատահիցի, Գ վարդապետի, Ձ վարդապետս, Ձէ չիք (վարդապետ) եւ
 9 Գ զմին, Ձէ յառաջագէմ
 10 ԲԳՁէ կոչիցեն, Ձ բարեկարգութեամբ, Գ չիք եւ (ի)
 11 Բ գաթազդութեան, ա գահերեցութիւն, Գ զգահերեցութիւնս, Ձ զգահերեցութիւն
 12 Գ կարծիցեն, Ձէ արժան փխ հնար
 13 Գ զշնորհսն եւ զալիսն, Ձ առաւելեալքն
 14 Բ՝ յայլքն, Ձ՝ այլ, է՝ այլք փխ այլքն, Բ զտանան, Ձէ զարդարեցեն, Գ բանիւ եւ արդեամբ, Ձէ չիք եւս, ԳՁէ հարկս, Գ բանից եւ գործոց
 15 ԳՁէ եւ թէ փխ ծթէ, Գ և եթէ, Ա սկզբնապես ցուցէ, ապա ուղղված լուծցէ, Ձէ զսահման բանի կարգիս
 16 Գ ելանել նմա, զի գաթակղեցուցիչ է եւ խոռվարար այնպիսին եւ ամպարտաւանութեամբն է սատանաի, Ձ միմիկանց
 17 Ձէ չիք եւ, Ձ կամացն իրեանց, է կամաց
 18 ԲԳՁէ թէ, Ձէ ուսեալք լինի, Բ ի նմանէ իցէ
 19 Գ չիք նա (ուսցի), Ձէ չիք նա ուսցի, Բ չիք ուսցի եւ նա
 21 Գ չիք ընդ հայրապետի.... եպիսկոպոսի
 22 Գ կամաց նոցա, Գ կամաց
 22—23 Ձէ չիք եւ կամ.... երկոցունց
 23 Ձէ կամաց փխ կանոնաց, Գ յեպիսկոպոսն, Ձ եպիսկոպոսէ գործեցի
 25 ԲԳՁէ թէ, ԳՁէ անասայցէ, Ձէ վարդապետաց
 28 Ա սկզբնապես են, ապա ուղղված իցեն, Ձէ են փխ իցեն, ԱԲԳԴԻԹ կոչել, Ա աշտիճան, ԲԹ յաշտիճան, Թ ի հրամանի
 29 Գ գրոց, Գ պահանջել ոչ միայն վարդապետաց այլեւ երիցանց եւ ամենայն ժառանգաւորաց եկեղեցոս, Գ ուր է, ԱսԲԳԷԹ յումմէ, Գ յում, Ձ յորմէ
 30 Գ զտառ, ԳՁէ իւրաքանչիւր, Ձ ընդերձաւ, Ձ առ այս այն, Բ այնք, Գ այնք փխ այն
 31 Ձ անգիտանամբ, է անգիտանամբ, ԲԳԴ ուսմանն, Ձ ուսմամբ, է ուսմամբ, Ձ պարտեալ, Գ անկատարքն
 32 Ձ զպատիւս, ԲԳԴ վնաս, Ա սկզբնապես խակութեանն գործիցէ, ապա ուղղված խակութեամբ գործիցէ, ԳՁէ խակութեամբ, Ձէ գործիցէ
 33 է կայցէ, Ձ ինքեան
 34 Գ զալ յառաջ, զի տգէտ ի տուն տեառն մի մայցէ, եւ այլ թէ վասն տգիտութեանն եւ վասն կուրութեան սրտից նոցա եւ թէ դու որ մերծեցեր զգիտութիւն իմ ի քէն, մերծեմ եւ ես զքեզ ի բահանս լինելո ինձ, ասէ, տէր, այլ զյառաջագիմութիւն, ԳՁԹ՝ զառաջագիմութիւն, Բ զերկեղ, Գ զերկեղ, Գ բարիք
 35 Գ շինեալ, Ձէ զինքեանց, Գ այլոց, Գ հարկիցեն, Ձ հարկօրեցիքն, Ձէ շարժել հոգով
 36 ԲԹ հոգով, Գ հոգով, Գ հոգովն սրբով, Ձէ անըստգիտ, Գ առանց խղճի, Ձէ խղճի, Ձ կոչեցին, է կոչիցեն, Ձէ բանի
 37 Գ որք զայլքն
 37—38 Ձէ աղաչեցին
 38 Ձէ չիք ի պատիւ.... բժշկիցին
 39 Ա մի տողամիջում, Գ հիւանդ, Բ հոգով, ԳՁէ հոգով, ԲՁէ ախտացուցանեն, Ե [ախտացուցուցեն, Ձ այտ, Ձէ չիք է
 40 Ա զնոսա տողամիջում, Ե իրաւացի է զնոսա, Ե չիք յամենայն տեղիս
 41 ԵՁէ թէ (ի), Ձէ գաւառն, ԲԳԵՁէ թէ
 42 Ձէ չիք միաբանութեամբ եւ, Ե չիք եւ հրամանաւ
 43 Գ ալոցիկ վկանցելոցն
 44 ԲԵ զգաւաբաղաւ, ԳՁ զաւաբաղան, է զգաւաբաղան, Ձէ հետաքննիք
 45 Աս ամենայնսն, Աս եղեալ, Ե եղիւք, Ձէ չիք եղեալք, Ձ յորովայնի
 46 Գ վկայելոցն, Գ պարտաւզէտք, Ձէ պարտաւզէտք, ԲԳԵՁէ յոեցուցանեն

86-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Ե առել, Ձ ի ձեռանէ նորա, ԳԴԵՁէ չիք եւ
 3 ԲԳԴԵՁէ թէ, Բէ վարդապետի երթալ հիւրութեամբ, Ե վարդապետի երթալ, Ե չիք հիւրութեամբ, է այլ
 4 Գ իցէ տեղոյն, Աս խաւսիցի, Ե խաւսեցի, Գ խաւսեցի սակայն մի յանախիցի եւ զասպնչականն ամալեցուցէ
 5 ԲԵ նախ նա, ԲԳԵԹ՝ ըստ տեղոյն սովորից

- 7 Ձէ թէ, Գ ընտրելեաց, Ձ ընդդիւոյց, Ա առ տո-
ղամբում, Բ չիք առ, Գ ի իւր, ԲԳՁէ իւրն,
ԲԳ քահանայ, Գ քահանայն, ԷԹ քահանա,
8 ԲԳԳՁէԹ չիք ի, ԲԳՁէ Թ տան, ԲԳԹ յիւրն, Ձ
իւր, Ձ եկեղեցի, Գ եկեղեցիքն եւ իւր քահա-
նայն տացէ փխ տացէ յեկեղեցի
10 ԲԳՁէ թէ, Գ զիւր քահանայն
11 Ձ չիք եւ կամ (յանդգնի), ԲԳԳՁէ չիք կամ
(հարկանէ)
12 ԲԳԳՁէ անկցի, Ձ աղաչեցի
13 ԴԷԹ ներեցեան, Ձ ներեցես
14 Ձէ թէ, Գ յանձինս, Ձէ անձին իւրոյ, Գ
խնդրել, Ձէ խնդրեցէ, Գ վրէժխնդրութեան
16 Գ ի զղջանալն առ ի յապաշխարհի, ԳՁէ
ներեցէ
17 Գ չիք ցառակցաբար ապաշխարել, Ձէ մինչ
ապաշխարիցէ փխ ապաշխարել
18 Գ ապաշատողին փխ ապաշխարողին, Ձ Լ-
պիսկոպոսաց, Գ կապեալ
19 Ձէ զղջացելոյն, Գ կապեցան
20 Ձ և փխ թէ (անիրաւ), Է (թէ իրաւ) և թէ, Ձէ
թողցի
21 Ձէ և ալլ, Գ դատաստան քահանայից, Գ
չիք քահանայից
23—24 Աս Յաղագս առն և կնոջ դատաստա-
նաց...., Գ վասն փխ Յաղագս, Գ չիք դա-
տաստանաց Թ չիք որք, Գ ոչ փխ անկար
Բ զոյ, Գ կարեն փխ զոն, Գ զկուսութիւնն
Գ Յաղագս ներքինեց որ ոչ յուժանէ
զկոյս կին դատաստան, Ե Յաղագս դա-
տաստանաց առն և կնոջ, Ձէ չիք վերեազիր
25—29 Ե չիք Յարմարումն.... յամուսնանալն
Եւ
- 26 Բ էրէց, Գ աւագ փխ էրէց, Բ կրտսեր,
Ձ կնոջ, Ձ նախտեղծիցն
27 Գ եւ յալլ իրսն, Ձ ալլսն
28 ԳՁէ նմանապէս և, Ձ ամուսնութիւն փխ
յամուսնանալն
29 Ձ թէ, Ե ոչ տիրել ամուսնութեամբ, Գ ալլսն
մարմնո կնոջն փխ կնոջ առն, ԳՁ կնոջն, Ձէ
առնն
30 Գ ի միասին բաղում ժամանակս, ԲԴԷ կալ-
ցեն, Ձ չիք եւ, ԲԴ չիք թէ, ԳՁ եթէ
31 ԳՁէ բաժանման, Բ զինչս, Գ ինչսն, Գ ինչսն
կնոջն որ եբեր, Ձէ տան, Գ առն իւրո տա-
ցեն
32 Գ չիք Եւ (զի)
33 Ձ ալլապէս
34 Ձէ տուգանս, Ձէ արդ փխ եւ, Ձէ ամենայն,
Գ ամենայն յետս տացի կնոջն
35 Է բաց, Ձէ հանդերձէն, ԲՁէ արարան, Գ
արարան երկուցն, ԳԷ թէ
36 Ձ է փխ իցէ, ԲՁէ տացէ, ԲԷ յերկուսն, Ձ եր-
կուս, Ձէ բաժանեցեն
37 Գ աշխատելոյ առն, Գ ի փխ (ծախք) եւ, Ձէ
չիք (ծախք) եւ, Ձէ աշխատանաց փխ ազգա-
կանաց
38 Գ ընծայք եւ տուրս, ԲԳԳՁէ յիշեցի
39 ԲԴՁէ զայդոսիկ, Ձէ չիք հաճոյս, Գ Զայդոսիկ
երաւունս համարեցաք եւ հաճո դատաստան
Ձ չիք զի
40 Ձ կնոջ, Գ կնոջն մարմնո նոյնպէս
41 ԲՁէ առն ալլում, Գ առն ալլումն, Ձ՝ առ,
Է՝ առն փխ ալլսն, Գ ալլ, Ձ կինն, ԲԳՁէԹ
առցէ փխ արասցէ
42 Գ ամուսնացել

88-ՐԴ ԷԶԻ

- 2 Ե չիք ամբողջ հողվածք, Ձէ չիք վերեազիր,
Աս Յաղագս առն եւ կնոջ դարձեալ դա-
տաստանաց....
2—5 Գ Դարձեալ վասն առն եւ կնոջ եթէ
պատաճի միոյն դիւահարիւ, և կամ ախ-
տանալ պիտակ, կամ բոր, կամ հիւանդու-
թիւն յերկարժամանակեալ, կամ կաղու-
թեամբ, կամ կուրութեամբ եւ ալլ որ ինչ
սոցիւն նման, Գ Յաղ[ագս] դատ[ատա-
նաց] առն և կնոջ թէ պատաճի ալլահա-
րիւ կամ ախտանալ որկուրեամբ և կամ
հիւանդութեամբ յերկար ժամանակէ
3 ԲԹ որկուրութեամբ, Թ չիք կամ բորոտու-
թեամբ, ԲԹ և կամ
5 ԲԹ սոցուց է
6 Գ թէ (պատաճի), Գ ալլ, Գ չիք եւ, Ձէ
չիք կամ, Գ կին, Գ դիւահարիւ, ԳՁէ թէ
(յառաջ)
7 ԳԷԹ չիք զի, ԳԷԹ զմիասին, Գ ծածկիցէ,
Գ ծնողաց, Գ ծնողաց, Ձ ծնողացն
8 ԳԷ կնոջն, Ձէ զկինն, Ձէ առցեն ծնաւորն,
Գ յուրտից
9 Գ պիտոյից եւ բժշկաց յինքեանց
10 Ձէ իւրեանց էր, բացի Գ-ից մյուսներ չիք
ախտացաւ, Ձէ չիք Զալդ յամենայնսն,
ԱԴԹ յամենալի յամենայնսն, Գ ի տարիսն
բոստ կանոնաց սահմանաց փխ յամե-
նայնսն.... կանոնաց
11 Ձէ ալլ պէս արասցեն Բ և թէ, ԳԷ և եթէ
(բժշկիցի), Ձ ալլ, Ձէ չիք դարձեալ, ԳՁէ
տացեն, ԳՁէ անսայցէ
12 ԲԳԳՁէ թէ (ոչ)
13 ԳՁէ թէ (ի), Գ թէ փխ եթէ ի, Գ ախտն
լեալ, Գ ախտիցն է, Է իցէ ախտն, Գ ծախսն
հոգացէ բոստ ցուցմանդ
14 Ձէ մինչև, ԲԴԷ բժշկութեանն, ԲԳԴՁէ թէ
15 Ձէ ամի, ԳՁէ վերջնոց, Գ վերջնոցն, Գ կա-
նոնացն

- 16 Բ իւր փխ իւրոյ, Գ իւրաքն, Զէ իւրով,
ԲԳԷ ընշիւքն, ԲԳԷ առցէ փխ արասցէ, ԲԶ
թէ
- 17 Գ կալցի ալրն, ԳԳԶէ շիւ հա, Թ իւր փխ
հա, Գ հոգա,
- 18 ԳԶԹ զկնոջն, ԲԳԴԶէ շիւ հղիցի եւ ապա
- 19 ԲԳԶէ թէ, ԲԳԹ ի տուն, Բ հարսոյ փխ հար
իւրոյ, Գ է փխ իցէ, է իցէ եղեալ
- 20 Գ սահմանին, ԲԳԷ բժշկութեանն, Բ բժշկու-
թեան ամացն, Զէ առնուլ կամ ալլ ոչ փխ
եւ ոչ բժշկիլ, Զ զսահման
- 21 Զէ շիւ եւ (իրաւունք), ԲԳԴԶէ բաժանման
- 22 Գ վասն անկարողացն
- 23 ԲԳԶէ պատահի, Գ ախտ, Գ զպսակ առնուլն
հղեւ
- 24 Գ առնուլն, Զէ շիւ սահմանի, ԲԳ բժշկու-
թեանն, Զէ շիւ հա (կամ), Զէ շիւ մնալ
- 25 Գ եթէ, Գ պատակին եղեւ, Գ համբերել արժան
է, Գ սահմանի, Գ շիւ արժան է
- 26 Զէ առն լինի առն ալլում
- 27 Գ եթէ փխ Ալլ թէ, ԲԳ եթէ, Բ որկոտութիւն
եւ, Գ որկոտութիւն եւ, ԳԹ որկոտութիւն,
ԳԷ ախտ
- 27—28 Գ դժուար ծածկիւն զախտն եւ
- 28 Գ կարծաւք, Գ զի գեռ փխ իբրու զի
- 29 Զ ախտն բառնալ, Զէ պարտական, Զ շիւ
ամենայնի բառնալ, է յամենայնի, ԲԳԴ է
իշխան, Զէ է իշխանութիւն
- 30 Գ եթէ, Գ արասցէ առն ալլ կին առնուլ, Գ

- շիւ առնուլ կին առցէ
- 31 Զ եմա փխ եման, ԲԳԴԶէ ալամիկ, Գ թէ,
Զ և թէ փխ եթէ, Զէ շիւ առն, Գ լեալ, Գ
եղեալ փխ եղեալ
- 32 Զ խորամանկեալ, Գ թագուցեն գողարար
ծնողքն զախտն
- 33 Գ կամաց իւրոց, Զ իրաւունս դատաստանին
- 34 Գ եթէ գիտէր զախտն եւ էառ զկինն փխ
գիտելով.... յառնուլն, բացի է-ից մյուս-
ներք առնուլն, Զէ շիւ հա ի.... ախտանալն,
Գ ախտանալն ալտքիկ մի հն, ԳԶէ մինչեւ
- 35 Զ շիւ նոցա, է նորա, Զէ հոգասցէ Գ
զբաժինս փխ զինչսն բաժնի, Զ զինչս, Գ
անդրէն դարձուցանել, Գ շիւ դարձուցեն, Զէ
կարծելով փխ ծածկելով
- 36 Գ ինքեանք հոգասցեն, ԲԳԶէ հոգն (Զէ հոգ)
լիցի, Գ ընշիւքն, Ա նշիւքն
- 37 Զ պատահի, Ա զպսակն առղամիջում, Բ
կարծիւք, Գ կարծաւք, Գ բժշկութեանն փխ
առողջութեան, Զ թէ (զկնի)
- 38 Գ ալր ալլ, Գ թէ (կամաւք)
- 38—39 Զէ շիւ բայց եթէ կամաւք.... առնուլ
ալր
- 39 Բ թէ
- 40 Գ առնն փխ նորա
- 41 Զէ թէ, Գ պատահեցի, Բ հիւանդութիւնն
- 42 Է հաշմութիւնն, Գ թէ ի տան առն պատահեալ
իցէ

39-ԲԳ ԷԶԻ

- 1 Ասեթ պատահել, ԲԳԶ ալրն թողուլ, ԲԳԶէ թէ,
Գ զղջացեալ, Զ խղթացեալ փխ խղճացեալ
- 2 Բ էտացէ, ԲԳԴԶէ առն, Գ իւր կին, Զ շիւ հա
զկեանս նորա հոգասցէ
- 4 Գ հրամանաց, Զէ առն ալլում փխալլում կինն
- 6 Աս Յաղագս առն եւ կնոջ գերելոց դատաս-
տանաց, Գ վասն կնոջ գերելոց, Ե ի դա-
տաստան, Գ գերելոյ, Զէ շիւ վերեւագիւր
- 7 Զէ տան, ԲԳ վարիցի, Գ կինն վարիցի, Ե
վարեացի, Զէ վրիպիցի, Թ վարիցի փխ
մատնիցի, Ե գերի փխ ի գերութիւն, ԲԳԶէ
ի գերութիւն կին Գ կինն), Ա զնացեն փխ
գնեացի, Թ գնեացէ
- 8 ԳԵ եթէ, ԳԷ յերկոցունց, Զ երկոցունցն, Ե
առն կամաց, Ե երթիցէ փխ իցէ
- 9 Զ շիւ եւ ալր լիցի ալլում, է է փխ լիցի ալլում,
Ե ըստ կանոնացն
- 9—12 Զէ ալրն խնդրիցէ զկին (է զկինն)
մինչև ի է ամն շրջեալ, յետ ալրն կամօք
ծնողացն է ծնալուցն) կին առցէ, և
զինչս (է զինչսն) անդրէն դարձուցէ
զառնալն ի բաժնի: Եւ թէ գերեաց (է ալր
գերեցի) ի (է շիւ ի) նոյն լիցի զկնի է

- ամի ալլ ալր առնուլ կնոջն ըստ սահմանի
ժամանակի (է ժամանակին) փխ բայց
ժամանակն.... ըստ սահմանի ժամանա-
կին:
- 10 ԲԳԴԷ թէ, ԳԵ գտցի, ԲԳ յեւթն ամ, Գ մինչ ի
է ամ, Ե շրջել, Ե ըստ կամաց
- 11 Գ շիւ կնոջն, ԲԳ զինչս, Գ զբաժնին փխ
զինչսն, ԲԵ անդրէն, Գ անդրէն առ ծնալուսն
- 11—12 Գ եւ թէ ալրն գերեացի, նոյն լիցի զկնի
եւթն ամին շտանակն ալլ ալր առնուլ
կնոջն փխ պտուեալն.... ժամանակին, Ե
զտուելն եթէ որդիս ոչ է նոցա: Եւ թէ
ալր գերեացի նոյն լիցի և կնոջն սահման
փխ զտուեալն.... ժամանակին
- 14 Ասք Յաղագս առնելութեան առն եւ կնոջ
դատաստանաց, Գ վասն փխ Յաղագս, Գ
շիւ դատաստանաց, Գ դատաստան, Ե դա-
տաստան առնելութեան առն և կնոջ, Զէ
շիւ վերեւագիւր
- 15 ԳԷ ատիցեն ալր եւ կին
- 16—25 Գ շիւ շնութեան պատճառի.... առաջնոր-
դին միմեանց, Լճի կեսը պատուած է

- 16 ԲԳՆԷ պատճառի շնորհան, ԳԷ զամուսնութիւնն
- 17 ԱԷ եթէ փխ եւ (յառնէն), ԱԷ կամի, ԲԱԷ սահմանք
- 18 ԳԷ եւ զկնի
- 19 Գ քակտեցին ի միմեանց, Ե քակտեցեն, ԱԷ քակտեցին, Ե շիք ըստ կանոնաց դատաստանի, Ե շիքիս
- 20 ԳԵ բայց փխ եւ (կինն), ԳԵ առն լիցի, Գ զիւր բաժինքն զհետ իւր, ԵԱ զիւր բաժինն, ԱԷ շիք եւ, ԲԵ զմին, Գ զմի, Գ յառնէ ընչիցն, Ե վասն փխ իւր զի
- 21 Ե անարդանաց պսակի
- 22 Գ իցէ փխ կացցէ, ԲԳ եթէ, Բ իցէ պատճառն (վերջին բառը գրված է լուսանցքում), Գ կին որ ատէ զիւր այր, ոչ կարէ ալլում լինել մինչ զարձիցի առ իւրն եւ թէ ոչ՝ շուն կոչի եւ յեկեղեցի մի թողցի, եւ յետին թառակէն զրկեացի, եւ յետ մահու ինչք նորա յեկեղեցի մի թողցի, ալլ յալլ ինչ պետոս, վասն այնր փխ եւ (ոչ իշխէ)
- 22—23 Ե շիք եւ ոչ իշխէ.... հրամայեցեն
- 23 Ա թէ, ԳԱԷ խղճացեալ, Գ հրաման տայցեն, Ա հրամայեցին, Բ հրայեցեն փխ հրամայեցին
- 23—26 Ա Բայց հրամանաւ եպիսկոպոսին.... ե ոչ նորա միմեանց իշխեն—լուսանցքում
- 23—25 Բ շիք Բայց հրամանաւ.... կարծիցէ զնեքն
- 24 Ե միմեանց, Գ թուղոյն փխ ներեին

- 25—35 Ե շիք զնեքն.... ի հրամանէ առնն
- 25 Գ զնեքնալն միմեանց այնպէս եւ, Ա ամենայնս, Բ առաջնորդաց փխ առաջնորդին
- 26 ԲԳԱԷ առաջնորդք, Գ առաջնորդքն իշխեն, Գ շիք իշխեն, ԱԷ տուգանս
- 27 Գ ապաշխարութիւնք, Աստիճ շիք ի, Գ ի կանոնսն
- 28 Գ զիպիցի փխ իցէ
- 29 ԲԳ խրատութ, ԱԷ խրատութ, Ա յանդիմանութեանն, Գ բազմաւ, Գ մեկնեցեն, ԱԷ մեկնեցին
- 30 Գ շիք լիցի, Գ նոցա ի միմեանց փխ լիցի եւ, Գ տայցեն, ԱԷ տացեն, Ե միանցեալք, ԱԷ իցեն փխ էին, Գ ոչ իշխէ առնուլ կին, ԱԷ ոչ իշխէ կին առնուլ
- 31 ԳԱԷ շիք առնուլ կին, Գ թէ (ըստ իւրոց), ԱԷ շիք իւրոց
- 32 Գ ցանկացեալ փխ ակն եղեալ, ԱԷ էր փխ իցէ, ԲԳԱԷ կանոնք, Գ զալլոսիկ, Գ ցուցին զալլոսիկ
- 32—35 Գ շիք զդատաստան.... ի հրամանէ առնն
- 35 Գ զապաշխարութիւնն
- 33—36 Գ իցէ պատճառս մեկնելոյն, անպատճառ յիւրոց ընչիցն զմի մասն յերիցն առն թողցէ եւ մի լիցի առն ալլում, բայց եթէ հրամանաւ առն իւրո փխ իցէ մեկնիւն.... առնն
- 34 ԱԷ զմի, Բ զմասն մի
- 35 ԲԳԷ առն

40-ԲԳ ԷԶԻ

- 2 Աստիճ Յաղագս շնացողաց առն եւ կնոջ դատաստանաց, Գ վասն առն եւ կնոջ շնացողաց, Ե դատաստան շնացողաց առն եւ կնոջ, ԱԷ շիք վերնագիւր, Գ շիք նոգվածը. ձեռագրում բերրի կեսը պատրված է
- 3 Ե թէ ի փխ եթէ, Գ շար ախտս յայտոսիկ, Բ յայտոցիկ, Ա յայտրիկ, ԱԷ ախտ գտանիցի, բացի Գ-ից մյուս ձեռ. շիք այրն
- 4 ԱԷ նա այր իւր, Գ ըստ բանի եւ, Բ զյարձակեալն, ԳԱԷ զարձակեալն, Ե զարձակելն
- 5 Ե զի անգրէն ընդ առն իւրում, Ե շիք ըստ առաքելոյ.... մնացէ, Գ եւ կամ անայր մնացէ: Այր որ ոչ ունի զարութիւն գործարութեան, թէ կինն ելանէ ի նմանէ, թէ ալլ ոք առնուլ գնա, շուն կոչեցին երկուքին: Թէ այրն ոչ կամի յարձակիլն եւ ատէ, թէ ինչ մասն հասեալ ես յատուծոյ, արժան է կալ առ նա եւ պաշտել: Եւ թէ յանդիման առանց կամաց առն իւրո ալլ առն լինել, նզովեցի, ապա եթէ առ այր իւր խիղճ համարի, որպէս արժան է հա-

մարել, զի կուսն ի կամաց է եւ ոչ ըրուելութեամբ, որպէս տէրն հրամանաց եւ Պաւղոս վկայաց, կուսութեան հրաման ի տեսնէ ոչ ունիմք, ալլ խրատ տամք վասն որոյ....

- 6 Գ ի զգնալալ, Ա կնոջ, Գ այրն զարձեալ, 6—12 Ե զարձեալ առնուլ կամ ոչ, ե թէ ոչ առցէ, անայր մնացէ, ե այր իշխան է առնուլ ալլ կին, իսկ կին ոչ իշխէ ի շնացող առնէ ելանել, բայց թէ առ ժամանակ մի, զի խրատեցի այրն փխ զարձեալ.... ատելութեան գրեցաւ
- 7 Ա այր փխ այդ, ԲԷ լիցի եւ, Ա շիք կնոջ, ԲԷ այրն, Գ ի զգնալալ կնոջն փխ շնացող.... զգնալալ
- 8 Գ շիք զնա, ԱԷ շիք, եւ, ԱԷ կինն, Գ կինն ոչ առցէ իւր այր
- 9 Գ այրն, ԱԷ առն փխ այր, Ե իշխէ, Գ իշխէ առնուլ իւր ալլ կին եւ կինն եթէ լիցի առն փխ իշխան է.... լիցի, ԱԷ շիք եւ կին առն.... հրամանի

- 10 Գ առն լիցի, Զէ չիք առն, Գ՝ ալլ, Զէ՝ բայց փխ եւ, Զ կինն, Զ առնէն, Գ բայց եթէ
- 11 Բ մեկնիցի, Գձէ մեկնեցի, ԲԳ բաժանմանն, Բձէ ընչից, Գ ընչիցն
- 12 ԲԳ ատելութեանն, Գ կանխաւ գրեցաւ
- 14 Աա Յաղագս ամլոց արանց եւ կանանց դատաստանաց, Գ՝ վասն, Ե՝ դատաստան փխ յաղագս, ԳԻՆ չիք դատաստանաց, Գ՝ կանաց, Զէ չիք վերեւագիր
- 15 Ե եղիցի, Զէ ալմ Զէ զնա ըստ հրամանի տեանն,
- 16 Գ աստուծոյ է ծնունդ տալ բնութեանս, Գ տալ բնութեան զծնունդ, Զէ գրնութեանս, Բ զնունդ, Ե ծնունդ, է զծնունդ, Գ չիք ի
- 17 ԲԻ բժշկաբն աւգնիցին (Բ բնագրում աւգնիցեն, լուսանցում ուղղված է աւգնիցին), Ե բժշկաբն աւգնիցին, Զ բժշկ, Գ յաւգնեցեն, Զէ տեսցեն փխ աւգնեցի, Գ ի ցաւոց փխ ըստ ալմ, Ա. ըստ ալմ, Ե ալմ համբերելի է փխ ըստ.... բառնալի է, Ե ալմ բնաւորական
- 18 Ան ամլութեանն, Գձէ ամլութիւն
- 19 ԳԵՁէ թէ, Զէ չիք յաղագս, ԲԳԻՆ անժառանգութեանն, Զէ վասն տեսնալ, Ե տրտմել
- 20 Ե ցաւակցել, Զէ ցաւագնեալ (փխ ցաւակցեալ) ըստ արեւնակի, Գ Աստաբ Արրահամու է
- 21 ԲԳ զամուլ, Զէ զամուլ կին, Գ զերկուսին փխ զամուլն եւ զծննդականն, ԲԳԻ զծննդականն, Զ ծննդականն
- 22 ԲԻԵՁ Լթէ, Գ եթէ ալրն, Գ կինն ալր արաոցէ կամաւ տոն փխ լինել արաոցէ, Զէ չիք արաոցէ
- 23 Գ զանկարողաց լուծանել զկուտութիւն լիցի, Ե եղիցի փխ լիցի
- 24 ԵՁէ թէ, Գ զկեանս նոցա, Ե զկենսն

- 24—25 Գ՝ յայրութեան յայլում տան, հոգացէ մինչեւ կենդանի իցէ եւ զբաժինն, զոր բերեալ իցէ, յինքն տացէ, Ե՝ յայրութեան յայլում հոգացէ ի տան, ցորչափ կենդանի իցէ եւ զինչն բերելն կնոջն զարձուցէ առ նա փխ յայրութեան.... բերեալ.
- 25 ԱաԹ կենդանին, Զէ չիք հոգացէ.... բերեալ, ԲԳ զինչն զբերեալն, ԲԳ կնոջն, ԳԵՁէ չիք զկնոջն զարձուցէ
- 26 Ե թէ, Ե գիտիցէ, ԲԳԻՆ զամլութիւնն
- 26—27 Գ տոփանաւք ցանկութեան անուցու կին, Ե տոփանաւք ցանկութեան առ զնա
- 27 Բ մեկնել, Զէ ալմ է փխ զայդ, Գ դատաստան կարծեմ ճշմարիտ, Գ գիտեմ փխ կարծեմ, Զէ չիք կարծեմ
- 30—31 Աա Յաղագս դատաստանի, թէ յարո՛ց պատճառի ելցէ կինն յառնէ յարմէ, ԳԻ վասն (Գ ալ) թէ ըստ որոց պատճառաց ելցէ կին (Գ կինն) յառնէ (Գ յառնէն), Ե դատաստան առն եւ կնոջ, թէ զինչ պատճառաւ ելցէ կինն յառնէ, Զէ չիք վերեւագիր, Բ յառնէն
- 32 Ե չիք կին, ԲԳԵՁէժ չիք ախտ, Զ գիտիցէ, Ե գիտիցէ կին, ԵՁէ չիք եւ
- 33 Զէ չիք եւ, ԲԳԻՆ կամ թէ, Զ չիք ընդ, Ե թէ փխ ընդ, Գ ալլազգի, Զ զալլազգիս
- 34 Գ ելանել ի նմանէ, ԲԳԵՁէ թէ, Գ զիւր խոստովանչայրն, Գ խոստովանութեան, ԲԻ՝ հաղանեցուցէ, Գ՝ հանանեցուցէ, Զ՝ հաւանեցէ փխ հաստացուցէ
- 35 Գ զկինն իւր, ԲԳԻՆ զապաշխարութիւնն, Զ զմիջոյ, Բ սահմանաց, ԳԵԵՁէ սահմանի
- 36 Ե մեկնելոյ, Ե չիք ցուցցէ.... եւ, Գ խոստովանահայրն, Զէ խոստովանութեան, Ե իրատել
- 37 ԵՁէ հաստատեցէ, Գ կամ փխ եւ, Զ երիցս փխ երկիցս

41-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Գ ախտն կացցէ սովորաբար, ելցէ իրաւամբք դատաստանի յառնէ՝ իւր բաժնաբն եւ զառն զկէս ընչիցն տանելով եւ, զի անարգեաց զպատուական ամուսնութիւնն, Գ ախտն, Գ եւ զկէս
- 1—2 Ե իրաւամբք դատաստանի զպոյոյրն իւր եւ վարձ անկուտութեան զկէս ընչիցն առն տանելով ի նմանէ
- 2 Զ ընչից
- 4 Զէ չիք վերեւագիր, Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԱաԵԹ դատաստանի, Բ եթէ, Գ պատճառի
- 4—6 Գ աղագս դատա թէ ատելութեամբ պատճառաւ թողցեն ալր եւ կին զմիմեանս
- 5 Ե զուգնեցեն ընդ ալլում, Գ ում փխ ալլում,

- Գ ամուսնացին փխ զուգնին, Ե զուգնեցան
- 5—6 Գ մեռանի յառնոյն եւ զարձալ ի միասին զալցին փխ մեռանել.... զարձցին
- 6 Ե չիք եւ.... զարձցին
- 7 Զ չիք կին, Գ ատելութեամբ կին, ԳԵԵ յառնէ, ԲԳԻ մեկնիցի, Գ ալլում առն, Զէ չիք եւ ալլում լիցի
- 8 Գ մեռանել յառնոյն, Զէ հարկաւորութեամբ, Զ յատարին զարձի, Ե թէ փխ զի, Զէ չէ փխ լիցէ
- 8—9 Գ ալլ ալր ահամա յառաջինն զառնա, որ ալլ կին զեռ ոչ իցէ առեալ, առցէ զնա, թէ զզջմամբ զարձցի փխ եւ հարկաւորաբար.... զզրացեալ

- 9 ԲԴԷ այրն առնալ, Ե այրն առնլ, Զէ կայցի,
 Ե զղջացել, Զէ զի փխ զոր
 9—10 Ե շիֆ լինել.... հղեն
 10 Եէ թէպէտ, Գ |||նուլ (շառնուլ), Է զի և,
 Զէ է փխ իցէ
 10—11 Ե շիֆ զի ի... մեկնելոյ, Գ պատճառ
 մեկնելոյն սակաւն վասն շահելո զոգի կնոջն
 11 Զ յաղագաս, Գ սոյնպէս լիցի, Զէ այնպէս փխ
 Սոյնպէս, Զ շիֆ թէ
 12 Զէ պատահէ, Ա շիֆ առնուլ, Ե շիֆ (էառն)
 և, Զ դարձի
 12—14 Գ շիֆ զոր է էառն... երկուցն
 12—24 Ե շիֆ զղջացեալ դարձցի.... մինչև
 հոգվածի վերջը
 13 Զէ յառաջին կինն, Զ այլոց, Է այլոյ, Զէ
 կինն
 13—14 Զէ շիֆ առցէ.... նմա կինն
 14 Գ ապաշխարութեան, Գ երկուցն
 15 Զէ թէ, Գ այլ կին, Զէ արասցէ փխ առցէ
 Գ այլ այր
 16 Զ կինն, Գ առնն, ԳԶէ շիֆ զի, ԲԴԷ իցէ փխ է
 17 Գ նոցա պսակ մին է և ոչ երկու և այն
 կուսիցն և ոչ շնացելոցն յառաջ հարկա-
 տրեալք, Զէ և որ, Գ պատճառն
 18 ԲԶէ զապաշխարութիւնն, ԲԴ միաւորիցեն,
 Գ միաւորեացեն, Զ միաւորեցին, Է միաւո-
 րիցին
 19 Զէ շիֆ և, ԲԴ թէ, Գ շիֆ եթէ, ԲԴԷ մեռանի
 20 Գ բաժանելոյն և ի հարկէ զայրն խնդրիցէ
 զղջացեալ փխ մեկնելոյն.... խնդրէ, Գ շիֆ
 զղջացեալ
 21 ԲԴ առն, ԳԶէ շիֆ առնն, Զէ շիֆ թէ
 22 Բ հասանիցի (կնոջն), ԲԴԶԷ թէ, ԲԴԶԷ
 այրն
 23 Գ զի հարկէ փխ զհարկի, Զէ զհարկաւ
 ԳԴ զղջացեալն կին, Գ նոյնպէս, ԳԶէ թէ
 24 Զէ մեռցի
 26 Գ վասն թէ փխ Յաղագս.... եթէ
 26—27 Թ կամ յաղագս այլու իրիք որ յամիցէ,
 Դ աղա թէ վաճառականութեամբ կամ
 յայլ պատճառի յամէ այր ի ճանապարհի,
 և դատաւարան յաղագս կնոջ վաճառականի,
 Զէ շիֆ վերեալիք
 27 Գ շիֆ յաղագս, Գ այլ, Բ այր, Գ իրիք պատ-
 ճառաւ, Գ այլ այր առնիցէ
 28 Գ շիֆ այր, ա պատճառոյ, Գ իրիք պատ-
 ճառանաց, Ե յաղագս վաճառականութեան
 և կամ այլ պատճառի փխ վասն.... վաճա-
 րի, Զէ յաղագս պատճառի վաճառաց, Գ
 վաճառականութեան փխ վաճառի, ԲԴ շիֆ ի
 29 Դէ երթալ, Զ երկալ փխ երթալ, Գ անալ
 և մնալ, Զ արժանի, ԲԴԶԷ թէ
 30 Ե կամ փխ և, ԳԶԷ այլ, Ե կորստեն, ԳԴ
 առն այլում, Ե այլ փխ այլում
 31 Գ ստուգի գիտասցէ, Ե ստուգեցի, Զէ
 ստուգիցի, Ե բաղում, Գ բաղումս ամս, ԳԶԷ
 թէ փխ թէ և (հաւաստի), Գ հաւաստիցի,
 Զէ հաստատի
 31—32 Ե շիֆ ամս բաղումս.... բանն
 32 ԲԴԶԷ մահու, Զ մինչ, Դ եթ, ԴԵ ամեն, Ե
 շիֆ մի առցէ այր
 32—33 Գ ըստ սահմանին որ յաղագս գերելոցն
 ասացաւ
 33 Բէ գերեցելոցն, Դ գրոցն փխ գերելոցն, Ե
 թէ, Գ նախ բան եթն ամին այր առնիցէ,
 Զէ լինիցի, Ե շիֆ և կամ բան զստուգելն,
 Դ զստուգել մահուանն, Դ ստուգելն, Զ
 զստուգիլն
 34 Դ գիկինն, Զ ըզկինն, Ե թէ նմա փխ թէ և....
 առն
 34—էջ 42, 6 Գ այն առն այլ պսակ ոչ հասանիցի
 և մանկունք ևս իցեն ի նմանէ: Ապա թէ
 այն առն, որ զայցէ ի ճանապարհէ, պսակ
 հասանիցէ, և այլք աղալիցեն զնա թոյլ
 տալ, յիւր կամսն է հաւանել և ոչ հաւա-
 նել: Ապա թէ զկին եթն ամին և կար-
 ծեալք առտ մահուանն զայցէ, մի առցէ
 զկին իւր, թէ իւր պսակ հասանիցէ և մի-
 ուսոյն ոչ հասանիցէ: Ապա թէ այն առն
 հասանիցէ պսակ և իւրն ոչ, առցէ զկինն,
 թէ և մանկունք իցեն այնմ առն: Իսկ եթէ
 ոչ այնմ առն պսակ հասանիցէ և ոչ իւրն
 և յայնմ առնէ մանկունք իցեն, մի առցէ,
 զի զկին սահմանի եթն ամին դարձաւ:
 Ապա թէ այնմ ոչ հաւանիցի, զկինն հար-
 ցեալ՝ զոր արտրծեաց և կամիցի՝ նմա լի-
 ցի, զի թերեւս այդպէս հակառակութիւն
 լուծեալ լիցի, և որ երկուստեայն իցէ՝
 պատշաճապէս ի նա տացեն, թէ երկուքին
 հաւանիցին փխ այնմ առն.... եթէ ան-
 սան
 35 Զ շիֆ և մանկունք.... պսակ իցէ, Է ման-
 կունք իցեն, և այլ այր ոչ հասանիցէ կնոջն,
 ԲԴԴԷ թէ, Ե նմա փխ ինքեան, Ե հաւա-
 նեացի
 36 Զ աղալողացն, Զէ իցեն փխ և, ԲԴԴԷ
 հնազանդել
 37 Դ կարծեացն, Զէ կարծեալ, Զէ մահու
 37—էջ 42, 7 Ե իսկ թէ երկուցն պսակ ոչ իցէ
 հարցել զկինն զոր ախորժէ նմա լիցի փխ
 ապա եթէ.... իրաւացի դատաւարան
 38 Զ պակաս փխ պսակ

42-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Ձէ շիք ապա թէ տյնմ առն իցէ
2 ԲԴ թէ, Դ շիք զի
3 Բ սահմանին, Դ շիք դարձաւ, Ձէ այնմ վիս
այսմ, ԴՁէ անսայցէ, Դ հարցին
4 Ձէ ախորժեաց, Ձ ալոպիսի, է ալոպիսի, Դէ
հակառակութիւն, Դ լուծանել
5 ԲՁէ երիտասարդութեան, Ձ հագեցուցեն փխ
յանդեցուցեն
6 Ձէ թէ, Ձ դաշտ, Ձէ այսորիկ փխ այրոցիկ
Ձէ շիք իրաւացի, ԲԴ դատաստանս
8 Բ շիք եթէ, Ե թէ, Դն յամէլ, Դ էր փխ այր,
Ձ աշխարհ, ԲԴ եթէ
8—9 Ե շիք թէ վաճառականութեամբ....
պատճառաւ
9 Դ եթէ փխ թէ (այլով), Ձէ ալլ, Դ պատ-
ճառով, Դ անդ կին, Ե շիք անդ, Ձէ ոչ
յամէ, Դ շիք ալլ, Ե կին, Ե շիք Ե թէ
շիք ալլ արասցէ, Ձէ շիք արասցէ
10 Ե յէամն, Դ զղջացի Ե դարձցի, Ե զղջացի
11 Ե ոչ զկին այսորիկ, Դ իրբն զայցէ ստուգի
զիտասցէ, Ձ քստուգէ, Ե շիք իրբ ստուգէ....
քահանայից, Դ քահանայի, Ձէ շիք լուծցի
12 Ձէ ի յարինաց, Ե առն ի ձեռն քահանայից,
Ե շիք Ալլ մի նախ.... մինչև հողվածի
վերջը, Ձէ շիք նախ, Ձէ դաշտ նախ փխ
դաշտսիկ
13 Դ աստիճանաւ փխ պատճառաւ, է Ե թէ, Դ
պատահի փխ յամէլ հասանիցէ, Ձ հառա-
նիցի, Դ ամս յամէլ, Դ հանդիպի փխ պա-
տահի
13—14 Ձէ շիք զի.... փորձի
14 Դ ամս, Դ Ե կամ, Դ կամ փխ Ե (պակաս),
Դ Ե կամ, Ձէ շիք լիցի, Դ թէ
15 Դ սահմանին, Բ լիեալ
16 Դ իրաւանց դատաստանի
18 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց եթէ,
Աս դատաստանի, Դ կողմից փխ կազիցի,
Թ կազիցի
18—19 Դ աղ թէ կազիցէ այր ընդ կնոջ անար-
գել Ե հարկանել, Ե դատաստան յաղագս
առն շարի, որ միշտ հարկանէցէ զկին, Ձէ
շիք վերնագիր
19 Դ Ե կամ խիցէ դաշտ կամ խնդիցէ
20 Ե թէ, Ե զկին, ԲԴԵՁէ շիք իւր, Բ նախատա-
նաւ
21 Ձ խորդը, Դ խորթը իցեն ի միջի Ե այնր
աղագս, Թ մորթիցեն փխ խորթը իցեն, Ձ
յաղագս, Դ եթէ
22 Ձ անձին, Ձէ շիք զնոսա, Դ համբերեալ, Դ
ապա թէ ոչ կալաւ յանձին ի կնոջ աղղն
դարձուցեն, ԱԹ յաղագս, Ե յաղագս
23 Ձ դարձի
24 Դ պեղծ Ե մաշում փխ ժանդ, Ձէ զործ զոր-
ծէ, Ե հարկանէ կամ խլէ կամ բեկանէ
25 Դ կնոջն աղգը
26 Ե շիք Ե կրկին լիցի, Բ զհարճս կալցին ալլ
բառերը ալլեալցված Են լուսանցում, ԴԹ
կալցեն, Դ զմարմինս
27 Ե ինքեց, Ձ շիք ի, Դ յամասութեանն, է
յամասութիւն
28 ԴՁէ կալցեն, Ե կացցէ, Ե հարիւ, Դ Ե յիտ
29 ԱԴ մեկնիցի, Դ տէրն
30 Ձէ շիք Ե
30—33 Ե շիք Ե մի զի լուկ.... նորին աղագս
ասացաւ
31 Բ իցեն, ԴԴ լինիցին, Դէ պոռնկութեանն, Դ
պոռնկութեան
32 Ձ արէնս, է յորէնս, Դ հրամանաւ է, Ձէ շիք
Ե (Ի)
33 Ձ յաղագս, Դ աղագս փխ արինակաւ,
Դ զմեկնիւն պատշաճ, ԵՁէ զմեկնիւն
34 Դ տեսաք, Ձէ հրամայեցաք փխ դատեցաք,
Դ ընչից, Ձէ զընչից, Դ ի միւս ճառքն որ
վասն ատեցողացն է փխ յաղագս ատեցո-
ղաց, Ե շիք յաղագս ատեցողաց
36 Բ թէ, ԱսԹ շիք ոչ (ա զրված է Ե վրան զիծ
հաշված), Բ որկութեան
36—39 Դ վասն թէ ոչ յայտնի ախտ իցէ պիսա-
կութեան, Ե բորոտութեան, Ե խելարու-
թեան, պոռնկութեան Ե կամ դիւահարու-
թեան, Ե կամ ալլ ինչ յայսպիսիք, որովք
ոչ է պարտ թողուլ զմիմեանս կամ թողուլ,
ալլ միայն յիմարամտութեամբ զմիմեանս
թողուն, Դ աղ դատաս թէ ոչ յայտնի ախ-
տից խելագարութեան, ալսահարութեան
պոռնկութիւն, Ե դատաստան, որ ոչ ի
պատճառէ ալլ յիմարութեամբ ||| (տառերը
մաշված են), Ձէ շիք վերնագիր
37 Բ Ե կամ
38 Բ Ե կամ, ԱսԹ կամ շթողուլ
39 ԲԹ յիմարամտութեամբ
40 Ձ եթէ Ե, Ձէ այրն, Դ պակասամտութեանն,
Դէ ամելով
41 Ձէ թողուլ, ԴՁ զկինն, Բ զկին իւր, Դ
զկնանս նորա, Ե զորա փխ զնորա, Ձէ
զնորայն, Դ շիք Ե, ԲԴ կին, Ձէ քան զար-
ժանն

43-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 և ամեն, Գ ազգրականը կնոջն փխ որ կնոջն
են
1—2 և չիք և բազում.... ոչ է հնար
2 Գ կամիցի եւ հտաւատէ, Զ բերանս, Գ բան
առցեն վկանաւք փխ խնդրիցեն, է խնդրի-
ցին
3 Գեջէ չիք և (կամ), Բ լիներ, Գ նմա
զկնաթողացն, Զ կնալթողացն ապաշխել
4 Գձ առնել, Գ իցէ փխ է
5 Գ չիք և այս.... կնահանից լիցի, է ան-
պատճառ ամենայն, և կնահնից, Գ չիք և
(կամ), Գեջէ կինն
6 Ե խզնացել, Գ հրաման տացէ, Զ և նոյն, Գ
չիք դատաստան, Ե չիք յազազս, Ե կնոջ,
Ե չիք եթէ, Զ թէ
7 ա այսմ փխ ալդմ, Բջէ պատահի, Գ հան-
դիդի փխ պատահիցի, Ե պատահալ, Գ
պատահի այս դատաստան ամենայն ան-
պատճառ կնաթողացն լիցի
9 Գ վասն փխ Յազազս դատաստանաց, Գ աղա
արանց և կանանց ուրացողաց դատաս-
տան, Ե դատաստան ուրացողաց, Զէ չիք
վերնագիր
10 Զ թէ, ԲԳԿԵ և կամ
11 Դեթ բնակիցէ, Գ բռնադատիցէ փխ բռնա-
բարիցէ, Ե չիք թէ բռնաբարիցէ
12 Գ մուրթին, Զ անձին, Զ աշխարհ, Ե երթալ
յաշխարհ
13 Գ ի հեռի աշխարհ երթալ, ԲԳԵՋէ հեռուոր,
Զ ապաշխարանաւք, ԳԴ զճշմարտութիւնն,
Բ զճշմարտութիւնն ըստ Պաւլոսի հրամա-
նին, թէ սուրբ է կինն անհաւատ արամբն
և սուրբ է յազազս
14 Ե փրկութենն, Ե չիք միշտ.... մխիթարելով
15 Ե չիք և ընդ նմա.... ապաշխարել, ա հո-
գոյ, Ե ոգոյն
16 Զ ևթէ, ԳԴԵՋէ կնոջ, Զ պատահէ, ԲԴ՝ զը-
սոյնս, Զէ՝ զայս, Թ՝ զայն փխ Զնոյն
16—17 Ե չիք Զնոյն.... ի հերձուածս
18 Բ կնոջն, Գ աղա դատաս թէ, Գ չիք վասն
19—20 Գ Թէ վասն քինու կնոջն ալրն անկցի
յուրացութիւն, և կին՝ վասն առն, Ե դա-

- տաստան, թէ կնոջ քինու վասն ալր, կամ
կին վասն առն անկցի յուրացութիւն
Զէ չիք վերնագիր
20 Գ չիք և
21 Ե չիք իսկ, Զէ թէ ալր անկցի յուրացութիւն
վասն կնոջ և, Գ կնոջն, Գ և յետո զղջա-
ցեալ
21—22 Ե զղջացել ապաշխարութիւն կամաւորի
22 Զ լինի, Զէ ապամայ (է ապամա) առնն
ԲԳԴԵՋէ թէ
23 Բ կայցէ, Գ իրաւանց, է իրաւաց, Թ իրա-
ւացի ի փխ իրաւանց ի, ԲԳԴԵՋէ խնդրիցի,
Ե խնդրեցի
24 Ե չիք և դատաստան.... լիցի, Ե և թէ փխ
ևթէ
25 ԲԳԵ կին, է անկցի կինն
26 Գձէ թէ, Ե կամ փխ եթէ, ԲԳԴԵՋէ զիրովի
երթիցէ, Ե երթիցէ, Զէ չիք և (կամ), Զէ
կամ փխ և թէ
27 Ե չիք Հստ դատաստանի.... կարծեմ, է
կանոնաց, Զէ չիք և
28 Ե զամուտութիւն, Գ երկրորդ
30 ԲԹ Յազազս դատաստանաց զմիմեանս առն
և կնոջ ապանողաց, Գ վասն փխ Յազազս
դատաստանաց, Գ չիք դատաստանաց, Ե
չիք հողվածն ամբողջապես, Զէ չիք վեր-
նագիր, Գ սպանողաց դատաստ
31 Զ ըսպանցէ, է պոռնկութեան
32 ԲԴԵՋէ բովանդակ, Բ հրամայեցալ արձակել
33 ԲԳԴ եթէ, Գ շարութեան, Գ տուժեցի
34 Զ կինն, Թ չիք զայր, է սպանանէ դեղսբ,
Զ ըսպանանէ, ԲԳԴ չիք սպանանէ, Գ իրիք
փխ աւրինեալ
35 ԲԳ դատաստան և ապաշխարութիւն յազազս
տուգանին թէթն լիցի, բայց...., Գ դա-
տաստան և յազազս տուգանին ապաշխա-
րութիւն թէթն լիցի բայց....
36 Գ խնդրեցէ փխ հայցիցէ
36—37 Ե չիք Բայց մի որ.... սա մարմնոյ
37 Բձ է և է, Գ չիք է, Բ ոգոց, Գ հոգոց, Զ
ոգոց, ԲԳԴ չիք և ապաշխարութիւն.... թէթն
լիցի

44-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 է թէ (փխ թէթն) լիցի, բայց մի որ դա-
պաշխարութիւն հայցիցէ ի գիրս դատաս-
տանի, զի այդ կանոնաց է և է ոգոց, իսկ
սա՝ մարմնոյ: Եւ զի...., Գ և զի և, Գձ՝
անպատեհ, է՝ անպատահ փխ անբմբոն,
ԲԳԴ կարծեմ երբեմն, է կարծեմն, Գ զոգս
[[[(զոգոյ), Գ զոգիոյ

- 2 ԲԳԴԵՋէ չիք երբեմն, Զ մարմնոյ
4 Գ վասն փխ Յազազս՝ դատաստանաց, Ե
դատաստան յազազս, Գ անցաւոր, Ե տերս
փխ թագաւորս
4—5 Գ աղ յանցաւոր իշխանաց և թագաւո-
րաց, Զէ չիք վերնագիր

- 5 Գ ալլ
6 Գ Ի իշխանք. Գ յանցաւոր, Զ անցաւորք,
ԲԳԵՔ Թաղաւորի, Զ Թաղաւոր
7 Զէ չիք եւ, Զէ նուաստք իշխանք, Թ նուաստ
8 Զ անցաւորացն, Զ զեղարչութիւնս եւ զորդիս, Թ ի
ժառանգութեան
9 Գ վասն վնասու փխ պատճառաւ, ԲԳԵՔ որ-
դիք, Գ որդիք նոցա, Զ զորդիք, Ե զրկէս-
ցին, Զ զրկիցեն, Գ նման փխ համարա-
րոյք, Զէ համարութիւն
10 Գ բարութիւն լիցեն, ԳԶԵ իւրաքանչիւր (Զ
զիրաքանչիւր) որ
13 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե չիք
Յաղագս, ԲԹ դատաստանի, Ե դատաստան,
Զէ չիք վերնագիր
14 Գ յարարչէն ազատ եղիւ մարդկային բնու-
թիւնս, Զէ մարդկային
15 Զ չիք եւ (զայս), Ե չիք պատշաճ, Գ զբռնմ
փխ կարծեմ
16 Ե Բողիւ, Գ զտնտեսի հողն, Ե որ փխ ուր,
ԲԳԶԹ կամեցի, Ե կամեցին, Զէ կեալ, Ե
չիք ապա.... մինչև հողվածի վերջը
17 Թ չիք որ, Զէ չիք ի տերանցն եւ, ԲԳԹ
տերանց, Գ տէրանց, Գ անդէն
18 Գ հար, Գ որդիք ծնել, Զէ որդիք ծնեալք,
Զէ չիք այլուր եւ ոչ անդ
20 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Բ դա-
տաստա, Ե դատաստան յաղագս, Զէ չիք
վերնագիր
21 Զ Աղականութիւնս փխ սպանութիւն, Թ չիք
ի (մանկունս), Գ եղեալ ի մանկունս, Ե
եղել թէ

- 22 ԴՊ ամ, Ե զկատարել արինն, Գ այն, ԲԳԶԵԹ
տուժեցի, Ե տուժեցի
23 Ե զայս փխ զայդ, Զ զայտ, Գ թէ փխ մետա-
սանից եւ
23—24 Ե իբր թէ ժամեկից փխ որպէս մե-
տասանից.... քան զտանն
24 Զէ զայս փխ զտանն, ԳԵԹ յերկից, Գ յերկից
մի մասն լիցի, ԲԳԶԵԹ մի փխ մին, Զէ
չիք մասն, Գ չիք եւ, Զէ թէպէտեւ, Զ անցանս
25 ԲԳԶ Հնգեկտանս, Ե քան զԺԵՆ փխ Հնգեկտա-
նանից, Թ հրամէ, ԲԳԳԵԶԵ մանկութեան
26 Գ ալլ յաղագս, Ե արեն Զ՝ այսորիկ, Ե՝
այսոցիկ փխ արեան ալդպէս, Գ այդ փխ
այդպէս, Գ իբրաւունս, Ե տեսաք փխ իրա-
ւունս համարեցաք.
27 Զ դատաստան
27—28 Ե չիք եւ թէպէտ.... մինչև հողվածի
վերջը
28 Ե կանոնաց, Գ Ե ընդդէմ կանոնաց, Զէ
չիք որպէս ԲԳԳԵ դատաստանս
29 Զ Երեսութեան փխ ի քննութեան, Թ չիք ի, Գ
քննութիւնէ, Թ քննութեան եւ, Զ զիշատակն
32 Ե չիք ԻԳ—Լէ հողվածեանք, Գ վասն փխ
Յաղագս դատաստանաց, Գ թէ
32—33 Գ աղ դատ թէ մանկունք ի խաղ զմի-
միանս բեկեցեն, ԳԵ չիք վերնագիր
35 ԱԹ յզգայութեանց, Գ զմի ի զգայութեանցն
34 Ե զմիմեանս ի խաղս, Զ վնասեցեն
35 ԴԶԵ բնեալ փխ դատեալ, Բ դատաքննեալ,
Զ իցեն, Թ դատել լիցեն, Աս յսպանու-
թիւնս, Գ սպանութիւնս

45-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Գ տարիքն, Զ՝ ամենեքեան, Ե՝ ամենայնքն
փխ ամբն, Զէ յար փխ նման, ԲԳԶԹ սպա-
նութեան, ԱսԳ լիցի, ԱսԳԻ չիք ի, ԱսԳ
յզգայութիւնս, Բ զգայութիւնս, Գ յիզգա-
յութիւնս, Թ ի յզգայութիւնս
2 Բ տուգանի, ԴԶ տուգանք, Ե տուգանս, ԳԻ
լիցին, ԲԳԶ զխափանածոյն, Գ բժշկաց եւ
դեղոց ծախքն վճարիցի փխ բժշկութեանն
տուժիցի, ԴԶԵ զբժշկութեանն, Զէ տուժեցի
3 Զէ մանկանց, ԳԴԶԵ իրաւամբք
5 Ե չիք ամբողջ հողվածք, Գ վասն փխ Յաղա-
գս դատաստանաց, Բ եթէ, Դ շուր
5—6 Դ սպանեցեն զմիմեանս մանկունք փխ
զմիմեանս.... զմանկունք, Զէ չիք վերնագիր
6 ԲԳ մանկունք
7 ԱԳ լուղալով, Դ՝ լեալ խաղով, Ե՝ զօղալով
փխ լուղալով, Թ լեղանալով, Զէ մանկանց
թէ, Զէ Հնգեկտանս
8 ԲԳ քննեցեն փխ դատեցեն (Բ ձեռագրի
բնագրում քննեցեն, լուսանցում ցուց Ե

- տուղած, որ պետք է լինի՝ դատեցեն), Զէ
դատեցին, ԳԻ պարզամտաբար, Զ զպար-
զամտաբար, Ե զպարզմտաբար, Զ չիք ի,
Զ զխաղս, ԲԳԶ թէ (ցատուցեալ), ԲԳԴԶԵ
չիք եւ (կամ)
9 Գ անկար լիցի այլոց ի դուրս բերեալ, Զ
այդոցիկ
10 Թ դատել, Զ /// մեմատեցի (համեմատեցի),
Գ ամբն ընդ սպանութեանն, Գ ամբքն, Զ
վճիւր
11 Ե իրաւամբ
13 Ե չիք ամբողջ հողվածք, Գ վասն փխ Յա-
ղագս դատաստանաց, Գ ի պատճառս գրա-
ւու, Զէ չիք վերնագիր
13—15 Դ աղ թէ գրաւու պատճառաւ վնասն
զմիմեանս
15 Թ զժըվարս, Թ այսպիսի
16 Գ եթէ յայդպիսի յատեցելոց պատահիցի,
Զէ թէ, Գ չիք մանկանց, Գ ամբք, Զէ ամբք,
17 Զ չիք ըստ, Զէ սպանողի (Ե սպանութեան)

- զատեսցի, Բ հորդորողին (լուսնեցում
ցույց է տրված, որ պետք է լինի շարժո-
ղին), Թ շարժողին յորդոր (վերջին բառը
տողամիջում), ԲԳԴՁԷ եթէ
- 18 ԳՁ ամաւր, է ամօր, Գ կիսո, Զ կիսոյ
19 Գ տասն եւ մեկից, Զ մետասանից, Գ Ժա-
մենիցն, Դ չիք եւս
20 ԿԲԴ նովիմբ, Զ նորին, է նովին, Դ դաւի-
ցին, Զէ չիք բաս
21 ԲԳԴՁԷԹ ոչ արդարացուցանէ, Զ բնութիւնն
փխ բնաւին, Դ զայդոցիկ, Զ դատաստանն,
Գ եթէ փխ եւ թէ, ԲԴԷ եթէ, Զ կատարելոցն
22 Դ չիք դովիմբ, Զ դովիմբ է դովիմբ, ԲԳԹ
դատիցի, Դ դատաստան փխ դատեսցի, Զէ
դատեսցին
24 Կն չիք ամբողջ հողվածք, Զէ չիք վերնագիր,
Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց

- 26 Զ վայրաբար, Գ զմիմեանս վայրապար, Զ
ինչս
27 Զէ սյլ, Զ այսպիսի, Զ չիք եւ վնասիլ եւ,
է չիք եւ (վնասիլ)
28 Զէ շարժեսց, Բ գրաւ, Զէ գրաւի, Զէ որ
փխ ոք
29 Գ պատրեալ ոք
30 ԲԳ Էթէ, Զ աւել, ԳՁէ չիք եւ (խափանածոյն)
31 Զէ տուժեսցի, Զէ չիք եւ, Գ վասն այնր
հոքս զայս փխ զայս հոքս, ա զի վայ-
րապար մահ լիցի
33 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գն
չիք ամբողջ հողվածք, Զէ չիք վերնագիր
34 ԿԲ գինեբրուաց, ա ի գինեբրուա, Դ մեր հո-
գետոյ
35 Զ՝ ալոցիկ, է՝ ալոցիկ փխ ալոցիկ, Բէ
չիք ինչ, Զ չիք ներել, Զէ արեւցութիւն, Գ
եթէ

46-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 Դ ի կուռելն վնասիցեն բեկանելով, Դ չիք
եւ, Գ զաշս խելով փխ խեղիցեն, Թ խլի-
ցեն փխ խեղիցեն
2 Զէ բժշկութեան, Գ տուժեսցի, Զէ տուժի, Զէ
թէ
3 ԳՁէ պատահումն, Զէ չիք եւ (կամ վրիպ-
ւածք)
4 ԳՁէ այսպիսեալ, Թ այսպիսաւ, Զէ չիք
եղև, Զ միում, Զէ առաւելաւ
5 Աս չիք եւ (գին), ԲԹ տուժիցի, Գ վնա-
րիցի փխ տուժեսցի, ա գինեբրուացն, Զէ
գինաբրուաց, Գ որք մերձ կցորդ էին փխ
կցորդութիւնն
6 Զէ դատեսցի, Զ հաւաստիւ, Զ նոցա այն
փխ նոցայն ընդ, Գ նմայն փխ նմին, Թ
եղիցի, Զ տուժն
7 ԱսԹ յզգայութեանցն, Զ ի սզգայութեանց
Զէ վնասեսցի, Բ այնմն, Զէ չիք զի
8 ԲԳ են իսկ, Զէ չիք իսկ, Զէ չիք զի
9 ԳՁէ աւետարանին, Զէ ապրեսցին, Զ զաւտ՝
10 Զ նախախնամաբար, Զէ գործեսցեն
11 Դ տուգանք, Զէ տուժ
13 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ ալ
շնացողաց փխ Յաղագս... շարագործաց,
ե չիք ամբողջ հողվածք, Զէ չիք վերնագիր
14 Զէ շարագործացն փխ շար գործ, Դ շնացո-
ղին, Դ շնացողացն, Դ չիք ընդ, Դ վրէժխն
15 Դ դատաստանաց, ԲԶէ թէ (լրբութեամբ), Զ
չիք եթէ (լրբութեամբ)
16 Գէ եւ թէ փխ եթէ (բազում), Դ կամ փխ
եթէ (բազում), ԲԴ չիք անգամ, Զ չիք եւ,

- Զէ բէ (պարտաւորի)
17 Դ վնաս ինչ փխ վնասիլ, Զ արիւնաց, ԳՁէ
արժան
18 Դ տուգանաւք փխ փրկանաւք, Զ արին, Դ
փրկել քննեսցին փխ բնդ (նմին) հար-
ցի, Թ բստ հարցի, բոլոր ձեռագրերը
չունեն նմին. ավելացրել ենք ըստ իմաս-
տի, համաձայն վ. Բաստամյաւնցի:
19 Զէ համարեցան փխ վարկան, Դ զառա-
կանսդ, Դ զառակս, ա զանասնագիտի փխ
զանասնագործի
20 Դ արէնքդ
20—21 Դ մեր զայդոսիկ կանոնաւք եւ փր-
կանաւք լինել փխ զայդ իսկ... դոքս լի
ցին
21 Ասք լիցի, Զէ թէ (հարկ)
23 ԳՁէ եւ (Զէ թէ) փխ եթէ (յալլաղգաց), Զ
ալլաղգաց, Զէ պատահիցի, Զէ են փխ իցեն
25 Դ այրո իցէ շնայն, Զ արու փխ այրույ, Զ
շնան, է շնաց, Զէ թէ խաբիցի (է խաբի-
ցէ), Դ կամ թէ
26 ԲԳԴ Է եթէ, Զէ Է թէ փխ եթէ, Զէ բռնաղա-
տեալ, Զէ այրն փխ զայդ դատեալ, Դ
քննել փխ դատեալ, Դ գատել, Զէ պար-
տաւորեալ փխ պարտաւոր ցուցեալ
26—27 Դ եւ այրն պարտաւոր գտեալ տուգա-
նիցի
27 Դ տուժի, Դ կիսոյն, Զէ խօսելոյ կուսի
28 Զէ թէ, Դ իւր կին, Զէ գինն, Զ չիք եւ, ԲԴ
եթէ, Դ զպատրեալն այրին եւ եթէ ոչ
30 Դ վասն կուսից, որք իցեն խաւեսցեալ եւ
խաբիցեն, Դ ալ կուսից, որ լիցեն խաւե-
ցեալ, Դ խաւեսալ, Թ խաւեսլ, Զէ չիք վեր-
նագիր, Ե չիք ամբողջ հողվածք

1. Այս բնութիւն տարբերութեան հե-
տազայում ալլա լին նշվում

31 Բ զխաւեցեալն, Գ որպէս առնականոյն, Զէ
կնոջ փխ առնականոյ
33 ԲԳԴՁէ թէ, Դ խաւեւ

34 Գ բռնութեամբ, Դ ննջէ փխ ննջիցէ, Զ լի
տացէ.... բնդ նմա, ԲԳԴԷ ննջիաց

47-ԲԴ ԷՁԻ

1 ԲԳ յտուն, Թ յըսուն, Դ գրամեան Աաթ որ
իշխեսցէ
3 Զէ աւրինաց, Գ աւրինացն է այլ, Դ անբա-
ծինք, Զէ լիք անբաժին, Դ լիք առն,
Դ առնուլ առն, Բ առնլով
4 ԲԳԴՁէ կամիցին, Դ տուծն եւ տուգանքն, Զ
տուծ, Թ տուծիցի փխ տուծն լիցի
7 Դ կին առնուցու, Բ բանբասիցէ, Զ բամբա-
սողաց կուսից փխ յաղագս.... զկանայս,
Ե լիք ամբողջ հողվածք, Զէ լիք վերեագիր
7 Դ կին առնուցու, Բ բանբասիցէ, Զ բամբա-
սէ, Գ թէ ոչ է փխ ոչ լինել
8 Գ ճշգրտել, ԱԹ կանաց
9 Դ տուգանիցի փխ տուծիցի, Դ սկիւղ, Զէ
սկիւղ արծաթուլ
10 Զ համեմատել, Զ մերոյ, Զէ կին, Դ արծա-
կեսցէ
11 Դ զնա մինչ ի մահ փխ զամենայն ժամա-
նակս, ԲԳԴԹ ճշմարիտ իցէ, Զ ճշմարիտ է
12 Զէ մահապարտ է փխ մահ, Դ ըստ աւրի-
նացն մահ հրամանաւ է, Դ իսկ փխ եւ, Զէ
լիք առ մեղ լիցի, ԲԴԷ առն, Դ լիք առնն,
Զ այլն, Զէ արծակէ
13 Դ լիք եթէ կամիցի եւ պահել, Զ թէ, Զէ ե
(է լիք ե) թէ հաճոյ է պահեսցի (է պա-
հեսցէ), Զէ հրապարակել
14 Դ այնէ որ խափանաւք փխ վրիպանաւք, Զէ

լիք եւ զի.... անարգութիւնն, Դ անարգու-
թիւն
16 Դ կատարման փխ լրման
17 ԲԴ եթէ, Զ առնել, ԲԴ բանբասանաց, Դ
այնոցիկ, Զ այսորիկ փխ այնորիկ
18 Զէ տուգանն
20 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԱԲ
զեղից, Թ զեղից, Դն լիք ամբողջ հողվա-
ծք, Զէ լիք վերեագիր
22 Զէ զնոսա փխ (մասնաւորել) նոցա
24 ԲՁէ պղինձ, Զէ նմա փխ ի նմանաց, Դ
նոցին, Զէ լիցի փխ իցէ
25 Դ բորակ, Զ բարակ
26 Զ նաֆտ, է նաֆթ, Զէ լիք ինչ, Դ այսպիսիք,
Զէ այսպիսիս
27 Դ իսկ ակն եւ մարգարիտ եւ այլ ինչ
ի պատուաւորաց արքունի լիցի
28 ԱԹ խոմզ, Բ զեղնախոմզ, Թ զեղնախոմզ,
աջ գլտոր, ԳԷ եւ գլթոր, ԲԳ եւ զարիկուն,
Զ ե խարիկուն, է խարիկուն
29 ա սակամունք, Զ սակամունք եւ գաղպէ եւ այլ
ինչ սոյնպիսիք, է սակամանք եւ գաղպէ, է
այլ, աԲԳ տասնորդիցին, Զ տասնորդիցի, է
տասնորդիցէ
31 Դ ամենայն պտող, Զէ լիք ամենայն
32 ԲՁէ նոցա, Բ լիցին, Զէ օտարաց, Դ ի կթել
եւ քաղել

48-ԲԴ ԷՁԻ

1 ԳԹ պտողոցն, Աաթ ոչն, Զէ իւր, Զէ սահ-
մանք պտղաբերացն փխ այնոցիկ.... սահ-
մանն
2 Դ կամաւք նոցին, ա փայտք
3 Դ լիք ի (հնձել), Զէ հոնձ, Զ լիք ի (վա-
րել)
4 Զ որոց, Դ սահմանաց եւ հոսին ոչ է նոցա,
այլ առ որ հոսանեն եւ անցանեն եւ որսք....
5 Զ լիք եւ որսք.... յատարաց, է լիք իւրա-
բանչիւր.... յատարաց, ԲԳ լիցի, Դ լիք առ
որս անցանեն
6 Զ եւ ոստք որսացեալ, Զէ սահմանն
7 Դ հանել, ԱԹ տասնորդեցի, Զէ տասնորդե-
ցի, է սահմանք
8 Դ այլսդ է, Զ եւ այլսդ է եւ յայլսդ
10 Դ վասն զիւրից ընչից, Դն լիք ամբողջ հող-
վածք, Զէ լիք վերեագիր
11 Զէ թէ, Զ պատահեսցի, Թ լիցի փխ պատա-
հիցի, ԳՁ այլ, Զէ կալուածս
13—494

12 Զ ձեր փխ իւր (կամ), Զ տանց, է տան, Զէ
լիք իւր (ոսկի)
13 Բ եթէ, Դ առաջնոց, Զէ թագաւորացն իցեն
14 Զէ լիք եւ, Զ յաղագս տեղոյն գտողին տասա-
նորդիցի (է տասանորդեցի) եւ գտելոյն
կրկին
15 է տեանն
16 աՁէ կրկին, ԲԳ եթէ, Դ փարթամաց եւ
17 Զ նորա (իցեն), Դ իցէ (որոց), Բ որոյ
(անկ), ԱՁէ անդ, Թ անկանիցէ փխ անկ
իցէ, Զ ժառանգութիւն
18 Աաթ յարբունիս, Զէ իւր
19 Դ դէտ փխ դէպ, Զէ է փխ իցէ, Զէ տա-
նորդի, Դ միայն արքունի
20 ԲԴՁէ թէ, Դ տասնորդել նմա
23 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
լիք եւ.... զմորուս, Թ զմորուս, Ե լիք ամ-
բողջ հողվածք, Զէ լիք վերեագիր,

- 24 Ձէ կոտիցեն, ԴՁէ մինն
 25 ԴՁէ փետիցէ, ԱԹ զմուրուս, ԴՁէ զմորուսն,
 Դ շիֆ կրկին, Ձէ մասամբբ, Ձէ զհերն
 26 Դ զանիւ եւ ծեծիւ, Ձէ թէ փխ զի
 27 Դ զպարտաւորն փխ զպատուաւոր, Ձէ զպա-
 տուաւորս, Ձէ շիֆ եւ, ԴՁ պատուաւորն
 յանդգնեալ
 28 Դ կէս

- 29 Թ և ալդ առ ալս, Դ կոտոց, Ձ կոմոյ, Ձ
 դատաստանցն
 32 Դ վասն սերմանց հորոց դատաստանաց, Դ
 աղ փխ Յաղագս, Թ դատաստան, Դ շիֆ
 դատաստան, Դ հորոց և, Թ սերմոց, Ե
 շիֆ ամբողջ հողվածք, Ձէ շիֆ վերնագիր
 33 Դ շիֆ Ե (թէ), ԲԴՁէ եթէ փխ Ե թէ, Դ
 ալլ, Ձէ սերմանց
 34 Ձէ կամ փխ թէ, Դ աւտարաց

49-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԴՁէ եթէ, Դ հիւանդասցի փխ ախտասցի,
 ԱԳԹ տուծիցի
 2 Դ ելանիցէ
 3 Դ ի վարձու, Ձ կանխեալ
 4 Ձէ զգուշացեալն, Դ տեղեցի, ԴԴ ճշգրտիւ,
 Ձէ ճշմարիտ, Դ բռնադատելն
 6 ԴԵ շիֆ ամբողջ հողվածք, Ձէ շիֆ վերնագիր,
 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
 վնասելո, Դ շիֆ ի
 7 Դ զսովորական, Թ հրամանն, Դ հրաման և
 զծեան
 8 Ձէ շիֆ Ե (թէ), Դ եթէ փխ Ե թէ, Թ եթէ,
 Ձէ առաւել քան զկար
 10 Ձ առեալն փխ արեան, Դ գերազոյնից, ԲԹ՝
 զպաշտարանն, Ձէ՝ զպաշտարանութիւնն
 փխ զպաշտարանս, Դ զպաշտարանն
 11 Դ ցուցեն, Ձէ ցուցանեն, Ձէ զալլս, Ձէ
 վնասիցն, Դ զբժշկութեանն
 12 Դ զխափանացո, ԲԴՁէ յանբժշկելեաց, Դ ան-
 բժշկելեաց, Ձ զսուգան
 14 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց
 14—15 Դ աղ սուտ քահանայից և անիրաւաց,
 Ե շիֆ ամբողջ հողվածք, Ձէ շիֆ վերնագիր
 15 ԲԴԹ առնիցեն փխ գործիցեն

- 17 Աս՝ որ, Դ՝ որում փխ որոյ, Դ քահանա-
 ութեանն
 18 Դ շիֆ և (կամ)
 19 Ձ առանցք, է գործէ
 20 Ձէ արդարութեամբ և իրաւամբբ, Թ ակնա-
 ութեամբ (Ե զալլս)
 21 Ձ դատիւ
 22 ԲԴՁէ զսովորութիւն. Դ սովորութիւն, Դ չար
 զսովորութիւնն, Ձ լուծցին
 23 է վերակացու լինել եկեղեցոյ արք և կա-
 նայք, ԲԴԴ՝ վերակացուք, ԲԴ լինին, Դ շիֆ
 (զքահանայս)
 24 է լուծցուցանեն, Ձէ զօշաքաղս, Ձ զակնա-
 ութեամբ, Թ ալլաք, Դ ալլաքն, Ձ ալլօք,
 է ալլօք, Դ ալլիւք եւս ախտեալք
 25 ա՛Դ յեկեղեցիս, Դ յեկեղեցոյ
 26 Ձէ ուղիղ փխ ուղիղ
 28 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ շիֆ
 Յաղագս դատաստանաց, Դ քահանայս, Ե
 շիֆ ամբողջ հողվածք, Ձէ շիֆ վերնագիր
 29 Ձ կարկեցին
 30 Ձէ՛ք զքահանայս
 31 Դ յանցաւորաց վր յանրագաց, Ձէ անար-
 ցաց, Դ անարգէ այնպիսին

50-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԴՁ տալոց են, է շիֆ ընդ
 1—2 ԱԹ եւ՝ ոչ գրեալ է, Դ ոչ գրեալ է յաւ-
 րէնսն թէ
 2 Դ զիշխանս, Դ բամբասեցեն, Ձէ բամբասեր
 3 Դ թէ և տակաւին ոչ փխ երբեմն.... ինչ,
 ԱսԹ թէ փխ թէ և
 4 Դ երկրորդ, Ձ առաքելական
 5 Ձէ պատժոց
 6 Դ արժան փխ զԴԳ, Դ աստուածանարդսն,
 Թ աստուածանարդանս, Ձ իրաւի
 7 Դ ալլմ թէ, Ձ շիֆ զիս անարգէ, Ձէ քահա-
 նայ փխ և ալլս իսկ
 7—8 Դ դատաստանաւ պարտ է զլեզուն հա-
 տանել և տուգանաւ տուծել քստ կարոյն
 և ապաշխարութիւն զնել իբր զանարգող
 աստուծոյ փխ Ե որ.... ցուցաւ

- 10 Դ՛ վասն դատաւորաց դատաստան, Ե դա-
 տաստան վասն դատաւորաց. Ձէ շիֆ վեր-
 նագիր
 11—17 Ե շիֆ կարգեցին.... առնուցու
 11 Դ թէ, Դ շիֆ են, Դ յատեման ի, Դ՛է յաս-
 տեման, Ձ աստեման
 12 Ձ առնեն, ԱսԹԹ թիւրեցի
 13 Դ աշտեցէ, Դ պարտաւորեցէ, Ձ արդարա-
 ցուցանէ
 14 Ձէ դատաւոր փխ ի.... դատաւորութեանն,
 Դ դատաւորութեան
 15 Ձէ կշտամբեցի, Դ յիմացաւ զգրեալն յաս-
 տուածային, Ձ յօրէնս
 16 Թ Մովսեսի, ԴՁ Մովսեսի, Ձէ թէ
 17 Դ կաշառս
 18 Ձ դատաստանի, է դատաւորաց, բոլոր ձեռ..

- բացի և, չի և (կանոնական), Զե կանոնականաց, Զե հրամանաց
- 18—19 և ի կանոնական հրամանաց ուսաբ, որ վասն դատաստանի դատաւորաց, շնորհ մի մեծ յաշտիճանսն եկեղեցւոյ լինել զդատողութիւնն
- 19 Զե շնորհս, Գ յաստիճանսն, ԴԶե յաստիճանս, Զե չի լինել և, ա զդատողութեանն, Զ դատողութեան, է զդատողութեան, ԵԶե թէ
- 20 Դ իբրանցն, և չի և (աշտանաբ), և դատէցի փխ վարիցի, Դ չի անկցի, Զ աշնմ, և շնորհաց, Դ գոյ
- 21—22 Զ չի զիրաւունս արիւնացն

- 22 Դ չի Արիւնացն
- 24 Դ վասն փխ Յաղաքս դատաստանաց, Գ յնչից, և կանոնը յաղաքսփխ Յաղաքս դատաստանաց, Դ չի հաղվածն ամբողջութեամբ, Զե չի վերնագիր
- 25 ԱԳԶ եղիցի, Գ չի և (եպիսկոպոսին), է և թէ փխ եթէ, ա առանձինն, ԴԶե ունիցի
- 26 Ե եկեղեցուն, Գ իւրոյն, և վախճանել, Զ ի վաղճանի (է վաղճանի) իւրում
- 27 Զե չի եպիսկոպոսն, Գ կամեսցի, Գ պատճառաբ, և պատճառ, Զ եկեղեցականաց
- 28 և իրացն, Գ չի եպիսկոպոսին, Զե եպիսկոպոսն, ԵԶ թեթև փխ թեթևս, և ստացել
- 30 և եկեղեցոյ, Զե զեպիսկոպոս

51-ԲԻ ԷԶԻ

- 1 Զե չի և, և զազգականն իւր զրկել ի պատճառս եկեղեցւոյն, ԴԶե զազգականս
- 2 և չի յամենայնէ, Ա քնագրում զերծանել, լուսանցեում ուղղված է զրկել, ԳԶե զրկել փխ զերծանել, և չի զերծանել
- 3 Զե ազգականաց, ԵԶե պատճառ, Գ պատճառը հայհոյութեան և մի ինքն կամ իւրքն զեկեղեցին զրկիցն յայտնի և կամ ի ծածուկ: Ահաւանիկ....
- 4 և ահաւանիկ, Զե ահաւանիկ յանդիմանեն բամբասողքն, ԱսԳԵԹ բամբասողքն, ԵԶ թէ, Բ դատաստանը, և դատաստանս (ոչ)
- 5 Զե դատաստանի (նոցունց)
- 6 Դ զի և զանիրաւ դատաւորս դատել հրամայեն, Զե դատաւորք, և զեպիսկոպոսի
- 7 ԱԹ զնչից, Զ ընչից
- 8 Դ դատաստանաւ վարին, Աա զրկեցելաւն
- 9 աեԶ զրոպանդակն, Գ բաւանդակ, Բ ուսեալքն, Դ ուսմամբքն, և ուսելքն, ԲԶե՝ աշնմ, և՝ աշսմն փխ աշսմ, և չի և
- 12 Դ պիսկ իշխելոյ ընչից եկեղեցոյ փխ Յաղաքս.... իրաց, և չի դատաստանաց, և եկեղեցական, Զե չի վերնագիր
- 14 Զ և հրամայէ եպիսկոպոսաց, է հրաման է եպիսկոպոսաց, Գ եկեղեցականաց, և իրացն
- 15 Դ զի, ԲԳԴԵԼ ոպիս, Զե չի մարդկան, Զ և առաւել ևս, և չի ևս
- 16 Դ չկամ՝ իրաւացի է զիրս.... մինչև հոգվածի վերջը համառաւված է աշսպես. իրաւացի է զիրս մարմնո ունել. բայց աշնոցիկ, որք զերկիւղն աստուծոյ լիով ունին իմաստութեամբ հանդերձ և ոչ զայլարարո սգէտ մարդեացն, զի ունելովն իշխանութիւն իրացն աշնու խնամ ունիցի կարաւանիցն և ոչ իւրոցն միայն, զի աշնպիսիքն, որ զիրոն միայն հոգան, տակաւին աշխարհականք են, զի աշսպէս լսեմք յա-

- մենայն գրոց աստուածայնոց, որ և ի ձեռն երիցանց և սարկաւազաց հաւասարապէս սպասաւորել ընդհանուր հաւատաշնչոց, աշխէ արտաբնոցն, զի մի պատճառը զայթակողութեան լինիցին հրկից և հեթանոսաց, զոր և իրաւացի կարգելի է ի դատաստանս եկեղեցոյ
- Զե չի ըստ, Դ իշխանութեանն, Զե նմա
- 17 Զ կատարելոց փխ կարաւանից, ԲԵԶե իրիցտնց, և սակաւագաց, Զե խնամա կարողութեան փխ խնամակալութիւն
- 18 Դ երկիւղին, և երկեղիւն, և ինքննք
- 19 Զե չի իսկ, Դ ընչից են փխ ինչ իցեն, Զ իցէ, Զ աւտարաց
- 20 Զե չի նոցա, ԴԶե տուէնք
- 21 և որ, Դ պաշտանայքն, և պաշտանէայքն, Զե իցեն, Դ անդի, Դ վայելեն փխ կերակրել, Զե կերակրի
- 22 Դ զինորք, Զե զինուրն իսկ, Բ իւրաբ, Բ թաւաղաւքն, Դ թոշակօքն, և թաւաղաւքն, Զե թոշակաւքն, Դ զգէնսն, և զգէնսն, Զե զէնս պատերազմաց, Զե պատրաստէ փխ բերէ
- 23 Զե չի և (եկեղեցւոյն)
- 24 Զ գոր փխ ոչ, և եպիսկոպոսին իշխել
- 25 Զե զիշխանութիւն
- 26 Բ գործիցի
- 27 Զե չի կարծելի, Զե չի ի
- 29—30 Դ պի և բահանայից փխ Յաղաքս.... տայցեն, ԵԶե չի վերնագիր
- 30 ԲԳ ժառանգաւորաց
- 31 Զե եթէ եպիսկոպոսս, ԲԳԴԵԹ եթէ որ եպիսկոպոս, Զե չի որ
- 32 ԲԴԵ տայցեն, Զե տացեն, և չի նոցա, Զե որպէս փխ նոցա, Բ իբր, Զե որպէս փխ իբրեւ, Դ սպանող, Զ զսպանող, Դ եղբարց իւրոց

33 Ձ որպէս զկանոնական զգատաստան, Գ զկանոնական դատաստանս, ԲԳԴՁէ և հարբ, Ձէ միարանի ց

34 Ե բարս, Դ բանսն փխ բարսն, Գ սպանադոն, Դ սպանոդոն, Ձէ սպանօդի, Ձէ դատէ փխ կարգէ, Ե շիք և... վկայք

52-ՐԴ ԷՁԻ

2 Դն շիք ամբողջ հողվածք, Գ վասն փխ Յա-
ղազս դատաստանաց, Ձէ շիք վերնագիր
3 Դ շիք ոք, Ձէ և հարկանէ զոք, ԲԳ հարկանէ,
Ձ միջոյ փխ միջէ, Գ հարուածոցն, Ձէ
հարուածոյ
4 Ձ անդգնութեան
5 Ա որոշեսցին
6 Դ շիք հրաման, Գ բոտ արինացն է թէ յեր-
կից և յերկից կամ յուղկից եւս է անաւ-
րէնութիւնն, Ձէ շիք ոչ, Ձէ լմնոցի
7 Ձ մահիճ, Ձէ դիցի, Ձ շիք և յառնիցէ և
շրջիցի, Ա շրջիցի ցրտով
8 Գ այլն փխ այնր, ամ այն փխ սոյն, Ձ շիք ի
9 Ա Ապա թէ... հարուածոյ լուսանցում, Ձէ
շիք Ապա... հարուածոյ
10 Ձ յուղկութիւն, Ձ և թէ փխ եթէ, ԳՁէ ու-
ռանգատոր իցէ (Ձէ է), ԳՁ թէ
13 Ե շիք ամբողջ հողվածք, Գ վասն փխ
Յաղազս դատաստանաց, Դ աղ երկրորդ
ձեռնադրութեան դատաստան, Ձէ շիք վեր-
նագիր
14 Է էրէց
15 Ձ յումմէթէ, Դ ցուցէ
16 ԱսԳԴՁԷԹ թերեհատից, ԳՁէ զձեռնադրու-

թիւն, Դ այսպիսեայն
17 ԳԴ զմկրտեալսն, ԲԳԴ զձեռնադրեալսն, Բ
հաւատացեալ
17—18 Թ շիք և ոչ ժառանգաւորս... լինել
19 Ձէ շիք ընդ, Ձէ դատաստանաւ կանոնիւ
20 Ձէ շիք ի (հայրապետէ), Դ ժողովէ, Դ
յատարեանի, Ձէ յատարեան
21 Դ անպարտաւանութեամբ, Ձէ անհաւատու-
թեամբ փխ ամբարտաւանութեամբ
22 Ձէ իրաւացի է փխ իրաւացոյց, Դ իրա-
ւամբ զնոսա
23 Ձ շիք ի (հերձուածողաց), Դ զմկրտեալն
24 Դ շիք հրամայէ երկրորդի, Ձէ մեկրտել փխ
երկրորդի
26 Դն շիք ամբողջ հողվածք, Գ վասն փխ յա-
ղազս դատաստանաց, Գ եկեղեցու, Ձէ շիք
վերնագիր
27 Բ եկեղեցոյն
29 Ձ ոսկեղինեալ, Ձ շիք կամ... սրբեցելով,
Գ և կամ, ա՛ր արծաթաղինաւ, է շիք սըր-
բեցելով, Դ ի պէտս իւր
30 Է թէ, աէ շիք ոք
30—31 Գ և արծանի պատուհասի և որոշման
փխ ապա եթէ... որոշեսցի

53-ՐԴ ԷՁԻ

2 ա շիք ամբաստանելոց, Գ վասն եպիսկո-
պոսաց ամբաստանելոց, Դ շիք ամբողջ
հողվածք, ԵՁէ շիք վերնագիր
3 Ե ամբաստանել
3—4 Ե շիք կամ հաւատացելոց
4 Ե կոչել փխ կարգաւ, Ե շիք է, Ե եկել
5 Ե յանդիմանել, ԲԵԷ թէ, Ձ շիք եթէ
6 բոլոր ձեռ. և Կանոնագիրքը առաքելոյ, սըր-
բագրել եւնք բոտ Բ խմբագրութեամբ
6—8 Ե երկիցս և երկիցս անգամ առաքեցելու
առ նա երկու եպիսկոպոսաց փխ երկրորդ
անգամ... առ նա (Ապա թէ), Ձ շիք յա-
ռաքելոց առ նա... երրորդ անգամ
7 Ասեմ շիք և (այսպէս)
8 Ասեմ ՁԷ երկուց, ԵՁէ շիք և (այնպէս)
9 Ե արհամարհել, ԵՁէ վճիռ
10 Ձէ արծան, Թ արծան է, Ձէ շիք որպէս
զի... թուեսցի
10—11 Բ ի փախուցելուն
10—13 Ե ոչինչ շահել ի փախըստենեն փխ որ-
պես զի... գիտելով հատցի

12 Թ ամբաստանելոց, Ձ ամպաստանելոց, Ձէ
եպիսկոպոսաց առնել
13 աէ ընտրեն, Ձէ ստույգ
2—13 Գ հողվածք խմբագրված է այսպէս.
Եպիսկոպոս ամբաստանեալ առաջի հա-
ւատարմաց արանց, կոչել զնա արծան է
սրբոց եպիսկոպոսաց, զի եկեալ խոստո-
վանեսցի: Եթէ գտցի վնաս ի նա պատու-
հասի ապաշխարութեամբ հանդերձ, ապա
թէ ի կոչելն ոչ գայցէ՝ երեք եպիսկոպո-
սաւք երրորդ անգամ կոչեսցեն: Ապա թէ
արհամարհել ոչ գայցէ ի ժողովն, վճիռ
հատցեն նմա որպէս արծան թուիցի, որ-
պես զի մի անշահել ինչ թուիցի փախու-
ցելուն: Այդ ճշմարիտ իրաւունք են ամ-
բաստանելոցն, և վճիռն ընտրութեամբ
լիցի, զի մի զրպարտութիւն ինչ լիցի:
Բայց երկիցս անգամ կոչելովն, և նորա
ոչ գալովն՝ զամբաստանութիւնն ամբար-
տաւանութեամբն իրով ստուգեսցի:
15 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, Դ

չի ամբողջ հողվածը, ե՞լ չի վերնագիր
16 ե չի Եւ, Ձ չի Եւ ի, Ձ զվկայութիւն, Թ ի
վկայութիւն, Ե չի ոք, Ե և փխ այլ ևւ
16—17 Ե զհաւատացել, Ձ զաւատացեալ, Գ
Ձքերահաւատ ի վկայութիւն մի բնորոշի-
ցին, զի զքերահաւատն անհաւատ ասել ոչ
ոք սղալէ, այլև ոչ զմի հաւատացեալ բան-
զի ի....
17 Ե չի ի բերանոյ, Ե յերկուց, Թ հաստա-
տեցի
20 Ե չի Խէ—Մ հողվածները, Գ վասն փխ
Յաղագս դատաստանաց, Դ աղ փխ Յաղա-
գս, Դ չի դատաստանաց
20—21 Ձէ չի վերնագիր
21 Դ յիրոց, Գ առանց կամաց հղբարցն ի
վանս փխ արտաքոյ.... այլոցն, Դ չի ար-
տաքոյ.... այլոցն

22 Գ չի Ձի, Գ որդոց, Ձէ այլ
23 ԲԳԴ հպիսկոպոսութեանն, Դ ինքնակամ փխ
ինքն կամի
24 Ձէ ժառանգաւորութեան, Գ զի չէ, Գ՝ զամե-
նայնն, ԴՊ՝ զայն փխ զԱստուծոյն, Թ չի
զԱստուծոյն
25 Դ չի քանզի, ԲԳ զեկեղեցին աստուծոյ (Կ
Քրիստոսի), ա զեկեղեցի, ԴՁէ զեկեղեցի
Քրիստոսի, Ձ ժառանգաւորութեան
26 Ձէ զննն, Ձ անհաւատ փխ անհաստատ
28 Ձ կանոնական, Ձէ իրաւունս, Ձէ իւրայնոցն
29 Ձ զեկեղեցի, ԲԴԵ ժառանգութիւն զեկեղեցի,
ԲԳԴՁէ թէ
30 Ձէ Եթէ փխ թէ, ԲԴԵ բազմացն, Ձ թվացի
32 աԲԴՁէ մինչ, աԳ ապաշխարանն, ԲՁԵԹ
զապաշխարութիւնսն, Դ զապաշխարութիւն

54-ՐԴ ԷՁԻ

2 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԴԵ
չի ամբողջ հողվածը, Ձէ չի վերնագիր
4 Դ հպիսկոպոսին և քահանայից և սարկա-
ւագաց, Գ՝ զաննն, Թ՝ զաննն իւր փխ զինքն
5 բոլոր ձեռագրերը իրաւացի փխ ի բաց, Բ
չի ոք
7 Աս միայն փխ յաղագս, Թ չի յաղագս, Ձէ
հոգոյ փխ հոգալոյ, Ձ զիշխանաց, Ձ մի-
մեանց փխ միայն
8 Ձէ թէ փխ ևւ, ԲՁէ վիճակ, Ձ այլ ազգաց
9 Ձ հպիսկոպոսաց
11 Թ հրամէ
13 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
ժառանգութիւն, Դ [վ]ան ծառայից փխ
Յաղագս.... նշանակ, Ե չի ամբողջ հող-
վածը, Ձէ չի վերնագիր
15 Ձ ժառայ, է զծառայ, ԳԴ ժառանգութիւն,
ԲԴՁէ բնձեռնի, Գ՝ բնձեռնալ Թ՝ ամեն բն-
ձեռնալ փխ բնորոշի, է տերանց կամաց, ԴՁ
տերանց, Թ չի տերանց
17 է գործէ այս, Դ մեծ է փխ գործէ, ԲԳՁէ թէ,
Ձ բերէք փխ երբեք, Ձէ համարիցի փխ
երեւեցի, Ձէ չի ի
18 ԴՁէ աստիճանի, է թողացուցանն զնա, Ձ

թողացուցեն զնա, Դ տեարքն, Դ տէրքն
19 Ձէ իւրեանց, Ձ տանէ, ԱսԲԳ՝ եղիցին, Դ
չի եղիցի
20 Բ անգայթազը, ԲՁէ զեկեղեցի, Դ զեկեղե-
ցի սուրբ, Դ յեկեղեցի
21 ԱԲԳԴՁէ պատճառի, Ձէ գործիցի
22 ԲԴԵ շարախաւացն, Ձ շարախաւացս
24 ԴԵ չի ամբողջ հողվածը, Դ վասն փխ Յա-
ղագս դատաստանաց, ԲԳԹ զթագաւորս
և զիշխանս, Ձէ չի վերնագիր
25 Աս Եթէ թշնամանիցէ ոք, Ձէ զթագաւոր
կամ զիշխան
26 Դ և Եթէ ժառանգաւոր, ա իցէ փխ է, Ձէ
չի իսկ
27 Դ հալածեացի փխ որոշեացի
28 Դ հպիսկոպոսաց է և վարդապետաց
29 է աստուծոյ նն, ԲԳՁէ Եթէ փխ Եւ թէ, Դ
անարգողն անդեղչ, ԲՁԵՐ չի անդեղչ
30 է ժառանգաւոր իցէ, Դ և թէ, Աս զաշխար-
հականք, ԲՁԵՐ զաշխարհական, ԱսԳ չի
ոք, Դ հալածել փխ որոշել, Ձ որոշեացի
51 է զղչացիցն, Ձէ չի Եւ, Ձէ հաստատեացի,
Ձէ դատաստան փխ այժմ, Դ հաստատիցի
այժմ իրաւացի դատաստանաւ

55-ՐԴ ԷՁԻ

2 Դ չի ամբողջ հողվածը, ԵՁէ չի վերնագիր
3 Ե ոք հեղձուացէ, ԲՁէ շնութեան
4 Ե չի փոխանակ, Ձէ փոխանակ նորին, Ձ
չի որպէս, Ե յարուցանել փխ կացուցանել
6—10 Ե այլ վասն հրէիցն հաւատացելոց ա-
սացաւ, բայց յետո տուաւ և այդմ ապաշ-
խարութիւն զղչացելոցն, իսկ անզղչիցն՝
արեան դատաստան փխ և զի ըստ.... ա-

րեան դատաստան
6 Բ ալամայից
7 Ձէ չի ի, Ձ քաղաքն, Ձէ ապրելոյ
8 Ձէ չի ևւ (այդմ)
9 Ձէ աշտրիկ, Ձ խոստովանացն, Բ ապաշ-
խարութիւնն, Ձէ անզղչիցն
2—10 Դ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն հեղձուցողաց զտղայս

Եթէ հեղձուցանէ որ զտղայ իրբն տխնդ կամ ի շնութենէ, կամ ի նախանձուէ, բայց յայնցանէ, որք յանհաւատ հաշուացն իցէ յղութիւնն, ըստ այնմ, թէ երանի որ կալաւ զմանկունս քո եւ հնար զքարի, եւ կամաւք տեսնու ժողովեցան ազգն իւրայլէլի եւ սատակեցին զծունդս իւրեանց, զորս յայլազգէացն ծնան. իսկ զծնունդ քրիստոնէից թէպէտ ի շնութենէ եւ ի պոռնկութենէ կամ ալ ինչ ի շարապատեալս պատահմանէ, թէ յորովայնի իցէ տակաւին, կամ յար ծնընդեանն, կամ յետ արուրց ինչ խեղդիցէ, կամ ալ ինչ ննկութեամբ ըսպանցէ, փոխան նմա ինքն մեղցի, զի որպէս ոչ է հնար յարուցանել նմա զնա, նոյնպէս եւ ոչ ապաշխարել, զի ըստ արիւնքան ազամարից սպանաւորացն եղև ապրել ի քաղաքսն ապաստանից եւ ոչ կամաւս պանդոցացն, եւ զի ըստ արիւնքան յաղաքս հաւատացեալ հրէիցն վարի, ուստի եւ յետս եւ այսոցիկ տուաւ ապաշխարութեան տեղի կամաւ երկեղիւ եւ արտասուաւ խոստովանողացն, իսկ աներկիւղ անկողջ անամաթիցն՝ արեան դատաստան լիցի:

- 12 Ե շիվ Եթ—ՁԻ հողվածները, Դ [վ]ասն զողոց դատա փխ Յաղագս... մեծարողաց, Ձէ շիվ վերնագիր
- 13 Ձէ գողք և ասպրնականք (և ասպրնականք) նոցին
- 14 Ձէ արծան է, Դ աւազակքն, Դ ասպնջականքն փխ հացամեծարքն
- 15 Դ դատապարտել, Ձ գայր, է պարտ է զկնի
- 15—18 Դ չիք Ձայր... դատապարտել
- 17 Ձ մարդոյդողոց, Թ մարդագողաց
- 18 ԱՁ դատապարտեալ
- 20 է դատաստանաւ ցուցեալ է

12—20 Դ հողվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն գողոց եւ աւազակաց եւ նոցունց մեծարողաց

Գողք յափշտակաւոր, աւազակք եւ ասպրնջականք իւրեանց ըստ կամաց սուրբ եկեղեցոյ ի մահ մատնել արծան է զնոսաւ: Այսոցիկ պարտ է դատաւորին հետեւիլ: Աստ զմարդագողաց աւազակաց եւ մարդելուցաց ասէ, եւ ըստ արիւնքանց հրամալ մահ, ալլե՛ հացտուացն եւ հացակցացն. եւ ըստ եկեղեցոյ արիւնքաց եւս կարգէ մահ: Բայց զկնի կանոնաց այդ եւս ցուցեալ է դատաստան:

- 22 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԲԹ առեանկաց, Դ առուզեանից, Դ [վ]ասն առն և կնոջ առեանից դա, Ե շիվ ամբողջ հողվածը, Ձէ շիվ վերնագիր
- 23 ԲԹ Ձ առեանկան, Դ առեանկան, Ձ առեանկան, ԷԹ զառեանկան, Աս շիվ եւ (սրգիս), Դ ծնեալ իցեն, բոլոր ձեռագրերը շիվ եւ (հայր), Դ մայրն, Թ չկամիցի
- 23—26 Դ դարձուցեն յինքեանս, բայց թէ աղջիկն ոչ կամիցի, պսակաւ յետ դարձուցեն, զի մի շար ինչ պատահիցի նմա եթէ փխ եւ աղջիկն... պսակեալ եւ թէ
- 24 ԲՁէ կրեցէ, Ձէ ոգոյն, Դ դարձուցել
- 26 Դ պսակել
- 26—27 Դ առանց կամաց կնոջն փխ արտաքոյ կամաց
- 27 Դ իցեն ծնաւորքն, Դ անխեղ, Ձէ անխեղ, Դ Էն փխ է, Դ շիվ անդրէն, Դ քարձուցանել յինքեանս
- 28 Դ ապաշխարութեան կարգին, Ձ ապաշխարութիւն, Դ կարգիցի, Ձէ կարգեցցին
- 29 Ձ գայս փխ զայս, Դ կանոնք ցուցանեն փխ զայս... կանոնաց եւ, Դ շիվ է (կանոնաց), Ձէ եւ այդ է
- 30 Ձ շիվ է (եկեղեցոյ)

58-ՐԳ ԷԶԻ

- 2 Դ շիվ ԵԹ—ԿԱ հողվածները, Ե շիվ ամբողջ հողվածը, Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ առնիւ, Ձէ շիվ վերնագիր
- 3 Դ շիվ քրիստոնէի, Թ քրիստոնէ (ըստ)
- 3—4 Դ վեց եւ ըստ արիւնքանց ծառայէ նմա եւ ելանէ, ալլ մեղ եղիցի փխ քրիստոնեայ... եղիցի մեղ
- 4 է է.
- 5 Դ գնոյն իւրո, Ձէ իւրոյ, Ձէ ազատս, Դ է փխ իցէ
- 6 Դ եթէ կնոյլ եւ զաւակաւք՝ նոքմբք փխ եթէ կնա... ընդ նմա, Ձ և թէ փխ եթէ, է և եթէ

7 է եթէ

7—14 Դ փխ Ապա թէ... ազատ տեսն է այսպես.

Ապա թէ տէրն իւր տվեալ է կին նմա, եւ ծնեալ ի նմանէ ի տան տեսն ուստերս եւ դատերս, կինն եւ զաւակքն տեսն չիցին կամ փրկանաւք իցեն: Ապա թէ ծառայն սիրեսցէ զտէրն, զկին եւ զաւակն, եւ ոչ կամիցի ազատ ելանել, տէրն տարցէ զնա յեկեղեցի՝ աստուծոյ, քահանայիւք եւ հաւատարիմ վկայիւք զրով առցէ զնա ծառայ իւր յափտեան, եւ ծառայն այնուհետեւ մի փոյթ արասցէ անձին ինչ ազատ լինել:

- թէն կարիցէ, զի ի տէր կոչեցեալ ծառայն ազատ է տեսան որդէգրութեամբն, Բայց տէրն իբրեւ զհղթարս ունիցի զինքն պառակաւ իւրովք, եւ ոչ իբրեւ զծառաւատար համարեսցի, այլ իբր զորդի սիրեսցէ:
- 8 Աէ կին, Բ որդիք տեսանն
- 9 ԲԱէ թէ
- 10 Ա ազատութիւն
- 12 Աէ ծառայեսցէ փխ առցէ զնա ծառայ
- 13 ԲԱէ թէ, Բէ՛ ի տեսանէ, Ա՛ ի տէր փխ Տերամբ
- 14 Ա շիք ծառայն ազատ Տեսան
- 16 Գ վասն աղախնաց դատաստան, Բ աղախնաց, Դն շիք ամբողջ հողվածք, Աէ շիք վերնագիր
- 17 Ա շիք իսկ
- 17—18 Գ շիք ըստ որում.... պատճառի
- 18 Ա աղախնութիւն, Գ յաղախնութիւն հատարիմ առն կամ կնոջ քրիստոնէի զինչ եւ եւ իցէ պատճառաւ, ԲԱէ իբր, Ա շիք զաղախին
- 19 Ա շիք վճռաւ, Ա վաճառեսցէ, Գ հաճոյ յաշն, Գ շիք իւրոյ հաճոյ, է հաճոյ յաշն տեսան իւրոյ, ա յաշն, Գ վաճառեսցաւ փխ հաստեցան, Թ հաստատեսցան
- 20 Գ փրկեսցեն, Բ հայր, Գ ծնաւորք փխ հայրն, Ա յօտար
- 21 Գ անարդէ զնա եւ զաստուած նորա, Ա յորդոյ, Գ հաստատեսցէ, Աէ հաստատիցէ
- 22 Բ որդոյն, Բ շիք իւրում, է նորա փխ իւրում
- 23 Գ առցէ զնա փխ հաստիցի, է հաստատեսցէ զնա, Թ սպասաւորութիւն
- 23—24 Գ ամաց սպասաւորութեան նորա ըստ

- զնո շափի իւրո ձրի եւ ազատ ելցէ ի նմանէ
- 24 ԲԳԱէ թէ, ԲԱէ հայր, Գ հայր իւր կարէ փրկել զնա փրկեսցէ յորում ամի կարիցէ
- 25 է փրկեսցէ
- 27 Աէ շիք վերնագիր
- 28 Ա զնեսցէ, Աէ առնու
- 29 Ա շիք զնոյ շափ.... լիցին
- 30 Աէ մի ոչ յաղագս
- 31 Աէ շիք ի, Աէ շիք Իսկ, Աէ շիք աղատիլ եւ կամ ոչ
- 27—32 Գ ամբողջ հողվածն այսպէս.

Վասն ծառայից այլազգեաց եւ աղախնաց Բրիստոնեա եթէ զնեսցէ ծառա կամ աղախին այլազգի եւ նորա թէ յանձն առնուն յաւանութեամբ եւ երկայն աւուրբք քըննութեամբ զի ուսանիցին զհաստն հաստատուն եւ զգործս գովելիս, սիրով եւ միամտութեամբ կամին մկրտիլ՝ մկրտեսցեն զնոսա խնտութեամբ եւ միշտ ընդ փրկանաւք լիցին, զնոյն շափ ծառանալք ազատ լիցին: Ապա թէ ոչ կամիցին տերքն կամ ծառային աղատել կամ աղատիլ, բարիք առնեն, զի տեսաքն զգործածութիւնն ցուցանեն եւ ծառայքն՝ զսէրն: Այլ մի վասն ոչ աղատելոյն հեղգացին տեսաքն ի մկրտել, որք կատարեալ հաստով եւ ամենայն միամտութեամբ կամին լուսաւորիլ ի լաւ անդր. եւ որ լինէ փրկութեամբ եւ որպէս ի բնէ քրիստոնէիցն ծառային եւ աղախնացն, առաւել սոցա է տրաման առնել ընդանութիւն:

57-ԲԳ ԷԶԻ

- 2 Աա Յաղագս դատաստանաց զհայր կամ զմայր հարկանողաց, Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Թ հարկանողաց փխ դատաստանաց, Դն շիք ամբողջ հողվածք, Աէ շիք վերնագիր
- 3 Աէ շիք իւր, Ա՛ վաղճանեսցի, է՛ վաղճանեսցի փխ մեռցի
- 4 Ա նորպէս կանոնքն իցեն, Աա լիցի (մահու շափ)
- 5 Ա լիցին
- 6 Ա ծնողաց
- 8 Ա շիք առաջի, Աաթէ՞ հրաժարել, Ա տարագրել, Ա ժառանգութեան
- 9 Աէ նորա դանայ
- 3—10 Գ հողվածն այսպէս է խմբագրված.
- Վասն զհայր կամ զմայր հարկանողաց Որ հարկանէ զհայր կամ զմայր իւր մահու հեռցի Բայց արէնք շնորհացս մահու շափ ապաշխարել ցուցին, այլ ընդ-

րութիւն լիցի. եթէ յանզգայութեան եւ ի մանկութեան՝ զանեսցին մի անգամ թէ երկիցս կամ երկցս. ի զայրացմանէ ծնողացն եղև շարն, Թէ ուսուցանելու զերկիւղ տեսան եւ զարէնս ատուծոյ, եւ նոցայ ոչ հնազանդելն յանզգայութեամբ հարին, եթէ յանզգայութեանն եւ ի տղատեանն եղև շարն՝ ներեսցեն ծնաւորն, ապա թէ կատարեալ հասակաւ եւ խելաւք՝ յետ բազում անգամ խրատելո, իշխան լիցին առաջի քահանայից եւ ծերոց հրաժարել ի նոցանէ եւ հանել ի հայրենեացն: Ապա թէ զղջացին ըստ կամաց ծնողացն եւ արասցեն պտուղ արծանի ապաշխարութեան, ընդաջին անխաղաղութեամբ եւ ժառանգ արասցեն:

- 12 Թ մարդագողաց, Դն շիք ամբողջ հողվածք
- Աէ շիք վերնագիր
- 13 Բ յորդոցն, Աէ յորդոցն, Աէ վաճառեսցէ

- 15 Աս ալսպէս, Զէ շիք լրմամբ, Թ հիշ քրիստոսովնէ, Զէ գողանայ
 16 Զ շիք զքրիստոնեայ, Աս եւ վաճառեալ, Զէ Թ
 և վաճառէ, Զ ալսպէս, Զ ալս փխ յայտ
 Զ գործս
 17 ԲԶէ ապաշխարութեան, Ա ի բանդ արկեալ
 լիցի (ապա շնջված է վերջին բարը), Զէ
 արկանել
 19 Զ շիք յեղեալ հնար, Բ շիք անզգլիցն լիցի,
 Զէ շիք անզգլիցն լիցի իւրատ, Զէ շիք ի
 19—20 Թ ապա թէ շիք հնար՝ զգինն ի գողա-
 ցելոյն տայցին տեսնալ՝ և խրատեալ յայտ
 արձակիցեն, անզգլիցն լիցի խրատն: Զէ
 արձակեցեն (է արձակիցեն) կամ նշան
 գիցի անզգլիցն ի խրատ, Բ խրատել յայտ
 կամ նշան գիցեն և արձակիցեն անզգլիցն
 լիցի խրատն
 13—20 Գ հողվածն այսպէս է խմբագրված.

Վասն մարդագողոց

Որ ոք գողասցի յորդոցն իւրայլդի և
 վաճառեցէ զնա, Եթէ յայտնեցի՝ մահու
 մեղի: Իսկ առ մեզ՝ Եթէ քրիստոնեայ
 զքրիստոնեա գողասցի և վաճառեցէ յայլ-
 ազգիս և շար գործն յայտ գայցէ, յա-
 ղապ ապաշխարութեանն հասանելու մի
 մեղի, այլ ի բանտ արկեալ երաշխաւո-

- րաւ և զանեալ գինն յղեցէ յայլազգին,
 որ զգերին ունի, դարձուցանել զնա առ
 իւրան, և թէ շիք ձեռնհաս՝ զգինն ի գո-
 ղացելոյն տէրան տացէ և հանել զաշտ
 նորա՝ արձակիցեն, յորժամ տեսցեն, թէ
 անզգլը իցէ ի դարձ ապաշխարութեանն:
 22 Բ և փխ կամ, Դն շիք ամբողջ հողվածը, Զէ
 շիք վերնագիր

- 23 Զէ շիք իւր, Զէ շիք իւր

Գ ՄԹ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն բամբասողաց զծնաւոյս

Որ բամբասէ զհայր կամ զմայր՝ զյայ-
 տնի խայտառակողացն զյանցանա ծնողա-
 ցրն ասէ, ի մահ մտանել. այլ մեք զհար-
 կանողացն զծնողոսն զնեմք սոցին պատիժ,
 թէ ոչ արասցեն պտուղ արծանի ապաշխա-
 րութեան:

- 28 Դն շիք ամբողջ հողվածը, Զէ շիք վերնագիր
 Թ կագողաց բառի կագող կապակցութիւն
 վրա որպէս ուղղում գրված է կողող
 29 Զ կագեցին, Թ կագիցին բառի գլխին կագ
 կապակցութիւն համար որպէս ուղղում
 գրված է կող, է երկու արք, Զէ հարկանէ,
 Բ զնկեր իւր ի նոցանէ, ԶէԹ շիք ի նոցանէ
 30 է բերնցի, Զ գնիցէ Զ առնիցէ

58-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Բ շրջիցի, ԱսԹ շիք ի (ցայոյ), Զէ շիք ար-
 տաքոյ, ԲԶէԹ եհարն մեռելոյն ապաշ-
 խարութիւն (Բ ապաշխարութիւնն) լիցի,
 բայց....
 2 Զէ շիք նորա (տուժեցի)
 3 Զ անբողջ
 4 ԲԶէԹ շիք նւ մեռելոյն... լիցի
 Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն կոտորողաց

Եթէ կոտորի արք երկու կամ յոլովք, և
 հարկանիցէ ոք զեղբար իւր քարամբը,
 կամ փայտիւ, կամ բռամբ, կամ ոտիւք,
 կամ սրով, և մեռանի՝ մահու շափ ապաշ-
 խարէ, և թէ ոչ մեռանի, այլ յանկողինս
 զնի՝ զքրժնկացն և զգեղան, զկերակուր
 և զմբիւրն զիւրն և զքրժնկին և զխա-
 փանձան աւուրցն վաւտակոցն լիով տա-
 ցէ, որ եհարն: Եւ թէ յանիցէ յանկողնոցն
 և շրջիցի ցայով աւուրց շարաթու կամ աւե-
 լի և ապա մեղցի, ներն արէնքն հարկա-
 նողին և զապաշխարութեանն ի խիզճ մը-
 տաց իւր թողցեն: Այս դատաստան և առ
 մեզ անփոփոխ լիցի:

- 6 ԲԹ ի տերանց, Դն շիք ամբողջ հողվածը
 Զէ շիք վերնագիր,
 8 Զ շիք իւր (զաւազանա)
 10 ԱսԶԹ տեառն, Բ տեառնըն, Զ շիք դատաս-

տան ի, Զ սուրբ, է սուր, Զէ յայլս

- 11 է յայտպիսիս, Զ պատճառս

- 12 Բ և եթէ, Զէ և թէ փխ եթէ, Զէ թէ (քրիստո-
 նեայք), Զ արեան

- 13 ԲԹ տուժիցին, Զէ տուժեցի

- 14 Զէ երկու, Զէ կացցէ, Զ խնդիր իցէ

- 15 Զէ այլ ապաշխարութիւն

- 6—15 Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն աղանջաց և ծառայից

սպանելոց ի տերանց

Եթէ ոք հարցէ զծառա կամ զաղախին
 զաւազանա և մեղցի, վրէժխնդրութիւն
 լիցի ի տերանց: Տեառնէն լէ դատաստան
 ի գաւազանն, ի սուրն, և յայլսն այսպի-
 սիս և յապրտամբութիւնն նոցա և յայլ
 պատճառս լինելն ստոյգն քննեցի: Թէ
 այլապէք իցեն, թէ քրիստոնեայք ըստ
 զանազանութեանն զինք արեանն տուժին:
 Բայց թէ երկու շարաթով կամ երեք ապ-
 րին և ապա մեռնին, մի խնդրեցին վրէժ
 արեան, զի գին արծաթո իւր է, այլ ա-
 պաշխարութիւն լիցի, ըստ գրեցելոցն և
 իւրոյ խզէ մտացն:

Սյոք բառի գլխին գրիչը նշան է դրել և
 լուսանցում ծանոթագրել. ճարտ կամ Գ ապրին.
 յայտ էր արեանակն, այլ ստոյգն քննելի է զա-
 նազանութեամբս:

- 17 Աս յղի, Աս զկինն, Բ իւրեանց փխ արանց,
Կ վասն զյղի կին հարկանելո, Դ յվասն
հարկանելո զկին յղի դատաստան, Ե չիք
ամբողջ հողվածք, Զէ չիք վերեւագիր
18 Զէ չիք Իսկ, Դ կոտիցեն, Զ կոտին
19 ա՛ղձէ սաղմն
20 Ասէ տացի, Բ՛ղձէ թէ
22 Դ դատաստանս, Զէ չիք աստուածային, Բ՛ղձ
թէ
23 Զէ առն, Դ և փխ թէև
24 Բ՛ղձէք նկարելոյ, Բ՛ղձէ աննկարի, Զէ տար-
ցէ փխ տացէ
2Ե Զէ թագաւորաց
2Զ Դ այսոսիկ
17—27 Դ հողվածք խմբագրված է այսպես.
Վասն զյղի կին հարկանելո
Ի կոտել՝ արանց երկուց կամ յուրկից

- և հարկանեն զկին յղի, թէ էլցէ սաղմն
աննկար՝ կէս վնասու տուծի տացէ, աղա-
շել յայր կնոջն: Ասպ թէ նկարեալ է մա-
նուկն՝ անձն ընդ անձին տուծի: Յայտնի է
աստուածաբան դատաստան ըստ սահմանի,
այսպ թէ ո՛չ մի է նկարեալն և աննկարն
ըստ յուստ առն ծնանելո նորա զաւակ, թէ-
պետ միջոց է նկարելոյն և աննկարին:
Սև տացէ անձն ընդ անձին նկարելոյն՝ այս
դատաստան փոխեցաւ առ մեզ տուգանաւ
և ապաշխարութեամբ վճարել, որպէս
յայտնեալ է դատաստանաւ թագաւորացն,
համեմատելով ընդ այնոսիկ:
29 Դ Յ/աղագս կողղաց դատաս, Ե չիք ամբողջ
հողվածք, Զէ չիք վերեւագիր
30 Զ և աստան
31 Զ խարանին, Զ վէրն, Բ վերի, Զ հարուածն

59-ԲԴ ԷՋԻ

- 2 Զ վճարեսցէ
3 Աս յզգայութիւնսն, Դ յիզգայութիւնսն, Զ
զգայութիւնսն, Ա քնութեան
4 Դ չիք գործան և է, Դ բաժանումսն, Զ լսն-
դամս, ԱսԹ յզգայութիւնսն, Դ յիզգայու-
թիւնս, Զ ի զգայութիւնս
5 Զէ չիք քսան և վեց դահեկան.... պակաս
ԲԴ դանկ
Դ հողվածք խմբագրված է այսպես.
Վասն հարկանելո զմիմեանս և
վնասելո

Ակն ընդ ական, աստամն ընդ աստաման,
վէր ընդ վիրի, խարան ընդ խա||| (խա-
րանի), հարուած ընդ հարուածի: |||սին
(աստուածաբան) դատաստան այժմ, շնոր-
հաւք աւետարանի, ապաշխարութեամբ և
տուգանաւք վճարեսցուք, փոխանակ արեան
բանականի գնո համեմատեալ: Սաղայն
յառաւելն և ի նուազն ի սգաութեանցն, և
յանդամոցն, և նոցին գործոցն և է բա-
ժանումն յիրաքանչիւր զգաութիւնսն և
յանդամսն ԻՉ դահեկան և կէս դանկ, զա-
րի մի պակաս, և բոլորն երեք հարիւր և
Կն դահեկան: Սև ոչ եթէ այդ գին է պատ-
կերի աստուծոյ և նմանութեանն, այլ սա-
կաւ թուով գնովդ զանթիւն և զանգիւնն
իմանամք: Այլ ի հաւատացեալն և յան-
հաւատն յայտնի է առաւելութիւնն և պա-
կասութիւնն, այլ ի հաւատալն և ի մկրտիլն
ոչ մնա ի պատկերն և ի նմանութիւնն, այլ
իշխանութիւն տա որդիս աստուծոյ լինել, որ
անասելի է գն||| (գնո) և վերադոյն քան
զվաճառ: Ըստ այնմ |||է (որ ասէ)՝ ոչ
ոսկեղինաւք և արծաթեղինաւք |||սկանա-
ցուաւք, այլ գին և անապա|||ն (անա-

- պական) արեամբն ծիսուսի, որ սրբէ զմեզ
յամեն||| (յամենայն) |||դաց (մեղաց): Ի
վերա այլք ամենահրաշ բանիցս փառք
Քրիստոսի ամենազաւր տերութեան:
7 Ե չիք ամբողջ հողվածք, Զէ չիք վերեւագիր
9 Զէ չիք Իսկ, Զ ծառային, Բ՛ղձ և կամ, Զ
աղախնոյ, Զէ չիք իւրոյ (և)
10 Զէ կուրացուցանէ
11 Զ ատամն, Բ և կամ, Զէ կամ զատամն ա-
ղախնոյ իւրոյ, Բ աղախնոյ
12 Զէ ատամանց
14 Է է լինել փխ երանել, Բէ ծառայից
15 Զ աղախնեաց
16 Զ այլազգաց, է վաճառիցի
17 Զ որչափ արծան է, Թ արծան է, Զէ չիք և
(կամ), Զ չիք ընդ, Զէ գնոյ, Զէ դիպցի փխ
ի դէպ իցէ
18 Զէ իրաւանց, Բ՛ղձ կամի, Թ վաճառեալ
7—18 Դ հողվածք խմբագրված է այսպես.

Վասն ծառայից և աղախնաց
հարուածոց ի տերանց

Եթէ որ զատամ կամ զակն ծառաի և
աղախնո հարկն, և կուրացի, արձակեսցէ
զնոսա ազատս փոխանակ ատամանց նո-
ցաւ: Թերեւս աստուածաբան արէնքս զայլ ևս
զգաութիւնս և զանդամս զուգահաւասար
սմին հրամայիցէ նմանապէս ելանել ծա-
ռայից և աղախնաց ազատս: Այս արիւնաց
դատաստանն առ մեզ անփոփոխ կացցէ:
Սև թէ յայլազգեաց իցէ ծառայն և աղա-
խինն, որ վնասեաց զզգաութիւնն, վաճառէ
պակաս ընդ կէս գնոյն իւրոյ: Սև թէ ոչ կա-
մի վաճառել՝ իշխան է, գի գին արծաթո
և յոժո իւրո է: Թէ վասն անհազանդու-
թեան և հար ակամա, զի հակառակ և ա-

պըստամբ կամ ունեւր կամ փաղշել կամ էր, թէ յետ այնտրիկ հնազանդեցաւ միամտութեամբ՝ արժան է զնա սիրով եւ ողորմութեամբ իբր զմերձաւոր մարմնո ընդունել եւ ինքն ճշմարիտ խոստովանեալ խրատու հարն եւ ի խիղճ մտաց իւրոց սպաշարելով սպաշխարէ եւ սրտի մտաւր ընդունելով, զոր վնասեացն զգայթակղութիւն նոցա եւ զբազմաց բառնա, եւ մինչ յար մահուան իւրո պատրաստ լիցի երկուդիւ, զի մի վնասն ալն ալլ պատահի նմա, եւ լինի յետինն չար, քան զառաջինն, ոչ միայն մարդոյ, այլն անասնո անգամ չվնասիցէ այնպէս:

- 20 Ե շիւ ամբողջ հողվածը, Զէ շիւ վերեւագիր
22 Զէ շիւ Իսկ, Զէ մեռանիցի
23 Զէ ուտիցի, Զէ զլոյն փիւ ցլուն

- 24 Զ իրաւանց փիւ արինանցն, Բ զենեալն, Զէ զենեկ
25 Աս լցէ, ԲԶէ զտեղի, Զ վաճառել, Զ ե զգինս
26 Զէ շիւ եւ (հաստատուն), Զէ որպէս ասացան, Զէ շիւ եւ (տէրն)
28 Զ հարկանեղ լիցի, բոլսւ ձեռ յերեկն, Զ հոանգն, Զէ (բողոքեալ) իցեն
29 Զէ նա փիւ նորա (շիցէ), Զէ սպանցէ
30 Զ կին, Զէ ցլոյն ընդ նմին
31 Բ անկանիցին, Բ անդանիցին, Զէ շիւ ընդ, Զէ իւրոյ
32 Է ընդ փիւ ըստ
34 Զէ շիւ փրկանաւք, ա սահմանեցի, Զէ հաստատեցի փիւ սահմանեցի, Զէ իրաւանց փիւ Արինանց
35 Զ ստուգութիւն, է ստուգութիւն

60-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 Զէ շիւ Ե, Զէ արեանն, Բ զատաստան
2 Զէ թալաւորաց
3 Զ ծառայ
4 Զէ շիւ ստեղծ, ԲԶ Թ տացի
5 Է ցլոյն
6 Զ քրիստոնէան, Զ ալլազգին
8 ԲԶէ թէ, Զէ շիւ եւ կամ խափանիցէ, Աս յըզգայութեանցն, Բ շիւ ի
9 Զէ վնասուց ցլոյն, ԲԶէ տէր
9—10 Զէ բողոքեալ իցեն տեանն եւ նա շիցէ
10 ա զբժշկութեամբն
11 Զ իւրաքանչիւրսն

Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վանս թէ հարկանիցէ արշառ ումեք
զայր կամ զկին եւ մեռցի

Թէ հարկանիցէ ցու զոր ի սոցանել, եւ մեռանի, ցուլն քարկոծ լիցի, եւ միսն ոչ ուտի: Եւ թէ տէր ցլուն ոչ գիտեր յառաջ զհարկանեղութիւնն ցլոյն, անպարտ էլից, բայց ի կամաց եւ ըստ խեղճմտաց ինքն իւր դատաւոր է. թէ որպէս հանէ զխիղճմտաց իւրոց: Թէ զենցեն զցուլն ըստ քարկոծելոյն եւ վաճառեն ալլազգեաց եւ զգինն տան աղքատաց, ոչ սխալեն: Ապա թէ ցուլն հարանկաղ էր յերեկն եւ յոռանգն, եւ բողոք բարձին առ տէրն, թէ վնասակար է, եւ նա անփոյթ արար, եւ ոչ էրարձ ի միշտ փութով, եւ հարել ցլուն էսպան զոր, ցուլն քարկոծ լիցի, եւ տէր ցլոյն առ նմին մեռցի: Եւ թէ փրկանք ածեն ի վերա նորա, ապէ զգինս փրկանաց անձին իւրո, որչափ դատաւորն հասուցանեն նմա իրաւամբք: Եթէ զուտոր կամ զգուտոր հարկանէ ցուլն մահու, ըստ նմին արինանկի արասցեն եւ նմա: Այս իրաւունք փրկա-

նաւք մեղ հաստատի ըստ արինանցն եւ ոչ մահուամբ, զի զողորմութիւնն արէնքն պատճառաւ ընդ ստուգութեանն խառնէ: Եւ ցուցեալն փրկանքն ի դատաստանս թալաւորաց ի գինս արեանն, Եւ թէ ըզծառա կամ զաղախին հարկանէ ցուլն մահու, Էրեստն ստեղծ արծաթո կրկին տացէ տէր ցլուն ի տէր ծառայից եւ աղախնաց: Զգինք ծառայիցն ալլոքիկ տալ նըշանակէ, եւ ցլուն ցուցեալ է: Բայց դատաստանաւ քննութիւն պիտո է հատատացելոց ի Քրիստոս եւ անհատաւորն գին, ուղղափառին եւ հերձուածողին հրէին, եւ հազարացոյն գին: Ապա թէ բեկանի կամ ի զգաութեանն խափանին, եւ շիցէ գիտակ տէր ցլոյն հարողութեանն, անպարտ է, բայց չիւր խղճմտանացն գինչ արասցէ իրաւունք: Եւ թէ գիտակ էր եւ ոչ էրարձ ի միշտ՝ զբժշկութեանն, զխափանածոյն եւ զպակասութեան զգաութեանցն հատուցէ: Այս իրաւունք յիւրաքանչիւրսն լիցի քննութեամբ:

- 13 Բ Եթ փիւ թէ, Բ զուլ փիւ զցուլ, Բ սպանցէ, Ե շիւ ամբողջ հողվածը, Զէ շիւ վերեւագիր
15 Զէ շիւ ուրուք, Ա ուրուք լուսանցում, Ա քնկերի տողամբում, ԲԶէ ընկերի իւրոյ եւ մեռցի, Բ ցուլ զցուլ ուրուք (ուրուք տողամբում) ընկերի իւրոյ եւ մեռցի
16—17 Զէ շիւ զգինս նորա... բաժանեցեն
17 Բոլոր ձեռ, բացի Գ, յերեկն, ա գիտէրն, Զէ զցուլն հարկանեղ
18 Զէ նա փիւ տեանն (շիցէ)
19 Զէ ցլոյն փիւ ցլու
20 Զէ հաստատ

Գ հոգվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն թէ հարկանիցէ արշառ

զարշառ եւ սպանանիցէ

Թէ հարկանիցէ ցուլ զցուլ ընկերի իւրո
եւ մեղքի, վաճառեն զհարկանաւոյն եւ
բաժանեն զգին նորա, եւ զլաշակ սպանե-
լոյն նոյնպէս բաժանեն: Ապա թէ երէկն
եւ յոռանդն գիտէր եւ անհոգացաւ՝ զցուլն
վճարէ եւ սպանեալն իւր լիցի, որ ոչ զգու-
շացաւ:

22 Ե շի՛ք ամբողջ հոգվածը, Զէ շի՛ք վերնագիր

24 Զէ շի՛ք Իսկ, Զ շի՛ք եւ կամ... ջրհոր, Ե շի՛ք
փորիցէ, Զէ խփիցէ փխ խափանիցէ

25 Զէ շի՛ք եւ (կամ)

26 Զէ տացի, Զ շաղիւն

27 Զ իրաւաւ

28 Բ զանսուրբ, Զէ՛ Գ զանսուրբն, ԲԶէ՛ զսուրբն

29—28 Գ հոգվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն հորոց եւ ջրհորոց թէ
անկանիցի ի կենդանեաց ի նա
ի սրբոց կամ յանսրբոց

Թէ բանայցէ որ հոր կամ փորիցէ ջրհոր
եւ ոչ խփէ, եւ անկանի անդ անդառնաւ
եւ մեղքի, զտէր նորա վճարէ, եւ յաշակն
ոչ խփողին լիցի: Զայս եւ մեր միշտ ա-
րասցաւ: Իշով եւ արջառով զսուրբն եւ
զանսուրբն Էցայց:

30 Ե ամբողջ հոգվածը, Զէ շի՛ք վերնագիր,
ԱՅ՝ կանայ

31 Բ կամ փիս եւ (ի)

32 Զէ շի՛ք Այլ, է թէ, ԲԶէ՛ անկանիցի, ԲԶէ՛ շի՛ք
եւ (կամ), Զ շի՛ք եւ (ի), է կամ փիս եւ
(ի), Զ շի՛ք ի (ջրհոր) Զ շի՛ք փորեալ

33 Զէ էթէ (ի տուէ), Բ տուծիցի, Թ տուծիցի,
Զէ էթէ, Զ բովանդակ, Թ բաւանդակ

ՅԻՐԳ ԷԶԻ

1 Զ ե կանանց, Զ աղախնեաց, Զ գատիլ

2 Զ շի՛ք ի

3 Թ մանուկն

Գ հոգվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն թէ անկանիցի յարանց կամ ի
կանանց ի հոր եւ ի ջր ||| (ջրհոր)

Թէ մարդ անկանիցի ի հորն եւ ի ջր-
հորն եւ մեղքիցի, թէ ի ցերեկի՝ կէս
արեան տուծի, թէ ի գիշերի՝ ողջն: Նոյն
է դատաստան կանանց, ծառայից եւ տե-
րանց, բայց ի հատասցելոց եւ անհաւա-
տիցն, յուղղափառաց եւ շար հերձուածո-
ղաց: Այլ կոյրք եւ տնայ տղայք, դիւա-
հարք, եւ խելագարք, եւ արքաւորք, նոցա
մի է պիշիւրն եւ ցերեկն անկանի յորո-
գայթ:

5 Ե շի՛ք ամբողջ հոգվածը, Զէ շի՛ք վերնագիր

6 Բ սպանցէ

7 Զէ շի՛ք Իսկ, ԲԶէ՛ զայլ, Բէ՛ յայսպիսիս, Զ աշա-
պիսեացս

8 Զէ սպանցէ, Զէ ե փիս իրր զի, Զէ հարկա-
նող տէրն նորա, Զէ տուծիցի

9 Զէ՛ կենդանին, Զէ բաժանեցի

10 Թ ունին, Զ վաճառեցի

11 Զէ բողոքիցէ տէրն (է տեառն) նորա, Զէ ըզ-
րովանդակն, Զէ տուծիցի

12 Զէ յանրանսն փխ յանսուրբն, Զ ե ի

5—12 Գ հոգվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն թէ հարկանիցէ արշառ

Թէ հարցէ ցուլ զկով, զէջ կամ զոյխար,
կամ այլ ինչ յանրանից, թէ ոչ գիտեր
տէրն զցուլն իւր հարկանաւո՞ղ զկէս գնոյն
վճարէ, եւ թէ փորք իցէ սպանեալն՝ իւր
տեառն լիցի, եւ մեծն ընդ երկուսն բաժա-

նի, այլեւ զհարկանաւոյն վաճառեն եւ ըզ-
գինն ընդ երկուսն բաժանեն: Եւ թէ բողոք
բարձին, եւ նա անփութ արար, զսպանողին
գինն, զոր վաճառեցին, զողջ տա ի տէր
սպանելոյն: Նոյն լիցի եւ անսրբոցն:

14 Ե շի՛ք ամբողջ հոգվածը, Զէ շի՛ք վերնագիր
Բ էթէ

15 Բ սպանիցին, Զ շի՛ք եւ

16 Զէ սպանեցեն, Զէ վնասեցեն, Զէ թէ, Զէ
տեառն

17 Զ զբովանդակն, ԲՑ՝ տուծիցի

20 Զէ սկէս վնասուն տուծիցի, ԲԶէ՛ թէ փիս եւ
ԲԶէ՛ շի՛ք էթէ, սպանեցեն

21 Զէ շի՛ք եւ, Զէ հաշուող ՀԱ հոգվածը փոք
ի՞նչ համառոտված ձևով միացված է այս
հոգվածին, որպէս անմիջապէս շարունա-
կություն.

Յասացելոց կենդանեաց զվնասեալն,
գիտելով տեառն իւրոյ (է շի՛ք իւրոյ) զբո-
վանդակն տուծիցի (է տուծիցի) եւ կամ
թէ ոչ՝ (է զգուշացոյց զկէս վնասուն եւ մա-
հուանն տուծիցի, իսկ էթէ վնասեցի եւ
եւ կամ թէ ոչ) մեղանիցին բատ (է շի՛ք
բատ) խափանածոյն (է դիւափանածոյն) եւ
զրծղկութեանն տուծիցի: Իրաւացի կար-
ծեմ յամենայն ոչ (է յոչ) վնասեալսն
գիտափանածոյն եւ զրծղկութեանն տուծի,
իսկ զապահարութեանն յամենայնսն տեա-
ցեն վարդապետք, զի աստ միայն զդա-
տաստանին փութմաք հատուցանել զիրս
դատաստանի:

14—21 Գ հոգվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն բեռնակիր գրաստուց

զմիմեանս սպանելո

թէ ձի, կամ էշ կամ այլ ինչ յանսորբ բռնակրաց զընկերին գրաստն սատակեաց, թէ խեղդելով կամ ալլ ինչ պատահմամբ, թէ գիտէր տէրն զիր գրաստուն շար սովորութիւնն՝ սպանելոյն զողջ գինն վճարէ, եւ թէ ոչ գիտէր՝ զգէտն վճարէ: Եւ թէ ոչ սատակեցաւ, ալլ վնասեցաւ ինչ, գրծչութեանն, եւ ի զգաութեանցն զպակասութիւնն եւ զխախտանածոյն լիով վճարեացէ:

23 Ե շիբ ամբողջ հողվածը, Զէ հողվածը միացված է նախորդին

24 ԲԹ սպանանիցէ կամ վնասիցէ

26 ԲԹ տուժիցի

27 Բ թէ

28 Բ Լթէ

29 Թ տուժիցի

33 Բ զապաշխարութեանն

2—13 Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն գրաստուց թէ սպանանէ

մարդ կամ ալլ ինչ

Թէ յանսորբ բռնակրաց մարդ սպանցէ զինչ եւ իցէ պատահմամբ, թէ գիտէր եւ ոչ զգուշացաւ՝ զկատարիլ մահուն տուժի, եւ թէ ոչ՝ զգէտ արեան: Ապա թէ ոչ մեռաւ եւ ոչ վնասեցաւ, գրծչութեանն եւ զխախտանածոյն տուժի: Նոյնպէս եւ աստ ի գիտելն եւ ոչ գիտելն, եւ թէ վնասեցաւ եւ թէ պակասեցաւ յանդամոցն եւ ի ըզգաութեանցն, գրծչութեանն եւ զխախտանածոյն տուժի: Իսկ զապաշխարութիւնն յամենայնսն տեսցեն վարդապետը, զի աստ միայն ըզդատաստանին հատուցմունքն ցուցաբ եւ ոչ զկանոնաց, զի դատաստանագիրս գիրն հայցէ:

62-ԲԳ ԷՁԻ

2 Բ կենդանեաց

2—4 Գ վասն թէ մեռաւ որ յասացել փխ Յաղագս.... ի ջրհոր, Ե շիբ ամբողջ հողվածը, Զէ շիբ վերնագիր

3 Բ վնասեացն

5 Գ թէ

6 Զէ ինչ փխ որ, Զ յիրայնոց, է իւրայնոցն, Գ յասացելոց կենդանեաց փխ յիրոցն, Զ շիբ կամ վնասեցաւ, Գ թէ ոչ գիտէր զըվնասակարութիւնն կամ գիտէր եւ յառաջ զգուշացոյց

7 աքէ շիբ Զ, Զէ զատատանի (Իսկ), ԲԳՁէ եթէ, ԲՁէ բողբեցին, Գ բողբեցին զվնասակարութիւնն

8 Գ երարձ ի միշտ եւ կամ, ԲՁէ և կամ, Զէ զապաշխարութիւն

9 Գ զկամաի, Զէ զկամաւոր, Զէ շիբ եւ այդ, Գ զայդ, Զ այդոքիք, էԹ այդոքիկ

10 Գ՝ գիտեմ զատաստան, Զէ՝ պատեհագոյն է փխ կարծին

12 ԲԹ արջառաց, Ե շիբ ամբողջ հողվածը, Զէ շիբ վերնագիր

14 Զէ շիբ իսկ, Զէ վաճառեացէ

15 Բ արջառու, Զէ տուժեցի, Զէ ոչխարի

16 Զէ ոչ փխ ոչինչ, Զէ վաճառեցի, Բ զողութեան, Զէ շիբ իւրոյ, Թ նորայ փխ իւրոյ

17 Զէ եթէ, Զէ ձեռն, ԱաՁ նոցա, ԶէԹ զողանն, Զ արջառոյ, Զ իշոյ

18 ԲՁէ ցոշխար, Թ տուժիցի

19 Զ զկարուսեայն

20 Աա զչկորուսեայն, Զէ ոչխար (է զոչխար) կորուսեայն փխ զոչ կորուսեայն, Զէ իրատունք զատաստանի ըստ օրինաց

12—21 Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն գողոց արջառոց, ոչխարաց

եւ ալլ ինչ

Եթէ գողացի որ արջառ եւ ոչխար եւ մորթէ կամ վաճառէ, ընդ միո Ե արջառ եւ ոչխարին՝ չորս: Եւ թէ իւրն ոչ իցէ, որ զտուգանսն վճարէ, զինքն վաճառէ փոխանակ իւր գողութեանն. այս է վաճառել՝ որ զինքն վարձու տա, մինչ զամենայն տուժն հատուցէ: Եւ թէ գտանի առ նմա գողացածն կենդանի. յոր եւ իցէ անասնոց, կրկին տուժի չգէ կենդանի է տակաւին: Ապա թէ ի զլուխ տարոյն կամ չետ ամաց գտանի կամ երեւի, աճովն եւ աշխատութեան վարձովն եւ կթոյն հատուցէ, եւ բրդոյն իրաւունս արասցեն դատաւոր: Բայց զողորմութիւն ընդ իրաւունս խառնել մի մոռացին, ըստ այնմ, թէ իշխանքն բարկախորտն են, զինի մի արբեն, զի մի զդատաստանն թեալեացին: Թեալէ դատաստանն առանց ողորմութեան եւ ողորմութիւնն առանց դատաստանի ի վարդ դատաւարտէ, քան թէ ի վեր զարձուցանէ. ի դառնութեանցն յուղիզ դատաւորէն Լ ուսանել, զի ասէ. յողորմութիւն եւ յիրաւունս արհնեցից զքեզ, եւ թէ յողորմութիւն եւ իրաւունս հատատեալ է աթոռ նորա. որպէս մարդ, որչափ հոգի եւ մարմին խառնեալ է ընդ մի մեանս, կենդանի է եւ կենդանարար, նոյնպէս ողորմութիւնն եւ իրաւունքն աստուծոյ խառն են միշտ, վասն այնորիկ կենդանի են եւ կենդանարար, յարածամ որպէս ինքն տէրն արարիչն եւ արարչութիւնն իւր կենդանի են եւ կենդանարար յարածամ:

- 23 Ե չի ամբողջ հողվածը, Զէ չի վերնագիր,
 Թ գողաց, Թ ականահատաց բառի համար
 լուսանցում որպէս բացատրություն գրված
 է՝ «որ զտուն պատահուէ»
 24 Զէ չի Իսկ, Զ ական, ա գտցէ, Զէ մեռցի
 25 ԹՁէ քէ արեն, Թ արիւնն (որ երեի աղա-
 վաղումն է արեն-ի) փխ արեգակն, Զէ
 ծագէ
 26 Զէ չի փոխարէն մեռցի
 27 Թ ըստ, Զէ ի մեղս
 28 Է օրէնքն սուրբ, Զ ի փխ ընդ, Զ ըսպանօղ
 29 Զ մարդագողաց, Զ մեռանել
 30 Զ սահմանեցի, Զ չի հ ե (փրկանք)
 31 Զ գողան, ԹՁ (ոչ) կորուսեալն
 32 Զ և այլսն, է և յայլսն
 23—32 Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն գողոց ականահատաց
 Թէ ի տան, ի կրպակի եւ յայլ ինչ շի-
 նուածս գտցի զող ականահատ եւ ի դիշե-
 րի խոցեալ մեռցի, չէ ինչ այն խոցողին ի
 սպանութիւն, բայց եթէ ինքն ի խղճէմտաց

68-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 Ե չի ամբողջ հողվածը, Զէ չի վերնագիր
 3 Զ եկեղեցւոյսն, Զէ չի եւ (կամ)
 3—4 Զէ որոյ չիցէ, Թ չիցէ փխ ոչ իցէ
 4 ԱսթՁէ Թ չեղերորդ, Զէ հատուցի, Զէ կո-
 րուեալ
 4—5 Բ գապաշխարութիւնն, Զ ապաշխարու-
 թիւնն
 5 Զ կանովքն, է կանովքն
 2—5 Գ շն հողվածը խմբագրված է այսպէս.
 Վասն գողոց եկեղեցոյ
 Զեկեղեցւոյսն գողացեալ եւ վաճառեալ,
 որ ոչ իցէ հնար դառնալու, հինգերորդ
 հատուցանէ, եւ զող կորուսեալսն՝ կրկին:
 Այլ գապաշխարութիւնն կանոնքն ցուցանէ:
 7 Ե չի ամբողջ հողվածը, Զէ չի վերնագիր
 8 Զէ Թէ, Զէ գանդ ուրուր, Զէ իւրոյ
 9 Աս այլում փխ այլոյ, Զէ այլոց, Զ յանդոյ,
 Զէ չի անտի, Զ տուծեսցի, Զէ արդարու-
 թեան փխ արդեանն
 10 Զ յանդն փխ զանդն, Զ զենդիր¹, Զ յանդ
 փխ անդոյ
 11 ԲՁէ տուծեսցի
 12 Զէ արդեանցն, Թ հաստատեսցէ
 13 Աս չի ըստ, Զէ ընդ փխ ըստ
 7—13 Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն թէ արածիցէ ոք
 Թէ արածիցէ ոք զանդ եւ զայգի, եւ թոյլ
 տա խաշին իւրո ուտել զայլոյն, իւրոյն

իւր հաի ի գործ իւր, Ապա թէ արեգակն
 ծագեալ է՝ մահապարտ է, փոխան նմա
 մեռցի, զի ընդ մութն եւ ի խաւար սպա-
 նեալն ոչ համարի ի մեղս արեւքն, եւ ընդ
 լուսո ծագիլն իբր կամաւոր սպանալ
 դատի իրաւամբ, զի մարդագողոց հրա-
 մանցաւ մեռանիլ եւ մեղ կամաի եւ յակա-
 մաի յապաշխարութիւնն ապաստան եւ
 տուգանաւ փրկանք, որպէս ցուցեալ է:
 Եւ կերեալ, եւ կորուսեալ, եւ վաճառեալ
 գողութիւնն հատուցանի չորեքկին եւ հրն-
 գեկին եւ վեցերորդ, յայտնի յափշտակեալն
 յանդգնութեամբ եւ խեղալ լրբութեամբ՝
 երկուստսաներորդ հատուցանի, որպէս գրէ
 Ոսկէբերանի մեկնութեան աւետարանին.
 Եթէ ոք միտ դնէ, նման նմին բազում
 գտանէ գրել յամենայն դիրս աստուածա-
 ինս: Եւ զորս ի միշէ են, կրկին հրամա-
 ն հատուցանել, բայց եթէ յետ յերիս եւ չորս
 ամաց եւ աւելի՝ աճովն եւ ապաշխարու-
 թեամբն:

- տուծեսցի ըստ չափոյն եւ ըստ արդեանցն:
 Ապա թէ զամենայն անդն ուտէ, զիւր ըն-
 դիր անդտ եւ այլտ տուծի: Եւ այս ըստ
 արդեանն եւ ըստ չափոյն լինի իրաւամբ:
 Զայս եւ առ մեղ հաստատուան կալցուր:
 15 Ե չի ամբողջ հողվածը, Զէ չի վերնագիր,
 Աս Թ հրդէից
 16 Զէ չի Իսկ, Զէ կալ
 17 Զէ գորայ, Ա տուծեսցին, Թ տուծիցի (որ-
 ոյ), Զ որոց, Զէ զհրդեհն
 19 Զ դատաստանն, Զէ չի սուրբ
 20 Բ արդեւ, Զ հանել
 21 Զ և թէ, ԹՁէ յումմէ, ա ի բարեկամոյ, Զ
 թշնամոյն
 22 Թ յանտ փխ յայտ
 22—23 ա տուծելովն
 24 Զ՝ յաւարայ, է յաւա փխ յաւան
 25 Զէ զբովանդակն, ԲՁէ եթէ, ԱսթՁէ չի ի
 Թ անտէ փխ յանդէ
 26 ԲՁէ գկէս
 27 Բէ ալրիցէ, Զ յալրիցէ, ԲՁէ չի եւ (կամ),
 Զէ կամ տուն, Զէ կամ փխ եւ (թէ), Բ
 եթէ, է յայլ, Բ շինուածոց
 28 Զէ այնպէս փխ այնորիւր, Զ գայլս դատես-
 ցին, Թ դատեսցին, Գ հողվածը խմբագրված
 այսպէս.

Վասն հրալրեցաց

Թէ ելանիցէ հուր եւ գտանիցէ փուշ, ընդ
 նմին այլէ զկալ կամ զայլ արդինս, տու-
 ժելով տուծի՝ որ զհուրն եհան: Եւ զայս
 դատաստան քննութեամբ հրամայէ սուրբ

¹ Այս բնութի տարբերքումներն հե-
 տադայում այլեւ չեն նշվում:

աւրէնքն դատել, թէ ո՛ր հոսն հանա՛մ
մե՛րձ թէ հեռի, յանդատա՛ն թէ յայգի,
թէ յանա՛ռ, թէ ի մարդ, թէ ի մայրի՛,
ի ճաղագ, թէ ի ծաղկո՛ց, յատարա՛ց թէ
յնդանեաց, ի բարեկամէ՛ թէ ի շարեկամէ,
կամա՛ւ թէ ակամա, պատահմամբ տղա՛
տհաս, թէ ծեր կատարեալ, եւ այլ այսպիսի
ստուգիւ քննէ եւ ի վերա հասեալ ամենայն
որպիսութեամբ տուժելով տուժի: Մեզ
այսոցիկ արժան է հետեւիլ. եթէ կամաւ
է՛ կրկին, եւ թէ մերձ ի կալ կամ յարան
հաստացէ որ եւ ոչ շտապով շիջոյց՝ զողջն

տուժի, թէ հեռաստանէ յանդէ գա՛ զկէսն,
եւ որ ինչ այսոցիկ՝ հետեւին: Տուն կամ
այլ ինչ շինուած եւ որ ինչ ի նոսա, մարդ
կամ անասուն այնոցիւք եւ զայս դատես-
ցին:

30 Ե շիւ մարողը հողվածը, Զէ շիւ վերեացի

31 Զէ շիւ իսկ, Բ տայցէ արծաթ, Զէ տացէ
յաւանդ արծաթ, Զէ շիւ եւ

32 Բ ձեռագրում յաւանդ, լուսանցում ճրված
է, որ պետք է լինի ի պահ, Թ յաւանդ,
տողմախում վերկից ի պահ, Զէ շիւ յա-
ւանդ, Զէ գողացի

64-ԲԴ ԷԶԻ

1 Եթ տուժիցի, Զէ շիւ որ գողացան, ա շիւ
որ, Զ մարտիցէ

2 Զէ երդնուցու որ, ա շիւ թէ, Բ եթէ (իւր),
ԲԶ շիցէ

3 Զ յառաջառոյ, Զէ կամ փխ Լ, Զէ կամ
փխ եւ

4 Զէ կամ փխ եւ (ի), Զէ հանդերձէ, ԱաԲԹ
յորում, Զէ վնասակարը,

5 Զ զոր ե ինչ ե իցէ, Բէ զինչ ե, Թ զոր զինչ,
Զէ երկոցունցն

6 Զէ շիւ բմբունցի, Զէ ձեռս, Զէ տուժեացի,
ԲԶէ ընկերի, Թ ընդ ընկերի

8 Զէ այս, Զէ պատուելի փխ պահելի, Զէ զող

9 ԲԹ տուժիցի, ԲԶԵԹ երդման, աԲԶէ շիւ ի,
Զէ որ երդնու փխ եւ երդուեալ

10 Զէ տուժիցի

11 Զէ շիւ եւ, Զ զրպարտեալ
Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.

Վառն աւանդից

Թէ որ տա ընկերի իւրում ոսկի կամ այլ
ինչ ի պահ եւ գողանուի առ նմա, թէ ցոցի
զողն՝ կրկին տուժի եւ թէ ոչ՝ որ էառ զա-
ւանդն երթա առաջի աստուծոյ եւ երդնու
զնեքելի երդումն, թէ՛ եւ ոչ եւ գողացեալ
ըստ ամենայն խորհրդոց եւ բանից եւ
զործոց, զոր ինչ առի յաւանդ ընաւ ոչ եւ
նենգեալ: Գան երկրքեանն առաջի աստու-
ծոյ եւ երկոցունց, որք հետոց եւ հետա-
մուտք են, որ ոչ նենգեալ են եւ ոչ զըր-
պարտեն, եւ թէ որ բմբունի ի նոցանէ
յաստուծոյ կամ այլ որ արտաքս. այս է
բմբունի ի ձեռն աստուծոյ, որ սուտ
երդնու, եւ աստուած խայտառակէ ցնա,
կամ թէ ի խիղճմտաց իւրոց հարեալ՝ ոչ
կամի վստահ երդնուլ, եւ այնու տէր
լրմբունեաց զնա, եւ տէր աւանդին, թէ
զրպարտելով երդնու եւ յայտնի զրպար-
տութիւնն՝ կրկին տուժի, կամ ողորմելով
մեկին: Եւ սահման երդման ցուցեալ է:

14 Եթ շիւ մարողը հողվածը, Զէ շիւ վերեացի

15 ԲԶէ եթէ փխ եւ թէ, Զ շիւ որ, ա ԷԶն, Զ
եզ

16 Զէ վարիցի

17 Զէ երկոցունցն, Զ թէ

18 ա շիւ ինչ, Զէ նենգաւ ինչ, Բ երթեալ,
Զէ ընկերին, Աա իւրում, Զէ շիւ իւրոյ

19 ԲԶէ տէրն, Բ տուժեացի, ԱաԹ գողանայցէ,
Զէ գողացի

20 Զէ լիցի

21 Զ շիւ զնա, ԱաԹ՝ զիւզ Զ՝ գէզ, փխ գէշ

22 Զ կացցուր

23 Զ աւանդ փխ վարձու, Բ զգաւդանն, ԱաԶԵԹ
տուժի, Զ յաւանդ, մյուս օրհեակները յա-
ւանդն. սրբագրել ենք ըստ Բաստամյանցի:

14—24 Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.

Վառն պահեստից

Եթ տացէ որ աւանդ յընկեր իւր էշ,
կամ եզն, կամ այլ ինչ անասուն, թէ բեկ-
ցի, կամ ի զգաութեանցն վնասեալ պա-
կասի, կամ մեղցի, կամ գերի վարի, եւ ոչ
որ գիտէ զստոյցն, երդումն աստուծոյ լի-
ցի ի մէջ երկոցունցն: Եթ շիցեն նենգել
պահեստիցն ամենայն պատճառաւ, ապա
երդմանն հաւատալ պարտ է եւ ոչ տու-
ժել: Բայց ներքի երդմանն արիւնակն
ցուցեալ է յառաջ: Եւ թէ գողացաւ որ ի
տանէ նորա զաւանդն միայն կամ յանդէ՝
վճարէ, ապա թէ զազանաբեկ եղել, եւ
վկայք հաւատարիմ ունի եւ նշան ցուցցէ՝
ոչ վճարէ: Եւ թէ ի վարձու եւ զպա-
հետն եւ վկա ունի ստոյգ, թէ որպէս
վնասեցաւ անդ, քնութիւն առն վառն վար-
ձուն զվճարելն եւ զոչ վճարելն, եւ զան-
վարձն վճարէ զգողացեալն զվարարպար,
եւ զանիդէպ բեկեալն, եւ զվնասեալն ի
զգաութեանցն, եւ զտարապարտ սպանեա-
լն: Բայց զիւր մահով մեռեալն ոչ վճարէ
եւ ոչ՝ զակամա պատահմամբ բեկեալն
եւ ի զգաութեանց պակասեալն: Զայս դա-

տատան յարինացն ի մեզ իրաւացի է
պահել:
26 Ե շիք ամբողջ հողվածք, Զէ շիք վերնագիր
27 Զ ընկերէ, Թ ընկերէ, Զէ իւրմէ ինչ, ԲԶէ շիք
եւ (կամ)
28 Զ և փխ կամ, Զէ տէր
29 Աս' տուծիցի, Թ' տուծիցի (ասպա թէ
տէր), Թ ոչ տուծիցի
30 Թ շիք իւրոց
31 Բէ տուծիցի, Զ քննութեամբ, Բ մերույդ, Զէ
մերոց, Բ եղին, Զ եղիցին
20—32 Գ Զ հողվածք խմբագրված է այսպէս.
Վասն անաթ ի բան առողաց

Եթէ որ անաթ խնդրէ չընկերէ, բեկա-
նի, կամ մեռանի, կամ գերի վարի, եւ
տէր նորա ոչ իցէ ընդ նմա՝ վճարէ որ
խնդրեացն, ըսչ տէրն իւր ընդ նմա իցէ
ոչ: Ապա թէ ի վարձու առեալ է՝ ոչ, ապա
թէ անվարձ, եւ տէրն ոչ ի հետ եւ մերձ՝
վճարէ: Ըշգրիտ քննութեամբ լիցի այս:
Եւ առ մեզ նոյնս կացցէ:
34 Ե շիք ամբողջ հողվածք, Զէ շիք վերնագիր
35 ԲԶԹ նըչեացէ, է նըչեացէ
36 Թ վարձկանաւ, Ա վարձեացի, ԲԶԹ առ-
նուցու

65-ԻԴ ԷԶԻ

1 ԲԶ տուծեացի
3 Ա շիք է է շիք եւ հաւանեալ, Զ մեռանիցին
4 Թ բռնաբար նըչիցէ փխ բռնաբարիցէ Զէ
խօսեալ
5 ԶԹ վարձկանաւ, Թ վարձեալ, ԲԶէ զի և
ոչ, Ա խաւսեւր
6 Զ զոր փխ զոչ
8 ԱսԹ հաճեցաւ
9 Զ հայրն ոչ կամի կամ մայր, ԲԶԹ կա-
միցի, Զ վարձկանին
10 Զ ծնողքն
11 Զ տուծն, Զ ծնողացն լիցի, Բ և ոչ է տեր-
անցն, է տերանցն լիցի
12 Զ ծնողացն լիցի, Բ և ոչ է տերանցն, է տե-
րանցն լիցի

Գ հողվածք խմբագրված է այսպէս.
Վասն խարման կուտի խաւսեցելո
Թէ որ խարէ զխաւսեցեալ կոյս եւ վր-
նասէ զնա, վարձէ զնա եւ զնէ իւր ի կը-
նութիւն: Եթէ ոչ առնուն յանձն ծնաւոր
կնոյն տալ նմա ի կնութիւն, տա արծաթ
ծնողաց նորա, որչափ եւ են վարձունք կու-
տից: Եւ զայս պարտ է գիտել դատաստան,
զի միոյն խարել եւ միւսոյն հաւանել ոչ
մեղցի, թէպէտ խաւսեցեալ է, եւ զտու-
գանքն ոչ լիով տացէ, զի ոչ բռնաբար
նըչեաց, այլ հաւանութեամբ կամացն, թէ
կամի կոյսն եւ ծնաւոր իւր: Եթէ ոչ հա-
ւանին ծնաւորն վարձիւ, որպէս արէն է
ծնաւորացն հայցեալ, այս է տուգանքն: Իսկ
կանոն զնոյն հրամանն առնուլ, ընդ որ
հաճեցաւ: Ապա թէ ոչ ծնաւորն եւ աղ-
չիկն կամին, ըստ վարձանին, զոր վարձ
առնուն ծնաւոր կուտից, տուծիցի: Եւ թէ
երիտասարդն եւ իւրքն ոչ կամիցին առ-
նուլ կին, կրկին տա տոյժ: Ըստ իրաւանց՝

ծնաւորացն տա դուրժն եւ ոչ տերանց:
14 Ե շիք ամբողջ հողվածք, Զէ շիք վերնագիր
15 ա տացէ, Զ' ընկերին, է' ընկերի փխ եղ-
բար
16 աԹ ճեպիցես, Թ տոկոսինս
17 Ա կտարանս
18 ԲԶէ զտոկոսի, Թ տոկոսի (Ոչ), ԱսԹԹ ըզ-
տոկոսի, Զ և զվաշխ
19 Զ զծանտր փխ զծանտր
20 Զ իբրեւ
21 Աս արէնքս, Զ շիք եւ (նորս)
22 ԲԶ զգլուխն
23 Զ յափդ
24 Բէ իսկ է
25 ԲԶԹ տոկոսի
26 ԱսԹ շիք է, Զ շիք որ
30 Բ հատուցանիլ
31 Բէ հատանելն փխ հատանիլն, Զ հատանելն
32 Զ հատուցանել որոցոց
33 ԱսԶԹ՝ զգլուխս, Զ օրինաց փխ իրաւանց
Գ հողվածք խմբագրված է այսպէս.

Վասն փոխոց

Թէ տացես արծաթ փոխ եղբար թո, որ
աղբատ իցէ առ քեզ, մի վաղվաղակի
խեղդամբ խնդրել ի նմանէ եւ մի շահ
զնել ի վերա: Հին կտակարանք, հին աւ-
րէնք եւ նորս միաբան ի բաց ձգն զվաշխ:
Փոխ վասն այն ասաց, որ զգլուխն միայն
առնուն: Զի թէ հինն այսպէս, առաւել եւս
նորս: Եթէ ոչ առաւելուցու արդարութիւն
ձեր քան զղպրացն, որք են Մոզէս եւ
Ահարոն եւ նմանք նոցին, եւ ոչ թէ զայն-
ոսիկ ասաց, որ դատապարտեալքն լին ի
դատաստանի եւ ի նոյն մնացին: Մեզ իրա-
ւունք դատաստանի լիցի՝ ներմամբ առնուլ
միայն զգլուխն եւ փոխանակ շահ՝ երկնից
արքաութիւնն: Եւ թէ կրաւդ իցէ փոխառուն,
տացէ փոխատուին զնոյն զգլուխն, եւ այդ
ըստ կարի իցէ, եւ աստուծոյ է դատաս-

¹ Այս կարգի ալլընթերցումները (տոյժ-
տուծ) հետադաւում այլեւս չեն նշվում:

տանդ ոչ առնուլ շահ: Որ թիւը զգատաւտան տեսնոն, նախ իւրն վնասէ եւ զրկէ զինքն ի հանդերձեալ հաստուցմանէն: Եւ թէ որ պատճառէ ոչ հաստուցանել զգլուխն՝ դատաւտան լիցի, եւ ի հասանել գլխոյն, թողութիւն լիցի: Որդիք, յետ մահուան հար իւրեանց, մի իշխանցին շահ առնուլ, ալլ զգլուխն. նոյնպէս եւ հարք՝ յետ որդեաց: Ասէ տէրն, մեղաւորք մեղաւորաց փոխ տան եւ անդէն առնուն զկշիւն: Աստ մեղաւոր զանհաւատաւ ասէ, որ ոչ հաւատացին ինքն: Հեթանոսք բնական եւ բարոական արիւնաւք եւ հրեայքն՝ գրաւորական, ոչ առնուն շահ ձեռք, յիս հաւատաւով, զմեղքն թողի, որ կոշիք այսուհետեւ մեղաւոր, ալլ հրեշտակք եւ ոչ մեղաւոր կամ հրեշտակալլ որդիք աստուծոյ են աստուած: Եթէ դուք զայն առնոյք, զոր անհաւատ մեղաւորքն ոչ իշխան առնուլ

յնկերացն եւ յեղբարցն, ձեզ քանի առաւել պատիժ պատուհասի պատրաստեալ է, քան անհաւատ մեղաւորաց, որ ոչ կարէք նոցա արդարութեան հաւասարիլ, ալլ սատանաի եւ հրեշտակաց նորա, որ ի սկզբանէ մարդասպան է: Եւ դուք վաշխով, եւ աղաղակիւ, եւ տոկոսիւ տապալաւ տապաստ արկանէք. ասէ տէր՝ տուք փոխ, ուստի ոչ ակն ունիք առնուլ: Նա զլիսոյն շունկէ ակն աւաց, եւ դու ընդ միտ գլխո հարիւր գլուխ զողանաւ, այլեւ ջայտնի գայլաբար յափըշտակես խաղաղութիւնն, եւ տուաւ իաղաղութեանն, որ խնդրէ ի քէն՝ տուր զքոյն: Դու խաբէութեամբ խոճն տաս ինչ խնկարտ խեղութեամբ, եւ խոտվութեամբ, եւ խաշտառկութեամբ յոլովս խուզելով խլիս խաբամանիդ յայնմանէ, որ իաղաղութեամբ եւ խնդութեամբ է ընդ քեզ խորհրդով եւ խաւսիւր:

66-ՐԳ ԼԶԻ

- 2 Ե չի՞ ամբողջ հողվածք, Զէ չի՞ վերնագիր, Աս գրաւաց
- 3 Զ առցէ, Թ տուն
- 4 Զ այսպիսեացս, ա զգլուխ, Ասթէ՞ որբանութեանն
- 5 ԲԶէ՞ դարձուցէ, Զ աւել, Թ կիսեալ փխ կերեալ, Զ չի՞ եւ (զայն)
- 6 Թ ծախելի, Ասթէ՞ ի նա, Զէ՛ նմա փխ ի նմանէ, Զ չի՞ ի
- 7 Թէ՞ հաշուիցի, Զ՝ հաշուեցի փխ համարիցի, Բէ անձեռնհասութեան, Զ անձեռնհասութիւն
- 8—9 Զ չի՞ ինչ ի... թէ
- 9 Բէ եթէ փխ եւ թէ, Ա ի հանդերձից իցէ զբրան բաւերից հետո ձեռագրում մի տողի շափ ինչ-որ բան է գրված ու ջնջված: Զ չի՞ ի (նմանեաց), ԲԹ չի՞ նորա, Զէ նոցին փխ նորա
- 10 ԲԶէ՞ պակասեալ
- 13 Ե չի՞ թէ, Ա հատուցի
- 14 Զ չի՞ եւ
- 16 ա զցանկ հատեալ, Զ ե զտան, Զ վնասու
- 17 աթ պատճառ, ԲԶէ թէ
- 18 Զէ առն փխ առ, ԲԶէ որում փխ ում, ԲԶէ իցէ փխ է
- 20 Ե տեսնն
- 21 Զ ե փխ եւ, Զէ հրաժարեցուցանէ ե
- 22 Ասթ ի վաշխից եւ ի գրաւից, Գ ԶԳ հողվածք խմբագրված է այսպես.

Վասն գրաւականաց

Թէ որ յանդգնի անագորոյն եւ անգութ դունով եւ աննու գրաւ դումէք զայդի կամ զանդաստան, զտուն կամ զայլ ինչ եւ իցէ,

թէ մեա առ նմա յոլով ամս, զգլուխն որքան եւ էր միայն առնու եւ առանց վաշխի եւ տոկոսեաց ի տէրն տաւ: Վաշխն վաստուգաբանի վատշվէր վատթարացն եւ ի վայն վաճառողացն զանձինս իւրեանց, եւ թէ աւելի ինչ քան զգլուխն կերեալ է, եւ զայն եւս տա ի տէրն, եւ զոր ինչ մսխիւ ծախեալ է ի գրաւն, ի գլուխն հաշուի, զոր տէրն ոչ կարաց դարձանել զգրան իւր: Նոյնպէս թէ ինչ ի կենդանեաց եւ ի հանդերձից իցէ գրան, թէ վաստակիցէ եւ մաշիցէ՝ ի գլուխն իւր համարի պակասեալն ի հանդերձէն եւ վաստակք անասնոց: Զոսկիդէն եւ սոցին նմանս զողագեալն, զկորուսեալն, թէ զգուշութեամբ որպէս զիւր պահեալ է եւ ինքն ոչ է նենգեալ՝ երդմամբ հաստատէ անպարտ լինել, իւր տիրոջն համարի վնասն: Ապա թէ ինքն նենգեալ է զողութեամբ կամ կորուսեալ անհոգութեամբ՝ չորեքկին հատուցէ: Իսկ եթէ ի ձեռին իցէ եւ ստիցէ՝ կրկին տուծիցի: Իսկ յաւարի տարեալն եւ ոչ անպատրաստապէս, ըստ այնմ, թէ պատրաստեաց եւ ոչ խոտվե, իւրում տեսնո համարեցի: Զծառ հատեալ եւ զցանկ այրեալ զայգո, զտան, եւ զայլ ինչ վնասու զգրաւի, եթէ տեսնո պատճառաւ իցէ՝ տեսնո համարեցի վնասն, ապա թէ առ որում գրաւականն է՝ նմա: Զվայրապար վնասեալն յանսնոցն, ի գլուխ իւր կայցի, եւ զհասա-

¹ Լուսանցքում գրիւք ծանոթագրել է. «խոուն փոքր ասիւ»:

բակաց մահով մեռնալն՝ իւրում տնաւոն
հաշուիցի: Թէ արէնքն զգրաւականն դի-
շերի մի ոչ տա թոյլ յամել, որչափ եւս
հրաժարեցուցանէ ի վաշխից գրաւից:
24 Ե չիք ամբողջ հողվածը, Զէ չիք վերեւագիր
25 Բէ՞ ըմբռնեսցի, Զ ըմպոննեսցի
26 Զ մարդկանէ է, Զէ հուրն ե թէ ոչ, Զ ար-
ժան
27 Զէ հասցէ
28 Զէ է փխ իցէ, Զէ գրովանդակն¹
29 Զ յայտն փխ յայլսն
30 Զէ զպատշաճս
31 Զէ եթէ (յանասնոց), Զէ հատուցեն, ԲԶէ
ամբար, Ա անբար
32 Զէ ամբարի փխ արանի, Զէ կամ ալլ, աԲէ
յայտպիտանս, Զէ չիք իցէ
33 ԱսԹ ցանկոյն, է ցանգոյ, Զ ցալգոյն փխ
ցանկոյն, Զէ և փխ կամ, Զ նորին փխ
նոցին, է և նմանեաց նորին
24—33 Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն այրեցողաց
Թէ ոք հուր դիցէ տան կամաւ, թէ յըմ-
բռնեն՝ հատանեն զձեռն: Թէ մարդ ալ-
րեցմամբ մեռաւ, ըստ արինացն մահու
արժանի էր, բայց վասն ապաշխարու-
թեան՝ ձեռն միայն եւ տուգանք ըստ կարի.
Թէ կարաւ է՝ զըմանդակ արեան գին
առցեն, եւ յորժամ տուծին, խրատ մի
առցեն ոչ ի ձեռն եւ ոչ յայլ իրա ինչ: Թէ
ամաշելով եւ երկեղիւ զղացաւ՝ խրատեն
եւ ոչ տուծեն, զի այն ի գէպ է, որ ըստ
արժանոց զպատշաճն արասցեն: Եւ թէ
յանասնոց այրիցէ, շորեքիւն տուծիցի:
Նոյն լիցի եւ հանդերձից եւ ցանկո եւ որ
ինչ սոցին նման են:
35 ԵԶէ չիք վերեւագիր
36 Բ ի սատանայական, ԲԵԶէ հարկանիցէ փխ
հատանիցէ, Ա զտունգ՝ Ե զտունկ ուրուք
կամ զալգի.
37 Ե ճշմարտիւ, Զ զտուն հարկանողին փխ
զտունկն հատողին

67-ՐԴ ԷԶԻ

1 Ե տուծիլ փխ զամսն, Ե չիք տունկն տուծիլ,
Զ տունքն փխ տունկն, է տունկքն
2 Ե զթշնամեցն, Զէ զթշնամոյն
3 ԲԶէ զայլազգեացն, Ե չիք զայլազգեաց, Ե
հատանել փխ հարկանել, Թ զտունկն, Ե
չիք Եւ ալլ... իրաւամբ
Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.
Վասն տնկահատաց
Շարժեալ ոք ի սատանաական ցամամբ
եւ քինու հարկանէ զտունկ ալլո, թէ յայտ
գայցէ ճշգրտիւ, զտնկահատին՝ որքան ան-
պտուղ՝ չիւրոց տնկոցն տունկն տուծիլ
նովին չափովն զպտուղն, ապա թէ իւրն
լիցէ ծառք՝ զգինն տացէ, զի արւնքն եւ
ոչ զայլազգեացն հրամաէ հարկանել եւ
հատանել զտունկս: Այդ իրաւացի դա-
տաստան է:
6 Ե չիք ԶԶ—ԶՁ հողվածները, Զէ չիք վեր-
եւագիր
6—7 Բ ||| (Ե զովողութեան... վնասելոյ ինչ)
8 ԲԶ Մովսէսի, Զ քո փխ ոք, Զ մեռիցէ փխ
մեռիցէ
9 Բ զարքէս փխ զպտուիրանս
10 Զ զրկողութեան փխ զովողութեան, Զ թէ
(իլկողութեան), բոլոր ձեռ. չիք ի-
սորագրել եւեթ ըստ Աստվածաշնչի
11 Զէ չիք եւ (Եթէ վնասիցէ), Աս իւրոյ, Զ թէ
(Եգիտ)

12 Բ ժխտեացէ, Թ ժխտեցէ
13 Զէ չիք եւ (առնիցէ)
14 Զ հատուցէ փխ հատուցէ, Զ զափշտակու-
թիւն
15 Զ զոր փխ որ
17 Զէ որ, Բ հատուցի
19 Զէ չիք եւ, Զէ յեկեղեցի աստուծոյ
20 Է տնաւն է, Զ խոյն
21 Զ ոք փխ որք, Զ պէտք են, է ապաշխարու-
թեան
23 ԲԶէ յանցանս
24 ԲԶ զապաշխարութիւն
26 Զէ զամենայն, Բէ զապաշխարութիւնն, է
կանոնս, Գ հողվածը խմբագրված է այս-
պես.

Վասն տանդից զովողութեան
զովողութեան եւ զրպարտութեան
զովողութեան, որ է զրպար-
տութիւն, եւ գտանելո զկո-
րուտ ինչ ումեք
Խաւսեցաւ տեր Մովսէսի եւ ասէ, անձն
որ ինչ եւ մեղիցէ, արհամարհելով զպա-
տուիրան իմ, արհամարհէ եւ ստէ ընկերի
իրում, թէ յաւանդի որ է ամանաթ, թէ ի
զրկողութեան՝ ի ծածուկ, թէ յափշտակու-
թեան յայտնի եւ թէ ալլ ինչ արեւակաւ
զրկէ զընկեր իւր, թէ եգիտ ինչ ումեք եւ
ազահեաց եւ երգնու սուտ, վասն միո իրիք
յամենայնէ, զոր առնէ մարդ առ ի մեղան-

¹ Այս բնույթի տարբերութիւնները (բա-
ւանդակ-բովանդակ) հետագայում ալլիս չեն
նշվում
14—494

¹ Այս կարգի տարբերութիւնները հետա-
գայում ալլսե չեն նշվում:

չելո նոթաբեք ընկերի իւրո մարդո, հասու-
ցէ. եւ եղիցի յորժամ մեղանչիցէ, հա-
տուացէ զամենայն զոր զրկեաց՝ զա-
պըշտակութիւնն, զգողութիւնն, զգիտն, զոր
եզիտու: Յամենայն իրաց, զոր երգուա-
տուտ, հ[ատուացէ]՝ տուծելով զգլուխն եւ
զհինգերորդ մասն յաւելցէ եւ ի վերա,
այր եւ իցէ՝ նմա հատուացէ, յորժամ
յայտնեսցի: Աստուածխատութեան դա-
տաստանս եւ առ մեզ հաստատուն կացցէ,
բանդի նոյն տեանն է Քրիստոսի՝ զը-
խոյն եկեղեցոյ: Բայց խոյն քաւութեամբն
եցոյց, թէ ամենայն իրք, որ դատաստանի
են տուծին, այլեւ ապաշխարութեան պէտք
են: Կանոնք եւ դատաստանք այսու բա-
ժանին ի միմեանց, որ զծածուկ գործեալ

մեղքն, որոց պէտք են եւ տուծի, հրամաէ
ողորմութիւն առնել, իսկ դատաստանն
թէ եւ տուծէ, զապաշխարութիւնն ոչ բառնա:
Սակայն ներմամբ եւ փորձիւ իմաստնոցն
լինիցին, վասն որո յամենայն իրս դա-
տաստանի զարժանի ապաշխարութիւնն ի
կանոնս ապաստան թողաք:

28 Ե իմ ամբողջ հոգովածք, Զէ իմ վերնագիր,
Բ հաս, Գ վասն զպտուղ եկեղեցոյ կերողաց
եւ զայլ հասս յանգէ

30 ԳՁէ իմ Եւ, Գ մարդ որ, Զէ զսրբութիւնս

31 ԲԳՁէ մասն, Գ զսրբութիւնսն, Զ զսրբու-
թիւն, Գ ի բանանայսն, Զ ցքանանայ

33 Գ ածեն

34 Զէ զարգարութիւն փխ զսրբութիւն

68-ՐԳ ԷՁԻ

1 Զէ դատաստան, Գ այսու արինեակաւ փխ
նշանակ, ԳՁէ իմ մեզ, Գ կացէ, Զէ յեկե-
ղեցի աստուծոյ

4 Բ զանուն, Գ վասն հանձնաց զանուն աս-
տուծոյ, Ե իմ ամբողջ հոգովածք, Զէ իմ
վերնագիր

5 ԱԹ իսրաեղացոց, Զ իսրաւլացոց, Բ նստեր
փխ նա էր

6 Բ իսրաւլացոցոյ, Է իսրաւլացոյ, Գ իսրա-
ւի փխ որ... անտի էր

7 Բ անդի, Զէ է փխ էր, Զ իսրայէլացոյ փխ
իսրայէլացի, Գ անուանել, բոլոր ձեռ. իմ
որդի, ալիւլացի եւ Բ ըստ Աստվածաշնչի
(վեւեաիկ, 1860, Կ. Պոլս, 1895) Է վ.
Բաստամյանցի:

8 Գ իմ եւ (ածին), Գ ածին զնա, Զ Սաղ-
ամիդ

9 Բ Գաբրիւ, Գ Քթաբրիւ, Գ ի պահ ի, Գ
իմ (զատել) զնա

10 Գ տեանն զնա, ԲԳՁէ Մովսէսի

11 Գ եւ որք լուանն գիցեն, ԲԶ որ փխ որք, ԲՁէ
զձեռն

12 Զ ժողովուրդքն, Գ ժողովուրդքն եւ խա-
սեսաց զու

13 Գ որդիսդ, Գ իմ խաւեսցիս, Գ ասա փխ
ասասցես ցնոսա

13—14 ԲԳՁէ անիծանէ

14—17 Գ մեղք մեծ գործէ եւ քարկոծելով մեռ-
ցի ի ձեռաց ամենայն ժողովրդոց, թէ եկք,
թէ բնակք, թէ աղքատ, թէ մեծատուն,
յանուանեալ նորա զանուն տեանն. վասն
այնր սատակեացի փխ մեղս ընկալցի....
սատակեացի

14 Զէ բնակցիս

15 Զէ քարկոծեն, Բ ժողովուրդքն

16 Զ եթէ փխ եւ թէ, Բէ եթէ

17—18 Գ քարկոծեցին փխ Եւ... քարամբք

19—20 Գ որպէս հրամանաց փխ եւ որդիքն...
պատուիրեաց, ԲԶ իմ եւ (պատուիրեաց)

23 Բ Մովսէսի, Մովսէսի¹

21 աԹ զգտաստանն, Գ զայս դատաստան
փոխել առ մեզ այսպէս զի թէ որ, Թ ե-
ղափոխել

22 Գ եւ զանուն, Գ հանձն

23 Գ կամ զքանանայն զհաղորդ, զհաւատ եւ
զմկրտութիւն ի կոխն իրեանց, Զէ կը-
րուելն, Զէ մինն

23—25 Գ մինն յալլագեաց իցէ որպէս եւ
հանդիպի, որք անդ պատահիցեն եւ լսի-
ցեն, եթէ քարկոծ առնիցեն եւ թէ սպան-
ցեն՝ արժան է սպանանել որով արինա-
կաւ եւ իցէ, իսկ եթէ քրիստոնեայք իցեն
փխ մին... քրիստոնեայք

24 Զ այլ ազգաց

25 Զ թէ (այլով)

26 Բ զպատահումն

28 Ե իմ ամբողջ հոգովածք, Զէ իմ վերնագիր

29 Զէ իմ եւ, Ասա տուծիցի, Թ տուծիցի

30 Բ տեսութիւնդ, Զէ տեսութեանն, Զ ի մեզ
յայտնի կացդ

31 Զէ իբրեւ

32 ԲԶէ հարեայն, Զէ պատահմամբն, Զէ իմ եւ
այլն այսպիսի

Գ հոգովածք իմբագրված է այսպէս.

վասն սպաննողաց զանասուն

Թէ որ հարկանէ զանասուն եւ սպանցէ,
անձն ընդ անձին տուծեցի: Ըստ այսմ եւ
մեզ եղիցի դատաստանս աստուածաբն:

¹ Այս կարգի տարբերակները (Մով-
սէս-Մովսէս-Մովսէսի - Մովսէսի-Մովսէսի....)
հետագայում չեն նշվում:

Սակայն դատաստան կոչի, իբր զի քննիցի, թէ մախանաւր կամ քինու եւ թշնամութեամբ եհար եւ սպան, թէ պատահմամբ, յակամա եւ այլն աշտպիսիս:

34 Գ վասն զնորայ եւ ծախողաց զերկիր եւ զանդաստան, Ե չիք ամբողջ հողովածը, Զէ չիք վերնագիր

60-ՐԴ ԷԶԻ

1 Գ եղբար իւր զարձուցեն անարգել ի նա, ապա թէ չիցեն նորա մերձաւոր եւ ինքն ձեռնհաս..., Զէ մերձօր ինչ

2 Աս նորա, Գձէ ի նմա:

Ստորեւ բերում ենք հ. Ե. Փ. ծանոթագրւոյունը. «Գիտելի է զի յէջն 286—287 յԱ օրինակէ (քիւ ձեռագրին 1237) քերք մի անկեալ է, որպէս նշանակէ հ. Գրիգոր վ. Սարգսեան միարան Մխիթարեան Ուխտիս եւ հեղեւ է անդամօր ի լրումն շնորհիւր քերք մի գրելով «Թուրքս պաճելի է յէջ 286—287 ձեռագրիս (թ. 1237) յորմէ քուլթ մի անկեալ է, զոր ի հնագոյն եւ յընտիր օրինակաց մերոց (թթ. 1738 եւ 1253) գաղափարեալ լրացուցաւ»:

Իրացված էր պարունակում է այն հատվածը, որն ընկած է Ղ հողվածի «ապա թէ չիցէ ուրուք մերձաւորիչ եւ ձեռնհաս իցէ եւ գտանիցի նմա բաւակ[ան]» եւ ՂԱ հողվածի «... ի պարսպաւոր քաղաքի, եղիցին փրկանք նորա» բառերի միջև:

3 ա՞ Կարող, Զէ կարողն առն, Գ է առնուլ փխ առնն, Գ զնա փխ նմա

4 Զ դարձի, Զէ կալուած, Աա՞ չիք ի (ձեռին), Զէ չիք ի ձեռին նորա, ԲԳձէ բաւականն

5 է ստացաւ

6 Զէ չիք իւրոյ եւ... թողութեան, Գ չիք իւրոյ, Գ ելցէ ազատ, Զ դարձի

7 ա՞ Գ ի կալուածս

8 Գ բայց բոտ, Գ աւետարանիս, Զէ արիւնին փխ աւետարանին, Զէ առաւել

8—9 Գ պահանջեցաւ ի մէնչ, բոտ այնմ՝ եթէ ոչ առաւելուցու արդարութիւնն ձեր, քան զդպրացն եւ զփարիսեցուցն, ոչ մտանք յարքաութիւնն աստուծոյ, եւ որպէս յամենայն իրս պահանջեցաւ փխ հրամայեցաւ յամենայնս

9 Զէ յամենայնս, Զ զինչ փխ զի ոչ

10 ա չիք (մեզ) բնդ, Գ մեզ միշտ

10—11 է չիք բնդ փրկանաւր... եղիցին

11 Գ որ ի կալուածոյ հայրենեաց իւրոց վաճառէ

12 ա յօթն, Զ ցեւթ, է ցեւթն

12—16 Գ յազգատոհմէ իւրմէ, որ կարաւոն իցէ, մինչեւ ցեւթն ամն, Իսկ եթէ ոչ կամիցի փրկել եւթն ամին, այնուհետեւ հապ-

35 Բ եւ եթէ, Գ թլ, Զ չիք որ, Զէ է փխ իցէ, Զ վաճառեսցէ

36 Բ եկիցէ, ԲԶէ ազգական փխ մերձաւորիչն, Գ չիք մերձաւորիչն որ, Զէ մերձ իւր փխ մերձաւոր, Գ չիք իցէ, Զէ չիք նորա Գձէ փրկեսցէ

առտեսցի մինչեւ յամն թողութեան: Թէ անդոր յիսուն ամին էր աղատութեանն, աստ յինն եւ ի տասն ամին, ապա թէ ոչ՝ ոչ կարեն մտանել յարքաութիւնն աստուծոյ: Ապա թէ ոչ կամեսցի եւ յամին թողութեան, հաստատեսցի վաճառն: Ըստ արինաց զեւթն եղաք, բայց առաւելու ի վեր եւ ի վալր արժան է, որքան եւ կար է, վասն զի ոչ թողու՞ք ազատ բոտ արինացն, զոր ի գէպ էր մեզ առաւել քան զարինացն թողուլ ազատս, փխ բոտ Աւրինացն... նմին ամի հաստատիցի

13 Զ ամ, Զէ չիք զի, Զէ թողուլ

14 Զ նմալ փխ նման

15 Զ կացցէ փխ կարիցէ, Զէ եւթն, Աա՞ ամէ փխ ամին, Զէ հաստիցի փխ հաստատիցի

16 Զէ այլ, Զ ամին

18 Ե չիք ամբողջ հողվածը, Զէ չիք վերնագիր

19 Զ վաճառեսցէ, Զէ եղիցի

20 Զէ տարոյն աւուրց

21 ԲԶ լիցի

22 Զէ տարին, Զէ չիք նորա, Զէ չիք իցէ, Զ չիք ի

24 Զէ թողութեան ամին

25 ԲԶէ վաճառ, Թ փարթամանց, ԲԶէ թլ, Զէ վաճառի

27 Աա՞ Իսկ եթէ տունք, ԲԶէ իցէ փխ գուցէ

28 Զ համարեսցի

26 Զէ թողութեան ամին

20 աԶ՞ ամենայն փխ ամ

30—31 է է առ մեզ ամ թողութեան փխ ամ...մեզ

31 Զ չիք ոչ, Զ զա [// (զամսն)], Զէ պակասեալ

32 Զէ զօուրս

18—32 Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.

վասն ծախողաց եւ զնորայ տանց

Թէ վաճառեսցէ որ տուն բնակութեան ի պարսպաւոր քաղաքի, եղիցին փրկանք եւ եւ դարձ նորա մինչ ի կատարումն տարոյն աւուրց վաճառին իւրո, արահաշիւ եւ թուով եղիցին փրկանք նորա: Ապա թէ ոչ փրկիցի մինչեւ ցնուլ տարոյն, այնուհետեւ հաստատեսցի տունն, որ զնեացն իւր ի պարսպաւոր քաղաքին, յազգէ յազգ: Այլ զվաճառ փարթամանց, որք յաղթա-

տացն զենն տուն կտրմամբ, եւ եւա ոչ կարէ մինչ ի ընու սահմանին յետս դարձուցանել, թէպէտ սահման եւ կտորն անցնալ լինի, այլ վասն սիրո եւ ողորմութեան, յորժամ կարողացի յետ զենել, յառաջ բան զիջեցորդ ամն թողութեան եւ կտրման՝ արժան է դարձուցանել ըստ արինացն, զի վասն աղքատութեան վաճառեաց եւ յիւր կամաց: Իսկ տունը, որ յաւանս են, որոց պարիսպ ոչ է բոլոր, ընդ անդատանս երկրի համարեցին, եւ հաւապաղ ընդ փրկանաւք լիցին, եւ յամին թողութեան ելցեն: Եւ զայս դատաստան

այսպէս առցուք. զի թէպէտեւ ամ թողութեան ոչ է առ մեզ, սակայն զամսն փրկանաց հաստատուն կալցուք. նմանապէս եւ՝ զաւուրսն, թէպէտեւ պակասեալ հմբ յառաւելութենէն:

34 Գ վասն փխ Յաղապս դատաստանաց

35 ԲԳ կամ փխ եւ, Գ զազարակս, Ե շիք ամբողջ հողվածք, Զէ շիք վերնագիր

36 Գ շիք Եւ, Զ զբաղաքս զետացոց, Բ զետացոցն, Գ յղետացոց, Բ քաղաքսն, Գ շիք որ ի քաղաքս, Գ բո նոցա

37 Բ զետացոց, Գ յղետացոց, Զէ զետացոց, Զ շիք եւ որ... ի Ղետացոց

70-ՐԴ ԷԶԻ

1 Աա շիք ի, Աա յղետացոց, Բ ի յղետացոց, Գ անդի

2 Գ յամին փխ ի, Գ թողութեան, Զէ թողութեան ամին, Բ զետացոցն, Գ յղետացոցն, Զէ զետացոցն

3 Զէ շիք ալն, Զէ քաղաքի

6 Ա վաճել, Գ վաճառել

7 Բ վաճառել, Զէ վաճառաք

8 Զ ալք, Գ վաճառիքի

10 Գ թէպէտեւ փխ թէ եւ, Աա՞ դատաստանք

11 Գ զնողին փխ ստացողին, Զ տեսցեն, Գ տեսցին եւ վճարեցին, Գ փրկել

12 Ե շիք ամբողջ հողվածք, Զէ շիք վերնագիր:

14 Զէ շիք Եւ, Զէ չբաղացաց վաճառել, Բ չբաղաց

15 Բ լիցինն, Զէ լիցի, Զէ ալլազգոյն ի նմին ամին հատուցի, ա իսկ ալլազգին նմին ամի, Բ հաստատիքի

13—16 Գ հողվածք խմբագրված է այսպէս.

Վասն չբաղացաց

Յաղապս աղքատութեան վաճառելու զջրաղացք, զի եւթն ամ ընդ փրկանաւք լիցին, թէ ինքեանք փրկեն եւ թէ ազգական նորա որ: Այլով պատճառաւ, որ է իւր կամաւ, վաճառեալն ի նոյն ամին հաստատիքի:

18 Ե շիք ամբողջ հողվածք, Զէ շիք վերնագիր:

19 Զէ վաճառել, Զ առչ, Զ հաստատի, է հաստատեցի

19—20 Զէ շիք զայսորիկ

20 Զէ զողունի

21 Ա սկզբնապէս զետակոյր, ապա ուղված գիշերակոյր, Զէ՞ գետակոյր փխ գիշերակոյր, Զէ կամորջս

22 Զ բաց ի, Զ ամ

23 Զ դարձի, Զէ գնոյ, Զ անցի փխ անկցի, Զէ հաստատեցի

24 Զ զողուն, Զ դարձի, Զէ շիք եւ, Զէ թէ

25 Զ շիք ի

26 Զէ յայսմ պատճառի, Զէ փորձելով, Բ եթէ

28 Զ զայսն, Բ շիք ի

29 Զէ սահման, Զէ նոյնպէս

Գ հողվածք խմբագրված է այսպէս.

Վասն անասնոց վաճառողաց եւ զնողա[ց]

Ձորքոտանիս վաճառելն՝ երից վկայաց առաջի հաստատիցէ զայսորիկ, զի մի գողացած իցէ, մի հեակաղ, եւ մի հեահաղ, եւ մի գիշերակոյր, եւ մի հեակոյր, եւ մի անգնալի ի կարմնիք, եւ մի հարկանող ոտեակք, եւ մի խածանող, եւ այլ որ ինչ սոցին նման: Եթէ յայնցանէ երեւեցի ի բեռնակիրս, մինչև ցտարի մի փորձեալ, բայց ի գողացածէ, յիւր տէրն հաստուցէ, եւ կամ ի գնոյն պակասեցուցեն ըստ արժանոյն: Իսկ գողացածն յամենայն ժամ դարձցի, յորժամ գիտացել: Եւ թէ տէրն իւր յայտնեցի՝ ինքն առցէ զիւրն, եւ որ զենացն՝ ի վաճառողէն առցէ զգինն իւր: Այլ զատ ալցս պատճառաց, զոր ասացաք, մինչև ցեւթն ար փորձեցի վճառ, եւ թէ ոչ դարձուցէ յեւթներորդէն եւ անոր, ինքեան հաստատեցի որ զնեացն, իսկ վաճառաւորն նոյն կացցէ սահման ըստ արժանոյն վաճառել: Եւ յայսն զնոյն պահել սահման ի վաճառսն՝ որպէս վաճառողին, նմանապէս եւ զնողին, եւ ամենայն վաճառ ըստ պոմանին դարձցի կամ հաստատեցի:

31 Ե շիք ամբողջ հողվածք, Զէ շիք վերնագիր

32 Զէ շիք Եւ (վկայիք), ԲԶէ Ե փխ երիք, աԲԶէ շիք եւ, Զէ հաստատեցեն, ԲԶէ որք

33 Զ հերկ Ե ի լուծ, ԲԶէ շիք եւ (ի սալ), Զէ շիք իցէ, ա շիք Ե մի հեահաղ

71-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Բ չի՛մ մի (գիշերակոյր), Զէ կամ փխ եւ
(հարկանող), Զէ լիցի
2 Զ այդոքիկ, Զէ փորձիւ դարձ, Զէ չի՛մ եւ գո-
ղան.... փորձիցի՛ Բ գաւղանն
3 Բոլոր ձեռ., բացի Գ, փորձիցէ, Զ յանմե-
զիցն, է յանմեզ իցին, Զէ տեսցի փխ
դարձցի, Զէ չի՛մ բայց ի լծոյ
4 Զէ դարձցի, Զ ||| եւ ի կալ, Զէ չի՛մ
կանխաւ, Թ կանխեալ է, Գ հողվածը
խմբագրված է այսպես.

Վասն եզանց

- Վկաիւք երեք հաստատիցն եւ զայս,
որք վաճառեն ընդինս, զի փորձիւ իցէ
ի հերկ, ի սալլ եւ ի կալ, եւ մի հնա-
կաղ, եւ մի հնաաւղ, մի հնակոյր, եւ մի
գիշերակոյր, մի հարկանալ, եւ մի գո-
ղան: Մինչև ի մի ամ փորձեսցն, եւ թէ
լիցի յայլ պատճառաց՝ անդրէն դարձցի,
իսկ գողանն յամենայն ժամ դարձցի, իսկ
որո լիցէ այդոքիկ պատճառաւոր, մինչև
ցեւթն արք փորձիցի եւ զկնի այնորիկ
հաստատիցի վաճառն: իսկ որ առանց մը-
զելո իցէ յայլսն՝ դարձցի, բայց ի լծո, ի
հերկ, ի սալլ եւ ի կալ, որոց փորձն զեռ
անյայտ է:
6 Ե չի՛մ ամբողջ հողվածը, Զէ չի՛մ վերնագիր,
Թ կույզ վաճառս
7 Բ վաճառելոյ, Զէ եւ կովուց վաճառեալ, է
վաճառել) վկայիւք հաստատեսցի, զի ա-
ղագաւ իւրով իւրաքանչիւր...
8 ա՛յլ աշխոսիկ, Ասձէ՛ Թ աղագաւ փխ աղգաւ
9 ա յամենայնի փխ յամի, Զ ամին, է յա-
մին, Զ դարձի, Զէ արժանեաց, Զէ հաս-
տատեսցի
10 Զ յայլս փորձեսցի, է զեթն
5—10 Գ հողվածը խմբագրված է այսպես.
Վասն կովաց
Նմանապես եւ զկովս վաճառել զայլսն
վկաիւք հաստատիցէ ընդ այնոսիկ, զի աղ-
գաւ իւրաքանչիւր ամի ծնանիցի, եւ թէ
պատճառաւոր լիցի յայսցանէ, ի նոյն ա-
մին դարձի եւ կամ ըստ արժանոյն զգինն
հաստատելով, ապա թէ ոչ՝ իւրով տեսոն
լիցի: իսկ յայլ պատճառն իմանալ զեթն
արք փորձիցի:
12 ա մեղոյ, ԲԹ ի վաճառս նոցա, Գն վասն
(եւ յաղագս) մեղուաց ի վաճառս նոցա,
Զէ չի՛մ վերնադիր
13 Զէ չի՛մ եւ, Ե վաճառելիք, Ե պողովն փխ ըստ
մեղեր, Ե հաստատիցի, Զէ հաստատեսցի

- 15—16 Գ Մեղուք վաճառեալք յաշնան ըստ
մեղրին, զոր ունիցի սակա սերմանոցի,
ըստ այնմ եւ վաճառն հաստատիցի, իսկ ի
պիտոյս ինչ ամել հարկի անկշիւռ վաճա-
ռեսցի եւ կամ կշռաւ նովին փեթական եւ
իրբեւ ի դուրս հանցնն զմեղրն եւ պակաս
գտեալ քան զկշիւռն, լցցի ըստ կշռոյն փխ
եւ մեղուք.... լցցի կշիւռն
14 Ե սերական, Զէ սերականն
15—19 Ե չի՛մ իսկ ըստ պիտոյից.... զորին գնէ
16 Զէ փեթակով, ա պակասն, Զ չի՛մ ի
17 Գ առաւել գտեալ քան զկշիւռն
18 Զ դարձի, Գ դարձցի յետս, Գ գնեաց
19 Բ անսերմանոց, Զ սերմանց, է սերմանաց,
Ե վաճառել, Ե եղել, Զէ մինչև, Ե կամ ի
20 Գ փորձելով, Զէ վճռի (Զ վ|||իւ) Ե, Գ
վկանաք, Ե վկասաք, Ե՛ Զէ հաստատեսցի, է
Ե որպէս
21 Գ ի մտանելն, Ե Ել փխ մտանելն, Ե մուս
փխ Ելանելն, Զէ ուղղեալ, Գ ցուցցի վա-
ճառն եւ հաստատիցի, Զէ ցուցցի Ե, Թ
ցուցի, Ե հաստատիցի
21—25 Գ Ապա թէ թիրիւթեան կարծիս, յա-
ւուրսն վճռի, լիցի գոթութեան եւ առաջ-
նորդին ստանկման, ի վաճառողն դարձցի,
իսկ անպատճառն զկնի վճռի աւուրցն, ի
կերակրո մեռեալն եւ յամին անպատուզ եղ-
եալն, գնողին լիցի վնասն եւ ոչ ծախողին:
22 Զէ թիրութիւն, Ե յաւուրս, աԹ՝ վճառին Ե՛
պայմանին, Զէ՝ լիցի վաճառն (Զ վճառին)
փխ վճռին
23 աԲԵԶ դարձի, ԲԶ կարծեացն, աԲ կարծ-
եացն այն
24 Զէ կերակրելոյ
27 Գ վասն դատաստանաց վաճառո ամանաց,
Ե՛ Զէ չի՛մ վերնագիր, աԲ ամանացն
28 ԳՁէ չի՛մ եւ (կարաս), ա լցէ
28—29 Գ լցցեն եւ՝ ողջ պահիցէ զգինին ար-
կեալն ի ներքս ի նոյն ամին, Ե եւ կարաս
վաճառեալ՝ եթէ յամին ողջ պահիցէ զգինի,
գնաւորն լիցի, իսկ թէ բեկման կարծիք
իցեն ի թրծմանէ
29 ԲԳԶէ թէ, Բ կարծիւք, Աա թրծանէ, Գ
թրծմանէն, Զէ թուրծն
30 Գ յետ առցէ
31 ԳԵԶէ տուէսցի, Ե յայդմանէ անկարծիւ
իցէ ի բեկմանէ, Գ ի թրծելոյն բեկմանէ,
ա չի՛մ ի (թաղելն)
33 Զէ թէ, ԱաԲԹ կերպայնացէ, Գ կերպիցէ
ԳԵ տուէսցի (Ե տուէսցի) վաճառողն, Զէ
տուծի
34 Զէ չի՛մ Այդ, Բ այդմն, Զէ այնմ, Բ լիցին
Ե, Թ լիցին, Ե չի՛մ այդ ըստ.... մեծամեծս

1 Բառամիջի ե—է տարբերութիւնը հետա-
գայում ալլես չի նշվում:

2 մեծամեծ, Գ ի մեծամեծս եւ յամենայն վաճառ ի մասնաւոր տուեալ, որ կոչի առհաւատչեա, այսինքն՝ նշան վաճառի, ոչ

հաստատէ զվաճառ, այլ պամանն, այսինքն կտուր, որպէս ցուցեալ է, բայց զվաճառին հակառակն լուծանէ միայն:

72-ՐԳ ԷԶԻ

- 2 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց
2—3 ԵՂԷ չիք վերնագիր
3 Գ արմտեց
4 Ե կամ փխ եւ, Ե զպտուղ այդո կամ գրախտի, Գ տարոյն փխ յամի
5 ԲԳԵՂԷ Ե թէ փխ եթէ, Ե վաճառողաց, ԲԳ զզուխն ամբողջ, Ե զզուխն պահել ամբողջ
6 Ե յաղագս փխ վասն, ԳԵ աշխատութեան, ԲՂԷ եթէ
7 2 խափէութեամբ, Ե զզաջեկ, 2 վաճառ
8 Ե ստանան փխ տան, ա փորձին
9 Գ Ժ ար լիցի երիւք վկայիւք
11 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց
11—12 ԵՂԷ չիք վերնագիր
12 Գ այլպիսեացս
13 Բ զայսպիսիսս, Ե ջրաղաց Ե զայլ հայրենիս փխ զայսպիսիս, Ե առեալ ի կապալ, Ե հաստատիցի, Բ լուսաճցեում գրիչը ցույց է տվել, որ հաստատիցէ բառից հետո պետք է ավելացնել՝ որ ի կապալ տանն, Գ ի շահիւն
14 Բ անգեղից տուողին, Ե լիցի փխ իցէ
15 Բ զկազմած, Գ զկազմուածն
16 ԲԵՂԷ իրաց, Գ եղեալք, Գ եղեալ վնասք, Ե եղել, Ե ի փայտ ի քար, Գ ի քարն
17 Գ ի նան, 2 յալլան, Բ յալլ, աթէ չիք եւ (զողացեալն), Գ եւ զողացեալն եւս, Ե Ե զողացելն
18 Ե ալրեկն, Գ թէ, ԳՂԷ թէ
19 ԲԵՂԷ չիք (առողին նմա) լիցի
20 Գ քննութեան լիցի փխ զատիցի, Ե դատեցի, 2Է զատիցէ, ԳԵՂԷ ալլն, ԲԳՂԷ այդպիսի, Ե այդպիսիքդ, Ե չիք միանգամ եւ

- 23 Բ չիք դատաստանաց, ա չիք ժառանգութեան, Գ վասն բաժանմա և ժառանգութեանց, Գ [3] աղագս դատտերաց բաժանման ընչից դատ
23—էջ 73,8 Ե չիք Յաղագս դատաստանաց....
Հրամայեաց տէր Մովսիսի
24 Գ չիք եւ, 2 դատերք, ա Սաղպաղու, ԲՂԷՍ Սաղպաղաղու, Գ Սաղպաղաղու
25 ԱԲՂԷՍ Գաղաղու, Գ Գաղաղու, Գ Գաղաթղու, սրբագրել ենք ըստ Աստվածաշնչի Ե ԲԳ խմբագր. ԳԻ գնդէն, 2 գնտէ, Գ որդոյ փխ որդոյն
26 Գ չիք եւ, ԱԳԻԷՍ Մալաղա, Բ Մալաղայ, 2 Մաղաայ, 2 Մաղաայ, սրբագրել ենք ըստ Աստվածաշնչի Ե ԲԳ խմբագրությունների. ԱԲՍ Նուայ, ԱՂՍ Եղայ, աէ Եղայ, Գ էգգա. սրբագրել ենք ըստ Աստվածաշնչի Ե ԲԳ խմբագրությունների. Գ Մեղգա, ԱԲՍ Մեղգայ եւ Թերսայ
27 Գ չիք առաջի (Նղիաղարու), Գ իշխանացն առաջի
28 Գ չիք առաջի, 2 ժողովրդոցն, ա ի դրանն, Գ վկայութեանն
29 ա ասէր, Գ յանպատիս, Գ ժողովրդեանն կորիս
30 2 չիք զումարելոցն.... ժողովրդեանն, Գ ի զումարելոցն, Գ չիք ի ժողովրդեանն Կորիսայ, Գ ժողովրդեանն
32 Ա ի միջոյ, Գ ի միջոյ ցեղի նորա
34 ԱԲՍ Նորա, 2 չիք նոցա
35 Ա ուղեղ, Գ ուղիւղ Գ դատեսցան փխ խաւսեցան, ա խաւսեցանք, ԲՂԷՍ Սաղպաղաղու, ա Սաղպաղաղու, Գ Սաղպաղաղու
36 2 կալուածս, Գ ժառանգութեանց

78-ՐԳ ԷԶԻ

- 2 Գ մեռանիցէ, Գ որդի փխ ուստր, Գ իցէ փխ գուցէ, 2 նմա փխ նորա, է տացիք, ԳԻ զժառանգութիւնն
2—3 ա չիք տացէ զժառանգութիւն.... նորա դուստր
2—4 2 չիք տացէ զժառանգութիւն.... ոչ գուցեն նորա եղբարք
3 Գ դուստրաց, Գ դատերն, Գ իցէ փխ գուցէ
4 Գ հար եղբար փխ եղբար, է նմա փխ նորա (եղբարք), Գ եղբար, 2 տացիք, է տացիք
5 ԲԳԻԷ եթէ, Գ իցէ փխ գուցեն, ԱԲՂ եղբայր

- 6 Բ իւրոյ փխ նորա, է տացիք, Գ ըզժառանգութիւնն, ԲԳԻ ընդառնոյ
8 Գ դատաստանաց, Գ որպէս եւ
9 Գ նոյնպէս առ մեղ հաւատացեալս անլուծանելի կացցէ այս վճիռ դատաստանաց, Ե անլուծանելի կացցէ սահման բաժանման ըստ արինացն յամենայն հաւատացեալս Ե այս վճիռ
10 2 գիւր, 2 դիտողին փխ դիտողին, Բ որդոյ փխ ուստեր, Գ որդու իրաւունք է, Ե որդու արժան է փխ ուստեր անկ է
11 Գ անգ, ա էր, Գ չիք իցէ (դատերն)

- 11—12 Ձ չի ասա թէ... տանն իցէ
12 ԲՅԵԹ ի տան, Դ ի տանէն, աէ գնացեալ,
ԲԳԵՁ չի և, ԱաԹ հղեալ, Դ գտտերն,
ԲԳԵՁԷ միոյ
13 և ուստի փխ դստեր (բաժին), Դ դստերն,
ԲԳՁ գրածին, Դ յայտնի փխ յայտ անտի
14 Դ են փխ է, Դ գտտերն, Դ Սալպաադու, Ձ
Սաղբայադու, ԷԹ Սաղպայադու
15 ԴՁ ժառանգութիւն, և արտաքս փխ յատարս,
Դ իցէ փխ էլցէ
16 Դ առնաւոր փխ առն լեալ, Ձ չի գուտարն
ԲԳՁԷ իւրաք, Դ իւրով, Դ ծնընդոքն, և
ծնընդոքն, ՁԷ ծնընդաքն, ԲԳԵՁԷ արամ-
բըն, Դ գնալ փխ գալ
18 Աա մի լիցի եղբարն, ԲԳԵՁԷ չի և (յոր-
թամ), Դ չի և յորթամ.... եղբարն
19 ԲԳԵՁԷ մասն, և ժառանգել փխ առեալ
22 Բ ընդանի, ՁԷ մերձաւորն (ժառանգիցէ), ԳՁ
Ի ցեղն, և որչափ փխ Որբան, Դ մերձա-
ւորն
23 Բ ընդանույ, ԲԳԵ հարն, ԴՁԷ հօրն, Ձ չի
ժառանգ
24 ԲԳԵԷ զմարն, Դ մօրն, Ձ գարն փխ մար,
Ձ գուտար, Դ լինել ժառանգ
25 Դ չի թէ, և հրաման է
27 և առցեն, և յայալէս փխ որպէս և ցուցանի
Դ չի և (ցուցանի), ՁԷ ցուցանէ, Բ ցու-
ցանի, ոսկի գեղանն Ձ դանկ է, պատաա
գեղանն Դ դանկ է, Թաաուն ի դանկին չո-
րիցն մին է, ԲԴ դանկ, Դ դանկ մի կնո-
ջըն, Դ քուերն դանկ, ԲԴ դանկ, Դ ու փխ

- և (կէս)
28 ա չի և (մարն), Ձ երեք Թաաու Դ գարէ-
հատ, Է երեք Թաաու և է ամէն Թաաու Դ
գարէհատ
29 Բ ընդանի¹, և մերձաւորք
30 և ազն փխ դարմն, ՁԷ գարմս, ԳԴ գա-
ռականն, և գառակն, Ձ գառակն, Թ
յայտնեալ, Դ ի կին յառնույն, ՁԷ առնույ,
Դ ժառանգաւորն
31 ԴՁԷ ժառանգութիւն
32 և ցուցել, Բ գարութիւնս փխ դրութիւնս, Դ
դրութիւն
33 Դ եղբայր, ԳԴ դանկ, Ձ տանկ փխ դանգ, Դ
պաս փխ պակաս, ՁԷ չի ընդ համահարսն
և, Թ ընդ համահարսն.... համամարսն
34 ՁԷ ժառանգէ, Դ եցուց և հահապետն, Է
Աբրահամ եցուց
35 ԱաՁԹ չի իւր, Դ Սահակա, Դ որդո փխ
որդոց
36 Դ պարգես միայն, և արձակեց, Դ եթէ փխ
եւ թէ, ԲԳՁԷ եթէ, Դ առապէ, Ձ ածիցէ փխ
աւիցէ, և եթէ աստ
37 Դ անտ, Աա կինն, ԳԵ և աստ
38 ԳԵ չի աստ, ՁԷ եղիցի և, Դ սակաւ պա-
կաս ըստ ցուցելոյդ արիւնակի, Դ ցուցա-
նելոյդ
39 աԴն երիցութեան, Թ իրիցութիւն, ԲԴԷ պա-
տիւն, Դ այնմ
40 Դ հար եղբարքն, Բ եղիցին
41 և արիւնաց, Բ մահմեղականացն, Ձ մահ-
մեղականացս

74-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 և դատ /// չի այդ բառի կեսից մինչև հոդ-
վածի վերջը. ձեռագրում քերթեր են պա-
կաս, Դ գգտտերսն, Դ ոչ ունին հարն ժա-
ռանգորդ, Դ չի ընդ, Թ ընտ, ԴՁԹ ընտա-
նիսն
2 Դ ոչ է հետեւելի, Դ որոց ոչ հետեւելի է
մեզ, ալ անսուտ աստուածային իրաւանցս
դատաաւանաց
5 Դ վասն բաժանմանց փխ Յաղպս... բա-
ժանման, Թ բաժանմամբ, Դ որ, և չի
հոդվածը. ձեռագրում քերթեր են պակաս,
ՁԷ չի վերնագիր
5—6 Դ յ/առն ժառանգաւորութիւն բաժանե-
լո որդոց և գտտեր
6 Դ դա /// (դատերս), Դ չի իցէ
7 ՁԷ և նախ, ԳԴԷ գայս, Դ չի գի, Դ եղ-
բար փխ ուստեր
9 Դ այնմ
10 Դ որդիսդ
11 Դ չի ցնոսա, Դ ոմ ուխտիցէ ոք, Դ գգին
12 Ձ մինց փխ մինչև, Դ զվաթանմանն,
Դ ցհ ամն

- 13 Դ չի նորա, Դ ՍԲ դրամ, Ձ Կ, ԲՁ երկդրա-
մեանս, ԱաԳԴԷԹ սկեղըն
14 Դ գինք իգին լիցին, ԴՁ լիցին, Դ երկդրա-
մեանս արծաթոյ, Ձ չի ի, ԲԴ հինգ ա-
մենից
15 Ձ քանամեանս, Թ քանամեանս, ԴՁ լիցին
16 Դ իգին լիցի գինք
17 Դ կազմունն
18 Դ կոզմ ի Թերի յԱզամա փխ Թերին առաւ
կոզ, Դ՝ առ Ձ՝ արաւ փխ առաւ,
19 Դ կեանս փխ ըստ կիսոյն, Դ մարմնո, Դ
մարմին, ԲԳԴԷ թէպէտ, ԱաԹ չի ի
20 Դ կատարելութեանն
21 Դ աղագս, Թ պխտուից, Դ ընդ
22 Ա բնագրում յայդցանէ. բայց ի վերուստ
ալվելացված է «մ» ուրեմն՝ յայդմանէ, Դ
յայդմանէ, Ձ յայտցանէ, ԲԴՁԷ հաստատին
23 Դ դուտարն, Ձ չի մի, Դ մի որդի համարել

¹ Այս կարգի տաբլիթները (ընտա-
նի-ընդանի...) հետադաւում ալլեա չեն նշվում:

- ի ժառանգութիւնս հարց, Դ ի ժառանգութիւն,
 Թ ի ժառանգութիւնսն, Զ չիք զի
 24 Դ կարգել զստերն, Զ զկարգեալ զստերք,
 ԲԴ մի երկուքն է, Գ զստերքն են երկուքն
 մի որդի համարել ի ժառանգութիւնս, Զէ
 երկուքն մի որդի է, Թ կարգեալք զստերքն
 է մի երկուքն է որդի, Զէ չիք ոչ, Գ որ
 դեռ, Զէ տանն է չի ալնպէս
 25 Գ զորդո շափ, ԲԳԶԹ զբաժին, Դ զբաժինն
 26 Դ եղբորն, Դ չիք առնելով, Զ առնելով, Գ
 չիք ելեալքն
 27 Դ թէ չիցեն որդիք, Զ դուստր, Զէ այդ փխ
 այս
 28 Դ երկու, Դ առնելի
 29 ԲԳԴԶԹ ի տանն (Դէ տան) է (Դ իցէ)
 30 Դ զայն, Զէ չիք եւ, Դ ընտրեալս, Թ բնտրե-
 ալ
 31 Դ երկուս, Գ համարեալի փխ առնլի, ԴԶ առ-
 նելի, Զէ են փխ է, Դ չիք եւ, Դ չիք եթէ
 (զելեալսն), Զ զեղեալսն փխ զելեալսն, Դ
 թվի թէ

- 32 Դ տանէն, Գ եւ բաժնիւ, ԲԶԹ եղեալն, ԳԶԹ
 երկուսն, Զ լեալն, ԲԶԹ եղբայրն
 32—33 Դ չիք զերկուսն մի լեալ... կրկին բաժ-
 նաւն
 33 Դ բաժնիւն, ԳԴ տանն իցէ, Զէ տանն է դուս-
 տր (է դուստրն)
 34 Դ եղբորն իցէ ժառանգ հօրն, Զէ ըզհալրե-
 նիքըն փխ զհալրն, Դ այս փխ ըստ ալսմ
 Դ ուստեարացն, Դ դատեարացն
 35 Դ հաւասար լինել ժառանգ հօրն քորքն, ԶԹ
 ժառանգութեան հօրն, է ժառանգութիւն, Դ
 հարց
 35—38 Դ չիք ըստ որում... քորք են այլ
 36 Ա արքայութիւնն, Գ յարքայութեանն, Թ չիք
 արքայութեանն
 37 Դ չիք կարգաց
 38 Դ բաժանորդք ժառանգութեանց հարց ընդ
 եղբարս քորք են, Զէ բաժանորդք են եղ-
 բարք
 39 Դ ժառանգապահք իցեն յորժամ եղբայր լի-
 նիցի

75-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Զէ եւ եթէ հայրն կենդանի է, Դ այլ փխ եւ
 (ոչ մայր), Զէ մայրն, Զէ քայրն
 1—2 Դ չիք եւ եթէ հայր... մասնաւորին
 2 ԲԶԹ չիք ապա թէ... քայր, Դ (մայր եւ)
 քայրն
 4 Դ չիք զբով ժառանգ առնիցէ, Դ ժառանգ
 առնիցէ իբր զաւտար թէ որ կամի եւ ոչ
 հարկաւ իբր արքինաւք, ԲԴԶԹ սերմն
 5 Դ նոյնպէս փխ նոյն, ԲԴԶԹ կենաւքն, Դ ի
 կեանս իւր փխ կենաւք
 6 ԲԴ՝ զնոսա եւ, ԳԶԹ՝ զնոսա փխ զնա, Դ
 կամիցի. ԲԴԶԹ իբր, Դ հաւորութիւն եւ պա-
 պին, Դ հօրութիւն
 7 Դ իցեն, Դ վարձս տացեն, Դ այսպէս փխ
 նոյնպէս, Դ թոռնն
 8 Դ չիք եւ, Դ առաքեալն, Դ որդիսն, Դ հա-
 մարի զնոսա, Բ զնոսա, Զէ համարէ, Դ
 առնելովն, ԲԴԶԹ էիք փխ իցեք
 9 Դ յսմ ընդդէմ, Դ իբրեւ
 10 Դ ծնունդս, Դ խորթուցն փխ նոցա, Զ հրա-
 ժարէ, Դ խնամութիւն առնելոյ, Դ խնամու-
 թիւնս, ԱսԲԶԹ զի գիտասցէ զի
 11 ԴԶ ընդանութիւն, Դ ընտրութիւն փխ ընտա-
 նութիւնն
 12 Դ հարն ոչ է սերմ, Զ իւր
 13 Աս ժառանգս, Դ որչափ եւս առաւել
 14 Դ որդիք (նորա), Դ քվերն, Զ քերն,
 Դ ոչ որդի քուր, այլ ժառանգ է հար եղ-
 բայրն եւ որդի նորա եւ որդոյ որդիք նո-
 րա, մինչ ի վեցերորդ ծնունդն, որ լինին
 խնամութիւնք, զի թէպէտ ալլուր շորորդ

- ապ է գրած, զառաջին եւ զվերջինն, որք
 միանան, ոչ են համարեալ, զի վեցերոր-
 դին ամաւանանան
 15 Դ մարքուր, ԴԶ մօրքուրն, Դ որդի նորա,
 Զէ որդին (է որդի) եւ, Դ հաւքուր եւ նո-
 րին որդի, Զէ չիք կամ (ժառանգեն), ԴԶԹ
 չիք եւ (կամ)
 16 Դ կանխեաւ
 16—25 Դ չիք բայց եթէ... ոչ ի մարցն տոհմ է
 17 ԴԶ եթէ, Զէ չիք ի
 18 Դ եպիսկոպոսացն, Զ ըստացեալ
 19 ԱսԲԴԶԹ զոր փխ որ, ա զինչս, Զէ ինչ
 փխ զինչսն
 20 Զ դուստր, Դ չիք որ ի տան իցէ, ԲԶԹ ի
 տանն, ԲԳԶ հաւեղբայր
 21 ԲԳԶԹ որդի, Ա մասնաւորել, ա մասնաւորեն,
 Դ եթէ
 22 Զէ է փխ իցէ, Զէ ոչ գուցէ փխ զայցէ, ԴԶ
 դանկ
 23 Զէ ժառանգութիւն
 24 ԲԶԹ թէ, Զ մինչեւ, է զարմ
 25 ԱսԴԹ այլ, Դ չիք եւ (ոչ), Դ մարցն տոհ-
 մէ այլ ի հարցն ժառանգիցեն
 27 Բ ժառանգութեան կանանց, Ա բաժանմանց,
 Դ [Վ]ան կանանց մեռելոց դատա, Թ
 Յաղագս ժառանգութիւն կանաց բաժան-
 մամք, Ե չիք ճողվածք, Զէ չիք վերեագիր
 28 Զէ չիք եւ (կանանց), ԴԶ արանցն
 29 ԴԶԹ մահուան
 30 Զ չիք ընդ

- 31 Զէ վաղճանեալ իցէ, Զէ այսորիկ փխ յայ-
զոսիկ, Զէ դատաստան
33 ԲԴԶէ ժառանգէ
34 Զ շիւ գմարն, Զ և փխ ապա, է ոչ է փխ
չիցէ (դուստրն), Բ ուստրն փխ դուստրն
(և Թէ). ձեռագրում եղել է դուստրն,
«գ»-ն ջնջվել է հավանաբար գրչի կողմից
և դարձվել է ուստրն, Դ դուստր, է դուս-
տրն ժառանգէ և Թէ, ԴԶ շիւ և Թէ շիցէ

- դուստր, Զէ եղբայրն ժառանգէ, է ոչ իցէ
փխ շիցէ
35 ԱսԹ եղբայրն, Զէ հօրեղբայրն ժառանգէ,
ԲԴ շիւ իցէ, Զ շիցէ եղբայր հար, Դ ցե-
ղէղէն
36 Զէ շիւ մինչև ի... հայրն ժառանգէ, ԲԹ
զարմ
36—37 Դ շիւ և այլն... միմեանց
37 Աս իսկ ծնեալքն իցեն

76-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 ԴԶէ ժառանգութիւն, ԴԶէ ժառանգութիւն
2 ԲԴԶէ և ոչ, Դ անդրադարձի, ա մայր, Դ շիւ
իբր ժառանգութիւն
3 ԲԴ Թէև, Դ շիւ ևս
4 Զէ ժառանգութիւն
5 Բ ոգոյ, Դ ոգո, Զէ ոգոյ, Զէ բաժանեցի
6 ԴԶէ ժառանգութիւն, ԲԴ եթէ
7 Զէ շիւ ոչ է որպէս և, Զ առ փխ առն
8 Դ դանկ, Զէ անգ փխ դանգ, Դ շիւ լիցի, Դէ
կենակցութեան, ԲԴԶԹ ոչիցեն
9 Դ շիւ և (ոչինչ), Զէ շիւ և ոչինչ ի կնոջէ,
ԲԴ կնոջէ. Դ տիրել, Զէ տեսեալ փխ տիրե-
ալ
10 ԲԴԶէ և ոչ, Զ իշխեսցէ փխ տիրէ, է տիրեսցէ,
Զէ կնոջ նորա
11 Աս Թէ սակաւ, Դ դանկ, Զէ անգ փխ դանգ
12 Դ առնև, Զ շիւ և զի, է շիւ զի, Զ և հայրն,
է զհայրն, Աս ժառանգելով որդւոյն, Զ
հայրն փխ մայր, Աս մայր, Դ դանկ
12—13 է շիւ մայրն դանգ... դանգ առցէ, Զ
շիւ նոյնպէս... դանգ առցէ
13 Դ դանկ, Դ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
վասն բաժանման ժառանգութեան

կանանց

Կանանց մեռելոց նոյն լիցի դատաստան,
որպէս և արանց զկնի մահուան. Թէ շի-
ցեն ուստրք և զստրք, որպէս Թէ մե-
ռեալ իցեն և կամ բնաւ Թէ շիցեն ծնեալ,
և անծառանգ իցեն և Թէ զհետ պսակին
փութով մեռցի կուտութեամբ. սակայն
յայտոյիկ զանազանի և քննի դատաս-
տանն. Արդ, ըստ նմանութեան արանց,
Թէ որդի իցէ՝ նա ժառանգիցէ գմարն,
այսպ Թէ շիցէ՝ դուստրն, և Թէ դուստր շի-
ցէ՝ եղբայրն, և Թէ շիցէ եղբայր՝ հար-
եղբայր, և եթէ ոչ հարեղբայր՝ ի յազ-
գէ հար իրեանց ժառանգեցեն, որ մա-
տարքն իցեն մինչ ի շորս ազգն, որ
է շորս գլուխ թոռանց և ծնընդոցն. Ապա
Թէ հայր իցէ՝ հայրն ժառանգիցէ, և այլն
զոյգ է միմեանց. Իսկ եթէ զաւակք իցեն
մարն, ամենայն ինչ նոցա է, որպէս և
հարն ժառանգութիւնն. Իսկ եթէ մեռա-

նիցի ժառանկն, ժառանգութիւնն հարն լի-
ցի և ոչ անդրադարձի առ մայրն իբր ժա-
ռանգութիւն. Ապա Թէ և մայրն ևս մե-
ռանիցի, և մարն հայր իցէ, երկուցն
լիցի ժառանգութիւնն՝ հար մանկանն և
հար մար մանկանն, բայց յառաջ պարտ
է զայնմ ինչսն, որ անծառանգ մեռանիցի,
զբաժին ոգո նորա ի զատ զնել, եթէ
մատաղո իցէ, և զթաղմանն, և զդահա-
նալիցն, և զժամուցն, և ապա զմնա-
ցեալսն բաժանիցեն, զի Թէպէտեմ մարմինն
մեռաւ, հոգին կենդանի է առ աստուած և
կարեաւք, զի զոր մարմնով ոչ վանելաց
լիւրոց ժառանգութեանցն, զայն հոգովն
վանելացէ, զի մարմինն հող էր՝ դարձաւ
լիւրկիր, ուտի էրն, և հոգին զանց առ
աստուած, որ ևս զնա: Արդ, ըստ այսմ
զհոգի նորա հոգացեն և զմնացեալն յեր-
կուս բաժանեցեն՝ հայր մանկանն և հար
մար մանկանն: Իսկ եթէ ի բնէ անծառանգ
իցէ, ժառանգութիւնն հարն իւրո լիցի:
և Թէ հայրն շիցէ կենդանի, այլոց կա-
րելորացն լիցի, որ արեան և սերման հա-
ւրն մատուտրք իցեն: Իսկ առն իւրո դանկ
լիցի, վասն ի միասին կենակցելոյն: Ապա
Թէ շիցեն միատրեալք, և մեռանիցի կինն,
մի լիցի առն մասն ի յնչից կնոջն, զի որպէս
ոչ էր տիրել մարմնո նորա, նոյնպէս ոչ
տիրէ յնչից նորա: նոյն լիցի և կնոջն ի
մեռանել առն: Ապա եթէ ամուսնացեալ
իցէ, Թէև սակաւ ժամանակք իցեն կեցեալ
առ միմեանս, նմանապէս դանգ առցէ մա-
սին: և զի որպէս զհարն ժառանգելով որ-
դին՝ մայրն դանկ առցէ, նոյնպէս գմարն
ժառանգելով որդին՝ հայրն դանկ առցէ:

- 15 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Աս
ի բաժանողական, ԲԴ արուեստից, Թ
արուեստիցն, Դ յնչիցն, Թ շիւ ընչիցն,
Դ շիւ ամբողջ հողվածը, Զէ շիւ վերեագիր
15—32 և շիւ Յաղագս դատաստանաց... դանգ
քուերն և դանգ ձեռագրում քերթեր են
պակաս
16 ԲԹ ժառանգութիւն

- 17 ԲԳՁԷԹ զժառանգութիւնս
18 Գ բաժանեացեն, Զ բաժանեացին, է բաժանեացես, Զէ զամենայն ինչսն, ա ամենայն, Գ մի դահեկան հաշուեացես, Զէ համարեսցիս, Զ զդահեկանս, է դահեկանս
19 Զ այս էջում միշտ դանկ
20 ԲԳՁԷԹ իցէ փխ լինի, Զ չիք որ, Գ տանն իցեն, ա յերկու, Զ երկու, Գ բաժանեացես զինչսն, Զէ բաժանեացես
21 Բ այս էջում այսունեակ միշտ դանկ, ԱԲԿ կէսն, ԶէԹ զկէսն, Գ նոյն շափ փխ զնոյն կողմն, Զ քուերն¹ Գ զմի դանկն փխ ըզդանգն
23 Գ քուերքն, Թ քուերն, Գ զերկու քուերսն փխ զերկուսն, Զ զերկուքն, է կալցիս եղբայր Գ հաշուեացիս փխ կալցիս, Զ կալցես
24 Գ դանկ (եւ կէսն եղբայրն), Զ չիք եղբայրն տացես, Գ չիք եղբայրն տացես.... կէսն
25 Գ զմի դանկն փխ զդանգն
26 ԲԿ եթէ, Զ չիք մի (եղբայր), աջ չիք եւ մի քոյր առնակին.... եղբայրն լիցի, Գ առնաւոր փխ առնակին
27 Գ մի դանկ

- 28 ԲԳՁԷԹ չիք մի
29 Գ եթէ, Գ որ դեռ անայր ի տանն իցէ
30 Գ չիք եւ (նոյնչափ), ԲԳՁԷԹ մի փխ միս, Գ միուս, Գ նոյնչափ
31 Գ մի դանկ, ԲԳՁԷԹ եթէ, Գ կարգած իցէ քոյրն, Զէ քոյր
32 Գ եւ երկու դանկ միուս եղբայրն, Գ նոյնչափ փխ դանկ (քուերն), Գ մի փխ դանկ (մաւրըն)
34 Ե բաշխեցի, Գ բաշխիցի այսպէս հաշուել արասցեն որպէս ցուցաք եթէ բազում եղբայրք եւ քուերք իցեն արգ, Զէ դանկ եւ թասու քասուն Գ. գարէնատէ (է ընդգծված բառերը ավելացված են լուսանցում)
36 Գ տացի եւ նոյն շափ միս եղբայրն, Գ եւ դանկ մի Զէ չիք գարոյ (դանկ եւ կէս), ԲԳԵ Բ. դանկ գարոյ
37 Զէ չիք եւ, Գ չիք գարոյ (աւելի), Ե թաս փխ թասու
38 Զ յայս, Գ վասն յայտ առնելու, Գ չիք աւազաւ
39 Զէ դատաստան

77-ԲԿ ԷԶԻ

- 1 ԲԵ թէ
2 Գ եղբայր տացես, ԱԲԵԶԷԹ եւ երեք թասու՝ քուերն եւ գարի եւ կէս, Զ ու փխ եւ (կէս), Գ չիք եւ է
3 ԲԿԵԹ քուերդ, Զ տանկ փխ դանկ, Գ գարո աւելի է, է գարոյ աւելի
4 Գ մասին կնոջն զսական, ԲԵԷԹ զսական, Զ չիք եւ
6 Գ չորք, Զէ երեք փխ չորս, Թ իցես
6—7 ԲԿԵԷ դանկ եւ թասու եւ մի գարի իւրաքանչիւր եղբայր եւ կէս դանկ եւ կէս թասու եւ կէս գարի քուերն
8 Գ հինգ եղբայր իցէ եւ մի քոյր, է հաւթն փխ հինգ, Գ դանկ մի (լիցի)
13 Բ աւելեալ
14 Գ եւ եղբայրք իցեն եւ քոյր փխ իցէ, ԲԹ բաժանիցես, Թ չիք նմանապէս.... բաժանիցես
15 Զ բաժանեացես զժառանգութիւնն, Ե բաժանեացես
16 Զ քոյր իցէ, Գ զժառանգութիւնն, Ե՞ Զ ժառանգութիւն
16—17 Գ բաժանեացես, Ե բաժանեացի, Զ բաժանեացի

- 17 Զ եղբայրն, Գ զվեց, ա քոյր, Գ կալցես փխ լիցի, Զ չիք եւ
18 Զէ թէ փխ եթէ (մայր), ԲԵԶԷԹ եւ եթէ (ոչ), Զէ այն է
19 աջ քոյր, Զէ եթէ, Ե չիք իցէ (ըստ), ԲԷ գանազանութեանն, ա չիք (նոցա) եւ
20 Ե հաստատեցի, Զ նշանակի տրուա որմէ
21 Ե չիք եւ մի ինչ.... դիցէ
22 Զ այսբան
18—22 Գ եւ եթէ մայր լիցի եւ եթէ ոչ լիցի, եւ այն եւս ցուցաւ: Եւ թէ դեռեւ ի տան քոյր իցէ, հաւասար եղբայրն առցէ, եւ եթէ առն տուեալ իցէ՝ զկէս եղբայրն. ըստ զանազանութեան նոցա եւ դատաստան լիցի. զի զայդ սակաւ նշանակ տուաք, յորմէ դիրում որ զպատշաճն գիտացցէ եւ արասցէ, եւ թէ թերի իցէ՝ լցցէ, եւ մի ինչ պարասունս մեզ դիցէ, զի ըստ կարի մեր այդբան ծանուցաւ: Եւ զի ասացաք եթէ զիրս դատաստանաց զկանոնական ունի զարութիւն, զի որպէս ի կանոնսն ի միոյն զարութեանն եւ ալլըն յալոնին, նմանապէս եւ ի դատաստանս իմանալի է:
24 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց
24—25 Գ լվլասն արհամարհելու զբահանայս, Զէ չիք վերնագիր
25 Գ զդատաստոք
26 ԳԶԷ չիք եւ, Բ վրիցէ, ԳԵԵ վրիպեցէ, Զէ վրիպիցէ, Թ վրիպեցես, ԳԵ չիք եւ արեան

¹ Այս կարգի տարբերակները (քուերն-քուերք-քուերն-քուերն....) հետագայում այլեւ շին նշվում

- 27 Դ շիֆ եւ դատաստանի, Զ գոգոութեան, Դ շիֆ եւ գրգոութեան
 28 Դ շիֆ եւ հակառակութեան
 29 Ե յարուցիլ
 30 Զ զանուն իւր սուրբ, Թ երթիցիս, Ե քահանայսն
 31 Գ յղեւտացիսն, Դ շիֆ զեւտացիսն, Զէ զեւտացիս, Դ դատաւորս, ԳԴԵ լինիցին, Դ յաւուրն աշնմիկ, Զ աշնոսիկ, ԴԵ քննել
 32 ա պատմեացես
 33 ԳԵԶէ պատմեացեն, Դ քեզ զդատաստանն, Դ տեղին, Գէ ընտրեսցէ, Զ ընդրեսցի
 34 Դ զգուշացիր, Դ զգուշացչիւր, Զ զգուշացչիւր, Դ ուշ փխ յոյժ, Բ առնել յոյժ, Զէ շիֆ քեզ
 35 ԳԻ աւրինացն, ԱՄԲԳԴԹ զորս
 36 Դ խառքեսցես, Գ պատուիրեսցեն փխ պատ-

- մեացեն, Ա զոր պատմեացեն քեզ լուսանցում, Զէ և մի յաշ, Դ շիֆ մի յաշ.... յահաշ ԳԵ յահաշ
 37 ԴԶ հպարտութիւն, Դ եւ ոչ լսիցէ փխ առ ի շսնիւյ
 37—38 Ե պաշտիցէ փխ կացցէ պաշտել, Դ եւ փխ որ կացցէ.... քոյ կամ
 38 Զ զանուն, Դ դատաւորից
 38—39 Դ մեղցի փխ որ իցէ.... մարդն այն
 39 Զ աշնոսիկ
 40 Դ զարհամարհողսն, Զէ արհամարհողս, Գ միապէս փխ գոյգ, Գ եցոյց պատմիլ
 41 Դ աւրինացն, Դ դատաւորին փխ դատաստանի, Դ ի մահ պարտաւորել զայնպիսիսն զի չսնել փխ եւ պարտաւորութիւն... շանսալ

78-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Զէ քէ
 2 աԴ արեան, Զէ արեանն յայտնի է
 4 Դ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, Դ [Վ]ան հասից քահանայից ի ժողովրդենէն
 5 Դ շիֆ Եւ, է շիֆ են, Դ քահանայից, ԵԶԻ քահանայիւ
 6 ԴԶէ շիֆ եւ, Դ տացեն, Զէ շիֆ քահանային, ԹԴԵԶԻՔ զերին աջոյ, Դ զյաջո ալրին փխ զերին
 7 Դ զմորթն փխ եւ զծնաւտսն եւ, Ա խաւացուցն, Դ զխաւացուցսն, ԴԵ զխաղացուցն, Զ զխախցուցն, է զխաղցուցն, ԵԶԻ զինոյ, ԹԴԵԶԻ շիֆ քո, Դ ցորենո քո եւ զգինոյ
 8 ԹԴԹ զեղոյ, Ե զեղոտ, Զէ իւղոյ, ԳԴԶէ շիֆ քո, Դ խաշանց քոց կորոց, Զէ նոցա
 9 Ե ընտրեց, ԳԴ ցեղից
 10 Է պաշտել զնա, Դ յարհնեալ, Ե շիֆ եւ աւրհնել, Զ օրհնել զնալ, Զէ շիֆ նաեւ.... աւուրս
 11 Զէ եւ փխ Զայս, Դ Զայս իրաւունս քահանայի որ բոտ աւրինացն էր, Դ իրաւունքս, Ե իրաւունս, է այժմ իրաւունս զայս, Դ հաւատացեալ քրիստոնեայք, Ե հաւատացելք, Զէ է փխ էր
 12 Դ առաւել, Զէ զենման, Ե աւրինակէ փխ աւրինազրէ, Դ աւրինիզրէ ալ, Զէ իբրեւ
 13 Դ պտուղն, Դ ընծայից եւ պատարագաց, Զէ ընծայիցն, ԴԵ զենմանց
 14 Թ եղաք դատաստան եթլ բոտ դատաստանի, Դ քէ
 15 ԴԶէ ալոգթիկ, ԴԹ քահանայս, Զ զքահանայսն, Դ պատուել զքահանայս
 17 Դ վասն մանեայնի սահմանաց
 18 ԹԴԵԶ զսահման, Ե ընկերին քում

- 19 Զէ ժառանգութիւն, Զէ քո և փխ քում, ԴԵ ժառանգեացես, Զէ աստուած քո
 20 Դ զի որ քակէ զցանկ հայրենի, հարցէ զնա անձ դարանակալ. կամ յայտնի լրութեամբ, կամ զաղտնի զողութեամբ, կամ խարէութեամբ, որ է եւս զարեւիլ զողութիւն եւ մեղք անթողի կամ դժուարաթողի եւ քէ զընկերին յափըշտակեալն, այս է վճիւռն, որ զաստուած զրկէ, որ է եկեղեցոյն, զոր պատիմ պատմի ընդ իժոյն եւ ընդ աւժին կամակորին: Այլ ճշմարիտ հայր մեր Քրիստոս է եւ ցանկ՝ աւետարանն, աւրինաւք եւ մարգարէիւրն հանդերձ, զորս մեք այսաւր քակեալ պատահեցաք զամէնն փխ ի ժառանգութիւն
 21 Դ զանդաստանացն, Դ զայլոցն, է զայլոյ, լոյսը ձեռագրեւոմ առ ճառդ (Զէ շիֆ ճառդ)
 22 Դ շիֆ առ (աւտարս)
 23 Զ զի որ փխ զոր, Ե զսահմանս, ԹԴԴ ժառանգութեանն
 24 Դ յափշտակութեամբ, Զ քէ, Ե զրկել, Է վարիլ, Թ վարեալ
 24—25 Դ շիֆ բայց եթէ.... առեալ ժառանգութիւն
 25 ԹԵԶԻ ժառանգութիւն, Դ իրաւունք փխ իրաւացի
 26 ԴԶէ մահուան, Դ շիֆ զղջմամբ, Զ զղջման, ԹԵԶԻ ժառանգակցացն, Թ ժառանգակցացն, Դ ժառանգակցաց ազգականաց, Դ ժառանգութիւնն Սահման ի նոյն կացցէ անփոխ փխ ընդ այլ ժառանգակցաց
 28 Դ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, Դ [Վ]ան սուտ վկայից
 29 Դ Ոչ է հաստատուն եւ իրաւ միոյ վկաութիւն բոտ մանայնի անիրաւութեան, Զ Մի հաստատել վկայութիւն վկայել մարդոյ մի

- վկայելով ըստ ամենայն, է Մի հաստա-
տեսցի վկայել զմարդոյ մի վկայով ըստ
ամենայն, Ե հաստատեսցի, Գ մին
30 Գ շի՛ք ըստ ամենայն (յանցանաց), Գ շի՛ք
ըստ (ամենայն մեղաց), Գ շի՛ք ըստ
ամենայն
31 Զ մեղանշիցի մարդ ալլ, է մեղանշիցէ

- մարդ ալլ, Գ մեղանշիցէ ոք ալլ, Գ բերա-
նոց, ա կամ փխ եւ (երէց), Բ հաստա-
տիցի
32 Գ կայցէ, Գ յառաջ կացցէ, Գ յառաջի, Ե
շի՛ք յառաջ, Գ վկա որ, Գ շի՛ք զմարդոյ, Զ
մարդոյ, ԳԻԵԶ շարախաւեսցէ, Գ զմարդոյ
փխ զնմանէ

79-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Գ զամբարըշտութիւն, Թ ամբարըշտութեան
ԳԻ երկորեան, Գ արք, Զէ որ փխ որոց, Գ
որ հակառակ կացինն
2 Գ շի՛ք առաջի (զատաւորացն), է դատաւո-
րաց
3 Զէ և որ, Զ շի՛ք (յանոսիկ) եւ, Գ շի՛ք դա-
տաւորքն
4 Գ եւ ահա յորժամ յայտնի զի վկայն անի-
րաւութեամբ վկահաց զանիրաւութենէ, Ե
վկահաց, ԱսԴ եւ կաց փխ եկաց
5 ԱսԹ առաջիք փխ արասչիք, Զէ շի՛ք արաս-
չիք... եղբոր իւրում և, Ե առնել շար
6 ԱսԹ իւրոյ, Գ բարձցչիք, Զ բարձիք
7 Գ արինացն դատաստանա, Գ արինաց դա-
տաստանն, ԲԳԵ վկահց, Զէ շի՛ք վկայիցն,
Թ վկայիցս, Զ հաստատեսցի ամենայն բան
և ըստ սուտ, է հաստատեսցէ ամենայն
բան, Գ զբանս, Գ զբանն
8 Գ սուտ, Գ շի՛ք ըստ, էԹ հրամէ, Զէ շի՛ք եթէ
արեան... վկայել, Բ կամեսցի, Ե կամիցի
8—9 Գ թէ մահու վկա է կամ ալլ շարեաց
նովին դատեսցեն անխեղչ է
9 Գ եթէ ալլոց ինչ իրաց նովին դատել հրա-
ման նոյնպէս եւ մեզ իցի, ԱԲ դատիլ
11 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե թէ,
Բ գտանի, Ե սպանել
11—12 Գ [վ]ասն սպանողաց դատաստան
13 Գ թէ փխ եւ եթէ, Զէ շի՛ք եւ, Ե եւ վիրաւոր
յերկրի բում եթէ գտանիցի
13—14 Գ շի՛ք զոր Տէր... ծառանգել
14 Զէ շի՛ք քեզ, Զէ շի՛ք շի՛ք, Գ զայն փխ
զայրն, Թ զայրն լուսնեցում, Գ խոցեաց,
Ե խոցեց
15 Գ ելցեն ծերքն, Գ շի՛ք քո, Գ դատաւորք, Գ
շի՛ք քո, Զէ շի՛ք շի՛ք, Զ զփրաւորովն
16 Գ քաղաքն
16—23 Գ սպանածն, առցեն քաղաքն երինչ

- մի յաշառոց և հանցեն արին մեռելոյն:
Ոչ տուգանք լինի այդպիսեացք և ոչ
դատաստան արեան, ալլ քաւութիւն պատա-
րագաւ անդ և ապաշխարութիւն: Այդպիսեաց
դատաստան ալտ է, իսկ յալտ եկելոցն տու-
գանք և մահ արեան սպանողաց անխեղճ
է փխ (որ հուպ իցէ ի) վիրաւորն...
դատաստան սպանողացն
17 Գ այնմիկ, Զ ալլեաւքն
18 ԲԶէ շի՛ք հանդերձ, Ե հանդ փխ հանդերձ
19 Զէ Յայնմանէ փխ Յայնմանէ, ԵԶ ալսպիսի
փխ այդպիսի
20 Ե արեան
21 Գ ալսոցիկ փխ Այդոցիկ, Զ ալտ փխ ան-
յալտ, Գ իցէ փխ է (խսկ)
22 Զէ տուգան, Գ հաղորդիցն վնասուն, Աս
դատաստանք, Ե դատաստան արեան, ԲԳԵԹ
սպանողին
25 Գ վասն կանանց գերիւոց յալլազեաց, Գ
շի՛ք ամբողջ հողվածք, Զէ շի՛ք վերեացի
26 ԳԶէ շի՛ք եւ (եթէ), է պատերազմի, Ե թըշ-
նամեց
27 Զէ շի՛ք զնոսա, Զէ աւարեսցեն
28 Ե կին գեղեցիկ յաւարի անդ, Ե շի՛ք տեղ-
եամբ
29 Զէ ի կնութիւն, Գ շի՛ք եւ, ԳԵԶէ տարցես, Ե
գերծնցես, է գերծնցես
30 Գ սրբիս, ԱԳ զանգզունս, ԲԹ զգանգունս, Ե
զգրնգունս, Զէ զգրնգունս
31 Զ նստիցի, Ե զհայր իւր և զմայր, Զ կամ
փխ եւ (զմայր)
32 Թ բնակիցիս, Զէ առ նայ փխ ընդ նմա
33 ԳԵ եթէ, Ե արձակեաց, Զ զնոսա
34 Գ շի՛ք վաճառելով, ԲԵԶԷԹ մի վաճառեսցի,
ԲԵԶԷԹ ընդ փխ զնա, Գ ընդ արձաթոն եւ
մի ընդ ոսկո, Բ անարդեա
35 Բ լկեցիք, Եէ լըկեցիք

80-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Գ՝ ալսպէս լիցի, Զ՝ ալլ փխ եւ զայս, է այս
Գ առ քրիստոնեայս փխ ընկալցին, Գ եթէ
պատահեսցի, Գ շի՛ք քրիստոնէի
2 Գ հնութեանն եւ անհատաւորեանն, Զէ լուս-
նալ փխ բառնալ

- 3 Զ մոռանութեանն, ԳԶէ արձակեսցէ (ազատ)
4 է պոռնկութեան, Զէ արժան փխ իշխան
6 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե
անդրանկացուցանել, Գ [վ]ասն հարց մե-
ծուցանելու զորդիս դատա, Զէ շի՛ք վերեա-
ցի

- 7 Զէ շիք Եւ (Եթէ), Գ թէ փխ Եւ Եթէ, Դ լինի,
Եթէ լինիցի, Դ կին, ԳԵԶԷԹ միեն (ի), Գ
միեն, Եէ միան, Զ միուան
8 ԳԵԶԷԹ ծնանիցի, Գ Եւ Երկրորդին ծնանիցին,
Գ շիք սիրելին Եւ ատելին, Դ Երկրի
9 Գ ատելուն որդի անդրանիկ, Դ անդրանիկ
որդի, Զ ատելուն, Դ յորժամ փխ Երկրի....
յորում, Զէ յայնմիկ յորում, ԳԴԶԷ Ժա-
նանգնացուանէ
10 Դ շիք որդուց իւրոց, Գ զորդիսն իւր յինչս,
Ե իշխիցէ, Զ իշխեցուցանէ
11 Դ շիք անտես.... ատելուն զանդրանիկ
12 Զէ Եթէ փխ ծանիցէ, Դ նմա տալ, Գ
յամենայն ընչից իւրոց փխ յամենայնէ....
նորա, Զէ զոր, Դ շիք ինչ, Դ գտանի, Թ
գտանիցէ նմա, Եթէ նմա փխ նորա
13 Դ շիք գի նա է.... անդրանկութիւնն, Եթէ
անդրանկութիւն
14 ԲԶԷ դատաստան, Գ դատաստանս, Դ շիք
ի, Գ թէ պէտ, Զ ոչ ունէր, Գ պահել փխ
ունել
15 Ե քրիստոնէից ունել, Դ ի քրիստոնէից, Գ
ի միասին փխ միանգամայն, Դ Երկու կին,
Ե Երկու կանայս միանգամայն, Գ միողէ
փխ մի, Զէ կնոջէն, Գ լինին որդիք բա-
զումք, Զէ լինել
16 Դ շիք Եւ թէ, Գ շիք Երկրորդ... իցէ որդի, Զ
Երկորդ, Ե շիք կին, ԱսթԳԹ յայնման, Ե
իցեն որդիս,
17 ա կրտսերին, Գ կրտսերոյն, Զէ կրտսերոյն
Զէ շիք զնա, ԳԶԷ անդրանկացուցանել, Թ
անդրանկացուցես, Ե աշառել, Զ վերջնոյն
17—20 Գ զանդրանիկն խոտեցէ. Եւ պատահի,
գի Երկրորդ անուո կին Եւ յայնմանէ Եւ
իցէ որդի, մի աշառել կնոյն վերջնոյ՝
զնորա որդին անդրանկացուցէ Եւ զառաշ-
նուն Եւ զսկիզբն որդուց իւրոց անպա-
տուեցէ, ըստ որում աստուած պատուեաց
զնա տալ զառաշին ծնանին, նոյնպէս ա-
ռաւել տալով ի հայրենի ժառանգութեն
պատուեցէ զնա, բայց Եթէ պատահեցի
անպիտան Եւ անհնազանդ լինել ծնողաց.
շառնել արժանի անդրանկացուցանել իշ-

- խան է փխ Եւ կամ աշառել.... շառնել
արժանի
18 Զ սկիզբն, ԱսթԳԹ զորդուց, Ե շիք Եւ, Ե
պատուեց
19 Դ ծնունդ, Զէ շիք առաւել.... ժառանգու-
թեանց, Ե առաւել
19—20 Դ շիք բայց Եթէ.... արժանի
20 Զէ թէ, Բ անպիտանութեանն, Զ արժան
22 Գ վասն անբազմ Եւ անհնազանդ որդոց,
Դ [Վ]ասն փխ Յաղագս դատաստանաց,
Զէ շիք վերեւագիր
23 ԳԶԷ շիք Եւ, Գ թէ, Գ ումէք, Զ շիք ուրուք,
Գ անհնազանդ, Ե ստամբակ փխ անդգամ,
Դ որ փխ Եւ (ոչ)
24 Զէ խրատեցեն, է զնա Ե նա, Զ ոչ նայ,
ԳԶԷ կայցեն, Զ հայրն
25 Զ մայրն, ԳԶԷ տարցեն, Գ ծերակոյտն, Դ
ծերս, Դ շիք իւրեանց, Ե իւրենց, Դ դատն
փխ դուռն
25—26 Զէ շիք Եւ ի դուռն տեղուն իւրեանց
26 Դ տեղին, Ե իւրենց (Եւ). Դ ցծերն փխ ցարս,
Դ շիք քաղաքին, Դ թէ փխ իւրեանց, Դ
շիք այս
27 Ե է խեռ, Դ շիք Եւ (անզգամ), Գ անբազմ
Եւ անհնազանդ, Գ լատղ, Գ խրատու փխ
ձայնի, Դ մեղ փխ ձայնի մերում, Բ հան-
կանակող, Գ հակառակող, Զ հարկանաղ
փխ հանգանակող, Դ մեր փխ Եւ արբշիռ,
Դ արբեցող Եւ վայրագնաց փխ արբշիռ
28 Զէ քարկոծ արասցեն, Դ շիք արք քաղաքին
նորա, ԲԵ քաղաքի, Զէ շիք նորա, Դ քա-
րամք, Ե քարամք, Դ շիք Եւ մեղցի
29 Դ բարձցեն, Դ շիք ի, Դ շիք ձերմէ, Ե ձերո,
Դ Ե լուիցին ալլոք Ե հարհուրեցին, Գ ալլ-
ոցըն լուեալ զարհուրեցին նմանէ, Ե լուել,
Զ զալլոց, Ե զարհուրեցին փխ զահի հար-
կանիցեն
30 Գ շիք Զոյգ է, Դ Ե այս դատաստանս զծնողս
անարդողաց փխ այս.... հարկանէ
31 ԳԷ ծնալն (է ծնաղս) անարդէ, Ե զծնալոսն,
Զ ծնալոսն, Դ հասարակացն
32 Զէ մեռանիցի, Դ իսկ փխ Եւ, Դ միայն թէ
փխ պարզաբար

81-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Ե շիք միայն, Ե յանցանքս միայն, Զ ան-
ցանք, է յանցանք, Ե Ե փխ Այլ, Ե իրաւամք
2 Դ նորա փխ նոյն
4 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
[Վ]ասն մահապարտ մեռելոց դատա, ԶԷ
շիք վերեւագիր
5 ԳԶԷ շիք Եւ, Գ թէ, Զ հասանիցի ուրուք, է
ուրուք, Զէ մեղցի
6 Աս ընդ փայտէ, Զ ի փայտէ, Զ շիք մի,
Դ ագանիցին

- 7 Դ զնոսա, Ե անիծել, Գ է յաստուծոյ
8 Դ շիք ամենայն, ԱսթԳԹ կախեսցի, Դ կա-
խեալ իցէ, Զէ կախեալ կացցէ
9 Դ շիք թէ պէտ, Զ արիւնհարութիւնսն, Դ շիք
տու, Դ անճառն, Զէ ճառսն
9—10 Զէ շիք ալլու.... պատճառս
10 ԳԵ շիք ի, Ասն պատճառ, ԲԳԴԵԶ հարկա-
ւորն
11 ԴԹ առնելի է, Զ առնելի է, Գ շիք Եւ, Զէ շիք
գի, Ե անտ, Դ զիսրաէլի Բ զաղգանւոյն,

- Գր ազգայնոցն, և զազգնայնոց, Զէ զազ-
գանոյն, Ենէ ասաց
12 Զէ չիք զի, Զէ զմերոց, Գ զբրիստնեալս
փիս զհաւատացեալ, ԳԶ զհաւատացեալս,
Ե չիք զհաւատացեալ
13 Ե սպանանել զբրիստնեալս, Է սպանանել
զհաւատացեալս, Գ ալլազգի և անհաւատ
14 Աա դատապարտեալ, Ե դատապարտելն, Գ
իրաւանցն, Զէ արինաց փիս իրաւանց, Գ
յաղազս զբնութիւնս
15 Գ չիք աղագաւ, Գ հրաման տալ թաղեալ յո-
րում աւուր իցէ կախեալ և սպանեալ, Զ
տալ, Գ յաւուր, Գ որ փիս և, Ե չիք և
17 Գ վասն կորստելոց, Ե կորստելոց, Գ չիք
ամբողջ հողվածք, Զէ չիք վերնագիր
18 Գ մի գուցէ, Ե մօլորել, Աա ի ճանապարհին
19 Զ մի անտես, բոլոր օրինակները առնիցէր,
սորաբեւ և եմբ ըստ Աստվածաշնչի և ԲԳ
խմբագրութիւններ, Զ զնայ փիս զնոսա
(այլ), Զէ զնայ փիս զնոսա
20 Ե՞նչ եղբայր, Աա Ապա եթէ իցէ
21 Զէ չիք զնա (ժողովեացն), բոլոր ձձ. բացի
Ե-ից զնա փիս զնոսա (ի տուն քո), Է տան
քում, Զ քում, Գ չիք քո, Զ եղիցի

- 22 Ասեմք խղիղիցէ, Ենէ զնա (եղբայրն), Զ
եղբայր, Բ չիք նոյնպէս
23 ԲԵՂԷ չիք արասցես, Զէ չիք և, Ե ըզհան-
դերձըս, Ենէ և փիս նոյնպէս արասցես
(զամենայն)
23—24 Գ զէջ նորա և զձի նորա, և զամենայն
հանդերձ նորա և զամենայն կորուստ....
24 ԲԵ եղբայրն, Զէ քում
25 Զ գտնիցիս, Ե չիք զայն, Զէ զնայ փիս զայն,
Գ զայն և կամ թաղուցանել
26 Զ չիք սիրոյ, Զ արէնս, Բ ատուծայինս
27 Գ կորուստ պարտ է, Զ կորուստ
28 Զ արտաքս, ԲԵՂԷ դատաստանի է, Զ վարձուք,
Է վարձիւք, Գ ոչ է իրաւամբք դատաստանի
զկորուստ եղբայրն վարձով տալ ի նա փիս
արտաքուս.... դարձուցանել
31 Գ վասն յարուցողաց զանկեալ չորրորտանիս
ուսէր, Ե զանկել, Զէ չիք վերնագիր
32 Ե անկել
32—33 Գ գուցէ տեսանիցես զեղբայր քո
զգրաստն, որ անկեալ ի ճանապարհին կամ
զեղն կամ զայլ ին չորրորտանիս և զանց....
33 Զէ յարուցանես (է յարուցես) զնոսա, Գ
չիք բնդ
34 Գ զնայ փիս նմա

82-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 ԲԵՔ և թէպէտեա, Գ արինդորութիւն է, Է յաւ-
րինաբորութիւն
2 Գ որք
3 Գ յատեան դատաստանի, Ե յատեն
5 Գ վասն հանգերձից կանանց, Գ չիք ամբողջ
հողվածք, Ե չիք կանանց, Զէ չիք վերնագիր
6 Ա սգեցցի, Բ սգեցցի, Թ ըսգեցցի, ԱԲ սգեստ,
Թ ըգեստ, Զէ հանգերձ փիս զգեստ
7 Զ կանանց, Գ պիւղծ, Ե պիւղծ, Ե չիք ամե-
նայն, Ե առնիցէ
9 Գ Զի ի դէպ է դովաւ բազում լինել շարիս,
Ե լինել դովաւ շարից, Է չիք լինել, Զ յան-
ձնութիւն, ա չիք յաղագա
10 Գ հրաժարեցոյց արէնքն, Զէ ըստ որում
դատելի է
13 Գ վասն բունոց թունոց, Զէ չիք վերնագիր
14 ԳԶԷ չիք Ե, ԲԳԵ Եթէ, Ե բունոյ, Զէ թունոց
փիս հաւուց, Ե և եթէ, Զ թէ
15 ԳԶԷ չիք և (եթէ), Զ թէ, Ե նստիցի չեռել
16 Գ չիք ձուռն կամ ձագուռն, Բ ձագուռն կամ
ձուռն, Է ձագուռ կամ ձուռն, Զ ձուռն, Զ
ձագուռն, Զ առնիցես, ԲԹ որդուզն
17 Զ որդին, Ե առցես զորդին, ԲԳԵԹ ի բնդ,
ԳԶԷ լիցի
18 Զէ լիցիս, Զ լիցի

- 19 Զ զպատուիրանս փիս պարսաւանս, Գէ դի-
ցէ մեզ, Ե զնիցէ մեզ, Զէ թէ
20 ԵԶԷ լինիցի, Զ ոմանք փիս նմանք
21 Ե լուծել, Ե զղջացել
23 Ե զղջացել, ԲԳԵՂԷ զհաշիւ
24 ԲԳԵԶԷ ոսոխին, Զէ չիք Ե (զի)
25 Գ արդարութեանն, Ե լուծել, Ե զղջացել
26 Ե չիք վերստին, Ե ուղղեցի, Գ իսկ փիս այլ
Գ անզղիցն, Գ իրաւունք դատաստանի. Ե
ուղղութիւն իրաւանց փիս իրաւունք փոքրա-
գոյն
27 Զ տացն փիս տեսցես, ԲԵԶԷ չիք և
28 Գ չափել, Ե չափելս, Զէ չափեալ, Գ զհաւա
և զթռչունս, Ե եղել, Թ հրամէ
29 Գ զմայրն թողուլ վասն անելո, Ե զմայր,
Գ չիք պատճառաւ, Զ պատճառ, Բոլոր ձեռ.
ի պետս, ԲԳԵՂԷ զձագս, Զ զձագն, ԳԵԶԷ
զձուս
30 Զէ չիք և սորաք վարձս խոստանայ, Զէ
պակասին փիս պտակին, Զէ ոչ կատա-
րողքն (է կատարողքն), Բ կատարողքն,
31 ԳԵ մեծամեծ, ԲԳ պատուիրանաց, Զէ այլն
Ե զղջացելքն, Զ յանդեղքն
32 Գ ըստ չափոյ փիս զոյգ
33 Գ զխափանումն ձագուռն, Զ տուգանս, Ե
դատաւորացն

88-ԲԴ ԷՋԻ

- 2 Դ վասն նորաշէն տանց ոչ դնելո պատկ, Դ չի ամբողջ հողվածք, Զէ չի վերնագիր
- 3 ԳՁէ չի Եւ, Գ թէ, Զէ՞ շինիցես, Զ ասասցես փխ արասցես, ԲՁէ՞ գտանաւքն
- 4 Զ գործիցես, Դ գտանաւքն այսինքն փայտակապ կամ տախտակամած զի մի անկեալ որ ի վայր սպանումն գործեսցես ի տան քում
- 4—5 Դ չի դի մի... ի նմանէ
- 5 ԲեՁէ անկանիւցոցն, Զէ է փխ իցէ
- 6 Զէ չի Եւ, Ե չի նման, Աս զվիրաւորսն, Զէ վիրաւոր, Ե զվիրաւորն գտիլ
- 6—7 Դ հրամայէ որ զվիրաւոր եւ կամ զսպանեալ դաշտի պատարագաբ քաւի
- 7 Ե հրամայէ
- 8 Դ Ե ոչ, Գ Ե զպատահելն, Դ չի Եւ, Եե՞ն ալնմ, Զ ալն, ԳՁէ կարաւորիցին
- 9 Դ հրամայէ փխ ուսուցանէ, Դ իսկ առ մեկ ապաշխարութեամբ քաւեսցի
- 11 ԳԴ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Զէ չի վերնագիր
- 12 ԲԴ մատնես, Ե իւրո, Զ յաւելուց, քոյր ձեռ. չի ի (քեզ). ավելացրել ենք ըստ Աստուածաշէն Ե Բ խմբագր. Զէ չի քեզ ի
- 12—13 Դ փախուցեալ առ քեզ ապախենացի փխ յաւելուցու.... իւրմէ, Ե չի ի տեանէ իւրմէ
- 13 Զէ տեան իւրում, Դ ձեզ փխ քեզ (բնակեացէ), ԲԴԵՁէ բնակիցէ, ԱԲԴԴԵՁէ՞ ձեզ փխ քեզ (գետնեկեացի), Դ տեղի առցէ փխ գետնեկեացի
- 14 Զէ է փխ իցէ

- 14—15 է չի Ե մի նեղիցէ՞ք.... այլի
- 15 Զ չի ոչ միայն.... ասէ, Դ հարմայէ աւրէնքն փխ ասէ, Դ զհարց փխ զբրայեցուց, Ե թէ, Զէ յանդգնի Ե, մյուս օրինակներ յանդգնել, սրբագրել ենք համաձայն ԲԴ խմբագրութունների
- 16 Դ ||| ցի (կամիցի), Ասե՞նք յԵթն, Դ է. բոլոր օրինակները, բացի Դ, ամի, Դ այրն փխ այրն, Դ ասէ թէ
- 17 ԲԴԴ բնակեացէ, Ե բնակեացի, Զէ այլ փխ այլազ, Դ Ե թէ այլ ինչ պատճառաւ իցէ փախուցեալ հաշտեցուցանել պարտ է
- 19 Զէ իրաւանց դատաստան պահելի է
- 21 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ չի ամբողջ հողվածք, Զէ չի վերնագիր
- 22 Դ չի Եւ, Զ չի Եթէ, ԳՁ քում, Ե քում, Զէ քո, Դ քո
- 23 ԳԵՁ մանկաղ
- 24 Զէ ողորմութիւն, Զ յօրէնքն
- 24—25 Զէ չի Ե ոչ.... կրողաց
- 25 Դ առողաց փխ կրողաց, Դ Եթէ, Զէ յանդգնի որպէս լիւր, Զ իբրն, ԲԵ ի յափշտակողէ, Դ իբր յափշտակողէ Ե յափշտակութիւն դատաստանաւ տոյժ լիցի փխ դատաստանաւ.... առնու, Ասե՞նք չի ի
- 23 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Զէ չի վերնագիր
- 29 Ե ընդերի, Դ ցլազնեալ
- 30 Դ քեզ փխ անձին քո, Զէ քում, Դ դիցես, Զէ ժողովեցես փխ ամանիցես, Դ յամանիցես

84-ԲԴ ԷՋԻ

- 1 ԲԴՁ ողորմութեանն, Ե ողորմութեանս, Ե չի ճշմարիտ արինաղորութեանս, Զ՝ ողորմութեան, է՝ ողորմութեանս փխ արինաղորութեանս
- 2 Զ յայգէզործաց, Զ տաղտկասցիս, Զէ նոցունց, Ե կամաւքն,
- 3 Դ չի ընդ, Դ չի Եւ, Դէ բառնալոյն, Զ ընդ բառնալոյն, Դ Ե տանել ընդ ինքեան իսկ ակամայն փխ իսկ ըստ կերողին, Զ կերողի, Ե մի լիցի
- 5 Դ վասն արձակելոյ զկանայս, Դ [վ]ասն կանանց Եթէ արձակէ որ դատ, Զէ չի վերնագիր
- 6 ԳՁէ թէ (անուցու)
- 6—7 Աս՞ գտանիցի, Դ հաճիցէ ընդ նայ փխ գտանիցէ.... նորա
- 7 Դ նայ փխ նմա, Դ իբր ինչ, Դ չի նա
- 8 Դ զիրս, ԱԲԴ՞ ապահարձանի, Դ ապահար-

- ցանի, Զէ արձակիցէ
- 9 Ե գնացել, ԳՁէ լիցի, ԲԴԵՁէ թէ, ԴԵՁէ աւանցէ, Դ այր
- 10 Ե չի գրեսցէ.... ձեռն նորա, Զէ նայ փխ նմա, է գիր նա, Դ չի Ե տացէ.... նորա
- 10—11 Զէ չի Ե արձակեացէ.... իւրմէ
- 11 Դ չի ի տանէ իւրմէ, Դ Եթէ, Զ մեռանիցէ, Դ վերջի այրն, է այրն վերջին, ԳՁ այրն, ԳՁէ չի նորա
- 12 Զէ ի կնութիւն, Ե արձակեց, Դ չի դառնալ, Զ դարձեալ փխ դառնալ
- 12 Դ զնա դարձեալ, Զէ ի փխ իւր, ԴԴԴ կնութիւն, Դ պիւղձ, Դ պիւղձ, Դ այրն առաջին փխ այն առաջի, Զ չի այն
- 14 Ե պղծեցէ, Զէ ետ փխ տացէ, Ե քեզ

1 Այս կարգի տարբերակները (պիւղձ-պիւղձ-պիւղձ....) հետագայում այլևս չեն նշվում:

- 15 Զ շիֆ ի
17 ԲԳԳԵՂԷ հրաման եա, Աաթ մեկնել, Գ ար-
ձակելոյ փխ մեկնելոյ, Գ մեկնելոյ և արձա-
կելոյ, Ե կանանց մեկնելոյ, Գ տէրն Կ
զպատճառ, Ե զպատճառսն ասելով, ԲՁԷ
եթէ, Գ եթէ նա
18 Բ ձերոց, Գ թողացոյց և, է թողացաւ և, Զ
շիֆ մի
19 Գ ասաց Մովսէս ոչ առնուլ վերստին զա-
նարգեալսն արձակմամբ, Թ յարէնսն, Ե
զանարգելն, Գ շիֆ զի ընդարձակ էր
20 Գ ասէ մի թողացի փխ առնուլ.... և այն,
ԲԵ առնուին, Գ այլ առնուլ, Զ շիֆ առնուլ
21 է պողոնկութեան, Զէ շիֆ զի, Գ շիֆ այս,
ԱաթԳԶԷԹ շիֆ է, ԳԵ թէ, Ե զկէնի
22 Ե առնուլ փխ զղջանալ, Թ զոր, Գ մեկնեցաւ

- 23 Գ զղջացին փխ միացին, Աա թէ, Զէ այն-
պիսին, Գ միաւորին, Գ միաւորելն
26 Աա և մտանել փխ շտանել
26—27 Գ վասն որք նոր կին արարեալ իցեն
շտանել ի պատերազմ, Զէ շիֆ վերեագիր
Գ շիֆ ձԼԳ—ձԼ հողվածներ
28 ԳԵՁԷ շիֆ և, Գ թէ, է կին նորոց, Գ նոր, Զ
և փխ մի (մտցէ)
29 Ե անգանիցին, Զէ իւր փխ իրք
30 Զէ առն փխ էառ
31 Գ պատերազմի
32 Ե վասն
33 ԵԹ ճակատեալ, Զէ ճակատել, Զէ շիֆ և,
աթ զանգիտելն, Գ երկուցեալ փխ զան-
գիտեալ, ԵԶԷ զանգիտել

85-ԲԳ ԷՁԻ

- 2 Գ վասն գրաւողաց զերկանս, Գ շիֆ ամբողջ
հողվածք, Զէ շիֆ վերեագիր
3 Ե զողին
5 Գ նոցունց
6 Ա զմեան, ԳԶԵ զմիտուն, Զ շիֆ և, Զ ծանա-
րացոյց
7 Ե խղճոյն, Գ ասելովն զողին գրաւէ
7—8 Զ պապաստութեան
8 Գ ոգին, Եէ մեալ ոգի, Գ մարմինն
9 Թ զոյժ, Գ հարկաւորն, Զ եթէ փխ և, Թէ,
Գ յանգզի որ, է դատաստանաց փխ դա-
տաւորաց, Գ առցի ի նմանէ փխ լիցի
11 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Թ շիֆ
դատաստանաց, Ա գրուաց, Գ շիֆ ամբողջ
հողվածք, Զէ շիֆ վերեագիր
12 Ե պարտեցի, ԱաթԳԷԹ պարտիցէ, Գ ինչ
13 է կայցես, Զէ առն, Զէ շիֆ առ, Զէ որոյ
14 Գ շիֆ բո, Զէ իցէ, Ե նա հանցէ, ԲԳԷ եթէ
15 աթ անցի, Գ յազցի, Զէ շիֆ ընդ.... իւրով.
Գ ընդ մտանել արեւուն դարձուցանելով
դարձուցէ, անէ դարձուցէ, Թ դարձուցես,
Ե զգրան, Ե շիֆ նորա
16 ԳԷ արեւոյն, Ե արեգականն, Զ քեզ
17 Զ յողորմութիւն, Գ եղիցի քեզ այն, ԵԶԷ շիֆ
տեառն, Զէ շիֆ քո

- 18 է թուլ փխ թուլ, Գ արէնքն մտանել
18—20 Ե շիֆ Զտայ թուլ.... շաթեցուցանել և
19 աթԳԶԷԹ հանելն, Գ հարկաւորացն լիցի գո-
լիցն, Զէ է փխ իցէ, Գ եթէ
20 Գ շաթեցանել
21 Զէ շիֆ զնոսա, ան շիֆ զայս
22 Գ իբրս փխ ըստ, Թ շիֆ ըստ դատաստանի
24 Գ վասն վարձկանաց ըստ ամենայնի դա-
տաստան/, Գ շիֆ ամբողջ հողվածք, Զէ
շիֆ վերեագիր
25 Զէ տալ զվարձս, ԱաթԷ կարաւելոյ, Գ
զկարաւելոյն, Ե կարաւելոց, Զէ զկա-
րաւելոց, աթԵԶԷԹ եղբարց
26 Գ արինակ փխ արին, Զէ ար, Թ արին
փխ արին, ԲԳԵԶԷԹ նոցա
27 Գ նորայ թէ ոչ վճարես փխ այնորիկ, Ե ալ-
նոցիկ, Ա տնանգ
28 Զէ բողոքեցէ, Թ հարկ արկանիցէ փխ
հարկանիցէ, Զէ շիֆ հարկանիցէ զքէն, Գ
մեղս մեծ
29 Ե եթէ փխ է զի, Զ շիֆ յաղագս, Զ յաւորն
30 Զէ շիֆ թէ, Զ հասուցէ փխ հատուցէ, Գ
հատուցէ զվարձն ի նոյն յաւորն, Ե զա-
ւոր, Գ աւելի կրկին, Զէ զոր
31 Զէ է փխ իցէ, Գ հատուցանել նմա

86-ԲԳ ԷՁԻ

- 2 Գ վասն, Գ ոչ է, Թ շիֆ ոչ, Գ փոխանակ
փխ ընդ, Գ շիֆ ամբողջ հողվածք, Զէ շիֆ
վերեագիր
3 Բ հարքն, Գ որդոյ, Ե որդիոց, է մեռանիցին
որդիք, Գ մեռցին
3—4 Ե ընդ հարանց մեռանիցին
4 ԲԳԵԶԷԹ շիֆ իւրեանց, Ե իւրաքանչիւրում,

- ԵԶԷ շիֆ որ, ԱաԳԵԶԷ իւր փխ իւրում, Ե
շիֆ՝ իւրում, Ե մեռանիցի
5 Գ շիֆ ասէ, Աա այնոցիկ, Գ այնոցիկ ասէ,
Գ շիֆ թէ, Ե պատահի որ
6 Բ արինաց, ԳԶԷ հարքն, Զէ թէպէտե, ԲԳԵԶԷԹ
կամիցին վասն զորդիս (Գ զորդիսն) ապրե-
ցուցանելոյ, է կամիցին, ա ապրեցուցա-

- նել, էժ չի վասն
- 7 ԱսԳԶԷ մեռանել, ԱսԶԷ մի մեռցի (այլ)
 Գ մահապարտ որդին մեռցի, Զ որդին իւր
- 8 Զէ փոխանակ փխ ընդ, Ե հար, Զէ հարց,
 Գ ընդ հարանց մեռցին, բայց եթէ վասն
 հատառոյ պատահման որ ընդ ումեք մե-
 ռանի, իրաւ է եւ ի կոխն թափել զոր յինքն
 ոչ խնաէ վասն սիրոյ, նահատակ է թէ ոչ
 ակնառութեամբ լինի, Ե չի ոչ (գատա-
 տոր)
- 9 ԲԵԶԷՅ Զորդիս, ԲԵԶԷՅ մահապարտ, Գ ըզ-
 հարն ոչ պարտին, Ե ոչ պարտին, Զէ ոչ
 է պարտ զհայրն
- 10 Թ ոչ դատապարտել, Գ եւ այս դատաստան
 առ մեզ, Գ կացցէ իյարիւնացն, Զ կացցէ
 դատաստան
- 12 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
 չի ամբողջ հողվածը. Զէ չի վերնագիր
- 13 Ե խոտորեցուցան, ԱԶԷ խոտորեցան, Թ
 խոտորեցան, Ե էկին, Ե որդոյն, Գ եւ զայ-
 րոյ եւ զորդոյ, Բ զայրոյն, Ե այրոյն, Զէ
 այրոյ
- 14 Զէ դատաւորացն, Գ առնել փխ վարիլ, Զէ
 չի եւ... պատրանաւք, ԱԲԵՅ այլաւք, Գ
 պատրանաւք եւ երեսաւք զգատատանն

87-ՐԴ ԷԶԻ

- 2 Բ [վ]ասն կոտորաց դատ, Թ չի կոտորաց
 եւ, Թ կնոջ, Զէ չի վերնագիր
- 3 Զէ չի եւ, Ե թէ, Զ կոտորեցն, Աս արքն,
 Ե միմէնս, Դ թաղելու փխ թափելոյ
- 4 Դ չի միոյն, ԲԵԶԷՅ հարկանէ, ԲԴ
 զերկաւորեաց, Զ զերկորուաց, է զեր-
 կուրաց, ԲԴ առնն, Ե չի առն, Զէ արի-
 նացն արժան է
- 5 Դ այլ ի մերս զգին, Զ զմեզ, ԶԵՅ զգին, ԲԵ
 զձեռնն, Զէ ձեռին հատուցանել, Դ ձեռինն
 առնուլ, Զ ե որպէս, ԲԴԵՅ չի եւ
- 2—6 Գ հողվածը խմբագրած է այսպէս.
 Վասն դատ. կոտորաց եւ կնոջն
 թափելնական մատենելոյ
 Թէ կոտորցին արք երկու ընդ միմեանս,
 եւ թափելն ականութեամբ կին միոյն բուռն
 հարկանիցէ զերկաւորեաց եւ զաղարփէ
 զմիոյն, որ յաղթիցէ առն իրում, ըստ աւ-
 րինացն է հատանել զ[[[զձեռն], մեզ՝
 գին ձեռինն, որպէս եւ ցուցնալ է [խ]րա-
 բանչիւր զգալութեանց:
- 8 Գ վասն որք զմեռնալ կողոպտեն, Դ չի
 ամբողջ հողվածը, Զէ չի վերնագիր
- 9 Գ Որք զմեռնալ կողոպտեն եթէ ըմբռնես-
 ցին, Զ դիակողոպտու, Ե ըմբռնեցնեն, Բ
 խոտորվանեալ կամաւք, Գ խոտորվանես-
 ցին, ԱսԵՅ խոտորվանել

- որպէս եւ
- 15 ԱսԳԶ չի զայս, Գ արասցէ իւր
- 16 ԱսԵԷՅ պատուոյն, Բ պատուիւոյն
- 18 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԱսԴԻ
 գրաւոյ, ԲԵՅ այրոյն, Դ չի ամբողջ հող-
 վածը, Զէ չի վերնագիր
- 19 ԲԹ գրաւեցան, Թ զձորս փխ զձորս
- 20 Է ե թէպէտ, ԳԶ թէպէտեւ, Դ յայլսն, Ե նե-
 րեց, Զ սահմանան, Թ զրկան փխ զգրան
 ԶԹ ազգեցոյց փխ սատ եցոյց
- 21 Դ զայրոյն, է զայրոյն, Զ հմա, ԲԴԵԶԷ ըզ-
 խոնամակալութիւն, Ե իւր փխ իւրմէ
- 22 Գ որպէս արար, ԱԲ յեղապտոս, Զ եզգապտոս
 Ե զամէնազանս, Զէ չի ամենազանս, ԳԵ
 է դատաստանի է
- 23 Գ վասն արժանաւորաց զանից զանհնազանդ
 զաւակն, Դ չի ամբողջ հողվածը, Զէ չի
 վերնագիր
- 26 Գ քարկոծել հրամաւք յորժամ արժան իցէ
 26—27 ԲԶԷ զանի իցէ, Ե գտանիցէ փխ իցէ
 զանիք
- 27 ԱսԳԹ զանից, ԲԴԵԶԷ թէ, ԵԶԷ չի եւ
- 28 Զէ չի վարիլ, ԲԵՅ ստահակաց, Ե՝ սահա-
 կաց, Զ՝ ըստահակաց, Գ՝ յանդգնելոյն փխ
 ստամբակաց

- 10 Դ մեռցին, Դ եւ մինչեւ
- 11 Զէ նոցա
- 12 Զէ յայտ ասացնելոցս (է յասացնելոցս) է,
 ԲԴ յասացնելոցս, ԲԴ եթէ, Ե զի փխ թէ, Զ
 անզղչից, Գ սահմանեաց փխ որոշեաց, Ե
 անպիտեցն արեւ
- 13 Գ գին լիցի, Ե դարձել
- 14 Դ ըստ արժանոյն փխ պատշաճիւ, Զէ պատ-
 շաճի
- 16 ԳԴ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԴԹ
 սպանութեան, Ե չի ձԼԴ—ձԼԶ հողվածները.
 ձեռագրում բերբեր եւ պակաս, Զէ չի
 վերնագիր
- 17 Դ ուղեւորութեամբ, Դ ուղեւոր, Զէ ի ճա-
 նապարհ փխ ուղեւոր
- 18 Դ պատահել, Զէ չի պատահալ, ԴԶ չի
 որ, ԲԹ աւաղակ, Դ աւաղակն իցէ, ԲԶԷՅ
 նմա, ա հանդիպեցի, Զէ դիպիցի
- 19 ԱսԲԳԴԹ զնոսա, ԳԴ զսպանող, Զ զսպան-
 ուղ, է զըսպանաւղ, Գ դատեցի [[/ս] (հա-
 ւանարաւ՝ զնայ) սուրբ, Զէ ի սուրբ
- 20 Դ զանձն իւր, Դ սակաւ. բոլոր ձեռ. ածել
 սրբագրել եւ ըստ ԲԴ խմբագր. Ե Կանո-
 նագրքի
- 21 Դ ընդ ընկեր փխ ընդէր, ԴԶԷ չի եւ, Դ
 յակամայք, Զէ ակամայք դիպեցաւ
- 21—22 Բ մատնութիւն, Զէ իցէ իսկ մատնութիւն

- 23 ԱսԹ չիք եւ, Դ յահագին
 24 Դ հասարակաց, Դ դատաւորաց է
 25 Դ արտաքնոյ, Դ՛է արտաքնոցն, Դ աշխարհ-
 ականաց փխ է, Զէ չիք է, Զէ գիրաբանչիւր Դ
 յաւգուտ, Դ աւգուտն
 26 Դ գործոյն փխ իբրին
 28 Դ վասն հիմնարկութեան եկեղեցոյ, Դ
 [վ]ասն հիմնարկութեան եկեղեցոյ դատաւ.,

88-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Թ չիք Ապա թէ... եպիսկոպոսին, Դ եթէ,
 Դ եպիսկոպոսին, ԴԴԶ չիք կամ քորեպիս-
 կոպոսին
 2 Դ անդգնեցի, Զ յանդգնի, է յանդգնիցի ԹԻ
 հիմունան, ԳԶէ քակել հրամայեցաք զհիմն
 զայն
 3 ԳԶէ սահմանք (Զ սահմանս) ե կարգ (Դ
 կարգք) կարգեցին Դ կարգք
 3—4 ԳԶէ անըստգտանելիք (Զէ անստգրտա-
 նելիք) լիցին
 5 Դ քորեպիսկապոս, Դ մին ձեռնադրել, ԹԹ
 ձեռնադրեալն, Դ ձեռնադրելն, Զէ միուն
 (է միան) ոչ, Դ չիք (ոչ) եւ
 6 Դ որ պերետուտ, Դ պերետուտն, Զ պերե-
 տուր, ԳԶէ ապի փխ է (որ), Դ չիք որ այ-
 ժու է բուտ, ԳԶէ չիք է (բուտ), ԳԶէ բուտ
 կոչի, ԹԴԷ եթէ, Դ եպիսկոպոսն ի պատա-
 հումն հայեցի, Թ պատահումն
 7 Է չիք եպիսկոպոսն ԲԳԴԶէ քակեցէ, Դ
 հրամայեցէ
 10 ԳԴ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
 եպիսկոպոսաց դատաստան, Ե չիք ամբողջ
 հողվածք, Զէ չիք վերեւագիր
 11 Զ աշխարհին ե վիճակին, Դ եպիսկոպոսն
 13 ԳԶէ ընկերացն պատճառիցի, Դ եպիսկա-
 պոս, Դ եպիսկոպոս, Զէ որ
 14 ԱսԹԴԹ հեռին են, ԳԶէ իցեն փխ են, է վըկա-
 յութիւն, ԳԶէ նոցա նստուցեն, ԴԹ նստու-
 ցանեն

- Ե չիք ամբողջ հողվածք, Զէ չիք վերեւագիր
 30 ԳԶէ ե կամ, Թ քորեպիսկոպոսն, Դ քորեպիս-
 կապոս, Զ քորեպիսկոպոսն, Դ չիք կամ
 պերետուտ, ԹԹ պերետուտն, Զ պերետուտ,
 Դ եպիսկապոսին եւ կամ վարդապետ հրա-
 մանաւ եպիսկոպոսին, Զէ եպիսկոպոսին եւ
 կամ վարդապետ

- 15 Դ չիք է (կաթողիկոսին), ԳԶէ զի այսպէս
 կամ եղև, Թ եղև
 17 Թ զձեռնադրութիւնն, Դ ընդրեալ
 18 Զէ չիք եւ, ԳԶէ ձեռնադրել կաթողիկոսին
 (Զ կաթողիկոսին)
 19 Թ երկունքն փխ երկունքն, Դ կամ փխ եւ,
 Դ կաթողիկոսի, Զ կաթողիկոսին, է կաթու-
 ղիկոսին
 20 Զ այլոց, Դ այսուհետ, Դ մամոնա արծաթ
 եւ ոսկի, Զէ մամոնայն արծաթն ե ոսկին
 22 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
 կարգաց, Դ [վ]ասն ախտից մերժեալ ի-
 ցեն, Ե չիք ամբողջ հողվածք
 23 ԳԴԶէ աշնորիկ
 24 ԹԴ պաշտաւնից
 25 Զ ածցէ փխ արկցէ, Դ ընգալցին, Զ այլոց,
 է վարդապետին
 26 Դ վարդապետի, Դ մերձեցուցէ
 27 Զ ածցէ փխ արկցէ, ԲԳԴ եթէ, Զ քեռութեամբ,
 Աս արասցէ, ԳԶէ վարդապետութեամբ
 28 ա չիք հնազանդել, ԳԶէ վարդապետան որոյ
 մերժեալ իցէ
 29 ԲԴ չիք վասն, Դ մեղացն, ա ապաշխարու-
 թեամբ
 31 Դ դատաստանաւ
 32 Դ չքամահարել միմեանս, Թ չքամալել
 33 ԱսԹԴԹ՝ զանհարկան, Զէ՝ զանհրահանգան
 փխ զանկարգան, է դարձցի

89-ՐԴ ԷԶԻ

- 2 Դ վասն ձեռնադրութեան կաթողիկոսաց,
 Դ չիք Յաղագս դատաստանաց, Դ ձեռնա-
 դրութիւն, Ե չիք վերեւագիր. ձեռագրում
 բերբեր են պակաս, Զէ չիք վերեւագիր
 3 ԴԶ նախեցա, ԳԶէ կացցէ հաստատուն, ԱԲ
 յեղպտոս, Զէ եգիպտոս
 3—4 Դ Աղեկանդրու եպիսկապոսն իշխեցէ
 ամենեցունն
 4 Զ իշխեցէ ամենեցուն, Զ չիք զի եւ, է չիք
 եւ, ԳԵ Հոռվմայ, Ե ա||| (այս)
 5 ԳԶէ նոյնպէս, Դ անտիոքացցին

- 6 ԲԴԵ մեծութեան, Ե կացցէ փխ պահեցի, Ե
 եկեղեցից, Թ յեկեղեցեաց
 7 ԲԳԴԵԶ կաթողիկոսին, է կաթողիկոսին, ԲԵ
 ինիցիցի, Դ ինիցիցին, Դ եպիսկապոս, ԱԻ
 եպիսկոպոսն
 7—8 Զ չիք զայնպիսին... եպիսկոպոս
 8 Դ ժողով, Դ ժողով, Ե որոշեց, Դ եպիսկո-
 պոս
 10 քացի Գ-ից մյուս օրինակներում չիք եւ թէ
 Դ անձինն, Թ անազամութեան
 10—11 Զէ ե թէ հակառակութիւն ոչ երեւեցի

- բազմացն ընտրութեամբ փխ երկու ուրեք...
 ընտրութիւն
 11 Դ բազմաց, Ե ընտրութիւնն
 13 Ե նախնեցն
 14 Գ նպիսկոպոսն, Թ պատուիցի
 15 Զ արժանի պատվոյն, Է պատուոյն, Զ շիբ իւր,
 Է իւրոյ
 16 Աս յառաջն, Ե յիշատակեց, ԲԳԹ կաթողի-
 կոսի, ԳԷ կաթողիկոսի
 17 ԵԹ ի նախնեցն
 18 Ե աւետարանչաց, Ե զայսոսիկ, Զ զայսոցիկ:
 ԴԶ ալլ, Դ իշխանութիւնսն, Թ յիշխանու-
 թիւնս
 19 Դ աթոռք, Ե Լթէ (շիցնն)
 20 ԶԷ յաթոռն (Յովհաննու), ԳԵ Բիւզանտիա
 21 Զ յաղագաւ, Դ կաթողիկոսութեան, Զ կա-
 թողիկոսական, Է կաթողիկոսական, Զ շիբ
 որոշէ որք, Ե որ, Է որք կաթողիկոսական
 պատճառաւ և կամաւք
 22 Դ կաթողիկոսին, Դ ձեռնադրին, Զ որոց, Դ
 յայտն, Ե նորին
 23 ԶԷ որոց (Է յորոց) թէ պատշահն, Դ թէն,
 ԲԳԵ պատշահն, ԱսԳ շիբ ի (բազմացն),
 Դ ի բազմաց, Դ ընտրութիւն, Ե ընտրու-
 թիւնէ, Զ ընտրութեանէ, Թ ընդրութեան
 24 Ե շիբ է, ԶԷ շիբ և, Դ կաթողիկոս, Զ կա-
 թողիկոսին, Է կաթողիկոսի

- 26 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԲԴ
 զալլոյ
 26—27Դ [վ]ասն ժողովրդեան դատաս... ԶԷ
 շիբ վերճագիր
 27 Դ յափշտակել ջանայ, Ե յափշտակէ
 28 Զ բազմաց, Դ հակառակութեանցն փխ յու-
 զիցն, Ե ամբոյսից, Զ ամպոյսից, Աս որք,
 ԲԴ լինի
 29 Դ շիբ կողմանս, Դ նպիսկապոսք, ԵԶԷ նպիս-
 կոպոս, ԱսԳ որ փխ և (զալլոյ), աԶԷ
 զալլոց, Դ զալլ, Զ ջանայ
 30 ԴԵԶ իրիցունք, Դ երիցունք և քահանայք,
 Աս ալլոց, Թ զալլոյ, Ե շիբ և, Ե ժող-
 վրդնն
 31 աԶ ժողովոյն, Է ժողովուն, ԶԷ դադարեցու-
 ցանն
 32 Զ իւրաքանչիւր, ԶԷ վիճակս, Ե Լթէ
 32—33 Դ յանդգնել արասցէ փխ զգործն....
 զործն
 33 Դ յանդգնութեամբ կամի գործել, ԶԷ կամ փխ
 և, ԴԶԷ կանոնիս
 33—34 Դ շիբ կամ Էղև մեծ ժողովոյն զի
 34 աԴԶ ժողովոյն, ԲԴԴԶԷ զայնպիսին, Դ շիբ
 ի (բաց), Զ կարգէն
 35 ԴԵ քահանայութեանն, Դ բնախն, Դ մերժեն,
 Զ ի կարգէն և ի պաշտամանէն
 36 Ե առելն

90-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Դ մարթիցէ փխ դիտէ, Դ ունիցին, Դ ունի,
 Ե ի բաց բարձցի, ԴԶ բարձի, ԲԴԷ նմա-
 նէն
 2 Դ ալոսհետե փխ այս հոգեւոր, ԶԷ շիբ
 այս, Զ հոգեւորական, ԱսԳԴ և (Դ որ փխ
 և) կանոնական, ԶԷ դատաստանի
 3 ԴԶԷ շիբ այժմ, Դ քահանայից որք կան և
 յափշտակեն զմիմեանց վիճակ
 5 ԴԴ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
 շիբ անկարգապէս, ԶԷ շիբ վերճագիր
 6 ԶԷ շիբ վասն այնոցիկ, Դ այնոցիկ, ԲԵ
 այնորիկ, ԴԵԷ որ, Զ զոր, Դ շիբ ի (կարգի),
 ԶԷ ի կարգի, Թ շիբ ի (կանոնին), Զ յուս-
 տե, Ե Էկեղեցոյն
 7 ԶԷ շիբ և (յազահութիւն), ԲԴԶԷԹ յազա-
 հութեան և զօշաքաղութեան, ԱսԵ շիբ ի
 (զաշաքաղութիւն), ԶԷ անկցին
 8 ա շիբ և (տոկոսեաւք), աԴԶԷ տոկոսիւր,
 Դ տոկոսեաւք և վաշխեաւք, ԲԴ զբարբար,
 Զ զբարբարոն
 9 Դ աստուածային, Դ շիբ Լթէ, ԶԷ թէ, ԶԷ տայ
 10 ԴԶԷ կազս ի կազս և ծոյլս (Դ և ծոյլ) փխ
 զայթ ի զայթ, ԲԴԵԹ ի (Թ շիբ) պաշտա-
 մանն, Դ թողալիւր, ԲԴԵԶԷ յաղաթս
 11 Դ թերի փխ ծոյլ, Դ շիբ (ծոյլ) ի, Դ յաղա-

- չանս փխ հաւատաս, Ե թողել
 12 Ե մոռացել, ԴԵ ժողովոյն
 13 Ա զայնպիսին, Դ ի կարգէ, Դ շիբ կամ, Ե
 բարէսի
 13—14 Զ ուղղել փխ յուղովիւն ածել
 14 Դ ածել թէ զղչաւցի
 15 ԴԷ լուրիցն, Զ քահանայք, Դ շիբ զվճիո,
 ԲԴ ղկանոնական, ԲԴԵԶԷ դատաստանաւ
 15—16 Դ դատաստանին փխ զարհուրեցին
 16 ԱԹԹ դատելոցն և
 18 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
 զխաւսեցեալ, Ե զխաւսել, Դ [վ]ասն խաւ-
 սել կնոջ յափշտակելո
 19 Ե խաւսել, Դ իցեն փխ ևն, Բ զիւզեալ, Ե
 զուզել
 20 Ե այնորիկ, Դ ալլ, ԶԷ կամ Էղև սուրբ ժո-
 ղովոյն, ԶԷ դարձի փխ տացն
 21 Ե խաւսել, Զ խօսեցեալն, Թ ի բնութիւն փխ
 ի բնութիւն, Դ ի բնութիւնն ապաստա-
 նիցէ, ԱսԲԴԵԹ ապաստան, ԶԷ զի փխ մի
 22 ԷԹ զուգեալն, Դ մի համարիք և զպապեալն,
 ալլ անդրէ դարձուցն փխ մի զուգե-
 ալն... դարձուցանել, Ե զխաւսել, Զ խաւ-
 սեալն, ԶԷ հրամայի փխ համարի, ԶԷ շիբ
 և (անդրէն), Դ դարձուցանեն

- 23 Գ պահակեալ իցէ, Զ պահաւ իցէ փխ պսա-
կիցի, Դ եւ ալդ ճշմարտիւ է ալգոցիկ, Դ և
առ ալգոցիսեացն ճշմարտիւ է դատաստանս.
24 Զ ալգոցիկ, Զէ ճշմարտ, Զէ չիք է
25 Գ վասն փխ Յաղաքս դատաստանաց, Դ
[Վ]ասն ուխտից, Զէ չիք վերնագիր, Թ
մասկերութիւն
26 Գ յուխտից, ԱԶ իրիցունք, ԲԳԵ և կամ (ալլ)

- 27 ԵՂԷ պաշտանէից, Ե Եղէն փխ իցէն
ԱստԳԻՂԷԹ իւր, ԲԳԵՂԷԹ յաժարեսցին
28 ԲԳԻԷԹ կերիցէ, Ե ոչ կամեսցին, Գ կամես-
ցին պահէլ պահեսցին
29 Ե ընդունի գնոսս կանոնք, ԱսԶԹ կանոն,
Ասս զերկոսինն, Ե զերկոսեան, ԵՂԷ համա-
րիցի

91-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Զէ չիք կամ, Ա բաննար, Գ զհաց և կամ ըզ-
բանչար, Զէ կամ փխ և, Զէ ընդունի, Ե
գնոսս, Գ կարգք, Զէ կանոնք փխ կարգ
3 Է ուխտականն, Դ դամուսնացեալսն, Զէ չիք
և (որք)
4 Գ յեկեղեցոյ, Գ աղգն ծունաց և վրաց
5 Զ չիք և, ԱսԹ մեզ փխ միք, ԲԳԻԵՂԷ բամ-
բասել, ԲԳԻԹ զերկոսինն, Ե զերկոսեանն,
2 Զ երկոսինն, Դ ընդունել, ԴՂԷ ընդունելի
6 ԲԳԻՂԷ բարիոր է, Զ շուտել ԳՂԷ գուտելն,
ԲԳԻԵՂԷԹ չիք է, Դ բանբասին, Գ բամբասի
որ ուտէ, Զ բամպասի, Գ որպէս և
7 Դ բաղունք, Զէ ապալ փխ ալլ, Դ կանոնաց
և դատաստանի, Դ զմիմեանսն, Ե զմիմեանս,
Զ միմեանս
8 ա առեւն փխ դատելն, Դ դատել
10 Գ վասն փխ Յաղաքս դատաստանաց, Դ
[Վ]ասն ընչից եկեղեցոյն դատաստան, Զէ
չիք վերնագիր
11 Ե անուանել, ԲԳԻԵԹ իցէ, Զէ՝ է փխ կոչի,
Դ թէ, ալլ գիւղ, ԳԻԵ գեղ
12 ԳԷ չիք և (եթէ), ԲԳԵ թէ, Ե իրք փխ ինչ,
ալլ միշտ, ԲԳԵՂԷ եպիսկոպոս, Դ եպիսկո-
պոս կամ հայր, ԲԶԷ չիք էր, Դ չիք էր ի,
ԵՂ իրիցունքն
13 ԱսԵԹ վաճառիցին, Ե վաճառիցեն, Ե իսկս-
կոպոսն
14 Դ թէ և փխ Եթէ, Զէ իցէ փխ է
16 Ե կանոնական, Զէ լինել ասէ
16—17 Դ չիք կանոնականս... կամ դարձու-
ցանել
17 Դ քիշխան, Ե եպիսկոպոսն, Դ զբահանա-
յն, Զ թէ
18 Ե զի ալսպիսի է թէ, ԲԳԵՂԷ գնեաց
19 Ե կերել, ԲԵ Եթէ, ԳԳԵՂԷ շահել
19—20 Զ չիք ապա թէ... դարձուցանել
20 Դ դարձուցանելի է թէ աւելի է կերեալ առ-
նուն, Դ այնմ, Զէ այսմ փխ ալլմ, Դ

- զիշտեալն, Դ դէմ փխ դէպ, Դ ի վայրս փխ
դայս
21 Դ վաճառել, ԵԹ վաճառէ, Դ եկեղեցոյսն
Դ վաճառեսցեն, Զ զանպատշաճն
22 ԲԳԵՂԷԹ և ալլ ևս, Աէ անգաւոր, Դ պատշա-
ճաւորս փխ անկաւոր, Դ անկանաւոր, Զ
զանգօրոս, Դ գնեսցեն, Դ գնան, Ե ալլ ևս
23 Զ չիք է, ԲԵ յեկեղեցի, Դ եկեղեցոյ, Դ յե-
կեղեցի զի ընդ աստուածայծախնէ որ զատ
յայս երկու պատճառէս ծխէ անիծեալ
է կամ հաւատոյ և արեան գին տացեն
զգինն վաճառին
25 Դ վասն որ ստէ խոստացեալ կուտութեանն,
Դ [Վ]ասն կուտից դատաստան, ա խոստա-
ցեալն, Ե խոստացել կուտութիւն, Զէ չիք
վերնագիր
26 Զէ այնորիկ, Ե հասել, Ե խոստանայցել, Զէ
խոստանան
27 Դ չիք պահել... խոստմանն, ԳԻԷԹ և ի
շնութիւն
28 Ե լինել ոչ կարէ, Զէ կարէն, Դ լինել և
կոչի, Զէ չիք նա, ԱսԹ թէ փխ որոյ, Զէ
որ, ԱսԳԻՂ երկու, Զ կանայր փխ կանայս
29 Ե արարել, Թ առեալ փխ արարեալ, ԲԳԵՂԷԹ
սահման, Դ գնոցին սահման, Զէ կալցին
ԴՂԷ և երկու (Զ երկուս) ամ
30 Դ ընդ ձեռամբ առ դրանն, ԲԳԻԵԹ մի ամ, Ե
տեալ փխ մտեալ, Դ յեկեղեցի ԲԳԵՂԷ
ապաշխարողս
31 Զ շերմութիւն, Դ ապաշխարութեան, Աս հա-
ղորդեսցին
32 Է քահանայութեանն, Դ մերձեցի
33 Ե յայտնագոյնին, Զ չիք ի, Դ ի նիկիս
Դ յլ., Զ Գձլ., է Գձ. և Լ., է գլուխին
34 Զ ամուսնանան, Դ կամ փխ և, Դ շնութեանն.
Զ շնութեան, Թ զշնութիւնն, Դ ամուսնու-
թիւնն, Դ ամուսնութիւն, Զէ ամուսնու-
թեան

92-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Զէ յայտ է (ուտի), Դ եթէ
1—2 Զէ չիք և թէ... ամուսնանայ
2 ԲԳՂԷ իբրեւ
3 Դ խոստացողին փխ խոստովանողին, ԲԳԻԹ՝
ալլպէս, Ե՝ ալսպէս, Զ՝ ալսպէս փխ

- ալսպէս, Դ քննեսցին փխ դատեսցեն, Զէ
դատեսցին, Դ զայդ, Ե լինի
4 Զ լուսանչին կանոնն, է կանոնս, Դ կա-
նոնքն, ԲԳՂԷ երեսուն, ԲԳԵՂԷԹ չիք և...
ևս, Դ յալլսն ևս, զի սուրբն Բարսեղ ասէ,

- թէ ինչ նալ զհանդերձն կուտանի զգեցաւ
 եւ ուխտեց կուտութեանն եւ զամուս-
 նութեանն, ասէ, թէ մինչեւ բարձցի անուն
 կարեւորութեանն, բայց ոչ եթէ սուրբքն
 միմեանց հակառակ խորհին կամ խաւսին,
 զի ի միոյ հոգւոյն խաւսին:
- 6 Գ՝ վասն, Դ՝ |||ն (վասն) փխ Յաղագս
 դատաստանաց, Դ յղի, Եթ՝ մկրտել, Զէ
 շիք վերնագիր
- 7 Գ Ջյղի կանայս մկրտել արժան է յորժամ,
 ԱՊԹ՝ կանաց
- 8 Գ աշպպիսի, Ե հաւասարել, ԲԶէ ծնալդին, Ե
 ծնընդենն
- 9 Գ իւրօքն, Թ իւրաւք, Ե իւրով կամաւքն, Զէ
 զյօժարութիւն
- 9—10 Բ խոստովանութիւնն
- 10 աԹ՝ ընդունելութիւն, Դ եւ մկրտութեան, Ե
 մկրտութեանն
- 11 Զ երկրպիւն, է երկպիւն, Գ մահուանն, ԱԹ՝
 յերկուսն է փխ յերկուսն, է, Գ ի ծնա-
 նելն հանդիպի փխ յերկուսն է, Դ յեր-
 կուս, Զ յերկուս
- 12 Զ աշնոցիկ, ԱսԳէ անխիղճ, Զ խղճն փխ
 անխիղճ են, Բ մկրտեալ, Ե մկրտելն, Զէ
 շիք եւ (զի)
- 13 աԵ մկրտել, Գ մաւրն մկրտիլ
- 14 Դ յեկեղեցիք, Զէ եկեղեցոյ
- 16 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
 [վ]ասն պոռնիկ կնոջ արձակելոյ դա-
 տաստ.

- 17 Զէ շիք Իսկ, ԳԻ շիք ոք, Զ արձակէ, Դ պոռ-
 ընկութեան
- 18 Դ շիք վասն, Գ շարեաց գործոց, Դ շիք
 աշրն, Զ եւ այլ, Դ վկայեն
- 19 Գ վասն շար գործոց, Զ արձակէ, է արձա-
 կեցիք, Դ կանոնքս, Դ կանոնական դա-
 տաստանս փխ կանոնս
- 20 ԳԵէ ե ի, Դ ողորմութեանն
- 21 Զէ թէ, Զէ կին (այլ), Զ այր, Դ մի իշխեսցէ
- 22 է աշրն, կենդանի, է շիք է աշրն, ԳԵԶ այր
- 23 Գ շիք զայս, Ե գրէլ, Դ մեզ փխ մէք, Դ
 զայս դատաստան, Դ դատաստան, Դ յառաջ
 այլ երկրորդեցաք
- 24 Դ պոռնկութեան, Դ վասն փխ յաղագս, Զէ
 շիք այլ (շար), Դ գործոց եւս, Թ հրամէ, Դ
 թողուլ ինքն
- 24—25 Դ շիք յաղագս... դեղատոութեան եւ
 25 ԲԶէ դեղատոութեան, Զէ այլն այլոց, Ե ե յա-
 զագս այլոց, Դ այլոց եւս, Դ աշպպիսեացս,
 Ե աշպպիսեց, Զէ շիք զի, Ե դարձել միմենց
- 26 Ե լուել
- 27 Դ շիք ընդդէմ, ԲԵԶԵԹ՝ կալցին, Դ՝ կալցեն
 փխ ընկալցին
- 29 ԳՎ՝ վասն արձակելոյ զկին ատելութեամբ,
 Թ շիք դատաստանաց, ա ատելութեան, Զէ
 շիք վերնագիր
- 30 Զ թէ, Դ բանի պոռնկութեան, Դ պոռնկու-
 թեան
- 31 Զէ վատարարոյից, Դ այլում ցանկացեալ եւ,
 Ե եղել, Զ է փխ իցէ

98-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 ԱսԹ՝ զայսպիսս, Դ ընդունի, Զէ դառնալ,
 Դ կինն իւր
- 2 Զ անցանացն, Դ ապաշխարեցիք, Զ ապաշ-
 խարութեան, ԲԳԶԵԹ՝ կալցի, Դ շիք կալցէ
- 3 ԲԴԵԹ՝ երկուսն ամ ի ներքս, ԱսԳԶ ի ներս,
 Զ դարձի, Ե ի փխ առ, ԲԳԴԵ կինն
- 4 Դ բաժանեցէ, ԲԴ՝ կնոջ, Զէ շիք զկէսն...
 տացէ, Զէ տուգանս տացէ յեկեղեցիս, ԲԳԵ
 յեկեղեցի, Դ ի յեկեղեցին
- 5 Դ ամուսնանալոյ իւրում, Զէ ամուսնութեան,
 Թ ամուսնի իւրո, Զէ շիք իւրոյ
- 6 Ե արհամարհեց փխ անարդեաց
- 7 Ե առ փխ ի (զրուս), Զէ հաւասարեցէ,
 Թ հաւասարեցիք, Դ աղաթից եւ
- 8 Դ շիք ողորմութեան, ԲԴ՝ տնանգաց, Դ եւ
 չերմեռանդն, Դ ե չերմեռանդ, Զ չերմե-
 ռանդ, Զ զետին
- 9 ԲԴԵԹ՝ ընկալցի, Գ՝ ընգալցի փխ առցէ,
 Ե եթէ, Դ շառնէ, Դ շիք եւ (յապաշխարու-
 թիւն)
- 10 Զ ապաշխարութիւն, Դ է. փխ հինգ, Դ շիք
 ամ, ԲԴԵԹ՝ շիք կացցէ, Զէ շիք ամ (ընդ)

- 12 Դ եւ ապալ հաւասարեցի աղաթից եւ,
 ԲԴԵԹ՝ աղաթից, ԳԵ բաւել
- 13 ԱսԳ՝ զյառաջ, Զէ յառաջի, ԲԴԵ եղեալսն, Ե
 եղելսն, Զ յեղեալսն
- 14 Դ զլուխն էր փխ ի զլիսի, Ե միմենց
- 15 Ե կարծեցել, Դ ասացաք փխ եղաք, Դ ըզ-
 կանոնական զբանս առցենն
- 17 Ե ընդեմ կարծիքի գրոց
- 17—18 Դ հրամանի գրոց կարծի, զգրոցն առ-
 ցենն հրաման եւ մեզ անբամբաս թողցին
- 18 աԶ՝ աննելով, Բ անբամբաս, Դ անբանբա-
 սանս, Զ անբամբաս զմերս
- 19 Զէ աստուածային, Դ եմ աստուածական, Դ
 է փխ եմ, Զէ շիք եմ, Ե զճշմարիտն
- 19—20 Դ գրան ներմամբ, Զէ շիք ներմամբ
 զբան
- 20 ԲԴԵ կամսն, Դ սակայն ընդունողաց եւ ոչ
 ի կամս ապաստան արարաք եւ կամ ոչ,
 Զէ շիք եւ կամ ոչ, Ե շիք եւ (յազագս)
- 21 Զ աշոցիկ, Դ անպարսաւ եւ սիրով, Ե լի-
 նիշիք, Դ համարիչիք
- 21—22 Դ համարեցիք զմեր սակաւ վաստակս

- 22 Ե զտակաւ զվատտակ
24 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
[Վ]ասն Դ սարկաւագաց կանանց զատաւ,
ԱԹ սարկաւաց, Ե շնացելս, Զէ շիֆ վերնա-
գիր
26 Զէ եթէ ոք (է որք) փխ վասն որ, ԴԹ որոյ,
Ե պատրաստելն էն, Դ իցեն փխ են, Դ ի
քահանայութիւն զալ, Զէ շիֆ է
27 Ե մերձել, Զէ մերձեցել, աԹ արձակեցէ
28 Բ առնն, Դ մի իշխեցէ, Զէ լինել կինն, Դ
խակ փխ է (այրն)
29 Բն եթէ, Զ կալ, է ընդ կնոջն կալ, Դ բնա-
կել փխ կեալ, Դ ոչ կարէ քահանայ
30 Դ սուրբ եկեղեցի է ոչ կանոնք է ոչ դա-
տաստան իշխան առնէ յերկոսին կողմ յոր
է կամեսցի խակ աշխարհական
31 Զէ է երկուսն (է յերկոսին) փխ առնէ

94-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Զէ է ոչ լինել նաև, Դ շիֆ է (եպիսկո-
սին), Բն յիպիսկոպոսին, էԹ յիպիսկոպո-
սին Դ սարկաւագացն, Զէ սարկաւագաց
իցէ, Ի (է շիֆ Ի) խրատ եկեղեցականաց
3 ԲնէԹ զաշխարհն, Դ զաղոսիկ
4 Զ շիֆ է, Ե յիպիսկոպոսին, Զէ ի կամս ե-
պիսկոպոսին, Դ նորա է նոցա դատաւորք
քահանայից է սարկաւագաց յանդիմանել է
խրատել, աԹ շիֆ սարկաւագաց, Ե սարկա-
վարաց
7 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
շիֆ վերնագիր. ձեռագրի էջի մի մասը
պատուած է, Զէ շիֆ վերնագիր
8 Դ ամենամեծ փխ մեծ ամենայն, Զէ շիֆ
ամենայն, ԲԴ եթէ, ԱԹ ցերեանմանս,
Դ մինչև ցերեանուն ամս, Ե ցերեանմանս,
Զէ երեսնամեալ, Զէ շիֆ մի
9 Զէ շիֆ Ի, Զէ քահանայ, ԳԶէ է ընտրեսցի
է, ԱԹ պեղծն, Դ պեղծ
10 ԲԴԴԵԶէ տէր, ԱաԴ երեսնամեան, Ե շիֆ առ
11 Ե մկրտութեանն էառ, աԹ սակաւ փխ սկսաւ,
Դ նոյն, Ե արիւնակն, ԳԶէ ցուցանել փխ
ուսուցանել, Ե մարդկան փխ ամենեցուն
12 Դ մկրտեալ, ԲԹ երեսնամեան, ԱաԴ աւծա-
նիլ
13 ա շիֆ թէ, Զէ շիֆ ըստ, է յայտ, է որ, Դ
զպատկանելիքն, Դ պատկանելիքն, Դ աւ-
րինակ զփրկիչն Քրիստոս
14 Բ զոնէ, Զ կանոնին, Դ սրբոց հայրապե-
տացն արասցեն, Բն հայրապետաց

- յերկաքանչիւրսն, Ե [||]անց (կանանց), Թ
կանաց, Դ ամուսնանալ հրամաէ զկնի
առն մահու
32 ԲԴԵԹ մահու, Դ շիֆ կամի, ԴԵ սոցա, Զ տե-
սի, Դ իրաւացի փխ ընդունելի
33 Դ դատաստանաւ արժանն, Զ դատաւորաւ փխ
դատաստանաւ
35 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
[Վ]ասն քահանայից դատաստան, Ե պղծու-
թեանն, Զէ շիֆ վերնագիր
36 Ե պղծութիւն, Ա զաւանիցիքն
37 Դ նալ խոստովան, Զէ առանց խոստովանու-
թեան փխ է խոստովան ոչ լինիցի, Ե որ
յայտնապէս, ԴԵ շիֆ որ, է ոչ որ, Դ ոչ
որ կարիցէ թէ խոստովանի է թէ ոչ ի
կամս

- 15 Զէ վերջնոյն, Զէ այս, Ա սկզբնապէս հրա-
ման, ապա ուղղված սահման, Դ համա-
րեալի, ԲԴԵԶէԹ շիֆ համարելի
18 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Թ որ
18—19 Դ [Վ]ասն հարկի մկրտութիւն զալոյ
Ե շիֆ ամբողջ ճողվածը, Զէ շիֆ վերնագիր
20 Զէ շիֆ վասն, ա ի նեղութեան, Դ անկանին
է, Բ է կամ, Դ կամ որք ի, Զէ է կամ ի,
ԱաԹԹ շիֆ ի (խիստ)
21 ԲԴԶէԹ է կամ, ԲԴ էր յառաջ
22 ԲԴԶէ շիֆ յառն, Դ անուամբ, ԲԴ զործք,
Դ զործաւք, է զործովք, Բ վատթարք, Դ
վաթար, Դ վաթարք, ԲԴԶէ նեղութեան
23 Դ եկեցէ է կայցցէ
24 Զ աղամայութեան, Զ հաւատն դի աշխի-
տոյս, Թ զանպիտոյս
25 ա շիֆ ի (հող), ԲԴ առնիցեն, Զ առնին
26 է ցուցեն է ի տեառնէ, ԲԴ ցուցել
27 Դ է անկատարն լինել, Դ է անկարն, Զ է
անկատար, ա շիֆ է
29 Դ վասն, Դ [||]ն [վասն] փխ Յաղագս դա-
տաստանաց, Բ զաւառաց, Ե իրիցանց, Զէ
շիֆ վերնագիր
30 ԱԲԴԵԶԹ իրիցունք
31 Դ ոչ է, է շիֆ նոցա, ԲԴԵԶէ պատարազս
32 Դ տալ որ է մատաղոյ, Զ շիֆ է, ԲԴ յեկե-
ղեցոյն, Դ եթէ, Ա սկզբից շատ, ապա
ուղղված շատն, Դ շիցեն մերձ փխ շատին
իցեն, Դ շատ
32—էջ 95,2 Զէ շիֆ ոչ բաժանել... պահեսցի

95-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Դ կոչեցից ի գաւառի երէցն փխ կոչիցի,
Դ տացէ ի մատաղն, ԴԴ եկեղեցոյն, Դ
կացէ փխ պահեսցի

- 3 Զէ շիֆ թէ, ԴԴ քաղաքին, ԲԴԵ շիֆ էս
4 Դ երթեալ փխ բաւականեալք, ԲԴ անշէն, Դ
անդէն իցեն

- 5 Գ բայց անպարպք իցեն փխ եւ անպարպք, Զէ շիք եւ (անպարպք), Դ անպարտք փխ անպարպք, Գ կոշին սոքայ, Զէ նորա փխ նոցա
- 5—6 ԲԳԵԼԹ և շահն յեկեղեցւոյն (Դ յեկեղեցին) լինել իրամամբ (ե իրամամբ) է
- 6 ԳՁ եկեղեցոյն
- 8 Գ վասն բորիսկոպոսաց, Դ[Վ]ասն բորիսկոպոսաց դատատան, Ե Յաղագս բորիսկոպոսաց, Զէ շիք վերնագիր
- 9 Թ շիք ալլ, Ե բորիսկոպոսք, Զէ շիք են, Գ՝ գործի, Զ՝ կարի փխ կարգի
- 10 Զէ և վասն
- 11 ԳԹ կարատեղոց փխ կատարեղոց, ԲԹ Թարգմանէ, ԴԵԶԷ Թարգմանի, ԲԳԵԶԷԹ շիք է (բորիսկոպոսոց), Գ բորիսկոպոսոց, Ե բորիսկոպոսոց
- 12 ԱԿԵԶԷ աստիճանաց, Դ ներքոյ են փխ ի վայր է
- 13 Ե շիք դարս, Բ զաշխարհականս, Ե զաշխարհական
- 14 Ա բորիսկոպոսոց, Գ բորիսկոպոսոց, Ե բորիսկոպոսոց, ԲԳԵԶԷ և կամ, ԲԶ զտգէտս, Դ բահանայս, ԱԲԹ գոփիշ, Դ գոփիշ, Դ գործի, Զէ շիք եւ ոչ տեսուչ
- 15 աԵԶԷ շիք եւ (եպիսկոպոսոց), ԲԳԷԹ եպիսկոպոս, Ե իպիսկոպոս, Զ եպիսկոպոսն, Գ անուն տեսուչ, Դ վկա տեսուչ, Զ անուանի փխ Թարգմանի, Զ գործակիցքնիք
- 16 Զէ շիք նոցա, է նորա փխ նոցա
- 18 Գ վասն փխ Յաղագս դատատանաց, ԴԵ

- [Վ]ասն (Ե Յաղագս) պտղոց եկեղեցոյ. Զէ շիք վերնագիր
- 19 Զ զպտուղս, ԵԶԷ եկեղեցոյ, Ե շիք կամին, Ե առնուլ կամին
- 20 Գ եւ կամ (որ), Ե ձեռնագրեց, Գ զնա փխ զայնպիսին, Զէ շիք զայնպիսին
- 21 Զ ալսպիսի, Զէ ոչ առնիցէ և ոչ գործէ, Ե նզովել
- 22 Գ եղիցի
- 23 աԹ լուիցին, Գ զլացողք եւ կողոպտաւորք, Դ եկեղեցիս, Զէ զեկեղեցոյսն, Ե յինքենս, Զ յինքենս, ԳԵԶԷ շիք եւ (կամ)
- 24 ԴԶ Թէ, Գ ալսափ իրաց փխ ալսաբանաց, Ե ալսաբանեց, Զէ են փխ է, Դ որչափ եւս, է շիք միանգամ
- 25 Դ զեկեղեցիս, Ե միմենց, Զէ ի միմենց
- 26 Դ զեկեղեցոյն, Բ զեկեղեցիոյն, Դ պտուղ, Դ աւտարացեալ է, Զէ աւտարանալոց է, ԲԶԷ յեկեղեցւոյն, Դ յեկեղեցո աւտուծոյ
- 28 Դ վասն որ Թողու գորդիս, ԲԹ Թողու, ԴԵ որ (Դ |||Բ) Թողու գորդիս, ա Թողուն զեկեղեցիս. Եոյն զոշի կողմից աղղված է Թողուն գորդիս, Զէ շիք վերնագիր
- 29 ԴԵ որք, Զէ Տարք են և փխ Տարկանեն, Դ Տարկանեն եւ
- 30 բոլոր ձեռ. ձեռնահաս, Զ ձեռն հասուցանեն փխ ձեռնահաս իցեն, Ե սնրեղենն, Զ սնրեղեանն.
- 31 ԴԶԷ կատարման, բացի Զէ ից մյուսները հասակ, ԲԳԵԷ Թլ որպէս

96-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 Դ վանականութեան եւ յուխտ զնալոյ, Ե նզով
- 2 Դ շիք եւ
- 3 ԱԶԶ որ, Աան յանձինս, Զէ կարծէին փխ բարոզէին
- 5 Զ հրամայէ, Դ աստուծոյ կամացն, Դ գորդիս եւ զդուստրս, Զ գորդի
- 6 Դ յարինացն աստուծոյ, Ե ինքենք, Թ այնոքիկ
- 7 Ե կարծեն լինել մերձաւոր, Զէ կարծեն մերձաւորք
- 8 Զ շիք եղեն, Զ ծնրեղոցն
- 10 Դ վասն որդոց որ Թողուն գծնողս, Դ շիք Յաղագս դատատանաց, աԲԴ Թողու, Զէ շիք վերնագիր
- 11 Զէ Թէ, Դ Եթէ Թողուն, ԲԶԷ որոց, Ե հաւատացել
- 12 ԱաԹ աստուածալաշտութեանն, Զ աստուածալաշտութեանէ
- 13 ԲԳԵԶԷ զարժանն, ԴԷ զիրան, ԱաԶԷ շահատեանէ
- 14 Դ՝ որոշեցի ի տեսնէ, Ե՝ նզովէ փխ նզո-

- վեալ լիցի, Բ եղիցի փխ լիցի
- 15 Ե զարձել, Դ պատուիրէ, Ե պատվերէ փխ պատուիրէ, Դ վասն
- 15—16 Թ շիք եւ այնմ զարձեալ.... զգուշացուցանէ
- 16 Ե ասացել
- 17 Դ արհամարհեալ
- 18 ԲԳԵԶԷ դատաւելութիւն, Բ զհաւատոյն, Դ շիք զհաւատոյ
- 18—20 ա շիք ծնողին զի եւ Տէլ.... եղին իրաւացի
- 19 Ե ծնաւոյն հրամանեց, Զ շիք հրամայեաց, Զ լաւան
- 20 ԳԵԶ զնզովս
- 22 Դ վասն կերողաց զաւագ հինգշաբաթ զատկին, Դ լի յաղագս կերողաց զմեծ հինգշաբթին, Զէ շիք վերնագիր
- 23 ԲԵԶԵԹ պահեստէ, ա շիք պահիցէ, Դ զթառասունքն աղուհացիցն պահեստէ, ԳԶԷ սուրբ, Դ ըզատկին, ԴԶ հինգշաբթի, Զէ շիք արի

24 Աստի չիք բան, Գ զհաղորդ առնուլն փխ
զհաղորդել... սրբոյ, ՌԴՆ համարձակեցր
24—25 Զէ նախ Խուելի մի ինչ համարձակի
ուտել պահքն (Ձ պահքն)
25 Գն պահքն, Գ զոր պահեց սուրբ մինչև
ցայն ընդունայն է և սուտ և ի մեծ ժողո-
վոյն նդով, Ե պահեց, Զէ իցի փխ է, Բ
չիք ի (մեծ) գրված է և հետո քերված,
Բ ժողովն նդովէ, Ե նդովիլ, Ե նդովիլ է,
Զէ նդովեալ է

27 Զէ չիք (Ձայս) և, Բն չիք (Ձայս և) ի, է
նիկայ, ա յաւուրս
28 Գ լուիցեն զայս, ԲԴՆէ կերողաց, Գ զաւագ
հինգշաբթն փխ զարն մեծ, Ե զի ոչ ի
29 Գ գանգրայ, ԶԹ գանգրան, ԲԴ ժողովեալք.
Ե ժողովելք, Զէ ժողով, Զ ամենայն
30 Թ ի յանաց փխ Յունաց, Գ անլուծանել
31 Զ ժողովու, է ժողովելոյ, ԲԶէ խոտորեալ,
Ե խոտորել, Զէ չիք և յանարգեալ, Գ ա-
նարգեալ, Ե յանարգել
32 Գ Քաղկեդովնի

97-ՐԴ ԷԶԻ

2 Գ վասն եպիսկոպոսաց հնազանդել կաթու-
ղիկոսաց և սոցին հրամանաց, Գ [վ]ասն
եպիսկոպոսաց հնազանդելու, Գ չիք կաթու-
ղիկոսաց, Ե իպիսկոպոսաց, Զէ չիք վերնա-
գիւ
3 ա Որք, Ա իշխանութիւն, ած իշխանութիւն,
Թ իշխանութեան, Ե իպիսկոպոսք
4 Ե մայրաքաղաք, ԲԶ եպիսկոպոսքն, Ե իպիս-
կոպոսն, ԵԶէ հոգեբարձու
7 Գ թէ, Գ չիք և, Զ և թէ
8 ԲԴՆէ իշխեսցեն, Զ իշխեսցէն ի գործ, Ե
նախնեցն, Գ սովորութեանց, Զէ չիք մերոց
9 Ե կարգել, Գ որ կարգեալ են կանոնք հարցն
մերոց և եղեալ, Զէ իշխէ, Զ գործէ, ԲԴԶէ
իշխանութեան
10 ԲԴՆէ Լթէ, ԲԹ գեղք, Գ գիւղ, ԴՆ գեղք,
Զէ գիւղք իցեն, ԲԴՆԶէ եթէ (գաւառք), Գ
գաւառ, ԲԴՆԶէ եթէ, Զէ չիք կամ
11 Զէ և իցեն, Զէ չիք և, ԲԴԶէ իշխանութեան,
Ե իշխանութենն, Զէ այլոյ իշխանութեան
12 Ե և կամ, Գ արտաքոյ կամաց մայրաքաղա-
քին
13 Ե իպիսկոպոսին, է կաթուղիկոսին, ԲԴԴՆԶէ
չիք իսկ, Թ այլ փխ իսկ
14 Ե իպիսկոպոսացն, Զ գրծող, Զ չիք ինչ
15 ԲՆ հոգեւոր դատաստան, Գ հոգեւոր այս դա-
տաստան, Ե լուծել, Գ լուծեալ է
16 Գ եպիսկոպոսք, Զ եպիսկոպոսաց, Գ կաթու-
ղիկոսք փխ յեպիսկոպոսապետաց, Բ յե-
պիսկովպոսապետաց, Զ եպիսկոպոսա-
պետաց
17 ԲԴՆԶէ զարժանիս, Գ զարժանն, Ե չիք ուրուք
18 Գ շարժիցէ
19 ԲԴԴՆ թղթովք, Զէ թղթով, Թ թխտովք, Թ
վկայիցելոցն, ԲԴԴՆԶ չիք և
20 Գ չիք ի, Զ լուսացն, Գ յանձէ, Թ ի լուսաց
անձէ, Զ այդոսիկ, Ե համարձակեց, Գ ալ
կամար պատրին և պայքարին, Զէ չիք

կամար պատրին, Բ պատրին, Գ պատրին
փխ պատրին
21 Զէ այս, Ե ընդեմ, Զ հայրապետացն
22 Բ եպիսկովպոսաց
25 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԲԴԹ
յիպիսկոպոսաց, Գ չիք Յաղագս դատա-
տանաց, Գ [ո]րք եպիսկոպոսաց լուծանին,
Աա լուծան, Զէ չիք վերնագիր
26 ԲԴԴՆ եպիսկոպոսէն, ԳԶէ լուծալ փխ ան-
կաւ, Բ էրէց, Գ և զիւրոյ եպիսկոպոսին
զհրաման, Բ զեպիսկոպոսին, Ե զեպիս-
կոպոսին
27 Ե զդատաստանն, Զէ դատաստան, Գ չկալաւ
յանձին, ԲԴՆԹ չկալաւ, է ոչ յանձին կալաւ
28 Գ զլսելիս ժողովրդեանն փխ զլուր... բազ-
մաց, ԲԴՆԹ ժողովոց փխ ժողովրդոց, Զէ
ունի
29 ԲԴԴՆ բազում, ԴՆէ ասացէ, Զէ դատա-
տանին զվճիռն
30 Բ զվճիռն, ԱաԹ եթէ փխ թէ և, Զէ չիք և
(ի), Գ նոցանէ ևս
31 ԲԹ անկոսնեաց, Գ անդոսնէ, Ե անկոսնեց, Գ
չիք համարձակեցաւ, Զ առ թագաւորն, Թ
առ թագաւորի, Գ դիմեալ
31—32 Գ առ թագաւորն դիմեցէ և առ բրու-
նաւորս, ձանձրացուցանէ զնոսա, զայնպի-
սին մի արացնն արժանի
32 ԱԲԴՆԶԹ զայնպիսին, Զէ առնէր, Զ ընդու-
նելութիւն Ա կամ ընդունելութեան լուսանց-
քում
33 ա և կամ ընաւ, ԲԴԶէ հաստատիցի, Ե հաս-
տատեցի, Ա հաստատեցի... տեղի-լուսանց-
քում
34 Զ միանգամայն, ԴԶ յերկիցս
34—35 Գ չիք արդար է... լանդգնեցաւ
35 Ա եպիսկոսին, Գ կարծիցի
36 Զէ ի փխ և, Ե և ի (բազմացն), Գ և այդ
ևս, ԲԴԹ տեսցին, Ե տեսցեն, Զ տեսցի

98-ՐԴ ԷԶԻ

- 2 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ա՛ր զձեռնադրել, Դ ոչ եւս ձեռնադրել
- 3 ԲԴԵԶԷՔ շի՛ օրքեր, Գ եպիսկոպոսաց, Զէ կամ փխ եւ, Ե համարձակեցէ
- 4 Գ իշխանութեանն եւ ի գաւառէ, Զէ ձեռնադրութիւնս
- 5 Զէ կամ մերձեցուցանել զօր ի (է շի՛ ր) յատիճան քահանայութեան, Դն յատիճան, Գ բաղմութեամբ եւ ըլ/նութեամբ
- 6 ԲԴԵԶԷ իշխանութիւնս, Գ իշխանութիւն եւ կամ առաջնորդական խաշիւ, Գ համարձակեցուցանելով, ա թուղթ, ԴԶՔ թուխտս, Դ թոխս, Ե թուխս, Գ մայրաքաղաքին
- 7 Զէ եպիսկոպոս փխ է, ԲԴԴ եպիսկոպոսքն, Ե իպիսկոպոսքն, Զէ շի՛ են մուտ տացեն նմա
- 8 Բ էթէ, Զ շի՛ ոչ, Դ՛ ումէք Դ՛ օրքեր փխ ուրուք, Ե կոչեցել, Ե դիմ/ (բառի շարունակութիւնն զմիշտ հողվածի վերջը շի՛. ձեռագրում քերքեր են պակաս), Գ եւ նա դիմեալ եկեցէ փխ դիմեցէ, Զ դիմեցի, Աս ստահակութեան, Զ ձեռնադրութիւն
- 9 Գ հիմնարկութիւն առնէ եւ հաստատութիւն, Գ շի՛ իրաց, Զ որոց փխ որ ոչ, Գ անկ իցէ եւ պատշաճ նմա
- 10 ԲԴԷ արարեալն, Գ արարեալքն ի նմանէ փխ որ... գտանիցի
- 11 ԱաԹ ի ստահակութեան, Գ ի ստահակութեան, Զ անմիտ, ԲԴԹ ձեռնադրութեանէ, Գ ձեռնադրութեանէ, է ձեռնադրութեանն է, Գ զարժանաւոր
- 12 Է դատաստան, Գ եւ փխ առ ետեղ, Զէ շի՛ առ ետեղ
- 13 ԲԴԶԷԹ ամենայնս, Գ յամենայնոն, Գ եղաւ դատաստան
- 14 Գ ապա փխ այսպէս է դի, Ա թէ եւ
- 15 Գ եւ զղջացի, ԲԴ հաստատեցի
- 16 Զ իւրմէ, ԲԴԴ եպիսկոպոսէ, է իպիսկոպոսէ

- 17 ԱաԴԶԷ հաստատեցի, Գ հաստատեցի, Զէ ցուցանել, ԲԴԶԷ զարժանի, Գ զարժանն, Բ՛ ապաշաւան, Դ՛ ի պաշտաւն, Դ՛ ապաշխարողսն փխ ապաշաւանս, Զ ապաշաւելն
- 18 Դ միշտ որպէս ասացաք
- 20 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ լ/աղագս, Դ շի՛ դատաստանաց, Դ ամբաստանել, Ե շի՛ ձկ—ձկԿ հողվածները Ե ձկԿ հողվածի վերնագիրն ու սկզբի մի քանի բառերը. ձեռագրում քերքեր են պակաս. Զէ շի՛ վերնագիր
- 21 Գ իպիսկոպոսաց, Գ անցումաց, ԴԶ շի՛ եւ, Գ մեղադրութեամբ, Զէ դատապարտութեան
- 22 Զ որ, Գ իշխանութեանն
- 23 Գ եպիսկոպոսք
- 23—24 Զ շի՛ անպարտ եւ... ի նոցանէ
- 24 ԴԴԷ պարտաւորեալ, Զ պարտաւորեալք
- 25 Գ կեղծաւորութեան, Զէ կեղծաւորութիւն, Թ հակառակութեան կեղծաւորութիւն
- 26 ԲԴԴԷ մայրաքաղաքաց
- 27 ԲԴ անդի, ԲԴ դատեցին, Գ քննեցեն փխ դատեցեն
- 28 ԶԶԷ կեղծաւորութեան, Գ հաստատուն է ի բաղմացն, Զ որ, ԲԴԷ որ ինչ
- 29 ԲԴԶԷԹ կարգեցին, Գ որք, Զ յոր ինչ, Դ անդի
- 30 Գ տեսանես թէ, Գ ստոյգիւ, է կաթողիկոսաց
- 31 Է ի պատճառս ազահութեան պատրիլ, Զ շի՛ թիւրի... դատաստանս
- 33 ԴԴ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ սովորութիւնսն, Ե շի՛ ամբողջ հողվածը, Զէ շի՛ վերնագիր
- 35 Դ վաղնչուցն, Զէ զվաղնչուց, Բ սովորութիւն, ԴԶԷ սովորութիւն, Աս նորոգածեալ, Դ նորաձեւալ

99-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Գ անէ եւ զնոցին նմանս, Զ թէ փխ եւ էթէ, ԲԴԶԷ փոփոխել
- 2 Գ կամեցի, Ա էջի ստորին մասը պատրուված է, այդ պատճառով շի՛ ի հայրապետաց, Աս ժողովուրդ, Զէ ժողովք, Գ են փխ է, Զէ վտանգ
- 5 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ շի՛ Յաղագս դատաստանաց, ԲԹ եկեղեցի, Աս զարբութիւնքն, Թ զարբութիւնս, Դ ը/նորաձեւել զհին սովորութիւն եկեղեցու, Ե շի՛ ամբողջ հողվածը, Զէ շի՛ վերնագիր
- 6 Զէ շի՛ յայլ

- 7 Զէ իկեղեցիս, Թ առաքեալ
- 8 Դ դշխարք, Զէ խափան ածէ, ԱաԹ պատճառս, Զ անփոխի, է ամփոխի փխ ամբոխի
- 9 Դ շի՛ զի, Գ զամենայնսն ըստ, Զ ամենեքեան փխ ամենայնսն, Դ ուղեղ
- 11 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ [Յ]աղագս ալլաղաց խնամութեան, Ե շի՛ ամբողջ հողվածը, Զէ շի՛ վերնագիր
- 12 Զէ թէ փխ Զէ, Զ մարդ փխ մարթ, աԶԷԹ որ, Դ մերոյ են եւ ի հաւատոց, Զ շի՛ եւ, ԲԴ շի՛ ի (ցոփ), Գ յատար փխ ի ցոփ
- 13 Զ ալլաղաց, Գ զորդիս փխ զուտերս

- 14 Գ նոցա եւ փեսայ եւ կամ, Գ շիֆ կին
 16 ԱԳԻՉ հեթանոսս, Գ տօղբն, Զ տըտղբն
 17 Գ թէ ի հերձուածոց տայցեն որոց ոչ մեք
 ԲՁԷ յոր, Գ յումէք փխ յորոց մեք
 18 ԲԳՁԷ՞ որ փխ որք, Զէ շիֆ բնդ, Զէ գնոսս,
 Ա. մամանացուցին
 21—22 Գ վասն եպիսկոպոսաց որ զայլ եկեղե-
 ցոյ զարդս առեալ զիրն զարդարէ, Գ եպիս-
 կապոս որ այլոց բնչօք զարդարէ զեկեղե-
 ցի, Զէ շիֆ վերնագիր
 21—23 Ե շիֆ Յաղագս.... իշխ[անութիւն] ձե-
 ոագրում քերքեր եւ պակաս
 23 Զ եպիսկոպոսք, Զէ՞ ի զաւառաց

- 24 Զ շիֆ բնդ, Գ շիֆ իւրով, ԳՁ այլոց, Ե յայ-
 ւոց, Գ եկեղեցեաց փխ իշխանութիւնաց,
 24—25 ԲԳԻԵԶԷ՞ զիւր եկեղեցին (Ե յեկեղեցին)
 զարդարել
 25—26 Գ եւ իւրոյ անձինն ի դատապարտութիւն
 26 Զէ դատաստանի դատապարտ լիցի փխ դա-
 տապարտութիւն, ԳՁԷ եթէ ոչ հաւանիցի,
 ԱԻԵ եթէ, ԲԻԹ շահանիցի, Զէ յիւրոցն
 կամաց փխ յիւրացն
 27 Գ որ փխ զորոյ, Գ զայլոյն, Ե շինեց, Գ
 զեկեղեցին եւ զարդարեաց
 29 Ե՞ հաւատեալ, Գ յեկեղեցոյ մերում

100-ԲԳ ԷԶԻ

- 2 ԳԻ շիֆ Յաղագս դատաստանաց, Գ իւր փխ
 ի, Գ միտան, ԱԵ շիցէ, Ե զիւրովն, ԲԹ
 երթիցէ, Ե իրթիցէ, Գ երթայցէ որ յուշին
 շինի, Զէ շիֆ վերնագիր
 3 Զէ շիֆ Հարցումն, ԵԳԻԵ իւր, Աա միտան,
 Գ միտան, Գ շիցէ, ԳԵ զիւրովին երթիցէ
 4 Գ ի քար ի վայր ընկնու զինքն կամ ի գետ
 փխ կամ զահալէժ առնի, Գ գահալէժ, Ե
 լինի փխ առնի, Զէ առնէ, Գ որ փխ մահու,
 ԲԻԵԹ մահ, Գ մեռանիցի, Ա. ի վերոյն,
 Գ նմայ փխ ի վերայ, Զէ ի վերայ նորա
 6 Զէ պատասխան է, Գ ճշմարտիւ, Ե թէ
 7 Գ պակասամիտ իր եւ խելառ եւ վասն այն
 արար, Գ շիֆ զայս
 7—9 Գ բազում անգամ ընտանոյ մերձաւորի
 նորայ վասն կամելոյն որ պատարագս
 մատի ի վերայ նորա ստեն եւ առն
 8—9 Ե պատարագ մատչի չէր յիւր միտան
 9 Ե՞ ստեն եւ, ԲԳԻԶԷ՞ շիֆ թէ, Ե չեւ, Զ իւր,
 ԲԳԶԷ՞ միտան, Գ վասն այն եղի փխ զի....
 զպատարագն, Զէ շիֆ զի.... զպատարագն,
 Աա զպատարագն
 10 Գ արժան փխ պարտ, Գ ի քինու ընդանոյ
 փխ այլապէս
 11 Գ պատարագ առնել, Գ զի
 12 ա նորա փխ իւրոյ, Ե իւրում, Թ շիֆ է, Գ
 ստուգի փխ ճշմարտութեամբ
 13 Գ դատաստանն ստուծոյ, Թ մատուցողն
 14 Գ հարցմանց
 15 Գ պարտապանք, Թ պարտապ են, Գ քննու-
 թեան փխ դատելոյ
 16 ԳՁԷ շիֆ ոչ է այդ
 18 Գ [վ]ասն այսահարութեան կնոջ, Ե շիֆ
 դատաստանաց, Զէ շիֆ վերնագիր
 19 ԳՁԷ շիֆ հարցումն, Ե շիֆ կին, Ե այսա-
 հարիցէ Զ այսահարեցի, ԱանԹ թէ փխ
 զի, Զ երկաթ

- 20 Բէ անգանիցի, Ե անգանիցէ, Ե կամիցէ
 21 ԱաԲԶ առնել
 22 Ե պատասճանի, Զ յիւրոյ այտ
 18—25 Գ ճողվածք խմբագրված է այսպէս.
 վասն դիւանար կնոջ
 Եթէ ուրուք կին այսահարեցի յոյժ, որ-
 պէս զի եւ երկաթ դնիցեն, եւ այլ նորա
 ասիցէ՝ ոչ կարեմ ծուծել, եւ կամիցի առ-
 նուլ այլ կին, այնպիսոյն շնութիւն մտանէ
 յիւրոյ, եթէ՞ ոչ անուցու այլ կին: Բայց
 ներել եւ անսալ արժան է մինչեւ ցեւթն ամ
 եւ շրջեցուցանել յուխտս պահար եւ ընծայ-
 իւր: Ե թէ ոչ լիցի հնար բժշկութեան, եթէ
 կամիցի առնել կին, յիւր կաման է ||| կա-
 բացէ կալ ընդդէմ շնութեան արտից զկնի
 երից ամաց, այլ որպէս կամեցին՝ ընկալ-
 ցին դրանս զայս դատարար, ըստ քննու-
 թեան վարդապետաց եւ անպարտաւ զմեզ
 թողցին յայսմանէ:
 27 Գ վասն անարեաց որ ասին լուկուկ, Գ
 [վ]ասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե
 շիֆ դատաստանաց, Զէ շիֆ վերնագիր
 28 ԲԳԶԷ՞ շիֆ Հարց, Զ որ շինիցի, Գ ի գործս
 այրութեան կարաւ, Զէ այրութեան, Գ
 ելանիցէ
 29 Զ ոչ փխ որք, Բ առցէ, Ե հանել, Գ հանեալ
 եւ բաժանել
 30 Գ զայն, Ե թէ, ԲԳԻԵԶԷ անխեղճ
 31 Գ շիֆ զկինն, Գ զնա, փխ զկինն Զ շիֆ ասէ,
 ԲԻԵԷ եթէ, Գ հանեալ փխ հասեալ, Ե հա-
 սել, ԳԵ ես փխ է
 32 Ե շիֆ մեք, Գ շիֆ մեք.... տացուր, Զ տացուր
 նմա
 33 Գ շիֆ ոչ, Գ Զէ պարտ արձակել զնայ եւ
 ոչ թոյլ տալ առն այլում առն լինել կնոջն
 փխ Զէ.... նմա, Զէ թողցուցանեմ

101-ԲԴ ԷՋԻ

- 1 Ե Եղիլ
 2 Զ ապաստանի, Զէ չիք է, Գ հաճիլ
 5 Գ վասն հաշմէլ կնոջ դատաստանաց, Գ [վ]ա-
 սըն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ հաշմե-
 լոց, Ե չիք դատաստանաց, Զէ չիք վե-
 ճագիր
 6 ԲԵ հարցումն, ԳԴՁէ չիք Հարց, Գ չիք կին,
 ԳԶ հաշմեցի, Ե հաշմիցէ, ԳԶԶէ Եթէ (ես),
 ան չիք էս,
 6—7 Զ աւասիկ, ԳԴ ահաւասիկ էս
 8 Գ իցէ փխ է, Ա զտունն, ԳԶէ զտուն քո, Գ
 տուր ինձ
 9 ԲԳԻԵԶԹ միկնլ
 10 Գ նայ առցէ, Զ ինչք
 10—11 Գ չիք ընդ պատուհասի... անվնաս է
 11 Թ չիք կին, ԳԵ Եթէ
 12 Գ վնասակար և ընդ պատուհասի ես իբրեւ,
 ԱսԲԳԵԶԹ առնել
 13 Ե միկնլ, Գ որչափ փխ միկնլ
 13—16 Գ կենդանի իցէ: Այլեւ ընտրութեամբ
 զիջանկով եղաք կանխաւ դատաստան
 զայս, որ յաղագս այսահար կնոջն էր, զի
 ի կամս դատաւորաց եկեղեցոյ եղաք եւ
 զայստիկ զհրաման եւ զտալ եւ զոչ, այլ
 ընտրութեամբ յոյժ, զի զանձն իմ ի խզէ
 ազատ արարից:
 14 Գ ըստ փխ ընդ
 15 ԳԶ պայտասիկ
 16 Գ ճողոպրիցեմ

- 18 ԳԴ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե
 չիք դատաստանաց, Գ անասնապղծոց, Զէ
 չիք վեճագիր
 19 Բ հրացումն, ԳԶԹ չիք Հարց, աԴԶ պղծու-
 թեան
 20 Զէ վատակիցէ, ԱսԹ յարկանոցս, Գ արբ-
 կանոցի, Զէ յարկանոցի
 21 Զ անցանացն, ԲԳԵԶԹ չկամիցի, Գ ոչ կա-
 միցի կալ, բոլոր ձեռ. նորա փխ նմա.
 սրբագրել Ենք ըստ Կանոնագրի, Բ չիք ի
 22 Բ կնութիւն, Ե չիք կալ, ԵԹ պղծութեան
 23 Զ ասացէ, Ե չիք ԲԵ, Զէ կամ թող կինն զա-
 ուջին (է առաջին կինն), ԲԳԴԶԹ և կամ
 ալլ, Գ հրամայիցէք, ԵԹ հրամայիցէք
 24 Զ ինչ առնել, Գ առնել ինձ
 25 Զ պատասխան է, Գ մեկնել իշխեցէ,
 ԱսԲԳԴԶԹ առնել, Գ մի առնել
 26 Զ սրբոյս, Գ հրամանս եղաք
 27 Ե չիք հրաման, Զէ դատաստան փխ հրաման
 Գ ախմիկ
 29 ԳԴ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԲԹ
 դատաստանն, Ե չիք դատաստան, Զէ չիք
 վեճագիր
 30 ԲԵ հարցումն, Գ հարցու, ԳԶԹ չիք Հարց,
 Գ ի ճանապարհի փխ յուղոջ, Զ զդիպիցի,
 է դիպիցի
 31 Զ ի փխ եւ (դէպ), ԱսԹ սպանանիլ, ԵԶԹ
 զոր փխ զոմանս, ԲԳԵ յաւաղակացն, Զ
 աւաղակաց, Թ ի յաւաղակաց

102-ԲԴ ԷՋԻ

- 1 Զէ չիք իւր, Զ զնկերն, Թ զընկերս, ԲԳԴԵԹ
 ապրեցուցէ, Գ չիք ի, Թ ի կարգի տալ
 1—2 Գ քահանայութեան կարգի, ԳԶԹ քա-
 հանայութեան
 3 Զ չիք արժան, է արժանի
 4 Զէ արէն փխ արժան ԳԵ քահանայի սպա-
 նանել, Գ զոր մարդ, Զէ չիք զմարդ, Զէ
 զոր, Ա Եթէ եւ, Զէ թէպէտեւ, է չիք եւ (ոչ)
 6 Ե այդմ փխ այսմ, Գ լուար, Զէ թէ, Գ անձին
 իւրոյ
 7 Զէ սպանանել զոր, ԲԳԵԶԹ ընկերացն, ԳԵ
 արժան փխ լաւ, Գ աւաղակք
 8 Զ այլազգի, Զէ դիպեցին փխ իցէն, ԲԵ
 զքահանայութիւնն, Թ զքահանայութեան, Գ
 հանդիպումն փխ ի (դիպումսն)
 9 Գ տեսցի ընտրութեամբ, ԵԶԹ չիք ի (վարդա-
 պետաց)
 11 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ չիք
 ամբողջ հողվածք, Ե չիք դատաստանաց,
 Զէ չիք վեճագիր, Թ խեղթափաց սպանու-
 թեանն

- 13 Բ հարցումն, ԶԵԹ չիք հարց, Ե որ փխ
 ուրուք, Գ դիւահարեւն, Ե դիւահարել, Ե
 սպանել
 13—14 Գ յանքսպանութեանն, է անզգամութեան
 14 Ե չիք իւրում, Զ դիւէն իւրմէ, Զէ իբր, Ե
 որպէս փխ իբրեւ, ԳԶԶ զսպանող, Զ պարտ
 է տալ
 15 Գ եւ կամ թէ, Ե Եթէ, Զէ ոչ փխ որպէս
 16 ԵԶԹ չիք վասն, Թ զի ոչ արէն փխ վասն...
 չարէն
 17 Ե չիք ալլ, ԲԶԹ մտախաբաց, Ե մտախա-
 բիցն, Գ դատաստանաց թէ
 18 Ե ինքեց զնախիցին, Ե Եթէ
 19 Գ ալլ ոչ, Զէ այս փխ աստ, Գ դատել զնո-
 ստ փխ աստ .... ոչ է
 21 ԳԴ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ
 ամուլ կանանց, Ե չիք դատաստանաց, Ե
 ամուլ, Զէ չիք վեճագիր
 22 Բ հարցումն, Գ հարցում, ԳԶԹ չիք Հարց,
 Զ չիք վասն, Գ թողուցու, Ե թողու զկինն,
 Ե ալլ փխ կին, Գ եւ ալլ ծնընդկան կին

- առնէ, Զէ ծննդական
 23 Թ ապաշխարութեան, Գ խնդրէ գտանել, Զ
 կանոնան փխ կնան
 24 Գ Շնացո||| (Շնացոզ է գրեալ է)
 25 Գ քննութեամբ յառաջագոյն, ա դատաստան
 փխ դատաւորաց
 26 Գ հրաման մեծարել սրբոյս, Թ մեծարեալ,
 Գ շիք կամ, Ե զդասեալն, Գէ կանխաւ, Զ
 կանխեաւ
 27 Զ բամպասանաց, Զէ շիք ներէ.... այսմ, Գ

- ներէ եւ այսմ սուրբն Բարսեղ, Բեթ այսմ
 սուրբն
 29 ԳԴ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, ԲԴ
 շիք եւ այլոց, Գ սպանութեան, Զէ շիք
 վերեւագիր
 30 Բ հարցումն, ԳԶէ շիք Հարց, Գ սրբելով, Կ
 զանդատունն, ԱԹ պարտեղ, Գ զպարտեղ
 իւր
 31 Գ բնկենուցու, Զ բնկեսցէ, ԲԴԹ զորմովն,
 Գ զիպիցի, Գ մեռանցիցի, Թ պարտի

103-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 ԱսԳ քահանայութեանն, Գ պաշտելոյ Զ
 աշխարհականաց
 2 Զէ սպանութեան, ԳԶէ դիպիցի
 3 ա զապաշխարութիւն, Գ ապաշխարութիւն
 դնել
 4 Ե ապաշխարիցէ, Գ եւ քահանայն զքահա-
 նայութիւնն, ԲԵ զքահանայութիւնն
 5 Թ պաշտիցէ
 6 Զէ նոյնպէս, ԵԹ Ե որ, Ե հարել է Ե մեռել,
 ԲԴԶԹ հարեալ է
 7 Գ աշակերտ փխ բստ սովորութեան աԴէ
 սովորութեանն, ԲԴԵԶԹ նմանապես, Գ
 զորդի եւ տէր զծառայ, Գ այսպիսիք, Զէ
 այսպիսիս, Զէ եւ այսպիսի է
 8 Զէ շիք է, ԵԶԹ առաքել, Ե քահանա, Զէ շիք
 քահանայն, Ե փախուցել ծառայի, Գ փա-
 խուցել, Զէ ծառայիցն ասէ
 9 ԳԶէ Ե փխ այլ, Զ յամպոխտի, Թ ամբոխի,
 Ե սպանանէ զոր
 10 Ե քահանայութեան, Գ կալ փխ դալ, ԵԶԹ շիք
 եւ (կամ)
 11 Ասէ յամբոխիս, Գ ի յամբոխի, Ե զի յամ-
 բոխիս, Զ յամպոխիս, Գ ներէ նմայ
 12 Զ նմայ փխ նման, ԵԶԹ այսմ Ե, Գ ազամա,
 ԲԵ. սպանութիւնն, Գ սպանութեանն, Գ եւ
 արկնքն, ԱսԳ ուսուցանէ
 13 Գ ոստիլ, Բ տապարոյն, Զէ յապաստանիս,
 Գ ի քաղաքսն սպաստանի ասէ անկանիլ,
 ԱԲԴԵԹ անկանիլ
 14 ԱսԴԵԹ շիք ի, Զէ ապրիլ, ԲԴԵԶԹ մահուն,
 ԲԴԵԶԹ զտեղի, Գ տեղիսն, Թ զտեղիս
 15 Գ կամայ է, Դ է փխ է, Ե ազամա փխ կա-
 մայ, Զէ կամաւ, Ե շիք Ե ազամայ, Զէ Ե է
 ազամայ, Գ ձգեալ, ԴԵ շիք Ե (կամ)
 16 Զ շիք եւ, Թ յորս փխ յորոյ
 17 Աս յերկունն, Զէ յերկոցունցն, Գ ի կամայէ

- Ե յակամայէ վասն փխ Յաղագս, Զ այնո-
 ցիկ
 18 ԲԴԴԵ Թաղաւորացն, ԱսԶ շիք ի (սպա-
 նանել), ԴԹ յսպանանել, Գ այլազգոյն, ԲԹ
 զքրիստոնէ, Ե զքրիստոնա, Զէ զքրիստո-
 նեայս, Զէ իբրեւ, ԲԴԵԶԹ զկամաւոր, է
 զկամաւորի
 19 Գ զդատաստանն, Ե կորբստենն, Զէ կորուստ
 մեր
 20 ԳԴԵ սպանութիւնն, Զ սպանութեան, ԱսԴԴԵԶ
 էԹ խոստովանել
 21 Գ կանոնի, ԳԶէ ուղիղ Գ ձեռն, Գ անգեալ,
 Ե անկել
 22 Գ ճշգրտիւ, Զ ճշմարիտ փխ ճշգրիտ, Զէ զա-
 կամայն, Զէ յոր երկուցն, Գ յերկուցն
 խառն լինի
 23 Գ զտոյմն, Զէ զտոմս, Թ ուղղեալ, ԴԵ
 զկատարել, Զէ շիք զկատարեալ, Զէ
 զկամայն Զ շիք եւ զակամայն
 24 Աս ուսցի, Գ ի սրբոյն Բարսղի կանոնաց ուս-
 ցի
 26 Գ վասն ի պատերազմի սպանողաց դատաս-
 տան, Գ շիք ամբողջ հողվածք, Ե ի կանոնաց
 դատաստանաց յաղագս ի պատերազմ սպա-
 նողաց, Բ սպանողաց ի կանոնաց, Զէ շիք
 վերեւագիր
 27 Զէ շիք Իսկ, Զէ որք, Գ պատերազմի, Զէ
 մահահ գործեն ոմանք հրաք (է հարքն)
 27—28 Զէ չհրամայեցան փխ չհամարեցան
 28 ԲԴԵԶԹ ինչ զայն, Գ եւ մեղ, Ե սորին փխ
 սմին, Գ այսմ խորհրդոյ
 29 ԳԶէ զձեռնն, Թ զձեռն
 31 Ե լոկ ասէ, Զ շիք ի, Զ հաղորդութեան, Աս
 ասի, Ե շիք ասէ
 32 Ե արտաքս լինել, Գ լիցի նոցա

104-ՐԴ ԷԶԻ

- 2 ԳԴ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ
 բաժանելոս, Զէ շիք վերեւագիր

- 3 Զ իւրոց որ Ե ինչ որ հասանէ բնից, ԱԹ
 ինչից

4 Ե իւրենց, Ե նմա փխ նոցա, Զէ չիք նոցա,
 5 Դէ նստուցանեն, Զ նստուցանել, Թ նստու-
 ցեն, Գ որիք փխ ուրոյն, Գ մի գուցէ
 6 Գ չիք ինչ, Գ առցեն, Զ առնեն փխ արասցեն
 7 ԱսԳ զոր ասէ, Աս չիք ձեր
 8 Գ կամի որպէս եւ հրամայէ, Գ կամիմ
 10 Գ՛ լման փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե ներ-
 քինեց, Դ չիք եւ մարմնագեղժաց, Զէ չիք
 վերեւագիր
 11 Բ և կամ
 12 Գ առցէ, Զէ առնուցու, Ե հասել, Գ եւ կենդի
 ի վերայ հասնալ իրացն, Է գործոյն,
 ԲԳԵԶԹ է փխ լիցի, Զէ կանալ կամ քա-
 կել, ԱսԶԹ չիք ի (քակել)
 13 Գ ի բաժանիլ փխ քակել, Զէ թէ, Զ ուր փխ
 ում, ԳԴԵ կամեսցի, Գ առն լիցի, ԲԳԴԵԶԹ
 զկէս, Գ ընչից առն
 14 ԲԴԷ չիք յեկեղեցին, Դ անարգելո, Բէ պսակին
 յեկեղեցին
 14—15 Դ եւ յեկեղեցոյն երեք ամ
 15 ԴԵԹ ապաշխարիցէ, Բ ապաշխարեսցէ, Ի

զկպ իսկ է գիտել, զի և այդ ևս լիցի դա-
 տաստան ալոցիկ իրաւացի և հաստատուն,
 Դ ապաշխարեսցէ յայտնի ահայ աս է զար-
 ժանն
 17 Գ լման փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ չիք
 դատաստանաց, Ե տեղիոյ, Զէ չիք վերեւագիր
 18 ԲԴԵԶԹ ուտէ, Է ուտէ ոք, Ե տեղիոյ, Գ միոյ,
 Դ Գ. փխ չորս, Դ եթէ
 19 Զ կանոնի, Գ ապաշխարեսցէ, Զէ ապաշխարէ,
 Թ ապաշխարէ, Զէ այնպէս փխ այն
 20 Դ չիք ալոցիկ
 22 Գ՛ լման (Դ // Ե) փխ Յաղագս դատաստա-
 նաց, Զէ չիք վերեւագիր
 23 Ա հրդիցէ, Գ հրդհիցէ եւ յարիցէ, Գ լմա-
 տակս ումէ, Զ լմատակ իւր, Գ վճար-
 եսցէ փխ տուժեսցի, ԲԵԹ միոյ, Գ՛ չորս
 եւ, Դ՛ երեք ապա փխ երեքիկն
 24 Ե եթէ, Զէ և թէ, ԴԵ ապաշխարիցէ, Զէ ա-
 պաշխարէ
 25 Գ չիք եւ, ԴԵ և այս, Զէ չիք ցուցաւ....
 արիւնացն

105-ՐԴ ԷԶԻ

2 Դ լվ]ասն փխ Յաղագս..., յափշտակող, Գ
 արունաստորաց
 3 ԲԳԴԵԶԹ որ, Ա որք որ, Ե զայլոց ինչս
 4 Ե ապաշխարից, Զ ընդ փխ ըստ, Գ ընդ աչնր
 ըստ հրամանի վարդապետին, Զ հրամանաւ
 5 Ե զյայտնելն, Գ դատ եկեալ փխ դատաս-
 տան անկեալն, Զ դատաստանի, Զէ կան
 փխ անկեալն, Դ հասուցանել փխ հատու-
 ցանել, Զ հատուցել, ԲԳԶԹ և որք, Գ որ,
 ԲԳԴԵԶԹ կարողն
 6 ԵԶԹ որք, Ե ոչն, Գ իսկ զծածուկսն խոս-
 տովանելո եւ ապաշխարելոյ, Զ չիք եւ,
 ԲԴԵԶԹ զծածուկն, Դ ապաշխարեն
 8 Գ լման փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե ժա-
 ւանգութիւն
 8—9 Դ լվ]ասն ժառանգութեան բաժանելոյ
 9 Գ դստ(երս), Զէ չիք վերեւագիր
 10 Գ թէ, Դ վախճանեսցի, Գ ունի, ԲԳԴԵԶԹ
 զինչս
 11 Զէ քորս, Թ մին
 11—14 Գ մի եղբար բաժին տացեն հաւասարա-
 պէս: Յառաջագոյն ըստ արիւնացն գրեցար
 զայս դատաստանս եւ այսպէս եղար. զի
 դուտրն, որ զենուս ի տանն իցէ եւ առն
 չիցէ, հաւասար եղբար առցէ բաժին, եւ
 առն եղեալքն՝ զմի եղբար բաժին: Եւ այս
 յայտնի ոչ ասացաւ յարիւնացն
 13 Աս երկուս, Դ երկուս, Զ զի մի փխ զմի, Զէ
 եղբոր բաժին
 14 ԴԶ օրինացն, Զ զոր փխ ոչ, Դ եւ ոչ աստ,

Ե հրամանքս, Զ հրամանացս, Աս ոչ ըն-
 տրէ, Գ ոչ ընտրէ յայտնի
 15 Գ զնոսա յայտնի
 16 Զէ զայս, Դ զանոսիկ փխ զայն իսկ
 17 Աս չիք է (անբաժին), Դ ի տանն իցէ, ԲԳԴԵ
 ԶԹ ևս փխ իսկ, Զէ և արգ, Դ հաւասարա-
 բաժին առնել զկնի մահուան ծնաւաջն ոչ
 է արգար դատաստան
 18 ԲԴԵ մահու, Դ առնեն, Բ արդարութիւն
 19 Զէ են փխ գտանին, Գ որ կարգած, Ե կարգել,
 Զ դստերք, Դ եղբայրս, Գ առնուլ, Գ բա-
 ժին հաւասար, իսկ այլ որք ի տաննիցեն
 զեռ, երկուսն զմի եղբար ոչ է պարտ, այլ
 հաւասար, ապա թէ
 20 Զէ ասէ, Ե որդիոցն, Դ եղեն փխ իննել, ԳԵ
 յածել
 21 Զէ քանզի, ԲԴԵԶԹ չիք եւ, Թ նոյնքան
 փխ այնքան, Զ աշխատութիւնն, Դ կա-
 նայս նոցա ըստ չափոյ բաժնեաց լինի
 եւ զի որչափ ծախք լինի եւ այնքան
 աշխատութիւն զոյ ի վերայ նորայ, զի արու
 է նայ, զի եւ կինն բաժնաւ կին, նմայ եւս
 պիտոյանայ բաժին ի բաժինն ի ծնաւաջն
 իւրոց: Ըստ այսմ....
 23 Գ զմի եղբար առցեն բաժին փխ մի լիցին,
 Դ մին լինիցի, Գ տանն, ԳԶԹ որդիսն,
 Դ հաւասարեսցին, Դ հաժարիցի, Զէ հա-
 մարիցին
 24 ԲԴԵ ամենեցունց
 25 Զէ նուազեսցի փխ նուազ լինցի, Դ նուազ

- լիցի, զի Քրիստոս Յիսուս ոչ է խտիր արուի
և իգի, այլ մի են ամենայնքն, Գ զգտերսն,
Ձ ըզգտերս, Գ առաւել սիրեն և պա-
տուեն, Գ զլատուեն փխ պատուեն
- 26 ԱՐԳԹ ապրիլ
- 27 Գ այտ, ԴԵ շիֆ և (նոյն), Ձէ այսպէս փխ
այդպէս
- 28 Թ ընդրեսին, Գ քէ զամենայն, Դ դատերս, Ձէ
դատերն, Դ ունելով, Ե լինել փխ ունել
- 30 Դ զդուարն, Գ երկու կրկին փխ երկիցս, Թ
կարգեալ, Ե այն փխ այնոցիկ, Ե նոցա փխ
այն, Ձ շիֆ Ի
- 31 Գ շիֆ բոտ, ԲԳՁԷ ընչից, Գ յընչիցն, Գ շիֆ
և, ԴՁ ծախք, ԳՁ եղեալ իցեն, Է իցեն

- 32 ԲԵ հաւասարութիւնն, Գ հաւասարութեամբն,
աթ ասելոցն փխ առնելոցն, Ձէ առնելոյն
- 33 Ձէ յերկրորդումն, ԱՐԳ յամուսնութենէ, Դ
յամուսնութենէ ծնեալքն, Ձ ուստերք, Ձ
դատերք, Դ լինին
- 34 Ձ Ի բաժնի, ԴԵԹ շիֆ և, ԲԳԳԵ դրեալն է
- 35 Ձ հարն, Է կրտսեր, Գ որդոյ, Դ յառաջա-
դէմն և պատշաճաւորն փխ անկաւորին
լինել, Ա անկաւորն
- 36 Դ տալ փխ լինել, Դ բաւականիցլ Ի պինդ
ունել և ընուլ
- 37 Գ որպէս և, Դ այսմ, Դ թէ, Ե բաժանէցի,
Ձէ ծառանդութիւն
- 38 Գ և ուստերաց

106-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 Աս վասն փխ յաղագս
- 2 Դ վասն փխ Յաղագս.... թէ, Դ շիֆ դատաս-
տանաց, ա Ի ծառանդութիւնս, Դ Ի ծառան-
դութիւն, Թ Ի ծառանդ
- 3 Գ զծնունդն, Դ շիֆ համարելի է զծնունդս,
Ձէ շիֆ վերնագիր
- 4 Դ շիֆ Աստուածային, ԴՁԹ աւրինադրութիւն
- 5 Ե զնկարել, Դ սաղմն յորովայնին, Ձէ սաղմն,
ԴՁէ դատաստան, Գ |||(զնէ), Ե արեն, Դ
||| (և), Գ |||սն (վասն) այն, Ձ կայ փխ
կայր, Է ծնունդ
- 6 Դ Ի յանվնաս մնալն, Ձ շիֆ բայց.... լինելն
- 7 Աս իմաստասիրելոց, Ձ իմաստասիրել, Ձ
ըզտեսանել
- 8 Դ լիցի տեառն, Ձէ շիֆ տեառն, ԲԳԵ զնեղութ-
թիւնն, ԵՁԷ շիֆ վասն խնդութեանն
- 9 Դ աշխարհ, Ե դարձել ծնելն, Դ մարմնոյն
- 10 Դ մարմնոյ փխ և, ԲԵՁԷԹ մարմնոյ ծնեալ,
ԲԳԴԵՁԷԹ շիֆ Ի
- 11 Ե ծնելքն, Ձէ ծնեալն, Գ աստուածոյ ծա-
ռանդ և և առնն
- 12 Դ կինն, ԴՁ շիֆ Ի, ԱսԲԳԵՁԷԹ մեռանել, Ձէ
կալցին
- 13 Ձ ծնընդեանն, ՁԹ զծառանդութիւն, Եէ հաս-
տատեցեն, Ձ հաստատեցին ԱսԲԵ Ի
ծնանելն, Գ Ի ծնանել մանգանն ԲԳԵՁԷԹ
թէ
- 14 Ա յաւուր, Ձէ յորժամ փխ յորում, Գ
ծնանիցի, Գ շիֆ մեռանիցի, Ձէ մեռիցի,
Ա Ի ծառանդ է, Գ նոյն ծառանդ է հայրե-
նեացն, Դ ծառանդիցի, Դ շիֆ է, Ձ է և, Գ
նմանէ փխ մանկան էն,
- 15 Թ այլքն, Ձէ ծառանդեցեն, Դ շիֆ ոչ, Գ
ոչ թէ
- 16 Ձէ թէ, Ձէ Էթէ Ի ծնունդն, զկնի
- 17 Ձէ շիֆ և, Դ շիֆ Ի (նմին)
- 19 Ձէ ասացելոյդ, Գ թէ չիցեն զաւակք, Ձէ թէ
չիցեն ուստերք և (Է կամ) դատերք
- 20 Դ կամիցի, Ձ ծառանդեցուցանէ, Դ թէ աղ-
գատոհմի, ԲԳԵԹԷԹ Էթէ (ծառայի), Ձ և փխ

- թէ (ծառայի), ԲԳԵԹԷԹ Էթէ
- 21 Ձ ինքդ իշխան, Ձէ զայդորիկ, Ձէ շիֆ ծա-
ռանդ, Թ ծառանդել
- 22 Դ Էթէ, Ե հաստատեց, Դ որ իցեն յաղդէն
փխ Ի տոհմէ
- 23 Ձ հեռորք, Գ ծառանդիցեն, Դ շիֆ որպէս....
այդ, Դ նախ զհեռոյն նորայ լցուցանելով
զպէտսն և ապա զմնացեալսն ինքեանց և
բոտ աւրինացն ևս այդպէս դատեալ
եղև փխ որպէս.... Աւրինացն
- 26 ԳԴ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ձէ
շիֆ վերնագիր, Թ հեշմելոց
- 27 ԴԴԵՁԷ շիֆ և, Աէ թէ, Գ պատահի ումք,
ԴԹ հաշմն, Թ դաւակի, Դ շունիցի, Դ շունի
- 28 Դ իմացուածս խնլաց, Գ՝ մի լիցի, Դ՝ չէ փխ
ոչ է
- 29 Ե պատահեց
- 30 Դ եղել, Դ թէ բժըշկիցի, Ձ այլ, ԱսԴ աւան-
դիցեն
- 30—31 Դ զբաժին նորայ զի այնու խնամիցի
փխ թէ.... ծառանդեն
- 31 աթ ծառանդին, Ձէ շիֆ սպա թէ.... ծա-
ռանդենն, Աս որ, Գ որք ծառանդեն նո-
քայ խնամակալցին նմայ մինչ Ի մահ
նմայ, Էթ կալցեն, ԲԵԹ մինչ
- 33 Դ այլ ինչ փխ այլազգ, ա կամ կազ, Դ
դիւահար փխ այսահար, Դ որո շիցէ բնաւ,
Ե որո շիցէ, ԲԳՁԷ շիցէ
- 34 Ձէ անզղայացեալ, Թ անզղամեալ, Ձէ շիֆ կամ
աւրկոտ, Դ ուկոտ, Բ գողի (ծնապրում
գրված է որկոտ սակայն գրիչը լուսանցում
ցույց է տվել, որ պետք է լինի գողի),
Դ շիֆ կամ արկոտ.... ապականեալ
- 35 Ձէ և որ, Դ իմացուն փխ իմաստուն, ԴԷ
այլ, Ձ այլազգիք և փխ այլք այսպիսիք,
Դ որք, Դ կարիցեն փխ բաւական գոն, Ձէ
գուլ այլովք
- 36 ԳՁ զհայրենիսն, Գ՝ մի զրկիցին Ի հայրե-
նեաց իրեանց, իսկ որք չիցեն բաւական,
ԲԹ զրկիցին, ա շիֆ Ի, Է Ի ծառանդն

107-ԴԴ ԷԶԻ

- 1 Զէ այլովք, Բե՛ Ժառանգորդաւք, Գձէ Ժառանգաւորաւք, Ասե՛ Խնամեացին, Զ խնամեացն, Գ շի՛ որպէս.... եւ, Դե շի՛ ահա
- 3 Ե շի՛ եւ զայդ.... դատաստան, ա այդ, Գ իրաւամբ, Ասա գիտեմ, Թ դատաստանք, Գ շի՛ եւ ըստ, Գ արիւնեալքն
- 4 Գե անարատքն, Գ շի՛ ի կենդանեացն.... բազինսն, Ե սեղանս փխ կենդանեացն.... բազինսն, Թ շի՛ ի (բազինսն), Գձէ՛ սեղանն, Բ՛ սեղանսն փխ բազինսն (ձեռագրում գրված է բազինսն սակայն Գրիչը լուսանցում ցույց է տվել, որ պետք է լինի սեղանսն, Գ եղանէին ի սեղանն, Զէ նուէրք, Գ նուէր տեառն լանսանցն)
- 5 Գ՛ լինէին, Զէ՛ է փխ էին, Գ լինէիք փխ զենիք, Գ անարատքն ի մարդկանէ
- 6 Գձէ լինին, Գ շի՛ ի, Գ շի՛ մարդկանէ, Զ շի՛ եւ Ժառանգ, ԲԴԵ Ժառանգք, Գ եւ փխ իսկ
- 7 Գ ոչ կարին լինել փխ մարդկան.... են, ա խոտիի են, Ա ունի խոտիի, Բայց գրիչն եւսյն մեղաւով և գիրով անլցուցած է ան և եղած անխոտիի, Զ խոտորիի, ԲԴԵԶէ Ժառանգք
- 9 Գ լվյաան կտակաց անեւոյ դատաստան, Զէ շի՛ վերեագիւր
- 10 Զէ եթէ փխ եւ, Թ շի՛ կանոնք, Ե իրից, Զէ երից, մյուսները՝ երեք, Գ հիվանդութեանն
- 11 Ե կոշեացէ, Թ հաւատացեալն փխ հիւանդութեան, ԲԴԵԶէ՛ զբահանայն, Ասա շի՛ եկեղեցւոյն
- 12 Զէ շի՛ եւ (զամենայն), Գ ինչ տան իւրո
- 13 Ե զթաղմանն, Ե իւր (խառնեցի), Թ իւրո (եւ թէ), է եթէ
- 14 ԱսԴԵԶէ՛ մեռանել, Զ թէ ոչ իցէ
- 15 Ե թափել, Զէ իրրե փխ որպէս, ԱՐ Մահեղի, Զ զՄահմէտի, Գ անգոյն, Բ ասեն անգոյ, Ե իմաստունքն ասեն, Զ ասցին, Զէ իմաստունք
- 16 ԴԵԶէ՛ սուր, Զէ ապրիլ որ Դ կտակն
- 17 Զ շի՛ Բայց.... կտակ, ԲԵԷ յառողջութեանն, Թ յառողջութեան կտակ հստատու ն է, Զ շի՛ է (թէպէտ եւ), ԵԹ շի՛ եւ
- 18 Եէ ան կամաւոր, Թ կամաւորացն փխ կամաւոր այն
- 20 ԴՁ մահուն, է լինալ փխ եղեալ
- 20—21 Զ շի՛ ըստ առաքելոյ.... կացցէ մինչեւ
- 21 ԲԴԵԶէ՛ կտակն, ԲԴԵԷ լիցի փխ կացցէ մինչեւ, Ասա կատարիցէ, Զ կատարեացի, ԲԴԶէ խառնեացաւ, Ե խառնեաց փխ խառնեացան

- 22 ԲԵԹ բերանաւք, Զէ բերանովն, Զէ ուխտեաց փխ թէ.... կատարեցէք, Ա կատարիցեք, Զ զինչ
- 23 ԲԵԶԹ առնելն, Զէ շի՛ կատարել, Ե կատարեացէ, Զէ կատարէ, Զէ զկնի յետ մահուն (է մահուն)
- 24 Գ վտանգ, Զէ շի՛ զկնի կատարիցեն, ԲԴԵԶԷԹ թէ, աԴԷ յուխտելոցն, Զ յուխտելոյն
- 25 Զ ալք ալք է, Գ շի՛ ճահագոյն, Զ ճահագոյն, Զէ շի՛ ալգմ է դատաստան, Գ դատաստան է,
Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
Վասն կտակաց որ են անդարձք
Կտակք լինին, որպէս ուսուցանեն կանոնք, որ ի նոյն աւրն հիւանդն կամ յերկրորդին կամ յերրորդին, բայց պարտ է ի նոյն աւրն լինել հիւանդութեանն, զի կոշիցէ տկարացեալն զբահանայն, եւ զԺառանգաւորսն, եւ զամենայն ազգականս իւր, թէ իցեն, եւ նախ խոստովանի զմեղսն իւր ստուգապէս, յուսով, եւ երկեղիւ, եւ արտասուաւք եւ ապա յերկ վկայեալք հաւատարմաւք, որք արմանի են վկայ կոշիլ, եւ գրեացեն կտակ անդարձի եւ զամենայն ինչ զտան իւրոյ ըզգաւակաց եւ զկնոջ, զթաղմանն եւ զմասն ոգւոյ իւրոյ, թէ աղբատի, թէ ի վանս, թէ ի գեղջ յեկեղեցին, զայս ամենայն խառնեացի խելամուտութեամբ, ոչ միայն ըստ կամաց իւրոց, այլեւ խորհրդակցութեամբ խոհական եւ խաղաղար քահանային եւ հաւատարմի վկայիցն, զորս կոշեաց առ ինքն: Եւ թէ ի նմին աւուր մեռանի, հաստատուն լիցի [կտա]կն: Բայց այնց հիւանտաց, որ ի խելաց թափեալ լինին, եւ խորհրդակիցքն ոչ են խոհական խաղաղարարք, այլ մանաւանդ խոռվարարք եւ վկայք ստութեան, որպէս ասէ. վկայք միշտ զմարտս գրգռեն եւ ինքեանք առանց պատժոյ պատժուածի ոչ ապրին աստ, եւ յաւուրըն յայցելութեան թէ վասն կաշառաց կամ սնոտի երկիւղի եւ մարդահաճութեան, կամ այլ ինչ ակնառութեան եւ յաշաղանց խնոութեան եւ նախանձու փոխութեն զվկայութիւնն, նորին առաջի վնեոյն եւ վերնոցն վատթարք երեւացին եւ վարար տականք ի վաղակէ նորայ վիրաւորեալք, զի բանն աստուծոյ սուր է, քան զամենայն սուր երկաւայրի, կտրեացէ զսուտ վկայսն՝ ընդ մէջ եւ զմասն նոցայ ընդ կեղծաւորս եւ ընդ անհաւատս դիցէ: Լուարուք զայս վատշուէր վկայք վայրապայք եւ վայ տուք անձանց, մինչդեռ այս աւուս առաջի կայ այսաւր, եթէ ձայնի նորայ լուիցէք, մի

խոստացուցանէք զսիրտս ձեր: Բայց հաս-
տատուն կտակ առաւել յառողջութեանն է,
թէպէտ ասացեալք անխոտելի են, զի կա-
մաւոր՝ յառողջութեանն լինի, իսկ ի հի-
ւանդութեանն՝ խառն տեսանի, իբր ակա-
մայ: Եւ թէ պատահի յառնել հիւանտին եւ
փոխել զկտակն, իշխան է, զի կտակ յետ
մահու է հաստատուն: Բայց սատուծոյ եղ-
եալ այս ուխտն տեսանէ փութով է, կտա-
կըն անփոփոխ կատարեսցի, զոր բերանով
իւրով խոստացաւ ի նեղութեանն. ուխտս
դիք, առէ, եւ կատարեսցէք ընդ զնէն, զի
որ ինչ ի դէպ ընդ յառանելն իւր, լիով կա-
տարեսցէ զայն եւ զոր ինչ զկնի մահու՝ եւ
այն անվտանգ է, կատարեն զայն հոգայ-
բարձունքն: Եւ թէ փոխեցեն ինչ յուխտե-
լոցն, զլաւն ունին իշխանութիւն փոխել եւ
ոչ զվաթարն: Այդ իրաւացի է զատ: Մահ-
մտականքն առնն մտացածին [ ] քառա-
սուն աւուր ապրելոյ հիւանդին ապայ լիցի

հաստատուն կտակն:

- 27 Դ [վ]ասն մեռելոց առնելոյ փխ Յաղագս...
առնել, Զէ շիք վերեագիր
28 Զէ Լթէ փխ Եւ թէ, ԲԴ ժամանակ, Ե բնա-
կել, Զ են փխ իցեն
29 Ե միասին են ինչքն Ե, Ե ստայուածոցն
30 Ե երկի կնոջն
30—31 Դ շիք թէ... ժառանգաւորացն լիցի
31 ԲԶէ ստացուածն, Ե ստացուածքն
31 Զէ լիցի հայրն (Ե զհայրն) փխ իցէ այրն,
Դ զմեռելոցն թան, Զ զմեռելոցն, Ե զմեռե-
լոցն նիթն, Թ մեռելոցն ոյթան
32 Բ Լթէ փխ Եւ թէ, Զէ իցեն յիւրայոցն, Զ
այրն
34 Ե Լթէ, ԲԴԵԶէ կին, Աս պատահիցի, Դ հան-
դիպիցէ փխ պատահիցէ, Զ պատահեցէ,
ԴԶԵԹ բազմաժամանակեայ, Բ ժամանա-
կեայ, Ե ժամանակք, Ե են փխ իցեն
35 ԲԹ ի մասն, Զէ ի փխ մասն, ԲԴԵԶԵԹ ժա-
ռանգութեան, Զէ որ

108-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 Աս Բ ժառանգիցեն, Զ ժառանգեն, Թ սակա-
ւածամանակեա, Զէ եղեալն
2 Ե ամուսնութեանն, Զ եղեալ փխ մեռեալ,
Ե իւրոցն, ԲԵԹ Ե կամ, Զ Ե փխ կամ
3 Ե ծնեալ իցէ, Զէ շիք թէ կենդանի... մեռ-
եալ, Դ շիք Ե (թէ), Ա Ե Լթէ, Դ մեռած,
Ե մեռելոյթան փխ մեռելոցն, Զէ մեռելոյն
4 Զէ շիք Ե մասն ժառանգութեանն
5 Զէ յերկրորդ (Զ երկրորդին) ժառանգու-
թեան, Բ ամուսնութիւնն, Դ ամուսնութիւն
6 Ա բնագրում դատաստան, բայց գրիչը լու-
սանցում ցայց է տվել, որ պետք է լինի
արիւնակ
7 Ե մեռել, Զ ամենայն, ԲԴԵԶԵ ասացեալք, Ե
մեռելոյթան, Զ մեռելոյն
8 ԲԵԶԵ ի կնոջէ, Թ ի կնոջն
9 Զէ ամուսն, ԴԶԵ ժառանգ, Զ իսկ փխ ալ
10 Զէ յառնէ իւրմէ, ԵԶԵ տնտեսութեան
11 Դ այրն, Ե Ե կին կոչս մնացեալ, Զէ կին,
Զէ շիք յառնէն
11—12 Դ շիք մնացեալ կինն... ժառանգէ յառ-
նէն
12 Զէ զաւակ փխ ծնունդ, Զէ թէ կեդանի է Ե
թէ մեռեալ, ԱսԴ ԵԶԵ կեդանի, Բ Ե թէ
(մեռեալ), Դ Ե թէ սակաւ ժամանակեա
14 ԵԶԶ բաժանմունսն, Դ բաժանմանն, Թ յի-
շեն
14—15 Զէ ոչ իշեն իւրաքանչիւր կողմանցն որ
տրեւալ իցէ միմեանց բաշխ
15 ԲԴԵԶԵԹ պարզեն
16 Զէ շիք թէ մաշեալք իցեն, ԴԵԹ մաշելիք,

- Զ ոչ փխ որ, Զ Ե փխ ըստ
17 ԲԴԵ դատեալք, Թ դատել, Զէ լիցին վճար-
մամբ փխ վճարեսցին
Զ ոչ փխ որ, Զ Ե փխ ըստ
18 Ե հարուանեցն,
19 Զէ ալոցորդի լիցի
20 ԵԶԵԹ որ, Ե իրաւամբ, Զ իրաւմբ, ԲԴԵԶԵ
պատահմանն
21 Ե սովորութիւն
22 ԴԵԹ կարծիք, Զէ շիք կարծեալք, Ե շիք
ըստ, Զէ շիք ըստ ճշմարիտ
23 Զ իրաւունս, ԲԴԵԶԵ դարձուցանել
23—25 ԴԵ շիք միայն... զթերին լցէ
24 Թ ի պակասութիւն
Դ ճՁԴ հոգովածը խմբագրված է այսպէս.
Վասն, թէ ո՞րպէս արժան է
զմեռելոցն առնել
Թէ ի միասին լեալ իցեն բազում ժա-
մանակ այր Ե կին Ե որդիս ծնեալ, Ե զա-
նազանութիւն չիցէ ստացուածոցն, ի միա-
սին յընչիցն մեռելոցն լիցի: Ապա թէ որոշ
իցեն ստացուածք կնոջն, ժառանգաւորացն
լիցի: Եւ թէ ձեռնհաս լիցի այրն, զմեռելոցն
արասցէ, Եւ թէ ոչ իցէ՝ յիւրոցն արասցէ
կինն, Եւ առն ի ժառանգութիւն միլիցի ինչը
կնոջն: Եւ թէ ամուսն կինն պատահիցի, Եւ
բազում ժամանակս ի միասին լեալ իցեն,
յառնէն լիցի մեռելոց ծախքն, Եւ մի լիցի
մասն յնչից կնոջն առն ի ժառանգու-
թիւն, ալ ազգ կնոջն ժառանգեցեն:
Իսկ սակաւ ժամանակս կեցեալ կինն ընդ

առնն եւ առանց ամուսնութեան մեռեալ; յիւր յնչիցն լիցի ծախք մահուն իւր: Ապա թէ զաւակ ծնեալ իցէ, թէ կենդանի իցեն զաւակն եւ մեռեալ, յառնէն լիցի ծախք մեռելոցն, եւ մասն ժառանգութեանն առցէ աշխն ի կնոջէն: Այդոքիկ յառաջին եւ յերկրորդ ամուսնութիւնն միեմտոյն լիցի: Եւ թէ աշխն յառաջ մեռանի, յիւր յնչիցն լիցի աւանդան ծախքն: Եւ կինն, որ ծնաւ զաւակը ի նմանէ, ժառանգէ առն մեռելո յնչիցն, բայց ամուսնն ոչ ժառանգեն ի միմեանց, այլ՝ սակաւ մասն ինչ նշան ըստ կամաց իւրեանց. կին ամուսն ժառանգէ յառնէն յազազ տեսնութեանն: Աշխն թէ փութով մեռաւ, եւ կինն կոյս մնաց, յառնէն ինչ ոչ ժառանգէ, բայց եթէ ըստ խորհրդեան պսակին մասն ինչ տացէ ըստ կամաց, եւ թէ կամիցի կինն կոյս մնալ, աւելի մասն ինչ տացեն յաւաքոյն. եւս առնեն: Եւ թէ ծնունդ ծնեալ իցէ կինն, թէ կենդանի իցէ ծնունդն եւ թէ մեռեալ, կինն ժառանգէ յառնէն, թէպէտ սակաւաւոր կեցեալ են առ միմեանս: Այլ հանդերձը մաշեալք ի բաժանումն մի յիշին յերկոցունց կողմանց, բայց այնք, որ ի միջի իցեն, այլեւ տուրք իւրեանց մաշելիք եւ ուտելիք մի յիշեսցին, այլ ոսկի եւ որ ինչ կայուն իցէ այնորիկ ըստ իրաւանց դատաստանի վաճառեցին: Եւ ծախք հարսանեացն ի հաշիւ ոչ գան, զի ի կամաց այդոքիկ լինին: Բայց զոր ինչ

արժանն է իրաւամբք տեսցեն դատարք ըստ պատահմանն եւ ըստ սովորութեան դաւադին, զի դատաստանս, զոր եղաք, իրաւացի կարծիք է: Ապա թէ արտաքոյ ճշմարիտ իրաւանց կարծիցի, ուղել արժան է եւ մեզ սիրով ներեալ եւ կորովի տեսութեամբ զթերին լցցեն ճշմարտելով: 27 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, 28 չիք վերեալդի: 29 Է չիք որ, 29 Է չիք զիւր, Դն զարատաւոր, 29 Է զարատաւորն ինչ (2 չիք ինչ), Ե վաճառու: 29 Դ յանձնի փխ յանձին 30 Թ իւրում, ԱԲԻ զնկերն, Ե ընկերն, ա զինքն փխ զընկերն, ԲԻՆԶԷԹ է փխ Եղիցի: 31 Բ ի ինչ նզովս, Թ ինչ ի նզովս, Ե այնպիսիքն փխ այնպիսի վաճառողքն, 2 զայնոսիկ: 32 2 Է տալ, 2 Է չիք (իցէ) կամ 33 ԲԶԷ՝ իցէ, Ե՝ կայցէ փխ գուցէ, 2 յանշրնիդ փխ յանշնչից, է է փխ իցէ, Դ վաճառեալ: 34 Բ այնպիսիոյն, ԵՂ ԲԻԺ, 2 չիք թէ, Ե գործել: 35 2 չիք եւ ոչ վաճառել, Ե վաճառեալ հրամայիցին, Թ հրամէ: 36 Աաթ ալլազդի, Դ այտ փխ յայտ, 2 պարծել, Ե չիք կամ (վկայք): 37 Ե թէ փխ զի, 2 զարծի, Աա թէ եւ փխ եւ թէ: 38 2 որք արժանն է, Դ իցէ փխ է, Դ ուղղիցէ, Դ ազիտանով: 39 Դ զապաշաւանս

109-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 2 զբիծն, Է զբիծսն, Դ եպիփանու, Դ չիք ի, 2 Է չիք ի վաճառելն, ԱԲԳ ի վաճառել, Ե ի վաճառեալ
- 2 Ա խեղաբարտոյ, 2 վաճառն զայն փխ պատճառն
- 3 Աա զնիցէ, 2 Է այնպէս
- 4 Դ ազատիցէ, ԵՂ Է ազատեսցի, Ե Էթէ, ԲԻԵԷ զողս, ԲԻԵԷ յափշտակողս, 2 ափշտակաւոս
- 5 ԵՂ Է պաշախարութիւն, Դ [ապ] աշխարհիցէ, ԴՂ չիք լիցի,
- Դ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն վաճառաց նենգութեան

Եթէ քո զիւր ինչ զարատաւորն տա ընկերի իւրոյ ի պատճառս վաճառի եւ ոչ վաճառի, որ է խաբէութիւն եւ նենգութիւն, զրկէ սուտ երդմամբ եւ զովէ զիւր ոչ գուճիլին, տալ զվաթարն եւ առնու զլաւն եւ յետ այնորիկ պարժանաւք զինքն զովէ վասն զրկելոյն զեղբայրն, նանրախաւս

նանրախաւս նանրախաւսն այն ընդ նդովաւք լիցի մինչեւ զղջմամբ դարձուցէ, զիւր յինքնն կամաւ եւ ապաշխարութեամբ զղջանալ, զնոյն հատուցանէ եւ ազամայն՝ շորեքպատիկ, եւ զխաբէութիւնն խոստովանի նմայ, զոր զրկեացն: 2այս դատաստան վասն այն եղաք, զի մի ոք ընդ նդովաւք անկցի զարատաւորն տալ, թէ ի բարքն կամ ի մարմինն արատ ինչ իցէ, կամ յանշնչից է վաճառն, եւ այնպիսոյն բիծ ինչ իցէ, եւ թէ ի շնչաւորացն, զոր վաճառէ, վնաս ինչ գործել իցեն, եւ որք առին՝ եւ առ նոսա վնաս ինչ գործեցին, դատաստանաւ վճարէ զվնասն, է քր կրկին եւ երեքկին, եւ է որ շորեքկին, եւ է որ զզուխն Հինգերորդ մասամբն, եւ է որ մահու վճիւռ տացէ վաճառաւոյն, զի աւրենքն զայնպիսի շորքոտանիս [ի] (ի միջոյ) բառնալ հրամայեն եւ ոչ վաճառեն ի վնաս ինքեանաց եւ ալոց եւ ի վերայ այս վնասիցս վաշվաշ կարգան ինքեանց: Ապա

- թէ չիցէ գիտակ եւ վաճառե, եւ դնալն ապաշխարեցէ, հանել արծառն է զապաշխարանսն եւ զտրտութիւնն նոցայ փարատել եւ ուրախ առնել զտրտմանսն, պակասեցուցանել ի գնոյն, զի ի վաճառելն զամենայն արատն ասել պարտ է, որպէս Եպիփանիս թախել զիւր էջն խեռաբարու, եւ զիտելով զնոզին, թէ անարատ է, ըստ հաճոյց իւրոց, որքան արժէ, գնեցէ ի վաճառողէն ուղիղ, եւ թէ ոչ՝ ընդ յառաջ զրեալսն պատժի, եւ այդպէս ի կանոնական նշովիցն ազատ եղիցի:
- 7 ԳԻ վասն (Դ |||) փխ Յաղագս դատաստանաց, Զէ չիք վերնագիր
- 8 Ե ընդենու
- 8—9 Գ Եթէ որ սուտ վկայ երթայ ումեր եւ ընկենու զայն յորոգայթ մահու, ընթեամբ կամ զանի եւ բանդի է. ամ ընդ ունկնդիրս կացցի...
- 9 Է ունկնդիրս, Ե տնանգաց
- 10 Զ արծառն, Դեձէ արիւնաց
- 10—11 Դ եւ արիւնացն արծառանցի այս դատաստանն ըստ արիւնացն եղաւ
- 11 Դեձէ դատաստանս, ԴՁ չիք այս, Դ կանոնս
- 12 Թ չիք եւ կամ, Բեձէ չիք կամ, Դ չիք կամ գանի, Զէ և փխ այլ, Գ որոգայթ գանի եւ մահու այլ որ մեռանի եւ կամ
- 12—13 Ե այլ փխ կամ զի
- 13 Գ չիք եւ, Ե վնասեցն
- 14 Դ զնոյ տողանար հատուցէ, Գ առնել այլուր եղիցի, Թ խաւսեցաւ փխ խորհեցաւ, Ե չիք եւ
- 15 Գ բաւական հատուցանել զամէնն ըստ կանոնաց ապաշխարէ, Դ կանոնացն ապաշխարիցէ զամենայն
- 17 Դ չիք ամբողջ հողվածք, Զէ չիք վերնագիր
- 18 Զ մինն, աձ միւսն (Զ միւսն) փխ մին (երկակ)

- Զէ երկեակ, Եձ չիք եւ (մին) Զէ մինն
- 19 Է զերեքկնոյն զիցեն, Բե լիցի փխ եղիցի
- 20 Զէ քահանայ
- 21 Զէ չիք երկրայի, Զ կանոնքս, Զէ չիք լինել, Թ լինի, Զէ Բարսղի է, Զէ չիք նորա
- 22 Ե կանոնացս, Թ յուսմանն
- 23 Ե այնպիսեցն, Զէ այսպէս փխ այնպիսեցն
- 24 Զէ սահման
- 26 Զէ չիք Զայդ, Զ Զայդոցիկ յաղագս աշտուկոյն զայդոցիկ գիտացաք լինել դատաստան
- 17—26 Գ հողվածք խմբագրված է այսպես.

Վասն կուսի ամուսնացելոյ

- Որ մինն՝ կոյս եւ միւսն՝ երկակ, թէ մինն վաղանի, միւսն առնալու է ամուսնանալ. Այլեւ թէ քո յանդգնի, ընդ երեքկնոյն ապաշխարեցէ եւ պատկազիրս լուծցի, զի պատկն մի է եւ այն կուսանացն եւ ոչ երկակացն: Երկրայի այս կանոնք սրբոյն Բարսղի լինել, եւ թէ նորա է, առնալու է կատարել այս ատուցս այս կանոնացս. այլ յուսմանէն է ներմամբ այսպէս ծանեալ, զի ապաշխարութիւն այնպիսոյն երեք կենեացն լիցի: Ե քահանային պարտ է զայս ուսանիլ եւ ուսուցանել զսահման կանոնիս եւ զայլ կանոնաց, զի մի ի դատապարտութիւն անկցի վասն մարդահաճութեան եւ անտի երկիդի կամ կաշառաց եւ այլ պէտքէս պատրողական պատճառաց: Զայս այլոց գիտացաք լինել դատաստան:
- 28 Դ [Վ]ասն խոսեցեալ կանանց դատաստան, Ե խաւսեցի, Թ կանաց, Զէ չիք վերնագիր
- 29 Զէ չիք իսկ, Բեձէ Թ խաւսեցի, ԲԴեձէ չիք կամ (հատատեալ), Ե լինի փխ իցէ, Զ և երկու
- 30 Աստուծո՞ւ առնել
- 31 Է պորոնկութեան, Թ մարմնո զեղծութեան.

110-ԲԳ ԷԶԻ

- 1 Ե խաւսել, Դ քահանայիւք, Զէ քահանայիւք, Դ վկայիւ, Ե վկայաւք
- 2 ԲԴ պոռնկութեանն, Զէ որ ասէ փխ նորա է, Ե յանցումն, բոլոր ձեռ., բացի Զէ, առնել (Զէ առաւել) փխ առնուլ
- 3 Դ ապականել, Եձէ ապականեալն, բոլոր ձեռ., չիք ունի, ապկացրել եմք ըստ ԲԴ խմբագր.
- 4 Դ այսմ, Թ կարծեալ, Դ կարծեալ բժշկութիւն, Զէ բժշկութեան, Զ այլեւք, Ե այլուք
- 5 Դ զխոսեցեալն, Ե զխաւսելն
- Դ հողվածք խմբագրված է այսպես.

Վասն խաւսեցեալ կանանց
Եթէ խաւսեցեալ լինի կին եւ հաստատել քահանային երկուք եւ երեք վկայիւք, մի

- իշխեսցեն թողուլ եւ այլ առն եւ կնոջ լինել, բայց վասն պոռնկութեան եւ մարմնազեղծութեան թէ չետոյ իմացն, զի խոսեալն քահանայիւ եւ հաւատարիմ վկայիւք կին եւ տոյր երաշխաւորեալ է, այլ վասն պոռնկութեան եւ շնութեան, որ յետոյ գիտացին, ի կամս է առնելն եւ շառնելն երկուցունց, զի ոչ ի տանն իւրեանց եղեւ վնասն: Նոյն եւ մարմնազեղծեմ, ի կամս իւրեանց է վասն յուսոյ բժշկելոյ. մարմնազեղծ այն տոյր, որ մարմնովն ապականեալ լինի վերաւք դժուարաբժշկելի կամ անբժշկելի: Իսկ վասն այլեայլ պատճառաց չէ արծառն թողուլ զխաւսեցեալն առն եւ կնոջ:
- 7 Դ [Վ]ասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Զէ

- չիք վերնագիր, Թ կանաց
- 8 Է չիք կամ ախտաժէտ.... արուագէտ
- 9 Բ անարգեն, ԲԴԵ և Եթէ, Ձէ և թէ փխ Եթէ
- 10 ԲԴԵԶԷ ընչիցն, ԲԴԵԶԷԹ չիք իւրոց, ԲԵ յեկեղեցի, Զ Եկեղեցին, ԲԵԹ տացեն, Ձէ տան, Ե ապաշխարիցեն, ԱՐԴԶԷ ապաշխարեցեն
- 11 Ե ծնգելոցն, Ձէ ծնկելոցն, Զ յաղխոս ասի
- 12 Դ ալսորիկ, Ձէ ալսոսիկ, Ձէ անասնագիտաց կանոն ալս լիցի
- 13 ԱՐԴԵԹ զապաշխարութիւնսն
- 14 ԲԴԵԹ ժամանակաւք, Ձէ ժամանկաց
- 7—14 Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
- Վասն ախտաժեւտաց առն և Կնոջ, արանց և կանանց
- Կին կամ ալր ախտաժեւտ, արուագէտ, անասնագէտ մի իշխեսցեն ամուսնանալ և արհամարհել զԵկեղեցի և զպահն արհնութեան: Ե Եթէ ոք յանդգնի՝ զկէս ընչիցն աղքատաց տացեն ի ձեռն առն իմաստնոյ և Երեք ամ ապաշխարեցեն: Զայս վասն ծնկելոցն յախոսն ասէ, զի նախ առողջացին կամ հոգեւորացն պարագին, զի տկար են մարմնով. [արուագ] զիտացն և անասնագիտացն՝ զի մի ի պատճառս ամուսնութեան զապաշխարութիւնն մոռացին անհոգութեամբ և աներկիւղ մտաւք, զմիջոցաւ յուղաւք ժամանակաւք մաքրեցին ի մեղացն մեծամեծաց:
- 16 Դ [Վ]ասն փխ Յաղագս զատաստանաց, Ե կուրաց կաղաց
- 17 ա համբից, Բ կամ փխ և, Թ ամուսնացելոյ, Ձէ չիք վերնագիր .

- 18 Դ զալսոսիկ, Դ չիք Եղից
- 18—19 Ձէ չիք Ե զալսոսիկ.... ուսաք
- 19 Դ [//]կաց (ուրկաց), Ձէ չիք Եթէ, Ձէ հանապազ փխ նմանապէս
- 20 Ձէ ծնցի փխ լինի, Ձէ արգելցին (Զ արգելցին) յամուսնութենէ, Ձէ ախոսն այն
- 21 ԲԴ և ի, Ե ծնունդսն
- 22 Ձէ չիք արգելցին և բորոտք, Դ բորոտքն, Ե չիք ի, Ձէ փոփոխիլ, Ա ախտն, ա յախտն
- 25 Ձէ չիք յորոց հոտէ, Թ հեռէ փխ հոտ է Զ չիք և, ԲԴԵ բորոտ, Ձէ ոչ լինի ալս, ԴԵ չիք ի (յուրկոտս), ԱՐԹ յուրկոտս, Զ ուրուկ, Է յուրուկս, Ձէ վասն փխ յաղագս, ԲԴԵԶԷ վիրացն
- 24 Դ կանոնքն, Ե փոխիլի, Ձէ փոփոխելի, Զ չիք և,
- 25 Ձէ ծնունդս, ԲԵԷ զի, և, ԴԶ չիք և, Զ աւրէնք, Դ վասն ամուսնանալոյ, Զ ամուսնացելոյ
- 26 Ձէ մերժեն, Աա չիք ոք
- 29 ԴԵ լուծել, ԴԵ չիք կամ (ամուսնութեան), Զ՝ հուսնութեան, Է՝ հիւսնութեան փխ ամուսնութեան և
- 30 Ձէ և կամ ալլ, Ձէ չիք կամ ալլոց
- 31 Ե չիք առն նմանապէս.... միճշկ հողվածի վերջը. ձեռագրում բերքեր են պակաս:
- 32 Զ կուրացն երկու ալսն, ԴԷ ալսն, Ձէ տացի փխ ամուսնացի, Ա մանգանութիւն
- 33 Ձէ մարթի, Ձէ չիք է, Զ սպասաւորութեան, Թ չիք ալր, ԶԹ Եթէ (ժուժկալ)
- 34 Թ յոյժկալ

111-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Դ նախնացն, Զ ալլեօք, ԲԶԷ պատճառաւք, Բ երեւիլի փխ ներելի, Դ վասն, Թ ալլ
- 3 Զ և փխ թէ, Ա հաւանիցի, Ձէ հաւանիցի առնուլ՝ առցէ, ԱաԲԴԹ առնել
- 5 Զ համբ, աԶԷ և թէ (Ձէ չիք թէ) Կին, Դ չիք թէ ալր թէ Կին, Զ անասունսն, Դ համարեալ է թէ ալր Եթէ Կին
- 7 Ձէ զաղոցիկ, Ձէ չիք և, Դ ուղեղ
- 8 Ձէ եմք փխ եմ, Ձէ չիք խորհրդով, Բ չիք զի
- 9 Ձէ միով, Ա հատի
- 10 Դ զատաստան
- 11 Ձէ զգարութիւն ալլ բոտ (Է ընդ) մերում, Թ ընտրութիւն, Ձէ չիք և զկանոնացն երկբորացի, Դ երկբորացի
- 12—17 Դ չիք Զի թէ.... գովելով
- 12 Է մերն ընդդէմ, ԲԶԷԹ կարծիցի, Ձէ զորոցն փխ զորոցն
- 13 Ձէ լիցի փխ խնդրեսիք, Ձէ յանդուքն (Զ

դուքն)

- 14 Ձէ յալլ մեռեալ փխ յալլմէ առեալ
- 15 Ձէ համարձակեցի փխ համարեցի, Ձէ յանդուքն (Է յանդուքն) համարել համարեցի
- 16 ա չիք իսկ, Զ պարաւորելով, Ձէ շնորհելով փխ շնորհ ունելով
- 17 Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.
- Վասն բորոտաց, կաղաց, կուրաց, խից, մեղից ամուսնանալոյ կամ ոչ
- Զալսոսիկ Եղից այժմ զգատաստան: Զի ոչ միայն ի կանոնաց Եկեղեցոյ ուսաք, այլև յարտաքնոցն արքիեպրագ՝ ալսպիսիքն նույնպէս ծնանին զաւակք զազրալիք: Վասն այնորիկ արգելին յամուսնանալոյ, զի մի ախտ նոցայ աճեցին ի ծրնունդն: Այլև բորոտք, զի թէպէտ ի բժշկաց ոչ փոխիլ ասի ախտին, յորոց հոտ է, բորոտ ոչ լինի, ալլ զի յուրկոտս վասն վիրացն լինի, և անդ վէր ոչ է: Այլ կա-

նոնք զախտն փոխիլ ցուցին, զի արեւնքն ոչ միայն յամուսնանալոյ, այլեւ ի բանակէն մերժելու։ Եւ թէ որ զարիւնացն նշանակասէր, թէ այն մարմնոյ /// էր, եւ մեր վասն նոյն պատճառի աստ ասեմք, զի մի բազմացի շարն։ Իսկ կաղքն, թէ չիցին բնաւ լուծեալք, որ խափան լինի ամուսնութեան, կամ արուեստի ապրանաց, եւ այլ հարկաւոր գործոց կենդանութեան, թող ամուսնացին՝ այր եւ կին։ Եւ կոյր երկու աշաքն կին մի ամուսնացի, զի ոչ կարէ զմանուկսն սնուցանել եւ այլ ինչ սպասարութիւն առնել։ Եւ այրն, եթէ բուական է զկինն, եւ զմանկունսն, եւ զտունն հոգալ, թէ ընչիւր, կամ հայրենաւոր, կամ արուեստի, ներելի է յաղագս այլոյ վտանկի։ Եւ կին խուլ, թէ ուշիմ իցէ, եւ որ կամի կին առնուլ հաւանութեամբ, եղիցի։ Նոյնպէս եւ՝ այլ։ Իսկ համբ եւ մունճ այր եւ կին ընդ անասունս համարեալ է, մի ամուսնացին։ Զայս քննութիւն ճշմարիտ կարծեմ։ Եւ թէ այլ որ ուղիղ տեսութիւն ունի եւ մեզ պարսաւանս դնէ, անխուով եմ, զի աշ եթէ այլ զարաւոր երկուք կամ երեք, քան զիս լեալ լին յայս մեծ գործառնութեանս, որ ի վեր է, քան զամենայն գործ գործ գովելի, զի լիցի զերազունից քաջաց քննողաց ընդ միմեանս ի միասին պարապելով բացատրել յամենայն, որ ի բարձրելոյն բերանոյն բարի տուրք մեզ բացատրեցաւ յերրորդութեանէն։ Երեք արժան էր լինել, զի յերկոց ամենայն ինչ հաստատէ, բայց որ ոչ երեք եղաք, զպատճառն ասացաք յառաջն եւ զմիութարալութիւնն զհին եւ նոր կտակարանս, որ առ մեզ էին առաջնորդեալք մեզ եւ վկայք վճատելոյս ի վեհագոյն վարդապետէն, զի ոչ միոյ դատաստանի վճիռդ զայլսն արգելու եւ կամ կանոնաց հրամանաց, որ յայտարիկ ածի դատաստան, թէ ոչ զնոյն դատաստանի ունի զարուրթիւն, այլ ընդ մերոյն ընտրութեան եւ զկանոնացն երկրորդեցի։ Զի թէ մերն ընդ զճմ կարծիցի, զսրբոցն իրաւունս պատուեալ ձեր եւ ի նոյն, ի նոցունց թողութիւն ինձ խնդրեալք, զի ոչ այնքան յանդուգն եմ, թէ զոր ոչ ըստ ներման կամ յայլմէ ոչ համարեսցի յանդուգն, յանձն առնում, միայն զակցաւորն ընտրեալ գատեցէք, զի եւ ես զամ զհետ ձեր, ոչ պարսաւելով, այլ շնորհ տնելով եւ գովելով։

19 Դ [Ա]յլազգ խօսեալ կնոջ փխ Յաղագս... կանանց, Զէ չիք վերեւագիւր

20 Զէ որ ումբ, ԴՁԵՐ չիք եւ, ԱսբԴԴԹ չիք յեկեղեցին

21 Զէ գործն, Զէ յայտնեցաւ, Զ չիք այրն, ԱսբԴԹ առնել, Զէ կամ փխ եւ (շառնուլ), ԱսբԴԹ շառնել

22 Զ յեկեղեցին, Զէ է փխ իցէ, Զէ թէ, Զէ արձակեցէ

23 Ասէ ապաշխարիցէ

24 Թ ալլում, Թ հրամէ, Դ զխաւսելն

25 Զ եկեղեցի, Զէ մտանելոյ, Թ մտանելոյն, Զէ սակայն եւ այս, Զէ չիք է

26 ԲԳՁԵՐ է փխ լիցի, Զէ վասն փխ յաղագս, ԴՁԵ պոռնկութեան

27 Զ պակաս փխ պսակ, Դ եղելն, Զէ չիք եղեալն

28 Զ առն եւ Բ սգաւորանալն, Դ չիք ի, Զ լիցի փխ իցէ

Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն այլազգ խաւսեցեալ կնոջ

Եթէ ումբ խաւսեցեալ է կին, եւ նախ քան զմտանել կնոջն շար գործքն յայտնեցան, իշխան է այրն առնել եւ շառնել զնա կին։ Ապա թէ յեկեղեցին մտեալ է, եւ անտ յայտնի կամ յետ աւուրց ինչ, մի իշխեսցէ արձակել, եւ թէ արձակէ՝ այրի մնացէ եւ երեք ամ ապաշխարէ։ Յայլում զլիք հրամայէ զխաւսելն յիւր կամսն թողու, եւ աստ վասն յեկեղեցին մտելոյն ոչ ի կամսն ապաստան առնէ, այլեւ /// (պատուհասէ)՝ ապաշխարութեամբ, որ իւր տանն վնասեալ է, թէեւ որդիս ծնեալ է. իշխան է թողուլ վասն բանի պոռնկութեանն։ Եւ աստ վասն զեկեղեցին պատուելոյ ոչ տայ թոյլ թողուլ։ Ապա յայտ է, թէ պսակն արտաբոյ եկեղեցոյ ոչ է պսակ, այլ՝ պատիւր եւ պատիժ պոռնկութեան։ Եւ զի ոչ է լեալ շարն ի տան առն, այլեւ առաջի կայ զգաստանալն. ապա թէ ոչ զգաստանայ, այլ ի նոյնն մնայ յետ այնքան ներմանն, իշխան է թողուլ զնայ։

31 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ [Տ]ղայոց պսակաց անկատարից փխ Յաղագս.... պսակաց, Ե չիք հողվածը. ձեռագրում քերթեր եւ պակաս, Զէ չիք վերեւագիւր

32 Զ չիք որ իշխեսցէ, Գ մինչ, Զ հասակի լեալ փխ հասեալ, ԲԳԴ զհաճոյս

33 Զ իւր փխ իրեանց, Դ ընդդէմս փխ իմասցին, Դ եթէ, Դ չիք որ

34 Գ ճԾ. փխ հարիւր, Զ եկեղեցին, է յեկեղեցի, Գ տղայքն

35 Զէ չիք եւ, Գ կամին, Զէ կամիցի, Գ ամուսնացին

112-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Ձէ յայլում ժամանակի ի կանոնք ասի (է ասէ), Ձ պակասել փխ պսակել
- 1—5 Գ եւ թէ կարեն կուսան լինել՝ լիցին, զի ի կամս եւ ի կարս իւր եանց է: Զոր եւ յայլ կանոնի ասէ. ոչ է պարտ առանց զմիմեանս տեսանելոյ խաւսել յամուսնութիւն, զի մի ի՛յակին զղջասցին: Եւ աղմուկ եւ ոճիր մեծ լինիցի ի տան հաշտութեան խնդութեան եւ խաղաղութեան խորհրդական: Այս դատաստան յեկեղեցի հաստատ եւ անփոփոխ մնասցէ, զի թէ ի ստուերն այսմ կարաւտ էր, որչափ եւս ի ճշմարտութիւնս փխ Զոր եւ յայլում.... յեկեղեցի աստուծոյ
- 2 Թ և զի, Ձէ չիք իսկ, Ձ չիք եւ (կամ)
- 3 Ձէ հասնել, Թ միմեանց, Թ հրամէ, Ձ չիցէ փխ լիցի
- 5 Դ եկեղեցոյ, Դ չիք Աստուծոյ
- 7 Դ ի՛յլասն երեխայից փխ Յաղագս.... իցեն, Ե չիք ամբողջ հողվածք. ձեռագրում քերթեր եւ պակաս, Ձէ չիք վերնագիր
- 8 Բ հարցումն, Դ չիք հարց
- 9 Աթ հասանիցեն, Դ հասանին, ա ամուսնանալ թէ ոչ
- 10 Բ արժանի, Բ ստնդուն, Դ ստրնդուն
- 7—11 Գ հողվածք խմբագրված է այսպես.
Վասն որք միոյ մար կաթամբ սնել են
Յայլ եւ յայլ մարէ ծնեալք յորժամ ի շափ եկեսցեն, ոչ է արժան ընդ միմեանս ամուսնացուցանել. ոչ է տարակուսելի այս դատաստան:
Ձէ հողվածք խմբագրված է այսպես.
Որք զմի մար կաթն կերեալ իցեն աւտարք ի (Ձ չիք ի) միմեանց, յորժամ ի շափ հասանեն, ոչ է արժան ամուսնանալ, քանզի ծնողն (է ծնալ) և սնուցողն (է սնուցալ) մի են:
- 13 Դ ի՛յլասն փողոցաց սահմանաց փխ Յաղագս.... զսահմանս, Ե չիք ամբողջ հողվածք. ձեռագրում քերթեր եւ պակաս. Ձէ չիք վերնագիր
- 14 ԲԴՁԷԹ չիք Հարց, Ձ զսահման, ԱԹ զնկերին, Ձ բնկերին
- 14—15 Ձէ չիք Ե՛րպիսի.... պատասխանի
- 15 ԱԷԹ յարէնս
- 16 ԲԴՁԷԹ իցցէ, Ձ անէժք, Թ չիք այն, ԲԴ Եղի-

- ցին, Ձ նզովեալ ի
- 19 Թ չիք է, Աս ի մէջ փխ ինչ
- 20 Բ զբանալ
- 22 Բոլոր ձեռ. այդ, սրբագրել եւն ըստ Դ խրմբագրութեան, է որ, Ձ չիք զոր ոչ հրամայեցաւ
- 23 Դ լինիցի
- 24 Դ երկորդ, Ձէ ոչ ըստ, Ձ հրամանո, է տալոյ, Ձ այլոյ փխ տալով
- 25 Դ յայտն
- 26 Ձէ որ փխ որպէս
- 27 Դ թէ զի երկու վկա, Ձ չիք թէ, Ձ զայս, Բ զապաշխարութիւնն, Ձէ զապաշխարութեան
- 28 Ձէ լցցէ զտեղի, Դ չիք որպէս.... ճառին, Ձ ճառի

2—16 Դ հողվածք խմբագրված է այսպես.

ՃՂԲ Վաճ փոխողաց զսահմանն

Որ զսահմանն բնկերին յափըշտակէ, անիծեալ լիցի ի կեանս եւ ի մահ, որպէս գրեաց Մովսէս հրամանան աստուծոյ: Լուիցեն զայս յափշտակաղք սահմանաց եւ եւ զարհուրեցին, զի աստուածային է դատաստան: Եւ թէ լիցի ինչ հակառակութիւն անդաստանաց, վկայեալք լուծցին եւ բնական արեւնակաւ տեղեացն եւ ջրազնացեալքն, զի այդ հաւատար է, քան միոյ խաչ բառնալ եւ աւետարան, զի բաղում անգամ խաբէութիւն լինի եւ երդումն, զոր ոչ հրամայեցաւ: Եւ թէ աղպէս կատարի բան դատաստանի, մի բառնայցեն խաչ եւ երդումն: Այլ զայս ինչ որ հրաման տալով ասեմք, որպէս յառաջ գրեցաք վասն երդմանն, այլ յայտ առնել կամեցաք, թէ ոք զայստսիկ առնէ, վճարեալ է իրք դատաստանին, որպէս ցուցաւ, թէ զերկու եւ զերեք վկայից ունի տեղի: Եւ թէ զայս առնեն, զապաշխարութիւնն լցցեն, որպէս ցուցեալ է յերդման ճառին: Մեղք մեծամեծք են այս, որ այսաւր պարծանաւք եւ խորիտալով գործեն եւ ուրախ են: Եւ ոչ միայն այս, այլեւ ամենայն շարիք այսպէս լինի այսաւր: Նոյն զարութիւն եւ յնաւոյն ունի եւ առաւել ասելով. վայ որ վարէ տուն ի տուն եւ ագարակ առ ագարակ, զի զնկերին զրկէ: Եւ վայն յանիծից տեղի է, որ զամենայն պատիւ պատուհասի յինքն ունի:

113-ՐԴ ԷՋԻ

- 2 Դ ի՛յլասն կնահանից փխ Յաղագս.... կնահանից, Ե չիք ամբողջ հողվածք. ձեռագրում քերթեր եւ պակաս, Ձէ չիք վերնագիր
- 4 ԲԴՁԷ և կամ, Թ և կամ թէ, Դ արար փխ արատ

- 4—5 Ձէ չիք այլ.... շնաբարոյ իցէ
- 5 Բ շնաբարոյ, Ձէ և այլում, Դ եղել, Ձէ եղեալ իցէ շնաբարոյ կամաք
- 6 Դ զորդիս, Ձէ զկեանս, ԴՁԷ զտուն, ԴՁԷ զհող, ԱսԴՁ չիք եւ (զշտոն), ԲՁԷ զշտոն
- 7 Դ բարձանեցեն, Ա աղճկանն

- 8 Դ դրածինն
9 Ձ հարկան, Թ էթող, է հինգ ամ
10 ՐԻԹ ապաշխարիցէ, է ապաշխարէ, ՐԴՁէ յեկեղեցի, Դ տուգան, աԴ յիսուն փխ երեք հարիւր
11 Դ շիք եւ, ԴՁէԹ շինական է, Թ տուգանեցի, Ձէ տուգանեցի եկեղեցի աստուծոյ փոխանակ զամուսնութեան պսակն եւ զարհնութեան խոտեւոյ
12 Դ զորհնութեան պսակն խոտելո
13 Թ ի տուգան
14 Ր շիք կին (լիցի), Ր շիցեալ
15 Թէ յուրկանոց, ԴԹ յուրկանոց, Ձ յուրկանոցն, Ձ տարի
16 ԱՐԴԹ աղացէ, Ձէ աղացէ, Ձ յուրկանոցն, է յուրկանոց, Ձէ ԲՃ. փխ հարիւր, Ձ տրամ
17 ԴՁէ տուգանս
18 Ա երկից
18—22 Դ շիք դարձեալ... սաստի
19 Ձէ աղատիցեմք, Ձ յաւելուած, Թ զաւելուած
20 Ձէ դիցեմք, Ձէ այսմ
21 Ձ՝ հանդերձիւօք, է՝ հանդերձեալքն փխ հանդերձ այլաքն, ԱաԴ այլովքն, Ձ ի ցեղէ է ի տանէ, ՁէԹ մերժեալ, Ձէ ածեալ, Ձէ շիք հրամայէ
22 Թ սաստի փխ սաստի
Կ հոգովածք խմբագրված է այսպէս.
Եթէ ոք զկին թողցէ զորդեաց մայր
Եթէ ոք զկին թողցէ զորդեաց մայր առանց բանի պոռնկութեան եւ կախարդութեան, եւ չար հերձուած հաշուութեան, ուրացութեան, զեղատուութեան, զեղառութեան, զողութեան, արբեցութեան կամ արատ ինչ չար ի մարմինն չիցէ երեւեալ, այլ այրն շնաբարու իցէ եւ այլում ակն եղեալ է, եւ վասն այն թողցէ, իրաւունք այս է. բղաւական, զտունն, զհողն եւ զշուրքն եւ զամենայն զկեանս բաժանեն հասարակաց, զկէսն կնոջն տան: Եւ թէ կամք է կնոջն զայրն ի տունն ածել՝ ածցէ: Եւ զրաժինն կայցին եւ զարքունի հարկան ողջ պահեն: Եւ յեկեղեցին տուգանք տայ, թէ ազատ իցէ՝ իրամ, թէ շինական՝ զանալից լիցի եւ ճ. դրամ յեկեղեցին եւ եթն ամ ապաշխարէ շերմեռանդն սրտի եւ այլ պատեհութեամբ ապաշխարութեանն փոխանակ, զի խոտեաց զարհնութեամբ ամուսնութիւնն: Եւ թէ մինչ ի պայքարին եւ ի տուգանին է, այլ կին լրբեալ կին լինի կնահանին, մինչ ամ մի չէ անցեալ, յայտ եղեւ, թէ նայ ետ թողուլ պառաջի կինն, կայցեն զնայ եւ յուրկանոց տացեն զերիս ամս ծառայել զոթեացն, թէ ազատ է եւ ոչ մտանէ ի բանդ զոթեացն փախչելով ի զաղրալի տեսիցն եւ ի զժնդակ հոտոցն՝ 3. դրամ տուգանք տայ զոթեացն: Մի ան-

- գամ եւ երկիցս զայս եղաք զատաստան, զի զանձն իմ յնդդիմադրութենէ կանոնաց կարծեաց ազատեմ. եւ զյաւելուած իւրաքանչիւր հրամանացն կարգեմ, որ եւ յայսմ կանոնի հաներձ այլաք պատժեալք: Զայրքն ի տանէն մերժեալ եւ այլ ի ներքս ածել հրամայէ, որ է առաւելութիւն սաստի, Տես զգործն բան ասէ Յիսուս եւ զբանն՝ գործ, ոչ միայն աստ, այլեւ յայլ տեղիս. որ միտ զնէ՝ զտանէ: Թաթարն ոչ զլուր ականջացն հաւատայ, այլ զիւր ալաց տեսանին զիւր կնոջն գործն շնութեան:
24 Կ վասն ամուլ կնոջն, Բ ամլոց, Դ շիք ամբողջ հողովածք, Ձէ շիք վերեւագիւր
25—32 Ե շիք Եթէ կին ոք... կայցեն զկինն ձեռագրում բերքեր Էն պակաս
25 Ձէ ոք կին
25—28 Կ հանցէ զնայ վասն ամուսնեանն, կինն զոր ինչ երեք ի տանէ իւրմէ՝ աղախին թէ ծառայ, զմեծ եւ զփոքր, զլա եւ զվաթար, զհանդերձն անգամ զիւրն եւ այսպէս զնայ, եւ թէ քան զամուսնեանն այլ ինչ արատ ոչ գոյր ի նայ, տուգանք տայ փխ հանցէ... Էս տացէ
26 ՁէԹ ամուսնեան
27 Ձէ թէ (անասուն), Ձէ թէ (հանդերձ), Ձ թէ (արծաթ)
28 Ձէ զամուսնին, Ձ կացէ փխ տացէ
29 ԿՁէ թէ
30 Ձէ յորհարիւր փխ վեցհարիւր, Կ շիք դրամ, Կ եւ փխ ապա, Կ մինչ, Ձ զատաստան, է զատաստան
31 Ձ տուգանս, է տուգանս, Կ Էն փխ իցեն, է շիք մի, Թ ոչ իցէ
31—էջ 114,1 Կ այլ կին յանդգնել կին լինի նրմայ, որ եհան զամուլն, ըստ այլ կնահանիցն արացեն: Ապա թէ յառաջագոյն յորհեալ է ընդ նմայ զիւրն թողուլ եւ առնուլ զնայ եւ կամ յառաջագոյն պոռնկեալ է ընդ նմայ, 3. դրամ տուգանք տայ եկեղեցին ապաշխարութիւն փխ եւ ամ մի... առն (երեք ամ)
32 Ձէ յուրկանոց
33 ՐԹ Էթէ, Աա պատեհաք
34 Բ աղացէ, Ե զողեցն Ձէ յաղախութիւն, Ձ յեկեղեցիս
35 ԵՁէ տուգանս, Ե կայցին, Ձէ կայցի, Ձէ զբան փխ բուն, Ձէ ամուսնութիւն, Ձէ խոտեաց
36 Ձէ Է փխ ապա, Ձ զողեացն, է զողեացն տացէ, Ե զողեցն
37 ԵՁէԹ առն
38 Բ առում, ԲՁէԹ Է կամ, ԱաԹ խաժական, Ե խաժան, Ձ՝ ծանօթ, է՝ ծանալք փխ խանձական, Ձէ է փխ իցէ

114-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԵՁԷ յեկեղեցի
- 2 Զ չիք ընդ, Զէ ունկնդիրս, Զէ չիք եւ (մտցէ),
Գ եւ ապա մտցէ, ԲԳԵՁԷ յեկեղեցի
- 3 Է պոռնկութեան, Ասմ արտաբոյ փխ
արատոյ
- 4 Գ տուգանաց եւ ապաշխարութեան, Գ կա-
նոնդ, ԵՁԷԹ կանոնացդ, ԵՁԷԹ չիք այդ, Գ
կայցէ
- 5 Գ կարացաք փխ կար էր եւ, Բ չիք էր, Զէ
չիք եւ (մեք), Ե մէնք
- 6 Գ կանոնս, ԵՁԷԹ չիք եւ, ԱԲԵ զայնս, Գ
զայս, Աս Գ զիւրանչիւրոցն, Զ իրա-
քանչիւրոց, Գ չիք զարժանն
- 7 Գ դատաւորացն ուղիղ վճիռ տալ, Զ զվճիռ,
Գ չիք եւ զի, Ե մէնք
- 8 Զէ զդատաստանս, Գ դատաստան կար-
գեցաք, ԲԳԵ զապաշխարութիւնն, Զէ զա-
պաշխարութիւնս
- 9 ԲԳԵ կանոնսն, Գ ծանուցաք փխ զեկուցաք
- 10 Զ ամենայն, Գ կանոնսն
- 11 Գ չիք ապաստան, Զէ արարաք փխ թողաք
- 13 Գ [Վ]ասն կանանց ելանկնոյ յառնէ փխ Յա-
ղապս.... թողուն, Թ կանաց, Ե չիք իւրեանց,
Զէ չիք վերնագիր
- 14 Է ելանէ յառնէ իւրմէ, Զէ չիք անդրէն, ԲԳԵ
ԷԹ յայր
- 15 Զ որ, Գ վարձկանօք, Է վարձեալ իցէ, ԵԳ
վարձել, Ե որ փխ ոչ
- 16 Զէ չիք եւ, ԲԳԵԹ յաղախնութեան կայցէ, Է
թէն, Գ Տոգնորարք ի փխ Տոգնոր եւ բարի
- 17 Բ շարարարոյ, Ե չիք եւ (կամ)
- 18 Թ Է կամ (Հանդանակող), ԲԵ Հանկանակող,
Զ Հանգանող, Զ կամ փխ եւ (արբեցող),
Զէ խոռական փխ խեղական
- 19 Զ Հնազանդեցուցան, Բ զերկուսեան, Ե զեր-
կուսին, Թ զերկուսին
- 20 Ե Եթէ, Ե կարգն
- 21 ա դիւարախի, Զէ այրն փոխի ի շար գնա-
ցիցն փխ Ապա թէ.... այրն Բ կին
- 22 Զէ Է թէ փխ Եթէ, ԲԵԹ կին, ա՞յ յառնէն, Ե
կամ թէ, Զէ կամ ոչ փխ թէ շեցէ, Ե զայդ
- 23 Գ երկեղի, Զէ չիք մեծագոյն
- 24 Ե զայս այժմ, Զէ զայսուսիկ փխ զայս, ԵՁԷ
չիք իսկ, Գ ի սրբոց, Զէ զսրբոցն, Թ սրբոց
- 25 Աս զբանս

- 26 Զէ չիք եւ (զի), Ե ոչ են, ԳԹ զհակառակն,
Ե հակառակ, Զ հակառակսն, Ե չիք կամի,
ԷԹ կամին
- 27 Զ մեքոց
- 28 Զ կացնն, ԷԹ կացցնն
Գ հողված խմբագրված է այսպէս.
Վասն կանանց, որ զարս
իւրեանց թողուն
Կին Եթէ ելանէ յառնէ իւրմէ (իւրմէ,
կայցին) եւ յայր իւր տացեն, եւս որ վար-
ձանաւք է վարձեալ եւ ոչ բողաբար, թէ
վաճառէ, թէ յաղախնութիւն ունի, թէ կամք
իցեն՝ Տոգնոր եւ բարի խրատու եւ սի-
րով կայցի, եւ Նայ կացցէ՝ Ապա թէ այրն
շարարարոյ է եւ պոռնիկ, Հանկանակաւ
եւ Հարկանաւդ, արբեցաւդ կամ արուագէտ,
կամ այլ ինչ արատատու, զանի խրատու
կշտամբեցեն զայրն եւ Հնազանդ առնեն
եկեղեցոյ եւ միմեանց զերկուսեանն. ապա
թէ ազատ է տուգանաւք եւ խրատու զայրն
ի կարգ արկցեն։ Եւ թէ զիւսփոխի այրն
եւ ոչ զայ ի լաւութիւն, կինն պաշտնոցէ
զնայ։ Եւ թէ որպիսի պատճառաւ կինն
կցէ յառնէն կամ ոչ, եւ զայդ ցուցաք
զիցմամբ, վասն երկիւղի մեծագոյն վնա-
սու, այլեւ կանոնական հրամանաւ յա-
ժարեցաք եւ զայս եւս սրբոցն դնել այժմ
զբան, զի զանքագամ կինն եւ զայրն խրա-
տել հրամային։ Եւ զայս ատեմք, թէ մեր
կամքս ոչ է հակառակ հրամանաց կանո-
նաց. եւ թէ կամք իցի այլոց դատաւորաց
առնուլ ինչ ի մերոցս՝ առցեն ապա թէ ոչ՝
կանոնքն հաստատուն կացցէ։
- 30 ԲԵ առեանկաց, Գ չիք ամբողջ հողվածք, Զէ
չիք վերնագիր
- 31 ԲԵ առեանկս, Զէ առեանկ արասցէ, Ե
զհայր
- 32 Զէ զրամ տացէ Է, ԲԹ Է թէ
- 33 ԵՁԷ չիք է, Զ, վեցհարիւր դրամ տացէ
- 34 Զ հրորսս, Է ձեռագրում՝ հրոս, բայց գրիչ
լուսանցում ցույց է տվել, որ պետք է
լինի հոս, Ե Էրթել, ԲԵԶԷԹ իցեն փխ էին,
Զէ չիք եւ, Զէ բարեկամք փխ ազնականք.
Զէ այր

115-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԲԵԹ տուգան, Զէ տուգանս, ԵՁԷ յեկեղեցի
- 3 Է տուգանս կայցին յեկեղեցի, Զ տացեն փխ
կայցին
- 4 Ե անարգեց, Զէ արհամարհեաց փխ անար-
գեաց, Զէ չիք եւ, ԵԹ յապաշխարութիւն,

- Զէ ապաշխարեցէ, Զէ չիք կացցէ
- 5 ԱԵԶ իրիցու, Ե եղել, Զ հայր Է մայր
- 6 Զ երեց, Է էրեցն, Զէ զթահանայութիւն, Թ
զթահանայութեան, Զ մի իշխեսցէ, Զէ չիք
Է (հարիւր)

- 7 Ձէ տուգանս, Ձ բաշխիցեն
 8 Ձ չիք յետ, Ե դարձել
 10 Ե զերկակին, Ձ զերկակի, Բ տեառնադրեալ,
 Ձէ տեառնադրեն ե
 11 Աս ի գլուխս, Ձէ ի գլուխս, է իցեն փխ են
 12 Բնէ ազատ է, Ե լքի ազատ է, Բնէ՞ կա-
 նոնք, Ձէ լիցի փխ կացցէ
 13 Է եղեալ փխ եղեալ
 14 Ձէ չիք յոյժ, Ե գրեալ
 16 Ձ կարգի փխ կարի
 17 Է պոռնկի
 18 Բ հրամայիցի, Ձէ հրամայի տալ, Ձէ ալ
 փխ ալլոց, Ձէ որ
 19 Ե իպիսկոպոսք, Ձ եպիսկոպոսունք որոց
 20 Բ յաղաքս, Ե գլանցանս, Թ զանցանս, Ձէ
 լիցի, Ձէ չիք եւ մնան... անբաւելի
 Գ հաղվածք խմբագրված է այսպես.

Որ առուգնայք առնեն

Որք առնանկա առնեն, կալցեն զկինն, ի հայր եւ ի մայր իւրեանց տան, եւ տուգանս առցին յառնէն եւ ի ծնաւորսն տան, փոխանակ անարգանացն, այլեւ զանալից առնեն բրով, և բանիւ, եւ բանտիւ. թէ ազատ է՝ ՌՄ. դրամ եւ թէ շինական՝ Ու. Եւ որք յուղարկաւորք երթան սուտ փեսային, ձ. դրամ տուգանս. հրոսին զկէսն յեկեղեցին եւ զկէսն՝ կարաւորեաց. այլեւ սայ բրալից բրով եւ բանիւ, այլեւ բանդիւ. Ապա թէ սուտ փեսայն ընդ աղջկան պոռնկեցաւ առանց յեկեղեցոյ պսակի, Մ. դրամ տուգանս տացէ, զի զպսակն արհաւիրեան արհամարհեաց, եւ յեկեղեցոյն արտաքս ընկեց զինքն. Գ. ամ ապաշխարէ քստ արժանոյն, Եւ թէ է սուտ փեսայն ընդ աղջկանն պոռնկեցաւ առանց յեկեղեցոյ պսակ զնելոյ, տուգանս առցեն ձ. դրամ, զի զպսակն արհաւիրեան անարգեաց. եւ երեք ամ ապաշխարիցէ, Եւ թէ երեց որ զաղտ պսակալ իցէ առանց ծնաւորաց աղջկանն, եւրեցն լուծցի, եւ, ձ. դրամ տուգանս առցեն եւ կարաւորեաց բաշխեսցեն, եւ պսակն, զոր եդ, անհաստատ լիցի Ապա թէ յետ ալար խոտովութեան ի հաւանութիւն զան կաւապք աղջկանն եւ ծնողացն եւ յառաջպոռնկեալ իցեն, պսակ մի դիցեն, ալ իբրեւ երկակին՝ ուս տեառնադրեալ դիցեն ի գլուխ նորայ. եւ թէ կոյս անացեալ են՝ քստ արինաց զնին պսակ արհաւիրեան, Թէ ազատ եւ թէ շինական կանոն այս կացցէ. Թէպէտեւ այսմ եղեալ է դատաստան զանապանութեամբ, այլ աստ յոյժ լիով կարգեցաւ. Վասն որո յաւարեցաք զայս եւս գրել, զի անտարակոյս լիցի դատաւորաց յաղոցիկ պատահումն, եւ զտուգանսն ի ժամանակին եւ քստ կարի համեմատելով առնեն, Ուսցին այժմ որք յափըշտակաւ

եպիսկոպոսք, զի տուգանք պոռնկաց յաղբատս հրամային տալ եւ ոչ ազահութեամբ իրաւունս ինքեանց համարեալ պատճառելով աթոռահակ եւ եկեղեցոյ բաժին, Եւ ալ պէսպէս պատճառս պատճառին զպատրանս եւ զպայքարանս խառնեն ընդ իրեարս, երբեմն իբր զգազանս արհաւիրել իրաւունս եւ երբեմն իբր զաղուսն բծնին քաղցրագունաւք, երբեմն փաղաղեն եւ երբեմն փաղաղեն եւ իբրեւ զգալ զիշատեն, եւ զայլ սոցին նման անարէնութիւնս, եւ շատ շոռայութիւնս, եւ զկեղծեալք կատաղութիւնս յիւրեանց խղճմտանսն թողցաք. Բայց որպէս զամենայն աստուածային իրաւունս անբանաց, այսպէս եւ զիւրեանց մտաց խիղճն կոխեցին, որ խոցէր եւ խղիւսիցէր ամբարտաւանութեամբ, որպէս Եփրեմ կախեաց զիւրն, որ է դատաւոր իւր խիղճմտացն, զի այսպիսի կաշառակրծութեանց եւ յանագորոյն ազահութեանց եւ ի տապալիչ տանց տուգանեաց զարհուրելով զատիւ արժան էր, իբր ի զազիր զգուանաց, զի տուգանք պոռնկեացն եւ շնացելոցն՝ տկարացն եւ տնանկաց եւ տհասիցն, զի զին մեղաց է, զի զնոցին կարիսն բառնա, եւ նոքայ ազաւթիւք զմեզս նոցայ սրբեն, ըստ այսմ, Թէ՛ ձեր առաւելութիւնդ ի նոցայ նուազութիւնն, Եւ ահայ այսաւր մեղք նոցայ անբաւելի մնան, զի ափշիւ եպիսկապոսք առնուն եւ այնու յամենայն ինչ աւելորդաւք վարին յուտել, յմեկ եւ զարգարիլ ի զազրոտիւնս եւ յարանալ յայգիս եւ յանդաստանս, յերկարս եւ յանկողինս, եւ յամենայն աւելորդս, որ երկայն կարատանայ բանից բանդագուշ բլլեաց թելաբարոյիցս զաստուծոյ մեղ մրգուղ մարդելուզացս եւ մուրացիկ մորոսացս եւ խեղարարոյ խլողացս եւ խարամանի խոտվարացս:

- 22 Դ չիք դատաստանաց, Բ իրիցանց, Ձէ չիք վերնագիր
 23 Ձէ չիք ընդ, Ձէ միմեանց
 24 Ե քնարեց, Թ ի քահանայութեան
 25 ԲԴԵԹ յեկեղեցոյ, Ձ յեկեղեցին, է յեկեղեցի
 26 Աս ասէ է որք, Ձ որ, Դ ուղեղ
 27 Ե իշէ փխ իցէ, Ձ առաջադէմ, է չիք ապա
 Թէ լիցէ, Ձ Թէ լիցէ յառաջադէմ
 28 Ձէ կացցեն
 29 Թ բարիեղարգութեամբ, Ա լցէ, Թ լցէ, Ձէ զեկեղեցի, Դ չիք թէ
 30 Ե վկայել

22-30 Գ. հաղվածք խմբագրված է այսպես.

Վաքն աւագ երիցանց

Քահանայք զահրիքութեամբ մի հակառակեսցին ընդ միմեանս, զի զոր նախ ընտրեաց ի քահանայութիւն շնորհն աստու-

ծոյ, նայ է նախագահ յեկեղեցին: Չայս ասէ ալնոցիկ, որ կրսեր են եւ կամին դառաշին պատմին: Ուղիւղ դատաստան է, որ յառաջ աւաճա՛ առաջին լինի, թէ յառաջադէմ է եւ կատարեալ յամենայն իրս, եւ թէ ոչ՝ զոր բնութեն ալլըն իրաւամբ՝ ուղիւղ կամակցութեամբ եպիսկապոսին, զնայ զնեն առաջին, որ կարաւ է բարեկարգութեամբ լնու զեկեղեցին, առաւելեալ իցէ իմաստութեամբ, աղքատասիրութեամբ, հիւրասիրութեամբ, եղբայրսիրութեամբ եւ աստարբնկալ:

32 Գ շիֆ դատաստանաց, ԲԹ ժողովրդեանն, Գ վասն քահանայից փխ Յաղագս.... ժողովրդեանն, Ե շիֆ հողվածի կեսր սկզբից

մինչեւ մէն երկու ձեռնալ, Զէ շիֆ վերձագիր

33 ԳՁէ շիֆ Եւ, Գ հրապուրեն, ԳՁէ շիֆ ի նոցանէ, մյուս ձեռ. ի նոսա փխ ի նոցանէ, սրբագրել ենք ըստ կառնեակագրքի և Բ խմբագրութեան, Գ բարձանումն

34 Գ լինի փխ բերէ, Գ շիֆ այլ.... զմուտս, Զէ զպտուղ

35 ԳՁէ ժողովրդականք, Գ շիֆ միաբանութեամբ, Զէ եկեղեցի, Գ հատուցեն, Գ հասուցանեն փխ հատուցեն

36 Գ զամենայնն ամենայն, Գ յամենայն ժամ փխ անխափան, Զէ զստեհաց փխ ըստ զասուց, Գ և և եղոց բաժանեն փխ բաժին... երկոց

116-ՐԻ ԷՁԻ

1 Զէ որոց փխ երկոց, Զէ է փխ եղև, Զէ քահանայից, ԳՁ սուրբ

2 Զ բաժանեցին, Գ բաժանեն քահանոր եւ բարեկարգ որպէս աւրէնքն է, Զէ աւրէն, ԳՁ քահանայից

3 ԳՁէ մասն փխ մասունք, ԳՁէ շիֆ մասին, Գ այլոցն փխ այլ քահանայից, Զէ մի բաժին փխ մէն, բոլոր օրինակներում մէն եւ երկու, Գ շիֆ մասունս, ԳՆէ մասն, Զ մասունքն և

4 Ե սարկաւագունքն, ԳՁէ շիֆ մի, Գ մին, Գ մին, Գ շիֆ մասն, Զ և զպիրք, Ե շիֆ զպիրքն.... մասն, ԳՁէ շիֆ կէս (կէս), Ասի կէս կէս մասին, Գ շիֆ մասն եւ, ԳՁ կանայք, Գ կանայքն եւ կուսանքն

5 աՁէ պարկելտ, Գ պարկելտք եւ պատկառութ, ոչ պատրաւդք, այլ պատուիրանին պահողք մի մասն առցեն առանց.... ԶէԹ շիֆ ամենայն

6 Գ և փխ Ապա, Աս եթե, ԳՁէ հակառակի, Ե հակառակ իցէ, Գ խոռովութիւն առնէ

7 Ե դատապարտել, Զէ է փխ լիցի, Ե ի յիւր, ԳՁէ ընկերք, Ե ընդերքն, Գ շիֆ իւր

8 Գ այնպիսին, ԲԳԵԹ հաղորդել, Գ քահանայսն

7—9 Գ մի իշխեն հաղորդիլ բնդ նմայ և ժողովուրդքն ի քահանայս մի հաշտին զնայ

11 Գ [3]աղագս՝ սպասուց և կեզեցո, Զէ շիֆ վերնագիր

12—Զէ պատարագ, Թ սուրբ, Զէ եկեղեցոյ

12—13 Աս Պաշտան եւ պատարագք ի գլխաւոր քահանային տանն եղիցի եւ սպասք սրբոյ եկեղեցւոյն, որպէս....

13 ԶէԹ եղիցի, ԲԵՁէ որպէս և, Ե կարգել

14 Զ զեկեղեցի

15 Գ մշտնջատք, Բ եկեղեցիոյն, Զ եկեղեցին, Զէ զպաշտօն, ԲԳԵԹ զաղաւթն

16 Բն տուրնչեանն, Զէ շիֆ տուրնչեան եւ, Զէ զիշխրային ժամու, ԲԳԵԹ ժողովրդոց, Ե ժողովրդոցն

17 Զ այլք, Ե ընդերքն, Աս զամառն, Ե կայցեն

18 Զէ առանց պերբութեան, ԲԹ սխալեսցէ, ԳՆ սղակեսցէ, Գ պաշտմանն, Զ պաշտպանէն փխ պաշտմանէն

19 ԳՁ հոգաւք, Զ մտոցն, Ա իշխեսցեն

20 Զէ միաբան փխ միակամ, Զէ միակամութեամբ փխ միաբանութեամբ

21 Գ որոշեալն, Ե որոշեալ, Ե որոշելի, Զէ սուրբ, Գ եկեղեցւոյն, Զէ եկեղեցոյ մի լիցին

22 Գ բարեկարգարար, Գ զգատաստանն

24 Թ լիցի

25 ԵՁէ զպարտաւորութիւն, Ե հեղաջեղքն, Գ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն սպասարեւոյ

Պաշտան եւ պատարագք եւ սպասք սուրբ եկեղեցւոյն ի գլխաւոր քահանային տանն լիցի, որպէս եւ յառաջագոյն կարգեալ է: Եւ գլխաւոր քահանայն զեկեղեցին մի իշխեսցէ թողուլ և իւր տանն զործոյ պարապիլ, այլ միշտ ի սուրբ եկեղեցւոյն կայ, զի զպաշտանն եւ զաղաւթն ամենայն ժամուց եւ զսեւջութիւն ժողովրդեանն մի խափանեսցէ: Եւ ընկերքն զամառն փոխանորդելով զմիմեանս կացցեն առ նմայ առանց ծոլութեան եւ երկմտութեան, առանց նենգութեան եւ խորամանկութեան, առանց պատրանաց և խաբելութեան, այլ և զսոցին հակառակն հաստատ հատով եւ զովելի զործովք: Ապա թէ իցէ ոք, որ սխալիցէ ի պաշտամանն պերբութեամբ, կամ երկրային զործով, կամ աշխարհական շահիւր շուսլ, շուսյա շլացութեամբ

և ժլատութեամբ, ի մտոցն մի իշխեսցէ առնուլ: Քահանայքն միարան և միակամ լիցին յարհնել զժողովուրդն և անկ յեկեղեցի, այլ և միարան և միակամ որոշեն զորոշելոյսն ի սուրբ եկեղեցոյ:

Բարեկարգապէս եցոյց զդատաստան մտոցն և սպասաւորութիւն քահանայից սուրբ և աստուածային կանոնական դատաստանս, եթէ որ կամեսցի կալ ճշմարտութեամբ ի գործ քահանայութեան, և թէ ոչ՝ անպարտ լիցին դատաստանք և դատաւորք եկեղեցոյ, և զդատաւարտութիւն յիրաւի առցեն հեղգացելոյն ի հաստատ հաստատունս, հեզքն և հերատուկքն յայս-

պիսի հարսանեացս հաւածին, որպէս այժմ զմեզ տեսնեմք:

27 Դ [վ]յան ժողովորդեան և եկեղեցոյ, Ե ժողովորդեան, զէ չի վերնագիր

28 Ա չի հնձ, Աստէ չի և, Ձ յայտոսիկ, է այտորիկ

29 Ձէ այտորիկ

30 ԴՁէ վանականաց փխ վանաց, Ե անէի, Թ անի

31 Բ Իսահակայ, ԲԻԵՁէ թէ

32 ԲՁէ՞ զհաս

33 Ձէ է շփոթեալ, ա՞՞ չի է, ԴՁէ չի է, այն, Ձէ այտորիկ (լռեցաք)

34 ԱՐԵ՛, յայտոսիկ, Ձ՛ այտոցիկ փխ յայտոցիկ

117-ԲԴ ԷՁԻ

1 ԲԻԵՁէ թէ

2 Ձ որ փխ դի, Դ ուղղեսցէ, Ձէ ուղիղ իցէ, Թ այտորիկ, ԲԻԵ՞ թէ

3 ԲԻԹ գրեցելաբս, Ձէ գրելովքս, ԲԻԵ՛ ոչ էր ի դէպ, Ձէ յանգնել

4 Ձէ չի և յամենայն, Ձ մեղս փխ մեր, է մերս, Ձէ աշխատութիւն

Դ հողվածը խմբագրված է այսպէս.

Վասն վանաց ժողովորդեանն
և գեղջ եկեղեցոյ

Կամ եղև և ինձ յազազս այտոցիկ սակաւ ինչ գրել, զի ոչ փոքր ինչ հակառակութիւն լինի ի մէջ վանից և աշխարհական քահանայից: Ընդ միտ անի զկանոնսն մեծն Սահակայ, թէ որքան վայելուչ և ըստ կարգին բաժանել զվանաց և զաշխարհի եկեղեցոյ զհասս և զտանս սրաւք իւրաքանչիւրաւք, որ այժմ շփոթեալ և ապականեալ է ամենեւին ամենայն: Վասն այտորիկ ոչ գրեցաք յայտոցիկ դատաստան, զի թէ ի բանից սրբոյն ոչ պատկանին, զի ա՞րդ ի մերոցս ամաշխն և թէ վասն սորին դատաստանի կամ ի որ զուղղութիւնն, սրբոյն սահմանաւ արժան է վարիլ և ոչ այլազգ. զի թէ կայր կարծիս, որ այժմու գրեցելովս վարել որ յաւուրս յայս և դատել ուղիղ, ոչ էր ի դէպ մեզ յանգնել, թող թէ ոչ է ընտրին կարծիս: Թէ կամիմք մեր կալ և մնալ ի կանոնաց կարգի քահանայքս և քահանայապետքս քաւիքս, որ եմք այսաւր քակիւք, այսպէս կարծեմ և յամենայն աշխատութիւնս մեր իայց փոքր մի յուսով ոգի կրանեմ այնու, որ ասէ, թէ անհնարինքն ի մարդկանէ հնարաւորք են աստուծոյ: Բայց սահման մի հին հասկացուցանեմ ստուգապէս, որ ոչ ըստգտանէ զսրբոյն Սահակայ սահմանն և ոչ ի ստոյգ սահմանէ նորա սուտ գտանի, զի վաշ էր վա-

նականացս, թէ ոչ յաշխարհ երթեանակ առնէաք յաճախ, ոչ տանաւք և ոչ տմարդի տրաւք առ իրեարս, և ոչ զնոսա յարածամ առ մեզ կոչէաք կեղաւք կատաղութեամբ, և ոչ վասն հառից հէգութեամբեան և հերատկութեամբ ընդ նոսա ի հաշիւ համարձակեալ հակառակութիւնք, այլ զամենայն հաս բովանդան յաշխարհի քահանայքն թողուաք, թերեւս այնու նոքայ ժրաջան աշխատութեամբ զամենայն հոգս ժողովորդեանն, որպէս սարժանն է, հոգային և ոչ երկրաւէին, թպէտ և ոչ այս պատճառաւ ժպիրճքն ժրանան, թէ զհանուրց հաս եկեղեցոյ ի մի հերատուկ հասուցանեն: Ոչ հաւատա հատուցման հէզքն, զի ազահութիւնն անաղորոյն և անհաւատ առնէ զանմիտն, որ տեսնի այսաւր պատճառ, թէ զմտոցն վանականքն առնուն, մեք ընդէր ի վերայ մեր ի վարդապետութիւն վաստակելով կամ այլ ինչ գործառնութիւն գովելի, զոր արժան է գործել գեղջ եկեղեցականաց ի ժողովուրդն: Բազում անգամ նոքայ զայս պատճառեն պատրանաւք և պայքարումք և վասն այս որ զթան ի ժողովուրդն, և ժողովուրդքն երկմտին և զայթակղեալ յերկոցունց կողմանց ի տայն և յառնուլն տմարդութեամբ, և առաւել ի մեր և ի գեղջ քահանայից կոհն գայթակղին, և թէ զտանից երթեանակն սո միմեանս: Ահայ այնու գտուն տեսնու տապալեմք, քան տնաւորինեմք կամ տրեւարինիմք, այլ և անազ ինիմք դիւաց և մասխարայ՝ հրէից և հեթանոսաց: Իմաստունցն թողից զմէլ խիղճմտացն քննել և զյայտնի և զծածուկ գործ դարձելի և զի կամեր և աշխարհի աիշխոց, որովհետև հեռացաք ի ամանէ և մեռաք ամալ, ընդէ՞ր ոչ միայն սրտիւ, այլև ոտաւք և անաւրէն արդեամբք

դառնամք յնդիպտոս: Եւ թէ ասիցէ որ,
թէ զայդ ոչ առնեմք մեք, զի՛արդ կարեմք
ապրիւ: Զայդ ոչ յինէն արժան է ուսանել,
այլ ի սրբոց հարցն հին սահմանացն, որ
յուղվ եւ յայտնի են՝ որք կամին հետեւի
հաւատով, եւ թէ հակառակութեան հետեւի՝
Պաղոսի հանդիպին, որ ասէ, թէ մեք ոչ
առնեմք սովորութիւն, եւ ոչ եկեղեցիքն
աստուծոյ:

7 Դ [3] աղագս ննչեցելոց դատաստան, Աս
յիշատակին, Զէ շիֆ վերեւագիւր

8—18 Ե շիֆ ի յիշատակս.... համարձակ առ-
նել ինչ

8 Զէ Զիշատակս ննչեցելոց ընդանեաց, ԲԻԹ
ննչեցելոցն փխ վախճանելոցն, ԱԹ յնտա-
նեաց

9 Զ արիւնացն

10 Աս ոգոց, ԲԻԹԹ գրառասուն, Զ զազապսն,
է զազարս, Զ հանիստ փխ հանգիստ

11 Զէ հրամայէ, Թ վախճանելն ԱսԶէ իւրում

12 Դ իշխեցէ, Բ ի գեղչն, Դ գեղչն, Զ գեղչ

13 Ա իրիցոյն, Զ իրիցոյն լիցի, էԹ լիցի, Զ
աշպիսի, ԴԶ հասկ փխ հասք, Դ իւրեան

14 ԱԹ իրիցոյն, Զէ իրիցոյն (է երիցոյն) լիցի,
Զէ սուրբ հզգոյն յաւազանէն

15 Թ կերակրել, Զ լուարկիւս

16 ԲԻԹ յեկեղեցւոյն, Զէ եկեղեցիքն, Զէ լիցի
եւ կամիցի

17 Զ յաւերորդս

18 Զէ շիֆ լիցի, Զէ համարձակիցի, Զէ շիֆ
ինչ

19 Դ ուղեղ, Զ շիֆ այս, Զէ դատաստանաց,
Զէ շիֆ յետ, ԲԻ առնելոյն յիւրն, Զէ առնել
իւր եկեղեցիքն

19—20 Ե Յոյժ հարկատր է այն դատաստան
յետ զհարկատրան կատարելոյ ննչեցելոյն
ի նմին տեղոյն եկեղեցոյ որ վաղջանելն
է ապա այլ կամ....

20 Զ ե փխ կամ

21 Դ անձեռնհասութեանն, Զէ շիֆ եւ

22 աԹ զհեռուորն փխ զհարկատրն, Զէ շիֆ իւր,
ԱԹԶԹ իրիցոյն, Ե երեցոյն

23 ԴԶէ վանաց առաջնորդին, ա կարգի փխ
կարի, Զ շիֆ եւ

24 Զէ շիֆ յաղագս, Զէ արհամարհելով, Բ անդ-
րէն

25 Զէ կարացեն, Զ շիֆ արացեն, Բ առանց
հավակառութեան փխ եւ.... է

Դ հոգվածը խմբագրված է այսպես.

Վասն յիշատակի ննչեցելոց

Յիշատակս ննչեցելոց ընդանեաց եւ ո-
գերարձաց, որ ինչ բոտ կարգի արիւնաց
բրիտանէութեանն է, զոր հրամանաւ սուրբ
հարցն կատարեն գմխիթարութիւն մեռե-
լոյն, զբառաստաւոր յիշատակն եւ զազարս
եւ զայլ ինչ, զոր կարեն ողորմութիւն

առնել ի տնանկա աղաթաւք եւ պատա-
րագաւք ի հանգիստ նոցայ, զոր ինչ ան-
դարձով վճիւռ հատանէ վախչանեալն, թէ
լիցէ թափել ի խելաց, առնեն զհրամա-
յեալսն. ապա թէ թափեալ իցէ կամ անգի-
տութեամբ, կամ նախանձաւ այլ ընդ այլոյ
ասիցէ, տեսցեն զայն բարեկամքն եւ սիրե-
լիք նորայ եւ այլ որ մերձ են. թէ փու-
թով ոչ վաղջանի՝ խրատելով եւ յանդիմա-
նելով դարձուցանեն եւ իւր բերանովն ու-
ղիղն եւ անխեղճն դարձուցանեն զանդար-
ձբաւ Ապա թէ առժամայն լեզուն կապի եւ
հոգին աւանդի, ինքեանք ի դատաստանն
աստուծոյ հայն եւ յիրեանց հոգին եւ ի
բարեկամութիւն եւ ի սէր մեռելոյն զան-
խիղճն եւ զանխալատն առնեն, առանց
նախանձաւ ակնառութեան եւ անազահու-
թեան, առանց կռուոյ, եւ հակառակութեան,
եւ գրգռութեան եւ մի իշխեսցեն յայլ եկե-
ղեցի կամ ի յաւտար կրանաստանս, այլ
անդէն զեղչն եկեղեցոյ երիցոյն լիցի, որ
շնորհաւք սուրբ հոգւոյն աւազանում վե-
րցատին ծնաւ յորդէգրութիւն արարչին, եւ
կենաց հացին կերակրեցաւ յարժամ, զի
ոչ հացիւս այս միայն կեա մարդ, այլ ամե-
նայն բանիւ, որ կանէ ի բերանոյ աստու-
ծոյ, որպէս ասէ. զհաց մեր հանապազորդ
տուր մեղ. ոչ միայն զմարմին տեառն,
այլեւ զսուրբ հոգւոյն շնորհսն ասէ: Տես՝
զի յեկեղեցոյն, ասէ, յուղարկել ի գերեզ-
մանն եւ ոչ ի տանէ կամ յայլ տեղեաց:
Զվաղջանեալն յորժամ լուսնան, յեկեղեցիքն
արժան է տանել եւ անդ զթաղումն առնել
եւ ոչ անդ խալտատակել կամ ձայն ձա-
ղանց արձակել, այլ ընթերցութեանց աս-
տուածխասութեան ունկն դնել եւ անդ, ուր
զպսակ արհնութեանն ընկալաւ, եւ վաղ-
ջանելն անդի ուղարկել առ աստուած եր-
թալ: Եւ յորժամ հարկատրն յիւր եկեղեցիքն
եւ յիւր վանքն, յորում հաս է, կատարեալ
լինի եւ կամի զլաւելորդսն յայլ եկեղե-
ցիս եւ ի կրանաստանս հեռուոր եւ ի
տնանկան, ապա համարձակ է առնել յալ-
լսբն զինչ կամի եւ կարէ վասն առաւել յու-
սոյ եւ հաւատոյ ի հեռուորն հաստցանել,
յորժամ հաւանութեամբ գիրսն առանց
տրտընչելոյ բոտ կարին իւր շահեցաւ եւ
ապա իւր վանիցն առաջնորդին հրամանաւ
զինչ առնէ յայլսն, ներելի է, յորժամ ոչ
վասն իւրոցն արհամարհանացն առնէ: Ա-
պա թէ ոչ կամիցին իւրքն, անդրէն ի տե-
ղոյն արացցեն որքան կար է, զի մի հա-
կառակութիւն լիցի: Դուրս եւ զարուսթիւն
դատաստանաւ այս է, զի մի վանականքն
եւ զեղջ քահանայքն ընդ միմեանս մարտ-
ընչին իւր զգալք ի վերայ գիշոյ, այլ զոր

- արժանն է՝ խաղաղութեամբ եւ առանց տրտընքելոյ եւ բրբմնջելոյ գիրեանց հասն միայն առնուն: Եւ թէ ձեռնհաս է հիւանդն, յայլ եկեղեցիս եւ ի վանս մասն ինչ լուղարկէ նոցին հրամանաւ եւ կամակցութեամբ, յորժամ գիրեանց հասն լիով տուեալ լինի, նորայ ալոց տալոյն կամակից լինին: Մի վասն ազատութեան եւ ամբարտաւանութեան եւ նախանձու արգելուն շտալ ուրեք. եւ թէ նոքա հակառակին, հիւանդին ոչ է արժան, այլ խաղաղութեամբ յիւսն թողուլ, զի մի իւրոցն արհամարհութիւն լիցի: Զխեղճն եւ զարդարութիւնն ի նոցին գլուխն հանել եւ ինքն խաղաղութեամբ ննջել ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր:
- 27 Դ Յաղագս բնադրելոց դատաս, Զէ շի վերնագիր
- 28 Ե ժողովրդականք, Ե շի ոք, Ե պեսպես սխալմանց, Դ սխալանալ, Ե Զէ շի ինչ, Դ Ե Բանադրել

- 29 Զ լիցին, Զ եպիսկոպոսաց, Թ յեպիսկոպոսէն, Ե մեռանի, Ե շի է
- 29—30 Զէ շի թէ մեռեալ.... մկրտել
- 30 Դ երախա, Ե թէ երախա մկրտէ, Ասթ շի թէ, Ե Ե թէ դէպ լիցի ի տանէ նորա երախա, Դ երախա, Զէ երեխայի, Բ այնպիսիոյն, Ե շի այնպիսույն, Ե կամ մեռել ոք, Զէ շի հասանել.... կամ
- 31 Զէ մեռանել, Ասթ մեռելոյ, Ե շի քահանայն, Բ Զէ մկրտէ, Դ Զէ երախայն, Զէ շի զերեխայն, Ե զմեռելն, Զէ զմեռեալս թաղէ
- 32 Զ շի բանին, Զէ պահէ, Զէ շի անլոյծ
- 33 Զ բանադրեալն, Ե զբանադրելն, Զ թաղել փխ շիաղել, Ե ոչ թաղել, Դ Ե Զէ (մեռանի)
- 34 Դ Ե երախա, Զ երախ փխ երեխայ, Թ շի է, Ե զտանն, Ե մեռել, Զ զերեխայն, Թ զերախա, Զէ շի տան նորա
- 35 Ե իպիսկոպոսաց
- 36 Դ արասցէ, Զէ շի եւ, Դ շի կամ, Զէ շի անգիտարար, Զէ միոյ

118-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Զէ զայլն, Ե Զէ զրկեսցէ, Զէ քահանային, Դ սահման փխ արէն, Ե վասն միոյ զամէնիսն
- 2 Ե շի զամենեւեան, ԲԴ Ե տանն, Զ տանն են, Ե տանն են զամենեւեան, Զէ քահանայք, ԲԴ Ե Ե Ե
- 3 Զէ պատահին այդպիսեաց թաղեսցին (Ե թաղեսցեն) Ե մկրտեսցին (Ե մկրտեսցեն), Ասթ զահման, Դ սահմանս, Զէ պահեսցեն
- 5 ԲԴ Ե յայդ
- 6 Ե կայցեն, Թ միում, Դ Զէ մեղուցելոյ
- Դ հողվածք խմբագրված է այսպէս.
- Վասն բանադրելոց

Ժողովրդական ոք, որ վասն սխալմանց ինչ իրաւացի բանադրեալ լինին յեպիսկոպոսաց, թէ երախայ է՝ մի իշխեսցէ մկրտել քահանայն, կամ հաղորդել զմկրտելն, կամ պսակել, եւ թէ մեռանի՝ թաղել զինքն, եւ ոչ թէ զգաւական իւր եւ ոչ զոր ի տան նորայ են ընդ հարս բանադրեսցէ ընդ ձեռամբ եւ զայլ կարգս պնդութեամբ պահել անլոյծ: Զերկուսն արքինադրէ զեպիսկոպոսն, զի մի զբոլոր տունն բանադրէ, եւ քահանայն, զի մի անգիտարար, վասն միոյն բանադրմանց, զայլսն զրկիցէ, զի ոչ քահանայից արէն է, զորս ի տանն իցեն, ընդ բանադրիւ առնել, թէ ոչ են կամաւ բանադրելոյն, եւ այլ քահ[անայ] թէ [պ]ատահի այդպիսոյ, մի իշխեսցէ մկրտել եւ թաղել, Բայց զայլ սահմանն պահեսցէ: Եւ թէ առաւելութեամբ է բանադրանքն,

- աղաչանաւ յայն ածեն, զի մի այլքն ընդ բանիւ կայցեն վասն միոյն մեղուցելոյն:
- 8 Թ փակելո, Աս զեկեղեցւոյ դրունս, Դ [3] աղագս փակողաց եկեղեցո փխ Յաղագրս.... դրունս, Զէ շի վերնագիր
- 9 Ե Քորիպիսկոպոսունք, Դ Զ զորունս, Դ իսփանեսցեն
- 10 Դ աղօթից զմամն, Դ օրընթրեացն, Ե աւրընթրեց
- 11 Ե ընթրեցն
- 13 Զ շի տայ, Ե փակեալ, Զէ թէ (ոչ)
- 14 Ե շի Ե (վասն), Ե մի փխ միոյ
- 15 ԲԴ Ե Ե սպասաւորութեանն
- 15—18 Ա այլ սպասաւորացն սասանել յանցաւորաց, բայց թէ պատահի հակառակ շինել եւ առանց հրամանի Զսոյն սաստ դնեւ եւ գեղաւազաց հանդերձ նզովիւք, թէ փակել տայցեն զեկեղեցիս (Թէ փակել.... բառերը գրված են լուսանցքում և նշանով ցույց է տրված, որ պետք է ավելացնել նզովիւք բառից հետո):
- 16 Զ տան, ա Զէ լինել փխ շինել
- 18 Զ զնէ փխ զնէ, Դ զեղբաւազաց, Զէ զիւղթաւազաց, Թ զեղբաւազաց
- Դ հողվածք խմբագրված է այսպէս.

Վասն փակողաց զորունս
եկեղեցոյն

Քորիպիսկոպոսք մի իշխեսցեն զգորունս եկեղեցոյն փակել վասն միոյն յանցաւորի կամ վասն արընթրեաց եւ խափանել զընդ սաստաւածախաւ աղաւթիցն ժաման,

բայց զպարտաւորս ընթերցանքն եւ զմեղաւ-
ցեալսն միայն բանադրել եւ ոչ խափան
առնել սպասաւորութեանն, այլ յանցաւո-
րաց սպասաւորաց եկեղեցոյն միայն սաս-
տել. բայց թէ պատահի հակառակ եկեղեցի
շինել առանց հրամանի, զայն փակել: Զը-
սոյն սաստ զնէ եւ զեղջաւազացն երիցանց
հանդերձ եղովաւք, թէ փակել տացեն զե-
կեղեցիս:

- 20 Գ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց Գ շիֆ
դատաստանաց, Ա կանաց, Զէ շիֆ վերնագիր
21 Է աշխարհս հայոց, Զ գերեցաւ հայոց
22 Գ որք փխ որ
23 Գ ալսպիսեալս
24 Աւարթ զեթն ամ է եւ որ, Եթէ ամ, Ե և
որ
25 Ե որոյ փխ մինչ, Եթէ զուգակիցն, Եթէ էր
փխ էին, Զ շիֆ այլ, Գ ամուսին առին, Զէ
առ փխ առին Ե առ այլ կին, կամ կին
այլ փխ առին, Ե այնպիսեցն, Զէ շիֆ ի
26 Է պոռնկութիւն, Թ ի պոռնկութեան, Գ
համարեցին, ԱԹ յնչից, Եէ յընչիցն, Զ
ընչիցն, Գ շիֆ յընչիցն եւ
27 Զ շիֆ ի, ԲԳ ստացուածոց, Գ ստացուածոց
յնչից, Զ յըստացուածոցն, Թ մատակարար-

բեալ

- 28 Գ եթ, ԲԳ եթ, Զէ եթ, Թ դառնա
29 ԴԶէ գերութեանն, Ե շիֆ ի գերութեանն, Եէ
ամուսինն, Զ ամուսինն
30 Զէ վերագրեալ, Թ վերագրել, ԴԷ կալցեն,
ԳԹ առին
31 ԶԹ որ, ԳԴԶէ դառնան, Ե դառնան ի գե-
րութեանն, Դ եթ, Ե շիֆ արհեստեամբ, Դ
առնեն
32 Դ շիֆ այլ (արանց), Ե կանայք փխ այլ
(արանց), ԲԵԶ լինին, Դ լիցի, Դ կրկնո-
ցիցն, Զէ կրկնոցաց, ԳԷ ապշխարութիւն,
Զ ապշխարեցին, Զ շիֆ ի վերայ եղի-
ցի, Է լիցի փխ եղիցի
32—34 Թ շիֆ իսկ որ համարեալացն.... ի վերայ
եղիցի
33 աԲԴԶ համարեցան, Ե համարեցն, Գ
մինչեւ ցեւթն ամն, Դ եթ, ԵԶ զեթ (ամն),
Զէ ամ, Դ շիֆ յետ.... ամին, Գ ամի
34 Զէ կրկնոցաց ապշխարութիւն, ԳԴ շիֆ եւ
կրկնոցից.... եղիցի, Զէ լիցի փխ եղիցի
34—էջ 119,2 Ե շիֆ եւ կրկնոցից.... ի վերայ
եղիցի
35 ԳԶ շիֆ եւ, ԲԴ շիֆ եւ որ, Դ եթ, ԲԳԶէ զե-
րութեանն, Զէ թէ, Դ շիֆ կին

119-ԲԳ ԷԶԻ

- 1 Գ առնեն ինքեանց, Զ առ փխ այլ, Դ ար-
անց լինին, Զէ լինիցին, Զէ շիֆ եւ (նոյն-
պէս), Դ շիֆ կրկնոցից, ԲԶէ կրկնոցացն,
Դ կրկնոցացն, ԲԳԴԶէ ապշխարեցեն
1—2 ԲԳԴԶէ շիֆ ի վերայ եղիցի
3 Գ զալստիկ փխ Զայս իսկ, Զէ առի փխ
առեալ է, Աս եւ փխ է, Դ առեալ է ըզ-
հրաման կանոնի վերջոյ, Դ զվերջոյ, Դ
հրաման
4 Դ զանաղանութեանն, Գ զսոյն իսկ, Ե դար-
ձեալ փխ աստ (յաւելաք), Զ յօելեալք
5 Զ ամենակարատ, Ե շիֆ իսկ, Դ շիֆ է
5—7 ԴԵ շիֆ եւ թէ.... դատաստան
6 Զ ալստիկ, ԱւԴԶԹ անբանբաս, Զ և մեր,
Է մնացուր և մեր
7 Դ այն է միայն, ԲԳ յեկեղեցի, Զէ յեկե-
ղեցի աստուծոյ
9 Դ վասն փխ Յաղազս դատաստանաց, Բ ժա-
ռանգաւորաց եկեղեցոյ, Դ [3] աղագս եկե-
ղեցոյ ընչից ժառանգութեան դատ, Զէ շիֆ
վերնագիր
10 ԳԶէ թէ
10—11 Դ կենդանութեանն
11 Ե ինքնիշխան, Ե շիֆ ինքն, Ե անցել
12 ԳԶ ընդ փխ ըստ, ԵԶ շիֆ ի, Դ իւրոց մի իշ-
խանցէ հանել կամ փխ իշխել որ, ԲԴԵԶԹ
շիֆ որ, Դ շիֆ եւ (չլուր)

- 13 Գ շիֆ զմողովորդ եւ ի, Զէ շիֆ ի, ԳԷ մեր-
ձաւորքն, Զ զմերձօրքն, Գ իցեն փխ են,
Ե շիֆ եւ, Դ զմի որ Լթէ կամի
14 Զէ շիֆ առնել որ զնա.... կալցի, Գ հանկու-
ցանել մարթասցէ ի կենդանութեանն զմար-
մինն եւ ի մահուանն զհոգին փխ հեշտ որ
կալցի, Գ հեշտորի ումէք
15 Դ այլ փխ Բայց, Զէ շիֆ Բայց, Գ զշարժումն,
Ե հրեշտակ փխ զհրեշտակ, Զէ շիֆ եւ զհրե-
տակ, Զէ յորում, Զ շիֆ թէ աւտարի տալ
16 ԲԴԷ իշխան է փխ թէ, ԳԵ շիֆ թէ, Դ նմա
փխ զնա, Զէ պատուով փխ հեշտ, ԲԴԵԷ
պաշտէ, Գ սպասաւորէ, ԶԹ պահէ փխ
պաշտիցէ, Զէ թէ, ա շիֆ կամ
16—17 Դ կամ հոգոյ իւրոյ տալ իշխան եղիցի
17 ԲԴԵԷ յորդէգրաց, Ա ի քահանութիւն, Ե քա-
հանայութիւն
18 ԱԲԴ զեղչն, Ե զեղչն, Դ կամ յիւր անձնէ,
Դ ակն, Զէ անդ փխ անկ
19 ԲԵ քահանայութիւն, ԴԷ քահանայութեան,
Զ քահանայութեան, Զ կալցին, Թ ընկալ-
ցի փխ կալցի, Զէ ձեռնադրութեան, ԲԴԵԶԹ
շիֆ յիւր կենդանութեան
20 Դ կեդանութեանն, Դ անբեկայր, Զէ պեկար
փխ անբեկար, Դ շիֆ եւ (զկէս), Զէ շիֆ
եւ զկէս շնորհն, Դ կալցի զհոգն և զլուրն
21 Դ բաւական փխ բաւանդակ, Զէ բովանդակ,

- Ձ յանգործն, է յանգաւորսն, և ոնցել
 22⁹ չիք եւ ըստ.... նորա, Ձ կինն, Ձէ շնորհ-
 արն, Ձէ բովանդակն յանգաւորս, և բո-
 վանդակ, Գ յանկաւորսն եւ ի պատշաճա-
 ւորսն
 23 Ձէ ոչ վայել է, Դէ զժառանգութիւն, Ձ
 յանգործաց հեռացուցանել յանգործացն
 24 Ձէ չիք եւ տալ.... բայց կթէ, և չիք հե-
 ռաւորաց եւ, Ձ չիք անկաւորացն, է ան-
 դաւորացն, Գ ժառանգաւորաց եկեղեցոյն
 կամակցությամբ փխ անկաւորացն
 24—25 և նոցին կամակցութեամբ ապա փխ
 անկաւորացն.... տալ
 25 Գ եւ փխ կամաւորութեամբ, Ձ հաճութեամբ,
 Գ թող փխ տալ, Ձէ թողացուցանել
 26 Գ շինականի եւ աշխարհականի ումէք այլ
 ի, Դ չիք սրբոյ, Ձէ որդոյ փխ սրբոյ, Դ
 յեկեղեցոյն, Ձէ եկեղեցոյ, Դ յուխտէն, Ձ
 ուխտէ
 27 և մերձաւորին, Դ մերձեցուցանել, և մեր-
 ձացուցանել
 28 ԲԳԻԵՁԹ թէ, ԲԳԻԵ գեաւդ, Թ գեաւդն, Դ
 դիպիցի, Ձէ լիցի փխ դիպի, ԳԻ երիցուն,
 ԱսԳ չիք ի, Աս ժառանգութիւնն, ԴՁ ի
 ժառանգութիւնն, և հասել փխ բարձեալ
 29 Ձէ չիք է, Գ է այն, Դ ժառանգեցուցանել
 30 ԲԹ Հերակղեան, Գ ի Հերակղայ, Դն Հերա-
 կղեայ, Ձ է Հերակղեայ, Դ խոստորովա, Ձէ
 խոստորովա, Գ թաղաւորութենէն փխ ժա-

ժառանգաւոր

- 31 Ձէ այս փխ այսր, Ա լիցին, Դ լից, Ձ զնո-
 ցայն, է զնոցայնց, Դ զնոսա, Ա ժամա-
 նակս, Դ զնոսա ժամանակս
 32 և իցէ փխ է
 33 Գ են փխ է, ԴՁ այսմ, Ձէ չիք հետի, է չիք
 եւ, Դ ի նոցանէ յայս կոյս եւ աստի մինչեւ
 յաւիտեանս փխ նոցա.... յաւիտեան
 34 Դ գիրք, Դ չիք գիրք, Ձ հաստատութեան, Դ
 պահմանաւ, Դ սահմանիս
 35 Դ դատաստանս, Դ զի ինքնիշխան առնէ տալ
 իւրոցն
 36 և զեկեղեցիոյն, Դ ոչ հեռացուցանել, Դ
 չհեռացուցանել, և զհեռացուցանել, Ձէ յան-
 գաւորացն
 37 Դ չիք ի, Դ յանկաւորացն, Ձ յանգաւորաց,
 է անգաւորաց, Դ օտարաց, Ձ յորդեգիր
 38 Ձ չիք արար, Դ իւրն քահանայանալ նմայ,
 և քահանայալ, Ձէ չիք ի, Թ յանգաւորն,
 Թ առի
 38—էջ 120,5 Դ քահանայանալ՝ կայցին, ապա թէ
 ոչ՝ նոցին կամօքն փխ թողուլ զի թէ.... ըստ
 հշմարտութեան է
 39 ԲԳԵԹ թէ ոչ նոցին կամաւ, Ձ թէ ոչ նո-
 ցին կամաւք յայլսն տալ իշխանութիւն
 լիցի...., Դ յաւտարսն
 40 Դ առաջնորդն եւ վարդապետն
 41 Դ լիցի փխ իցէ, Ձէ ժառանգին փխ ժառանգ
 առնեն, Դ առնիցեն

120-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 ա չիք Յայտոսիկ, Ձ չիք զայս, Ձէ չիք յոր-
 ժամ
 2 և բարձի, Ձէ չիք լինին, Դ յեկեղեցոյն,
 մյուս օրինակները՝ եկեղեցոյն, և աթոռն,
 Գն թէն
 3 Բ անգաւորքն, Դ անարժան լինել անկա-
 ւորքն, Ձէ ժառանգաւորքն փխ անկաւորքն,
 Դ ոչ փխ չիցեն, Ձէ արժան փխ իշխան
 4 ԲԳԵ հշմարտութեանն
 7 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Դ
 [3]աղագս տանց քահանայից դատաստ.,
 Ձէ չիք վերնագիր
 8 Ձ Ազատ ոք, Ձէ մուս փխ զերդ Ձ բաժա-
 նացին, Թ յորով
 9—10 Դ առնեն եւ ջանան զմանկունս եկեղեց-
 ւոյ ընդ հարկիւ առնել եւ ցանկան ծառայ
 եւ ի շինականութեան կալուլ, որ ոչ վայել
 է զայս քրիստոնէից առնել, զի երիցս...
 10 ԱսԲԳԵԹ ունեն, Ձէ չիք որ, Ձէ ոչ վայել է
 քահանայից կամ քրիստոնէից, Դ իսկ քրիս-
 տոնէիցն, ԱսԲԳԵԹ երից, Ձէ երիցս երա-
 նեալ
 11 Դ չիք երանելոյն, Ձ երանել, Դ Տրտատա,

ԱսԳԻԶԹ Բաղաւորին, ԲԳԵԹ զսուրբ, Ձ
 եկեղեցոյն

- 12 Բէ զժառանգութիւն, Դ զժառանգութիւն, և
 զժառանգութիւն, և կարգել, է են փխ է,
 Դ ալիւ ի պարսից Բաղաւորութեանն ժա-
 մանակս փխ եւ
 12—13 Ձ չիք ժառանգութիւն.... եկեղեցոյն
 13 Դ չիք սրբոյ, Դ եկեղեցոյ, Դ հող եւ ջուր, Դ
 չիք ի պարսից.... ժամանակս, Թ Բաղա-
 ւորութեանն, և Բաղաւորութենն, Ձէ Բա-
 գաւորաց
 14 Թ չիք եւ (ի), ԴՁէ բեկ փխ բեկար
 15 ԴԵԹ խառնել, Ձ իշխանականս փխ ի շի-
 նականս, և յարունիս
 16 Դն ազահութեան, Ձ յազահութեամբ, ԲԵԹ
 հայիցի, Դ հայիցի
 17 Դ իւր փխ ի (բաժին), Դ իւր ի ծառայու-
 թիւն, և ժառանգութիւն փխ ծառայութիւն,
 և ալիպիսին
 18 Դ օրհնութենէս, ԱԲԳԵԶԵ եղիցին, Ձէ (մի)
 եղիցին, Ձ իշխանութեամբ
 18—19 Դ վարդապետաց
 19 ԲԳԵԹ զպատարագս
 20 Դ զողիս

- 21 Գ հրամանի փխ (կամաց եւ) ըստ իւրաքանչիւր վրմի, Գ շիֆ (կամաց) եւ ըստ իւրաքանչիւր վրմի, ԲՁԷԹ փրմի, Ե ֆրմի, Ա ձեռագիրը այս բառին տեղը պարտաւ ձեռագրի, բայց տարբեր գիրով պարտաւորութիւնը լեցուցած է և զրած՝ վրմի, Գ զմուտս եւ զշնորհ, Աս զշնորհ, Դ եկեղեցոյ
- 22 Ձ ժառակարարին, Գ վարդապետաց, Ե երիցանց փխ իրաւանց
- 23 Գ ոչ զենն, ԲԳԵՁԷ արհեստիքենէ, Գ արհեստիքենէս
- 24 Գ շիֆ որը յանդգնին.... առնել
- 25 աթ լուսիցին, աԹ որ, Գ ի վիրս են, Ե շիֆ զի, Դ զուղիղ
- 25—26 Գ զի լուծին եւ լուծանեն զայսպիսի զուղիղ եւ զհախնադոյն եւ զկանոնական հրամանս

- 28 Դ վասն փխ ծաղագս դատաստանաց, Դ [վ] անաց փխ ծաղագս.... վանաց, ԶԷ շիֆ վերնագիր
- 29 Դ սղատը եւ ձեռնաւորք, Դ իշխանութեամբ, Ե իշխանութիւնս
- 29—30 Դ շիֆ տանն եւ
- 30 Դ զվանական, Բ ժառուցանեն փխ նստուցանեն
- 31 Ե ի վանս իսկ, Դ վանսն
- 32 Գ շիֆ արդեաւք, Ե արդեր, Թ արդերք, Ե զեկեղեցեն
- 33 ԵՁ Թէ
- 34 Դ շիֆ եւ.... թողուն, Ե յեպիսկոպոսն
- 35 Աս կարգելոյ, Դ կարգաւորելոյ հիւրանոցս եւ հիւանդանոցս, Ե նոցա փխ այնպիսեացն, 5Ը Ե շնորհել, Է եղիցին, Զ շիֆ ի ժողովոյս.... եղիցի, Դ սուրբ ժողովոյս, Ե աւհրենի, Ասէ եղիցի

121-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Դ ժողովրդականութեամբ
- 2 Դ շիֆ եւ աղաւթիցէն, աԵՁ աղօթեցենն, ԲԷ վանորայսն, Զ վանորայս, Ե յիրենց, Զ իւրեանց, ԲԳԵՁԷ հարանցն, Ե վաստակ
- 3 ԴՁԷ յաղօթս նոցա փխ յաղաթանոցս, Զ ժառանգան, Զ շիֆ ինչ, Դ ինչ ի վանացն
- 4 ԲԳԵՁԷԹ Թէ, ԴԹ կացցեն, Դ պատուիրանիս
- 5 ԱսէԹ այնպիսիք, Դ օրհնութենէն, Ե հատուցումն
- 6 Բ ի կայցին փխ ընկալցին
- 7 Դ արտացէ, աԲԵՁԷ յաղագս փխ յաղգս
- 10 Դ վասն փխ ծաղագս դատաստանաց, Դ ծաղագս տկարանոցաց դատաստ, ԶԷ շիֆ վերնագիր, Թ տակարանոցաց
- 11 Ե շիֆ եւ նշանս
- 12 Աս կերակուր, Դ յմբելիս, Դ շիֆ եւ (զիրեանց)
- 13 աԴ կոռով փխ կոռով, Թ պահարկութեամբ
- 14 Դ եղբարս, Զ եղբարս
- 15 ԴԹ շիֆ առաւել, ԲԳԵ առաւել դարման տանել պիտի, ԶԷ առաւել դարմանել պիտի, ԴԹ պիտի, Զ շիֆ եւ
- 17 ԶԷ զայնպիսին
- 18 ԱսԲԴՁԷԹ դատաստան, ԱսԳԵՁԷ զատեցին փխ դատելոց են, ԳԵԵՁԷ որ փխ որք, Ե անիցեն
- 19 Դ ողորմութիւն
- 21 Դ վասն փխ ծաղագս դատաստանաց, ԶԷ շիֆ վերնագիր, Թ շիֆ ամբողջ հոգովածը
- 22 ԱսԹ գեաւորոյս, ԲԴ գեաւորեայ, Դ գեղորայս, Ե գեղորայս, ԶԷ գիւղս եւ, Զ հասանիցեն
- 23 Դ վանս, Դ շինի, ԱսԹ գեաւղ ԳԵ գեղ, ԴՁԷ գիւղ, Դ իջանեն, Զ ոչ իջանին, Է

- ոչ իջավանեն փխ շիջանեն, Դ շիջանեն որ պատշաճ է, Դ շիֆ ոմանք, ԶԷ կանամբ եւ նաժշտով ի վանս, Դ աղախնաւք փխ նաժշտաւք
- 24 Ե վանս, ԶԷ իջանս (Է իջավանս) առնեն փխ իջանեն, Ե զկանոնս, ԶԷ սուրբ հարցն
- 25 ԶԷ վարձկականաւք փխ վարձակաւք, Դ շիֆ ի, ԲՁԷ սրբութեան, Դ սրբութիւնսն, Ե պաշտաման, ԴՁԷ շիֆ ի (տանն), ԶԷ առնեն փխ ուտեն
- 26 Դ քրիստոնէի, Զ շիֆ թող, ԴԷ զվերոյգրեալ, Ե զվերագրել, Զ վերոյգրեալ
- 27 ԶԷ կանոնդ, Դ այնպիսեաց, Ե այնպիսեցն, Բ խաւիցին, ԶԷ խաւեցի, ԱԲ իրիցունքն, ԴԵՁ իրիցունք, Է երիցունք, Բ լինիցին, ԶԷ եղիցին
- 28 Բ լսաւդ, ԴՁ լսաւք, Է լսող, ԲԳԵԵՁԷ շինի, ԶԷ բայց փխ ապա, Դ եթէ, ԲԵ անհաւանութեանն, Դ անհաւատութեանն, ԶԷ անհաւատութեան, Դ կայցեն
- 29 աԳԵԹ եւ ի մեր, ԲԴ արհեստիքենէ, Դ արհեստիքենէս, Ե արհեստիքիւնն, ԶԷ արհեստիքենէս անբաժին լիցին, Դ վրէժխնդրութիւն, Ե զվրէժխնդրութիւն
- 30 Բ սրբոց, Դ անուն վանացդ հանգստարան առի, Դ վանքն, Զ հանգստեան, Զ սրբոցն
- 31 Դ եւ եպիսկոպոսաց փխ են, բոլոր ձեռ. աթեանք, Դ շիֆ եպիսկոպոսաց, Ե իպիսկոպոսաց, Ե շիֆ եւ արեղայից.... միեւնի վերջ. ձեռգրում քերթեր են պակաս
- 32 ԶԷ ալլ փխ Ե (աղատք)

1 Այս կարգի տարբերութեանը (գեաւղ-գեղդ-գիւղ-գեղ) հետազարում ալլկս չեն նշում

33 ԲԻ երկեղիւ, Գ պարտ է երթալ եւ, Զ սլաշտման

34 Զէ շիք ի, Դ տեառն փխ աստուծոյ
35 Դ յալտ է

122-ԲԴ ԷՋԻ

2 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ ազգական, Դ [3]աղագս ամուսնութեն փխ Յաղագս.... քանիոնութեան, Զէ շիք վերեաղիւ
2—39 Ե շիք Յաղագս դատաստանաց.... եւ ոչ [այլ] չափ
4 ամբօք շիք առ, է գրել ի նոյն հարկ եղև
5 ԲԹ ութուասան, Գ ութեւասներորդի, Զ է յութեասն, է է յութուասն, Դ տերութեան, Զէ շիք տէրութեանն, Դ Խոստորովա, Զէ Խոստորովա, Դ Մզգի, Զէ Որմզգայ
6 Գ սրբութեանդ
7 ԳՁէ գոր
8 Զ շիք եւ, Զէ վարդապետք
9 ԳՁէ ամուսնութենէ
10 ԲՁԹ՝ մատաւորութիւն, Դ՝ մատաւորագոյն փխ մերձաւորութիւն, Բ այնքան, բացի Զէ մյուսները՝ շիք չարիս, Գ որ փխ Քանդի
11 ԲԳԻ ազգահամարութեանն
12 Զ որ, Զէ շիք արմատ, Զ զամենայն, Դ առաքեալ
13 ԲԴՁէ արէնս, Գ արէնս, Զէ է (Զ շիք է) անաստուած, Դ նախամարգարէին
14 Զէ ծանոյց, Զէ աստուածապաշտից
15 ԳՁէ շիք եւ (իմաստնոց), Գ յայտնի է այլեւ վասն գեղոյ ի ցաւ ցանկութեան, որ չար է, քան ընդ ատարսն պոռնկութեան, դի թէ.... Զ անիծէ
16 Դ սահմանն, Զէ սահման, Զէ իսկ որ
17 Բ զրոյրեցունն, Գ բոլորեցունց, Դ բլբոլորեցուն, Զէ ամենեցուն, Գ սահմանադրութիւնս
18 Գ արհամարհիցէ, Գ շիք լեալք, Զէ արհամարհօղ լեալ, Բ եղեալք, ԲԴ բարկութեանն, Գ արժանաւոր փխ ճանաչելի
19 Գ անդի, Դ է փխ դի, ԲԴԴՁԵՔ շիք ըստ
20 ԲԴ ալապէս, Գ ազգաց, Դ շիք ազգացն, Բ Եզպտացունց, Դ Եզիպտացունց
21 ԴՁէ անկեալ փխ արկեալ
22 Դ զայնպիսի, Դ շիք խայտադականաց

23 Զ ամբարիշտք, է ամբարիշտքն, Զէ վարին, Զէ յայնմանէ առաջին (է յառաջին), ԲԴԹ յազգէն, Զ շիք եւ ապա յերկրորդէն
24 Զ որ, Զ խորդս, Զէ մի յայտներ զառականս
25 Գ համայմայր փխ համամարեալ, Դ քոյր է քո, Դ յետոյ փխ յետ ոչ, Զէ յետ ոչ բանից սակաւոց
26 ԴՁէ իբրեւ, Գ համամար փխ համամարեալ, ԲԴՁէ քոյր քո, Դ քոյր է քո
27 ԱսԲԻ զառական փխ զառականս, Գ շիք (կնոջն) եւ, Դ դստեր, Դ զգասերս
27—28 Դ շիք որ լինի.... ուստեր նորա
28 ԴՁէ մինն, Զ միւսն խորդ, Գ յայտնեցես աւէ
29 Զէ շիք է, Զ զխորդին՝
30 Զէ ամբարշտութիւն, է շիք քան
31 ամԹԹ երկրորդ, փխ երրորդ, Զէ կոչեցի փխ կարծի, բոլոր ձեւ. յայտնագոյն զառնալոյ (Զէ ցոյցելոյ). սրբագրել ենք ըստ Բ խմբագրութեան, Զէ շիք մեր
32 Զէ ուստեր դստեր քո
33 Դ կարծեցէ, Զէ շիք ի վերայ, Զ շիք ալ
34 ԲԴԴՁէ շիք եւ (այլ), Դ շիք է, Զէ ուրեք
35 ԴՁէ շիք եւ (կամ քոյր), Դ հարաքուեր, Դ շիք եւ (կամ), Դ մարաքուեր, Դ շիք քանդի, ԲԴՁԵՔ քանդի է
36 ԴԴՁէ ազգակցութիւն, ԴՁէ շիք եւ (նոյն), Դ որդոց նոցա, Դ առաջինն, Դ երկրի փխ եւ երկրորդ, ԲԹ երկրի, Դ երկրորդն
37 ԲԴԹ երկր փխ երրորդ, ԴՁ երրորդն, Դ ասի նոյնպէս, Դ եղբար որդին, Զէ եղբօր որդոցն, Զէ շիք եւ, Զէ ալլոցն
38 ԲԴՁէ երկրորդն, Դ շիք եւ երկրորդ, ԲԴՁէ երրորդն, ԴԴԴ՝ չորրորդն, Զ՝ չորրորդ փխ քառորդ
39 Ե [այլ] չափ, Դ միայն ալլ փխ քայց, Զէ շիք արժանի, Ե ուսուցանէ արժանի զարմանալոյ
40 Գ աստուածազան արէնքն մեզ, Զ է մեզ, Դ հարսնոյ փխ նուոյ, Զէ նուոյ քոյ, Թ նոյնոյ

123-ԲԴ ԷՋԻ

1 Գ եւ կամ, Գ զորդոյ փխ զդուստր ուստեր Դ զուստր փխ (կամ) զդուստր, Զէ շիք կամ զդուստր ուստեր նորա
2 Ե մեռել, Գ մեռցի որդին եւ իւր հարսն ալլում առն եղեալ, Զ որդուն, Զ նունոյն,

է եղեալ առն ալլում

3 Գ Ե մեռել, Դ որդի փխ ուստր, Դ շիք ալլ, Դ ծնցի, Թ առնուս

1. Այս կարգի տարբերութեանը (խորթ-խորդ) հետազոտում ալլեա չեն նշվում

- 4 Ձե՛ ամբարշտութիւն (ե՛ ամպարշտութիւն) է այս, Ձ չի՛ք իսկ
- 5 Ձե՛ ցուցանէ՛ զսահման, ԲԳԳԵՁէ՛ թէ, Գ որքան փխ ցոր, Գ յամուսնութենէ՛ մերձաւորաց
- 6 Ե ի ձեռն Ովսեա մարգարէի, Գ Ովսէի, Ձե՛ չի՛ք եւ
- 7 Բ յանցման, Գ ամբաստանութեան
- 8 Դ՛ այս, Ձե՛՛ այդ փխ ասէ
- 11 Դ ի՛՛՛ էծք (անէծք)
- 12 Գ չի՛ք եւ շնութիւն, Ե հեղեալ է, է աւելի է
- 13 Ձ ամբարշտութիւն, Ձ սկծելի փխ կսկծելի
- 14 Ձե՛ պատէ փխ պատմէ
- 15 Ե աշնր, Ձ՛ աշտ, է՛՛ աշդ փխ աշդր, Դ աշդոցիկ փխ աշդր ասէ, ԱաԳԳԷ նուազեցէ՛ Բ նվազեցէ՛, Ե նուազէցի, ՁԹ՛ նուազեսցէ՛, ԳԴ՛ քնակշաբ
- 16 Թ՛ իւրաք, Ձ յանապատի
- 17 ԱՐԳԳԷ պակասեցան, Թ՛ չի՛ք որ
- 18 Գ յանձնեցաւ փխ հաւատացաւ
- 19 Գ՛ առնէք, Գ դատապարտեք, Թ՛ որո լիշխան, Գ իշխեցն, Ե թէ՛ արեն
- 20 Ե շտաս, ԳԵ՛ խառնել, Դ չի՛ք է, Ե մինչեւ, ԳԴ՛ մերձաւորութեան, ԵՍ՛ մերձաւորութիւն, Դ սպառնի փխ սպառի
- 21 ԵՁէ՛ կատարես փխ կատարեալ զարգարես, Դ չի՛ք կատարեալ, ա յանդգնելոցն, ԲԳԳԷ՛ յանդգնելոց, Թ՛ յանդգնելոց
- 23 Ե չի՛ք, ի Քրիստոս, Գ ցայժմն Ե չի՛ք իբրեւ զարեգակն, Դ զարեգակն
- 25 Ձ չի՛ք որ, ԲԵ՛ անգանել, Գ անկանեալ, Ձ՛ յանդգնելն, է՛՛ յանդգնել փխ անկանել

- 26 Ձե՛ զսահման, Ձե՛ մեղացն (ե՛ մեղաց) ցուցին փխ մեղմացուցին
- 27 Դ սրբութեանդ
- 28 Ձե՛ չի՛ք Յամենայն, Ե գոյ եթէ՛ փխ գրեթէ, աԹ՛ ի կանոնն, ԳԵԹ՛ ախոցիկ Ձ՛ աշապես, է՛՛ աշապիսի փխ աշոցիկ, Դ աստ եղաւ
- 29 Ձ արիւնաց, Գ չի՛ք Ջոր
- 30 Բ արգիւք, Դ յաւելած, Գ չի՛ք ըստ, ԲԴԵ՛ նորոյն, Ձե՛ նորին փխ նորոյս
- 31 Ձե՛ ի մօրէ և զոր ի քեռէ և զառ (ե՛ չի՛ք և զառ), Գ քուերէ
- 32 Ե՛ Լթէ՛, Ձ չի՛ք առնուլ, Ձե՛ իցէ՛ դուստր և զկնի ծնանիցի յետ առնելոյն զկինն զայն, ԲԳԳԵ՛ Լթէ՛ (զկնի)
- 33 Բ առնելոյն, Աա զխորթ, Ե միմենց
- 34 Ե մինչ, ԲՁէ՛ զարմ, Ե ծնել, Դ ի ծնեալ
- 35 Դ ծնաց փխ ծնողաց, Ձե՛ չի՛ք խորթուցն.... առնաց, Դ ցորդին, ԴՁ լինի
- 36 Գ եւ ապա
- 37 Ձ խորդս, Ե միմենց, Ձե՛ զխորթակիցս, Ձե՛ զի ի
- 38 Ե ծնել, Ձե՛ յորդիսն
- 38—ԼԶ 124,4 Դ չի՛ք եւ ծնեալ... ի նուէ
- 39 ԲԳԵ՛՛ խորթաքն, Ձ խորդունք լինին, Դ լինին
- 40 ԲԵՁ՛ աւել, ԲԵՁԷ՛ չի՛ք որ, Թ՛ և մինն, ԲԳԳԵՁԷ՛ չի՛ք ծնեղոց, ԲԵԹ՛ ծնաւդացն, Ձե՛ ծնողացն խորթուց
- 41 ԳԵ՛ ծնողաց խորթուցն, Ե՛
- 42 Գ եւ ապա
- 43 ԲԵ՛ արէնք, Ձե՛ զհօրաբոյրն և զմօրաբոյրն, Ձե՛ զծնունդս, նոցա

124-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Գ նոցայ փխ սոցա, Ձե՛ զծնունդս եղբօր, Ե եղբաւր Ձե՛ զայսուսիկ փխ զայլոց
- 2 ԲԵՁէ՛ զխորթուց, Դ զխորթոց, Ձ չի՛ք եւ (զեղբարց), է՛ ծնունդ
- 3 Ձե՛ կանոնք հրաժարեցուցանէ՛ միարինակ նոյնպես և արէնք, Դ զմարերնակ, Դ չի՛ք եւ
- 4 ԹԷ՛ զծնունդս, Ձ մի նմանապէս և ի ծրնունդս որ ի նուէ, Դ ի նուէ որ է ի հարսնէ
- 6 Գ վասն փխ Յազազս դատաստանաց, ԴԵ՛ թէ
- 6—7 Դ [3] աղազս օրինաց կանոնաց առն և կնոջ, թէ՛ զորս ներեն և զորս բաժանեն դատաստան, Ձե՛ չի՛ք վերեազիք
- 7 Գ չի՛ք ոչ, Աա և կամ զորս
- 8 Գ կանոնքն հրամայէ՛ ասէ, Թ՛ հրամէ
- 9 ԳԴԹ՛ զարմն, Դ նոյն, Ձ զարիւնաց
- 10 ԳԷ՛ զերրորդ, Ձե՛ ծնունդն, Դ հրամանաց, է՛ չի՛ք (ե՛) զի, է՛ զլորրորդին
- 10—11 Ձ չի՛ք յայտ է.... առնուլ

- 11 Դ հրաման փխ հրամայէ՛, Թ՛ հինգերորդն, ԴՁ ամենայն
- 12 Դ յընդանութիւնսն, ԴԵ՛ ընտանութիւնս, Ե շորրդ
- 13 Ձե՛ չի՛ք Ե (թէ), Գ եթէ՛, Ձ արեւն, Դ լիշեն, Գ վասն փխ յաղազս, Թ՛ զի մի փխ զմի, Դ արիւնակ ցուցանելոյն է՛
- 14 Ձե՛ զարիւնակ, ԱաՁե՛ ծնընդոժք, Բ ծծալք, ԳԴԵԹ՛ ծընդնալք, Ե չի՛ք ասէ
- 15 Գ զերկուս, ԴՁ Բ., Ձ առնել, Ե կանոնքն, է՛ զքուք, Թ՛ զքոր, ԲԳԵ՛ կնոջ, ԱԹ՛ յնտանութիւն
- 16 Ձ աշնպէս
- 17 Գ եւ ալլ ըստ ալլոց արեան մերձաւորաց,

1. Ե ձեռագիրը կաղմկու ժամանակ թերթերի հաջորդականութիւնը խախտուել է. այդ պատճառով հողվածի վերջին մասը սկսած ռեխորթն հինգերորդ բառերից գտնվում է 92 աթերթում:

2 ծնընդօր

- 18 Դ շիֆ եւ
19 2 ծնունդ, 2 յառաջին, Դ անկանի, Գ ոչ ան-
կանին եւ չին ի հաշուի
20 ԲԳԳԶԷԹ աշն իսկ փխ աշնորիկ, Բ ասի,
ԱսԹ շիֆ կամ, Ե դարձել, Ե զմի փխ զի մի
21 2 միուս, Գ կողմանէն մին
22 Գ աշն խտրելի է, Դ անխտրելի փխ անխտ-
րելի
23 2է արինացն, Գ յայտնես, Դ յայտնիցես,
ԵՁէ զիրն
24 2է առնուլ հրամայէ, Դ առնողն, է հինգ-
երորդն
25 ԲԳԵ կանոնացն
26 ԴԵԶԷԹ Է թէ փխ Եթէ, 2 հինգերորդն փխ
հինգ, ԱսԹ զարմից, ա՜՞Զ հինգերորդ փխ
հինգ, 2է շիֆ նոյն է
27 Ե կողմեն, 2է կողմ, Ե միուսն, Աս նոյնպէս
իցէ փխ նոյն գտանի, Գ նոյնչափ գտանի,
Դ բարի փխ առաւելութիւն, Գ առաւելու-
թիւն է եւ լաւ
27—28 Դ շիֆ ապա թէ.... լիցի
28 Դ որպէս ցուցադ աշնպէս լիցի
29 Ե կողմն, ԲԳԳԵ իցէ, 2է է փխ իցեն, Գ
միւսն փխ մի (իսնելի), ԲԳԶէ թէ, Գ շիֆ

Էթէ

- 30 ԲԹ իցէ, 2է շիֆ իցեն, 2է շիֆ եւս, Աս դոր
փխ զի
31 Դ արինացն, Դ յօրինաց, Թ հինգերորդ
32 2է առնու, Դ մնաց, Գ երրորդն եւ մէջն
33 ԳԳԶէ մի փխ միու, 2է իցեն, ԳԳԶէ երկու,
ԲԳԹ ի միւս, Դ ի միւսմէ, Ե ի միուս, 2
ի միուսն
34 ԳԶէ նմա փխ մնայ, 2 յիւրն
34—35 Դ շիֆ զի որպէս.... եւ որդոց
35 2է որդոցն, Դ շիֆ է, Թ հեռաւորութիւն, Ե
հեռաւորութեանն արինակ
36 Բ նոյնպէս փխ Սոյնպէս, Գ Էթէ, Դ մին
կողմանն, ԳԳ երեք
37 ԳԶէ նմա փխ մնայ, 2 աշն փխ աշն, 2է երեք
(է հինգ) կարգ փխ հինգերորդ
39 Դ Այսպէս լիցին եւ, ԲԶ խնամութիւնսն, Դ
խնամութիւն, Ե խնամութիւն, Թ աշնոցիկ
Գ շիֆ լիցին, Ե լինել, Ե նմա փխ մնայ,
2 շիֆ մնայ
40 2է երիսն, ԳԶէ շիֆ եւ, 2է կամ չորս կամ
հինգ, Դ չորսն ԳԳԶէ քահանայիցն եւ, ԲԵԹ
Է չորրորդն, 2է չորսն
41 Դ աշխարհականացն

125-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 ԳԵ մի, է մինն, Ե միոյն, Գ միաոյն փխ
միու, 2է լինելոյ, Թ երեք փխ երկու
2 2է շիֆ եւ երկու ի միոյն, Գ նմայ փխ
մնան, Եէ մնայ
3 2 շիֆ արդ, է Է փխ Արդ, 2է աշտրիկ,
ԲԳԳԵԶԷԹ թէ, Դ յանդգնի, ԳԷ քակեսցին
4 2է Է փխ ապա (Թէ), 2է շիֆ թէ ոչ կա-
րացեն, Գ կարացեն քակել, է ուղղեսցին,
Դ անգիտանով, Թ շիֆ իսկ Էթէ անգիտա-
նալով.... միեշև հողվածի վերջը:
5 Ա զնդանութիւն, ԳԵԷ զնդանութիւն, 2
զնդանութիւն, ԳԵԶէ շիֆ եւ, Ե զսաստ պա-
տուհասի
6 ԳԶ լիցի, Ե լինի, Գ ներեալն
7 ԲԳԳԵԷ թէ, Դ մին փխ ի մի, Դ մին փխ մի-
ու, Դ շիֆ բնալին
7—8 2 շիֆ ի մի կողմանէ.... տայցեն թոյլ
8 Դ տացէ մանկին, է միմեանց փխ թոյլ, Դ
յանդգնել փխ յամառալ, 2է քակեսցին,
ԳԳԶէ Էթէ, Գ կարացեն, 2է կարեն քակել
9 Դ յանդգնութեանն, 2 անդգնութեան, Գ յան-
դգնութեան եւ կաշառելոյ զիշխանս, ԳԵԶէ
շիֆ եւ, ԳԶէ թէ փխ զի, Գ իշխանք եւ
ազատք, Դ ծանդը, 2 ձանդը
10 ԳԶէ Էթէ
11 2 իշխանացն, Դ ներմանն, 2 մանկանսն
12 Ե ապա Էթէ մին ի մի, ԲԷ մին փխ (Ե) մի,

2է միոյն

- 14 2 լիցի մի ներել, ԳԶէ Է թէ (զիտելով), ԵԶ
քակեսցեն
15 2 ոչ որ, Դ կարացեն, 2է կարեն քակել, ԱԵ
հաղորդել, ԱսԹ հեռացելաւ, է հեռացելալ
Է զատաւալք, ԵԶէ իբր, Դ իբր ի պոռնկէ
16 2 քակեսցեն, 2 ուղղեսցեն
17 Դ մնան, 2 շիֆ (որպէս) ի, Դ շիֆ եւ ոչ մի
որպէս ի.... միեշև հողվածի վերջը, 2 երկու
18 2 շիֆ որ (յանասնոցն), Գ անասնոցն
19 2է յայնց, ԲԶէ զսահմանսն, Ե զսահմանս
20 ԱսԵԹ մեղմ ասացին փխ մեղմացոյցին, Ա
չորրորդն եւ հինգերորդն, 2 ի հինգե-
րորդէն
21 անՁ աւեր
22 2 զայս, ԲԳԳԶէ արինաց
23 Գ շիֆ կամ (բաժանեսցին), Դ շիֆ Ե, Դ
Էթէ
24 Դ եւ ալլ, Գ մտաց զենել
25 Ե թուրքիմ փխ կարծիցիմ, 2 կարծիցի, է
կարծի, 2 շիֆ ի (կենդանի)
26 2է ձայնէն, ԲԵԶ Էթէ, Գ շիֆ սովորութեան,
2է զամենայն հաւատաւապէս
27 2 արինաց, 2 ի բազումս, Գ շիֆ ի գրոց, Ե
տեսանմիք
28 ԲԳԵԶ անտեղեակ, Գ գրոց լինել փխ ալդմ
լինելով, 2՝ լի լեալ, է՝ լինալ փխ լինելով,

- 29 Գ շորորորդ կամ հինգերորդ նոյնչափ եւ
ի միւսմէ կողմանէն պահանջեն, Բ միւսմէ,
Ձէ միւսմէ կողմանէ պահանջեն, ԱսԳԵԹ
չիք (պահանջեն) ի
- 30 Ե՛ եղուն, Ձ՛ դուն փխ դուն, Գ ուրեք եւ
դժուարաւ գտանել մանաւանդ յայտմ յան-
ցեալ ժամանակիս, յորում ամենայն կողմանք
եւ ազգք խառնակեալ են բնդ միմեանս
ազգազգծութեամբ, զի իւրն.... ԵՁ գտանել,
Ձ դիւրն, Ձէ օրենք, ԲԵՁէ յայտնեք
- 31 Ձ չիք ի, Ձ ամիշոցին և, Ձէ ունել փխ առ-
նուլ
- 32 Ձէ ի ծննդոցն, Գ ըստ կանոնացն բանի
- 33 Ձ բերին, ԳՆԷ Ոսկէբերանի
- 34 Բ զասացեալն, Գ ասացածն, ԵՁէ ասացեալն,
Ձ թէ օրէնք, Գ արէնքն հրամայէ ի մերձա-
ւորաց ազգականաց, Ձ ազգականացն

- 35 Գ կամելով զիւրն յատարս, Ե յատարսն, ԲԳԵ
աւետրանս, Ձ յաւետարանս, Է յաւետա-
րանս, Ձ ամենայն փխ առ
- 36 Ե լինել կամի, Ա ճժգիւ, ԲԳ խնդրին
- 37 Գ սուրբն Յոհան, Ձ զարութիւն
- 38 Ձ զաւետարանին, Բ պահպանութիւնն, ԵՁէ
զպահպանութիւն
- 39 ԱսԹ խնդրելի փխ խտրելի, Գ ազգակիցն
- 40 ԳՁէ աշոգրիկ, ԳՆՁէ արէնք
- 41 ԲԳԵՁէ արիւնաց, Ձ դիտութեան
- 42 Ձ զքոյր, Ե անոյին, Գ չիք եւ.... հրամարե-
ցոյց, Ե (եւ) արէնք
- 43 ԱսԹ չիք մար, Ե զքեռոյ փխ զկղբար մա-
ւր, Ձ դուստր
- 44 ԳՆ զայսոցիկ, Ձէ սոցին նմա, ԲԵ իբր, Ե
զմերձաւորս
- 45 Գ հրամարեցուցանեն ասելովն, ԱԲԵ մինչ,
Ձ չիք ի
- 46 Ձ չիք ի (հինգերորդ), Է զարմ

126-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Ձ յամենայն, ԲՁէ բնտանութեանն, Գ ընդա-
նութեամբ
- 2 Ե ծննդովք, Ձէ զհոգոյն, Է չիք Սրբոյ, Ձ
չիք է, Գ թուիցին, ԵՁէ դատաստանք, ԲԳՆԷ
յեկեղեցի, Ձ եկեղեցի, Գ զօրեւթան փխ զի
որքան
- 5 Ձէ կար մեր
- 6 ԲՁէ իբրեւ, ԲԷ յանդուգն, Գ զանդուքն, Ե
յանդուգն, Ձ յանդուքն, Ա սզոցէ, ա
սզոցէ, ԳՆ ըստզոցէ, Ձէ ըստզոցանէ որ
զմեղ, ԲԳԵ իբր, ԲԳԵՁէ տղէտ, Գ եղելոյ
- 8 Գ իւր զանձն, ԳՁէ ազատեցէ, Ձէ չիք ի մե-
ծէ, եւ, Գ անաշառ
- 9 Ձէ դատաստանէն, ԳՆ լիցի, Բ կաշառուր,
Ե կաշառանաւք
- 10 Գ վրէժխնդիր արիւնացդ աշոգրիկ, Ձ վրէժ-
խնդիր, աՆ աշոգրիկ, Ձէ աշոգրիկ արի-
նացն
- 10—11 Գ որքան միայն կարասցեն զձեռս լի
առնել կաշառուր, զորոց զդատաստանն
հատուցանելոց են յաւուրն առնելի
- 11 Աս զյորոյ, Ձ որոց, Ձ հատուցանելոցն,
Ձ չիք են
- 13 Բ նաարեկելոց, Գ վասն փխ Յաղագս դա-
տաստանաց, Գ չիք ՄԺԴ—ՄԻԴ հոգված-
նեբը, ԵԹ չիք ամբողջ հոգվածը, Ձէ չիք
վերեացիր
- 14 ա Եթէ փխ Ե, ԳՁէ չիք Ե, Բ քաղաք, ԲՁ
ձեռնատութեամբ
- 15 Ձէ արպէս փխ իբրու, Ձէ վայելել ի, Բ շա-
հիցն, Ձէ չիք լինել, Գ վայելող լինել բա-
րութեանցն որ ի նմանէ
- 16 Ձ աւար, Ձէ բեկման

- 17 Ձէ չիք կամին, Ձէ փրկեցեն, բոլոր ձեռ.
չիք վարձս տացեն, Ձէ չիք եւ, Գ չիք բնդ
- 18 Գ իւրում եւ մի զանց առնել այլ կամիցի
ազահել
- 19 Գ չիք կամ (որպէս), Գ եւ կամ
- 20 ԳՁէ իբրն, Գ ի հնազանդելոց իւրոց, Ա
տասնեկորդն, Գ հնկէ
- 21 Է դատաստան
- 22 ՁՁ Հոռմայեցիքն, Ձէ այնպէս փխ այն
- 23 Ձէ տիրուելոյ
- 25 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ
չիք ամբողջ հոգվածը, Ձէ չիք վերեացիր
- 26 ԳՆ չիք եւ զի, Գ խաբեբայութեամբ, Ձէ եւ
զայնոսիկ որ խաբեբայութեամբ շրջին, Ձէ
եկեղեցեաց և, Գ եկեղեցեաց շինութեան
- 27 Ձ ալլովք, Գ բազմաւր արատաւք եւ պատ-
րանաւք փխ բազմադմի, ԳՁ պատճա-
ռանաւք, ա մինչեւ
- 28 Գ լինի փխ է, Է չիք է, Գ դիրաւ, Ձ դիրեաւ,
Ե շարեց
- 29 Թ ընծաական, Գ չիք ունել, Ա թուիթս, Ե
թուիթ, Ձ թուդտս, Թ թուիթս, Գ թուիթս
առնուլ, Ձ ձեռս փխ ձեռս, Գ ստանալ,
ԵԹ կեղծաւորութեամբ, Ձէ կեղծաւորութիւն
- 30 Գ ելանել փխ կալ, Ձէ սոցայ փխ նոցա
(եւ), Գ զխաբեբայութիւն
- 31 ԵԹ զժողովել, Ձէ ինչս նոցա, Գ ինչսն ար-
ժան է առնուլ, Ե ինչսն առնուլ պարտ է,
ԲՁէ անուն, Թ անուան, Ձ է փխ իցէ, Գ
իցէ ժողովեալ, Գ Եթէ փխ եւ թէ
- 32 ԳՆՁէ իցէ փխ է, ԳՆ առաքեալ, Գ չիք այս,
Գ ոչ իցէ, ԲԹ ի տեղիս
- 33 Գ յորում փխ ըստ, Գ պատճառաւ ժո-

դովեայն է յայնմ պետան մատակարարել
 34 ԱԹ՝ մատակարարեալ, ԳԵՂԷ թէ (այլ), Բ
 իցէ և, ԶԷ և փխ էթէ, Գ թէ
 35—38 Գ Եկեղեցի շինելոյ պատճառաւ իցէ և
 թէ վասն զբոյս եւ թէ այլ այսպիսիս, ըստ
 այսմ արինակի լինիցի և այլն ափեանն

և զկարգն առնուլ, դի մի այլ խարէ փխ
 պատճառաւ... ամենայն
 35 է իցէ այսմ, ԶԷ այսպէս
 36 ԶԷ լիք ածել
 37 Զ պատճառ, Զ այնոսիկ, ԵԶԷ վարել

127-ՐԴ ԷՁԻ

2 Գ վասն փխ Յաղաքս դատաստանաց, ԳԹ
 լիք ամբողջ հողվածք, ԶԷ լիք վերնագիր
 3 ԶԷ զառաջին, Ե շինեցի
 4 ԳԵՂԷ չբոյն, Ե այսպիսեց, Ե ժողովեցին
 5 ԶԷ հաստատեցի
 6 Ե շինեցի, Զ հաստատեցի փխ շինիցի
 7 Զ սահման (անդատանաց)
 8 ԱԹ՝ (ըստ) սահմանին, է սահման, ԱԹ՝
 նախնեաց, Ե նախնեցն, ԱԹ՝ ընկալցին
 փխ կալցին, Զ է փխ իցէ
 9 Գ տերանցն փխ տէրութեան, Գ Եղեալ և
 բնակչաց
 10 Գ նախ զլան, ԶԷ այլն փխ այլոցն
 10—11 Գ և մասն աւելի տալ, Ե մասնաւորել
 և տալ փխ մասն աւելի տալով
 11 Գ վասն հաւատութեան այլոցն հոգալ, ԵԶԷ
 զայլսն
 13 Գ վասն փխ Յաղաքս դատաստանաց, Գ
 վաճառացն, Գ լիք ամբողջ հողվածք, ԶԷ
 լիք վերնագիր
 14 ԶԷ պատճառք փխ վաճառք, Գ յամենեցուն
 15 ԶԷ յանձնառութեամբ վկայութեամբ, Ե՞
 կամք, ԲԳԵԶԷԹ թէ
 16 Ե ամենեցուն փխ պարտ է, ԲԵԶԷԹ ուստե-
 րաց, Գ որդոց փխ ուստերացն, ԶԷ կա-
 մօք, Թ կամք, ԶԷ լիք ընդ նմա
 17 ԶԷ հօրն կամօք լիցի
 18 Զ Եղբարց և քերան, Գ թէ ոչ այսպէս լինի
 Գ կամիցին, է կամի, Գ դարձուցանէն
 19 Ե լիցի
 20 ԶԷ գրովք (և), Ե վկայութ, Գ լիք և (յա-
 ղազս), ԶԷ և թէ (յաղազս)

21 Գ վասն փխ պատճառի իցէ և, Գ վաճառողն
 և ոչ գնաւոյն
 22 ԲԶԹ լիցի, Գ անպատճառ իցէ և իւրեանց կա-
 մաւ
 23 Ե կացցէ այդ այդպէս փխ լիցի... այդպէս,
 ԵԶԷ այսպէս,
 Գ ի գլուխ տարուն կամաւ վաճառողացն
 և գնողացն, դի մի տարին բաւական է
 ընդրութեամբ քննեալն և հաւանելն և
 ոչ հաւանելն. իսկ ակամայ վաճառողաց
 և գնողաց՝ յայտնի ցուցաք, արինաւքն
 և աւետարանաւս, զտաւելուլն և զպա-
 կասն ի վեր և ի վայր ամացն փխ Արդ
 այդպէս, Զ դարձին, ԶԷ լիք և
 25 ԶԷ դատաստանի փխ դատաւորին
 26 Զ ճշմարտի, ԶԷ դատաստանաւ փխ դա-
 տաւորին
 27 ԶԷ լիք Եւ, Գ և կամ
 28 ԲԵԹ ձեռամբ, ԶԷ ձեռաց, Գ ձեռաք գրին ի
 թագաւորացն և թէ այլոց նորաք նշանեալ
 հաստատուն լիցին, ԶԷ նշանակել, ԲԵԶԷ
 լիցին, Թ որպէս թէ
 29 Զ գրեն, Գ նշանն փխ նշանակին, ԲԵԷ ար-
 քունի նշանաւ (Ե նշանան) նշանակին, Գ
 մատանեաւ փխ նշանաւ
 30 Զ լիցին
 32 Գ վասն փխ Յաղաքս դատաստանաց Գ լիք
 ամբողջ հողվածք, ԶԷ լիք վերնագիր
 33 ԳԶԷ լիք Եւ, Ե միմենց
 34 Ե հայրենեց, Զ զհարանցն փխ զհարսանցն,
 ԶԷ բաժինն, Զ իւրաքանչիւրոն

128-ՐԴ ԷՁԻ

1 Ե ծախել, ԶԷ լիք ուրուք բաժին, Ե բաժա-
 նին փխ բաժին, Զ ամենեցունց
 2 Բ կանգնեցին, Թ իւրաքանչիւրոցն փխ իւ-
 րաքանչիւր ոք իւրոցն
 3 Թ քաղաքավարութիւն
 6 Գ վասն փխ Յաղաքս դատաստանաց, Գ լիք
 կամ, Գ լիք ամբողջ հողվածք, ԶԷ լիք
 վերնագիր
 8 ԶԷ լիք Այլ որ, Գ Զոր վասն փխ Այլ...
 յաղաքս, Զ ծառոյ, Գ անկեկոյ, ԶԷ լիք
 մարդոյ, Գ հարցեալ էիր մեռելոյ, Ե հար-

ցել, ԶԷ լիք և
 9 ԳԶ լիք թէ, Ե կախել, Ե գծառոյ, Զ ի ծա-
 րէ, Գ անշունչք
 10 Բ անսգալք, Զ անզգացք, է մահու պատ-
 ճառք, Ե պտահեացն
 11 Զ ըստ Մովսէսի, Զ զոր փխ յորում, Ե հրա-
 մանց
 12 ԵԶ անաթ, ա հոգուց
 13 Գ զկաթն նոցա մի կերիցէ թէ ի սուրբ ան-
 անոց իցէ
 14 Զ և թէ այն ազգ, Թ յանազգ փխ յայնազգ,

- Թ քարկոծեսցեն
 15 Ե կերեսցեն, Ասթէթ նոյնպէս թէ եւ, Բ եղ-
 չիւրաւորը
 16 Գ մեղքի, Ձէ մեղանիցէ, Գ ըստ այսմ արաս-
 ցեն փխ սպանցեն... կերիցեն, Գ իցեն
 նմայ փխ են
 17 Ձ շիք զի, Բ պղծութեանն
 18 Ձ գտունդն
 19 Ա էթե
 20 Գ բեր փխ հաս, Բ և կերիցեն, Ե կերիցեն
 գլատու նորա, Ե շիք եւ մի խոտեսցեն,
 Աս խոտեսցին, Գ խոտիցեն, Ասթ շիք և,
 Ե ծնելքն, Ձ ծնեալք, Ձէ յանասնոցն
 22 աթգ հաստատակէս փխ հաւաստակէս, Գ
 ընդունիցի
 23 ԳԵ եթէ, Բ լեկեղեցիոյ, ԲՁէԹ եթէ, Ե զեր-
 ծել, Բ անկեալ
 26 ԲԵՁէԹ որպէս փխ իբր, Գ սուգ ունել

- 27 Ձ ասացեն փխ արացեն, Գ արացեն ըստ
 վարդապետաց հրամանի
 29 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե հա-
 նելոյ, Գ շիք ամբողջ հողվածը, Ձէ շիք
 վերեալիւ
 30 Գ Հարցեալ էիր վասն գողոց ի փայտ հա-
 նելոյ, Թ գողից, ԲԵՁէ էիր, Ե հարցել
 31 Գ քէ, Բ քրիստոնէ փխ քրիստոնեայ, Թ
 քրիստոնէ և քրիստոնէի, Ձէ շիք եւ, Ե
 հրամանեցին, Ձ հրամայեցեն, Ձ քաշել
 32 Ձ տուր փխ տայցէ, ԵՁէ կաշառաք
 33 Ե ապա թէ փխ Իսկ եթէ, Գ ոչ այսու զեր-
 ծանիցի փխ այսոքիկ ոչ աւգնեսցեն, Ձէ
 այսոքիւք, Է ապա և, Գ զհրամայեալն, ԲԵ
 տերանացն, Ձէ տերանցն
 34 Գ առաւելութեամբ շարշարել
 35 Ձէ շիք թէ, Ե զհրամայելոն, Ձ ձեր

129-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Ձէ սիրտս, Ե յերեսն, ԲԳ որպէս և
 2 Ե հրամանց, Ձ շիք Տէր
 4 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ասթ
 սպանելոյ, Ե կենդանեց, Գ շիք ամբողջ
 հողվածը, Ձէ շիք վերեալիւ
 5 ԳՁէ շիք Այլ, Ձէ եթէ, Ձէ լիեի, Թ լիցի, Գ
 չորի կամ էջ, Է խեղանկան չորի, ԳԵՁէ
 շիք եւ, Բ կիցսանկեց, Գ քաջոզ փխ կից-
 սընկեց, Ձէ կիցընկեց
 6 Ձ գուարտակազուի, Ձ ձի, ա Աղեքսանդ-
 րին, Բ Աղեքսանդրի, Գ շիք եւ, Ձէ շիք
 կամ, Գ Էզն իցէ
 7 Ձէ գիտացէ, Ե այլ, Գ այլք եւ, Ձէ ազ-
 դիցեն, Գ առնեն, Բ բարձեն, Է բարձցեն
 8 Ձէ ցուցանեն, Է յանհոգս, մյուսները ան-
 հոգս, ԳԷ հնարեսցի, Ձ հրարեսցէ, Ձէ շիք
 զնոսա
 9 Ձէ հնար է փխ արժանն էր, Ե արժան, Գ
 է փխ էր, Ձ և նայ, Գ քաջեալ փխ կիցս
 ընկեցեալ, Ձէ հանեալ փխ ընկեցեալ, Աս
 առամեցեալ, Ձէ առամեացի խածանիցէ,
 Ե հարել սպանանիցեն
 10 ա տէրն, Գ սպանանիցի
 11 Գ ոչ գիտեր եւ ոչ որ իմացոյց, ԵՁէ շիք Նւ,
 ԲԳ եթէ փխ Նւ թէ, Ձ անսուրբ, Ձէ է փխ
 իցէ, Գ եթէ, Ե շիք թէ, Է ի ձի, Գ եւ եթէ
 (չորի), Աս եթէ (չորի), ԵՁէ կամ փխ թէ
 12 Գ մեղելոյն, ԳԵ տերքն, ԲԵՁէԹ հոգոց նո-
 ցա, Գ ծախեսցեն
 13 Ե յայտնեսցեն, Ձէ յայտնի ցուցանեն, Ե
 վաճառեցեն, Գ կարող իցեն, Ե կարող
 14 ԳՁ զնայ
 15 Ձէ շիք այլ
 16 Աս կանոնիւք, Ձէ առաւելու

- 18 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Ե
 կամ փխ եւ
 19 Բ վնասել, Գ վասն ասողաց փխ վնասելոց,
 Գ շիք ամբողջ հողվածը
 20 ԳՁէ շիք Այլ վասն, Ե Արդ փխ Այլ, Բ յղար-
 կել, Ձ ուղարկել, Թ յղարկեալ, ԲՁ աւրի-
 նակ
 21 ԱսթԳԵԹ ի հարցմանս, Ձ շիք են
 22 Գ մշակութեանն, Ձէ շիք են, Ե կարգելք, Ձէ
 առաքին փխ եւ (կէսք)
 23 Ե կէսք փխ դարձեալ այլք, Ձէ շիք դարձեալ
 այլք, Գ շիք ի (յայլ), ԳՁէ գործս
 24 Ձէ կենեալ, Ե պատրաստել
 25 Ձէ գործ, Ե իւրենց, Ա էկեսցէ, ԲԹ արո-
 զայթ, Ձ յորոգայթ, ԲԳԹ տեարքն, Ե տերք
 26 ԱսթԳԵ նորա, Ե այնոքիկ, ԲԵՁէ որք փխ
 որ
 27 Գ կացուցանեն, Ե տայցէ, Ձէ՝ զեկուցանէ
 փխ կացուցանէ, ԱԳՁ հնազանդելոցն, Գ
 իւրենց
 28 Ե գիտազաղական, Գ կենացս, ԵՁ հրամա-
 քցին
 28—33 Գ շիք հրամայիցեն գործել... արեւա-
 պարտ է. ձեռագրում քերքեր եւ պակաս
 29 Ե տերքն, ԲԵԹ ծառայից, Թ պատահիցի,
 ԵՁէ սպանումն
 30 Ձէ թէ, Ձէ շիք ծանուցանէ
 31 Թ շիք տեառն իւրոյ, Ձ զմնաս, Ձէ շիք որ,
 Ձէ զնէ փխ կայր, Բ կայ, Թ կա, Ե անհո-
 գացել
 32 Ձ յումմէ փխ յորմէ, Ձէ խիթարն
 33 Ե առաքեցն, Ձէ արեւն պարտական փխ
 արեւնապարտ

180-ԲԳ ԷՁԻ

- 2 Գ չի՛ք ՄԻԳ-ՄԻԻ հողվածները. ձեռագրում
 քերքեր են պակաս, Դ չի՛ք ամբողջ հող-
 վածը, Ձե չի՛ք վերնագիր
- 3 Ձ Ի վարձու, է զմանկունս Ի վարձու, Ձ Կա-
 նոնաց, է Կանոնակա՛ն
- 5 Ձ թէ, Ե՛ իւրք Թ՝ որք փխ որք, Ձե խնամս,
 Ձե նոցա տանել
- 6 Ձե չիցեն որք, Ե՞ Թ չի՛ք միայն, Ձ հոգան, է
 հոգայցեն, Ձ եթէ փխ Եւ թէ, Բե՛է եթէ
- 7 Ձե չի՛ք Եւ (ըստ), Ձե յօժարութեանց, Ե Ըն-
 ձա յաւժարութեան, Ձ ուսուցանողացն, Ե
 զի արժան է, Ձ արժանի է
- 8 Բե՛Ձէ սերմանողացն, Ձե զմարմնաւորն, Ձ
 հընձել, Բ թէ
- 10 Ե հակառակիցէ, Ձե հակառակի, Ձե Ընդ
 դատաստանաւ է, Բ չի՛ք Ի
- 11 Ե ծախել, Ձե է փխ իցէ
- 13 Ե արժան է դատաւորաց հոգևորապէս
- 15 ԳԻ չի՛ք ամբողջ հողվածը, Ձե չի՛ք վերնագիր
- 16 Ձե չի՛ք Եւ, Թ գարբեցութիւն, Ձե սահման,
 Ձ առաջնորդաց
- 17 Ձ Ի սպասատուութեան, է Ի սպասատուաց,
 մյուսները յապաստուրաց, Ձե արդ միայն,
 Ձ ժայթիւն
- 19 Թ զնէի փխ զնելի է, Ձ սահման, Ձե նո-

- ցա, Ձե չի՛ք ըստ, Ձ ստորագրանութեան, Թ
 ստուգարանութիւն
- 20 ա չի՛ք (յանդեցումն) իսկ, Ձ ժայթումն, է
 ժայթքումն, ԲՁէ չի՛ք Եւ, Աա Ի կազմածի,
 Ձ Ի կազմուածէ, է Ի կազմուածէ, Ձե
 չի՛ք անգամ
- 21 Ձե մարմնոյն, Թ արբեցութիւն
- 21—22 Ե չի՛ք ապա Եւ.... անյազեցութիւնն է
- 22 Բ անյազեցութիւն, Ձե անյազութիւն, Ձ չի՛ք
 Եւ, Ե դարձել
- 23 Թ արբեցութիւն, Ձ դեզևումն
- 24 Թ չի՛ք այսմ, Ձ չի՛ք Եւ
- 25 Ձ իւրաքանչիւր, Թ իւր փխ իւրաքանչիւր,
 Թ զապաշխարութիւն, Ձե չափ
- 25—27 Ե չի՛ք զչափ.... արբեցողացն են. ձե-
 ռագրում քերքեր են պակաս, Ձ դատաստա-
 նաց
- 29 Բ եկեղեցւոց կարգաց, Դ թագաւորաց, Ձե
 չի՛ք վերնագիր
- 29—էջ 131,4 ԳԵ չի՛ք Յաղագս դատաստանաց....
 ոչ գրեաց յաղագս. ձեռագրերում քերքեր
 են պակաս:
- 30 Դ զաստուածապաշտութիւնն, Թ Ընդ (կամ
 ըստ) աստուածապաշտութիւն
- 32 Ձե ջանայ, Ձ մաքուր
- 33 Ձ այստիկ, Ձե պատուեմք փխ պաշտեմք

181-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Թ ապալ փխ ահա, Դ չի՛ք որպէս, Բ յամե-
 նեցուն, ԱաԴ յամենեցունց
- 2 Բէ մարդիկ, Դ մարդիք, ԴՁէ՞ միեն, Ձե
 պարզն փխ պարզ Եւ
- 3 Ձ անխառն, Բ բնութեանն է, Ձ միուն
- 4 Թ յիսկզբանն, Թ հրքշտակաց
- 4—17 Դ չի՛ք հրեշտակաց Եւ վասն.... լինելու-
 թիւն է նոցա. ձեռագրում քերքեր են պա-
 կաս:
- 4—27 Ե չի՛ք հրեշտակաց Եւ վասն.... Եւ զբարս
 Եւ զամենայն. ձեռագրում քերքեր են պա-
 կաս:
- 5 Ձ ըստեղծ, Բ տէր աստուած, Ձ երկրէ, Դ
 յերես
- 6 Ձ շունչ, Դ չի՛ք Եւ եղև.... կենդանի, Ձ ոգի,
 Բ ձեռագրում գրված է ալլադէտքն, բայց
 լուսանցում գրիչը նշել է, որ պետք է լի-
 նի ապուշքն, Թ ապուշքն բառի վերեւից
 գրված է տեղեղքն, Ձե անմիաբն փխ ապուշ-
 քն
- 7 Ձե չի՛ք կարծեն, Ձ բերանովք, է բերանաւք,
 ԲՁէ ալլովք գործովք, Թ ալլովք, Դ գործ-
 օք, Ձե զանրովանդակելին
- 8 Դ բաւաղակել, Ձե բովանդակեն, Դ փշեւլն,

- Ձե զփշեւլն
- 9 Ձե Ե կամ, Բ հոգացոյց, Ձե չի՛ք Եւ, Ձե
 զհոդն
- 10 Ձե բովանդակ, Թ գրաւանդակ, Ձ զշորքին,
 ԴՁէ բնութիւնս
- 11 Ձ զխունան, է զչերմ, է զհոդմ, Ձե ման-
 կունք
- 12 Ձ բաժանին, Ձ Ի հոգոյն փխ զհոդոյն, Ձե՞
 ցամաքութիւն, ԲԴՁէ՞ յոսկերս, Դ ըզ-
 մարմին Ի խոնարութիւնն Ի, Թ զմարմին
- 13 Ձե շուրց, Դ զհոդոյն փխ զշուրցն, Ձ արեան,
 Ձ Ե զօր փխ զգրտութիւն, է Ե զգրտու-
 թիւն, Թ հոդմ
- 14 է ամենայնսն
- 15 Թ զմիս Եւ զմորթսն, Ձե իւրական փխ իզա-
 կան, Ձե չի՛ք Եւ (զայս)
- 16 Թ հրքշտակաց, ԱաՁէ՞ լինելիութիւն, Դ լի-
 նելութենէ
- 17 Դ չի՛ք է
- 18 Ձ չի՛ք արդ, Աա ինքնեղ, ԳՁէ զսկանեղն,
 Դ զլինելութիւն փխ զսկանելին
- 19 Դ արարածոցս, Թ շասաց, ԲԳԴՁէ՞ թէ
- 20 Դ հրամայէ, Դ սրովքէիցն, Դ սերորէիցն,
 է սերովքէից

- 21 Ձէ շիֆ եւ
22 Ձէ զըտըր, ԲԳԳԻՉԷԹ Թէ, ԲԹ զերկիր և զերկին, ԱսԴՁէ զերկինս
22—24 Գ զերկինս եւ զերկիր եւ երկիր էր անհերելոյթ եւ անպատրաստ, որ է անզարդ, եւ ոչ ասաց Թէ զըտըրն, այլ Թէ հոգի աստուածոյ....
23 Ձէ զըտըր
25 Գ զերկին, ԱսԲԳԹ զերկինս, Ձէ շիֆ զերկին եւ
27—էջ 132,1 Ե շիֆ զամենայն որ ինչ... ցուցանէ ասելով. ձեռագրում բերբեր են պալաս:
27 Գ ինչ որ, Թ զոր, Ձ երկրի
28 ԲԹ եբբայեցոց, Գ եբբահեցոց, Ձէ եբբայեցոց, ԲԳԳԻԹ բարբառոյն, Գ բարբառովն, Թ շիֆ ուրեմն եւ
30 Թ հրըշտակը¹, Գ ասելովն, Գ զհրեշտակսն, Ձ ոգիս, է յոգիս, Դէ զպաշտօնեայս

- 30—31 Ձ շիֆ եւ զպաշտօնեայսն.... հրեշտակս
31 Գ պաշտօնայս, Գ ասելով փխ լսելով, Ձ զդասս
32 Գ անուան զանուն, Ձէ շիֆ այսպէս
33 Գ զգասսն, Ձէ շիֆ ոչ (յայտնեաց), է շիֆ իսկ, Ձ զքանն յիշեաց, Գ յայտնեաց փխ յիշեաց, Թ յիշեց
34 Ձ զհրեշտակս, Ձ շիֆ ի սկզբանն, է ի սկզբբանն յիշեաց զհրեշտակսն, ԲԳ ասացաւ, ԲԳԳԻՉ շիֆ աս, Գ Թէ, Ձ զհրեշտակն
35 Ձ շիֆ եւ (զարծեալ), Ձէ շիֆ եթէ, Ձէ հրեշտակն
36 Սողովն, է Սողովմ, Ձ ի կերպանս
37 ԱԳԳԻՉ զսոսայ, Ձ շիֆ զքերովբէիցն եւ ոչ, Գ զքերովբէիցն, Գ շիֆ եւ ոչ... ինչ, Ձ ասաց և, է ինչ ասաց ինչ
38 Գ կերպարանս, ԳԹ Զակովբ, Գ զկերպարանս փխ զկերպս

182-ԲԳ ԷԶԻ

- 1 Բ Ակեղաս, ԲԳԹ ասելովն, Գ տեսան, Ե իկր (տեսաներ), Ե սանդուխս հաստատել
2 Ե հասաներ մինչև, Թ բազմութեան
3 Է շիֆ որ, Թ կարծ
4 ԲԳԻԵԹ զանունսն, Ձ զանուն նոցա, ԲՁէ հրեշտակացն, Ձէ բաականս համարեցան զկերպարանս
5 Է Զսոյն, Ձէ կերպիւ, Ձէ յիշեն փխ լսեմբ, ԴԵՁ զքերորեան, Գ շիֆ ոսկի, ԴԵՁէ Սողոմոն
6 Ե արարել, Ձէ շիֆ ի խորանին, Թ երկթևենս
7 Ձ և Թև և Թև, Գ կցեալ, Ձէ քառութեան, աս շիֆ զարծեալ
8 Ձէ շիֆ ի, Ա մենքենաւթսն, աս մենքենաւթսն, ԲԵԹԹ մենքենովթսն, Գ քերովփս, Գ քերորեբ, Է քերորբ, է քերովբէս, Ձ սերովբէս փխ քերովբբ
9 Թ շիֆ եւ (ձեռս), Ձէ ձեռս և պարանոցս, ԳԵ եւ անիւս, Ձէ շիֆ ասեն.... կամ, Ձէ կարեմբ
10 Ձէ նմանեցուցանեմբ, Գ որ փխ որպէս, Գ քիթիզուսն, Գ զքիթիզուսն, ԵՁ զքիթիզուսն, է զքիթիզուսն, Գ լուսերամբս
11 Ե լսերամս, Բ զըտըրս փխ զգարս, Թ զարս
12 Ե կացել, Գ շիֆ ոչ (զթիւ), ԱսԹ շիֆ եւ ոչ (զանուանսն)
13 ԱսԴԹ զանունսն, ԴԵԹ զանուանս, Ձ զանունս (կոչէ), ԴՁէ սերովբէիցն, Գ սերովբէիցն,

- Ե սերովբէից, Ե վեցթևեն կերպիւ
14 Ձէ կերպից, Գ զփառաբանութիւնսն, Ձ զփառաբանութիւն, է զփառաբանութիւն, Ե Ե յայտ ասնէ, ԳԹ շիֆ իսկ.... յայտնէ, Բ դաս
15 Գ եւ յայս նմանի, Ա մենքենովթայ, Բ մենքենովթայ, ԳԳԹ մենքենովթայ, Ձէ մենքենովթայ
16 Ձէ արմաւենեացն
17 ԴՁ շիֆ եւ, Ձէ խորհորդս, Գ եւ աս, Ձէ շիֆ ի (միտս), Ձէ կերպարանան փխ կերպան
18 Բ ձեռագրում անիւս, սակայն գրըշ Եշել է լուսանցում, որ պետի ինի սալլս, ԱԴ մենքենովթայ աս մենքենովթայ, ԳԴԵԹ մենքենովթայ, Գ նմանս, Ձ նմա փխ նման
19 ԲԳ անուաց, Գ հրաշի փխ հրաշալի, Ձ այլ այս այլ, ասէ դաս
20 Գ զի փխ քանդի, ԲԳԹ անձնական փխ անանական, Ձէ զանին, Ձ հոգի
21 Ձ այս փխ այլ, Ե որ փխ որբ, Գ բազմաշաբ, Թ բազմաշեաբ էին, Ե խառնել
22 Ձէ շիֆ զայս.... ակնարկէ
23 ԴԵ շիֆ եւ (զայս), Գ մարդէքն փխ մարդարէքն
25—37 Գ շիֆ միկկ (միայն) զբազմութիւնս.... պատգամաւորբ եւ. ձեռագրում բերբեր են պալաս:
25 Ե յայտնեց, Ե բազմութիւնս, ԱսԴԹ հրեշտակացն
26 Ձէ շիֆ զնդացն
27 Ե յայտնապես փխ պարզ եւ յայտնի, Գ եցոց, է եթ
28 Ե դասս, Ձէ դասս հրեշտակաց, Գ զանու-

¹ Այս կարգի տարընթերցվածքները հետագայում այլևս չեն նշվում:

- անսն, ԲԴԵՂԷՔ չիք եւս, Ա զիւրաքանչիւ-
րոցն, ԱսԹ հրեշտակքն
29 Ա՛ և զօրութիւնք
30 Դ սերօրէք, Դ չիք եւ, Դ քերօրէք
31 Ա սուրբ, Դ Դիոնէսիոն, Ա Դիոնէսիոս, ԴԵՂԷ
պարծանք, Ե Եթենացիոց, ԲՁԷ արիսպա-
գացիին
32 Ա Պետրոսի աշակերտ, Դ աշակերտն, ԲԹ
դաս, Ա՛ զասուց փխ դասս ասաց, ԲԴՁԷՔ

- առաքեալն, Ե առաքել
33 Է և փխ ի (մի), Թ ասացել, Աս չիք ասաց,
Ա ըզհեշտական փխ զՀրեշտակապետսն,
ԵՁԷ հրեշտակաց
34 Դ զքերօրէսն, Ե թուեց, Թ զնոսին, ԲԵՔ դաս
Ա ստուծեամբ փխ ստուգութեամբ
35 Թ չիք այսպիսի կարգաւորութեամբ
36 ԲԵՂԷՔ է փխ Լն
37 ԵՁԷ դաս, Ա պատգաւորք

183-ԲԴ ԷՁԻ

- 1—39 Դ չիք հրամանատարք.... զեղեցիկ
կարգաւորութեամբ. ձեռագրում քերքեր եւն
պակաս:
1 Ե այն զօր հովիւքն, Ա հովութիւն
3 Ա հրեշտակն փխ Հրեշտակապետացն, ԴՁԷ
չիք է
4 Ե ողորմա, Դ արարածոցս, Ե արարածո-
ցոց, ա Ջաքարիայն, Ա՛ Ջաքարիաս, Ա՛
յնք
5 ԲԴՁԹ ողորմիս, Ա յնրուաղէմի
6 Ա երրորդն, Ա դաս հրեշտակաց, Ա չիք է,
Ա՛ անուանն փխ իշխանութեանցն (Աստու-
ծոյ)
6—13 Ե չիք Երրորդ.... արքայութեան քո
7 Ա հեթանոսս
8 Դ իշխանութիւնք, Թ չիք եւ իշխանութիւն....
ծագս երկրի, Դ չիք քեզ, Ա ամենայն, Է
զամենայն
9 Դ դասս, Ա՛ չիք է, ԴՁ զարութեանց, Է
զարութեան (աստուծոյ)
11 Ա՛ չիք է, ա չիք Լն, ԴԹ Եթոռոյն, Ա՛ չիք
Եթոռոցն
15—13 ԲԴՁԷՔ չիք զաւազանն.... քոյ, Թ չիք
յաւիտենից զաւազանն.... քոյ
13 Ա չիք զարութեան.... քոյ
14 Ե երրորդ փխ զեցերորդ, Ա՛ չիք է, Աս քա-
հանայութեանցն, Ա՛Ք քահանայութեան
15 Ե յաւիտեն
16 Թ տերութեան է, Ա՛ չիք է
16—17 Ե չորրորդ դաս իշխանութեանցն է, որք
Լն իշխանութեանն աստուծոյ փխ Եթ-
նեկորդ.... Աստուծոյ, ԲԹ տերութեանն,
Ա՛ տերութեան
17 Թ արքայութեան քո արքայութեան, Թ չիք
յաւիտենից

- 18 Ա սերովքէից, ԵՁԷՔ չիք է Դ որ փխ որք, Ա
հրեղէնս
19 Աս Եսայիս
20 ԲԹ Լս տէր, Դ տէր փխ Լս, Ա՛ տէր զօրու-
թեանց փխ Լս
21 Դ ինն դաս քերօրէիցն, Ա՛ չիք է, Ա որ
լսեն
22 Դ մեծութեանց, Ա՛ մեծութեանն
24 Ա չիք իննեկորդ, Ա՛ աւելի ինչ
25 Ա չիք որպէս
26 Դ դասն
26—27 Ա՛ չիք կործանեցաւ.... զանազանելով.
27 Թ զանազանելով
27—28 Ա՛ և հրաշալի (է հրաշալիս) իմն բար-
բառել կամեցաւ՝ զպիտատութիւն ի բար-
ձունս խաւակով՝ այսպիսի
28—էջ 134,20 Ե չիք ասելով. բան.... մատչէին.
ձեռագրում քերքեր եւն պակաս:
26 Թ տեսանելով
29 ԱսԴՁԷ զոգիս
30 Ա՛ զօրդի (Լս), Ա մէք փխ մեզ, Ա՛ չիք Լս
մի, Ա՛ այսպէս
31 Դ դասն, Ա՛ դասս, Աս փառաբանիչք
32 Աս մեծութեանն փխ աստուածութեանն, ԷՔ
աստուածութեան
33 Թ չիք Ե կարգաւ.... զլուսաւորութիւն, Դ
կասինն, Ա՛ զլուսաւորութիւն, Թ լուսա-
ւորութիւն, Ա՛ չափաւորութեան փխ չափով
34 Ա՛ չիք լուսաւորութեանն, Դ՛ զգնան, Ա
զդասս, Ա՛ չիք է, Ա՛ և անձն հոգոյն
36 ԲԴՔ այլապի, Ա՛ չիք այլապի
37 Ա չիք մի
38 ԴՁԷՔ չիք զեղեցիկ, Դ ///թեամբ (կարգա-
ւորութեամբ)

184-ԲԴ ԷՁԻ

- 1 Թ նոյնպէս փխ որպէս, Ա՛ չիք ինչ, ԲԴՁԷ
յարբունական, Ա՛ կարգաւորութեանց փխ
կարգաց
2 ԲԴԴՁԷ նոյնպէս

- 3 Ե ԲԴՁԹ ընտրութիւն փխ ընտանութիւն, ԴՁԷ
զնմանութիւն, ԱսԲԴՔ զդասն
4 Դ զի փխ քանզի, Ա՛ չիք ի, Ա խորինն փխ
խորանին, ԱսԲԴՔ չիք ինն, Ա՛ դաս

- 5 Գ զի փխ քանդի, Ա ամենիքեան, Զէ ի մի-
ում արժանացան կայանի, Գ կայանի, աթ
կայանին
- 6 ԳՁ արժանաւորութեան, ԲԳԻ զսպասաւորու-
թիւնն, Զ զսպասաւորութիւն, Թ սպասա-
ւորութիւնսն
- 7 Զ որդիք
- 8 Գ շիք դասն, Զ երկրորդ գունդն դասն
- 9 ԳԻԶէ երրորդ դասն գունդն, Դ Սահակայ
փխ Սահառայ
- 10 Է Զորքորդն, Դ Զորքորդ դասն գունդն
Քերովնի, ԲԹ Քերովնի
- 11 Գ հինգ, Է հինգերորդն, Դ հինգերորդ դասն
գունդն, Զ՝ եզեկիւլի, մյուս ձեռագրէրը՝
եզեկիւլի փխ Ոգիւլի
- 12 Գ վեց, Ասթ Դասն փխ գունդն (Ռորենի),
Դ շիք գունդն, Դ դասն գունդն, ԲէԹ Ռու-
րենի, Զ Ռուրեն
- 13 Գ Էթն դաս գունդն Ասեւտի, Դ Էթներորդ
դասն գունդն, Զէ դասն փխ գունդն, Ա՝
տակտի, աթԳԹ՝ տակտի, Զէ տրսեւտի փխ
Սեմէի
- 14 Գ ութ դասն գունդն, Զ ութն, Դ ութերորդ
դասն գունդն Մոյոդի
- 15 Գ ինն դասն գունդն, Դ իններորդ դասն
գունդն Մոյոսէի, Զ ինն, Զ Մոսսի, Է Մոսսի

- 16 Ա ասացէ, ԳԻԶ ասիցէ, Զէ էին փխ իցեն
- 17 Զէ թէ, Է զնոսա աստուած
- 18 Գ զպատարաքս, Դ զպատարաքս, Դ արկա-
նեն, Զէ քաւութեան, Դ իշուցանեն
- 19 Դ ծածկեն, Զ զնոսա Զ նուարտակօք, ԲԹ
բնագրում՝ նուարտանան, լուսնեցում
բացատրված է՝ սեկե ծածկոց, Զէ և ապա
- 20 ԴԶէԹ արժանաւորութեան
- 21 ԴԶԹ զքաւութիւն, Դ զցիցսն
- 22 Աս զկրտսերագոյն, Դ զկրտսերագոյն կահս
սրբութեանն սպասուն եւ բնակիչ ոչ ընդ....,
Աս դասսն
- 23 Ե հրամայեց, Զ արեւից կողմանէն
- 25 Զէ ի Ղևտացիսն, Ե զՂևտացիսն կարգա-
ւորեալ
- 26 Դ զպարգեւս, Աս բանն, Զէ բանս, Թ
իմաստութիւն
- 27 Դ աշողութիւնք, Թ առողջութեան
- 28 Ե ընտրութիւնք, ԲԳԶԷԹ թարգմանութիւն
- 30 Ե դարձել, Դ շիք մեկ, ԵԶէ առաքեալ, Է
դասս
- 31 ԲԳԻԵԶէ ասելով, Զ շիք զորս եղ.... այս են,
ԲԴԵԷ յեկեղեցոյ
- 32 ԲԶԷԹ զառաքեալսն
- 33 Զէ զմարգարէսն

185-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 ԳԵԶ զարութիւնս, Թ զզարութիւն
- 2 Դ բժշկութեանց, Դ բժշկութեանն
- 6 ԱԿ թարգմանութիւնք
- 8 ԲԹ պատրիարք որ, Դ պատրիարք, ԴԷ
պատրիարք որ, Ե կաթողիկոս որ են հայ-
րապետք և կողին պատրիարք, Զ պատրի-
արք որ թարգմանի, Թ թարգմանի
- 9 Թ ունի
- 10 Ե զարութիւն, Ե շորեկերպէն կենդանեցն
- 11 Զ զմարդոյ
- 12 Ա Մաթէոս, ԳԵԶէ զՄաթէոս, Դ զի փխ քան-
դի, Ասթ մարք, Բ Բեդդէմ, Դ Բեթդէմս,
Ե Բեդդահնմ, Զ Բեթդէմ, Է Բեդդէմ, Թ
Բեդդէմ
- 13 Զ դէմ, ԴԶէ առիւծ Է առիւծ, ԴԵ նշանա-
կէ, Դ իսկ դէմք առիւծոն նշանակէ ըզ-
Մարկոս Դ զի փխ քանդի, Դ Յիսուս փխ
Քրիստոս
- 14 Է որպէս փխ իբրեւ, Ա զառեւած, Ե առեւծ
(ասի), Զ ասէ
- 15 Դ շաղպակերութեա, Զ շաղպակերութեան, Դ
գիշատիւոյն, Դ գիշերին, Զ գիշերոյն փխ
գիշերոյն
- 15—18 Է շիք վասն շաղպակերութեան.... զա-
ռիւծ ի
- 16 Ե զկենդանիս, Ա առեւած, Ե զարութեան, Թ

- զարութեանց
- 17 Դ բանական կենդանեաց, Ե կենդանեց, Դ
թաղաւորելոյ, Ե թաղաւորութեանն, Ե
զնոյնն, Դ Յիսուս փխ Քրիստոս
- 18 Դ որպէս փխ իբրեւ, Ա առեւած, Զ առիւծ,
Թ զառեւծ, Ա շիք է
- 19 Դ եղին, ԲԵԶԷԹ՝ վասնդի, Դ՝ զի փխ քան-
դի
- 20 ԵԹ զենել, Դ զենեալ իսկ դէմք առիւծոյն
վասն այն ասէ իսկ դէմք
- 21 ԴԶէ արծուին, Դ արծուոյ, Դ շիք նշանակէ,
Դ զՅոհաննէս աթիւքն թէ թաղաւորէ, Դ
շիք ասէ, Դ զվերին, Դ վերստին, Ե վեր-
ստին, Զէ զի վերստաք (է վերստաք) փխ
զվերստին
- 22 ԴԶէ քարոզութիւն, Զէ շիք ի (յերկրէ), Դ
մարմնաւորութեանն, Դ մարմնաւորութեանն,
ԵԶէ մարմնաւորութիւն
- 23 Դ արուծոյ արագաթիւ եւ, Է արծուոյ, Է ինեալ,
Ե արարել
- 24 Զէ շիք թէ, Է բան (եւ)
- 24—25 Ա շիք եւ բանն էր առ.... բանն, Զ շիք
եւ աստուած.... ինչ եղև
- 25 Զ շիք զնա
- 27 Ե շիք ահա, ԳԵԶ զեկեղեցի և, Ե շորեք-
կերպեն

- 28 ԲԴ կենդանեաց, և կենդանեցն փոխանակ
նոցայ, Զ գհայրապետաց
29 ԱաԴե դասք, ԲԹ դասքն, Զէ դասս, Ա շիֆ
Էւ (Ճեծ), ԲԹ Անդիոքայն
30 ԳՁէ զՄաթէոսին, Գ Աղէկսանդրին, Զէ Աղէք-
սանդրոյն, Է զՄարկոսի, Գէ Հռովմայն
31 Զ գՅովհանու, Է գՅովհաննու

- 32 Զէ փոխեցաւ փխ վարեցաւ, Զէ յեկեղեցի,
Զ յօրսն, ԲԳԵԷ Թաղաւորութեանն, Թ Թա-
գաւորութիւն
33 Զ Ուստիանոսի
34 Զ բըղիմասն, Թ բըղիմասն, Դ շորեքեզրեան
35 Ե բարժանեցաւ, Զ իշխանութիւն, Դ շիֆ շո-
րից, Դ նոցայ փխ շորից աւետարանչացն

186-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Զ Ուստիանոս, Ե Թագաւորեց, Ե փոխէլ
նմայ
2 ԱԹ Կոստանդիանուպոլիս, Գ Կոստանդինու-
պոլիս, Դ Կոստանդինուպոլիս, Ե Կոստան-
դինուպոլիս¹, Ե Հաւանեցուցել, Թ Հաւա-
նեցուցանել
2—5 Զէ շիֆ Է Հաւանեցուցեալ... Կոստան-
դինուպոլիս
3 Բ Մաթէոսին, ԳԵ Մաթէոսի, Դ զՄաթէոսի,
Բ յանդիոքա, ԲԵԹ մինչև
4 Դ ժամանակն, Ե ժամանակս, ԲԴԵ կախ-
կոպոսք, Դ կախկոպոսք, Ե ինքենիք ընդ
այլովք
5 Դ շիֆ Է ոչ... նոքաւք
6 Դ Երուսաղէմին, մյուսները՝ Երուսաղէմի.
սրբազրել ԷՆԷ բստ Վ. Բաստամյանցի, Դ
քաղաք է Թաղաւորին երկնաւոր, Թ շիֆ է
7 Դ Երուսաղէմա, Զ յԵրուսաղէմի
8 ԱաԲԴԵԷԹ նստել, Դ նստեալ
9 Թ ասաց, Զէ զառաջին (Զ զառաջ) դասս
Էկեղեցոյ գհայրապետս, Ե գհայրապետս
10 ա շուրին, Բ սգեստ, ԳԵ զգեստս, սգեստն,
Զ զսգեստն, Դ զսգեստ, Թ զսգեստս, ԲԴ
զեմափորոն, Ե զեմափորոնն, Զ զեմափ-
փորոնն, Է զեմափորոնս, ԱաԹ զեմափորոն
11 աԴԷԹ զարհիպիսկոպոս, Ե զարհիպիսկո-
պոսս, Զ զարհիպիսկոպոսն, ԱաԷ ընդ
փխ ի, Ե շիֆ ի
12 ԲԹ բաժանի փխ բաժնի, Դ Է նա, Թ հրամ,
Զէ շիֆ վասն, Ե առնելոյն
13 ԴՁէ դաս, Դ արքեպիսկոպոսք Է, Զ արքա-
կանաւ պղծղնաւոր
14 ԲԳԵ Էմափոր, Դ Էմափորոն, Զէ Էմափորոն,
աԱ Էմափոր, աՁէ շորեքեզրին, ԲԴԵԷԹ շիֆ
Եւ (զործ)
15 ԲԵ մետրապոլիս փխ մետրապոլիսս, Զ
մետրապոլիսն, ԱԲԳԴԶԷԹ ձէք կնքոյ որք
(Դ որ) Էն արքեպիսկոպոստնս (Դ արք-
եպիսկոպոստնս, Զէ արքեպիսկոպոսք)
16 Ե Է պատրիարքս
17 Աա դաս, Բ շիֆ որ, ԴԴԹ որք, Զ Թարք-
մանին

- 18 ԲԵԹ Էմափորս, Դ Էմափորոն, ԱաԴ Էմա-
փոր, Զէ Էմափորս փխ Էմափոր, ԱաԴԵ
Երեքեզրին, Դ Երեքին, Դ Է զործ է
19 Զ ձեռնադրեալ, Դ կախկոպոստնս, Զէ աւե-
լուածին
20 Զ անկանելոյ, Զէ աւելուածով
21 Դ ձեռնադրելոյ, Ե շիֆ ձեռնադրել, Բ իւրե-
ան, Ե իւրենց, ԱաԲ արքեպիսկոպոսք, Դ
արքեպիսկոպոսս, Դ արքեպիսկոպոսք, Ե
արքեպիսկոպոս, Զէ կախկոպոս փխ արք-
եպիսկոպոս
21—26 Թ շիֆ արքեպիսկոպոսս Զորորդ...
ձեռնադրել իւրեանց
23 Դ դաս, Դ կախկոպոստնք¹
24 Ա շիֆափոր, աԲԴԵԹ Էմափոր, Զ Էմափորոնն,
Դ Է զործ
25 Զ վիճօրս փխ վիճակաւորս, Զ կախկո-
պոսք
26 Ե իւրենց, Դ մետրապոլիսս, մյուսները
մետրապոլիսք
27 ԴՁէ իւղ, ԴԵ Էղ, Դ օծութեանն
28 ԱաԲԳԷԹ դաս, Ե էկեղեցոյ, Աա Էռեսունք,
Դ Երիսունք (զրված է Երիցունք, բայց
ուղղված է), Զ՝ իրիցունք, Է՝ Երիցունք փխ
Էռիսունք, Թ Էռիսունք
29 ԲԵԶ իրիցունք, Բ քաղաքին, Դ շիֆ լինին,
Զէ շիֆ քահանայք... Երիցունք
30 Ե Երեքեզրին, Բ պատուիոյն, ԲԴԵԹ Է անու-
անքն, Զէ անուանքն նոցա
31 Զէ սքեմ նոյն է նոցա, Ե սոցա փխ նոցա,
Զէ շիֆ նոցայն, Դ Է սքեմ նոյն է նոցայ֊փխ
փխ բայց... նոցայն, Զէ շիֆ բայց, Դ
բայց Էմափորոնէ, Ա յէմափորէ, ա Էմա-
փորէ, ԲԵ յեմափորաէ, Զէ յեմափոր, Թ յե-
մափորաէ
32 Ե ուրար փխ փակեղն, Ե Երկուցունց, Դ
ուսուցն, Ե շիֆ նոքա
33 Ե, բեմքին, Ե ունին փխ է նոցա
34 Դ շիֆ Է բաշխել... մատուցանել, Զէ մար-
մինն (Զ մարմին) տեսան
35 Զ Է ուր Է, ԲԴԴԵԶ կախկոպոս, Զ ոչ լի-

¹ Այս կարգի տարբերութիւնները հե-
տադալում ալլիա չեն նշվում:

¹ Այս կարգի տարբերութիւնները (կախ-
կոպոս-կախկոպոս-իպիսկոպոս... հետադալում
չեն նշվում:

- նել, է ոչ լինի, Գ արհեստ, Ե զխաշ, Զէ խաշ
- 36 Զէ պատարագ, Դ սրբութեանն, Գ եթէ, Ե աննել, Զ է փխ իցէ, Ե յիպիսկոպոսէ, Զ եպիսկոպոսէն
- 37 ԲԹ զեղն, Ե զեղն, Զ զիւղ, Դ զիւղ օծութեանն, Դ ունել, է ունին, Գ շիֆ եւ ձեռնադրել, ԱԲ զանոգոս, ա զանազանոս, Գ զանոգանոսս, Դ անոգոս, Ե զանազոս, Զ զանազանոսս, Թ զանաքոս
- 38 ԱԲԳԴԹ զփոխառան, աջ զփոխառան, է ըզփոխառան, Ե զկրանաւորս
- 39 ԱաԲԵԻԵԹ դաս, աԹ դաս (Գ դասք) եկեղեցւոյ, աջ սարկաւազունք են (Զ շիֆ)
- 40 Գ կայցէ փխ կալ է, Ե Ե առանց, Ե միայն զիւրեքաց, Դ արկել, ԱԲԹ զորարն

- 41 Ե քարոզեալ, ԴԵ զմաղազմայն, Զ զմաղզըման, Դ զսկիսն, Զ զըսկիւն
- 42 Ե զըշոցան, Ե ի սենեկին, Թ շիֆ եւ ի սենեկանոյն, ԲԴ զբաշխումն, Զ զբարձումն փխ զբաշխումն, Զէ բաշխումն
- 43 Դ նորին փխ որ ինչ, Զ շիֆ որ ինչ, Բ սպասաւորութիւնն, Դ շիֆ է
- 44 ԴԵ ամեններն, Դ բաց փխ բայց, Դ գիշերին, Դ մինչ ի ժամու ժամն փխ ցժամ, Դ ցայժ փխ ցժամ, Զէ առաւաւտուն, Զէ թէ ԲԴԵԶԵԹ հրամայիցէ
- 45 Դոյրո՜ր ձեռագրեւոր եւ ի կանանց սարկաւազունս (Զ սարկաւազունք) ձեռնադրել, որք կոչին... սրբագրել եւ՛ք համաձայն ԲԿ խմբագրութիւնների. Դ որ

197-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Դ սարկաւազո՛հիք, Ե սարկաւազազո՛հիք, Զ սարկաւազո՛հիք, Դ քարեզո, Զ քնթեռնելոյ զանաւարան
- 2 Դ շիֆ նա, Դ զվանքն, Զ ելանիէ
- 3 Բացի Զէ մյուսները շիֆ քահանայքն, ԴԶ զկանայս
- 4 Գ յուսացեն, ԶԵԹ քաւութեան, Դ ի ներքոյ, Դ եւ սքեմ
- 5 ԲԴԵԹ ի ճակատան, Զ քաշկէն
- 6 Զէ շիֆ ի, ԳԵԹ ի յաջոյ, Ե ունել, Զ վարկիցիս
- 7 Դ զի փխ քանդի, Դ սրբոցն, ԴԶ առաքելոցն, է առաքելոց, Զէ ունիմք զայս փխ ուսանիմք, Ե ուսանիմք զայս, Դ զի փխ քանդի, ԲԴԶԵԹ առէ թէ
- 8 աԲԴԵԶԶԵ քեզ փխ ձեզ, Ե զփերն, Զ զրիփէ, ԲԵԹ զքոյր, Զէ եկեղեցոյ
- 9 Ե դաս
- 10 Ե աւձեց
- 12 Ե սպասել փխ սպասաւորել
- 17 Ե դարձել
- 20 Ե դաս, Ե փառաք
- 23 Ե ըստ ուղղոգիսն և յետ կատարման պատարագին առնել... տես ժանտաքը. № 149):
- Բոյրո՜ր ձեռագրեւոր (բացի Ե-ից) է—Թ դասերը այսպես.
- Ե.Քննորդ (Դ Ե.Քն) դասք (է դաս) եպիսկոպոսք (է եպիսկոպոսնք) են՝ զխաւորք (ԲԴ Են զխաւորք են) սարկաւազաց (Դ զխաւորք եւ երիցանց եւ սարկաւազաց): Սքեմ (Գ Ե սքեմ) ունին զնոյնն (ԴԶ զնոյնն), նոյնպէս հոլանի եւ անգլաւոր, եւ փակեղն զերկոսեան (Ա զերկոսեան, Գ զերկոսին, Դ զերկոսին, Զ երկոսեան) ուսովքն (Դ յուսովքն, ԴԶ ուսովքն): Ե.

- իշխանութիւն ունին (Աա ունի) ձեռնադրել զքահանայս եւ արհեստ զեկեղեցի (Զէ եկեղեցի, Թ զեկեղեցիս), եւ թէ հրաման առնու ի կաթողիկոսն՝ եւ զեղն (աԳԶԷ զիւղն, Դ զեղն) աւժութեան:
- Ուժնորդ դաս (ԲԴԴԹ դասք, Զէ դասն)՝ զխաւորք (Զ զխաւոր) եպիսկոպոսաց՝ կաթողիկոսք (Զ կաթողիկոսոսն), որք ունին զպատուականագոյն (Թ զպատուականագոյն, Դ զպատուականագոյն, Դ զպատուական) աթոռ (Դ աթոռն)՝ նմանեալ (Դ նմանել) սերովքէից: Սքեմ է նոցա նոյնպէս հոլանի եւ անգլաւոր եւ փակեղն (Զէ փակեղ) զերկոսին ուսաւքն (Թ զուսաւքն, Դ ուսովքն, Զ ուս ուսովքն, է ուսովքն): Բայց (Դ Ե փխ բայց, Զէ շիֆ) գործ է նոցա ձեռնադրել զեպիսկոպոսունս (ԳԶԷ եպիսկոպոսունս, Դ եպիսկոպոսանն) եւ ինքնակամ (Դ ինքնակամ) արհեստ զեղն (աԳԶԷ զիւղն, Դ զեղն) աւժութեան:
- Իննորդ դաս (Զ շիֆ)՝ վերագոյն քան զամենեանն (Թ զամենեանն) պապաւ աԴ պապիոս, Դ պապիոս, նմանեալ (Զէ շիֆ, Դ նմանել) քերովքէից (Զէ շիֆ): Սքեմ է նոցա նոյն (Դ սքեմ նոյն է, ԲԴԶԵԹ շիֆ նոցա, Դ շիֆ նոյն)՝ հոլանի եւ անգլաւոր (Դ անգլաւոր, Դ անգլաւոր եւ փակեղն զերկոսին յուսովքն): Եւ (է շիֆ) գործ է նորա (Զէ նոցա) կարգել (Թ կարգեալ) զդասս թագաւորաց (է զդասս թագաւորաց կարգն)....
- 25 ԲԴԶԵԹ մարդս
- 26 Դ որ փխ որք, ԲԴԵԶԵԹ մկրտին, ա շիֆ են (զՔրիստոս), ԱԴ սպեցեալ, Ե զպեցել
- 27 Դ շիֆ Եւ, Զ հաւատացեալ, Թ որ փխ որք, Թ շիֆ ի

36 Ե զանգապանաւք, Զէ զանկակաւք, Ե շի՛
 Ե՛ն, ԱԳ զսոքա, Զ նոքա
 37 ԳԳՁէ երբայեցիքն, Գ ամենեքին, ԳՆ ամե-
 նիքեան, Բ հովանի փխ հոլանի, ԲԳԳԵԶէ
 զաւտիս (Դ գաւտի) ոսկով
 38 ԲԳԵ սա փխ սոքա, ԲԳԵ է փխ են
 39 Զէ զինուորութիւնս

40 Զ խրաքանշիւր, ԳԵԶէ կայանս, Դ բելարին,
 Զ զործք
 42 ԱսԲԶ որձքիք, է որձք, Զ կուրտ
 43 Գ յինն դասուէ եւ ի, Ե գինուորութենցն,
 ԲԵԶէ շի՛ Ե
 44 Գ չափ, Զ կեայք փխ կայք, Դ պահապանու-
 թեանն

189-ԲԳ ԷԶԻ

1 Աա ռէքէնարքն, Գ ռեզէնարքն, Զ ռետի-
 նարք, Գ զայտակարարսն, Զ զյայտակա-
 րանսն
 3 Դ երրորդն, Բ դասին փխ ասին ԲԳԵԶէ
 կրիւթք
 4 Ա վինէտոսք, ԳԵ՛ փինետոսք, Զ վինէտ-
 քորք
 6 աԲԴԵ տոկղլինարք, ԳԶէ աոկղլինարք, Ե
 զկոշեալս
 9 Զէ ոսպիկարք, Գ չուր ձեռաց
 11 ԳԵԶէ փղակոնքն, Դ ֆլակոնքն, ԱաԶէԹ
 կցորդասացք
 12 Ե սպուդէք նոքա են, Զ ոպուդէք կրանա-
 տր
 13 Դ զպաշտօնս, Զ երգեն
 14 Ե արագք, ԱաԲԷԹ խարագանագգեստք
 14—16 Զ շի՛ օրք.... իսկ փղակոնքն
 15 Ե իւրենց
 16 Դ ֆլակոնքն, Դ մոնաքոսք
 16—17 Դ շի՛ օրք.... Դոմետրիկոսք
 17 Ե զոմեպիկոսքն, Գ որ փխ օրք. բոլոր օրի-
 նակնեբում աստուածարանականութիւնսն
 18 Զ եկեղեցականաւք
 19 ԱՆ ամենիքեան, Զէ շի՛ ի, Դ դասէն, Ե դա-
 սուէ, Զէ դասու
 20 Գ հպպին, Գ յամբիոնն, ԳԷ յամբիոն, Զ
 յամպիոն, Դ շի՛ Ե ոչ.... մտեն, Ե բեմք,
 Ե մ//նեն (մտանեն), Զ՛ մնանեն, է՛ մտա-
 նեն փխ մտեն
 21 Ա ամենիքեան, Ե ամէնիքեան, Ե շի՛ Ե
 23 Գ շի՛ քանդի, Ե շի՛ զայս, Ե եղաք զայս,
 Ե դատաստանաց

24 Զ գիտաոցշիք, ԲԳԶէ եթէ, Գ զի փխ թէ, Դ
 ալտքիկ, Գ յունացն, Դ յաղուանիցն
 25 Դ ցուցանէ փխ ուսուցանէ, Զ ալլ, Զ եկե-
 ղեցի
 26 Գ կարգել, Ե արարել
 27 Աա դատաստանի, Գ զի Ե փխ քանդի,
 Զէ Ե փխ ի, Դ շի՛ Ե
 28 Դ կայր կարգեալ փխ երեւի, Թ երեւ, ԲԳԵԶէԹ
 յեկեղեցիս, ԲԳԵԶէԹ շի՛ Ե, Դ սրբոյս, Բ
 Եղիշայի, ԳԶէ Եղիշէի պատմութիւնն (Է
 պատմութեանն) յիշի (Զ յիշէ)
 29 Ա պատմութիւնն, Թ պատմութեան
 30 Թ յիշի, ԲԳԳԵԶէԹ շի՛ Ե (Ի)
 32 Դ ի յաւերածոյ, Ե եկեղեցոյ, Դ խանկարիլ,
 Դ ալսմ
 33 Ե հեղգութիւնէ, Գ ուղլաց, Ա թեպետ, Դ
 պատճառք
 34 Ե ալլազգք, ԲԳԵԶէԹ յիշատակի
 35 Դ շի՛ ի, Զ Դէոնէսիոսի, Թ Դիոնիսիոսի,
 ԴԵԶէԹ գիրսն
 36 Գ շի՛ Ե
 37 Աա եկեղեցի
 38 Դ ալս, ԳԹ՛ աւրինք, ԴԶ՛ օրինակի փխ յա-
 րինի, Դ եւ առաւել երկնաւորին փխ երկ-
 նաւոր թագաւորին
 41 Դ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ թէ,
 Դ շի՛ ՄԻԶ-ՄԻԷ հաղվածեբք, Զէ շի՛ վեր-
 նագիր
 42 Զէ շի՛ իսկ, Գ շի՛ ոք, Զէ շի՛ որ շի՛ցէ իւր,
 Զէ շի՛ իւր, Գ ուղարկէ փխ առաքէ, Դ
 որոգայթ պատահի
 43 Զէ պարտական է

140-ԲԳ ԷԶԻ

2 Գ ընդ իւր ձեռամբ փխ իւր, Զէ յիւր, Զէ
 շի՛ ի, Դ զործ իւր
 3 ա վնասելոյն
 4 Գ Ե ալք դատաստան ցուցեալ է, ա շի՛ դա-
 տաստան, Զ հոգեորապէս դատաստան,
 ԱաԲԳԵԷԹ մարմնապէս
 5 ա զի առաքողին, Ա էրախտեաց, Գ երախ-
 տեացն

6 Բ պատահան
 8 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Զէ
 շի՛ վերեւգիր
 9 ԳԶէ շի՛ Ալլ, Թ ալլ, ԲԳԹ թէ, է ոք վարձ-
 կան, Զէ իցէ փխ լինի, Գ առէ, ԵԶ ԵԹէ
 10 Զէ զիս ի գործ, Զէ շի՛ Ե, Ե շի՛ կամ, Թ
 սալ փխ նա, Ե առաջապատաստ
 11 Դ իսկ փխ Ե, Զ շի՛ առ, Դ իւրոյ հարկին,

- Բն հարկի
- 12 Ձ առնու, Գ նա եւս փխ սա, Բեջէ ասիցէ նմա փխ ասէ առ նա
- 13 Գ պատահիցի, Գ մահ կամ վնաս ինչ անպարտ է տանուտէրն, Գեջէ թէ, է անզգամութեամբ փխ անզգոշութեամբ
- 14 Գեթ վկայել, Ձէ ի վնաս (է վնասն), ԱսԹ առաքեսցէ, Թ գործեալ
- 15 Գ պատահի փխ հասանիցէ, Ձէ չիք նմա, Գ պարտ է թէպէտ եւ վարձանաւ իցէ
- 16 Ձէ չիք է (այս), Գ դատաստան կանոնական արդարապէս քննողաց
- 16—19 Գ չիք Ձի բոս կամաց.... վարձու իցէ
- 17 Ձ վարձակահանին, արԳՁ երթեալ, Ե հարկատրելն
- 18 Թ վկայել, ԲԹ առաքել, Ձ չիք եւ
- 19 Ձէ վարձկան փխ վարձու
- 21 Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Բ եկեղեցւոյ, Գ Յաղագս հակառակ եկեղեցի շինելոյ դատաստան
- 22 Ձէ չիք այլ որ, Թ այլ, Թ չիք որ, Ե հարցել. Ձէ չիք հարցեալ էիր
- 23 Ձ աշխարհիկ, է զցանկ, Գ հարցցէ, Գ ոճն
- 24 ԲԳԿ մարգարէք

- 25 ԲԳԿԵԶԹ առաքեալք, է առաքեալ, Եջէ զհարանց
- 26 ԲԳԿԵԹ կարգ, Ձէ եղեալ կարգ խափանեսցէ, Գ խաբանէ, Թ չիք եւ հակառակ.... շինէ, Գ եպիսկոպոսաց
- 27 Ան յիրիցանց, ԱսԲԳԵԵ նզովեսցի, Ձ ի մահո, Ե նզովեսցի ի կհանս ե ի մահ, ԱսԲ կհանք
- 28 ԲԳԵԵԹ կարգէ, Ձ գործէ փխ կարգէն, Գ լուծցի, ԳԵԶԹ կամակիցք
- 29 ԲԳԵԹ չիք եւ, Ե զշինել, Ձ տեղեաց
- 30 ԲԳԵ աշխատութեանն, Ձէ աշխատութեանցն
- 31 Ձէ ի նոսա տացն, Գ իցէ փխ լինիցի, Ձէ լինի, ԲԳ քակեսցեն, Գ հակեսցեն փխ քակտեսցեն, Ձէ քակեսցի
- 32 Ձէ աշրեցի, ԲԵԵ թէ, Ձէ բազմութիւնք, Աս եպիսկոպոսաւք
- 33 Ե քահանաւար, Աս ամենայն փխ միաբան, ԱսԳ ժողովրդականաւք, Գ ժողովրդովք, ԳԶէ զշինելն
- 34 Գ հակառակեսցի, Գ չիք վիճաբանեսցէ, Գ միաբանութեանն փխ միաբանական հրամանացն, Ձ հրամանին
- 35 Ձ չիք որ, Ձ աւագաց

141-ԲԳ ԷԶԻ

- 1 Ձէ բերէ, ԳԵԶԵ քակիցէ, Գ քակեսցէ, Աս աստուածամարտ, Գ աշխարհիքն
- 2 Ե խաշահանուան, Ձէ խաշահանուան, Ե եղեցին, Ձ զզջացեն, Ե ի մահ
- 3 ԲԹ ապաշխարիցեն, Ձ ինչ փխ յելս, Ձէ չիք յաշխարհէ, Գ հաղորդեսցին խորհրդոցն կենաց
- 4 ԳԶԵ ճշմարտութեամբ փխ ճշգրտութեամբ
- 5 Ձէ հակառակ շինել, Գ շինեալն, Ե շինել, ԲԳ ազահութեանն, Գ խափանեալ է
- 6 Գ հաստատեսցի, ԳԹ ոք ժառանգութիւն, Գ զեկեղեցի որ, Գ չիք զեկեղեցի, Թ եկեղեցւոյ
- 7 Ե շինեալ
- 8 ԲԵԶԵ եկեղեցւոյ, Գ եկեղեցւոյն, Գ այլ փխ եւ, Ձէ բոս քահանայից, Գ իրեանց փխ ինքեան
- 11 Թ աքորելոյ, Գ վասն փխ Յաղագս դատաստանաց, Գ [Վ]ասն աքորելոց դատա, Ձէ չիք վերնագիր
- 12 ԳԶԵ չիք Արդ, Գ թէ արժանի իցէ որ աքորանաց, Գ արժանաւորք, Գ չիք որ, Ձէ որ արժանաւոր, Գ չիք իցէ, Գ չիք միանգամ
- 12—13 Գ յեկեղեցոյ կարգաց
- 13 Ձ սարկաւագուսք
- 14 Աս քահանայ, ԱսԶ լուծցի, Ձ եպիսկոպոսէն, Գ նոցին, ԱԲԵԹ սարկաւագոհիք

- 14—15 Գ չիք սարկաւագուհիք ի սարկաւագաց
- 15—16 Ձէ չիք եւ կրամաւորք եւ որք
- 16 Ձ միայնգամայն փխ մի անգամ, արԳ չիք ի քահանայէ, ԳԵ միանգամ ի քահանայ (Գ քահանայից) ձեռնադրին ի քահանայէ (Գ քահանայից) լուծցին, Ձ ձեռնադրին ի քահանայէ ե ի քահանայէ լուծցին, արԳԵ չիք ի քահանայէ, ԲԳ քահանայէ
- 17 Ձ իւրաքանչիւր ձեռնադրաց, Գ կաթողիկոս, Ձէ կաթողիկոսն, Գ կաթողիկոսէ
- 18 ԳԵԶԵ չիք եւ, Գ յիւր, Ձ իւրոց, ԱսԳ յեպիսկոպոսաց, Ձ կամ փխ իսկ, ԳԿ վարդապետք
- 19 Ձ հրամատարուաց, Ձէ վարդապետ (ոչ է), Բ արիւնաց փխ իրաւանց
- 20 Ձէ առնելով, Աս զկարգ, Գ առնելով զկարգ առանց եպիսկոպոսին հրամանի որոյ վիճակն իցէ, Գ չիք առնելով.... որոշել, Գ որոշել եւ ընդ բանին կապել, Ե որոշեալ, Ձէ ե փխ նաեւ, Ձ չիք զիւրաքանչիւր... խրատել, է չիք զիւրաքանչիւր զգաս, Գ իւրաքանչիւր
- 21 ար զգաս, Գ դաս, Բ զգաս ե, արԳԶԵ չիք եւ (յանդիմանել), Ե յանդիմանեալ, Թ ածեալ
- 22 Ե նոցա փխ նոցունց, Ձէ իշխանքն, Ձէ ձեռնադրաւք
- 22—23 Ձէ չիք արասցէ.... ամենեցունց

- 23 ԴՔ ամենեցուն, Գ հայրապետն, և ամենի-
բեան, Աէ ամենեցուն, Գ իշխէ, Աէ իշխան
են
24 Ա ամենիբեան, Աա ալլ փիլ քայց, Աէ ձեռ-
նադրաւդ, Գ նոցին ձեռնադրաւդն իշխէն
նմայ
26 Գ վասն փիլ Յաղագս դատաստանաց, Գ շիբ
ՄԼ-ՄԽԲ հողավածները, Աէ շիբ վերնագիր,
Ք շիբ ամբողջ-հողավածը
27 Ա յեղին (= յերուսաղէմին) փիլ յիեղին

- (= յերաւելին), աէՔ յերաւելին, Գ Իղին
28 Ա արտորեսի (եթէ), Ա թագաւորեսին, Աէ
արժանեացն
30 Գ վարեսցէ, Աէ զթագաւորութիւն, և որդիոց
31 Գ ||| ալ (նոցայ), Ա շիբ է, Ա իրաւացի
32 Ա ինի, Ա շիբ ի, է անկեալ ի հօրէ, Աէ որ-
դիս
33 և զիշխանս, Ա իշխանս, Գ զորս, Ա որ Բ
նմանէն, Գ Եէ շիբ և (արտորեսին)
34 Գ շիբ կամ

142-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Ա զթագաւորն, Գ խրատելի է, Աէ եթէ
2 Աէ շիբ և (հաւատարութեամբ)
4 Աէ շիբ եթէ, և ինքնց, Աէ իշխանս
5 և միարանութիւնէ, և և կամ, Գ իսկ փիլ
Ալլ
6 և և կամ
7 է շիբ իշխան, Աէ շիբ և (կամ), և շիբ կամ
8 Աէ նոցանէ, և կարգել Աէ արտորեսաց փիլ
արասցէ
9 Գ թագաւորէն, Աէ լիցի փիլ արասցէ
10 Գ բղիւնուորս, և զինուորս, Գ Զէ՝ և, և՝
իսկ փիլ ալլ (հանել)
12 Գ շիբ ոչ (խրատել)
13 Գ արտորեն ազատք և խրատեն իշխանք,
Աէ արտորել ազատաց է և խրատել իշ-
խանաց
14 Աէ Ալլ փիլ Զայդ, Աէ գիտեմք, և Զայդ
բստ ալլ իրաւացի կարծեմ կարդ ի տունս
թագաւորաց
17 Գ վասն փիլ Յաղագս դատաստանաց, Գ
զանասունս փիլ զկենդանիս, և շիբ ի (հա-
նել)
18 Գ և շիբ և, Գ շիբ ամբողջ հողավածը, Աէ շիբ
վերնագիր
19 Գ թէ, և կենդանեց, Գ Զէ շիբ ի (սրբոց), Ա
անսրբոց
20 Ա ալլի, Ք ի յալի, և շիբ յալլ ինչ ալս-
պիսի, Ա ալսպիսեացս, է յալսպիսեաց, Ա
յօան փիլ յալրան, Ա շիբ ի, Ա խիստ փիլ
խոտ, և զիզել
21 և շիբ զշարեալ, Ա և հարցէ զնայ և դա-
տաստան, է հարցէ զնա, և զեղել
23 Գ Զ և փիլ ալլ, Բ շիբ՝ ալլ ոչ սպանանել, Գ
սպանանել կամ հարկանել

- 24 և հարկանեալն, Ա դի փիլ և, Գ շիբ և, Ե Զէ
թէ, և խրատեցել
25 ա զմեռանել, Ա ԶէՔ մեռանիլ, Գ կամ իր
զմեռանիլն, Գ զփախուցանելն, Աէ փախու-
ցանել, Ա ալլոցիկ, Գ ալկամայից, Աէ
ալկամայիցն
26 Ա լիցի, Բ Ե ԶէՔ զկէս, Գ շիբ զկէսն.... ի, Բ
զգնոյն, է զնոյն հատուցէ, Գ հարուածքն,
Ա տեսին
27 Աէ հարուածս, և շիբ հարուածն, Ք զխափա-
նածին և զբժշկութեան
27—28 Աէ շիբ զխափանածոյն.... էթէ ոտից
27—38 և շիբ իցէ զխափանածոյն.... զգինն ի
սպանանելն. ձեռագրում քերքեր՝ են պա-
կաս:
29 Գ միսն նմա փիլ նորա շաղիզն, է նորա լի-
ցի շաղիխն, Ա զշաղիխն, է և եթէ, Ա և թէ
փիլ եթէ, Ա անսրբոց, Գ բաւրնդակն, Աէ
բովանդակն
30 ԶՔ հատուցէ, Աէ և թէ փիլ եթէ, Ա ըն-
կենու, Բ զեղջիւր, Ա զեղջուր
31 Գ կող բեկիցէ, Աէ բեկանիցէ, Ք բժշկեցի,
ԱէՔ ընդ փիլ ի, Աա Բ Զէ բաժանել
32 Ա վնասի, Բ տացէ
33 Գ Զ թէ, Ա մասնանց, Ք մասն
35 Ա Գ տեսնեն
36 Գ ոտից, Բ Զէ ոտից կաղութիւն, Գ մին, Ա
չորից, Աէ տուգան (է տուգանս) լիցի փիլ
լիցի.... տուգանքն
37 Գ շիբ և վայրապար, Ա ընդ խաղ և ընդ,
է վնասողաց
37—38 Աէ տուգանսն նոյնպէս (Ա ալնպէս) լի-
ցի փիլ առաւելութեամբ.... տուգանքն
38 Աէ և ի սպանանելն հատուցի տուգանս,
Աա Բ Զ յապանանելն փիլ ի սպանանելն

148-ՐԴ ԷՋԻ

- 2 Գ վասն փիլ Յաղագս դատաստանաց, Գ թէ
2—3 Գ խաղս խրատեցէ
3 Ք խրատեցէ, Գ շիբ ի նմանէ ոք, ա և կամ թէ

4. Գ, թէ, Գ շիբ ինչ, Գ և թէ փիլ կամ....
խրատիցի
5 Գ անպատճառ ինքն, Գ և շիբ ամբողջ հող-

- վածք. ձևադրում բերքեր են պակտս, Զէ
 չի վերհագիր
 6 Գ թէ, Զ կամօքն
 7 Գ եւ որպէս, Բ որպէս և
 8 ԲՁէՔ բժշկութեան, Գ զբժշկութեանն, Գ
 զգարմանոյն, Զ դարձմանին, Գ տացէ
 9 Գ հատուցէ, Գ անարատ փխ անբիծ Զ
 ամբիծ, Գ զկէս, Աս զգայութեանն
 11 ԳՁէ թէ
 14 Աս յապաշխարութիւնն, Զէ ապաշխարու-
 քիւն, Գ չի Իսկ, Զ եթէ (մանուկ)
 15 Գ դատեսցեն
 17 Գ չի եւ (յամենայնդ), Գ ճշմարտութեամբ
 փխ ճշգրտութեամբ, Ա կամա փխ ակամայ.
 Գ յակամայն
 20 Զ չի թէ, Զէ բոտ (Զ ընդ) ինքեանց, Աս
 իցէ փխ լիցի
 21 Գ այլազգեաց, Զ այլազգաց
 22 ԲՁէ թէ
 23 Գ թշնամին, Զ կիսակէս, ԶՔ ապաշխարու-
 քեան

- 24 Աս զգայութեամբ, Գ զգայութեան, Զ ըզ-
 սգայութեան, Թ այդոթիկ
 25 ԱՌՔ յարհուր, Գ արհուր շարժմամբ շորտ
 ի շորտ
 26 Զէ մի լիցի անպարտ լիցի և, Գ վասն փխ
 յաղազս, Զ զգոշութեամբ, Է զգոշութիւն
 27 ԲՔ յամենայնի, Զէ յամենայն, Գ տուգան,
 Զէ ի տուգանս
 28 Գ զնացքն, Զէ զնացիցք Զէ մտացն խղճի
 29 ԳՁ կամացն, ԲՁէՔ ապաշխարութիւն
 31 Գ վասն կամայ և ակամայ սպանութեանց,
 Գ չի ամբողջ հոգիվածը, Զէ չի վերհագիր
 31—էջ 144,4 Ե չի Յաղազս դատաւորանաց....
 ձգիցէ քար և սպլանցէ
 32 Զէ չի եւ, Բէ բաղմաւորինակ, Զ բաղմաւ-
 րինակաւ, Թ արինակ, ԲՁէՔ զնշանակս,
 Գ զնշանսն
 33 Գ չի շափաւորապէս
 34 Գ հարկանելին, Զէ չի ուրուք, Գ չի և, Թ
 զիպել

144-ԲԴ ԷՁԻ

- 1 ԳՁէ չի ի (խոնարհ), Զէ չի (փայտ) և
 1—3 Թ չի ի խոնարհ.... սպանցէ և կամ
 3 Զէ չի եւ, Զ չի ի, Զ բատիշէ փխ պարտի-
 ցէ, Թ ի պարտիցի, Զ չի և, ԳՁէ ալ,
 ԱսՁ ալսպիսեանցս
 4 Գ ձգելով, Գ դիպելով փխ և (սպանցէ), Ե
 |||անցէ (սպանցէ)
 4—5 Զ չի և սպանցէ.... քար թափել
 5 Է որ ձգիցէ, ԲՅՔ ձգիցէ որ, Գ թափելով
 5—6 ԲՅՁէ չի պտուղ և.... ի խոնարհ
 6 Գ և կամ քարն ի վերա ծառին մնացեալ
 և յետոյ անկեալ փխ և կամ.... քար մնա-
 ցեալ, ԲՅէ չի թափել, Զէ քարն, Ե քարն
 մնացել
 7 Գ չի անկեալ, Ե որով փխ ուստի Թ գործիցէ
 8 Զէ չի վասն խրատու, Գ շափ շափու փխ
 բոտ շափու, Ե շափու
 9 ԲՅ և կամ (զհարսն), Զ չի կամ, Է և փխ
 կամ (զհարսն), ԳՁէ սկեսուր զհարսն (Զ
 զհարս)
 9—11 Թ և կամ.... և կամ.... և կամ.... և
 կամ.... և կամ
 10 ԲՅէ սկեսուր և, ԲՅէ և կամ (տէր), Գ և փխ
 կամ (տէր), ԲՁէ և կամ (ղաղախին)
 11 ԲՅՁէ և կամ (որ), Գ տիկին կամ դայեակ
 և դաստիարակ և կամ որ, Զ ոչ փխ որ,
 Զ սուտի փխ ուստի, Ե ինիցի
 12 Ե կամ եթէ (զերիվար), Զ թէ
 13 Ե կենդանեց, Գ և կամ (զսալ), Զ չի
 և, Գ կոխել զոր, Ե կոխել, Ե ինիցի
 14 Գ և կամ (նետ), Զէ նետք, Զէ չի որ,

- Ե չի և (կամ ի նպատակ), Գ ի նպատակ
 և ի նշանակ, Գ ի վայրի վայրապար, Զ
 չի և
 15 Զ պատահի
 16 ԳՅ թէ, Թ և կարծեցեալ, Զէ կարծեցեալ է
 ի սար, Ե կեսար
 17 Գ յակամայ, Գ ի հետ, Ե մտել փխ մտանէ,
 Գ հղաւոր փխ զեղբայր
 18 Զ դարձի, Ե դարձիցի յետս, ԲՅՅՁէ սպանցէ և
 19 Զ աւազակաց, Ե անկել, Զ անկեալ և հար-
 կէ սպանցէ և կամ որ զուրուք և են սորա
 ակամայ և ի....
 20 Բ ակամայէ, Գ ի կամաւորէ և յակամայէ
 21 Զ չի իսկ ի պատերազմի.... յակամայէ, Թ
 չի իսկ ի պատերազմի.... ի կամաւորէ,
 Գ յակամայէ և ի կամաւորէ
 22 Գ թէ, Զ չի ի, Գ կարծիցէ որ զթշնամին¹
 22—23 Ե չի և եթէ.... և յակամայէ
 23 Գ դրարեկամն
 24 Գ թշնամոյն, ալս պատահույ, Ե ի յակամա-
 յէ, Զ յակամաւորէ փխ յակամայէ
 26 Ե հարկանէ որ, Բ զաւազանան
 27 Զ զշարագործսն, Աս հանեալ
 28 Գ նոյն թէ փխ նոյնպէս եթէ, Զ և որ փխ

¹ Գ ձեռագիրը կազմելու ժամանակ թեր-
 քերնը ետեառաջ դասավորելու պատճառով «ըզ-
 թշնամին» բառից սկսած հոգիվածի շարունակու-
 թյունը գտնվում է ձեռագրի 220 ա-բ և 212 ա
 էջերում:

եթէ, Բ եթէ որ, Ե չի՛ք և, Գ չի՛ք կամ, Դ չի՛ք հարեալ, Ե հարեալ
30 Թ չի՛ք առաւել, Ե համարել
31 Գ յալլ, Գ յայսպիսեանց, Ե յայսպիսեց
32 Գ Սոյնպէս, Ե չի՛ք և (որ), Զէ փայտ, Ե ծանրութիւնէ, Զ ծանրութիւնէ, Աս երկաթոյ
թոյ

33 Ե չի՛ք ի (ծեռացն), Գ չի՛ք գիմաց
34—35 Գ ||| (ղեղեալսն նոյն)
35 աջ երէք փխ իրէք, Գ |||ոյ (հարկանելոյ),
Աս որք փխ որ
36 Զ լինին փխ գործին
37 Գ դեղ, Բէ սպանանել և

145-ՐԴ ԷԶԻ

1 Զ նոյնպէս և, Գ մերձաւորին
1—2 Գ չի՛ք ընդ մահապարտս.... է վճիռն
3 Բ է փխ ևն, ԱսԲԶԷԹ կամաւորն, ԱսԲԷԹ
սպանութիւն, Զ սպանութեան, Գ և որ
նմանք
4 Բէ ահամալնքն, Գ և յերկոցունց խառն ի
կամայէ և յակամայէ, Ե յերկոցունց
5 Գ յայտնի է ի կանոնսն այլ մեք գրատա-
տանին տացուք զարիւնական
6 Գ ի դատատան
7 ԵԹ Թաղաւորացն, Աս գորիստոնէ
8 Գ զի իբրու զի խնդայ, Գ դատեսցի Զէ չի՛ք
ի, ԳԵ գին արեանն
9 ԱսԲէ գորիստոնէ, Ե քրիստոնէ, Ա սպանել,
Թ սպանել
10 Գ կամաւոր (յորժամ)
11 ԲԵԶԷ չի՛ք կամ (փառաց), Գ կամ վասն
փառաց, ԳԶ և փխ վասն, Ե վասն և Ե
չի՛ք ըստ, Գ չի՛ք այլ, Աս պատճառանաց
12 Գ գրեալ, Ե գրելն, Զ չի՛ք Ե, ԲԳԵԶԷԹ ըստ
որում փխ որպէս և
13 Գ գրեցան, Ե գրեալն, ԲԶԷԹ դատիցի, ԲԳԶԷԹ
պատահի փխ հանդիպի, Ե սպանելն
14 Թ որո, Զ իբրեւ, Գ ||| (իբր կամաւոր), ԵԶ
դատեսցի, Թ ըստ փխ ընդ, Գ ||| (ընդ
կիսոյ)
15 Զ՝ դատաւորսն, Է՝ դատանս փխ դատա-
տանս, ԲԵԶԷ Թաղաւորացն
16 ԲԳԶԷԹ Թէ, ԲԳԵԶԷԹ դատաստան (Ե դա-
տաստան) փխ դատեալ, Գ եթէ փխ և
թէ, ԲԷԹ եթէ
17 Զ ընդ փխ ըստ, Ե դատեսցի, Գ արացցեն
գիրաւունս փխ դատիցի
19 Զէ չի՛ք վերագիր

20 Գ չի՛ք ԵԹ.... ումեք, Բ բերեալ, Գ բերեալ
առող, Ե չի՛ք առող
21 Ե վճարել
22 Գ առնիցէ յայդի, ԲԳԶԷԹ և կամ (ի), Գ չի՛ք
առնիցէ, Զ Թէ
23 Բ զգոյշացոյց
25 Գ զգուշացուց, Ե ինք, Գ չի՛ք ևղեալ, Գ և
վնաս ինչ լիցի բաւանդակ, Ե եղել
26 ԲԳԶԷԹ՝ վճարեալ, Ե՛ վճարել փխ տուե-
ալ, Բ շարակամութեամբ, Թ առնիցի
27 ԲԵԶԷ ԷԹէ, բացի Ե-ից մյուսները յումմէ, Զ
իւրմէ, Թ եթէ յումմէ, Ե չի՛ք ի (վարձկանէ)
28 Զ և փխ Թէ, Զ անկատարէ, Գ ||| (ի գի-
շերի), Զ և փխ Թէ, Գ չի՛ք (Թէ) ի Գ տվն-
չեն, Ե տուրնչեն, աԳԶ չի՛ք այլն, ԱսԳԶ
այնպէս
31 Գ ||| (ձաղագս դատաստանաց), Գ չի՛ք ամ-
բողջ հողվածք, Զէ չի՛ք վերեագիր
32 Զ բազում, ԳԹ վնաս
33 Զ շարակամութեամբ, Գ սպանեալ, ԲԳԵԶԷԹ
և կամ (վասն)
34 Գ անգիտութեամբ, Գ զվնասակարն, Գ ան-
վարժ և անուսումն, ԲԳԷԹ զցաւսն, Զ
զցաւն
35 Գ գիտիցին, Զ չի՛ք և, Գ գործեսցեն, Գ և
կամ
36 Զէ հեղգանան, Զ չի՛ք յաղագս ըստ, Գ ոչ
տալով զվարձն ըստ կամաց նոցա, Բ
վարձն, Զ զվարձս
37 Գ և կամ նախանձնով վարդապետին ընդ
աշակերտն ոչ ուսուց ուղեղ զարվուեստն,
Զ չի՛ք ուղիղ
37—էշ 146,1 Գ և նայ անգիտանալով զարու-
եստն բազում արար վնաս

146-ՐԴ ԷԶԻ

1 Զէ վնաս, ԲԵԷԹ Թէ (այլ), Թ չի՛ք ինչ, ԳԶ
Թէ
2 Ե ինքեմք, Գ և Թէ այլոք աշակերտաւքն, Զ
աշակերտօք զայնոսիկ զամենեանան, Ե
զամենիսն
3 Գ ահամալնքն, Ե ամայքն, Զ ահամօք, Գ
հիւանդաց, Զէ գործին փխ լիցի վնասն

4 Գ և կամ, Աս կամ ի հիւանդին, կամ գիտու-
թեամբ զեղ տուեալ կենաց մահու եղև պատ-
ճառ, Գ կամ ի հիւանդեն, զի ըստ հրամանի
բժշկին ոչ պատրաստեցաւ ի կերակրոց, |||
(կամ զի ըստ), Զէ զհիւանդսն, Զ դարմա-
նեցին, Է դարմանեսցեն, Գ դարմանիցեն
հիւանդակալքն և

- 5 Զէ շիք ինչ, Զ հիւանսն
5—6 Զէ շիք եւ յաղագս.... եղև
6 Ե տեղ փխ դեղ
6—7 Աս շիք կամ գիտութեամբ.... եղև
պատճառ
7 Բնէթ պատճառք, Բ Այնպէս, Գ Նոյնպէս, Թ
Սոյնպէս եւ, Գ կտրեալն փխ խարեյն, Թ
հատեալն եւ խարեյն, Ե խարեյն, Գ
այդորիկ, ԲնԶէ դատեսցին
8 Գ թէ վնասն ի յայտ դայցէ, Զէ երբ վնասն
յայտնին
9 Գ ծանիցէ, Զէ ծանուցի, ԳնԶէթ ապաշ-
խարութիւն
10 Բ յիւրաքանչիւրսն, Զէ յերկաքանչիւրս
11 ԱսԲԹ շիք անպարտ
13 աթ գոր փխ գոր
14 Ե վնաս, Ե շիք լիցին, Գ շիք ամբողջ հոդ-
վածք, Զէ շիք վերեագիր
15 Գ շիք հարկիւ, Զ առաքեսցէ
15—16 Զ ալսպէս
16 Գ թէ, Գ հարկիւ, Է հանէ փխ հարկէ, Գ
հանիցէ, Զ՝ հանէ փխ ելանել, Թ հար-
կանել փխ հարկէ ելանել, Է շիք ելանել
և, ԳԶ շիք եւ, Աս զպտուղ, ԲԳնԹ եւ կամ,
Է հարկէ կամ, Զ շիք գիտ
17 Զ անցեալ, Գ հարկիւ, Զէ շիք հարկէ (եւ),
Է խիստ ձի, Գ շիք կամ ի ձի.... ելանել,
Զէ հեծուցէ փխ որ.... ելանել, Բ ելան
18 Գ յայտպիսեաց, Բ եւ կամ (բռնադատէ), Զէ
վարձան (Է վարձկան) ի բան զրկել ի
հերկէ եւ կամ փխ բռնադատէ.... եւ մահ,
Գ ///ադատէ (կամ բռնադատէ), Գ իւրոց,
- ԲԳ եւ կամ, Ե վարձկան կամ յիւրոց, Բ
յիւր վարձկան, Գ վա/// (վարձկան)
19 Զէ պատահի ալդոցիկ, Բ յանկամայէ, Զ
ակամայէ
20 Զէ աւելի եթէ լինի, Ե առ աւելի
21 Գ զսովորութիւն, Աս հարկեալ, Զ դատէ փխ
հարկէ, Է քան զսովորութիւնն դատէ կամ
հարկանէ, Է շիք կամ բռնադատէ, Զ հար-
կանէ փխ բռնադատէ, ԵնԶէ կամայի
24 Գ շիք մշակաց, Ե մասնաւորաց եւ
24—25 Գ հարկողոց փխ մասնաւորաց հա-
կարաշաց, Գ շիք ամբողջ հոդվածք Զէ շիք
վերեագիր
26 ԵնԶէ ալլոց
27 Զէ շիք յաղագս, Գ դանադանութեան, Գ շիք
սովորութեանց, Զէ շիք եւ աշխարհաց
28 Գ աւրինակ փխ նշանակ, Զէ շիք նշանակ,
Բ սովորութեանց, Զէ վճարեն փխ վճարին
29 Ե ի փխ առ, Գ նոցա, Է կայցէ
30 Գ ինչ զրկանս, Զէ գործեսցէ, Է իրաւամբ
31 Ա բաժանումն, Գ ի նոսա որ, Բ կրկինս,
Գ շիք կրկին
32 ԵնԶէթ տուժեսցի, Զ իւր
33 ԱսԳ անիրաւի, Գ զի փխ եւ, Զէ շիք եւ
յաղագս.... զներելն, Գ անիրաւացի փխ
իրաւացի, Գ զներեալն
34 Զէ վարձաւ, Գ ///ցն (մշակացն), ԲնԶէթ
վարձ, Գ յեղանակսն, Ե յեղակս փխ յեղա-
նակս
35 Ե նուագութեան Զէ դատեսցի, Ե առաւելել,
Զէ առաւելեալ, ԲԹ պակասեալ, Ե պա-
կասել
36 Ե տեղեցն

147-ՐԴ ԷՋԻ

- 2 Գ շիք հովուաց եւ, Ե հովվաց, Գ շիք ամբողջ
հոդվածք, Զէ շիք վերեագիր
3 Զէ շիք եւ (հովիւք), Ա հովիվք, ած անդե-
որդիք, Գ անդեորք, Զէ անդապահք, Թ ըստ
սովորութիւն, Զ գաւառացն
4 Գ ի ճշմարիտն, Ե եղեան, աԳ պահեսցին,
Թ պատահեսցի փխ պահեսցի
6 Աս արութեամբք, Զ արիացեալք եւ, Է արիու-
թեամբ, Գ թէ, Զ պատահեսցի
7 ա ի ծուլութեան, Ե ի ծուլութիւնէ, Գ զեղն
փխ դէշն, Գ ածիցէ, Գ լիցի փխ է, ԲնԶէթ
եւ փխ իսկ, Զ թէ
8 Գթ անհոգութեան, Ե անհոգութիւնն, Թ եւ
թէ կամ, Թ շիք թէ
9 Զ պատեալ փխ պատահեալ, Գ ի մերձ, Ե
անվնասելի էր լեալ, Գ վճարեալ
10 ԲԳ եւ կամ (ընդ), Գ շիք ընդ, Գ կիսով, Զէ
բնաւ, Ե յանփութեան, Զ անփոյթութիւնէ, Թ
անփոյթութեան
- 11 Զէ շիք ընդ, Գ եւ թէ փխ եթէ
12 Գ վարձեն, Զէ զրկեսցին
13 Զ ալլոց, ԲնԷ յայդպիսեացդ, Գ ///ացդ
(այդպիսեացդ), ԲԳն պատճառաց
14 Գ վճարեալ, Ե յայդպիսեացդ, Գ յակամայիցն
եղեալ
14—15 Զէ շիք իսկ ոչ.... անպարտ է
16 ԲնԶէթ իսկ եթէ, Զէ յայտ եկեալ միոյն չորս
եւ հինգ վճարեսցէ
16—17 Զէ շիք պարտի վճարել
17 Գն վճարեալ
18 Զ սպանեալ, Գ ի գաւադանէ կամ ի քարէ
վճարեալ լիցին
19 Գն բեկանեալն, Զ շիք զլիք, Գն հարկանեալն,
Է նմանապէս եւ հարկանելն եւ բեկանելն
կամ հարցէ եւ վնասեսցէ ըստ այնմ.... Զ
կամ հարցէ եւ վնասեսցէ փխ եւ վնասել, Գ
վնասեալ, Ե վնասելն
20 Աս յորժամ փխ եթէ, Գ թէ, Զէ անկեալ փխ

եկեալ, Զէ և ինքն փխ յորժամ, Զէ արարեալ, Զէ շիճ (մերձ), Զէ իցէ փխ էր
 21 Գ շիճ Դոյն լիցի.... և ալլոցն, Բ ձիաւ[ած]ից, Ե ծիաւածից, Բն ալլոց
 21—22 Զէ կամ յղի (է զյղի) հարկանել զոյն լիցի և որք զծիս և զշորիս արածեն և (Զ շիճ և) փոյթ ոչ առնեն և կամ մերձ ոչ լիսին զծիմեանս հարկանեն (է հարեալ) և սպանեալ ըստ օրինացն դատեսցի
 22 Ե զմիմենս, Գ դիտացից և ալլոց շորթութանեաց դատեսցի ըստ արիւնաց փխ ըստ.... դատեսցին, Բն դատիցի
 24 Գ հողվածի սկիզբը ձեռագրի էջ 214 ր. Գ և եկեղեցոյ, Գ և փխ կամ
 25 Գ որպէս փխ ալսպիսի, Գ շիճ ամբողջ հողվածը, Զէ շիճ վերնագիր
 26 ԱԹ և և թէ, Գ եկեղեցոյ
 27 Գ դեղս, Գ բնակելով ի նմայ: Ե կրիցին
 27—28 Զէ իշխան լիցին ալնորիկ որ (է որք) նուերեցին

28 Ա յեկեղեցիս, Գ յեկեղեցիս նուերեալ, Գ տալ փխ նուերել
 29 Զ շիճ իցէ, Զէ սպասաւորեսցեն փխ հոգւորապէս մատակարարեցեն, Գ մատակարարեսցեն, ԲԳԵԶԷԹ շինեսցի
 30 Զէ շիճ ապա.... ալլ, Գ հա||| (հաստատեցեն ալլ մի), Ե հաստատեսցէն, Զ միմեանս փխ իւրեանս, ԱսԲԳ կալցեն
 31 Զէ է բաժին, Գ |||իրեալն (հետէ նուերեալն)
 32 Ե կարիւրեալ, ԶԹ զտողովորդն, Զէ և առնուլ, Զէ եկեղեցոյ տալ
 33 Զէ շինեսցի, Զ հակառակութեանց, ԲԳԹ անդէն
 34 ԲԳԹ հաստատիցէ, Զէ դարձուցէ փխ հաստատեսցէ
 35 Գ շիճ որ, Թ ալլ որ, Զէ կամեսցի
 36 Ա եպիսկոպոսն, Զէ պահանջեսցեն
 37 Ա եպիսկոպոսն, ԲԵԹ շինիցի, Գ շինեսցի և ապա հաստատ լիցի, Զէ եղիցի շինեալ

148-ՐԴ ԷԶԻ

2 Գ շիճ ամբողջ հողվածը, Զէ շիճ վերնագիր
 4 Զ իշխանաց, ԲԳԵԶԷԹ թէ, Ա ի քաղաք, Գ թէ փխ կամ
 5 Զ ալլ Ե տեղի, Գ որ ի, Ե գաւառն, Գ զկշուս
 6 Ե շիճ և (զոյգ), Զ զոյգ, Զէ նորա փխ նորա, Գ տեսանեն, ԵՂ զարուրիւնս
 7 Գ կորիշս փխ կոփիշս, Զ նենգութեամբ, Գ արասցեն ի վաճառն
 8 Գ ||| (ըստ հրամանի)
 9 Գ գողից, Զ գողացն, ԲԵԵ չափսն, Գ չա||| (չափսն և ի կշիռս), ԲԵԷԹ ի կշիռսն, Զ ի կշիռսն
 10 Զ նաշաւակեալ, Աս առ ի, Զ շիճ ի
 11 Ա դրամափոխիցն փխ դրամակոփիցն, Գ զձեռն, Զ զձեռն
 12 Ե իշխանացն
 13 Գ իսկ զմական և զհարկն, Գ շիճ առնուլ, Գ և փխ կամ
 14 Գ վաճառեսցեն, Թ յանց, Գ բաժ առնուլ թէ փխ մարսել եթէ
 14—15 Զ շիճ ալլ մի.... վաճառիցեն
 15 Թ զվարձս, Գ թէ բնդ նոսա զնալով ի թշնամեաց, Ե եթէ, Ե թշնամեաց
 16 Ե պահեսցեն
 17 Գ Ալլ բաժ առնուլ հրամանաւ թագաւորի լիցի
 17—18 Գ ըստ հրամանաց թագաւորաց առցեն զհարկն փխ ի... մարսեսցեն
 18 ԲԵԶԷԹ մարսիցեն

19 Գ վաճառ, Զ պատճառս փխ վաճառս, Գ զխաբողացն, Ե խաբողացն, Ե զտգէտս, Ա հատուցին
 20 Գ իսկ զգին և զնիհր ԳՁ գինոյ, Թ զալլո, Զ ալսպիսեանցս, Զ ալլ ըստ
 21 Աս իրիթ
 21—22 Զ ալլ իրիթ փխ նուազութեան.... ալսպիսեանց
 22 Ե ալսպիսեանց, ԶԷԹ փոխել, ԲԵԶԷ խոնարհ փխ վալլ, Թ ի վերեր և ի խոնարհ
 22—23 Գ ի վալլ և ի վեր հրամանաց թագաւորաց լիցի
 23 Գ ||| (յիշատակելով), ԱԳԵԹ զգաւառապետաց, Զէ շիճ և ժողովորդապետաց
 24 Գ յաղթատաց փոխեալն անհաս||| (անհաստատ) լիցի, Ե կարեց
 26 ԲԵԶԷԹ զգինն, Գ առնեն ուղաղ, Թ առնալ, Ե տեսլմբ
 27 Գ գործանայք, Զ գործոնեայք
 28 Զ զրկիցեն իւրաքանչիւր, Թ զրկեցին, Գ վաստակոց, Ե իրկոց փխ յերկանց, Թ երկանց, ԲԳԵԶԷԹ և կամ
 29 Զ իշխանացն
 31 Գ շիճ բնալից, Գ խարդախողաց նենգողաց, Գ շիճ ամբողջ հողվածը, Զէ շիճ վերնագիր
 32—33 Գ թէ հատուածով և կտրով գործիցեն
 33 Զ շիճ և, Զէ թէ

1 Գ «և ապա» բառերից սկսած հողվածի շարունակութիւնը ձեռագրի 221 ա էջում:

- 34 Ձ նիւթն, Գ ապականեցնեն, Ձ չիք է
 35 Ե դարձել, Գ զպականել, Ե զպականելն, Ձ
 Ի պականելն, Գ արժանին
 36—37 Գ ||| (ըստ արժանւոյն որպէս)

- 37 Աստ տեսցեն, Գ դատաւորք այնպէս, Գ
 ||| (արտացեն)
 38 ԲԳԵՁէ գող, Ե գտել
 39 Աստ Գ վճարիցեն, Ձ վճարեն

149-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ե զվնասելն, Ձ ալսպիսի, Գ նեւթն պահիցի
 2 Ե բաղձնաժամանակեա, Ե ինքենս
 3 Ե վնասիցին, Ձ վնասիցէ, Ձ ապականել
 5 Ե ինքենց, Ձ չիք (եւ) եւ, Ձ հատաւոր-
 մեացեն
 6 ԲԵՁէ զի գործ, Ե միայն զողացան, Ե
 յարապոյն փխ յամրագոյն
 7 Ե առել, Գ ընդ կիսով վճարիցէ, Ե ապա թէ
 փխ իսկ, Ե յանգգուշագոյն, Գ տեղոջ, Ե
 եղել
 8 Գ հատուցէ, Ե հատուցի
 9 Ձ յօտարի փխ յաւարի, աթ Երթալոցն
 16 ԳՁ զկորուսեալն, ԳՁ վճարեացին, Ե վճար-
 էացեն
 11 Գ Ե փխ իսկ, Ձ զհով փխ զհրով, ԲՁէ ալ-
 րիւն, ԲԳՁէ թշնամեաց, Ե թշնամեց
 12 Ե ինքենց, Գ եղել, Ձ տերանց, Գ պատ-
 ճառաւ փխ աղագաւ
 15 Գ չիք ամբողջ հողվածը, Ձէ չիք վերնագիր
 16 Ե գործովք, Գ ||| (գործիւք վարին), Գ
 երկրագործ, Ե երկրագործք վարին
 16—17 Գ |||րժան (Ի վնասել զգործին)
 17 ԲԵՁԵՔ վնասելն զգործիս Գ ||| (անպարտք
 են իսկ), Ձէ չիք են, Ձ Ի փխ իսկ, Ե չի-
 րենց, Գ չիք Ի
 18 Գ վնասել Գ ||| (վճար լիցի), Ե տերանց,
 Ձ չիք ենց, Ե գործովք, Գ ||| (վարե-
 լով)

- 19 Գ ||| (վնասն), Ձէ համարեացի փխ լիցի,
 Գ թէ, Ձ տեսնոն, Ձ չիք Ի
 20 Ե սողորութեանն, Գ վնասեացի, ԵՔ վնա-
 սիցէ, Գ լիցի վնասն, Ձ ապալ փխ ալլ,
 Գ անաւթ
 20—21 Ե Ի տեսնելն առնու
 21—22 Գ չիք եւ շարականութեամբ..., լիցի
 24 Գ լվլյան դատաստանի դատաւորաց, Ձէ
 չիք վերնագիր
 26 Գ զպանողին, ԳՅ չիք եւ, Գ չիք եւ կամ, Գ
 շար գործի, Գ չիք կրկին ցուցանէ ըզ-
 պաւիժս
 27 Գ զգին, ԲԳԵՁէ զգին արեանն, Գ առնուցու
 28 Գ թէ փխ Թէպէտ, Ձ արեան, Ե արեան
 գնով, Գ վճարեալ, Թ վճարել, Գ կարծիցի,
 Ձ գործի փխ կարծի
 29 Գ չիք փոխանակ, Ձէ մեռանել
 30 ԳՅ Գ արեանցն, Գ կանանց փխ կանոնաց,
 ԳՁ չիք զի, Գ |||իւն (զարին), Ձ սպա-
 նելոյն
 31—33 Գ |||(մարդոյ... կարծիս)
 32 Թ արդ փխ ալլ
 33 Ե կարծիք
 34 Գ իցէ փխ լիցի
 35 Ե արքունեց, ԳՁ գրեցան, Գ կարդի փխ
 կարի
 35—էջ 150,1 է չիք իսկ աւարն.... ալլ

150-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ե արեն, Թ գին, Ձէ իւրոյն, Գ սպանելոյն
 ||| փխ իւրոցն
 2 ԳՁ անյայտք, Գ ուղղեացի, Ե ուղղեցին
 3 Գ ուղղութեամբ փխ սահմանի
 4 Ձ չիք ըստ իրին, Ե ընտրին փխ ըստ իրին,
 Աթ քննութիւն Բ քննութեան, Գ քննեացի,
 Գ չիք լիցի
 5 Աստ պատիժքն
 6 ԲԳԵՁԵՔ զարականն, Գ զարական, ա ան-
 դամ, ԳՁէ զանգամն, Ձ դատաստանի
 7 Ե այնմն, Գ զգործս իւր փխ ըստ գործս,
 Ձ չիք ըստ, Ձ զգործս, Գ մեծատունն, Ձէ
 մեծատուն
 8 Ձ ցանկացողացն, Ե շարեցն, Ձ չիք շարե-
 ացն
 9 ԳՁ անողորմիցն հոյր Ե (Գ չիք Ե), Բ ըզ-

- լոյսն, Գ լոյս, Ե գիտութեանն
 9—10 Գ ||| (եւ ատողացն.... մերս դատաս-
 տան)
 10 ԲԵՁԵՔ խաւարն, Գ մեր
 12 Թ Ի չրաղաց, Գ¹ աղունաւորաց, Ձէ չիք
 վերնագիր, Գ չիք ՄԽԴ-ՄՍԱ հողվածներ
 13 Ձէ չիք եւ, ԱԵ չրաղացապանք, աՁէ փորձ, Ձ
 լիցի, Գ լից||| ենայն (լիցին արուեստի
 ամենայն), Աս արուեստին, Գ կազմութոյ

¹ Կազմելու ժամանակ թերթերը հաւաքաբար
 դասավորելու պատճառով վերջին մի քանի հոդ-
 վածների հերթականութիւնն ընդհանրապէս, և
 առանձին հոդվածների շարունակութիւնները
 ժամանակորային, շին համապատասխանում ձե-
 ուղորդի թերթերի հաշորդականութիւնը:

14 Ձէ բազմատանքն, ԲԵԹ ապականեն, Ձէ
ապականէ, ԲԶԷԹ զկերակուրն
16 Եւ գիրութենէ, Գ աղունին, Ձ աղունից, Ձէ
անպարտ
17 Ձէ անցեալ զայիւրն փխ զաղացեալն, ԳԶ
վճարեսցեն, Ե վճարիցին, ԲԵ զգողացեալ,
ԳԶԷ չորեքկէն հատուցեն
18 ԲԹ կոփողաց, Գ կոփուողաց, Ե կոփոխաց,
Ձէ կոփողաց այսինքն մուհթախպաց, Ե
նշանակեալ փխ նշանակաց, Է աղացողացն
19 Ե զպատշահելն փխ զպատրաստեալն, Ե է
փխ Ե (Ի)
19—20 Ձ չիք զքար.... ինչ արասցէ
20 ԳԶԷ նմանէն, Ձ պտտողին փխ պատրաս-
տողին
20—21 Է չիք պատրաստողին.... համարձակիլ
21 ԲԵԶ համարձակեալ, Թ համարձակել
22 Գ վարձ, Թ զանազանի, Գ փոխին

23 Գ հացոյ, ԲԳԵԷ չիք ի (չրոյ), Ձէ չիք Եւ
(կամ), Ձ առաւելութենէ, Ձէ լիցի յիրս
25 Գ ձեռագրի թերթը նորոգված է, բայց այն-
պես, որ հաղվածից հազիւ մի քանի տող է
կարդացվում:
27 Բ կամ անժամայն յարատ ի, Բ այլոյ
27—28 Ե կամ առ ժամայն յարատ առաքել ի
ձեռն այլոց վնասել
28 Գ չիք ամբողջ հողվածք, Ձէ չիք վերնագիր
29 Ձ Մի Եւ փխ Զի Եւ
30 Ձէ ալլազգ գրաստ փխ զալլ ինչ, ԲԵԶԷԹ
չիք զալլ, ԲԵԶԷԹ զոր, Ձէ անտի լինի վնաս
31 Է արատ
32 Ձ ապա Եթէ, Ա՛ խոտերախ, ԲԶԷԹ՝ ապեր-
ախտ, Ե՛ ապերախ փխ խոտերախ, Բ՛
զգոյշացոյց, Ե առաքեց
33 Ե հեծել, Ձ անկեալ, ա կամաւոր, Ձ թէ Ե

151-ԲԳ ԷԶԻ

1 Ձէ խստերախտ, Թ խիստերախ, Ե բռնա-
գատ||| (բռնազատեաց), Ձէ ահամայի լի-
ցի
3 ԲԵԶԷ Թէ, Ձ չորքաւ, ԶԹ զարշաւանս, Թ առ-
նել
4 Աւ կամ փխ Եւ (խստերախ), Ձ խիստեր-
ախտ, Է խիստերախ, Ե կատարել
5 Ձէ անպարտ է, Ձէ չիք իցէ (իսկ)
7 Թ ալոգորիկ, Ե դատել, Թ լցցին, Ե զկատա-
րել
9 Բ զերկարն, ԲԵԹ զկենդանի, Ձ հեծեալք
10 Ե պահեց
11 Ձ պատուիրողի փխ պատուիրանի, ԲԵԶԷԹ
յորժամ նա, Ե առաքեց
12 Է ան||| (անպարտ.... յորժամ Եւ), Ե հե-
ծելն, Ձ հաւատ արմատացուցէ
13 Ձ արշաւան, ԵԶ վարեսցէ
14 Ձ վարիցէ փխ կապիցէ, Ե տուժեցի, Ձ
տուժիցէ, Ձէ մասն
15 Գ տանողացն, Ե բովանդակն
17 Գ չիք անուանեալ, Ե անուանել, Գ չիք ամ-
բողջ հողվածք, Ձէ չիք վերնագիր
18 Ձէ զողագրամզ փխ Հողագրամզ, ԳԵ անու-
անել, ԲԵ ոչ ի կանոնական (Ե կան) հրա-
մանաց է, Ա չիք է, Թ ոչ ի կանոնական է
հրամանաց, Գ կանոնաց է հրամանաց է,
Աւ հրամանէ
19 Գ զանկողինք, ԲԳԵԶԷ այսպիսիս, Թ զայս-
պիսի, Գ ունիցի
20 Գ հողմագրամզ

21 ա չիք զի, ԳԶ չիք Եւ (հաղորդի), Գ Եւ առ-
նել դրամ, Ե աւետարանի փխ Աւետարանի
22 Ե քրիստոնէականք, Գ ||| (բստ յուսոյ), Գ
զհողագրամ, Ձ հողագրամ, ԲԶԷ չիք Եւ, Գ
||| (ոչ շատանան)
23 Գ համարս տայցեն
25 ԲԵԶԷ չիք ալլ (քահանայից), Գ Թէ, Գ կո-
չիցեն, Ե կուցէ
26 ԳԵ մեռեալն, Ձ չիք Թէ, Գ սիրելի իցէ մե-
ռելոյն, ԲԳԶԷԹ Ե կամ, Գ չիք ալլ
27 Ձ Ե մի
28 Գ քահանայք, Ձ աշխարհի, ԲԳԵԶԷ Թէ
29 Ե ցուցել, Գ զհաստոյթն
30 Գ զհանգրձ Եւ զանկողինս նորա
31 Գ զժողովուրդս նորայ, Գ իւրոյ, Ձ ալլ, Գ
քահանայս
32 Գ Եթէ, Գ իցեն, Աւ արժան, Գ արժանաւոր,
ԲԳԵԶԷԹ չիք որ, ԲԵԶԷԹ փոխեցէ, Գ փո-
խիցեն, Գ Թէ փխ իսկ
32—33 Գ անարժանք փոխիցեն, Է յանար|||-
գութիւն (յանարժանից.... ժառանգութիւն)
34 Ձ քահանայ, Գ ձեռն ||| (ձեռնադրէ ալլ ոչ),
ԳԵ տանեն փխ տանէ, Ձ կանոն
35 Ե հրամէ, Գ |||արս (զեղբարս), Գ նոյն-
պէս Ե
36 ԲԳԵԶԷ Եպիսկոպոսի, Թ այնպէս
37 ԳԵ չիք Եւ, ԳԵԶԷ զձեռնադրեալսն, Ե կալցին
38 ԲԳ հայրապետք, Ե Թ կալցին
39 Գ տուն, Գ չիք որպէս Եւ, ՁԷԹ չիք Եւ

152-ՐԴ Էջի

- 1—2 ա չիք իւր լիցի.... հայրապետն եպիսկոպոսին
 2 Ա չիք եպիսկոպոսին (զնոյն), Ե զնոյնն,
 Գ զնոյնն է, ԲԵՂԷՔ չիք եպիսկոպոսին
 3 Ձ որ զիւր, ԳԵ է փխ իցէ, Դ եպիսկոպոսն
 4 Գ կամիցի, Ե շնորհեսցէ, Դ իսկ փխ այլ, Դ զիւր, ԲԳԵՂԷ չիք էւ
 5 Գ եպիսկոպոս, Գ ժառանգ վաղչանելոյն է թէ ոչ
 6 Ե է թէ ոչ, Թ չիք թէ ոչ
 8 Դ չիք ամբողջ հողվածը, Ձէ չիք վերնագիր
 9 Ձ չիք (խրամբք) էւ, Ձ գետեաւ, Գ հաստատիցին, Ե հաստատեսցի
 10 Ե շինեալ, Թ չիք էւ գեղից.... մինչև հողվածի վերջ. չիք հաւ հ. ՄԽԸ, ՄԽԹ.
 ձեռագրից պակաս է երկու բերք:
 11 Ձ բաժանեսցին, Գ չիք էւ նուազութեամբ
 12 Ձ այլ, Ձէ նոյնպէս փխ սապէս
 13 Ա ցանգ, Գ ցանցս փխ ցանկս
 14 Գ երկաքանչիւր, Դ իւր
 14—15 է ա||| (աղաքաւ... մի լիցի)
 15 Գ զնեալ, Գ չիք հարկ էր
 16 Գ զի փխ կամ, Ե չիք կամ (որ), Գ ասացան է փխ ստացաւ, Դ ոչ յաղագս, Գ ախորիկ փխ այնր
 16—17 Ե չիք յաղագս.... ցանկ, Ձ չիք զի մի.... ըստ այսմ
 17 ԱՅ ցանգ, Գ ալղմ, ԱԳ որմոյ
 19 Ե այսահար, ԴՅ չիք ամբողջ հողվածը, Ձէ չիք վերնագիր
 20 Գ գտել, ԳԵ աղաքաւ լինի
 21 ա անրան, Ձէ անբանք, Գ մեղան անբան անստուծն բնութեամբ, Ե մեղաւ բնութիւն,

- Ձէ բնութեամբ, Ե չիք ի (խրատ), Ե որ ի մարդիկ, Գ խրատ մեղանաց մարդկան աղաքաւ Բ մեղանացն
 21—22 Ե լինի փխ աղաքաւ պատահի
 22 Ե վասն փխ յաղագս, ԳՁէ մեղաց, Ե մարդկան մեղաց
 23 Գ չիք եղին նորա.... մինչև հողվածի վերջը. ձեռագրում բերք է պակաս: ԲՁէ շտեմանել, Ե ոչ ելանել տեսանել
 24 Ձ զի արդ այդ է
 25 Ե թէ է փխ տերանց, Ձէ տերանց
 26 է բարեկոյթն
 27 ԵՂէ չիք թէ (էւ)
 29 ԲԵՂԷ զբառասնորդսն, Բ պահեսցն, Ե կնքել
 30 Ձէ բանակին փխ բանականքն, ԵՂէ աղատեսցին
 31 Ե կարծեաց, Բ բժշկիցին, Ձէ բժշկեսցի, Ձէ զննեսցն, Ձ այլազգիս, Բ վաճառիցն
 32 Ձէ չիք մի կնքանի.... վաճառեսցի, Բ վաճառիցն, Ե վաճառեսցն
 33 Ձէ բժշկեսցին, Ձէ չիք էւ, Ձէ ամ, ԲԵ էթէ փխ ապա թէ, Ձէ չիք ապա, է էթէ (զննեւ), ԲԵՂԷ էթէ
 34 Բ վաճառեսցն, Ե վաճառիցին, Ձ վաճառեսցին, է չիք վաճառիցն.... ի կամս, Ձ անվնաս, Ձ արդ փխ այդ
 35 Ձէ գնացեալ փխ զնեալ, ա հաւատարմացուցանել, ԲԵՂԷ հաւատարմացուցէ
 36 է լիեալ
 37 Ձ դարձի, Ձ չիք Ապա թէ... մի դարձցի. է անդրէն ոչ դարձցի փխ մի դարձցի, Բ (մի) դարձցին, Ե դարձի

153-ՐԴ Էջի

- 1 Բ դարձցի, Ձ լիցին
 2 Ձ դատաստան լիցի է, Բ չիք դարձի, է դարձցի, Ձէ գեղադարիցն փխ խելադարիցն
 3 Ձ այլազգիս, Բէ վաճառեսցն, Ե վաճառեսց|||ալն (վաճառիցն է զբժշկեալն)
 4 Բ բժշկեալն
 5—6 Ձ չիք թէ հաճոյ.... արասցին
 8 Դ հողվածի սկիզբը չիք՝ բերքերի պակասութեան պատճառով. մնացած մասը չի կարդացվում տեխնամ նորգմա պատճառով: ԴՅ չիք ամբողջ հողվածը, Ձէ չիք ՄԽԹ-ՄԽԱ հողվածները, Ե զանկատար
 9 Բ ամուսնութիւն
 13 Բ կամ փխ կապ, Բ միջոցի
 16 ԱԲԵ գիտաւորսն
 17 Ե |||նել (շառնել), ԲԵ անպարտս, Աա ի կարգէն, ԲԵ ի կարգէ, սքազրել ԵՆԲ հա-

- մաձայն իմաստի:
 18 ԲԵ եպիսկոպոսաց
 20 Դ չիք ամբողջ հողվածը
 20—21 Թ չիք Յաղագս դատաստանաց.... ալլ ինչ տեղի շնորհ/աց
 21 ԳԵ թէ, Գ թէ, Գ չիք ինչ, Ե չիք տեղի
 21—22 Ե աստուածայնոց շնորհաց
 22 Գ հաստատել, Թ որո
 22—23 Գ եպիսկոպոսի վերնակի է իցէ
 23 Գ զեղչն, Ա իրիցո, ԲԵ երիցուն, Դ իրիցու, Թ իրիցուն, Ե յորոյ, ԳԵՔ սահմանս, Գ կացէ
 24 ԲԳԵ սպասաւորիցէ, Թ հեռաւորս
 25 Գ սպասաւորին
 26 ԲԹ զհաստ, ԲԵՔ կազմածի, Գ կազմածու, Գ ||| (ածիցեն)
 27 Գ վայելիցն, Գ |||ց ամ||| (ստանց ամեն-

այն), Գ հակառակութեամբ
28 Գ /// (ընծայիցն), Թ պատերազմիցն, և
պա///ն (պատերազմիցին)

28—էջ 154,1 Գ /// (զոր վասն.... մարդաորորու-
թեանն)

32 ԱաԹ հակառակ

154-ԲԴ ԷՋԻ

1 Գ բարեկամաց փխ բարի կամաց, ԲԳԹ
սրբոց, Գ բարեխաւս
2 Գ Այսպիսեաց
3 Գ զընծայս
4 Գ շի՛ք եւ, և /// (երթալ), Բ միշտ փխ մի
5 Բ շնորհք, Գ եկեղեցոյ ի տ[ո]ւնս ալլազգաց,
և ///նդի (անցցէ քանդի)
6 և ///ղագս (ղահեկան յաղագս), Գ յաղա///
ութեան (յաղագս անախտ բնութեան), և
բնութեան անախտ
7 Բ աստուածութեանն, Գ /// (Քրիստոսի իսկ),
Գ Քրիստոսի փխ փրկչական
8 ԲեԹ էառ, Գ ///գոյն (յառաջագոյն), և
զյառաջագոյն, Թ շնորհելն, ԳԹ գիր, ԲԳԹ
պատկերն
9 Գ /// (զկայսերն.... Իսկ), Բ դանկն
10 և ժամանակաց, Գ զալստեան, և ///բստեան
(զալստեանն) Քրիստոսի, Գ զալստեանն
Քրիստոսի, Բ թանասուն, փխ թասուն
11 ԲԹ աւետարանացն
12 ա դանկ, և դանգն
13 ԲՆ զահեկանն, ԲՆԹ շի՛ք խորհուրդ
14 Թ բնութեան, ԲՆԹ մեր փխ մերո, Գ և
պատկերի զի յորժամ անդրադարձես ըզ-
տառսն մարդասիրի դրամն փխ զի մարդ....
անդրադարձութեամբ
15 ԲԴԵ նիւթըն

15—16 Գ արդ զայս ունին խորհուրդ ընծաե-
ալքն փխ ընծայեալքն.... եւ
16 ԳՆ անխորհուրդք, Աա ի խորհուրդս
17 Գ լիցի, Գ անխորհուրդն, և անխորհուրդ[ն],
և ///լազգիս (յալլազգիս)
18 և Կ///ն (կարգէն)
19 ԲԳԵԹ շի՛ք եւ, Գ և հալածել, և հալածեալ,
Թ որ, աԳԵ ձեռք փխ ձեռք, և կրո///րաց
(կրանաւորաց)
20 Գ բազումս գայթակղութիւն, Բ գայթակղու-
թիւնս, Գ շի՛ք լինել
20—21 և ///զամտաց (տան.... պարզամտաց)
21 Բ պարզամտացն, Բ ալլ, ա ստութեամբք, Գ
/// (ստութեամբ), և /// (պատմիչք)
22 և մոլորեցուցան, Գ մոլորեցուցանեն իա-
բութեամբ
24 Գ հլաւարի
25 Գ վաճառել, ԳՆ գնել, Գ ոչ դարձցի աւար
անդրէն, Թ դարձի
26 Գ շի՛ք է, Գ զի փխ ուստի
27 Գ ընծայս, Գ ընդանին, և ընդ/// (ընդու-
նի), Գ զապրջտակեալն, և զլափրջտա-
կեալն
28 և /// (եւս), Բ ոչ եւս Գճութիւն և փառք
հար և որդւոյ և սուրբ հոգւոյն. ամէն:
29 ԲԳԵԹ շի՛ք կատարեցաւ... Աստուծոյ

ሆኬኮፊሊሶ ዓበፎ

ᐅᐅᐅᐅ

ጥ ሀ ሰ ሀ ሀ ሰ ሀ ጌ ት

9

ከ ሆፍሊዳ ሶስት ፊት ስ

Ն Ա Խ Ա Դ Ր Ո Ւ Թ Ւ Ի Ն

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա

3ՈՐՈՒՄ ԿԱՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԱՅՆՈՑԻԿ, ՈՐ ԲԱՄԲԱՍԵՆ
ԶՄԵԶ, ԵԹԷ ԶԿԱՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆ Ի ՀԱՅԲ

5 Հանդերձեալ գրել զգիրս դատաստանաց, բայց պատշաճաւորաբար
նախ զընդգիմադրութիւն դիցուք պարսաւողաց զօրէնս Տեառն, եթէ
դատաստան ոչ է, զի յոլովք քան զսակաւս են, որոց գործ և բան եղև
պատուել զայլասեռս՝ իրաւացի ունել դատաստանս, և զի ինքեանք
գայթակղեալք՝ զբազումս գայթակղեցունեն սորօք ի պարզամտացն,
10 որոց և զայս նախ ասացուք, եթէ բնաւորական է ի մեզ ընտրել զիրաւացին
ի սկզբանէ, ըստ որում և իմաստունք հեթանոսաց զչաստուածանարգս
մահուամբ դատեցան և զհայրատանջսն՝ ձեռնաւորամբ և զայլսն՝ աշսպի-
սի ուղղացի դատաստանաւ, Իսկ անօրէնքն⁽¹⁾ առաւելութեամբ վարին,
առեալ զպատճառն ի բնաւորական օրինաց՝ մահու մեռանիլ հայրանար-
15 զին՝ և յայլսն նմանապէս:

Այլ Աւետարան Փրկչին մերոյ լրումն է ամենայնի երկոցունցն,
յաղագս որոյ հրամայէ՝ ասացաւ յառաջնոցն այս ինչ, բայց ես ասեմ ձեզ
զայս ինչ² Զի որպէս Օրէնքն և Աւետարանն հրամայել են, մարդիք
մոռացեալ զբնաւորական օրէնսն կատարել են, սակայն զիշխանական
20 կամսն ոչ բառնան, ասելով առաջնոցն՝ սիրեսցես զընկեր քո իբրև
զանձն քո³, զի բնաւորական է գիտելով զանձն քո ի սէր: Եւ երկրորդն,
մանաւանդ թէ առաջինն, ի կամս ապաստան առնէ զաշխատութիւնն և
զայլ ևս ուղղութիւն, որովք հաստատի ի մեզ լինել իրաւամբք առ ամե-
նեսեան վարիլ, յաղագս որոյ ոչ Աւետարանն ի սկզբանն գրով աւանդե-
25 ցաւ:

Եւ երկրորդ է՝ արկանել օրէնս կատարեալս ի մէջ կատարելոց և ոչ
կամեցաւ զօրէնս կատարեալ գրով աւանդել դատաստան⁽²⁾, ըստ որում
խրատէր՝ ի ճանապարհի հաշտիլ ընդ ոսոխի, զի մի՛ ի դատաստան մտա-
նիցի դատաւորին⁴: Եւ երբեմն անիրաւ դատաւորին առական⁵ յայտնի

¹ Ելք, ԻԱ, 15

² Մատթ., Ե, 21, 33, 38, 43

³ Ղևտ. ԺԹ, 18: Մատթ., ԺԹ, 19

⁴ Մատթ., Ե, 25: Ղուկ., ԺԲ, 58

⁵ Ղուկ., ԺԲ, 2 և հաջորդ համարները:

եցոյց զամենայն ինչ վճարել խղճին մտաց, զոր դատաւոր կոչեաց. նմանապէս և՛ զիրս դատաստանի: Զսոյն և յառական նշանակեաց տնտեսին⁶, թէպէտ և յառաջնումն անիրաւ, սակայն յետոյ գովելի՝ զղջմամբն, որով ոչ եմուտ յատենան դատաստանի տալ զհաշիւն. ասելովն, թէ՛ տուր 5 զհամար տնտեսութեան քո, եցոյց հարկաւոր լինել դատաստանի, իսկ գովելովն՝ և թէ հնար է ոչ կարօտանալ դատաստանի: Այսորիկ ազագաւ հրաժարեաց առնել զդատաստան այնմ, որ աղաչեաց, եթէ՛ ասա եղբօր իմոյ բաժանել ընդ իս զժառանգութիւն⁷, իբրու թէ ասիցէ՛ կրկնապատիկ ունիք զպատճառն ձեզէն ընտրել զիրաւացին, ընդէ՞ր այլոյ կարօտիք 10 դատաստանի: Յայսմանէ ուսաւ առաքեալն՝ ասելով. զի բնաւ իսկ դատաստան գոն ի ձեզ, ընդէ՞ր ոչ զուք զրկիք և նեղիք, այլ զուք զրկէք և նեղէք, և այդ՝ զեղբարս ևս⁸:

Եւ երրորդ՝ կամեցաւ Քրիստոս, զի մի՛ հարկաւորաբար յիրաւունս կայցեմք ի միմեանս գրով դատաստանի, այլ սիրով և վշտակցութեամբ, 15 ըստ զանազան ժամանակի անգիր օրինօք, զարդարութիւն պահիցեմք:

Զորրորդ՝ զի բաւական համարեցաւ, զի զբանս օրինացն Մովսիսի և զիր Աւետարանին իբր սերմն լինել յոգիս մեր, և նովաւ վարիլ յարժանիս դատաստանին:

Հինգերորդ՝ զի ոչ նման է իրք դատաստանին Օրինաց, կամ Մարգարէից, կամ Աւետարանին անշարժութեան, այլ զի միշտ ըստ ազգի և աշխարհաց փոփոխին հարկաւորաբար՝ իրաւացոյց թողուլ հմտագունից փորձել ըստ պատահմանն: 20

Վեցերորդ՝ զրէ, եթէ երդմամբ հաստատի դատաստան, և Տէր արգել⁹, կամելով բնաւին հաւատացեալս զմեզ:

25

Գ Լ Ո Ւ Ն Բ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ԸՆԴԷ՛Ր ԱՅԺՄ ԳՐԵՑԱՔ ԿԱՄ ՅՈՒՄՄԷ ՇԱՐԺԵԱԼՔ

Զի թէպէտ ասացաւ ոչ լինել հարկաւոր գրով աւանդիլ մեզ դատաստան ի Տեառնէ, այլ այժմ կամեցաք, յաղագս զի բազում անգամ լուաք պարսաւանս ոչ յայլասեռից միայն, այլ և ի քրիստոնէից, եթէ բնաւին 30 ըստ Աւետարանին դատաստան ոչ է՝ անգիտանալով զկամս աստուածայինս, որ ի նոսա: Եւ այսպիսի կարծիք երկուս ախտանայ չարս. մի՛ զանիմաստութիւն օրինադրին, և երկրորդ՝ ոչ կամել զուզահաւասար կենցաղավարել մարդկան ազգի:

Եւ երկրորդ՝ զի զբնաւորականս ի մեզ օրէնս չարութիւնն շիջոյց, և 35 զկատարելութիւն՝ անկատարութիւն հոգոյն, և զվշտակցութիւն սիրոյ՝ ատելութիւնն:

Երրորդ՝ զի ի հեղգութենէ անսլարժք եղեալք Օրինաց, և Մարգարէից, և Աւետարանին, յորոց զօրութենէ անկարացաք ընտրել զիրս դատաս-

⁶ Ղուկ., ԺԶ, 1 և հաջորդ համարները:

⁷ Ղուկ., ԺԲ, 13

⁸ Ա Կորնթ., Զ, 7—8

⁹ Մատթ., Ե, 34

տանի, զոր արժան վարկաք իբր ի քնոյ զարթուցանել ի ձեռն գրոց դատաստանի:

Զորրորդ՝ զի նուազեաց հմտութիւն ի մէնջ փորձել ըստ ժամանակի, և ազգի, և աշխարհաց զփոփոխելն ըստ պատահման, և ոչ նման Օրինաց, և Մարգարէից, և Աւետարանին մնալ անշարժ⁽³⁾:

Զինգերորդ՝ զի այժմ ոչ ներգործէ Հոգին Սուրբ, որպէս և ի Իսնիէլ և ի Սողոմոն երբեմն և կամ որպէս ի Կորնթոս ի հաւատացեալսն և յայլս՝ ճշմարտի ունել զդատաստանն, յաղագս որոյ անկարօտ էին գրոյ օրինաց, զի օրէնք էին ի սիրտս նոցա, ըստ խոստման մարգարէին: Ըստ որում և առաքեալքն ոչ կամեցան գրով ալ Աւետարան, մինչև այնմ կարօտացան, ըստ այնմ և ոչ դատաստան գրով աւանդեցին, քանզի փոյթ էր նոցա յաղագս յոյժ հարկաւորացն, թողին և նոքա բնաւորական օրինօք, և քաղաքական կրթութեամբ, և այլօք յառաջագոյն ասացելօք վարիլ պատճառօք: Իսկ զրելն այժմ զպատճառս ունի զամենայն վրիպանսն:

Վեցերորդ՝ զի իրք դատաստանի երգմամբ յանգի, և ի Տեառնէ ոչ թողացաւ¹⁰, և այժմ յաճախ, և գործ առ գործով, և վայրապար ի դատաստանի, և առանց դատաստանի, լինի ի հաւատացեալս: Նմին իրի կամեցաք ոչ զամենայն լուծանել զհրաման, այլ լուծելոյն օրէնս և կանոնս հաստատել ի դատաստանի, ըստ հարկաւորութեան ներելոյն զդատաստանի:

Եւթներորդ՝ զի մի՛ ի պատճառս ոչ գրով լինել դատաստան՝ դիմեալ երթիցեն յայլասեռս, ըստ ամբաստանելոյ մարգարէին՝ առ ի չղոյն՝ Աստուած ի մէջ Իսրայէլի երթան հարցանել ի Ճանճիկ¹¹. զոր և առաքեալն յայտնապէս յանդիմանէ, ասելով՝ այլ եղբայր ընդ եզբօր դատի և զայն՝ ի մէջ անհաւատից¹²:

Ութներորդ՝ տեսանեմք այժմ, զի բազումք յնպիսկոպոսաց, և ի վարդապետաց, և ի քահանայից, և ի գլխաւոր աշխարհականաց ընդ երեսաց և վասն կաշառոց և տգիտութեամբ թիրեն զդատաստանս ճշմարիտս⁽⁴⁾: Եւ վասն այնորիկ յօժարեցաք զրել զդատաստանաց զիրքս:

Իններորդ՝ զի մարդոյ բնութիւնս ի շատ հոգոց և ի զբաղանաց և ի ցնորից, թէ կամեամբ ևս զրդորդ դատաստանն առնել, ոչ կարեմք ի մոռացմանէ, ապա յետոյ դառնամք ապաշաւեմք և ասեմք՝ միթէ արարաք ըղճորդ, թէ ոչ: Այլ զի մի՛ այս լիցի ի միջի մերում, վասն այնորիկ զրեցաք զգիր դատաստանիս, զի մի՛ կարծեօք դատիցիմք և մի՛ դիմեսցուք յայլազգիս ի դատաստան, այլ կարկեսցուք զբերանս նոցա, զի մի՛ դարձեալ հերձուածս խօսին մեզ, թէ ոչ ունիմք գիր իրաւանց: Եւ զի նոքա ի մէնջ են ուսեալ և զրեալ, ապա զբարիոք զրեալսն շարաշար ընթեռնուն:

Տասներորդ՝ քանզի յորժամ ստեղծ Տէր Աստուած զԱդամ, շնորհք Սուրբ Հոգոյն զօրանայր ի մեզ օր աւուր վերայ: Իսկ սատանայ ասաց, թէ ոչ մնաց հոգի Աստուծոյ ի մարդիկ¹³ վասն յանցանացն, որ մեղան ի

¹⁰ Մատթ., Ե, 34—36

¹¹ Գ թագ., Ա, 3

¹² Ա Կորնթ., 2, 6

¹³ Մնունդբ., 2, 3

դրախտն Աստուծոյ, Եւ վասն այսորիկ Քրիստոս մարմնացաւ ի կուսէն
և գրեաց մեզ զԱւետարանն փրկութեան և կանոնս ի ձեռն սուրբ Հարցն
մերոց, որք ի Հոգոյն Սրբոյ գիտացին զմարմնոյ կիրք և զբիծ և զրեցին
զհոգեւոր դեղն:

5 Մետասաներորդ՝ զի դատաւորք միշտ երկիցեն յԱստուծոյ՝ գիտե-
լով, զի կալոց են առաջի դատաւորին երկնաւորի, և ճշմարիտ և ուղիղ
գրով արասցեն զդատաստան մարդկան:

Երկոտասաներորդ՝ զի մարդիկ, որ գան առաջի դատաւորաց, երկի-
ցեն յԱստուծոյ և ոչ կաշառեն զդատաւորս և թիւրեւ տայցեն զճշմարիտ
10 դատաստանն, քանզի ծածկագէտն Աստուած տեսանէ զգործս նոցա, և
առաջի նորա կալոց եմք ի դատաստան: Եւ որք այժմ թիւրեն կաշառօք
դատաւորք և դատաստանաւորք, առաջի Քրիստոսի կալոց են, և նա
սեւէ զերեսս նոցա, որ թիւրեն զԱստուծոյ գրեալ դատաստանն:

Յայտոսիկ երկոտասան զլուխս պարունակեալ եղև պատճառ գրոցս
15 դատաստանի: Եւ զի երկոտասանն բաղկանայ յերկուց վեցից, և վեցն
կատարեալ թիւ է⁽⁵⁾: Եւ թէ որպէս լինի վեցն կատարեալ թիւ.

Առաջինն՝ զի երիւքն ի կոճատէ և երկական ի դարէ բաղկանայ. և
ամենայն թիւ դար է և կոճատ:

Երկրորդ՝ զի ժամանակ է արարչութեան⁽⁶⁾:

20 Երրորդ՝ զի շափ է շարժման մարմնոյ:

Չորրորդ՝ զի թիւ է ներգործութեան մարմնոյ:

Հինգերորդ՝ զի ծնանի զայլ երկարսն:

Վեցերորդ՝ զի ի կողմանց իւրոց յանկի և կրկնելով ծնանի զերկո-
տասան թիւն, և երկոտասանն, ի կողմանց իւրոց զուգեալ, ծնանի զվեց-
25 տասանն, զերկուս կատարեալս՝ զտասն և զվեց: Եւ է խորհուրդ երկոտա-
սան առաքելոցն՝ դատաւորաց աշխարհի, զի նոքա զայլս ծնան դատաւորս
եկեղեցոյ: Զի և դար ունի վեցեակ և կոճատ, որ է ներգործական և
կրական: Եւ զի դատաւորաց է ներգործել, և կրել՝ դատելոց:

Ի սոյն թիւ եղև զալուստն Քրիստոսի՝ դատաւորին երկնաւորի,
30 զոր և ի վեցից վշտաց փրկեաց զարդարն, և նովին թուով զտանջողսն
առաքեաց Իսրայէլի տապաօք:

Այսորիկ առ այս շատ լիցի, զի ոչ զբնութիւն թուոյ առաջի արկաք
քննել, այլ եթէ ոչ վայրապար եղև յերկոտասան զլուխս աւարտիլ գրոցս
դատաստանի:

35 Իսկ եթէ յԴ՝ մմէ յորդորեալ եկաք ի գրել:

Ի բազում ժամանակաց հետէ տարակուսեալ յաղագս սորին լինէի՝
խոցողելով ի նախատելն զմեզ մերոց և օտարաց ազգաց: Սակայն վըս-
տահանալ ի սոյն ոչ իշխէի, քանզի գիտէի զանձին իմոյ տկարութիւնս:
Իսկ այրումն, Պօղոս ասեն, հմուտ աստուածային օրինացն, լուաւ զայս
40 խորհուրդ յինէն, և նա ևս առաւել յորդորեցաւ ի սմին, և սկսաւ յորդորել
զմեզ իԳրոց Սրբոց: Եւ ես ոչ այնու կամեցայ ձեռնամուխ լինել, այլ սկսայ
զայլս աղաչել, որք կարողք էին և գիտակբ օրինացն Աստուծոյ, քանզի
բազումք էին, որ զայսպիսի խորհուրդս ի գլուխ հանէին: Բայց զի
զանքնդունելութիւն ազգիս գիտէի, և վասն այնր ոչ առնուի յանձն և
45 ոչ զայլ ոք կամէի աղերսել. լռեցի ապա այնուհետև և ես: Եւ զարմացեալ
յաղագս այսորիկ լինէի, թէ զիս՞որք յառաջնոց հարանցն մերոց

ոչ կարգեցաւ: Եւ զնոյն գիտացեալ զպատճառ, և զի ոչ առաքելոց Տէրն տուաւ, և կամ զի ոչ ոք հրաւիրեաց և անձամբ ոչ ոք իշխեաց՝ դարհուրեալք ի պարսաւանաց և կամ ի հալածանաց ժամանակին, և կամ ընդ տէրութեամբ անկեալ այլոց ազգաց՝ նոցունց վարեցան դատաստանաւ:

5 Եւ թէպէտ ամենայն պատահեաց ըստ ժամանակիս և նոյն պատճառ, որպէս յաւուրսն հարցն մերոց՝ ոչ աւանդիլ գրով դատաստան, բայց յԱւետարանէն, զի և ոչ առաքելոց անտի տուաւ մեզ, բայց սակայն հարկաւոր եղև զրել մեզ, որպէս վերագոյն ցուցաք: Եւ սկիզբն առնել այսպիսի բանիս այսպէս եղև:

10 Հանդիպեցաք առաջի տեառն Ստեփաննոսի ⁽¹⁾ Աղուանից.⁽²⁾ կաթողիկոսի, և սմին իրի յիշատակ եղև առաջի նորա: Եւ նա յորդորեաց զմեզ՝ ասելով, թէ և ես փափագեմ այդմ բանի: Ձնոյնն և մեք ասացաք նմա զմեր անկարութիւնս: Սակայն ի յորդորելն և ի քաջալերելն նորա՝ խորհուրդ իմն ի Հոգոյն Սրբոյ եղև ի մեզ, եթէ արժան է հոգևոր հրամանի անսալ, զի և յԱստուծոյ լիցի կատարումն սորա, զոր խորհիմք, զնոյն և սկիզբն, ապա թէ ոչ՝ պատճառ լիցի կատարելոց սմանց շարժիլ ի սոյն:

15 Զի և ոչ գործ արուեստ ամենայն ի միոջէ՝ սկսողէ աւարտեցաւ ի ըսկրզբանէ, այլ ի բազմաց, զի մասնաւոր գտեալքն ժողովեալք՝ գոյացուցին զարհեստն, ըստ առակի ոստայնանկաց: Նաև պատշաճ ինչ վարկայ ընդոստնով սովաւ, եթէ յատեան մտանելոց եմ յանկաշառ և յանողութիւ, ըստ որում ձեռամբ իսկ զրեմ զապագայիցն նշանակ:

Եւ արդ, մի՛ ոք պարսաւանս դիցէ ասացելոցս, զի թէ տխմար ոք իցէ՝ ուսցի, և թէ ամենակատար ոք և իմաստուն՝ զթերին լցցէ: Երկաքանչիւրոցն պատրաստ եմք սիրով ընդ առաջ ելանել:

25

ԳԼՈՒԽ Գ

ՆՇԱՆԱԿ ԶՕՐՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ ՀԱՆԴԵՐՁ ԱՂԵՐՍԱՐԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ԱՌ ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԱՂՈՒԱՆԵՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ

Քանզի հարկաւոր է զկնի այսոցիկ սակաւութե ցուցանել զգորութիւն առաջիկայ գործոյս, զոր և աղաչեմ, ո՛վ պատուական գլուխ եկեղեցեաց սրբոց տանդ Աղուանից, մի՛ վարկապարզի համարիք զհարկս հոգևորս, զոր եղել մեզ, զի և կանոնական ունի սահման գիրս դատաստանի, զոր յարմարել յայնոսիկ պարտիմք, զի յայտ լիցի շափ նորին:

Եւ արդ, այսպէս համեմատեցուք: Կանոնական սահմանն հոգոյ է ուղղիչ, իսկ սա՝ մարմնոյ, և թէպէտ բաժանեալք ի միմեանց են, սակայն ի բազում իրս միաւորին, որպէս հոգի և մարմին բնութեամբ՝ երկու և անշփոթ խառնմամբ՝ մի, բազում անգամ ի միասին վարին մի կամօք: Վասն այսորիկ, պատահի թէպէտ միով սահմանաւ վարիլ, ոչ միմեանց լուծիչ են: Եւ զոր օրինակ անդ հմտագունից է ընտրութիւն առաջիկայ իրին, նմանապէս և՛ աստ: Եւ որպէս է անդ պատիժ պատուհասի յանցաւորաց և մեղաւորաց՝ ըստ զանազանութեան իրին, նոյնպէս և՛ աստ: Եւ որպէս յանդգնելոցն աստ զկնի բանդ է և կապանք, նոյնպէս և անդ բանդ է և կապանք բանադրանքն: Եւ զի ի վերայ արդարոց օրէնք ոչ կան կանոնաց, և ոչ ի վերայ ուղիղ ընթացողաց ի կենցաղս՝ դատաստանք: Եւ

40

զի այր արդարամիտ ոչ զարհուրի ի դատաւորէն երկնաւորէ, նաև՝ ոչ յերկրաւորէ:

Հայցեմ և զի երկրորդ բան ի միտ դնել, զի և ոչ փոքր ինչ զմեզ օգտեցուցանէ, քանզի համօրէն է զիրս զուգընթաց զօրութեան նոցա, լինելով ըստ չափոյ, զի զիտաւորութիւն նոցա ի կարճել զմեզս է, և սորա՝
 5 նմանապէս հատանել զչարս: Իւ այսոքիկ ոչ տլլ ինչ է, եթէ ոչ զի համամիտ և համակարիս զմեզ առնիցեն, յորոց և հաստատի սէրն, որ է գլուխ ամենայն պատուիրանաց:

Իսկ ի շորրորդ առաքինութեան համեմատեալ՝ հաւասար է արդարութեանց, զի ի վերայ կայ երիցն մասանց, և այդ ըստ երրորդ բանի է:

Իսկ յարուեստաւորս՝ նմանեալ է ոսկեզործաց, որոց ոսկին յառաջագոյն ի նիւթս գործաւորի անյայտ եղեալ կայ և դժուարաւ ի դիտ հղեալ գործի. և է ըստ շորրորդ բանի:

Հինգերորդ՝ զի զքերթողի ունի զօրութիւն՝ յապաւել և քերթել զաւելորդսն ամենայն:

Չափաւորապէս յայտոսիկ գլուխս, իբր իմաստնոյ, տուաք տեսակս, որով և զիտել ունիցիք, եթէ այսոցիկ հետեւելով՝ որքան օգուտ և շահ հասարակաց կենացս իցէ, զի գրեթէ ամենայն պատերազմ և ամբոխ խռովութեան ի նուազութենէ սորա իցէ, և հաստատելով յեկեղեցի՝ խաղաղութեան իցէ պատճառ և բազում բարեկարգութեան, քանզի մինն յատուածային շնորհաց տուեալ յեկեղեցիս, ի հին ի նորս, սա իսկ է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ, ԹԷ Ո՞ՅՔ ԵՆ ԴԱՏԱԻՈՐՔ ԶԱՆԱԶԱՆՆԱԼՔ

Առաջին դատաւոր ամենեցուն Աստուած է, ըստ այնմ, թէ՛ դատի Տէր
 25 զժողովուրդ իւր¹⁴, և Եսայի այլուր ասէ՝ Տէր դատաւոր մեր¹⁵, և թէ՛ քննէ զսիրտս և ղերիկամունս Աստուած¹⁶, և զարձեալ՝ արի, Աստուած, և դատեալ զդատաստանս քո¹⁷, և՛ Աստուած դատաւոր արդար¹⁸, և այլ այսպիսիք նախանկար տնօրէնութեան դատաստանի, որովք յայտ է մարդկան լինել դատաստան, թէպէտ և զրեաց Աստուած ի ձեռն Մովսիսի, եթէ անասուն,
 30 որ հարկանէ զանասուն, փոխանակ նորա և նա սպանցի, և այս՝ ի խրատ մարդկան: Եւ դիւաց եղև դատաստան, քանզի երբ ամբարտաւանեցան, ընկեաց Աստուած զսատանալ յերկնից, զնոյն և յերկրորդ գալուտոն Քրիստոսի դատել ունի զսատանայ: Վասն այսորիկ ի լինելութեան մարդոյն բնութեամբ եղաւ անունն Տէր, որ կոչի դատաւոր:

Իսկ Քրիստոս ասաց, եթէ՛ ի դատաստան եկի յաշխարհս յայս¹⁹, և թէ՛ Հայր ոչ դատի զոք, այլ զամենայն դատաստան ետ Որդոյ իւրոյ²⁰, և՛

¹⁴ Բ օրին., ի Գ, 36: Սաղմ., է, 9. Ղե, 13. Ղէ, 9

¹⁵ Եսայի, ի Գ, 22

¹⁶ Սաղմ., է, 10

¹⁷ Սաղմ., 2Գ, 22

¹⁸ Սաղմ., է, 12

¹⁹ Յովհ., Թ, 39

²⁰ Յովհ., Ե, 22

այս իսկ է դատաստան, զի լոյս եկն յաշխարհ, և սիրեցին մարդիկ զխաւար²¹, և այլ այսպիսի բազում:

Բայց Աստուած անուն զբնութիւն ոչ որոշէ, զի իբր դատաւոր Որդի, դատաւոր Հայր և Հոգի, ըստ վկայութեանցդ: Եւ սակայն ոչ ինչ դժուարին է ցուցանել զյատկութիւն դատողութեան Հօր և Հոգոյ, ըստ այնմ՝ դատ արա ինձ, Աստուած²², և դատեա, Տէր, զայնոսիկ, ոյք դատեն զիս²³, զոր և Հօր պատշաճի այս: Եւ Հոգին եկեալ յանդիմանեսցէ զաշխարհս վասն մեղաց և վասն արդարութեան, և վասն դատաստանի և այլ բազում բանս նման սոցին:

Երկրորդ՝ քանզի Աստուած ետ զանուն դատողութեան մարդկան, ըստ այնմ, եթէ՝ դատ արարէք որքոյն և այլոյն²⁴, Հասարակաց ասէ զբանս առ Թագաւորս, և առ քահանայս, և առ իշխանս, և առ ծերս ժողովրդոց: Յայսոսիկ տես զՍողոմոն²⁵, և զորս զկնի Յեսուայ, և զորս յանապատին կարգեաց Մովսէս²⁶. զնոյն և Դանիէլ, և զորս ասաց մարգարէն՝ քահանայք, կացէք ի վերայ դատաստանի արեան²⁷: Եւ Հասարակաց ետ զհրամանս, Թէպէտ և մի է ի շնորհաց ըստ հնոյն:

Առաջին՝ զի մի առ ի չգոյէ դատաւորին մերձ, դատախազքն զիրեարս վնասեսցին:

Եւ երկրորդ՝ Թէպէտ և դատաւոր մի լինի ի քաղաքի, բայց ամենեքեան պատուականքն պատիւ ունիցին: Իսկ Քրիստոս ասաց ընդ առաքելսն՝ նստջիք յերկոտասան աթոռս դատել զերկոտասան ազգն Իսրայելի²⁸, զոր և ունին քրիստոնեայք մինչև ցայսօր՝ երկոտասան դատաւորս նստուցանեն ի դատարանի իւրեանց:

Իսկ Աստուած զամենայն ոք անձին իւրոյ եցոյց դատաւոր յառակս դատաւորին անիրաւութեան²⁹, զի ի մեզ խորհուրդն ի վերայ կալով՝ ամենայն ոք իւր դատաւոր լիցի մտօք և ոչ թիրեացի ի հոգևոր դատաստանաց:

ԳԼՈՒԽ Ե

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ԶԻՆՉ Է ԴԱՏԱՍՏԱՆ, ԵՒ ՈՐՈՅ, ԵՒ ՈՒՄ ԱՒԱՆԴԵԱԼ Է ԶԻՐՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Թարգմանի դատաստանարանդ՝ դատել, որ է քննել, աստան, որ է տեղի, արան, որ է դատարան կամ զննարան, զի քննելով վճարի դատաստան յիմաստուն դատաւորաց ի մէջ անուղղայ մարդկան: Զի բազումք են յանուանող այդպիսիք, որպէս՝ Հայաստան կամ Ասորեստան, նմանապէս և՛ այլք:

²¹ Յովհ., Գ, 19

²² Սաղմ., է, 9. ԽԲ, 1

²³ Սաղմ., է

²⁴ Բ Օրին., Ժ, 18. Իէ, 18. Սաղմ., 2Ա, 3

²⁵ Գ Թագ., Գ, 7

²⁶ Ելք, ԺԸ, 25, 26

²⁷ Եզեկ., ԽԴ, 24

²⁸ Մատթ., ԺԹ, 28

²⁹ Ղուկ., ԺԸ, 2, 2

Եւ արդ ցուցցուք, թէ որք են դատաւորք: Զի երեք կերպիւ վարին մարդիկ՝ բարի, և չար, և միջակ: Եւ պարտ է ընտրել զդատաւորս ոչ յոր-
 5 փոր ի չարս⁽¹⁰⁾: Որպէս Սողոմոն երկուց կանանցն արար դատաստան և քննէր զկարծեցուցեալ իրս³⁰, և Դանիէլ ծերոցն զստութեամբ զասացեալ-
 սըն յայտնէր³¹, այսպէս և Քրիստոս յերկրորդ զալստեանն իւրում առնե-
 լոց է. ասէ առ արդարսն՝ եկա՛յք, օրհնեալք շօր իմոյ³², և ցմեղաւորսն
 ասէ՝ երթա՛յք յինէն, անիծեալք³³, յորոց յայտ է միջակացն լինել դա-
 տաստան: Եւ աստ միջակք են ապաշխարողք, զորոց զգործս ապաշխարու-
 թեան կշռելի է ընդ մեղացն, և առաւելեալն տանի զվճիռն: Զերկուսն
 10 առնելով զծայրսն՝ եցոյց առանց դատաստանի զոմանս կոշել զովու-
 թեամբ գործոցն և զոմանս մերժել պարսաւանօք գործոցն, յորոց ուսա-
 նիմք՝ ընդ ծայրիցն և միջակացն լինել դատաստան:

Եւ արդ, այսոցիկ յոյժ պէտք են իմաստունս լինել դատաւորաց
 ուսման և հանճարոյ, զի Աստուծոյ կամացն կատարողք լիցին ի հոգե-
 15 ւորս և ի մարմնաւորս, որպէս զի ըղորդ արասցեն զդատաստանս, այլ և
 բարեմիտս՝ զի մի՛ առ երեսս առնէ ամաշխելով և կամ ի հարկէ:

Այլ եթէ ո՛ւմ աւանդելի է: Եւ քանզի ըստ Օրինացն յատուկք էին
 դատաւորքն, և ըստ պատահման եղեն թագաւորք, և մարգարէք, և քահա-
 նայք, որպէս ասացաւ յառաջագոյն: Այլ քանզի առ մեզ ապականեալ է
 20 այսպիսի կարգ, աւանդելի է զիրս դատաստանի ի ձեռս եպիսկոպոս-
 սաց⁽¹²⁾, զի ոչ ոք է առ մեզ ըստ արտաքնոցն վարժեալ իմաստութեամբ
 յաշխարհականաց կամ ըստ Իսրայէլի դպիր: Եւ զի այժմ եպիսկոպոսաց
 է յանձին հոգք եկեղեցոյ և աշխարհաց, և յետ եպիսկոպոսաց եղիցի
 իշխանաց՝ ըստ պատահման, և զխաւորաց ժողովրդեան, այլ և՛ քահա-
 25 նայից իմաստնոց և վարդապետաց, սակայն աւանդապահ այսմ իրի
 եպիսկոպոսք եղիցին⁽¹¹⁾: Բայց և ոչ եպիսկոպոսք տգէտք և արծաթա-
 սէրք, այլ գիտունք և ճշմարիտք ըստ օրինացն և պատուիրանացն Յիսուսի
 վարժեալք: Եւ եթէ պատահի եպիսկոպոս տիմար այսմ իրի, վարդապե-
 տօք, և քահանայիք, և աշխարհականօք վարեցցին և այսոցիկ իմաս-
 30 տունք լիցին ուսման աստուածայնոյ, և անբամբաւ մնասցէ ի հերձա-
 ծողաց ամենեկին:

Գ Լ Ո Ւ Մ Զ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ՈՐՊԷՍ ԱՐԺԱՆ Է ԴԱՏԱԻՈՐԱՅՆ ԼԻՆԵԼ Ի ՎԵՐԱՅ ԱՆԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ ԵՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՅ

35 Եւ դատաւորացն անկաշառս լինել արժան է, զի կաշառ զաշս
 իմաստնոց կուրացուցանէ³⁴,—որպէս զի համարձակ նստիցի յատեան
 դատաստանի, որպէս և գրեալ է, թէ կաշառ ի վերայ իրաւանց նա ոչ

³⁰ Գ Թագ., Գ, 16—18

³¹ Դանիէլ, ԺԳ

³² Մատթ., ԻԵ, 34

³³ Մատթ., ԻԵ, 41

³⁴ Եւր., ԻԳ, 8: Բ Օրին., ԺԶ, 19

առնու. որ զայս արասցէ, նա մի՛ սասանեսցի յաւիտեան³⁵: Եւ Քրիստոս հրամայէ, թէ մի՛ աշառանօք, այլ ուղիղ և իմաստուն դատաստան արարէք³⁶:

- Եւ արդ, ոչ է պարտ թիւրել զդատաստանս արդար վասն կաշառոյ,
 5 զի մի՛ գայթակղեսցին տխմարք և երթիցեն առ այլազգիս ի դատաստան, այլ զի համարձակ լիցին ասել, որպէս և Քրիստոս ասէ՝ թէպէտ և դատիմ, բայց դատաստանն իմ արդար է³⁷:

- Եւ ոչ է պարտ զանձին միայն խնդրել զօգուտն, այլ զի բազումք հաւատասցեն ի նա և զդատաստանն ուղիղ արասցեն: Եւ թէպէտ յամենայնի զողորմութիւն յիշել պարտ է, այլ ի դատաստանի ոչ միայն առ աղքատս, այլ առ ամենեսեան միապէս, ըստ այնմ՝ մի՛ ողորմիր որբոյն և այրոյն ի դատաստանի³⁸, զի մի՛ պատճառ գայթակղութեան լիցի. դատ արարէք որբոյն և տուք իրաւունս այրոյն³⁹ ի դատաստանի՝ ասացաւ: Եւ թէպէտ և դատաւորաց զայս պահելի է, սակայն ուսուցանեն զիրաքանչիւրսն՝ մի՛ անզարմայէս առ միմեանս լինել, այլ կարողաց՝ ողորմութեամբ առ անկարսն խոնարհիլ:

Մի՛ զամբաստանի կամ զդատախազի լուիցեն զբան և եթէ լուիցեն, ուսցին միայն, այլ մի՛ զվճիռ միայն հատցէ, մինչև ի միասին կատարելապէս քննեսցի:

- 20 Երկու կամ երեք վկայիւք զվճիռն հատցէ հաւատարմօք, ըստ օրինացն⁴⁰: Եւ եթէ զի՞նչ հաւատարմութիւն է կամ ընդէ՞ր է երկու կամ երեք, ասացուցուք ի միւս ճառիդ, որ յառաջիկայդ գրելոց եմք:

- Իսկ որոյ վկայ ոչ իցէ, երդմամբ միւսոյ կողմանն հատցի վճիռն: Այլ զերդմունս ոչ հրամայեմք, և զի ոչ հրամայեցաւ⁽¹³⁾, բայց սովորութեանցն, զոր ունին՝ անօրէն և անհրաման, կանոնս և ապաշխարութիւնս հրամայեմք: Իսկ եթէ ո՞րպէս լիցի երդումն և որո՞ց, ասասցի յիրում ճառին, ոչ օրինադրելով այլ խրատելով:

- Պարտ և պատշաճ իսկ է դատաւորաց ի դատաստանի երկու կամ երեք ունել արս փորձեալս, հաւատարիմս յամենայն կրօնս աստուածայինս,
 30 վկայեալս յամենայն բնակչացն⁽¹⁴⁾, զի որպէս ոսոխացն հաւատարմանան բանք վկայիւք, սոյնպէս և դատաւորացն առանց կարծեաց լինի դատաստանն վկայիւք զայս:

- Ձայս սովորութիւն և Հոռմայեցիք կալան յառաջնումն՝ արս եւթանասուն և երկու բնտրեալս միշտ քննութեամբ պարապեցուցանել դատաստանի և այլոց, զի անվթար և յառաջ դատեալքն ի նոցանէ իցեն:
 35 Եւ եվթանասուն և երկու ըստ լեզուաց և ազգաց բնտրեն, իբր թէ զամենայն ազգաց իմաստութիւն ունել այնոքիւք: Իսկ այժմ երկոտասան թուով, երկոտասանից առաքելոցն օրինակաւ, կացուցանեն զդատաւորս՝ ոչ միայն բնտրել զիրաւացին և անսխալ ունել զարդարն, այլ և բազմացն
 40 վկայութեամբ ճշգրտել զատեան դատաստանին: Իսկ Յոյնք երիս կացու-

³⁵ Սաղմ., ԺԴ, 5

³⁶ Յովհ., է, 24

³⁷ Յովհ., Ե, 30. Ը, 16

³⁸ Եւթ, ԻԳ, 3

³⁹ Եսայի, Ա, 17

⁴⁰ Բ Օրին., Ժէ, 6. ԺԹ, 15: Մատթ., ԺԸ, 16: Յովհ., Ը, 17, Բ Կորնթ., ԺԳ, 1

ցաննն դատաւորս, նմանապէս և՛ Վիրք, որ են Վրացիք, ուսեալք ի նոցունց, ըստ թուոյ Երրորդութեանն և կամ ըստ վկայիցն թուոց⁴¹։ Զոր և մեր վկայեմք և զնոյն պատուիրեմք դատաւորաց մերոց և եպիսկոպոսաց մերոց, զի միշտ առ ինքեանս պահեսցեն ի հաւատարիմ քահանայից երկու կամ երեք⁽¹⁵⁾՝ ոչ միայն վկայ, այլ և նոքօք կրթիլ և հմտանալ ի գիրս աստուածայինս, և ի գիրս դատաստանի և իմաստութեան, այլ և որսալ զբանս իմաստունս յամենայն ազգաց՝ յասել և ի լսել, ի դատել, և ի վճիռ, ի ճանապարհի և ի տան։

Այլ և յերկարոգի լինել ի դատաստանի, և աննախանձ, և անոխակալ, և անյիշաշար, զի նման Աստուծոյ դատաւոր է, պարտ է, որ զԱստուծոյ նմանութիւն բերել մարդասիրութեամբ յամենայն ժամանակի, ևս առաւել՝ ի ժամ դատաստանին։

Երկայնամիտք և ներողք լինիցին դատաւորք։ Զի բազում անգամ անյայտ իրքն պատահին, մի՛ կարճամտեալ լուծցեն, այլ շտեմարանեալ պահեսցեն և պարապով տեսեալ՝ վերստին ատենիւ լուծցեն, որքան և իցէ առնուլ զնոյն։

Բանակոտութեան ոսոխացն յատենի սուստեսցեն, զի մի՛ ամբոխ խռոպութեան լիցի յատենի անդ և պատճառ խափանման դատաստանին։ Ուսցին միանգամայն դատախազքն՝ ոչ վասն վիճոյ գալ յատեան, այլ վշտակցաբար զարժանն առնուլ վճիռ։

Ըստ կարգի խօս, երկաքանչիւրոցն լռութեամբ, տացեն միայն միոյն և ապա՝ միւսոյն, զի որ ճշմարիտն է՝ երեսցցի։

Զոյշ կացցէ դատաւորն ի սպասաւորաց իւրոց, զի մի՛ վարձ առցեն և զթիւրն խօսեսցին, զի սովորութիւն կալան այնորիկ, որք գան ի դատաստանի, զի վարձու առցեն զոք ի սպասաւորաց դատաւորին, զի խօսեսցի ոչ զճշմարիտն վասն իւր։ Արդ, պարտ է դատաւորին զճշմարիտն լսել և մի՛ երեսս առցէ ի սպասաւորաց իւրոց, պատրելով ի խօսից նոցա և արդար դատաստան ոչ առնէ, քանզի երկնայինն դատաստան, որ է աստուածային, ոչ պատրի յումեքէ և ոչ ամաշէ, քանզի արդար է։ Իսկ երկրաւոր դատաւորք պարտին այնմ նման լինել, և որք ոչ լիցին, մնայ նոցա դատաստան առ Աստուած։

Մի՛ հպարտացին դատաւորք ի վերայ մարդկան, քանզի մի է դատաւոր ամենեցուն՝ Աստուած, որպէս և գրեալ է⁴²։ Թէ հպարտանայ դատաւոր ոք մտօք, զմտաւ ածէ զբանս Ամբակումայ մարգարէին՝ կոշիլ զԱստուած վրէժխնդիր անիրաւ դատաւորաց⁴³։

Պարտ է բանտ ունել դատաւորաց առ ի խրատել նովաւ զանիրաւն, զի և Քրիստոս հրամայէ, թէ՝ և դահիճն արկանէ ի բանտ⁴⁴։ Զնոյն և դատախազաց խրատ տայ Քրիստոս՝ ի ճանապարհի տալ զհաշիւն⁴⁵ և հաշտիլ ընդ միմեանս, զի մի՛ հակառակ ինչ պատահի։

Ոչ վայել է Քրիստոսի աշակերտաց խօսել սուտ, զի զստախօսին ըզհայրն զստանայ ասաց Քրիստոս, զի որ խօսի սուտ, յիւրոց անտի խօսի,

⁴¹ Բ Ծրին., ԺԷ, 6. ԺԹ, 15: Մատթ., ԺԸ, 16: Տովհ., Ը, 17: Բ Կորնթ., ԺԳ, 1

⁴² Եբբ., ԺԲ, 22

⁴³ Ամբակ., Ա, 3

⁴⁴ Մատթ., Ծ, 25: Ղուկ., ԺԲ, 58

⁴⁵ Մատթ., Ծ, 25

զի սուտ է և հայրն նորա՝ սատանայ⁴⁶, և թէ կորուսանէ Տէր զայնոսիկ, ոչք խօսին սուտ⁴⁷. զայս Դաւիթ ասէ: Մի՛ ստէք միմեանց, և խօսեսցի իւրաքանչիւր ոք զճշմարտութիւն ընդ ընկերի իւրում⁴⁸: Եւ արդ, եթէ ստախօսին հայրն սատանայ է, ոչ է պարտ թողուլ զԱստուծոյ հայրութիւնն և լինել որդի սատանայի, զի ոչ է յօրինաց Աստուծոյ որոգայթս զնել ընկերի սուտ բանիւք առաջի դատաւորաց, և այնու ջանան իրաւացուցանել զդատաստանս իւրեանց: Զի գրեալ է իմաստունն Սողոմոն, թէ որ ղնէ ընկերի իւրում որոգայթ, անձամբ իւրով լցցէ զնա⁴⁹, և Դաւիթ զնոյն ասէ՝ գուրն, զոր փորեաց և պեղեաց, անկցի ի նա, որ զնա փորեաց⁵⁰:

Մի՛ լիցի դատաւորաց սիրել զանիրաւութիւն, և մի՛ լիցի հաւատացելոց սիրել զյաղթութիւն անիրաւաբար առաջին դատաւորաց, զի թէ յաղթէ՝ զանձն զրկէ, և թէ յաղթի ի սուտ բանից՝ կրէ ամօթ ի մարդկանէ, իսկ առ Աստուած՝ պարզ երեսօք:

Մի՛ կացուցեն սուտ վկայս, զի զընկերին զինչսն յափշտակեն, զի գրեալ է յօրէնսն Աստուծոյ, թէ մի՛ ցանկար ընչից ընկերի քո⁵¹: Արդ, եթէ ցանկալն պեղծ է, որչափ ևս առաւել յափշտակելն:

Մի՛ վարձէք ճարտարասանս և ճարտարութօսս ի դատաստանի, զի զշարն ի գլուխ հանիցէք:

Մի՛ կոպուեալ նախատէք զմիմեանս յատենի:

Մի՛ կաշառէք զդատաւորս՝ յափշտակելով զինչս ընկերին՝ արտացեալ զարծաթսիրութիւն, որ է արմատ ամենայն շարեաց: Լուարուք առաքելուն Պօղոսի, որ ասէ՝ ընդէ՞ր ոչ դուք զրկիք և նեղիք, այլ զրկէք և նեղէք և այդ՝ զեղբարս ևս⁵²: Արդ, զարհուրեսցին յառաքելական հրամանէն կանոնաց, որ վասն Տեառն գրեալ է, թէ լաւ է, որ հարաւ, քան թէ եհար, և բամբասեցաւ, քան թէ բամբասեաց⁵³:

Մի՛ վայրապար երդուիցեն յատենի, յառաջ քան զհրամայել դատաւորին, զի Աստուած ոչ հրամայէ երդնուլ⁵⁴, այլ գիտացեն զասացեալն ի Տեառնէ, եթէ ընդ ամենայն դատարկ բանից համարս տալոց են յաւորն դատաստանի⁵⁵, և թէ՛ վասն այսր ամենայնի ածցէ Աստուած զքեզ ի դատաստան⁵⁶: Խորհեսցի և զայն, զի լաւ իսկ է ի դատի աստ զյափշտակութիւն ընչիցն խնդութեամբ ընդունել և անվրէպ զանձն պահել, քան ազահել և յափշտակել և ոչ ինչ համարել և ի դատաստան անթիրելի մտանել դատաւորին ահեղի և երկնաւորի: Խրատեսցին և յայսմ, զի աղօթիւք ի Տեառնէ նախ՝ օգնականութիւն հայցեսցեն և ապա յատեան կայցեն դատաստանի: Եւ երբ ի բարին աւարտի իրաւացի դատաստան

⁴⁶ Յովհ., Ը, 44

⁴⁷ Սաղմ., Ե, 7

⁴⁸ Զաք., Ը, 16: Եփես., 7, 25

⁴⁹ Առակք, ԻԶ, 27: Սիրաք, ԻԷ, 29: Ժողովող, Ժ, 3

⁵⁰ Սաղմ., Է, 16

⁵¹ Ելք, Ի, 16—17: Բ Ծրին., Ե, 20—21

⁵² Ա Կորնթ., Զ, 7—8

⁵³ Ա Պետրոսի, Բ, 23

⁵⁴ Մատթ., Ե, 34

⁵⁵ Մատթ., ԺԲ, 36

⁵⁶ Ժողովող, ԺԱ, 9

- նոցա, զայն Աստուծոյ համարեսցին, քանզի նա ետ բերան և իմաստութիւն: Ապա թէ ընդ յանցանել իրիք Տէր ետ ի ձեռն անիրաւին զարդարն, զայն գոհութեամբ համբերեսցեն, զի լաւագոյն հատուցմանն հասանիցեն և զնախանձ վրէժխնդրութեանն ի Տէր թողցեն, քանզի
- 5 Աստուած է վրէժխնդիր⁵⁷:

Գ Լ ՈՒՆ Է

ՅԱՂԱԳՍ ՎԿԱՅԻՅ, ԹԷ ԶԻՆՉ Է ՀԱԻԱՏԱՐՄՈՒԹԻՒՆ ՆՈՅԱ,
ԵՒ ԿԱՄ ԸՆԴԷ՛Ր ԵՐԿՈՒ ԿԱՄ ԵՐԵՔ ԸՆՏՐԻՆ

- Եւ հարկաւորապէս իսկ զվկայսն խնդրէ դատաստանն, զի զհակա-
- 10 ռակութիւն դատախազացն նորօք լուծցէ դատաւորն, զի անհաւատալի է դատաւորացն մատնութիւն դատաստանաւորացն, քանզի թէ հնար գտանէին նորա, զմիմեանս ի հուր մատնէին: Նաև ոսոխքն նորօք առաւել, քան դատաւորան, շիջանին, յորժամ վկայքն չլինին վարձած կաշառօք, և դատաւորն առաւել հաւատարիմ գտանիցի նորօք:

- 15 Իսկ հաւատարմութիւն վկայիցն, նախ, ի վարուցն ընտրին, զի ճշմարտախօսք իցեն և չիցեն կաշառօք եկեալ ի տեղի ատենին. և չիցեն ազգականք դատախազացն, և թէ իցեն ազգականք, և ի բազմաց վկայեալք իցեն հաւատարմութիւնք նոցա, հաւատարիմ լինել երկու և երեք⁽¹⁶⁾, որպէս արեգակն և լուսին, զի հաւատարիմ վկայ է հաստատեալ յերկինս⁵⁸:
- 20

Երկրորդ՝ զի կրկին ալեօք պատուեալ իցեն, որովք առաւել պատիւ նոցա լինի:

- Բայց պարտ է ցուցանել, թէ քանի ամաց լինի վկայն: Զի երբ երեք տարոյ լինի տղայն՝ խօսի, և եւթ տարոյ յղևտմն տան, և չորեքտասան տա-
- 25 րոյ՝ սերմանելն, և քսան տարոյ՝ զինուորելն, և քսան և հինգ տարոյ քահանայ ձեռնադրի: Արդ, պարտ է զքահանայականն հասակ ընդունել ի վկայութիւն, զի թէ առաջի Աստուծոյ հաւատարիմ է կալ և վկայ լինել զործոց մարդկան բարոյ և լարի, ևս առաւել հաւատարիմ լիցի առաջի դատաւորաց:

- 30 Իսկ քսան տարոյ է հասակ որդէծնութեան՝ հաւատարիմ լիցի ի տուրևառութիւն վաճառաց, զի թէ զանձն և զսերմն վաճառել կնոջ և զնել զկրնն յամուսնութիւն հաւատարիմ է, հաւատարիմ լիցի ի գնել և ի ծախել:

- Ապա թէ պատահի մին վկայն մանուկ լինել քսանհինգ տարոյ և
- 35 միւսն՝ ծեր, հաւատարիմ լիցին, ըստ այնմ՝ երիտասարդ ընդ ծերոյն, և ուղիղ են ճանապարհք նորա: Եւ թէ երկու կամ երեք պատահեսցին մանուկ քսանհինգ տարոյ, ընկալեալ լիցին:

- Իսկ ըստ ազգաց կրօնից՝ ոչ է պարտ զանհաւատից վկայութիւն առնուլ ի վերայ քրիստոնէից, թէպէտ և արդարք իցեն և բազումք, որպէս և
- 40 ոչ ընկալաւ զդիւացն Քրիստոս⁵⁹ և ոչ ընդունեցաւ, թէպէտ և արդար

⁵⁷ Եբբ., Ժ, 30: Հռոմ., ԺԲ, 19

⁵⁸ Սաղմ., Ը, 4. ՀԳ, 16

⁵⁹ Մատթ., Ը, 29, Մարկ., Ա, 24. Ե, 7

վկայեցին, զի ունէին ընդ ճշմարիտն խառնեալ և զսուտն. նաև ոչ Պօղոս ընկալաւ⁶⁰, զի մի՛ միաբանութիւն ինչ կարծիցի. նաև՝ ոչ զհերձուածողաց, զի թէ Տեառն ոչ են ճշմարիտ վկայք, զի՛արդ մեր իցեն, բայց նոցայն ի վերայ իւրեանց ընդունելի է, թէ պատահի այնպիսի ինչ հարկաւորութեամբ:

Իսկ զկանայս վկայ ոչ է ընդունելի, բայց արբանեակս վկայից⁽¹⁷⁾, որպէս ի յարութեան Տեառն արբանեկեցին առաքելոցն չորք ի կանանցն, երկու՝ յառաքելոցն, և նոքա հաստատեալք զյարութիւն Տեառն՝ վկայք եղեն ճշմարիտ յարութեանն Տեառն⁶¹:

Այսպէս է. թէ պատահեցի իրիք վկայ լինել կանանց և ճշմարիտք իցեն վարուք, հաւատարիմ արանց զիրոն պատմեսցեն և ինքեանք կրկին իցեն, հաւատարիմ լիցի վկայութիւն կանանց ի ձեռն արանց⁽¹⁸⁾:

Բայց յատենի մի՛ կայցեն կանայքն, որպէս և ոչ է քահանայել նոցա, և ոչ նուիրել, և ոչ հնձան հարկանել, և ոչ ի խանութ նստել, և ոչ այլրական

հանգերձ ագանել ըստ կանոնաց⁶², այսպէս ոչ դատել և ոչ վկայել, բայց զոր ցուցաք յառաջդ: Բայց մի՛ ոք ապախտ առնել զվկայութիւն Տեառն կարծիցէ ինձ զկանանց, զի այլազգ ևստուծոյ վկայ լինելն է և այլազգ՝ մարդկան արբանեակ. թէ պատահին, որպէս պատահեցան բազումք, ի Տեառնէ ընկալեալք են⁽¹⁹⁾ և ի մարդկանէ՝ յազագս Աստուծոյ, բայց ի մարդկայինս, յազագս դիրսագրողութեան կանանց, երկբայելի է:

Այլ զկանանցն ի կանանց ընդունել արժան է, զի բազում անգամ պատահի իրաց նոցա մերձ ոչ լինել արանց: Եւ զի պարտին կրկին լինել՝ երկուք ընդ միոյ յամենայն տեղիս:

Զի որպէս ամենայն հասակ՝ եթէ ծեր, և եթէ երիտասարդ, և եթէ մանուկ վկայեցէ զԱստուծոյ՝ ընդունելի է, որպէս Բեթղեհէմի մանկունքն, և սուրբ Կիրակոս⁶³, և սուրբ Ստեփաննոս Նախավկայն⁶⁴ և այլք բազումք, բայց սակայն ի մարդկայինս քսան և հինգ ամենիցն. վկայութիւն, այլ ևս ծերացելոցն ընդունելի է, զի Աստուած հայի ի սիրտս, իսկ մարդ՝ յերեսն և ի տեսն⁶⁵:

Եւ եթէ ընդէ՛ր երկու կամ երեք ընտրեն. ոչ եթէ զայլ շատն խոտեմք, այլ զի մի՛ պակաս իցէ, քան զայս, որպէս և գրեալ է, եթէ յերկուց և յերից վկայից հաստատի ամենայն բան⁶⁶: Զի դիրին է մին վկային ախտիւ սուտ վկայել, իսկ երկու և երեքն՝ ոչ:

Եւ զի ուսցի դատաւորն, եթէ երկուց վկայիցն նման լիցի բանքն և անտի ճշմարտեսցի:

Բայց պարտ է վկայիցն տեսանել և լսել և ապա վկայել, զի լաւ է տեսանելն, քան զլսելն, և վկայել ճշմարիտ առաջի մարդկան, և յԱստուծոյ առջեւ զպարգևան:

60 Գործք Առաք., ԺԶ, 16—18

61 Մարկ., ԺԶ, 1—13: Յովհ., Ի 1—18

62 Բ Օրին., ԻԲ, 5: Բարսեղ Կես. Կանոն ՃԻԵ

63 Վարք Սրբոց, Վենետիկ, 1810, հ. 1 էջ 170—178

64 Գործք Առաք., Զ, է

65 Ա թագ., ԺԶ, 7

66 Բ Օրին., ԺԹ, 15 և այլուր

Գ Լ Ո Ւ Ռ Ը

ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԴՄԱՆ, ԹԷ ՈՐՊԷՍ ԼԻՑԻ ԵՒ ՈՐՈՅ,
ՈՉ ՕՐԻՆԱԳՐԵԼՈՎ

Արդ, զմեծ և զտէրունական հրամանն և զպատուիրանն տեսանեմք
 5 այժմ կոխան լեալ ի մարդկանէ, քանզի ոչ ունիմք հրաման ի Քրիստոսէ
 երդնուլ⁶⁷, Եւ այժմ յամենայն ոչինչ բանս և կարի յաճախապէս երդնուն
 յանուն Աստուծոյ մարդիկ ի փողոցս, ի շուկայս, ի տունս, ծերք և տղայք,
 քահանայք և ժողովուրդք, գիտնականք և անգէտք: Եւ եթէ պատահի
 դատաստան լինել ոմանց, և հրամայէ դատաւորն երդնուլ ի վերայ
 10 իրաւանց, հակառակին և ասեն, եթէ Քրիստոս ասէ՝ ամենեկին մի՛ երդ-
 նուլ, և այլ շատ պատուիրանացն Քրիստոսի միտ ոչ զնեն ամենեկին:
 Իսկ եթէ ասիցէ ոք՝ անհնարին է երդնուլ, և յայտ է, զի Աբրահամու
 երդուաւ Աստուած, ասելով ի ձեռն հրեշտակին՝ յանձն իմ երդուայ, ասէ
 Տէր⁶⁸, և Աբրահամ ծառային ետ երդումն⁶⁹, և դարձեալ՝ երգուաւ Տէր
 15 Դաւթի ճշմարտութեամբ⁷⁰: Եւ թագաւորք երդնուն միմեանց, և խաղաղու-
 թիւն աշխարհի լիցի երդումն նոցա. նոյնպէս և՛ իշխանքն: Արդ, եթէ
 այսոքիկ երդնուն, պարտ է երդնուլ յարդար դատաստանս:

Եւ արդ, այսպէս երդնուլ պարտ է. դիցէ զձեռն ի վերայ Աւետարանին
 և ասիցէ՝ գիտէ Աստուած, և խաշս և Աւետարանս վկայ է սրտիս, զի
 20 այսպէս է, որպէս ասեմս, և ոչ ստեմ: Եւ կամ ասիցէ՝ փառք սոցա և
 զօրութիւն, զի ճշմարիտ է, զոր ասեմս, և ոչ ստեմ: Արդ, այսպիսի
 ասացեալքս խոստովանութիւն է. զԱստուած սրտագէտ գիտել, և զխաշն՝
 Քրիստոսի նշան, և զԱւետարանն՝ Աստուծոյ բան, և զեկեղեցին՝ Աստու-
 25 ծոյ տուն: Եւ եթէ հանդիպի ոք առաջի դատաւորաց անօրինաց և այլցեղ
 երդումն տացեն քրիստոնէի, եթէ ուրացիր զքո խաշն և զԱւետարանն,
 ամենեկին մի՛ առնուցուն յանձն, թէ և մահ հանդիպի:

Եւ դատաւորք մի՛ շուտով տացեն երդումն և կամ յաղազս սակաւ
 ընշից, այլ ջանք զնեն և թողուլ տան զկէսն և զկիսոյն վճարն և եթէ ոչ
 երդնուն:

30 Եւ երդման կարգն գրեալ է ի կանոնսն, թէ որչափ ապաշխարեսցեն:
 Իսկ եթէ կրօնաւոր իցէ և հարկ ունի երդման կամ երէց, բնաւ մի՛
 երդնուցուն:

Եւ որո՞ց է պարտ երդնուլ: Ամենայն ոք, որ ոչ իցէ իւրն վկայ կամ
 գիր գրեալ վկայիւք, երդումն կայ ի միջի⁽²¹⁾:

35 Ապա թէ ոք զորք ըմբռնիցէ ի դատաստան, և շիցէ իւր վկայ և ոչ
 աշնմ, որ ըմբռնեցան, հարկ է երդնուլ ոչ որ ըմբռնեացն, այլ այնմ, որ
 ըմբռնեցաւ: Այլ և տեսցեն, թէ սուտակ ոք իցէ, շտացեն նմա երդումն, այլ՝
 ճշմարտախօսին, զի թերևս վախելով երկնչեսցի յԱստուծոյ և ոչ երդնու,
 և դատաստանն կատարի առանց երդման⁽²²⁾:

67 Մատթ., Ե, 34

68 Մեռնդք, ԻԲ, 15—16: Եսայի, ԽԵ, 23

69 Մեռնդք, ԻԴ, 2—3

70 Սաղմոս, 2Ը, 50

Եւ թէ ըմբռնեն զոր ի գողութեան կամ ի բողոթեան, և ըմբռնողքն չունին վկայ, երդումն է նոցա, որք ըմբռնեցին, զի չարագործաց երդումն ոչ կայ: Ապա եթէ գիտիցեն զատուորքն և կամ այլք ի դատաւորաց կողմանէն և կամ այլ ատեանն ատենի վկայեսցեն, եթէ սուտ ըմբռնեալ իցեն ի գողութեան կամ ի շնութեան, երդումն լիցի այնպիսի գողոցն⁽⁷³⁾:

Եւ թէ ոչ է պարտ ամենայն հասակի երդնուլ, այլ քսան և հինգ ամաց և ի վերայ այնոցիկ է երդումն:

Եւ հիւանդաց ոչ է պարտ երդումն տալ և կամ երդնուլ, զի մահու կասկած ունին, զուցէ անապաշխար մեռանիցին:

10 Մանկան մի՛ լիցի երդումն վասն խակութեանն:

Ապաշխարողաց մի՛ լիցի երդումն, զի մի՛ մեղս ի վերայ մեղաց դիցէ: Մաքսաւորաց և արքեպողաց և այլոց այսպիսեաց մի՛ լիցի երդումն:

Եւ արդ, զրեցաք զայս գիր երդման, այլ ոչ ոք դիւրաշարժ լիցի երդնուլ կամ սուտ, զի մի՛ դատապարտութիւն կրեսցէ յԱստուծոյ դատաստանին:

Եւ այս սակաւ, զոր դրեցաք, վասն չարութեան ժամանակիս է, եւ զի անօրէնք բազմացան ի վերայ մեր և նոքա դիւրաւ են յերդնուլ, վասն այնորիկ ուսուցաք ձեզ, թէ ո՞րպէս պարտ է երդնուլ, որպէս և զրեցաք ի ճառս, և մի՛ այլ կերպ, զի մի՛ դատեսցիք յԱստուծոյ:

20

ԳԼՈՒԽ Թ

ՅԱՂԱԳՍ ԹԷ ՈՉ Է ՊԱՐՏ ՀԱՒԱՏԱՅԵԼՈՑ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԱՏԵԱՆ ԵՐԹԱԼ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ ԱՆՀԱՒԱՏԻՑՆ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ. ԲԱԶՈՒՄ ՈՒՆԵԼ ԱԵԶՈՑՍ

Յայտնի է ամենեցուն հեռաւորութիւն հաւատացելոցն յանհաւատիցն, յասելն առաքելոյն՝ զի՞նչ միաբանութիւն է լուսոյ ընդ խաւարի, կամ՝ զի՞նչ բաժին կայ հաւատացելոյն ընդ անհաւատիին⁷¹: Եւ Տէրն ասէ, թէ՛ որ ոչ հաւատայ յՈրդին Աստուծոյ, բարկութիւն Աստուծոյ մնայ ի վերայ նորա⁷², և եթէ՛ որ ոչ ծնանի ի ջրոյ և ի Հոգոյ, ոչ տեսանէ զարքայութիւն Աստուծոյ⁷³: Եւ Յովհաննէս առաքեալն ասէ՛ որ ոչ խոստովանի զՈրդին Աստուծոյ մարմնով եկեալ յաշխարհ, նա իսկ է նեոն⁷⁴: Եւ ամենայն մարգարէքն ուրացողք ասեն զհեռացեալսն յուղիղ ճանապարհէն: Զի թէպէտ և այժմ մահմեւտականք զԱստուած խոստովանին Հայր, այլ զՈրդի և զՀոգի ուրանան, և այս մեծ ուրացութիւն է:

Եւ արդ, եթէ յաստուածապաշտութեանն մեզ ընկերակիցք չեն, ոչ է պարտ առ նոսա ի դատաստան երթալ, զի զհին ատելին նոր սիրելի զժուար է առնել, զոր և զրէ առաքեալն Կորնթացոցն, ասելով. ոչ ոք է ի ձէնջ այնքան իմաստուն, որ կարիցէ իրաւունս ընտրել ի մէջ երբօր իւրոյ, այլ եղբայր ընդ երբօր դատի և զայն՝ ի մէջ անհաւատից⁷⁵, և եթէ՛ զանաբոյս եկեղեցոյ դատաւոր նստուցանէր⁷⁶: Զի նոքա ըստ կրօնից

⁷¹ Բ Կորնթ., 2, 14—16

⁷² Յովհ., 9, 36

⁷³ Յովհ., 9, 5

⁷⁴ Բ Յովհ., Ա, 7

⁷⁵ Ա Կորնթ., 2, 5—6

⁷⁶ Ա Կորնթ., 2, 4

իւրեանց առնեն դատաստան, զի զինչ իւրեանց գործքն է և հաւատն,
 նոյն և դատաստանն: Թէպէտ և սկիզբն յօրինաց անտի Մովսիսի ունին,
 բազում ինչ այլայլեն և ըստ շար մտաց իւրեանց առնեն: Սուտ վկա-
 յիւք վարին, և կեղծաւոր ատենիւ, և զրպարտ ճարտարօք, և անզեղչ երդ-
 մամբ: Զմեռեալս զրկեն և զինչսն առնուն, թէ որբոց կու պահեմք,
 մեռեալք ինչ առնեն: Եւ այս այնոր նշան է, որ ոչ հաւատան, թէ բարի
 կամի առնել Աստուած մեռելոց, հայնց և նորա ոչ տան մասն իւրեանց
 մեռելեացն: Եւ զորքս և զայրիս, որք անժառանգ են, բնաւին զրկեն, թէ
 առնումք զիրքս և զգանձս պահեմք, և երբ մեծանան որբերն՝ տամք, և
 յետոյ սուտ գտանին ի խօսս իւրեանց:

Զկանայս ի վարձու ունին, և երբ զմտաւ ածեն զշար գործս իւ-
 րեանց, տան զվարձս զինչ գտան մի և թողուն և զորդիսն ալլոց թողուն:
 Անսահման և անխնայ գործեն զամենայն շարիս, զոր պատահի նո-
 ցա:

Եւ զլուացումն մարմնոյ սրբութիւն հոգոյ համարին, զհեշտութիւն
 մարմնոյ պատուեն և յոշինչ շարեաց յետ չդան:

Զարքայութիւն Աստուծոյ կանամբ ասեն առնուլ և զղրախտն՝
 պոռնկանոց:

Աստուծոյ սիրելի ասեն զմոլորեցուցիչ առաջնորդն իւրեանց, զայն
 որ զարուագիտութիւն և զանասնապղծութիւն քարոզեաց:

ԶԱստուած ասեն պաշտեմք և զբան նորա ուրանան: Յարութիւն
 խոստովանին և հոգոյ բաժին ոչ տան: Հատուցումն ասեն գործոց և զա-
 մենայն մեղս գործեն և միայն զգերեզմանս ղեղազործեն: Զգինի հարամ
 ասեն և ամենքին արբենան, և զի մի՛ երկայնեցից զշարիս նոցա:

Եւ արդ, եթէ տյապիսի օտարութիւն է ընդ մեզ և ընդ նոսա հաւատոց և
 գործոց, զի՞ ի դատաստան նոցա լիցի ըզորդութիւն մերոց օրինօք: Եւ
 թէպէտ ըստ օրինացն բազում ինչ է նոցա, և հաւատամք օրինացն Աս-
 տուծոյ և ոչ նոցա:

Իսկ ուղիւ հաւատացելոցս ի Քրիստոս ոչ է պարտ դատաստանաւ:
 Նոցա վարիւ, քանզի մեք խոստովանեմք զԵրրորդութիւն սուրբ միով
 աստուածութեամբ և զօրութեամբ, որում փառք յաւիտեանս ամեն:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ

ՅԱՂԱԴՍ ԹԷ ՅՈՐՈՑ ԴՐՈՑ ՀԱՒԱՔԵՄՔ ԵՒ ԳՐԵՄՔ ԶԳԻՐՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻՍ,
 ԵՒ ԿԱՄ ՅՈՐ ԱԶԳԱՑ ՀԱՒԱՔԵՑԱԻ: ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՍԱԿԱԽՈՒՔ

Հաւաքեցաք յառաջ յօրինացն Աստուծոյ, որ ետ Մովսիսի. առաջին՝
 յնլից, յերկրորդ օրինացն և յայլոց զլիսոցն, երկրորդ՝ ի կանոնաց սուրբ
 հարցն և յԱւետարանէն, երրորդ՝ յամենայն սուրբ տառից ի հնոց և ի
 նորոց:

Եւ արդ, թէպէտ և համարձակեցաք մեք և զրեցաք զգիրս, սակայն
 եթէ հանդիպի ոք իմաստուն և թիւրութիւն գտցէ ի սմա, աղաչեմ, զի
 լցցէ զպակասն, քանզի ամենայն գիրք ոչ եթէ ի միում ժամանակի գրեալ
 են, այլ յայլ և այլ ժամանակաւ: Զնոյն և այս սկիզբն եղև իմաստնոց՝
 յաղագս զմեզ յիշելոյ ի բարիս:

**ՍԿԻԶԲԵՆ ԴՕՏԱՍՏԱՆԱՑ Ի ԿԱՄՍ ՀՕՐ ԵՒ ՈՐԴՈՑ ՆՈՐԱ
ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ, ԶՕՐՈՒԹԵԱՄԲ ՀՈԳՈՑՆ ՍՐԲՈՑ**

Գ Լ Ո Ւ Ն Ա

ՎԱՍՆ ՎԻՃԱԿԻ ԴԱՏԱԽՈՐԱՑ

5   Եկեսցուք այժմ իսկ ի գործ դատաստանի՝ գիտելով, զի ըստ քաղաքացիական հրամայել լինել Մովսէս և նոցունց դպիրս⁷⁷, յորոց յայտ է, զի ոչ զամենայն գրով աւանդեաց Մովսէս զիրս դատաստանի, այլ՝ տեսակս սակաւ, և ի դատաւորս ապաստան արար ի զանազան իրս և ի ժամանակս: Եւ վասն այն զգպիրս նոցա կարգեաց, զի զեզեալ դատաստանս նոցա գրով պահեսցեն: Ըստ որում և մերս եղիցի, որպէս յառաջ
10   իսկ ասացաւ:

      Եւ արդ, նախ զայս ևս տեսցուք, զի պարտ է, որ դատաւորք հոռք և պարզեք ունիցին ի թագաւորաց, զի մի՛ ձանձրասցին ի դատելոյն. զնոյն և եկեղեցոյ դատաւորքն, որ են եպիսկոպոսք, պարզեա մեծամեծս
15   կալցեն ի կաթողիկոսէն լիապէս, զի մի՛ յազագս աղքատութեան թիրեացեն զուղիղ դատաստանս Աստուծոյ⁽³⁸⁾:

      Եւ արդ, այսպէս լիցի: Եթէ մեռանիցի այր ոք և ուստր ոչ ունիցի, և ոչ դուստր, և ոչ այլ ոք ի ցնդից հարց նորա, ժառանգութիւն նորա եպիսկոպոսաց լիցի⁽³⁸⁾: Բայց այսպէս արասցեն. զի եթէ ի կաթողիկոսի վիճակ
20   եղիցի անժառանգ վախճանեալն, կաթողիկոսին եղիցի ինչքն, և եթէ չեպիսկոպոսի՝ եպիսկոպոսն երեք բաժին սունէ զինչս մեռելոյն և զմինն իւրն առցէ, և զմիւսն կաթողիկոսին տացէ, և զմիւսն այլ՝ քահանայիցն: Եւ թէ թիմին վարդապետ կայ, ի վեց բաժնեն, զմինն նմա տան և զայլն ապա երեք բաժին արացցեն⁽³⁸⁾:

25   Իսկ աշխարհական դատաւորաց ոչ տան մասն, վասն զի այսօր են և վաղն չեն: Ապա եկեղեցոյ դատաւորք հայրք են հոգոց և մարմնոց և նոքա պարտին հատուցումն առնել ննջեցելոց: Իսկ սիրոյ ազագաւ, վասն աշխատութեան դատաստանին, տացեն մասն ինչ մարմնաւոր դատաւորաց, այլ ոչ օրինօք, այլ ըստ պատահման:

30   Ապա թէ կրօնաւոր վախճանի ի վանքն, զիւր իրքն իւրքն առցեն՝ զինչ մարդոյ որ ընկերակից էր, և թէ աշակերտ ունի՝ նա ժառանգէ, և թէ վարդապետ՝ նա, և մի՛ մարմնաւոր ազգն՝ եղբայր, կամ հայր, կամ

ազգական, այլ հոգևորքն, և զմատղենիքն և զայլ մահու իրաւունքն հօր վանացն տացեն, զի մոնղոլքն ի նմանէ ձեռնադրին, և վասն այսորիկ նա ժառանգէ, զի իւր ձեռնադրեալն է: Իսկ շունենայ մոնղոնն, որ մեռանի, մօտ ի յինքն աշակերտ կամ վարդապետ, հայր վանացն ժառանգէ զինչս նորա, և զմատղին իրաւունքն և զմահուն և պիսկոպոսին տան:

Իսկ հաւատաւոր կանայք, թէ յաշխարհական քահանայէ ձեռնադրի և մօտ ի նա վախճանի, նա ժառանգէ զինչս նորա. և եթէ ի վանք ձեռնադրի և մօտ ի նոսա վախճանի, նոքա ժառանգեն զնա, և մի՛ եպիսկոպոսք արկցեն ձեռն ի նոսա:

Իսկ եթէ օրհնած երէց է արեղայն, որ վախճանի և ոչ ունենա վարդապետ կամ աշակերտ, որ ի կենդանութեանն մի էին, եպիսկոպոսն ժառանգէ, և զմատղենիքն հօր վանացն տացեն, և թէ իցէ հոգևոր ժառանգ՝ զինչսն նմա տացին և զմատղենին և զմահուն իրաւունքն՝

և պիսկոպոսին:

Այս դատաստան հաստատուն կացցէ և սենեկաւորացն, իսկ միայնակեացք միաբանք իւրեանք զիւրեանք ժառանգեն: Բայց եթէ երէց արեղայն հանդիպի ի միջի նոցա, զհանգերձն և զմատղենին եպիսկոպոսին տացեն և զայլ ստացուածսն ի մէջ եղբարցն հաւասար բաժանեն:

Նմանապէս եթէ եպիսկոպոս փոխեսցի մահուամբ առ Քրիստոս և ունիցի աշակերտ ժառանգ կամ այլ հոգևոր եղբայր, ընդ որ ինքն կամեսցի և հաճեսցի՝ նա ժառանգեսցէ զինչս նորա, իսկ զհանգերձսն, և զգաւազանն և զմեռոնն, և զայլ ընծայս տացեն կաթողիկոսին, զի նա է ձեռնադրող նորա և դատաւոր, և զմատղենին և զմեռելոյթսն տացեն զրան եպիսկոպոսին:

Իսկ ի կաթողիկոսի դարպասն զինչ մատաղ առնէ ի տօնս տէրունականս, իւր եկեղեցականուն լիցի: Իսկ թէ հանդիպի, որ մեռանի յիւրոց ազգականացն, և կամ մատաղ առնէ իւր ննջեցելոցն, և կամ պսակէ յիւրոց ազգականացն, այսոցիկ իրաւունքն յիւր զրան եպիսկոպոսացն վերայ բաժանեսցի և ի վերայ վարդապետացն:

Իսկ եթէ վախճան հանդիպի կաթողիկոսին, իւր ամենայն ստացուածք և գանձք եկեղեցոյն և աթոռոյն մնացէ անփոփոխ, և զենմունք և այլ հոգոյ ընծայք բաշխեսցեն առհասարակ ի վերայ եկեղեցականաց ըստ արժանեացն:

Այս եղիցի իրաւունք ի դատաստանս եկեղեցոյ. և մի ոք ի վերայ իրաւանց ընկերին ելցէ, զի մի՛ մնացէ ի ներքոյ անաշառ դատաւորին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

ՎԱՍՆ ԹԱԳԱՆՈՐԱՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՈՐՔ ԸՆԴ ԶԵՌԱՄԲ ՆՈՅԱ

Նախ զի եղաք զվիճակս և զդատաստանս եպիսկոպոսաց, զի առաջին է պատիւ նոցա և հարկաւոր: Իսկ երկրորդ՝ զիցուք զդատաստանս թաղաւորաց⁽³⁹⁾:

Բայց գիտելի է, զի թագաւոր տիրապէս Աստուած է, և մարդիկ՝
անուամբ միայն:

Արդ, եթէ պատահի թագաւորի մեռանել և ունիցի ուստերս և դըս-
տերս, պարտ է զինչսն հաւասար բաժանել⁽³⁹⁾ և անդրանկին տալ
5 զթագաւորութիւնն, իսկ որ յառաջադէմ լիցի և իմաստուն յորդիսն,
յաթոռն նստուցանեն:

Իսկ եթէ եղբայրք ունի թագաւորն, նոքա նստցին, մինչև այլ ոչ
իցեն, քանզի ոչ է իրաւացի, զի մինչ եղբայրքն կենդանի իցեն, որդիքն
նստցին, այլ՝ յետ մահուան եղբարցն: Եւ եթէ դուստր իցէ նորա, կէս
10 եղբոր մասն առցէ հանդերձ արամբն⁽³⁹⁾:

Եւ եթէ մահուամբ բարձցին թագաւորք և որդիք նոցա, և որդիք
լիցին որդոյն և դստեր որդիք, որդիք որդոյն ժառանգեսցեն զաթոռն և
ոչ որդի դստերն, և որքան յորդոցն իցէ ի ծննդոց, դստերն մի՛ առցէ,
ապա թէ առցէ՝ յօտարս համարեսցի: Զի այդպէս մեծն արքայ Աբգարիոս
15 կարգեաց զտուն թագաւորութեանն Պարսից⁽⁴⁰⁾: Եւ նահապետն Նոյ ընդ
որդիսն և ընդ դստերն ետ մասն վիճակի զկողմն հարաւոյ⁷⁸, ըստ որում
և կանայք թագաւորեն կողմանցն, զոր և Սողոմոն⁽⁴¹⁾ էած երբեմն
զղշխոյն հարաւոյ⁷⁹, զոր և Տէրն իսկ վկայէ⁸⁰ յԱւետարանի անդ: Սա-
կայն զանդրանիկն իսկ պատուէ ընտիր վիճակաւ, զոր և Օրէնքն կրկին
20 հրամայէ տալ⁸¹: Ի դէպ է, թէ և դստերն իբր զկէս եղբոր տայ վիճակ,
սակայն թագաւոր է իբր նախնի եղեալ:

Իսկ եթէ ուստր չիցէ, և դուստր իցէ, տացէ զթագ իւր դստերն: Եւ
ունիմք հաստատուն վկայ զՕրէնսն. եթէ որ մեռանիցի, ասէ, և դուստր
իցէ նմա և ոչ ուստր, ղժառանգութիւն իւր նմա տացէ⁸², Եւ առեալ այր՝
25 զթագ իւր նմա տացէ՝ իշխան է դուստրն, բայց զկնի մահուան նորա իբրև
յօտարս համարեսցի ծնունդք նորա: Ապա թէ ոք ասիցէ՝ զիա՞րդ ոչ ըստ
օրինաց կողմանցն հարաւոյ իշխան լիցի ինքն թագաւորել, այլ առնն տալ,
գիտասցէ, զի անդ սովորութիւնն զայնոսիկ յառաջէ, այլ ըստ գրոց
դատաստանի զայդպիսիդ հաստատուն կարծեմ:

30 Եւ եթէ կտակ արասցէ արքայ, որքան կենդանի է, իշխան լիցի
փոխել զնա ըստ արժանոյն, զի կտակ յետ մահու հաստատուն է, ըստ
առաքելոյն⁸³, որպէս արքայ Կոստանդիանոս կտակաւ թագաւորեցուցա-
նէր զորդիս իւր և զսահմանս լերամբք և գետօք հաստատէր և արձանօք,
ըստ առաջին թագաւորացն:

35 Եւ թէ չիցէ բնաւ ժառանգ ի ցեղէ հարց մինչև ի չորրորդ զարմն,
իշխան լիցի տալ զթագ իւր օտարի՝ ոչ ըստ կրօնից⁽³⁹⁾, որպէս որդի
թագաւորին Հնդկաց և Մակեդոնացին Աղէկսանդր, և զայլ ևս մատակա-
րարութիւն թողուլ ի Տէր: Բայց ի թագաւորեցուցանելն մի՛ առանց
հրամանի հայրապետին լիցի:

40 Եւ եթէ շինիցէ քաղաք կամ բերդ, և թէ աշխարհագիր առնիցէ, և թէ

⁷⁸ Ծնունդք, Զ—ԺԱ

⁷⁹ Գ թագ., Ժ, 1: Բ Մնաց., Թ, 1

⁸⁰ Մատթ., ԺԲ, 42: Ղուկ., ԺԱ, 31

⁸¹ Բ Օրին., ԻԱ, 17, տե՛ս նաև Հոդվ. ԿԹ

⁸² Թիւք, Իէ, 8

⁸³ Եբր., Թ, 17

դահեկան կամ դրամ հատանիցէ, ինքնիշխան կամօք արասցէ, ըստ օրինաց դատաստանի⁽³⁹⁾։

Այլ իշխանաց ոչ է պարտ դահեկան կամ դրամ հատանել և եթէ հատանիցէ, թագաւորին կամօք լիցի։

5 Նոյնպէս շինել կամուրջ ի վերայ մեծամեծ գետոց՝ թագաւորաց լիցի։

Իշխանք զթագաւորաց զգեստ մի՛ զգեցցին, մինչև նոքա հրամայիցեն կամ պարգևեցեն։

10 Առաջի արքայի մեծամեծ իշխանք մի՛ նստցին, բայց եթէ հրամայեցեն։

Ի սեղանն արքայի, բայց ի հայրապետէ, մի՛ ոք նստցի, առանց հրամանի նորա։

Ի յարքունիս արքային մի՛ ոք նստցի, բայց ի հայրապետէն։ Իսկ արքայ ի տունս հայրապետի ոչ նստցի, միայն հրամանաւ։

15 Մի՛ լիցի քրիստոնեայ թագաւորի հարձօք վարիլ, որպէս անօրէն արքայ, զի իշխանութիւն է նմա ընդ հայրապետին ի բեմն ելանել։

Դատաստանաւ վարեսցի յամենայն իրս և ի գործս արքայն։

Եթէ պատահի պատերազմել ընդ այլազգիս հարկաւորաբար, յորժամ սուրն վերասցի, հրաման մի՛ տացէ այլ սպանութիւն առնել⁽³⁹⁾։

20 Եւ եթէ պաշարեսցէ զքաղաք այլազգեաց, նախ ի խաղաղութիւն կոչեսցէ զնոսա⁸⁴ մի անդամ, և երկիցս, և երիցս. և թէ ոչ կամիցին զալ, և բռնաբար առցէ զքաղաքն, զայնոսիկ, որ ոչ կամէին զխաղաղութիւն, սրով սպանանէ և զայլսն ընդ հարկիւ ածցէ, ապա թէ և նոքա հակառակին, սատակեսցէ զնոսա, իսկ զզխաւորսն ոչ ևս⁽³⁹⁾։

25 Եւ ի պաշարել արքայի զքաղաքս ոչ է պարտ զծառս պտղաբերս կտրել⁸⁵։

Զքաղաքատուրս և զբերդատուրս, եթէ յառաջ քան զշարն ի գլուխ հանելն յայտնեսցին իրքն, մահու մատնեսցին, իսկ եթէ գնով գնեսցէ զանձն իւր, փրկեսցի, ապա զաշան հանիցեն և զկինն և զորդիսն յարքունիսն ծառայ առցեն և զինքն յայլ աշխարհ վարեցեն մերկ և անաշք։ Ապա թէ զշարն ի գլուխ հանիցէ, և ընդ ձեռամբ ածցեն զնա, անողորմ սպանցի. այս դատաստանս այլազգոյ է, թէ հանդիպի։

30 Իսկ եթէ քրիստոնեայ իցէ և մատնիցէ քաղաք կամ բերդ ի ձեռս անօրինաց կամ ի ձեռս քրիստոնէից, զնոյն արասցեն. զկին և զորդիսն և զստացուածս առցեն և զինքն յաշան խրատեսցեն և յայլ աշխարհ վարեսցեն և մի՛ սպանցեն վասն մարդասիրին Քրիստոսի։

Եւ զգող զանձուն տէրունի. զայլազգիսն՝ հանցեն զաշան կամ կտրեսցին զձեռսն և զկինն, և զորդիսն, և զինչսն առցեն յարքունիս և զինքն տարագիր արասցեն, և զքրիստոնեայ գողն՝ առնուն յիւրմէն զոր գողացեալն է, և զտունն, և զինչսն, զոր ունի, և զանձն իւր ծախեսցեն և զզինսն առցեն և զորդիսն և զկինն ազատեսցեն⁽³⁹⁾։

40 Իսկ եթէ սպանցէ այլազգի զքրիստոնեայ կամաւ, սպանցի փոխանակ նորա, ապա թէ ակամայ՝ կտրեսցեն զաջ ձեռն⁽³⁹⁾ և զզին մարդոյն առցեն ի նմանէ։

⁸⁴ Բ Օրին., Ի, 10

⁸⁵ Բ Օրին., Ի, 19

Իսկ գին մարդոյ ըստ արժանոյն՝ գին ոչ դոյ, քանզի գործ է Աստուծոյ և պատկեր, և յարուցանել զմեռեալս միայն կարողութիւն է Աստուծոյ: Բայց մի՛ ոք զՅովսեփայն կամ զՔրիստոսի գինն՝ կարծիցէ՝ ճշմարիտ քսան⁸⁶ կամ երեսուն⁸⁷, զի գողք իսկ էին վաճառողքն: Այլ գին մարդոյ ըստ թուոյ աւուրց տարոյ կարծեմ երեքհարիւր վաթսուն և հինգ դահեկան ոսկի⁽⁴³⁾, և դեկանն՝ երեքտասան դրամ արծաթ⁽³⁹⁾:

Այս գին ըստ բանականին շնորհի, իսկ քրիստոնէին՝ կրկին և ըստ աստիճանաց յաւելցի, իսկ այլազգեաց՝ յերից մասանց մինն լիցի՝ հարիւր քսան և երկու դեկան և երկու քարտէզ, քանզի ոչ ունին զշնորհս աւազանին: Ապա թէ լիցէ կարողութիւն հատուցանել, վաճառեսցեն զսպանողն և զգինն յարենտէրքն տան և զտունն յաւար առնուն յարքունիսն:

Եթէ քրիստոնեայ զայլազգի սպանանէ կամաւ, զգին արեանն առցեն՝ հարիւր քսան և երկու դահեկան, և թէ ակամայ՝ վաթսուն և մի դահեկան և զգինսն յարքունիսն առցեն, բայց յերից մասանցն զմինն իւրոցն տալցեն:

Իսկ եթէ քրիստոնեայ զքրիստոնեայ սպանանէ կամաւ, զգինն յարենտէրքն տան և արքայի տուգանքն ըստ կարողութեան առցեն: Եւ թէպէտ ըստ Օրինացն մահու արժան է⁸⁸, այլ զձեռն հատեալ՝ ապաշխարութեան հասցէ. ապա թէ աղքատ է, վաճառեսցի իւրովքն յազգս իւր և հատուցէ: Ապա թէ ակամայ՝ զկէս դնոյն առցեն և տան յարենտէրքն, և արքային՝ ըստ կարոյն տուգանք, բայց զձեռն մի՛ հատցեն: Զայդոսիկ թագաւորն դատիցի և զայլ ևս դատաստանսն ի դատաւորսն թողցէ ⁽⁴⁴⁾, և զձածուկ մեղսն զամենայն՝ յառաջնորդան:

Իշխանաց մի՛ լիցի զսպանողսն սպանանել առանց հրամանի թագաւորին, իսկ զգողսն խրատել իշխան լիցի:

Ազատք առանց հրամանի իշխանաց մի՛ իշխեսցեն զգողսն խրատել:

Եթէ պատահի երթալ թագաւորի յաւար զօրօք և աւար առեալ զարձցի, ոսկի գտեալ՝ արքային լիցի: Բայց մի՛ երդամբ առցէ, այլ քարոզ կարդասցէ ի ժողովն, զի թէ յետոյ առ ոք գտցի, ընդ միոյ եւթն տուծեսցի: Բայց թագաւորն ի տասնէն զմինն կաթողիկոսին տացէ յամենայնէ⁽³⁹⁾:

Գերոյն և աւարոյն կէսն արքային լիցի, և կէսն՝ զօրացն: Իւրաքանչիւր իշխանքն զնոյն բաժին արասցեն և տասանորդս տացեն յեկեղեցին⁽³⁹⁾:

Իսկ եթէ չիցէ արքայ ընդ զօրսն, այլ իշխանք միայն՝ զօրօք իւրեանց, նոյնպէս ոսկին արքային լիցի, և զերին և աւարն՝ տասանորդս արքայի, իսկ յեկեղեցի՝ ի յիսնէն մինն ըստ Օրինացն⁸⁹:

Փողս և դրօշս պարտ է տալ իշխանի ի վերայ գաւառի և բերդի: Գողս և աւազակս ոչ վայել է թագաւորի և իշխանի, բայց միայն լրտեսս, որ է շաշուշ:

⁸⁶ Մնունդք, 1է, 28

⁸⁷ Մատթ., 12, 15

⁸⁸ Եւթ, ԵԱ, 12: Ղևա., ԻԴ, 17

⁸⁹ Թիւք, 1Ա, 30

Զօրք և իշխանք, եթէ հրամանաւ արքայի յաւար երթիցեն ըստ պատահման անկասկած, կէս աւարոյն և գերոյն արքային լիցի, և կէսն՝ զօրացն, իսկ եթէ առանց հրամանի երթիցեն՝ երկու բաժին երթողին լիցի, քանզի կամօք ի մահ դիմեցին⁽³⁰⁾։ Զայս ըստ սովորութեան ա-
 5 սացաք, զի ոչ է հրաման ի գրոց. զի ի պատերազմի զօրականի մեռա-
 նել՝ անպարտ է տէրն, որ առաքեացն զնա։ Իսկ եթէ գող առաքեսցէ, և
 մեռանիցի, պարտապան արեան նորա նա եղիցի, որ առաքեացն զնա։
 Իսկ եթէ գողն հրամանաւ իւրով երթիցէ ի գողութիւն և մեռանի, արին
 նորա ի պլուխ նորա։ Եւ զոր առաքեսցէ արքայ կամ իշխան ի գողութիւն,
 10 և ըմբռնեսցի, որ առաքեացն զնա, նա գնեսցէ, իսկ եթէ կամաւ իւրով
 երթիցէ առանց հրամանի, ինքն զինքն գնեսցէ։

Զօրական եթէ ի պատերազմի զոք ըմբռնեսցէ, զգնատն, և զէնքն, և
 երիվարն նորա լիցի, իսկ զրահն՝ թագաւորին⁽³¹⁾։

Ոսկի, ակունք և կերպաս ամենայն կերպիւ, զորս առցեն յաւարի,
 15 թագաւորաց բաժին է, իսկ արծաթ և մարգարիտ՝ իշխանաց, նոյն և
 ասրեղէն պատուական. իսկ անարդ աորեղէն, և կտաւ, և պղինձ, և
 երկաթ և այլ աշակիսի, զօրացն լիցի⁽³²⁾։

Իսկ զհարկս զաւառաց և ազգաց թագաւորք և իշխանք արդարու-
 թեամբ առցեն և մի՛ ինչ աւելի, քան զառաջնոցն սովորութիւն, կալցնն,
 20 զի ընդ ամենայնի համարս ունին տալ Աստուծոյ, զի յԱստուծոյ կարգե-
 ցան ի պահպանութիւն և ի փրկութիւն աշխարհի և ոչ ի կործանումն։

Եւ արդ, այսպէս լիցի։ Զանդաստանացն զհինգերորդ մասն առցեն,
 որպէս օրինադրեաց յեգիպտոս⁹⁰, որ կոչի մինչև ցայսօր հնկակ, զի յոր-
 ժամ ստացաւ գերկիրն փարաւոնի, յայնժամ զհինգերորդն կարգեաց.
 25 յայտ է, զի յառաջ ոչ էին հնկակ, այլ հայրենի կտուր, սակաւ եղեալ
 ունէին արծաթ համարով։ Սոյնպէս և այժմ լիցի, զի արծաթագին ան-
 դաստան, և ալգի, և դրախտ մի՛ լիցի ի նմանէ հնկակ, նմանապէս և՛
 ջրաղաց, և տուն, և խանութ⁽³³⁾։ Այլ թէ բնակիչքն արուեստաւորք են,
 իրաւամբ լիցի, որ ինչ պարտ իցէ, զի ոչ է հարկ գլխոյ քրիստոնէից,
 30 բայց միայն այլազգեաց։

Արտորայք ջրարբիք ընդ հնկեկիւ լիցին, իսկ դրախտք՝ տասանորդես-
 ցին, զի հող միայն է թագաւորի և իշխանի և ոչ ջուր։ Սոյնպէս՝ այդիք
 և ծառատունկք⁽³⁴⁾։

Այսպէս և յաւուրս շաբաթու յեւթնէ մինն թագաւորաց և իշխանաց
 35 վաստակեսցեն շինականք։

Եզին առանձին այլ հարկ թագաւորի և իշխանի մի՛ լիցի, զի այն է
 իսկ, զոր աշխատեալ է հնկեկիւ։

Կովու հարիւր դրամ կշիռ եղ տացեն։

Ոշխարք ի գառինս տասանորդեսցեն⁽³⁵⁾։

40 Զիոյ, և ջորոյ, և իշոյ մի՛ լիցին հարկք, միայն պատահմամբ
 ծառայել նոքօք զտէրունիսն⁽³⁶⁾։

Ի տարեմուտս ըստ կարողութեան լիցի ծառայել, նոյնպէս և յաւուրս
 տօնից։ Զէքչէք բազում մի՛ լիցի ի վերայ քրիստոնէից, զի և սահմանք
 բազում և յաւելորդ կարգեցաւ։

Առանց դատաստանի և բազում քննութեան մի՛ տուգանեցեն զայնոսիկ, որ տէրունի իրաց յանցաւոր լեալ իցեն, և այն՝ ըստ կարողութեան, իսկ յայլս յանցաւոր գտեալ՝ զատաւորք վճռեցեն:

Թագաւոր իշխանի տուեալ գաւառ, եթէ շինէ ի նմա բերդ՝ հրամանաւ Թագաւորին, կամ գեղ, կամ ագարակ, կամ հոգէտուն և կամ այլ ինչ նոր շէն, ի ժառանգութիւն նորա համարեացի ազգէ յազգ: Սոյնպէս ընդ ձեռամբ իշխանաց ազատք լիցին, և ընդ ձեռամբ ազատացն՝ շինականք. յորժամ աւերս շինեցեն և հոգս հատանիցեն ի մայրնաց, ստացուածս լիցի նոցա անփոփոխ և որդոց նոցա յետ մահու: Այլ փոփոխումն ի վերայ մեծի յանցանաց և իրաւանց լիցի:

Նոր շինեալ տեղեաց ազատութիւն լիցի, մինչ զի ամենայնիւ հաստատեցի:

Ի շինուածս քաղաքի և բերդի, եթէ պակասեցի զանձ արքունի, ամենեքեան առահասարակ ռզնեցեն՝ գեղացիք և քաղաքացիք:

Արք քաղաքացիք առաւել պատուեցին, քան զգեղացիս, և գեղացիք՝ քան զագարակցիս: Սոյնպէս լիցի բերդից և աւանից⁽⁴⁵⁾:

Հարկաւորք և օգտակարք յարուեստս հողագործութիւնն է, և դարբնութիւն, և հիւանութիւն. ևս բազմաց է հողագործել: Առաւել պատուեցի երկաթագործ և փայտակոփ: Իսկ բժիշկք ևս առաւել պատուեցին:

Նւ վարդապետք գերագոյն պատուեցին ի Թագաւորաց և յամենեցունց, զի բժիշկ և հայր է հոգոց:

Գ Լ ՈՒՆ Գ

ՎԱՍՆ ՀԱՐՑ ՎԱՆԻՑ ՆԻ ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆԱՑ

Կարգ ոգոց դատաստանաց և հրահանգ բարեաց հարանց և եղբարց ի սրբոյն Սահակայ և ի սրբոյն Բարսղէ եղեալ են: Բայց չափաւորապէս և մարմնատեսակ օրինաց դատաստանի զնշանակս յաւելում հարկաւորապէս, զի ոչ աշժամ ամենեցուն է ըստ հրամանի նորին վարիլ: Նաև ոչ հեռի ի դիտաւորութենէ սահմանի սրբոյն ինչ ընդ միտս ածել իշխեմք, այլ յարմար նորին վարիմք շաւղօք:

Նւ արդ, այսպէս սկսցուք: Զի Թագաւորաց և իշխանաց, միանգամայն և ամենայն հաւատացելոց շինել վանս ոչ յաղագս մարմնաւոր ինչ յուսոյ է, այլ մանաւանդ՝ հոգևոր, յաղագս այնորիկ ոչ պարտի ժառանգ լինել: Զի որ յառաջնումն հայր եղև եղբարց, թէ յիւր շինեալ տեղի եղբարց և թէ յայլոց, և բարիոք առաջնորդէ, անդատաստան է փոխել, ապա թէ հակառակ ինչ գործէ, երկու և հրեք վկայիւք հարկաւոր է փոխել:

Եթէ դիցեն վանաց հայրպետ, յառաջ զամենայն ինչսն վանացն զրով ի նա տան, նոյնն և զիւր ինչսն անցուացէ, որ թէ պատահի նմա ելանել ի վանացն, զիւրն առցէ, և զոր յանուն եկեղեցւոյն տուեալ եղև, անդէն թողցէ:

Իսկ զկնի մահու հարց մի՛ լիցի իբր ժառանգութիւն առնուլ ազգատոհմից, միայն եթէ պատահի վարուքն բարի և հաճութեամբ եղբարց՝

նստցի⁽⁹¹⁾, ըստ այնմ՝ փոխանակ հարց եղիցին որդիք⁹¹, Ապա թէ չիցէ որ յազգատոհմից հօրն, զայլ որ իմաստուն յեղբարցն ընտրեսցեն հայր վանացն:

Իշխանաց ոչ է օրէն կաշառօք հայր դնել վանաց առանց կամաց եղբարց⁹²: Եւ եպիսկոպոսունք եղիցին այդոցիկ կարգիչք և այն իրաւամբք և ոչ կաշառօք:

Եւ քանզի են ի վանս գործ քան զգործս աւելի աշխատութեամբ, և ամենեցուն յոյս և հատուցանող Քրիստոս է, բայց եթէ կարճամիտ որ հանդիպի ի գործաւորսն, տացի նմա առաւել վարձ վասն ծանրութեան գործոյն, զի մի՛ ի պատճառս այնմիկ նուազութիւն եղբարցն լիցի: Եւ թէ այդոցիկ տրտունջ իցէ, դատաստան լիցի տրտնջողին առնել զգործաւ: Եւ զայս արտաքոյ կանոնի կամաց սրբոյն Բարսղի եղաք կարճամտելոցն աղաղաւ:

Բայց զանօթ ինչ գործեկաց եթէ վայրապար վնասիցեն, նոքա վճարիցեն, իսկ եթէ պատահմամբ՝ ոչ վճարեսցեն:

Գ Լ ՈՒՔ Դ

ՎԱՍՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ

Եւ վարդապետք եղիցին ըստ իրաւանց նախակրթեալք Հին և Նոր կատակարանաց և կանոնական հրամանաց: Յերկուց և յերից վարդապետաց կոչեսցին ի պատիւ հրամանի, թէ և պատահի միոյ վարդապետի աշակերտի: Եւ թէ զկամս եպիսկոպոսի և կամ առ առաւել զհայրապետի ընդ իւրեանս ունիցին, նաև զիշխանի, բարիօք ևս գործիցեն, ապա թէ ոչ՝ ըստ Օրինացն յերկուց և յերից վկայից հաստատեսցի: Իսկ ի միոջէ զկարգեալսն և զանձամբ եկեալսն լռեցուցեն: Այլ ըստ օրինացն զկարգեալսն պատուել, իբրու զի երկրորդ է ըստ մարգարէական շնորհին, զի աշխատութեամբ առաքելոցն հաղորդի և շնորհօք՝ մարգարէիցն, ուստի և բանիւ ընտրեալ կոչի:

Իսկ նախակրթեալք ի միոջէ վարդապետէ և ամբարտաւանեալք՝ յայլմէ առնուցուն պատիւ հրամանի՝ արհամարհելով զիւրն, իրաւունք լիցին դատաստանի՝ ի նմանէ զուսեալն երկրորդել, և կամ զղջացեալ արժանաւոր ապաշխարութեամբ՝ իւրոյն հրամանաւ վերստին ուղղեսցի: Եւ կոչողն առանց կամաց իւրոյն վարդապետի, հատուցէ պատիժս՝ անզեղջ եղեալ, և զղջացեալ ի դէպ ապաշաւանօք՝ թողութիւն առցէ յայնմանէ, զոր քամահեսցն՝ զնորայն առանց նորին կամաց կոչել յառաջ:

Եւ թէ պատահեսցի վարդապետի զօք կապել բանիւն Աստուծոյ յաշխարհականաց, կամ ի վանականաց, կամ յեկեղեցականաց, այլ որ վարդապետ մի՛ լուծցէ⁹³. Թէ ախտաւոր իցէ և կամ տգիտութեամբ՝ միջնորդ լինել ուղղել զիրաւացին՝ անեպեր, առանց հակառակելոյ, և թէ ոչ

⁹¹ Սաղմոս, ԽԴ, 17

⁹² Կանոնք Դուսայ Թ, Ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 209—211

⁹³ Կանոնք Շահապիվանի ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 460—461, տե՛ս նաև Շնորհալի, Թուղթ ընդհանրական, էջմիածին, 1865, էջ 90

անսայցէ՝ կապեսցի փոխանակ կապելոյն, մինչև զղջացցի: Ապա թէ իրաւացի իցէ, և ոչ անսայցէ այլ ոք նմա, դատաստան լիցի՝ և նա ընդ կապելոյն կապիլ, մինչև զղջացցի՝ եթէ ի տգիտաց և յամբարտաւանից իցէ, և թէ ի վկայելոց՝ առաջի նորա զպատճառ կապանացն ցուցցէ և ի նա թողեալ զպատասխանին՝ տնայարսաւ լիցի:

Եթէ պատահի ի միում եղբայրանոցի երկու լինել վարդապետ և կամ աւելի ևս, զմի, որ յառաջագէմ իցէ, ինքեանց զլուխ և աւագ կոչեսցեն՝ ըստ հրամանի առաջնորդաց, զի բարեկարգութիւն և ի նոսա իցէ, և մի՛ պատճառ տայցեն գայթակղութեան: Եւ թէ իւրաքանչիւրքն զոյգ կարգիցին, զոր չէ հնար համեմատել զշնորհսն, առուելեալն տարցի ըզպատին, և ըստ հրամանի նորա այլքն զարդարեսցեն զտօնս բանիւ, նաև զայլ ևս հարկս բանից: Եւ եթէ ոք ընդվզեալ լուծցէ զսահման կարգին, դատաստան լիցի միաբանութեամբ եղբարցն՝ ելունել նմա:

Իսկ զաշակերտս միմեանց, առանց գրոյ և կամաց ինքեանց, մի՛ առցեն. ապա թէ քամահելով առցէ, դատաստան լիցի՝ որքան ուսեալ ի նմանէ իցէ, վերստին նստցի և ուսուցցէ, և կամ զղջացեալ՝ կամօք նորա կացցէ, և նա ընկալցի:

Իրաւունք են աւագ վարդապետի ընդ կաթողիկոսի և ընդ եպիսկոպոսի ի վիճակ ելանել ըստ նոցա կամաց, և կամ այլ ոք՝ ըստ կամաց երկուցունց, զի մի՛ արտաքոյ կանոնաց յեպիսկոպոսէ գործիցի ինչ, զի և եպիսկոպոսն միաբանութեամբ վարդապետին զիւրաքանչիւր կարգն գործիցէ: Եւ թէ այսմ ոչ անսայցէ ոք ի վարդապետացն, ըստ դատաստանի եպիսկոպոսին և աւագ վարդապետին ելցէ ի միաբանութենէ նոցա:

Այլ զայնոսիկ, որ հանդերձեալ իցեն կոչիլ յաստիճան հրամանի, զհամար ուսման արժան է պահանջել, թէ ո՛ւր և յումմէ՞ զտառս զիւրաքանչիւր ընթերցաւ ուսմամբ: Եւ այս առ այնք լիցի, զոր ի բազումս շրջեալ՝ անգիտանամբ ուսմանն, զի մի՛ պատրեալ անկատարս զպատիւ առեալ՝ բազում վնասս խակութեամբն գործիցեն: Եւ այդ իրաւունք նոցա կացցէ, բայց համօրէն ընտրութիւն լիցի: Մի՛ ինքեանց կամօք գայցեն յառաջ, այլ զառաջադիմութիւն նոցա, և զերկիւղ, և զբարիոք շինել զոգիս զինքեանց, և զայլոց տեսեալ՝ հարկաւորիցեն, շարժեալ հոգով՝ անստգիւտ մտացն խղճիւ կոչիցին ի սպասաւորութիւն բանին:

Այլ վաղվաղիկոտացն իրաւունք լիցի և այնոցիկ, որ զայլս աղաչիցեն ի պատիւ ելանել բանին, լուել մինչև յախտիցն նախ բժշկիցին, զի մի՛ հիւանդք հոգով զբազումս ախտացուցանեն. և այդ իրաւացի է դատաստան նոցա: Այլ ոչ անվիճակս զնոսա իրաւացի է յամենայն տեղիս արձակել, այլ եթէ ի գաւառի իւրեանց կամիցին և թէ յայլում պանդխտանալ, եպիսկոպոսաց միաբանութեամբ և հրամանաւ լիցին՝ շրջելով բարեկարգութեամբ. այդոքիկ վկայելոցն լիցին: Իսկ զաննշան շրջողս, և զօշաքաղս, և որք կամիցին ցուցանել զանձինս գիտունս առ ամենայն ոք, մշակք եղեալք որովայնի և այլոց ախտից, բանավաճառք և վկայելոց պարսաւադէտք, զայնպիսին լուեցուցանեն իրաւացի դատաստանաւ և առցեն ի նոցանէ զգաւազանն և տացեն ցուպ շրջողութեան:

Եւ թէ պատահի վարդապետի երթալ հիւրութեամբ յայլ վայրս, ուր վարդապետ իցէ, մի՛ առանց մեծարանաց վարդապետի տեղոյն խօսեսցի,

այլ զի նախ նա ըստ տեղոյն սովորութեան ընդ եղբարսն խօսեսցի, և ասա ըստ ամենեցուն կամաց հարկի՝ հիւրն: Եւ թէ վկայեալ ոք հիւրն իցէ, և բնականն նախ նմա կամիցի, ըստ կամաց նորա խօսեսցի. սակայն մի՛ յաճախեսցէ և զասպնջականն ամաշեցուցէ և յիւրոցն զնա քամահել տացէ: Ապա թէ զսահմանս զայս լուծցէ և յանդգնութեամբ անաղերս խօսեսցի, դատաստան լիցի՝ անպատիւ զնա ի բաց դարձուցանել:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ե

Վ Ա Ս Ն Ք Ա Հ Ա Ն Ա Յ Ի Յ Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ա Յ

Եւ մի՛ լիցի քահանայից ժառանգութիւն առնել զժողովուրդն Քրիստոսի, որպէս տեսանեմք, զի և դատերաց ի բաժինս տան ժառանգութեան զգինս արեանն Քրիստոսի: Պարտ է եպիսկոպոսին յայնպիսոյն առնուլ զհօտն Քրիստոսի և տալ ի ձեռս այնոցիկ, որ Տեառն զտէրունիսն հովուեսցեն, և պատասխանել նոցա իրաւամբք, թէ զոր սրով քո գերեցեր⁹⁴ և զնով քո զնեցեր, զնոսա կալցես քեզ ժառանգութիւն և մի՛ զշարշարանօքն Քրիստոսի զգնեալսն և զփրկեալսն. և թէ յանդգնի՝ լոնցուցանել և ի քահանայութենէն:

Եւ թէ պատահի ժողովրդականացն փոփոխել բնակութեամբ թաղէ ի թաղ, այն իրիցուն լիցի ծովս, յոր թաղ բնակեսցի և մի՛ առաջնոյն, քանզի մի է օրինակ հովուութեան ընդ ամենայն տեղիս ուղղափառաց:

Զի են ոմանք յազգէ քահանայից աշխարհականք, զի յորժամ մեռանի երէցն, նա իւրեանք ուտեն զծովս, և զմովս, և զմովս իւր կրակացն և իւրեանց դրան երէց դնեն. և այս մեծ անիրաւութիւն է: Արդ, պարտ է այնպիսեացն, թէ սարկաւազունք իցեն՝ քահանայ լինել, և թէ աշխարհականք՝ խափանեսցին ի ծխի ուտելոյ. և թէ յանդգնին՝ նզովեսցին յեպիսկոպոսէն, մինչև զղջացին:

Իսկ քահանայից վանականաց ոչ է պարտ ծխակերութիւն առնել:

Աշխարհական ոք, թէ մատաղ առնէ, իւրում քահանային տացէ զերին և զմորթն և մի՛ վասն շորութեան այլ քահանայի տացէ. և թէ յանդգնի՝ կրկին առցէ եպիսկոպոսն ի նմանէ և տացէ յիւր քահանային:

Եւ եթէ ժողովրդական ոք նախատէ զքահանայ կամ հարկանէ, արժան է հատանել զձեռն, որով եհարն, և կամ զնեսցէ զձեռն իւր յեպիսկոպոսէն և բազում ապաշխարութեամբ թողութիւն արասցէ նմա:

Քահանայ, թէ վասն անձին խնդրելոյ վրէժ բանադրէ զոք, զինչ և իցէ պատճառ, զանձն իւր դատապարտէ. և զղջացեալ յետոյ պարտ է նմա եպիսկոպոսին խրատով ապաշխարել: Եթէ զոր կապեացն ոչ արձակեսցէ, կապեսցէ զնա եպիսկոպոսն, մինչև զղջացցի և արձակեսցէ զոր կապեացն: Բայց սակայն ոք կապեցան, թէ իրաւ է, թէ անիրաւ, ընդ կապանօք է, մինչև զղջացեալ թողցէ:

ԳԼՈՒԽ Զ

ՎԱՍՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ ԱՆԿԱՐՈՂԱՅ: ԱՅՐԻԿՆ ԵԹԷ ԶԿԻՆՆ
ԻՐ ԶԿԱՐԷ ՅԱՆՁՆԷ ՀԱՆՆԼ, ԱՅՍ Է ԴԱՏԱՍԱՆ

3 Զարմարումն առն և կնոջ ըստ պատշաճի ցուցեալ է՝ ժամանակաւ
5 երէց լինել առն, և կրսեր՝ կնոջն, որպէս ի ստեղծմանն ցուցանախաստեղ-
ծիցն, զի ամենայնիւ իշխան լիցի այրն ի վերայ կնոջն, որպէս յայլսն,
նմանապէս և յամուսնանալն:

Եւ թէ պատահի, որ այրն չկարէ զկինն ի կուսութենէ հանել, թէ կամ
լիցի կնոջն, որ ի միասին կենան՝ կացցեն առ իրարս, ապա թէ ոչ կամ՝
10 բաժանեսցին⁽⁴⁷⁾, և առնու կինն զիւր պոռոյզն զամենայն և ելանէ և առնու
իւր այլ այր, զոր և կամեսցի: Բայց մի՛ լիցի յաղազս այսոցիկ տուգանք
առն, զի յոչ կամաց է ախտն. և ամենայն ինչ տացի ի կինն, բայց ի
հանդերձիցն, զոր արարաւ երկոցունցն ի հարսանիսն:

Եւ թէ անասուն բերեալ իցէ կինն, զզուխքն առցէ և զկէսն աճոյն,
15 և կէսն այրկանն տացի վասն աշխատութեան և ծախիցն⁽⁴⁸⁾:

Եւ օծիաք և ծախք, զոր արարեալ են միմեանց ազգն և ազգայինքն
յերկուց կողմանցն, մի՛ յիշեցին, և ոչ ծախք հարսանեացն:

Սակայն հաւանութեամբ առն լիցի առն այլում. և այրն առցէ կին,
որ այլ այր լինի առեալ, և մեռեալ իցէ այր կնոջն, զայն առցէ:

20

ԳԼՈՒԽ Է

ՎԱՍՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ ԶԱՆԱԶԱՆ ՊԱՏԱՀԱՐԱՅ

Եթէ պատահի առն և կնոջ դիւահարութիւն, քննել արժան է. թէ յա-
ռաջ քան զպսակն էր և ծածկեցաւ խաբէությամբ ծնողաց կնոջն, ի տու-
նըս իւրեանց առցեն, մինչև բժշկեսցի, և զամենայն ծախք ինքեանք
25 վճարեսցեն, մինչև բժշկեսցի և ապա դարձցի յայրն իւր, եթէ կամեսցի
այրն, ապա թէ ոչ՝ իշխան լիցի արձակել զկինն:

Ապա թէ ի տան առն պատահի դիւահարիւ, այրն հոգասցէ, մինչև
բժշկեսցի կինն, և զամենայն ծախսն: Ապա թէ յետ եւթն ամի ոչ բժշկես-
ցի, իշխան լիցի այրն արձակել զնա և առցէ այլ կին: Եւ եթէ մանկունք ի-
30 ցեն, առ իւր հայրն թողցի, և կինն ընչիւք իւրովք ելցէ, և այրն, հրամա-
նաւ կնոջն, այլ կին արասցէ, բայց ըստ կարողութեան հոգասցէ զկեանս:
Իսկ եթէ ի տան ծնողացն է դիւահարել, առանց հրամանի կնոջն արասցէ
կին, առանց ընու եւթն ամացն կանոնացն. բայց կինն ընչիւք իւրովք
ելցէ, և ծախքն և հանդերձն, որ ի պսակին, մի՛ յիշեսցին:

35 Նոյն դասաստան այսպէս լիցի, թէ առն պատահի ախտն գոդի կամ
պիսակութիւն. եթէ յառաջ քան զպսակն էր, և ծածկեցին ծնողքն, իշխան
է այրն թողուլ զկինն, նոյնպէս և այրն թէ իցէ այսպիսի ախտիւ, իշխան
է կինն թողուլ զայրն և լինիցի այլում: Իսկ եթէ յետ պսակին հանդիպի
ախտքս այսոցիկ, ոչ է պարտ ննջել առ իրարս, այրն և կինն հայեսցին
40 ի կեանս իւրեանց և ցուցցեն բժշկաց հոգևորաց և մարմնաւորաց. եթէ
զոյ հնար բժշկութեան՝ համբերեսցեն, ապա թէ ոչ՝ հրամանաւ առն և

կնոջն արձակեսցին ի միմեանց: Եւ որ առողջն իցէ, ամուսնասցի այլում, և մինչև ի մահ հոգասցեն զկեանս իւրեանց, և զպոռոյզն անդրէն դարձուցեն:

- 5 Եւ եթէ պատահի յերկար և անբժշկելի հիւանդութիւն առն կամ կնոջն, ոչ ունին իշխանութիւն արձակիլ ի միմեանց, միայն թէ խղճասցեն միմեանց՝ արձակեսցին. և որ առողջն իցէ, ամուսնասցի, և զինչսն հիւանդին անդրէն դարձուցէն, և մինչև ի մահ զիրարս հոգասցեն, բայց ի տունս ծնողացն և ոչ երկոքինն ի մի տուն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը

10

ՎԱՍՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ ԳԵՐԵԼՈՅ

Եթէ ի տանէ առն գերի վարեսցի կինն, այր իւր զնեսցէ զնա:

Եւ եթէ խռովեալ էր կինն և ի տունս ծնողացն գնացեալ էր և գերի վարեսցի, այրն և ծնողքն գնեսցեն: Նոյն լիցի և այրն, եթէ գերի վարեսցի:

- 15 Եւ երբ գերեսցին, շրջելով խնդրեսցեն եւթն ամ, և թէ ոչ գտցեն, որ ազատն մնաց՝ ամուսնասցի հրամանաւ ծնողաց գերելոյն:

Եթէ իրբ մնացեալ կայ ի գերելոյն բաժնէ, անդրէն դարձուցեն ի ծնողան գերելոյն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ

ՎԱՍՆ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ

- 20 Կան ոմանք, որ ախտիւ ատելութեանն զմիմեանս ատիցեն այր և կին, առանց բանի պոռնկութեան: Եթէ յառաջ քան զպսակն էր ատելութիւնն, և այրն ատիցէ զկինն և կամենայ զբաժնիլն ի կնոջն, բաժանեսցէ եպիսկոպոսն յետ բազում խրատու, և այսոց բաժինքն որպէս դիւահարացն լիցի: Եւ ըստ կանոնաց դատաստանի⁹⁵ այրն ոչ իշխէ առնուլ կին, և կինն առցէ իւր այր, առցէ և զպոռոյզն և յերից զմինն յայրկան իրացն՝ տուգանք, վասն զի անարգեաց զպսակն օրհնութեան:

- 25 Նոյն դատաստան և կնոջն լիցի, և ոչ առցէ այր, բայց եթէ զղջացեալ միմեանց տացեն թողութիւն իրերաց՝ ամուսնասցին: Բայց հրամանաւ եպիսկոպոսին լինիցի ամենայն ինչ: Իսկ այսոցիկ տուգանք և ապաշխարութիւն գրեալ է ի կանոնս սուրբ⁹⁶:

- 30 Իսկ եթէ յետ պսակին ատիցեն զիրար այր և կին և որդիս ծնեալ իցեն, խրատիւ և տանջանօք և շատ ժամանակաւ՝ մեկնեսցին: Եթէ ի կնոջն է պատճառն, զկէս ընչից կնոջն տուգանք տացեն յայրն⁽⁹⁰⁾, վասն զի միացեալք են, և եթէ յառնէն՝ նոյնպէս, և ոչ իշխեն ամուսնանալ, բայց
- 35 հրամանաւ միմեանց:

⁹⁵ Կանոնք Նեոկեսարեայ ժԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 183—184

⁹⁶ Անդ

ԳԼՈՒԽ Ժ

ՎԱՍՆ ՇՆԱՅՈՂԱՅ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ

- 5 Եթէ կին ումեք շնասցի, արձակեացէ զնա այր իւր և ինքն այլ կին արասցէ: Եւ եթէ հաճոյ է առն, զի բնակեացեն ի միասին, բարիոք է, զի պարտ է ի վերայ կնոջ իւրոյ⁹⁷:
- Եւ ընչիցն դարձն՝ որպէս յինն կանոնին գրեցաք՝ վասն ատելութեանն:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ

ՎԱՍՆ ԱՄԼՈՑ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ

- 10 Ամուկ կին մի՛ արձակեացէ զնա այր իւր, զի Աստուծոյ է տալ զորդիս: Փորձել պարտ է, զի թէ ի ցաւոց իցէ՝ բժշկօք առողջասցին:
- Ապա թէ վասն ժառանգութեան տեսանիցէ կինն զայր իւր տրտմեալ, բոտ օրինակին Աբրահամու և Սառայի⁹⁸, տացէ կինն հրաման արձակման. բայց մի՛ լիցի զամուլն և զծննդականն ի միասին պահել: Նոյնպէս,
- 15 և թէ այրն իցէ անծնունդ, արասցէ, բոտ գրելուց:
- Իսկ սահման ժամանակին եւթն ամ իցէ, եթէ ի պսակն աղջիկն հնգետասան տարոյ էր, և կտրիճն՝ ութուտասան. իսկ եթէ այլ պակաս էին՝ զնոյն, և համբերութեան ժամանակն առաւել լիցի⁽⁵²⁾:
- Իսկ եթէ կինն այլ այր չկամենայ առնուլ, զնէ զնա այրն իւր յայլ
- 20 տուն և անդ հոգասցէ զկեանս նորա մինչ ի մահ, և զինչս կնոջն տացէ ի կինն լիով, և ինքն առցէ այլ կին ծննդական, հրամանաւ կնոջ իւրոյ: Բայց եթէ յառաջ գիտէր զամլութիւնն, և տրփանօք զիրար առին, մի՛ լիցի մեկնիլ մինչ ի մահ:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

- 25 ՎԱՍՆ ՈՐՈՅ ՊԱՏՃԱՌԻ ԵԼԱՆԷ ԿԻՆՆ ՅԱՌՆԷՆ

- Յորժամ կինն տեսանէ զայր իւր յարուազիտութեան, կամ յանասնապղծութեան, կամ թէ ընդ անօրինի պղծի կամ պղծեացէ, կամ ի մարդասպանութեան, յայս պատճառանացս ի վերայ իշխան է կինն թողուլ զայր իւր և լիցի առն այլուս: Եւ զկէս ընչից առն առցէ կինն, ապա եթէ կամեսցի կինն թողուլ և ոչ⁽⁵³⁾:
- 30

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

ՎԱՍՆ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌԱԻ ԶՄԻՄԵԱՆՍ ԹՈՂՈՒԼ
ԱՅՐ ԵՒ ԿԻՆ

- Այր և կինն, եթէ ատելութեամբ զիրար թողցեն, և պատահի մեռանել
- 35 զոր էառն, և այն, զոր թողեալն էր, անայր կայր, պարտ է առնուլ զայն,

⁹⁷ Ա Կորնթ., է, 3

⁹⁸ Մեռնոք, ԺԶ, 1—4 և այլուր:

քանզի այլ պսակ ոչ հասանի նոցա. այլ ոչ բռնութեամբ, այլ կամօք վասն Աստուծոյ:

Գ Լ Ո Ւ Պ Ժ Դ

- 5 ՎԱՍՆ ԵԹԷ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ԿԱՄ ԱՅԼ ՃԱՆԱԳԱՐՀՈՐԴ
ԻՅԷ ԱՅՐՆ ԵՒ ՅԱՄԵՆԱՅ, ԵՒ ԿԻՆՆ ԱՅԼ ԱՅՐ ԱՌՆՈՒ

30 Յորժամ այր ոք գնայ ի ճանապարհ և յամիցէ. պարտ է կնոջ նորա համբերել: Ապա եթէ լսէ վասն մահու ստուգիւ, մի՛ առցէ այր մինչև յեւթն ամն, ըստ սահմանի գերելոցն⁹⁸: Իսկ եթէ յառաջ քան զսահմանն առն լիցի և կամ քան զստուգելն մահու, և գայցէ այրն, իշխան է առնուլ
10 զկին իւր, թէ և այնմ առն պսակ ոչ հասանի, թէ և որդիս ծնեալ իցեն: Ապա թէ այլ պսակ հասանի այս ճանապարհորդ այրկանս, իւր հրամանաւ լինի թողուլն և ոչ թողուլն:

Ապա թէ յետ եւթն տարոյն և սուտ մահուանն գայցէ յետոյ, մի՛ առցէ զկինն իւր, թէ այլ պսակ հասանի իւր, և այրկանն, որ զկինն առեալ
15 էր, ոչ հասանի պսակ. թողցի կինն այնմ, որ ոչ հասանի պսակ: Ապա թէ այնմ առն իցէ պսակ և իւր չիցէ, առցէ զկինն իւր, թէ և որդիս ծնեալ իցեն: Իսկ եթէ այնմ ոչ իցէ պսակ և ոչ իւր, մի՛ առցէ, զի զկինի սահմանին դարձաւ: Ապա թէ այսմ ոչ անսայցէ, հարցանեն ընդ կինն, և կինն ում կամիցի՝ լինի:

20 Իսկ եթէ գնայ մարդ յաշխարհ հեռի և կին արասցէ, կին նորա մի՛ լինիցի այլում մինչև յեւթն ամ, եթէ զղջացեալ դարձցի: Ապա թէ յետ այնորիկ ոչ գայ, և կինն ստուգեսցէ զշգալն, օրինօք առցէ իւր այր: Իսկ եթէ զկին եւթն ամին գայցէ, ոչ կարէ առնուլ զկինն, քանզի անարգեաց զպսակն օրհնութեան:

25

Գ Լ Ո Ւ Պ Ժ Ե

ՎԱՍՆ ԹԷ ԿՈՈՒԻ ԱՅՐ ԸՆԴ ԿԻՆՆ ԵՒ ՎՆԱՍԵՍՅԷ ԶՆԱ

Եթէ այր զկին իւր անարգէ անդադար մախանօք, եթէ խորթ կայր ի մէջ իւրեանց և վասն այնորիկ նախատեն զիրարս, դատաստան լիցի. եթէ պոմնով էառ զկինն և զխորթերն, պարտ է համբերել, ապա թէ ոչ՝
30 յազգ կնոջն դարձուցեն զխորթսն⁽⁵⁴⁾:

Իսկ եթէ աներկեղութեամբ և ժանդ բարուք այր զկին իւր հարկանէ, ձեռն կոտրէ, կամ աչք հանէ, կամ ատամն կամ ոտն կոտրէ, առցեն ի նմանէ երկու հազար գեկան, այսինքն՝ դրամ արծաթ, կրկին, քան զոր օտարն հարկանէ, քանզի թէ օտարն այդպիսի վնաս գործէ ընկերի՝ հա-
35 զար դրամ տուգանք է ձեռացն, կամ ոտիցն, կամ ատամանն, կամ աչացն: Այս չորս անդամքս ի մարմին մարդոյ մի է համարեալ գինն, վասն զի մարդոյ գինն, երբ կամաւ զիրար սպանեն, չորս հազար դրամ արծաթ է. և այս չորս անդամս ի չորս բաժնէն մի է համարած:

⁹⁸ Կանոնք Դոմայ է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 205—206

- Իսկ իբրև այր զկնոջն հատանէ զձեռն, կամ զոտն, կամ զաչքն, կամ զատամն, կրկին տուգանք առցեն ի նմանէ, զի մի՛ իբրև զբող մի կալցէ զկինն իւր այրն, այլ իբրև զանձն իւր, և զկինն դարձեալ յայրն տացեն, որ զցաւն առողջացուցանէ բժշկօք: Եւ թէ կամք իցէ կնոջն՝ բնակիցէ առնա, և այրն ի զզջումն դայցէ. իսկ զտուգանքն ի կինն տացեն⁽⁵⁵⁾: Եւ եթէ ի նոյն աներկեղութեան կացցէ այրն, մեկնել ի միմեանց արժան է, զուցէ մահ գործիցի ի միջի նոցա, և Տէրն իսկ ասաց. Մովսէս վասն խստասրբութեան ձերոյ ասաց թողուլ զկանայս ձեր¹⁰⁰: Իւ զայս ոչ վայրապար ասաց Տէրն, քանզի յայլում վայրի վասն պոռնկութեան միայն ասաց, և աստ՝ վասն խստասրբութեան: Եւ զի խստասրբութիւն բազում շարիս գործէ, լաւ է բաժանել զկինն և զայրն, քան թէ զիրար սպանեն, քանզի և Քրիստոս զնոյնն ասաց:

Իսկ ընչից բաժանումն զրեալ է որ վասն ատեցողացն⁽⁵⁶⁾:

Գ Լ ՈՒՆ ԺԶ

- 15 ՎԱՍՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ, ՈՐՔ ՅԻՄԱՐՈՒԹԵԱՄԲ ԹՈՂՈՒՆ ԶՄԻՄԵԱՆՍ

- Եթէ այր, առանց պատճառի, զկինն իւր թողցէ յիմարութեամբ, և կինն համբերէ եւթն ամ, և բազում անգամ յանդիմանեն զնա ազգ կնոջն և դատաւորքն, և ոչ լսէ և ոչ ամաչէ, կոչեն զկինն և զայրն առ իրարս և ի բերանոյ նորա ստուգեն՝ առնուլ և կամ հրաման տալ կնոջն առնուլ այր: Եւ այրն ոչ առնու կին, քանի կենդանի է կին նորա. և ապաշխարութիւն կնաթողացն լիցի⁽⁵⁷⁾:

Եւ այս դատաստանս ամենայն անպատճառ կնաթողացն լիցի. իսկ եթէ կինն խղճացեալ հրաման տացէ: Նոյն՝ և թէ կինն թողցէ զայրն:

Գ Լ ՈՒՆ ԺԷ

- 25 ՎԱՍՆ ԱՐԱՆՑ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ ՈՒՐԱՅՈՂԱՅ

- Եթէ այրն կամ կինն, վասն նեղութեան կամ վասն տուգանաց, ուրացի զՔրիստոս, մի՛ բնակեացէ կին նորա ընդ նմա, զի մի՛ ի մոլորութիւն նորա անկցի: Իսկ եթէ զղջացի այրն և ասիցէ ցկինն, թէ եկ գնամք յայլ երկիր և դարձեալ դաւանեմ զՔրիստոս, պարտ է կնոջն զնալ և շահել զայր իւր վասն Քրիստոսի: Նոյնպէս եթէ կինն լիցի՝ այսպէս լիցի:

Գ Լ ՈՒՆ ԺԸ

- ՎԱՍՆ ԹԷ ԱՅՐՆ ԵՒ ԿԻՆՆ ԿՌՈՒԻՆ ՀԵՏ ԻՐԵՐԱՅ ԵՒ ՈՒՐԱՆԱՆ
ԶՔՐԻՍՏՈՍ ԵՒ ԶՀԱՒԱՏՆ

- Իսկ եթէ այր, վասն քինու կնոջն իւրոյ, ուրանայ զՔրիստոս, կինն ունի զմեղս նորա, եթէ ի կնոջն էր պատճառն: Իսկ եթէ ուրացաւ զՔրիստոս կամաւն իւրով, ինքն տացէ պատասխանի Աստուծոյ: Ապա թէ ի

կնոջէն եղև պատճառն, և անդարձ մնաց այրն, արիւն նորա ի կնոջէն խնդրեսցի իրաւամբ գնով՝ հանդերձ ապաշխարութեամբ, և դատաստան նորա Տեառն լիցի: Նմանապէս՝ եթէ կինն անկցի յայսմ:

5 Եւ եթէ զիրովին երթայցէ այր կամ կին, և կամ ի գետ անկեալ խեղդիցի և կամ՝ շվանով, կամ ընդ քար ի վայր անկանի և մեռանի, յումմէ պատճառ կորստեանն եղև՝ նմա և գինք արեան լիցի վճարել:

Ըստ դատաստանի կանոնաց կարծեմ և գերկրորդ ամուսնութիւնն խափանել:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Թ

10

ՎԱՍՆ ԱՌՆ ԵՒ ԿՆՈՋ, ՈՐ ԶԻՐԱՐ ՍՊԱՆԱՆԵՆ

Եթէ այր զկին իւր սպանանէ վասն սրտնկութեան, արեան դատաստան լիցի ի լման, քանզի արձակել ասաց Աստուած և ոչ սպանանել¹⁰¹, Իսկ եթէ զայր իւր սպանանէ կինն դեղօք կամ ալլ ցաւօք, նոյն դատաստան է:

15

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի

ՎԱՍՆ ՅԱՆՅԱՒՈՐ ԻՇԽԱՆԱՅ ԱՌ ԹԱԳԱՒՈՐՍ ԵՒ ԱՅԼՈՅ՝ ԱՌ ՆՈՍԱ

Եթէ իշխանաց և ալլոց ի թագաւորական տանէ թագաւորին իրեանց յանցաւորք գտանիցին, և կամ ալլ նուաստ՝ իշխանի, ինքեանք տացեն վասն անձանց իրեանց պատասխանի և ոչ որդիքն նոցա: Ալլ և զժառանգութիւն հօրն թողցեն որդոցն, և մի՛ պատճառաւ հարց որդիք զրկիցին, 20 զի իւրաքանչիւր ի մեղս իւր մեռցի ըստ օրինաց¹⁰²: Ապա թէ համախոհք իցեն միմեանց եղբարք կամ որդիք՝ կորիցեն:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Ա

ՎԱՍՆ ՇԻՆԱԿԱՆԱՅ

25

Ազատ յԱրարչէն եղև մարդկային բնութիւնս, ալլ ծառայել տերանց յազազս պիտոյից եղև հողոյ և ջրոյ: Եւ որք ոչ ունիցին ջուր և հող, ազատ է, ուր և կամեսցի գնացէ և բնակեսցէ, և ոչ է իրաւունք թագաւորաց և իշխանաց բռնադատել զոք կենալ ի գեղ մի կամ ի մի երկիր⁽³³⁾:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Բ

30

ՎԱՍՆ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՆԿԱՆՅ

Սպանումն եթէ լինիցի ի մէջ մանկանց, տեսցեն, թէ որ սպանեացն ի վեր քան զերկոտառան ամն իցէ, արեան պարտական է և այնպէս

¹⁰¹ Մատթ., Ե, 32. ԺԹ, 9

¹⁰² Բ Ծրին., ԻԳ, 16: Դ Թագ., ԺԴ, 6: Եզեկ., ԺԸ, 20

տուժեացի, իսկ եթէ մետաւան և տասն՝ զկէսն տուժեացեն, իսկ ի վայր քան զտասն՝ յերից մինն լիցի:

Եւ թէպէտ և յայլ մեղս զհնգետասան ամացն յիշէ¹⁰³, սակայն մեղք արեանն են այսոքիկ:

5

Գ Լ ՈՒՅ Ի Գ

ՎԱՍՆ ՄԱՆԿԱՆՑ, ԹԷ Ի ԽԱՂԱՍ ՎՆԱՍԵՆ ԶԻՐԱՐ

Յորժամ մանկունք ի խաղս զմիմեանս վնասիցեն, թէ՛ պատահամբ, թէ՛ ցասմամբ, որ կոտորեաց՝ պարտ է տալ զվարձս բժշկացն և զխա-
փանման բանիցն, և թէ ոչ բժշկի՝ զգինս զգայութեանցն, և թէ մեռանի՝
10 զգին արեանն: Ապա զտարիքն ի սպանութեան կանոնս քննեացեն, ի քսան և երկու համարն:

Գ Լ ՈՒՅ Ի Գ

ՎԱՍՆ ՄԱՆԿԱՆՑ, ԹԷ Ի ԶՈՒՐՍ ԽԵՂԴԵՆ ԶԻՐԱՐՍ

Ի ջուրս լողալով մանկունք զմիմեանս խեղդեն, եթէ պարզմտա-
15 բար ի խաղս և եթէ քինու ցասմամբ. եթէ կամտու առնիցեն՝ գինք արեան լիցի, և եթէ ակամայ՝ կէսն: Իսկ տարիքն քննեացի այնմ, որ խեղդեացն զնա⁽⁵⁹⁾:

Գ Լ ՈՒՅ Ի Ե

ՎԱՍՆ ՄԱՆԿԱՆՑ, ՈՐ Ի ԳՐԱԽՍ ՍՊԱՆԱՆԵՆ ԶԻՐԱՐՍ

Եթէ մանկունք զրաւ դնեն ընդ իրար, թէ վազէ ի վայր և կամ ընդ դժարս և ընդ ձինս սահելով և այլ այսպիսի, եթէ պատահի մեռանել՝
քննեացեն զամբն, որ զգրաւն եզ, և կէս տուգանք լիցի ի վերայ նորա, թէ վնասեալն աւելի ամօք իցէ, քան զայն, որ զգրաւն եզ, ապա թէ այլ
պակաս՝ կիսոյ կէսն, որպէս տասն տարոյ կամ սակաս: Եւ եթէ կատա-
25 բելոց իրդ դիպեացեն, նովիմբ դատեացին:

Գ Լ ՈՒՅ Ի Զ

ՎԱՍՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՑ, ԹԷ ՎԱՅՐԱՊԱՐ ԳՐԱԻ ԳՆԵՆ

Սովոր են երկտասարդք ոմանք զմիմեանս վայրապար շարժել՝ բառ-
նալ ինչ ծանունս, որպէս քարինս և այլ այսպիսիս, և վնասիլ և վնասել
30 զմիմեանս: Եթէ որ շարժեացն ինչս ետ ի գրաւու յայտնի, և յայնմանէ որ պատրեալ վնասեցաւ, կէս վնասու արեան լիցի, ըստ որում բանի:

¹⁰³ Կանոնք Բազդի Կեսարացւոյ ճլմ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 131—132, տե՛ս նաև Սաղմոս, ԻԴ, 7

յանցոյց, մանաւանդ թէ պատրեալն աւելի ամօք իցէ, և խափանածոյն և բժշկութեանն տուածացի:

Եւ զայս եղաք, զի մի՛ վայրապար մահ գործեսցի յոմանց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Է

5

ՎԱՍՆ ԳԻՆԱՐԲՈՒԱՅ ԵՒ ՆՈՑԻՆ ՎՆԱՍՈՒՅ

Ի մէջ գինեխում մարդկան եթէ ընդ միմեանս կռվին, և կոտորի ձեռն կամ այլ անդամ, պարտի բժշկել և զպակասութիւն բանիցն լնուլ, և թէ մահ հանդիպի կամաւ՝ արեան գինք առցեն անպակաս. և այլ ընկերքն, որ անդ էին, նոքա այլ տուգանօք են ըստ շափոյն: Եւ թէ ակն կամ ատամն 10 խլեսցի, զգինն առցեն հազար դրամ. և թէ ուն և ձեռն կոտորի և անբըժշկելի մնայ, նոյն հազար դրամ և այս⁽⁵⁰⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ը

ՎԱՍՆ ՇՆԱՑՈՂԱՅ ԵՒ ԱՅԼՈՑ ՉԱՐԱԳՈՐԾԱՅ

Յորժամ շնայ ոք ընդ կին, որ այր ունի, եթէ կամաւ կնոջն է և եթէ 15 լրբութեամբ առն, ըստ Օրինացն մահու արժանի է: Եւ այլք ի դատաւորաց զայսպիսեաց զձեռն և զժածուկ մարմինն կտրեն, և կարգ արուագիտացն և անասնապղծացն է. եթէ ի դատաստան գայ՝ տուգանօք փրկեսցին և մի խրատիւ:

Եթէ այլազգի հանդիպի յայս գործս հետ քրիստոնէի կնոջ, առանց 20 ամենայն պատճառի հատանեն զժածուկն և զկինն խրատեսցեն զքիթն կտրելով:

Իսկ եթէ քրիստոնեայ մարդ զայրի կին խարեսցէ և պղծեսցէ զնա, կամ առնու կին զնա, կամ տայ հարիւր դրամ արծաթ կնոջն, երբ այլ կին ոչ ունենայ այն մարդն, որ շնացաւ:

25 Նա թէ և այլ մեծատուն իցէ այրն և կինն՝ նոյն, և տուգանքն յաւելցին⁽⁶¹⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Թ

ՎԱՍՆ ԿՈՒՍԻՅ, ՈՐ ՉԻՑԵՆ ԽՕՍԵԱԼ

2 կոյս աղջիկ, որ խօսալ լինի առն, և այլ ոք գայ և բռնութեամբ 30 պղծէ զնա, դատաստան տռնակնոջն է՝ ըստ որում օրինակի և իցէ:

Ապա թէ գտանիցէ ոք աղջիկ կոյս, որ չիցէ առն խօսեալ, և բռնաբար ննջիցէ ընդ նմա, տացէ այրն, որ ննջեացն ընդ նմա, հօր աղջկանն հարիւր դրամ արծաթ, և նորա լիցի կին. և մի՛ իշխեսցէ արձակել զնա¹⁰⁴:

Այդ ըստ Օրինացն է, զնոյն և մեզ լիցի՝ անբաժանելի առնուլ զնա, 35 ապա թէ ոչ կամեսցի՝ ըստ արժանեացն և տուծն լիցի:

Գ Լ ՈՒ Խ Լ

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԶԿԱՆԱՅՍ ԲԱՄԲԱՍԻՅԵՆ ՍՈՒՏ, ԹԷ ԶԳՏԱԻ ԿՈՅՍ

Եթէ որ առնուցու կին և ատիցէ զնա և ստույթեամբ բամբասիցէ, թէ
 կոյս չէ աղջիկն, քննեսցեն ի ձեռն կանանց՝ եթէ ստի այրն, խրատեսցեն
 5 զայն գանիւ և տուգանեն հարկուր դրամ արծաթ՝ ըստ Օրինացն¹⁰⁵. զնոյն և
 մեք միարան այնմ, և նմին եղիցի կինն, և մի՛ արծակիցէ: Ապա թէ
 ճշմարիտ իցէ այրն, աղջիկն մահու արժան է ըստ Օրինացն¹⁰⁶, և մեք
 տամք այնպիսոյն՝ արծակիւ ի նմանէ առնն, և թէ կամք իցեն՝ բնակիցեն,
 զի բազում ինչ վրիպանօք գործի կուսից, և զի ոչ ի տան առն եղև անար-
 10 գութիւնն: Եւ այրն, թէ արծակէ՝ ամուսնացի այլ կնոջ, և կինն այր առցէ,
 զի ոչ ընդ օրինօք առնն էր, երբ շնացաւ. և եթէ ոչ կամեսցի առնուլ վասն
 իւր սուտ բամբասանացն, տուգանք դիցեն ի վերայ նորա, որպէս և գրեալ
 է ի գիրս, որ վասն արանց և կանանց:

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Ա

15 ՎԱՍՆ ԳԱՒԱԹԱՅ ԵՒ ԳԵՂԻՅ ԵՒ ՆՈՅՈՒՆՅ ԻՐԱՅՆ

Ի յամենայն երկիր, ուր ոսկի ելանէ, թագաւորաց է իրաւունք, իսկ
 արծաթն՝ թագուհեաց:

Իսկ եթէ յերկիր իշխանաց զտցի ոսկի կամ արծաթ, թէ կամք իցէ
 թագաւորին՝ մասն տացէ նմա, ապա թէ ոչ՝ ի կամս իւր մնասցէ:

20 Պղինձ, և երկաթ, և կաշեկ և այլք յայսպիսեաց՝ իշխանաց լիցի
 մեծամեծ, պարզեօք ի թագաւորաց⁽⁶²⁾. նմանապէս և աղ, և բորակ, և
 նաւթ, և կուպր և այլ ինչ յայսպիսի՝ իշխանաց լիցի:

Իսկ ական և մարգարիտ արքունեաց է, և այլ ինչ՝ ի պատուաւորաց:

Իսկ ձիւթ, և խունկ, և դեղին խունկ, և մազտաքէ, և գիտոր, զարկոն
 25 և սակամունի և այլք յայսպիսեաց, որք վաճառին և շահին, տասանորդես-
 ցեն իշխանք⁽⁶³⁾:

Իսկ պտուղք ամենայն, գտեալ ի մայրիս, շինականանցնն եղիցի յիւ-
 րաքանչիւր սահմանս:

Իրաւացի դատաստանաւ տասանորդել օտարացն ի կթել պտղոցն,
 30 վասն զի գան և կթեն, և վարձս առնուն ի տասնէն զմինն, և գեղջին կամօք
 լիցի, յորում սինօռ պտուղն էր: Այսպէս և՛ շինոյ փայտ, և խոտ յարօտ
 և ի հնձել, և հող ի վարել:

Այլ և գետք, ուստի ական ելանէ՝ նոցա է, և ոչ առ ուր հասանեն⁽⁶⁵⁾:

Որսք վայրիք, ով որսայ, նորա լիցի: Եւ թէ այլք յայլոց սինօռ որ-
 35 սան, յամէն տասնէ զմէկն գեղջին տիրոջն տան⁽⁶⁶⁾: Եւ թէ որ ի մայրիս
 որս առնէ, յամէն տասնէ զմինն յայն տայ, յոյր սահմանքն լիցի: Նոյն-
 պէս և ծովու որսք տասանորդեսցեն՝ ում և իցեն սահմանքն:

105 Բ Օրին., ԻԲ, 13—19

106 Բ Օրին., ԻԲ, 20—21

Գ Լ ՈՒՆ Լ Բ

ՎԱՍՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԳԻՒՏԻՑ ԳԱՆՁԻ

Եթէ շինէ ոք տուն, կամ վարէ արտ, կամ փորէ հող և գտանէ գանձ կա-
րասով կամ այլ փոքր ամանով, այն թագաւորաց է իրաւունք⁽⁶⁷⁾, և ի տա-
5 նէն մինն գտողին է, երբ իւրն չլինի տեղիքն, ուր գանձն գտաւ. ապա թէ
յիւր տունն կամ յիւր արտն և յայգին գտանէ, ի հնգէն մինն գտողին է,
վասն զի իւրն է տեղն: Ապա թէ որ գտաւ, իւր ազգին և իւր հարսնցն լեալ
էր գանձն, և հաստատէ վկայիւք, նմա լիցի, որ եզիտն, և ի տասնէն մինն
արքային բաժին է: Եւ թէ ի վարձկանաց իցէ գտողն ոչ կարծեմ իրաւացի
10 տասանորդել, այլ մասն ինչ:

Գ Լ ՈՒՆ Լ Գ

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԿՌՈՒԻՆ ԵՒ ԶԻՐԵՐԱՑ ՄՈՒՐՈՒՔ ՓԵՏԵՆ

Եթէ կռուին արք երկու⁽⁶⁸⁾, և մինն մալազ⁽⁶⁹⁾ լինի, և մինն՝ կատա-
րեալ, և ձգէ մալազն և յիետէ զմուրուք կատարելոյն, զատաստան լիցի, որ
15 կտրեն զմալազին մազն երկու տարւոյ, քանզի զկատարելոյն մուրուքն
քարշեաց և հհան, և ելին փայտ ի վերայ թիկանցն տան: Ապա թէ յաւազ
մարդոյն եղև պատճառ կռուոյն, կէս վրիժուցն խնդրեսցի ի փոքերն, զոր
ի վերոյ գրեցաք, զի մի՛ այլք այսպիսի իրս գործեսցեն:

Գ Լ ՈՒՆ Լ Դ

ՎԱՍՆ ՀՈՐՈՑ ՍԵՐՄԱՆՑ

Եթէ բանայ ոք հոր ցորենոյ կամ այլ սերմանց, յիւրոց և թէ յօտարաց
ի ներքս՝ ի հորն իջուցանէ, թէ մեռանի՝ արիւն նորա ի ձեռաց նորա
խնդրեսցի, և թէ հիւանդանայ՝ զգեզագինն և զխափանումն վճարեսցէ, զի
պարտ էր զգուշանալ մինչև հորին հոտն ելանէր և ապա մարդ ի ներսն
25 էր կախեալ: Ապա թէ վարձեաց զմարդն և յառաջն ասաց, թէ խիստ է
հորոյն հոտն, և նա էջ ի ներս, արիւն նորա ի զլուխն իւր:

Գ Լ ՈՒՆ Լ Ե

ՎԱՍՆ ՎՆԱՍԵԼՈՑ ՇԻՆԱԿԱՆԱՑ Ի ՏԵՐԱՆՑ

Իշխանք և այլք, եթէ յաւելի գատելն զպառիկոսս, որ ընդ ձեռամբ
30 իւրեանց իցեն, և հանդիպի մեռանել, արեան գինք առցեն ի նմանէ և տա-
ցեն յորդիս կամ յազգայինս. և թէ ձեռն կոտրեն կամ ոտն, կամ ատամն
խլեն կամ ակն, զգինս տան. և թէ բժշկօք լիցի՝ զվարձս բժշկին և զխա-
փանումն վճարէ⁽⁷⁰⁾:

Գ Լ ՈՒՆ Լ Զ

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ՍՈՒՏ ՔԱՀԱՆԱՅՔ ԼԻՆԻՆ ԵՒ ԿԱՄ ՔԱՀԱՆԱՅՔ
ԱՆԻՐԱՒ ԳՈՐԾ ԳՈՐԾԵՆ

35

Կարգեցին առաքեալքն և եղին հաստատութեամբ. եթէ մի՛ ոք
յանդգնեսցի ի մարդկանէ, որոյ չիցէ զօծումն քահանայութեան ընկա-

լեալ, և արասցէ իրս ինչ իշխանութեամբ իրրև զքահանայ, և կամ քահանայ աշառանօք և ակնառութեամբ զործիցէ ինչ առանց օրինաց և իրականց, այլ արդարութեամբ և տնականառութեամբ¹⁰⁷:

- 5 Եւ զայս ահա զառաքելական կանոնի զհրաման այսպէս դատել պարտին առաջնորդք, զի զշար սովորութիւն լուծցեն, զոր աշխարհականք առնեն արք և կանայք՝ վերակացուք լինին եկեղեցոյ Աստուծոյ և զմուտըս և զպտղիս ուտեն: Արդ, պարտ է ասել, զի լոեսցեն յայնպիսի սովորութեանց: Նոյնն և ընդ քահանայս հրամայէ եպիսկոպոսն, որք անկարգք և անուղղայք իցեն, կերողք և արբեցողք, զի մի՛ այնպէս վարեսցին, այլ սրբութեամբ և առաքինասէր վարուք: Եւ որք ոչ կայցեն ըստ
- 10 խրատու օրինացն Քրիստոսի, լոեսցուցէ ի կարգէն քահանայութեան⁽¹⁾:

Գ Լ Ո Ւ Ն Լ Ե

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԶՔԱԶԱՆԱՅՍ ԱՆԱՐԳԵՆ

- 15 Կարգեցին առաքելալն և եղին հաստատութեամբ, թէ մի՛ որ անարգեսցէ և անգոսնեսցէ և արհամարհանօք կալցի զքահանայս, թէ և կարի որ յանարգաց իցէ. գիտասցէ, զի որ անարգէ զայնպիսին՝ զԱստուած անարգէ, զի Աստուծոյ սպասաւոր է ի բարիս, և համարս տայցեն ընդ հոգոց ձերոց. ո՛չ գրեալ է¹⁰⁸ զիշխան ժողովրդեան քոյ մի՛ բամբասացես¹⁰⁹:

- 20 Եւ զայս դատաստան և որ նախ քան զայս երբեմն թէ և սակաւ ինչ զրեցաք¹¹⁰, այլ երկրորդել յօժարեցաք այժմ յառաքելական կանոնաց՝ ցուցանելոյ աղազաւ զմեծութիւն պատժոցն անարգողաց քահանայից, զի դատել զոյգ է զնոսա ընդ աստուածանարգս՝ իրաւացի դատաստանաւ, ըստ այնմ՝ որ զձեզ անարգէ, զիս անարգէ¹¹¹: Եւ որ շիցեն՝ և այն իսկ
- 25 ըստ արժանոյն ցուցաւ¹¹²:

Գ Լ Ո Ւ Ն Լ Ը

ՎԱՍՆ ԴԱՏԱԻՈՐԱՅ

- Կարգեցին առաքելալն և եղին հաստատութեամբ, եթէ որք են յաստիճան դատաւորութեան և իշխան են առնել դատաստան, եթէ թիւրէ և
- 30 ընդ երեսաց առնէ, և պարտաւորեսցէ զարդարն և արդարացուցէ զպարտաւորն, մի՛ ևս կացցէ ի կարգի դատաւորութեան և պատուհասեալ կըշտամբեսցի, զի ոչ իմացաւ զգրեալսն աստուածային ձեռամբն յօրէնսն Մովսիսի¹¹³, եթէ մի՛ խոտորեցուցես զիրաւունս ի դատաստանի և կաշառ ի վերայ իրաւանց մի՛ առնուցուա¹¹⁴:

¹⁰⁷ Կանոնք առաքելականք ԻԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 43

¹⁰⁸ Եւք, ԻԲ, 28: Գործք առաքելոց, ԻԳ, 5

¹⁰⁹ Կանոնք առաքելականք ԻԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 43—44

¹¹⁰ Տե՛ս հոգվ. Ե

¹¹¹ Ղուկաս, Ժ, 16

¹¹² Տե՛ս հոգվ. Ա, 12

¹¹³ Եւք, ԻԳ, 6, 8: Ղևտ., ԺԹ, 15: Բ Թրին., ԺԶ, 19 և այլուք

¹¹⁴ Կանոնք առաքելականք ԻԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 44

- Ի դատաստանէ դատաւորացս, ի կանոնական հրամանացս ուսաք, զի որք եկեղեցական դատաւորքն են՝ մի՛ զոմն քան զոմն պատուեսցեն ի դատաստանի, այլ թէ գայցէ իշխան ի դատաստան, և աղքատ ոմն՝ զկնի, կանգնեցնեն զերկոքեանն ի միասին և օրինօքն Աստուծոյ դատ արասցեն
- 5 ի միջի նոցա, այլ արծաթ մի՛ առցեն և թիւրեսցեն զդատաստանս ճշմարիտս, քանզի Աստուած վրէժխնդիր է դատաւորաց վասն օրինացն իւրոց⁽⁷²⁾:

Գ Լ Ո Ւ Ն Լ Թ

ՎԱՍՆ ԸՆԶԻՅ ԵԿԵՂԵՑՈՅ ԵՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ

- 10 Եպիսկոպոս, որ գայ նոր յաթոռ եպիսկոպոսութեան նստի ի քաղաքի, գրով և թղթով յայտնեսցէ զինչսն, զոր ունի։ Նոյնպէս և զեկեղեցոյն գրով առցէ յինքն, զի ի մեռանելն իւրում իշխան լիցի ի վերայ ընչից իւրոց միայն և ում կամեսցի տացէ զինչսն իւր, և զեկեղեցոյն ոչ կարէ։
- 15 Եւ մի պատճառանօք եկեղեցական իրացն, անկանել յիւրմէն եպիսկոպոսին, թերևս կին և մանկունս ստացեալ ունիցի, կամ ազգական, կամ ծառայս։ Զի իրաւացի է Աստուծոյ և մարդկան, զի մի՛ եկեղեցոյն վնաս ինչ կրել անգիրտութեամբ եպիսկոպոսին իրաց, և մի՛ զեպիսկոպոսն և զազգականսն իւր պատճառանօք եկեղեցոյն յամենայնէ զերծանել, և կամ չիրս ինչ անկանել նորա ազգականացն և մահու նորա լինել պատճառօք
- 20 հայհոյութեան¹¹⁵:

- Ահաւաստիկ յանդիմանին բամբասողք զեկեղեցի, թէ դատաստան ոչ ունի, զի այս իրաւունք դատաստանաց նոցունց իսկ է առաքելոցն, զի և զդատաւորս հրամայեն դատել զանիրաւս, և զեպիսկոպոսաց և զեկեղեցոյ զընչից ցուցին զիրաւունս։ Յորոց յայտ է, զի ոչ միայն աւանդութեամբ վարէին դատաստանաւ, այլ և չափաւոր գրեցելովքն, իբր պատկերաւ զբաւանդակ ուսեալ վարէին։ Ըստ որում և մեզ յոյժ ի դէպ է վարիլ և մի՛ այլազգ ինչ։

Գ Լ Ո Ւ Ն Խ

ՎԱՍՆ ԻՇԽԵԼՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱՑ

- 30 Հրամայեմք եպիսկոպոսին իշխանութիւն ունել զեկեղեցական իրաց, քանզի եթէ զպատուական հոգիս մարդկան նմա հաւատալի է, առաւել ևս իրաւացի է զիրս կատարել, որպէս զի ըստ իշխանութեան նորա խնամ ունել կարօտելոց, և ի ձեռն երիցանց և սարկաւազաց ունել խնամակալութիւն և կեղեցոյն Աստուծոյ և ամենայն զպուշտութեամբ առնել։
- 35 և ինքեանք իսկ, եթէ կարօտ ինչիցեն, և յօտարաց եղբարց ի պէտս, զի մի՛ ինչ իրօք նոցա պակասութիւն լիցի, վասն զի օրէնքն Աստուծոյ հրամայեն՝ որ սեղանոյն պաշտօնեայքն են, ի սեղանոյ անտի կերակրել¹¹⁶։ Ըստ որում և ոչ զինուորն իւրովք թողակօքն զզէնս պատերազմացն բերէ¹¹⁷:

Եւ ասացաք վերագոյնն՝ եկեղեցոյն իրաց յայտնի լինել և եպիսկո-

¹¹⁵ Կանոնք Կղեմայ լՈ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 85—86

¹¹⁶ Ա. Կորնթ., Թ, 13

¹¹⁷ Կանոնք Կղեմայ լԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 86—87

պոսին, և թէպէտ յաւել զպատճառսն, զի մի՛ կարծիցի ոչ իշխել եպիսկոպոսին իրաց եկեղեցոյն, եցոյց զիշխանութիւնն, սակայն և զսահմանն յայտ արար, զի մի՛ վայրապար ինչ գործիցէ, զոր և իրաւացի կարծելի է դատաստան եկեղեցոյ:

5

Գ Լ ՈՒ Խ Խ Ա

ՎԱՍՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ԵՒ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ, ՈՐ ԶՊԷՏՍ ԺԱՌԱՆԳԱՌՈՐԱՑ ՈՉ ՏԱՅՆՆ

Եթէ որ եպիսկոպոս կամ երէց, ի ժառանգաւորացն, որ կարօտ իցեն, և ոչ տացէ նոցա զպէտս, որոշեացի իբր զսպանող եղբօր իւրոյ¹¹⁸:

- 10 Լուիցենն զկանոնական դատաստանս և հարք միաբանաց, զի զանգուժ բարսն ընդ սպանողսն կարգէ, և այսմ դատաստանի բազում կան վկայք:

Գ Լ ՈՒ Խ Խ Բ

ՎԱՍՆ ԺԱՌԱՆԳԱՌՈՐԱՑ Ի ԿՌՈՒԻ ՀԱՐԿԱՆՈՂԱՑ

- 15 Եթէ որ ժառանգաւոր ի կոուի զոր հարկանէ, և ի միոջէ հարուածոյն մեռցի, լուծցի վասն յանդգնութեան իւրոյ, իսկ եթէ ժողովրդական որ իցէ՝ որոշեացի¹¹⁹:

- Եւ այս կանոնական հրաման ըստ Օրինացն է¹²⁰. զի թէ ոչ մեռցի, այլ ի մահիճս դնիցի և յառնիցէ և շրջեացի, անպարտ լիցի, որ եհարն: Սահման եղ, զի թէ զկնի այնր մեռցի. նոյն և այս է ի միոջէ հարուածոյ: Ապա թէ ոչ մեռցի ի միոջէ հարուածոյ, ոչ լուծցի, այլ դատաստան լիցի յուղղութիւն և յապաշխարութիւն, եթէ ժառանգաւոր է և եթէ աշխարհական:

Գ Լ ՈՒ Խ Խ Գ

ՎԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԻ ԶԵՌՆԱԴՐԵԼՈՑ

- 25 Եպիսկոպոս, կամ երէց, կամ սարկաւազ երկրորդ ձեռնադրութիւն ընկալեալ յումեքէ, լուծցի նա, և՛ որ ձեռնադրեացն, բայց եթէ ցուցցէ ի թերահաւատից ունել նմա զձեռնադրութիւնն, քանզի յայսպիսեացս զրմկրտեալն և զձեռնադրեալն ոչ հաւատացեալս և ոչ ժառանգաւորս հնար է լինել¹²¹:

- 30 Յայտնի է ընդ դատաստան կանոնիս, զի որ ձեռնադրէ ոչ զլուծելոցն ի հայրապետէ կամ ի ժողովոյ, այլ որ տակաւին յաստիճանի իցէ, այնպիսին ախտացեալ ամբարտաւանութեամբ գործէ, նմանապէս և՛ որ ձեռնադրեցան, ուստի իրաւացոյց լուծանել զնոսա իրաւամբք:

¹¹⁸ Կանոնք Կղեմայ ՍԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 30

¹¹⁹ Կանոնք Կղեմայ ԿԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 91

¹²⁰ Ելք, ԻԱ, 18, 19

¹²¹ Կանոնք Կղեմայ ԿԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 91—92

Եւ ի թերահաւատից, աշխնքն՝ ի հերձուածողաց, զմկրտեալսն և զձեռնադրեալսն հրամայէ երկրորդել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Դ

ՎԱՍՆ ԳՈՂՈՑ ԵԿԵՂԵՅՈՅ

- 5 Եթէ ոք ժառանգաւոր կամ ի ժողովրդականանց առջէ յեկեղեցոյն մոմեղէն կամ ձէթ, որոշեսցի և հնազապատիկ տուժեսցի, որով էառն անօթով ոսկեղինաւ կամ արծաթեղինաւ սրբեցելով: Եւ մի՛ ոք ի պէտս գողացեալ, զի օրինազանցութիւն է. ապա թէ ոք ըմբռնեսցի՝ պատուհասեալ⁽⁷³⁾ որոշեսցի¹²²:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ե

ՎԱՍՆ ԱՄԲԱՍՏԱՆԵԱԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ

- Եպիսկոպոս ամբաստանեալ առաջի հաւատարմաց ոմանց կամ հաւատացելոց, կարդալ զնա հարկաւոր է եպիսկոպոսաց: Եթէ եկեալ խոստովանեսցի, յանդիմանեալ զնա՝ սահմանեսցի պատուհասն: Ապա թէ կարդացեալ զնա՝ ոչ լուաւ, կոշեսցի երկրորդ անգամ՝ առաքելով առ նա երկու եպիսկոպոսունք: Ապա թէ և այսպէս ոչ լուաւ, կոշեսցի երրորդ անգամ՝ զարձեալ երկուց եպիսկոպոսաց առաքելով առ նա: Ապա թէ և այնպէս արհամարհեալ՝ ոչ եկեսցէ ի ժողովն, վճիռ հատցի այնպիսոյն՝ որ ինչ արժան թուեսցի, որպէս զի մի՛ շահել ինչ թուեսցի⁽⁷⁴⁾ ի փախուցելոյն¹²³:

20

Այդ ճշմարիտ իրաւունք են ամբաստանելոց առնել ըստ այդմ: Վճիռն այնպէս ընտրին, զի զպատճառն ստուգագոյն գիտելով՝ հատցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Զ

ՎԱՍՆ ՎԿԱՅԻՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ

- 25 Եւ ի վկայութիւն զթերահաւատ ոք մի՛ ընդունել և ոչ զհաւատացեալ զմի, քանզի ի բերանոյ երկուց և երից վկայից¹²⁴ հաստատեսցի ամենայն բան¹²⁵:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Է

ՎԱՍՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ՉՁԵՌՆԱԴՐԵԼ ԶՈՔ ՅԻՐՈՅՆ ԱՌԱՆՑ ԿԱՄԱՅ ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆԱՅ

- 30 Զի ոչ է պարտ եպիսկոպոսին՝ եղբօր, կամ որդոյ, կամ աշխուժ ազգականի շնորհել զպատիւ եպիսկոպոսութեան, որպէս ինքն կամի՝

¹²² Կանոնք Կղեմայ Կէ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 92—93

¹²³ Կանոնք Կղեմայ ԿԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 93

¹²⁴ Բ Ծրին., ԺԹ, 15: Մատթ., ԺԸ, 16: Ա Տիմ., Ե, 19 և աշխուժ:

¹²⁵ Կանոնք Կղեմայ ԿԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 94

ձեռնադրել ժառանգաւոր եպիսկոպոսութեան իւրոյ: Զէ արժան զայն շնորհել մարդկային սիրոյ, քանզի և ոչ ղեկեղեցին Քրիստոսի ընդ ժառանգութեամբ ղնել: Ապա թէ ոք արասցէ զայս, անհաստատ յիցի ձեռնադրութիւն նորա, և ինքն որոշեսցի¹²⁶:

- 5 Կանոնական իրաւունքն այսպէս է. զի ոչ իշխէ իւրոցն տալ, և ոչ միայն ձեռնադրել, և ոչ ղեկեղեցի ժառանգութիւն առնել: Ապա թէ յանդրգնի, հոգևոր դատաստան է. թէ հաճոյ բազմացն թուեսցի՝ օրհնութեամբ մասնաւորաւ հաստատել, ապա թէ ոչ՝ նոյն անհաստատ կացցէ, և ինքն որոշեսցի, մինչև զարժանաւոր ապաշխարութիւնն ցուցցէ:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ը

ՎԱՍՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ, ՈՐ ԱՐԿԱՆԷ ԶԱՆՁՆ ԻՒՐ ՅԵՐԿՐԱՒՈՐ ՀՈԳՍ

Ոչ է պարտ եպիսկոպոսին արկանել զինքն յերկրաւոր հոգս, այլ պարապել եկեղեցական պիտոյից, ապա թէ ոչ՝ ի բաց զնիցէ⁽⁷⁵⁾, զի ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել¹²⁷, ըստ տէրունական բանին¹²⁸:

15

Եւ զայս ոչ յազապս հոգալոյ զիշխանացն պարտիմք իմանալ միայն, այլ թէ և ըստ պայմանի վիճակ առցէ յալլազգեաց, որպէս և այժմ գործեն բազումք յեպիսկոպոսաց և ի քահանայից, որոց և տէրունականն զարժանաւորն բերէ դատաստան, ասելով՝ ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել¹²⁹, Յայտ է, զի զանգեղջսն հրամայէ լուծանել իրաւամբք:

20

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Թ

ՎԱՍՆ ԶԾԱՌԱՅՍ ԵՐԷՑ ՕՐՀՆԵԼ ԿԱՄ ՍԱՐԿԱՒԱԳ

Զծառայս ի ժառանգաւորութիւն ընձեռել առանց կամաց տերանց ոչ հրամայեմք, ի տրտմութիւն ստացողացն, քանզի տանց կործանումն այս գործէ: Ապա թէ երբէք արժանի երեւցի ծառայն առ ի ձեռնադրութիւն աստիճանի, որպէս Ոնէսիմոսն երեւցաւ¹³⁰, և թողացուցեն տեարքն իւր և ազատ ի տանէն ի բաց առաքեսցեն, եղիցին¹³¹:

25

Դատաստան կանոնացս հրամայէ զայսոսիկ պահել անգայթակղ ղեկեղեցի, զի մի՛ պատճառաւ բարեպաշտութեան վնաս ինչ գործեսցեն և տեղի տայցեն շարախօսացն զմէնջ:

30

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ

ՎԱՍՆ ԱՆԱՐԳՈՂԱՑ ԶԹԱԳԱՒՈՐՍ ԵՒ ԶԻՇԽԱՆՍ

Եթէ ոք թշնամանեսցէ զթագաւորս և զիշխանս անիրաւաբար, պատուհաս կրեսցէ. եթէ ժառանգաւոր է՝ լուծցի, իսկ եթէ ժողովրդական՝ որոշեսցի¹³²:

¹²⁶ Կանոնք Կղեմայ 2, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 94

¹²⁷ Մատթ., 2, 24: Ղուկ., 9, 13

¹²⁸ Կանոնք Կղեմայ 2Ե, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 95

¹²⁹ Մատթ., 2, 24: Ղուկ., 9, 13

¹³⁰ Կողոս., 7, 9: Առ Փիլիմոսին

¹³¹ Կանոնք Կղեմայ 2Զ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 95—96

¹³² Կանոնք Կղեմայ 2Ը, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 96

Եւ զայս դատաստան դատել հսկիսկողոտաց եւ վարդապետաց է, զի պատկեր են Աստուծոյ եւ թագաւորք, եւ իշխանք: Եթէ անարգողն ժառանգաւոր իցէ, իրաւացի է լուծանել, եւ աշխարհական ոք՝ որոշել, մինչև զղջասցի: Եւ այդ հաստատեսցի այժմ:

5

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Ա

ՎԵԱՍՆ ՈՐ ՏՂԱՅ ԿՈՐՈՒՍԱՆՆԵՆ ԿԱՆԱՅՔ

Եթէ հեղձուցանէ ոք զտղայ իբրեւ զխեղ կամ ի շնութեան, կամաւ զայն արարեալ՝ փոխանակ ինքն մեռցի, զի որպէս ոչ է հնար ի վեր կացուցանել, նոյնպէս եւ ոչ ապաշխարել¹³³:

10

Եւ զի ըստ Օրինացն ակամայիցն եւ ոչ կամաւորացն ապաստանի եղև ի քաղաքսն ապրել¹³⁴, եւ զի ըստ Օրինացն յաղազս հաւատացեալ Հրէիցն վարի, ուստի եւ յետոյ եւ այդմ տուաւ ապաշխարութիւն: Եւ այդոցիկ կամաւոր խոստովանողացն՝ ապաշխարութիւն, իսկ անղեղիցն՝ արեան դատաստան:

15

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Բ

ՎԱՍՆ ԳՈՂՈՅ ԵՒ ԱՍՊՆՋԱԿԱՆԱՅ ՆՈՅԱ

Գողք կամ ասպնջականք նոցին, ըստ կամաց եկեղեցոյն զնոսա մահու մատնել արժանի լիցի, զի հնացեալ աւաղակքն եւ իւր հացամեծաբքն միշտ լինին ի մահ դատապարտեալք: Զայդր զկնի պարտ է դատաւորին հետեւել¹³⁵:

20

Եւ զայս յաղազս մարդագողաց եւ տազակաց տաէ եւ ըստ Օրինացն հրամայէ ի մահ դատապարտել¹³⁶, նաեւ՝ զկամակից հացառն. եւ ըստ եկեղեցոյ օրինաց եւ կարգէ:

Բայց զկնի կանոնաց այդ եւ ցուցեալ է դատաստան¹³⁷,

25

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Գ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՌՈՒԳԵԱՅՔ ԱՌՆԵՆ

Զառեանկան, թէև որդի ծնցի, եւ հայր եւ մայր եւ աղջիկն չկամիցին, մի՛ ինչ վնաս Կրեցէ ի շարագազան հողոյն, անդրէն դարձուցանել¹³⁸:

30

Յայտ է, թէ պսակեալ եւ թէ առանց պսակ ընդ բռնապսակն է արտաբոյ կամաց:

Եթէ ձեռնհաս իցեն, անխեղճ է անդրէն դարձուցանել եւ կամօք պսակել:

¹³³ Կանոնք Հարանց հետեւողաց Ա, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 103

¹³⁴ Թիւք, ԼԵ, 9—15: Բ Օրին., ԺԹ, 2—7: Յեսու, Ի, 2, 3

¹³⁵ Կանոնք Հարանց հետեւողաց Դ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 104

¹³⁶ Ելք, ԻԱ, 16: Բ Օրին., ԻԴ, 7

¹³⁷ Տէս հոգվ., ԾԸ

¹³⁸ Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԺԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108

Իսկ եթէ յետոյ կամեցան, ապաշխարութեամբ կարգեցին, որպէս և զայս ցուցեալ է կանոնաց¹³⁹:

Եւ այդ ճշմարիտ դատաստան է յեկեղեցի:

Գ Լ ՈՒ Խ Ծ Դ

5

ՎԱՍՆ ՄԱՌԱՅԻՑ ԱԶԱՏԵԼ ԸՍՏ ԱԻՐԻՆԱՅՆ

Եթէ պատահի քրիստոնէի գնել ծառայ քրիստոնեայ, ըստ Օրինացն՝ վեց ամ ծառայել և յեւթն ամին ելանել¹⁴⁰: Եղիցի մեզ՝ յորժամ ըստ գնոյ իւրոյ ծառայեսցէ, ելցէ ազատս: Եթէ ինքն միայն մտեալ իցէ, միայն ելցէ, եթէ կնաւ հանդերձ մտեալ իցէ, ելցէ և կինն ընդ նմա:

10

Ապա թէ տէրն իւր տացէ կին նմա, և ծնանիցի նմա ուստերս և դստերս, կինն և որդիքն տեառն լինին, և նա միայն ելցէ փրկանօք⁽⁷⁶⁾: Ապա եթէ պատասխանի տուեալ ասիցէ ծառայն՝ սիրեցի գտէր իմ, և զկին իմ, և զորդիս իմ, և ոչ գնասցէ յաղատութիւն, տարցէ զնա տէրն իւր յեկեղեցի Աստուծոյ և քահանայիք, և հաւատարիմ վկայիք, և գրով առցէ զնա

15

ծառայ յաւիտեան¹⁴¹: Եւ մի՛ յաղագս այնորիկ փոյթ կալցէ, թէ և կարիցէ ազատ լինել, զի ըստ առաքելոյ՝ ի Տէր կոչեցեալ ծառայն ազատ Տեառն է¹⁴²:

Գ Լ ՈՒ Խ Ծ Ե

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԴՈՒՍՏՐ ԻՐ ՎԱՃԱՌԷ ՅԱՂԱԽՆՈՒԹԻՒՆ

20

Իսկ եթէ պատահի ումեք վաճառել զդուստր իւր, ըստ որում և իցէ պատճառի, յաղախութիւն առն հաւատացելոյ, մի՛ իբրեւ զաղախին վճռաւ վաճառիցէ, զի թէ ոչ իցէ յաշս տեառն իւրոյ հաճոյ, որում հաստատեցան, փրկեսցէ զնա հայրն իւր: Բայց յազգ օտար չէ իշխան վաճառել զնա տէր իւր, զի անարգեաց զնա. ապա թէ որդոյ իւրում հաստատեսցէ

25

զնա, ըստ օրինաց դստերս արասցէ նմա: Ապա թէ ոչ իւր և ոչ որդոյն հասանի ի կնութիւն, ի լնուլ ամի սպասաւորութեան նորա չափով գնոյ իւրոյ՝ ազատ լիցի ձրի: Ապա թէ կանխաւ հայր իւր կարիցէ փրկել զնա, փրկեսցէ¹⁴³:

Գ Լ ՈՒ Խ Ծ Զ

30

ՎԱՍՆ ԱՅԼԱԶԳԻ ՄԱՌԱՅԻՑ ՆԻ ԱՂԱԽՆԵԱՅ

Եթէ գնեսցէ ոք ծառայ կամ աղախին այլազգի, եթէ յանձն առնուն մկրտիլ՝ ընդ փրկանօք լիցին, գնոյ չափ ծառայեալք՝ ազատք լիցին, ապա թէ ոչ կամիցին՝ վաճառել իշխան լիցին: Այլ մի՛ յաղագս ոչ ազատելոյ

¹³⁹ Տէս Գրիգոր Լուսավորչի Թ, Բարսեղ Կեսարացու ՄԺԵ, ՍԲ, Շահապիվանի է կանոնեքը:

¹⁴⁰ Ելք, ԻԱ, 2: Բ Օրին., ԺԵ, 12

¹⁴¹ Ելք, ԻԱ, 3—6: Բ Օրին., ԺԵ, 16—17

¹⁴² Ա Կորնթ., է, 22

¹⁴³ Տէս Ելք, ԻԱ, 7—11

հեղգասցին մկրտել: Իսկ մկրտելոցն ազատիլ և կամ ոչ՝ նոյն լիցի, որ-
պէս ի բնէ քրիստոնէից. նմանապէս և՝ աղախնեացն¹⁴⁴:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Է

ՎԱՍՆ ԱՆԱՐԳՈՂԱՅ ԶՀԱՅՐ ԿԱՄ ԶՄԱՅՐ

- 5 Եթէ որ անարգի յորդոյ իւրոյ, և կամ թէ այլ անօրէնութիւն գործեն
որդիքն առ օտարս, վասն անարգանացն հրաման տայ Օրէնքն, զի իշխա-
նութիւն ունի հայրն տանել զորդին իւր առաջի դատաւորաց, զի թէ յանձին
կալնու զմեղանս իւր և այլ ոչ արասցէ՝ խրատեսցի և արձակեսցի, ապա
10 թէ ոչ՝ պատժեսցի, զի ի հնումն, ըստ Օրինացն, զհայր և զմայր անարգող-
սըն զերկճղի փայտէ կախէին¹⁴⁵:
- Այլ վասն շար գործոց, զոր արարին առ օտար մարդիկ, ոչ տայ նմա
հրաման Օրէնքս բամբասել զորդիսն առաջի դատաւորին⁽⁷⁷⁾:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Ը

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԶՏՂԱՅՍ ԳՈՂԱՆԱՆ

- 15 Որ որ գողացի յորդոցն Իսրայէլի և վաճառիցէ զնա, և առ ով որ
գտցի գողութիւնն, մահու մատնիցի¹⁴⁶:
- Իսկ մեզ փոխեալ լիցի լրմամբ. եթէ քրիստոնեայ զքրիստոնեայ գո-
ղացեալ վաճառէ յայլազգիս, և ի յայտ եկեսցէ շար գործն, յաղագս ապաշ-
խարութեան հասանելոյ մի՛ մեռցի մահու, այլ ի բանտ արկեալ՝ երաշ-
20 խաւորօք զառեալ զինն յղիցէ և դարձուցէ զվաճառեալն. ապա թէ չիցէ
հնար՝ զգինն ի գողացելոյ տէրն տացեն և խրատեալ յաշնն՝ արձակիցեն, և
կամ նշան դիցեն. իսկ անղղիցն լիցի խրատ⁽⁷⁸⁾:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Թ

ՎԱՍՆ ԲԱՄԲԱՍՈՂԱՅ ԶՀԱՅՐ ԿԱՄ ԶՄԱՅՐ

- 25 Որ բամբասէ զհայր կամ զմայր իւր, մահու մեռցի¹⁴⁷:
- Զյայտնի բամբասողաց և զյանցանս ծնողացն հրապարակողաց ըզ-
մահու մեռանիլն ասէ, այլ ըստ մեզ՝ դատաստանաց հարկանողաց ըզ-
ծնողսրն լիցի, որպէս ցուցեալն է¹⁴⁸:

Գ Լ Ո Ւ Ն Կ

- 30 ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԿԱՏԱԿՈՎ ՎՆԱՍՆԵՆ ԶԻՐԱՐ

Եթէ կազիցեն արք երկու, և հարկանէ որ զընկեր իւր քարիւ կամ
բռնցի, և ոչ մեռանիցի, այլ դնիցի ի մահիճս, եթէ յառնիցէ այրն և

¹⁴⁴ Տե՛ս հոդվ. ԾԴ

¹⁴⁵ Տե՛ս ԵԼԹ, ԻԱ, 15

¹⁴⁶ ԵԼԹ, ԻԱ, 16: Բ Օրին., ԻԳ, 7

¹⁴⁷ ԵԼԹ, ԻԱ, 17: Ղևտ., Ի, 9: Մատթ., ԺԵ, 5

¹⁴⁸ Տե՛ս հոդվ. ԾԷ

շրջեսցի արտաքս ի ցպոյ, անպարտ լիցի՝ որ հհարն, բայց զխափանածոյն և զբժշկութեանն տացէ¹⁴⁹, իսկ եթէ մեռանի՝ զգինն առնունլ:

Այս դատաստան լրմամբ յՕրինացն ասացաւ, և մեզ զնոյն ամբողջ պահելոյ արժան է⁽⁷⁹⁾:

5

Գ Լ ՈՒՅՈՒ Կ Ա

ՎԱՍՆ ԾԱՌԱՅԻՅ, ՋՈՐ ՍՊԱՆԵՆ ՏԵԱՐՔՆ ԻՌԵԱՆՑ

Եթէ որ հարցէ զծառայ իւր կամ զաղախին իւր զաւագանաւ, և մեռցի ի ձեռանէ նորա, դատաստանաւ վրէժխնդրութիւն լիցի¹⁵⁰ ի տերանց:

Տեառնն ասէ և դատաստան ի զաւագանն, և ի սուրն, և յայլսն այս-
10 պիսիս, միանգամայն յապստամբութիւն նոցա և ի պատճառն լինել: Թէ
այլազգիք իցեն և թէ քրիստոնեայք, ըստ այնմ գինք արեանն տուծեսցի:

Բայց եթէ մի օր կամ երկու կեսցէ, մի՛ խնդրեսցի վրէժն, զի գինք արծաթոյ իւրոյ են¹⁵¹, այլ ապաշխարութեամբ լիցի:

Գ Լ ՈՒՅՈՒ Կ Բ

15 ՎԱՍՆ ՈՐ ԶՅՂԻ ԿԱՆԱՅՍ Ի ԿՌՈՒՅԼ ԱՐԱՆՑ ՀԱՐԿԱՆԵՆ

Եթէ կռուիցեն արք երկու և հարկանիցեն զկին յղի, և ելանիցէ սաղմն, որ ի յանձն կայր, կէս վնասու տուծեսցի, որչափ ինչ արկանիցէ այրն այնմ կնոջն և տացէ աղաչելով: Ապա թէ կերպարանեալ իցէ, տացէ անձն
ընդ անձին¹⁵²:

20 Յայտնի է և դատաստանն աստուածային ըստ սահմանի, ապա թէ ոչ մի է նկարեալն և յանձն որ կայրն, ըստ յուսոյ առնն ծնանիլ կնոջն, զի թէ և բազում միջոց է նկարելոյ և աննկարի: Այլ տացէ անձն ընդ ան-
ձին. և այս դատաստան փոխեալ տուգանօք և ապաշխարութեամբ վը-
ճարեսցի, որպէս յայտնեալ է դատաստանօք թագաւորացն, համեմատե-
25 լով ընդ այնոսիկ:

Գ Լ ՈՒՅՈՒ Կ Գ

ՎԱՍՆ ՀԱՐՈՒԱԾՈՑ

Ակն ընդ ախան, առամն ընդ առաման, ձեռն ընդ ձեռին, ոտն ընդ ոտին, խարան ընդ խարանի, վէր ընդ վիրի, հարուած ընդ հարուածի¹⁵³:

30 Եւ այս դատաստան աստուածային, շնորհօք Աւետարանին¹⁵⁴, տուգա-
նօք վճարեսցի ընդ բանականի գնոյ արեանն համեմատեալ: Սակայն յա-
ռուելն և ի նուազն ի զգայութիւնսն քննութիւն լիցի և յանդամսն և ի գործսն, և ի բաժանումն յիրաքանչիւր անդամսն և զգայութիւնսն քսան
և վեց դահեկան և կէս դսնդ, գարի մի պակաս:

¹⁴⁹ Եւթ, ԻԱ, 18—19

¹⁵⁰ Եւթ, ԻԱ, 20

¹⁵¹ Եւթ, ԻԱ, 21

¹⁵² Եւթ, ԻԱ, 21, 22

¹⁵³ Եւթ, ԻԱ, 24—25: Ղևտ., ԻԴ, 20: Բ Օրին., ԺԹ, 21

¹⁵⁴ Տե՛ս Մատթ., Ե, 38—41

Գ Լ Ո Ւ Ն Կ Դ

ՎԱՍՆ ԾԱՌԱՅԻՑ ՀԱՐՈՒԱՄՈՑ Ի ՏԵՐԱՆՑ

Եթէ հարցէ որ զական ծառայի իւրոյ և կամ զաղախնոյ իւրոյ և կուրացուցէ, ազատեսցէ զնա ազատս փոխանակ ական նորա: Եւ եթէ զատամն
 5 ծառայի իւրոյ կամ զատամն աղախնոյ թափեսցէ, ազատեսցէ զնոսա ազատս փոխանակ ատաման նոցա¹⁵⁵:

Թերևս աստուածային Օրէնքս զայլ ևս զգայութիւնս և զատամն միահաւասար համարեցաւ, նմանապէս և ելանել հրամայէ ծառայից և աղախնեաց վասն խլելոյ ատամանց նոցա: Եւ այս դատաստան անփոփոխ
 10 կացցէ մեզ յՕրինաց առ հաւատացեալս: Իսկ եթէ յայլազգեաց իցէ ծառայն և աղախինն, վաճառիցէ որքան արժանն է՝ պակաս և կամ ընդ կէս զնոյ, ըստ որում ի դէպ իցէ դատաստանն իրաւամբք: Սակայն իշխան լիցի թէ և ոչ կամի վաճառել:

Գ Լ Ո Ւ Ն Կ Ե

ՎԱՍՆ ԹԷ ՀԱՐԿԱՆԻՑԷ ՅՈՒԼ ԶԱՅՐ ԿԱՄ ԶԿԻՆ

Եթէ հարկանէ ցու զայր կամ զկին, և մեռանիցին, ցուլն քարկոծ լիցի, և միսն մի՝ կերիցի, և տէր ցլոյն անպարտ լիցի¹⁵⁶:

Եւ այս դատաստան ըստ Օրինացն հաստատուն մեզ կացցէ: Զենուլ զցուլն՝ զքարկոծելոյն լցցէ զտեղի, և վաճառել յայլազգիս զմիսն, և զգինն
 20 յազգատս տացեն, և հաստատուն լրմամբ ասացաւ, թէ՝ և տէր նորա անպարտ լիցի:

Ապա թէ ցուլն հարկանող էր յերէկն և յեռանդն, և բողոքեալ էին առ տէրն իւր, և նա անփոյթ արար, և սպան զոք, ցուլն քարկոծ լիցի, և տէր ցլոյն մեռցի: Իսկ եթէ փրկանք անկանիցին ի վերայ նորա, տացէ
 25 փրկանս ընդ անձին իւրում ըստ ամենայնի, որչափ ինչ արկանիցի նմա, և տէր նորա փրկեսցի: Եւ եթէ զուստր կամ զդուստր հարկանիցէ, ըստ նմին օրինակի արասցեն¹⁵⁷:

Եւ այս իրաւունք փրկանօք մեզ սահմանեսցի ըստ Օրինացն և ոչ մահուամբ, զի զողորմութիւն պատճառաւ Օրէնքն ընդ ստուգութեանն
 30 խառնէ, և զի ցուցեալ է փրկանքն ի գինս արեան ի դատաստանս թաղաւորացն:

Իսկ եթէ զծառայ կամ զաղախին հարկանիցէ ցուլն, երեսուն կրկին սատեր արծաթոյ տացի տեառն նորա, և ցուլն քարկոծ լիցի¹⁵⁸:

Իսկ զգին ծառային այդոքիկ նշանակէ տալ, և ցլոյն ցուցեալ է:
 35 Սակայն ընդ դատաստանի ի քրիստոնեայն և յայլազգին ընտրութիւն լիցի:

Ապա թէ բեկանիցէ կամ խափանէ ի զգայութեանցն, և չիցէ զիտակ վնասու ցլոյն, անպարտ լիցի տէրն նորա, իսկ թէ բողոքեալ իցեն, և չիցէ

155 Եւթ, ԻԱ, 26—27

156 Եւթ, ԻԱ, 28

157 Եւթ, ԻԱ, 29—31

158 Եւթ, ԻԱ, 32

ի միջոյ բարձեալ, տուժեացի բժշկութեանն և զխափանածոյն տացէ: Եւ այս յիրանքանչիւրսն լիցի դատողութեամբ:

ԳԼՈՒԽ ԿԶ

ՎԱՍՆ ԹԷ ՀԱՐԿԱՆԻՑԷ ՅՈՒՂ ԶՅՈՒՂ

- 5 Իսկ եթէ հարկանիցէ ցուլ զցուլ ուրուք, և մեռանիցի, վաճառեսցեն զցուլն կենդանի և բաժանեսցեն զգինս նորա երկու տէրքն, և զցուլն սպանեալ վաճառեսցեն և բաժանեսցեն⁽⁸⁰⁾: Ապա թէ գիտէր տէրն նորա, որ վնասարար էր, և նմա բողոքեալ էին, և նա անփոյթ արար, տուժեացի ցուլն ընդ ցլի¹⁵⁹:
- 10 Այս է տուժիլն. ցլոյն փոխան զցուլն կենդանի տացեն, և մեռեալ ցուլն սպանողի տիրոջն փոխան լիցի⁽⁸¹⁾: Եւ այս դատաստան հաստատուն մեզ յօրինացն կայցէ:

ԳԼՈՒԽ ԿԷ

ՎԱՍՆ ՀՈՐՈՑ ԵՒ ԶՐՀՈՐՈՑ, ԵՐԷ ԱՆԿԱՆԻՑԻ Ի ԿՆԵՐԱՆԵԱՑ

- 15 Եթէ բանայցէ ոք հոր կամ ջրհոր և ոչ խփէ, և անկանիցի անդ անասուն զինչ և իցէ⁽⁸²⁾, ի տիրոյ հորոյն տուժեացի արծաթ, և տացեն տեառն նորա, և մեռեալ անասունն նորա լիցի¹⁶⁰:
- Եւ զայս դատաստան իրաւամբք պարտիմք պահել: Այլ թերեւ զանսորբն իշովն նշանակեաց, զսուրբն՝ արշառովն:

20

ԳԼՈՒԽ ԿԸ

ՎԱՍՆ ՀՈՐՈՑ ԵՒ ԶՐՀՈՐՈՑ, ԵՐԷ ԱՆԿԱՆԻՑԻ ՄԱՐԴ Ի ՆԱ

- Եթէ անկանիցի այր կամ կին ի հոր բացեալ կամ ի ջրհոր և մեռանիցի, թէ ի տուէ իցէ՝ կէս արեան տուժեացի, իսկ եթէ ի գիշերի՝ բաւանդակ արիւնն: Նոյն լիցի յաղազս կանանց, ծառայից և աղախնից: Դատեալ
- 25 լիցի քրիստոնեայն և այլադգին: Որպէս ի գիշերի՝ լիցի կոյրն, և արբեալն, և մանուկն:

ԳԼՈՒԽ ԿԹ

ՎԱՍՆ ԹԷ ՀԱՐԿԱՆԻՑԷ ՅՈՒՂ ՅԱՆԱՍՆՈՑ

- Եթէ հարկանիցէ ցուլ զկով կամ զոչխար կամ զայլ ինչ յայսպիսեաց
- 30 և սպանանիցէ, իբր զի ոչ գիտէր զցուլն հարկանող, կէս գնոյն տուժեացի, և փոքրագոյն կենդանին սպանեալն իւրում տեառն լիցի, իսկ մեծն բաժանեսցի, յորժամ զոյգ զգինսն ունիցին, և վաճառեսցի հարկանողն: Իսկ եթէ բողոքեալ իցեն, և չիցէ ի միջոյ բարձեալ, զբաւանդակն տուժեացի: Նոյն լիցի և յանսորբն, աշխինքն՝ ի բեռնակիրսն:

159 Եւք, ԻԱ, 35—36

160 Եւք, ԻԱ, 33—34

Գ Լ Ո Ւ Պ Է Է

ՎԱՍՆ ԳՐԱՍՏԻՑ, ԵԹԷ ԶՄԻՄԵԱՆՍ ՀԱՐԿԱՆԵՆ

- 5 Եթէ ձի, կամ էշ, կամ ջորի հեղձուցանելով կամ ոտիւք զմիմեանս սպանանեն և կամ այլ ինչ վնասս առնեն, եթէ գիտելով տեսոն զխստութիւն անասնոյն և ոչ զգուշացաւ՝ զբաւանդակն տուժեսցի, ապա թէ անգիտանալով՝ զկէս վնասուն: Նոյնդ լիցի, եթէ այլ ինչ ի կենդանեաց սպանանիցի կամ վնասեսցի:

Գ Լ Ո Ւ Պ Է ԸԱ

ՎԱՍՆ ԳՐԱՍՏԵՈՅ, ԹԷ ՀԱՐԿԱՆԵՆ ԶՄԱՐԳ ԵՒ ՎՆԱՍԵՆ

- 10 Եթէ զբաստ հարկանէ զմարդ և վնասէ, եթէ բողոքեալ իցեն, և նա ոչ զգուշացոյց՝ զբաւանդակն տուժեսցի, ապա թէ անգիտանալով և կամ զգուշացուցեալ՝ զկէս վնասուն և զմահուանն:
- Իսկ եթէ ոչ վնասեսցի և ոչ մեռանիցի, զխաղիանածոյն և զբժշկութեանն տուժեսցի. գիտելով և ոչ զգուշացուցանելով՝ զբաւանդակն, և ոչ 15 գիտելով և զգուշացուցանելով՝ զկէսն:
- Իրաւացի կարծեմ յամենայն ոչ վնասեալսն և ոչ մեռեալսն զխափանածոյն և զբժշկութեանն զի տուժեսցի:
- Իսկ զապաշխարութեանն յամենայնսն տեսցեն վարդապետք, զի աստ միայն զդատաստանին փութամք հատուցանել զիրս, զի հարկաւորաբար 20 զիրն հայցէ զիրս դատաստանի:

Գ Լ Ո Ւ Պ Է ԸԲ

ՎԱՍՆ ԳՐԱՍՏԻՑ, ԹԷ ՀԱՐԿԱՆԵՆ ԶՈՔ ՅԻՒՐՈՑՆ

- Եթէ ծառայ, կամ կին, կամ աղախին, կամ ուստր, կամ դուստր և կամ այլ ոք յիրոցն սպանաւ կամ վնասեցաւ, թէ անգիտանալով և կամ 25 զգուշացոյց՝ անպարտ լիցի ի դատաստանէ: Իսկ եթէ իւրքն բողոքեցին, և նա ոչ եբարձ ի միջոյ և ոչ զգուշացոյց, դատաստան լիցի ի վարդապետաց՝ զապաշխարութիւն սահմանել զկամաւորի և զակամայի:
- Նւ այդ այդոցիկ իրաւունք կարծին:

Գ Լ Ո Ւ Պ Է ԸԳ

- 30 ՎԱՍՆ ԴՈՂՈՑ ՈՉԵԱՐԱՑ ԵՒ ԱՅԼՅԵՂ ԱՆԱՍՆՈՅ ԶԻՆՉ ԵՒ ԻՑԷ

- Իսկ եթէ զողացի ոք արջառ կամ ոչխար, թէ սպանցէ կամ վաճառեացէ, հինգ արջառ ընդ միոյ արջառոյն տուժեսցի, և չորս ոչխար՝ ընդ միոյ ոչխարին: Ապա թէ ոչինչ գտանիցի առ նմա, վաճառեացի փոխանակ զողութեան իւրոյ: Իսկ եթէ ըմբռնեսցի, և գտցի ի ձեռս նորա յարջառոյ 35 և յիշոյ մինչև ցոշխար կենդանի, կրկին տուժեսցի¹⁶¹:

¹⁶¹ Եւք, ԻԲ, 1, 3, 4

Յայտնի է դատաստանս, զի զկորուսեալս հինգ և չորս հրամայէ հատուցանել, և զոչ կորուսեալս՝ միայն կրկին: Եւ զայս իրաւունք Օրինացս ըստ այսմ պահեսցուք:

Գ Լ Ո Ւ Խ Հ Դ

5

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶՏՈՒՆ ՊԱՏԱՌԵՆ ԳՈՂՔ

Իսկ եթէ յական գտցի գող և խոցեալ մեռանիցի, չէ այն նմա ի սպանութիւն: Ապա թէ արեն ի վերայ նորա ծագեսցի, մահապարտ է, փոխարէն մեռցի¹⁶²:

10

Զի ընդ խաւար գիշերոյ անգիտացեալ, ոչ համարի մեղս սուրբ Օրենքն, իսկ ընդ լուսոյ ծագիլն՝ իբր կամաւոր սպանող դատի իրաւամբք, զի մարդագողաց հրամայեցաւ սպանանիլ, և մեղ կամաւորի կամ ակամայի ապաշխարութիւն սահմանեսցի, և փրկանք լիցի, որպէս ցուցեալ է¹⁶³: Եւ գողունն կորուսեալ՝ չորրորդ հատուցի, և ոչ կորուսեալն՝ կրկին, որպէս յայլսն¹⁶⁴:

15

Գ Լ Ո Ւ Խ Հ Ե

ՎԱՍՆ ԳՈՂՈՑ ԵԿԵՂԵՑԵԱՅ

Զեկեղեցոյսն գողացեալ և կորուսեալ կամ վաճառեալ, որոց ոչ իցէ դարձ, հինգերորդ հատուցէ, և զոչ կորուսեալն՝ կրկին:

Եւ զապաշխարութիւնն եցոյց կանոնք:

20

Գ Լ Ո Ւ Խ Հ Զ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԱՐՏ ԵՒ ԶԱՅԳԻ ԱՐԱԾԵԼ ՏԱՆ ԱՆԱՍՆՈՅ

Եթէ արածել տայ ոք զսուր կամ զայգի խաշանցն, յիրմէ անդոյ անտի տուժեսցի ըստ արդեանն: Ապա թէ զամենայն իսկ անդսն արածիցէ, զընտիր կողմն այդոյ իւրոյ տուժեսցի¹⁶⁵:

25

Եւ այս ըստ արդեանն դարձեալ լիցի իրաւամբք, և այս հաստատեսցի դատաստան ըստ մեղ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Հ Է

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԱՅՐԵՆ ՀՐՈՎ ԶՎԱՍՏԱԿՍՆ

30

Իսկ եթէ եւանիցէ հուր և գտանիցէ փուշ և ընդ նմին զվաստակ այրիցէ՝ կամ զկալ, կամ զօրան, կամ զանդ, տուժելով տուժեսցի՝ որ զհուրն հանեալ իցէ¹⁶⁶:

¹⁶² Ելք, ԻԲ, 2, 3

¹⁶³ Տե՛ս հողվ. ՄԲ, ԾԸ

¹⁶⁴ Տե՛ս հողվ. ՀԴ

¹⁶⁵ Ելք, ԻԲ, 5

¹⁶⁶ Ելք, ԻԲ, 6

Եւ զայս դատաստան քննութեամբ հրամայէ սուրբ Օրէնքս Աստուծոյ դատել, թէ ո՛ր արդեօք հանեալ հուրն եղև՝ մե՛րձ թէ հեռի, յանտա՞ռս թէ ի դաշտի, և յումմէ՛ ի բարեկամէ՞ թէ ի թշնամոյ, պատահմամբ թէ կամաւ, մանո՛ւկ թէ ծեր, և այլ այսպիսի, զի զայս յայտ առնէ տուժելով տուժիլն, Եւ մեզ այսոցիկ հետեւիլի է։ Զի թէ կամաւ իցէ, կրկին տուժեսցի։ Ապա թէ ոք մերձ ի կալ կամ յօրան հանիցէ հուր և ոչ զգուշացեալ շիջուցէ, զբաւանդակն տուժեսցի, իսկ եթէ ի հեռաստանէ ի դաշտէն դայցէ՝ զկէս վնասուն և որ ինչ այսոցիկ հետեւին։ Նմանապէս թէ յանասնոց այրիցի, կամ ի մարդկանէ, կամ տուն, կամ այլ ինչ ի շինուծոց, կամ հանդերձ և որ ինչ նման սոցին, այնոքիւք և զայս դատեսցեն։

Գ Լ Ո Ւ Խ Հ Ը

ՎԱՍՆ ՈՐ ԻՐՔ ՏԱՆ ՊԱՀ Ի ՄԱՐԴ, ԵՒ ԿՈՐՈՒՍԱՆԷ ԿԱՄ ԳՈՂԱՆԱԼ ՏԱՅ

Իսկ եթէ ոք ընկերի իւրում տացէ արծաթ կամ այլ ինչ կարասի զիւր յաւանդ, և զողացցի ի տանէ առն, եթէ գտցի որ զողացան՝ կրկին տուժեսցի, ապա թէ ոչ գտցի որ զողացան, մատիցէ տէր տանն առաջի Աստուծոյ և երդուիցէ, թէ իւր շիցէ նենգեալ ամենեկն զաւանդ ընկերի իւրոյ։ Հստ ամենայն վնասակար բանի՝ յարջառոյ և յիշոյ, յաշխարէ և ի հանդերձոյ և յամենայն կորստենէ, յորում վնասակարութիւն առնիցեն, որ զինչ և իցէ՝ առաջի Աստուծոյ եկեսցեն ի դատաստան երկոցունց, և որ ոք ի նոցանէ բմբռնեսցի ի ձեռն Աստուծոյ, կրկին տուժեսցի ընկերի իւրում¹⁶⁷։

Անխտիտիս և այս դատաստան պահելի է։ Գողն դուեալ՝ կրկին տուժեսցի։ Եւ երդման ցուցեալ է օրինակն մեզ, և երդուեալ՝ ոչ տուժի։ Եւ որ ոք բմբռնի՝ կրկին տուժի, կամ զի սուտ երգուաւ՝ յայտ եղև, կամ զի ոչ երդուեալ՝ ցուցաւ սուտ լինել, իսկ միւսն՝ զի զրպարտող եղև սուտ։

Գ Լ Ո Ւ Խ Հ Թ

ՎԱՍՆ ՊԱՀԵՍՏԻՑ ԶՈՐՔՈՏԱՆԵԱՑ

Եթէ տացէ ոք ընկերի իւրում էշ, կամ եզն, կամ ոշխար և կամ այլ ինչ անասուն ի պահեստ, և բեկցի, կամ մեռցի, կամ գերի վարեսցի, և ոչ ոք զիտասցէ, երդումն Աստուծոյ լիցի ի մէջ երկունցն. եթէ նենգանօք ինչ ոչ իցէ երթեալ ամենեկն ընդ աւանդ ընկերի իւրոյ, ապա յանձն առցէ տէրն նորա, և մի՛ տուժեսցի։ Իսկ եթէ զողութեամբ զողացցի ի նմանէ, տուժեսցի աւառն նորա։ Ապա թէ զազանաբեկ լիցի, ածցէ գտէրն ի գէշ անդ և մի տուժեսցի¹⁶⁸։

Յոյժ իրաւամբք և զայս կալցուք դատաստան, զի ի պահեստ տալ վարձու է։ Տաղազս որոյ զգողօնն հրամայէ տուժել, իսկ զաւանդն՝ ոչ ևս։

¹⁶⁷ Եւք, Իք, 7—9-

¹⁶⁸ Եւք, Իք, 10—13

ԳԼՈՒԽ 2

ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՌՆՈՒ ԻՐՔ Ի ԲԱՆ ԵՒ ՎՆԱՍԷ

Եթէ խնդրէ որ անօթ⁽⁶³⁾ յընկերէ իւրմէ և վնասեցէ, կամ մեղցի և կամ գերի գնացէ, և տէր նորա ոչ իցէ ընդ նմա, տուժելով տուժեցի, 5 ասպա թէ տէրն նորա ընդ նմա եղիցի, ոչ տուժեցի. ասպա թէ ընդ վարձու տուեալ իցէ, ընդ վարձուց իւրոց եղիցի նմա⁽⁶⁹⁾:

Տուժելով տուժելն ճշգրտիւ քննութեամբ լիցի: Ըստ մերոց եղիցին և այս:

ԳԼՈՒԽ 2Ա

10 ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԿՈՅՍ ԽՕՍԵԱԼ ԽԱՐԵՍՅԵՆ ՄԱԼԱԶԳ

Եթէ խաբեացէ որ զկոյս խօսեցեալ⁽⁶⁴⁾ և ննջեացէ ընդ նմա, վարձանօք վարձեացէ զնա ի կնութիւն իւր: Եւ եթէ ոչ առնուցու յանձն հայրն տալ զնա նմա ի կնութիւն, տուժեցի արծաթ հօր նորա, որպէս իցեն վարձանք կուսից⁽⁷⁰⁾:

15 Գիտելի է և զայս դատաստան, զի խաբեալ և հաւանեալ ոչ մեղանին, թէ ոյէտ և խօսեալ է, որպէս զայն, որ բռնաբարիցէ զխօսեալ, այլ հրամայէ վարձանօք վարձել, զի և ոչ հաւանութեամբ և խօսիւք ծնողացն է վարձելիք, այլ տուրք կամօք, և զսչ հաւանիլ հօրն՝ վարձիլ որպէս օրէն է կուսից հօր հայցել. և այս է տուժիլն:

20 Իսկ ըստ կանոնաց⁽⁷¹⁾ զնոյն հրամայէ առնուլ կին, ընդ որ հաճեցան: Ապա թէ ոչ է աղջկանն հայր կամ մայր և կամ նոյն կամիցի, ըստ վարձանին, զոր սովոր են առնուլ ծնողք կուսիցն, տուժեցի:

Ապա թէ երիտասարդն կամ իւրքն ոչ կամին առնուլ, կրկին լիցի տուժն: Եւ տուժն՝ ծնողացն և ոչ տեխանցն՝ ըստ օրինացն:

25 ԳԼՈՒԽ 2Բ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԻՐՔ ՏԱՆ Ի ՓՈՆ

Եթէ արծաթ փոխ տացես եղբօր քում, որ աղքատն իցէ առ քեզ⁽⁷²⁾, մի՛ ճեպկեցես զնա և մի՛ արկանիցես նմա տոկոսիս⁽⁷²⁾:

30 Հին կտակարանքն և նորս յայտասիկ միաբանին՝ ի բաց բառնալ զվաշխ և զտոկոսիս⁽⁷³⁾: Ոչ թէ աստ զտոկոսիս յիշատակելով՝ զվաշխ թողացուցանէ, զի զծայրն բառնալով ընդ նմին և զարմատն բառնայ: Եւ որ ինչի նոր կտակարանքս է սաստն⁽⁷⁴⁾, աւելորդ է, իբր գիտողաց, երկրորդել, զի թէ Օրէնքն ոչ հրամայէ ճեպել, ո՛րչափ և նորս: Եւ փոխ ասացաւ, զի անդրէն հատուցի:

¹⁶⁹ Ելք, ԻԲ, 14—15

¹⁷⁰ Ելք, ԻԲ, 16—17 (ըստ Ս. Պետրբուրգի 1817 թ. հրատարակութեան)

¹⁷¹ Տե՛ս Կանոնք Կղեմայ ԿԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 91

¹⁷² Ելք, ԻԲ, 25

¹⁷³ Ելք, ԻԲ, 25: Ղևտ., ԻԵ, 36: Բ Օրին., ԻԴ, 19 և այլուր: Ղուկ., 2, 34—35 և այլուր:

¹⁷⁴ Տե՛ս Ղուկ., 2, 34, 35

Արդ, իրաւունք դատաստանի լիցին՝ ներմամբ առնուլ զգլուխն, և վաշխ լիցի հատուցումն ի հանդերձեալն: Ապա թէ կար իցէ փոխառողին, տացէ փոխատուին զնոյնն՝ զլուխն մնալ առ նմա զնոյնչափ. և աստ ըստ կարի լիցի, զի Աստուծոյ իսկ ինքն է դատաստանդ՝ ոչ առնուլ վաշխ և տոկոս:

Եւ գիտելի է, զի թէ ոք զդատաստանն Աստուծոյ թիւրէ, վնասէ զհոգին՝ ի հանդերձեալ հատուցմանէն զրկելով:

Ապա թէ ոք պատճառէ ոչ հատուցանել անվաշխն, դատ լիցի, ի հասանելն զլիտյն՝ թողութիւն լիցի:

Եւ որդոց, զկնի մահուան հարցն, մի՛ լիցի զվաշխ հատուցանել, բայց միայն զգլուխքն, զի բնաւին ոչ է ըստ իրաւանց: Եւ այդ օրինադրութիւն է, միանգամայն և դատաստան:

Գ Լ ՈՒՆ Զ Գ

ՎԱՍՆ ԴՐԱԻՅՑ

Եթէ ոք ի գրաւ առնուցու զուրուք զտուն, կամ զայգի, կամ զհող, կամ զայլ ինչ աշխարհի և պատահի յամել, զգլուխն որքանութեան առեալ անվաշխ՝ անդրէն դարձուցէ զգրաւն: Եւ թէ լիցի աւելի կերեալ, և զայս ևս հատուցէ: Եւ զոր ինչ ծախեալ իցէ ի նմանէ, ի զլուխ իւր հաշուեսցի, յորժամ յաղագս անձեռնահասութեան տեառն չիցէ դարձանեալ զգրաւ իւր: Դոյնպէս լիցի, թէ ինչ ի կենդանեաց իցէ:

Եթէ ինչ ի հանդերձից իցէ գրաւն և ի նմանեաց սոցին, և մաշիցէ, ի զլուխն իւր լիցի պակասեալ:

Եւ զոսկեղէն և զայլ ինչ աշխարհի զգողացեալ և զկորուսեալ, եթէ չիցէ իւր նենգեալ և երդմամբ հաստատիցէ, իւրում տեառն լիցի, ապա թէ իւր նենգեալ իցէ և կորուսեալ՝ չորեքպատիկ տուժեսցի: Իսկ եթէ ի ձեռին իցէ և ստիցէ, կրկին տուժեսցի: Իսկ յաւարի տարեալն՝ իւրում տեառն լիցի:

Զծառ հատեալ և զցանկ այրեալ զայգոյ, զտան և զայլ ինչ զվնասու գրաւի, եթէ տեառն պատճառաւ իցէ, իւրում տեառն լիցի, ապա թէ առ որում գրաւն իցէ՝ այնմ լիցի:

Զվայրապար վնասեալն և զբեկեալն յանասնոց ի զլուխ իւր կալցի, և զհասարակաց զմեռեալն՝ իւրում տեառնն:

Եթէ Օրէնքն զգրաւ ոչ տայ օթել¹⁷⁵, ո՛րչափ ևս հրաժարեցուցանէ և ի վաշխից գրաւից:

35

Գ Լ ՈՒՆ Զ Գ

ՎԱՍՆ ԱՅՐԵՑՈՂԱՑ ՏԱՆ

Եթէ կամաւ ոք հուր դիցէ տան և ըմբռնեսցի, որ եղն զհուրն, տեսցեն՝ զի թէ ի մարդկանէ մեռցի ի հուրն, խրատ առցէ ի ձեռն, թէպէտ և մահու արժանի է ըստ Օրինացն¹⁷⁶, թերևս ապաշխարութեան հասանիցէ:

¹⁷⁵ Տե՛ս Ելք, ԻԲ, 26: Բ Օրին., ԻԴ, 13

¹⁷⁶ Տե՛ս հոգվ. 2է

Եւ տուժ լիցի. թէ կարող իցէ՝ զբաւանդակն պահանջեսցի արիւն, ապա թէ ոչ՝ ըստ կարի լիցի: Եւ տուժին խրատ ոչ է, ոչ աստ և ոչ յայլսն, այլ անառակին խրատ և ոչ է տուժն ի դէպ. ըստ արժանոյն զխրատն արասցեն, այսինքն՝ ըստ պատշաճին:

- 5 Իսկ թէ յանասնոց իցէ, շորեքպատիկ հատուցցի: Ապա թէ ամբար խոտոյ, կամ օրան կամ յայսպիսեացս՝ կրկին լիցի տուժն: Նոյն լիցի ցանկոյ և նմանեաց նորին: Այսպէս՝ հանդերձիցն և նոցին նմանեացն:

Գ Լ ՈՒ Ն Զ Ե

ՎԱՍՆ ՏՆԿԱՀԱՏԱՅ

- 10 Շարժեալ ոք սատանայական ցասմամբ հարկանիցէ զտունկ ուրուք, և յայտ ճշգրտիւ դայցէ, դատաստան լիցի. դնել զտունկն հատանողին և յիրոցն զամսն, ցորեան անպտուղ իցէ տունկն: տուժիլ նովին չափովն, ապա թէ իւր շիցէ՝ ըստ գնոյն լիցի: Զի Յրէնքն և ոչ զթշնամեացն հրամայէ, այսինքն՝ զայլազգեացն, հատանել զտունկն¹⁷⁷: Եւ այդ այսպէս լիցի իրամբք:
- 15

Գ Լ ՈՒ Ն Զ Զ

ՎԱՍՆ ՈՐ Ի ՊԱՀ ԻՐՔ ՏԱՆ, ԵՒ ԶՈՒՂՈՒԹԵԱՆ, ԵՒ ՈՐ ԽԼԷ
ԶԸՆԿԵՐԻՆ, ԿԱՄ ԳՏԱՆԷ ԶԿՈՐՈՒՍՏ ԵՒ ԿԱՄ ԿՈՏՐԷ

- Խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի և ասէ. անձն ոք եթէ մեղիցէ և արհամարհելով անարգիցէ զպատուիրանս Աստուծոյ, և ոտիցէ ընկերի իւրում, և եթէ եգիտ կորուստ ինչ, և ժխտիցէ ի վերայ նորա և երդնուցու սուտ վասն միոյ իրիք յամենայնէ, զոր և առնիցէ մարդ առ ի մեղանշելոյ նորա նքօք, և եղիցի յորժամ մեղանշիցէ և յանցանիցէ, հատուցէ զյափըշտակութիւնն, զոր յափշտակեաց, և զվնասն, զոր վնասեաց, կամ
- 25 զաւանդն, որ աւանդեցաւ նմա, կամ զկորուստն, զոր եգիտ: Յամենայն իրաց, զոր երդուաւ սուտ, տուժեսցի զգլուխն և զհինգերորդ մասն յաւելցէ ի նոյն, և ոյր իցէ՝ հատուցէ նմա յաւուր, յորում յանդիմանեսցի¹⁷⁸:

- Աստուածախօսութիւնս դատաստանի հաստատուն և յեկեղեցի կացցէ, քանզի նոյն իսկ է Տեառն: Բայց խոյին քաւութեամբ¹⁷⁹ եցոյց, եթէ որք միանգամ իրք դատաստանի են և տուժին, պէտք են և ապաշխարութեան: Եւ քանզի կանոնք և դատաստանք ի միմեանց այնու բաժանին, զի ծածուկ եղեալ յանցանս, որոց և պէտք իցեն տուժի, հրամայէ առնել ողորմութիւն, իսկ դատաստան թէ և տուժէ, ոչ բառնայ զապաշխարութիւն: Սակայն ներմամբ և փորձիւ լիցի իմաստնոց, յաղագս որոյ յամենայն իրս դատաստանի զապաշխարութիւն ի կանոնս թողաք:
- 35

¹⁷⁷ Տե՛ս Բ Օրին., Ի, 19, 20, նաև հոդվ. Բ

¹⁷⁸ Ղևտ., 2, 1—5

¹⁷⁹ Տե՛ս Ղևտ., 2, 6

Գ Լ ՈՒՆ ԶԷ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԵԿԵՂԵՑՈՅ ՊՏՈՒՂ ԱՐԳԵԼԵՆ, ԵՒ ՈՉ ՏԱՆ

Եւ մարդ, որ յանգէտս կերիցէ զսրբութիւնսն, յաւելցէ ի նոյն զհինգ-
կորորդ մասն եւ տացէ զսրբութիւնն ցքահանայն: Եւ մի՛ պղծեսցէ զսրբու-
թիւնն Իսրայէլի, զոր զատուցին նոքա Տեառն, եւ ածիցեն ի վերայ իւրեանց
5 անօրէնութիւն յանցանաց՝ ուտելովն իւրեանց զսրբութիւն սրբութեանցն,
զի ես եմ Տէր, որ սրբեմ զնոսա¹⁸⁰:

Աստուածային դատաստանս նշանակեալ անփոփոխ կացցէ յեկեղեցի
սուրբ:

10

Գ Լ ՈՒՆ ԶԸ

ՎԱՍՆ ՅԻՇՈՑՆԱՏՈՒԱՅ

Եւ եւ որդի կնոջ Իսրայէլացոյ, եւ նա էր որդի առն Եգիպտացոյ ի
մէջ որդոցն Իսրայէլի, եւ կռուեցան ի բանակին՝ որ յԻսրայէլացոյ անտի
էր՝ եւ այր մի Իսրայէլացի: Եւ անուանեալ որդի⁽⁸⁷⁾ կնոջն Իսրայէլացոյ
15 զԱնունն՝ անէծ. եւ ածին առ Մովսէս: Եւ անուն մօր նորա Սաղամիթ,
դուստր Դաբբեայ, յազգէ Դանայ: Եւ ածին զնա ի պահ՝ դատել զնա
հրամանաւ Տեառն: Եւ խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսէսի եւ ասէ. հանէք զայրն,
որ անէծ, արտաքոյ բնակին, եւ դիցեն, որք լուսնն, զձեռս իւրեանց ի
վերայ զլիւծ չորա, եւ քարակոծեսցեն զնա ամենայն ժողովուրդքն: Եւ ընդ
20 որդիսն Իսրայէլի խօսեցցիս եւ ասացիս ցնոսա. այր որ, որ անիծանէ
զԱստուած, մեղս ընկալցի, զի անուանեաց զանուն Տեառն, մահու մեռցի,
քարընկեցութեամբ քարկոծեսցեն զնա ամենայն ժողովուրդքն. եթէ պան-
դուխտ իցէ եւ եթէ բնիկ, յանուանել նորա զանուն Տեառն՝ սատակեցի:
Եւ խօսեցաւ Մովսէս ընդ որդիսն Իսրայէլի, եւ հանին զայրն, որ անէծն.
25 արտաքոյ բանակին, եւ քարկոծ արարին զնա ամենայն ժողովուրդքն
քարամբբ: Եւ որդիքն Իսրայէլի արարին՝ որպէս պատուիրեաց Տէր Մով-
սիսի¹⁸¹:

Իրաւացի է զդատաստանս զայս յեղափոխել այսպէս. եթէ որ, շար-
ժեալ ի սատանայէ, զանունն Քրիստոսի հայհոյէ, կամ զխաչ, կամ զեկե-
30 ղեցի, կամ զքահանայ ի կռիւն իւրեանց, եւ կամ զմկրտութիւն, եթէ միւսն
յայլազգեաց իցէ, որպէս եւ անդ պատահեցաւ, եթէ քարկոծել եւ եթէ այլով
օրինակաւ՝ սպանանել արժան է. ապա թէ քրիստոնեայք՝ մահու դատա-
տան լիցի, քննելով զպատահումն:

Գ Լ ՈՒՆ ԶԹ

35

ՎԱՍՆ ՈՐ ՍՊԱՆԱՆԵՆ ԶԱՆԱՍՈՒՆ

Եւ որ հարկանէ զանասուն, անձն ընդ անձին տուժեսցի¹⁸²:

Ըստ իւր յայտնի տեսութեանն եւ ի մեզ կացցէ զատաստանդ աստուա-
ծային: Սակայն դատաստան կոշի, իբր զի քննեսցի մախանօք հարեալն:

180 Ղևտ., ԻԲ, 14—16

181 Ղևտ., ԻԴ, 10—16, 23

182 Ղևտ., ԻԴ, 18

Գ Լ ՈՒ Խ Ղ

ՎԱՍՆ ՎԱՃԱՌՈՂԱՅ ԵՒ ԳՆՈՂԱՅ ԶԵՐԿԻՐ

Եթէ աղքատացի եղբայր քո, որ ընդ քեզ է, և վաճառեսցէ ի կալուածոց իւրոց, և եկեսցէ մերձաւորիչն¹⁸³), որ մերձաւոր է նորա, և փրկեսցէ զվաճառն եղբոր իւրոյ: Ապա թէ չիցէ ուրուք մերձաւորիչ, և ձեռնհաս իցէ, և գտանիցի նմա բաւական փրկանաց իւրոց, և համարեսցէ զամս վաճառին իւրոյ, և հատուցէ կարողն առն, որում վաճառեաց նմա, և դարձցի ի կալուածս իւր: Ապա թէ ոչ գտցի ի ձեռին¹⁸⁴) նորա բաւական առ ի հատուցանելոյ նմա, եղիցի վաճառ նորա այնմ, որ ստացան զնա, մինչև յամն թողութեան իւրոյ, և դարձցի անդրէն յամին թողութեան իւրոյ և եկեսցէ ի կալուած իւր¹⁸⁵:

Ըստ Աւետարանին հրամանի առաւելութիւն ի Տեառնէ հրամայեցաւ յամենայնս, նմանապէս և՛ յիրս դատաստանի¹⁸⁶: Եւ զի ոչ առաւելութեամբ այժմ և ոչ հաւասարութեամբ վարիմք, պարտ է մեզ փրկանօք լինել: Եթէ վասն աղքատութեան ի կալուածոյ վաճառէ, եղիցին ընդ փրկանօք յազգատոհմէ իւրմէ մինչև յեւթն ամ: Ըստ Օրինացն զեւթն ամն եղաք¹⁸⁷, բայց առաւելու որքան կար է՝ արժան է, զի ոչ թողու ազատ ըստ Օրինացն, զոր ի դէպ էր թողուլ նմա ազատս ըստ Օրինացն: Իսկ եթէ ոչ կարիցէ փրկել յեւթն ամին, և անդ հաստատեսցի վաճառն: Ապա թէ ըստ այլոյ պատճառի վաճառն իցէ, ի նմին ամին հաստատեսցի:

Գ Լ ՈՒ Խ Ղ Ա

ՎԱՍՆ ՎԱՃԱՌՈՂԱՅ ԵՒ ԳՆՈՂԱՅ ԶՏՈՒՆ

Եթէ վաճառիցէ որ տուն բնակութեան ի պարսպաւոր քաղաքի, եղիցին փրկանք նորա մինչև ի կատարել տարոյ ատուրցն վաճառին իւրոյ: օրաթուի լիցի փրկանք նորա: Ապա թէ ոչ փրկեսցի մինչև ընդուն տարի նորա ողջոյն, հաստատեսցի տունն, որ իցէ ի պարսպաւոր քաղաքի, հաստատութեամբ ստացողին իւրոյ յազգս իւր և ելցէ¹⁸⁸) ի թողութեանն¹⁸⁶:

Եւ զվաճառ փարթամաց թէ ոմանց աղքատաց վաճառէ սոսմանաւ, վասն ողորմութեան դարձուցանելի է ըստ պայմանին:

Իսկ տունք, որ յաւանս իցեն, որոց պարիսպ ոչ իցէ շուրջանակի, ընդ անդս երկրի համարեսցին և հանապազ ընդ փրկանօք լիցին և ի թողութեանն ելցեն¹⁸⁷:

Եւ զայս դատաստան այսպէս առցուք. զի թէպէտ և ամ թողութեան ոչ է առ մեզ, սակայն զամեն փրկանաց հաստատուն կալցուք, պակասեալք յառաւելութենէ. նմանապէս և՛ զաւուրսն:

183 Ղևտ., ԻԵ, 25—28

184 ՏԵՍ Մատթ., Ե, 21, 22. է, 2: Յովհ. է, 24

185 ՏԵՍ Բ Օրին., ԺԵ, 1, 2, 9, 12 և այլուր: Ելք, ԻԱ, 2, 3, ԻԳ, 10, 11: Ղևտ, ԻԵ, 8—15

186 Ղևտ., ԻԵ, 29—30

187 Ղևտ., ԻԵ, 31

Գ Լ Ո Ւ Խ Ղ Բ

ՎԱՍՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ, ՈՐ ԳՆԵՆ ԵՒ ԾԱԽԵՆ ՏՈՒՆ

Եւ ի քաղաքս Ղևտացոցն տունք, որ ի քաղաքսն կալուածոց նոցա
իցեն, ընդ փրկանօք լիցին հանապազ ի մէջ Ղևտացոց: Եւ որ որ փրկենցէ
5 ի Ղևտացոց անտի, ելցէ վաճառ տանց քաղաքաց կալուածոց նոցա ի թո-
ղութեան, զի տունք քաղաքաց Ղևտացոց՝ կալուածք նոցա են ի մէջ Իսրա-
յէլի որդոցն: Եւ ազարակքն, զատուցեալք ի քաղութս նոցա, մի՛ վաճառես-
ցին, զի կալուած յաւիտենական է այն նոցա¹⁸⁸:

Պարտ է և զայս դատաստանս այսպէս իմանալ. զի քահանայք զտուն
10 բնակութեան իւրեանց վաճառել իշխան լիցին առ քահանայս, և միշտ ընդ
փրկանօք լիցին առաւելութեամբ, քան աշխարհականաց վաճառք: Եւ
ազարակք և այլ ստացուածք, զատուցեալք յեկեղեցի, մի՛ վաճառեսցին,
զի կալուած է յաւիտենական այն նոցա: Ըստ այսմ եղիցի և այս իրա-
ւունք, թէ և ամ թողութեան առ մեզ ոչ է: Նաև յամենայն դատաստանսդ
15 ծախք ստացողին տեսցին ի փրկելն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ղ Գ

ՎԱՍՆ ԶՐԱՂԱՑԱՑ

Եւ յաղագս աղքատութեան վաճառեալ ջրաղացք զամ մի ընդ փր-
կանօք լիցին ինքեանց և ազգականաց, իսկ եթէ այլազգ՝ ի նմին ամի
20 հաստատեսցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ղ Դ

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԳՆԵՆ ԱՆԱՍՈՒՆ ԵՒ ԿԱՄ ԾԱԽԵՆ

Եւ զշորքոտանիս վաճառել՝ երից վկայից առաջի հաստատեսցի
այսոքիկ, զի մի գողունի իցէ, և մի հնակաղ և հնահազ, և մի գիշերա-
կոյր, և մի անգնալ ի կամրջի, և մի հարկանող ոտիւք: Յայսցանէ զտեալ
25 ի բեռնակիրս¹⁸⁹, բայց ի գողունէից, մինչև յամ մի անդրէն դարձցի կամ ի
զնոյն անկցի ըստ արժանոյն և կամ տեառն հաստատեսցի: Իսկ գողունին
յամենայն ժամ դարձցի. եթէ յայտնեալ՝ առաջինն առցէ տէրն, և զգինն ի
վաճառողէն առցէ՝ որ զնեացն: Այլ արտաքոյ այսմ պատճառաց՝ մինչև
30 յեւթն օր փորձի և վճիռ հատցի, և թէ ոչ դարձուցէ՝ հաստատեալ լիցի
վաճառն: Իսկ վաճառողին նոյն կացցէ սահման ըստ արժանոյն վաճա-
ռել: Եւ յայսն զնոյն պահել ի վաճառսն զսահման, որպէս վաճառողին,
նմանապէս և զնողին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ղ Ե

35

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԵԶԻՆՍ ԾԱԽԵՆ

Եւ զայս ևս վկայիւք հաստատեսցեն, որք վաճառեն զեղինս, զի փորձ
ի հերկ, և ի սայլ, և ի կալ իցէ, մի հնակաղ, և հնահազ, և գիշերակոյր,

¹⁸⁸ Ղևտ., Ին, 32—34¹⁸⁹ Տե՛ս նաև հոդվ. 2

և հարկանող, և մի գողունի: Մինչև յամ մի լինել այդոցիկ փորձի՝ դարձցի, և գողունին՝ յամենայն ժամ. և յայլսն եւթն օր փորձեսցի: Իսկ անմղիցն յայլսն՝ դարձցի, բայց ի լծոյ, ի հերկ, և ի սալլ, և ի կալ, որոց փորձն անյայտ է կանխաւ¹⁹⁰:

5

Ք Լ Ո Ւ Ն Ղ Զ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԿՈՎ ԾԱԽԵՆ

Նմանապէս և յաղագս զկովս վաճառելոյ զայլսն, վկայիք հաստատեսցէ ընդ այնոսիկ, զի ազգաւ յիրաքանչիւր ամի ծնանիցին, և յաղագս սոցին յամի դարձցին՝ ըստ արժանոյն զգինն հաստատելով և կամ
10 տեառն լինելով: Եւ յայլսն փորձի եւթն օր:

Ք Լ Ո Ւ Ն Ղ Է

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԶՄԵՂՈՒՔ ԾԱԽԵՆ ՓԵԹԱԿՈՎ

Եւ մեղուք վաճառեալ յաշնան ըստ մեղեր, զոր ունի, հաստատեսցի սերկանն⁽⁹¹⁾:
15 Իսկ ըստ պիտոյից անկշիռ վաճառեալ կամ կշռաւ նովին փեթակաւ և առեալ արտաքս և պակաս գտեալ, լցցի կշիռն ի վաճառողէն, ապա թէ ոչ՝ մի՝ լիցի այդ պատիր վաճառ: Իսկ առաւել գտեալն, ոչ յոյժ և ոչ խաբէութեամբ, մի՝ դարձցի, զի վասն յուսոյ դորին գնէ:
Եւ զարնան սերմանոց վաճառեալ և եղեալ ի մեղուց, մինչև ի տասն
20 օր կամ քսան փորձի: Վճիռ վկայիք հաստատեսցի, որպէս զի մտանելն և ելանելն ուղիղ ցուցցի, հաստատեսցի վաճառն: Ապա թէ թիրութեամբ յաւուրսն վճռին կարծիս լիցի գողութեան և մահու առաջնորդին, ի վաճառողն դարձցի: Զկնի կարծեացն բառնալոյ աւուրցն՝ դնողին այդպիսի վնասդ լիցի: Ի կերակրոյ մեռեալն և յամի անպտուղ ևղեալն՝
25 զնողին լիցի:

Ք Լ Ո Ւ Ն Ղ Ը

ՎԱՍՆ ՈՐ ԿԱՐԱՍ ԾԱԽԵՆ ԿԱՄ ԱՅԼ ՑԵՂ ԱՆՕԹ

Իսկ կարաս վաճառեալ և գնեալ հաստատեսցի, յորժամ լցեալ ողջ զարկեալն պահիցէ յինքն զգինին: Ապա թէ կարծիք բեկման ի թրծմանէ
30 իցէ, և զգինին կորուսցէ, միմիայն զկարասն գործողն առնու, այլ և զկէս վնասուն տուժեսցի: Ապա թէ անկարծիս իցէ ի բեկմանէ, և ի թաղելլն եղև կարծիսն, անտոյժ լիցի վաճառողն: Այլ եթէ յայդմանէ երկբայեսցի, զամանն միայն վաճառողն տուժեսցի:

Այդ ըստ այդմ լիցին ի փոքունսն և ի մեծամեծսն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Չ Թ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՅԳԻ ԵՒ ԴՐԱՆՏ ԿԱՊԼԵՆ

- Վաճառել և գնել բազմաց հանդիպի դպտուղս յամի՝ յուսով շահի:
 Եւ թէ լիցի պակասիլ, արժան է վաճառողին ամբողջ զգլուխն պահել,
 5 ոչ միայն յաղագս յուսոյն, այլ վասն աշխատութեանն:
 Եւ եթէ շահիցի, որ չիցէ խարէութեամբ, մի՛ զղջացեալ վաճառողն
 դարձուցէ, զի վաճառք յաջողմամբ բազմապատիկ շահս տան:
 Սակայն աւուրք փորձի երեք վկայիք լիցի տասն օր. և կատարածն
 ցուցաւ ըստ իրաւանց:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ

ՎԱՍՆ ԶՐԱՂԱՑԱՅ ՎԱՐՁԵԼՈՅ

- Եւ զայսպիսիս ըստ գլխոյ առեալ՝ վկայիք հաստատեսցի: Շահիլն
 անգեղջ իցէ տուողին, և մի՛ տացէ փոխանակ շահին տուգանս:
 Եւ իւր լիցի պատրաստել զկազմուածն ամենայն և վնասք՝ ըստ կարգի
 15 իրաց եղեալ, իսկ յանպատրաստութենէ եղեալ՝ առողին լիցի՝ ի քար, ի
 նաւ, յերկաթ և յայլսն ամենայն, և զողացեալն:
 Իսկ այրեալն, եթէ ի պատճառս տեառն իցէ՝ նմա լիցի, և թէ ի
 պատճառս առողին՝ նմա:
 Ըստ այսմ դատեսցի և այլն ամենայն այդպիսի, որ ինչ միանգամ և
 20 իցէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ա

ՎԱՍՆ ՈՐԲ ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԲԱԺԱՆԵՆ ՈՐԴՈՅ

- Եւ մատեան դատերքն Սաղպաադու՝ որդոյ Ոփերայ՝ որդոյ Գաղաադու՝
 որդոյ Մաքիրայ ի գնդէ Մանասէի՝ որդոյն Յովսեփայ: Եւ այս են անու-
 25 անք նոցա՝ Մաաղա, Նուա, Եզդա, Մեղքա և Թերսա: Եւ կացին առաջի
 Մովսիսի և Նդիազարու քահանայի և առաջի իշխանացն և ամենայն
 ժողովրդեանն ի դրան խորանին վկայութեան և ասեն. հայր մեր մեռաւ
 յանապատի անդ և նա ոչ էր ի մէջ ժողովրդեանն գումարելոցն առաջի
 Տեառն ի ժողովրդեանն Կորխայ, որ վասն մեղացն իւրոց մեռաւ, և որդիք
 30 ոչ եղեն նորա: Եւ արդ, մի՛ ջնջեսցի անուն հօր մերոյ ի միջոյ ցեղի իւրոյ,
 վասն զի ոչ գոյր նորա որդի. տուք մեզ ժառանգութիւն ի մէջ եղբարց
 հօր մերոյ: Եւ մատոյց Մովսէս զգատաստանս նոցա առաջի Աստուծոյ:
 Եւ խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսիսի և ասէ. ուղիղ խօսեցան դատերքն Սաղպաա-
 դու, տալով տացես նոցա կալուածս ժառանգութեան ի մէջ եղբարց հօր
 35 իւրեանց, և դիցես զվիճակ հօրն իւրեանց զնոքօք: Եւ ընդ որդիսն Իսրայէլի
 խօսեսցիս և ասացես. այր ոք եթէ մեռանիցի, և ուստր՝ ոչ է նորա, տա-
 ցէ զժառանգութիւն իւր դստեր իւրում. եւ եթէ ոչ գուցէ գուստր, տաջիք
 զժառանգութիւն նորա եղբօր իւրում. եւ եթէ ոչ գուցէ եղբայր, տաջիք
 զժառանգութիւն նորա հօրեղբօրն իւրում. եւ թէ ոչ գուցեն եղբարք հօր

նորա, տալիք զժառանգութիւն ընտանոյ մերձաւորի իւրոյ. ի ցեղէ նորա ժառանգեսցէ զնորայն: Եւ եղիցի որդոցն Իսրայէլի այդ իրաւունք դատաստանի, որպէս հրամայեաց Տէր Մովսիսի¹⁹¹:

- 5 տանի, զի իւր իսկ է հաւատտի գիտողին զամենայն իրաւունս: Զի որդոյ պարտ է ժառանգել, թէ իցէ, ապա թէ ոչ իցէ որդի, դուստրն ժառանգէ զհայրենին, այն, որ ի տանն իցէ անկարգ: Իսկ կարգեալ աղջիկն՝ երկու քոյրն մին որդոյ բաժին առցեն և ոչ կարեն ժառանգ լինել: Եւ այս յայտ անտի է, զի ոչ թողին զդատերս Սաղպատադու յօտար ցեղս արանց լինել, զի մի՛ ժառանգութիւնն յօտարս ելցէ:

- 10 Ապա թէ չիցէ դուստր, եղբայրն ժառանգէ:
Իսկ եթէ կարգած աղջիկն կամեսցի իւրովք որդովքն և արամբն գալ և զհայրենիսն ժառանգել, նոցա լիցի և մի՛ եղբօրն, յորժամ որդի չիցէ եղբօրն, ապա թէ ոչ կամիցի գալ՝ առցէ զբաժինն իւր և եղբայրն ժառանգեսցէ:

- 15 Ապա թէ չիցէ եղբայր, հօրեղբայրն ժառանգեսցէ:
Եւ թէ չիցէ հօրեղբայր, որ ժառանգեսցէ, այլ ընտանի մերձաւոր ժառանգեսցէ ի ցեղէ հօրն: Որքան մերձաւոր իցէ, հեռաւոր ընտանոյ ոչ հրամայէ. եւ զցեղս հօրն առնէ ժառանգ և ոչ զմօրն, մինչ ի դուստր միայն կացոյց զժառանգ լինելն:

- Ապա թէ հօրեղբօրն հրամայէ ժառանգ լինել, յայտ է, զի թէ հայր իցէ, նա ժառանգէ, և թէ մայր, և քոյր, և կին ոչ ժառանգեն, այլ մասունս առնուն, որպէս և ցուցանի⁽³²⁾. Կնոջն՝ դանգ, և քվերն՝ դանգ և կէս, և մօրն՝ երեք թասու:

- 25 Այլ ընտանի մերձաւոր համարիմք, զոր Օրէնքն մինչև ցշորրորդ զարմն հրամայէ զառականս ոչ յայտնել յառնուլ կին¹⁹². զայս և ի ժառանգաւորսն պահելի է: Իսկ զկնի այնր ոչ են ժառանգք, իբրև անցանի զշորրորդ զարմն, այլ ժառանգութիւնն վիճակ լիցի զատաւորաց, որպէս և զրեալ է ի ճառս զատաւորացն ի գիրս¹⁹³:

- 30 Իսկ եղբայրն, որ չիցէ համամայր, կէս դանգ պակաս առցէ, ընդ համահայրսն և ընդ համամայրսն ժառանգեսցէ: Զայս զնոյնս և նահապետըն Աբրահամ եցոյց, զի ետ զամենայն ինչսն իւր Իսահակայ որդոյ իւրոյ և որդոց հարձիցն ետ պարգևս և արձակեաց զնոսա¹⁹⁴: Եւ եթէ ասիցէ որք. աստ՝ պսակ օրհնութեան և անդ՝ Քետուրա կին երկրորդ. սակայն անդ՝ տուրս, և ժառանգութիւն եղիցի աստ, ըստ ցուցելոյդ, սակաւ պակաս. եւ յՕրէնսն անդրանկանն տուաւ երիցութեան պատիւն¹⁹⁵: Ըստ այսմ օրինակի և հօրեղբայրն լինիցի:

- 35 Զանգիմանին յաստուածային օրինացս դատաստանէ մահմետականացն դատաստանք, զի զգատերս ժառանգ ոչ առնեն հարց, այլ որպէս ընտանիս մասնաւորեն, որոց ոչ հետեւելի է, այլ անվրէպ՝ աստուածային օրինացս դատաստանաց իրաւամբք:

¹⁹¹ Թիւք, Իէ, 1—11

¹⁹² Զևտ., ԺԸ, 6—18

¹⁹³ Տե՛ս հոգվ. Ա.

¹⁹⁴ Տե՛ս Մնունդք, Ին, 5—6

¹⁹⁵ Տե՛ս Բ Օրին., ԻԱ, 16—17

Գ Լ ՈՒԽ ԺԲ

ՎԱՍՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՈՒՍՏԵՐԱՑ ԵՒ ԴՍՏԵՐԱՑ

Եւ նախ զայս ասասցուք, զի երկու դուստր, որ այր առեալ իցեն, մի որդոյ բաժին առցեն⁽⁹³⁾, Եւ այս վկայեալ է ի կանոնաց և յօրինաց նշա-
5 նակեալ:

Խօսեցաւ Տէր Մովսիսի և ասէ. խօսեաց ընդ որդիսն Իսրայէլի և ասասցես ցնոսաւ. որ ոք ուխտիցէ ուխտս՝ տալ զգին անձին իւրոյ Տեառն, եղիցին զինք արուին, ի քսանամենից մինչև ցվաթսնամեանս, և եղիցին զինք նորա յիսուն երկդրամեանս արծաթոյ ըստ սրբութեան սկեղն, և
10 իգին⁽⁹⁵⁾ լիցին զինք երեսուն երկդրամեան: Ապա թէ ի հինգամենից մինչև ցքսանամեանս՝ լինիցին զինք արուին քսան երկդրամեան, և իգին՝ տասն երկդրամեան¹⁹⁶:

Նաև ի կազմածն տեսանի, զի կրկին աւուրց կարօտանայ էգն ի ծնունդն, ըստ որում թերին առաւ կող¹⁹⁷. և անունն իսկ նշանակէ, զի
15 «կին» ըստ կիսոյն անուանի մարմնոյն: Եւ թէպէտ ի մի պատուէրդ աւելի հնգի է, քան զերկպատիկն զինք իգին՝ յաղագս կատարելութեան հասակին և կամ յաղագս կատարելութեան պիտոյից կարգաց⁽⁹⁶⁾, սակայն ըստ կազմածին և ի միւսն ցուցաւ արուին կրկին լինել: Յայդցանէ հաստատին երկու դուստր մին լինել որդի ի ժառանգութիւնս: Բայց գիտելի է և զայն ևս, զի կարգեալ դստերքն երկուսն է մին որդի, այլ ոչ որ ի տանն է, զի ժառանգ հրամայեցաւ, յորմէ յայտ է, զի զորդոյ առնու զբա-
20 ժին, և այլքն զկէս եղբօր առնելով ելեալքն, նմանապէս զոյգ գտանին եղբարցն, ըստ հրամանի Տեառն՝ եթէ չիցէ որդի, դուստրն ժառանգիցէ¹⁹⁸, Այլ այդ դատեալ եղև ըստ կազմածին, եթէ զերկուս դստերս մին առնելի է եղբայր, և ցուցաւ ըստ Տեառն հրամանի, եթէ ժառանգ է նման որդոյ, որ ի տանն է: Այլ կամ լիցի և զայս ըստ հաճոյից ևս ընտրել, եթէ զամենա՝ն դստերս զերկուսն մի առնելի է և եթէ զեկե՛ալսն: Այլ ինձ այսպէս թուի, եթէ ելեալն ի տանէն բաժնիւ և առն եղեալն՝ երկուքն մին լեալ, զոյգ ընդ եղբօրն առնու բաժին իւրով կրկին բաժնաւ, ապա որ ի տանն՝
30 հաւասար եղբարցն ժառանգէ զհօրն: Հաստատի ըստ այսմ ուստերաց և դստերաց հաւասար լինել ժառանգութիւն հօր, ըստ որում և աստուած զոյգ ետ զժառանգութիւն արքայութեան արանց և կանանց: Սակայն աւանդապահք կարգաց եկեղեցոյ արք և ոչ կանայք են. նմանապէս թէպէտ բաժանորդք ընդ եղբարս ժառանգութեանն քոյրք են, այլ ոչ ժառանգա-
35 պահք, յորժամ եղբարք իցեն:

Եւ եթէ հայր իցէ, կինն միայն առցէ մասն, և ոչ մայր և ոչ քոյր մասնաւորին⁽⁹⁴⁾, որ և այս իսկ է:

Զի և որդի դստեր ոչ ժառանգէ և ոչ առցէ մասն, բայց թէ մինչ կենդանի իցէ՝ գրով ժառանգ առնիցէ. նոյնդ լիցի և խորթն: Սակայն
40 իշխան է կենօքն ժառանգեցուցանել զնոսա, թէ կամեսցի, իբրև զօտարս: Եւ թէ խորթն և կամ որդի դստերն ի տանն իւրում աշխատեալ իցեն, իբր վարձկանի առցեն վարձ և ոչ մասն, զի և առաքեալն ոչ ընդ որդիս համա-

196 Ղևտ., ԻԵ, 1—5

197 Տե՛ս Մնունգք, Բ, 21, 22

198 Տե՛ս Թիւք, ԻԷ, 8

րի ղնոսա, ասելով՝ խորթ էիք և ոչ որդիք¹⁹⁹։ Ապա թէ ոք զկանոնացն⁽⁹⁷⁾ ընդդէմ այսմ զիցէ, զի իբր զորդոց՝ զծնունդս նոցա հրաժարեցուցէ ի խնամութիւնս²⁰⁰, զհատասցէ, զի պսակաւն ընդ մօրն ընտանութիւն եղև, և խափանի ամուսնութիւնն. այլ զի սերմ ոչ է հօրն, ոչ ժառանգէ. զի թէ
5 Աբրահամ և ոչ զհիւր ծնունդան արար արժանի ժառանգ լինել²⁰¹, ս՛րշափ օտար ծնունդն։

Նաև ոչ եղբայր մօրն, և ոչ որդի նորա, և ոչ որդի քուերն, և ոչ մօրքոյրն, և ոչ նորին որդին և կամ հօրքոյր ոչ ժառանգեն և ոչ մասնաւորին, բայց եթէ կանխաւ ժառանգեցուցանէ։

10 Իշխան է և զծառայս ստանալ ժառանգս, թէ կամեսցի, որպէս ի կանոնսն եցոյց²⁰². Թերևս ծառայս ստացեալ իցէ, յայտ է, թէ ժառանգս, որ ինչսն ասաց թողուլ։

Իսկ յորժամ դուտորն ժառանգէ՝ որ ի տանն իցէ, հօրեղբայր և նորին որդի ժառանգել ոչ կարեն և ոչ մասնաւորիլ. ապա թէ առն լեալ իցէ և
15 ի ժառանգ գայցէ, հօրեղբայրն մասն առցէ դանգ, այլ ոչ որդի նորա, բայց թէ պատահի ի հարցն ժառանգութիւնսն դատաստան լինել։

Իսկ թէ շիցեն ուստերք և դստերք մինչ ի շորրորդ զարմն, որ ի հօրէն ժառանգեսցեն, և այլք՝ ոչ ևս, և ոչ՝ ի մարցն տոհմէ։

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Գ

20 ՎԱՍՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԿԱՆԱՆՑ ԶԻՐՍ ՈՐԴՈՑ ԻՐԵԱՆՑ

Եւ կանանց մեռելոց նոյն լիցի դատաստան, որպէս և արանցն զկնի մահուան²⁰³. եթէ շիցեն ուստերք և դստերք, իբրու թէ ծնեալ իցէ ուստերս և դստերս, և մեռեալ իցեն, և թէ ի բնէ անժառանգ իցէ, և թէ ընդ պսակին փութով վախճանեալ կուսութեամբ, սակայն յայդոսիկ զանա-
25 զանի դատաստանն։

Արդ, քստ նմանութեան արանց, թէ ուստ իցէ, նա է ժառանգ մօրն, ապա թէ շիցէ ուստ կամ դուտոր՝ եղբայրն, և թէ շիցէ եղբայր՝ հօրեղբայրն, և թէ շիցէ հօրեղբայր, ի ցեղէ հօրն ժառանգէ մինչև ի շորրորդ զարմն։ Ապա թէ հայր իցէ, հայրն ժառանգէ, և այլն՝ զոյգ է միմեանց։
30 Իսկ թէ ծնեալք իցեն մօրն, ամենայն ինչ նոցա է, որպէս և հօրն ժառանգութիւնն։ Ապա թէ մեռանիցի մանուկն, ժառանգութիւնն հօրն եղև և ոչ անդրադարձի առ մայրն իբր ժառանգութիւն։

Ապա թէ և մայր ևս մեռանիցի, և հայր իցէ մօրն, երկուցն լիցի ժառանգութիւնն՝ հօր մանկանն և հօր մօր մանկանն. նախ զպատշաճ
35 ոգոյ նորա. տալով՝ յերկուս բաժանեսցի։

Իսկ եթէ ի բնէ անժառանգ իցի, ժառանգութիւնն հօրն լիցի, և թէ ոչ է հայր, այլոց ժառանգաւորացն լիցի, որպէս ցուցեալ է²⁰⁴։ Իսկ առն մի դանգ լիցի վասն ի միասին կենակցութեան։ Ապա թէ ոչ իցեն միաւորե-

199 Տե՛ս Թուղթ առ Ծբբ., ԺԲ, 8

200 Բասդի Կեսարացոյ Կանոնք ՄԺԳ

201 Տե՛ս Ծնունդք, ԻԾ, 5, 6

202 Տե՛ս Կանոնք Կղեմայ 29

203 Տե՛ս Հոգվ. ՃԱ, ՃԲ

204 Տե՛ս Հոգվ. ՃԲ

- ալք, և մեռանի կիներն, մի՛ լիցի առն և ոչինչ ի կնոջէն, զի որպէս ոչ է տիրեալ մարմնոյ նորա, նոյնպէս և ոչ տիրէ՝ ընչից նորա: Նոյն լիցի և կնոջն: Ապա թէ ամուսնացեալ իցէ; թէ և սակաւ ժամանակ, նմանապէս դանգ մի լիցի առնն: Եւ զի որպէս զհօրն ժառանգելով որդին՝ մայրն մին դանգ առցէ, նոյնպէս և զմօրն ժառանգելով որդին՝ հայրն մին դանգ առցէ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ը Ղ

ՎԱՍՆ ԹԷ ՈՐՊԷՍ ԲԱԺԱՆԵՆ ԶԿՈՒՄԱՇՆ ՈՒՍՏԵՐՔ ԵՒ ԴՍՏԵՐՔ

- Ըստ բաժանողական արուեստի զժառանգութիւնս զայս այսպէս ու-
 10 զիդս բաժանեսցես: Զինչսն զամենայն մի համարեսցիս դահեկան և զդա-
 հեկանն՝ վեց դանգ:

Եւ թէ մին որդի իցէ և մին դուստր, որ ի տանն, յերկուս բաժանեսցես. զերկու դանգ ու կէսն՝ եղբօրն, և զնոյնս՝ քուերն, և մին դանգ՝ մօրն:

- Ապա թէ կարգեալ քոյրք իցեն, զերկուսն մին եղբայր համարեա և
 15 զերկու դանգ ու կէսն եղբօրն տացես, և զերկու դանգ և կէսն՝ երկու քու-
 երն, և զմին դանգն՝ մօրն:

Իսկ եթէ մին եղբայր իցէ և մին քոյր առնակին, կէս դահեկան և չորս գարի եղբօրն լիցի, և դանգ և կէս և երկու գարի՝ քուերն, և մին դանգ՝ մօրն:

- 20 Ապա թէ երկու եղբայր և մին քոյր իցէ, որ ի տանն, դանգ և կէս և երկու գարի մին եղբօրն լիցի, և նոյնչափ՝ միւսոյն, և նոյնքան՝ քուերն, և մին դանգ՝ մօրն: Իսկ թէ կարգեալ քոյրն իցէ, երկու դանգ մին եղբօրն լիցի, և երկու դանգ՝ միւս եղբօրն, և մին դանգ՝ քուերն, և մին դանգ՝ մօրն:

- 25 Ապա թէ մայրն ոչ իցէ, ինքեանց միայն բաշխեսցեն. երկու դանգ և թասու և մին գարի և չորս դանգ գարոյ՝ և երեք թասու գարոյ՝ մին եղբօրն, նոյնպէս՝ և միւսոյն, և մին դանգ և երկու գարի և երկու դանգ գարոյ և կէս դանգ գարոյ՝ քուերն: Կէս թասու գարոյ աւելի է քուերն: Եւ զի զայս ցուցաք յայտ առնելոյ աղագաւ, եթէ զիրաւն և զարդարն խնդրէ դատաս-
 30 տան:

Իսկ եթէ երեք եղբայր և մին քոյր իցէ, դանգ և կէս և երկու գարի և կէս՝ իւրաքանչիւր եղբօր, և երեք թասու և գարի և կէս՝ քուերն: Եւ է քուերն դանգ և կէս աւելի գարոյ: Զի թէ կամ լիցի, այդպէս տկար մասինն զսակաւն թողցես աւելի, ապա թէ ոչ՝ զայն ևս հաւասարեսցես:

- 35 Ապա թէ չորս եղբայր և մին քոյր իցէ՝ դանգ և թասու և մին գարի՝ իւրաքանչիւր եղբօր, և կէս դանգ և կէս թասու և կէս գարի՝ քուերն:

Իսկ եթէ հինգ եղբայր և մին քոյր իցէ, իւրաքանչիւր եղբօր մին դանգ լիցի և մին գարի, և քուերն՝ կէս դանգ և մին գարի: Կէս գարի և աստ աւելի լինի քուերն:

- 40 Ապա թէ վեց եղբայր և մին քոյր իցէ, երեք թասու և երկու գարի իւրաքանչիւր եղբօր լիցի, և կէս դանգ՝ քուերն:

Ըստ այսմ օրինակի և զայսն որքան իցէ բաժանեսցես: Նմանապէս և զմօրն բաժանեսցես զժառանգութիւն:

Իսկ եթէ վեց քոյր իցեն և մին եղբայր, ի շորս բաժին զժառանգութիւնն բաժանեացես՝ երեք եղբայր ի վեց քոյրն լիցի: Ըստ այսմ օրինակի և այլքն լիցին: Եւ եթէ մայր իցէ՝ և այն ցուցաւ, և եթէ ոչ՝ և այն: Եթէ ի տան քոյրն իցէ և եթէ առն լեալ իցէ, ըստ զանազանութեան նոցա և դատաստանն հաստատեսցի, զի սակաւ և այդ նշանակ տուաւ:

Յորմէ զարժանն նոքա գտցեն և զթերին լցցեն, և մի՛ ինչ պարսաւանս դիցեն, զի ըստ կարի մեր այդքան ծանուցաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ե

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶՔԱՀԱՆԱՅ ԵՒ ԶԴԱՏԱԻՈՐ ԱՆԱՐԳԷ

10 Եթէ վրիպեսցի ի քէն բան ի դատաստանի ի մէջ արեան և արեան, ի մէջ դատաստանի և դատաստանի, ի մէջ զրգոութեան և զրգոութեան, ի մէջ հակառակութեան և հակառակութեան, բան դատաստանի ի քաղաքս քո, յարուցեալ երթիցես ի տեղին, զոր ընտրեսցէ Տէր Աստուած քո անուանել զանուն իւր անդ: Եւ երթիցես առ քահանայս Ղևտացիս և առ դատաւորսն, որ լինիցին յաւուրսն յայնոսիկ, և քննեալ պատմեսցեն քեզ զդատաստանն: Եւ արասցես ըստ հրամանին, զոր պատմեսցեն քեզ, որք ի տեղոյն իցեն, զոր ընտրեսցէ Տէր Աստուած քո, և զգուշասցիր առնել ըստ ամենայնի, որպէս օրինադրեսցի քեզ: Ըստ օրինացն և ըստ դատաստանին, զոր ասացեն քեզ, արասցես և մի՛ խոտորեսցիս ի բանէն, զոր պատմեսցեն քեզ, մի՛ յաջ և մի՛ յահեակ: Եւ մարդ ոք, որ առնիցէ հպարտութեամբ առ ի շխելոյ քահանային, որ կայցէ պաշտել յանուն Տեառն Աստուծոյ քոյ, կամ դատաւորին, որ իցէ յաւուրսն յայնոսիկ, մեռցի մարդն այն²⁰⁵:

Տես զի զարհամարհողս քահանայից և դատաւորաց զոյգ եցոյց, զի մի է զօրութիւն Օրինաց և դատաստանի, և պարտաւորութիւն նոցա մահ է, զի և շանսալ նոցա մահ է, այսինքն՝ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ անհնազանդութիւն Աստուծոյ. և արեանն յայտ է դատաստանն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Զ

ՎԱՍՆ ՊՏՂՈՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ Ի ԺՈՂՈՎՐԴՈՑ

30 Եւ այս են իրաւունք քահանայիցն ի ժողովրդենէն, որք զենուցուն զենլիս. եթէ արչառ իցէ և եթէ ոչխար՝ տացէ քահանային զաշոյ երին, և զծնօտն, և զխախցոցն: Զպտուղս ցորենոյ, և զգինոյ, և զիւղոյ քոյ և զպտուղս կտրոցաց խաշանց քոց տացես նմա: Զի զնոսա Տէր Աստուած ընտրեաց յամենայն ցեղիցն քոց կալ առաջի Աստուծոյ քոյ, և պաշտել և օրհնել զանուն նորա, նաև որդիք իւր զամենայն աւուրս²⁰⁶:

Զայս իրաւունս և այժմ ոչ պահեն հաւատացեալք, զոր հարկաւոր է առաւելոյ քան զՕրինացն, զի հասարակաց զենմանն օրինադրէ իրր զայլ պտուղսն, զի ոչ զընծայից զենմանն է բանդ:

²⁰⁵ Բ. Օրին., Ժէ, 8—12

²⁰⁶ Բ. Օրին., ԺԲ, 3—5

Եւ զայդ եղաք, եթէ ըստ դատաստանի իրաւանց է և քրիստոնէից
այդոքիւք զբահանայս պատուել:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Է

ՎԱՍՆ ՍԱՀՄԱՆԱՅ, ԹԷ ՈՐՊԷՍ ՍԻՆՈՒ ԵՆ

5 Մի՛ փոխեսցես զսահմանս ընկերի քոյ, զոր հաստատեցին հարքն
քո ի ժառանգութեան քում, զոր ժառանգեսցես յերկրին զինչ և իցէ, զոր
Տէր Աստուած տացէ քեզ ի ժառանգութիւն²⁰⁷:

Զանդաստանաց և զայլոց ասէ ճառդ. առ եղբարս, և առ ազգականս,
և առ օտարս հրամայէ իրաւամբք վարիլ:

10 Զոր ի հօրէ ունի զսահման ժառանգութեան իւրոյ, ոչ պարտի զըն-
կերին յափշտակել, բայց եթէ կանխաւ յափշտակեալ և զրկեալ իցէ, դատ
վարել: Այլ ճշմարտութեամբ ի հօրէ առեալ ժառանգութիւն ոչ է իրաւա-
ցի զկնի մահուան հօրն զղջմամբ փոխել ընդ այլ ժառանգակցացն:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Ը

15 ՎԱՍՆ ՈՐ ՍՈՒՏ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ ՏԱՆ Ի ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Ոչ հաստատեսցի մին վկայ վկայել զմարդոյ ըստ ամենայն ապիրա-
տութեան, և ըստ ամենայն յանցանաց, և ըստ ամենայն մեղաց, զոր մե-
ղանչէ: Ի բերանոյ երկուց և երկից վկայից հաստատեսցի ամենայն բան:
Եւ եթէ կացցէ յառաջ սուտ վկայ զմարդոյ և շարախօսեսցէ զմանէ
20 ամբարշտութիւն ինչ, կացցեն երկոքին արքն, որոց իցէ հակառակու-
թիւն, առաջի Տեառն, և առաջի քահանայիցն և դատաւորացն, որ իցեն
յաւուրսն յայնոսիկ, և քննեսցեն զատաւորքն ճշմարտութեամբ. և ահա
վկայ անիրաւ վկայեաց զանիրաւութիւն, եկաց հակառակ եղբօր իւրում:
Արասջիք նմա՝ որպէս խորհեցաւ շար առնել եղբօրն իւրում, և բարձջիք
25 զշարն ի միջոյ ձերմէ²⁰⁸:

Օրինացս դատաստան զեկուցանէ զերկուց և զերկից վկայից հաստա-
տէ զբան, և զսուտ վկայս ըստ շար կամացն հրամայէ տանջել: Եթէ
արեան կամեսցի վկայել և թէ այլոցն՝ նուիրն դատել:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Թ

30 ՎԱՍՆ ԹԷ ԳՏՏԻ ՍՊԱՆԱՍԻ Ի ԴԱՇՏԻ

Եւ եթէ գտանիցի վիրաւոր ի դաշտի յերկրին քում, զոր Տէր Աստուած
տացէ քեզ ժառանգել, անկեալ ի դաշտի, և ոչ գիտիցեն զայրն, որ խոցե-
ացն զնա, էլցէ ծերակոյտն քո և դատաւորքն քո և շափեսցեն շուրջ
զվիրաւորան զվայրս քաղաքացն: Եւ եղիցի քաղաք, որ հուպ իցէ առ
35 վիրաւորն, առցէ ծերակոյտ քաղաքին այնորիկ երինջ մի յարջառոց,
այլօքն²⁰⁹:

²⁰⁷ Բ Օրին., ԺԹ, 14

²⁰⁸ Բ Օրին., ԺԹ, 15—19

²⁰⁹ Բ Օրին., ԻԱ, 1—3. «այլօքն» բառերով ակնարկվում է մոլսխական սրենքի շա-
րունակութիւնը մինչև 9-րդ համարը:

Յայսմանէ յայտ է ո՛չ տուգանս լինել այսպիսի սպանման և ո՛չ դատաստան արեան, այլ քաւութիւն պատարագօք՝ անդ և աստ՝ ապաշխարութիւն: Այդոցիկ հետեւելի է դատաւորաց, որքան անյայտ է, իսկ յայտ եկեալն՝ տուգանք՝ հաղորդիցն, և արեան դատաստան՝ սպանողին:

5

ԳԼՈՒԽ ԾԺ

ՎԱՍՆ ԳԵՐԵԼՈՅ ԿԱՆԱՆՅ ԱՅԼԱԶԳԵԱՅ

Եթէ ելանիցես ի պատերազմ ի վերայ թշնամեաց քոց, և մատնեսցէ զնոսա Տէր Աստուած քո ի ձեռս քո, և աւարեսցես զաւար նոցա: Եւ տեսանիցես յաւարին կին գեղեցիկ տեսեամբ, և ցանկանայցես նմա, առցես զնա քեզ կին, և տարցես զնա ի տուն քո, և գերծցես զգլուխ նորա, և սրբեսցես զրդնգունս նորա, և հանցես զհանգերձ գերութեան նորա, և նստցի ի տան քում և լացցէ զհայր և զմայր իւր զաւուրս ամսոյ միոյ, և ապա մտցես առ նա և բնակեսցես ընդ նմա, և եղիցի քեզ կին: Եւ եղիցի եթէ ոչ հաճեսցիս ընդ նմա՝ արձակեսցես զնա ազատ, և վաճառելով մի՛ վաճառեսցի ընդ արծաթոյ, և մի անարգեսցես զնա, քանզի լլկեցեր զնա²¹⁰:

Եւ զայս ըստ Օրինացն լրմամբ ընկալցին. թէ պատահի քրիստոնէի՝ նախ մկրտել և զօրինակ հնութեանն բառնալ և տպա առնուլ կին ըստ կարգի ամուսնութեան: Եւ ոչ եթէ յորժամ ոչ հաճեսցի⁽⁹⁸⁾, արձակէ ազատ, այլ և ոչ բնաւ արձակել, առանց բանի պոռնկութեան, իշխան է:

20

ԳԼՈՒԽ ԾԺԱ

ՎԱՍՆ ՀԱՐԱՆՅ ԱՆԴՐԱՆԿԱՅՈՒՅԱՆԵԼՈՅ ԶՈՐԴԻՍ

Եթէ լինիցին առն երկու կանայք, մինն ի նոցանէ՝ սիրելի, և մինն՝ ատելի, և ծնանիցին նմա որդիս սիրելին և ատելին, և լինիցի որդի անգրանիկ ատելոյն: Եւ եղիցի յաւուր, յորում ժառանգեցուցանէ որդոց իւրոց զինչս իւր, մի՛ իշխեսցէ անգրանկացուցանել զորդի սիրելոյն, անտես արարեալ զորդի ատելոյն զանգրանիկ, այլ զանգրանիկ ատելոյն ծանիցէ՝ տալ նմա կրկին յամենայնէ, որ ինչ գտանիցի նմա, զի նա է սկիզբն որդոց նորա, և նմա է անգրանկութիւնն²¹¹:

Արդ, զայս դատաստանս ի մեզ այսպէս առցուք: Զի թէ ոչ է քրիստոնէից ունել միանգամայն երկուս կանայս, սակայն ի մի կնոջէ լինիցի որդիս, և թէ երկրորդ առցէ կին, և յանմանէ իցէ որդի, մի՛ վասն սիրոյ կրսեբոյն զնա անգրանկացուցէ և կամ աշատեալ ի վերջի կնոջէն՝ զորդի նորա: Այլ զսկիզբն որդոց իւրոց պատուեսցէ, ըստ որում և Տէր պատուիրեաց՝ տալ զառաջին ծնունդն²¹² և առաւել տալ ի ժառանգութեանցն²¹³, բայց եթէ պատահի յազագս անպիտանութեան շառնել արժանի:

35

²¹⁰ Բ Օրին., ԻԱ, 10—14

²¹¹ Բ Օրին., ԻԱ, 15—17

²¹² Տէ՛ս Ելք, ԺԳ, 2. ԻԲ, 29. ԼԳ, 19 և այլուր:

²¹³ Տէ՛ս Բ Օրին., ԻԱ, 17

Գ Լ ՈՒՒՆ ԾԺԲ

ՎԱՍՆ ԱՆՋԳԱՄ ՈՐԴՈՑ

- Եթէ իցէ ուրուք որդի խեռ և անզգամ և ոչ լուիցէ ձայնի հօր և մօր իւրոյ, և խրատեսցեն զնա, և ոչ անսայցէ, կալցին զնա հայր և մայր
- 5 իւր և տարցին առ ծերակոյտս քաղաքին իւրեանց և ի դուռն տեղոյն իւրեանց և ասացեն ցարս քաղաքին իւրեանց. որդիս մեր այս անզգամ է և ոչ լսէ ձայնի մերում, հարկանող է և արբշիւ: Եւ քարկոծեսցեն զնա արք քաղաքին իւրեանց, և մեռցի, և բարձջիք զշարն ի միջոյ ձերմէ, և լուեալ ալլոցն զահի հարկանիցին²¹⁴:
- 10 Զոյգ է այս դատաստան այնմ, որ զծնողսն անարգէ²¹⁵, զի անդ՝ մահու մեռցի, զի զիւրն անարգէ զծնողսն և նովալ՝ զհասարակացն Աստուած, և աստ՝ առանց միջնորդի՝ միայն զԱստուած, լուծմամբ պատուիրանին: Վասն որոյ անդ՝ մահու մեռցի, որ է երկու մահ, և աստ՝ պարզաբար մեռցի, որ է միայն առ Աստուած յանցանքն: Այլ որպէս անդ եղաւ
- 15 իրամամբ՝ ելանել ի ժառանգութենէ փոխանակ մահուն, նոյն լիցի և աստ:

Գ Լ ՈՒՒՆ ԾԺԳ

ՎԱՍՆ ՄԱՀԱԳԱՐՏ ՄԵՌՆԵԼՈՑ

- Եթէ հասանիցեն ումեք մահապարտութիւն, և մեռանիցի, կախեսջիք զնա զփայտէ, և մի՛ ագանիցի մարմին նորա ի փայտին, այլ թաղեսջիք
- 20 զնա ի նմին աւուր, զի անիծեալ է յԱստուծոյ ամենայն, որ կախեալ կայցէ զփայտէ²¹⁶:
- Զի թէպէտ ամենայն օրինադրութիւնս ոչ միայն առ ճառսն, այլ և առ միասն բաղում ունի պատճառս, այլ մեզ որքան հարկաւորն է իրաւանց դատաստանի՝ առնլի է: Եւ զի անդ զիսրայէլացոցն ասացաւ թաղել զմարմին, և զի ի մերոց թաղաւորաց ոչ հրամայեցաւ սպանանել, բայց միայն
- 25 խրատել: Իսկ թէ այլազգի պատահի ի մահապարտութիւն, ոչ է արտաքոյ իրաւանց, զբնութիւնս պատուելոյ ազագաւ, թաղել տալ հրաման՝ յորժամ մեռանի, ուր և իցէ:

Գ Լ ՈՒՒՆ ԾԺԴ

ՎԱՍՆ ԿՈՐՍՏԻՑ

- Գուցէ տեսեալ զարջառ և զոչխար եղբօր քոյ մոլորեալ ի ճանապարհի, մի՛ անտես առնիցես զնոսա, այլ դարձուցես՝ զնոսա և ածցես առ եղբայրն քո: Ապա թէ չիցէ եղբայրն քո մօտ առ քեզ, և ոչ ճանաչիցես զնա, ժողովեսցես զնոսա ի տան քում, և եղիցին առ քեզ, մինչև խնդրեսցէ զնոսա եղբայրն քո, և տացես ցնա: Նոյնպէս արասցես զէջ նորա, և զհանդերձ, և զամենայն կորուստ եղբօր քոյ, որ ինչ կորնչիցի: Մի՛ իշխեսցէ եղբայր ոք անտես առնել զինչս եղբօր իւրոյ²¹⁷:

214 Բ Օրին., ԻԱ, 18—21

215 Տե՛ս հոգի. Սէ, նաեւ Ելք, ԻԱ, 15, 17. Ղևտ., Ի, 9. Մատթ., ԺԵ, 4 և այլուր:

216 Բ Օրին., ԻԱ, 22—23

217 Բ Օրին., ԻԲ, 1—2

Գութ և խնամա ունելով ուսուցանել Օրէնքս աստուածայինս ոչ միայն առ մերձաւորս, այլ և առ հեռաւորս յամենայն կորուստս հաւատարիմս լինել և անվարձս, զի արտաքոյ իրաւանց է վարձանօք զկորուստ ընկերին դարձուցանել:

5

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ժ Ե

ՎԱՍՆ ՅԱՐՈՒՅԱՆԵԼՈՅ ԶԱՆԿԵԱԼ ԶՈՐՔՈՏԱՆԻՍ

Գուցէ տեսանիցես զէշ կամ զեզն եղբօր քոյ անկեալ ի ճանապարհի, մի՛ դանց առնիցես զնոքօք, այլ յարուցես ընդ նմա²¹⁸:

Անվարձ և զայս ևս հրամայէ: Եւ թէպէտ և Օրինադրութիւն է, սակայն
10 և թագաւորաց և դատաւորաց է գիտելի զայսոսիկ և խրատել, որ յաղազս սորին երթան յատեան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ժ Զ

ՎԱՍՆ ՀԱՆԴԵՐՁԻ

Մի՛ եղիցի հանդերձ առնացի զկանամբք, կամ զզեցցի այր զզեսա
15 կանացի, զի պեղծ է Տեառն Աստուծոյ քում ամենայն, որ առնէ զայն²¹⁹:

Զի բազում դովաւ լինել շարեաց ի գէպ էր և անձեութիւն իսկ, յաղազս որոյ հրաժարեցոյց: Ըստ այսմ խրատելի է դատաւորաց և քարոզչաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ժ Է

20

ՎԱՍՆ ԲՈՒՆՈՅ ԹՈՉՆՈՅ

Եթէ դիպեսցիս բունոց հաւուց առաջի քո ի ճանապարհի, և թէ ի ծառ և թէ ի գետնի, ձագուց կամ ձուռց, մի՛ առնուցուս զմայրն հանդերձ ձագօք, այլ արձակեսցես զմայրն, և զորդիսն առցես քեզ, զի բարի լինիցի քեզ, և բազմօրեայ լինիցիս ի վերայ երկրի²²⁰:

Եւ արդ, մի՛ ոք պարսաւանս գիցէ մեզ յայսոսիկ, եթէ զի Օրինադրութիւն է, զի՞արդ լիցի յիրս դատաստանի, նմանապէս և՛ նմանք սոցին: Գիտելի է, զի ամենայն օրինադրութիւն լուծեալն և զղջացեալն ոչ կարօտի դատաստանի, իսկ անհնազանդիցն դատաստանի պէտք են: Եւ զայս Տէրն յայտ արար, ասելով՝ ի ճանապարհի զղջացեալ տուր զհաշիւ ուխտին, զի մի՛ ի դատաստան անկցիս²²¹: Եւ զի այս Օրինադրութիւն է և արդարութեան կատարումն: Իսկ լուծեալ և զղջացեալ՝ ի ձեռն վարդապետաց վերստին ուղղութիւն, այլ անզղջից՝ դատաստանաց իրաւունք: Փոքրագոյն օրինադրութեամբս տեսցես այժմ զմեծամեծսն սովաւ չափեալս: Եւ զի յայտ արասցէ զհաւս վասն մեր եղեալ, զոր հրամայէ թուղով՝

218 Բ Օրին., ԻԲ, 4

219 Բ Օրին., ԻԲ, 5

220 Բ Օրին., ԻԲ, 6—7

221 Տե՛ս Մատթ., Ե, 25. Ղուկ., ԺԲ, 58

զմայրն աճելոյ սլատճառաւ և մեզ ի պէտս զձագս և զձուս առնուլ: Եւ սորօք վարձս խոստանայ՝ ցուցանելով, թէ որքան պսակին կատարողքն մեծամեծաց պատուիրանաց, այլ զղշացեալքն ուղղին, և անզեղջքն յայսմ՝ դատին: Եւ իրաւացի կարծեմ զոյգ ամաց թռչնոցն իմանալով ձագուցն խափանման՝ զտուգանս լինել ի թագաւորաց⁽⁹⁰⁾:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ժ Ը

ՎԱՍՆ ՆՈՐԱՇԷՆ ՏԱՆ

Եթէ շինեսցես տուն նորաշէն, արասցես պսակ շուրջ զտաննօքն, և մի՛ սպանումն գործեսցի ի տան քում, զի մի՛ անկանիցի, որ անկանելոցն
10 իցէ, ի նմանէ²²²:

Կարծելի է, թէ և զայս պատուիրան նման այնմ, որ զվիրաւոր գտեալ՝ պատարագօք հրամայէր քաւել և ոչ դատաստանաւ արին խնդրել²²³, ոչ տայ ի ձեռս դատաւորաց զպատահեալն: Եւ զի մի՛ այնմ կարօտ իցեն, զգուշանալ ուսուցանէ: Իսկ մեզ ապաշխարութիւն լիցի:

15

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ժ Թ

ՎԱՍՆ ՄԱՌԱՅԻՑ ՓԱԽՈՒՑԵԼՈՑ

Մի՛ մատնեսցես զծառայ տեառն իւրում, որ յաւելուցու առ քեզ ի տեառնէ իւրմէ: Ընդ քեզ բնակեսցէ և ընդ քեզ զետեղեսցի յամենայն տեղոջ, ուր և հաճոյ է նմա, և մի՛ նեղիցես զնա²²⁴:

20

Ոչ միայն զայլազգեաց ասէ, այլ և զԵբրայեցոց, որ թէ յանդգնեալ ոչ կամի յեթն ամի թողուլ զնա, և յաղագս այնր փախիցէ, զոր ասէ՝ ընդ քեզ բնակեսցէ և թէ այլուր հաճոյ իցէ՝ անդ, և թէ այլազգ ինչ՝ հաշտեցուցանել և ոչ վայրապար տալ ի ձեռս: Զայս և մեզ պահել իրաւացի դատաստան է:

25

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ի

ՎԱՍՆ ՄՏԵԼՈՑ Ի ՀՈՒՆՁՍ

Իսկ եթէ մտանիցես ի հունձս ընկերի քոյ, քաղեսցես ձեռօք քովք զհասկն և մանգաղ մի՛ արկանիցես յոճ ընկերի քոյ²²⁵:

Զի զողորմութիւն ի կամաց առողին կամի Օրէնքն և ոչ ի կամաց
30 կրողացն, և եթէ յանդգնի՝ դատաստանաւ է իբր ի յափշտակողէ տոյժ առնուլ:

²²² Բ Օրին., ԻԲ, 8

²²³ Տե՛ս հոգվ. ԺԹ, նաև Բ Օրին., ԻԱ, 1—9

²²⁴ Բ Օրին., ԻԴ, 15—16

²²⁵ Բ Օրին., ԻԴ, 25

ԳԼՈՒԽ ԾԻԱ

ՎԱՍՆ ՄՏՈՂԱՅ ՅԱՅԳԻ ԸՆԿԵՐԻՆ

Իսկ եթէ մտանդեալ յայգի ընկերին քոյ, կերիցես խաղող, մինչև յաղեսցես, բայց յամանս մի ամանեսցես²²⁶:

- 5 Չափս դնէ և իրաւունս աւամայ ողորմութեան ճշմարիտ Օրինադրութիւնս ալգեզործաց, զի մի՛ տաղտկասցին, զի նոցունց կամօք իցէ բնդ ուտելոյն և բառնալն, իսկ ըստ կերողին⁽¹⁰⁰⁾ տոյժ լիցի:

ԳԼՈՒԽ ԾԻԲ

ՎԱՍՆ ԱՐՁԱԿԵԼՈՅ ԶԿԱՆԱՅՍ

- 10 Եթէ առնուցու ոք կին և մտանդեցէ առ նա, և եղիցէ, թէ ոչ գտանիցէ շնորհս առաջի նորա, զի եգիտ ի նմա իրս անարգութեան, գրեսցէ նմա զիր ապահարզանի և տացէ ի ձեռս նորա և արձակեսցէ զնա ի տանէ իւրմէ: Եւ զնացեալ լինիցի առն ալլում, և թէ ատիցէ զնա ալլոն վերջին, գրեսցէ նմա զիր մեկնելոյ և տացէ ի ձեռս նրա և արձակեսցէ զնա ի տանէ իւրմէ: Ապա թէ մեռանիցի վերջին ալլոն, մի՛ կարասցէ ալլոն առաջին, որ արձակեաց զնա, դառնալ առնուլ զնա ի կնութիւն, զի պիղծ է այն առաջի Աստուծոյ քոյ. և մի՛ պղծիցէք զերկիրն, զոր Տէր Աստուած տացէ ձեզ ի ժառանգութիւն²²⁷:

- 20 Զայս երբեմն Հրէայքն պատասխանի ետուն Տեառն, ասելով. Մովսէս հրաման ետ զիր զրկլ մեկնելոյ կանանց, և Տէր եցոյց զպատճառն, եթէ յաղագս խտտարտութեան ձերոյ թողացաւ²²⁸: Եւ զի մի՛ միշտ վայրաւար թողցեն, ասաց յՕրէնսն՝ ոչ առնուլ զանարգեալն: Եւ զի ընդարձակ էր առնուլ ալլ, և միանգամայն երկուս առնուլ և կեալ ի մի տուն, և այն առանց բանի պրոնկութեան: Եւ զի ըստ մեզ այս ոչ է, եթէ պատահի զկնի թողլոյն և մահուն զղջանալ, որ ատելութեամբ մեկնեցան՝ ապաշխարութեամբ միասցին, բայց եթէ պատահի այնպեսի լինել, որոց միաւորել չիցէ⁽¹⁰¹⁾ արժան:

ԳԼՈՒԽ ԾԻԳ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՌՆՈՒ ՆՈՐ ԿԻՆ, ԶԷ ՊԱՐՏ Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՐԹԱԼ

- 30 Եթէ առնուցու ոք կին նորոգ, մի՛ մտցէ ի պատերազմ, և մի՛ անկցին ի վերայ նորա ինչ իրք, ալլ անպարտ լիցի ի տան իւրում, և ուրախ արասցէ զկին իւր²²⁹:
- Մարդասէր է Աստուած, կամի, զի մի՛ անկեալ ի պատերազմին՝ սուգ լիցի տարածամ, յաղագս որոյ անմեղադրելի են միանգամայն, կամ ամբարտաւանեալ՝ յանգզնի ճակատեալ և կամ երկբայի՝ զանգիտեալ: Զայս իրաւունս պահելի է զօրավարաց առ զօրս իւր ամենայն:

²²⁶ Բ Օրին., ԻԳ, 24

²²⁷ Բ Օրին., ԻԳ, 1—4

²²⁸ Տե՛ս Մատթ., ԺԹ, 8. Մարկ., Ժ, 5

²²⁹ Բ Օրին., ԻԳ, 5

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ի Դ

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԳՐԱԽԱԿԱՆ ԴՆԵՆ ԿԱՄ ԳՐԱԻ ԱՌՆՈՒՆ ԶԵՐԿԱՆՔ

Մի՛ գրաւեսցես զվերին կամ զնիւթին երկանք, զի զոգիս գրաւէ
այնպիսին²³⁰,

- 5 Ոչ հրամայէ բնաւ չգրաւել, այլ նոցունց ցուցանէ զիրաւունս, զի
միտվն թերեւս զղջասցի դարձուցանել զմիւսն, ուստի և ծանրացոյց զօրի-
նակն խղճին՝ զոգիս գրաւէ, ասէ, այնպիսին, զի նոցա սպասաւորու-
թեամբ ոգի մնայ ի մարմին: Զոր և յամենայնսն մեզ պահելի է՝ չգրաւել
զյոյժ հարկաւորքն, և թէ յանդգնի՝ ի դատաւորաց վրէժ լիցի:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ի Ե

ՎԱՍՆ ՊԱՐՏՈՒՅ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԵՐՈՅ

- Եթէ պարտիցի ընկեր քո զինչ և իցէ, մի՛ մտանիցես ի տուն նորա
առնուլ ինչ գրաւ, այլ արտաքոյ կացցես, և այրն, առ որում պարտքն
քո իցեն, հանցէ զգրաւն արտաքաւ: Եւ եթէ աղքատ իցէ այրն, մի՛ ազցի
15 գրաւն ի տուն քո, այլ դարձուցես զգրաւ նորա՝ ընդ մտանել արեւուն, և
ննչեսցէ հանդերձին և օրհնեսցէ զքեզ, և եղիցի քեզ յողորմածութիւն
առաջի Տեառն Աստուծոյ քոյ²³¹,

- Զտալ թոյլ մտանել և առնուլ գրաւ, զի մի՛ բռնութիւն լիցի, այլ՝
կամաւ: Հանեալն, դարձեալ, ոչ ի հարկաւորաց գոյիցն իցէ: Ապա թէ
20 յազազա աղքատութեան հարկաւորքն իցեն, հրամայէ շօթեցուցանել և
այսու ողորմած կամի զնոսա լինել ընդ իրաւանցն: Զսոյն զայս և մեզ
ընտերելի է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ի Զ

ՎԱՍՆ ՈՐ ՎԱՐՁԷ ԳՐԱՍՏ ԵՒ ԱՅԼ ԻՆՁ ԵՒ ՎՆԱՍԷ

- 25 Մի՛ զլացցիս զվարձս տնանկին և զկարօտելոյն յեղբարց քոց կամ
յեկաց քաղաքաց քոց: Այլ նոյն օր հատուցես զվարձս նորա, և մի՛ մտա-
նիցէ արեգակն ի վերայ այնորիկ, զի տնանկ է, և այն է յոյս նորա, և մի՛
բողոք հարկանիցէ առ Տէր, և լինի քեզ այն ի մեղս²³²:

- 30 Զայտ է, զի յազազա աղքատութեան եղև վարձկան և աւուրն պիտո-
յից: Զի եթէ ոչ հատուցես յաւուր գործոյն, դատաստանաւ է աւելի, քան
որ վարձեցան, հատուցանել զվարձսն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ի Է

ՎԱՍՆ ՈՉ Է ՊԱՐՏ ՄԵՌԱՆԵԼ ԶԱՐՑ ՎԱՍՆ ՈՐԴՈՅ, ԵՒ ՈՉ
ՈՐԴԻՔ՝ ՎԱՍՆ ԶԱՐՑ

- 35 Մի՛ մեռանիցին հարք ընդ որդոց, և մի՛ որդիք՝ ընդ հարց, այլ ի-
րաքանչիւր ոք ի մեղս իւր մեռանիցի²³³:

230 Բ Օրին., ԻԴ, 6

231 Բ Օրին., ԻԴ, 10—13

232 Բ Օրին., ԻԴ, 14—15

233 Բ Օրին., ԻԴ, 16

Եւ զայս ասէ յաղագս այնորիկ, որ թէ պատահի մահապարտ լինել ըստ օրինաց, հարբ եթէ կամիցեն վասն զորդիսն ապրեցուցանելոյ մեռանիլ, մի՛ մեռցին, այլ մեռցի որդին մահապարտ, զի մի՛ թիւրեացի դատաստանն: Նոյնպէս և մի՛ որդիք ընդ հարց մեռցին: Նաև դատաւորք, թէ ոչ
5 կարասցեն զորդիս մահապարտս ըմբռնել, ոչ պարտին զհայր ի մահ դատապարտել: Եւ այս ի մեզ հաստատուն կացցէ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Ի Ը

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԶԴԱԴԱՐԻՆ ՅԻՐԱԿՈՒՆՍ

Մի՛ խոտորեսցես զիրաւունս եկին և որբոյն և այրոյն²³⁴,
10 Դատաւորաց զնէ օրէնս՝ ոչ վարիլ կաշառօք և ալլօք պատրանօք, որպէս եցոյց յալլսն²³⁵, և եթէ զայս արասցէ՝ անկցի ի պատուոյն:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Ի Թ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԱՅՐ Ի ՄԱՐԴՈՅ ԻՐՔ ԳՐԱԿԱՆՆՆ

Մի՛ գրաւեսցես զգրաւ այրոյն զձորձս նորա²³⁶,
15 Զի թէպէտ և յալլսն ներեաց սահմանաւն զգրաւն²³⁷, այլ աստ եցոյց հարկաւոր ոչ գրաւել զայրոյ, ուսուցանելով նոցա զխնամակալութիւն յիւրմէ, որպէս յնգիպտոս ամենազանս, զի արտաքոյ է դատաստանի զգուել զնոսա:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Լ

20 ՎԱՍՆ ԱՐԺԱՆԱԿՈՐԱՅ ԳԱՆԻՅ

Յատեան դատաստանի, ըստ որում և իցէ, յորժամ արժանի գանի իցէ, եթէ ոչ ըստ Օրինացն քառասուն²³⁸, սակայն անվնաս: Արժան է դատաւորաց վարիլ նովաւ ի խրատ ստահակաց:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Լ Ա

25 ՎԱՍՆ ԹԷ ԿՌՈՒԻՆ ԵՐԿՈՒ ՄԱՐԴ, ԵՒ ԿԻՆՆ ԹԱՓԷ, ԵՒ ՎՆԱՍԻ

Եթէ կռուիցին երկու արք, և թափելոյ աղագաւ կին միոյն բուռն հարկանէ զյաղթողի առն, ըստ Օրինացն է հատանել զձեռնն²³⁹, այլ մեզ՝ գինն ձեռիներն, որպէս ցուցեալ է իւրաքանչիւր զգայութեանցն²⁴⁰:

²³⁴ Բ Օրին., ԻԴ, 17

²³⁵ Տէ՛ս Ելք, ԻԳ, 8: Ղևտ., ԺԹ, 15: Բ Օրին., Ա, 17 և ալլուր:

²³⁶ Բ Օրին., ԻԴ, 17

²³⁷ Տէ՛ս Բ Օրին., ԻԴ, 10—13 և ՃԻԵ հոգովածը:

²³⁸ Տէ՛ս Բ Օրին., ԻԵ, 2—3

²³⁹ Տէ՛ս Բ Օրին., ԻԵ, 11—12

²⁴⁰ Տէ՛ս հոգվ. ԿԳ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ Բ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԳԵՐԵԶՄԱՆՍ ԵՒ ԶՄԵՌԵԱԼՍ ԿՈՂՈՊՏԵՆ

2 Ձդիակողոպուտս եթէ ըմբռնեսցի և ապա կամօք խոստովանեալ՝ ոչ մեղցի⁽¹⁰²⁾, իսկ եթէ ոք ոչ սպանցէ, քննեսցէ զնա սուրբ եկեղեցի՝ մինչև ի 5 մահ որոշեսցի, քանզի տեղիք ապաշխարութեան չիք նմա²⁴¹:

3 Զայտ է յասացելոցս, թէ անզղջիցն մահ որոշեաց, այլ այնպիսեացն արեան լիցի զին ըստ ցուցելոյ օրինակին²⁴², դարձեալ և՛ ապաշխարութիւն պատշաճիւ: Եւ այդ լիցի դատաստան այդոցիկ իրաւացի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ Գ

ՎԱՍՆ ԱԿԱՄԱՅ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

10

Եթէ ոք անմեղ զնասցէ ուղևոր և ոչ զոր ունէր թշնամի յառաջ պատահեալ, այլ թէ որ ամենեցուն զողն և աւազակն նմա դիպեսցի, և սպանցէ սա զնոսա, մի՛ իբրև սպանող դատեսցէ զնա սուրբ եկեղեցի: Բայց վասն ահագին սեղանոյն սրբեսցէ զանձն աւուրս սակաւ՝ զմտաւ 15 ածեալ, թէ ընդէ՞ր իսկ և ակամայ դիպեցան, թէպէտ և յԱստուծոյ իցէ մատնութիւնն²⁴³:

Կարծեցուցանէ և յաղապս քահանայից վասն ասելոյն՝ ահագին սեղանոյն, այլ հասարակ ամենեցուն է: Բայց այս դատաստան եկեղեցոյ դատաւորաց և ոչ արտաքնոց է դատել, զիրաքանչիւրոցն օգուտ ըստ 20 իրին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ Դ

ՎԱՍՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՑ

2 Չհիմունս եկեղեցոյ եպիսկոպոսն միայն իշխեսցէ ծրագրել ուղղափառութեամբ, կամ քորեպիսկոպոսն, կամ պերետուտն՝ հրամանաւ եպիսկոպոսին: Ապա թէ առանց եպիսկոպոսին կամ քորեպիսկոպոսին ոք յանդրգնեսցի՝ քակել զհիմունսն հրամայեցաք. ապա թէ թողցի՝ երկրորդումն սահմանք կարգեսցին, և այնպէս կարող եկեղեցոյն լինի անըստգտանե- 15 լի²⁴⁴:

Գիտելի է, զի քորեպիսկոպոսք երկու են, մին՝ ձեռնադրեալն և մին՝ 30 ոչ. եւ պերետուտ է⁽¹⁰³⁾, որ այժմ է բուտ⁽¹⁰³⁾: Եւ եթէ ի պատահումն հայիցի եպիսկոպոսն և ի զեղջն և ոչ քակեսցէ, երկրորդել հրամայէ զկարգն: Եւ այդ այդոցիկ դատաստան է հաստատուն:

²⁴¹ Կանոնք Հարանց հետևողաց Ժէ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108

²⁴² Տե՛ս հոդվ. Բ

²⁴³ Կանոնք Հարանց հետևողաց ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108

²⁴⁴ Կանոնք Հաբանց հետևողաց ԻԾ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 111—112

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ Ե

ՎԱՍՆ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ

- Զեպիսկոպոս արժան է, որք յաշխարհին և վիճակին եպիսկոպոսք իցեն, նոքիմբք նստուցանել յաթոռ. ապա թէ վասն փութոյ ինչ և վասն
 5 հեռաւորութեան ընկերացն՝ երեք եպիսկոպոսք կամօք այնոցիկ, որք հեռի են, թղթովք վկայութեան նստուցանեն: Բայց զպատիւ և զշնորհս զլիաւորին արժան է տալ, այսինքն՝ կաթողիկոսին. կամ եղև մեծ ժողովոյն²⁴⁵:
 Կարգաւորապէս զձեռնադրութիւն հրամայէ լինել. նախ ընտրել բազմաց, և հաւանութեամբ ամենեցուն ձեռնադրէ կաթողիկոսն, կամ հրամանաւ նորա՝ երկուքն կամ երեքն: Այլ անուն կաթողիկոսի աստ ցուցաւ զլիաւոր լինել այլոցն, բայց այսուհետև մամոնայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ Զ

ՎԱՍՆ ԱՅՆՈՑԻԿ, ՈՐՔ Ի ԿԱՐԳԷ ԵՒ ՅԱՂՈԹԻՅ ՄԵՐԺԵԱԼ ԵՆ

- Որք ի կարգէ և յաղօթից մերժեալ են, կամ ժողովրդական ոք կամ
 15 ի կարգէ պաշտօնէից, եթէ երթեալ ուրեք զինքն ի կարգ արկցէ, մի՛ ընկալցին: Եւ որ այլոյ վարդապետի բանադրեալ իցէ և կամ մերժեալ, այլ վարդապետ մի՛ մերձեցուցէ կամ ի կարգ արկցէ, բայց եթէ հաւաստեալ քննութիւն արասցեն, բանիւ վարդապետութեան բժշկել և անդէն հնազանդել ընդ բուն վարդապետաւն: Ապա թէ վասն մեղաց և շար
 20 գործոց մերժեալ իցէ ի սուրբ եկեղեցոյ, դեղօք ապաշխարութեան բժշկեացեն²⁴⁶,

Եւ այս բարեկարգութիւն աստուածային դատաստանաւ է. ոչ զոր առանց գիտութեան ընդունել, և վարդապետաց չքամահել զմիմեանս և զանկարգան⁽¹⁰⁴⁾ անդրէն դարձի իմաստութեամբ բժշկել:

25

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Լ Է

ՎԱՍՆ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՑ

- Նախնեացն սովորութիւն կացցէ յնգիպատոս, զի Աղեքսանդրի եպիսկոպոսն ամենեցուն իշխեսցէ, վասն զի Հռոմայ եպիսկոպոսին այս սովորութիւն է, նոյնպէս և Անտիոքացոց և յայլ իշխանութիւնս պատիւ մեծութեան պահեսցի եկեղեցեաց: Եւ ամենեցուն նմանապէս յայտնի լիցի, զի
 30 թէ ոչ կամօք կաթողիկոսին լիցի եպիսկոպոս, զայնպիսին մեծ ժողովն որոշեաց, զի մի՛ ևս իցէ եպիսկոպոս: Ապա թէ միաբան ամենեցուն ընտրելով ճշմարտութեամբ ըստ կարգի եկեղեցոյ արժանի առնիցեն, երկու կամ երեք բոս անձին անզգամութեան կամ հակառակութեան ընդդէմ
 35 լինիցին, բազմացն ընտրութիւն հաստատեսցի²⁴⁷:

²⁴⁵ Կանոնք Նիկիական Դ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 119

²⁴⁶ Կանոնք Նիկիական Ե, բերված է մի մասը որոշ կրճատումներով, տե՛ս Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 119—120

²⁴⁷ Կանոնք Նիկիական Զ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 120—121

Վասն զի սովորութիւն կալաւ և կարգ նախնեացն, զի Երուսաղէմի եպիսկոպոսն պատուեսցի, ընկալցի պատիւ, զի մայրաքաղաքացն ըստ արժանի պատուին իւր պահեսցի²⁴⁸,

- 2 Զոր յառաջն յիշատակեաց զանուն կաթողիկոսի²⁴⁹, աստ ցուցանէ, զի
5 ըստ նախնեացն սովորութեանց և ինքեանց կացցէ։ Եւ ըստ չորից աւետարանացն զայդոսիկ նշնակէ, և յայլ իշխանութիւնս նմանապէս, զի
թէ իցեն առաքելական աթոռ և թէ չիցեն՝ հրամայէ կաթողիկոս լինել։ Եւ
թէ աթոռն Յովհաննու յեփեսոսէ ի Բիւզանդիա փոխեցաւ՝ պատուելոյ
աղագաւ, այլ ոչ կաթողիկոսութեան պատճառաւ։ Եւ որոշէ, որք հրամա-
10 նաւ կաթողիկոսին չձեռնադրին, յորոց յայտ է, զի հրամանաւ երբա
ձեռնադրին։ Եւ թէ պատահին ոչ յիւրմէ, այլ ի բազմացն ընտրութենէ,
ամենայն ուրեք ճշմարիտ է, և ի ձեռնադրելն կաթողիկոս։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Լ Ը

- 15 ՎԱՍՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ԵՒ ՔԱԶԱՆԱՅԻՑ, ՈՐ ԶԱՅԼՈՑ ՎԻՃԱԿ
ԵՒ ԶԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ՅԱՓՇՏԱԿՆՆ

- Վասն բազում յուզիցն և մեծամեծ ամբոխիցն, որ լինին ի կողմանս
կողմանս, որք եպիսկոպոսք լինին և զայլոյ վիճակ յափշտակել ջանան, և
որք երիցունք լինին և այլոյ քաղաքի և ժողովրդեան ցանկան յափշտա-
կել,—կամ եղև մեծ ժողովոյս, զի զայնպիսին դադարեցուցանեն յիւրա-
20 քանչիւր վիճակի։ Ապա թէ բռնութեամբ կամ կաշառօք զգործն զայն յան-
դրգնեսցի գործել և ընդդէմ եկեսցէ առաջնորդական կանոնին, կամ եղև
մեծ ժողովոյս, զի զայնպիսին ընկեսցեն յաթոռոյն և ի կարգէ քահանա-
յութեան և բնաւ իսկ ի բաց մերժեսցեն ի պաշտմանէն, և այնուհետև եղիցի
քեզ իբրև զմի յանգղամաց, զի²⁵⁰ որում տուեալն իցէ՝ տացի և յաւելցի,
25 և որ ոչն գիտէ ունել՝ և զոր ունի բարձցի ի նմանէն²⁵¹։

Ոչինչ անյայտ է այս. հոգեւոր կանոնական դատաստան, և բազմաց
ըստ այսմ մերժելի է այժմ։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Լ Թ

ՎԱՍՆ ԱՆԿԱՐԳԱՊԷՍ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԱՑ

- 30 Վասն այնոցիկ, որ ի կարգին իցեն և ի կանոնին և յուխտի եկեղեց-
ոյ և յազահութիւն և ի զօշաքաղութիւն անկանիցին, զարծաթ ի վարձու
տան և տոկոսեօք պահանջեն և մոռանան զբարբառ աստուածային Գրոցն,
որ ասէ՝ զարծաթ իւր ի վարձու ոչ տայ և այլն²⁵², և, մանաւանդ, ծոյլ
և պղերգ՝ ի պաշտմանն և թուլասիրտ՝ յաղօթս, մեղկ և ծոյլ՝ ի հաւատս,
35 այնպիսոյն ասէ Գիւր՝ վայ որ թողեալ իցէ զուսումն մանկութեան և

²⁴⁸ Կանոնք Նիկիական է, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 121

²⁴⁹ Տէ'ս հոգվ. ՃԼԵ

²⁵⁰ Մատթ., ԺԳ, 12. Ին, 29; Մարկ., Դ, 25; Ղուկ., Ը, 18. ԺԹ, 26

²⁵¹ Կանոնք Նիկիական ԺԾ, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 127—128

²⁵² Տէ'ս Սաղմ., ԺԳ, 5. Եղեկ., ԺԸ, 8

մոռացեալ զուխտն աստուածեղէն²⁵³։ Կամ եղև մեծ ժողովոյս՝ զայնպիսին մերժել ի կարգէն և կամ բարեսէր կամօք յողորթին ածել²⁵⁴։

Լուիցեն քահանայք զվճիռ կանոնական դատաստանին և զարհուրեցին, ապա թէ ոչ՝ վերջին և անաշառ դատաստանաւ դատելոց են։

5

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Խ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԶԵՌՆ ՏՈՒԵԱԼ ԱՂԶԻԿ ՅԱՓՇՏԱԿԻՑԷ

Որք միանգամ խօսեալ աղջկունք են և զուգեալ գտանիցին, և յետ այսորիկ այլք յափշտակիցեն, կամ եղև, զի անդրէն տացեն, որում խոսեալն էր. թէ և ի բռնութիւն ապաստանի՝ մի թողցեն²⁵⁵։

10 Մի զզուգեալն և զխօսեալն համարի և անդրէն դարձուցանել, թէ և պսակեսցի ընդ յափշտակողին։ Եւ այդոցիկ ճշմարիտ է դատաստան։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Խ Ա

ՎԱՍՆ ՄՍԱԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԱՑ

Որք յուխտի անդ իցեն՝ երիցունք, կամ սարկաւագունք, կամ այլ ոք
15 ի պաշտօնէից և հեռի իցեն ի մսոյ, և միտք յօժարեսցին ի ճաշակել, համարձակ կերիցեն և մի՛ գաղտարար, ապա թէ կամեսցին՝ պահեսցեն։ Այլ թէ ոք պիղծ համարեսցի զբանջար կամ զհաց, որ մսոտ իցէ, ոչ ընդունին զնա ի կարգ եկեղեցոյ²⁵⁶։

Ուխտական՝ յայտ է, զի զամուսնացեալս և զկուսանս և որք միանգամ
20 զամ յեկեղեցի են՝ անուանէ։ Ապա ուրեմն վայրապար է ազգացն Յունաց և մեր զմիմեանս բամբասել, զի գերկոսինն, ասէ, ընդունիլ ի կանոնաց։ Արդ, բարիոք է չուտելն, քան ուտելն, թէպէտ և ոչ բամբասի, որպէս ի մեզ գտանին բազում պահողք. այլ արտաքոյ դատաստանի է զմիմեանս դատելն։

25

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Խ Բ

ՎԱՍՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԸՆԶԻՑ

Վասն ընչից, որ անուանեալ իցէ եկեղեցոյ, զինչ և իցէ՝ եթէ գեղ
և եթէ այլ ինչ, մինչև եպիսկոպոս լեալ ի տեղոջն և երիցունք վաճառիցեն,
30 իշխան լիցի անդրէն ի նոյն պահանջել. բայց եպիսկոպոսն կշռեսցէ զիրան և զարժանն, եթէ մարթ է առնուլ զգինն կամ դարձուցանել²⁵⁷։

Կանոնականս հրաման անվաճառելիս լինել զեկեղեցոյսն կամի և իշխան՝ զեպիսկոպոսն և ոչ զքահանայս, եթէ առնուլ կամ դարձուցանել եպիսկոպոսն տեսցէ։ Այսպիսի է. զի թէ որ գնեաց՝ ամօք զնոյն չափ

²⁵³ Առակք, Բ, 17

²⁵⁴ Կանոնք Նիկիական ժԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 128

²⁵⁵ Կանոնք Անկիւրեայ ժԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 162—163

²⁵⁶ Կանոնք Անկիւրեայ ժԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 163—164

²⁵⁷ Կանոնք Անկիւրեայ ժԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 164

կերեալ իցէ՝ զգինն ոչ դարձուցանել⁽¹⁰⁵⁾, ապա թէ չիցէ ինչ շահեալ՝ դարձուցանել: Ըստ այսմ օրինակի զկշռելն ասէ: Իդէպ է և զայս գիտել, զի այլազգ ոչ վաճառի եկեղեցոյն, բայց եթէ վաճառեսցի զանպատշաճսն և այլ ևս անկաւոր գնեսցէ նովին գնովն⁽¹⁰⁶⁾, Եւ այդ ընդունելի
5 դատաստան է յեկեղեցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Խ Գ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԿՈՒՍՈՒԹԻՒՆ ԽՈՍՏԱՆԱՅ ԵՒ ՍՏԷ

Վասն այնոցիկ, որ ի չափ հասեալ իցեն և կուսութիւն խոստանան պահել և ստիցեն խոստմանն և ի շնութիւն անկանին, կուսան այնուհետև
10 ոչ կարէ լինել, այլ եղիցի նա որպէս զայն, որ երկուս կանայս առեալ իցէ, և զսահման նոցին կալցի, և զապաշխարութիւն՝ երկու ամ առ դրանն ընդ ձեռամբ և մի ամ մտեալ յեկեղեցին ընդ ապաշխարողսն ելցէ: Եւ զշերմութիւն ապաշխարութեանն տեսցեն, և հաղորդեսցի օրինացն, բայց յօծումն քահանայութեան մի՝ մերձեսցին²⁵⁸,
15 Զայս յայտնագոյն ի նիկիական յերեսուն զլիսին ասէ, այլ աստ՝ որ ամուսնանայ և շնայ: Յայտ է, զի զշնութեան ապաշխարէ, այլ ամուսնութեանն երկակացն է, ուստի ոչ կարէ լինել քահանայ. և թէ երկրորդ ամուսնանալ՝ իբր զերրորդ համարեալ է: Բայց տեսցեն և զհասակ խոստովանողին և այդպէս դատեսցեն: Եւ այդ ըստ այդմ լիցի: Զայս ևս զըտ-
20 ցես ի Լուսաւորչին կանոնսն յերեսուն զլիսին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Խ Գ

ՎԱՍՆ ԶՅՂԻ ԿԱՆԱՅՍ ՄԿՐՏԵԼ

Զյղի կանայս արժան է մկրտել՝ յորժամ և կամին, զի ոչ յայսպիսի իրս հաւասարեալ է ծնողն ընդ ծննդեանն, այլ արժան է ամենայն իրօք
25 և կամօք զյօժարութիւնն ցուցանել առ ի խոստովանութիւն ընդունելութեան մկրտութեանն²⁵⁹,
Եւ զայս յաղազս երկիւղի մահու, որ յերկունսն է, թողացուցանէ, և յաղազս այնորիկ անխեղճ են մկրտեալն և մկրտողն: Եւ զի մի՛ կարծիցի մանուկն ընդ նմին մկրտիլ, յաւելու զպատճառն: Հաւանելի է այս իրա-
30 տունք յեկեղեցի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Խ Ե

ՎԱՍՆ ԱՐՉԱԿԵԼՈՅ ԶԿԻՆ ՊՈՌՆԻԿ

Եթէ ոք արձակեսցէ զկին իւր վասն բանի պոռնկութեան և կամ այլ չարագործութեան, որ ոչ միայն այրն վկայէ, այլ և բարզումք վկայեն վասն

²⁵⁸ Կանոնք Անկիւրեայ Ի, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 166—167. Բերված է վերջից որոշ կրճատումով:

²⁵⁹ Կանոնք Նեոկեսարեայ Զ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 166—167

չար գործոց նորա, արձակեցէ. ընդունի զկանոնս: Բայց մի՛ ապաշխարեացէ²⁶⁰, այլ ի ձեռն ողորմութեան սրբեացի և հաղորդեացի օրինացն և եթէ կամեացի՝ կին արասցէ, և կինն այլ այր չիշխէ առնուլ, մինչ կենդանի է այր նորա²⁶⁰:

- 5 Եւ զայս թէպէտ և գրեալ է մեր զդատաստան²⁶¹, երկորդեցաք, զի ոչ վասն պոռնկութեան, այլ և յաղազս այլ շար գործոց հրամայէ թողուլ՝ կախարդութեան, դեղատուութեան և այլոց այսպիսեաց: Եւ զի դարձեալ միմեանց կամօք ամուսնանալ, որպէս լուեալ էաք՝ ասացաք: Եւ զի մի՛ ընդդէմ կարծեացի կանոնաց, որպէս և կամեացին, այնպէս կալցին:

10

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Խ Զ

ՎԱՍՆ ԱՐՁԱԿԵԼՈՅ ԶԿԻՆ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՄԲ

- Իսկ եթէ ոչ վասն պոռնկութեան և ոչ վասն շար գործոց եթող զկին իւր, այլ վասն վատաբարութեան, որպէս թէ այլում ակն եղեալ իցէ, զայսպիսիս ոչ ընդունին կանոնք, մինչև ցղառնալ նորա առ կինն. և ընդ
- 15 յանցանաց եւթն ամ ապաշխարութիւն կալցի, հինգ ամ՝ արատաքոյ, երկու՝ ի ներքս: Ապա թէ ոչ դարձցի առ բուն կինն իւր, զկեանս տան իւրոյ բաժանեացէ. զկէսն կնոջն տացէ և տուգանս՝ յեկեղեցի, զի զպսակն օրհնութեան անարգեաց: Եւ ինքն զաւուրս կենաց իւրոց պոռնիկ կոչեացի և մի՛ մտցէ յեկեղեցի Աստուծոյ, այլ ի դուն աղօթեացէ, ողորմութեամբ տրօք տնանկաց և շերմեռանդն արտասուօք գլետին թօշակն ընկալցի: Ապա թէ կինն
- 20 մեռանիցի, և այրն կին շառնիցէ և յապաշխարութիւն եկեացէ, հինգ ամ ի դրունս և երեք ամ ընդ ձեռամբ հաւասարեացի աղօթից, ի ձեռն ողորմութեան քաւեալ՝ հաղորդեացի²⁶²:

- Նաև զայս ևս եղաք յառաջ եղեալսն մեր դատաստան²⁶³, որպէս որ
- 25 նախ քան զայս ի գլխի ցուցաք, եթէ կամօք միմեանց ամուսնանալ ասացաք: Եւ զի ըստ կանոնաց ոչ կարծեցեալ, զոր եղաք ի լրոյ, զկանոնականս առցեն քան և այնպէս անկարծիս դատեացեն:

- Միանգամայն ի գիրս դատաստանի, որ ինչ ընդդէմ գրոց կարծի հրամանի, զգրոցն առնլով՝ անբանբաս զմեզ թողցեն, զի ոչ հակառակ
- 30 եմք աստուածական հրամանացն, այլ ի լրոյ զճշմարտիցն եղաք ներմամբ զբան: Սակայն ի կամսն ապաստան է ընդունողաց և կամ ոչ, և յաղազս այսորիկ սիրով ընդ մեզ լիջիք և մի՛ վայրապար զմերս համարեսիք զսակաւ վաստակ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Խ Է

35

ՎԱՍՆ ՄԱՐԿԱՒԱԳԱՅ ԱՐՁԱԿԵԼՈՅ ԶԿԱՆԱՅՍ

Վասն որ-պատրաստեալ են ի քահանայութիւն և ունիցին կանայս, թէ մինչև ի քահանայութիւն մերձեալ իցէ, և կինն շնայցէ, արձակիցէ զկինն.

²⁶⁰ Կանոնք Նէոկեսարեայ ժԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 183

²⁶¹ ՏԵ՛ս հոգվ. Ժ

²⁶² Կանոնք Նէոկեսարեայ ժԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. էջ 183—184

²⁶³ ՏԵ՛ս հոգվ. Թ, ԺԳ, ԸԻԲ

և առն շիշխէ լինել, և այրն ի քահանայութիւն մատիցէ: Ապա եթէ կամք իցեն կեալ ընդ նմա առն, քահանայ ոչ կարէ լինել, զի ոչ ընդունի զնա եկեղեցին և ոչ կանոնք²⁶⁴:

Իշխան առնէ յերկաքանշիւրսն. և աշխարհական կանանց ամուսնա-
5 նալ զկնի առն մահուանն կամի, իսկ դոցա՝ ոչ: Բայց տեսցի ընդունելի դատաստանաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Խ Ը

ՎԱՍՆ ՔԱԶԱՆԱՅԻՑ ՊԷՄՈՒԹԵԱՆ

Քահանայ թէ ի պղծութեան գտանիցի, և իրքն յայտնեսցին, և խոս-
10 տովան ոչ լինիցի, և յայտնապէս յանդիմանել ոչ կարեն, ի կամս նորա թողցեն լինել և շիշխեն և յեպիսկոպոսին²⁶⁵: Նոյն կանոն և սարկաւազացն է²⁶⁶:

Խրատէ եկեղեցականաց և ժողովրդականաց յինքեանս զայնպիսին
15 թողուլ և յեպիսկոպոսն, զի նոքա են դատաւորք քահանայից և սարկաւա-
զաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Խ Թ

ՎԱՍՆ ԹԷ ՔԱՆԻ՞ ԱՄԱՑ ՕՐՀՆԵՆ ԶԵՐԷՅՆ

Կամ եղև մեծ ամենայն ժողովոյն, եթէ մինչև յերեսուն տարին մի՞
օծցի ի քահանայութիւն, զի փորձեսցի և ևս ընտրեսցի պիղծն ի սրբոյն և
20 ի բաց պարզեսցի, քանզի և Տէրն մեր երեսնամեայ էր, յորժամ առ զօ-
ծումն մկրտութեան և սկսաւ զնոյն օրինակ ուսուցանել ամենեցուն՝ ութ-
օրեայ մկրտիլ, իսկ երեսնամեայ օծանիլ ի քահանայութիւն²⁶⁷:

Նւ եթէ ոչ ըստ այսմ սահմանի, զոր զպատկառելին եղին օրինակ,
զոնեայ ըստ կանոնի սրբոցն արասցեն հայրապետացն Գրիգորիսի և
25 Ներսիսի⁽¹⁰⁸⁾ վերջնոց, զի զայս սահման լուծանել արտաքոյ է գրոց դա-
տաստանի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Խ

ՎԱՍՆ ՈՐՔ Ի ՀԱՐԿԷ ԳԱՆ Ի ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԻՒՆ

Վասն որք ի նեղութիւն անկանիցին և կամ ի խիստ հիւանդութիւն,
30 կամ ըմբոսնեսցին ի բռնաւորաց և վասն նեղութեան մկրտեսցին, և կամ
էր յառաջ քրիստոնեայ և գործովք՝ վատթար և ապա վասն նեղութեան
ի հաւատս կացցէ, զայնպիսին ընդունի եկեղեցին, այլ ոչ կատարելա-

²⁶⁴ Կանոնք Նէոկեսարեայ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 184—185

²⁶⁵ Կանոնք Նէոկեսարեայ ժԳ, կրճատումներով. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 185

²⁶⁶ Կանոնք Նէոկեսարեայ ժԾ, միայն այդ նախադասութիւնը. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 185

²⁶⁷ Կանոնք Նէոկեսարեայ ժԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 186

պէս, զի անկամայութեամբ են հաւատքն: Զայսպիտոյ ասէ Գիր²⁶⁸. միթէ ի հո՞ղ խոստովան առնիցի առ քեզ²⁶⁹:

Եւ այս մարդասիրութիւն ի Տեառնէ ցուցեալ է առական²⁷⁰, բայց ըստ դատաստանի է անկատարն:

5

Գ Լ ՈՒ Ն Ծ Ծ Ա

ՎԱՍՆ ԳԱԻԱՌԻ ԵՐԻՑԱՆՑ

Գաւառի երիցունք ի քաղաքի եկեղեցոյ, իբրեւ անդ իցէ եպիսկոպոս կամ երէց քաղաքին, չէ պատշաճ նոցա պատարագ մատուցանել կամ հաց յագապի տալ և ոչ բաժանել յեկեղեցոյն: Ապա թէ նոքա շատին⁽¹⁰⁹⁾ ինչ իցեն, և կոչիցի՝ յագապի տացէ, այլ շահն զինչ և իցէ ի նմին յեկեղեցոյն պահեսցի²⁷¹:

10

15

Զի թէ արք քաղաքի պատիւ ունին, որչափ ևս առաւել՝ եպիսկոպոսք և քահանայք: Եւ թէ նոքա այլուր բաւականեալք իցեն և կամ անդ են և անպարապք, և կոչին, հրամանաւ նոցա արասցեն, և շահն յեկեղեցոյն լինել իրաւամբք է:

Գ Լ ՈՒ Ն Ծ Ծ Բ

ՎԱՍՆ ՔՈՐԵՊԻՍԿՈՐՈՍԱՑ

Եւ քորեպիսկոպոսք են ըստ օրինակի և ըստ կարգի եւթանասնիցն, իբր լծակիցք և գործակիցք վստն փրկութեան⁽¹¹⁰⁾, որ յաղքատս կատարելոց է²⁷²:

20

Գաւառի տեսուչ թարգմանի քորեպիսկոպոսն և ձեռնադրող է խոնարհագոյն աստիճանաց, որ ի վայր է քահանայութեան: Հակառակ է գրոց դատաստանի եպիսկոպոսաց զարս աշխարհականս քորեպիսկոպոս առնել կամ զտգէտ քահանայ՝ կոփիչ աղքատաց և ոչ տեսուչ, զի և եպիսկոպոսն տեսուչ թարգմանի, և նոքա՝ գործակիցք:

25

Գ Լ ՈՒ Ն Ծ Ծ Գ

ՎԱՍՆ ՊՏՂՈՅ ԵԿԵՂԵՑՈՅ

Որք զպտուղս եկեղեցոյ կամին արտաքս քան զեկեղեցին առնուլ կամ տալ, և ոչ կամօք եպիսկոպոսին կամ որ ձեռնադրեաց զայնպիսին յայնպիսի իրս, և կամօք նորա շառնիցէ և չգործիցէ, նզովեալ լիցի²⁷³:

30

Լուիցեն զլացողք զեկեղեցիս կամ յինքեանս և կամ յայլ ոք տալ և զարհուրեսցին: Եւ թէ այսքանեաց նզովք է, ո՞րչափ միանգամայն յափրշտակողաց զեկեղեցի միմեանց: Եւ աստ դատաստանաւ է նզովս, զի որ զեկեղեցոյն օտարացոյց զպտուղ, օտարանայ, և ինքն յեկեղեցոյ:

²⁶⁸ Սաղմ., ԻԹ, 10

²⁶⁹ Կանոնք նէոկեսարեայ Ժէ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 186

²⁷⁰ Տե՛ս Ղուկ., ԺԵ, 11—32

²⁷¹ Կանոնք նէոկեսարեայ ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 187

²⁷² Կանոնք նէոկեսարեայ ԺԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 187

²⁷³ Կանոնք Գանգրայ է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 194

Գ Լ Ռ Ի Խ Ծ Մ Դ

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ԶՈՐԴԻՍ ԹՈՂՈՒՆ ՀԱՐՔ

Որ հարկանեն և թողուն զորդիս իրեանց և ոչ սնուցանեն՝ որչափ
 3 ձեռնհաս իցեն, և ոչ փոյթ առնիցեն վասն Աստուծոյ կարգին և սննդեանն,
 5 մինչև ի պատճառս պահոց և վանականութեան արհամարհիցէ և անփոյթ
 առնիցէ, նզովեալ լիցի²⁷⁴:

Եւ զայս սահման կանոնի թէպէտ և յաղագս աղանդոյն⁽¹¹⁾ կարծեմք
 սաստիւ լինել, որք զանձինս սուրբս քարոզէին և բազում նորաձեութիւնս
 առնէին, որպէս վասն պտղոյ եկեղեցոյ և այլոց, այլ սակայն աստուածա-
 10 յին Գրոց հրաման է բառ կամացն Աստուծոյ սնուցանել զորդիս²⁷⁵,
 զի մի՛ հեռացին յԱստուծոյ օրինացն: Եւ թէպէտ ինքեանք այնքորք
 կարծին մերձաւոր լինել Աստուծոյ, դատաստանաւ է որոշին, զի պատ-
 ճառք եղեն ծննդոցն հեռանալ ի Տեառնէ:

Գ Լ Ռ Ի Խ Ծ Մ Ե

15

ՎԱՍՆ ՈՐԴՈՑ, ՈՐ ԹՈՂՈՒՆ ԶՀԱՅՐՆ

Եթէ ուրուք որդի, որոյ ծնողն առաւել հաւատացեալ է և առաքինի ի
 կարգս Աստուծոյ, հեռանայցէ ի պատճառս աստուածապաշտութեան և
 արհամարհիցէ և զարժանն և զիրաւ պատիւ ծնողացն չհատուցանիցէ,
 նզովեալ լիցի²⁷⁶:

20 Եւ այսմ դարձեալ յոյժ պատուէր է ի Գրոց²⁷⁷, թէպէտ և յաղագս
 ասացեալ աղանդոյն⁽¹¹⁾ առաւել զգուշացուցանէ, որք ի պատճառս
 աստուածապաշտութեան արհամարհել զծնողսն տային, յաղագս այնորիկ
 զառաւելութիւն եղ զհաւատոյ ծնողին: Զի և Տէր զխափանիչ տոտուած-
 պաշտութեան զծնողսն հրամայեաց թողուլ²⁷⁸, այլ նոքա՝ զլաւսն: Յաղագս
 25 այնորիկ զնզովսն եղին իրաւացի:

Գ Լ Ռ Ի Խ Ծ Մ Զ

ՎԱՍՆ ԿԵՐՈՂԱՅ ԶԱԽԱԳ ՀԻՆԳՇԱՐԹԻՆ

Եթէ ոք զբառասունսն պահեսցէ սուրբս և զատկի հինգշաբաթ օրն
 քան զհաղորդել օրինացն և բաժակին սրբոյ աւելի ինչ համարձակեսցի ու-
 30 տիւ, զպահոցն, զոր պահաց, ընդունայն է և ի մեծ ժողովոյս նզովեալ
 եղիցի²⁷⁹:

Զայս և ի նիկիայ ժողովն եղին՝ յայնմ աւուր չորակեր լինել սակաւ
 լուիցին Յոյնք և Վիրք զդատաստանս կերողաց զօրն մեծ, զի ոչ Գան-
 գրայն ժողովեալք և ոչ նիկիայն Հայք էին, այլ յամենայն ազգաց, մա-

²⁷⁴ Կանոնք Գանգրայ ժԵ, կրճատումով. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 196

²⁷⁵ Տե՛ս Եփես., 2, 4. Կողոս., 3, 21

²⁷⁶ Կանոնք Գանգրայ ժԶ, կրճատումով. Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 196—197

²⁷⁷ Տե՛ս Եփ. Ի, 12: Բ Թրիւ., Ե, 16: Մատթ., ԺԵ, 4: Մարկ., է, 10: Եփես., 2, 1—2 և այլուր:

²⁷⁸ Տե՛ս Մատթ., ԺԹ, 29, և այլուր:

²⁷⁹ Կանոնք Գանգրայ ԻԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 198

նաւանդ ի Յունաց: Եւ այս դատաստանս անլուծելի է ի վերայ նոցա, զի ոչ յարժանաւոր ժողովոյ լուծաւ, այլ ի խոտորեալ և յանարգեալ ժողովոյն Քաղկեդոնի:

ԳԼՈՒԽ ԾԾԷ

5 ՎԱՍՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ՀՆԱԶԱՆԴԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ

Որ յիրաքանչիւր իշխանութեան եպիսկոպոսք իցեն, իմասցին, զի մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն թիկունք է նոցա և հոգեբարձու, և ամենայն ոք, զինչ և պատասխանի կամիցին առնել, առ նա ընթանան՝ և թէ մուրհակ արքունի և իշխանաց վասն իրաց եկեղեցոյ և կարգաց հասարակաց: 10 Վասն այսորիկ կամ եղև, թէ պատուով յառաջ իցէ, և առանց նորա մի՛ իշխեսցեն գործել ինչ, ըստ նախնեացն սովորութեան հարցն մերոց, որ կարգեալ են կանոնք, բայց միայն զայս իշխեսցեն գործել յիրեանց իշխանութիւնսն՝ եթէ զեղք, եթէ զաւառք, եթէ օծումն քահանայութեան և կամ զինչ վարք իցեն իւրոյ գաւառին և իշխանութեան, այլ այլոյ ամենե- 15 վին մի՛ իշխեսցէ գործել ինչ և ձեռնամուխ լինել արտաքոյ, քան զկամս մայրաքաղաքի եպիսկոպոսին: Եւ ոչ նմին կաթողիկոսին առանց հաւասարութեան այլոց եպիսկոպոսաց գործել ինչ²⁸⁰:

Յայտնի է այս հոգևոր դատաստան և բնաւին այժմ լուծեալ: Մի՛ ընդ մեզ զայրասցին յեպիսկոպոսաց, զի ոչ խնդրեն նոքա զարժանիս ձեռնա- 20 դրել, այլ կան մնան, զի զանձն ուրուք շարժեսցէ ախտ, և նոքա՝ զայլ ախտաւորս գաւառին, և ընծայական թղթովք ի դիմաց վկայելոցն երթան: Թէպէտ յայտնի է հայրապետաց, զի ո՞րք ի լաւացն յանձնէ յալոսիկ համարձակեաց, կամօք պատրին: Եւ այդ պատճառ հակառակութեան նոցա ընդդէմ հայրապետաց, զի ոչ ի Տեառնէ կոչեցան և ոչ հաւասարու- 25 թեամբ եպիսկոպոսաց ձեռնադրեցան:

ԳԼՈՒԽ ԾԾԸ

ՎԱՍՆ ՈՐ ՅԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷ ԲԱՆԱԴՐԵԱԼ ԵՆ

Եթէ ոք յւրմէ եպիսկոպոսէն անկաւ՝ երէց կամ սարկաւագ, և զեպիսկոպոսին զդատաստան յանձին չկալաւ և համարձակեցաւ ձանձրա- 30 ցուցանել զուր ժողովոց բազմաց, որպէս թէ զինչ իրաւունս ունիցի՝ առաջի բազում եպիսկոպոսաց ասասցէ և ի նոցանէ զարդար դատաստանի զվճիռն ակն ունիցի առնուլ: Այս թէ և՛ ի նոցանէ սրտնեղեցաւ և ան- զոսնեաց, և համարձակեցաւ առ թագաւոր դիմել և ձանձրացուցանել, զայնպիսին մի՛ արժանի առնել թողութեան կամ ընդունելութեան կամ 35 բնաւին յոյս ինչ տալ, զի առ յայայ հաստատիցի ի նոյն տեղի²⁸¹:

Արդար է այս դատաստան, զի յետ մի անգամ և երկիցս յանդիմա- նելոյ յանդգնեցաւ: Զի թէ իւրոյ եպիսկոպոսին կարծի նախանձու լինել, միթէ և բազմացն ևս: Այլ ի զղջանալն՝ այդ ևս տեսցին:

²⁸⁰ Կանոնք Անտիոքայ Թ, Կանոնագիրք Հայոց, Գ. Ա, էջ 198

²⁸¹ Կանոնք Անտիոքայ ԺԲ, Կանոնագիրք Հայոց, Գ. Ա, էջ 213

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ծ Թ

ՎԱՍՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ԶԶԵՌՆԱԴՐԵԼ ՅԱՅԼՈՅ ՎԻՃԱԿԷ

Մի՛ որ յեպիսկոպոսաց իշխել համարձակեսցի յայլմէ իշխանութենէ
 յայլ մտանել և ձեռնադրութիւն առնել յեկեղեցիս և մերձեցուցանել զոր
 5 յաստիճան, և ոչ բաղմութեամբ մտանել յայլ իշխանութիւնս, բայց եթէ
 համարձակելով և թուղթս տալով՝ որ մայրաքաղաքացն է և որ ընդ նմա
 եպիսկոպոսքն են՝ մուտ տայցեն նմա: Ապա թէ ոչ ուրեք կոչեցեալ՝
 դիմեսցէ ստահակութեամբ ձեռնադրութիւնս առնել ումեք և հաստատու-
 10 թիւն իրաց եկեղեցոյ, որ ոչ բնաւ անկ իցէ նմա, անհաստատ լիցի, որ ի
 նմանէ արարեալն գտանիցի, և նա պարտաւոր լիցի ստահակութեանն իւ-
 րում և յանմիտ ձեռնադրութենէ զարժանն դատաստան ընկալցի՝ առ նտեղ
 մերժեսցի ի սուրբ ժողովոյն²⁸²:

Ի բազում կանոնս և գրեթէ ամենայնս այս եղաւ, զի շար է և անկար-
 ցութեան պատճառ: Անհաստատ լիցի՝ այսպէս ասէ. զի թէ ի նմանէ ձեռ-
 15 նադրեալն արժանաւոր իցէ, զղջացեալ՝ հաստատեսցի օրհնութեամբ
 պատշաճի յիւրմէ եպիսկոպոսէն, նմանապէս և՛ այլ ինչ կարգեալքն, և
 ինքն ևս հաստատեսցի՝ ցուցանելով զարժանի ապաշաւս, ապա թէ ոչ՝
 մերժեալ լիցի միշտ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Կ

20 ՎԱՍՆ ԱՄՐԱՍՏԱՆԵԱԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ

Եթէ որ յեպիսկոպոսաց յիրս ինչ յանցուածոց և մեղադրութեան դա-
 տապարտեսցի, և ապա դէպ լիցի վասն նորա ոչ միաբանել, որք յիշխա-
 նութեան են եպիսկոպոսք, և ոմանք ի նոցանէ անպարտ և արդար յայտ
 առնել կամեսցին, և ոմանք ի նոցանէ՝ պարտաւորել, զի վախճանեսցի
 25 ամենայն իրօք հակառակութիւն կեղծաւորութեան, կամ եղև սուրբ ժողո-
 վոյս, որ մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն է, զի ի մերձաւոր գաւառաց անտի
 և յիշխանութենէ կոչեսցէ զայլս ոմանս, որ դատեսցեն և զհակառակութիւն
 կեղծաւորութեանն ի բաց լուծցեն, զի հաստատուն է՝ յոր ինչ կարգեսցեն,
 որ ինչ յիշխանութենէ անտի են²⁸³:

30 Տէ՛ս, թէ որքան ստուգիւ հրամայէ դատել կաթողիկոսաց և ոչ պատ-
 րիլ ի պատճառս ազահութեան և թիւրել զճշմարիտ դատաստանս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Կ Ա

ՎԱՍՆ ՈՉ ՓՈԽԵԼՈՅ ԶԶԻՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆ, ՈՐ ԲԱՐԻՆ Է,
ՅՆԿԵՂԵՑՈՅ ՍՐՔՈՅ

35 Ոչ է պարտ զվաղնջուցն սովորութիւն ի գաւառի եկեղեցեաց նորա-
 ձեւել²⁸⁴:

²⁸² Կանոնք Անտիոքայ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 213—214

²⁸³ Կանոնք Անտիոքայ ժԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 214—215

²⁸⁴ Կանոնք Երկրորդ Նիկիականք 2, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 74

Զվիճակաց, և զաթոռոց, և զժողովրդոց ասէ: Եւ թէ փոխեալ յասացելոցդ կամի որ ի հայրապետաց, ժողովօք պարտի առնել, որ է անվտանգ ըստ դատաստանի գրոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Կ Բ

5 ՎԱՍՆ ՈՉ ՏԱԼ ՅԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑԻ ԶԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑՈՅ ՆՈՒՆՐ

Ոչ է պարտ զսրբութիւնսն յօրհնութեան կարգի ըստ զատկաց յայլ եկեղեցիս առաքել²⁸⁵:

Զնշխար տալն յայլ եկեղեցիս խափանէ, զի մի՛ պատճառ ամբոխի լիցի, զի յամենայնսն ուղիղ դատաստանի զգուշանան կանոնք:

10

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Կ Գ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԸՆԴ ԱՅԼԱԶԳԻՍ ԽԱՌՆԱԿԻՆ ԽՆԱՄՈՒԹԵԱՄԲ

Զէ մարթ, որ յեկեղեցոյ մերոյ են, ի պէսպէս և ի ցոփ հարսանիս ալլազգեաց մերձեցուցանել զուստերս և զդստերս իւրեանց, կին տալ նոցա կամ կին առնուլ ի նոցանէ²⁸⁶:

15 Դատաստան ըստ կամաց կանոնաց այս լիցի այնպիսեացն. զի թէ ի հեթանոս ալլազգաց տան, և զրկին ի հաղորդութենէ, զրկեսցին տուողքն ի հաղորդութենէ իւրեանց, և եթէ ի հերձուածողս, յոր մեք ոչ հաղորդիմք, զդատաստան խղճին ծնողքն, որ ընդ նոսա ամուսնացուցին, հատուցեն:

20

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Կ Դ

ՎԱՍՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՈՐ ԶԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑԻ ԿՈՂՈՊՏԷ
ԵՒ ԶԻՒՐՆ ԶԱՐԴԱՐԷ

Եպիսկոպոս որ, եթէ իցէ գաւառաց բազմաց և ունիցի իշխանութիւն ընդ ձեռամբ իւրով, մի՛ իշխեսցէ յայլոց իշխանութեանց առնուլ ինչ և 25 զիւր եկեղեցին զարդարել, զի աշառութեամբ վարեցաւ և անձին իւրում դատապարտութեամբ: Այնպիսին, եթէ չհաւանիցի դառնալ յիրացն, ի բաց լուծցի. և այն, զոր առ յայլոց և շինեաց զեկեղեցին, մի՛ կոչեսցեն զանուն նորա իւրեանց վարդապետ²⁸⁷:

Յայտնի է այս հոգեւոր դատաստան և պահելի հաւաստեալ յեկեղեցի:

30

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Կ Ե

ՎԱՍՆ ՈՐ Ի ՄԻՏՍ ՈՉ ԻՑԷ ԵՒ ԶԻՒՐՈՎԻՆ ԵՐԹԻՑԷ

Հարցումն. Որ յիւր միտս ոչ իցէ և զիւրովին երթիցէ, այսինքն՝ կամ գահալէժ առնի, կամ այլ ինչ մահու մեռանի, պա՛րտ է ի վերայ պատարագ մատուցանել, թէ ոչ:

²⁸⁵ Կանոնք Երկրորդ Նիկիականք ԶԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 87: Կանոնք Լաւողիկեայ ԺԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 232

²⁸⁶ Կանոնք Լաւողիկեայ Ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 231

²⁸⁷ Կանոնք Կղեմայ ԶԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 99

- Պատասխանի. Պարտ է վիճակելոյն քննել, եթէ ճշմարտութեամբ պակասամիտ էր և արար զայս, քանզի բազում անդամ մերձաւորին ախտացելոյն կամեալով դիպել, որ ի վերայ նորա պատարագ մատչի, ստին և ասեն՝ չէր յիւր միտան, զի մատուցեն զպատարագն: Արդ՝ քննել
- 5 պարտ է, մի գուցէ ի բռնութենէ մարդկան կամ ալլապէս արար զայս, ապա ոչ է պարտ լինել պատարագ ի վերայ նորա, քանզի ինքնասպան եղև անձին իւրոյ: Ապա պարտ է քննել զամենայն ճշմարտութեամբ, զի մի՛ ի դատաստան անկանիցի մատուցանողն²⁸⁸:
- 10 Արդ՝ թէպէտ յայտնի է ըստ հարցմանն և պատասխանիդ, այլ վերակացութիւն պարտապան են տպաշխարհել ըստ դատելոյ վարդապետաց: Եւ դատաւորաց ոչ է այդ:

Գ Լ Ո Ի Ս Ժ Կ Զ

ՎԱՍՆ ԴԻԻԱՀԱՐ ԿՆՈՋ

- Հարցումն. Եթէ ոք կին այսահարիցի յոյժ, որպէս զի երկաթս ագան
- 15 նիցի, և այր նորա ասիցէ՝ ոչ կարեմ ժուժկալել, և կամիցի առնուլ այլ կին, օրէ՞ն է, թէ ոչ:
- Պատասխանի. Շնորհիւն միջնորդի յիրսդ, և զինչ՝ պարտ և արժան է, ոչ գիտեմ վասն այդորիկ²⁸⁹:
- 20 Ըստ ներման և զայս գրեցար երբեմն զդատաստան²⁹⁰. որպէս կամ է ընկալցին դատաւորք և անպարտաւ զմեզ թողցեն յայդմանէ:

Գ Լ Ո Ի Ս Ժ Կ Է

ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՅՐ ՉԼԻՆԻ

- Հարցումն. Եթէ այր ոք ոչ լինիցի ի գործ այրութեան, և կինն ելանէ ի նմանէ, եթէ ոք զկինն զայն կին առնիցէ, ընդ հանեալ կանայսն
- 25 պարտ է համարել զայնպիսին, եթէ անխեղձ ունել: Կամ թէ այրն չարձակէ և ասէ այնպէս, եթէ՝ ինձ մասն հասեալ է յԱստուծոյ, կաց և պաշտեա զիս, մեր զի՞նչ պատասխանի տացուր:
- Պատասխանի. Չլ արժան արձակել և ոչ ձեզ թողացուցանել²⁹¹:
- 30 Եղեալ է և այս դատաստան կանոնական²⁹². ներմամբ ի կամս ապաստան է հաճելն ընդ երկաքանչիւրսն, նմանապէս և՛ դատաւորաց եկեղեցոյ:

Գ Լ Ո Ի Ս Ժ Կ Ը

ՎԱՍՆ ՀԱՇՄԵԼՈՅ ԿԱՆԱՆՑ

- Հարցումն. Եթէ կին ուրուք հաշմիցի և ասիցէ ցայր իւր, եթէ՛ ևս
- 35 ահաւասիկ չեմ արժանի առնականութեան, արա դու քեզ այլ կին, որ քեզ

²⁸⁸ Կանոնք Աթանասի ԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 295

²⁸⁹ Կանոնք Աթանասի ԺԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 295—296

²⁹⁰ Տե՛ս հոգվ. է

²⁹¹ Կանոնք Աթանասի ԻԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 298—299

²⁹² Տե՛ս հոգվ. Զ

պիտանի է և զտուն քո շէն կալցի, և ինձ ամ ըստ ամէ հաց և հանդերձ տուտ, և ես նստայց առ եկեղեցոյդ մինչ ի վախճան ժամանակի իմոյ, և այրն առնու յանձն առնել զամենայն, ընդ պատուհասի՞ւ ինչ են իրքն, զի այլ կին առնէ, թո՛ւ անվնաս է:

5 Պատասխանի. Վնասակար է, ոչ կարէ այլ կին առնուլ, որչափ կենդանի իցէ կինն իւր²⁹³:

Ընտրութեամբ գիշանելով եղաւ այս դատաստան կանխաւ²⁹⁴: Ընդ կամս դատաւորաց եկեղեցոյ եղաք և զայսոցիկ ընդունելութիւն, միայն զի ի խղճէ ճողոպրիցիմ:

10

Գ Լ Ո Ւ Ն Պ Կ Թ

ՎԱՍՆ ԱՆԱՍՆԱՊՊՄԱՅ

Հարցումն. Եթէ այր ոք ընդ անասնոյ պղծիցի և յետ պղծութեանն զղշանայցէ և ապաշխարիցէ և վաստակիցի յօրկանոցի, որպէս և հրամայեն վարդապետք, և կին նորա յետ յանցանացն չկամիցի ի կնութեան
15 կալ վասն պղծութեանն, որ եղաւ ի վերայ նորա, և այրն այսպէս ասասցէ, թէ՛ կամ կինն առաջին հաւանեացի, կամ այլ կին հրամայիցէք առնել:

Պատասխանի. Կինն իշխէ մեկնել, և այրն այլ կին⁽¹¹²⁾ առնուլ²⁹⁵:

Նշանակեցաւ երբեմն այս դատաստան²⁹⁶, այլ այժմ զսրբոյս եղաք հրաման ի լրման այնմ:

20

Գ Լ Ո Ւ Ն Պ Ժ Է

ՎԱՍՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻ, ԹԷ ՍՊԱՆԱՆԷ ԶՈՔ

Հարցումն. Եթէ ոք ի քահանայից յուղտոջ դիպեացի, և աւազակք ի վերայ անկցին, և դէպ լիցի քահանայի սպանանալ զոմանս յաւազակացն և զանձն իւր և զընկեր իւր տպրեցուցէ, պա՞րտ է նմա ի կարգի քահանայութեան կալ, թէ ոչ:

25

Պատասխանի. Զէ արժան կալ ի քահանայութեան, վասն զի ոչ է արժան քահանայի սպանանել զոք, թէ և ինքն մեռցի, այլ և ոչ զանասուն²⁹⁷:

Յաղագս այսմ դատաստանի լուայ, եթէ վասն անձին չէ պարտ սպանանել զոք, այլ վասն ընկերացն լաւ է սպանանել, յորժամ աւազակքն
30 այլազգիք իցեն: Եւ պաշտել զքահանայութիւն կամ ոչ՝ ի դիպուածսն տեսցի ի վարդապետաց²⁹⁸:

Գ Լ Ո Ւ Ն Պ Ժ Ը Ա

ՎԱՍՆ ԴԻՒԱՀԱՐԱՅ ԵՒ ԱՅԼ ԽՈՒՄԱՐՆՈՒ ՍՊԱՆՄԱՆ

Հարցումն. Եթէ ուրուք ի դիւահարիւն իւրում մարդ սպանեալ առանց
35 զգալութեան իւրում, յորժամ սրբեացի ի դիւէն, իբրեւ սպանո՞ղ պարտ է ապաշխարել, թէ ո՞րպէս:

²⁹³ Կանոնք Աթանասի ԻԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 299—300

²⁹⁴ Տէ՛ս հոգվ. է

²⁹⁵ Կանոնք Աթանասի ԻԶ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 301

²⁹⁶ Տէ՛ս հոգվ. ԺԱ

²⁹⁷ Կանոնք Աթանասի ԼԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 303

²⁹⁸ Տէ՛ս նաեւ հոգվ. ՃԼԳ և ՃԸԳ

Պատասխանի. Սակաւ ինչ, զի ի շարէն է գործն²⁹⁹:

Սոյն լիցի և յաղագս այլ մտախաբացն: Բայց ըստ հոգևոր դատաստանի, եթէ ինքեանց վնասիցեն և թէ այլոց, առանց ապաշխարութեան մի՞ լիցի տեսողքն: Այլ ըստ մարմնոյ դատաւորաց աստ գործ ոչ է:

5

Գ Լ Բ Ի Խ Ծ Է Բ

ՎԱՍՆ ԱՄԼՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆԱՆՑ

Հարցումն. Եթէ ոք վասն ամլութեան եթող զկին իւր և առնէ կին ծննդական և ապաշխարութիւն խնդրէ նովին կնան, զին՞չ պարտ է առնել:

10 Պատասխանի. Շնացող է³⁰⁰:

Գրեալ է քննութեամբ և այս դատաստան³⁰¹: Այլ դատաւորաց լիցի զսրբոյս մեծարել զհրաման և կամ դատելն զկանխաւ, և ազատս զմեղ ի բամբասանաց թողուլ: Ներէ և այսմ սուրբն Բարսեղ³⁰²:

Գ Լ Բ Ի Խ Ծ Է Գ

15 ՎԱՍՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵՒ ԱՅԼՈՑ ԱԿԱՄԱՅ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

Հարցումն. Եթէ ոք ի քահանայից սրբէ զանդաստան իւր կամ զպարտէզ և քար ընկենու զորմովն, և զիպի մարդոյ, և մեռանի, զին՞չ պարտի առնել վասն կարգի քահանայութեանն և պաշտմանն: Կամ թէ ումեք յաշխարհականաց նոյնպէս ակամայ սպանութիւն դիպի, ո՞րպէս պարտ է տալ ապաշխարութիւն:

20 Պատասխանի. Սպանող է, ապաշխարեսցէ և զքահանայութիւն մի՞ պաշտեսցէ³⁰³:

Նմանապէս և՛ հայր՝ զորդի և այլ այսպիսի, նմանապէս և՛ որ ի վարդապետէ վասն խրատու հարեալ է և մեռեալ, ըստ սովորութեան³⁰⁴: Եւ այսպէս է. սաստիւ առաքեալ քահանայ զԺառայան զհետ փախուցելոյ ծառային³⁰⁵, այլ թէ յամբոխի միջի ձիով ընդ կուռն հարկանէ և սպանանէ, ի քահանայութիւն զալ ասէ և աստ լուծանէ³⁰⁶, կամ զի չէր քահանայ, կամ յամբոխէն եղև, ներէ:

Նման այսմ և զակամայ սպանութիւն Օրէնքն ուսուցանեն, որպէս 30 ոստիլ տապարին, կամ այլ ինչ այսպիսի, զոր յապաստանի, ասէ, անկանելի ի քաղաքսն և ապրել, որ զերկրորդ մահուն ունի զտեղին³⁰⁷:

է կամաւ դարձեալ և ակամայ, յորժամ նետ ոք ձգէ որսոյ, կամ գազանի, կամ ըստ այլոյ օրինակի, և պատահի թշնամոյ, յորոյ վերայ խնդայ,

²⁹⁹ Կանոնք Աթանասի ԼԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 304

³⁰⁰ Կանոնք Աթանասի ՄԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 315

³⁰¹ Տե՛ս հոգվ. ԺԱ և ԺՂԶ

³⁰² Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Գ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 336

³⁰³ Կանոնք Աթանասի ՀԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 320—321

³⁰⁴ Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ՀԳ

³⁰⁵ Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ՀԱ

³⁰⁶ Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԽԳ

³⁰⁷ Տե՛ս ԵԼԲ, ԻԱ, 12—13: ԹԻԲ, ԼԵ, 6—28: Բ Օրին., Գ, 41—42: Եստ, Ի, 1—9

խառն է յերկուցն: Յաղագս այնորիկ է դատաստանս թագաւորացն, ի սպանանել այլազգոյ զքրիստոնեայ աւամայ իբր զկամաւոր եղաք զդատաստան, զի բնութեամբ է խնդալ նոցա ի կորստեան մերում: Եւ արդ, քանզի արժան է զակամայ սպանութիւն խոստովանեալ՝ ըստ կանոնական ուղղել դատաստանի, և ի ձեռս անկեալ դատաւորացն՝ ճշգր-
 5 րիտ դատել զակամայ և զկամայ և որ յերկուցն է և այնպէս զտուժսն ուղղել: Այլ զկատարեալ կամայն և զակամայն ի կանոնաց ուսցիս ի Բար- սղի սրբոյն³⁰⁸:

Գ Լ ՈՒՆ Ծ Է Դ

10 ՎԱՍՆ Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ

Իսկ որ ի պատերազմունս մահք գործին, հարքն մեր ամենեկին չհա- մարեցան ինչ զայն ի մեղս, ըստ որում և մեզ հաճոյ թուեցաւ սմին խոր- հրդոյս հետեւել: Բայց վասն զձեռս սրբելոյ բարիոք է այնպիսեացն երեք ամ արտաքոյ հաղորդութեան լինել³⁰⁹:

15 Այս և ոչ ընդ օրինօքն հմուտ: Եւ աստ լոկ ի հաղորդութենէ ասէ ար- տաքոյ: Յայսմանէ ուսցին դատաւորք, և մի՛ վրէժ ինչ լիցի:

Գ Լ ՈՒՆ Ծ Է Ե

ՎԱՍՆ ՈՐԴՈՑ ԲԱԺԱՆՄԱՆ

Որդիք որ ոչ հնազանդին ծնողաց իւրեանց, որ ինչ և հասանէ յընչից
 20 իւրեանց, տացեն նոցա սիրով և նստուցանեն զնոսա ուրոյն. գուցէ չարիք ինչ հանդիպեսցին: Եւ որ կանայս առնեն՝ նոյնպէս արացեն, զի այն է հաճոյ Աստուծոյ, քանզի Պօղոս այսպէս հրամայեաց³¹⁰:

Թերևս այն է, որ ասէ՝ հարք, սիրեցէք զորդիս ձեր, և այլն³¹¹: Եւ զայս ընտրելով ներմամբ կամի:

25 Գ Լ ՈՒՆ Ծ Է Զ

ՎԱՍՆ ՆԵՐՔԻՆԵԱՅ ՆԻ ՄԱՐՄՆԱԶԵՂԵԱՅ

Եթէ ոք ներքինի իցէ և կամ մարմնազերծ և կեղծաւորութեամբ կին առցէ, և կնոջն հասեալ ի վերայ գործոյն՝ իշխան է քակտել և թէ կալ. եւ թէ քակեսցի, ում և կամի՝ լինիցի: Եւ զկէս ընչիցն առցեն յառնէն և տա-
 30 ցեն տուգանս, վասն անարգանաց պսակին, յեկեղեցին, և երեք ամ ա- պաշխարեսցէ այլն պիղծ³¹²:

³⁰⁸ Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ Ե, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 338—341

³⁰⁹ Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ Ը, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 341

³¹⁰ Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ ԻԷ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 107

³¹¹ Տե՛ս Նփես., Ե, 31. 2, 4: Կողոս., Գ, 21

³¹² Կանոնք Բարսղի Կեսարացոյ ԽԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 111—112

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է Է

ՎԱՍՆ ՈՐ ՈՒՏԷ Ի ՏԵՂՈՅ

- Եթէ որ ուտէ ի տեղոյ⁽¹¹³⁾, տացէ ընդ միոյն չորս, ապա թէ ոչ՝ ըստ
կանոնին ապաշխարիցէ, կամ յաղթատս տալ, թէ այն պատահի³¹³;
5 Եւ այդ լիցի դատաստան այդոցիկ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է Ը

ՎԱՍՆ ՀՐԳԵՀԻՑ

- Եթէ որ հրդեհիցէ զարդար վաստակս, տուժեացի ընդ միոյն երեք, թէ
ոչ՝ ապաշխարեացէ տասն ամ³¹⁴;
10 Ցուցաւ այս և ըստ Օրինացն³¹⁵:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է Ք

ՎԱՍՆ ՀԱՓՇՏԱԿՈՂ ԱՐՈՒԵՍՏԱՒՈՐԱՅ

- Արուեստարք, որ յափշտակեն զինչսն այլոց, տացեն ընդ միոյն
չորս, ապա թէ ոչ՝ ապաշխարեացեն ըստ վարդապետին հրամանի³¹⁶;
15 Զյայտնեալն և ի դատաստան անկեալն հատուցանել ասէ, և որք կա-
րողն են, և որք չունին կար և զծածուկն՝ ապաշխարել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է

ՎԱՍՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ ՅՈՒՍՏԵՐՍ ԵՒ Ի ԴՍՏԵՐՍ

- Եթէ որ վախճանի և ունիցի ուստերս և դստերս, զինչսն ծնողացն
20 ընդ երկու քոյրսն մին եղբոր բաժին դիցեն հաւասարապէս: Ըստ Օրինացն
յառնաջագոյն գրեցաք զայս դատաստան և եղաք³¹⁷. դուստր ի տան առցէ
զեղբոր բաժին, և ելեալք՝ երկուսն զմին եղբոր: Եւ այս յայտոնի յՕրինաց
ոչ ասացաւ, և աստ կանոնական հրամանս զայս ոչ ընտրեն, և ոչ հեթա-
նոսք զանազանեն զսոսա: Այլ ես յիրացն հաւատարիմ զայն իսկ գիտեմ,
25 զի ելանէ դուստր ի տանէ հօր բաժնիւ և որ ի տան է՝ անբաժին ևս է: Արդ,
զսոսա հաւասարաբաժին զկնի մահուան հօրն առնել ոչ է արդարադա-
տութիւն, զի այդպէս գտանին կարգեալ դստերքն ընդ եղբարսն առեալ բա-
ժին, և որք ի տանն՝ երկուսն մի: Ապա թէ որ ասիցէ՝ որդոցն ծախք լինել
աժել կանայս, գիտելի է, զի որքան ծախք իցէ, այնքան աշխատութիւն, իրր
30 զի արու է, և բաժին ընդ կնոջ նորա աժաւ: Ըստ այսմ հաւատարիմ երեկ,
զի կարգեալքն՝ երկուսն մին լիցին, և որք ի տան՝ ընդ որդիս համարես-

³¹³ Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ԶԴ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 121 և Կանոնք Գրիգորի
Լուսաւորչի է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 246

³¹⁴ Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ԶԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 122

³¹⁵ ՏԵ՛ս ԵԼք, ԻԲ, 6 և հոդվ. 2է

³¹⁶ Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ԶԵ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 126

³¹⁷ ՏԵ՛ս հոդվ. ԶԱ, ԶԲ, ԶԴ

ցին: Եւ այդպէս ամենեցուն հաւասարութիւն եղիցի, և տկար ազգն խնամեացի, և մի՛ նուազ լիցի, զի բազում ծնողք զդստերս առաւել պատուեն. և այս նախախնամութեամբ, զի որդոց դուրին է ապրել, քան դստերաց: Եւ զայս յայտ արարաք, զի և նոյն իրքդ այդպէս պատահի, այլ կամք ընտրեսցեն դատաւորաց՝ զամենայն զդստերսն զերկուսն մին ունել և կամ ըստ դատմանն, որպէս գրեցաւ: Նաև զայս իրաւունս համարիմ, զի բազում անգամ պատահի զդուստր երկիցս կարգել. այնոցիկ բաւական լիցի այն մասն ի բաժնի, եթէ ըստ ընչից ծնողացն առ նա ծախքն լեալ իցէ, ապա թէ ոչ՝ տեսցի հաւասարութիւն, սակայն մասն լիցի բաւական առելոցն: Եւ յերկրորդ ամուսնութենէ ուստերքն և դստերքն նուազ լիցին ի մասն բաժնի, որպէս գրեալ է³¹⁸:

Այլ զսուն հօր կրսեր որդոյն սովոր են տալ, բայց տեսցի անկաւորին լինել, որ զտեղի հօրն բաւական է ունել: Իսկ անդրանկանն պատիւ լիցի, որպէս ծանուցեալ է³¹⁹. ըստ այդմ, եթէ հաւասար բաժանեսցին ժառանգութիւնն ուստերաց⁽¹⁴⁾, առաւել լիցի յազապս պատուոյն:

ԳԼՈՒԽ ԾԶԱ

ՎԱՍՆ ԹԷ ՔԱՆԻ ՏԱՐՈՅ ԼԻՆԻ ՏՂԱՅՆ, ՈՐ ԲԱԺԻՆ ԱՌՆՈՒ

Աստուածային օրինադրութիւնն և կանոնական հրամանն զնկարեալ սաղմն ի դատաստան դնէ արեան³²⁰ և այն, զի առաջի կայր ծնունդ յանվնաս լինելն: Բայց ժառանգ լինելն, թէպէտ աշակերտեալք Մահմետի սնոտի իմաստասիրելով զտեսանել աստեղաց ասեն մանկանն, այլ մեզ հաւատարիմ Տեառն լիցի ասելն՝ ոչ յիշէ զնեղութիւնն վասն խնդութեանն, զի ծնաւ մարդ յաշխարհ³²¹, և դարձեալ՝ ծնեալն ի մարմնոյ մարմին է ³²²: Եւ մարմնոյ ծնեալն մարմնոյ ժառանգ եղիցի⁽¹⁵⁾, որպէս յԱստուծոյ ծնեալն՝ Աստուծոյ:

Ապա թէ յղի է կինն, և պատահի մեռանել առնն, ակն կալցեն դատաւորք ծննդեանն և այնպէս զժառանգութիւնն հաստատեսցեն ի ծնանելն: Եւ թէ ի նմին աւուր, յորում ծնաւ, մեռանիցի՝ մանուկն, որ ժառանգ է, ի մանկանէն ժառանգիցեն այլք և ոչ ի հօրէն:

Եւ եթէ մայր մանկանն մեռանիցի, թէ ի ծնունդն, թէ զկնի ծննդեանն և թէ ի նմին աւուր մեռանիցի, մանուկն ժառանգ է մօրն, և ի մանկանէն հայրն ժառանգէ:

Ըստ ասացելոյդ ուստերք և դստերք ժառանգ լիցին, ապա թէ չիցեն՝ ում և կամի ժառանգեցուցէ՝ ազգատոհմի եթէ ժառայի, զի ինքնիշխան է զայդոսիկ ժառանգեցուցանել:

Այլ զկնի մահուն, թէ ինքն ոչ հաստատեաց, մերձաւորքն ի տոհմէ և ոչ հեռաւորքն ժառանգեն, որպէս և դատեալ եղև այդ ըստ Օրինաց³²³:

³¹⁸ Տե՛ս հոդվ. ԸԲ

³¹⁹ Տե՛ս հոդվ. ԾԺԱ

³²⁰ Տե՛ս Եւթ, ԻԱ, 22—23 և հոդվ. ԿԲ

³²¹ Տե՛ս Յովհ., ԺԶ, 21

³²² Տե՛ս Յովհ., Գ, 6

³²³ Տե՛ս Թիւք, ԻԷ, 1—11 և հոդվ. ԾԱ

Փ Լ Ո Ւ Ն Ծ Զ Զ

ՎԱՍՆ ՀԱՇԱՄԵԼՈՅ ԶԱԽԱԿԱՅ

Եթէ պատահի հաշմ լինել զաւակ, որպէս թէ չունել բնաւ միտս և իմացուածս, սա ոչ է ժառանգ, զի ոչինչ իմանայ, որով ի գործ արկցէ
 5 զհայրենիսն, զի ի ծնէ այնպէս պատահեաց: Ապա թէ յետոյ ախտն եղեալ իցէ և կարծիցի բժշկիլ, յայլ ժառանգս աւանդեսցեն. թէ առողջացցի՝ ժառանգէ, ապա թէ ոչ՝ որք ժառանգենն խնամս տարցին մինչ ի մահ:

Իսկ եթէ այլազգ իցէ՝ կաղ, կամ կոյր, կամ այսահար, որ չիցէ ան-
 զգայեալ, կամ բորոտ, որ չիցէ բնաւին ապականեալ, կամ անզամալոյծ
 10 իմաստուն և այլք այսպիսիք, որ բաւական գոն այլօք սպասաւորօք զհայրենիսն ժառանգել, մի՛ գրկեսցին ի ժառանգ լինելոյ, իսկ անբաւ-
 կանքն՝ այլօք ժառանգորդօք խնամիցին մինչ ի մահ, որպէս ահա ցուցաւ:

Եւ զայդ այդոցիկ իրաւամբք գիտեմք դատաստան: Զի և ըստ Օրի-
 նացն անարատք ի կենդանեացն ի սեղանն ելանէին Աստուծոյ նուէր,
 15 իսկ արատաւորքն հասարակաց էին զենլի³²⁴: Այսպէս, անարատք հոգով և մարմնով Աստուծոյ լիցին ընծայ ի մարդկանէ և ժառանգք, իսկ արատա-
 ւորքն մարդկան անխոտելի են ժառանգք:

Փ Լ Ո Ւ Ն Ծ Զ Գ

ՎԱՍՆ ԿՏԱԿԱՅ, ՈՐ Է ՏԻԱԹԻԿ

Եւ կտակ լիցի՝ որպէս ուսուցանեն կանոնք. զկնի երկից աւուրց հիւան-
 դութեան կոչէ հիւանդն զքահանայն և զժառանգաւորս եկեղեցոյն և երեք
 վկայիւք արասցէ զկտակն և զամենայն ինչ զգհոգոյ, և զթաղմանն, և
 զտան խօսեսցի ըստ կամաց իւրոց: Եւ եթէ ի նմին աւուր պատահի մեռա-
 նել, հաստատուն լիցի կտակն, թէ չիցէ թափեալ ի մտաց. ոչ որպէս Մահ-
 25 մետի անգոյ իմաստունքն ասեն՝ յետ քառասուն աւուր ապրելոյ հիւանդին
 հաստատի կտակն: Բայց հաստատուն կտակ յառողջութեանն է, թէպէտ
 և ասացեալն անխոտելի է, զի կամաւոր՝ այն, իսկ այս խառն տեսանի:

Եւ եթէ պատահի յառնել հիւանդին և փոխել զկտակն, իշխան լիցի,
 զի կտակ յետ մահու հաստատուն է ըստ առաքելոյն³²⁵: Այլ Աստուծոյ
 30 եղեալ կտակն հաստատուն լիցի, կատարեսցէ զոր խօսեցաւ բերան նորա
 ի նեղութեանն, և թէ ուխտս դիք և կատարեսցէ³²⁶: Ինչ ի դէպ իցէ ընդ
 յառնելն կատարման կտակին՝ տեսցէ, և զոր ինչ զկնի մահու գրեալ է,
 զկնի կատարեսցին: Եւ թէ փոխէ՝ յայլ առաւելն իշխան լիցի և ոչ ի նուա-
 զեցուցանելն:

35 Եւ արդ, այսմ այդ է դատաստան:

Փ Լ Ո Ւ Ն Ծ Զ Գ

ՎԱՍՆ ԹԷ ՈՐՊԷՄ ԱՐԺԱՆ Է ԶՄԵՌԵԼՈՅ ԽՕՍՔՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼ

Եթէ ի միասին բազում ժամանակք կեցեալ իցեն այր և կին և որդիս
 ծնեալ, որոց ի միասին զանազանութիւն չիցէ ստացուածոց, ի միաբանու-

³²⁴ Տե՛ս Դևտ., Ա, 10, 7, 1, 6, 7, 14 և այլուր:

³²⁵ Տե՛ս Եբբ., Թ, 17

³²⁶ Տե՛ս Թիբ., Լ, 2, Բ Օրին., ԻԳ, 21—23: Ժողովող, Ե, 3

Թե՛ն է՛ ընչից մեռելոցն լիցի, ապա թէ՛ յայտնապէս կնոջն երևի ստացուածն՝ ժառանգաւորացն լիցի: Եւ թէ՛ ձեռնհաս իցէ՛ ալոն զմեռելոյթսն արասցէ, և թէ՛ ոչ իցէ՛ յիրոցն, և առն ի ժառանգութիւն մի՛ լիցի:

Եւ թէ՛ ամուլ կին պատահի, և բազմաժանակեալ ի միասին իցեն, 5 առն լիցի մեռելոյթսն, և մի՛ լիցի ի մասն ժառանգութեան առն, այլ որք կնոջն են՝ ժառանգեսցեն: Իսկ սակաւաժամանակեալ եղեալ կին և առանց ամուսնութեան մեռեալ՝ իւրքն ժառանգեն և ոչ ալոն: Ապա թէ՛ որդի կամ դուստր ծնեալ, թէ՛ կենդանի իցեն և թէ՛ մեռեալ, առնն լիցի մեռելոցն և մասն ժառանգութեան:

10 Եւ այդոքիկ յառաջին և յերկրորդ ամուսնութիւնն միեւնոյն լիցի օրինակ:

Իսկ մեռեալ ալո՛ր յիրոցն լիցի յամենայն ստացեալսդ մեռելոցն:

Եւ ծնեալ ուստերս և դստերս՝ ի կնոջն ժառանգէ, և ի նորայոցն՝ կինն, իսկ յամլոյն ոչ ժառնգէ ալոն, բայց սակաւ նշան մասին. այլ կին 15 ամուլ ժառանգէ յառնէն յաղագս տնտեսութեանն:

Եւ փութով մեռեալ ալո՛ր, և կոյս մնացեալ կինն յառնէն շժառանգէ. և ծնեալ ծնունդ, թէ՛ կենդանի իցեն, թէ՛ մեռեալ, ժառանգէ յառնէն, թէ՛ և սակաւաժամանակեալ իցեն ի միասին:

Եւ հանդերձ մաշեալք ի բաժանումն ոչ յիշին երկաբանչիւր կողմանցըն, բայց որ ի միջի կացցէ. նոյնպէ՛ս և՛ պարգեքն ի միմեանց, թէ՛ մաշեալք իցեն, այլ ոսկի և որ ինչ կայուն իցէ, այնոքիկ ըստ իրաւանց դատեալք վճարեսցին:

Եւ ծախք հարսանեաց ոչ յիշին, զի ի կամաց այդոքիկ լինին:

Բայց որ ինչ արժան է, իրաւամբք տեսցեն դատաւորք ըստ պատահման և ըստ սովորութեան զաւառին, զի դատաստանս, զոր եղաք, իրաւացի կարծիք է: Ապա թէ՛ արտաքոյ ըստ ճշմարիտ իրաւանցն կարծիքն է, յիրաւունս դարձուցանել ուղղութիւն է, միայն զի ներեսցէ մեզ սիրով և թողութիւն ի պակասութեանն արասցէ, կորովի տեսութեամբ զթերին լցցէ:

30

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Զ Ե

ՎԱՍՆ ՎԱՃԱՌԱՅ ՆԵՆԳՈՒԹԵԱՆ

Եթէ՛ ոք զիւր ինչ զարատաւորն տայ ընկերին ի պատճառս վաճառի և նենգութեամբ զրկէ և խաբէ սուտ երդմամբ և ինքն գովի յանձին իւրում վասն զրկելոյ զընկերն, նղովեալ եղիցի³²⁷:

Եւ զի մի՛ ի նզովս անկցին այնպիսի վաճառողքն, զայսոցիկ դիցուք զդատաստան: Զարատաւորն տալ ըստ այսմ է. թէ՛ հարկտնող իցէ, և կամ ի բարս կամ ի մարմինս արատ ինչ գուցէ, կամ յանշնչից իցէ վաճառն, և այնպիսոյն բիծն իցէ, թէ՛ վնաս ինչ գործեալ իցէ, դատաստանաւ է վճարել վաճառողին, զի Օրէնքն ի միջոյ բառնալ և ոչ վաճառել հրամայէ³²⁸: Ապա թէ՛ այլազգ ինչ իցէ և յայտ գայցէ՝ կամ ի պարծիլ կամ վկայք իցեն, զի դիտակ էր և վաճառեաց, անդրէն դարձցի, և թէ՛ հաճոյ իցէ գնո-

³²⁷ Կանոնք Բաղի Կեսարացոյ ՄԱ, Կանոնագիրք Հայոց, Գ. Բ, էջ 155

³²⁸ Տն՛ս ելք, ԻԱ, 29 և հոգվ. ԿԵ

զին՝ որքան արժան է ուղղեսցին: Եւ թէ չիցէ գիտակ և վաճառէ, և ապա շաւ գնողն իցէ, հանել զապաշաւն արժան է:

- Եւ ի վաճառելն զբիծն զամենայն ասասցէ, որպէս Եպիփան ի վաճառելն գէշն խեռաբարոյ³²⁹, և գիտելով գնողին զանվնաս պատճառն՝ ըստ
- 5 հաճոյից իւրոց որքան արժան է գնեսցէ. և այդպէս ի կանոնական նզովիցն ազատի, ապա թէ ոչ՝ ընդ գողսն և յափշտակողսն ապաշխարութիւն լիցի:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Զ Զ

ՎԱՍՆ ՍՈՒՏ ՎԿԱՅԻՑ

- 10 Եթէ ոք երթայ սուտ վկայ և ընկենու զոք յորոգայթ մահու կամ գանի, հինգ ամ ընդ ունկնդիրսն կացցէ և մի ամ ընդ ձեռամբ՝ տրօք տնանկաց, ապա արժանի լիցի օրինաց³³⁰:

- Դատաստան այս եղաւ ըստ Օրինաց³³¹, այլ կանոնականս այժմ երկրորդի: Յորոգայթ մահու և գանի ասէ, այլ որ ոչ մեռանի կամ տուգանօք ազատի, և այսոցիկ դատաստան լիցի՝ որքան վնասեացն հատուցէ, ըստ
- 15 այնմ, թէ որպէս խորհեցաւ առնել՝ եղիցի նմա³³². և կամ թէ չիցէ բաւական՝ ըստ հրամանի կանոնացդ ապաշխարեսցէ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Զ Է

ՎԱՍՆ ԿՈՒՍԱՆԻ ԵՒ ԵՐԿԱԿԻ

- 20 Իսկ որ մինն կուսան է, և միւսն՝ երկակ, և մինն վախճանի, ամուսնանալ անհնար է. և թէ յանդգնի ոք՝ ապաշխարութիւն երեքկնոյն լիցի, և քահանայն լուծցի³³³:

- Երկբայի այս կանոնք սրբոյն լինել Բարսղի, և թէ նորա՝ անհնարին է լինել այս կանոնաց: Այլ յուսմանէ ներմամբ այսպէս ծանեաք, զի
- 25 կրկին ապաշխարութիւն երկուցն այնպիսեացն լիցի:

Եւ քահանային պարտ է ուսուցանել զայս սահման կանոնի, զի մի՛ դատապարտեսցի յաղագս տշառելոյն:

Զայդ այդոցիկ գիտացուք լինել դատաստան:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ծ Զ Ը

ՎԱՍՆ ԽՕՍԵԱԼ ԿԱՆԱՆՑ

30

Իսկ եթէ խօսեսցի կին, և հաստատեալ իցէ քահանային երկու կամ երեք վկայիւք, մի՛ իշխեսցէ թողուլ զնա և այլ կին առնուլ, բայց եթէ վասն պոռնկութեան կամ վասն մարմնազեղծութեան³³⁴:

³²⁹ Տե՛ս Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հ. Գ, էջ 211

³³⁰ Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ՄԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 155

³³¹ Տե՛ս Բ Օրին., ԺԹ, 15—19 և հոգվ. ՃԸ

³³² Տե՛ս Բ Օրին., ԺԹ, 19

³³³ Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ՄԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157

³³⁴ Կանոնք Բասղի Կեսարացոյ ՄԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157

Զի խօսեալն քահանայիւ եւ վկայիւր կին երաշխատեալ է, եւ վասն պոռնկութեանն իշխան լիցի, զի ոչ ի տան նորա է յանցումն, առնուլ կամ ոչ: Եւ մարմնազեղծ է մարմնով ապականեալ, վէրս ունի անբժշկելի, եւ յայսմ իշխան է, կարծեօք բժշկութեան, առնուլ կամ ոչ: Իսկ այլօր
5 պատճառանօք չէ արժան թողուլ զխօսեալն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Զ Թ

ՎԱՍՆ ԱԽՏԱԺԷՏԱՑ ԱՐԱՆՑ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ

Կին կամ այր ցաւագին, կամ ախտաժէտ, կամ արուագէտ, մի իշխեսցեն ամուսնանալ եւ անարգել զպսակն օրհնութեան. եւ թէ որք յան-
10 զրգնի՝ զկէս ընչիցն յեկեղեցի տացեն եւ երեք ամ ապաշխարեսցեն³³⁵:

Եւ զայս յաղագս ծնկելոցն յախտս ասէ, զի նախ առողջացին, կամ հոգեւորաց՝ յաղագս այնորիկ պարապեսցին, արուագիտաց եւ անասնագիտաց՝ զի մի՛ ի պատճառս այնորիկ զապաշխարութիւնսն մոռացին եւ զի միջոցօք ժամանակօք մաքրեսցին:

15

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է

ՎԱՍՆ ԳՈԴԵԱՑ ԵՒ ՊԻՍԱԿԱՑ, ԽԼԻՑ ԵՒ ՀԱՄՐԻՑ,
ԵՒ ԿԱՂԱՑ ԱՌՆՈՒՎ ԿԻՆ ԹԷ ՈՉ

Եւ զայսոցիկ եզից այժմ զգատաւտան՝ ամուսնանալ կամ ոչ: Ի կանոնաց յաղագս շնութեան³³⁶ ուսաք, ուրկաց՝ եթէ ծնունդնոցա նմանապէս
20 ուրուկ լիցի, յաղագս այսոցիկ արգելցին, զի մի՛ ախտն տարածեսցի ի ծնունդն:

Արգելցին եւ բորոտք, զի թէպէտ եւ ի բժշկաց ասի փոխիլ ախտից, յորոց հոտ է, եւ ի բորոտ ոչ լինի, զի յուրկոտս յաղագս վիրացն լինի, եւ անդ վէր ոչ է, սակայն կանոնք փոխելի զախտն ցուցին: Եւ զի մի՛ ի ծնունդս
25 ախտն լիցի, արգելցին. զի եւ Օրէնքն ոչ միայն յամուսնանալոյ, այլ եւ ի բանակէ եւ մերժէ³³⁷: Եւ թէ որ զՕրինացն նշանակ ասէ, սակայն ըստ մարմնոյ խտրութիւն էր, որպէս եւ այժմ յաղագս տուացելոյ պատճառիդ:

Իսկ կազ, թէ չիցէ բնաւին լուծեալ, զի խափանումն իցէ կամ ուսման կամ այլոց մասնատրաց, ամուսնացի. եւ այդ՝ առնն է, նմանապէս եւ
30 կնոջն լիցի:

Իսկ կտրաց յերկոսին աշսն. կին՝ մի՛ ամուսնացի, զի ոչ կարէ սնուցանել զմանկունսն եւ ոչ այլ ինչ սպասաւորութիւն, իսկ այր՝ թէ ժուժկալ է, բարւոք է, ապա թէ բաւական է զկին եւ զտուն հոգալ, թէ ընչիւք նախնեացն եւ թէ այլ իրօք, ներելի է յաղագս այլոյ պատճառի եւ վտանգի:

35 Իսկ կին խուլ, թէ ուշիմ իցէ, եւ որ հաւանեսցի առնուլ, եղիցի. նոյնապէս եւ՝ այր:

Իսկ համբն, թէ այր է, թէ կին, ընդ անասունս համարեալ է. մի՛ ամուսնացի:

³³⁵ Կանոնք Բաողի Կեսարացոյ ՄԺ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157

³³⁶ Տե՛ս Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 106—107

³³⁷ Տե՛ս Ղևաւ, ԺԳ, 46

Զայդոսիկ զդատումն ես ճշմարիտ կարծեմ: Եւ թէ այլ ոք, ուղիղ ունելով՝ զտեսութիւն, պարսաւանս այսմ դիցէ, անխոռով եմ խորհրդով, զի եւ ոչ միոյ դատաստանի վճիռ հատանի լինել եւ կամ կանոնական հրամանաց, որ յայտոսիկ ածի դատաստան, զնոյն դատաստանի ունելով
 5 զօրութիւն, այլ ընդ մերոյն ընտրութեան եւ զկանոնացն երկրորդեցի: Զի թէ ընդդէմ մերն կարծիցի՝ զսրբոցն պատուեալ զբան ի նոյն, ի նոցունց թողութիւն ինձ խնդրեսցիք, զի ոչ այնքան յանդուգն եմ, թէ զոր ոչ ըստ ներման եւ կամ յայլմէ առեալ զօրութիւն համարձակէի զնել: Եւ թէ ոք համարեսցի յանդուգն՝ համարեսցի, միայն զօգտակարն ընտրիցէ եւ դա-
 10 տիցէ, եւ ես իսկ գամ զհետ՝ ոչ պարսաւելով, այլ շնորհ ունելով եւ գովելով:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ճ Ղ Ա

ՎԱՍՆ ԱՅԼԱԶԳ ԽՕՍԵԱԼ ԿԱՆԱՆՑ

Եթէ ումեք խօսեալ է կին, նախ քան զմտանել աղջկանն յեկեղեցին շար գործքն յայտնեցան, իշխան է այրն թէ առնու թէ ոչ: Ապա թէ յեկե-
 15 ղեցի մտեալ իցէ, մի՛ իշխեսցէ արձակել, եւ թէ արձակեսցէ, այրի կոչեսցի եւ երեք ամ ապաշխարեսցէ³³⁸,

Եւ յայլում զխի հրամայէ զխօսեալն թողու վասն պոռնկութեան³³⁹, եւ աստ յաղագս յեկեղեցի մտանելոյն՝ ոչ: Սակայն եւ թէ որդիս ծնեալ է, իշխան է թողու վասն պոռնկութեան, այլ աստ յաղագս պատուելոյ զե-
 20 կեղեցին ասէ: Ապա՝ ոչ է պսակ արտաքոյ եկեղեցոյ եղեալն: Եւ զի ոչ է ի տան առն, եւ առաջի կայ զգաստանալն, ապա թէ ի նոյն իցէ վարքն, իշխան է այնուհետեւ թողու:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ճ Ղ Բ

ՎԱՍՆ ՏՂԱՅՈՑ ՊՍԱԿ ՈՉ ԴՆԵԼ

Տղայոց պսակ մի՛ իշխեսցէ ոք զնել, մինչեւ ի շափ հասեալ՝ զհաճոյս իրեանց իմացին, եւ թէ ոք յանդգնի՝ լուծցի ի քահանայութենէն եւ հարիւր զրամ տուգան տացէ յեկեղեցին. եւ տղայն ի շափ հասեալ՝ ամուսնացի
 25 ընդ որ եւ կամեսցի³⁴⁰,

Եւ յայլում կանոնի ասէ՝ ոչ պսակեալ առանց զմիմեանս տեսանե-
 30 լոյ³⁴¹, զի անյայտ է, թէ բնաւին ոչ կամին ամուսնանալ եւ կամ ոչ հաւանիլ միմեանց, հրամայէ շառնու: Ապա թէ լիցի, եւ ի շափ հասեալ ոչ կամի, անվտանգ առնէ յաղագս ակամայ իրին: Հաւանելի լիցի այս դատաստան յեկեղեցի Աստուծոյ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ճ Ղ Գ

35 ՎԱՍՆ ՈՐ ԶՄԻՆ ՄՕՐ ԿԱԹՆ ԿԵՐԵԱԼ ԻՑԵՆ

Հարցումն. Որ միոյ մօր կաթամբ սնեալ իցեն օտարք ի միմեանց, յորժամ ի շափ հասանիցեն, արժան է ամուսնանալ, թէ ոչ:

³³⁸ Կանոնք Բաղի Կեսարացոյ ՄԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157—158

³³⁹ Տե՛ս Կանոնք Բաղի Կեսարացոյ ՄԺ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 157

³⁴⁰ Կանոնք Բաղի Կեսարացոյ ՄԺԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 160—161

³⁴¹ Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթևի իէ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 382. Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապէոյ իԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 487

Պատասխանի. Զէ արժան, քանզի ծնողն և ստնտուն ընդ մի համարեալ են³⁴²,

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Ղ Դ

ՎԱՍՆ ՓՈՆՈՂԱՅ ԶՍԱՀՄԱՆՍ

- 5 Հարցումն. Որ զսահմանս յափշտակէ զընկերին, ո՞րպիսի ինչ է:
Պատասխանի. Զոր գրեաց Մովսէս յԹրէնս հրամանաւ Աստուծոյ՝ իջցէ անէծքն այն ի վերայ գլխոց նոցա³⁴⁵, և եղիցի նզովեալ ի կեանս և ի մահ³⁴⁴:
- 10 Լուիցեն զայս յափշտակող սահմանաց և զարհուրեցին, զի դատաստան աստուածային է: Եւ թէ լիցի հակառակութիւն ինչ անդաստանաց, վկայիւք լուծցի, զի զայն հաւաստի կտրծեմ լինել, քան բառնալ խաշ և Աւետարան միոյ, զի բազում անգամ խաբէութիւն լինի, և զի երդումն է այդմ օրինակաւ, զոր ոչ հրամայեցաւ: Եւ թէ այդպէս կատարի բանդ դատաստանի, մի բարձող խաշին լիցի վկայ, և մի՝ երդումն, և եղև երկու
- 15 Ըստ Օրինացն³⁴⁵: Այլ զայս ոչ հրաման տալով ասեմք, որպէս յառաջդ իսկ գրեցաք վասն երդմանն³⁴⁶, այլ յայտնել կամեցաք, թէ ոք զայսպիսի առնէ՝ վճարեալ է իրք դատաստանին, որպէս ցուցաւ³⁴⁷, թէ զերկու վկայի ունի զտեղի: Եւ թէ այսպէս լիցի, զապաշխարութիւնն լցցէ, որպէս ցուցեալ է յերդման ճառին³⁴⁸:

20

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Ղ Ե

ՎԱՍՆ ԿՆԱՀԱՆԱՑ

- Եթէ ոք թողցէ զկին՝ զորդոց մայր, առանց բանի պոռնկութեան, կամ կախարդութեան, կամ թէ արատ ինչ ի մարմին չիցէ, այլ թէ այրն շնաբարոյ իցէ և ակն եղեալ իցէ այլում, դատաստան այս լիցի. զորդիսն
- 25 և զամենայն ինչ որ ունի բաժանեցեն հասարակաց⁽¹⁶⁾: Եւ թէ կամք են կնոջն զայր ի տուն ածել յինքն, համարձակ ածցէ: Եւ զբաժինն կալցին և զարբուռի հարկն ողջ արասցեն: Եւ այրն, որ եթող, եւթն ամ ապաշխարեացէ և յեկեղեցի տուգանս տացէ. թէ ազատ է՝ երեքհարիւր դրամ, և թէ շինական՝ զանալից լիցի և հարիւր դրամ տայ յեկեղեցին⁽¹⁷⁾, փոխանակ զօրհնութեամբ զամուսնութիւնն խտեղոյ: Ապա թէ մինչդեռ ի պաշարին և ի տուգանին իցեն, և կին ոք յանդգնեալ կնաթողին լիցի կին, և ամ մի չիցէ անցեալ, յայտ եղև, թէ զառաջին կինն նա ետ թողուլ, կալցեն զկինն և յօրկանոց տացեն, և զտարի մի աղասցէ զողեացն. թէ ազատ է և յօրկանոց չերթայ՝ հարիւր դրամ տուգանք տայ զողեացն³⁴⁹:

³⁴² Կանոնք առաքելոյն Թադէոսի Լ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 39

³⁴³ Տե՛ս Բ Օրին., ԻԷ, 17, նաև ԺԹ, 14

³⁴⁴ Կանոնք առաքելոյն Թադէոսի ԼԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 39

³⁴⁵ Տե՛ս Բ Օրին., ԺԹ, 15 և Հոգվ. ՃԸ

³⁴⁶ Տե՛ս նախադրութիւն, Ը

³⁴⁷ Տե՛ս Հոգվ. ՃԷ, ՃԸ, ՃՁԶ

³⁴⁸ Տե՛ս նախադրութիւն, Ը

³⁴⁹ Կանոնք Շահապիվանի Դ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 435—436

Մի անգամ և երկիցս զայս եղաք դատաստան³⁵⁰. դարձեալ և այժմ, զի զանձն լընդդիմադրութենէ կանոնաց կարծեաց ազատիցեմ և զյաւելուած իւրաքանչիւր հրամանացն դիցեմ, ըստ որում և յայսմ կանոնի հանդերձ այլօր: Եւ զայրն ի տանէ մերժել և այլ ի ներքս ածել հրամայէ, որ է

5 առաւելութիւն սաստի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ղ Զ

ՎԱՍՆ ԱՄՈՒԼ ԿԱՆԱՆՑ

Եթէ ոք արար կին և պատահեցաւ ամուլ, և այրն հանցէ վասն ամուլութեան, որ ինչ կնոջն կարասի բերեալ է ի տունն՝ թէ աղախին, թէ անասուն, թէ հանդերձ, թէ արծաթ, իշխան է առնուլ և գնալ: Եւ թէ քան զամուլութիւնն այլ արատ չգուցէ ի կինն, տուգան ևս տացէ կնոջն վասն անարգանացն. թէ ազատ է՝ հազար և երկուհարիւր դրամ, թէ շինական է՝ վեցհարիւր դրամ: Ապա թէ մինչդեռ ի դատաստանին և ի տուգանին իցեն, և ամ մի ի վերայ շիցէ անցեալ, և ոք ի կանանց յանդպի ի առնն

15 կին լիցի, կալցեն զկինն և յօրկանոց տացեն, քանզի յայտ եղև, թէ հանելոյ կնոջն պատճառ նա եղև, և տարի մի աղասցէ զողեացն, և յաղախութեան կացցէ, և եկեղեցի հարիւր դրամ տուգանք կալցեն, փոխանակ զի բուն ամուսնութիւնն վասն նորա խոտեցաւ. ապա թէ ազատ է և չերթայ ի զողենոց, հարիւր դրամ տուգանք տացէ զողեացն: Ապա թէ յառաջագոյն խորհուրդ եղեալ էր առն, թէ՝ զիմն թողում և զքեզ առնում, և կամ

20 պոռնկութեամբ խաժական լեալ իցէ, հարիւր դրամ այրն տուգան տացէ յեկեղեցին և ապաշխարութեամբ երեք ամ ընդ ունկնդիրսն կացցէ և մին ամ՝ ընդ ձեռամբ և ապա մտցէ յեկեղեցի: Եւ որ զորոց մայր թողցէ առանց պոռնկութեան կամ այլ արատոյ, առն և կնոջ պատուհաս տուգան

25 և ապաշխարութիւն ի կանոնացդ կացցէ³⁵¹:

Եւ որքան կար եղև՝ ի դէպ զպատաստան այսմ եղաք և մեք³⁵², և զորս ի կանոնսն՝ և զայնս ևս զրոշմեցաք, զի զիւրաքանչիւրոցն զարժանն դիւրին լիցի դատաւորաց տալ զվճիռն ուղղապէս: Եւ զի մեք շափաւորապէս զգատաստանն եղաք յիւրաքանչիւրսն և զապաշխարութիւնն ի կանոնսն

30 թողաք: Եւ զայս այժմ ծանուցաք, զի գիտասցես, թէ յամենայն դատաստանս, ուր ապաշխարութեան պէտք են, ի կանոնսն ապաստան թողաք:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ղ Է

ՎԱՍՆ ԿԱՆԱՆՑ, ՈՐ ԹՈՂՈՒՆ ԶԱՅՐՍ

Եթէ կին ոք յառնէ ելանէ, կալցեն և անդրէն տացեն յայր իւր, և

35 մանաւանդ զոր վարձանօք իցէ վարձեալ և ոչ բողաբար, թէպէտ վաճառիցէ, թէպէտ յաղախնութեան կալցէ, թէ կամք իցէ՝ հոգեւոր և բարի խրատու և սիրով կալցի: Ապա թէ այրն շարաբարոյ իցէ, կամ պոռնիկ, կամ

³⁵⁰ Տե՛ս հոգվ. Ժ, ԺԸ, Լ, ՃԽԵ, ՃԽԶ, ՃՂԱ.

³⁵¹ Կանոնք Շահապիվանի Ե, վերջում մի բառի տարբերությամբ, Կանոնագիրք Հալոց, հ. Ա, էջ 436—438.

³⁵² Տե՛ս հոգվ. ԺԱ և ՃՀԲ.

հանգանակող և արբեցող, կամ այլ ինչ խեղական, գանձի և խրատու կշտամբեսցեն զայրն և հնազանդեցուցեն զերկոսեանն. ապա թէ ազատ է, տուգանօք և խրատիւ զայրն ի կարգ ածեն: Ապա թէ ի բարի շրջի այրն, կինն ծառայեսցէ նմա³⁵³:

- 5 Եթէ որպիսի պատճառաւ ելցէ կինն յառնէն և թէ շեցէ, և այդ նշանակեալ է մեր զիշմամբ³⁵⁴ յաղագս երկիւղի մեծագին վնասու: Նաե կանոնական հրամանաւ յօժարեցաք և զայս այժմ զարբոց դնել զբան, զի զանգզամ կինն խրատել հրամայէ, նոյնպէս և՛ զայրն:

- 10 Նւ զի յայտ արասցուք, թէ կամք մեր ոչ զհակառակն կամի կանոնաց, այլ թէ կամք լիցի դատաւորաց այլոց առնուլ ինչ ի մերոնցն՝ առցէ, ապա թէ ոչ՝ կանոնքն հաստատուն կացցէ:

ԳԼՈՒԽ ԾՂԸ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՌՈՒԳՆԱՅՔ ԱՌՆԷ

- Որ առեանգս առնեն, կալցեն զկինն և անդրէն ի ծնողքն տացեն, և 15 տուգանք տացեն փոխանակ անարգանացն. թէ ազատ է՝ հազար և երկերիւր դրամ, թէ շինական է՝ վեցհարիւր դրամ: Նւ որք հրոս երթեալ իցեն և օգնականք սուտ փեսային, առ այրն հարիւր դրամ տուգանք տացեն. և զայս տուգանս զկէսն յեկեղեցին տացեն և զկէսն՝ կարօտելոց: Ապա թէ սուտ փեսայն ընդ աղջկանն պոռնկեցաւ առանց պսակ դնելոյ, յեկեղեցի տուգանք առցեն ի նմանէ, զի զպսակն օրհնութեան ընկեաց, և 20 երեք ամ յապաշխարութեան կացցէ: Ապա թէ երէց գաղտ պսակ իցէ եղեալ առանց հօր և մօր աղջկանն, երէցն զբահանայութիւն շիշխէ պաշտել և հարիւր դրամ տուգանք տացէ, և կարօտելոց բաշխեսցեն, և պսակն, զոր եղ, անվաւեր լիցի: Ապա թէ յետ այսր խռովութեան և տուգանաց 25 զարձեալ ի հաւանութիւն զան կամօք աղջկանն և ծնողացն, և յառաջ պոռնկեալ են, պսակ մի՛ օրհնեսցի, այլ իբրեւ երկակին՝ ուռ տեսանագրեալ զիցեն ի գլուխ նոցա. ապա թէ կուսանք կացեալ են, ըստ օրինին օրհնեսցի: Թէ ազատ է, թէ շինական՝ կանոնք այդ կացցէ³⁵⁵:

- Թէպէտ և այս եղեալ է դատաւորան ըստ զանազանութեան³⁵⁶, այլ 30 աստ յոյժ լիով կարգեցաւ, վասն որոյ յօժարեցաք զայս ևս գրել, զի անտարակոյս լիցի դատաւորաց այդոցիկ պատահումն, և զտուգանսն ըստ ժամանակի և ըստ կարի համեմատելով արասցեն:

- Նւ ուսցին այժմու եպիսկոպոստոնք, զի տուգանք պոռնկի յաղբատս հրամայի: Նւ այդոցիկ և այլոց զանազանութիւն է, զոր ինքեանց այժմ 35 առնուն դատաւորք, որք են եպիսկոպոսք, յորոց զարհուրիլ և խորշիլ պարտ է, զի յաղագս քաւելոյ գլանցանս լինի, և մնան այժմ անքաւելի:

³⁵³ Կանոնք Շահապիվանի Զ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 438

³⁵⁴ Տե՛ս հոդվ. ԺԲ

³⁵⁵ Կանոնք Շահապիվանի է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 439—440

³⁵⁶ Տե՛ս հոդվ. ԾԳ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ղ Թ

ՎԱՍՆ ԱԻԱԳ ԵՐԻՑԱՆՑ

Քահանայք գահասիրութեամբ մի՛ հակառակեսցին ընդ միմեանս, զի
զոր ընորհն Աստուծոյ ընտրեաց նախ ի քահանայութիւն՝ նա է նախագահ
5 յեկեղեցոյ³⁵⁷;

Եւ զայս ասէ՝ որք կամին զառաջին պատիւն։ Եւ ուղիղ դատաստանա-
ւէ, որ առաջին օծաւ՝ առաջին լինել, եթէ իցէ յառաջագէտ, ապա թէ չիցէ՝
զոր ընտրեալ են այլք, կամօք հպիսկոպոսին առաջին կացուցեն, որպէս
զի բարեզարդութեամբ լցցէ ղեկեղեցին, մանաւանդ թէ հիւրասիրութե-
10 ամբ վկայեալ իցէ։

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ

ՎԱՍՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵՒ ՄՏԻՑ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ

Եւ ժողովրդական ոք մի՛ հրապուրեսցին ի նոցանէ ի բաժանումն
սրբոյ եկեղեցոյ, զի պատճառ խոռովութեանն բերէ, այլ զպտուղս և զմուտս
15 ժողովրդականքն միաբանութեամբ ի սուրբ եկեղեցին հատուցեն ամե-
նայն յօժարութեամբ անխափան և մի՛ ըստ դասուց բաժին արասցեն և
երդոց, որ եղև վնաս։ Եւ քահանայից առեալ ի սրբոյ եկեղեցոյն՝ բաժա-
նեացեն կարգատրաբար, որպէս և օրէնն է։ Գլխաւոր քահանայիցն՝ երկու
մասն և կէս, և այլ քահանայիցն՝ երկու մասունս, և սարկաւագունքն՝
20 մին մին մասն, զպիրքն՝ կէս կէս մասն, և այլիք կանայքն, թէ իցեն պար-
կեշտք՝ մին մասն⁽¹¹⁸⁾, առանց ամենայն հակառակութեան։ Ապա թէ իցէ
ոք, որ հակառակեսցի և առնիցէ խոռովութիւն, այնպիսին դատապար-
տեալ լիցի յիւր կարգէն, և ընկերքն իւր մի՛ իշխեսցեն ընդ այնպիսին
հաղորդիլ, և ոչ ժողովրդականքն առ քահանայս ունել զնոսա³⁵⁸։

25

Գ Լ Ո Ւ Խ ՄԱ

ՎԱՍՆ ՍՊԱՍԱՒՈՐԵԼՈՅ ԵԿԵՂԵՑՈՅ

Պաշտօն և պատարագիք և սպասք եկեղեցոյն ի գլխաւոր քահանա-
յին տանն եղիցին, որպէս և յառաջագոյն կարգեալ է³⁵⁹։ Գլխաւոր քահա-
նայն ղեկեղեցին մի՛ իշխեսցէ թողուլ և գործոց տան իւրոյ պարապել, այլ
30 մշտնջենաւոր ի սուրբ եկեղեցոյն կացցէ, զի պաշտօնն և զաղօթքն տուըն-
ջեան և զիշերոյ ժամուցն և զօրեւելութիւն ժողովրդեանն մի՛ խափանե-
ցէ։ Իսկ այլ ընկերքն զամառն փոխանակաւ կացցեն ընդ նմա անպղերգա-
բար։ Ապա թէ իցէ ոք, որ սխալեսցի ի պաշտմանէն պղերգութեամբ կամ
երկրական հոգովք, մի՛ իշխեսցէ ի մտիցն մասն առնուլ։ Քահանայքն
35 միակամ լիցին յօրհնել միաբանութեամբ զժողովուրդն և որոշել ի սրբոյ
Եկեղեցոյ³⁶⁰։

³⁵⁷ Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապհոյ ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 482

³⁵⁸ Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապհոյ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 483—484

³⁵⁹ Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթեւի ժԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 378

³⁶⁰ Կանոնք Ներսէսի եւ Ներշապհոյ ժԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 484

Բարեկարգապէս եցոյց զդատաստան հասոյից և զսպասաւորութիւն քահանայից աստուածային և սուրբ կանոնս, եթէ ոք կամեսցի ճշմարտութեամբ կալ ի գործ քահանայութեան, ապա թէ ոչ՝ անպարտ լիցին դատաստանք եկեղեցոյ և զպարտաւորութիւնն առցեն հեղգացեալքն:

5

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Բ

ՎԱՍՆ ՎԱՆԱՅ ԵՒ ՆՈՅԻՆ ԵԿԵՂԵՑԵԱՅՆ

Կամ եղև ինձ և յաղագս այսոցիկ սակաւ ինչ գրել, զի ոչ փոքր ինչ հակառակութիւն ի մեջ մեր լինի յաշխարհի յաղագս այսոցիկ աշխարհական քահանայից և վանաց: Սակայն ընդ միտ ածի և վասն կանոնաց մեծին Սահակայ³⁶¹, թէ որքան գեղեցիկ և ըստ կարգի բաժանէ զվանաց և զեկեղեցոյ, որ յաշխարհի, զհասս և զտօնս, և այժմ շփոթեալ և ապականեալ է այն ամենայն: Վասն այնորիկ լոեցաք յայսոցիկ դատաստանաց, զի թէ ի սրբոյն ոչ պատկառեն ի բանից, զիս³⁶² ող և ի մերոց: Եւ թէ վասն սորին դատաստանի կամի ոք զի ուղղիցէ, այնոքիւք արժան է վարի և ոչ այլազգ, զի թէ և կայր կարծիս՝ այժմու գրելովքս դատաստան դատել, ոչ էր ի գէպ մեզ յանդգնիլ, թող թէ բնաւին ոչ էր կարծիս: Ըստ այսմ կարծեմ և յամենայն ի մեր աշխատութիւնս:

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Գ

ՎԱՍՆ ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՆԵՋԵՑԵԼՈՑ

Ի յիշատակս ննջեցելոցն յընտանեաց նոցա, որ ինչ ըստ կարգի օրինաց քրիստոնէութեան, զոր հրամանաւ սուրբ հարցն կատարեն զմխիթարութիւն հոգոց նոցա՝ կամ զբառասուն և զազապս ի հանգիստ նոցա, կամ զտուրս, զոր ինչ և հրամայիցէ վախճանեալն հոգոյ իւրոյ, մի՛ իշխեսցեն յայլ եկեղեցիս կամ ի կրօնաւորս տալ, այլ անդէն գեղջի երիցուն լիցի և վանաց՝ այնպիսեաց հասք, և իւրեանց տան երիցուն, ուր շնորհօք սուրբ աւազանին վերստին եղև ծնեալ և պսակեալ և կենաց հացին կերակրեալ, ուստի և յղարկեալ առ Աստուած երթալ: Իսկ յորժամ հարկաւորն յիւրում եկեղեցոջն կատարեալ լինի և կամեսցի աւելորդս ինչ առնել յայլ եկեղեցիս, կամ ի կրօնաւորս, կամ յաղբատս, ապա լիցի համարձակ առնել ինչ³⁶²:

Յոյժ ուղիղ է այս դատաստան՝ յետ զհարկաւորն առնելոյ յիւրն եկեղեցոյ, ապա յայլս կամ ի կրօնաւորս տալ: Կամ թէ պատահի յաղագս անձեռնհասութեան⁽¹¹⁹⁾ և կամ յաղագս յուսոյ ի հեռաւորս և զհարկաւորն տալ հաւանութեամբ իւր տան երիցուն և հրամանաւ իւր վանաց առաջնորդին, զնոսա ըստ կարի շահելով, ներելի են և այնոքիկ, յորժամ չիցէ յաղագս զիւրն արհամարհելոյ: Ապա թէ ոչ կամեսցին նոքա, անդէն որքան կարեն արասցեն. և այդ անհակառակ է:

³⁶¹ Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթեի ԼԶ—ԽԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 386—400

³⁶² Կանոնք Սիոնի հայոց կաթողիկոսի (Պարտաի) ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց հ. Բ, էջ 14

Գ Լ ՈՒՆ Մ Դ

ՎԱՍՆ ԲԱՆԱԴՐԵԼՈՅ

Ժողովրդական ուր, որ յաղագս պէսպէս սխալանաց ինչ բնադրեալ լինիցին յեպիսկոպոսաց, թէ մեռանի՝ ոչ թաղէ քահանայն, և ոչ երեխայ մկրտել: Եւ թէ դէպ լիցի երեխայ հասանել այնպիսոյն կամ մեռել ուր⁽¹²⁰⁾, քահանայն մկրտեսցէ ղերեխայն և ղմեռեալն թաղեսցէ և ղայլ կարգս բանին պնդութեամբ պահեսցէ անլոյծ³⁶³:

Զինքն զբանադրեալն հրամայէ շթաղել, թէ մեռանել հասանէ, և թէ երեխայ է բանադրեալն՝ շմկրտել, այլ զտան մեռեալն թաղել և ղերեխայն մկրտել: Եւ երկուցն օրինադրէ եպիսկոպոսաց, զի մի՛ զբոլոր տունն ընդ բանիւ արասցեն, և կամ քահանայն անգիտաբար վասն միոյն բանադրանաց ղայլսն ղրկեսցէ: Նաեւ ոչ քահանայի օրէն է յաղագս միոյն ղամենայն տունն բանադրել, և այլ քահանայ, թէ այդպիսի պատահի, թաղեսցէ և մկրտեսցէ, բայց ղայլ սահման պահեսցէ: Եւ թէ առաւելութեամբ իցէ բանադրանքն, աղաչանօր յայտ ածելի է, զի մի՛ այլքն ընդ բանիւ կացցեն վասն միոյ մեղուցելոյն:

Գ Լ ՈՒՆ Մ Ե

ՎԱՍՆ ՓԱԿՈՂԱՑ ԶԵԿԵՂԵՑԻ

Քորեպիսկոպոսունք մի՛ իշխեսցեն փակել ղեկեղեցոյ դուռն և խափանել ղաստուածային աղօթից ժամն վասն օրընթրեաց կամ վասն միոյ յանցանաց, բայց ղպարտաւորս ընթրեացն և ղմեղուցելոցն անձինս բանադրեսցեն³⁶⁴:

Կարծիս տայ, թէ յաղագս այլոյ յանցանաց հրամայէ փակել: Յայտ է, թէ ոչ և վասն միոյ յանցանաց փակել ի դէպ է ղեկեղեցին և խափան առնել սպասաւորութեանն, այլ սպասաւորացն սաստել յանցաւորացն, թէ փակել տան ղեկեղեցիս, բայց թէ պատահի հակառակ շինել և առանց հրամանի:

Զսոյն սաստ դնէ և ղեղջաւագաց՝ հանդերձ նղովիւր³⁶⁵:

Գ Լ ՈՒՆ Մ Զ

ՎԱՍՆ ԳԵՐԵԼՈՅ ԱՐԱՆՑ ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ

Յորժամ վասն մեղաց միոց աշխարհս գերեցաւ, բազում արք և կանայք, որ ի գերութեան էին, և նոցա ամուսինքն՝ աստ, առանց վարդապետաց հրամանի կանայս առին, և արանց եղեն: Վասն այնպիսեացն սահմանեցաք այսպէս: Զի թէ յառաջ քան ղեւթն ամ⁽¹²¹⁾ ոք յանղղփենցաւ, մինչ զուգակիցքն ի գերութեան էին, և այլ առին, այնպիսեացն ի պոռնկութիւն համարեսցի, և գան և պատուհաս կրեսցեն, և լընչից և ի

³⁶³ Կանոնք Պարտաւի ԺԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 15

³⁶⁴ Կանոնք Պարտաւի ԻԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 16

³⁶⁵ Տէ՛ս նույն կանոնը:

ստացուածոց առնուլ և աղքատաց տալ, և դատուցեն ի միմեանց, և ապաշխարեսցեն եւթն ամ: Եւ յետ եւթն ամին թէ դառնան ամուսինքն ի գերութենէն, իւրաքանչիւր ոք զիւր ամուսինն առցէ, ապա թէ ոչ՝ յետ ապաշխարութեանն կալցին զոր առին: Եւ նորա, որք դառնան յետ եւթն ամի, օրհնութեամբ այլ կանայս առցեն, և այլ արանց լինին, և կրկնոցից ապաշխարութիւն ի վերայ եղիցի: Իսկ որ հաբերեացն ցեւթն ամն, յետ եւթն ամին այլ առցէ առանց տուգանի և պատուհասի, և կրկնոցից ապաշխարութիւնն ի վերայ եղիցի³⁶⁶: Նոյնպէս որ յետ եւթն ամին դառնան ի գերութենէն, եթէ կամք իցեն՝ այլ կին առցեն, և այլ առն լիցին, և նոյնպէս զկրկնոցացն ապաշխարեսցեն:

Ձայս իսկ առեալ է զվերջնոյ կանոնի զհրաման, զոր և մեր չափաւորապէս ըստ զանազանութեան եղաք և ի մերն³⁶⁷, և զսոյն աստ յաւելաք, զի աստ ամենակատար իսկ է այս դատաստան: Եւ եթէ ինչ ի մերն հակառակ կարծեսցի, այսոքիւք վարելով՝ անբամբաս մեր մնացուք, զի խնդիր մեր այն է, զի ճշմարիտ լիցի յեկեղեցիս դատաստան:

ԳԼՈՒԽ ՄԷ

ՎԱՍՆ ԵԿԵՂԵՑՈՅ ԺԱՌԱՆԳԱՒՈՐԱՅ

Եթէ այր ոք կամ կին ի սրբոյ եկեղեցոյ անորդի մեռցի, ի կենդանութեան իւրում իշխան լիցի ինքն ունել զամենայն ինչ, և անցեալ ըստ ինքն՝ ի մերձաւորաց իշխէ հեռացուցանել զհող, և զջուր, և զժողովուրդ: Եւ ի մերձաւորսն, եթէ բազումք են, և կամի զմի ոք սրդի առնել, իշխան է առնել՝ որ զնա հեշտ ոք կալցի: Եւ թէ կամի վաճառել կամ հոգոյ տալ, իշխան է: Իսկ եթէ սք յորդեգրաց ի քահանայութիւն ձեռնադրի կամ գեղջն վկայութեամբ, կամ յանձնէ, որում չէր անկ քահանայութիւն, զկէս շնորհին կալցի յազազս ձեռնադրութեանն անհարկ⁽¹²²⁾, զկէս շնորհին, զհող և զջուր բաւանդակ սրբոյ եկեղեցոյն յանկաւորսն թողցէ: Եւ անցեալ ըստ քահանայն և ըստ կին նորա՝ ամենայն շնորհն իսկ բաւանդակ յանկաւորսն երթիցէ, զի չվայելէ սրբոյ եկեղեցոյ զժառանգութիւնն յանկաւորացն հեռացուցանել և տալ հեռաւորաց և օտարաց: Բայց եթէ անկաւորացն կամաւորութեամբ կամ հաճելով տալ՝ թողացուցէ վարդապետն և զայն՝ մի շինականի ումեք, այլ սրբոյ եկեղեցոյ յուխտէ, թէպէտ և հեռաւոր իցէ՝ իշխան լիցի մերձաւորեցուցիչն մերձաւորեցուցանել: Ապա թէ գեղ դիպի, որ իրիցուն ի ժառանգութիւն բարձեալ իցէ, ժառանգութիւն սրբոյ աթոռոյն է, զոր վարդապետն կամի՝ ժառանգեցուցանէ, իշխան է: Եւ այս սահմանադրութիւնս շերակլեայ է և անսրովայ լինելով ժամանակօք և այսր լիցի: Բայց յառաջ քան զնոցա ժամանակն որ ինչ լեալ է, մի՛ շարժեսցի, զի չգիտէ ինչ հաստատութեամբ, որպէս կալեալ է՝ կալցին: Բայց նոցա ժամանակացն և յայսմ հետէ և յաւիտեան այս գիր հաստատուն կացցէ, և մի՛ ոք անցցէ ըստ այսմ սահմանաւ³⁶⁸:

Տեսցուք և զայս հոգեւոր դատաստան, զի իշխան առնէ իւրոցն տալ

³⁶⁶ Կանոնք Դունայ է, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 205—206

³⁶⁷ Տե՛ս հոդվ. Ը և ԺԴ

³⁶⁸ Կանոնք Դունայ Ը, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 206—209

ում և կամի, իսկ ղեկեղեցոյն շնորհացուցանել յանկաւորացն: Եւ թէ պատահի ի հեռաւոր անկաւորաց կամ յօտարաց, զոր որդեգիր արար, քահանայանալ, ղկնի իւր ի մերձաւոր յանկաւորսն ասէ թողուլ. զի թէ պատահի ի նոցանէ քահանայանալ՝ կայցին, ապա թէ ոչ՝ նոցին կամօք յօտարս

5 տալ իշխան լիցին առաջնորդքն⁽¹²³⁾, սակայն ի տանէ քահանայութեան իցէ՝ զոր ժառանգ առնեն:

Յայտոսիկ զայս առաւելու ի դէպ է, զի ոչ միայն յորժամ ժառանգաւորքն բարձեալ լինին յեկեղեցոյն՝ սուրբ աթոռոյն է այն, այլ թէ պատահին անկաւորքն անարժան լինել, թէ քահանայք իցեն, թէ ոչ, իշխան է

10 զարժանաւորսն ի քահանայից կացուցել: Եւ այդ ըստ ճշմարտութեան է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ը

ՎԱՍՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ, ՈՐ ԱԶԱՏ Է ՅԱՄՆԵԱՅՆԷ

Ազատք յորժամ զիրեանց զերդ և զմարդ բաժանեն, յուովք շարակամութեամբ առնեն և զմանկունս եկեղեցոյ ըղնձանան ծառայս առնել և

15 ի ստրկութեան պահեն, որ չվայելէ քրիստոնէից: Զի երիցս երանելոյն Տրդատայ թագաւորին զսուրբ եկեղեցոյ զժառանգութիւնն ընդ այլ ազատաց տունս կարգեալ է, և ազատ էին որդիք սրբոյ եկեղեցոյ, հող և ջուր: Եւ ի Պարսից թագաւորութեան ժամանակին թէպէտ և ի պէկար արկին, սակայն տունն ի դիւանի յայտնի էր և չէր խառնեալ ընդ շինականսն, բայց

20 միայն զհարկսն տային յարքունիսն: Արդ եթէ ոք ազահոթեամբ ակամբ հայեացի և զազատ մանկունս եկեղեցոյ ի բաժին և ի վիճակ ծառայութեան արկանիցէ, այնպիսին ի մեր ժողովոյս օրհնութենէն հեռի եղիցի, և մի՛ եղիցի իշխանութիւն վարդապետին և քահանայից զայնպիսոյն ըզպատարագս օրհնել: Այլ և ոմանք զՈղիւսի ախտն ախտանան³⁶⁹ և ըստ

25 իւրաքանչիւր կամաց, և ըստ իւրաքանչիւր ֆրմի⁽¹²⁴⁾ բաժանեն շնորհս սրբոյ եկեղեցոյ և որպէս կամին մատակարարեն, և վարդապետին հրամանի և օրինաց ունկն չդնեն, այնպիսիքն նոյնպէս ի մեր օրհնութենէ հեռի եղիցին, որք յանդգնին զայնպիսի ինչ առնել³⁷⁰:

Լուիցեն ազատք ի Վիրս, զի զայսպիսի լուծին զուղիղ և զկանոնական զնախագոյն հրաման:

30

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Թ

ՎԱՍՆ ՎԱՆԱՅ

Ոմանք տանուտէրք և ազատք ի վերայ վանաց իշխանութիւն առնեն և վանական՝ զոր կամին հանեն և զոր կամին՝ նստուցանեն վասն ժլատութեան: Այլ և ոմանք իսկ ի վանս նստին և ըստ գրեցելումն, որպէս

35 թէ չունիցին արդեօք տուն հաց ուտելոյ, որ ղեկեղեցեաւն Աստուծոյ արհամարհեն անպատկառելի անամօթութեամբ: Այնպիսիքն եթէ յուղղութիւն գան և յեպիսկոպոսն թողուն, որ տեսչութիւն առնէ սրբոցն լուսոյ և

³⁶⁹ Տե՛ս Բ Մնաց., ԻԶ

³⁷⁰ Կանոնք Դունայ Թ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 209—210

պաշտման և դպրոցս կարգաւորելոյ, այնպիսեացն անցելոց մեղացն թողութիւն շնորհեալ եղիցի, և ի ժողովոյս օրհնեալ եղիցին: Եւ ժողովողեամբ, և օրհնութեամբ, և պաղաքեւրութեամբ, և ուխտադրութեամբ երթիցեն և աղօթեսցեն ի վանօրեայսն, որպէս պարտ է յիրեանց հարանցն: 5 վաստակս և յաղօթանոցս, բայց ժլատանալ և հանել ինչ մի՝ իշխեսցեն: Ապա թէ հակառակ ինչ կայցեն հրամանի հարանցն և մեր պատուիրանցս, այնպիսիքն ի մեր օրհնութենէ հեռի եղիցին և զհատուցումն ի սրբոց վկայիցն ընկալցին³⁷¹:

Որպէս և գրեալ է, թէ արասցեն վրէժխնդրութիւն յազգս և յանդիմանութիւն՝ ի ժողովուրդս³⁷²:

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Ժ

ՎԱՍՆ ՏԿԱՐԱՆՈՑԱՅ

Ոմանք ի տկարանոցս իշխանութիւն առնեն և հարկս, և նշեմս, և կերակուրս, և ըմպելիս պահանջեն բռնութեամբ, և զխրեանց գործակալս 15 ի վերայ գումարեն, և կոռով⁽¹²⁵⁾ և պահակութեամբ նեղեն, և զողորմելի եղբայրան շարշարեն անխղճաբար, որում մանաւանդ առաւել դարման տանել պիտոյ էր և ամենայն քրիստոնէից պատել զամենայն վէրս նոցա³⁷³:

Արդ, եթէ ոք յայսմ հետէ յանդգնի զայսպիսի ինչս առնել ի տկարանոցս, անողորմ դատաստանաւ դատելոց են այնոքիկ, որ ոչ առնեն զողորմութիւն:

Գ Լ ՈՒ Խ Մ Ժ Ա

ՎԱՍՆ ՈՐ ԵՐԹԱՆ ԲՈՆՈՒԹԵԱՄԲ Ի ՎԱՆՍ ԻՋԱՆԵՆ

Ոմանք աղատք և հեծեալք, որ ի գեղորեայս հասանեն, որոց բնաւ ի վանսն տեղի լինի, ի գեղ շիջանեն, այլ ոմանք կանամբք և նաժշտօք ի վանս իջանեն և այնպէս կոխեն զկանոնս հարցն, և գուսանօք և վարձակօք ի սրբութեան և ի պաշտամանց տունն ընթրիս ուտեն, որ սոսկալի է քրիստոնէից լսել, թող թէ տեսանել: Արդ, զվերագրեալ կանոնսդ ի լսելիս այնպիսեացն ընթերցցին վանաց երիցունքն. եթէ լինին լսող և երթան 30 ի գեղորեայսն իջանեն՝ բարի է, ապա թէ ի նմին անհնազանդութեան կացցեն՝ այնպիսիքն նոյնպէս ի մեր օրհնութենէն հեռի եղիցին և զվրէժխնդրութիւնն ի սրբոցն ընկալցին: Զի վանքդ անուն հանգստարան սրբոց կոչի և օթեմանք եպիսկոպոսաց, և քահանայից, և արեղայից, և աղբատաց: Եւ աղատք և կանայք, և հեծեալք և արք, մինչ կոչելով կոչին, մեծաւ երկիւղիւ պարտ է աղօթել և աղօթից և պաշտաման հաղորդել, որպէս 35 վայել է ի տան Աստուծոյ³⁷⁴:

Այսոքիկ օրինադրական դատաստան յայտնի է ամենեցուն:

³⁷¹ Կանոնք Դունայ Ժ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 210—211

³⁷² Տե՛ս Միքիէ, Ե, 14 և այլուր:

³⁷³ Կանոնք Դունայ ԺԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 211—213

³⁷⁴ Կանոնք Դունայ ԺԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 211—213

Գ Լ ՈՒՆ ՄԺԲ

ՎԱՍՆ ԹԷ ՔԱՆԻ՝ ԱԶԳ ԱՌՆՈՒՆ ԶԻՐԱՐ

- Զի որպէս առ ամենայն մեր աթոռակիցս հարկ եղև գրել ի նոյն նիւթի տասներորդ ամի⁽¹²⁶⁾ տէրութեան Խոսրովայ՝ որդոյ Որմզդի, զնոյն և
- 5 առ քո սրբութիւնդ հարկեցաք գրել՝ պինդ ունել զպատուէր Հոգոյն Սրբոյ ի ձեռն Օրինաց և Մարգարէից, զոր առաքելական կանոնադրութեամբ հաստատեցին սուրբ և ուղղափառ վարդապետքն: Բայց մանաւանդ առաւելագոյն զգուշանալ յանիծեալ ամուսնութենէ մերձաւորաց, որ աղգաւ մոտաւորութիւն է, և կործանին յայնքան շարիս: Քանզի ոչ միայն զխառնակութիւն աղգահամարութեանն գործեն այնպիսիքն, այլ և զազահութիւն, որ է արմատ ամենայն շարեաց³⁷⁵, ասէ առաքեալն, զհեթանոսաց օրէնս անաստուածս լինել, որպէս և նախամարգարէիւն ծանօթացոյց աստուածապաշտաց. և բիւր և այլ շարիս, որպէս և իմաստնոց յայտնի է: Զի թէ աստուածային բերանն անիծանէ զմարդիկ, որ փոխեն զընկերի եղեալ
- 15 սահմանս³⁷⁶, իսկ զԱրարչին զբոլորեցունց զսահմանադրութիւն և զպատուէր առ ոտն կոխել և հարկանել և արհամարհողք լեալք, մեծի բարկութեան ճանաչելի է այս, վասն նոցա և այլք: Եւ յայտ անտի է, զի ի հնումքն, զորս ըստ երից, Աստուած այսպէս ասաց, թէ ըստ կրօնիցն աղգացն Նզիպտացոց և Քանանացոց մի՛ երթայցէք, ես եմ Տէր Աստուած ձեր³⁷⁷:
- 20 Եւ ի կարգ արկեալ՝ զայսպիսի անկողինս կոչեաց խայտառականաց առականս³⁷⁸, որով ամբարիշտքն վարէին: Հրաժարեցոյց յառաջին աղգէն և ապա՝ յերկրորդէն և հասեալ յայն, զոր մեք խորթս կոչեմք, և ասէ՝ մի յայտներ, զի համմօրեայ⁽¹²⁷⁾ քոյր է: Եւ ապա յետ ոչ սակաւ բանից ևս զարմանալոյ արժանի իմն նշանակէ. քանզի իբր ասաց, թէ համմօրեայ⁽¹²⁷⁾ քոյր քո է, դարձեալ երկրորդէ այսպէս, թէ զառականս կնոջ և զստեր նորա, որ լինի մին կին, և միւսն՝ խորթ, մի՛ յայտնեցես և զգուտոր ուստեր նորա, այսինքն է՝ զխորթին, և կամ զգուտոր զստեր նորա մի՛ առնուցուս, քանզի ամբարշտութիւն է: Ապա վերագոյնս քան զայս նշանակէ, որ նոյն մեզ երրորդ աղգ կարծի, ըստ յառաջ յայտնագոյնդ
- 30 առնելոյ մեր, զառականս զստեր ուստեր քոյ կամ զստեր զստեր քոյ մի՛ յայտնեցես³⁷⁹: Բայց մի՛ ոք կարծեսցէ զասացեալս ի վերայ ծնողին միայն, այլ և՛ որք ի նմանէն, քանզի այս կատարեալ յիմարութիւն է, քանզի ոչ ուրուք եղբայր առանց հօր կամ քոյր, այլ թէ և հօրաքեռ որդի կամ մօրաքեռ, քանզի և աղգակցութիւն մի է, նոյն և որդոց: Զի որպէս առաջին, և երկիր և երիր՝ աղգ ասին, այսպէս և եղբորորդոցն և կամ այլոց առ միմեանս առաջին աղգն, և երկրորդն, և երրորդն, և քառորդ՝ աղգ ասին: Եւ ոչ այսչափ. բայց և այլ որոշումն, արժանի զարմանալոյ, ուսուցանէ աստուածազանն մեզ Օրէնք. զառականս նուոյ մի՛ յայտնեցես և զգուտոր զստեր նորա և կամ զգուտոր ուստեր նորա մի՛ առնուցուս³⁸⁰: Որ ցուցանէ

375 Տե՛ս Ա Տիմոթ., 2, 10

376 Տե՛ս Բ Օրին., ԺԹ, 14

377 Ղևտ., ԺԸ, 2—4

378 Տե՛ս Ղևտ., ԺԸ, 6—18. Ի, 11—21

379 Տե՛ս Ղևտ., ԺԸ, 6—18. Ի, 11—21

380 Տե՛ս Ղևտ., ԺԸ, 15

զայս. իբր թէ մեռեալ որդոյն, և նուոյն առն ալլում եղեալ և ծնեալ ուստր, և նորա կին սուեալ այլ դուստր ծնանիցի՝ մի՛ առնուցուս զնա ի կնութիւն, զի ամբարշտութիւն է, այսինքն՝ զկատարեալն իսկ ըզսահման ցուցանէ՝ զի՞ զարշելի է յամուսնութենէ: Իսկ Սուրբ Հոգին

5 Ովսեաւ մարգարէի զամենայն անհնարին և զշարաշար մեղս փոքր համարեցաւ առ այսու յանցմամբ և ամբաստանութեամբ: Լուր որ զասացեալս նշանակէ. եթէ լոկ անուամբ գոյ, զի՞նչ հարազատութիւն ի միջի կայ, ասէ. դատաստան Տեառն է ընդ բնակիչս աշխարհի, զի ոչ գոյ ճըշմարտութիւն, և ողորմութիւն, և գիտութիւն Աստուծոյ ի վերայ երկրի.

10 այլ անէծք, և ստութիւն, և գողութիւն և շնութիւն, և սպանութիւն հեղեալ ի վերայ երկրի³⁸¹: Իսկ Վելիի ամբարշտութիւն և մեղք կսկծելի այն են, որ արին ընդ արիւնս խառնեն, որ է սղզականաց ամուսնութիւն: Եւ հատուցումն այնմ զայս պատմէ. վասն այդր, ասէ, աոցէ սուգ երկիր և նուաղեսցի ամենայն բնակչօք իւրովք, այլ և զազանք անապատի, և սողունք, և թռչունք երկնից պակասեսցին, զի ոչ ոք էր,

15 որ յանդիմանէր և դատէր³⁸²: Արդ, մինչ բանն յանդիմանութեան և դատելոյ զայնպիսիսն ձեզ հաւատացաւ, և անփոյթ առնես՝ և զանձն դատապարտես, և որոց իշխեսն: Բայց եթէ արին յարին ոչ տաս խառնել, որ մինչև արին մերձաւորութեանն սպառի, արդարութեամբ կատարեալ զարդարես զքո վիճակդ: Իսկ յանդգնելոց և պատերազմասիրաց ընդ Հոգոյն Սրբոյ՝ բան կանոնին, զոր երանելի հարցն ի Քրիստոս հաստատեալ է և մինչև ցայժմ իբրեւ զարեգակն անշիջանելի պահի, նոցա զայս աւանդեսցես. սկիզբն ի հինգերորդէն յառաջ, քանզի որ յանասնոցն բնութիւն սիրելի էր անկանել, այնց ողորմութիւն արարեալ՝ զսահմանն

25 մեղմացուցին, բայց լաւացն բնիկն է, որում տեղեակ է քո սրբութիւնդ: Յամենայն գրեթէ ի կանոնս այնոցիկ եղաւ սահման, այլ լիով աստ, զոր առեալ եցոյց յօրինաց և ի Մարգարէից: Զոր և մեզ զայսոսիկ քննելի է, թէ ո՞ր արդեօք յաւելուած ըստ նորոյն եզև ի ձեռն կանոնաց: Քանզի Օրէնքն հրաժարեցոյց զառ ի հօրէ և զառ ի մօրէ քնռէ, որ է ըստ այսմ. թէ պատահի առնուլ կին, և նորա դուստր իցէ և եթէ զկնի առնելոյն ծնանիցի:

30 Իսկ կանոնք հրամայէ ըստ այսմ. մի՛ տալ զխորթս միմեանց և մի՛ զառ ի նոցանէ զծնունդս մինչև ի զարմն երրորդ, ապա ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչև ցորդիսն թոռանց որդոցն, որ լինին հինգերորդ ազգ, ապա ամուսնասցին⁽¹²⁸⁾:

35 Այլ խորթս միմեանց զխորթակիցսն ասէ մինչև ցերրորդն, յայտ է, զի զչորրորդին հրամայէ, և ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչև ցորդիսն՝ երրորդին ասէ, որ խորթօքն լինի չորրորդ և ծնողքն՝ հինգերորդ: Եւ զայս ասէր, թէ պատահի մինն ի խորթուցն, և մինն՝ ի ծնողաց խորթուցն, և կամ ի խորթուցն ծնողաց՝ չորրորդ, և ծնողքն՝ հինգերորդ, ապա ամուսնասցին⁽¹²⁹⁾:

40

Եւ զի Օրէնքն զհօրքոյր կամ զմօրքոյր լիշէ, իսկ կանոնք զծնունդս նոցա և զծնունդս զեղբօր մօր և զայլոցն միապէս հրաժարեցուցանէ: Զխորթուց և զթոռանց, որ յորդոյ և ի դստերէ, և զեղբարց ծնունդս կա-

381 Ովսէէ, Գ, 1—2

382 Ովսէէ, Գ, 3—4

նոնք և Օրէնք միօրինակ հրաժարեցուցանեն. նմանապէս և՛ զծնունդս. որ ի նուէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ժ Գ

ԴԱՐՁԵԱԼ Ի ՆՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

- 5 Գիտելի է, զի կանոնք հրամայէ՝ մի՛ որ իշխեսցէ խնամութիւն առնել մինչև ի չորրորդ և ի հինգերորդ զարմն: Զնոյն իսկ զՕրինացն ասէ, զի զերրորդ զծնունդն, զոր հրամայէ շառնուլ, յայտ է, զի զչորրորդին հրամայէ առնուլ, և որ առնու՝ լինի հինգերորդ: Եւ զայս յամենայն ընտանութիւնս է իմանալ, և այս է չորրորդն և հինգերորդն:
- 10 Եւ թէ Օրէնքն և կանոնք զխնամիս ոչ յիշեն, յաղագս զմի ցուցանելոյ օրինակ՝ նման ալլոցն բաժանիլ ծննդօք. զի զայս ասէ Օրէնքն՝ երկուս քոյրս ոչ առնուլ, և կանոնք զքոյր կնոջ յընտանութիւն առն փոխել ասեն: Ուստի յայտ է, զի այսպէս ամենայն օրինակաւ խնամիք յընտանութիւն փոխին, և ըստ ալլոց մերձաւորաց՝ ծննդօք զատանին:
- 15 Եւ արդ, ըստ Օրինաց և կանոնաց այսպէս զուգին, թէ եղբարց ծնունդք իցեն և թէ ալլոց, զի առաջին՝ ծնողքն ի թիւ ոչ անկանին, զի Վասն աչնր իսկ զարմ ասէ չորրորդ կամ հինգերորդ: Եւ զարձեալ՝ զի մի՛ խոնարհագոյն քան զայն իցէ, զի չորրորդ ի միոյ կողմանէ ասէ լինել, և թէ ի միւս կողմանէ մին պակաս լինի՝ անխտրելի է⁽¹³⁰⁾. և այս յայտ յՕրինացն է՝ զառականս մի՛ յայտնեսցեն³⁸³. Իւր իսկ ասէ, զի երրորդին ոչ հրամայէ և զչորրորդն առնուլ, և առնողն՝ հինգերորդ: Նոյն է ըստ կանոնացն:
- 20 Եւ թէ հինգ պատահի լինել՝ բարի է, և զարմիցն հինգ լինել նոյն է. և թէ որքան մի կողմն իցէ, և միւսն նոյն գտանի՝ առաւելութիւն է, և ալլոս թէ ոչ գտանի՝ լիցի որպէս ցուցաւ:
- 25 Եւ թէ երեք ի մին կողմանէ իցէ, և երկու՝ ի միւսն, և այս լինելի է, զի որպէս հրամայեցաւ յՕրինացն՝ զչորրորդն առնուլ հինգերորդին, զի յորժամ առցէ, մնասցէ երրորդն:
- Նոյն է՝ երեք ի մին կողմանէ իցէ, և երկու՝ ի միւսն, ի լինելն մնայ երեք:
- 30 Նոյն լիցի և որդոցն, զի մի է հեռուորութեան օրինակն:
- Սոյնպէս, թէ երեք ի մին կողմանէ իցէ, և երեք՝ ի մին, ի լինելն մնայ չորրորդ. և այդ ըստ հինգերորդ զարմիցն է, որպէս այն՝ ըստ չորրորդին:
- Այսպէս յամենայն խնամութիւնսն այնորիկ լիցին, զի ի լինելն մնայ
- 35 երեքն կամ չորսն: Բայց հինգերորդն լիցի քահանայից, և չորրորդն՝ աշխարհականացն ամենեցուն:
- Իսկ երեք ի մի կողմանէ, և մին՝ ի միւսոյն, ոչ է լինելի. նոյնպէս՝ երկու՝ ի միոջէ, և երկու՝ ի միւսոյն, զի ի լինելն մնան երկու և ոչ երեք: Արդ, այսոցիկ ոչ է համարձակելի, և թէ յանդգնի որ՝ քակեսցի. ապա
- 40 թէ ոչ կարասցեն՝ ապաշխարութեամբ ուղղեսցին: Իսկ եթէ անգիտանալով արասցեն կամ զընտանութիւն և կամ զսաստ պատուիրանին, ալլոցիկ ալլազդ լիցի ներելն:

Ապա թէ երկու ի մի կողմանէ իցէ, և մի՛ ի միոյ, բնաւին մի՛ տայցեն թոյլ, և թէ յամառեալ արասցեն՝ քակեսցի. իսկ եթէ ոչ կարեն՝ կամ յազազս յանդգնութեանն, կամ զի իշխանք իցեն, ծանր ապաշխարութեամբ սահմանեսցի. իսկ թէ անգիտանալով ըստ ասացելոցն իցէ, այլազգ լիցի ներելն: Սակայն իշխանաց այլազգ լիցի ներումն յամենայնսն:

Ապա թէ մի ի միոյ կողմանէ իցէ, և մինն՝ ի միոյ, բնաւին մի՛ լիցի ներել, թէ գիտելով իցէ, թէ անգիտանալով՝ նդովիւք քակեսցին, ապա թէ ոչ կարեն՝ մի՛ լիցի հաղորդիլ ընդ նոսա, այլ լիցին հեռացեալք իբր զպոռնիկս, մինչև զղջացեալ քակեսցին և ապաշխարութեամբ ուղղեսցին, զի ի լինելն ոչ մնայ և ոչ մի, որպէս ի շորրորդին՝ երկու և յերրորդին՝ մին: Եւ այդ ըստ կանոնաց ներման, որ ասէ. քանզի որ յանասնոցն բնութիւն սիրելի էր անկանել, այնց ողորմութիւն արարեալ զսահմանս մեղմացուցին, բայց լաւացն բնիկն է: Յայտ է, զի զշորրորդէն և զհինգերորդէն ասէ:

Զայդ ըստ Օրինաց և կանոնաց դատեցաք, թէ ո՞րպէս զուգին, և ներեսցին, և կամ բաժանեսցին: Եւ թէ ունէի յաղազս այդոցիկ ըստ տեսութեան դնել մտաց այլ ինչ, որ կամեցայ, զի մի՛ ընդդէմ ինչ կարծիցիմ կանոնաց, այլ որ ոչ թուին ի կանոնաց, ի կենդանի առաք ձայնէ: Եւ եթէ վարժ ոք գրոց սովորութեան իցէ, տեսցէ զամենայնազ հաւասարապէս յՕրինաց և ի կանոնաց, զի զբազումս ի գրոց տեսանեմք յարանց անտեղեակ այդմ լինել, զի որքան ի միոյն կողմանէ իցէ շորրորդն կամ հինգերորդն, զնոյն և ի միւս կողմանէ պահանջելի է, որ է դուն ուրեք գտանիլ, զի զիսն ասէ օրէնքն՝ զառականս մի՛ յայտնել, և զերրորդն թողլով ի միջոցին՝ զշորրորդն հրամայէ առնուլ: Նոյն և ծննդոցն է ըստ կանոնաց:

Սակայն բազումք ի տգիտաց յառաջ բերեն զՅովհաննու Ոսկեբերանի զասացեալն, եթէ Օրէնքն ի մերձաւորաց հրամայէ յազգականաց առնուլ կին՝ ոչ կամել յօտարս զսերմն տալ, իսկ Աւետարանս՝ առ հեռաւորս զսէրն տալ: Արդ, եթէ այդքան է պատճառն, ընդէ՞ր ճշդիւ խնդրին ընտանիքն: Դիտելի է, զի սուրբն ասացուածովն զգորութիւն Օրինացն և Աւետարանին ասէ, այլ ոչ զպահպանութիւն, զի ոչ ասաց, թէ վասն այսոսիկ ոչ է խտրելի ազգայինն, այլ գիտէ, զի Օրէնք է և պահելի է, զի ըստ ժամանակաց զանազանեցան այդոցիկ Օրէնք, զի ըստ բնութեան ոչ է մեղք, այլ ըստ օրինադրութեան յայտնելոյ գիտութիւն: Յառաջ քան զՕրէնս զքոյր իսկ առնէին, և Օրէնքն հրաժարեցոյց: Օրէնքն զհօրքոյր և զմօրքոյր և զեղբօր մօր դստերո ոչ հրաժարեցոյց, իսկ կանոնք զայսոսիկ և որ նման սոցին իբր զմերձաւորսն հրաժարեցոյց, ասելով՝ մի՛ ոք արասցէ խնամութիւն մինչև ի շորրորդ և ի հինգերորդ զարմն: Եւ զայս աննշան ասէ, ոչ ըստ Օրինացն թուելով, թէ որո՞ց իցէ և որո՞ց լիցէ, զի յայտ արասցէ ամենայն ընտանութեանն ծննդօք բաժանիլ: Եւ զի Հոգոյն Սրբոյ է օրինադրութիւնս, զգուշութեամբ պահեսցուք, զի մի՛ դատապարտիցիմք:

Եւ արդ, եթէ հաճոյ թուեսցին այս դատաստան յեկեղեցի, զի որքան կար էր՝ ի գրոց ճշմարտելով եղաք⁽¹³¹⁾, ըստ այսմ վարեսցին, ապա թէ անհաճոյ՝ մի՛ իբր յանդուգն ըստգտցէ, այլ իբր տգիտելոյ՝ թողութիւն շնորհեսցէ մեզ և ուղիղ դատաստանաւ վարելով ըստ գրոց, որպէս տեսանէ կորովի մտօք զանձն, և զմեզ ազատ ի մեծէ և յանաչառ դատաստանէ ազատս արասցէ: Միայն մի՛ լիցի կաշառօք կուրացեալք, որպէս զբազումս

տեսանեմք, զի այնքան են վրէժխնդիր այդորիկ օրինաց, որքան զձեռս լի առնեն կաշառօք, զորոց զգատն հատուցանելոց են:

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Ժ Դ

ՎԱՍՆ ՆԱԻԱՑ ԲԵԿԵԼՈՑ

- 5   Եւ զնաւս բեկեալս ի ծովու մերձաւոր քաղաքն ձեռնատուութեամբ փրկիցէ, իբրու զի հանդերձեալ էր վայելուլ ի շահից նոցա. այլ յաւար առնուլ յօտար մարդկանէ վասն բեկմանն արտաքոյ է դատաստանի: Եւ թէ ձրի կամին փրկել, որքան հնար է՝ վարձս տացեն, և զօրինացն ընդ միտ ածել՝ զանկեալ գրաստ յարուցանել ընդ տեառն իւրում³⁸⁴: Այլ ազահել և յափշտակել այսպէս լիցի դատաստան. կամ որպէս թափէ զաւար, կամ իբր տէր, որ ի հնազանդելոց տասանորդէ, և կամ ի հնգէ:

Եւ սակաւ զայդ եղաք զգատաստան, զի յոյժ ընդդէմ իրաւանց գործեն Հոռոմայեցիք այդոցիկ. և զի մի՛ այն լիցի, թէ ի մերոց աւագաց պատահի տիրել ծովու:

15

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Ժ Ե

ՎԱՍՆ ԽԱՐԵՐԱՅԻՑ

- Եւ զի բազումք շրջին խաբէութեամբ յանուն սրբոյ եկեղեցոյ և վանաց և այլօք բազմադիմի պատճառօք և զբազումս պատրեն, մինչ զի ոչ է դիւրաւ ի վերայ կալ պատրուակեալ չարեաց. նոցա, քանզի սովորին
20   ընծայական առնել թուղթս և այլ ևս ձեռն ստանան կեղծաւորութեամբ: Արդ, յորժամ պատահի ի վերայ կալ նոցա և գտանել զխաբէութիւն նոցա, զժողովեալ ինչսն առնուլ, որ յայլոյ եկեղեցոյ անուն իցէ, և թէ կարիս ինչ իցէ՝ յիրաքանչիւր եկեղեցի անդ առաքել, յորոյ յանուն ժողովեալ է: Եւ թէ չիցէ հնար այսմ լինել, իրաւունս կարծեմ ըստ պատճառի ժողո-
25   վել ոչն այնպէս մատակարարել եպիսկոպոսաց և թէ այլ ոք իցէ: Եթէ պատճառաւ եկեղեցի շինելոյ իցէ եւ բաւական այսմ իցէ, այնպէս առնել, և թէ չիցէ բաւական, ի պէտս եկեղեցոյ ածցեն: Եւ թէ պատճառաւ գերութեան իցէ, յայնոսիկ վարիլ: Ըստ այնմ օրինակի լիցի և այլն ամենայն:

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Ժ Զ

30

ՎԱՍՆ ՈՐ ՆՈՐ ԳԵՂ ՇԻՆՆՆ

Յորժամ զառաջինն շինեսցի գեղ, չէ հաստատուն բաժանումն հողոյն և ջրոյն և այլոց այսպիսեաց, մինչ բաւական բնակիչք ժողովեսցին, և ապա բաժանումն հաստատեսցին:

- Ապա թէ աւերակ շինիցի և չիցէ բազմաժամանակեայ, մինչ զի գիտել
35   իւրաքանչիւր զսահման անդատանի, ըստ սահմանի առաջնոցն կալցին: Իսկ եթէ բազմաժամանակեայ իցէ, և ոչ գիտիցեն զսահմանսն, և տէրութեան փոխումն եղեալ, նորոգ արասցեն Քաժանումն հաւասարադատու-

³⁸⁴ Տե՛ս Բ Օրին., ԻԲ, 1-4, նաև հոդվ. ԸԺԺ

թեամբ, նախ՝ եկեղեցոյն և ապա՝ այլոցն, և մասն աւելի տալով որ զխա-
տրն իցէ գեղջն՝ վասն հոգալոյ գայլսն:

Գ Լ ՈՒ Ն Մ Ժ Է

ՎԱՍՆ ՈՐ ԳՆԵՆ ԵՒ ԾԱԽԵՆ ԿՈՒՄԱՇ ԵՒ ԱՅԼ ԻՆՉ

5 Վաճառք ամենայն հաստատին, յորժամ որք վաճառենն՝ ամենե-
ցուն յանձնառութեամբ վկայութեան կամքն ընդ նոսա իցէ:

Ըստ այսմ լիցի. թէ հայր վաճառիցէ, պարտ է ուստերաց և զստերաց
իւրոց կամօք առնել և եղբարց, որ ժառանգն իցեն. նմանապէս՝ թէ որդիքն
վաճառեն՝ հօրն, և այլ եղբարցն, և քերցն կամօք: Ապա թէ ոչ առնեն
10 այնպէս, յորժամ կամին անդրէն դարձուցանել՝ իշխան լիցին, թէ և գրով
հաստատեալ իցէ:

Եւ թէ ի միասին գրով և վկայիւք վաճառիցեն, և յաղագս սղջատու-
թեան պատճառի իցէ, և սահմանաւ, զոր զնէ վաճառողն, և կամ որպէս
յառաջ ցուցեալ³⁸⁵ է, իշխան լիցին դարձուցանել, ապա թէ անպատճառ
15 իցէ՝ հաստատուն լիցի: Արդ այդպէս՝ կամ դարձցին և կամ հաւանեացին
ըստ արժանոյն:

Իսկ զիր հաստատութեան նշանաւ եպիսկոպոսին լիցի կամ ճշմարիտ
դատաւորին լիցի, սակայն նշանն՝ Քրիստոսի նշան խաչին և պատկեր
եպիսկոպոսին և կամ այլոց դատաւորաց, այսինքն՝ հայրապետաց: Եւ թէ-
20 պէտ այլոց ձեռամբ գրին, նոքօք նշանակեալք հաստատուն լիցին, որպէս
ի տուն թագաւորաց գրին գիր, սակայն արքունի նշանաւ նշանակին և
այնպէս հաստատին. նոյնպէս և աստ լիցի:

Գ Լ ՈՒ Ն Մ Ժ Ը

ՎԱՍՆ ԹԷ ԻՆՉ ՅԵՂ ԲԱԺՆԻԻ ԵԼԱՆԷ ՀԱՐՍՆ Ի ՏԱՆԷՆ

25 Եւ յորժամ բաժանեացին եղբարք ի միմեանց և բաժանումն արացեն
հայրենեաց, նախ զհարսանցն բաժինսն յայտ արացեն և յիրաքանչիւր-
սն տացեն, և ապա՝ ինքեանց հայրենեացն:

Իսկ եթէ ի մէջ եղբարցն ծախեալ իցէ ուրուք բաժին, յամենեցունց
կանգնեացի, զի տէր է իւրաքանչիւր որ իւրոցն:

30 Զայդ հասարակ կարծելի է դատաստան ըստ քաղաքավարութեան
աշխարհի:

Գ Լ ՈՒ Ն Մ Ժ Թ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՆԿԱՆԻՆ Ի ԾԱՌԷ ԿԱՄ ՅԵԿԵՂԵՅՈՅ Ի ՎԱՅՐ

Այլ որ յաղագս ի ծառէ անկեալ մարդոյ մեռելոյ հարցեալ էիր⁽¹³³⁾
35 կամ թէ խեղդելով կախեալ զծառէ, չկայ ինչ մեղանս տնկոցն, զի անշունչ
և անզգայք են, ոչինչ եղեն պատճառք մահու նոցա, որ այնպէս պատա-
հեաց: Այլ թէ առնիցեն ըստ Օրինացն Մովսիսի, յորում հրամայեաց

³⁸⁵ ՏԵ՛ս հոգի. 2, 2Ա

- Աստուած վասն անասնոցն, եթէ եղև ի նոցանէ յանօթ պղծութեան ոգոց
 և մարմնոց անասնագիտաց մարդոց, զկաթն նորա մի՛ կերիցեն, թէ յայն-
 ազգ կենդանեաց իցէ, և զանասունն քարկոծ արասցեն, և զմիսն շունք
 կերիցեն³⁸⁶, նոյնպէս և թէ եղջերաւորք հարկանիցեն զմարդ, և մեռանիցի,
 5 սպանցեն զանասունն և մի՛ կերիցեն³⁸⁷. և ոչ զի մեղանք են, այլ զի ան-
 օթք եղեն մեղանաց պղծութեանն և սպանութեանն: Ըստ այսմ օրինակի
 թէ և առնիցեն զայս՝ հատանել զտունկն զայն, զի մի՛ կերիցեն ի պտղոյ
 նորա, քայց եթէ յարմատոյ նորա այլ բուսցի և պտուղ տացէ, կերիցեն
 անխտիր, որպէս և ծնեալքն յանասնոց աստի անխտիր են³⁸⁸:
- 10 Զայս հաւաստապէս ըստ Օրինացն նոյնպէս և եկեղեցի ընդունի:
 Այլ թէ յեկեղեցոյ անկիալ ի խոնարհ, և թէ քար անկանիցի յեկեղեցոյ
 ի վայր ի վերայ մարդոյ, և մեռանիցի, անվնաս է եկեղեցին, մատուցի
 ի նմա պատարագ, որպէս և կամի Տէր³⁸⁹:
- 15 Այլ ի զէպ թուի աւուրս ինչ, որպէս մօր՝ ի վերայ ծննդոց, ունել սուգ.
 և զայդ որպէս կամին՝ արասցեն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի

ՎԱՍՆ ԳՈՂՈՑ Ի ՓԱՅՏ ՀԱՆՆԼՈՅ

- Վասն զողոց ի փայտ հանելոյ էրի հարցեալ⁽¹³⁴⁾: Եթէ այլազորի իցէ և
 եթէ քրիստոնեայ, և քրիստոնէի հրամայիցեն ի փայտ քարշել, եթէ հնար
 20 իցէ՝ խոյս տացէ ի տեղոջէն, ապա թէ ոչ՝ կաշառով զերծցի: Իսկ եթէ այ-
 դոքիկ ոչ օգնեսցեն, ապա զհրամայեալսն ի տերանց հարկաւորաբար
 պարտ է կատարել, այլ ոչ առաւելութեամբ, որպէս հրամայէ Յովհաննէս
 զինուորացն, թէ մի՛ աւելի քան զհրամայեալսն ձեզ առնիցէք³⁸⁹, քանզի
 Աստուած ի սիրտս հայի, և մարդ՝ յերեսս³⁹⁰, որպէս հրամայեաց Տէր
 25 Սամուէլի³⁹¹:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի Ա

ՎԱՍՆ ՍՊԱՆՆԼՈՅ Ի ԿՆԵԴԱՆՆԱՑ

- Այլ թէ մարդոյ լիցի ջորի խումար, կամ ձի աքհան կամ մարդակեր,
 որպէս զուարակազլուի ձին Աղէքսանդրի, կամ եզն հարկանող, և նա
 30 գիտացէ, և այլք ազգ առնիցեն նմա և զվնասն ցուցանեն, և նա անհոգս
 արասցէ և ոչ հնարեսցէ զնոսա, որպէս արժանն էր, և կիցս ընկեցեալ, կամ
 խածեալ, կամ հարեալ սպանանիցէ զօք, տէր նորա մահապարտ է, և
 անասունն սպանցի, ապա թէ ոչ գիտէր՝ անպարտ է: Եթէ յանսուրբ անաս-
 նոց իցէ՝ թէ ձի, թէ ջորի, թէ էշ, ի մեռելոց տէրքն տայցեն, զի ի պէտս

386 Տէ՛ս Ելք, ԻԲ, 31: Ղևտ., Ի, 15 և այլուր:

387 Տէ՛ս Ելք, ԻԱ, 28

388 Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, ՂԶ, «Էջմիածին», 1953

389 Տէ՛ս Ղուկ., Գ, 12—13

390 Ա թագ., ԺԶ, 7

391 Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԽԱ, «Էջմիածին», 1953

հոգոց նոցա ծախիցեն³⁹²։ Սակայն յայտնեսցեն զպատճառն և այնոցիկ վաճառեսցեն, որ կարող են խրատել։

Եւ զայս դատաստան եղաք երբեմն ըստ Օրինացն³⁹³, այլ հաստատել կանոնօք կամեցաք՝ մասամբ առաւելել⁽¹³⁵⁾։

5

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Ի Բ

ՎԱՍՆ ՈՐ ՂՐԿԷ ԶՄԱՐԴ Ի ՃԱՆԱՊԱՐՀ, ԵՒ ՄԵՌԱՆԻ ԿԱՄ ԱՅԼ ԻՆՉ⁽¹³⁶⁾

Վասն զմարդ ի ճանապարհ զրկել ումեք բազում օրինակք տեսանին ի հարցմանս խղճի և անխղճի։ Զի են ոմանք, որ ի գործ մշակութեան են կարգեալք ի տերանց իւրեանց, և կէսք՝ յայգեգործութիւն, և այլք՝ ի զինուորութիւն, և դարձեալ այլք՝ ի յայլ գործ, որպէս հասարակաց մերոց կենացս օրինօք պատրաստեալ է։ Այսոցիկ, որոց ի գործս իւրեանց եկեսցէ որոգայթ մահու, անպարտ են տէրքն նոցա, մանաւանդ այնոցիկ, որք զպատրաստութեան պատուէրն հանապազ կացուցանէ ի լսելիս հնազանդելոց իւրոց։ Ապա թէ հասարակաց միաբանութեան սիրոյ և խաղաղական մերոց կենաց զրնդդէմսն հրամայիցեն գործել տէրք ծառայից, և անդ պատահի ումեք մահ կամ սպանութիւն, մահապարտ է տէրն նորա։ Դարձեալ՝ եթէ որ ի նոցանէ ծանուցանէ տեսաւ իւրում զվնասն, որ առաջի կայ, և տէրն անհոգացեալ անպատրաստաբար առաքէ ի գործն, և պատահի վնասն, յորմէ խիթայր, որ առաքեացն՝ արեան պարտ է³⁹⁴։

20

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Ի Գ

ՎԱՍՆ ՈՐՔ ՏՂԱՅ ՈՒՍՈՒՑԱՆԵՆ

Ոչ է պարտ վարձու զմանկունս ուսուցանել ըստ կանոնաց հրամանաց⁽¹³⁷⁾։

Եթէ որք իցեն, զամենայն խնամ տանել նոցա ի դէպ է, ապա թէ չիցեն՝ զկերակուր և զհանդերձ միայն իւրքն հոգասցեն։ Եւ եթէ կարողք իցեն և ըստ ինքեանց յօժարութեանց ընծայ ուսուցողացն տացեն, արժան է հոգևոր սերմանողացն զմարմնաւորսն հնձել, իսկ եթէ աղքատ՝ ոչ պահանջել։

Այլ եթէ որ հակառակեսցի և բռնաբարէ, դատաստանաւ է, զոր ինչ ի մանուկն ծախեալ իցէ, զայն միայն հատուցանել, այլ ոչ զհոգևորն շնորհի³⁹⁵։

Այդոցիկ զհետ երթալ դատաւորաց արժան է հոգևորապէս։

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Ի Դ

ՎԱՍՆ ԱՐԲԵՑՈՒԹԵԱՆ⁽¹³⁸⁾

Եւ զարբեցութեան բազումք անգիտանան զսահման յառաջնորդաց և ի սպասաւորաց եկեղեցոյ։ Միայն եթէ ոչ ժայթքեն՝ համարձակին ի գործ եկեղեցոյ։

³⁹² Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԽԲ, «Էջմիածին», 1953

³⁹³ Տե՛ս հոգվ. ԿԵ, ԿԶ, ԿԷ, ԿԹ, Հ, ՃԶԾ

³⁹⁴ Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԽԳ, «Էջմիածին», 1953

³⁹⁵ Տե՛ս Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԼԵ, «Էջմիածին», 1953

Արդ, դնելի է զսահմանս նոցա: Արբեցութիւն ըստ ստուգաբանութեան յագեցումն իսկ է, իսկ ժայթքելն և կամ ոչ՝ ի կազմուածէ բազում անգամ պատահի մարմնոյ: Իսկ եթէ սահման արբեցութեան յագեցութիւն է, ապա և սահման ոչ արբենալոյ անյագեցութիւն է: Դարձեալ՝ նշանակ

5 արբեցութեան դեղեւումն մարմնոյ է և բանի:

Արդ, որ ըստ այսմ սահմանի կամ նշանի իցէ, ի բաց կալ արժան է յիրաքանչիւր սպասաւորութենէ և ընդ զպաշխարութեան չափն և ապա մատչիլ ի գործ շնորհին, իսկ եթէ անփոյթ արասցեն՝ ընդ զատաստանօր արբեցողացն են:

10

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Ի Ն

ՎԱՍՆ ԿԱՐԳԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՅ ԵՒ ՏԱՆ ԹԱԳԱՆՈՐԻ⁽¹³⁹⁾

Զի՞նչ գործ մարդոյ՝ զաստուածպաշտութիւն ծանեալ: Ապա արժան է մարդոյս քննել զպաշտօնակցաց իւրոց, որով մարթագոյն զինքն ջանայցէ առնել մաքուրս և զուարթունս՝ առ նոսա հայելով, և զկնի աշտրիկ հա-

15 սու լինել կարգաց եկեղեցոյ և թագաւորաց, զոր պաշտեմք:

Արդ ահա, որպէս ամենեցուն յայտնի է, երկու արարածք եղեն խորհրդականք և բանաւորք՝ հրեշտակք և մարդիկք. մինն՝ ի պարզ և յանխառն բնութենէ, իսկ միւսն՝ ի բազմաց գոյացեալ: Եւ Մովսէս ի սկզբանն ոչ գրեաց յաղագս հրեշտակաց և վասն մարդոյ պատմեաց՝ ասելով, եթէ

20 ստեղծ Աստուած զմարդն հող յերկրէ և փշեաց յերեսս նորա շունչ կենդանի, և եղև մարդն հողի կենդանի³⁹⁶: Այլ ապուշքն, այսինքն՝ տգէտք, կարծեն զԱստուած բերանով և այլովք գործիւք վարիլ և զանբաւանդակելին ի զղայութիւն բաւանդակեալ. այլ իմանալի է զփշեալն՝ կենդանացոյց կամ հոգիացոյց: Նոյնպէս գիտեա և զհողն յերկրէ՝ ոչ մեկին իմանալ հող,

25 այլ բաւանդակ զշորեաին բնութիւնսն ունելով՝ զցամաքն և զխոնան, զջերմն և զցուրտն, և զհողմն: Որպէս բժշկացն մանկունք բաժանեն զհողոյն ցամաքութիւնն յոսկերս, և զմարմինն՝ ի խոնաւութիւն ջուրցն, և զջրոյն՝ յարեան երակսն, զցրտութիւն հողմոյն՝ ի շնչերակսն, զջերմութիւն հրոյն խառնեն ընդ ամենայն: Այլ և արականս և իգականս բաժանեն և

30 զմիսն և զմորթն իգական ասեն: Եւ զայս ամենայն Մովսէս ոչ ասաց և ոչ զբնութիւն հրեշտակաց, սակայն լինելութիւն է նոցա:

Իսկ արդ, անե՞ղք իցեն, կամ ինքնե՞ղք, կամ նա՞խ քան զսկսանիլն արարածոց, վասն որոյ ոչ ասաց Մովսէս, թէ արար Աստուած զհրեշտակս, այլ թէ հրամայեաց սերովբէիցն բոցեղէն սրով պահել զճանապարհ ծա-

35 ուոյն կենաց³⁹⁷: Թէ այդ այդպէս է, ապա անեղ պարտիմք իմանալ և զշուրն, զի ասաց, թէ ի սկզբունէ արար Աստուած զերկին և զերկիր, և ոչ ասաց, թէ՛ զշուրն, այլ թէ՛ երկիր էր աներեւոյթ և անզարդ, և հոգի Աստու-

ծոյ շրջէր ի վերայ շուրց³⁹⁸:

Այլ իմանալի է մեզ ասել, թէ մինչ արար Աստուած զերկին և զերկիր, ընդ նմին արար զամենայն զօրութիւնս երկնից, և զշուրս, և զբարս

396 Մնունդք, Բ, 7

397 Մնունդք, Գ, 24

398 Մնունդք, Ա, 1—2

և զամենայն, որ ինչ յերկրի, զի երկիրս հող միայն ասի ըստ Եբրայեցոց բարբառոյն: Ապա և ջուրք, ուրեմն, ընդ երկիր արարան, որպէս և Դաւիթ ասէ՝ նորա է ծով, և նա արար զնա, և զցամաք ձեռք նորա ստեղծին³⁹⁹, Եւ ընդ երկնի հրեշտակք արարան, ասելով՝ ո՞ր արար զհրեշտակս իւր հոգիս և զպաշտօնեայս իւր ի բոց հրոյ⁴⁰⁰: Հրեշտակս և պաշտօնեայս լսելով՝ դասս ոչ յայտնեն, այլ սեռական անուանեն զանունն: Բայց Մովսէս տայպէս ծածկաբար ոչ միայն զդասս ոչ յայտնեաց, այլ և ոչ իսկ յիշեաց զհրեշտակսն ի սկզբանն, այլ յետոյ ասաց առ Աբրահամու, եթէ եգիտ հրեշտակն զԱգար յանապատին⁴⁰¹. և դարձեալ ասէ՝ եկին հրեշտակք ի Սոգոմ⁴⁰²: Եւ ոչ կերպարանս ինչ ասաց, այլ իբրև զարս երեւալ. ոչ միայն ըզսոցա, այլ և ոչ զքերովբէիցն և ոչ զսերովբէիցն ինչ ասաց զկերպարանս: Իսկ Յակոբ ի տեսլեանն ասէ զկերպս հրեշտակաց⁴⁰³, որպէս Ակիւզաս ցուցանէ, ասելով. տեսանէր սանդուխտս հաստատեալ յերկրի, որոյ գլուխն հասանէր յերկինս, և բազմութիւն մարդկան թեաւորաց, որ ելանէին և իջանէին⁴⁰³: Թուի ինձ՝ եւթանասնիցն⁽¹⁴⁰⁾ կարծելով վասն բանին, զանուանս հրեշտակացն բաւական համարելով, զկերպսն ոչ յիշեն: Սոյն կերպիւ լսեմք և զքերովբէսն, զոր ոսկի արար Սողոմոն և եղի տաճարին⁴⁰⁴, զոր արարեալ էր Մովսէս ի խորանին երկթեանս՝ և թէ ի թէ կցող, որք հովանի ունէին ի վերայ քաւութեանն⁴⁰⁵: Դարձեալ և ի մեքենովթան լսեմք քերոքք, և առիծունս, և եզինս, և ուսք մարդոյ և ձեռս, անիւս՝ որպէս կառաց⁴⁰⁶, Եւ ոչ ասեն ստուգիւ կամ կարեն հասու լինել զասուցն և ոչ կերպիցն, այլ միայն նմանեցուցանեն, որպէս զթիթեղունս թռուցեալս լուսերամաս: Իսկ Միքիաս զգօրս երկնից ասէ զօրուցուցանել շուրջ կացեալ զաթոռովրն Աստուծոյ և ոչ զթիւ դասուցն և ոչ զանուանս կոչէ: Բայց Եսայի ասէ զանուանս սերովբէիցն և վեցթեան կերպիւ զփառաբանութիւնն յայտնէ⁴⁰⁷, Իսկ Եզեկիէլ այլ դասս յայտնէ և յաւելու շորեքկերպեանն և շորեքթեանն⁴⁰⁸, և այս նման է մեքենովթայ տաճարին: Բայց փոխանակ նորա արմաւենոյն՝ սորա արծուին է, թէպէտ և ի խորհուրդ առ ի միտս զնոյն բերէ, սակայն կերպին որոշի: Տեսանէ Եզեկիէլ և անիւս, այս սինքըն՝ սայլս, այլակերպս և ոչ որպէս մեքենովթայ նման, այլ անիւ ի մէջ անուաց⁴⁰⁹, նորոգ և հրաշալի: Այս այլ դասս թուի ինձ, քանզի անձնական ասէ զանիւսն, զի ոգի կենդանի զոյր ի նոսա: Եւ ասէ այլ դասս, որ բազմալեւոյն են, ասէ և հուր ահագին խառնեալ և բորբոքեալ⁴¹⁰. զայս առտնձնական ակնարկէ:

399 Սաղմոս, ՂԳ, 5

400 Սաղմոս, ՃԳ, 4

401 Մեռնդք, ԻԱ, 17

402 Մեռնդք, ԺԲ, 1

403 Մեռնդք, ԻԸ, 12

404 Գ թագ., Զ, 3—28

405 Եւբ, ԻԵ, 18—20. Լէ, 7—9

406 Գ թագ., Է, 27—36

407 Եսայի, Զ, 2—3

408 Եզեկ., Ա, 5 և այլուր:

409 Եզեկ., Ժ, 10

410 Եզեկ., Ժ, 1 և այլուր:

Թէպէտ և զայս ամենայն ասացին մարգարէքն, սակայն ծածկաբար և ոչ յայտնապէս զիրաքանչիւր դասս: Նաև ոչ Տէրն յԱւետարանի անդ ալ ինչ յայտնեաց, բայց միայն զբազմութիւնս հրեշտակաց զընդացն⁴¹¹:

- 5 Բայց սուրբ առաքեալն Յուդա պարզ և յայանի ցուցանէ մեզ և ինքն զասք և զանուանս իւրաքանչիւրոցն ասէ՝ Հրեշտակք, Հրեշտակապետք, Իշխանութիւնք, Տէրութիւնք, Սերովբէք, Քերովբէք, Պետութիւնք⁴¹²:

- Իսկ սուրբն Դիոնիսիոս՝ պարծանքն Աթենացոց, Արիստապագսին, առաքելոյն աշակերտ և հետևող⁽⁴¹⁾, ինն դասս ասաց. զոր առաքեալն երկու ի մի երես ասաց՝ ի զատ ասաց զՀրեշտակապետն ի Հրեշտակացն և զՔերովբէսն ի Սերովբէցն: Եւ թուեաց զնոսա ինն դասս ստուգութեամբ աշակիսի կարգաւորութեամբ, յորմէ և մեր ուսեալ՝ պատմեմք բում հարցասիրութեանդ, որ են.

- 15 Ներքին դասք Հրեշտակացն, որք են պատգամաւորք և հրամանատարք. և փառաբանութիւն է նոցա, զոր հովիւքն լուան՝ փառք ի բարձունս Աստուծոյ⁴¹³:

Երկրորդ դաս Հրեշտակապետացն է. և փառաբանութիւն է նոցա՝ Տէր, ողորմեա քո արարածոցս, զոր Զաքարիասն լուաւ, թէ՛ մինչև ցե՞րք շողորմեսցիս Երուաղէմի և քաղաքացն Յուդայ⁴¹⁴:

- 20 Երրորդ դաս Իշխանութեանցն է, որք են իշխանութեանցն Աստուծոյ փառաբանիչք, ասելով՝ տուաւ քեզ հեթանոսք ի ժառանգութիւն և իշխանութիւն քեզ յամենայն ծագս երկրի⁴¹⁵:

Չորրորդ դաս Զօրութեանցն է, որք զօրութեանցն Աստուծոյ են փառաբանիչք, ասելով՝ Տէր հզօր ի պատերազմի⁴¹⁶:

- 25 Հինգերորդ դաս Աթոռոցն է, որք են փառաբանիչք աթոռոյն Աստուծոյ, ասելով՝ աթոռ քո, Աստուած, յաւիտեանս յաւիտենից⁴¹⁷:

Վեցերորդ դաս Պետութեանցն է, որք են փառաբանիչք քահանայութեանն Աստուծոյ, ասելով՝ դու ես քահանայ յաւիտեան⁴¹⁸:

- 30 Եւթներորդ դաս Տէրութեանցն է, որք են փառաբանիչք տէրութեանն Աստուծոյ, ասելով՝ արքայութիւն քո՝ արքայութիւն յաւիտենից⁴¹⁹:

Ութներորդ դաս Սերովբէցն է, որք լսին բերանք հրեղէնք, որք են երեքսրբենին փառաբանիչք, զոր լուան Եսայիաս՝ սուրբ սուրբ, սուրբ⁴²⁰:

- Իններորդ դաս Քերովբէցն է, որք լսին վերինք կամ հանճար մեծութեան, որք գովողք են մեծութեանցն Աստուծոյ, ասելով՝ Տէր զօրութեանց, լի են երկինք և երկիր փառօք քովք⁴²¹:

Այս են իններորդ դասք երկնայինք և այս է զործ նոցա: Աւելի, քան

411 Մատթ., ԻԶ, 53: Յովհ., Ա, 51 և այլուր:

412 Տե՛ս Թուղթ Յուդայի, Նաև Հոովմ, Ը, 38—39. Եփես., Ա, 21 և այլուր:

413 Ղուկ., Բ, 14

414 Զաքարիայ, Ա, 12

415 Սաղմոս, Բ, 8

416 Սաղմոս, ԻԲ, 9

417 Սաղմոս, ԽԴ, 8: Եբր., Ա, 8

418 Սաղմոս, ԺԹ, 4

419 Սաղմոս, ԺԽԴ, 13

420 Եսայի, Զ, 3: Յայտն. Յովհ., Դ, 8

421 Եսայի, Զ, 3

զայս, մի՛ ալ ինչ իմաստը, որպէս եղկելին Որոգինէս⁽¹⁴²⁾, որ աւելի, քան զգրեալսն, իմանալով՝ կործանեցաւ անկանգնելի, զերկնային դասսն զանազանելով. հրաշալիս իմն բարբառելով, զապիրատութիւն ի բարձունս խորհեցաւ՝ այսպիսի ասելով բան, թէ մարդիկ ոչ տեսանեն զհրեշտակս, և ոչ հրեշտակապետք՝ զհոգիս մարդկան, և Հոգին Սուրբ ոչ տեսանէ զՈրդի, և Որդին ոչ տեսանէ զՀայր: Բայց մեզ քաւ և մի՛ լիցի այսպիսի բարբառել հայհոյութիւն, ալ ասել զերկնային դասս փառաբանիչս աստուածութեանն:

Եւ կարգաւ կայանին բաժանեն զլուսաւորութիւնն և ապա շափով լուսաւորութեանն դասս առեալ, որպէս անձն է Հօր, նոյնպէս և անձն Որդոյ և Հոգոյն Սրբոյ: Եւ արդ, որ ինչ երկնային դասուցն է, բաւական լիցի այդչափ:

Իսկ եկեղեցի որպէս հարսն մի գեղեցիկ, որ պահի ի համար մեծի փեսայի՝ որդոյ թագաւորին և զիւր սենեակն յօրինէ կարգաւորութեամբ, որպէս զի նմանագոյն ինչ արքունական կարգաց յարդարիցէ զպատիւ որդոյ թագաւորին: Նոյնպէս և եկեղեցի երկնային դասուցն ընտանութիւն զիւրն կարգեաց զնմանութիւն և զդասս ինն թուով, քանզի ի խորանին ինն դասս տեսանեմք զՂեւտացոցն և զպաշտօնէիցն, քանզի ոչ ամենեքեան միում արժանաւորեցան կայանիւ, ալ ըստ շափոյ արժանաւորութեանն առին զսպասաւորութիւնն⁴²²:

Առաջին դասն՝ Մովսէս և Ահարոն և որդիք նորա⁴²³:

Երկրորդ՝ գունդն Ամրամայ⁴²⁴:

Երրորդ՝ գունդն Սահառայ⁴²⁵:

Չորրորդ՝ գունդն Քերովինի⁴²⁶:

Հինգերորդ՝ գունդն Ոզիէլի⁴²⁷⁽¹⁴³⁾:

Վեցերորդ՝ դասն Ռաբենի⁴²⁸:

Եւթներորդ՝ դասն Սեմէի⁴²⁹⁽¹⁴⁴⁾:

Ութերորդ՝ գունդն Մոդի⁴³⁰:

Իններորդ՝ գունդն Մուսկայ⁴³¹:

Ապա թէ ասիցէ որ, թէ Մովսէս և Ահարոն ի նոյն զնդէ իցեն, դիտասցէ, զի զատոյց զնոսա Աստուած, զի նորա էին քահանայք՝ մատուցանել պատարագս, և արկանել խունկս քաւութեան, և իշուցանել զխորանն, և ծածկել զնա նուարտանաւն⁴³², այսինքն՝ սեկէ ծածկոցաւն: Ապա ալ սպասաւորք մատչէին և բառնային ըստ արժանաւորութեանն, ոմանք՝ ըզտախտակն և զքաւութիւնն, և ոմանք՝ զցիցս խորանին, և զապաւանդակ-

422 Տե՛ս Թիւք, Գ, 7

423 Թիւք, Գ, 38

424 Թիւք, Գ, 19, 27

425 Անդ

426 Անդ

427 Անդ

428 Սնունդք, ԽԶ, 9, Եւք, 2, 14: Թիւք, Ա, 20. ԻԶ, 3 և այլուր:

429 Թիւք, Գ, 21, նաեւ Եւք, 2, 17: Թիւք, Գ, 18: Բ թագ, ԺԶ, 5, 7, 13 և այլուր:

430 Թիւք, Գ, 20, 33

431 Անդ

432 Ղեւտ., Թ: Թիւք, Գ, 5—6 և այլուր:

սըն, և զկրսերագոյն կահ սպասուն սրբութեան⁴³³, եւ բանակիլ ոչ ընդ այլ դասս հրամայեցաւ Մովսիսի, այլ յարեւելից կողմանէ խորանին⁴³⁴:

Արդ, ահա յայտնապէս ցուցաք, թէ ըստ երկնային դասուցն ինն երեկին, և ի հնումն՝ զՂևտացիսն:

- 5 Պարզես, առաքեալ Սրբո Հոգոյն, համարի. բան իմաստութեան, բան գիտութեան, հաւատս, շնորհս բժշկութեան, աշուղութիւն զօրութեանց, մարգարէութիւն, ընտրութիւն հոգոյ, ազգս լեզուաց, թարգմանութիւնս լեզուաց⁴³⁵:

- 10 Դարձեալ յայտնապէս ցուցանէ մեզ առաքեալն ինն դասս եկեղեցոյ, ասելով այսպէս՝ զորս եղ Աստուած յեկեղեցոյ, այս են.

նախ՝ զԱռաքեալս,
երկրորդ՝ զՄարգարէս,
երրորդ՝ զՎարդապետս,
չորրորդ՝ զԶօրութիւնս,

- 15 հինգերորդ՝ Շնորհս բժշկութեան,
վեցերորդ՝ Օգնութիւնս,
եւթներորդ՝ Վարիշս,
ութերորդ՝ Ազգս լեզուաց,
իններորդ՝ թարգմանութիւնս լեզուաց⁴³⁶:

- 20 Որքն են այսոքիկ.

Առաջին դասք եկեղեցոյ՝ պատրիարքք, որ թարգմանի հայրապետք, որք ունին զաթոռ չորից աւետարանչացն:

Եւ արդ, տես զզօրութիւն խորհրդոցն՝ փոխանակ չորեքերպեան կենդանեացն⁴³⁷ եղան սուրբ աւետարանիչքն, որ նշանակէ. դէմք մարդոյն՝

- 25 զՄատթէոս⁴³⁸, քանզի որպէս զմարդ ծնեալ ասէ զՔրիստոս ի Բեթղէհէմ⁴³⁹:

Իսկ Մարկոս՝ դէմք առիւծու նշանակի⁴⁴⁰, քանզի նա ասէ՝ և ել Քրիստոս իբրեւ զառիւծ ի Յորդանանէ ի Դաթան⁴⁴¹: Եւ սատանայ առիւծ ասի⁴⁴²

վասն շաղկապեցութեան և զազանաբար կապտելոյն և գիշելոյն զկենդանիսն: Այլ Փրկիչն մեր կոչեցաւ առիւծ վասն զօրութեանն և ի վերայ կեն-

- 30 դանեացն թագաւորելով: Զնոյն և Մարկոս ասէ՝ ել Քրիստոս ի Յորդանանէ իբրեւ զառիւծ, այսինքն՝ թագաւորել:

Իսկ դէմք եզինն նշանակէ զՂուկաս, վասն զի նա ասէ՝ փոխանակ աշխարհի զենեալ⁴⁴³:

- 35 Իսկ դէմք արծուոյն նշանակէ զՅովհաննէս, որպէս ասէ զվերստին քարոգութիւնն, և ոչ յերկրէ և ոչ ի մարմնաւորութիւնն սկսանի, որպէս և այլքն, այլ նման արագաթեւ արծուոյ սրաթոռի լեալ՝ սկիզբն արարեալ ասէ. ի սկզբանէ էր Բանն, և Բանն էր առ Աստուած, և Աստուած էր Բանն.

⁴³³ Թիւք, Դ, 25, և այլուր:

⁴³⁴ Թիւք, Գ, 38

⁴³⁵ Ա Կորնթ., ԺԲ, 8—10

⁴³⁶ Ա Կորնթ., ԺԲ, 8, 28

⁴³⁷ Յայտն. Յովհ., Դ, 6—7: Եզեկ., Ժ, 14

⁴³⁸ Աւդ

⁴³⁹ Մատթ., Ա, 16 և այլուր. Բ, 1

⁴⁴⁰ Յայտն. Յովհ., Դ, 7: Եզեկ., Ժ, 14

⁴⁴¹ Այսպիսի նախադասութիւն Աստվածաշնչի մեջ չի հանդիպում:

⁴⁴² Ա Պետրոսի Ե, 8

⁴⁴³ Յայտն. Յովհ., ԺԳ, 8

որով ամենայն եղև⁴⁴⁴, Յիրուի անուանել զնա արծուի բարձրաթուղ և թռչուն երկնից⁴⁴⁵:

Արդ, ահա ցուցաբ փոխանակ երկնից՝ զեկեղեցի, և փոխանակ շորեք-կերպեան կենդանեաց՝ զշորս աւետարանիչսն, և նոցա փոխանակ՝ զհայ-
 5 րապետացն դասս և զնոցին աթոռսն: Աւագ և մեծ աթոռ⁽¹⁴⁵⁾ Անտիոքայն՝ զՄատթէոսին, Աղէքսանդրուն՝ զՄարկոսին, Հռոմայն՝ զՂուկասուն, Եփե-սոսին՝ զՅովհաննուն:

Այս կարգաւորութեամբ վարեցաւ եկեղեցի մինչև յաւուրս Յուստիա-
 նոսի թագաւորին, ըստ շորեքկերպեան կենդանեացն, շորեքկուի եղեմա-
 10 կան բխման⁴⁴⁶, ըստ շորեքեղերեան տիեզերաց, ըստ շորից աւետարան-չացն բաժանեցաւ աշխարհս յիշխանութիւն շորից աւետարանչացն: Իսկ Յուստիանոս իբրև թագաւորեաց, կամ եղև փոխել զաթոռ սրբոյն Յովհան-նու յԵփեսոսէ ի Կոստանդինուպօլիս, և հաւանեցուցանել զԺողովն՝ և ըզ-սրբոյն Մատթէոսի՝ յԱնտիոքայ յերուսաղէմ, զի մինչև ի նորա ժամա-
 15 նակն ինքնազուխ էին եպիսկոպոսքն, ոչ ինքեանք՝ ընդ այլօք և ոչ այլք՝ ընդ նոքօք. Կոստանդինուպօլիս՝ վասն թագաւորելոյ քաղաքին, և Երուսաղէմ՝ վասն զի քաղաք է երկնաւոր թագաւորին: Բայց ի Ժողովսն հրա-մայեցին սուրբ հարքն՝ Երուսաղէմի եպիսկոպոսին դեր ի վերոյ նստիլ:

Ահա, ասացաք զեկեղեցոյ առաջին դասն՝ զհայրապետն, որք ունին
 20 զառաքելական զգեստն և զեմփորոն⁽¹⁴⁶⁾ հինգկրկին: Եւ գործ է հայրապետին ձեռնադրել զարհիսկոպոսս, որք են ընդ վիճակաւ ի շորս բաժնի տիեզերաց: Եւ նա տայ հրաման վասն Ժողով առնելոյ:

Երկրորդ դասք եկեղեցոյ՝ արքեպիսկոպոսք: Կարգ է նոցա սպիտակ հանդերձ մինչև ծածկէ զուսս՝ արքականու⁽¹⁴⁷⁾ պճղնաւոր, և շուրջառ, և
 25 եմփորոն շորեքկրկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապօլիտս, այսինքն՝ մայրաքաղաքաց եպիսկոպոս, և օրհնել ձէթ կնքոյն: Եւ ունին իշխանու-թիւն ձեռնադրել պատրիարգս:

Երրորդ դասք եկեղեցոյ՝ մետրապօլիտք, որ կոչին մայրաքաղաքաց
 եպիսկոպոսք, որք ունին զնոյն հանդերձս սպիտակս մինչև ցպճղունսն, և
 30 շուրջառ, և եմփորոն երեքկրկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոս ի վերայ բերդից և գեղից և օրհնել զձէթ կնքոյ վասն յաւելուածին արկա-նելոյ յառաքելական ձիթոյն, զոր պահէ եկեղեցի յաւելուածով: Եւ երեք մետրապօլիտք ունին իշխանութիւն ձեռնադրել իւրեանց արքեպիսկոպոս:

Չորրորդ դասք եկեղեցոյ եպիսկոպոսք են, որք ունին զնոյն կարգ:
 35 Գործ է նոցա ձեռնադրել զամենայն վիճակաւորս: Եւ երեք եպիսկոպո-սունք ունին իշխանութիւն ձեռնադրել իւրեանց մետրապօլիտ: Եւ գործ է նոցա սեղան օրհնել, և աւագան, և իւղ օծութեան:

Հինգերորդ դասք եկեղեցոյ՝ եոփսունք և պապասք, որք են քահա-
 նայք և երիցունք: Քահանայքն ի քաղաքս լինին, և երիցունքն՝ ի գեղս և
 40 յազարակս. և երկոքեանն մի են, բայց յաղագս պատուոյն և անուանքն զանազանին: Բայց կարգ է նոցա՝ նոցայն, բայց յեմփորոտէ, զի սոքա ուրար միայն արկանեն ի վերայ երկոցունց ուսոցն, նոքա և թիկնոցիւ իշխեն կալ ի վերայ բեմին: Եւ գործ է սոցա պատարագ մատուցանել, և

⁴⁴⁴ Յովհ., Ա, 1—3

⁴⁴⁵ Տէ'ս Եզեկ., Ժ, 14: Յայտն. Յովհ., Գ, 7

⁴⁴⁶ Տէ'ս Մնանդր., Բ, 10

մկրտել, և պսակել, և ուր եպիսկոպոս չլինի, օրհնել զխաչն և զմատաղն: Եւ թէ հրաման առեալ իցէ յեպիսկոպոսէն, և զիւղն օծութեան իշխանութիւն ունի օրհնել և ձեռնադրել զդպիրն, և զգրակարդացն, և զկրօնաւորն:

- 5 Վեցերորդ դասը եկեղեցոյ սարկաւագունք են: Եւ կարգ է նոցա նոյն, բայց հոլանի կայցենն, այսինքն՝ գլխիբաց, և գօտէլոյծ և զահեակ ուսովն արկեալ զուրարն: Գործ է նոցա Աւետարան կարդալ և քարոզել, և զսկիքն և զբշոցն բերել ի սենեկէն ի սեղանն և ի սեղանոյն արտաքս զբաշխումն, և խունկ ծխել և առնել, որ ինչ միանգամ սպասաւորութիւն է. և նստիլ՝
- 10 ոչ ամենեկն, բայց յետ արձակման ժամուն, երբ հրամայէ քահանայն⁴⁴⁷: Են և ի կանանց սարկաւագուհիք, ձեռնադրեալս վասն քարոզելոյ կանանց և կարդալ Աւետարան, զի մի՛ մտցէ անդ այր, և մի՛ նա արտաքս, քան զվանս կանանց, ելանիցէ: Բայց յորժամ քահանայք մկրտութիւն առնեն կատարեալ կանանց, գան սարկաւագուհիքն յաւազանն և ջրով լուսացեն
- 15 զկանայսն, և քահանայն օծանէ ի ներքոյ վարագուրին: Եւ կարգ է սարկաւագուհեացն ամենայն ինչ հաւատաւորացն, բայց ի վարս պինդն, խաչ ունենայ ի վերայ ճակատին և կիսաթիկնոց՝ յաջմէ կողմանէ ուսոցն: Եւ մի՛ նոր ինչ կամ անկարգ համարեսցիք զայս, ով սուրբ եղբարք, այլ ի սրբոց առաքելոցն աւանդութենէ ուսանիմք, քանզի ասէ, թէ՛ յանձն առնեմ ձեզ զՓիլէ վքոյր մեր, որ է սպասաւոր եկեղեցոյն⁴⁴⁸:

- Եւթներորդ դասը եկեղեցոյ⁽¹⁴⁹⁾ եպիսկոպոսք են, որ կոչին քորեպիսկոպոսք այժմ, գլխաւոր սարկաւագաց: Եւ կարգ է նոցա նոյն, և ուրար զերկոսին ուսովքն, և կալ գօտելոյծ և գլխիբաց, և իշխանաւ եպիսկոպոսին օրհնեն եկեղեցի և հրաման ունել ի վերայ քահանայից և եկեղեցականաց:
- 25 Ութերորդ դասը եկեղեցոյ՝ գլխաւորք եպիսկոպոսաց, որք են կաթողիկոսք, որ ունին զպատուականագոյն աթոռն՝ նմանեալ սերովբէից: Կարգ է նոցա նոյնպէս հոլանի, այսինքն՝ գլխիբաց, և գօտելոյծ և ուրար զերկոսին ուսովքն: Բայց գործ է նոցա ձեռնադրել զեպիսկոպոսունս և ինքնակամ օրհնել զիւղն օծութեան:
- 30 Իններորդ դասը վերագոյն քան զամենեսեան՝ պապիոս, որ այժմ կոչեն ֆռանկք պապ, նմանեալ քերովբէից: Կարգ է նոցա հոլանի, այսինքն՝ գլխիբաց, և գօտելոյծ: Եւ գործ է նոցա կարգել զդասս թագաւորաց. զի թէ մարդն պատկէր է Աստուծոյ, և որք ի Քրիստոս մկրտին՝ զՔրիստոս

- 35 զգեցեալ են, որչափ ևս առաւել թագաւորք հաւատացեալք, որ ի վերայ գլխոյն բերեն զնշան տէրունական: Պարտ է նոցա նմանել Քրիստոսի, ոչ միայն խոնարհամտել և զշարաւարանսն Քրիստոսի ի մարմնի իւրում կրել, այլ փառացն նմանել, որ ցուցանէ զքաղցրութիւն Տեառն և Փրկչին մերոյ, զի և հեթանոսաց թագաւորաց լուեալ՝ յօժարեսցին գալ յերկրպագութիւն
- 40 Տեառն Աստուծոյ մերոյ:

Եւ այս են նմանութիւն երկնաւոր դասուցն.

Հրեշտակքն՝ առաքելական զգեստիւ յազօթս.

Հրեշտակապետքն՝ քղանցիւ.

Իշխանութիւնքն՝ գնդաւ առաքելական զգեստիւ.

⁴⁴⁷ Տե՛ս Կանոնք լաւորիկեայ Ի, Կանոնադիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 234

⁴⁴⁸ Հոովմ., ԺԶ, 1

Զօրութիւնք՝ առաքելական զգեստիւ.

Աթոռքն՝ հիւպատիկք.

Պետութիւնքն՝ առաքելական զգեստիւ.

Տէրութիւնքն՝ պսական առաքելական զգեստիւ.

5 Սերովբէքն՝ վեցթեանք.

Քերովբէքն՝ ութթեանքն և բազմաշեալքն:

Զայս ամենայն զմտաւ ածելով սրբոյն Կոստանդիանոսի թագաւորին, որ ըստ դիւթութեան կարգ էին հեթանոսաց՝ զայն եղծեալ խանգարեաց և այսպէս զերկնից և զեկեղեցոյ յարմարեաց զկարգս դասուցն ի պատիւ
10 թագաւորութեանն և զտեղիս իւրաքանչիւր կայանացն որոշեաց և զգործն յայտնեաց, որ են այսորիկ.

Առաջին դաս պաղատին, որ է դարպաս, եղենդիարք⁽¹⁵⁰⁾, որ են պահպանք ոսկի վաղարին: Զգեստ է նոցա դիպակ ոսկեթելով կազմաւ, և ունին գաւազան ոսկի: Եւ գործ է նոցա տանել յառաջ զագաւորողն⁽¹⁵¹⁾ և
15 զայլս, զոր խնդրէ արքայն:

Երկրորդ դաս՝ վեստիտորայն⁽¹⁵²⁾, որ են պսակակալք արքային: Զգեստ է նոցա դիպակք արծաթաթելս և զաղտաղէնք ի կոպաղս ոսկիս, որ է կիսաթուր՝ ներքև հալաւին:

Երրորդ դաս կանտիտորայն է ⁽¹⁵³⁾, որ զոսկի տէգսն ունին, այսինքն՝
20 զոսկով կազմած խիշտսն: Զգեստ է նոցա ծիրանի դիպակ ճամկաւոր և մանեակ ոսկի՝ ի պարանոցսն: Եւ յորժամ ի ճանապարհ ելանէ արքայն, նոքա բառնան զխաշն սուրբ: Եւ ի նոցանէ լինին շորս արք, որք զգէնսն կրեն թագաւորին:

Զորրորդ դաս պոքոքստորայն է ⁽¹⁵⁵⁾ որք զվաղերս ունին և ասպարս երկաթիս: Եւ զգեստ է նոցա ապրիշմէ դիպակ: Եւ յորժամ վախճանի արքայն, նոքա են, որ զդազաղսն և զգահոյսն բառնան:

Հինգերորդ դաս եսկոպտորայն է ⁽¹⁵⁶⁾, որք լինին մեծահասակք և ունին վահանս կմբրաւորս⁽¹⁵⁷⁾ և ասպարս փոքրս: Եւ զգեստ է նոցա կտաւսըն ուղորկ, և վարշամակս, որ է փակեղն, և շաղշեր⁽¹⁵⁸⁾ յոտսն, և գօտի
30 ոսկի կրկին: Եւ ի նոցանէ լինին՝ որք սրկբունք⁽¹⁵⁹⁾ և մանդատորք⁽¹⁶⁰⁾:

Վեցերորդ դաս պաղատին՝ ստրատորքն⁽¹⁶¹⁾, որք զձին թամբեն և հեծուցանեն զարքայն: Եւ զգեստ է նոցա ուռեւուռ կապալ⁽¹⁶²⁾, և ի ձեռս իւրեանց՝ թուր միասայրիք և ասպար փոքր:

Եւթներորդ դաս պաղատին սքողարք են⁽¹⁶³⁾: Եւ զգեստ է նոցա գրատր կտաւիք և թեզնէ, բերանն դիպակով: Ունին նիզակս, որ է ուռմբ, և սև ասպարս: Եւ ի նոցանէ լինին՝ որք զգրոշսն, այսինքն՝ զնշանակն, և ըզվիշապագլուխսն կրեն և կոշին սիգնայք⁽¹⁶⁴⁾:

Ութերորդ դաս պաղատին՝ դեկանիոնքն⁽¹⁶⁵⁾, որք են աղեղնաւորք: Եւ ունին կրկին վարոցս և ասպարս լոկ: Եւ սքեմ է նոցա, այսինքն՝ զգեստս, ածենի գրատք կարմիր, և ունին մուճակք: Եւ յորժամ արքայն ի թամաշա ելանէ, նոքա վարեն զամբոխսն: Եւ զսոսա կոշեն Եբրայեցիքն քերեթին⁽¹⁶⁶⁾, այսինքն՝ աղեղնաւորք:

Իններորդ դաս պաղատին՝ կիւտսորքն⁽¹⁶⁷⁾, որք են սուրհանդակք հետեակք: Եւ զգեստ է նոցա բամբակէ գրատք կազմաւ ճամկօք և զանկապանօք, ունին հողաթափս: Եւ են սոքա սպասաւորք: Եւ զսոսա կոշեն
45

Եբրայեցիքն ուխելեթին⁽¹⁶⁸⁾, այսինքն՝ նետողք: Եւ ամենեքեան զխիբաց կան եւ դօտիս ունին ոսկով, բայց միայն սոքա են անգօտի:

Այսոքիկ են դասք թագաւորութեան պահապանք, զինուորութիւնք ործիք յւրաքանչիւր կայանս, արտաքոյ ոսկի բեզարին, եւ այս է գործնոցա եւ զգեստք:

Են եւ այլ սպասաւորք արքունիք, ոմանք՝ ործիք, եւ ոմանք՝ կուրտք, որ ոչ են յինն զինուորութեանցն, այլ արծակք են, ոչ դասք են, ոչ շափս քանեաց, ոչ կայք տեղեաց պահպանութեան, այլ երբեմն շատ լինին եւ երբեմն՝ սակաւ:

Առաջին՝ զեմեախտոսք⁽¹⁶⁹⁾, որք են պատգամաւորք:

Երկրորդ՝ ռիբինարք⁽¹⁷⁰⁾, որք զյիշատակարանքն կարդան առաջի թագաւորին:

Եւ ոսպիտարք⁽¹⁷⁵⁾ ասին, որք արկանեն ձեռաց ջուր արքային:

Չորրորդ՝ վինետորք⁽¹⁷²⁾ ասին, որք զբաղանիս կազմեն եւ լուանան զարքայն:

Հինգերորդ՝ տոբիլինարք⁽¹⁷³⁾, որք են տաճարապետք, որք զկոշեցեալսն ի հաց մատուցանեն առաջի արքային:

Իսկ ի կոտորոցն լինին ակտարք⁽¹⁷⁴⁾ որք են նշանագիրք:

Եւ ոսպիտարք⁽¹⁷⁵⁾ ասին, որք արկանեն ձեռաց ջուր արքային:

Ապոկրիսիարք⁽¹⁷⁶⁾ ասին սպասաւորք եկեղեցոյ արքային:

Իսկ փղակունքն⁽¹⁷⁷⁾ նոքա են կցորդասացք եւ արձակապաշտօնք:

Սպուղէք⁽¹⁷⁸⁾ կրօնաւորք քաղաքին, որոց գործ է նոցա զգութեայս, եւ զպաշտօնն, եւ զկանոնն երգել:

Իսկ արեղալք եւ մոնոզոնք⁽¹⁷⁹⁾, որք խարազնագզեստք են ըստ

կամաց իւրեանց գան ի պաշտօնն:

Իսկ փղակունք եւ սպուղէս մոնոզոնքն՝ ոչ մոնաքոսքն⁽¹⁸⁰⁾, որք են միայնակեցունք եւ ապաշխարողք:

Դոմեախիկոսք⁽¹⁸¹⁾ որք են հաւատադիրք, որք զարտաքնոցն առաւածաբանութիւնս ուսին եւ եկեղեցականօքն վարժին:

Այսոքիկ ամենեքեան ոչ են յինն դասուէն եկեղեցոյ եւ ոչ եթէ ի սպասաւորութիւն ինչ հպին, եւ ոչ յամբիոն ելանեն եւ ոչ ի բեմն, այլ են ամենեքեան փառաբանիչք, կարգեալք ի տան Տեառն:

Եւ քանզի գայս ոչ վայրապար ինչ դրաք ի գիրս դատաստանի, այլ զի զիտասչիք, եթէ այսոքիք պարտին Հայք ի Հոռոմոց եւ ի Ֆռանկաց, որպէս

Աղուանիցն ուսուցանէ Պատմութիւն եւ այլք: Վասն որոյ հարկաւոր է այս կարգ յեկեղեցի ի հայրապետաց կարգիլ, եւ թէ անփոյթ արարեալ՝ միշտ

պարտաւոր ցուցանին յատեան դատաստանին: Քանզի ի մեր Լուսաւորէն եւ այս դասք պաշտման երեւի յեկեղեցիս, ըստ որում ի սրբոյն յիշի յնդիշէի

Պատմութեանն եւ այս դասք, ասելով՝ ընդ ձեզ կան զրակարդացք եւ սաղմոսասացք: Նմանապէս եւ սարկաւագաց յիշուին անուանք ի կանոնս եւ յայլս:

Արդ, յայտ է յաւերածոյ եկեղեցեաց խանգարիլ եւ այս կարգի, եւ այլ ի հեղգութենէ ուղղչաց: Թէպէտ եւ այլ ինչ յօդեն պատճառք, սակայն

արդարացուցանել ոչ կարեն: Եւ թէ այլազգ այսոքիկ յիշատակի ի սրբոյն

Դիոնէսիոսի գիրսն եւ աստ՝ այլազգ՝ փոփոխմամբ, սակայն զթիւն ամբողջ պահեն, ուստի ոչ ինչ երկբայելիք են: Արդ, ըստ ճշմարիտ դատաստանի

վարելի է զեկեղեցի այսպիսի կարգաւ ըստ երկնայնոցն, զի թէ տուն զերկրաւոր թագաւորի ըստ այսմ յօրինի, ո՞րչափ ևս երկնաւոր թագաւորին Քրիստոսի. և նմա փառք յաւիտեանս ամէն:

Գ Լ ՈՒՆ Մ Ի Զ

5 ՎԱՍՆ ՈՐ ԶՕՏԱՐ ՄԱՐԴ Ի ԲԱՆ ՂՐԿԷ, ԵՒ ՄԵՌԱՆԻ

Իսկ եթէ ոք զոք, որ չիցէ իւրն, ի գործ իւր առաքէ, և անդ որոգայթի, արեան պարտ է⁴⁴⁹,

Զգուշանալ հրամայէ կանոնքս⁽¹⁸²⁾ ոչ վայրապար զոք, որ չիցէ վարձկան և կամ այլ օրինակաւ իւր, ի գործ իւր առաքել, զի արեան դատաստան հրամայէ վնասելոյն լինել:

Եւ այդ ցուցեալ է դատաստան հոգեւորապէս և մարմնաւորապէս⁴⁵⁰: Սակայն քննութիւն լիցի օրինակի առաքողին երախտեաց և պատահման մահուն կամայի և ակամայի:

Գ Լ ՈՒՆ Մ Ի Է

15 ՎԱՍՆ ՈՐ ՎԱՐՁՈՎ ՂՐԿԷ ԶՄԱՐԴ Ի ԲԱՆ

Այլ թէ վարձկան ոք իցէ և ասիցէ ցտնատէր տանն, թէ առաքեա զիս կամ տուր ինձ գործ, զի արարից, իսկ նա յառջապատրաստ ծանուցանէ նմա զորոգայթ մահուն, և վարձկանն առ կարիս հարկի իւրոյ յանձն առնու, և սա կրկին զանպարտութեան բանն ասիցէ նմա, և պատահի վարձկանին մեռանել, անպարտ է: Եւ թէ անզգուշութեամբ ի բազմաց վկայեալ վնասն առաքիցէ կամ գործել հրամայիցէ, և անդ հասանիցեն նմա որոգայթք մահու, արեան պարտ է⁴⁵¹:

Յայտնի է այս դատաստան կանոնական⁽¹⁸²⁾: Զի ըստ կամաց վարձկանին երթալ ի գործ՝ անպարտ է առաքողն, իսկ հարկաւորեալն և ի վկայեալ վնասն առաքեալ՝ ընդ դատաստանաւ արեան է, թէպէտ և վարձաւոր իցէ:

Գ Լ ՈՒՆ Մ Ի Ը

ՎԱՍՆ ՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱԿԱՌԱԿ ԵԿԵՂԵՑՈՑ ՇԻՆԷ

Եւ վասն հակառակ եկեղեցի շինելոյ հարցեալ էիր⁽¹⁸²⁾, գրեալ է վասն այսորիկ, թէ՝ որ քակէ զցանկ հայրենի, հարցէ զնա օձ և սպանցէ⁴⁵², այսինքն՝ զհրաման և զկարգ, զոր եղին մարգարէքն, և առաքեալքն, և վարդապետքն եկեղեցոյ: Արդ, որ զհարանցն մերոց զեղեալ կարգն խափանէ՝ հակառակ եկեղեցոյ եկեղեցի շինէ յեպիսկոպոսաց կամ յերիցանց, նզովեսցին ի մահ և ի կեանս և յամենայն քահանայական կարգէ լուծցին:

⁴⁴⁹ Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԽԳ, «Էջմիածին», 1953

⁴⁵⁰ Տե՛ս մասնավորապէս հոգվ. ԼԾ

⁴⁵¹ Դավիթ Ալավկա որդու կանոնները, ԽԳ, «Էջմիածին», 1953

⁴⁵² Ժողովուրդ, Ժ, 8

և այլք, որ նոցին կամակիցք իցեն, զնոյն պատիժս կրեսցեն, և զշինեալ եկեղեցին ի ժառանգաւորս տեղեացն թողցեն իրաւապէս: Ապա թէ մար--
 դասիրապէս արասցեն, զգինս աշխատութեան տացեն ցնոսա, ապա թէ
 5 այս ոչ լինիցի, քակեսցեն հանդարտութեամբ և մի՛ աշրեսցեն: Իսկ եթէ
 ամենայն բազմութիւնքն եպիսկոպոսօք, և քահանայիւք, և միաբան ժողո-
 վըրդականօք զշինեալն կամեսցին, մի՛ որ հակառակ վիճաբանեսցէ ընդ-
 դէմ միաբանական հրամանացն: Ապա թէ յանդգնի որ և հուր դիցէ եկե-
 ղեցոյն կամ յաւագաց կաշառօք բռնութիւն բերիցէ ի մէջ և քակեսցէ զեկե-
 ղեցին, աստուածամարտ են այնպիսիքն և ընդ խաշահանունսն եղիցին,
 10 իսկ եթէ զղշանայցեն, մինչև ի մահ ապաշխարեսցեն⁴⁵³ և յետի օրն մա-
 հուան հաղորդեսցին:

Լի ամենայն ճշմարտութեամբ եղեալ է այս դատաստան կանոնա-
 կան⁴⁵⁴, զի հակառակ շինել յաղագս ազահութեանն է, խափանելի է, բայց
 կամօք եպիսկոպոսին և այլոցն հաստատի, զի մի՛ ժառանգութիւն որ
 15 զեկեղեցի առնիցէ⁴⁵⁵, և այլ եկեղեցի ըստ պատշաճի շտայցէ շինել, զի
 միշտ եպիսկոպոսաց է ժառանգութիւն եկեղեցոյ և ոչ քահանայից ըստ
 ինքեանց կամաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Ի Թ

ՎԱՍՆ ԱՔՍՈՐԵԼՈՅ ԵԿԵՂԵՑՈՅ

Արդ, եթէ որ արժանաւոր աքսորանաց իցէ, որք միանգամ յեկեղեցա-
 կան կարգէ իցեն, ըստ իրաւանց այսպէս լիցի. սարկաւագք և քահա-
 նայք լուծցին յեպիսկոպոսէ, զի նա է ձեռնադրող նոցա. սարկաւագուհիք՝
 ի սարկաւագաց. և աշխարհականք, և հաւատաւորք, և կրօնաւորք և որք
 միանգամ ի քահանայէ ձեռնադրին՝ ի քահանայէ. և եպիսկոպոսունք՝ յիւ-
 25 րեանց ձեռնադրողաց. և կաթողիկոս՝ կամ ի կաթողիկոսէ, կամ յիրոց
 ձեռնադրողաց եպիսկոպոսաց. իսկ վարդապետք՝ ի վարդապետաց հրա-
 մանատուաց: Այլ վարդապետաց ոչ է ըստ իրաւանց զքահանայ աքսորել
 կամ առնուլ զկարգն, բայց միայն որոշել. նաև զիւրաքանչիւր զդասս
 խրատել, և յանդիմանել, և յուղղութիւն ածել իշխան լիցի, իսկ աքսորելն՝
 30 նոցունց իշխանօքն, այսինքն՝ ձեռնադրողօքն, արասցէ, զի բանիւ իշխէ
 ամենեցունց: Այլ հայրապետք ամենեցունց իշխեն, այլ ոչ ամենեքեան՝
 նմա, բայց ձեռնադրողք նորա⁴⁵⁶:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Լ

ՎԱՍՆ ԱՔՍՈՐԵԼՈՅ ԹԱԳԱՒՈՐԱՅ

35 Թագաւորք, կարգեալք յԱստուծոյ, որպէս Իսրայէլին, յԱստուծոյ
 բարձցին կամ աքսորեսցին, իսկ ի մարդկանէ կացեալք՝ ի նոցունց աք-
 սորեսցին: Եթէ իշխանք թագաւորեցուցեն, և ոչ ըստ արժանոյն վարէ

⁴⁵³ Դավիթ Աւակա որդու կանոնները, ԿԱ, «Էջմիածին», 1953

⁴⁵⁴ Տե՛ս հոդվ. ՃԼԴ, նաև Կանոնք Հարանց հետեւողաց ԻԵ

⁴⁵⁵ Տե՛ս հոդվ. Գ, Ե, ՄԷ

⁴⁵⁶ Տե՛ս հոդվ. Դ, նաև Կանոնք Նիկիականք Ե, Կանոնք Շահապիվանի ԺԸ

զթագաւորութիւնն, ի նոցունց կարգողացն աքսորեսցի. այլ որդոյ նորա ոչ է իրաւացի փոխել:

Իսկ թագաւորութիւն սեպհական լիցի ի հօրէ անկեալ առ որդի:

Իսկ իշխանս, զորս կարգէ թագաւորն, ի նմանէն և աքսորեսցին կամ
5 խրատեսցին:

Իսկ զթագաւոր խրատել, եթէ այնպէս հարկ լիցի պահել զխաղաղութիւն, կամօք լիցի այլ թագաւորի և հայրապետի, և հաւասարութեամբ ամենեցուն:

Իսկ եթէ իշխանք և աղաւթ ինքեանց կացուցանեն իշխան, ի նոցունց
10 միաբանութենէ աքսորեսցի և կամ խրատեսցի: Այլ զթագաւորի կարգեալ իշխան թագաւորն աքսորեսցէ և խրատեսցէ:

Այլ իշխանաց իշխան՝ զիշխան խրատել կամ աքսորել և զազատ. թէ ի նոցունց կարգեալ իցէ՝ նոցունց միաբանութեամբ արասցէ, և թէ ի թագաւորէ՝ թագաւորին կամօք արասցէ:

15 Իսկ ազաւթ զգինուորս ոչ կարեն խրատել, այլ հանել յինքեանց. այլ խրատել իշխանաց լիցի:

Նմանապէս և զինուորքն զշինականսն ոչ կարեն աքսորել և ոչ խրատել, այլ աքսորել՝ ազաւթ, և խրատել՝ իշխանք:

20 Զայդ ըստ այսմ կարգի իրաւացի գիտեմ դատաստան ի տունս թագաւորաց:

ԳԼՈՒԽ ՄԼԱ

ՎԱՍՆ ՈՐ ՀԱՆԷ ԱՆԱՍՈՒՆ ԵՒ ՎՆԱՍԷ ԵՒ ՍՊԱՆԷ

Եթէ որ ի կենդանեաց, ի սրբոց կամ յանսրբոց, մտեալ յանդաստան, յայգի, կամ յայլ ինչ այսպիսի, յօրան կամ ի խոտ դիզեալ, և տէր նորա
25 զչարեալ հարցէ և սպանցէ, դատաստան լիցի՝ զեղեալ վնասն վճարմամբ հատուցանել, և նա զսպանալ կենդանին, զոր եհարն, ըստ իրաւանց լիով հատուցէ, զի պարտ էր ի վնասէն հանել, այլ ոչ սպանել: Այլ ի հարկանելն քննութիւն լիցի. եթէ խրտուցեալ անկաւ և մեռաւ, զի ոչ զմեռանիլն կամէր, այլ զփախուցանելն, այդոքիկ յակամայից լինին,—զկէս գնոյն
30 հատուցէ. ի հարուածսն տեսցեն կամքն: Իսկ եթէ բժշկելի իցէ հարուածն. զխափանածոյն և զբժշկութեանն տայցէ. այլ եթէ անբժշկելի իցէ հարուածն՝ թէ ոտից և թէ ալրոց, և ի սուրբ կենդանեաց իցէ, զգինն լիով տայցէ, և նորա շաղիղն լիցի, և թէ յանսրբոց՝ բաւանդակ հատուցի: Եթէ կուրացուցէ, կամ զատամն ընկենուցու, կամ զեղջիւր, կամ զկող
35 բեկցէ, թէպէտ և բժշկեսցի, զգինն ընդ շորս բաժանեալ՝ մի մասն ընդ միոյ վնասուն տացի. և այդ ուտելեաց և անուտելեաց լիցի: Եւ թէ զազի կտրեսցէ, մի ի շորից մասանց լիցի:

Ապա թէ անասնոյ տեառնն բազում անդամ առացեալ իցէ զվնասն, և նա անփոյթ արասցէ, տեսցին այդոքիկ և այնպէս դատեսցին:

40 Իսկ ոտից կաղութիւն մնացեալ՝ մի ի շորիցն լիցի գնոյն տուգանքն:

Այլ ընդ իսկ և վայրապար վնասողացն առաւելութեամբ լիցի տուգանքն ի բեկանելն և ի հատուցանելն զգինն ի սպանանելն:

Գ Լ ՈՒՆ Մ Լ Ք

ՎԱՍՆ ՈՐ ԽՐՏՑՆԷ ԶԳՐԱՍՏ, ԵՒ ՄԱՐԴՆ ԱՆԿԱՆԻ ԵՒ ՎՆԱՍԻ

Եթէ կատարեալ ոք իցէ և շար կամօք գործիցէ, և անկեալն մեռցի, արեան դատաստան լիցի, որպէս և գրեալն է՝ հատուցի⁴⁵⁷. Իսկ բեկեալն՝
 5 բժշկութեանն և դարմանոյն տացի. իսկ զգայութեանցն վնասելոյ՝ որպէս և գրեալն է, այնպէս հատուցի⁴⁵⁸. Իսկ ոչ անբիծ բժշկեալն՝ կէս զգայութեանցն հատուցի:

Ապա թէ ընդ խաղ իցէ, նոյն լիցի դատաստան, զի ոչ խաղալ, այլ զարհուրել արժան էր, սակայն ներեսցի վասն սովորութեան աշխարհի՝
 10 մինչ ի կէսն հատուցանել կամ յերիցն՝ մին: Սոյն օրինակ և ապաշխարութիւնն լիցի, թէ ի դատաստան ոչ մտանէ: Իսկ եթէ մանուկ իցէ, տեսցի հասակն, որպէս յառաջագոյն գրեալն է⁴⁵⁹, և այնպէս դատեսցի, միանգամայն շարակամութեամբ առնել կամ ընդ խաղ:

Ճշգրտութեամբ տեսցի կամայն և ակամայն: Եւ զի կատարեալ ակամայն է, որոց յետոյ զեղջ հետեի, իսկ կամաւորին՝ ուրախութիւն:

Այլ թէ ըստ ինքեան զոք տեսեալ խրտնչի, և վնաս լիցի մահու, թէ ի թշնամեաց յայլագգեաց իցէ, զի բնութիւն է նոցա ի կորուստ մեր խրնդալ, կէս արեան դատաստան լիցի. ապա թէ քրիստոնեայ թշնամի իցէ՝
 20 կիսոյ կէսն, այլ ըստ ապաշխարութեանն՝ կէսն լիցի Եւ բեկելոյն և զգայութեանցն վնասելոյն այդոքիւք դատեսցին:

Իսկ թէ չիցէ թշնամի, սակայն յահուր շարժմամբ վնասիցէ, մի՛ լիցի անպարտ յաղագս այլոյ ժամանակի զգուշութեան. քննելով՝ սակաւ յամենայնի տուգանք լիցի: Ապա թէ համեստ շարժմամբ և ըստ կարգի գնալն իցէ, տուգանաց դատաստան մի՛ լիցի, բայց ըստ իւրոյ խղճին և ըստ կամաց. նմանապէս և ապաշխարութիւնն լիցի:

Գ Լ ՈՒՆ Մ Լ Ք

ՎԱՍՆ ԱԿԱՄԱՅ ԵՒ ԿԱՄԱԻ ՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

Եւ ակամայ սպանութիւն լինի բազում օրինակաւ, սակայն զնշանակաւ տացուք շափաւորապէս: Եւ է այսպէս:

30 Զի ի հարկանել ուրուք փայտ և ոստեալ տապալուն, որ է կացինն, և ումեք զիպեալ սպանցէ⁴⁶⁰:

Եւ կամ խոնարհ ի բարձանց կամ ի լերանց թողեալ փայտ կամ քար՝ զիպեալ զոք սպանցէ:

Եւ կամ յայգոյ, կամ ի դրախտէ, և կամ այլ ինչ յայսպիսեաց արտաքս
 35 ձգեսցէ քար և սպանցէ զոք⁴⁶¹:

Կամ ի ծառ ձգեալ ոք քար ի թափել պտուղ, և քարն անկեալ ի վերայ ուրուք սպանցէ, և կամ ի ծառոյ ի խոնարհ թափել պտուղ, և քար իցէ

457 Տե՛ս հոգվ. ԿԵ-ՀԲ

458 Տե՛ս հոգվ. Բ և ԿԳ

459 Տե՛ս հոգվ. ԻԲ

460 Տե՛ս Բ օրին., ԺԹ, 5

461 Տե՛ս հոգվ. ՃՀԳ և Կանոնք Աթանասի ՀԲ

մնացեալ ի ծառ կամ գաւազան անկեալ և կամ այլ ինչ այսպիսի, ուստի մահ գործեսցի⁴⁶²:

Կամ վարդապետ զաշակերտս վասն խրատու հարկանէ ըստ շափոյ⁴⁶³, կամ հայր՝ գորդի, կամ մայր՝ զդուստր⁴⁶⁴, կամ սկեսուր՝ զհարսն, կամ հղբայր՝ զեղբայր, և կամ տէր՝ զծառայ, և կամ տիկին՝ զաղախին, և այլ ոք՝ զոք, ուստի վնաս մահու լիցի⁴⁶⁵:

Եւ թէ զերիվար ոք ընդ հրապարակ վարիցէ⁴⁶⁶, կամ զայլ ինչ ի կենդանեաց, կամ զսայլ, և առ ոտն կոխեալ՝ մահ լիցի:

Եւ կամ նետ որսոյ ձգիցէ, և կամ ի նպատակ, այսինքն՝ ի մողոր, կամ էրէ վայրի, և պատահիցի ումեք և սպանցէ:

Կամ թէ քար ոք ձգիցէ՝ կարծեցեալ քիսար⁽¹⁸³⁾ գոլ:

է և այլազգ ակամայ, յորժամ ի հետ մտանէ հղբայր զեղբայր սպանանել, և նա հարկաւորաբար դարձցի և սպանցէ⁴⁶⁷, կամ ոք՝ զոք այդպէս:

Կամ յաւազակաց ի մէջ անկեալ՝ ի հարկէ սպանցէ⁴⁶⁸: Եւ են սորա յակամայէ և ի կամաւորէ:

Իսկ ի պատերազմի սպանանին՝ ի կամաւորէ և յակամայէ⁴⁶⁹:

Եւ եթէ ոք ի գիշերի կարծիցէ զթշնամի հարկանել և հարեալ զբարեկամ սպանցէ. և է սա ի կամաւորէ և յակամայէ:

Եւ եթէ նետ ոք ձգիցէ, և թշնամոյ պատահեալ՝ սպանցէ, յակամայէ և ի կամաւորէ է:

Իսկ կամաւորն⁴⁷⁰. եթէ ոք հարկանէ խիստ գաւազանաւ զմարդ՝ կարծելով յուղղութիւն ածել զչարագործն, մինչև հանեալ արիւն, յորմէ և մեռցի:

Նոյնպէս՝ եթէ քարիւ կամ փայտիւ զոք հարեալ առաւել շարշարեսցէ, քան զկարն, ընդ այնոսիկ համարեալ է, որ սրով սպանցէ, կամ այլ ինչ այսպիսեաց:

Նոյնպէս՝ և որ փայտատ ինչ ձգիցէ, և ի ծանրութենէ երկաթին, և ի սրոյն իսկ, և ի ձեռացն երեի հարուածն. ի բազմապատիկ դիմաց հարուածոյն, որ ի վերայ նորա են, գուշակէ զեղեալսն:

Նոյն օրինակաւ՝ առանց իրիք հարկանելոյ կամաւոր չարիք, որ յաւազակացն լինին:

Իսկ կանայք, զեղս արբուցեալ, արանց սովոր են սպանել. նոյնպէս և որ առ նախանձու դեղս տայ մերձաւորի, ընդ մահապարտս համարեալ է: Եւ արանց և կանանց զոյգ է վճիռն:

Արդ, այդոքիկ են կամաւոր սպանութիւնք և նմանք սոցա, և ակամայքն և խառն յերկոցունցն, որպէս ցուցաւ. և բժշկել խոստովանութեամբ յայտնի է:

Այլ զդատաստան տացուք զօրինակ. Զի որպէս գրեցաւ ի դատաստան թազաւորացն, զի թէպէտ ակամայ այլազգի դրրիստոնեայ սպանանէ

⁴⁶² Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Ն, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 339

⁴⁶³ Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ՀԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 321

⁴⁶⁴ Տե՛ս Կանոնք Բարսղի ՃԱ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 126

⁴⁶⁵ Տե՛ս Կանոնք Աթանասի Լ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 303

⁴⁶⁶ Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԽԳ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 308

⁴⁶⁷ Տե՛ս Կանոնք Աթանասի ԻԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 302

⁴⁶⁸ Տե՛ս Կանոնք Հարանց հետևողաց ԺԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 108

⁴⁶⁹ Տե՛ս Կանոնք Բարսղի ՂԷ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 124

⁴⁷⁰ Տե՛ս Կանոնք Բարսղի Ն, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 338—341

իբրու զի խնդայ, ըստ կամաւորի դատեսցի ի գին արեանն: Իսկ քրիստոնեանայ զքրիստոնէ սպանեալ՝ կամաւոր է:

5 Եւ է կամաւորն, յորժամ վասն նախանձու կնոջն, կամ յաղագս ընչից, կամ վասն փառաց, կամ վասն այլ պատճառի սպանցէ. որպէս և գրեալ է՝ լիով դատեսցի: Իսկ թէ ակամայ և թշնամի պատահի սպանեալն, յորոյ վերայ խնդայ, իբր զկամաւոր դատեսցի կամ ըստ ներման՝ ըստ կիսոյ, որպէս ի դատաստանս թագաւորացն գրեցաք:

Իսկ թէ բնաւին ակամայ իցէ, ըստ այնմ լիցի դատաստան, և եթէ խառն ի կամաւորէ և յակամայէ, ըստ այնմ լիցի⁴⁷¹:

10

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Լ Ղ

ՎԱՍՆ ՎՆԱՍՈՂԱՅ ԶՐՈՎ

Եթէ պատահի ումեք ջուր բերել առուով ի գործ ինչ կամ յաղագս ոռոգանելոյ և վճարեալ զիւր գործն և ընդ վայր թողեալ՝ վնաս ընկերին իւրոյ լինի՝ յայգի, կամ յանդաստան, կամ ի բնակութիւն ինչ առնիցէ, 15 եթէ զգուշացոյց, և ինքն փոյթ կալաւ զգուշանալ, և ակամայ վնաս ինչ գործեցաւ, կէս վնասուն դատաստանաւ վճարեսցի. ապա թէ հեղգացեալ անփոյթ արար և ոչ զգուշացոյց՝ բաւանդակն վճարեսցի, մանաւանդ թէ թշնամութեամբ արասցէ: Սակայն օրինակն տեսցի, եթէ յումմէ՝ եղև՝ յիւրմէ՝ թէ ի վարձկանէ, ի կատարելո՞յ թէ յանկատարէ, ի գիշերի՞ թէ ի 20 տուրնջեան, և այլն այդպէս դատեսցի:

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Լ Ե

ՎԱՍՆ ԲԺՇԿԱՅ

Բազումք ի բժշկաց բազում վնասս գործեն զեղօք կամ ի փորձել զգեղս յայլսն, կամ շարակամութեամբ սպանանեն զեղօք, կամ վասն անգիտութեան վնասակար զեղս տան, կամ անվարժք գոլով՝ զցաւսն ոչ գիտեն, 25 կամ հեղգանան, վասն զի զվարձս ոչ տան, կամ նախանձելով ընդ աշակերտսն՝ ոչ ուղիղ ուսուցին, և նոքա անգիտանալով՝ բազում վնասս առնեն, և թէ այլ ինչ ախտս ցաւոց մուծին՝ և եթէ այլ բնչիւքն և եթէ աշակերտօքն, զայսոսիկ զամենեսեան կամաւոր գիտեմք:

30 Իսկ ակամայք. զոր ի հիւանդին տեսողացն հեղգութենէ գործին կամ ի հիւանդին, կամ զի ըստ հրամանի նորա զհիւանդն ոչ դարմանեցին, կամ ի մեծ ինչ հարկէ ոչ եղև հնար գալ բժշկին առ հիւանդին, կամ գիտութեամբ զեղ տուեալ կենաց՝ մահու եղև պատճառք: Սոյնպէս հատանելն և խարելն այդոքիւք դատեսցին:

35 Արդ կամաւորացն արեան լիցի դատաստան, երբ վնասն յայտնին, ապա թէ խոստովանութեամբ ծնուցի՝ կամաւորի ապաշխարութիւն լիցի. իսկ ակամային՝ անպարտ յիւրաքանչիւրսն լիցի: Իսկ ի կամաւորէ և յակամայէ եղեալ վնասն՝ մի՞ լիցի անպարտ յիւրաքանչիւր յիրսն(¹⁸⁴):

⁴⁷¹ Տե՛ս նաև հոդվ. ՃՀԳ

Գ Լ ՈՒՅ Մ Լ Զ

ՎԱՍՆ ՈՐ ՀԱՐԿԷ ԶՄԱՐԴ ԵՒ Ի ԲԱՆ ՂՐԿԷ, ԵՒ ՄԱՐԿՆ ՄԵՌԱՆԻ

- Եթէ որ զորք ի գործ ինչ հարկիւ առաքէ, և վնաս լիցի մահու, այսպիսի ինչ, եթէ ի ծառ հանէ թափել պտուղ ի հարկէ, կամ ընդ գետ անցանել, կամ ի խումար ձի հեծուցանէ, կամ այլ ինչ այսպիսի, կամ վարձկան ի բան յղեալ ի հարկէ, և մահ պատահի, այդոցիկ արեան դատաստան լիցի ի կամայէ և յակամայէ, առաւել լիցի բռնադատողացն: Իսկ վարձկանին և իւրոցն՝ եթէ աւելի քան զսովորութիւնն դատէ կամ հարկանէ, ընդ դատաստանաւ է կամայի և ակամայի⁴⁷²:

10

Գ Լ ՈՒՅ Մ Լ Է

ՎԱՍՆ ՄԱՐԱՊՆԵՐՈՅ ԵՒ ՄՇԱԿԱՑ

- Յաղագս այգեգործաց և այլոց ճշգրտել զօրինակն ոչ կարեմ՝ յաղագս զանազան սովորութեանց զաւտաց, բայց սակաւ ինչ նշանակ տացուր իրաւանց, զի ըստ սովորութեան վճռին այն հաստատուն առ նոսա կայցէ:
- Արդ, մի՞ որ անիրաւութեամբ զրկանս ինչ գործեսցէ, այլ իրաւամբբ զբաժանումն արասցէ ընդ ընկերին: Իսկ զող զտեալ որ ի նոսա, կրկին տուծեսցի և ոչ չորեքկին՝ ըստ Օրինացն⁴⁷³, զի յիւր վաստակսն և ոչ յօտարին անիրաւէ:
- Իսկ վարձաւ մշակացն վարձ ի յեղանակս առատութեան և նուազութեան դատեսցի. առաւելեալ՝ ի նուազն լիցի, և պակասեալ՝ յառաւելուին: Նմանապէս և յաղագս տեղեացն լիցի:

20

Գ Լ ՈՒՅ Մ Լ Ը

ՎԱՍՆ ՀՈՎՈՒԱՑ ԵՒ ԱՆԴՊԱՀԻՑ

- Եւ հովիւք և անդպահք ըստ սովորութեան զաւտաց զանազանին ի վարձս, սակայն ի ճշմարտութիւնն, որպէս կարգեալ եղեն, պահեսցի ի նոսա:
- Արիութեամբ զգուշացեալ լիցին, և թէ պատահի գազանաբեկ լինել, յորժամ չիցէ ի ծուլութենէ, վկայ ի գէշն ածցէ և անպարտ է: Եւ թէ չիցէ մերձ, և պատճառ անհոգութիւնն իցէ և կամ այլ ինչ, որ թէ պատահեալ էր մերձ՝ անվնասելի էր, դատաստանաւ է վճարել նոցա՝ կամ բաւանդակ, կամ ընդ կիսոյ. բաւանդակ՝ եթէ բնաւ յանփոյթութենէ եղև, և կիսոյ՝ եթէ խառն ինչ էր:
- Յակամայից եղեալ վնաս՝ ի վարձէ մի՞ զրկեսցին:
- Իսկ եթէ ի ծուլութենէ յայլոց այդպիսեաց պատճառաց գողացին, դատաստանաւ է վճարել:
- Իսկ եթէ իւր գողացաւ և յայտ եկեալ, միոյն չորս և հինգ վճարեսցէ ըստ Օրինացն⁴⁷⁴:

35

472 Տե՛ս նաև հոդվ. 1Ե, ՄԻԲ, ՄԻԶ, ՄԻԷ

473 ԵԼԲ, ԻԲ, 1

474 ԵԼԲ, ԻԲ, 4

Այլ հարեայն և սպանեալն, վճարեալ լիցի, ի քարէ կամ ի գաւազանէ, նմանապէս՝ հարկանելն և բեկանելն, կամ հարցէ և վնասեցէ՝ ըստ այնմ լիցի, եթէ ի վայր ելեալ ծնունդն մեռցի, և ինքն անփոյթ արարեալ մերձ ոչ իցէ: Դոյն լիցի և որք զձիս և զչորիս արածեն:

5 Իսկ զմիմեանս հարեալ և սպանեալ՝ ըստ Օրինացն դատեսցի⁴⁷⁵:

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Լ Ք

ՎԱՍՆ ՈՐ ԵԿԵՂԵՑՈՅ ՏՈՒՆ ԵՒ ԱՅԳԻՍ ՏԱՆ ԵՒ ԱՅԼ ԻՐՔ

Եթէ պատահի աւեր եկեղեցոյն, յոր նուէրն եղև, թէ ի վանս, թէ ի գեղ, և աշխարհականք բնակելով առցեն և կերիցեն, իշխան լիցին այնորիկ, որք նուիրեցին, առնուլ և յայլ եկեղեցիս նուիրել, թէ չիցէ կարծիս շինութեան, ապա թէ իցէ՝ ինքեանք սպասաւորեսցեն, մինչև շինեսցի, և մի՛ առ իւրեանս կալցին, զի Աստուծոյ է բաժին, յորմէ հետէ նուիրեալն եղև:

10 Այլ թէ պատահի գաւերեալ եկեղեցոյ զժողովուրդ առնուլ և այլ եկեղեցոյ տալ, յորժամ շինեսցի՝ առանց հակառակութեան անդրէն դարձուցէ եպիսկոպոսն:

15 Ապա թէ ոք յայլոյ ժողովուրդ կամեսցի եկեղեցի շինել հակառակելով, մի՛ տայցէ թոյլ եպիսկոպոսն. ապա թէ պահանջեսցեն ըստ պիտոյից, ըստ հրամանի եպիսկոպոսին եղիցի շինել:

20

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Լ Ք

ՎԱՍՆ ՎԱՃԱՌԱՅ

Եւ վաճառք ըստ հրամանի թագաւորաց կարգեսցին ի քաղաքս կամ իշխանաց՝ ըստ հրամանի թագաւորաց, թէ ի քաղաքս, կամ յաւանս, կամ յայլ ինչ տեղիս ի գաւառս: Եւ նախադրութեամբ զշափս, և զկշիռս, և զոյզս նոքա դիցեն՝ տեսանելով զգօրութիւնս վաճառին: Կարգեսցեն և կտիրչս միշտ որոնել և տեսանել, զի մի՛ նենգութեամբ ինչ արասցեն:

Այլ խարդախիցն խրատ ըստ հրամանի իշխանացն լիցի:

Գողին ի շափս և ի կշիռս հատուցանել չորեքկին և յանդիմանութեամբ նշաւակել ի զարհուրումն այլոցն:

30 Իսկ զահեկանահատիցն և զրամսկոփիցն զձեռսն հատանել հրամանաւ իշխանաց:

Իսկ զմաքսն առնուլ իրաւապէս, յորժամ ի քաղաքս կամ ի գաւառս եկեալ վաճառիցին: Այլ մի՛ լիցի յանցս ճանապարհաց մաքսն, եթէ ոչ վաճառիցին, բայց վարձս միայն, թէ ընդ նոսա գնալով ի թշնամեացն պահիցեն:

35 Այլ մաքս, որ է բաժ, հրամանաւ թագաւորաց լիցի և իշխանաց՝ հրամանաւ թագաւորաց:

Այլ ի վաճառս խաբողաց զտգէտսն՝ ըստ գողիցն հատուցի:

Իսկ զգին հացի և գինոյ և զայլոց այսպիսեանց, ըստ քաջարեութեան

⁴⁷⁵ Տե՛ս ելք ԻԱ, 35—36, և աւ հողվ. 42

ամի կամ ըստ այլ իմիջ պատճառի, նմանապէս ըստ նուազութեան և ըստ աշխարհաց պատճառի փոփոխի ի վեր և ի վայր՝ թագաւորաց հրամանաւ լիցի և իշխանաց, յիշատակելով գաւառապետաց և ժողովրդապետաց, Այլ անհաստատ լիցի փոխելն յաղքատաց ըստ կարեաց վաճառողաց և կամ փարթամաց՝ անկարօտից վաճառողաց, Բայց իշխանք ի վեր և ի վայր զգինս առնել՝ ուղիղ տեսլեամբ արասցեն, զի մի՛ մշակք և այլ ինչ գործօնեայք, նմանապէս՝ վաճառականք, վրիպեալք զրկիցին յիւրաքանչիւր յերկանց. և կամ դատաւորք ճշգրիտ քննութեամբ ըստ հրամանի իշխանաց առնիցեն:

10

ԳԼՈՒԽ ՄԽԱ

ՎԱՍՆ ԳՈՂ ԱՐՈՒՆՍԱՒՈՐԱՅ

Արուեստաւորք ամենայն ըստ որում և իցեն արուեստի, եթէ հատուածով գործիցեն և եթէ վարձով, յորժամ ոչ ըստ հաճոյից տեսնոն գործիցեն, այլ և զնիւթն ապականիցեն, դատաստանաւ է ըստ հաճոյից նոցա առնել դարձեալ կամ զապականեալն ի գնոյն ըստ արժանոյն ընով և ապա լիով հասանել վարձու, ապա թէ ոչ՝ պակասեալ ի վարձէն ըստ արժանոյն, որպէս տեսանեն դատաւորք՝ արասցեն:

Իսկ գող գտեալ՝ ըստ Օրինացն⁴⁷⁶ հատուցեն և զկորուսեալն վճարեսցեն:

Իսկ թէ վնասեալ իցէ՝ կամ ի մկանէ, կամ այնպիսի պատահի նիւթն, վասն բազում ժամանակեայ առ ինքեանս պահելոյ, կամ այլ ինչ վնասիցէ, հատուցեն դատաստանաւ, զի ի գործել և ոչ յապականել ետուն:

Այլ ի նոցանէ եթէ գողացին և զինքեանցն ևս, և հաւատարմացի, անպարտ լիցին, ապա թէ ի գործ առեալն միայն և յամբողջն տեղոջէ առեալ իցէ, ընդ կիսոյ վճար լիցի. իսկ յանգղուշութեան տեղի զեղեալն՝ լիով հատուցեն:

Իսկ յաւարի երթալոյն անպարտք լիցին:

Այլ զգրաւ եղեալն և զկորուսեալն վճարեսցեն:

Իսկ զհրով այրեալն ի հասարակաց թշնամեաց՝ մի հատուցեն, այլ վասն ինքեանց եղեալ՝ հատուցեն, այլ տերանցն ազազալ՝ մի հատուցի: Զայդ աշխարհի դատեսցեն⁴⁷⁷:

ԳԼՈՒԽ ՄԽԲ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԱՆՕԹ ԱՌՆՈՒ Ի ԲԱՆ ԵՒ ՎՆԱՍԷ

Վարձկանք, որք տերանց գործիւք վարին, որպէս երկրագործք, ի վնասելն զգործիս ըստ սովորութեան, անպարտք են, իսկ յիւրեանց ի գործաւն վնասելով՝ վճար լիցի տերանցն: Իսկ ինքեանց գործիւք վարելով, որպէս հնձողք, ինքեանց վնասն լիցի, իսկ եթէ զտեսնոն ի վարձու առցէ և ըստ սովորութեան վնասիցէ, տեսնոն լիցի: Այլ թէ ի բան առեալ ի տեսնոն և վնասեսցէ, վճար լիցի. և թէ շար կամօք վնասելով՝ վճարեսցէ:

⁴⁷⁶ Տէ՛ս Ելք, ԻԲ, 11—12

⁴⁷⁷ Տէ՛ս Նահ հոդվ. ճՃԹ

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Խ Ք

ՎԱՍՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

2 Ձգատաստանս դատաստանի այսպէս պարտիմք իմանալ: Զի յորժամ սպանողի կամ այլ շարագործի կրկին ցուցանէ պատիժս, քննել արժան է, զի յորժամ զգին արեանն, առցեն, թեթէ ապաշխարութիւն լիցի: Թէպէտ արեամբ զնոյ վճարիլ կարծի, մի՛ արասցեն առանց ապաշխարութեան, զի չիք գին մարդոյ⁴⁷⁸, բայց միայն փոխանակ մեռանիլ ըստ Օրինացն⁴⁷⁹ և կանոնացն⁴⁸⁰: Այլ թէպէտ գիւրն գնելով վարիւն՝ զսպանելոյն կարծի, այլ չիք գին մարդոյ, ապաշխարութեամբ լցցի, զի գինն ըստ կարի եղաւ և ոչ ըստ արժանոյն: Այդ բաւական լիցի, թէ չիցէ սովորութեամբ չարն, ապա թէ կարծիս իցէ դարձեալ վնասու, զխրատն առցէ և ի ձեռս: Իսկ եթէ աղքատ իցէ, բաւական լիցի խրատն:

Իսկ տուգանք յազազս արքունեացն գրեցաւ ըստ կարի⁴⁸¹, իսկ աւարն՝ փոխանակ տուգանի, այլ արեան գինն իւրոցն լիցի: Այդ ըստ դատաստանի լիցի յայտ եկելոցն, իսկ անյայտքն խոտտովանութեամբ ուղղեսցին ըստ իւրոյն սահմանի:

Միանգամայն ամենայն դատաստան ըստ իրին քննութեանն լիցի:

Իսկ պատիժն ըստ վնասուն համեմատ լիցի, որպէս շարագործաց զարականսն հատանել զանդամն՝ նմանելով աստուածային դատաստանին, ըստ այնմ՝ հատուցէ իւրաքանչիւր ըստ գործս, որպէս մեծատանն փոխանակ ոչ արբուցանելոյն՝ պասքումն⁴⁸², և ցանկացողաց շարեացն՝ հուր⁴⁸³, և անողորմիցն՝ տանջանք⁴⁸⁴, և ատողացն զլոյս գիտութեան՝ խավարն⁴⁸⁵, և որ ըստ այսմ: Այդոցիկ նման լիցի և մերս դատաստան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Խ Ք

25

ՎԱՍՆ ԶՐԱՂԱՑԱՅ ԱՂՕՆԱԻՈՐԱՅ

Զրաղացպանք փորձ լիցին արուեստի ամենայն կազմուածի, զի մի՛ բազմատանջն⁽¹⁸⁵⁾ ապականէ զկերակուրն աներկեղութեամբ: Այնպիսի վնասողացն դատաստանաւ է ոչ վարձել⁽¹⁸⁶⁾, այլ զվնասն ևս տուժել: Ապա թէ պատճառն ի գիշութենէ աղունին իցէ, անպարտ լիցին. իսկ ի ջուրն անցեալ զալիւրն վճարիցեն: Այլ զգողացեալն՝ շորեքիին, և կոփողաց, այսինքն՝ մոխթասպաց, յանդիմանութիւն լիցի նշաւակաց: Այլ թէ աղացողն աւելի, քան զսպարաւտեալն, ի վեր և ի խոնարհ արասցէ զքար ջրաղացին և վնաս ինչ արասցէ, վճարն ի նմանէն լիցի, զի ասել ի դէպ էր պատրաստողին և ոչ իւր համարձակիլ:

478 Տե՛ս հոգվ. Բ

479 Տե՛ս Ելք, ԻԱ, 12: Ղևտ., ԻԳ, 17

480 Տե՛ս հոգվ. Բ

481 Տե՛ս հոգվ. Բ

482 Տե՛ս Ղուկ., ԺԶ, 19—31

483 Տե՛ս Մատթ., Ե, 22. ԺԳ, 40—42. ԺԸ, 8—9 և ալլուր:

484 Տե՛ս Մատթ., ԻԵ, 46

485 Տե՛ս Ցովհ., Գ, 19

Այլ վարձն ըստ գաւառաց զանազանին, բայց փոփոխին ի նուազութենէ հացի և ջրոյ կամ յառաւելութենէ: Եւ այդ անսահման լիցի յիրս դատաստանի:

ԳԼՈՒԽ ՄԽԵ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶԳՐԱՍՏ Ի ԶՈՒՐ ԵՒ ՅԱՐՈՏ ԵՒ Ի ԲԱՆ
ՏԱՅ ԱՅԼ ՄԱՐԴՈՑ, ԵՒ ՎՆԱՍԻ

Զի և այս բազում անգամ պատահի լինել՝ տալ զերիվար կամ այլ գրաստ և ի գործ առաքել զոր, և անտի լինի վնաս՝ կամ ի ջուր, կամ յարօտ, կամ շրջեցուցանել:

10 Եթէ խստերախ իցէ, և ոչ զգուշացոյց և բռնաբարելով առաքեաց, և հեծեալ անկաւ և մեռաւ, կամաւորի դատաստան լիցի. ապա թէ զգուշացոյց, և չէր խստերախ, և ոչ բռնադատեաց՝ ակամայի, զի ոչ էր յիրոց և ոչ ի վարձկանաց:

15 Իսկ թէ կամօք չոգաւ վարձ զարշաւանսն առեալ, և զգուշացոյց, և խստերախ լինելով՝ անկաւ կամ՝ անվարժ գոլով, մանաւանդ թէ կատարեալ հասակաւ իցէ, անպարտ տէր կենդանոյն իցէ. իսկ թէ մանուկ իցէ, մի՛ լիցի անպարտ: Իսկ թէ անկեալ ոչ մեռաւ, զգատարկութեանն և զբժշկութեանն այդորքիք դատեալս լցցեն, նաև ոչ զկատարեալ առողջանալն և զվնաս զգալութեանն:

20 Ապա թէ զերիվարն կամ զայլ ինչ զկենդանի հեծեալքն վնասիցեն՝ կամ բեկանելով, կամ սպանանելով, թէ զսովորականն պահելով հրահանգ ի վարելն, կամ ըստ պատուիրանի առաքողին, յորժամ նա առաքեաց, վարիցէ, անպարտ լիցի հեծեալն, յորժամ հաւատարմացուցէ: Ապա թէ արշաւանս արասցէ, և ոչ ըստ պատուիրանին վարիցէ, կամ ընդ
25 զժուարինս կազիցէ և վնասիցէ, լիով տուժեացի՝ պակաս ի մասնէ. իսկ կամաւոր տարողացն՝ բաւանդակն:

ԳԼՈՒԽ ՄԽԶ

ՎԱՍՆ ՀՈՂԱԴՐԱՄԱՑ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ

Հողադրամդ այժմ անուանեալ ոչ է ի կանոնական հրամանաց, զի
30 կանոնք զանկողին և զայլ ինչ այսպիսի յիշատակէ⁴⁸⁶: Արդ, դրամդ հողոյ ի կապալաւոր քահանայից եղև վաճառել զգերեզմանս, մինչ զի և հաղորդի առնուն դրամ և Աւետարանի: Բայց քրիստոնեայք ըստ յուսոյ տան զդրամ հողոյ, և այնորքիք ոչ շատանան, այլ բռնադատեն և զայթակղեցուցանեն, որում համարս տալոց են Աստուծոյ, կամ զի այլոց քահանայից ըստ կարի տալ կամեցան, յայնմանէ ուսան և իւրքն պահանջել: Այլ
35 չէ պարտ քահանայից առանց կողման գնալ ի մեռելոյ մահ վասն ինչս առնելոյ, ապա թէ սիրելի իցէ և կամ աղքատ, որ զով որ ունիցի, երթիցէ առանց կողման և ըստ այլ պատճառի, ի սուգ երթիցէ և մի՛ առցէ ինչ:

Իսկ քահանայ վախճանեալ, որ յաշխարհի իցէ, թէ շունի ժառանգ,
40 եպիսկոպոսաց լիցի, իսկ զհասոյթսն իւր եպիսկոպոսն առցէ և զհան-

⁴⁸⁶ Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթևի Խ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 398—399

զերծան, և զանկողինն, զի նա է ձեռնադրող նորա, և զժողովուրդն ըստ կամաց իւրոց տացէ յայլ քահանայ. ապա թէ ժառանգ ունիցի, և արժանի լիցի, մի՛ փոխեսցէ, իսկ յանարժանից՝ փոխեսցէ, զի ժողովուրդ ժառանգութիւն ոչ է, բայց եպիսկոպոսին: Քահանային է ժողովուրդ, զոր ձեռնադրէ տամբ իւրով, զի կանոնք ոչ հրամայէ զեղբարս երիցանց ուտել ի ժողովրդենէ, նոյնպէս և ոչ լինել ժողովուրդ եպիսկոպոսին, կամ թէ իցէ կին և որդիք միայն: Այսպէս և իւրաքանչիւր ձեռնադրողը զձեռնադրեալսն կալցեն:

Իսկ հայրապետք, զի ի բազմաց ձեռնադրին, բազումք կալցին, այլ տունն ի բազմաց վայելէ՝ բազմաց լիցի, որպէս գրեալ է⁴⁸⁷. ապա թէ ոչ կամեսցի հայրապետն՝ իւր լիցի: Իսկ զխաշ, և զգիրք, և զշուրջառ, զոր տայ հայրապետն եպիսկոպոսին, զնոյն առցէ ի մահուն, իսկ զոր եպիսկոպոսն իւր լիցի արարեալ, նովմբ զեպիսկոպոսարանն ում կամի՝ շնորհեսցէ: Նոյնպէս արասցէ եպիսկոպոսն քահանային, թէ իցէ ժառանգ:

15

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Խ Է

ՎԱՍՆ ՍԻՆՈՒՌԻ, ՈՐ Է ՍԱՀՄԱՆՔ

Սահմանք գաւառաց լերամբք, և գետովք, և արձանօք հաստատեսցին, նմանապէս և՛ զեղից: Եւ զեղք ի սահմանս շինեալք յերկուց կամ յերից գաւառաց, զոյգ բաժանեսցին առաւելութեամբ և նուազութեամբ. նմանապէս և՛ անդաստանք և այլք ի սահմանս՝ զեղից, սոյնպէս և՛ ծառք բուսեալք ի սահմանս անդաստանաց: Իսկ զմիջոցի ցանկս ալոյեաց զոյգ երկաքանչիւրքն զիցեն, զի թէպէտ սուաջինն իւրոյն աղագաւ եղ, երկրորդին մի՛ լիցի պատճառք՝ միշտ նմա զնել, զի թէ այն ոչ էր, իւրն հարկ էր միանգամայն զնել, կամ որ ստացաւ կամ եղ ալոյի յաղագս այնր, զի մի՛ զիցէ ցանկ: Ըստ այսմ լիցի և տանց որմոց և այլոց այսպիսեաց:

25

Գ Լ Ո Ւ Խ Մ Խ Ը

ՎԱՍՆ ԴԻԻԱՀԱՐ ԱՆԱՍՆՈՅ

Այսահարութիւն յանասունս գտեալ՝ ոչ ինքեանց լինի աղագաւ, զի ոչինչ մեղան, այլ վասն մեր խրատու, որպէս ի խոզերամական Գերդեսացոց, զի ուխտ եղին նոքա շտեսնել զՏէր՝ մեր⁴⁸⁸, Արդ, յայտ է, զի անասնոցն ոչ իշխէ դեն, այլ թոյլ տայ Աստուած ի զարհուրումն տերանց: Արդ, յորժամ պատահի ի նոսա, արժան է տերանցն զգուշանալ և գիտել, զի խնայելով ի նոսա ոչ ետ թոյլ բարեգութն Աստուած. ապա թէ անփոյթ արասցեն՝ մի գուցէ և ի նոսա մտցեն: Խոստովան լիցին զմեղս իւրեանց և աղօթիւք և պահօք ըստ կարի երեք ամ զքառասնորդան պահելով և խաշիւ և Աւետարանաւ կնքելով, թերևս հաճեսցի Աստուած և հալածեսցէ, և բանականքն ազատեսցին ի կարծեացն: Ապա թէ ոչ բժշկեսցի, զենեսցեն և յայլազգիս վաճառեսցեն: Ապա թէ բժշկեսցի և երեք ամ այլ ոչ լիցի, թէ զենեալ կերիցեն և թէ քրիստոնէից վաճառեսցեն՝ անվնաս լիցին ի կամս

35

⁴⁸⁷ Տե՛ս հոդվ. Ա⁴⁸⁸ Տե՛ս Ղուկ., Ը, 26—35

Տեառն⁽¹⁶⁷⁾։ և այդ՝ եթէ ի տանէ պատահի։ Իսկ թէ զնեալ իցեն, և այնոցիկ պատահի, հաւատարմացուցէ վկայիւք, թէ ի տան նորա չիցէ լեալ, ապա թէ ոչ կարէ՝ անդրէն դարձցի։ Եւ թէ զկնի զնեալ իցէ, ոչ դարձցի։

Այլ ժամանակ դարձին յամենայն ժամ լիցի, թէ ի վաճառողին տանն
5 ախտն լեալ իցէ։

Նոյն դատաստան դարձեալ և խելագարիցն լիցի։

Իսկ զանուտելիսն՝ անբժշկելի եղեալ, յայլազգիս վաճառեացեն, և զբժշկեալն՝ քրիստոնէից։ այլ դարձուցանելն նոյն լիցի։

Այս դատաստան կանոնական է⁴⁸⁹։ Թէ հաճոյ թուեսցի՝ այսպէս հաս-
10 տատուն կացցէ, և թէ ոչ՝ որպէս կամին արաոցեն։

Գ Լ ՈՒ Ն Մ Խ Թ

ՎԱՍՆ ՈՐ ԶՓՈՔՐ ԱՂԶԻԿ ՀԵՏ ՄԵՍ ՄԱՐԴՈՅ ՊՍԱԿԵՆ

Կանոնական հրամանաւ է տղայոց պսակ ոչ օրհնել մինչև ի գիտել
զկարիս բնութեանն⁴⁹⁰։ Ապա թէ պատահի անկատար լինել կինն, և կատա-
15 րեալ՝ այրն, կրկին շար է, զի որպէս ուսաք ի խոստովանութենէ՝ զի յա-
մուսնանալն հատանի կապ միջոցի երկուց վտառացն, յորմէ և մահանայ։
Արդ, այսպիսի վնասուս կանոնական լիցի դատաստան։ զի կամաւոր
սպանողի զկարգն երիցն զնեւ՝ ծնողաց հարսինն, և փեսային, և ծնողաց
նորա։ և քահանային լուծանիլ ի կարգէն։ և զխնամէխօսս շառնել ան-
20 պարտ, այլ յակամայիցն զնեւ ի կարգն։ Եւ եպիսկոպոսաց պարտ է յորժ
սաստել այնպիսեացն⁴⁹¹։

Գ Լ ՈՒ Ն Մ Մ

ՎԱՍՆ ՈՒՆՏԻՑ

Տեղիք ուխտից, եթէ վկայարանք են և թէ այլ ինչ տեղիք շնորհաց
25 աստուածայնոց, և կամ նշան խաչի հաստատեալ, յոր եպիսկոպոսի վի-
ճակ իցէ, յորոյ գեղչի իցէ՝ երիցուն տացէ, յորոյ սահման ուխտն իցէ, զի
զգուշութեամբ սպասատրեսցէ, թէ պատահի ի հեռաւոր տեղիս լինել։
Ապա թէ ի մէջ սահմանաց իցէ, զոյգս սպասատրեսցեն քահանայքն և
զհաս շնորհին ի գործ սպասու և կազմուածին ածիցեն, սակայն և ինքե-
30 անք վայելեացեն առանց ամենայն հակառակութեան։ Այլ մի յաղազս ըն-
ծայիցն, զոր վասն բժշկութեան մատուցանեն, պատերազմեսցին, այլ
յեպիսկոպոսէ ժառանգութիւն տյնմ լիցի, որ բարիոք սպասատրեսցէ։
Ապա թէ ազահեալք զսուրբ տեղիսն ի հարկ արկանիցեն և խրատու
եպիսկոպոսին ոչ անսան, ունայնանայ աստուածային շնորհքն, և պար-

⁴⁸⁹ Տե՛ս Կանոնք Բաղդի Մեթ—ՄԿն, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 167—174. Կանոնք Յովհաննու Մանդակունւոյ Թ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 449. Եւք, ԻԱ, 28—32, նաև հոդվ. ԿԵ և հաջորդները։

⁴⁹⁰ Տե՛ս Կանոնք Սահակայ Պարթևի Իէ, ԻԸ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 382—383. Կանոնք Ներսէսի և Ներշապհոյ ԻԲ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 487. Կանոնք Բաղդի ՄԺԹ, Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, էջ 160—164 և այլն։

⁴⁹¹ Տե՛ս նաև հոդվ. ՃՂԲ

- տական աշխատանքներն իրենց պահանջներն, որոնք համարյա տալիս են, իբր հակառակ մարդասիրութեանն Աստուծոյ և բարի կամաց սրբոց, զի ձրի բարեխօսք լինին միշտ աշխարհի։ Այսպիսեանցս քարոզ կարգալ արժան է եպիսկոպոսաց, զի մի՛ ինչ ընծայ տարցին, այլ զընծայսն ի տունս իրենանց աղքատաց տայցեն և ինքեանք երթեալ աղօթեացեն, զի մի՛ շնորհ յեկեղեցոյն յայլազգիս անցցէ։ Քանզի խորհրդականք են ամենայն ընծայք. զի դահեկան, յաղագս անախտ բնութեանն, խորհուրդ է աստուածութեանն Քրիստոսի, իսկ պատկերն փրկչական՝ մերն պատկեր. զոր էառ զյառաջագոյն շնորհեալն զիրն պատկեր, ըստ այսմ՝ տուք զկայսերն կայսեր և զԱստուծոյն՝ Աստուծոյն⁴⁹² իսկ վեց դանգն խորհուրդ է ժամանակաց գալստեանն Քրիստոսի, իսկ շորս թասուն՝ օրինակ շորից տարերացս և խորհուրդ շորից աւետարանչացն, իսկ երկոտասան գարին ի դանգն՝ երկոտասան առաքելոցն, իսկ եւթանասուն և երկու գարին ի դեկանն՝ եւթանասուն և երկու առաքելոցն, իսկ դրամն՝ օրինակ բնութեանս մեր, զի մարդ տառիքն է անդրադարձութեամբ։ Իսկ այլ նիւթքն, որպէս ի խորանն նուէրքն⁴⁹³ և ի տաճարն ընծայեալքն⁴⁹⁴, այսպէս են, իսկ անընծայքն՝ անխորհուրդ։ Արդ, ի խորհուրդ եկեալքն մի՛ լիցին ընդ անխորհուրդքսն յայլազգիսն, ապա թէ յանդգնին՝ լուծցէ եպիսկոպոսն և ի կարգէն։
- 20 Այլ զխաբեբայսն բնաւին հալածել, որ գան ձեռք կրօնաւորաց և բնակին ի տեղիս ուխտից և բազում գայթակղութիւնս տան գործել պարզամտացն, մոլեալք յորովայն և յայլ ախտս, ստութեամբ պատմիչք լինին երազոց և զբազումս մոլորեցուցանեն։

Գ Լ Ո Ւ Ն Մ Ծ Ա

25

ՎԱՍՆ ՅԱԻԱՐԷՒ ՎԱՃԱՌԱՅ

Վաճառեալ և գնեալ զաւար՝ ոչ դարձցի անգրէն իբրև զգողացեալն, զի այդ օրինաւոր գործ թագաւորաց է և իշխանաց⁴⁹⁵, ուստի և կանոնք յընծայս ընդունի պատարագի, իսկ զգողացեալն և զյափշտակեալն՝ ոչ ևս։

⁴⁹² Մատթ., ԻԲ, 21։ Մարկ., ԺԲ, 17։ Ղուկ., Ի, 25

⁴⁹³ Տե՛ս Ելք, ԻԵ, ԻԶ, ԻԷ, ԻԸ, Լ, ԼԱ, ԼԵ և այլուր։

⁴⁹⁴ Տե՛ս Գ թագ., Զ, է

⁴⁹⁵ Տե՛ս հողմ. Բ

ՏԱՐԸՆԹԵՐՑՎԱԾՔՆԵՐ Գ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

283-ՐԳ ԷՁԻ

1—4 ԺԻՆԾԿԱԶՂՄՇՈ շիֆ նախագործին....

Հայք

Փխ նախագործին.... Հայք՝ Հ Գիրք դատաստանաց, զոր արարեալ է սուրբ վարդապետին Մխիթարայ Գողի կոչեցեալ, Ն Երանելի վարդապետին Մխիթարայ արարեալ զգիրս դատաստանի ի խնդրոյ տեառն Ստեփաննոսի Աղուանից կաթողիկոսի,

ՃՆ նախագործին զրոց դատաստանի Գլուխ առաջին, յորում կայ պատասխանի այնոցիկ, որ բամբասեն զմեզ, եթէ կայ դատաստան ի Հայք (Ն եթէ ոչ ունել դատաստան Հայք),

Յ նախագործին զրոց դատաստանի, ըստ ակնարկել կամաց տեառն Յիսուսի Քրիստոս, որ ունի դատաստան արդար, Գլուխ. ընդդիմադրութիւն բամբասողացն, որք ասեն, թէ ոչ գոյ դատաստան ի Հայք, Եւ մեզ կամիմք զրել զգիրս դատաստանաց, նախ զընդիմադրութիւն դիցուք....,

Զ Գիր դատաստանի ըստ ակնարկելոյ կամաց տեառն Յիսուսի Քրիստոսի, նախագործին զրոց դատաստանի,

Պ Գիրք դատաստանի ըստ ակնարկելոյ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, յորում ընդդիմադրել բանբասողաց, եթէ ոչ են դատաստանք

5 Ի շիֆ Հանդերձեալ գրել, ՃՆՉ Հանդերձեալ Ի և զգիրս, ԻՃՆՉ շիֆ բայց պատշաճաւորաբար

5—17 Ո շիֆ Հանդերձեալ.... ասացաւ յառաջն/ոցն

6 Ի պարտողաց փխ պարտաւողաց

7 Ի զսակաւ

8 ԺԻՉ գալլոց սեռս, Ճ շիֆ ունել.... և

9 Չ մուրեցեցուցանեն փխ գալթակեցեցուցանեն 10 Ճ գալլս փխ գալս, Ճ շիֆ է ի

11 Չ սկզբանէ, ՃՆ ընդ, ԺՁՊ զլաստուածս անարգս, ՃՅՆՉ զպատուածանարգս

12 ԺԻՁՊ Հայրապետնքն, ՃՆ Հատմամբ փխ ձեռնառմամբ

13 Չ ուղիղ, Յ՝ ալլազգիքն, Չ՝ օրէնքն փխ անօրէնքն, ՅՆՉ վարի

14 Յ ըզպատճառսն, ՅՆՉ օրինացն, ԺԻ Հայրանարգսն,

15 Ն գալլսն , Պ ալլսն, Չ շիֆ և.... նմանապէս

16 Պ աւետարանն, ՅՆՉ շիֆ ամենայնի, ՅՆՉ երկցունց (Ն երկոցունցն) է, ԺԻՉ երկոցունցն

17 Ի Հրամայեցաւ, Ն շիֆ Հրամայէ, Ի շիֆ ասացաւ, Պ ասաց առ, ՅՆՉ առաջնոցն

17—18 Ն շիֆ ես ասեմ.... ինչ

18 ՅՆՈՉ թէպէտ (Չ թէպէտ և) փխ որպէս, ԻՊ Հրամայեալ են, ՅՆՈՉ իրր փխ Հրամայել են մարդիկ

19 Ի կատարեալ, ՅՆՉ յիշեցուցանեն փխ կատարել են, Չ յիշխանական

19—20 Ո շիֆ կատարել.... բառնան, ԺԻՁՊ զիշխանականն կարգեալ փխ զիշխանական.... բառնան

21 ՅՆՈՉ գիտել զանձին (Չ զանձինն) սէր, Յ երկրորդ է

22 Չ եթէ, Յ դատաստան փխ ապաստան, ԺՉ՝ զաշակերտութիւնն, ԻՅՆՈ՝ զաշակերտութիւն փխ զաշխատութիւնն

23 Յ Հրամայէ փխ Հաստատի ի, ՆՉ լինել և, Ո լինեալ և, Յ ի դատաստանն փխ առ ամենեսեան, Չ ամենայնսն

24 Չ վարիր, Չ և ոչ, ԺՁՅՆ յիսկզբանն, Չ ի սկզբաննէ

5—25 ԽՄԿԶՇԸ (Ճ սկսած տ. 13) այսպես.

Հանդերձեալ եմք գրել զգիրս (ՄԿԶՇ զգիրքս) դատաստանաց (ՀՇ դատաստանիս), յառաջ գրեմք զպատասխանիս այնոցիկ (Շ յայնոցիկ), որ բանբասեն զմեզ, եթէ (ՄԿԶՇ թէ) չկա (Հ ոչ կա) դատաստանք (ՄԿԶՇ դատաստան) ի Հայք, զի յուզք ի մէնչ պատուեն գալլազգիս, թէ (Շ թէ ի) դատաստանի գիր ունին ու (ՀՇ և) մենք չունիմք (ՄԿ մեք ոչ ունիմք)։ Եւ այս անյարմար մարդոց (Հ մարդոյ) բանք

են, որ (Շ որոց փխ են որ) ոչ գիրք են կարողացել (ՄՇ կարողացել) և ոչ ուսնալ (ՄՇ ուսնի)։ Ապա (ՄԿ վասն այն, չ և փխ ապա) պարտ է մեզ ասել ըզորդ (ՄԿ ուզորդ) և գրել զճըշմարիտն յարինացն աստուծոյ, որ կայ յամենայն սուրբ գիրս (Շ գիրքս)։ Ըստ որում և իմաստունք հեթանոսաց, ով զաստուած անարգէ, զայն աստակեն (Մ աստակեն զայն) մահուամբ և որ (ՉՇ ով) զիր ծնաւդն (Մ ծնող, Կ ծնողն, Շ ծնաւդք) անարգէ, զայնոր ձեռն (չ ձեռքն) հատանեն, և այլ այսպիսի շատ (ՄԿ չի և... շատ)։ Ապա աստուծոյ արէնքն այլ աւելի դատի, զի (ի տառեր մաշված են) հրամայեալ է աստուած յարէնքն, թէ որ զիր (ՄԿ չի) ծնաւդն (Կ զծնողն) անարգէ (Մ անարգէ զծնողն), զաստուած անարգէ, և որ (չ ով) աստուած (չՇՇ զաստուած) անարգէ և զիր ծնաւդն՝ միապէս է (ՄԿ չի և որ... միապէս է)։ Զայնցեղ (ՄԿ զայն) մարդն քապանեն (ՄԿ չՇՇ սպանանել) արժան է. հայնց (չ հայնց) պիտ (չՇ պինդ) է ու (չՇՇ և) այլքն (ՄԿ չի հայնց... այլքն)։

Ապա Քրիստոսի աւետարանն կատարումն է ամէն (ՄԿ չՇՇ ամենայն) արինաց (Շ յարինաց) և դատաստանի (չՇ դատաստանաց), զի Քրիստոս ասէ, թէ ասացաւ յառաջի (ՄԿ չ յառաջին) արէնքն, թէ մի սպանանէք (ՄԿ սպանաներ) զիրարս (ՄԿ չի, չՇ զիրեարս) և որ սպանել (ՄԿ սպանէ, չՇՇ սպանանէ)՝ սպանցի, բայց ես ասեմ ձեզ, թէ ամենեկին մի կուրիք ընդ (չՇ չի) իրար (չ յիրեար, չ յիրար), զի թէպէտ արէնքն և աւետարանն իբր մոռացեալ զընադարանկան արէնքն յիշեցունցանեն (չ յիշեցունցանեն), ապա ոչ բառնան զիշխանական կամքն, զի արէնքն և աւետարանն (Շ յաւետարանն) աստուծոյ հրամանք (չՇ հրամանքն) են միապէս. ասելով (ՄԿ ասել) առաջնոցն, թէ սիրեացես զընկեր (Մ զընկեր) քո իբրև զանձն քո, զի որ (Շ չի)

սիրէ զիր (Կ զիր) անձն, այն չէ յալլոց (Շ յալլոց) ջանուց (չՇ ջանաց), այլ ինքն յիրմէ (չ յիրմէ, Շ իրմէ) սիրէ զիր (Կ չՇՇ զիր) անձն ամ (sic) հայնց (Շ հայնց, չ այնպէս) ի (չՇ այնպիսի փխ հայնց ի) սրտէ պիտի սիրել (ՄԿ հոյնպէս փխ ամ... սիրել) զընկերն (ՄԿ զընկերին), զինչ զիր (չՇ զիր, չՇ իւր) անձն (ՄԿ չի զինչ... անձն)։ Եւ Քրիստոս ասէ, թէ (ՄԿ չի) յայն (Շ յամենայն) ժամ գիտենայ ամենայն (ՄԿ չի, Շ յամենայն) աշխարհս (ՄԿ աշխարհ), թէ (ՄԿ եթէ) իմ որդիք էք, երբ (ՄԿ եթէ) զիրար սիրէք (ՄԿ սիրեք զմիմեանս) և այլ շատ բանք (ՄԿ բազում բանս) այսպիսի (Շ այսպիսիք), որ գիտենան անմիտ մարդիք (ՄԿ չի այսպիսի... մարդիք), որ կա առ մեզ իբրաւնք, զի աւետարանն Քրիստոսի չէ թէ (Շ չի) երբ աստուած զաշխարհս նոր էստեղծ (ՄԿ չ ստեղծ, չ եստեղծ, Շ նորաստեղծ) յայն ժամն (ԿՇ ժամ, Մ ի յայն ժամն) գրեցաւ, այլ յորժամ աստուած պատեհ (չՇ պատիհ) տեսաւ։

26 Պ յերկրորդ, ԽՄԿՉՇՇՇՇՇՇ և երկրորդ եկն Քրիստոս (ՅՆՈՉ և) արկանել, ԽՉՇՇՇՇՇՇ աղէկ հաւատ մարդկան, ԿՄՇՇՇՇՇՇ հաւատարիմ մարդկան փխ կատարելոց

26—29 ԽՄԿՉՇՇ և ոչ կամեցաւ զանխել և զանկարգ մարդոց (Շ մարդոցն) դատաստանք (ՄԿ դատաստան) գրել մեզ իւր (չՇ իւրոց) հաւատացելոցս, ըստ որում խրատէ զմեզ՝ զիր (ՄԿ չի) ժողովուրդս (ՄԿ չի), թէ երբ (ՄԿ չի) կուրիք ընդ իրար (ՄԿ բարկանայք փխ կուրիք... իրար) դարձեալ հաշտիցիք (ՄԿ հաշտեք, չ հաշտեցէք, չ հաշտիցէք) ու (ՄԿ չՇ և) մի՛ զնայք առ մարմնաւոր դատաւոր, զի ես եմ ձեր աստուած և ձեր (Մ չի) դատաւոր։

27 ՅՆՈՉ զօրէն անկատարից, Ո ընդ

28 ՅՆՈ հաշտել, ԺՁՊ չի գի, ՅՁ դատաստան, Ն մատենեցի, Ո մատենեցի ի

29 ԺՆՈՈ դատաւորի (Եւ), ՆՈ երբ, Ձ յայտն

284-ՐԴ ԷՋԻ

1 ԽԿՉՇՇՇՇՇ զճարիւ, ՅՆ խըզճիւ, Ո ի խըզու

1—2 ՄԿ չի զոր... դատաստանի

2 ԽՉՇՇՇ հայնց (չՇ հայնց) ու (չՇ և) դուք լիք (Շ լինիք դատաւոր) ձեր (չՇ ձերով) սրբաւոր (չՇ սրբով) ամէն մարդ իր դատաւոր (Շ չի) փխ նմանապէս... դատաստանի, ՅՆՈՉ յոռակս

3 ՆՈ չի (թէպէտ) և, ԽՄԿՉՇՇ յառաջ

Խ սակայն և, ԽՄԿՉՇՇ զովեաց (ԽՄԿՉՇՇ

Քրիստոս), Մ զզջմամբ

4 Յ գի փխ որով, ԽՄԿՉՇՇ չի որով... ըզհաշիւն, ՄՉՇՇ ասելով, ԽԿՉՇՇՇՇՇՇ եթէ, չ չի թէ

5—6 ԽՄԿՉՇՇ չի իսկ... դատաստանի

6 Յ չի է, ԺՁՊ կարօտանա, Պ կարօտանաս, Ո աղաղակալ փխ աղաղալ

7 ԽՄԿՉՇՇ հրաժարեցոյց, ԺՁՊ զդատաստանն, Ո զդատաստանն, Ձ դատաստան, Չ այն,

- 2 յայնմ, Կ ոչ փխ որ, Հ թէ, Չ աստ փխ
ասա, ԽԿՀՃԵ Եղբորն
- 8 ԾԿՀՃ Գժառանգութիւնն
- 9 ՅԿ ընտրեալ, Ո ընդրել, Ե ընկեր փխ ընդէ՞ր,
Ե այս փխ այլոյ
- 10 ԵՉ յուսաւ, ՈՉ առաքեալ, Ե առաքեալ զի
ԽՄԿՀՃԵ առաքեալն Պաղոս, ԺԻՁՆ շիֆ զի
- 11 ՀՆՈ զատաստանք, Յ գոյ, բոլոր ձեռ. շիֆ
ընդէ՞ր.... Ենդիք
- 12 Յ շիֆ և (Ենդէք), Չ արդ փխ այդ, ԺՁ շիֆ
ևս
- 13 Յ շիֆ Եւ, ՀՃ Երրորդն, ՈՉ Երկրորդ փխ
Երրորդ, ԺԻՁՆՈՉՊ շիֆ Քրիստոս, Յ հար-
կաւ ի, Ե հարկատր
- 14 Խ՝ առ, ՆՈ՝ ընդ փխ ի, Յ՝ մի միայն, Չ՝
միմեանց փխ ի միմեանս, ԾԿՀՃԵ կայ-
ցեմք (ԿՀՃ կացեմք) զատաստանի գրով
առ միմեանս այլ, ԺՁ՝ որով, Խ՝ սրով, Յ՝
ի փխ գրով, Ո զատաստանի, ԽՄԿՀՃԵ
ցաւակից փխ վշտակցութեամբ
- 15 Ի շիֆ ժամանակի, Ի գիր, ԽՄԿՀՃԵՉ արի-
նաւ զարդարազատութիւն (Չ զարդարա-
զատութիւնն) պահեմք, Ե զարդար զատա-
ւորութիւնն, Ո զարդարազատատարութիւն
պահեցիմք
- 16 Ճ հրամայեցաւ փխ համարեցաւ, Պ համարե-
ցաք, ԽՄԿՀՃՅԵ համարեցաւ Քրիստոս, Ե
շիֆ զի (զբանս), ԺԻՁՆՈՉՊ զորս (Ե շիֆ)
ըստ փխ զի զբանս, Խ Մովսէս, ԺԻՁՆՈՉՊ
շիֆ Մովսէսի
- 17 ԺԻՄԿԻՁՆՈՉՊ շիֆ զիւր, Մ զանտարանին, Հ
աւետարանն, Ե իբրեւ, ՅԵՉ սերմ, Ո սեր-
ման, Հ ի հոգիս, ԺԻՁՅՆԵՆՈՉՊ շիֆ մեր, Ե
վարի զարժանիս, Չ արժանիս
- 18 Խ զատաւորին փխ զատաստանին
- 19 Կ շիֆ նման է, ԽՄԿՀՃԵ զատաստանի,
ԽՄԿՀՃ Օրինացն, ՀՃ և փխ կամ (Մար-
գարէից), ԽՀՃ մարգարէիցն
- 20 ԺՁՊ անշարժութեանն, Ճ անարժանու-
թեամբ փխ անշարժութեան, ԺԻՁՊ շիֆ զի,
ԽՄԿՀՃԵ ազգաց

- 21 ԺԻՁ իրաւացուց, ԺԻՁ հմտագոյնից, ՀՃ
հմտագոյնիցն, Ե հմտալգոյնից
- 22 Կ փորձեալ, Ե փորձեր, Ե պատահման
- 23 Ո զբել, ԽՄԿՀՃՅՆՈՉՊ թէ, ԽՄԿՀՃԵ Քրիստոս
փխ Տէր
- 24 Ե արգելոյ, Ո արգելով, ԽՄԿՀՃԵ արգել զեր-
դումն, ԽՄԿՀՃԵ կամեցաւ, ՃՈ զհաւատա-
ցեալս, Ե զհաւատացեալ, ՃԻՁ զմեզ ի կե-
անս յայս
- 26 Չ շիֆ վերեւգիր ԺԻՄԿՀՁՃԵ շիֆ Յաղա-
գրս, ՅՆՈՊ Յաղագս թէ ընդէր այժմ
կամեցաք զբել կամ յումմէ (Ո ումմէ) շար-
ժեալ եկալք յայստսիկ (Ե յայստսիկ եկաք)
ի (ՆՈ շիֆ) միտս (Պ շարժեալ յայս իսկ
եկաք միտս), ԽՄԿՀՃԵ թէ ընդէր այժմ գրե-
ցաւ (Հ+այժմ) և կամ ում հրամանաւ եղև
(ՀՃ+և) կամ յումմէ շարժեցաք (ՀՃ+ի)
յայս (Ե այս) բան (ԿՃԵ բանս)
- 26—էջ 286,30 Ղ շիֆ Յաղագս.... զոր և ձեռա-
գրում քերթեր եւ պալատս
- 27 ՆՈ թէպէտ և, ՁՊ աւանդել
- 28 ՁՈՊ այժմը, Չ բազում փխ զի բազում
- 29 Ե այլասեոյց, Ե և այլև, ԺԻՁՆՈՉՊ շիֆ ի
- 31 Ո կարծիք, ԺԻՁՊ յերկուս, Պ ախտան, ԵՈ
շար
- 32 Յ զանխիմաստութիւնն, ՈՉ զանխիմաստու-
թիւնն, Յ շիֆ և, Չ Երկու փխ Երկրորդ, ԵՈ
կամեցով
- 33 Ո կենցաղավարիլ
- 34 Չ շիֆ Եւ, ԺԻՁՊ Երրորդ փխ Երկրորդ,
ԺԻՁՅՉՊ բնաւորականն, Ե զբնաւորականն,
Ո բնաւորականն, ԺԻՁՆՊ շարութեան, ՅՈ
շարութիւն
- 35 Չ զկատարելութիւնն, ՅՆ հոգոյ, Չ հոգոյս,
Չ զվշտակցութեանն
- 36 Չ ատելութիւնն, մյուսեմեր՝ ատելութիւն
- 37 ԺԻՁ Չորրորդ փխ Երրորդ, Յ շիֆ ի, Յ հեղ-
գութիւնէ, Պ հեղգութեան, Ո՝ ծուլութեանէ.
Ե՝ ի մեր ծուլութեանէ է փխ հեղգութեանէ,
ԺԻՁՅՉ անշարժ փխ անվարժք ՁՅՆՈՉ
եղեալ, Յ օրինաց առաքելոց, Ո շիֆ և
- 38 ՁՊ որոց, ՁՈ զգորութեանէ, ԺԻՁՊ տկարացաք

285-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԺԻՁՊ արար անվարկաք փխ արժան վար-
կաք, ԺԻՁՊ զոն փխ զորց, Յ գրոյ
- 3 Պ շիֆ Չորրորդ, Պ հմտութիւնն, Ձ մէջ փխ
մէջը
- 4 Ի զի փոփոխելն, Յ զի փոփոխեալն, Ի պա-
տահմանն
- 5 Յ աւետարանի, Յ անշարժ հաւատով
- 6 ՁՊ շիֆ ի, Չ որպէս կանոն դասակաճ բվա-
կանեցր երկու ր-ով, Յ Դանիէլի
- 7 ՁՊ շիֆ ի (Սոզոմոն), ՆՈ Երբ փխ Երբեմն,

- ԺԻՁՊ շիֆ կամ, Ո Կորնթոսի,
- 8 Ե այլս, Ե առեկ փխ ունեկ, ՅՆՈ զդատա-
տան, ԺՁ՝ անկատ, Ո՝ անկատար փխ ան-
կարօտ, Ե էի, Պ զորց
- 10 Չ աւետարանն, Պ զաւետարանն, ԺԻՁՅՉ և
փխ միեղև, ՅՉ յայնմ, Ո այն մի փխ այնմ
- 11 Ո մնա փխ այնմ, Ո զատաստանն, Պ դա-
տաստանն, Ե շիֆ գրով
- 13 Ո առաջագոյն, ՅՉՊ ասացելովք, ԺԻՁ ասպ-
ցեալք

- 14 ԺԻՉՅԳՊ գրեւին, Ո գրել նոցա, ԺԻՉՅՆՈՎ պատճառս, ԺԻՉՅ լիք ունի, ԺԻՉ յամենայնիւ, Յ յամենայնի Չ յամենայն, ՅՆՈՎ ի վրիպանս, ԺԻՉ պրիպանս, Յ պրիպանս, Ո զվրիպանս, Պ վրիպանս
- 16 Յ հանգի, ՆՈ յանկի
- 17 ՉՉ յայժմ
- 18 ԺԻՉՅՆ դատաստան (լինի), ԺԻՉ լիք լինի, ԺՉՊ հաւատացեալս Եօթնհորդ
- 19 ՅՆՈՎՊ զտեան փխ զամենայն, ԺԻՉՅԳՊ կանոն
- 20 ԺԻՉՊ դատաստան, ՅՉ հարկաւորութեամբ, ԻՅՆՈՎՊ գրելոյն, ՊՊ գրելոցն փխ ներելոյն, ՅՆՈ զդատաստան, Չ դատաստան, Պ ի դատաստան
- 22 ԺԻՉ լիք 7—8-րդ կետեր, Պ լիք 7-րդ կետ: 7—8-րդ կետեր ավելացված են ըստ 3-ձեռագրի, որի հետ և համեմատված են մյուսները:
- 23 Ն յայլ սեռս, ԽՄԻՉՃԵ հոգովածը սկզբից այսպէս.

Ջի Բէպէտ և գրեցաք յառաջդ, Բէ ոչ (Ճ լիք) աւանդեցաւ մեզ ի Քրիստոսէ գրով և հարկիւ՝ դատաստան, այլ այժմ կամեցաք (ԿՄ կամեցաւ) հաւաքել ճշգրտիւ (ԿՄ ճշմարտիւ) յաղագս զի բազում անգամ լուսք պարսաւանս ոչ յայլասեոից (Ճ յայլ սեոից, Ե ալլասեոից) միայն, այլ և ի տրգէտ քրիստոնէից, եթէ (ՃԵ Բէ) բնափն դատաստան չկա առ (ԿՄ լիք) քրիստոնէական (ԿՄ քրիստոնէից), զատ ի յանտարանէն: Եւ մոռանան զբազում բանս աւկտակարս, որ գրեալ (Ճ լիք, Ե գրել) կա յանտարանն (Ե աւտարանն), զի ոչ կարդան և ոչ (Ե լիք) ի միտ առնուն: Եւ երկու կերպիւ՝ մեղանչեն. մէկ՝ զի չկամին ընդ քրիստոնէայս հաւատարիլ [ՄԻՉՃԵ ա. զի Քրիստոսի (ՄԻՉՊ Քրիստոսի) արէնքն ուրանան և (ՃԵ լիք) բ.] և այլ՝ զի զոր Քրիստոս զմեզ (ՄԻՉՃԵ մեզ) ուսոյց տարէն, զայն մեր մեղաքն կորուսաք և զկաւարելութիւնն (Ե զկատարելութիւն հոգոյ) անկատարութիւն հոգոյ (Ե լիք) և զվշտակցութիւն սիրոյ (Ճ լիք) ատելութիւն (Ճ յատելութիւն, ԿՄ լիք և զկատարելութիւն... ատելութիւն):

Երրորդ՝ զի ի մեր ծուլութենէ անվարժք եղեալ աւրինաց (Ճ օրինացն) և մարգարէից և անտարանին, կամեցաւ Քրիստոս, զի մի (Ե զմի փխ զի մի) հարկաւորաբար յիւրաւուն կայցեմք (Ճ կացեմք, Ճ կացցեմք) դատաստանի գրով (Ճ լիք) առ միմեանս, այլ սիրով և ցաւակից. յորոց զաւրովենէ անկարացաք ընտրել զիրս դատաստանի, զոր և պատշաճ համարեցաք գրել (Ճ լիք) զիրս դատաստանի, զերդ

(ԿՄ լիք զերթ) ի քնոյ զարթեալք (ՄԻՉՃԵ զարթեալք):

Երրորդ՝ զի նուազեաց (Ե նուազ ատեաց) զիստութիւն (Ճ զիստութիւն) ի մէնչ, որ չմեք կարողք (ԿՃՃԵ կարող) իմանալ փորձիւ զարժանն ըստ բերման (Ե բերմանց) ժամանակաց, և ազգաց, և աշխարհաց զփոփոխին և ոչ նման (Մ մեան) աւրինաց, և մարգարէից, և անտարանին մնալ (ԿՄ լիք) անշարժ հաւատով:

Ճինկերրորդ՝ զի այժմ ոչ ներգործէ հոգին սուրբ որպէս ի Դանիելի (Ճ Դանիէլէ) և ի Սողոմոնի (Ճ Սողոմոնէ) ժամանակին (Կ ժամանակն) կամ որպէս ի Կորնէթոս (ՄԻ Կորնէթոսի) ի (Կ լիք) հաւատացեալսն և յայլս (Ե այլս) բազում (Ճ բազումս) ճշմարտիս (ՄԻ ճշտիւ) ալրնել (ՄԻՉՃԵ առնել, Ճ առնեն) դատաստան, զի (Ճ և փխ զի) մարգարէքն և առաքեալքն անձանց և այլոց բազմաց էին դատաւորք ոգով (Ճ հոգով) և ոչ գրով և այնք աղագաւ ոչ կամեցան գրել մեզ զիրս դատաստանի, քանզի այլ շատ հարկ ունէին (Ե հարկանէին փխ հարկ ունէին), որ զաշխարհս յատաստած պաշտութիւն ուղղէին, ի բաց թողին զմարմնաւոր հոգս և զդատաստան (Ճ զդատաստանն) առ անտարած թողին զիր (Ճ զիր) հոգս (Կ լիք զմարմնաւոր... թողին զիր, Ե լիք և զդատաստան... զիր հոգս) հաւատացելոց, իսկ մեք գրել յաւժարիմք վասն ծուլութեան ժամանակին և պէնպէս հերձուածողաց (Ճ փորձանաց, Ճ փորձանացս):

Վեցերորդ՝ զի իրք (Ճ զիրքս) դատաստանի երզմամբ վճարի, և (Ե լիք) Քրիստոս ոչ (Մ լիք) հրամայեաց (Մ+ոչ) երգելու և այժմ յաճախ գործ առ գործով և վայրապար ի դատաստանի և (ՄԻ լիք յաճախ... դատաստանի և) առանց դատաստանի լինի (ՄԻՄ+երգումն) ի հաւատացեալս երբմեան (ՄԻՄ լիք): Նմին իրի կամեցաք ոչ զտեանն լուծանել զհրաման (Ճ հրամանս), այլ անուղղայ (Ճ անուղայ) մարդոց (Մ մարդոյ) աւրէնս և կանոնս հատուտի ի դատաստանի, ըստ հարկաւորութեան գրելոցն ի դատաստան (Ճ դատաստանի):

Եւթներորդ, զի մի՛ (Ե զմի փխ զի մի) պատճառ գտցեն քրիստոնէաք (ՄԻՉՃԵ քրիստոնէայք) և ասացեն, Բէ չունիմք (Ե չունինք ի) դատաստանի (ՄԻՉՃ դատաստանաց) զիրք, վասն այնորիկ (Կ յայնորիկ) երթամք յայլազգիս (Ե յայլազգիս) ի դատաստան (Մ ի դատաստան յայլազգիս) ըստ ամբաստանելի մարգարէին...

24 ՈՉ առաքեալ, ԽՄՃԵ առաքեալն Պաղոս

- 24—25 Կ յայտնապէս յանդիմանէ առաքեալն Պողոս
25 Խ (ընդ) եղբարս, ՄԿՀՇ եղբայրս ճ եղ-
բարս, Հ դատիր
27 Շ տեսանեմ, Շ այժմն, ՅՊ բազում, Շ եպիս-
կոպոսաց, Յ շիք ի
28 Ե շիք և ի (քահանայից)
28—30 ՆՈԶՊ աշխարհականաց առ աշօք (ԶՊ
աշառանօք) և (Պ+ի) կաշառաւք բազում
անգամ և տգիտութեամբ թիւրին զուղիղ
դատաստան (Պ դատաստանս), սակս որոյ
յուզղութիւն (Ո ուղղութիւն) և յանդիմա-
նութիւն (Ո անդիմանութիւն) սակաւութ
այնոցիկ զգիրս գրեցաք (ԶՊ դրոշմեցաք)
դատաստանի:
29 ԿՇ շիք և (վասն), Հ կաշառաց, Հճ տիգի-
տութեան
30 Կ այսորիկ, Հճ զգիրս դատաստանաց, Կ
գիրս
31 ԽՀՀՅՇ մարդոյս, Պ արարածական փխ մար-
դոյ, ՄՀՀՅ զբաղմանց, ԽՇ սրաղմանց, Կ
զբաղմանաց
32 ԽՇ թէ ու, ԿՄ որ թէպէտ փխ թէ, Յ թէ որ,

- Կ կամենան, ԽՄԿՀՀՅՇ որ փխ ևս, ԽՀՇ
ըզորդ, ՄԿ ուզորդ, ճ զորդ Յ զուզորդ, Պ
զուզորդ, ԽՄԿՀՀՇ դատաստան, ԽՇ այրենն,
Հճ առնեմք
33 ԺԽՀՊ դառնամք և, Կ թէ փխ միթէ, Խ այր-
արաք, ճ արարէք
34 Խ զորթ, Մ ողորդութիւն, Կ շիք ըզորդ, Հճ
զորդ, Յ ողորդ, Շ զորդութիւն, Պ զուզորդն,
ՄԿ շիք թէ ու... մերում (Կ ձեռագրում տեղ
է թողնված)
35 ԽՍՀՀՀՅՇ զգիրս, Շ շիք կարծեօք, Յ դատի-
ցեմք, ճ դիպեցուք փխ դիմեցուք
36 ՁՇՊ այլազգիս, Հճ զբերան, Յ ի բերանս
37 Պ հերձուած, ԽՍՀՀՀՅՇ ի մեզ, Հ ունիք
38 ՄՁ ի մէջ, ԺՄ ուսել, ԺՄԿ գրել (ապա), Յ
բարիւտք, Պ զբարիւտք, ՄԿ գրեալն
40 ԺԽՁ Տասներորդ բան, ՄԿ զի, ԽՀՀՅՇ երբ
փխ յորժամ, Հճ շիք յորժամ, Հճ և շնորհք,
Շ շնորհաւք
41 Շ զաւրանի, ԺԽՀճ օր յաւուր, ՄԿՅ օր ըստ
օրէ, Շ աւուր, Պ յաւուրք, Պ շիք վերայ
42 Ի շիք մնաց, Հ մնալ, ԺԽՍՀՀՀՅՇՊ մարդիք,
Կ մարդիկք

286-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Մ դրախտին
2 Շ աւետարանն, ԽՄՀ զկանոնս ԽԿՀՅՇ զկա-
անոնսն, ԺԽՁՊ շիք ձեռն
3 Յ զգիծ փխ զբիծ, Շ զիրեցին
4 Կ զէզեւոր, Կ՝ դելն, Շ՝ զցեղն փխ զեղն
5 ԶԺԻ Բան մետասաներորդ, ԽՄԿՀՀՅՇ շիք
յատուծոյ, Հ շիք գիտելով
6 ԶՊ գալոց, Հ կալոցն, Հ շիք ևն ԽՄԿՀՀՅՇ
առաջի Քրիստոսի (Յ+արդար), Մ ճիշտ,
Պ շիք և (ուղիղ), Շ շիք ուղիղ
7 ՄԿ առնեն փխ արասցեն, Յ զդատաստանս,
Մ մարդիկ
8 ԺԽՁ Բան երկոտասան, ԺԽՀՀՀՅՇ մարդիկք,
ՅՇ որք, ճ որք կան փխ որ գան, ԺԽՁՊ
դատաւորին
9 Հ կաշառեցեն, ՄԿՀՇ զդատաւորն, Խ թեւել,
ՄԿ թիւրեն, ՄԿ շիք տալցեն, ճ տացեն, Պ
տացցեն
10 ԽԿՀՅՇ դատաստանս, Մճ դատաստան
11 Կ նոցա, ԶՊ գալոց, Խ այժմն
12 ճ դատաստաւորք, Շ դատատնուորք, Պ դա-
տանաւորք
13 ՄԿ դատէ զնոսա փխ սեկ.... նոցա, Յ սեկ-
ցուցանէ, ԽՀՀՅՇ այնոցիկ փխ նոցա, ՀճՅ
որք, ՄԿ շիք գրեալ, ԽԿՀՀՀՅՇ դատաստանս,
Մ դատաստան
ՆՈԶ 9—12 կետերը այսպէս.

Իններորդ՝ զի արարածական բնութիւնս
միշտ ի մոռացման է բարոյն ըստ զանազան

ախտի հոգոյ և մարմնոյ, և ի ժամանակ
դատաստանին (Զ դատաստանի) թէպէտ և
ուղիղ կամիցիմք վճարել, բազում անգամ
ի մոռացմանէ սխալիմք և զղչացեալ յետոյ
տարակուսիմք էութիւն և չէութիւն (Զ էութեան
և չէութեան) կարծեալք (Զ կարծօք)
շարշարեալք: Այլ զի մի՛ այս լիցի,
զգիրս եղաք դատաստանի ի պատճառս լիշ-
ման, զի զօր յայնմ ժամու ոչ կարեմք (Ո
կարծեմք) լիշել, ի ձեռն առեալ վերջութին
լիշեմք և աւարացուցանեմք (=օտարաց
ցուցանեմք—Խ. Թ.) ազգաց՝ գրոց վարել
դատաստանաւ, որով ըմբերանեալք՝ մի՛
լիցին յանդիմանելք (ՈԶ անդիմանելք)
մեզ:

Տասներորդ՝ յըստեղծման հոգոյն յա-
ռաջանալը շնորհ պատկերին ազադաւ, ի
(Ո և) յեղիլն ի շար առաց՝ ոչ մնալ հոգի-
ի մարմնական (Ո մարդկանն, Զ մարդ-
կան), իբրու զի եղեն մարմին: Ուստի և
տէր, զնոյն վերջութին առնուլ մեզ կամեալով,
զհոգոյն հաստատէ դատաստան, այսինքն
է՝ զաւետարանն և զկանոնսն, գիտելով զի
հարկաւորաբար մարմնոյ լինի դատաս-
տան ի մարմնաւորաց: Եւ քանզի դարձեալ
եղաք մարմին, սպասաւորեցուք դարձեալ
մարմնոյ՝ գրութեամբ դատաստանի:

Մետասաներորդ (Զ Տասն և մին)՝ զի
դատաւորք միշտ երկիցեն՝ գիտելով, զի

դատաւորին առաջի գալոց (ՈՁ կալոց) են երկնատրին (ՈՁ երկնատրի) անվրէպ գիտութեամբ արեինակաւ գրութեամբ դատաստանի:

Երկոտասաներորդ (Ձ Տասն երկու)՝ և զի դատաւարն նմանապէս զարհուրեացին, զի թէ զստութիւն արդարացուցանել առաջի մարդկան ոչ կարեն, թէպէտ և բազում անգամ պատրեն զդատաւորս, զինչ անդ կորիցեն (ՈՁ գործիցեն), որ զխորս տեսանէ, որոմ առաջի պատրանաւք արդարանալ ոչ է (ըստ Ա խմբագրութեան):

- 14 ԺԻՄԶԶՊ զայսորիկ, ձ Զայստիկ, Ձ Այստիկ, ԺԻԽԵԶԶԶՅԵՊ զլուխ Ձ պատճառս
- 15 Ձ չիք դատաստանի, ՆՈ չիք Եւ (զի), ԽՅՃՆՈՁ երկոտասան, Շ երկուտասան, Մ բաղձան փխ բաղձանայ, ՆՈՁ՝ վեցեկայ, ձ՝ վեհից փխ վեցից, ՆՈՁ վեցեակն առաջին փխ վեցն
- 16 ԺԻԶՊ չիք թէ, Պ որ փխ որպէս, ձ լիցի, Յ ի վեցն, ՆՈՁ իբրու թէ (Ն չիք) որպէս է փխ Եւ թէ... թիւ
- 17 Ի չիք Առաջինն, ԽՈՁ առաջին, ԺԻԽԶՊ չիք ի (կոճատէ), Պ կրճատէ փխ կոճատէ, ԺԻԿԶԶՊ չիք է (երկական), ԺԻԽԵԶԶՅԵՊ երկեկան, Հ երկեկաւ, ՆՈ երկակաւ, Պ երկերկան
- 18 ՁՊ կոճատ է
- 19 Ի չիք երկրորդ, ԽՅՃՆԶ արարչութեանն, Շ չիք երկրորդ... արարչութեան
- 20 ԻՇ չիք Երրորդ, Յ շարժմանն
- 21 Ի չիք Չորրորդ, Պ թիւն
- 22 Ի չիք Հինգերորդ, Ո զայր փխ զայլ
- 23 Ի չիք Վեցերորդ, ԺԽԵԶԶՅԵՊ չիք ի, Ն կողմանցն, ԺԽԶՅԵ յանգէ, ԻՄ յանգէ, Կ յունակէ, Մ հանգի, ձ յանգէ, ՁՊ յանգի, Ո յենանի փխ ծնանի
- 23—24 Շ չիք գերկոտասան թիւն և
- 24 ՀՃՆՈ թիւ, ՅՁ երկոտասան, Շ զերկոտասանն, ԺԶՁՊ չիք ի (կողմանց), Ո զվիշտասան, Յ զվիշտասան, Ձ զվիշտասանն
- 24—25 Շ ծնանի զվեցտասան և զվեց փխ ծրնանի... և զվեց
- 25 ՀՃ կատարեալ, ՀՃ չիք դատան, Ո չիք և զվեց, ԺՄԶՅՈՁՊ վեց, Շ չիք է
- 26 Ն չիք առաքելոցն... ծնան, Շ Բրիտոս դատաւորաց, ԻՊ դատաւորացն, ԺԻԶՈՁՊ չիք է, ՈՁ չիք նոքա
- 27 ԽՅՃՆՈ յեկեղեցի, ՄԿՀՁ յեկեղեցիս, ՄԿՀՆՈՁ և զի (դար), Պ չիք և (դար), ՄԿ է փխ ունի, ԺԻԽԶԶՅԵՊՅԵՊ վեցեկան, ՄԿ վեցական, Ն կոճատն
- 28 Ն կրկնական փխ կրական, Ո և երրորդ և զի, Ն Եւ երրորդ զի, Ձ և ութ զի, Պ դատաւորացն, Շ չիք է, Շ ներգործեալ և գրել, Ն և կրել և դատել և դատելոց են, Ո

դատելոց են

- 29 ՆՈՁ ի յայն (ՈՁ սոյն) թիւ դատաւորին եղև գալուստն (Ո գալուստ) երկնատրի (Ձ երկնատրին) զոր (Ձ զոր և)
- 30 Խ ի վեցից ի, ՂՁ վեցից ի վշտաց, Ժ թվով, ձեռագրեմն ունեն նաև թլուով, թլուով, թլուով
- 31 Ն առ խորայնի խորացեաց
- 32 ձ արթիկառացն փխ այսորիկ առ այս, ԺԻԶՁ շատ շատ, Ձ բնութիւն, Պ չիք թուոյ, Ձ արա փխ արկաբ
- 33 ՀՇ թէ, ՄԿ դարձեալ փխ այլ եթէ, ՃՇ երկոտասան, Յ զլուխ, ՆՈ աւարտել
- 35 Հ թէ յումէ, ՄԿՂՇ յիւմէ փխ յումմէ, Ի որդորիլ, ԺԽԵԶԶՅԵՊ յորդորիլ, Պ չիք ի գրել
- 36 ՄԿ չիք հետէ, ձ հետև, Ո յետէ, ձ լինէին
- 36—37 ՄԿ չիք լինէի... ազգաց
- 37 ՆՈ խոցոտելովն, Շ խոցոտելով ի նայ խրտեկն մեզ, ՀՃ ի մերոց, ՀՃ յաւտարաց, ՅԽԵԿՂՃՇ վստահացեալ, ՆՈՁ վստահիլ
- 38 ՆՈ չիք քանզի, ՆՈ գիտել, Շ գիտի, ՆՈ չիք իմոյ, ՅԽՀՃՆ տկարութիւն, ՄԿՂՇ զտկարութիւն, Ո տկարութեան, Ձ տկարութիւնն
- 39 ՄԿ չիք սանն, ՀՃ հարա ապտուծական փխ հմուտ աստուածային, Պ յաղագս որոյ զվարանսն ի զրուցատրելն մեր լուաւ եղբայրն Պաղոսս՝ սիրելի աշակերտն աստուածային գրոց փխ իսկ այր ոմն... լուաւ, Ի օրինաց, ՅԽՇ զայսորիկ
- 39—40 ձՄԶՂ յինէն զայստիկ (Մ զայս) խորհուրդ
- 39—45 ՆՈՁ փխ Իսկ այր ոմն Պաղոս... այսպես. Յաղագս որոյ զվարանսն ի զրուցատրելն (Ձ զրուցատրեալայն) մեր լուաւ եղբայրն Պաղոս՝ սիրելի աշակերտ աստուածային գրոց և խոստովան եղև փափաքաւ (Ո փափաքօք) այնմիկ լինել, առաւել ևս սկսաւ շարժել զմեզ հարկեցողիչ բանիւ: Նաև ոչ այնու ձեռնամուխ լինել կամեցաք, այլ խորհէի (Ձ սկսայ փխ խորհէի) զայս (ՈՁ զայլս) աղաչել զաւրաւորս, որք (Ձ չիք) կարող (Ձ կարողք էին և պիտակք... այլնունեան իճշպես բնագրում) էին զհարկ վճարել բանին, զի բազումք իսկ էին: Բացի զի զանքնդունելութիւն ազգիս գիտեր (Ո գիտի) պատճառել և այնու և (Ո չիք) ոչ կամեցա առ այս զոք աղերսել (Ո աղերսեալ). լռեցի (Ո բռեցի) այնունեան և ես:
- 40 Կ յարգարել փխ յորդորել
- 41 ՄԿ Եւ ես այնու ձեռնամուխ կամեցայ լինել
- 41—42 ՂՅՇ Եւ ես այնու կամեցայ ձեռնամուխ լինել, այլ ոչ (Յ չիք) սկսայ զայլս աղաչել
- 41—էջ 287,8 ՄԿ չիք այլ սկսայ զայլս աղաչել... որպէս վերագոյն ցուցաք
- 42 Շ կարող

43 ԽՀՃՑ որք, ձ գլուխս

44 Ձ զանընդունելութիւնն, Հ գիտէին, Յ այն-
որիկ, Շ առուի

45 ՀՀՇ աղաչել, Ճ լռելի, Չ չիք ապա, ՆՇՈ

չիք և (զարմացալ), Ճ զարմացան
46 Ն յառաջնոցն, ՆՈ հարանց, ՂՇ հարցն

287-ԲԴ ԷՋԻ

1 Ո չիք եւ (զնոյն), Ն պատճառ, Ո և պատ-
ճառ, ԺԽԶՅՊ յառաքելոցն, ՀՂՀՇՈ յա-
ռաքելոց

2 ձեռագրեալում նաև տըլաւ, տաւ, տուալ,
տուաւ, դըլաւ, տվաւ, Շ չիք և (կամ),
ԺԽԶ չիք կամ գի, ԺԽԶ չիք որ (հրաւի-
րեաց), ՀՀ չիք որ (իշխեաց) ՆՈ ոչ ետուն
փխ ոչ որ իշխեաց

3 ՅՀՂՀՁ պարսաւողաց, Ն պարսաւողիտաց,
Շ պարսաւողաց, Ո պարսաւագիտաց, ՆՈ
կամ ի հալածանաց (Ո հալածականաց) և
ի խոսմութեանց անպարապ պատահեցան

4 ԺԽԶ անարգեալ փխ անկեալ, Ղ անգեալ, Շ
չիք անկեալ, ՆՈ նոցուն վարեցաւ, ԺԽԶՊ
զատաստանին

5 ՀՀ թէ փխ թէպէտ, ՆՈ և ամենայն, Պ պա-
տահեցաւ, Հ՝ պատճառեաց, Ճ՝ պատճառաց
փխ պատահեաց, ՀՀ չիք ըստ

6 ՆՈ յաւորս, ԺԽԶՅՆՊ աւանդել, Ճ գրոց, Ո
զատաստանն, ԽՀՇ բայց ի, Հ բաց, ՅՁ
բացի, Պ բայց միայն, ՆՈ բայց ի միոյն
փխ բայց յանտարանէն

7 ԺՀՈ առաքելոց, ՁՊ առաքելոցն, ԺԽԶՂՅՆ
անդի, ՆՈ չիք մեղ (բայց)

8 ՆՈ չիք մեղ, ՅՊ վերագոյնն, ՆՈ ցուցաւ

8—9 ՆՈ և սկիզբն առնել այսմ իրողութեան
այսպիսի եղև

9 Ձ սապիսի, ՄԿ և այսպէս

10 Ո անդիպեալ, ԺԽԶ տէր, Մի շաբա ձեռագրե-
ր Ստեփաննոսի, ՆՈ Ստեփաննոսի շնորհի Տե-
առն Յիսուսի, Ժ աղանից, ՁԽՀՂՅՆՁՊ ա-
ղանից, ԿՇ աղուանեաց, Մ աղանեց, Ճ
աղուանից, ՁՊ կաթողիկոսին, ԺՁ կաթողի-
կոսին, Ո կաթողիկոսի

11 ՆՈ նոյն իրի վերատին փխ սմին իրի, Հ
ամէն փխ սմին, ՄԿ չիք սմին իրի, ՄԿ
առաջի նորա վասն այս, Խ յորդաբեց

12 ՄԿ չիք ասելով, Ձ թերեւ փխ թէ և ես, Շ
չիք ես, ԿՀ փափագիմ, ԺԽԶ փափակեմ, Ո
փափաքեմ, Շ փափաքեմն, ՂՇ այդմն, Յ
բանիդ, ՄԿ չիք զնոյնն, ՀՀՆՈՊ զնոյն, ՄԿ
չիք մեք, Ո մենք

13 ԺԽԶ անկարգութիւնս փխ անկարգութիւնս, Ն
անկարատութիւնս, Կ յորդարելն փխ յոր-
դորելն

14 Յ չիք ի (Հոգոյն), ՆՈՁ չիք ի (մեզ)

15 Շ աստուծոյ, ՁԺԻՊ սոցայ, Ն՝ որպէս, Ո՝
սուրբ փխ սորա, ԺՁՊ խորհմբն, ԽՀՅ
զնոյնն, ՄԿ չիք զնոյն և սկիզբն

16 Ձ ի կատարելոց, Հ կատարելոցն, ԺԽԶՊ
շարժեալ, Ձ շարժել

17 ԿՀՀ չիք և, ՅԽՄԿՀՀՆՇՈՁ աւարտեալ կա-
տարեցաւ, Պ սկզբանէ

18 ԽՄԿՀՀՀՆՇՈՁ ժողովեալ

19 ՀՈՊ զարուեստն, ԺԽԶՅՁ ընդ, Պ ոստայնան-
կեաց, ԽՀՀՅՆՈՁ ինձ փխ ինչ, Ճ ընդոս-
տու

20 ԺԽՄՀՀՀՆՇՈՁՊ մատնելոց փխ մտանելոց,
Ճ յանողորմելի փխ յանողորմելի, Ո ան-
ողորմելի

21 Ո յորում, ՂՇ ում փխ որում

22 ՃՆ եթէ, ՄԿ տգէտ փխ տխմար

23 ԽԿԿՀՀՅՈՁ եթէ, Ժ թէ որ, ԽՄԿՁՊ չիք որ, ԺՄՁ
իմաստ

24 ԺԽԶ ընդ յառաջ

26 ԺՁ աղերսաբանութեան

27 ԺԽԶ չիք առ... կաթողիկոսն, Ղ չիք Աղու-
անից, ՄԿ չիք Աղուանից կաթողիկոսն, Ճ
կաթողիկոսին, Ո չիք առ տէր Ստեփաննոս,
Ո կաթողիկոսի, Ձ չիք վերագիր, Պ նըշա-
նակ շափաւորապէս զօրութեան առաջա-
կայիս իրողութեանց, հանդերձ աղերսա-
բանութեամբ առ տէր Ստեփաննոսէ Աղու-
անից կաթողիկոսէ

28 Ն չիք դկնի այսոցիկ, ԿՄ զորութիւն

29 ՂՀՈՁ առաջակա, Յ յառաջակալ, ՆԽՀՈՁ
պատուականդ, Ճ պատուականք, ՄԿՂՇ
գլուխդ, Հ եկեղեցոյ սրբոյ

30 Ո վարկպարզի, ՅԽՄԿՀՀՀՆՇՈՁ համարիւր Ձ
համարեր, Կ զհարկաւորս փխ զհարկս հո-
գեորս

31 Պ եղիր, Յ ի մեզ, ՄԿ սահմանի ունի, ԽՀՀՇՁ
ի գիրս

32 ՁԺԽՄԿՀՀՆՇՈՁ յարմարեալ, Ճ յարմարեալ,
Ո արմարեալ, Ձ յարմրել, ՀՀՆ յայտոսիկ,
Ո այսորիկ, Յ յայտ փխ յայտ, Շ ի շափ

33 ՄՁ սապէս, ՄԿՊ դի կանոնական, ՀՀՀՅՆՇՈՁ
սահման

34 ԺԽՀՀՁՊ այս, ՄԿՊ բաժանեալք են ի միմե-
անց, Ճ բաժանեալք ի միմեանցն են

35 Շ միարանին փխ միաւորին

36 Ճ անըշգոյթ, ՄԿ չիք մի (բաղում), Յ վա-
նին փխ վարին, Պ չիք մի (կամօք)

¹ Այդօրինակ տարբերակները հետա-
գայում ալիւս չեն նշվում:

38 ԶօժԻՄԿՂԵՊ հմտագոյնից

39 3 ես և (աստ)

40 Ի զանազան, 2 զանազանութեանն

41 Նո շիք զկնի, Ո շիք է, Ի՛ ալլ, Յեզըձն՝

այս փխ նոյնպէս, Մ նմանապէս, Ո այն-
պէս, 2 սապէս

41—42 ԺՁԵՊ շիք նոյնպէս.... կապանք

42 Մի բանադրանաց, ԶօժԻՄՊ կայ, Կ շիք կան

43 Շ ընդացող, Պ ընթացողացն

288-ՐԴ ԷՋԻ

1 Շ շիք երկնաւորէ

3 ԺԻՁ հայցեմք, Շ շիք զմեզ, Ո մեղ փխ զմեզ

4 Մ առկտեցուցանէ, Ճ առգտեցուցանել, Ո
օքտեցուցանէ, 2 շիք է, Ի և զոյգընթաց,
ԶօժԻՄՊ զօրութիւն, 2 զօրութեանն

5 ԶօժԻՊ Ի նոսա փխ նոցա, Շ շիք և, ՄԿ շիք
սորա

6 ՆՇ շիք զի, ԶօժԻՊ համամիտք և համակարիք
7 Ն համակարիք, ԽՄԿՀՂՃՅՆՇՈՁ շիք որ է

9 2 շիք Ի, ԽԿՅ առաքինութիւնսն, Մ առա-
քինութիւնն, ՀՂՃՆՇՈՁ յառաքինութիւնսն

10 Խ շիք կայ, ԶօժԻՄԿՂ երից, 2 կամիցեն փխ
կայ երիցն, 2 մասանց ըստ որում և սա Ի
վերայ կայ հաւասարել զանհաւասարն, Հ՛
այս, Զ՛ արդ փխ այդ, ԶՅՊ բան, ՄԿ շիք է

11 Խ յարուեստաւորն, ԺՁԻՊ յարուեստաւորսն,
ՈՁ արուեստաւորս, ԶօժԻՊ ոսկէգործացն,
ՄԿ շիք Իսկ յարուեստաւորս.... մինչև
հոգվածի վերջը:

12 ԽՀՂՃՅՆՇՈՁ շիք գործաւորի, ԽՂ անյայտս,
ԶօժԻ սայ փխ կայ, Ճ դժուար

14 ԽՃՇՈ շիք զի, ԶօժԻՄՊ քերթողի, Շ զքեր-
թողի, ԶօժԻՊ զզօրութիւն

15 ԶՊ յամենայն

16 Ո զլուխ, Զօժ և տուակք, Պ առաք փխ
տուար, ԶօժԻՁ տեսակք, ԽՂՃՅՇ տեսակ,
ՆՈ տեսար

17 ԽՀՂՃՅՆՇՈՁ որովք, ԶօժԻՊ շահաւոր է փխ
շահ

18 ԽՂՃՅՆՇՈ զրէ եթէ, ԶՊ յամենայն, Շ պա-
տերազմն

19 ՂՇ նեղութեանէ փխ նուազութեանէ, Շ լիցի փխ
իցէ, Ն շիք և, Ո սուրբ լեկեղեցի, ԽՂՇ խա-
ղաղութիւն

20 2 բարէկարգութեանն, ԽՂՃՅՇ մին, 2 մին
մասսն փխ մին, Ճ աստուածային

21 3 ԽՀՂՃՆՇՈՁ շնորհացն, ՃՈ նորոյ, 2 նոր,
Շ այս

23 ԺԻՁՁ վասն փխ Յաղագս, 3 ԽՄԿՀՂՃՆՇՈ Յա-
ղագս թէ ով վայել է դատաւոր զանազան
կերպիւ, Պ Յաղագս թէ ոյք են դատաւորք
զանազանաւք Ի միմեանց իբր ճշմարիտքն
և գիտակէն, 2 շիք վերեւագիւր

24 Ո ընդ նմայ փխ ըստ այնմ, Ի շիք թէ,
ԽՂՃՅՆՈՁ եթէ, ԽՃՅՆՁ դատէ

25 ԽՄԿՀՂՃՅՆՇՈՁ շիք Յայի, Ի շիք ալլուր,
ԺԽՄԿՀՂՃՅՆՇՈՁ շիք ասէ, ԽՂՃՅՆՈՁ եթէ

26 2 զգիրտ, Ո զերիկամուն

27 ՆՄՂ զդատաստան, Ո զդատաստանսն, Ո
այսպիսիկ, 2 սապիսի, ՄԿ բազում փխ
այսպիսիք

28 ՀՃՆ տնաւրեկութեանն, ՈՆՊ որով, Զ՛ աչդ
է, Շ՛ յանտն փխ յայտ է

29 ՄԿ շիք և, Հ թէ

30 Շ շիք որ, Հ շիք և (նա), Պ այսու փխ այս
Ի

31 ԶօժԻՊ քանզի և (Ժ շիք) երբեմն, ՄԿ զի,
Ո քանզի և երբ, 2 և փխ երբ, Ո ամբար-
տանեցան, Պ ամպարտաւանեցան

32 ԽՅՆ ընկեց, Մ ընգեց, ԿՂ ընգէց, ՃՈ ըն-
կէց՛, 2 զնկեց, Կ շիք աստուած, Ո ձէլ նո-
սա փխ զաստանայ, ԶԺՀՂՈ երկնից, ՄԿ
յաշխարհաց փխ յերկնից, Պ ցերկնից, ԽՂՅ
զնոյնն, ՄԿ շիք զնոյն, 3 զերկրորդ, ՇՈ
երկրորդ, Շ զալուստ

33 Հ այնորիկ, ԺԽՀՂՃՂՇՈ շիք Ի, Ճ լինելու-
թեանն, 2 լինելութեանն, Պ լինելութեամբ,
ԶօժԻՄՊ մարդոյ

34 ԺՁԻՁՊ աւուն, ՆՈ շիք որ

35 Ի շիք եթէ (Ի), Հ թէ փխ եթէ (Ի).
ԽՄԿՀՂՃՅՆՇՈՁ շիք յայս

36 ԽՆՈ եթէ, 3Ձ դատէ, 2 զամենայն զորք, Ո
դատաստանսն, Շ շիք և

289-ՐԴ ԷՋԻ

1 3 լոյսն, ՆՇՈ աշխարհս, ԽՃՅՁ յաշխարհս,
Հ սիրեաց, ԶԺՀՆՊ մարդիկք, 2 մարդիք

2 ՄԿ շիք այսպիսի, ՄԿ բազումս

3 ԽԿՀՃՈՁ զընութիւնն, Ո զիբր փխ զի իբր,
ՄԿ որպէս իբր, ԿՁ շիք դատաւոր Որդի

: ՄԿՇ վկայութեանց

5 2 դատադութեանն, Ղ այնմն

6 Շ տէր փխ աստուած, 3 շիք աստուած, ՄԿՁ
որ, ԽՄԿՀՂՃՅՆՇՈ զատին

¹ Այս բնութի տարբերութեամբնոր հետա
գայում այլևս չեն նշվում:

- 7 ԺԱՇՊ շիֆ հօր, 3 պատշաճի է, Հ դաշխարհ
- 8 Ձ արգարութեանն, Ի ալս փխ ալլ, ԽձՅՆՈ ալլս
- 9 Ձ նմանեցեն փխ նման սոցին, ԺԻՀՁ ասացին փխ սոցին, Ղ շիֆ սոցին: Երկրորդ միեւն հողվածի վերջը. ձեռագրում բերք է պակաս:
- 10 ԺԱՂՊ շիֆ երկրորդ, Հ եղ, Շ շիֆ զանուն, Ձ դատողութեանն, Հ մարդ
- 11 3 շիֆ ալնմ եթէ դատ.... միեւն հողվածի վերջը և Ե գլխի սկզբից միեւն տող 33 յիմաստուն դատաւորաց (ձեռագրում բերք է պակաս), ԻՀ թէ, Ո արարէ, Շ ալրոյն տնանկի և
- 12 Կ ձերս փխ ծիրս, Ո շիֆ ժողովրդոց (ձեռագրում ալլ բառի համար տեղ է բողված)
- 13 ԺԱՅՊ հոռես, Կ զՍաղոմոն, Պ Սողոմոն, ԺԱՅՊ հոռ փխ զկնի, Ի զհեա
- 14 Ձ կարկեաց, ՆԽԿՀՃՆՈՁ զնոյնն, ԽԾ զԴանիել, ԿՁ զԴանիել, Ճ զոր, Ո մարգարէ
- 15 Պ կացցեն, Ո զորամանս փխ զհրամանս
- 16 ԺԿԶՃՆՇՈ շիֆ է ի, ԽԾՃ շիֆ է, Ե շնորհեաց, Պ հոգոյն փխ ըստ հնոյն, Շ հոգոյն փխ հնոյն, Ձ ըստ հոգոյն հնոյն
- 17 ՀՊ շիֆ առ, ԺԿԶՃՁ շրոյ, ԺՀՁ դատաստանին փխ դատաւորին, Ճ դատախազը, ՁԽԿՇՊ զիրարքս
- 18 Շ վնասցեն, Ձ վնասեցին
- 19 ՀՃՆ լիցի, ՄԿՀՃՆՇՈՁ քաղաքս, ՄԿՀՃՆՇՈՁ ամենայն, Պ ամենեքեանքն

- 21 Շ (նսաշիք) երկոտասան, ՁԻԿՇՊ աթոռ, Ի յաթոռ
- 22 Հ քրիստոնայք, Շ քրիստոնեաց, Ե դատաւորսն
- 23 ՀՃՆՈՁ նատուցանել, ՁԺՊ նատուցանեն ըստ թրոյ երկոյտասան առաքելոցն
- 24 Պ եցոյց անձին իւրոյ գոյ, Պ որպէս յառակս
- 25 ՄԿՇ շիֆ ի (մեզ), Կ զխորհուրդն, ՄԿ շիֆ ի, ՀՃՆՈ շիֆ կալով
- 26 Ձ զգալութեանցն ամենայն, ՆԽԿՀՃՆՈՁ թիրեացին
- 29—30 ԺԿ շիֆ Յաղագս, ՆԽԿՀՃՆՈ Յաղագս թէ զինչ է դատաստան և ում վայել է (ԽՇ շիֆ և.... է) և զով (Ո զոր) պարտ է կացուցանել դատաւոր, Ձ շիֆ վերնագիր, 3 շիֆ սկզբից միեւն տող 33 յիմաստուն դատաւորաց, Ղ շիֆ ամբողջ հողվածը, ձեռագրում բերք է պակաս:
- 31 Ո դատաստարանք, Ձ դատել բաղկանայ անունդ լիւրէ և ի տեղդէ, լիւրէ՛ դատել որ է....
- 32 Ձ տեղի և ըստ փոփոխման արան, Կ աստանօր է փխ արան, ՆՈ՛ արար, Կ՛ քննիւրան փխ արան, Ձ քննելով և որոնելով, Ո զվճարի
- 33 ԺԿՇՊ իմաստուն, ԺԱՅՊ ի մէջ ի, ԺԱՅՊ յանուղղա, Ո անուղղ, ԺԿՇՊ բազում
- 34 Ի յալպիսիք, ԽԿՀՃՅԿՇՈՁ ալպիսիք, ԶԺԻ՛ աւորեղան, Ո՛ ալսաւեստան փխ Ասորեստան

290-ԲԴ. ԷՁԻ

- 1 ՀՃՆՈ անդ փխ արդ, ՀՃՆՈ ցուցաք, ԽԾԿՀՅՇ եթէ, Ձ և արդ ցուցաք եթէ որոց մարդկան. յայտնապէս բարեաց ոչ է դատաստան և ոչ երևելի շարեաց, ալլ յերկուց անյայտ եղելոց, զի երեք....
- 2 ԺԱՊ մարդիկը, ԻՇՁ մարդիք
- 2—3 Ձ ընտրել դատաւորաց ոչ զյայտնապէս գողս և ոչ զայլ վկայեալ ի բարի գործս, ալլ առ որս կարծեօք է շարն, որպէս Սողոմոն....
- 3 Ն որդոր, ԺԿՁՊ շար, ՄՅՇ յերկուց, Ձ կանոնաց, փխ կանանց, ալստեղ և ալլուր ձեռագրեբը ունեն նաև կանաց ձեռք, ՅՆՈ արդար փխ արար, բացի Պ-ից մյուսները դատաստանաւ
- 4 ԶԺԻՁՊ ըզկարծեցեալ ՀՃՆՈ իրսն, ՀՃ ստուրեմամբ, ՆՈ ստուգութեամբ փխ դատութեամբ. Ի գտացեալն, ԺԱՊ ասացեալն, ԽԿՅՇՁ ասացեալսն

- 5 Պ յայտ առներ, Ո՛ սապէս, Կ՛ սոսա փխ ալսպէս, ՄՅՆՇՈ դալստեան
- 6 ԺԿՁՊ ընդ փխ առ, ՁԿՊ ցմեղաւորս
- 7 ՀՃՆՈ որոց, Ձ յայտն, Ո միջականց
- 8 ՄԿ միջակքն, Ո միջակ, Ձ միջաք, Պ ապաշխարհեաց, ԺԿՁՊ զգործսն, Ի ապաշխարութեան, ԽԿՀՃ ապաշխարութեանն, Ձ ապաշխարութիւնն
- 9 ԽՃՅՆՈՁ մեղանացն, Շ մեղաւորացն փխ մեղացն, Կ առ առաւելեալն, Խ առ առաւելն, Շ առաւելան, Ո առօնելալս
- 10 Շ զԺայրս, ԺԿՁՊ շիֆ դատաստանի.... գովութեամբ
- 11 Շ պարսաւաք, Ձ որոց
- 12 ՀՃՆՈ ըստ փխ ընդ, Ո Ժայրից, Շ և ի
- 13 ՀՃՆՈ շիֆ արդ, ԺԿՁՊ դատաւորացն
- 14 Ո դատուծոյ, ԽԿՅՇՁ կատարող, 3 լինիցի, Շ լինին, 3 շիֆ ի
- 15 ՃՆՈ շիֆ զի, ԻՅ ողորդ, ԺԱՇ զորդ, ՄԿ ուղորդ, Պ զուղորդ, ալլուր ձեռագրեբը ունեն նաև՛ ըզորդութիւն, ողորդութիւն,

1 Ալպիսի տարընթերցվածքները հետագայում ալլաւ չեն նշվում:

- ուղորդութիւն և այլն¹, ԽՍՀՆԵՆՈՉ արասցէ, ՄԿ զդատաւորան
- 16 ԻԽՍՀՆԵՆՈՉ բարեմիտ (մի մասը բարեմիտ), Խ այրնէ, Ո շիք և
- 17 ՀՅ թէ
- 18 ՄԿ դատաւորը ԺԻՁՊ պատահմանն, Չ թագաւորը և իշխանը
- 19 Յ յառաջնոցն յառաջագոյն, Ո առաջագոյն, Չ շիք Այլ
- 19—20 ՀճՆՈ շիք ապականեալ.... կարգ
- 20 Չ սպարիս, ԻՅ կարգը, ՄԿ սարտ է աւանդել, Ե՝ գիւ, Պ՝ զգիրս փխ գիրս, ԺԻՁՅՈՊ ի ձեռն ՄԿ վարդապետաց և եպիսկոպոսաց
- 22 Յ աշխարհականաց, Կ ընդ փխ ըստ, Ո զրպրի, ՄԿՇՉ շիք եւ (շիք), ՄԿ եպիսկոպոսաց և վարդապետաց
- 23 Ե անձին, ձնո հոգ, ԽՅ յեկեղեցոյ, Խ յաշխարհաց, Ո ետ, ՅՇ շիք յետ, Ժ իպիսկոպոսաց, ՄԿ վարդապետաց և եպիսկոպոսաց
- 24 Ի պատահմանն, Կ շիք և (զլխտորաց), ԺԻՁՊ ժողովրդեանն
- 24—28 ՄԿ շիք այլ և քահանայից.... Յիսուս վարժեալը
- 25 Պ աւանդապահ, Ո ամենայն փխ այսմ
- 26 ԽՅՈՉ եպիսկոպոսունը, Ն եպիսկոպոսունըն (եղիցին), Չ որ փխ ոչ
- 27 ԽՀՆՆՈՉ շիք (օրինացն) և, ԽՀՆՆՈՉ շիք պատուիրանացն, Ե Քրիստոսի փխ Յիսուսի
- 28 Ո վարժեալը, Ն շիք եւ, ԻՀ թէ, եպիսկոպոսն, ԽՍՀՆՈՉ ախմար
- 29 Պ շիք և (քահանայիք) ԺԻԿՁ քահանաօք, Հ վարժեացի փխ վարեսցին, Յ ախոբիք, Խ ախոբիք
- 29—31 ՄԿ շիք և ախոբիկ.... ամենեին
- 30 Պ լցցին փխ լիցին, Հ աստուածայնոց, ՅՁ մնացն
- 31 ԽՀՆՆՈՉ շիք ամենեին
- 33 ԺԻՁ շիք Յաղագս, ԽՍՀՆՆՈՉ Յաղագս, թէ որպէս արժան է լինել դատաւորաց (Յ և) ամբաստանաց և դատախազաց (Ե շիք և դատախազաց), Չ շիք վերեւագիր, Ղ շիք սկզբից մինչև էջ 293 առդ 19 զլարն ի ձեռագրում բերքեր եւ պակաս
- 35 ԺԻՁՇՊ իսկ և, ԺԻՁՁՆՆՆՆ զգատաւորան, ԽԿ զդատաւորն, ՈՉՊ զդատաւորս, սրբագրել ենք ըստ Ա խմբագրութեան. Ե անկաշառ, ՄԿ կաշառն, ՈՉ կաշառս
- 36 ԺԻՁՅ իմաստնոցն, ՄԿ կուրացուցէ, Չ լիցի փխ նստիցի
- 37 ԽՀ եթէ, Ն շիք թէ, ԺԻՁՅՊ կաշառս, ՄԿՇ շիք նա

291-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ՄԿՇՉ առնէ, Ո շիք որ, Յ արասցի, ԽՍԿՅՇՉ շիք նա
- 2 ձնո կու հրամայէ, ԽՀՆՆՈՉ եթէ, ՄԿ շիք թէ, Ձն շիք (թէ) մի, ՄԿՇ աշառութեամբ, ԽՍՀՆՆՈՉ շիք և իմաստուն
- 4 ԽՅՇՉ արդարս, Մ արդարց, Կ արդարոց, ԽՀՆՈՉ կաշառոց, ՄԿՇ կաշառաց, Չ կաշառոց, Յ կաշառոց և կամ վասն երեսպաշտութեան
- 5 Այստեղ և այլուր ձեռագրերը ունեն ևաւ գալթազդէ¹, ԽԿՇՈՉ ախմարը, Ո երթիցին, Յ շիք առ, ԺԻՁՅՊ դատաւորանս
- 6 Ե շիք այլ, ՆՈ լինին, Ո աւել փխ ասել, Ե շիք ասել, Յ դատեմ
- 7 ՄԿ շիք բայց, ՄԿՀՆՆՆ դատաւորան, Ո դատաւորանն
- 8 ՄԿ օգուան, ԽՀՆՈՉ զաւգուտ
- 9 ԽՍԿՅՇՉ հատաւայցն, ԺԻՁՁՆՆՈՊ ըզդատաւորան, Մ զգատաւորանն, ԻԽՍԿՁՆՈՉ ռիդիս, ԽՍՀՆՆՈՉ արասցէ
- 10 Հճն դատաւորան, Ո դատաւորանն
- 10—12 Ե շիք ոչ միայն.... ի դատաւորանի
- 11 Ի ամենեւին, Ո ամենայնսն, ԽՍՀՆՆՈՉ որբու և այրոյ
- 12 Ն դատաւորան, Հ լիցին, Յ լիցի զբանն
- 13 ԽՍԿՅՆՈՉ որբո, ՁԺԻԽՀՊ դատ արարէր որբոյն և այրոյն, տուր իրաւունս
- 13—21 ՄԿ շիք եւ թէպէտ և դատաւորաց.... զի՛նչ հատաւորութիւն է
- 14 ԽՀՇ շիք (թէպէտ) և, Ո շիք է, ԽՀՆՆՈՉ ուսուցնն, Չ զիրարանշիր
- 15 ՅՆՇ անդարմանապէս, Խ անդարմապէս, Չ այնդարմապէս, Ո միայն զարմանապէս, Չ անզանգթարմապէս, Պ անգթարար փխ անդարմապէս, Ե առ փխ այլ, Պ ողորմութիւն
- 16 Չ անկարն, ՁԺԻ անկարտուն, ՀՊ՝ խորհել, ձ՝ խորհիլ փխ խոնարհիլ
- 17 ՁԺԻԽՀՆՆՈՉ մի զդատ (Չ դատ, Խ դատ) վճռի (Ո վճռողի) և զդատախազի (Ո զդատախազաց ի) լուիցնն (Յ լուիցին), Պ միայն լսիցէ փխ լուիցնն (զբան), ՅՆ շիք զբան.... լուիցնն, ՁԺԻԽՀՇՈՉ լուիցնն (ուացին)
- 18 ՁԺԻՀՆՆՈՉՊ վճռիւ, ԺԻՁ միայն հասցէ փխ հատցէ, Հ հատցնն, Ո հասցէ փխ հատցէ
- 18—20 Ե շիք մինչև ի միասին.... հատցէ

¹ Այդօրինակ տարբերքը տալիս ենք հետագայում այլևս չեն նշվում:

- 20 Յ և փխ կամ, ՈՊ վճիռն, Ո հասցէ փխ հասցէ, Պ հասցի
 21 ԵՊ թէ, ԽՀՃՆ հաւատարմութիւնն, ԽՀՃՆՆՇՈՂ՝ իցէ, Կ՝ և փխ է (կամ), ԽՄԿՀՃՅՇՁ չիք է (երկու)
 22 ԺԽԽՀՃՆՇՈՂ ճառող, Հ ճառող, ԿՄՇ ճառող (ՄՇ ճառող) զվկայն (Շ զվկայսդ), ԽՅ յառաջ, ՄԿՀՃՆՇՈՂ յառաջդ
 23 Մ չիք երդամբ միւտոյ, Կ չիք միւտոյ կողմանն, Պ միոյ փխ միւտոյ ձ զվճիռն
 24 ձ զերդումս, ՅՈ զերդումս, բոլոր ձեռագրերը և զի ոչ հրամայեցաք. ուղղել եճք համաձայն և խմբագրութեան, ԽԿՇՁ սովորութեանց, ՀՃՆՈ սովորութեան
 25 Խ կանոնովս, Յ կանոնս ՄԿՈ կանոն
 26 ԽՄԿՀՃՆՇՈՂ սահմանեմք փխ հրամայեմք, Հ թէ, Շ որպէս փխ և որոց, ՄԿ որպէս ասաց փխ և որոց ասացի, ԽՃՈ ասացի, Շ իւրում
 27 ՄԿՇ օրինագրով, ՄԿ խրատել
 28 Շ չիք Պարտ և... դատաւորաց, ՆՈՂ չիք է
 29 ՀՃՆՈ չիք ունել, ՄՇ ալտ, ՄԿ հաւատարիմ, Շ ամենայն, Ձ աստուածային
 29—30 Շ չիք կրօնս.... յամենայն
 30 ԽՀՃՆՇՈՂ վկայիս, Ձ ամենայն
 30—31 բոլոր ձեռագրերը հաւատարմանն բանք վկայիցն (կամ վկայից)

- 31 ԽՄԿՀՃՆՇՈՂ դատաւորաց, ՄԿ լիցի, ձ լինի, Ձ դատաստան
 32 ԺԻՁ վկայիւքս
 33 Ի ալտ, ԽՄԿՀՃՆՇՈՂ չիք Ձայս, Ձ սովորութիւնն, ալտեղ և ալտուր ձեռագրերը ունենաւ հոռմանցի, հոռմայեցի, հոռմալլէցի հոռմայեցի, հոռմլէցի, ՄԿ չիք կալան
 34 ԽՄՀՃՆՇՈՂ քննութեան, ՄԿ պարագեցուցեալ
 35 Ն և փխ զի, Շ վթար, Ո դատեալք, ՁԺԻՊ նոցանէն, ՁԺԻՊ չիք իցեն
 36 ՄԿՅՁ չիք եւ (եւթանասուն) Ն չիք բստ, ԽՄԿՀՃՆՇՈՂ չիք և (ազդաց), ԽՄԿՀՃՆՇՈՂ եթէ
 36—37 Ն չիք բնտրեն... ազդաց
 37 Ձ իմաստութիւնն, ՆԽՀՃՆՇՈՂ ալտուր, ԿՄՁ նօքօք
 38 ԺԽՄՁՅՁՊ երկոտասանիցն, Յ դատաւորս
 38—39 ՄԿ չիք ոչ միայն բնտրել... մինչև հողվածի վերջը
 39 ՀՃՆՈ չիք բնտրել, Շ բնդրեն, ՀՃՆՈ զիրաւացիս, ՁԺՇՈՊ զիրաւացին և անսխալ ունել զիրաւացն և անսխալ ունել զարդարն, Յ ալ ևս, ՀՃՆՈ բաղմաց, ՁԺԻՊ բաղմացուցանել փխ բաղմացն
 40 Ո վկայութեան. ալտեղ և ալտուր ձեռագրերը ունենաւ ճշկրտել, ճշբրտել, ԵՊ դատեանն, Ո նոյնք փխ Յոյնք, ԺԻ յոյնքն

292-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ՀՃՈ դատաւորս, ՁՊ զդատաւորն, ԺԽՀՃՃՆՇՈՂ չիք և, Յ է փխ են, Յ վրացին
 2 ալտեղ և ալտուր ձեռագրերը ունենաւ թրտ, թրտ, թրտ, թրտ, թրտ, թրտ, թրտ, թրտ և ալլել, ԺԺՇՈ երրորդութեան, Ժ չիք (կամ) բստ
 3 ԽՀՃՆՇՈՂ չիք վկայեմք և, Խ զնոյնն Շ պատկերեմք եպիսկոպոսաց, Ժ դատաւոր, Շ դատաւորացն, ԽԽՀՃՆՇՈՂ չիք մերոց, ԽՀՃՆՇՈՂ չիք և
 4 ԺԽՀՃՃՆՇՈՂ ինքեան, Ո քահանայոց
 5 Պ երկու և, Հ չիք և
 6 Խ ի գործս աստուածայինս, Ո զիր (դատաստանի), ԽՀՃՆՇՈՂ դատաստանաց Հ չիք և (իմաստութեան), Հ իմաստութեանց, Ձ իմաստութեանն
 7 Ո իմաստուն, ՈՂ ամենայն, Ն ազդ, Ի ասել, ՀՃՆՇՈՂ դատ փխ դատել
 8 Պ վճել փխ վճիռ, բոլոր ձեռ. ի ճանապարհ
 9 ՅԽՀՃՆՇՈՂ յերկարողիս, Ձ երկարողիս
 10 Ն յանխիշալար, Յ դատաւորի փխ դատաւոր է
 11 ԽՀՃՇՁ նմանութիւնն, Ի նմանութիւն յինքեան, Շ մարդասիրապէս
 12 ՅԽՀՃՆՇՈՂ ի ժամ դատաստանի, զի մի (Ո չիք) միտք (Հն որ, Խ Հեղ) շարշարեցին դատելոց բարկութեան (Հ բարկութեամբ) և (Ո չիք) կամ նախանձու աղազաւ թիւրել (ՀՃՈ թիւրի) զդատաստանն (ՀՃՆՇՈՂ դատաստանին)
 13 Ո չիք և, ԽՀՃՇՈՂ լիցին
 14 ԺԽՁՊ յալտ, Ո յանյալտ, Շ իրք, Ն պարապին փխ պատահին, ՅՁ լուծցին
 16 ԽՇ զնոյնն
 17 ՁԺԽՀՃՇՇ բանակոութեան, Ձ բանակութեանն, ձ բանակութեան, Պ բանդարկութեամբ փխ բանակոութեան, Ն ատենի, Խ ամսոյիս
 18 Շ լիցին, ՆՁ դատաստանի
 19 ԽՁՅՇՊ ուսուցին, Հ վճռոյ փխ վիճոյ, Պ դաւտեանն փխ գալ յատեան, ՀՃՆՈ յատեանն
 21 ՀՃՆ խօսս, Ո որպէս խօս, Ձ խօսելն, Պ խօսել, Յ խօսի իրաքանչիւրոցն

1 Այգօրինակ տարբերութիւնները հետագայում ալլեա չեն նշվում:

- 23 Ժեղ զգուշ, ն և փխ ի, ԽճՅՇՈՁ և ի, ԺԻՀՁՊ
վարձս, Ո վախ փխ վարձ
24 ՀճՁ զթիւրսն, Ո զթիւրնն խօսեաց, Ձ սո-
վորութիւնն, Ո կալ փխ կալան, Պ կան փխ
դան, Ձ որ փխ որք, Շ որ
25 ԻՀՅ դատաստան, ԻՅ զի ի վարձու, ԽՀՃՆՈՁ
զի ի վարձ, ԽՀՅՆՇՈՁ առցեն իրեանց (3
իւրոց), Իճ զորք զիրեանց, Պ սպասաւոր-
ացն
25—27 Ն չիք (ի սպասաւորաց) դատաւորին....
ի սպասաւորաց
26 ԽՀՃՅՇՈՁ խաւեացին Ի զսչ, ԽՅՇՁ չիք ոչ
զճշմարտն, ՀճՈ թիւր փխ ոչ.... իւր
27 Յ երես, ՀճՈ առ երեսս, ԻՇՈ չիք (առցէ) ի,
ԺԻՀՅՇՁ պարտելով
28 Ձ երկնային դատաստանն
29 Ն՝ պարտէ, ԽճՇՈ՝ պարտի փխ պարտի, Ձ

- յամայէ
30 Ն պարտ է, Շ մնան փխ նման, ԽՀՃՈ նը-
մանեկ փխ նման լինել, Շ ոչ որ փխ որք ոչ
31 ԽՀՃՈ (ոչ) լինին, Պ նման փխ մնայ, Ո
դատաստանսն
32 Պ հպարտանան
33 ՀճՁ և թէ, Շ և եթէ, Ո եթէ, Շ չիք դատա-
ւոր, ՆՈՊ դատաւորք
34 ՆՈՊ չիք որք, Պ չիք մտօք, ԽՀՃՆՈՁ ածցէ
36 Այստեղ և այլուր ձեռագրերը ունեն նաև
բանդ, պանդ, պանտ....¹, ԺՀՅՊ ի խրատ
37 ՆՈՊ դահիճ, ԽՁ զնոյնն
38 ԽՀՃՆՇՈՁ չիք տալ զհաշիւն և
38 ԽՀՃՆՇՈՁ չիք տալ զհաշիւն և
39 Ն չիք մի, Շ զմի փխ զի մի, Ժ չիք ինչ
40 ՃՇՈՁ ստախաւսին, ԻԽՀՃՆՇՈՁ հայր
41 ԽՀՆՇՈՁ չիք սուտ

208-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ԽՀՃՆՇՈՁ հայր, Ձ չիք նորա, Ձ դատաստան,
Հ և է թէ
2 ԺԻՀՅՇՁՊ որ փխ ոք, ՀՈ խաւեին, Ձ խօ-
սի, ՀՈՁ չիք զայս, ԻՀՆՇ Դաւիթ ասէ և
Պօղոս ասէ, Խ Դաւիթ մարգարէն ասէ և
Պաւղոս ասէ, Ձ Դաւիթ ասէ մարգարէն զայս
և Պօղոս ասէ Ոճ Դաւիթ ասէ զայս և Պո-
ղոս ասէ
3 Հ իւրաքանչիւր, Շ իւրաքանչիւրոց, ՇՁ չիք
որ, ՆՈ չիք ընդ
4 ԽՀՃՆՇՈՁ հայր, ՁՊ զհայրութիւնն, Ի ըզ-
հայրութիւն, Ո հայրութիւն
5 Ձ զորդի, Ն օրինաց, Ձ յատուծոյ
6 Ի ընկերին, Ձ ի յիւրացուցանել, Ո յիւր-
ացուցանել
7 Ժ չիք Զի գրեալ է, Պ որպէս փխ զի, ՁՇ չիք
Զի Շ զգրեալ, Շ իմաստուն, ԽՀՆՈՁ եթէ
8 Հ լցէ
9 ԽՀՃՇՈ զնոյնս, Ձ զնոյնն, Ձ զգուրն, ԽՀՃՆ
ՈՁ պեղեաց այն Պ զոր փխ որ զնա
11 ԻԽՀՃՆՇՈՁ չիք մի լիցի դատաւորաց.... և
12 Ձ զյաղթութիւնն, Շ արիաբար փխ անիրաւ-
բար, Ի որ փխ թէ
13 ԺՈ յաղթէ, Ո սուր փխ սուտ
15 ԺԻՀՇՊ վկայք, ՇՈ ընկերին, Հ ինչսն
16 Շ չիք է ԽՀՃՇ եթէ, ՆՈ ցանկանայցես, Ո չիք
ընչից, Ձ զնկերին, ՀճՆՈ ըսմ, Շ չիք եթէ
17 Ն ցանկանայն, ՀճՆ պիղծ, Շ պեղ
18 ՆՇՈՁ ճարտարախօս, Խ մի ճարտարաւսու,
Շ չիք զի
20 ՆՇ կռուելով, ԻՀՂՈՁ մի նախատէք կռուելով
(ՂՁ կռուելով, Ո կռուել), Ի ընդ միմեանս

- 21 Ո զդատաւոր, Խճ զինչսն, Շ զինչ, ՂՇ ըն-
գերի
22 ՂՇ շարութեան. այստեղ և այլուր ձեռա-
գրերը ունեն նաև լրարութք, լարութք, լրայ,
լրա, լւա և այլն¹
23 Ո ով դուտ փխ ոչ դուք, ԻՇ (դուք) զրկէք,
ՁԺԻՊ զրկիք և նեղիք և այդ զնորարոս ևս
զրկէք և նեղէք
24 ՀՂ չիք Արդ, ՁՇՊ առաքելական
25 ԽՀՂՃՇՈ հրամանէ, Ձ հրամայէ, Խ կանով-
նաց, Ձ կանոնացն, Շ գրել է, ԻԽՀՂՃՆՇՈՁ
եթէ, ԽՀՂՃՆՇՁ չիք լալ է որ
25—26 Ո հարաւ քան եթէ հար փխ լալ է....
եհար է
26 ՀճՆ ԽԽէ, ԽՀՂՃՆՇՁ չիք և, Ղ բամպասեցաւ
27 Ն երզնուիցեն, Խ երզուիցին, ԽՀՁ յատենին,
ՆՈ յատենին զի, Ի զհրամայելն, ԽՀՂՃՆՈՁ
զհրաման, Շ չիք յառաջ.... դատաւորին
29 Հ թէ, ՁՊ բանի, Ն համար, Շ ևս
30 ԻԽՀՂՃՆՇՈՁ եթէ, ՆՈ յալորիկ, Ո ամենայն,
ՂՇ չիք զքեզ
31 ՆՈ լաւի փխ լալ իսկ, Ձ զլափշտակութիւնն
32 ԻՀՃՆՇՈՁ ընչից
33 ՀճՆՈ յագահել, ԺՀՈ ափըշտակել, ԺԻՀՊ
թիւրեալ փխ անթիւրեի
34 Շ երկրաւորի, Ո երկնաւոր, Ղ յայսմն, Շ
այսմն, Ո այսմ
35 ԻԽՀՂՃՆՇՈՁ օգնութիւն, Ձ օգնութիւն
36 ՀճՆՇՈՁ կացցեն, Շ ի դատաստանի

¹ Այդօրինակ տարբերակները հետա-
գայում այլևս չեն նշվում:

204-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Շ համարեցեն
- 1—3 Ո շիք քանդի նա.... համբերեցեն
- 2 Ձ իմաստութիւնն, ԽԶՂՃՆՇՁ յանցանաց, Շ շիք Խո
- 3 Ժ գոհութիւն, Հ համբերեցին, Բացի Ի-ից մյուս ձեռագրերը համարեցին փխ համբերեցեն, Ի հատուցման
- 4 ԽԽՂՃՆՇՈ վրէժխնդրութեան, Ձ վրէժխնդրութեանն, ՂՇ զի փխ քանդի
- 5 Խ շիք է
- 7 Շ վկայիցն, ԽԶՂՆ Էթէ, Շ շիք է, ՄՊ հաւատարմութիւնն
- 8 ՆՈ շիք Է, ԺԺՁՈ էր փխ ընդէր, ԽԶՆՇ Է փխ (երկու) կամ, Ո շիք (երկու) կամ, ՆՃՈ ընտրեցեն (Ո ընտրեցեն) վկայս (ՀՈ զվկայս), Ձ ընտրին աւրհնեալ է աստուած. Ձ շիք վերահզիր, Ճ շիք ամբողջ հողվածը. ձեռագրուլ բերքեր են պակաս
- 9 Կ շիք իսկ, ԽԿՂ զգառաստանն, ՄՇ դատաստան, Ձ դատաւորն ի դատաստանի փխ դատաստանն
- 9—10 Շ հակառակութիւն, Ձ զհակառակութիւնն ձգտեալ Է երկարեալ
- 10 Ո դատախազաց, Շ լուծէ, ՆՈ շիք է
- 11 ԽԽԿՂՇՁ դատաւորին, ՀՆՈ դատաւորին մատնութեան, Ձ հակաճառութիւնն փխ մատնութիւն, Ժ դատաստանաւորացն, Հ դատաստանաւորացն, ՂՇ դատաստանաւորաց, ՄԿ դատաստանաւորաց, Ն՝ դատաւորացն, Ո՝ դատաւորանն արանց, Չ՝ նոցա փխ դատաստանաւորացն, ՄԿ զի, Շ շիք թէ
- 12 ՄԿ շիք նոքա, Ն շիք ի, Շ նա փխ նաև, Ն ոսորին, ՀՆՈՊ շիք նոքօք
- 13 ԺԿ դատաւորն, Պ դատաւորին (շիջանին), ՆՇ զդատաւորանն, Կ շիջանէին, Շ շիջանէ, Շ լինէին, ԽԽԿՂՆՇՈՁ կաշառով, Պ կաշառօքն
- 15 Ձ հաւատարմութիւնն, Պ վկայից, Խ նոքիւք փխ նախ ի, Ո է փխ ի, ՄԿՂ վարուց
- 16 ՄԿ լիցին փխ իցեն, ԺՁՊ կաշառիւք, ԽԽԿ կաշառուք, Շ շիք ի, ՄԿՂ տեղին ատենի Շ տեղիս ատենի
- 17 Ո շիք թէ իցեն.... Է, Խ շիք ազգականք.... իցեն, ՂՆՇ ազգականք դատախազացն
- 18 ՄԿ շիք իցեն հաւատարմութիւնք նոցա, Ժ հաւատարմութիւնք, ԽԶՂՆՇՈՁ հաւատարմութիւն, ՄԿ լուիցեն փխ լինել
- 19 ՆՈ արեգակ, ՆՈ լուսին, Ձ լուսինն, Ձ զհաւատարիմ փխ զի հաւատարիմ, Մ շիք զի, Մ շիք վկայ է հաստատեալ, Կ յաշխարհս փխ վկայ է.... յերկինս, Ո զերկինս
- 21 ԽԶՇՁ երրորդ փխ երկրորդ ՄԿ շիք պատուեալ, ՄԿ լիցին փխ իցեն, ՄԿ որ, ՀՆՈ որով, Ո պարտիս փխ պատիւ
- 22 ԽԽԶՂՆՇՈ լիցի, Ձ լինիցի
- 23 ՄԿ Է փխ բայց, ԽԿԶՂՁ լիցի, Շ երկու-երեք
- 24 Պ ապա փխ տարոյ (լինի), Ձ շիք լինի, Ն լինի վկայն, ԺԺՁՊ Է խօսի
- 25 ՀՆՈ ի քսան, ՀՆՈ շիք (քսան) տարոյ, ԽԽԿՈՁ զիրտրել, ՀՆՈ ի քսան Է հինգ, Շ շիք քահանայ
- 26 ՀՆՈ ձեռնադրել, ԽԽԿՆ զքահանաականն, ՄԿ հասակի
- 27 Ժ շիք է, Ո կեալ, Ն եկեալ փխ է կալ
- 28 Ո յառաջի, Պ առաջի աստուծոյ Է ի դատաւորաց
- 30 Ձ շիք տարոյ է, ՆՈ որդէծնութեան, ԻՁ որդէծնութեան, ՀՆՈ շիք լիցի
- 31 Խ տարեառատութիւն, Կ վաճառոյ, Ո զթէ փխ զի թէ, Ո վաճառէ (կնոջ), Խ կնոջ, Ձ զնել փխ զնել
- 32 ԺՇ հաւատար (լիցի)
- 34 ՄԿ մի, ԽՈՁ մեկ, Ն լինի
- 35 Շ հաւատար, ՆՁ լիցի, Խ երիտասարդք
- 36 Հ նորին, Ո երկուքն կամ երեքն, ԽԽԶՂՆՇՈՁ պատահի, Ի մանուկք
- 37 ՄԿՂ կալեալ փխ ընկալեալ
- 38 Շ ազաց, ՄՁ վկայութիւնն, Ձ ընդունել փխ առնուլ
- 39 ՀՆՈ արդար, Հ շիք (իցեն) Է, ՄԿ շիք Է բազումք
- 40 ԺԽՁՊ զիւացն, ԽԽՂ շիք Է (ոչ), Ձ շիք ոչ ընդունեցաւ, ՄԿ շիք Է ոչ.... վկայեցին

205-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Շ վկայիցն, Ձ ունին, ՁՆՇՊ ճշմարիտ, ՄՁ ճիշտն, Ձ խառնել, ՄԿՂՁ շիք Է (զսուտն), ԺՁՇՁՊ զսուտան
- 2 ՆՇ շիք մի, Ձ միաբանութիւնն, Պ կարծեցի, ՁԺՀՆՇՊ հերձուածողաց
- 3 Ձ ճիշտ
- 3—5 ՄԿ շիք զի թէ տեսն.... հարկաւորութեամբ
- 4 ԽԿ պատահի ինչ, Շ շիք այնպիսի
- 6 ՀՆՈ վկայս, ՄԿ ընդունել
- 7 Ձ յարութեանն, ԽՈ արբանակեցին, Կ արբանակեցին
- 7—8 ՀՆՈ շիք չորք.... յառաքելոցն
- 8 ԺՁ առաքելոցն, Հ շիք նոքա, ԺԽՈ յարութեան, ԽԿՁ զյարութիւնն, Հ շիք զյարութիւն Տեառն

- 9 ԽՂՆՇՈՉ շիք Տեառն, Հ Քրիստոս փխ Տեառն
- 10 ՄԿ շիք Այսպէս է, ՀԶ շիք է, Շ հթէ, ՄԿ շիք Իրիք, Պ Երեք փխ Իրիք
- 10—11 ՄԿՂՇ ճշմարիտ (Ս ճիշտ) լինել
- 11 ՆՈ ԵՆ փխ Իցեն, ԺԻՀՁՈ վարիւք, ՄԿ շիք և Ինքեանք կրկին Իցեն
- 12 ԽՄԿՀՂՆՇՈՉ Հաւատարիմ լիցի (Շ Ի) վրկայութիւն (ԽՁ վկայութիւն, ՄԿ նոցա, այսինքն) արանցն Ի ձեռն կանանցն (Խ կնացն, Ո կանոնացն)
- 13 ԽՍՀՈ կացցեն, Շ Ի կանայքն, ՀՆՈ քահանայ լինել
- 13—16 ՄԿ որպէս և (Ս շիք) ոչ լինել քահանա, նմանապէս (Կ նոյնպէս) և վկա, բայց միայն ըստ ցուցելոյ փխ որպէս և ոչ... ցուցաք յառաջ
- 14 Ժ նիւրիւ, Ն նուրիւ, Չ գինուորել փխ նուրիւ, Խ ոչ խանութ, Ի կապեղայս փխ խանութ Ե իշխանութիւն փխ Ի խանութ, Ի Խ այրկան, ԽՇ արկան, Չ առն
- 15 Խ աղանիւ, ՆՈ Հաղանել, Ի բայց միայն
- 15—16 ՆԽՀՂՇՈՉ բայց միայն ըստ ցուցելոյ յառաջ (Չ օրինակի փխ յառաջ)
- 16 ԽՂՆՇՈՉ շիք Բայց, Ո և փխ Բայց
- 16—23 ՄԿ շիք Բայց մի ոք... յամենայն տեղիս
- 17 ԺԻՀՊ Ինչ, Ո՛ Ին փխ Ինչ, ԺԻՀՊ շիք Աստուծոյ, Շ լինէ փխ լինելն է
- 18 Ի արբանեակք, ԽՀՂՆՇՈՉ շիք արբանեակ, Ն պատահի նորա, ՂՆՇՈ որպէս և, Խ պատեցան փխ պատահեցան
- 20 Ն դիւրագրողութեամբ, Ի մարդկան փխ կանանց, ՁԺ կանանց, Պ կանանցն

- 21 ՂՁ կանաց (բնդունել), ՇՈ զբաղում փխ զի բաղում, Հ շիք զի բաղում անգամ... մինչև հողովածի վերջը
- 22 Շ լինել նոցա
- 23 Չ Երկու, ՇՁ ամենայն
- 24 Ո զիւր փխ Ձի որպէս, Ն շիք (և) եթէ, Խ է երիտասարդ, ՁՊ թէ
- 25 Ն վկայեցի, Շ վկայեցի փխ վկայեցի, ՆՈ Բեթլեհեմի, Խ Բեթլեհեմի, Կ Բեթլեհեմի, Ղ Բեթլեհեմի, Շ Բեթլեհեմի, Չ Բեթլեհեմի, Խ Բեթլեհեմի, Խ Բեթլեհեմի, Խ Բեթլեհեմի...
- 26 Կ Գրիգորիս, Կ նախապէս, ՇՁ այլ, Կ շիք և այլք բաղումբ
- 27 Ղ շիք քսան և հինգ, Շ ամենից, Ղ զմենից, ՂՇ վկայութիւն, Չ վկայութիւն, ՄԿ ամաց լիցի վկայն
- 28 ԽՂՆՇՈՉ և այլ ևս, ՄԿ և փխ այլ ևս, ՄԿ ծերոցն, Չ ծերացելուն, Չ նախ
- 28—37 ՄԿ փխ զի Աստուած Հայի... ճշմարիտ ուսուցի մարդկան այսպես. և վկայիցն պարտ է տեսանել և լսել և ապա վկայել
- 29 Պ մարդն, Ո մարդկան, Պ յերեսս, Շ յերեսսն
- 30 Ն շիք եթէ, Ո ընդրեն, Ո զի փխ ոչ Շ շատ
- 31 Շ շիք այլ, Չ Իցէք, Պ Երկուց
- 32 Չ երից, Շ վկայի, ԽՆՈ Հաստատեցի Շ շիք Հաստատի, ԽՂՆՇՈ մի վկայի, Ո մի վկայի
- 34 ՂՇ շիք Եւ (զի), Շ Ի դատարեն, ԺԻՀՁՈՊ Երկու, ՂՇ բանք
- 34—35 ՆՈ Եթէ Երկու վկայիցն նմանի (Ո նման լիցի) բանքն և երիցն՝ ոչ, անհաստատ է
- 35 ԽՂՇՁ ճշմարտեացէ
- 36 Շ վկայն, Շ վկայ
- 37 Պ լսելն, Շ վկայ
- 38 ՆՇ զպարզան

296-ՐԴ ԷԶԻ

- 2—3 ԽՄԿՂՇՈՉ Յաղաքս երդման, թէ (ԽՈ Եթէ) որպէս լիցի և որոց, Ն՝ Յաղաքս երդման, Եթէ որպէս և որոց, Շ՝ յաղաքս երդման, Ղ՝ Յաղաքս երդման, թէ որպէս լիցի, Պ՝ Յաղաքս երդման, թէ որպէս լիցի, որոց ոչ օրինադրելով, զի ոչ հրամայեցաք, այլ խնդրատել և կանոնս և ապաշխարութիւնս սահմանել անօրէն սովորութեանց փխ Յաղաքս... օրինադրելով, Չ շիք վերեալիք, ճ շիք ամբողջ հողովածը. ձեռագրում բերքեր Եւ պաղատ:
- 4 ԽՄԿՂՇՈՉ շիք Արդ, ՇՁ յեծ, ԽՄԿՂՆՈ զպատուիրանս
- 5 Ղ այժմն, Ղ լին, ՆՈ քանզի ունիմք հրաման Ի Քրիստոսն ոչ երգնուլ
- 6 Չ յայժմ, Շ ամենայն, Չ շիք ոչինչ, ԽՂՆՇՈՉ Ի կարիս, Մ կարիս, Ն երգնուլ, Չ յերգնուլ

- 7 ՄԿ յանունն, Չ շիք յանուն, ՄԿ մարդիք, Շ շիք մարդիկ, ԽՄՂՇՈՉ և Ի շուկայս (Չ շուկանս), Չ շիք Ի տունս, ՄԿՆՈ և Ի տունս, ՄԿ ծեք
- 8 ՄԿ շիք գիտնականք և անգէտք, Շ անգէտ
- 10 Շ շիք ասէ
- 11 Ժ պատուիրանացն, Չ պատուիրանացն, ՆՈ պատուիրանաց, ԽՁ պատուիրանց, Շ պատուիրանացն, ՄԿ շիք և այլ շատ... ամենեկն, Ի աստուծոյ փխ Քրիստոսի Չ շիք ոչ, Ո զնէին
- 12 ՄԿ Եւ փխ Իսկ, Շ շիք ասիցէ ոք, ՂՆՈՉ Եթէ անհնարին է, Մ անհնար, Կ որքան հնար է փխ անհնարին է

¹ Այդ տարբերութիւնները հետազարտւած այլևս չեն նշվում:

- 13 ՁՊ անձն իմ երդուաւ, և յանձնին երդում, Ո երդնում
14 ՄԿ աստուած փխ Տէր, ՄԿՂԵ երդուաւ փխ ևս երդումն
15 Ո Դաւթթ, Շ շիք երդնուն Ո ի միմեանց, Շ միմիեանց, Ձ խաղաղութիւնն
16 ԺՁԶՊ լինի, Կ երդում, Ո շիք նոյնպէս, ԽՄԿՂՆՇՈԶ իշխանք
17 Խ այսոքիւք, Ձ երդնոյն, ՆՈ երդուիլ (յարդար), ԺԻՁ դատաստանն, Պ դատաստանն
18 ՆՈ զձեռն իւր
19 Ձ սրտիւ
19—20 Կ շիք զի այսպէս (այս բառերի համար ձեռագրում տեղ է բողբված)
20 ՄՁ սապէս, Ձ շիք է
20—21 ՆՈ շիք Եւ կամ ասիցէ.... և ոչ ստեմ
20—22 ՄԿՂԵ որպէս ասեմս (Շ ասեմ) և ոչ ստեմ: Արդ (Շ շիք), այսպիսի ասացեալք խոստովանութիւն է: Եւ կամ ասիցէ՝ փառք սոցա և զօրութիւն, զի ճշմարիտ է զոր ասեմս և ոչ ստեմ: ԶԱստուած սրտազէտ գիտեմ....
21 Ձ զօրութիւնն, Ձ ճշտ փխ ճշմարիտ, ԽՁ Եմ փխ է, Ձ սապիսի
22 Ձ լինել փխ գիտել
23 Ժ շիք Քրիստոսի
24 Ձ անօրէն դատաւորաց, ՄԿ այլազգ փխ այլցեղ
25 Շ երդում, ՄԿՇ քրիստոնէից, ՆՈ թէ, ՆՇՈ շիք զթո, ՆՈ զխաչն Քրիստոսի, Շ զխաչն, Ժ զանտարան
25—26 Ձ զթո խաչն և զանտարանն, այսինքն՝ զլուս շիջուցանել, կամ շուր և ձէթ բերանօք, կամ զշան ձետոյ բուռն հարկանել, կամ խաչ ի գետնի նկարել և կոխել, կամ

- ծիր: Ինչ անեն յերկրի երկուս և ի միոջէն ի միան անցուցանել, ամենին մի անցուն յանձն....
26 Շ շիք ամենին, ԽՂՇ՝ թէ ու, Չ՝ թէ փխ թէ և, ՆՈ մահու, Ձ մահու հանդիպին և բնական տանց քակումն
27 ԻՈ տացեն, Շ երդում, ՄԿ վասն փխ կամ յաղազս
28 Ժ ինչիցն, ԻՁԶՊ ընչիցն, Շ և այլ, ԽՄԿՂՆՇՈԶ դնէ, և ջանք գնէ տալ թողուլ, Ո տայ թողուլ, ԽՄԿՂ տա Շ տալն, Շ կիսուն, ԽՄԿՂ ՇՁ թէ, Ի շիք ոչ
30 ԽՂՆՁ երդմանն, ՆՈ կանոնքն, և Եթէ, ՆՄՈ ապաշխարիցեն, և ապաշխարհիցեն, Շ ապաշխարհ
31 Շ շիք Եթէ, ՄԿ և կամ, ձեռագրերն ունեննաւ՝ էրէց, էրեց, երեց, երէց՝
33 ԽՄԿՂՆՈԶ Եւ Եթէ (Ձ թէ), Շ որոյ, Շ շիք իւրն, ԽՂՁ իւր, ՆՈ վկայ իւր, ՄԿ որ ոչ ունի վկայ
35 ԻսՄԿՂՆՈ Եթէ, Ո զոր փխ զթո, ՄԿՂՆՇՈԶ ըմբռնէ, Խ ընպընէ, ԺԻՁՊ դատաստանի, ՄԿ շունի փխ շիցէ
36 Խ ընպընեցան, ՄԿՆՈԶ ըմբռնեցաւ, ՇՂ ըմպընեցաւ (հարկ է), ՄՈ այն փխ այնմ
36—37 ԺԻսՁՆՊ շիք հարկ է.... ըմբռնեցաւ
37 ՁԻՊ սուտակք, ՁԻՊ շիք որ, ՄԿ և ստախօսին շտացեն երդումն փխ այլ և տեսցեն.... ևմա երդումն
38 Մն ճշտախօսին, Խ և թերևս, Ի՝ վախեսցի, ԽՄԿՂՆՇՈԶ՝ վախիցէ փխ վախելով երկնշնացի, Պ երկնշնացի, ԽՄՂՆՇՈ երդնուն
39 ՄԿ շիք և դատաստանն.... առանց երդման, Շ կարի փխ կատարի

287-ՐԿ ԷԶԻ

- 1 ԻսՄԿՂՈ Եթէ, Խ ընպընենէ՛, Կ ըմբռն, ՆՈ զողութիւն, Ձ զողութեանն, Պ յղութեան փխ զողութեան, ՄՆՈ բողութիւն, Ձ բողութեանն
2 ԽՄԿՂՆՇՈԶ որոց փխ որք, Ո ըմբռնին, ՄԿ շարագործոցն Ձ շարագործեաց
2—3 Ի շիք երդումն է նոցա.... ոչ կայ
3 ԽՄԿՂՆՇՈԶ գոյ փխ կայ
3—5 ԻսՄԿՂՆՇՈԶ Ապա թէ (Շ Եթէ) գիտիցեն (Շ գիտացեն) դատաւորքն (Ձ դատաւորք) և կամ այլ (Ի շիք կամ այլ) ատեանն, Եթէ սուտ ըմբռնեալ իցեն (Շ շիք, ՆՈ է, ԽՄԿՂ Են)....
5 ԽՄ զողութիւն, ՆՁ զողութեանն, Մ շնութեանն, ԺսՄԿՂՇՊ երդում

- 6 ԻՇ, Եթէ, ՄԿ Եւ չէ պարտ, Ձ երդնուն, Ո ի քսան և հիւզ
7 ԽՂՆՈԶ ամենից, ՄԿ ամացն, ՄԿ շիք և, ԽՄԿՂՆՇՈԶ այնպիսեացն փխ այնոցիկ
8 ԻսՄԿՂՆՇՈԶ շիք երդումն տալ և կամ
9 Շ մեռանիցի
10 ՄԿ և մանկան, ԻՆՇՈԶ խաղութեան
11 Պ շիք ապաշխարողաց.... երդումն, Շ շիք մի (լիցի)
12 ՄԿ նմանապէս (Կ նոյնպէս) մաքսաւորաց, և մաքսաւորաց, մեղաւորաց և, ՄԿՁ մեղաւորաց փխ արբեցողաց, ՄԿ շիք և այլոց այսպիսեաց, Ձ մի լիցի երդումն մինչև զըղջացին
13 Ո թիրաշարծ
13—17 ՄԿ Եւ արդ, գրեցաք զգիր երդման վասն

¹ Այգօրինակ տարրնթերցվածքները հետագայում այլևս չեն նշվում:

- շարութեան ժամանակին, զի անօրէնք....
 14 Նո իրդմանն, ԽՆՆՆՆ և կամ, Ո դատա-
 պարտութեամբ, Զ դատապարտութիւնն,
 ԽՆՆՆՆ մնասցէ փխ կրեացէ ԽՆՆՆՆ աս-
 տուծոյ
 16 Ն՝ յայս, Ո՝ այս փխ վասն, ԽՆՆՆՆ չիք է,
 Զ չիք ժամանակին է: Եւ զի անօրէնք....
 միեչն հոգվածի վերջը. սրանով ձեռագիրն
 ավարտվում է:
 17 Ո բաղմանան, Մն դիւրեաւ, ԺՁՂՊ ի յերդ-
 նույ, Ո յերդնույն
 18 ԿՆՈ ալարիկ
 19 ԽՆՆՆՆ ճառիս, Շ ալարիկիս, Կ չիք կերպ
 21 ԺՁ չիք Յաղագս, Ի որ յատեան, ԺՁ եր-
 քան
 21—22 ԽՆՆՆՆ Յաղագս (Նո + զի) ոչ է
 պարտ քրիստոնէից (Նո քրիստոնէի) առ-
 անարէնք (Շ անօրաւէք) ի (Ն չիք) դա-
 տաստան երթալ (Շ չիք)
 22 ԺՁՂ զգառաստանի, Ժ անհատից, Պ
 բողոք փխ բազում, Ի ունել ի, Ճ չիք ամ-
 բողոք հոգվածը. ձեռագրում քերքեր են պա-
 կաւ:
 23 Նո ամենեցունց, ԽՆՆՆՆ չափատացելոց,
 ԿՆՈ յանհատից
- 24 Ն յանելն փխ յանելն, ԽՆՆՆՆ առաքելոյ,
 ՂՇ չիք է, Ո բոս խաւար
 25 ՄԿ չիք կալ, Շ անհատիցն, Պ անհատ-
 արից, ԽՆՆՆՆ Տէր, ՄԿ քրիստոս փխ Տէրն,
 ԽՆՆՆՆ հթէ, ՄԿ չիք թէ, Շ չիք որ
 26 ՄԿՂ յորդի, Շ որդի, ՈՊ որդին Կ բարկու-
 թիւնն, Պ նմա փխ մնայ
 27 ԽՆՆՆՆ թէ, ՄԿ չիք հթէ, Նո չիք որ, Պ չիք
 և (ի), Զ հոգո փխ Հոգոյ, ՄԿՆՊ զար-
 քայութիւնն
 28 Նո Յոգմանէս, Կ Յօհան, ՄԿ չիք առաքե-
 ւալն
 29 Շ չիք է
 30 Պ ուրացողքս, ԿՇ ուղիղ
 31 Մ չիք և այժմ, Կ չիք այժմ, Ղ այժմն, Ն
 հայրն
 33 ԽՆՆՆՆ յաստուածաշարտութիւն, ԺԿ յաս-
 տուածաշարտութեան, ԽՆՆՆՆ ընկերակից,
 Շ չէ փխ ոչ է
 34 ԽՆՆՆ ինքա փխ նոսա, Ն չիք ի, Ո քրիստո-
 սի դատարանն փխ նոսա ի դատաստան
 35 Կ դժար, Նո չիք և, ԽՇ առաքեալ, Ի առա-
 քեալն ի, ՄԿ Կորնթացոց, Շ Կորնթացիւնոցն
 36 ՄԿՂ առնել փխ բնութիւն ի մէջ
 37 ԺՆՆՆՆ չիք ինքա ինքա ինքա
 38 ԽՆՆՆՆ դատարարս, Ո նստուցանէ, Ո քան-
 չիք

298-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ԺՁՂ դատաստանս, Ի գործք, Ի հաւատն է
 2 ԽՆՆՆ ինքն, ՄԿ ինքնալէս և հաւատն և
 դատաստան, Ն թէ փխ թէպէտ և, ԽՆՆՆՆ
 չիք և, Խ սկիւրն, ՄԿ յորինացն, ՄԿ չիք
 անիս, ԽՇ Մուսիս, Նո ունի
 3 Շ չիք իւրեանց, Նո և սուս
 4 ԺՁՂ ճարտարիւր, ՄԿՂ չիք և զրպարտ
 ճարտարօր, Շ անզեղ մնան
 5 ՆՇ զինչս, ՄՂՇՊ պահենք, Ո պատահմք
 փխ պահմք
 6 ՄԿՆՈ մեռեալքն, ԽՆՆՆՆ առնեն (Նո կառ-
 ճէն) զոգո (Ն զորբոյ) բաժինն
 7 Շ ալարն փխ առնել, ՂՆՆՆ հանց, Պ յայնց
 8 ԽՆՆՆ մեռելոցն, Շ մեռելն
 7—8 ՄԿ չիք հայնց և.... մեռելեանց
 9 ՄԿ չիք թէ առնումք, ԽՂ առումք, Նո որ փխ
 (պահմք) և, ԺՁ մեռնան, Զ տանք Նո նայ
 տամք
 11 ՄՁՂ չիք և, Շ չար
 12 ԽՆՆՆՆ զվարձն, ՆՈ՝ որ տան, Շ՝ տան, Պ՝
 զտան փխ զտան, Ն չիք և զորդիս.... թո-
 դուն, Շ չիք և (զորդիս), Պ զորդիս
 13 ԽՂՇ չիք և
 15 Նո չիք սրբութիւն, Շ սրբութեան, ԶՊ
 զհեղտութեան
- 16 Ո ալ ինչ փխ յորինչ, ԽՆՆՆՆ ի յեռ
 17 ԿՆՊ զարքայութիւնն, ԺՁՂ կանամք, Ո
 անույ, Շ զգրախտ
 19 ԺՁՂ և Աստուծոյ, Կ առաջնորդ, Ն չիք զայն
 19—20 Ո ոչ փխ զայն որ
 20 Ժ՝ զանդիտութիւն, ԽՆՆՆՆ զանանազի-
 տութիւն, ՆՈ՝ զանանամոլութիւնն փխ
 զանանապղծութիւն
 21 ԽՆՆՆՆ զբանն աստուծոյ
 22 Շ զհոգոյ, ՂՇ ոչինչ փխ ոչ, ԽՆՆՆ ոչ տան
 ինչ
 23 ԺՁՂ զգերեզմանն, ԽՆՆՆ չիք և միայն....
 զեղազործեն, Ժ տեղազործեն, Պ զեղա-
 զործեն, ՄԿՆ զգերին
 24 ԺՆՆՆՆ ամենեքեան, Ի ամենեքին, Ն յամե-
 նեքեան, Շ ամենայնք, Ո ամենայնքն, Նո
 արբեան և միայն զգերեզմանն (Ո զգերեզ-
 մանն) զեղօ (Ո զեղաւ) զծեն (Ո զործեն),
 Նո ալ փխ զի, Ո երկաւնիցից
 25 ԽՂՇ չիք է
 26 ԽՆՆՆՆ ինի, Ն զորդութիւնն, Կ չիք
 զորդութիւն (ձեռագրում այդ բառն համար
 տեղ է բողոքած), ԽՆՆՆՆ ի յերոյ
 26—28 ՄԿ չիք և թէպէտ.... և ոչ նոցա
 27 ի յորինացն (Աստուծոյ)

- 29 Ե չիք ուղիղ
30 ԻՄԱՂՆ գերրորդութիւնն
31 Ո աստուածութիւն, Ո զաւրութիւն, Ն՝ և նմա, ԽՄԱՂՇՈՂ՝ և փխ որում, Ղ ամմէն
33 Ն որոց, Ո չիք գրոց, ԽՆՈ հաւաքեալ էմք, ՄԿ հաւաքեցաք, Խ գրել, ՄԿ չիք և գրեմք, ՄԿ զգիր
34 ՆՈ չիք և, Ժ որ, Ի չիք յոր, ԽՄԿՆ յորոց, Ն ազգէ, Ո ազգիս, ԽՄԿՆՈ չիք հաւաքեցաւ... սակաւութ, Ժ սակաւօք
33—34 Ե Թէ յորոց գրեցաք հաւաքեցաք, Պ Յաղաքս Թէ յորոց արդեօք ի գրոց հանդերձեալ էմք հաւաքել զգիրս դատաստանի և կամ յորոց ազգաց, որովք հաստատի ճշմարտութիւն մեր, և Թէ որպէս պարունակի տառս դատաստանի ճ չիք ամբողջ զլուրբ. ձեռագրում քերթեր են պակաս:
35 Պ օրինացն, ԽՄԿՆՇՈՂ որ նո Աստուած, ՆՈ առաջինն
35—36 ՄԿՆ յառաջին ելից
36 Ժ ելից, Ի լելիցն, ԽՄԿՆՇՈՂ և յերկրորդ, ԽՄԿՆՈ աւրինաց, Ո ալլոց, ՄԿ գլխոց, Կ չիք երկրորդ, Ժ չիք ի
37 ԺՈ աւետարանէն, Կ չիք երրորդ (ձեռագրում տեղ է բողոքած այդ բառի համար), ՄՇ և երրորդ, Ե ամենայն, ԻՆՁ ի յամենայն
39 ՆՈ չիք և գրեցաք
41 Ե դպակասուն, Ի չիք ի
42 Ո յալլ ալլ և յալլ, ՄԿ չիք ալլ, ՄԿ ալլ և յալլ, Ե ալլ և ալլ, ԺԻՆՁՆՊ յալլ և յալլ, ԽՆՈ զնոյնն, Ե ալլս փխ այս
Ղ ունի

Գլուխ Ժ. Յաղագս Թէ որոց գրոց հաւաքեցաք և գրել զգիր դատաստանիս և կամ յորոց ազգաց

Հարկաւոր իսկ է ալլմ, որ հանգերձեալ և գրով աւանդել զիրս դատաստանի, ցուցանել զգիրս և զազգս, յորոց առնուցու, զի յայտ ճշմարտութիւնն լիցի և մի որ դալթազդիցի մտացածին բանի վարիլ:

Արդ, նախ առաջին՝ հաւատարիմ համարիմք առնուլ և ի բնաւորական աւրինացն, որովք վարեցան հեթանոսք, զի զգողս, և զսպանողս, և զամենայն շարագործս դատել ուսան:

Երկրորդ՝ զի մահմետականք առնեալ ըզրնաւորական աւրինաց և զգրաւորական առնումք ոչ ի նոցունց, զի ոչ է նոցա, որպէս ցոցեալ է յառաջագոյն, զի զոր ինչ սեպհական է մերոցս աւրինաց՝ ընդունիմք, իսկ զախտաւոր խառնուածսն ի բայց լուծանեմք, երբեմն իսկ զաւրինաւորն լրբամք ընդունիմք աւետարանին:

Երրորդ՝ յամենայն ազգաց հաւատացելոց ի Տէր, իբր ի հարազատաց, պարտիմք հաւաքել, զոր լուրս և տեսաք յայդոցիկ

յազգաց, զի զոր ինչ անկ մերոյ պիտոյից իցէ, յամենեցունց հաւաքելի է:

Իսկ ի զրոց.

առաջին՝ լելից և յերկրորդ յաւրինաց և յալլոց ևս գլխոց, որ է ճշմարիտ աստուածատուր դատաստան, զի ի բազում տեղիս յիշատակի, ասելով՝ այս են պատուիրաքն, և դատաստանքն, և վկայութիւնքն, զոր պատուիրեաց ձեզ Տէր,

երկրորդ՝ ի կանոնական հրամանաց, զի և անդ դտանի ոչ միայն զաւրութեամբ ընդրել դատաստան, այլ և յատուկ լինել բան դատաստանի,

երրորդ՝ յամենայն իսկ տառից ի հնաց և ի նորոց առնիլ է զմաստս և զխրատս, զի և ամենայն կտակարանք զինչ ալլ ինչ է, եթէ ոչ խրատ դատաստանի:

Արդ, այսպիսի հաւաքումն յայտ ըզճշմարտութիւն մեր առնէ կրկնակի աւրինակաւ:

Բայց զիտելի է, զի ոչ միանգամայն պարունակեալ այժմ բաւաղակի գիրք դատաստանիս, զի կանոնական ունի զաւրութիւն, որպէս ասացեալ է յառաջագոյն: Զի զոր աւրինակ ոչ միանգամ եղաւ կանոնք, և ոչ ի միում ժամանակի, և ոչ ի միոցէ, ալլ առ սակաւ սակաւ, և ի բազում ժամանակս, և ի բազմաց: Զի նախ առաքելականն եղաւ, և ապա՝ ի Նիկիիս, և նախ քան զնա՝ ալլք, և ապա յալլս ժողով, և ի վանազան ժամանակս և ի բազում հարցս Այսպէս ի դէպ է լինել զրոցս դատաստանի: Զի այժմ սկիզբն սորա եղև և առ սակաւ սակաւ ի դէպ է աճել ի զանազան ժամանակս և ալլ ևս կարգիլ ի բազմաց և այսպէս զալ ի կատարումն ամենատես զիտութեամբ: Քանզի հրաման է կանոնական՝ երեցս ի տաւրոջ ժողով լինել և զիրս պատահման սխալանաց աշխարհի քննել և կարգել կանոնս և ապաշխարութիւնս: Ըստ այսմ պատշաճ է լինել և դատաստանիս իրաց, զի որքան նորոգ պատահի իրս, զայն ևս քննել և կարգել ի գիրս դատաստանի, զկնի զերաւունս առնելոյ և տեսանելոյ: Եւ եթէ որ միտ դիցէ՝ գտցէ զամենայն իսկ զմատենանս ասակաւ սակաւ եկել ի կատարումն և յալլ և յալլ ժամանակս, եթէ ի միոցէ և եթէ ի բազմաց, որպէս Գիրք Արարածոցն ի Մովսէսէ ոչ ի միասին գրեցան և ոչ ի միում ժամանակի, և երկուտասան մարգարէիցն ոչ ի միոցէ (այդպէս) և ի միում ժամանակի: Նոյնպէս և ալլ մարգարէութիւնք, զոր և յայտ առնէ ծառայիս յասնել՝ և եղև յամին, յորում մեռաւ Ոգիւտ, նաև յալլս ևս պատմէ թագաւորաց ի ժամանակն ըզմարգարէութիւնն լինել: Ըստ այսմ աւրի-

նակի և Աւետարանը գրեցան ի շորից աւետարանչացն և յալլ և յալլ ժամանակս. նմանապէս և ԴԺ Թուղթքն առաքելոյն Պաւղոսի, բազում և ալլ ևս մատենքն ի վարդապետացն և ի հարց: Ըստ ցուցելոյս յեղանակի լիցից և այս ձեռնարկութիւն տառի, եթէ ի մէնջ և ոչ ի միում ժամանակի և եթէ ի բազմաց և յալլ և յալլ ևս ժամանակս, իշխանութիւն լիցի լնուլ միայն զթերին՝ ուղիղ տեսութեամբ և անպարսաւ իրաւամբք:

Եւ քանզի արժանաւայելուշ այս իսկ էր, զի ընդ բազումս քննելով յայտոսիկ ձեռնարկեալք, զսոյն զայս բաղձանաւք հայցէի. բայց սակայն ոչ պատահեաց ըստ բազում պատճառի: Զի թէ դատաւորաց երկուց և երեք ի միասին լինել ի դատելն իրաւունս համարեցաք, որչա՞փ և աստ ի դեպ էր լինել բազմաց ի միասին դատել զիրաւացին իրս և ապա գրով գրուշմել: Ալլ զայսոցիկ զտեղի լնումք գրոց վկայութեամբք, զորս ի վարկութենէ նոցա առնուծք, և զբազումս ինքելոց իրաց դատաստանեաց իսկ նոցանց, և ի տեսութենէ և ի լրջ քննութեանց հաւատի իրաւանց ըստ իւրաքանչիւր ազգաց: Եւ այնպէս անպարսաւ լինիմք:

Եւ զի թէպէտ բնաւորական է ամենեցուն լափն ցանկալ և անսխալ յիրս յամենայն լինել, սակայն ոչ է հնար:

Յիշատակարան սակաւք

Եւ զի թէպէտ բնաւորական է ամենեցուն լափն ցանկալ և անսխալ յիրս յամենայն լինել, սակայն ոչ է հնար, որ ի լինելութեան և յապապակաւութեան է ընտրելու, և այդ յոյժ քաշարանից, որչա՞փ և մեզ իցէ, որ ամենայն ինչ գործ սխալեալն եղև և գրէթէ յըսկգրանէ: Վասն որոյ դամենեսեան զկնի մեր եկեայսդ՝ զհարաւ և զեղբարս ի զանազան ժամանակս, աղաչեմ մաղթանաւք զյոյով և զոչ սակաւ սխալանս ուղղեալք պատահեալք ընթերցմամբ տառիս և զիրաւացի թերին լցշիք, որպէս վերագորնն ծանուցաւ: Զի հասարակ և ի վեր քան զհասարակ զսխալանացն ունիմ զպատճառն նախ՝ զրիծս անձին, զոր զնեղգործութիւնն խափանէ հոգւոյն. և ապա՝ զախտս մարմնոյ. և զի յայտ անվարժութիւնս համաւրէն է սեռի և յատիկ, և դարձեալ՝ անպարապութիւն, զի ընդ ըստեամբ ախտաժէտի զմանկունս ունէի բանի. և ըզպանդըխտութիւն և զանտեղութիւն. և զանտեղեկութիւն գրութեան. և զհակառակութիւն

ներքնոց և արտաքնոց. զգայութեանց տրկաւորութիւն. զմարտս դիւաց. և զպակասութիւն գործեաց զծագրութեան. և զաղքատութիւն մատենից, որոց զնիւթս հաւաքել ի դէպ էր բանից:

Ապա թէ ընտանի ազգիս բարոյիք սղխալանցն լինիչիք պարսաւիչ և ոչ ուղիւշ, գիտելով գործ հակազնեացս զայդոսիկ, միանգամայն զհափ անձին, անմեղադիր ձեզ այդոցիկ լինիմք: Ապա թէ սիրով մերոյս պատահիք բանից և խնամիչ կամաւք ըզթերին լնուալիք, ի Տեառնէ զհատուցումն առջիք բարեաց և զգանձս բանից ձերովք երկամբք ինկեղեցի մամբարիչիք, յիշատակ բարեաց մնալ ձեզ ի նմա:

Բայց ձեռնարկութիւն մեզ յայսմ իրողութիւն եղև ի թուականութիւն հայոց ՈՊ և շրջանին երթալով ի բաց ձԱ, որ կոչի փոքր, իսկ հոռոմին ՆԺ, յամս անիշխանութեան թագաւորութեան մերոյ ի վաղընչուց, ի ժամանակի մնացելոց սակաւ իշխանացն ի կողմանս Խաչնոյ, ընդ ժամանակս անուանելոյ Հասանայ իրաւնաւորեցելոյ և որդւոյ նորա Վախտանգա, ի զեկկին, որ անուանի Հայթերք, զխաւորի ալլոց իշխանաց, և կողմանցն Կիլիկիայ մեծ իշխանին Ռուբենի, յամի յորում մեծաւ յաղթող թագաւորն վրաց Գորգի, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի հայոց մեծաց և ի դիտապետութեան տեառն Ստեփանոսի տանս Աղուանից, յաշխարհիս Առանայ, ի նահանգիս, որ կոչի մայրաքաղաքին Գանձակ, յանապատս և յեղբարանոցս անուանեալ Գասնոյ, սկզբնաւորեալ ի լեռնակողմ մենաստանին կոչեցելոյ Հոռոմաշեն, ընդ հովանեաւ որբոց հեկեղեցեաց կուսանացն յիշելոց, ձեռնատուութեամբ հաւր Յովսեփաւ և եղբարս Պաւղոսի յորգործմամբ յառաջարկութիւնս:

Բայց զծագրութիւն յիշատակիս ի նախախաղութիւնս գրոցս դատաստանի եղև, զի կատարած սորա ի ձեռն մեր միանգամ ոչ է, որպէս ասացեալ է կանխաւ զպատճառն:

Եւ արդ, որքան է կար ի գործ անկանիմք հիւսել զկնի զիրս դատաստանի: Ընդ որս և զայս ևս մաղթեմք, որ թէ պատահի և հաճոյ ոմանց թոփ յարկեալէ աստի փոխել զիրս դատաստանի, ընդ նմին փոխեալք և զիշատակս զայսոսիկ, յիշատակել սոքաւք զմեզ, որովք և դուք համաւրէն յիշեալ լիչիք ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր, որում փառք յափտեանս ամէն:

200-ՐԴ ԷՁԻ

- 1—4 ԻՉՊ Յաղաքս ի սկզբան դատաստանին
և վիճակի դատաւորացն (Պ դատաւորաց),
Ղ սկիզբն դատաստանաց ի կամս հարս և
որդոյ նորա Յիսուսի Քրիստոսի, զարու-
թեամբ հոգոյն սրբոյ. և վասն վիճակի
դատաւորաց, Յ և եկեացուկ ի գործ դա-
տաստանի, զոր առնեն դատաւորք ողորդ
դատաստանաց, ԺԽԵՆՆԵ շիֆ վերհագիր.
Ճ շիֆ ամբողջ հողաված. ձեռագրում քե-
րէր եւ պակաս:
- 5 Յ և արդ եկեացուք, ՆՇ շիֆ իսկ, ԺԻՉՊ
շիֆ զի, Պ քաղաքական փխ քաղաքաց
- 6 ԺՁ դատաւ, Պ դատաւոր, Ն հրամայեաց, Ն
շիֆ լինել, Շ նոցուն, ԺԽԵՆՆԵՇՊ զպիր
- 8 Ղ ետ սակաւ, Մ սակաւ, Պ շիֆ ի (դատա-
ւորս), ԽՄՅՆՆ դատաւորսն, Ն ի զանա-
զան ժամանակս և ի յիրս
- 9 ԽՂՅՆՇ ալիւր, Ղ զեղեալ փխ զեղեալ, ՄԿ
դատաւորս փխ դատաստանս
- 10 ԺԽԽՄԿՅՆՇՊ նորայ (գրով), Կ եկեղեցի փխ
եղիցի, Շ առաջ
- 12 Ն ասացուք փխ ևս տեսցուք, Յ և փխ ևս,
ՄԿՇ շիֆ ևս, Կ շիֆ որ, ՄԿՂՇ հոգ
- 13 ԽԿ ունիցեն, Խ ձանձրացեն
- 14 Խ զնոյն, Յ և զնոյն, Մ՝ նմանապէս, Կ՝
նոյնպէս փխ զնոյն, ԽԽԿՂՆՇ դատաւորք,
Ի որք, Շ շիֆ ևս, ՄԿ որ ևս վարդապետք
և եպիսկոպոսք
- 15 ԽԽԿՂՆՇ կաթողիկոսէ, Պ աղքատութեանն,
Յ թիրեացիին
- 16 Ղ զտղեղ
- 17 ԻՄ սապէս
- 18 Շ ի ցեղէ, Ն նոցա, ԺՇ շիֆ նորա (եպիսկո-
պոսաց), ԻԽԵՊ նոցա
- 19 ԻՄ սապէս, Կ սոյնպէս, Շ շիֆ զի, ԽԽԿՂՅՆՇ

- թէ, ԺԻՉՊ կաթողիկոսաց
- 19—20 Ն շիֆ վիճակ.... կաթողիկոսին
- 20 ԺԻՉ վաղճանեալն, Ղ վաղճանեալն, ԽՇ կա-
թողիկոսի, ՄԿՂՇ լիցի, ԽՅՆ և ինչքն
- 21 ԺԻՉՊ յեպիսկոպոսին, Ն եպիսկոպոսին
(եպիսկոպոսն), ԽԽԿՂՅ յեպիսկոպոսի՝ ե-
պիսկոպոսին և, ԻՅ արասցէ փխ առնէ
(զինչս), Ն շիֆ և (զմինն)
- 22 ԽԽԿՂՆՇ իւր ԻՅ զմինն փխ զմիւսն (կա-
թողիկոսին), ԽՇ կաթողիկոսի, ՄԿ շիֆ
տացէ, Ն շիֆ և, ՄԿՅ՝ զմինն, ԽՂՆ՝ զմինն,
Շ՝ մին փխ զմիւսն (այլ), ԽՂՆՇ այլն,
ՄԿ շիֆ այլ, Յ այլ ի քահանայիցն իւրոյ
եկեղեցոյն, Կ քահանային, Շ քահանայից
- 23 ԺԻԿՅՇՊ և եթէ (ԿՇ թէ) մին փխ ևս թէ
թիմին, Ղ թեմին, Ն թեմին, ԺԽԵՊՅՆՇՊ
կենայ փխ կայ, ՄԿ բաժնեն, յամենայն
ընչիցն զմէկն, ԽՂՅՆՇ զմէկն, Ն մնա փխ
նմա
- 24 Ն այնեն փխ արասցեն
- 25 Ն դատաւորացն բաժին
- 26 ԺԻՉՊ վաղիւն, Յ վաղիւն չեն, ԽԽԿՂՅՆՇ հոգ-
ւոյ ԽԽՂՆՇ մարմնոյ
- 27 Յ հատումն, ԽԽԿ ինչեցեղոցն, ՆՂՇ ինչեցեղոյն,
Յ ինչեցեղոյն պատարագօք, ՄԿ՝ սորա, Ժ՝
սիրտ փխ սիրտ
- 28 Շ դատաստան
- 30 ԺԻՉՂՇ վաղճանի, Ն շիֆ ի վանքն, Մ վանք,
ԽՆՇ զիր փխ զիր, ՄԿ ինչքն փխ իրքն
- 31 Շ զինչ զի, ՂՇ շիֆ որ, Ն է, ԽՂՅՆՇ և (թէ
աշակերտ), ՄԿ զինչ և իցէ փխ զինչ մար-
դոյ.... էր, և, Ն ունենա փխ ունի նա
- 32 Յ նորա է փխ նա, ԽԽԿՅՇ ազգ, ՆՂ ազգ,
Պ եղբայրն

300-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ՄԿՂ հոգևորք, Ն հոգևորն, Յ մատղենիքն,
Պ զմատաղենիքն, Յ մահ
- 2 Ն հայր, ԽԽԿՂՅՆ վանիցն, ԽԽԿՂՅՆՇ մո-
նոզոն, ԽԽԿՂՅՆՇ ձեռնադրի
- 2—4 ՄԿ վասն այսորիկ նա զձեռնադրեալն
իւրոյ զիրսն ժառանգէ և մոնազոնն որ մե-
ռանի չունի աշակերտ, ՂՇ վասն այսորիկ
նա զձեռնադրելոյն իւրո զիրսն ժառանգէ.
և թէ չունենա մոնոզոն
- 3 Ն այնորիկ, Խ շիֆ զի, Խ զիր, ԺԻՉՊ իւրն
ձեռնադրեալ, ԽՅՆ շիֆ է, Խ չունեա, ԽՆ
մոնոզոն
- 4 ԽՂՆ մեռնի, Պ ինքն
- 5 ԽԽԿՂՅՆՇ վանիցն, ԽՂ զմատղուն, ՄԿ ըզ-
մատղի, Յ զմատղոյն, Ն զմատաղուն, Շ

- մատղուն
- 5—6 Պ և զիրաւմը զմահուանէ պատասխանի
տան փխ և զմատղին.... տան
- 7 ԽԽԿՂՅՇ եթէ, աշխարհական
- 8 Ղ վաղչաի, ԺԽԵՅՇՇ վաղճանի, ԺՇՊ զինչ.
ՄԿՂ թէ
- 8—9 Ն շիֆ նա ժառանգէ... վախճանի
- 9 Շ նա փխ նոսա, Շ նա փխ նոքա, Շ ժա-
ռանգէ, Յ՝ զիրքն, Շ՝ զինչս նորա փխ զնա.
ՄԿ շիֆ զնա
- 10 ԽՅՆ ածցեն փխ արկցեն, ՄԿ շիֆ ի նոսա,
Ն ի նոսա. և թէ ի վանք ձեռնադրի և
մատ ի նոսա վախճանի, նոքա ժառանգեն
զնա և մի եպիսկոպոսք ածցեն ձեռն ի
նոսա (այս տողերը կրկնված են ՂՇ ձե-

- նագրում ժառանգեն զնա և բառերից նետո,
 11 և չիք հթէ, ԾԿՂԵ էր (Ղ հր) փխ երէց է,
 ԽՂԵ շուննա, ՅՆ շունենայ, ԾԿ շունէր
 12 Յ և կամ, ԻնՇ կենդանութեան, ԽՂՆԵ ի մի
 էին, Յ ի միտսին էին
 13 ԽՆ վանիցն, Ե վանից, ԾԿ հայր վանիցն
 առցէ (Կ տարէ), Խ հթէ
 14 ԾԿ զմահու իրաւունք
 15 ՅՆ եպիսկոպոսին է (Ն տան փխ է)
 16 ԽՂ կայցէ, ԺԻԾԿՅՇՊ կացցեն, ԾԿՂԵ մի-
 ախակեցք
 17 Ն իրենք
 18 ԺԻԽՁՂՅՆ զմատաղենին [ԽՂՅՆԵ + և զայլս
 (ն զայս) այսպէս], Ծ նմա տան փխ եպիս-
 կոպոսին տացեն, Ղ եպիսկոպոսի, Կ նմա
 տան փխ տացեն
 19 ԾԿ չիք ստացուածն ի մէջ, ԽՂՅՆԵ ստա-
 ցուածն, Յ ի մէջ, Պ հաւասարաբար բա-
 ժանեցեն, Խ բաժնեն
 20 Կ նոյնպէս, ԽԾԿՂՅՆ թէ, ԾԿ չիք մահու-
 ամբ
 21 ԾԿ ունի, Ն չիք աշակերտ, ԾԿ ժառանգ է,
 ԾԿ չիք այլ
 22 ԾԿՅ ժառանգէ, ԽԾԿՂՅՆԵ զհանդերձն
 23 Ժ զմեռումն, Խ զմիտուն, ԺԻՁ քնձայսն, Խ
 քնձայս, Պ քնձայսն, Ղ տայցեն, ԽՂԵ
 կաթողիկոսի
 24 ԺԻԽՁՆՊ զմատաղենին, Ղ տայցեն
 25 Ն դրամ փխ դրամ

- 26 ԿՅ չիք (Իսկ) ի, Ի կաթողիկոսին, ԽՂ կա-
 թողիկոսի, Խ այրնէ, Ղ արնէ, Ն արն, Յ
 առնէ այն, Ե տունս փխ տունս
 27 ԺԻՁՊ իւր եկեղեցեացն լիցի (Ձ լցի), ԾԿ
 իւր եկեղեցեացն առցէ, ԽՂՆԵ եկեղեց-
 պնուն, ՆԵ հթէ, ԺԻՁՊ չիք որ մեռանի, Պ
 իւրոց
 28 ԽԾԿՂՆԵ ազգականաց, Խ այրնէ, ՂՆԵ արնէ,
 ԾԿՂԵ ննջեցիւոց
 29 ԽԿՂԵ ազգականաց, ԾԿ այսոց, ԽԾԿՂՆԵ
 իրաւունք, ԾԿ չիք յիւր, ԽՂՅՆԵ ի վերայ
 30 ԽՂՆԵ չիք (և ի) վերայ, ԾԿ եպիսկոպոսացն
 է և (Կ չիք) վարդապետացն
 31 Յ թէ, ՅՆԵ կաթողիկոսի, ԽՂ կաթողիկոսի
 32 Ձ գանձքն, ԾԿ գանձն, Ի չիք և աթոռոյն, Ձ
 մնացէ, ՂԵ անփոխ, Ն չիք և (զենմունք),
 ԾԿ մնացէ անփոփոխ բառերից անմիջա-
 պէս նետո շարձակվում է Դ հողվածի
 յերկու և յերից վարդապետաց կոչեսցի...
 բառերով, իսկ Բ, Գ հողվածները գտնվում
 են ԻԱ հողվածից հետո:
 33 ԽՂՅՆ բաշխեսցին
 34 ԽՂՅՆԵ արժանեաց
 35 Խ այսպէս եղիցի
 36 Յ ելցին, ԽՂՅ չիք ի
 39 ԽԾԿՂՅՆԵ և որոց ընդ ձեռամբ նոցա են, ձ
 չիք սկզբից մինչև էջ 302, տող 19 այլ
 սպանութիւն առնել
 40 Ն զգատաստանս
 42 Յ քաղաւորն

801-ՐԿ ԷՁԻ

- 3 ԾԿ չիք պատահի, Ե քաղաւոր, ԾԿ քա-
 ղաւոր մեռանի, ՅՆ մեռանի, ԾԿՂԵ և ունի
 (ՂԵ ունիցի) քաղաւորն, Յ ի դատերո
 4 Խ բաժնել
 5 ԺԻԵ զքաղաւորութիւն, Ե առաջագէմ, Յ
 որդիսն
 5—6 Ն չիք իսկ որ... յաթոռն նստուցանեն
 6 Ե աթոռն նստուցանել
 7 ԾԿՆ եղբայր, Յ քաղաւորին
 7—9 ԾԿ նոքա նստցին և երբ վճարին եղ-
 բայրքն, ապա որդիքն նստցին, զի այս է
 իրաւունք: Եւ ևթէ դուստր...
 7—8 ՅԽՂՆԵ մինչև այլ ոչ իցեն և երբ վճարին
 եղբայրքն, ապա որդիքն նստցին, քանզի
 ոչ է իրաւացի
 8 Ե կենդան, Ն նա որդիքն
 9 ԺՅՊ Խա, Ե չիք նորա, Յ զկէս
 9—10 Ն չիք Եւ ևթէ դուստր... հանդերձ ար-
 ամբն
 11 ԽԾԿՂՅՆԵ թէ, ԾԿ բարձին
 12 Կ լինիցին, Յ դատեր, ԽԾԿՂՅՆԵ որդի որ-
 դոյն, ԽՂՅՆԵ ժառանգեցէ, ԾԿ ժառանգէ

- 15 ԾԿ չիք որդի, Ն յորդոյն, Ե որդոցն
 13—14 ԾԿ չիք և որքան... յօտարս համարեսցի
 14 ՂԵ և փխ ապա, ԽՂՅՆԵ մերն փխ մեռն
 14—15 ԾԿ զի այդպէս զրեաց արքայն մեր
 Աբգար զտուն (Կ չիք)....
 15 ՂԵ զրեաց փխ կարգեաց, ԻնՇ քաղաւորու-
 թեան
 16 ԽԾԿՂՅՆԵ չիք (և) ընդ, ԺԻՁՊ դատերսն,
 ԺԻ եղ փխ ետ, Ե զկողմ
 17 բոլոր ձեռագրերը Մովսէս փխ Սողոմոն
 18 ԺԻՁՊ զղշխոյն հարաւոյ, որ և յաւորս (Ձ
 յաւորս) Սողոմոնի, զոր և Տէրն..., ԽՂՅՆԵ
 Տէր, ԾԿ չիք իսկ, Ն յաւետարանի, Ե աւե-
 տարանի
 19 Պ չիք Սակայն զանդրանիկն իսկ, ԾԿ չիք
 իսկ, Ն՝ ընդ իւր, Պ՝ ընդ դատեր փխ ընտիր
 20 ՂԵ հթէ և փխ թէ և, Ե դատեր
 20—21 ԺԻՁՊ չիք իբր զկէս եղբոր... քաղա-
 ւոր է, ԾԿ և դատերն զկէս եղբորն տա վի-
 ճակ փխ ի զէպ է... նախնի եղեալ, Ն
 իբրև ....իբրև
 22 Կ իսկ և

23 Յ հաստատագրին, ն զարկես, ԺԻՁՊ չի
 24 ՄԿ ունի փխ իցէ նմա
 25 ԽՄԿՂՅՆՇ չի Գուտարն, ԽՄԿՂՇ Իբր
 26 ԽՄԿՂՅ Համարեացին, ԽՄԿՂՅՆՇ ծնունդ
 27 Ն աւրինացն, Շ հարազատ փխ հարաւոյ, Յ
 իշխանք, Կ չի Թաղաւորել (ձեռագրում
 տեղ է բողեմած այդ բառի համար),
 ԽՄԿՂՅՆՇ առն
 28 ԽՄԿՂՆ սովորութիւն, Կ յառաջմ, ն յալլ
 29 Պ զայդպէս եղ փխ դատաստանի զայդպիսիդ,
 ԽՄԿՂՅՆՇ զայդոսիկ
 30 Ի թէ

31 ՄԿ չի Գնա, Պ ետ, ՅՊ մահուն, Կ մահու-
 ան
 32 ԽՄԿՂՅՆՇ առեկո, ն արբայն
 33 Ն զորդիսն, ԽՂՅՆՇ զսահմանն, ԿՄ լերամբ,
 Ղ լերամբ, ԽՄԿՂՅՆՇ հաստատեցէ
 35 ԽՄԿՂՅՆՇ բնաւին, ԽՄԿՂՅՆՇ մինչև ցլորորդ
 37 Ն չի Թաղաւորին, ԺԻՁՆ մակետնացին, ն
 Աղէքսանդր
 39 ՄԿՂՇ չի հրամանի, Պ ի հայրապետին, ն
 լինել
 40 ԽՄԿՂՅՆ չի Եւ (Եթէ), ԿՇ շինեսցէ, Ժ
 պերա, ՂՆՇ բերթ, Խ Եթէ (աշխարհագիր),
 Կն արասցէ, Ղ առցէ, Շ առ արասցէ,
 ԽՄԿՂՅ Եթէ

302-ԲՂ ԷՁԻ

1 ՄԿ իշխանական փխ ինքնիշխան
 5 Յ որչ փխ կամուրջ, ԺԻՁ կամուրջ, Կ կար-
 մունջ, ն չի գետոց, Յ գետերոց
 7 Պ իշխան, ն զգետոց, ԺԽՄՁՂՇ սգեստ՝ ն
 զգեցցեն, Շ զգեսցին, Ի նոցա, Շ հրամա-
 յեսցեն
 8 Մ պարգենն, Կ պարգին, Յ պարգենացին
 9 ԽՄԿՂՅՇ իշխան, ԿՂՇ նստցի, ԺԽՄԿՂՅՆ
 ՇՊ նոթա (ն չի) հրամայեսցեն, (Կ հրա-
 մայեն, ԽՂ հրամայիցեն, Յ հրամայիցին.
 ն հրամայիցէ)
 11 Յ իսկ սեղան, ԽՄԿՂՇ սեղանա, ՄՅՆՊ բաց
 ի, Պ հայրապետէն, ն մի նստցի, միայն
 հրամանաւ
 13 ՂՇ իսկ փխ Ի (յարբունիս), Կ արբունիս,
 ԺԽ արբայն (մի ոք), ՂՇ արբաի, Շ մի
 ոք նստցի առանց հրամանի նորա, ԿՊ բաց
 ի, ԽՄԿՂՅՇ հայրապատէ
 13—14 Ն չի Ի յարբունիս արբային... միայն
 հրամանաւ
 15 Ն քրիստոնէեա, Յ օրէն
 16 ԽՄԿՂՅՇ հայրապետի, ԽՄԿՂՇՆ քեմ
 17 Շ ամենայն, Խ արբայի, ՄԿՂՅՆՇ արբայ
 19 ԽՄԿՂՅՆՇ չի մի, Յ չի ալլ, ԽՄԿՂՅՆ
 սպանումն, Շ սպանանումն, Խ ալլնել, ն
 արենել
 20 Ն չի Եւ, ձն պաշարիցէ, Խ չի պաշա-
 րեսցէ, ն ալլաղցաց
 21 ԽՄԿՂՅՆՇՆ Կոչէ, ն չի Գնոսա, ն չի Է
 (Երկիցս), Պ չի Է (թէ) ԽՄԿՂՅՆՇՊ Եթէ,
 Ժ կամին, Կ կամիցեն
 22 Ձն ապա բռնաբար, ՄԿ բռնութեամբ, Ձն Է
 փխ զայնոսիկ, ՄԿ զթշնամիսն (Կ զթշնա-
 մին) փխ զայնոսիկ որ... զխաղաղութիւն,
 ՂՇ կամենաին

23 Յ Է սրով, ն որով փխ սրով, ՄԿ սպանէ, ն
 սպանցէ, Շ զալլս
 24 ՄԿ սատակէ, ՄԿ Է փխ իսկ
 25 Կ բաշարել, ԺԻՁՊ զքաղաքսն, ԺԽՄՁՊ ծառս
 27 ԺԻՁՅՊ զքաղաքս օտարս փխ Զքաղաքա-
 տուրս, ԺԻՁՊ զբերդ ամուրս փխ զբեր-
 դատուրս
 28 ԺԻՁՅՊ հանեալ, ԽՄԿՂՇՆ հանել, ԺՁՊ յայտ-
 նեսցեն, Ձ մատնեսցի, Յ թէ
 29 ՄԿ չի իւր, Ձ ալլ փխ ապա, Ձն զալլսն
 փխ զաշտն, Խ հանցեն, ԽՄԿՂՅՆՇ զկին, ն
 զկնի փխ զկինն, ԺԻՁՊ չի յարբունիսն,
 ն յարբունիս
 30 Յ առնիցեն, ն չի Է (զինքն), ՂՁՇ զինք,
 Շ աշխարս
 31 Պ հանիցեն, ՄԿՂՇ ածիցեն, Ղ անողորմն
 32 Ին դատաստան
 33 Յ իսկ քրիստոնէից մատնիցէ, Շ չի Է
 34 Ձն չի կամ ի ձեռս քրիստոնէից, ՄԿՂՇ չի
 ի ձեռս, ՄԿ նոյնպէս փխ զնոյն, ԻՁ զնոյնն,
 ԽՂՅՆՇ նոյնն, Շ նոյն, ՄԿՂՇ զորդիս, Ձն
 զորդի
 34—36 ԺԻՁՊ չի զկին Է զորդիսն... վարեսցեն
 35 Խ զստացուածսն, Շ ստացուածս, ՄԿ չի
 զինքն, ՄԿ զաշտն, ն չի յաշտն, Մ խրա-
 տեն, Կ խրտեն, ՆՇ ալլ, Շ յաշխարհ
 36 ՄԿ վարեն, Շ վարեսցին, ՄԿ աստուծոյ փխ
 քրիստոսի
 37 Շ գող, ԽՂՅՆՇ Է կամ, ՄԿ կտրեն
 38 ԽՄԿՂՅՆՇ զկին, ԺՄ զինչս, ԺԻՁՊ ի յարբու-
 նիսն (Պ յարբունիս)
 39 ԽՄԿՂՅՆՇ յիւրմէ, Յ զիւրմէ, ԿՇ գողա-
 ցեալ
 40 ԽՄԿՂՅՇ գտուն, Կ ձախիցեն
 41 Ձ զորդիս, ՄԿ ազատեն
 42 Շ զքրիստոնէ
 42 ԽՄԿՂՅՆ Եթէ, ԺԻՁՊ յանկամայէ, ՄԿ կտրեն
 43—էջ. 303,1 Շ չի առցեն ի... գին մարդոյ

¹ Այս կարգի տարբերակները հետա-
 ցաւում ալլեա չեն նշում:

303-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ԾԿՂՃՆ մարդոյն
 4 ԺԻԽԾԿՂՅՇՊ և փխ կամ (Երեսուն), ԾԿ չի Իսկ, բոլոր ձեռագրերը գինք
 5 3 թուոց, 3 չի ատուրց, ԺԻՁՊ տարեացն, ԾԿ չի կարծեմ, ԾԿ Գ չ Կ է
 6 Խ դեկան, ճՅՆ դահեկանն փխ դեկանն, Ի արծաթ է, ճ արծաթոյ
 7 ԾԿ գին է, ճՆ չի բստ, ԺԻՁՊ բնական
 8 Ն յաւելցէ, ԽԾԿՂՅՇ մին
 9 ճՆ դահեկան, ԾԿ գի, ԽԾԿՂՅՇՆ ունի, ԽԾԿՂՇ զընոր՝
 10 ԾԿՂՇ սուրբ ատաղանին
 11 ՂՇ զսպաննողն, ԽճՅՇՊ յարեան տեարքն, ԾԿՂՆ յարեան տէրքն, 3 տայցեն, Ծ զտուն, Կ տուն, ԾԿՃՆ ատար, Կ յարքունիս
 13 ճՅՆ զայլաղգիսն, ԾԿ սպանէ, 3 սպանցէ, ճՆ զգինն, ԾԿ արեան
 14 Ծ դեկան, ԽԾԿՂՅՇՆ եթէ, ԾՊ դեկան, 3 դահեկան աոցեն
 15 Յ՝ զինչսն, ճ՝ զգիսն փխ զգինսն, Շ երից, Պ զմին, Կ իւրեանցն, ճ յիւրոցն
 16 Ծճ տացեն
 17 ԾԿ չի եթէ, 3 թէ, ԾԿ սպանէ, 3 սպանցէ
 18 ՆԽԿՂՃՇ յարեան տէրքն, 3 արեանն տեարքն, ԽԾճՅՇՆ տացեն, ԿՂ տայցեն, ԽԾԿՂՃՇՆ տուղանք, 3 տուղան, ճՊ կարողութեանն
 19 ԾԿ օրինաց, ԽՂՃՅՇՆ արժանի, ճՆ իւրատ առեալ փխ զձեռն հատեալ, Կ հատել, Շ հատանեալ
 20 ԽՂՃՅՇՆ իցէ փխ է, ԺԻԽՁՊ իւրաքն, Կ յաղագս փխ յաղգս
 21 3 տացեն, ԽԿՂՃՇՆ յարեան տեարքն, 3 արեան տեարքն
 22 ԽԾԿՂՃՅՇՆ արքայի, ԾԿ կարի, 3 կարողութեան փխ կարոյն, 3 զայստիկ
 23 ԽԾԿՂՃՅՇՆ թագաւոր, ԺԻՁՊ դատիցէ, 3 դատեսցէ, ԽԾԿՂՃՅՇՆ դատաստան, Ն դատաստանն, Պ չի Ի դատաստան
 24 Ի զմեղսն, ԽՂՃՅՆ մեղս, ԺԻՁՊ յառաչնորդքն, Ծ յառաչնորդն, Ղ յառաչնորդք. ԽճՆ առաչնորդք, 3 առաչնորդքն
 25 Խ սպանողսն, Ծ զսպաննողսն, 3 սպանանողսն ԻԾԿ սպանել, Շ հրամանաց, ԽԾԿՂՃՅՇՆ թագաւորաց
 26 ԺԻՁՃՊ զգողս, 3 իշխանքն լիցին
 27 Ն զգողն
 29 Պ յօր փխ յաւար
 30 ՆՇ դարձի, ԽԾԿՂՅՇՆ գտեալ յաւարին, ԽԾԿՂՃՇՆ արքայի, Ն չի այլ
 31 Շ գտանիցի
 32 ԺԻԽՁՇ դուժեսցի, ճՆ և փխ բայց, 3 զտասնեն, Խ Ի տասն, ԽԾԿՂՆՇ զմէկն, 3 մեկն, ԽՂՇ կաթուղիկոսի, ԾՂ տայցէ, ճՆ տայ, Շ կացէ փխ տացէ
 34 ճՆ և գերոյն, ԿԾՂՇ ատարին, ճ կէսք, ԽՂՃՇՆ արքայի, 3 զկէսն (զՕրացն)
 35 Պ իւրաքանչիւրոց, Ն իշխանք, ճ զնոյնն, ԾՂ տայցեն, ԽԾԿՂՇ յեկեղեցի
 37 3 թէ, ԾԿ զօրն, ԽԾԿՂՃՅՇՆ իշխանքն, ճՆ չի միայն
 38 ԽՂՃՇՆ արքայի (լիցի)
 39 Ն Ի յեկեղեցի, ԺԻԽԾԿՁՊ չի Ի, Զ մին, ՂՅ մեկն, ԽԾՃՆ մի
 40 Ն գրօշսս
 42 ԾԿՃՆ լրտես, ԺԻՁՇ լրդեսս, ԽԾԿՂՃՇ ճաշուշ, 3 ճաշուշն, Ն ճաշաշ

304-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Ն թէ
 2 ԺԻԽՁՊ պատահմանն, ԽԾԿՂՃՇՆ արքայի
 3 ԾԿճ բաժին
 4 ԾԿ գի, Ղ և քանգի, Ժ կամաւ, ճ դիպեցին փխ դիմեցին, ԺԻՁՊ զայս սովորութիւն առացաք
 5 ԾԿՆ պատեհազմին, ԽԾԿՂՃՅՇՆ զաւրականին, Կ մոռանալ փխ մեռանել
 6 3 առաքեաց, 3 թէ, Պ առաքեաց
 7 ճ՝ պարտական, Ն՝ պատուական փխ պարտապան, ԾԿ նա է պարտական արեան նորա, Ն չի նորա, Պ լիցի
 8 ԺՅ թէ, ԽՂՃՅՇՆ մեռանիցի
 9 Կ առաքեաց է, Խ զողութեան
 10 ԺՁՆՊ չի և, ճՆ և որ (առաքեացն), ԾԿ չի զնա, 3 զնա ինքն, ճՆ գնեսցէ զնա,
 ԾԿ չի Իսկ, ԺՊ իւր
 10—11 3 եթէ զողն հրամանան իւրով երթիցէ Ի զողութիւն և մեռանիցի, արին նորա Ի զլուս նորա
 12 3 չի եթէ, Շ չի Ի, ԾԿ ըմբռնէ, ԾԿ զսգեստն, Խ սգեստքն
 13 ԺԻՁ էրէվարն, Խ երէվարն, Ն զերիվարն, ԺԻՁՊ իցէ փխ լիցի, ԺԻՁՊ զրեհն
 14 ԾԿՂՇ զոր, ԾԿՂՇ չի յաւարի
 15 ԺԻՁՊ արծաթք և մարգարիտք՝ իշխանացն, Խ նոյնն
 15—17 ԾԿ չի նոյն և ասրեղէն... զօրացն լիցի
 16 Ժ արսեղէն, Ժ արսեղէն, ճ պղինձ
 17 ԽՂՃՇՆ չի լիցի, 3 է փխ լիցի
 18 Նճ գօտացն, Ն աղգացն
 19 ԽԾԿՂՃՅՇՆ չի և, ԽԾԿՂՃՅՇՆ կայցին

- 20 ԺԻ ամենայն, Կ յամենայնի, Յ իմ ունին,
 ԽձՆ ունի, Շ աստուծոյ
 21 ԺԻՅ իմ ի (փրկութիւն)
 22 ԽՄԿ սոյնպէս, ԻԽ զանդաստանաց, Խ հին-
 կերորդ
 23 Ժ արինադրեացն, Կ օրինադրաց, Ղ արա-
 ինադրեաց, Ճ յարինադրեաց, Ն արինա-
 դրեաց Յովսէփ, Պ օրինատեաց, ՄԿ հնգայք,
 ՂՇ հնգաք, Ճ հնկեակ, Յ հնգեակ, Ժ որ
 ժամ
 24 Խ փարաւոյնի, Կ փառաւոնի, Ժ զըհինկ-
 երորդն
 25 ՄԿձՆ յառաջն, ՄԿ ոչ կայր հնգայք, ԽՂՅՆՇ
 էր փխ էին, ԺԻՅՅՊ հնկեակ, ՂՇ հնկաք,
 Կ քուր, Շ կուր
 26 Ի ունէի
 27 Յ անդաստանն, ՄԿՂ իմ և դրախտ, Շ իմ
 դրախտ մի, ԺԻՅՅՊ հնկեակ, Մ հնգակ, Կ
 հնգայք, Ղ հնկաք, Կ նոյնպէս փխ նմանա-
 պէս, ՄԿ իմ և
 28 ՄԿ շաղաց, ԺԻՅՊ իմ թէ, Ի բնակիչն նո-
 րա, Պ բնակիչն սոյնպէս, ՃՆ բնակիչք,
 ԽՄԿՂՃՆՇ իցեն, ՇՇ իցին փխ են
 29 ԺԻՅՅՆՊ իրաւամբք, Ճ իմ է, Ն իմ գլխոյ,
 ԺԻՅՊ քրիստոնէից գլխոյն
 30 Ն ալլազաց
 31 ԺԿՅՇ արտորեայք, Ղ արտորեայք, ԺԻՄԿՂ

- իմ ընդ, ԺԻՅՊ հնկեակաւ, ՄԿՅ հնգեկիւ, ՄԿ
 լիցի, ՄԿՅ դրախտ, ՃՆ ոստինք փխ դը-
 րախտք, Մ տասնորդ, Կ տասնորդ, ՅՆ
 տասնորդեացն
 32 ՃՆ ալնպէս փխ Սոյնպէս, Շ և ալգիք, ՄԿՂ
 ալգի
 33 ԽՂՇՇ ծառաստանք, ՄՇ ծառատունք, ՃՆՇ
 ծառք ոստինք փխ ծառատունք
 34 Շ իմ (Այսպէս) և, ՂՇ յալգիւրս, ՇՇ յալգիւր
 փխ յաւուրս, ԺԻՅ լիւթնն, ԽՂՃ լիւթնն,
 Պ լիւթնն, Շ ԽՅՅ
 34—35 ՄԿ իմ Այսպէս և... շինականք
 35 ՂՇ շինականքն
 36 ԺԵՅՊ հզինն, Ի հզինս, Մ անձին փխ առան-
 ձին, ՄԿ իմ ալլ, Ն իմ զի
 37 Պ որ, ՄԿ աշխատի հնգին, Ի հնկին
 38 ԺԻՅՊ և կովու, ԻՅ դրամակշիւ, ՄՇ դրամա-
 կշիւ, Կ դմա փխ դրամ, Ղ կշիւ, Յ իւղ, Ղ
 տայցեն
 39 ԺԻՅՊ զգառինս, ԽՂՅՆ գառինս, Ն գառինք,
 Ժ տասնորդեացէ, ՄԿ տասնորդին
 40 ԻՅ իշու, ԽՄԿՂՃՅՆՇ մի լիցի հարկ
 41 Կ ծառայեալ, ՄԿ զտէրունիս
 42 ՄԿՂՇ ըստ փխ Ի, Կ տէրէմուսս, Կ ծառա-
 յեալ
 43 Ղ իմ փխ չէք չէք, Ղ իմ և, ԺԻԿՂՊ սահ-
 մանք, Ն զսահմանքդ

305-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Յ տուգանեցին
 2 ՃՆ իմ տէրունի, ԽՄԿՂՇ եղեալ, ՃՆ իմ
 լեալ, ՁՊ կարողութեանն
 3 Ճ յայլսն, Շ անցաւոր, Շ եղեալ փխ գտեալ,
 ՄԿՂՃՆՇ դատաւորք, ԽՄՂՃՅՆՇՇ վճարեա-
 ցին, ԿՇ վաճառեցին փխ վճռեցեն
 4 Յ թագաւորի
 5 ԺԻՅՃՆՊ գեաւղ, Մ գեւղ, ԿՂ գիւղ
 6 ՄԿ իմ նոր շէն, ՄԿ լիցի փխ համարեցի,
 ՄԿՂ ազգաց յազգս, ՅՆ յազգէ յազգ, Շ
 յազգաց յազգս, ՃՆ նոյնպէս
 7 Շ իշխանացն, Ն աշատ
 8 Յ ի հողս, Պ զհողս, Շ հաստատիցեն փխ
 հատանիցեն
 9 Շ յորդոց, ԺՅ ետ, ՄԿ իմ Այլ փոփոխումն...
 մինչև հոգիամի վերջը
 11 ԽՂՃՅՆ ազատութիւն մի լիցի
 13 Ն պակասիցէ, ՃՆ յարքունի
 14 Ի ամենայնքն, ԽՂՃՅՆ ազանական լիցին
 15 Ճ արդ փխ արք, Ն իմ Արք քաղաքացիք,
 ԺԻՅՅՊ պատուեցեն, Ն պատուեցի, Ն
 նոքա փխ քան, Ն և գեղացիս, ՂՇ զգեղա-
 ցիք, Ն գեղացին, ԽՂՃՅՆ գեղիցն
 16 ԺՅ զակարակցիս, ԽՂՃՅՆՇ ազարակից, ՆՇ
 ալնպէս, ՇՇ սոյն փխ Սոյնպէս, Պ իմ լիցի,

- ԺԻՅ ի բերդից
 17 Շ հարկաւոր, Ն յարուեստ, ԽՂՃՅՆՇ հողա-
 գործութիւն, Յ իմ է
 17—18 Ն իմ և դարբնութիւն... հողագործիւ
 18 Ղ հոանութիւն, Ղ պատուեցին
 19 ԺԽՂՃՅՆՇ թիշկ
 20 Ճ իմ ի, Ժ ամեննցունց
 23 ԽՃՅՆ հարանց, ԽՄԿՂՃՆՇ անապատի, Յ
 անապատաց
 24 ԻՇ կարգողաց, ՇՇ հարք հոգոց փխ Կարգ
 ոգոց, Պ պարգ փխ Կարգ, Յ որոց փխ ոգ-
 ոց, Շ իմ և հրահանդ... եղբարց ի, ԺԽՂՃՅՆ
 հրահանկ
 25 Խ իմ ի, ԽՆՇ Բարեկէ, ԺՅՇՊ և եղեալ
 26 Կ յայլում փխ յաւելում
 27 ՃՆ իմ է, ՄԿՂՇ նոցա փխ նորին
 28 Ճ դատաւորութեանէ փխ դիտաւորութեանէ, ԺԻՅՊ
 իմ ինչ, Ի մերս փխ միտս, ԽՄԿՂՃՅՆՇ միտ,
 ՄՆ իշխեմ, Ճ իշխան
 29 Շ իմ վարիմք, ՄՂ վարին, ԺԿՅՅՆՊ շաղ-
 ւաք, Ճ շօղօք
 30 Կ իմ արդ, Մ սապէս, Կ սոյնպէս
 31 ԺԻՅՊ իմ և ամենայն, ՄԿ լինել փխ շինել
 33 Շ իմ որ, Կ յառաջնում, ՄՂՇ հարց և եղ-

բարց, Կ և փխ եղև, ձն եղբարցն, ԺԶՊ
 34 ԺԿԶՊ ալլոց, Յ բարի փխ բարիոք, ԺԽԶ
 ՂԵ՝ անդաստան, Կ՝ անտաստան փխ ան-
 դաստաստան
 35 ԺԽԿԶՂԵ փոփոխել, Կ հարկ փխ հարկատր
 37 ձն դիցէ, Յ վանանց, ԺԽԿՆԵՂ հայրապետ,
 Յ հարպետ, ԽԿՎՂՃՆԵ Ինչս, ԺԽԶՆԵՂ չի
 վանացն, ՄԿ վանաց

38 Ծձ տացեն, Կ տացին, ԽՂՆԵ տայցեն, ՅԵ
 նոյն, ՄԿ և նա փխ նոյնն և, ԻԽՂՃՅՆԵ՝
 ցուցցէ, Կ՝ ցուցէ փխ անցուացէ, ԺԽԿԶՂՃ
 ՅՆԵՂ և փխ որ
 39—40 ՄԿ և զոր եկեղեցոյն (Կ եկեղեցուն) է
 թողցէ
 40 Ի թողցին, ԺԽԶՂՃՅՆԵ թողցի
 41 Մ՝ յետ, Կ՝ հետ փխ զկնի, ձն մահուանն,
 ձն չի հարց, ՅՆ Իբրև
 42 Ղ վարիւքն, Ն վարուք, ԽԿՎՂՃՅՆԵ եղբարցն

806-ԲՊ ԷԶԻ

1 Ժ նստի, ԺԽԶՂՃՊ փոխան, ԺԶՊ հարցն,
 ԺԺԶՊ նստցին փխ եղիցին
 2 Շ չիք որ, Ի զալլ որ իմաստուն յազգատոհ-
 մից երբարցն և կամ յեղբարցն, ԺԿ եղ-
 բարցն
 2—3 Ն չիք զալլ որ... հալլ վանացն
 3 ԺԺԶՊ վանիցն, Խ վանանցն
 4 ԺԺԶՊ և իշխանաց, ԽԿՎՂՃՆԵ իշխանք, ձն
 արէնք, ձ դնեն, ԺԺԶՊ վանացն, ԺԺԶՆԵՂ
 եղբարցն
 5 ԺԺԶՅՊ բայց փխ եւ, Յ այնոցիկ, ՄԿ կարգիչ
 և վարդապետք
 5—6 ԽԿՎՂՃՅՆԵ չիք և այն... ոչ կաշառօք
 7 ԽԿՎՂՃՅՆԵ զգործ (բան)
 8 ձն չիք յոյս և, ՄԿՂԵ թէ, Յ կարճամիտք,
 ԺԺԶՊ չիք որ
 9 Խ հանդիպիցէ, Ն գործաւորան, Շ տացին,
 Ի աւել, Ն աւելի, ԺԺԶՂՊ վարձս
 10 ՄԿ զի մի (Կ+ի) նուազութեան պատճառ
 լիցի եղբարցն, Ն եթէ
 11 ԺԽԿԶՂՃՅՆԵ տրտընչողին, Կ առնու
 12 ԽՃՅ կանովին, Պ ի կամաց, Ն Բարսեղի, ձն
 չիք եղաք
 12—13 ՅՆ եղաք... եղաք աղազաւ
 14 ՄԿ գործելացն, Յ թէ, ՄԿ վնասեն, Շ վը-
 նասեցեն
 15 Մ վճարեն, Կ վճառեն, Մ վճարի, Կ վճառի,
 Յ վճարեսցին
 17 ԺԽԶՊ վասն վարդապետաց եղաւ այս բան,
 Կ չիք վերնագիր
 18 ձնն նախ կրթիւնք
 18—19 Կ չիք եւ վարդապետք... հրամանաց
 19 ԺԽԶՊ կտակարանաւք, ԺԺԶՊ յերկու

20 Յ կոչեսցեն
 21 ԽԿՎՂՃՅՆՈ և կամ թէ զկամս (Յ չիք), ՄԿ
 չիք և (կամ), ԺԽԶՈՊ հայրապետի
 22 ՄԿՂ ունիցի, Պ բարուք, ԺԺԶՊ գործեսցեն
 23 ձնն երկու, ձնն երեք, ՄԿ հաստատի
 24 Շ զկարգեալս, Ո զգնացուցեն փխ լռեցու-
 ցեն
 24—25 ՄԿՂԵ չիք և զանձամբ... զկարգեալսն
 (Կ ձեռագրում տեղ է թողնված այդ բառե-
 րի համար)
 25 Յ պատուեալ, ԽԿՎՂՃՆԵՈ շնորհի
 26 Յ մարգարէից
 27 ՄԿՂԵ չիք և
 28 Ն նախակրթեալ
 30 ձնն լիցի, ԺԺԶՅՊ դատաստանին, ՆՈ չիք
 դատաստանի, Ի զուեալսն, ձ երկրորդ,
 Շ երկրորդեալ
 31 ՄԿ եորին փխ իւրոյն, Ղ իւրուն, ՄԿ ուղղն-
 ցէ
 32 Ն իսկ փխ եւ, Ո կամ փխ կամաց, ՄԿ իւ-
 րոյ, ձ իւրոցն, ՄԿ պատիւս փխ պատիմս
 33 Ն ապաշխարանաւք փխ ապաշխարանօք
 34 ձն որ, Ն որք, Ն ամաշխարհ փխ քամահե-
 ացն, Ո քանմահացն
 35 ՄԿ եթէ փխ եւ թէ, ԽՂՃՅՆԵՈ պատահիցի,
 Շ կապեալ, ԽԿՎՂՃՆԵՈ բանիւ
 36 ձ և կամ, Ո չիք ի, ՄԿ վանաց փխ վանա-
 կանաց, ԺԽԿՎՂՃՆԵՈՊ չիք կամ (եկե-
 ղեցականաց), Ն չիք կամ ի... կամ եկե-
 ղեցականաց
 37 Կ լուծէ
 38 ԽՂՃՆՈ լիցի, ՄԿՇ լիցի, Յ ուղիղ Ն աներբ

807-ԲՊ ԷԶԻ

1 Ի անսացէ, Յ մինչև
 2 ՄԿ իրաւ, Ղ իրաւաց, Յ չիք ալլ որ
 3 ՅՈ կապել, Յ մինչև, Ն և զգչացի, Ո և
 թէ փխ եթէ, Յ դիտաց, Ո ամբարտաւան,
 Ժ ամբարտաւանից

4 Ն է փխ իցէ, ԻԶՊ եթէ, Խ վկայեցելոց, Շ
 զպատճառս, ձ զկապանացն, ՆՇ ցուցէ
 4—5 ձնն չիք և ի նա... անպարսաւ լիցի
 6 Յ և թէ փխ եթէ, ԽԿՎՂՃՆՈ թէ, Ժ մի փխ
 միում, ՄԿ տեղոչ փխ եղբայրանոցի

- 7 Եւ զայն փխ ևս զմի, ն զի փխ զմի, ԺԻՁՅՇՈՊ զի մի փխ զմի, ն աւար փխ աւար, 3 Կոչեցին
- 8 ԺԻՁՊ ևս փխ և (ի նոսա), ԾԿ չիք և (ի նոսա)
- 9 Ն պատճառս, ԾՂՃՈՊ տացեն, բոլոր ձեռ., բացի ԾԿ չիք եւ թէ. սրբազրել եւն համաձայն և խմբագրության ԾԿ այլ իւրաքանչիւրքն, ն զոչք
- 10 Իձն կարգեցին, ՂՈ կարգեցեն, 3 կարգեսցեն, ԾԿ առանկն, Պ զարուեստին փխ զպատիւն
- 11 ՃՆՈ նախ փխ նորա, ԺԻԽՁՅՊ՝ յայսն, ԾԿՂՃՆՇՈ՝ զայսն փխ այլքն. սրբազրել եւն համաձայն և խմբագրության, ն զարդարեցեն նաև զայսն զարդարեցեն, ՃՆՈ բանիւ զարդարեցեն, ԾԿՂՇ և փխ նաև
- 12 Ն՝ զայն և, Ո՝ զայսն փխ զայլ ևս, ՃՆՈ զհարկս, ԽԾԿՂՃՆՇՈ թէ, ՆՈ զսահմանս
- 14 Ղ զաշակերտան, ԺԻՁՊ զբրոց
- 15 Ն քամարհետով, Ժ յուսեալ, Ո դասեալ փխ ուսեալ
- 16 ԺԻՁՊ իսկ ի նմանէ և ի նմանէ..., ՃՆՈ իցեն, Ի նստի, ԽԾԿՂՃՆՇՈ նա ուսցի փխ նստցի, Ո յոտուցէ
- 17 Ծ կացէ, ՂՅՇ կայցէ
- 18 ԽՂՈ կաթողիկոսի
- 19 ՆՈ չիք այլ ոք, ն երկուցունց
- 20 ԾԿ յարտաբոյ, Շ եպիսկոպոսէ, ԺԿՆՈ զործիցէ, ԾԿՇ չիք և
- 20—22 Ն չիք ինչ զի և.... կարգն գործիցէ
- 21 ԽԿՂՃՇՈ զկարգն
- 22 ՂՃՅՇ յայսմ, Ի ասցցէ փխ անսայցէ, 3Ո չիք ի
- 25 ՃՆՈ զայն նախ փխ զայնոսիկ, ն հարաձեալ, ԾԿՂՇ են փխ իցեն, ԽՃՅՆՈ կոչել, ն յատիճանի, Ո աստիճան, Պ զհրաման
- 26 Ճ զհամարս, Շ զբրոց փխ ուսման, Ո արժանի, Ո չիք է, Շ պահանջեալ, ՃՇ չիք և, ԾԿՂՇ յումէ, Ո ուսմէ, Ի իւրաքանչիւր
- 27 ԾԿ՝ նոսա, Ն՝ այնքան փխ այնք
- 28 Շ շրջել, Ժ անգիտուն, ԾԿՂՇ ուսմամբ, Պ պատառեալ փխ պատրեալ, Ո անկատարող պատիւ
- 29 ՆՊ վնաս, ն խակութեամբ, ԺԻԾԿՁՅՊ զործիցին, Ճ արդ փխ այդ

- 30 ՂՅՇ կայցէ, Ո ընտրութեանն, Պ զայիցեն, Ո բայցեն
- 31 Ի չիք յառաջ այլ, Ո այլ յայլ, Ի յառաջագիմութիւն, ն զյառաջագիմութիւն, ԾՂՆՈ զերկել, ն ձ զերկել, ԽՊ զբարութ, Ո ըզբարութ, ՃՆՈ չինեալ ոգիս
- 32 ԽԾԿՂՃՆՇՇ հարկատրիցին, ԺԻՁ անսպիւտ, ԽՂՇ անստիւգ, 3Ո անզգիւտ
- 33 ԾԿ անխիղճ մտաւր կոչին ի..., Ո զխճիւ, ԽՂՅՇ կոչեցին, Ճ կոչիցի, Ժ սպասատրութիւն
- 34 ԺԽԾՂՃՅՇ վաղվաղկոտացն, Կ վաղվաղվաղկոտացն, 3 զայնոցիկ, ԺԻՁՊ զայն փխ զայլս, ԺԻՁՆՊ աշակեցին
- 35 Պ ի պատուել բանին, Ճ ցախտիցն, ԾԿՂՇ չիք նախ, ԺԻՁՊ բժշկեցին, ն բժշկեցին, Ո զմի փխ զի մի
- 36 ԾԿ հիւանդ, ԽԾԿՂՃՆՇՇ ախտացուցեն, 3 ախտացուցեն, Ո չիք զրազումս ախտացուցեն.... միեզև հոգիվածի վերջը, Ժ՝ իրաւ, Խ՝ իրաւաց Շ՝ իրաւաց փխ իրաւացի, Ժ իցէ (գառաստան)
- 37—38 ԺԻՁՊ զնոսայ իրաւացի է յամ առ ի իւրեանց կամիցին....
- 38 ԾԿ իւրոց, ԺԻ պանտրիստանալ, Ձ պանտրիստանալ
- 39—40 ՃՆ չիք և հրամանաւ.... բարեկարգութեամբ
- 40 Ն վկայոցն, Պ վկայելով նոցա իցին, Կ զանշան, ԺԻՁՅՊ շրջաւզան
- 41 ԺՁՊ զղաշախարհուն, Ի զաշախարհան, ԾԿ և ոք ցուցանեն, Ղ ցուցանէ, ՃՆ չիք գիտունս, 3 ամենայն ոք հպարտս և ամբարտաւանս
- 42 Ի եղեալ եալք փխ եղեալք, ԾԿՃՆ եղեալ, 3Շ յորովայնի
- 43 ԺՁ պարսաւապէտք, Ճ պարսաւագետք, Պ պարսաւաղէպք, բալուր ձեռ. զայնպիսին. սրբազրել եւն համաձայն ճախաղատության իմաստի և ԱՐ խմբագրութեան, ն լեռցուցանել, ն իրաւացի է
- 44 ԽԾԿՂՃՆՇՇ առեալ փխ և առցեն, ն զաւազանն փխ զգաւազանն, ԽԾԿՂՃՅՇ չիք և (տացեն), ԽԾԿՂՃՆՇՇ տացեն նոցա, Կ շրջողութեամբ
- 45 Ի երթեալ, ԽԾԿՂՃՆՇՇ վանս փխ վայրս
- 46 ՃՆ մեծարանի և հրամանաց, Պ տեղուն

308-ՐՊ ԷՋԻ

- 1 ԺԻՁՊ չիք նախ, ՃՆ չիք ընդ, ՃՆ եղբարցն, ԽԾՂՇ խաւիցի
- 2 ԽՆ ամենեցունց, ն հուրն փխ հիւրն (եւ)
- 3 ԽԾԿՂՃՆՇՇ բնական, ԽՃՅՆ կամիցէ
- 4 ՃՆ յաճախիցէ, ԺԻՁՊ այլև, ն զաստիճաւ

կանն, ԺԻՁՊ չիք և, ԺԻՁՊ յիւրոցն և զնա (Ժ զայն) քամահել..., Շ քամահելով

¹ Այս կարգի տարբերակները հետագայում այլևս չեն նշվում:

- 5 ՄԿ տա, Յ ապցէ, ձն յանդգնութեան բան ազերս, (ն ձեռագրում յանդգնութեան բան ազերս, որ կարելի է կարգալ նաև՝ յանդգնութեամբ անազերս)
- 6 Ս չիք զնա
- 8 ՄԿՂՃՅՆ չիք դատաստանաց, և վասն քահանայից է բանքս
- 9 ԽԿՂՃՅՆ զժողովուրդս
- 10 ԺԻՍՁՊ որ փխ որպէս, ձն որպէս և, ն չիք, Ե բաժին
- 11 Ն արեան, ԺԻՍՁ ի յայնպիսոյն, ՄԿ յայնպիսուն
- 12 Ն ձեռն, Ե դտեառն, ՄԿՂՇ հովեցեն
- 13 Խ չիք նոցա, Խ իրաւամբ, ն չիք և
- 13—15 ՄԿ չիք թէ զոր սրով... զփրկեալսն
- 14 Ղ որ փխ քո, ձն ի ժառանգութիւն
- 15 ԽԿՂՃՅՆ չիք զզնեալսն և
- 17 Ե բնականութեամբ
- 18 ՃՊ երիցուն, ԽԿՂՃ լինի, Ե չիք լիցի, Ի որ, Ե յառաջնոյն, ն առաջնոցն
- 19 Ղ հովութեան, ԿՊ հովութեան, ձն հովութեանն
- 20 ԽԿՂՃՅՆ չիք Զի, Յ և փխ Զի, Պ աշխարհականաց, ԽԿՂՃՅՆ իբրև յորժամ, ձն մեռանիցի
- 21 Ի ինքեանք, ՄԿ իրեանքն
- 21—22 ԽԿՂՃՅՆ կու ուտեն (ՂՃՆ կուտեն, ՄԿ ուտեն) զժխերն և իրեանց զբան երեց զնեն...
- 22 Ի զնեն փխ զնեն

- 23 Ն այնպիսոյն, ՄԿՂ սարկաւագուն իցին (կարելի է կարգալ նաև՝ սարկաւագ ունիցին), Ի աշխարհական
- 23—25 ԽԿՂՃՅՆ քահանայ լինել և թէ աշխարհականք՝ (ձն և աշխարհականքն) նստցին ի (Յ չիք) տունս (Յ չիք) իրեանց և թէ (ն եթէ) յանդգնին՝ նզովեսցէ զնոսա եպիսկոպոսն...
- 26 Կ չիք է, Խ ալրենի
- 27 ԺԻՍՁՊ և աշխարհական, ձն աշխարհականք, ձն չիք որ, ԽԿՂՃՅՆ եթէ, Խ ալրենէ, ձն առնեն, ՄԿ իւր, Յ զերինն (այստեղ և այլուր ձեռագրերը ունեն նաև՝ էրի՛)
- 28 ՂՇ չիք և, Ե զմորթին, Յ չիք ալլ, Յ քահանային
- 30 Ն չիք եւ, Յ թէ, Ե չիք արժան է
- 31 Ն չիք իւր, ՅՆ եպիսկոպոսէն
- 32 Խ ապաշխարութեան
- 33 ԽԿՂՃՅՆ եթէ, ԺԻՍՁ անձինն ձ վրէժխնդիր փխ խնդրելով վրէժ, ՆՊ խնդրելով, Ե ինչ և իցէ
- 34 Ն չիք և զղջացեալ... պարտ է
- 34—35 ՄԿ պարտ է նմա խրատով վարդապետին՝ և եպիսկոպոսին...
- 35 ԽԿՂՃՅՆ և եթէ, Ե կապեաց
- 36 ԽԿՂՃՅՆ մինչև զղջացեալ արձակեսցէ, ձն արձակեսցէ զկապեալն իւր
- 37 Կ չիք սակայն, ձն չիք որ կապեցան... թէ անիրաւ

ՅՅՈՒՐԴ ԷՁԻ

- 2 Ի ալրեն, Պ թէ, Պ կնոջն
- 2—3 ԽԿՂՃՅՆ վասն առն և կնոջ անկարողաց, որ (Յ չիք) չկարէ (ն չկար, Յ ոչ կարէ) ալրեն (Ե չիք, ձ ալր) յանձնէ հանել զկոյսն (Ե չիք, Խձն զկոյս)
- 4 Պ Զարմարումն
- 5 ԺՁՅ առնն, ԽՅՇ կրտսեր, ն կսեր, Պ կրտսէր, ԽԿՂՃՅՆ կինն, Յ զկինն
- 6 Ն ամենայն
- 8 ձնն եթէ, Ե ալր, Յ և թէ կամ
- 9 ՄԿ որ առ իրարս կենան, լաւ է, ապա թէ ոչ՝ բաժանին, ԽԿՂՃՅՆ որ ի միասին կենան առ իրեարս (Ղ իրարս), թող (Յ ապա թող) կենան, ապա թէ ոչ՝ նա թող բաժանին (Ե բաժնին), ԺԻՍՁ իրեարս՝

- 10 ՄԿ կին, Ի պտոյզն, Խ պտոյքն, ՂՅՇ ելնէ, ՄԿ չիք և առնու, Ի առնէ
- 10—11 Ն չիք և առնու կինն... կամեսցի
- 11 ԽԿՂՇ չիք ալլ, ԽԿՂՃՅՆ չիք զոր և (ՄԿ կա) կամեսցի, ՄԿ չիք Բայց, Ի չիք լիցի, ՄԿ չիք յազազս ալոսցիկ, ն յալոսցիկ
- 12 Յ ոչ, ն յախտն, ՄԿՂՇ կին, ՄՂՅՆՊ բաց ի
- 13 Յ հանդերձից, ՄԿ արարաւ, ձն արար առն
- 14 ձ եթէ փխ եւ թէ, ԽԿՂՃՅՆ եթէ, ՄԿ զգլուխն, ձն զգլուխն տացէ և զաճին զկէսն առնուն... Ղ կէս, ՄԿՇ աճին, Խ աճուն
- 15 Յ զկեսն, Պ զկէսն, ՄԿ առն լիցի փխ ալրկանն տացի, ԺԻՍՁՊ ապաշխարութեան փխ աշխատութեան, ձՅ աշխատութեանն
- 16 Ժ ազգնախնքն
- 16—17 ԽԿՂՃՅՆ արարեալ են միմյանց ազգալիսքն մի յիշեսցին (ն յիշեսցին)
- 18 ԺՁՊ առնն (լիցի), ձ կինն
- 19 ԽԿՂՃՅՆ որ ալլ ալր առեալ իցէ և մեռե-

¹ Այստեղ և այլուր ձեռագրերը (և նույն ձեռագրերը) ունեն ինչպիսի գրաբարայն իրեաւ, փրեաւս և այլն, այնպիսի էլ ռամկորին իրաւ, փրաւ, փրաւս և այլն ձեռքը։ Ձեռագրերում զերակշռող ռամկորինն ձնն է։ Այդ կարգի տարբերությունները հետագայում այլևս չեն նշվում։

¹ Այս կարգի տարբերությունները հետագայում այլևս չեն նշվում։

- ալ լիցի այրն փխ որ ալլ այր.... զայն
անցէ
- 21 Ե պատահարեաց, ժեմՊ պատահարութեան (Ի
պատահարաց) դատաստան (Ի դատաս-
տանի) Տեանն (ԻՉՊ չիք)
- 22 ԽԿՂՃՅՆԵ և կամ, Ղ կնոջն, ԽԽԿՂՃՅՆԵ
դիւահարիլ
- 23 Պ էրն, ՆԽԿՂ ծնողացն
- 24 ԺՁ (առցեն) մինչ, ՄԿՂԵ բժշկեացի կինն,
ՄԿՂԵ չիք զամենայն, ԽճՆ ծախքս, ՄԿՂԵ
զծախս
- 25 ՄԿ բժշկի կինն, ԿՆ դարձի, ԽԽԿՂՃԵ յայր,
Յ առն (իւր), Ն յամենացի փխ կամենացի
- 26 Յ առն, Ե յայրն, Ն զեւ փխ զկինն, ԽԽԿՂՃԵ
չիք զկինն, Յ արձակեալ զկինն՝ Եթէ ոչ
բժշկեցաւ կինն, Եթէ ողջացաւ կինն՝ ոչ
կարէ արձակել
- 27 Յ առն իւրում, Խ դիւահարիլ
- 28 ԽԽԿՂՃՅՆԵ և զծախսն (ճն զծախսն) այրն
(Յ առն, Ե այր) հանցէ (Յ արացէ) մինչև
(ՄԿՂԵ չիք) բժշկեացի (ՄԿՂԵ չիք), ապա
թէ...., Կ հետ, Պ Եթէ
- 29 Յ առն, ՄԿ զկին փխ զեւ, Ե չիք Եւ (Եթէ),
ԽԽԿՂՃՅՆ Թէ, Ղ մանգունք
- 30 Ե ի փխ իւր, Յ լիցի փխ թողցի, ժեմՊ
ընչօքն, Յ առն
- 31 ԺՁՅՊ կարողութեան
- 32 ԺԻՉՊ դիւահարեալ
- 33 ԺԻՉՊ չիք լեռն Եթէն ամացն, ճն ամի, ճ
կին
- 34 ԽԽԿՂՃՅՆԵ ծախք և հանդերձ (ՄԿՂ ան-
դերձ), ՄԿ չիք որ ի
- 35 Յ և նոյն, ԽԽԿՂԵՊ նոյնն, ՄԿ նոյնպէս փխ
նոյն.... լիցի, Ի սապէս, ԽԿՂՃՅՆԵ չիք այս-
պէս, Յ Եթէ առնն, ՆԵ զորթի
- 36 Ժ պիտակութեան, ՄԿՂԵ Թէ, Ե առաջի, Ե
ծնաւոք
- 37 Յ առն (թողուլ), ՂՃՅՆԵ՝ նոյն, Խ՝ նոյնն
փխ նոյնպէս, Ն Եթէ, Ի սապիսի, Մ՝ իշխանն
- 38 Մ կին, ԽԽԿՂՃՅՆԵ և լիցիցի (Յ Եթիցի, Ն
լիցի) առն այլում (Յ յայլում), Ե չիք
յետ, ԽԽԿՂՃՅՆԵ իցեն փխ հանդիպի
- 39 Ե ախտք, ժեմՊ տրտնջել փխ ննջել, ՄԿ մի-
մանս փխ իրարս, ճ հայնցեն
- 40 Ե ցուցեն, ՄԿ վարդապետաց և բժշկաց, ՄԿ
չիք հոգեորաց և մարմնաւորաց, Ն և Թէ
փխ Եթէ
- 41 ԺՅ բժշկութեանն

ՅՈՒՐԴ ԷԶԻ

- 1 ճն կնոջ, Պ զնոյն, Ե առողջ, ՄԿՆՃ է փխ
իցէ, Ե ամուսնացէ, Յ յայլում, ՄԿ չիք
այլում
- 2 ԺԽ չիք ի (մահ), ՄՂԵ անդէն
- 4 Ն Թէ, Յ ցաւ հիւանդութեան, ԽԿՂՃՅՆԵ յայր-
կան (Ե արկան) կամ (Ն և կամ) կնկան,
Պ և փխ կամ, Կ կնոջ
- 5 Ե ունի, ՄԿ՝ ապա, Ն՝ մի այր փխ միայն,
ճն խղճացիին, ճ ի միմեանց
- 6 ՄԿ և արձակին, ՄԿ է փխ իցէ, ԽԿՂԵ զինչս
- 7 ՄԿ տացեն փխ անդրէն դարձուցեն, Ն դար-
ձուցին, Ե չիք և
- 7—8 ՄԿ չիք բայց ի տունս ծնողացն
- 8 ԽԽԿՂՃՅՆԵ և ոչ երկու կին ի մի տուն, Ի
ի միասին
- 11 Ղ և Թէ փխ Եթէ, ԽԿՂԵ կին, ճ ալլ փխ այր
- 12 ԽԽԿՂՃՅՆԵ Թէ, ՄԿ չիք զնացեալ
- 13 ԽԿՂՃՆԵ նոյնդ, ՄԿ նոյնպէս և առն փխ Նոյն
լիցի.... վարենցի, ԽԿՂՃՅՆԵ այր
- 14 Յ յերբ, ժեմՊ՝ զնացէ, Ի՝ զնացեն փխ զե-
րեսցին, ԽԽԿՂՃԵ Եթէ փխ և Թէ, ԿճՆ Եթէ,
ԺԻՉՊ գտցի, Ն գտցես
- 15 ճն ազատ, ԽԽԿՂ ապա փխ որ ազատն մնաց,
Մ ամուսնացի, Յ ծնողացն
- 16 ԽԽԿՂՃՅՆԵ և Թէ փխ Եթէ, ճն բաժնէն, ճ
անդէն
- 17 ԽԽԿՂՃՅՆԵ ծնաւոք
- 19 Յ կնոջն
- 20 Ի ատկութեան, ԽԽԿՂՃՅՆԵ Յորժամ դիւա-
կան ախտիւ զմիմեանս ատիցեն փխ
կան.... ատիցեն
- 21 ԺԻՉՊ կինն, ԺԻՉՃՅՆԵ պողոտեան (այս
բառը ճանախ բերված ընթերցմամբ է ճան-
դիպում), Ե չիք էր, Ի ատկութիւն, ԺԽԿ
ՁՅՆ աղեկութիւնն¹
- 22 Ժ զբաժիլն
- 23 Ժ յետոյ փխ յետ բազում խրատու, ԻՉՊ
խրատելոյ, Խ այսոցիկ, ԽճՆԵ՝ զերդ, ՄԿՂ՝
զերթ, Յ՝ զեդ փխ որպէս
- 24 Խ ըզդիւահարացն, ՂԵ զդիւահարաց, Մ
զդիւահարացն, Յ զդիւահարացն լինի
- 25 Ե առնու, Ե կին (առցէ) Պ (իւր) այրն, Ի
զպտոյզն, Մ զպտոյզն, Կ զպտոյզն, Ն յերիցն,
ճ զմին, ԽԿՂՃ յարկանն, Յ այրկանն, ՄԿ
յառնէն փխ յայրկան իրացն
- 26 Յ իրաց, Յ տուգանք լինի
- 27 Յ եւ նոյն, ՄԿ նոյնպէս փխ նոյն դատաս-
տան, ԽԿՂ կնոջ, Ն իւր այր, ԽԿՂՅՆ՝ խղճա-
ցեալք, ՄԿ՝ խղճացեալ, ճն՝ խղճացեն փխ
զղջացեալ
- 27 Ղ տայցեն, Ե հրաման փխ թողութիւն, ԺԻՉ
երկրաց, ճն չիք Բայց
- 28—30 ՄԿ տայցեն (Կ տացեն) հրաման փխ

¹ Այդ կարգի տարրնթերցումները հետա-
գայում ալլես չեն նշվում:

- տացեն թողութիւն.... գրեալ է ի կանոնս սուրբ
- 28—29 ԽՂՃՅՆԵ Բայց հրամանաւ եպիսկոպոսին լիցի. այսպէս և յամենայն (ձամենայն) զատաստանս ի (ն շիբ) կամս (ն շիբ) եպիսկոպոսին լիցի ամենայն ինչ

- 30 ձն կայ փխ գրեալ է, ԽՂՅԵ գրեալ կա, ԽԵ կանոնսն, ձն նորա փխ սուրբ
- 31 ձ ատեցին, ԺԶՊ կինն
- 32 Յ շիբ և (շատ), ԺԶՅՊ և Եթէ (ի), Յ շիբ ի
- 33 Յ շիբ է, Յ տացեն առն
- 34 Յ միացեալ, ձն թէ

811-ՐԴ ԷԶԻ

- 2 ԽՂ շնացող
- 3 Ն և Եթէ փխ Եթէ, ՄԿ արձակեցէ զնա այր իւր, բայց ամի կացցէ և ապա այլ կին արասցէ, և Եթէ հաճոյ իցէ առն բնակիլ ընդ միմեանս, բարիոք է որ պարտական է....
- 4 ԽՂՃՅՆԵ Հաճոյ իցէ առն (ԽՂՃՅՆԵ այր) նորա զի բնակին ի միասին, բարիոք է որ պարտկ (ն պարտ) է (Յ պարտակէ) ի վերայ....
- 5 ԺԻԶՊ պարտկ է, ձ իւր
- 6 ԽԿ ընչից, Յ ընչից, Նձ և ընչիցն դարձեալ (ձ դարձ) ի կանոնքդ (ձ կանոնդ) ցուցաւ (ձ ցուցաբ) վասն ատելութեամբ (ձ ատելութեան), ԽԿՂՅՆԵ ....դարձն որպէս (ՄԿ շիբ, Յ որպիսութեան, Շ որպիս) ի (ԽՅ շիբ) Թ (Յ շիբ) կանոնդ գրեցար վասն ատելութեան, ԺԻԶՊ ինն, Ի ատելութեան
- 9 Կ արանց և կանանց, Յ առ, ԽԿՂՃՅՆԵ շիբ առն և կնոջ
- 10 Յ կինն, Յ յատուծոյ, Շ շիբ է
- 11 Շ փորձեալ, ԽԿՂՃՅՆԵ Եթէ
- 12 ԽԿՂՃՅՆ Եթէ, ԽՂ կին
- 13 ԺԻԶՊ արինակի, ԽՅՅՆ արձակմանն
- 14 ԽԿՂՃՅՆԵ զամուլ և զծննդական
- 15 ԽԿՂՃՅՆԵ Եթէ, Շ իցի, ՄԿ շիբ արասցէ, ՄԿ շիբ ըստ գրելոյդ, Ի գրելոցդ, ԽՂՃՅՆԵ վերոյգրելոյդ, Յ վերոյգրեալսդ
- 17 Յ ի հնդեռասան, Ղ պսակս փխ պակաս

- 17—18 ՄԿ շիբ իսկ Եթէ.... լիցի
- 18 ԽՅ զնոյն, Ժ առաւ
- 19 ԽՅՅՆ այր (իւր), ՄԿ շիբ իւր
- 20 ԽԿՂՃՅՆԵ մինչև
- 21 Խ հրամաւ փխ հրամանաւ, ձն կնոջն, ձն շիբ իւրոյ
- 22 ԽԿՆ զամուլութիւն, ԽԿՂՃՅՆԵ առնուցուն
- 23 Յ մեկնել, ԽԿՂՅՆ մինչև
- 25 ԽՅՅՆ վասն Եթէ (ձն թէ) որով պատճառաւ թողցէ կինն զայր իւր, ՄԿՂԵ վասն թէ որ պատճառով թողցէ կինն (ՂԵ կին) զայրն (ՂԵ զայր, Ղ+իւր)
- 26 ԺԽԿՂՃՅՆԵՆՊ յատուցութիւն կամ յանասնապղծութիւն (Յ անասնապղծութիւն)
- 27 Յ շիբ թէ, ՂԵ պղծի և կամ, ՄԿՂԵ և կամ (ի), ԽԿՅ ի մարդասպանութիւն, Կ ի մարդսպանութիւն
- 28 ՄԿ վասն այս պատճառացս, Ն պատճառացս
- 29 ԽՆ լինիցի, ձ լինի, Յ եղիցի, Յ յայլում, ԺԶՊ առնն (առցէ), ԽՆԵ թէ
- 29—30 ՄԿ ապա թէ ոչ կամիցի թողուլ ինքն գիտէ
- 30 ձն շիբ կինն (թողուլ)
- 32—33 ԽԿՂՃՅՆԵ վասն առն և (Շ շիբ) կնոջ Եթէ (ձնԵ թէ, Ղ որ) զիրար ատիցին
- 33 ԺԶՊ կինն
- 34 ԽԿՃՅՆԵ կին, ԿԹ թողուն, ԿՅ մեռանիլ
- 35 ՄԿՂՅ թողեալ, Շ թողել, ձն թողեալ է, Յ որ անայր, Ի անայլ փխ անայր Ն այն այրն կա փխ անայր կայր

812-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 ՄԿ դի, Պ հատանի փխ հասանի, ՄԿՇ ոչ ունին փխ ոչ հասանի նոցա, ԽԿՂՃՅՆԵ ապա փխ այլ (ոչ), ՄԿ կամաւ, Կ շիբ վասն
- 4 Ժ ճանալ||որդ
- 4—5 ԽԿՂՃՅՆ վասն այնոցիկ որ ի (ձՅՆ շիբ) հետո ճանապարհ երթան (ձ երթալ) և (ձն շիբ) յամէն (Կ յամենան, Ղ յամենա) տարիբ (ՄԿ շիբ) և կինն այլ (ԽԿՂՃՅՆ շիբ) այր առցէ, Շ վասն հետո ճանապարհ երթ
- 6 Պ ճանապարհս

- 7 ԽԿՂՃՅՆԵ թէ լսիցէ, ՄԿ մահուն
- 8 ԺԽԿՂՃՅՆԵՆՊ Եթէ, ՄԿ ամ, ՄԿՃՅՆԵՆՊ գրեւոցն փխ գրեւոցն
- 9 Կ իշխանն
- 10 Յ զկինն, ԺԽԿՂՃՅՆԵՆՊ յայնմ, Ի հասանիլ, բոլոր ձեռ. շիբ և (որդիս),
- 11 Յ յայլ, ձն շիբ պսակ հասանի այս, ԽՂԵ ճանփորդ, ձ ճանապարհորդս, ՄԿ՝ առնս, Յ՝ մարդոյս փխ այրկանս, բոլոր ձեռ. և իւր
- 12 ՂԵ լիցի, ԽԿՂՃՅՆ թողուն և շիթողուն
- 13 Շ ամացն փխ տարոյն

- 14 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ զկին (իւր թէ), ՅՆ հասնի, ԺԶՊ
իւրն (և), ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ և ալն ալրկանն (ՄԿ
առն, Շ արկանն), ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ զոր կինն
(ՄԿ կին)
- 15 ԽԵՎ հասնի (սասկ թողցի), ԽԶՊ հասնի
- 15—16 ԽԵՎՈՐԴ շիք Ապա թէ... իցէ պսակ
- 16 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ զկին, ՄԿՈՐ Ժնեալ են
- 17 ՄԿ և ալնմ, Յ ալնմ որո շիցէ, ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ
սահմանի
- 18 ՄԿՈՐ յայսմ
- 18—19 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ ընդ կինն և ում կամիցի (ՄԿ
կամի) լիցի կին (Շ կինն)
- 19 Յ լինել
- 20 ԺԻՉՈՐԴՅԵՆ զնաց, Շ աշխարհ
- 21 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ լիցի առն ալրում (Յ յալում),
ԿՅՅԵՆ և թին, Շ դարձի, Ճ գտցի փխ
դարձցի
- 22 ՄԿ կին, ՄԿՆ ստուգէ, Ի զըզալն, Յ չըզալն,
ԺԻՉՊ իւրն
- 23 Յ շիք եթէ, Ճն շիք կարէ, Ն առնու
- 26 ԺԻՉՊ զի փխ թէ, ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ վասն թէ (Յ
եթէ) կոտիւն ալր և (Շ շիք) կին (Յ ալրն
և կինն) և վնասն (Ղ վնասնսցեն, Յ
ատիցեն) զիրար (ՂՅ զիրարս), Ճն վասն
թէ կոտիւն ալր և կին ընդ իրար
- 27 Յ զկինն, ԺԻՉՊ առարթէ, Ճ մաճանաւք, Յ
և եթէ խորթ, ՄԿ խորտ, Ղ խորդ
- 28 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ յիւրեանց (Շ իւրեանց) մէջն,
Պ շիք և, Ճն ալնոցիկ, Շ ալնոց, ՄԿ զի-
րար, ՄԿ շիք դատաստան լիցի

- 29 ՄԿՅ պայմանով, Ն ոմնով, ԽՈՐԴՅԵՆ զկինն
ու զխորդերն (Շ խորդերն), Մ զխորդերն,
Կ զխորտերն
- 30 Շ ազգ, ՄԿ ի կնոջ ազգն, ԺԻՉՊ զխորթն,
Շ զխորդսն
- 31 Ճ աներկիւղութեամբ, Յ աներկիւղութեամբ,
ՂՇ Ժանդաբարիք, ԽՅՅ Բարիք, Պ Բար-
ւոք, ՄԿ ալրն, Ճն ալրն ի Ժիր հարկանէ
- 32 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ և ձեռն (ՄԿ գծեռն), Շ զձեռն,
ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ և կամ աշք (Յն աշքն), ԽՈՐԴՅԵՆ
և կամ ատամն (Ն ատամ), ԽՅՅ և կամ
ոտն
- 33 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ զկան կրկին
- 34 ՄԿ զի, ԻՅ շիք թէ, Շ ալրպէս, ՄԿ ընգերի.
Ն ընգերի փխ ընգերի, Յ ընգերին
- 35 ԺԻՉՊ տուգանքն, ԺԻՉՈՐԴՅԵՆ շիք է Ն ձե-
ռաց, ՄԿ և (փխ կամ) ոտից, և ատաման
և ալաց, ՂՇ ոտից, Ղ ատամն, Շ ատա-
ման, ԽՅՅ աշիցն, Շ աշիցս
- 36 Ն ալք չորս անդամք ի մարդոյն մի է...
Ճ ի մարմնոյն մի է..., Յ մարմնոցն, Խ
մարդոյն, Շ համարած
- 37 ԽՈՐԴՅԵՆ մարդոյն, Ի սպանանն
- 37—38 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ զիրար (Յ զիրարս) սպա-
նանն ԴԻ դրամ արծաթ է և ատամն, Լ
ալքն, և ձեռքն, և ոտքն ի չորս բաժնէն
մէկն (ՄՅ մի) է համարած (Յ համարեալ)
զինն (Յ շիք)
- 38 Ի անդամքս, Պ բաժինէ մի են

ՅԻՑ-ՐԿ ԷՃԻ

- 1 ՄԿ իսկ ալր որ հատանէ, Պ ալրն, ԽՈՐԴՅԵՆ
զկին իւր, Շ զկնոջ իւր, Ժ առն, ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ
(Ն և փխ կամ) զակն
- 1—2 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ և (ԽՈՐԴՅԵՆ շիք) կամ (ՄՂՅՇ
շիք) զատամն (Ն զամէն) խէ
- 2 ԽՅ րոզ
- 2—3 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ կայցի զկին իւր (Ն+ալր),
ալլ (Ն շիք)....
- 3 Շ ալրն, Յ առնն
- 4 ՄԿ զցաւս ողջացուցէ, ԽՈՐԴՅԵՆ առողջա-
ցուցէ, Ճ կամ իցեն, ՄԿ կամք են, ԽՈՐԴՅԵՆ
իցեն, ՄԿՈՐ Բնակեցէ
- 5 Շ ալր, Շ զղջում, ՄԿ գալ, Մ տուգանն, Կ
տուգանն, Ճն իսկ զտուգանքն ոչ տացէ,
ՄԿ ապա թէ, ԽՈՐԴՅԵՆ իսկ եթէ
- 6 ԽԵՎՈՐԴ աներկիւղութիւն, Ճ աներկիւղութիւն.
Յ աներկիւղութիւն, Ն աներկիւղութիւն, Կ
կացէ, Շ կայցէ, ՄԿ մեկնեն ի միմեանց
գուցէ (Կ գուցցէ)
- 7 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ զորժի, ՄԿն ի մէջ, ԽՈՐԴՅԵՆ տէր,
ՄԿ շիք իսկ, Ճ Մոզաէսի, Ն Մոզաիսի
- 8 Ն ձեռ, Ղ զկանս փխ զկանայս

- 9 ԽՈՐԴՅԵՆ տէր, Շ ալրում, Ն վալր, Կ ալր փխ
վալրի
- 10 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ զարձեալ վասն (խտասարտու-
թեան), ՉՊ խտասարտութիւնն (բազում)
- 10—12 ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ և (Խ շիք) զի ի (ԿՅՇ շիք)
խտասարտութեան (ԿՅՇ խտասարտութիւն)
բազում շարս (Ն շար) զորժի, ետես Մոզ-
աէս զի խտասարտութիւնն (Ղ խտասարտու-
թիւն) մահ զորժի (ՄՃ զորժէ) և լաւ է
բաժանել զկին (ՂՅ զկինն) և զալր (Յ
զալրն) քան թողուլ (Ճն թողուն, ԽՅ թո-
ղուն), որ զիրար (Յ զիրարս) սպանա-
նեն (ՄԿՈՐ սպանեն), քանզի (Ճն շիք) և
(ՄԿ շիք) Ժրիստոս (Կ զԺրիստոս) զնոյն
(Յ զնոյն, Շ նոյն) ասաց
- 11 Պ զիրարս, Ի սպանանն
- 13 ԽՈՐԴՅԵՆ ընչիցն, Յ լընչից, Շ շիք որ, ԽԿՂ
ատեցողաց, Շ առլեաց
- 15 ԺՉՊ առն և կնոջ, ԽԵՎՈՐԴՅԵՆ օր, ԽԿՅ՝ զի-
րարս, ՄԿՈՐԴՅԵՆ զիրար փխ զմիմեանս, Ի
զմիմեանս ալր և կին

- 16 և չիք այր, ՄԿ պատճառ, ԽԽԿՂՃՆՇ ղկին.
Կ հիմարութեամբ
17 Յ ազգականքն ամենայն փխ ազգ կնոջն,
ձ ազգք
18 ՄԿ դատաւորն, ԽԽԿՂՃՆ և նա ոչ լսէ, ձն
և թէ ոչ լսէ, Ղ շամաչէ, ԽՂՇ ղկին, ՄԿ չիք
առ իրարս
19 Կն նոցա, Կ առնուլ և կամ ղկինն և ղայրն
և կամ հրամանն, ԽԽԿՂՃՆՇ հրաման տալ
կինն առցէ այր
20 ՂձՆՇ քան փխ քանի, ԽՂՃՆՇ լիցի փխ է,
Յ կինն, ԽԽԿ ապաշխարութեամբ
22 ՄԿՂՃՆՇ չիք Եւ այս.... կնաթողացն լիցի,
և կնաթողաց, ՄԿ ապաշ փխ իսկ
23 Յ թէ, ՄԿ նոյնպէս կին թէ թողցէ ղայրն,
ԺԻՁՅՊ թէ և, ԽՂՃՆՇ կին, ԺԻՁՊ ղայրն,
այդպէս (Ի սապէս) է
25 ԺԻՁՊ առն, Յ վասն ուրացողացն և կանանց.
ԽԽԿՂՃՆ վասն ուրացողաց (ՄՇ ուրա-
ցող) արանց և կանանց (Մ կանաց)
26 ԽԽԿՂՃՆՇ Եթէ այր կամ կին վասն նեղու-
թեան և կամ ՄԿ տուգանացն

- 27 և բնակեցի, Յ կինն
29 Ժ չիք դարձեալ, ԽԽԿՂՃՆՇ դարձեալ պաշ-
տեմ դիմ հաւատն (ԽՅՇ ղհաւատն, ՄԿ
պաշտեմք ղհաւատս մեր), պարտ է....,
Ժ պահել փխ և շահել
30 Ժ չիք վասն, ՄԿ նոյնպէս թէ և կնոջն հան-
դիպի, ԽՂՃՆՇ նոյն (Շ ի նոյն) և Եթէ
կինն գտցի յայսմ, այսպէս լիցի, Ի սապէս
փխ այսպէս
32 ԺԽ կրովին հերիաց
32—33 Յ վասն այր և կնոջ, Եթէ ոխանան ընդ
լիբար, Եւ մինն զՔրիստոս ուրանայ, Շ
վասն այրկան և կնոջ թէ քինան ընդ իրար,
ԽԽԿՂՃՆ վասն առն (ԽՂ այրկան) և կնոջ,
Եթէ (ՄԿ թէ) քինան (Խ քինան, Շ քինա-
նան, Ղ ոխանան) ընդ իրար, և մինն (Ղ
մինն, ձ գմինն, Մ մին) ուրանա զՔրիստոս
34 Պ այրն, ՄԿՂՃՆՇ կնոջ
34—35 ՄԿ կինն է պարտական մեղաց նորա
35 ձ կնոջն է, Ի չիք էր, Ղ է
36 Խ կամաւ, ՄԿՂՃ իւր, (ՂՃ իւրով) կամաւ
(ՂՃ կաման) ուրացաւ զՔրիստոս

814-ԲԿ ԷՁԻ

- 1 և չիք եղև պատճառն.... ի կնոջն
2 Խձն իրաւամբք, ՄԿ չիք իրաւամբ քնով
հանդերձ
3 Ժ չիք նորա, ԽՂՃՆ և նմանապէս, և և թէ,
ՄԿ նմանապէս (Կ նոյնպէս) թէ, ԽՅՇ կին,
ԺԻՁՂՃՆՊ ի յայսմ
4 ԽԽԿՂՃՆՇ ղիւրովի, և Երթիցէ, ՄԿ այր և
կին, ԽԽԿՂՃՆ չիք կամ (ի գետ), ՄԿ ան-
գեալ
5 ԽԽԿՂՃՆՇ և կամ շուան (ձ շուան) կապէ
(Յ կապեալ) և խեղդի և կամ...., Յ չիք ի,
Յն անկանալ մեռանի, Մ անգանի
6 ԺԽՅՇ կորուստեան, Խ ղինք փխ ղինք, Պ
գինքն ԽԽԿՂՃՆՇ արեանն
7 և ղերկրորդ, Շ ղերրորդ, ԺԻԽՁ ամուսնու-
թիւն
8 ԺԻՁՅ խարանել
10 ԽԽԿՂՃՆՇ թէ, ձն՝ Եթէ փխ որ, ԺՄԿ սպա-
նեն, Ղ սպանեն
11 Յն ղկինն, ՄԿ սպանել
12 Կ չիք լման (նեղագրում տեղ է բողեված),
Մ սպանել, Կ սպանեն
13 ԽԿ սպանել, ՄՂ սպանել, և սպանցէ, ԽԽԿՂՃՆ
կին, ԽԽԿՂՃՆ և կամ, և այր փխ այլ, Յ չիք
այլ, ԽՅՇ՝ արինակաւ, ՄԿ՝ իրօք, ձն՝ աւ-
րինակաւ փխ ցաւօք, ՄԿ նոյնպէս փխ
նոյն

Ղ նոյն դատաստան է: Բայց մի որ զա-
պաշխարութիւն հայցիցէ ի գիրս դատաս-
տանի, ղի այդ կանոնաց եկեղեցոյ է, և

սա՝ մարմնոց: Եւ ղի ոչ պատեհ կարծեմք
երբեմն և զոգոյ գնել դատաստան, որպէս
և նա՝ զմարմնոյ

- 14 Յ լիցին փխ է
16 ԺԻՁՊ վասն յանցաւոր իշխանաց և այլոց,
Շ վասն յանցաւորաց առ Թագաւորս, Յ որ
առ նոսա
17 ԽՂՃՆ իշխանաց
17—18 ԽԽԿՂՃՆՇ յանցաւորք Թագաւորի գը-
տանին
18 ձՅ ինքեանց
19 Յ չիք վասն անձանց իւրեանց, ԽԽԿՂՃՆՇ
որդիք, ձ զժառանգութիւնն, Շ ժառանգու-
թիւն
20 Շ չիք մի, Յ պատճառ, ՄԿ վասն պատճառի,
ԺԻՁՊ հարցն որդիքն, ՄԿ ղրկին, ձՅ ղըր-
կիցեն
21 Պ չիք ղի, Ժ ղի և, ԿՂՃՆՇ օրինացն,
ԽԽԿՂՃՆ Եթէ, ՄՂ համախորհրդ, Կ համա-
խորհուրդք
22 ձն եղբարց, Պ եղբարքն, ԽԽԿՂՃՆՇ և փխ
կամ, Պ որդիքն, Ժ որդիք
24 Պ չիք ամբողջ հողաված: Ձեռագրում գրված
է վերեագիրը՝ վասն շինականաց, բայց բռ-
վանդակութիւնը հաշուող՝ Ի՞նչ հողավածիքն է:
25 ԺԻՁ ազատք յարարչէն (Ի արարչէն) եղէն,
ԼՂՃՆՇ մարդկայինս բնութիւն, ձ չիք այլ,
Կ ծառայեալ
26 ԺԻՁ չրոց, և Եւ որք ունիցին ջուր և հող, Կ
չիք և հող

- 27 Ս բնակեցի, լին շիֆ է (իրաւունք)
28 Մի կալ ի մի (Կ շիֆ) գեղ կամ ի տուն,
լեւճնեւ ի (ՅՇ շիֆ) կալ ի մի գեղ կամ
ի մի երկիր
30 Ճ սպանեութեան, Ղ մանգուց, Պ վերեա-
գիրը նախորդ նաղվածին է

- 31 Ե եւ սպանումն, Ճ սպանումն, ԽՄՂՃՅՆՇ
լիցի, ՄՂ մանգանց, ԽՄՂՃՅՆՇ եթէ, Պ
որն, ԽՄՂ սպանն, Ճ հսպանն, Ն էսպանն,
3 Սպանեան, Շ սպաննի
32 ՄԿՂՇ ամաց էր

Յ15-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ՄԿ շիֆ եթէ, բոլոր ձեռ. տասն (Ղ տասնա-
մենից) և (ՂՇ շիֆ) այլ պակաս, Ղ լիցի փխ
տուծեցեն, Կ շիֆ իսկ
2 Ղ մի լիցի մասն
3 ՄԿՂ շիֆ և (յայլ), ճն այլ
4 ԽՃՅՆՇ արեան, ՄԿ այս են, ԽՅՆՇ այսը,
Ղ և զի թէպէտ յայլ յանցանս ժն ի խո-
նարհ հրամայէ զմեղս մանկութեան մի յի-
շել կանոնք, յաղազս արեան այդպէս իրա-
ւունս համանցար: Եւ թէպէտ բնաւ յամեն-
այն զատաստանս ի տեղիս տեղիս կարծի
արտաբոյ կանոնաց և ընդգէմ, որպէս յա-
ղազս արանց և կանանց ի դատաստանս,
սակալն ի քննութենէ վարդապետաց զյի-
շատակն ունելով համարձակեցար:
6 ԽՄԿՂՃՅՆՇ եթէ, ԺԵՊՊ որ (փխ թէ) ի խաղս
սպանանեն զիրեարսն (Ժ զիրար, Պ զիրե-
արն), Մ խաղ
7 Ղ մանգունք, ՄՂ զիրարս, ԿՇ զիրար, 3 մի-
մեանս, Ն զիրարս, Ի սպանեալ վնասի-
ցեն, ՄԿՃՆ վնասեն
8 ԽՄԿՂՃՅՆՇ և թէ (ցասմամբ), 3 կոտրեացն,
ԺԽՄԿՂՃՅՆՇՊ պարտի, ԺՄԿ վարձս
8—9 ԽՄԿՂՃՅՆՇ բժշկաց (3 բժշկացն) և
զխափանմանն (ԽՄԿՂՇ զխափանմանցն, 3
զխափանվանցն) և թէ ոչ բժշկի՝ զգինսն
(ՄԿ զգինն, Շ զգինն)
9 ՄԿ սգայութեանց, Պ զգայութեանց
9—10 ԽՄԿՂՃՅՆՇ և թէ սպանանեն (ՄԿ սպա-
նեն)՝ զգինս (3ն զգինսն) արեանն (Կ արե-
ան)
10 Ն կանոնքն, Շ կանոնսն
10—11 ՄԿ շիֆ Ապա.... համարն
13 Շ վասն մանկանց որ ի շուրս վնաս ԽՂՃՆ
եթէ, 3 շուրսն, ԽՄԿՂՃՅՆ շիֆ խեղճեն,
ԽՄԿՂՃՅՆ զիրար (Ն զիրեարս) վնասեն,

- ԺԻՉՊ զիրեարսն
14 Ճն շուր, 3 շուրսն, Ն լեղալով, Ղ մանգունք,
3 պարզամտաբար
15 ՄԿՇ շիֆ և, ԽՂՃՅՆՇ ի բինու
16 3 շիֆ և, ԺՉՊ թէ, 3 զկէսն, ԽՄԿՂՃՅՆՇ
քննեցեն
17 ԽՄԿՂՃՅՆՇ շիֆ զնա
19 Ի զիրեարսն, Շ վասն մանկանց թէ գրաւս
դնեն, ԽՄԿՂՃՅՆ վասն մանկանց (3 ման-
կանցն) եթէ գրաւու (ՄԿ գրաւոյ) պատ-
ճառու զմիմեանս սպանանեն (Ղ սպանենն)
20 Ժն իրեար, 3 իրար, Ն եթէ, ԽՄԿՂՃՅՆՇ վա-
զէ ի յայս տեղոյս ի վայր
21 Պ Ժայրս փխ զժարս, ԽՃՅՆՇ ձիւնս, ճն և
այլ այսպիսեանցս, ճն շիֆ եթէ, ճն պա-
տահմամբ մեռանել, ԺՄԿՊ մեռանի
22 3 զամբ նորա, Ն զամբն (զամեցայքն) փխ
զամբն, Ի նորա փխ որ, ԽՄԿՂՃՅՆ որո,
ԽՄԿՂՃՅՆՇ գրաւ, ԺԻՉՊ զրգրաւսն 3 զկէս
23 ԺԻՉՊ և թէ (վնասեալն), Կ շիֆ իցէ, ՄՂՇ
է փխ իցէ, ԽՇ զգրաւ, ՆՅ գրո, Ն շիֆ այլ
24 ԽՄԿՂՃՅՆՇ կիսոյ կէս, Ի շիֆ տասն, Ի թէ
25 Ճ իրքն, Ն իրք, Ն զիպեացի, Ճ նովիմբ
27 ԽՄԿՂՃՅՆՇ վասն երիտասարդաց (Շ երի-
տասարդացն) գրաւուց (3 գրաւոց)
28 Ժ երիտասարտք, Ժ բառնան
29 Ն ինձ փխ ինչ, ԺԻՉՊ շիֆ որպէս, ճն այս-
պիսի, 3 այսպիսի իրս և վնասեալ և վնա-
սեն
30 ՄԿ շիֆ զմիմեանս, ԺԻՉՊ ինչ սեռ փխ ինչս
ևտ (նոր ժամանակներում մեկը, գուցե
Բաստամյաճըր, Ժ ձեռագրում «ինչ սեռ»
դարձել է սովորական բառաբով «ինչս
եղ», Խ յայսմանէ
30—31 ԺԻՉՊ ի յայմանէ որ վնասեցաւ
31 ճն շիֆ որ, ԺՉՊ արեանն, Ժ |||ում (որում)

Յ16-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ԺԻՉՊ անցոյց, ԽՄԿՂՃՅՆՇ եթէ
2 ԺԻԽՅՇ բժշկութեան, Մ և բժշկութիւնն և
խափանումն, Կ խափանումն
3 ՄԿ շիֆ Եւ զայս ևզաք, Ն գործիցի, ԽՄԿՂՃ
ՅՆՇ շիֆ յոմանց
5 Պ զիրարբուացն, Խ նոցոնց, 3ն վնասաց,
ԺԻՉՊ վնասուցն

- 6 3 գինէխումբ, Շ գինարբու, Կ մարդիկ, Ի
շիֆ եթէ
7—8 ԽՄԿՂՃՅՆՇ պարտի բժշկել (3+որ
կոտրեացն) և զխափանումն կանգնել (Ճ
կանկեն) և թէ սպանանեն զիրար կամաւ
(Ղ սպանեն, ՄԿՂ կամով)
8 Ի բնկերք նորա

- 9 ԺԻՉՊ անդրէն փխ անդ էին, ԾԿՅ անդր, ԽԽԿՅՅՆ և նորա տուգանաւք (3 տուգանաւ) Էղիցին ըստ.... ԽԽԿՅՅՆ Էթէ, ԽՃՅՆ և կամ
- 10 ԽՃՅՆ զգինսն, ԾԿՅՆ զգինս, Պ չորս փխ հազար, ԺԻՉՊ չիք կոտորի, ԺԻՉՊ ոտն է, Ծ անբժիշկ
- 10—11 ԽՂՃՅՆ և ձեռն կոտորի անբժիշկի, նոյն....
- 11 Ղ ի նոյն, ԾԿ չիք նոյն, Պ չորս փխ հազար, ԾԿՅՅՆ չիք և այս, 3 հազար դրամ առցեն և այս է նոցա
- 12 ԾԿՅ չիք այլոց, Ն շար գործոց
- 14 3 շնասցէ, Շ որ փխ ոք, 3 այլ փխ այլ, ԺԻՉՊ առն
- 15 Կ արծան, Ն այլ
- 16 ԾԿ զայնպիսեաց, ԽՃՅՆ զայնպիսեացս, Շ զայնպիսեացս, Կ զձեռս, Ի հատանեն փխ կտրեն, ԺԽՂՊ կարգը, ԺԻՉ արուգիտացն, ԽՂ արուգիտաց
- 17 ՃՆ՝ զնայ, Շ՝ կայ փխ զայ, ԺԻՉՊ տուգանով
- 19 ԺԻՉՊ Է Թէ փխ Եթէ, Ն Է Էթէ, Ժ այս, ԽԽԿՅՅՆՆ քրիստոնէայ
- 20 Շ կտրեցեն փխ հատանեն, 3 զծածուկ մարմինսն նորա, ԽՂՃՅՆ զծածուկս նորա, ԾԿ կտրեցեն զծածուկս նորա և զկնոջ քիթն կտրելով
- 22 Շ կինն
- 23 ԽԽԿՅՅՆ և կամ (տայ)
- 23—24 ՃՆ Երբ այլ շունայ (Ն շունենա) այրն, որ շնացան, ԾԿ Երբ այլ կին չիքի առն որ շնացաւ ԽՂՃՅՆ Երբ այլ կին շունայ (Ն շնացան) այրն, որ շնացաւ (Խ շնացան)
- 25 3 Նա Է Թէ, ՃՆ Նա Է այլ, ԽՅ Նոյն, ՃՆ չիք նոյն, Ժ Էս, Ճ տուգանք, ՃՆ յաւելցի, 3 յաւելցեն, ԾԿՅՆ նոյնպէս (Ղ նոյն, Շ նոյն) և (ԾԿ չիք) կինն յաւելցի տուգանքն
- 28 ՃՆ չիքէ
- 29 Շ Է կոյս, ԽՃՅ խաւած, Ն խօսեալ իցէ, ԾԿ որ շնն խօսեալ, Ղ որ չիցեն խօսեալ, Ծ չիք զայ և, Կ չիք (զայ) և, 3 զան, ՃՆ և այլ որ բռնազատեալ (Ճ բռնազատել) պղծէ
- 30 ԺԻՉՅ առնայկնոջ, Պ դատաստան առն այն կնոջն է, ԾԿՂ չիք և
- 31 ԺԻՉՊ Ապա Էթէ զտանցի որ (Պ Էղբայր), ԺԻՉՊ որ փխ աղջիկ կոյս.... և բռնաբար
- 32 ԾԿ ննջէ, ԽԽԿՅՆ (որ) ննջեաց, ՃՆ չիք տացէ այրն.... ընդ նմա, ԾԿ աղջկան հօրն
- 33 ՃՆ տացէ, Ճ դրամ, Շ չիք և (նորա), ԺԻՉՅՊ կինն
- 34 ԺԻՉՊ այլ փխ այլ, ԺԽՃՅ զնոյն, ԺԻՉՊ մի փխ մեզ, ԽԽԿՅՅՆՆ առն առնուլ (3 առնել) զնա
- 35 ԽԽԿՅՅՆՆ ապա Թէ (ՃՆ Էթէ) ոչ (Ճ ոք) կամիցի (ՃՆ կամեցի)՝ ըստ յանցանացն և (ԾԿ չիք) տոյժն (Ղ տուժն) լիցի (ԾԿ տուժեցի)

817-ՐԳ ԷՉԻ

- 2 ԽԽԿՅՅՆ զասն բամբասողաց զկանայս Էթէ (ԾԿՂ Թէ) ոչ էր (ԾԿ էր) կոյս (Շ չիք Էթէ.... կոյս)
- 3 ԾԿ առնու, Ն ապիցէ փխ ապիցէ, Պ չիք և (ստութեամբ), ԾԿ բամբասէ
- 3—4 ԽԽԿՅՅՆՆ Էթէ (ԾԿՂ Թէ) չգտաւ կոյս աղջիկն, ապա քննեցեն
- 4 ԾԿՂ Թէ, Ն և Էթէ, ԽՃՅ և Թէ
- 5 ԾԿ չիք ըստ, ՃՅ զնոյն
- 5—6 ԾԿ չիք զնոյն և մեք.... այնմ
- 6 ԾԿ արձակեցի, ՂՃՅՆ արձակեցէ, Ճ Էթէ, Ղ ապա Թէ կին
- 7 ԽՂՃՅՆ ճշմարիտ իցէ (Ն է) բանն և ոչ գտցի աղջիկն կոյս, մահու արծանի է աղջիկն
- 6—9 ԾԿ ապա Թէ ոչ գտաւ ի աղջիկն կոյս, մահու արծանի է ըստ օրինացն և առն արձակի ի նմանէ, Էթէ կամեցին բնակեցեն առ միմեանս, զի բազում ինչ....
- 8 3 հրաման տամք, ՂՃՅՆ արձակել, Ն արձակել առ ի նմանէ, ԽՂՃՅՆ առն Էթէ, ԽՃՅ բնակեցեն, ՂՃՅ բնակեցին
- 9 Ն կոյսից, Պ կուրցն, Շ չիք և (զի) ԺԽԽԽ ԿՃՅՆՊ անարգութիւն
- 10 ԽՃՅՅՆՊ Էթէ
- 11 ԽԽԿՅՅՆՆ առն, Ժ և Երբ
- 12 Ժ չիք իւր, Խ տուգանքն, 3 չիք նորա, Ժ չիք որպէս
- 13 Ղ չիք է, ՃՅՆ չիք որ
- 15 ԽԽԿՅՅՆՆ զասն զաւառաց և զեղից (3 զեղից), ԺԻՉՊ զեղոց
- 16 ՁՃ Էթէ
- 17 Կ չիք արծանքն, ԽՂՃՆ արծամթ
- 18 Ժ յիշխանաց, Ն և փխ կամ, ԽՃՅՅՆՆ իցեն, Կ կամ իցեն, Ղ չիք իցէ
- 19 ՃՆ տացեն, ԺՉՊ կամ փխ կամա
- 20 ԾԿՃ պղինձ, ԾԿ չիք և (Երկաթ), ԺԽՃՅՊ կլալիկ, Ժ յալլք, 3Պ այնպիսեաց, Ն յայնպիսեացս, ԺԻՉՊ լիցին
- 21 3Ն պարգևք, Կ նոյնպէս, Պ նման այնպէս փխ նմանապէս, Պ ու բորակ, ԽԽԿՅՅՆՆ և ապիկի և բորակ
- 22 Շ չիք իշխանաց լիցի, ԺԻՉՊ լիցին
- 23 ԾԿ չիք և այլ.... պատուաւորաց

- 24 ԺԻՋ ձոյթ, ԽՂՃՆԵ ղեղնխուկ, ՄԿ չիք
ղեղին խուկ, ԻՇ գրիթոր, ԽՂՄՆ գրիթոր,
Կ գրիթոր, Ճ գրիթոր
25 ԺԻՋՊ աղակաժողով, ՄԿ սակաժողով, ՃՊ ալս-
պիսեաց, ԺԻՋՊՊ վաճառեն, Ե չիք շահին
27 ԽՄԿՂՃՅՆԵ պտուղ, Շ շինականաց
27—28 Շ Իրաբանչիք
29 Կ Իրաբանչի, ԽՄԿՂՃՅՆԵ չիք դատաստանաւ,
Կ գիշեն
30 ԽՄԿՂՃՆ վարձ, Շ Ի (փխ Լ) վարձ, Կ չիք
Ի, ՄԿ տասն, ՃՅՆ զմէկն, ՄԿՇ մի
31 Ճ սինաւղ, ԺՊՊ պտղոյն, Ի պտղոյն, Ի սա-
պէս, Յ շինու փայտ, Ի խոտաարօտ, Ձ
խոտալարօտ, Ե արաւտ, Պ խոտ և անօտ
32 Շ չիք Ի (հնձի), ՄԿ հոնձ փխ հնձի, Ե չիք
Լ, ԺԻՋ Ի հող Ի
33 ԽՄԿՂՃՅՆԵ Այլ գետք, ուտի ակն ելանեն՝
նոցա ոչ է (Ճ չիք, ՄԿՂՇ Էն), այլ առ (ՄԿ

- չիք) ուր հասանեն (ՄԿՆ հասանեն),
ԺԻՋ հասանեն
34 ՄԿ վայրի, ԺԻՋ ով որ որ, ՃՆ չիք նորա, Շ
նոցա, Ճ սինաւղ
35 Յ չիք յամէն, Ե տասնէն, Յ զտասնէն, Կ
միկն, ՄԿ գեղըի
36 ԽՇ ալրնէ, Ղ արնէ, Ճ ալնէ ՃՆ չիք յամէն,
Կ առնէ, յալն տար ում սահմանքն, ՃՆ
առնէ, տասնէն (Ճ Ժ. ալն) միկն (Ե զմիկն)
յալնմ տաքէ ում (Ճ ուր) սահմանքն իրնի,
ԽՄԿՂՇ տասնէ զմէկն (Մ մի, Ղ զմի) յալնմ
(ՅՇ ալնմ, Մ յալն) տալ ում (Յ Լ ում)....,
Ի յոր փխ յոր
37 Ն Լ որսք առնէ, ԽՂՃՅՆԵ տասնորդեցիկն
Ի յալնցանէ, ՄԿ նոյնպէս և ծովու որսք
ունիցեն (Մ ում իցեն) սահմանք, ՂՆ սահ-
մանք

318-ՐԴ ԷՋԻ

- 2 ԽՄԿՂՃՆԵ վասն որք (ՄՆՇ որ) իրք գտանեն
(Խ+մարդիք), Յ վասն իրաց, որք գտա-
նեն
3 ԽՄԿՂՇ Լ Բէ շինէ, Ե չիք որ
3—4 ԽՄԿՂՃՅՆԵ գտանէ կարասով (Ճ կար-
սով) կամ այլ փոքր ամանով գանձ Ի հին
թագաւորաց Ի վեր, թագաւորաց է (ԽՂՆՇ
չիք) իրաւունք
5 ՃՅՆ մէկն, ՅՆ գտնողին, ՄԿՂՃՅՆԵ չիք է,
ԽՄԿՂՃՅՆԵ իւր, ՂՃ՝ ու, Ե՝ որ փխ ուր,
ԺԻՋՃՅՆՊ զգանձն
6 Շ իւր (տունն), ԽՄԿՂՃՅՆԵ տուն (ՄԿՅ
տունն) Լ կամ, Շ իւր արտ, ԽՄԿՂ արտ,
ՃՆ Լ կամ իւր (Ճ չիք) ալցին (Ճ յալցի),
ԽՄԿՂՅ յալցի, Շ ալցին, Ե չիք Ի, ՅՇ մէկն,
Ե գտնողին, ՄԿՃՆ չիք է (վասն)
7 ԽՄԿՂՃՅՆԵ իւր (Յ իւրն) է տեղին, ԽՄԿՂՃՆ
գտան, ԽՃՅՆ չիք Լ, ԿՂՇ հարցն
8 ՃՆ գտան, Մ մի, Ճ միկն, Ե մէկն
9 ԽՂՇ արքայի, ԽՄԿՂՃՅՆԵ չիք է, Յ Բթէ,
ՃՆ Ի վարձկան իցէ (կամ՝ Ի վարձկանից
է), Յ Ի վարձանաց
10 Պ տասնորդի
12 ԽՄԿՂՃՅՆԵ վասն կոտողաց (Շ ալցիւմը, Խ
մնացածը չի կարողացվում. տանոր մաշ-
ված է՛) որ (Յ չիք) զմիմանց (ՂՃ գի-
րաց, ՅՆ գիրար) մուրու (ԿՆ մուրու, Ղ
մուրու Ճ մուրու, Յ մուրու) փետեն
Ղ փետեն, ԺԻՋ կովին, Ի մուրու
13 ԺԻՋՊՂՅ կովին (այստեղ Լ այլուր նաև՝
կովին, կովոյն՝....), Շ չիք (երկու) Լ,

- ԽՄԿՂՃՅՆԵ միկն մալազ Լ միւն կատա-
րեալ (Ճ+մարդ)
14 ՃՆ Լ մալազն փետէ զմուրու կատարելու,
Ի զմուրուքն, ԽՂՇ զմուրու, Մ զմուրու,
Պ զմուրուք
15 ԽՄՅՆ զմալազուն, ՄԿ զմալազի, ՂՇ զմալ-
զուն, Ժ տապա, ՂՃ քանի փխ քանգի, Յ
կատարելոյն, Խ մալուքն, ՂՃՊ մուրուքն,
ԵՇ մուրուքն
15—16 ՄԿ չիք քանգի.... Եհան
16 ԽՃՆ քանգաց, ԽՂՅ հան, Ե թիկնացն, Կ չիք
տան, Ե աւազ
17 Ե մարդն, ՄԿ կէսն, ԽՂՃՇ վրիժուցդ, Ե
վրիժուցն, ՄԿ չիք վրիժուցն, ՄԿ Ի փոքունէն
18 ԽՄԿՂՃՅՆԵ չիք Ի (վերոյ), Մ գործեն, Կ
գործեն
20 ԽՄԿՂՃՆԵ վասն հորոց ցորենոյ
21 ԽՄԿՂՃՅՆԵ քանայ մարդ, Շ ցորենա ԽՂՃՅՆԵ
Լ կամ, ՄԿ Լ փխ կամ, ՄԿ չիք սերմանց,
ՄԿ չիք Լ, Յ չիք Բթէ, Շ աւտարաց
22 ԽՂՃՅՆԵ որ (Յ որք) Ի ներք Ի, ՄԿ Լ զոր
փխ Ի ներքս, ՃՇ մեռնի, Ժ չիք Ի ձեռաց
նորա, ՄԿ Ի նմանէ փխ Ի ձեռաց նորա
23 ԺԻԽՄԿՂՃՅՆԵՊ զգեղ (Ե Լ զգեղ, Պ զգեղին)
գինն (ԽՂՇ գինն), ԽՃՇ զխափանութեան,
ՂՅՆ զխափանութեանն, ԽՄԿՂՃՅՆԵ վճարէ
24 ԽՂՃՅՆԵ հորոյն, ՄԿ չիք հորին, Պ մարդն
24—25 ԽՂՃՆԵ Ի ներս մարդ կախել էր (ՂՇ
չիք էր, ՂՇ կախեր), Յ Լ ապա Ի ներս
մուրուքն, ՄԿ Լ ապա մտանէր (Կ մտանէ)
25 ԽՄԿՂՃՅՆԵ յառաջ
26 ՄԿ չիք հորոյն, Ճ Ելաւ, ԽՄԿՂՃՅՆԵՊ Ի
զուրկ իւր (Յ նորա)
28 Ժ շինականակաց, ՄԿՇ վասն շինականաց,

- ԽՂՃՅՆ վառն շինականաց, որ աւել դատին
(ԽՂՃ դատ լինին, Յ դատել) իշխանաց
(ԽՂՃ յիշխանաց)
- 29 Խ թէ, Ի զպատկոսն, Շ զպատկոսս
- 29—30 ՄԿ իշխանք և այլք (Կ այլ) եթէ (Կ թէ)
առաւել դատեն զշինականն և հանդիպի մե-
ռանել
- 30 ՇՊ գինքն
- 31 ԽՄԿՂՃՅՆՇ յորդիսն (Յ յորդիս, Ե որդիսն)
և կամ յազգայինսն (Խ յայլ ազգայինսն,
ՄԿ յազգսն)
- 31—32 ԽՄԿՂՃՅՆՇ և թէ (Ճ և թէ) ձեռն կոտրեն
(ՄԿՂՇ կոտրի) և ոտն և կամ (ՄԿ չիք)
[ձն ձեռք (Ե ձեռն) և ոտք (Ե ոտն) կոտ-

- րեն] առամն (Խ առամ) և ակն խլեն,
զգինսն (Շ զլինսն), և թէ...
- 32 Ե լինի, Պ վարձս, ԽՅՆՇ զխափանութիւն,
ՂՃ զխափանութիւնն
- 33—36 Շ վասն սուտ իրիցանց, ԽՄԿՂՃՅՆ վասն
որ (ձն չիք) սուտ երիցնի (ՄԿՅ էրէց, Ղ
իրիցնի, Ճ երէցնի, Ե իրիցն) լինին (ՄՅ
լինի, Կ լիցի, Ղ լիցին) եւ կամ իբաւ (ձն
կամաւ) իրիցութիւն (Ճ երիցութիւն, Ե
իրիցութիւնն)
- 38 ԺԽԿՂՃՅՆՇ որ ոչ իցէ (կարելի է կարգալ նաև
«որո չիցէ»), ԺԽՊ բնկալեալ զբահանայու-
թեան

310-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Ե չիք իբս, ԺԽՊ չիք կամ
- 2 Ե առ ալաք, ԺԽՊ մի գործիցէ, ՄԿՂՇ
գործէ, Ճ գործիցի, ձն չիք ինչ
- 3 Յ անկառնութեամբ, Ե անակառնութեամբ
- 4 Յն այս, Ճ առաքելական, ԺԽՄԿՂՊ զհրա-
մանս, Ճ հրաման, Յ և հրաման, Ե ի
հրաման, ՄԿ սոյնպէս փխ այնպէս
- 5 ՄԿն սովորութիւնն, Շ լուծցին, Յ զոր և
- 6 Ղ այրք, Յ վերակացու, ՄԿՂՇ յեկեղեցի, Ե
չիք և (զմուտս), ԺԽՊ զմուտք
- 7 ՄԿՂՇ զպտղի, Ի առցեն և ուտեն, ԻՁՅՊ
լուծցին, ՄԿ լոնն, Ե յայսպիսի
- 8 ԺՅՇ նոյն, ձն զնոյնն, ՄԿ նոյնպէս փխ
նոյնն, ՄԿ չիք և (բնդ), Ե չիք բնդ, Ի ան-
կարք, ԽՄԿՂՃՅՆՇՊ անկարգ
- 9 Ե անուղալք, Պ են փխ իցին, Ե միապէս
փխ մի այնպէս
- 10 Շ սրբութիւն, Ձ վարիւթ, Ղն վարիւթ, ՄԿձն
կացցեն
- 11 Շ լոնացէ, ՆՇ ի կարգէ, ԽՄԿՂՃՅՆՇ չիք բա-
հանայութեան
- 13 ԽԿՂՃՅՆՇ որ, Շ զբահանա, ԿՅՇ անարգէ
- 14 ԽՄԿՂՃՅՆՇ եթէ, Ե անարգէ
- 15 ՄԿ անկուսնէ, Ղ անկուսնացէ, ԺԽՊ կալ-
ցէ, Պ զբահանայն այս, ԺԽՊ և թէ փխ
թէ և, Ե կայի փխ կարի
- 16 Յ յանարգանաց, Շ անարգաց, ԽՄԿՂՃՅՆՇ
չիք որ անարգէ զայսպիսին, Ճ աստուած
(անարգէ)

- 17 Ե ի համարս, ՄՃ տացեն, Ե ըստ
- 18 Ե ողոց, ՄԿ զի (փխ ոչ) գրեալ է թէ, ձն
ժողովրդոց բոց (Ե չիք), ԺԽՊ բամբասէր,
Ղ բամբասիցես, ձն բամբասիցեն
- 20 Շ չիք և (որ), ԽՄԿՂՅՆՇ զսա (երբեմն), Ե
սակայն փխ սակաւ
- 21 ՄԿՂՇ երկրորդ, Ե չիք այլ երկրորդիւ յօժա-
րեցաք, Ղ այժմն, ՅՊ առաքելական
- 22 ՃՅ ցուցանել, ՄԿ չիք ցուցանելոյ աղազաւ,
ԺԽՊ պատժոց անարգողացն, Ե պատժոց,
Շ արարգողաց
- 23 ԺԽՂՇ զոյք, ՄԿ չիք զի դատել... իրաւացի
դատաստանաւ, Պ ընդ նոսա, ԺՁՊ աստու-
ած զանարգք, ձն աստուածանարգ
- 24 ԺԽՊ չիցենն, ձն չիք և (այն)
- 24—25 ՄԿ չիք եւ որ չիցեն... ցուցաւ
- 28 Ե չիք հաստատութեամբ
- 28—29 ԺԽՂՇ որք յաստիճան դատաւորութեանդ
են, ՄԿ որք յաստիճան բահանայութեան
են և դատաւորութեան, ՂՇ որք են յաստի-
ճան բահանայութեան և դատաւորութեան
- 29 Ճ դիրէ փխ թիւրէ, Յ եթէ փխ և (բնդ)
- 30 Ճ դատաստանն է փխ երեսաց առնէ, Խ
այրնէ, ՄԿ պարտաւորէ
- 31 ԺԽՂՅՆՇ կայցէ, ԺԽՊ այլ փխ և (պատու-
հասեալ), ՄԿ կշտամբի
- 32 Ի յաստուածային
- 33 Ի և թէ փխ եթէ, ՄԿՂՇ թէ, Շ չիք մի, ՄԿ
խոտորեր, Յ խոտորեցեն

320-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ՄԿ դատաւորաց, Կ կանոնականաց, ՄԿձն
հրամանաց
- 2 ՄԿ չիք որք, Ե որք, Մ դատաւորք, Կ զի փխ
են մի, ՄՇ զի փխ մի, ՄԿ պատուեն
- 3 ԽԿՂՃՇ եթէ, Կ կայցէ փխ կայցէ
- 4 ԺԿՁՅ կանկնէցենն, ԽՂ կանկնէցենն, ՄՃՆՇ

- կանգնեցենն, Խ զերկուսեանն, ՄԿ զերկու-
սեանն, Շ զերկուսեանն, Յ դատեցին փխ
դատ արացեն
- 5 ԽՅ այլ և, ՄԿ և փխ այլ, Շ արծ, ձն թիւ-
րեն, Ճ ճշմարիտ
- 6 ԺՁ իւրինացն, ՄԿՇ աւրինաց

- 9 ԽՄԿՂՃՅՆՇ Վասն Կախկոպոսաց և Ընչից
Եկեղեցոյ (ԽԿՂՇ Եկեղեցոյն)
10 ՍԿ շիք գալ, և աթոռ, ԽՂՃՅՆՇ շիք Խստի
11 ԽՄԿՂՇ թղթիւ, Ղ թխթիւ, Ճ թխտիւ, և թրդ-
տիւ, ԽՄԿՂՃՅՆՇ յայտնեսցէ զիւն իրք (Ճ+
որ) ունիցի (Ճն ունի), ԽՃՅ՝ զնոյն,
ՍԿՂՇՆ՝ զնոյն, փխ Նոյնպէս, և Եկեղեցոյն
13 ԺԻՁՅ իրոցն, ՍԿՂՇ զիւնս, և իւր միայն,
ՍԿՂՇ Եկեղեցոյն, Ճն շիք Կարէ, ԽՄԿՂՅՆ
ևս փխ Կարէ
14 Յ մի ի, Ճ Եկեղեցոյն, և Եկեղեցոյ, ՍՂ ան-
գանել՝, ՃնՇ յիւրմէ
15 ՍԿ մանուկ, ՂՇ մանուկս, ՃՅն մանկունք
16 ԺԻՁՊ Եկեղեցոյն
17 ԺԻՁՊ Կրեալ
18 ԻՄԿՅ զազգականս, ԺՍԿՂՇՊ զերծանիլ, Ճն
շիք և
19 ԺԻՁՆՇՊ իրս, և՝ անարգել, Շ՝ ագանել փխ
անկանել, ԺԻՁՇՊ մահուն, ԺԻՁՊ շիք Եռ-
րա, ԺԻՁՊ պատճառ
20 ԺՃ Հայհոյութեանն
21 ՍԿՂՇՇ ահաւանիկ: ՍՅ յանդիմանեն, Խ բան-
բասողքն, Ղ բամպասողք, Ճ բամբասողքն,
ԺԻՁՊ զԵկեղեցիս, Ճն Եկեղեցոյ, ԽՄԿՂՃՅՆ
Եթէ
22 ԺԻՄԿՁՂՇՊ ունին, Ի յառաքելոցն
23 Ին դատաւորս, Ճ զդատաւորսն, Ճն հրքա-
մային, Ճ անզիրաւս, Շ շիք և (զԵԿԻԿՈ-
պոսաց
23—26 ՍԿ շիք և զԵԿԻԿՈՊՈՍԱՑ.... զբաւան-
դակ ուսեալ

- 24 ԺԻՁՅՊ և զԸնչից, Ճն Ընչից, Յ Ընչից, Յ
ցուցցին, Ճն որոց
25 Ճ զրեցելովն
26 և զբաւանդան, ԽՂՃՅՆՇ ուսեալք
29 ԺԻՁՊ վասն իշխելոյ Կախկոպոսին Եկեղե-
ցականացն և իւրոցն (Ժ իւրոց), ԽՄԿՂՃՅՆՇ
վասն դատաստանաց (Շ շիք) իշխելոյ (Խ
Եշխելո) Կախկոպոսին Եկեղեցական իրաց
(Շ միայն Եկեղե., Ճն ի վերայ Եկեղեցա-
կանաց փխ Եկեղեցական իրաց)
30 ԺԻՁՅՊ իրացն
30—31 և իրաց, քան լինել պատուական ոգիս
մարդկան....
31 Ճ լինել փխ Եթէ, Ի թէ, ՅՇ պատուական,
ԽՄԿՃ ոգիս, Ղ՝ իղիս, Շ՝ իր ս փխ հոգիս,
բոլոր ձեռ. շիք է. սրբագրել եւճ բստ ԱՐ
խմբագրութիւնների
32 Շ զիր, ԺԻՁՊ Կատարեալ, ՍԿ շիք որպէս,
ՍԿ շիք բստ, ՍԿ իշխանութիւն
33 Շ շիք և (Ի ձեռն), Շ իրեցանց
34 Ճ խնամութիւն, Կ Եկեղեցեալացն
35 ԻՄԿՁՂՃՅՆՇՊ Եթէ Կարօտ Ընչից Են (Յ
իցեն), Շ պէս փխ պէտս
36 ՍԿ շիք վասն, և արէնք
37 ԺԻՁՊ Եթէ (Ժ թէ) որ, ԽՄԿՃՅՆ որք փխ որ,
Շ շիք որ, ՆՇ շիք սեղանոյն պաշտօնեալքն
Են, ՍԿ սեղանոյ, ԺԻԿՁՇ անդի, ԺԻՄԿՁՊ
Կերակրիլ
38 ԺԻՄԿՂՅՇՊ իւրաք, Խ իրաք փխ իւրովք
39 ԽՄԿՂՃՅՆՇ և զի ասաց վերագոյն (Յ վերա-
գոյնն, և վեհագոյն), ԺԻՁՊ իրացն, և շիք
(լինել) և, և Կախկոպոսն

321-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Ճն թէ փխ թէպէտ, ԽՄԿՂՃՅՆ զպատճառն,
և Կարծիցէ
2 Կ Եկեղեցեալացն, ԺԻՄԿՃՅՆՇ զիշխանութիւն,
ՍԿ զսահման
3 բոլոր ձեռ. (Կարծելի) էր. սրբագրել եւճ
բստ ԱՐ խմբագրութիւնների
3—4 ՍԿ շիք զոր և.... Եկեղեցոյ
4 ԽՂՅՇ դատաստանս, Ճն դատաւոր փխ դա-
տաստան, և Եկեղեցոյն
6 Ճն Ժառանգաւորացն
6—7 Վասն Կախկոպոսի և քահանայից և
Ժառանգո
8 ՍԿ շիք որք, ԽՄՂ Կարօտիցին
9 ԺԻՁՅՊ տացեն Եմայ, և Եմա, Ս շիք զպէտս,
ԺԻՁՊ այնպիսին որոշեցի, Շ իբրև, և
սպաննող, ՍՂ զսպաննող, Կ զսպաննող

- 10 ԽՅ զկանոնականս ՍԿՂՇ Կանոնականս, ԺԻՁ
ՅՊ զդատաստան, ԽՄԿՂՇ դատաստան,
ՍԿՂՇ Հայրք
11 Ղն սպաննողսն, Կ սպաննողսն, ԽՄԿՃՅՆ
այդմ, ՂՇ այդմն, ՍԿՂՃՅՆՇ բազումք
14 ԺԻՁՊ Ժառանգաւորացն
15 Ճ շիք որք Ճն հարուածէ, Պ հարուածոյն
ԺԻԽՁՅ հարուածոյն (ձեռագրեւր հաւախ
ունեն հարած, հարածէ և այլն՝)
16 և լուցի, ՍԿ յանցանաց փխ յանդգնութեան,
և անդգնութեան
16—17 և շիք իսկ Եթէ.... որոշեցի
19 Շ առնիցէ փխ յառնիցէ
20 ԺԻԽՁՂՃՅՇՊ զԵկի և, ԻՃն այլն փխ այլն,
ՍԿ շիք զԵկի այլն, ՍԿ շիք նոյն և այս է,
Ղ նոյնն
20—21 Շ շիք Ապա թէ.... հարուածոյ
21 Ճն մեռանի, Ի շիք մեռցի.... հարուածոյ, Ս

1 Այս տարբերությունը հետազոտում այլևս
չի նշվում:

- մի փխ միողէ, ճ հարուածէ, Ժ շիք ոչ (լուծ-
ցի), ՄԿՂ յուղղութիւնն
21—22 Ճն յուղղութիւն ապաշխարութեանն (ն
ապաշխարութեանն)
22 ՄԿՂ յապաշխարութիւնն, Յ ապաշխարութիւն,
ԽՂՆՇ շիք է, Յ շիք է և, Կ շիք էթէ (աշ-
խարհական), ՄԿՂՅ՝ ժողովրդական, Շ՝
խորհրդական փխ աշխարհական
24 ԺՁ ձեռնադր., Պ ձեռնադրութեան
26 ՄԿՂՇ շիք յումեքէ, Յ յումմեքէ, Ճ նախ փխ
նա, Խ թէ, Ն ցուցէ, ՄԿՂՇ և փխ ի
27 ԺԻՁՊ զնեկ փխ ունեկ, Ինն զձեռնադրութիւն,

- ՂՇ ձեռնադրութիւն, Ի շիք յապախեհացս,
Յ յապախեհացս, Պ յապախեհաց
28 ԺԻՁՊ շիք և զձեռնադրեալն, Պ ոչ հաւա-
տացէ յայլս
30 Ճ շիք է, Ճն շիք ընդ, Պ յումեկոցն
31 ՄԿՂՇ և փխ կամ, ԺՁ ժողով, Յ ժողովու,
ԺԽՄԿՁՂՅՇՊ շիք որ, Կ աստիճանի, Յ
յաստիճան
32 ԺԽՄԿՁՇՊ աւարտաւանութիւն, Ղն ամ-
բարտաւանութիւն, ԺԻՁՅՇՊ ձեռնադրեացն
33 Ճ ուսցի փխ ուստի, Ճն իրաւացոյցն, Ղ նոսա

822-ՐՊ ԷՋԻ

- 1 ԺԽՁՂՃՅՆՇՊ ախիւքն է
4 3 եկեղեցեաց
5 3 Ի ժառանգաւոր, Ճն Ի ժողովրդոց, ԽՄԿՂՅՇ
կամ ժողովրդական, ՄԿՇ մոմ
6 Ճ և փխ կամ, ԽՄԿՂՃՅՇ առն փխ էառն,
ն որպէս վասն փխ որով էառն անօթով
7 ՄԿ ոսկեղինեաւ, Ն արծաթեղին, Ճ ով փխ որ
8 ԺԻՁՇՊ ընդունեացի փխ ըմբոնեացի
11 ԽՄԿՂՃՅՆՇ վասն եպիսկոպոսաց ամբաս-
տանելոց
12 Շ ամբաստանել, Պ հաւատարմաց
13 Ն կարգալն
14 ԺԽՁՂՅՇՊ յանդիմանել, ԺԻՁՊ ապա թէ ոչ
15—16 ՄԿ երկուց եպիսկոպոսաց առաքելով առ
նա
15—17 Մ շիք առաքելով.... դարձեալ
16 Շ եպիսկոպոսուն, Կ և փխ ապա, ԺԽՁՃՇՊ
շիք և
16—17 Կ շիք ալսպէս ոչ լուսւ.... թէ և ալսպէս
17 Ճն Բ եպիսկոպոսը
17 Մ և թէ փխ ապա թէ և ալսպէս
18 Ճն արհամարհելով, Ճ կոշեցէ փխ եկեցէ,

- ն վիճիւ, ԺԻՁՊ վճիւ մահու
19 ԽՄԿՂՃՅՆՇ արծառն, Ն շիք որպէս զի.... թու-
եացի, ՄԿ շիք որպէս զի.... Ի փախուցելոյն
21 Ճ՝ ալլ, Ն՝ արդ փխ Այդ, Ն ճիշտ, Ղ ալդմն,
Շ ալսմն, ԽՂՅՇ իսկ զվճիւն, ԺԻՁՊ զվճիւն
21—22 ՄԿ շիք ըստ ալդմ.... հատցի
22 ՂՇ ալդպէս, Ղ ընտրեն, ԺԻՁՅ ըստոյգալոյն,
Պ ստուկագոյն, Ճն շիք գիտելով
24 ԺԽՁՊ իսկ փխ Ե (Ի), ԺԽՁն շիք Ի, ԺՁՊ՝
ալլ, ԽՂՅՇ՝ ալլ և փխ և, Ն շիք ոչ, Շ հո-
տացեալ
25 Ն զմի որ, Կ մի զի փխ զմի, Մ մի, Մն զի
փխ բանգի, ԺԻՁ շիք Ի, ԺԻՁՊ յերից, ՄԿ
վկայի, ՄԿՇ հաստատի
28 ԺԻՁՊ ձեռնադրել, Ն զձեռնադրել, ՂՃՅն յիւ-
րոց
28—29 Շ վասն եպիսկոպոսաց ձեռնադրել, Յ
տանց կամ փխ առանց կամաց
29 ՄԿ՝ եկեղեցոյն, Ղ՝ ժողովրդին փխ եկեղե-
ցականաց
30 3 Ե զի ոչ
31 Ճ եպիսկոպոսութեանն

823-ՐՊ ԷՋԻ

- 1 ԺԻՁՊ շիք զայն
2 3 եկեղեցին
3 ԺԻՁՊ շիք որ, Պ զայն, Պ անհաւատ փխ ան-
հաստատ, Ի եղիցի
5 ԽՄԿՂՃՅՆՇ իրաւունք, Մ սապէս, Ճն շիք է,
Շ շիք ոչ (միայն)
5—9 ՄԿ շիք և ոչ միայն.... ապաշխարու-
թիւնն ցուցէ
6 Ն անգգնի
7 Ն թէ բաղմացն
8 ԺԻՁՊ մասնաւոր, Շ մասնաւորեցաւ, ՂՇ
կայցէ
9 ԺԽՁՃՅՆՇՊ մինչ, ԺԽՁն ապաշխարութիւն,
ՂՃՅ զապաշխարութիւնն, Շ զապաշխարու-

- թիւն, Ճն ցուցէ
11 ԺԽՁՃՅՆՇՊ եպիսկոպոսին, ՄԿՂՇ շիք իւր,
ԽՅ Ի փխ իւր, Շ երկրաւոր, Խ հոգբս, Յ
հոգբ
12 ԽՂՃՅն Ի յերկրաւոր, Շ երկրաւոր, Խ հոգբս
13 Կ պարապեալ, ԺԻՁՊ զեկեղեցական պիտո-
յիցն, Կ զեկեղեցական, Ն եկեղեցին, ՄԿ շիք
ապա թէ.... զնիցէ
14 Կն երկու, Ճն հրամանին փխ բանին
15 ԺԻ հոգալոյն, Ժ իշխացն, ԻՁՂՊ իշխանացն,
Շ իշխանին, ՄԿ շիք Ե զայս ոչ յաղագս....
միեղն հոգվածի վերջը:
16 ՃնՇ շիք և (բոս), Ն սահմանի փխ պայ-
մանի, Շ ալլազգաց, Ղ ալմմն

17 ԺՃՊ եպիսկոպոսաց, Շ շիք լեպիսկոպոսաց,
 ձՅ շիք ի, Շ որպէս փխ որոց, ԺԻՁՊ տէ-
 բունական զարժանաւորսն, Յ տէրունական
 18 Ի բերել
 19 ՃՆ զանխեղճն, փխ զանգեղսն, Յ լուծանել
 իրաւաբբ: Եւ թէ զժողովուրդն իւր մատ-
 նիցէ դատաւորաց կամ զքահանայն իւր,
 լուծցի ի կարգէն այնպիսի եպիսկոպոսն
 21 ՃՆ վասն որ, ՃՆ օրհնեն, ՄԿՇ շիք կամ
 սարկաւագ, ԽՂ և (փխ կամ սարկաւագ և
 այլ (Ղ+խն))
 22 Բացի Յ-ից մնացած բոլոր Ձ-երը ի ժա-
 ոանգութիւն, Ճ բնձնենել, Ն բնձնաւորել
 24 ՄԿ շիք երբէք, ՄԿ արժան, Ն ձեռնադրութիւնն

25 ԺԻՁՅՊ աստիճանին, Խ աշտիճանի, Ժ Ոնէ-
 սիմոն, ԺԻՁՊ տերքն, ՄԿ շիք իւր
 26 ՂՆ ազատեսցեն փխ առաքեսցեն, Խ առա-
 քեն, ՄԿ շիք առաքեսցեն
 27 ԺԻՁՊ դատաստանք, ՄԿ դատաստան կանո-
 նացս է պահել...., Ճ անգայթագղ
 28 ՁՅՊ բարեպաշտութեանն, Ճ բարեպաշտու-
 թեամբ, ՄԿ գործեն, ՂՇ գործիցեն
 29 ՃՆ տացեն, ՄԿ շիք և տեղի.... զմէջ
 32 ՄԿ թշնամանէ, Ն թշնամեսցէ, Ի անիրա-
 բար, ՄԿ անիրաւ, Շ անիրաւար
 33 ՄԿ կրէ, Կ լուծցէ, Յ շիք իսկ, ՄԿ և թէ փխ
 իսկ եթէ, Յ ի ժողովրդական, ԺԻՁՆՊ ժո-
 ղովրդական է

324-ՐԴ ԷՋԻ

1 ՂՇ դատաւորաց փխ վարդապետաց, ՄԿ եւ
 այս դատաստան եպիսկոպոսաց և դատա-
 ւորաց է (Կ շիք և դատաւորաց է) և վար-
 դապետաց, դի
 2 ԽՄԿՂՃՅՇ շիք և (թագաւորք), ՄԿ թագա-
 ւորք, վարդապետք և իշխանք
 2—3 ՃՆ իրաւացի է, թէ անարգողն ժառանգա-
 ւոր իցէ, լուծանել և...., ՄԿ ժառանգաւոր է,
 լուծանել պարտ է, և զաշխարհական՝ որո-
 շել
 3 Շ լուծանելն, ՃՆ և թէ աշխարհական (Ճ
 զաշխարհական), ԺԻԽՁՂՅՇ զաշխարհական
 4 Շ շիք եւ, ՄԿ շիք եւ այդ.... այժմ
 6 Յ որք, ՃՆ անցուցանեն փխ կորուսանեն,
 ԺԻՁՊ տղայք փխ կանայք, Շ շիք կանայք
 7 Ն որ փխ որ, Ճ զտղայս, ՄԿՇ զխեղս, ՄԿՂՇ
 և կամաւ, Ճ կամ փխ կամաւ
 8 ԽՂՇ արեալ, ՄԿ առնել փխ արարեալ
 10 ՄԿ շիք ըստ Օրինացն, ԺԻՁՊ կամայիցն
 փխ ակամայիցն, Ճ կամաւորաց
 10—11 Ն շիք ապաստանի եղև.... ըստ Օրինացն
 11 ՄԿ շիք և (զի)
 12 ՄԿ շիք և (այդմ), Ղ այդմ, ՁՊ ապաշխարու-
 թիւնն
 13 ԽՄԿՁՂՃՆ անզղջիցն, Շ անզղջացն
 16 Ն ասինչականց, ՄԿ շիք նոցա, ՃՅՆՇ Նո-

ցին, Խ նոցին որ են զող դարան
 17 ՄԿ և փխ կամ, ԽՄՂՃՅՇ ասպնչական, Ն աս-
 փնչական, ՄԿՂՃ եկեղեցոյ, ՃՆ շիք մահու
 18 ՄԿՂՃՆՇ արժան է, ԽՄԿՂՅՆՇ աւազակն, Ճ
 աւազանն փխ աւազակն, Յ ացամեծարքն
 19 Ի դատապարտեալ, ՄԿ այլ փխ Ձայդր, ՄԿ
 շիք պարտ է
 20 Յ հետեի
 22 Ն ահամայրէ փխ հրամայէ, Ճ զկամայիցն
 հացտան
 23 ԺԻՁՊ եկեղեցոյն
 24 ԺԻԽՁՂՃՅՆՇ՝ ըստ կնի, ՄԿ՝ ըստ փխ զկնի,
 ԽՄՂՃՅՆՇ և այդ ևս, Ճ լուծեալ փխ ցու-
 ցեալ, Շ ցուցի
 26 Յ առուգնացք նոր առնեն, Շ առուգնացք, Խ
 արենեն, Ն վասն որ առուակըն, ԺԻՁՊ շիք
 ամբողջ հողվածը, բէն վերեւագիրը կա ցան-
 կում.
 27 ՄՂ Յառեանկան, ԽԿՃՆՇ Ձառեանկան, Յ Ձառե-
 անկան, Ն ծնի, ԽՃՅՆ շիք և (հայր), ՃՆ
 հայրն, ՃՆ մայրն
 28 Ն շար գազան
 29 ԽՂՃՅՆՇ առանց պսակաց (ն պսակեաց), Յ
 բունապսական
 31 Շ իցէ, Յ անխիղճ, Կ դարձեալ փխ դարձու-
 ցանել

325-ՐԴ ԷՋԻ

1 Բոլոր ձեռագրերը կամաց փխ կամեցան.
 սրբագրել ենք ըստ ԱՅ խմբագրութիւնների.
 Ն կարգեսցեն
 3 ՃՆ հիշտ փխ ճշմարիտ, Կ յեկեղեցուց
 5 Պ ծառայիցն, ՄԿՂՃՇՊ օրինաց
 6 ԽՄԿՂՃՅՆՇ քրիստոնէից, Ժ ծառայք
 7 Ճ եկեալ փխ ելանել, Ն ելեալ, ԻՇ շիք յորժամ
 8 Ճ գնոյն, Ն գրոյն փխ գնոյն, ԽՄԿՂՅՇ իւր,

ՃՆ շիք իւրոյ, ԺԻՁՊ և ելցէ, ՄԿ ազատ, Ճ
 և եթէ, Յ եթէ և
 9 Ճ կնան, Ն և թէ կին ընդ նմա էր հանդերձ
 կնան ելցէ
 10 ԽՄԿՂՃՆՇ տէր
 11 ԽՄԿՂՃՅՇ տեսնն նորա լիցին (Ղ լիցի), Ն
 լիցին, ԺԽՂՇ փրկանանաւք
 12 ԽՄԿՂՇ թէ, ԺԻԽՁՊ ասասցէ, ՃՆ ապա թէ

- պատասխանիցէ ծառայն և ասէ (ն ասիցէ),
 13 ԺԻՁՊ զորդի, ԽՄԿՆՅՆՇ տէր, Շ չիք իւր,
 Շ եկեղեցի
 14 Ի չիք և հաւատարիմ վկայիւք
 15 Ճն ի տան փխ յափտեան, Ն չիք յաղագս,
 Պ յայնորիկ
 16 Ի զծառայն, Խճ է տեառն
 19 Ժ յաղախին, ԽՄԿՆՅՆՇ վասն աղախնայից
 (ՄԿՅ աղախնաց, ՂՇ աղախնից)
 20 ԺՁՊ թէ, Ի զգինսոր փխ զդուտոր
 20—21 ՄԿ զինչ պատճառաւ (Կ պատճառ) և
 իցէ փխ ըստ որում... պատճառի
 21 Ն հաւատարիցն, ԺԽ՝ վաճառ, ԻՁՆՊ՝ վաճառ
 փխ վճառ
 22 ՄԿ վաճառի, Շ վաճառեսցի
 23 ԽՄԿՆՇՆ հայր, Մ օտարաց, ՄԿ չիշխէ
 24 ԺԻՁՊ յորդո, ԺԻՁՊ հաստատեսցի, ԽՂՆՇ
 հաստիցէ
 25 ԺԻՁՊ չիք զնա, ԺԻՁՊ աւրինացն, Ճ զստերն,
 Ի իբր փխ իւր, Ճ որդուոյ

ՅԵԶ-ՈՊ ԷԶԻ

- 1 ՅՆ մկրտիլ, ԺԻՁՅՊ աղատել
 1—2 ՄԿ չիք և կամ ոչ... նմանապէս և
 աղախնեսցն
 2 Յ քրիստոնեայ, Խ աղախնաց, ՂՇ աղախ-
 նայից, ՅՆ աղախնեաց
 4 ԻՁՊ և փխ կամ
 5 Ժ անարգէ, Ի իւր
 6 Պ զորդի
 9 Ի ըստ Օրինացն զի ի հնումն
 12 ԻՁ բանբասիլ, ԽՄԿՆՅՆՇ ամբողջ ՄԷ
 հողվածը այսպէս.
 վասն որ (ն չիք) հարկանէ (Յ անարգէ)
 զհայր (Շ+իւր) կամ (Խ և) զմայր (ԽՂՇ+
 իւր)
 Որ հարկանէ զհայր կամ զմայր իւր (ՄԿՃ
 չիք) մահու (Յ չիք) մեռանիցի (Մ մեռնի,
 Կ մեռանի, Ն մեռցի): Այս հրամանք օրի-
 նացն (ՅՇ օրինաց) են. նմանապէս և
 (ԽՂՆՇՆ չիք) կանոնք լիցին (ՅՃ լիցի)՝
 մահու չափ ապաշխարել: Իսկ դատաստան
 այս լիցի [ՄԿ Այս հրամանք Օրինացն են.
 իսկ եթէ յանգագայութեան (Կ յանգագայու-
 թենէ) և...]. եթէ (ն թէ) յանգագայութեան
 և ի մանկութեան (ԿՅ մանկութենէ) գործի՝
 ներելի է ծնողացն, ապա թէ (Կ չիք) յան-
 գրգնութեամբ և արհամարհանօք՝ իշխան լի-
 ցին ծնողքն յետ բազում (Խն+անգամ)
 խրատու (ՄԿ չիք լիտ... խրատու, Ն խր-
 ատոյ) առաջի քահանայից և ծերոց հը-
 րածարել (Կ հրածարել) ի նմանէ և տարա-
 գրել ի ժառանգութենէ: Ապա թէ զղջացեալ

- 26 ՁՊ հասնի, ԽՂՆՇՆ՝ հաստիցի, ՄԿ՝ հաստա-
 տիցի փխ հասանի, ԺԻՁՊ սրբութեան փխ
 սպասաւորութեան, Ճն զնոյ
 27 ՄԿ չիք կանխաւ
 28 ԺԻԽՆԿՂՇՊ փրկեսցի
 3 ամբողջ հողվածը այսպէս.
 Իսկ եթէ պատահի ումեք վաճառել ըզ-
 դուտոր իւր, ըստ որում և իցէ պատճառի,
 յաղախնութիւն հաւատացելոց, մի իբրե-
 զաղախին վրճաւ վաճառիցի, զի թէ ոչ
 իցէ յաղախնութիւն, այլ ի սպասաւորու-
 թիւն, մինչև ի Զ ամ ծառայել և ելանել:
 30 ԽՄԿՆ աղախնայից, Ճ աղախնից, Յ վասն
 ծառայից գնելոյ, Շ վասն ալլազգի ծառայից
 31 ՄԿՆ և փխ կամ, Յ առնու, Շ առնու
 32 Խ մկրտել, ԺԻՁՅ զոյ փխ զնոյ, ՂՇՊ չիք
 գնոյ, Պ որչափ, ՄԿ չիք գնոյ չափ...
 ազատք լիցին, Ն չիք ազատք
 33 Շ չիք ոչ, Յ կամեսցին, Ն վաճառեալ, Յ
 յաղագս փխ յաղագս

- ըստ կամաց նոցա (ՄԿ չիք ըստ... նոցա)
 դարձցի (Շ դարձի) ապաշխարութեամբ ար-
 ժանապէս (ՄԿ չիք), բնկալեալ լիցի դար-
 ձեալ (ՄԿ չիք, Յ դարձոյն):
 14 ԽՄԿՆՇՆ վասն մարդագողաց, Յ վասն գողոց
 15 Ի որք, Ճ որ ող
 15—16 ԽՂՆՇՆ վաճառիցէ (Յ վաճառեսցէ)
 զնա և գտցի առ նամ (Յ և առ նմա գտցի)
 մահու մեռանիցի (ՂՇ վաղճանեսցի, Յ
 մատնեսցի)
 15—17 ՄԿ վաճառեսցէ, մահու վաղճանեսցի,
 իսկ առնել լիցի (Կ չիք) լրմամբ (Կ չիք)
 16 ԺԻՁ գողութիւն
 17 ԽՂՆՇՆ ալլազիս լրմամբ, Մ դքրիստոնէ
 17—18 ՄԿ չիք գողացեալ
 18 Ճ չիք վաճառէ, Ժ յաղգիս փխ յալլազգիս,
 ՄԿՆ ալլազգիս, Ճն յալլազգի, ԽՄԿՆՇՆ
 և (Ճ+ի) յայտ պայցէ (ՄԿ յայտնի, Յ յայտ-
 նեսցի) շար գործն (Շ շարագործն)
 19 ՄԿ չիք հաստեալոյ
 20 ՄԿ յղէ, Ն վաճառեալն, Յ չիք թէ
 21 ԽՃՆ ի գողացելոյն տայցեն տեարս, ՄԿՂՇ
 գողացելոյն տայցեն ի տեարս, Յ տեարս,
 ԽՃՅ խրատել, ԽՅ յաշս, Շ աշս, Ճ յար-
 ձակիցեն, Ին չիք և
 21—22 ՄԿ և խրատեն զաշսն և կամ նշան դնեն
 ի մարմինն փխ և խրատեալ... լիցի խրատ
 22 Ճ շնան փխ նշան, ԽՂՆՇՆ զնիցեն, ԽՂՅՆ
 չիք իսկ, Ճն ոչ փխ իսկ
 24 ԺԻՁՊ հայր, ԽՇ և փխ կամ

25 ԽՂՃՅՆ զհայր իւր և զմայր իւր (Ղ շիֆ), ՄԿ շիֆ իւր, ձև մեռանիցի
26 Ն զանցանս, ԽՂՃՅՆ ծնաւդաց
27 Ի շիֆ ըստ, Ղ հարկանողացն
ՄԿ ամբողջ հոգովածն այսպէս.
Որ բաժբաւէ զհայր կամ զմայր, մահու
մեռցի, և զյանցանս ծնողաց հրապարակէ՝
զմահու մեռնիլն (Կ մեռանիլն) ասէ և հար-

կանողացն զծնողսն զծնոն հատանել:
30 Խ վասն կայգողաց, ՄԿՇ վասն կարգողաց,
Ղ վասն կարողաց, ձև վասն կարողաց, Յ
վասն կատակողաց
31 ԺԻ կարգեցին, ՁՊ կարգեցին, Յ կարգեցին,
ԽՄԿՂՃՅՆՇ հարկանիցէ
32 ԺԻԽՂՇ բըռնցի, ՄԿ մեռանի, ձ մեռանի-
ցէ, ԺԻՁՊ յարիցէ

827-ՐԳ ԷՁԻ

1 Յ շրջիցի, Ի ի ցպի, ԽՂՃՅՆ ի ցիոյ, ՄԿ ըզ-
խափանումն գործոյն
2 Ինն զըծշկութեան, Յ զըծշկութիւն, ՄԿ և
թէ, ԽՄԿՂՃՅՆՇ զգինսն, ԽՄԿՂՃՅՆՇ շիֆ
առնուն
3 Յ Օրինացն
3—4 ՄԿ շիֆ Այլ դատաստան.... արծան է
4 ԽՂՃՅՆՇ պահելի է
6 ԻՊ սպանանեն, ԽՄԿՂՃՅՆՇ վասն ծառայից
և (Շ շիֆ) աղախնաց (ձն աղախնայից, Յ
աղախնեաց, Շ շիֆ) սպանելոց (ՄՂՃ
սպանելոց, Կնն սպանելոց) ի տերանց
7 Ի զծառայս, ԺԻՁՇՊ շիֆ իւր (զաւազանու),
Յ շիֆ և, Կ մեռանիցի
7—8 Խ շիֆ և մեռցի.... դատաստանաւ
8 ձն շիֆ ի
9 ԺԻՁՅՊ զաւազանան, ԺԻՁՊ շիֆ և (ի սորն),
ՄՇ ի յայլսն, ՄԿՂՅՇ այսպիսի
10 Շ շիֆ նոցա, ԽՄԿՂՃՅՆ ի պատճառ լինելն
10—11 ԽՄԿՂՃՅՆՇ և եթէ (Յ թէ) այլազգիք (Խ
այլազգ, Ն ազգիք) իցեն և եթէ (ձնն թէ)
11 ՄԿ բրիստոնէ, ՄԿՂՆՇ արեան, Յ արեան
նորա
12 ԺԻՂՇ երկոյ, Խ երկուս
13 ԽՄԿՂՃՅՆՇ շիֆ այլ, ԽՄԿՂՃՅՆՇ ապաշխա-
րութիւն
15 ԽՄԿՂՃՅՆ վասն յղի (ՄԿ զյղի) կանայս
հարկանել (Յ հարկանի, Ն հարկանելոյ)
արանց ի կուռելն (ՄՂ կուռել), Շ վասն յղի
կանանց հարկանել արանց, Պ յղի
16 ԽՄԿՂՃՅՆՇ իսկ եթէ, ՄԿ հարկանեն, Յ
զկինն, ձ ելանիցի, Կ զսաղմն, ՂՅ սաղմնն

17 ԽԿՆՇ՝ անկար, ՄՂՃՅ՝ անկար փխ որ ի
յանձին կայր
17—18 ԽՄԿՂՃՅՆՇ նմա այր փխ այրն այնմ
19 Ն ըստ փխ ընդ, ԺԻՁՊ անձինն
20 Ժն ի դատաստանն, ԽՄԿՂՃՅՆՇ դատաստան
21 Ժ շիֆ է, ԺԻՁՊ անձն, ԽՄԿՂՃՅՆՇ անկարն
փխ յանձն որ կայրն, ՄԿՅ առն
21—22 Ն շիֆ ըստ լուսոյ.... աննկարի
22 Պ իցէ փխ է (նկարելոյ), Ժ անկարի փխ
աննկարի, ԽՄԿՂՃՅՆՇ և փխ Այլ, ՄՅՇ զան-
ձն (Յ անձին) ընդ, ԺԻՁՊ անձինն, Ն ըստ
փխ ընդ
23 Պ դատաստանն, ՄԿ շիֆ փոխաւ, ձ ապաշ-
խարութիւն
24 Ն և թագուորացն
24—25 ՄԿ շիֆ համեմատելով ընդ այնոսիկ
28 ԺԻՄԿՁՊ և ատամն ընդ, Կ ատամն ընդ
ատամին, Կ շիֆ ձեռն ընդ ձեռին
29 ՅՊ վէր ընդ վէրի
31 ձն ըստ փխ ընդ Կ բնականի, Յն արեան, Յ
առաւելն
32 Պ շիֆ ի (նուազն), ԺԻ յըսգաութիւն,
ԽՂ յզգայութիւնսն, Ձ յըսգաութիւնն, ձ
յըզգայութիւնսն, Յ յզգայութիւնն, ՆՇ զգա-
յութիւնն, Պ յզգայութիւնն
33 ԽՄՂՃՅՆՇ է (փխ ի) բաժանումն, ԽՂՅՇ
իրաքանշիւր, ԺԻԽՄԿՁՂՃՅՆՇՊ յանդամն ԺԻ
ի զգայութիւն, ՁՊ ի զգայութիւնն, ձ յըզ-
գայութիւնսն
34 ՄՂՇ դահեկանս, ԺԻՁՅՊ ի կէս, ԺԻԽՄԿՁՂՇՊ
դանկ, ԽՄԿՂՃՅՆՇ շիֆ մի

828-ՐԳ ԷՁԻ

2 ՁՊ ի հարածոց, ԽՄԿՂՃՅՆ ծառայից և
աղախնայից (Յ աղնեաց), Շ շիֆ ի տերանց
3 ԽՄԿՂՃՅՆՇ իսկ եթէ, Ժ շիֆ կամ ԺԻՁՊ շիֆ
իրոյ (և կուրացուցէ), Խ կուրացուցէ փխ
կուրացուցէ
4 Ն ազատբար, Խ ալանն
4—6 Շ և եթէ զատամն թափեցէ՝ նոյնպէս
փխ Ն և եթէ զատամն.... ատամն նոցա

5 Յ ծառային, ԽՄԿՂՅ և կամ, ՄԿՂՃՆ շիֆ զա-
տամն, ձն զաղախնոյ, Մ զաղախնոյ իւրոյ,
Ղ զաղախնաի իւրո, ԽԿՅ աղախնոյ իւրոյ,
ԽԿ շիֆ թափեցէ, Շ նոյնպէս ազատեցէ,
ՄԿ զնա փխ զնոսա
6 ձն ատամանց, ՄԿ նորա
7 ԺԻՁՊ այլ և, Ն զայս և, ԺԻՁ զզգայութիւնս,
Պ զգայութիւն, ձն շիֆ և զատամն

- 8 ձև միահամուռ փխ միահաւասար
8—9 ԽԵՎՂՃՅՆԵՆ նմանապէս ելանել ծառայից
և աղախնայից հրամայէ
9 ՄԿ աղախնաց, և շիֆ վասն, ԽԵՎՂՅԵՆ ատա-
ման, ձև ատամանն, ԽԵՎՂՃՅՆԵՆ շիֆ եոցա,
Ժ անփոխ
10 ԽՂՅԵՆ կայցէ, և կացէ, ԽՂՃՅՆ յարկնացն,
Պ Օրինաց, ձ յայլազգեացն, Պ յայլազգեաց
10—14 ՄԿ իսկ եթէ յայլազգի է ծառայն վաճա-
րիցէ փխ մեզ յօրինաց.... ոչ կամի վաճա-
ռել
11 Ե վաճառիցի, ԺԽՁՊ զարժանն, ԽՂՃՅՆ ար-
ժան, և որ անարժան փխ որքան արժանն,
ձն շիֆ և, Յ շիֆ կէս
12 Ղ ում փխ որում, ԽՂՃՅՆԵՆ դատաստան, ԽՇ
իրաւամբ, ԺԽՁՊ շիֆ իշխան
13 Շ շիֆ և
15 Յ որ փխ թէ, ԽԵՎՂՃՅՆԵՆՊ հարկանէ, ԽԵՎՂ
ՃՅՆԵՆ հըն փխ ցուլ, Պ և փխ կամ, Յ կին
16 ԽԵՎՂՃՅՆԵՆ իսկ եթէ, ԽԵՎՂՃՅՆԵՆ հարկա-
նիցէ, և շիֆ ցուլ (զայր), Շ ցուլն, Ղ շիֆ
ցուլն (քարկոծ)
17 ԽՂՃՅՆԵՆ և միս նորա, ՄԿ և մի կերիցեն
զմիս նորա, ԽԵՎՂՃՅՆ ցլուն, Շ ցլուն
18 ՄԿ շիֆ դատաստան, ՄԿն շիֆ մեզ, ԽՂՇ կայ-
ցէ, ԽԵՎՂՃՅՆԵՆ զենել
19 ԽՂՅՃ զքարկոծելոյ, և զքարկոծոյն, Շ շիֆ
զքարկոծելոյն լցցէ (ձեռագրում աեղ Լ
բողեված այդ բառերի համար), ՄԿ շիֆ
զքարկոծելոյն.... զտեղի, ԺԽՁՊ և լցցէ,
ԺԽՁՊ զտեղին, ԽՂՇ վաճառեալ, Շ շիֆ յայլ-
ազգիս զմիսն և, Խձն շիֆ և (զգինն), Յ
զգինս
20 Ե յարտաքս փխ յաղքատս, Ղձ տայցեն, Յ
տէրն, և շիֆ նորա
22 ԺԽՁՅՊ հթէ, ԺԽՁՊ յէրէկն, Խն յերեկն, Խձ
յեռանդ

- 23—24 ԽԵՎՂՃՅՆԵՆ առ տէր իւր, և նա շէր ի
միջոյ բարձեալ, և սպանանիցէ (ՄԿ սպան-
ցէ, ձն սպանանէ) զայր կամ զկին, ցուլն
(և ցուլ) քարկոծ լիցի և տէր ցլուն (ՅՇ
ցլուն) առ նմին մեռցի
24 ՄԿ շիֆ կամ փխ իսկ եթէ.... ի վերայ նորա,
և փրկանաւք, ԺԽՁՊ անկցին, Ղ անգանիցեն
25 ՄԿ շիֆ ըստ ամենայնի, ԽՂՇ արկանիցէ, ձՅն
անկանիցէ փխ արկանիցի
26 ԽԵՎՂՃՅՆԵՆ շիֆ և տէր նորա փրկեսցի, ԺԽՁՊ
թէ, ձն հարկանէ, և ընդ փխ ըստ
27 և արասցէ
28 ՄԿ շիֆ իրաւունք փրկանոք
29 ՄԿ յայլ փխ զի, ՁՊ զողորմութիւնն, և ողոր-
մութիւն, Ժ պատճառ, և Օրէնք, Ժ շիֆ ընդ,
ԽՁՃՅՆՊ ըստ փխ ընդ, Ժ ըստուգութեան, Խ
ստուգութեան, Շ ստուգութիւն
29—30 ՄԿ ողորմութեամբ փխ պատճառաւ....
և զի
30 Ե դատաստանն փխ փրկանքն, ԽԵՎՂՃՅՆԵՆ
արեանն, ՄԿՇ թագաւորաց
32 Ե շիֆ եթէ, Պ ծառայ, Յ և փխ կամ, ԺԽՁՊ
զազախիս, ԺԽՁՊ ցուլ
33 ՄԿՇ սատր, Յ տեառն
34 Յ այդոցիկ, ԺձՅՆԵՆ ցուլն, Յ ցուցեալ է ի
վեր
34—36 ՄԿ շիֆ իսկ զգին.... ընտրութիւն լիցի
35 Պ շիֆ Սակալն, ԽՂՆԵՊ ըստ փխ ընդ, Յ ի
յայլազգին ձ ընտրութիւն փխ ընտրութիւն
37 ԽՂՃՅՆԵՆ և կամ, ԽԵՎՂՃՅՆԵՆ շիֆ ի, ԽՂ
յզգայութեանցն, ՄԿ զգայութիւնն, ձ յըզ-
գայութեանցն, Յ զգայութիւնքն
38 ԽԵՎՂՆԵՆ ցուլն, Ղձ ցլուն, ԽՂՃՅՆԵՆ եթէ
38—էջ 329,2 ՄԿ և թէ գիտե՞ր՝ տուժեսցի զբժշ-
կութիւնն և զխափանումն փխ իսկ թէ բողո-
քեալ.... դատողութեամբ

820.ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԽՇ զբժշկութիւն, Ղ զբժշկութիւնն, Յ զբժշ-
կութիւնն, Շ խափանածոյ, ԺԽՁՅ զխաբա-
նածոյն, ԽՂՃՅՆԵՆ շիֆ տացէ
2 ԺԽՂՇ իւրաքանչիւրսն, ձն դատողութիւն, Յ
դատ ողորմութեամբ
4 Շ շիֆ վասն, Յ որ փխ թէ, ՄԿՂՃՅՆ հարկանէ
5 ԽԵՎՂՃՅՆԵՆ հարկանէ, ՄԿ մեռանի, ՄԿ վա-
ճառեն
6 Ե զցուլ, ՄԿ բաժանեն, Ե շիֆ զգինս նորա,
ԽԵՎՂՃՅՆԵՆ շիֆ երկու տէրքն, Ե տեառքն,
Պ տեառքն, և զցուլ
6—7 ՄԿ նմանապէս և զսպանեալն փխ և
զցուլն.... բաժանեսցեն
7 Շ բաժանեալ են փխ սպանեալ.... բաժա-
նեսցեն, ԽՂՃՅՆ վաճառեսցեն, Ղձն շիֆ և,

ԽՂՃՅՆԵՆ տէր, ԽՂՃՅՆԵՆ նորա զցուլ (ըզ-
ցուլն) իւր

- 8 ՄԿ վնասակար փխ վնասարար
8—9 ԽՂՃՅՆԵՆ վնասակար էր և բողոքեալ էին առ
նա, և նա շէր ի միջոյ բարձեալ, տուժեսցի
ցուլ (ձն ցուլն) ընդ ցլու, և սպանեալն
(Ղ սպանեալն) նորա լիցի, ՄԿ վնասակար
էր և ոչ եբարձ ի միջոյ, տուժեսցի ցուլ ընդ
ցլուն, և սպանեալն տեառն լիցի
10—11 ԽԵՎՂՃՅՆԵՆ շիֆ Այս է.... փոխան լիցի
11 Ե փոխանակ
12 Շ արկնացն, ԽձՅՆ կայցէ
14 Յ չորոց, և և եթէ, Մ թէ անգնիցի, ՄԿ շիֆ
ի, ՄԿ կենդանի, ԽՂՅ ի կենդանեաց ի նա,

- ձն ի կենդանեաց ի ներքս, Շ հորոց և շր-
հորոց փխ վասն.... կենդանեաց
- 15 ԺԻՊ շիֆ և (ոչ)
- 15—17 ԽՄԿՂՃՅՆ Իսկ հթէ բանայցէ ոք հոր
կամ փորիցէ շրհոր և ոչ խափանիցէ
(ՄԿՂՆՅ Խփիցէ, Ճ խըփիցէ, Շ Խփիցի)
զնա, և անկանիցի անդ արշառ կամ էշ (Յ+
կամ ալլ ինչ կենդանի), տէր հորոյն տու-
ծեսցի արծաթ և տացէ (ՄԿ տացեն) տեառն
նորա և շաղիզն (Ճ+տեառն) նորա լիցի
- 18 Ն զայդ
- 18—19 ՄԿ շիֆ եւ զայս.... արշառովն
- 19 ԽՂՃՆՇ և զսորբն, Ժ յարշառովն
- 21 ԽՄԿՂՃՅՆՇ վասն թէ անկանիցի (Մ անգա-
նիցի) ալր կամ կին ի հոր կամ (Կ և) ի
(Յ շիֆ) շրհոր
- 22 ԽՄԿՂՃՅՆ ալլ եթէ (ԿՅՇ թէ), Ն իսկ թէ, ԺՁ
անկանի, Մ անգնիցի, ԽՂՃՅՆՇ և կամ (Յ
շիֆ) ի (Յ շիֆ) շրհոր փորեալ, Մ ի շրհոր
կամ ի հոր բացեալ և փորեալ, ՄԿ մեռանի
- 23 Շ և փխ թէ (ի տուէ), ԺԽՁ տըւէ, Մ տվէ,
ԿՅ տիւ, ՄԿ շիֆ իցէ, ԺԽՁՊ արեանն, ՄԿ
և թէ փխ իսկ եթէ, ՅՂ շիֆ ի (զիշկերի), Յ

- զիշկեր և, ԿՊ բովանդակ
- 24 Մ՝ նոյնպէս և, Կ՝ նմանապէս և փխ նոյն....
յաղազս, Յ յաղազ փխ յաղազս, ԽՂՃ աղախ-
նաց, ՄԿՇ աղախնոց, ՅՆ աղախնեաց
- 25 ԿՄ քրիստոնէն
- 28 ԽՄԿՂՃՅՆՇ վասն թէ հարկանէ (Ղ հարկա-
նիցէ) ցու (Յ շիֆ) ի սրբոց կամ յանսրբոց
(ՅՇ անսրբոց) կենդանեաց (ՄԿՂՇ շիֆ) և
սպապնցէ (ՄԿՂՇ մեռցի)
- 29 ԽՄԿՂՃՅՆՇ իսկ հթէ հարկանէ, ԺԽՁ ալլ,
Ժ ալսպիսեաց, ՄԿ շիֆ յալսպիսեաց, ԽՂՃՅՆ
ալսպիսիս, Շ յալսպիսիս
- 30 Կ սպանիցէ, ՄՂՇ սպանցէ, Շ իբրև, ՄԿ և
փխ իբր զի, Ն զցու, ԽՂՃՅՆ զկէս
- 31 ՄԿ փորբ, Պ փորբազոյնն, Յ սպանանեալն,
ԽՂՅ տեառնն
- 32 Շ զգինս, ՄԿ ունին
- 33 ձն հանեալ փխ բարձեալ, Յ զբովանդակն
- 33—34 ՄԿ և թէ գիտէր և ոչ երարձ, զբովան-
դակն տուծեսցի, նմանապէս և՛ յանսորբն
փխ իսկ եթէ.... ի բեռնակիրսն
- 34 ԺԽՁՊ անսուրբն, Յ շիֆ ի, Ն և փխ ի, Յ
դրեռնակիրսն, Ն բեռնակիրս

330-ՐԿ ԷՋԻ

- 2 ԺԽՁՊ վասն եթէ գրաստ (Ի գրաստնի Պ գրաստի)
լիքնի (ԽՊ շիֆ) զբմիմեանս հարկանեն, ԽՄԿՂ
ՃՅՆՇ վասն (ՄԿ+զի) թէ գրաստ (ՂՇ գր-
րաստը) դարկեն (ձն հարկանեն) իրերաց
(Յ իրերաց) և (ձ կամ) սպանանէ կամ (Ղ
և փխ կամ, Շ շիֆ) վնասէ (Շ շիֆ, ՄԿ գր-
րաստը զբմիմեանս վնասան և սպանեն)
- 3 Ն իսկ եթէ, ԽՁ և կամ ոտիւք
- 4 ՄԿ սպանեն, ԽՂՃՅՆՇ վնասիցեն, ՄԿ՝ վը-
նասեն փխ վնասս առնեն, Յ թէ, ՄԿ գիտէր
տէրն
- 4—5 ՄԿ շիֆ զխստութիւն անասնոյն
- 5 ԽՂՃՅՆՇ իւրոյն (Յ իւրոյ) փխ անասնոյն,
Կ զբովանդակն, ՄԿ ոչ գիտէր փխ անգիտա-
ւալով
- 6 Յ զկէսն, ԽՂՅՇ նոյն, ձն նոյնս, ԽՂՃՅՆՇ թէ
- 6—7 ԽՂՃՅՆՇ սպանանիցեն կամ վնասիցեն,
ՄԿ նմանապէս բնդ ալլ կենդանիսն, փխ
նոյնդ լիցի.... վնասեսցի
- 9 ԽՂՅՇ վասն թէ գրաստ (Շ գրաստը) դարկնէ
(Յ շիֆ, Ղ հարկանէ) մարդոյ (Ղ զմարդ)
և սպաննէ (Ղ սպանցէ, Յ սպանանէ, Շ
սպանէ) և (Ղ շիֆ) կամ վնասէ (Ղ վնասցէ,
Շ շիֆ և կամ վնասէ), ձն վասն գրաստի,
թէ հարկանեն զոր յաղախնաց (Ն աղախ-
նեաց)
- 10 ԽՂՃՅՆՇ շիֆ եթէ գրաստ.... և վնասէ
- 10—11 ԽՂՃՅՆՇ եթէ բողբոջեալ իցեն՝ զբաւան-

- դակն (Յ զբովանդակն¹) տուծեսցի (Ղ տու-
ծեսցեն, Շ տուծեսցին) և կամ ոչ զգուշա-
ցոյց (ՂՇ և կամ զգուշացեալ ոչ իցէ)
- 11 ԽՂՃ զգուշացեալ
- 12 Ն մահուանն
- 13 Յ թէ, ՃՅՆ և կամ ոչ մեռցի (Յ մեռանիցի),
Ժ զբժշկութեան
- 14 ԺԽՁՊ և թէ գիտելով, ԽՂՃՅՆՇ զգուշացեալ,
Շ շիֆ և
- 16 Ն իրաւի, ՂՇ զամենայն, ԽՂՃՆ յոչ (վնա-
սեալսն), Ղ վնասեալն, ԺԽՁՊ յոչ (մեռե-
ալսն), ՂՇ մեռեալն
- 17 ԽՂՇ զբժշկութեան, ԽՂՃՅՆՇ շիֆ զի
- 18 ԺԻ զապաշխարութեան, ԺՁՊ յամենեսեան,
Ի յամենեսեանս, Շ ամենայնսն, ԺԽՁ վար-
դապետեալսն, Յ վարդապետեալք
- 19 Ն հատուց, Յ զիրսդ
- 20 Ժ շիֆ գիրս, Խ գիրն, ԻՁՊ գիրս փխ զգիրս
ԿՄ ամբողջ հողվածը ալսպսն.
վասն թէ գրաստ հարկանէ զմարդ և
վնասեն (Մ վնասէ) և սպանեն
(Մ սպանցէ)
- Եթէ գիտեր՝ զբովանդակն տուծեն և թէ
ոչ՝ զկէսն վնասուն և մահուան. և թէ ոչ
վնասի և ոչ մեռանի՝ զխափանում և զբժշ-
կութիւնն տուծեն: Իսկ զապաշխարութիւնսն

¹ Այդ տարբերակները հետագայում
ալլեա չեն նշվում:

- յաման (Մ յամենայնսն) տեսցեն վարդապետը, զի աստ միայն զգատաստանին փութամբ հատուցանել զիրս, զի հարկատրաբար զիրն հայցէ գիրս դատաստանի:
- 22 Շ իմ վասն, ԽԵՎԻՅ գրաստի, Շ գրաստ, Շ որ փխ թէ, ՍԿԼՇ հարկանէ, Յ հարկանիցէ, Շ իմ զոր, ԽՅ ռը, Ժ իւրոցն, Ղ յիւրոց, ՃՆ վասն զորոց, արջառոց և նմանեաց նոցին
- 23 Ն իսկ եթէ, ՍԿԼՇ եթէ ծառայ, կամ աղախին, կամ ուստր, կամ գոստր, կամ կին կամ այլ ռը, ԽՅՆՇ իմ և
- 24 Շ սպանանէ, Խ վնասեսցի, ԽԵՎԻՅՆՇ իմ և
- 25 Յ իմ ի, Շ դատաստանի, Յ իրքն փխ իւրքն,
- Պ իւրք, Խ բողոքիցեն, ՍԿԼՇ բողոքեսցեն
- 26 ԽԵՎԻՅՆՇ իմ ի միշոյ, Յ իմ ի
- 27 ՍԿԼ զապաշխարութիւն, ԺԽԵՎԻՅՆՇ սահմանեալ, ՍԿ զկամայ
- 28 ՃՆ զայդ, Ճ կարծեցին, Ն կարծիցին, ՂՇ

- գործին փխ կարծին, ՍԿ իմ եւ այդ.... կարծին
- 30 ԽԵՎԻՅՆՇ վասն զորոց արջառոց (Ղ արջառաց) և ոչխարաց և (ԽԵՎԻՅ իմ) իշոց (Յ իմ) յայլոց (ՍԿԼՇ իմ) և նմանեաց նոցին (ՍԿՅ նոցա, ՂՇ իմ և նմանեաց նոցին), Ո իմ վերեագիրը և սկզբից մինչև տաղ 33 վաճառեսցի
- 31 ԺԽՁՊ զորացէ, Կ գիտացէ փխ զորացի, Յ և փխ կամ (ոչխար), ԽՃՆՆ վաճառիցէ
- 32 ԽԵՎԻՅՆՇ իմ միշոյ
- 33 ԽԵՎԻՅՆՇ իմ միշոյ, ՍԿ շարանիցի նորա, ԽՃՆՆՇ նորա փխ առ նմա
- 34 ԺՁՁՊ զորութեանն, ՍԿ նորա փխ իւրոյ, Ո իւրոց, ԽԵՎԻՅՇ թէ, Ո իմ և գտցի, ԺԽՁՊ ի ձեռն, ԽՃՆՆՇՆ նորա զորունն (Յ գորդուն), ՅՇ արջառոյ, Ո յառառոյս
- 34—35 ՍԿ իմ յարջառոյ.... կենդանի
- 35 ՃՆՈ կամ փխ և (իշոյ), ՅՈ իշոյ, Ն յոչխար

331-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 Ո աշտի, ԽԵՎ զկորուսեալսն, ՂՇ կորուսեալսն, ՃՆՆ զկորուսեալն (հինգ)
- 2 Ն ոչ, ԽՊՃՆՇՆՇՈ կորուսեալսն, ԽՂՃՆՇՆՇՈ արինաց
- 3 ՍԿ իմ ըստ այսմ
- 5 ԽԵՎԻՅՇ տուն, Ո զտունն, ԽՇ սպտոնն, ԽԵՎԻՅՇՆՇՈ իմ գողը
- 6 ԺԽՁՊ յանկեան փխ յական, ԺԽՁՊ զողն, Ո խլացեալ փխ խոցեալ, ԺԽՁՊ՝ այնմիկ, ԽԵՎԻՅՇՆՇՈ՝ այնմ (Շ այնմ) ի (Շ իմ) փխ այն նմա ի. սրբագրել եմք ըստ Ա խմբարդ. և Աստվածաբնի
- 7 Ժ իմ նորա, ԽՂՃՆՇՆՇՈ ծագեցէ, ՍԿ ծագլ
- 9 ԽԵՎԻՅՇՆՇՈ իմ Ձի, ՆՈ գիշերոյս, Շ և ոչ
- 10 Ձ ընդ ընդ, Ն իմ ընդ, Ո ծագելն, ՍԿ իսկ փխ իբր, ԽՊՂՇ սպաննող, Կ սպանանողն, ԺԽՁՊ՝ դատաստանի, ԽԵՎԻՅՇ՝ դատաւոր փխ դատի
- 11 Ո մարդոյ զողաց, Ս սպաննել, ՅՈ սպանանել, Ն սպանանիլն, ԽՊՂՃՆՇՆՇՈ և փխ կամ (սկամայի)
- 12 Ո փրկան բանք լիցին, ԽԵՎԻՅՇ լիցին
- 13 ԺԽ զորութիւն, ՁՊ զորութիւն, Ս զորուն, Շ հատուցէ, ՍԿ չկորուսեալն, ՃՆՈ իմ կորուսեալ.... և ոչ
- 14 ՂՇ կրկին և զապաշխարութիւնն (Շ զապաշխարութիւն) եցոյց կանոն, որպէս յայլսն (Շ յայլսն), ՍԿ և զապաշխարութիւնն եցոյց կանոն փխ որպէս յայլսն
- 16 Յ վասն ընդ, ԽԵՎԻՅՇՆՇՈ՝ ԼԼԼԼԼԼԼԼԼԼ
- 17 ԺԽՁՊ կենդեցոյսն, Շ եկեղեցոյսն, ԺՁՅՊ կորուսեալն, Ո զեկեղեցոյսն կորուսեալ և

- զողացեալ նմա վաճառեալ որ ոչ, ԽԵՎԻՅՇՇՇ և կամ, ԺԽՁՅՊ վաճառեալն, Ն իմ կամ վաճառեալ, ԽՂՃՇՇ ռը, ՍԿՅ որոյ, ՍԿ չիցէ
- 18 ԽՂՃՇՇՈ կորուսեալսն
- 19 ԺԽՁՅՇՇՈ զապաշխարութիւն, ՃՆՈ կանոնքն, ՍԿ իմ Ե.... կանոնք
- 21 ԽԵՎԻՅՇՆՇՈ վասն որ (ՂՆ իմ) զանդս (Շ զանդ, Ո զանդեալս) կերիցեն (Յ կերցենն, Ո կերցենն)
- 22—24 ԽԵՎԻՅՇՆՇՈ՝ ԼԹէ արածիցէ ռը զարտ կամ զայդի և թոյլ տացէ խաշին (Ճ խաշին, Յ խաշանց) իւրում արածիլ (Խ արած) զանդս (ՃՆՈ զանդ) յայլոց (ՍԿՃՆՈ՝ յայլոյ), յիւրմէ անդոյ (Ղ անտոյ, Յ յանտոյ, Ն անդոյ) անտի (ՍԿ իմ, ՆՈ անդի) տուծեցի ըստ արդեանն (Ն արեանն): Աղաթէ զամենայն իսկ (ՍԿ իմ) զանդսն (ՍԿ անդսն) արածիցէ, զընտիր (ՍԿ զընդիր, ՆՈ զընդիր) կողմն (Ո կողմ) անդի (ՃՆՈ իմ, Խ այգոյ, Յ ագոյ) իւրոյ (ՃՆՈ իմ) տուծեսցի:
- 24 ԺԽ զընդիր
- 25 Յ արդեան, Ն արեանն փխ արդեանն, Խ իրաւամբ
- 25—26 ՍԿ իմ եւ այս.... ըստ մեկ
- 26 ՃՆՈ ընդ փխ ըստ
- 28 ԽԵՎԻՅՇՆՇՈ վասն հրդեհից (Յ հրդեհեաց)
- 29 Յ դատնէ, ԽԵՎԻՅՇՆՇՈ իմ զվտառակ
- 30 ԽԵՎԻՅՇՆՇՈ իմ կամ (զկալ), ՍԿ զորան, Շ՝ արան, ԺԽՁՊ՝ զոր այս փխ զորան, ՃՆՈ իմ տուծելով, ԽՃՆՈ՝ որոյ

882-ԲՊ ԷԶԻ

- 1 Շ հրամայել, ՄԿ չիք սուրբ Օրենքս, և արենս
- 2 ՄԿՂՃՆՇ՝ ոյր, Ո՛ ոյր փխ ուր Մ արդեւք,
ՂՈ յանդառս
- 3 Յ ի դաշտս, Շ յումէ, Ո ումէ, Ո թշնամոյն
- 4 ՄԿՂՇ չիք թէ, Մ սապիսի, Կ յայսպիսին
- 5 Ժ տուծելովն, և ժուծելով փխ տուծելով, և
տուծեսցին փխ տուծին, և կամ կամաւ
- 6 ԽԿՂՃՅՆՇՈ չիք ոք, ԺՇՈ արան, ԽՂՃՅՆՇՈ
հանիցէ ոք
- 6—7 ՆՈ ահն փխ հուր և... զբաւանդակն
- 7 ՄԿ զամենայն փխ զբաւանդակն, ՄԿ տուծեն,
ՄԿ և թէ փխ իսկ եթէ, Պ հեռացեալ իցէ փխ
ի հեռաստանէ
- 7—8 ՃՈ՛ անտի, Ն՛ անդի փխ ի դաշտն
- 8 ՄԿ դաշտն, Ի վնասոյն
- 9 Ն ի յանասնոց, Ո ի անտոնոց, Ի այրիցէ, Ճ
այրեսցի, Ո չիք ի (մարդկանէ), ՄԿ մարդ-
ոյ, ՇՈ չիք ինչ, Ո չիք ի
- 10 ՄԿ չիք և ոք ինչ նման սոցին, ԺԻՁՅՊ այնո-
քիկ, ԽՇ զատեսցին
- 13 ԽԿՂՃՅՆՇՈ վասն աւանդից, Մ չիք վեր-
նագիր
- 14 ՄԿ չիք իսկ, ՄՅ չիք ոք, ԺԽՁՃՆՇՈՊ ընդ
ընկերի, ՄՂ ընգերի՛ ՂՃՆՇՈ և կամ, Ի զայս,
ԺԽՁՊ չիք ինչ, ՄԿ չիք կարասի գիր
- 15 Ի յաւանդն, Ո յաւանդս, ԽՂՃՄՅՆՇՈ զողա-
նայցէ, ՄԿ զողացեն, ԺՁՊ առնն, Ժ և թէ
փխ եթէ, ԺՅ զողացաւ
- 15—16 Ո չիք ոք զողացան... ոչ զացի ոք
- 16 ԺՁՊ մատիցի, ՄԿ չիք մատիցէ
- 17 Մ չիք և, ԽՆՈ երդութիցի, ՄԿ երդութի, ԽՃՄՅՆՈ
և թէ, ՄՅ իւրն, ԺԽՁՊ չիք զաւանդ ընկերի
իւրոյ, ՄՅՆՈ զաւանդն
- 18 ՄԿ չիք ըստ ամենայն... բանի, ԿՅՆՇՈ իշոյ,
ԽԿՂՃՆՇՈ և յոշխարէ (Ո ոշխարէ), ՄՅ ի

- յոշխարէ, Կ ոշխարէ, ՄԿ հանդերձէ, Մ
հանձերձոյ
- 19 Մ յամենայնէ, Ո ամենայն, ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ
վնասակար, Ո առիցեն
- 20 ՃՆՈ աստուծոյ կենդանոյ, Ի եկեսցէ, ՄԿ չիք
եկեսցեն, ԽՄՅ չիք ի (դատաստան), Ղ եր-
կուցունց
- 21 Ն տուծիցի, ՄԿ ընգերին, ՄԿ չիք իւրում
- 23 ՄԿ չիք Անփոփոխ և, ԺԽՁՊ անփոխ, Մ դա-
տաստանս, ԺԽՁՊ չիք կրկին
- 24 Ո չիք եւ (երդման), ՄԿ երդմանն, ԽԿՂՃՄ
ՅՆՇՈ ցուցեալ է ի մեզ Օրինակն, ԺԽՁՊ
երդուեալն, ՄԿՂ տուծեսցի, Շ տուծեսցէ
- 25 Կ տուծեսցի, ՄԿ չիք կամ (գի տու), ԽԿՂՃ
ՃՄՅՆՇՈ և յայտ (Ո այդ) եղև, ԽՂՃՅՆՇՈ և
կամ (գի ոչ)
- 25—26 ՄԿ չիք կամ գի ոչ... եղև սուտ
- 26 Ո էրդուեալ, Շ չիք միան
- 28 ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ վասն պահեստից (Յ պա-
հեստի, Ո պահեստից)
- 29 Ի առցէ փխ տացէ, ՄԿՂՃՄՅՆՇՈ չիք և
- 30 ՄՅ չիք ի, ՄԿ և փխ կամ (մեոցի)
- 31 ՄԿ չիք աստուծոյ, Ո չիք ի, ԽՃ երկուցուն,
ՄԿՂՇ երկուցունց, ՄՅՆՈ երկուցունց
- 31—32 ՄԿ չիք եթէ նենգանօք... ընկերի իւրոյ
- 32 ՃՆՈ Երթալ, ՃՆՈ ընկերին
- 33 Ի չիք և
- 34 ԽԿՂՃՄՅՆՈ լիեիցի, Շ չիք լիցի, ԽՂՃՄՅՆՇՈ
զնա վկայ փխ զտէրն
- 34—35 ՄԿ զգէշն ածցէ և մի տուծեսցի
- 36 ԺԽՁՊ յայնժամ փխ Յոյժ, Ո յայնոյժ, ԽՂ
իւրամօք, ՃՆՈ չիք և, ՃՄՅՆՈ չիք ի
- 37 ԺՁՊ զողացան, Ի զգալանքն, ԽԿՂՇ զողացան,
ՄՅ զողացան փխ զողոջն, բոլոր օրինակ-
ներ յաւանդն. սրբագրել ենք ըստ Քաւ-
տամյանցի:

888-ԲՊ ԷԶԻ

- 2 ԽԿՂՃՆՇՈ վասն անաւթ առողաց, ՄՅ վասն
որք անօթ առուն ի բան և վնասեն
- 3 ԽՂՃՄՅՆՇՈ իսկ եթէ, ԻԽԿՂՃՄՅՆՇՈ խրեդ-
րեսցէ, Ո յընկնէ փխ յընկերէ, Պ վնասեսցի,
ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ բեկցի փխ վնասեսցէ, ԽԿՂ
և փխ կամ (մեոցի), Ն չիք կամ մեոցի և,
ՄԿՂՄՅՇ չիք և (կամ գերի)
- 4 ՄԿ գերեսցի փխ գերի գնացէ, Ո ոչ է
- 5 Ի չիք թէ (տէրն), ՄԿՂՃՆՇ տէր, Ո չիք տէ-
րն, ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ իցէ փխ եղիցի, Ո չիք ոչ
- 5—6 ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ ապա թէ ի (Շ չիք) վար-

- ձու առեալ իցէ (ՄԿ է)
- 6 ՄԿ չիք իւրոց, ԽՂՃՄՅՆՇ եղիցին, ԿՆ չիք
նմա
- 7 Ժ տուծելովն, Կ տուծին, Մ՛ ճիշտ, Կ՛ ճըշ-
մարիտ փխ ճշգրտիւ, ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ քննու-
թիւն, Ի չիք լիցի
- 7—8 ՄԿ չիք ըստ մերոց... և այս
- 10 ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ վասն զկոյս խաւեալ (ԽՄՅ
խաւեցեալ) խարողաց
- 11 ԽՂՃՄՅՆՇՈ իսկ եթէ, Ն խաւեալ, Ի ննջիցէ
- 12 ՆՈ վարձցէ, ԽԿՂՄՅՇ զնա իւր ի (ՄՅ չիք)
կնութեան, ՃՆՈ իւր ի կնութիւն, ԺԽՁՂՃ
ՄՅՆՇՈՊ առնուցու զնա, Ո առնն, ՄՅ տայ-
րն փխ հայրն, ԺԽՁՈՊ տայ

1 Այս տարընթերցվածքը հետագայում
այլևս չի նշվում:

- 12—13 Ե շիֆ յանձն... զնա նմա
 13 ԽՂՄՅՇ Ի կնութեան, ԽՂՄՅՇ հօրն, ՆՈ իցէ,
 ՄՅ վարձկանք
 14 ՆՈ շիֆ կուից, ԽՄԿՂՇ կուից հարկւր դրամ
 արծաթ ըստ արինաց (Խ արի)
 15 Կ մոռանին փխ մեռանին
 16 ԽՄԿՂՄՅՇ շիֆ է, ՆՈ շիֆ է որպէս... զխօ-
 սեալ, Կ խօսել (ալլ)
 17 Կ վարձօք, ԺԽՁՊ վարձեալ (զի), ՄՇ հաս-
 տատութեամբ փխ հաւանութեամբ, Ո ծոռ-
 զացն փխ ծոռզացն, ԽՄԿՂՄՅՇՆՇ շիֆ է
 18 ՄՅ վարձեւիք, ՆՈ տուք փխ տուրք, Ն զոր
 փխ դոչ, Շ հաւանին
 19 ԺԽԿՂՄՅՇ հայեցեալ, ԽՇ հայեցել, Ղ հան-
 ցել, ՄՅՇՆՈ տուծիլն (ձնՈ տուծիլն) վարձ-
 անք (ՄՅ վարձկանք) կուից հարկւր դրամ
 արծաթ ըստ Օրինացն (Խ նույնը գրված է
 լուսաեցում)
 20 Շ շիֆ ըստ, Շ զկանոնաց
 21 ԽՄԿՂՄՅՇ շիֆ է, ԽՄԿՂՄՅՇՆՇ հայր կամ
 մայր աղջկանն, ՄԿ շիֆ է, ՄՅ վարձկանին
 22 ՄԿՂՆՇ ծնողքն, ԽՄԿՂՄՅՇՆՇ կուից
 23 ԽՄԿՂՄՅՇՆՈ է կամ, Շ շիֆ կամ իւրքն, Շ
 է փխ ոչ
 24 ԽՄԿՂՄՅՇՆՈ տոյժն (եւ), ԽՄՅՇՆՈ տոյժն (ծը-
 նողացն), ձնՇՆ տերանց, Ո ընդ, ՄԿՂՅ
 Օրինաց
 26 ԽՂ վասն փողոց, ՄԿՂՇ վասն փոխոց, ՄՅ
 վասն ի փոխ իրք տան, Ո վասն փոխոյ
 27 ձնՈ ի փոխ, ՄՅ տայ, ՄՆ Եղբօրն, Մ որն,
 ձնՈ է էթէ (ձ թէ) փխ որ, ՄԿ աղքատ, Մ
 ախատ
 27—28 ՄԿ մի նեղիր (Կ նեղեր) զնա է մի
 խնդրեր տոկոսիս փխ առ քեզ... տոկոսիս
 28 ՄՅ հարկանիցես, Ժ զնմայ
 29 Պ նորոյ, ՆՈ ալսոսիկ, Մ միաբանեն, Խ ի
 բայց, ԽՄԿՂՄՅՇՆՈ բառնա
 30 ՄՅ զվաշխ, ԽՄԿՂՄՅՇ զտոկոսի (Ոչ), ԽՄԿՂ
 ՄՅՇՆՇՆՈ շիֆ թէ, ԽՄԿՂՄՅՇՆՈ զտոկոսի, ձ
 ստոկոսի
 31 Ն զծառն փխ զծալրն, ՄՅ բառնալ
 32 ՄԿ շիֆ աւելորդ... երկրորդել, ԺԽՁՊ շիֆ
 է (իրք), Ն գիտաց
 33 ԺԽԽՂՄՅՇՄՅՇՆՈ թերես փխ թէ, Ն շիֆ ոչ,
 ՄԿ խնդրել փխ ձեպել, ԺԽՁՊ որպէս փխ
 ո՛րչափ, ԺԽՁՊ ըստացաւ փխ ասացաւ
 34 Մ անդէն, ԺԽՁՄՅՇՆՈ հաստացէ

334-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ձ իրաւունքն, Ն դատաստան, ՄԿ համբերու-
 թեամբ փխ ներմամբ, ԺԽՁՊ զբլուրքն, ՂՄ
 զգլուխն
 2 ԺԽՁՊ վաշխքն, ձնՈ ի հատուցումն ի հան-
 դերձեալսն, ԽՄՅ հանդերձեալսն, ԺՆՈ փող
 առաւելն
 3 Ո փոխադրութիւն փխ փոխատուին, ԽԿՂՄՅ
 ՆՇՆՈ զնոյն, ԺԽՁՄՅՇ զլուխ, ԺԽՁՊ նոյն-
 չափ, ՄԿ նմանապէս փխ զնոյնչափ
 4 ՄԿ շիֆ իսկ ինքն
 5 ԽՄՇ տոկաւս, ձնՈ տոկոսի
 6 ԽՄԿՂՄՅՇ զդատաստան
 7 ԽՄԿՂՄՅՇ զոգին, Ո փրկելով փխ զրկելով
 8 ԺԽԽՂՄՅՇՆՈ հատուցանել, ձնՈ այն վաշխն
 (Ո վաշխն), Յ անվաշն, Ի է անվաշխ, Ի
 լիցի դատաստանդ
 9 ՄՅՇ հատուցանել փխ հասանելն, ձնՈ հա-
 սանել, Ժ գլխին
 10 ԽՂՄՅՇՆՇ շիֆ եւ, ՄՅ որոց փխ որոց,
 ԺԽՁՊ մահուն, ԽՂՄՅՇՆՈ հարց, ձնՈ վաշխ
 10—12 ՄԿ շիֆ եւ որոց... դատաստան
 11 ԽՂՄՅՇՆՈ զգլուխ, ԺԽՁՊ արինաւորաց փխ
 իրաւանց
 12 Շ ի փխ է
 15 ԺԽՂՄՅՇ շիֆ ի, Ի շիֆ կամ զհող, Շ հող
 16 Պ ալլ, ՄԿ շիֆ ալսիպիսի, Կ ի յամել, Ի
 յամեալ, ՄԿՈ զգլուխ, ձնՊ որբանութեանն
 17 Ո զարձուցէ, ՄՅ լինիցի, Շ շիֆ աւելի, Կ
 զրաւել փխ կերեալ
 18 Շ շիֆ եւ, ԺԽՁՊ նմա, ԽՄԿՂՄՅՇՆՈ ի նմա
 փխ ի նմանէ, ԽՇ շիֆ ի, Ն գլուխն, Ն հա-
 շեցի
 19 Ո աղագս, Պ անձեռնհասութեանն
 20 ԽՄՅՇՆՈ տոյնպէս, ՄԿՇ նոյնպէս, ԽՄԿՂՄՅՇՆՈ
 Լթէ, ՄԿ զինչ
 21 Ն է էթէ, ՄՅ թէ, ՄԿՂՇ շիֆ ինչ, Ն հանդերձ,
 Ո է փխ իցէ
 22 Ն զլուխ, ձնՈ պակասեալն
 23 Մ ոսկեղէն, Պ զոսկեղէնն
 24 ԺԽՁՄՅՇՆՈ շիֆ է, ԺԽՁՊ հաստատեցի,
 Մ հաստատեցի
 24—25 Շ շիֆ է երդմամբ... իւր նենգեալ
 25 ԺԽՁՊ շորէպատկեալ
 26 ձ շիֆ իցէ, ԺԽՁՊ ստեցի, Ժ շիֆ կրկին
 տուծեցի, ՆՈ յաւտարի փխ յաւարի, ՄԿ
 տարեալ, Խ տեառն
 28 Մ արեալ փխ ալրեալ, ՄԿ է զալդոյ, ԽՄԿՂ
 վնասու
 29 ԽՄՅՇ զգրաւի, ՄՂՇ զգրաւին, Կ զգրաւու-
 թիւնն, ՆՈ է զգրաւի, Կ պատճառ, ՄԿ տե-
 առնն (լիցի)
 30 Ն այն փխ այնմ
 31 ԺԽՁՊ ի գլուխքն կայցին, Ո կայցէ
 32 ՄԿ մեռեալն, ԽՄԿՂՄՅՇՆՈ տեառն
 33 ՂՇՆ յաղթել, Ո՛ աղօթել փխ օթել, ձնՇՆ
 շիֆ է

33—34 ԾԿ շիֆ Եթէ Օրէնքն... գրաւից
34 ԺԻԽԶՊ շիֆ Ի
36 Ն ալրիցողացն, ԽԵԿՂՃՄՅՆՇՈ շիֆ տան
37 ԾԿՄՅ Ըմբռնի, ԽԵԿՂՃՄՅՆՇՈ շիֆ զհուրն,

Ո տեսն
38 Կ Լթէ զի թէ, Ի ի մարդկանէ որ Կ ի մարդ-
կանէ է, ԾԿ և հասանի ձեռն, ԺԶՊ ձեռն
39 ԾԿ շիֆ ըստ Օրինացն, ձնն հասցէ

335-ՐԳ ԷԶԻ

1 ԽձՆՈ տոյժ, ԾԿՂՇ տուժ (Ղ տոյժ) լիցի
կէսն և թէ, ձՈ լիցէ փխ իցէ, ԾԿ պահանջի,
ձՆՈ արիւնն
2 Ո տժին, Ո ալլան
3 ԺԻ շիֆ և, ԽԵԿՂՃՄՅՆ և ոչ տոյժ ի գէպ է,
ձՆՈ և որ տուժի (ձ տուժէ) գէպ է (Ո դի-
պէ), Ի ալլ ըստ (արժանոյն), ԺՅ զխրատ,
ձ արասցես
4 ԽԵԿՂՃՄՅՆՇՈ շիֆ ալսինքն, ԽԵԿՂՃՄՅՆՇՈ
պատշաճի
5 ԻձՈ Լթէ, Ո անասնոց, ԽԵԿՂՃՄՅՆՇՈ շիֆ
իցէ, Խ ամպար, Յ անբար
6 ԾԿ և փխ կամ (օրան), ԾԿ շիֆ կամ յալս-
պիսեացս, Ո ալսպիսեացս, ԽԵԿՂՃՄՅՆՇՈ
տոյժն, Ղ նոյնն, Շ լինի
6—7 ԾԿ շիֆ նոյն լիցի... նմանեաց նորին
7 ԺԻ ի նմանեաց, ԽՈ՝ սապէս, ԾԿ՝ նմանապէս
փխ Ալսպէս, ԽԵԿՂՃՄՅՆՇՈ հանգերձից, Ն
հանգերձեցից, ԽԵԿՂՃՄՅՆՇՈ նմանեաց
9 ԺԻԶՊ տնկահանաց
10 ԺԻԶՊ հարկեալ փխ Շարժեալ, Ի սատան-
կան, ԾԿՂՇ տուն, Ո ուրոյթ
11 Ո ալստ փխ յալստ, ԾԿ յալստնեցի փխ
յալստ... գալցէ, ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ հատողին
12 Ո զամտն փխ զամտն, ԶՊ յորբան, Ի որբան,
Ո տունգն, ԽԵԿՂՃՄՅՆՇՈ յափով
13 Ո զՕրէնքն փխ Զի օրէքն, ԽՂՃՄՅՆՇՈ զթշա-
մեաց, Ն թշնամեաց
14 ԽՂՃՄՅՆՇՈ շիֆ ալսինքն, ԾԿ շիֆ ալսինքն՝
զալլազգեացն, Ծ զտունկ, Ո զտունգն, Ի
սապէս, ԽՂՃՆՇ ալդպէս
14—15 ԾԿ և ալդպէս իցէ փխ Եւ ալդ... իրա-
ւամբբ
17 ԺԻԶՊ զուղղութեան փխ զովողութեան
17—18 ԽՂՃՄՅՆՇՈ վասն աւանդից (ՄՅ որ իրբ
պահ տան փխ աւանդից) և զովողութեան
(Ո զուղղութեան) և վնասելոյ (ՆՈ վասն ա-

սելոյ) ինչ (ձ շիֆ) զընկերին և զտանելոյ (Ո
ի հանելոյ) զկորուստ (Ո զնորուստ) ինչ, Շ
շիֆ վերնագիւր
19 Ղ շիֆ ընդ, Շ շիֆ և, ԾԿՂ քո փխ որ, ձՆՈ
Լթէ անձն մեղիցէ
20 ԺԻԶՊ ընկերին
21 Ո իգետ նորուստ փխ եգիտ կորուստ, Ն ժըխ-
տից
22 Ղ իրբ, Ո իրաց, Ո մեռանչելոյ
22—23 ԾԿ շիֆ վասն միոյ... նորա նորոք
23 ԽՆՈ շիֆ նորա, Շ նորա, Ո անցանիցէ
24 ԺԻԶՅՇ զլափշտակութիւն, Ո զափշտակու-
թիւն, Ո շիֆ զոր, Ո զափշտակեաց, Մ զը-
նասն, ձՆ որ (վնասեաց), ԾԿՇ և կամ
25 ԺԻԶՃՄՅՆՇՈ զոր (աւանդեաց), ձՆՈ կամ
կորուսեալ էր եգիտ, Ո ամենայն
26 Խ եգաւ փխ երդուաւ, ԾԿ զուխն, Շ զերրորդ
փխ զհինգերորդ, Ո օելցէ
26—27 ԾԿ շիֆ յաւելցէ ի նոյն
27 ԾԿՂՇ յաւուրն, Ո աւուր որում, Մ յանդի-
մեացի
28—35 ԾԿ շիֆ Աստուածախօսութիւնս... ի
կանոնս թողաք
28 Ն դատաստան տեառն ի, Ո Լս, Ն եկեղեցի,
ՂՇ կալցէ
29 ԺԻԶՅՊ շիֆ է, ԺԻԶՅՆՇՈՊ տէրն, ՄՅ՝ խո-
րին, Շ՝ իւրին փխ խոյին, ձ քաւութեանն,
Շ շիֆ որք
30 Մ իսկ փխ իրբ, Ո դատաստանին, Ո շիֆ Են
(և տուժին), ԺԶՊ շիֆ և (տուժին), ԺԶՂՄ
ՅՊ ապաշխարութեանն
31 ՄՅ շիֆ ալնու, Շ շիֆ զի, ՂՄՅՆՇՈ զժածուկ
32 Պ յանցանսն, Ժ յորոց
33 ԺԻԶՄՅՆՇՈ տուժի (ոչ), Պ զապաշխարհու-
թիւնն
35 ձՄՆՊ զապաշխարութիւնն, ԽՂՃՄՅՆՇՈ կա-
նոնսն

336-ՐԳ ԷԶԻ

2 ԽԵԿՂՃՄՅՆՇՈ վասն էր (3 շիֆ) զեկեղեցոյ
պողի (ՄՅ պողինս, ձՆՈ շիֆ) արգելին
(ԽՂՆՇՈ արգիլին) և (Շ շիֆ) շտան (Շ շիֆ),
Ի շիֆ վասն որ զեկեղեցոյ
3 ԺԶԶՊ թէ փխ Եւ, Ո անգէտս, ԾԿՂՇ զարբու-
թիւնս
4 ԻՈՊ զարբութիւն Ն զարբութիւնսն, ԾԿ ի քա-
հանայն, ՂՇ ցքահանայն, Մ ցքահանայ,

Ն զքահանայն
4—5 ԺԻԶՅՈ զարբութիւն
5 ԾԿ շիֆ զոր... Տեառն, Ն մատուցին փխ զա-
տուցին
6 Խձ անարէնութիւն, Ո շիֆ անօրէնութիւն...
իւրեանց, ԽԿՂՃՄՅՆ ուտելով, ԾԿ շիֆ իւր-
բեանց, Ժ զարբութիւնն
8 ԽԵԿՂՃՄՅՆՇՈ նշանակ, ՄՅ նշանական, ԽՂՃՅ

- Մեն անփոփոխ մեղ (ՄՅ ի մեղ) կացցէ,
 ճնո յկեղեցիս, Ե կեղեցի
 8—9 ՄԿ չիք յկեղեցի սուրբ
 9 ԽՂՃՄՅՆՇՈ չիք սուրբ
 11 ԺԻՁՊ վասն յիշողաց, ՄԿ յիշող տուաց, Ճ
 յիշողնատուաց, ՄՅ յիշողնատուողաց, Ե
 յիշողատուաց
 12 ԺԻՁՇՊ կնոջն, Խ կնոջ, ՄԿ ի կնոջէ, Մ ի
 կնոջ, Յ ի կնոջն, Ն խորայնացոց, Պ խորա-
 յէլացոց. ՃնՊ եգիպտացոց
 13 Խ որդոյցն, ԺԽԽՂՁՃՄՅՆՇՈՊ յիշողայնացոց
 (անտի), Ն անդի
 14 Ո է, ՄԿՂՇ չիք Ե (անուանեալ), Ճ անուե-
 ալն, ՄԿ կնոջ
 15 ՇՊ զանուն, Ճ անէջ փխ անէծ, ՄՅ անէծս,
 ԺԿՁՄՆՇ յօրն
 16 Ո աղգէ, Ն՝ ոնա, Ո՝ առնայ մյուսները՝ ու-
 նայ փխ Դանայ. սրբագրել եմք ըստ ԱՐ
 խմբագր.
 18 ՄԿ զոր, ԽՂՄՇ զձեռն
 18—19 ԺԻՁՅՊ և դիցեն զձեռն իւրեանց ի վերայ
 գլխոյ նորա որք լուանն
 19 ՄՅՇ ժողովուրդն
 20 Ճ խաւեսցին և արանցն ցնոսա, Ո ասես,
 ՆՈ որ որ, ԺՆ զանիծանէ, ՄԿ անիծէ

- 21 Ո չիք դի, Ճ անարգեաց փխ անուանեաց, Ո
 զանուանեաց
 21—22 ՃնՈ չիք մեղի քարընկեցութեամբ
 22 Մ քարընկեցութեամբ, ՄԿ ժողովուրդն
 23 ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ բնակ, Ո անուանել, Պ յանու-
 ան, Ե զանունն
 24 Շ նորա փխ որ, Ճ յանէջն փխ անէծն
 25 ՇՈ չիք զնա, ԽԿՃՈ ժողովուրդն
 26 Մ որդի, Կ որդիք, Ե հրամայեաց փխ պա-
 տուիրեաց, Խ պատուիրեաց նմա
 28 ԽՂ յղափոխել, Յ յղափոխել, Ի սապէս
 29 ԽՄՃՄՅՆՇՈ զանուն, Ժ հայհոյեացէ, ԻՁՊ
 հայհոյեցեն
 30 ՄՅ չիք ի, ՃՈ կուրին, ՄՅ զկուրին, ԽԿՂՃՄ
 ՅՆՇՈ չիք և, ՃՄՆ զմկրտութիւնն, ԺԻՁՊ
 իսկ եթէ, Ո մին
 32 Մ սպանել, Ո եթէ, Ո քրիստեայ
 32—33 Ն չիք ապա թէ.... զպատահումն
 33 Ձ զպատահումն
 35 ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ վասն որ զանաւուն սպանանէ
 (Ե սպանէ)
 36 Պ եթէ փխ Ե
 37 ԺԻ տեսութեան, ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ տեսութեանդ,
 ԺԻՁՊ որ փխ և, Խ կայցէ
 38 Ե քննեացէ, Ո ժողթանօք փխ մախանօք, Ե
 հարելն, ՃնՈ հարեալն և պատահմամբն

887-ՐԴ ԷԶԻ

- 3 Ե եթէ որ, բոլոր ձեռագրերը քում փխ քո-
 սրբագրել եմք համաձայն ԱՐ խմբագրու-
 քյուններն և Առաւմաշէնի, Ժ չիք ընդ,
 ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ իցէ փխ է, ՃնՈ վաճառիցէ
 4 ԺԻՁՊ որ և (մերձաւոր), բոլոր ձեռագրեր-
 ում մերձաւոր ինչ փխ մերձաւորին, ԽԿՂ
 ՂՃՄՅՆՇՈ իցէ փխ է
 5 ՃնՈ զվաճառեալն, ՃնՈ իւրում, ՄԿ չիք թէ,
 ԻՃնՈ չիք ուրուք, Խ որ փխ ուրուք, ԺԽՍ
 ԿՁՂՆՇՈՊ մերձաւոր ինչ փխ մերձաւորի,
 Ե չիք և (ձեռնհաս)
 6 Ն գտանիցէ, Ճ բաւանդակ փխ բաւական,
 ՄԿՇ փրկական փրկանաց, ՃնՈ չիք և (հա-
 մարեացէ)
 7 Ի իւրոց, ՄԿՂ առնն, ՄՅ յորում, Ճ զնմա
 8 Ժ կալած, Յ դարձցի փխ գտցի, ԺԽԿՂՁՃՄ
 ՅՆՇՈՊ ի ձեռն, ԽՂՃՆՇՈ բաւականն
 9 ՂՈ՝ առն ի, ՄՅ՝ նա հեռի փխ առ ի, Ո այն
 փխ այնմ
 10 Ժ չիք յամն, Պ ցամն (թողութեան), ԺԻՁՊ
 ի յամին, ԺԻՁՊ իւրում
 10—11 ՄԿՂՃՄՅՆՇՈ մինչև յամն (նշոն ամն)
 թողութեան իւրոյ (ՄԿՂՄՅՈ չիք, Ճ իւ-
 րեանց) և ելցէ յամին թողութեան իւրոյ և
 դարձցի (Ճ դարձի) անդրէն ի կալուած իւր,
 Խ մինչև յամն թողութեան իւրոյ և դարձ-

- ցի անդրէն ի կալուած իւր
 12 ՃնՈ աւետարանական, Ն հրամանի
 13 ԺԻՁՊ յամնեսեան, ՄՅ յիւրն, ՆՈ յիւր,
 ԺԻՁՊ չիք դի
 14 ԺԻՁՊ ձեռագրերը բացի Ն, ընդ փրկանօք,
 ՄԿ իսկ եթէ
 15 ՄԿ եթէ եղիցին, ԺԻՁՄՅՈ չիք ընդ
 16 ԿՇ ԽԿՆ, ՄԿՂՇ ամն
 18 ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ թողուլ նման Օրինացն ազա-
 տս, Ե չիք ըստ
 19 Մ փրկիլ, ԿՂՇ ԽԿՆ, Բոլոր ձեռագրերը ամէ.
 սրբագրել եմք համաձայն Ա խմբագրու-
 քեան, ԽՂՃՆՇՈ հաստատիցի, ՄԿ հաստա-
 տի, ՄՅ հաստացի փխ հաստատեցի, ԽՈ
 չիք ըստ, ԺԿՂՁՃՈՊ ալլոց
 20 ՄԿ վաճառիցի, Ն վաճառիցէ, ԽԿՂՃՄ չիք
 ի, ՄԿՂՃՄՅՆՇՈ ամի, ՄԿ հաստատիցի
 22 ՃնՈ չիք գտուն, ՄԿՂՄՅ տան, Ե տանց
 24 Ճն փրկանաւք, Ի չիք. նորա, ՃնՈ տունն (Ն
 տուն) փխ նորա
 25 Ո՝ աստթի, Կ՝ թողութիւն փխ Օրաթուի, Մ
 ի փրկանք, Ե չիք ոչ
 26 ԺԻՁՄՅՈ հաստատիցէ, Ե տուն, ՄՅ պարսա-
 տոր փխ պարսպաւոր
 27 Ե ազգս, Ո յղս (յաղագս) փխ իւր, ԺԿ
 թողութեան, Մ թողութենէ

- 28 Ո չիք փարթամաց.... աղբատաց վաճառէ
29 ՄԻ դարձուցանել
30 ԺԻԶՊ տունկը փխ տունք, ԺԻԶՄՅՊ յաւանսն.
Ն որ ոչ, ՄԿՂՇ է փխ իցէ
31 ՄՅ Հանդս, Ն յանդս, ԺԻՄԿՆՇ քողութեան

- 33—35 ՄԿ չիք Եւ դայս.... զատուրն
33 Ն ամ (ամենայն) փխ ամ
34 Հ դամս, Մ զամենեւեան փխ զամսն
35 Ո առեկութենէ, Պ յառաւելութենէն

888-ՐԳ ԷԶԻ

- 2 Ո չիք գնեն, Ի չիք տուն
3 ԺԻԶՊ զի փխ Եւ, Ժ տունկ փխ տունք, Ի քաղաքս, ՄԿՂՇ քաղաքն (կալուածոց)
3—4 ԺԻԶՊ նայիցին փխ նոցա իցեն, ճՈ չիք նոցա իցեն, Ն չիք նոցա իցեն ընդ
4 ճՆՈ ղևտացւոցն
5 Ն ղևտաց, Ո անդի, ԺԶ և Ելցէ
5—6 ԽՄԿՂՃՄՅ քողութեանն
6 Ժ տունկ փխ տունք, ԽՄԿՂՃՄՆՈ ղևտացւոցն
7 ՄՇ ազարազն, Կ ազարակն
8 Ո յալն
9 ԽՂՃՄՅՇ ղատաստան, Ի սալէս
9—13 ՆՈ չիք Պարտ է.... այն նոցա
9—15 ՄԿ չիք Պարտ է.... ի փրկելն
11 ԺԻ զյաշխարհականաց, Զ զըաշխարհա-
կանաց, ճ աշխարհական, Պ քան զի զաշ-
խարհականաց
12 Ճ ազարակ, ՄՅ ապարակը փխ ազարակը,
ԺԻԶՊ զատուցեալ, ԽՂՃՇ ի յեկեղցիս, ՄՅ
ի յեկեղցի
13 Ո յափտեանական են այն, ճՆ այնմ, Ո այժմ
փխ այսմ
14 ԺԽԶՆՄՈ ամ (ամենայն) փխ ամ, Ո նա փխ
նաև, ՄՅՆՇ ամենայն, ՄՅ ղատաստանք,
Շ ղատաստանաց
15 ԺԻԶՊ զծախը, Խ՝ ծաղը, ՄՅ՝ ծածը, Ո՝ ծառը
փխ ծախը բոլոր ձեռ., բացի Ղ-ից, տես-
ցեն, իսկ ճՆ՝ տացին, Ո՝ տացեն փխ տես-
ցին, Ն չիք ի
17 ԺԻԶՊ վասն ջրաղացաց գրեցաւ սակաւ, ՄՅ
վասն ջրաղացաց վաճառել
18 Ն աղբատուութեամբ, ԽՂՃՄՅՆՇՈ վաճառել,
ԺԻԶՊ վաճառեալ լինին, ԺԽԶՈ զամ (զա-
մենայն) փխ զամ, Ո չիք մի
19 ԽՄԿՂՄՅ լինիցին, ՆՈ չիք լիցին, Շ լիցի,
ԺՊ ինքեանք, ՆՈ ազգականացն, ՄԿ չիք
իսկ եթէ, ԽՂՃՄՅՆՇՈ չիք եթէ, Ի չիք ամի,
ՄՅ ամին

- 22 ԽՄԿՂՃՈ վասն որ անասուն գնեն և ծախեն,
ՄՅՆ վասն որք (Ն որ) առնուն գնեն և ծախեն,
Շ վասն որ անասուն գնեն
23 ԺԻԶՊ թէ փխ Եւ, ՄՅ զշորքտանիսն, Շ շոր-
քտանիս, ԽՂՃՆՇ վաճառեալ
24 ԽՂՃՅՆՈ զողան, Մ զողոնի, Մ զողան, Շ
զողուն, ՄԿ լիցի փխ իցէ, ԽՄԿՂՃՄՅՆ
ՇՈ մի հնահազ, ՄԿՂ գիշերակոյր, ճ գի-
շերադայր
25 ՄՅ անգալ փխ անգնալ, ԺԻԶՅՇ կամորճի,
ԽՄ կարմրիք, Ո կամարարիք, Պ կամուրջի
26 Ո բեղեակիրս, Մճ բաց ի, Յ մինչև, Ո ամ,
ՆՈ դարձիք և եթէ յայնեալ
27 Ո քնոյն փխ գնոյն
28 Ն յառաջինն, ԽԿՂՇ տէր, ճՆՈ չիք և
29 ԺԻԶՊ յամս փխ այսմ, ՂՇ այսմ, ՄՅՆ
յայսմ, Ժ՝ պաշաճաց, ԻԶՊ՝ պատշաճաց փխ
պատճառաց, ՆՈ պատճառանաց, Խ մինչև
30 ԿՄՅՇ Եւթն, ճՆՈ արն, ԽԿՂՃՄՅՆՇՈ չիք և
(վճիռ), ԽԿՂՃՅՆՇՈ եթէ, ճՆՈ հատուցէ
փխ դարձուցէ, Ի լինի, Շ լիցի ի
31 ՄԿ նմանապէս փխ նոյն, ՄԿ լիցի փխ կաց-
ցէ, ճՆ՝ վճարել, Ո՝ վճարեալ փխ վաճառել
31—33 ՄԿ չիք բոս արժանոյն.... գնողին
32 Ն յալլ, Ո ալլն, Շ չիք գնոյն, ԺԻԽՄԿՂՃՄ
ՅՆՇՈՊ չիք ի
33 ՂՇ գողին փխ գնողին
35 ԽՄԿՂՃՇՈ վասն որ Եւն ծախէ, ՄՅ որ, ՄՅ
Եւն
36 ՄԿՂՃՄՆՇՈ Եւ վկայիք և դայս հաստա-
տեցեն, Յ և փխ ևս, Մ և որք, ԺԻՄԿՂՄ
ՅՊ փորձի
36—37 Ն ալլ և ի կալ փխ զի փորձ.... և ի կալ
37 Խ ի հերկի, ԽՄԿՂՃՄՇՈ չիք և (Ի սալլ), Խ
չիք ի (սալլ), ՂՇ սալ փխ սալլ, ճ չիք ի
(կալ), ԺԻԶՊ կալի, ՄՅ ի կալ կալեալ, ՄԿՄՅ
չիք իցէ, ԽՄԿՂՃՄՅՆՇՈ և մի (հնակաղ)
ՄԿՄՅ և մի հնահազ, ՄՅ և մի գիշերակոյր

889-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 ԽՄԿՂՃՄՅՆՇՈ և մի հարկանող, Ն գողունին,
Ի յամի, ԺԻԶՊ չիք փորձի, ՄԿՂՇ փորձի
2 Ո դարձի, ԺԶՊ գողունի, Շ յայսն
2—4 Մ չիք գողունին՝ յամենայն ժամ.... մինչև
վերջ. ձեռագրում քերքեր են պակաս:

- ՄԿ չիք իսկ անմեղիցն.... կանխաւ
3 ԻԶՊ յանմղիցն, ՇՈ անմեղիցն փխ անմղիցն,
ճ բաց ի, Ն ի հերկս
4 ԺԻԶՊ փորձ

6 ԾԿՂՃՏՆՇՈՒ ռըր, ԽԾԿՂՃՏՆՇՈՒ կոմիտե
7 Ի ղիդ
8 ԺԻՈՊ իւրաքանչիւր, Ո ամենայնի փխ ամի,
ԽԾԿՂՃՏՆՇՈՒ ծնանիցի
9 ձն ղաճառեցէն փխ յամի դարձցին, ԽԾԿՂ
ՅՇ զարձցի, Շ կամենայն փխ կամ
12 ԾԿՂՇ ռըր, ԽԾԿՂՃՏՆՇՈՒ մեղուք, Ղ մեղու, Պ
զմեղուս, ԺԻՁՊ փեթաքով, ԽԾԿՂՃՏՆՇՈՒ
չի փեթակով
13 ԽԿՂՃՏՆՇՈՒ վաճառել, ԽԿՂՅՇ ունին, Ո հաս-
տատցի
14 Կձ՝ երկանն, ՆՈ՝ ըստ սերմանն փխ սերկանն
15 ԺԻԾԿՂՁՊ վաճառել, ԽԾԿՂՅՆՈ և կամ, Ն կըշ-
ոք, ԺԽԾԿՂՁՂՃՆՇՈՒ փեթկաւ
16 Ո վաճառողէ
17 Ո չի փ, Ո լցի, ԺՁ առաւ, Պ առաւելն
18 ՆՈ խարէութիւն, Ո դարձց եղ, Ո չի փ զի,
ԽԾԿՂՃՏՆՇՈՒ չի վասն, Ի չի փ յուսոյ, Յ՝
զնէ, Ո՝ քնէ փխ զնէ (Ո այսպէս. յուսոյ
որ ինքն է)
19 Ժ մերսանց, Խ սերմանաց, Ո սերմանց, Մ
չի և, ԺԻՁՊ և յուսոյ եղեալ, Խ՝ մեղրուց,
ԾԿՂՇ՝ մեղր, ձնՈ՝ մեղրուց, Յ՝ մերուրց փխ
մեղուց
20 ԻԽՅՆՈ կամ ի, Խ վկաւար, Ժ չի փ որպէս, Ո
չի փ
20—21 ԺԻՁՅՊ ի մտանելն և յեւանելն, Ո ըզ-
մտանելն ու ելանելն

21 Կ յեւանելն, Ն ցուցի, Կ վճիռն փխ վաճառն,
ԾԿՂՇ թիւր
22 ԺԻՁՊ և յաւուրսն, ԾԿՂՆՇ վաճառին փխ
վճարին
23 Շ դարձի, Ժ կարծեաց, ՆՈ կարծեցեալ, Պ
այդպէս
24 Ո չի փ, Ո ամենայն մի (ամ մի) փխ յամի,
ձ անպտուղն
25 ՄԿ եղեալ փխ լիցի
27 ԽԾԿՂՅՇ վասն ռըր (ՄԿ ռըր) կարաս և ալ
անօթ ծախէ,
ձնՈ վասն ռըր կարաս ծախեն և ալ ան-
օթ,
Շ վասն ռըր կարաս ծախեն,
Պ և փխ կամ, ԻՁՊ անօթս
28 ԽԾԿՂՃՏՆՇՈՒ և փխ Իսկ, Յ ղկարասի, ԺԻՁՊ
վաճառել և գնել
29 ԽԾԿՂՃՏՆՇՈՒ պահիցէ գինի (Շ ղգինի, Ո
գինի) յամին (Շ ամին, Մ գինի||մին),
ԽԾԿՂՃՇ կարծիւք, ԽԿՂՃՅՆՈ թրծանէ, Շ
թրծան
30 ԺՊ միայն, ԽԾԿՂՃՏՆՇՈՒ առցէ, ԺՊ և ալ
31 Ժ վնասոյն, ԺԻՁՊ տուծեցէ, Յ յանկարծիս
32 Ն կարծիս, ՆՇ անտուծ, ԺԻՁՊ յանդիմանէ
փխ յայդմանէ, Շ յայդմանի, Ո յանդմանէ
33 ԺԽԿՂՅՆՇՈՒ միոյն փխ միայն
34 ՄԿ այդպէս լիցի, ԺԻՁՂՇ այդմն, Յ այժմ փխ
այդմ, ԽՅ և ի փոքունսն, ԺԻՁՊ փոքունս,
ՄԿ մեծամեծս

Յ40-ՐԳ ԷՁԻ

2 ԽԿՂՅՆՈ ռըր, ԺԾՇ կապեալ են, ԿՊ կապալ
են, Յ կապեն, Ո կապել են
3 Ն ղպտուղսն, ՄԿ ամի, ԺԻՁՊ շահեցի
4 ԻՁՊ եթէ, ՄԿ ղզլուի
5 ԽԽՇՈ աշխատութեան
6 Ժն թէ, ԺՇՈ շահիցէ, Ն պահիցէ փխ շահիցէ
7 ձնՈ վաճառ, Խ յաջակողմամբ փխ յաջող-
մամբ, ԾԿՂ յաջողեալ, ՄԿ շահ ստանան
8 ձնՈ չի փ աւուրք, Ի եթն փխ տասն
11 ԺԻՁձՆ վարձերոյ, ՄԿՇ վարձոյ, Ղ վարոյ,
Յ վարձերու
12 ԺԽՁՂՇ ղայսպիսիս, ՄԿՆ շահեն
13 Ն այնզեղը, ՄԿ տացի, Յ առցէ փխ տացէ,
ԽԾԿՂՃՏՆՇՈՒ շահի
14 ԺԽԿՂՁՇՊ պատրաստեալ, ՄԿՅՆ ղկազմածն,
ձնՈ վնաս
15 ՆՊ իրացն, Ո իրանցն, ՄԿ ապա թէ փխ իսկ,
Ժ անպատրաստութենէ, Պ յանպատրաստու-
թեան, Ո չի ի (ջար) Յ և ի նաւ
16 Ո ալսն, Ի յամենայն, Ն ամենայնի, ձն ի
փխ և (զողացեալն), Ն չի փ (զողացեալն)
17 ՆՈ ալրեալ, ՄԿՂՇ թէ, Պ եթէ փխ և թէ, Շ
պատճառ

17—18 Ն չի փ տեառն.... պատճառս
18 Շ՝ պատճառողէն, ՄԿՂ՝ պատճառողին փխ
պատճառս առաղին, ԺԻՁՊ ալրողին փխ
առողին
19 ՄԿՅՇՈՒ ալրմ, Ղ ալրմն, Ո և ալն, Յ չի փ
(միանդամ) և
19—20 ՄԿ չի փ որ ինչ.... իցէ
22 ԽԿՂՃՏՆՇՈՒ վասն ռըր կամին (Խ կամի, Ղ
կամէն, Շ չի փ) ղհայրենիք (ձնՈ հայրենիք,
Շ ղհայրենիս) բաժանել (Յ բաժանիլ հայր-
ենիք) ի (Յ չի փ) վերայ (Յ չի փ) որդոց (Յ
որդիքն)
23 Պ դստերք, ԺԽՅՅՅ սաղալայատու, ՄԿՊ սաղ-
ալայադու, Ո սաղալաթու, Ժ որերեալ, ԻՁՊ
ոմերեալ, ձն ոմերեալ, Ն ոմերեալ, ԽԾ
ԿՂՃՆՈ ղաղաղու
24 Ո ի գնէի ի
25 Յ մեղքեալ, Խ առաջին
26 ԽԾԿՂՃՏՆՇՈՒ և առաջի եղիազարու (ԽՇ
եղիազարու, ձն եղիզար, Ո եղիզարա),
ԺՁ եղեազարու
27—28 ԽԾԿՂՃՏՆՇՈՒ չի ի դրան խորանին....
ոչ էր ի մէջ ժողովրդեանն

- 27—29 ԺԻՁՊ շիֆ ի դրան խորանին... առաջի
Տեառն ի ժողովրդեանն
28 ՄԿ գումարեալ, ՂԵ գումարել
30 Կ անունն, Ո յանունն, Յ ի միջի
31 ՆՈ գոյին, Ղ զժառանգութիւն, Յ զժառանգութիւն
32 ԽԵԿՂՃՅՆՇՈ տեառն փխ Աստուծոյ
33 Խ ուղիւղ, Ն դատերբ, ՄԿՂՃՆՈ սաղապադոյ,
Յ սաղապաթու
34 ԽԵԿՂՃՅՆՇՈ կալուած, Յ Հօրն
35 ՄԿ գիցեն
36 ԽԵԿՂՃՅՆՇՈ ոչ իցէ
36—37 Յ ուսար ոչ ունիցէ դատերն իւրում նորա

- սացէ զժառանգութիւնն իւրոյ
37 ԽԵԿ զժառանգութիւնն, ՄԿՈ շիֆ իւր, ՄԿ
դատերն, ՄԿՆ Թէ, ԽԵԿՂՃՅՆՇՈ ոչ գուցէ
(Ն իցէ) նորա գուսար (Ն եղբարբ), ԺԽԶ
ՃՅՇՊ սացջիբ
38 ԿՃ զժառանգութիւնն, Ո իւր փխ նորա, Ն
Հօրեղբօր փխ նորա եղբօր, Յ իւրոյ փխ իւ-
րում, Կ Թէ, ՃՅՈ ոչ գուցէ (Ճ գուցեն) նո-
րա եղբարբ
38—39 ԽԵԿՂՃՅՆՇ շիֆ և Եթէ ոչ գուցէ եղբարբ....
Հօրեղբօրն իւրում
39 ՃՈ շիֆ նորա (Հօրեղբօրն), ՃՅՈՊ Հօրեղ-
բօր, Յ իւրոյ, ՃՅՈ Եթէ, ՅՊ գուցէ

Յ41-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԺԻՁՊ սացջիբ, ԺՊ ընդ այնոյ փխ ընտա-
նոյ, ԻԽԶՂՇ ընդանոյ, Մ և ի ցեղէ
2 ԺԽԶՅՊ զնոսայ փխ զնորայն
4 Պ ամենայն, ԽՂ կացէ, Շ կայցէ, Ո զվճիռ
5 ԺԻՁՆՈՊ զտողին փխ գիտողին, Ո իրաւուն
6 Ղ մարդո փխ որդոյ, ՆՈ Եթէ (իցէ), Ի դաւ-
ար, Ժ ժառանգեացէ
7 ԽՂՃՅՆՇՈ՝ զհայրն, Յ՝ զհօրն փխ զհայրենին,
ՄԿ շիֆ զհայրենին, Ո ան որ ի տան, Շ տան
8 ԽՂՃՅՆՇՈ քոյր, ԺԽԵԿՂՃՅՇՊ առցէ, Ն
տոցեն, Յ առցէ Եթէ իցէ եղբարբ իւր, ԻՊ
կարէ, Ո ժառանգն
8—9 ԺԻՁՊ և այս անդ յայտնի է, Խ և այս
յայտնի է
9 ՄԿ անդի, Ո զոր փխ գի, ԽԵԿՂՃՅՆՇՈ ըզզըս-
տերսն, Ճ զդատերնն
10 ԽՇՈ ժառանգութիւն
11 ԽՈ շիֆ Ապա Թէ շիցէ.... ժառանգէ, ՄԿՂՃՅՆՇ
ժառանգիցէ
12 ՃՈ շիֆ կամեսցի, ՃՅՈ իւրով, Ճ որդովն,
Ո արեամբն փխ արամբն
13 Ն նորա
14 Ո ի դալ, Ն ապա առցէ, ԽԵԿՂՃՅՆՇՈ ըզ-
բամբն, Ն զեղբարբն, ՄԿ ժառանգէ
16 ՆՇ շիֆ Ապա Թէ շիցէ.... ժառանգեսցէ, ՄԿ
և փխ Ապա, Ո և Եթէ ոչ իցէ, ՄԿՂ ժառան-
գեսցէ զայս
17 ԽԵԿՂՃՅՆՇՈ շիֆ որ ժառանգեսցէ
18 ՄԿ ժառանգէ, Ն շիֆ ժառանգեսցէ.... որքան,
Պ ժառանգիցէ
19 Խ շիֆ Հօրն, ԺԽԶՅՊ մինչև, ՄԿՈ գուսարն
20 Յ ինչի
21 ԺԻՁՊ շիֆ Ապա Թէ.... ժառանգ ինչի ՄԿՂՅՈ
Հօրեղբարբն, Ճ հարն եղբօրն
22 Ո կրկին փխ կին
23 Ճ առնեն, Խ ցուցանէ, Յ ի կնոջն, ՆՈ կնոջն
դանկ մի (Ո ի մի), այստեղ և այլուր ձե-

- ռագրերը հաճախ ունեն դանկ¹, ԺԽԵԿՂՃ
ՆՇՈՊ քոյրն, Խ քարն, ԽԵԿՂՃՅՆՇՈ ու
փխ և (կէս)
24 Ն Թասու բառի «թ»-ի զլիւնն ձեռագրում կար-
միր քանաֆով նշան է դրված և նույն քա-
նաֆով լուսանցում գրվածէ. «Թասուն ի
չորիցն մին է ի դանդեն»,
Ո Թասու բառին ի բացատրութեամբ հենց
տեքստում գրված է կարմիր քանաֆով.
«Թասուն ի չորիցն մին էր ի դանդեն»,
իսկ չ ուղղակի՝ և մօրն Ի Թասու, Թա
սուն ի չորիցն մին է ի դանդեն
25 Ո համարեք, ԽԵԿՂՃՅՆՇՈ մինչ (Շ մինչև)
ի չորրորդ
26 Շ յայտել, ՄՅ առնուլ, Կ առնող
26—27 ՃՆՈ ժառանգորդսն
27 ԽՃՆ այրն փխ այնր, Շ շիֆ են, ՄԿՃՅՇՈ
ժառանգ, ՃՆՈ անցանէ, Ճ զչորս, Յ չոր-
րորդ, ՆՈ չորս
28 ԺԽԵԿՂՃՅՆՇՈ ժառանգութիւն, ՃՆՈ դատա-
ւորացն
29 ՃՆՈ կա ի գիրս նոցա փխ գրեալ է.... ի
գիրս, ՄԿ շիֆ ի գիրս
30 ՃՆՈ եղբարբ, Ն որ ոչ իցէ, Յ իսկ եղբարբն
ոչ իցէ համամար և, Ն համամարն, ԿՂՇ
ըստ փխ ընդ
30—31 Մ շիֆ համամար.... համահայրսն և
31 Ճ շիֆ համահայրսն և ընդ, Ո շիֆ համա-
հայրսն, և, Յ համահայրսն, Ն համա-
մարսն փխ համահայրսն, Ն իֆ և ընդ
համահայրսն, ՃՆՈ զայս նոցա, ՆՇՈ ըզ-
նահայեան
32 ԽԵԿՂՃՅՆՈ ինչս, Ճ շիֆ իւր, Ն Իսահակ
33 Շ շիֆ իւրու, Ի Թէ, Ո ստօիցէ փխ ասիցէ

¹ Այդ տարբերակը գտնվում է
այլևս չի նշվում:

- 34 Ն պակաս փխ պսակ, ձնն երրորդ, ՄՂ անս
(տուրս)
35 Ն տուս փխ տուրս, Նն և աստ (ժառանգու-
թիւն) 3 չիք ըստ, Ն չիք պակաս
36 ՄԿՅ յօրէնս, ԺԻՁ իրեցութեան
37 ԽՄԿՂՃՅՆՇՈ Տօրեղբարքն լինիցին (ՄՂՇ
լիցին)
38 ՅՈ աստուածային, ԺԻՁՊ օրինացն, ձնն
դատաստանի, Ո մահմետականաց
39 Յ դստերս, ԺԻՁՊ հարցն, ԽՄԿՂՃՆ ընդ փխ

342-ԲՂ ԷՁԻ

- 2 Շ չիք վասն, Ղ և դստերաց և որդոց, 3 ու-
տաց, ՄԿՇ որդոց, ՁՊ դստերաց այսպէս
3 ԽՂՃՅՆՇՈ զայն, ՄԿ ունիցին փխ առեալ
իցին
4 Պ բաժինն, Նն յօրինաց և կանոնաց, ՄԿ չիք
նշանակեալ
7 Ո նորա, Խ որք փխ որ որ, 3 ուխտս տանալ,
ԽՄԿՂՃՅՆՇ զգինս
8 ՃՇՈ չիք ի, ԺԻՁՂՇՊ ցվաթսունամեանսն, ՄԿ
ցվաթսուն ամս, Ո վաթսունամեանսս, ԽՄԿՂ
ՃՅՇՈ չիք և
8—9 Ն չիք արուին.... եղիցին գինք
9 Ո գինք փխ գինք, Ն երկդրամեան, Ի ըսկեղն,
ՄԿՂՇ չիք սկեղն
10 Յ՝ գին, մյուս ձեռագրերը՝ ի գին փխ իգին,
ԽՂՃՆՇՈ լինիցին, Ի չիք գինք, Խ երկդրա-
մեանս, Նն եթէ, ձնՇՈ չիք չ
11 Ի ցքսանամեանսն, ԺԻՁՊ լիցին, Խ երկդրա-
մեանս, Ճ երկդրամեանսն, Շ՝ եգին, մյուս
ձեռագրերը՝ ի գին փխ իգին
12 Ճ երկդրամեանսն, Ն երկդրամ
9—12 Ո չիք և իգին.... երկդրամեան
13 ԺԽՄՁ չիք ի (կազմածն), ԺԻՁՊ աուր, Ո
էդն փխ էդն
14 Ժ ծննդունդն, ԺԻՁՊ թէ երեկեայ փխ թերին
առաւ, Խ կողն, Ճ կողմ, Ն չիք ըստ որ-
ում.... նշանակէ
15 Խ կիսուն, Ո անուան
16 ԺՁՂՊ է հնգիւ է, բացի ձ-ից մյուսները ի
գին փխ իգին, Ո կատարելութեան, ԺԻՁՅՊ
կատարելութեան նշանակ այսինքն, Ո կա-
տարելութեան թէ
17 Ճ հասակի, 3 յաղագս կատարելութեան հա-
սակին և կամ յաղագս պիտոյից, ԽՄԿՂՃՆ
ՇՈ չիք կատարելութեան, Ն կարգեաց
18 ՄԿՂՃՆՇՈ չիք և, Նն միւս, Ի յայսցանէ, ձն
հաստատեացին, Ո հաստատեացի
19 ԽՄԿՂՃՅՆՇՈ մի
20 ԽՂՇ դստերքն մի երկուքն է որդի, ՄԿՃՆՈ
դստերքն երկուքն (ն երկուքն) մի որդի է,
3 մի, Պ մինն
21 ՃՈ տան, Ն չիք գի, Ն զժառանգ, Ո ժառանգ,

- որպէս, ՅՇՈ չիք որպէս
40 ԺԻՁՊ վրէպ
40—41 ձնն չիք այլ անվրէպ.... իրաւամբք
41 Շ արինացն, ՄԿ դատաստան, Շ իրաւամբ,
ՄԿ չիք իրաւամբք, Կ այս տողի նախա-
վերջին բառից անվիշապես շարունակվում
է ձնՁ հոգվածը հետևյալ կետից. ապաշ-
խարհութիւն կայցի և ամ արտաքոյ, Բ ամ ի
նէրքս. ապա թէ ոչ զարձգի առ բուն կին
իւր.... մինչև հոգվածի վերջը

- Ն զորդոյն
22 Ն այլք, Ո զայլքն, ՆՇ առնելով
23 ԽՂՃՅՇՈ դուստր
23—24 Ն չիք եթէ չիցէ.... ըստ կազմածին
24 ձնն զերկու դուստր, ԽՂՃՅՆՇՈ մի առնլի
(Ո առլի), Նն չիք է (եղբայր)
24—25 ՄԿ մի եղբայր է
25 ԺԻՁՊ եթէ ժառանգէ նա որդոյ
26 Մ տունն է, Շ տանէ է
27 Խ զերկունս փխ զերկունս, ձն զերկունս, ձն
առնլի, Ո առլի, ԺՁՊ այս փխ այսպէս, Ո
սապէս
28 Խ եյան, Ճ էլեալս, Ո էլեալսն, ԽՄԿՂՃՅՆՇՈ
տանէ, Ղն բաժիւ, Ո առ, ԽՄԿՂՇ եղեալ, Ղ
եղեյն, ԽՃՅՆՈ երկուս, ՄՂՇ երկու, ԽՄԿՂՃ
ՅՆՇՈ մի
29 Ի զոյգ ընդ հինգ, Ժ զոյգ զհինգ ընդ, ՄԿՁՂ
ՇՊ զոյգ հինգ ընդ, 3 զոյգ, է ընդ, ՄԿՂՇ
կին փխ կրկին, Նն որք
30 ՄԿ հաւասար է, Ո հաստատէ, Ո չիք այսմ
31 ԽՄԿ ժառանգութիւնն, Ո ժառանգութեան,
ԺԻՁՊ հօրն
32 ՁՃՆՊ արքայութեանն, ՄԿՂ կանաց
33 ՇՈ չիք ոչ, Ո զկանայքն, ԺԻՁՈՊ չիք են, ՄԿ
նոյնպէս փխ նմանապէս, ձնն թէպէտ և
34 ԺԻՁՊ բաժանորդք են, ձնն եղբարքն ժա-
ռանգեսցն քորքն (ձ քորքն), ԻԽՁՇ ժա-
ռանգութեան, ԽՅՅ քորք, Շ որք փխ քորք,
ձնն չիք են, 3 և փխ այլ, Ի աւանդապահք
փխ ժառանգապահք
36 ԺՁՊ թէ, ՄԿՂՇ առնիցէ, Ն չիք մասն, ՄԿ
քորքն
37 ԽՄԿՂՃՅՆՇՈ չիք որ և այս իսկ է
38 ԽՄԿՂՃՅՆՇՈ այլ փխ Ձի և, ՄԿ դստերն,
ԽՂՃՅՆՇՈ եթէ, Ժ թէ մինչ չի կարգացվում.
մասամբ քուրքն է պատոված, մասամբ
տառեքն են մաշված, ՄԿ ապա փխ բայց թէ
39 ձնն կենդանին, ՄԿ է փխ իցէ, Ժ ով (զը-
րով), Ժ |||ցէ (առնիցէ), ԽՂՃՅՆՇՈ նոյն,
ՄԿ նոյնպէս փխ նոյնք լիցի, ՄնՃՈ և, Ժ
լիցի |||բքն (և խորքն), Ճ խորքն
40 Ժ |||ան (իշխան), 3 եթէ կամիցի, ՄԿՂՅ իբր

41 ձ խորդն, ԾԿ չիք և, ձ թէ փխ կամ, ձնո
դասեր, ձնո իբրև

42 Յ զվարձ, Շ չիք (զի) և, ԽՂՃՆՈ առաքեալ,
Յ ունիս փխ որդիս

343-ՐԿ ԷՋԻ

1 ԽԾԿՂՆՈ խորթը, ձ խորդը
2 Ղ ալսմն, ԺԻԶՊ զորդո
3 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ խնամութիւնսն, ԽԾԿՂՃՆՇՈ զի
զիտասցէ զի, Յ չիք զի, ՂՅ զսպակաւն, Յ
ընտրութիւն փխ ընտանութիւն
4 Ո խափանէ, ԻՆՇՈՈ աւուսնութիւն, ԽԾԿՅՇՈ
սերմն, ԽՂՅՆՇՈ չիք է, Ի որ փխ ոչ (ժա-
ռանգէ)
5 ԾԿՂՅ ծնունդս, Շ ծնունդն
6 Յ օտարածնունքն, ԺԻՊ ծընունքն, Զ ծը-
նունդքն
7 Ո Էղար փխ Էղբար, Յ որդիք (նորա), ձնո
չիք ոչ (որդիք քուերն)
8 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ մարբոյր, Ժ չիք ոչ (նորին),
ԾԿՂՇ և ոչ որդի նորա, ձնո չիք և ոչ նո-
րին... Հորբոյր, ԽԾԿՂՅՇ և (կամ), Յ և
ոչ ժառանգեն
9 Կ ժառանգացնէ, ձնո ժառանգեցուցէ, Պ
ժառանգեցուցանեն
10 ՆՈ ժառանգ, Յ Էթէ
10—11 Ի ի կանոնս, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ ի կանոնս
(ձնո կանոնս) Էպիսկոպոսաց
11 Բոյոր Էնազգեր, Բացի Կ-ից, (Շ զիբ) զոր
փխ որ
12 ԽԾԿՂՃՆ զինչսն
13 ՆՈ դուտոր, ձնո ժառանգացէ, Ո չիք որ
14 ՆՈ չիք (իցէ) և
15 ձնո չիք ի ժառանգ, ԽԾԿՂՅՇ չիք ի, ձնո
զանգ մի
16 ԺԶՊ ժառանգութիւնս
17 Ն Էթէ, Ժ չիցէ, Շ որդիք փխ ուստերք, Պ
(մինչ) զի փխ ի, Բոյոր ձեռ. չիք որ. սրբա-
գրել Էեք ըստ ԱՔ խմբագրութիւնների, Ղ
հարէ
18 ԺԻԶՅՇՊ ալլ, Ո չիք ոչ (ի), Ո մարանց, Յ
ի տոհմէ

20 Շ զիբ փխ զիբս, ՆՇՇՈ որդոցն, Ժ և իւրե-
անց, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ չիք իւրեանց
21 ԾԿ նոյնպէս փխ նոյն, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ արանց
22 ԺԻԶՅ մահուանն, Կ մահուն, Ն և Էթէ,
23 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ չիք իցեն, Ն իցէ արժան է
24 ԺԻԶՅՇՇ վաղճանեալ, Ղ վաղճանեալ,¹ Ո
վաճառեալ փխ վախճանեալ
25 ԾԿՅ դատաստան
26 Ո ալլ փխ Արդ, ԽձՆՈ դուտոր փխ ուտոր
(իցէ), ԽԾԿՂՃՇՈ նա ժառանգէ զմարն, Յ
զմորն
27 ԾԿՂՃՅՆՇՈ ապա թէ չիցէ (ԾԿ ոչ) դուտոր
(ԾԿ դուտորն) և (Ո չիք) թէ (ձնո չիք)
չիցէ ուտոր՝ Էղբարն, Ն չիք ուտոր կամ, Շ
չիք և թէ չիցէ Էղբար՝ Հօրեղբարն
28 ձնո չիք և թէ չիցէ Հօրեղբար, Յ ի ցեղէն
29 Շ զարմն ժառանգէ, Ն հայրն, Շ չիք ժա-
ռանգէ, Ո զոյք
30 ԽՇ Էթէ, ԽԾԿՂՇ ծնեալքն, ԻՇՈ ժառանգու-
թիւն (Ապա թէ)
31 ԺԻԽԾԿՇՈ ժառանգութիւն, Ն չիք ժառանգու-
թիւն
32 Ո անդրադարձցի, ձ իբր ի, Շ իբրև
33 ձնՇՈՊ չիք և (մարն), ԾԿ չիք ևս, ԾԿ մե-
ռանի, Ո հայրն, Ի Էրկուց, Ն Էրկոցունց
34 ԺԻԾԿՂՃՆՇՈ ժառանգութիւն, ՅՇ չիք և հօր
մօր մանկանն, Ղ մանգանն¹, ձ զպատճառ
փխ զպատշաճ
34—35 Յ զպատշաճագոյն փխ զպատշաճ ոգոյ
35 Շ Էրկուս
36 ԺԻԽՅՇՈՊ ժառանգութիւն, Ո հօր հօրն, ԽձՅ
նո Էթէ, ԽձՇՈ չիք է
37 Շ ժառանգաւորաց, Ի ցուցեալն, ԽԾԿՂՃՅՆ
ՇՈ չիք մի
38 ԽԾԿՂՃՆ կենակցութեանն

344-ՐԿ ԷՋԻ

1 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ մեռանիցի, Ն առն
2 ԾԿ նոյնպէս փխ նոյն, ԺԻԶ լինիցի փխ նոյն
լիցի և, ԾԿ չիք լիցի
3 Կ թէ ևս
4 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ չիք մի, Ժ չիք լիցի, ԽԾԿՂՃՅ
ՆՇՈ առն, ԺԻԾՅՇՊ հօրն, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ չիք
մին
5 ԽԾՂՇՈ չիք և, Ո չիք որդին, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ
չիք մին
8 Շ բաժանն, Ի զկուսաշ, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ չիք ու-

տերք և դասերք, ԶՊ դասերքն
9 Յ և ըստ, Ո զժառանգութիւն, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ
չիք զալս, ԻՄՈ սապէս
10 ձն բաժանեցեն, Շ բաժանես, ԺԻԶՊ ի մի,
Ն չիք մի, Ն համարեցեն, Շ համարեցի
12 Ն Էթէ, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ մի, Ո չիք մին (որդի),
Ղ որդ փխ որդի, Ո որդիմ իցի, Ո չիք և,

¹ Այս տարբերութեամբը հետազոտում ալլևս չի նշվում:

- ժեմեզվձՅՆՇՈՊ մի (դուստր), Ո տաննս, ժՁ լերկու, Շ երկուս, ԽՅ բաժանիցես, ՇՆՈ բաժանեսցի, Շ բաժանեսցիս
- 13 ժ երկու, ԽՂՅՇ և փխ ու, Ո կէս, ժՍՁՂձՆՈՊ հղբարն, Ի յեղբայրն, ՄԿ նոյնպէս և փխ և զնոյնս, ժԽԵԶՊ քոյրն, ԽՂՇ քարն, Յ քվերն, ժԽԵԶՂձՅՆՇՈՊ մի, Ո մօր
- 14 Ո քոյր, Ո երկուսն, ԽՅ մէկ, ՄԿՂՆ մի
- 15 Ն դանկն, ԽԿՂՅՆՇՈ և փխ ու, Յ տացեալ, Յ շիբ (տացես) և, ձՆ ու փխ և (կէսն), ձՆ շիբ երկու (քուերն)
- 15—16 Ո շիբ և զերկու դանգ և կէսն երկու քուերն
- 16 Ղ քարն, Յ քվերցն, Խ զմէկ, ՄԿՂՅ զմի, ժՇ դանկ
- 17 ՄԿՂձՅՆՈ թէ, ԽԽԿՂձՆ մի (եղբայր), Յ մէկ, Պ շիբ և (մին), ԽԽԿՂձՆ մի, Յ մէկ, Պ քոյր ևս
- 18 Յ եղբօր, ձՆՈ ու փխ և (կէս), ժԽՁՊ լորս գարի (քուերն), Ո քարիք փխ գարի (քուերն), Մ քուրն, Ղ քարն, ԽԽԿՂձՅՆՇՈ շիբ մին
- 19 ԽԽԿՂձՅՆՇՈ դանկն (մօրն)
- 20 Յ եղբարք, ԽԽԿՂՅՆ մի, Յ շիբ որ, ձՆՈ ու փխ և (կէս)
- 21 Ո քարի փխ գարի, ԽԽԿՂՆՇ մի, Յ մէկ, Յ նոյն չափովն, ԽԽԿՂձՅՆՇՈ մի (Ն մէկ) եղբօրն փխ միւսոյն, ԽՂ քարն, Մ քուրն, Շ քարն փխ քուերն
- 22 ԽԽԿՂձՅՆՇՈ շիբ մին, ԽԽԿՆՇՈ դանկն (մօրն), Ո կարկեալ փխ կարգեալ, ձՅՆՈ քոյր, ժԽՁՊ լորս դանկ փխ երկու դանգ (մին եղբօրն), ԽԽԿՂձՅՆՇՈ մի, Յ մէկ
- 23 Ո շիբ լիցի, ժԽՁՊ լորս փխ երկու, ժ միւսն, ԽԽԿՂՇՂ մի, ձՆՈ՝ մի ալլ, Յ՝ և մէկ փխ միւս, Ո եղբօրն լիցի, ԽՂ քարն, ՄԿ քուրն, Շ քոյրն, ԽԽԿՂձՅՆՇՈ մի.... մի ՆՈ շիբ դանգ (մօրն)
- 25 ԽԽԿՂձՅՆՇՈ մայր, Յ ինքեանք, ձՆՈ ինքեանք միայն բաժանեն, ՄԿՂՇ բաշխիցեն, ՄԿ թանկ փխ դանգ, ձ ասպա թէ մայր ոչ իցէ՝ տեղի դիմաց լուսանցքում ուրիշ ձեռքով գրված է. «Թասո Գ գարի է, Բ Թասու Ձ գարի է»
- 26 Շ դասու փխ Թասու, Յ Թասու որ է լորս գարի (և մին), ԽԽՂՆ մի (գարի), Ղ արոյ փխ
- գարոյ (և երեք), ՄԿ շիբ գարոյ (և երեք), ժ գարու (մին եղբօրն), ժՊ՝ մինն, ԽԽՂՆՇՈ՝ մի (եղբօրն)
- 27 ԽԽԿՂձՅՆՇՈ միւս (ձ միւսն) եղբօրն փխ միւսոյն, ԽԽԿՂձՅՆՇՈ շիբ մին, ժԽՁ քարոյ փխ գարոյ (և կէս)
- 28 Կ շիբ և կէս դանգ գարոյ, ԽՂ քարն, Մ քուրն, Շ քոյրն, ալստեղ և ալլուր ժ և մյուս ձեռագրերը ունեն նաև՝ քուերն, քուերն, քուերն, քվերն՝ և ալլն, ժԽՁՊ գարի (աւելի), ԽՂ քարն, ՄԿ քուրն, Շ քոյրն, ՄԿ շիբ գի
- 29 Ն թէ, ՄԿ դաստատան
- 31 ԽԽԿՂձՅՆՇՈ թէ
- 32 ժԽՁՊ եղբայր, Յ եղբարցն, Ո եղբօրն, Ո շիբ և (երեք), ԽԽԿՂձՅՆՇՈ երեք Թասու քարն (ՄԿ քուրն, ձ քուեր, Յ քվերն, Ն քուերն, Ո քուերն) և գարի և կէս, ժԽՁՊ քոյրն, ժԽՁՊ շիբ է, Ղ է և
- 33 ժԽՁՊ քոյրն, ԽՂ քարն, Մ քուրն, ձՆՈ ու փխ և, ձՆՈ շիբ թէ
- 34 ձՆՈ թողցեն, ՄԿՂՅՇ և զայն ևս, ՄԿՂ հա-
- ւասարեսցեն, Շ հասարեսցին, Ո հաստատեսցես փխ հասարեսցես
- 35 ԽԽԿՂձՅՆՇՈ մի, Ո շիբ քոյր, իցէ, ԽԽԿՂձՆ՝ մի, Շ շիբ մին
- 36 Ն եղբարք, Ո եղբօրն, ձՈ շիբ (Թասու) և կէս, ԽԽԵԶՂձՅՆՇՈՊ գարոյ, Ն և կէս Թասու գարո քուերն, ԽՂ քարն, ՄԿ քուրն, ձ քուերն, Շ քոյրն
- 37 ԿՂՇ թէ, Ի ևժքն փխ հինգ, ԽԽԿՂձՆՇ մի, ձՈ շիբ իցէ, Յ եղբարք, ձՆՈ մի, ԽԽԿՂՅՇ շիբ մին
- 38 Ո շիբ (լիցի) և մին, Շ շիբ (լիցի) մին, ԽԽԿՂձՆ (լիցի և) մի, Ո շիբ գարի (և քուերն), ԽՂ քարն, ՄԿ քուրն, ՆՇՇՈ քոյրն, ժԽՁՊ շիբ կէս գարի, Ն և կէս գարի
- 39 ՄԿ շիբ և աստ, Շ աւելին ի, Շ շիբ լինի, Պ է փխ լինի, ԽՂ քարն, ՄԿ քուրն, ձՇ քոյրն
- 40 Ի շիբ թէ, ՄԿՂՇ երեք փխ վեց, ԽԽԿՂձՆ մի
- 41 Յ եղբարցն, Ն շիբ եղբօր, ԽՂ քարն, ՄԿ քուրն, Շ՝ քոյրն, Յ քուերն լիցի
- 43 Շ մօրն, ՁձՅՆՊ զժառանգութիւնն

Յ45-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԽԽԿՂՆՈ վեց քոյր և մի եղբայր իցէ, Կ շիբ ի, Ո ի լորս բաժնէն ի ժառանգութիւն, ժԽՅ ՅՇ ժառանգութիւն
- 2 ՄԿՂՇՈ եղբայրն, ՄՂձ շիբ ի, ձՆՈ լինիցի
- 3 Ո գալլցն, ԽԽԿՂ թէ (մայր), Յ լիցի փխ իցէ, ժԽՁՊ շիբ (իցէ) և, ժԽՁՊ շիբ (ցու-

ցաւ) և, Շ շիբ և եթէ ոչ՝ և այն, ԽԽԿՂձՅ ՆՇՈ և (Շ շիբ) թէ փխ եթէ (ի տան), ՄԿ տանն

¹ Այդ տարրնթերցվածքը հետազայում ալլևս չի նշվում:

- 4 Յ քոյր, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ թէ, ԾԿ շիք իցէ (ըստ),
ԾԿՃՆՈ դատաստան
- 5 ՃՆՈ շիք և այդ, Յ ահդ փխ այդ
- 6 ԾԿ յորժամ փխ Յորմէ, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ որ
գտցէ և զթերին լցցէ (Խ լըցէ, Ն լցէ), ՆՈ
պարսաւանադ
- 7 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ դիցէ, ՆՈ մերում
- 8 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ կամ (ԾԿՃՆՈ և) զդատաւոր
(Յ զդատաւորս) արհամարհէ
- 10 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ և Եթէ, ԽԾԿՂՃՇՈ վրիպեցէ,
ԺԻՁՊ շիք (բան) ի, Ո օրինացն փխ արեան
(և)
- 11 Ճ դատաստան (և), Ն դատաստան (ի)
- 12 ԺՁ Հակառակութեանն (և), Յ Հակառակու-
թիւն (բան), Ն Հակառակութեանն (բան)
- 13 Մ ընդրեց, ԿՇ ընտրեաց, Ղ ընդրեաց, ՆՈ
խնդրեցէ փխ ընտրեցէ
- 14 ԺԻՁՇ զանունն, ԺԻՁՊ նստիցես փխ Երթի-
ցես, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ զևտացուցն
- 15 Ի լինին, Ն լինիցին լինի, Ո ախոսիկ
- 15—16 ՃՆՈ շիք զդատաստանն... պատմեցեն
քեզ
- 16 ԺԻՁՊ որ փխ որք
- 17 ԺԻՁՊ զորս, ՅՈ զուշասչիր, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ
յոյժ առնել
- 18 ԺԻՁՊ ընտրեցէ փխ օրինադրեցի, Յ Օրէնս-
դրեցէ, ԽԾԿՂՃՇՈ արինաց
- 19 ԺՈ արացցէ, ՃՇ արացցեն, Ո բանէ
- 20 Ղ շիք մի (յահակ), Մ յահակ
- 21 ՄԿ հայարտութիւն, ՃՆՈ կացցէ, Յ կայց, Ո
անուն
- 24 Ժ սկսած քահանայից և դատաւորաց զոյգ
եցոյց բառերից մինչև ՃԼԼ հոգիվածը Եր-
աւոյալ շիք. ձեռագրից պատուած է 10 քերթ
համարյալ ամբողջապէս և մեկ քերթ 2/3

- շափով (այս կիսատ էջում եւ ՃԼԼ և ՃԼԼ
հոգիվածները):
- 25 ԺԽԾԿՁՂՅՇՇՊ շիք Օրինաց, Ո օրինացն, Ո
շիք և (դատաստանի)
- 26 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիք և (շանաւ), Ն զինչ անաւ
փխ զի և շանաւ, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիք մահ է,
այսինքն, Ն շիք ոչ (անհնազանդութիւն)
- 27 Խ արեան, Յ դատաստան
- 29 Ո պահոց, փխ պողոց, Շ շիք ի ժողովրդոց,
Պ ի ժողովրդոյ, Խ ի ժողովրդոց որ ունին
են քրիստոնեայք, Ժ շիք ամբողջ հոգիվածը
- 30 Ո և առ այս, ՄՇ քահանայից, Մ ի ժողո-
վրդոց, ՂՇ ի ժողովրդոցն, Ո արք փխ որք,
Կ զենուն
- 31 Ո շինչ և փխ զենիս, Շ զենիս, Կ յարչառ,
ԾԿ շիք իցէ, ՃՆՈ տացեն, ԽԾԿՂ զերին
աչոյ, Յ զաչ զերինն, Ի Երինն
- 32 Ճ շիք և (զծնատն), ԽԾԿՂՃՅՆՈ զծնատնն,
ԽԿՁՃՇՈՊ զխաղցոցն, Յ զխաղցոցն, և բզ-
մորթն և զտալինն, բզմորտարն, ԽԾԿՂՃՇՈ
և զպտուղս, ԽԾԿՂՅՆՇՈՊ զինոյ, ՆՊ իւղո,
ԾԿ շիք քոյ
- 33 ԾԿ շիք քոց (տացես), ՃՆՈ զպտուղս կտրո-
ցաց տացեն նմա և զխաշանց, զի (Ն շիք)
զնոսա (Ն զանազանս) ընտրեաց (Ճ+տէր)
Աստուած
- 34 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ առաջի տեան Աստուծոյ, ԽԿՂ
ՃՅՆՇՈ շիք և (պաշտել)
- 35 ԽԾԿՂՃՅՆՇ յանուն, Յ որդիքն
- 36 Շ զայլ փխ զայս, ԽՅ զիրաւունս, ԽԾԿՂՃՅ
ՆՇՈ շիք և
- 37 Ճ առաւելեալ, Ո զենման և
- 38 Ձ զընծայից, Ճ զենծայից, ԽՅՆՇ զէնման,
ԾԿՂՃՈ զենման

346-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 Ճ իրաւանցն է
- 2 ԻԽՁՅՈՊ այդոքիկ, ԽՂՅՇ քահանայս, Յ պա-
տուի լի է
- 4 Յ է սինուն, Շ սինառ, Ճ սինաւդ, Ժ շիք
ամբողջ հոգիվածը
- 5 ՃՆՈ ըսմ, Ո որ զհատաստեցին, ՄՂ հայրքն
- 6 ՃՆՈ ի ժառանգութիւն քեզ, Շ ժառանգեցեն,
ԻՁՊ զերկր, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիք զինչ և իցէ
- 7 ԾԿ աստուած քո, Ն ի ժառանգութիւնն, Շ ի
ժառանգութեան
- 8 ԾԿՁՂՃՇՇՈ առ ճառդ (Ճ ճառք) առ, Յ այս
է ճառդ, Պ շիք ճառդ, ՃՆՈ շիք առ (ազգա-
կանս), ՃՆՈ ազգական
- 10 Խ զսահմանին, ՄԿՂՅ ժառանգութեանն,
ԽԿՂՃՅՆՇՈ շիք իւրոյ, ՃՆՈ ոչ պարտի փո-
խել
- 10—11 Խ շիք ժառանգութեան իւրոյ... զընկերին

- 11 ԽԾԿՂՅՆՇՈ յափշտակելով, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիք
յափշտակեալ և
- 12 ԻՁՊ վարեալ, Ո վայրել, ՄԿՂ ժառանգութիւնն
- 13 Կ մահուն, ՄԿՂ ժառանգացն
- 15 Խ սուտ վկային, ՃՆՈ տալ, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ շիք
ի դատաստանի, Ժ շիք ամբողջ հոգիվածը
- 16 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈ մի, Ի շիք վկայ, ՍՁՈՊ մարդո,
Ն ապիրատութիւն, Ո ապիրատութեամբ
- 17 ԻՁՊ շիք և ըստ ամենայն յանցանաց, Ո ան-
ցանաց, Ն շիք և ըստ ամենայն մեղաց, ԻՁ
մեղացն, Կ մեղանաց, ԽՂՃՅՆՇ յեղանչիցէ
- 18 Ն ի բերո, ՄԿ երկու, Ն շիք երկուց, Յ շիք
վկայից, ՄԿ հաստատի, Ո շիք հաստատեցի
- 19 ԻՁՊ կալցէ փխ կացցէ, ԽՂՅՇ կայցէ, Ո
վկայէ, Յ զմարդ, Ն շարախատեցի
- 15—20 ՄԿ և Եթէ որ վկայէ զմարդոյ կացցեն
(Մ կացցին) երկոքին արքն

- 20 ԽՄ Երկուքին, ձ հակառակութիւնն, Ո հակառակութիւնս
 21 Ո և յառաջի քահանայից, Ղն քահանայիցն,
 3 որք
 22 ՄԿ չիք ահա
 23 ՄԿ վկայ որ, 3 որ վկայեաց, ձ զանիրաւութեանք, Ն զանիրաւութիւնն, ՄԿ չիք զանիրաւութիւն... եղբոր իւրում
 24 ՆՈ չիք Արաւիք... եղբորն իւրում, ԽՄԿՂ ձՅ եղբար, ՄԿ բարձէք, Շ բարձիք
 25 Ն չիք ի
 26 ՆՈ արիւնաց, ԻԶՊ զդատաստան, ձնՈ չիք զեկուցանէ, Ղ զերկուցանէ, ԻԽՄԿՂՅՇՊ չիք զերկուց, Ո երից, ՆՈ հաստատեցէ
 27 3 զբանն, ԽՄԿՂձՅՆՇՈ վկայն, Ն տանջանել,
 Ո և եթէ, 3 թէ
 28 ԻԶՊ արեանն, Ո կամենցի, ԻԶՊ չիք թէ, ՇՈ եթէ

- 30 Շ չիք վասն, ԻԶՊ վասն զի, ԽձՈ եթէ, Շ թէ որ, ձ սպաննած, Խ սպանած ժարդ կամ ալ ինչ ի դաշտս, ՄՂՇ ի դաշտ, ձնՈ ի դաշտս, 3 ի դաշտի որ, Ժ չիք ամբողջ հողվածը
 31 Շ չիք վերաւոր, ԽՄԿՂձՅՆՈ չիք ի դաշտի, Շ վերա փխ դաշտի, ԽՄԿՂձՅՆՈ յերկրի, Շ երկրի
 32 Յն զայն փխ զայրն, Ո զոր խոցեաց, ԻԶՊ կոխեացն փխ խոցեացն
 33 3 և ելցէ, Պ ծերակոյտ, ձն չափեցես
 34 Ն զվերօրու, Ո զվերաւոր, ձնՇ զվարս, 3՝ զվարս փխ զվարս, ՄԿՂ քաղաքաց, ՄԿ չիք եղիցի
 35 Պ ծերակոյտս, ձ յարջառոյ
 36 Պ ալլովքն, ձնՈ ալլովքն (ձ ալլօքն) հանդերձ

847-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 Խ յայնմանէ, ձ չիք է, ԽՂձՆՈ ալլօքսի
 2 ԽՄԿՂձՅՆՇՈ պատարազա
 3 Խ ալլոցիկ, Ո որք յայտ է, մլուսներ որքան յայտ է կամ որք անյայտ է, ԻԶՊ չիք յայտ (եկեալն)
 4 Շ տուգանաք, ԻԶՅՊ հաղորդիցեն, ՆՈ հաղորդիցն (Ո հաղորդից) վնասուն, ձ սպաննողին
 6 ԻԶՊ յալլազդիս անիրաւ, Խ յալլազդիս զընան ի գերութիւն, ՄԿձՆՈ յալլազդիս, ՂՇ չիք ալլազդեաց, Ժ չիք ամբողջ հողվածը
 7 ԽՄԿՂձՅՆՇՈ և եթէ, Ն ի պատեհազմի վասն թշնամեաց
 8 3 չիք զնոսա, Ի չիք քո (ի), Շ աւարտեցես փխ աւարտեցես, ձ տեսանես
 9 ՄԿ չիք տնայնամբ, Մ ցանգասցես, Կ ցանկացես, Ո ցանգանայցես, 3 ընդ նմա, ձ առցես
 10 ԽՄԿՂձՅՆՇ ի կին, ԽՄԿՂձՆՇՈ ի տան քում, 3 գերծեսցես, Շ կերծես, Ո գերցծես, 3 ի գլուխ
 11 ԽՇ զոնկունս, ՄՈ զոնկունս, Կ զրոտնգունս, Զ զրգընկունս, Ղ զրնգունս, ձ զրգընկունս, 3 զրոտնգունս, Ն զրոտնգունս, Պ զոնկունս, Շ չիք հանցես, Ի չիք զհանդերձ
 12 Ո լացէ
 14 ՄԿ չիք եղիցի, 3 թէ եղիցի, ԽՄԿՂձՅՆՇՈ թէ, Ո արձակես, ԽՄԿՂՅՇ չիք զնա, Շ ազատս, Մ չիք վաճառելով
 15 ԻԶՊ չիք մի (վաճառեցի), ՄԿ վաճառեցես
 17 ՆՈ չիք եւ, ԻԶՊ լրմամբն, ՆՈ չիք լրմամբ, Մ բնգալցին, 3 քրիստոնէին
 18 ԻՈ հնութեան, ԻԶ րառնա
 19 ԻԶՊ արձակեցէ, 3 արձակեա ի զատ, Ո

- ազատս
 20 Շ չիք է
 22 ԻՄԿ անդրանկացուցանել, ԻԶՊ զորդիսն, Ղ զորդին, Շ որդիս, Ժ չիք ամբողջ հողվածը
 23 Պ լինիցի, ՄԿ չիք ի նոցանէ, ձնՈ միւսն փխ (և) մինն
 24 ԻԽԶՊ ծանիցեն, Շ ծանիցի, Շ չիք նմա... և լինիցի, ՄԿ և ծանիցին (Կ ծանիցեն) որդիս և լինի որդի, ՆՈ չիք որդիս, Շ չիք լինիցի, Ո որդին
 25 ՄԿ չիք եղիցի, Ո որում, ԶՊ ժառանկեցուց, Ն ժառանգեցուցանել
 25—26 Ն չիք որդոց իւրոց... անդրանկացուցանել
 26 Խ անդրանկացուցանել, ձՈ ժառանգեցուցանել փխ անդրանկացուցանել, Խն զորդիս
 27 ՄԿ և անտես առնէ, ԻԶՊ զանդրանիկն (ալլ), Խ (ալլ) զանտրանիկ
 28 3 ծանիցէ փխ ծանիցէ, Ո ծանիցի, Պ ածիցէ փխ ծանիցէ, Մ յոր, ԻԿԶՊ չիք ինչ
 28—29 ՆՈ չիք զի նա է... և նմա է
 29 ԽՂձՇ նմա անկ է, ՆՈ անկ է, 3 նմա անկանէ, ԻԽՆՇ անդրանկութիւն, Ո անդրանկութեամբ
 30 ՂՅՇ զդատաստան, ձնՈ դատաստան, Ի սապէս, ՄԿ չիք Արդ... առցուք, ՄԿ զի թէպէտ, ՂՇ ոչ է ի մեզ քրիստոնէիցս
 31 ՄԿ չիք միանգամայն, Ո միանգամայն, ՄԿ երկու կին, 3 կանայս ունել, Շ չիք ի մի, ԻԶՊ եղիցի փխ լինիցի, Խ լինի, ՄԿՂՇ լինել
 32 ՆՈ թէրես փխ թէ, Ո յայ նման փխ յայնմանէ
 33 ԽԿՅՊ կրտսերոյն, Շ կրտսերին, ՄԿ զնա առնել անդրանիկ, 3 ոչ առնալ փխ աշառնալ, Ղ ի վերջին

33—34 Եւ շի կամ.... զորդի նորա
34 ԻՅՁՈՊ սկիզբն, և զսկիսբն, Եւ որդոցն, Եւ շի իւրոց, ԻՅՁՊ պատուեցի, Եւ պատուէ, Ո շի որում

35 Յ առաջին, ԽԿՂՅՆՇՈ շի և, Եւ շի առաւել, ԽԿՂՅՇ Ժառանգութեանց
36 Եւ ապա փխ բայց, Եւ թէ, ԽԿՂՅՆ աւել տանութեանն, Կ արժանի է

348-ՐԳ ԷՋԻ

2 և անբազմ, ՂՇ որդոցն, Ժ շի ամբողջ հողվածք
3 ԽԿՂՅՆՇՈ և եթէ, ԽՅ շի իցէ, ձ խեղ փխ խեռ, և անբազմ, և հօրն
4 և իւրում, Եւ շի իւրոյ, Եւ խրատեն, ձն ի անալ, Եւ և նա ոչ լսէ փխ և ոչ անալցէ, բոլոր ձեռ. կալցեն. սրբագրել Եճ բստ ԱԲ խմբագր. և Աստվածաշնչի
5 բոլոր ձեռ. տարցեն (ձն ի + զնա). սրբագրել Եճ բստ ԱԲ խմբագրութիւնն և Աստվածաշնչի, Եւ վարդապետս փխ ժերակոյտս.... դուռն, Շ շի և (ի), Ո ի դուռն
5—6 և շի իւրեանց և ի.... ցարս քաղաքին
6 Յ ցարսն, ԽԿՂՅՆՇՈ խեռ է և անզգամ
7 ԽԿՂՅՆՇՈ՝ հանգանակող, և՛ հանգանակող փխ հարկանող, Եւ քարկոծեն, Յ շի զընա, Ո արքս
8 ԽԿՂՅՆՇՈ շի իւրեանց, ԽԿՂՅՆՇՈ քարամբք (Շ քարամբ) և մեղքի, ԽՇ բարձիք, Եւ շի և բարձիք.... ձերմէ
9 Կ ալլոց, Յ զալլոցն, և հարկանեցեն, ԻՍ ԿՁՂՅՆՇՈՊ հարկանիցեն
10 Եւն զծնողս, Շ զծնողս, Ո ծնողս
11 Եւ զծնողն իւր անարգէ, ԽԿՂՇ զծնալ, ձն ի զծնալն, ձն ի զհասարակաց աստուածն
12 Ո որդոյ փխ որոյ
13 և ի միայն և, ԽԿՂՇ եղաք, Ո շի եղաւ
15 ԽԽՁՇՊ ի ժառանգութեանն, ԽԿՂՅՆՇՈ մահու, Եւ մահուան, Եւ նմանալէս փխ նոյն լիցի
17 ԽԿՂՅՆՇՈ մահապատրաց, Ժ շի ամբողջ հողվածք
18 ԽԿՂՅՆՇՈ և եթէ, և հասանեցեն, Յ հասանիցէ, ձ ուրեք, և մեղք մահապարտութիւն, Ո օր մեղք մահապարտութեան, և մահապարտութեան, Յ կախեցին
19 ձՅ ի փայտէ, Շ փայտէ, Յ ի անկանիցի, ՁՅՊ մարմինն, ԽԿՂՅՆՇՈ թաղելով թաղանչիք
20 Կ աստուծոյ, և շի ամենայն, Յ լամենայն,

ևձ կախիցէ, ԽԿՂՅՆՇՈ կախիցի
21 ԽԿՂՅՆՇՈ շի կայցէ, Շ փայտէ
22 ԿՂՅՆ առ ճառն, և՛ արշառն, Շ՛ պատճառն, Ո՛ անճառն փխ առ ճառն
23 Եւ միտս, Եւ առ մեղ, ԽՁՊ հարկաւորսն, ՂՆ հարկաւոր
24 ԽՁՊ դատաստան լի է, Ո դատաստանի առն լիցէ, և առնելի, ԽԿՂՇ շի զի, ձ խորաւացոցն, և ի խորաւելի ազգաց նոյն, ԽՁՊ առաց, ԽՁՆՊ զմարմինն, Ո զմարմինն
25 ԽԿՂՅՆՇՈ շի ի, ԽՁՊ թաղաւորացն
26 Եւ ապա փխ Խսկ, ԽԿՂՅՆՇՈ եթէ, և յալլալի, Եւ շի ի, ԽԿՂՅՇ ի մահապարտեանն, Կ մահապարտելն, ձն ի մահ դատապարտելն, Ո շի է
27 Շ աւրինաց փխ իրաւանց, ԽՁՊ՝ պատճառի, Եւ՛ պատմելոյ, Շ՛ պատելոյ փխ պատուելոյ
27—28 ԽԿՂՅՇՇ՝ յորժամ աւուր և իցէ, և ի՛ յորում աւուր և իցէ փխ յորժամ.... իցէ
30 ԽԿՂՅՇ կորստելից, ԿՂՆՈ կորստելից, Ժ շի ամբողջ հողվածք
31 Յ գուցէ և, ԽՁՊ շի զարշառ
32 ԽԿՂՅՆՇՈ դարձուցանելով դարձուցեն (Ս դարձուցանեն)
33 Ո եղբար (քո), ձն ի թո (Ապա), ԽԿՂՅՆՇՈ եղբար, Յ զեղբարսն (քո մօտ), Շ շի մօտ, ևձ ճանաչեցես, Եւ ճանաչես, Ո ճանաչիցեն
34 ԺԽՁՊ զնոսա փխ զնա, ԽԿՂՅՆՇՈ զնա (ԿՅ զնոսա) ժողովես (ձն ի ժողովես), Շ ժողովէ) զնա (և ի շի) ի տուն քո
35 ԽԿՂՅՆՇՈ զնա (եղբարսն), ձն ի զէշ
36 ԽԿՂՅՇ զհանդերձ նորա, ԽՁՊ զհանդերձ, ձն ի զհանդերձ, ԽԿՂՅՆՇՈ եղբարն
36—37 ԽԿՂՅՆՇՈ կորնիցի ի նմանէ և զրտանիցես, մի իշխեսցես (Շ իշխեսցես) անտես առնել զայն (ձն ի զնա)

349-ՐԳ ԷՋԻ

1 Յ զգութ, և գոյթ, ԽԿՂՅՆՇՈ խնամ սիրոյ ունիլ, ձ ուսուցէ
1—3 Եւ շի Գութ.... իրաւանց է
2 ԽՁՊ հեռաւորսն, Ո ամենայն, ձՅն ի կորուստ, ԽԿՂՅՆՇՈ հաւատարիմ

3 Եւ և կամ վարձանօք, Յ վարձկանօք, Շ ըզկորուստն, Շ գերին փխ բնկերին
6 Ի զմեռեալ փխ զանկեալ, Շ զանգեալ, և լորեքոտանիս, Յ լորեքոտանի, Ժ շի ամբողջ հողվածք

- 7 Յ եթէ գուցէ, ԽԽԿՂՃ զէշ եղբար քո կամ
զեզն նորա (Ս շիք) անկեալ, ՆՈ զէշ եղբոր
կամ զեզն անկեալ, Յ զեզն կամ ձի
8 ԾԿՂՇ շիք զնորք, ԽԽԿՂՃՅՆՇՈՂ յարույս-
նելով յարուցես (ՆՈ յարուցանիցես), Ն
ընդ նմա զնորքաք
9 ԾԿ շիք (թէպէտ) և, ԽԽԿՂՃՅՆՇ շիք է
10 ԽԽԿՂՃՅՆՇՈՂ շիք և թագաւորաց, ՃՆՈ ի (փխ
և) դատաւորաց է գիտելի է, Կ խրատելոյ,
Կ շիք որ
11 Ի վասն հանդերձից արանց և կանանց, ԽԾ
ԿՂՃՅՆՇՈՂ վասն հանդերձից կանանց (Յ
կանանցի), Ժ շիք ամբողջ հողովածը
12 Ղ զկանամբ, Շ կանամբ, ԽՅ՝ և, ԾԿՂՃՅՆՇՈՂ՝
և մի փխ կամ
13 Ո կանանցի, Ճ պիղծ
14 ՂՃՆՈ շարեաց լինել զովաւ, ԾԿ զի բազում
շար լինի զովաւ իսկ (Ս շիք), յազագս որոյ
15 ԻՋՊ քարոզչաց աշխատին
16 Ծ շիք ամբողջ հողովածը
17 ԽԽԿՂՃՅՆՇՈՂ և եթէ, ՆՈ հոց, ԾԿՂ ի ճանա-
պարհին, ԽԽԿՂՃՅՆՇՈՂ եթէ փխ և թէ (ի
ծառ)
18 ԽԽԿՂՃՅՆՇՈՂ և եթէ, ԽԿՅՇ ձուռն, ՄՃ ձուռն,

- Ղ ձիւռն, ՆՈ ձուռն և մայրն շեռեալ նստի-
ցի ի (Ո շիք) վերայ ձագուցն կամ ձուռն,
ԽԽԿՂՃՇ մի առնիցես, Ճ մի առնիցես, Ճ
զհայրն փխ զմայրն (հանդերձ)
23 ԽԽԿՂՃՅՆՇՈՂ որդովքն փխ ձագօք, ԽԿՂՃՅՆՇ
շիք ալլ, ԽԽԿՂՃՅՆՇՈՂ արձակելով արձա-
կեսցես, Յ առնիցես, բացի ԾԿ-ից մյուս ձե-
ռագրերը ի քեզ (զի)
25 Յ շիք զի, Շ զիս փխ զի, Յ զօրինադրութիւն,
Շ յօրինադրութիւն
25—33 ԾԿ շիք Եւ արդ, մի ոք... զհաւս վասն
մեր եղեալ
26 ԻՃՆ լինիցի, Շ յիս փխ յիս, բացի ՆՈ,
մեղացած ձեռագրերը նման
27 Ո շիք զի, Ո զամենայն, Ճ արինադրու-
թեամբ ԽԿՂՃՅՆՇՈՂ լուծեալ և զղջացեալ
28 Ճ յատանայի փխ դատաւորանի (պէտք են)
29 ԽԿՂՃՅՆՇՈՂ տէր, Պ ի ճանապարհին, ԽԿՂՃՅՆ
ՇՈՂ ոտիս փխ ուստին
30 Շ շիք Եւ (զի)
31 ԽԿ արդարութեան, Շ արդարութիւն
32 Ի անզղջիցն, ԽԿՅՇ անզղջից, Ն իբրունս
33 Խ ալժմն, ՆՈ զմեծալոյսն, ՂՃ նովաւ, Ի
հալս փխ շափեալս

ՅՅՈ-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Ո զմայր, ԻՋՊ պատճառան, ԻԽԿՂՃՇՊ
զձագն, Ճ զձագն, ԻՋՊ զձուռն, ԽՃՅ զձուռն,
Ճ առնուն, Ն շիք առնուլ, Ո առնու
1—5 ԾԿ և յօղքն մեծ վարձս առնուն յատ-
ուծոյ (Կ աստուծոյ) և շիքն դատին
փխ Եւ սորօք... ի թագաւորաց
2 ԻՋՇՊ շիք վարձս, ԽՆ՝ խոստովանացուցա-
նելով, ԽԿՂՃՅՇՊ՝ խոստովանեցուցանելով
փխ խոստանայ ցուցանելով
3 Ն զղջացեալք, Ղ յայսմն
4 ՆՈ ամաց կենացն թուչոց
5 ՆՈ զտուգանն, Պ ի թագաւորացն, Յ շիք ի,
ԽԿՂՃՇՈՂ՝ դատաւորաց, Յ՝ դատաւորաց
փխ թագաւորաց
7 ԽԽԿՂ վասն նորշէն տանց, Յ վասն նոր շի-
նելոյ տանց, ՃՆՇՈՂ տանց, Ժ շիք ամբողջ
հողովածը
8 ԿՂՃՅ և եթէ, Ո շինիցես, Ո ցպսակ, ԻՋՊ
ինչ (Ջ ինչ գրված է արիշ ձեռնով, հոտրգի)
փխ շուրջ, ԾԿ զտամբն, ՆՈ զսանեօքն փխ
զտանեօքն
9 Ջ մի ///նումն, Պ միանում փխ մի սպա-
նումն, Ճ սպանումն, ՆՈ զործեսցես, ՋՊ
շիք ի (Ջ վերանորոգման պատճառով տարը
չի երևում), Յ ի տանն, Շ և փխ զի,

- 3 անկելոցն
11 Կ պատուէրն, Ն պատուան, ԻՋՊ շիք նման,
Ո այն
12 Ղ հրամալ
13 ԻՋՊ մի այն մեր, ԾԿ կարօտիցին
16 Յ փախելոց
17 ՆՈ մատնես, Ո զծառայս, ԻԽԿՂՃՅՆՈՊ շիք
առ, Ն շիք ի
18 Շ զեռեղանցէ
19 Ո հաճեսցէ, ԽԽԿՂՃՅՆՇ իցէ փխ է, Ո շիք
է, Խ նեղեցէ, ԾԿ նեղեցէ, ՂՇ նեղացէ,
ՃՆՈ նեղիցէք, Յ նեղիցէ
21 Ճ յեալթն, ՂՅՇ եթն, Ո և թշնամի փխ յեթն
ամի
23 Ճ ի ձեռս նորա, Ո իրաւանցի
26 Յ մտանելոց, Ժ շիք ամբողջ հողովածը
27 ԽՆՇ շիք Իսկ, ԾԿՂՃՅՈՂ և փխ Իսկ, Ղ յալգի
փխ ի հունձս, Պ եղբոր փխ ընկերի, Ճ քում
28 Ճ ընկերին
29 ԾԿՂ որդորութիւն, ՆՈ առնողին, Ո իմաց փխ
(ոչ) ի կամաց, Յ մամաց փխ կամաց
30 ԽԽԿՂՃՅՆՇՈՂ կրողաց, Ճ կարողաց, ԽԽԿՂՃՅ
ՆՇՈՂ թէ, ԻԽԿՂՃՇՊ շիք ի, Ն մինչև տուծ.
Ո տուծ
31 Խ առնու

351-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 Ե այգի ընկերի, նո ընկերաց, ԽԾԿՂ ընկերի
իւրո, ձ ընկերի իւրում, 3 իւր ընկերի, Ժ
չիւ ամբողջ հողավածը
- 3 ԽԾԿՆ շիւ Իսկ, ՂՃՅՇՈՒ և փխ Իսկ, Ո թէ, Ե
այգի, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ ընկերի, ձ իւրում փխ
քոյ, ձ շիւ կերիցես
- 3—5 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ մինչև յագեցցի (նո յագե-
նալ) առնն (նո առնին) քո, բայց յամանս
(ՄԿ յաման, ՇՈՒ ամանս) մի ամանիցես
(ՄԿ առնուլ): Զափս (ձ ծափս).....
ձՅՆ ողորմութեանն, Ո ճիշտ
- 5 ԻՋՊ շափ առնէ փխ Զափս զնէ, ԻՋՊ շիւ և,
Ո իրաւուն, Զ առկամայ, ԽԾԿՂՃՅՆ ողոր-
ձՅՆ ողորմութեանն, Ո ճիշտ
- 6 Ն այգեղործեաց, ԽՂՃՆՇՈՒ նոցուն, ՄԿ նոցա
- 9 Մ շիւ ամբողջ հողավածը
- 10 ԽՂՃՅՈՒ և եթէ, Ն շիւ եթէ, ՆՈՒ առնիցէ, Ո
եղից, ԽձՅՆՇՈՒ Լթէ, Ղ շիւ թէ, ՂՇ ոք փխ
ոչ, ՄԿ շիւ ոչ, ՄԿ գտանիցէ ոք
- 11 Ո Լգին փխ Լգիտ, 3 յիրս, ձնՈՒ նա փխ
նմա, Կ սկսած իրս անարգութեան բառերից
շիւ, որով և վերաճում է Դատաստանա-
ղիւրդը ձնազգում:
- 12 ԻՋՅՊ գիրս, ՆՈՒ ապահարցանի
- 13 ձ լինի, ՄՈՊ լիցի, 3 յայլում, ԶՊ Լթէ, Մ
առէ, ձՈՒ այլ, Ո ղերի
- 14 ԻՋՊ շիւ մեկնելու, Խ մեկնելու, ԻՄՋՊ շիւ և
- 15 ԻՋՊ վերջի, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ ապա թէ մեռանիցի
վերջին (և վերջի) այլ նորա, որ առ զնա
ի (նո շիւ) կնութեան (ՄՂձ կնութիւն), մի
կարասցէ
- 16 ԽԾԿՂ արձակեացն, Մ շիւ դառնալ, ԽԾԿՂՃ
ՆՇՈՒ առնուլ զնա իւր (ՄՅ շիւ) ի (նո շիւ)
կնութեան լիտ պղծելու նորա, զի պիղծ (ԽԾՆ
պիղծ), ԻՊ պիղծ
- 17 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ տեառն աստուծոյ

- 20 ձ շիւ հրաման, ձ մեկնել, ՄՂՇ շիւ կանանց,
Մ քրիստոս հրամայեաց փխ Տէր եցոյց,
Խ և թէ փխ եթէ, ՄՂՇ թէ
- 21 Ո աղագս, ՆՈՒ հրամայեցաւ փխ թողացաւ, Ո
և զմի միշտ
- 22 ԻՋ յարկնքն, ՆՈՒ Օրէնսն, Պ Օրէնքն, Ո առ-
նու, ԻՋՊ զանկեայն փխ զանարգեալն, ձՅ
զանարգեալսն, Ո զանարգեալ, Մ յարձակ
փխ ընդարձակ
- 23 ՆՈՒ առնուլն, Մ միանգամ, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ երկուս
ունել (3 առնել) ի տան, ԻՋՊ կալ փխ կեալ
- 24 Մ շիւ բոտ, 3Ո մեղացս փխ մեղ այս,
ԽԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ շիւ է
- 25 ԽԾՅ թողուն, ձ մահու, Ե մերկեցան փխ
մեկնեցան, ձ ապաշխարութիւն
- 29 ձ առնուն, ԽԾԿՂՇՊ շիւ հոր, Պ շիւ ի, ԻՄՋ
ՂՃՅՇՊ ճանապարհ փխ պատերազմ, Խ
զնալ ի ճանապարհ փխ ի պատերազմ եր-
թալ, ՄՂՃՅՇ զնալ փխ երթալ, ՆՈՒ վասն
առողաց նորոգ (Ո առողացն որ այլ, կա-
րելի է կարողալ նաև առողաց նոր այլ) կա-
նայս զմտանելի ի պատերազմ:
- 30 ՆՈՒ և եթէ, ԻՋՊ նոր կին, Մ նոր կին նորոգ,
Պ անկցի
- 31 ԽՂՃՅՆՈՒ և մի ինչ իրք, ԻՋՊ շիւ լիցի,
ԽՂՃՅՆՇՈՒ շիւ և (որախ), 3 որախասցէ
- 32 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ զկին իւր զոր Լառ (3 Լառն, Ե
առաւ)
- 33 Ն մարդասէ փխ մարդասէր է, ԽԾԿՂՃ կամ
փխ կամի
- 34 Ո լիցի որոյ, Ո շիւ որոյ, Ո որպէս անգա-
մայն փխ միանգամայն
- 35 ԽԾԿՂՃՅՇ ճակատել, ձ երկբացի, ՂՇ զան-
գիտել
- 36 3 զօրաւորաց, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ շիւ իւր ամենայն

352-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 ԽԾԿՂՃՅՇ վասն որք (ձՇ որ) գրաւենն (3
գրաւ առնեն) դերկանք (Ղ դերկայնք), ՆՈՒ
վասն գրաւողաց դերկանս, Պ որ, Ժ շիւ
ամբողջ հողավածը
- 3 ձ զի փխ Մի, Խ զվերի, ՆՈՒ և փխ կամ, ԻՋՊ
զներքն, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ երկանս, Ղ զոյգիս, ձ
զոգին
- 4 3 այնպիսոյն
- 5 ԽԽԾԿՂՃՅՇՊ գրաւել, ԽՂՃՆՇՈՒ նոցուն, Մ
նոցա
- 6 ԻՋՊ զարձուցանելն, Ո զմիայն փխ զմիւսն,
ձ ծերացոյց փխ ծանրացոյց
- 7 Խ շիւ ասէ
- 8 ԻՋՊ մնաց, ձ նմա փխ մնալ, ՄՂՇ և փխ

- ի (մարմին): ձ մարմինն, ԻՋՊ յամենե-
սեան, Մ ամենեսեան, ՂՇ ամենայնսն, Ո
յաման փխ յամենայնսն, ԻՋՂՁՊ ի մեղ, Ո
օրհնելի փխ պահելի
- 9 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ հարկաւորսն, Ն շիւ ի, Խ ի պա-
տուաւորաց փխ ի դատաւորաց, ԻՋՊ լիցին,
Ո լինի
- 11 Ո վասն պարտեցի, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ և նորին
գրաւենիւր (3 գրաւեալաց, ՆՈՒ գրաւուց),
Պ գրաւականելու, Ժ շիւ ամբողջ հողավածը
- 12 Ո և թէ, ԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ պարտելով պարտիցի
(նո պարտիցէ), ԽԾԿՂՈ ընկերի, Ե ընդէր փխ
ընկեր, Ո մինչ փխ զինչ, 3 ի տունն
- 13 ԽԾԿՂՃՅՆՇՈՒ գրաւել փխ առնուլ, Մ գրաւ ինչ,

- Ի արտաքս, ԽՂՅՇ կայցես, և կացցեն, և առն փխ ալրն, Ծ առ ալրն որ
- 14 Ծ շիբ բո, Ո գրաւն հանցէ, և ալր, Ո հալրն փխ ալրն
- 14—15 ԽՄՂՃՅՆՇՈ մի ազգի (Մ ագանիցի, Յ և անկցի, Ո անգցի) ընդ գրաւան (ՃՆՈ գըրաւ) իւրով, դարձուցանելով դարձուցես
- 15 ՆՈ զգրոն որ ընդ
- 16 ԽՄՂՃՅՆՇՈ հանդերձին (Շ հանդերձիւ) իւրով, Շ շիբ և եղիցի քեզ, ԾՊՊ ողորմութիւն, Ղ յողորմութիւն, Ո ողորմածութիւն
- 18 ՆՈ ոչ տա թող, ՂՆՇՈ առնել, ԻՉՊ զգրաւն, Ճ բռնութեամբ
- 12 ԽՄՂՃՅՆՇՈՊ հանկն, Պ ոչ ի հարակաւորագունիցն իցէ, Ո ասէ փխ իցէ
- 20 Ծ չհրամայէ օթեցուցանել
- 21 Ճ բստ, փխ ընդ ԻՉՃՅՊ և դայս մեզ
- 22 ԾՊՂ ընդրելի, ՆՈ է բստ դատաստանի
- 24 ԽՄՂՃՇ վասն որ գրաստ (Շ գրարտ) վարձէ և ալլ ինչ (Ճ շիբ), և վասն վարձկանաց ամենայնի, Ո վասն վարձկանացութեան, Յ շիբ և վնասէ, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
- 25 Ո զլասցի, Ո տնանգին, ԽՄՂՃՅՆՇՈ զկարօտելոյ, բոլոր ձեռ. եղբարց. սրբագրել ենք բստ Ա խմբագր. և Ս. գրքի
- 26 ԽՄՂՃՅՆՇՈ շիբ Ալլ, ՆՈ աւրին, Ճ հատուտեն, ԻԽՄՁՂՆՊ զվարձ, ՃՆՈ նոցա

- 27 ԾՈ տնանգ. և անարգ փխ տնանգ, և այն իցէ յոյս, և շիբ է (յոյս), Ո շիբ մի
- 28 ՆՈ զքէն առ տէր, Շ և մի լինիցի քեզ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ լինիցի
- 29 ՂՇ շիբ յաղագս, Ծ վասն փխ յաղագս, Ղ յաղքատութեան, Ճ աղքատութեան, Ո շիբ և, և առն փխ առն
- 30 ԽՄՂՃՅՆՇՈ թէ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ հատուցէ, Շ շիբ Զի եթէ... գործոյն, Ճ յառն, ԻՉՊ դատաստանաւ է
- 31 Շ վարձեցան, ՆՈ վարձն է փխ վարձեցան, ԽՄՂՃՅՆՇՈ շիբ զվարձսն
- 33 Պ վասն թէ ոչ է
- 33—34 ԽՄՂՃՇ վասն ոչ է (Շ զի չէ) պարտ բռնադատել զհայր ի վերա որդոյ (Ճ որդոց) կամ զորդի (Ճ զորդիս) ընդ հար, Յ վասն ոչ է պարտ հարց և որդոց մեռանել կամ հօր ընդ որդոյ և որդի ընդ հօր, ՆՈ վասն ոչ մեռանել հարց և որդոց ընդ միմեանս,
- Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
- 35 ԻՉՊ մի մեռանիցեն, ԾՊՂ հայրք, ՃՆՈ հարքն (ընդ որդոց), ԽՄՂՃՅՆՇՈ և մի որդիք մեռանիցին ընդ հարանց, ԽՄՂՃՅՆՇՈ շիբ ալլ
- 36 ԽՄՂՃՅՇ շիբ որ, և իւրում, Ո իւրո, Ճ մեղս փխ մեռանիցի, ԽՄՂՅՆՇՈ մեռցի

353-ՐԳ ԷՋԻ

- 2 ՆՈ օրինացն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ հարք թէ և, Յ թէ, ԻՄՃՅՆ կամիցին, Ճ շիբ վասն, ԽՄՂՃՅՇ զորդիս, ՆՈ մեռանել, Շ մեռանին
- 3 Շ շիբ մի (թիրեցի)
- 4 ԻՉՊ վասն փխ ընդ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ հարանց (Յ հարանցն) մեռցին, ԻԽՄՁՂՃՅՇՈՊ նաև ոչ դատաւորք, թէ ոչ
- 6 ԽՂՇ կայցէ
- 8 և չդադրեն, Շ չդադրին, Ճ դադրին, Ճ իրաւունս, ՆՈ վասն խոտորողաց զիրաւունս, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
- 9 Յ խոտորեցիս, և եկեկին, ՄՅ շիբ և (որդոյն), ՆՈ որբո, ՆՈ զայրոյն, Շ շիբ և այրոյն
- 10 ԻՉՊ դատաւորաց է դնել, Յ դատաւորաց է որ դնէ, և վարել, Ո վայրել, ՆՊ շիբ և, և շիբ ալլօք, Պ ալլովք
- 11 ԻԽՄՁՂՃՅՆՇՈՊ շիբ զայս, ԻՉՊ շիբ անկցի
- 13 ԽՅ որք, ԽՄՂՃ զայրոյ, ԽՄՂՃ շիբ մարդոյ, ԽՄՃ գրաւնէ, Ղ գրաւ դնէ, Յ գրաւ առնեն, Պ գրաւականեն, ՆՈ վասն գրօտ ալրոյն, Շ շիբ վերեացի, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
- 14 Յ և մի, Ճ գրաւիցես, Ի գրաւեցին, Ի գրաւ, ԽՂՃՇ զգրաւ, և շիբ զգրաւ, Ո մի գրաւեցեն զձորձս ալրոյն, ՆՈ շիբ նորա

- 15 ԽՄՂՃՅՇ շիբ և, ՆՈ յալս, ԽՄՂՃՅՆՇՈ սահմանաւ
- 16 Շ գրաւելոյ, Ճ զայրոյն, ԶՅՊ դիւնամակալութիւնն
- 17 ՆՈ շիբ որպէս, Շ եզրպտոս
- 20 Ծ ձեռնաց փխ գանից, Շ վասն արժանատոք ձեռնաց, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
- 21 ԻՉՇՊ ատեան, Ճ շիբ և, Ի շիբ գանի իցէ, Ո շիբ գանի, ՅՆ գանիցէ
- 22 ԻՉՊ շիբ եթէ, ԽՄՂՃՅՇ թէ, Ո քսան փխ քառասուն, Յ քառասուն դան հարցեն, Ո շիբ սակայն, Մ դատաւորաց է
- 23 ԻՉՊ ի խրատս Սահակա, ԽՄՂՃՅՇ ի խրատս
- 25 Յ որք, Պ՝ որ փխ թէ, Յ և կին որ, Ճ թափէ որ վնասի մին, ՆՈ վասն կոռողաց և կնոջն թափողի, Շ թէ կոռիին երկու մարդ, և կին թափէ, Ժ շիբ ամբողջ հողվածը
- 26 ՆՈ և եթէ, Շ կոռիցեն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ շիբ երկու, ԽՄՂՃՅՆՇՈ արք (ԾՊ ալրք) ընդ միմեանս
- 26—27 Յ հարկանիցէ զկոռողի, ԽՄՂՃՅՆՇՈ հարկանէ զերկաւորաց (Մ զերկաւորաց, ՃՆՈ զերկաւորեաց)

- 27 ԽՄՂՃՅՆՇՈ յաղթողի, ԽՃՅՈ առնն, ԽՄՂՃՅ
ՆՇՈ զձեռն (այլ)
28 ԽՄՂՃՇ զգին, Ո գինն ձեռին, Ն գինն ձեռին

նորա, 3 զձեռինն, ԽՄՂՆՇՈ զգալութեանց,
3 զգալութեանցն զկարգ համարն տես

354-ԲԴ Էջի

- 2 ԽՄՂՅՇ որք, ՆՈ վասն դիակողոպտից, Ժ չիք
ամբողջ հողվածը
3 Ճ Ի դիակողոպտուս, ՆՈ զդիակողոպուտ, Պ
զդիակողոպտուս, Ի՛ աստ, ԶՊ՝ ասա փխ
ապա, 3 կամօքն
4 ԻԶՊ չիք որ, Ի Եկեղեցին
5 Ո քան զտեղի, Ն տեղի, Ն նորայ, Ո որպէս
չիք, Ո չիք նմա
6 ԻԽՄԶՂՈՊ յուսացելոցս, Ճ ասացելոցն, ՅՆ
ասացելոցս, ԽՄՂՃՅՆՇՈ Եթէ
7 Մ ցուցանելոյ
8 Շ չիք Եւ, Մ չիք այդոցիկ իցաւացի
10 Ղ սպաննութեանց
11 ԻԶՆՊ որ փխ Ե, Յ չիք Ե, ԻԶՊ յառաջն
12 ՄՅ չիք որ, ՆՈ օաղակ
13 Յ զսա, Ո այլ փխ սա, ԻԶՊ զսպանող, ՆՈ
սպանալք, Շ սպաննող, ԻԽՄՂՃՅՆՈՊ դա-
տեսցի, ԽՄՂՃՅՆՇՈ չիք զնա
16 Ո ահակին, Խ սրբէ, Շ զանձ, ԻԶՅՊ աւորս,
Շ աւորորս, ԽՅ զմաւտ փխ զմաւա
15 ԽՄՂՃՅՆՇ թծել, ՅՇ չիք Ե, ՄՇ ահամայդ, ՆՈ
ահամայք, ՄՂՇ դիպեցաւ, Շ աստուծոյ, Ի
չիք իցէ
16 Բացի ձ-ից մյուսները՝ մատնութիւն
17 Յ ասելոյ
18 Ճ այս փխ հասարակ, ԽՂՃՅՆՇ աստ փխ այս
18—19 ԻԽԶՊ չիք այս... դատաւորաց Ե

- 19 Պ դիւրաքանչիւրոց, Խ այս հողվածի դիմաց
լուսանցում զրված է. տես թէ ինչ առէ
վասն երիցո (Ճ երիցոյ), Թէ (Ճ որ) ահա-
մայ սպաննէ զորք, Ճ ձեռագումն նույնը
զրված է տեսումն Ե սպանցէ սա զնստա
բառերից հետո:
22 ԻԶՊ Եկեղեցեաց, Ժ չիք ամբողջ հողվածը
23 Մ զհիմուն, ՆՈ չիք միայն, Յ իշեսցէ
24 Զ քորիսկոպտան, Ղ քորիսկոպտան, ՆՈ քորե-
պիսկոպտոս, Պ քորէպիսկոպտան, ԻԶՅՊ պե-
րիտուտն, ՄՂՃ պերէտուտն, Ո պերետուտն
25 Յ կամք փխ կամ, Յ կամիսկոպտան փխ քո-
րեպիսկոպտան, Ղ քորիսկոպտան, Ճ որ որք
26 Ի զհիմունս, ԽՄՂՃՅՆՇՈ զայն հիմունս (ՆՈ
հիմունան)
27 Ն կարգեցին, Պ կարգեսցեն, Յ կարգք, ՆՈ
Եկեղեցո, ԻԽՄԶՂՃՅՆՇՈ լինին, ՆՈՊ ան-
ստգտանելի
29 ԻՄԶ քորիսկոպտան, ՃՅ քորեպիսկոպտան,
Ո քորեպիսկոպտան, ԽՆՇ քորեպիսկոպտոս,
Պ քորեպիսկոպտոս, ԻԽՄՂՃՅՆՇՈ մի.... մի,
ԶՊ մի (ոչ)
30 ԽՂ պերէտուտ, Շ չիք Ի (պատահումն)
31 ԽՈ չիք Ի (զեղչն), Ո է (փխ Ի) զեղչ, ԽՄԶ
ՂՃՅՇՊ քակտեսցէ, Յ երկրորդէ հրամայել,
Ո կարգն
32 Ղ չիք այդ, Ճ արդ փխ այդ, Ճ այդորիկ

355-ԲԴ Էջի

- 3 Յ Ե զեպիսկոպտոս, Ո Ե եպիսկոպտոս, ՄՂՆՇ
Եպիսկոպտոս, Պ թէպէտ փխ ԶԵպիսկոպտոս,
ԽՄՅՈ որ փխ որք, Ղ չիք որք, Պ աշխարհին,
ԽՄՂՃ Ի վիճակին
4 Խ նորինքք, Յ նովիմք, Ն յաղթող փխ յա-
թոս, Ի փոյթոյ, Ի չիք վասն (հեռաւորու-
թեան)
5 Ո չորս փխ երեք, Ն եպիսկոպտոս, Շ եպիս-
կոպտո որք, Ո եպիսկոպտոս, ԻԶՆՈՊ որ փխ
որք
6 Մ թղտուք, Ղ թխտուք, Յ թղտոք, ՆՈ վկա-
լութեամբ, Ճ նստուցանել
7 Ն աշխինքն է, Ո նոցա Ե փխ աշխինքն, Մ
զկաթողիկոսին, Ղ չիք կամ Եղե... ժո-
ղովոյն
8 ՂՃՆ զձեռնադրութիւնն, Ո ընդրել
9 ԽՄՃՅՆ Ե կամ
10 ԽՄՂՃՅՆՇ Ե փխ կամ (երեքն), Ի յանուն, Ո

- անաթ փխ անուն
11 Խ այլոց, ՆՈ բայց է, Ն մամոն, Ո մարմնոյ
փխ մամոնայ
13 ԽՄՂՃՅՆՇՈ չիք այնոցիկ, ԻԶՅՊ որ, ՅՈ աղօ-
թից, ԽՄՂՃՅՇ իցեն, Ժ ամբողջ հողվածը
համարյա աճընթեռնելի է:
14 ԽՄՂՃՅՆՇՈ վասն այնոցիկ, որք.... Ո աղօ-
թից, ԽՄՂՃՅՇ իցեն փխ են
14—15 ԽՄՂՃՅՆՇՈ կամ ժողովրդան որ կամ
Ի կարգէ (ԽՄՂՃՅՇ չիք) պաշտանէից, ԻԶՊ
կամ ժողովրդօք կամ պաշտօնէիւք. սրբա-
գրել ենք համաձայն ԱԲ խմբագրութունե-
ների:
15 Ճ երթալ, ԻԽՄԶՂՇՊ ուրուք, Յ չիք Ի, Յ
աւցէ, Ն արկանիցէ
16 Ի ալուզ, Ճ ալլոց
17 Մ մի իշեսցէ մերձեցուցել, Շ մերձեցու-
ցէ, Ո մերձացուցէ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ Ե կամ, Ճ՝

- ածցէ Ո՛ւ ակցէ փխ արկցէ, Ի շիք արկցէ, բայց
էթէ... որով և վերջանում է Դաստատանա-
գիրքը սույն ձեռագրում:
- 18 ՁՊ քննեսցէ և քննութիւն արասցէ, Ո քննու-
թեամբ, Ղ շիք արասցեն բանիւ վարդա-
պետութեան, Յ բանի, ՁՊ վարդապետու-
թեամբ
- 19 ՁՊ հնազանդ, ԽՁՂՅՇՈՊ վարդապետեան,
և վարդապետութեամբ, ԽՁՂՅՇ շիք վասն, ՁՊ
ի փխ վասն
- 20 ՆՈ շիք ի սուրբ, ՆՈ յեկեղեցոյ, Ո գեղօք,
փխ գեղօք, ՁՂՇՊ ապաշխարութեամբ
- 22 Ո բարեկործութիւն փխ բարեկարգութիւն, Մ
շիք այս... դատաստանաւ է, ճ և ոչ
- 23 Ն չբամարհել
- 24 Ճ զանհաւատն փխ զանկարգսն, ԽՁՂՇ-ից
բացի մշտնեւր դարձցի, Ճ բժշկեալ
- 26 ԽՂՅՇ կաթողիկոսի, Ժ բուրբ մաշված է,

- այդ պատճառով հոգիւմը մասամբ անըն-
քննելի է, մասամբ՝ դժվարընթեռնելի:
- 27 Յ և նախնեացն, Շ եպիսկոպոս
- 28 Ո շիք զի, Յ հոռոմայ, Ո զհոռոմայ, Ճ հովմայ
- 29 ԽճՅՆՈ սոյնպէս, Ո ալլ, Շ մեծութիւն
- 30 Ճ շիք պահեսցի, ՆՈ պատուեսցի փխ պա-
հեսցի, Ձ յեկեղեցիաց, ԽՁՂՅՇՆՈ ան-
յայտ լիցի
- 30—31 Ո շիք զի թէ ոչ կամօք
- 31 Ն շիք ոչ, ԽՂՇ լինիցի, ՁՊ եպիսկոպոսն, Ձ
ժողովեաց, Ճ ժողովոյն, Յ ի մեծ ժողովոյն,
Պ ժողովօք
- 32 ՅՊ որոշեսցի
- 32 ԽՁՂՅՇՆՈ ըստ կարգին, ՆՈ առնեն
- 33—34 Ո ուրեք երկու կամ երեք, Ն երկու
որէք կամ երեք
- 34 ՁՊ անծին, Շ անին փխ անծին, Խ անըսդա-
մութեան, ՄՂ անսգամութեան, Մ հակա-
ռակութեամբ

356-ՐԿ ԷՁԻ

- 1 Խ կալայ, ՄՂ կալա, Շ կալ, ՁՆՊ շիք և
- 2 Ն եպիսկոպոս, Ո շիք զի, ՃՅ մայրաքաղա-
քաց, Ո զմայրաքաղաքացն
- 3 Ճ շիք արժանի, Ն պատին
- 4 Ղ յոր, ԽՁՂՅՇՆՈ յատաշ, Ո կաթողիկոսին
- 4—5 Ն՛ զստի, Ո՛ զոր ի փխ զի բստ
- 5 Շ շիք և (ինքեանց), Շ ինքեանց
- 5—6 Ճ աւետարանացն, Ո աւետարանչանցն
- 6 Ձ Նշանակեց, Ո Նշանակէր, Պ Նշանակեցոյց,
ՁՊ շիք և, ՁՈՊ ալլ, Ճ յատուծոյ փխ յալլ,
Ղ իշխանութիւնսն, Ո իշխանութիւն, Շ շիք զի
- 7 Ճ յաթոն, Ո յաթոն
- 7—8 Ո (կաթողիկոս լինել) և թէ... փոխեցաւ
բառերը գրված են հավանաբար ուրիշ ձեռ-
նով. նախապէս բաց թողնված տեղում:
- 8 ԽՁՂՅՇ յոհաննու, Ո յոհաննու, Շ շիք յե-
փեսոսէ, Յ իբրու փխ ի, Յ զանտիրոջ փխ
Բիզանդիա, ՄՂՇ յաղագս պատուելոյ, ՆՈ
պատուոյ
- 9 Ո կաթողիկոսութեանն, Պ ոք փխ որք, ԽՁՂ
ՅՇՈ կամար փխ հրամանաւ, Ն շիք հրա-
մանաւ
- 10 ՁՈ ձեռնադրին, ՃՆ կաթողիկոս ինչ ձեռնա-
դրին («ինչ» ստացվել է նախորդ բառի
վերջին երկու և հաջորդ բառի առաջին տա-
ռերից):
- 11 ԽՁՂՅՇՆՈ շիք եւ, Ո յալլ, Յ բազմաց
- 12 Մ ճիշտ, ՆՈ ձեռնադրել, ՁՊ կաթողիկոսն
- 14 ԽՂՆՈ զալլոյ
- 15 ԽՁՂՅՇ շիք և զժողովուրդ, Ն ժողովուրդ, Ղ
յափշտակել
- 14—15 Ճ վասն անկարգապէս եկեղեցականաց
և եպիսկոպոսաց, որ զայլոյ վիճակ յափշ-

- տակեն
- 16 Յ Յաղագս վասն, Ճ յուրից նմա, ԺՁՊ ի
մեծայմեթ, ԺՁ լինի, Ո շիք ի (կողմանս)
- 17 ՆՇՈ շիք կողմանս, ԺՄՁՇՇՊ զայլոց, Ո ալլո
- 18 Ո իբրեւնք
- 19 Շ ժողովոյն, Ն զայնպիսիս, Ո զայնպիսիսն,
և զաղարեցուցեն, Ո դատարեցուցեն, Պ
զաղարեցուցանել, Շ իւրաքանչիւր
- 20 ՆՈ Էթէ, ԺՁՊ ալլ
- 21 Մ կացցէ փխ եկեսցէ, ԽՁՂՅՇՆՈ առաքե-
լական փխ առաքնորդական
- 22 Խ շիք մեծ, ՄՇ ժողովոյն, ԽՁՂՅՇ զայնպի-
սին, ՄՂՅՇՆՈ ի բաց ընկեսցեն (Ճ ընկես-
ցես, Յ ընկեսցին), Շ աթոռոյն, Ժ շիք կար-
գէ, Ժ քահանայութեանն
- 23 ԺՁՆՊ շիք և (բնաւ), ԽՂ ի բայց, ՃՅ ի
պաշտամանէն, Մ շիք այնուհետեւ
- 24 Ո անգամաց փխ յանգամաց, Ճ աւելցի
- 25 Ժ շիք և որ ոչն զիտէ ունել, Ն տանել փխ
ունել, ԽՁՅՇՆՈ ունիւն, ԺՄՁՅՇՊ բարձի, Ն
բարձցին, ԽճՅՈ ի նմանէ
- 26 ԺՄ շիք է, Յ շիք կանոնակաւ
- 27 ԽՁՂՅՇՆՈ ալժմ եպիսկոպոսաց և քահա-
նայից
- 29 Ո անկարգ ուղեաց փխ անկարգապէս
- 30 Յ և վասն, Ն ի կարգէ, Ո ի կարգէն, ԺՁՊ
շիք և ի, ՆՈ յուստին
- 31 ԺՁՊ ի յագահութիւն, ԽՂՅՇՆՈ յագահութեան,
Յ ագահութեան, ԽՂՅՇՆՈ ի զաւշաբաղու-
թեան, Ո ի զօշակաղութեան, Ժ անկցին, ՆՈ
զարծաթ իւր
- 32 ԽՁՂՅՇՆՈ տացէ, Յ տոկոսիւք, ԽՂՅՇՆՈ
պահանջիցէ, Մ պահանջէ, ԽՂՅՇՆՈ մո-

առնալոյց, Մ մոռանա, Ն և բարբառ, Մ
զբանա փխ դբարբառ, ԽճՅ աստուծոնդէն,
ԽՄՂՃՆՆՈ զրոց
35 ԽՂՃՆՆՈ Եթէ զարծաթ, ԽՄՂՃՆՆՈ Խա ոչ
տացէ (Մ տա), Պ ոչ աւայ և կաշառու ի
վերայ իրաւանց, ԽՄՂՃՆՆՈ շիք և ալլն

857-ՐԳ ԷՋԻ

1 Մ շիք զուխտն աստուծոնդէն, Ո շիք Եղև,
ԺՁՅ ժողովոյն, Ո ժողովոյն, ՂՅՆՆՈ
զալնպիսին
2 Ժ մերծեալ, Մ շիք բարեւեր կամօք, ՂՅ յու-
ղութիւն
3 ԽՂՇ զկանոնական, ԽՄՂՃՆՆՈ դատաս-
տանիս
3—4 Ն դատաստանաւ դատել փխ դատաս-
տանին.... դատելոց են
4 Ո անաշառ
6 Խ զձեռնատուած, ՄՂՃ զձեռն տուած, Յ
ձեռնատուած, Շ ձեռնատուած, ԽՄՂՃՅ յա-
փշտակեն, Պ յափշտակեցեն, ՆՈ վասն զի
(Ո որ) զխօսեալ (Ո խօսեալ) աղջկունս յա-
փշտակել (Ո յափշտակեն)
7 ԺՁՊ որ, ԺՁՊ զուգեալ փխ խօսեալ, Ն զը-
տանիցեն
8 ԽՂՅՆՆՈ յափշտակեցեն, ՄՃ յափշ-
տակեն, Խ կամ Եղև մեծ, Մ անդր, Ղ տայ-
ցեն, Յ յորում
9 Մ շիք թէ, Ճ բռնութիւն, ԺՁ ապաստանն,
ԽՄՂՅՇՊ ապաստան, Ո թողցին
10 ՃՆՈ զի զուգեալն և զխաւսեալն (Ճ խա-
ւսեալն) մի համարի, Մ դձ փխ դարձու-
ցանել
11 ՆՈ պսակիցի, Ո ըստ փշտակողին, Ճ ընդ
ափշտակողին, ՆՈ ճշմարտի է
13 Ն ուխտականաց, Ո ուխտականաց փխ եկե-
ղեցականաց
14 Յ իսկ որք, Ո ուխտի, Ն իրիցունք
15 ԽՄՂՃՆՆՈ պաշտաւնէիցն, ԽՄՂՃՆՆՈ միտք
իւր, Մ յօժարի, ՂՇ յօժարեցի, Յ՝ շիք ի,
Ո՛ և փխ ի (ճաշակել), Ճ ճաշակող փխ
ճաշակել
16 ՆՈ կերիցէ, Ն զաղտնաբար, Մ և փխ ապա,
Մ կամին, Ղ կամիցին, Յ պահեսցին, ՆՈ
պահեսցեն, ընդունին կանոնք զերկուսին

33—34 Ն մանաւանդ զայթի ի պաշտմանն, Ո
մանաւանդ զայթի ի զայթ ի պաշտման
34 ՃՅ պաշտմանն, ԺՁՃՈՊ թոյլալարտ, ԽՄ
ՂՃՅ յաղաթից, ՆՈ մերկ փխ մեղկ
35 ԽՂՆՆՈ ալնպիսունք, Մ շիք Գիր, ԽՄՂՅՆՆՈ
որոց, Յ զի ուսումն, ԺՊ մանկութեանն

(Ո զերկոսին)
17 ԽՄՂՃՆՆՈ ապա փխ Այլ, ՄՂՆՆՈ պեղծ,
ԽՄՂՃՆՆՈ կամ (Ճ շիք) զբանջար (Ո ըզ-
բանջ) և (Յ կամ) զհաց, ԺՁՂՇ զբանջար,
Մ ընդունի
18 ԽՂՃՆՆՈ շիք ի
19 ԺՁՊ ուխտականն, Ժ զկուսանանս, Ո շիք և
(որք)
20 ՆՈ շիք ուրեմն, Պ են փխ է, Ճ աղզն, Յ յու-
նացն
21 Խ մերն, Ո զմիմեանցս, Ղ բամպասել, ԽՄՁ
ՂՃՆՇ զերկուսինն, ԺՁՆՈ ընդունել, ԽՄՁՂ
ՃՅՆՆՈ շիք ի
22 Մ շիք Արդ, Պ բարութ, ԽՂՅՇ շիք է, Խ լա-
սելն փխ շտեղծ, ԺՁՃՊ զուսելն, Ղ բամ-
պասի, Մ որպէս և ի
23 ՁՊ բազումք
26 ԽՄՂՃՆՈ Եկեղեցականաց, ԺՁՆՈ ընչիցն, Յ
յընչիցն
27 Յ և վասն, ԺՄՁՈՊ զեաղն, Ն զձաւղ փխ զեղ
28 ԽՄՂՅՇ շիք և (Եթէ), ԺՁՊ թէ, բայուր ձեռ.
մինչև փխ մինչ չև, Շ շիք լեալ, ՃՆՈ է փխ
ի, Ո տեղոյ, ՆՈ երիցունքն
28—29 ՂՆ վաճառիցին, Ո վաճառեցին և
29 ԺՁՊ լիցին, Ժ կշռես, Մ դիտարցէ փխ կը-
շռեսցէ
30 ՆՆՈ մարդ է, Յ շիք է, Մ դձ փխ դարձու-
ցանել
32 Խ կանոնական, ԺՁՅՊ վաճառելիս, ՆՈ ան-
վաճառելի, Ն զեկեղեցոյն, Մ շիք կամի
33 Մ և իշխան զեպիսկոպոս և զվարդապետս
լինել, ԽՆՇ զբահանայան
34 Մ եպիսկոպոսն և վարդապետն տեսցէ, Մ
դձ փխ է զի, Մ շիք թէ, Ո ոչ փխ որ, ԽՄ
ՂՃՅՇ գնեացն
34—էջ 358,2 Ն շիք եպիսկոպոսն.... շահեալ դար-
ձուցանել

858-ՐԳ ԷՋԻ

1 Ո շիք զգինն, ԽՄՂՃՅ շահել
1—2 ԺՁՊ շիք ապա թէ.... դարձուցանել
2 Մ շիք ըստ այլոյ.... ասէ, ՆՈ այդմ, ԺՁՄՁ
ՂՃՅՇՊ զկշիռն, Ո կշիռն
3 Յ վաճառ, Մ ինչք եկեղեցոյ, ԺՁՃՊ զան-

պատշաճն
3—5 Մ շիք բայց եթէ.... յեկեղեցի
4 Յ շիք և, ԺՁՊ անգաւոր, Շ անկաւ որոնեցէ
փխ անկաւոր գնեցէ, ԺՁՂՃ զանցէ փխ
գնեցէ

- 5 Ե եկեղեցի
7 Ե չի՛ վասն, Ե կուսութեան, ԽԵ ստի, ՆՈ
վասն որ ստէ խոստացեալ (Ո խրատա-
ցեալ) կուսութեան (Ո կուսութեան)
8 ԺԽԵ չի՛ Ի, ՆՈ Ի չափ հասակի են (Ո էին),
ՆՈ խոստանայցեն
9 ՄՂ իշխանութիւն անկան, ձ՛ Ի շինութիւն
անկան փխ Ի շնութիւն անկանին, ԽՅԵ ան-
կան, ՆՈ անգան
10 Զ եղեցի, ձ չի՛ նա, ՆՈ արարեալ փխ առեալ
11 3 Իցեն, ԺԶՊ զսահմանս, ձՆՈ սահման,
ԽՂՃՆՇՈ զնոցին, ձ ընկալցի փխ կալցի,
Ո չի՛ Է, ՆՈ ապաշխարութիւն
12 Ե չի՛ Է, ՆՈ ամ մի, ԽՄՂՅՇ տարի, Ե եկե-
ղեցին, Պ յեկեղեցի, ՆՈ ապաշխարողս
13 Ժ՛ զըղչացի, ԽՄՁՂՅՇՊ՛ զըղութիւն փխ ըզ-
չերմութիւն, ԺԽՆՈ ապաշխարութեան, Ե
ապաշխարութիւն, ԺԽՄՁՂՅՇՊ չի՛ տեսցեն,
Ժ հաղորդեցին
15 ԽՅ յայտնագուն, Ո այտնայգուն, ՅՆՈ երե-
սուն, ԺԽՄՁՂՃՅՇՊ զլուխն, ԺԶՇՊ ըստ փխ
աստ
16 ԺԶՅՇ ամուսնայ, Մձ շնութեանն, ԶՊ ըզ-
շնութեանն, ԽՆՇՈ ամուսնութեան
17 ՄՂ երկականց, Ո երկականցն աստ, Ն չի՛
է, Ո չի՛ ուստի
18 Ե ամուսնանան, ՆՈ իբրեւ, ԺԽՄՁՂՃՅՆՈՊ զեր-
կրորդ փխ զերրորդ, ԺԶՃՊ հրամայեալ փխ
համարեալ, ԺԶՊ խոստովանութեան խոս-

- տովանողին
19 Մ այսպէս, ՆՈ դատեսցին, Մ այդմն, Ո զը-
տանիցես
20 3 կանոնս, Ե երեսուն զլուխն
22 ԶՊ վասն որ, ՅՆՇ յղի, Ո զցղի, Ղ կանայսն,
Մ մկրտելոյ
23 ԽՄՂՃՅՆՇՈ վասն (3 Է վասն) յղի կանանց
զի արժան է, Ժ Յլղի, Ո ալսպիսիքս, Պ
այսպիսի
24 Ո չի՛ իրս, ՆՈ ամենայնիւ, ԽՄՂՇ՛ իւրաք,
ՆՈ՛ իւրովք փխ իրօք
25 ԽՄՂՃՇ չի՛ Է, ՆՈ չի՛ Է կամօք, Ո զլօարու-
թիւն ՄՂՃՅ Ի խոստովանութիւնն, ՄՂՆՇ
ընդունելութիւն
26 ԽՄՂՃՅՆՇՈ մկրտութեան
27 Ժ աղագս, Մ յաղակս, ԽՄ երկեղի, ձ երկի-
ղի, Ո երկիւղ, ԽՄ՛ յերկուն, Ե՛ երկունս,
փխ յերկունսն
28 Ո յանօրիկ, ԺԽՁՇ անխեղչ, ՅՆՈ անխիղճ
29 Խ չի՛ մանուկն... մկրտիլ, 3 մկրտել, Մ
յաւելուլ, Ե յաւելուլ պատճառն, ԺԽՁՊ չի՛ է
30 Ե եկեղեցի
32 Ո պոռնկին, Խ պոռնիկ որ ունենան
33 ԽՄՂՃՅՆՇՈ իսկ եթէ, Ն չի՛ ոք, ՄՂ արձա-
կիցէ, ՆՈ արձակէ, ՆՈ չի՛ իւր, ԽՄՂՃՅՆՇՈ
Է կամ վասն այլ
34 ԽՄՂՃՅՆՇՈ՛ որ ոչ միայն այրն, այլ Է աշ-
խարհ վկայէ, ՆՈ չի՛ վասն

359-ԲԴ ԷՁԻ

- 1 ձ արձակեցէ զնա, ԽՄՂՅՆՈ ընդունի զնա,
ԽՄՂՃՅ կանոնս, ՆՈ կանոնքս
1—2 ԽՄՂՃՅՆՇՈ բայց մի ամ (Խ չի՛, 3 լու-
սանցում) ապաշխարեցէ Ի ձեռն ողոր-
մութեան
2 ՄՂՇ չի՛ Է հաղորդեցի
3 Ղ Է թէ կին արասցէ կամեսցի, ԽՄՂՅՆՇՈ այլ
անն չի՛ լի լինել մինչեւ, ձ մինչ քան
5 ԽՄՂՃՅՆՇՈ չի՛ Է (զրեալ), Ն մեղ փխ մեր
6 Ժ որպէս փխ վասն, ԶՊ պոռնկութեանն, Մ
յաղակս, 3 չի՛ այլ (չար)
7 Ե տեղատրութեան փխ ղեղատրութեան, Ժ
յայսպիսեանցն, Զ յայսպիսեանց, Պ յայսպի-
սեանցն
9 ՆՈ կարծիցի, ԽՄՂՃՅՆՇՈ չի՛ Է, ԺՄՅՇՊ
կալցեն
11 ՄՁ զկինն, Ո ատելութեան
12 Ո չի՛ ոչ (վասն), ԺԶՊ այլ փխ չար, Ո չա-
րայգործոց էթող, ԺՄՁՊ զկինն
13 ԺԶՊ չի՛ իւր, ԽՅՅ վատաբերութեան, Ե չի՛
ակն
14 ՄՅ ընդունի, Ժ՛ ցղառն, ձ՛ չղառնալ փխ
ցղառնալ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ յառաջին (Ե առաջի)

- փխ առ
15 ԽՄՂՃՅՆՇՈ յանցանացն, Մ ապաշխարիցէ,
Ո ապաշխարութեամբ, Մ չի՛ կալցի հինգ,
ձՆՈ Է երկու, ԽՄՂՃՅՇ երկու ամ
16 ՆՈ եթէ, Ղ զարձցցի, ԺԶՊ զկէս փխ զկեանս,
ձ տանն
17 ԽՄՂՃՅՆՇՈ կնոյն (Ե կնոջ) իւրում, Ե չի՛
զի, ԽՄՂՃՅՆՇՈ զպսակն օրհնութեան, զոր
ընկալաւ (Ո ընկօ) վասն ամուսնոյն (ՄՂՇ
ամուսնուն) իւրոյ, անարգեաց
18 Ժ չի՛ Աստուծոյ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ այլ Ի դրունս
(Խ դուռնս, ՄՂՇ դուռն, 3 դուրսն) հաւա-
սարեցի (ձ հաւատարի) աղօթից Ի ձեռն
ողորմութեան տրօք տնանկաց (Ո տնան-
գաց)
20 ԽՄՅՇՈ չի՛ Է, ՄՅՇ չերմեռանդ, Ղ չերմե-
ռանս, 3 արտասօք, Ն արտասուք, ԺԽՄՁ
ՂՃՇՊ զլետի, Զ թաշակներն, ԺԶՊ կալցի, Ղ
ընգալցի, Ե կին
21 ԺԶՊ շառցէ, ՇՈ ապաշխարութիւն
22 Ո յաղօթից
24 Ժ Է փխ Էս, Ն եկեալսն փխ եղեալսն, Ե
եղալ, Ն չի՛ որ

- 25 Ն յամուսնանալ
26 Ճ չիք ոչ, ժՁՊ կարծեցար
27 ՅՆՇՈ դատեսցին
28 Ո ի գիր, ՄՂՃԾ որ ինչ ի դէմս (Ճ ըստ դէմ) գրոց
29 Յ գրոց, Ո լրոցն (առնելով), ՅՆ առնելով, Շ լով փխ առնելով, Ղ անբամպաս, Շ բամբաս, Ո անբանբաս, Ո թողցին
29—30 ԽՂ ճ հակառակ աստուածական հմք, Ս ոչ հմք հակառակ
30 ՆՈ չիք հմք, Մ աստուծային, ՆՈ աստու-

- ծարան հմ (Ո էմ), ԽՃՅՆՈ հրամանաց, ՄՂՇ հրամանի
31 ՄՂՇ զբանն, Ո զանսական փխ զբան ասկայն, ՄՂՇ ամբաստան փխ ասպաստան
32 ԺՁՅՊ լիցիք
33 ԽՄՂՆՇՈ զսակաւս, Յ վաստակս, Ճ զսակաւս վաստակ
35 Ղ զկանայն, ՆՈ զկանայն շնացեալս (Ո շընացողաց)
36 Ն աստուածական են, Ո ունիցի
37 ՆՇ մինչև, Ժ քահանայութիւնն, Յ արձակիցի

ՅԵԹ-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 Յ այրն փխ առն, ժՁՊ իշխէ, Ո մատիցի
1—2 ԽՄՂՃՅՆՇՈ կամք իցեն նմա կեալ (ՄՂՆՇՈ կալ) ընդ կնոջն (Ճ տեղւոջն)
2 Ո քահանայ լինել ոչ կարէ լինել
3 ԽՄՂՃՅՆՇՈ եկեղեցի
4 Ո է փխ առնէ, ժՁ յերկաքանչիւրն, Մ երկաքանչիւրն, Պ երկաքանչիւրն, ՅՆ յաշխարհական
5 ԽՄՂՃՅՆՇՈ զկնի մահու առն, Ժ տեսի, Շ տեսցէ, ՆՂ ընտրելի, ՈՂ ընդրելի փխ ընդունելի
9 ԺՁՈՊ ի պղծութիւն, Յ իւրքն փխ իւրքն, Ո խոստովանք
10 ՄՂՈ լինիցին, ԽՄՂՃՅՆՇՈ յանդիմանել ոք ոչ (Ճ ոչ ոք) կարէ
11 ԺՁՊ թէ թողցեն, Պ լինելն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ չլինել, ԺԽՁՊ չիք է (յեպիսկոպոսին), Շ եպիսկոպոսին, Մ նոյնպէս փխ նոյն կանոն, ՃՈ սարկաւազաց
13 Ո յեկեղեցականաց, ՃՆՈ զայնպիսիսն, Յ զայսպիսին
14 ԺՁԵՊ չիք է (յեպիսկոպոսն), Շ եպիսկոպոսն, Ո չիք զի, Ո զնորա, ժՁ դատաւոր
17 ԺՁՊ օրհնել զքահանա զէրէց (Ձ զէրէցն, Պ զէրէցն), ՂՃԾ զերէց, ՆՈ վասն ժամանակ (Ո ժամանակաց) ձեռնադրելոյ (Ո ձեռնադրելոց)
18 Պ մեծամեծաց փխ մեծ ամենայն, ՄՂՆՇՈ չիք ամենայն, Ձ ամենաժողովոյն փխ ամենայն ժողովոյն, Մ թէ, Ղ է թէ փխ եթէ, ՆՈ մինչ, ՅՇ երեսուն ՆՈ յերեսնաման փխ

- յերեսուն տարին, ԽՂՃՅՆՇՈ մի ոք
19 Ն չիք ի (քահանայութիւն), Ո ի քահանայութեան, ՅՇ չիք է (ես), Ճ էս է, Ն չիք է էս, Ո չիք էս, Ճ ընտրեսցէ, Յ ի պիղծն ի սրբոցն, ՄՂՇ պեղծն, Ո չիք է (ի)
20 ՇՈ չիք է, ԽՄՂՆՇՈ տէր, Յ առաւ, Պ էառ
21 Ճ մկրտութեամբ, ժՁՊ ցուցանել փխ ուսուցանել
22 ԽՄՂՃՅՆՇ մկրտել, ԽՄՂՃՅՆՇՈ աւծանել
23 Ղ այսմն, ժՁՊ զպատկառելն, Ն պատկառելին
24 Ն զոնէ, Ո զոնէ, Շ սրբոցն արասցեն սրբոց հայրապետաց, ԽՄՂՅՆՈ հայրապետաց, Խ Գրիգորիոսի
25 Շ վերջնոցն, ժՁՊ չիք զի, ժՁԵՊ չիք գրոց
2Ե Շ չիք վասն, ՆՈ չիք գան, ՄՂ չիք է, Շ չիք է յապաշխարութիւն, Մ ապաշխարութեանն, Ղ ապաշխարհութեան, ՆՈ կամ (փխ է) յապաշխարութիւն (Ո ապաշխարութիւնն) գայցեն ըստ որում արինակի (Ո օրինակ) իցէ
29 Յ իսկ որք վասն նեղութեան, ԽՄՂՃԾ ի նեղութեան, Շ անկանիցեն, ժՁՆՈՊ չիք կամ, Ժ չիք ի (խիտ), ՅՇ հիւանդութեան
30 ԽՂՃՅՆՇՈ է կամ, Խ ընպրոնեսցի, ՄՂՃՅՆՇՈ ըմբոնեսցի, Շ չիք ի (բռնաւորաց), ԽՄՂՃՅՆՇՈ է կամ, Խ ընպրոնեսցի, ՄՂՃՅՆՇՈ ըմբոնեսցի, Շ չիք ի (բռնաւորաց), ԽՄՂՃՅՆՇՈ մկրտեսցի
31 Մ գործօք, ՆՈ վատթարք, Մ չիք ապա
32 ԽՄՂՇ կայցէ, Յ գայցէ փխ կացցէ, Ճ ընդունել ի եկեղեցի, ԽՄՂՅՆՇՈ եկեղեցի, Ո ոչ կատարեալ

ՅԵԹ-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 Ո ապա զի, ԽՂՃՆՈ ակամալութեամբ, Մ զայսպիսիս, ՅՆ զայսպիսոյս, Ո զայսպիսոյս
2 ԽՄՂՃԾ առնիցեն, Ն առն փխ առնիցի, Ո առնին
3 ՁՊ առ սակաւ փխ առակաւ (Պ գրված է

- առակաւ բայց ուղղված է առ սակաւ)
3—4 Մ չիք Ծւ այս... է անկատարն
4 Ճ անկատար
6 Ճ գաւառաց
7 Յ իսկ գաւառի, Մ յորժամ փխ իւրքն, ԽՂՃՅՆՇՈ անտ, ՅՂՃՅՆՇՈ անտի փխ անդ

- 8 և չի՛ք կամ (երեք), ԽՄՂՃՅՆՈ պատարագս
 9 ԺԶՊ տակ փխ տալ, 3 տա, և բաժակ փխ
 բաժանել, Ե եկեղեցւոյն, ճնո շատ փխ շա-
 տին (ձ գրված է շատին և վերջին ին բեր-
 ված է, բայց պարզ կարգացվում է), ԽՄՂ
 ՃՅՆՇՈ չի՛ք ինչ
 10 Ո չի՛ք և կոչիցի, ԺԶՊ կոչիցին, 3 կոչեցի,
 և չի՛ք տացէ, Ո զնասցէ փխ տացէ, Ե եկե-
 ղեցւոյն
 12 ՄՅՊ քաղաքին, ԺԽԶՂՃՅՆՊ ունիցին
 12—13 Նո եպիսկոպոս և քահանայ
 13 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ալլ թէ փխ եւ թէ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ
 ալլուրեք, Մ չի՛ք բաւականեալք, և անդէն
 փխ անդ են
 14 Մ անպատրաստք փխ անպարապք, Մ և ա-
 բացեն, 3 յեկեղեցւոյ, Ե եկեղեցւոյն
 15 Ճ չի՛ք է
 17 Ձ վասն բորիսկոպոսաց է, և բորիսկոպոսաց
 18 Ն ալլ փխ եւ, ԺԶ քարիսկոպոսի, ԽՂՅՈ
 բորիսկոպոսք, Պ բորիսկոպոսք, Մ չի՛ք
 բատ (կարգի), Ճ քահանայիցն փխ եւթա-
 նանիցն
 19 ԽՃՆՈ իբրեւ, և չի՛ք և գործակիցք, Մ գործա-
 կիցք, Ե յազբաւոր փխ յազբատս, Ճ կա-
 բաւելոց փխ կատարելոց
 21 ԺԶՊ տեսուչք, ԽՂՇ բորիսկոպոսք, Ճ կորիս-
 կոպոսք, Նո բորիսկոպոսք, ԺԶՈՊ և ի
 ձեռնադրողէ (Ո ձեռնադրողէ)

- 21—22 Մ խոնարհադործ, Ճ խորհրդագոյն
 22 աշտիճանաց
 23 Ե դատաստանաց, ԺԶՇՊ զայրս
 24 ԽՄՂՃՅՆՇՈ և կամ, ԺԶՊ սգեստ (Պ զգեստ)
 քահանայի փխ զտգէտ քահանայ, ԽՄՂՅՇ
 տգէտ, Ճ փակիչ, Յ՝ կողիչ փխ կողիչ, Նո
 գողիչ, ԽՂՅՆՇՈ եպիսկոպոս
 25 ՃՆՈ գործակիցք նոցա
 27 ԽՄՂՃՆ պտղոց, Ո տղոց փխ պտղոյ
 28 և եկեղեցւոյն, ՄՂՅՆՇՈ եկեղեցւոյն (կամին)
 29 ԽՄՂՃՅՇ չի՛ք կամ որ.... զայնպիսին
 29—30 ԺԶՊ և ոչ կամօք եպիսկոպոսին, իսկ որ
 առանց եպիսկոպոսին կամացն առնէ, նզո-
 վեալ լիցի
 30 Ե այնպիսին, Ո այնպիսի, Ե չի՛ք իրս, Նո
 չգործէ
 31 Ժ զլացցողք, Ձ զլացցողք, 3 զլացցողք, Նո
 զլացցողք, Ղ զլացցողք, Ո եկեղեցիցի, Ո ին-
 քանաց, ԽՄՆՇՈ չի՛ք և (կամ), ԽՄՃՅՆՇՈ՝
 յալլս, Ո՝ այրս փխ յալլ որ
 32 ՂՃՅՆ եթէ, 3 այլքանեացս, ԽՄՂՃՅՆՇՈ
 միանգամ
 33 ԺԶՊ զեկեղեցիս յափշտակողաց զինչսն ի
 միմեանց, ԺԶՂՃՊ՝ այս, Ո՝ ասայ փխ ասա,
 ԺԶՊ դատաստանաց, Ժ զոր
 34 Մ զեկեղեցիս, Նո զպտուղն, ԽՂՃՅՆՇ աւտա-
 բանալ, Ո յինքն, ՅՈ յեկեղեցւոյն, Ե եկե-
 ղեցոյ

362-ՈՎ ԷԶԻ

- 2 ՁՅՊ հարքն, ՂՇ հայրք, Նո վասն որ (և չի՛ք)
 թողուն զորդիս
 3 3 որք, Նո ոյք (Ո որք) ոչ հարկանեն թո-
 դուն (Ո թողուլ), և չի՛ք ոչ, և ուսուցանեն
 փխ սնուցանեն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ և որչափ
 4 3 ձեռնհասան, ԽՄՂՃՅՆՇ չի՛ք և, Ո չի՛ք և ոչ
 (փոյթ), ԺԶՊ առնեն, Մ անդեան
 5 Նո մինչև ի կատարմանն հասարակ (Ո հա-
 սակ) ալլ թէ որպէս ի պատճառս
 8 ԺԽԶՂՃՅՆՊ աստանայի փխ սաստի, ԺԽ
 ՁՃՅՈ որ փխ որք, Ե սուրբ, ԺԶՊ քարո-
 ղեմք, Ո զարդին լին, ԺԶՊ նորաձեռնութիւնք,
 3 նորաձեռնութիւն
 9 և յեկեղեցւոյ
 10 Նո աստուածային հրաման է ի սուրբ գրոց,
 ԽՄՂՅՆՇՈ կամաց, Ո սնուցել
 11 3 աստուծոյ, Ն՝ աստուածային, Ո՝ աստուա-
 ծային փխ յԱստուծոյ, 3 այնորիկ
 12 3 կարծին, ՃՊ կարծէին, Ե գործին փխ
 կարծին, Ո որոշին
 13 Մ ծնողոցն, Ե ծննդոց, ԺԽԶՂՇ ի տեսն
 15 և որդոցն, ԽՄՃՅՆՇՈ որք, Ճ թողցեն, Ո թո-
 դին, ԽՄՂՃ զհայրս, 3 զհայր, Նո զձեռնադրան

- փխ զհայրն
 16 ԺԶՊ որ փխ որոյ, Ե որ ոչ փխ որոյ ԽՄՂՃ
 ՅՆՈ որոց, սրբագրել եմք համածայն Ա
 խմբագրութեան, ՄՂՃՆՇ իցէ փխ է
 18 Նո արհամարհիցէ (Ո արհամարհիցի) զըծը-
 նոցն, Նո պատին, Մ չհատուցանէ
 20 ԺԽԶՂՃՅՆՇՈ ալս
 21 և ստացեալ փխ ասացեալ, Ո աղանդացն, Ե
 չի՛ք առաւել, ԽՄՇ՝ որք, Ն՝ որ փխ որք, Նո
 ի պատճառ
 22 Ժ աստուածպաշտութեանն, 3 աստուածու-
 թեան, Ժ դային, Ե այնորիկ, Պ այնորիկ
 23 Պ զհաւատս
 24 Ո ծնողս
 25 Մ նզովս, ԽՂՃ զնզովս, Ե զնզով, Մ չի՛ք
 իրաւացի, Ճ իրաւացիս, Ո իրաւացի
 27 Ն հինգշաբաթին, Ո հինգշաբաթն, ԺԶՊ վասն
 կերուղաց զարն մեծ զաւագ հինգշաբաթն
 որ էր (ԶՊ) մեծ տան
 28 Մ պահէ, ՄՂՇ չի՛ք սուրբս, 3 զսուրբս,
 ԺԶՊ զգատիկ, ԽՂ զատիկի, 3 զգատիկի,
 Ե ի զատիկի ի, Ճ ի հինգշաբաթն, ԽՂՇ
 հինգշաբաթն

- թեան, և ստահակութեամբ, Շ շիբ ստահակութեանն
- 11 ԽՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ զարժան (ձ զարժանն) զատաստանն (Յ դատաստան), Ո առ ի տեղ
- 13 Շ կանոնսն, Ո յամենայնս, Պ շիբ է, ԺԱԳ շիբ և (անկարգութեան), Շ անկարգութիւն
- 14 Պ պատճառն, Մ ապաշտ, և է փխ աւէ, Ո շիբ աւէ
- 15 Մ արժան իցէ, Պ է փխ իցէ, ՆՈ հաստատիցի, ՄՆՈ արհնութեան
- 16 և պատշաճիս, Յ եպիսկոպոսին, ՆՈ յեպիսկոպոսէ, Շ կարգեալն
- 16—17 ԺԱԳ ինքեամբ փխ և ինքն ևս
- 17 ՆՈ և փխ ևս, ՄՅ ապաշտանս, ՆՈ ապաշտանսն, ԽՂՇ ապաշտան
- 18 ԺՅՅ մերձեալ փխ մերժեալ, Շ մեր|||ել
- 20 Շ ամպաստանել
- 21 ՆՈ շիբ որ, Ժ մեղադրութեանն, Ճ մեղադրութեան, Շ մեղադրութիւն
- 22 ԺԱԳ շիբ և, ԺՄԱԳՅ յիշխանութեանն, Ղ յիշխանութեանն, Շ յիշխանութեանն, Ո յիշխանութեան

- 23 ԺՄԱԳՅՆՇՆՈՂ շիբ ևն, ԺԱԳ ի նոցանէն անպարտ, Ժ յալդ
- 25 Յ իրաւօր, ՈՊ հակառակութեան, ՄԱԳՅՈՂ կեղծաւորութեանն, ՃՆՈ ժողովոյն
- 26 և մայրաքաղաքացն, և շիբ եպիսկոպոսն, Ճ եպիսկոպոս, Յ շիբ ի, Մ անդի
- 27 Շ իշխանութեանէ, Ճ շիբ կոչեացէ, ԺԱԳ զայլ, ԽՂՇՇ դատեացին
- 28 ՅՆՈ կեղծաւորութեան, ԺԱԳ ի բայց դիցն և լուծցն, ՅՈ որ, Ճ կարգեցին, ԺՄԱԳՅՆՈՂ կարգեցին
- 29 Շ շիբ որ ինչ, Շ իշխանութեանէ, Ո իշխանութեանն է, ՆՈ անդի
- 30 ԽՂՇՇ ևթէ, Ճ պարտիլ փխ պատրիլ
- 31 Ճ շիբ ի պատճառս, Ճ ապահութեամբ, և դատաստան
- 33 Ա սովորութիւն
- 33—34 ԽՂՇՇՆՈՂ վասն ոչ փոխել (Յ փոխելոյ, և ոչ նորաձեւել, Ո ոչ նորաձեւ) զհին (ՄՂՇ շիբ) սովորութիւն (ՄՂՇ դսովորութիւն) եկեղեցոյ
- 35 Մ զվարդնչուց, և զվարդնչուրցն, ԽՄՃ սովորութիւն

865-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԽՄԱԳՅՆՇՆՈՂ ևթէ, ԽՂՇՇ փոփոխ, Մ փոփոխի, Ո յասելոյդ
- 2 Մ շիբ կամի որ ի, ՂՇ քո փխ որ, ԺԱԳ որ վըտանկ է, ԽՂՇՇ շիբ է
- 3 Ո ընդ
- 5 Ճ որ փխ ոչ, Ժ դալ, Շ ալլ եկեղեցոյ նուէր յալլ եկեղեցոյ, ԺԱՆ յեկեղեցի, Ո եկեղեցիսն, ՃՆՈ շիբ զալլ, ՄՂՅ նուէր եկեղեցոյ, Ճ զնուէր միս եկեղեցոյ, ՆՈ զարբութիւնս փխ եկեղեցոյ նուէր
- 6 ԺԱԳ յարհնութիւն, Ճ յարհնութեանէ, Շ արհնութեան, Շ ալլ
- 7 ԺՊ յեկեղեցիս
- 8 ԺԱԳՅ շիբ յալլ, ԺԱԳՅ յեկեղեցիս, Ժ անպատճառ
- 9 ՆՈ ինիցի, Շ շիբ զի, ԺԱԳ յամենայնս, Յ ամենայնս, ԽՆ յամենայն, Շ զյամենայնսն, Ո ամենայն, և անուղիղ, Ո անուղիղ
- 11 ԺՇ շիբ որ, ԽՂՇՇՈՂ որք, Ճ շիբ ընդ, Ճ յալլազգիս, ՆՈ յալլազգի, և խառնին, Շ խառ
- 12 ԺՆՇ թէ փխ Ձէ, Մ պարտ, ՆՇՈՂ մարդ փխ մարթ, ՆՈ որք, ՄՂՇ իւրոյ փխ մերոյ, Շ շիբ ի (ցոփ), ԺԱԳ շիբ ցոփ, ԽՂՇՇ պոփ փխ ցոփ, ԺԱԳ հարսանիսս, Շ հարսանեաց
- 15 Ճ եղիցի փխ լիցի
- 16 ԺՄԱԳՅՆՇՈՂ հեթանոսս, ՆՈ զկին (Ո զրկն) փխ զրկին, Ճ և տուաղքն, ՆՈ տուաղքն
- 16—17 Յ շիբ զրկեցին.... հաղորդութեանէ

- 17 Յ որ փխ յոր, Ճ հաղորդեմ
- 18 Շ դատաստանի, ՆՈ խղջին, ՆՈ զնոսս փխ ընդ նոսս, Ճ նոսին, Ո ամոսանցուցանէին
- 21 ԽՂՇՇ եկեղեցիս կողոպտան
- 22 ՄՅ զիւրսն, Ղ զիւրեանց, ԽՂՇՇ զարգարեն
- 21—22 ՆՈ վասն եպիսկոպոսաց, որք զայլո (Ո զայլոց) եկեղեցեաց (Ո յեկեղեցեաց) առեալ զիւրեանցն զարգարեն (Ո զարգարեացն), Շ վասն որ ալլ եկեղեցի կողոպտ
- 23 ԺԱԳՅՆՇՈՂ եպիսկոպոսք, ԺՄԱԳՅՆՇՈՂ շիբ որ, Ո երթիցէ փխ ևթէ իցէ, ԺՄԱԳՅՆՇՈՂ ի զաւառաց, Ճ ունի, ԽԱԳՅ իշխանութեամբ
- 24 ԽՂՅ յալլոյ, Շ ալլոյ, Ո ալլոց, Ժ իշխանութեանց, ԽՂՇՇՇՇ շիբ ինչ
- 25 Շ շիբ զի, Շ զալառութեամբ, ԺՄԱԳՅՆՇՈՂ շիբ վարեցաւ
- 26 ԽՂՇՇ դատապարտութեան, ՆՈ դատապարտութիւն, ՆՈ թէ, Յ չհասանիցի փխ չհասանիցի, ԺՂՇՇ յիւրանց
- 27 ՆՈ զորոյ առն զալլոյ, Շ ալլոց, Յ կոչեցին, Շ կոչեցի
- 29 Մ շիբ Յալտնի է.... յեկեղեցի, Շ դատաստան զի եկեղեցի հաստատեալ, Ճ պահելի է, Պ յեկեղեցին
- 31 Ճ շիբ վերնագիր, ԺԱԳ ի միտան, Խ է փխ իցէ, ԽՂՈՂ զիւրովի, ՆՇ զիւրով
- 32 ՆՇՈ շիբ Հարցումն, ԺԱԳ միտն, և ոչ է, Ո շիբ և, ՄՂՇ երթացէ, Մ շիբ ալսինքն, Ղ ալսինք

33 Ո պահանջիժ, Ս լինի փխ առնի, ՄՂ յայլ,
 ԽճՅՆՈ մահ, ՄՂԵ շիք մահու, և մեռանի-

ցի, Ժ շիք Ի
 34 ՆՈ եթէ

886-ՐԳ ԷՋԻ

1 Ճ հարցումն և պատասխանի, Շ շիք պա-
 տասխանի, և վիճարկույն
 1—2 ՄՂ Էթէ պակասամիտ է ճշմարտութեամբ
 2 ԽՅ շիք էր
 3 Ո նոր փխ նորա
 4 ՄՂՃՈ շիք և, Ն շիք դի, և դմատուցեն
 5 Յ ալլ ալլպէս փխ ալլպէս, Ս զայն
 6 Ո շիք է
 7 ՃՆՈ իւրում, Ս շիք զամենայն
 8 Ժ անկցի
 9 Շ շիք և պատասխանիդ, ԺՁՊ պատասխանիք,
 Շ ալլ Ի
 10 ԺՈ դատելով, ԽՂ դատելոց
 11 Խ է ոչ, Ճ ոչ է անպարտ ալլ
 12 Շ շիք վասն, ՆՈ ալլաւար, Յ կնոցն
 14 ՄՆՈ շիք Հարցումն, ԺՁՊ հարց, ԽՆՇՈ ալ-
 րահար իցէ, Ս ալլահար լիցի, Ճ ալլա-
 հարեցի, Ո որպէս զի էրկաթ ու զան իցի,
 ԺՁՊ անկանիցի փխ ազանիցի
 15 և ալլ փխ ալլ, Ս ալլն փխ ալլ նորա,
 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ժուժկալ լինել
 16 ՆՈ շիք է, ՆՈ եթէ
 17 ԺՁՂՇ պատասխան, Ճ պատ, և միւրորդի,
 Ո յիւս դ (դ պատվով) և զինչ արտ և ար-
 ժան է, Ճ պարտ է և արժան է
 19 Յ կամին փխ կամ է

20 ՃՇ ընկալցի, ՆՈ դատաստան փխ դատա-
 ւորք, ԽՂՃՅՇ անպարտաւ, ԽՂ յայտմանէ,
 Ս շիք յալլմանէ
 22 ԽճՅՇ ալլիկ շիքի, ԺՄՁ շիք, ՆՈ վասն
 անարհաց (Ո անալիցի)
 23 ՆՈ շիք հարցումն, Ճ գործաւորութեան փխ
 գործ ալլութեան, ԽՆՈ արութեան, Յ արու-
 ութեան, ԺՁՊ ել փխ ելանէ
 24 ԺՁՃՅՊ առցէ, ԺՁՃ կանայս
 25 Ճ և եթէ, ԺՅՈ անխիղճ, Յ շիք թէ, ԽՄՂՃՅ
 ՆՇՈ շարձակէ զկինն Ի բաց
 26 Ս շիք ալլպէս, Ո սապէս, Ս թէ
 27 Ս շիք մեք
 28 Շ շիք Պատասխանի, Խ պատասխանի տալ,
 ԽՄՂՃՅՇՆՇՈ թողացուցանել նմա
 29 Յ և եղեալ է զալլ, ՄՂԵ՝ մաքառանէ, Ո՝
 ալլպատանէ փխ ապատան է
 30 Խ դատաւորաց է եկեղեցոյ
 33 ՄՂ վասն անանապղծաց. հարցումն վասն
 շահմելոյ կանանց, ՆՈ վասն հաշմեալ կնոց.
 Շ (շիք վասն) շահմելոյ կանաց
 34 ՅՆՇՈ շիք Հարցումն, ԺՊ հարց, ԺՁՊ ով որ
 փխ կին ուրորք, ՄՂԵ շահմիցի, Ս թէ, Ո
 շիք ես
 35 Ս շիք ահաւասիկ, Շ առնակնութիւն, Շ արա-
 րա, Ս շիք ալլ, ՄՃ շիք քեզ (պիտանի)

887-ՐԳ ԷՋԻ

1 Ս շիք և գտուն քո շէն կալցի, ՆՈ շիք քո,
 ԺՁՊ կալցէ
 2 ԺՁՊ շիք ժամանակի իմոյ
 2—3 ԽՄՂՃՅՆՇՈ մինչ է վախճան ժամանակի
 իմոյ և առցէ յանձն (Ո զանձն) առնել
 3 ՇՈ քա փխ ընդ, Ո պատուհասիս, Ս է փխ
 ինչ են, ԺՁՊ շիք իրքն
 4 ԺՁՊ թէ փխ դի, ԺՁՊ Էթէ, Ս ոչ փխ անվնաս
 է
 5 ՄՂ պատասխան, Շ շիք Պատասխանի, ՆՈ ոչ
 է իշխանութիւն փխ ոչ կարէ, Յ ոչ կարէ
 ոչ կարէ, ՆՈ առնել, ԽՄՂՃՅՇ քանի փխ որ-
 շափ
 5—6 ՆՈ մինչև ալլ կինն կենդանի է փխ որ-
 շափ.... իւր
 6 ԽՄՂՃՇ կին
 7 Ս շիք զիշանելով
 8 ԺՄՁՊ ընդունելութեամբ
 9 Ն ճեղճէ փխ խղճէ, ԺՁ ճողոպիցիմ, Շ ճո-
 դոպիցիմ, Ո ճողոպիցիս

11 Շ շիք վասն, Ո վասն անասնոց պղծոց
 12 ԺՁՊ հարց, ՆՇՈ շիք Հարցումն, Յ անասուն,
 Շ պղծիցէ, ՃՇՈ պղծութեան
 13 ԺՁՊ զղլացէ, Ս զղլա, Ղ զղլանիցէ, ԽՅՆ
 ապաշխարիցի, Ս ապաշխարէ, Ո ապաշխա-
 րիցեք, Ս շիք և վաստակիցի յօրկանոցի, Ո
 շիք և (վաստակիցի) ԺՁՊ վաստակիցէ, Ո
 յօրկանանոցի, ՄՇ շիք (որպէս) և
 14 ԺՁՊ շիք և, ԺՁՊ յետոյ յանցանացն կին
 նորա, Խ անցանաց, Ղ յանցանաց, ԽՄՂՃ
 ՆՇՈ շիքիցի նորա Ի
 15 ԽՅՇ կեալ, ԺՆՇՈ պղծութեան, Ճ արաս-
 ցէ փխ սասացէ, Ո սաիցէ
 15—16 Ս շիք և ալլն.... առնել
 16 Շ կին, Ճ առաջինն, ԽՂՃՅՇՈ և կամ
 17 Խ կին, ԺՁՊ իշխել, ՆՈ և ալլն ալլ կին ոչ
 առնել, ԺՆՄՂՃՇՊ առնել
 18 և նշակեալ, Ս շիք երբեմն
 19 ՆՈ Ի լրումն ալլմ
 21 Յ քահանայից, ԽՃ՝ զմարդ, ՃՅ՝ մարդ փխ

- զոր, ՆՈ վասն քահանայից սպանութեան,
 ՂԵ վասն (Շ շիֆ) քահանայի (Շ քահանայ)
 թէ սպանէ զմարդ (Շ մարդ)
 22 Զ հարց, ՆՇՈ շիֆ Հարցումն, ԺՁ յուրի,
 ԽՂՃՇ յուրիդ փխ յուրիդ, ՆՈ յուրիդ, Մ
 ի ճանապարհի փխ յուրիդ, Ժ դեպեսցի
 23 ՅՈ յաւազակաց, Ն աւազակաց
 24 ԽՄՂՃՅՇՇ զընկերան, Ն զընկերս, Ո զընկերս,
 ԽՄՂՃՅՇՇՇ շիֆ իւր (ապրեցուցէ), Ժ շիֆ
 ի, ԺՁՇՈՊ կարգ, Մ շիֆ կարգի, ԽՂ քա-
 հանապարհանն
 26 Ժ պատասխան, Ն ոչ է արժան, Ո ոչ է ար-
 ժանի քահանապարհան կալ, ԺՁՃՊ կեալ,
 ՂՃ քահանապարհանն
 27 ՆՈ սպանանել (Ո սպանել) զմարդ որ, Շ
 սպանել, Յ եթէ, Ճ ինք, ԽՂՃՅՇՇՇ մեռա-
 նիցի, Մ մեռնիցի, Ն ալլոց փխ ալլ և ոչ
 28 Ժ յայսմ, Ճ ալս, Մ լուա, ՄՂՇ թէ

- 29 ԽՄՂՃՅՇՇ շիֆ զոր, Ն շիֆ զոր.... սպանա-
 նել, ԽՄՂՃՅՇՇՇ յաղագս, Ո՛ աղագս փխ
 վասն, Մ սպաննել (յորժամ)
 30 ԽՇՈ քահանապարհան, Ճ ի դիպուածն, Ո է
 փխ ի
 31 ԺՁՆՊ շիֆ ի
 33 Շ շիֆ վասն, Մ շիֆ և ալլ.... սպանման, ԽՅ
 խումբն, Ղ խումբնու, Ճ խումբնոց, ՆՈ վասն
 ալսահարաց և խելաթափաց սպանութեան
 (Ո սպանութեան), Ժ սպանման, պատաս-
 խան
 34 Ժ հարցումն է, ԶՊ հարց, ՅՆՇՈ շիֆ Հար-
 ցումն, Ն եթէ որ ուրուք, ՆՈ զիւհահարել,
 Շ սպանանեալ, Ն առ փխ առանց
 35 Ն անզգալութեան, Շ զգալութեանց, ՄՂՇ շիֆ
 իւրում, Ո իւրակ, ԺՄՊ զսպանող
 36 ԺՁՊ ոչ փխ որպէս, Մ շիֆ թէ որպէս

368-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Ղ պատասխան, ՆՇՈ շիֆ Պատասխանի
 2 ԺՁՇՊ շիֆ ալլ, ԽՄՂՃՅՇՇՇ մտախարաց, Ո
 մտախարաց
 3 Յ թէ, Խ ինքեանք, Ն եթէ, ԶԺՊ ապաշխար
 4 Շ շիֆ է
 6 Ո վասն ամլոց և (և պաւովով) կանանց
 7 ԺՁՊ հարց, ՆՇՈ շիֆ Հարցումն, Շ որ փխ
 որ, Ո ամլութեանց, Մ թողու, ԺԽՁՊ առցէ,
 Մ առնու
 8 Ժ ապաշխարութիւնն, Ո ապաշխարութեամբ,
 Ճ իւր բնորէ փխ խնդրէ, Ո կնոջն առն
 10 Ժ պատասխան
 12 Ն զարբոյն, Ն հրաման, Ն զգատեալն, Ո
 զգատեալն, Մ կանխաւ, ԺՁՊ ազատեն փխ
 ազատս, ՆՈ ազատ
 12—13 Մ զմեզ ազատս թողու
 13 ՂՇ բամպասողաց, Ո բամբասանաց, ՂՃՆՈ
 ներէ և Բարսեղ ալսմն (ալսմո) սուրբն
 15 Շ շիֆ վասն, ԽՄՂՃՅ և ալլոց որք յակամա
 (Ճ ալկամալ) ոպանանն, Շ սպանման
 16 ԺՁՊ հարց, ՆՇՈ շիֆ Հարցումն, Մ զպարտէջ
 իւր
 17 ՄՃՆՈ պարտ է
 17—18 Պ պարտի պատասխանի առնել
 18 ԽՄՂՃՅՇՇՇ քահանապարհան պաշտամանն
 (ՆՈ պաշտման), ԽՄՂՃՅՇՇՇ և կամ թէ
 19 Յ աշխարհականաց, ԺՁՈՊ սպանութեան,
 ՄՂՇ հանդիպի
 20 Շ ապաշխարութեան
 21 Ժ պատասխան, ՄՃ սպանող, Յ ապաշ-
 խարեսցի, ԽՂՅ զքահանապարհութիւնն
 21—22 Ճ շիֆ ապաշխարեսցէ.... մի պաշտեսցէ
 23—24 ԽՄՂՃՅՇՇՇ նմանապէս և որ ի վարդա-

- պետէ վասն խրատու հարեալ է և մեռեալ,
 ըստ սովորութեան, նմանապէս (Մ նոյնպէս)
 և հայր զորդի և ալլ ալսպիսի (Մ ալսպի-
 սիս)
 24 ԺՁՊ շիֆ վասն, ԶՊ սովորութեանն
 25 Ո ասէ փխ ալսպէս է, Յ առաքեալն, ԽՄՂՃ
 ՆՇՈ քահանայն, Շ շիֆ զժառայան, Ո զժա-
 ռային ոչ հետ փախուցեալ, ԽՄՂՃՇՇՇ փա-
 խուցեալ
 26—33 Պ շիֆ ծառային ալլ.... կամ ըստ ալլոյ
 (ձեռագրի բերքի մի մասը պատուով տէ է)
 26 Ո մէջ, Ժ կուռ
 27 Ճ քահանապարհութիւնն, ՆՈ և կամ (զի), Ո
 զինչ էր փխ զի շէր, ԽՄՂՃՅՇՇՇ և կամ
 28 Յ շիֆ ներէ
 29 Մ նոյնպէս փխ նման ալսմ, Յ նմանապէս
 ալսմ, ՂՃՅ սպանութիւնն, Մ սպանութիւն,
 Ճ ուսուցեն
 30 Խ ուսալին, Մ տպարին, Ո տապարինս, Ո
 ալսպիսիս, ՅՈ ապաստանի
 31 ՆՈ շիֆ ի, ՆՈ քաղաքն, Շ շիֆ և, ՅՆ ապրի,
 Ճ շիֆ ի քաղաքսն և ապրի, ԽՄՂՃՅ մա-
 հու, ՃՈ զտեղի
 32 ԺՅԽ է (կարն) փխ է, ՂՇ շիֆ է, Մ շիֆ է
 կամաւ .... և ալկամայ, Ն ալկամա փխ կա-
 մաւ, ԽՂՃՇ կամա, Ո մեր կամաց դարձ
 փխ է կամաւ դարձեալ, Մ և յորժամ, Ճ և
 սալ և փխ որոյ, ԽՅՆՇՈ և կամ
 32—33 Մ կամա և ալկամայ զինչ և իցէ փխ
 կամ զազանի.... օրինակի, Ղ շիֆ կամ զա-
 զանի.... ըստ ալլոյ
 33 Ն և կամ, Յ ալլու, Ո պատահէ, Ճ թշնամի,
 Ո լոր փխ յորոյ, Պ որով

869-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Յ ախորիկ, Ս ի դատաստան թագաւորաց,
- 3 չիք ի (սպանանել)
- 1—2 Ս և թէ սպանանէ փխ ի սպանանել
- 2 ԺԶՊ յսպանանել, ԺԶՊ ալլազդի, Շ ալլազդոյ
- ակամա, ԽճՅ քրիստոնեա, Ս քրիստոնե,
- ԺԶԶՊ յանկամայ, Շ չիք ակամայ, ՆՈ իբրև
- 3 Ս ի կորուստ մեր, Պ ի կորստեանն
- 4 ՄՅՈ խոստովանել, Ճ խոստովանիլ
- 4—6 ԺԶՊ չիք զակամայ սպանութիւն ....ճշգրիտ
- դատել
- 5 ՄՅՈ ուղիղ, Ճ ճշմարիտ, Յ ճշգրտիւ, Ո
- ճշգրտիտ
- 6 ՄՂՃՈ զկամա և զակամայ, այսպէս, ԽՆՈ
- զտոյժն, Ս զտոժիսն, Ճ զտոյժսն
- 7 ԺԶՆՊ զկատարել, ՄՇ չիք և զակամայն, Յ
- ուացի, Ս ի կանոնաց Բարսղին տացիս, Յ
- չիք ի (Բարսղի), ԽՂՃՆՇՈ ի կանոնաց ու-
- ցիս (Ճ ուացիս) սրբոյն (ՆՇ չիք) Բարսղի
- (Ո բարդի)
- 10 Շ չիք վասն ի, Ճ վասն որք, ՂՈ չիք ի,
- Ժ սպանութեանն, ՂՃ սպանութեան, ՆՈ
- սպանողաց, Շ չիք սպանութեան
- 11 Շ չիք ի, ԺԶՈՊ մահ, ԺԶՊ գործի, Շ չիք
- մեր, ՄՂՇ չիք ամենեկին
- 12 ՆՈ չիք ինչ, ՄՂՃՅՆՈ չիք և
- 12—13 Յ խորհրդոյն, ՆՈ խորհրդոյ
- 13 ԺԶՅՊ հետեւելով, Պ չիք զձեռս սրբելոյ....
- միեւն հողավածի վերջը. ձեռագրի թերթի մի
- մասը պատռված է, Ժ զձեզս փխ զձեռս
- (ձեռագրում՝ «զձեռ», «ւ»-ի վրա նշան է

- դրված և լուսանցում ցույց է տրված որ
- «ւ»-ի փոխարեն պետք է լինի «զ»), Յ ար-
- գելոյ փխ սրբելոյ
- 14 Ճ հաղորդել փխ հաղորդութեան
- 15 Շ ալլ փխ ալս
- 18 ՅՆՈ բաժանմանց, Պ չիք հողվածը սկզբից
- միեւն վերջին երկու տողը. ձեռագրի թերթի
- մի մասը պատռված է:
- 19 Ն չիք որ (ոչ), Ն ծնողաց իրաց
- 20 ՆՈ իւրոց, Ն նշատուացեն, Ո նատուացեն, Ճ
- զուցէ և
- 21 Յ և նոյնպէս, Ղ հարացեն փխ արացեն
- 22 ՄՂՃՅՆՇՈ զայս այսպէս
- 23 Շ չիք է, Ղ հայրք, Ս զայլն
- 26 ՆՈ մարմնազեղծից, Շ ծառայ փխ մարմնա-
- զեղծաց
- 27 ԺԽՄՂՃՅՇՇՈ չիք կամ
- 28 ԽՄՂՃՅՆՇՈ առնիցէ, Ղ հաստեալ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ
- գործոցն, ԽՄՂՃՇ իշխան է ի (Ճ չիք) կալ
- և ի քակտել (Ճ քակել), ՅՆՈ իշխան է ի
- քակտել և ի կալ
- 29 ԽՄՂՃՅՆՇՈ եթէ, Ճ քակտի, Յ քակտեցի,
- Ս չիք և (կամի), Ճ որ փխ և (կամի),
- ԽՄՂՃՅՆՇՈ լիցի (Ճ լինի) առն, Ս զկէսն,
- ՆՈ չիք յառնէն
- 29—30 ՄՂՅՇ առցեն և տացեն (Շ չիք) տու-
- զանս յառնէն (Շ առնեն)
- 30 ԺԶՊ չիք յեկեղեցին, ՇՈ եկեղեցին, ՄՂՃՆՈ
- ապաշխարիցէ
- 31 ՆՈ չիք այլն պիղծ, ՄՂՇ պիղծ

870-ՐԴ ԷՋԻ

- 3 Ո տեղոյն, Պ ընդ միոյ երեք
- 4 ԺԶՊ ապաշխարեցէ, ԽՄՂՃՅՆՈ և կամ, Շ
- աղբատ, Ո յաղբատ, ԺԶՊ չիք թէ, Շ պա-
- տուելի փխ պատահի
- 7 Շ չիք վասն, Ժ թերթի կեար պատռված է,
- այդ պատճառով պակասում են ճՃԸ, ճՃԹ
- հողվածները և ճՁ հողվածի սկիզբը:
- 8 ՆՈ միոյ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ երեքդիկ, ՆՈ եթէ
- 9 Շ չիք, ոչ, Ո որ փխ ոչ, ԽՄՃՅ ապաշխարէ,
- Շ չիք տասն
- 10 Ս ոստ փխ ըստ, Յ օրինացն որ ասացեալ է
- 12 Ո ափշտակող, ՆՈ արուեստականաց, Ժ չիք
- ամբողջ հողվածը
- 13 ԽՄՂՅՇ չիք որ, ՃՆՈ որք, Ն յայլոց, ԽՄՂՅ
- ՆՇՈ միո
- 14 ԽՈ հրամանին
- 15 Ո զայտնեալն, Ո ի դատաստանն, Պ կարող
- 15—16 Ն չիք և որք կարողն են
- 16 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ոչ ունին կար, ՁՊ ապաշխարեն,

- և այս եղաւ որք ուտեն, և որք հրդեհեն, և
- որք յափշտակեն, միապէս դատին
- 18 ՆՈ ծառանգութեան փխ հայրենեաց, ԽՅՈ
- ուստերս, ԽՆ չիք ի, Շ չիք յուստերս....
- դատերս, Ժ չիք վերնագիրը
- 19 ԽՂՃ եթէ այր որ, ՄՂՇ ունի, ՁՊ զի ի փխ
- զինչս
- 19—20 Ժ չիք եթէ որ....երկու բոյրսն
- 20 Ճ բոյրն, ԽՄՂՃՅ մի, Ո մին մին
- 21 Ճ յառաջնոյն փխ յառաջագոյն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ
- զի զուտր
- 21—22 ԽՄՂՃՅՆՇՈ զորդո (Յ առցէ փխ զորդո,
- Ն զորո) առցէ բաժին (ՄՂՆ զբաժին) փխ
- առցէ.... բաժին
- 22 ՃՅՆՈ երեալքն, ԽՄՂՃՅՆՈ զմի, Ո եղբօրն,
- ԽՂՅՇՈ արինացն, ՄՃՆ յօրինացն
- 23 ԺԶՊ հրաման, ԺԶՊ չիք ու ոչ (հեթանոսք)
- 24 Ճ զանազան, ՆՇ զնոսա, Ո իրացն, Ն հա-
- նատարի փխ հաւատարիմ, Ս զայս

- 25 Նո և որ տակաւին, ԺԶՊ չիք է (անբաժին),
Ո և ասէ փխ ևս է
26 Ճ զսորայ, Ն զնոսա, Ճ բաժին փխ հաւա-
սարաբաժին, ԽՄՂՃՅՆՇՈ մահու
27 ԺԶՊ եղբարքն, Ն եղբորսն, ՄՂԷ եղբայրսն
28 Նո ի տան, Ն երդումն փխ երկուն, Ո երկուն,
ԺԶԶՊ որդոյն, Յ որոցն փխ որդոցն, Ճ լինի

- 29 Ո ձախք փխ ծախք (իցէ), Ճ ապաշխարու-
թիւն փխ աշխատութիւն, Շ իբր թէ
30 Շ չիք և, Մ և բաժին և բաժին, Ճ այս բոս
այսմ, Նո արդ, բոս այսմ
31 ԽՄՂՃՅՆՇՈ մի լիցին, ՃՅՆՈ որդիսն, Ճ հա-
մարին

871-ՐԳ ԷԶԻ

- 1 Մ՝ այս, ՂԵ՝ այդ որպէս փխ այդպէս, Ն
ամենեկունց, Մ աղարն, Մ չիք ազգն
2 Շ չիք մի, Ն ծնողքն, Ժ առօ
3 Նո զայս, Մ նախախնամութեամբ է, Ն ապ-
րեալք, Ն չիք բան
4 Յ յայտդ, Ո այդ փխ յայտ, Մ չիք զի և...
պատահի, ԺԶՊ կամքն, Ո քնտրեսցին
5 ԺԶՊ չիք զամենայն, ԽՂՃՆՇՈ զստերսն,
ԽՂՃՅՆՇՈ մի, Պ առնել փխ ունել
5—6 Մ չիք զգտներսն... որպէս զրեցաւ
6 Խ զատմանա, ՂՃՅՆՇՈ զատմանդ, Ն ար փխ
որպէս Մ ալլ և ևս փխ նաև
7 Նո չիք անգամ
8 ԽՄՂՃՅՆՇՈ այն ի մասն (Ո իմաստ) բաժնի,
Ն չիք բոս, ՂՃՇՈ և առ նա
9 ԽՄՂՃՇ՝ ելեալ, ՆՈ՝ եղեալ փխ լեալ, Ղ
տեցցի, ՂՃՅ հաստատութիւն
10 ՅՈ երկրորդ, Նո յամուսնութենէ
11 Յ լինիցի, Յ չիք ի, ՃՅ որպէս և, ԽՂՃՇ
զրեալն
12 Ո տուն, ԽՂՅՇՈՊ կրտսեր, ԺԶ անկայություն,
Մ այն որ փխ անկություն, Շ անկություն, Պ
անկայություն
13 Ո հօր, ԺԶՊ բաւականացի ունել, Շ բաւական
ունին Նո լինիցի
14 Մ բոս այսմ, ԽՄՂՃՇ բաժանեսցի, ՆՈ բա-
ժանիցի
14—15 ԽՆՇ ժառանգութիւն
15 ԺԶՊ ուստերացն, Մ յաղակս, ԽՄՃՅՆՇՈ
պատուո, Ղ պատուո
17 Շ չիք վասն, Շ եթէ, ԽՇ տղան, Շ չիք որ,
Շ առն բաժին, ՆՈ վասն թէ բոս որոց ժա-
մանակաց ի (Ո չիք) ժառանգս համարելի
է զծնունդս
18 Մ հային փխ աստուածային, Ղ չիք Սաստուա-
ծային, ԺԽՇՈ արքինադութիւն

- 19 Մ սաղմոսն փխ սաղմոն, Ն սաղմոն, Ո սաղ-
մոնն, ՆՈ ծնունդն, Խ յանվանսն, Ո անվանա
20 ՄՅՈ զժառանգ, ՃՆ չիք բաց ժառանգ լինելն,
ՆՈ աշակերտեալքն
21 Ն իմասնասիրելով, Ղ զստեանել, ՂՇ չիք
աստեղաց ԺԶՊ չիք ասեն, Ճ ասեն, ԽՄՂՅՇ
ան փխ ասեն, Ճ զմանկանն
22 Ղ իշէ, ԺԽՄՂՇՈ զենդութիւն, ԺՄՂՇՈ խըն-
դութիւն
23 ՂՇՈ յաշխարհս, Ն աշխարհ
23—24 Ն չիք մարմին է: Եւ մարմնոյ, Ո չիք
մարմին է...ծնեալն մարմնոյ
24 ՂՃՅՆՇ ծնեալ (մարմնոյ), ՄՂՇ լիցի
25 Ն ծնեալքն, Շ յատուծոյ
26 ԽՆՈ չիք է, ՆՈ կին, ՆՈ չիք և, Ն ի մեռա-
նել, Յ մեռանիւ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ առն իւր (ՆՈ
չիք Յ իւրոյ), Յ դատաւորքն
27 ԺԶՊ այսպէս, Մ ժառանգութիւնն, Ո զժառան-
գութիւն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ հաստատիցեն, Յ հաս-
տատեսցին, ՃՅ ծնանիւն, Շ ծնելն
28 Ժ մեռանից, ԽՄՂՃՅՆՇՈ չիք որ
29 ՆՈ ժառանգեսցեն, Պ ժառանգակից են փխ
ժառանգիցեն, Խ չիք ալլք, ՄՂԷ չիք ի
30 ՆՇ մանկան, ԽՄՂՅՆՇՈ ի ծնունդս, Ճ և թէ
զկնի
31 ՂՇ չիք և (թէ), ԽՃՆՈ թէ և փխ և թէ (ի
նմին), ՆՈ աւուրն, Ն մայրն
33 ԽՄՂՆ ասացելոցդ, Ո ասացելոց, Մ՝ ժառան-
կեսցեն, Շ՝ ժառանգիցի փխ ժառանգ լի-
ցին, Մ ապա և թէ
34 ԺԶՊ ում կամին ժառանգեցուցեն, Ճ ում որ
կամի, ՃՇ ժառանգեսցէ ԽՄՂՃՅՆՇՈ եթէ
ժառայի եթէ սիրելոյ, զի
35 ԽՄՂՃՅՇ ժառանգել, ՆՈ ժառանգ առնել
36 ԽՄՂՃՅՆՇՈ մահու, Ո հաստատեց, Ժ մեր-
ձաւորք
37 Շ հեռորդ, բացի ՆՈ մյուսները և փխ եղև

872-ՐԳ ԷԶԻ

- 2 ՂՇ շահմելոյ, Ո հաշմելոց, Յ զաւակացն, Խ
զաւակաց մարդոց
3 ՄՂՃՅՆՇՈ հաշմն, Շ շահմ, Շ զաւակաց, Ո
նորա փխ որպէս
4 Ո իմացուած, ԺԶՊ ի գործս, ՆՈ ասէ փխ

- արկցէ
5 Շ չիք ի, Մ չիք թէ
6 ԺԶՊ կարծի, Մ կարծիցէ, ԽՃՅՆՇՈ բժշկել, Ն
ալլ, Շ յայլս

- 6—7 ԽՄՂՃՅՆՇՈ թէ առողջացցին ժառանգեն
(ձ ժառանգեսցեն)
7 Շ ժառանգեն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ խնամ կալցին
(ձՈ կալցեն), ԽՄՂՃՅ յինչև
8 Մ կուր, ՄՂ ասահար, ՆՈ քնօին անզգայեալ,
Մ անսգաեալ, ձ անբսգայեալ
9 ԽՄՂՅՇ՝ որկոտ, ձ՝ արկոտ, ՆՈ՝ ուրկոտ փխ
բորոտ, Ո չիք որ, ՄՂ անգամալուծ
10 Պ իմաստունք, Ն այք փխ այլք
11 Շ ժառանգեն, Ո զի փխ մի, Յ զրկեսցեն,
ԺՁՊ որք են բաւականքն փխ իսկ անբաւա-
կանքն
12 Ն այլովք, Ն ժառանգորդովք, Ո ժառանգ-
որդովքն, ԺՁՊ լինին փխ խնամիցին, ԽՄՂ
ՃՅՇ խնամեսցին, Յ մինչև, ԺՁՊ նախ փխ
ահա, ԺՁՆՊ ցուցար
13 ԺՁՊ զայտոսիկ փխ զայդ այդոցիկ, Յ զայս,
ՆՈ այդոցիկ ահա, ՄՂ՝ ըստացն, Շ՝ ըս-
տացքն փխ ըստ օրինացն
13—16 ԺՁՊ անասուն անարատք ի կենդանեացն
տացին աստուծոյ նըւէր. իսկ զատաւորքն
հայոց իսպպէ անարատք հոգով և մարմնով
բնծայ ի մարդկանէ և ժառանգք փխ Զի և
ըստ .... և ժառանգք
14 ԽՄՂՃ բազինս փխ սեղանն
16 ՆՈ լիցի, ՄՂՅ բնծա, Ն չիք ի, Շ ժառանգ,
Ո ժառանգորդք
19 Շ կտակացն, ԺՁՊ չիք է, ՆՈ չիք որ է տիա-
թիկ
20 ՆՈ թէ փխ եւ, ձ ուտուցանէ կանոնքս, Մ զի
փխ զկնի, ԺԽՄՂՃՅՆՇՈՊ գ աւուր (նՈ
աւուրք)
20—21 ՄՂՃՁ հիւանդութեանն, Ո հիւանդու-
թեանք
21 Ն կոչիցի, Ո կոչիցէ, ՆՈ հիւանդացեալն, Յ
զբահանայ, Ն ժառանգաւորս
22—23 ԽՄՂՃՆՇՈ զամենայն ինչ զտան (Մ
զտան) իւրոյ (ԽՄՂՇ իւր, Ո իւրն) և
(ՄՅՆՈ չիք) զհոգոյ և զթաղման (Մ զթաղ-

- մանն) իւրոյ խօսեսցի, Յ զամենայն ինչ
զտան իւրոյ և զթաղման և զհոգոյ իւրոյ
23 ՆՈ հաճոյց փխ կամաց, ԺԽՄՂՃՇՈ թէ, Յ
մեռանիլ
24 Ն եթէ, ՂՇ թափել, ձ ի մահմեոի
24—25 Յ՝ մահմեոիանքն, ՆՈ՝ մահմեոականքն
փխ Մահմեոի անգոյ
25 ԺՁՊ իմաստուն, ԽՄՂՃՇ իմաստունք, Յ և
իմաստունքն առնեն թէ, Ն չիմաստունքն, Ո
քսան փխ քառասուն, ՅՈ օր
26 ԽՂՃՅՇՈ կտակ, ԺԽՄՂՅՇ յառողջութեան, ձՆ
յառողջութենէ, ձՆ չիք է
27 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ասացեալք, Մ անխոտանելի, Պ
չիք զի, Պ զկամաւոր, ձ է այն, ՄՂ այն է
28 Խ եթէ, ԺՁՊ չիք հիւանդին
29 ՇՊ մահուն, Մ հաստատ լիցի, ԽՂՃՅՆՇՈ
առաքելոյ
30 ԺԽՂՃՇՊ խաւեսցի, ԽՅ խոսեսցէ, ԽՄՂՅ
ՆՇՈ՝ բերանօք, ձ՝ ի բերանաւք փխ բերան
նորա
31 ԽՄՂՅՆՇՈ ի նեղութեան, ՁՊ եթէ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ
զոր ինչ ի դէպ
32 Ժ առնելն փխ յառնելն
32—33 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ընդ յառնելն (ձՆ առնելն)
կատարել՝ կատարեսցէ (նՈ կատարիցէ), և
զոր ինչ զկնի մահու՝ և այն անվտանգ է,
զկնի կատարիցեն (ձ կատարեսցեն)
33—34 ԽՄՂՃՅՆՇՈ և թէ փոխէ յուխցելոցն
(Մ յուխտէն, Ո յուխտցելոց նայ) յառա-
ւելն (Յ յառաւել, ՆՇ յառնելն Ո առաւելն)
իշխան լիցի և ոչ նոսազն
35 ԽՂՅՆՇՈ և այդ (Ո արդ) ճահազոյն այդ է
զատաստան, Մձ չիք եւ արդ .... զատաստան
37 ԽՃՅ զմեռելոյն, ՂՇ զմեռելին, ՆՈ զմեռելոցն
առնել փխ զմեռելոյ խօսքն ընդունել
38 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ժամանակ բնակեալ իցեն, ԺՁՆՊ
կինն
39 Ն որդոց փխ որոց, ձ ժառանգութիւն փխ
զանազանութիւն

ՅՅԵ-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 Յ ընչիցն, ԺՁՃՇՊ մեռանելոցն, ԺՁՊ յայտ-
նի փխ յայտնապէս, ԺԽՂՃՁ էր և փխ երևի
2 Ն ձեռն հասանիցէ, ԺՁՊ առն, ձ զմեռելոյդն
4 Խ եթէ, ԽՄՂՅՇ պատահեսցի, ՆՈ պատահիցէ,
Մ բազում ժամանակ
5 Ն լիցի ի (մեռելոյթսն), ԽՄՂՃՅՆՇՈ մեռե-
լոցն, ԺԽՂՃՁ չիք ի (մասն), Ո որ որ փխ
որք
6 Մ ժառանգեն, Մ իսկ թէ, Ո սակաւ այժմ, Մ
սակաւ ժամանակս
6—7 ձ չիք և՛ առանց.... մեռեալ
7 ՆՈ իւրոցն լիցի և այլն ոչ ժառանգէ, ձ
ժառանգեսցեն, Մ առն, Ղ արն

- 8 ՆՈ և կամ, ՆՈ եթէ (մեռեալ), ԽՄՂՃՅՆՇՈ
առն, Ո լիցի (մեռելոցն), ԺՁՊ չիք մեռե-
լոցն և
9 Ժ ժառանգութեանն
10 ձ այդոցիկ, Շ առաջին, Ո երկրորդ, Ժ յա-
մուսնութիւնն, ԽՂՅՇ ամուսնութիւն, ՆՈ
ամուսնութեանն
11 Մ չիք օրինակ
12 Պ յիւրն, ձ ամենայն, ձ մեռելոց
13 Յ ծնեալս, ՆՈ չիք ի կնոջն, ԽՄՂՅՇ ի կնոջն,
Պ չիք ի (նորայոցն), Ժ ի նորոցն
14 Բացի Յ-ից մյուսներք չիք այլն, ԺՁՊ սա-
կայն փխ սակաւ

- 15 ՆՈ յառեւէ, ԽՄՂՅՆՇՈՒ տնտեսութեան
 16 ԽՄՂՅՆՇՈՒ ոչ ժառանգէ
 17 Պ ծնունդն, ձ Եթէ (կենդանի), ձ Ե թէ (մե-
 ռեալ)
 18 Ո իցէ
 19 Մ Ե մաշեալ անդերձն, Ո հանդերձ, ՆՈ ի
 բաժանմունան, ԺՁՊ յիշիւն, ԽՂՅՆՇՈՒ յիշեն,
 ԺՄՁՊ յերու փխ երկաքանչիւր, ձ երկա-
 քանչիւրոց, Ո յերկաքանչիւր
 20 ԺՁՊ ի միշին, ԺՁՂՇՈՒ կայցէ, ՄՂՇ պարգեք,
 ԽՂՅՆՇՈՒ չիք ի (միմեանց)
 21 ԽՆՈ մաշելիք փխ մաշեալք, Պ կայուն իցէ,
 մյուս ձեռագրեցում կարելի է կարգալ նաւ
 կայ ունիցէ (Մ ունիցի)
 21—22 ՆՈ դատեալք ըստ իրաւամբք (Ո իրա-
 ւանց)
 22 Մ չիք վճարեցին
 23 ԽՂՅՆՇՈՒ Ե ծախք հարսանեաց (ՆՈ հար-
 սանեացն) նմանապէս (ԽՂՅՆՇՈՒ չիք) ոչ
 գայցեն ի հաշիւ (ՆՈ ի հաշիւ ոչ գան), Ո
 չիք ի, Մ չիք զի...լինին, Պ լինի
 24 ԽՂՅՆ չիք է, Ժ իրամբք, Ղ իրաւամբ, ԽՂՅՆ
 ՆՇՈՒ պատահմանն
 25 ձ դատաստանն
 25—26 Ո զի դատաստանս իրաւացի է զոր Ե-
 դաք փխ զի...կարծիք է
 26 ԺՁՊ կարծեալք է, Մ չիք ըստ ճշմարիտ,
 ԽՄՂՅՆՇՈՒ իրաւանց, ՄՂՅՆ կարծիքն (Մ
 կարծիք) իցէ, ԽՆ կարծիքն իցէ, ՆՈ կար-

- ծիցի փխ կարծիքն է
 27 Պ յուղղութիւն, Յ չիք է
 27—29 Մ չիք է միայն զի...զթերին լցցէ
 28 ԺԽՅՆՇՈՒ ի պակասութեան, ձ գորովի
 29 Ղ լցցին
 32 ԺՁՅՊ զինչ, Ո դարաւորսն, ԽՄՂՅՆՇՈՒ
 ընկերի իւրում (ՄՂՇ իւրոյ)
 33 ԺՁՊ զրկէ գնայ Ե խաբէ զընկերն սուտ երդ-
 մամբ, ձ զրկէ Ե խաբէ Ե զրկէ Ե ինքն զո-
 վի, ԺՁՊ գով, Յ յանձն, Շ անձին
 34 Ո քննելոյ փխ զրկելոյ, Ն զընկերն, ՆՈ է
 փխ եղիցի
 35 Ն չիք զի, ՈՊ չիք ի, Ն անցին փխ անկցին,
 ձ ալապիսի, Ժ զալապիսի
 35—36 ձ զալապիսի զիցէ ոք զդատաստան
 36 ԽՄՂՅՆ զարաւորսն, ԽՄՂՅՆ տալն, Ն չիք Ե
 կամ, Ո չիք Ե (կամ)
 37 Ո չիք ի բարս կամ, ՄՂ Ե կամ (ի մարմինս),
 ՆՈ ի մարմին, Ն յանընչից փխ յանընչից,
 ԺՁՈՊ է փխ իցէ
 38 ԺԽՄՂՅՆՇՈՒ վասն փխ վնաս
 38—39 ԺՁՊ դատաստանաւ վճարէ վճատելոյ,
 զի օրէնքն
 39 Ո վասն առողին փխ վճատողին, Ո ի միւրոց,
 ԺՁՊ բառնան
 40 ձ ի յալտ, Ո ալք փխ յալտ, ԺԽՄՂՅՆ ի պար-
 ծել ԽՄՂՅՆՇՈՒ Ե կամ (վկայք)
 40—41 ԺՁՅՊ վկայիք իցէ (Յ իցեն)
 41 Շ դարձի, Մ հաճոյ է

374-ԲՊ ԷՋԻ

- 1 Ո որք փխ որքան, Շ արժան իցէ, ԽՄՂՅՆՇՈՒ
 ուղղիցի, Ն ուղղիցի, Ո ուղղիցի, ԽՄՂՅՆ
 ՆՇՈՒ Ե թէ չիցէ (Ն չիցի) գիտակ Ե անգի-
 տանալով վճառէ (ձ վճառել, Մ անգի-
 տութեամբ վճառեաց), ԺՁՊ վճառ
 1—2 Մ գնողն ապաշաւ է փխ Ե ապաշաւ....
 իցէ
 2 ԺՁՁՊ զնողին, ԽՄՂՅՆՇՈՒ հանել զանպա-
 շաւանսն (Մ զանպաշաւանս, ՅՆՈ զանպա-
 շաւն)
 3 ձ չիք զբիծն, ԽՄՂՅՆ զբիծ, ՆՈ ասիցէ,
 ԽՄՂՅՆՇՈՒ ի վճառել
 4 ձ խեղաբարոյ, ՆՈ զվնասին
 5 Ժ հաճոյ, Մ հաճոյի յիւրոց, ԺՁՂ յալապիսի,
 ՊՂ ալապիսի, ՆՇՈՒ ալապիսի, փխ ալապէս ի
 6 ՆՈ ազատիցի, ՄՂՅՆՇՈՒ ընդ գողս, ԽՄՂՅՆ
 ՆՇՈՒ Ե ընդ (ՄՇ չիք) յափշտակողս, Յ ա-
 պաշխարութիւնն
 10 Յ վկայութիւն, ՄՂՆՈ ընգենու, Ո որողալի
 11 Յ ի (փխ ընդ) ունկերդիւս, ԽՂՅՆ կայցէ,
 Ղ ձեռալք, Ղ չիք տրօք
 12 Մ լինի, ԽՆ աւրինացն, Յ օրինացն, Եթէ
 եպիսկոպոս կամ քահանայ լիցի սուտ վկայ,

- լուծցեն ի կարգեն Ե յօրկանս տայցեն Ե
 ամ, ալ ոչ կարացէ կալ ի կարգին
 13 ԽՄՂՆ դատաստանս, ԽՅ ըստ իրաւանց (Յ
 իրաւանցն), ԺՁՊ դատաստան ալս եղաւ
 ըստ իրաւանց (Ժ իրանց), ալս կանոնակա-
 ըստ ալս եղաւ ըստ իրաւանց երկրորդի
 14 Պ Ե փխ կամ, ՆՈ կամ զի
 16 Ո մնա փխ ալսմ
 17 Ո կանոնաց
 19 Շ կուսից, ԺՁՊ վասն որ մէկն կոչս լինի Ե
 մէկն ալս լինի առեալ
 20 ԽՆՈ մին (կուսան), Ո մին փխ միւսն, Ն չիք
 Ե միւսն երկակ, ԽՅՆՈ մին (Ո մի) վախ-
 ճանի (Ո վաղճանի)
 20—21 Ձ ամուսնանալն հնար է
 21 Յ անհնարին, Մ ոք յանազնի, ձ ապաշխա-
 րութեամբ
 22 Ն քահանա
 24 ԺՁՅՊ յալս (կանոնաց), ՅՈ ուսմանէ, ձ
 ալսպէս
 25 ԽՄՂՅՆՇՈՒ երկնոյն, ՆՂ երեքնոյն փխ եր-
 կուցն
 26 ՆՈ զալս ուսուցանել զսահման, ձ կանոնաց

- 28 և չիք Զայդ, և զայդոցիկ, ԽՂՃՆՇՈ զիտա-
ցաք, Ե քննել փխ լինել
30 Ո վասն ախտից զկանայս
31 Ճ խաւանալ ի կին, ԺՁՊ քահանայիւք կամ
փխ քահանային

- 32 ՄՂՇ վկայիւք կինն երաշխաւորեալ է և վասն
այն մի իշխեսցէ, ԺԽՄՁՂՃՅՆՇՊ առնել, Մ
չիք հթէ
33 Ժ պոռնկութեանն, ԽՂՃՇ և կամ, Մ մարմը-
նոյ պղծութեան, ՂՇ մարմնապղծութեան,
Ո մարմնազեղութիւն

875-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԺՄՁՊ զի խաւանալ է քահանայիւք, ՄՂՃՇ
քահանայիւք, Ճ չիք և վկայիւք, Ե կինն, Ո
երեշխաւորեալ
2 ԽՄՅՆՇՈ պոռնկութեան, և անցումն, ԺՁՊ և
փխ առնուլ, մյաւնեւրդ առնել
3 ԺՁՊ չիք եւ (մարմնազեղած), ԽՄՂՃՅՆՇՈ չիք
ունի
4 ԺՂՃՅՆ բժշկութեանն, ԺՁՊ կամ թէ ոչ, ԺՁՊ
այսու փխ ալլօք
7 ՄՂՇՈ ախտածեալ, ևՈ և կանանց, որք ի
ցաւս (Ո ցաւ) ինչ վիճակին (Ո վիճէին)
8 Յ հթէ կին, ԺՁՊ ախտածէտք կամ արագէտք
9 և անարգել փխ անարգել, ԽՄՅՆՇՈ հթէ
10 Ե եկեղեցին
11 Մ բնկելոցն փխ ծնկելոցն
12 Յն այնոցիկ, և պարապեցին, Ե չիք և ա-
նանազիտաց
13 Յ չիք մի, Ո այնոցիկ, Ճն զապաշխարու-
թիւնն, Ո զապաշխարութիւն
14 Մ չիք միջոցօք, ևՈ մաքրեցի
16 ԺՁՊ պիտակ
16—17 ԽՄՂՃՅՆ վասն (Ե չիք) զողեաց (Ճ զո-
ղոց, Ե զողից) և պիտակաց և կուրաց և
(Ճ չիք) խից (Ճ չիք) և (ՄԵ չիք) կաղաց
(ՄԵ չիք, Ղ կուրաց) առնուլ կին թէ ոչ,
ևՈ վասն ուրկաց, բորոտաց, կաղաց, կու-
րաց, խից, համրից (Ո համեւրց) ամուս-
նացելո (Ո ամուսնայեւրց) և ոչ
18 ԺՊ զայտոսիկ, Ո երից փիւ եղից, Մ չիք ալ-
ժըմ, Ճ թէ փխ կամ, ԺՁՊ ոչ է
19 Ժ շնութեանն, ԺՁ ռուրկաց, ՄՂՇ կուրաց փխ
ուրկաց, Պ ուրուակաց, ԺՁՊ ծնունդք
20 Ո ուրուչկ, ԺՁՊ լիցին, ևՈ լինի, Մ վասն
որոյ փխ յաղագս այսորիկ, ԺՁՁՊ այնորիկ,
և արգելցն, Ե արգել, Յ ախտս, Մ տա-
րածի, ՂՆՇ տարածեցին, Յ ստառածեցին,
ԽՂՅ և ի
22 և արգելցն, Յ արդ եղիցին փխ արգելցին,
ԺՁՁՅՊ չիք և
23 ՂՇ հետ փխ հոտ, ԺԽՁՂՇ չիք է, ՃՈ չիք
և (ի բորոտ), ՄՅ հետեի փխ հոտ է և ի,
և հոգոյ է փխ հոտ է, Ճ հոտ ոչ լինի, ԺՅ

- ուրկոտս, ԽՆՇՈ ի (Ո չիք) յօրկոտս, ՄՂՃ
ի (Ճ չիք) յօրկոտս, ԺՁՊ վերաւորիլ փխ
վիրացն լինի
24 ԺՁՊ զայն այնպիսին է փխ զախտն ցուցին,
Ճ չիք եւ ԺԽՁՊ չիք մի, ԽՄՂՃՅՆՇՈ ի
ծնունդն
25 Մ ախտ, ԺԽՄՁՂՃՅՆՇՊ լիցին, Ե չիք և (օ-
րէնքն), Ո յօրէնքն, Ո ամուսնանալոյ
26 ԺՁՊ բնակութեան փխ բանակէ, ԺՁՊ և թէ որ
զնշանակն ասէ զարիւնակ, սակայն
27 և է խտրութիւն էր, ՃՅ խտրութիւնն, Ո՝ տըխ-
րութիւն, Պ՝ խարութիւն փխ խտրութիւն,
Ե չիք ալժմ, Մ չիք որպէս և.... պատճա-
ռիդ
28 Ո յաղ փխ կաղ, ԺՁՇՊ՝ փոխումն, Յ՝ փա-
խումն փխ խափանումն
28—29 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ուսման (Ճ ուսնութեան, ևՈ
ամուսնութեան) կամ արուեստի կամ ալլօք
հարկաւորաց, ամուսնացի
29 ՃՆՇՈ առն, ԽՂՃՅՆՇՈ չիք է
29—30 Մ այդպէս առն և կնոջն փխ այդ առնն....
լիցի
30 ԽՂՅՆՇ կնոջ
31 ԺՁՂՃՇՊ յերկուսին, ԽՄՂՅՆՈ յաշն, ԺՁՊ
կինն
31—32 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ոչ մանկանութիւն մարթ է
(ևՇ մարդ է) լինել (ևՈ առնել) փխ ոչ
կարէ.... զմանկունն
32 Ժ սպասաւորութիւնն, Ճ ի սպասաւորութիւն
33 ՂՅՆՈ քարիտք, Ո չիք թէ (բաւական) Ո
զտուտ փխ զտուն, ևՈ նախնաց
34 ԽՄՂՃՅՆՇՈ չիք և (թէ) ԽՄՂՃՅՆՇՈ թէ ալլօք
պատճառօք, ներելի է, Ե ալլօք, ևՈ չիք
պատճառի և
35 Ե կինն, Ո իր նա փխ կին, և չիք թէ, ԺՁՊ
յուշի, Ճ ուշիմն, Յ ուշիմաց է, Ո ուշմ, Ո
և որք հաւանեցեալ, եղիցի նմա և նմանա-
պէս
36 Յ ալլօն
37 Ե համր, ՃՅ հթէ (այր), ԽՃՅՆՇՈ չիք է,
ՄՂ և փխ է (թէ), ԽՃՅ հթէ (կին)
37—38 ԽՄՂՃՅՆՇՈ մի լիցի ամուսնանալ.

876-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 ԺՄՁՆՈՊ զայգոցիկ, Ե զայտոսիկ, Յ դատու-
մբն, և զդատաստան, Ո զդատաստանսն,
Խ շիբ ես, Ո և Էթէ որ, Խ ուղիւն
1—10 Մ շիբ եւ թէ այլ որ... գովելով
2 Ճ զտեսութիւնն, և Ո տեսութիւն, և պարսա-
նանս, ԺՁՊ դիցեն, Յ դիցի
3 Յ շիբ ու, Յ միոր, Ժ զվճիռ, ԺՁՊ հասանի
փխ հատանի
4 և շիբ որ, Ո այտոսիկ, ՂԵ ունել
5 ԺԽՁՂՅՇՆՈՊ միոյն փխ մերոյն, ԺՁՊ բնտ-
րութիւն, Ո զկանոնաց, ԽՅ երկրորդացի, և
երկրորդացի
6 ՂԵ ի նոցուն
7 Ժ թողութիւնն, Պ զթողութիւն, ԺՁՅ յանգու-
քն, և յանգուկն, Ո յանգունդն
8 Ո համարձակի ի դնելն, ԺՁՊ Էթէ փխ եւ թէ.
Ե և Էթէ
9 ԺՁՊ համարձակացի փխ համարեացի (յան-
դուկն), Ճ շիբ համարեացի (միայն), Ո ի
միմիայն փխ միայն, ԽՂՁՅՆՇՆ զօգտա-
կարն (Ղ զակտակարն) բնտրելով (Ճ շիբ)
դատեացի
10 Ժ պատելով փխ պարսաւելով, Յ շնորհս, Ժ
կալելով փխ ունելով, ՁՊ շնորհակալելով և
գովելով
12 ԺՁՅՆՇՆՈՊ այլազգի, ԽՂՁՅՆՈ խօսեցեալ
13 Ղ զմտանելն, Յ մտանել, բոլոր օրինակները
շիբ յեկեղեցին. սրբազնիւ Էնք համաձայն
ԱՐ խմբախմբագրութիւնների և կանոնա-
գրքի:
14 ԽՄՂՁՅՆՇՆՈ ալրն առնել կամ (և Ո և փխ
կամ) շառնել, ԺՁ շիբ թէ (առնուլ), ՁՊ
առնու, և Էթէ (յեկեղեցի), և եկեղեցի
15 ԽՄՂՁՅՆՇՆՈ Էթէ, ԽՄՂՁՅՆՈ արձակիցէ
16 ՄՂ ապաշխարիցէ
17 Ե այլում, ԽՅ՝ համարէ, Ճ՝ հարամէ, Ո՝
համարի փխ հրամայէ, Ճ թողուն, Ճ պոռն-
կութեանն, Պ պոռնկութեանն
18 ՄՂԵ եկեղեցի, Ճ եկեղեցւոյն, և յեկեղեցին,
Ո եկեղեցին, ՄՂԵ մտելոյն, Ճ շիբ մտա-
նելոյն, Մ շիբ Սակայն
19 և Ո յաղագս, ԽՄՂՂՆՈՊ պոռնկութեանն
19—20 և Ո զեկեղեցի
20 ԽՄՂՁԵ ապա ուրեմն, Մ դնելն, ՂԵ դնեալն,
Ճ եղեալ
20—21 ԺՁՊ ոչ է տուն տեանն
21 Ճ առնել, Ո յառաջակալ փխ առաջի կայ
24 ԽՄՂՁՅՆՇՆՈ վասն տղայոց պսակաց (Ղ
պսաց)
25 Յ և տղայոց, ԺՁՊ ի յափ հասակի դի, Յ
համաճայն
26 ԺՊ ի միասցին փխ իմացին, և շիբ ի, ՃՇՈ
ի քահանայութեանէ
27 ԽՄՂՁՅՆՇՆՈ տուգանս, ԽՂՅՈ տայցէ, Ո տղայ-
քն, Ճ շիբ ամուսնացի
28 ԽՄՂՁՅՆՇՆՈ շիբ բնդ
29 ԽՄՂՁՅՆՇՆՈ զոր և, ՇՈ այլում, և միմեանս
30 ԽՄՂՁՅՆՇՆՈ բնաւի իսկ, և Ո շիբ կամին
31 ԽՄՂՁՅՆՇՆ շառնել, Յ չիցէ փխ լիցի և, Ե
շիբ լիցի և ի, ԺՁՊ հասեալ է
32 Ո առն վտանգ փխ անվտանգ, Եժ կամա
փխ ակամայ, ԺՁՊ հաւանիլ լիցի
33 Ե եկեղեցի
35 ԽՄՂՅ դմի, Ճ զմէկ, և կերեալը, Ե կերել,
ԽՄՂՅ են, Ե շիբ իցեն, Ճ կերեալ են երկու
թղալ, և Ո վասն որ միոյ մօր կաթմա (Ո
կաթմաբ) սնեալ իցեն (Ո իցին)
36 ՆՇՈ շիբ շարցումն, Ո կաթմաբն սնուցեալ
են, և են փխ իցեն
37 ԺՁ հասիցեն, և ՈՊ հասեալ են (Պ իցեն),
և Ո շիբ թէ ոչ

877-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 ԺՄՇ պատասխան, և պատասխանի տայ,
ԽՄՃ ծնաւորն, ՂԵ ծնաւորն, Ո զծնօղն,
ԺԽՄՂՁՅՇՆՈ սնունդն փխ ստտուն, և Ո
զբարտաւորն, և շիբ բնդ, ԽՄՂՁՅՇՆ միոյ,
և Ո համար են
4 ԺՁ փողոցած, Մ փոփոխողաց, Ճ փոփոխե-
լոյ, Ղ փոփոխաց, Ե փոփոխաց, Պ զփո-
ղոցած, ԺՁՊ զսահման
5 ՅՆՇՈ շիբ շարցումն, Պ հարց, Յ և որք, Յ
յափշտակեն, ԵՊ ընկերին
6 ԺՄ պատասխան, Ո շիբ Պատասխանի, և
շիբ Մովսէս, ՃՆՈ յարեանն, Յ հրամանան
7 ԽՄՂԵ գլխոյ, ԽՄՂՁՅՆՇՆ իլիցին, Ճ նդո-
վեալը, Ե կանոնս փխ կեանս
9 և յափշտակաւորն, և Ո շիբ սահմանաց
12 ՄՂԵ շիբ դի, ՄՂԵ զերդումն
13 ԽՂՆՇ զոր փխ այլում, ՄՅՈ այդ, ԺՁՈ զի
փխ զոր, ԽՄՂՁՅՆՇՆՈ բան
14 ԽՄՂՅՇ լիցին, Ճ և ոչ երդումն
15 Յ ոչ հրամայելով ասեմք, ՆՇՈ յառաջ
16 և Ո յաղագս, ՄՂՁ երդման, ԽՄՂՁՅՆՇՆՈ այլ
յայտ (Ո այդ) առնել փխ յայտնել, ՄՇ
որք փխ՝ որ, ԽՄՂՁՅՆՇՆՈ զայտոսիկ առնէ, Պ
զայտալիս
17 Ե դատաստանի, Մ երկու, Ե վկա,
18 ԽՄՂՁՅՆՇՆՈ այս փխ յայտէս, ԺՁՁ զապաշ-
խարութիւն, Ո ապաշխարութիւն
19 և երդման, Ո ի յերդման, Ճ ճառն

- 21 ԺՁՊ վասն կնահանաց, որ թողուն զկին, և կնահանայից, Ո կնահանայից
22 ԺՄԶՊ զկինն, 3 զկին իւր, ԽՄՂՆՇՈ զորդեաց, և մօր
23 Ո շիբ կամ կախարդութեան, ՆՈ և կամ (թէ) ՄՃՇ շիբ թէ (արատ), 3 շիբ ինչ, ՆՈ ա-րատ ինչ շար, ԽՃՅՆՇՈ ի մարմնի, Մ իցէ փխ չիցէ
24 3 շնարարոյ ինչ իցէ, ԽՄՂՃՅՇ և ալլում ալն եղեալ իցէ, ԺՁՊ եղեալ է, ՆՈ շիբ և ալն.... ալլում, ԺԽՄՂՃՅՇՊ շիբ դատա-տան
24—25 ԽՄՃՅՆՇՈ զորդիւն (ձ զորդի) և զկեանս (Ո զկեանսն) և զտունն (Ո զտունն) և զհոգն (ձ զհոգնն) և զջուրն և զամենայն ինչ բաժա-նեացեն հասարակաց (ձ հասարակ)
25 ՆՈ բաժանեացեն հասարակաց և զկեան աղ-ջրկանն տացեն
26 3 զայրն իւր, ՆՈ զայրն, 3 Ո ինքն, Ո բա-ժինն, Պ զբաժին, ՃՊ կալցեն, Ո կալցցին
27 Ո հարկ, 3 այն փխ այրն, Ո այր, ՃՆՈ ա-սպաշխարիցէ

- 28 ԽՂՇ գուգանք, ՃՄ տուգանք, Ո տուգան, ՄՂՇ տացեն, ՆՈ տացեն
29 ԽՄՂՃՅՇ տացէ յեկեղեցին (Շ եկեղեցին) տուգանք, ՆՈ հարկը դրամ (Ն շիբ) յեկե-ղեցի տուգանեացի
30 ԽՄՂՃՅՇՈ զարհուրեան, ԽՇՈ զամուսնու-թիւն, ձ ամուսնութիւն
29—30 ԺՁՊ զի փոխանակ զօրութեան զամու-սնութիւնն (ՁՊ զամուսնութիւն) խոտեաց
30—31 Ժ ի պատարագին, ԽՄՂՇՈ ի պաքա-րին, ՁՅՊ ի պաքարգին փխ ի պաքարին
31 ԺՁՊ ի տուգանի, ՆՈ շիբ կին (և ամ մի)
32 ԽՄՂՃՅՇ չիցէ անցեալ ի վերայ, Խ եղեալ
32—33 Ն շիբ հա ետ.... զկինն և
33 ՄՂՃ տարցեն փխ տացեն, Խ աղացէ, ՄՂՃ ՆՇՈ աղացէ, Ն կոթեացն, Ո զոթեացն, Շ և թէ (ազատ)
33—34 Ն շիբ թէ ազատ է.... զոթեացն
34 ԺՄԶՊ շիբ և Ո յօրկանկանոց, Խ շիբ չերթալ ....դրամ, Ո տուգան, ԽՇՈ տացէ, ՄՂՇՇ տացէ

ՅԶԵ-ՐՊ ԷԶԻ

- 1 Ն շիբ և, Ն զերկիցս, ՄՂՇ այժմն
2 ՃՈ շիբ զի, ՆՈ ի դիմադրութենէ, Շ ընդիմա-դրութենէ, ՄՂՇ ազատեմ, Շ զյաւելած
2—3 Ն շիբ և զյաւելում.... դիցեմ
3 ԺՁՁՊ այժմ, Ղ յայժմն, Շ այժմն
4 Պ ալլումքն, ԺՄԶ շիբ և (ալլ), Ո շիբ որ է, ձ շիբ է
7 ՆՈ վասն կանանց ամուսն
8 ԽՄՂՃՅՆՇՈ Եթէ ոք արար կին (ՄՂ կին արար, ՃՈ կին ոք արար) և ամու պատա-հեաց (ձ պատահալ), 3 հանիցէ
8—9 ՄՂՂՃՅՊ ամուսնեանն
9 3 շիբ է, ՆՈ Եթէ (անտուն)
10 ՆՈ Եթէ հանդերձ Եթէ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ առնու իշ-խեացէ և գնալ, Ո Եթէ փխ Ե Եթէ (բան)
11 ԽՇՇՈ զամուսնութիւն, ԽՄՂՃՅՆՇՈ ալլ ինչ ա-րատ, ձ զտոցի փխ զուցէ, ԺՁՁՊ տուգանս
12 ՆՈ շիբ և, 3 դրամ տացէ Ո և թէ շինական ԽՄՂՃՅՇՈ շիբ է (վեցհարիւր)
12—13 Ն շիբ թէ շինական է վեցհարիւր դրամ
13 3 շիբ թէ (մինչդեռ), ԺՁՁՊ մինչ փխ մինչ-դեռ, Ժ ի դատապան, Շ ի տուգան
14 ՆՈ ոչ իցէ, Ո որք փխ ոք, Ն յանդգնեաց, Ո յանդգնեացի, ձ շիբ յանդգնի և, ԽՄՂՃՅՆՇՈ առն
15 ԺՁՁՊ կինն, ձ կալցեն փխ կալցեն, ՆՈ կալցին, ՄՂՈ տացեն, ԺՁՊ զի, ԽՄՂՃՅՆՇՈ Եթէ
16 Պ պատճառն, ԽՄՂՅՆՇՈ աղացէ, Ո զոթեացն. ԺՁՊ յաղանութիւն, Ո աղանութեան

- 17 Ո տուգանս, ԽՄՂՇ կալցին, Ո տացեն փխ կալցեն
17—19 Ն շիբ տուգանք կալցեն ....տուգանք տա-ցէ
18 ԺԽՇՈ ամուսնութիւն
18—19 Մ թէ ազատ է ապա և ի զոթեանոց չեր-թալ
19 Ո զոթեանոց, Ո շիբ տուգանք, ՄՈ տացէ, Ն զոթեանոց
19—20 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ապա թէ այրն (նո առն) յառաջագոյն խորհուրդ եղեալ էր (նո է)
20 ԺՄԶՊ եղեալ փխ եղեալ, Խ շիբ և (զքեղ), ԽՄՂՃՅՇ շիբ և (կամ)
21 ԺՁՊ պոռնկութիւն, ԽՄՂՃՅՇ պոռնկութեան, ձ խաժանեալ, ՆՈ ընդ նմա անկեալ փխ խաժական լեալ, ձ շիբ լեալ, Պ այր, ԽՄՂՃ ՅՇ տուգանք, ՄՈ տացէ
22 ձ յեկեղեցի, ԽՄՂՃՅՆՇՈ և ապաշխարութիւն առն, ԽՇ կացէ, ՄՂ կացէ, ՃՅՆՈ մի ամ
23 ՆՈ շիբ ապա, ԺՁՊ յեկեղեցին, Ո զորդոց, Ն մայրն
24 3 առանց բանի
25 ԽՄՂՃՆՈ շիբ ի, ԽՁՂՅՇՊ կացէ
26 ՆՈ կար էր և ի դէպ
27 ՆՇ կանոնս, ՆՈ շիբ և, ՃՅՆՇՈ զայն, ՆՈ յիւրաքանչիւրոցն
28 Մ իւղապէս
29 Շ զդատապան, ԺԽՁՃՆՇՈՊ զապաշխարու-թիւն, 3 ապաշխարութիւն

- 30 ՄՂՈ այժմն, ն զեկուցաք փխ ծանուցաք, ճ
գիտասցեն, նո եթէ, Ո ամենայն
31 ՃՆՈ որ փխ ուր, ժ ապաշխարութիւնն, Ո
ապաշխարութեանն, Ո ի կանոն
33 Ե շիֆ վասն, ԽճՅՆ որք, Ո իրք փխ որ, Մ
զայրսն, Ճ զարս, ՆՈ զարսն, Պ զայրն, Յ
զայրս իւրեանց
34 ԽՄՂՃՅՆՈ և անդրէն յայր իւր (Յ առն իւ-

- րում) տացեն (Ո տայցեն)
35 Ո վարձկանօք, ՆՈ թէպէտ և, Ե վաճառեցաւ
36 Ղ ու թէպէտ, ՆՈ թէպէտ և, ժ ազախնու-
թեան, ՄՂԵ յազախնութիւն, Ե կայցեն, ն
իցեն, Ո կամիցին փխ կամք իցէ, ԺՁՊ հո-
գեոր բարու խրատու, Յ խրատի
37 ԺՁԵ շարաբարու, ՆՈ և կամ պոռնիկ, Մ և
կամ (հանգանակող)

ՅՅԹ-ՐԳ ԷՋԻ

- 1 ԺՁՊ հարկանող փխ հանգանակող, Ե հան-
կանակող, Ո հանգանակող, Մ և թէ արբե-
ցող, Ե շիֆ արբեցող, ԽՂՃՅ և կամ այլ ինչ,
ՆՈ և փխ կամ (այլ ինչ), Ճ և կամ խե-
ղական
2 ՆՈ զերկոսին
3 Մ տուգանիւք, Մ խրատուք, ՆՈ խրատու, Մ
շիֆ զայրն Ճ կարծ փխ կարգ, Խ ածիցեն,
ՆՈ արկցեն փխ ածեն, ՆՈ դիւափոխի փխ
ի բարի շուրի, Ե շիֆ ի
4 ԽՄՂՃՅՆՇՈ կինն (Ո+որ) պաշտեսցէ (ն
ազատեսցէ, Ե կաշտեսցէ, Ղ աշտեսցէ—բա-
ռի սկզբից մի տառի տեղ է բողբված) զնա
5 Ճ և՛ եթէ, Մ որպիս, ԽՈ կին, ԽՆՈ յառնէ
6 ԽՄՂ երկեղի, Ճ երկիղի, Յ եկեղեցի փխ Լը-
կուդի, ՃՆՈ մեծագոյն, ԺՁՊ վնասուց
7 ՆՈ և այժմ դայս (Ո զայլ) իսկ, Խ զարբոցն
7—8 ԺՁ զանդսգամ, Խ զանդսգամ, Մ զգամ-
զըգամ, Ղ զանդսգամ
8 ԽՄՃՅ կին, ԽՄՂՃՅՇ նոյն և զայր, ՆՈ զա-
նըզգամ հրամայէ խրատել զկին և զայր
9 և շիֆ մեր, Ճ զհակառակութիւն, Ո հակառակն
10 ՆՈ ի մերոց
11 ԽՄՂՃՅՆՇՈ կանոնի, Ճ կայցեն, ՄՂԵ կայցէ
13 ԽՄՂՃՅՇ վասն որ առուգնայ (Յ արուգնա,
Ե առուգնաք) արասցէ (Ե առնեն), ՆՈ վասն
առնանգաց
14 Յ և որ, ՆՈ առնանգ առնէ, ՆՈ և անդրէն
ցհայր իւր և ցմայր իւր տացեն (Ո տայ-
ցեն), Խ ծնաւուս փխ ծնողքն, ՄՂՃԵ ծնաւ-
ղսն, Յ ծնողք, ՄՂ տայցեն (և)
15 Ճն շիֆ և տուգանք տացեն, ԽՄՇՈ տուգան,
ՄՂՈ տայցեն, Ձ անարգացն, Ո անարգանայ
16 ԽՂՃՅՆՈ եթէ շինական, ԽՂՃՅՆՇՈ շիֆ է, Յ
հազար փխ վեցհարիւր, Մ խրոս, Ո երկա-
թեալ փխ երթեալ
17 ՆՈ այր, ԽՂ շիֆ դրամ, Ճ տուգանս, ՆՈ տու-
գան, ՄՂՈ տայցեն (և զայս)
18 Ճ և զայս զհրոսին դրամ տուգանքս, ՆՈ
զհրոսին դրամ փխ զայս տուգանս, ԽՄՂ
ՃՅՇ տուգանքս, ՆՈ յեկեղեցի, Ե եկեղեցին,
ՄՂՈ տայցեն

- 19 Ո անանց փխ առանց, ԺՁՊ յեկեղեցին, Յ
յեկեղեցիք
20 Մ տուգանս, ՃՆՈ յեկեղեցի տուգան (Ճ տու-
գանք) կայցին (Ճ առցեն) ի նմանէ (ՆՈ
շիֆ) հարիւր դրամ, ԽՄՂՃՆՇՈ՝ անարգեաց,
Յ՝ ապականեաց փխ ընկեաց, ԺՁՊ շիֆ Լ
21 Ժ երեք յամ ապաշխար կայցէ, Մ ա-
պաշխարութեամբ, Ձ յապաշխարութիւն, Ո
ապաշխարութեան, Պ ապաշխարութիւն, ՄՁ
ԵՊ կայցէ, ՆՈ երեցու ուրուք, ՃՆՈ պսակդ
իցէ (Ո պսակ դիցէ) Ե՝ պսակեաց, ՄՂ՝
պսակիցէ փխ պսակ իցէ եղեալ, Յ առանց
հրամանի
22 ՄՁՅ զբահանայութիւնն
23 Յ շիֆ և (հարիւր), Ճ տուգանս, ՆՈ տուգան
կայցեն (փխ տացէ)՝ Մ շիֆ և, Մ շիֆ բաշ-
խեսցեն
24 ԺՁԵՊ զոր եղան աւիր (կամ եղ անաւիր)
լիցի, Մ որ եղան արձակեալ լիցի, ն զոր
եղան վան եղիցի, Յ եղաւ, Ո եղիցի, Ժ
յայր, ԽՅ յայր փխ յայր, ՄՂԵ յայր
25 Պ հիւանդութիւն փխ հաւանութիւն, Յ յա-
նաքն
26 ՄՂԵ արհնեսցէ, Խ արհնեսայ, ԺՁՂՈՊ զեր-
կակին, Խ երկային փխ երկակին, ՄՂԵ ուռն,
Ո տեառն զրեալ
27 ՆՈ ի դուրսն, ՆՈ շիֆ նոցա, Խ կացեալ ին,
Մ բոստ արիւնացն
28 Յ արհնեսցին, ԽՄՂՃՅՆՇՈ եթէ...եթէ (Ճ և
եթէ), ԺՁՂՅՇՊ կայցէ
29 Ե շիֆ և, Ժ զանազանութեանն, Յ զանազա-
նութիւն
30 Մ յուժ, Ճ զրեցաւ փխ կարգեցաւ, ԽՄՂՅՆՇՈ
և զայս ևս, Ճ ևս և զայս
31 ԺՁ անդարալկոյս, Մ անտարակոյս, Մ պա-
հառումն, Մ զտուգանս, Յ զտուգանն
32 Ո կարգի փխ կարի
33 Ճ ուցին և այժմուս, Խ եպիսկոպոսանք, Ճ
պոռնիկին, Մ յաղքատան, Ե աղքատս
34 Մ տացի փխ հրամայի, Ն այժմու
35 Ո առնու, Ժ շիֆ որք, ՆՈ որ, Մ եպիսկոպո-
սանք, Ե որոց, ՄՂԵ որոշիլ փխ խորշիլ
36 ՆՈ պարտ էր, Ճն զյանցանսն, ԺՄՁՊ մնա

380-ՐԴ Էջի

- 3 3 եւ քահանայք
- 4 Ժ չիք զոր, ԺԽՄՁՆՅՊ շնորհքն, Ո նայհա-
զա
- 5 ԺՁՊ յեկեղեցին
- 6 Ո զյառաջին, Ճ պատիւ, ՂԾ ուղեղ
- 7 ՆՈ թէ չիցէ յառաջադէմ
- 8 ՆՈ զոր ընդրեն ալլքն, ԺՁՅՊ ալլ
- 9 ՄՂ՝ բարդութեամբ, Շ՝ բարկութեամբ փխ
բարեկարգութեամբ
- 10 Ժ վկայիցէ
- 12 ՂՆՈ-ից բացի մյուսները՝ մտոց, Խ ժողովրդը,
Ճ ժողովրդոց, ՆՈ ժողովրդեանն
- 13 ՆՈ ժողովրդականք, ՆՈ չիք որ, Ճ հրա-
պուրեցեն, բոլոր ձեռ. Ի նոսա փխ Ի նո-
ցանէ. սրբադէլ եեմ ըստ Կանոնագրքի և
վ. Բաժնամյանցի:
- 14 Ո յեկեղեցոյ, Ճ պատճառք, ԺՁՊ զմուտքս
- 15 ԺԽՄՁՅՆՈ միանութեամբ, Ճ եկեղեցի
- 16 Ո անխաբիան, ՆՈ ընդ փխ ըստ, 3 արառցին
- 17 ԺՁՅՆՊ՝ երգոց, Ո՝ երգոց փխ երգոց, ՆՈ քա-
հանայիցն, Ճ Ի սուրբ եկեղեցոյն սեղանոյն
- 18 ԽՄՂՅՆՇՆՈ արէն է, Ժ հրաից (հր-ի վրա
պատիվ), ՁՊ քահանայից
- 18—19 Ո երկու մասունք և կէս մասին, Ն չիք
քահանայիցն երկու.... և ալլ
- 19 ԽԾ քահանայն, Ո քահանայքն, բացի Ժ-ից
մյուսները մէն (Մ մի) և երկու, Ն մասունք,
ԽՄՂՅՆՇՆՈ չիք և (սարկաւազունքն), ԺՅ
սարկաւազունք, ԽՂՃՇ սարկաւազունք, Մ
սարկաւազունք, ՆՈ սարկաւազն
- 20 ԽՄՂՅՆՇՆՈ մի մի, Ո մաս
- 21 ԽՂՅՆՇՆՈ մի, Մ չիք ամենայն

- 22 ԺՅ չիք որ, Ձ հակառակցի, ՆՈ հակառակցի,
Ժ առիցէ, ՆՈ առնէ
- 22—23 Ն դատապարտեալ է լիցի
- 23 ԺՁ իցի, Ո չիք և, Ժ չիք իւր (մի), Ո իշ-
խեսցէ, ԽՂՆՇՈ այնպիսուն, ՃՅ այնպի-
սոյն
- 24 ԽՄՂՅՆՇՈ հաղորդի, Շ չիք առ, ԺՁՊ քա-
հանա, ՂԾ քահանայն, Շ զնա
- 26 ԺՁՊ սպասից փխ սպասաւորելոյ
- 27 ԺՁՊ պատարագ, Ո չիք և (սպասք) ԽՄՂՅ
ՆՇՈ սրբոյ եկեղեցոյ
- 28 Ն տան, ԺՁՊ եկեղեցին փխ եղիցին ՃԾ եղի-
ցի, Շ առաջադոյն, ՄՂԾ գրեալ փղ կարգեալ
- 28—29 3 քահանա
- 29 ԽՂՅՆՇՈ գործոյ, Ճ Ի գործս, Ն տանն, Ո
չիք տան իւրոյ, ՄՂԾ պարապիլ
- 30 Ճ չիք Ի սուրբ, Ճ յեկեղեցոյն, ՄՂ կայցէ,
ԽՂՅ պաշտան, ՄՃԾ զպաշտօն, Ճ զաղքատն
փխ զաղօթքն ՆՈ զաղօթն
- 31 Մ տունքեան, Պ տեկեղեան, Ճ զգիշերի, Ժ
դտեսչութիւնն, Ձ գտեսչութիւն, ԽՄՂՅՇՇ
ժողովրդոց
- 32 ԺՄՆ ընկերէրքն, Ո ընկերք, ՂԾ կացեն,
ԺՄՁՊ կացցեն ընդ պղերքաբար, Մ չիք իսկ
ալլ ընկերքն.... միշէ և հոգովածի վերը
- 33 ԽԾ սխալեսցէ, ՃՂ սղալեսցէ, ՅՆՈ սխալիցէ,
Ճ պաշտամանէն, ՂԾ պաշտպանէն փխ
պաշտամանէն, Ն պաշտամէն
- 34 Ղ հոգաւք, Ճ հոգովն
- 34—35 Ո քահանայն միակամայ (կամ մի աւա-
մայ)
- 35 Ն լիցի, ՆՈ յարհնէն, Ճ յարհնէլ զժողո-
վորդն միարան, Ո Ի սուրբ

381-ՐԴ Էջի

- 1 3 հասուից, Ն հասուիցն, Շ հանոյից, Ո
հասից Պ հասուից, Ո չիք և, ԺԽԾՊ զպա-
տրութիւն, Ն սպասաւորութիւն
- 2 3 չիք քահանայից, ԽՂՅՇՇ կանոնն
- 3 ԺՁՅՊ կեալ, ԺԽՄՁՅՇՇ լիցի, Ճ դատաս-
տան
- 4 ԺՁՃՇՈՊ զպարտաւորութիւն, Ղ զպարտու-
թիւնն փխ զպարտաւորութիւնն
- 6 ՂՃ եկեղեցոյ, Շ եկեղեցեաց, ՆՈ վասն վա-
նաց ժողովուրդ (Ո ժողովրդեան) և եկեղե-
ցեաց
- 7 Ն՝ ժած, Ո՝ ժամ փխ Կամ, Ո և ինձ և, Ժ
յայտցիկ
- 8 ԽՂՅՇՇ հակառակութիւն Ի մեր իսկ լինի
յաշխարհս (Շ աշխարհս), Մ հակառակու-
թիւն լինի ինչ յաշխարհս, Ո հակառակութիւն
իսկ լինին յաշխարհս, Ճ աշխարհականաց

- 9 Մ Ի միտ, Մ չիք և (մասն), ԽՂՅՇՇՆՈ յա-
ղազս փխ վասն
- 10 Ճ չիք բաժանէ, 3 բաժանի, Ո բաժանել
- 11 ԽՄՂՅՇՇ զհաս, ՄՂԾ չիք և (զտօնս), Ղ ալմմն,
ՆՈ շփոթեալ է
- 12 ՆՈ չիք է, ԺՁՃՇՊ յայտոսիկ, Ն յայտցիկ
- 13 Մ Ի սրբոցն, Ճ պատկանեցեն, Մ ոչ պատ-
կանն դատաստանից և բանից, ԺԽՅՇ Ի մե-
րոյ, ՃՆՈ Ի մերոցս, Շ եթէ փխ եւ թէ
- 14 ՃՆ չիք գի, ԺՁՊ ուղղեսցէ, 3 վարիլ
- 15 ՆՈ ալմմ, ԽՂՅՇՇ գրելաբս, Մ գրելեօբս,
Պ գրելով բո, ԽՄՂՅՇՇՆՈ չիք դատաստան
- 16 Ն բնաւ ինչ ոչ է, Ո բնաւի և ոչ է
- 16—17 Մ չիք ըստ այսմ....աշխատութիւնս
- 17 Ղ ալմմն, Ն յամենայնի, Ո-ից բացի մյուս-
ները յամենայնս, Ն չիք Ի

- 19 Ղ յիշատակելոյ, Ո յիշատակ, ԺՁՃՈՊ ննջի-
ցեւոցն
20 ԺՄՁՂՆՇՈՊ շիբ Ի, Ժ Յիշատակ, ՁՊ Ձիշա-
տակ, Խ յընդանեացն, Ճ յընտանեացն
21 ԺՁՊ քրիստոնէութեանն, Ճ քրիստոնէութե-
ամբ, Ժ զըմբիթարութիւնն
22 ՁԺՊ զըազաբս
23 Մ զտուր, Ն շիբ զոր, Ո շիբ Կ, ՄՃ հրամա-
յէ, Շ վաղջանին, Յ Ի հողոյ, Ճ իշխեսցէ
24 ԺԽՁՊ եկեղեցի, Ն յեկեղեցիս, Ճ Կ փխ կամ,
Ն կրօնս աւուրս փխ կրօնաւորս, ԺՁՊ անդ-
րէն, Ո յանդէն, ԽՂՃՅՇ զեղջին, Յ երի-
ցանց, ՆՈ զեաւղչն եկեղեցուն (Ո եկեղեց-
ւոյն) իրիցուն (Ո երիցուն), ԺՁՃՊ լինի,
Ո լիցին
24—25 Նշիբ լիցի Կ վանաց.... երիցուն
25 ԺՁՊ այնպիսի, Մ շիբ այնպիսեաց, Ճ ալն-
պիսեացն, Յ հասկ, ԺՁՊ շիբ իւրեանց, Ո
շիբ տան, ԺՁՆՈՊ որ փխ ուր
26 ԺՁՊ եղեալ, Ն շիբ Կ (կենաց), Մ հացին, Ն
հացիւ
27 Ո կերակրեաց, ԺՁՃՊ յուղարկեալ, Մ յուղ-
արկեալ
27—32 ԺՁՊ Յոյժ ուղիղ է այս դատաստան՝ յետ
զհարկաւորն (ՁՊ զհարկաւորսն) առնելոյ
յիւրն յեկեղեցոյ Կ ապա յետ այսր թէ կա-
մեսցի աւելորդս առնել յալլ եկեղեցի կամ Ի
կրօնաւոր, կամ յաղթատ, ապա լիցի հա-

մարձակ առնել ինչ փխ իսկ յորժամ.... եկե-
ղեցոյ

27—28 Ո հարկաւորքն

28 ԽՄՂՃՅՇ շիբ կատարեալ, Ո յաւելորդս

29 Յ յեկեղեցիս

31 Ճ Կ յոյժ, Ղ ուղեղ, ԽՄՃՅՇ զհարկաւորսն,
ՃՅ յիւր

32 Ճ յեկեղեցւոյ, Մ Կ ապա յալլ կրօնաւորս կա-
մի տալ, Ճ յալլսն, Ն ալլս

33 Ժ անձեռնհասութեանն, Շ շիբ անձեռնհասու-
թեան Կ կամ յաղապս, Ժ շիբ կամ

34 ԽՅ հաւանութեամբ տալ իւր իրիցուն (Յ իրի-
ցոյն), ՂՃՆՇՈ շիբ տան, Շ քահանային փխ
երիցուն, Յ հրաման, Ղ՝ իւրոյ, Ճ՝ իր փխ իւր
(վանաց), ՆՈ վանացն, ԽՂՃՆՇ առաջնորդի,
Ո յառաջնորդի

34—37 Մ հաւանութեամբ իւր երիցուն զթաղման
Կ զհանգստեան, իսկ զպաշտման Կ զխա-
շարհէն Ի վանքն տալ Ի կրօնաւորսն, որք
կարացեն տալ փխ հաւանութեամբ... Կ
այդ անհակառակ է

35 ԺՁՊ կարին, ՂՈ շնորհելով փխ շահելով

36 Պ Կ յաղապս, Ճ արժամարհելով, ԺԽՁՂՃՅՇՊ
անդրէն, Ո անդրէ

37 Պ որք անկար են (որ աղափաղումն է որքան
կարեն), Պ Կ այդքան հակառակ (այդք ան-
հակառակ) է

882-ԲՂ ԷՁԻ

- 2 ԺՁՊ վասն բանադրելոց յեպիսկոպոսաց Կ
վասն Ի քահանայից բանադրելոց, Խ վասն
բանադրելոց զմարդիկ
3 Յ եթէ ժողովրդական ոք, Ո որք
4 ԽՂՅՆՇՈ լինին, Ճ են փխ լինիցին, ՆՇ. եպիս-
կոպոսաց, ԽՂՃՅՆՇՈ թէ մեռեալ է թող չթա-
ղէ զհա քահանայն, Ճ (Կ ոչ) զերեխայ
5 ԽՂՃՅՆՇՈ շիբ թէ, Յ երախայն, Ն երեխայն,
Ո հաս փխ հասանել, Յ շիբ կամ, Ո մե-
ռելոյ, մյուսները մեռանելոյ
6 ԺԽՁՂՃՅՇՊ մկրտէ
7 ՂՇ բան, Ն բանից, Ճ պնդութեան
8 ԽՂՃՅՆՇՈ զինքն իսկ, Ժ մեռանել հասել,
ԽՂՃՅՆՇՈ թէ մեռանի
9 ՆՈ շիբ բանադրեալն, Յ Կ փխ ալլ ԽՂՃՅՆՇՈ
զտան նորա, ԽՂՅՇ զմեռեալն, Շ թաղեալ,
ՆՈ մեռեալ թաղել թէ զերեխա տան նորա
մկրտել
10 Ո բուրբ
12 Ն զրկիցի, Յ քահանային
12—13 ԽՂՃՅՆՇՈ յաղապս (ՆՈ վասն) միոյն
(Խ+զալլսն զրկեսցէ) զամենայնսն (ԽՂ
ՃՆՇ զամենեանսն) որ (Խ շիբ) Ի (Խ շիբ)
տանն (Խ շիբ, ՂՅՇ տունն) ընդ բանիւ պո-

նել

13 ԺՁՊ թէ քահանայի թէ, ԽՂՃՅՆՇՈ եթէ, Ո Կ
թաղեսցէ Կ

14 Ճ մկրտել, Ճ զալլս, ՆՈ զսահման, ՆՈ պա-
տահեսցէ փխ պահեսցէ

15 Ն յալլ փխ յալլս, Յ շիբ ընդ, ԺԽՁՂՅՇ կալ-
ցեն, Շ կացեն

16 Ճ ընդ փխ վասն, ՃՆՈ մեղուցելոյ

Մ ամբողջ հեղվածը այսպես.

Ժողովրդական ոք որ յաղապս պէտպէս
սխալանաց ինչ բանադրեալ լինին յեպիս-
կոպոսաց կամ Ի վարդապետաց, թէ մեռ-
եալ է թող չթաղէ զքահանայն Կ ոչ զերե-
խայն մկրտել, Ն զէպ լիցի երեխայ հա-
սանել այնպիսոյն կամ մեռանելոյ, քահա-
նայն մկրտէ զերեխայն Կ զմեռեալն թա-
ղեսցէ, Իսկ զբանադրեալն թէ մեռանի՝
չհրամայէ թաղել Կ թէ երախայ է բանա-
դրեալն՝ չհրամայէ մկրտել, Կ որ զբանա-
դրեալն մկրտէ Կ կամ թաղէ, մասն Կ բաժին
զուգային առցէ Կ զանըսի Կ զամբոսի զհա-
կառակացն Մովսէսի, ալլ զտան նորա զմե-
ռեալն թաղել Կ զերախայն մկրտել, Կ վար-
դապետք պատուէր տացեն եպիսկոպոսաց,

զի մի դբւոյր տունն ընդ բանիւ արասցեն
 և կամ ինքեանք առնեն և կամ քահանայն
 անդիտարար վասն միոյն քահաղրանաց
 զալլին զրկեցէ: Նաև ոչ քահանային աւ-
 րէն է յազազս միոյն զամենեանս, որ ի
 տանն, ընդ բանիւ առնել: և թէ քահաղրե-
 ան ոչ զղջացի, հանել ի ժողովրդենէն և
 հատանեն յեկեղեցւոյ, զի մի այլքն ընդ
 կապանաւք լիցի ըստ տեանն բանին՝ յաւ-
 է, թէ մի անդամն կորիցէ:

18 ԺՁՊ զեկեղեցին, ՆՈ զեկեղեցին
 19 ՁՊ եպիսկոպոսունք, ՅԵ և քորեպիսկոպո-
 սունք, ԽՄՂՃՅՆՇՈ զգրուն (Մ զգուն, Շ
 դուն ՆՈ զգրուն) եկեղեցոյ փակել
 19—20 Շ իմ խափանել
 20 Ո աստուածային, ԽՂՃՅՆՈ աղօթիցն ժամ,
 ԽՅ աւուր ընթրեաց, Ո օրընթրեաց և, Մ
 աղօթից զժամ վասն ազահոթեան և կամ
 վասն պատուոյ և ընթրեաց, Ճ և փխ կամ
 21 Մ այլ փխ բայց, Ո զպարտաւորսն, ՄԵ զմե-
 ղուցելոց, Մ բանաղրել
 23 Ո յայլոյ, Ճ ի փակել
 23—24 Ն իմ յանցանաց... վասն միոյ
 24 Ո իմ է, ՄՂՇ իմ և (վասն), Ն յանցանաց
 միո, ԽՄՂՃՅՆՇՈ զեկեղեցին

24—26 ՆՈ իմ և խափան... զեկեղեցին
 25 ԽՇ սպասաւորութեան, ԽՄՂՃՅՆ յանցանացն
 յանցաւորացն (ԽՂՇ յանցաւորաց)
 26—28 Մ իմ թէ փակել ...նղովիք
 26 ԽՂՅՇ տայցեն, Ճ տացեն, Ճ և թէ, Ղ զեւ
 27 Ճ հրաման
 28 ՅՇ աստ փխ աստ, Շ դնել, ԺՁՊ զեղջա-
 ւորաց, Ճ զեղջն աւագաց, Ո զգեղջաւագաց
 30 Շ իմ վասն, Ճ առն, Մ իմ սկզբից մինչև էջ
 383, 5 և կրկնոցից
 31 Ո յաշխարհս, Ղ այրք, Ո իմ արք
 32 ԺՁՊ որ ի գերութիւն էին և նոյն ամի ինքն
 աստ, Մ իմ աստ, Ն իմ վարդապետաց
 33 ՆՈ հրամանաց
 34 Յ իմ սահմանեաց արայէս, Շ եւթն, ԺԽՄՁ
 ՂՅՆՇՈՊ ամ է, ԺՁՊ և որ, ԽՄՂՃՅՆՈ և որք,
 Ն և որք, Մ յանդգնին, ՃՇ յանգնեացն
 35 Ո զմինչ, ԺՁՊ զուգակիցն, ՃՅ ի գերութեանն,
 Ո ի եւրութեան, Ճ այնպիսիքն, Յ և այն-
 պիսեացն, Ո այնպիսեաց
 35—36 Մ ի գերութեան են և այլ կին առնեն,
 այնպիսիքն ի պոռնկութեան համարի են
 36 Ն ի պոռնկութեան, Ճ համարեցին, Շ ըն-
 լից, Ո իմ ի

ՅՅՑ-ՈՒ ԷՁԻ

1 Ո խոտացուած փխ ստացուածոց, Մ տու-
 զան առնուլ, ԽՄՂՃՅՆՇՈ և յաղբատս (ՇՈ
 աղբատս) մատակարարել, Մ բաժանեցին
 փխ զատուցեն
 2 ՆՈ զեւթն
 3 ԽՄՂՃՅՆՇՈ ի գերութեանն (ՆՈ գերութեանն)
 անդրէն դարձցին առ իւրաքանչիւր ամու-
 սինս (Ճ ամուսինն, ՆՈ ամուսինքն)
 4 Ժ ապաշխարութեան, ԽՄՂՃՅՆՇՈ վերազրեալ
 (ՃՅՆՈ վերոյգրեալ) ապաշխարութեան (ՄՂ
 ապաշխարութեանն, Ճ ապաշխարութիւնն),
 Մ որ
 5 ՄՂՇՈ ամին, Շ այլ օրհնութեամբ, Յ լիցին,
 Պ կրկնապէս փխ կրկնոցից
 6 ԽՄՂՃՅ ապաշխարութիւնն, Պ ի վերայ նո-
 ցա լինի, ԺՁ լինի, Ճ լինիցի, ԺՄՁՊ եւթն,
 Ճ յեւթն
 7 ՄՇ իմ և (կրկնոցից), Ճ կրկնոցիկ, Պ կրկին
 8 ԺՄՂՈ ապաշխարութիւն, ԺԽՂՂՄՅՊ իմ որ,
 ՄՇ և փխ որ
 9 ՄՂՇ ի գերութեանն, Ն ի գերութեանն են, Ժ
 և թէ փխ եթէ, Մ իմ (լիցին) և
 10 ՆՈ զկրկնոցն, Ո ապաշխարութեանցին
 11 ՆՈ վերջնոյ, ԺՁՊ զոր և մեք ըզմէրն
 12 ԺՁՃՆՊ զայն փխ զսոյն
 12—13 Ժ իմ յաւելաք զի աստ
 13 Մ աստ փխ այս, ԺՁՊ զատաստանս, ԽՂՃՄ

ՅՆՇՈ թէ
 13—15 Մ իմ Եւ եթէ ինչ...յեկեղեցին զատաս-
 տան
 14 ՆՈ կարծիցի, Ղ՝ զործեսցի, Շ՝ զործիցէ փխ
 կարծեսցի, Մ այսորիկ, ԺՁՂՊ իմ մեք, ԽՄՅ
 եմք փխ մեք
 15 ԺՂ խնամագիր փխ խնդիր, ՆՈ իմ այն,
 ԽՂՃՄՅՆՇՈ միայն (փխ զի) ճշմարիտն
 (Շ ճշմարիտ) լինել (Ո լինեն) յեկեղեցի
 դատաստան (Շ դատաստան եկեղեցի)
 18 ԺՁՊ իմ որք, Ն իմ մեռցի, ԺՁՊ և ի (կեն-
 դանութեան)
 18—19 ՁՁՊ կենդանութեանն
 19 Ճ ընդ փխ ըստ
 21 Պ կամ փխ կամի
 22 ԺՁՊ իմ առնել, Պ հեշտութ փխ հեշտ որ,
 ՆՈ որ զնա հեշտ որ կալցի, բայց հեռօրի
 մի տացէ: Բայց զշարժուն ինչ և զհրիտակ,
 որում իշխան է, թէ աւտարի տա՝ իշխան է,
 որ որ զնա հեշտ պաշտէ: Եւ եթէ կամի վա-
 ճառել, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ եթէ, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ և
 կամ
 23 ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ լիցի փխ է, ԺՁՊ յորդէգրեացի,
 ԽՄՂՄՅՆՇՈ յորդէգրեաց, ԺՁՊ իմ ի
 24 Ո իմ կամ, ՆՈ զեաւղջն, ՄՅ յորում
 25 Շ կէս, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ անհարկ և անպեկար
 (ՃՆՈ անբեկար), ԽՄՂՃՈ և զկէս

- 26 ձ բաւական փխ բաւանդակ
27 ձ ընդ...ընդ փխ ըստ...ըստ, ն որպէս փխ նորա ՄՂԵ շնորհքն
27—28 նո բովանդակ սրբոյ եկեղեցոյն յանկաւորոն
28 Ս շիբ զի, նո զսրբո, ժԶՊ շիբ զժառանգութիւնն
29 ԺՄԶՈՊ աւտարացն
29—30 Ո անձնաւորացն փխ անկաւորացն
30 Ժ հաճել
31 ԺԶՊ շինականաց, ժԶՊ շիբ ումեք, ԽՄՂՃՄ ՅՆՇՈ եկեղեցոյն, ժԶՄՊ ուխտէ, Ո շիբ և, Մ հեռաւորի
32 Ո շիբ իցէ, ն գեաւղ, Ո գիւղ
33 Ս դիպիցի, ՄՂԵ շիբ որ, ՄՃՄՅ երիցուն, ժԶՊ շիբ ի, ԶՊ ժառանգութիւնն (բարձեալ), ժԶՊ ժառանգութիւնն, Ս շիբ սրբոյ

- 34 ձ աթոռոյն իցէ, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ ժառանգեցուցէ իշխանութիւն է նմա
35 ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ սահմանադրութիւն (Ս սահմանադրութիւն) Հերակլեայ (ձ Հերակլա, Մ Հերակլաց) է (ՄՆՈ շիբ) և Խոսրովայ (Ս Խոսրովեայ է, ՄՅ Խոսրովոյ, ն Խոսրովա, Ո Խոսրովեայ) ժամանակօք և այսր (ՄՅՇ այս) լիցի (Ս շիբ ժամանակօք և այսր լիցի)
36 ն ժամանակ, ն իրեալ է
37 Ս չգիտէին, ն չգիտէի, Շ գիտէ, Ո գիտի, Ս շիբ ինչ, նո շիբ է
37—39 Ս շիբ բայց նոցա... սահմանա
38 նո այսմհետէ, ՄՅ մինչև յախտեան
39 ՂԵ կայցէ, ԽՂՆԵ անցէ, ժԶՊ շիբ ըստ, ձ ընդ փխ ըստ, Ղ այսմն
40 ն իշխան է առէ

884-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 ՄՅԵ եկեղեցոյն, ՄՂԵ ոչ հեռացուցանել
2 ձ շիբ ի, ԽՃՄՅ հեռաւոր անկաւոր անկաւորաց (ՄՅ և յանկաւորաց) ն անկողորացն, նո և կամ, ՂԵ յայտարաց փխ օտարաց, ձ աւտարաց, ԺԽՄՂՃՄՅՇ շիբ զոր, ԺԽՄՂՃՄՅՇ զորդէգիր
3 ձ շիբ ի, Շ մերձաւորս
3—4 նո շիբ զկնի իւր... քահանայանալ
4 Ղ քահանայ, ձ կայցեն
5 նո լիցի առաջնորդն, Շ առաջնորդն
6 ն առնէ
7 նո վառն յայտրիկ փխ Յայտոսիկ, Մ՝ առնիով, ՂՃՄՅՆՇՈ՝ յառնիով փխ առնալով, Շ ժառանգաւորք
8 Ս յեկեղեցոյ ալլև, նո եկեղեցոյն, ԽՂՄՅՇ յեկեղեցոյն է, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ շիբ այն, Ժ պատահի
9 ՄՅ արժան, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ և թէ շիցեն փխ թէ ոչ
10 ԺՄՂՄՅՈՊ ճշմարտութեանն է
11 ԽՂՃՄՅՆՇՈ վասն տանց քահանայից, Ս վասն քահանայից տանցն, Ժ ամենայնէ
11 Մ ազատ, ՄՅ զիրեանցն, ժԶՊ զմարդ փխ զմարդ, Ո բաժանին
13—14 ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ շարակնութեամբ
14 Ո ոռնեն փխ առնեն, ձ ընծանան, Ս ըղձայնն, Պ ըղձան, ձ առնեն
15 ԺՅ սարկութեանն, նո ոռնին փխ պահեն, Յ շիբ որ, ՄՅ ոչ վայել է, ՄՂ քահանայից և քրիստոնէից, ՄՄՅ շիբ Ձի
15—16 ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ երիցս (ԽՂԵ երից, ԶՄՅ զերից, Ո երիս) երանելոյն սրբոյն Գրիգորի և երանելոյն Տրդատայ թագաւորին (Ո թագաւորի)
16 ՄՅ զեկեղեցոյ, ՄՆՇՈ ժառանգութիւն, Յ ժա-

- ռանգութիւնն, ձ ազատ, Ղն ազատաց փխ ազատաց
17 Խ տաւան փխ տունս, ԺԽՄՂՃՄՅՆՇՈ կարգեալ են, նո շիբ որդիք, Ո եկեղեցոյն, նո հոգովն և ջրովն ձ և հող և ջուր
18 ՄՅ շիբ ի, Ո պարտից փխ պարտից, ԽՂՄՅՆՊ թագաւորութեանն, նո ժամանակս, Ժ պէկար կին (=պէկար արկին), ԽՄՂՄՅՇ պիկար, Զ բէգար, Պ բեգար
19 ն շիբ ի, ԽՂԵ տիւումի, Ս գիւումի, ձ տիւումի, նո յայտնի է և չէ, Յնո ի փխ ընդ, Մ իշխանական փխ ընդ շինականս, ԽՄՂՃ ՅՆՇՈ շինականս
20 Խ ալամբք
21 նո հայիցի, նո և ի ժառայութիւն
22 ԽՂՃՄՅ արկանիցեն, Ս արկանեն, ն անկանիցի, Շ արկանիցին, Ո արկանիցէ, ժԶՊ արկցեն, ձ այնպիսին, Ո յայնպիսին, ԽՂՃՄՅՆՇՈ օրհնութենէ, Ս այնպիսի հեռի է յարհնութենէ մեր ժողովրդոյս եղիցի եղիցի, ԺԽՄՂՃՄՅՆՇՈ եղիցին
23 ԺԶՊ եղիցին, Ժ իշխանութիւնն, Ս քահանայապետից փխ վարդապետին և քահանայից, նո քահանայիցն, Ժ զայնպիսին
24 Ս զպատարագն, ժԶՊ զօղիային, ՆՇՈ զօղիա
25 ն իւրաքանչիւրեանց փխ իւրաքանչիւր կամաց, ձՈ կամացն, Ս շիբ և ըստ իւրաքանչիւր ֆրմի, նո փրմի, ՍՈ զշնորհս, ձ զշնորհ
26 նո եկեղեցոյն, Ս վարդապետի, Ո զվարդապետին
27 նո իրաւանց փխ օրինաց, Շ օրինացն, Յ ուկն, ձ ոչ զնեն, ԺԶՊ շիբ նոյնպէս, Ո նոյնպէս և, ժԶՊ արհնութենէս, ՄՄՅ ար-

հետքնենէն

- 28 ՄԴՇ յանդիմանիս, ձ աշնպիսի ինչս, Մ առնուլ
29 Շ լուիցին, ՆՈ որ ի վիրս, Յ ի վերս փխ ի վիրս, ՄՅ աշնպիսի, Ո զաշնպիսին
29—30 ԽՄԴՇՄՅՆՇՈ զնախագոյն կանոնական
30 ՄՅ հրամանն, ձ սահման
32 ՄՅ վասն վանանցն, ձ վանաց ոհ ոհ Ռ բերան
33 ՄՅ են ոմանք, ՆՇՈ տանուտեարք, Մ ի վերոյ, Յ վանանց

- 34 Խձ չի վանական, Մ զոլ կամին նստուցանեն ի վանսն և զորս ոչ կամին հանեն, ձ կամ փխ կամին (հանեն), ԺԽՁ չի հանեն և զոր կամին
35 Մն և այլ և, ԺՁԴ չի իսկ
36 ՆՈ արդեք
37 Շ չի անպատկանելի, ԺԽՁՄՅՆՇՈ չի տամոթութեամբ, ԺՁ զաշնպիսին
37—38 ՂՈ ուղղութիւն, ԺԽՁՄՅՆՇՈ յուղղութիւն եպիսկոպոսն (ԽՄՅ եպիսկոպոսին, ՄՇ եպիսկոպոսն) թողուն
38 Ղ եպիսկոպոսն, Ժ կուտոյ փխ լուսոյ

ՅՅՅ-ՐԳ ԷՁԻ

- 1 ՃՆՈ պաշտաման, ՄԴՇ դարանոցս, Ո դարոցսս, ԺՁ կարգեորի
2 ՃՆՈ եղիցին, ՄԴՇ չի և ի ժողովոյս...եղիցին
3 ՃՆՈ չի և օրհնութեամբ, Մ չի և ուխտադրութեամբ, ԺՁ կարգեցն փխ երթիցեն
4 Շ չի և, ՆՈ աղօթիցեն, ԽԴՄՅ վանաւայն, ՄՃՇ վանորայն, Ն վանորայս, Շ իւրոց, Պ իւրեանց
5 ՂՇ վատակս փխ վատակս, ՇՈ աղօթանոցս, ԺՁ չի ինչ, Մ ինչս (մի իշխեսցեն), Ն իշխեսցէ
6 Ձ չի ինչ, ԺՁ կացցեն, Ն կացեն, ՄԴՇ ապա հարանցն և մեր պատուիրանիդ հրամանի հակառակ ինչ կացցեն, ԽՃՄՅՆՇՈ պատուիրանիդ
9 Ժ խրնտրութիւն, ՃՄՅ յաղազս փխ յաղզս, Մ հանդիմանութիւն
12 ԺՁՄՊ վասն տկարաց ոմանց, ԽՃՅ վասն գողնողաց, ՄԴ վասն գողնողաց, Շ միայն գոթենացոց
13 ՄՅ եւ ոմանք, ԺՁ ի վերայ տկարաց, ձ կտակարանոցս փխ տկարանոցս, Շ և նշանս պահան
14 ԺՁ բմբիւս, ԺՁ պոնութեամբ, Մ գործագայս
15 ձ և կոռովութեամբ պահակութեամբ, ՆՈ ուղորմելի
16 Շ եղբարս, Խ նախեղծարար, Մ չի առաւել, Մ դարմանել, Ժ դանէ
17 ՆՈ չի տանել, ԽՄԴՇՄՅՆՇՈ պիտի, ձ պարտէ, Շ չի քրիստոնէից պատել զամենայն, ՄՅ պատել պարտ է, ձ չի զամենայն, ձ զվէրս
19 Մ չի յայսմ հետէ, Շ յայսմն, ԺՁ զաշնպիսի, Ո զաշնպիտի, ՄՆՈ ինչ
20 ՄՅ անող, ԽՄԴՇՄՅՆՇՈ դատաստան, ՆՈ դատեսցին, ԺՈ շառնեն, Ն ոչ առն, ԺՁ գողորմութիւն
23 ԽՄԴՇՄՅ որք, Շ չի որ, ՄՇ չի երթան, Շ

- չի բռնութեամբ, Ղ վանսն, ՆՈ վասն իշականաց ի վանորայս
24 ՄՅ եւ են ոմանք, Մ չի ազատք, ԺԽՁՄՅՆՇՈ որք փխ որ, ԽԴՄՅ գեղորայս, Ն գեղորբա, Շ գեղորայս, Ո գեղորբայ, ձ հաստատեն փխ հաստանն, ԽՂ բնալկանիւսըն, ձ բնական, ՇՂ բնակեալսն, ՄՅՂ բնակութեան փխ բնալ ի վանսն
24—28 ԺՁ Ոմանք ազատք և հեծեալք, որք ի գեղորայս (Պ գեղորայս) հաստանն, որոց բնական տեղի լինի, ի գեղ իշանեն և աշնպէս կոխեն զկանոն հարցն և գուտանաւք և վարձկանաւք ի սրբութիւն (Ձ սրբութիւն) և ի պաշտամանց տուն ընթրիս ուտեն, եւ այլ ոմանք կանամք և նաժշտաւք ի վանս իշանեն և ուտեն և բմբեն ի տուն սրբութեանն (Ձ սրբութեան), որ սոսկալի է քրիստոնէից հպել խել (Պ խուել), թող թէ տեսանելի
25—27 Մ հաստանն և նաժշտոք ի վանս իշանեն և աշնպէս կոխեն հարցն և գուտանոք և վարձակք ի սրբութեանց և ի պաշտամանց տունն ընթրիս ուտեն...
25 Ղ լիցի, Ո լինել, ԽՄՅՈ գեաւղ, Ղ գեւղ, Ն գաւղ, ԽԴՇՄՅՆ իշանեն, ՄՅ այլ են, Յ նաշտոք
26 ՆՈ վանսն, Ո աշնպիսի, ԽԴՇՄՅՆՇՈ զկանոն, ՆՈ սորք հարցն, ՄՅՇ վարձկանոք
27 ՄՅ չի ի (սրբութեան), ՄՅ սրբութիւն, Ղ պաշտամանանց, ԽԴՄՅ ի տունն
28 ձ և ոչ թէ տեսանել, ձՊ զվերորբայ
29 Մ աշնպիսացն, Ժ բնթերցին, Խձ բնթերցին, ՄԴՂ բնթերցին, ՄՅՂ բնթերցին, ՆՂ խաւիցին, ՈՂ խաւիցին փխ բնթերցին, ԺԽՁՇՈՊ իրիցունք, ԺՁ և թէ փխ եթէ (լինին), ԺՁՇ լուսողք
30 ԽԴՇՅՇ գեղորայս, Մ գեղորայս, Պ գեղորայսն, ՆՈ ի չինի օթին փխ ի գեղորբայսն իշանեն, ԽԽՁՅՆՇՈՊ անհաստատեան, ՃՄՈՂ անհաստատեան փխ անհաստատեան

- 30—31 Մ ապա թէ անհաւան լինին, նոյնպէս ի մեր....
- 31 ԺՄՁՊ օրհնութեան
- 31—32 Ժձ վրէժխնդրութիւնն, Խ զվրէժխնդրութեան, ՁՊ վրէժխնդրութիւն, ՄՇՈ զվրէժխնդրութիւն, Մ ի սրբոցն պատիժս և անէծս կրեսցեն փխ զվրէժխնդրութիւնն.... Ընկալցին
- 32 ԺԽՁՎՄՅՆՇՊ վանք, Մ վանքն, Ճ շիք սըրբոց

- 33 Ն են փխ կոշի, Ո շիք կոշի, ԺՁ և ալլը՝ ալլալանք, Խ ալլալանք, Մ և վարդապետաց և եկիսկոյոսաց, ԽՄՄՅ արեղաց, Մ և աղբատաց և ոչ անիրաւաց կամ հեծելոց տեղիք
- 34 ԽՂՃՄՅՆՇՈ և ազատք և հեծեալք, մինչ կոշիով, արք (Ղ ալլը) և կանայք, մեծաւ երկիւղի
- 34—37 Մ շիք Ե ազատք.... ամենեցուն
- 35 ԺՁՊ պաշտման, Ճ աղօթիլ փխ հաղորդել
- 36 ԺՁՊ շիք ի

886-ՐԴ ԷՁԻ

- 2 ԽՄՂՃՄՅՆ Վասն թէ (ՄՂ+ի) քանի ազգս (ՄՅ ազգ) պարտ է առնուլ գիրար (Շ ամուսնանալ), ՆՈ վասն ամուսնութեան և քանիտեութեան ազգակնաց
- 3 Ժ մի փխ Ձի, ՄՅ և արդ զի որպէս, Մ զի որպէս ի մեր, ՄՅ ի նոյնու՝ ԽՃՆՈ շիք նիւթիւ, ՄՂՄՅՆ թւոյ փխ նիւթիւ
- 4 ԽՃՆՈ ութուտան (Ճ ութնուտան) ամի, ՂՃՆ տէրութեանն, Մ Խոսրովի, ՂՄՅ Խոսրովն, Շ Խոսրովու
- 5 Ն ոք փխ քո
- 6 Ո շիք զոր, Ո զառաքելական
- 7 ԺՄՁՆ Հաստատեցին, ԺՁՈՊ վարդապետք
- 8—10 ԺՁՊ մերձաւորաց և կործանին յայնքան համարձակութեամբ զոր գործեն այնպիսիքն, այլև զազանութիւն....
- 9 Միայն Ա խմբագր. Ձէ շարիս
- 9—10 ԽՄՂՄՅՆ քանզի զմիայն (ՄՂՄՅ միայն) զազգայնամարութեան (Մ զազգահամարութեանն, Ղ զազգահամարութեանն, ՄՅ զազգահամարութիւնն, Շ զազգահամարութեանն) գործեն այնպիսիքն
- 10 Շ և ալլ
- 11 ԽՂՃՄՅՆՇՈ զոր, ԽՂՃՆՇՈ շիք է, ՄՅ և փխ է, Մ որ արմատ է, ԽՂՃՄՅՆՇՈ ասաց, Մ որպէս ասաց, ԽՂՃՆ զհեթանոս, ՄՅ զհեթանոսական, Ո զհեթանոս
- 12 ԽՂՇՈ անաստուածն, Մ որ է անաստուածն, ՄՅ անաստուած, Ն անէծն փխ անաստուածս, Մ շիք և
- 12—14 Մ մարգարեին ծանոյց և իմաստնացոյց Ձի թէ աստուծային....
- 12—13 Ճ աստուածպաշտիցն, ՆՈ ամենայն աստուածպաշտաց (Ո աստուածպաշտացն), ԺՁՊ աստուածպաշտաց որք էին և ալլ ոչ շարիս, ՄՅ աստուածպաշտացն իւրոյ և ալլ ոչ շարիս, որպէս իմաստն (Յ իմաստնոցն) յայտնի է
- 13 ԽՇ շիք և բիր, Խ ոչ շարիս, Ո շարի, Շ շիք և (իմաստնոց)
- 14 Շ շիք փոխն

- 15 Մ սահման, ԺՁ զըարարին բոլորեցունց, ՄՆՈ զարարչին զբոլորից (ՆՈ ամենեցուն), ՄՅ զարարչին ամենեցունց զբոլորեցունց, ԺՁՊ զսահմանարարութիւնս, ԽՄՇ սահմանարարութիւն, ՄՂՃՅ սահմանարարութիւնն, Ն զսահմանարարութիւնն
- 16 Յ զպատուներն, ԽՂՃՄՅՆՇՈ առ ոտն հարու (ՄՅ ոտնահարու) և արհամարողք լեալք, Ձ արհամաղք
- 16—18 Մ առ ոտն հարու և արհամալքն զոր բարկութիւնն աստուծոյ իջանէ ի վերայ նոցա, զի ի հնումն այսպէս ասաց աստուած, թէ ըստ կրօնից ազգացն....
- 17 Ճ ճանաչողք, Շ ճանաչէի, ՃՇ շիք է (այս), ՃՆՈ ալլ փխ այս, ՃՄՅ և (Ճ+այդ) յայտնի է, զի ի հնումն, Ո զիս փխ զի
- 18 ԺՁՆՈՊ զոր, բոլոր ձեռ. շիք ըստ (էից). սրբագրել Ե՛կ ըստ Ա խմբագրութեան, Ժ աստուած այսպէսաց, Ո ածյ պատաց, ՃՆՈ կրանից
- 19 ԽՂՇ եղկատացունց, Ճ քանացունց, մյուսենբը՝ քանանցունց
- 20 Մ շիք և ի կարգ արկեալ, ԺՁՊ ի կարգս, ՄՅ ի կարգեալ փխ ի կարգ արկեալ, ԺՁ անկոխինս, ՆՈ անգողինս, Մ զայսպիսի անգողինս խայտառակ կոշեաց տէրն, և հրաժարեցոյց....
- 21 Յ վարեն, ԺԽՄՁՊ յառաչի, Շ առաչի, ՄՆՈ յազգէն
- 22 Ո երկրորդեն, Պ մեքս խորթ
- 22—23 Մ և ասէ, թէ համօրէն քոյր քո է
- 23 Ո յայտնել, Ճ համարեալ, ՄՅ համարօքոյր փխ համարեալ քոյր, մյուս բոլոր ձեռագրեալ՝ համարեալ, Ո ետ, ՄՈ և փխ ևս
- 24 Մ շիք արժանի իմն.... իբր, Պ քանի փխ քանզի, ՄՈ իբրև, ԺԽՄՁՎՄՅՆՇՈՊ համարեալ փխ համարեալ
- 26 ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ զգատէր, ԺՊ որ լինի ի նմին կին, ՂՄՅՆ լինին, Շ շիք կին, Ո միւս, ՃՆ յայտնեացեն
- 27 ՄՅ զխորթն, Ճ շիք և

- 28 Շ չի՛ք քանդի անբարշտութիւն է, ձնն վերագոյն, Մ վերնագոյն, Մ քանդի փխ քան դայս ԺԽՂՃՄՅՇՇՊ դայն
- 29 Ճ նշանակեալ, Ճ չի՛ք որ, ԺԽՂՃՄՅՇՇՊ յերորդ, ՈՆ երրորդ ազգ (Ն չի՛ք) նշանակի, Ո առաջ, բոլոր ձեռ. յայտնադոյն դառնալոյ. սրբագրել ե՛նք ըստ ԱՔ խմբագրությունների,
- 30 ՄՂՇ մեզ, ԺՁՊ դառական դատերոյ քո, Ճ դատեր ուստերոյ քո, ՄՅ դատերք (Յ զբատեր) և ուստեր քո, ՂՇ կամ դատեր քո փխ դատեր դատեր քոյ, Ճ դատեր զգուստր քո, ՄՅ դատեր դատերոյ քո
- 31 ՄՅ ձնօղի, Ո ձնող, Ն մի այլ փխ միայն
- 32 Ո ի նմանէ, Մ չի՛ք այս, Ն չի՛ք քանդի.... յիմարութիւն է
- 33 ԽՂՃՄՅՇՇՈՆ և կամ, ՄՂՃՄՅՇՇՈՆ և կամ (մօրաքն), Ժ մօրաքն որդի

- 34 Ժ աղգակցութիւն, Ճ աղգակցութիւն է, մի է. նոյն է և որդոց, Ն աղգակցութիւն մի է և նոյն է որդոց, ՄՂՄՅՇՇՈՆ նոյն է և որդոց
- 35 Ն յեկիր փխ երկիր, Մ չի՛ք և (երիր), Շ չի՛ք և երիր, ԺՁՊ յերիր, ԽՂՅ երկիր փխ երիր, ԽՂՆՇՈՆ երբոր որդոյն, ԺՁՊ այլոցն, ՄՅ չի՛ք առ, ՄՅ զմիմեանս, Ժ առ միմեան
- 36 ԽՂՂՅՇ չի՛ք և երկրորդն, ԺՁՆՊ և երկրորդ, ԺՁՊ չի՛ք և երրորդն, Ճ քեռորդ փխ քառորդ, ՄՅ քառերորդ
- 37 Ժ աստուածազան, Ն աստուածազանց
- 38 Ն օրէնքն, Ճ զառական, Պ զառաքանս, Ո նուոյ փխ նուոյ, ԺՊ յայտնեցես և զուստեր և (Պ չի՛ք) զստեր նորա
- 39 ԽՂՃՄՅՇՇՈՆ չի՛ք և (կամ), ՄՅ կամ զուստր ուստերաց (Յ ուստերոյ) նորա, Ո կամ ոչ զուստրն ուստեր նորա

387-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԺՁՊ եղև եղեալ
- 2 Ո չի՛ք և (նորա) ՄՅ այլ ուստր ծնանիցի, ԺՁՊ չի՛ք զնա
- 2—3 ԽՂՆՇՈՆ զնա կնութեան, Մ զնա ի կնութեան
- 3 ԽՂՃՄՅՇՇՈՆ այսու փխ այսինքն
- 3—4 Մ զի անօրէնութիւն է. այսու զսահմանն ցուցանէ, Թէ խորշիլ պարտ է յայս ամուսնութենէ....
- 4 ԽՂՃՄՅՇՇՈՆ ցուցանէ և Թէ ցոր (ՄՅ ցորբան, ՆՈ յոր) խորշիլ է յամուսնութենէ
- 5 Մ Ովսէի, Ճ Ովսէի, ՄՅ Ովսեա, Շ Մովսեսեա փխ Ովսեա, ՄՃ մարգարէիւն, Ճ շնամարեցաւ
- 6 ԺՁՊ չի՛ք առ, Ժ յայսու, ՁՊ յայսու ՂՇ յանցամբ, ԺՁՊ՝ անբանամբութեամբ, Խ՝ ամբասամբութեամբ, Ճ՝ անբամբասութեամբ, ՂՇ՝ անբասամբութեամբ փխ ամբաստանութեամբ
- 6—12 Մ առ այսու յանցամբ, զի քան զամենայն մեղք առաւել ծանր է արիւն ընդ արիւն խառնելն, որ է աղգականաց ամուսնութիւն....
- 7 Ժ հարազատութիւն, ԽՂՇ հայրազատութիւն
- 8 3 այս է փխ ապէ, ԺՁՊ դատաստանն, ԺՁՄՅՇ չի՛ք է, Ն ըստ փխ ընդ, Շ յաշխարհի
- 9 Ո չի՛ք և (գիտութիւն), ԺՁՊ գիտութիւն փխ գիտութիւն
- 10 ԺՁՊ չի՛ք և գողութիւն, ԽՃՆՈ հեղեալ է
- 11—12 Ճ իսկ աւելի ամբարշտութիւն է և կրկնօղի մեղք առնեն, որ...., Պ այն է
- 12 Մ արիւն ընդ այրիւն, Շ խառնի, Ժ ամուսնութիւն, Ո ամուսնութեան

- 13 Մ չի՛ք եւ.... պատմէ, Ժ այն փխ այնմ, Ճ չի՛ք դայս, Շ դայսմ, ԺՁՆՊ չի՛ք առէ
- 13—14 Մ վասն այս մեղացս սուգ առջ երկիր և նուաղի
- 14 ԺՁՃՄՅՇՇՈՆ երկրի, ԺՁՊ նրազեցի, ԽՂՆՇՈՆ նուազեցէ, Մ նուազի, ՃՄՅ նուազեցէ. սրբագրել ե՛նք ըստ Ա խմբագրության և Աստվածաշնչի, ԽՂՃՄՅՇՇՈՆ բնակչաբն, Մ չի՛ք իւրովք ՄՅ իւրօք
- 15 ԺՁՊ պակասեցան, ՆՈ պակասեցեն (Ո «պ» տառի տեղը բաց է բաղկած)
- 15—18 Մ պակասեցին և աստուած բարկութեամբ հայի յաշխարհս փխ պակասեցին....և որոց իշխեան
- 16—17 ԺՁՊ բանն յանդիմանութիւն (ՁՊ յանդիմանութիւն) խրատելոյ զանպիսին
- 17 ՄՅ հաւաստեալ փխ հաւատացաւ, Ո հաւատացու, Ճ առնէք, Ճ զանձինսդ
- 18 Ճ դատապարտէք, Ճ իշխէքն, ՃՄ Թէ, Մ արիւն յարեան ոչ խառնես, ԽՂՄՅՇՇՈՆ արեան յարիւն, Ճ ոչ տալք, ՆՈ խառնիլ
- 19 ԽՂՃՄՅՇՇՈՆ որ է, ՄՅ մինչ, ՃՆՈ անուն փխ արիւն, ՄՇՈ մերձաւորութեան, Ո արդարութեան, Ն կատարել փխ կատարեալ
- 20 Ն յանդգնեցելոց, Ո անդգնեցելոց
- 20—23 ԺՁՊ արդարապէս զայս աւանդեցես առ ամենայն քրիստոնէայս, զոր երանելի հարցն....
- 20—21 Մ զվիճակ քո, իսկ յանդգնեցելոց և լըրոցն կանոնական եղովքն զոր երանելի հարցն....
- 21 Ճ երանի փխ երանելի, ՄՅ երանելիք ՄՅ հարանցն, ՄՅ չի՛ք ի Քրիստոս
- 22 ՄՅ են, Ղ ցալժմէ

- 22—28 Մ շիֆ և մինչև ցայժմ.... ի ձեռն կանոնաց
- 23 Ն աւանդեսցեն, ՄՅ ի սկիզբն ի, Շ շիֆ որ, ՄՅ յանասնոց, Ժ րնութիւնն
- 24 ԺՁՊ սիրէր փխ սիրելի էր, Մ յանց, Յ յայնց, ԺՁՊ զսահմանս
- 25 Ժն մեղացոցին, Ճ մեղկացոցին, Մ լուայցըն փխ լաւացն, Ո լաւագոյն, ՄՅ յորում, Ն տեղեկան փխ տեղեկակ, Ո տեղեկակն, Խ շիֆ է, ՂՄԵ և փխ է, Յ և քո
- 26 ՄՅ յամենայնի, Ո ամենայն, Ո դիր եթէ, Պ ի կանոնացս, ԺՁՊ ասայ փխ աստ
- 27 Ն շիֆ ի, Ճ շիֆ և (մեղ)
- 28 Ո շիֆ թէ, Ո աւելուած, ԺՁՊ նորուն, ՄՅ նորոյս
- 30 Շ իցէ և թէ իցէ, ՃՇ առնլոյ, ՄՅ առնելոյն
- 31 ԽՂՃՄՅՆՇՈ շիֆ հրամայէ, Մ շիֆ ըստ ալսւմ, Ղ ալսմն
- 32 Ճ ի նոցունց, ԺՁՊ զծնունդն, ՄՃ ծնունդս, ՆՈ ծնունդսն, ՄՅ ծնեալն ի ծնողացն, Պ ծնողացն
- 33 Ն խորթունցն, Ո ի տարթունցն փխ խորթու-

- ցըն ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ որ առանց խորթունցն փխ թուանց որդոցն, ՃՆՈ լինի, ՄՂԵ ազգս
- 34 Ճ ամուսնացիս
- 35 ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ շիֆ Ալլ, ԽՄՂՄՅՆՇՈ զխորթս, ԺՁՊ ցխորթսն փխ ցերրորդն, ՄՃ ցերրորդսն, Ո յերրորդն
- 36 Մ շիֆ դի, Մ դի ըստ, ՃՈ շրրորդին, ՄՅ ծնեալն, ԺՁՊ ի ծնելոց փխ ի ծնողաց, Ճ ցորդիս
- 37—39 Ո շիֆ եւ զայս.... հինգերորդ ապա
- 38 Մ առէ, ԽՄՂՃՄՅՆ ծին.... ծին, ՄՅ խորթունց, ԺՁ շիֆ և (մինն)
- 39 Ղ խորդունց (ծնողաց), Խ ծնաւոր, Ճ ամուսնացիս, Ո ամուսնասին
- 41 Մ շիֆ դի, Ո օրէնք, Մ զօրաքոյր և զմօրաքոյրն, Ո հաւաքոյր և զմայրաքոյր, ԽՂՃ և փխ կամ, ՄՂԵ կանոնքն, ՆՈ զծնունդ
- 42 ՆՈ սոցա փխ նոցա, ՆՈ զծնունդ, ԺՁՃՈ եղբար մօր, ԽՄՂՃՆՈ զալլոց, ՄՅ ալլոց, Ժ հրաժարեցուցանէն
- 43 Ժ խորթունց, ՆՈ զխորթոց, Ո յոր Ճ յորդունց, ՄՅ ուստերէ փխ յորդոյ, Ճ դմտեալաց

888-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 Մ միապէս փխ միօրինակ, Ժ հրաժարեցուցեն, Մ հրաժարեցուցանէ, Ձ հրաժարեցուցուցանէն
- 2 Մ շիֆ որ ի նուէ, ՄՅ որ ի նուէ. ալնպէս է, որ ի վերոյ գրեցաւ
- 4 Խ ի նոյն խորհուրդ է բանս ալս, ՄՂՃՇ շիֆ դարձեալ, Յ եւ դարձեալ, ՆՈ վասն թէ ըստ օրինաց և կանոնաց որպէս զօգին (Ո զուգին) և թէ որոց ներելի է և զորս բաժանելի (Ո+է)
- 5 ՄՅ եւ գիտելի է, Մ կանոնքն
- 6 ՄՅ մինչև ի շրրորդն և ի հինգերորդումն ի միոյ կողմանէ առնուն զիրար, որ լինի երկու կողմանէ տասներորդ զարմնն, ՆՇ շիֆ ի (հինգերորդ), ՁԺ զարմնն, Մ շիֆ զարմն, ԽՄՂՃՅՇ զնոյն, ՆՈ զնոյնս Ո օրինացն
- 7 ԺՁՊ զերրորդի (Պ զերրորդին) ծնունդն, ԽՆՈ զերրորդն, ԽՄՂԵ շրրորդին
- 7—8 ՆՈ շիֆ յայտ է ....առնուլ, Յ շրրորդին հրամայ խնամեալ և որդիքն առնուն զիրար որ լինի հինգերորդ
- 8 ՄՆՇՈՊ ամենայն
- 8—9 Ճ եւ ալս զամենայն յընդանութիւնս է իմանալի, ԽՆՈ ընդանութիւնսն, ՄՅ ընտրութիւնս փխ ընտանութիւնս
- 9 Ո շրրորդ, Շ շիֆ և հինգերորդն
- 10 Շ շիֆ եւ (թէ), Ո եթէ, Ղ ի օրէնքն ԽՄՃՄՅ ՆՇՈ աւելոր, ՆՈ զմիացուցանելոյ փխ զմի ցուցանելոյ
- 11 Մ ծնորք, Ն ծնեղօք, ԽՂԵ երկոյս

- 12 Ն քորս, Ո քորա, Ն ինչ փխ ոչ, Ո դքոր, Ո առ փխ առն
- 12—13 ԺՁՊ շիֆ առն փոխել ....յընտանութիւն
- 14 Ն ալլա, Ճ մերձաւորաբ
- 15 ՄՆՈ սապէս, ՄՅ զուգեն, Շ եղբարք
- 16 Ն ծնունդ, ՄՅ թէ և Շ առաջի
- 17 ՄՅ ալնորիկ, ՆՈ ալն, ԽՄՂՄՅՆՈ և կամ
- 17—18 Մ շիֆ եւ դարձեալ....զայն իցէ
- 18 ՂՃՄՅՆՇՈ զայս, ՆՈ շրրորդն
- 18—19 Ն և թէ ի միւս կողմանէ մի պատահի՝ խորելի է
- 19 Շ շիֆ մին, ՂՃՄՅՈ մի, Մ պսակ փխ պակաս, Ո շիֆ պակաս լինի
- 20 ՆՈ օրինացն, Ո զառական փխ զառականս, Յ յայտնեացիս, Մ յիւրն ՅՆՈ իւրն, Ճ շիֆ իակ
- 21 ՄՅ խնամենայ փխ առնու, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ և է առնողն (Ո առնող), Ճ նոյնն, Մ կանոնաց
- 23 ԺՁՊ իցեն ըստ արիւնացն, Մ իցեն, Խ շիֆ և
- 25 ՆՈ շիֆ թէ, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ մի, Ն և երեք ի մի կողմանէ և երեք ի մի՝ լինելի է, և թէ երեք ի մի՝ և ալս ևս լինելի է, զի որպէս...., Ո և երեք ի մի կողմանէ և երեք մի՝ լինելի է, և թէ երեք մի կողմանէ իցէ և երկու ի մի՝ և ալս ևս լինելի է, զի որպէս...., Ճ կողմն ԽՄՂՃՄԵ և ալս ևս, ՁՊ և ալս և
- 26 Յ որպէս ևս
- 27 Պ շրրորդն փխ երրորդն
- 28 ԽՂՃ նոյնն է, ՆՈ նոյն է յորժամ, ԽՄՂՃՄՅ ՆՇՈ ի (Շ շիֆ) միոյ կողմանէ, ՆՈ միւս, Ժ

չի՛ք (լինելն), ՄՅ և ինչե՛ն, ՄՂԸ ի լինելն
մնալ երեք, զի որպէս հրամայեցաւ յաւ-
րենացն զլորորդն առնուլ հինգերորդին,
զի յորժամ առցէ մնացէ երորդն, զի որ-
պէս որ իւրն առնու և մնա երեք, ԽՃՄՅՆՈ
ի լինելն մնա երեք, զի որպէս որ (Ո չի՛ք) իւրն
առնու (ՆՈ՛ւ ըստ օրինացն) և մնալ երեք
30 ՄՂ և ոյնն, ԽՄՂՃՆԸ՝ որդոց, Ո որդոցս, Ն չի՛ք
է, Խ հռուարութեանն
31 ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ մի, Խ չի՛ք իցէ, ԺՁՊ մի, Ճ
միւսն փխ մին (ի)
31—32 ՄՂԸ ի լինել նմա չորրորդ
32 ԺՁՊ հինկ փխ հինգերորդ, Մ զարմիցն իցէ,
Ճ ըստ չորրորդին է

34 Ո սապէս ամենայն, ՂԸ ամենայն, ՄՅ խնայ-
մութիւնս Մ չի՛ք ի, ԺԽՁՅ ի լինել նմալ
35 Շ երեք, ՆՈ և կամ, ԺՁՃՄՊ չորս, ՆՈ աշ-
խարհականաց
37 ՆՈ երեքն, ԽՂՃԸ մի, ՆՈ ի միո, Շ ի մի-
սուն
38 ԽՄՂՄՅ ի միսոյ, Շ ի միսու, ՆՈ ի միոյէ
փխ ի միսոյն, Ն չի՛ք ի (լինելն), ՄՄՅՇ
ի լինել, ՄՅՆՈ մնա, ԺՁՊ մնան երկու և
մին երեք
39 ՆՈ ապա թէ յանդգնին՝ քակեսցին, ԺՁՅՄՊ
և քակեսցի
40 ԽՄՂՃՄՅՇ ուղղեսցի, ՆՈ ուղղեսցին, Մ թէ,
Շ անդիսանալ
41 Ո զնտանութիւնն, ԺՁ չի՛ք կամ (զսաստ)

889-ԲՂ ԷՁԻ

1 Մ չի՛ք մի, ԺԽՁՂՄՅՇ իցեն
1—2 Ն չի՛ք երկու ի մի... և թի
2 Ո ապա փխ և, Մ քակեսցի, ՆՈ քակեսցեն,
ՄՅ յաջորտս փխ յաղաղս
3 ԽՄՂՆՇՈՊ յանդգնութեան, Ճ յանդգնելով, ՄՅ
յանդգնութեամբ, ԽՄՂՃՄՅՆՇՈ և կամ
4 Ճ սահմանի, ՆՈ սահմանեսցեն Ո յանգիտա-
նալով, Ժ անգիտ անգիտանալով
5 ՄՂԸ ի շնացողաց փխ իշխանաց, ՆՈ ալլ-
օրինակ լիցի, Մ լիցին, ԺԽՁՂՄՅՆՇՈՊ ներ-
ման, Ճ ներելն, ԺՁՊ յամենեանն, ՄՅ յա-
մենայնս
6 Ո չի՛ք մի, Շ չի՛ք (մի) ի, Մ կողման, Շ
չի՛ք իցէ, ԽՄՂՃԸ մին, ՆՈ մի, Մ բնաւ
7 ՄՂՃՄՅՆՇՈ և թձ (անգիտանալով) ՄՂԸ ան-
գիտութեամբ, Ն անգիտով, Ո անգիտելով,
ՄՂԸ քակեսցի, ՆՈ քակեսցեն
8 Շ ի հաղորդիւ Ո հաղորդել, Շ ալլ լիցի հե-
ղացեալք, ՆՈ իբրև
9 Մ զպոռնիկ, ԽՄՂՃՅՇ քակեսցեն
10 ԽՄՂՃՄՅՇ ի լինել, Ն ի չորրորդ
11 ԽՃՄՅՆՈ մի, Մ արդ փխ ալլ, Ն ալլ է,
ԺՁՊ որ ասէ. քանզի որ ասէ, Ճ բնութիւնն
12 Մ անց, Ո յանց, ԺՄՅՆ զբոսմանս, ՄՂԸ
չի՛ք մեղմացուցին
13 ՄՅ ի լաւացն, Ն լաւանց, ԺՁՆՇՈՊ զչորրոր-
դին և զհինգերորդին
15 Մ չի՛ք Ջալդ մինչև հաղվածի վերջը, ՆՈ և
ըստ կանոնաց, ԽՂՃՄՅՆՇՈ և կամ ներե-
ցին (Ո ներեսցեն)
16 ՈՊ յալդոցիկ
16—17 Ճ ըստ տնտեսութեան մտաց զնել, ՆՈ
ալլ ինչ ըստ տնտեսութեան զնել մտաց
17 Ո ոչ փխ ինչ
18 Բուր ձեռ. ինչ փխ ոչ. սրբազնիլ եմք հա-
մաձայն ԱՐ խմբագրութանեմքի, ԺՁՊ ի
կենդան

19 ԺՁՊ վարժ ի որ, Շ վարժեալք փխ վարժ որ,
Ժ սովորութեանն
20 ԺԽՁՂՄՅՇՊ զբազում, ԺԽՁՂՄՅՇՊ ի գրոց
արանց տեսանեմք, Ճ անտեղյակ
21 Ո յալլամ, ՆՈ լինելով, Շ ի լինել, Ն ի միոց
իցէ ի կողմանէ, Ո ի միոյէ իցէ և ի կող-
մանէ, ՂԸ կողման իցէ, ԺՁՊ երրորդն փխ
հինգերորդն, Ն չի՛ք կամ հինգերորդն
22 ԽՂՄՅՇ զնոյնն, ՄՅՆ չի՛ք ի, ՄՅ զմիւս, Ճ ի
միւսն, ՆՈ զմիւսմէ (Ո ի միւսմէ) պահան-
ջին ի կողմանէ, ԺԽՁՇՊ որ է դռնն ուրէք,
ՃՄՅՆՇՈ զտանել, Ո զմուն փխ դուն
23 ՆՈ իւրն, ԺՁ արէնք, ՂՈ զառականսն, ՆՇ
մի յայտնէր
23—24 Ո ի միոյին փխ ի միոյցին
24 ԽՂՃ նոյնն, Մ զնոյն, Յ զնոյնն
25 լոհանու, ԽՃՄՅՆՈ ոսկեբերանին, ՂԸ ոս-
կեբերանոյն
26 ԽՂՄՅՇ զասացեալսն, Ճ ասացեալսն, Ն զա-
սացեալսն, ՆՈ թէ, Ո հրամանէ, Շ ազգա-
կանաց
27 Ժ կինն, ՆՈ զսէրն փխ զսերմն, Մ յեռաւորս
28 ԽՂՃՄՅՆՇՈ զսէրն լինել, ԽՂՃՄՅՆՇՈ և արդ,
ՄՅՆՈ խնդրեն
29 Ճ զսուրբն, ՄՅ սրբոց, ՂԸ սուրբ, Ժ զգաւ-
րութիւնն, ԺՁՄՊ աւետարանն, ԽՂՅՇ աւե-
տարան
30 ԽՂՃՅ զպահպանութիւնն, Ճ այնորիկ
31 Շ խնդրելի փխ խտրելի, ԺՄՅՊ ալլ գիտելի
է, Խ արէնքն է
32 ՃՆ արէնքն
33 ՆՈ օրինաց գրութեան, ՄՅ գիտութեան է
34 ՂԸ դթորս, ՆՈ զթորս, Ն անուին, Ո ա-
ռուին, Շ արէնք, ՂԸ չի՛ք օրէնքն, ՄՅ հօր-
քոյր և մօրքոյր, ՆՈ զհօրքեր և զմօրքեր
35 Ճ չի՛ք մօր, ՄՅ զայսոցիկ

- 36 ձ չիք իբր, Շ իբրև, ՆՈ չիք ոք
 37 ՆՈ մինչև չորրորդ և հինգերորդ, Մ չիք ի
 (հինգերորդ), ՄՅ զարմն առնուն զիրար,
 ԺԽՁՊ և զայս նշան է ասէ, ՂՄՅՇ աննշան
 է
 38 ձ Բըւովով, Շ զայդ փխ յայտ
 39 ՄԵՇՈ քնտանութեան, ձ ծննդաբն, Պ ծնուն-
 դը, ԺՄՅՆՈՊ րաժանել
 41 Խ աճոյ, ՆՈ Թուկայի այս դատաստանը
 42 ԺԽՁՂՄՅՇՊ կար է, ձ կար են, Ո չիք ի,
 Խ այգմ, Ղ այսմն

- 43 ձ իբրև, ձ հեղըստացէ զայցէ, ՆՈ ստացցէ,
 Խ տգէտելոյ, ձ տգէտ հղելոյ, ՄՅ գիտե-
 լով փխ տգիտելոյ, Ն տգիտելով, Ո տգե-
 տելով, ԺՁ Թողութիւնն
 44 Խ ուղիւղ, Ղ ուղիւղ, ՄՅ վարով փխ վարելով,
 Ն որոց փխ գրոց
 45—46 ՆՂՃՇՈ և զմեղ (Շ մեղ) ազատէ ի մե-
 ծէ (Շ մեծ, ձ ազատս ի մեղէ) և յանալառ
 դատաստանէ (ձ + արասցէ),
 46 ազատ, ՆՈ մի լիցին, ձ կաշառք, Մ զբա-
 զում, Ո բազումս

890-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ՆՈ վրէժխնդիրք, ԺՄՅՇՊ այդոքիկ, Ն այդո-
 ցիկ
 2 Ո հատուցանելոց են, Ժ է, ՄՅ հատուցանե-
 լոց են դատաստանին
 4 ԽՃՄՅՆՈ վասն նաւաց բեկելոց (ՄՅ բեկելոյ)
 ի ծովու (ձ ի ծովս)
 5 Մ զնալս, ԺԽՁՂՄՅՇՊ ձեռնադրութեամբ
 6 ԺՁՊ է, Խ վայելով, ՄՂՃՄՅՇ վայելելով, Ն
 վայելող շահից նորա լինել, Ո իբրու զի
 հանդերձեալ էր բառերով վերջանում է
 Դատաստանագիրքը սույն ձեռագրում:
 6—7 ԺԽՁՂՄՅՇ չիք յաւար առնուլ
 7 Ն չիք յօտար մարդկանէ, ՄՅ դատաստան
 8 Շ չիք ձրի, Ն կամի, Ն չիք վարձա տացեն,
 Մ վարձոյ, Մ զօրանացն փխ զօրինացն
 9 ՄՂԷ ածեալ, Շ յարուցանելն, Շ իւր, ԺՁՊ
 կամ փխ Այլ, Մ չիք, Այլ
 9—10 Ն այլ մի ազանել
 10 Ն որպէս որ, Պ զօտար փխ զաւար
 11 Մ որպէս փխ իբր, Ն զտէր, ձ չիք որ, ԺՁ
 ի հանդէլոց
 12 ԺՁՄՇՊ դատաստան
 12—14 Մ չիք Եւ սակաւ... ծովու
 13 ԽՂՃՄՅՆՇ Թէ ի (ձ չիք) մերոց ազգաց պա-
 տահի
 14 Ն տիրելոց
 16 Յ վասն խաբեբայիցն
 17—18 ԽՂՃՇ յանուն սրբոյ (ձ սրբոց) և եկե-
 ղեցեաց վանաց, Մ յանուն սրբոյ վանաց և
 սրբոց, Յ յանուն սրբոյ եկեղեցեաց և վա-
 նաց և սրբոց, Ն յանուն սրբոց եկեղեցեաց
 և այլօր...
 18 ԺՁՁՊ պատճառանաւք, Ն ի բազումս
 19 Յ գիւրեաւ, ԺՁՊ չիք ի, ԺՁ պատակալ փխ
 պատրուակեալ, ԽՂՃՄՅՆՇ հնարին փխ սո-
 վորին
 20 Մ բնձարական, ԽՂՃՆՇ ունել փխ առնել,
 ՂՇ և այլ անձն, Ն կեղծաւորութեան, Պ
 ըստ անկեղծաւորութեամբ
 21 ձ կալ նոցա կալ
 21 ՄՅՆ ինչս, Մ յայլոց

- 22—24 ԽՂՄՅՆՇ անուն (Ն յանուն) իցէ և Թէ
 կարիս ինչ իցէ (Ն չիք և Թէ ...իցէ) անդ
 առաբել, և Թէ այս չիցէ՝ յիւրաքանչիւր ի
 (ՂՄՅՇ չիք) տեղիս տալ, և Թէ չիցէ հնար
 այսմ (Ն այսմ), ձ անուն իցէ անդ առա-
 բեալ և Թէ կարիս ինչ իցէ յիւրաքանչիւր
 տեղիս տալ և Թէ չիցէ հնար...
 24 Ժ յայսմ, ԺՁՁՊ ըստ պատշաճի ժողովոյն,
 ԽՂՄՅՇ ժողովոյն փխ ժողովելոյն
 25 Ժ եպիսկոպոս
 26 ԽՂՃՇ շինոյ
 27—28 Ն չիք և Թէ չիցէ բաւական... յանոսիկ
 վարել
 28 Յ յայսոսիկ, Յ օրինակ
 Մ ամբողջ հողավածը այսպէս.
 Եւ զի բազումք շրջին խաբէութեամբ
 յանուն սրբոց և վանաց եկեղեցեաց և այ-
 յօք պատճառօր և . բազումս պատրեն,
 բանդի հնարին ունել Թուղթս և այլ ևս կեղ-
 ծաւորութեամբ: Արդ, յորժամ պատահի նո-
 ցա գտանել զխաբէութիւն նոցա, զժողովմալ
 ինչսն առնուլ, որ յայլ եկեղեցոյ անուն
 առեալ է, և յորոյ յանուն առեալ է՝ անդ
 տացէ և կամ ի պէտս աղբատաց տացէ, և
 կամ յեկեղեցոյ շէնս, և կամ ի գերեալս
 30 ԽՇ ի նոր, ԺՁՅ գեաւղ, Պ գիւղ, Շ շինին,
 Ն վասն գիւղից նորապէս շինողաց
 31 ՆՊ զառաջին, Ն շինիցի, ձ ի գեօղ, ԺԽՁՆՇ
 գեաւղ, Պ գիւղ
 32 ՄՂՆՇ ջրին, Ն այնպիսեացս, ԽՄՁՂՃՅՆՇՊ
 մինչև, ձ բանկիւղն, Մձ ժողովին, ՂՇ չիք
 և (ապա)
 33 ԽՄՂՃՄՅՇ հաստատեցի, Ն հաստատիցին
 34 Խ արիւնակ փխ աւերակ, Ղ աւիրակ, Շ շի-
 նացի, ձ մինչև, Մ չիք գի, Մ ի փխ գի,
 Յ գետեկ փխ գիտել
 35 Մ զիւրաքանչիւր, ՄՄՅ սահման, ձ զսահ-
 մանս, Խ դատաստանաց փխ անդատանի,
 Մ չիք անդատանի, ՂՃՄՅՇ անդատանաց,
 Ն անդատանաց և զայլոց իւրաքանչիւր
 ըստ սահմանի նախնեացն կալցին, Մ լի-

ցի փխ կալցին

36 Ս և փխ իսկ, ԽՄՂՄՅՆՇ թէ, ԽՂՇ բազմա-
ժամանակ, Ս բազում ժամանակ, ՄՅ որ
զիտեն, Ն և անգիտելի և տէրութեան, ԺՁՃՊ
զտեբութեան, Ս չի տէրութեան, Ղ տէրու-
թիւնն, Յ տէրութեանն

891-ՐԴ ԷՁԻ

1 Ն չի և (մասն), ԺՁ գլխաւոր

1—2 Ս չի և մասն աւելի....զայլսն

2 Խ չի իցէ, ՄՅ գեղջին, Ն գեաւդըն, ԽՂՄՅՇ
հոգալով, Ն հոգալ, ԺՁՊ և զայլսն, Ն
զայլս

4 ՄՅ գլխումաշ, Շ չի կումաշ.... ինչ, Ն վասն
հաստատութեան համօրէն վաճառաց

5 ՄՅ եւ վաճառք, Ս չի որք, Շ որ, Ճ յա-
մենեցուն

6 ԽՃՄՅՆ յանձնառութեան, Ղ յանձնառու-
թեան, Ժ վկայութեանն, Մ վկայութեամբք,
Յ վկայութեամբ, ՃՅ կամք, Ն ըստ, Ժ եռ
փխ նոսա

7 Ս չի ըստ, Ս սապկա փխ այսմ, Ն չի
ըստ այսմ....վաճառիցէ, Շ այսմն, Ս վա-
ճառէ

8 Ն կամքն ընդ նմա լինել փխ իւրոց....առնել,
Ս չի իւրոց, ՄՅ եղբարցն, ԽՄՂՃՆՇ որք,
ԽՂ ժառանկք, ՄՆՇ ժառանգ, Ճ ժառանգ
իցքն (ժառանգիցք են), ԺԽՍՂՃՆՇՊ թէ և
որդիքն (Ճ որդիք)

8—9 Ն որդի վաճառէ

9 Ս չի վաճառեն, ՂՇ վաճառիցեն, Ն եղբարց,
ԺՁՊ քեռոցն, Ճ քրեհրցն, Շ քեռոցն, Ն չի
կամօք

10 ԺՁՊ յորժամին (Պ յորժամայն) փխ յորժամ
կամին, ԺՁՊ դարձուցանեն, Ս յետ դար-
ձուցանել

12 Ն գրովք, ԺՁՊ վկայի, Ս վաճառին, Ճ վա-
ճառեսցեն, Ն վաճառիցին, Մ աղբատութիւն

13 Ս սահման, Ճ զնէ փխ զնէ

15 ԺՁՃ այդ փխ Արդ, ՃՇ այսպէս, Խ դարձին

15—16 Ս չի Արդ այդպէս....ըստ արժանւոյն

17 ԺՃ հաստատութեանն

17—18 ԽՂՄՅՆ իսկ գիր հաստատութեան (Ն
հաստատուն) նշանաւ եպիսկոպոսին (Ն
դատաւորին) լիցի, սակայն նշանն կամ
ճշմարիտ դատաւորին լիցի Քրիստոսի նշան
խաչին և (Ն+կամ) պատկեր....

Ճ իսկ գիր հաստատութեան նշանաւ Ե-
պիսկոպոսին լիցի կամ նշան ճշմարիտ դա-
տաւորին լիցի Քրիստոսի նշանն խաչին իւ-
րոյ և պատկեր....

37 Ս փոփոխումն, Ս նոր բաժանումն արա-
ցին, Ն արասցես, ՄՅ զբաժանումն հաւա-
սար արդարութեամբ, Ղ բարձանումն, Ժ
հաւասարատութեամբ, Ս չի հաւասարա-
դատութեամբ

Շ իսկ գիր հաստատութեան նշանաւ Ե-
պիսկոպոսին լիցի, սակայն նշան խաչին և
պատկեր....

17—22 Ս իսկ գիր հաստատութեան նշանաւ
վարդապետին և եպիսկոպոսին լիցի կամ
ճշմարիտ դատաւորին Քրիստոսի նշանն խա-
չին և կամ այլոց դատաւորաց, սակայն ար-
քունի նշանաւ նշանակին և այնպէս հաս-
տատին....

19 Մ ամենայն փխ այսինքն

20 ԽՂՃՅՇ ձեռամբք, Մ ձեռամբք, ՂՃՆ նշանա-
կեալ

21 ՄՅ գրեն

22 Ժ չի աստ, ԺՁՊ լիցին, Ս չի նոյնպէս....
լիցի

24 ԽՄՂՃՄՅՆՇ վասն բաժանման հարսանց (ՄՅ
հարսանաց, Ճ հարսներոյ, Մ հարսանեացն,
Ն եղբարց)

25 Ս բաժանին, Ն բաժանեցին

26 Ժ զհարսանեաց, ՁՊ զհարսանեացն, Ս
զհարսանց, ԺՁՊ բաժնա, Շ չի և, Շ իւ-
րաքանչիւրսն, Ս չի յայտ....յիւրաքանչիւ-
րոսն

27 Ճ ինքեանք, Ս առնուն փխ հայրենեացն

28 ՄՃՅ թէ, Մ ի մէնշ, ԺՂՇ յամենեցուն, Ն յա-
մենեցունցն

29 Ս վճարի փխ կանգնեցի, ՄՃ չի որ, ԺՁՊ
իւրոց

30 Ս չի Ձայդ....է դատաստան, Ժ քաղաքա-
ւարութեան, ՄՅ քաղաքաւարութեամբ

33 ԽՄՃՄՅ անկանի, Խ ի ծարի, ԺՁՊ և փխ
կամ, ԺՂՅՇ եկեղեցոյ, Ճ յեկեղեցի,

Ն վասն որ ծառէ անգելո և կախելոց և
յեկեղեցոյ անկելոց կամ քարիւ եկեղեցոյ
մեռելոց

34 ՄՅ եւ որք յաղաքս ի ծառէ անկեալ ի վայր
մարդ որ մեռելոյ հարցեալ էիր, Շ մեռա-
նել

35 ԽՄՂՃՆՇՊ և կամ, Ս չի թէ, ԽՄՂՆՇ խեղ-
ղով, ՄՅ մեղանշումն, Մ տկոցն

36 Մ որ ինչ

37 Ս ապա փխ Այլ, Ճ չի թէ, Մ ունիցեն փխ
առնիցեն, Ս զոր փխ յորում

892-ԲԳ ԷՋԻ

- 1 Ն թէ, Ժ եղ փխ հղև, Շ յամօթ փխ յանօթ,
Ժ պղծութեանն, Մ հոգոց
- 2 Ճ ուտիցեն
- 2—3 Մ շիք թէ յայն ազգ...իցէ,
- 3 Ճ քարկոծեցեն, ԽՄՂՃՄՅՆԸ զմիսն (ՄՂՃՄՅ
զմիս) նորա
- 4 ԽՂՄՅՆԸ թէև, Ճ շիք և, Մ եղջիրաւորքն թէ,
ՂՃՅՆ եղջիրաւորք, Մ եղջիրաւորք, ՄՂ
հարկանեն, ԺՄՁՊ զմարգն, Մ մեռանի
- 5 ԽՄՂՃՄՅՆԸ շիք և (ոչ)
- 6 ԽՂՃՄՅՆԸ մեղականաց, ՄՆՇ պղծութեան և
սպանութեան
- 7 ՄՅ շիք թէ, ԺՁՊ շիք զայս, ՃՇ հատանեն,
Ճ շիք զայն, Ճ զպտուղն փխ ի պտուղն
- 8 ՄՅ թէ, ԺՁՊ շիք նորա (այլ), Շ շիք բայց
...նորա, ԽՄՂՃՄՅՆԸ այլ (ՄՅ շիք) բու-
սանիցի, և կեցցէ ի հաս (Մ շիք և...հաս),
կերիցեն
- 8—9 Ն կերիցեն անխորի և մի խոտեցեն
- 9 ՄՇ ծնեալք, ՄՅ ի յանասնոց, ՄՃ յանաս-
նոցն
- 9—10 Մ շիք աստի... հաւատարմէս
- 10 ՂՇ շիք բատ, Մ այս յարիւնացն է, ՂՇ յաւ-
րիւնացն, ԺՆ շիք և
- 11 Ճ ապալ փխ Այլ, ԺՁՊ կեկողեցի անկեալ, Մ
շիք ի խոտարհ, ՄՂՃՄՅՆԸ եթէ քար, Ն քար
դերծեալ և, Մ անգանի
- 11—12 Ն շիք յեկեղեցոյ ի վայր
- 12 ՄՃ շիք ի վայր, Մ մեռանի, ՄՅ մատուցեն
- 13 Ժ շիք նմա
- 15 Ճ ասացեն փխ արասցեն
- 17 Մ գողից, ՄՂՇ հանել
- 18 ԽՄՂՃՄՅՆԸ այլ վասն, ԺՁՊ հարցել
- 18—19 Մ Այլ վասն գողոց ի փայտ հանելոյ
հարցումն. եթէ այլադղի և եթէ քրիստո-
նեալ և հրամայէ քրիստոնի
- 19 ԺՇ եթէ քրիստոնեայ իցէ (Շ է), Խ քրիս-
տոնէ, ՅՄ քրիստոնէի (և), ՅՄ քրիստոնէին,

- Ճ հրամայիցէ, ԺՁ ի փայտէ, Շ քաշել,
ԺՁՊ և թէ փխ եթէ (հնար)
- 20 Մ է փխ իցէ, ԺՄՁՊ շիք ոչ, ԺՄ կաշառելով,
ՃՄՅ կաշառաւք, Մ ապա թէ փխ Իսկ եթէ,
ՄՂՇ այդորիք, Ն այտքիկ
- 21 Մ շիք ապա, ՄՂՇ զհրամայեալա, Մ շիք հար-
կաւորաբար
- 22 Մ հրամայից, ԺՆՅ յոհանէս, ՄՁՂՇ յովան-
նէս, Ճ յովաննեալ
- 23 Ն յաւելի, ՄՄՅ շիք ձեզ
- 24 Ն ի սիրտն, Մ երեսս
- 25 ՄՅ Սամուէլի առնել
- 27 ԺՁՄՅՊ վասն որ (Մ շիք) կենդանի անա-
տուն (Մ+որ) սպանանէ (Ձ սպանէ, ՄՅ+
զմարդ), Մ սպանելոյ, Ճ սպանանելոյ, Շ
սպանանելոց
- 28 ՄՅ Իսկ փխ Այլ, ՄՅՆ լիւիցի, ՃՇ իցէ փխ
լիցի, Ն չորի խեղանան, ԽՄՂՄՅՆԸ և կամ
ձի, ԺՁՊ ազհան, ԽՂ աքըհան, Մ աքըհան,
Ճ աքըհան, ՄՅ աքըքիհան, Ն կիցսքեկեց
- 29 ԽՄՂՃՄՅՆԸ և կամ եղև
- 30 Ն դիտիցէ, Մ և այլ ազգ առնիցին, Յ առնի-
ցին Մ և այլք ասեն նմա, Ն և բողոք բառ-
նայցեն, վնասն ցուցանիցեն, Ճ ցուցուցա-
նեն
- 30—31 Մ և նա անփոյթ առնէ
- 31 ԽՃՄՅՆԸ կացցէ, ՂՇ կայցէ փխ արասցէ,
Մ հնարի, Մ շիք որպէս արժանն էր, ԺՁՊ
կիցս բնկեցցէ, Մ կիցսն կեցեալ, Մ և կամ
(խաճեալ)
- 32 Ճ խայծեալ, Ն առամն ածեալ փխ խաճեալ,
ՄՂՇ սպանցէ, ՄՅ տէրն
- 33 Ն անասուն, Շ շիք ոչ, ՄՄ թէ, Յ անսորք,
Մ անսորք փխ յանսորք, Ժ անասնոյ,
ԽՂՆՇ յանասնոց
- 34 Ն շիք թէ էջ, ԽՆ ի մեռելոցն, ՂՄՅՇ ի մե-
ռելոյն, ԽՃ տեարք, ՄՂՄՅՆԸ տեարքն

898-ԲԳ ԷՋԻ

- 1 ՄՅ նորա, Ն յայտնիցեն, Մ զպատճառն, Յ
զպատճառն
- 2 Ն վաճառիցեն, ԽՂՃՄՅՆԸ խրատել զնոսա
(Յ զնա)
- 1—2 Մ շիք և այնոցիկ...խրատել
- 3 Պ դատաստանեցաք փխ դատաստան եղաք,
Մ շիք երբմն, Ժ հաստատեալ
- 3—4 Մ շիք այլ հաստատել...առաւելեալ,
ԽՂՃՄՅՆԸ հաստատել և (ՂՄՅ շիք) կանո-
նաւք մասամբ (Յ մասամբք, Շ մասամ)
առաւելեալ
- 4 Ժ կանունաւք, ԺՁՊ առաւելի

- 6 ԽՄՂՃ վասն որ յղարկէ (Մ յուղարկէ, Ղ
յուղարկէ, Ճ զրկէ) զմարդ ի ճանապարհ
(Ճ ի բան կամ ի գործ) և (Խ շիք) կամ
այլ գործ (Ճ շիք և...գործ) և մեռնի (ՄՃ
մեռանի),
ՄՅ վասն մարդոյ որ ողորկէ ի ճանապարհ
կամ այլ ինչ տեղ որ մեռանի,
Ն վասն զմարդ ի ճանապարհ և այլ

¹ Այս բառի տարբերակները հետա-
գայում այլևս չեն նշվում:

- գործ առաքողաց և վնասելոց սպանմամբ,
 7 ԽՎՃՆԵՆ ալլ վասն, ՄՅ Եթէ որ զալլ ու զմարդ
 ի ճանապարհ յուղարկէ յումէք, Մ Ալլ վասն
 յուղարկելոյ զմարդիկ ի ճանապարհ, բա-
 զում.... ԽՂԵ յղարկել, ճն յուղարկել, ՄՅ
 տեսանեն, Շ տեսանէին
 8 Մ ի հարցումս, Ն ի հարցմանցս, ԺՁՂԵՊ
 մշակութեանն
 9 ԺԽՄՁՂՃՇՊ շիք ի, Ժ ալգէգործութեանն, Ձ
 ալգէգործութեան Պ յալգէգործութեան, ՄՂԵ
 շիք և (ալլք)
 9—10 Ն շիք ի ալլք ի զինուորութիւն, Ժ ի
 զինուորութեանն, ԽՄՁՂԵՊ ի զինուորութեան
 10 Մ շիք զարձեալ, ԽՄՂՃՆԵՆ որ (ն շիք) ի
 պէտս փխ որպէս
 11 Մ կենաց մերոց, Մ շիք օրինօք պատրաս-
 տեալ է, Ճ որ փխ որոց
 12 ՄՅ յորողայթ, ՄՅ անպարտք, ԽՄՂԵ
 տեսարքն, ՃՄՅՆ տեսարք, ԺԽՄՁՂՄՅՆԵՊ
 նորա
 13 ԺՃ պատուէն փխ պատուէրն, Խ պատուէրն,
 և պատէր, ՄԵ և փխ ի, Մ հնազանդելոցն
 14 Յ իւրոցն, ԺՁՊ միաբանութեամբ, Ն միա-
 բանական, Ղ խաղական
 15 ՄՂԵ զդէմսն, ՄՅ զընդդէմն, Մ հրամայեա-
 ցեն, Մ հրամայիցն, Յ հրամայիցին, ԽՄՂՃ
 ՆԵ տեսարք, ՄՅ տեսարք
 16 Ն պատահիցէ, Ն և փխ կամ, ՄՂԵ սպան-
 նութիւն, Ն սպանութեան, ԽՂԵ տէր
 17 ՄՂ թէ Ն իւրոյ, ԽՄՂԵ զվնաս, Շ յառաջի

- 18 ՄԵ շիք և, Շ անպատրաստ, ԺԽՄՁՂՃՄՅՆԵՊ
 ի գործս
 19 Ն պատահէ, Մ խիթային, ՄՅ խիթ առ այրն,
 Մ արենպարտ է, Ճ արեան պարտական է,
 ՄՅ արեան պարտ է. Եթէ քարագործ և ալլ
 ինչ արուեստաւոր ի գործս իւր անպատ-
 րաստութեամբն իւրով վնասեցի կամ թէ
 մեռանի և տէրն իւր անպարտ է:
 21 ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ վասն (Շ շիք) մանկանց ուսու-
 ցողաց (Ճ ուսուցանողաց, Շ ուսուցո)
 22 ՄՅ Ձի չէ (Յ ոչ է) պարտ, Ն վարձով,
 ԽՄՂՃՆԵՆ բատ կանոնի
 24 ԺԽՄՁՂՃՄՅՆԵՊ որք փխ որքք
 25 ԺՃ իւրաւք, ՁՊ իւրաւք, Ն հողայցեն, ԺՁՊ
 թէ
 26 ԽՃՄՅՆ յօծարութեան, ՄՃ ուսուցանողացն,
 Ճ զի արժան է
 27 Ն հողն, ԽՄՂՃՄՅՆ սերմանողաց, Ն բնակել,
 ԽՃՄՅ թէ, ՄՅ աղքատ է, Ն Եթէ աղքատ ոչ
 պահանջեն
 29 ՄՅ թէ, Ն հակառակիցէ, Ն ի փխ և, Ճ
 բռնաբարեացէ
 30 ԺԽՄՁՄՅՊ ի մանուկ, ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ զհողեոր
 (Մ զհողեորն, Ն հողեոր) շնորհին
 32 ԺՁՃՇՊ երթեալ
 34 Շ շիք վասն, Մ արբեցութեանց
 35 Ժ զարբեցութեանն, Շ սահման, ՄՅ առաջ-
 նորդաց
 36 ԽՄՅՆ շիք ի, Խն յսպասաւորաց, ՄՅ զըս-
 պասաւորաց, ԺՁՊ թէ, ՄՂՃՄ ժայտքեն

894-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 ՄՂԵ շիք է, Ն զսահման, Ճն նորա, Մ շիք,
 ըստ, ԺՁ ըստուգարանութեանն
 2 ՂՃՆԵ ժայտքելն, Մ տէքքելն, Յ տալքքելն,
 ՄՂՄՆԵ ի կաղմածէ
 3 Մ մարմնոյն
 3—4 ԺՁՊ շիք արբեցութեան.... սահման
 4 Մ անյաղութիւն է, Մ շիք է
 5 Շ արբեցութիւն է, ՂՄՅՆ թեթեւումն, ԺՁՄՅՊ
 շիք է
 6 ԽՂՃՄՅՆ և կամ, Ն սահմանի և նշանի, Մ
 և կամ նշանակ
 7 Մ իցէ փխ է, Շ իւրաքանչիւր, ՄՅ ի սպա-
 սաւորութենէ, Ժ զապաշխարութեանն, ԽՄ
 ՂՃԵ զշափ, ՄՅ զշափն, Ն զշար փխ շափն
 8 Ն մատչել, ԺՁ ընդ զատապարտանաւք դա-
 տաստանաւք
 8—9 ՄՅ ընդ զատաստանօք արբեցողացն են
 զատաստանք
 9 Ճ արբեցողին են
 11 Ղ թագաւոր, Շ շիք ամբողջ հողովածք
 12 ՄՅ Եւ ինչ է գործ մարդոյս՝ զաստուած-

- պաշտութիւնն և ծանեաք զնա, զի նա միայն
 է աստուած: Ապա.... Ճն զինչ է, Ճ զաս-
 տուածպաշտութիւնն
 13 Մ մարդոյն, ՄՆ մարդագոյն
 14 Պ զուարթս, ՄՂ պահելով փխ հայելով, Ն
 նայելով
 16 ՄՅ շիք ահա, ՄՂ խորհրդականքն
 17 Մ բնաւորք, Մ հրեշտակ, ԽՄՂՃն մին, ԺԽՄ
 ՁՂՊ պարգև փխ պարզ և,
 17—18 ՄՅ անխառնութենէ փխ յանխառն բնու-
 թենէ
 18 ԺՁՆՊ և փխ ի (բաղմաց), ՁՊ յիսկզբանն,
 ՄՅ յիսկզբան
 20 Ն զերեսս
 21 Ճ մարդ, ԽՄՁՂՃն յոգի, Ժ աշուքն փխ
 ապուշքն, Մ ամենայն փխ յայինքն Ն շիք
 ալինքն տղէտք, Մ տղէտքն, Մ տղէտ
 22 Ն բերանովք, ՄՂՄՆ ալլօք, ԺՄՁՂՊ գոր-
 ծաւք ՄՆՊ զանրովանդակելին
 23 ԺՁՊ ի զդաստութիւն, ՄՂՃ ի սղայութիւն, Մ

- ի գալուստին, ԽՄՅՆՊ բովանդակել, ձ ալլ
և, ն զփշակ
24 Մ և փխ կամ, Ժ և զխտեայ, և Մ չիք և
25 ՄՅ բովանդակ, ևՊ բովանդակ, և բնութիւնս
25—26 Մ չիք ունեւոր... և զհողմն
26 ԺՁՊ զչեքմն, բոլոր ձեռ. զհողմն փխ զհողմն,
Մն բժշկաց, ԽՄՂՃՄՆ մանկունքն
27 ԺՁՊ զհողմն, Ղ զհողմն, Ժ ցամաքութիւն,
Մ և ցամաքութիւն, և յոսկէր, ՄՅ զմար-
մին, Ժ խոնաութիւնն, և խոնարհութիւն
փխ խոնաութիւն, ձ և զչրոցն
28 ՄՅ արեան, Մ երկան փխ երակսն, ԺԽՄՁ
ՂՄՅՆՊ հողմն փխ հողմն
29 Ն չիք հողմն, ձ խառնել, ԺՁՁՊ արաւանս,
Մ ալրականս
30 Մ իգականս (ասեն)

- 31 Ն չիք ոչ (զբնութիւն)
32 ձ զսկանիլ
33 Մ չիք վասն որոյ ոչ ասաց.... միեշէ հողմածի
վերջը
34 Ղ սրովբէիցն, և որով փխ սրով, ԽՂՃՄՅ
ղանապարհս
35 ձ և թէ ալր, ԽՂՄՅ անեղք, ձ չիք և
36 ԽՂՃՄՅՆ քանդի, ՄՅ չիք թէ (ի սկզբանէ),
ԺՁՂՃՄՅՊ զերկիւնս
37 ԽՂՄՅ թէ ու զչորս, և զչորս, մյուսները
զչորս, ձՊ չիք թէ (երկիր), ՄՅ չիք էր,
Մ աներկութիւն, և հողմն
39 ԺՁՆՊ զերկիւնս
40 Ն և զամենայն, և զորս փխ զօրութիւնս, և
զբար

395-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ԽՁՊ չերկիր, ձ երկիւն փխ երկիրս
2 ԺՁՆՊ բարբառով, ձ բարբառին, ԽՂՃՄՅՆ
ապա ուրեմն (ՄՅՆ չիք) և, ԺՁՊ չոր, Ղ
չիք և (Դաւիթ)
3 ՄՅ նա փխ նորա, ԽՂՃՄՅՆ չիք և զցամաք
....ստեղծին
5 ԺՅ հողմն, Ձ հողմ, Ղ յոգիս, և զպաշտօնայս
(խելով)
6 Յ զգաստ, Ժ սեռակ, ԽՂՃՅ զանուն
7 Մ սոյնպէս, Յ՝ սապէս փխ ալսպէս, և զգա-
սն
8 ՄՅ զհրեշտակն, Մ ի սկզբան, ձ յայլ, Մ
յետու, ձ ասացաւ Արարհամու
9 Ն զհարար, ԽՂՃՆ եթէ եկին, ԽՁՅ հրեշ-
տակրն, Մ հրեշտակն
10 Ղ զալրս
11 Ղ զսերովբէիցն....զքերովբէիցն, և զկերպա-
րան
12 ԽՂՆ յակովբ, Մ յակովբայ, Յ յակոբայ,
ԽՂՃՅ հրեշտակացն
13 Ն ասելոյն, ԺՄ երկրի, ձ որոց
14 Խն մարդկանն
15 Ղձ կարճելովփխ կարճելով,
16 ԽՄՅ զանուանս, ձ զանասունս փխ զա-
նուանս, և զանունս, Ղձ հրեշտակաց, ձ
բաւականս, Մ՝ բովանդակ, Յ՝ բովանդակ
փխ բաւական
17 Ղն կերպաւ, ԺՁՊ չիք և (զքերովբէսն), Պ
զքերովբէսն
18 Ժ զչարարեալ, Ղ Մովսիսի, Մն Մովսէսի,
Ղ ի տաճարին փխ ի խորանին ՄՅ կցեալ,

- ՄՅ որ
19 Մն քառութեան, և-ից բացի մյուսները չիք
(և) ի, ԺՁՊ մենքենովթան, Ղ մենքենովթան,
ձ զմենքենովթան, ՄՅ մեքայնովթան, և մեքէ-
նովթան, և քերովբ, ձ քերովբ, ՄՅ չիք
քերովբ, և քերովբէս
20 ԽՂ առիւծուն, ՄՅ առիւծոյն, ՄՅ և ուսը
մարդոյ և արծուոյն և...., և կարաց փխ
կառաց
21 ձ ստուցիւ
22 ՂՄ զթիթղուն ձ լոյսերամա, Մ զստեւերամա
23 ԺՁ միքիւ, Պ միքիւ, և զորս
24 ձ զանասունս փխ զանուանս, և զանունս,
և Նսայիաս
25 Ղն կերպաւ, ԽՂՄ զփառարանութիւն
26 ձ յայտէ (և յաւելու), ձն շորեքերպեանս
27 ԽՂՃՆ շորեքթէնան, ԺՁՊ մենքենովթայ, ձ
մենքենովթայից
28 Ն տէր փխ սորա, Ժ թէ դեպ փխ թէպէտ,
ԺԽՁՃՄՅՆՊ չիք ի (խորհուրդ), Ղ ի միս
փխ ի միտս
29 ԽՂՃՆ կերպաւ, և տեսանէ և
30 Ն ալլս փխ ալսիւքն սալլս, ձ ալլ աննման
փխ ալլակերպս
31 ձ անուոցն, Մ անուոց
32 ԺԽՂՂՄՅՊ անձնական է, ասէ, ՄՅ հողմ,
Պ գոյ
33 Ն որք, ԽՁՂՁՊ բազմալեւք, և բազմա-
լայք, ԺՁ չիք և (հողմ), Ժ հողմ և, Ղ ուր
փխ հողմ
34 Ն ակեարկեալ

896-ԲՂ ԷՋԻ

- 1 Ն ասացից
- 2 Ն յիրարանշիր, Մ աւետարանի
- 3 Ն շիք ալլ ինչ, ձ զբազմութիւն, Ն զբազմութիւնսն, ձ հրեշտակացն զնդաց
- 5 ձ բայց միայն սուրբ, ՄՅ ինն փխ եւթն
- 6—7 ԽձՄՅՆ հրեշտակք (ՅՆ+Է) հրեշտակապետք, իշխանութիւնք (Ն+Է), զուարթունք (Ն զօրութիւնք), աթոռք, պետութիւնք, տէրութիւնք, սերովբէք, քերովբէք, Ղ հրեշտակք, հրեշտակապետք, իշխանութիւնք, պետութիւնք, տէրութիւնք, սերովբէք, քերովբէք
- 8 Ժ ոնէսիոս, ԽՁՄՅՊ դիոնիսիոս, Ն դէոնէսիոս, Ն պարծանք, ԽՂՃՄՅՆ արիսպագացի
- 9 Մ առաջելոցն, ձ աշակերտն, ԽՂՃ դաս, ՄՅ դասուց, ՄՅ շիք ասաց
- 10 ԺՁՃՄՅՊ երկու ի մի (ՄՅ մեր) երեսաց, Ն երկու ի մի էր ասացեալ, ՄՅ զհրեշտակապետն, ՄՅՆ ի հրեշտակաց
- 11 Ն ի սերորէից, ՄՅ ի նոսա
- 12 ԺՁՃՊ ուսնալք
- 13 ՄՅ սոյնպէս (Յ սապէս) առաջին որ են ի, Ն շիք են
- 14 Ղ շիք Ներքին, Ն դաս, Ղ որ, Խ հրամատարք
- 15 ԺՃՅ հիվիքն
- 17 ՄՅ և յեկրորդ դասք, Ղ դասք, Ն շիք դաս, Յ փառաբանութիւնք նոցա
- 18 Ն արարածոց, ձն յերբ, ԽՂՃՄՅՆ ոչ ողորմիս
- 19 ձ քաղաքաց
- 20 ՄՅ դասք, ԺՁՊ իշխանութիւն (Պ իշխանութիւնն) են, Մ իշխանութեանէ, Յ իշխանու-

- նեանն է, ԺՁՊ իշխանութեան (աստուծոյ), Ն իշխանութեանն
- 20—21 Պ իշխանութիւնք
- 23 Ժ երրորդ փխ Չորրորդ, ՄՅ դասք, ԺՁՊ ասէ փխ է (որք), ՄՅ շիք է, ձ զարութեանն, Ն զօրութեանն (Աստուծոյ)
- 25 ՄՅ դասք, ՄՅ շիք է, ԺՁՂՄՊ աթոռոցն (Աստուծոյ), ձ շիք Աստուծոյ
- 26 Ն շիք ասելով
- 27 ԺՁ դասապետութեանցն փխ դաս պետութեանցն, ԽՂՄՅՆՊ դասք, Ղ պետութեանն փխ քահանայութեանն, Մ քահանայութեան
- 29 ԺՁՂՃՄՅՊ դասք, ԺՁՄՆՊ տերութեան (Աստուծոյ)
- 30 Ն յարբայութիւն (յաւիտենից), Պ յաւիտենաց
- 31 Ժ եւթերորդ փխ ութերորդ, Ձ դաս փխ դաս, ՄՆ դասք, ձ շիք է, ԺՁՊ բերանալք, Խձ շիք են
- 32 Ղ երեքսրբանին, ՄՅ երեքսրբան, Ն լուան, ՄՅ եսայայաս, ԺՁՊ եսայիս ասելով, ԽՂ սոպք, սուրբ տէր, ձն սուրբ, սուրբ, սուրբ Խս (ձ շիք) տէր, ՄՅ սուրբ, սուրբ, սուրբ տէր զօրութեանց լինեք (Մ լի են երկինք)
- 33 Պ իններորդն, ՄՅ դասք, ձ քերորէից են, Ն լսեն, Ն վերին
- 34 ՄՅ մեծութեանս, Ն որ զովորդ են մեծութեան, ԺՁՊ շիք Աստուծոյ
- 35 ձ լինեն փխ լի են, ԽՂՃՄՅՆ քո
- 36 Ն դաս

897-ԲՂ ԷՋԻ

- 1 ԽՂՃՄՅՆ շիք ալլ, ՁՂՄՅՊ յիմացուք, Ն իմաստունք փխ իմացուք, Ն շիք որ
- 2 ԺՁՊ դասքն, ՂՃՄՅՆ դասն, Ն դասն
- 3 ձՄՅ հրաշալի, Ն ի բարձուն
- 5 Ն զհրեշտակապետք զողի
- 6 ԽՂՃՄՅՆ զորդին, Մ հայր, Ն շիք մեզ, ՄՅ քաւ լիցի և մի լիցի
- 7 Մ հայհոյութիւնք, ԺՁՊ դասքն, Ն դասն, ՄՆ աստուածութեան
- 9 Ժ կային փխ կայանին, ԺՁՄՅՊ բաժանին
- 10 ԺՁՊ (շափով) լուսաւորութիւն, ձ զլուսաւորութեանն, Մ լուսաւորութեան, Ն լուսօրեն, ԽՂՄՅՆ դասն, ձն զդասն
- 11 ձ ինձ փխ ինչ
- 12 Մ ալլալափ
- 13 Ն շիք որպէս
- 14 ԽՂՃՄՅՆ փեսային, ձն թագաւորի Խ սինեակն, Մ կարգաւորութիւն

- 15 բոլոր ձեռագրերը յարբունական
- 16 Ժ բնդ նմանութիւն փխ բնտանութիւն, ձ զբնդանութիւն
- 17 ԽՂՃՅ զնմանութիւնն, ձ շիք և, Խն զդասն, Ղ զդասն (ինն), ԺՁՊ շիք ի
- 18 ԺԽՁՂՄՅՊ շիք ինն (դասս), Ն դաս, Ժ զղկունդացոցն, Ն որ փխ ոչ
- 19 ՄՅ ի միում, ԺԽՁՊ արժանացան (կայանիւ), ձ կանայիւ
- 19—20 Ն ըստ շափոյ արժանաւորեցան, առին զսպառազինութիւնն
- 20 Ժ զսպաւորութիւն, Ղ զսպասաւորութիւն, ՄՅ զասաւորութիւն փխ զսպասաւորութիւնն
- 21 Պ առաջինն, Պ շիք և (Ահարոն), ԽձՅՆ որդիքն
- 22 Ն երկրորդ դասն զունդն, ԺԽՁՂՃՄՅՊ արամա
- 23 ԺՁՄՊ ահառա

- 24 ԺԶՊ քերովմի, ձ քերսոնի
 25 բալոր ձեռագրերը՝ հզեկիէլի փխ Ողիէլի, ձ տաղամիշում հզեկիէլի, բայց բառի վրա նշան է դրված և լուսանցում ցույց տրված, որ պետք է լինի ողիէլի, № 9513 ողիէլի և հզեկիէլի
 26 Խ դասսն, ՂՅՆՊ ոտրենի, ձՄ ըոտրենի
 27 ԽՂՃՄՅՆ գունդն փխ դասն, բալոր ձեռագրերը տեստէի (ն տեստէի) փխ Սեմէի, ձ և № 9513 ձեռ. սէմէնի
 28 ԺԶՊ մոյոդայ, ձ մոյոդի, Մ մոյոդի, ն մոյոդի
 29 ԺԽԶՂՄՅՊ Մովսէսի, ն Մոյոսէի, ձ տաղա-

միշում Մովսէսի, լուսանցում ուղղված է՝ Մոյոսի, Ս. Գիրք՝ Մուսի, Մուսեայ

- 30 ձ գիտասացն
 31 և հթէ փխ զի (զատոյց), ԽՂՃՄՅ քանդի (նոքա)
 32 ԽՂ արկան, ԽԶՂՃՊ քաւութեանն
 33 ձ նըւարտանաւ, ձ ի սեկէ, ԽՂՃՄՅ Ժաժ-կոցաւ, ն շիք ալսինքն .... ծածկոցան, ԽՂՄՅՆ սպասատրքն
 34 ՄՅ արժանաւորութեան, ՄՅ զի ոմանք
 35 ձ զտախտական զտապան, ն զտախտական, ԽՂ զքալոյթիւնն, ՄՆ զքաւութիւն, Պ զապաւանդակն

898-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 և զկսերադոյն, Պ զկրտսերադոյն, ՄՅ կահա, Ժ սպասումն փխ սպասուն, ձՆ բնակի
 2 և հրամանաց, Պ խորանի
 4 ԺԶՃՊ շիք և, Ժ զըղեռնտացիսն, ձ դետացիս
 5 և պարզս, Ժ հանգոյն փխ Հոգոյն Մ հոգուն
 6 ԺԶՃՆՊ առողջութիւն փխ աջողութիւն
 7 ԺԶՂՄՅՊ ի հոգոյ, Խ շիք հոգոյ, Խձ Թարգմանութիւնք, ՅՆ Թարգմանութիւն
 9 ՄՅ զառաքեալն, ԽՂՆ դաս
 10 Ժ ետ, ՄՅ յեկեղեցոյն
 11 ԺԶԽՊ զառաքեալն, Ղ զառաքեալն
 12 ԺԶ զմարգարէսս
 14 Խձ զզարութիւնսն, ն զօրութիւնս
 15 Ժ բշկութեանն
 19 ձ Թարգմանութիւնք, ն Թարգմանութիւն
 21 ԺԶՊ առաջին դասն հեկեղեցոյ ալս են. նախ՝ պատրիարքը, Ղ պատրիարք, ՄՆ զպատրիարք, ԽձՄՅՆ որք Թարգմանին, ՉՊ Թարգմանին
 22 Մ զաթոսք

- 23 ԽՂՃՆ խորհրդոյն, ԽՅ զչորեքկերպեան, Պ շորեքկերպան աթոռոցն կենդանեացն
 24 ՄՅ աւետարանիչք
 25 ԺԶՃ Մաթէոս
 26 ՄՅ առիւծոյ, ԺԶՂՄՅՆՊ նշանակէ, ՄՆ շիք և (ել)
 28 ԽԶՂՃՊ շաղղակերութեանն, ՄՅ շաղղակերութեանն, Ղ կապելոյն, ԺԶՆՊ զիշերոյն փխ զիշերոյն
 29 Խ առեւծ, Մ զօրութեան
 30 ԽՂՅ զնոյնն
 31 ձ ալսինքն է, ԽՆ Թաղաւորեալ
 32 և ասէ որպէս զեշն
 33 ձ զենաւ
 34 ԺԶՄՅ արծուոյն, Խ արծուն, ձ արծուին
 35 Ժ քարզութիւն, ձ շիք և (ոչ յերկրէ) ն ի յերկրէ, ԺՆ մարմնաւորութիւն
 36 ԺՄՅ ի սկիզբն
 37 և ասէ թէ, Ժ ի սկզբան

899-ՐԴ ԷԶԻ

- 1 և ամենայն ինչ
 2 ՄՅ յերկնից
 3 ՂՃՄՅՆ շիք և (փոխանակ)
 4 ԽՂՃՄՅՆ կենդանեացն, ն շիք զչորս, ն զաւետարանիչն
 4—5 ՄՅ զհայրապետաց
 5 և դասն, ՂՄՅ աթոս, ն աթոքն
 8 ԽՂՃՄՅ կարգաւորութեամբ, ն յաւորս Թաւորութեանն
 9 ԽՂ Թաղաւորի, ն շիք Թաղաւորին, Խ շորեքկերպեան կոսի
 10 ԺԶ բախմանն փխ բխմանն, ՂՅ բղխմանն, ԺԶՊ շորեքկերպեան տիեզերաց
 12 Ժ Թաղաւորաց, ՄՅ փութով տալ փխ փոխել
 13 Ղ Կոստընդինուպալիս, Մ Կոստանդնուպօլիս

- 14 ԺԽԶՂՊ Երուսաղէմ, ն ժամանական,
 15 ՂՃՆ ինքնազուխք, ԽՂՃՄՅ եպիսկոպոսք, Պ ալլովք
 17 և քաղաք երկնաւորին Թաղաւորին է, ն ի ժողովն, Ղ հրամանց, Մ հրոսմայեցին փխ հրամայեցին
 18 Ղ շիք սուրբ հարքն, ԽՂՄՅ նստել
 19 ԺԶՊ ասաց, ն յառաջին, Խ դասսն
 20 ԺԶ սգեստն, Խ զգեստսն, ՂՃՄՅ զգեստս, ն սգեստս, ԺԶՂՅՆՊ զեմափորտն, Խ զեմափորտսն, Մ զեմափորտն
 21 ԺԶՊ զարհիպիսկոպոսն, ՄՅ զարհիպիսկոպոս
 22 ԽՂՄՆ շիք եւ
 23 և կարգ սքէմ է նոցա

- 23—24 ԽՆ չի՛ սպիտակ .... զոտս
24 Ղ զոտն ձ զոտան, ԺԶ պղնձնաւոր, Ղ չի՛
աքակահու պղնձաւոր
24—25 Ն և փրկոն (փխ շուրջաւ) և ի վերա
եմափոր, ձ չի՛ աքակահու .... շորեքկրկին
25 Մ եմեփորոն, Ն մետրապոլիտ
25—26 Ն չի՛ ալսինքն.... եպիսկոպոս
26 ԽՂձ մայրաքաղաքացի (ձ մայրաքաղաքի)
եպիսկոպոս (Ղ եպիսկոպոս), Խձ զէթ,
ՄՅ զէթն, Մ կնքուն, Ն ձէթ կնքո, որք են
արքեպիսկոպոսուն և ունին
28 ԺԶ դաս, ՄՅ մետրապոլիտ, Ն մետրապոլիտք,
որք քարքմանին Մայրաքաղաքացիք, ԽՂ
մայրաքաղաքցի, ձ մայրաքաղաքացի, Մ
ճախ՝ երոտդ դասը, Ենտո՝ երկրորդ
29 Ն որ, ԽՂձՄՅ հանգերձ, Ն սքեմ փխ հան-
գերձ ՄՅ ցպնդունքս
29—30 Ն չի՛ սպիտակս... շուրջաւ
30 Ն բայց (փխ և) եմափորտ, Խ եմափորոն, Ղ
էմափորոն, ձ շորսկրկին, ԽՂձՅ եպիսկո-
պոսս, Ն եպիսկոպոսունս, Մ եպիսկոպոսք,
որք ունին զնոյն, ի վերայ
31 Ն չի՛ ի վերայ.... գեղից, Ղ չի՛ և (օրհ-

- նել), ՄՅ զէթն, Ն ձէթ, Ժ կնքոյ Մ կնք-
քոցն, Յ կնքոյն, ձ աւելուածին
33 ԽՂ արքեպիսկոպոսս, Ն արքեպիսկոպոսք
34 Ն եպիսկոպոսունք են, Յ որ, Յ կարգք Ն
զնոյն սքեմ, բայց եմափորտ կրկին
35 Ն վիճակաւորսն, Ժ չի՛ Ե (երեթ), ԽՂ
եպիսկոպոսքն, ձՄՅ եպիսկոպոսք
36 ԺԶՄՅձՊ մետրապոլիտս, Ն մետրապոլիտք
37 ՄՅ եւղ, Ժ ածուքեանն
38 Ն դաս է, ԺԶՊ երիցունք փխ եոխունք, ձ
եոխուն
39 Ն իրիցունք: Քահանայք ի քաղաք լինել և
իրիցունք: բացի ԽՂ-ից մյուսները դեաւոս
40 ԽՂ երկրքեան, Ն երկրքին
41 Ն սքեմ փխ կարգ, ԽՂ յեմափորտէ, ձ յե-
մափորտէ, Մ յեմափորտտէ, Ն յեմափորտէ
42 Ն ուրար փակեղն, ԺԽՄՅՆՊ երկուցունք ԽՄՅ
ուսուցն, Ն չի՛ և (թիկնոցի), ԽՂձՄՅ
թիկնոցով, Ն թիկնոց և բաժկոնս
43 ԽՂձՄՅ նոցա, ձ չի՛ և (մկրտել), Ն պա-
տարագ մատուցանել և քաշխել զկենդանա-
րար մարմինն և աղօթս մատուցանել և
խաղաղութիւն տալ և ուր եպիսկոպոս....

400-ԲՂ ԷԶԻ

- 1 ձ եպիսկոպոսք, ՄՅ չի՛նել (Մ չի՛նի) մկրտել
օրհնել, Ղ խաշ, ձ դիաշ, Ղ մատաղ, ՄՅ
մատաղն, Ն զպատարագն սրբութեան փխ
զմատաղն
2 ՄՅ չի՛ Ե, Ն եթէ, ՄՅ եպիսկոպոսէն, Ժ
ածութեանն
3 Ն զանգոտս փխ զգլխին, Ն զփղօտսն փխ
զգրակարդացն, Ն զկրօնաւորսն
5 Ն դաս, Ն չի՛ եկեղեցոյ, ԽՂՄՆ սարկաւա-
գունքն են (Ն չի՛)
5—6 Ն և սքեմ է նոցա նոյն, բայց հովանի
կալէ առանց զօտո միայն և զահեակ ու-
սովն....
6 ձ կացցեն, Յ զիւէ ի բաց
7 ձն և զմաղղման (Ն զմաղղմայն) և զսկիհ
(Ն զսկիհն) և զբռոցն, Խ զսկիկքն
8 Ժ ի սենեկն, ձ ի սենեկին, ձ ի սեղանոյ
9 ԺԶՊ ծխելն, Ն չի՛ և առնել, Պ չի՛ միան-
գամ, ԽՂՊ սպատարութիւնն է, Պ չի՛ և
(նստի), ԽՂձՄՅՆ նստել
10 Ն ոչ ամենեկմը, բայց ի գիշերոյն ցժամ
առօաւորն և եթէ հրառախցէ քահանայն
11 ԺԶՊ չի՛ և, Խ ի կանոնաց փխ ի կանանց,
Պ ի կանանցն, Խ սարկաւագութիւն՝, Ն
սարկաւագունս ձեռնադրել որք կոշին սար-
կաւագութիւն

- 12 Ն ընթեռնուլ փխ կարդալ, ձ և մի ելցեն ար-
տաքս
13 Ն չի՛ կանանց
13—15 Ն բայց յորժամ մկրտութիւն առնեն զան
յաւազանն, զի զկանայսն նոքա լուանան
չրով քաւութեան ներքոյ վարապորին
14 ԽՂ սարկաւագութիւնն, Ժ աւագանն, ԺԶՊ
լուանցն յաւագանն զկանայսն
15 ԺԽՂձՊ չի՛ ի, ԽՂձՄՅՆ չի՛ Ե,
15—16 Ն սքեմ է նոցա փխ կարգ է սարկա-
ւագութեանց
16 ԽՂձՄՅ հաւատաւորաց, ՄՅ ի վայրս
16—19 Ն հաւատաւորաց, բայց ի ճակատն խաշ
ինի, և քուշկեն ի յաշմէ կողմանէ ի կախ
ունել: Մի ինչ նոր և անկարգ վարկցիս
զայս, քանզի ի սրբո առաքելոյն...
17 Ղ ունեա, Պ կիսաթիկնոց, ձ կիսաթիկնոց որ
է կուշկեն, ԽՂձՄՅ ի ուսուցն (ՂձՅ ուսոցն)
18 ՄՅ անկարգք, Ղ համարեցիք, ձ եղբայր
19 ձ սուրբ, ԽՂձ առաքելոյն,
20 ԽՂ զքիբէ, Ղ քոյր
21 Մ որք, ԽՂՄ կոշի, ԺԽՂ քարիսկոպոսք,
Պ քորեպիսկոպոսք
21—22 Յ եպիսկոպոսք են, որք կոշին քորեպիս-
կոպոսք են որք կոշեն կորիսկոպոսք ալժմ
21—25 Ն եւթներորդ՝ եպիսկոպոսք են, զլխօրք
սարկաւագաց: Սքեմ ունին զնոյն, նոյն-
պէս հովանի և անգօտի, և փակեղն գեր-
կոսին յուսովքն, և իշխանութիւն ունին ձեռ-

- նադրել զքահանայս, և արհնել զեկեղեցի,
և թէ հրաման առնու ի կաթողիկոսէն՝ և
զեկն օծութեան:
- 22 ԽՂՄՅ զլիաւորք
- 23 Ճ զերկուսին, ԺԽՁՊ ուսովն, ԺԶՊ կեալ, ԺԶ
գաւտէլուծ
- 24 Ճ օրհնէ
- 26 Ն շիբ եկեղեցոյ, ՄՅ զլիաւոր, ԽՂՃՄՅՆ շիբ
որք են
- 27 ՃՆ որք, ԽՂՃՄՅՆ աթոռ
- 28—29 Ն սգեմ (փխ կարգ) է նոցա այնպէս
հոլանի և անգոտի և փակեղն զերկոսին
ուսովն
- 29 ԺԶ զերկուսին, ԺԶՊ ուսաբն, ՄՅ յուօքն,
ն կպիսկոպոստնս
- 30 ԺԽԶՄՊ զիւղ օծութեանն (ԽՄ ածութեան)
- 31 ԺԽԶՂՃՆ դաս, ՄՅ վերնագոյն, Ղ ալժմն,
ԺԶՄՅՆՊ կոշիկն
- 31—33 Ն վեհագոյն (փխ վերագոյն) քան զա-
մենեսեան ֆոդանք պապիօս, նմանեալ քե-
րովրէից: Սքեմ է նոյն՝ հոլանի և անգոտի:
Եւ գործ է նորա կարգել զդասս....
- 32 Ղ ֆրանկք, Ճ ֆռանկ, ՄՅ ֆռանգք, ՄՅ
փափ, ԽՂ շիբ նոցա
- 33 ԽՂՃ նորա, ԺԶՊ զդաս
- 34 ԽՂՄՅ մարդ, ՃՆ մարդս
- 35 ՃՆ որք
- 36 Ճ զտէրունական նշանն, ԽՂՅՆ տէրունոյն,
Մ տէրունուն, Ճ ի քրիստոսի
- 37 ՄՅ խոնարհամտեալ և շարշարանսն
- 39 Ն հեթանոս, Ճ յաւթարեցին
- 41 Ճ երկնային
- 42 ԺԽԶՂ սգեստիւ, ՄՅ կան յաղօթս
- 43 ԺՅ հրեշտակապետն, Ճ հրեշտակապետք,
ԽՂՃՄՅ քղանդաւ, Ն քղանդեաւ
- 44 ԺԶՅՆՊ իշխանութիւնք, ԺԽԶՆ սգեստիւ¹

401-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 Ժ Զար, Ճ նախ՝ աթոռքն, ապա՝ դարու-
թիւնքն
- 2 ՄՅ աթոռք, Ն հիւպատիք
- 3 ԺԶՄՆՊ պետութիւնք, Ն-ից բացի մյուսները
աւետարանական փխ առաքելական
- 4 ԺԶՄՆՊ տէրութիւնք
- 5 ԽՂՄՊ վեցթեանքն, Ն վեցթեան, Ճ բերո-
րէքն փխ Սերովրէքն
- 6 Ճ սերովրէքն (փխ Քերովրէքն) ութթեանք,
ԽՂ ութթեանք, Պ ութթեանքն, ԺԶՄՆ բաղ-
մաշեանքն, Խ բաղմաշեանք, Ղ բաղմաշեանք,
Յ բաղմաշեանք
- 8 Մ շիբ ըստ, Ժ խանկարեցին, Չ խանկա-
րեաց
- 9 Ն սապէս, Մ յարմարեալ
- 10 Ն Թաղաւորութեանն և ի պաղատանն և զտե-
ղիս կայանիցն իւրաքանչիւրօցն որոշեաց և
զգործեն..., ԽՂՃՄՅ կայանիցն
- 11 ԽՂՃՄՅ որք են
- 12 Պ դասք, Ն պաղատանն, Ճ դարպասն, Ն
շիբ որ է դարպաս, ԺԽԶՂՄՅ որ է, դար-
պասեղէն դիարք, Ճ եղբնդիարք, Ն դիարքն,
Ճ պահապան
- 13 Ն շիբ ոսկի, ԺԶՄՊ ոսկի և վաղարիկ, Ն
սքեմ (փխ Զգեստ) է նոցա գրատք մե-
տաքսեայք վղնատին (կառելի է կարդալ
նալ վղնատին) կաղմաւ, ՃՄՅ կաղմած
- 14 ԽԶՂՄՅՆ ոսկիս, ԺԶՊ շիբ է, Պ շիբ յառաջ
- 15 Ժ զայս փխ զայլս, Խ զայլս
- 16 ՄՅ դասք, Ղ վեստիտորեայն, ՄՅ վեստիտո-
րեայն, ՃՆ վեստիտորեայն է, Ն որք, ԺՂ՝
պսակեալք, Ն՝ պսակակապք փխ պսակա-
կալք
- 17 ՂՃՄՅՆ գրատք դիպակք, Ն շիբ արծաթաթիւս
- 17—18 Ն շիբ որ է... հալալին
- 18 Ճ ի ներքե, ՂՃՄՅ հալուին
- 19 ՄՅ դասք, ԺԶ կանտիտայն է, Ղ կանդի-
տորայն է, Ճ կանդիտորայն է, Պ կանտի-
տեայն է, ԽՃՆ որք, ՄՅ տէգս, Ն տէգսն
բառի համար լուսանցեալ գրված է խիշտ
- 19—20 Ն շիբ այսինքն...խիշտսն
- 20 ՄՅ զոսկէ, ԺԶՂՃՊ խիշտն, Ն սքեմ (փխ
Զգեստ) է նոցա բեհեղ կտաւ ճամկաւոր,
Մ դիպակք
- 21 ԺԶՅՆ շիբ ի (պարանոցսն), ԺՊ որժամ,
ԺԽԶՂՃՊ լինի փխ ելանէ
- 21—22 Ն ի ճանապարհի լինի արքայն խաշն
զսուրք ի նոցանէ կրէ
- 22 Ճ դառնան փխ բառնան, Մ բառնայն, ԽՂՃ
զսուրք խաշն, Ն և որ ի նոցանէ լինին
սպատխարք շորս արք զկէսն կրեն, Ճ լի-
նի, ՄՅ շիբ որք, ԽՊ զէնսն
- 23 Ն շիբ Թաղաւորին
- 24 ԺԽԶՂՃՄՅՊ դասք, Ն դաս պաղատանն, ԽՄ
պոռքսետորայն է, Ն զվաղերոն
- 25 Ն և սքեմ (փխ զգեստ) է նոցա տրեկաճէ
նշանով լուսանցեալ ցույց է տրված, որ
պետք է լինի ապրիշում) դիպակաւ, ՄՅ
ապրշմէ դիպակաւ
- 26 ԽՂՄՅ որք
- 27 ԺԶՄՅՊ դասք, Ն դաս պաղատանն, ԺԶՊ
եսկոպոտորիբայն է, Ն եսկոպոսիբայն է, որ
- 28 ԺԶՊ վահան, Ն վահան բառի վրա նշան է
դրված և լուսանցեալ ցույց է տրված, որ

¹ Նշված և մյուս ձեռագրերում այլուր ևս
սգեստ. այս տարբերությունը հետագայում
այլևս չի նշվում:

- պետք է լինի ասպար, ԺԶՊ կարմրաւորս
փխ կմրբաւորս, ԽՂ կմրբաւորս, ձ կմրբ-
աւորս, ՄՅ կմրբաւորս
- 28—29 ԽՂՃՄՅ կտաւ նսնուի (Ղ նսուի, ձ
նըսւի, ՄՅ նըսուի) ուղորկ (Ղ ղորկ, ձ
ըորկ, ՄՅ ըղորկ), և և սքեմ (փխ զգեստ)
է նոցա գրատք կտաւիք ուղորդք, վարշա-
մակս (լուանցքում ճշված է փակեղն) փա-
կեղն և կարթապատս ճարմանդաւ
- 29 Ղ վարշամակ, Ժ փակեղեն, ԺԶ շաղչեւս,
ՄՅ շաղչեւս, Պ շաղչեւս
- 30 ԽՂՃՄՅ ի սոցանէ, ԽՄՅ սանտատորք, ձ
մանկդատորք, և մանդակորք, մյուսներ
սանդատորք
- 31 ՄՅ դասք, Ղ պաղատն, ձն պաղատանն, ՄՅ
ստարատորքն
- 32 ձնՂ և զգեստ (ն սքեմ) է նոցա սպու կա-
լածին գրատք կազմաւ և կապայք (ն կա-
պակք, Ղ սպակալամի գրատք գուռ կապա),
ձ չիք և (ի ձեռս)
- 33 Ղձն չիք թուր
- 34 ՄՅ դասք, և պաղատանն սքողարքն և սքեմ
է նոցա, ԺՊ գրատք և
- 35 և և թեզանիքն դիպակաւ, ՄՅ և թեզնի բե-

- րանն, Ժ բերանս, Պ զնիզակս, և չիք որ է
ռումբ, և բոումբ, ԺՊ ռումպ, ԽՂ սեաւ,
ձն սեաւ
- 36 ԽՂՃՄՅ ի սոցանէ, ձ որ, և չիք այսինքն
զնշանակն, Մ զնշանակն
- 37 ՄՅ զվիշազուխան, ԺԶՊ սինիզնացիք, ԽՂձ
ՄՅ սինզնայք, և սինզնայք
- 38 և պաղատանն, ՄՅ դիկանիոնքն, և դեկանի-
ոնք, Ղ չիք են
- 39 ձ չիք կրկին, ԺԶՊ ի վարուցս փխ վարոցս,
և անկազմս փխ լոկ, Ժ և զքեմ է, Պ և զքե-
մենաց և չիք այսինքն զգեստս
- 40 և այծեն գտակք, ԺԶՊ գրատս փխ գրատք,
և տրեխք փխ մուճակք, Ժ այն փխ ար-
քայն, ԽՂՃՄՅ արքայն ի գուրս ի թամաշայ,
և արքայն ի գրամունի լինի
- 41 ԽՂ հլնէ, ձ գտքա, ԺԶ կոշէ, ԺԶՊ բերեթի
- 42 և չիք այսինքն աղեղնաւորք
- 43 Խձ ինն, ՄՅ դասք, և չիք դաս պաղատին,
ձ կիւղաւորքն, Մ սուրհանդեակ
- 44 և սքեմ փխ զգեստ, ՂՄՅ բամպակէ, ԺԶՂՆՊ
գրատք փխ գրատք, ԺԶՊ կազմաճամ-
կաւք, ԽՄՅ կազմած
- 45 ձ սպասաւոր, ձ զնոսա, Յ գոսա

402-ԲՂ ԷՋԻ

- 1 ձ ովէլէթին, Ղ ոփլթին, ԺՊ այսինքն է տողք
(կարելի է կարգալ նաւ՝ այսինք նէտողք),
և չիք այսինքն նետողք, և ճուանի փխ զլիսի-
րաց
- 2 և բայց սա միայն է անգոտի
- 3 և դասն, և պաղատանն փխ թագաւորութեան,
Մ չիք պահապանք զինուորութիւնք, ձ և
զինուորութիւնք
- 4 ԺԶՊ որք ձեզք փխ որձիք, Յ որձիքք, Պ իւ-
րաքանչիւր, ՄՅՆ կանայս փխ կայանս, ձ
գործք
- 5 և սքեմ փխ զգեստք
- 6 Պ չիք և (այլ), և արբունին, ԺԶՄՅՊ որձիքք,
ԺԶՊ որկուրատք, ԽՂՄՅ կուրատք, ձ որք
- 7 ձՄՅ և ոչ շափս
- 8 Ղ կարեանց փխ քանանց, ձ քանանց, ԺԶձՊ
ոչ կեայք տեղեակք պահպանութեանն
- 10 ԽՆ զմետրիտոսք, Ղ ղէմէտրիտոսք, ձ ղե-
մետրիտոք, ՄՅ ղեմետրիտոս, և պատգա-
մասացք
- 11 ԽՄՅ ռեքինարք, և սեոիքարք, ԽՄՅ զյատա-
կարարս, Ղ զատակարարն, ձ զկատակա-
րարն, և զյայտակարանս, և արքայի, և
արքային
- 13 ԺԽԶՂՄՅՆ դաս ինկրիտք, Պ ինկրիտեք, ՂՄՅ
արքաի
- 14 ՄՅ վենիտորք, ձ չիք ասին, ձ զբաղանիսն
- 16 Ժ սոփիլինարք, ձ տըլիլինարք, Մ տըլիլի-

- լինարք, մյուսներ՝ տոփիլինարք, և զկո-
շակքն
- 17 ՄՅ մատուցանել, ԽՂձ արքայի
- 18 և չիք Խսկ, ԽՂՃՄՅ ի կոտորացն, և նշան-
գիրք
- 19 ՄՅ վեցերորդ փխ Եւ, ԽՂձ ոսպիտաւորք, և
տփսիտարք
- 20 ՄՅ Եւթներորդ ապոկրիսիարք, և ապոկրի-
տիարք, ԽՂՄՅՆ Եկեղեցւոյն, ԽՂՄՅ արքա-
յի, և չիք արքային
- 21 ՄՅ իսկ ութներորդ և, և իդակոնքն, Պ փո-
ղակոնքն, Ժ կցուրդք ասացաք, Ձ կցուրդք-
ասացք, ՄՅՆ կցուրդասացաք, ձ կցուրդա-
սացքն, Պ կցուրդասաց
- 22 ՄՅ իններորդ սպուղէք, ձ զգուրդայն
- 22—23 և զգորդայն և զպաշտօնան և զկա-
նոնան
- 24 ՄՅ Են և իսկ, ձն արասք փխ արեղայք Ժ
մոտղոնք, ՄՅ խարազնազգեստ
- 25 Ղ կամաւք
- 26 և փաղակոնքն, ԺԶՆ ըսպուտէս, Պ սպուղէզ,
ԽՂՃՄՅՆ չիք մոնոգոնքն ոչ, ՁՊ ոչ այլ
մոնաքոսքն
- 27 ԽՂՃՄՅ միակեցունք, և միաւորք փխ միայ-
նակեցունք, և չիք և ապաշխարողք
- 28 ձ ղեմէտիկոսք, ՄՅ զարտաքինն և աստուա-
ծարանութիւնն

- 29 Ղ աստուածաբանականութիւնն, ձ աստուածաբանականութիւնն
 30 ԺԶՂՄՅՆՊ ոչ են (Ղն+ի) յինն (ՄՅ ինն) դասուն (Ղ դասէն, Ն դասու), ԺԶ չիք ի (սպասաւորութիւն)
 31 ԽՂՃՊ չիք և (ոչ յամբիոն), ՂՄՅՆ ի յամբիոն (ՄՅ յանբոն), Խ յամպոն, Պ համպիոնն, ԺԶ յամպիոնն, ԺԶ ի բեմբն, ԽՂ ՃՄՅՆ ի բեմն մտեն (Ղն մտանեն, ձ մտնեն ՄՅ մտնուն)
 32 Ն սպասաւորք և փառաբանիչք, ԽՂՃՆ տեանն աստուծոյ (ձ+մերոյ), ՄՅ աստուծոյ փխ տեանն
 33 ՄՅ քան փխ քանզի, ՂՃՆ ևզաք
 34 Ն թէ, Ն յունաց փխ Հոռոմոց, Խ փաանկաց, ՄՅ ֆոանգաց
 35 ձ պատմութիւնն

- 36 Յ կարգք, Ն ևկեղեցի, ԽՂՃՄՅՆ չիք թէ
 37 Ն չիք ի
 38 Ն պաշտաման, Ժ յերկի, ձ և ի սրբոյն յիշէ ԽՂ Եղիշայի, ՃՄՅ Եղիշէի, Ն յեղիշայի
 39 ԽՂՃՆ պատմութեան, Մյաւսեհեր՝ պատմութիւնն, ձ գրակարդացդ և սաղմոսասացդ,
 40 ԽՂՃ յիշին, ՄՅ յիշեն
 42 ԺԶՄՅՊ խանդարեալ
 42—43 ԺԶՊ և այս կարգի (Պ կարգ ի) յեկեղեցականութենէ ուղղաց, Ն և այս կարգի և զկնի ի հեղութենէ ուղղաց
 44 ԺԽԶ արդացուցանել, Ն այլազգք, Ղ այսոքիւք, ձ յիշատակին, Ժձ չիք սրբոյն
 45 Մ դինոնէսիոսի, Ն դիրս, ձ փոխելմամբ, ԺԶՊ չիք զթիւն
 46 Մ ազգ փխ ինչ, ԺԶՊ է փխ են, ԽՂՃՄՅՆ և արգ

408-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ԺԶՊ վարելի է որք այսպիսի կարգաւ ըստ երկնայնոցն, զերկրաւոր թագաւորի ըստ այսմ...., ՃՄՅ ևկեղեցի, Յ երկնայնոցն
 2 ԽՂՃՄՅՆ չիք զերկրաւոր, ՂՄ ըստ այսմն (Մ յայսմ), Ն օրինի, ձ ըստ այսմ արինակի որչափ առ առաւել, Ն չիք ևս, ԺԶՊ երկնից թագաւորին
 3 ՄՅ չիք Քրիստոսի և, ԽՂ չիք և, ձ որում փխ և նմա, Մ յաւիտեանս յաւիտենից, Ն չիք և նմա.... ամէն, ձ չիք յաւիտեանս ամէն, Ղ չիք ամէն
 5 ՆԽՂՃՆՇ վասն եթէ (ձՇ չիք) ոք (Շ չիք) զոք, որ իցէ իւր, ի գործ առաքէ, ՄՅ չիք ի, ՄՅ ողորկեն
 6 ԽՄՂՃՄՅՆՇ իւր (ի), ԽՄՆՇ չիք իւր (առաքէ) ՄՅ յորոգայթի
 7 Մ արեն
 8 Ն վայր փխ վայրապար
 9 Ժ արինակ, ԺԽԶՆՇՊ չիք իւր (ի գործ), ԽՂՃՄՅ չիք իւր (առաքել)
 10 Ն վնասելոցն
 11 ԺԽԶՄՅՆՇՊ արդ փխ այդ, Մ ցուցեալ է ի մին այլ գատաւաստանն, ԽձՆ մարմնապէս, Ղ մնապէս
 11—13 Մ չիք հոգեորապէս և.... ակամայի
 12 ԺԽԶՂՃՄՅՆՇ արինակ
 13 ՄՅ կամաւ, Ն յակամայի
 15 ԽՄՂՃՄՅՆՇ վասն վարձկանաց
 16 Ն եթէ, Շ չիք թէ, ԽՄՂՃՄՅՆՇ լինի փխ իցէ, Մ ասէ, Ձ ցտանուտեր, Ն տանուտեր
 17 ԽՄՂՃՄՆ և կամ
 18 Ն վնասուն փխ մահուն, ԽՇ վարձկան, ԽՄՂ

- ՃՄՅՆՇ առնուցու
 19 ԺԶՊ տայ փխ սա, ԺԶՊ զանպարտութիւն, ՅՄՂՄ զանպարտաստութեանն, Ն և անդ պատահի
 20 ԽՄՂՃՄՅՆՇ մահ փխ մեռանել, Ղ մահապարտ է փխ մեռանել, անպարտ է, ԽՄՂՃ ՄՅՆ եթէ, Շ չիք թէ
 21 Յ վնաս, ԽՂՇ գործեալ, ՄձՆ հասանիցէ, ՄՄՅ չիք նմա, ՄՂՃՆՇ որոգայթ, ՄՅ յորոգայթք
 23 Մ չիք կանոնական
 24 Շ չիք (և) ի
 25 Ն վկայեալն, ԽձՇ առաքել, ԺԽԶՃՆՇ ըստ փխ բնդ, Ժ արեանն փխ արեան է, ԽՂՃՄՅ ՆՇ վարձու, Շ իցեն, Մ չիք թէպէտ և ...իցէ
 28 ԽՄՂՃՄՅՆՇ վասն հակառակ ևկեղեցի (ՂՄՅ ևկեղեցո) շինողաց
 29 ԽՄՂՃՄՅՆՇ Այլ որ վասն, Ժ հակառակութեան ևկեղեցի, Մ չիք հարցեալ էիր, Ն գրեալ էիր
 29—30 Մ չիք վասն այսորիկ
 30 Ն եթէ, ձ հարցցէ
 31 ՄՅ՝ զհամար, Ն՝ զսահման փխ զհաման, Ն մարգարէք և առաքելաւք և վարդապետք, Մ առաքելայն
 32 ԺԽԶՂՃՆՇՊ վարդապետք, Մ Արդ, որ կարգն հարանց խափանէ, ձ զոր, Ն զհարանց մերոց զկարգ եղեալ
 33 Ն չիք ևկեղեցոյ, Շ եպիսկոպոսաց, Խ և փխ կամ, Ն երիցանց
 34 Ն ևզովեացի, ձն ի կեանք, Մ ի փխ յամենայն, Ն յուծցի

404-ԲՂ ԷՁԻ

- 1 ԽՄՅ որ ի նոցին, ԽՄՂՃՄՅՆ՝ եղեն, Ն՝ հն փխ իցեն, Մ կրեցին, ԽՄՂՃՄՅՆՆ շիֆ և (զշինեալ)
- 2—3 Մ և փխ Ապա թէ.... արասցեն
- 3 և առնիցեն փխ արասցեն, Ճ ապաշխարութեան փխ աշխատութեան, Մ զգինս աշխատութեան ի նոսա տացեն, որով և վերջանում է հողվածը
- 4 ԺԽՁՆՇՊ ոչ այլ լինիցի, Մ այրեսցին, ԽՂՃ ՄՅ թէ
- 7 Ն շիֆ և, Ղ դիցէ որ
- 8 ԺԽՁՂՇՊ յաւագ, ՄՅ աւագ, ԺՁՊ բռնութեամբ, Ն քակիցէ, ԺՁՊ զեկեղեցի, ԽՂՄՅՆ զեկեղեցիք
- 9 Ն աստուածամարտք, Խ այնպիսիքս, ՂՇ այսորիկ փխ այնպիսիքս
- 10 ՄՅ թէ, Ճ զղլասցին, ԽՂՃՄՅՆՆ մինչև ցմահ
- 10—11 ԽՂՃՄՅՆՆ և յիս կենաց իւրեանց յաշխարհէ (Ն յաշխարհի) հաղորդեսցին
- 12 ՄՅ լի է ամենայն ճշմարտութեամբ և եղևալ այս դատաստան, ԽՂՃՆՆ ճշգրտութեամբ փխ ճշմարտութեամբ
- 13 ՆՇ հակառակ, ՃՆ շինեն, ՁՄՇՊ ազահութեան, ԽՂՃՄՅՆՆ շիֆ է (խափանելի)
- 14 Ճ հաստատեսցի, Ն զի մի ժառանգութիւն եկեղեցոյն և որ զեկեղեցի...
- 15 Ճ տացէ շինել
- 16 Ն եկեղեցոյն
- 17 Ն ինքեան
- 19 ԽՄՂՃՄՅՆՆ վասն արքորելոյ (Շ արքորանաց)
- 20 ՄՅ եւ արդ, ԺԽՅՆ արժանաւոր որ, Մ արքորածիցէ, Ն որ, Մ շիֆ միանգամ
- 21 ԺԽՁՃՄՅՊ իւրեանց փխ իրաւանց, Մ սա-

- պէս, Ն լիցին, Յ քահանայք կամ սարկաւագ ՄՇ սարկաւագ, Մ կամ փխ և
- 24 ԺՁՄՅՊ շիֆ ի քահանայէ, ՄՁՂՃՆՇ շիֆ և (եպիսկոպոսոսնք), ԽՄՂՃՄՅՆՇ յիւրաքանչիւր փխ յիւրեանց
- 25 ՄՂՇ շիֆ և, Ժ շիֆ ի, Ն և կամ իւրոց, Մ իւրոց
- 25—26 Պ շիֆ կամ յիւրոց....եպիսկոպոսաց
- 26 ՄՆ շիֆ ի
- 27 Ճ ոչ է պարտ
- 27—28 Մ ոչ է ըստ իրաւանց առնուլ զկարգ քահանայից, բայց միայն որոշել յեկեղեցոյ, ԽՂՃՄՅՆՆ զքահանայ արքորել առնելով (ՃՄՅՆՆ առնելով) զկարգն
- 28 Ն և նա փխ նաև, ՂՄՅՆՆ զղաս
- 28—32 Մ նաև զիւրաքանչիւրսն խրատել զկաթողիկոս և զամենայն կարգաւորս և յուղղութիւն ածել իշխան է ի վերայ ամենայնի փխ նաև.... նորա
- 29 Մ խրատելոց, Յ խրատելոյ, Շ ուղղութիւն, Ն արքորել
- 30 ԺՁՊ այսինքն ձեռնադրողացն, զի բանիւ...., ՆԽՂՃՇ ձեռնադրողքն, ՄՅ ձեռնադրողն, Ճ արառցեն, ԺԽՁՂՃՄՅՇՊ իշխան է
- 31 Ն ամենեցուն,
- 32 Յ բաց, Ճ ձեռնադրողքն, Ն նմա
- 34 Շ թագաւորի, ԽՄՂՃՄՅՆ վասն արքորելոյ թագաւորի (ՄՅ թագաւորին) և (ՄՅ շիֆ) որք (ՄՅ որ) ընդ նմա (Ն նովա, ՄՂ այլոց փխ որք.... նմա)
- 35 Ն կարգեալ, ՄՇ աստուծոյ (որպէս), ԽՄՂ ՄՅՆՆ աստուծոյ (բարձրին)
- 36 ԽՄՂՃՇ և կամ, Ն և փխ կամ
- 37 Ն ըստնէր փխ ըստ կամ ներարժանոյն փխ արժանոյն

405-ԲՂ ԷՁԻ

- 1 ԺՇ զթագաւորութիւն, ԺՁՊ ի նոցունց ի կարգողացն արքորեսցին, ՄՇ յորդոյ, ՃՆ որդոց, ԽՄՃՄՆՇ նոցա
- 3 ԺՁՇ սեփհական
- 4 Ն զիշխանս զոր, ՄՇ ի նմանէ, Ճ շիֆ և, ԽՂՄՅՆՆ և կամ, Մ ի նմանէ խրատին և արքորին
- 6—20 Մ նոյնպէս ազատք յազատաց. այսպէս և ամենայն փխ Իսկ զթագաւոր.... ի տունս թագաւորաց
- 7 ԺՁՊ կամաւք նորա լիցի այլ հայրապետի և թագաւորի
- 8 Ն ամենեքեան
- 9 Ճ իւրեանց, ԺՁՊ կացուցանեն իշխանս
- 10 ԽՂՃՄՅՆՇ շիֆ կամ, Շ թագաւորի,

- 11 Ն շիֆ իշխան, ԽՃՄՅՆՇ թագաւոր
- 13 Ճ շիֆ ի (նոյունց)
- 14 ՁՊ ի թագաւորէ իցէ, Մ ի թագաւորին, Ն կամօքն
- 15 ԽՂՃՄՅՆՇ զինուորս ոչ իշխեն խրատել
- 16 ԺՁՄՅՊ խրատ, Շ իշխանաց
- 17 ԽՂՃՄՆՇ նմանապէս զինուորք, ԽՂՅՆՇ զշինականս, Մ զիշխանականս փխ զշինականս, ՇՊ շիֆ ոչ (խրատել)
- 19 Ղ այդ, Ճ այժմ փխ այսմ, ԽՆՇ այդմ, Ղ այդմ, Յ իրաւանցի, ՄՅ ի տուն
- 22 Շ շիֆ և սպանէ, ԽՄՂՃՄՅՆ վասն վնասողաց (Ն վնասելոց) զկենդանիս ի հանել զնոսա սպանէ (ՄՂ սպանէ, ՄՅ սպանանէ, Ն ի վնասէ կամ ոչ փխ սպանէ)

- 23 Ն չիք որ, և և ի սրբոց, Շ անսրբոց, ԺԶՊ
յանդաստանս, Մ յանդս
24 Ն կամ յայգի, Շ յայգի, ՄՂԵ չիք կամ այլ
ինչ ապախի, ԺԶՂՄՅՆՇՊ այլ, ևճ յայս-
պիսի, ՄՂ ի խոտ դիզեալ կամ դայլ (Ղ
յայլ) ինչ
25 Մ հանցէ փխ հարցէ, ճ հարցցէ
26 Ճ հատուցանէ, ԽՂՄՅՆՇՊ որ
26—27 Ղ չիք ըստ իրաւանց.... հատուցէ
27 Ժ պարտ է, Շ հանել, ճ և փխ այլ (ոչ),
ԽՂՄՅՆՇՊ սպանանել, ԺԶՊ այլ և հարկա-
նել, և ի հարկանել
28 Շ և եթէ, Ն խրատուցեալ, Ն զմեռանիլ
29 ՄՂՆՇ զփախուցանել, ՄՅ փախուցանել, Մ
այլոցիկ, Ժ յակաից, Ն ալամաից, ճ լի-
նիցին, Ն լիցին
30 Մ հացուցէ, ճ այլ ի հատուածան, ՄՅ ի
հարուածս, ԽՂՄՅ տեսցին, ճ բժշկելի է
31 Մ բժշկութիւնն, ՄՅ անբժշկելի է
32 ԽՂՄՅՆՇՊ եթէ (ոտից), ԽՂՄՅՆՇՊ չիք
և թէ այլոց, ԶՊ թէ ի այլոց

- 33 Մ շաւեղն, Ն-ից բաղի մյուսները շաւեղն,
ԽՂՄՅՆՇՊ եթէ փխ և թէ, Մ բովանդակ,
Յ բովանդակ, Մճ հատուցէ, Ն հատուցի
34 ԺԶՊ և թէ փխ եթէ, ԺԶՇՇՊ ընկեսցէ, և ըն-
կենուցի, Ղ ընգենուցէ, ԽՂՄՅՇ զեղջիւրն,
ճ զեղջիւրն, Ն եղջիւր, ՄՅ զկողն, ճ կող
34—35 Մ չիք կամ զատամն.... զկող բեկցէ
35 Ն թեպէտ բժշկիցի զի գինն ընդ շորս բա-
ժանիլ
36 ԽՂՄՅՆՇՊ վնասու (ճ վնասոյ) տացէ,
Մ չիք եւ (թէ), ԽՂՄՅՆՇՊ եթէ, ԺԶ- զայ-
գի, Ղ- զազգի, փխ զազի, ՄՅ զազին
37 Ն կտրիցէ
38 ԽՂՄՅՆՇՊ տեսան անասնոյն (Մ անաս-
նուն), ԽՂՄՅՇՊ վնասն
39 Ճ անփոյթ արարեալ, ՄՆ տեսցեն, Շ այնո-
քիկ
40 Մ ի շորից գնոյն լիցի, ՂՇ մի ի շորիցն ի
գնոյն լիցի, ճ ի գնոյն
41 ԺԽԶՇՊ ընդ վայրապար, ճ առաւել
42 ԽՂՄՅՆՇՊ չիք (զգինն) ի, ԽՄՅՆ յըսպա-
նանել, Մ յապանանելոյն, Ղճ յապանանելն

406-ՐԿ ԷՋԻ

- 2 Ն վերեագրի տեղը բողբված է, բայց չի
գրված, ԽՂՄՅՇՊ վասն որ խրտցնէ (Մ
խրտուցանէ) զգրաստ (ՄՅ զգրաստն) և
անկցի մարդն որ ի վերա նորա (Մ+իցէ,
Ղ+կա, ՄՅ+է, Շ չիք նորա) կամ (ՂՇ և,
ՄՅ չիք) մեղցի (Մ մեղան)իցէ, ՄՅ մե-
ռանի) կամ (Մ+թէ) բեկցի (Շ չիք կամ
բեկցի), ճ վասն որ խրտցնէ զգրաստ և որ
ի վերայ է անկցի կամ բեկցի և կամ մեռ-
ցի
4 ՄՂՄՅՇ չիք և, Մ հատուցէ
5 Ճ զբժշկութեանն, Շ բժշկութեանցն, Մ տացի
նմա, Շ չիք և դարմանոյն.... վնասելոյ, Ժճ
զգայութեանն, ԶՊ զգայութեան, ՄՇ վնա-
սել, ճ վնասելոց
6 Ն չիք և, ՄՅ գրեալ է, Մ չիք է, Ն ամբիծ
8 Ն նոյն իցէ
9 Ճ զարհուրի, ՄՅ ներեսցէ
10 Շ մինչև, ճ ի կեանսն փխ ի կէսն, ԽՂՄՅՆՇՊ
և կամ, Շ յերկնից փխ յերկնց, Ժ երկն,
Ն յերկնց մի լիցի
11 ՄՅ թէ (մանուկ), Ն չիք եթէ, Ն տեսց
12 Ճ որպէս և, ԺԶՊ գրեալն էր
13 Ն առնելն, ԽՂՄՅՆՇՊ և կամ, Մ և փխ կամ
14 Ն և յամենայնդ ճշգրտութեամբ, Մ առնել
տեսցի, Ն յակամայն, ԽՂՄՅՆՇՊ չիք եւ,
ԺԺՊ ալամայն էր
15 Ն որ ետոյ, ԺԶՊ զղջեալ
16 Ճ չիք թէ, ճ ըստ ինքեանց զոր տեսեալ,
ԽՂՄՅՇՊ խրտի, ճ խրտի, Ն խրտիցի,

- ԽՂՄՅՆՇՊ և այնպէս, Շ չիք թէ ի
17 Մճ և (ճ և թէ) յայլազգեաց, ՄՂՄՅՆՇՊ
բնութեամբ է
18 Մ չիք թէ, ճ թշնամանի, Շ թշնամին
19 ԽՂՄՅՆՇՊ կիսոյ կէս, ԺԶՄՅՆՇՊ ապաշխարու-
թեան
21 Ճ իսկ թէ իցէ, ԺԽՂՄՅՆՇՊ յարհուր, ճ
յարհուր, Ն զարհուր
22 Մ այլոց, ԺԶՊ ստուգութիւն փխ զգուշու-
թեան, և զգուշութիւնն, ՄՂՇ զգուշանալոյ,
ճ զգուշութեանն, ՄՅ զգուշութիւն, ԺԽԶՊ
սակայն փխ սակաւ
23 Ն գնացն իցէ
24 Մ տուգանքաց, Ժ տուգանաց դատաստան մի
դատաստան մի լիցի (մի դատաստան բա-
նեւի վերեկից կետեր են դրված, որ ճշա-
նակում է թէ դրանք ճանված են), ԺԶՊ
չիք ըստ (խրոյ), Ն չիք ըստ (կամաց)
25 Մ նոյնպէս, ԺԽՂՄՅՆՇՊ ապաշխարութիւն
27 ԺԶՊ վասն յակամա սրանութեան (Պ սպանու-
թեանն է), ՄՅ վասն որ, Մճ կամայ և
ակամայ, Ն կամայ, ՄճՇ սպանութեան
28 Մ և կամա և ակամա, Ն բազմաւորեալ, Մ
նշանս, ճ զնշանակսն
30 ՄՂՇ չիք Զի, ՄՅ չիք ի, ՄՂՇ զփայտ
ԽՂՄՅՇՊ յայսինքն փխ որ է, Ն չիք որ է
կացինն, ԽՂՄՅՆՇՊ չիք և (ուսեք)
32 Մ չիք խոնարհ, ԽՂՄՅՆՇՊ չիք (ի լի-
րանց), Մ զփայտ, ԽՂՄՅՆՇՊ և կամ (ի լի-
րանց)
33 Ն չիք զոք

34 Շ ալգոյ, ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ և կամ, Ն պարտիզէ
փխ դրախտէ, ԽՄՂՄՆ յալլ, ԽՄՂՃՄՅՆ
այսպիսեանց
35 ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ ձգիցէ (ՄՇ ձգեցէ) ոք (ԽՂ
շիֆ), Ն գբար, Ն շիֆ դոք, Մ 34—35 տա-
ղերը կըկնվում են
36—37 ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ և (Ն շիֆ) կամ ի ծառ

ձգեալ ոք (Մ շիֆ) քար (3+խ) թափել
(Մ շիֆ, ՄՅ թափեալ) պտուղ և (Ն+քար
մնացեալ և) դիպեալ սպանցէ (Մ+զոք)
37 ԺՁՊ շիֆ ի (ծառոյ), ԺՁՄՅՊ թափեալ
37—էջ 407,1 ԽՄՂՃՇ պտուղ և քար մնացեալ և
կամ գաւազան, Ն շիֆ ի խոնարճ թափել....
ի ծառ

407-ՐԴ ԷՋԻ

1 Ն և կամ, Շ յայսպիսի, Ճ ուստեր
2 ՃՆ գործիցէ
3 ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ և կամ վարդապետ զաշակերտ
(Մ զաշակերտան, 3 զաշակերտն) վասն
խրատու հարկանիցէ ըստ շափոյ (ՄՅ շա-
փու, Ն ըստ շափու հարկանիցէ)
4 ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ և կամ հայր, ՄՂՆԵՆ և կամ
մայր, ԽՃ և կամ սկեսուր, Մ հարսն զկե-
սուր, Ղ զհարսն սկեսուր, Ն զկեսուր, ԽՄ
ՂՃՄՅՆԵՆ և կամ եղբայր
5 Ն շիֆ զեղբայր, Մ շիֆ և (կամ տէր), Ճ
շիֆ կամ (տէր), ՄՅ զծառայ իւր, ՂՃՇ
շիֆ և (կամ տիկին)
5—6 ԺՁՊ ալլ ոք զով ոք, ԽՂՃՄՅՆԵՆ և կամ
ոք զոք, Մ սկսած և ալլ ոք բառերից մինչև
տ. 13 հարկաւորաբար բառը ներառյալ
միկրոնապակներ չի կարդացվում, ձեռագրի
տվյալ էջի վրա ինչ-որ բան է բափված:
6 ԺՁՊ իցէ փխ լիցի
7 ԽՂՃՄՅՆԵՆ և եթէ.... և կամ,
8 ԽՂՃՄՅՆԵՆ և կամ (զսալլ)
9 ԽՂՃՄՅՆԵՆ շիֆ եւ (կամ նետ), Ն շիֆ կամ
(նետ), ԽՂՃՄՅՆԵՆ նետ ոք, Ճ որսայ, Ղ որ-
սոյ ոք, 3 ձիգիցէ, Ն շիֆ ալիքներ ի մո-
ղոք, ԽՂՄՅՆ մողաք
10 ԽՂՄՅՆ և կամ, ԽՂՃՄՅՆ ի (փխ էրէ) վայ-
րի, Շ շիֆ էրէ
11 ԽՂՃՄՅՆԵՆ և կամ, Ն եթէ փխ կամ թէ, ԺՁՊ
կարծեցեալք ի սար զու, ԽՂՃՄՅՆ կիսար,
Ն կարծիցէ ալիքաբար
12 Ն յորժամ զհետ մտանէ, Ն զեղբոր
13 ԺՁՊ շիֆ նա, ՄՇ դարձի, ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ և կամ,
Շ շիֆ ոք, Ն զուրուք փխ զոք ալգալս, ՄՄՅ
այսպէս

14 ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ և կամ, Շ աւազակաց
15 ԺՁՊ կամ փխ և
16 ՄՅ շիֆ Իսկ.... ի կամաւորէ
17 Ն թէ, Մ դբարէկամս
19 ՄՅ նետք, ՄՅ շիֆ ոք, Ն ի թշնամո, ԺՁՊ
ի յակամայէ
19—20 ԽՂՄՅՆԵՆ է յակամայէ և ի կամաւորէ
20 ՄՃ շիֆ է
22 ՃՄ զշարգործն, Ն զշարագործ, ՄՃՄՅՆ հա-
նել, Ն շիֆ յորմէ
23 Շ նոյնպէս և քարի եթէ կամ, Ճ-ից բացի
մյուսները շարշարեցի, Ն շարշարիցէ
24—25 Մ շիֆ կամ.... յայսպիսեանց
25 Մ ալսպիսեանց
26 Մ շիֆ ինչ, ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ երկաթոյն
27 Ն եղև փխ երևի, Ն շիֆ հարուածն.... դիմաց
29 Ղ կամաւոր
30 Ն գործին փխ լինին
31 Մ և փխ Իսկ, Մ արբուցանեն արանց և սպա-
նեն, Ղ արբուցանեն, Շ արբուցանել, ԽՂՃ
ՄՅՆԵՆՊ սպանանել
32 Մ ի փխ առ, ՄՅՆ տան, Մ շիֆ ընդ
33 Մ մի փխ զոյգ
34 Մ ալս փխ ալգոքիկ, Ն կամօրն, ԽՄՇ սպա-
նութիւնքն, Մ սպանութիւն, ՂՃ սպանու-
թիւնքն, Ն սպանութիւն, Ճ նման, ԽՄՂՃՄ
ՅՆԵՆ սոցին, Ճ և ակամա սպանութիւնքն
35 ԽՂՆ յերկուցունցն, Մ յերկուցն, ՄՅ յերկու-
ցունց
36 ԺՁՊ յայտնի են
37 Մ շիֆ Ալլ.... Ձի, Ճ ալլ տացուք զօրինակ
դատաստանի, Ն զդատաստանին
37—38 Ն ի դատաստանն թագաւորաց
38 ԽՂՇ զգրիստոնէ, Մ սպաննէ, Ն սպանցէ

408-ՐԴ ԷՋԻ

1 Ն դատիցի, ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ ի գինն (Մ գինս)
արեան (ՄՇ արեանն)
1—2 ԽՂՃՇ քրիստոնէի գրքիստոնէ (ՂՃՇ
գրքիստոնէա), Մ քրիստոնէ գրքիստոնէ,
ՄՅՊ քրիստոնէայ գրքիստոնէայ, Ն իսկ
քրիստոնէա սպանեալ
2 ԺՁՄՅՊ սպանանեալ, Մ սպանէ, Ճ սպան-

նեալ, Շ սպանանել, ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ շիֆ է
3 ՄՄՅ շիֆ յորժամ, Խ կնոջ, ՄՂՃՄՅՆԵՆ կնոջ
և կամ
4 ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ և կամ.... և կամ ըստ (Մ շիֆ)
ալլ պատճառի (Շ պատճառիս)
4—5 Ն ընդ որում անդ գրեցաւ դատիցի փխ
որպէս.... գատեցի, ԽՄՂՃՄՅՆԵՆ և լիով (ՂՇ

- ի որ ով) որպէս և գրեալ է դատեցի (Մ դատեցի որպէս գրեալ է): Եւ թէ զայլազգի (Մ ալլազգի) սպանցէ, ըստ որում անդ գրեցաւ դատեցի (Մ դատեցի որպէս գրեցաւ)
- 5 ԽՄՂՃՄՅՆԵ Եթէ, Շ թշնամին, ԺՁՊ սպանահեալն, ՂՃՇ սպանեալն
- 6 Ն վասն փխ վերայ, Մ որպէս փխ իբր, Ն դատիցի, Մ շիբ ըստ ներման, Ճ շիբ ըստ (կիսոյ)
- 7 Ն գրեցաւ
- 8 ԽՂՃՆԵ Եթէ, ԽՂՃՄՅՆ ալն
- 8—9 Մ շիբ Իսկ թէ.... ըստ այնմ լիցի, Շ և Լթէ թողուն և կամաւորէ յակամայէ փխ և Եթէ.... յակամայէ
- 9 Ճ յակամա, Ն դատիցի փխ լիցի
- 12 ԺԽՄՁՊ առուսով, ՄՅ առ յուսով, ԺԽՄՁՂՄ ՅՇՊ շիբ ի գործ
- 13 ԺԽՁՃՅՊ առողանելոյ, Շ վճարել, Ճ վճարեալ գործն ինչ, ԽՄՂՃՄՅՆԵ ընկերի
- 14 ԽՄՂՃՄՅՆԵ շիբ լինի, ՄՅ անդաստան, Ն և կամ (ի)
- 15 Ճ անփոյթ կալաւ, Ն կալեօ
- 17 Ճ բաւականն փխ բաւանդակն, ՄՅՊ բովանդական
- 17—18 Ն և ոչ գողացոյց և ինքն ոչ գողացաւ, եղեալ վնասն ինչ բաւանդակն վճար լիցի, մանաւանդ թէ շարկամութեամբ առնիցէ
- 18 ՄՂԵ թէ, Ն շիբ Եթէ, Ն յորմէ է
- 19 Ճ անկատարէ, Շ շիբ թէ (ի)
- 20 Պ տնեցեալն
- 23 ՄՅ են բազումք, Շ վնաս, ՄՂՃՇ դեղովք, ՄՅ շիբ ի (փորձել)
- 24 ԽՄՂՃՄՅՆԵ յայլս և կամ, Ն դեղօք և, Պ կամ անգիտութեամբ
- 25 Ն զվնասակարսն տան ի դեղոցն և կամ անվարծ, Ձ և կամ
- 25—26 Ն զգաւան ոչ գործն ճանաչել և յաղագս այնորիկ մահ գործն հիւանդաց և կամ հեղաւանն յաղագս ընդ կամաց զվարձն ոչ տալոյ և այնպէս վնասն կամ նախանձելով....
- 26 Շ վարձս, Ն աշակերտս
- 27 ԽՂ ոչ ուղիւղ, ՄՅ ուսուցանեն, Ճ անգիտաւալ Ն բազում արարին վնասս, ՂՄՅՇ վնաս, Ն այրեն
- 28 ՄՅ Եթէ, Ն ախտ, ԽՄՂՃՄՅՆԵ մոծցին (ՄՅ մոծցեն, Ն մոծին) և (ՄՂՆՇ շիբ) Եթէ (Ճ թէ) ինքեանք և Եթէ (ՃՄՅ թէ) աշակերտօքն, Պ ընչիւք քրիստոսի,
- 29 ԽՂՃՄՅՆԵ կամաւորս, Մ կամաւորապէս
- 30 Շ ամայք փխ ապամայք, ՄՅ գործն, Ն լիցի վնասն փխ գործին
- 30—31 Ն շիբ կամ ի հիւանդին.... ոչ դարմանեցին
- 31 ԽՄՂՃՄՅՆԵ զհիւանդսն ոչ դարմանեցեն (Մ դարմանեցին)
- 31—32 ՄՅ կամ զի մեծ
- 32 ՄՂՇ շիբ ինչ, Ն շիբ ոչ, Մ առ հիւանդսն, Ն առ հիւանդին և յաղագս այնորիկ մահ եղև
- 33 Մ հատուցանելն փխ հատանելն
- 34 Մ խարեալն, ԺՁՄՅՇՊ այդօրիկ, Մ այդպէս փխ այդօրիւք, Ն դատիցին
- 35 Յ յերբ, Ն Եթէ յայտ վնաս դայցէ
- 36 Ճ յայտնեցի փխ ծանուցի, Ն ծանիցի
- 37 ՄՃՅՇ յերկաքանչիւրսն, Պ յիրաքանչիւրսն
- 38 Խ յերկաքանչիւր իրսն, Մ մնա յերկաքանչիւրսն, ՂՃՇ յերկաքանչիւրսն, ՄՅ յիրաքանչիւրսն լիցի (Յ+դատաստան), Ն յիրաքանչիւրսն, ՄՂՃՄՅՆԵ շիբ յիրսն

400-ԲԴ ԷՋԻ

- 2 Շ շիբ զմարդ.... մեռանի, ԽՄՂՃՄՅ վասն որ հարկէ (ՄՅ հարկանէ) զմարդ և (Ղ շիբ) ի (Մ շիբ) բան յղէ (Մ յուղարկէ, ՄՅ ողորկէ) որ (ՄՂՄՅ և փխ որ) մահ գործի (ՄՅ գործէ, ՄՅ+ինչ), Ն վասն հարկուց և բռնադատողաց, զոր ի գործ ինչ, յորմէ վնասք մահու լինի
- 3 Ճ շիբ ինչ, Ճ հարկի, ԺԽՁՃՆՈ այնպիսի
- 4 Ն ի ծառ հարկէ ելանել և թափել, Ճ հանէ հարկիւ, Պ հանեալ, ՃՆ շիբ ի հարկէ, Խ անցեալ, Ն անցանել հարկէ
- 5 ԽՄՂՃՄՅՇ և կամ (ի խումար), ԽՄՂՃՄՅՇ հեծուացէ
- 5—6 Ն և կամ ի ձի, որ խիստ իցէ, հարկէ ելանել, կամ ալ ինչ այնպիսի և կամ բռնանալ դատէ և շիցէ իւրոց և կամ վարձկան
- և մահ պատահի, արեան դատաստան....
- 6 ԽՃՄՅ յղել, Մ յարկել, ՂՇ դրկել, Ճ շիբ և մահ պատահի
- 7 Մ զոնադատողացն
- 8 ՄՅ առաւել, Ն Եթէ աւելի բան զսովորութիւնն հարկէ կամ բռնադատէ, ընդ դատաստան է կամօր և ապամայի
- 9 ՄՂ անկամայի, ՄՅ ապամայի ողորկողն
- 11 ԺՁՊ վասն որ մարապան մտնէ մշակ ալլ մարդոյ (Ժ շիբ հողվածի կեսը սկսած կրկին տուեցի և ոչ շորեկքին.... ձեռագրում քերք է պակաս), Շ շիբ վասն, Ն մարաքանչիւրոյ, ՄՅ մարապան մտնելոյ, Ն վասն այգեգործաց, մշակաց, ընկերօր մասնօրոց, հարակալաց և վարձկանացն
- 12 Ն ալլոցդ, Մ ճշմարտել, ՄՅ ոչ կարիմ տալ,

- ն կարծեմ փխ կարեմ, ԺԽՄՁՎՄՅՇՊ շիֆ
յաղազս
- 13 Ն գաւառաց և աշխարհաց, ԺԽՄՁՎՄՅՇՊ
շիֆ նշանակ
- 14 Շ սովորութեանց, ՄՃՆ կացցէ
- 15 ՃՆ գործիցէ, ՄՂՇ իրաւամբ
- 16 Մ բաժանումն, Ճ ընդ ընկերի իւրում, Ն
զգող, Ճ շիֆ ոք, Ն կրկինս
- 17 Մ իւր, Ն գի յիւր վաստակս և ոչ յօտարին
անիրաւէ և յաղազս այնորիկ իրաւացի
կարծեմ զնեքն
- 19 Մ վարձած մշակն, ՄՅ վարձու, Ն վարձաւոր,
Շ առատութեամբ
- 20 Ճ դատեսցիկ, ՁՊ և առաւելեալ, Մ առաւել
(ի նուազն), Մ շիֆ ի նուազն....պակասեալ
- 21 Մ լիցի այս ամենայն
- 23 Ժ շիֆ ամբողջ հողվածը. ձեռագրից բերք է
պակաս, Մ հովեաց, Ձ անդիաց, ՄՅ ան-
գապահից, Ն անդէորդաց, Շ անդպահաց
- 24 Ն անդէորդք
- 25 Ճ ի ճշմարտութեանն, Ն ի ճշմարտութեան
նորա, Խ են լեն փխ հղեն
- 27 ՂՃՆՇ արութեամբ, ՄՅ արգարութեամբ փխ

- Արիութեամբ, ԽՄՂՃՄՅՆՇ զգուշացեալք,
Մ լինին, ԽՄՂՃՄՅՆՇ եթէ
- 28 Ն ի գիշն, ՄՅ շիֆ և (անպարտ), Մ շիֆ է,
ԽՄՂՃՄՅՆՇ եթէ
- 29 Ն անպատճառ անհոգութիւն իցէ, ՁՄՇՊ ան-
հոգութեան, Յ անհոգութեանն, ՁՊ՝ պատ-
րաստեալ, ՂՄՅ՝ պատեալ փխ պատահալ
- 30 Մ սգուշութեամբ փխ մերձ, ՄՄՅՆՊ բովան-
դակ
- 31 Ն և փխ կամ, ՄՅ ընդ կիսու, ՄՅՆՊ բո-
վանդակ, ՄՇ շիֆ բնաւ, Ն բնաւին, Մ յան-
փոյթութենէ հղև լինել, Ն յանփոյթութենէ
հղև և ընդ կիսոյ
- 32 ՄՅ թէ, Պ է
- 33 ՃՆ եղեալն, ՄՆ վնասն, Ճ ի վարձու, Ն մի
զրկիցին
- 34 Ղ ծուլութեանն, է, ԽՂՃՄՅՇ յալդպիսեացդ,
Մ ալդպիսի, Ն ալդպիսեացդ, Մ պատ-
ճառացդ, ՁՊ պատճառաւ
- 35 ՄՅ շիֆ է, Ն վճարել ոչ յալդպիսեացդ եալ
և բնօին յակամայիցն՝ անպարտ է
- 36 ՄՅ թէ, Ճ շիֆ իւր, Ն շիֆ միոյն ....վճա-
րեսցէ
- 37 Ն բոտ օրինացն պարտի վճարել

410-ՐԴ ԷՁԻ

- 1 ՁՆՇ շիֆ ի (գաւազանէ), ՄՅ ի զազանէ փխ
ի գաւազանէ
- 2 ԽՄՂՃՄՅՆՇ նմանապէս և, Ն վնասն փխ
հարկանելն, ՁՄՅՊ բեկեալն, Ն շիֆ կամ....
վնասեցէ
- 3 Ն շիֆ ծնունդն, Ն յորժամ փխ և ինքն, Մ
արասցէ, Ն արար և
- 4 Մ ոչ լիցի, Ն ոչ է, Խ գոյնք, Մ այդ, փխ
գոյն Ն գոյն լիցի ձխարածից և ալոց
- 5 ՁՊ սպանանեալ, Ն լիցի փխ դատեսցի
- 7 Ժ շիֆ սկզբից մինչև թէ ի վանս թէ ի գեղ.
ձեռագրում բերք է պակաս, Պ շիֆ տուն
և, ԽՄՂՃՄՅՆՇ վասն նուիրաց (Մ նուի-
րացն ոք, ՄՅՇ նուիրանաց) յեկեղեցի
(ՃՄՅ եկեղեցու, Շ եկեղեցի) հող և (ԽՄ
ՂՄՅՇ շիֆ) կամ (ՄՃՇ շիֆ) շուր, կամ (ՄՇ
շիֆ) այգի, կամ (ՄՇ շիֆ, Ճ և փխ կամ)
տուն (ՄՆ շիֆ) և ալ ինչ (Շ շիֆ, Մ և ալ
որ տուն, ՄՅ կամ ալ ինչ տան, Ն կամ
ալ ինչ ալդպիսի)
- 8 ԽՄՂՃՄՅՆՇ եւ եթէ պատահի, ՁՊ եթէ ոք
պատահի, Շ նուիրեալ է
- 9 Մ ի գեղս, ՃՄՅՆ ի գեաւդ, Մ և կամ կերի-
ցեն, Պ կերցեն, ՄՅՆ իշանք փխ իշան
- 9—10 Ն նուիրողքն փխ այնորիկ որք նուիրե-
ցին, Ն այնորիք
- 10 Շ ալ, Մ յեկեղեցիս
- 11 Ն շինութիւն

- 11—12 Ն ապա թէ իցեն ինքեանք հոգևորապէս
մատակարարիցեն մինչև շինեցի և ապա
անդրէն հաստատիցեն, ալ մի առ իւրեանս
կալցեն
- 12 ՄՅ կալցեն, Ն շիֆ բաժին, Ճ յորմէ հետև
նուիրեցաւ
- 14 Ճ ապա փխ Այլ (թէ), Մ դաւեր ՃՄ ժողո-
վուրդ
- 14—15 Ն առնուլ ալլ եկեղեցի, յորժամ շինիցի
- 15 ԽՃՄՅՆ առանց ամենայն, Մ դարձուցանել,
Ն հաստատիցէ փխ դարձուցէ
- 16 Մ շիֆ եպիսկոպոսն
- 17 Շ ալոյ, Ն կամիցի
- 18 ՄՅ եպիսկոպոսին, Ճ պահանջեն, Ն պահան-
ջիցեն
- 19 Մ իշխանաւորին փխ եպիսկոպոսին, Մ
եկեղեցի փխ եղիցի, Ն շինիցի փխ եղիցի
շինելն
- 21 Ն վասն վաճառողաց
- 22—23 ԺՁՊ շիֆ կամ իշխանաց.... ի քաղաքս
- 23 Շ իշխանաց, Ճ և փխ կամ (յաւանս), ԺՁՊ
ի յաւանս
- 24 ԺՄՁՃՄՅՆՇ ալլ, Ն տեղ, ԺԽՄՁՎՄՅՇՊ ի
գաւառաց, ՄՂ՝ նախագահութեամբ, Ճ՝ նա-
խահոգութեամբ, ՄՅ՝ նախագուշութեամբ,
ՆՇ՝ նախագահութեամբ փխ նախադրութե-
ամբ, Մ զոյգսն
- 24—26 Խ զչափս.... ինչ արասցեն հատվածը

- չի կարդացվում. բանաժը գունաթափված է.
 25 ՄՂ նոթօք փխ նոթա, Մ ղօրութին, ժՁՄՊ
 կարգեցին, Ղ կոփիճս, Ճ զկոփիչս, Յն
 կոփիչս
 26 ՂՄՅՆՇ չեհզութին
 27 Ն խրատ ինչ, ՄՅ հրամանացն, ժՁՊ լիցին
 28 ժՁՊ և զողին, Ն զողիցն, ՄՅ չիք ի (չափս),
 Մ ի չափ, Ն-ից բացի մյուսները ի չափն,
 ժիՁՊ ի կշիռն, Ն ի կշիռսն, Շ չիք և (յան-
 դիմանութեամբ)
 29 ԺՄՁՄՅՊ նշաւակեալ, Ն նշաւակելի է, Ն
 չիք ի
 30 ԺՇ դահեկանհատիցն, Ժ դրամկոփիցն, Շ
 դրամկոփիցն, Մ չիք և դրամակոփիցն
 31 Ճ չիք իշխանաց
 32 Մ և փխ իսկ
 32—33 Մ չիք յորժամ....վաճառիցեն

- 33 Ճ վաճառեցեն
 33—37 Մ չիք եթէ ոչ ....հրամանաւ թագաւորաց
 34—35 Ճ թէ ի թշնամեաց ընդ նոսա պահիցեն
 գնալով, ՂՄՇ թէ ի թշնամեաց ընդ նոսա
 գնալով պահիցեն (Ն պահեցեն)
 36 ԺՁՊ ալլ մաքսաւորք ի բաժին, Ն չիք որ
 է բաժ, ՄՅ որ է բաժին, Ճ և իշխանաց ևս
 36—37 ԺՁՄՅՇՊ չիք և իշխանաց.... թագաւո-
 րաց, Ն և իշխանք նմանապէս ի հ[ր]ա-
 մանս նոցա մաքսիցեն
 37 Ճ թագաւորին
 38 ԺԽՁՂՃՄՅՇՊ ի վաճառ, Մ զգէտսն, Մ ըստ
 գողիցսն
 39 ՄՅ զգինն, ԽՄՅ ալլոց, ԺՁՄՅՆՊ քաշքերու-
 թեան, Ճ քաշքերութեամբ, Մ չիք իսկ
 զգին հացի.... միեզև հողվածի վերջը

411-ՐՂ ԷԶԻ

- 1 Ճ զըստ (այդպիսեաց)
 2 ԽՁՂՆՇ ալդպիսեացդ, ԽՂ փոփոխ (կարելի
 է կարդալ նաև փոփոխի վեր), Ճ փոփոխ,
 Ն փոփոխել, ԽՂՃՄՅՆՇ ի խոնարհ փխ ի
 վալը
 4 ԺՁՊ անհատաւ փխ անհատաւ, Ն փոփո-
 խել, Շ աղքատաց
 6 ԽՂՃՄՅՆՇ ի խոնարհ (փխ ի վալը) զգինն
 7 Ղ գործանաւք, Շ գործօք, Պ գործունեալք,
 ԽՂՃՄՅՆՇ վրիպեալ, Խն զրկիցեն
 8 ԺՁՄՅՊ ճշգրդիւ, Շ քննութիւն
 9 Ն արացեն փխ առնիցեն
 11 ԽՄՂՃՄՅՇ վասն ամենայն արուեստաւորաց
 խարդախողաց (Մ խարողաց, Մ խրաղա-
 խողաց), Ն վասն բնօթից արուեստականաց
 խարդախողաց
 12 Ժ իւրում փխ որում, ԺՁՊ յարեւտի, Ն ա-
 րուեստ
 13 Ն չիք և եթէ վարձով... գործիցեն, ՄՅ թէ,
 ԺՁՊ չիք տեան
 14 ՄՂՇ չիք և, Մ Նիւթն, Շ ապականեցեն, Մ
 դատաստան է
 15 Շ յառնել, ՄՅ չիք կամ, Ն զպակասեալսն փխ
 զապականեալն, Ն ըստ արժանելոյն, Շ
 չիք և,
 15—16 Մ չիք և ապա.... վարձու
 16 ՂՇ հասանել գնոյն և, ԽՄՂՃՄՅՆՇ ի վարձէ
 17 Ն առն փխ տեսնեն, Մ արացեն
 18 Մ գողոցն փխ գող զտեալ
 20 ԽՄՂՇ չիք թէ (վնասեալ), ԽՂՇ զվնասեալն,
 Մ վնասեալն, Ճ իսկ որ վնասեալն իցէ կա-
 միմ կանէ (կամ ի մկանէ), Շ չիք իցէ, Մ
 չիք իցէ կամ, ՄՅն իսկ վնասեալն (Ն
 զվնասեալն) ի ցէցէ կամի, ԽՂՃՄՅՆՇ թէ
 փխ կամ (այնպիսի), Մ չիք կամ (այն-
 պիսի), Շ չիք պատահի, ԽՄՂՃՄՅ Նիւթ, Ն

- չիք Նիւթն
 21 Ն բազմաժամանակեալ, Մ առ ինքն պատա-
 հի սոյն և, ԽՂՃՄՅՆՇ պահելոյն, ԽՂՃՆՇ և
 կամ, ԽՄՂՃՄՇ ինչ որ Ն, վնասիցի
 22 Ժ չիք ի, ԺՄՇ ապականել, ԽՄՂՃ յապակա-
 նեալ
 23 ԽՄՂՃՅՆՇ զինքեանց, ԽՄՂՃՆՇ հաւատար-
 մացին
 24 Մ և անպարտ լիցին, ապա թէ զոր ի գործ,
 Ճ ապա թէ գործն միայն առեալ, ԺՁՊ
 չիք ի, ԽՂՄՅՆՇ զի գործ, ԽՄՂՃՇ յարմա-
 գոյն, ՄՅ յամմադոյն ի
 25 Ն լիցի փխ իցէ, Մ վճարեցի, Ճ իսկ եթէ,
 ՄՇ անզգուշութեան, Ճ եղեալ
 27 Ժ հաւարի, ԽՂՃՄՅՇ երթելոցն, ՄՆ երթա-
 լոցն, ՃՄՅ անպարտ, Ճ իցեն փխ լիցին
 28 ԺՁՇՊ գրաւ, Ն կորուսեալն, Մ վճարեցին,
 Ն վճարիցեն
 29 ՄՅ հրով
 30 Մ չիք վասն, ԺՁՊ ըստ փխ վասն
 31 Ն չիք Զայդ....դատեցեն, Ժ մի դատեցեն,
 ՃՇ դատեցին
 33 ԽՄՂՃՄՅՆՇ վասն (Շ չիք) վարձկանաց
 վնասողաց զգործիս (Ն գործիս, Շ զգործի)
 34 Ժ բարձկանք, ՄՂՇ որ
 35 ԽՄՂՃՄՅՇ վնասեալն, ՄՅ գործիս, ՄՆՇՊ
 իւրեանց, ՄՄՅ չիք ի, Ն ի գործն
 36 ԽՄՂՃՄՅՇ տերանց, ԺՁՊ իսկ իւրեանց գոր-
 ծիս վարելով, ՄՅ իւրոց (Յ իւրեանց)
 գործիք, Ն վարելովք
 37 ՄՅ վնաս, ՄՅ զտէրն ի վարձու տացէ
 38 Ն վնասիցի, ԽՂՃՄՅՇ չիք թէ
 38—39 Ն ալլ թէ յանօթ ի տեսնէ առնուցու և
 վնասիցէ՝ վճար լիցի և շարակամութեամբ
 վնասելով վճար լիցի
 39 Մ վնասեցի, Մ չիք և թէ շար....վճարեցէ

412-ԲԴ ԷԶԻ

- 3 Մ Զգատաստանի դատաստանս այսպէս պարտ է իմանալ, ՂՄՅՆ և զգատաստանս, ձ ի դատաստանս դատաստանի
- 4 ձ սպանողի, Ն և կամ, ԺՁՊ ցուցանեն, Ժ պատի են փխ պատիժս, ձ չիք պատիժս
- 5 ՄՅ զգինն արեան, ձ արեան, ԺԽՁՂՄՅՇՊ թէ և փխ թեթև,
- 5—7 ԺՁՊ թէպէտ արեամբ գնոյ վճարեալ կարծի, ալ չիք գին մարդոյ, և մի արասցեն առանց ապաշխարութեան, բայց միայն փոխանակ մեռանիլ...
- 6 ՂՄՅ գնող, Ն գնոց, ՄՅ վճարեալ, Շ ապաշխարութիւն
- 7 ձ մեռանել, Մ արիւնաց, ԽՂՄՅՆՇ կանոնաց
- 8 ՄՂՄՅՆՇ ալ զի, Մ զսպանելոյն, ձն զսպանանելոյն, Շ սպանելոյն
- 9 ձ մարդոյն, Մ բայց ապաշխարութեամբ, ԺՄՁՂՇՇՊ լիցի փխ լցի, Ն գին
- 10 Ն ալ փխ Այդ
- 11 Շ կարծ, ձ չիք դարձեալ, ԺՁՊ վնասուն, Ղ վնասի, Մ չիք իսկ
- 12 Մ թէ
- 13 ձ տուգայք, ԽՂՄՅՆՇ արքունեաց, ձ գրեան, Շ օտրն փխ աւարն
- 14 ձ արեանն, Ժ իրեանն, ԽՂՄՅ իւրոյն, ՁՊ իւր արեանն փխ իւրոցն ԺՄՁՄՆՇՊ ալ փխ այդ
- 15 Ժ չիք լիցի, Մ ուղեցին, Ն ուղղիցին
- 17 ԽՂՄՅՆՇ քննութիւն, ՆՊ քննութեան
- 18 Ժ չարագործոցն, Շ չարագործ
- 19 ձ զայրական, ՄՅ զարական, Մ հատանեն, ԽՂՄՅՆՇ զանդամն, ՄՅ անդամն, Ն մնալով փխ նմանելով, Մ զաստուածային
- 20 Ղ ալման, Ն հատուցէ զիրաքանչիւր զգործսբն
- 20—23 Մ չիք Ըստ այնմ.... մերս դատաստան
- 21 Շ արբեցելումն, ԺՁՇՊ ցանկացող
- 22 ձՇ հուրն, Ն տանջանքն
- 23 Պ խոստման փխ նման, Շ մերոյ

- 25 ԽՂՄՅՆՇ վասն որք (ձ որ) աղան (ՄՂՇ աղուն) տանին (Ղ տանեն) ի շաղացքն (Մ շաղաց, Ղ չրաղաց, ձ չրաղացն, ՄՅ շաղացն), Ն վասն ի չրաղացս աղօնաւորաց
- 26 Ն են չրաղացապանք, Շ որաղացպանք, ԽՂՄՅՆՇ կազմածոյ, ՄՅՊ կազմածի, Շ կազմածոյ
- 26—27 ԺՁՊ զի մի բազմատանջ զչրաղացի բարերոյն վնասել, բազմատանջն ապակառնէ զկերակուրն....
- 27 Խ բազմատանջն բառի վրա նշան է դրված և լուսանցումն նույն նշանով ինչ-որ բան է գրված, որ մաշված է և չի կարգացվում. ընթերցելի է միայն առաջին բառի մի բանի տառը՝ բամ, Խն զբազմատանջն, ձ բազմատանջն՝ որ բարերն, ձն ապականեն, Մ զկերակուրն, ՄՅՆՇ աներկիւղութեամբ, ձ աներկիւղութեամբ, ՄՅ այնպիսոյն
- 28 ԺՁՊ՝ ոչ փորձել, ձ՝ անվարձել փխ ոչ վարձել, Շ ոչ վարձել, Մ վնասն, Մ չիք ևս
- 29 ԽՂՄՅՆՇՊ գիտութենէ, Ժ աղուն փխ աղունիս, ԽՂՄՅՆՇ աղանին, Մ լինի փխ իցի, Ն անպարտք, ԺՁՊ չիք ի, ԽՂՄՅՆՇ ի չուր
- 29—30 Մ և զչրով տարեալն վճարիցեն, Ն զաղացեալն փխ անցեալ զալիւրն
- 30 ԽՂՄՅ զալուրն, ՂՇ զալուրն, Մ չիք Այլ, Խ չորեքերկին ԽՂՄՅՆՇ ի կոփողաց, Մ չիք և կոփողաց միեւն հոգվածի վերջը. զրա փոխարեն. թէ յակամա լիցին, սոքայ անմեղադրելիք են
- 30—31 ձ այսինքն ի մոխթասաց, Ն չիք այսինքն՝ մոխթասաց
- 32—33 ԺՁՊ չիք զբար.... ինչ արասցէ
- 33 ԽՂ չրաղցին, ԽՂՄՅՆՇ վճար (ՄՅ վճարն) առ ի նման լիցի (ՄՅ ելցէ)
- 34 ձ ինքն փխ իւր, ԺԽՂՄՅՆՇ համարձակել, ՂՇ համարձակեալ

418-ԲԴ ԷԶԻ

- 1 Ն անվարձն փխ Այլ վարձն
- 2 Ն և կամ, Ն չիք եւ (այդ), Շ անդ փխ այդ, ձՄՅ սահման լիցի
- 5—6 ԽՂՄՅՆՇ վասն դատաստանաց (Ն չիք, Մ որ փխ դատաստանաց) զերիւար (ՄՂ զերիւար, Ն զերիւարս) և (ՄՅՆ չիք) կամ զայլ ինչ չորքոտանիս (Մ չիք) ի (Մ չիք) գործ (Մ չիք) կամ (Մ չիք) ի չուր կամ առ (ՄՅ չիք) ժամայն (Մ չիք, ձ ժամ) յապաւ ի ձեռն ալլո (ձ ալո, Ն ալլոց) առա-

- ջողաց և վնասելոց (ձ վնասողաց)
- 6 ՄՅ տանի ալ մարդ և վնաս հանդիպի, Շ չիք տայ.... և վնասի
- 7 ՄՅ և զի և, Շ չիք և, Մ չիք լինել, Շ տանի ի վայր փխ տալ զերիւար,
- 7—8 Ն և կամ զայլ ինչ և ի գործ..., ԽՂՄՅՆՇ ալլազգ գրաստ, Մ զգրաստ փխ ալլազգ
- 8 Մ չիք զոք, Ն և անդէն լինել վնաս, ՄՅ չիք ի (չուր), Ն յարուտ

- 9 Մ յայլ ինչ փխ շրջեցուցանել
10 Բոլոր ձձ. ապերախտ փխ խստերախ սրբա-
գեւի ենք ըստ ԱՐ խմբագրութուններ, Մ
է փխ իցէ, Մ բռնաբար
11 Մ3 անգամ փխ անկաւ, Մ տուժեցի փխ
կամաւորքի....լիցի
12 ԺՁՊ խստերախտ, Մձ խիստ երախ, Մ շիւ
ակամայի
14 Մ և փխ իսկ, ձ շիւ թէ, Ն եթէ, ԽՂՆՇ կա-
մաւք որ, ձՄ3 կամաւք ոչ
14—16 Մ և զգուշացոյց և նա ոչ լվաւ, ան-
պարտ է (շիւ հողվածի մնացած մասը
մինչև վերջ)
15 ԺՁՆՊ խստերախտ, ԽՂՄՅՇ խստախտ
16 Ն հասակա, ԽՂՄՅ3 անպար տէր (կամ ան-
պարտ էր, ձ ան պարտէր), Մ3 կենդան
ՆՊ շիւ թէ
17 ԺԽՁՂՄՅՇՊ անարատ փխ անպարտ, Ն եթէ
անգեալ ոչ մեռանիցի, ԽՂՄՅՇ ոչ մե-
ռանիցի, Շ զգատարկութիւն
18 ԺԽՁՂՄՅՇՊ այդորիկ, ձՆ դատեալ, Շ շիւ ոչ,
Ն ոչ կատարեալ
20 Շ այլ, ՂՁՇ վնասեցեն
21 Շ թէ փխ կամ (բեկանելով), ԺԽՁՂՄՅՇՊ
վնասելով փխ բեկանելով, ձ շիւ կամ բե-
կանելով կամ, ՂՇ սպանելով, ձ սպանա-
նիցեն, ձ շիւ թէ, ձ սովորեական, Ն պահ-
եաց
22 ԽՂՄՅՆՇ և կամ, ԺՁՊ պատիրորդի փխ պա-
տուիրանի, Մ3 շիւ նա
23 ԽՂՄՅՆՇ յորժամ և
25 ԺՂՄՅՆՇՊ կարդիցէ փխ կարդիցէ, Մ տու-
ժեցէ, ԺՁՊ ի նմանէ փխ ի մասնէ
26 ՂՇ տանողացն, ձ է բաւանդական, ՅՄ բո-
վանդական լիցի, Շ բաւականն
28 ԽՄՂՁՇ շիւ քահանայից, Ն վասն անուա-
նեալ հողադրամաց
29 ԺՁՊ հողադրամ այժմ անւանի ոչ ի կանո-
նական, Մ շիւ այժմ անուանեալ, Շ անուա-
նել, Ն յոչ ի կանոնական է հրամանաց,

ԽՂՄՅՇ շիւ է, ձ կանոնաց փխ կանոնա-
կան

- 29—38 Մ զի կանոնք զանկողին.... և մի առցէ
ինչ. այս ամբողջ հատվածը ձեռագրում
պարունակված է 5—6 տողի մեջ, որը չի
կարդացվում, որովհետև էջի վրա ինչ-որ
սև բան է բախված.
30 ՂՁՄ3 այսպիսիս, Ն զայսպիսիս զոր ունի,
Ն արդ յայտ է թէ, Պ դրամահողոյ
31 Խ3 կապուտոր, ՂՇ կապվոր, ձ կապընդոր,
Մ կապընդոր, Բոլոր ձեռագրերը, բացի Ն-ից,
այսպէս. ....վաճառել զգերեզմանս զգերեզ-
մանաց գինս ասէ վարդապետս և ոչ զշա-
փաւոր հողադրամս մինչ զի և հաղորդի....
Այդ տողը համաբեւով գրքներէից մեկի կող-
մից արված ընդմիջարկում, որը ճետագա-
յում մտել է բնագրի մեջ, հաճեցինք, ձՆ
շիւ և
32 ՂՆՇ առնուլ, ԺՁՊ դրամս, Շ դրամ, Շ
քրիստոնեանք, Մ շիւ ըստ, Ժ ուտ, Մ
դուտոյ
33 ԽՂ զդրամտ, ձՄՅՇ զդրամդ, Ն զդրամն,
ԽՂՄՅՆ շիւ և (այնորից)
34 Մ յորում, Մ3 առաջի աստուծոյ, Ն շիւ աս-
տուծոյ
35 Ժ յուան
36 ԺՁՊ չէ պարտք, Մ3 քահանայի
36—37 Ն այլ չէ պարտ քահանայից Լթէ ոչ կո-
չիցէ քահանայ մեռելոյն երթալ ի մեռեալ,
ապա թէ...., ԽՂՄՅՇ շիւ վասն ինչս առ-
նելոյ
37—38 ԽՂՄՅՆՇ շիւ և կամ ապրատ.... կոչ-
ման
38 Ն և կամ ըստ
39 Մ իսկ թէ աշխարհի քահանա վախճանի, Ն
աշխարհի, Մ և փխ թէ, Ն չիցէ փխ շունի
40 Ն դատաւորաց (փխ եպիսկոպոսաց) լիցի,
որպէս ցուցեալ է վիճակս նոցա, ձ զհա-
տոյթն, Մ շիւ իւր եպիսկոպոսն, Ղ շիւ առ-
ցէ, Մձ շիւ և (զհանդերձսն), ձ զհանդեր-
ձքն

414-ԲԳ ԷՁԻ

- 1 Մ զանկողինս, ՆՇ զանկողինսն, ՆՇ շիւ է,
Մ նոցա, ՄՇ ժողովուրդն
2 Շ այլ, ձ քահանայս, Մ3 քահանայի, Մ
յայլ քահանայ ով և կամի, Ն իցէ փխ ու-
նիցի
3 ձ է փխ լիցի, Ն շիւ լիցի, ձ փոխիցէ, Շ
փոխեցի, Ն մի փոխիցէ, ի յանարժանից՝
փոխիցէ, Մ3 անարժանից
4 Մ Բայց քահանայն ժողովուրդ է եպիսկոպո-
սին, ձՆ բայց եպիսկոպոսին (Ն եպիսկոպոս
ի) ժողովուրդ քահանայն է, ԽՂՄՅՇ եպիս-

կոպոսի, ԽՂՄՅ քահանայն է

- 4—5 Շ զոր ձեռնադրէ տաս բիրով (որ աղա-
վաղումն է տամբ իւրով), Ն զոր ձեռնադրէ,
այլ ոչ որ ի տանէ, զի կանոնք...., Բոլոր
ձեռագրերը (Ն-ի տարբերությունը տե՛ս վե-
րը) զոր ձեռնադրէ տամբ իւրով, այլ և (ԽՄ
ՂՁՄՇ այլ) ոչ քրիստոնեայ (Մ քրիստո-
նեայքն) զի կանոնք....
5 ԽՇ զհեբբար, ԽՆ իրիցանց, Շ սիրանց փխ
երիցանց
6 ԽՄՂՁՄՅՆ շիւ և, ԽՄՂՁՄՅՆՇ եպիսկոպոսի

- 7 Մ սապէս փխ Այսպէս, Մ զձեռնադրեալն
9 Մ հայրապետն, Ղ հայրապետ, Շ շիֆ ի,
ԺԽՄՁԼՄՅՊ ձեռնադրի, ձ բազում (կալ-
ցին), Ն կալցեն
9—10 Շ շիֆ ձեռնադրին.... ի բազմաց
10 ՄՅ ի տունն ի, ձ որպէս և
10—11 ձ շիֆ ապա թէ.... իւր լիցի
11—12 Ն շիֆ հայրապետն իւր ....զոր տայ
12 Մ զնոն փխ զնոյն
12—14 Ն զնոյն առցէ ի մահուն, իսկ զոր իւր
ստացեալ իցէ եպիսկոպոսին, մի առցէ, ալլ
նովին զեպիսկոպոսարանն ում կամի՝ շնոր-
հիցէ. ալլ զիւրն որպէս կամի՝ արասցէ,
նոյնպէս արասցէ եպիսկոպոսն քահանա-
յին՝ եթէ իցէ ժառանգ, թէ ոչ
13 ձ իւր իցէ, ձ նովիմք
14 ՄՅ ժառանգ նորա
16 Ձ սինոնու, ԽՄՂՃՄՅՆՇ վասն (Շ շիֆ) սահ-
մանաց որ է սինաու (ՄՅՇ սինոն), Ն
վասն սահմանաց
17 ՄՅ Ձսահմանք, Ն եւ սահմանք, ԺՄՁԾՊ
լերամք, Ղ լերամք, ԺՁՊ զետով, Ն զե-
տօք, ԺՄՁԼԾՊ շիֆ և (արձանօք)
18 Ն և զեղիւր, եւ զեղիւր
19 Ն բաժանիցին, Մ շիֆ առաւելութեամք և
նուազութեամք, Մ նոյնպէս
20 Մ շիֆ և ալլք, Շ շիֆ ի սահմանս զեղից, ԽՂ
սապէս, ՁձՆ սապէս, ՄՅՇ սապէս
21 Շ ցանկոյ, ՄՇ երկաքանչիւրն
22—25 Մ շիֆ զի թէպէտ....մի զիցէ ցանկ
23—24 Ն շիֆ զի թէ այն.... միանգամայն զնկ
25 Մ նոյնպէս փխ ըստ այսմ լիցի, Ղ ըստ այս-
մբն

- 27 Շ շիֆ վասն, ԽՄՂՃՄՅՆՇ այսահար փխ զի-
ւահար
28 Ն այսահարս Ղ անասունս, Յ յանասուն, Մ
շիֆ գտեալ, ՄՂՃ լիցի
29 Ն ոչինչ անբանն մեղան բնութիւնք զի ի
խրատ ի մարդիկ մեղանացն աղագաւ պա-
տահի և ի նոսա դարձեալ յաղագս մեղանաց
մարդկան որպէս երամակն զեղանացոց
30 ձ ուխտեցին, նորա, ՄՂՇ նմա փխ նորա, Մ
այդ փխ Արդ, ԽՄՂՃՄՅՆՇ անասնոց
31 Ն և թողացուցանէ փխ զնն.... Աստուած,
ԽՄՂՃՄՅՆՇ և փխ ալլ
32 Մ շիֆ յորժամ....ի նոսա
32—33 Մ շիֆ և զիտեւ.... Աստուած
34 Մ շիֆ մի, Ն մի գուցէ թէ, Շ և որ ի նոսա,
Մ ալլ խոստովան լինին
35 Մ շիֆ ըստ կարի, ՄՆ կարգի փխ կարի, Ն
խաշի
36 Շ թերեւ, Շ հալեսցէ փխ հալածեսցէ
36—37 Մ շիֆ և բանականքն.... կարծեացն
37 ԽՄ զննցեն, ՄՅ զննցին
37—38 ձՆ զննցեն և (Ն շիֆ) յայլազգիս (Ն
այլազգիս) վաճառեսցեն. մի կենդանի, զի
մի դարձեալ ի քրիստոնեայս վաճառեսցեն
(Ն վաճառիցեն)
38 Շ ալլազգիս վաճառեսցին, Մ վաճառեն,
ԽՂՃՅ ԲԺԷԷԷԷԷԷԷ, Մ ԲԺԷԷԷԷԷԷ, Ն ԲԺԷԷԷԷ-
ԷԷԷ, Ն ամս, ՂՇ լիցին, Ն իցին փխ լիցի,
ԽՂՃՄՅՆՇ եթէ (զննեալ)
38—էջ 415, 1 Մ շիֆ Ապա թէ ԲԺԷԷԷԷԷԷ և....ի
տանէ պատահի
39 ԽՂՃՄՅՆՇ և Եթէ (Ն թէ) ի (Յ շիֆ) քրիս-
տոնեայս, Ն վաճառիցեն, ԽՂՃՄՅՆՇ ան-
վընասք Լն

415-ՐԿ ԷՋԻ

- 1 Ն արդ փխ այդ, ՄՅ թէ, ձ ի տան ԽՂՄՅՆՇ
Եթէ, ձ Եթէ ի, ԺձՇ զնալ փխ զնեալ, Մ
նոցա փխ այնոցիկ,
1—10 Մ միեւն հողվածի վերջը այսպէս. իսկ
Եթէ զնեալ իցեն և նոցա դիտացեն վկա-
յիւր, թէ ի տան նորա իցեն լեալ, դար-
ձուցեն, և թէ ոչ՝ դարձի, և դանսորր
անասունս յայլազգիս վաճառեն:
2 ձ Եթէ, Շ և փխ թէ
3 Շ կան փխ կարէ, ՆՇ դարձի, ՂՃՄՅՆՇ ապա
փխ եւ, Ն շիֆ եւ թէ զկնի.... ոչ դարձի,
Ժ գնալոյն փխ զնիւոյն, ՂՃՄՅՇ անդրեն
ոչ դարձի (Շ դարձի), Ն մի դարձի
4 Շ շիֆ ժամանակ, ԽՂՄՅՆ ժամանակ դարձ-
ցին (Ն դարձի), Մ յայն փխ յամենայն,
ձ և լիցի, Ն շիֆ թէ, ՄՅ շիֆ տանն
6 Ն դատաստանն, ԽՂՃՄՅՇ դարձի, Շ՝ դար-
ձի փխ դարձեալ, Ն շիֆ դարձեալ և

- 7 Ն վաճառիցեն
8 ձ զբշկեալս, ԽՂՃՄՅՆՇ ի (Շ շիֆ) քրիս-
տոնեայս, Շ շիֆ ալլ
9 Շ հայհոյ փխ հաճոյ, ձ թուիցի
10 Ղ կացէ, ԽՂՃՄՅՆՇ ապա թէ ոչ, Պ եթէ փխ
և թէ, ձ որպէս և
12 Մ վերնագիրը չի կարգացվում, ԽՂՃՄՅՇ
վասն որ (ՄՅ շիֆ) տղա (Ղձ զտղա) աղ-
ջիկ, Ժ Բոքոր, Ժ շիֆ հետ, Շ որ հետ, Ն
վասն զանկատարն ընդ կատարելո զուգել
ամուսնութեամք
13 ՄՄՅ հրաման է, Պ տղոց, Մ զնկ փխ օրհնել,
Պ չգիտել, Մ դիտացէ
13—14 Շ շիֆ մինչև....բնութեանն
15 Ն շիֆ է, Շ կրկին շար է, Մ շիֆ զի որ-
պէս.... ի խոստովանութենէ, Ն շիֆ զի
(յամուսնանալն)
16 Ն կամ փխ կապ, Շ կապ մի]չոցի, Ժ ի

- միջոցի, ձ չիք միջոցի, և յերկուց, Ժ՝ վտակցն, ԽՂՄՅՇՊ՝ վտակացն փխ վտակացն ձ վտակացն, Շ մահ՝
- 17—21 Մ փխ Արդ՝ այսպիսի.... այնպիսեացն, այսպես. զի զկամաւոր սպաննողի կարգն պարտին զենի վարդապետք ծնողաց հարսին և փեսային ծնողաց, և զքահանայն լուծանն ի կարգէն, և զխնամախօսն ընդ նշովիւք առնել և յոյժ սպանալիօք սաստեղ եպիսկոպոսացն:
- 17 Յ դատաստանս, և չիք զի, և զկամաւոր
- 18 Շ զի կարգն, Պ երեցն փխ երիցն
- 18—19 ձ չիք և ծնողաց նորա
- 19 Շ չիք և (քահանային), ՄՅ քահանայն լուծանել, Յ զխնամախօսն, և զխօսողս, ԽՂձ ՅՆՇ անպարտս
- 20 և յակամայիցն, բոլոր ձեռ. ի կարգէն կամ ի կարգէ. սրբագրել եեմ համաձայն իմաստի, և չիք պարտ է
- 20—21 ՂձՆՇ եւ յոյժ սաստեղ եպիսկոպոսաց այնպիսեացն
- 23 ԺՁՊ վասն որ իրք խոստանայ (Պ խոստանայ) աստուծոյ և սրբոց, ձ վասն ախտից
- 24 ՄՅ Զտեղի, և իցեն փխ են, ԽՄՂՁՄՅՆՇ և եթէ, և տեղի շնորհաց

- 25—27 և յորո զիճակի իցէ եպիսկոպոսին զեղջ իրիցուն, որ ի սահմանն կայցէ, այնմ տայցէ, զի զգուշութեամբ
- 26 ԽՄՂՁՄՅՆ իւրոյ (և իւրու) զեղջի երիցուն (ՄՅ իրիցուն) տացէ, ՁՊ զեղջ, Շ յոր սահման, ԺՁՊ ուխտին
- 27 և սպասաւորիցէ, ձ և թէ
- 28 Շ և փխ Ապա, ՄՁՄՅՆՇ զոյգ, և սպասաւորիցեն, ՄՆ քահանայք
- 29 և զհասս, Շ շնորհի, ԽՁՄՅ կազմածին, և կազմածի
- 29—30 Մ չիք սակայն.... հակառակութեան
- 30 Ժ վայեցեն, և վայելիցեն, Ժ հակառակութեան, Մ և փխ Այլ
- 31 և պատերազմիցեն
- 32 Շ եպիսկոպոսէ, ԽՄՅ յայնմ, ԽՄՂՁՄՅՆ բարիքն, և բարոքն, և սպասաւորէ
- 33—էջ 416, 2 Մ և խրատու վարդապետին և եպիսկոպոսին ոչ անասն, ընդ նշովիւք եղիցին, և ունայնանայ աստուծային շնորհքն, և ընդ պարտականս համարս տալոց են, զի հակառակ են...
- 34 ձ ոչ անսայցեն, ՄՅ ոչ լուիցեն փխ ոչ անսան, և շնորհն

416-ՐԴ ԷՋԻ

- 1 ՄՅ յորում, և համար, և հակառակք
- 2 ՅՇ բարեկամաց փխ բարի կամաց
- 2—3 Մ չիք և բարի կամաց....աշխարհի
- 3 ԺԽՂՄՅՇՊ լիցին, Շ այսպիսեաց, ԺՁՄՇՊ և քարոզ, Շ կարող փխ քարոզ
- 3—4 և միշտ արժան է եպիսկոպոսին
- 3—5 Մ Այսպիսեացս պարտ է քարոզել վարդապետին, եպիսկոպոսաց զի մի տարցեն զընծայս ի տուն իւրեանց, այլ յաղքատս տացեն, զի մի շնորհ ....
- 4 ԽՂՁՄՅՆ եպիսկոպոսին, և զընծայս, Շ զնտիրսն փխ զընծայսն, ՄՅ տարցեն
- 5 Շ աղքատաց տարցեն, Շ չիք զի, ձՆ շնորհք
- 6 ԽՄՂՁՄՅՆՇ եկեղեցւոյն, ՄՅ այլազգիս, ԺՄՁ ՂՅՊ անցէ, Շ չիք անցցէ
- 7 ձՇ դահեղանն, և անխիտ, ԽՄՂՁՄՅՆՇ բնութեան (ձ+սկոյն, և+սկոյն), ՄՂՇ չիք է, և անախտ բնութեանն փխ աստուծութեանն
- 8 Շ պատկեր
- 9 Մ չիք զյառաջագոյն, Մ զիւրն շնորհեալ, ձ զիւր ՁՂՅՇՇ այնմ, Մ որպէս ասէր փխ բոս այսմ
- 10 ՂՇ դանկ, և դակն, և խորհուրդ ժամանակացն գալստեան, Մ չիք ժամանակաց
- 11 և չիք Քրիստոսի, և տարերց, բոլոր ձեռագրեւ, բացի և—ից, այսպես. իսկ (Յ չիք)

- չորս թասուն օրինակ (Մ չիք) չորից տաւերացս (ԽՄՁՂՁՊ տարերցս). թասուն (ձ և թասուն) ի (Մ չիք) չորսէն մինն (ԽՁ մէկն, Մ մէկ, Յ մին) ասի, զոր և այժմ ոռպի (ԽՂՁՄՅՆ բոռպ, ՁՊ ոռպ) կոչեն (ՄՅ կոչին, Մ որ է բոռպ փխ թասուն ի չորսէն....կոչեն). այս նախադասութիւնը համարելով ընդմիջարկութիւն, որք նետազայում մտել է բնագրի մեջ, հաճեցի՞նք, ԺՁՁՊ ի փխ և (խորհուրդ)
- 12 Մ որ է մի յատարանչացն փխ և խորհուրդ ....իսկ, Շ զարի դանկն
- 13 ԽՄՂՁՄՅՆՇ ի զահեկանն
- 14 Մ և փխ իսկ (զրամն), Շ բնութեան, ՄՅ մերոյ, Շ չիք մեր
- 14—15 և զմարդ փխ զի մարդ, Մ չիք զի մարդ.... անզրադարձութեամբ
- 15 Յ մարթ, Շ անզրադարձութեամբ փխ անզրադարձութեամբ, ՂՇ այն, ԺՁՁ չիք ի (խորանն), ՄՅ ի խորանի
- 15—16 Շ աննուէրքն փխ խորանն նուէրքն
- 16 և նուէրք, ՄՅ ի տաճար, ՄՇ ընծայքն փխ ընծայեալքն, Մ չիք այսպէս են
- 16—17 Շ իսկ անընծական
- 17 ԺՁ խորհուրդ փխ անխորհուրդ, Շ չիք անխորհուրդ Արդ ի, Պ չիք անխորհուրդ Արդ, Ձ՝ արք, Ն՝ իսկ փխ Արդ, ձ մի լիցի,

- 17—18 Ն ընդ այն խորհուրդսն
 18 Ժեմք յայլազգիներ, Ն յայլազգիս, Ս լուծցեն
 զլիսաւորքն, Մձ շիւք և
 28 Ս և փխ Այլ, Ս հաւածեն, Ն որք, ԺՁ՝ գան-
 ձաւք, ձՄՅՊ՝ գանձիւք փխ գան ձեօք,
 ԺՁՊ շիւք և (բնակին)
 20—21 Ս բնակեալ են ի տնդիս ուխտից փխ
 գան.... ուխտից, Խ ի բնակին ի
 21 ԺՁՊ գայթակղութիւն ըստանան գործել, Ն
 լինել փխ գործել, ՄՅ տան աշոց գործել,
 ԽՄՂՃՄՆՇ պարզամտաց
 22 ՁՊ մոլեալքն, Ղ մոլորեալք, ԺՁՊ յորովայ-
 նէ, ձ յորովայնի, Շ այլ
 23 Շ երազոյ
 25 ԺՁՊ վասն որ զայլոց իրք յայլ մարդո զնէ,
 ԽՄՂՄՅՆ վասն որք (ՄՂՄՅ որ), Մ յաւար,
 Շ յաւարի
 26 Ն եւ վաճառեալ, ԺՄՁՊ վաճառել և զնել,
 ՆՇ ոչ դարձի, ԽՄՂՃՄՅՆ իբր Շ իբր զգող
 27 Ն արդ փխ այդ, ՄձՄ շիւք է, Մձ գործ թա-

- գաւորաց և իշխանաց է, Ղ գործ թագաւո-
 րաց է և իշխանաց է, ՅՄ գործ է թագաւո-
 րաց է (Մ շիւք) և իշխանաց, Շ շիւք և իշ-
 խանաց, Մ քանդի փխ ուստի, ԺՁ յընձայսն,
 Շ ընծայ, Պ ընծայսն
 28 Սն ընդունին, Շ ունի փխ ընդունի, Շ շիւք
 և, ձ զյափշտակացեալսն, Շ յափշտակեալն,
 Խ է փխ ևս, ՄՅ ոչ ևս ընդունի օրէնք զա-
 տաստանաց, Ժ ոչ ընդունի (այս բառերը
 գրված են ոչ-գրչի կողմից),
 + Խ և քրիստոկի մարգասիրնի փառք յա-
 լիտեան,
 + Ս զթում խնդրող բանի աղաչեմ յիշել
 ի տէր, և դուք յիշեալ լիշիք յառատ ողոր-
 մութիւնն աստուծոյ,
 + ՁՊ և քրիստոսի փառք յալիտեանս
 ամէն,
 + Շ երրորդութեան երկից և միաստուա-
 ծութեան հօր և որդոյ:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունը կազմելիս ավելացվել է երեք հոդված՝ Առաջին մասի ՃԻԱ, ՃԻԲ և ՃԻԳ, որոնք չկան ԱԳ խմբագրություններում: Այս հոդվածներից ՃԻԱ-ի կիրառության մասին վկայություն ունենք ժն դարի սկզբների մի հիշատակարանում²: Ստորև բերում ենք այդ հոդվածները:

ՃԻԱ

Յաղագս դատաստանաց առնակնոջ մահուան եւ
անդրէն դառնալոյ բաժնի նորա, որ կոչի
պոռոգք

Այլապէս լինի առ մահմետականսն զուգումն ամուսնութեան, զի հասանեն նախ գին անձին կնոջն, որ կոչի մահր, նոյն եւ այս առ հոռվմա եցիսն տուալը կոչի, ապա սահմանեն եւ գրածեն կնոջն ի հայրենի իրաց, որ կոչի պոռոգք: Եւ ի տիրել առն ամուսնութեամբ անձին կնոջն, յայնմհետէ մահրն անգառնալի կնոջն մնայ: Իսկ յորժամ մանուկ ծնանի, յայնժամ ապա հասանեն ձեռք առնն ի պոռոգք կնոջն, բայց ի մահրն բնաւին ոչ: Վասն այնր սահմանեցին, որ թէ ծնցի կինն եւ զձայն նորա լսէ որ, յայնմհետէ պոռոգքն մնայ ի կամս առնն, զի թերեւս ունիցի փոխարէն մահրին եւ տուալրին, զոր ետ կնոջն: Իսկ մեզ ոչ է այդպէս: Այլ այրն ոչ տայ գին անձին կնոջն, բայց սակաւ իրս, զոր եւ երեսաց տեսոյ անուն կոչեն, եւ կին իւր բաժնին դայ ի տուն առնն եւ լինի ի ձեռս առնն: Վաս որոյ պատշաճ համարիմք, զի ի մահուն, թէ մնայցէ դաւակ, հոգասցի հոգոյ նորա պէտք եւ մնացեալն զաւակին լիցին: Իսկ թէ զպակ լիցէ մնացեալ, թէ եւ երկուս կամ երիս ծնեալ իցեն, դարձցի անդրէն բաժինն ի ձեռս ծնողացն կամ եղբարցն նորա: Եւ ըստ նորին պատուիրելոյ հոգասցին զհոգի գիտութեամբ առնն, եւ որ սակաւ մնայ՝ նոցա լիցի:

Իսկ վճար պոռոգացն այսպէս լիցի. ոսկեղէն կամ արծաթեղէն՝ նոյն իրքն դարձցին կամ գինք նորին, իսկ կենդանիք՝ կամ անաճ համարեցին եւ կամ թէ աճեալ իցէ եւ ոչ պակասեալ՝ զգլուխն առցէ և զկէս աճին, եւ կէս աճին առնն լիցի: Իսկ հանդերձեղէն իրք, զոր ի միւսին մաշեալ են, նոյն այն դարձցի, բայց օժիտ, զոր արարեալ իցէ, մի յիշեցի: Եւ եթէ ի միասին յամեալ իցեն ժամանակս, պարտ է առնն յիւրմէ իրաց բաժինս հանել ի վերայ մահու նորա իբրեւ տան տիրակոյ:

Եւ զայս այսպէս վարկաբ լինել դատաստան:

ՃԻԲ

Յաղագս դատաստանաց առնակնոջ, յորժամ
այրն վախճանի անգաւակ

Իսկ թէ պատահի առնն մեռանիլ ի տան հօր իւրոյ կամ բաժանեալ ի հօրէ, արասցէ իւրոց տացուածոց խօսս որպէս եւ կամի, բայց զկնոջն բերեալն դարձուցէ, որպէս վերոյ գրեցաւ: Եւ զոր վասն երեսաց տեսոյ ետ նմա, նոյն կնոջն լիցի այն, եւ մանաւանդ թէ գրով եւ վկայիւք տուեալ իցէ, զի այն է գին անձին նորա: Իսկ զկերակուրն ըստ ոգւոց բաժանեցեն յամենայն տանց բաժին ի մահու եւ ի կենաց:

¹ Բերում ենք ըստ Վ. Բաստամյանցի հրատարակության, էջ 289—293:

² Տես Առաջաբան էջ 10—11:

ՃԻՊ

Յաղագս դատաստանաց կնոջ կամ առն մեռանելոյ եւ
հոգաբարձ դնելոյ զմիմեանս յորժամ անգաւաղք իցեն

Հանապազ սովորութիւն է մարդկան, զի կին իւրով բաժնին առ ալրն երթայ, ի հայրենիս
ւռնն, եւ սակաւք զտանին արտաքոյ այսմ: Արդ, որ ոք զնայ կին իւրով բաժնին առ ալրն, կամ
ալրն մտանէ ի տուն կնոջն, եւ ապա մահ պատահէ առնն եւ յանձնէ զհոգաբարձութիւն ի ձեռս
իւրոյ ազգատոհմին, եթէ անգաւաղ իցեն՝ ելցէ կինն ի տանէն իւրով բաժնին, եւ զոր
երեստեսէք կոչեն՝ հանցէ ընդ ինքեան, մանաւանդ եթէ զրոպք կամ վկայիւք հաստատեալ է,
իւ ալն է գինք անձին նորա: Իսկ եթէ վստահանայ զհոգաբարձութիւն ի կին իւր վկայիւք, հո-
գասցէ զայն կինն եւ ծնողք եւ եղբարք առնն ըստ հրամանի նորա: Իսկ եթէ կինն մեռցի եւ
վստահացի զհոգաբարձութիւն ոչ ի ծնողս իւր, այլ յալրն, սակալն հոգասցէ ալրն եւ ծնողք եւ
եղբարք կնոջն: Բայց մի ազահեսցեն ալրն կամ կինն յիւրս մեռելոյն, այլ ի վերայ ոգոյ նորա
հանցեն եւ զսակաւ մնացեալն ծնողք կնոջն եւ ալրն ի միասին ժառանգեսցեն:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Մ Ա Ն Ո Ք Ա Գ Ր Ո Ւ Ք Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

Ծանոթագրութիւնները վերաբերում են Ա. և Գ խմբագրութիւններին (հաճախ նաև Բ խմբագրութիւնը)։ Սակավաթիվ են դիպքերը, երբ ծանոթագրութիւնը վերաբերում է խմբագրութիւններից միայն մեկին։ Այն դեպքում, երբ ծանոթագրութիւնը վերաբերում է Ա՝ Ա և՛ Գ խմբագրութիւնը, համապատասխան տեղերում դրված է ծանոթագրութիւն նշող միեւնոյն թվանշանը։ Բացի դրանից, ծանոթագրութիւնից առաջ փակագծերի մեջ դրված են այն խմբագրութիւնների տառանշանները, որոնց վերաբերում է ծանոթագրութիւնը։

Դատաստանագիրքն օգտագործող մասնագետների և ընդհանրապես ընթերցողի աշխատանքը դյուրացնելու և խմբագրութիւնների միջև եղած տարբերութիւնները ավելի ակնառու դարձնելու նպատակով, ծանոթագրութիւններում ամեն անգամ համադրվում են խմբագրութիւնների այն համապատասխան հատվածները, որոնք ըստ բովանդակութիւնի էական քիչ թե շատ տարբերվում են։ Հասկանալի է, այն դեպքերում, երբ խմբագրութիւնների տարբերութիւնները թեև ակնհայտ են ու հաճախ խիստ զգալի, բայց ունեն միայն լեզվային-տեղական բնույթ և բովանդակութիւնը չեն վերաբերում, չեն համադրվում։ Այս համադրումների և ընդհանրապես վկայակոչումների դեպքում, երբ խմբագրութիւնները հանգես են դալիս միասին, բնագիրը բերվում է ըստ այն խմբագրութիւնի, որի տառանշանը դրված է առաջին տեղում, իսկ մյուս խմբագրութիւնի ընթերցումները չեն նշվում (սակավ բացառութիւններով)։ Ծանոթագրութիւններում Բ խմբագրութիւնը վկայակոչվում է միշտ ըստ Վ. Բաստամյանցի հրատարակութիւնի։

1

Ա

Բ

Գ

Իսկ Աւրէնքն առաւելութեամբ վարին, առեալ զպատճառն ի բնաւորական արինացն՝ մահու մեռանիլ հայրանարգին (էջ 1)։

Բայց Մովսիսի օրէնքն առաւելութեամբ վարեցաւ առեալ զպատճառն ի բնաւորական օրինացն թէ՛ որ անարգէ զհայր կամ զմայր՝ մահու վախճանեսցի (էջ 6)։

Իսկ անօրէնքն առաւելութեամբ վարին, առեալ զպատճառն ի բնաւորական օրինաց՝ մահու մեռանիլ հայրանարգին (էջ 283)։

«Հայրանարգի» վերաբերյալ բնական իրավունքից վերցված պատժի խստացումը վերագրված է Ա խմբագրութիւնում «աւրէնք»-ին, Բ խմբագրութիւնում՝ Մովսիսական օրենսդրութիւնը, Գ խմբագրութիւնում՝ «անօրենքին», այսինքն՝ ոչ-քրիստոնեայաններին, մասնավորապես՝ մահմեդականներին։ Ուշագրավ է նաև հետևյալը. «օրենք» բառը մեր մատենագրութիւնի մեջ ունի մի քանի իմաստ, մասնավորապես՝ կրոն, քրիստոնեական կրոն, Մովսիսական իրավունք, սովորութեական իրավունք և այլն։ Ա խմբագրութիւնի նշված հատվածում «օրենք» բառի անորոշութիւնը, որ կարող էր հատկացվել նաև այնպես, թե պատժը խստացրել է քրիստոնեական կրոնը, Բ խմբագրութիւնում ճշգրտված է։

2

Ա

Բ

Գ

Եւ երկրորդ՝ եկն նա արկանել արէնս կատարեալս ի մէջ կատարելոց, ոչ կամեցաւ զարէն անկատարից գրով աւանդել դատաստան (էջ 2)։

Եւ երկրորդ՝ եկն Քրիստոս եւ ուսոյց կատարել օրէնս մարդկան, եւ ոչ կամեցաւ ըստ նմանութեան անկատարից գրով դատաստան տալ (էջ 7)։

Եւ երկրորդ է՝ արկանել օրէնս կատարեալս ի մէջ կատարելոց և ոչ կամեցաւ զօրէնս կատարեալ գրով աւանդել դատաստան (էջ 283)։

Այստեղ ևս դրսևորված է խմբագիրների տարբեր վերաբերմունքը նույն հարցի կապակցությամբ: Ա խմբագրություն. Քրիստոսը եկավ տարածելու «կատարյալ Երեսը», «կատարյալների մեջ» և չկամեցավ «անկատարների» ոչ-քրիստոնյաների սովորության համաձայն «գրով ասանդեկ դատաստան»: Այլ կերպ է բմբնված Քրիստոսի դերն ու առաքելությունը Բ խմբագրությունում. Քրիստոսը եկավ և «ուսույց կատարել օրէնս»-կատարել արդեն եղած օրենքները, այդ պատճառով հարկ չկար «գրով դատաստան տալ»: Ըստ Գ խմբագրության Քրիստոսի օրենքները կատարյալ են, ուստի հարկ չկար «գրով ասանդեկ դատաստան»:

3

ԱԳ

Չորրորդ՝ զի նուազեաց հմտութիւն ի մէնջ փորձել ըստ ժամանակի, եւ ազգի, եւ աշխարհաց զփոփոխելն ըստ պատահման, եւ ոչ նման Աբրինաց, եւ Մարգարէից, եւ Աւետարանին մնալ անշարժ (Ա՝ էջ 3, Գ՝ 285):

Բ

Չորրորդ՝ զի այժմ պակասեաց ի մէնջ գիտութիւնն, որով կարող լինէաք փորձել եւ ընտրել զդատաստանն ըստ ժամանակի եւ ազգաց եւ աշխարհաց. կամեցաք ի գրոց հաւաքմամբ գրել զգաւատաստան, զի լիցի անշարժ ըստ նմանութեան օրինաց եւ մարգարէից եւ աւետարանին (էջ 10):

4

ԱԳ

Ութերորդ՝ տեսանեմք այժմ, զի բազումք յեպիսկոպոսաց, եւ ի վարդապետաց, եւ ի քահանայից, եւ ի զիսուոր աշխարհականաց աշտանաւք եւ կաշառաւք բազում անգամ եւ տգիտութեամբ թիրքեն զուղիղ դատաստան (Ա՝ էջ 3, Գ՝ 285):

Բ

Ութերորդ՝ տեսանեմք զի այժմ ոմանք յեպիսկոպոսաց եւ ի վարդապետաց եւ ի քահանայից եւ ի զիսուոր աշխարհականաց եւ իշխանաց.... (էջ 12):

5. (ԱԳ) Ձի եւ երկուսսան բաղկանայ յերկուց վեցեկաց, եւ վեցեակն առաջին կատարեալ բիւ է (Ա՝ էջ 4, Գ՝ էջ 286):

Թվերի զանազան հատկությունների ուսումնասիրությունը սկսվել է դեռ հին Բաբելոնում ու Նիպուրում: Հին Հունաստանում Պյութագորասականները մշակեցին թվերի հատկությունների մի յուրօրինակ տեսություն (տե՛ս օրինակ՝ Э. Кольман, История математики в древности, Москва, 1961):

Պյութագորասականները թվերը խմբավորում էին մի քանի եղանակով, որոնցից մեկի հիմքը թվի և նրա քանորդների գումարի հարաբերությունն էր նույն թվի հետ: Ըստ այսմ թվերը կոչվում էին կատարյալ, գերակատար և սեկատար: Թվերի պյութագորաս տեսությունը իր արտահայտությունն է գտել նաև միջնադարյան հայկական իմաստասիրական-բնագիտական աշխատություններում՝ (տե՛ս օրինակ՝ Դավիթ Անթղր, Տեսմանք իմաստասիրությունում, համաձայն Բենեդիկտ Բեագիրը, քաղվածությունը գրաբարից ռուսերեն, առաջաբեր և ծանոթությունները Ս. Ս. Արևշայանի, Նոհան, 1960, էջ 54):

Ըստ այսմ և ինչպես ցույց են տվել հետազոյի մեր թվաբաններն (տե՛ս օրինակ՝ Սուֆիաս, Վ. Աղամալեանց, Քուրանություն, Վենետիկ, 1781, էջ 302 և 445) ու Վ. Բառտամյանցը (տե՛ս ծանոթագր. 18), կատարյալ թիվն այն է, որ հաւասար է ամենայն մասանց իւրոց քանորդականաց ի միասին առելոց» (Աղամալեանց): Այսպես. $6:2=3$, $6:3=2$, $6:6=1$. $3+2+1=6$: Թվական շարքում առաջին կատարյալ թիվը 6-ն է, հաջորդը՝ 28-ը. $28:2=14$, $28:4=7$, $28:7=4$, $28:14=2$, $28:28=1$. $14+7+4+2+1=28$ Գերակատար թիվն այն է, որի «ամենայն մասանց իւրոց քանորդականաց» գումարը ավելի է բուն թվից: Այսպես. $12:2=6$, $12:3=4$, $12:4=3$, $12:6=2$, $12:12=1$. $6+4+3+2+1=16$

Սեկատար թիվն այն է, որի քանորդների գումարը փոքր է բուն թվից: Այսպես. $8:2=4$, $8:4=2$, $8:8=1$. $4+2+1=7$

6. (ԱԳ) Նրկորդ՝ զի Բանակ (Գ՝ ժամանակ) է արաշուքեան (Ա՝ էջ 4, Գ՝ էջ 286):

Ակնարկում է Սենզոց Գիրքը, որի համաձայն աստված ստեղծեց աշխարհը վեց օրում: Վեց թվի մասին ընդհանրապես տե՛ս Անանիայի Հայոց վարդապետի տալս բացայայտութեան քառյց. Ա. Աբրահամյան, Անանիա Շիրակացու Մատենագրությունը, Նոհան, 1944, էջ 244:

7. (ԱԳ) Հանգիպեցաք առաջի տեսուն Ստեփաննոսի՝ շնորհիւ Տեառն Յիսուսի Աղուանից կարգիկոսի (Ա՝ էջ 5, Գ՝ 287):

Բ. Հարությունյանը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի ռուսերեն հրատարակության (տե՛ս Армянский Судебник Мхитара Гоша, перевод с древнеармянского А. А. Паповяна, редакция, вступительная статья и примечания Б. М. Арутюняна, Ереван, 1954, էջ 299) իր ծանոթագրություններում՝ նշված Ստեփաննոսին նույնացնում է Աղվանից Ստեփանոս անունով կաթողիկոսներից երկրորդի հետ, ի տարբերություն Վ. Բաստամյանցի (տե՛ս ծանոթագր. № 131), որը նույնացնում է նրան Ստեփանոս երրորդի հետ։ Բ. Հարությունյանը Ստեփաննոս երկրորդի, իսկ Վ. Բաստամյանցը Ստեփանոս երրորդի համար նշում են գահակալման միևնույն ժամանակահատվածը՝ 1155—1195 թթ.։

Մխիթար Գոշը գրել է մի կարևոր գործ կա՝ «Կաթողիկոսի եւ դէպք Աղուանից աշխարհին ի մէջ ժր դարուն» (հրատարակված՝ Ալիշան, Հայապատում, Վենետիկ, 1901, էջ 384—391), որով շարունակել է «Աղուանից աշխարհի պատմությունը» Մովսես Դասխուրանցուց մինչև իր օրերը, ժմինչև ի 1161 տարին», ինչպես գրում է Ալիշանը (Հայապատում, էջ 102)։ Մխիթար Գոշի գործում հիշատակված են Աղվանից երկու Ստեփանոս կաթողիկոսներ, երրորդի մասին խոսք չկա, հավանաբար այն պատճառով, որ, ինչպես վկայում է դարձյալ Ալիշանը, «պակասին ձեռագրաց ետքի թղթերն» (Հայապատում, էջ 102), որտեղ, թվում է, պետք է նշված լիներ նաև Ստեփանոս երրորդը։ Մխիթար Գոշը գրում է. «Եսկ զկնի Մովսէսի կալաւ զաթոռ հայրապետութեան այլն Աստուծոյ Տէր Մարկոս. և յետ նորա Տէր Յովսէփ. և ապա միւս Տէր Մարկոս. և զկնի նորա Տէր Ստեփաննոս. և ապա Տէր Յովհաննէս. և ապա Տէր Ստեփաննոս կոչեցաւ ի կաթողիկոսութիւն ի տիս պատանեկութեան, որ և կալաւ զաշտիճան հայրապետութեան ամ մի և կէս։ Ապա յետ վախճանելոյ նորա զամս ութ առանց հայրապետի եկաց նահանգս Աղուանից... Իսկ յետ անցանելոյ ութ ամացն՝ ի ՇՁԸ (=1139-թ. Թ.) թուակ. Հայոց (եկն) ի Հայոց Սահակ աստուածընկալ եպիսկոպոս ի դրանէ սրբազան հայրապետին Տեառն Գրիգորիսի Հայոց կաթողիկոսի» (Հայապատում, էջ 385), որը և Աղվանից նահանգի մեծամեծների հավանությամբ կաթողիկոս է ձեռնադրում Ստեփանոսի հորեղբոր որդի Գրիգորիսին։ Ինչպես տեսնում ենք երկու Ստեփանոսներն էլ իշխել են 1139 թ. առաջ կամ մինչև 1139 թ.

Կիրակոս Գանձակեցի. «Տէր Մովսէս, ամս վեց... Ապա տէր Մարկոս... և յետ նորա Յովսէփ և ապա միւս տէր Մարկոս և զկնի նորա տէր Ստեփաննոս. և ապա տէր Յովհաննէս ամս յիսուն, և ապա տէր Ստեփաննոս ամ մի և կէս, ի տիս պատանեկութեան վախճանելու։ Յամի ՇՁԸ թուականին Հայոց, յաւուրս տեառն Գրիգորիսի մեծի հայոց կաթողիկոսի առաջնորդ ոչ զլոր տանն Աղուանից զամս քսան և հինգ» (Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրութեամբ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյանի, Եւեան, 1961, էջ 199)։ Անկասկայն այս վկայությունների միջև եղած որոշ հակասություններից, որոնք կարող ենք անտեսել անմիջականորեն հետաքրքրող հարցին շտնչվելու պատճառով, կարելի է ստույգ համարել, որ երկու Ստեփանոսները իշխել են մինչև 1139 թ., որովհետև Գանձակեցին ևս նույնն է վկայում։ Ուստի, Դատաստանագրքում հիշատակվող Ստեփանոս կաթողիկոսը չի կարող լինել Ստեփանոս երկրորդը։

Հաջորդ Ստեփանոսի մասին Գանձակեցին գրում է. «Եւ ապա տէր Բեժդէն, որ եթող զկարգն և առ կին. և յետ նորա տէր Ստեփաննոս ամս քառասուն, և զկնի նորա տէր Յովհաննէս ամս քառասուն... աս որ եհաս յաւուրս մեր։ Եւ ապա տէր Ներսէս, եղբայր նորին... որ ձեռնադրեալ եղև ի ՈՁԴ թուականին հայոց» (Պատմութիւն էջ 201)։ Այս վկայության համաձայն տե՛ր Ներսեսը ձեռնադրվել է 1235 թ.։ Եթե ընդունենք, որ Ներսեսը կաթողիկոս է դարձել նույն տարում, երբ մահացել է տե՛ր Հովհաննեսը, ապա վերջինս իշխել է 1195—1235 թթ.։ Ըստ այսմ Ստեփանոս Երրորդը իշխել է 1155—1195 թվականներին։ Հաջորդ Ստեփանոսը, այսինքն՝ Ստեփանոս Չորրորդը Աղվանից կաթողիկոսի պաշտոնը վարել է 1262 թ. հետո (տե՛ս Մ. Բախխուտաբեանց, Պատմութիւն Աղուանից, Բ. Ա. Վաղարշապատ, 1902, էջ 203, և Արցախ, Բագր, 1895, էջ 229, 233), Մխիթար Գոշի մահվանից 50 տարի անց։ Ուրեմն ակնհայտ է, որ Դատաստանագրքում հիշատակված Ստեփանոսը Աղվանից Ստեփանոս Երրորդ կաթողիկոսն է, որը գահակալել է 1155—1195 թթ.։

Հայագիտության մեջ իշխում է այն տեսակետը, որի համաձայն Մխիթար Գոշը իր Դատաստանագրքը ստեղծել է Աղվանքի վերահիշյալ Ստեփանոս կաթողիկոսի «խնդրանքով», «հորդորմամբ», նրա «առաջարկությամբ» և նույնիսկ «հրամանով»։ Ըստ այսմ՝ հայաշխարհի համար դատաստանագրքը ստեղծելու նախաձեռնությունը վերագրվում է Ստեփանոս կաթողիկոսին։ Աղվանքի եկեղեցին սկզբից ևեթ հայկական եկեղեցու թեմերից

մեկն էր, ստորագրված Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի իշխանությունը ճիշտ այնպես, ինչպես Գուգարբի, Մյունիքի, Վասպուրականի և Հայաստան աշխարհի մյուս նահանգների ու գավառների թեմերը: Հետևապես, ոչինչ զարմանալու չէ և շատ քնական պետք է համարել, եթե հայ եկեղեցու պետերից մեկը նախաձեռներ համազգային լուրջ նշանակություն ունեցող այնպիսի մի մեծ ու ծանրակշիռ գործ, ինչպիսին լինելու էր Հայոց Դատաստանագիրքը: Այդուհանդերձ, նշված տեսակետը իրականություն չի համապատասխանում: Գիտենք, որ Մխիթար Գոշը Դատաստանագրքի շարադրանքը սկսել է 1184 թ. և նույն թվականին էլ ավարտել է այն: Ակնհայտ է, որ այդպիսի մեծ, խիստ պատասխանատու և կարի ծանրակշիռ գործը մի տարում չէր կարող իրականանալ, եթե նախապատրաստված չլիներ անհրաժեշտ ու տեական աշխատանքով: Մխիթարն է վկայում այդ մասին. «Ե քաղում ժամանակաց հետե տարակուսեալ լաղազս սորին լինէի»: Ուրեմն, դեռ 1184 թ. շատ առաջ Մխիթարի մեջ միայն է ծագել համահայկական դատաստանագիրք ստեղծելու մտախն և նա սկսել է աշխատել այդ ուղղությամբ՝ նյութեր հավաքել, սկզբունքներ մշակել և այլն: Բայց իրեն թույլ չի տվել ամփոփել իր պրպտումները և հրապարակ հանել արդյունքը. «Սակայն վստահել ի սոյն ոչ իշխէի»: Պատճառները մի քանիսն են. «զանձին տկարութիւն», մտավախություն, թե ինքը չի կարող այնպես լավ անել գործը, ինչպես մյուսները, որ ավելի «զարատը» են իրենից, որ դատաստանագիրք ստեղծելը օրենսդրական մարմնի գործ է և ոչ՝ անհատի և այլն: Ստեփանոս կաթողիկոսի հետ հայտնի հանդիպումից դեռ առաջ այս վարանումների մասին «ի զուցատրելն մեր լուաւ եղբայրն Պաւղոս՝ սիրելի աշակերտն աստուածային գրոց»: Պողոսը ևս խոստովանում է «փափաղող այնմիկ լինել» և սկսում է ոգևորել, հորդորել, պարտավորեցնել Մխիթարին. «առաւել ևս սկսաւ շարժել դմեզ հարկեցոցիչ բանիւք»: Բայց «նաեւ ոչ այնու ձեռնամուկ լինել կամեցաք», ասում է Մխիթարը: Ահա այս բոլորից հետո է, որ Ստեփանոս կաթողիկոսի հետ հանդիպումներից մեկի ժամանակ խոսք է բացվում դատաստանագրքի մասին, և կաթողիկոսը ոչ միայն հավանություն է տալիս Մխիթարի մտահղացմանը, այլև անհիմն համարելով նրա վարանումները «հորդորում, քաջալերում և հարկադրում» է գրել: Մխիթարը իրավացիորեն դա ընկալում է որպես «հոգեւոր հրաման»: Սակայն Մխիթարը դրանով էլ չի բավարարվում: Առաջիմ զովար է ասել՝ Ստեփանոս կաթողիկոս: հետ այդ հանդիպումից առաջ թե հետո, Մխիթարը նամակ է գրում նաև Կիլիկիա, Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին և վերջինիս հավանությունն էլ ստանալուց հետո միայն նոր սկսում է շարադրել Դատաստանագիրքը: Ինչպես տեսնում ենք, Դատաստանագրքի ստեղծման և՛ մտահղացումը, և՛ նախաձեռնությունը պատկանում է Մխիթար Գոշին: Որքան մեղ հայտնի է, հայագիտություն մեջ ցարդ միայն է. Խաչիկյանն է, որը թեև չի փաստաբանի, բայց զրահանապես արտահայտել է նույն կարծիքը, որի համաձայն Դատաստանագիրքն ստեղծվել է Մխիթար Գոշի անհատական ջանքերով ու ձեռնբերությամբ (տե՛ս Գլանդոյան համալսարանը և նրա սանեթի ավարտական առեմախոսությունները, Երևանի համալսարանի գիտական աշխատություններ, Ե. XXII, 1946, էջ 423): Այնուհանդերձ չպետք է ո՛չ անտեսել և ո՛չ էլ թերազնահատել Պողոսի, Հայոց կաթողիկոսի, Ստեփանոս կաթողիկոսի և այլոց դերը, որոնք, մանավանդ վերջին երկուսը, իրենց բարձր դիրքին արժանի կերպով դիտակցել են ամբողջ հայ ժողովրդի համար էական նշանակություն ունեցող այդ գործի կարևորությունը և բարոյական խիստ նշանակալի նեցուկ դարձել Մխիթարին, օգնել նրան, օգնություն որը բխելով հոգևոր բարձր իշխանավորներից, կարող էր ունենալ նաև այլ երանգ, քան միայն բարոյականը: Առանց այդ ամենի Դատաստանագիրքը, թերևս, կմնար որպես գեղեցիկ գաղափար:

8. Աղվանք, Աղվանից աշխարհ (Ա՝ էջ 5, Գ՝ էջ 287):

Կողկասով, Կասպից ծովով և Կուր գետով սահմանագծվող տարածքը, որը մասամբ կամ ամբողջովին զբաղեցնող 26 ցեղերը կոչվում էին աղվաններ: Աղվանքի քաղաքական-էթնիկական սահմանները տարափոխիկ են եղել, ինչպես միջնադարյան-ավատական ամեն մի քաղաքական գոյացության սահմանները: Սակայն Աղվանքի սահմանների ու հետագա ճակատագրի համար շրջադարձային կետ դարձավ 387 թ.:

Հայաստանը Անգրկովկասի սաղմա-քաղաքական ամենահզոր ուժն էր շատ երկար ժամանակ և էթնիկական-մշակութային ամենազորեղ գործոնը՝ միշտ: Անգրկովկասին տիրելու պարսկա-բյուզանդական զինական և ոչ զինական հարատև ձգտումների ճանապարհին կանգնած էր Հայաստանը, որը պաշտպանում էր ոչ միայն իրեն, այլև ամուր

պատմար էր եղբայրական վրաց և աղվանից ժողովուրդների համար: Վերջիններին տիրելու համար Պարսկաստանը կամ Բյուզանդիան կամ երկուսը միասին նախ պետք է տրեհին կամ Թուրքներին Հայաստանը, Հայկական Արշակունյաց թագավորության վերացումից որոշ ժամանակ անց վերացան նաև վրացական և աղվանական թագավորությունները, որոնք վերականգնվեցին միայն այն ժամանակ, երբ վերականգնվեց հայկական թագավորությունը Բագրատունյաց զլխավորությամբ: Պարսից հզոր հազարապետ Միհրնեսին հետո է Հազկերտ արքային. «Վասն զի դուք ինքնին գիտէք և ամենայն Արթը՝ զաշխարհն Հայոց, թէ որպէս մեծ է և պիտանի... Եւ եթէ և մերոց օրինաց ընտանեցուցանէք զնոսա... և լինի աշուհեհտե աշխարհն ընդ մեր սերտ սիրով և միաբանությամբ: Եւ յորժամ Հայք սերտի մեր լինին՝ Վիրք և Աղուանք այնուհետեւ մեր իսկ են (Վազարայ Փարպեցու Պատմութիւն Հայոց, Տիֆլիս, 1904, էջ 42—43): Հայաստանը թուրքացնելու-մասնատելու պարսկա-բյուզանդական պայքարը հաջողության հասավ 387 թ.: Բուզանդը հաղորդում է. «Եւ այնուհետեւ առէ խորհուրդ միաբանութեան հաւանութեան ընդ միմեանս թագաւորն Յունաց և թագաւորն Պարսից. և լաւ համարեցաւ զաշխարհն Հայոց նախ ընդ երկուս ի մէջ իւրեանց բաժանել. զի ասէին՝ թէ ի միջի մերում բնակեալ է այս հզօր և հարուստ թագաւորութիւն, լաւ է զի այսու եղծանել և խանկարել կարացաք զայս թագաւորութիւնս նախ ընդ երկու բաժանել երկու թագաւորօքս Արշակունօք՝ զորս կացուցաք, ապա և ընդ նոսա կրծել շանասցուք, աղբատացուցանել, ի մէջ արկանել ի ծառայութիւն, զի մի կարաոցեն ի մէջ մեր ամբատնալ զղուխս: Եւ հաստատեցին զայս խորհուրդ. ընդ երկու զաշխարհն բաժանեցին: Բաժինն կողմանն Պարսից էր թագաւորին հոսրովու, և բաժին մասին Յունաց էր թագաւորին Արշակայ: Բայց և ի նոցանէ բազում զաւառ կրծեալք հատեալք այսր աճար... Եւ բազում զաւառք յերկացունցն հատան» (Փատմոսի Բուզանդացու Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, 1889, էջ 270—271): 387 թ. Պարսկա-բյուզանդական պայմանագրով երկու մասի բաժանված Հայաստանից «կրծեալք և հատեալք» բազում զավառներից Գուգարքը միացվեց Վրաստանին, Ուտիքն ու Արցախը՝ Աղվանքին, Փայտակարանն ու Պարսկահայքը՝ Ատուրպատականին (H. Adonci, Армения в эпоху Юстиниана, СПб., 1908, էջ 230. տե՛ս նաև Հ. Մանանդյան, Փննակատ անասիրտուն հայ ժողովրդի պատմութեան, հ. Բ, մասն Ա, Երևան, 1957, էջ 240—241): Մինչ 387 թ. Աղվանքի տերիտորիայի ընդհանուր տարածությունն էր շուրջ 23 հազար կմ²: 387 թվականից պաշտոնապես ճանաչվեց Ուտիք և Արցախ նահանգների միացումը Աղվանքին, որից հետո Աղվանքը պարունակում էր արդեն ավելի քան 45 հազար կմ² տարածություն: 510 թ. վերջնականապես վերացվեց Աղվանից թագավորությունը և երկիրը սկսեց կառավարվել մարզպաններով, որոնց կենտրոնը դարձավ նոր հիմնված Պարսաւ քաղաքը: «Այնուհետեւ Աղվանից մարզպանությանը հետզհետեւ միացվեցին՝ Ռոտրատակ զավառը (Փայտակարանի Հոռոտ-Պերոժ զավառը), Բազկանը, Խարուանը, Շրուանը, Զողոն, Ղեկաց և Թավասպարների ազգազավանները և, վերջապես, Դարբանդ քաղաքը իր ամրություններով: Այս տերիտորիալ աճից հետո Աղվանից մարզպանությունը ընդգրկում էր 72.204 կմ² տարածություն» (Ս. Տ. Երեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյցի», Երևան, 1963, էջ 34):

Միայն Պարսի Գոշի ժամանակ Աղվանքը որպէս քաղաքական միավոր այլևս գոյություն չուներ, իսկ աղվանները որպէս ժողովուրդ համարյա վերացել էին: Սրանց մի մասը, արաբական զավթիչների վարած բռնի մահմեդականացման դաժան քաղաքականության հետևանքով, ընդունելով իսլամը և խառնվելով սելջուկ-թուրքերի հետ, թրքացել էր, իսկ մյուս մասը, պահպանելով իր հավատը՝ քրիստոնեությունը, հայացել: Աղվանների աստիճանական և ինքնարուխ հայանալու իրողությունը սկզբից էր ղեւ շատ առաջ, որպէս պատմականորեն օրինաչափ մի երևույթ, շնորհիվ հայկական բարձր քաղաքակրթության բարերար ազդեցության:

387 թ. հետո Աղվանք է կոչվել ոչ միայն բուն Աղվանքը, այլև սրան միացված հայկական զավառները՝ Արցախը, Ուտիքը: Այս զավառները Մեծ Հայքի և ընդհանրապես հայաշխարհի արևելյան կողմում գտնվելու համար մեր մատենագրության մեջ սկզբից ենթ կոչվել են նաև «Աշխարհ արևելից, Կողմանք արևելից, Կողմանք արևելից հիւսիսոյ»: Ինչպէս տեսանք, Աղվանքին միացված հայկական զավառները իրենց տարածությամբ հավասար էին բուն Աղվանքին, իսկ բնակչության քանակով, ինչպէս պետք է ենթադրել, եթէ չէին գերազանցում, ապա առնվազն հավասար էին նրան: Այդ պատճառով, Արցախն ու Ուտիքը Աղվանքին անցնելուց հետո, վերջինիս է անցնում նաև այդ զավառների վերահիշյալ անունը՝ «Կողմանք հայոց Արևելից», բնական այն հիմքով, որ 387 թ. ստեղծված Աղվանքը Աղվանք էր

նույնքան, որքան և Հայաստան (այս հարցերի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Ա. Մեռ-
ցակեյանի Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը, Երևան, 1966 թ. մեծ-
արժեք աշխատությունը)։ Դատաստանագրքում հիշատակված Ազվանից կաթողիկոսը հայ-
աշխարհի մի մասի՝ հայոց Արևելից կողմանց կաթողիկոսն էր։

9. (Ա) Եւ երկուրդ՝ թէպէտ ըստ հարկի պատանի մին, ամենեւեմ զընտրեմ վայելեմ, զտիպ
առինեակի առաջնոցն ելից (էջ 7)։

Ա խմբագրության բոլոր ձեռագրերը ունեն «...ըստ հարկի պատանին ամենեւեմ...»։
Ուղղել ենք Հ. Կարստի առաջարկության համաձայն՝ Վերջինս գրում է. „Statt des hand-
schriftlich korrupten պատահին its zu lesen: պատահի մին“ (Armenisches Rechts-
buch Sempadscher Kodex aus dem 13. Jahrhundert, zweiter Band: Kommentar,
Strassburg, 1905, էջ 344, ծանոթ.։ Այսուհետև՝ Kommentar)։

Բացի նրանից, որ հատվածի իմաստը ևս պահանջում է այդ ուղղումը, նման ընթերցումը
հաստատվում է նաև Բ և, մանավանդ, Գ խմբագրություններով։ Բ-ն ունի. Եւ դարձեալ՝
զի մի ի պակաս լինել դատաւորացն զրկեսցեն զմիմեանս» (էջ 23)։ Գ. «Եւ երկուրդ՝ թէ-
պէտ և դատաւոր մի լինի ի քաղաքի, բայց ամենեւեմ պատուականքն պատիւ ունիցին»
(էջ 289)։

10. (ԱԳ նաև Բ) Յայտնապէս քաւեաց ոչ է դատաստան մարդկան Եւ ոչ երեւելի շարեաց
առաւեց, այլ յերկուց անշայտ եղելոց։ Զի երեք են, որով վարին մարդիկ՝ բարի, Եւ չար,
Եւ միջակ։ Եւ ընտրելի է դատաւորաց ոչ զյայտնապէս գողս Եւ ոչ զայր վկայեալ ի բարի գործս,
այլ առ որս կարծեալ է շարն... յորոց յայտ է միջակացն լինել դատաստան (Ա՝ էջ 8, Բ՝
էջ 24, Գ՝ էջ 290)։

Բոլոր մարդկանց բոլոր տեսակ գործերը Մխիթարը բաժանում է երեք խմբի՝ բարի, չար,
և միջակ, ընդ որում դատարանին ենթակա չի համարում բարի և չար գործերը, այլ միայն
միջակները։ Վ. Բաստամյանը իրավացիորեն նկատում է, որ մարդկանց գործերի այս-
օրինակ բաժանումը «ավելի փիլիսոփայական է, քան թի իրավաբանական» (Յառաջաբա-
նութիւն, էջ 129)։ Ասենք՝ կրոնական-ատվածաբանական է, քան թի իրավաբանական։
Որ բարի մարդիկ ենթակա չեն դատի՝ իրավաբանական իմաստով, ինքնին հասկանալի է,
որ գործերով «առ որս կարծեալ է շարն» պետք է դատ, պարզ է նույնպես։ Անհասկանալի է,
ու տարօրինակ կարող է թվալ Մխիթարի միտքը, թե չար գործերին, նույնիսկ հայտնապէս
չար, դատաստան պետք չէ։ Արտաքուստ կարող է եզրակացություն արվել, թե Մխիթարը
անպատժելի է հայտարարում քրեական ծանր հանցագործությունները՝ զոգուելուն, ավա-
զակություն, և այլն, նույնիսկ այն դեպքում, երբ ստուգապէս հայտնի է հանցագործը։
Բայց այսպիսի եզրակացությունը հակասում է Մխիթարի կողմից դատաստանագիրք գը-
րելու բուն փաստն արդեն, նրանում այդ հանցագործությունների համար սահմանված պա-
տիժները և այլն։ Մխիթարի խոսքերից հետևում է միայն, որ «յայտնի չարք», օրինակ՝
հանցանքի պատիժն բռնված հանցագործը, անշուշտ պետք է պատժվի, բայց կարելի է և ա-
ռանց դատաքննության, ինչպես նշել են նաև Վ. Բաստամյանը և Խ. Սամվելյանը՝ Բայց
Վ. Բաստամյանը դրա մեջ տեսնում է «հեղինակի իրավաբանական դարգացման անկա-
տարությունը» (Յառաջաբանութիւն, էջ 129), իսկ Խ. Սամվելյանը կարծում է, որ այդ դեպ-
քում հանցագործները պատժվում էին «անկասկած առանց որևէ դատի, հենց վնաս կրող-
ների կողմից», որը «վրեժխնդրության զաղափարի հետևանք» է (Այլու վրեժ և փրկանք,
«Ազգագրական հանդես», 10-րդ գիրք, 1903, էջ 294—295)։

Ավելի ուշագրավ է, սակայն, Հ. Կարստի բացատրությունը։ Նախագրության քննվող հատ-
վածից նա եզրակացնում է, որ Հայաստանում այդ ժամանակ կար արտակարգ կամ, այս-
պես կոչված, կրճատ դատավարություն։ Ըստ Կարստի, սովորական դատավարությանը են-
թակա էին այնպիսի քրեական գործերը, որոնցով լիովին պարզ ու ակնհայտ չէր մեղա-
վորը։ Իսկ երբ պարզ, ակնհայտ ու անփնդելի էին և հանցագործության փաստը, և հանցա-
գործը, ապա վերջինս դատապարտում էր պարզեցված, համառոտված դատավարությամբ
և ոչ թե ընդհանրապէս առանց դատի (Kommentar, էջ 372—373)։ Իհարկե, Մխիթարի ժա-
մանակ էլ կարող էին մնացած լինել (մինչև այժմ էլ դեռ կան) արյան վրեժխնդրության
վերապրուկներ, բայց նկատի ունենալով պետականության զարգացածության բարձր աստի-
ճանը Հայաստանում, պետք է ճշմարիտ համարել Հ. Կարստի բացատրությունը։ Մանավանդ
եթե հաշվի առնենք, որ ժամանակի մի շարք երկրներում էլ (օրինակ՝ Ֆրանսիայում) դա-
տական իրավունքը զարգանում էր հանցանքի պատիժն բռնված հանցագործին դատելու արարո-

դուքլունը պարզեցվելու և համառոտվելու ուղղությամբ (տե՛ս օրինակ М. А. Чельцов-Безугов, Очерки по истории суда и уголовного процесса..., Москва, 1957, стр. 203—205).

11.

ԱԳ

Բ

Այլ բանդի առ մեզ ապականեալ է այսպիսի կարգ, աւանդելի է զիրս և զգիրս (Գ՝ չիբ և զգիրս) դատաստանի ի ձեռս եպիսկոպոսաց, զի ոչ ոք է ի մեզ (Գ՝ առ մեզ) ըստ արտաքնոցն վարժեալ իմաստութեամբ յաշխարհականաց կամ ըստ Խորայելի դպիրս և զի այժմ նոցա է (Գ՝ եպիսկոպոսաց է) յանձն (Գ՝ յանձին) հոգք եկեղեցեաց (Գ՝ եկեղեցոյ) և աշխարհականաց (Գ՝ աշխարհաց), և ըստ պատահմանն (Գ՝ և յետ եպիսկոպոսաց) եղիցի իշխանաց (Գ՝ + ըստ պատահմանն) և զխաւորաց ժողովրդեան, հմտագունից քահանայից (Գ՝ այլև քահանայից իմաստնոց) և վարդապետաց, սակայն աւանդապահ այսմ իրի եպիսկոպոսունք (Գ՝ եպիսկոպոսք) եղիցին (Ա՝ էջ 8, Գ՝ էջ 290):

Տե՛ս Առաջաբան, էջ 58, Կէ-ԿԹ:

12. (ԱԳ) «...Աւանդելի է զիրս և զգիրս դատաստանի ի ձեռս եպիսկոպոսաց...» (Ա՝ էջ 8, Գ՝ էջ 290, տե՛ս նաև Բ՝ էջ 26):

Այս և մի բանի այլ տվյալների հիման վրա հայագիտության մեջ հաստատվել է այն տեսակետը, թե Հայաստանում դատիրավասությանը հոգևոր դասի մենաշնորհն էր (տե՛ս օրինակ Վ. Բաւտաւեանց, Յառաջաբանօրին, էջ 126. Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, СПб., 1908, էջ 447. J. Karst, Kommentar, էջ 341. և Աւանդանք, Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքին ու հին հայոց Բաղամացիական իրավունքը, Վիեննա, 1911, էջ 121 և այլն):

Սակայն դատիրավասության իրական վիճակը այսպես էր.

Հայկական պետականության պայմաններում դատական իրավասության բարձրագույն կրողը երկրում եղել է մարմնավոր գերագույն իշխանավորը՝ թագավորը: Հոգևոր ատյաններից զատ եղել է աշխարհական դատարանների համակարգը սրան ընդատյալ գործերի որոշակի շրջանակով, որն ընդգրկում էր քրեական արդարադատության համարյա ամբողջ բնագավառը և քաղաքացիականի մեծ մասը:

Օտար տիրակալության ժամանակ, եթե սակայն պահպանվել է աշխարհական համազգային իշխանությունը, կամ երկրի այն շրջաններում, որտեղ մնացել են հայկական իշխանություններ, դատական իրավասությունը բաժանված է եղել սրանց և հոգևոր մարմինների միջև, ինչպես նախորդ դեպքում, թեևս կաթողիկոսի դերի որոշ ուժեղացմամբ և երկուսի համար էլ այն ընդհանուր սահմանափակումով, որ պայմանավորված էր օտարատիրությամբ:

Հայկական իրավասության մեջ հոգևորականությունը եղել է դատական իրավասության միակ կրողը այն շրջաններում և այն ժամանակ, որտեղ և երբ արգային մարմնավոր իշխանություն չի եղել և որքանով այդպիսի իրավասություն արտոնվել է տիրողների կողմից:

Ինչ վերաբերում է Մխիթար Գոշին ու նրա Դատաստանագրքին, ապա պետք է ասել հետևյալով: Վիճարկվող կարծիքի հիմքը Դատաստանագրքի Բ խմբագրությունն է: Բայց, առավել ևս անտեղի էր այն հիմք դարձնել, որովհետև հենց այդ խմբագրությունն է սահմանազատում երկու բնույթի ատյանների դատիրավասությունը, ըստ որի մարմնավոր իշխանությունները պետք է ռաշխարհի դատաստան հոգայցեն», իսկ հոգևոր իշխանությունները՝ «եկեղեցւոյ դատաստան»: 2. Կարծես այն կարծիքը, թե ըստ Դատաստանագրքի հոգևոր իշխանությունն է դատիրավասության իսկական և ու միակ օրինական կրողը, կարող էր իր հիմնավորումը գտնել, թերևս, Դատաստանագրքի ԱԳ խմբագրությունների

վերջ բերված հոգևածում, որը իրոք, արտաքուստ նման եզրակացություն հնարավորություն տալիս է. բայց դա միայն արտաքուստ իրականում այս խմբագրությունների համաձայն էլ եպիսկոպոսը, այսինքն՝ հոգևոր իշխանությունը, միայն «առանդապահ» է այսմ իրի», այլ կերպ դատարկությունը նրան է հանձնված «յաւանդ»՝ ի պահ այնքան ժամանակ, քանի դեռ «առ մեղ ապականեալ է այսպիսի կարգ»՝ քանի դեռ չկա թագավորական իշխանությունը: Իսկ երբ այն կա կամ երբ ստեղծվի, եպիսկոպոսը պետք է միայն «զեկեղեցւոյ դատաստանն հոգւացէ», իսկ թագավորը՝ «զաշխարհի դատաստանն»: Դատաստանագրքի անդրանիկ օրինակներից մեկը Մխիթարը նվիրել է վախճանի իշխանին՝ հայկական մարմնավոր իշխանության խոշոր անկայացուցիչներից մեկին, հետևյալ մաղթանքով. «Տէր Աստուած վայելիլ տացէ աստուածասէր եւ բարեպաշտ իշխանաց իշխանին՝ վախտանկալ» որդւոյ Հասանա ի կամս իւր զգիրքս դատաստանի անսխալ ուղղութեամբ վարել զպատուիրանս սորին» (Մատենադարան Մխիթարյան ի վեներիկ, ձ. № 1237, Թ. 100): Անկասկած է, որ Մխիթարի համար էլ մարմնավոր իշխանները նույնքան իսկական և օրինական դատավորներ են, որքան և հոգևոր իշխանները, որովհետև նրանց է նվիրում Դատաստանագիրքը՝ վերջինիս պատվիրաններով ղեկավարվելու համար: Վերջապես հենց ինքը Մխիթարն է սահմանել Դատաստանագրքի շատ ու շատ հոգևածներ, որոնցով նախատեսված հանցադեպերը կամ արարքները ընդդատյա է համարել աշխարհական ատյաններին՝ թագավորին, իշխաններին ու դատավորներին, որով սրանք ևս համարված են դատական իշխանության օրինական անդակացուցիչներ: Ուստի, նախադրության 6 գլխի համապատասխան հատվածը չպետք է հասկանալ ոչ այն իմաստով, թե աշխարհական իշխանության գատարկությունն նշանակությունը իրականում երկրորդական էր, և ոչ էլ այն իմաստով, թե այդ վերջինն է Մխիթարի համար ցանկալի կարգը (տե՛ս նաև Առաջաբան, էջ ԻԷ-ԻԹ, ԿԷ-ԿԹ, ծանոթագրություններ 38, 44 նաև և. Թոռոյան, Ընդդատությունը միջնադարյան Հայաստանում, «Բանբեր Մատենադարանի», № 8, Նոյեմբ, 1967, էջ 79—91):

13. (Գ) Այլ գերդմունս ոչ հրամայեմք և զի ոչ հրամայեցաւ (էջ 291):

Այս խմբագրության բոլոր ձեռագրերն ունեն՝ և զի ոչ հրամայեցաւ: Ուղղել ենք համաձայն Ա խմբագրության: Պատճառաբանությունը հետևյալն է: Հստ ձեռագրերի, Մխիթարի ասում է. «Երբվի չենք հրամայում, որովհետև չենք հրամայել»: Հստ այսմ՝ երդումն արգելուր Մխիթարն է, բայց ինքը՝ Մխիթարն է նաև արգելքի սկզբնական ու գերագույն աղբյուրը: Մյուսողված ձևի համաձայն, տվյալ դեպքում երդումն արգելուր թեև դարձյալ Մխիթարն է, բայց արգելքի աղբյուրը այլ է: Հայտնի է, որ դա Ավետարանն է (տե՛ս օրինակ՝ Մատթ., Ե, 33—37), որի հիման վրա երդումն արգելել են ինչպես արտաքին, այնպես էլ մեր եկեղեցու հայրեր (տե՛ս օրինակ՝ Յովհաննու Ոսկեբերանի Յուսուսարանագիր Մատթեոս, վեներիկ, 1826, էջ 279, Կանոնք Աթնասի Ալեքսանդրացու, Կանոն ԽԷ ի Կանոնագիր Հայոց, հ. Ա, էջ 309—310, Յովհաննու Մանդակունւոյ Ճառք, վեներիկ, 1860, էջ 121, Դավթի ԶԲ կանոնը բոտ Ա. Աբրահամյանի հրատարակության և այլն): Մխիթարը ևս երդումն արգելում է նույն հիմամբ, որն անհայտ է Դատաստանագրքի մե շարք այլ հատվածներից (տե՛ս մասնավորապես նախադրություն, Ը): Այդ պատճառով «ոչ հրամայեցաք» ձևը համարեցինք աղճատմունք՝ «ոչ հրամայեցաւ» ձևի:

14. (ԱԳ) Պարտ եւ պատշան իսկ է ի ժամ դատաստանի դատաւոց երկուս կամ երեսունը արս փորձս, յորոց եւ իցել կարգաց, վկայս ուղիղ նոցա լինել դատաստանի (Ա՛ էջ 10, Գ՛ էջ 291):

Դատական ատյանը միանձնյա չէ: Իհարկե, դատարանը կարող էր և իրականում, հավանաբար, հանդես է եկել նաև ի դեմս մեկ անձի՝ իշխանի, եպիսկոպոսի և այլն, բայց սովորականն այն է, ինչպես հետևում է Դատաստանագրքից և այլ տվյալներից, որ դատարանը բաղմանձնյա է: Մխիթար Գոռը ևս դեմ է միանձնյա ատյանին: Մխիթարի այս դիրքորոշումը, անշուշտ առաջադիմական է և իր հետնախորքում պայմանավորված է ոչ միայն նրա ընդհանուր իրավափիլիսոփայությամբ, այլև ժողովրդամոտ հայացքներով:

Միջնադարյան մտածողության համաձայն, մարդու բնությունը հատուկ է սխալվելը՝ կամա թե ակամա: Դրա հավանականությունն ավելի է մեծանում, մանավանդ, դատական գործերի քննության ժամանակ, որովհետև, նախ, կողմերից մեկը, որպես կանոն, շահագործված է, որ ճշմարտությունը հանդես չգա իր իսկական տեսքով, և աշխատում է թյուրիմացության մեջ գցել դատավորին, երկրորդ՝ ինչ-ինչ պատճառներով ինքը դատավորը կարող է սխալվել կամ անաշու շլինել: Միավելելու հավանականությունը ավելի մեծ է, երբ որոշուրը մեկ անձ

է: Առայանի բազմանձնութեան անհրաժեշտութեանն ի նպաստ Մխիթարյան գիրքորոշումը հիմնված է այս իրավամտածողութեան վրա:

Դատական առայանը կազմված է նախագահից (առաջին դատավորից) և ատենակալներէրց: Նախագահի հարցը պարզ է. նա իշխանութեան այն աստիճանի ներկայացուցիչն է, որի անունով, սովորաբար, կոչվում է դատական տվյալ օղակը (Քաղավոր, կաթողիկոս, իշխան, եպիսկոպոս և այլն. տե՛ս Ժանոթագրութիւն Ձ 44): Այդպէս պարզ չէ, սակայն ատենակալներին հարցը:

Համաձայն Դատաստանագրքի

Ա խմբագրութեան

Պարտ և պատշաճ իսկ է... դատաւորաց երկուս կամ երիս ունել արս փորձս, յորոց և իցէ կարգաց (էջ 10):

Բ խմբագրութեան

Եւ դատաւորին պարտ է... երկուս կամ երիս արս փորձս գիտնականս ունել ի դատաստանին (էջ 30):

Գ խմբագրութեան

Պարտ և պատշաճ իսկ է դատաւորաց... երկու կամ երեք ունել արս փորձնալս, հաւատարիմս յամենայն կրօնս աստուածայինս, վկայեալս յամենայն բնակչացն (էջ 291):

Բ խմբագրութեան համաձայն, ատենակալները պետք է լինեն փորձառու գիտնականներ, Ա խմբագրութեան իմանում ենք, որ փորձառու այդ գիտնականները կարող են լինել «յորոց և իցէ կարգաց», այսինքն՝ աշխարհական, և՛ հոգեւորական: Վերջապես, Գ խմբագրութեանը նշում է, որ նրանք պետք է «վկայված» լինեն ժողովրդի կողմից, այսինքն՝ լինեն լավ համարում ունեցող մարդիկ: ԱԳ խմբագրութեանները մի այլ առիթով նշում են. «Նիքի շիցին բաւական (Գ՝ և թէ պատահի եպիսկոպոս տիմուր ալամ Կրի), զորժակցաւ վարեսցին, աշխարհականաւ և քահանայիւ և վարդապետաւ փորձառունիւ» (Նախագրութիւն, Ե, էջ 9): Ըստ այսմ՝ հոգեւորականներից ատենակալներ կարող են լինել միայն վարդապետներն ու քահանաները: Բ խմբագրութեանն էլ իր հերթին օգնում է պարզելու, թե ովքեր կարող էին լինել ատենակալ աշխարհականներից. «Եւ վերադոյն ասացաւ զի վարդապետօք արասցեն դատաստան. և թէ այս ոչ իցէ, արասցեն գիտնական քահանայիւ և տանուտէրօք» (էջ 27): Ուրեմն, աշխարհականներից ատենակալներ կարող էին լինել տանուտէրերը: Այսպիսով, եպիսկոպոսական դատարանի ատենակալներ կարող էին լինել վարդապետները, քահանաները և տանուտէրերը: Առաջինների հարցը սլարդ է, վերջիններին՝ ոչ, որովհետև «տանուտէր» բառը մի բանի նշանակութիւն ունի, և Դատաստանագրքում էլ չի բացատրված, թե ինչ իմաստով պետք է հասկանալ այդ բառը: «Տանուտեր» բառը ունի երեք իմաստ. 1) տե՛ր տանն, գլուխ ընտանյաց և գերդաստանի, 2) ցնդալետ, ազգապետ, նախարար, իշխան, 3) գեղջավազ, գյուղի մեծավոր կամ կառավարիչ: Վ. Բաստամյանցը (Յատուցաբանութիւն, էջ 133) և Խ. Սամուելյանը (Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքն ու նիք հայոց Բաղաճախական իրավունքը, Վիեննա, 1911, էջ 130—131) ենթադրում են, որ «տանուտէր»-ի տակ, որպէս եպիսկոպոսական դատարանի ատենակալ, Մխիթարը նկատի ունի նախարարներին կամ իշխաններին: Թվում է, սակայն, որ խոսքը գեղջավազի մասին է, որովհետև միշտ չէ, որ իշխանը կարող էր գլուխում լինել, և ամեն գլուխում չէ, որ կարող էր իշխան լինել, այնինչ գեղջավազ կար յորաքանչյուր գլուխում (քննվող դարաշրջանին ժամանակամերձ հայկական իրականութեան մեջ «տանուտեր» հասկացութեան և արհասարակ տանուտերի իրավունքների մասին մանրամասն տե՛ս Լ. Խաչիկյան, «XIV—XV դարերի հայկական գյուղական համայնքի մասին», տպ. «Պատմա-բանասիրական հանգես», 1958, № 1, էջ 110—133): Բացի դրանից, իշխանն ինքը դատավոր էր, նման եպիսկոպոսին և հավասար նրան, ընդդատյա գործերի շատ ավելի լայն շրջանակով, քան եպիսկոպոսը: Իշխանը չէ, որ պետք է եպիսկոպոսական դատարանի ատենակալ լիներ, այն էլ խորհրդակցական ձայնի իրավունքով: Սա ընդհանուր կարգն է, որով, իհարկե, չի բացառվում, որ երբեմն իշխանը կարող էր մասնակցել եպիսկոպոսական դատարանին, ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ եպիսկոպոսը՝ իշխանականին:

Խ. Սամուելյանը արդեն ցույց է տվել (տե՛ս նշված աշխ.), որ եպիսկոպոսական դատարանը շարժական բնույթ ուներ: Եպիսկոպոսի կենտրոնացումը միշտ էլ կլինէին վարդա-

պետներ կամ քահանաներ, այնպես որ տանուտեր ատենակալի կարիք չէր զգացվի: Կենտրոնից հեռու տեղերում է, որ կարող էին չլինել վարդապետներ կամ զինական քահանաներ, որոնց և փոխարինելու էր տանուտերը: Հիրավի, եկեղեցական կանոնների համաձայն, եպիսկոպոսը պարտավոր էր տարին երկու անգամ շրջել թեմում: Այս շրջագայությունների ժամանակ նա իրականացնում էր նաև արդարադատությունը:

Ի՞նչ իրավասություն ունեին եպիսկոպոսական դատարանի ատենակալները, վճռահատությանը մասնակցում էին որոշի՞չ, թե խորհրդակցական ձայնի իրավունքով: Այս հարցին որոշակիորեն պատասխանելու համար Դատաստանագրքը բավարարալի տվյալներ չի տալիս:

Ա խմբագրություն

Եպիսկոպոսն, զի նա է դատար, զերկուսն կամ զերիսն առ ինքեան կալցի (էջ 10):

Բ խմբագրություն

Եպիսկոպոսն, զի նա է առաջին դատար, երկու կամ երեք առ ինքն կալցի (էջ 31):

Գ խմբագրություն

Պատուիրեմք դատարաց մերոց և եպիսկոպոսաց մերոց, զի միշտ առ ինքեանս պահեսցեն ի հաւատարիմ քահանայից երկու կամ երեք (էջ 292):

Այս և նման մի շարք վկայություններից ակնհայտ է, որ ատենակալներին ընտրում էր ինքը՝ դատարանի նախագահ ու առաջին դատավոր եպիսկոպոսը: Այս հանգամանքն արդեն, ինքնին, ինչ-որ չափով սահմանափակում է ատենակալների իրավունքը և հատկանշում նրանց կախվածությունը եպիսկոպոսից: Բացի դրանից, ատենակալներին իր հայեցողությամբ ընտրելու հնարավորությունը եպիսկոպոսին թույլ է տալիս նախապես արդեն բարենալպատ պայմաններ ստեղծել իրեն ցանկալի վճիռ կայացնելու համար: Այնուհետև, ատենակալները մասնակցում են, որպեսզի դատավորը «ի նոցա վճռէն ուսցի զդատաստանն» (Բ, էջ 27), «զի եւ ինքն ի նոցանէ ուսցի զդատաստան» (Բ, էջ 31), «նոքաւ կրթիլ եւ հրմտանալ յամենայն ժամանակի (Ա, էջ 10 Գ՝ + ի դիրս աստուածայինս, և ի դիրս դատաստանի, էջ 292): Ատենակալների իրավունք-կոչում-պարտականություններից գոնե մեկը, Դատաստանագրքի երեք խմբագրությունների միաձայն այս վկայություններից, պարզվում է: Եպիսկոպոսը պետք է զիտուն ատենակալների կողմից կրթվի և հմտանա «ի դիրս աստուածայինս և ի դիրս դատաստանի»: Բայց սա զեւ ոչինչ չի պարզում, որովհետև այս կարգի հորդոր-պահանջներ մեծերի կողմից ուղղված եպիսկոպոսներին միշտ էլ եղել են: Շնորհալին, օրինակ, նույնպես գրում է. «Եւ թէ որք զեպիսկոպոսութեանն ունիցին աստիճան, և ոչ իցեն վարժեալք վարդապետական բանիւ, պարտ է յալնցանէ՛ որք կրթիցան յայս շնորհ աստուածային, մերձ առ ինքեանս ունել. զի տացեն ծառայակցացն յիրաքանչիւր ժամու զբանին աստուծոյ զկերակուրս» (Թուրք ընդհանրական, էջմիածին, 1865, էջ 64): Կարող է ուշադրավ թվալ «ի նոցա վճռէն ուսցի զդատաստան» արտահայտությունը (մանրամասն տե՛ս Յառաջաբանութիւն, էջ 134), բայց սա էլ չի օգնում հարցը պարզելուն, որովհետև «վճիռ» բառը տարբեր նշանակություն ունի: Անկախ դրանից, վերը բերված բոլոր քաղվածքներն էլ վերաբերում են այն դեպքին, երբ եպիսկոպոսը «տղէս» է, «տխմար այսմ իրի», այսինքն՝ անփորձ դատավորական գործում: Հակառակ դեպքի համար ուշադրավ են հետևել վկայությունները:

ԱԳ խմբագրություն

Վկայս ուղիղ նոցա լինել դատաստանի, զի որպէս ոստիաացն հաւատարմանն բանք վկայիւք, սոյնպէս եւ դատարացն առանց կարճեաց լիցի դատաստանն վկայիւք (Ա՝ էջ 10, Գ՝ 291):

Բ խմբագրություն

Մի՛ զի իրաւամբք լիցի դատաստանն, եւ երկրորդ՝ զի եւ նոքա վկայք լիցին իրաւանց դատաստանին (էջ 30):

Այս և նման վկայությունների համաձայն, ատենակալներին իրավունքներն ու պարտականությունները հանդում են երկու կետի: Նրանք մասնակցում են ատյանին, որպեսզի ա) «իրաւամբք լիցի դատաստանն», և բ) «վկայք լիցին իրաւանց դատաստանին»: Վերջի՛ս կետի բովանդակությունը Հ. Կարստը մեկնում է այսպես. «Վկա լինել դատավարության ազնվությանը, որի վրա նրանք պետք է հսկեն և որի ճիշտ ընթացքը երաշխավորեն»:

(Kommentar, էջ 362): Ավելացնենք. «իրաւանց դատաստանին» վկա լինել, հավանաբար, նշանակում է նաև անհրաժեշտութեան գեպըրում հավաստել, որ տվյալ գործը դատարաննութեան արարկա է եղել և վճիռ կայացվել, վերհիշել վճիռի բովանդակութիւնը, նաև՝ հաստատել կողմերի կամ վկաների որևէ գործողութիւնը կամ ցուցմունքը և այլն: Ինչու՞ և հավանական են թվում հետևյալ երկու պատճառները. նախ՝ որպեսզի մեկ անգամ արդեն լրացած գործը երկրորդ անգամ դատաքննութեան առարկա չդառնա: Կողմերից մեկի նման փորձը (օրինակ՝ ի դեպ դատավորի փոփոխութեան) կարող էր խափանվել ատենակալների վկայութեամբ, և այլևս հարկ չէր լինի մի երկրորդ դատավարութեամբ ապացուցել, որ գործն, իրոք, բնական է և վճիռ կայացվել: Երկրորդ՝ դատական նիստը միշտ չէ, որ արձանագրվում էր, ուստի վերադառնալ ատենանք գործը վերանայելիս իր տրամադրութեան տակ համապատասխան նյութեր կարող էր և շունչնալ: Ատենակալները, որպես «իրավանց դատաստանի վկաներ»: անհրաժեշտութեան գեպըրում լրացնելու էին այդ բացը:

Ավելի ևս մշուշոտ է առաջին կետի իմաստը: «Իրաւամբք լիցի դատաստանն» արտահայտութիւնը ևս կարելի է հասկանալ մի քանի իմաստով: Ի միջի այլոց, սա նշանակում է նաև գործը վճռել գոյութիւն ունեցող օրենքով: Միջնադարում, ինչպես վկայում է Միխթարը և ինչպես դժվար չէ համոզվել թերթերով օրինակ, Կանոնադիրքը, միևնույն խնդրի վերաբերյալ կային դարերով կուտակված օրենք-կանոններ, երբեմն հակասական ու իրարամերժ: Այսպիսի պայմաններում անհրաժեշտ օրենքն ընտրելը այնքան էլ դյուրին գործ չէ, և ատենակալները կարող էին օգնել դատավորին այս հարցում: Թերևս պատճառներից մեկն էլ այդ է, որ Դատաստանագիրքը պահանջում է ատենակալներից օրենքների գիտակցութիւն և այլն: Ըստ այսմ, ատենակալները միայն խորհրդակցական ձայնի իրավունք ունեն: Բայց, «իրաւամբք լիցի դատաստանն» նշանակում է նաև, որ գործը վճռվի օրենքով, սովորութեական իրավունքի համապատասխան նորմով կամ ընդունված իրավարմբունման համաձայն և ոչ կամայականորեն: Ըստ այսմ, ատենակալներն ունեն վճռական ձայնի իրավունք: Եթե նկատի առնվի, որ դատարանի նախագահը, այնուամենայնիվ, եպիսկոպոսն է, թէևում նա է ամենարարձր հոգևոր պաշտոնյան, որից շատ բանով կախված են մյուս հոգևորականները, այդ թվում և ատենակալները, ապա առանձին գեպքերում եպիսկոպոսը, իհարկէ, կկարողանար կայացնել իր ուզած վճիռը: Բայց և այնպես չպետք է կասկածել, որ ատենակալները, մտնավանդ եթե նրանք հեղինակավոր անձինք էին, կարող էին ազդել եպիսկոպոսն վրա, զսկզբով միանձնյա որոշողի կամայականութիւնները, և նպաստել, որ այնուամենայնիվ, «իրաւամբք լիցի դատաստանն»:

Ասվածը վերաբերում է նաև աշխարհական դատարանին: Այս դատարանը ևս միանձնյա չէ: Դատարանի նախագահն է թագավորը (իշխանապետը), իշխանը կամ պաշտոնյա-դատավորը: Սրանք ևս «զաշխարհի դատաստանս հոգայցեն ատենի և իրաւամբք» (Բ, էջ 26): Դժվար չէ կոհակել, որ օրինակ թագավորական դատարանի ատենակալներ կարող էին լինել թագավորի անմիջական շրջապատի բարձրաստիճան իշխանավորներն ու բարձրատոհմի ազնվականները, իշխանական դատարանի ատենակալներ՝ համապատասխան աստիճանի ազնվականներն ու պաշտոնյաները և այլն: Ատենակալների իրավունքներն այս դեպքում էլ նույնն են, ինչ որ նախորդ դեպքում էր: Թագավորը (իշխանապետը), որպես իշխանութեան բարձրագոյն կրող, իրավականորեն միշտ էլ կարող է իր ուզած վճիռն արձակել: Ինչ վերաբերում է իշխանին և ստորին դատավորին, ապա առանձին գեպքերում թեև սրանք էլ կարող են իրենց կամքը թելադրել, բայց, ընդհանուր առմամբ, գործը վճռվում է «ատենի»:

15. (ԱԳ) Զի՛ ի դատելոյ ծամանակի եպիսկոպոսն, զի նա է դատաւոր (Բ՝ զի նա է առաջին դատաւոր), գերկուսն կամ գերիսն առ իմեման կալցի.... (Ա՛ էջ 10, Գ՛ էջ 292):

Այս (և նման մի քանի այլ) փաստի հիման վրա, ինչպես տեսանք (տե՛ս Ժանոթագր. 12) 2. Կարստը եզրակացրել էր, որ ըստ Դատաստանագրքի «ոչ թե թագավորը այլ ի դեմս եպիսկոպոսի ներկայացված հոգևոր հաստատութիւնն է դատական իշխանութեան իսկական ու միակ օրինական կրողը», որ «հոգևոր գլուխը՝ եպիսկոպոսը... օրենքի ուժով առաջին դատավոր է, որպես երկնային դատավորի անմիջական ժառանգորդ ու տեղապահ» (Kommentar, էջ 34): Բայց այս հատվածում խոսքն այն մասին չէ, թե երկու ընտելի իշխանութիւններից՝ հոգևոր և մարմնավոր, ում է պատկանում դատիրադասութիւնը, ով է դատական իշխանութեան կրողը՝ ընդհանրապես և դատական աստիճանակարգութեան գլուխը՝ մատնավորապես: Այս հատվածում եպիսկոպոսը դատավոր (առաջին դատավոր) է անվանված միայն և միայն եպիսկոպոսական դատարանի առնչությամբ, որտեղ եպիսկոպոսն, իրոք, առաջին դատավոր է որպես այդ դատարանի նախագահ:

16. (ԱՔԳ) Երկրորդ՝ հաստատարման լինել երկուսն էլ երեքն (Ա՝ էջ 12, Բ՝ 36, Գ՝ 294):

Դատաստանագիրքը սահմանում է, որ վկաների թիվը երկուսից պակաս լինել չի կարող: Ըստ Դատաստանագրքի դատական ապացույցների շարքում ամենակարևորը վկաններն են ու նրանց ցուցմունքները, ուստի հատուկ ուշադրություն է դարձված այդ հարցի վրա: Դատաստանագրքում վկանների վերաբերյալ արված դատողությունների՝ հանրազումաբար տալիս է դրական և բացասական հատկանիշների մի շարք, որով պայմանավորված է վկա լինելը չլինելու իրավունքը: Ավելանում է արտաքին մի պայման. վկանների թիվը, որը չի կարող երկուսից պակաս լինել: Այս իրողությունը հայագիտության մեջ բացատրված է որպես փոխառություն Մովսիսական իրավունքից (Karst, Kommentar, էջ 382, Սամուելյան, Մխիթար Գալի Դատաստանագիրքն ու հին հայոց փառաբանական իրավունքը, Վիեննա, 1911, էջ 154): Նայել, փոխառության տեսակետի ներկայացուցիչները, եթե ընդունենք, որ տվյալ դեպքում առկա է փոխառություն, արձանագրում են միայն փաստը, առանց բացատրելու այն: Մինչդեռ բացատրությունն անհրաժեշտ էր, թեև ուղի ցույց տալու համար, թե ինչու փոխառված է հենց տվյալ իրավադրույթը և իրավունքի հենց տվյալ համակարգից: Այնուհետև, հայտնի է, որ իրավական բաղձաթիվ իրողություններ նույն ձևով հանդիպում են իրավունքի տարբեր համակարգերում և տարբեր իրավակարգերում: Այս բոլոր փոխառությամբ բացատրել, անշուշտ, դուրիս է, բայց ոչ միշտ ընդունելի կամ ճիշտ: Վկանների նվազագույն թիվը ընդունված է եղել տարածության մեջ և ժամանակով իրարից շատ հեռու օրենսդրություններում: Հին հեթանոսական, հին հնդկական, գերմանական և այլն: Հռոմեական իրավունքի համաձայն testis unus-testis nullus-մեկ վկան վկա չէ: Այս դեպքերում Մովսիսական իրավունքի ազդեցությունը բացատրում է: Ուրեմն, պետք է ընդունել, որ այդ օրենսդրությունները իրավական տվյալ դրույթին են հասել իրարից անկախ, սեփական իրավական կյանքի փորձն ամփոփելով: Թվում է, որ Մխիթարն էլ հասել է նույն մտքին հայկական և, ընդհանրապես, իրավական կյանքի փորձն ամփոփելով:

Մխիթարը բացատրում է, թե ինչու չի ընդունում երկուսից պակաս վկա, և հենց այդ պատասխանն է նաև հաստատում, որ ընդունելի վկանների նվազագույն երկու թվի անցումը Դատաստանագիրք փոխառությունների տեսության տրոբված ուղիներում չպետք է որոնել: Մխիթարը գրում է. «Եւ թէ ընդէ՛ր երկուք կամ երեք ընտրին, ասելի է: Երկուքն եւ երեքն ոչ վասն առաւելութեան խափանման է, այլ յաղագս դի մի՛ սլախաս իցէ: Եթէ բազումք իցէն՝ բարիոք է, եւ թէ ոչ՝ մի՛ նուազիցի... Աի դիւրին է միոյն ախտի ինչ չարախաւսել, եւ երկուց վկայից ի վեր քան զպատռանս եւ զկաշռս լինել՝ երեքն» (Ա՝ էջ 14, Բ՝ 42, Գ՝ 295):

«Չարախոսության» տակ պետք չէ անպայման հասկանալ շահագրգիռական միտումով ոչ-ճիշտ ցուցմունք տալու: Ամենաբարեխիղճ վկան էլ կարող է ոչ-ճիշտ ցուցմունք տալ միանգամայն բարեխիղճ մոլորության հետեւանքով, «վասն ախտի ինչ»: Բարեխիղճ մոլորությունը մարդկային է, մարդկային է նաև միտումնավոր «չարախոսությունը», բայց մարդկային չէ, անարդարացի է մոլորության կամ շարախոսության վրա հիմնված դատապարտող վճիռը: Մարդիկ դա նկատել են վաղուց, շատ վաղուց և վճռի արդարացիությունը ապահովող ուղիներ են որոնել: Վճիռը ապացույցների հանրազումարեն է, վճռի որակը, հայտնի շափով, արդեն կանխորոշված է ապացույցների որակով: Եվ որովհետև վկայությունը ապացույցների շարքում, որպես կանոն, միշտ էլ առաջնակարգ տեղ է զբաղի, այդ պատճառով իրավունքն ու իրավագիտությունը սկզբից ևեթ շափանիշներ են որոնել վկանների ցուցմունքները արժեքավորելու համար: Նկատած լինելով, որ մեկ վկային «գիրքին է վասն ախտի ինչ չարախոսել» և որ իր հիմքում այդպիսի ապացույց ունեցող վճիռը նվազ համոզիչ է, իրավունքն ու իրավագիտությունը այլ միջոց չեն գտել (և հազիվ էլ կարողանային գտնել այն ժամանակ), քան այն, որ վճռի հավաստության աստիճանը մեծացնելու համար մեծացրել են վկանների թիվը: Հավանաբար, իրավական կյանքի սկզբից շարունակ դիտվող այս փորձն է ընկած բոլոր այն հին օրենսդրությունների հիմքում, որոնք չեն ընդունում երկուսից պակաս վկանների ցուցմունքը: Այս նույն փորձն է ընկած նաև Դատաստանագրքի և Մխիթարի հայագիտության հիմքում: Վկանների և նրանց ցուցմունքների մասին Մխիթարի դատողությունների հանրազումաբար հայացքների մի համակարգ է, որը կարելի է անվանել վկանների ցուցմունքների գնահատման փառաբանական շափանիշների տեսություն: Իոքր, եթե վերհիշենք Մխիթարի դատողությունները վկանների վերաբերյալ, ապա դժվար չի լինի նկատել, որ դրանք պտտվում են հիմնականում երկու հարցի շուրջ՝ վկանների թիվը և վկանների անձը, հանդամանքներ, որոնցով, ըստ Մխիթարի, ի վերջո պայմանավորված է վատահոսությունը նրանց ցուցմունքների նկատմամբ: Մեկ անձի վկայությունը Մխիթարը չի ընդունում, ենթադրելով, որ մի շարք պատճառներով՝

առարկայական թե ենթակայական, գրական թե բացասական, նրա ցուցմունքը կարող է ճիշտ չլինել: Բայց վկայի ցուցմունքի նկատմամբ վստահությունը մեծանում է և այն արժանահավատ դառնում, եթե նույն փաստը վկայում են շատերը: Ըստ Մխիթարի, ուրեմն, վկայությունը արժանահավատությունը համեմատական է վկաների թվին: Մխիթարը ցանկալի է համարում յուրաքանչյուր դեպքի համար ունենալ վկաների առավելագույն թիվ. «զի թէ բազումք իցեն, բարիոք է»: Բայց պատկերացնելով, որ դա անհնար է, հարցին մոտենում է գործնականորեն և վկայության հավաստիության քանակային չափանիշի ստորին սահմանը համարում է վկաների երկու-երեք թիվը: Բայց, հարցը դրանով սպառված չի համարում: Նա գիտակցում է, որ վկաների առավելագույն թվի գործնական անհնարինությունը մի այլ դրժվարություն է ստեղծում իրականում: Երկու-երեք վկաների ցուցմունքների համաձայնությունը կարելի է բացատրել նրանով, որ նրանց կողմից վկայվող փաստը, դեպքը, իրոք, տեղի է ունեցել, և դա է պատճառը, որ ցուցմունքները նույնանում են: Իրա երաշխիքը այն է նաև, որ «երկուցն կամ երեցն ոչ է այնպես դժուր» ձգտան ախտի ինչ շարահասակ»: Մխիթարը, սակայն, հասկանում է, որ երկու-երեքի կողմից շարահասակը սոսկ «այնքան էլ հեշտ չէ», ուրեմն, գուցե և դժվարությամբ, բայց և այնպես միանգամայն հնարավոր է: Այդ դեպքում երկու-երեք վկաների ցուցմունքների համաձայնությունը կարելի է բացատրել և այլ պատճառներով, օրինակ՝ շահախնդրություն, անձնական նկատառումներ և այլն: Այստեղ, ահա, ըստ Մխիթարի, վճռական նշանակություն է ստանում վկայի անձը: Եթե վկան որպես մարդ ճշմարտասեր է, անշահախնդիր, անձնական նկատմաներից զեր և այլն, ուրեմն նրա ցուցմունքները արժանի են վստահության: Ըստ Մխիթարի, ուրեմն, վկայությունը արժանահավատությունը համեմատական է վկայի անձնական-բարոյական նկատագրին:

Մխիթար Գոշն, այսպիսով, վկաների ցուցմունքների զնահատման երկու չափանիշ է սահմանում. քանակային՝ վկաների թիվը և որակային՝ վկաների բարոյական դրական ներկայությունը: Այդ չափանիշները առանձին-առանձին կիրառվել չեն կարող և կազմում են մի ամբողջություն. չափանիշը իր իսկական իմաստով այդ երկուսի միասնությունն է: Վկաների թիվը և բարոյական նկատագիրը սոսկ միջոց է, որով Մխիթար Գոշը որոշում է վկայության որակը:

17. (ԱԲԳ) Իսկ զկանայս վկայս ոչ է ընդունելի, բայց արբանակս վկայից... Ա՛ էջ 13, Բ՛ էջ 41, Գ՛ էջ 295):

Միջնադարում կանանց իրավունքները շատ սահմանափակ էին, մասնավորապես նրանք զրկված էին վկա լինելու իրավունքից: Բայց կանանց վկայության իրավունքը, այնպես ինչպես ձևակերպված է Դատաստանագրքում, որոշ հարցերում, թերևս, կրում է մուսուլմանական իրավունքի ազդեցությունը (նորագույն ուսումնասիրություններից տե՛ս, օրինակ, Р. Шарль, Мусульманское право, пер. с французского, Москва, 1959, стр. 119, М. В. Вагитов, Ислам и женщина, Москва, 1968, стр. 27):

18. (Ա) Հատառիմ լիցի վկայութիւն կանանց ի ձեռն արանց (էջ 13):

ԱսԲԳ ձեռագրերն ունեն. «Հատառիմ լիցի վկայութիւն արանցն ի ձեռն կանանց (ԲԳ կանանցն)»:

ԱսԲԳ ձեռագրերի ընթերցումը համարելով գրչական վրիպակ՝ Վրբագրել ենք համաձայն Գ խմբագրության (էջ 295), մանավանդ որ այդպես է պահանջում Հոգվածի իմաստը:

Ըստ սրբագրվող ընթերցման, տղամարդկանց վկայությունն է, որ հաղորդվում է կանանց միջոցով: Մինչդեռ Հոգվածը պահանջում է, որ կանայք դատարան չներկայանան, այլ դեպքի մասին պատմեն տղամարդկանց, և սրանք նույնը հայտնեն դատարանին: Հետևապես, կանանց վկայությունն է, որ հաղորդվում է տղամարդկանց միջոցով:

19. (ԱԳ).... բէ պատմին, որպէս եւ պատմեցան բազումք, ի Տեառնէ ընկալեալք լիցին.... (Ա՛ էջ 13, Գ՛ էջ 295, Բ՛ էջ 42, տարբեր. ա):

Վ. Բատառյանցը ստորակետը դրել է «պատահեցան» բառից հետո, որով նշանակալիորեն փոխվում է հատվածի իմաստը: Ըստ այդմ՝ վկա կանանց թիվը պետք է շատ լինի, բազում, որպեսզի «ընկալեալ» լինեն: Մինչդեռ, խոսքը կանանց վկայության օրինակների «բազում»-ության մասին է:

20. (Ա) Յաղագս եղման, եթէ ո՛րպէս լիցի եւ որո՞ց, ոչ արբանագրելով, զի ոչ հրամայեցաւ.... (էջ 16):

ԱսԲԷ ձեռագրերն ունեն զի ոչ հրամայեցաւ: Սրբագրման պատճառաբանությունը տե՛ս

ծանոթագր. 13: նաև՝ Ա խմբագրությունը (նախագրություն, 2, էջ 12) ուրիշ դեպքերում տալիս է ճիշտ բնթերցում. օրինակ՝ «այլ ղերդումս ոչ հրամայեմք, զի եւ ոչ հրամայեցաւ»:

21

ԱԲ

Գ

Հասարակարար առ ամենայն իւր դատաստանի, որոյ վկայ է, ոչ է երգումն նորա, իսկ որոյ վկայ չիցէ, հարկատու է երդնուլ (էջ 18):

Ամենայն ոք, որ ոչ իցէ իւրն վկայ կամ գիր գրեալ վկայիւք, երգումն կայ ի միջի (էջ 296):

22. (Ա) Ապա եթէ ոք գո՛ր ըմբռնէ ի դատաստան, եւ չիցէ իւր վկայ, եւ ոչ այնմ, որ ըմբռնեցաւ, իցէ վկայ, հարկատու է երգումն ոչ ըմբռնողին, այլ որ ըմբռնեցաւ. այլ այնմիկ, որոյ չիցէ կասկած ստուքեան ըմբռնողին: Ապա թէ կասկածանք ինչ իցէ եւ նմանութիւն ստուքեան, ըմբռնողին լիցի երգումն, զի քեռեւս զարհուրեալ լուծցի դատաստանն: Ապա եթէ յանդուգն ոք է, զի որպէս զպարտեաց՝ նայեալս եւ երդնու, ապա հարկ է ըմբռնելոյն երդնու, զի կասկած նշմարտութեան է ի նմա (Ա՝ էջ 18, Բ՝ էջ 54, Գ՝ էջ 296):

Այս սահմանումը, որը հիմնականում նույնն է երեք խմբագրություններում էլ, իրավաբանական տեսակետից որքան ուշագրաւ ու հետաքրքրական, նույնքան էլ հեղհեղուկ է ու ոչ հետողական: Այնուհանդերձ ԲԳ խմբագրություններում իմաստը պարզ է, ինչ չի կարելի սակ Ա խմբագրության մասին:

Խոսքն այստեղ քաղաքացիական գործերով վեճերի մասին է: Դա երևում է, նախ հաշորդ պարբերությունից, որտեղ խոսքը վերաբերում է քրեական գործերին, երկրորդ՝ Բ խմբագրությունից, որն ուղղակի նշում է այդ. «եւ թէ ոք զօր ըմբռնէ ի դատաստան իբրեւ պարտական կամ այլ ինչ» (էջ 54):

Երեք խմբագրությունների համար հիմնական նույնությունն այն է, որ քաղաքացիական գործերով երդման նախապատմությունը տրվում է պատասխանողին (այնուհետեւ արված լրացում-ճշտումներով), իսկ քրեական գործերով՝ մեղադրողին (նույնպիսի լրացում-ճշտումներով):

Քաղաքացիական և քրեական իրավահարաբերություններին վերաբերող այս սահմանումների առաջին մասերի համադրությունը երդման նախապատմության իրավունքի առումով տալիս է այն խիստ ուշագրաւ պատկերը, որն իրավական նույն դրությունն է նշում մի կողմից՝ պատասխանողի ու մեղադրողի, մյուս կողմից հայցվորի ու մեղադրալի համար:

Ա

Բ

Գ

23. Այլ թէ ըմբռնեն զօր ի գողութեան, եւ կամ ի շնութեան, եւ կամ յաւազակութեան կասկածանս, եւ ըմբռնողին շունին վկայ, երգումն է նոցա, զի այնպիսի չարագործքն չգանգիտեն երդնու. մի տացի նոցա երգումն: Ապա եթէ աղաղակեն եւ զինքեանս անպարտս խստովանին եւ զմբրոնողս՝ զպարտողս եւ սուտս, եւ ի դէպ թուի դատաւորին եւ ատենին աղաղակ նոցա, նոցա լիցի երգումն եւ մի՛ զպարտողացն (էջ 18—19):

Ապա թէ ոք ըմբռնի ի գողութեան, կամ մի ի շնութեան, կամ ի սպանութեան, կամ յաւազակութեան կասկածանս, եւ չիցէ բանն յայտնի, եւ որ ըմբռնեացն վկայ ոչ ունի, պարտ է ըմբռնողին տալ զերգումն, զի այնպիսի չարագործքն ոչ գանգիտեն երդնու: Ապա թէ ըմբռնեալն աղաղակեն եւ ասեն թէ՛ ոչ եմ գոր ասեմք եւ սուտ է բանդ զվեճ եւ զօր պարտաւորեն զմեզ, այնպիսի բանիւք որ՝ դատաւորին եւ ամենայն ատենին ի դէպ թուին բանք նոցա եւ աղաղակեն, յայնժամ նոցա լիցի երգումն եւ մի՛ զպարտողին (էջ 54):

Եւ թէ ըմբռնեն զօր ի գողութեան կամ ի բողութեան, և ըմբռնողքն շունին վկայ, երգումն է նոցա, որը ըմբռնեցին, զի չարագործաց երգումն ոչ կայ: Ապա եթէ գիտեցն գատաւորքն և կամ այլք ի դատաւորաց կողմանէն և կամ այլ ատեանն ատենի վրայեսցեն, եթէ սուտ ըմբռնեալ իցեն ի գողութեան կամ ի շնութեան, երգումն լիցի այնպիսի գողացն (էջ 297):

24. (Ա) «Եւ կանանց, որ ի հաւաստ իցեն.... մի լիցի» երգումն (էջ 19):

«Հատատար կանայք կողմում են վանքի նուանքը, որք զեռ չեն սարկաւազուհիներ, եւ կամ այն կանայքը, որք հրաժարվելով աշխարհից՝ ապրում են վանքի մեջ իբրեւ ապաշխարողներ, հոգու համար» (Բատումյանց, Ժանոթագր. Ճ 141):

25. (Ա) Այլ վեճի ուղիղ քստ հարկի (էջ 19):

Բոլոր ձեռագրերն ունեն. Այլ վաճառ ուղիղ քստ հարկի: Ուղղել ենք համաձայն հատվածի իմաստի, մանավանդ, որ Բ խմբագրությունում ևս այդպես է:

Միայն կարող է առաջացած լինել օվճիռ՝ բառի ձայնավորները սղված գրելու և հետագայում ոչ ճիշտ վերականգնելու պատճառով:

26. (Ա) Ում եւ կամիցի վարդապետաց... (էջ 20):

Թերես ավելի ճիշտ կլինենք. ում եւ կամիցի ի վարդապետաց

27. (Ա) Զի քէ երգումն, որ վասն ծառայից... (էջ 20):

Նույն հատվածի Բ խմբագրության կապակցությամբ Վ. Բաստամյանցը գրում է. «Մի այսպիսի կանոն չգտանք ոչ Հայոց և ոչ արտաքին կանոնագրերի մեջ: Բայց մեր հեղինակը գտցե ի նկատի ունի Ս. Աթանասի ՀԱ կանոնը... որ խոսում է փախած ծառաների սպանության մասին քահանայի հրամանով» (էջ 58, ծանոթագր. № 106):

Աթանասի նշված կանոնում երդման մասին խոսք չկա, ուստի հեղինակի ակնարկը չի կարող վերաբերել դրան:

Ինչպես կտեսնենք ստորև, Մխիթարը ակնարկում է Ալավիկի որդի Դավթի և՛ կանոնը (ըստ Ա. Աբրահամյանի հրատարակության), Մխիթարը վերցրել է նաև Դավթի և՛, և՛, և՛, ԿԳ, ԿԱ, ԶԳ կանոնները և, զուցե, մեկ-երկու այլ կանոն ևս: Բոլոր այս դեպքերում Բաստամյանցը տալիս է վերը բերվածի նման ծանոթագրություն:

28. (Ա) Իսկ գախտաւոր խառնաձան Ի բաց լուծանմմ, երբեմն իսկ զարինաւորն լրմամբ ընդունիմ Անտարանին (Ա՝ էջ 23, Բ՝ էջ 65, տարբերք. Բ):

Վ. Բաստամյանցը ստորակերպ գրել է «երբեմն» բառից հետո, որով լրջորեն փոխվում է հատվածի իմաստը: Ըստ այդմ, մահմեդական իրավունքում արտաքուս. Գրքից հղած «գախտաւոր խառնաձան» Մխիթարն «ի բաց է լուծանում» երբեմն, մինչդեռ նա գա մերժում է միշտ Ուստի, «երբեմն»-ը վերաբերում է մահմեդական իրավունքում ս. Գրքից հղած «աւրինաւորը» ընդունելուն, երբեմն Ավետարանով լրացված:

29. (Ա) Վասն որոյ զամենեանն գկնի մեր եկեալս՝ գնաւս եւ զեղբարսդ ի զանազան մանակս, աղաչմ մաղբաւաւ՝ զյոյմ եւ զոչ սակաւ սխալաւս ուղղեսցի պատահալ յընթերցման տառիս եւ զիրաւացի թերին լցիի (էջ 24): Զեռագրերն ունեն՝ ընթերցման կամ ընթերցմամբ տառիս: Բ խմբագրությունն ունի՝ պատահալ ընթերցման Բ տառիս (=երկու տառիս, էջ 69):

Փանի որ խոսքը Դատաստանագրի ընթերցանության ժամանակ նկատվող սխալների ու դրանք ուղղելու մասին է, ուստի արտահայտությունը սրբագրեցինք համաձայն նախագատության իմաստի՝ «յընթերցման տառիս»:

30. (Ա) Եւ զպանդխտութիւն եւ զանտեղութիւն. եւ զանտեղեկութիւն գրչութեան. եւ զանկանակութիւն ներհնոց եւ արտաւնոց. զգայութեանց տկարութիւն եւ զմարտս դիւաց... (էջ 24):

(Բ) Եւ զպանդխտութիւն. եւ զանտեղութիւն եւ զանտեղեկութիւն գրչութեան. եւ զընկանակութիւն ներհնոց, եւ արտաւնոց զգայութեանց տկարութիւն. եւ զմարտս դիւաց... (էջ 69):

Վ. Բաստամյանցը կետադրությունը կատարել է այլ կերպ, որով զգալիորեն փոխվել է իմաստը: Այսպես. «զանտեղութիւն» բառը «զպանդխտութիւն» բառի հետ կապվելու փոխարեն կապվել է «անտեղեկութիւն» բառի հետ: Առավել նշելի է հաջորդ կետադրական անձնությունը. ըստ Վ. Բաստամյանցի Մխիթարը իր սխալները պատճառ է համարում յուրայինների (ներքնոց) հակառակությունը և իր արտաքին «զգայութիւնների» տկարությունը: Այնինչ, «արտաքնոց»-ը պետք է կապել «ներքնոց»-ի հետ, որովհետև խոսքը ոչ միայն յուրայինների, այլև օտարների հակառակության մասին է: Յուրայինների կողմից «հակառակություն»-ը վկայված է ոչ միայն այստեղ, այլև Մխիթարի մի այլ հիշատակարանում, որ հասել է մեզ Վենետիկի և Զմմառի ձեռագրերում. «Սակայն յազգաս հայաձանց, որ եհաս մեզ՝ ընտանի եւ ոչ աւտար, յապաղեաց զրել զյիշատակս զայսոսիկ», կամ՝ «և հալածեալ ի խնդրողէն զգատաստանացդ գիրք»՝ փութով և տառապանաւ գրեալ յանկեցիք: Օտարների՝ «արտաքնոց» հակառակության մասին վկայում է Կիրակոս Դանձակեցին. «Եւ այսպէս նեղեալ ի տանկաց՝ ի սաղրելոյ կաթողիկոսին Աղտանից Ստեփաննոսի, և եկեալ նորա յաշխարհն իւրեանց առ Վաթիսանկ... և անդ զաղարեալ սմա

ինչ» Պատմություն Հայոց, աշխատասիրությամբ Կ. Մեյլիֆ-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 209)։

Վերջապես ինքը Մխիթարը դեռ 1187 թ. գրում է իր կրած հայածանոթների մասին թե՛ յուրայիններից և թե՛ օտարներից. «... և բազում հնչեաց ի վերայ մեր փորձութիւնք, ներքոյ և արտաքոյ...» (Գարեգին Ա կաթողիկոս, Յիշատակարանք ձեռագրաց, Ե. Ա. Անթիլիաս, 1951, էջ 521)։

31. (Ա) Բայց ձեռնադրություն մեզ յայսմ իրողությանն եղև ի բուսականությանն Հայոց Ուրբե և շրջանին երթալոյ ի բաց ձԱ, որ կոչի Փոքր, իսկ Հռոմին՝ Նե (էջ 25)։

Հայոց թվականության սկիզբը 551—552 թ. է, ուրեմն, հայկական Ուրբ թվականը հավասար է մեր 1184 թ. (633+551=1184)։

Հայկական փոքր թվականը, որ գործածության մեջ դրեց Հովհաննես Սարկավազը և այդ պատճառով կոչվում է նաև «Սարկավակադիր», սկսվում է 1084 թվականից։ Քանի որ այդ թվականությունը հիմնված է ՇԼԲ աղյուսակի կամ 532 տարեշրջանի վրա, ապա հայկական փոքր թվականության ձԱ (=101) թվականը ստանալու համար պետք է 101 գումարել 551 (մինչ հայոց մեծ թվականության տարիները) և գումարել 532 տարեշրջանը, որը կտա դարձյալ 1184։ Այս թվականը կարելի է հաշվել և այլ կերպ, ուղղակի ավելացնելով 1083 կամ 1084. դեպքը «եթե տեղի է ունեցել օգոստոսի 11-ից մինչև դեկտեմբերի 31-ը, ավելացվում է 1083, իսկ եթե տեղի է ունեցել հունվարի 1-ից մինչև օգոստոսի 10-ը՝ 1084» (Ա. Աբրահամյան, Հայ գրի և գրչության պատմություն, Երևան, 1959, էջ 269)։

Իսկ Հռոմին՝ Նե։ Անշուշտ հռոմեական թվականությունն է, որը մեզանում կոչվել է նաև հունական։ Ինչպես հայտնի է, հռոմեացիները իրենց թվարկությունը սկսում էին Հռոմի հիմնադրման տարեթվից, որը, ըստ Վարրոնի (116—27 մ. թ. ա.) հաշվմանից, տեղի է ունեցել 753 մ. թ. ա.։ Հռոմի հիմնադրման հազար տարին լրացավ մ. թ. 247 թ.։ Դրանից հետո հաշվարկումը սկսել են 248 թվականից, այն համարելով առաջին տարի (երկրորդ հազարամյակի)։ Եկեղեցու կողմից այնքանորան կամ ՇԼԲ (532) տարեշրջանի ներմուծումից հետո հաշվարկը կատարվում էր այսպես. 248 թ., այսինքն՝ երկրորդ հազարամյակի առաջին տարին, համարվում էր ՇԼԲ տարեշրջանի սկիզբը։ Ըստ այսմ Հռոմին՝ 405 թվականը հավասար է 247 (մինչև ՇԼԲ-ի սկիզբը) + 532 տարեշրջանը և + 405 = 1184 թ. մեր թվարկության (տես Վ. Բաստամյանց. Ժանդիկ, 123, Ա. Աբրահամյան, Նշված աշխ. էջ 255—256, Армянский Судебник Мхитара Гоша, Ереван, 1954, ծանոթագր. 7, էջ 228—229)։

32. (Ա) Ընդ ժամանակս անուանելոյ Հասանայ՝ օրդոյ Վախտանկայ կրանաւորեցելոյ. և որդոյ ճոռա Վախտանկայ, ի գղեկին, որ անուանեալ կոչի Հաթեբ (էջ 25)։

(Բ) Ընդ ժամանակս անուանելոյ Հասանայ կրօնաւորեցելոյ և որդոյ ճոռա Վախտանկայ, ի գղեկին որ անուանի Հայթեբ (էջ 71—73)

ԺԲ դարի կեսերից սկսած (գուցե և ավելի վաղ) խաչենում շատ տարածված էին Վախտանգ և Հասան անունները, և իշխանական տարբեր ընտանիքներում շատ երկար ժամանակամիջոցում սերունդները հաջորդում են իրար Վախտանգ-Հասան-Վախտանգ կամ Հասան-Վախտանգ-Հասան անուններով։ Այս պարագան հայտնի շափով դժվարություններ է ըստեղծում որոշելու Մխիթարի նշած Վախտանգին և, ինչպես կասենք, շփոթություններ է առաջացրել։

Ա և Բ խմբագրություններից ակնհայտ է, որ մեզ հետաքրքրող Վախտանգի հոր անունը Հասան է եղել, Ա խմբագրությունից իմանում ենք նաև, որ Վախտանգի պապի անունը նույնպես Վախտանգ է եղել։ Ըստ այսմ փնտրելի է Վախտանգ-Հասան-Վախտանգ սերունդը։ Ոչ քիչ թվով նույնանման գծերից մեզ հետաքրքրող պարզելուն օգնում է նաև «Երոնաւորեցեալ» բառը։ Սակայն ըստ Ա խմբագրության «Երոնաւորեցեալ» էր Վախտանգի պապ Վախտանգը, ըստ Բ խմբագրության՝ Վախտանգի հայր Հասանը։ Մխիթարն հայտնում է այսքանը։

Կիրակոս Գանձակեցիի գիրու երկու Վախտանգ, երկուսն էլ Հայկական Աղվանքի խաչն գավառից։ Առաջինը. Վախտանգ, տե՛ր Հաթեբի, որի եղբայրներն են Գրեգոր, Գրեգորիս, Խոջան, Վասակ. և որի կինն էր Արզուխաթունը՝ Քուրդ իշխանի դուստրը (Պատմություն հայոց, Երևան, 1961, էջ 209, 215)։ Պատմիլը չի նշում այս Վախտանգի հոր անունը և ոչ այն, թե նա տղաներ ուներ թե ոչ։

Երկրորդ. Վախտանգ «զոր Տանկիկն կոչէին»: Սա ուներ երեք տղա՝ Հասան, «զոր Զալան կոչէին», Զաքարէ և Իվանն: Սրա ամուսինն էր մեծ Զաքարեի և Իվանի քույրը՝ Խորիշահը (Պատմութիւն հայոց, էջ 268 և այլուր):

Վարդան Պատմիչը ևս երկու Վախտանգ գիտի. «Ի 663 թուին (1214) ղՀայթերք յԻսանէ տոին տեաքք նորա-դի մեռա Վախթանկ բուն տէր նորա և որդիքն իւր տարածամ,- և ի միւս Վախթանկն Սակոեանց՝ փեսայն Իւանէի, տէր Ներքին Խաչենոյ՝ թողլով երկու տղայա՝ ղՀասան, որ և ի գգուանաց Զալատաւէ, և Զաքարէ, որ և Նասրատաւէ, զոր խընամարկէր Իւանէ մարբն իւրեանց՝ Խորիշահի» (Պատմութիւն տիեզերական, Մոսկվա, 1861, էջ 184): Այս Վախտանգներն են Մխիթարի ժամանակակիցը, որովհետև մահացել են 1214 թ., մի տարի ուշ Մխիթարից, ուստի փնտրելի Վախտանգը նրանցից մեկն է: Ակնհայտ է, որ Կիրակոսի նշած Վախտանգ Տանկիկը և Վարդանի հիշած Վախտանգ Սակոեանցը նույն անձն են:

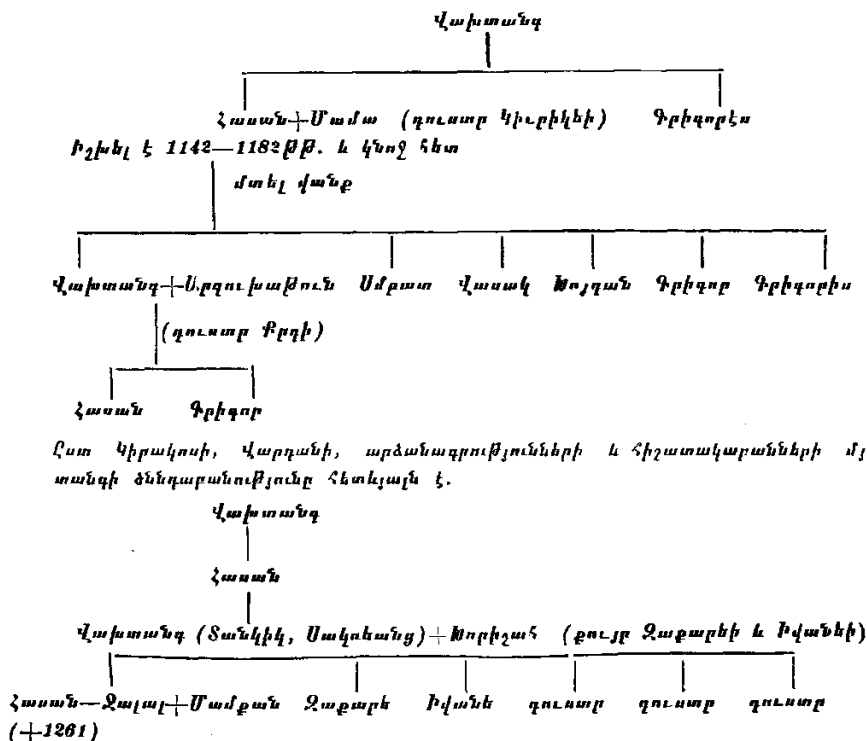
Մատենադարանի ձեռագրերից մեկում կա հետևյալ հիշատակարանը. «Աստանաւոր յանկ ելեալ կատարեցաւ հրաշապատում մատենիս այսորիկ սրբոյ աւետարանիս հրամանաւ և ծախիւք բարեւէր և աստուածահաճոյ առն Վախտանգա որդոյ Հասանա որդոյ Վախտանգա և քրիստոսաւէր ամուսնոյ նորա Խորիշահի՝ դուստր մեծ ուպարապետին Սարգսի...» Ընդհանուր թիվը թվականներով հարադասելով՝ 1142 թ. և Հասան է, իսկ պապի անունը նույնպես Վախտանգ: Թերեւս այդ է պատճառը, որ ակադ. Հ. Օրբելին բոլորովին շփոթել է այս երկու Վախտանգներին: Ըստ Հ. Օրբելու 1142 թվականից Խաչենը գլխավորում էր Հասանը, Սակո Վախտանգի որդին... Այդ Հասանը 1152 թ. ամուսնացավ Մամխարթունի՝ Կյուրիկի թագավորի դստեր հետ... 1182 թ. Հասանը կնոջ հետ վանք մտավ, թողնելով վեց տղա... Նրա տղաներից մեկը՝ Վախտանգը, կոչված Տոնկիկ կամ Տանկիկ, Ներքին Խաչենի տերը, ամուսնացավ Խորիշահի՝ Սարգիս մեծի դստեր հետ... (նշվ. աշխ. էջ 406—407):

Այստեղ տարբեր մարդիկ են համարված Վախտանգ Սակոեան և Վախտանգ Տանկիկը, և վերջինը համարվել է առաջինի թոռը, ըստ որում պապին և թոռին կապող հայր Հասանն էլ ներմուծվել է բոլորովին այլ ընտանիքից: Ըստ Հ. Օրբելու, որ ճիշտ չէ, Մխիթարին հյուրընկալող ու հովանաւորողը Հասանն ու Վախտանգը եղել են Տանկիկն ու նրա հայրը (նշվ. աշխ. էջ 408):

Վախտանգներից մեկը տերն էր Հաթերքի (վկայում են Մխիթարը, Վարդանը և այլ փաստեր), մյուսը իշխում էր Ներքին Խաչենում: Առաջին Վախտանգը, որ շուրջ մի քանի տարի, ամուսնացել է Արզուխաթունի հետ, փեսան էր Քրդի, մյուսը, որի մոկանունն է Տանկիկ կամ Սակոեանց, ամուսնացել էր Խորիշահի հետ, փեսան էր Զաքարեի և Իվանի:

Դադի վանքի 1182 թ. արձանագրութիւններից մեկը վկայում է. «Կամմաւ աստուծոյ ևս Հասան որդի Վախտանկայ տէր Հաթերքու, Խաչենաբերդու և Հաւրպատաղացի, կացի յաւազութեան ամս Խ. շատ պատերազմաւ յաղթեցի թշնամաց իմոց օգնութեամբն Աստուծոյ, և եղին ինձ վեց որդի. զերդերս և զգաւառս ետու նոցա և ևս եկի ի վանքս մատ իմ եղբայր պարոն տէր Գրիգորէս և եղէ կրանաւոր...» (Շահխաթունյան, Ստորագրութիւն..., հ. Բ, էջ 361—362, Զալայանց, Ճանապարհորդութիւն, մասն Ա, էջ 205): Նույն վանքի նույն թվականի մի այլ արձանագրութիւն. «Ես՝ Մամայ թագուհի, ամուսին Հասանայ, դուստր Կուրիկայ թագաւորին, կացաք յաւազութեան ամս է: Ես և այր իմ թողեալ զհայրենիքս որդոց մերոց եկաք ի վանքս մատ տէր Գրիգորիս և որդին մեր համանուն նորին և զգեցաք զձե միանձանց...» (նշված աշխատութիւններ, էջ 362, էջ 205): Այս Հասանն, ուրեմն, իր կնոջ՝ Մամայի հետ վանք է մտել: Քանի որ Դատաստանագրքի հիշատակարանը գրվելու ժամանակին նախորդող մոտակա տարիներին վանք մտած ուրիշ Հասան հայտնի չէ, ուստի հիշատակարանում նշված «կրօնաւորեցեալ» Հասանն ու այս Հասանը պետք է նույն անձը լինեն (հիշատակարանի համապատասխան հատվածի Ա խմբագրութիւնում, հավանաբար շփոթմամբ, «կրօնաւորեցեալ» է անվանված ոչ թե Հասանը, այլ նրա հայր Վախտանգը): Մեզ հետաքրքրող Վախտանգի ծննդաբանութիւնը պարզելու առումով արձանագրութիւններին առնչվում է նոր Գետիկի մի արձանագրութիւն. «Ե ՈՒՅ (1191) զկնի Դ ամաց առնլո զճրտաւորմ Սալահնին սկսեալ եկեղեցիս սուրբ ի նորա Գետիկ և կատարի յամս Ե...» Ընդամենը վարդապետին Մխիթարա... Ընդհանուր թիվը բաւական իշխանի Վախտանգա և նորին զուգակցի Արզու Խաթունի և նորին եղբարցն Սըմ-

պատա, Վասակա, Խոշոնա, Գրիգորիսի և նոցին զաւակացն լիցի նոցա պատարագ... յԴ աւուրսն բայց զԱ Հասանա հար Վախտանգա և զԱ մար նոցին Մամին....» (Հ. Զան- փուլադյան, Մխիթար Գոշը և Նոր Գետիկ վանքը, Աշխատություններ Հայաստանի պետա- կան պատմական բանգարանի, Բ. Ա. Երևան, 1948, էջ 157—158. տե՛ս նաև Զալալյանց, Մ. Ա. էջ 140): Այս արձանագրությունների, Գանձակեցու հաղորդած տեղեկությունների և այլ փաստերի հիման վրա կարող ենք կազմել Վախտանգներից մեկի ծննդաբանության հետևյալ հատվածը:

Այս Վախտանգներից ո՛րն է հիշատակարանում նշվածը: Առ այդ ուշադրության են արժանի հետևյալ փաստերը: Դատաստանագրում հիշված Վախտանգը Հաթերբի տերն է: Գիտենք արդեն, որ նշած Վախտանգներից Հաթերբի տերը առաջինն է, ոչ Տանկիկը: Գիտենք նաև, որ Նոր Գետիկի Ս. Աստվածածնի եկեղեցին Մխիթարը կառուցել է Վախտանգի, նրա եղբայրների և կնոջ՝ Արզուխաթունի «ձեռնադրեմամբ»: Այս Վախտանգը ևս առաջին Վախտանգն է, ոչ Տանկիկը կամ Սակոեանցը: Գանձակեցին չի նշում առաջին Վախտանգի տղաներին: Պատճառը, թերևս, այն է, որ ինչպես ասում է Վարդանը, նրա որդիք մահացել էին տարածամ: Դա հաստատվում է Արզուխաթունի 1214 թ. արձանագրությամբ. «... Ծս Արզու խաթուն... ամուսին Վախթանկայ թագաւորազնոյ տեառն Հաթերբոյ և ամենայն Վերին Խաչնոյ..... շինեցի զսուրբ կաթողիկէս ի տեղոջ հանգստարանի առն իմոյ և զաւակաց իմոց Հասանայ անդրանկին իմոյ և Գրիգորի՝ որ ի Տէր կէսաւրեայ վաղճանելոյ.... Զի անդրանկին իմ Հասան սպանաւ ի թուրբաց պատերազմին.... և զկնի երկց ամաց զկրտսեր որդին իմ զԳրիգորն.... փոխեցաւ առ Քրիստոս» (Քաղաքագրանգ-անց, Արցախ, էջ 204, տե՛ս նաև Շահխաթունյան, Բ, 356—358): Հիշատակարանից գիտենք, որ Վախտանգի հայր Հասանը «կրօնաւորեցեալ» էր: Դա հաստատվում է Հասանի ու նրա կնոջ՝ Մամայի արձանագրություններով: Բայց այս Հասանը առաջին Վախտանգի հայրն է և ոչ Տանկիկ Վախտանգի: Դատաստանագրքի վեճնախնդում պահվող հնագույն օրինակը նվիրվել է «Իշխանաց իշխանին Վախտանգայ՝ որդւոյ Հասանայ»: Նույն ձեռագրի վերջում կա հետևյալ հիշատակարանը. «Ծս. Քս, յորժամ գաս ի նորոգել զերկիր, նորոգեա հոգւով և ժարմնով զաստուածասէր իշխանն իշխանաց զՎախտանգ և զամուսին իւր զԱրզու խաթունն ի կեանս անմահս, և ի ներկայիս առանց փորձանաց պահեցես զա-

ւակաւք հանդերձ...»: Դատաստանագիրքը նվեր ստացած և այս հիշատակարանում նշված Վախտանգը Արզուխաթունի ամուսինն է, հետևապես ոչ Տանկիկը: Բերված և մի քանի այլ փաստեր, թվում է, հաստատապես վկայում են, որ Դատաստանագրքի հիշատակարանում նշված Վախտանգը՝ Մխիթարի հովանավորողներից մեկն ու բարեկամը, Վերին Խաչենի տեր, Արզուխաթունի ամուսին, Քրդի փեսա Վախտանգն է և ոչ թե Զալալյանների տոհմի հիմնադիր Հասան Զալալի հայր, Խորիշահի ամուսին, Զաքարի ու Իվաննի փեսա Վախտանգ Տանկիկը, ինչպես ոչ Ճիշտ նշում է Հ. Օրբելին: Հիշատակարանում նշված Վախտանգին Ճիշտ են որոշել Վ. Բաստամյանցը (ծանոթագր. № 126), Բարխուդարյանը (Արցախ, Բաքու, 1895, էջ 426), Հ. Աճառյանը (Անձնանունների բառարան, հ. V):

33. (Ա) Եւ կոզմանցն Կիլիկիայ մեծի իշխանին Ռուբենի (էջ 25):

(Բ) մեծի իշխանին Ռուբէնին (էջ 73)

Վ. Բաստամյանցը այս Ռուբենի մասին գրում է. «Ռուբեն Բ մեծ իշխան հայոց» (ծանոթագր. 128, էջ 73): Նա հավանաբար հաշվի չի առել իրական Ռուբեն երկրորդին, որովհետև նա անշափահաս էր երբ անցավ իշխանություն գլուխ և իշխեց միայն մեկ տարի (1169—1170) և 1170 թ. էլ մահացավ: Հիշատակարանում նշվածը Ռուբեն երրորդն է, որ իշխել է 1175—1185 թթ: 1185 թ. Անտիոքի իշխան Ռեյնալդը ուխտադրժորեն նրան գերի վերցրեց: Բայց շուտով նա ազատվեց գերությունից և իշխանությունը հանձնելով իր եղբայր Լևոն երկրորդին՝ թագավորության հիմնադրին, մտավ վանք և մեռավ 1187 թ. (տե՛ս Դ. Դ. Микаелян, История Киликийского армянского государства, Ереван, 1952, էջ 130, 140):

34. (Ա) ....յամի, յորում մեզաւ յաղթով քաղաւորն Վրաց Գեաւրգն (էջ 25):

Թագավորել է 1156—1184 թթ. Թամար թագուհու հայրն էր: Մեծապես հարգում էր ժամանակի աչքի ընկնող հայ մտավորականներին, մանավանդ՝ Խաչատուր Տարոնացուն (Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, 1961, էջ 211):

35. (Ա) Ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի Հայոց Մեծաց (էջ 25):

Գրիգոր Տղա կաթողիկոսն է, որը զահակալել է 1173—1193 թթ.

36. (Ա) Ի դիպալտութեան տեառն Ստեփաննոսի տաճն Աղուանից, յաշխարհիս Առանայ (էջ 25):

Տե՛ս Ժանոթագր. № 7,8:

37. (Ա) Ի նահանգիս, որ կոչի մայրաֆաղափին Գանձակայ, յանապատի եւ յեղրայրանդոս անուանեալ Դասնոյ, սկզբնաւորեալ ի լեոնակաղմն մեծաստեփն կոչեցելոյ Հոռոմաշէն (էջ 25):

Գանձակ նահանգը այդպես է կոչվել Հայաղվանքի հին Գանձակ քաղաքի անունով և ընդգրկում էր պատմական Արցախ և Ուտիք նահանգների որոշ մասերը: Դասնո և Հոռոմաշեն անապատները գտնվում էին նահանգի՝ հետագայում Այրում կոչված գավառում տե՛ս Ղ. Ալիշան, Տեղեկագիր Հայոց Մեծաց, Վենետիկ, 1855, էջ 95):

38. Ա հողավածը ըստ խմբագրությունների ուշագրավ տարբերություններ ունի՝ մասնավորապես դատավորների վարձատրման սկզբունքների, աղբյուրների և շափերի վերաբերյալ, որ բերում ենք ստորև:

ԱԲ

Զի հարկաւոր իսկ է դատաւորաց յաղազըս աշխատութեան դատաստանին թռշակըս մտից լինել, զի մի՛ անպտուղ գործն նոցա կարծիցի, եւ տաղտկացեալ ի բաց կայցեն ի դատելոյ:

Եւ զի այժմ ոչ ունիմք թագաւոր եւ իշխան, զի այսպիսի բարեկարգութիւն ի ձեռքս նոցա լիցի, զայսոսիկ ի հայրապետէ մերմէ լցցուք, զի նա է գլուխ դատաւորաց եկեղեցւոյ (Ա՛ էջ 26, Բ՛ էջ 82):

Գ

Զի պարտ է, որ դատաւորք հոռք և պարգնք ունիցին ի թագաւորաց, զի մի ձանձրացին ի դատելոյն. զնոյն և եկեղեցւոյ դատաւորքն, որ են եպիսկոպոսք, պարգնս մեծամեծ կայցին ի կաթողիկոսն լիապէս, զի մի յաղազս աղքատութեան թիւրեացեն զուղիղ դատաստանս Աստուծոյ (էջ 299):

ԱԲ

Զի թէ մեռանիցի այր ոք, եւ ուստր ոչ իցէ նորա, եւ ոչ դուստր, եւ ոչ այլ ոք ի ցեղէ հարց նորա, ժառանգութիւն նորա դատաւորաց լիցի թողակ, զի ինքեանք կերակրեցցին եւ հոգեւորապէս ի գործ յեկեղեցի արկանիցեն (Ա՝ էջ 26, Բ՝ էջ 82):

ԱԲ

Զի եթէ ի սեփական վիճակի իցէ վախճանեալն անժառանգ, հայրապետին եղիցի ժառանգութիւն, եւ եթէ ի վիճակի եպիսկոպոսի իցէ՝ յերիս բաժանեցի՝ հայրապետին, եւ եպիսկոպոսին, եւ քահանայից ժողովրդեանն: Եւ եթէ վարդապետ ոք ի նահանգին իցէ եւ զնոյն աշխատութիւն կրէ դատաստանի, մասն լիցի եւ նմա, նուիրն չափով՝ այլոցն (Ա՝ էջ 26, Բ՝ էջ 82—83):

Դատաստանագրքի այս հոգւածի համաձայն դատավորը պետք է վարձատրվի: Վարձատրման ընդհանուր սկզբունքը հետևյալն է. եկեղեցական դատավորները պետք է վարձատրվեն հոգևոր իշխանության կողմից, աշխարհական դատավորները՝ մարմնավոր:

Հոգևոր դատավորներին ի վարձատրություն հատկացվում է անժառանգ մեռնողների դուլքը: Դժվար չէ նկատել, որ եկեղեցու դատավորներին հատկացվող այդ եկամուտը ոչ միայն դիպվածային էր, այլև աննշան և եթե հնարավոր էր զրանով հոգևոր-եկեղեցական որոշ կարիքներ հոգալ, ապա անհնար էր գոյություն ապահովել: Ուրեմն, պետք է ընդունել, որ եկեղեցու դատավորների ապրուստի միջոցը տիրազուրկ ժառանգությունը չէր: Հիշելով, զիտե՞ք, որ եկեղեցու դատավորներն էին կաթողիկոսը, եպիսկոպոսը (նաև վարդապետը), քահանան (տե՛ս ժանոթագր. № 44): Սրանք միայն դատավորներ չէին, այլ ընդհանրապես հոգևոր սպասավորներ, եկեղեցու պաշտոնյաներ միաժամանակ և որպես այդպիսիք նյութապես ապահովված էին եկեղեցու միջոցների-եկամուտների հաշվին: Եթե դատավորների վարձատրության տակ Դատաստանագրքում նկատի են առնված եկեղեցու ընդհանուր եկամուտների հաշվին հայթայթվող գոյամիջոցները, ապա ավելորդ էր այն կոչել վարձատրություն հատկապես դատավորական պաշտոնակատարության համար, իսկ եթե դատավորների վարձատրություն է համարվել տիրազուրկ ժառանգությունը, ապա Դատաստանագրքի հեղինակի համար էլ անհնայտ էր, որ այն չէր կարող լինել գոյության հիմնական միջոց: Ուրեմն, մնում է ենթադրել, որ եկեղեցու ընդհանուր պաշտոնյաների համար եղել է վարձատրության հատուկ աղբյուր հատկապես նրանց դատավորական ծառայությունների համար:

Դատաստանագրքի ԱԲ խմբագրություններին արտաքուստ այն տպավորություն է ըստացվում, որ վարձատրություն չի սահմանվում աշխարհական դատավորների համար. «Իսկ աշխարհականաց դատաւորաց մի լիցի մասն, զի ոչ բնաւորականք են դատաւորք, այլ պատահմաբար»: Այս փաստը հիմք է դարձել հայադիտութեան մեջ ընդունված մի տեսակետի ևս, որը չի համապատասխանում իրականութեան: Քաղվածքից Վ. Բաստամյանցը (Յառաջաբանութիւն, էջ 124—126, 131 և այլուր), Հ. Կարստը Kommentar, էջ 34), Խ. Սամուելյանը (Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքն ու հին հայոց փառաբանական իրավունքը, Վիեննա, 1911, էջ 121 և այլուր) և այլք հզորացրել են, որ Մխիթարի համար թագավորն ու իշխանները պատահական, ոչ-սկզբնական դատավորներ են, որոնց ինչ-որ չափով միայն լրացուցիչ, օժանդակ դատական դեր է տրված, որ աշխարհիկ դատավորների դերը հայ իրավունքում ու կյանքում երկրորդական է եղել: Քաղվածքում, սակայն, խոսքը ոչ թե առհասարակ աշխարհական դատավորների՝ թագավորի, իշխանների, տանուտերերի կամ աշխարհականներից հատկապես նշանակված պետական-պաշտոնական դատավորների մասին է, այլ աշխարհականներից ընտրվող այն դատավորների, որոնք իրավունքի պատմության մեջ հայտնի են միջնորդ դատավոր անունով: Մխիթարի համար թագավորն ու իշխանները նույնքան իսկական ու բնական դատավորներ են, որքան և հոգևոր դատավորները: Որ ԱԲ խմբա-

Գ

Եթէ մեռանիցի այր ոք եւ ուստր ոչ ունիցի, եւ ոչ դուստր, եւ ոչ այլ ոք ի ցեղից հարց նորա, ժառանգութիւն նորա եպիսկոպոսաց լիցի (էջ 299):

Գ

Զի եթէ ի կաթողիկոսի վիճակ եղիցի անժառանգ վախճանեալն, կաթողիկոսին եղիցի ինչքն, եւ եթէ յեպիսկոպոսի՝ եպիսկոպոսն երեք բաժին առնէ զինչս մեռնելոյն և զմինն իւրն առցէ, և զմիւսն կաթողիկոսին տացէ, և զմիւսն այլ՝ քահանայիցն: Եւ թէ թիմին վարդապետ կայ, ի վեց բաժնն, զմինն նմա տան և զայլըն ապա երեք բաժին արացցեն (էջ 299):

զբրոյթութիւններում խոսքը ոչ թե «բնական», այլ միջնորդ դատավորների մասին է, հաստատում է, ի թիվս այլ փաստերի, նաեւ ԱՔ և Գ խմբագրութիւնների համազորութիւմը:

ԱՔ

Իսկ աշխարհականաց դատաւորաց մի լիցի մասն, զի ոչ բնաւորականք են դատաւորք, այլ պատահմամբ: Զի թէ ոք զըզկների վճարման դատաստանին, տեսնալ զաշխատութիւն նոցա, տացէ ինչ նոցա, այնու շատացին, այլ մի ինչ արիւնաւոր լիցի նոցա, զի առաջնորդաց արիւնաւորն թողացաւ յաղագս հոգեւոր հատուցմանն (Ա՛ էջ 26—27, Բ՛ էջ 83):

Գ

Իսկ աշխարհական դատաւորաց ոչ տան մասն, վասն զի այսօր են և վաղն չեն: Ապա եկեղեցոյ դատաւորք հայրք են հոգոց և մարմնոց և նոքա պարտին հատուցումն առնել ննջեցելոց: Իսկ սիրոյ աղաքաւ, վասն աշխատութեան դատաստանին, տացեն մասն ինչ մարմնաւոր դատաւորաց, այլ ոչ օրինօք, այլ ըստ պատահման (էջ 299):

Ակնհայտ է, որ ԱՔ խմբագրութիւնների խոսքը՝ «զի ոչ բնաւորականք են դատաւորք, այլ պատահմամբ» վերաբերում է ոչ թե բնդհանրապէս աշխարհական դատավորներին, այլ միջնորդ դատավորներին, որովհետեւ Գ խմբագրութիւնում ուղղակի ասված է, որ վարձատրութիւն չպետք է տրվի աշխարհական պատահական դատավորներին և ոչ թե աշխարհական օրինական դատավորներին: Այլ կերպ՝ Գ խմբագրութիւնը որոշակիութիւն մըտցրելով ԱՔ խմբագրութիւնն ձևակերպման մեջ, հստակորեն զանազանում է մարմնաւոր, աշխարհական երկու տեսակ դատավոր՝ օրինական և պատահական: Թվում է, կասկած չի կարող լինել, որ «բնաւորական», «օրինօք» դատավորը թագավորն է, իշխանը կամ նա, ով կոչված է ի դատավորութիւն օրենքով, իշխանութիւն կամքով և ոչ թե երկու մարդու ցանկութիւմը: «Ըստ պատահման» դատավորները նրանք են, ովքեր «այսօր են և վաղն չեն», սրանք հենց միջնորդ դատավորներն են: Հնում եղած սովորութիւն համաձայն վիճող կողմերը կարող էին և երբեմն դիմում էին, ոչ թե ի պաշտոնե դատավորներին, այլ փոխադարձ համաձայնութիւմը իրենց համար դատավոր էին ընտրում տեղի մարդկանցից: Այս անձը դատավոր էր միայն տվյալ գործով և վեճը լուծելուց հետո ինքնաբերաբար պաշտոնաթող էր լինում: Սրանք «բնաւորական» դատավորներ չէին, այլ՝ «պատահական», և Գ խմբագրութիւնը ճշտադուրս բնութագրել է նրանց որպէս դատավորներ, որ «այսօր են և վաղն չեն»: Միջնորդ դատավորները իրենց ծառայութիւնների համար պաշտոնապէս չէին վարձատրվում ո՛չ իշխանութիւնների և ո՛չ էլ ընտրողների կողմից: Ուստի պատահական չէ, որ մեր Դատաստանագիրքը ևս նրանց վարձատրութիւն չի սահմանում:

Դատաստանագիրքը վարձատրութիւն է սահմանում աշխարհական պետական-պաշտոնական դատավորների համար: Աշխարհական այս դատավորները՝ թագավորը, իշխանը, գեղջավազը նյութապէս ապահովված էին անկախ դատավորի համար սահմանված վարձատրութիւնով: Բայց, եթե Դատաստանագիրքը վարձատրութիւն է սահմանում հատկապէս նրանց դատավորական ծառայութիւն համար, պետք է որ նկատի ունեցած լինի վարձատրութիւն որոշ աղբյուր: Այս հոգովածում այդ աղբյուրը չի նշված: Բայց հաղորդ հոգովածը և որոշակի տեղեկութիւններ, որոնք վերաբերում են մի փոքր ավելի ուշ ժամանակաշրջանի, թույլ են տալիս նշելու այդ աղբյուրը:

Բ հոգովածը թագավորական դատարանին ընդդատյա գործերով սահմանում է տուգանք դատապարտյալից հօգուտ թագավորի: Դրանով փոխհատուցվում էր թագավորի այն ծառայութիւնը, որ նա մատուցում էր արդարադատութիւն իրականացմանը:

Փանի որ հայկական դատարանային համակարգի առաջին դատարանի համար դատավորի վարձատրութիւն սկզբունք վերահիշյալ էր, ապա այդպէս պետք է լիներ նաև հաջորդ օղակների դատավորների համար: Դատաստանագրքում թեև չկան փաստեր այդ մասին, բայց Հովհաննես Սորոթրեցին և Գրիգոր Տաթևացին հաղորդում են անհրաժեշտ տեղեկութիւններ:

Հովհաննես Սորոթրեցին, մեկնելով Մատթեոսի Ավետարանի հայտնի հատվածը, որտեղ կոչ է արվում վիճող կողմերին հաշտվել և գործը չհասցնել դատարան, բացատրում է, որ հակառակ դեպքում պատասխանողը «բնավին կաղքատանա» «մինչև ցլետին դանգն տուգանա տալով զիրաւունս ոսոխին, զոր ոչ խորհեցար նախ, և զդատաւորին և զպառաւորաց նորին» (Մեկնութիւն Սուրբ Աւետարանին որ ըստ Մատթէոսի... Կ. Պոլս, 1825, էջ 116): Ըստ այսմ՝ դատարանի կողմից անխորվաճի ճանաչված կողմը, մյուս կողմի վնասը փոխհատուցելուց բացի, տուգանք էր վճարում նաև դատավորին:

Գրիգոր Տաթևացին իր քարոզներից մեկում ասում է. «Եւ զինչ իցէ հնար գողին: Այն՝

զոր յօրէնսն հրամայէ աստուած. եթէ գոցին գողունիքն ի ձեռս գողին և բմբունեն, միայն կրկին առնուն ի գողէն և տան զմին ի տէր ընչիցն և զմին՝ իշխանին և զանեալ թողցնն: Իսկ թէ կերեալ լինին գողունիքն, և գտանի գողն, միայն շորս կամ հինգ առնուն ի գողէն և տան ի տնարս և իշխանն» (Պիւրի քաղաքեան որ կոչի Ամառան հատոր, Կ. Պոլիս, 1741, էջ 26): Տաթևացին ևս վկայում է, որ դատապարտալից զանձում էր հատուկ տուգանք հօգուտ իշխանի:

39. Բ հոգվածք ևս ըստ խմբագրութիւնների բազմաթիւ ու կարևոր տարբերութիւններ ունի, որոնք վերաբերում են, մասնավորապէս, պետական և քրեական իրավունքներին և որոնք բերում ենք ստորև:

Ա

Բ

Գ

Իսկ երկրորդ դիցուք զդատաստան թագաւորաց, զի թէ եւ մեր ոչ է, յաղապարտութեան եղաք զդատաստան նոցա (էջ 28):

Իսկ երկրորդ նմին կարգ-
եսցուք զդատաստան թագա-
ւորի եւ իշխանաց եւ ամեն-
այն աշխարհականաց (էջ
299):

Իսկ երկրորդ դի-
ցուք զդատաստանս
թագաւորաց (էջ 300):

Գ

Սակայն թագաւորք այնոքիկ անուանին,
որք ազգաց իւրեանց տիրեն համանգամայն
(Բ՝ միանգամայն) եւ յալլոց հարկս (Բ
հարկ) առնուն յազգաց, եւ եթէ ոչ՝ ոչ հար-
կիցին (Ա՝ էջ 28, Բ՝ էջ 300):

չի է

ԱԲ

Գ

Եւ եթէ պատահիցի ուստերս լինել նմա
եւ դատերս, զոյգ եւ արդար զվիճակ թա-
գաւորութեանն բաժանիցէ (Ա՝ էջ 28, Բ՝
էջ 300):

Արդ, եթէ պատահի թագաւորի մեռա-
նել և ունիցի ուստերս և դատերս, պարտ
է զինչսն հաւատար բաժանել (էջ 301):

ԱԲ

Գ

Եւ եթէ դուստր իցէ նորա, նահապետու-
թեան տուն կարգեսցէ հանդերձ արամբն,
կէս եղբար մասն առցէ (Ա՝ էջ 28, Բ՝
300):

Եւ եթէ դուստր իցէ նորա, կէս եղբոր
մասն առցէ, հանդերձ արամբն (էջ 301):

ԱԲ

Գ

Եթէ չիցէ բնաւ ժառանգ ի ցեղէ հարց,
իշխան լիցի տալ զթագ իւր ատարի....
(Ա՝ էջ 29, Բ՝ էջ 303):

Եւ թէ չիցէ բնաւ ժառանգ ի ցեղէ հարց
մինչև ի շորբորդ զարմն, իշխան լիցի տալ
զթագ իւր օտարի.... (էջ 301):

ԱԲ

Գ

Իսկ եթէ ի տանէ հար նորա իցեն
ժառանգք, որք մերձաւորք իցեն՝ նոքա
լիցին: Եւ յորդուց թէ իցեն, զմի առ ինքն
կալցի, ի բացեալ միշտ եւ զալլսն, մինչ
զմին ժառանգեցուցանէ զանկաւորն, հե-
ռի բնակեցուցէ, որպէս եւ զայս սովորու-
թիւն կալան առաջինքն թագաւորք: Այս
իրաւունք դատաստանի յասացեալս ամեն-
այն եղիցի իշխանաց եւ ազատաց միսն-
դամայն (Ա՝ էջ 29, Բ՝ էջ 303—304):

չի է

ԱԲ

Գ

Եւ եթէ շինիցէ քաղաք եւ կամ դղեակ, եւ
աշխարհագիր եթէ առնիցէ, եւ եթէ դա-

Եւ եթէ շինիցէ քաղաք կամ բերդ, և թէ
աշխարհագիր առնիցէ, և թէ դահեկան կամ

հեկան եւ դրամ հաստատիցէ եւ կամ հատանիցէ, իշխանութիւն կալցի ըստ իրականաց դատաստանի (Ա՝ էջ 29, Բ՝ էջ 304):

ԱՐ

Եթէ պատահի պատերազմել ընդ ալլազգիս հարկաւորաբար, յորժամ սուրն վերասցի, մի տացէ առնել սպանումն, բայց եթէ որ պատճառ պատերազմին իցէ յալլազգեացն (Ա՝ էջ 29, Բ՝ էջ 307):

ԱՐ

....եւ եթէ ոչ կամիցին գալ, եւ բռնաբար առցէ, զընդդիմացեալսն սպանեալ՝ զալլսն ընդ հարկիւ կալցէ. ապա թէ անձնատուրք լիցին, յալլսն հարկիցին, ալ մի ի գլուխս (Ա՝ էջ 41, Բ՝ էջ 307):

ԱՐ

....բայց զքրիստոնեայ՝ զգողանն առեալ եւ զինքն, եւ զկին, եւ զորդիսն յազգատոհմ եւ ի քրիստոնեայս վաճառեալ, թողցէ: Ապա թէ ալս ոչ իցէ, խրատիցի յաշքս կամ ի ձեռս եւ թողցի (Ա՝ էջ 30, Բ՝ էջ 308):

ԱՐ

Իսկ եթէ սպանանիցէ ալլազգի զքրիստոնեայ.... ակամայ՝ իրատեսցի ի ձեռս (Ա՝ էջ 31, Բ՝ էջ 312):

Ա

Այլ հանդիպողութեամբ եւ ըստ կարի ի դէպ կարծեմ երեքհարիւր վաթսուն եւ հինգ լինել գին դահեկանի ըստ ժամանակի վարման (էջ 30):

Բ

Այլ հանդիպողութեամբ եւ ըստ կարի ի դէպ կարծեմ երեքհարիւր վաթսուն եւ հինգ լինել գին դահեկանի, ոսկի դահեկան, որ լինի երեքսասան դրամ արծաթ ըստ ժամանակին վարման (էջ 309):

Գ

Այլ գին մարդոյ ըստ թուոյ ատուց տարոյ կարծեմ երեքհարիւր վաթսուն եւ հինգ դահեկան ոսկի, եւ գեւրամ արծաթ (էջ 303):

ԱՐ

Բայց տասանորդս յեկեղեցին տացէ (Ա՝ էջ 31, Բ՝ էջ 312):

ԱՐ

Եւ գերոյն եւ աւարին կէսն արքայի լիցի, եւ տասանորդեսցէ յեկեղեցիս, եւ ի կիսոյն՝ զաւրացն: Իւրաքանչիւր իշխանք զնոյն բաժին արասցեն եւ նոքա եւս նախ տասանորդեսցեն յեկեղեցիս իւրաքանչիւր (Ա՝ էջ 31, Բ՝ էջ 312):

ԱՐ

Իսկ գողս թագաւորի եւ իշխանի ոչ վա-

դրամ հատանիցէ, ինքնիշխան կամ օր արացէ, ըստ օրինաց դատաստանի (էջ 301—302):

Գ

Եթէ պատահի պատերազմել ընդ ալլազգիս հարկաւորաբար, յորժամ սուրն վերասցի, հրաման մի տացէ ալլ սպանութիւն առնել (էջ 302):

Գ

....եւ եթէ ոչ կամիցին գալ, եւ բռնաբար առցէ զքաղաքն, զայնոսիկ, որ ոչ կամէին զլխաղաղութիւն, որով սպանանէ եւ զալլսն ընդ հարկիւ ածցէ, ապա թէ եւ նոքա հակառակին, սատակեսցէ զնոսա, իսկ զգլխաւորսն ոչ եւս (էջ 302):

Գ

....եւ զքրիստոնեայ գողն՝ առնուն յիւրմէն դոր գողացեալն է, եւ զտունն, եւ զինչքան, զոր ունի, եւ զանձն իւր ծախեսցեն եւ զգինսն առցեն եւ զորդիսն եւ զկինն ազատեսցեն (էջ 302):

Գ

Իսկ եթէ սպանցէ ալլազգի զքրիստոնեայ.... ակամայ՝ կտրեսցեն զաշ ձեռն (էջ 302):

Գ

Բայց թագաւորն ի տասնէն զմինն կաթողիկոսին տացէ յամենայնէ (էջ 303):

Գ

Գերոյն եւ աւարոյն կէսն արքային լիցի, եւ կէսն՝ զօրացն: Իւրաքանչիւր իշխանքն զնոյն բաժին արասցեն եւ տասանորդս տացեն յեկեղեցին (էջ 303):

Գողս եւ աւազակս ոչ վաճառի:

յն է, բայց միայն լրտեսս: Ապա թէ արտաքոյ իրաւանց ելցեն եւ առաքեսցեն, վասն հրամանին կէսն նոցա լիցի ի մարդոյ եւ յանասնոյ, իսկ եթէ առանց հրամանի երթիցեն, երկու բաժին երթողին լիցի, զի կամաւ ի մահ գիմեցին (Ա՝ էջ 31, Բ՝ էջ 312—313):

ե իշխանի, բայց միայն լրտեսս, որ է շաշուշ: Զօրք ե իշխանք, եթէ հրամանաւ արքայի յաւար երթիցեն ըստ պատահման անկասկած, կէս աւարոյն ե զերոյն արքային լիցի, ե կէսն՝ զօրացն, իսկ եթէ առանց հրամանի երթիցեն՝ երկու բաժին երթողին լիցի, քանզի կամօք ի մահ գիմեցին (էջ 303—304):

Ա

Զաւրական ի պատերազմի զոք ըմբռնեալ՝ զգեստն եւ զէնքն ամենայն նորա լիցին, այլ զրահն տեառն լիցի (էջ 31):

Բ

Զօրական ի պատերազմի զոք ըմբռնեալ, զգեստն եւ երիվարն եւ զէնքն ամենայն նորա լիցին, այլ զրահ տեառն լիցի (էջ 313):

Գ

Զօրական եթէ ի պատերազմի զոք ըմբռնեսցէ, զգեստն, ե զէնքն, ե երիվարն նորա լիցի, իսկ զրահն՝ թագաւորին (էջ 304):

Ա

Արծաթ յաւարին իշխանացն լիցի, պղինձ եւ երկաթ եւ նմանք նոցա՝ զաւրացն: Դիպակ, կերպաս ամենայն արինակաւ թագաւորին լիցի, եւ արեւդէն պատուական եւ կտաւ՝ իշխանացն, եւ անարգ ասրեղէն եւ կտաւեղէն՝ զաւրացն (էջ 31):

Բ

Արծաթ եւ մարգարիտ յաւարին իշխանաց լիցի, պլրդինձ եւ երկաթ եւ նմանք նոցա՝ զօրացն: Ոսկի, ակունք եւ դիպակ ամենայն օրինակաւ թագաւորի լիցի, եւ ասրեղէն պատուական եւ կտաւ՝ իշխանաց, եւ անարգ ասրեղէն եւ կտաւեղէն՝ զօրացն (էջ 313—314):

Գ

Ոսկի, ակունք եւ կերպաս ամենայն կերպիւ, զորս առցեն յաւարի, թագաւորաց բաժին է, իսկ արծաթ եւ մարգարիտ՝ իշխանաց. նոյն եւ ասրեղէն պատուական. իսկ անարգ ասրեղէն, ե կտաւ, ե պղինձ, ե երկաթ եւ այլ այսպիսի, զօրացն լիցի (էջ 304):

Ա

Զի արծաթագին անդաստան, եւ ալգեստան, եւ բուրաստան մի լիցի ընդ հարկաւ հնգեկին, նմանապէս՝ ջրաղաց եւ տուն (էջ 31):

Բ

Զի արծաթագին անդաստան եւ ալգեստան եւ բուրաստան մի լիցի ընդ հարկաւ հնգեկի, նմանապէս եւ ջրաղաց եւ տուն եւ խանութ (էջ 314):

Գ

Զի արծաթագին անդաստան, եւ ալգի, ե զրախտ մի լիցի ի նմանէ հնգակ, նմանապէս եւ՝ ջրաղաց, ե տուն, ե խանութ (էջ 304):

ԱՐ

Սոյնպէս ոստինք, ալգիք եւ ծառաստանք (Ա՝ էջ 32, Բ՝ էջ 315):

Գ

Սոյնպէս ալգիք եւ ծառաստանկք (էջ 304):

ԱՐ

Արաւտի հարկ այլ մի լիցի, զի այն իսկ են արաւտականք, որ հարկին (Ա՝ էջ 32, Բ՝ էջ 315):

Գ

ԻԲ

ԱՐ

Ոշխարք ի գառինս տասանորդեսցին. թի հաճոյ իցէ տէրունեացն՝ ընդ ոշխարի փոխանակիցէ ըստ արժանոյն (Ա՝ էջ 32, Բ՝ էջ 315):

Գ

Ոշխարք ի գառինս տասանորդեսցեն (էջ 304):

ԱՐ

Գ

Զիռյ, եւ չորոյ, եւ իշոյ մի՛ լիցի հարկ, զի նոքաւք ըստում անգամ ծառայէ զըտէրունիսն (Ա՛ էջ 32, Բ՛ էջ 316):

Զիռյ, և չորոյ, և իշոյ մի լիցին հարկք, միայն պատահմամբ ծառայել նոքօք զըտէրունիսն (էջ 304):

40 (ԱԳ) Զի այդպէս մերն (Գ՛ մեծն) արեայ Աբգարիոս կարգեաց գտուն քաղաւորութեան Պարսից (Ա՛ էջ 28, Գ՛ էջ 301):

Մխիթարը վկայակոչում է խորհնացու Պատմութիւնը. «Աբգարն արեւելք գալով գտնում է, որ Պարսից վրա թագավորել է Արտաշէսը, Արշակիւրի որդին և եղբայրները նրան ընդդիմանում են, որովհետև նա կամենում էր ժառանգաբար նրանց վրա թագավորել, իսկ նրանք չէին համաձայնում: Ուստի Արտաշէսը նրանց պաշարել էր և մահվան սպառնալիք արել և այս պատճառով զորքի և մյուս ազգականների մեջ մեծ երկպառակութիւն և հակառակութիւն էին ծագել: Որովհետև Արշակիւր թագավորը երեք որդի և մի դուստր ուներ. մեկն ինքը, Արտաշէս թագավորը, երկրորդը Կարեն, երրորդը Մուրեն, իսկ նրանց քույրը, որ Կոշմ էր կոչվում, կին էր բուլբոս արշայց զորավարին....»

Աբգարը նրանց համոզում է խաղաղանալ և բոլորի մեջ այս կարգն է սահմանում.—կըթագավորե Արտաշէսը իր զավակներով հանդերձ, ինչպես մտադրվել էր, իսկ եղբայրները կկոչվեն Պահլավներ՝ իրենց քաղաքի և մեծ ու պտղաբեր աշխարհի անունով և կհամարվեն Պարսից բոլոր նախարարութիւնների մեջ ամենապատվւորները և առաջինները՝ ինչպես իսկական թագավորական սերունդներ: Նաև երդումով դաշինք է հաստատում (Աբգարը) նրանց մեջ, որ եթէ Արտաշէսի ցեղից տղամարդիկ սպառնան, թագավորութիւնը նրանց կանցնի» (II, ԻԼ, քաղմանութիւնը Ստ. Մալխասյանի, 1940, էջ 55—56):

41. (ԱԳ) ....զոր եւ Սողոմոն երբեմն էած զղշխոյն հարաւոյ, եւ Տէր իսկ վկայէ (Ա՛ էջ 28, Գ՛ 301):

ԱԳ խմբագրութիւնների բոլոր ձեռագրերը, բացի Զէ, ունեն «զոր եւ Մովսէս....»: Բաստամյանը (Ժանոթագր. 650) հիմնվելով Զ ձեռագրի վրա (նրան հայտնի չէր է ձեռագիրը) ուղղել է Սողոմոն: Իրավացի է ուղղումը, որովհետև դեպքը, որի մասին պատմվում է, կապված է Սողոմոնի հետ (տե՛ս Գ թագ. Ժ, 1. Բ Մնաց., Թ, 1): Ավետարանի վկայակոչումն էլ նույնն է հաստատում (տե՛ս Մատթ., ԺԲ, 42. Դուկ., ԺԱ, 31):

ԺԻԶ Պ ձեռագրերն ունեն. «....զոր և Մովսէս էած երբեմն զղշխոյն հարաւոյ, որ և յաւուրս Սողոմոնի, զոր և Տէրն իսկ վկայէ....»: Ճիշտ է, այստեղ Մովսէսն ու Սողոմոնը դարձել են ժամանակակիցներ, բայց խմբագիրը (զրիշը) ինչ-որ ձեով դեպքը դարձյալ կապել է Սողոմոնի հետ:

42. (Ա) եւ յուրաց քէ իցեն, զմի առ ինքն կալցի. ի րացեայ միշտ եւ զայսն, մինչ զմին ժառանգեցուցանէ զանկաւորն, հեռի բնակեցուցէ, որպէս եւ զայս սովորութիւն կալան առաջինն քաղաւոր (էջ 29):

Մխիթարը դարձյալ ակնարկում է խորհնացու պատմութիւնը. «Եվ որովհետև շատ որդիներ ուներ (Վաղարշակը, ըստ խորհնացու Արշակունյաց հարստութեան հիմնադիրը.—Խ. Թ.), հարմար գտավ, որ բոլորն էլ միասին իր մոտ չմնան Մծբինում, այլ նրանց ուղարկում է բնակվելու Հաշտենից գավառը, և նրան սահմանակից ձորը, որ Տարոնից դուրս է գտնվում, նրանց է թողնում բոլոր գլուղները, ավելացնելով նաև առանձին եկամուտներ և ուտեստ արքունի (գանձարանից): Միայն իր առաջին որդուն, որ կոչվում էր Արշակ, պահում է իր մոտ, իբրև թագավորութեան հաջորդ, նաև նրա որդուն, որին կոչեց Արտաշէս.... Եվ այս բանն այնուհետև մինչև վերջը օրենք դարձավ Արշակունի թագավորների համար, որ մի որդին ապրի թագավորի հետ՝ թագավորութեան փոխանորդ լինելու համար, իսկ մյուս որդիներն ու դուստրները գնան Հաշտենից կողմերը, իբրև ցեղի ժառանգներ» (II, Ը, քաղմանութիւնը Ստ. Մալխասյանի, 1940, էջ 76): Հստ խորհնացու, Արշակունյաց հարստութեան մեջ գահը ժառանգաբար անցնում էր հորից որդի, հարստութեան հիմնադրման սկզբից: Բայց ինչպես նշում է Հ. Մանանդյանը, «Տրդատ Ա-ի (այսինքն՝ Արշակունյաց հարստութեան հիմնադիր.—Խ. Թ.) և նրա հաջորդների ժամանակ Հայոց թագավորութիւնը շարժավ ժառանգական նրանց շառավիղների գծով: Արշակունյաց հարստութեան հաստատումը Հայաստանում, այսինքն՝ նրանց թագավորումը որդեցորդի.... ըսկըսվել էր միայն երկրորդ դարի վերջերում, և Հայ Արշակունիների դինաստիայի հիմնադիրն է Վաղարշ Բ-ը: Կարելի է, ուրեմն, ենթադրել, որ խորհնացու Պատմութեան Վաղարշակը,

որը հայ Արշակունիների նախահայրն էր, հիշողություն է ոչ թե Տրդատ Ա-ի կամ պարթև-վական թագավոր Վաղարշ Ա-ի.... այլ նորորդ Ա-ի հայր Վաղարշ Բ-ի» (Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, հ. Բ, մասն Ա, Երևան, 1957, էջ 58):

43. (ԱԲԳ, էջք 30, 309, 303) Մարգու կյանքի, արյան գինը Դատաստանագիրքը սահմանում է 365 դահեկան: ԱՐ խմբագրությունները չեն բացատրում, թե որտեղից են վերցրել այդ թիվը: Կ խմբագրությունը դա կապում է տարվա օրերի թվի հետ: Թվում է, որ այդ թիվը պետք է կապել մարդու մարմնի բաղկացուցիչ մասերի քանակի մասին հնուց պատկերացումների հետ: Գրիգոր Տաթևացին այս կապակցությամբ տրված հարցին պատասխանում է. «Ասեն բժիշկը թէ, 248 ոսկր է մարդոյն. ջուր պնտեալ է կապեալ ի մի մարմին.... Ոմանք ասեն, 17 գրկաւոր ջուրն որ կապին սոքա՝ լինին 365 զօդուածք: Կամ զօդուածք ներքին գլխաւոր անդամացն է արտաքին մարմնոյն, որ մորթ է միս է արիւն է ալլքն առ միմեանս յօդին՝ լինին նոյնքան: Եւ դարձեալ՝ թիւ ոսկերացն 248 է 12 անդամքն է 5 զգայարանքն յօդեալ առ միմեանս, լինին 365 զօդուածք» (Գրիգ հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1729, էջ 243—244, տե՛ս նաև Բատումյանց, Ժանդիթազր. 669): Հին բնագետների պատկերացմամբ, ուրեմն, մարդու մարմինը կազմված է 365 մասերից: Մխիթարը շատ լավ գիտակցում է, որ «գին արեան մարդոյ ըստ արժանւոյն զնոյ ոչ է», որ մարդու կորուստը ոչ մի գումարով չի կարելի ոչ վերադարձնել և ոչ փոխհատուցել, դի «յարուցանել միայն Աստուծոյ է զմեռեալն»: Բայց գործնական անհրաժեշտությունը պարտադրում է որեւէ գին սահմանել մարդու կյանքի համար «հանդիպողութեամբ եւ ըստ կարի եւ ըստ ժամանակի վարման»: Մխիթար գիտնականի օգտին է խոսում և այն, որ նա մարդու արյան գինը սահմանելիս ցուցաբերում է ոչ թե ենթակաշական մոտեցում, այլ առարկայական հիմքեր է փնտրում: Դիշտ է, այդ հիմքը այսօրվա ըմբռնմամբ կարող է թվալ ոչ-գիտական, ոչ-իրավագիտական, բայց ժամանակի պատկերացումների համաձայն այն լիովին գիտական էր և միանգամայն առարկայական: Ըստ այդմ, նա մարդու մարմնի մասերից չուրաքանչյուրը զնահատում է մեկ դահեկան և արյան գինը, այդ մասերի գումարով, 365 դահեկան:

Արդ, փորձենք պարզել դահեկանի արժեքը և իրական գնորդականությունը Մխիթարի ժամանակ, որովհետև միայն այդ կերպ հնարավոր կլինի պատկերացնել, թե որքա՞ն բարձր էր զնահատվում արյան գինը: Վ. Բատումյանցը այսպես է որոշել դահեկանի արժեքը. «Արդ թե մեր հայոց հին դրամը հավասար համարենք հունաց դրամին, որ մոտավորապես հավասար է այժմյան ֆրանսիական մեկ ֆրանկին կամ ռուսաց 24 կոպեկին, հոգվածիս մեջ հիշած ոսկի դահեկանը հավասար կլինի.... 13 ֆրանկին կամ.... 312 կոպեկին.... իսկ եթե ըստ այլոց հաշվենք դրամը հավասար ֆրանսիական 40 սանտիմին, դահեկանը հավասար կլինի.... 5 ֆր 20 սան.» (Ժանդիթազր. 669): Բայց, ինչպես ճիշտ կերպով նշում է Թ. Ավագյանը, «թանկագին մետաղների միջնադարյան ու այժմյան կրչոտներն արվելի տեսակետից նույնացնելը տնտեսագիտորեն սխալ է: Անհրաժեշտ է հաշվի առնել թանկագին մետաղների արժեքի փոփոխությունները, որոնք նրանց արտագրության ասպարեզում կիրառվող աշխատանքի արտագրողականության այս կամ այն աստիճանի հետևանք են: Միջնադարում ոսկու և արծաթի հարաբերությունը եղել է 1 առ 10: Նոր դարում արծաթի արժեքն ընկել է, այսինքն՝ քիչ աշխատանքով ալվելի շատ արծաթ է արտադրվել: Այս նշանակում է, որ միջնադարի 1 գրամմ արծաթն այժմյան արծաթի 1 գրամմին չէ հավասար, այլ ալվելի շատ արծաթի: Ֆրիդրիխ Էնգելսի տեսելով XIX դարի վերջին տասնամյակում արդեն ոսկու և արծաթի հարաբերությունը հասել էր 1 առ 22-ի: Ուրեմն միջնադարյան 1 գրամմ արծաթի հավասար էր 2,2 գրամմ արծաթի» (Մի գաղտնի հայ վիճակաւն արձանագրութիւններէ մեջ ու նրա նշանակութիւնը Հայաստանի տրեւեւ-սական զարգացման պատմութեան համար, Հ. Ս. Խ. Հ. Դիտարյան և Արվեստի ինստիտուտի Տեղեկագիր, № 2, Երևան, 1927, էջ 71): Այս տարբերությունը նկատի ունենալով հանդերձ, այնուամենայնիվ նպատակահարմար չէ դահեկանը վերածնել այսօրվա ռուբլու, դոլլարի կամ ֆունտ ստեռլինգի, որովհետև դրանով դեռ հատակ պատկերացում չի ըստեղծվի դահեկանի գնողունակության մասին Մխիթարի ժամանակ: Այդ պատճառով Հայաստանում գործող դահեկանը պետք է համեմատվի ժամանակին այլ երկրներում գործող ոսկե-դրամների հետ և, որ ամենից կարևորն է, պետք է փորձ արվի պարզելու, թե ինչ կարելի էր գնել մեկ դահեկանով:

Դատաստանագրքի Բ խմբագրության հոգվածներից մեկում (II, 62) ասված է. «Ոսկի դեկանն վեց դանգ է. պօպատ դեկանն երեք դանգ. թատուն ի դանգին չորիցն մին»: Այս հատվածը եթե նույնիսկ ընդմիջարկվում համարենք, միևնույն է այն մեղում է որպես ԺԲ-ԺԳ դա-

րերի փաստը, ուստի կարող է կարեոր կովան դառնալ Դատաստանագրքում նշված դահեկանի արժեքը որոշելու համար: «Պօպատի»-ի հիման վրա դահեկանի արժեքը պարզելու փորձ են արել Ք. Ավդալբեկյանը և Շ. Մանանդյանը (Բատամյանցը № 794 ծանոթագրության մեջ առում է, որ այդ բառն իրեն անհասկանալի է):

Մեր Մատենադարանի № 7735 ձեռագրում, ընդօրինակված 986 թ., որը հայտնի է Սանատարյան աղետարան անունով, խիստ արժեքավոր վկայություններ են պահպանվել «պատատ»-ի մասին (տե՛ս Շ. Անադյան Յուզակ հայերեն ձեռագրաց Սանատարյան վարժարանի Կարին, Վիեննա, 1900, էջ 1—3):

Այդ ձեռագրի այլևայլ էջերում պահպանվել են գրառումներ, իրոք, «գեշ գրված և դրժվարընթեղի ու սխալագիր, բայց համենայն դեպս հին, և կերեա թե Թորթումն են» (Շ. Տաշյան, Հայ բնակչությունը Սև ծովեն մինչև Կարին, Վիեննա, 1921, էջ 66): Դրանք գործարքների գրառումներ են, որոնք կարելի է թվագրել Մխիթար ժամանակաշրջանով (մեր ձեռագրերում գրառված գործարքների մասին տե՛ս 1. Խաչիկյան, Տեղեկական գործարքների մասին գրառումները հայերեն ձեռագրերի մեջ և նրանց աղբյուրագիտական նշանակությունը, Բաղբեր Մատենադարանի, № 5, էջ 212—243): 1. «որ ալլ առել ո (պետք է կարգալ ու, ինչպես արիշ դեպքերում է- իս. Ք.) լսեր եպոստոմո տամ (՝) ճ. պոտ» 2. Մանանդյանը իրավացիորեն ուղղում է՝ լսեր է պոստոմոն տամ): 2. «ճ: պոտատ լուծմ եզ: տալ որ առել ու լսեալ էր» 3. «Գ: մաղ: հաց: տվաք: Բ: կապիճ: ի պատատնէր: ու մարգերս առաք» (Շ. Մանանդյանը ուղղել է՝ ի պատատնէր, թեև կարելի է կարգալ նաև Ի պատատնէր-իս. Ք.): 4. «Դ: պատատ փողոցին արտին ենք տվել» (Ք. Ավդալբեկյանի հոգովածի մեջ տպված է՝ պոտատ, որ նշել է նաև Շ. Մանանդյանը): 5. «Ջ: պատատի դեղին ենք տվել (Ք. Ավդալբեկյանը ուղղել է՝ ի Դեղին, որը Շ. Մանանդյանը համարում է հնարավոր, բայց ոչ անվիճելի իր հերթին Ք. Ավդալբեկյանը ընդօրինակել է՝ պապատ, որը նշել է նաև Շ. Մանանդյանը): 6. «Ե: պատատ ի Վասին ենք տվել» (Ք. Ավդալբեկյանը դարձյալ ընդօրինակել է որպես պապատ, որը նշել է նաև Շ. Մանանդյանը): 7. «ու առաք: Ք: պատատ արտին ու մարգին» (Ք. Ավդալբեկյանը ընդօրինակել է՝ պապատ, որը նշել է նաև Շ. Մանանդյանը): 8. «Սախէի զարտ» ծանխու ու ծ: ա: պատատ»: 9. Շ. Մանանդյանը իր կողմից աղելացնում է մի փաստ ևս. «Ապա դատաւոր բաղաթին ձեռն լառաշ տարեալ՝ զուր պատճառանօք բանս ի վերայ եղեալ թէ հինգհարիւր պատաւոր մնաց ինձ առ Աստուածատուրն» (Ալիշան, Հայապատում, էջ 448):

«Պատատ» բառի ուղղագրությունը լական նշանակություն է ունեցել նրա ստուգաբանության համար: Դատաստանագրքի նշված հոգովածում բառն ունի «պօպատ» ձևը: Բայց դա պետք է համարել տպագրական վրիպակ, որովհետև թե Վ. Բատամյանցի համար հիմք ծառայած ձեռագրում և թե մյուս բոլոր գրչագրերում, որոնք պարունակում են այդ բառը, այն ունի «պատատ» ձևը: Ք. Ավդալբեկյանը, վերը նշված իր շատ արժեքավոր հոգովածում, այսպես է մեկնում «պապատ»-ը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի համապատասխան հատվածի դիմաց Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքից ունի. «Եւ ընդհանուր գին արեան քրիստոնէին Գժ (=300—իս. Ք.) դեկան պեոպեոտ է» (նրա տարալուծումը Ս. Գալստյանի, Երևան, 1958, էջ 10): Այս պեոպեոտ «բյուզանդական այն ոսկի փողն է, որ ծանոթ է yperperorum sive Bysantiorum, uperperus կամ սոսկ besand (=բյուզանդ կամ բիզանդ) անուններով: Այս yperperorum-uperperus-besand ոսկին է հենց, որ դարձել է պերպերատ (=խիպերպերատ), ապա հավանորեն պեպատ (պեխիպիխիատ), հետո հավասարի պոպոտ-պօպոտ-պապատ ու ամենից վերջն էլ պոտատ-պօտատ-պատատ» (Ք. Ավդալբեկյանի նշված աշխ. էջ 49): Ըստ Ավդալբեկյանի, դահեկանը ունի երկու գրվածքային տեսակ, որոնցից մեկը նա պայմանականորեն անվանում է մեծ, սա հենց Մխիթարի նշած ոսկի դահեկանն է, մյուսը՝ պօպատ կամ պօտատ, որը առաջինի կեսին է հավասար: Արդ, եթե Ք. Ավդալբեկյանի պոտատ դահեկանը պեոպեոտն է, ապա սա պարունակում էր, ըստ Սերասայեի (Description general des munnails byz., I, 55) 4,49—4,53 գրամ ոսկի, ըստ այլոց՝ 4,26—4,54 (տե՛ս Ալիշան, Սիսուան, էջ 378—385, Մանանդյան, ստորև նշվող հոգոված, էջ 70, E. A. Пахомов, Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа, выпуск VI, Баку, 1954, էջ 37—44): Ուրեմն, մեծ դահեկանը պարունակում էր շուրջ 9 գրամ ոսկի: Բայց, Մխիթարի դարաշրջանում (և գրանից առաջ ու հետո էլ) այդ կշռով բյուզանդական ոսկեդրամ չի հատվել: Այս մի կողմից: Մյուս կողմից, Ք. Ավդալբեկյանի բացատրությունը՝ պեպատ < պերպերատ, թերևս, հիմք կունենար, եթե այդ բառը մեզ հայտնի դեպքերից գոնե մեկում ունե-

նար պեղատ, կամ պղպատ, կամ պապատ ձևեր, մինչդեռ բոլոր դեպքերում, այդ թվում և Դատաստանագրքի բոլոր ձևագրերում, որոնք ունեն այդ բառը, այն հանդես է գալիս. գործարքների գրառումներում՝ պաւատ, պոտատ, պատատ, իսկ ձևագրերում՝ միշտ պաւտատ ձևով: Այս հանգամանքները նկատի ունենալով Հ. Մանանդյանը վճռակապես առարկել է Թ. Ավդալբեկյանին և առաջարկել իր բացատրությունը (տե՛ս, Նյութեր ճին Հայաստանի տնտեսական կյանքի պատմության (II), ՀՍԽՀ Պետական համալսարանի գիտական տեղեկագիր, Երևան, 1928, № 4, էջ 43—72, մեզ հետաքրքրող մասը՝ էջ 65—72): Հ. Մանանդյանը նշում է, որ եթե Մխիթարի «ոսկի դահեկանի» դիմաց Սմբատ Սպարապետը դնում է «պեռպեռատ դեկանը», ապա դրանից կարելի է թերևս եզրակացնել միայն, որ «պեռպեռատ դեկանը» համապատասխան է եղել «ոսկի դահեկանին»: Այստեղից հետևում է, որ պերպերատը որ թե՛ զահեկանի կենն էր, այլ պոտատն էր այս երկուսից յուրաքանչյուրի կերպ: Հ. Մանանդյանը, այնուհետև, հենվում է Մ. Բրոսսեյի վրա (Histoire de la Géorgie, Introduction et Tables des matières, St.-Petersbourg, 1858, էջ 88, 177—179, 212 և Additions et éclaircissements à l'histoire de la Géorgie, St.-Petersbourg, 1851, էջ 233) ըստ որի ԺԱ-ԺԵ դարերում Վրաստանում տարածված է եղել botinat դրամը, որը Դավիթ Շինարարին վերագրված կտակի մեջ անվանվում է potonat, Սամադավի-Դադիանի 15-րդ դարի վճռագրում՝ patinat: Այդ փողը, ինչպես ուղիղ դիտել է Բրոսսեն, նիկեփոր 3-րդ Բոտանիատի (1078—1081 թթ.) դրամն է, որը նրա անունով կոչվել է botinat (Հ. Մանանդյան, նշված հոդվ. էջ 68, տե՛ս նաև Դ. Գ. Капанадзе, Грузинская нумизматика, Москва, 1955, էջ 140): Հ. Մանանդյանը եզրակացնում է. «Հայերեն «պոտատ» կամ «պատատ»-ը, իմ կարծիքով, հենց այս potonat կամ potinat փողն է: Ինչպես բյուզանդական «գոկատը»-ը ծագել է բյուզանդական կայսրների Dukas ազգանունից..., նույնպես և «պոտատ» կամ «պատատ» դրամի անունը... առաջ է եկել, ինչպես տեսնում ենք, նիկեփոր 3-րդի Botaniates մականունից (նշված հոդվ. էջ 68): Հ. Մանանդյանի հաշվումներով պոտատը կշռում էր $2,26^2/3$ գրամ ոսկի, հետևապես Դատաստանագրքում հիշված դահեկանը հավասար էր $4,53^1/3$ գրամ ոսկի: Մոտավորապես նույն կշիռն ունեին նաև Հայաստանին հարևան երկրների ոսկեդրամները, որոնք ընդհանուր անունով կոչվում էին Bisantius sarracinus. էյուբյանը՝ 4,54 գրամ, ֆաթիմյանը՝ 4,10 գրամ, ասորականը կամ սուրին՝ 3,93 գրամ (տե՛ս Ալիշան, Սիսումե, էջ 385), վենետիկյան լիրան՝ 33,65 գրամ (տե՛ս Դ. Լյուշատո, Экономическая история Италии. Античность и средневековье Москва, 1954, էջ 49):

Մանասարյան Ավետարանում գրանցված գործարքներից, որոնք ամենայն հավանականությամբ Մխիթարի դարաշրջանին են վերաբերում, գիտենք, որ մի դեպքում արտ են գնել 4 պոտատով, այսինքն 2 դահեկանով և ուրեմն՝ 365 դահեկանով կարելի կլիներ գնել 170—180 այդպիսի արտ, մի այլ դեպքում մի արտ ու մի մարգ վաճառվել է 9 պոտատի, այսինքն 4,5 դահեկանով, ուստի 365 դահեկանով կարելի կլիներ գնել շուրջ 80 այդպիսի արտ ու մարգ և այլն (Ս. Բարխուդարյանի շատ արժեքավոր մի հոդվածից գիտենք՝ Մի ֆանի դիտողություններ Երևանի կարողիկե եկեղեցու տաճարագրությունների վերաբերյալ, Տեղեկագիր ՀՍՍՌ ԳԱ, Հասարակական գիտություններ, Երևան, 1947 թ. № 5, էջ 69—70. որ 14—15 դարերում Հայաստանում փողի գինը խիստ ընկել էր կամ, որ միևնույն է, ապրանքի՝ հողի և անասունի գինը բարձրացել էր մի կովն ու մի եզը վաճառվել է 600 դահեկանով—եթե դահեկանն այստեղ արժաթ չէ: Ժն դարի տարբեր տասնամյակներում որոշ ապրանքների, մասնավորապես՝ հացի գինը, հիշատակարանների ընձեռած տվյալներով, որոշել է ակադ. Լ. Նալիկյանը—տե՛ս Ժն դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ մասն Բ, Երևան, 1958, էջ CXXIV—CXXVII, որտեղ, 1407 թ. վերաբերյալ բերված մի փաստից իմանում ենք, որ մեկ կապիճ (3 փութ) հացն արժեցել է 34 գրամ արծաթ: Ըստ Դատաստանագրքի ընդունելով ոսկու և արծաթի հարաբերությունը 1:13, ԺԳ դարի համար, ուրեմն, կարող ենք ասել, հայտնի վերապահումներով, որ մեկ դահեկանով կարելի կլիներ գնել մոտ 5 փութ հաց, ուստի 365 դահեկանով՝ շուրջ 1800 փութ): Բերված փաստերից երևում է, որ մարդու արյան գինը Մխիթարի ժամանակ շատ բարձր էր (այդպես էր նաև Բյուզանդիայում՝ Ե. 4.5.1., Սերբիայում և այլուր): Տե՛ս նաև հոդված 63 ԱԳ խմբագրությունների, 15 և 27 Գ խմբագրության, Բ խմբագրության I, 14, II, 9, 29 հոդվածները և ծանոթագրություն № 56:

44. (ԱԳԳ) Ջալդուսիկ բազառ դատիցի եւ զայլ եւս դատաստան հասարակաց ի դատաւորսն բողղէ... (Ա՝ էջ 30, Բ՝ էջ 311, Գ՝ էջ 303):

Խոսքը թագավորական և իշխանական դատարանների մասին է: Դատաստանագրքում, առհասարակ, բազմաթիվ են վկայությունները ինչպես նշված, այնպես էլ կաթողիկոսական, եպիսկոպոսական և այլ դատարանների մասին: Այս կարգի վկայությունների ամփոփման հիման վրա հայկական դատարանային համակարգը, ըստ Դատաստանագրքի, ներկայանում է հետևյալ կերպ:

Ա. Պետական դատարաններ

ա. թագավորական

բ. իշխանական

գ. ստորին

Բ. Ավատատիրական դատարաններ

ա. դասային

բ. տերունական

Գ. Հոգևոր-եկեղեցական դատարաններ

ա. եկեղեցական ժողով (դատաժողով)

բ. կաթողիկոսական

գ. եպիսկոպոսական

դ. քահանայական

Թագավորական դատարանի մասին խոսքը Դատաստանագրքում չպետք է տարօրինակ լիճա ան պատճառաբանությամբ, թե Մխիթարի ժամանակ Մայր Հայրենիքում հայկական թագավորություն չկար, իսկ Կիլիկյան թագավորությունը ստեղծվեց Դատաստանագրքը գրվելուց հետո: Եթե այդպես է, իրականում թագավորություն չկար, բայց հայոց աշխարհի երկու ծայրերում ներքին և արտաքին իրադարձությունները զարգանում էին այն ուղղությամբ, որ կարող էին տանել և Կիլիկիայում, իրօք, տարան դեպի թագավորական իշխանության վերականգնում: Մխիթարը կանխում է նրկար սպասված ու վերջապես նրևացող գալիքը, սահմանելով նաև թագավորական իշխանության դատա-իրավական հիմունքները:

Իշխանական դատարանները չունեն մահվան դատապարտելու իրավունք, այդ իրավունքը նրանց տալիս է թագավորը: Այս և նման մի շարք փաստերից հետևում է, որ իշխանների դատական իրավասությունը հիմնված էր ոչ թե նրանց տոհմական-ժառանգական իրավունքների, այլ բարձրագույն իշխանության կողմից տրված իրազորությունների վրա: Սա նշանակում է, որ իշխանները որպես դատավորներ պետական թագավորական պաշտոնյաներ էին, ուստի նրանց դատարաններն էլ՝ պետական դատարաններ: Նույնը վերաբերում է նաև աշխարհական ստորին դատարաններին ու դատավորներին: Մյուսը կամ հատուկ պաշտոնյաներ էին, առավելապես քաղաքներում, կամ գյուղական տանուտերերն էին, որոնք որպես զեղչավագներ նաև դատավորներ էին:

Ավատատիրական դատարանների վերաբերյալ վկայություններից հետևում է, որ դրանք երկու տեսակի էին՝ դասային և տերունական: Դասային դատարանը կազմված էր միայն ազնվականներից, հավասար կամ ավելի բարձր աստիճանի, քան այն ազնվականը, որի գործը քննում էին: Այս դատարանը քննում էր գործեր, որոնք վերաբերում էին, օրինակ՝ ազնվականների դահին ու բարձին, ավատատիրական բարոյա-իրավական որոշ նորմեր խախտելուն և այլն:

Տերունական դատարանը քննում էր այն վեճեր, որոնք ծագում էին զուտ ավատատիրական հարաբերությունների հողի վրա, ենթաավատատերերի միջև, ավատատիրոջ և շինականների միջև և այլն. օրինակ՝ ենթաավատատերերի սահմանային վեճերը, հարկ չվճարելու, այս կամ այն պարտավորությունը չկատարելու վերաբերյալ վեճերը և այլն (տերունական դատարանի վերաբերյալ մի կարևոր փաստաթուղթ՝ դատական նիստի արարձանագրությունը և լիճի ու տե՛ս Ս. Զալալյան, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, մասն Բ, Տփլիս, 1858, էջ 243—244, Մ. Բաբխուտաբյան, Արցախ, Բագու, 1895, էջ 187, Լ. Խաչիկյան, Ժն դարի հայերեն ձեռագրերի ճիշատակաբաններ, մասն Բ, Երևան, 1958, էջ LXX): Դիտելի է, որ տերունական դատարանը իր բնույթով մեկ էր, անկախ այն բանից, թե ով էր հանդես գալիս դատավորի դերում՝ թագավորը, իշխանը, կամ եկեղեցին որպես ավատատեր, թե զուտ ավատատերը:

Միջնադարյան Հայաստանում ընդհանրապես և Մխիթարի ժամանակ՝ մասնավորապես, դատարանի դեր էին կատարում երբեմն-երբեմն հրավիրվող եկեղեցական ժողովները ևս, որոնք իրենց հիմնական աշխատանքներից բացի, ի դեպ քննում էին նաև դատական գործեր, կամ գումարվում էին հատկապես դատական գործեր քննելու համար: Այդպիսի ժողով-

ներք, որոնք քննվող հարցի տեսանկյունից հարմար է կոչել դատաժողովներ, գումար-վում էին կամ կաթողիկոսի նախագահությանը՝ կարևոր գործերով, կամ եպիսկոպոսի նախագահությանը՝ բնական, տեղական գործերով: Սակայն, պետք է նկատի ունենալ, որ դատաժողովները մշտապես գործող ատյաններ չէին:

Երկու իրոք նաև վարդապետների մասին որպես դատավորների: Դատաստանագրքի տվյալների հետևում է, որ վարդապետական դատարանը առանձին, ինքնուրույն օղակ չէր հոգևոր-եկեղեցական դատարանների շղթայում, ինչպես եպիսկոպոսականը: Վարդապետական դատարանը այն իրավասությունը չուներ, ինչ՝ եպիսկոպոսականը. նա գործը քննում էր այն շափով միայն, որ շափով անհրաժեշտ էր որոշելու ապաշխարության շափն ու բնույթը կամ զանցառու հոգևորականին իր զբաղեցրած պաշտոնում թողնելու հարցը և այլն: Ուրեմն, վարդապետական դատարանի, բուն իմաստով դատարանի մասին, դժվար է խոսել, խոսք կարող է լինել վարդապետի որպես դատավորի մասին: Եվ իրոք, վարդապետները մասնակցում են, իրավունք ունեն և սովորաբար հրավիրվում են մասնակցելու եկեղեցական, մասնավոր, եպիսկոպոսական դատարանի աշխատանքներին: Վարդապետները դատավորական իրավունքներ ունեին: Վարդապետների դերը, սակայն, հայկական իրավունքի պատմության մեջ առավել մեծ է ու նշանակալից որպես հմուտ օրենսգետ-օրենսեկեղծների և խորհրդատուների իրավական հարցերում: Մեծ է եղել վարդապետների դերը, մանավանդ, հայկական իրավունքի զարգացման գործում: Իրավաստեղծման բնագավառում վարդապետները մեզանում խաղացել են նույն դերը ինչ՝ իրավաբանները Հոռում:

Պետք է հիշտակվի մի դատարան ևս, որը թեև կար իրականում, բայց չի արտահայտվել Դատաստանագրքում: Խոսքը «ծերոց ատյանի» մասին է: Մեզ հայտնի միակ փաստը, որով վկայված է «ծերոց ատյանը» իրեն Մխիթար Գառնի առաջնորդի մեկն է. «Պղնձագործ և երկաթագործ ի խնամենալն՝ արուեստի ճոխարաններն: Ի ի լինել հակառակութեանն յատեն ևս երթային ծերոց: Եւ նոքա մեծարգոյ ցուցին զերկաթագործ ասելով, թէ հասարակաց օգտակարն պատուական է» (Առակներ, բնագիրը ձեռագրերի համեմատությամբ և ճեղքածությունը էմ. Պիվազյանի, Երևան, 1951, էջ 122): Առակից, նաև համարությունների ավելի ուշ շրջանին վերաբերող աղբյուրներից, հայտնի է, որ ծերոց ատյանը քննում էր միայն այն վեճերը, որոնք ծագում էին համարությունների կամ համարականների միջև և որոնք կապված էին բացառապես արհեստի հանգամանքների հետ (տե՛ս Ս. Ա. Егiazаров, Исследование по истории учреждений в Закавказьи, ч. II, городские цехи, Казань, 1891): Ծերոց ատյանը համարական հաստատություններից մեկն էր: Քաղաքացիական-իրավական և քրեա-իրավական ընդհանուր ու սովորական վեճերի կարգավորումը այդ ատյանի իրավասության սահմաններից դուրս էր գտնվում, ուստի ինքը՝ ատյանն էլ պետք է դուրս մնա պետական-ավատատիրական դատարանների ընդհանուր համակարգից:

Ի վերջո պետք է նշել նաև, որ պետական բարձրագույն իշխանությունը, հանձինս թագավորի կամ իշխանապետի, բացառիկ նշանակության որևէ գործ քննելու համար կարող էր կազմել հատուկ դատարան հատկապես նշանակված անձանցից: Դրո՞ք քննելուց հետո այդ դատարանը ինքնաբերաբար լուծվում էր (այդպիսի մի դատարանի մասին տե՛ս Ստեփանենոսի Սինենաց եպիսկոպոսի Պատմություն Տաճն Սրակաճ, ի լոյս բնծայեաց Մրկերտիչ էմին, Մոսկովա, 1861, էջ 259—261, և լ. Մեխիսեթ-բեկ, Մի վկայություն գերագույն դատակազմության և դատավարության մասին Զաֆարյան Հայաստանում, Տեղեկագիր, 1945 թ., № 3—4, էջ 73—79):

Այս հոգվածում նշված հարկերի մասին տե՛ս Հ. Մանանդյան, ֆեոդալիզմը 6ին Հայաստանում, Երևան, 1954 թ., Թ. Աղալյանի, վերջ նշված աշխատությունը և այլուր:

45. (ԱԲԳ) Արժ Բաղաբաղի առաւել Բան գգեղչկունս պատուիցին.. (Ա՛ էջ 32, Բ՛ էջ 318, Գ՛ էջ 305):

Ակնարկվում է Խորենացու Պատմությունը, ըստ որի Վաղարշակը «հրաման է տալիս, որ քաղաքացիների հարգն ու պատիվը ապելի լինի, քան գյուղացիներիը, որ գյուղացիները պատվեն քաղաքացիներին, ինչպես իշխանների, բայց որ քաղաքացիները շատ չգոռոզանա գյուղացիների մոտ, այլ եղբայրաբար վարվին...» (Հայաց Պատմություն, Երևան, 1961, էջ 159):

46. (ԱԲԳ) Իսկ գկնի մաճու հարց մի լիցի իբր ժառանգութիւն առնուլ ազգառոմին գառաչ-նորդութիւն եղարց, եթէ ոչ կամիցին և լիցի ի դեպ (Ա՛ էջ 33, Բ՛ էջ 86, Գ՛ էջ 306):

Մխիթարի ժամանակ այս սովորությունը լայնորեն արդեն տարածված էր Կիլիկիայից մինչև Արցախ: Լամբրոնացիին գաղությամբ գրում է. «Երեցն մատուռ մի շինել, և զՔրիստոսի ժողովուրդն վասն այսորիկ որդեացն և կնոջն ծառայ թողու յախտեան, թէ հովուեն և թէ ոչ. և արեղայն վանք շինել, և զեղբայրութիւնն որ ի Քրիստոսի անունն ժողովին՝ քուերորդեացն ի գերութիւն մատնել, և զայն իրաւամբք առնել համարի... Եպիսկոպոսք զվիճակս, հարք զվանորայս, քահանայք զեկեղեցիս՝ մարմնական ընտանեացն գրեն որպէս զմարմնական ծառանգութիւն. և բարձաւ աստուածային ընտրութիւնն (նորհրդածութիւնն ի կարգս եկեղեցոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոյ պաառապօքն, Վենետիկ, 1847, էջ 524, 535—536): Լամբրոնացիին, այնուհետեւ, գրում է նաեւ, որ «այս շարիք շունի բազում ինչ ծամանակ, զի սկսաւ ընծիւղել. գրեթէ հարիւր ամ աւելի կամ պակաս՝ յորմէ հետէ տապալեցաւ իշխանութիւնն, օր ըստ օրէ սկսաւ զարգանալ, և բնաւ փոյթ ումեք շնդե առ ի կարճել զըսոյն աշխատել» (անդ, էջ 526): Բայց պետք է նկատել, որ վանահոր պաշտոնին ծառանգական փոխանցման այս սովորությունը, որ դատապարտում են և Լամբրոնացիին, և Մխիթարը, իր արմատներն ունեն, թերեւ, այն փաստի մեջ, որ Հայաստանում հնուց ի վեր քահանայի սերունդը նախապատվութեան իրավունք ունեն քահանայությունը ծառանգելու գործում: Այս վերջին սովորությունը, որպէս եկեղեցու ընդհանուր կարգերին հակառակ, դատապարտվել է Տրուպի ժողովում (692 թ.), որի 33-րդ կանոնը ասում է. «Այդպես էլ հայերի մյուս սովորությունը, որով հոգեորական են օծում միայն քահանայական ընտանիքի սերունդից» Hefele, Conciliengeschichte, dritter Band, Freiburg, 1877, էջ 355): Կանոնների ուսուսլովոնական հրատարակության համաձայն. «Ինչպէս մենք տեղեկացանք, հայոց երկրում միայն նրանք են ընդունվում կղերի մեջ, ովքեր քահանայական ծագում ունեն— из священнического рода—որով հրեից սովորություններին են հետեւում» Книга правил святых апостол, святых соборов вселенских и поместных и святых отец, Москва, 1893. տե՛ս նաև Վ. Բաստամյանց, ծանոթագր. 164:

Ա

Բ

Գ

47. Եւ եթէ պատահի ամուսնութեամբ ոչ տիրել կրնոչ առն, ըստ հրամանի կանոնաց ի միասին զբժամանակն կացցեն (էջ 37):

Եւ եթէ պատահի ամուսնութեամբ ոչ տիրել կնոջ առնն, ըստ հրամանի կանոնաց թէ կամ լիցի կնոջն ի միասին զծամանակն կայցեն. եւ թէ ոչ-դատաստան լիցի բաժանմանն (էջ 37):

Եւ թէ պատահի, որ այլն չկարէ զկինն ի կուսութենէ հանել, թէ կամ լիցի կնոջն, որ ի միասին կենան՝ կացցեն առ իրարս, ապա թէ ոչ կամ՝ բաժանեցին (էջ 309):

Ա

Բ

Գ

48. Եւ եթէ անասուն բերեալ իցէ, զգլուխն տացեն եւ զաճն յերկուս բաժանիցեն՝ յաղապս աշխատելոյ ի պահելն (էջ 37):

Եւ եթէ անասուն բերեալ իցէ կինն, զգլուխն տացէ եւ զաճն յերկուսն բաժանիցեն յաղապս աշխատելոյ ի պահելն (էջ 98):

Եւ թէ անասուն բերեալ իցէ կինն, ըղղութիւնն առցէ և զկէսն աճոյն, և կէսն այրկանն տացի վասն աշխատութեան և ծախիցն (էջ 309):

Դատաստանագրքի ուսուսլովոնական հրատարակության մեջ հատվածը հիշտ չէ թարգմանված. «Если жена привела в дом мужа скот, возвращается ей основное, приплод же делится между ними поровну за трупы по уходу за скотом»—Армянский Судебник Мхитара Гоша, Ереван, 1954, էջ 43—44: Բնագրում չի ասված, թե աճը պետք է հավասար չափով բաժանել ամուսինների միջև, այլ՝ աճը բաժնավում է երկու մասի (տե՛ս Առաջաբան, էջ 26):

49. Զայդ յամենայն ըստ սահմանի կանոնաց արացեն (Ա՝ էջ 38, Բ՝ էջ 99):

Վ. Բաստամյանցը գրում է. «Թե մեր և թե մյուս բոլոր օրինակների մեջ գրված է յամեն և միայն Սարգիս եպիս. օրինակի մեջ՝ այսմ, իսկ 489 օրին. մեջ չկա զայդ յամեն: Բայց որովհետեւ յամեն իրբև ամ (տարի) բառից ամենեկին համարություն շունի նախադասության մեջ, մենք, ենթադրելով որ, ընդօրինակողի անուշադրությունից պակաս է մի

պատիվ՝ յաւան որով կդառնա յամենայնսն և հարմար է իմաստին, այդպես սրբադրեցինք, թեպետ այսմ ևս կարող է հարմարվել» (ծանոթագր. 170): Ուրախությամբ նշենք. ձեռագրերը, որ կան այժմ մեր տրամադրության տակ և որոնք չունեն Վ. Բաստամյանցը, հաստատում են նրա ենթադրութիւնը:

Որ հեղինակագիր օրինակում եղել է «յամենայնսն» կամ «յամսն» (պատվով) հաստատվում է Ձմմառի ձեռագրով (Բ): Սա կամ սրա նախագաղափարագիրը ընդօրինակված է, ինչպես և վենետիկյան հնագույն գրչագիրը, հեղինակագիր օրինակից: Բայց վենետիկյան օրինակի գրիչը մոռացել է «յամսն» բառի գլխի գնել պատիվը: Անմիջականորեն կամ միջնորդաբար սրանից ծագող մի քանի ձեռագրերում ևս («երինակ՝ ԳԹ») ունենք յաւան, որը պետք է կարդալ հենց այդպես կամ ի տարիսն և ահա Գ-ի գրիչը այդպես էլ կարդացել է. «Ձայլ ի տարիսն ըստ կանոնաց սահմանաց արասցեն»:

ԱՐ

Գ

50. Իսկ եթէ ի կնոջէն իցէ մեկնիլն անպատճառ, յերիցն զմին մասն յիւրոց ընչիցն առն թողցէ (Ա՝ էջ 39, Բ՝ էջ 104):

եթէ ի կնոջէն է պատճառն, զկէս ընչից կնոջն տուգանք տացեն յայրն (էջ 310):

51. (ԱՐ) Իսկ եթէ ի կնոջէն իցէ մեկնիլն անպատճառ, յերիցն զմին մասն յիւրոց ընչիցն առն թողցէ եւ մի լիցի առն այլում, բայց եթէ ի հրամանէ առնն (Ա՝ էջ 39, Բ՝ էջ 104):

Վ. Բաստամյանցը իրավագիտորեն նշել է, որ այս հատվածում ստորակետը մեծ նշանակություն ունի և տեղը փոխելով կարող է բոլորովին փոխել ամբողջ նախադասության իմաստը: Այսպես. եթե ստորակետը դնենք «անպատճառ» բառից առաջ, ապա կստացվի՝ կինը իր գույքի մեկ երրորդը անպատճառ պետք է թողնի տղամարդուն: Իսկ եթե ստորակետը դրվի «անպատճառ» բառից հետո կստացվի՝ եթե կինը հեռանա ամուսնուց առանց պատճառի՝ Հենվելով Գ խմբագրության ձեռագրերի վրա, Վ. Բաստամյանցը այստեղ «անպատճառը» հասկացել է «առանց պատճառի» և ստորակետը դրել է «անպատճառ» բառից հետո (տե՛ս Ժանոթագր. 182): Մենք ևս ստորակետը դրել ենք «անպատճառ» բառից հետո, զա միանգամայն ճիշտ համարելով, բայց «անպատճառ»-ը հասկանում ենք ոչ թե «առանց պատճառի» ընդհանրապես, այլ՝ «առանց շնութեան պատճառի»: Հոգվածի սկզբում խոսքն այն դեպքի մասին է, երբ տղամարդն է թողնում կնոջը՝ «առանց շնութեան պատճառի», իսկ վերջում՝ դարձյալ նույն դեպքի մասին, բայց կնոջ առնչությամբ, ուստի հոգվածի սկզբի «առանց շնութեան պատճառի» հավասար է հոգվածի վերջում եղած «անպատճառին»-ին, հետևապես ստորակետը պետք է դրվի «անպատճառի»-ից հետո:

Ա

Բ

Գ

52. Իսկ սահման ժամանակին առաւել քան զանկարողացն լիցի, եւ մի նուազ (էջ 40):
- Իսկ սահման ժամանակին՝ եօթն ամ է սահման անսալոյն երբ ի պսակն աղջիկն հնգետասան ամաց էր եւ կրտրիճրն ութետասան .և եթէ պակաս էին, աւելի համբերեսցեն. առաւել քան զանկարողացն լիցի եւ մի նուազ (էջ 106):
- Իսկ սահման ժամանակին եւթն ամ իցէ. եթէ ի պսակն աղջիկըն հնգետասան տարոյ էր, և կտրիճն՝ ութետասան. իսկ եթէ ալ պակաս էին՝ զընոյն, և համբերութեան ժամանակն առաւել լիցի (էջ 311):

ԱՐ

Գ

53. Յորժամ կին զառն զլար արիտ գիտացէ զարուագիտութեան, եւ կամ զանասագիտութեան, եւ կամ ընդ այլազգիս պղծիցի, իշխան լիցի ելանել, ապա թէ զղացեալ՝ զհայր խոտորովանութեան հաստացուցէ ևս նովա՝ զկինն, մի ելցէ: Բայց մապաշխարութիւն եւ զմիջոց սահմանին մեկնելոյն ի կնոջէն ցուցցէ հայր
- Յորժամ կինն տեսանէ զայր իւր յարուգիտութեան, կամ յանասնապղծութեան, կամ թէ ընդ անօրինի պղծի կամ պղծեսցէ, կամ ի մարդասպանութեան, յայս պատճառանցս ի վերայ իշխան է կինն թողուլ զայր իւր և լիցի առն այլում: Եւ զկէս ընչից առն առցէ կինն, ապա եթէ կամեսցի կինն թողուլ և ոչ (էջ 311):

խոստովանութեանն եւ այնպէս խրատեալ զմիբրանութիւնն հաստատիցէ: Իսկ եթէ մի անգամ եւ հրկիցս զայս արասցէ եւ ի նոյն կացցէ ախտ, ելցէ իրաւամբք դատաւտանի՝ զկէս ընչիցն տանելով յառնէն (Ա՝ էջ 40—41, Բ՝ էջ 107):

Ա

Գ

54. Եթէ դիւական ախտիւ լցեալ այր զկին իւր անարգէ նախատանաւք միշտ, եթէ խորթ իցնն եւ այնորիկ աղազաւ մոլի, դատաստան լիցի. թէ յառաջնումն յանձին կալաւ զնոսա, համբերել պարտի, ապա թէ ոչ՝ յազգ դարձցի կնոջն (Ա՝ էջ 42, Բ, էջ 111):

Եթէ այր զկին իւր անարգէ անդադար մախանօք, եթէ խորթ կայր ի մէջ իրեանց եւ վասն այնորիկ նախատեն զիրարա, դատաստան լիցի. եթէ պոմնո՞վ էառ զկինն եւ զխորթերն, պարտ է համբերել, ապա թէ ոչ՝ յազգ կնոջն դարձուցնն զխորթսն (էջ 312):

Ա

Բ

Գ

55. Իսկ եթէ յաղազս ժանդ բարուց գործէ, բեկանէ կամ խլէ, դատաստան նոյն լիցի, որպէս ատարացն՝ հատուցանել զտուգանս, որոց կնոջն են, եւ կըրկին լիցի, զի մի իբրեւ զհարձս կալցին, այլ իբրեւ զմարմին ինքեանց. եւ այդ՝ յորժամ զղջացին (էջ 42):

Իսկ եթէ յաղազս ժանդ բարուց գործէ, ոտն բեկանէ կամ ձեռն, կամ խլէ աչք կամ ատամն, կամ խեղէ, դատաստան նոյն լիցի որպէս օտարացն՝ հատուցանել զտուգանս որոց կնոջն են. եւ կըրկին լիցի, զի մի իբրեւ զհարձս կալցին, այլ իբրեւ զմարմին ինքեանց. եւ այդ՝ յորժամ զղջացին (էջ 111):

Իսկ եթէ աներկեղութեամբ եւ ժանդ բարուց այր զկին իւր հարկանէ, ձեռքն կոտրէ կամ աչք հանէ, կամ ատամն կամ ոտն կոտրէ, առցնն ի նմանէ երկու հազար դեկան, այսինքն՝ դրամ արծաթ, կրկին, քան զոր օտարն հարկանէ, քանզի թէ օտարն այդպիսի վնաս գործէ ընկերի՝ հազար դրամ տուգանք է ձեռացըն, կամ ոտիցն, կամ ատամանն, կամ աչացն: Այս շորս անդամս ի մարմին մարդոյ մի է համարեալ զինն, վասն զի մարդոյ զինն, երբ կամաւ զիրար սպանեն, շորս հազար դրամ արծաթ է. եւ այս շորս անդամս ի շորս բաժնէն մի է համարած:

Իսկ իբրեւ այր զկնոջն հատանէ ըզձեռն, կամ զոտն, կամ զաչքն, կամ զատամն, կրկին տուգանք առցնն ի նմանէ, զի մի իբրեւ զբոզ մի կալցէ զկինն իւր այրն, այլ իբրեւ զանձն իւր, եւ զկինն զարձեալ յայրն տացնն, որ զցաւն առողջացուցանէ բժշկօք: Եւ թէ կամք իցէ կնոջն՝ բնակիցէ առ նա, եւ այրն ի զղջումն գալցէ. իսկ տուգանքն ի կինն տացնն (էջ 312—313):

56. ԱԳ Խմբագրութեան այս ժն հողավաճը հավասար է Բ Խմբագրութեան առաջին մասի ԺԳ հողավաճին: Բ Խմբագրութեան հնազույն ձեռագիրը, ընդօրինակված 1295 թ., որը պահվում է Մատենադարանում 488 համարի տակ (= Բաստամյանցի նշումով 492) այս հողավաճի դիմաց (թ. 21 ր) ունի հետևյալ լուսանցագրությունը, որը հետագայի գրիչներին մեկը անվանում է լուծմունք (ձեռագրի էջը վերանորոգելիս եզրը կտրել են, դրա հետևանքով որոշ բառեր կամ բառերի մասեր չկան կամ չեն կարդացվում. այդ պատճառով լուծմունքը ընդօրինակելիս միշտ նկատի ենք ունեցել Բաստամյանցին — տե՛ս Ժանդիարը. 197 — Թեև պետք է նշել, որ արդեն Բաստամյանցի ժամանակ էլ որոշ բառեր չեն կարդացվել, հավանաբար էջի եզրի մաշվածությունից պատճառով). չեւ առցնն ի նմանէ հազար դրամ արծաթ, կրկին քան զոր օտարն հարկանէ, զի երբ օտարն կտրէ ձեռն կամ ոտն, խլէ աչք կամ ատամն եւ անդամոցս, իւրաքանչիւր անդամոյ հազար դրամ է տուգանքն, եւ որ կամօք

զմարդ սպանէ շորս հազար դրամ է գինն, եւ որ յայս շորս անգամոցս վնասէ, ամէն մէկի հազար տուգան է: Իսկ երբ այրն զկինն վնասէ յայտոց, կրկին տուծեսցի. զի մի իբրեւ զբող մի կալցի զկինն, այլ իբրեւ զանձն իւր, եւ կինն դարձեալ յայրն տացեն զցաւն բուծել բժշկօք. եւ թէ այրն ի զղջումն գայցէ եւ կամք իցէ կնոջն, բնակիցէ առ նմա. իսկ զտուգանն ի կինն տացեն»:

Մեր Մատենադարանի №№ 795, 2635, 2655, 6496, 8926 ձեռագրերում, որոնք չեն եղել Վ. Բաստամյանցի տրամադրութիւն տակ և № 3497 գրչագրում, որը ծանոթ է Վ. Բաստամյանցին (նշում է «Սարգիս Եպիսկոպոսի օրինակ» անունով, որը Զաւալյանցն է) այս լուծմունքը մուծված է հոգովածի մեջ: Բերում ենք ըստ № 2655 ձեռագրի (բաց թողնելով առաջին պարբերությունը. «Իթէ դիւական աստուի... ապա թէ ոչ յազգ դարձցի կնոջն»), փակագծերի մէջ նշելով տարբերակները ըստ մյուս ձեռագրերի. «Իսկ քէ յաղագս ժանդ բարուց գործէ, ռոն բեկանէ կամ ձեռն, խլէ աչի կամ ատամն, կամ խնդէ, դատաստանն նոյն լիցի» (2635, 6496 չի գատաստանն նոյն լիցի, 795 լից) ալիքն (795 ալիքն, 2635 ալիքն, 3497 օղին, 6496, 8926 աղցեն) ի նմանէ Ս. դրամ արծաթ, կրկին քան զոր ատարն (6496 ատարացն) հարկանէ, զի երբ ատարն կտրէ (2635, 6496 կտարէ, 8926 կտրէ բայց վերկից գրված է «ո») ձեռն (3497 զձեռն) կամ ռոն (3497 զոտն), խլէ աչք (3497 ալքն) կամ ատամն և (2635, 6496 այս, 8926 ինչ-որ բան քերված-ընջված է հավանաբար «և» ու տողամիջումն ավելացված է «այս») անդամնոցս (3497, 2635 անդամնոցս) իւրաքանչիւր անգամնոյ (2635, 3497 անդամոյ) Ռ. դրամ (2635, 6496, 8926 + է, 8926՝ տողամիջում) տուգանքն (ոմանք՝ տուգանքն, 3497 փակագծում նոյն գրչից՝ չեմմէ) և որ կամաւ գմարդ սպանէ (3497 սպանանէ) Դի որամ է գինն և յոր (2635, 3497, 6496, 8926 որ) այս (2635, 6496, 8926 յայս, 8926 առաջին «յ» տողամիջում) շորս անդամնոցս (ոմանք՝ անդամնոցս) վնասէ, ամեն մեկի Ռ. տուգանք (ոմանք՝ տուգանք) է, իսկ երբ այրն զկինն վնասէ յայտոց (3497 յայտոց), կրկին տուծեսցի (3497 բ. տակ տալ), զի մի իբրեւ զբող մի կալցի զկինն, այլ իբրեւ զանձն իւր և զկինն (6496 զկին) դարձեալ յայրն տացեն զցաւն բուծել (6496 բժշկել) բժշկով և քէ այրն ի զղջումն (2635, 6496, 8926 ի զղջումն, 8926 զղջացումն, բայց «աց» քերված է) գայցի և կամք իցէ կնոջն՝ բնակիցէ առ նմա. իսկ զտուգանքն (ոմանք՝ զտուգանքն) ի գինն (2635, 3497, 6496, 8926 ի կինն, 8926 ի գինն, բայց «գ» դարձված է «կ») տացեն. նոյն լիցի (2635, 6496 դատաստանն նոյն լիցի, 8926 «նոյն լիցի» քերված է) որպէս ատարացն, հատուցանել՝ զտուգանս (ոմանք՝ զտուգանս) ռոնց կնոջն (6496 կնոց կնոջն) եւ և կրկին լիցի, զի մի իբրեւ բզ-հարնըս կալցին, այլ իբրեւ զմարմին ինքեանց. այդ (795, 2635, 6496, 8926 և այդ)՝ յորժամ զղջացին: Իսկ եթէ ի նոյն յամառութեան կացցեն...

Այնչափ է, որ այս հատվածը անցել է Բ խմբագրությունից Գ խմբագրությունից, սկզբում որպիսի լուսանցագրություն՝ լուծմունք, ինչպես № 488 ձեռագրում է, այնուհետև մտել է բնագրի մեջ: Դա հաստատվում է նաև № 8926 ձեռագրով: Այստեղ, առաջին տողի «աղցեն» (ալիքն) և վերջին տողի «տացեն» բառերի վրա դրված է նշան և 234 բ թերթի ստորին լուսանցքում գրված է. «ՅԱյս նշանէս մինչև ցմիւս նշան, ոչ է ի բնաբանէն. այլ լուծմունք էր որ ի լուսանցն էր գրեալ. իսկ գրին ոչ գիտենալով ի կարգ բնաբանին է գրեալ. Եվ այսպիսի ի լուծ տեղիս արարեալ է. իսկ ես նշանեալ եմ» (կետագրությունը ձեռագրի-նքն է—Խ. Թ.): Այս տողերի հեղինակը № 8926 ձեռագրում եղած Դատաստանագրքի բնագիրը համեմատել է, հավանաբար, № 488-ի հետ և նշումը կատարել ըստ այդմ: Այդպես է թվում, որովհետև Դատաստանագրքի Բ խմբագրության մեջ հայտնի ձեռագրերից միայն № 488-ում է, որ Գ խմբագրությունից անցած այս հատվածը գտնվում է լուսանցքում: Բ խմբագրության մյուս ձեռագրերը՝ մեր Մատենադարանի № 486, վիեննայի օրինակը (տե՛ս Բաստամյանց, Ժանոթագր. № 197) այս հատվածը չունեն ոչ լուսանցքում և ոչ բնագրում:

Ա

Բ

Գ

57.

Ի բերանոյ նորա խընդ-րիցեն՝ կամ առնուլ զկինն եւ կամ հրաման լինել արձակ-ման, եւ զկնաթողացն ապաշ-խարել. եւ այլ կին ոչ իշխէ առնուլ, որչափ կենդանի է

Ի բերանոյ նորա խընդրի-ցեն՝ կամ առնուլ զկինն եւ կամ հրաման լինել արձակ-ման, եւ կնոջն առնուլ այր. եւ առնն զկնաթողացն ապաշ-խարել, եւ այլ կին ոչ իշխէ

Ի բերանոյ նորա ստուգեն՝ առնուլ և կամ հրաման տալ կը-նոջն առնուլ այր: Եւ այրն ոչ առնու կին, քանի կենդանի է կին

կին նորա (էջ 43):

առնուլ որչափ կենդանի է կին
նորա (էջ 113):

նորա. և ապաշխարու-
թիւն կնաթողացն լիցի
(էջ 313):

ԱՐ

Գ

58. Ազատ յԱրարչէն եղև մարդկայինս բնութիւն, այլ ծառայել տերանց յաղագս պիտոյից եղև հողոյ եւ ջրոյ: Եւ զայս պատշաճ կարծեմ դատաստան. զի թողեալ զտէրունիսն ազատ է ուր եւ կամիցի կալ: Ապա թէ այսմ ոչ ներէ որ ի տերանցն եւ բռնադատէ զգնացեալսն անդրէն դառնալ, զկնի մահուան հաւրն ազատ են որդիքն ծնեալք այլուր եւ ոչ անդ (Ա՝ էջ 44, Բ՝ էջ 320—321):

ԱՐ

Գ

59. Ի ջուրս լողալով մանկունք զմիմեանս հեղձուցանիցեն. տեսանելով դատեսցեն՝ եթէ պարզմտաբա՞ր ի խաղս, եւ եթէ ցասուցեա՞լ քինու եւ կամ իւրովի՞ դիմեալ ի խորս եւ անկար ի բերել արտաքս այլոց: Այդոքիկ դատեալ համեմատիցի ընդ ըսպանութեան ամբն եւ այնպէս վճիռն տացի իրաւամբք (Ա՝ էջ 45, Բ՝ էջ 322):

ԱՐ

Գ

60. Եւ թէ անդ զմիմեանս ի մարտնչելիքն բեկանիցեն եւ կամ խեղիցեն, հաւաստի դատ լիցի, եւ բժշկութեանն եւ խափանածոյն տուիցի. եւ եթէ մահ գործի՝ տեսցի պատահումն. թէ մախանաւք.... իցէ.... զին արեանն տուժեսցի: Եւ զինարբուացն կցորդութիւնն դատիցի հաւաստի, եւ նոցայն ընդ նմին լիցի տոյժն. եւ թէ ի զգայութեանցն ինչ վնասիցի, ըստ այնմ եւ դատն լիցի: Բայց զի ըստ Արիւնացն մահու են իսկ արժանի, այլ զի խրատ ի ձեռս առցեն եւ ըստ Աւետարանիս ապրիցին (Ա՝ էջ 45—46, Բ՝ 324—325):

Դատաստանագրքի Բ խմբագրութեան № 488 ձեռագրում այս ինչ հոգովածի (= II, 9) «Եւ թէ ի զգայութեանցն ինչ վնասիցի, ըստ այնմ եւ դատն լիցի» բառերի դիմաց լուսանցքում գրոված է «Ռ. դրամ տուգանք ընդ միոյ միոյ»: Սրանով դարձյալ հաստատվում է, որ Բ խմբագրութեան (հատկապես № 488 ձեռագրի) այս լուսանցագրութեան-լուծմունքը կատարված է Գ խմբագրութեան հիման վրա (տե՛ս նաև Ժանոթագր. 56):

ԱՐ

Գ

61. ....այլ ըստ Աւետարանիս փրկանաւք լիցի արիւնն, ընդ [նմին] հարցի եւ կամք կնոջն, եւ այլն: Բայց այլք ի դատաւորաց արժան վարկան հատանել զառականս այդոցիկ եւ զանասնապղծի եւ զարուգիտի. այլ ներէ արէնք զայդ իսկ զպատուհաս կանոնական եւ փրկանաւք.... Նթէ յայլ-

Ազատ յԱրարչէն եղև մարդկայինս բնութիւն, այլ ծառայել տերանց յաղագս պիտոյից եղև հողոյ եւ ջրոյ: Եւ որք ոչ ունիցին ջուր եւ հող, ազատ է, ուր եւ կամեսցի զընասցէ եւ քնակեսցէ, եւ ոչ է իրաւունք թագաւորաց եւ իշխանաց բռնադատել զորք կենալ ի գեղ մի կամ ի մի երկիր (էջ 341):

Ի ջուրս լողալով մանկունք զմիմեանս խեղդեն, եթէ պարզմտաբար ի խաղս եւ եթէ քինու ցասմամբ, եթէ կամաւ առնիցեն՝ զինք արեան լիցի, եւ եթէ ակամայ՝ կէսն: Իսկ տարիքն քննեսցի այնմ, որ խեղդեացն զնա (էջ 315):

Ի մէջ գինեխում մարդկան եթէ ընդ միմեանս կովին, եւ կտորի ձեռն կամ այլ անդամ, պարտի բժշկել եւ զպակասութիւն բանիցն լնուլ, եւ թէ մահ հանդիպի կամաւ՝ արեան գինք առցեն անպակաս. եւ այլ ընկերքն, որ անդ էին, նոքա այլ տուգանք են ըստ չափոյն: Եւ թէ ակն կամ ատամն խլեսցի, զգինն առցեն հազար դրամ. եւ թէ ոտն եւ ձեռն կտորի եւ անբժշկելի մնայ, նոյն. հազար դրամ եւ այս (էջ 316):

Եւ այլք ի դատաւորաց զայսպիսեաց ըզձեռն եւ զժածուկ մարմինն կտրեն, եւ կարգ արուագիտացն եւ անասնապղծացն է. եթէ ի դատաստան գայ՝ տուգանք փրկեսցին եւ մի խրատիւ:

Եթէ այլազգի հանդիպի յայս գործս հետքիստոնէի կնոջ, առանց ամենայն պատ-

ազգեաց պատահի եւ ընդ ձեռամբ մեր իցեն, հատանեն իրաւացի է: Իսկ եթէ ընդ այլոյ շնայցէ, եթէ խաբիցէ առնուլ կին, եւ կամ ի կնոջէն իցէ պատճառն, եթէ բռնադատելով զայդ դատեալ եւ պարտաւոր ցուցնալ, այլն տուժիցի ըստ արինակի կիսով խաւեցելոյ կուտին, եթէ առցէ կին եւ թէ ոչ զպարտեալն այլրի (Ա՛ էջ 46, Բ՛ էջ 116):

Ճառի հատանեն զժառուկն եւ զկինն խրատեսցեն զբիթն կտրելով:

Իսկ եթէ քրիստոնեայ մարդ զայրի կին խաբեսցէ եւ պղծեսցէ զնա, կամ առնուլ կին զնա, կամ տայ հարկիւր դրամ արծաթ կընդուն, երբ այլ կին ոչ ունենայ այն մարդն, որ շնացաւ:

Նա թէ եւ այլ մեծատուն իցէ այլրն եւ կինն՝ նոյն, եւ տուգանքն յաւելցին (էջ 316):

62. (Գ) Պղինձ, եւ երկաթ, եւ կլայնկ եւ այլ յայսիպիսեաց՝ իշխանաց լիցի մեծամեծ, պարգեօք ի բազաւուրաց (էջ 317):

Առաջին հայացքից թվում է, որ այստեղ ստորակետը պետք է դրվի «լիցի» բառից հետո, որով «մեծամեծ» կվերաբերի ոչ թե «իշխանաց», այլ՝ «պարգեօք» բառին, որովհետեւ «իշխանաց»-ին վերաբերելու համար սպասելի էր, որ «մեծամեծ» բառը լինի հոլովված՝ «մեծամեծաց», որպէս ածականի ետադաս գործածութեան դեպք, ինչպես որ է Ա՛ Խմբագրութիւններում: Բայց գրող լեզվի անկման, միջնադարյան աշխարհաբարի ձեւավորման ժամանակաշրջանի լեզվի առնչութեամբ, ինչպիսին է Գ խմբագրութեան լեզուն, նման դեպքերում պետք է ղեկավարվել ավելի շուտ նախադասութեան բովանդակութեամբ, հոգովածի ընդհանուր իմաստով եւ այլն, քան թե դասական գրաբարի կանոններով (թեեւ այս դեպքում էլ ետադաս ածականը երբեմն կարող է շեղվել): Եթիս ստորակետը դրվի «լիցի» բառից հետո, կստացվի. պղինձը եւ այլն իշխաններին է հանդերձ թագավորի կողմից տրվող մեծամեծ պարգեւներով. մի բան որ անիմաստ է: Մինչդեռ խոսքն այն մասին է, որ պղինձը (հանքերը) եւ այլն մեծամեծ իշխաններինն է եւ դրանց մշակման արտոնութիւնը նրանց պարգեւում, շնորհում է թագավորը:

ԱՔ

Գ

63. Իսկ ձիւթ, եւ խունկ, եւ դեղնախունկ, զգլխոր եւ մաղտաբէ, զարիկոն եւ սակամունի եւ այլք այսպիսիք, որք վաճառին եւ շահին, տասանորդիցին իշխանաց (Ա՛ էջ 47, Բ՛ էջ 326—327):

Իսկ ձիւթ, եւ խունկ, եւ դեղին խունկ, եւ մաղտաբէ, եւ գլխոր, զարիկոն եւ սակամունի եւ այլք յայսպիսեաց, որք վաճառին եւ շահին, տասանորդեցենն իշխանք (էջ 317):

64. (Ա) Իսկ պտուղ ամենայն, գտեալ ի մայրիս իւրաքանչիւր սահմանաց. նոցին լիցի շինականաց: Իրաւացի է տասանորդել ատուացն ի կրել պտղոցն.... (էջ 47):

Վ. Բաստամյանցը կետագրութիւնը կատարել է այսպէս. «Իսկ պտուղ ամենայն գտեալ ի մայրիս իւրաքանչիւր սահմանաց նոցա լիցի:

Եինականաց իրաւացի է տասանորդել օտարացն ի կրել պտղոցն.... (էջ 327), որով զգալիորեն փոխվել է հատվածի իմաստը:

ԱՔ

Գ

65. Այլ գետք, յորոց հոսին սահմանաց՝ ոչ է, բայց առ որ հասանեն (Ա՛ էջ 48, Բ՛ էջ 327):

Այլ ե գետք, ուստի ակն ելանէ՛ նոցա է, եւ ոչ առ ուրհասանեն ն (էջ 317):

Այս հոգովածի գետերին վերաբերող հատվածի խմբագրութիւններից Խ. Սամուելյանը գերադասում Գ խմբագրութիւնը, «ընդունելով այն ավելի ճիշտ ու հարազատ, մանավանդ որ Սմբատ Գունդատարի Դատաստանագիրքը, կազմված լինելով Մխիթար Գոշի Դատաստանագրից, յորացրել է հենց այդ վերջին վարիանտով, որն անշուշտ ավելի հին է ու հարազատ: Տպագրված օրինակի իմաստը միանգամայն հակասում է № 488 եւ 749 (= մեր №№ 485, 657 ձեռագրերին, Գ խմբագրութիւն-Խ. Թ.) ձեռագրերին եւ ամենայն հավանականութեամբ հետնադույն ժամանակի դիտավորյալ փոփոխութիւն է, կամ թե արտագրող գրիչների անգիտակ աղավաղումն» (Հին հայ իրավունքի պատմություն, Ե. Ի. Երեւան, 1939 էջ 330. Ժանդարդ. 96, տե՛ս նաեւ էջ 204): Խ. Սամուելյանն, այսպիսով, հատվածի Բ (հետևապէս եւ Ա, որովհետեւ երկուսն էլ բառացիորեն նույնն են) խմբագրութիւնը համարում է հետնադույն եւ դիտավորյալ փոփոխութիւն կամ գրիչների անգիտակ աղավաղումն եւ,

ընդհանրապես, Գ խմբագրության ընթերցումը՝ ավելի հին, ավելի ճիշտ ու հարազատ Նախ, այստեղ չկա գրիչների աղավաղման և ոչ էլ ճշտի ու ոչ-ճշտի հարց: Երկու ընթերցումն էլ անաղարտ են, երկուսն էլ ճիշտ: Քանի որ Ա խմբագրության ընթերցումը ունեն այդ խմբագրության բոլոր ձեռագրերը, ուստի այն հեղինակային է, հետևապես բնագրային առումով հինը դա է. բնագրային առումով հետևադույնը Գ խմբագրության ընթերցումն է. որքանով որ Գ խմբագրությունը ընդհանրապես հետևադույն է: Երկրորդ, ըստ էության երկու ընթերցումն էլ ճիշտ են, որովհետև արտահայտում են կամ սովորութեական իրավունքի տեղային տարբեր գրականությունները, կամ միևնույն փաստի տարբեր իրավաբանությունը և կամ միևնույն իրականության զարգացման երկու կողմերը:

Ըստ ԱԲ խմբագրության գետնը նրանք չէ, ում սահմաններից հոսում է, այլ նրանք, ում սահմաններին հասնում է, այսինքն՝ նրանն է, ով ջրանցքների, արհեստական առուների և այլնի միջոցով ջուրը հասցնում է իր սահմաններին՝ հողերին: Ըստ Գ խմբագրության գետնը նրանն է, ում սահմաններում այն բխում է: Գ խմբագրության ընթերցումը Խ. Սամուելյանը մեկնում է այսպես. «Ըստ այս իրավաբանական գետնի ակունքը պատկանում է կառվածատիրոջն, իսկ այդտեղից բնական հոսող ջուրը՝ ոչ ոքի» (նշված աշխ. էջ 204): Այս բացատրությունը թերի է կալո պատահառով ոչ ճիշտ: ԱԲ և Գ խմբագրությունների հիմնական տարբերությունն այն է, որ Գ հակառակ ԱԲ-ի ջուրը չի համարում նրանք ճառ ուր հասանի: Եթե բնական հոսող ջուրը ոչ ոքի չի պատկանում, նշանակում է ամեն մեկը կարող է օգտվել նրանից, այդ թվում և ջրանցքի, արհեստական առվի միջոցով ջուրը սեփական հողը հասցնելու միջոցով, այս իմաստով պետք է հասկանալ «առ ուր հասանի» արտահայտությունը: Բայց Գ խմբագրությունը ջուրը չի համարում նրա սեփականությունը, ով առու կամ ջրանցք է անցկացրել: Նկատի ունենալու է, որ այս հոգվածում «գետ» պետք է հասկանալ լայն առումով, ոչ միայն գետը սովորական իմաստով, այլև աղբյուրները, մանր գետակները և այլն: Այս հատվածի երկու խմբագրությունները հիմնված են իրավական երկու տարբեր սկզբունքների վրա: Ըստ ԱԲ խմբագրության, գետը բոլորին է, հետևապես ոչ ոքի մասնավոր սեփականությունը չէ: Երբ մեկը առու կամ ջրանցք է անցկացնում այդ գետից տանելով ջուր, վերջինս դառնում է մասնավոր սեփականություն այդ առվի կամ ջրանցքի շահով: Այս դեպքում իրավաբանի հիմքում ընկած է աշխատանքի բնորոշումը. աշխատանքով ձեռք բերվածը աշխատանք թափողին է: Բերեք այս կարգի բազմաթիվ օրինակներից մեկը. «Ի կաթողիկոսության Զայոց Տեառն Սարգսի, և ի Թաղապետության Գրգիսի» որդու Աշոտի... հայր Սարգիս... արարեալ բազում արդիւնս, և ածեալ ղշուրն ի լեռնէն ի մեծ դիտաւոր սարն, ուր ակունքն են քաղցրահամ գետոյն որ Զկնարած կոչեն... բազում ջանիւ եւ մեծամեծ ծախիւք բերեալ յանդաստան վանիցն, և զանհուն առապարն անջրդի արար ջրարբի և զամենայն լեռնակողմն. յորում ոչ գոյ ումեք հաշիւ՝ ոչ Պրակնցեաց և Կեչուեցեաց և ոչ այլ սահմանակից գիւղօրէիցն և ոչ այլ ումեք. և այս ի Թուախանին 457 (= 1008 թ. - Խ. Թ.): Եւ զբէ ինքեան արձան ի վերայ եկեղեցւոյն սեաղեղով. և ահագին և մեծամեծ նդովիւք փակէ վասն ջրոյն զի մի ոք իշխեսցէ կտրել ղնա և կամ հարակաշ գոլ և բաժինս առնուլ, բայց միայն թէ ըմպեն ի մատակէն մարդ և անասուն» (Ստեփանոս Օրբելլյան, Պատմութիւն ևսմանգիւն Սիսական, Թիֆլիս, 1910, էջ 262—263, տե՛ս նաև էջ 253—255): Սա սոցիալական և այնուհետև իրավական շատ հին սկզբունք է: Գ խմբագրության սկզբունքը հատուկ է ավատատիրությանը, մանավանդ զարգացած շրջանում:

Երկու գիտողությունն է: Այս դեպքում Սմբատն օգտվել է ոչ թե Գ այլ ԱԲ խմբագրություններից («Եւ չէ այն ջուրն՝ քանց այնոր որ տարաւ դայն ջուրն՝ հայրենիք իւր սեփական» հոգի. 3): Եվ որովհետև Սմբատի Գառաւառնագրի այս հոգվածում ցայտուն ձևով ընդգծված է նաև սերվատուտային իրավունքը, ուստի պետք է ենթադրել, որ ԱԲ խմբագրությունը ևս պարունակում են այդ իրավունքը: Երկրորդ՝ բացի ԺԶԳ ձեռագրերից, Գ խմբագրության մյուս ձեռագրերում հատվածը նույնական է ԱԲ խմբագրություններին: № 9513 ձեռագրի ընթերցումը (թ. 336 ա) նույնական է ՄԿ ձեռագրերի ընթերցմանը:

ԱԲ

Գ

66. Եւ որք իւրաքանչիւր նոցա լիցին, առ որս անցանն. և յաւտարաց որսացեալ՝ տասանորդիցի, որոյ եւ իցէ սահմանի (Ա՝ էջ 48, Բ՝ էջ 327):

Որք վայրիք, ով որսայ, նորս լիցի: Եւ ինչ այլք յայլոց սինոս որսան, յամէն տասնէ զմէկն գեղջին տիրոջն տան (էջ 317):

ԱՐ

67. Եթէ պատահիցի ումեք գտանել յանդատանի, կամ յայլ ինչ ի կալուած իւր, կամ ի շինել զտուն իւր, ոսկի կամ արծաթ ի գանձուց, եթէ նմանութեամբ գիտացեն, թէ յառաջնոց թագաւորաց է, արքունի լիցի (Ա՝ էջ 48, Բ՝ էջ 328):

ԱՐ

68. Եթէ կոռիցին արք, եւ մին պատահի անկատար լինել եւ յանդգնեալ փետոիցէ դմորուս կատարելոյն, դատաստան լիցի. կրկին մասամբ զհերսն հատանել եւ գանիւ ըստ արժանւոյն կսկծեցուցանել, մանաւանդ զի զպատուաւոր անարգեաց (Ա՝ էջ 48, Բ՝ էջ 329):

69. (Գ, էջ 318) Մալազ: Հ. Աճառյանը համարում է «նորագլուտ բառ, որ երեք անգամ գտնում եմ գործածված Մխ. դատ.» Արմատական բառարան, Կ.Պ., էջ 728): Նույն հեղինակը. «Մալազ բառին իբրեւ հոմանիշ են դրված «անկատար, փոքր». Իսկ իբրեւ հակահիշ «կատարեալ եւ աւագ»: Նկատելի է նույնպես, որ մալազը կը փետտէ կատարեալին մօրութիւն, եւ թէ կատարածին մէջ ահն ընդ ակահն սկզբունքը կը պահէ, բայց մալազին մազը միայն կը կտրեն եւ ոչ մօրութիւն: Ասկէ կը հետեի, որ մալազ կը նշանակէ «ոչ-շափահաս, դեռ մօրութիւն չեկած մարդ» (Հայերեն նոր բառեր հին մատենագրոյն մէջ, Կ. Ա., Վենետիկ, 1913, էջ 65—66): Ծագած է համարում «արար. malas հոմանիշ ձեւից, որ թեւ ճիշտ այս ձևով չկա կամուսի մէջ.... բայց նույնից են imlās «ոչխարի բուրդը թափիլ», ... malasa «հարթ ու ողորկ դանակ», ... almas «հարթ, ողորկ» (Արմատական բառարան, Կ. Պ., էջ 729). տե՛ս նաեւ Հայերեն նոր բառեր..., Կ. Պ., Վենետիկ, 1926, էջ 290):

Լ. Մելիքսեթ-բեկը (Христианский Восток, т. II, вып. III, СПб, 1914, էջ 399, «По поводу термина *малаз* malazep в армянском») գրում է, որ հայերեն մի ձեռագրում, 1490 թ. գրութեամբ «встречается термин *малаз* malazep в значении, несомненно, *монаха*» եւ այս դեպքում բառը համարում է հոնագույն ձեւը հոնարենից փոխառված μοναχον բառի: Սրա հետ է կապում նաեւ Դատաստանագրքի «մալազ» բառը, (տե՛ս նաեւ Մ. Ա.—Բ. Христианский Восток, т. III, вып. 2, Петроград, 1914, էջ 200): Գ խմբագրութեան ՁԱ հոդվածի վերնագիրն է: «Վասն որ զկոյս խօսեալ խաբեսցեն մալազը» Հոդվածի վերջում ասված է. «Ապա թէ երկատարդն կամ իւրքն ոչ կամին առնուլ....»: Ըստ այսմ՝ մալազ = երկատարդ:

ԱՐ

70. Եւ թէ աւելի, քան զարէնն, անգրթաբար հրամայիցէ գործել, եւ այնու վնաս մահու հասցէ ի տերանց ընդ հարկիւ անկեղց, պարտապան լիցի արեան դատաստանի գերագունից տերանց, եւ ըստ արժանւոյն զապաշաւանս (Բ զապաշխարանսն) ցուցցեն խոնարհութեամբ, եւ զայլան ի վնասից՝ զբշկութեան եւ ըզխափանածոյն հատուցեն, եւ յանբժշկելեացն՝ զտուգանս (Ա՝ էջ 49, Բ՝ էջ 330):

ԱՐ

71. ....զոր աշխարհականք առնեն արք եւ կանայք՝ վերակացու լինել եկեղեցւոյ, եւ զբահանայս լոնցուցեն զաւշաբաղու-

Գ

Եթէ շինէ ոք տուն, կամ վարէ արտ, կամ փորէ հող եւ գտանէ գանձ կարասով կամ այլ փոքր ամանով, այն թագաւորաց է իրաւունք (էջ 318):

Գ

Եթէ կոռիւն արք երկու, եւ մինն մալազ լինի եւ մինն՝ կատարեալ, եւ ձգէ մալազն եւ փետէ զմուրութիւն կատարելոյն, դատաստան լիցի, որ կտրեն մալազին մազն երկու տարւայ, քանզի զկատարելոյն մուրութիւն քարշեաց եւ եհան, եւ եւթն փայտ ի վերայ թիկանցն տան (էջ 318):

Իշխանք եւ այլք, եթէ յաւելի գատելն զպարկեղոսս, որ ընդ ձեռամբ իւրեանց իցեն, եւ հանդիպի մեռանել, արեան գինք առցեն ի նմանէ եւ տացեն յորդիս կամ յազգայինս. եւ թէ ձեռն կոտրեն կամ ոտն, կամ ատամն խլեն կամ ակն, զգինս տան. եւ թէ բժշկօք լիցի՝ զվարձա բժշկին եւ զխափանումն վրձարէ (էջ 318):

Գ

....զոր աշխարհականք առնեն արք եւ կանայք՝ վերակացուք լինին եկեղեցւոյ Աստուծոյ եւ զմուտս եւ զպտղիս ուտեն: Արդ,

թեամբ վարեալս եւ աննառութեամբ եւ աշուղք ախտիւք: Եւ այդ ճշմարիտ դատաստան է յեկեղեցի անզղջից, իսկ զղշացելոց՝ ուղղիլ (Ա՝ էջ 49, Բ՝ էջ 120):

ԱՔ

72. Ի դատաստանէ դատաւորացս, ի կանոնական հրամանացս ուսաք՝ մի շնորհ յաշտեմանս լինել եւ եկեղեցւոյ ըզդատողութիւնն. եւ եթէ արտաքոյ իրաւանց եւ աշառանաք վարիցի, անկցի յայնմ շնորհ: Զի զոն եւ դատաստանք դատաւորաց ի վեհիցն քան զնոսա՝ գիտողացն գիրաւունս արինացն (Ա՝ էջ 50, Բ՝ էջ 332):

73. ԽԴ հողվածը ամբողջովին կղեմ եւ հայրապետին վերագրվող կանոնների 67-րդ կանոնն է ըստ հայոց Կանոնագրքի: Բայց այս կանոնը այնպես, ինչպես կա Դատաստանագրքում, զգալիորեն տարբերվում է Կանոնագրքում հրատարակվածից: Համադրենք.

Դատաստանագիրք

Եթէ որ ժառանգաւոր կամ ժողովրդական առջէ ի սուրբ եկեղեցւոյ մոմեղէն կամ ձէթ, որոշեսցի եւ հնգապատիկ տուժեսցի, որով առն անաթով ոսկեղինաւ կամ արծաթեղինաւ սրբեցնելով: Եւ մի որ ի պէտս գողացեալ, զի արինաղանցութիւն է. ապա եթէ որ ըմբռնեսցի՝ պատուհասեալ որոշեսցի:

Կետադրութիւնն այստեղ կական նշանակութիւն ունի, ուստի այն պետք է ղեկ ըննութիւնից հետո: Բայց դա կապվում է նաեւ այս կանոնի հունական բնագրի հետ, որին նույնական է ռուս-սլավոնական կանոնը.

Կանոն 72. «Եթէ որ կղերականներից կամ աշխարհականներից գողանա (пачитит) մոմ կամ ձէթ թող մերժվի (да будет отлучен) եկեղեցական հաղորդութիւնից եւ հնգապատիկ ավելացնի նրան, ինչ վերցրեց:»

Կանոն 73. Անոթ ոսկեղեն կամ արծաթեղեն սրբեցնելու կամ վարագույր թող ոչ որ ի պէտս յոր շնորացնի՝ անօրենսութիւնն է: Եթե որ անի այդ՝ պատժվի մերժումով (отлучением)» (Книга правил...): Ինչպես նշում է Կանոնագրքի հրատարակիչը (Կանոնագիրք հայոց, հ. Ա. էջ 555—556), հայերենում այս երկու կանոնները միացվել են: Կանոնագրքում այս կանոնը հրատարակվել է երկու պարբերութեամբ, հարմարեցվելով հունական բնագրի երկու կանոններին: Հունարենում, նաեւ ռուսերենում, խոսքը, իրոք, երկու հարցի մասին է. ա) եթե գողացվում է մոմ կամ ձէթ եւ բ) եթե գողացվում է անոթ կամ վարագույր:

Դատաստանագրքի եւ Կանոնագրքի մեկական ձեռագիր ըստ բովանդակության համընկնում են հունա-սլավոնական կանոնին: Զեռագիր № 486 (= Բատամայանցի նշումով 490, Բ խմբագրութիւն: թ. 111 ք, փակագծերում նշում ենք նաեւ ոչ-ուղղագրական առաջիններիցվածքները ըստ № 659 ձեռագրի. բացի կանոնի երկրորդ մասից, որը բերված է Կանոնագրքի ծանոթագրութիւններում՝ էջ 556). «Եթէ որ ի ժառանգաւորաց կամ ի ժողովրդականաց ի

պարտ է ասել, զի լոնսցեն յայնպիսի սովորութեանց: Նոյնն եւ ընդ քահանայս հըրամայէ եպիսկոպոսն, որք անկարգք եւ անուղղաք իցեն, կերողք եւ արբեցողք, զի մի այնպէս վարեսցին, այլ սրբութեամբ եւ առաքինասէր վարուք: Եւ որք ոչ կայցեն ըստ խրատու օրինացն Քրիստոսի, լոնցուսցէ ի կարգէն քահանայութեան (էջ 319):

Գ

Ի դատաստանէ դատաւորացս, ի կանոնական հրամանացս ուսաք, զի որք եկեղեցական դատաւորք են՝ մի զոմն քան զոմն պատուեսցեն ի դատաստանի, այլ թէ գայցէ իշխան ի դատաստան, եւ աղքատ ոմն՝ զկնի, կանգնեցնեն զերկոքեանն ի միասին եւ օրինօրն Աստուծոյ դատ արասցնէ ի միջի նոցա, այլ արծաթ մի առցեն եւ թիւրեսցեն զդատաստանս ճշմարիտս, քանզի Աստուած վրէժխնդիր է դատաւորաց վասն օրինացն իւրոց (էջ 320):

Կանոնագիրք

Եթէ որ ժառանգաւոր կամ ժողովրդական առջէ ի սուրբ եկեղեցւոյ մոմեղէն կամ ձէթ՝ որոշեսցի. եւ հինգապատիկ տուժեսցի, հանդերձ որով առն:

Անաթով ոսկեղինաւ կամ արծաթեղինաւ սրբեցնելով մի որ լիւր պէտս գողացեալ, զի արինաղանցութիւն է. ապա թէ որ ըմբռնեսցի՝ պատուհասիւ որոշեսցի:

սրբոյ եկեղեցոյ առնու գողութեամբ մոմեղեն կամ ձեթ ի բաց որոշեսցի. և հնգապատիկ տուժեսցի որով առն անաթով. կամ թէ անաթ ինչ ոսկեղէն կամ արծաթեղէն որ բերաւ յեկեղեցին և սրբեցաւ և (թէ փխ և) յիւր (չիք) պետա առ կամ գողացնալ թաքուցէ այս արկինայանցութիւն (անարկնութիւն) և եթէ ոք բմբունեսցի այսպիսի (յայսպիսի) իրա պատուհասեսցի և ի բաց որոշեսցի» (ուղղագրութիւնը և կետադրութիւնը ձեռագրինն է)։

Դատաստանագրքի ու Կանոնագրքի մնացած բոլոր ձեռագրերում խոսքը միայն մեկ հարցի՝ մոմ կամ ձեթ գողանալու մասին է։ Կանոնագրքի այն ձեռագրերը, որոնք գրվել են բնագրի հիմքում, հնարավորութիւն են տալիս հրատարակչին կանոնը կետադրելու և պարբերութիւնների վերածելու այնպես, ինչպես արված է և այդ դեպքում կանոնը լիովին իմաստավորված է։ Առաջին մաս. եթե վերցնում են մոմ կամ ձեթ, մերժվում են եկեղեցոց և վճարում հնգապատիկը՝ հանդերձ անոթով, որով վերցվել է։ Նրկերող մաս. եթե եկեղեցում եղած սրբեցյալ ոսկեղեն կամ արծաթեղեն անոթով ձեթ գողացվի՝ «պատուհասի որոշեսցի»։ Դատաստանագրքի ձեռագրերը հնարավորութիւն չեն տալիս կանոնը կետադրելու և պարբերութիւնների վերածելու այդպես։ «Որով առն» բառից հետո վերջակետ դրնելուն խանգարում է «արծաթեղինաւ սրբեցելով» բառից հետո եղած «եւ»-ը, որը թելադրում է վերջակետը դնել հենց այդ «եւ»-ից առաջ, ինչպես վարվել է նաև Վ. Բաստամյանցը ճիշտ է, այս դեպքում կանոնի իմաստը այնպես չէ, ինչպես Կանոնագրքում է, բայց մենք իրավունք չվերապահեցինք մեզ սրբագրելու կանոնը առանց ձեռագրական տվյալների։

74. Վ. Բաստամյանցը (ծանոթագր. 228) նշելով, որ Խն հոգվածը Կղեմի ԿԸ կանոնն է, ավելացնում է. «Բայց մեր հեղինակը կանոնի վերջում կցել է մի տող՝ ուպէս զի մի շանել... և այլն, որ սկզբն է Կղեմի հետևյալ ԿԹ կանոնի»։ Վ. Հակոբյանը իրավացիորեն գրում է. «Այս հոգվածի վերջին մասը «որպէս զի մի շանել ինչ թուեսցի ի փախուցելոյն» բոլոր ձեռագրերում (Կանոնագրքի—Խ. Թ.), բացի beցզ ձեռագրերից, սխալմամբ անջատել և դրել են հաջորդ ԿԹ հոգվածի սկզբի մասում։ Այդ ձևով միտքը մնում էր աղավաղված, ոտի այն ուղեցիկը համաձայն հունարենի և վերևում նշված ձեռագրերի» (Կանոնագրի՝ Հայոց, հ. Ա, էջ 556)։ Այդ ուղղումը հաստատում է նաև Դատաստանագրքը, որի մեջ Կանոնագրքը պահպանված է ավելի հարապատ ձևով։

75. (ԿԳ) Բոլոր ձեռագրերը ունեն. «Ոչ է պարտ եպիսկոպոսն աղկանել զինքն յեկեղեցու հոգս, ալլ պարտալն եկեղեցական պիտոյից, ապա թէ ոչ՝ իրաւացի դնիցէ (Գ գիտասցէ)» (Ա, էջ 54, Գ՝ էջ 323)։

Վ. Բաստամյանցը իրավացիորեն «իրաւացի դնիցէ» ուղղել է ըստ Կանոնագրքի՝ «ի բաց դնիցի» (տե՛ս ծանոթագր. № 231), որին հետևեցի նաև մենք, բայց թողեցինք «դնիցէ» և ոչ «դնիցի», որովհետև և՛ Կանոնագրքի և՛ Դատաստանագրքի ձեռագրերը՝ չունեն «դնիցի»։

ԱՐ

76. Ապա թէ տէր իւր տացէ նմա կին, և ծնանիցի նմա ուստերս և զստերս, կինն և որդիքն տեառն նորա եղիցին, և նա միայն ելցէ. փրկանաւք ելցեն և նորա (Ա, էջ 56, Բ, էջ 335)։

Գ

Ապա թէ տէրն իւր տացէ կին նմա, և ծնանիցի նմա ուստերս և զստերս, կինն և որդիքն տեառն լինին, և նա միայն ելցէ, փրկանաւք (էջ 325)։

Գ

77. Որ հարկանէ զհայր կամ զմայր իւր մահու մեղքի։

Այդորիկ ըստ Արինացն. նմանապէս կանոնը լիցին մահու շափ ապաշխարել։ Իսկ դատաստան այս լիցի. եթէ յանդգալութեանն և ի մանկութեան գործէ, ներելի է ծնողացն, ապա թէ յանդգնութեամբ և արհամարհանալք՝ իշխան լիցին ծնողքն, յետ բազում անգամ խրատու, առաջի բահանալից և ծերոց հրաժարիլ (Բ հրաժարել) ի նմանէ և տարագրել ի ծառան-

եթէ ոք անարգի յորդոյ իւրոյ, և կամ թէ ալլ անօրէնութիւն գործեն որդիքն առ օտարս, վրասն անարգանացն հրաման տայ Օրէնքն, զի իշխանութիւն ունի հայրն տանել զորդին իւր առաջի դատաւորաց, զի թէ յանձին կայնու զմեղանա իւր և ալլ ոչ արաոյցէ՝ խրատեսցի և արձակեսցի, ապա թէ ոչ՝ պատժեսցի, զի ի հնումն, ըստ Օրինացն, զհայր և զմայր անարգողսն զերկնզի փայտէ կախէին։

գուժենէ: Ապա թէ զղացեալ ըստ կամաց նոցա դարձցի ապաշխարութեամբ արժանապէս, ընկալեալ լիցի դարձեալ (Ա, էջ 57, Բ, 337—338):

Այլ վասն շար գործոց, զոր արարին առ օտար մարդիկ, ոչ տայ նմա հրաման Օրէնքս բամբասել զորդիսն առաջի դատաւորին (էջ 326):

Ա

Բ

Գ

78. Ապա թէ շիցի հնար՝ անզղչիցն լիցի խրատ, զգինն ի գողացելոյն տացեն տեսաւ, եւ խրատեալ յաւս՝ արձակեցեն (էջ 57):

Ապա թէ շիցի հնար, զգինն ի գողացելոյն տայցեն տեսաւ. եւ խրատեալ յաշտ արձակեցեն, կամ նշան դիցի. անզղչից եղիցի խրատն (էջ 338—339):

Ապա թէ շիցի հնար՝ զգինն ի գողացելոյ տէրն տացեն եւ խրատեալ յաշտն՝ արձակեցեն, եւ կամ նշան դիցեն. իսկ անզղչիցն լիցի խրատ (էջ 326):

Ա

Բ

Գ

79. Եթէ յառնիցէ ալրն եւ շրջի ի ցպոյ արտաքոյ, անպարտ լիցի՝ որ հհարն, բայց զխափանածոյ նորա եւ ըզբըժըշկութեան նորա տուժեսցի:

Այս դատաստան լրմամբ յԱրինացն ասացաւ, եւ մեղ զնոյն ամբողջ պահելի է: Եւ մեռելոյն ապաշխարութիւն լիցի (էջ 57—58):

Եթէ յառնիցէ ալրն եւ շրջի ի ցպոյ արտաքոյ, անպարտ լիցի՝ որ հհարն: Մեռելոյն ապաշխարութիւնն լիցի: Բայց զխափանածոյ նորա եւ ըրժշկութեան նորա տուժանեցի. եւ թէ մեռցի՝ զգինն:

Այս դատաստան լրմամբ յօրինացն ասացաւ. եւ ի մեղ զնոյն ամբողջ պահելի է (էջ 340):

Եթէ յառնիցէ ալրն եւ շրջեցի արտաքս ի ցպոյ, անպարտ լիցի՝ որ հհարն, բայց ըզխափանածոյն եւ ըզբըժըշկութեան տացէ, իսկ եթէ մեռանի՝ ըզգինն առնուն:

Այս դատաստան լրմամբ յօրինացն ասացաւ, եւ մեղ զնոյն ամբողջ պահելոյ արժան է (էջ 326—327):

ԱՐ

Գ

80. Վաճառեցեն զցուլն կենդանի եւ բաժանեցեն զգինն նորա, եւ զցուլն ըսպանեալ բաժանեցեն (Ա՝ էջ 60, Բ՝ էջ 346):

Վաճառեցեն զցուլն կենդանի եւ բաժանեցեն զգինն նորա երկու տերքն, եւ ըզցուլն սպանեալ վաճառեցեն եւ բաժանեցեն (էջ 329):

ԱՐ

Գ

81. Տուժեցի ցուլ ընդ ցլու, եւ ըսպանեալ նորա լիցի (Ա՝ էջ 60, Բ՝ էջ 346):

Տուժեցի ցուլն ընդ ցլու: Այս է տուժիլն. ցլոյն փոխան զցուլն կենդանի տացեն, եւ մեռեալ ցուլն ըսպանողի տիրոջն փոխան լիցի (էջ 329):

Ա

Գ

82. Եւ անկանիցի անդ արշառ եւ կամ էջ (Ա՝ էջ 60, Բ՝ էջ 346):

Եւ անկանիցի անդ անասուն դինչ եւ իցէ էջ 329):

83. (ԱԲԳ) Իսկ եթէ խնդրիցէ ոք անաւր յընկերէ իւրմէ... (Ա, էջ 64, Բ, 355, Գ, 333):

Վ. Բաւտամայանցը դրում է, որ Դատաստանագրքի վրացերեն թարգմանութեան մեջ «անօթ» բառը թարգմանված է «ուշադի», որ նշանակում է էջ (ավելացնում է. Իրեանի նահանգում եւ Տաճկաստանի շատ տեղերում նոյնպէս գործածում են ուշադ բառը էջ, մատակ ձի, զօրի նշանակութեամբ): Սույն հոդվածում «անօթ» բառը նա հասկանում է թիւ հատկապես անօթ, զօ. աման, կաթնաս, կուժ, կարաս կլն, որոց համար դրած է՝ բեկցի, եւ թիւ ընտանի անասուն, զօ էջ, հզն, ձի կլն, որոց համար դրած է՝ մեռցի կամ գերի գնացէ» (Ժանդեմիր. 764):

ն. Մասը նշում է, որ «издателем это выражение не понятно, судя по примечанию 764» և իրավադիրեն Քյանաթ տալ չափանում է «одолжить (в противоположность (յ)անաթ խնդրել или առնուլ» (Сборник притч Вардана, часть I, СПб 1899, էջ 55—56): Մակայն Հակակայան նոր բառարանն արդեն նշում է, որ «յանաթ առնուլ» նշանակում է Ձանթ ինչ և զգործի ի փոխ և ի պետա առ ժամանակ մի առնուլ»:

84. (ԱԲԳ) Իսկ եթե խաբիցե ու գկոյս խաւսեցեալ եւ ներիցե ընդ նմա.... (Ա՛ էջ 64, Բ՛ էջ 130, Գ՛ էջ 333):

Այս հոգվածի առաջին մասը բառացի նույնն է ելք, ԻԲ, 16—17, այն տարբերությամբ, որ Ելք-ում խոսքը «զոչ խօսեալ» կույսի մասին է, այստեղ՝ «խաւսեցեալ»: Առաջին հայաբից կարող է թվալ թի «զոչ»-ը պատահական գրչագրական վրիպակ է և, ուրեմն, հոգվածը պետք է սրբագրել ըստ Ելք-ի: Բայց, այս դեպքում, թվում է, խոսք չի կարող լինել գրչագրական վրիպակի մասին, որովհետև այդ «ոչ»-ը չկա Դատաստանագրքի և ոչ մի ձեռագրում: Երկրորդ՝ այլ դեպքերում էլ Մխիթարը փոխում է Մովսիսական օրենքները, երբեմն արմատապես, և այս հոգվածը պատկանում է դրանց թվին: Բացի դրանից, «ոչ խօսեալ» կույսի բռնաբարմանը Մխիթարը նվիրել է առանձին հոգված՝ ԱԳ 29 (= Բ, 1, 20), որտեղ բերված են Բ Օրին. 28—29 հոգվածները, որոնք նույնպես վերաբերում են այդ հարցին (ավելի մանրամասն տե՛ս Խ. Թորոսյան, Մխիթար Գործի Դատաստանագրքի առնակցությունը Աստվածաշունչ գրոց հետ, ՀԱՍՈ ԳԱ Տեղեկագիր, Հասարակական գիտություններ, 1963, № 4, էջ 61—74):

85. (ԱԲԳ) Հրատարակված բնագիրը (= Բ խմբագրություն) ունի. «որ աղբատ իցե և բնակեցի առ քեզ....» (Ա, էջ 65, Բ, 365, Գ, 333):

Հոգվածի առաջին մասն է ելք, ԻԲ, 25: Դատաստանագրքի ոչ մի ձեռագիր չունի «և բնակեցի»: Դա նշում է նաև Վ. Բաստամյանցը և ավելացնում. բանի որ Աստվածաշնչի մեջ կա այդ բառը և «ենթադրելով, որ այդ պատահական սխալ է գրչի, գուցե նույնիսկ Մխիթարի աչքի տակից փախած, մենք ավելացրինք իմաստի պարզության համար» (Ժանթ-Բագր. № 767):

Մեր ստուգած հայերեն Աստվածաշնչից «և բնակեցի» չունեն Զոհրապյան հրատարակությունը (Վենետիկ, 1805), Վենետիկի 1860 թ. հրատարակությունը, Կ. Պոլսի 1895 թ. հրատարակությունը. ունի Պետերբուրգի 1817 թ. հրատարակությունը. չունեն նաև Պետերբուրգի 1912 թ. և Մոսկովյան պատրիարքարանի 1956 թ. ուսերեն հրատարակությունները: Նշանակում է Ելք-ի այդ հոգվածը հնուց արդեն երկու ընթերցում է ունեցել: Պետք է, ուրեմն, ենթադրել, որ Մխիթարի ձեռքի տակ եղած օրինակը ևս չի ունեցել «և բնակեցի» ընթերցումը: Այդ պատճառով հոգվածը թողինք ըստ Դատաստանագրքի ձեռագրերի:

86. Եւ զոր ինչ ծախեալ իցե ի նմանէ, ի զլուխ իւր համարիցի.... (Ա, էջ 66):

Ա խմբագրության ձեռագրերն ունեն. ԱԲԹ՝ ի նա, ԶԷ՝ նմա: Գ խմբագրություն. ԺԶՊ՝ նմա, ԽԾԿՂՄՅԸ՝ ի նմա և ճնՈ՛ ի նմանէ (էջ 334): Բ խմբագրությունն ունի՝ ի նմա (էջ 353): Քանի որ հոգվածում խոսքը գրավ գրված ապրանքի կամ այդ ապրանքի մի մասը ծախելու մասին է, ուստի Ա խմբագրությունը ևս սրբագրեցինք համաձայն Գ խմբագրության ճնՈ ձեռագրերի, որոնց ընթերցումն ունի նաև № 9513 ձեռագիրը (թ. 348 ա):

87. (ԱԲԳ) Եւ անուանեալ որդի կնոջ Խուայելցոց (Ա, էջ 68, Բ, էջ 132, Գ, էջ 336):

Դատաստանագրքի ոչ մի ձեռագիր չունի «որդի»: Վ. Բաստամյանցը ավելացրել է իր կողմից, որովհետև նախադասության իմաստը ակնհայտորեն պահանջում է այդ: Բայց Վ. Բաստամյանցը ավելացնում է նաև, որ Աստվածաշունչը ևս չունի «որդի» (էջ 132, տար-ընթերցվածք Ը): Նշենք, որ մեր ստուգած Աստվածաշնչից «որդի» ունեն, օրինակ՝ Վենետիկի 1860 և Կ. Պոլսի 1895 թթ. հրատարակությունները, այդ պատճառով մենք ևս ավելացրինք բնագրում:

88. (Գ).... և եկեաց մեծաւորիչն, որ մեծաւոր է նորա.... Ապա քէ շիցե ուրու մեծաւորիչ, և ձեռնհաս իցե.... (էջ 337):

Առաջին դեպքում բոլոր ձեռագրերն ունեն «մեծաւոր ինչ», երկրորդ դեպքում, բացի ՃՄՅ-ից, մյուս բոլոր ձեռագրերը դարձյալ ունեն «մեծաւոր ինչ»: Սրբագրել ենք համաձայն ՃՄՅ ձեռագրերի, որովհետև այդպես է Աստվածաշնչում, մանավանդ որ սովորական

թյուրատեսությունը (աչբի խաղով) «մերձաւորիչ»-ը հեշտութեամբ կկարդացվի նաև «մերձաւոր ինչ» ձՄՅ-ի ընթերցումն ունի նաև № 9513 ձեռագիրը (թ. 350 ր)։

89. (ԱԳ) Ապա քէ ոչ գոցի ի ձեռին նորա... (Ա՛ էջ 69, Գ՛ էջ 337)։

Բ խմբագրությունը ինչպես և ԱԳ խմբագրությունների բոլոր ձեռագրերը ունեն՝ ձեռն, կամ ի ձեռն, կամ ի ձեռն։ Սրբագրել ենք համաձայն Աստվածաշնչի, ինչպես վարվել է նաև Բաստմյանցը։

90. եւ ելցէ ի բողոքեանն (Ա՛ էջ 69, Գ՛ էջ 337)։

Բ խմբագրությունը ունի. «եւ ոչ ելցէ» (էջ 364)։ Վ. Բաստմյանցը ծանոթագրում է. «Թեպետ մեր և մյուս բոլոր օրինակների մեջ չկա ոչ և դրած է միայն ելցէ, բայց որովհետև նախ նույն իսկ նախադասության իմաստը պահանջում է, որ լինի՝ ոչ ելցէ, երկրորդ՝ Աստվածաշնչի մեջ, որտեղից հանած է սույն կտորը, կա այդ ոչ և դրած է՝ ոչ ելցէ, և երրորդ՝ չէ կարելի կարծել որ Մխիթարը կամենար մի այդպիսի մեծ փոփոխություն առնել աստվածային օրենքի մեջ... ուստի մենք ենթադրում ենք որ այդչ մասնիկի պակասությունը ավելի պատահական է և գրիչների սխալ, թերևս նույնիսկ Մխիթարի աչբից փախած, վասն որո և դնում ենք ոչ ելցէ համաձայն Աստվածաշնչին, մանավանդ որ այդպես է դրած և հունարեն ու սլավոններեն Աստվածաշնչի մեջ» (ծանոթագր. № 785)։ Մեր ըստույգած հայերեն չորս Աստվածաշնչերը տալիս են հետևյալ պատկերը.

Պետերբուրգի 1817 թ. հրատարակություն—«եւ ոչ ելցէ»,

Կ. Պոլսի 1895 թ. հրատարակություն—«եւ մի ելցէ»,

Վենետիկի 1805 թ. հրատարակություն (Ջոհրապյան)—«եւ ելցէ»,

Վենետիկի 1860 թ. հրատարակություն—«եւ ելցէ»։

Ակնհայտ է, որ առկա է Աստվածաշնչի, գոնե Ղևոն, 26, 30 հոդվածի, երկու խմբագրություն։ Այս պայմաններում իրականության համապատասխան կարելի է համարել, եթե մտածենք, որ Մխիթարի ձեռքի տակ եղած Աստվածաշնչը ունեցել է վերջին ընթերցումը և ըստ այդմ էլ ընդօրինակվել է Մխիթարի կողմից։ Այդ պատճառով բնագիրը թողինք անփոփոխ։

91. (ԱԲԳ) եւ մեղուք վաճառեալ յաշնան ըստ մեղեւ, գոր ունին, հաստատիցի սերկանն (Ա՛ էջ 71, Բ՛ էջ 367, Գ՛ էջ 339)։

«Սերկան» բառի դիմաց ձեռագրերը ունեն նաև սերական, սերականն, ըստ սերմանն, տե՛ր կանն։ Վ. Բաստմյանցը ծանոթագրում է. «Բայց մենք չունինք սերկան բառ. վասն որո պետք է լինիք Սերականն, ինչպես գրած է № 489 (= № 209, Ա խմբագր. Զ—Խ. Թ.) մեջ, և որին փոքր ինչ հարմարում է Սինոդի օրինակի՝ ըստ սերմանն, այսինքն՝ վաճառելով աշնանը մեղուների՝ պիտի տրվի նոցա հետ և զարնան սերունդը կամ ծնունդը. և կամ պետք է լինի՝ սերկանն, այսինքն՝ վաճառելով աշնանը մեղուների՝ պիտի տրվի այն, ինչ որ կար նույն օրը, վաճառման օրը» (ծանոթագր. № 791)։

Հ. Կարստը **Թարգմանել է**. „Betreffend Bienenkauf, der im Herbste geschieht, so erfolgt der Abschluss des Kaufvertrages nach Massgabe des Honigs, den sie haben“ (Armenisches Rechtsbuch, zweiter Band, Strassburg, 1905, էջ 227) «**Մեղուների գնման մասին, որ տեղի է ունենում աշնանը. գնման պայմանագիրը կնքվում է ըստ մեղրի այն չափի, որ նրանք ունեն**» և ծանոթագրել է. բնագրի «սերկանն» պետք է կարդացվի «սահմանն»—die Kaufbestimmung (անդ, էջ 227)։ Կարստը, թվում է, ճիշտ է **Թարգմանել**, հետևապես, ճիշտ է ընկալել հոդվածի իմաստը։ Ըստ այսմ նա հետևել է Բաստմյանցի երկրորդ առաջարկությանը՝ սերկան—ք՝ սերկանն ընկալելով, բայց հենց այդ պատճառով անհաշող է թվում «սահմանն» նրա առաջարկությունը։ Այդպես է հասկացել նաև Սմբատ Սպարապետը. «Եւ որ մեղուք վաճառեն, նա թէ աշունն լինի՝ նա մեղուին զեղ որ կայ ծախեն...» (ըստ Ա. Գալստյանի հրատ. հոդված 138, ըստ Կարստի՝ 110)։

Դատաստանագրքի ձեռագրերից մեկը նկատի ունենալով (ձեռ. Գ, Ա խմբագրություն) «սերկանն» հավանաբար աղավաղումն է «սակս սերմանն» ընթերցման։ Զեռագիր Գ. Մեղուք վաճառեալը յաշնան ըստ մեղրին, զոր ունիցի սակս սերմանոցի, ըստ այնմ եւ վաճառն հաստատիցի...»։ Ուստի, «սերկանն» պետք է կարդալ «սակս սերմանն», բայց հենց այսպիսի ընթերցում չունենալու պատճառով բնագիրը թողինք անփոփոխ։

92. ԱԳ խմբագրությունների (էջ 73 և 341) «այլ մասունս առնուն, օրպէս եւ ցուցանի» բա-

ներից հետո Բ խմբագրությունը (էջ 372) ունի. «Ոսկի դեկանն վեց դանգ է, պօպատ¹ դեկանն հրեք դանգ. Թասուն ի դանգին չորիցն մին» և այնուհետև ինչպես ԱԳ խմբագրությունն հրում:

Ա

Բ

Գ

93. Նախ զայն ասասցուք, զի երկու դուստր միոյ ուստեր առցէ բաժին (էջ 74):

Եւ նախ զայն ասասցուք զի երկու դուստր առն եղեալքն միոյ որդւոյ առցէ բաժին (էջ 374):

Եւ նախ զայն ասասցուք, զի երկու դուստր, որ այր առնալ իցեն, մի որդոյ բաժին առցեն (էջ 342):

Ա

Բ

Գ

94. Եւ եթէ հայր իցէ, կինն միայն առցէ մասն, եւ ոչ մայր եւ ոչ քոյր, ապա թէ ոչ իցէ՝ մայր եւ քոյր մասնաւորին (էջ 75):

Եւ եթէ հայր իցէ, կինն միայն առցէ մասն, եւ ոչ մայր ոչ քոյր մասնաւորին (էջ 376):

Եւ եթէ հայր իցէ, կինն միայն առցէ մասն, եւ ոչ մայր եւ ոչ քոյր մասնաւորին, որ և այն իսկ է (էջ 342):

95. Բ խմբագրության հրատարակված բնագրում այս հոդվածի մեջ երեք անգամ «իգին» բառը տպագրված է «ի գին» ձևով, որը անպայման վրիպակ է (զուցեց տպագրական), որովհետև խոսքը էգի (կնոջ, աղջկա) գին մասին է, ինչպես ակնհայտ է հոդվածի իմաստից, ինչպես է Աստվածաշնչում և ինչպես հասկացել է նաև ինքը Վ. Բաստամյանցը իր № 805 ծանոթագրության մեջ (Ա, էջ 74, Գ, էջ 342):

96. (ԱԲ) կամ յաղագս պիտոյից կարգաց (Ա, էջ 74, Բ, 374):

Վ. Բաստամյանցը ծանոթագրում է. «Թերևս պետք է լիներ՝ կարգած, որ ավելի հարմար է» (ծանոթագր. № 802):

Գ խմբագրության ընթերցումը (էջ 342) պարզում է հարցը. «յաղագս կատարելութեան հասակին և կամ յաղագս կատարելութեան պիտոյից կարգաց»:

97. (ԱԳ) Ապա քէ ոք գկանոնացն ընդդիմ այսմ դիցէ... (Ա, էջ 75, Գ, էջ 343):

Բ խմբագրությունն ունի գկանոնցն (էջ 376), որն ակնհայտորեն սխալ է (կամ գուցե վրիպակ է):

98. (ԱԳ) Եւ ոչ եթէ յորժամ հանեսցի ոչ, արձակէ ազատ, այլ եւ ոչ քհաւ արձակել, առանց բանի պտռկութեան, իշխան է (Ա, էջ 80, Գ, էջ 347):

Վ. Բաստամյանցը կետադրել է. «Ոչ եթէ յորժամ հանեսցի՝ ոչ արձակէ ազատ, այլ եւ ոչ քհաւ արձակել... իշխան է » էջ 138), որով էապես փոխվել է հոդվածի իմաստը. Որ տորհման նշանը պետք է դրվի (հանեսցի) «ոչ»-ից հետո և ոչ թէ դրանից առաջ, հաստատվում է հոդվածի իմաստով և մանավանդ Գ խմբագրության ընթերցումով. «Եւ ոչ եթէ յորժամ ոչ հանեսցի...»:

ԱԲ

Գ

99. ....զտուզանն լինել ի դատաւորաց (Ա, էջ 82, Բ, էջ 309):

....զտուզանն լինել ի թազաւորաց (էջ 350):

100. (ԱԲԳ).... զի նոցուն կամաւ իցէ ընդ ուտելոյն եւ բառնալն, իսկ քստ կերողին տոյժ լինի (Ա, էջ 84, Բ, էջ 392, Գ, էջ 351):

2. Կարսոք (Armenisches Rechtsbuch, 2. Band, էջ 282, ծանոթագր. 2) առաջարկում է «կերողին» ուղղել «կրողին» ինչպես է նախորդ՝ ՃԻ հոդվածում. «Զի զորոմութիւն ի կամաց առնողին կամի Արէնքն եւ ոչ ի կամաց կրողաց...»: Ըստ այսմ 2. Կարսոք «կերողին» համարում է աղճատմունք «կրողաց» ձևի, կոնտեքստն անիմաստ կամ, գոնէ, ոչ հարմար:

Ա խմբագրության Գ ձևազրի գրիչը ՃԻ հոդվածի «կրողաց» սրբագրել է «տառղաց», իսկ սույն հոդվածի «իսկ քստ կերողին տոյժ լինի»՝ «եւ տանել ընդ ինքեան իսկ կամայն տոյժ լինի»: Գ ձևազրի գրիչի համար ևս «կերող» բառը անհասկանալի է եղել, ուստի քննելի հատվածը սրբագրել է ըստ հոդվածի իմաստի, կամ եթե ինքը իմացել է բառի իմաստը, ենթադրել է, որ շատերի համար անհասկանալի է, այդ պատճառով սրբագրել է ընդհանուրին ըմբռնելի ձևով:

¹ Տես ծանոթագրություն № 43:

նի, իրողը, «կերող» բառը մեր մատենագրության մեջ հազվագեղ գործածվող բառերից է: Կոնստանդնուպոլսում այն իմաստավորված է և սրբազրկելու հարկ չկա: ՆՃԲ գիտի «կերող», «կերողություն» բառերը սովորական իմաստով: Որ ուտի, ճաշակող, շատակերություն, որկրամոլություն, բայց ոչ այն իմաստով, որ գործածված է Դատաստանագրքում: Նույն այս բառարանը ունի նաև «կերություն» բառը այլազրկություն (կամ զայլազրկություն), զայլոց կերություն, և ցանկություն այլոց ստացումն ու իմաստով: Նշված է միայն մի աղբյուր՝ Բուզ. 4.6., որտեղ տվյալ բառը չգտանք: Արմատական բառարանը «կեր» բառի տակ նշում է. «որից կերություն» «ուրիշի ինչքը ուտելը» Բուզ. կերեցություն «որկրամոլություն»...»:

Բառը «կերող» ձևով և «այլազրկություն, ցանկություն այլոց ստացումն ու իմաստով» «ուրիշի ինչքը ուտելը» և ուղղակի՝ «հափշտակություն» և այլն. իմաստով վկայված է, օրինակ, Գրիգոր Սկևռացու «Ներբողեան ի սուրբն Ներսէս Լամբրոնացի» գործում: Ըստ հեղինակի՝ Լամբրոնացին «Մսու բազմապատուղ տնկեաց, զի այնու ազգը կերակրեսցին. աղբիւր յորդահոս բղխեաց, զի որ տապալեալք իցեն զովասցին, խորան հովանեոյ սփռեաց, զի աշխարհքն տաղաւարեսցին. Բաղա՛մ ամբազոյն փակեաց, զի ի կերողէն յապահովացցին. հովիւ իմաստուն կացոյց. զի պահպանեսցին ի պատառողէն. շտեմարան գանձուց շնորհեաց, զի ազգաւորն փարթամացցին» («Ստփերէ Լայկակաճէ», Ժն, Վենետիկ, 1854, էջ 32—33):

Լամբրոնացու մի այլ վարքում, որ ընդհանրություններ ունի Գրիգոր Սկևռացու գործի հետ, մեզ հետաքրքրող տողը այսպես. «զի ի գերողէն ապահովեսցին»—Լայպպատում, էջ 421):

Ըստ այսմ ձևի հոգվածի «կերող» նշանակում է «գող», «հափշտակող», այնքան, որքան այդուց պտուղը դուրս է տարվում հակառակ տիրոջ կամքի:

Այս կապակցությամբ ուշագրավ է ձևի հատվածի վերջին երկու տողը, որ բերվել է վերը: Այստեղ «կրող» = «հափշտակող»: Այս պատճառով, նաև նկատի ունենալով ձևի հոգվածը, ավելի ճիշտ ենք համարում ձևի հոգվածի «կրողաց» կարդալ «կերողաց»:

101. (ԱԳ) որոց միաւորել շիցէ արժան (Ա, էջ 84, Գ, 351):

Բ խմբագրությունն ունի. «որոց միաւորել իցէ արժան» (էջ 139):

Վ. Բատաւմյանցը ծանոթագրում է. «Մեր և մյուս բոլոր օրինակների մեջ դրած է՝ շիցէ... Բայց որովհետև այդ բացասական շ մասնիկը հակասություն և մթութուն է պատճառում իմաստի մեջ, մենք ենթադրում ենք, որ դա գրչի կամ գուցե նույն իսկ հեղինակի սխառահական սխալ է, ուստի և դուրս հանեցինք այդ շ մասնիկը: Իսկ եթե ընդունենք որ այդ սխալ չէ և սխտը է լինի շիցէ, այն ժամանակ պիտի ենթադրենք, որ կանոն չէ վերջացրած» (Ծանոթագր. № 260):

Նախ՝ չէր կարելի առանց ձեռագրական և տվյալի այդպիսի մեծ փոփոխություն մտցնել բնագրի մեջ: Երկրորդ՝ քանի որ ԱԳ խմբագրությունների բոլոր ձեռագրերը ունեն «շիցէ», ուստի բնագիրը պետք է մնա այդպես, անկախ նրանից՝ պարզ է բնագրի իմաստը թե մութ: Երրորդ, մենք այստեղ չենք տեսնում ոչ բնագրի իմաստի մթություն և ոչ էլ հոգվածի թերավարություն: Հոգվածն ասում է. զղջման դեպքում նախկին ամուսինները կարող են միանալ, բացի այն դեպքերից, որոնց, ինչ-ինչ պատճառներով, շարժն միավորեն:

102. ԸԼԲ հոգվածի սկզբի պարբերությունը «Հարանց հետեւողաց» կանոնախմբի ժե՛ կանոնն է, բայց Դատաստանագրքում բերվածը և Կանոնագրքում եղածը էապես տարբերվում են:

Դատաստանագիրք

Ջդիակողոպուտ եթէ ըմբոնեսցի եւ ապա կամաւ խոստովանեալ՝ ոչ մեղցի, իսկ եթէ ոք ոչ սպանցէ... (Ա, էջ 87, Բ, էջ 399, Գ, էջ 354):

Կանոնագիրք

Ջդիակողոպուտ եթէ ըմբոնեսցի եւ ապա կամայ կամաւ խոստովանեալ՝ մեղցի. իսկ եթէ ոք ոչ սպանցէ... (Հ. Ա, էջ 108):

Մի կողմից Դատաստանագրքի բոլոր ձեռագրերն ունեն «ոչ մեղցի» մյուս կողմից՝ Կանոնագրքի և ոչ մի ձեռագիրը չունի «ոչ մեղցի»: Սակայն, Կանոնագրքի հիմն ձեռագրերը «ակամայ»-ի փոխարեն ունեն «ապա», ուրեմն և՛ «ապա կամաւ խոստովանեալ՝ մեղցի», մի բան որ բոլորովին հակառակ է եկեղեցու սկզբունքներին: «Ակամայ կամաւ» նշանակում է (տես ՆՃԲ) ակամալաբար, չկամելով, ընդդեմ կամաց, ուրեմն և՛ «հարկադրաբար խոստովանողը» մեղցի: Բայց, այսպիսի սահմանումը կաշկածելի է թվում, որովհետև անմիջապես վերապահություն է արվում՝ իսկ եթէ ոք ոչ սպանցէ: Բայց եթե ընդ նմին և մարդ է սպանել, ուրեմն պատիժը պետք է ավելի ծանր լինի, քան նախորդ դեպքում, և

որովհետև մահից ափելի ծանր պատիժ չկա, ուրեմն վերապահությունից առաջ նախա-
նամված պատիժը ափելի մեղմ է եղել՝ «ոչ մահ»։ Ըստ այդմ ենթադրելի է, որ Կանոնա-
գրքում կանոնը սկզբնապես եղել է այնպես, ինչպես է Դատաստանագրքում. «ապա կա-
մաք խոստովանեալ՝ ոչ մեղցի», որովհետև միայն այս դեպքում հասկանալի կդառնա վե-
րապահությունը՝ «եթէ մարդ չի սպանել»։ Նաև՝ եթե սկզբնապես եղել է «մեղցի», ապա
միանգամայն ափելնորդ է դառնում «մինչև ի մահ որոշեսցի»։ հանցագործը պետք է կեն-
դանի մնար, որ հնարավոր լիներ «մինչև մահ որոշել»։

103. (ԱԲԳ) Եւ պերետուտ է որ այժմ է բուտ (Ա, էջ 88, Բ, էջ 141, Գ, էջ 354):

Հայերենում անգործածական բառեր։ Ըստ Վ. Բատամյանցի, Հ. Կարսի, Հ. Աճառ-
յանի և այլոց, առաջինը վկայված է միայն կանոնում և Մխիթարի ու Սմբատի Դատաստա-
նագրքերում, երկրորդը՝ միայն Դատաստանագրքերում, իսկ որպես հատուկ անուն՝ նաև
այլուր։

«Պերետուտ» հունարեն բառ է և նշանակում է պարետ, տեսուչ, դեռ։ «Բուտ» այստեղ
կապ չունի նույնահնչյուն բառի հետ, որ նշանակում է անասնակեր, կեր։ «Բուտ» Վ. Բա-
տամյանցը (տե՛ս ծանոթագր. № 265) համարում է ժողովրդական աղճատմունքը հայերեն
«պարետ» բառի, որ նույնպես նշանակում է «տեսուչ, վերակացու»։ Հ. Տաշյանը (Վարդա-
պետություն առաջինը անվավերական կանոնաց մատյանը, Վիեննա, 1896, էջ 51—52)
մերժում է այդ բացատրությունը և համարում է բառատարեն bud—եկեղեցական տեսուչ, որ
ընդունում է Հ. Աճառյանը (Արամատական բառարան, հ. Ա, էջ 1212—1213)։ Տե՛ս նաև
ՆՀԲ, համապատասխան բառերը, J. Karst, Armenisches Rechtsbuch, 2. Band, էջ 52,
И. Орбели, Поминальная надпись Бута в Багаране, Христианский Восток, т. III, вып.
I, Петроград, 1914, էջ 76—77, Н. Марр, Имя Бут или Буд, Записки Восточного от-
деления Императорского русского археологического общества, т. VII, էջ 322—325
և Գ. Զաֆուկյան, Հայերենը և փյուղերենը, ՊԲՀ, 1968, № 5, էջ 133, ծանոթագր. 49։

104. (ԱԳ).... եւ զանկարգս անդէն դարձի իմաստորեամբ բժշկել (Ա, էջ 88, Գ, էջ 355):

Բ խմբագրությունն ունի՝ զանեռահանգսն։ Զեռագիրն ունեցել է զանեռակոն, բայց Վ.
Բատամյանցը իրավացիորեն նշել է «որ դա անհարմար է և իմաստը պարզ չէ» այդ պատ-
ճառով սրբագրել է համաձայն № 489 (= մեր 2) ձևագրի՝ զանեռահանգսն։ Վ. Բատամյ-
անցը նշում է նաև, որ Սարգիս եպ. օրինակի զանեռագոն նույնպես հարմար է (ծանոթագր.
№ 273)։

Ա խմբագրության ձևագրերն ունեն. ԱաԲԳԹ՝ զանեռակոն, Գ՝ զանկարգս, ԶԷ՝ զան-
հրահանգսն։ Գ խմբագրության բոլոր ձևագրերը ունեն զանեռակոն, բացի Զ-ից և № 9513.
ձևագրից (թ. 364 ր), որ ունեն զանեռաատն և որը բնավ հարմար չէ հոգվածի իմաս-
տին։ «Անհրահանգ» նշանակում է անկիրթ, անվարժ, անփորձ (ըստ ՆՀԲ)։ Ակնհայտ է, որ
Կանոնում խոսքը ալպաբետի մեկի մասին չէ, այլ ալպաբետի անձի, որը խաբում է, խախ-
տում կարգը, գործում ընդդեմ կարգի։ Ալպաբետի անձը, անշուշտ, նաև անհարգ մեկն է
(զանկարգս), բայց կանոնի և հոգվածի իմաստին շատ ափելի հարազատ է «զանկարգոն»,
ուստի ԱԳ խմբագրությունները սրբագրեցինք համաձայն Գ ձևագրի ընթերցման։

105. (ԱԲԳ).... զի քէ որ գենացն ամաւ գնոյն չափ կերեալ իցէ՝ զգինն ոչ դարձուցեանել....
(Ա, էջ 91, Բ, էջ 153, Գ, էջ 358):

Այս հոգվածի առաջին մասը Անկյուրիայի ժողովի ԺԶ կանոնն է։ Բայց ինչպես նշում է
նաև Վ. Բատամյանցը (տե՛ս ծանոթագր. № 288) վերը բերված տողը չկա Հայոց Կանոնա-
գրքում, մինչդեռ այն կա հունարեն, լատիներեն և ռուս-սլավոնական Կանոնագրքում և
հանդիսանում է կանոնի անմիջական շարունակությունը։

Հունական

διὰ τὸ πλεονέχως τὴν πρόσοδον τῶν πετρα-
μένων αποδεσχεῖναι αὐτοῖς τοῦτοις πλείονα
τὴν τιμὴν (տե՛ս Կանոնագիրք հայոց, և.
Ա, էջ 572):

Հայերենը, սակայն, ոչ թե բնագրի ճշտագույն թարգմանություն է, այլ ազատ և տրամա-
բանական շարադրանք։ Ուշագրավ է, որ քննելի տողը Մխիթարը բերել է ոչ թե Կանոնում,
այլ՝ իր բացատրության մեջ, ուստի զովար է վստահարար ասել, թե Մխիթարի ձևագրի տակ

Ռուս-սլավոնական

Понеже часто бывает, что доходы
от проданного с избытком уже возвра-
тили купившим цену онаго (Книга пра-
вила...стр. рмв):

եղած Կանոսագրքում այդ տողը եղել է: Հնարավոր է և այդ, որովհետև, ինչպես ցույց է տալիս մանրակրկիտ համեմատությունը, Մխիթարի օգտագործած Կանոնագիրքը եղել է ավելի անաղարտ և սկզբնականին ավելի հարազատ, քան մեղ հասածը. հնարավոր է և այն, որ քննելի տողը Մխիթարի տրամաբանական սահմանումն է:

106. (ԱԳ) Ի քէպ է եւ գայս զիտել, զի այլազգ ոչ վաճառի եկեղեցոյքն, բայց երէ վաճառեսցէ զանպատշաճն եւ այլ անկաւոր գնեսցէ նովին գնովն (Ա, էջ 91, Գ, էջ 358):

Բ խմբագրությունն ունի. «... զի յայլազգ ոչ վաճառին...» (էջ 153):

Այստեղ «այլազգ», մանավանդ Բ խմբագրության ձևով՝ «այլազգ» կարող է հասկացվել «այլազգի»-ի, «ոչ-քրիստոնյա»-ի իմաստով և Դատաստանագրքի թարգմանողը ռուսերեն այդպես էլ հասկացել է. «Необходимо знать и то, что церковное имущество не подлежит продаже неверным...» (Армянский Судебник Мхитара Гоша, Ереван, 1954, էջ 74): Բայց այստեղ «այլազգ» չի նշանակում «այլազգի», «ոչ-քրիստոնյա», այլ՝ «այլադան», «այլ», «այլաբար», «այլ կերպ» և այլն: Ըստ այդմ հատվածի իմաստն այս է. եկեղեցու ինքը չի կարելի վաճառել, բայց եթե վաճառվում է, ապա միայն ոչ-պիտանին, ոչ-հարկավորը, ըստ որում վաճառվածի գնով պետք է գնել հարակավորը՝ պիտանին, արժանավորը և այլն:

Ա.Բ

Գ

107. Բայց մի ամ ապաշխարեսցէ, ի ձեռն ողորմութեան սրբեսցի եւ հաղորդեսցի աւրիանցն (Ա, էջ 92, Բ, էջ 156): Բայց մի ապաշխարեսցէ, այլ ի ձեռն ողորմութեան սրբեսցի եւ հաղորդեսցի օրինացն (էջ 359):

108. (ԱԲԳ)... Գոնեայ ըստ կանոնի սրբոցն առացեն հայրապետացն Գրիգորիսի եւ Ներսիսի վերջնաց... (Ա, էջ 94, Բ, էջ 161, Գ, էջ 360):

Ներսեսը Ներսես Շնորհալիս է (1166—1173):

Մխիթարի ժամանակ կաթողիկոսական դահլը զբաղեցրել են չորս Գրիգոր. Գրիգոր Պահլավունի (Գ)—1113—1166, Գրիգոր Տղա (Դ)—1173—1193, Գրիգոր Փարավէժ (Ե)—1193—1194 և Գրիգոր Ապիրատ (Զ)—1194—1203: Վ. Բաստամյանցը Մխիթարի ակնարկած Գրիգորին համարում է Պահլավունուն (ժանոթագր. № 308): Բայց քանի որ Մխիթարը իր ակնարկած Գրիգորին համարում է վերջինը Գրիգորների մեջ, ուստի պետք է նկատի ունենալ Տղային, որովհետև Դատաստանագիրքը՝ զրկվելու ժամանակ՝ 1184 թ. վերջին Գրիգորը Տղան էր: Այս դատողությունները ավելորդ են դառնում, եթե հատվածում եղել է ոչ թե «վերջնոց» այլ «վերջնոյ»:

109. (ԱԳ) Ապա քէ նոճա շատին իցեն (Գ ինչ իցեն) եւ կոչիցի (Գ կոչիցեն)՝ յագապի տացէ... Ա, էջ 94—95, Գ, էջ 361):

Բ խմբագրությունը՝ «Ապա թէ նոքա նրամայիցեն...» (էջ 162): Ձեռագիրը ունեցել է ԱԳ խմբագրությունների ընթերցումը, բայց Վ. Բաստամյանցը սրբագրել է ըստ Կանոնագրքի (տե՛ս ծանոթագր. № 312):

Ձեռագրերն ունեն. Ա՝ սկզբում շատ, ապա ուղղված շատին, ԴձՆՈ՝ շատ, ըստ որում ձ՝ սկզբում գրվել է շատին, ապա վերջին «ին» քերվել, թեև պարզ կարդացվում է, Գ՝ շիցեն մեծ փոխանակ շատին իցեն: № 9513 ձեռ. (թ. 369 ա) ունի. «ապա թէ նոքայ շատ քիշ (շ) են», ըստ որում սկզբնապես գրված է եղել այլ բան, ապա շնչվել է:

«Շատին» «շատիլ» բառն է, որ նշանակում է՝ շատանալ, բավականանալ՝ «Դալարակերք լինին, եւ դուգնաքեօքն շատին» (ՆԲՀ): Դա հաստատվում է նաև նույն հոդվածի կանոնական և մխիթարական մասերի համապատասխան հատվածների համադրությամբ.

Կանոն

Մխիթար

Ապա թէ նոքա շատին իցեն եւ կոչիցի՝ յագապի տացէ:

Այլ թէ նոքա այլ ուրեք բաւականեալք իցեն եւ կամ անդ են եւ անպարապք եւ կոչին, հրամանաւ նոքա արասցեն:

Այստեղ շատին իցեն = բաւականեալք իցեն: Հոդվածի իմաստն է. եթե քաղաքի եպիսկոպոսը կամ երեսը զբաղված են ուրիշ տեղ կամ թե եկեղեցում են, բայց դարձյալ զբաղված, քաղաք եկած գավառի երեսը նրանց հրամանով, թույլատվությամբ կարող է ազապի տալ և այլն:

110. (ԱԳ).... վասն փրկութեան, որ յաղհատս կատարելոց է (Ա, էջ 95, Գ, էջ 861):

Բ խմբագրութիւնն ունի վասն փութութեան (էջ 162—163):

Վ. Խաւարականցը ծանոթագրում է (№ 314), որ իր տրամադրութեան տակ եղած բոլոր ձեռագրերն ունեն փրկութեան, բայց զա համարելով կանոնի իմաստին անհարմար կամ գրչի, գուցե և Մխիթարի, պատահական սխալ, սրբագրել է համաձայն Կանոնագրքի: Վերջինիս տպագիր բնագիրն, իրոք, ունի փութութեան (տե՛ս Գ. Ա, էջ 187), բայց Կանոնագրքի QTVX ձեռագրերը ունեն փրկութեան, ուստի պետք է ենթադրել, որ Մխիթարի ձեռքի տակ եղած Կանոնագիրքը ևս ունեցել է վերջին ընթերցումը: Անշուշտ, ճիշտը տվյալ դեպքում փութութեան ընթերցումն է, բայց քանի որ տպագրի հիմքը, ԱԳ խմբագրութիւնների բոլոր ձեռագրերը և Մխիթարի օգտագործած Կանոնագիրքը ունեցել են փրկութեան, մենք նրա պատահանարմար չգտանք սրբագրել բնագիրը:

111. (ԱԲԳ) ՃԾԴ—եւ զայս սանման կանոնի թէպէտեւ յաղագս աղանդոյն կարծեմք սաստիկ լինել (Ա, էջ 96, Բ, էջ 400, Գ, էջ 362):

ՃԾԵ—.... թէպէտեւ յաղագս ասացեալ աղանդոյն առաւել զգուշացուցանել (Ա, էջ 96, Բ, էջ 401, Գ, էջ 362):

IV դարի կեսերին Եգիպտոսում սկսվեց մի շարժում, որը կոչվում է անապատականների շարժում (հիմնադիրը՝ Անտոն, մ.հ. 357.) և որը տարածվեց նաև այլ երկրներում, այդ թվում և Հայաստանում:

Սեբաստիայի հայ եպիսկոպոս Եվստաթիոսի գլխավորությամբ Փոքր Հայքում այդ շարժումը ժամանակավորապես այլ ուղղությամբ ստացավ՝ վերածվելով սոցիալական շարժման: Եկեղեցու հայրերը, մասնավորապես Բարսեղ Կեսարացին, Եվստաթիոսի դեմ անհաջող պայքարից հետո Գանգրայում հատուկ ժողով գումարեցին և դատապարտեցին նրա գլխավորած աղանդը: Ժողովի գումարման տարեթիվի մասին տարբեր կարծիքներ կան, հավանական 380-ական թվականների սկիզբն է (այս շարժման, ժողովի ու նրա կանոնների մասին մանրամասն տե՛ս Լ. Խաչիկյան, Փոքր Հայքի սոցիալական շարժումների պատմությունից, Երևան, 1951): Այս աղանդին հարողները արտաքուստ հենվելով նաև Բրիտանոսի հետևյալ խոսքերի վրա. «Ով սիրէ զհայր կամ զմայր առաւել քան զիս՝ ոչ է ինձ արժանի. եւ որ սիրէ զուստր կամ զզուստր առաւել քան զիս՝ չէ ինձ արժանի» (Մատթ. Ժ, 37), թողնում էին՝ ծնողները իրենց զավակներին, զավակները՝ իրենց ծնողներին և քաջվում անապատները: Ծանոթագրվող հոգվածներում բերված Գանգրայի ժողովի կանոնները ուղղված են այդ երևույթի դեմ, իսկ հոգվածներում ակնարկվող աղանդը ժողովի կողմից դատապարտված աղանդն է: Ուշագրավ է, որ Գ խմբագրութեան ձեռագրերի մեծ մասը Գանգրայի ժողովի Ժն կանոնի մասին ասված «Եւ զայս սահման կանոնի թէպէտ և յողագս աղանդոյն կարծեմք սաստիկ լինել» բառերի փոխարեն ունեն. «Եւ զայս սահման կանոնի թէպէտ և յաղագս աղանդոյն կարծեմք սատանայի լինել»:

112. (ԱԳ) Պատասխանի. Կի՛ն իշխէ մեկնել, եւ այլն այլ կի՛ն առնուլ (Ա, էջ 101, Գ, էջ 367):

Բ խմբագրութիւնն ունի. «Եւ այլն այլ կի՛ն ոչ առնել» (էջ 178):

Այս հոգվածը Աթանաս Ալեքսանդրացու ԻԶ կանոնն է: Տպագիր Կանոնագիրքը իր բոլոր ձեռագրերով (բացի մեկից) այնպես է, ինչպես Բ խմբագրութիւնը՝ արգելում է տեղա-մարդուն ամուսնանալ: ԱԳ խմբագրութեան ձեռագրերից այնպես են միայն երեքը: Գ՝ «այլն այլ կի՛ն մի առնել», ՆԴ՝ «այլն ոչ առնել»:

Այս ապարագային հնարավոր է ենթադրել, որ ԱԳ խմբագրութեան ձեռագրերի մեծ մասի ընթերցումը աղճատումն է, վրիպակ: Բայց մենք, այնուամենայնիվ, շարագրեցինք բնագիրը, հետևյալ պատճառներով:

ԱԳ խմբագրութիւնների ձեռագրոյն մասը և հնագույնները (վենետիկյան, զմառյան օրինակները) չունեն «ոչ»-ը, ուրեմն հնարավոր է նաև ենթագրութիւնը, որ այդ ձեռագրերը (ԳՆՈ) սրբագրվել են կամ ըստ Բ խմբագրութեան կամ ըստ Կանոնագրքի:

Արդեն առիթ է եղել համոզվելու, որ Մխիթարի ձեռքի տակ եղած Կանոնագիրքը տարբերվել է մեզ հասածից, ուստի հնաարավոր է ենթադրել, որ այդ «ոչ»-ը չի հղել նաև հենց Մխիթարի օգտագործած Կանոնագրքում: Այդ ենթագրութեան օգտին է խոսում նաև Կանոնագրքի ձեռագրերից մեկը, որը բուրդովին այլ պատասխան է տալիս հարցին. «Կի՛ն իշխէ մեկնել ալրէն, ոչ է պարտ այլ կի՛ն կամ այլ առնել երկորին» (տե՛ս Կանոնագրքի հայոց, հ. Ա, էջ 609):

113. (ԱՔԳ) Եթէ ոք ուսիցէ ի տեղոյ, տացէ ընդ միոյն չորս... (Ա՝ էջ 104, Բ՝ էջ 184, Գ՝ էջ 370):

«Տեղի» — նոր Հայկազյան բառարանը տալիս է այս բառի հայտնի ու սովորական իմաստները: Որքան մեզ հայտնի է, առաջինը Ն. Ման էր, որ բացատրեց այս բառի մի նոր իմաստ, Տեղորի տաճարի կառուցողական արձանագրութիւնը նկատի ունենալով, որտեղ առաջին տողի «վկայարան»-ին համապատասխանում է երկրորդ տողի «տեղ»-ն (К датировке ктиторовской надписи Текорского храма, Христианский Восток, Т. III, вып. I, Петроград, 1914, էջ 71): Այս, ինչպես և Բազմաձանի արձանագրութեան (И. Орбели, Багаванская надпись 639 г., Христианский Восток, т. II, вып. I, СПб, 1913, էջ 105—143, արձանագր. էջ 122. այստեղ Հ. Օրբելին «տեղի» թարգմանել է «местный». Մանի այս հոգովածից հետո ուղղել է՝ «обитель». Եւս իստեղ Հ. Օրբելին «տեղի» համարում է «Освященным термином для обозначения определенного религиозного или церковного учреждения, средоточия культа св. мученика, епископской кафедры, монастырского установления». (նշված աշխ. էջ 63, ծանոթագր. 1):

Ս. Տիգրանյանը նշում է, որ Բարսեղ Կեսարացու 84-րդ կանոնը, որ դառել է ծանոթագրող հոգովածը, Կանոնագրքի որոշ ձեռագրերում ունի «ի տեղոյ», մյուսներում՝ «եկեղեցոյ» («Судебная Книга» Мхитаря и «Книга канонов», Известия кавказского историко-археологического института, т. III, Тифлис, 1925, էջ 67), որ հաստատվում է Կանոնագրքի բնագրով—Հ. Բ, 121, որտեղ «ի տեղոյ»-ի փոխարեն ունի «եկեղեցոյ»: Ըստ այսմ՝ «եթէ ոք ուսիցէ ի տեղոյ» նշանկում է. եթե ոք ուսի, յուրացնի, հափշտակի, վատնի եկեղեցու, որն է սրբազան հաստատութեան, վայրի, ինչ-որ բան (զույր, արծիք քնկհանրապետ) և այլն, փոխհատուցելու է չորեքշաբթի: Դատաստանագրքի ուսուներն հրատարակութեան մեջ (էջ 90) «ի տեղոյ» ձեռն չի թարգմանված. «Если кто расточит (чужое добро)»: Կանոնագիրքը չուներ. «Եւ կամ յաղաքոս տալ, թէ այն պատահի»:

114. (ԱՔԳ) Ըստ այդմ, եթէ հաւասար բաժանիցի ժառանգութիւնն ուստեաց, առանկ լիցի յաղաքս պատուոյ (Ա, էջ 105, Բ, էջ 405, Գ, էջ 371):

Վ. Բաստամյանը իրավացիորեն ստորակետը դրել է «ուստեաց» բառից հետո, նշելով, որ այս դեպքում «առանկ լիցի» կվերաբերի «անդրանկանն», հսկ եթե ստորակետը դրվի «ժառանգութիւնն» բառից հետո, ինչպես հարամար է երևում առաջին հայացքից, ապա «առանկ լիցի» կվերաբերի «ուստեաց» (տե՛ս ծանոթագր. № 898):

Ստորակետը պետք է դրվի «ուստեաց» բառից հետո և շարունակութիւնը պետք է կարգադրի «անդրանկանն առանկ լիցի յաղաքս պատուոյ», որովհետև դրանից մի տող առաջ Մխիթարն ասում է. «Իսկ անդրանկանն պատիւ լիցի, որպէս ծանուցեալ է»: Սրանով հղում է ՃԺԱ (= Բ, II, 69) հոգովածին, որտեղ ասված է. «Ըստ որում եւ Տէր պատուեաց՝ տալ զառաջին ծնունդն, առանկ տալ ի ժառանգութեանց»: Այս վերջին տողում էլ Մխիթարը հղում է Աստվածաշնչին, որտեղ (Բ օրին., ԻԱ, 15—17) ասված է. «Տաւ նմա (անդրա-նիկին—Խ. Թ.) կրկին յամենայն է որ ինչ գտանիցի նորա. զի նա է սկիզբն որդւոց նորա»:

Ա

ԲԳ

115. Եւ մարմին ծնեալ ի մարմնոյ ծառանգ եղիցի (էջ 106):

Եւ մարմնոյ ծնեալն մարմնոյ ժառանգ եղիցի (Բ, էջ 405—406, Գ, էջ 371):

ԱԲ

Գ

116. ....զորդիսն, եւ զկենսն, եւ զտունն, եւ զհողն, եւ զընդունն եւ զամենայն ինչ բաժանեցեն հասարակաց եւ զկէսն աղքեական տացեն (Ա, էջ 113, Բ, էջ 194):

....զորդիսն և զամենայն ինչ որ ունի բաժանեցեն հասարակաց (էջ 377):

117. (ԱՔԳ) ....թէ ազատ է՝ երեքհարիւր դրամ, եւ թէ շինական՝ ....հարիւր դրամ յեկեղեցի տուցանեցի.... (Ա, էջ 113, Բ, էջ 194, Գ, էջ 377):

Այս հոգովածի առաջին մասը Շահապիվանի ժողովի Դ կանոնն է. Կանոնագրքի բոլոր ձեռագրերը, ըստ այդմ և Դատաստանագիրքը, ունեն երեք հարիւր (3) դրամ:

Ակադ. Հ. Մանանդյանը առաջին անգամ տե՛ս (Դիտողություններ հին Հայաստանի շինա-

կանենրի դուրսան մասին մարգարեանքան շրջանում, Երևան, 1925, նաև Ֆետիպովը հին Հայաստանում, Երևան, 1934, մատնավորապես՝ էջ 183, ծանոթագր. 1), իսկ այնուհետև Ք. Ավդալբեգյանը, ցույց է տվել, որ ըստ Շահադիվանի կանոնների աղատների և շինականների վճարապարտության և վճարագանձման հարաբերությունը երկու առ մեկ է: Միակ դեպքը երբ այդ հարաբերությունը երեք առ մեկ է, վերահիշյալ Գ կանոնն է: Այդ պատճառով Ք. Ավդալբեգյանը «այս միակ ու անհավանական բացառությունը» համարում է յ ու մ տառերի շփոթման հետևանք (տե՛ս Քաղ. Ավդալբեգյան, Հայագիտական հետազոտություններ, Երևան, 1969, էջ 285):

118. (ԱԲԳ) Կանոնական այս հոգվածը Դատաստանագրքում տարբեր է Կանոնագրից.

Դատաստանագիրք

Գլխաւոր քահանայիցն՝ երկու մասունք
եւ կէս մասին, եւ այլ քահանայքն՝ մէն՝
երկու մասունս, սարկաւազունք՝ մի մի
մասն, դպիրքն՝ կէս կէս մասն, եւ այրի
կանայքն, թէ իցեն պարկեշտք՝ մի մասն....
(Ա, էջ 116, Բ, էջ 202—203, Գ, էջ 380):

Կանոնագիրք

....Գլխաւոր քահանայիցն՝ Բ մասունք
եւ կէս մասին, եւ այլ քահանայքն՝ մէն
Բ մասունս, եւ սարկաւազունքն՝ մի մասն
եւ կէս մասին. եւ դպիրքն եւ այրի կա-
նայքն թէ իցեն պարկեշտք՝ մի մասն....
(Հ. Ա, էջ 433):

119. (ԱԳ) Կամ քէ պատահի յաղագս անձեռնհասութեան.... (Ա, էջ 117, Գ, էջ 381):

Բ խմբագր. ունի յաղագս ձեռնհասութեան (էջ 206):

Վ. Բաստամյանցը ծանոթագրում է, որ ձեռնհասութեան ընթերցումը ունի միայն № 490 (=486) ձեռագիրը, մյուսները՝ անձեռնհասութեան և որ ինքը սրբագրել է բնագիրը համաձայն № 490 ձեռագրի, դա համարելով «ավելի համար կանոնի իմաստին» (ծանոթագր. № 403):

ԱԳ խմբագրությունների բոլոր ձեռագրերը, բացի Գ ձեռագրից, ունեն անձեռնհասութեան: Մենք անփոփոխ թողինք բնագիրը ոչ միայն այն պատճառով, որ բոլոր ձեռագրերը (բացի մեկից) ունեն այդ ընթերցումը, այլև հետևյալ պատճառով: Կանոնի վերջում արդեն ասված է, որ իր եկեղեցուն «հարկաւորն» տալուց հետո հանգուցյալի ազգականները կարող են ուրիշ եկեղեցու կամ այլուց ևս տալ: Կանոնին հաջորդող Մխիթարի խոսքի հենց առաջին տողում նույնպես հաստատված է այդ իրավունքը: Ակնհայտ է, որ այդ հընարավորությունը տալիս է «ձեռնհասութեան» վիճակը, որի դեպքում, իրոք, չի կարող արգելք լինել իր ծխի եկեղեցուն, քահանային և այլն բավարարելուց հետո, մաս հանել նաև այլուց: Կարգավորման առաջին անհրաժեշտություն ունի «անձեռնհասութեան» վիճակը, որովհետև այս դեպքում է, որ «ուրիշ» եկեղեցու որևէ բան տալու մեծ ցանկությունը ինչ-որ շահով բավարարվելու է «իր» եկեղեցուն տրվելիքներից: Այս դեպքն է, որ Մխիթարը թույլատրելի է համարում: Համեմատյան դեպս քննելի հատվածի «անձեռնհասութեան» բառը իմաստավորված է, ուստի թողինք անփոփոխ:

120. (ԱԿ) Եւ քէ դէպ լիցի Երեխայ հասանել այնպիսոյն կամ մեռել ոք.... (Ա, էջ 117, Գ, էջ 382):

Բ խմբագր. ունի. կամ մեռեալ (էջ 207):

Վ. Բաստամյանցի տրամադրության տակ եղած ձեռագրերը ունեցել են՝ մեռելոյ, մեռանելոյ, զմեռեալս: «Մենք գրինք մեռեալ իմաստի պարզության համար»,—գրում է Վ. Բաստամյանցը (ծանոթագր. № 404): ԱԿ խմբագրությունների ձեռագրերը ունեն մեռելոյ, մեռանել, մեռանելոյ և միայն մի ձեռագիր՝ Ե, ունի մեռել ոք: Վ. Բաստամյանցի ուղղումը ճիշտ է, բայց որովհետև ձեռագրերը այդպիսի ընթերցում չունեն, մենք սրբագրեցինք համաձայն Ե ձեռագրի, որը նույնպես ճիշտ է:

Կանոնագրքում հատվածի շարադրանքը ավելի աղավաղ է. «.... Ապա թէ դէպ լիցի երախայի հասանել այնպիսոյն մեռանելոյ, քահանայն մկրտեցէ գերախայն եւ թաղեցէ զմեռեալն....» (Հ. Բ, էջ 15):

121. (ԱԶ) Զի քէ յառաջ քան զեւթն ամն ոք յանդգնեցաւ (Ա, էջ 118, Գ, էջ 382):

Բ խմբագր. ունի. «Զի թէ յառաջ քան զեւթն ամ է եւ ոք յանդգնեցաւ» (էջ 209): Բ խմբագր. ընթերցումն ունեն Գ խմբագրության բոլոր ձեռագրերը, բացի մեկից՝ Ծ, և Ա խմբագրության ձեռագրերի մի մասը: Բ խմբագր. ընթերցման մասին Վ. Բաստամյանցը իրավացիորեն գրում է. «Եսթթ է ոճն. լավ է ասել՝ զի թէ յառաջ քան զեւթն ամ ոք յանդգ-»

նեցաւ (ծանոթագր. № 411): Ճիշտ այս ընթերցումն ունեն ԳՁԷ և ԵՃ ձեռագրերը (ՁԷ՝ ամ, ԵՃ՝ և ոք տարբերութեամբ), որը և տարանք բնագիրս:

Ա

Բ

Գ

122. ....զկէս շնորհին կալ- ....զկէս շնորհին կալցի յա- ....զկէս շնորհին կալ-
ցի յաղագս ձեռնադրութեանն զագրս ձեռնադրութեանն ան- ցի յաղագս ձեռնադրու-
լիւր կենդանութեանն՝ ան- հարկ և անպեկար.... (էջ թեանն անհարկ.... (էջ
հարկ և անբեկար.... (էջ 212): 383):
119):

Ա

ԲԳ

123. ....զի թէ պատահի ի ....զի թէ պատահի ի նոցանէ քահանայանալ-կալցին,
նոցանէ քահանայանալ՝ կալ- ապա թէ ոչ՝ նոցին կամօք յօտարս տալ իշխան լիցի
ցին, ապա թէ ոչ՝ յատարս առաջնորդն.... (Բ՝ էջ 214, Գ, էջ 384):
տալ իշխան լիցի առաջնոր-
դըն.... (էջ 119):

124. (ԱԲԳ) ....ե ըստ իւրաքանչիւր կամաց, և ըստ իւրաքանչիւր վրմի (Բ՝ փրմի, Գ՝ ֆրմի)
բաժանեն զընդհանուր սրբոյ եկեղեցւոյն ե ողպէս կամին մատակարարեն (Ա, էջ 120, Բ, 216—
217, Գ, էջ 384):

Վ. Բաստամյանցը ընտրել է փրմի ձևը և իր բացատրութեան մէջ ենթադրում է, որ դա վերցված է լատինական forma կամ ֆրանսիական forme բառից, որ նշանակում է ձև, եղանակ, կաղապար և այլն, և ըստ այսմ՝ քննելի արտահայտությունը նշանակում է ըստ յուրաքանչյուր ձևի, եղանակի, կերպի և այլն (ծանոթագր. № 422): Շատ անհավանական է թվում, որ մեր Դատաստանագրքում տեղ գտած լինելու լատ. կամ ֆր. forma կամ forme բառը, մանավանդ որ ունենք նաև վրմի ձևը:

Նշելի է, որ որոշ ձեռագրերում (օրինակ՝ ա) վրմի գրված է պատվով՝ վրմի, որ նշանակում է, թե ձայնավորը կամ ձայնավորները սղված են: Ակնհայտ է նաև, որ բառը տրված է թեք ձևով, ուստի առաջին ենթադրելի ուղիղ ձևը հավանաբար վարձ է: ՆշՔ գիտի այս բառը և նշանակում է ցանց, թակարդ, որոգայթ: Բայց այս իմաստը անընդունելի է քննվող բառակապակցության համար: Գուցե բառն ունի մի այլ իմաստ ևս՝ մեքենայություն, որ հարամար է նախադասության բովանդակությանը, կամ վարձուք բառն է: Մի բան ակնհայտ է, ըստ իւրաքանչիւր վրմի պետք է արտահայտի նույն կամ մոտավորապես նույն իմաստը, ինչ և ըստ իւրաքանչիւր կամաց: Հանդուցեալ Ն. Ե. Փելչիկյանը ծանոթագրում է. «Ա ձեռագիրը այս բառին տեղը պարագծաձև պիտի ըլլայ և ապա՝ ճոյն մեկանով, բայց տարբեր գիրով պարագծութիւն լիցուցած է և գրած՝ վրմի»:

Կանոնագիրը ունի. «Այլ և ոմանք յազատաց ըստ իւրաքանչիւր կամաց բաժանեն զընդհանուր եկեղեցւոյ և զառաջնորդաց զիշխանութիւն և զգործ յափշտակեն....» (Հ. Բ, էջ 210):

125. Այս հոգովձը Դվինի և ժողովի ԺԱ կանոնն է: Սակայն կանոնի բովանդակությունը ըստ Դատաստանագրքի շատ էական մի կետում տարբեր է նույն կանոնի բովանդակությունից ըստ Կանոնագրի: Համադրենք.

Դատաստանագիր

Կանոնագիր

ԱԲԳ

Ոմանք ի տկարանոցս իշխանութիւն առնեն և հարկս, և նշմս, և կերակուրս, և ըմպելիս պահանջեն բռնութեամբ, և զիւրեանց գործակալս ի վերայ գումարեն, և կոռով և պնակութեամբ նեղեն.... (Ա, էջ 121, Բ, էջ 412, Գ, էջ 385):

....կոռով և պատուհասի նեղեն.... (Հ. Բ, էջ 211):

Վ. Բաստամյանցը գրում է. «Միայն մեր օրինակի մէջ և № 489 (= մեր 209—Խ. Թ.) Կարապ. (= մեր № 2593—Խ. Թ.) մէջ կոռով, իսկ միւս օրինակների մէջ և կանոնի մէջ՝ կոռով» (ծանոթագր. № 921): Սակայն պետք է նշել, որ ԱԳ խմբագրությունների բոլոր ձեռագրերը, բացի երկուսից, ունեն կոռով, և միայն Ա խմբագրության ա՛ր ձեռագրերը, որոնք Վ. Բաստամյանցի տրամադրության տակ չեն եղել, ունեն կոռով: Իսկ ճ և № 9513 ձեռագրերը (թ. 388 Բ) ունեն. «և կոռովութեամբ պահակութեամբ նեղեն»:

2. Մանանգյանը, համադրելով այս հոդվածները, ենթադրում է, որ «Դվինի կանոնում բնագիրը աղճատված է և «կոտով եւ պատուհասիս» խոսքերը.... ծագել են «կոտով և պահակութեամբ» ուղիղ ընթերցվածի աղավաղումից: Մխիթար Գոշը, անկասկած, ունեցել է ձեռքի տակ Դվինի կանոնի բնագիրն առանց այդ աղճատման» (Ֆեոդալիզմը հին Հայաստանում, Երևան, 1934, էջ 209): Վ. Հակարյանը գտնում է, որ ճիշտը Կանոնագրքի ընթերցումն է, Դատաստանագրքի ընթերցումը Մխիթար Գոշի խմբագրությունն է (Կանոնագիր Հայոց, հ. Բ, էջ LXXVII):

Ա

Բ

Գ

126. Զի որպէս առ ամենայն մեր աթոռակիցս հարկ եղև գրել ի նոյն ութուտասնեբորգի ամի տէրութեանն Խոսրովայ.... (էջ 122):
- Զի որպէս առ ամենայն մեր աթոռակիցս հարկ եղև գրել ի նոյն ութուտասն ամի տէրութեանն Խոսրովայ.... (էջ 219):
- Զի որպէս առ ամենայն մեր աթոռակիցս հարկ եղև գրել ի նոյն նիւթի տասներորդ ամի տերութեանն Խոսրովայ.... (էջ 386):

Հնարավոր է, որ Գ խմբագրության «ի նոյն նիւթի տասներորդ ամի» գրչի թյուրընկալումն է «ի նոյն ութուտասնեբորգ ամի» ԱԲ խմբագրության բառակապակցության, պայմանով, որ այս վերջինում եղել է ութուտասն» և ոչ «ԺԸ»: Մ 9513 ձեռ. (թ. 389 ա) ունի. «ի նոյն ութ և Ժ ամի»:

127. (ԱԳ) ....գի համմարեայ Բոյր Բո է.... քէ համմարեայ Բոյր Լ (Ա, էջ 122, Գ, էջ 386):

Բ խմբագրություն՝ համմարեայ ....համմարեայ (էջ 220):

Վ. Բաստամյանցը նշում է, որ իր տրամագրության տակ եղած ձեռագրերը, բացի մեկից, որ երկրորդ դեպքի համար ունի համմարեայ, մնացած բոլորը՝ համմարեայ:

Ա և Գ խմբագրությունների բոլոր ձեռագրերը, բացի ԳՃՆ-ից, երկու դեպքում էլ ունեն համմարեայ: Գ ձեռագիրը մի դեպքում ունի համայմայր, մյուս դեպքում՝ համմար: Ը-ն երկու դեպքում էլ, իսկ Ն-ն միայն երկրորդ դեպքում ունեն համմարեայ:

Քանի որ ձեռագրերից ոչ մեկը չունի համմարեայ և, ընդհակառակը, ունենք համմարեայ ընթերցումը, ուստի բնագիրը սրբագրեցինք ըստ այդմ:

ԱԲ

Գ

128. ....ապա ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչև ցորդիսն, որ առանց խորթուցն, որ լինին հինգերորդ ազգ, ապա ամուսնացին (Ա, էջ 123, Բ, էջ 224):
- ....ապա ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչև ցորդիսն թողանց որդոցն, որ լինին հինգերորդ ազգ, ապա ամուսնացին (էջ 387):

Տպագրի (=Բ խմբագրություն) հիմքը հանդիսացող ձեռագրում (Մ 488, թ. 38 բ) ամբողջ հատվածը այսպես է. «Իսկ կանոնք ըստ այսմ. մի տալ վխորթս միմեանց. և մի զառ ի նոցանէ ծնունդս. մինչև ի զարմն խորթուցն. մինչև ցորդիսն. որ առանց խորթուցն. որ լինին հինգերորդ ազգ. ապա ամուսնացին... (տե՛ս նաև Վ. Բաստամյանց, ծանոթագր. Մ 459, որտեղ «զարմն» վերիակով տպագրված է «վարմն»):

Ա

Բ

Գ

129. Եւ զայս ասլ, որ թէ պատահի մին ի խորթուցն, և մին՝ ի ծնողաց ծնողաց խորթուցն, եւ կամ ի խորթուցն ծնողաց՝ շորթորդ, եւ խորթն՝ հինգերորդ, ապա ամուսնացին (էջ 123):
- Եւ զայս ասէր՝ թէ պատահի մին ի խորթուցն և մին ի ծնողացն խորթուցն, եւ կամ ի խորթուցն ծնողաց շորթորդ և խորթն հինգերորդ, ապա ամուսնացին (էջ 224):
- Եւ զայս ասէր, թէ պատահի մինն ի խորթուցն, և մինն՝ ի ծրնողաց խորթուցն, և կամ ի խորթուցն ծրնողաց շորթորդ, և ծրնողքն՝ հինգերորդ, ապա ամուսնացին (էջ 387):

ԱԲ

Գ

130. ....գի շորթորդ ի միոյ կողմանէ ասէ լինաւ լինել, եւ թէ ի միւս կողմանէ մի պանեւ, և թէ ի միւս կողմանէ մին պակաս

պահի՝ անխտրելի է (Ա, էջ 124, Բ, էջ լինի՝ անխտրելի է (էջ 388): 225):

131. (ԱԳ, էջ 126, 389) Բ խմբագրության մի բանի ձեռագրերում այս հոդվածի (= I, 109) համար կա հետևյալ լուսանցարությունը. «Եւ որ ընթեռնուող աստ զգոյշ կաց, մի որպէս սա ասէ, թէ երեք ի մէկն եւ երեք ի միան լինելի է, եւ ոչ զայն, թէ երեք ի մէկն եւ երկու ի միան լինելի, զի չէ այս ըստ առաքելական կանոնաց, որ մինչեւ ի չորսն անլինելի ասէ եւ զհինգն ապա լինելի, եւ այն ոչ ի ծնողաց առեալ, այլ յեղբարց: Տես եւ զնեքսիսի կաթողիկոսի Հռոմ-կայանցոյ յաղագս այտորիկ գրեալն, զի յերկման չորս պահանջէ եւ ապա ի հինգն առնուն» (ձեռագիր № 488 Թ. 39 ա, ստորին լուսանցք. այժմ որոշ բառեր չեն կարդացվում կամ դժվարությամբ են կարդացվում: Շուրջ հարյուր տարի առաջ այդ բառերը կարդացվել են, ինչպես երևում է Վ. Բաստամյանցի № 443 ծնոթագրությունից, որտեղ բերված են այդ լուսանցարությունները: Սրանք ընթերցելիս նկատի ենք ունեցել նաև մյուս ձեռագրերը): Դարձյալ նույն էջում, կողքի լուսանցքում, էջի երկայնքով իրար տակ երեք անգամ գրված է. «չէ, չէ, չէ»: Այնուհետև. հաջորդ էջում (39 Բ) տակի լուսանցքում. «Եղբայր զգոյշ լիւր, կանոնքն զորս կու ասէ. դու չորս պահանջէ զինչ ցեղ. Ներդաւս կաթող. (այս բառի դիտին գծիկներ են դրված) յերկու ղեհն չորս կու պահանջէ եւ ապա ի հինգն հրաման տալ ամսանութեան»: Այս լուսանցարության մասին Վ. Բաստամյանցը ասում է, թե գրված է «օտարի ձեռքով»: Մինչդեռ և այս լուսանցարությունը և մյուսները գրված են ձեռագրի գրչի ձեռքով:

132. (Ա) եւ թէ ձի ոչ կամին փրկել, որքան հնար է՝ վարս տացեն (էջ 126):

Ա խմբագրության ոչ մի ձեռագիր և Բ խմբագր. շունեն վարս տացեն: Վ. Բաստամյանցը իրավացիորեն գրում է, որ այդ բառերի անհրաժեշտությունը «զօրութեամբ իմացվում է» (ծանոթագր. № 326): Դա ակնհայտ է նաև Գ խմբագրությունից, որի բոլոր ձեռագրերը, բացի մեկից, ունեն այդ ընթերցումը. ըստ այդմ էլ սրբագրեցինք Ա խմբագրությունը:

133. (ԱԳ, էջ 128, 391) Այս հոդվածի վերաբեյալ իր ծանոթագրության մեջ (№ 445) Վ. Բաստամյանցը գրում է, որ «կանոնս հորինել է Մխիթարը ուրիշի հարցմունքով»: Հոդվածը, սակայն, Ալավիկի որդի Դավթի Ղ.Զ կանոնն է (ըստ Ա. Արամյանյանի հրատարակության. տե՛ս Դավիթ Ալավկյա որդու կանոնները, առանձնատիպ «Էջմիածին» ամսագրից, Նուհա, 1953, էջ 43): Ըստ այս հրատարակության՝ կանոնի սկիզբը այսպես է. «Եթէ դէպ լինիցի՝ ծառոյ անկանել մարդոյ եւ մեռանել, կամ խեղդով կախել զժող....»: Կանոնում չկա. «Ձայս հաւատաւ պէս.... եկեղեցի ընդունի» և վերջին պարբերությունը. Կանոնից որոշ չափով տարբերվում նաև նախավերջին պարբերությունը: Կանոնը և Գ խմբագրությունը շունեն «Եւ մի խոտեսցես», որ կա ԱԲ խմբագրություններում:

134. (ԱԳ, էջ 128, 392) Այս հոդվածի վերաբերյալ իր № 932 ծանոթագրության մեջ Վ. Բաստամյանցը գրում է, որ այն հորինել է Մխիթարը: Հոդվածը, սակայն, Ալավիկի որդի Դավթի եւ Ա կանոնն է, որի սկիզբը Դատաստանագրքում այլ է.

Կանոն

Վասն գողոց, որ ըմբռնին եւ ի փայտաքաշին այս է

Այլ վասն գողոց ի փայտ հանելոյ, եթէ բուրդ իցէ եթէ հայ, եւ մարդոյ հըրամայիցն ի փայտ հանել....

Որոշ չափով տարբեր է նաև վերջը.

....Քանզի Աստուած ի սիրտն հայի, որպէս ասէ Տէր:

Հոդված

Յաղագս դատաստանաց գողոց ի փայտ հանողաց¹

Այլ վասն գողոց ի փայտ հանելոյ էիք հարցեալ: Եթէ այլազգի իցէ եւ իթլ քրիստոնեայ եւ քրիստոնէի հրամայեցեն ի փայտ քարշել....

....քանզի Աստուած ի սիրտն հայի եւ մարդ՝ յերեսս, որպէս հրամայեաց Տէր Սամուէլի:

¹ Ի տարբերություն ԲԳ խմբագրությունների, Ա խմբագրության վերնագիրը ճիշտ է արտահայտում հոդվածի բովանդակությունը՝ հանողաց և ոչ հանելոյ: Խոսքը մահվան դատաւժընիւր կատարողների մասին է, գողերին ի փայտ հանողների և ոչ նրանց ի փայտ հանելու մասին:

135. (ԱԳ, էջ 129, 393) Վ. Բաստամյանցը նշելով, որ ըստ Մխիթարի հոգվածը քաղված է կանոններից, ավելացնում է. «Սակայն ոչ մեր և ոչ արտաքին կանոնագրքերի մեջ չգտանք մի այսպիսի կանոն» (ժանոթագր. № 938): Հոգվածը Դավթի խՖ կանոնն է, բայց զգալի մանրամասներով ընդարձակված, ինչպես և նշում է Մխիթարը. «այլ հաստատել և կանոնաբ կամենցաք՝ մասամբ առանելալ»:
136. (ԱԳ, էջ 129, 393) Վ. Բաստամյանցը (տե՛ս էջ 419—420) այս հոգվածը սկզբից և վերջից վերցրել է շակերտների մեջ, որով ասել է տալիս, թե հոգվածը ամբողջովին Մխիթարի հորինածն է: Բայց այս հոգվածը ամբողջովին Դավթի խՖ կանոնի մասն է:
137. (ԱԳ, էջ 130, 393) Այս հոգվածի առաջին պարբերության (առաջին տողի) վերաբերյալ Վ. Բաստամյանցը գրում է (ժանոթագր. № 449), որ Մխիթարը ակնարկում է Սահակ Պարթևի Ժ, ԺԳ և ԺԶ և Դվինի V ժողովի՝ Կանոնները: Յուրեցում թեև խոսք կա մանուկների ուսուցման մասին, բայց ոչ ձրի ուսուցանելու մասին: Բացի դրանից, ամբողջ հոգվածը Վ. Բաստամյանցը վերցրել է շակերտների մեջ և 450-րդ ժանոթագրության մեջ էլ նշել, որ այն «հորինել է ինքը Գոշը»: Հոգվածը, սակայն, Ալավիկի որդի Դավթի լն կանոնն է, որը ինչ-որ չափով փոփոխել է Մխիթարը և ավելի պարզ ու հստակ ձևակերպում տվել:
138. (ԱԳ, էջ 130, 393) Բ խմբագր. հիմքը հանդիսացող ձևագրում ՄԻԿ հոգվածը չկա: Վ. Բաստամյանցը ինչպես նշում է և ինքը (տե՛ս ժանոթագր. № 642), հոգվածը վերցրել է ԱԿ խմբագրություններից և տեղադրել առաջի մասի վերջում, որպես 124-րդ կանոն:
139. ՄԻՆ հոգվածի Գ խմբագրությունը մի շարք դեպքերում բառացի համապատասխանում է Բ խմբագրությանը, որով դարձյալ հաստատվում է, որ վերջինս հղել է առաջինի հեղինակի կամ հեղինակների ձեռքի տակ: Այդ համապատասխանությունները ավելորդ համարեցինք բերել, որովհետև նախ՝ շատ տեղ կզբաղեցնեին, երկրորդ՝ վերաբերում են երկրորդական նշանակություն ունեցող հարցերի:
140. (ԱԳ, էջ 132, 395) «Եփեսանից Թարգմանութիւն», կամ Septuaginta, կամ Ալեքսանդրյան է կոչվում Ս. Գրքի Թարգմանութուններից մեկը: Ինչպես բացատրում են, Ալեքսանդրիայում ապրող հրեաների մի ավանդության համաձայն այդ անվանման պատմությունը հետևյալն է. Եգիպտոսի թագավոր Պտղոմեոս Փիլադելփոսը (287—247 թթ. մ. թ. ա.) խնդրում է հրեաների հոգևոր պետից իրեն ուղարկել հրեական սուրբ գրքերից մի օրինակ և գիտնականներ, որ Թարգմանեն գրանք հունարենի: Հոգևոր պետը Երուսաղեմից ուղարկում է անհրաժեշտ գրքերը և 72 գիտնական վարդապետներ, մեկնիչներ, որոնք և Թարգմանում են Հին կրտավարանը (կամ Հնգամատյանը միայն) հունարենի: Թարգմանիչների քանակը ցույց տվող այս 72 թվից էլ առաջացել է «Եփեսանից Թարգմանութիւն», կամ յոթանասուն մեկնիչների Թարգմանություն» անունը: Թարգմանությունը կոչվում է նաև Ալեքսանդրյան այն պատճառով, որ Թարգմանական աշխատանքը կատարվել է Եգիպտոսի մայրաքաղաք Ալեքսանդրիայի մոտ գտնվող Փարոս կղզում: Սա համարվում է Ս. Գրքի լավագույն Թարգմանություններից մեկը:
141. (ԱՔԴ) Իսկ սուրբ Դիոնեսիոս՝ պարծանքն Արեմացուց, Արիսպագացի, առաքելոյն աշակերտ և հետևող (Ա, էջ 132, Բ, էջ 240, Գ, էջ 396):
- Առաջին դարի երևելի աթենացիներից էր, Արեոպագի անդամ: Պաղոս առաքյալի քաղաքներից մեկի ժաղանակ «ոմանք արք անկեալք ի նա՝ հաւատացին, ընդ որս էր և Դիոնեսիոս Արիսպագացի» (Գործք Առաքելոց, ԺԷ, 34): Դարձավ Աթենքի առաջին եպիսկոպոսը, հետո նախառնակվեց: Քրիստոնեական աշխարհում, մինչև ուշ միջնադար, լայնորեն հայտնի էր գործերի մի խումբ, այդ թվում «Յաղագիս երկնային քահանայապետութեան» և «Յաղագիս եկեղեցական քահանայապետութեան», որոնց հեղինակ էր համարվում այս Դիոնեսիոսը: Այդպես գիտի և Մխիթարը, որ վկայակոչում է նրա աշխատություններից առաջինը: Միջնադարում սրան շփոթել են Գալիլայում քրիստոնեություն քարոզող Դիոնեսիոսի հետ: Լորենցո Վալլան և էրազմ Ռոտերդամցին առաջինն էին, որ պարզեցին երկու Դիոնեսիոսների շփոթման հանգամանքը և կասկածեցին, թե այդ գործերի հեղինակ կարող է լինել առաջին դարի Դիոնեսիոսը: Դրանից հետո մինչև մեր օրերն այդ հարցի շուրջ զգալի գրականություն է ստեղծվել և այժմ արդեն հաստատված են համարվում հետևյալը. գործերի նշված խումբը ստեղծվել է հինգերորդ դարի երկրորդ կեսից ոչ վաղ, բյուզանդացի մի անհայտ հեղինակի կողմից, որը դավանաբանական վեճերում իր խոսքին ավելի ծանրա-

կրքի առժեք տալու համար դրանք վերագրել կամ հրապարակել է եկեղեցական աշխարհում մեծ հեղինակություն ունեցող առաջին դարի Դիոնիսիոսի անվամբ՝ (տե՛ս Сковрицов К., Исследование вопроса об авторе сочинений, извданных с именем Св. Дионисия Ареопагита, Киев, 1871, Koch, H., Pseudo-Dionysius Areopagita in seinen Beziehungen zum Neuplatonismus und Mysterienwesen, Mainz, 1900, Даниелян С., К вопросу о личности Псевдо-Дионисия Ареопагита, Византийский современник, т. VIII; 1956, և այլն):

142. (ԱԲԳ) Աւելի քան զայս մի ինչ իմացոյց, որպէս եղկելին Որոգիւնէս.... (Ա, էջ 133, Բ, էջ 242, Գ, էջ 397):

Վաղ քրիստոնեւութեան մեծագոյն դեմքերից մեկն է . ծնվել է 185 կամ 186 թ. Ալեքսանդրիայում, մահացել է 255 թ.: Ապրել է նոր հովատին նմիրված, բայց և դառն ու փոթորկալի կյանքով: Արդեն 18 տարեկան հասակում տնօրինում էր Ալեքսանդրիայի հայտնի դպրոցներից մեկը: Միշտ ունեցել է բազմաթիվ ունկնդիրներ: Եկեղեցու հռչակված հայրերից ոմանք նրա աշակերտներն են եղել: Բեղուն է եղել նրա գրիչը, նրան է պատկանում շուրջ 6000 գրվածք: Նրա վարքի առանձին կողմերի և առատմանի հարցերի շուրջ նրա արտահայտած մտքերի կապակցությամբ եկեղեցու հայրերից ոմանք, նաև ինքը՝ եկեղեցին մի քանի անգամ դատաբարտել են նրան և՛ կենդանութեան ժամանակ, և՛ հետմահու: Թերևս այդ է պատճառը, որ Միսիթարը անվանում է նրան եղկելի:

Նույն ժամանակներում ապրում էր մի Որոգիւնէս ևս, նույնպես եգիպտացի: Գտնում էր, որ ամուսնութիւնը եկեղեցու խորհուրդը չէ, քարոզում էր ազատութիւն ամուսնութեան հարցերում և այլն: Սա, որ բազմաթիվ կողմնակիցներ ուներ և էլ ավելի հետևորդներ, լուրջ հակադրութեան մեջ էր եկեղեցու հետ տե՛ս Վ. Բաստամյանց, ծանոթագր. № 484. Հ. Մաքրեոս Վ. Մաղաթ-Թէփիիանց, Կենսագրութիւն երեւելի աղայց, Բ. Քնննաթիկ, 1839, էջ 117—119, Փ. В. Фаррар, Жизнь и труды святых отцов и учителей церкви, пер. с английского, СПб, 1891, էջ 218—246, Дж. С. Робертсон, История христианской церкви, от апостольского века до наших дней, т. I, СПб, 1890, էջ 89—103 և այլն):

143. (ԱԲԳ) Հիմեւորոգ գունդն Ոգիլիի (Ա, էջ 134, Բ, էջ 245, Գ, էջ 397):

Դատաստանագրքի բոլոր ձեռագրերում՝ Եղեկիէլի փխ Ոգիլիի: Եղեկիէլը հայտնի մարգարեն է (IV գ. մ. թ. ա.), որը թեև բահանայական ցեղից էր, բայց ցեղի, «գնդի» հիմնադիր չէր: Գ խմբագրութեան ձ ձեռագրում ևս եղեկիէլի, բայց գրիչը լուսանցքում ցույց է տվել, որ պետք է լինի Ոգիլի: Այս հիշատ ընթերցումը տալիս են նաև մեր Մատենադարանի № 2020 (թ. 41 ր) և 2678 (թ 336 ր) ձեռագրերը (սրանց մասին տե՛ս ծանոթագր. № 149), որոնք համաձայն են Աստվածաշնչին: № 9513 ձեռ. (թ. 400 ա). ողելի և եղեկիէլի: Այս ձեռագրերի համաձայն էլ սրբագրերը ենք բնագիրը:

144. (ԱԲԳ) Երևեւորոգ գունդն Սեմէի (Ա, էջ 134, Բ, 245, Գ, էջ 397):

Դատաստանագրքի բոլոր ձեռագրերում (բացի մեկից) այս անվան տարբերակներն են՝ Տեսեթի, Տըսեթի, Տսէտէի, Տսէտեի, Ասեսեի, Վ. Բաստամյանցը գրում է (ծանոթագր. № 494), որ «որչափ և շատ է որոնել», այնուամենայնիվ այդպիսի մի անուն չի գտել ոչ Աստվածաշնչում և ոչ այլուր: Հենց դա էլ լավագույն ապացույցներից մեկն է, որ տվյալ անունը Դատաստանագրքի ձեռագրերում ազավաղված է: Ուղիղ ընթերցումը տալիս են Մատենադարանի № 2020 և 2678 (սրանց մասին տե՛ս ծանոթագր. № 149), ինչպես և Գ խմբագրութեան ձ և № 9513 ձեռագրերը. Ճ և № 9513 (թ. 400 ա)՝ Սեմէի, № 2020, թ. 41 ր՝ «Եւթներորդ գունդն Սեմէի» № 2678, թ. 336 ր՝ «Եւթներորդ դաս գունդն Սիմէի»: Այս անունը լայնորեն վկայված է Աստվածաշնչում. տե՛ս օրինակ՝ Ելք, 2, 17. Թիւք, Գ, 18, 21. Բթագ, Ժ2, 5, 7, 13. ԺԺ 16, 18. Գ, Թագ, Բ, 39 և այլուր: Դատելով նշված ձեռագրերից «Սեմէի», «Սեմէի» կամ Սիմէի» թեք ձևն է (սեռ. հոլով), մինչդեռ «Սեմէի» ուղիղ ձևն է. օրինակ՝ «Եւ այս են որդիք Գերսոնի՝ Լոբենի և Սեմէի» (Ելք, 2, 17 և այլուր): Սեռականն է՝ «Սեմեայ». ինչպես օրինակ՝ «Գունդն Ղոբենեայ և գունդն Սեմեայ» (Թիւք, Գ, 21) կամ «Փարեան ծառայք երկու Սեմեայ» (Գ Թագ. Բ, 39), «Եւ աղգ եղև Սեմեայ» (անդ): Բայց մենք թողնք անսփոփոխ № 2020 ձեռագրի ընթերցումը:

145. (ԱԲԳ, էջ 135, 248, 399) Պատրիարքական աթոռների ավագութեան կամ պատմի առումով գեղադատութեան հարցը եկեղեցու քննարկման առարկա է դարձել մի քանի անգամ: 325 թ. Նիկիայում գումարված առաջին տիեզերական ժողովն արդեն իր 2 և է կանոններով սահմանել էր, որ

եզիպտոսում «Աղեքսանդրի եպիսկոպոսն ամենացուն իշխեսցէ, վասն զի եւ Հռոմայեացոց եպիսկոպոսն այս սովորութիւն է, նոյնպէս եւ Անտիոքացոց» եւ «Նրուսաղէմի եպիսկոպոսն պատուեսցի»։ Ընդհանուր պատճառաբանութիւնն այն է, «զի մայրաքաղաքացն ըստ արժանիին պահեսցի պատին իւր»։ Պատրիարքական լաթոններն սկզբում ընդհանրապէս իրավահասարակ են եղել, տարբերվել են միայն «պատուի ազգաւ»։ Անտիոքի աթորը Միսիթարը ավագ է անվանում, հավանաբար, նկատի ունենալով 381 թ. Կոստանդինապոլսում գումարված երկրորդ տիեզերական ժողովի երկրորդ կանոնը։ Բայց այստեղ, ինչպէս եւ Նիկիական կանոններում, խոսքը ոչ թէ պատրիարքական աթոռների ավագութեան մասին է միմյանց նկատմամբ, այլ յուրաքանչյուրի մասին իր աշխարհում մյուս եպիսկոպոսութիւնների համեմատութեամբ։ Իսկ Անտիոքի աթորը ընդհանրապէս ավագ չի եղել, նրա համեմատութեամբ ավագ էր Աղեքսանդրիայի աթորը (տե՛ս Երիմիակ՝ Дж. С. Робертсон, История христианской церкви, т. I, СПб, 1890, էջ 284)։ Միսիթար Գոշը կարծում է, որ Յուստինիոս կայսրն է Կ. Պոլսում հաստատել պատրիարքական աթոր, իսկ Հովհաննէս Դրասխանակերտացին, օրինակ, հայտնում է, որ դա կատարել է Կոստանդուս որդի մեծին Կոստանդինոսի» (Պատմութիւն հայոց, Մոսկվա, 1853, էջ 28)։ Համենայն դեպս արդեն երկրորդ տիեզերական ժողովը (381 թ.) սահմանեց, որ «Կոստանդնուպոլսացոյ եպիսկոպոսն ունել զպատիւ աւագութեան յետ Հռոմայ եպիսկոպոսն, վասն զի է եւ սա նոր Հռոմ (Վանդալիւր հայոց, հ. Ա, էջ 276, կանոն Գ, ըստ հունա-սլաւոնական կանոնագրքի կանոն Բ. տե՛ս Книга правил...)»։

Այս կարգը հաստատեց նաեւ Քաղկեդոնի ժողովը (կանոն 28) եւ 692 թ. գումարված Տրուլլի կամ Հինգ-վեցյան ժողովը (կանոն 36)։ Այս նույն կանոնով հաստատվել է պատրիարքական աթոռների ավագութեան հետեւյալ կարգը. Հռոմ, Կ. Պոլիս, Աղեքսանդրիա, Անտիոք, Նրուսաղէմ (տե՛ս Книга правил... էջ 7a)։

146. (ԱԲԳ) ...որք ունին զառաքելական զգեստ եւ զեմփոսոն հինգերկին (Ա, էջ 136, Բ, էջ 251, Գ, էջ 399)։

Գրվում է նաեւ եմփոս, եմփոսոն, եմփոսոս, եմփոս, էմփոս, էմփոսոս եւ այլն։ Բառ՝ հունարեն՝ ἑμψόσιον կամ ἑμψόσιον որ նշանակում է ուսանոց, «ի վերայ ուսոց կրելի» (ՆՃԲ)։ Իրավունք ունեին հագնելու միայն եպիսկոպոսները եւ ավելի բարձր աստիճանի հոգեւորականները։ «Եմփոսոն հինգերկին»—ն. Համբրոնացի բացատրում է. «Սուրա ունին զգեստ զառաքելականն, որ եմփոսոնն է հինգերկին՝ հինգերկին խաչիւր զարդարեալ» (Խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոց պատարագին, Վենետիկ, 1847, էջ 82, տե՛ս նաեւ Վ. Բաստամյանց, ծանոթագր. № 520)։

147. (ԱԳ) Սքեմ է եղաց աքալանու պնդնաւոր (Ա, էջ 136, Գ՝ 399)։

Աքալանու—վ. Բաստամյանցը բացատրում է. «Քերես հունական բառ է, բայց աղճատված է, և պետք է նշանակէ ժամաշապիկ, (ծանոթագր. № 522)։ Ըստ Հ. Անատոյանի. «Հատվածը ճիշտ տպված չէ. պետք է սրբագրել այսպէս. «...աքական ու պնդնաւոր եւ շուրջառ...» (Հայերէն նոր բառեր հին մատենագրութեան մէջ, Վենետիկ, 1913, էջ 57)։ Հ. Անատոյանը բառավերջի ու-ն անջատել է դարձրել է շաղկապ, անուանելով, որ բոլոր ձեռագրերը ունեն աքալանու, իսկ մի ձեռագիր՝ Զ, աքալանու։ Այս եւ մի քանի այլ պատճառներով Գրիգոր վ. Սարգսյանը իրավացիորեն մերժել է այս բացատրութիւնը, իր հերթին բացատրելով. «Աք, մեզի ծանոթ հայերէն ոտք բառն է. Աքալանն ալ, բնականաբար, ոտքի հետ կապ մ' ունեցող (ոտնակա)»։ Բայց հոս խոսքն է եկեղեցական զգեստի մը վրա. ուրեմն աքալան կը նշանակէ մինչև ոտքը հասնող զգեստ մը։ Արդ այն զգեստին որ մինչև ոտքը կը հասնի, լատիները կ'ըսեն ոտնակա=Talaris (tallo, onis), այսինքն զգեստ մը որ մինչև tallo=կրունկը կը հասնի. կը հետևի ուրեմն որ անոց vestis Talaris բառը՝ մեր աքալանն է. եւ բնագրի իմաստն յայտնի է որ բառին իմաստն է ներքազոյն օրրազան զգեստ, այսինքն շապիկ...»։ Գրիգոր վ. Սարգսյանը աքալանու համարում է գործիական հոլով եւ բառակապակցութիւնը թարգմանում է «պնդնաւոր աքալանով» (Պիտոգրայութեան «Հայերէն նոր բառեր»—ուն, Բազմավէպ, 1927, էջ 15—16)։

Այս բացատրութիւնը հաստատվում է նաեւ ԲԳ խմբագրութիւններով. Բ՝ «կարգ է եղաց աքականու պնդնաւոր (սպիտակ հանդերձ մինչև ծածակը գտնու»)» (էջ 253), Գ՝ «կարգ է եղաց սպիտակ հանդերձ մինչև ծածակը գտնու՝ աքականաւ պնդնաւոր» (էջ 399). Հին հայ զգեստների մասին տե՛ս Ներսէս Համբրոնացի, Խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոց պատարագին, Վենետիկ, 1847, մասնավորապէս՝ էջ 145—153, եւ Վարդան վ. Հացունի, Պատմութիւն հին հայ տարագին, Վենետիկ, 1923)։

148. (Ա) Են Ե ի կանանց սարկաւազով ձեռնադրեալ, որք կոչին սարկաւազումիք (Ա, էջ 136, Բ, էջ 257, Գ, էջ 400):

Ա խմբագրութեան բոլոր ձեռագրերը ունեն Ե ի կանանց սարկաւազուն (Զ սարկաւազունք) ձեռնադրել...

Քանի որ այս տողից առաջ բնագրում խոսքն այն մասին է. թե ինչ է սարկաւազների «գործը»՝ իրավունք-պարտականութիւնները, ապա ստացվում է, որ սարկաւազները սարկաւազունի ձեռնադրելու իրավունք ունեն, մի բան որ ակնհայտորեն ճիշտ չէ։ Այդ պատճառով բնագիրը սրբագրեցինք համաձայն ԲԳ խմբագրութեան, նկատի ունենալով նաև Զ ձեռագիրը։

149. (ԱԲԳ, էջք 137, 253—259, 400) Դատաստանագրքի բոլոր ձեռագրերում, բացի մեկ դրահորից եկեղեցու դասերի հերթականութիւնը, սկսած յոթերորդ դասից, խախտված է։ Եկեղեցու դասերը ստեղծվել են աստիճանաբար և հասել կանոնիկ թվին III—IV դարերում։ Եկեղեցական կանոնական գաղափարի մեջ եկեղեցու դասերի դասական շարակարգը իր վերջնական՝ ձեռնկերպումն է ստացել ամենուրեք IV դարում։ Մեր մատենագրութեան մեջ ևս, սկսած Մովսէս Կաղանկատվացուց մինչև Գրիգոր Տաթևացին, արտահայտվել է այդ դասական շարակարգը. միակ շեղումը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքին էր։ Այսպես.

Կաղանկատվացի ¹	Դատաստանագրքի ²	Անանիա Մոկացի ³	Լամբրոնացի ⁴	Օրբելյան ⁵	Մխիթար Գոշ	Գոշ ձեռ. Ե	ձեռ. № 2678 ⁶ № 717 ⁷	ձեռ. № 2020 ⁸ № 2118 ⁹	Դիմելի Դատաստանագրքի ¹⁰
Գործարք Արքեպսկի	Գործարք Արքեպսկի	Գործարք Արքեպսկի	Գործարք Արքեպսկի	Գործարք Արքեպսկի	Գործարք Արքեպսկի	Գործարք Արքեպսկի	Հրապարակված		
Մտապաշտ	Մտապաշտ	Մտապաշտ	Մտապաշտ	Մտապաշտ	Մտապաշտ	Մտապաշտ	Մտապաշտ	Մտապաշտ	
Տպս	Տպս	Տպս	Տպս	Տպս	Տպս	Տպս	Տպս	Տպս	
Քհն	Քհն	Քհն	Քհն	Քհն	Քհն	Քհն	Քհն	Քհն	
Սրկվ	Սրկվ	Սրկվ	Սրկվ	Սրկվ	Սրկվ	Սրկվ	Սրկվ	Սրկվ	
Կեսարկվ	Կեսարկվ	Կեսարկվ	Կեսարկվ	Կեսարկվ	Կեսարկվ	Կեսարկվ	Կեսարկվ	Կեսարկվ	
Ընթրց	Ընթրց	Ընթրց	Ընթրց	Ընթրց	Ընթրց	Ընթրց	Ընթրց	Ընթրց	
Փաղաք	Փաղաք	Փաղաք	Փաղաք	Փաղաք	Փաղաք	Փաղաք	Փաղաք	Փաղաք	

Նույն շարակարգն է տալիս նաև Հովհան Արճիշեցին (ԺԳ դար, տե՛ս Մեկնութիւն ահաւոր խորհրդոյ սրբոյ պատարագին, Էմիածին, 1860, էջ 20—21 և այլուր)։ Ինչպես տեսնում ենք, եկեղեցական դասերի շարակարգը, բոլոր դեպքերում, ընթանում է բարձրագույն դասից դեպի ցածրագույն, աստիճանական նվազմամբ։ Շարակարգը կարող է ընթանալ նաև հակառակ ուղղութեամբ՝ ցածրից բարձր, բայց դարձյալ աստիճանական հերթականութեամբ։ Ամեն պարագայի, շարակարգը, լինի վայրենիքաց թե վերջնիքաց, միշտ կազմում է ուղիղ գծի։ Միակ բացառութիւնը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքին է, որտեղ շարակարգը ոչ թե ուղղագիծ է, այլ՝ կորագիծ։ Դատաստանագրքում շարակարգը սկսվում բարձրագույն դասից և ընդունված ու ընդհանուր ձեռք իջնում է մինչև վերջորդ դասը՝ սարկաւազը, բայց սկսած յոթերորդ դասից հաջորդականութեամբ խախտվում է և հաջորդ երեք ցածր դասերի տեղ նշվում են. կես սարկաւազի փոխարեն եպիսկոպոսը, զրակարգացի՝ կաթողիկոսը և սաղմոսերգուի՝ պապը, ըստ որում վերջինը համարվում է «վերագոյն քան դամենեան, նմանալ քերթբէից»։

Հայագիտութեան մեջ այս հարցի շուրջ եղած տեսակետները բաժանվում են երկու խմբի։ Մի խմբի համար բնագրի եղծման հարց չկա, եկեղեցական դասերի շարակարգը համարվում է հեղինակային՝ մխիթարյան, և նշվում է, որ թե հայ եկեղեցին և թե Մխիթար Գոշը

1 Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, Թիֆլիս, 1912, էջ 309:

2 Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 47—48:

3 Թուղթ ընդդէմ Խոսրովու Անձնացուց, ձեռ. № 3062, Թ. 212 ա:

4 Խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցույ... Վենետիկ, 1847, էջ 82—85:

5 Պատմութիւն Նահանգին Սիսական, Թիֆլիս, 1910, էջ 108—111:

6 Թ. 335ա—335բ

7 Թ. 40բ—41բ

8 Թ. 40ա—44բ

9 Թ. 310բ—313ա

ընդունում են պապի գերիշխանությունը և նրան համարում են ընդհանուր քրիստոնեական եկեղեցու գլուխ (տե՛ս օրինակ՝ Ռ. Գր. Սաբալյան, Գրիգոր կաթողիկոս Անավարզեցի, Բազմավէպ, 1949, էջ 116, 119, Ռ. Ս. Կոզյան, Հայոց եկեղեցին, Քեյրուք, 1961, մասնավորապես՝ էջ 427—432, այս գրքի մասին տե՛ս Գր. Ծատ, Անդրադարձություններ (Հ. Ս. Կոզյանի «Հայոց եկեղեցին» գործին առիթով), Նրուսաղեմ, 1963 թ., Ն. եպս. Մովսիսյան, «Սիւնն» 1963, հունվար, էջ 14—18): Գիտնականների մյուս խումբը գտնում է, որ բնագիրը եղծված է, շարակարգը Դատաստանագրքում տոկա ձևով հեղինկային չէ. եղծումը կատարվել է պապի գերիշխանությունը շեղտելու նպատակով (տե՛ս Երինյակ՝ Վ. Բաստամյանց, ծանոթագր. № 540, 3 Կարստ, Kommentar, էջ 65—75): Այս եզրակացությունը հանում են շարակարգի ըստ էության քննությունից: Սկզբից եեթ ասենք, որ մենք եղծումը չենք տեսնում նրանում, որ ընդգծված է պապականության գաղափարը: Եղծումը կայանում է հենց նրանում, որ դա արված է անգիտակ ձևով, ոչ-գիտականորեն. մի բան, որ բնավ չի կարելի վերագրել Մխիթար Գոշին:

Հարցն ունի երկու կողմ՝ եկեղեցական-քաղաքական և բնագրադիտական: Նախ՝ առաջին կողմի մասին: Առաջին տեսակետի ներկայացուցիչները շեղուր գնում են հարցի եկեղեցական-քաղաքական կողմի վրա և այն հիմամբ, որ Դատաստանագրքում մի անգամ խոսք կա պապի գերազատության մասին, Մխիթար Գոշը հայտարարվում է պապականության գաղափարի կրող: Հստ որում անտեսվում է այն շատ կարևոր փաստը, որ այդպիսի եզրակացություն չի բխում ոչ Դատաստանագրքից իր ամբողջության մեջ, ոչ Մխիթարի մյուս գործերից (մանավանդ «Թուղթ»-ից) և ոչ էլ նրա հոգևոր-եկեղեցական գործունեությունից, որոնք հակառակն են հաստատում: Բայց, հնթադրենք, հակառակ իրականության, որ Մխիթար Գոշը ընդունում է պապի գերիշխանությունը քրիստոնեական եկեղեցու մեջ, և նրա եկեղեցա-քաղաքական կողմնորոշումը պապական է: Դա հաստատելու համար բնավ հարկ չկար եկեղեցու դասերի շարակարգը ներկայացնել այդպես անհմուտ ձևով՝ ստրկավագից հետո նշել մի անգամ արդեն իր տեղում հիշված եպիսկոպոսին և գրականության ու սաղմոսներգուի փոխարեն գնել կաթողիկոսին ու պապին: Ինչպես իրավագիտուն նկատում է Յ. Կարստը (Kommentar, էջ 67), Մխիթարի նման մեծ եկեղեցականն ու խորիմաց կանոնադետը չէր կարող չիմանալ, որ պապն ու կաթողիկոսը առանձին դասեր չեն կազմում: Պապը պատկանում է պատրիարքական դասին, կաթողիկոսը՝ կամ պատրիարքականին, եթե ընդունենք, որ հայ եկեղեցին ևս պատրիարքություն է կազմել, կամ արքեպիսկոպոսականին. ինչպես նշում են Կաղանկատպցին, Լամբրոնացին, Օրբելյանը: Բացի դրանից, եկեղեցու դասերի՝ Դատաստանագրքում տեղ գտած շարակարգի վերջին երեք կետերում արտահայտվել է հայ եկեղեցու ծեսի, մասնավորապես պատրիարքի արարողությանն որոշ կողմերի չիմացություն, որին չենք անդադառնում, որովհետև այդ մասին խոսել են Վ. Բաստամյանցն ու Յ. Կարստը և որը անկարելի է վերագրել հայ եկեղեցու մեծագույն վարպետներից մեկին՝ Մխիթար Գոշին: Կա շատ կարևոր մի փաստ ևս: Գիտենք, որ Ներսես Լամբրոնացին եկեղեցա-քաղաքական իր կողմնորոշմամբ հակված էր դեպի լատին արևմուտքը և պապականությունը: Այդ պատճառով սպասելի էր, որ հենց Ներսես Լամբրոնացին կդնի պապին առաջին տեղում եկեղեցական դասերի իր շարակարգում կամ հենց այդտեղ նրան կհայտարարի «վերագոյն քան զամենեսեան»: Մինչդեռ, Լամբրոնացին այդտեղ պապի անունն իսկ չի տալիս և թվարկում է եկեղեցու դասերը այն հերթականությամբ, որ շատ վաղուց ընդունված ու հաստատված էր քրիստոնեական եկեղեցում՝ թե Արևմուտքում և թե Արևելքում: Եթե դասաշարքում պապին առաջին տեղը չի տվել ինքը Լամբրոնացին, ապա առավել ևս նման բան անել չէր կարող Մխիթար Գոշը, որը ինչպես հայտնի է, դեմ էր միաբարական նկրտումներին և հայկական եկեղեցու անկախության ու ինքնուրույնության մեծ մարտիկներից էր: Ամեն պարագայի դիտելի է, որ եկեղեցա-քաղաքական կողմնորոշումը, պապի գերիշխանության ընդունումը և եկեղեցու դասերի շարակարգը բոլորովին տարբեր հարցեր են, ու մեկով չի կարելի արտահայտել մյուսը: Այդպիսի ամեն փորձ ակնհայտորեն բնագրի խաթարում է հատկանշում, մասնավորապես այնպիսի դեպքում, երբ բնագրի հեղինակը մեծ հոգևորական ու քաջահմուտ կանոնագետ է: Բնագրի եղծվածությունը նկատել են, նույնիսկ, գրիչները, որովհետև նրանցից ոմանք, Դատաստանագիրքը ընդօրինակելիս, չեն արտագրել 7, 8, 9-րդ կետերը և տեղը բաց են թողել: Եղծումը հաստատվում է նաև հետևյալ փաստով: Հայտնի է, որ եկեղեցու դասերի շարակարգը մեր մատենագրության մեջ մանրամասն նկարագրել են Լամբրոնացին, Մխիթարը և Օրբելյանը, որոնց զուգադրությունը շահեկան կլինեի հարցի համար, ուստի համեմատենք.

ՅԱՂԱԳՍ ԱՍՏԻՃԱՆԱՅ ԵՆԵՂԵԾՈՅ

Մխիթար Գոշ Ա խմբագրություն	Ներսես Լամբրոնացի	Ստեփանոս Օրբելյան
<p>Իսկ եկեղեցի որպէս հարսն մի գեղեցիկ, որ պահի ի համար մեծի փեսային՝ որդու թագաւորին եւ գլխի անհեալին յարկնէ գեղեցիկ կարգաւորութեամբ, որպէս զի նմանագոյն ինչ արքունական կարգաց յարգարկեցէ զպատիւն օրդու թագաւորին։ Սոյնպէս եւ եկեղեցի երկնային գետնուցն ընտանութիւն գիւրն կարգեաց զնմանութիւնն եւ զդասն ինն թուով, քանզի ի խորանին ինն դաս տեսանիք զընտաւուցն եւ զպաշտանէիցն, քանզի ոչ ամենեքեան միում պիտեմաւորեցան կայանիւ, այլ ըստ չափու արժանաւորութեանն առին զսպասաւորութիւն....</p>	<p>Եկեղեցի քրիստոնէից առաքելական խօսք հարսնացեալ երկնաւոր փեսային իւրով քրիստոսի՝ յօրինեաց զենեակ իւր պէսպէս սպասաւորաց պատմունձաօք ի պատիւ եւ ի փառս արքային իւրում Քրիստոսի։ Եւ զոր օրինակ խօսեալ որ ի հարսնութիւն որդու թագաւորի՝ հարկաւորապէս նման թագաւորական ապարանիցն պաճունէ զառաքատ իւր, այսպէս եւ սա խօսեալ երկնաւոր արքային որդու, եւ սպասեալ մտանել յառաքատ նորա, այժմ ի դասակարգութիւն համեմատութեան երկնաւոր քահանայապետութեանցն ուղղեաց զկանոն եւ զստորձան պաշտօնէից իւրոց. քանզի նոքա՝ որպէս այնորիկ խորհրդագրեցն պատմեցին մեզ, ոմանք անընդմեջարար են շուրջ ըզնկատուով....</p>	<p>Արդ՝ ի զալ քանին Աստուծոյ եւ անճառ մարգեղութեամբ յազատեին զնոյութիւնս մարդկային եւ գերութիւնէ նախաշարին, լուսաւորեալ երկնահորաւոր անտարանն, եւ վերստին ծնւնդեղեմաբ աւազանին որդիացոյց հօրն երկնաւորի։ Եւ զանճառելին հրեղինաց եւ հողեղինաց շնորհս ետ եւ պարգեւաց առատապէս մարդկան զմարմին իւր եւ զարին ի կերակուր, որով միացեալք լինին ընդ Աստուած եւ աստուածացեալք։ Եւ կոչէ զազգս մարդկան յերկնաւոր քահանայութիւնն տալով իշխանութիւն աստուածաւորար կապել եւ արձակել....</p>
<p>Առաջին դասը եկեղեցու՝ Պատրիարք, որք թարգմանին հայրապետք, որք ոմնիւ զաթոռ չորից անտարանշացն։</p>	<p>Արդ առաջին աստիճան է յեկեղեցի դաս պատրիարքաց, որ թարգմանին առաջին հարթ, այսինքն հայրապետք որք քաղմեալ կան ի վերայ երկրոս ի չորս մայրաքաղաքաց չորս աթոռն ուր անտարանիչքն գրեցին զանտարանսն։</p>	<p>առաջին դաս եկեղեցու՝ որք անընդմեջարար հուպ են յաստուածայինսն՝ հայրապետք, որ կոչին պատրիարքք որք քաղմեալ կան ի վերայ չորից աթոռոց անտարանշացն. եւ ոմնին սոքա մէ զտաքելականն բուր նախորդումսբ ըզգետատարին եւ արկանել եմիփորն հինգ կրկին. եւ գործ է նոցա ձեռնարել արքեպիսկոպոս ընդ չորս բաժինս աշխարհի. եւ հրաման տան աշխարհագումար մոլորոց։</p>
<p>Եւ արդ, տես զգաւրութիւն խորհրդոյն՝ փոխանակ շորքերեղպեան կենդանեացն եղան սուրբ անտարանիչքն, որ նշանակէ. գէժք մարդոյն զՄատթէս....</p>	<p>Եւ վասն զի նախ Մատթէոս գրեաց յնատիւք, պատրիարքն Անտիոքու գնախապատուութիւն ոմնի քան զայլոն. իսկ յետ նորա Մարկոս յԱղեքսանդրիայ, յաշորդ նորա պատրիարքն յետ սորա դասակարգեցաւ. եւ Ղուկաս ի Հռոմ գրեաց. որ Հռոմայն է՝ ըստ կարգի երրորդ էր</p>	<p>Իսկ Մարկոս՝ գէժք առիճուն նշանակի....</p>
<p>Իսկ գէժք եղին՝ նշանակէ զՂուկաս....</p>	<p>Իսկ գէժք արժուոյն՝ նշանակէ ըզմովհաննէս....</p>	

Միկիթար Գոշ և խմբագրություն	Ստեփանոս Օրբելյան
<p>Եւ գործ է հայրապետին ձեռնադրել զարհիպակոստս, որք են ընդ վիճակաւ ի շորս բաժնի տիեզերաց. նա տալ հրաման վասն ժողով առնելոյ:</p>	<p>Ներսէս Լամբրոնացի</p>
<p>Եւ գործ է հայրապետին ձեռնադրել զարհիպակոստս, որք են ընդ վիճակաւ ի շորս բաժնի տիեզերաց. նա տալ հրաման վասն ժողով առնելոյ:</p>	<p>Ներսէս Լամբրոնացի</p>
<p>Երկրորդ դասը եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոս, Սքեմ է նոցա աջականու պճղնատը եւ փլուզն եւ ի վերայ՝ եմիփորոն չորեքերկին: Եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապոլիտս եւ նաղըրել պատրիարքս:</p>	<p>Երկրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոս, Սքեմ է նոցա աջականու պճղնատը եւ փլուզն եւ ի վերայ՝ եմիփորոն չորեքերկին: Եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապոլիտս եւ նաղըրել պատրիարքս:</p>
<p>Երկրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոս, Սքեմ է նոցա աջականու պճղնատը եւ փլուզն եւ ի վերայ՝ եմիփորոն չորեքերկին: Եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապոլիտս եւ նաղըրել պատրիարքս:</p>	<p>Երկրորդ դաս աստիճանի եկեղեցւոյ են արքեպիսկոպոս, որ թարգմանին եպիսկոպոսապետք կալ առաջին եպիսկոպոսք. և զգետ է նոցա նոյն նափորոն բաղմախալ, և ի վերայ՝ եմիփորոն չորեքերկին: Եւ գործ է նորա ձեռնադրել զմետրապոլիտս, և օրհնել զմեռոնն սուրբ. և երբ արքեպիսկոպոսքն ունին իշխանութիւն ձեռնադրել զպատրիարքն իրեանց:</p>
<p>Երկրորդ դասը եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոս, Սքեմ է նոցա աջականու պճղնատը եւ փլուզն եւ ի վերայ՝ եմիփորոն չորեքերկին: Եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապոլիտս եւ նաղըրել պատրիարքս:</p>	<p>Երկրորդ դաս աստիճանի եկեղեցւոյ մետրապոլիտ, որ թարգմանին մայրաքաղաքայիք, որք ունին զնոյն սքեմ, բայց եմիփորոն երեքերկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոսն եւ արհնել</p>
<p>Երկրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոս, Սքեմ է նոցա աջականու պճղնատը եւ փլուզն եւ ի վերայ՝ եմիփորոն չորեքերկին: Եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապոլիտս եւ նաղըրել պատրիարքս:</p>	<p>Երկրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոս, Սքեմ է նոցա աջականու պճղնատը եւ փլուզն եւ ի վերայ՝ եմիփորոն չորեքերկին: Եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապոլիտս եւ նաղըրել պատրիարքս:</p>
<p>Երկրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոս, Սքեմ է նոցա աջականու պճղնատը եւ փլուզն եւ ի վերայ՝ եմիփորոն չորեքերկին: Եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապոլիտս եւ նաղըրել պատրիարքս:</p>	<p>Երկրորդ դաս աստիճանի եկեղեցւոյ մետրապոլիտ, որ թարգմանին մայրաքաղաքայիք, որք ունին զնոյն սքեմ, բայց եմիփորոն երեքերկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոսն եւ արհնել</p>
<p>Երկրորդ դաս եկեղեցւոյ՝ արքեպիսկոպոս, Սքեմ է նոցա աջականու պճղնատը եւ փլուզն եւ ի վերայ՝ եմիփորոն չորեքերկին: Եւ գործ է նոցա ձեռնադրել մետրապոլիտս եւ նաղըրել պատրիարքս:</p>	<p>Երկրորդ դաս աստիճանի եկեղեցւոյ մետրապոլիտ, որ թարգմանին մայրաքաղաքայիք, որք ունին զնոյն սքեմ, բայց եմիփորոն երեքերկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել եպիսկոպոսն եւ արհնել</p>

Միևիթար Գոշ և խմբագրութիւն	Ներսէս Լամբրոնացի	Ստեփանոս Օրբելլան
<p>ձէք կնքու վասն յանձնարարին արդանելոյ յա- րաքելական ձիթոյն, զոր պահէ եկեղեցի յա- ւելուածով: Եւ երեք մետրապոլիտոս ունին իշ- խանութիւն ձեռնադրել իւրեանց արքեպիսկո- պոս:</p>	<p>Եւ ձեռնադրել եպիսկոպոսս, և օրհնել ըզմի- տոնըն՝ արդանելով ի նա զպատրիարքական մի- րոնքն, զոր պահէ եկեղեցի յանելուածով, և երեք մետրապոլիտ ունին իշխանութիւն ձեռ- նադրել զարքեպիսկոպոս իւրեանց, սակայն ի նախապատիւ պատրիարքէն պարտի առնուլ զօրհնութիւն՝ սոցա հաճութեամբ և վկայու- թեամբ:</p>	<p>Եւ ձեռնադրել եպիսկոպոսս, և օրհնել ըզմի- տոնըն՝ արդանելով ի նա զպատրիարքական մի- րոնքն, զոր պահէ եկեղեցի յանելուածով, և երեք մետրապոլիտ ունին իշխանութիւն ձեռ- նադրել զարքեպիսկոպոս իւրեանց, սակայն ի նախապատիւ պատրիարքէն պարտի առնուլ զօրհնութիւն՝ սոցա հաճութեամբ և վկայու- թեամբ:</p>
<p>Զորորդ դաս եկեղեցւոյ՝ եպիսկոպոսունք են, որք ունին դնոյն զքիմ, բայց եմիփորոն կրկին: Գործ է նոցա ձեռնադրել զամենայն վիճակաւորս: Եւ երեք եպիսկոպոսունք ունին իշխանութիւն ձեռնադրել իւրեանց մետրապո- լիտ: Եւ գործ է նոցա յեղան արհնել և աւա- զան, և եւ յաճութեամբ:</p>	<p>Զորորդ դաս աստիճանի եկեղեցւոյ եպիս- կոպոսք որ թարգմանին այցելութե կամ տեսուչք, և զգնուն զնափորոն, և ի վերայ եմիփորոն կրկին միայն, և գործ է նոցա ձեռնադրել զա- մենայն վիճակաւորս, և զեղան օրհնել և զիւր և զաւազան և զիւր օծութեամբ: Ինչ և յայս է եպիսկոպոսի իշխանութիւն:</p>	<p>Զորորդ դաս եկեղեցւոյ՝ եպիսկոպոսք, որք կոչին այցելութե, և եւ իշխան ի վերայ դաս- ուաց, և սքեմ է նոցա նափորտ անխաչ սոսկ և եմիփորոն կրկին միայն, և գործ է նոցա ձեռնադրել երկրորդս և սարկաւազունս և օրհնել եկեղեցի և օծանել սեղան և աւազան, բայց ըզ- միտոնըն ի մեծապիս աթոռոյն առնու յիւրմէ մետրապոլիտ, և մետրապոլիտ՝ յիւրմէ արք- եպիսկոպոսին, զի իբր աստիճանօք ի վերուստ յայանի աստուածային շնորհն սկսեալ ի պատ- րիարքէն և զայ, հասանէ մինչ ի բնաւն վեր- ջինքն, որք են ժողովրդականք:</p>
<p>Զինգերորդ դաս եկեղեցւոյ՝ երկրորդն որք են քահանայք, և սքեմ է նոցա շուրջառ և զեր- կու ուսուղքն ուրար, այսինքն փակեղն և բաճ- կոնա իշխան կալ ի վերայ բնմին, և գործ է նոցա զկենարարն և զգրկականն կատարել և բաշխել արծանաւորացն, առնել մկրտութիւն</p>	<p>Զինգերորդ դաս աստիճանի եկեղեցւոյ երեւիտնք և պապոսք, որ թարգմանին քահա- նայք և երկրորդն, քահանայք ի քաղաքս լինին, և երկրորդն ի գերս և յազարակո, մի են եր- կաքան, բայց յաղաքս պատուոցն՝ անուամբ զանազանին, և զգնատ է նոցա նափորոն մի- կապոսք, որք են քահանայք և երկրորդն: Քա- հանայք ի քաղաքս լինին և երկրորդն՝ ի գերս և յազարակո, մի են երկաքան մի են, բայց յա- ղաքս պատուոյն անուամբ զանազանին: Բայց սքեմ է նոցա՝ նոցայն, բայց յեմիփորոնէ, զի</p>	<p>Զինգերորդ դաս եկեղեցւոյ՝ երկրորդն որք են քահանայք, և սքեմ է նոցա շուրջառ և զեր- կու ուսուղքն ուրար, այսինքն փակեղն և բաճ- կոնա իշխան կալ ի վերայ բնմին, և գործ է նոցա զկենարարն և զգրկականն կատարել և բաշխել արծանաւորացն, առնել մկրտութիւն</p>

Միտքաբերություն և խմբագրություն	Ներքին կառավարություն	Ստեփանոս Օրբելյան
<p>սոցալ փախչող միայն արկաններն ի վերջում երկուցունց ուսուցն, նորա և բանկոնալ իշխան կալ ի վերջում բնակին: Եւ գործ է նոցա պատարաբազ մատուցանել, եւ բաշխել զվեճաբանաբար մարմինն, եւ մկրտել, եւ աշխարհ մատուցանել, եւ խաղաղութիւն տալ: Եւ ուր եպիսկոպոսն չիլ լինի՝ աւրճնել զխաչն եւ զպատարաբան յըրբոսն: Եւ թէ հրաման արեալ իցէ ինչպիսի պոսէն, եւ զիսն աւժութեան իշխանութիւն ունի աւրճնել, եւ ձեռնադրել զանազանոս, եւ ըզփոխատն և զկրանաւորն:</p>	<p>այն առանց եմիփորոնի, զի սոցա ուրար միայն արկաններն զերկուսին ուսուցն, և գործ է նոցա պատարաբազ մատուցանել, և բաշխել զնոյն ժողովրդեանն, մկրտութիւն տանել, և աշխարհ մատուցանել, և խաղաղութիւն տալ ժողովրդեանն, առաջնորդել և զմեզս թողուլ: Եւ ոչ յալ ինչ համարձակել, այսինքն ոչ օրհնել սեղան և ոչ վիճակել զոր ասորիճանի: Եւ այլ եպիսկոպոսին պատրէ և իշխանութիւն:</p>	<p>առաւելմանոյ նոկիրացն և պատարաբազ ըսպաւ օրհնել խաչ: Եւ որ այլ ինչ կարգ է թրքիստանէլց: Եւ ուր խոստովանութիւն կատարելոցն եւ թողութիւն տալ մեղաց: Եւ զիս հօտն կարող է կապել և արձակել: Բայց զմեռն ոչ իշխան շարժել: Եւ զանկատար ձէլն զոր մետրապոլիտոսն եւ եպիսկոպոսն օրհնեն, զի մեռն որ է առաքելական ձէլ, եպիսկոպոսն միայն իշխէ շարժել: Եւ ի տարուջ մի անգամ շարժելով ի դաւառն օծանէ զձեռնադրեալսն ի քահանայից: Կարէ եւ արեւել զմանկունս անազանոս և փոխադատու, և տալ կարգ ասորիճարողաց եւ սարկաւազուհեաց:</p>
<p>վեցերորդ դասը՝ սարկաւազուհեան: Եւ սքեմ է նոցա նոյն, բայց հոյանի կալ, է առանց գատույ միայն, եւ զահեակ ուսուցն արկեալ զուրարն: Գործ է նոցա Աւետարան կարդալ եւ քարոզել, եւ զմաղղմայն, եւ զսկիհն, եւ զքոչոցն բերել ի սենեկէն ի սեղանն եւ ի սեղանոյն արտաքս զբաշխումն, եւ խունկ ծխել եւ արեւել որ ինչ միանգամ սպասարարութիւն է: Եւ նստիլ՝ ոչ ամենեկին, բայց ի գիշերոյն ցամառ առաւատին, եւ երբ հրամայէ քահանայն:</p>	<p>վեցերորդ դաս եկեղեցւոյ՝ դիակոնոս, որ քարոզմանին սպասարար, այսինքն սարկաւազուհե: Եւ զգեստ է նոցա պատմունան հոյանի առանց գատույ, և ուրար արկաններ զահեակ ուսուցն միայն: Եւ գործ է նոցա հրամանաւ քահանային աւետարան կարդալ, և քարոզել և վարդապետել՝ և զհայ պատարաբանին պատրաստել: Եւ զմաղղմայն և զսկիհն և զքոչոցն բերել ի սենեկէն ի սեղանն, և ի սեղանոյն ամեն արտաքս ի բաշխումն: Եւ ցին իշխանութիւն է և խուն ամել, և որ ինչ միանգամ սպասարարութիւն է՝ սպասարարեն, մինչև ի կատարել կարգաց ժամուցն ամենայնի:</p>	<p>վեցերորդ դաս եկեղեցւոյ՝ սարկաւազուհե որք են սպասարար եւ յալ լեզու դիակոնոս կոչին: Եւ զգեստ է նոցա հայաւ ազանիլ, հօլանի կալ և փախչող միայն զահեակ ուսուցն և բացաւ զխաղ սպասարարի սրբոյ բնակն և սեղանոյն և քահանայից: Եւ գործ է նոցա ամետարան կարդալ և քարոզել, խունկ արկանել և սպասարարել սրբոյ խորհրդոյն: Կրել զսկիհն և զմաղղմայն:</p>

Միւլթար Գոշ Ա խմբագրութիւն	Ներսես Համբարձումի	Ստեփանոս Օրբելյան
<p>նն եւ ի կանանց սարկաւազունք ձեռնա- ղըրնալք, որք կոչին սարկաւազունչիք, վասն բարոյիւր կանանց եւ ընթեանոյ Անտարան, զի մի մտցէ անդ այր, եւ մի նա արտաքս, քան զվանսն, ելանիցէ: Բայց յորժամ մկրտութիւն առնեն քահանայն, զան յաւաղանն, զի ըզ- կանայնն նորա լուանն չրով քառութեանն՝ ներքոյ վարագորդին: Սքեմ է նոցա ամենայն ինչ հաւատարաց, բայց ի ճակատն խաշ լի- նի, եւ քուշկին ի յաջմէ կողմանէ ի կախ ունե- լով: Մի ինչ նոր եւ անկարգ վարկիցս զայս, քանզի ի սրբոյ առաքելոյն աւանդութենէ ուսա- նիմք, քանզի ասէ՝ յանն առնեմ ձեզ զՓիլէ քոյր մեր, որ է սպասատր եկեղեցւոյն:</p>	<p>սատրք եւ քողածիգք, այսինքն սարկաւազ- իսկ կէս սարկաւազքն զքահանայապետականն պահեն զսպասարարութիւն եւ սոքա բերեն քա- հանային չուր առ ի լուանալ՝ յառաջ քան ըզ- խորհուրդ պատարագին, քահանային մերձ կալ եւ մոմեղէն ունել, եւ յորժամ սարկաւազ օրհնեն, կոչել, եւ քահանայապետին անսայթաքելի կա- տարել սպասարարութիւն:</p>	<p>Իսկ ի կանանց սարկաւազունչիք լինին զի ի կանանց վանա քարոզեն. զգնատ է նոցա հաւատարացն, փիլոն արկանել եւ ի ճակատն խաշ ունել եւ փոքրիկ ուրարն յաջմէ ի ներքոյ բազկին զհանգերչէն կամ զգօտտոյն ի կախ ունելով ելանէ ի բեմն եւ քարոզէ եւ ընթեանու աւետարան ոչ յամբոխին ի վերայ բեմին. ալ առանձին կամ յանկիւան ուրեք. բայց ի սուրբ խորհրդոյն սրասարարութիւն բնաւ մի չըպեմ- ցի որպէս արու սարկաւազունքն:</p>
<p>նըթներորդ դաս՝ Եպիփանիոսէն՝ զըլ- խաւորք սարկաւազաց: Մքեմ ունին զնոյնն, նոյնպէս հոլանի եւ անգլատի, եւ փակեղն զերկսեան ուսովքն. եւ իշխանութիւն ունին ձեռնադրել զքահանայս եւ արհնել զեկեղեցի,</p>	<p>նըթներորդ դաս իւրոյ եկեղեցւոյ՝ դիա- կոնք, որք են կէս սարկաւազաց. եւ ունին ըզ- գնատ որպէս զսարկաւազին՝ հոլանի անգլոսի, բայց զուրարն սոքա զահեակ բազկաւն ածեալ կապեն վերոյ արմկանն ի կախ ունելով կըր-</p>	<p>նըթներորդ դաս եկեղեցւոյ՝ դիակոն- կէս սարկաւազունք, եւ ունին զգնատ ըզսարկա- ւազաց. բայց ուրար յահեակ բազկին ի վերայ արմկանն, եւ կան հոլանի գօտելոյթ. եւ գործ է սոցա ընթեանով զառաքելական գրեանս լի-</p>

Միջնորդ Գոշ և խմբագրություն	Ներսես Նախկին	Ստեփանոս Օրբելյան
<p>և թէ հրաման առնուի ի կաթողիկոսին՝ եւ գիւղի աւտոֆեան:</p>	<p>կին. և գործ է նոցա առաքնալ կարգաւ, և գիւղապետի գաւազանն կրել և զմոսկէնան. և գիւղեցիքն նոցա զարդարեն և զգրտունս պահեն:</p>	<p>կեղեցիքն, և սպասաւորել տաճարին, կրել մոսկէնան և գիւղապետի գաւազանն, և պահել զգրտունս եկեղեցւոյն:</p>
<p>Ութնորդ դաս՝ գիւղապետը եպիսկոպոսաց՝ կաթողիկոսը, որք ունին զպատուականագոյն աթոռ՝ նմանեալ օբրովբէից: Սքեմ է նոցա նոյնպէս հոյանի եւ անգաւտի և փակեղն զերկոսին ուսալն: Բայց գործ է նոցա ձեռնագրել զեպիսկոպոսունս եւ ինքնակամ ապրեն զիւրն աւտոֆեան:</p>	<p>Ութնորդ դաս եկեղեցւոյ՝ անագանոսք, որ թարգմանին ընթերցողք. և ունին զնոյն ըզգեւտ պատմութեանի հոյանի, բաց յարարեն, և սոքա ոչ առանց գոտոյ, այլ գոտի կապեն ի վերայ պատմութեանին, որք արտաքոյ եկեղեցւոյն ելեալ, թէ կամին՝ մեկնակա զգնուլ մարթ է. և գործ է նոցա ընթերցուլ ըզմարգարէս և գրեալքս և զվարդապետականս:</p>	<p>Ութնորդ դաս եկեղեցւոյ՝ անագանոսք, որ կողին զրաւարդացք. ունին զգեւտ զնոյն եւ աղաբարեն, բայց ուրար ոչ և արտաքոյ եկեղեցւոյն զգնուն մեկնակ կտափս. և կան հոյանի. և գործ է նոցա ընթերցուլ մարգարէական եւ վարդապետական գրեանս:</p>
<p>Ինննորդ դաս՝ վերագոյն քան զամենեւեան՝ պապիաւս, նմանեալ քերովբէից: Սքեմ է նոցա նոյն՝ հոյանի եւ անգաւտի: Եւ գործ է նոցա կարգել զգաւս թաղաւորաց:</p>	<p>Ինննորդ դաս եկեղեցւոյ՝ փապաթ, որ թարգմանին երգեցողք. և գնուն որպէս զընթերցողքն. իսկ գործ է նոցա կանգնել և միայն երգել զալկուն և զմեսեդին:</p>	<p>Ինննորդ դաս եկեղեցւոյ՝ փապաթոսք, որք են սաղմոսերգողք. և զգեւտ և սքեմ է նոցա նոյն. և գործ է սաղմոսել և եղանակօք պաշտել յեկեղեցին զմայնաւորս և զարուեստիս այլ-լուիս և մեսեդի և որ ինչ այլ ինչ են:</p>

Այս համադրությունը կատարել է դեռ Յ. Կարստը (տե՛ս Kommentar, էջ 65—75, 132-րդ ծանոթագրությունն ամբողջական) և իրավագիտուն եկել այն եզրակացություն, որ համադրված հեղինակները, ավելի ղեկավարում, իրարից չէ որ քաղում են: Երեք ղեկավարում էլ բնագրերը իրենց մեծագույն մասով նույնն են ըստ էության, իսկ հաճախ նույնությունը բացի է: Բայց, որոշ հատվածներ ունեն Մխիթարն ու Օրբելյանը, և շունի ամբողջացին, կամ ունեն ամբողջացին ու Օրբելյանը, և շունի Մխիթարը, կամ ունեն ամբողջացին ու Մխիթարը, և շունի Օրբելյանը: Կան այլ կարգի նույնություն-տարբերություններ ևս (օրինակ՝ բառերի, տերմինների և այլն): Այս փաստերից հետևում է, որ համադրված բնագրերը ծագում են ոչ թե մեկը մյուսից, այլ յուրաքանչյուրն առանձին ծագում է երեքի համար էլ ընդհանուր նույն աղբյուրից, որով, իհարկե, չենք բացառում, որ Մխիթարը կարող էր իր ձեռքի տակ ունենալ ամբողջացու գործը, իսկ Օրբելյանը՝ երկուսին էլ: Դասերի հերթականությունը երեք բնագրում էլ մինչև վեցերորդ դարը ներառյալ ընթանում է նույնությամբ. սկսած յոթերորդ դարից ամբողջացին ու Օրբելյանը դարձյալ շարունակում են նույնությամբ՝ համապատասխան դասական շարքին, և միայն Դատաստանագրքին է, որ շեղվում է թե այդ շարքից, թե ամբողջացուց ու Օրբելյանից և թե ընդհանուր աղբյուրից: Այնհայտ է, որ այդ շեղումը հեղինակային չէ, հենց թեկուզ այն պատճառով, որ Մխիթարը իր աղբյուրների մեջ միջամտություն անելու սովորություն չուներ. նա բերում է աղբյուրը այնպես, ինչպես կա, և հետո միայն արտահայտում իր վերաբերմունքը:

Որ Դատաստանագրքի ցայդ հայտնի ձեռագրերում եկեղեցական դասերի շարակարգը, այնպես, ինչպես հասել է մեզ, հեղինակին չէ և աղավաղվել է հետագայում, հաստատվում է նաև ձեռագրական ծանրակշիռ փաստով՝ Դատաստանագրքի Ե (= Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 6398) գրչագրով: Այս ձեռագիրը ընդօրինակված է 1425 թ. առաջ, վատահարաբ կարելի է ասել՝ ԺԳ դարում, իսկ որոշ տվյալներ կարող են հիմք դառնալ նույնիսկ ենթադրելու, որ ԺԳ դարի ընդօրինակություն է. գրչագիրը պատկանում է Ա խմբագրության: Դատաստանագրքի ցարդ հայտնի ձեռագրերից սա միակն է, որտեղ եկեղեցու դասերը թվարկված են ընդունված դասական հերթականությամբ (նման ամբողջացում, Օրբելյանին և այլոց)։ № 6398 ձեռագիրը մուտք է գործել Մատենադարան 1920—30 թթ. ժամանակահատվածում (տե՛ս Օ. Եզանյան, Մատենադարանի ձեռագրական հավաքածուները, Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Ա, Երևան, 1965, էջ 123—124, 128), ուստի Վ. Բաստամյանցը չէր կարող օգտագործել այն Դատաստանագրքի բնագիրը, մասնավորապես եկեղեցու դասերին վերաբերող քննելի հատվածը, կազմելու Ուսումնասիրողները, ի մասնավորի Մխիթարյան հայրերը ևս, չէին կարող նկատի ունենալ այս ձեռագիրը վերը բերված իրենց տեսակետների համար, որովհետև № 6398 գրչագիրը նոր միայն գրվում է շրջանառության մեջ: Փանի որ շարակարգը № 6398 ձեռագրում եղծված չէ, այդ պատճառով սույն հրատարակության հատվածում եկեղեցու դասերի 7, 8, 9-րդ աստիճանները տվել ենք ըստ ձեռագրի: Ինչերորդ դարը ըստ ձեռագրի այսպես է. «Ենեներորդ դաս փառալի որ են սաղմու երգող սբեմ է նոցա ոչ այլ ինչ զգեստու Երևիլ քայց ի կղերիկուսացն բոլոր պատմունեաց և եպիտակ ունել պարեգատկունս ևգործ է նոցա երգել զաղմոսս և ձայնիլ ըստ ողորգքսն և յես կատարման պատարագին առնել սկիւն եղբ գեացն սրբութեան մատուցանել քանալային առ ի յարհնուել և երգել ասելով աւրհնեցից ցուէր յամենայն ժամ աւրհնեցէ և դուք մանկունք ցուէր եղիցի անուն տեառն աւրհնել յայսմ հետ է մինչև յալիտեմ և բնկալալի աւրհնութիւն աւճակին յեկեղեցին: Արդ է յես այսմ և այլ գործ հայրապետի գոր և փառեզի պապ անուանեն.....»: Այստեղ հատվածը՝ «աւրհնեցից ցուէր.... զի քաղցր է տու» և դրան նախորդող («և յետ կատարման») ու հաջորդող («արձակին յեկեղեցին») տողերը Պատարագամատուցից են (տե՛ս Ն. Յ. Գաբրիելյան, Սբազան պատարագամատուցի Հայոց, Վիեննա, 1897, էջ 568 և այլուր, Խորհրդատեւոր սրբազան պատարագի ըստ արարողութեան Հայաստանեայց առաքելական սուրբ եկեղեցւոյ, 1927, Երուսաղեմ. նաև Սաղմոս 13, ԺԶԲ. Ա. Պետր. Բ, 3 ժամագիրք, 1886. էջ 151—2, 202—203, 260 և այլուր), որ ակնհայտորեն գրչի ներմուծություն է, ուստի դուրս թողինք բնագրից: Այս առիթով ուշադրության արժանի է երկու շատ կարևոր հանգամանք:

Առաջին. ընթերցողը հավանաբար կնկատի, որ Ե (= № 6398) ձեռագրում 7 և մանավանդ 8, 9-րդ կետերի շարադրանքը (լեզուն, նկարագրությունը և այլն) տարբերվում է մյուս կետերի (և առհասարակ Դատաստանագրքի) շարադրանքից, որով այն, թվում է,

հեղինակային չէ: Այս պարագային կարող է առհասարակ անիրավացի համարվել բնագրի համապատասխան կետերը ծ ձեռագրի համաձայն սրբագրելու փորձը: Առ այդ պետք է դիտել հետևյալը. եթե ծ ձեռագրում շարադրանքը տարբերվեր բնագրից միայն նշված կետերում, կասկածանքը, թերևս, իրավացի կլիներ: Սակայն այս ձեռագրի գրիչը, այդ առումով, ինչ-որ չափով ազատ է վարվել ամբողջ բնագրի հետ, մեղ-տեղ իրար է միացրել մի քանի հոդված, տեղ-տեղ հոդվածներ է բաց թողել, լեզվական առումով՝ բնագիրը ընդօրինակել է ոչ թե տառացի հարազատությամբ, այլ յուրովի և այլն, բայց ըստ էության, բովանդակության առումով միշտ հարազատ է մնացել բնագրին: Այս հիմամբ, եթե ընդունենու էլ լինենք, որ քննելի կետերի շարադրանքը (լեզուն, ինչ-ինչ հավելումներ, որի օրինակը տեսանք Պատարագամատուցից ներմուծված հատվածով, և այլն) հեղինակային չէ, ապա դրանց բովանդակությունը ըստ էության և, մանավանդ, դասերի հերթականությունը պետք է հեղինակային լինի:

Երկրորդ. խոսքը Դատաստանագրքի Ա խմբագրության ձեռագրերի ճյուղագրության մասին է ընդհանրապես և հնագույն գրագրերի մասին՝ մասնավորապես: Դեռևս 1848 թ. Դ. Ալիշանը (Յաղագս իսկագիր և Նախագաղափար օրինակի գրոցն Դատաստանի Մխիթարայ Գոշի, Բազմավէպ, 1848, էջ 117—122. Ձեռագիր Մխիթարայ Գոշի, Բազմավէպ, 1848, էջ 154—155) այն հաստատ համոզումն էր հայտնել, որ Դատաստանագրքի վենետիկյան հնագույն գրչագիրը՝ № 1237 (= մեր տարընթերցվածքերում Ա) Մխիթար Գոշի ինքնագիրն է: Այս պարագային, բնական է, եկեղեցական դասերի շարակարգը ևս պետք է հեղինակային համարվի: Բայց հետագայում նախ՝ Զ. Ոսկյանը (Մխիթար Գոշ, Հանգչե ամսօրեայ, 1926, էջ 25—35), ապա՝ Վ. Հացունին (Դատաստանագրքի Մխիթար Գոշի և հրճագոյն օրինակներ, Բազմավէպ, 1942, էջ 4—9) հիմնավորապես փաստարկեցին, որ վենետիկյան հնագույն ձեռագիրը (№ 1237) հեղինակի ինքնագիր օրինակը չէ: Նույնաման մի վաճակ էր ստեղծվել նաև Զմմառի հնագույն գրչագրի առնչությամբ: Թեև 1926 թ. Զ. Ոսկյանը ցույց էր տվել, հիմնվելով ձեռագրի հիշատակարանի վրա, որ այն 1240թ. ընդօրինակություն է (նշված աշխ. էջ 32), բայց Վ. Հացունին (նշվ. աշխ.) համոզում հայտնեց, որ Զմմառի ձեռագիրը Դատաստանագրքի երկրորդ օրինակն է հեղինակի ինքնագրից հետո, ընդօրինակված անմիջականորեն այս վերջինից: Զ. Մարյանը Զմմառի ձեռագրի մեջ երկու տարբեր գրչություն է տեսնում՝ «առաջին մասը հնագույն քան 1240 թվականը», և միայն երկրորդ մասը գրված 1240 թ. (Զ. Մարյանի աշխատությունից օգտվում ենք Վ. Հովհաննիսյանի ստորև հիշատակվող հոդվածի միջոցով): Սակայն Զ. Կետիկյանը ևս այն կարծիքին է, որ Զմմառի ձեռագիրը մի գրչի գործ է, ընդօրինակված 1240 թ. (Զմմառու ձեռագիր Դատաստանագրքի քվականը, Բազմավէպ, 1952, էջ 152—154): Նշենք նաև, որ խնդրո առարկա հարցին հատուկ հոդվածով անդրադարձել է Վ. Հովհաննիսյանը (Մխիթար Գոշի Ս. Ղազարու թիվ 1237 ձեռագիրը և 225-րդ կանոնը, Բազմավէպ, 1960, էջ 266—273), բայց հոդվածը մնացել է շարունակելի իր այն մասով, ուր խոսք պետք է լինի քննարկվող հարցի մասին: Այսպիսով, թվում է, թե հարցը լուծվում է և եկեղեցական դասերի շարակարգը իր քննելի մասով չի առնչվում անմիջականորեն հեղինակի՝ Մխիթար Գոշի հետ, ինչպես իրավացիորեն նշել է նաև Ա. Մնացականյանը (Գրական քերթ, 8 փետրվար, 1963 թ.): Այս հարցի շուրջ նոր նյութեր գտնելու մեր որոնումները որոշ արդյունք տվեցին: Մատենագրանի ձեռագրաց ցուցակների Ա և Բ հատորների միջոցով մենք ծանոթացանք մեր № 1—6000 ձեռագրերի բովանդակությունների նկարագրությանը և, որքան թույլ էր տալիս այս վերջինը, առանձնացրինք շուրջ 100 ձեռագրեր, որոնց մեջ ենթադրվում էր ակնկալվող նյութի առկայություն: Մտնոթությունը այս 100 ձեռագրերի հետ ցույց տվեց, որ դրանցից միայն չորսն են պարունակում քննվող հարցին վերաբերող նյութ. այդ ձեռագրերն են՝ № 717, 2020, 2118, 2678, ըստ որում անտեսում ենք այն ձեռագրերը, որոնցում եկեղեցու դասերի շարակարգը քաղված է ներսես Լամբրոնացուց: № 717 ձեռագրում (ԺԸ դար ըստ ցուցակի, թ. 40բ—41բ) հետաքրքրող նյութի վերնագիրն է «Վասն ինն դասուց եկեղեցույ», № 2678 ձեռագրում (1426—1476 թթ. ցտցուցակի, թ. 335ա—335բ)՝ «Տոմար եկեղեցույ աստուծոյ»: Այս ձեռագրերում շարակարգը դասական է: Սրանք ծագում են կամ մեկը մյուսից, կամ ընդհանուր երրորդ աղբյուրից, որովհետև բառացիորեն նույնական են: Այս աղբյուրը կամ համառոտություն է նույն այն աղբյուրի, որից քաղել են Լամբրոնացին, Մխիթարն ու Ստեփանոսը և կամ, որ շատ ավելի հավանական է, № 2678 (նաև 717) ձեռագրի բնագիրը համառոտություն է Լամբրոնացուց կամ Մխիթարից, ավելի շուտ վերջինից:

ենթադրությունը, որ № 2678 ձեռագրում եղած այս բնագիրը համառոտություն է ոչ թե լամբրոնացու գործից, այլ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրից, շահում է նաև հետևյալ փաստից: № 2678 ձեռագրում եկեղեցական դասերի շարակարգից անմիջապես հետո, «վասն երկնաւոր քահանայապետութեանցն. Գաբրիէլ է իմաստնոյ» վերնագրով կա հետևյալ բնագիրը, որի սկզբնատողն է. «Առաքելական տրւութիւնն պարզ և յայտնի մեզ ցուցանէ է դաս և զանազան իւրաքանչիւրոցն ասէ. Հրեշտակ և Հրեշտակապետ...»: Այս բնագիրը բառացիորեն նույնական է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրին սկսած էջ 132 տող 27-ից մինչև էջ 134 տող 11: Տարբերությունը Դատաստանագրի և այս ձեռագրի միջև այն է, որ Դատաստանագրում նախ՝ երկնային քահանայապետությունն է, հետո՝ եկեղեցականը, իսկ № 2678 ձեռագրում հակառակն է: Արդ, եթե երկնային քահանայապետության մասին բնագրի հեղինակը Գաբրիէլ իմաստունն է, ինչպես նշված է վերնագրում, ապա մեր ձեռքի տակ է Մխիթար Գոշի աղբյուրը, իսկ եթե Գաբրիէլը հեղինակ չէ, ապա Դատաստանագրից քաղվածք կատարողն է: Երկու դեպքում էլ № 2678 ձեռագիրը տալիս է և իրավունք և հնարավորություն զուգադրելու Դատաստանագրի համապատասխան հատվածը այս բնագրի հետ և անհրաժեշտության դեպքում ճշտել-սրբագրել առաջինը: Այս հանգամանքը եթե նույնանման հնարավորություն չի տալիս եկեղեցու դասերին վերաբերող հատվածի նկատմամբ, որովհետև № 2678 ձեռագրում տվյալ բնագիրը համառոտված է, ապա գոնե թույլ է տալիս մտածելու, որ № 2678 ձեռագրում հերթականությունը արտահայտում է եկեղեցու դասերի հաջորդականությունը այն ձևով, որ սկզբնապես եղել է Դատաստանագրում որպես հեղինակային շարակարգ: Քանի որ № 2678 ձեռագրում շարակարգը դասականն է, դասերի վերից-վար բնթացող ուղղվածը հաջորդականությամբ, ապա ակնհայտ է, որ դասերի հաջորդականությունը այդպիսին պետք է լիներ և այն բնագրում, որի համառոտությունն է № 2678 ձեռագրի հատվածը, և որի հաստատումը տալիս է մեզ նաև № 6398 ձեռագիրը:

№ 2118 ձեռագրում (ժԴ դար բստ ցուցակի, թ. 310բ—313ա) եղած բնագրական միավորը արտահայտում է Դատաստանագրի հետևյալ հատվածը. սկսած էջ 135, տող 8 (տպագրով 246) — «Առաջին դասը եկեղեցւոյ՝ Պատրիարք...» մինչև Մին հոգիվածի վերջը, որ է այսպես. «զի թէ տուն թագաւորի բստ այսմ աւրիմակի վարի, որչափ առանել տուն երկնաւոր թագաւորին Քրիստոսի» = աստանձօր աւառեցաւ գիրս յիշեցաւ զանուն»: № 2118 ձեռագրի բնագրական միավորը քաղված է Դատաստանագրի Ա խմբագրությունից, թվում է՝ այս վերջինի ձեռագրերի այն ենթախմբից, որին պատկանում են 2 և է գրչագրերը: Եկեղեցական դասերի շարակարգը եղծված ձևով է, և առահասարակ այս ձեռագիրը էական բան չի տալիս:

Ավելի ուշագրավ է № 2020 ձեռագիրը (ժԴ դար բստ ցուցակի, թ. 40ա—44բ): Մեզ հետաքրքրող բնագիրը վերնագիր չունի և սկսվում է այսպես. «Եւ երիցս երեք են երկնաւոր զարութիւնքն. առաջինն՝ աթոռք, և քերորէք, և սերորէք՝ առաջին քահանայապետութիւն գտլով. եւ երկրորդ՝ տերութիւնք, զարութիւնք, և իշխանութիւնք. եւ երրորդն՝ պետքն, հրեշտակապետքն և հրեշտակքն: Եւ երեք շարժումն են հրեշտակաց՝ զնդաձև, և շրջապալաբար, և ուղղակի: Իսկ սուրբն Դիոնեսիոս պարծանքն աթենացոց արիսպապացի...» սկսած Դատաստանագրի էջ 132 տող 31-ից (տպագիրը 240 էջից) մինչև էջ 137 տող 36: Ձեռագրում վերջին տողն է. «Եւ զտեղիս իւրաքանչիւր կայանիցն որոշեաց և զգործն յայտնեաց ինն դասս ևս ի պաղատան իւր, որ կա մինչև ցայտաբ, զոր ոչ է պատշաճ աստ զընելու: Բնագիրը այսձեռագրում, ի տարբերություն № 2118 ձեռագրից, ընդօրինակված է Բ խմբագրությունից (նույնությունը Գ խմբագրության հետ այնքան է, որքան այս վերջինը համապատասխանում է Բ խմբագրությանը): № 2020 ձեռագրում ևս եկեղեցական դասերի շարակարգը եղծված է, և եթե այս տեսակետից նշված ձեռագիրը ոչինչ չի տալիս, ապա ընդհանրապես հաստատում է, որ Դատաստանագրի հեղինակային օրինակից ծագել են այլ ձեռագրեր ևս, բացի գոյություն ունեցող հնագույն ձեռագրերից: Տեսանք, որ № 2020 ձեռագրում մեզ հետաքրքրող բնագրի սկիզբը տարբերվում է Դատաստանագրի բոլոր ձեռագրերից: Մի օրինակ ևս. Դատաստանագրի բոլոր ձեռագրերում հետևյալ տողը այսպես է. «Եւ Թիմոթէոսը՝ գոմղն Տեսեղի» կամ՝ Ասեսեղի. Տրեսեղի, Տեսեղի: Առաջինը որ Աստվածաշնչում այսպիսի անուն չկա, հետևապես բնագիրը դարձյալ աղավաղված է: Ընդուն ընթերցումը տալիս են № 2020 և 2678 ձեռագրերը. «Եւ Թիմոթէոսը՝ գոմղն Սեսեղի» (Միմեղի): Քանի որ այս ձեռագրերի օգտագործվող բնագրական միավորները ընդօրինակված են Դատաստանագրից (№ 2678 ձեռագրի համար վերը նշված վերապահությամբ), որի ցարք հայտնի

ձեռագրերը, այդ թվում և հեղինակային գրչագրից ընդօրինակված համարվողները, չունեն «Մեմէի», նշանակում է № 2020 և 2678-ի բնագրերը գաղափարված են հեղինակային օրինակից ծագող մի այնպիսի ձեռագրից, որը կազմում է այլ ճյուղ, քան այն ճյուղը, որից ընձուղվել են Դատաստանագրքի հնագույն ձեռագրերը: Ամփոփելով վերը շարադրվածը՝ պետք է ասենք, որ Դատաստանագրքի հեղինակային օրինակից ձեռագրերը բազմացել են մի քանի ճյուղով: Վենետիկ-Ջամատյան ճյուղ՝ աղավաղված շարակարգով, № 2020 ձեռագրերիճյուղ—թեև աղավաղված շարակարգով, բայց այլ դեպքերում ուրիշ և ճիշտ ընթերցումներով, քան ունի նախորդ ճյուղը, № 2678 ձեռագրի ճյուղ—դասական շարակարգով և այլ ճիշտ ընթերցումներով, որ դարձյալ չունի առաջին ճյուղը, և վերջապես № 6398 ձեռագրերի ճյուղը (եթե սա պետք է առանձին ճյուղ համարվի № 2678-ի համեմատությամբ) դարձյալ դասական շարակարգով: Հենց այս երկու ձեռագրերը, փոխադարձաբար իրար հաստատելով, միաժամանակ հաստատում են նաև, որ եկեղեցական դասերի շարակարգը Դատաստանագրքի հնագույն ձեռագրերում հեղինակային չէ, եղծված է, և իրավունք ու հնարավորություն են տալիս սրբագրել բնագիրը՝ վերականգնելով հեղինակայինը: Կա մի հանգամանք ևս: Մխիթարը գրում է. «Արդ, յայտ է յաւերածոյ եկեղեցեաց խանգարիլ եւ այս կարգի, եւ զկնի՝ ի հեղգութենէ ուղղաց»: Այդ պատճառով «զայս ոչ վայրապար ինչ եղաք ի՝ գիրս դատաստանի», որովհետև այդ բարեկարգութեան խախտվածութեան պատճառով «պարտին Հայք ի Յունաց, որպէս Աղուանիցն ուսուցանէ Պատմութիւն եւ այլք»: Ուստի Մխիթարը պետք է անպայման ճիշտ շարակարգը դնէր և ըստ այդմ ներկայացնէր նվիրապետությունը, որպեսզի հայերը այլևս չպարտվեն «ի Յունաց և ի Փռանդաց»:

Գ խմբագրության մեջ եկեղեցու դասերի շարակարգում 7, 8, 9-րդ կետերը թողեցինք այնպես, ինչպես են այս խմբագրության ձեռագրերում:

150. (ԱԳ) Առաջին դաս պաղատանն (Գ+ որէ դարպաս) եղենդիարհ.... (Ա, էջ 138, Գ, 401): Վ. Բատամյանցը հրատարակել է. «Առաջին դաս պաղատին, որ է դարպասն, եղեն՝ դիարհ....» (էջ 261) և բացատրել այսպես. «դիար, լատիններեն Tiera, որ նշանակում է խոյր, գլխարկ, գլխի ծածկոց, փոխաբերաբար՝ հովանաց, ամպշովանի (բալզաքին), որ հանդեսների ժամանակ բռնում են թագավորի, կաթողիկոսի գլխին, և այլն: Այստեղից՝ դիարհ իբրև դիար, թագ, վաղար.... պահողներ կամ բռնողներ» (ծանոթագր. № 544): Ց. Կարստը համարում է հունարեն στέφανος կամ στεφανίτης բառը (տե՛ս Armenisches Rechtsbuch, I, էջ 88, II, էջ 75—76):

Բյուզանդական կայսրության մեջ բարձր պաշտոնեությունը բաժանված էր երկու մասի, յուրաքանչյուրը իր դասերով ըստ աստիճանակարգ-պատվակարգի. մեկը ընդհանուր պետական վարչության պաշտոնեությունն էր, մյուսը՝ արքունիքի պաշտոնեությունը: Դատաստանագրքում խոսքը արքունիք-պալատի պաշտոնեության դասերի մասին է: Ու թեև Դատաստանագրքում թվարկված են պալատի ոչ բոլոր դասերը, սպասավորները, թրվարկվածները ներկայացված են երբեմն ոչ այն հերթականությամբ, որ մեզ հայտնի է սկզբ-նաղբյուրից և այլն, այնուհանդերձ Մխիթարը քաջատեղյակ է բյուզանդական արքունիքի պաշտոնեության-ծառայության կառուցվածքին: Այս վերջինին գիտական աշխարհը ծանոթ է, հաճախ մեծ մանրամասնություններով, հիմնականում Կոստանդին Սիրանածինի մեծարժեք գործից, նվիրված բյուզանդական արքունիքի հանդիսակարգին (Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De cerimoniis aulae Byzantinae, libri duo, հրատարակություն Նիբուրի, Բոնն, 1829): Դատաստանագրքում նշված՝ պալատի դասերի կարգը տեղ-տեղ համընկնում է Սիրանածինի գործով մեզ հասած De cerimon., էջ 702 և հետև.) և J. B. Bury-ի կողմից հատուկ ուսումնասիրությամբ առանձին հրատարակված՝ Փիլոթեոսի «Կլետորոլոգիոնին» (զահնամակ): Ըստ այսմ՝ պալատում չկար դիարք-դիարաց դաս: Եվ այն, ինչ Մխիթարն ասում է դիարհ դասի մասին, համընկնում է սիլենտիարիոսների պարտականություններին, այդ պատճառով մենք, նախ, «...եղեն՝ Դիարք» սրբագրեցինք «Սեղենդիարք» և ընդունեցինք Ց. Կարստի բացատրությունը, ըստ որի եղենդիարհ կամ եղենդիարհ = սիլենտիարիոս կամ սելենտիարիոս: Ըստ Փիլոթեոսի Կլետորոլոգիոնի՝ սիլենտիարիոսները պալատի ոչ թե առաջին դասն էին, ինչպես նշում է Մխիթարը, այլ՝ երկրորդ տես De cerimon., էջ 708, The Imperial Administrative System in the Ninth Century with a Revised Text of The Kletorologion of Philotheos by J. B. Bury, London, 1911, էջ 134: Տարբեր ժամանակներում տարբեր է եղել սիլենտիարիոսների դերն ու կշիռը պալատում. մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանում ու դրանից էլ առաջ

այն շատ մեծ էր: Սրանք հսկում էին կայսեր ու պալատի անդրերին. «Ակակիսի որդի ծագումով հայ Ադոլֆին, որ մշտապես ծառայում էր կայսեր արքունիքում որպես երաժիշտի, հսկող (այս պաշտոնն ունեցող մարդկանց հռոմայեցիները անվանում էին սիլենտիարիոս), հրամայեց...» (Օտար արքայուհե՛ր Հայաստանի և հայերի մասին, բյուզանդական աղբյուրներ, Ա, Պռակապիս Կեսարացի, քաղաքագիտություն բնագիտ., առաջաբան և ծանոթագրություններ Հրաչ Բաբրթյանի, Երևան, 1967, II, 21, էջ 131), պրեպոզիտոսի գլխավորությամբ վարում էին հանդիսակարգը պալատում, կայսեր ունկնդրությունը հայացողներին նրան ներկայացնելու ծիսակարգը և այլն (նշված աշխատություններից բացի տե՛ս Միրանանի De cerimoniis-ի վերաբերյալ Յակոբոս Ռայսկիի գրած ծանոթագրությունների խոսք մեծարժեք ու սովոր հատորը. J. Joc, Beliski Commentarii ad Constantinum Porphyrogenitum De cerimoniis aulae Byzantinae, Bonnae, 1830, էջ 77, Les institutions de l'empire Byzantin par Louis Bréhier, Paris, 1949. էջ 132, ընդհանրապես V և VI դարերը, Д. Беляев, Byzantina. Очерки, материалы и заметки по византийским древностям, книга первая, Обзор главных частей Большого дворца византийских царей, приложение: материалы и заметки по истории византийских чинов, СПб, 1891, книга вторая, Ежедневные и воскресные приемы византийских царей и праздничные выходы их в храм св. Софии в IX—X вв., СПб, 1893, J. Karst, Armenisches Rechtsbuch, zweiter Band, Kommentar, Strassburg, 1905. հետագայում ևս օգտվում ենք նշված աշխատություններից):

151. (ԱՔԳ) Եւ գործ է նոցա տանել յառաջ զագաւորդսն... (Ա, էջ 138, Բ, էջ 262, Գ, էջ 401):

Նույն այս հատվածըրես Մեթա Սպարապետի Դատաստանագրքի այսպես է. «Եւ տանին յառաջ զթագաւորական հաքնելիքն՝ զոր խնդրէ արքայն» (Տ. ԿԳ, ըստ Կարառի հրատ՝ Կ): Երկու դատաստանագրքերի համադրությունից՝ ազգաւորդ = թագավորական հաքնելիք տանող: Սրանից էլնելով և վերապահություն անելով, թե ուղիղ է Մեթաի թարգմանությունը, Վ. Բաստամյանցը ազգաւորդ բառը համարում է ծագած ազանիմ բառից, «որ նշանակում է շորեր հագնել. որեւմն ազգաւորդ պիտի նշանակէ շորեր հագցնող կամ պահող, հանդերձապետ» (Ժանոթագր. № 546): Հ. Աճառյանը տալիս է այլ և, ինչպես կրտսերները, միանգամայն ճիշտ բացատրություն. «Ազգաւորդ կը ծագի ազգաւորել բայէ մը, որ է ազգորել կամ այգորել «թագաւորին քով ունկնդրութեան երթալ», ազգաւորդ «թագաւորին ներկայացող անձը՝ խնդիրք մը մատուցանելու համար» «Հայերէն նոր բառեր հին մատենագրութեան մէջ, Վնենտիկ, 1913, էջ 55): Հ. Աճառյանի բացատրությունը հաստատվում է ոչ միայն բնագրի ուշադիր ընթերցմամբ, այլև սիլենտիարիոսների պաշտոնական պարտականություններով, որոնց մեջ, ինչպես տեսանք, մտնում էր նաև կայսեր ունկնդրությունը հայացողներին նրան ներկայացնելը:

152. (ԱՔԳ) Երկրորդ դաս վեստիտորայն է, որի պսակակալք արքային (Ա, էջ 138, Բ, էջ 262, Գ, էջ 401):

Վ. Բաստամյանցը հրատարակել է՝ «վեստի տորայն է» և բացատրել լատիներեն vestitor բառով, որ նշանակում է դերձակ, հանդերձապետ, հանդերձ հագցնող կամ դնող, փոխաբերաբար՝ պսակակալ կամ պսակակալ... այսինքն՝ թագ բռնող, թագը գլխին հագցնող. և հասկանում է թագադիր հորենացու գործածած իմաստով, ինչպես Բազրատունի նախարարները հայոց թագավորների թագադիրն էին (ծանոթագրություն № 547): Ըստ Փիլիպոսի «Վենտրիոգիոնի» պալատի երրորդ դասն էր. «ρῖτοξ ἢ πῶν βεστυτορῶν ὄξια...» (Bury էջ 134): Սրանք արքունիք-պալատի այն ծառայողներն էին, որոնց հիմնական պարտականությունը կայսրին հանդիսավոր հանդերձանք հագցնելն էր զանազան հանդիսություններից առաջ: Բայց պետք է նշել, որ վեստիտորները չէին, որ թագը դնում էին կայսեր գլխին: Կայսրին հագցնելուց հետո վեստիտորները դուրս էին հրավիրվում և պրեպոզիտոս (praepositus sacri cubiculi) ինքն էր թագը դնում կայսեր գլխին: Վեստիտորների ներկայությամբ երբեք թագը չէր դրվում կայսեր գլխին, որովհետև նրանք ներքինիներ չէին, այլ մորուքավորներ, իսկ մորուքավորների ներկայությամբ թագը ոչ դրվում էր և ոչ էլ հանվում կայսեր գլխից (տե՛ս Д. Беляев, Byzantina, I, էջ 167, որտեղ և համապատասխան մեջբերումներն են Միրանանից): № 488 ձեռագրում, ինչպես նշում է նաև Վ. Բաստամյանցը, «վեստիտոր» բառին ի բացատրություն լուսանցքում գրված է «խազինդար ջամադա». իսկ-

զինդար պարսկերենն է և նշանակում է զանապահ, «իսկ ջամալա բառը ոչ բառարաններում գտանք եռչ պարսիկ միջդաները կարողացան բացատրել մեզ նշանակությունը»,— գրում է Վ. Բաստամյանցը (ծանոթագր. № 547): Շիրոֆեցնողը հավանաբար պարսկերեն ջամե բառն է, որ նշանակում է հաղուստ և ջամեղար—հանդերձապահ: Բայց այստեղ, հավանաբար, ֆրանսերեն *chambre*—սենյակ բառն է, որ արեւելահայերենում դառել է ջամբո: Բառի ձևին նայելով ջամալա հիշեցնում է ֆր. *chambellan*—սենեկապետ (արքունի) և *chambrier*—զանապահ-զանապետ (արքունի): Պաշտոն էր կիրիկյան հայոց արքունիքում:

153. (ԱԲԳ) Նորոգ դաս՝ կանոնադրայն է... (Ա, էջ 138, Բ, էջ 263, Գ, էջ 401):

Ըստ Փիլոթոսի՝ պալատի հինգերորդ դասն էր: Ինչպես նշում է Լուի Բրեյնեն, պալատարքունիքի հանդիսակարգ-ծիսակարգը իրականացնողների, այսպես կոչված՝ թագավորի կամ թագավորական մարդկանց—*βασιλικοὶ ἀνδραποῖ*—մի մասը, ի տարբերություն կայսեր անմիջական-անձնական սպասարկության իրականացնող ծառայողների (*οἰκειαχοὶ, serviteurs intimes*), ունենր զինվորական, բայց միայն զեղազարդային բնույթ (*décoratif*): Պաշտոնյաների այս մասը բաժանվում էր հինգ դասի, որոնցից մեկը կանդիդատների (*χανδιδάτοι*—լատ. *candidatus* բառից) դասն էր, որ ստեղծվել էր Գորգիանոս III-ի ժամանակ (238—244 թթ. տե՛ս *Les institutions*., էջ 132—133, նաև Վ. Բաստամյանց, *Ծանոթագր. № 551*, *J. Karst, Armenisches Rechtsbuch*, I, էջ 87):

154. (Ա) Եւ ի նոցանէ լիւնին սպառնարի չարս արի, որի զգէնսն կրեն (էջ 138):

Սպառնարի— հավանաբար սպարաւ—ն է, հունարեն *σπαθί*—սուր բառից, որ նշանակում է սուսերանդիր: Սպաթարները դասը նախորդ ծանոթագրության մեջ նշված հինգ դասերից մեկն էր, ըստ Փիլոթոսի «Կլետորլոգիոնի»՝ ութերորդ դասը դասային ընդհանուր աստիճանակարգության մեջ:

155. (ԱԲԳ) Չորրորդ դաս պաղատանն պոսեստորայն է (Ա, էջ 138, Բ, էջ 263, Գ, էջ 401):

Վ. Բաստամյանցը բացատրում է լատիներեն *portitor* բառով, որ նշանակում է նաև տանող, կրող և այլն, ու այդ պատճառով հայերեն մի շարք տարբերեցվածքներից ավելի ուղիղ է համարում պոսեստոր (*տե՛ս ծանոթագր. № 552*): 3. Կարստը բերում է լատ. *prosecutores, proexitores, proquisitores* և ղեկարանում է ճշտությամբ որոշել թե դրանցից որն է քնադայինը, թեև դրանցիցի մեկը՝ *προσεχουτορες* հանդիպում է Բասիլիկայում (*Armenisches Rechtsbuch*, I, էջ 76): 2. Աճառյանը բացատրում է լատիներեն *prosequi* բառով, «որ ի մէջ այլոց կը նշանակէ «մեհելի մը յուզարկատը ըլլալ, որմէ *prosquator* «մեհելի յուզարկատը» (Հայերէն նոր բառեր հին մատենագրութեան մէջ, Վենետիկ, 1913, էջ 69), և առաջարկում է քնազիրը ուղղել պոսեստոր: 2. Աճառյանի բացատրության դեմ շտաբկեղով հանդերձ, չենք կարող ընդունելի համարել քնազիրը սրբազրիւ նրա առաջարկը, որովհետև ձեռագրերից և ոչ մեկը չունի պոսեստոր:

156. (ԱԲԳ) Հինգերորդ դաս պաղատանն՝ եկոպոտիրայն է (Ա, էջ 138, Բ, էջ 263, Գ, էջ 401):

Վ. Բաստամյանցը ղեկավարացել է ստուգարանել այս բառը (*տե՛ս ծանոթագր. № 552*): 2. Աճառյան. «Թերևս կարելի ըլլայ ուղղել եսկոպոտիրոս, իբր յն. *εὐσχαπώτερος* «լաւ նշանաւոր» (Հայերէն նոր բառեր..., էջ 59):

3. Կարստը վկայակոչելով *Const. Porph. II, 52* (հրատ. Նիբուր, I, էջ 737—738 որը = Փիլոթոս, Կլետորլոգիոն, հրատ. Bury, էջ 154) համարում է բյուզանդական *οἱ εὐσχαπώτεροι*: Այս վերջինը ծագում է լատ. *excubare* բառից, որ նշանակում է, ի միջիայլոց, առթուել լինել, ճակել, պաճակություն անել. այստեղից, *excubitor*—ճակել, պաճակ: Բյուզանդական արքունիքում, իրոր, կար մի խումբ ծառայող-պաշտոնյաների, որոնք կոչվում էին եքսկուբիտորներ և որոնց պարտականությունն էր հսկել պալատ-արքունիքի ներքին անդորրին, կարգականնին: Այս պատճառով կարծում ենք, որ քնազիր եկոպոտիրայն լատինա-հունական *excubitor*—*εὐσχαπώτερος*-ն է և ոչ *εὐσχαπώτερος*-ը:

157. (ԱԲԳ) Եւ ունին վաճանս կմբաւորս (Բ, կմբաւորս, Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 264, Գ՝ էջ 401):

Վ. Բաստամյանցը համարում է կմբեայ բառը, որ նշանակում է գմբեթաձև վահան (ծանոթագր. № 554): ՆՀՔ գիտի միայն կմբեայ բառը նույն նշանակությամբ և առաջարկում է կմբաւոր ուղղել կմբաւոր:

158. (Գ).... և ջաղջեր յոտսն (էջ 401), Բ-ն գաղղեր (էջ 264), որ համապատասխանում է մյուս ձեռագրերի կարգապատ-ին, որից Վ. Բաստամյանցը իրավացիորեն ենթադրել է, որ ջաղ-ջեր = կարթապատ = պահույն (տե՛ս ծանոթագր. № 556):

159. (ԱԲԳ) Եւ ի սոցանէ լինին որք սրկրուք (Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 264, Գ՝ էջ 401):

Ինչպես և բացատրում է Վ. Բաստամյանցը, սրկրումք հավանաբար աղավաղված ձևն է լատ. scriptor բառի, որ նշանակում է գրագիր, քարտուղար, արձանագրող (տե՛ս ծանոթագր. № 557): Եվ իրոք, բյուզանդական արքունիքում կար գրագիր-քարտուղարների մի խումբ:

160. (ԱԲԳ) Եւ ի սոցանէ լինին.... մանդատորք (Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 264, Գ՝ էջ 401):

Բ խմբագր. սանտատորք, այդպես են նաև Գ խմբագրության երեք ձեռագիր (ԽՄՅ), մյուսները՝ մանկդատորք մանդալորք, սանդատորք. Ա խմբագր. ձեռագրերն ունեն՝ մանգա-տորք, մանդանտորք, մատատորք, բացի ԳԵ, որոնք ունեն մանդատորք. համաձայն այս բնթերցման էլ սրբագրեցինք ԱԳ խմբագրությունները: Բյուզանդական պալատում կար ման-դատորների դասը, ինչպես վկայում է Const. Porph. II, 52a (նաև Bury, էջ 139 և այլ-րուք). τεταρτη ή τὼν βασιλικῶν γανδατόρων ἀξία: Ծագում է լատիներեն mandate բա-ռից, որից mandator, որ նշանակում է հեռձեռնարարով, հանձնարարություն տվող:

161. (ԱԲԳ) Վեցերորդ դաս պաղատանն՝ ստրատորք, որք զծին քամրեն Եւ հեծուցանեն զա-րայն (Ա, էջ 138, Բ՝ էջ 265, Գ՝ էջ 401):

Ըստ «Կլերոտյոգիոնի» նույնպես վեցերորդ դասը պալատի. «ἑκτῇ ἢ τῶν στρατόρων ἀξία» (Bury, էջ 134, տե՛ս նաև Const. Porph. De cerimon. էջ 452): Հունարեն στρά-τωρ—ἰπποχωρὸς բառն է, որ նշանակում է ձիապան, ախոռապան:

162. (Ա) Եւ սեմ է նոցա ապու կալամին գրատք կազմալ Եւ կապակի (էջ 138):

ԲԳ՝ Եւ գեստ է նոցա ուռնուտ կապայ (Բ՝ էջ 265, Գ՝ էջ 401):

Ինչպես բացատրում է Յ. Կարստը (Kommentar, էջ 77) ապու կալամին արաբա-պարս. բառ է abū qalmūn և նշանակում է նախշազարդ արժեքավոր կտոր հագուստի: Դրատ կամ գրատ նշանակում է ընդհանրապես հագուստ, մասնավորապես՝ զինվորական վերարկու: Կապակ նշանակում է կապալի մի տեսակ, կարճ պարեգոտ:

163. (ԱԲԳ) Եւքներորդ դաս պաղատանն՝ սոդղարն (Ա, էջ 138, Բ՝ էջ 266, Գ՝ էջ 401):

Վ. Բաստամյանցը և հունագետ-լատինագետները, որոնց դիմել նա, դժվարացել են բա-ցատրել այս բառը (տե՛ս ծանոթագր. № 561): 2. Աճառյանը առաջարկում է սոդար սուղղել սոդար, իբր լատ. scutarius «վահանակիր. աղնվական» որ կ'ընկերանար ասպե-տին և անոր վահանը կը կրէր. écuyer» (Հայեհեմ նոր բառեր.... Վեներիկ, 1913, էջ 70): Ճիշտ բացատրությունը տվել է Յ. Կարստը (Kommentar, էջ 78) հենվելով Ռայսկեի ծա-նոթագրությունների վրա (Comment. ad Const. Porph. De Cerimon. հրատ. Nibuhr, հ. I, էջ 60): Հունարեն σολάριος բառն է: Այսպես էին կոչվում պալատական պահակա-խմբի զինվորները: Պրոկոպիոսը վկայում է. «Սկզբում պալատի պահպանության համար առանձնացվել էին երեք հազար հինգ հարյուրից ոչ պակաս ստրատիոտներ, որոնց սըխո-լարիոս էին անվանում: Ի սկզբանե անտի պետությունը սրանց վճարում էր շատ ավելի բարձր ուժեղի, քան մնացած բոլոր (ստրատիոտներին): Անցյալում կատրերը սրանց ընտրության ժամանակ նկատի ունեին մարդկանց արժանիքները և հայեքին էին տալիս նախապատվու-թյունը», հետո, մասնավոր, (Նոտիքի հանոսի ժամանակ դրամով, նույնիսկ, ստրուկները կարող էին դառնալ սխոլարիոս (Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, Բյու-զանդական աղբյուրներ, Ա, Պրոկոպիոս Կեսարացի. բարգմանությունը բնագրից, առա-ջաբանը և ծանոթագրությունները Հրաչ Բարթիկյանի, Երևան, 1967, էջ 296): VII դարում Բյուզանդիայի ապրած ճգնաժամից հետո կայսրության մեջ մեծ վերափոխումներ կատար-վեցին: Այս նոր կարգը իր բարձրակետին հասավ IX—X դդ.: Այս ժամանակ կար չորս տազմա, որոնցից մեկը սըղարիների տազման էր: Սրանք՝ և՛ հետևակ, և՛ ձիավոր, մըշտա-պես ապրում էին պալատին կից զորանոցներում (տե՛ս Louis Bréhier՝ Les institutions... էջ 353, նաև էջ 78, 94, 120 և այլն):

164. (ԱԲԳ) Եւ ի սոցանէ լինին, որք գդալսն Եւ զվիշապազուխն կրեն Եւ կոչին սիգեայք (Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 266, Գ՝ էջ 401):

Սիգնայֆ Վ. Բաստամյանցը համարում է «լատինական բառ signarius, որ նշանակում է նշանակիր, դրոշակակիր» (ծանոթագր. № 563): Բայց, որքան մենք փնտրեցինք լատինական բառարաններում, որ կարելի էր ձեռք բերել, (օրինակ՝ Латинско-русский словарь Անանիկ և այլոց, Մոսկվա, 1883) signarius բառ չգտանք: Լատիներեն բոլոր բառարաններում դրոշակակիրը singifer է. ծագում է signum նշան, զբոշ բառից: Այս signum բառը մտել է հայերենի մեջ (տե՛ս ՆԶԲ, II, էջ 713)—սիգնոն ձևով, հոգն. սիգնայթ նույն՝ նշան, նշանք, դրոշ իմաստով. «Խաչ աստեղեկաչ, զոր արարեալ սիգնոն և յառաջբերեալ՝ յաղթեաց պատերազմացն: Ի քոյղ նշան գեղերփնեալ զուղէշ սիգնոնի քում շառալիղի Գուհազը գնդոր տպագիրոնօք, սիգնայթ խոռոսկալլօք» (ՆԶԲ): Բնագրում, ուրեմն, սիգնայֆ վերաբերում է ոչ թե՛ «զգրաւշն ևս զվիշապագլուխն» կրողներին, այլ դրոշին և նշանին: Ուստի բնագիրը պետք է ըմբռնվի կամ թարգմանվի ոչ թե՛. «Եմ սրանցից են լինում նրանք. որոնք դրոշներն ու վիշապագլուխներն են կրում և կոչվում են սիգնայթ», ինչպես հասկացել է Վ. Բաստամյանցը և ինչպես թարգմանել է Ա. Պապուկյանը (Армянский Судебник Мхитара Гоша, Ереван, 1954, էջ 127), այլ այսպես. «Եմ սրանցից են լինում կրողները դրոշների ու վիշապագլուխների, որոնք կոչվում են սիգնայթ»:

165. (ԱԲԳ) Ուրեհուդ դաս պաղատանն՝ դեկանիոնն (Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 266, Գ՝ էջ 401):

Վ. Բաստամյանց. «Լատինական բառ է Decanus, որ նշանակում է տասնապետ իբրև զինվորական ստիճան» (ծանոթագր. № 564): Այս բացատրությունը ինքնին ճիշտ լինելով հանդերձ, ներկա դեպքի համար թերի է: Բնագրի դեկանիոն բյուզանդական արքունիքի δεκανός, δεκανοί կոչված ստորին ծառայողներն էին: Սրանք հիշվում են V դարից: Կրում էին գաղազան, որ կոչվում էր դեկանիկոն—δεκανικον և ծառայում էին որպես դոնապան, սուրհանդակ (գրագրություն տանող-բերող), ոստիկան և այլն, կրում էին նիզակ, գուռ: Ըստ Միքանաժինի (Const. Porphy. de Cerimon., էջ 81 և այլուր) կայսեր հանդիսանքների ժամանակ, պալատի այլ դասերի հետ, սրանք բայում էին կայսեր առջևից: Իսկ «ամբոսին վարելու» պարտականությունը դրված էր հատկապես սքոդարների վրա:

166. (Ա) եւ զնոսա կոչին երբայցիքն փեթեթին (էջ 138):

Ըստ ՆԶԲ բառ երբայական-աղեղնաւորք:

167. (ԱԲԳ) Ինենուդ դաս պաղատանն՝ կիմսուր, որ ևս սուրհանդակ ևսեռակ (Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 267, Գ՝ էջ 401):

Ինչպես նշում է Վ. Բաստամյանցը (տե՛ս ծանոթագր. № 568) կիմսուր լատ. cursor բառն է, որ նշանակում է ի միջիայլոց նաև սուրհանդակ: Const. Porphy. de Cerimon., էջ 81. «οἱ δὲ κούρτορες».

168. (ԱԲԳ) եւ զսոսա կոչին երբայցիքն ովելեթին (Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 267, Գ՝ էջ 402):

Ըստ ՆԶԲ բառ երբ.-պարսաւորք ի զօրու:

169. (ԱԲԳ) Առաքին՝ դեմադիտոս, որ ևս պատգամասաց (ԲԳ՝ պատգամաւորք, Ա՝ էջ 138, Բ՝ էջ 267, Գ՝ էջ 402):

Վ. Բաստամյանցը (ծանոթագր. № 571) և Յ. Կարստը (Kommentar՝ էջ 80) համարում են լատ. dimitto, dimissus բառը (dimittere բառից), որ նշանակում է ի միջի-այլոց ուղարկել, առաքել:

170. (ԱԲԳ) Երկուդ՝ ռեփեմար, որ ևս զյայտակարարսն կարդան առաջի արքային (Ա՝ էջ 139, Բ՝ էջ 267, Գ՝ էջ 402):

Վ. Բաստամյանցը համարում է լատ. require բառը, որ նշանակում է քննել և այլն (ծանաթագր. № 572):

Ճիշտ պետք է համարել Յ. Կարստի (Kommentar, էջ 80) և Հ. Աճառյանի (Նոր բառեր.... էջ 69—70) բացատրությունը, ըստ որի ռեփեմար=լատ. recitator բառին, որ նշանակում է անձ, որը ուրիշների ներկայությամբ (սրանց համար) բարձրաձայն կարդում է, հատկապես անձը, որ դատարանում կամ որևէ ատյանում կարդում էր փաստաթղթերը, ապացույցները և այլն:

171. (ԱԲԳ) Երուդ, ասին կրիտն, որ ևս քրպագիր արքային (Ա՝ էջ 139, Բ՝ էջ 268, Գ՝ էջ 402):

Վ. Բաստամյանցը եթնադրում է «հունական կամ լատինական criticus բառից, որը նշանակում են դատավոր, քննող զրավոր շարադրությունների և այլն.գուցե և համառո-

տոբյան է scriptor բառի, որ հատկապես նշանակում է քարտուղար, նոտար, գրագիր և այլն» (ծանոթագր. № 573):

Յ. Կարստե գրում է միայն $\left. \begin{matrix} \text{Krit} \\ \text{Akrar} \end{matrix} \right\}$ — xpoitēs, bezw. actarius (Kommentar, էջ 80.) xpoitēs կոչվում էր դատավորը հատկապես դատական ժամանակաշրջանում: Բյուզանդական շրջանում xpoitēs էին կոչվում դատական և ոստիկանական բարձրագույն պաշտոնյաները: Արքունի և քաղաքացիական բարձր պաշտոնյաներից հայտնի էին քեղաբի կրեմես (xpoitai tou βήλου), գերատեսչությունների կրեմես (xpoitai tou sekrétou), հասարակաց կրեմես (xpoitai tou δημοσίου) և այլն (տե՛ս Μεγαλη ελληνικη εγκυκλοπαιδεω): Բայց կարելի է ենթադրել (ենթադրությունը Հ. Բաբրթիկյանինն է), որ բնագրի ասի՞ն կրիտը երկու բառը աղավաղումն է հունարեն մեկ ասչաքիտից բառի: Քանի որ միջնադարում հունարեն չէ կարդացվում էր և, ապա բառը հնչելու էր որպես ասիկրիտիս, վերջավորությունը հանած՝ ասիկրիտ, որը հեռադասումը կարող էր դառնալ հայերեն ասիկրիտ և ապա ասի՞ն կրիտ(p): ասչաքիտից — ասչաքիտից — ասչաքիտից — լատ. a secretis.

Բառը (պաշտոնը) վկայված է թե Միրանանի գործում (De cerimon. էջ 155), թե Փիլոթեոսի «Կլետորությունում» (Bury' էջ 142, 150, 151 և այլուր), և, իրոք, նշանակում էր «թաղապարի արքայի»: Ասիկրիտները գրում էին կայսեր գրությունները, հաճախ կազմում ու գրում էին նրա ճառերը և կարդում հաճախմաներին և այլն (տե՛ս Reiske, Comment. ad Cerimon., էջ 231, Д. Беляев, Byzantina' II, 252 և այլուր):

Գ խմբագրության ձեռագրերի մեծագույն մասը ունեն՝ երոսդ դաս ինկրիտ: Կարծում ենք, որ դա աղավաղումն է երոսդ ասի՞ն կրիտ բառակապակցության:

172. (ԱԲԳ) Չարարդ՝ վենետուր ասի՞ն, որի գրադանին կազմեն եւ լուսնան գարբայն (Ա՛ էջ 139, Բ՛ էջ 268, Գ՛ էջ 402). ԲԳ՝ վենետուր):

Վ. Բաստամյանցը ճիշտ է բացատրում վենետու որպես լատ. balneator՝ որ նշանակում է բաղնիսպան, լողացնող (տե՛ս ծանոթագր. № 574):

173. (ԱԲԳ) Հինգերորդ՝ տոթիլինար, որի են տանարայես, որի գիդեայն ի հաց մատուցանեն առաջի արեային (Ա՛ էջ 139, Բ՛ էջ 268, Գ՛ էջ 402):

Վ. Բաստամյանցը համարում է լատ. triclinarius բառը, որ նշանակում է սպասարար սեղանի ճաշի ժամանակ (ծանոթագր. № 575): Մագում է հուն. τριχλινος — երեք բախտով բառից, որից τὸ τριχλινον — ճաշասեղան երեք թախտով վեց մարդու համար և այն սենյակից, որտեղ դրված էր դա, ճաշասեղան: Այս բառերը իրենց իրական բովանդակությամբ անցան նաև հոսմայնիցներին, որոնց մոտ սակայն triclinium-ը ինք մարդու համար էր: Triclinarius-ները շարքային սպասարկողներն էին, նրանց գլխավորը տաճարապետը կոչվում էր tricliniarcha, ուստի կարծում ենք, որ բնագրի տոթիլինար ոչ թե triclinarius-ն է, այլ tricliniarcha-ն:

Բ խմբագր. և ԱԳ խմբագրության բոլոր ձեռագրերը, բացի երկուսից, ունեն տոթիլինար, միայն ԱՄ՝ ձեռագրերը ունեն տոթիլինար: Ճիշտը համարում ենք վերջին ընթերցումը, ոչ այն կամ ոչ միայն այն պատճառով, որ դա հնագույն ձեռագրերից մեկի (Ա) ընթերցումն է, այլև այնու, որ լատ. c (h) = հայերեն կ կամ գ և ոչ դ:

174. (ԱԲԳ) Իսկ ի կտորացն (Գ՛ կտորացն) լինին ակտար, որի են նշանագիր (Ա՛ էջ 139, Բ՛ էջ 268, Գ՛ էջ 402):

Կտորաց—կտորաց. դժվարանում ենք բացատրել: Վ. Բաստամյանցը ենթադրում է, որ կարող է լինել լատ. cautor բառը, որ նշանակում է նաև պահապան, թիկնապահ (ծանոթագր. № 576):

Ակտարը—ակնահայտորեն լատ. actarius-ն է, որ նշանակում է քարտուղար, գիվանագետ և այլն (տե՛ս նաև Վ. Բաստամյանց, ծանոթագր. № 577):

175. (ԱԲԳ) Սուպիտար ասի՞ն, որի արկանեն ձեռաց չուր արեային (Ա՛ էջ 139, Բ՛ էջ 268, Գ՛ էջ 402):

Ձեռագրերն ունեն նաև սուպիտար, սուպիկար, սուպիտար:

Վ. Բաստամյանցը ենթադրում է, թե լատիներեն obsecundator բառն է, որ նշանակում է ի միջի ալոց ծառա, սպասավոր թագավորական պալատի մեջ (ծանոթագր. № 578):

Յ. Կարստը համարում է լատիներեն hospitarius բառը (Kommentar, էջ 80): Բայց

hospitarius-ը hospita բառից է, որ նշանակում է օտար, օտարական, հյուրընկալ, հյուր ընդունողը և այլն, որը կապ չունի լվացվել-լվացացնելու հետ: Համահնչյունությունը նկատի ունենալով կարելի էր ենթադրել, թե քննելի բառը բյուզանդական արքունիքի հանդիսա-կարգ-ծիսակարգում (Const. Porph. De cerimon., էջ 10, Bury, էջ 143, 149 և այլուր) վկայված ծեսնորդություն—լատ. ostiarius բառն է, բայց սա նշանակում է զոնապալան և դարձյալ կապ չունի այն պաշտոնի հետ, որը Դատաստանագրքում վերագրված է ռպսի-տաբ-ին:

Այս վերջին պարագան նկատի ունենալով կարծում ենք, որ ռպսիտաբ-ը Փիլոթիոսի «Կլետորոյոցիոնում» վկայված (Bury' էջ 143) νῑψισταριος-ն է, νῑψισ բառից, որ նշանա-կում է լվացվել կամ νῑψιστον—լվացարան, թառ լվացվելու համար:

Ոսկե Ձեռքում բարձրագույն աստիճանավորներից առաջին հանդիսավոր ընդունելու-թյունից առաջ կայսերը լվանում էր ձեռքերը, ինչպես որ հոգևորականներն են անում ժա-մասացությունից առաջ: Մինչև Ոսկե Ձեռք մտնելը կայսրը կոնդոնում էր դրան առաջ և լվանում ձեռքերը թանկարժեք քարերով զարդարված ոսկե թասի մեջ, որ տալիս էին նի-փսիստիարիոսները (տե՛ս Д. Беляев, Byzantina' II, էջ 59—60):

176. (ԱՔԳ) Ապոկրիստարք ասին՝ սպառաւորք եկեղեցւոյն (ԲԳ+արքայի, Ա՝ էջ 139, Բ՝ էջ 268, Գ՝ էջ 402):

Հունարեն ἀποκριταριος, որ նշանակում է պատասխան, լուր տանող-բերող, ἀπόκρισις —պատասխան բառից: Պատմական սկզբնաղբյուրներից ու իրավական հուշարձան-ներից հայտնի այն պարտականությունները, որ կատարում էին ապոկրիստարիոսները, հաստատում են, որ նրանք եկեղեցու սպասավոր լինելով, «արքայի եկեղեցու սպասավոր» չէին, այսինքն դրան երեց չէին, ինչպես ներկայացնում են ԲԳ խմբագրությունները և ինչպես թարգմանել է Սմբատ Սպարապետը:

Ապոկրիստարիոսները կոչվում էին նաև ρεφερανδαριος: Սա սկզբում միայն արքունի-պալատական պաշտոն էր, որի օրինակով այդ պաշտոնը ստեղծվեց նաև եկեղեցու մեջ: Հե-տագայում այդ պաշտոնը արքունիքում վերացվեց և մնաց միայն եկեղեցում: Միրանոնի ծիսակարգում (De cerimon.) արքունի ռեֆերենդարիոսները այլևս չեն հիշատակվում: Սրանք, սովորաբար, սարկավազներ էին: Կ. Պոլսի պատրիարքը արքունիքում միշտ ուներ իր ներկայացուցիչը՝ ռեֆերենդարիոսը, որի պարտականությունն էր պատրիարքից արքունիքին կամ վերջինից առաջինին հայտնել սրանց գրավոր կամ բանավոր կարգադրու-թյունները, հրավերները և այլն:

Այսպիսի պաշտոնա՝ ապոկրիստարիոս արքունիքում ուներ նաև Հռոմի պապը: Ապոկրի-ստարիոսներ ունենում էին նաև թեմերի եպիսկոպոսները մետրոպոլիտների մոտ, վերջին-ներս պատրիարքի մոտ և այլն (տե՛ս Reske. Comment., էջ 60—61, Павел, О долж-ности и учреждении по церковному управлению в древней Восточной Церкви СПб, 1857, էջ 94 և հոգ., Д. Беляев, Byzantina, II, էջ 58 և այլուր, Μεγαλη ἐκκλησιαστικη εἰρηνοποιεῖα և այլն): Ասածից հետևում է, որ հիշադր Ա խմբագրու-թյանը ընթերցումն է, որը չունի «արքայի» բառը:

177. (ԱՔԳ) Իսկ փղակոնք՝ նոքա են կցդասացք և աղնակապշտանք (Ա՝ էջ 139, Բ՝ էջ 269, Գ՝ էջ 402):

Վ. Բաստամյանը ենթադրում է, որ «թերևս աղճատմունք է հունական փսաղտոս բառի, և նշանակում է սաղմոսաաց, սաղմոսերգու» (Ժանոթագր. № 580):

Յ. Կարստը ուղղակի դնում է հուն. ψάλλος (Kommentar, էջ 80):

Սակայն նշՐ «արևակապաշտոն» բառի տակ բերելով Դատաստանագրքի սույն հատվածը, փղակոնք (հավանաբար վրիպակով տպագրված փղականք) համարում է հունարեն ֆիլադէս (հավանաբար ψάλλος) բառը, գիշերապահ կամ հսկող իմաստով, որը և հիշադ է:

178. (ԱՔԳ) Սպուլէ՛ք՝ կրանաւորք քաղաքին, ուրց գործ է նոցա զգորդայսն, եւ զպաշտանսն, եւ զվաննսն երգել (Ա՝ էջ 139, Բ՝ էջ 269, Գ՝ էջ 402):

Հունարեն σπουδή, σπουδαίος բառից, որ նշանակում է ծրու-թյուն, ջանադրու-թյուն, ժիր, ջանադիր, արթուն, ինչպես նշում են նաև Վ. Բաստամյանը (Ժանոթագր. № 581), Յ. Կարստը (Kommentar, էջ 80), ՆՁԲ:

179. (ԱՔԳ) Իսկ արաւք (Գ՝ արեղայի) եւ մոնոզոնք, որք խառզանագգեստք են.... (Ա՝ էջ 139, Բ՝ էջ 269, Գ՝ էջ 402):

Արաս, արբաս, արբայ—բառ սեմական (էբր. ասոր. և այլն), որ նշանակում է հայր, մասնավորապես՝ վանական, միանձն, կրոնավոր, վանահայր (ՆՀԲ):

Մոնոդոն—բառ հունարեն μονός, monos, որ նշանակում է մենակյաց, կրոնավոր, արեղա (ՆՀԲ):

180. (ԱԲԳ) Մոնաֆոս (Ա՝ էջ 139, Բ՝ էջ 270, Գ՝ էջ 402):

Հունարեն μοναχός—կրոնավոր, վանական և այլն:

181. (ԱԲԳ) Դոմետիկոս, որք են հաւատադիրք (Ա՝ էջ 139, Բ՝ էջ 270, Գ՝ էջ 402):

Հունարեն δογματικός, δογματιστής, որ շատ լավ փոխադրված է հաւատադիր բառով:

182. (ԱԲԳ, էջք 140, 420, 403) Վ. Բաստամյանցը ծանոթագրում է (ծանոթագր. № 939), որ այս հոդվածի աղբյուրը իրեն չի հաջողվել գտնել: Այս, ինչպես և մի քանի այլ գեղեցիկ, օրինակ՝ հաջորդ ՄԻԷ հոդվածում ևս, Մխիթարը օգտվում է Աւարիկի որդի Դավթի եւ Կականոնից, որը վերածվել է մի քանի հոդվածի: ՄԻԷ հոդվածը ևս քաղված է Դավթի ԿԱ կանոնից:

183. (Ա) Եւ Եթէ Բար ոք ձգիցէ՝ կարծեցեալ կիսար զոյ (էջ 144), Գ՝ ....կարծեցեալ փսար զոյ (էջ 407), Բ՝ ....կարծեցեալ քէ չէ Բար (էջ 247):

Բ խմբագրութիւնից ակնհայտ է, որ կիսար կամ փսար մի այնպիսի բան է, որ թեև քար չէ, բայց նման է դրան, այնպես որ քարն ու կիսար-քիսարը կարելի է շփոթել: Ըստ բերված նորմի՝ ակամա սպանութիւն շարքն է դասվում այն գեղեցիկ, երբ մեկը մյուսին հարվածելիս համոզված է, որ հարվածում է կիսար-փսարով, բայց պարզվում է, որ այն քար է: Ըստ այսմ կիսար-փսարը քարի նման լինելով հանդերձ թեթև մի բան է և նրանով հասցված հարվածը մահացու չպետք է լինի:

Պարսկերենում կա փսար—փշուր, մաս, մանրուք, բեկոր. խսար—ճգմվող, փշրվող որևէ բան (հուշ). փսար—բեկոր: Ասորենում կա փսուրա—սունկ (քար), փսուր (հուն. χίτος, ρίος)—պեմզա: Մեզ թվում է, որ Դատաստանագրքի կիսար-փսարը ասորական այս բառն է:

184. (ԱԲԳ, էջք 140, 430, 408) Բժիշկ Պ. Միսաքյանը այս հոդվածի վերջին մասը աղավաղված է համարում (տե՛ս Բաղվաճիկ, 1950, № 9—10, էջ 201—206): Համեմատութիւնը կատարված է Սմբատի Դատաստանագրքի հոդվածի հետ (ՃՀԹ՝ ըստ Ա. Դաւստյանի հրատ., ՃՄԱ՝ ըստ Յ. Կարստի), որը սրբագրման որոշ հիմք է տվել, ուստի համադրենք.

Մխիթար Գոշ

Արդ, կամաւորացն արեան լիցի դատաստան, եթէ յայտ վնասն գայցէ, ապա թէ խոստովանութեամբ ծանիցի՝ կամաւորի ապաշխարութիւնն լիցի. իսկ ակամային՝ անպարտ յերկաքանչիւրսն (Գ՝ յիրաքանչիւրսն) լիցի: Իսկ ի կամաւորէ (Բ՝ հոդ. II, ՃԺԹ, ի ակամաւորէ) և յակամայէ եղեալ վնասն՝ մի լիցի անպարտ յերկաքանչիւրսն (Գ՝ յիրաքանչիւր յիրսն):

Հոդվածագիրը, նախ, առեղծվածային է համարում հետևյալ նախադասությունը (բերում էնք այնպես, ինչպես հոդվածում է). «Ապա թէ խոստովանութեամբ ծանիցի կամաւոր ապաշխարութիւն լիցի: Իսկ ակամային անպարտ յերկաքանչիւրսն լիցի»: Այնուհետև շարունակում է. «Իսկ «յերկաքանչիւրսն» բառը, պատահական կերպով եկած հոն դիրք զբաղ-

Սմբատ Սպարապետ

Եւ յայս ամէնիս վերայ փնդուել պիտի եւ ճշմարտել, որ թէ կամաւոր լինի սղալն եւ կամ վնաս պզման՝ նա զէդ մահապարտ զինքն սպանեն: Ապա թէ ի յոշ կամաց լինի, որ ինք խոստովանի՝ նա այն ապաշխարութիւն քաշէ: Եւ թէ ի դարպաս ընկնի, եւ կեցցնվի, որ ոչ՝ ի կամացն է և ոչ յակամայն՝ և միջակ լինի սղալանքն՝ նա տուգանաւք եւ զնդանով դատեն զինքն ըստ արժանեացն, որ եւ այլքն խրատվին ի զգաստութիւն:

¹ Պ. Միսաքյանի հոդվածում (էջ 202)՝ «Եւ կեցցնվի որ ի կամայէ [է] եւ յոշ կամայն միջակ լինի սղալն, նա տուգանօք եւ զնդանով դատեն զինք՝ ըստ արժանեացն, որ այլքն խրատվին»: Պ. Միսաքյանը հայտնում է, որ քննվող հոդվածները քաղել է Ղ. Հովնաթյանի «Հետազոտութիւնք Եփեսոսացի Կաթողիկոսի վրա» (Մ. Ա. Վիեննա, 1897, էջ 215) աշխատութիւնից, որտեղ հոդվածի վերջը, յիշող, այդպես է:

ւած ըլլալուն, պէտք է առանց որ և է խղճահարութեան այդ տեղէն դուրս նետել» (էջ 203): Այս և նման որոշ դատողութիւններէից հետո հեղինակը առաջարկում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի քննելի հոգովածի վերջին հատվածի հետևյալ ընթերցումը.

«Ապա քէ խոստովանութեամբ ծանիցի, կամատրին՝ ապաշխարութիւն լիցի, իսկ ակամային՝ անպարտ լիցի:

Յէ մեղանշականն շխոստովանեսցի և դատաստանօք հաստատեսցի մեղապարտութիւն ճորա, ի կամատրէ և յակամայէ եղող վճան մի լիցի անպարտ յերկաթանշխուն» (էջ 202):

Մխիթար Գոշի կամայական խմբագրում է սա: Ըստ հոգովածագրի այսպես է. երբ բըծիշկը սպանել-մեղցրել է հիվանդին—եթե արել է դիտավորութեամբ և խոստովանել է՝ ապաշխարութիւն, իսկ եթե արել է ակամա և խոստովանել է՝ անպարտ է բուրորովին:

Ըստ Մխիթարի այսպես է. երբ բժիշկը սպանել-մեղցրել է հիվանդին—եթե արել է դիտավորութեամբ ու խոստովանել է՝ ապաշխարութիւն, որը սահմանվում է կամատր սպանութեան համար, իսկ եթե «արել է» ակամա՝ անպարտ է, անկախ նրանից՝ խոստովանել է թե ոչ:

Հոգովածագրի ընթերցմամբ հատվածի միայն առաջին պարբերութիւնը ենթարկվել է երկու խոշոր աղավաղման: Առաջին. «առանց որևէ խղճահարության դուրս է նետվել» պատժալահին ու կոնկրետ պատժատեսակը (որ դիտենք այլուստ, որովհետև սա հողոյ հոգված է), որը կա բնագրում (կամատրի ապաշխարութիւնն լիցի): Երկրորդ. «յերկաթանշխուն» բառը դուրս նետելով ստացվել է այսպես, որ այն դեպքում, երբ հիվանդը մահացել է անկախ բժշկից և հակառակ նրա ջանքերի, ապա վերջինս անպարտ է միայն այն ժամանակ, երբ խոստովանել է (իր մեղքը), որով ենթադրվում է, որ եթե չի խոստովանել «պարտավոր» է: Մինչդեռ, ըստ բնագրի, այս դեպքում բժիշկը անպարտ է անկախ նրանից, թե հիվանդի մահվան փաստը ինչ ճանապարհով է հայտնի դարձյալ համապատասխան մարմիններին:

Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքը, անշուշտ, երբեմն օգնում է Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի այս կամ այն հոգվածը, նախադասութիւնը հասկանալուն, բայց այդ հանգամանքը դեռ բավարար հիմք չէ վերջինի մեջ առաջինի հիման վրա բնագրային ներմուծումներ կատարելու համար, որովհետև Սմբատը Մխիթարից վերցրել է ոչ թե բնագրային բառացիութեամբ, այլ միայն «գոյիտ բանիցն», այն էլ համախաղաղաբար շարադրանքով, երբեմն փոփոխումներով, նորամուծութիւններով և այդ բոլորը կիրիկյան խոսակցական հայերենով: Այդ պատճառով մերժելի է նաև հոգվածագրի այն փորձը, որով նա կամենում է Մխիթարի բնագիրը ներմուծել հետևյալ բառակապակցութիւնը. «Եթէ մեղանշականն շխոստովանեսցի և դատաստանօք հաստատեսցի մեղապարտութիւն նորա», որովհետև սա չկա Դատաստանագրքի և ոչ մի ձևագրում:

185. (ԱԲԳ) Եւ ջրաղացայանք փորձի լիցին արուեստի ամենայն կազմածոյ, զի մի գրազմատանըն ապականեսցին զկերակուր աներկեղութեամբ (Ա՝ էջ 150, Բ, էջ 439, Գ՝ էջ 412):

Տպագրիք (Բ)՝ ....զի մի գրազմատանըն ապականեսցին զերկերակուրն

Գ՝ ....զի մի բազմատանըն ապակմեն զերկերակուրն....

Այս ընթերցումը ունեն նաև Ա խմբագր. Զէ ձեռագրերը:

ՆՀԲ մեջ բերելով իրենց հնագույն ձեռագրից (=Ա) քննվող նախադասութիւնը, բացատրում է. «իմա զցորեանն ծեծեալ, կամ ստացեալ բազում աշխատութեամբ»: Ըստ այսմ՝ բազմատանը=ցորեն:

Բ խմբագրութիւնից դժվար է որոշակի ելրակացութեան դալ, սակայն Գ խմբագրութիւնից ակնահայտ է, որ բազմատանը-ը ջրաղացաքարն է: Դա առափել ևս հաստատվում է ԺԶԳ ձեռագրերով, որոնք ունեն «զի մի բազմատանը զջրաղացի փաւեռոյն վնասել բազմատանըն ապակմեն զկերակուրն....» ընթերցումը և, մանավանդ, Ճ և Ք 5913 ձեռագրով, որ ունեն՝ «բազմատանըն որ փաւեռն»:

186. (ԱԳ) Այսիսի վնասողացն դատաստանաւ է ոչ վարձել, այլ զվնասն եւս տուիւ (Ա՝ էջ 150, Գ՝ էջ 412):

Այստեղ «ոչ վարձել=վարձ չտալ, ինչպես ակնահայտ է նախադասութեան իմաստից, որը հաստատվում է նաև Բ խմբագր. ընթերցումով՝ «ոչ տալ վարձ»:

187. (ԱԲԳ) Ապա թէ քօշկիցին եւ երեք ամս ալ ոչ լիցին, ապա թէ զենեալ կերիցեն եւ թէ ի քիստոնեայս վաճառիցեն՝ անվնաս եւ ի կամս Տեառն (Ա՛ էջ 152, Բ՛ էջ 284, Գ՛ էջ 415)։

Վ. Բաստամյանցը բացատրում է (Ժանոթագր. № 616). «Այս խոսքերը՝ անվնաս եւ ի կամս Տեառն կարելի է երկու կերպով հասկանալ—կամ թե անասունի տերը հանցավոր չէ, և կամ թե աստուծո առաջ մեղք չի համարվի։ Նախելով կանոնիս ընդհանուր ոգուն մենք ավելի հակվեցանք զեպի երկրորդ իմաստը, վասն որո Տեառն զրինք զլիազրույն։ Վ. Բաստամյանցի բացատրությունը համարելով ճիշտ, մենք ևս այդպես վարվեցինք։

3 0 0 4 6 0

ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐԻ
ԱԳ ԵՎ Բ ԽՐԱԿԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԳՎԱՆՆԵՐԻ
ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՏԱԽՏԱԿ

ԱԳ խմբեր	Բ խմբադր.		ԱԳ խմբեր	Բ խմբադր.		ԱԳ խմբեր	Բ խմբադր.	
	Ա մաս	Բ մաս		Ա մաս	Բ մաս		Ա մաս	Բ մաս
1	1		60		26	119		77
2		1	61		27	120		78
3	2		62		28	121		79
4	3		63		29	122	43	
5	4		64		30	123		80
6	5		65		31	124		81
7	6		66		32	125		82
8	7		67		33	126		83
9	8		68		34	127		84
10	9		69		35	128		85
11	10		70		36	129		86
12	11		71		37	130		87
13	12		72		38	131		88
14	13		73		39	132		89
15	14		74		40	133	44	
16	15		75	35		134	45	
17	16		76		41	135	46	
18	17		77		42	136	47	
19	18		78		43	137	48	
20		2	79		44	138	49	
21		3	80		45	139	50	
22		4	81	36		140	51	
23		5	82		46	141	52	
24		6	83		47	142	53	
25		7	84		48	143	54	
26		8	85		49	144	55	
27		9	86		50	145	56	
28	19		87	37		146	57	
29	20		88	38		147	58	
30	21		89		51	148	59	
31		10	90		52	149	60	
32		11	91		53	150	61	
33		12	92	39		151	62	
34		13	93		54	152	63	
35		14	94		55	153	64	
36	22		95		56	154		90
37		15	96		57	155		91
38		16	97		58	156	65	
39	23		98		59	157	66	
40	24		99		60	158	67	
41	25		100		61	159	68	
42	26		101		62	160	69	
43	27		102		63	161	70	
44	28		103		64	162	71	
45	29		104		65	163	72	
46	30		105	40		164	73	
47	31		106	41		165	74	
48	32		107		66	166	75	
49		17	108		67	167	76	
50		18	109		68	168	77	
51	33		110	42		169	78	
52		19	111		69	170	79	
53	34		112		70	171	80	
54		20	113		71	172	81	
55		21	114		72	173	82	
56		22	115		73	174		92
57		23	116		74	175		93
58		24	117		75	176	83	
59		25	118		76	177	84	

ԱԳ խմբեր.	Բ խմբեր.		ԱԳ խմբեր.	Բ խմբեր.	
	Ա խումբ	Բ խումբ		Ա խումբ	Բ խումբ
178		94	215	110	
179		95	216		106
180		96	217		107
181		97	218		108
182		98	219	111	
183		99	220		109
184	85		221		110
185		100	222		111
186		101	223	112	
187	86		224	124	
188	87		225	113	
189	88		226		112
190	89		227		113
191	90		228	114	
192	91		229	115	
193	92		230		114
194		102	231		115
195	93		232		116
196	94		233		117
197	95		234		118
198	96		235		119
199	97		236		120
200	98		237		121
201	99		238		122
202	100		239	116	
203	101		240		123
204	102		241		124
205	103		242		125
206	104		243		126
207	105		244		127
208	106		245		128
209	107		246	117	
210		103	247		129
211		104	248	118	
212	108		249	119	
213	109		250	126	
214		105	251		130

ԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ՑԱՆԿ*

- Աբա—139
 Աբեղա—121, 385, 402
 Ագահություն—22, 90, 98, 120, 122, 141, 356, 364, 384, 386, 404
 Ագարակ—32, 69, 70, 136, 305, 338, 399
 Ագարակցի—305
 Ագաւորոյ—138, 401
 Ագաւտ—29, 31, 113, 114, 115, 120, 121, 142, 303, 305, 325, 377, 378, 379, 384, 385, 405
 Ագատություն—32, 56, 305, 325
 Ագո—2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 13, 17, 22, 23, 24, 26, 28, 31, 42, 48, 56, 69, 71, 91, 96, 105, 121, 122, 123, 126, 134, 135, 284, 285, 286, 287, 289, 291, 292, 294, 312, 313, 318, 325, 336, 337, 339, 357, 298, 299, 303, 304, 305, 308, 309, 312, 313, 318, 325, 336, 337, 339, 357, 362, 371, 385, 386, 387, 398
 Ագոական—33, 37, 38, 50, 51, 53, 70, 122, 123, 125, 294, 300, 320, 322, 338, 346, 387, 389
 Ագոակցություն—122, 386
 Ագոահամարություն—122, 386
 Ագոպիւն—125, 309, 318, 389
 Ագոատում—12, 19, 27, 30, 33, 69, 106, 305, 306, 337, 371
 Ալափ—178^{29, 41}
 Ալիւր—412
 Ախտ—2, 3, 14, 22, 24, 35, 37, 39, 97, 106, 110, 120, 146, 153, 154, 284, 295, 307, 309, 310, 363, 372, 375, 384, 408, 415, 416
 Ախտամէտ—24, 110, 375
 Ախտատր—34, 97, 306, 363
 Ակն—47, 304, 317
 Ակտար—139, 402
 Աղ—37, 47, 317
 Աղախիւն—56, 58, 59, 60, 61, 62, 113, 144, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 378, 407
 Աղախություն—56, 113, 114, 325, 378
 Աղանդ—43, 96, 362
 Աղանդատր—22
 Աղան—150, 412
 Աղանատր—150, 412
 Աղջիկ—46, 47, 55, 65, 90, 111, 113, 115, 311, 316, 317, 324, 333, 341, 357, 376, 379, 415
 Աղքատ—9, 20, 30, 59, 65, 69, 85, 95, 104, 117, 118, 121, 130, 148, 149, 154, 291, 303, 320, 323, 333, 337, 352, 361, 370, 379, 381, 383, 385, 393, 411, 412, 413, 416
 Աղքատություն—18, 69, 70, 85, 137, 299, 337, 338, 352, 391
 Ամ դարձի—70, 71, 338, 339
 Ամ ելանելոյ—56, 325
 Ամ թողութեան—69, 70, 83, 337, 338, 350
 Ամ փրկութեան—69, 70, 337, 338
 Ամանաթ—208²⁶
 Ամբաստան—9, 10, 11, 291
 Ամբաստանեալ—8, 52, 98, 322, 364
 Ամբաստանություն—123, 387
 Ամլություն—40, 113, 311, 368, 378
 Ամուլ—40, 113, 311, 373, 378
 Ամուսին—118, 382, 383
 Ամուսնալուծություն—37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 92, 93, 101, 102, 104, 108, 122,

* Քանի որ տարւնիներցվածքների էջերը բնագրի էջերի բաղկացուցիչ մասն են կազմում, այդ պատճառով դրանք առանձին չեն նշված: Յուրաքանչյուր բառի համար ընթերցողը միշտ պետք է նկատի ունենա նաև այդ էջերը: Սույն ցանկում հատկապես նշված են տարւնիներցվածքների բաժիններից այն բառերը միայն, որոնք բնագրում չեն հանդիպում, մի բանի բացառությամբ:

Առարկայական ցանկում տեղ են գտել այն եզրերն ու բառերը, որոնք կապված են իրավունքի, իրավահարաբերությունների, օրհրդալ-տնտեսական հարաբերությունների, միջնադարյան բարոյա-էթիկական ըմբռնումների ու կենցաղի հետ և մի քանի այլ բառեր:

- 124, 309, 310, 311, 312, 313, 317, 359,
367, 368, 369, 373, 389
- Ամուսնություն—13, 29, 37, 39, 43, 75, 80,
91, 105, 108, 110, 112, 113, 122, 123,
153, 294, 310, 314, 343, 347, 358, 371,
373, 375, 377, 378, 386, 387
- Այգեգործ—84, 146, 351, 409
- Այգեգործություն—129, 393
- Այգեստան—31
- Այգի—32, 63, 66, 72, 83, 142, 144, 145,
147, 152, 304, 318, 331, 334, 340, 351,
405, 406, 408, 410, 414
- Ալլագի—9, 17, 20, 22, 29, 30, 31, 32,
40, 46, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 67,
68, 79, 81, 83, 99, 102, 103, 128, 143,
145, 152, 153, 154, 285, 290, 302, 303,
304, 316, 323, 326, 327, 328, 329, 335,
336, 347, 348, 350, 365, 367, 369, 392,
406, 407, 414, 415, 416
- Ալլասեռ—2, 3, 283, 284, 285
- Ալանար—39, 100, 102, 106, 152, 372
- Ալանարություն—38, 42, 152, 414
- Ալը—8, 10, 13, 14, 17, 19, 20, 26, 28, 32,
37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47,
48, 49, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 68,
72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 84,
85, 87, 92, 93, 95, 100, 101, 104, 106,
107, 108, 110, 111, 113, 114, 118, 119,
121, 123, 124, 125, 137, 144, 145, 153,
286, 288, 291, 295, 299, 301, 311, 312,
313, 314, 316, 317, 318, 319, 325, 326,
327, 328, 329, 336, 337, 340, 341, 342,
343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351,
352, 353, 358, 359, 360, 361, 366, 367,
369, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 378,
379, 382, 383, 385, 387, 388, 389, 395,
400, 401, 407, 415
- Ալրի—9, 40, 46, 86, 111, 116, 289, 291,
298, 353, 376, 380
- Անագառու—136, 137,
- Անապատական—305
- Անամազեռ—110, 123, 375, 392
- Անամազիտություն—40
- Անամամուլություն—482₂₀
- Անամապիդ—46, 101, 316, 367
- Անամապիդություն—298, 311
- Անասուն—7, 31, 37, 64, 66, 68, 70, 101,
111, 113, 123, 125, 129, 152, 288, 309,
329, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 338,
367, 375, 378, 387, 389, 392, 405, 414
- Անարի—100
- Անար—34, 52, 64, 149, 306, 322, 333, 339,
392, 411
- Անարեհ—10, 16, 19, 283, 291, 296, 297,
302
- Անարեհություն—67, 326, 336
- Անդ—63, 69, 331, 337,
- Անդաստան—48, 78, 102, 112, 127, 142, 145,
152, 304, 346, 368, 377, 390, 405, 408,
414
- Անդապահ—տե՛ս Անդապահ
- Անդարձ—239₁₂₅, 251₂₅
- Անդարձագիր—176₃₇
- Անդերդ—147
- Անդապահ—409, 517₂₃
- Անդրանկություն—իրատուք—73, 80, 105,
301, 341, 347, 371
- Անճատանգ—21, 298, 299
- Անճատանգություն—40
- Անիրառ—2, 11, 12, 284, 292, 294
- Անիրատություն—7, 11, 32, 289, 293, 308
- Անկարող—33, 40, 309, 366
- Անկարողություն—38
- Անկողի—122, 151, 336, 413, 414
- Անհատատ—3, 13, 18, 21, 22, 285, 294, 297
- Անպարտ—18, 19, 129, 140, 147, 149, 150,
151, 153, 403, 409, 411, 412, 413, 415
- Անտառ—63, 332
- Անվաւեր—115, 379
- Աշակերտ—4, 11, 15, 27, 35, 132, 144, 145,
292, 299, 300, 307, 396, 407, 408
- Աշակերտություն—1
- Աշխարհ—2, 3, 7, 16, 17, 19, 22, 23, 31, 36,
42, 43, 88, 92, 106, 116, 118, 123, 128,
135, 141, 143, 146, 154, 284, 285, 286,
288, 289, 290, 296, 297, 302, 304, 312,
355, 371, 381, 382, 387, 391, 398, 399,
406, 413, 416
- Աշխարհագիր—29, 301
- Աշխարհական—8, 9, 34, 36, 37, 49, 54, 70,
93, 95, 103, 116, 124, 141, 147, 290,
299, 300, 306, 308, 319, 321, 324, 338,
360, 361, 368, 388, 404, 410
- Աշք հանել—302, տե՛ս նաև Խորանել, Հա-
տանել բառերը:
- Ապակի—47
- Ապահարզան—84
- Ապաշխարություն—8, 10, 16, 17, 18, 19, 20,
23, 30, 34, 37, 39, 40, 41, 43, 46, 52,
53, 55, 57, 58, 61, 62, 63, 66, 67, 79,
83, 84, 87, 88, 91, 93, 94, 102, 103,
104, 105, 109, 110, 111, 112, 113, 114,
115, 118, 119, 125, 130, 141, 143, 146,
149, 290, 291, 296, 303, 306, 308, 310,
313, 314, 321, 323, 324, 325, 327, 330,
331, 334, 335, 347, 350, 351, 354, 355,
358, 359, 360, 366, 367, 368, 369, 370,
374, 375, 376, 377, 378, 379, 383, 388,
389, 394, 404, 406, 408, 412
- Ապոկրիփիս—139, 402
- Ապտամբություն—58, 327
- Առաջնորդ—7, 20, 21, 27, 34, 35, 39, 49,

- 71, 117, 119, 130, 298, 303, 307, 319, 339, 381, 384, 393
- Առաջնորդություն—33
- Առեւանգ—55, 114, 324, 379. տե՛ս նաև Առուգնա
- Առիւծ—132, 135, 395, 398
- Առնաւատչեալ—214
- Առու—145, 408
- Առուգնա—324, 379, տե՛ս նաև Առեւանգ
- Ասպնջական գողի—55, 324
- Աստուածամարտ—141, 404
- Աստուածամարգ—1, 50, 283, 319
- Ասրեղէն—31, 304
- Ատեւան—2, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 21, 82, 86, 284, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 349, 353, 402
- Ատենախաւս—10, 11
- Արատ—32, 48, 150, 317, 413
- Արբանեակ մարդկան—295
- Արբանեակ վկայի—13, 295
- Արբեալ—61, 329
- Արբեցող—19, 114, 130, 297, 379, 394
- Արբեցություն—45, 180, 393 394
- Արդար(ք)—4, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 17, 50, 76, 97, 98, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 296, 319, 344, 363, 364
- Արդարադատություն—2, 105, 370
- Արդարություն—6, 7, 8, 31, 49, 82, 123, 284, 288, 289, 304, 319, 349, 387 : 4
- Արեւնապարտ—129
- Արեւնապարտություն—139, 140, 393, 403
- Արեւմտք—303
- Արծաթ—9, 31, 47, 48, 60, 65, 74, 79, 90, 113, 303, 304, 312, 316, 317, 320, 328, 329, 332, 333, 342, 347, 356, 378
- Արծաթագին—31, 304
- Արծաթսիրություն—11, 293
- Արծուի—132, 135, 395, 398, 399
- Արձան—29, 152, 301, 414
- Արուագէտ—46, 110, 316, 375
- Արուագիտություն—40, 298, 311
- Արուեստ—5, 6, 31, 32, 33, 76, 110, 149, 150, 287, 305, 344, 411, 412
- Արուեստատր—105, 148, 288, 304, 370, 411
- Արջաւո—60, 62, 64, 78, 79, 81, 329, 330, 332, 345, 346, 348
- Արտ—304, 318, 331
- Արքայ—28, 29, 30, 31, 32, 138, 139, 301, 302, 303, 304, 318, 401, 402
- Արքայություն—23, 33, 74, 133, 297, 298, 342, 396
- Արքեպիսկոպոս—136, 399
- Արքունի(ք)—29, 30, 33, 47, 97, 113, 120, 127, 138, 149, 302, 303, 305, 317, 363, 377, 384, 391, 395, 402, 412
- Աւագ—35, 115, 135, 140, 307, 318, 380, 390, 399, 404
- Աւագակ—55, 87, 101, 102, 144, 303, 324, 354, 367, 407
- Աւագակություն—18
- Աւան—32, 69, 148, 305, 337, 410
- Աւանդ—63, 64, 67, 332, 335
- Աւանդություն—51, 137, 320, 400
- Աւար—21, 30, 31, 79, 126, 149, 154, 303, 304, 334, 347, 390, 411, 412, 416
- Աւծ—140, 403
- Աւրան—63, 142, 331, 332, 335, 405
- Աւրեւնք—1, 2, 3, 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 42, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 91, 92, 96, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 116, 117, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 146, 145, 148, 149, 283, 284, 285, 286, 287, 290, 291, 293, 298, 299, 301, 302, 303, 305, 306, 312, 314, 316, 317, 319, 320, 321, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 341, 342, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 353, 358, 359, 362, 366, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 379, 380, 381, 382, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 393, 409, 410, 411, 412
- Աւրինադիր—3, 284
- Աւրինադրել—3, 10, 16, 18, 19, 31, 291, 296, 304, 345, 382
- Աւրինադրություն—19, 65, 81, 82, 84, 106, 121, 126, 334, 348, 349, 351, 371, 389
- Աւրինազանցություն—52, 322,
- Աւրինապան—16
- Աւրկանոց—113, 367, 377, 378
- Աւրկոտ—100
- Աջական—136, 399
- Աջսոր—141, 142, 404, 405
- Բաժ—410
- Բաժին(ք)—36, 39, 74, 105, 113, 120, 127, 128, 310, 342, 370, 371, 377, 391
- Բանադրանք—6, 287
- Բանտ—6, 11, 51, 287, 292, 326
- Բառիչ₂—272₃
- Բարբարոս—22
- Բարեկամ—19, 63, 332
- Բարակ—47, 317
- Բեկար—119, 120, 384
- Բերդ—29, 30, 31, 32, 301, 302, 303, 305, 399

- Բերդատոր—30, 302
 Բժիշկ—33, 40, 110, 131, 145, 146, 303, 309, 311, 313, 315, 318, 375, 394, 408
 Բժշկություն—14, 32, 38, 45, 49, 110, 134, 151, 152, 153, 309, 316, 327, 329, 330, 375, 398, 405, 406, 413, 415
 Բնակիչ—31, 123, 127, 291, 304, 387, 390
 Բոզ—313
 Բոզարար—378
 Բոզություն—297
 Բորակ—տե՛ս Բարակ
 Բորոտ—110, 372, 375
 Բորոտություն—38
 Բուտ—88, 354
 Բուրաստան—31
 Բռնություն—85, 89, 90, 100, 121, 352, 356, 357, 366, 385

 Գազան—123, 387
 Գազանաբեկ—147, 409
 Գազպե—193₂₉
 Գահապիրություն—115, 380,
 Գահերիցություն—35
 Գանահարություն—48, 86, 318, 353
 Գանձ—30, 32, 48, 298, 300, 302, 305, 318
 Գառ—32, 304
 Գարի (դրամական միավոր)—59, 76, 77, 154, 327, 344, 416
 Գաւառ—31, 32, 35, 47, 94, 95, 97, 98, 99, 103, 146, 147, 148, 150, 152, 303, 304, 305, 307, 317, 361, 363, 364, 365, 373, 409, 410, 413, 414
 Գաւառապետ—148, 411
 Գեղ—տե՛ս Գեղ
 Գեղացի—305
 Գեղջւառ—118, 382, տե՛ս Գան Գլխավոր գեղջւն, ժողովրդեան
 Գեղջիւն տեր—317
 Գեղջուկ—32
 Գետ—29, 48, 152, 301, 302, 314, 317, 409, 414
 Գերեզման կողոպտել—354
 Գերի—31, 39, 41, 79, 118, 303, 304, 310, 312, 347,
 Գերություն—79, 118, 126, 347, 382, 383, 390
 Գեղ—47, 91, 97, 117, 119, 121, 127, 136, 147, 152, 153, 305, 314, 317, 357, 363, 381, 383, 385, 390, 391, 399, 410, 414, 415
 Գին անձին—56, 57, 59, 60, 74, 302, 304, 325, 326, 330, 342
 — անասնոյ—60, 61, 142, 329, 405
 — մասանց մարմնոյ անասնոյ—142, 405
 — արեան—30, 36, 43, 46, 58, 59, 60, 87, 145, 149, 150, 303, 308, 314, 315, 316, 318, 327, 328, 329, 335, 354, 403, 412
 — Գինույ—148, 410
 — Երդման—18, 296
 — զգալութեան—45, 59, 315, 327
 — ծառայի—59, 328
 — հացի—148, 410
 — մարդոյ—80, 149, 302, 303, 312, 412
 — մասանց մարմնոյ մարդոյ—42, 46, 87, 143, 308, 312, 316, 318, 353, 406
 — մեղաց—248₂₀
 — ցիւթոյ—148, 411
 Գինարբու—45, 46, 316
 Գինի—21, 78, 298, 339, 345
 Գիր ավանարզանի—84, 351
 — գրեպ վկայիւր—296
 — դատաստանի—1, 3, 4, 5, 8, 20, 23, 25, 28, 36, 43, 61, 93, 94, 95, 99, 139, 154, 283, 284, 285, 286, 287, 292, 298, 301, 330, 359, 360, 361, 365, 402
 — իրաւանց—285
 — մեկնելոյ—84, 351
 Գիւղ—տե՛ս Գեղ
 Գլխատր աշխարհական—3, 285
 — գեղջւն—127, 391
 — ժողովրդեան—8, 290
 Գլխոր—47, 317
 Գնել—294, 308, 338, 340, 391, 415, 416
 Գնող—68, 69, 70, 71, 108, 109, 337, 338, 339, 373, 374
 Գողենոց—113, 378
 Գողի—113, 309, 375, 377, 378
 Գողություն—339
 Գող—8, 23, 30, 31, 52, 55, 62, 63, 64, 87, 109, 123, 146, 148, 297, 302, 308, 304, 322, 324, 330, 331, 332, 354, 374, 392, 409, 410, 411
 Գողան—30, 62, 64, 70, 71, 331, 332, 338, 339
 Գողություն—18, 62, 64, 123, 147, 149, 150, 297, 304, 326, 330, 332, 334, 387
 Գողուն } տե՛ս Գողան
 Գողունի }
 Գործակալ—121, 385,
 Գործակից—8
 Գործանեալ—148, 411
 Գործատր—34, 288, 306
 Գործի—24, 149, 394, 411
 Գուսան—121, 385
 Գտանքի իրաւունց—48, 318
 Գրակարդաց—139, 400, 402
 Գրատ—126, 330, 390, 406, 413
 Գրաւ—45, 66, 85, 86, 149, 315, 334, 352, 353, 411

- Գրառական—352
 Գրառականել—352, 353
- Դահեկան—18, 29, 30, 59, 76, 154, 302
 303, 327, 344, 416
 Դահեկանահատ—148, 410
 Դահիճ—11, 292
 Դանգ—59, 73, 75, 76, 77, 154, 327, 341,
 343, 344, 416
 Դատ—37, 46, 65, 78, 289, 291, 293, 320,
 334, 346, 390
 Դատախազ—8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16,
 18, 291, 292, 294
 Դատաստան—1 և հետագա բոլոր էջերում,
 բացառությամբ Գ խմբագրության մի
 քանի էջի:
 Դատաստանարան—298
 Դատաստանատուր—286, 294
 Դատարան—8, 10, 289
 Դատարկություն—151, 413, տե՛ս նաև խա-
 փանաձյւ:
 Դատարտ—2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14,
 15, 16, 18, 19, 20, 21, 24, 26, 27, 28,
 30, 32, 46, 50, 51, 55, 73, 77, 79, 82,
 83, 85, 86, 87, 94, 100, 101, 102, 103,
 105, 106, 108, 114, 115, 127, 130, 148, 151,
 283, 284, 286, 288, 289, 290, 291, 292,
 293, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 303,
 305, 313, 316, 319, 320, 324, 326, 341,
 345, 346, 347, 349, 350, 352, 353, 354,
 360, 366, 367, 368, 369, 371, 373, 378,
 379, 391, 393, 411
 Դատարտություն—7, 50, 319
 Դատող(ք)—10
 Դատողություն—7, 10, 26, 27, 50, 60, 289,
 329
 Դարբնություն—32, 305
 Դարպաս—300, 401
 Դեկան—303, 312, 416
 Դեկանիոն—138, 401
 Դեղատոտություն—92, 359
 Դեղնախումկ—47, 317
 Դեմետրիտոս—138, 402
 Դիակողոպտու—87, 354
 Դիպակ—31, 401
 Դիտապետություն—25
 Դիւմար—310, 366, 367, 414
 Դիւմարություն—309
 Դիւան—120, 384
 Դոմետիկոս—139, 402
 Դուստր—19, 26, 28, 36, 56, 59, 61, 62, 72,
 73, 74, 75, 76, 99, 105, 106, 108, 122,
 123, 124, 125, 127, 144, 299, 300, 308,
 325, 328, 330, 336, 340, 341, 342, 343,
 344, 365, 370, 371, 373, 386, 387, 389,
 391, 407
- Դպիր—8, 26, 116, 137, 290, 299, 380, 400
 Դպրոց—120
 Դրախտ—304, 340, 406
 Դրամ—29, 111, 113, 114, 115, 151, 154,
 301, 303, 304, 312, 316, 317, 376, 377,
 378, 379, 413, 416
 Դրամագլուխ—334
 Դրամակոփ—148, 410
- Եզ—32, 64, 70, 81, 129, 132, 135, 304, 332,
 338, 349, 392, 395, 398
 Եկեղեցական—34, 90, 94, 300, 306, 322,
 356, 357, 360, 400
 Եկեղեցի—4, 5, 6, 7, 8, 17, 18, 21, 24, 25,
 26, 27, 31, 33, 37, 49, 50, 51, 52, 53,
 54, 55, 56, 63, 67, 68, 70, 74, 87, 88,
 89, 90, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 101,
 104, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 115,
 116, 117, 118, 119, 120, 126, 127, 128,
 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
 140, 141, 147, 154, 286, 287, 288, 290,
 296, 297, 299, 300, 303, 305, 319, 320,
 321, 322, 323, 324, 325, 331, 335, 336,
 338, 342, 354, 355, 356, 357, 358, 359,
 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367,
 369, 372, 375, 376, 377, 378, 379, 380,
 381, 382, 383, 384, 389, 390, 391, 392,
 393, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 402,
 403, 404, 410, 416
 Եկեղեցական—300
 Եղ—տե՛ս եղ
 Եղբայր—2, 3, 4, 11, 16, 19, 21, 24, 27, 28,
 33, 34, 35, 44, 51, 53, 65, 68, 69, 72,
 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 85, 105,
 121, 122, 124, 125, 127, 128, 144, 151,
 284, 285, 293, 297, 299, 300, 301, 305,
 306, 307, 308, 314, 320, 321, 322, 333,
 337, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346,
 348, 349, 352, 370, 385, 386, 387, 388,
 389, 391, 400, 407, 414
 Եղբայրանոց—35, 307
 Եղբայրորդի—122, 386
 Եղեկեղիար—138, 401
 Եմիփորոն—136, 399
 Եպիսկոպոս—3, 8, 10, 15, 20, 26, 27, 34,
 35, 36, 37, 39, 50, 51, 52, 53, 54, 75,
 87, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 97, 98, 99,
 115, 117, 120, 121, 126, 127, 136, 140,
 141, 147, 151, 152, 153, 154, 285, 290,
 292, 298, 300, 306, 307, 308, 310, 319,
 320, 321, 322, 323, 324, 354, 355, 356,
 357, 360, 361, 363, 364, 365, 379, 380,
 382, 384, 385, 390, 391, 399, 400, 403,
 404, 410, 413, 414, 415, 416
 Եպիսկոպոսարան—152, 414

- Եպիսկոպոսապետ—97
 Եպիսկոպոսություն—53, 320, 322, 323
 Եոթսուն—136, 399
 Եսկոպոսիր—138, 401
 Երաշխատր—57, 328
 Երդ—116, 120, 384
 Երդում—2, 3, 9, 10, 11, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 31, 64, 66, 67, 108, 112, 284, 285, 291, 293, 296, 297, 298, 303, 332, 334, 335, 373, 377
 — խոստովանութեան—17, 18, 20, 296
 — ուրացութեան—17, 18, 20, 296
 Երեխա—117, 137, 382
 Երեց—14, 51, 52, 89, 90, 91, 94, 97, 115, 117, 119, 121, 136, 140, 151, 153, 296, 300, 308, 320, 321, 323, 356, 357, 360, 361, 363, 379, 380, 381, 383, 385, 399, 403, 414, 415
 Երեքին—109, 374
 Երի—37, 308, 345
 Երից—79, 346
 Երիվար—17, 143, 144, 150, 151, 304, 407, 413
 Երիտասարդ—13, 45, 65, 294, 295, 315, 333
 Երկար—31, 47, 72, 100, 304, 317, 340, 366, 407
 Երկարագործ—32, 305
 Երկակ—92, 109, 358, 374
 Երկակին—109, 115, 379
 Երկան—85, 352
 Երկդրամեան—47, 74, 342
 Երկկին—տե՛ս երկակին
 Երկրագործ—149, 411
 Եւդ—32, 78, 136, 104, 345, 399, 400

 Զաւակ—106, 372
 Զարաւար—84, 351
 Զար(ք)—31, 84, 132, 303, 304, 351, 395
 Զարական—31, 304
 Զգեստ—29, 31, 82, 136, 137, 302, 304, 349, 399, 400, 401
 Զեմ(ք)—31, 51, 304, 320
 Զինուոր—51, 128, 142, 320, 392, 405
 Զինուորություն—129, 138, 393, 402
 Զիւրովին երթալ—43, 100, 314, 365
 Զնդանել—168-7
 Զովորություն—67, 335
 Զրան—31, 304

 Է—32, 60, 61, 62, 64, 81, 109, 304, 320, 329, 332, 348, 349, 374
 Էրէ—407

 Ըմբռնեալ—18, 296
 Ըմբռնող—18, 19, 296, 297

 Ընծա—27, 38, 153, 154, 300, 345, 372, 393, 415, 416
 Ընկեր—1, 11, 12, 27, 57, 63, 64, 67, 78, 83, 85, 88, 102, 108, 112, 116, 122, 145, 146, 283, 293, 312, 316, 326, 332, 333, 335, 346, 349, 350, 351, 352, 355, 367, 373, 377, 380, 386, 403, 409
 Ընտանի(ք)—73, 117, 126, 135, 341, 381, 389
 Ընտանություն—75, 124, 125, 134, 343, 383, 389, 397

 Թագաւոր—7, 8, 15, 16, 17, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 44, 47, 48, 54, 58, 60, 81, 97, 103, 120, 127, 130, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 145, 148, 154, 289, 290, 296, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 314, 317, 318, 323, 324, 327, 328, 348, 349, 350, 363, 369, 384, 391, 394, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 410, 411, 416
 Թագաւորություն—25, 28, 33, 120, 141, 301, 384, 401, 405
 Թագունի—47, 317
 Թաղ—308
 Թասու—73, 76, 77, 154, 314, 344, 416
 Թիկնոց—400
 Թշնամի—31, 63, 67, 79, 87, 103, 143, 144, 145, 148, 149, 332, 335, 347, 354, 368, 406, 407, 408, 410, 411
 Թռչակ—26, 51, 93, 320, 359
 Թոռ—75, 124, 387
 Թուր—401
 Թշուն—32, 123, 135, 349, 350, 387, 399

 Ժամանակ դարձի—153, 415,
 Ժառանգ—27, 29, 73, 74, 75, 106, 107, 119, 127, 151, 152, 301, 305, 341, 342, 343, 371, 372, 384, 390, 413, 414
 Ժառանգակից—78, 346
 Ժառանգաւոր—27, 51, 52, 53, 54, 78, 76, 107, 119, 120, 140, 321, 322, 323, 324, 341, 343, 372, 373, 383, 384, 404
 Ժառանգաւորություն—54, 323
 Ժառանգորդ—107, 372
 Ժառանգություն—22, 26, 30, 31, 32, 33, 36, 44, 48, 53, 57, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 84, 85, 106, 107, 108, 119, 120, 141, 151, 153, 284, 299, 301, 305, 308, 311, 314, 323, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 351, 371, 373, 383, 384, 396, 404, 414, 415,
 Ժողով—19, 23, 27, 52, 53, 88, 89, 90, 94, 96, 98, 99, 120, 136, 303, 321, 322, 355, 356, 357, 360, 362, 383, 364, 365, 384, 385, 399

ժողովուրդ— 6, 7, 36, 50, 68, 72, 78, 89-
99, 115, 119, 121, 147, 151, 288, 289,
296, 308, 319, 336, 340, 345, 356, 365,
330, 383, 385, 410, 414

ժողովրդական—36, 37, 52, 54, 88, 94, 115,
116, 117, 140, 308, 321, 322, 323, 355,
360, 380, 382, 404

ժողովրդապետ—148, 411

Ինչք—11, 12, 18, 20, 33, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 45, 50, 51, 73, 75, 76, 80, 91, 104,
105, 107, 110, 111, 113, 118, 126, 145,
293, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 305,
309, 310, 311, 313, 320, 341, 343, 344,
347, 348, 357, 369, 370, 371, 373, 375,
382, 390, 498, 413

Ինքնասպան—100, 366

Իշխան—7, 8, 16, 17, 20, 25, 26, 28, 29, 30,
31, 32, 33, 34, 37, 44, 47, 50, 54, 72,
97, 125, 141, 142, 148, 154, 289, 290,
296, 302, 303, 304, 305, 306, 314, 317,
318, 319, 320, 323, 324, 340, 357, 363,
389, 404, 405, 410, 411, 416

Իշխանաց իշխան—142, 405

Իշխանություն—20, 24, 29, 49, 51, 89, 97,
98, 99, 101, 119, 120, 135, 137, 302,
319, 320, 321, 326, 355, 356, 363, 364,
365, 384, 385, 396, 399, 400

Իջառանատուն—29

Իրաւունք—2, 9, 14, 16, 18, 21, 23, 24, 27,
29, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41,
43, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 59,
62, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 74, 78, 81,
82, 84, 85, 86, 92, 97, 105, 107, 108,
120, 126, 141, 142, 146, 284, 290, 291,
296, 297, 300, 305, 306, 307, 308, 314,
317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 328,
330, 331, 332, 334, 335, 338, 340, 341,
345, 346, 348, 349, 351, 352, 353, 358,
361, 363, 371, 373, 390, 405, 409

Իդ—տե՛ս Էդ

Լաշակ—203²⁰, 22—29

Լեզու կարել—194,—8

Լեւ—29, 152, 301, 414

Լիար—32

Լիրք—499²⁰—21

Լրտես—31, 303

Խաբերա—126, 154, 390, 416 -

Խաբող—148, 410

Խաղաղություն—6, 17, 29, 142, 288, 296,
302, 405

Խաղող—83, 351

Խանութ—295, 304

Խաշն—63, 78, 331, 345

Խարդախ—148, 410

Խարդախող—148

Խափանածոյ—45, 46, 49, 58, 60, 61, 142,
315, 316, 318, 327, 329, 330, 405, տե՛ս

հակ դատարկություն

Խելագար—153, 415

Խելագարություն—42

Խելաթափ—102

Խիլա—176²¹

Խնամակալություն—51, 320

Խնամէիսս—415

Խնամի—124, 388

Խնամություն—75, 99, 124, 125, 343, 365,
383, 389

Խոզկրմակ—152, 414

Խոյ—335

Խոտ—48, 335

Խորք—42, 75, 122, 123, 124, 312, 342, 343,
356, 387

Խորթակից—387

Խոլ—110, 111, 375

Խումկ—47, 317

Խումար—367

Խոռվություն—5, 6, 10, 288, 292, 380

Խրատ—16, 17, 18, 19, 23, 30, 31, 39, 42,
46, 47, 57, 66, 81, 103, 114, 141, 142,
143, 149, 152, 153, 288, 308, 310, 316,
326, 334, 353, 368, 379, 407, 410, 412,
414, 415

Խրատել—11, 12, 30, 47, 57, 80, 82, 129,
141, 142, 291, 292, 293, 302, 303, 317,
326, 348, 349, 393, 405

Մախել—294, 338, 339, 391, 393

Մալսք—37, 70, 105, 108, 309, 333, 370, 371,
373

Մառալ—16, 20, 50, 54, 56, 58, 59, 60, 61,
62, 75, 83, 103, 106, 120, 129, 144,
296, 302, 320, 323, 325, 327, 328, 329,
330, 343, 350, 368, 371, 384, 393, 407

Մառալել—32, 44, 54, 304, 314, 323

Մառալություն—32, 120, 384

Մառաստան—32

Մառասունկ—304

Մեր—8, 13, 16, 19, 63, 289, 290, 294,
295, 296, 332

Մերակոյտ—79, 80, 346, 348

Մերք ժողովրդեան—7

Միակերպություն—308

Մնող—38, 39, 57, 65, 80, 92, 96, 99, 104,
105, 112, 115, 122, 123, 124, 153, 309,
310, 330, 343, 358, 362, 365, 369, 370,
371, 376, 379, 386, 387, 388, 415

- Մով—14, 48, 126, 131, 317, 390, 395
 Մովս—308
- Կաթողիկոս—27, 88, 89, 97, 98, 141, 287, 299, 300, 303, 307, 355, 356, 363, 364, 400, 404
- Կաթողիկոսութիւն—89, 356
- Կալ—63, 331, 332, 338, 339
- Կալուած—48, 68, 69, 70, 72, 337, 338, 340
- Կախարդութիւն—92, 113, 359, 377
- Կաղ—106, 110, 372, 375
- Կամ(ք)—1, 2, 5, 20, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 41, 47, 54, 55, 63, 65, 74, 77, 79, 83, 84, 85, 87, 88, 92, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 103, 105, 108, 113, 114, 115, 116, 118, 120, 139, 140, 141, 142, 143, 151, 152, 154, 283, 284, 287, 290, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 312, 313, 317, 323, 324, 332, 333, 342, 344, 346, 350, 351, 352, 354, 355, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 369, 371, 372, 373, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 402, 403, 404, 405, 406, 411, 413, 414, 415, 416
- Կամակից—55, 324, 404
- Կաշար—154, 416
- Կանոն—3, 4, 6, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 23, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 49, 50, 52, 54, 55, 57, 63, 65, 67, 74, 75, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 104, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 119, 121, 123, 124, 125, 129, 130, 139, 140, 149, 151, 154, 285, 286, 287, 291, 293, 295, 296, 298, 306, 307, 309, 310, 314, 315, 319, 321, 323, 324, 325, 331, 333, 335, 342, 343, 356, 357, 358, 359, 360, 362, 363, 364, 365, 369, 370, 372, 374, 375, 376, 378, 379, 381, 383, 385, 387, 388, 389, 393, 402, 403, 412, 413, 414, 416
- Կանոնադրութիւն—122, 336
- Կանոնիտոր—138, 401
- Կաշառ—9, 11, 12, 14, 22, 34, 50, 86, 89, 126, 128, 140, 285, 286, 290, 291, 294, 306, 319, 353, 356, 389, 390, 392, 404
- Կապա—401
- Կապալ—214₁₃
- Կապանք—6, 35, 287, 307, 308
- Կապեալ—35, 307, 308
- Կապել—35, 37, 306, 307, 308
- Կապեղա—13, 16, 430₁₄
- Կապելլա—166
- Կապեղնա—166₈ } Կապեղա
- Կապերնա—166₈ }
- Կապել—340
- Կարասի—63, 332, 339, 378
- Կարգ—9, 10, 14, 16, 19, 20, 29, 32, 34, 35, 74, 80, 88, 89, 90, 91, 95, 96, 97, 99, 102, 103, 114, 116, 117, 122, 130, 133, 134, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 153, 154, 290, 292, 305, 307, 316, 319, 342, 348, 354, 355, 356, 357, 361, 362, 363, 365, 367, 368, 379, 380, 381, 382, 386, 391, 394, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 415, 416
- Կացին—406
- Կեանք—113, 359
- Կերակոր—150, 385, 393
- Կերող—84, 351
- Կերպաս—31, 304
- Կին—13, 14, 15, 19, 20, 22, 27, 28, 30, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 82, 84, 87, 91, 93, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 136, 137, 144, 145, 151, 153, 290, 294, 295, 298, 300, 301, 302, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 319, 320, 324, 325, 327, 328, 329, 330, 333, 336, 341, 342, 343, 344, 347, 349, 351, 353, 358, 359, 360, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 382, 383, 385, 386, 387, 388, 389, 400, 407, 408, 414, 415
- Կիսաթիկնոց—400
- Կիւտոր—138, 401
- Կլալեկ—317
- Կղերիկոս—137
- Կնաթող—43, 113, 313, 377
- Կնահան—43, 113, 377
- Կնութիւն—56, 64, 65, 79, 84, 101, 123, 325, 333, 351, 367, 387
- Կոյս—46, 47, 64, 65, 91, 108, 286, 316, 317, 333, 357, 358, 373, 374
- Կոյր—61, 106, 110, 329, 372, 375
- Կոռ—121, 173₃, 385
- Կով—32, 61, 71, 304, 329, 339
- Կորդ—179₂₈
- Կողպակ—166
- Կումաշ—344, 391
- Կուպր—47, 317
- Կուսան—36, 109, 115, 379
- Կուսութիւն—37, 75, 91, 309, 349, 358
- Կոփիշ—148, 150, 361, 410
- Կոփող—412
- Կտակ—28, 107, 301, 372
- Կտաւ—31, 304
- Կտոր—212, 214, 275_{32—33}, 304

Կտրել ձեռն—տե՛ս Զեռնատումն

Կարին—311

Կրան—13, 21, 22, 29, 122, 291, 294, 297, 301, 386

Կրանատր—27, 36, 117, 136, 141, 154, 296, 299, 381, 400, 402, 404, 416

Կրանատրություն—36

Կրիտ—139, 402

Կրկնոց—118, 119, 383

Կրպակ—205²³—³²

Կցորդասաց—402

Հալալ—401

Հակարաշ—146

Համահայր—73, 341

Համամայր—73, 341

Համմարեալ—122, 386

Համր—110, 111, 375

Հայր—19, 24, 26, 27, 29, 33, 40, 44, 46, 55, 56, 57, 64, 65, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 86, 97, 103, 104, 105, 106, 114, 115, 117, 120, 121, 122, 123, 127, 133, 140, 141, 144, 286, 287, 292, 293, 298, 299, 300, 301, 305, 306, 309, 314, 318, 321, 324, 325, 326, 333, 334, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 352, 353, 362, 363, 368, 369, 370, 371, 379, 381, 385, 386, 387, 391, 399, 403, 404, 407

Հայրանարգ—1, 283, 326

Հայրապետ—26, 27, 29, 34, 35, 52, 94, 97, 99, 127, 135, 136, 137, 139, 141, 142, 151, 152, 301, 302, 306, 321, 360, 363, 365, 391, 398, 399, 402, 404, 405, 414

Հայրատանջ—1, 283

Հայրենի(ք)—73, 106, 127, 340, 341, 370, 372, 391

Հայրենի կտուր—տե՛ս Կտուր

Հայրություն—293

Հայրպետ—305

Հանդերձ—13, 27, 37, 63, 64, 66, 79, 81, 82, 85, 101, 108, 113, 130, 151, 295, 300, 309, 332, 334, 335, 347, 348, 349, 352, 367, 373, 378, 393, 399, 413

Հաշմ—372

Հաշմություն—38

Հաս—27, 36, 78, 116, 117, 153, 381, 415

Հասակ երդմնողի—12, 294

— զինուորելոյ—12, 294

— խօսելոյ—12, 294

— որդէժնութեամբ—13, 294

— ուսանելոյ—12, 294

— սերմանելոյ—12, 294

— վկայութեամբ—13, 294

— քահանայելոյ—12, 294

Հասոյք—27, 116, 151, 381, 413

Հատանել արականն—46, 150, 316, 412

— ձեռն—տե՛ս Զեռնատումն և Խրատել

Հատուածով գործ—148, 411

Հատուցում—տե՛ս Վնասի հատուցում

Հարկ—4, 28, 29, 31, 32, 35, 49, 113, 119, 120, 121, 153, 287, 302, 304, 377, 384, 385, 415

Հարճ—29, 42, 73, 302, 341

Հարս—133, 144, 153, 391, 397, 407, 415

Հարսանիք—37, 309, 365, 373

Հաց—14, 150, 367, 384, 413

Հացակից—198¹²—²⁰Հացտուլ—198¹²—²⁰

Հաւ(ք)—82, 349

Հաւատարադատություն—127, 390

Հաւասարություն—105, 371

Հաւատադիր—139, 402

Հաւատացեալ—11, 16, 18, 21, 22, 23, 32, 33, 52, 53, 56, 59, 73, 78, 81, 284, 285, 293, 297, 298, 305, 321, 322, 324, 325, 328, 341, 345, 362, 400

Հաւատատր—141, 300, 404

Հարաքոյր—75, 122, 123, 125, 386, 387, 389

Հարեղբայր—73, 75, 340, 341, 343

Հարու—75

Հարքոյր—տե՛ս Հարաքոյր

Հեթանոս—1, 21, 22, 23, 29, 99, 105, 122, 133, 137, 233, 365, 370, 386, 396, 400, 401

Հեծեալ—121, 150, 151, 385, 413

Հերձուած—43, 285

Հերձուածող—13, 22, 52, 99, 290, 295, 322, 365

Հինգերորդ—304, 390, տե՛ս նաև Հնգել, Հնկակ

Հիւանդ—19, 107, 297, 372

Հիւանդություն—32, 38, 107, 310, 360, 372

Հիւանդություն—32, 305,

Հնգել—31, 32, 126, 304, 390

Հնկակ—տե՛ս Հնգել

Հնձամ—13, 295

Հնձող—149, 411

Հոգեւոր—305

Հող—32, 44, 48, 66, 113, 119, 120, 127, 130, 147, 304, 305, 314, 317, 318, 334, 337, 383, 384, 390, 394, 395, 413

Հողագործություն—32, 305

Հողադրամ—151, 413

Հովիւ—14, 147, 296, 409

Հոռք—299

Հրահանգ—151, 305, 413

Հրամայել—1, 9, 11, 16, 18, 20, 26, 51, 52, 54, 59, 63, 73, 74, 78, 81, 82, 85, 88, 89, 92, 101, 104, 108, 111, 114, 117, 124, 125, 128, 129, 131, 134, 140, 283,

- 291, 292, 293, 299, 320, 322, 323, 328,
352, 341, 342, 346, 348, 349, 352, 355,
356, 359, 364, 367, 369, 373, 376, 379,
382, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 398,
399, 400, 403, 414
- Հրաման—1, 3, 5, 9, 11, 16, 17, 19, 23, 29,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40,
43, 49, 50, 52, 68, 69, 74, 77, 81, 87,
89, 91, 93, 95, 96, 101, 102, 105, 106,
109, 111, 112, 113, 114, 117, 118, 119,
120, 121, 130, 136, 140, 146, 147, 148,
151, 285, 287, 289, 293, 296, 301, 302,
303, 304, 305, 306, 307, 309, 310, 311,
313, 319, 320, 321, 326, 336, 337, 342,
345, 348, 351, 354, 356, 357, 359, 361,
362, 367, 368, 370, 371, 374, 376, 377,
378, 379, 381, 382, 383, 384, 385, 393,
399, 400, 403, 404, 408, 410, 411, 413
- Հրապարակ—11, 18, 407
- Հրդեհ—63, 104, 370
- Հրիտակ—119
- Հրոս—114, 115, 379
- Զագ—82
- Զեք—52, 136, 322, 399
- Զեւնատումն—1, 37, 66, 87, 148, 149, 283,
302, 303, 308, 313, 316, 334, 353, 410,
412
- Զի—32, 61, 62, 103, 129, 138, 146, 304,
330, 368, 392, 401, 409, 410
- Զիատած—147, 275₂₁
- Զիարած—517₄
- Զիւթ—47, 317
- Ղարիկոն—47, 317
- Ճառ—8, 9, 10, 22
- Ճարտասան—11, 293
- Ճարտարախօս—293
- Ճշմարիտ—13, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 28,
30, 84, 98, 108, 111, 127, 139, 285, 286,
290, 293, 295, 296, 317, 351, 364, 373,
376, 391, 402
- Ճշմարտութիւն—11, 15, 16, 18, 20, 22, 23,
73, 89, 100, 116, 120, 123, 141, 147,
293, 296, 346, 355, 386, 381, 384, 387,
404, 409
- Մագտաբէ—47, 317
- Մաղազ—318, 333
- Մահ—1, 17, 18, 19, 20, 30, 31, 32, 44,
48, 47, 48, 55, 57, 59, 62, 65, 66, 68,
77, 78, 80, 81, 86, 87, 129, 145, 149,
283, 296, 302, 303, 304, 316, 317, 324,
326, 328, 334, 336, 345, 348, 352, 354
- Մահապարտ—86, 348, 353, 392, 398, 407
- Մահապարտութիւն—81, 331, 343
- Մահացու դէպք—43, 44, 45, 48, 52, 58, 59,
61, 62, 63, 87, 100, 128, 129, 139, 150,
151, 153, 314, 316, 318, 321, 323, 329,
330, 334, 365, 391, 392, 393, 403, 406,
409, 415
- Մահմետական—21, 22, 23, 73, 297, 341
- Մահու իրաւունք—300
- Մայր—19, 55, 57, 65, 73, 75, 76, 77, 79,
80, 82, 106, 112, 113, 114, 115, 123,
124, 125, 128, 144, 324, 326, 333, 336,
341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 349,
350, 371, 376, 377, 378, 379, 387, 389,
391, 407
- Մանգաղ—83, 350
- Մանդատոր—138, 401
- Մանուկ—13, 16, 19, 24, 41, 42, 44, 45, 50,
60, 61, 63, 76, 92, 106, 120, 130, 131,
143, 151, 294, 295, 297, 309, 314, 315,
320, 329, 332, 343, 353, 371, 375, 384,
393, 394, 404, 413
- Մանաւոր—375
- Մատաղի իրաւունք—300
- Մարաթներ—516₁₁
- Մարապան—409, 516₁₁
- Մարգարիտ—47, 304, 317
- Մարդ—3, 4, 7, 8, 12, 15, 17, 22, 28, 30,
31, 67, 77, 102, 106, 107, 120, 122,
123, 129, 131, 135, 137, 141, 144, 152,
154, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 290,
292, 293, 295, 296, 299, 301, 312, 316,
318, 320, 326, 329, 330, 332, 334, 335,
336, 345, 346, 353, 366, 368, 372, 384,
386, 390, 392, 393, 394, 395, 397, 398,
400, 403, 406, 407, 409, 413, 415, 416
- Մարդագող—55, 62, 324, 331
- Մարդասիրութիւն—30, 154, 292
- Մարդասպանութիւն—311
- Մարդկուզ—198_{12—20}
- Մարմնագեղծ—104, 110, 369, 375
- Մարմնագեղծութիւն—109, 374
- Մարտերդր—75, 122, 123, 125, 346, 386,
387, 389
- Մարքոյր—տե՛ս Մարաբոյր
- Մաքս—148, 410
- Մաքսատոր—19, 297
- Մեծատուն—150, 316, 412
- Մեղ(ք)—6, 8, 19, 44, 73, 86, 88, 103, 123,
125, 128, 152, 288, 289, 290, 297, 298,
303, 313, 314, 315, 326, 331, 340, 346,
352, 355, 369, 382, 385, 387, 389, 391,
414
- Մեղադրութիւն—98, 364

- Մեղանել—285
 Մեղաւոր—6, 8, 19, 22, 287, 290
 Մեղու—71, 339
 Մեռելոյս—107, 108, 300, 373
 Մեռելոց—տե՛ս Մեռելոյս
 Մետրապոլիտ—136, 399
 Մերձաւորեցուցիչ—119, 383
 Մերձաւորիչ—69, 337
 Միջակ—8, 290
 Մշակ—35, 146, 148, 357, 409, 411
 Մշակութիւն—129, 393
 Մոզ—14
 Մոմեղէն—52, 322
 Մոմազն—19, 27
 Մոմաբոս—139, 402
 Մոմոզոն—139, 300, 402
 Մորուս—48, 318
 Մոլթաւսիպ—412 Գաւ
 Մոմթաւսիպ—277₁₈
 Մունակ—401
 Մուտ—115, 116, 319, 380
 Մուրակ—97, 363
 Մուրուր—տե՛ս Մորուս
 Մտախար—102, 368

 Յանցանք—32, 57, 67, 78, 81, 93, 101, 115, 118, 285, 326, 335, 336, 346, 348, 359, 367, 379, 382
 Յանցաւոր—6, 16, 22, 32, 44, 118, 287, 305, 314, 382
 Յափշտակել—11, 78, 89, 90, 112, 126, 154, 293, 346, 356, 357, 390, 416
 Յափշտակող—83, 105, 109, 112, 350, 361, 370, 374, 377
 Զափշտակութիւն—12, 67, 293, 385
 Յիշոցնատու—336
 Յոյի—58, 92, 106, 327, 358, 371

 Եախազան—115, 380
 Եախարար—48
 Եանանգ—26, 32
 Եանապետ—28, 301, 341
 Եանապետութիւն—28
 Եամիշտ—121, 385
 Եաւ—72, 126, 840, 390
 Եաւթ—47, 317
 Եենգութիւն—148, 373
 Եերքիճի—104, 369
 Եիւթ—6, 20, 24, 149, 154, 288, 411, 416
 Եշան դնել—326
 — վաճառի—214
 Եշեմ—121, 385
 Ետ—122, 123, 124, 386, 387, 388
 Ետարտան—184, 397

 Կուլեր—107, 149, 154, 365, 372, 410, 416
 Ծան—47, 72, 91, 95, 126, 317, 340, 358, 361, 390
 Ծեւ—305
 Ծինական—32, 44, 47, 49, 113, 114, 115, 119, 120, 142, 304, 305, 314, 317, 318, 377, 378, 379, 383, 384, 405
 Ծինափայտ—317
 Ծնաբարոյ—113, 377
 Ծնանալ—46, 47, 93, 311, 316, 317, 359
 Ծնացող—40, 46, 102, 311, 316, 368
 Ծնութիւն—18, 39, 91, 93, 100, 110, 123, 297, 324, 358, 366, 375, 387,
 Ծուկա—296
 Ծում—17, 392
 Ծորջառ—152 399,

 Ոչխար—32, 36, 61, 62, 64, 78, 81, 304, 329, 330, 332, 345, 348
 Ոպսիտար—139, 402
 Ոսկեգործ—6, 288
 Ոսկեհան(ք)—47
 Ոսկի—31, 48, 108, 154, 288, 303, 304, 317, 334, 373
 Ոսոխ—2, 10, 12, 82, 283, 291, 292, 294
 Ոստայանակ—5, 287
 Ոստիմք—31, 32
 Որբ—7, 9, 21, 86, 130, 289, 291, 298, 353, 393
 Որդեգիր—119, 383, 384,
 Որդի—19, 23, 29, 30, 32, 33, 39, 44, 53, 55, 56, 57, 65, 68, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 82, 86, 95, 96, 103, 104, 105, 107, 108, 111, 113, 114, 119, 122, 123, 124, 127, 133, 134, 141, 144, 151, 293, 298, 301, 302, 305, 306, 310, 311, 312, 314, 318, 322, 324, 325, 326, 334, 336, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 352, 353, 362, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 376, 377, 378, 383, 384, 386, 387, 391, 397, 405, 407, 414
 Որս—43, 103, 114, 317, 368, 407
 Ոփելեթիւն—138, 402
 Ուխտ—17, 74, 90, 107, 119, 152, 153, 342, 356, 357, 372, 383, 414, 415
 Ուխտական—91, 357
 Ուսար—26, 28, 56, 59, 61, 62, 73, 74, 75, 99, 105, 106, 108 122, 123, 127, 289, 300, 325, 328, 330, 340, 342, 343, 344, 365, 370, 371, 373, 386, 387, 391
 Ուրար—399, 400
 Ուրացող—43, 297, 313
 Ուրացութիւն—43, 297
 Ուրկութիւն—38, 42
 Ուրուկ—110, 375

2ար—2, 4, 6, 8, 11, 14, 18, 19, 21, 22, 30,
 149, 150, 153, 284, 288, 290, 293, 294,
 298, 302, 319, 326, 348, 355, 359, 364,
 368 369, 376, 386, 390, 392, 406, 411,
 412, 415
 2արագործ—19, 23, 144 149, 150, 297, 316,
 407, 412
 2արագործություն—92, 358
 2արություն—3, 14, 284, 297, 308
 2էքէք—32, 304
 2որքառանգ—70, 81, 150, 332, 338, 349
 2ուկուկ—234₂₇

 Պակասամիտ—100, 385
 Պակասամտություն—42
 Պակասություն բանից—316, տե՛ս Խափա-
 ցածույ
 Պահակություն—121, 385
 Պահեստ—64, 332, 335,
 Պաշման—54, 69, 323, 337
 Պանդուկ—29
 Պաշտամ—116, 139, 380, 402
 Պաշտամակից—130, 394
 Պաշտամեալ—51, 88, 90, 131, 134, 320,
 355, 357, 395, 397
 Պապ—137, 400
 Պապաւ—136, 399
 Պապիոս—400
 Պատիկոս—318, 450₂₉
 Պատեղազմ—6, 29, 31, 51, 84, 103, 133,
 144, 288, 302, 304, 320, 351, 369, 396,
 407
 Պատիծ—6, 140, 149, 150, 287, 306, 319,
 326, 404, 412
 Պատիւ—9, 12, 20, 28, 29, 32, 34, 35, 36,
 73, 86, 88, 89, 95, 96, 97, 105, 115,
 134, 136, 138, 289, 294, 300, 306, 307,
 322, 353, 355, 356, 361, 362, 363, 371,
 380, 397, 399, 401
 Պատուիրան—6, 16, 23, 67, 80, 82, 121, 125,
 151, 288, 290, 296, 335, 348, 350, 385,
 388, 413
 Պատրիարկ—135, 136, 398, 399
 Պարգեւ—47, 73, 108, 299, 302, 317, 341,
 373
 Պարտապան—31, 304
 Պարտեզ—102, 144, 368, տե՛ս Գան Բառիշ
 Պարտք—17, 85, 352
 Պատառ—215₂₇
 Պերեռուտ—87, 88, 354
 Պէկար—384, տե՛ս Բեկար
 Պիսակ—375
 Պիսակություն—309
 Պիկնձ—31, 47, 304, 317
 Պլման—212₂₉, Գակ

Պոմն—312
 Պոռնիկ—92, 93, 114, 125, 358, 359, 378,
 379, 389
 Պոռնկամալ—379
 Պոռնկանոց—21, 298
 Պոռնկություն—40, 42, 43, 80, 84, 92, 109,
 110, 111, 113, 114, 115, 118, 310, 313,
 314, 347, 351, 358, 359, 374, 375, 376,
 377, 378, 382
 Պոռյո—309, 310
 Պոքսետոր—138, 401
 Պսակ—38, 41, 42, 55, 73, 75, 83, 93, 104,
 110, 111, 115, 153, 309, 310, 311, 312,
 324, 341, 343, 359, 369, 375, 376, 379,
 415
 Պտուղ (Պտղի)—95, 96, 115, 319, 336, 345,
 361, 362, 380

 Ջաղջեր—401
 Ջաշուշ—(=լոտես)—308
 Ջորի—32, 61, 129, 304, 330, 392, 410
 Ջուր—32, 44, 113, 119, 120, 127, 130, 145,
 147, 150, 297, 304, 314, 383, 384, 390,
 394, 395, 408, 412, 413
 Ջրաղաց—31, 70, 72, 150, 304, 338, 340,
 412
 Ջրաղացպան—150, 412

 Ռեքինար—139, 402,
 Ռուպի—522₁₁

 Սակամունի—47, 317,
 Սահման—5, 6, 16, 20, 28, 29, 31, 32, 34,
 35, 39, 42, 78, 112, 122, 127, 150,
 152, 153, 287, 301, 304, 305, 307, 308,
 311, 312, 317, 321, 327, 337, 338, 346,
 353, 354, 358, 360, 362, 374, 377, 382,
 383, 386, 387, 389, 390, 391, 393, 394,
 414, 415
 Սահմանադրություն—119, 122, 383, 386
 Սաղմն անկար—58, 327
 — կերպարանեալ—327
 — Գկարեալ—58, 106, 327, 371
 Սաղմոսասաց—139, 402,
 Սատեր—60, 138, 328
 Սարկառազ—51, 52, 90, 93, 94, 97, 116, 136,
 137, 139, 141, 303, 320, 321, 323, 357,
 359, 360, 363, 380, 400 402, 404
 Սարկառագունի—137, 141, 400, 404
 Սեմեկատր—27, 300
 Սիգնոն—138, 401
 Սիկո—47
 Սիմոն—317, 346, 414

Սյեհ—178²⁵

Սկեսոր—144, 407

Սովորութիւն—9, 10, 16, 17, 19, 28, 29, 31, 32, 36, 49, 89, 97, 98, 103, 108, 143, 146, 147, 149, 291, 292, 301, 304, 308, 319, 355, 356, 363, 364, 368, 373, 389, 406, 409, 411, 412

Սոտ—11, 13, 19, 20, 23, 47, 64, 78, 108, 109, 114, 292, 293, 295, 297, 298, 317, 318, 332, 346, 373, 374, 379

Սոտակ—296

Սոր—29, 36, 58, 144, 302, 308, 327, 407

Սպանել—7, 30, 58, 79, 87, 101, 102, 103, 143, 144, 288, 302, 313, 327, 346, 347, 348, 354, 367, 369, 406, 407

Սպանող—7, 23, 30, 51, 79, 87, 102, 103, 149, 153, 303, 321, 331, 347, 354, 367, 368, 412, 415

Սպանութիւն—29, 30, 44, 45, 62, 79, 83, 87, 101, 102, 103, 123, 128, 129, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 151, 302, 303, 312, 314, 315, 324, 327, 331, 336, 346, 347, 350, 354, 367, 368, 369, 387, 392, 393, 405, 406, 407, 408

Սպասաւոր դատարորի—292

Սպասխար—138

Սպուդէս—139, 402

Ստացուած—32, 107, 118, 300, 302, 305, 388, 372, 373, 388

Ստնոու—112, 377

Ստութիւն—4, 8, 11, 18, 20, 47, 123, 290, 317, 387

Ստրատոր—138, 401

Ստրկութիւն—120, 384

Սրկբուն—138, 401

Սքողար—138, 401

Վաճառ—13, 31, 41, 69, 70, 71, 72, 79, 108, 109, 127, 143, 151, 152, 154, 294, 317, 325, 326, 328, 337, 338, 340, 347, 357, 358, 373, 374, 378, 391, 410

Վաճառական—148, 411

Վաճառականութիւն—41, 42, 312

Վաճառել—69, 70, 71, 72, 108, 119, 127, 151, 152, 153, 154, 338, 339, 340, 373, 383, 391, 393, 413, 414, 415, 416

Վաճառող—30, 68, 69, 70, 71, 72, 108, 127, 148, 153, 303, 337, 338, 339, 340, 373, 391, 411, 415

Վաճակամ—20, 36, 120, 306, 308, 384

Վաճականութիւն—96, 362

Վաճորեայ—121

Վաճք—14, 27, 33, 34, 36, 116, 117, 120, 126, 137, 147, 299, 300, 305, 306, 381, 384, 385, 390, 400, 410

40—494

Վաշխ—65, 66, 333, 334,

Վարդապետ—3, 8, 9, 20, 24, 26, 27, 34, 35, 36, 44, 45, 54, 61, 62, 82, 88, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 118, 119, 120, 122, 134, 140, 141, 144, 285, 290, 299, 300, 305, 306, 307, 324, 330, 349, 355, 365, 366, 367, 368, 370, 382, 384, 386, 403, 404, 407

Վարդապետութիւն—33, 355

Վարձ—11, 43, 64, 126, 130, 140, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 292, 298, 306, 306, 315, 317, 318, 332, 333, 342, 350, 352, 356, 390, 393, 403, 408, 409, 410, 411, 412, 413

Վարձակ—121, 335,

Վարձանք—22, 64, 65, 114, 333, 349, 378

Վարձատր—403

Վարձել—64, 293, 294, 333, 340, 352

Վարձկան—12, 43, 49, 75, 85, 140, 145, 146, 149, 151, 318, 342, 352, 403, 408, 409, 411, 413

Վարշաւակ—15, 401

Վարք—12, 13, 20, 22, 97, 111, 294, 295, 305, 319, 363, 376

Վեհետոր—139, 402

Վեստիտոր—138, 401

Վիճակ—26, 27, 28, 35, 54, 73, 88, 89, 98, 99, 120, 123, 136, 151, 153, 299, 300, 301, 307, 329, 340, 341, 355, 356, 364, 365, 384, 387, 399, 415

Վիճակատր—399

Վկայ—9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 21, 22, 33, 51, 53, 56, 64, 70, 71, 72, 78, 79, 107, 108, 109, 110, 112, 127, 147, 152, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 301, 305, 306, 318, 321, 322, 325, 338, 339, 340, 346, 372, 373, 374, 375, 377, 385, 391, 415

Վկայութիւն—12, 13, 15, 23, 53, 119, 127, 289, 291, 294, 295, 322, 340, 346, 383, 391

Վճիռ—8, 9, 10, 11, 14, 16, 19, 45, 46, 53, 56, 70, 71, 73, 80, 97, 111, 114, 145, 146, 290, 291, 292, 322, 338, 339, 341, 357, 363, 376, 378, 385, 407, 409

Վճախ հատուցում—42, 45, 46, 52, 63, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 104, 108, 109, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 312, 315, 316, 322, 331, 332, 333, 334, 335, 338, 339, 370, 373, 374, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413

Տաճար—14, 154, 395, 416

Տաճարապետ—402

Տաճուէր—120, 140, 384

- Տասանորդ**—31, 32, 47, 48, 126, 303, 304, 317, 318, 390
Տարագրություն—30, 302
Տեղի—33, 80, 104, 153, 154, 348, 370, 415, 416
Տեր—44, 49, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 66, 70, 71, 72, 83, 126, 128, 129, 142, 144, 148, 149, 151, 152, 287, 304, 314, 318, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 338, 339, 340, 350, 390, 392, 393, 405, 407, 411, 413, 414
Տերութիւն—122, 127, 133, 137, 287, 386, 390, 396, 401
Տերունական—296, 323,
Տերունի—32, 36, 44, 302, 304, 305, 308
Տիարիկ—372
Տիկին—144, 407
Տկարանոց—121, 385
Տղա—55, 111, 153, 294, 296, 324, 326, 371, 376, 393, 415
Տնանկ—93, 109, 352, 359, 374
Տնատեր—403
Տնկահատ—66, 335
Տնոն—2, 284
Տնոնություն—2, 284
Տոկոս—65, 90, 333, 334, 356
Տոհմ—106, 343, 371
Տոյ—32, 46, 47, 52, 65, 66, 67, 83, 103, 104, 145, 151, 315, 316, 322, 324, 327, 329, 330, 332, 333, 335, 339, 350, 351, 361
Տուգանք(ք)—30, 32, 37, 39, 42, 44, 45, 48, 49, 58, 59, 72, 79, 82, 104, 109, 111, 113, 114, 115, 118, 142, 143, 149, 150, 303, 305, 309, 310, 312, 313, 315, 316, 317, 327, 340, 347, 350, 359, 369, 374, 376, 377, 378, 379, 389, 405, 406, 412
Տուն—17, 18, 27, 28, 29, 30, 31, 37, 38, 39, 40, 44, 47, 48, 54, 63, 64, 66, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 83, 84, 85, 93, 101, 105, 107, 110, 111, 113, 116, 117, 119, 120, 121, 127, 130, 139, 140, 142, 151, 152, 153, 154, 287, 292, 296, 301, 302, 303, 304, 309, 310, 311, 314, 317, 318, 323, 331, 332, 334, 337, 338, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 350, 351, 352, 359, 367, 370, 371, 372, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 382, 384, 385, 391, 394, 402, 403, 405, 410, 414, 415, 416
Տուրեսություն—13, 294
Տոկիլիսար—139, 402
Յանկ—66, 140, 152, 334, 335, 403, 414
Յեղ—29, 72, 73, 78, 299, 301, 340, 341, 343, 345
Յորեն—48, 78, 318, 345,
Յուլ—59, 60, 61, 328, 329
Փայտ—48, 348, 406, 407
Փայտագործ—32
Փայտակոփ—305
Փայտատ—144, 407
Փարթամ(ք)—48, 49, 148, 337, 411
Փեսա—114, 115, 133, 153, 379, 397, 415
Փղակոն (փղակոն)—139, 402
Փոխ—65, 333
Փոխառող—65, 334
Փոխատու—65, 334
Փաղտ—136, 137,
Փրկանք—56, 59, 60, 62, 69, 70, 331, 335, 337, 338
Քահանայ—3, 7, 8, 9, 14, 19, 20, 26, 27, 36, 37, 42, 49, 50, 51, 54, 56, 57, 67, 68, 69, 70, 72, 77, 78, 79, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 101, 102, 103, 107, 109, 110, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 124, 133, 134, 136, 137, 141, 151, 152, 153, 285, 289, 290, 292, 296, 299, 300, 308, 318, 319, 321, 323, 325, 336, 338, 340, 345, 346, 354, 356, 357, 358, 360, 361, 367, 368, 372, 374, 375, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 388, 396, 397, 399, 400, 404, 413, 414, 415
— կապալատոր—151, 413
Քահանայություն—36, 49, 89, 91, 93, 94, 95, 97, 102, 103, 111, 115, 116, 119, 133, 308, 318, 319, 356, 358, 359, 360, 361, 363, 367, 368, 376, 379, 380, 381, 383, 384, 396
Քաղաք—26, 29, 30, 32, 55, 69, 70, 77, 79, 80, 85, 89, 94, 95, 97, 98, 103, 126, 133, 136, 148, 289, 299, 301, 302, 305, 320, 324, 337, 338, 345, 346, 348, 352, 356, 361, 363, 390, 396, 402, 410
Քաղաքատուր—30, 302
Քաղաքաարություն—123, 391
Քաղաքացի—32, 305
Քարագործ—505,
Քարընկեցություն—68, 336
Քարկոծություն—68, 336
Քարտեզ—303
Քերեթիւն—138, 401
Քերթող—6, 288

Քիթ կտրել—316	128, 143, 145, 151, 152, 153, 284, 289,
Քոյր—73, 74, 75, 76, 77, 105, 122, 123,	294, 296, 302, 303, 304, 316, 325, 326,
124, 125, 127, 137, 341, 342, 343, 344,	327, 328, 329, 336, 346, 347, 360, 369,
370, 386, 387, 388, 389, 391, 400	384, 385, 392, 406, 407, 408, 413, 414,
Քորեպիսկոպոս—87, 88, 95, 118, 354, 361,	415
382, 400	Քրիստոնեութիւն—30, 117, 381
Քրիստոնեայ—2, 13, 18, 22, 30, 31, 55, 57,	Օժիտ—309
58, 60, 61, 68, 78, 80, 94, 103, 123,	

Ց Ա Ն Կ
ԱՆՈՒԱՆՑ, ՏԵՂԱՑ, ԺՈՂՈՎՐԴՈՑ

- Աբգար—15, 28, 301, 395
Աբրահամ—16, 17, 40, 73, 75, 131, 296, 311, 341, 343, 395
Աթենացի—132, 395
Ակիդաս—132, 395
Ահարոն—14, 134, 397
Աղեքսանդր Մակեդոնացի—29, 129, 301, 392
Աղեքսանդրիա—89, 135, 355, 399
Աղուանք—5, 25, 139, 287, 402
Ամբակում—11, 292
Ամրամ—134, 397
Աննա—14
Անտիոք—135, 136, 399
Անտիոքացի—89, 355
Առան—25
Ասորեստան—8, 298
- Բարսեղ—33, 34, 102, 103, 109, 305, 306, 368, 369, 374
Բեթղահեմ—13, 135, 295, 398
Բիզանդիա—89, 356
- Գանգրա—96, 362
Գաղատա—72, 340,
Գանձակ—25
Գեարգե—25
Գերգեսացի—152, 414
Գրիգոր Լուսավորիչ—92, 120, 139, 358, 402
Գրիգոր Տղա—25
Գրիգորիս կթղկա—94, 360
- Դաբրիա—68, 336
Դաթան—135, 398
Դամ—68, 336
Դանիել—3, 7, 8, 285, 289, 290
Դասնոյ անապատ—25
Դավթ—16, 17, 29, 131, 293, 296, 395
Դիոնեսիոս—132, 139, 395, 402
- Եբրայեցի—83, 130, 138, 350, 395, 401, 402
Եգիպտացի—68, 122, 336, 386
Եգիպտոս—14, 31, 86, 89, 304, 353, 355
Եզդա—72, 340
Եզեկիա—29
Եզեկիել—132, 395
Եղիազար—72, 340
Եղիշե պատմիչ—139, 402
Եպիփան—109, 374
Եսայի—24, 132, 133, 288, 395, 396
Երուսաղեմ—15, 89, 133, 136, 356, 395, 399
Եփեսոս—89, 135, 136, 356, 399
- Ջաբարիա—133, 396
- Թաբովո—14
Թաղէոս—15
Թաթար—246²²
Թերսա—72, 340
Թեոդոս—29
- Իսահակ—73, 341
Իսրայել—3, 4, 7, 8, 57, 67, 68, 70, 73, 74, 81, 141, 285, 286, 289, 290, 326, 336, 338, 340, 341, 342, 404
Իսրայելացի—68, 336, 348,
- Խաչեն—25
Խոսրով—119, 122, 388, 386
- Կիլիկիա—25
Կիրակոս—13, 295
Կոստանդինուս—28, 29, 137, 301, 401
Կոստանդնուպոլիս—136, 399
Կորն—72, 340,
Կորնթացի—21, 297,
Կորնթոս—3, 285

Հագար—131
 Հաբերք—25
 Հայաստան—8, 289
 Հայկազնեա—24
 Հայք—1, 15, 25, 96, 139, 283, 362, 402
 Հասան—25
 Հերակլ—119, 383
 Հնդիկ—29, 301
 Հոռոմ—25, 402
 Հոռոմաշեն (մեհաստան)—25
 Հոռոմ—89, 135, 355, 399
 Հոռոմայեցի—10, 126, 291, 390
 Հրեա—15, 22, 55, 84, 324, 351

 Ղեստացի—26, 69, 70, 77, 184, 388, 345, 397, 398
 Ղուկաս—135, 398, 399

 Ծանճիկ—3, 385

 Մաադա—72, 340
 Մամմեա—106, 107, 371, 372
 Մանասէ—72, 340
 Մատթեոս—135, 136, 398, 399
 Մարկոս—135, 398, 399
 Մաքիթ—72, 340
 Մեղքա—72, 340
 Միքիաս—132, 395
 Մոողի—134, 397
 Մոռսէ—134
 Մովսէս—7, 14, 21, 23, 26, 42, 50, 67, 68, 72, 73, 74, 84, 112, 128, 131, 132, 134, 284, 288, 289, 298, 299, 313, 319, 335, 336, 340, 341, 342, 351, 377, 391, 394, 395, 397, 398
 Մուսի—397

 Յակոբ—131, 395
 Յեսու—7, 14, 289
 Յոյնք—10, 91, 96, 139, 291, 357, 362, 363
 Յովհանն (Ոսկեբերան)—125, 389
 Յովհանն—136, 399
 Յովհաննէս—14, 15, 21, 89, 128, 135, 297, 298, 356, 392
 Յովսէփ—14, 30, 31, 72, 303, 340
 Յովսէփ—25
 Յորդանան—135, 298
 Յուդա—132, 396
 Յուդա—133, 396
 Յուսիթանոս—135, 186, 399

 Նաբեոլք—14
 Ներսէս (կթղս)—04, 360

Նիկիա—23, 91, 96, 358, 362
 Նոյ—17, 28, 301
 Նուա—72, 340

Ոգիա—24, 120, 384
 Ոգիէլ—134, 397
 Ոնէսիմոս—54, 323
 Ովիա—29
 Ովսէ—123, 387
 Ովր—14
 Որմիզդ—122, 386
 Որոգիմէս—133, 397
 Ռփեր—72, 340

Պարսք—28, 120, 301, 384
 Պաւղոս—4, 13, 24, 104, 293, 295, 369
 Պաւղոս—25, 286
 Պետրոս—14
 Պիղատոս—14

Ռորեն—25
 Ռորեն—134, 397

Սահակ Պարթեւ—36, 116, 305, 381
 Սահառ—134, 397
 Սաղամիթ—68, 336
 Սաղաւաղ—72, 73, 340, 341
 Սամարացի—22
 Սամարիա—15
 Սամուէլ—129, 392
 Սառա—40, 311
 Սեմէի—134, 397
 Սիմէոն—14
 Սկիւթացի—17
 Սողոմ—131, 395
 Սողոմոն—3, 7, 8, 23, 132, 285, 289, 290, 293, 301, 395
 Ստեփանոս (կթղս)—5, 25, 287
 Ստեփանոս—13, 14, 295

Վախտանկ—25
 Վիրք—10, 25, 32, 96, 120, 292, 362, 384
 Վրացի—292

Տրդատ—29, 120, 384

Փիթէ—137, 400
 Փռանգ—137, 400, 402

Քաղկեդոն—96, 363
 Քանաճացի—122, 386
 Քեստր—73, 341
 Քերոն—134, 397
 Յռանկ—տն'ս Փռանգ

Տ Ա Ն Կ Ա Ռ Ա Զ Ա Ք Ա Ն Ի

Հայաստանը ժԲ—ԺԳ դարերում: Մխիթար Գոշի կենսագրությունը	է—ԺԳ
Գատաստանագրքի ստեղծման պատճառներն ու նպատակները	ԺԳ—ԼԱ
Գատաստանագրքի գործադրության մասին	ԼԱ—ԽԳ
Գատաստանագրքի ստեղծման թվականը	ԽԳ—ԽՀ
Գատաստանագրքի խմբագրությունները	
Հայկական խմբագրություններ	ԽՀ—ՀԶ
Լատիներեն խմբագրություն	ՀԷ—ԶԵ
Լեհերեն և ղփչաղերեն թարգմանություն	ԶԵ—ԶԹ
Վրացերեն խմբագրություն	ԶԹ—Ճ
Բնագրիը կազմելու հանգամանքները	Ճ—ՃԺԸ

Յ Ա Ն Կ

ԳԼԽՈՅ ԳՐՈՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Ա. ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գլուխ Ա Յորում կալ պատասխանի այնոցիկ, որք բամբասեն զմեզ, եթէ չկալ դատաստան ի Հայք	1—2
Գլուխ Բ Յաղագս թէ ընդէ՞ր այժմ կամեցաք գրել կամ յումէ շարժեալ յայտոսիկ եկաք միտս	2—5
Գլուխ Գ Նշանակ չափաւորապէս զարութեան առաջիկայ իրողութեանս հանդերձ ազերաւարանութեամբ առ տէր Ստեփաննոս Աղոլանից կարողիկոս	5—6
Գլուխ Դ Յաղագս թէ ո՞րք են դատաւորք, զանազանելք ի միմեանց իբր ճշմարիտքն եւ պիտակքն	6—7
Գլուխ Ե Յաղագս թէ զի՞նչ է դատաստան, եւ որո՞ց, եւ ո՞ւմ աւանդելի է զիրս դատաստանին	8—9
Գլուխ Զ Յաղագս թէ ո՞րպէս արժան է լինել դատաւորաց, ամբաստանաց եւ դատախազաց	9—12
Գլուխ Է Յաղագս վկայից, եթէ զի՞նչ է հաւատարմութիւն նոցա, եւ կամ ընդէ՞ր երկուք եւ երեք ընտրին	12—15
Գլուխ Ը Յաղագս երդման, եթէ ո՞րպէս լիցի եւ որո՞ց, ոչ արիւնդրելով, զի ոչ հրամայեցաւ, այլ խրատել եւ կանոնս եւ ապաշխարութիւնս սահմանել անարեւն սովորութեանցն	16—20
Գլուխ Թ Յաղագս թէ ոչ է պարտ հաւատացելոց ի Քրիստոս յատեան երթալ դատաստանի անհաւատից ի Քրիստոս, բազում ունելով միջոց, որպէս ցուցանէ	21—22
Գլուխ Ժ Յաղագս թէ յորո՞ց արդեաւք ի գրոց հանդերձեալ ենք հաւաքել զիրս դատաստանի եւ կամ յազգաց, որովք հաստատի ճշմարտութիւն մեր, եւ եթէ ո՞րպէս պարունակի տառս դատաստանի	22—24
Գլուխ ԺԱ Յիշատակարան սակաւորք	24—25

ԳԻՐՔ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Գլուխ Ա Յաղագս վիճակաց դատաւորաց	26—27
Գլուխ Բ Յաղագս թազաւորաց դատաստանի եւ որք ընդ ձեռամբ նոցա	28—33
Գլուխ Գ Յաղագս դատաստանաց հարց անսպասուաց եւ նոցունց եղբարց	33—34
Գլուխ Դ Յաղագս դատաստանաց վարդապետաց	34—36
Գլուխ Ե Յաղագս դատաստանաց քահանայից	36—37
Գլուխ Զ Յաղագս դատաստանաց առն եւ կնոջ, որք անկար գոն յոժանել զկուսութիւն	37
Գլուխ Է Յաղագս դատաստանաց դարձեալ առն եւ կնոջ, եթէ պատահի միոյն աշխահարիլ, կամ անտանալ ուրկութեամբ, կամ բորոտութեամբ, եւ կամ հիւանդութեամբ յերկարժամանակեալ, կամ հաշմութեամբ եւ որ ինչ նման սոցունց	38—39

Գլուխ Ը Յաղագս դատաստանաց առն եւ կնոջ գերելոց	39
Գլուխ Թ Յաղագս դատաստանաց ատելութեան առն եւ կնոջ	39
Գլուխ Ժ Յաղագս դատաստանաց շնացողաց առն եւ կնոջ	40
Գլուխ ԺԱ Յաղագս դատաստանաց ամլոց արանց եւ կանանց	40
Գլուխ ԺԲ Յաղագս դատաստանաց, թէ ըստ որո՞ց պատճառաց ելցէ կին յառնէ	40—41
Գլուխ ԺԳ Յաղագս դատաստանաց, թէ ասելութեան պատճառաւ զմիմեանս թողցեն այր եւ կին եւ ընդ այլոս զուգիցին, եւ պատահի մեռանել ընդ որ զուգեցաւ, եւ առ միմեանս դարձցին	41
Գլուխ ԺԴ Յաղագս դատաստանաց, եթէ վաճառականութեամբ եւ կամ յաղսագս այլոյ իրիք այրն յամիցէ, եւ կինն այլոս լիցի	41—42
Գլուխ ԺԵ Յաղագս դատաստանաց, եթէ միշտ կազիցի այր ընդ կնոջ անարգելով, եւ հարկանելով՝ բեկանիցէ, կամ խլիցէ կամ խեղիցէ	42
Գլուխ ԺԶ Յաղագս դատաստանաց, եթէ ոչ յայտնի ախտ իցէ ուրկութեան եւ կամ այլ ինչ այսպիսի, խելագարութեան, պոռնկութեան կամ այսամարութեան, որովք ոչ է թողուլ զմիմեանս կամ թողուլ, այլ միայն յիմարութեամբ զմիմեանս թողուն	42—43
Գլուխ ԺԷ Յաղագս դատաստանաց արանց եւ կանանց որացողաց	43
Գլուխ ԺԸ Յաղագս դատաստանաց, եթէ քինու վասն այր կնոջ անկցի յուրացութիւն, եւ կամ կին առն	43
Գլուխ ԺԹ Յաղագս դատաստանաց առն եւ կնոջ զմիմեանս սպանողաց	43
Գլուխ Ի Յաղագս դատաստանաց յանցաւոր իշխանաց առ թագաւորս, եւ այլոց՝ առ նոսա	44
Գլուխ ԻԱ Յաղագս դատաստանաց շինականաց	44
Գլուխ ԻԲ Յաղագս դատաստանաց սպանութեան մանկանց	44
Գլուխ ԻԳ Յաղագս դատաստանաց մանկանց, եթէ ի խաղս զմիմեանս խեղիցեն, կամ բեկցեն, կամ խլիցեն ի զգայութեանց	44—45
Գլուխ ԻԴ Յաղագս դատաստանաց, թէ ի ջուրս զմիմեանս վնասիցեն զմանկունք	45
Գլուխ ԻԵ Յաղագս դատաստանաց մանկանց, եթէ գրաւու պատճառաւ զմիմեանս շարժեն ի բարձանաց ի խոնարհ վագել, եւ ընդ դժուարս, եւ ընդ ձիւնս, եւ ընդ այլ ինչ այսպիսիս գնալ	45
Գլուխ ԻԶ Յաղագս դատաստանաց երիտասարդաց վնասողաց զմիմեանս ի պատճառս վայրապար գրաւուց	45
Գլուխ ԻԷ Յաղագս դատաստանաց գինարբուաց եւ նոցունց վնասուց	45—46
Գլուխ ԻԸ Յաղագս դատաստանաց շնացողաց եւ այլոց չարագործաց	46
Գլուխ ԻԹ Յաղագս դատաստանաց կուսից, որք չիցեն խառնեցեալ	46—47
Գլուխ Լ Յաղագս դատաստանաց բամբասանաց զկանայս	47
Գլուխ ԼԱ Յաղագս դատաստանաց գաւառաց եւ գիւղից եւ նոցունց իրաց	47—48
Գլուխ ԼԲ Յաղագս դատաստանաց գիւտից	48
Գլուխ ԼԳ Յաղագս դատաստանաց կոռուղաց եւ խլուղաց զմորոս	48
Գլուխ ԼԴ Յաղագս դատաստանաց հորոց սերմանց	48—49
Գլուխ ԼԵ Յաղագս դատաստանաց վնասելոց շինականաց ի տերանց տառել, քան զսովորականն լեալ հրաման	49
Գլուխ ԼԶ Յաղագս դատաստանաց, որ չիցեն քահանայք եւ իրս ինչ գործիցեն, եւ կամ քահանայք՝ անիրաւս ինչ	49
Գլուխ ԼԷ Յաղագս դատաստանաց զքահանայս անարգողաց	49—50
Գլուխ ԼԸ Յաղագս դատաստանաց դատաւորաց	50
Գլուխ ԼԹ Յաղագս դատաստանաց ընչից եկեղեցւոյն եւ եպիսկոպոսին	50—51
Գլուխ Խ Յաղագս դատաստանաց իշխելոց եպիսկոպոսին եկեղեցականացն իրաց	51
Գլուխ ԽԱ Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց եւ քահանայից, որ զպէտս ժառանգաւորացն ոչ տայցեն	51
Գլուխ ԽԲ Յաղագս դատաստանաց ժառանգաւորաց ի կողմ հարկանողաց	52
Գլուխ ԽԳ Յաղագս դատաստանաց երկրորդ ձեռնադրելոց	52
Գլուխ ԽԴ Յաղագս դատաստանաց գողոց յեկեղեցւոյ	52
Գլուխ ԽԵ Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց ամբաստանելոց	53
Գլուխ ԽԶ, Յաղագս դատաստանաց վկայից եպիսկոպոսաց	53

Գլուխ ԽԷ Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց չձեռնադրել զոք յիւրոցն արտաքոյ կամաց եւ միաբանութեան ալլոցն	53
Գլուխ ԽԸ Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց, որ արկանէ զանձն յերկրաւոր հոգւ	54
Գլուխ ԽԹ Յաղագս դատաստանաց զծառայս ի ժառանգաւորութիւն անել ճշմանի	54
Գլուխ Խ Յաղագս դատաստանաց անարգողաց զթագաւոր կամ զիշխան	54
Գլուխ ԽԱ Յաղագս դատաստանաց հեղձուցողաց զտղայս	55
Գլուխ ԽԲ Յաղագս դատաստանաց զողոց եւ աւագակաց եւ նոցունց մեծաբողաց	55
Գլուխ ԽԳ Յաղագս դատաստանաց առեւանգաց	55
Գլուխ ԽԴ Յաղագս դատաստանաց ծառայից առնելով ըստ արիւնացն	56
Գլուխ ԽԵ Յաղագս դատաստանաց աղախնոյ	56
Գլուխ ԽԶ Յաղագս դատաստանաց ալլազգի ծառայից, նմանապէս եւ՝ աղախնաց	56
Գլուխ ԽԷ Յաղագս դատաստանաց հարկանողաց զհայր կամ զմայր	57
Գլուխ ԽԸ Յաղագս դատաստանաց մարդագողոց	57
Գլուխ ԽԹ Յաղագս դատաստանաց բաւբասողաց զհայր կամ զմայր	57
Գլուխ Կ Յաղագս դատաստանաց կագողաց	57—58
Գլուխ ԿԱ Յաղագս դատաստանաց ծառայից եւ աղախնաց, սպանելոց ի տէրանցն	58
Գլուխ ԿԲ Յաղագս դատաստանաց զլի ի հարկանելոյ զկին ի կոռելն արանց	
Գլուխ ԿԳ Յաղագս դատաստանաց հարուածոց	58—59
Գլուխ ԿԴ Յաղագս դատաստանաց ծառայից եւ աղախնաց հարուածոց ի տէրանց	59
Գլուխ ԿԵ Յաղագս դատաստանաց, եթէ հարկանիցէ ցոյ զայր կամ զկին	59—60
Գլուխ ԿԶ Յաղագս դատաստանաց, թէ հարկանիցէ ցոյ զցոյ եւ սպանանիցէ	60
Գլուխ ԿԷ Յաղագս դատաստանաց հորոց եւ ջրհորոց, եւ թէ անկանիցի ի կենդանեաց ի նս	60
Գլուխ ԿԸ Յաղագս դատաստանաց, եթէ անկանիցի յարանց, կամ ի կանանց, կամ ի մանկանց ի հոր եւ ի ջրհոր	60—61
Գլուխ ԿԹ Յաղագս դատաստանաց, եթէ հարկանիցէ ցոյ ի սրբոց կամ յանարբոց կենդանեաց եւ սպանանիցէ	61
Գլուխ Զ Յաղագս դատաստանաց, թէ ի բեռնակրաց կամ հեղձուցանելով եւ կամ ոտիք հարկանելով զմիմեանս սպանանիցեն եւ կամ վնասիցեն	61
Գլուխ ԶԱ Յաղագս դատաստանաց, թէ յաւացելոց կենդանեացդ կամ խժանելով եւ կամ ընդոտնելով սպանանիցէ զայր կամ զկին, զուտոր կամ զդուտոր, զծառայ կամ զաղախին	61
Գլուխ ԶԲ Յաղագս դատաստանաց, թէ յաւացելոց կենդանեաց մեռաւ ոք կամ վնասեցաւ, եւ ձի տարեալ սպան կամ վնասեաց յիւրոցն կամ ի հոր, կամ ի ջրհոր	62
Գլուխ ԶԳ Յաղագս դատաստանաց զողոց արջտոց եւ ոչխարաց, իշոց եւ նմանեաց նոցա	62
Գլուխ ԶԴ Յաղագս դատաստանաց զողոց ականահատաց	62
Գլուխ ԶԵ Յաղագս դատաստանաց զողոց եկեղեցոյ	63
Գլուխ ԶԶ Յաղագս դատաստանաց զանդս կերողաց	63
Գլուխ ԶԷ Յաղագս դատաստանաց հրդեհից	63
Գլուխ ԶԸ Յաղագս դատաստանաց աւանդից	63—64
Գլուխ ԶԹ Յաղագս դատաստանաց պահեստից	64
Գլուխ Զ Յաղագս դատաստանաց անաւթ առողաց	64
Գլուխ ԶԱ Յաղագս դատաստանաց զկոյս խաւսեցեալ խաբողաց	64—65
Գլուխ ԶԲ Յաղագս դատաստանաց փոխոց	65
Գլուխ ԶԳ Յաղագս դատաստանաց գրաւից	66
Գլուխ ԶԴ Յաղագս դատաստանաց այրեցողաց	66
Գլուխ ԶԵ Յաղագս դատաստանաց տնկահատից	66—67
Գլուխ ԶԶ Յաղագս դատաստանաց աւանդից եւ զովորութեան, յափշտակութեան եւ վնասելոյ ինչ զընկերին, եւ զտանելոյ զկորուստ ինչ	67
Գլուխ ԶԷ Յաղագս դատաստանաց զպտուղ եւ զալ հաւս կերողաց զեկեղեցոյ	67—68
Գլուխ ԶԸ Յաղագս դատաստանաց հայրիջաց զանունն Աստուծոյ	68
Գլուխ ԶԹ Յաղագս դատաստանաց սպանողաց զանասունս	68

Գլուխ Դ Յաղագս դատաստանաց վաճառողաց եւ գնողաց գերկիր	68—69
Գլուխ ԴԱ Յաղագս դատաստանաց վաճառողաց եւ գնողաց տան	69
Գլուխ ԴԲ Յաղագս դատաստանաց քահանայից վաճառողաց եւ գնողաց գտում եւ զազարակ	69—70
Գլուխ ԴԳ Յաղագս դատաստանաց ջրաղացաց	70
Գլուխ ԴԴ Յաղագս դատաստանաց անասնոց վաճառաց	70
Գլուխ ԴԵ Յաղագս դատաստանաց վաճառաց եզանց	70—71
Գլուխ ԴԶ Յաղագս դատաստանաց կովի ի վաճառ	71
Գլուխ ԴԷ Յաղագս դատաստանաց մեղուաց ի վաճառս	71
Գլուխ ԴԸ Յաղագս դատաստանաց վաճառոյ ամանաց	71
Գլուխ ԴԹ Յաղագս դատաստանաց վաճառողաց եւ գնողաց զպտուղ ալգեաց եւ զալլոց արմտեաց	72
Գլուխ Ծ Յաղագս դատաստանաց ըստ գլխաց հատուցմանց ջրաղացաց եւ ալլոց այսպիսեաց	72
Գլուխ ԾԱ Յաղագս դատաստանաց բաժանման ժառանգութեան արանց	72—74
Գլուխ ԾԲ Յաղագս դատաստանաց բաժանման ժառանգութեան, որոյ ուստերս եւ դատերս իցէ	74—75
Գլուխ ԾԳ Յաղագս դատաստանաց կանանց ժառանգութեան բաժանման	75—76
Գլուխ ԾԴ Յաղագս դատաստանաց բաժանողական արուեստի ընչիցն ի ժառանգութիւնս	76—77
Գլուխ ԾԵ Յաղագս դատաստանաց արհամարհողաց զքահանայս եւ զդատատրս	77—78
Գլուխ ԾԶ Յաղագս դատաստանաց հասից ի ժողովրդեմէ քահանայից	78
Գլուխ ԾԷ Յաղագս դատաստանաց սահմանաց ամենայնի	78
Գլուխ ԾԸ Յաղագս դատաստանաց վկայից եւ սուտ վկայից	78—79
Գլուխ ԾԹ Յաղագս դատաստանաց, եթէ գտանցի սպանեալ ի սահմանս դաշտաց	79
Գլուխ ԾԺ Յաղագս դատաստանաց գերելոց կանանց ալլազգեաց	79—80
Գլուխ ԾԺԱ Յաղագս դատաստանաց հարանց անդրանկացուցանելոյ զորդիս	80
Գլուխ ԾԺԲ Յաղագս դատաստանաց անզգամ որդւոց	80—81
Գլուխ ԾԺԳ Յաղագս դատաստանաց մահապարտաց մեռելոց	81
Գլուխ ԾԺԴ Յաղագս դատաստանաց կորստէից	81
Գլուխ ԾԺԵ Յաղագս դատաստանաց յարուցողաց զանկեալ չորքտանին	81—82
Գլուխ ԾԺԶ Յաղագս դատաստանաց հանդերձից կանանց	82
Գլուխ ԾԺԷ Յաղագս դատաստանաց բունց թոչնոց	82
Գլուխ ԾԺԸ Յաղագս դատաստանաց նորաշէն տանց	82
Գլուխ ԾԺԹ Յաղագս դատաստանաց ծառայից փախուցելոց	83
Գլուխ ԾԻ Յաղագս դատաստանաց մտելոց ի հունձս	83
Գլուխ ԾԻԱ Յաղագս դատաստանաց մտողաց յայգի ընկերաց	83—84
Գլուխ ԾԻԲ Յաղագս դատաստանաց արձակելոյ զկանայս	84
Գլուխ ԾԻԳ Յաղագս դատաստանաց ստողաց նորոգ կանայս չմտանել ի պատերազմ	84
Գլուխ ԾԻԴ Յաղագս դատաստանաց գրառողաց գերկանս	85
Գլուխ ԾԻԵ Յաղագս դատաստանաց պարտոց եւ նորին գրաւոց	85
Գլուխ ԾԻԶ Յաղագս դատաստանաց վարձկանաց ըստ ամենայնի	85
Գլուխ ԾԻԷ Յաղագս դատաստանաց ոչ մեռանել հարց եւ որդւոց ընդ միմեանց	86
Գլուխ ԾԻԸ Յաղագս դատաստանաց խտորողաց զիրաւունս	86
Գլուխ ԾԻԹ Յաղագս դատաստանաց գրաւու աչբոյ	86
Գլուխ ԾԻ Յաղագս դատաստանաց արժանաւորաց զանից	86
Գլուխ ԾԻԱ Յաղագս դատաստանաց կոտողաց եւ կնոջն թափողի	87
Գլուխ ԾԻԲ Յաղագս դատաստանաց դիակողոպտից	87
Գլուխ ԾԻԳ Յաղագս դատաստանաց ակամա սպանութեանց	87
Գլուխ ԾԻԴ Յաղագս դատաստանաց հիմնարկութեան եկեղեցւոյ	87—88
Գլուխ ԾԻԵ Յաղագս դատաստանաց ձեռնադրութեան եպիսկոպոսաց	88
Գլուխ ԾԻԶ Յաղագս դատաստանաց, որք ի կարգէ եւ յաղաթից մերժեալ իցեն	88
Գլուխ ԾԻԷ Յաղագս դատաստանաց ձեռնադրութեան կաթողիկոսաց	89

Գլուխ ԺԼԸ Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց եւ քահանայից, որ զայլոց վիճակ եւ զծողովորդ յափշտակեն	80—90
Գլուխ ԺԼԹ Յաղագս դատաստանաց անկարգապէս եկեղեցականաց	90
Գլուխ ԺԼՍ Յաղագս դատաստանաց, որք զխաւսեալ տղջկունս յափշտակեն	90
Գլուխ ԺԼՍԱ Յաղագս դատաստանաց մականբութեան ուխտականաց	90—91
Գլուխ ԺԼԲ Յաղագս դատաստանաց եկեղեցական ընչից	91
Գլուխ ԺԼԳ Յաղագս դատաստանաց, որ ստէ խոստացեալ կոստութեան	91—92
Գլուխ ԺԼԴ Յաղագս դատաստանաց զյղի կանայս մկրտելոյ	92
Գլուխ ԺԼԵ Յաղագս դատաստանաց արձակելոյ զկին պոռնիկ	92
Գլուխ ԺԼԶ Յաղագս դատաստանաց արձակելոյ զկին ատելութեամբ	92—93
Գլուխ ԺԼԶ Յաղագս դատաստանաց սարկաւազաց արձակելոյ զկանայս շնուցեալս	93
Գլուխ ԺԼԸ Յաղագս դատաստանաց քահանայից պղծութեան	93—94
Գլուխ ԺԼԹ Յաղագս դատաստանաց ժամանակաց ձեռնադրելոց	94
Գլուխ ԺԼԺ Յաղագս դատաստանաց, որք ի հարկէ ի մկրտութիւն կամ յապաշխարութիւն զայցեն ըստ որում արիմակի եւ իցէ	94
Գլուխ ԺԼՊ Յաղագս դատաստանաց գաւառի երիցանց	94—95
Գլուխ ԺԼԲ Յաղագս դատաստանաց քորեպիսկոպոսաց	95
Գլուխ ԺԼԳ Յաղագս դատաստանաց պտղոյ եկեղեցւոյ	95
Գլուխ ԺԼԴ Յաղագս դատաստանաց որ թողուն զորդիս	95—96
Գլուխ ԺԼԵ Յաղագս դատաստանաց որդւոց, որ թողուն զծնողան	96
Գլուխ ԺԼԶ Յաղագս դատաստանաց կերողաց զհինգշաբաթն մեծ	96
Գլուխ ԺԼԷ Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց հնազանդի կաթողիկոսաց	97
Գլուխ ԺԼԸ Յաղագս դատաստանաց, որք յեպիսկոպոսէ լուծանին	97
Գլուխ ԺԼԹ Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց չձեռնադրել յայլոյ վիճակէ	98
Գլուխ ԺԼ Յաղագս դատաստանաց ամբաստանեալ եպիսկոպոսաց	98
Գլուխ ԺԼԱ Յաղագս դատաստանաց ոչ նորաձեւել զհին տոկորութիւն եկեղեցւոյ	98—99
Գլուխ ԺԼԲ Յաղագս դատաստանաց ոչ տալ յայլ եկեղեցիս զարքութիւնս	99
Գլուխ ԺԼԳ Յաղագս դատաստանաց, որք ընդ ալլազգիս խառնին իւնամութեամբ	99
Գլուխ ԺԼԴ Յաղագս դատաստանաց եպիսկոպոսաց, որ զայլոյ եկեղեցեաց առեալ զիրն զարդարիցէ	99
Գլուխ ԺԼԵ Յաղագս դատաստանաց, որ ի միտս ոչ իցէ եւ զիրովին երթայցէ	100
Գլուխ ԺԼԶ Յաղագս դատաստանաց աշառհար կնոջ	100
Գլուխ ԺԼԷ Յաղագս դատաստանաց անարեաց	100—101
Գլուխ ԺԼԸ Յաղագս դատաստանաց հաշմելոյ կնոջ	101
Գլուխ ԺԼԹ Յաղագս դատաստանաց անամանապղծաց	101
Գլուխ ԺԼ Յաղագս դատաստանաց քահանայից սպանութեան	101—102
Գլուխ ԺԼԱ Յաղագս դատաստանաց աշառհարաց եւ ալլ խելարափաց սպանութեան	102
Գլուխ ԺԼԲ Յաղագս դատաստանաց ամբոյթեան կանանց	102
Գլուխ ԺԼԳ Յաղագս դատաստանաց քահանայից եւ ալլոց ակամայ սպանութեանց	102—103
Գլուխ ԺԼԴ Յաղագս դատաստանաց ի պատերազմի սպանողաց	103
Գլուխ ԺԼԵ Յաղագս դատաստանաց բաժանման որդւոց	104
Գլուխ ԺԼԶ Յաղագս դատաստանաց ներքինեաց եւ մարմնագեղծաց	104
Գլուխ ԺԼԷ Յաղագս դատաստանաց, որ ուտէ ի տելոյ	104
Գլուխ ԺԼԸ Յաղագս դատաստանաց հրդեհից	104
Գլուխ ԺԼԹ Յաղագս դատաստանաց յափշտակող արքունատարաց	105
Գլուխ ԺԼ Յաղագս դատաստանաց բաժանման ժառանգութեան յուստերս եւ ի դուստերս	105
Գլուխ ԺԼԱ Յաղագս դատաստանաց, թէ ըստ որո՞ց ժամանակաց ի ժառանգս համարելի է զծնունդս	106
Գլուխ ԺԼԲ Յաղագս դատաստանաց հաշմելոց զաւակաց	106—107
Գլուխ ԺԼԳ Յաղագս դատաստանաց կտակաց	107
Գլուխ ԺԼԴ Յաղագս դատաստանաց, թէ ո՞րպէս արժան է զմտելոցն առնել	107—108
Գլուխ ԺԼԵ Յաղագս դատաստանաց վաճառաց նենգութեան	108—109

Գլուխ ԾԶԶ Յաղագս դատաստանաց սուտ վկայից	109
Գլուխ ԾԶԷ Յաղագս դատաստանաց կուսանի եւ երկակի	109
Գլուխ ԾԶԸ Յաղագս դատաստանաց խաւսեցեալ կանանց	109—110
Գլուխ ԾԶԹ Յաղագս դատաստանաց ակտաժեռաց արանց եւ կանանց	110
Գլուխ ԾՂ Յաղագս դատաստանաց ուրկաց, բորոտաց, կաղաց, կուրաց, իվից, համերց ամուսնանալոյ եւ ոչ	110—111
Գլուխ ԾՂԱ Յաղագս դատաստանաց ալլազգ խաւսեցեալ կանանց	111
Գլուխ ԾՂԲ Յաղագս դատաստանաց տղայոց պաակաց	111—112
Գլուխ ԾՂԳ Յաղագս դատաստանաց, որ միոյ մար կաթամբ սնեալ իցեն	112
Գլուխ ԾՂԴ Յաղագս դատաստանաց փոխողաց զսահմանս	112
Գլուխ ԾՂԵ Յաղագս դատաստանաց կնահանէից	113
Գլուխ ԾՂԶ Յաղագս դատաստանաց կնոջ ամիլ	113—114
Գլուխ ԶՂԷ Յաղագս դատաստանաց կանանց, որք զարս իւրեանց թողուն	114
Գլուխ ԾՂԸ Յաղագս դատաստանաց ստեւանգաց	114—115
Գլուխ ԾՂԹ Յաղագս դատաստանաց աւագ երիցանց	115
Գլուխ Մ Յաղագս դատաստանաց քահանայից եւ մոից ժողովորեան	115—116
Գլուխ ՄԱ Յաղագս դատաստանաց սպասաւորելոյ	116
Գլուխ ՄԲ Յաղագս դատաստանաց վանաց ժողովորեան եւ եկեղեցեաց	116—117
Գլուխ ՄԳ Յաղագս դատաստանաց լիշատակի ննջեցելոց	117
Գլուխ ՄԴ Յաղագս դատաստանաց քանդորելոց	117—118
Գլուխ ՄԵ Յաղագս դատաստանաց փակողաց գործուն եկեղեցւոյ	118
Գլուխ ՄԶ Յաղագս դատաստանաց գերելոց արանց եւ կանանց	118—119
Գլուխ ՄԷ Յաղագս դատաստանաց եկեղեցւոյ ծառանգաւորաց	119—120
Գլուխ ՄԸ Յաղագս դատաստանաց տանց քահանայից	120
Գլուխ ՄԹ Յաղագս դատաստանաց վանաց	120—121
Գլուխ ՄԺ Յաղագս դատաստանաց տկարանցաց	121
Գլուխ ՄԺԱ Յաղագս դատաստանաց իջտանաց ի վանորայս	121
Գլուխ ՄԺԲ Յաղագս դատաստանաց ամուսնութեան եւ քանիոնութեան ազգականաց	122—124
Գլուխ ՄԺԳ Յաղագս դատաստանաց, եթէ ըստ արինաց եւ կանոնաց ո՞րպէս գուգին, եւ թէ ոչ՝ որո՞ց ներելի է եւ զո՞րս բաժանելի	124—126
Գլուխ ՄԺԴ Յաղագս դատաստանաց նաւաց բեկելոց ի ծովու	126
Գլուխ ՄԺԵ Յաղագս դատաստանաց խաբէքայից	126
Գլուխ ՄԺԶ Յաղագս դատաստանաց գեղից նորոգապէս շինողաց	127
Գլուխ ՄԺԷ Յաղագս դատաստանաց համարէն վաճառաց հաստատութեան	127
Գլուխ ՄԺԸ Յաղագս դատաստանաց բաժնաց հարսանց	127—128
Գլուխ ՄԺԹ Յաղագս դատաստանաց ի ծառէ անկելոց եւ կամ կախելոց, եւ լեկեղեցւոյ անկելոց եւ կամ քարի եկեղեցւոյ մեռելոց	128
Գլուխ ՄԻ Յաղագս դատաստանաց գողոց ի փայտ հանողաց	128—129
Գլուխ ՄԻԱ Յաղագս դատաստանաց սպանելոց ի կնդդանաց	129
Գլուխ ՄԻԲ Յաղագս դատաստանաց զմարդ ի ճանապարհ եւ յալլ գործ ստաբողաց եւ վնասելոց սպանմամբ	129
Գլուխ ՄԻԳ Յաղագս դատաստանաց մանկանց ուսուցողաց	130
Գլուխ ՄԻԴ Յաղագս դատաստանաց արքեպիսկոսեան	130
Գլուխ ՄԻԵ Յաղագս դատաստանաց կարգաց եկեղեցւոյ եւ տան թագաւորի	130—139
Գլուխ ՄԻԶ Յաղագս դատաստանաց, եթէ ոք զոք, որ չիցէ իւր, ի գործ առաքէ	139—140
Գլուխ ՄԻԷ Յաղագս դատաստանաց վարձկանաց	140
Գլուխ ՄԻԸ Յաղագս դատաստանաց հակառակ եկեղեցի շինողաց	140—141
Գլուխ ՄԻԹ Յաղագս դատաստանաց արքորելոց	141
Գլուխ ՄԼ Յաղագս դատաստանաց արքորելոց թագաւորի եւ որք ընդ նովա	141—142
Գլուխ ՄԼԱ Յաղագս դատաստանաց վնասողաց զկենդանմիս ի հանել զնոսա ի վնասէ եւ կամ ոչ	142
Գլուխ ՄԼԲ Յաղագս դատաստանաց, եթէ չար կամաւոր եւ կամ ընդ խաղ խոր տուցանէ ոք գերիվար, եւ անկեալ ի նմանէ ոք մեղի կամ բեկցի, եւ եթէ յալլ ինչ կենդանաց, կամ միայն խրոչիցի անպատճառ ի տեսանել զոք	143
Գլուխ ՄԼԳ Յաղագս դատաստանաց ակամայ եւ կամայ սպանութեանց	143—145

Գլուխ ՄԼԴ Յաղագս դատաստանաց վնասողաց ջրով	145
Գլուխ ՄԼԵ Յաղագս դատաստանաց բժշկաց	145—146
Գլուխ ՄԼԶ Յաղագս դատաստանաց հարկողաց եւ բռնադատողաց գործ ի գործ ինչ, յորմէ վնասք լիցին մահու	146
Գլուխ ՄԼԷ Յաղագս դատաստանաց այգեգործաց մշակաց, ընկերաւոր մասնաւորաց հակարաշաց եւ վարձկանաց	146
Գլուխ ՄԼԸ Յաղագս դատաստանաց հովուաց եւ անդէրորդաց	147
Գլուխ ՄԼԹ Յաղագս դատաստանաց նոիրաց յեկեղեցի հող, կամ ջուր, կամ այգի, կամ այլ ինչ աշակիսի	147
Գլուխ ՄԼԽ Յաղագս դատաստանաց վաճառաց	148
Գլուխ ՄԼԽԱ Յաղագս դատաստանաց բնաւից արուեստականաց խարդախողաց	148—149
Գլուխ ՄԼԽԲ Յաղագս դատաստանաց վարձկանաց վնասողաց գգործիս	149
Գլուխ ՄԼԽԳ Յաղագս դատաստանաց դատաստանի	149
Գլուխ ՄԼԽԴ Յաղագս դատաստանաց ի ջրաղացս աղանաւորաց	150
Գլուխ ՄԼԽԵ Յաղագս դատաստանաց զերիվարս եւ կամ զայլ ինչ չորքուտանիս ի գործ, կամ ի ջուր, կամ յարաւտ առ ժամայն ի ձեռն այլոց ստաքողաց եւ վնասելոց	150—151
Գլուխ ՄԼԽԶ Յաղագս դատաստանաց անուանեալ հողադրամաց	151—152
Գլուխ ՄԼԽԷ Յաղագս դատաստանաց սահմանաց	152
Գլուխ ՄԼԽԸ Յաղագս դատաստանաց այսահարաց անասնոց	152—153
Գլուխ ՄԼԽԹ Յաղագս դատաստանաց զանկատարն ընդ կատարելոյ գուգել սմուսնութեամբ	153
Գլուխ ՄԼԽ Յաղագս դատաստանաց ուխտից	153—154
Գլուխ ՄԼԽԱ Յաղագս դատաստանաց որք յաւարտ վաճառաց	154

Գ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գլուխ Ա Յորում կայ պատասխանի այնցիկ, որ բամբասեն գմեզ, եթէ չկայ դատաստան ի Հայք	283—284
Գլուխ Բ Յաղագս թէ ընդէ՞ր այժմ գրեցաք կամ յամմէ Հարժեալք	284—287
Գլուխ Գ Նշանակ գորութեան նորին հանդերձ աղերաւաբանութեամբ սու Տէր Ստեփաննոս Աղուանից կաթողիկոսն	287—288
Գլուխ Դ Յաղագս դատաստանաց, թէ ո՞րք են դատաւորք զանազանաւորք	288—289
Գլուխ Ե Յաղագս թէ զի՞նչ է դատաստան, եւ որոց եւ ում աւանդեալ է զիրս դատաստանի	289—290
Գլուխ Զ Յաղագս թէ ո՞րպէս արժան է դատաւորացն լինել ի վերայ անդատաստանաց եւ դատաստանաց	290—294
Գլուխ Է Յաղագս վկայից, թէ զի՞նչ է հաւատարմութիւն նոցա, եւ կամ ընդէ՞ր նրկու կամ նրեք ընտրին	294—295
Գլուխ Ը Յաղագս երոյման, թէ ո՞րպէս լիցի եւ որո՞ց, ոչ օրինադրելով	296—297
Գլուխ Թ Յաղագս թէ ոչ է պարտ հաւատացելոց ի Քրիստոս յատեան երթալ դատաստանի անհաւատիցն ի Քրիստոս, բազում ունել միջոցս	297—298
Գլուխ Ժ Յաղագս թէ յո՞րոց գրոց հաւաքենք եւ գրենք զգիրս դատաստանիս, եւ կամ յո՞ր ազգաց հաւաքեցաւ: Յիշատակարան սակաւութ	298

ԳԻՐԲ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Գլուխ Ա Վասն վիճակի դատաւորաց	299—300
Գլուխ Բ Վասն թագաւորաց դատաստանի եւ որք ընդ ձեռամբ նոցա	300—305
Գլուխ Գ Վասն հարց վանից եւ անապատականաց	305—306
Գլուխ Դ Վասն վարդապետաց	306—308
Գլուխ Ե Վասն քահանայից դատաստանաց	308

Գլուխ Զ Վասն առն եւ կնոջ անկարողաց: Այրիկն եթէ զկինն իւր չկարէ յանձնէ հանել այս է դատաստան	309
Գլուխ Է Վասն առն եւ կնոջ զանազան պատահարաց	309—310
Գլուխ Ը Վասն առն եւ կնոջ գերելոյ .	310
Գլուխ Թ Վասն ատելութեան առն եւ կնոջ	310
Գլուխ Ժ Վասն շնացողաց առն եւ կնոջ	311
Գլուխ ԺԱ Վասն ամլոց առն եւ կնոջ	311
Գլուխ ԺԲ Վասն որո՞յ պատճառի ելանէ կինն յանձն	311
Գլուխ ԺԳ Վասն ատելութեան պատճառաւ զմիմեանս թողուլ այր ու կին .	311—312
Գլուխ ԺԴ Վասն եթէ վաճառականութեամբ եւ կամ այլ ճանապարհորդ իցէ այրն եւ յանձնայ, եւ կինն այլ այր առնու	312
Գլուխ ԺԵ Վասն թէ կոռի այր ընդ կինն եւ վնասեցէ զնա .	312—313
Գլուխ ԺԶ Վասն առն եւ կնոջ, որք յիմարութեամբ թողուն զմիմեանս	313
Գլուխ ԺԷ Վասն արանց եւ կանանց որացողաց	313
Գլուխ ԺԸ Վասն թէ այրն եւ կինն կոռին հետ իրերաց եւ ուրանան զՔրիստոս եւ զհաւատն	313—314
Գլուխ ԺԹ Վասն առն եւ կնոջ, որ զիրար սպանանեն	314
Գլուխ Ի Վասն յանցաւոր իշխանաց առ թագաւորս եւ այլոց՝ առ մոսա .	314
Գլուխ ԻԱ Վասն շինականաց	314
Գլուխ ԻԲ Վասն սպանութեան մանկանց	314—315
Գլուխ ԻԳ Վասն մանկանց, թէ ի խաղս վնասեն զիրար	315
Գլուխ ԻԴ Վասն մանկանց, թէ ի ջուրս խեղդեն զիրարս .	315
Գլուխ ԻԵ Վասն մանկանց, որ ի գրաս սպանանեն զիրարս	315
Գլուխ ԻԶ Վասն երիտասարդաց, թէ վայրապար գրաւ դնեն .	315—316
Գլուխ ԻԷ Վասն գինարբուաց եւ մոցին վնասուց	316
Գլուխ ԻԸ Վասն շնացողաց եւ այլոց չարագործաց .	316
Գլուխ ԻԹ Վասն կուսից, որ չիցեն խօսեալ .	316
Գլուխ Լ Վասն որք զկանայս բաժնասիցեն սուտ, թէ չգտաւ կոյս .	317
Գլուխ ԼԱ Վասն գաւառաց եւ գեղից եւ մոցունց իրացն .	317
Գլուխ ԼԲ Վասն դատաստանաց գիւտից զանձի	318
Գլուխ ԼԳ Վասն որք կոռին եւ զիրերաց մուրութ փետեն .	318
Գլուխ ԼԴ Վասն հորոց սերմանց .	318
Գլուխ ԼԵ Վասն վնասելոյ շինականաց ի տերանց	318
Գլուխ ԼԶ Վասն որք սուտ քահանայք լինին եւ կամ քահանայք անիրաւ գործ գործեն	318—319
Գլուխ ԼԷ Վասն որք զքահանայս անարգեն	319
Գլուխ ԼԸ Վասն դատաւորաց	319—320
Գլուխ ԼԹ Վասն ընչից եկեղեցոյ եւ եպիսկոպոսին .	320
Գլուխ Խ Վասն իշխելոյ եպիսկոպոսին եկեղեցական իրաց .	320—321
Գլուխ ԽԱ Վասն եպիսկոպոսաց եւ քահանայից, որ զպէտս ժառանգաւորաց ոչ տացեն	321
Գլուխ ԽԲ Վասն ժառանգաւորաց ի կոռի հարկանողաց	321
Գլուխ ԽԳ Վասն երկրորդ ձեռնադրելոց	321—322
Գլուխ ԽԴ Վասն գողոց եկեղեցոյ	322
Գլուխ ԽԵ Վասն ամբաստանեալ եպիսկոպոսաց	322
Գլուխ ԽԶ Վասն վկայից եպիսկոպոսաց	322
Գլուխ ԽԷ Վասն եպիսկոպոսաց չձեռնադրել գոք յիւրոցն առանց կամաց եկեղեցականաց	322—323
Գլուխ ԽԸ Վասն եպիսկոպոսի, որ արկանէ զանձն իւր յերկաւոր հոգս	323
Գլուխ ԽԹ Վասն զծառայս երեց օրհնել կամ սարկաւագ .	323
Գլուխ Ծ Վասն անարգողաց զթագաւորս եւ զիշխանս .	323—324
Գլուխ ԾԱ Վասն որ տղայ կորուսանեն կանայք	324
Գլուխ ԾԲ Վասն գողոց եւ ասպնջականաց մոցա .	324
Գլուխ ԾԳ Վասն որ առուգանայք առնեն	324—325
Գլուխ ԾԴ Վասն ծառայից ազատել ըստ արինացն .	325
Գլուխ ԾԵ Վասն որ գրոստր իւր վաճառէ յաղախմութիւն	325

Գլուխ ԾԶ Վասն ալլազգի ծառայից եւ աղախմանաց	325—326
Գլուխ ԾԷ Վասն անարգողաց զհայր կամ զմայր	326
Գլուխ ԾԸ Վասն որք զտղայս գողանան	326
Գլուխ ԾԹ Վասն բաժնաւորաց զհայր կամ զմայր	326
Գլուխ Կ Վասն որք կատակով վնասեն զիրար	326—327
Գլուխ ԿԱ Վասն ծառայից, զոր ապանեն տեարքն իրեանց	327
Գլուխ ԿԲ Վասն որ զլղի կանայս ի կոտել արանց հարկանեն	327
Գլուխ ԿԳ Վասն հարուածոց	327
Գլուխ ԿԴ Վասն ծառայից հարուածոց ի տեղանց	328
Գլուխ ԿԵ Վասն թէ հարկանիցէ ցուլ զայր կամ զկին	328—329
Գլուխ ԿԶ Վասն թէ հարկանիցէ ցուլ զցուլ	329
Գլուխ ԿԷ Վասն հորոց և ջրհորոց, եթէ անկանիցի ի կենդանեաց	329
Գլուխ ԿԸ Վասն հորոց եւ ջրհորոց, եթէ անկանիցի մարդ ի նա	329
Գլուխ ԿԹ Վասն թէ հարկանիցէ ցուլ լանասնոց	329
Գլուխ Զ Վասն գրաստից, եթէ զմիմեանս հարկանեն	330
Գլուխ ԶԱ Վասն գրաստնոց, թէ հարկանեն զմարդ եւ վնասեն	330
Գլուխ ԶԲ Վասն գրաստից, թէ հարկանեն զոք յիրոցն	330
Գլուխ ԶԳ Վասն գողոց ոչխարաց եւ այլցնդ անասնոց զինչ եւ իցէ	330—331
Գլուխ ԶԴ Վասն որ զտուն պատանեն գողք	331
Գլուխ ԶԵ Վասն գողոց եկեղեցեաց	331
Գլուխ ԶԶ Վասն որ զարտ եւ զայգի արածել տան անասնոց	331
Գլուխ ԶԷ Վասն որք ալրեն հրով զվատաւան	331—332
Գլուխ ԶԸ Վասն որ իրք տան պահ ի մարդ, եւ կորուստանէ կամ գողանալ տալ	332
Գլուխ ԶԹ Վասն պահեստից չորքոտանեաց	332
Գլուխ Ը Վասն որ անձու իրք ի բան եւ վնասէ	333
Գլուխ ԸԱ Վասն որ զկոյս խօսեալ խաբէսցեն մալազք	333
Գլուխ ԸԲ Վասն որ իրք տան ի փոխ	333—334
Գլուխ ԸԳ Վասն գրասից	334
Գլուխ ԸԴ Վասն արեցողաց տան	334—335
Գլուխ ԸԵ Վասն տնկահատաց	335
Գլուխ ԸԶ Վասն որ ի պահ իրք տան, եւ զովորոյթեան, եւ որ խլէ զընկերին, կամ զտանէ զկորուստ եւ կամ կոտորէ	335
Գլուխ ԸԷ Վասն որ զեկեղեցոյ պտուղ արգելեն եւ ոչ տան	336
Գլուխ ԸԸ Վասն յիշոցնատուաց	336
Գլուխ ԸԹ Վասն որ սպանանեն զանասուն	336
Գլուխ Թ Վասն վաճառողաց եւ զնողաց զերկիր	337
Գլուխ ԹԱ Վասն վաճառողաց եւ զնողաց զտուն	337
Գլուխ ԹԲ Վասն քահանայից, որ զնեն եւ ծախեն տուն	338
Գլուխ ԹԳ Վասն ջրաղացաց	338
Գլուխ ԹԴ Վասն որք զնեն անասուն եւ կամ ծախեն	338
Գլուխ ԹԵ Վասն որք եգինս ծախեն	338—339
Գլուխ ԹԶ Վասն որ կով ծախեն	339
Գլուխ ԹԷ Վասն որ զմեղոք ծախեն փեթակով	339
Գլուխ ԹԸ Վասն որ կարաս ծախեն կամ ալլ ցել անօթ	339
Գլուխ ԹԹ Վասն որ այգի եւ դրախտ կապեն	340
Գլուխ Ժ Վասն ջրաղացաց վարձելոյ	340
Գլուխ ԺԱ Վասն որք հալրենիք բաժանեն որոց	340—341
Գլուխ ԺԲ Վասն բաժանման ուստերաց եւ դատերաց	342—343
Գլուխ ԺԳ Վասն բաժանման կանանց զիրս որոց իրեանց	343—344
Գլուխ ԺԴ Վասն թէ ո՞րպէս բաժանեն զկումաշն ուստերք եւ դատերք	344—345
Գլուխ ԺԵ Վասն որ զքահանայ եւ զդատաւոր անարգէ	345
Գլուխ ԺԶ Վասն պտղոց քահանայից ի ժողովորոց	345—346
Գլուխ ԺԷ Վասն սահմանաց, թէ որպէս սինօսո են	346
Գլուխ ԺԸ Վասն որ սուտ վկայութիւն տան ի դատաստանի	346
Գլուխ ԺԹ Վասն թէ զտցի ապանած ի դաշտի	346—347
Գլուխ Ի Վասն զերկելոյ կանանց ալլազգեաց	347

Գլուխ ԾԺԱ. Վասն հարանց անդրանկացուցանելոյ զորդիս	347
Գլուխ ԾԺԲ. Վասն անզգամ որդոց	348
Գլուխ ԾԺԳ. Վասն մահապարտ մեռելոց	348
Գլուխ ԾԺԴ. Վասն կորստից	348—349
Գլուխ ԾԺԵ. Վասն յարուցանելոյ զանկեալ չորքոտանիս	349
Գլուխ ԾԺԶ. Վասն հանդերձի	349
Գլուխ ԾԺԷ. Վասն բունց թոչնոց	349—350
Գլուխ ԾԺԸ. Վասն նորաշէն տան	350
Գլուխ ԾԺԹ. Վասն ծառայից փախցուցելոց	350
Գլուխ ԾԻ. Վասն մեռելոց ի հունձս	350
Գլուխ ԾԻԱ. Վասն մտողաց յայգի ընկերին	351
Գլուխ ԾԻԲ. Վասն արձակելոյ զկանայս	351
Գլուխ ԾԻԳ. Վասն որ առնու նոր կին, չէ պարտ ի պատերազմ երթալ	351
Գլուխ ԾԻԴ. Վասն որք գրասական դնեն կամ գրաւ առնուն զերկանք	352
Գլուխ ԾԻԵ. Վասն պարտոց եւ գրականելոյ	352
Գլուխ ԾԻԶ. Վասն որ վարձէ գրաստ եւ այլ ինչ եւ վնասէ	352
Գլուխ ԾԻԷ. Վասն ոչ է պարտ մեռանել հարց վասն որդոց, եւ ոչ որդիք վասն հարց	352—353
Գլուխ ԾԻԸ. Վասն որք չդադարին յիրատնս	353
Գլուխ ԾԻԹ. Վասն որ զայրի մարդոյ իրք գրականեն	353
Գլուխ ԾԼ. Վասն արձանաւորաց գանից	353
Գլուխ ԾԼԱ. Վասն թէ կուրին երկու մարդ, եւ կինն թափէ, եւ վնասի	353
Գլուխ ԾԼԲ. Վասն որ զգեղեզմանս եւ զմեռեալս կողոպտեն	354
Գլուխ ԾԼԳ. Վասն ակամայ սպանութեանց	354
Գլուխ ԾԼԴ. Վասն ճիմնարկութեան եկեղեցոյ	354
Գլուխ ԾԼԵ. Վասն ձեռնադրութեան եպիսկոպոսաց	355
Գլուխ ԾԼԶ. Վասն աղնոցիկ, որք ի կարգէ եւ յաղօթից մերժեալ են	355
Գլուխ ԾԼԷ. Վասն ձեռնադրութեան կաթողիկոսաց	355—356
Գլուխ ԾԼԸ. Վասն եպիսկոպոսաց եւ քահանայից, որ զայլոց վիճակ եւ զժողովորդ յափշտակեն	356
Գլուխ ԾԼԹ. Վասն անկարգապէս եկեղեցականաց	356—357
Գլուխ ԾԽ. Վասն որ զձեռն տուեալ աղչիկ յափշտակիցէ	357
Գլուխ ԾԽԱ. Վասն մասկերութեան եկեղեցականաց	357
Գլուխ ԾԽԲ. Վասն եկեղեցական ընչից	357—358
Գլուխ ԾԽԳ. Վասն որ կուսութիւն խոստանայ եւ ստէ	358
Գլուխ ԾԽԴ. Վասն զլղի կանայս մկրտել	358
Գլուխ ԾԽԵ. Վասն արձակելոյ զկին պոռնիկ	358—359
Գլուխ ԾԽԶ. Վասն արձակելոյ զկին ատելութեամբ	359
Գլուխ ԾԽԷ. Վասն սարկաւագաց արձակելոյ զկանայս	359—360
Գլուխ ԾԽԸ. Վասն քահանայից պղծութեան	360
Գլուխ ԾԽԹ. Վասն թէ քանի՞ ամաց օրհնեն զերեցն	360
Գլուխ ԾՄ. Վասն որք ի հարկէ գան ի մկրտութիւն եւ յապաշխարութիւն	360—361
Գլուխ ԾՄԱ. Վասն գաւառի երիցանց	361
Գլուխ ԾՄԲ. Վասն քրեալիսկոպոսաց	361
Գլուխ ԾՄԳ. Վասն պտղոյ եկեղեցոյ	361
Գլուխ ԾՄԴ. Վասն որք զորդիս թողուն հարք	362
Գլուխ ԾՄԵ. Վասն որդոց, որ թողուն զհայրն	362
Գլուխ ԾՄԶ. Վասն կերողաց գտագ հինգշաբթին	362—363
Գլուխ ԾՄԷ. Վասն եպիսկոպոսաց հնազանդի կաթողիկոսին	363
Գլուխ ԾՄԸ. Վասն որ յեպիսկոպոսէ քանադրեալ են	363
Գլուխ ԾՄԹ. Վասն եպիսկոպոսաց չձեռնադրել յայլոց վիճակէ	364
Գլուխ ԾԿ. Վասն ամբաստանեալ եպիսկոպոսաց	364
Գլուխ ԾԿԱ. Վասն ոչ փոխելոյ զհին սովորութիւն, որ բարին է, յեկեղեցոյ սրբոյ	364—365
Գլուխ ԾԿԲ. Վասն ոչ տալ յայլ եկեղեցի զայլ եկեղեցոյ նուէր	365
Գլուխ ԾԿԳ. Վասն որ ընդ այլազգիս յառնակին խնամութեամբ	365

Գլուխ ԾԿԴ Վասն, եպիսկոպոսաց, որ զաչլ եկեղեցի կողոպտէ եւ զիրն զար- դարէ	365
Գլուխ ԾԿԵ Վասն որ ի միտս ոչ իցէ եւ զիրովին երթիցէ	365—366
Գլուխ ԾԿԶ Վասն դիւանար կնոջ	366
Գլուխ ԾԿԷ Վասն որ այր չլինի	366
Գլուխ ԾԿԸ Վասն հաշմելոյ կանանց	366—367
Գլուխ ԾԿԹ Վասն անասնապղծաց	367
Գլուխ ԾՀ Վասն քահանայի, թէ սպանանէ զոք	367
Գլուխ ԾՀԱ Վասն դիւանարաց եւ այլ խումարնու սպանման	367—368
Գլուխ ԾՀԲ Վասն ամուրթեան կանանց	368
Գլուխ ԾՀԳ Վասն քահանայից եւ այլոց սկսմայ սպանութեանց	368—369
Գլուխ ԾՀԴ Վասն ի պատերազմի սպանութեան	369
Գլուխ ԾՀԵ Վասն որդոց բաժանման	369
Գլուխ ԾՀԶ Վասն ներքինեաց եւ մարմնազեղծաց	369
Գլուխ ԾՀԷ Վասն որ ուտէ ի տեղոյ	370
Գլուխ ԾՀԸ Վասն հրդեհից	370
Գլուխ ԾՀԹ Վասն յափշտակող արուեստաւորաց	370
Գլուխ ԾՁ Վասն բաժանման հայրենեաց յուստերս եւ ի դատերս	370—371
Գլուխ ԾՁԱ Վասն թէ քանի՞ տարոյ լինի տղայն, որ բաժին առնու	371
Գլուխ ԾՁԲ Վասն հաշմելոյ զաւակաց	372
Գլուխ ԾՁԳ Վասն կտակաց, որ է տիարթիկ	372
Գլուխ ԾՁԴ Վասն թէ ո՞րպէս արժան է զմեռելոյ խօսքն ընդունել	372—373
Գլուխ ԾՁԵ Վասն վաճառաց նենգութեան	373—374
Գլուխ ԾՁԶ Վասն սուտ վկայից	374
Գլուխ ԾՁԷ Վասն կուսանի եւ երկակի	374
Գլուխ ԾՁԸ Վասն խօսեալ կանանց	374—375
Գլուխ ԾՁԹ Վասն ախտածէտաց արանց եւ կանանց	375
Գլուխ ԾՂ Վասն գողեաց եւ պիսակաց, խից եւ համրից, եւ կաղաց առնուլ կին թէ ոչ	375—376
Գլուխ ԾՂԱ Վասն աղլազ խօսեալ կանանց	376
Գլուխ ԾՂԲ Վասն տղայոց պսակ ոչ դնել	376
Գլուխ ԾՂԳ Վասն որ զմին մօր կաթն կերեալ իցեն	376—377
Գլուխ ԾՂԴ Վասն փոխողաց զսահմանս	377
Գլուխ ԾՂԵ Վասն կնահանաց	377—378
Գլուխ ԾՂԶ Վասն ամուլ կանանց	378
Գլուխ ԾՂԷ Վասն կանանց, որ թողուն զայրս	378—379
Գլուխ ԾՂԸ Վասն որ առագնայք առնէ	379
Գլուխ ԾՂԹ Վասն ասագ երիցանց	380
Գլուխ Մ Վասն քահանայից եւ մոից ժողովրդեան	380
Գլուխ ՄԱ Վասն սպասաւորելոյ եկեղեցոյ	380—381
Գլուխ ՄԲ Վասն վանաց եւ նոցին եկեղեցեացն	381
Գլուխ ՄԳ Վասն յիշատակի ննջեցելոց	381
Գլուխ ՄԴ Վասն բանադրելոյ	382
Գլուխ ՄԵ Վասն փակողաց զեկեղեցի	382
Գլուխ ՄԶ Վասն գերելոց արանց եւ կանանց	382—383
Գլուխ ՄԷ Վասն եկեղեցոյ ժառանգաւորաց	383—384
Գլուխ ՄԸ Վասն քահանայից, որ ազատ է չամենայնէ	384
Գլուխ ՄԹ Վասն վանաց	384—385
Գլուխ ՄԺ Վասն տկարանոցաց	385
Գլուխ ՄԺԱ Վասն որ երթան բռնութեամբ ի վանս իշանեն	385
Գլուխ ՄԺԲ Վասն թէ քանի՞ ազգ առնուն զիրար	386—388
Գլուխ ՄԺԳ Դարձեալ ի նոյն խորհուրդ	388—390
Գլուխ ՄԺԴ Վասն նաւաց բեկելոց	390
Գլուխ ՄԺԵ Վասն խաբէրայից	390
Գլուխ ՄԺԶ Վասն որ նոր գեղ շինեն	390—391
Գլուխ ՄԺԷ Վասն որ գնեն եւ ծախեն կումաշ եւ այլ ինչ	391

Գլուխ ՄԺԸ Վասն թէ ինչ ցեղ բաժնի էլանէ հարսնի ի տանէն	391
Գլուխ ՄԺԹ Վասն որ անկանին ի ծառէ կամ լեկեղեցոյ ի վայր	391—392
Գլուխ ՄԻ Վասն գողոց ի փայտ հանելոյ	392
Գլուխ ՄԻԱ Վասն սպանելոց ի կենդանեաց	392—393
Գլուխ ՄԻԲ Վասն որ դրկէ զմարդ ի ճանապարհ, եւ մեռանի կամ այլ ինչ	393
Գլուխ ՄԻԳ Վասն որք տղայ ուսուցանեն	393
Գլուխ ՄԻԴ Վասն արքեցութեան	393—394
Գլուխ ՄԻԵ Վասն կարգաց եկեղեցոյ եւ տան թագաւորի	394—403
Գլուխ ՄԻԶ Վասն որ զօտար մարդ ի բան դրկէ, եւ մեռանի	403
Գլուխ ՄԻԷ Վասն որ վարձով դրկէ զմարդ ի բան	403
Գլուխ ՄԻԸ Վասն որ եկեղեցի հակառակ եկեղեցոյ շինէ	403—404
Գլուխ ՄԻԹ Վասն արքայելոյ եկեղեցոյ	404
Գլուխ ՄԻ Վասն արքայելոյ թագաւորաց	404—405
Գլուխ ՄԻԱ Վասն որ հանէ անասուն եւ վնասէ եւ սպանէ	405
Գլուխ ՄԻԲ Վասն որ խրտցնէ զգրաստ, եւ մարդն անկանի եւ վնասի	406
Գլուխ ՄԻԳ Վասն ակամայ եւ կամաւ սպանութեանց	406—408
Գլուխ ՄԻԴ Վասն վնասողաց ջրով	408
Գլուխ ՄԻԵ Վասն բժշկաց	408
Գլուխ ՄԻԶ Վասն որ հարկէ զմարդ եւ ի բան դրկէ, եւ մարդն մեռանի	409
Գլուխ ՄԻԷ Վասն մարապներոյ եւ մշակաց	409
Գլուխ ՄԻԸ Վասն հովուաց եւ անդպահից	409—410
Գլուխ ՄԻԹ Վասն որ եկեղեցոյ տուն եւ այգիս տան եւ այլ իրք	410
Գլուխ ՄԻ Վասն վաճառաց	410—411
Գլուխ ՄԻԱ Վասն գող արուեստաւորաց	411
Գլուխ ՄԻԲ Վասն որ անօթ առնու ի բան եւ վնասէ	411
Գլուխ ՄԻԳ Վասն դատաստանաց դատաստանի	412
Գլուխ ՄԻԴ Վասն ջրաղացաց աղօցաւորաց	412—413
Գլուխ ՄԻԵ Վասն որ գրաստ ի ջուր եւ յարօտ եւ ի բան տայ այլ մարդոյ, եւ վնասի	413
Գլուխ ՄԻԶ Վասն հողադրամաց քահանայից	413—414
Գլուխ ՄԻԷ Վասն սիւնօռու, որ է սահմանք	414
Գլուխ ՄԻԸ Վասն դիւահար անասնոց	414—415
Գլուխ ՄԻԹ Վասն որ զփոքր աղջիկ հետ մեծ մարդոց պսակեն	415
Գլուխ ՄԻ Վասն ուխտից	415—416
Գլուխ ՄԻԱ Վասն յաւարէ վաճառաց	416

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Երկու խոսք	է—ՃԺԸ
2. Առաջարան	1—523
3. Բնագրեր	1—154
Ա խմբագրություն	155—279
Տարբերակներ Ա խմբագրության	283—416
Գ խմբագրություն	417—523
Տարբերակներ Գ խմբագրության	525—528
4. Հավելված	531—608
5. Մանրագրություններ	609
6. Ցանկեր	
Համեմատական տախտակ դատաստանագրքի ԱԳ	
և Բ խմբագրությունների	611—612
Առարկայական	613—627
Անունների	628—629
Առաջարանի	630
Դատաստանագրքի զյուխների	631—642
Ա խմբագրության	631—637
Գ խմբագրության	637—642

ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ

МХИТАР ГОШ

ԳԻՐՔ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ

Տպագրվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Հրատարակչական խմբագիր

Փ. Հ. ՄԱԿԱՆՅԱՆ

Կազմը Հ. Ն. ԳՈՐԾԱԿԱՆՅԱՆԻ

Տեխնիկական խմբագիր Մ. Ա. ԿԱՓԼԱՆՅԱՆ

Սրբագրիչ Ա. Գ. ԱՎԱԳՅԱՆ

ՎՖ 05496

Հրատ. 3876

Պատվեր 494

Տպաքանակ 2000

Հանձնված է շարվածքի 29.6.1973 թ., ստորագրված է տպագրության 26.12.1974 թ., տպագր.
48,0 մամուլ, հրատ. 63,62 մամուլ, պայման. 67,2 մամուլ, թուղթ № 1, 70×108¹/₁₆,
Գինը 6 ռ. 12 կ.:

ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան—19, Բարեկամության 24:

ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչության էջմիածնի տպարան:

ՅԱՆԿ ՆԿԱՏՎԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐԻ

Եջ	առի	Տպագծ է	Պետք է լինի
1	2	3	4
ԻԱ	16	հոռմեացիները	հոռմեացիները = կաթուղիները
ՃԶ	18	2577	2775
15	10	ասեղայն	ասեղոյն
18	39	այնմ	այնմ,
52	19	ձեռնադրեցան, ուստի իրա- ւացոյց լուծանել զնոսա իրաւամբք:	Յայտնի է ընդ դատաստան կա- նոնիս, զի որ ձեռնադրէ ոչ զը- լուծելոցն
71		խախտված տողահամարեն- քով	
111	14	զաւրութիւն	զաւրութիւն,
116	4	կէս	կէս կէս
141	26	նԱՎԱԻ	նՈՎԱԻ
145	27	յուրմէ	յիւրմէ
191	32—33	Քէ	Քէ
196	2—13	ժնաս ի նա	ժնաս ի նա
207	33	եւ թէ կրադ	եւ թէ կարող
223	12	Առստվածաշնչի	Առստվածաշնչի
241	30	յիւրմ	յիւրմ
	5	եթէ քո	եթէ քո
245	2—16	Այլ զայս ինչ որ	Այլ զայս ինչ ոչ
248	20	կաւարք	կամարք
251	25	հազակառութեան	հազակառութեան
287	35	երկու	երկու,
293	12	առաջին	առաջի
317	27	շինականացի	շինականացն
320	9	ՅԵԿԵՂԵՑՈՑ	ԵԿԵՂԵՑՈՑ
324	6	ՎԱՍՆ	ՎԱՍՆ
352	18	Զաւյ	Զաւյ
353	13	ԶԱՅՐ Ի	ԶԱՅՐԻ
361	34	Օտարանայ,	Օտարանայ
369	1	է դատաստանս	ի դատաստանս
370	12	ՀԱՓՇՏԱԿՈՂ	ՅԱՓՇՏԱԿՈՂ
372	2	ՀԱՇԱՄԵԼՈՑ	ՀԱՇՄԵԼՈՑ
375	9	որք	որք
376	29	պսակել	պսակել
383	6	համբերեացն	համբերեացն
	32	ւոր իցէ	ւոր իցէ
385	6	պատուիրանցս	պատուիրանացս
399	17	որ կամեցայ	ոչ կամեցայ
402	13	եւ ոսպիտարք ասին, որք արկանեն ձեռաց ջուր ար- քային:	Երբորդ՝ ասին կրտիք (171) որք են թղթաղիբք արքային:
403	28	ԵԿԵՂԵՑՈՑ	ԵԿԵՂԵՑՈՑ
409	34	ծուլութենէ	ծուլութենէ և
412	15	արեանն	արեանն
	5	անյայտքն	անյայտքն
523	28	քրիստոսի	քրիստոսի
590		ի վերո,	ի վերոյ
593		Երբորդ սյունակի առաջին տողը պետք է լինի երկրորդ սյու- նակի վերջին տողը:	